

КЫРГЫЗ-ТҮРК “МАНАС”
УНИВЕРСИТЕТИ
KIRGIZISTAN - TÜRKİYE
MANAS ÜNİVERSİTESİ

MANAS Journal of
Social Studies

MANAS Sosyal
Araştırmalar Dergisi

e-ISSN/ISSN 1694-7215

Kyrgyz-Turkish Manas University

Scientific Publication Office

MANAS Journal of Social Studies
MJSS

Uluslararası Hakemli Bilimsel Dergi

MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi
MSAD

International, Peer Reviewed Scientific Journal

e-ISSN/ISSN: 1694-7215

Yayın Sıklığı
Yılda dört kez (Ocak, Nisan, Temmuz, Ekim)

Yayın Türü
Yaygın Süreli

Yayın Dili
Türkçe, İngilizce, Kırgızca ve Rusça

Publication Frequency

Four times annually in January, April, July, October

Publication Type
Serial, Quarterly

Publication Language

Turkish, English, Kyrgyz and Russian

SAHİBİ

Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi adına

Rektör / Rector – Prof. Dr. Sebahattin BALCI

Rektör Vekili / Pre Rector – Prof. Dr. Asılbek KULMIRZAYEV

OWNERS

on behalf of Kyrgyz-Turkish Manas University

BAŞ EDİTÖR

Prof. Dr. Kürşad YILMAZ – Kütahya Dumlupınar University, Turkey

EDITOR IN CHIEF

YARDIMCI EDİTÖR

Assist. Prof. Dr. Seyil NAJİMUDİNOVA – Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan

ASSOCIATE EDITOR

ALAN EDİTÖRLERİ

SECTION EDITORS

Din Bilimleri / Theology

Assoc. Prof. Dr. Ali YÜKSEK - Ondokuz Mayıs University, Turkey

Edebiyat / Letters

Prof. Dr. Mehmet AYDIN - Ondokuz Mayıs University, Turkey

Eğitim / Education

Prof. Dr. Rüştü YEŞİL - Ahi Evran University, Turkey

Ekonomi Bilimi, Kamu Ekonomisi / Economics, Public Economics

Assist. Prof. Dr. Cunus GANİEV - Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan

Güzel Sanatlar / Fine Arts

Prof. Dr. Fatih BAŞBUĞ - Akdeniz University, Turkey

İşletme, Yönetim ve Organizasyon / Business, Management and Organization

Assist. Prof. Dr. Seyil NAJİMUDİNOVA - Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan

Medya ve İletişim / Media and Communication

Assist. Prof. Dr. Uğur ÜNAL - Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan

Muhasebe ve Finansman, Yönetim Bilgi Sistemleri / Accounting and Finance, Management Information Systems

Assist. Prof. Dr. Emin YÜREKLİ - Pamukkale Üniversitesi, Turkey

Pazarlama / Marketing

Assist. Prof. Dr. Azamat MAKSÜDÜNOV - Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan

Psikoloji / Psychology

Assoc. Prof. Dr. Yener ÖZEN - Erzincan Binali Yıldırım University, Turkey

Sosyoloji / Sociology

Assoc. Prof. Dr. Erhan TECİM – Necmettin Erbakan University, Turkey

Spor Bilimleri / Sport Sciences

Assoc. Prof. Dr. Ünal TÜRKÇAPAR - Kahramanmaraş Sütçü İmam University, Turkey

Tarih / History

Assoc. Prof. Dr. Cengiz BUYAR - Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan

Turizm / Tourism

Assist. Prof. Dr. Tolga GÖK - Selçuk University, Turkey

Uluslararası İlişkiler, Kamu Yönetimi / International Relations, Public Administration

Assoc. Prof. Dr. Mustafa BIYIKLI - Kütahya Dumlupınar University, Turkey

YAYIN KURULU

Başkan / Editor in Chief - Prof. Dr. Kürşad YILMAZ
Assoc. Prof. Dr. Erhan TECİM
Assist. Prof. Dr. Seyil NAJİMUDİNOVA
Assist. Prof. Dr. Cunus GANİEV
Assist. Prof. Dr. Uğur ÜNAL

EDITORIAL BOARD

Kütahya Dumlupınar University, Turkey
Necmettin Erbakan University, Turkey
Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan
Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan
Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan

BİLİM DANIŞMA KURULU

Prof. Dr. Abdullah GÜNDOĞDU
Prof. Dr. Ahmet Cevat ACAR
Prof. Dr. Ahmet TAŞAĞIL
Prof. Dr. Ali ABİSHEV
Prof. Dr. Alisher RASULEV
Prof. Dr. Anvarbek MOKEEV
Prof. Dr. Ceyhun Vedat UYGUR
Prof. Dr. Cusup PİRİMBAYEV
Prof. Dr. Engin YILDIRIM
Prof. Dr. Ercan SIRAKAYA
Prof. Dr. Erdener KAYNAK
Prof. Dr. Fevzi OKUMUŞ
Prof. Dr. Feyzullah EROĞLU
Prof. Dr. Goudarz SADEGHI
Prof. Dr. H. Mustafa PAKSOY
Prof. Dr. Hakan ÇETİNTAŞ
Prof. Dr. Hakan TAŞ
Prof. Dr. Hamza ÇAKIR
Prof. Dr. Hasan VERGİL
Prof. Dr. Joginder SINGH
Prof. Dr. Kaisyn KHUBİEV
Prof. Dr. K. Makhmad UMAROV
Prof. Dr. Kerim ÖZDEMİR
Prof. Dr. Kubat TABALDİYEYEV
Prof. Dr. Layli UKUBAYEVA
Prof. Dr. Levent ALTINAY
Prof. Dr. Mehmet AYDIN
Prof. Dr. Mehmet BALCILAR

Prof. Dr. Mehmet Dursun ERDEM
Prof. Dr. Mehmet ŞİŞMAN
Prof. Dr. Meltem ONAY
Prof. Dr. Muammer YAYLALI
Prof. Dr. Murat TAŞDAN
Prof. Dr. Mustafa KÖYLÜ
Prof. Dr. Mustafa MIYNAT
Prof. Dr. Muzaffer UYSAL
Prof. Dr. Nuriddin KAYUMOV
Prof. Dr. Orazaly SABDEN
Prof. Dr. Orhan Kemal TAVUKÇU
Prof. Dr. Polina ANANCHENKOVA
Prof. Dr. Rahman ALSHANOV
Prof. Dr. Selahattin SARI
Prof. Dr. Selçuk EMSEN
Prof. Dr. Shakir ULLAH
Prof. Dr. Tatiana PYSHKINA
Prof. Dr. Tohtar ESİRKEPOV
Prof. Dr. Tuncay AYAS
Prof. Dr. Tuncer BÜLBÜL
Prof. Dr. Turar KOYCHUEV
Prof. Dr. Yahya ALTINKURT
Prof. Dr. Yüksel EKİNCİ

EDITORIAL ADVISORY BOARD

Ankara University, Turkey
Turkish Academy of Sciences, Turkey
Yeditepe University, Turkey
Kazakh Economics University, Kazakhstan
Institute of Economics, Uzbekistan
Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan
Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan
Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan
T.C. Supreme Court, Turkey
University of South Carolina, USA
Penn State University, USA
University of Central Florida, USA
Pamukkale University, Turkey
University of Mohaghegh Ardabili, Iran
Kilis 7 Aralık University, Turkey
Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan
Marmara University, Turkey
Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan
Istanbul University, Turkey
Centre for Agricultural Research, India
M. V. Lomonosov Moscow State University, Russia
Institute of Economics, Tajikistan
Balıkesir University, Turkey
Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan
Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan
Oxford Brookes University, UK
Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan
Eastern Mediterranean University, North Cyprus Turkish Republic
Gazi University, Turkey
Fatih Sultan Mehmet Vakıf University, Turkey
Dokuz Eylül University, Turkey
Erzurum Technical University, Turkey
Kafkas University, Turkey
Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan
Manisa Celal Bayar University, Turkey
Virginia Polytechnic Institute, USA
Tajikistan Academy of Sciences, Tajikistan
Institute of Economics, Kazakhstan
Recep Tayyip Erdoğan University, Turkey
Academy of Labour and Social Relations, Russia
Turan University, Kazakhstan
Beykent University, Turkey
Atatürk University, Turkey
Stratford University, USA
Academy of Economic Studies of Moldova, Moldova
Turan University, Kazakhstan
Sakarya University, Turkey
Trakya University, Turkey
National Academy of Sciences, Kyrgyzstan
Muğla Sıtkı Koçman University, Turkey
Oxford Brookes University, UK

REDAKSİYON**Türkçe**

Fatih ÇELİK, Bilal BAĞLAN, Memet SALDIRAN

Kırgızca

Rayhan TAŞTEMİROVA, Saatkan NARKULOVA

İngilizce

Mevlüt ETLİK, Aida ASİLBKOVA

Rusça

Svetlana PARMANASOVA

REDACTION**Turkish***Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan***Kyrgyz***Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan***English***Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan***Russian***Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan***TEKNİK DESTEK****TECHNICAL SUPPORT**

Jumagul NURAKUN KYZY, Kayahan KÜÇÜK, Baktıgül ERMATOVA, Şuhrat DAULYATOV

ADRES**CORRESPONDENCE ADDRESS**Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi
Cengiz Aytmatov Caddesi 56,
720044, Bişkek/KırgızistanKyrgyz-Turkish Manas University
Editor in Chief MANAS Journal of Social Studies
56 Chyngyz Aitmatov Avenue,
720044, Bishkek, Kyrgyzstan**İLETİŞİM****CONTACTS**

e-mail: mjssmanas@gmail.com, kursadyilmaz@gmail.com

Tel: +996 (312) 49 27 63 (65, 69, 70, 74, 58)
+996 (312) 54 19 41-47

Fax: +996 (312) 49 27 61, 81-89

WEB SAYFASI**WEB PAGE**<http://journals.manas.edu.kg/mjsr/index.php><http://dergipark.gov.tr/mjss>

SAYI HAKEMLERİ
2020, Cilt: 9 Sayı: 2

ISSUE REVIEWERS
2020, Volume: 9, Issue: 2

Adilya YAMALTDİNOVA
Ali Çağatay KILINÇ
Ali TİLBE
Arif ÖZAYDIN
Aslı YURDİGÜL
Ayça BÜYÜKCEBECİ
Aydanur GACENER ATIŞ
Aynura TURDALİEVA
Ayşegül ÇELİK
Azamat MAKSÜDÜNOV
Aziz BOSTAN
Bahadır KILCAN
Başaran GENÇDOĞAN
Belkıs ÖZKARA
Besra TAŞ
Bilal SOLAK
Burhanettin ZENGİN
Burulcha SULAIMANOVA
Bülent ARPAT
Bülent BAYRAKTAR
Celaleddin SERİNKAN
Daimi KOÇAK
Damira BAYGONUŞOVA
Dastan ASEİNOV
Elif Türkan ARSLAN
Emin YÜREKLİ
Engin BOZTEPE
Ensar AĞIRMAN
Erdoğan AKMAN
Erhan GÖRMEZ
Erkan AKGÖZ
Evren KÜÇÜK
Fahri UNAN
Fazilet TAŞDEMİR
Fikret GÜLAÇTI
Filiz KONUK
Funda KIRAN
Galip Afşin RAVANOGLU
Gökçe YOĞURTÇU
Gökhan KERSE
Güldener ALBAYRAK
Hakan KOÇ
Halil UZUN
Halim SARICAOĞLU
Halit AŞLAR
Hamit ÖZEN
Hasan GÜL
Hasan Hüseyin YILDIRIM
Hasan MEMİŞ
Hatice ÖZTEKE KOZAN
Hatice ÖZUTKU
Hüseyin BAYDEMİR
Hüseyin KUTBAY
İsa DEMİRKOL
Junus GANİEV
Kamil CİVELEK
Kemal GÖZ
Kutay OKTAY
M. Sait DİLEK
Mahmut ERDOĞAN
Mahmut YARDIMCIOĞLU
Mehmet AYDIN
Mehmet DEMİRCİ

Mehmet KANAK
Mehmet KARAHAN
Mehmet KORKMAZ
Mehmet Zeki İLGAR
Muhittin ÇALIŞKAN
Murat HANİLÇE
Murat YEŞİLTAŞ
Mustafa KÖYLÜ
Mustafa ORÇAN
Nevzat TETİK
Nurdin USEEV
Osman EYÜPOĞLU
Ozan BÜYÜKYILMAZ
Ozan ÖRMECİ
Ömer ÇAKIN
Ömer Lütfü ANTALYALI
Önder BALTACI
Raziya ABDİYEVA
Selçuk KENDİRLİ
Serkan ÖZDEMİR
Serpil KIR
Seyil NAJIMUDİNOVA
Sezen BOZYİĞİT
Süleyman UYAR
Tansel YAZICIOĞLU
Tekin ÇELİKKAYA
Tezcan ABASIZ
Tolga GÖK
Tuna BEŞEN DELİCE
Uğur DOLGUN
Vedat AKTEPE
Yahya ALTINKURT
Yener ÖZEN,
Yusuf GÖKALP
Yücel ÖKSÜZ
Zamira ÖSKÖNBAYEVA
Zihni MEREY
Zührem YAMAN

MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi
Dizinleme

MANAS Journal of Social Studies (MJSS)
is indexed and abstracted in

ULAKBİM TR Dizin

The European Reference Index for the Humanities and
the Social Sciences (ERIH PLUS)

Türk Eğitim Endeksi

Araştırmax Bilimsel Yayın İndeksi

Open Academic Journals Index

Academic Resource Index

Scientific Indexing Services (SIS)

EBSCOhost

SOBIAD, Sosyal Bilimler Atıf Dizini

CiteFactor Academic Scientific Journals

Academia Edu

Cabell's Directories

Directory of Research Journals Indexing

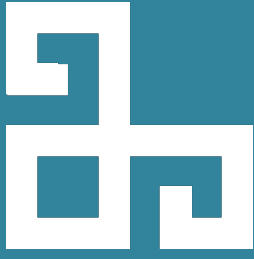
İdeal Online

Cosmos IF

Russian Science Citation Index

MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi

MANAS Journal of Social Studies

e-ISSN / ISSN: 1694-7215
<http://journals.manas.edu.kg>

Yıl/Year

Cilt/Volume

Sayı/Issue

2020

9

2

CONTENTS / İÇİNDEKİLER

Araştırma Makalesi / Research Article

Yazar/Author	Başlık / Title	Sayfa/Page
İdris AYDIN	Kentleşme Sürecinde Dini Hayat: Başakşehir Örneği <i>Religious Life During the Urbanization on the example of Basakşehir Case</i>	637-647
Levent DOĞAN	Türkmen Atasözlerinde Meslek Adları <i>Turkmen Proverbs Related to Occupation</i>	648-664
Serhat TERTEMİZ ve İrfan ATALAY	Oluşumsal Yapısalcılığın İlkeleri ve Zola'nın Emek Adlı Romanı Üzerinde Çözümleme <i>The Principles of Constructivist Structuralism and Analysis of the Novel by Zola Emek</i>	665-683
Ahmet Selçuk YILMAZ ve Mehmet Engin DENİZ	Ergenlerde Gözlenen Boyun Eğiciliğın Onların Kişiler Arası Problem Çözme Yaklaşımları Üzerindeki Etkisi <i>The Effect of Submissiveness Observed Among Adolescents on Solving Interpersonal Problems</i>	684-694
Esra TEKE ve Abdullah SÜRÜCÜ	Oyun Terapisiyle Bütünleştirilmiş Grupla Psikolojik Danışmanın İlkokul Öğrencilerinin Sosyal Kaygı Düzeylerine Etkisi <i>The Effects of Group Counseling Integrated with Play Therapy on Social Anxiety Levels of Children at Primary School</i>	695-708
Feyzullah EZER ve Ülkü ULUKAYA-ÖTELEŞ	Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının Yaratıcı Dramanın Bir Öğretim Yöntemi Olarak Kullanımına İlişkin Görüşleri <i>Social Studies Teacher Candidates' Views on the Usage of Creative Drama as a Method of Teaching</i>	709-718
Hilal GENÇ ve Emel ARSLAN	Okul Öncesi Dönem Çocuklarının Çoklu Zekâ Alanları ile Çevreye Karşı Tutumlarının İncelenmesi <i>Investigating Pre-School Children's Attitudes towards Environment through Multiple Intelligences</i>	719-730
Kürşad YILMAZ ve Mustafa ÇELİK	Öğretmenler Arasında Mesleki İşbirliğine Yönelik Tutum Ölçeğinin Geliştirilmesi <i>Development of Scale of Attitude towards Professional Collaboration among Teachers</i>	731-740

Murat GÖKALP ve Fatih SOYKAN	Akademik Umutsuzluk Ölçeği: Geliştirilmesi, Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması <i>Academic Hopelessness Scale: Development, Validity and Reliability Study</i>	741-751
Neriman Özge GÖKÇE ve Bülent DİLMAÇ	Ergenlerin Umutsuzluk ve Psikolojik Sağlıklarının Sahip Oldukları Değerler Açısından İncelenmesi <i>A Study of Adolescents' Hopelessness and Psychological Stability in Terms of Their Values</i>	752-763
Serdar YEŞİL ve Mecit ASLAN	Sınıf Öğretmeni Adaylarının Hayat Bilgisi Dersindeki Sınıf İçi Öğretim Uygulamaları <i>Preservice Class Teachers' In-Class Instruction Practices in Life Science Course</i>	764-777
Taner ATMACA & Ayhan AYDIN	Reproduction of Social Inequality in Education by Transferring Cultural Capital <i>Eğitimde Toplumsal Eşitsizliğin Kültürel Sermayenin Aktarımıyla Yeniden Üretilmesi</i>	778-797
Ümit DEMİR	Kardeş Durumu ve Mutluluk: Çanakkale'de Lise Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma <i>Siblings' Position and Happiness: A Study of High School Students in Çanakkale</i>	798-808
Vedat AKTEPE, Elvan YALÇINKAYA, Mevlüt GÜNDÜZ ve Murat TEMUR	Değerler Eğitimi Dersine Yönelik Sınıf Eğitimi Öğretmen Adaylarının Görüşleri <i>Views of the Pre-service Teachers Classroom Training or the Values Education (Value Training Course)</i>	809-821
Abdullah TOPCUOĞLU ve Fatih Volkan AYYILDIZ	E7 Ülkelerinde Kilit Sektör Analizi <i>Key Sector Analysis in E7 Countries</i>	822-833
Fuat SEKMEN & Galip Afsin RAVANOĞLU	The Modelling of Exchange Rate Volatility Using Arch-Garch Models: The Case of Turkey <i>Arch-Garch Modelleri Kullanılarak Döviz Kurundaki Dalgalanmanın Modellenmesi: Türkiye Örneği</i>	834-843
Kemal ERKİŞİ ve Duygu ÇELİK	The Relationship Between CO ₂ Emission, Non-renewable Energy Consumption and Economic Growth: A Case of Turkey <i>CO₂ Emisyonu, Yenilenmeyen Enerji Tüketimi ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği</i>	844-857
Musa BAYIR	Geçiş Ekonomilerine Yönelik Doğrudan Yabancı Yatırımın Belirleyicileri <i>The Determinants of Foreign Direct Investment in Transition Countries</i>	858-871
Yasin KARADENİZ ve Çiğdem ÖZKAN	Dünya ve Türkiye Üniversitelerinde Girişimcilik Bölümlerinin Artan Önemi: Lisans ve Lisansüstü Eğitim Düzeyinde Bir Araştırma <i>Increasing Importance of the Entrepreneurship Departments in Universities of the World and Turkey: A Survey at the Level of Undergraduate and Graduate Programs</i>	872-885
Bahadır Burak SOLAK ve Zöhre AKYOL	Mobil Pazarlamanın İlk Uygulaması Olan SMS Reklamlarına Yönelik Eğilimlerin Saptanması: Üniversite Öğrencileri Üzerine	886-898

	Bir İnceleme <i>Determination of Tendencies Toward SMS Ads As The First Application of Mobile Marketing: A Study on University Students</i>	
Edip ÖRÜCÜ, Görkem AKGÜL ve Binnaz ÇİNAR	Etik İklim Algısının Bireysel Yenilikçilik Üzerine Etkisinde Örgüt Kültürünün Düzenleyici Rolü <i>The Moderating Role of Organizational Culture in the Influence of Ethical Climate Perception on Individual Creativeness</i>	899-915
Gözde KOSA	Yöneticilerin Kuantum Liderlik Algılarının İncelenmesi Üzerine Nitel Bir Araştırma <i>A Qualitative Research on Examination of Quantum Leaders 'Perceptions of Executives</i>	916-926
Gözde MERT ve Serdar NESLİHANOĞLU	Y Kuşağının Kariyer Algısı ve Gelecek Beklentisi: Kocaeli Organize Sanayi Bölgesi Örneği <i>Career Perception and Future Expectation of Generation Y: Kocaeli Organized Industrial Zone Case</i>	927-945
Niyazi GÜMÜŞ ve Şükran KARACA	Tüketicilerinin Karar Verme Tarzlarının İncelenmesi: Türk Dünyası Örneği <i>Investigation of the Decision Making Styles of Consumers: Example of Turkish World</i>	946-957
Özgül CAMGÖZ ve Zübeyir BAĞCI	Örgütsel Vatandaşlık Davranışı İle Demografik Özellikler Arasındaki İlişkinin CHAID Analizi İle İncelenmesi: Bankacılık Sektöründe Bir Araştırma <i>The Investigation of The Relationship Between Organizational Citizenship Behavior And Some Demographic Properties By CHAID Analysis: A Research In The Banking Sector</i>	958-972
Serap YURTTAKALAN ve Cavit YEŞİLYURT	Analitik Hiyerarşi Prosesi Tekniği İle Kayak Merkezlerinin Tercih Edilme Yönelimlerinin Değerlendirilmesi <i>Evaluation of Preferred Directions of Ski Centers via Analytic Hierarchy Process Technique</i>	973-984
Songül Seda KAMBER TAŞ ve Sedat TAŞ	İşletme Yöneticilerinin Coğrafi İşaret Tesciline Yönelik Bakış Açıları: Gümüşhane İli Örneği <i>Perspectives of Business Managers on Geographical Indication Registration: Sample of Gumushane Province</i>	985-994
Tahir BENLİ ve Yıldırım KIZGIN	Schwartz'ın Sosyal Değerler Modelindeki Bireysel Değerlere Göre Tüketicilerin Çevreye Duyarlı Tüketim Davranışlarının İsimsel Lojistik Regresyon Analizi İle İncelenmesi <i>Investigation of Consumers Sustainable Consumption Behaviors by Multinomial Logistic Regression Analysis According To Individual Values Where Schwartz's Social Values Model</i>	995-1009
Dursun YILMAZ ve Murat SEZGİN	Siyasal ve Sosyal Bağlamda Mankurt Kavramının Türk Yazılı Basınında Metaforik Kullanımı <i>The Metaphoric Use of the Concept of Mankurt on the Turkish Printed Press in terms of Social and Politics</i>	1010-1030
Hayri ABAR	Finansal Piyasalar, Rekabetçilik, İnovasyon ve Üniversite-Sanayi İşbirliği: G20 Örneği <i>Financial Markets, Competitiveness, Innovation and University - Industry Cooperation: G20 Case</i>	1031-1045

Nevzat ÇALIŞ ve Şakir SAKARYA	Finansal Performans ve Hisse Senedi Getirisi İlişkisi: BİST Bankacılık Endeksi Üzerine Bir İnceleme <i>The Relationship Between Financial Performance and Stock Yield: An Analysing on BIST Banking Index</i>	1046-1058
Seyhan ÖZTÜRK, Sevgül EKİNCİ ve Tuncer YILMAZ	Kurumsal Yönetim Endeksinde Yer Alan ve Yer Almayan İşletmelerde Finansal Performansın Getiri Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi <i>Investigation of the Effect of Financial Performance on Incorporation Companies within the Corporate Governance Index</i>	1059-1069
Fatih GÜÇLÜ	İslami ve Konvansiyonel Hisse Senedi Endekslerinin Oynaklıkları Üzerine Bir İnceleme <i>A Study on the Volatility of Islamic and Conventional Stock Indices</i>	1070-1088
Hüseyin Gürsel BİLMİŞ	Acem Ali Kimdir? Osmanlı Dönemi Hassa Baş Mimarı Alaeddin Ali b. Abdullah'ın Kişiliği ve Mesleki Kimliği Üzerine Bir İnceleme <i>Who is Ajam Ali? A Study on the Personal and Professional Identity of Alaaddin Ali ibn Abdullah, the Chief Architect in the Period of Ottoman Empire</i>	1089-1100
Aybüke ÖZSOY ve Ahmet TAYFUN	Profesyonel Turist Rehberlerinin Kişilik Özellikleri İle Sundukları Hizmet Kalitesi Arasındaki İlişki <i>The Relationship between the Personality of Professional Tourist Guides and The Quality of Service Offered</i>	1101-1116
Serdar EREN	Food-Related Barriers to Gastronomy and Tourism: The Role of Food Allergies and Diet Preferences <i>Gastronomi ve Turizm İçin Gıda İle İlgili Engeller: Gıda Alerjileri ve Diyet Tercihlerinin Rolü</i>	1117-1129
Mehmet Fatih ÇÖMLEKÇİ ve Neriman HOCAOĞLU-BAHADIR	Avrupa Birliği – Türkiye İlişkileri ve Seçim Gündemlerinde Medyada Türkiye Söylemi <i>European Union – Turkey Relations and Turkey Discourse in Media During Electoral Periods</i>	1130-1141
Mustafa KARACA, Mehmet Ali GAZİ ve Caner ÇAKI	Kore Savaşı Ekseninde ABD-Çin İlişkilerinin Çin Propaganda Posterleri Üzerinden Analizi <i>The Analysis of USA-China Relations on Chinese Propaganda Posters in the Context of Korean War</i>	1142-1156
Review Paper / Derleme Makalesi		
Ahmet ÖZDEMİR	İslâm Devletinin Diğer İslâm Devletiyle Savaşmasının Meşru ve Gayri Meşru Olduğu Durumlar <i>Situations Where Conflicts between Islamic States are Legitimate and Illegitimate</i>	1157-1167
Burul SAGINBAYEVA	Кыргыз Тилиндеги “Той” Концептинин Улуттук Мазмуну <i>The National Importance of the Concept Toy in Kyrgyz Language</i>	1168-1179
Kübra ÇAĞLIYAN ŞAKAR	İvan Bunin'in “Arsenyev'in Yaşamı” Adlı Romanında Klasik Rus Edebiyatı Yansımaları <i>Thoughts of Classical Russian Literature in Ivan Bunin's novel "The Life of Arsenyev"</i>	1180-1186

Yusuf TEMÜR	Sanal Dünyalar Çerçevesinde Oyun Ekonomisi ve Vergilendirilmesi <i>The Economy and Taxation of the Game in the Framework of the Virtual World</i>	1187-1197
M. Nur ERDEM	Medya İçeriğinde Şiddetin Sunumu Üzerine Argümantatif Bir Çalışma <i>An Argumentative Study on Presentation of Violence in Media Content</i>	1198-1217
Gencay KARAKAYA	Bilgi Çağında Yükseköğretim Muhasebe Eğitiminde Karşılaşılan Sorunlar ve Öneriler <i>Problems and Recommendations of Higher Accounting Education in the Information Age</i>	1218-1226
Musa ÇAKIR ve Tunay ASLAN	Pazarlama İletişimi Bağlamında Reklam Bileşeni ve Reklam Maliyetlerinin Muhasebeleştirilmesi <i>Accounting of Advertising Component and Advertising Costs in the Context of Marketing Communication</i>	1227-1236
Tülay TEKİN-YILMAZ	Çocuk Emeğinin Dönüşümü: Ev İçi Üretimden Film Setlerine <i>Transformation of Child Labor: From Home Production to Movie Sets</i>	1237-1247
Süleyman DİNÇER	Hz. Muhammed (sav) Döneminde Çok Kültürlü Toplumsal Yapısıyla Medine’de “Birlikte Yaşama Modeli”nin Temelleri <i>The Basics of “Living Together Model” in Medina with His Multi-Cultural Social Structure during the Epoch of Muhammed (p.b.u.)</i>	1248-1259
Şenay ATAM ve Gülin ÖZTÜRK	Amerika’da Niğdeli Bir Şahsiyet (1884-1976): Nicolas P. Aghnides <i>A Person from Niğde in America (1884-1976): Nicolas P. Aghnides</i>	1260-1267
Elbeyi PELİT ve Ahmet ÇETİN	Turizm İşletmelerinde İnsan Kaynakları Yönetimi İşlevi Olarak İnsan Kaynakları Planlaması ve Sorunlar Üzerine Bir Değerlendirme <i>An Investigation on Human Resource Planning as A Human Resource Management Function and Its’ Problems in Tourism Business</i>	1268-1287
Ümmühan KAYGISIZ	Gözetim Toplumunun Siyaset, Devlet ve Demokraside Yansımaları: Algoritmik Vatandaşlık Odağında Bir Değerlendirme <i>The Reflections of the Surveillance Society on Politics, State and Democracy: An Assessment in the Focus of Algorithmic Citizenship</i>	1288-1299

Kentleşme Sürecinde Dini Hayat: Başakşehir Örneđi¹

İdris AYDIN²

Öz

Bu çalışmanın temel amacı, kentleşme süreci ile dinî hayat arasındaki ilişkiyi incelemektir. Sosyolojik anlamda kentleşme, sanayi devrimi ile eşzamanlı bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Modern sanayi toplumunu karakterize eden dinamiklerden biri olan kentleşme; geleneksel toplum yapısını, kültürünü, toplumsal organizasyonunu, yerleşik değerleri ve normları köklü değişim süreçleri ile karşı karşıya bırakmaktadır. Din, tarihin ilk zamanlarından itibaren varlığı kabul edilen ve toplumsal hayatta sosyal kontrol işlevi de bulunan sosyolojik bir kurumdur. Kentleşme süreci ile dinî hayat arasındaki ilişkinin varlığı ve yönü bu araştırmanın ana temasını oluşturmaktadır. Kentleşme sürecinde dinî hayat, İstanbul'un Başakşehir ilçesinde; demografik, sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik değişkenlerle dini tecrübenin ifade şekilleri olan teorik, pratik ve sosyal boyutları arasındaki ilişki ele alınarak incelenmiştir. Araştırmada nicel araştırma yöntemi ve anket tekniği kullanılmıştır. Anketler SSPS 22 programına girilerek kodlanmıştır. Ortaya çıkan sonuca göre İstanbul'un değişik semtlerinde ikamet eden ve 1990'lı yıllar itibariyle orta ve üst sınıflara dâhil olan muhafazakâr ve dindar kitlelerin, buldukları mekânları terk ederek; sakin, temiz ve yeşil alanları bulunan, aynı zamanda öz dışlanmaya imkân sunan bir uydu kent olan Başakşehir'e yerleştikleri görülmüştür. Başakşehir özelindeki bu durumun kentleşme ve dinî hayat değişkenleri arasındaki muhtemel sonuçları etkilediği ve bazı sonuçların bu çerçevede ortaya çıktığı değerlendirilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Kent, Kentleşme, Din, Dinî hayat

Religious Life during the Urbanization on the example of Basaksehir Case

Abstract

The main purpose of this study is to examine the relationship between urbanization and religious life. In sociological sense, urbanization emerges as a synchronous phenomenon with industrial revolution. Urbanization is one of the dynamics that characterizes modern industrial society, exposes traditional society structure, culture, social organization, permanent values and norms to radical change processes. Religion is a sociological institution the existence of which has been accepted since the beginning of history and has controlling function in the social life. The existence and orientation of the relationship between urbanization and religious life is the theme of this research. Religious life in the urbanization process of İstanbul's Başakşehir district was reviewed by taking into account the theoretical, practical and social dimensions which are the expression of religious experience with the socio-cultural and socio-economic variables. The direct observation method and survey technique were used in the research. The questionnaires were coded by entering in SSPS 22 program. According to the result, the conservative people belonging to middle and upper classes and religious people inhabited different districts of İstanbul in the 1990s abandoned their home districts and moved to Başakşehir which was calm, clean and the city of green areas. The results of urbanization and changes took place in religious life in Başakşehir has been evaluated in this framework.

Key Words: City, Urbanization, Religion, Religious life

Atıf İçin / Please Cite As:

Aydın, İ. (2020). Kentleşme sürecinde dini hayat: Başakşehir örneği. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(2), 637-647.

Geliş Tarihi / Received Date: 07.02.2019

Kabul Tarihi / Accepted Date: 24.09.2019

¹ Bu çalışma doktora tezinden üretilmiştir.

² Dr. - İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, idrisaydintr@gmail.com - ORCID: 0000-0002-3258-6718

Giriş

Sanayi toplumunun doğuşuyla birlikte mekânda radikal dönüşümler ve farklılaşmalar meydana gelmiştir. Bu dönüşüm ve farklılaşmalar ekonomi, sosyoloji, coğrafya ve planlama disiplinleri tarafından ortak bir kavram olan kentleşme ile tanımlanmıştır (Kurtuluş, 2013, s. 177). Sanayi toplumunun kendisini mekânda kurması sürecinde büyük dönüşümler yaşanmıştır. Kapitalizmin ikinci raundu olarak kabul edilen sosyal refah devleti anlayışı ile İkinci Dünya Savaşı sonrasında 1970'li yıllara kadar süren sosyal refah devleti politikaları neticesinde mekânda büyük kamusal yatırımlar gerçekleştirilmiştir. Bu nedenle 1950'li yıllardan itibaren hem gelişmiş sanayi ülkelerinin metropoliten alanlarında hem de geç kapitalistleşen, kentleşmesi sanayiden çok tarımdan kopuş yaşayan ve kentsel hizmet sektörüne dayanan ülkelerin kentsel alanlarında büyük dönüşümler ortaya çıkmıştır (Kurtuluş, 2013, s. 185).

Yapılan kent tanımlarında kentin, modern projenin kendini gerçekleştirmek ve her aşamasında yeniden üretmek istediği bir alan olduğu ifade edilmektedir (Bulaç, 2008, s. 50). Bu açıdan kentler, modernizm kültürünün oluştuğu ve bunun kente yeni gelen insanlara aktarıldığı yerler olarak kabul edilmektedir. Modernleşme sürecinde, ulaşım ve iletişim gelişmekte, kent yaşamına önem verilmektedir. Modernizm için kentin anlamı; insanın çevresini ve toplumsal ilişkilerini biçimleyebilme, örgütleyebilme gücünün bir ifadesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Buna göre kentleşme, modernizasyon projesinin gerçekleşmesi için bir adımdır. Bu süreç, "sanayileşme ve iktisadi gelişmeye paralel olarak kent sayısının artması ve mevcut kentlerin büyümesi sonucunu doğuran, toplum yapısında artan oranda örgütlenme, iş bölümü ve ihtisaslaşma yaratan, insan davranış ve ilişkilerinde kentlere özgü değişikliklere yol açan bir birikim süreci" şeklinde tanımlanmaktadır (Aksoylu, 2013, s. 97-98).

Modern sanayi toplumunu karakterize eden dinamikler sanayileşme, kentleşme, eğitim-öğretim, kitle iletişim ve ulaşım araçlarının yaygınlaşması, toplumsal hareketlilikteki artış ve bütün bu ve benzeri faktörlerin etkisi altında kendini gösteren toplumsal değişim süreçleri geleneksel toplum yapısını, kültürünü, toplumsal organizasyonunu, yerleşik değerleri ve normları köklü değişme süreçleri ile karşı karşıya bırakmaktadır. Bu durum; geleneksel toplum yapılarının, dinamiklerinin, kültürlerinin ve dindarlıklarının farklı olması nedeniyle modern toplumlara göre daha farklı sonuçlar doğurmaktadır. (Günay, 1998a, s. 361).

Modern toplumlarda ise, sekülerleşme tezine göre, sekülerleşmenin sanayi toplumunun ve kültür modernleşmesinin yükselişinin kaçınılmaz bir özelliği olduğu ileri sürülmektedir. Buna göre modern bilim, geleneksel inançları akla daha az yatkın bir duruma getirmiştir. Yaşam dünyalarının çeşitlenmesi dini sembollerin tekelini kırmış, kentleşme bireyci anomik bir dünya meydana getirmiştir. Ailenin önemi aşınmış, dini kurumlar daha az ihtiyaç duyulan bir konuma düşmüştür (Kirman, 2010: 125). Sanayileşme ve kentleşmeyle birlikte artan uzmanlaşmanın da dinin toplumsal alandaki etkisini zayıflattığı ileri sürülmektedir. Luckmann'a göre sanayileşme ve kentleşme, kurumsal uzmanlaşma eğilimlerini güçlendiren süreçler olarak çeşitli kurumsal alanların dinî değerlerin etkisinden uzaklaşması sonucunu doğurmaktadır (Lukmann, 2007, s. 34).

Kent hayatı nüfusun sadece belli bir mekâna toplanmasıyla değil, aynı zamanda sosyal ilişkilerde meydana gelen değişmelerin de mekânı olması yönüyle dikkate değerdir. Kent hayatının karmaşıklığı ve zorluğu sosyal değişmeyi zorunlu kılmaktadır. Bu durum, sosyal ilişkilerin formel (resmi) ve sınırlı bir temele oturmasını sağlamakta ve ortaya mekanik bir yaşam tarzı çıkmaktadır (Sezal, 1992, s. 90). Kentleşme sürecinde insanların davranış, tutum ve görüşlerinde zaman içerisinde değişme ve farklılaşmalar meydana gelmektedir. Dinî hayatı, bu etkileşim ve değişim sürecinden ayrı düşünmek mümkün değildir. Kentleşme ve din arasında yaşanan karşılıklı etkileşim sonucunda geleneksel din anlayışında ya kısmen muhafaza edilme çabası görülmekte ya da yeni dini formlar ve anlayışlar ortaya çıkmaktadır (Demirkan, 2003, s. 4).

Bilindiği gibi Türkiye'de 1950'li yıllardan itibaren önemli göç dalgaları yaşanmıştır. Bu göçler kırsal alanlardan kentsel mekânlara doğru gerçekleşmiştir. Özellikle 1980'li yıllardan sonra kentsel nüfus oranları iyice artmıştır. Bu göçler beraberinde sosyal değişim ve dönüşümler meydana getirmektedir. Nüfusun kentsel mekânlarda yoğunlaşmasıyla birlikte doğal olarak toplumun geleneksel yapısında, dini inanç, tutum ve davranışlarında değişimler ortaya çıkmaktadır. Bugün Türkiye'de %70'leri aşan bir kentleşme oranından söz edilmektedir. Nüfusun önemli bir kısmı kentlerde yaşamaktadır. Türkiye geneline bakıldığında İstanbul ili göç alan kentlerin başlarında yer almaktadır. Türkiye'deki kentleşme ve göç verileri incelendiğinde İstanbul ili özellikle incelenmeğe değer bulunmaktadır. Başakşehir, İstanbul'un yeni kurulan ilçelerinden biridir. Bu çalışmada, kentleşme süreci ve dini hayat Başakşehir ilçesi özelinde incelenecektir.

Yöntem

Bu bölümde araştırmanın amacı ve önemi, araştırmanın hipotezleri, araştırmanın kapsamı ve sınırlılıkları, araştırmanın evreni ve örnekleme, veri toplama araçları ve analiz teknikleri hakkında bilgiler verilmiş, araştırmanın geçerlilik ve güvenilirlik analizi hakkında bilgiler sunulmuştur.

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Kentleşme sürecinde dinî hayat konulu bu çalışmanın amacı, İstanbul'un Başakşehir ilçesi özelinde, kentleşme değişkeni ile dinî hayat değişkeni arasındaki ilişkinin varlığı ve yönü hakkında elde edilen sonuçları ortaya koymaktır. Max Weber, din sosyolojisinin dinin özünü değil, ancak din ve dinî inançların ortaya çıkardıkları davranışları incelemesi gerektiğini belirtmektedir. Weber'e göre din sosyolojisinin amacı; dinin, dinî inançlar ve değerlerin, değer ve gerçekliği konusunda spekülasyon yapmak yerine, dini davranışların veya dinden kaynaklanan sosyal davranışların incelenmesi olmalıdır (Günay, 1998b, s. 1-3).

Din, Türk toplumunun manevi yaşantısını ve kutsalla ilişkilerini düzenlemesinin yanında değer duygularının, toplumsal ilişkilerinin ve ahlak hayatının da temelini oluşturan sosyolojik bir kurumdur. Bu açıdan din, sosyolojik araştırmalarda; büyük bir titizlikle ve objektif bir biçimde toplumda ortaya çıkan biçimleriyle ele alınması gereken çok önemli bir toplumsal gerçekliktir (Günay, 1999, s. 21). Din sosyolojisi alanında mikro düzeyde yapılan çalışmalardan elde edilen verilerin bir araya getirilmesiyle makro düzeyde açıklama yapma imkânı ortaya çıkacaktır. Bu yaklaşımla yapılan çalışmalar arasındaki benzerlik ve farklılıklar ortaya konacaktır (Karaşahin 2007, s. 10).

Türkiye'de kentsel çalışmalar 1950'lerden itibaren gerçekleşen hızlı ve düzensiz kentleşmenin ilk sonuçları olan gecekondularla başlamaktadır. 1950'lerden sonra hızlı kentleşme olarak adlandırılan bu süreç temelde iki nedene bağlanmaktadır. Birincisi, Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı sırasında savaş tehlikesi nedeniyle sıkı tasarruf politikası izlemek zorunda kalmasıdır. İzlenen bu politika neticesinde biriken tasarrufların savaş sonrasında sanayi ve hizmet alanlarına aktarılmasıdır. İkincisi, tarımsal alandaki nüfusun çözülerek kentlere akmaya başlamasıdır. Ancak bu yatırımlar mekânın yapılı çevre olarak yeniden üretiminden çok, özellikle kentsel araziler ile kentleri çevreleyen kırsal araziler üzerinde spekülasyonel el değiştirme hareketleri biçiminde ortaya çıkmıştır (Kurtuluş, 2013, s. 198-206).

Başakşehir, 1995 yılında Kiptaş projesi ile sıfırdan kurulmuş olan ve 2010 yılında nüfusu 150.000'i aşkın bir nüfusu barındıran, sonradan da bir Kiptaş projesi olmaktan çıkmış (Pêrouse, 2014, s. 13) 2008 yılında Küçükçekmece ve Esenler'den ayrılan mahalleler ile Bahçeşehir Belde Belediyesi'nin birleştirilmesiyle İstanbul'un yeni bir ilçesi olmuştur. Başakşehir nüfusunun yarıdan fazlası toplu konutlarda ikamet etmektedir. Başakşehir, Bahçeşehir, Onurkent, Kayabaşı toplu konut alanları Başakşehir'in büyüyen ilçe olmasında önemli rol oynamıştır. Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi nüfus sayım sonuçlarına bakıldığında 2009 yılında 226.387 olan nüfusu her yıl artarak 2014 yılında 342.422 sayısına ve 2017 yılında ise 396.729 kişiye ulaştığı görülmektedir (Başakşehir Belediyesi, 2019).

Başakşehir ilçesi, yeni kurulan bir uydu kent özelliği taşıması nedeniyle kentleşme süreci başta olmak üzere sosyo-ekonomik yapısı, kültürü, dinî hayatı ve diğer değişkenler itibarıyla incelenmeyi haklı kılacak niteliklere sahiptir. Aynı zamanda Başakşehir toplum nazarında muhafazakâr kitlelerin tercih ettiği bir kent olma özelliği de taşımaktadır. Bu yönüyle yapacağımız bu araştırma, kentleşme süreci ile dinî hayat arasındaki ilişkinin niteliği ve yönü konusunda önemli ipuçları verebilecektir.

Araştırmanın Hipotezleri

Bilimsel araştırmalarda, araştırma konusunun hangi hipotezler üzerine bina edildiği önem taşımaktadır (Günay, 1999, s. 28). Hipotez, araştırma problemiyle ilgili test edilmek üzere doğruluğu geçici olarak kabul edilen ve değişkenler arasında ilişkiyi ifade eden önermeler olarak tanımlanmaktadır (Bal, 2014, s. 179). Bilindiği gibi insan toplum hayatına ihtiyaç duyan bir varlıktır. İnsanların içerisinde yaşamak durumunda olduğu toplumların tarihsel süreçlerine bakıldığında ise değişmeyen toplumların olmadığı sosyolojik gerçekliği ile karşılaşmaktayız. Aynı şekilde her din bir toplum içerisinde ortaya çıkmış ve gelişmiştir. Din ve toplum karşılıklı bir etkileşim (etki-tepki) içerisinde dinamik bir süreç izleyerek günümüze gelmiştir. Modernleşme, sanayileşme, kentleşme ve bunlara bağlı olarak ortaya çıkan toplumsal değişimler, dinî hayatın yaşanmasında olumsuz bir faktör olmakta ve dinî hayatın azalmasına sebebiyet vermektedir. Bu temel sosyolojik perspektif doğrultusunda araştırmanın hipotezleri şu şekilde ifade edilebilir:

1. Başakşehir, sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel bakımdan eğitim düzeyi yüksek muhafazakâr ve dindar bir kitlenin kentsel mekân tercihini yansıtır.
2. Başakşehir nüfusunun önemli bir kısmı İstanbul'un diğer yerleşim yerlerinden göç etmiştir.
3. Başakşehir özelinde, dinî hayat bağlamında, erkekler kadınlardan daha yüksek bir dinî hayat puanına sahiptir.
4. Genç kuşaklar, yaşlı kuşaklara göre daha düşük dinî hayat puanına sahiptir.
5. Medeni durumu evli olan bireyler, medeni durumu bekâr ve boşanmış olan bireylere göre daha yüksek bir dinî hayat puanına sahiptir.
6. Hayatın büyük çoğunluğunu kentlerde geçiren katılımcıların dinî hayat puanları, hayatın büyük çoğunluğunu kasaba ve köylerde geçiren katılımcılara göre daha düşüktür.
7. Kent(l)leşme ile birlikte dinî hayat puanında bir azalış meydana gelir.
8. Aynı dini grup ya da aynı dini cemaate mensup olduğu arkadaşlarıyla görüşen bireylerin teorik, pratik ve sosyal boyut puan ortalamaları diğer bireylere göre daha yüksektir.

Araştırmanın Kapsamı ve Sınırlılıkları

Yapılan araştırmalar, özellikle ampirik araştırmalar, kullandıkları örneklem ile sınırlıdır. Bu araştırmada elde edilen bulgular belirlenen örneklem ile sınırlıdır. Bu araştırma Başakşehir'de oturan 18 ve üzeri yaş bireyleri kapsamaktadır. Araştırmada elde edilen veriler, Başakşehir'de oturan bireylerin verdiği cevaplar ile sınırlıdır. Araştırma belli bir zaman dilimini kapsadığından araştırmaya katılan deneklerin inanç, tutum ve değerlerinde değişebilme ihtimali bulunmaktadır. Bu araştırma, 15 Mayıs 2016 ve 25 Haziran 2016 tarihleri arasında gerçekleştirildiği için, araştırmanın yapıldığı zaman dilimi ile de sınırlıdır.

Araştırmanın Yöntemi

Bu araştırmada nicel araştırma yöntemi ve anket tekniği kullanılmıştır. Araştırmanın birinci dereceden niceliksel veri kaynağını, örneklemimiz üzerinde uyguladığımız anket oluşturmuştur. Araştırmada ayrıca, konuyla ilgili yapılmış çalışmalardan ve çeşitli resmi istatistiklerden de ikinci dereceden bir niceliksel veri kaynağı olarak yararlanılmıştır.

Evren ve Örneklem

Araştırma tasarımı her şeyden önce, araştırılan sorunun belirlenmesi ve bu sorunun bulunduğu ana kitlenin sınırlarının çizilmesi ile yakından ilgilidir. Araştırma evreni araştırma probleminin etkisi altında bulunan ve bilgi sağlamak için üzerinde araştırma yapılacak ana küttedir (Bal, 2014: 189). Bu araştırmanın evreni Başakşehir ilçesinde toplu konutlarda (1. Etap, 2. Etap, 4. Etap Birinci Kısım, 4. Etap İkinci Kısım, 5. Etap Birinci Kısım ve 5. Etap İkinci Kısım) yaşayan 18 yaş üzeri bireylerdir.

Bilimsel çalışmalarda evrenin tümü üzerinde araştırma yapmak maliyet, zaman ve insan gücü bakımından her zaman mümkün olmamaktadır. Bu durumlarda evreni temsil yeteneği olan bir grup seçilerek incelenir ve gruptan elde edilen sonuçlarla evrenin tamamı hakkında değerlendirmeler yapılmaya çalışılır. Evreni temsil etme özelliği olan ve istatistiksel açıdan doğru sonuçları elde etmek için belli büyüklükteki bu gruba örneklem adı verilmektedir. Doğru bir örneklem aynı zamanda nicelik (yeterli büyüklük) ve nitelik (evreni temsil) bakımından da önem taşımaktadır. Nicelik bakımından araştırmanın örneklemini 914 kişiden oluşmaktadır. Araştırmada nitelik açısından cinsiyet (kadın-erkek), eğitim düzeyi (ilk, orta ve yükseköğretim) ve köken (kır-kent) gibi değişkenler araştırmada yer almıştır.

Veri Toplama Araçları ve Analiz Teknikleri

Araştırmada kullanılan anketin hazırlanmasında bu alanda daha önce yapılmış benzer çalışmalardan (Karaşahin, 2007; Yıldırım, 2012; Kurtuluş, 2016; Demirkan, 2003) yararlanılmıştır. Anket formu 4 bölüm ve 64 sorudan oluşmuştur. İlk bölümde sosyo-demografik özellikler, ikinci bölümde dinin teorik (inanç boyutu) anlatımına yönelik tutum ölçeği, üçüncü bölümde dinin pratik (ibadet boyutu) anlatımına yönelik tutum ölçeği, dördüncü bölümde ise dinin sosyal boyutuna yönelik tutum ölçeği yer almıştır. Kısımların ayrılmasında din sosyolojisi araştırmalarında kullanılan Wach'ın dini tecrübenin ifade şekilleri olan teorik (inanç), pratik (ibadet) ve sosyal (cemaat veya topluluk) boyut (Wach, 1990, s. 21-32) ayrımı dikkate alınmıştır.

Anketler SPSS 22 programına girilerek kodlanmıştır. Anketteki sosyo-demografik değişkenlerin frekans ve yüzde dağılımları yapılmıştır. Ölçek sorularının tanımlayıcı istatistiklerine yer verilmiştir. Ölçek alt boyutlarıyla sosyo-demografik değişkenler arasındaki farklılığı incelemek amacıyla varyans analizi (ANOVA) ve bağımsız örneklem t testlerinden yararlanılmıştır. Dini yaşantılar ölçeği alt boyutları

arasındaki ilişkiyi incelemek için korelasyon analizinden yer verilmiştir. İki değişken arasındaki ilişkiyi araştırmak için ki kare testi kullanılmıştır.

Geçerlilik ve Güvenilirlik Analizi

Geçerlik ve güvenirlik kavramları araştırmanın sonuçlarının inandırıcılığını veya niteliğini gösteren önemli unsurlardır. Güvenirlik lği popülasyonu temsil etmesi için seçilen örneklemin popülasyonu ne kadar temsil ettiğini gösterir. Sonuçların güvenirliği rakamsal olarak Cronbach's Alpha (α) şeklide gösterilerek değerlendirilir ve eğer alfa değeri $0,00 \leq \alpha < 0,40$ ise güvenilir değil, alfa değeri $0,41 \leq \alpha < 0,60$ ise düşük güvenilirlik, alfa değeri $0,61 \leq \alpha < 0,80$ ise orta düzeyde güvenilir ve alfa değeri $0,81 \leq \alpha \leq 1,00$ ise yüksek güvenilir yorumları yapılır (İslamoğlu, 2014: 150).

Bu araştırmada; dini hayatın teorik (inanç) boyutların Cronbach's Alpha değeri (,982) ve pratik (ibadet) boyutların Cronbach's Alpha değeri (,934) ile $0,81 \leq \alpha \leq 1,00$ aralığında (yüksek derecede güvenilir), dini hayatın sosyal boyutun Cronbach's Alpha değerleri ise (,734) yani $0,61 \leq \alpha < 0,80$ aralığında (orta düzeyde güvenilir) gerçekleşmiştir.

Bulgular ve Yorum

Sosyo-Kültürel ve Sosyo-Ekonomik Düzey

Araştırmada, katılımcılara sorulan ‘‘Mesleğiniz nedir?’’ sorusuna verilen cevaplara göre uzmanlık gerektiren (doktor, avukat, hkim, savcı, akademisyen ve ğretmen gibi) mesleğin %30,9 ile ilk sırada yer aldığı görülmektedir. İkinci sırada %15,1 ile memurlar yer almaktadır. nc sırada %12,5 ile tercih seçeneğinde kendi mesleği ile ilgili seçenek bulamayanların işaretlediği ‘‘diğer’’ tercihini yapanlar yer almaktadır. Dördüncü sırada %10,0 ile ev hanımları, beşinci sırada %9,3 ile öğrenciler, altıncı sırada %6,6 ile esnaf/zanaatkr, yedinci sırada %5,9 ile iş adamları, sekizinci sırada %5,3 ile emekliler ve %4,6 ile işçiler yer almışlardır.

Araştırmaya katılanların hangi gelir grubuna ait olduğuna bakıldığında; %13,3' ‘‘2.000TL ve aşağısı’’, %33,0'ı ‘‘2.001TL ile 4.000TL arası’’, %20,6'sı ‘‘4.001TL ile 6.000TL arası’’, %12,3' ‘‘6.001TL ile 8.000TL arası’’, %4,0'ı ‘‘8.001TL ile 10.000TL arası’’ ve %16,7'si ‘‘10.001TL ve üzeri’’ gelir gruplarına ait oldukları görülmektedir. Katılımcıların gelir düzeylerine bakıldığında 2.000TL ve aşağısı gelir düzeyine sahip olanların (85 öğrenciyi bu gruptan çıkardığımızda) düşük düzeyde kaldığı görülecektir. Yine katılımcıların ailelerinin geçim durumları için sorulan ‘‘Ailenizin geçim durumunu nasıl değerlendiriyorsunuz?’’ sorusuna katılımcıların %0,7'si ‘‘ok kötü’’, %3,0'ı ‘‘Kötü’’, %45,8'i ‘‘Orta halli’’, %34,5'i ‘‘İyi’’ ve %16,1'i ‘‘ok iyi’’ cevabını vermişlerdir.

Araştırma bulgularına göre geçim durumları ‘‘ok kötü’’ veya ‘‘kötü’’ olanların oranı genele oranlandığında % 3,7 gibi kk bir düzeyde kalmaktadır. Geçim durumlarının ‘‘orta halli’’ olduğunu ifade edenlerin oranı %45,8 ile ilk sırada yer almaktadır. Geçim durumlarının ‘‘iyi’’ olduğunu beyan edenler %34,5 ile ikinci sırada, ‘‘ok iyi’’ durumda olanlar ise %16,1 ile nc sırada yer almaktadır. Bu durumda katılımcıların büyük bir kısmı ‘‘orta halli’’ ve üzeri bir düzeyde geçim durumuna sahip olduğu görülmektedir.

Başakşehir, 1990'lı yıllardan itibaren İstanbul'un diğer ilçelerinde ikamet eden muhafazakr ve dindar kesimin kentsel mekn tercihi olmuştur. Peki, kimler Başakşehir'e göç etmiştir? Bilindiği gibi 1980'li yıllar itibariyle yaygınlaşan neo-liberal politikalarla birlikte İstanbul'da hızlı bir dönüşüm başlamıştır. Bununla birlikte ve eşzamanlı olarak kendisini muhafazakr ve dindar olarak kodlayan yeni bir orta sınıf ortaya çıkmıştır. Bu sınıf daha önce beraber yaşadığı, havasını suyunu ve ekmeğini paylaştığı kesimden, mahallesinden ve sokağından ayrışmaya başlamıştır. Sınıfı değişen bu kesim, artık eskiden mensubu olduğu alt sınıflarla bir arada yaşamak istemediği için, kentin merkezinden uzak, ekonomisi kente bağlı fakat kültürel ve sosyal olarak ayrışan, kendisine ait sınırları olan uydu kentlere hücum etmiştir (Gündüz, 2015, s. 467). Başakşehir'e sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik bakımdan orta veya st seviyede olan bireyler göç etmişlerdir. Meslek olarak doktor, diş hekim, avukat, ğretmen, esnaf ve zanaatkrlar ve iş adamları ilk sıralarda yer almıştır. İşte, Başakşehir böyle bir dönemde sıfırdan kurulmuş ve diğer uydu kentlerden farklı olarak muhafazakr ve dindar orta sınıfların meknsal ayrışmasına sahne olmuştur.

Başakşehir'den Önce Yaşanılan Yer ve Dini Hayat

Araştırma katılımcıların %75,1'i İstanbul'un diğer ilçelerinde, %23,0'ı İstanbul dışında yaşamışlardır. Katılımcıların %2,0'ı ise Başakşehir'de doğmuştur. Bu sonuç, araştırmanın, "Başakşehir nüfusunun önemli bir kısmı İstanbul'un diğer yerleşim yerlerinden göç etmiştir." şeklindeki tezini doğrulamaktadır. Yine örneklem grubunun dini tecrübenin ifade şekilleri olan teorik, pratik ve sosyal boyutları ile Başakşehir'den önce yaşanılan yer (seçenekler; Başakşehir'de doğdum, İstanbul dışında ve İstanbul'un diğer ilçelerinde) değişkeni arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Pratik ve sosyal boyut puan ortalamasıyla Başakşehir'e gelmeden önce yaşanılan yer değişkeni arasındaki ilişkiyi incelemek için yapılan ANOVA sonucunda ($p<0,05$) olduğundan anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir. Anlamlı farklılıkların hangi değişkenler arasında olduğunu saptamak için post-hoc çoklu karşılaştırma testleri kullanılmıştır. Post-hoc çoklu karşılaştırma testleri sonucunda pratik ve sosyal boyutta "Başakşehir'de doğdum", "İstanbul dışında" ve "İstanbul'un diğer ilçelerinde" cevabını verenler arasında anlamlı farklılık saptanmıştır ($p<0,05$). Başakşehir'e gelmeden önce nerede yaşıyordunuz? sorusuna "Başakşehir' de doğdum" cevabı verenlerin pratik ve sosyal boyutunda puan ortalamalarının diğerlerine göre daha yüksek olduğu görülmektedir.

Buna göre Başakşehir'de doğanların, İstanbul'un dışından ve İstanbul'un diğer ilçelerinden gelenlere göre dini tecrübenin pratik ve sosyal boyut puanları daha yüksek düzeyde gerçekleşmiştir. Bunun yanında Başakşehir'e İstanbul'un diğer ilçelerinden gelenlerin dinin pratik ve sosyal boyutlarındaki puan ortalamaları İstanbul'un dışından gelenlere göre daha yüksektir. Başakşehirde doğanların önemli bir kısmı genç katılımcılardır. Çünkü zaten Başakşehir 1990'lı yıllar itibarıyla kurulmaya başlamış yeni bir kenttir. Doğal olarak bu kentte doğanların yaşları henüz 30'lu yaşları geçmiş değildir. Araştırmada asıl amaç, Başakşehir'de doğmuş olmak ve Başakşehir'in dışında doğmuş olmak ile dini hayat arasında bir ilişki kurmak değildir. Burada ortaya çıkan birinci sonuç, Başakşehir'de doğanlar, daha çok burada meskûn bulunan muhafazakâr-dindar kitlelerin çocuklarına işaret etmektedir. İkinci bir sonuç ise İstanbul'un diğer ilçelerinden gelenlerin İstanbul'un dışından gelenlere oranla dinin pratik ve sosyal boyut puanlarının yüksek oluşudur. Bu durum, araştırmamızın, İstanbul'un değişik semtlerinde ikamet eden ve 1990'lı yıllar itibarıyla orta ve üst sınıflara dâhil olan muhafazakâr ve dindar kitlelerin Başakşehir'e yerleştikleri tezini güçlendirmektedir.

Cinsiyet ve Dinî Hayat

Örneklem grubunun dini tecrübenin ifade şekilleri olan teorik, pratik ve sosyal boyutları ile cinsiyet değişkeni arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Teorik, pratik ve sosyal boyut puan ortalamasıyla cinsiyet değişkeni arasındaki ilişkiyi incelemek için yapılan bağımsız örneklem t testi sonucu ($p<0,05$) olduğundan anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir. Teorik, pratik ve sosyal boyutları ile cinsiyet değişkeni arasındaki farklılaşmayı tespit etmek için yapılan bağımsız örneklem t testi sonucunda tüm boyutlar ile cinsiyet değişkeni arasında anlamlı farklılaşma tespit edilmiştir. Teorik, pratik ve sosyal boyutları için erkeklerin puan ortalamaları kadınlardan daha yüksektir.

Yukarıdaki bulgulara göre; dini hayatın teorik, pratik ve sosyal boyutlarında erkeklerin puanlarının kadınların puanlarından yüksek olduğu ve araştırmanın 3 numaralı hipotezinin doğrulandığı görülmektedir. Oysa Diyanet İşleri Başkanlığının 2014 yılında gerçekleştirdiği "Türkiye'de Dinî Hayat Araştırması"nda kadınlar, erkeklere göre dindarlık ve dinî hayat bakımından daha yüksek bir puana sahiptir (Diyanet İşleri Başkanlığı [DİB], 2014). Bu durumun Başakşehir açısından özel bazı nedenleri bulunmaktadır. Büyük ve kozmopolit kent, İstanbul'un farklı yerleşim yerlerinde yaşayan muhafazakâr ve dini hassasiyetleri ön planda olan erkek bireyleri bir arayışa itmektedir. Ailesini ve çocuklarını megakentin olumsuz sonuçlarından korumak isteyen ve aynı zamanda sakin, güvenli, muhafazakâr ve dindar bir ortam arayışı içerisinde olan ve Başakşehir'i keşfeden erkekler bu şekilde kısmen de olsa beklentilerini karşılamaktadırlar. Benzer düşüncelerle hareket eden bireylerin tercih ettiği bir mekân haline gelen Başakşehir, erkekler için adeta güvenli bir liman olmaktadır. Yoksa Başakşehir'in erkekleri kadınlardan daha dindardır şeklindeki sadece cinsiyete dayalı bir sonuç anlamsız olurdu. Elbette burada şunu da ifade etmek gerekmektedir. Başakşehir, kent olarak, muhafazakâr ve dindar kadınlara aktivite anlamında kısmen özgürlükçü bir ortam sağlamaktadır. Kadınlar çalışma hayatına dâhil olmakta, sosyal ve kültürel ortamlarda daha görünür olmaktadır. Başakşehir'de yaşayan kadınların önemli bir kısmı araç kullanmakta ve trafığe çıkmaktadır. Çocuklarını okullara kendi araçları ile kendileri götürmektedir. Günlük yaşamlarının önemli bir kısmını evin dışında geçirmeye başlayan kadınlar modernleşme ve kentleşmenin etkilerini yaşamaktadırlar. Ancak yine de bu durum, erkeklerin kadınlardan daha yüksek bir dini hayat (teorik, pratik ve sosyal boyut itibarıyla) puanına sahip olmalarını açıklamaya yeterli değildir. Buradaki en belirgin nedenin, megakentin olumsuz sonuçlarından korunmak isteyen ve aynı zamanda sakin, güvenli, muhafazakâr ve dindar bir

ortam arayışı içerisinde olan ve İstanbul'un diğeri ilçelerinde yaşayan muhafazakâr-dindar kitlelerin (bilhassa erkeklerin) mekânsal tercihleri sonucu ortaya çıkan bir kümelenme ile ilgili olduğu düşünülmektedir.

Yaş ve Dinî Hayat

Örneklem grubunun dini tecrübenin ifade şekilleri olan teorik, pratik ve sosyal boyutları ile yaş değişkeni (seçenekler; 18-25, 26-35, 36-45, 46-60 ve 61-üzeri) arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Teorik, pratik ve sosyal boyut puan ortalamasıyla yaş değişkeni arasındaki ilişkiyi incelemek için yapılan ANOVA sonucu ($p < 0,05$) olduğundan anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir. Anlamlı farklılıkların hangi değişkenler arasında olduğunu saptamak için post-hoc çoklu karşılaştırma testleri kullanılmıştır. Yapılan Tamhane testi sonucunda teorik, pratik ve sosyal ortalama alt boyutunda 18-25 yaş aralığı ile diğeri yaş grupları arasında anlamlı farklılıklar saptanmıştır. Tüm yaş grupları içerisinde 18-25 yaş grubunun diğeri yaş gruplarına göre dinî hayat puan ortalamaları daha düşüktür.

Yukarıda yer alan bulgulara göre, genç kuşaklarda dinî hayatın yaşlı kuşaklara göre daha düşük puana sahip olduğu ve araştırmanın 4 numaralı hipotezinin doğrulandığı görülmektedir. Bu sonuç aynı zamanda Türkiye genelinde (Diyanet İşleri Başkanlığı [DİB], 2014) ve gerekse mikro sosyolojik araştırmalarda ortaya çıkan sonuçlar bağlamında; modernleşme, kentleşme ve toplumsal değişim araçlarının tesiriyle gençlerde dindarlık ve dinî hayat anlamında bir azalışın meydana geldiği teziyle örtüşmektedir.

Medeni Durum ve Dinî Hayat

Örneklem grubunun dini tecrübenin ifade şekilleri olan teorik, pratik ve sosyal boyutları ile medeni durum değişkeni (bekâr ve evli) arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Teorik, pratik ve sosyal boyut puan ortalamasıyla medeni durum değişkeni arasındaki ilişkiyi incelemek için yapılan ANOVA sonucu ($p < 0,05$) olduğundan anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir. Anlamlı farklılıkların hangi değişkenler arasında olduğunu saptamak için post-hoc çoklu karşılaştırma testleri kullanılmıştır.

Araştırmadan elde edilen bulgulara göre evli olanların teorik, pratik ve sosyal ortalama puanların bekârlardan daha yüksek olduğu ve araştırmanın 5 numaralı hipotezini doğruladığı görülmektedir. Bu sonuçlar Diyanet İşleri Başkanlığının yaptığı "Türkiye'de Dinî Hayat Araştırması" sonuçları ile benzerlik göstermektedir (DİB, 2014). Yalnız bu çalışmada, ilave olarak, eşi vefat edenlerin dindarlık ve dinî hayat durumları da araştırmaya dâhil edilmiştir. Sonuç olarak eşi vefat edenlerin teorik, pratik ve sosyal puanları evli, bekâr ve boşanmışlardan yüksek çıkmıştır. Ancak eşi vefat edenlerin rakamsal büyüklüğünün sağlıklı bir genelleme yapmak için yeterli olmadığı görülmüştür. Eşi vefat edenlerin yaş ortalamasının yüksek oluşu, çoğunun emekli olması ve eşlerini kaybetmeleri veya başkaca nedenler dinî hayata bir sebep teşkil edebilir. Bu ayrı bir araştırma konusu da olabilir. Ancak bu araştırma açısından bakıldığında, evlilerin, bekâr ve boşanmışlardan daha yüksek düzeyde bir dinî hayat puanına sahip oldukları görülmüştür.

Hayatın Büyük Çoğunluğunun Geçtiği Yer ve Dinî Hayat

Araştırmada, bireylerin kentte ve kırsal alanda kalış süreleri ile dindarlığı arasındaki ilişki incelendiğinde, hayatın büyük çoğunluğunu kentlerde geçiren bireylerin dinî hayat ve dindarlık düzeyleri, hayatın büyük çoğunluğunu kırsal alanlarda geçirenlerden daha düşük düzeyde gerçekleştiği görülmüştür. Günay'ın "Erzurum ve Çevre Köylerinde Dinî Hayat" araştırmasında ifade ettiği üzere kent ve kır ile dini yaşantılar arasında ilişki bulunmaktadır. Kentin merkezindeki dini yaşantıların kenara ve kıra doğru gittikçe şiddetinin arttığı, tersinde ise kırdan kenara ve kent merkezine doğru dini yaşayışların şiddetinde azalışların olduğu vurgulanmıştır (Günay, 1999, s. 39-40). Başakşehir özelinde yapılan bu araştırmada, araştırmaya katılanlara, kent ve kırsal alan ile dinî hayat ve dindarlık ilişkisi bağlamında ikinci bir soru yöneltilmiştir. Buradaki amaç, kentsel veya kırsal mekânda doğanların dindarlık ve dinî hayat arasındaki ilişki ile hayatın büyük çoğunluğunu kent veya kırsal mekânlarda geçirenlerin dindarlık ve dinî hayat arasındaki ilişki karşılaştırıldığında nasıl bir sonucun çıkacağını ortaya koymaktır. Ortaya çıkan sonuca göre her iki durumda da yani hem kırsal mekânda doğanların hem de hayatın büyük çoğunluğunu kırsal mekânlarda geçirenlerin dindarlık ve dinî hayat düzeyleri kentte doğan veya hayatın büyük çoğunluğunu kentte geçirenlerden daha yüksektir. Bu durum, araştırmanın hipotezleri arasında yer alan "hayatın büyük çoğunluğunu kentlerde geçiren katılımcıların dinî hayat puanları, hayatın büyük çoğunluğunu kasaba ve köylerde geçiren katılımcılara göre daha düşüktür" hipotezini doğruladığı görülmektedir. Sanayileşme ve kentleşme, kurumsal uzmanlaşma eğilimlerini güçlendiren süreçler olarak değerlendirilmektedir. Bu durum, bazı kurumların dini değerlerin etkisinden uzaklaşması sonucunu doğurmaktadır (Lukmann, 2007, s. 34). Hayatının büyük çoğunluğunu kentlerde geçirenlerin kentleşme süreçlerinden daha çok etkileneceği ve

bunun sonucunda dini yaşayışlarında azalışların meydana geleceği ifade edilmektedir. Yapılan bazı çalışmada ise kırsal yaşamın sadeliği ile kentsel yaşamın karmaşıklığı dini hayatı etkileyen unsurlar arasında sayılmaktadır (Eyüpoğlu, 2007, s. 247-273).

Kişilerin Kendilerini Kentli Görme Durumları ve Dinî Hayat

Örnekleme grubunun dini tecrübenin ifade şekilleri olan teorik, pratik ve sosyal boyutları ile kendilerini kentli görme (seçenekler; hayır, kısmen, fikrim yok ve evet) değişkeni arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Tablodan çıkan sonuca göre kentlilik hissi bağlamında, kendisini kentli hissetmeyenlerin dini tecrübenin pratik ve sosyal boyut puan ortalamaları kendilerini kentli görenlerden daha yüksek düzeyde gerçekleşmiştir.

Araştırmada, kişilerin kendilerini kentli hissetme durumları ile dindarlık ve dinî hayat arasındaki ilişki incelenmiştir. Kent(li)leşme ile birlikte dindarlık ve dinî hayat düzeyinde bir azalış meydana gelmektedir. Bilindiği gibi sanayileşme ve kentleşmeye bağlı değişimler kent merkezlerinde başlayarak oradan kentin çeperlerine ve kırsal alanlara doğru yayılmaktadır. Günay, kır ve kent arasındaki dini yaşayışlar bakımından ne gibi farkların olduğunu araştırdığı “Erzurum ve Çevre Köylerinde Dinî Hayat” adlı araştırmasında benzer sonuçlar ortaya çıkmıştır (Günay, 1999, s. 39-40). Yine Aydınalp’ın Gerede’de yaptığı araştırmada, yöredeki carî yaşam tarzının büyük oranda geleneksel yapı ve dini değerler tarafından belirlendiği, ortaya çıkmıştır. Bir bakıma kent(li)leşme, rasyonelleşme, bireyselleşme ve sekülerleşme gibi süreçlerin kırsal alanlarda ve kısmen kent özelliği taşıyan (kasaba gibi) yörelerde tam anlamıyla bir başkalaşım meydana getirmedikleri görülmektedir (Aydınalp, 2012, s. 26). Araştırmamızda, bireylerin kentlilik hissi bağlamında, kendisini kentli hissetmeyenlerin dini tecrübenin pratik ve sosyal boyutları kendisini kentli hissedenlerden daha yüksektir. Diğer bir anlatımla kentleşmeyen bireylerde geleneksel ve dini değerlerden tam anlamıyla kopmalar yaşanmazken, kentleşen bireylerin dini yaşayışlarında bir azalışın meydana geldiği görülmektedir.

Görüşülen Kişiler ve Dinî Hayat

Örnekleme grubunun dini tecrübenin ifade şekilleri olan teorik, pratik ve sosyal boyutları ile görüşülen kişiler değişkeni (seçenekler; akrabalarımla, arkadaşlarımla/tanıdıklarımla, aynı dini grup ya da aynı dini cemaate mensup olduğum akrabalarımla, hemşerilerimle, iş arkadaşlarımla, komşularımla ve diğer) arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Teorik, pratik ve sosyal boyut puan ortalamasıyla görüşülen kişiler değişkeni arasındaki ilişkiyi incelemek için yapılan ANOVA sonucu ($p < 0,05$) olduğundan anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir. Anlamlı farklılıkların hangi değişkenler arasında olduğunu saptamak için post-hoc çoklu karşılaştırma testleri kullanılmıştır. Post-hoc çoklu karşılaştırma testleri sonucunda teorik, pratik ve sosyal boyutta akrabalarımla, arkadaşlarımla/tanıdıklarımla, aynı dini grup ya da aynı dini cemaate mensup olduğum akrabalarımla, hemşerilerimle, iş arkadaşlarımla, komşularımla ve “diğer” cevabını veren katılımcılar arasında anlamlı farklılık saptanmıştır ($p < 0,05$).

Araştırmadan çıkan sonuca göre, ailece görüşülenler arasında akrabalar ilk sırada yer alırken akrabalarından sonra ikinci sırada ise arkadaş ve tanıdık görüşmeleri tercih edilmiştir. Üçüncü sırada %8,0 oranıyla aynı dini grup veya cemaate mensup arkadaşlarla görüşme yer almıştır. Başakşehir özelinde bu oran önemli bulunmuştur. Bu durum aynı zamanda Başakşehir’de değişik dini grup ve yapıların varlığını ifade etmesi bakımından anlamlıdır. Aynı dini grup ya da aynı dini cemaate mensup olduğu arkadaşlarıyla görüşen bireylerin teorik, pratik ve sosyal boyut puan ortalamaları diğer bireylere göre daha yüksektir. Burada bir bakıma, dini grup veya cemaat aidiyeti ile dini hayat arasında bir ilişki kurulabilme imkânı yanında, aynı zamanda grupsal bir kümelenmenin de işaretlerini görmek mümkündür. Başakşehir 4. Etap’ta bulunan ve bir dini grup ile özdeşleşen Süleyman Hilmi Tunahan Camii, 5. Etap’ta bulunan ve başka bir dini grup ile özdeş hale gelen İsmailağa Derneği Başakşehir İlim Merkezi, farklı ad ve unvan altında faaliyet gösteren ve dini grupları temsil eden Safa Vakfı gibi sivil toplum kuruluşlarının varlığı bu bağlamda değerlendirilebilir.

Araştırmada, iş arkadaşları ve komşularla görüşmeler ise %6,7 oranıyla dördüncü sırada yer almıştır. Başakşehir’de yaşayanların komşularla iletişimleri düşük düzeyde görülmektedir. Hemşeri görüşmeleri %3,3 oranında gerçekleşmiştir. Bu oran hemşeri görüşmelerinin varlığını ifade etmesinin yanında kentleşmeyle birlikte değerlendirildiğinde daha anlamlı hale gelmektedir. Ancak yine de bu oran yüksek düzeyde değildir. Bunun bir nedeninin Başakşehir’in mekânsal yapısı ile ilgili olduğu düşünülmektedir. Çünkü yapılaşma daha çok site ve toplu konut şeklindedir. Buralarda, diğer mekânsal yerleşimlerde olduğu gibi, hemşeri dernek lokalleri, kahvehane ve kiraathane gibi organizasyonların faaliyeti için uygun zemin bulunmamaktadır. Oysa aynı kentte, bilhassa genç kuşakların uğrak mekânı olan modern-muhafazakâr

karışımı orta ve üst sınıfa hitap eden “cafe”leri görmek mümkündür. Bu mekânlar, gençlerin sosyalleşme ortamları olmasının yanında, sosyo-kültürel statü ifade etme aracı haline gelmiştir.

Sonuç ve Öneriler

Bu araştırmanın konusunu oluşturan kentleşme sürecinde dinî hayat İstanbul’un Başakşehir ilçesi örneği çerçevesinde; demografik, sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik değişkenlerle dini tecrübenin ifade şekilleri olan teorik, pratik ve sosyal boyutları arasındaki ilişkiler ele alınarak incelenmiştir. Ortaya çıkan sonuca göre İstanbul’un değişik semtlerinde ikamet eden ve 1990’lı yıllar itibariyle orta ve üst sınıflara dâhil olan muhafazakâr ve dindar kitlelerin, buldukları mekânları terk ederek; sakin, temiz ve yeşil alanları bulunan, aynı zamanda öz dışlanmaya imkân sunan bir uydu kent olan Başakşehir’e yerleştikleri görülmüştür. Başakşehir özelindeki bu hususi durumun, kentleşme ve dinî hayat değişkenleri arasındaki muhtemel sonuçları etkilediği ve bazı sonuçların bu çerçevede ortaya çıktığı değerlendirilmiştir. Bundan sonra yapılacak olan dinî hayat araştırmalarında veya mevcut çalışmalarla kıyaslamalarda, Başakşehir’in bu özel durumunun dikkate alınmasında yarar bulunmaktadır.

Ayrıca gelecekte, Başakşehir özelinde yapılacak dinî hayat araştırmalarında, bu sonuçların farklılaşacağı düşünölmektedir. Çünkü Başakşehir daha kozmopolit ve heterojen bir kent haline gelmektedir. Gerek ilçe sınırları içerisinde inşa edilen kamu destekli toplu konutlarda ve gerekse kamu kurumlarında çalışan personeller için yapılan lojmanlarda ikamet eden bireylerin homojen olmayan farklı yaşam tarzları gibi faktörlerin, muhafazakâr ve dindar algısı ön planda olan kentin bu özelliğinde bir farklılaşmaya yol açacağı düşünölmektedir. İlçenin ilk kuruluş döneminde ve daha sonraki yıllarda muhafazakâr-dindar kitlelerin ağırlıklı olarak tercih ettiği bu kent, artık daha farklı yaşam tarzlarına sahip bireylerin yaşam alanına dönüşmektedir.

Etik Beyan

“Kentleşme Sürecinde Dini Hayat: Başakşehir Örneği” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir.

Kaynakça

- Aksoylu, S. (2013). Türkiye’de modernleşme sürecinde kentleşme ve kent planlaması. İçinde Nuray Özasan ve Rana Karasözen (Ed.), *Mimarlık tarihi* (s. 97-98). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Aydınalp, H. (2012). *Gerede’de dini hayat*. İstanbul: Gerede Belediyesi.
- Bal, H. (2014). *Sosyolojide yöntem ve araştırma teknikleri*. Bursa: Sentez Yayınları.
- Başakşehir Belediyesi. (2019, 18 Eylül). Erişim adresi: <https://basaksehir.bel.tr/basaksehir/ilcemiz/cografibilgiler/nufus-yapisi>
- Bulaç, A. (2008). *Din-kent ve cemaat*. İstanbul: Ufuk.
- Demirkan, Y. (2003). *Kentleşme sürecinde dini yaşam-Eryaman örneği* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Diyanet İşleri Başkanlığı. (2014). Türkiye’de dinî hayat araştırması. Erişim adresi <https://serdargunes.files.wordpress.com/2013/08/tc3bcrkiye-de-dini-hayat-arastirmasi-2014.pdf>
- Eyüpoğlu, O. (2007). Bilgi ve sahip olma arzusu arasındaki ilişki bağlamında kadın ve çocuğa karşı şiddet söyleminin irdelenmesi. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 24(24-25), 247-273.
- Günay, Ü. (1998a). *Din sosyolojisi*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Günay, Ü. (1998b). Max Weber’in din sosyolojisindeki yeri ve önemi. *E.Ü.İ.F.D.*, 5, 1-3.
- Günay, Ü. (1999). *Erzurum ve çevre köylerinde dinî hayat*. İstanbul: Erzurum Kitaplığı.
- Gündüz, N. (2015). Mekânsal ayrışmanın öz dışlanma sorunu: Başakşehir 4. ve 5. etap örneği. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(39), 467. Erişim adresi http://www.sosyalarastirmalar.com/cilt8/sayi39_pdf/4sosyoloji_psi_koloji_felsefe/gunduz_nurullah.pdf
- İslamoğlu, A. H. ve Alnıaçık, Ü. (2014). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri*. İstanbul: Beta.
- Karaşahin, H. (2007). *Bir batı anadolu kasabasında dinî hayat-Gördes örneği*. Ankara: Birleşik Yayınevi.
- Kirman, M. A. (2010). *Yeni dini hareketler sosyolojisi*. Ankara: Birleşik Yayınevi.
- Kurtuluş, H. (2013). Kent sosyolojisinde değişen kavrayışlar ve Türkiye’nin kentleşme deneyimi. İçinde Ö. Andaç Uğurlu (Ed.), *Türkiye perspektifinden kent sosyolojisi çalışmaları* (s. 177). İstanbul: Örgün.
- Kurtuluş, H. (2016). *Bir ütopya olarak Bahçeşehir, İstanbul’da kentsel ayrışma* (2. Baskı) (Haz: H. Kurtuluş). İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Lukmann, T. (2007). *Görünmeyen din* (Çev. Ali Coşkun), İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Pêrouse, J.F. (2014). *İstanbul’la yüzleşme denemeleri*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sezal, İ. (1992). *şehirleşme*. Ankara: Ağaç Yayınları.

Wach, J. (1990). *Din sosyolojisi* (Çev: Ü. Günay). Kayseri: Erciyes Üniv. Yay.

Yıldırım, M. (2012). *Şehir(l)leşme ve din: Kocaeli örneği* (Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

EXTENDED ABSTRACT

The main purpose of this study is to analyze the relationship between the religious life and urbanization process. The religious life during the urbanization process in Başakşehir district of Istanbul was analyzed by taking into consideration the relationship between demographic, socio-cultural and socio-economic variables and the theoretical, practical and social dimensions of religious experience which are forms of expression of religious experience. Quantitative research method and questionnaire technique were used in the research. The questionnaires were coded in SPSS 22 program. Urbanization emerges as a simultaneous phenomenon with the industrial revolution in the sociological sense. Urbanization, which is one of the dynamics that characterize the modern industrial society, meets the traditional society structure, culture, social organization, established values and norms with the radical change processes.

Conservative and religious people living in other districts of Istanbul have chosen Başakşehir as their urban space since 1990. So, who moved to Başakşehir? As it is well known, a rapid transformation has started in Istanbul with the neo-liberal policies that have become widespread especially in the 1980s. Nevertheless, a new middle class has emerged that defines itself as conservative and religious. This class has started to alienate from the district, neighborhood and street where they lived all together and breathe the same air, shared the same water and bread. The conservative and religious communities who lived in different districts of Istanbul and get involved in the middle and upper classes as of the 1990s, left where they were settled and they moved to Başakşehir, a satellite city with calm, clean and green spaces and at the same time allowing self-exclusion. There were physicians, dentists, lawyers, teachers, craftsmen, artisans and businessmen among those who settled first in Başakşehir. Basakşehir was founded from scratch in such a period and unlike other satellite cities, it witnessed the spatial separation of conservative and religious middle classes.

Based on the findings acquired, when the relationship between the theoretical, practical and social dimensions of the religious experience and gender variable is examined, it is seen that the scores of men are higher than the scores of women in the theoretical, practical and social dimensions of religious life. This situation has some specific reasons in terms of Başakşehir. The men living in the settlements of Istanbul, whose conservative and religious sensibility are in the foreground, is in search of a new living settlements because of the large and cosmopolitan city. Men who want to protect their family and children from the negative consequences of the megacity, and who seek a calm, safe, conservative and religious environment discovered Başakşehir and thus the district partially met their expectations. Basakşehir has become a safe harbor for the men and it has been preferred by the people having similar considerations. Otherwise, it would be meaningless to make a conclusion based on the gender that men living in Basakşehir are more religious than women.

In the study, it was observed that the theoretical, practical and social scores of the younger generations are lower than the older generations. These results overlap with the thesis that there is a decrease in religiousness and religious life among young people with the effect of means of modernization, urbanization and social change within the context of both throughout Turkey and results appeared in the micro sociological researches. It has again been observed that theoretical, practical and social average scores of the married people are higher than single ones. These results shows similarities with the results of the "Religious Life in Turkey Survey" carried out by the Directorate of Religious Affairs.

In accordance to the data obtained from the study, religious and religious life scores of both those born in rural areas and those who spend most of their lives in rural areas are higher than those born in urban areas or those who spend most of their lives in urban areas. Moreover, in the context of individuals' sense of urbanity, the practical and social dimension scores of the religious experience of those who do not feel urbanized are higher than those who feel urbanized. Put it differently, while non-urbanized individuals do not experience full detachment from traditional and religious values, it has been observed that there is a decrease in the religious life of urbanized individuals.

Based on the findings of the study, relatives were the first by means of preference for the family gatherings, and friends and acquaintances were preferred in the second place after the relatives. The third place was the meeting with friends of the same religious group or community with 8.0%. This rate was

found to be very significant specific to Başakşehir case. This situation is also meaningful in terms of expressing the existence of different religious groups and structures in Başakşehir. Theoretical, practical and social dimension score average of the individuals who met the members of the same religious group or members of the same religious community were higher than the others. In a sense, in addition to the possibility of establishing a relationship between religious group or community belonging and religious life, it is also possible to see signs of a group cluster. Suleyman Hilmi Tunahan Mosque, located in Basaksehir 4. Etap (4th Stage) and identified with a religious group, Ismailaga Association Basaksehir Science Center, which is located in the 5. Etap (5th Stage) and became identical with another religious group, operates under different names and titles and represents religious groups. The existence of non-governmental organizations such as Safa Foundation can be evaluated in this context.

As a result, the conservative and religious communities who lived in different districts of Istanbul and get involved in the middle and upper classes as of the 1990s, left where they were settled and they moved to Başakşehir, a satellite city with calm, clean and green spaces and at the same time allowing self-exclusion. It has been evaluated that this special situation which is specific to Başakşehir affects the possible results between urbanization and religious life variables and some of the results emerged within this framework.

Türkmen Atasözlerinde Meslek Adları

Levent DOĞAN¹

Öz

Türkmen sözlü edebiyatında atasözleri *nakıl* olarak adlandırılır. Tarihin derinliklerinden günümüze süzölen atasözleri toplumların sosyo-kültürel hayatının bir görüntüsü niteliğindedir. Her biri ustaca ve bilgece söylenmiş olan bu sözlerde toplumun içinden pek çok kavram ve ayrıntı bir konu çevresinde anlatıma inceliklerle yerleştirilerek işlenmiştir. Bu yüzden dilin manevi varlıkları sayılan atasözleri bir milleti anlamak, görmek ve tanımak noktasında üstlendikleri rol açısından çok önemlidirler. Mesleklerin insan hayatında önemli bir yeri vardır. Ekonomik faaliyetler kapsamında bulunan meslekler insanoğlunun varoluşuyla ortaya çıkmış ve insanların gereksinimleri doğrultusunda günümüze kadar çeşitlenerek gelmiştir. Bu araştırmada Oğuz grubu (Güney-Batı) Türk lehçelerinin doğu kolunda yer alan Türkmen Türkçesinin atasözlerinden hareketle Türkmenlere özgü meslekler ortaya konulmuştur. Çalışmada atasözleri dışında Türkmençe sözlüklerde geçen meslek adlarına da yer verilmiş ve çok sayıda mesleğe ulaşılmıştır. Ayrıca Türkmen atasözlerinden elde edilen meslek adları ile Eski Türkçe Dönemi, Dîvânu Lugâti't-Türk ve Kutadgu Bilig'de bulunan meslek adları arasında bir kısım benzer sözcüklere rastlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkmen Türkçesi, Atasözleri, Meslek Adları

Turkmen Proverbs Related to Occupation

Abstract

In Turkmen oral literature proverbs are known as "nakil". Proverbs reflects socio-cultural life of the people from ancient time till nowadays and is used skillfully and wisely. Proverbs are considered to be spiritual beings of language; therefore, they are very important in terms of the role they play in understanding and recognizing nation. Proverbs related to the occupation play great role in human life. Occupations which are used in economic appeared together with existence of human beings and have been diversified to the present day in accordance with the needs of people. Turkmen Turkish is the eastern branch of the Turkish dialects of the Oghuz group (South-West) and the study is based on the proverbs connected to occupations of Turkmen Turkish. Apart from proverbs the study covers the words taken from Turkmen dictionaries with meaning of profession. Beside this some similarities were found between Turkmen proverbs standing for profession and the names of professions from the Old Turkish Period, Dîvânu Lugâti't-Türk and Kutadgu Bilig.

Key Words: Turkmen Turkish, Proverbs, Profession Names

Atıf İçin / Please Cite As:

Doğan, L. (2020). Türkmen atasözlerinde meslek adları. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(2), 648-664.

Geliş Tarihi / Received Date: 30.03.2019

Kabul Tarihi / Accepted Date: 03.06.2019

¹ Dr. Öğr. Üyesi - Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, ldogan@trakya.edu.tr
ORCID: 0000-0002-0538-4002

Giriş

Her ulusun söz varlığında atasözlerinin ayrı bir yeri bulunmaktadır. Atasözleri; bir toplumun geçmişini, kültür yapısını, yaşam biçimini, gelenek-göreneklerini ortaya koyan özlü anlatımlardır. Bu bakımdan ait olduğu toplum hakkında geniş bilgiler sunar. Bununla birlikte sözlü geleneğin bir ürünü olan atasözleri, bünyesinde barındırdıkları zengin malzeme yönüyle meydana geldikleri toplumun farklı alanlarına ilişkin pek çok kavramın görülmesinde önemli dil yapıları sayılır.

Atasözlerine ilişkin diğer özellikler bu terim üzerine yapılan tanım ve açıklamalardan belirlenebilmektedir:

Ömer Asım Aksoy (2017, s. 13), atasözleri için “*Toplumbilim, rubbilim, eğitbilim, ekonomi, felsefe, tarih, ahlak, folklor gibi birçok konuları ilgilendiren ve birçok yönlerden inceleme konusu edilmeye değer ulusal varlıklar.*” diyerek atasözlerinin diğer alanlarla olan ilişkisine dikkat çekmiştir.

Dehri Dilçin (2000, s. 15) ise atasözlerini “*Beşer cemiyetiyle beraber doğmuş, onunla birlikte oba, boy ve oymak olarak asırlarca göçebe hayatı yaşamış ve nihayet gelişip özleşerek de ulusal hâle yükselmiş, medenileşmiş törelerdir.*” biçiminde tanımlamıştır. Dilçin’in tanımında ilk insanların yaşama biçimi olan göçebelik zamanında atasözlerinin varlığına değinmesi bu hikmet dolu sözlerin çok eski ve uzun bir geçmişe sahip olduğunu göstermektedir.

Celal Beydili (2004, s. 4), atasözlerine “*Cilt cilt kitaplar dolusu mana ve hikmeti özüne sığdıran- bu halk yaratıcılığının örnekleri bitiren², yetiren³, getiren halk dehasının sağlam halk felsefesinin narin zerreleridir.*” şeklinde bir tanımlama getirmiştir.

Mehmet Kılıç (1996, s. 14), atasözlerine mahsus özellikleri; “*kısa sözde geniş mana ifade etmek, etkileyicilik, derin düşünce, akıl-mantık, millîlik ve mecazi anlamlılık*” olarak sıralamıştır.

Türkmen Türkçesi atasözlerine bakıldığında şekli, sözdizimi, özellikleri, konuları ve anlamları bakımından Türkiye Türkçesi atasözleriyle büyük benzerlikler gösterir. Hatta bazı atasözleri Türkiye Türkçesiyle özdeştir. Meslekleri ele aldığımız Türkmen Türkçesi atasözlerinden ortak veya benzer olanlara birkaç örnek şu şekildedir: **TkmT** *Avcı nâçe al bilse, av hem sonça yol bilir.* “Avcı ne kadar hile bilirse, av da o kadar yol bilir.” **TT** *Avcı ne kadar hile bilirse, avı o kadar yol bilir.* **TkmT** *Çobanı köp bolsa, toklusu haram öler.* “Çobanı çok olursa, toklusu murdar ölü.” **TT** *Çoban çok olanda koyun murdar ölü.* **TkmT** *Bir akmağın guya atan daşını on derviş çıkarıp bilmez.* “Bir ahmağın attığı taşı on derviş çıkaramaz.” **TT** *Bir deli kuyuya taş atmış, kırk akıllı çıkaramamış.* **TkmT** *Gassap tanışına süyek berer.* “Kasap tanıdığına kemik verir.” **TT** *Kasap anasına da kemik satar.* **TkmT** *Geçi tayak iyisi gelse, çobana süykener.* “Keçi dayak isterse, çobana sürtünür.” **TT** *Eceli gelen keçi çobanın dayağına sürünür.* vb. daha birçok örnek bulunmaktadır.

Türkmen halk edebiyatı ürünlerinin en eski örneklerine Dîvânü Lugâtî't-Türk'te rastlanır. Örneğin, Divandaki atasözleri hem eserin yazıldığı yüzyılda hem de ondan önceki devirlerde söylenen ve bazıları bugün dahi Türkmenler arasında kullanılmaya devam edilen sözlerdir (Kılıç, 1996, s. 1).

Türkmenler oldukça zengin bir folklor hazinesine sahiptir. Bu folklor hazinesi içinde atasözleri, Türkmenler arasında en çok bulunan türlerden biridir (Çınar, 1996, s. 358). Atasözleri, atalarımızın bilgece ve zekice söyledikleri sözler olması yönüyle Türkmenler tarafından anonim halk edebiyatının belki de en önemli ürünleri olarak görülmektedir (Kılıç, 1996, s. 14).

Türkmenlerde atasözlerinin eğitim amaçlı kullanılması bir gelenek hâline gelmiştir. Mehmet Kılıç (1996, s. 14) Türkmenlerin çocuklara nasihat vermede, onların edepli ve itibarlı kişiler olarak yetişmesinde bu nezaket ve görgü kurallarıyla dolu atasözlerine başvurduklarını belirtmektedir.

Türkmen atasözlerinin doğuşu ve gelişimi anonim halk yaratıcılığındaki diğer ürünlerin ortaya çıkışına benzemektedir. Başlangıçta elbette birileri tarafından söylenmiş olan bu sözler daha sonra halk tarafından benimsendiği için ilk söyleyenlerin adı sanı zamanla unutulmuştur (Kılıç, 1996, s. 2). Türkmenler, millî benliklerini ve millî değerlerini yansıtan atasözleri dile getirmişlerdir. Onların olup bitmiş olaylarla ilgili görüşleri, bu olaylar karşısında almış oldukları tavırları ve yaşamda önem verdikleri unsurların hepsi bu sözlü anlatım türünde görülmektedir.

² Azr.: bitirmek: “sonuçlamak”

³ Azr.: yetirmek: “ulaştırmak”

Türkmen Atasözlerinde Meslek Adları

Türkmen halkının günlük yaşamına dair birçok şeyi atasözlerinde bulmak mümkündür. Yaşamın bir parçası olan meslekler de bunlardan birisidir. Bu bağlamda atasözleri Türkmenlere ait meslek adlarının tespitinde yardımcı kaynaklardır.

İlk çağlardan bu yana insanlar hayatını idame ettirebilmek amacıyla çeşitli ekonomik faaliyetlerde bulunmuşlardır. Buna bağlı olarak geçim kaynakları içinde bulunulan devrin koşullarına göre devamlı bir değişime uğramıştır. Dolayısıyla o günden bugüne farklı birçok meslek ortaya çıkmıştır. Fakat eski zamanların pek çok mesleği günümüzdeki teknolojik gelişmelerin hızla ilerlemesinden etkilenerek kaybolmaya başlamıştır (Tez, 2016, s. 41). Özellikle el emeğine ve ustalığa dayalı meslekler; makineleşmenin artması, kitlesel üretim ve seri tüketim, el işine yatkın çırak bulmanın zorluğu ve el yapımı ürünlere müşteri bulunamaması gibi nedenlerden dolayı zaman içinde yok olup gitmektedir (Tez, 2016, s. 42).

Her ülkede yaygınlık kazanan meslek grupları ülkenin coğrafi konumuna göre değişiklik gösterir. Tüm dünyayla ortak olan bazı meslekler dışında sadece o topluma özgü mesleklerin ortaya çıkışında ülkenin yeryüzü şekilleri başta olmak üzere iklim ve bitki örtüsü, toprak özellikleri ve toplumun ihtiyaçları etkili olmuştur. Bir toplumda yer alan meslek grupları da atasözleri gibi o toplumun siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel yapısına yönelik ipuçları verir.

Yöntem

Bu çalışmada Türkmen atasözlerinde yer alan meslek adları tespit edilerek ortaya konmuştur. Tespit edilen adlar belli başlıklar altında sınıflandırıldıktan sonra kökenine ulaşılan meslek adının yanında hangi dilden geçtiği gösterilmiştir. Meslek adları sınıflandırılırken Serkan Şen¹ ve Galip Güner²'in konuyla ilgili çalışmalarındaki tasniflerden faydalanılmıştır. Atasözlerinde bulunan meslek adları dışında İlhan Çeneli'nin Türkmen Türkçesi Sözlüğü ile Talat Tekin ve diğerlerinin hazırladığı Türkmençe-Türkçe Sözlük'te geçen meslek adları da taranmıştır. Ancak bu sözlüklerden ulaşılan meslek adları çalışmada sadece alfabetik bir şekilde sıralanarak gösterilmiş, herhangi bir sınıflamaya ya da köken bakımından değerlendirmeye tabi tutulmamıştır. Ayrıca çalışmada gerek örnek olarak kullanılan atasözlerinde gerekse belirlenen meslek adlarında taranan atasözü kitapları ile sözlüklerdeki şekil ve anlamlara bağlı kalmıştır.

Bulgular

Türkmen atasözlerinde meslek anlamına gelen *kär ve keşp* sözcükleri bulunur. Bunlarla birlikte Türkmençe-Türkçe Sözlük'te rastlanılan *senet ve hünär* de meslek karşılığı kullanılan diğer sözcüklerdir. Yine bu alanla ilintili olarak bahsi geçen sözlükte *hünärli* (meslek sahibi), *hünärlilik* (bir meslek sahibi olma) ve *işdeş, kârdeş* (meslektaş) terimleri yer alır.

Türkmen Türkçesi atasözlerindeki meslek adlarını Eski Türkçe Dönemi, Dîvânu Lugâti't-Türk ve Kutadgu Bilig'de yer alan meslek adlarıyla karşılaştırdığımızda şekil ve anlam yönünden benzerlik gösteren sözcüklere rastlanmıştır.

avçı: avcı, avcı (ET) > avçı, awçı (DLT) > awçı (KB) > avçı (TkmT), *ayakkabıcı*: etükçi (DLT) > etükçi (KB) > ädikçi (TkmT), *balıkçı*: balıkçı (EUTS) > balıkçı (TkmT), *bey / efendi*: bağ (ET) > beg~bæg (DLT) > beg (TkmT), *beylik*: bağlık (ET) > beglik (DLT) > beglik (TkmT), *bilgin / âlim*: alim (KB) > alım (TkmT), *çoban*: çupan⁴ (DLT) > çopan / çofan (TkmT), *demirci*: tãmirci (EUTS) > temürçi (DLT) > temürçi (KB) > demirci (TkmT), *doktor / tabip*: âmçi (EUTS) > emçi (DLT) > emçi (KB) > emçi (TkmT), *elçi*: älçi, ilçi (ET) > ilçi (KB) > ilçi (TkmT), *gemici / denizci*: kãmici (EUTS) > gãmici (TkmT), *han / hünkümdar*: han (EUTS) > xân (DLT) > han (TkmT), *hırsız*: ogrı (EUTS) > ogrı (DLT) > ogrı (TkmT), *hırsızlık*: ogruluk (DLT) > ogurluk, ogruluk (TkmT), *kadı*: kazı (KB) > kazı (TkmT), *kapıcı*: kapugçı (KB) > gapıçı (TkmT), *kul / köle*: hul, kul, kul (ET) > kul (DLT) > kul (KB) > gul (TkmT), *küçük tüccar / dükkân sahibi*: çergüçi (KB) > cerçi (TkmT), *lider / yönetici / amir*: başçı⁵ (KB) > başçı (TkmT), *nöbetçi / bekçi / muhafız*: sakçı (KB) > sakçı (TkmT), *oyuncu*: oyunçı (EUTS) > oyunçı (TkmT), *pehlivan*: böke (KB) > böke

¹ Şen, S. (2007). *Orhon, Uygur ve Karahanlı Metinlerindeki Meslekler Bağlamında Eski Türk Kültürü* (Doktora Tezi). On Dokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.

² Güner, G. (2010). Kıpçak Türkçesindeki Meslek Adları Üzerine İçerik ve Yapı Bakımından Bir Sınıflandırma Denemesi. *Turkish Studies*. C. 5. S. 3. s. 1416-1448.

⁴ DLT'de bu sözcük "köy büyüğünün yardımcısı" anlamındadır. DLT, s. 629.

⁵ KB'de *başçı* kelimesi "rehber" anlamındadır. KB, s. 64.

(TkmT), *satıcı / tüccar*: satıgçı (ET) > satguçı (DLT) > satıgçı (KB) > satıcı / satuvçı (TkmT), *tercüman*: tılmaç (KB) > dilmaç (TkmT), *türkücü / oğan / saz şairi*: başşı, baqşşı⁶ (EUTS) > baqşşı (TkmT), *ulaç*: ulağ (EUTS) > ulag (DLT) > ulag (TkmT), *vezir*: vezir (KB) > vezir (TkmT).

Aşağıda Türkmençe sözlüklerden⁷ derlenen meslek adları sıralanmıştır. Bu sıralamada sözlüklerdeki meslek adlarının yanı sıra belli bir meslekle ilgili unvan adlarına da yer verilmiştir. İlhan Çeneli'nin "Türkmen Türkçesi Sözlüğü" adlı çalışmasında on yedi⁸ meslek adı belirlenmiştir. Bu on yedi meslek haricinde geri kalan meslekler Talat Tekin ve diğerlerinin ortak hazırladığı Türkmençe-Türkçe Sözlük'ten elde edilmiştir.

A: *administrator* "yönetmen, yönetici", *admiral* "amiral", *advokat* "avukat", *adyutant* "yaver", *agaççı* "marangoz", *agent* "ajan, casus", *agronom* "tarım uzmanı, tarımcı, ziraatçı", *aktrisa* "kadın aktör, kadın oyuncu" *aktyor* "aktör, oyuncu" *aktyorluk* "aktörlük, oyunculuk", *aragatnaşıkçı* "irtibatçı", *arheolog* "arkeolog", *arhitektör* "mimar", *arhitektura* "mimarlık", *alim* "âlim, bilgin", *aşpez* "aşçı", *artist* "oyuncu, artist", *atçapar* "atlı, binici", *atgır* "iyi nişancı, avcı", *avçı* "avcı", *avçılık* "avcılık", *avtor* "yazar, müellif", *avtorluk* "yazarlık", *ayakgap garalayıcı* "ayakkabı boyacı", *aydıcı* "anlatan, hikâye eden", *aydımçı* "türkücü, halk ozanı", *ayıplayıcı* "Savcı", *azançı* "müezzin".

B: *baqşşı* "türkücü, saz şairi, halk ozanı", *baş* "başkan, reis", *başvıraç* "başhekim", *bale artistikası* "kadın bale oyuncusu", *balıkçı* "balıkçı", *başlık* "baş, başkan, kılavuz", *başlıkluk* "başkanlık" *baştutan* "baş, lider" *batrak* "ırgat, işçi", *batrak ayal* "ırgat kadın", *bende* "bende, kul", *bilgir* "erbağ, ehil; ileriye gören; kâhin", *birca dellalı* "borsa simsarı", *boksçı* "boksçu, boksör", *biçimci* "makasçı", *biçimçi ayal* "makasçı kız", *biçimçilik* "makasçılık mesleği", *birinci rang kapitanı* "deniz albayı".

C: *cadı* "büyücülük, sihirbazlık; büyü, sihir", *cadıgıy* "büyücü, sihirbaz; üfürükçü", *cellap* "tüccar", *cellat* "cellat, eziyet eden, zalim", *ceñbaş* "savaşçı, savaşan", *cerçi* "küçük tüccar, dükkan sahibi", *cigiti* "atlı, binici", *cogapkeär nobatçı* "sorumlu nöbetçi."

Ç: *çalıcı* "çalgıcı, müzisyen", *çapar* "atlı haberci, ulaç", *çapavul* "1. kurye. 2. yağma, çapulculuk", *çapavulçuluk* "yağmacılık", *çapavulluk* "yağmacılık", *çapçı* "matbaacı, basımcı", *çarbçı* "bileyici", *çayçı* "çaycı", *çekimçi* "tartıcı, kantar katibi", *çelikçi* "fıçı yapan ya da satan kimse", *çinovnik* "memur, bürokrat", *çinovniklik* "memurluk, memuriyet", *çoluk* "çoban yamağı", *çolukçuluk* "çoban yamaklığı", *çolukluk* "çoban yamaklığı", *çopan* "çoban", *çopançılık* "çobanlık", *çopanlık* "çobanlık", *çorı* "hizmetçi", *çörekeçi* "ekmekçi".

D: *darbaş* "cambaz, ip çambazı", *darbaşçılık* "cambazlık mesleği", *dayhan* "1. çiftçi; köylü. 2. ırgat, kapı kulu", *dayhan bocalığı* "çiftçilik", *dayhançılık* "1. çiftçilik; köylülük. 2. ırgatlık, toprak işçiliği", *dekan* "dekan", *dekorator* "dekoratör", *delegat* "delege, temsilci", *dellal* "tallal, simsar", *dellalçuluk* "tallallık, simsarlık", *dellallık* "tallallık, simsarlık", *dellek* "berber", *deputat* "milletvekili", *deputatlık* "milletvekilliği", *deriçi* "derici", *dermanbana işgâri* "eczacı", *dernevçi* "müfettiş, kontrol memuru; sorgu yargıcı, sorgu hakimi", *dervezeban* "kapıcı, bekçi, kapı muhafızı", *dervezeçi* "kaleci", *derviş* "derviş", *dandarıcı* "kurtarıcı", *diktor* "spiker", *dilçi* "dilci, dilbilimci", *dilçilik* "dilcilik mesleği", *dilegçi* "1. dilenci. 2. ricacı", *dilmaç* "tercüman, dilmaç", *dilmaçlık* "tercümanlık", *diñleyçi* "dinleyici; öğrenci", *direktor* "yönetmen, direktör, müdür", *direksiya* "yönetmenlik, direktörlük", *diriýjor* "orkestra şefi", *diriýjorluk* "orkestra şefliği", *divana* "dilenci", *divanaçılık* "dilencilik", *dokmaçı* "dokuma ustası, dokumacı", *dokmaçılık* "dokumacılık", *doktor* "1. bilim doktoru. 2. doktor, hekim", *doktorluk* "doktorluk, hekimlik mesleği", *doñuzdar* "domuz üreticisi", *doñuzdarçılık* "domuz üreticiliği", *dotsent* "doçent", *dotsentlik* "doçentlik", *dovarçı* "koyun yetiştiricisi", *dovarçılık* "koyun yetiştirimi", *diş doktoru* "diş hekimi", *dramaturg* "oyun yazarı, piyes yazarı", *dublyor* "yedek oyuncu", *dükançılık* "bakkallık, dükkan işletme", *düyedar* "deve yetiştiricisi", *düyedarçılık* "deve yetiştiriciliği, devecilik", *düyেকেş* "deve sürücüsü, deveci".

Ä: *ädikeçi* "çizmecici, ayakkabıcı", *ädikeçilik* "çizmecilik, ayakkabıcılık".

E: *ekinçi* "ekinci, çiftçi", *ekinçilik* "ekincilik, çiftçilik", *ekskursovod* "Kılavuz, rehber", *elektrik* "elektrikçi", *enece* "çocuk bakıcısı, dadı", *eneke* "dadı", *esger* "asker", *esgerlik* "askerlik", *et satıçı* "kasap", *eyerçi* "eyerci, eyer ustası".

⁶ EUTS'de *başşı, baqşşı* sözcükleri "muallim, öğretmen; ustad; hekim, doktor, tabip" anlamlarına gelmektedir. EUTS, s. 31-32.

⁷ Çeneli, İ. (1986). Türkmen Türkçesi Sözlüğü. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*. C. 26. S. 1982-1983. s. 29-84. ; Tekin, T., ve diğerleri. (1995). *Türkmençe-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Şafak Matbaacılık.

⁸ Bunlar; *alim, aşpez, atçapar, aydıcı, azançı, bende, bilgir, çalıcı, çorı, diñleyçi, dovarçı, eneke, gırnak, suratkeş, siythor, yulkeban, zetgär* dir.

F: *fabrikant* “fabrikatör”, *fabrik işçileri* “fabrika işçileri”, *farmatsevt* “eczacı”, *farmatsevtika* “eczacılık”, *futbolçı* “futbolcu”.

G: *garakeçi* “yağmacı, haydut”, *garalavçı* “savcı, suçlayıcı”, *garalayıcı* “boyacı”, *garavul* “bekçi”, *garmonçı* “armonikacı”, *gassap* “kasap”, *gassapçılık* “kasaplık”, *geday* “dilenci”, *general* “general”, *generallik* “generallik”, *geñeşçi* “1. öğüt veren öğütleyen. 2. danışman müşavir”, *gıcakeçi* “müziyen, gıcak çalan”, *gıyalçı* “at yetiştiricisi”, *gıyalçılık* “at yetiştiriciliği”, *gırkımcı* “kırpma işini yapan kişi, kırpıcı”, *gırnak* “kul, hizmetçi”, *gıve* *garavulu* “gece bekçisi”, *goragçı* “koruyucu”, *gorayıcı* “koruyucu”, *goşçı* “bekçi, muhafız”, *goşunçılık* “askerlik”, *goyundarıçılık* “koyunculuk, koyun yetiştiriciliği”, *gönçi* “sepici, tabakçı, tabakhane işçisi”, *göreşçi* “savaşçı”, *goşun generalı* “ordu generali”, *gulluk* “görev, hizmet, kulluk”, *gullukçu* “görevli, memur”, *guramaçı* “düzenleyici, organizatör”, *gvardiyaçı* “muhafız subayı”.

H: *habarçı* “1. kararları, haberleri, direktifleri halka haber veren, duyuran kimse. 2. gazete ve dergilerde makale veya haber yazan kimse”, *habarçılık* “habercinin yaptığı iş, habercilik”, *halayık* “kadın köle, cariye”, *halıçı* “halı dokuyan, hazırlayan usta”, *halıçılık* “halıcılık”, *halıfat* “halifelik”, *halıpa* “öğrenciye sanat öğreten, usta, öğretmen”, *halıpalık* “ustalık”, *halif* “halife”, *halıfat* “halifelik, hilafet”, *hammal* “taşıyıcı, hamal”, *hammallık* “hamallık”, *hammalçılık* “hamallık”, *harazman* “değirmenci”, *harbi/ dag inşineri* “maden mühendisi”, *harbi dernevi* “askeri sorgu yargıcı”, *harmançı* “harmancı”, *hasapçı* “sayman, muhasip”, *hasapçılık* “saymanlık, muhasiplik”, *haşarçı* “sulama kanallarını temizleyen, kazan kişi”, *hatdat* “hattat, kaligraf”, *hatdatlık* “hattatlık”, *hâkim* “egemen, hakim, hükümdar”, *hekim* “doktor, hekim”, *heykelçi* “yontucu, heykeltçi”, *hızmatçı* “hizmetkar”, *hızmatkâr* “hizmetkâr” *hızmatkârlık* “hizmetkârlık”, *himik* “kimyacı, kimyager”, *hirurg* “operatör, cerrah”, *hirurgiya* “cerrahi, operatörlük” *hocaynık* “1. yöneticilik, başkanlık. 2. hükümdarlık”, *hokeyçi* “hokeyci”, *hormeyster* “1. koro şefinin yardımcısı. 2. operada koro şefi”, *bökümrovan* “egemen, hüküm süren, hakim”, *bökümrovanlık* “egemenlik, hakimlik”, *brobikaçı* “gündelik haberlerle ilgilenen gazeteci”, *bronolog* “kronolog, tarih yazarı, vakanüvis”, *budojnik* “ressam”, *budojniklik* “ressamlık”, *hücumçı* “forvet, ileri saha oyuncusu”, *hümmetdar* “yardımcı, destekçi, hamî”, *hümmetdarlık* “yardımcı olma, destekçilik, hamilik”, *hünärmentçi* “bir işle uğraşan kimse, sanatkar, zanaatçı, esnaf”, *hünärmentçilik* “sanatkarlık, zanaatçılık, esnaflık”, *hünkär* “hünkar”.

I: *ikdısatçı* “iktisatçı, ekonomist”, *ikdısatçılık* “iktisatçılık”, *imam* “imam”, *imamlık* “imamlık”, *ızçı* “ızci”, *ızçılık* “ızcilik”.

İ: *ıçalı* “casus”, *ıçalıçılık* “casusluk”, *ıçalılık* “casusluk”, *idedici* “bakıcı”, *idegçi* “bakıcı”, *idici* “lider, kılavuz”, *ilçi* “elçi”, *inşener* “mühendis”, *inkassator* “alımcı, makbuzat memuru”, *inspektor* “müfettiş”, *instruktor* “eğitmen”, *işgär* “işçi”.

J: *jandarm* “jandarma”, *jandarmeriya* “jandarma kuvvetleri”, *jivopis* “resim, ressamlık”, *jurnalist* “gazeteci”, *jurnalistika* “gazetecilik”, *jurnalistlik* “gazetecilik”.

K: *kal'kulyator* “hesap memuru”, *kapelmeyster* “orkestra şefi”, *kapitan* “yüzbaşı, kaptan”, *kartograf* “haritacı”, *kassir* “kasiyer”, *kazı* “kadı”, *keşirleyici* “kaynakçı”, *keşdeçi* “nakışçı, işlemeci”, *keşdeçilik* “nakışçılık, işlemecilik”, *kitaphanaçı* “kütüphaneci”, *kolbozçı* “kolhozcu”, *komandır* “komutan”, *komandırılık* “kumandanlık”, *komandırovka* “memuriyet, görev”, *komanduyuşçı* “kumandan”, *kombaynçı* “kombayn, biçerdöver makinisti”, *komendant* “komutan”, *komissar* “komiser”, *komissariat* “komiserlik”, *konditer* “pastacı, şekerçi”, *konstruktor* “proje mühendisi”, *konsul* “konsolos”, *konsul'tant* “danışman, müşavir”, *konsulluk* “elçilik”, *korablın kapitani* “gemi kaptanı”, *kontrolyor* “kontrolcü”, *kövüşçi* “ayakkabıcı”, *kursant* “öğrenci”, *kümsük* “yankesici”, *kümüşçi* “gümüşçü”.

L: *laborant* “laborant, asistan”, *leşger* “ordu, askerî kuvvetler müfrezesi”, *lider* “lider, önder, başkan”, *lotokçı* “işportacı”.

M: *magdançı* “madenci”, *major* “majör”, *maldar* “hayvan bakıcısı”, *malyar* “boyacı, badanacı”, *marşal* “mareşal”, *masgarabaş* “palyaço, soytarı”, *maslahatçı* “danışman”, *maşinist* “makinist”, *mayor* “binbaşı”, *mebelçi* “mobilyacı”, *meditsina gullhınıñ kapitani* “tıbbî hizmet kaptanı”, *mergenlik* “keskin nişancılık”, *metallurg* “madenci, metalurji uzmanı”, *ministr* “bakan”, *ministrlik* “bakanlık”, *montyor* “montajcı, elektrikçi”, *motorist* “makinist, *mugallım* “öğretmen”, *mugallıma* “bayan öğretmen”, *mücevür* “mezarlık bekçisi”, *müdür* “müdür”, *müfti* “müftü”, *mürze* “sekreter, yazıcı, tahsildar”.

N: *naçal'nik* “başkan”, *naçal'niklik* “başkanlık”, *nadziratel* “bekçi, gözcü”, *nakeğaş* “1. oymacı, nakkaş. 2. ressam”, *nakeğaşlık* “nakkaşlık”, *namesnik* “genel vali”, *nanbay* “fırıncı”, *naturalist* “doğa bilimci”, *navçı* “1. kayıkçı. 2. kayık ustası”, *navgatsiya* “denizcilik”, *nebitçi* “petrol işçisi”, *neçar* “dülger, marangoz”, *nikelleyici* “nikelajcı”, *nişgär* “boyacı”, *nosil'çik* “hamal, taşıyıcı”.

O: *ofitser* “subay, zabıt”, *ofitsiant* “erkek garson”, *ofitsiantka* “bayan garson”, *ogri-cümri* “hırsız”, *okudıcı* “öğretmen”, *onbaşı* “onbaşı”, *operativ işgär* “usta işçi”, *operetta* “operet”, *orakçı* “orakçı, ot biçen”, *orakul* “alçı”, *orunbasar* “yardımcı, muavin”, *ozan* “ozan, şair”, *önbaşçı* “önder, öncü, lider”.

P: *personal* “personel, kadro”, *pyada* “atsız asker, yaya, piyade”, *pilot* “pilot”, *piyoner* “1. öncü, ön ayak olan. 2. komünist çocuk kuruluşlarının üyesi”, *poçtal'on* “postacı, posta dağıtıcısı”, *podpolkovnik* “yarbay”, *podpolyeçi* “gizli yeraltı mücadelesi yürüten”, *polk* “albay”, *poşçı* “devrimden önce atlı asker”, *prezident* “başkan”, *professor* “profesör”, *prokuratura* “savcılık”, *prokuror* “savcı”, *proletar* “işçi, proleter”, *provodnik* “kılavuz, rehber, kondüktör”.

R: *radist* “radyotelgrafçı”, *ravı* “öykücü, hikayeci, hikaye anlatan”, *redaktor* “düzeltici”, *registrator* “1. kayıt memuru. 2. daktilo”, *rejissyor* “yönetici, rejisör”, *rektor* “rektör”, *reportyor* “muhabir”, *rezident* “küçük elçi”, *ritör* “eski Yunan’da konuşma sanatı öğreten kişi”, *romanist* “romanist, Romen dilleriyle uğraşan din bilgini”, *rubanı* “din adamı, dine hizmet eden”.

S: *sagımcı* “süt sağan kişi, sağıcı”, *saki* “saki, içki dağıtan”, *sanitar* “hastabakıcı”, *sarayman* “saray bekçisi”, *satıcı* “satıcı”, *sazçılık* “müziyenlik”, *sekreter* “sekreter, yazman, katip”, *sercant* “çavuş”, *sererde* “başkomutan, lider”, *serbetçi* “sınırları koruyan asker”, *server* “önder, öncü”, *sunçı* “gözlemci”, *sıyhatçı* “seyyah, gezgin”, *skul'ptor* “heykелci, heykелtraş”, *skul'ptura* “heykелcilik, heykел sanatı”, *slesar* “tesviyeci, çilingir”, *soldat* “asker”, *sözaydıcı* “kız istemeye giden adam”, *spetsialist* “uzman, mütehassis”, *sportsmen* “sporcu, sportmen”, *starşına* “başçavuş”, *student* “öğrenci”, *sud'ya* “1. hakim, yargıç. 2. Hakem”, *sugunçılık* “geyik yetiştiriciliği”, *suratçı* “ressam”, *sukratkeş* “ressam”, *suvaççı* “sıvacı, sıva yapan”, *sunçı* “sucu, su getiren, su taşıyan, su satan, su veren”, *sülçi* “sorgu hakimi”, *sürücü* “sürücü, şoför”, *sürümçi* “yer süren adam”, *süyüçü* “sütçü, süt satan”, *süythor* “murahabacı, tefeci”.

Ş: *şah* “şah”, *şahir* “şair, ozan”, *şahıra* “şaire, bayan ozan”, *şahırcılık* “ozanlık, şairlik”, *şahırlık* “ozanlık, şairlik”, *şabtaçı* “ocakçı, maden ocağı işçisi”, *şabtyor* “ocakçı, maden ocağı işçisi”, *şaskaçı* “damacı, dama oyuncusu”, *şazada* “prens, şehzade”, *şägirtlik* “öğrencilik, çıraklık”, *şebird* “gece bekçisi”, *şef* “şef”, *şef-povar* “aşçıbaşı”, *şeflik* “şeflik”, *şah* “şeyh”, *şofyor* “şoför”, *şofyorluk* “şoförlük”, *şpion* “casus”, *şpionçılık* “casusluk”, *şpionluk* “casusluk”, *ştangaçı* “halterci”, *ştangist* “halterci”, *ştreykbreber* “grev kırıcısı”, *ştreykbreberlik* “grev kırıcılığı”, *ştab ofitseri* “kurmay subay”, *şturman* “kaptan”, *şturmanlık* “kaptanlık”, *şturvalçı* “çarkçı, dümenci”, *şugulçı* “ihbarcı, jurnalcı, ispiyoncu”, *şugulçılık* “ihbarcılık, jurnalcılık, ispiyonculuk”.

T: *talaban* “ücretli işçi”, *talañçılık* “yağmacılık, talancılık”, *tankatçı* “eleştirmen, tenkitçi”, *tapgır* “yol gösterici”, *tarıhçı* “tarihçi”, *tehnik* “teknisyen”, *terapert* “iç hastalıkları doktoru, dahiliyeci”, *terbiyeçi* “eğitimci”, *tercimeçi* “çevirmen”, *terrorizm* “terörizm, teröristlik”, *tokar* “tornacı”, *topçı* “topçu, top atan”, *trener* “çalıştırıcı, antrenör”, *tsenzör* “sensör, sensörcü”, *tsenzorluk* “sensörcülük”, *tsimbalçı* “simbalocu”, *tsinkografiya* “çinkograf”, *tsirk artisti* “sirk sanatçısı”, *tsivilist* “vatandaşlık hakları uzmanı”, *tutaşdırıcı* “kundakçı”.

U: *uçreditel* “kurucu, tesis eden”, *uçucı* “uçucu, pilot”, *uçuculuk* “pilotluk”, *uçyotçik* “muhasibeci”, *ugradıcı* “1. gönderici. 2. Kılavuz”, *universal* “uzman, kalifiye, işçi”, *upravlyayuşçi* “yönetici”, *urşucu* “savaşçı, döğüşçü”.

Ü: *üytgedici* “1. değıştirici. 2. reformcu, islahatçı”, *üytgedici* “değıştirici”, *üzümçi* “üzümcü”, *üzümçilik* “üzüm yetiştiriciliği, üzümcülük”.

V: *vabmistr* “çarlık Rusyası’nda süvari başçavuşu”, *vahter* “odacı”, *vedomstvo* “müdürlük”, *vekil* “temsilci, vekil”, *vekilçilik* “vekillik”, *vekillik* “vekillik, temsilcilik”, *velosipedçi* “bisikletçi”, *venerolog* “zührevi hastalıkları uzmanı”, *veteran* “eski muharip, gazi”, *veterinar* “veteriner, veteriner hekimi”, *vezir-vekil* “vezir vekil”, *vezirlik* “vezirlik”, *violonçelçi* “viyolenselci”, *vitse⁹-admiral* “tüm amiral”, *vitse-prezident* “başkan yardımcısı”, *vodolaz* “dalğç”, *vodoprovodçı* “su tesisatçısı”, *vokalist* “vokalist”, *voleybolçı* “voleybolcu”, *voyenkom* “askerlik şubesi başkanı”, *voyevoda* “voyvoda”, *voyevodalık* “voyvodalık”, *vraç* “tabip, hekim”, *vraçlık* “tabiplik, hekimlik”.

Y: *yahtsmen* “yatçı”, *yamşçik* “arabacı, faytoncu”, *yanamaçı* “saz çalmayı bilmeyen ancak türkü söyleyen bahşı”, *yazıcı* “yazar”, *yazıcılık* “yazarlık”, *yefreytor* “onbaşı”, *yıgıcı* “dizgici, mürettip”, *yıkgımcılık* “suikast, kundakçılık”, *yulmaycı* “perdah, elmas traşçısı; cilacı”, *yolagçı* “seyyah”, *yolbaşçı* “idareci, şef, yönetmen, başkan”, *yolçı* “yol işinde çalışan, yol işçisi”, *yumorçı* “mizahçı, mizah yazarı”, *yuriskonsolt* “hukuk müşaviri”, *yuveller* “mücevherci, kuyumcu”, *yuvucı* “yıkayıcı”, *yükçi* “hammal, yük taşıyan işçi”, *yüzücü* “yüzücü”.

⁹ *vitse*- “yardımcı, muavin” anlamında birleşik sözcük yapar (Tekin, vd. 1995: 666).

Z: *şpenovod* “grup başı, ekip başı”, *gazetiň habarçısı* “gazete muhabiri”, *yörite habarçısı* “özel muhabir”, *yol görkeziji* “yol gösteren, kılavuz, rehber”, *şetgär* “altın ve gümüş işleyen usta, kuyumcu”.

Türkmen Türkçesi atasözlerinden derlenen 97 meslek adı ise çalışma alanlarına göre sınıflandırılarak ve etimolojileri verilerek aşağıda gösterilmiştir.

Türkmen Atasözlerinde Geçen Meslek Adlarının Sınıflandırılması

Tarım ve Hayvancılıkla İlgili Meslekler

Tarımla İlgili Meslekler

dayhan “çiftçi” (< dih-gân, dihkan Fa.)

Arıkdan suw akar, dayhana Huday bakar. “Arktan su akar, çiftçiye Allah bakar.” (TALD, s. 140)

kärgär “çiftçi” (< kâr-ger Fa.)

Zer gadrını şergär biler, yer gadrını - kärgär. “Altının kıymetini kuyumcu bilir, yerin kıymetini çiftçi.” (TALD: 449)

ekinçi “ekinci” (< ek-in+çi)

Keleke geçi ekinçi bolar. “Boynuzsuz keçi ekinci olur.” (TNAS, s. 234)

mellekçi “çiftçi” (< mellek+çi)

Mellekşä yer berşeň, yer eyesini yerden kovar. “Çiftçiye yer kiralarsan, sahibini yerden kovar.” (TFMK, s. 55)

Hayvancılıkla İlgili Meslekler

seyis “at bakıcısı” (< säyis Ar.)

At mayırmadık, seyis bolmaz. “At sakatlamadan seyis olunmaz.” (TALD, s.145, TNAS, s. 47)

harban “eşek bakıcısı” (< har-bân Fa.)

Zergär şer tanır, harban - har. “Kuyumcu altın tanır, eşek bakıcısı eşek (tanır).” (TALD, s. 449, TFMK, s. 75)

çarva “göçebe hayvancılık” (< çârpâ Fa.)

Çarvanıň - yıl gaygısı, serdarıň - il gaygısı. “Hayvancılık yapanın yıl kaygısı, hakanın il (vatan) kaygısı var.” (TALD, s. 189)

çopan / çofan “çoban” (< çûbân, şûbân Fa.)

Çopan tayagı bir goyun üçin hem göterer, müň goyun üçin hem. “Çobanın sopası bir koyunu da bin koyunu da güder.” (TALD, s. 193, TNAS, s. 99)

Rayat goygum bolsa, çofan köpeler. “Vatandaş koyun olursa, çoban çoğalır.” (TFMK, s. 62)

padıman “sığır çobanı” (< pâde+men Fa.)

Pada azaşmaz, padıman (sığır çobanı) azaşdırar. “Sığır sürüsü yolunu kaybetmez, çoban kaybettirir.” (TALD, s. 359, TNAS, s. 287)

Bahçe İşleriyle İlgili Meslekler

bagban “bağban, bahçıvan” (< bāğ-bân, bāğ-vân Fa.)

Çın bagban hem alım, hem şalım. “Hakiki bağban hem alim, hem zalim(dir).” (TALD, s. 191)

Ticaretle İlgili Meslekler

bakgal “bakkal” (< bakğâl Ar.)

Bazar görki bakgal, yigıt görki sakgal. “Pazarın yakışığı bakkal, yiğidin yakışığı sakal.” (TA, s. 116)

bezirgen “tüccar” (< bâzergân Fa.)

Bezirgeniň gideni bilinmez, geleni bilner. “Tüccarın gideri bilinmez, geliri bilinir.” (TALD, s. 169)

cerçi “küçük tüccar, dükkan sahibi” (< ? OT. çar çur ‘abur cubur’ (DLT) > *çarçu > *çerçü¹⁰)

Cerçiniñ *gıçı moncuk oynar*. “Dükkân sahibinin kızı boncukla oynar.” (TNAS, s. 231)

dellal “tellal, simsar” (< dellâl Ar.)

Dellal *kem çeker, kelte ölçär*. “Tellal eksik tartar, kısa ölçer.” (TNAS, s. 107)

tüçcar “tüccar” (< tuccâr Ar.)

Dayhan - kırk yılda, tüçcar - kırk günde. “Çiftçi kırk yılda, tüccar kırk günde.” (TALD, s. 198)

satıcı / satuvcı “satıcı” (< sat-ıçı / sat-(u)v+cı)

Arşanlıkda alıcınıñ, gımmatlıkda satıcınıñ yüzünü görme. “Ucuzlukta alıcının, pahalılıkta satıcının yüzünü görme.” (TALD, s. 141)

Arşan bolsa alıvcıdan (alıcıdan) insaf gider, gımmat bolsa satıvcıdan (satıcıdan). “Ucuz olsa alıcıdan insaf gider, pahalı olsa satıcıdan.” (TNAS, s. 38)

sövdagär “alışverişçi, satıcı” (< sūdâ-ger Fa.)

Sövdagär *aşsa, at bilen yarag alar*. “Satıcı yoldan çıkırsa at ile silah alır.” (TNAS, s. 303)

zergär “sarraf, kuyumcu” (< zer-ger Fa.)

Är gadırını är biler, zer gardını - zergär. “Yiğidin değerini yiğit bilir, altının kıymetini sarraf bilir.” (TALD, s. 231, TNAS, s. 146)

Dinle İlgili Meslekler

işan “hoca” (< işân Fa.)

Gar yağdı diyip begenme-ayazı bardır, işan geldi diyip begenme-nyazı bardır. “Kar yağdı deyip sevinme ayazı vardır, hoca geldi deyip sevinme niyazı vardır.” (TALD, s. 237)

imam “imam” (< imām Ar.)

Däli дәliden hoşlanar, imam ölüden. “Deli deliden hoşlanır, imam ölüden.” (TALD, s. 201)

hoca “hoca, din görevlisi” (< ḥāce Fa.)

Hocada *meshep bolmaz, mollada insap*. “Hocada mezhep olmaz, mollada insaf.” (TNAS)

molla “molla” (< mollâ Fa.)

At ölse, it şatlanar, bay ölse - molla. “At ölünce it, zengin ölünce molla sevinir (mutlu olur).” (TALD, s. 145)

müftü “müftü” (< muftî Ar.)

Kazısı sözlär, müftüsü düzlär. “Kadısı konuşur, müftüsü düzeltir.” (TNAS, s. 234)

Avcılıkla İlgili Meslekler

avçı “avcı” (ab+çı, avçı ET > av+çı, awçı DLT > aw+çı KB)

Avçı *et iyer, atını it iyer*. “Avcı et yer, atını it yer.” (TALD, s. 152, TA, s. 26, TNAS, s. 51)

balıkçı “balıkçı” (< balık+çı)

Balıkçı *balığı ilki suv bulandırip, onsoñ avlar*. “Balıkçı balığı önce suyu bulandırdıktan sonra avlar.” (TALD, TNAS)

Denizcilikle İlgili Meslekler

gämiçi¹¹ “gemicisi” (< kâmi+ci EUTS)

Gämä müniip, gämiçi bilen dava etme. “Gemiye binip, gemicisi ile kavga etme.” (TALD, s. 252)

¹⁰ KBS, s. 232.

¹¹ kemi, kimi: gemi. DLT, s. 702-720.

gayıkçı¹² “kayıkçı” (< gayık+çı)

Gämiçi gelende, **gayıkçı** kaçır. “Gemici geldiğinde **kayıkçı** kaçır.” (TA, s. 67)

Taşımacılık ve Yardımcı Hizmetlerle İlgili Meslekler

hammal “hamal, küfeci” (< hammāl¹³ Ar.)

Hammala *arkalığı yük bolmaz*. “Hamala arkalığı yük olmaz.” (TALD, s. 285)

gul “köle” (ğul, kul, kul ET > kul DLT > kul KB)

Bidöletin oğl boyançañ, döwletliniñ gulu bol. “Yoksulun oğlu olacağına zenginin kölesi ol.” (TALD, s. 170)

gapıçı “kapıcı” (< kapug+çı KB)

Gapıçınıñ *garnı dok* (*Gapıçınıñ garnı dok, öz öyünde yüzi yok*). “Kapıcının karnı tok, kendi evinde yüzi yok.” (TNAS, s. 154)

işçi “işçi” (iş+çı DLT > iş+çı KB)

Miñ işçiden bir başçı. “Bin işçiden bir başçı.” (TNAS, s. 256)

aylıkçı “aylıkla çalışan kimse, aylıkçı” (< ay+lık+çı)

Aylıkçınıñki *ayda tükener, günlükçiniñki günde*. “Aylıkçınıñki ayda biter, günlükçünüñki günde.” (TNAS, s. 56)

günlükçi “günlükçü” (< gün+lük+çı)

Aylıkçınıñki ayda tükener, günlükçiniñki günde. “Aylıkçınıñki ayda biter, günlükçünüñki günde.” (TNAS, s. 56)

Ev Hayatıyla İlgili Meslekler

hızmatkâr “hizmetkâr” (< hizmet+kâr Ar.+Fa.)

Hızmatkârdan *ayal bolmaz*. “Hizmetkârdan kadın olmaz.” (TNAS, s. 210)

Sağlıkla İlgili Meslekler

lukman “hekim” (< lukmân Ar.)

Lukmanıñ *alaç etmedigini Ezrayılıñ dergäbinde aftar*. “Doktorun çare bulamadığını Azrail’in kapısında ara.” (TALD, s. 324, TNAS, s. 247)

emçi¹⁴ “doktor, tabip” (äm+çi EUTS > em+çi DLT > em+çi KB)

Gün düşyän öyde emçiniñ işi yok. “Güneş giren evde doktorun işi yok.” (TALD, s. 281)

hekim “hekim, doktor” (< hekīm, ḥakīm Ar.)

Halvam hekim iyer, şalgamı yetim. “Helvayı hekim yer, şalgamı yetim.” (TALD, s. 285)

tebip “doktor, tabip” (< tabīb Ar.)

Dertli gutulcak bolsa, tebibi duş geler. “Dertli iyileşecek olsa doktora rastlar.” (TALD, s. 201)

Yöneticilikle İlgili Meslekler

serdar “hakan, lider, öncü” (< ser+dâr Fa.)

Çarvanıñ -yul gaygızsı, serdarıñ -il gaygızsı. “Hayvancılık yapanın yıl kaygısı, hakanın il (vatan) kaygısı var.” (TALD, s. 189)

soltan “sultan, padişah” (< sulṭān Ar.)

¹² kaygık, kayguk: kayık. DLT, s. 695.

¹³ ḥaml (Ar.): yük.

¹⁴ em: ilaç, merhem.

*Dilden gelen elden gelse, bar gedaylar **soltan** bolardı.* “Dilden gelen elden gelse, fakirlerin hepsi sultan olurdu.” (TALD, s. 203)

hökümdar “hükümdar” (< hük+m+dār Ar.+Fa.)

Hökümdarsız ve **hekimsiz** *yurtda oturma.* “Hökümdarsız ve hekimsiz yurtda oturma.” (TNAS, s. 209)

başçı “baş, lider” (baş+çı KB)

*Gögermedik ekinden yer örtener, oñmadık **başçıdan** il.* “Yeşermeyen ekinden yer bıkar, düzelmeyen liderden halk.” (TNAS, s. 177)

beg “bey” (bäg ET > beg~bēg DLT)

*İlini sılan – **beg** bolar.* “Halkını sayan bey olur.” (TALD, s. 307)

beglik “beylik” (bäg+lig ET > beg+lik DLT)

*Öz – özüne **beglik** eden özüne gulluk eder.* “Kendi-kendine **beylik** eden kendine kulluk eder.” (TALD, s. 356)

han “hükümdar, han, padişah” (< hân Fa.)

Han azşa, iline deger, ayal azşa – ärine. “Han (hükümdar) azsa iline (zararı) değer, kadın azsa erkeğine.” (TALD, s. 285, TA, s. 75, TNAS, s. 201)

patışa “padişah, hükümdar” (< pād+şāh Fa.)

*Çaga hökümi **patışa** höküminden artıkdir.* “Çocuğun hükmü padişahın hükmünden fazladır.” (TALD, s. 187)

şa / şah “şah, padişah” (< şāh Fa.)

*Müsiirde **şa** bolandan, Kenganda geda bol.* “Mısır’da şah olacağına, Kenan’da fakir (dilenci) ol.” (TALD, s. 332)

*Müsiirde (Misirde) **şah** bolanıñdan, Kenanda (vatanda) geday bol.* “Mısırdaki şah olmaktansa, Kenan’da (vatanda) dilenci ol.” (TFMK, s. 57)

şalık “şahlık” (< şāh+lık Fa.+T.)

Şalık *başına dolmagı bilmez.* “Şahın hazinesi dolmak bilmez.” (TALD, s. 386)

vezir “vezir” (< vezır Ar.)

*Emiriñ bihabarlığı, **veziriñ** hyanatı devlet yıkar.* “Emirin habersizliği, vezirin hıyaneti devlet yıkar.” (TNAS, s. 136)

Adaletle İlgili Meslekler

kazı “kadı” (< kādū Ar.)

*Davagäriñ **kazı** bolsa, dadıña Alla yetişsin.* “Davacın kadı olursa yardımına Allah yetişsin.” (TNAS, s. 106)

cellat “cellat” (< cellād Ar.)

*Beg buyrar, **cellat** keser.* “Bey emreder, cellat keser.” (TNAS, s. 75)

Eğitim Öğretimle İlgili Meslekler

alim “âlim, bilgin” (< âlim Ar.)

Alim öldi, ilim öldi. “Alim öldü ilim öldü.” (TALD, s. 137)

halıpa “kalfa, ikinci usta, usta” (< halıfe Ar.)

Halıpasız ussa bolmaz, tagsırsız - molla. “Üstatsız usta olmaz, günahsız molla olmaz.” (TALD, s. 284)

okuvçı “öğrenci” (< ok+u+v+ç¹⁵)

Okacak bolsañ, okuvçı tapın. “Okuyacaksan, öğrenci bul.” (TNAS, s. 268)

şâgirt “öğrenci, kalfa, çırak” (< şâgird Fa.)

Şâgirt bolmadık, halıpa-da bolmaz. “Öğrenci (çırak) olmayan, öğretmen (usta) olmaz.” (TALD, s. 387)

Haberleşme, İletişim ve Diplomasıyla İlgili Meslekler

dilmaç “tercüman, dilmaç” (< tıl+maç KB)

Dilmaç öz cogabını özi tapar. “Tercüman kendi cevabını kendi bulur.” (TNAS, s. 114)

ilçi “elçi” (äl+çi, ilçi ET > il+çi KB)

Yaramaz ilçi yamanlık getirir, akıllı ilçi - amanlık. “Kötü elçi kötülük getirir, akıllı elçi esenlik.” (TALD, s. 427)

ulag “ulak” (ulağ EUTS > ulag DLT)

Garındaşın yamanlanıñ cezasını il berer, ulagını yamanlanıñ cezasını yol berer. “Akrabasını kötöleyenin cezasını halk verir, ulağını kötöleyenin cezasını yol verir.” (TA, s. 16)

Su İşleriyle İlgili Meslekler

mirap “bir şehrin su işlerine bakan kimse” (< mîr-âb Fa.)

Atañ mirap bolsa da (bolandan), yerin oy bolsun (Atañ mirap bolandan, yerin pes de bolsun.) “Baban mirap olsa da yerin alçak olsun.” (TNAS, s. 44)

Sanatla İlgili Meslekler

şahir “şair” (< şâ'ir Ar.)

Batırın üstüne batır gelse, batırlığı şaya, şahirin üstüne şahir gelse, şahirliği şaya. “Kahramanın üstüne kahraman gelirse kahramanlığı gider, şairin üstüne şair gelirse şairliği gider.” (TA, s. 31)

oyunçı “oyuncu” (< öy-(u)n+cu¹⁶)

Oyunçı utulanını bilse yagsı. “Oyuncu yendiğini bilse iyi.” (TNAS, s. 273)

darbaz “cambaz” (< dâr-bâz Fa.)

İki darbaz bir yüpdä oynamaz. “İki cambaz bir ipde oynamaz.” (TALD, s. 301)

Esnaf ve Zanaatkârlıkla İlgili Meslekler

ussa / usta “usta” (< üstâ, üstâd Fa.)

İş köp – kömür az, ussa köp – demir az. “İş çok kömür az, usta çok demir az.” (TALD, s. 309)

Usta ber de elin çek, molla ber de dilin çek. “Ustaya ver de elini çek, mollaya ver de dilini.” (THEH, s. 42)

ökde: “usta”

Ökde ökdâni görende, ayağı tibirdep. “Usta ustayı görünce ayağı titrer.” (TALD, s. 347)

Gıda ve Beslenmeyle İlgili Meslekler

degirmençi¹⁷ “değirmenci” (< tek- ‘dönmek’+ -ir- ‘döndürmek, çevirmek’+ men¹⁸+çi)

Her kimiñ bir derdi bar, degirmençiñ derdi suv. “Herkesin bir derdi var, değirmencinin derdi su.” (TALD, s. 291)

gassap “kasap” (< kaşşâb Ar.)

Gassap tanışına süyke berer. “Kasap tanıdığına kemik verir.” (TALD, s. 244)

¹⁵ KBS, s. 620.

¹⁶ KBS, s. 644.

¹⁷ tægirmän (EUTS) > tegirmen (DLT). EUTS, s. 231; DLT, s. 866.

¹⁸ KBS, s. 272.

yağçı “yağcı” (< yağ+çı)

Yağçı yağdırar, kayı gaydırar. “Yağcı yağdırır, kayı kaydırır.” (TNAS, s. 344)

Giyim ve Tekstille İlgili Meslekler

ädikçi¹⁹ “edikçi, ayakkabıcı” (etük+çi DLT > etük+çi KB)

Ädikçiden gulaç boyu kaç, demirçiden - golça boyu. “Ayakkabıcıdan kulaç boyu kaç, demirciden kol boyu (kaç).” (TALD, s. 230)

başmakçı / paşmakçı “ayakkabıcı” (< baş+(m)ak+çı²⁰)

Başña düşse, **başmakçı** bolarsın. “Başına gelirse, kunduracı bile olursun.” (TFMK, s. 26)

Başa düşen **paşmakçı** bor. “Başa düşen (gelen) başmakçı olur.” (TALD, s. 160)

tikinçi / dikiñçi “terzi, dikişçi” (< tik-(i)n+çi)

Tikinçiniñ yaragı - iññe bilen sapagı. “Terzinin silahı iğne ile ip.” (TALD, s. 395, TA, s. 128)

Yetimlikden bay bolsa, ayran bermez içmäge, **dikiñçiden** bay çuksa, gayçı bermez biçmäge. “Yetim zengin olsa ayran vermez içmeye, terziden zengin çuksa, makas vermez biçmeye.” (TNAS, s. 371)

Günlük Hayat / Ev Eşyası Aletleriyle İlgili Meslekler

küzegär “çömlekçi” (< küze-ger Ar.+Fa.)

Ya **küzegär** batar, ya dümegär. “Ya çömlekçi batar ya ekin eken.” (TNAS, s. 353)

odunçı “oduncu” (odun+çı < otuñ EUTS, DLT)

Odunçı gözi omçada. “Oduncunun gözü ağaçta (kütükte).” (TALD, s. 338, TA, s. 111, TNAS, s. 263)

Güvenlikle İlgili Meslekler

sakçı “nöbetçi, bekçi” (< sak+çı KB)

Gavunu **sakçı** tükeder. “Kavunu bekçi tüketir.” (TALD, s. 245)

Han yanında **sakçıñ** bolsa, gara yerde gämiñ yörär. “Han yanında bekçin olursa, karada gemin yürür.” (TA, s. 76)

dervazçı “kaleci, kale nöbetçisi, kapı muhafızı” (< dervâze+çi Fa.+T.)

Garrı **dervazçı** dara çıkanda ukusu tutar. “Yaşlı kaleci darağacına çıktığında uykusu gelir.” (TNAS, s. 157)

goşçı “bekçi” (< koş+çı²¹)

Nesibe başçz, biz **goşçı**. “Kader baş, biz bekçi.” (TALD, s. 335)

nöker “nöker, muhafız” (< nöker Moğ.²²)

Bayñ başma gulu yeter, begiñ başma **nökeri**. “Zenginin başına kölesi yeter, beyin başına muhafızı.” (TNAS, s. 73)

garavul “bekçi” (kara- ‘bakmak’ + gul > kara-vul Moğ.²³)

Durnadan **garavul** goysañ, depäñden gıkuluk gitmez. “Turnadan bekçi koysan, başından gürültü gitmez.” (TNAS, s. 124)

Askerlikle İlgili Meslekler

mergen “atıcı, okçu, nişancı” (< mergen Moğ.)

¹⁹ ätik: edik, ayakkabı, terlik, çizme. EUTS, s. 78; etik, etük: pabuç, edik, mest, çizme. DLT, s. 648-649.

²⁰ KBS, s. 120.

²¹ TDES, s. 429.

²² TDES, s. 496.

²³ KBS, s. 466; ÖTS, s. 2426

Mergen avda belli, *geplemsek* - *davda* (*davada*, *cencelde*). “Nişancı avda belli olur, geveze tartışmada.” (TNAS, s. 252)

Binicilikle İlgili Meslekler

çapıksuvar “at yarışçısı, cokey” (< çâbü-k-süvâr Fa.)

At oğlan (*çapıksuvar*) *eşegi hem çapar*. “At oğlan (Jokey) eşegi de koşturur.” (TFMK, s. 23)

Madencilikle İlgili Meslekler

demirçi “demirci” (tâmir+ci EUTS > temür+çi DLT > temür+çi KB)

Demirçinin atı nalsız, âdikçiniñ-âdigi. “Demircinin atı nalsız, ayakkabıcının çizmesi.” (TA)

Sporla İlgili Meslekler

pälvan “pehlivan” (< pehlevân Fa.)

Gaharımı yuvdan -pälvan. “Kahrımı gizleyen pehlivandır.” (TA, s. 88)

böke “pehlivan” (< böke Moğ.²⁴)

Yıkalsañ-da bökedden yıkıl. “Yenilirsən de pehlivana yenil.” (TFMK, s. 73)

Dilencilikle İlgili Meslekler

geday “dilenci” (< gedâ Fa.)

Gedaya borçlu bolma, ya toyda dilär, ya bayramda. “Dilenciye borçlu olma, ya düğünde ister ya bayramda” (TALD, s. 248)

gedayçılık “dilencilik” (< gedâ+çı+lık Fa.+T.+T.)

Gedayçılığa da gurp gerek. “Dilencilige de güç gerek.” (TNAS, s. 167)

gedaylık “dilencilik” (< gedâ+lık Fa.+T.)

İşsizlik ya gedaylığa elter, ya-ogruluga. “İşsizlik ya dilencilige iter, ya da hırsızlığa.” (TA, s. 82)

dilegçi “dilenci” (< dile-g+çi)

Dilegçiniñ garmı doysa-da, gözi doymaz. “Dilencinin karnı doysa gözü doymaz.” (TA, s. 51, TNAS, s. 113)

Falcılıkla İlgili Meslekler

palçı “falcı” (< fâl+çı Ar.+T.)

Palçı yalançı. “Falcı yalancı.” (TALD, s. 359, TNAS, s. 287)

Meşru Olmayan Meslekler

galtaman “eşkîya, çapulcu” (< ƣaltabân Fa.)

Galtaman garrasa yalançı bolar, bürgüt garrasa – sıçançı. “Çapulcu (eşkîya) yaşlansa yalancı olur; kartal yaşlansa sıçancı olur.” (TALD, s. 236)

garakçı “haydut, yol kesen, eşkıya” (< gara-k+çı)

Garakçı topardan ayrılmanı sançar. “Haydut gruptan ayrılanı yakalar.” (TALD, s. 238)

*ogrı*²⁵ “hırsız” (ogrı EUTS > ogrı DLT)

Ogrıñ yolı bir, kongıñ yolı yüz. “Hırsızın yolu bir, izlemenin (yakalamanın) yolu yüz.” (TALD, s. 342)

İl ogrusız bolmaz, dag – bürüsiç. “Ülke hırsızsız olmaz, dağ kurtsuz.” (TALD, s. 306, TFMK, s. 51, TA, s. 146)

ogurlık “hırsızlık” (< og(u)r-u+lık)

²⁴ KBS, s. 172.

²⁵ ogrı, ogrı < og(u)r-u+lık

Oğlanlı öyde ogurluk yatmaz. “Oğlanlı evde hırsızlık olmaz.” (TALD, s. 340)

Ogurluk eden uyalmaz, üstüne gelen uyalar. “Hırsızlık eden utanmaz, üstüne gelen (yakalayan) utanır.” (TALD, s. 343)

ogurluk “hırsızlık” (<ogrı+lık DLT)

Ogurluk eden uyalmaz, üstüne gelen uykalar. “Hırsızlık eden utanmaz, hırsızlığı suçüstünde yakalayan utanır.” (TALD, s. 342)

Müzikle İlgili Meslekler

dovulçı “davulcu” (< tabl+çı Ar.+T.)

Gıza erk berilse, ya dovulça barar, ya surnayça. “Kıza güç (kendi hâline bırakılsa) verilse, ya davulcuya ya zurnacıya varır.” (TALD, s. 257)

surnayçı “zurnacı” (< surnây+çı Fa.+T.)

Nagara döveniñ surnayçıdan babarı bar. “Davul çalanın zurnacıdan haberi yok.” (TNAS, s. 259)

*bagşı*²⁶ “türkücü, saz şairi, halk ozanı” (< bahşi, bakşı EUTS)

Her işiñ hayrı yağsıdır, toyuñ bezegi bagşıdır. “Her işin hayrı iyidir, düğünün süsü türkücüdür.” (TALD, s. 289)

Bagşıñki hay bilen, mollañki vay bilen (geçer). “Ozanınki hay ile, hocanınki vay ile (geçer).” (TFMK, s. 25)

Eğlence Hayatıyla İlgili Meslekler

orramsı “fahişe” (< rüspî Fa.)

Ogrı hem özüne osar, orramsı hem. “Hırsız da kendini haklı görür, fahişe de.” (TFMK, s. 58)

celep “fahişe” (< celeb Fa.)

Bosağası altından bolsa da, celep beley yene de almit islär. “Eşiği altından da olsa fahişe kadın yine de hakkını ister.” (TNAS, s. 90)

Sonuç

Türkmen atasözlerinde aynı meslek adının ses değişikliğine uğramış şekilleri hariç toplam 97 meslek adı tespit edilmiştir. Atasözlerinde geçen meslekler dışında Türkmençe sözlüklerden ise 460 meslek adı derlenmiştir. Bu sayıya atasözlerinde rastlanılan meslek adları dâhil değildir.

Meslek adlarının en fazla geçtiği gruplar yöneticilik, ticaret, taşımacılık ve yardımcı hizmetler, güvenlik, hayvancılık ve tarımdır. Bu gruplarda yöneticilikle ilgili 11, ticaretle ilgili 8, taşımacılık ve yardımcı hizmetlerle ilgili 6, tarımla ilgili 4, güvenlik ve hayvancılıkla ilgili 5 meslek adı bulunmaktadır. Türkmen atasözlerinde diğerlerine nazaran bu grupların ön plana çıkmasının sebebi yine atasözleri üzerinden mesleklere yönelik sosyo-kültürel açıdan yapılacak bir çalışmayla daha iyi açıklanabilir.

Türkmen atasözlerinde Türkçe kökenli 34 meslek adı belirlenmiştir. Kökeni Türkçe olanlar dışında Farsça 27, Arapça 18, Farsça+Türkçe 4, Farsça+Türkçe+Türkçe 1, Arapça+Türkçe 2, Arapça+Farsça 3, Moğolca 4 meslek adı saptanmıştır.

Aynı zamanda eski Türklerin kullandığı meslek adlarından bir kısmı aynen ya da bazı farklılıklarla Türkmencede yaşamaktadır. *kadr:* kazı (KB) > kazı (TkmT), *kapı:* kapugçı (KB) > gapıçı (TkmT), *avçı:* abçı, avçı (ET) > avçı, awçı (DLT) > awçı (KB) > avçı (TkmT), *ayakkabı:* etükçi (DLT) > etükçi (KB) > ädikçi (TkmT) vb.

Türkmen Türkçesinde meslek adları türetilirken en çok +çı ve +lık yapım ekleri kullanılmıştır. Atasözlerinde isimden isim yapan +çı ekiyle türetilmiş 35 meslek adına rastlanırken aynı görevdeki +lık ekiyle türetilen 5 meslek adına denk gelinmiştir. Bunların dışında fiilden isim yapan -ıcı (satıcı) ve -vcı (satuvcı) ekleriyle birer meslek adı belirlenmiştir.

²⁶ Sansk. bhiksu/Çin. pāk shi > baksı / bahşı / bahşi. ÖTS, s. 439.

Türkmen atasözlerinde bazı mesleklerin birden fazla adla karşılandığı dikkati çekmiştir. Örneğin; **çiftçi** sözcüğü için *dayhan, kargâr ve mellekçi* olmak üzere 3 ayrı ad kullanılmıştır. (**doktor**: *lukman, bekim, emçi, tehip*; **usta**: *ökde, ussa, usta*; **pehlivan**: *pâhvan, batır, böke*; **öğrenci**: *okunçı, şâğird*; **saticı**: *satıcı, satuvca, sövdagâr*; **tüccar**: *bezirgen, tüccar* vb.).

Aynı adlı meslekler arasında ise küçük ses değişiklikleri bulunduğu gözlenmiştir. Terzi anlamına gelen *tikinçi/dikinci* ile çoban anlamındaki *çofan/çopan* bu durumu örnekleyen sözcüklerdir.

Ayrıca Türkmençe deyimlerdeki meslek adlarına da bakılmış fakat atasözlerindeki kadar kayda değer bir sonuç elde edilemediğinden çalışmaya dâhil edilmemişlerdir. Deyimler için Mehmet Kara ve Ahmet Karadoğân'ın hazırladığı “Türkmen Türkçesi-Türkiye Türkçesi Deyimler Sözlüğü” adlı kitap taranmıştır. Bunun sonucunda Türkmençe deyimlerde, atasözleri arasında bulunmayan sadece 2 meslek adı belirlenmiştir. Bunlar; “yayık işçisi, yağcı” manasındaki *cuvazçı* (< *cuvaz+çı* Fa.+T) ve “yüklenici, müteahhit” anlamında kullanılan *potratçı* sözcükleridir.

cuvazçıñ erkeği yalı “bir yerde dolanıp duran, gözü bağlanmış gibi hiçbir yere gidemeyen –insan için.”

potratçı bolmak “toptan çalışmak.”

Deyimler arasında atasözleriyle ortak olan meslekler *geday* ve *garavul*'dur. *Geday gezmek* deyiminin aynı zamanda dilencilik mesleğini anlatmak için kullanıldığı görülmektedir.

geday gezmek “kapı kapı dolaşarak dilenmek, dilencilik etmek.”

garavula almak “1. nişan almak, gezlemek. 2. gözlem altına almak.”

Etik Beyan

“Türkmen Atasözlerinde Meslek Adları” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayının ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir.

Kaynakça

- Ercilasun, A. B. ve Akkoyunlu Z. (2018). *Dîvânü Lugâti't-Türk (Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin)*. Ankara: TDK Yayınları.
- Aksoy, Ö. A. (2017). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü/ Atasözleri Sözlüğü-1*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Arat, R. R. (1947). *Kutadgu Bilig I Metin* (3. Baskı). Ankara: TDK Yayınları.
- Azmun, Y. (1966). *Türkmen halk edebiyatı bakımında*. Reşid Rahmeti Arat İçin. Ankara: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları. ss. 32-83.
- Beydili (Memmedov), C. (2004). *Atalar sözü*. Bakü: Önder Neşriyat.
- Caferoğlu, A. (1968). *Eski Uygur Türkçesi sözlüğü*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- Çeneli, İ. (1986). Türkmen türkçesi sözlüğü. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 26(1982-1983), 29-84.
- Çağbayır, Y. (2007). *Orhun yazıtlarından günümüze Türkiye Türkçesinin sözcük varlığı-Ötüken Türkçe sözlük (a-den 1, j-müt 3)*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Çınar, A. A. (1996). Türkmenistan halk edebiyatı türleri. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 2, 353-370.
- Devellioğlu, F. (2010). *Osmanlıca-Türkçe ansiklopedik lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi.
- Dilçin, D. (2000). *Edebiyatımızda atasözleri*. Ankara: TDK Yayınları.
- Doğan, L. (2014). *Türkmen atasözleri (Türkmen nakılları)*. İstanbul: Parafiks Yayınevi.
- Eyüboğlu, İ. Z. (1998). *Türk dilinin etimoloji sözlüğü*. İstanbul: Sosyal Yayınları.
- Geldiyev, G. ve Altıyev, A. (2002). *Türkmen Nakılları ve atalar sözü*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Gülensoy, T. (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe sözcüklerin köken bilgisi sözlüğü –Etimolojik sözlük denemesi- (I-II)*. Ankara: TDK Yayınları.
- Güner, G. (2010). Kıpçak Türkçesindeki meslek adları üzerine içerik ve yapı bakımından bir sınıflandırma denemesi. *Türkisch Studies*, 5(3), 1416-1448.
- Güneş, B. (2016). Kutadgu Bilig'deki meslek ve unvan adlarının derleme sözlüğü'ne yansımaları. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 5(4), 1532-1543.
- Kılıç, M. (1996). *Türkmen atasözleri-Türkmen folkloru*. Bursa: Özsan Matbaacılık.
- Kara, M. ve Karadoğân, A. (2014). *Türkmen Türkçesi-Türkiye Türkçesi deyimler sözlüğü*. İstanbul: Etkileşim Yayınları.
- Kürenov, S. ve Gümüş, M. (1995). *Türkmen atasözleri*. Ankara: Engin Yayınevi.
- Şen, S. (2007). *Orhun, Uygur ve Karahanlı metinlerindeki meslekler bağlamında eski Türk kültürü* (Doktora Tezi). On Dokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.
- Tekin, T. vd. (1995). *Türkmençe-Türkçe sözlük*. İstanbul: Şafak Matbaacılık.
- TDK (2005). *Türkçe sözlük*. Ankara: TDK Yayınları.

Tez, Z. (2016). *Meslekler tarihi (Eski çağlardan günümüze zanaatsal ve sanatsal uğraşlar)*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.

Kısaltmalar

Eser Kısaltmaları

TALD: Türkmen Atasözleri (Türkmen Nakılları)

TNAS: Türkmen Nakılları ve Atalar Sözi

TFMK: Türkmen Atasözleri-Türkmen Folkloru

TA: Türkmen Atasözleri

THEH: Türkmen Halk Edebiyatı Hakkında

EUTS: Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü

DLT: Dîvânu Lugâti't-Türk

KB: Kutadgu Bilig

ÖTS: Orhun Yazıtlarından Günümüze Türkiye Türkçesinin Söz Varlığı-Ötüken Türkçe Sözlük

KBS: Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü –Etimolojik Sözlük Denemesi

TDES: Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü

Dil Kısaltmaları

ET: Eski Türkçe

TkmT: Türkmen Türkçesi

TT: Türkiye Türkçesi

Azr.: Azeri Türkçesi.

T.: Türkçe

Fa.: Farsça

Ar.: Arapça

Moğ.: Moğolca

EXTENDED ABSTRACT

Oral literary products are a tool in order to see to what extent the Turkish people, who are scattered across different geographies in the world, maintain and sustain their cultural and moral values in cultural terms. They are also ideal for identifying names that are specific to a field. These are the products that are produced by the people and have a national character. However, each type of oral literature has its own characteristics.

The fact that the Turkmens had a late transition to written literature provided them consolidate many products of the oral field. Turkmen folk literature which is a separate value in this respect is a treasure in terms of the proverbs, idioms, folk songs, songs and fairy tales.

Proverbs in Turkmen oral literature are called “nakıl”. Between the proverbs of the Turkmen Turkish and Turkey Turkish, there are partnerships in terms of meaning, subject and form. This partnership will be seen better when we exemplify it from both languages with a proverb. **TkmT** *Bir akmağın guya atan daşını on derviş çıkarıp bilmez. “Bir abmağın attığı taşı on derviş çıkaramaz.”* **TT** *Bir deli kuyuya taş atmış, kırk akıllı çıkaramamış.*

Turkmen Turkish is located in the eastern arm of the Turkish dialects of the Oghuz group (South-West). In this study, based on the proverbs of Turkmen Turkish, professions specific to Turkmens were revealed. As knows, professions have an important place in human life. People need to work and have a profession in accordance with the requirements of their lives Professions within the scope of economic activities emerged with the existence of human beings and has been diversified to the present day in accordance with the needs of people. In this respect, the professions of a society are a precursor of the political, social and economic life of the society, just like oral literature products.

Professions compiled from Turkmen proverbs are classified under a total of 25 main topics according to their fields of study and then the name which origin is certain is listed next to the language in which it passes. In this way, it is tried to determine what foreign languages are at the forefront in Turkmen Turkish vocabulary.

In Turkmen Turkish, the name of the "profession" is met with the words *hünär, kâr, kesp, senet*. There are some similar or same words between the profession names obtained from the Turkmen proverbs the professions in the Old Turkish Period, *Dîvânu Lugâtiât-Türk* and *Kutadgu Bilig*.

For example; In Turkmen, the word "emci" means doctor. This profession name is derived from Turkish languages' derivational affix "+çı" "em" which means "drug". The word encountered in EUTS as "ämçi", in DLT and KB encountered as "emçi" which used in the Turkmen. Again in EUTS as "tämirci", in DLT and KB as "temürçi" in the form of the name of the profession encountered that the sound of "t" at the beginning of the word turns into "d" (demirci) in Turkmen. As seen in the two examples we have shown here and in the study where we give many examples in the separate section, except for some sound changes, there is a similarity in the names of professions.

In this study, except the proverbs, as well as the profession names in Turkmen dictionaries, were also expressed by scanned. However, they were not included in the study. Unlike proverbs, it was noted that there were professional names composed of two words in dictionaries scanned. Some of them are as follows: "*dermanhana işgâri: pharmacist, et satıcı: butcher, birca dellali: stockbroker, yol görkezçisi: guide, ayakgap garalayıcı: shoeshine, biçimci ayal: switchman girl, batrak ayal: capstan women, gice garavult: watchman, yörte habarçısı private correspondent,, cogapkar nobatçı: responsible guard*". The majority of these vocabulary names are in the form of adjective and indefinite noun phrase. In addition to these, there are also profession names in the form of dilemma as "*ogri-cümri: hırsız, vezir-vekil: vezir vekil*".

As a result, in the Turkmen proverbs 97 pieces and in Turkmen dictionaries 460 pieces profession names were reached. The presence of such profession fields shows that Turkmen are active and effective in social and economic terms.

In addition to the words of Turkish origin, identifying the name of the profession from other languages as Persian 27 pieces, Arabic 18 pieces, Mongolian 4 loan reveals that Persian and Arabic languages are more effective in the Turkmen vocabulary.

It is seen that the most "+çı" derivational affix of Turkish language is used in the names of professions mentioned in the Turkmen proverbs. As in Turkey Turkish, in Turkmen Turkish, this affix is to nominalize the name of the profession by adding to the names. Also, derivational affix of "lık" in the same task is among the attachments used in the construction. On the other hand, since it was added to the verbs, there was an profession name derived from the "ıcı" and "vcı" appendices in a separate category.

Finally, there are examples in Turkmen where profession is met with at least two and at most four names. However, this does not apply to every profession. For example, the words mentioned in Turkmen proverbs as "lukman, hekim, emçi, tebip" means "doctor". There are only minor phonetic differences some are among the same profession names (*çofan/çopan vb.*).

Oluşumsal Yapısalcılığın İlkeleri ve Zola'nın *Emek* Adlı Romanı Üzerinde Çözümleme¹

Serhat TERTEMİZ² ve İrfan ATALAY³

Öz

Toplumsal çatışmaların veya toplum yaşamının düzenli işlemesine engel olan durumları içeren romanlar, toplumcu gerçekçilik anlayışını benimseyen Marksçı öğreti ve bu öğretden çıkmış eleştiri yöntemleri için oldukça uygun birer inceleme alanıdır. Toplumbilimsel eleştiri yöntemlerinden birini oluşturan Lucien Goldmann'ın *oluşumsal yapısalcılık* yöntemi de anamalcı dizgenin neden olduğu sorunları ve mutsuzlukları ve bunlara karşı önerilen çözümleri anlatan romanların çözümlenmesi veya eleştirisinde verimli sonuçlar ortaya koyar. Romanın içyapılarının yanı sıra oluşum sürecini etkileyen ve tetikleyen metin dışı yapıları da araştırmayı öneren yöntem, toplumun aydın temsilcisi konumundaki yazarın, sorunlar karşısında oluşturduğu dünya görüşünün sorgulamasını yapar. Yöntemin uygulanması aşamasında farklı yapıların derinlemesine araştırılması tutarlı açıklamaları doğurur. Ütopik sosyalizmin savunulmasının yapıldığı Zola'nın *Emek* adlı yapıtı, işçi emeğinin özgürleşmesine bağlı olarak yaşamdaki tüm duygu ve hazların anlam kazanacağı ve insanlığın bu sayede mutluluğa ereceği tezi üzerine kuruludur. Sanayiye koşut olarak gelişen burjuva sınıfının XIX. yüzyılda yaptığı emek sömürüsünün insanları köleleştirdiğine yer veren yapıtı, emek köleliğinden kurtulmak için yeni bir dizge önerir. Yapıtı, işçi sınıfının her geçen gün biraz daha yoksullaşmasına neden olan ağır koşulların mantıklı ve akılcı çözümlerle üstesinden gelinebileceğini gösterirken, Zola'nın ütopik sosyalist Fourier, Saint-Simon ve daha birçok toplumcu sosyalist düşünür ve yazarlardan esinlenerek oluşturduğu düşüncelerini doğalcı yöntemlerle sunar.

Anahtar Kelimeler: Oluşumsal yapısalcılık, Dünya görüşü, Olası bilinç, Sorunsal kahraman, *Emek*.

The Principles of Constructivist Structuralism and Analysis of the Novel by Zola *Emek*

Abstract

Novels, narrating events of social conflicts or the events preventing regular functioning of public life are a very suitable field of study for Marxist doctrine which adopts the understanding of social realism and the methods of criticism that have passed from this doctrine. Lucien Goldmann's method of constructive structuralism which is one of the methods of sociological criticism gives fruitful results in analyzing or criticizing novels that describe the problems and misfortunes caused by the dominant system and the proposed solutions against them. The method, which suggests exploring the non-textual structures that influence and initiate the formation of process as well as the internal structures of the novel dispute worldview of the writer, who is the intellectual representative of society, in front of the problems. Detailed study of various structures using the method leads to consistent explanations. Zola's work, where Utopian socialism is defended is based on the thesis that all emotions and pleasures in life will make sense, and humanity will achieve happiness through the liberation of labor. Bourgeoisie developed in parallel to industries. The work, which is inferior to the exploitation of labor offers a new system of getting rid of labor slavery. While the work shows the harsh conditions making working class become poorer every day can be overcome with logical and rational decisions, Zola presents his ideas inspired by the utopian socialist Fourier, Saint-Simon and many other socialist thinker and writers, naturalistic methods.

Key Words: Genetic structuralism, Worldview, Possible consciousness, Problematical hero, *Emek (Travail)*

Atıf İçin / Please Cite As:

Tertemiz, S. ve Atalay, İ. (2020). Oluşumsal yapısalcılığın ilkeleri ve Zola'nın *Emek* adlı romanı üzerinde çözümleme. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(2), 665-683.

Geliş Tarihi / Received Date: 26.04.2019

Kabul Tarihi / Accepted Date: 12.06.2019

¹ Bu makale Serhat Tertemiz'in *Une étude sur Travail d'Émile Zola dans le cadre de la méthode de structuralisme génétique* adlı yüksek lisans tezi ve İrfan Atalay'ın *Jean-Paul Sartre'in Özgürlük Yolları adlı yapıtına oluşumsal yapısalcı bir yaklaşım* adlı doktora tezindeki kuramsal bölüm temel alınarak üretilmiştir.

² Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Fransız Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Programı mezunu. serhattertemiz@gmail.com
ORCID:0000-0002-6553-1000

³ Doç. Dr. - Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Fransız Dili ve Edebiyatı Bölümü. iatalay@nku.edu.tr
ORCID: 0000-0002-4437-5539

Giriş

“Emek” kavramı insanlık tarihi boyunca bireyin toplumdaki rolünü ve işlevini belirleyen en önemli öge olmuştur. İnsanın üretim ve tüketim ilişkileri içerisinde oynadığı rol onun mevcut dizge içerisindeki durumunu ve konumunu anlamamızdaki en başat unsurlardan bir tanesidir. Emek, XIX. yüzyılın en çok tartışılan gelen ve dönemin bütün ideolojilerini ve sınıfsal yapılarını belirleyen en önemli kavramdır. Émile Zola'nın *Emek* adlı romanı bu dönemin son çeyreğinde kaleme alınmış olup döneminin toplumsal yapılarını, ideolojilerini ve sınıf çatışmalarını en iyi yansıtan yapıtlarından biridir. *Germinal* adlı romanının tersine, yazar bu romanında toplumsal uzlaşmayı sağlayacak bir tutum takınır. Yazar, toplumu fizyolojik ve ideolojik bakımdan inceleyerek, toplumun bütün yapılarına ve kurumlarına doğalcı yöntemlerle ayna tutup insanların en derin özlemlerini keşfetmeye çalışmış ve kurgusal bir anlatı ve uzamda bu özlemleri okurlarının zihinlerinde canlandırmaya çalışmıştır. Kurgusal olarak gerçeklikten ütopyacıya doğru ilerleyen romanın anlatısı, okuru yeni bir dünyanın oluşturulabileceğine ikna etmeye çalışarak yenedünya düzeniyle ilgili bilgi verir ve bu dizgenin savunuculuğunu yapar. Yapıtın kurgusunda ve uzamında oluşturulan bu yeni dizge, dönemin birçok ütopyacı toplumcu, anarşist ve olgucu düşünürlerinden etkilenerek oluşturulmuştur. Yazar döneminin önemli düşünsel akımlarından dersler çıkararak bunlar arasında bir uzlaşma ve sentez oluşturmak niyetindedir. Kuramsal olarak toplumcu gerçekçi yazının taslağı yapılmamış ve çerçevesi çizilmemiş olmasına rağmen yazarın bu yapıtı bu yazınsal kuramın bütün özelliklerini taşır. Yapıt okunduğunda, yazarın bu yapıtı kâğıda dökerken en başat kaygısının ütopyik sosyalizm diye adlandırılan bir öğretiyi insanlara tanıtmak ve onun üstünlüğünü kabul ettirmek olduğu açıkça anlaşılır. Gelecekte nasıl bir dünya oluşacağını tasavvur ederken bunu toplumcu, anarşist ve olgucu öğretilerin ilkelerini temel alarak gerçekleştirir ve anarşist dizgeye çok ciddi eleştiriler getirir. Yazara göre insanlığın bu dönem boyunca yaşadığı bütün sorunların kaynağı sermaye ve mülkiyete dayalı iktisadi ve siyasi dizgedir. Yazar ömrünün sonlarına doğru toplumcu ve anarşist çevrelerle sıkı ilişkiler kurup bu öğretilerin başyapıtları üzerinde detaylı incelemeler yapmıştır. Saint-Simon ve Charles Fourier'in insani tutkuların özgürleşmesi, sermaye ve mülkiyetin değil emeğin yüceltilmesi, herkesten gücü yettiği kadar alınması ve herkese ihtiyacı olduğu kadar verilmesi düşüncelerinin bu yapıtta taraftarlığını yapmıştır. Ayrıca Darwin'in savaş ve rekabeti savunan kuramı yerine Kropotkin'in yardımlaşma ve dayanışmaya dayalı düşüncelerini savunmuştur.

Marksçı düşünceden yola çıkarak oluşturulan Lucien Goldmann'ın *oluşumsal yapısalcılık* yöntemi bu tarz yapıtları en bütüncül ve en tutarlı şekilde okuyup yorumlayabileceğimiz yöntemlerden biridir. 50'li yıllarda ortaya çıkan ve kuramcının ölümüne kadar geliştirmeyi sürdürdüğü bu yöntemin en önemli kaynakları *Pour une sociologie du roman* ve *Le Dieu Caché*'dir. Goldmann'ın bu çalışmaları toplumun oluşturduğu alt ve üst yapıların yazınsal ve düşünsel yapıtlar üzerinde ne derecede etkili olduklarını ortaya koyan kuramsal yapıtlardır. Marksçı kuramcı yazınsal ya da düşünsel bir yapıtın ilk olarak kendi içkin unsurlarının ortaya konulmasıyla anlaşılması gerektiğini savunur. Anlama aşamasında elde edilen veriler ışığında yapıt, anlatının geçtiği dönemin toplumsal gerçeklikleriyle açıklanmaya çalışılır. Açıklama aşamasında yapıt, dönemin tarihsel olayları, toplumsal yapıları, sınıf çatışmaları ve toplumun olası bilinci ve ideolojileriyle açıklanır. Gerçekleştirilecek bu iki aşamayla birlikte eytişimsel özdekçi yöntem tamamlanmış olur. Yöntemin en başat amaçlarından biri de yapıtın içkin ve aşkın unsurlarından yola çıkarak yapıt ve yazar tarafından ortaya konan dünya görüşü veya ideolojinin tespit edilmesi ve somut verilerle açıklanmasıdır. Bu çalışmamızda Hegel'in sanat, Weber'in yanlış bilinç (fausse conscience), Lukács'ın tip ve olası bilinç, Roland Barthes'ın yapısalcılık, Émile Durkheim'in sosyoloji ve Piaget'nin *psikoloji* üzerine yaptıkları çalışmalardan etkilenerek oluşturulan bu yöntem çerçevesinde Zola'nın *Emek* adlı yapıtı üzerinde bir çözümleme çalışmasına yer verilmiştir. Yapıt üzerinde daha önce yazın toplumbilimsel bir çalışma yapılmamış olması ve eytişimsel bir yöntemle yapıta bütüncül ve tutarlı bir tavırla incelemeye almamız çalışmanın önemini oluşturmaktadır.

Oluşumsal Yapısalcılık Nedir?

XIX. yüzyılda olguculuk, bilgi kuramı, budunbilim ve görüngübilim alanlarındaki gelişmeler sayesinde tarih ve toplumbilim alanındaki çalışmaların bilimsellik değeri artmıştır. Yazın toplumbilimi alanında yapılan çalışmalar ve ortaya çıkartılan kuramlar somut verilere ve deneye dayanarak inceleme yapılmasını önerir. Ancak Émile Durkheim'in *Toplumbilimsel Yöntemin Kuralları*, Georges Lukács'ın *Tarih ve Sınıf Bilinci* ve Max Weber'in *Bilim Kuramı Üzerine İncelemeler* adlı yapıtlarından sonra toplumbilimsel incelemeler daha nesnel hale gelmiş ve gerçekçi sonuçlar alınmaya başlanmıştır. Bu araştırmacıların sözü edilen çalışmalarına kadar öznel nitelikli olan çalışmalar, Durkheim'la birlikte toplumbilimsel nesnelleşme çabasına girmişse de, çalışmaları nesnellikten uzaklaştıran ideoloji sorunu her zaman sorun olarak kendisini göstermiştir. Toplumbilimsel çalışmalar bu sorunu Marx'ın bilinç ve Hegel'in eytişim ile ilgili çalışmalarını yeniden

yorumlayan Lukács sayesinde açmıştır. Marksçı yazın kuramcıları toplumsal ve tarihsel gerçekliklerle, kurgusal bir yazınsal yapıt arasında çok ciddi benzeşim ve bağlaşım olduğunu savunurlar. Yazınsal yapıt toplumsal yapıları ve bilinç türlerini belirli ya da birçok bakış açısından yansıtan anlatılardır. Bir üstyapı unsuru olan sanat, toplumu oluşturan altyapılardan etkilenir ve ortaya çıkan yazınsal veya sanatsal yapıtta de bunun etkileri görülür. Bu bağlamda, yapıtta insana özgü bütün yapılar anlamlıdır. Bu anlamlı yapılar bir oluşumun sonucudur. Yazınsal yapıtı oluşturan aydın sıfatlı duyarlı özne, bir toplumsal sınıfa mensuptur. Bir toplumsal sınıfa ait olan her birey de o sınıfın olası bilincine sahiptir. Kuşkusuz toplumunun bilincine sahip duyarlı özne konumundaki yazar, mensubu olduğu sınıfın değerlerini taşıyabileceği gibi bunlara karşı da olabilir. Yazar, yaratmış olduğu imgesel evrende yer alan toplumsal değerleri reddeder ve toplumu ileriye götürecek değerleri savunur, toplumun karşılaştığı sıkıntı ve engellere çare ve çözümlerinde bulunur, toplum bilimcinin etkisi altında kendince bir dünya görüşü şekillendirir. “Goldmann, yapıtı yönlendiren dünya görüşünü anlamlı yapı olarak adlandırır. Yazınsal bir yapıtın anlam ve değeri ona göre bir toplumsal gruba bağlıdır” (Atalay, 2007, s. 26). Bunu gerçekleştiren her sanatçı ilerici bir dünya görüşüne sahiptir. Olası bilinç diye de adlandırılan toplum bilinci kişiye göre bazı farklılıklar ve tutarsızlıklar gösterse de, yazarın en başat amacı *ortak bilinci* (fr. conscience collective) ortaya koymaktır ve bir yazınsal yapıt bu bilinci ne kadar başarılı bir şekilde ortaya koyabilirse yapıt o derecede büyük niteliği kazanıp incelenmeye değer görülür (Munier, 2001, s. 189-190). Buna bağlı olarak, “büyük yazarlar, bir sınıfın olası bilincinin en yüksek derecesine karşılık olan bir dünya görüşünü az çok tutarlı bir biçimde açıklayan yazarlardır. Bu durum özellikle filozoflar, yazarlar ve sanatçılar için geçerlidir” (Goldmann, 1977, s. 56).

Goldmann, Kant üzerine yaptığı doktora tezi, Jean Piaget ile olan teması, Marx’ın bilgi kuramı ve tarihsel eytişim ilkelerini temel alarak yazdığı *Diyalektik Araştırmalar* adlı çalışmalarında temellendirmeye başladığı ve daha birçok dūřünsel kuramdan etkilenerek oluşturduğu eytişimsel inceleme yöntemini *Le Dieu Caché* ve *Pour une Sociologie du Roman* adlı çalışmalarında uygular ve oldukça başarılı sonuçlar elde eder. Yöntemin hareket noktası, bir toplumsal sınıfa mensup duyarlı ve farkındalığı yüksek bir bireyin toplumun eğilimleri ve ortak bilincini yazınsal ya da sanatsal yapıtlar aracılığıyla okura ya da toplum bireyelerine aktardığı görüşüdür. Goldmann, 1947 yılında yayımlanan “Eytiřimsel Özdekçilik ve Yazın Tarihi” (*Matérialisme dialectique et histoire de la littérature*) adlı makalesinde dünya görüşünün tanımını yapar. İdeolojileri ilerici ve gerici olarak ikiye ayırır. İşçi sınıfının yeni ülkelerini savunan görüşleri ilerici, eski düzeni savunan ideolojileri gerici diye sınıflandırır. Ona göre ideoloji, “sınıf mensuplarını birleştiren ve diğer sınıflara duyulan özlem, duygu ve düşünceler bütünüdür⁴” (Goldmann, 1976, s. 26).

Yazın konusunun ana merkezinde yapıt bulunur. Yazarlar aracılığıyla üretilen her yapıt bir okur tarafından algılanır. Ancak okurun algısını kolaylaştırıp yönlendirmekte bir yöntem veya kuramın kullanılması hem anlaşılmayı, hem de içeriğin anlaşılır ulamlar halinde verilmesini kolaylaştırır. Toplumsal yaşam alanlarındaki belirli bir gerçekliği anlaşılabilir kılmak için dizgeli ve bütüncül bir şekilde ortaya konan düşünceler, gözlemler ve izlenimler bütünü olarak tanımlanabilen kuramın ölçütleri çerçevesinde Goldmann’ın çözümlenme kuramı bizim çalışmamızı kolaylaştıracaktır:

Lucien Goldmann’ın oluşumsal yapısalcılığa diye adlandırdığı toplumbilimsel yöntemi bir yapıtı, içinde barındırdığı anlamlı bütünlüklerden hareketle, toplum gerçekliklerini göz önünde bulundurarak çözümlenmeyi amaçlar. Goldmann, günümüz toplumlarının antik dönem toplumlarının aksine gerçek değerlerini yitirdiklerini ve yitirilen bu değerlerin arayışı için boşuna bir çaba içinde olduklarını söyler (Atalay, 2016, s. 387).

Oluşumsal yapısalcılığa göre yazınsal yapıt, bir yansıma değil daha çok bir yanıt niteliğindedir. Yaratıcı özne/yazar, deneyimlerine dayanarak dış dünyadaki yansımalarıyla kendini yapıtına yansıtmaya çalışır. Goldmann, bir tinbilimci olan Jean Piaget’den aldığı bu düşünceyi Marksçı bakış açısıyla geliştirir. Ona göre özne, kısmen de olsa, iye olduğu ortak bir ekonomik altyapıyı oluşturan toplumsal sınıfın bilincindedir. Dolayısıyla bir yapıtın eleştirisini gerçekleştiren eleştirmen, yapıtı oluşturan yapıları ve bu yapıları tutarlı hale getiren aydının iye olduğu toplumsal sınıfın bilinç yapısını araştırması gerekir. Marksçı kuramcılar sosyo-ekonomik yapı ile toplumsal betimlemeler arasında ciddi bir ilişki olduğunu ve bunun mevcut koşullara göre bir dünya görüşü oluşturduğunda hemfikirdirler. Toplumlar için geride bırakılan çağlar ve tarihsel dönemler, toplumsal sınıflar arasındaki ilişkileri ve mücadeleleri, güçlü ve zayıf yönleri nitelendirir. Bundan hareketle, güçlülük ya da zayıflık ilişkileri günlük yaşantımızı oluşturan ekonomi,

4 Alıntı metnin Fransızcadan Türkçeye çevirisi Serhat TERTEMİZ tarafından yapılmıştır.

siyaset, toplum vb. öğeler altyapıları; din, ahlak, felsefe, sanat, hukuk, kültür vb. gibi unsurlar da üstyapıları belirler.

Marx'ın özdekçi bir zemine oturduğu Hegel'in tez, antitez ve sentez olgularından oluşan eytişim kavramı doğrultusunda insanı çevreleyen dünya birbirine karşıt güçlerin ve yapıların mücadelesi üzerine kuruludur. Bu yapılar ve güçler birbirleriyle etkileşime girerek sentez oluştururlar. Bu sentezde biri diğerine genellikle baskın gelir ya da iki yapı da aynı potada eriyerek birbirlerine benzeşirler (Tilbe, 2000, s. 34). Bundan yola çıkarak şöyle söylemek mümkün olur:

(Marksçılık:) doğanın, toplumun ve düşüncenin gelişiminin, insanoğlunun tüm maddi ve manevi yaşamının evrensel yasalarını açıklarken materyalist diyalektik, işçi sınıfının ve tüm diğer emekçi halkın sosyo-politik ideallerini, amaçlarını ve çıkarlarını bilimsel bir doğrultuda formüle etmeyi olanaklı kılar (Krapivin, 1988).

Eytişimsel olmayan, yani Marksçı öğretinin dışındaki bütün bilim ve yöntemlerin öznel olduklarına ve gerçekliği saptırdıklarına inanan Goldmann, buna karşın Marksçı incelemelerin büyük ölçüde sınıf kavramına ve ekonomik etkenlere dayandığı vurgusunu yapar. Marx'ın da önemle üzerinde durduğu ekonomik ve politik etkenlerin bir toplumun ya da sınıfın bilinçlenmesindeki rolünü oldukça önemser. Goldmann'a göre, Marksçı düşüncedeki iktisat terimini salt basit anlamıyla değil, toplum içinde nasıl ilişkiler oluşturduğunu, toplumu nasıl şekillendirip etkilediğini temel alarak ele almak gerekir. Çünkü iktisadi yapı toplumun bütün altyapı ve üstyapılarını etkiler, onları şekillendirir.

Goldmann'ın çözümleme yönteminde önemli yer tutan "olası bilinç" konusunda ilk ciddi tanımı Max Weber yapmıştır. Ancak onun tanımlaması nesnel olasılık ve en yüksek bilinç kavramları üzerinde durmadığı gibi, ortaya koyduğu tanım da yeterli değildir. O bu konuya sadece kar-zarar, yani çıkar ilişkisi olarak bakar ve bu konuda daha çok tınbilimden faydalanır. Oysa olası bilinç toplumsal sınıflar arasındaki ilişki sonucu oluşur. Birbirleriyle çatışma halinde olan sınıflar arasındaki ilişki sonucu biçimlenen bilinçtir. Birbirleriyle çatışma halinde olan sınıflar kendi çıkarlarını temel alarak ortak bir bilinç oluştururlar. Bireyden bireye küçük farklılıklar gösterse de grup ya da toplum düzeyinde ortak ve herkesin benimsediği bir bilinçtir. Kişiye göre bazı tutarsızlıklar da gösterebilir. Toplumsal ilişkiler ve yapılar bu bilincin oluşmasında oldukça önemlidir. Bu şekilde oluşan bilincin parçalı haline dünya görüşü, daha bütüncül ve tutarlı olan şekline ise ideoloji adı verilir. İdeolojilerin kendi isimleri vardır ve kuramsal çerçeveleri oldukça belirgin ve özgündürler, dünya görüşleri ise çeşitli görüşlerden esinlenir fakat tam anlamıyla bütünlük ve tutarlılıklarından söz edilemez. Birey ve toplum yaşamındaki koşulların iyileştirilmesi, insanın mutluluğu için ortaya konan kuramlar bütüncül ve geniş çevreleyenleriyle düşünülüp tasarlandığı için ideoloji niteliğindedirler. İdeolojiler aynı zamanda olabildiği ölçüde tutarlı ve uygulanabilir özelliktedirler. Buna karşılık birey ve toplum sorunları için bir düşünceye sahip olan her insanın kendine göre şekillendirdiği, öznel ve görece özelliği öne çıkan bir dünya görüşü olur. Dünya görüşü oluşturmak bile bilinçli öznenin ortaya koyduğu bir düşünme eylemi olduğundan hareketle, bireyin gerektiğinde ideolojiler doğrultusunda oluşturduğu dünya görüşüne uygun biçimde eylemde bulunduğu dikkat çeker:

Karşılıklı ilişkileri oluşturmak, işbölümünü düzenlemek için düşünce, kuramsal dünya kaçınılmaz olur ve bunların varlığı en basit biçimde de olsa tüm ortak eylemi koşullar. Düşüncenin olduğu yerde ortak eylem, ortak eylemin olduğu yerde düşünce vardır (Goldmann, 1976, s. 22).

İdeolojiler toplumsal sınıfları oluşturur, sınıf içerisindeki bireyin dünya görüşü farklılık gösterse de her birinin ortak özlemleri ve beklentileri vardır. Bu ortak özlemler, beklentiler veya çözüm arayışları ortak bilinci oluşturur. Goldmann'a göre ortak bilinci en iyi şekillendiren, dillendiren veya onu formüle eden toplumun aydınları ve sanatçılarıdır. O halde aydın ve ifade etme yeteneği güçlü olan yazar bu ortak bilinci yazınsal ve düşünsel ürünlerde geniş kitlelere duyurma amacı güder: "Edebiyat ve felsefe, değişik düzeylerde bir dünya görüşünün anlatımlarıdır. Dünya görüşleri de kişisel değil toplumsal olgulardır" (Goldmann, 1976, s. 61).

Goldmann'ın son halini verdiği yazınsal çözümleme yöntemi üzerinde en çok durulması gereken kavramlar anlama ve açıklama aşamalarıdır. Anlama aşamasında incelenmekte olan yapıt eşsüremsel bir anlayışla ele alınır. Yapıtın neden yazıldığından çok yapıtın nasıl yazıldığı ve yapıtı oluşturan anlamlı yapıların neler olduğu dikkate alınır. Söz konusu çözümleme biçiminde araştırmacı bütün yazınsal eleştiri yöntemlerinden faydalanabilir. Ancak Goldmann'a göre en sağlıklı ve başarılı sonuçları verebilecek yöntemlerden biri yapısalci inceleme yöntemidir. "Diyalektik edebiyat tarihçisinin görevi; içkin bir estetik ayrıştırma yapıtın nesnel anlamını ortaya çıkarmak, bu anlamın o dönemdeki iktisadi, toplumsal ve kültürel etkenlerle ilişkisini göstermektir" (Goldmann, 1976, s. 65) diyen Goldmann, Gérard Genette,

Roland Barthes ve Algirdas Greimas gibi kuramcılarının oluşturmuş olduğu içkin estetik özölleme örneKlerini yapıtı incelerken nesnel veriler sağlayan en verimli ve tutarlı özölleme yöntemleri olarak görür. Yapıtı oluşturan anlatı yerlemlerinin ve anlatı süreçlerinin ortaya konulması yapıtı anlamlandırmakta en başat adımlardandır. Kurgusal evrendeki kişilerin, zamanın, uzamın ve anlatım tekniklerinin anlaşılması yapıtın açıklanmasında oldukça elzem bir rol oynar. Bunun dışında, Marksçı yöntemin gerektirdiği üzere, yapıttaki toplumsal yapıların durumu ve varsa aralarındaki mücadelelerini de ortaya koymak gereklidir. Yapıtta yer alan toplumsal yapıların birbirleriyle ilişkilerini eşsüremsel bir düzlemdede içkin unsurlar ele alınarak incelenmesi yapıtın büyük yapıt niteliğini kazanıp incelemeye değer olup olmadığını ortaya koyar. Lukács'ın *benzeşiklik* (fr. homologie) olarak adlandırdığı böylesi bir durumda, yazınsal yapıt ile toplumsal gerçeklikler birbirleriyle ne kadar bağdaşırsa yapıt o kadar başarılı olur (Goldmann, 1950, s. 233).

Açıklama aşamasında ise, yazınsal yapıtın neden yazıldığı ve kurgusal evrendeki yansımalarının, tarihsel ve toplumsal gerçekliklerle benzeşim içerisinde olup olmadığının araştırıldığı evredir. Açıklama aşaması, Goldmann'ın yönteminde en çok önem verdiği aşamadır. Bu aşamada toplumbilimsel, tarihsel, siyasal, düşünsel vb. verilerden yararlanılarak yapıtın derin anlamlarının ve toplum veya grup adına eylem yapan bireyaşkın özne konumundaki yazar ya da sanatçı tarafından şekillendirilen dünya görüşünün açıklaması yapılmaya çalışılır. Marksçı yazınsal kuramları diğerlerinden ayıran en önemli unsur dünyadaki tarihsel ve toplumsal gerçekliklerin üzerinde durmasıdır. Bu gerekçeyle Goldmann'ın açıklama aşaması da Durkheim tarzı, nesnel bir araştırma yapmayı içerir. Ancak dünya görüşü ve bireyaşkın özne gibi olgular bu nesnellige engel olur. Çünkü her yazınsal yapıtta bir ideoloji sorunu vardır. Bundan dolayı uygulanan yöntem eytişimsel bir yöntem olarak kabul edilir. “Toplumbilim ancak tarihsel olduğu zaman somut olabilir; bunun gibi, tarih olguları basit bir biçimde belirlemenin ötesine geçmek isterse zorunlu olarak açıklayıcı yani az çok büyük bir ölçüde toplumbilimsel olacaktır” (Goldmann, 1977, s. 13).

Yazınsal yapıt belirli bir dönemde ortaya çıkan, döneminin alt ve üstyapılarından etkilenen bütüncül ve tutarlı yapıtlardır. Açıklama aşamasında araştırmacının yapması gereken, yapıtın içkin yapılarından yola çıkarak bu yapıları aşkın unsurlarla yani yapıtı çevreleyen dünyayla bağdaştırmaya çalışmaktır. Anlama ve açıklama aşaması birbirinden bağımsız inceleme düzeyleri değildir. Bu iki aşama birbirleriyle sürekli ilgilieim halinde olmalı ve içkin yapıtlara bağlı kalarak yazınsal yapıt üzerinde tarihsel ve toplumbilimsel bir okuma yapılmalıdır. Aksi halde elde edilen sonuçlar gerçeklikten uzak olacak ve iki aşamada da elde edilen bulgular birbirleriyle bağdaşmayacaktır (Goldmann, 1964, s. 234). Goldmann anlatıda süre gelen tarihten en fazla on yıl gibi bir süre çerçevesinde inceleme yapılmasını önerir. Zira her on yılda bir kuşaklar değişir ve kuşaklar değiştikçe de toplumsal yapıtlar, olgular ve ideolojiler buna koşut olarak değişim gösterir.

Roman Toplumbilimi (Pour une sociologie du roman) adlı yapıtının “Roman toplumbiliminin sorunlarına giriş” başlıklı bölümünde, Goldmann *sorunsal kahraman*, Lukács'dan ve Girard'dan esinlenerek bir tanımlamasını yapmaya çalışır. Bu iki kuramcı da, yazınsal yapıtlar ve toplumsal yapıtların birbirleriyle sıkı bir ilişki içerisinde olduklarını savunur. Bu nedenle, gerçek yaşamda bireyin içinde olduğu durum ve mutluluğu elde etmek için yaptığı arayış gibi, roman kahramanı da değerlerini yitirmiş bir toplumda gerçek değerlerin arayışında olan anlatı kişisidir (Goldmann, 1964, s. 26). Ancak gerçek değerlerin veya mutluluğu elde etmenin peşinde olan bu kişinin aradığını bulması mümkün değildir. Çünkü dünya yeni ekonomik ve siyasal dizgeler içinde kişiyi eşyanın ve paranın kölesi durumuna getirmiştir. İnsanlık eski değerlerini kaybetmiş, *şeyleşmeyi* (fr. réification) öne çıkarmıştır. O halde roman kahramanının çabası boşunadır ve kendisi de sorunsal kişi/kahramandır: Oysa Girard'ın efendi ve köle diyalektiğinde, “arzuladıkları nesnelere zorla elde ettikten sonra bu kişiler gerçek ve kalıcı bir biçimde ganimetlerinin tadını çıkartırlar” (Girard, 2013, s. 143), ifadeleriyle betimlenen antik dönem insanları henüz değerlerini kaybetmedikleri için mutluluğu elde edebilmekteydiler. Lucien Goldmann, *Le Dieu Caché* adlı yapıtının “Dünya görüşleri ve toplumsal sınıflar” adlı bölümünde dünya görüşünün oluşumunda toplumsal sınıfların nasıl ve ne şekilde rol oynadıklarını ayrıntılı bir biçimde açıklamaya çalışır ve bu oluşumu oluşturan alt kavramlardan ve unsurlardan söz eder. Yazınsal yapıtlarda, içinde bulunduğu toplumsal yapıtların değerlerini reddeden kişiler olduğu gibi iye olduğu sınıfın değerlerini benimseyen olumlu kahramanlar da vardır. Bu kahramanlar çoğunlukla toplumcu gerçekçi kuramın ışığında yazıla gelmiş yapıtlarda görülür ve bu tür olumlu kahramanlar öğretici ve yol gösterici niteliklidir, insanlar için örnek model işlevini üstlenirler. Bu demektir ki romancı aşkın bir özne olarak sorunların bilincine varır. Örnek ve arayış önerilerinde bulunur. Buna karşın, sorunları çözecek yetkinliğe iye değildir, yapabildiği tek şey yarattığı kahramanları gibi sürekli gerçek değerlerin peşinde koşmaktır (Tilbe, 2010, s. 28).

Sonuç olarak Goldmann, eleştiri ve çözümleme konusunda yazınsal türler arasında en çok roman üzerine odaklanır. Çünkü romanı tüm türler arasında gerçekliğe en yakın, toplum bilincini en bütüncül ve tutarlı şekilde yansıtabilen ve üzerinde bilimsel çalışma yapılabilecek en uygun tür olarak görür. Bütün büyük nitelikli yapıtların bir dünya görüşünü yansıttığını savunur. Ona göre bu türden yazınsal yapıtlar ortak bilinci su yüzüne çıkarır ve bunu aydın sıfatındaki bir bireyaşkın özne aracılığıyla gerçekleştirir (Goldmann, 1962, s. 64).

Anlama Aşaması: İçkin Çözümleme

Emile Zola'nın *Emek* adlı yapıtını Lucien Goldmann'ın oluşumsal yapısalcı eleştiri yöntemiyle mercek altına yatırmanın, yöntem gereğince, ilk yolu, yapıtın metin düzleminde anlaşılmasını sağlamaktır. Bu nedenle metin dışına çıkmadan, metni oluşturan yapıları belirlemek gereklidir. Bu bağlamda çözümlemenin bu aşamasında metni oluşturan anlatı yerlemlerinin incelenmesi kaçınılmazdır. Metni oluşturan içkin anlamlı yapıları, yani anlatım süreçlerini, bakış açılarını, kişileri, zamanı, uzamı, bir anlamda roman metninin oluşmasına katkı veren öğelerin saptanması elzemdir.

1. Anlatım Teknikleri

Doğalcı yazınsal akımın öncülerinden Émile Zola, kaleme almış olduğu bütün yapıtlarda bu akımın ilkelerine her zaman sadık kalır. Toplumu ve insanı fiziksel koşullarıyla ve bir doğa bilimci gibi ele almak niyetinde olan yazar, gözleme, deneye, belgelemeye ve ankete başvurur. Yazar, insanı ve toplumu oluşturan bütün öge ve anlamlı yapıları incelemek ve anlamlandırmak gereksinimi duyar. Doğalcı bir yazar olarak evrensel gerekçilik, Prosper Lucas'ın kalıtım üzerine yaptığı çalışmalar, Claude Bernard'ın deneysel hekimliği, Darwin'in doğal seçim, doğal ortam ve yaşam için mücadele kavramları, Taine'in ırk, ortam ve çağ kavramları gibi kavram ve çalışmalardan esinlenerek yapıtlarını oluşturur. Anlatıları *keşisiz* (fr. impersonnel) bir bakış açısıyla ilerler. Zira yazar insana ve topluma dair her şeyi, bir böceği bile kendi doğal ortamında inceleyen bir doğa bilimci gibi incelemek ve elde edilen her veriyi bulguya dökmek niyeti taşır (Zola, 1881, s. 228).

Bu doğrultuda, kaleme aldığı yapıttaki anlatı yalnızca yansıtma görevi üstlenmez, yazar aynı zamanda yapıtında gerçekliği yeniden oluşturur. Onun yapıtıyla ilgili yapısalcı bir okuma, yazarın oluşturduğu yapıtın ayırıcı, özgün ve ayrıcalıklı özelliklerini ortaya koymakta başat bir rol oynar. Yapıtın içeriğini dışa vuran anlatıcı, okura anlatıyı aktaran yalnızca dilsel bir özelliktir ve ancak sözcüklerle var olur. Doğaldır ki her zaman anlatıyı ve odaklanmayı gerçekleştiren anlatıcı değildir. Anlatı ve odaklanmayı birbirinden ayırabilmek için kim konuşuyor? (anlatan) ve kim görüyor? (keşfeden) sorularını sormak gerekir (Raimond, 2008, s. 132).

Zola, yapıtın genelinde üçüncü tekil şahıstaki anlatıyı tercih eder. Anlatıcı olaylara tamamen tanrısal bir bakış açısıyla bakar. *Sıfır odaklayımla* (fr. focalisation zéro) nesnel ve öznel hakkında herkesten daha çok şey bilir ve görür. Bu sayede okur, roman karakterlerinin özü ve davranışlarının kaynağı hakkında her türlü bilgiye sahip olur. Yazar anlatının dışındadır, bundan dolayı anlatı *elöyküsel* (fr. hétérodiégétique) niteliklidir. Anlatıcı anlatı boyunca nesnel bir anlatımı sürdürdüğü gibi ilerleyen bölümlerde izlenimci anlatım tavrı da gösterir. Anlatıcı rolünü üstlenen yazar, kendi dünya görüşünün haklılığını okura kanıtlamak niyeti taşır. Anlatıcının düşünceleriyle roman başkişisinin düşünceleri arasında ciddi bir koşutluk vardır. Anlatıcı onun eylemlerini ve düşüncelerini zaman zaman zaman onaylar. Bundan dolayı yazar çoğu kez kendini anlatıcı olarak gösterir. Anlatı boyunca roman karakterleri arasında geçen çok sayıda karşılıklı konuşma sayesinde kişilerin düşüncelerini ve duygularını doğrudan kişilerin ağzından vermeyi yeğler, konuşmalar *doğrudan anlatım* (fr. discours direct) tekniğiyle okura aktarılır. Bununla birlikte karşılıklı konuşmalar sırasında odaklayım birinci tekil şahısta *benöyküsel* (fr. homodiégétique) anlatı halini alır.

Diyaloglar yazınsal yapıtların sıkça kullandığı bir anlatı yöntemidir ve içerikleriyle konuşmacıların kişilik özellikleri ve dünya görüşleri hakkında okura önemli bilgiler verirler. Anlatıya değişik bakış açıları kazandırır ve okuru anlatının derinliğine çekerler. Doğalcı romanlarda konuşmalar aracılığıyla halkın psiko-sosyal durumuyla ilgili önemli bilgiler aktarılır. Zola'nın *Emek*'inde diyalog türlerinden olan özellikle tiyatrodaki kullanılan *tirad* ve *stikomitik* konuşma örneklerine de yer verilir. Tirad biçimindeki konuşmalarla kişinin dünya görüşü okurlar için anlaşılır hale getirilir. Anlatıdaki bu tarz konuşmalar neredeyse bir nutuk şeklindedir. Bu konuşmalar yapısal olarak uzun, etkili ve ustalıklı yapılandırılmış türdendir. Zola, yapısal olarak kısa ve oldukça hızlı gelişen bir diyalog türü olan hüznü ve trajik olup şüresel ifadelerin kullanıldığı konuşmaları (stikomitik) daha çok duygu yoğunluğunun olduğu bölümlerde kullanılır.

Romanda anlatıcının yönetme ve yorumlama diye iki temel işlevi vardır (Raimond, 2008, s. 119). Bu demektir ki, anlatı içinde gelişen olayların bir düzen içinde verilmesini veya öykülenen olguların anlaşılmasını anlatıcı gerçekleştirir. Algırdas Greimas ve Paul Larivaille, anlatıcının işlevlerini temel alarak, anlatım sırasındaki durum değışiklikleri beşli şema adıyla bir inceleme örnekçesi oluşturur. Onlara göre anlatıların tümü beş önemli evreden oluşur. Bu şema esas alınarak *Emek*'in anlatısına bakıldığında aşağıdaki türde değışikliklerin olduğu göze çarpar:

Tablo 1. *Anlatının Yapısını Çözümlemek İçin Önerilen Beşli Şema*

Başlangıç veya yönlendirme durumu	Anlatının yeri, dönemi, kişileri gibi öğeler aracılığıyla anlatının yönlendirildiği ve anlaşılmasının sağlandığı aşamadır. <i>Emek</i> 'te toplumsal sınıflar arasındaki eşitsizlik had safhadadır. Özellikle işçilerin yaşam ve çalışma koşulları oldukça kötüdür.
Sorunun ortaya çıkması/Komplikasyon	Bir engelin, sıkıntının veya başlangıçtaki dengeyi bozan bir olgunun ortaya çıktığı aşamadır. Romanda sınıflar arasında her alanda eşitlik koşullarının sağlanmasına yönelik eylem ve örgütlenmeler, hak arayışları başlar.
Dinamik durum/Serim	Belenmedik şeylerin olduğu ve olayların vardığı son noktayı içeren evredir. Romanın sorunsal durumundaki toplumsal eşitsizliği gidermek için alternatif toplum modelleri denenir. Bu bağlamda ütöfik sosyalizmin önerdiği küçük eşitlikçi toplum birimi kurulmaya çalışılır, ancak çıkarlarının zarar göreceğini düşünen burjuvalar engelleme girişiminde bulunur.
Çözüm	Eksikliğin giderildiği veya sorunun çözüme ulaştığı evredir. Zorlu bir mücadeleden sonra ezilen halk kitlesi eşit yaşam ve paylaşımın olduğu istediği türden bir beldeyi/komünü kurmayı başarır.
Son durum	Dengelerin yeniden kurulduğu ve olayların vardığı son noktayı içeren aşamadır. Komün kurulmuş ve benzer komünlerin kurulması dünyanın dört bir yanına çeşitli yollarla yayılmaya başlamıştır.

a. Zaman

Her tür roman anlatısı belirli bir zaman aralığında geçer. Anlatının geçtiği zamanın belirli belirteçlerle vurgulanması anlatıdaki nesnel zamanı gösterir. Bir durumdan başka bir duruma geçişin anlatısı da öyküleme zamanıdır (Özdemir, 2000, s. 151). *Emek* adlı romanda anlatı zamansal olarak, geçmişten başlar, şimdiye taşınır ve geleceğe doğru ilerler. Zaman sürekli olarak okura hatırlatılır. Anlatının başlarında olayın gerçekleştiği zamanla ilgili belirteçler oldukça kesindir. Fakat anlatı ilerledikçe zaman kavramı oldukça silikleşir ve anlatı gelecek bir zamana taşınır. Geçmiş zaman belirteçleri kullanılarak her şeyi bilen bir anlatıcı tarafından olaylar okura öykülenir. Bilinen (di'li) geçmiş zaman (fr. passé simple) ve şimdiki zamanın hikâyesi (fr. imparfait) anlatının tamamında hâkimdir. Artsüremsel zamanın kullanılmasıyla anlatının uzun bir süre önce gerçekleştiği, ancak etkisinin hala sürdüğü hissi verilir (Herschberg Pierrot, 2003, s. 78). Şimdiki zamanın hikâyesi özellikle olay, uzam ve insan betimlemelerinde kullanılır. Geçmişe yönelik betimleme yoluyla değışimini sürdüren olgulardan bahsedilir. Zaman zaman anlatıcı ve roman başkışisi geleceğe yönelik olayları ve fikirleri Fransızcada geçmişteki gelecek zaman olarak kullanılan şimdiki zaman şart kipiyle (fr. conditionnel présent) önceler. Çünkü anlatıcı, roman kişilerinin eylemlerini gerçekleştirmesinden sonra olayları aktarır. Karşılıklı konuşmalar, bilinç akışları ve betimlemeler sırasında anlatı oldukça yavaş ilerler. Olayların öykülenmesinde ise zaman oldukça hızlı akar. Yapıtı oluşturan unsurları daha açık bir şekilde ortaya koyabilmek için, anlatıcı geriye sapım (fr. analepse) ve öncelemelere (fr. prolepse) başvurur. Bunun dışında anlatıda *özetleme* (fr. ellipse) ve *duraklama* (fr. pause) gibi yöntemler de kullanılır. Bu sayede okur, olaylar ve kişiler hakkında daha kesin bilgilere ulaşma olanağı elde eder. Romanın başkışisi Luc, kent soylularla yaptığı tartışmalarda toplumcu ülkülerinden ve gelecekte kurulacak herkesin eşit olacağı komün tarzı bir yerleşim alanından (fr. phalanstère) ve yenedünya düzeninden söz eder. Başkışisi işleviyle anlatıda kehanet sahibidir, her şeyi bilir ve anlatı *önsüremsel* (fr. prophétique) bir zamana oturur. Yeri geldiğinde Raimond da belirttiği üzere romanda geleceğe yönelik ve karmaşık yöntemler kullanılır ve ütöfik dünyadaki iyiler ve kötüler arasındaki mücadele anlatılır (Raimond, 2008, s. 32). Anlatıdaki olayların geçtiği tarih kesin olarak belirtilmez, ancak bununla ilgili birçok ipucu bulmak olasıdır. Sœurette 1852 yılından on yıl sonra dünyaya gelir. Anlatının başında yirmi beş yaşındadır. Dolayısıyla anlatı 1880 ile 1890 yılları arasında yaşanmış olayların öykülenmesini yapar. Onunla aynı yaşta olan Luc, romanın sonunda seksen beş yaşında yaşamını kaybeder. Dolayısıyla anlatı süresi altmış yıl sürer. Yapıtın üçüncü ana bölümünden itibaren anlatı tamamen ütöfik bir uzama yerleşir. Bundan dolayı zaman belirteçleri de masallarda olduğu gibi oldukça belirsizleşir.

b. Uzam

Uzam, anlatı kişilerini okura daha bütüncül olarak aktarabilmek için kullanılan bir anlatı ögesidir. Anlatıda uzam farklı biçimlerde kendini gösterebilir. Öyle ki, uzam tamamen kurgusal olabileceği gibi parçalı bir gerçekliğe de sahip olabilir. Ayrıca olaylara ve kişilere göre uzamlar *esenlikli* (fr. euphorique) ya da *esenliksiz* (fr. disphorique) bir hal alabilir. Gerçekçi yazarlar gibi doğalcı yazarlar da gerekircilik kanununu temel alarak, uzam, nesnelere ve kişiler arasındaki ilgiyi ortaya koymak amacıyla betimlemeye oldukça fazla önem verirler. “Betimlemeler, durumlar ve koşullar hakkında bilgi verir. Nesnelere ve mekânların biçim, hacim ve içerik birleşimleriyle ilgili bulguları aktarır. Aynı zamanda kişilerin toplumsal ve tinsel düzeyleriyle ilgili verileri sunarlar” (Schmitt ve Viala, 1982, s. 67).

Bu bağlamda *Emek* adlı romanda gerçek yer adları olduğu gibi, yazarın izlenimciliğine dayanarak adlandırılmış yerler de vardır. Yapıttaki anlatı Beauclair adındaki bir uzamda geçer. Buradaki uzamların genel durumu toplumsal sınıfların durumlarıyla aynıdır. İşçi ve köylü sınıfının bulunduğu yerler oldukça esenliksiz, kent soyluların buldukları uzamlar da oldukça esenliklidir (Zola, 2010, s. 6). Bir uzam olarak Abîme adlı fabrikanın adı Türkçeye dipsiz uçurum olarak çevrilebilecek eğretisel bir anlam taşır. Abîme, tam anlamıyla işçilerin her gün yaşamlarını tehlikeye attıkları bir cehennemsi bir uzamdır. Eğretisel olarak tam anlamıyla bir canavara benzetilen Abîme (Zola, 2010, s. 55-56), işçilerin yabancılaşmalarına neden olan en önemli merkezdir. İşçiler her gün burada eziyet görür ve burası sefaletin odak noktasıdır.

Brias Sokağının anlatımında toplumun her kesiminden insanı görmek olasıdır. İşçilerin ve köylülerin sefaleti her yerde aynıdır. Crêcherie'nin isimlendirilmesi yeniden doğuşu, adaleti ve umudu anımsatır (Zola, 2010, s. 56). Luc ve Jordan'ın Fourier ve Saint-Simon'un düşüncelerinin ışığında kurduğu bu yer işçilerin ve emeğin kurtuluşu ve yeniden doğuşunun anavatanı olmak iddiasındadır (Zola, 2010, s. 223). Zola, anlatısında bir araştırmacı ciddiyetiyle nesnel betimlemeye, bazen de nesnelere kendi duygularında yarattığı izlenimlerinden yola çıkarak öznel betimlemeye başvurur. Gerçekle ideal arasında bir bağlantı kurmak ister. Hem ideal ütopyik bir toplum betimlemesi yapar, hem de onu bilimsel temellere oturtmaya çalışır. Zola'nın örnek aldığı Fourier tarzı ütopya, insanı insan yapan duygu ve tutkuları özgürleştirmeyi amaç edinir. Hedef her bireyin kendi güç ve yeteneklerini keşfetmesini sağlamanın yanında, toplumsal düzeni tutkuların özgür bir şekilde gerçekleştirilebileceği biçimde oluşturmaktır. Bu ilkelerle oluşturulacak *phalanstère* diye adlandırılan ortak yaşam alanının (fr. commune) amacı, diğer bölgelerle bağlantı kurup yaygınlaşmaktır. Bu nedenle *phalanstère* kapalı bir ortak yaşam alanı değil, aksine dışa açık ve yaygınlaşması istenen bir toplum düzenidir.

Ütopya yazarları düşledikleri ideal toplumu genellikle yurttaşların yaşadığı yaşam alanlarıyla betimlerler. Amaçları, yenilenmiş bir yaşam ve sanayi kenti sunmaktır. Buna karşılık bilim-kurgu türünden yapıtlar ise geleceğe yönelik yeni fikir ve yaşam şeklinin ortaya konduğu tarihsel roman gibi okunan öncelemelerdir. Ütopya, bilim ve uygulamayı siyasetle ulamlar. Ütopyalar ve öncelemeler, hem yaşanan dönemi eleştirir hem de geleceğe ışık tutma özelliğine sahiptir. Bundan dolayı ütopyaların pozitif bilimlerle yakın ilişkide olduklarını söylemek olasıdır.

Romanda uzamsal açıdan birbiriyle karşılaştırmaya olanak veren zıtlıklar içeren uzamların anlatısı özellikle verilmiştir. Buna göre, oluşturulan yeni düzenle eski düzen arasındaki uzamsal değişim bir tabloyla şu şekilde gösterilebilir:

Tablo 2. Roman kurgusunda eski ve yeni düzen arasındaki uzamsal değişimler

Abîme (Eski düzeni simgeleyen uzam)	Crêcherie (Yeni düzeni simgeleyen uzam)
Ekonomik açıdan, sınıflar arasındaki eşitsizlik oldukça büyüktür ve bu uzama yansır.	Ekonomik açıdan, sınıflar arasındaki eşitsizlik kaybolur ve refah seviyesi yükselir.
Eğitsel alanda, işçilerin durumu oldukça kötüdür okullar zenginler için vardır.	Eğitsel alanda, çocuklar temiz ortamda eğitim alır, teorik ve pratik bir arada yürütülür.
Toplumsal alanda, işçilerin sosyalleşecek alanları oldukça azdır genellikle meyhaneler tercih edilir.	Toplumsal alanda, insanlar kültürel ve sportif etkinliklere katılır ve meyhaneler kaldırılır.
Çevresel alanda, çalışma ve yaşam ortamı oldukça sağlıksız, bakımsız ve tehlikelidir.	Çevresel alanda, çalışma ve yaşam ortamı oldukça sağlıklı, bakımlı ve güvenlidir.
Hukuksal alanda, mahkemeler ve emniyet güçleri kent soyluların çıkarlarını korumak için vardır, halka kötü davranılır.	Refah seviyesi yükselen toplumda mahkemeler ve emniyet güçlerine ihtiyaç kalmamıştır.

c. Kişiler

Yazarın doğalacı kuram çerçevesinde oluşturduğu yazınsal yapıtlarında kişiler, yaşamış olduğu toplumdaki olası bilinç yapılarının temsilcisidirler. Yazar, yaşamış olduğu toplumdaki insan betilerini bedensel ve toplumbilimsel olarak inceler. Oluşturmuş olduğu her beti toplumda var olan belirli bir toplumsal ve tinsel bilinç bütünüünün temsilcisi durumundadır. E. Özdemir'e (1999, s. 253) göre, "yazar, gerçekten aldıklarını kendi kişiliklerinin hamuruyla yoğurur, biçimlendirir. Gerçek insanla kan bağı olmayan, insana özgü niteliklerden, edimlerden yoksun roman kişilerini yadırgarız çoğu zaman." Lukács'a göre tipler yaşamış oldukları toplumun ve tinsel dünyalarının eytişimsel bir ürünüdürler, var oldukları toplumsal yapı ve çevreyle bir bütün oluştururlar (Lukács, 1987, s. 256). Tip, toplumbilimsel ve tinbilimsel verilerin bir bütünüdür. Söz konusu olan, belirli bir dönemde gözlenmiş örnek toplumsal gerçekliklerdir (Schmitt & Viala, 1982, s. 72). Zola yapıtlarında oluşturduğu anlatı kişilerini genellikle bu doğrultuda oluşturur ve bu yapıttaki kişiler de iye oldukları toplumsal yapının ve çevrenin aynı zamanda gerekliliğinin birer ürünüdürler. Yapıttaki kişi kadrosu oldukça çeşitlilik gösterir. Toplumun her kesimini ve toplumsal yapılarını, dönemin ülkelerini ve tinsel durumlarını temsil eden bireyler romanda kendilerine yer bulur. *Emek*, kişiler düzleminde, Fransız toplumunun insan ansiklopedisi gibidir.

Anlatının başkarakteri olan Luc, toplumcu öğretilerin güdümünde olan bir mühendistir. Dönemin en mühim toplumcu düşünürlerinin sözcüsü ve savunucusu görevini üstlenir. Toplumda gözlemlemiş olduğu yozlaşmayı ve eşitizliği vahşi anamalcılığa bağlar ve toplumu Fourier, Saint-Simon ve diğer toplumcu ve anarşist düşünürlerin ülkeleri ışığında kurtarmaya çalışır (Zola, 2010, s. 181). Luc'un bir mühendis olması işçi sınıfını ve kent soylu sınıfı en iyi şekilde gözlemleyebilmesine olanak verir ve mesleğinin getirdiği saygınlık sayesinde insanlar üzerinde daha inandırıcı olur. Toplumdaki yapısal ve düşünsel değişiklik önerileri, lider yeteneğindeki Luc tarafından topluma sunulur. Liderin değiştirmek istediği toplumu ve kültürü iyi bilmesi gerektiği için, romanın ilk yarısında toplum uzunca gözlemlenir. Toplumsal sorunlar içinde bocalayan emekçi halk, toplumsal koşulları düzeltmek ister, ancak bunu gerçekleştirebilecekleri kuramsal bir altyapıları yoktur. Luc onlara bunu sağlar ve bunu gerçekleştirebilmeleri için onlara maddi ve manevi destek verir. Adbilimsel (fr.onomastique) açıdan bakıldığında adı bile "aydın" ve "yol gösteren" anlamı taşır.

Jordan adlı roman kişisi de kurulacak olan *phalanstère*'de oldukça önemli rol oynar ve Luc kadar önem taşır. Sürekli bilimsel çalışmalar yapan, kendini insanlığa adanmış ve laboratuvarından çıkmayan bir bilim adamı niteliğindedir. Fosil yakıtlarla çalışan sanayi makineleri yerine, temiz enerjiyle çalışan makineler yapmak ve kas gücünü azaltmak en büyük hedefidir.

Ragu ise, yapıtta yer alan karakterler arasında yabancılaşmış işçilerin tipik örneğidir. Sınıf bilincine sahip değildir ve her ne kadar işverenleri eleştirse de ikiyüzlü tavırlar sergiler. Sınıf bilincine sahip eylemci meslektaşlarıyla alay eder ve onları yerer. Kolay yollardan zengin olmanın peşindedir (Zola, 2010, s. 13). Yapıtın ilerleyen bölümlerinde kurulmak istenen yeni komüne karşı cephe alır. Luc'u öldürmeyi dener, ancak başarısız olur. Yapıtın son bölümünde toplumcu komün kurulmuştur ve Ragu yaptıkları için pişmandır, ne var ki geri dönmeyi kendine yediremez.

Kentsoylu sınıfa mensup Boisgelin, asalak gibi yaşayan bir tiptir. Tembel, başkalarının sırtından geçinen ve yaptığı her işte başarısız olan bir anlatı kişisidir. Yaşamında yaptığı en iyi şey para harcamak, eğlenmek ve insanlardan para koparmaktır. Yaşamı boyunca hiçbir işte çalışmaz ve okulu bile zor bitirir. Abıme, yanıp kül olduktan sonraki tek endişesi sahip olduğu ayrıcalıkları koruyabilmektir. Bundan dolayı Luc'le bir anlaşma yapmaya çalışır, ancak bu gerçekleşmez. Boisgelin, Crêcherie'deki yaşam biçimine uyum sağlayamaz. Zola, onun kalıtsal özelliklerini öne çıkararak biyoloji alanında bilinen kalıtım yasanına bir göndermede bulunur (Zola, 2010, s. 200).

"Yardımsız" anlamı taşıyan Bonnaire adlı kişi, sınıf bilincine sahip ilerici ve devrimci bir tiptir. Sınıfının ilerici ülküsündeki sorumluluğunun bilincindedir ve gelecekte umutludur (Baysan, 2010, s. 4). Yardımlaşma ve dayanışma onu tanımlayan en önemli nitelikleridir. Meslektaşları tarafından sevilir ve saygı görür. Yapılan grevlerin ve oluşturulan yeni komünün liderlerindedir.

Josine ise, sömürülen ve aşağılanan işçi tipinin en iyi örneklerindedir. Aynı zamanda yapıttın neredeyse tamamında erkekler tarafından baskılanan kadınların temsilcisi durumundadır. Kadın tipler ikincil niteliklere sahip, silik ve etkisizdirler. Yeni düzenle birlikte bu durum değişir. Josine, anlatının son bölümünde Luc ile evlenir ve çocukları olur.

Önem arz eden diğer kişilikleri de kısaca sıralamak gerekirse, Nanet, sömürü dizgesinin en genç kurbanlarından. Anlatının başında altı yaşındadır, ancak yeni düzende en büyük umutlardan biri olur. Lunot Baba, yabancılaşmış ve sömürülmüş işçi tipinin en acıklı örneğidir. İnsanlık dışı çalışma koşullarının en belirgin kurbanıdır. Delaveau, fabrikanın en buyurgan ve baskıcı yöneticisidir. Başkaldırıya asla tahammülü yoktur. Var olan düzenin en katı koruyucusudur. Sœurette, Jordan'ın kız kardeşidir. Yapıtta oldukça etkisiz görünmesine rağmen o, Luc'un kadın hali gibidir. Dünya görüşleri ve kişilikleri başkarakterle aynıdır. Luc'u Beauclair'e gelmeye o ikna eder ve o da aynı toplumcu öğretilerden esinlenir (Baysan, 2012, s. 2). Hermeline, anlatıda çok küçük bir role sahiptir. Rahip Marle ile giriştikleri bir tartışmada dinin, eğitim ve devlet kurumları üzerindeki olumsuz etkisinden bahseder ve olguculuk ile laikliğin savunuculuğunu yapar. Ona göre dinsel bütün kurumlar ortadan kalkmalıdır. Madam Mitaine, bir kent soyludur, ancak toplumcu bir bilince sahiptir ve işçilere yardım eder. Abîme mülkünün sahibi Mösyo Jérôme, hasta yatağındaiken bütün sermayesinin ve mülkünün insanlara dağıtılmasını ister çünkü bunlar aslında herkese aittir.

Greimas, anlatı kişilerinin ne olduklarına göre değil ne yaptıklarına göre ele alan bir model sunar ve bunun adını "eyleyenler modeli" olarak adlandırır. Ona göre kişiler birer eyleyen (fr. actant) olarak işlev görür. Bu eyleyenler gönderici, alıcı, özne, nesne, engelleyici ve destekleyici olmak üzere altı farklı işleve sahiptirler. Ancak her eyleyen aynı anda birden fazla işleve sahip olabilir. Gönderici özneyi harekete geçiren olgular ya da olaylardır. Alıcı ise varılan sonuçtur. Özne, arzulayan ve amaçlayan görevindedir. Nesne aranılan ve istenilen şeydir. Destekleyici özneye yardım eder. Engelleyici ise ona engel olmaya çalışır (Yücel, 1982, s. 102-103). Greimas'ın eyleyensel modeli'ne göre *Emek* adlı romanın kişi işlevlerini şu şekilde tespit etmek olasıdır:

Tablo 3. *Anlatı kişilerinin gösterebilimsel işlevleri*

Gönderici	Siyasi yapı, fakirlik, anamalcılık, sömürü, yabancılaşma, insansızlaşma
Alıcı	Özgürlük, toplumculuk, kutsallaştırma, emeğin özgürlüğü, toplumsal düzen
Özne	Luc, Jordan, Bonnaire, işçi ve köylü sınıfı
Nesne	Özgürlük, toplumcu düzen, refah, teknolojik atılım, laik eğitim
Destekleyici	M. Jérôme, Sœurette, Josine, Hermeline, Yvonnot'lar, Morfain, Lunot baba
Engelleyici	Kent soylular, bilinçsiz işçiler, yargıç Gaume, Yüzbaşı Jollivet, rahip Marle

d. Toplumsal Yapılar ve İlişkiler

Goldmann'ın oluşturduğu inceleme yönteminin odak noktalarından bir diğeri, toplumsal sınıfların durumunu ve sınıflar arasındaki çatışmayı tespit etmektir. Çünkü insanın mensubu olduğu toplumsal sınıf, onun bilinçlenmesinde oldukça önemli rol oynar. Bu anlayış Zola'nın doğalcı anlayışında da görülür. Kentsoylu ve emekçi sınıfın özümlediği ekinsel değerler bilinçli uygulanmayan *içgüdüsel ekin* (fr. culture instinctive) olarak adlandırılabilir. İçine doğmuş olduğu çevre ve ortam onu şekillendirir ve bir dünya görüşüne sahip olmasını sağlar. Toplumu oluşturan bireyler belirli iktisadi, siyasi ve toplumsal ortak hedeflere ulaşmak için kendi içlerinde bir işbirliği oluşturup toplumsal ilişkilere girer. Bundan toplumsal sınıf kavramı ortaya çıkar. Bir toplumsal sınıfa iye olan bireyler genelde benzer alışkanlıklar, tepkiler ve beklentilerle iç içedirler (Dönmezer, 1994, s. 136-139). Toplumdaki bazı kişiler maruz kaldıkları normları kabul etmez ve toplumbilimde *sapma* (fr. déviance) denen başka şekilde davranış biçimi geliştirirler. Romanın bazı kişileri, özellikle başkarakter Luc, mensubu olduğu sınıfın ekinsel ve yapısal değerlerini reddederek sapıcı eylemlerde bulunur. Bir kentsoylu olmasına karşın işçilere yardım eder. Bunun aksine romanda, işçi sınıfına mensup olmasına karşın kentsoylulara hizmet eden işçi kişilikler de vardır.

Luc, toplumcu düşünürlerin yapıtlarını okuyarak yeni bir düzenin oluşturulabileceğine inanır ve bunu gerçekleştirebilmek için harekete geçer. Başlangıçta barışçıl yollarla kurulmak istenen yeni komün, kent soylular tarafından çok ciddi derecede baskılanır. Yeni komünün kurulması aşamasında içerden ve dışardan birçok olumsuzluk ortaya çıkar. İşçi sınıfı uzun zamandır girişmiş olduğu grevler yüzünden oldukça zayıf düşmüş ve kent soylular onlara hiçbir şekilde hoşgörülü davranmaz. Öyle ki, anlatının ilk yarısında işçilerin bu durumu oldukça acıklı bir tabloyla okuyucuya sunulur. Kent soylular ise şatafat içinde yaşar ve anlatıcının onlarla ilgili yorumları ve yansıtmaları oldukça yericidir. Yapıtın ikinci kitabının sonuna kadar sınıf çatışmaları had safhadadır. Üçüncü kitaptan itibaren sınıflar kaynaşır ve sınıfsız bir toplum oluşur. Toplumda hızlı bir yenileşme hareketi gerçekleşir ve bunun sonucunda bazı kişiler gerçekleşen değişikliklere uyum sağlamakta zorlanır. Kent soylu sınıftan bazı kişiler yeni düzene uyum sağlayamadığı gibi, işçiler arasında olup da uyum sağlayamayanlara da rastlanır. Bu tür değişimlerin yaşandığı ortamda, bazı kişiler toplumla bireyin bağının kopması anlamındaki *anomi* durumunu yaşar ve bu durum onların içsel

dünyalarında ölüme kadar sürükleyebilen ciddi bir bunaltı yaratır. Yapıttaki Morfain kişisi böylesi bir duruma oldukça iyi bir örnek oluşturur (Zola, 2010, s. 196).

Emekçi halkın yaşam ve çalışma koşullarındaki sefalet, işverenlerin çalışanlara karşı takındığı insanlık dışı tutum, yazarı ütopyacı toplumcu düşünceye yönlendiren başlıca nedenlerdir. İşverenler, kendilerine göre hiçbir hakka sahip olmayan emekçileri bir meta olarak görür ve onlara karşı oldukça insafsızca davranırlar. Ekonomik ve siyasal anlamda toplumun üst tabakasını oluşturan bu sınıf çıkarlarını koruyabilmek adına her türlü yasa dışı ve şiddet içeren yola başvurabilecek güç ve bilince sahiptir. Bu ayrıcalıklarını koruyabilmek için süregelen dizgenin devamlılığını gerekli görürler. Devletin bütün kurumları onlara hizmet eder (Zola, 2010, s. 122-123). Bu gerekçelerle, anlatıda kent soylulara yönelik göndermeler ve veriler oldukça eleştirel biçimde verilir.

İşçilerin çalışma ortamı ve yaşam koşulları oldukça kötüdür. Yapmakta oldukları işler oldukça tehlikeli ve çalışma yerleri son derece sağlıksızdır (Zola, 2010, s. 55-56). Çoğunluğu ağır ve tehlikeli işlerde yaşamlarını kaybederler. Yaşamda kalanlar ise her geçen gün biraz daha ezilirler. Romanda ortaya konan toplumsal betimlemeler XIX. yüzyıl Avrupa'sının tipik bir insanlık portresidir. Ekonomi ve işçi dünyasıyla ilgili roman içeriğinde Marx öğretisine ait pek çok kavramı görmek olasıdır. Yabancılaşma, fetişizm, insansızlaşma, şeyleşme, mülksüzleştirme ve sermaye birikimi gibi kavramlar bilinçli olarak yazarın kullandığı terimlerdir.

Romanda, üretilen her nesnenin bir kullanım değeri olduğuna vurgu yapılırken, üretimde en büyük paya sahip işçi veya köylü emeğinin görmezden gelinmesi işçi ve köylü sınıfının yaşamış olduğu sefaletin temel nedenlerden biri olarak gösterilir. Nesnelere yararının göz ardı edilip olduklarından daha değerli kabul görmesi fetişizmdir. Sahip oldukları araçlarla ayrıcalıklı bir yerde görülmesini sağlayan kent soylu sınıfı ayrıcalıklı hale getiren de fetişizmdir. Sermaye birikimi ise anamalcılığın en önemli silahıdır. Kar elde etmek için yatırılan paraya dayalı dizge, başkalarının sömürülmesine yol açar. Ancak yeni ütopyacı toplumcu düzenle birlikte üretim araçları mülksüzleştirilir ve iktisadi eşitlik sağlanır. Romandaki eski ve yeni düzen boyutlarında birey ve toplumun sahip olduğu ekonomik ve siyasal hak ve özgürlükleri ele almak gerekirse şöyle bir tabloyla karşılaşmak olasıdır:

Tablo 4. Eski ve yeni düzen yapılarının karşılaştırılması

Eski Düzen	Yeni Düzen
Siyasi alanda bireycilik, merkantilizm ve rekabet esastır. Siyasi makamlar için başat olan var olan düzeni ve kent soyluların ayrıcalıklarını korumaktır.	Siyasi alanda toplumsuluk, dayanışma ve yardımlaşma esastır. Toplumun gereksinimlerine göre iyileştirme çalışmaları yapmak siyasi yapıların başat kaygısıdır.
Ekonomik alanda büyük bir eşitsizlik vardır. Varolan dizge sermaye ve mülkiyete dayalıdır.	Ekonomik eşitlik sağlanır. Sermaye ortadan kaldırılır ve üretim araçları mülksüzleştirilir.
Toplumsal yapılar büyük bir çatışma halindedir. İşçi ve köylü sınıfının yaşam ve çalışma koşulları oldukça kötüdür.	Toplumsal yapılar kaynaşır. Kent soylular asimile edilir. Sınıfsız bir toplum oluşturulur. Halk refah içindedir.
Eğitsel alan dini kurumların etkisi altındadır ve sadece zenginlerin çocukları bundan faydalanabilir.	Eğitsel alanda laik ve olgucu bir anlayış kabul edilir. Herkes faydalanır. Kuram ve uygulama birleştirilir. Etkin insan yaratılır.
Hukuk, kent soylu sınıfın emrindedir ve emniyet güçleri halk tabakasına oldukça kötü muamele eder.	Sermaye ve mülkiyetin ortadan kalkmasıyla hukuk ve emniyet güçlerine gerek duyulmaz. Hapishaneler kapatılır.
Dini yapıların devlet kurumlarındaki etkisi oldukça fazladır ve Katoliklik baskın dini anlayıştır.	Dini kurumlar ortadan yavaşça kalkar. Din insanların hür vicdanına bırakılır. Esas olan olguculuk ve laikliktir.
Teknoloji işçiler için oldukça tehlikeli ve kullanışsızdır. Fosil yakıtlar nedeniyle çevre kirliliği oldukça artmıştır.	Teknoloji insan için kullanışlı doğa için saygılı bir biçim alır. Temiz yakıtların tüketilmesi ile çevre korunur.

2. Açıklama aşaması: Aşkın Çözümleme

İncelemekte olduğumuz yapıt üzerinde artsüremsel bir inceleme yaparak yapıtın ortaya çıktığı ve anlatının geçtiği çevreye yapıyla ne kadar ve nasıl bir ilişki içerisinde olduğunu ortaya koymaya çalışmak, yapıtın metin boyutunu aşan aşkın çözümleme aşamasını oluşturur. Bu aşamada yapıtın oluşmasında

doğrudan veya dolaylı etkileri olan dönemin ve toplumun tarihsel, toplumsal, siyasal, eğitimsel, vb. yapıların ele alınması ve yapıya yansıyan dünya görüşünün açıklanması gerekir.

a. Tarihsel ve Toplumsal Olaylar

Sanayi devrimine bağlı olarak artan meta üretimi anamalcı pazar anlayışını geliştirir ve kırsaldan kente yönelen göçlerde büyük bir artış olur. Buna bağlı olarak Fransız toplumu geleneksel tarım toplumu yapısından fabrika ve atölyelerde çalışan işçi ağırlıklı toplum yapısına doğru kayar. Uzmanlaşma, işbölümü ve artık değer sömürüsü hız kesmeden yaygınlaşır, bu da sınıf çatışmalarına neden olur. Erkin anamalcı dönem bütün XIX. yüzyılı kuşatır. Üretilen malın niteliğinden çok niceliği önem kazanır hale gelir. Bütün bunlara kentleşme, nüfus yoğunluğu, toplumsal yapılarda değişim, siyasal çalkantılar, ekonomik krizler ve değişimler eklenir. Eğitimin daha kaçınılmaz olmasından, ülkelerin askeri yapılanmalarına varıncaya kadar her şeyde bir değişim söz konusu olur.

Goldmann, Avrupa'nın anamalcılık tarihini inceler ve XIX. yüzyıl boyunca süren dönemi erkin anamalcılık dönemi olarak adlandırır. Bu dönem boyunca bireycilik, akılcılık ve deneycilik gibi anlayışlar bütün kurumlara egemen olur. Bu dönemin son çeyreğinde oldukça önemli olaylar gerçekleşir, toplumsal yapılar ve kurumlar tümüyle dönüşüme uğrar. Ekonomik alanda serbest pazara dayalı bir anlayış süregelir, ancak devlet eliyle halka birçok alanda ayrıcalık ve olanaklar tanınır. Siyasal çoğunluk monarşistlerin elinde olsa da kraliyet aileleri arasında gruplaşmalar su yüzüne çıkar. Bu durumdan yararlanan cumhuriyetçiler siyasal alanda ülkenin yönetimini üstlenir (Maurois, 1947, s. 495). 1875 Şubatında III. Cumhuriyetin anayasası ilan edilir. III. Cumhuriyet yönetiminin uyguladığı olumlu politikalar uluslararası ve ulusal düzlemde güveni sağlar. 1881-82 yıllarında Jules Ferry'nin önderliğinde eğitim 6-13 yaş arasındaki çocuklar için zorunlu ve laik hale getirilir. İlkokullar ve kızlar için özel liseler açılır (Duby, 1999, s. 747). Okullarda kuram ve uygulama birlikte yapılır. Belirli bilimsel alanlarda verilen derslerin yanında vatan sevgisi aşılanır. Kuzey Afrika ve Uzak Doğu Asya sömürgeleştirilir. 1880-90'lı yıllarında sömürgecilik çalışmaları hızını artırır. Sanayileşmeyle beraber toplumda yeni bir zengin sınıf ortaya çıkar. Bu sınıf siyasal alanda yetkin, toplumsal alanda saygın ve ekonomik alanda oldukça etkindir. 1870-90 arası hafif sanayiden ağır sanayiye geçilir. Kömür en başlıca enerji kaynağı olur. Demir ve çelik üretimindeki yeni uygulamalar sayesinde gemiler ve demir yolları daha hızlı üretilir hale gelir, ulaşım ve taşıma kolaylaşır (Bouguinat & Pellistrandi, 2005, s. 108-130). Ülkenin dört bir yanına köprüler, tüneller, köprüyollar, barajlar ve demiryolları yapılır. Son olarak, Amerikan iç savaşından sonra Fourier'nin ütöpik sosyalizmini benimseyen Amerikan hareket, belli bir etkinlik dönemi geçirir. Fransız göçmen Ernest de Boissière'in öncülüğünde Kansas Silkville'de kurulan kolonide yeni ortaklık toplulukları oluşturmaya yönelik birkaç girişim olur (Sarcey, Bouchet, & Picon, 2003, s. 96). 1840'lardan itibaren dünyanın birçok yerinde, özellikle Kuzey Amerika'da benzer girişimler gerçekleşir, ancak sermaye eksikliği, iş bilmezlik, dinsel ve ideolojik tartışmalar gibi nedenlerden bu girişimler üç yıldan fazla ayakta kalamaz.

XIX. yüzyılda Avrupa siyasetinin mimarları tüccarlar ve sanayiciler olur. Sahip oldukları ayrıcalıkların korunduğundan emin olmak için devletin bütün kurumlarına nüfuz ederler. Adam Smith bu kişileri insanoğlunun efendileri olarak adlandırır. "Yeryüzündeki bütün çağlar boyunca, insanoğlunun efendilerinin kem özdeyişinin, her şey kendimiz için diğer insanlara hiçbir şey yok doğrultusunda olduğu anlaşılmaktadır" (Smith, 1997, s. 336). Toplumun en önemli kaygısı çoğunluğa nazaran azınlığın imtiyazlarının korunmasıdır. Güç dengeleri yavaşça aristokrasiden bürokrasiye doğru kayar. Seküler kişiler ve Katolikler arasındaki anlaşmazlık cumhuriyetçiler için bir fırsat olur ve yönetimi devralırlar. Toprağa dayalı zenginlik anlayışı yerini sermayeye bırakır. Kentsoylu sınıfa mensup ailelerin çocukları ilgi gören ve nitelikli eğitim veren büyük okullarda genellikle mühendislik, madencilik, askeri, iktisat, siyaset ve ilahiyat üzerine eğitim alır. Ekonomik alandaki en büyük çekişme muhafazakârlar ve serbest piyasacılar arasında gerçekleşir. III. Cumhuriyet dönemi boyunca genellikle yüksek, orta ve küçük kent soylulardan oluşan muhafazakâr anlayış benimsenir. Sömürgecilikle birlikte sanayicilik ve bankacılık alanında da büyük atılımlar olur (Ponteil, 1968, s. 270).

III. Cumhuriyet ilan edilmesiyle işçilerin çalışma ve yaşam koşullarında belli oranda iyileşmeler gözlemlenir. 1873'e kadar emekçilerin büyük çoğunluğu tekstil, giyim, kozmetik ve gıda sanayisinde çalışır. Bu dönemden sonra ağırlık merkezi demir çelik ve maden sanayisine kayar. Çalışma saatleri 12 saat olarak belirlenmesine rağmen işçiler günlük 15 saate çalışmayı sürdürmek durumundadır. İşçi ücretleri oldukça yetersizdir, ancak aşırı üretime karşılık ekonomik bunalımın sürmesi ürün fiyatlarının düşmesine ve işçi ücretlerinin alım gücünün artmasına neden olur. Bir işçi ailesinin geçinebilmesi için ailenin tüm bireylerinin çalışması gerekir. Roman içeriğine yansıyan dönemlerde erişkin erkek işçiler günlük 2 frank, kadınlar 1

frank, 9-12 yaş aralığındaki çocuklar 45 sent ve 13-17 yaş arasındaki gençler 75 sente çalışır (Villermé, 2006, s. 134). Alınan düşük ücretlere karşın işverenler daha az ücret ödemek için ücretler üzerinde oynamaya çalışır. Kırsal kesimden kente göçmüş işçiler genellikle tek odalı dairelerde yaşarlar. Yoğun işçi nüfusunun olduğu sanayi kentlerinde sıklıkla üç metrekarelik dairelerde beş veya altı kişinin yaşadığı da bir gerçeklik olarak kayıtlara yansır. Odalar nemli, penceresiz, havasız ve kışın çok soğuk, yazınsa çok sıcaktır (Dolléans, 2003, s. 18). Bütün bu kötü koşullara karşı 30 Haziran 1881 tarihinde işçilerin toplu eylem yapması anayasal hak olarak kabul görür. Sonrasında, 21 Mart 1884'te işçi sendikaları ekonomi, ticaret ve sanayi alanlarında söz sahibi olur. 29 Temmuz 1881'de ise basın özgürleşir. Mutualizm⁵, kolektivizm⁶ ve anarşizm⁷ gibi ideolojiler güç kazanır. 1871'den 1890'a kadar toplamda 11.000 işçi grevi gerçekleşir. 1879 yılında Sosyalist İşçiler Partisi Federasyonu tarafından düzenlenen kongreye Fransız sosyalizminin kurucusu sayılan Jules Guesde yanlısı birçok kişi katılır. İşçilerin toplumsal sorunları ve özgürleşmesi üzerine ciddi tartışmalar gerçekleşir. Guesde yanlısı Fransız İşçi Partisi yerel ve genel seçimlerde oldukça başarılı sonuçlar elde eder. Sosyalistler tarafından kazanılan bölgelerde sosyal yardıma dayalı uygulamalar yapılır, işçi mücadelesi desteklenir ve hükümet sertçe eleştirilir. Yeni bir siyasi uygulama başlatılır (Noiriel, 1986, s. 105).

Köylü sınıfı diğer bütün toplumsal sınıflara göre daha perişan bir halde bulunur. Çaresiz durumdaki köylüler geçim sıkıntısı çeker ve çoğunluğu toprak sahiplerinin arazilerinde çalışan köle durumundadır. Toprak sahibinin onlar üzerinde büyük bir baskısı vardır ve onların emek gücüyle zenginleşirler. Toplumsal gelişmelerden habersiz, dünyaya kapalı bir kitleyi oluşturan işçiler, şehirlerdeki fabrika ve atölyelerdeki çalışma ve ücret koşullarının başkasının toprağında karın tokluğuna çalışmaktan daha iyi olacağı düşüncesiyle çareyi şehirlere göç etmekte bulurlar. Bir kısmı mevsimlik, bir kısmı sürekli işçi olarak çalışma yaşamı içinde yer alır. Aralarında ciddi bir birlik veya sendikalaşma yoktur. Bu nedenle özellikle daha küçük kentlerde daha fazla sömürülürler (Lhomme, 1970, s. 530).

Bütün bu toplumsal yapıların, eşitsizlik, adaletsizlik, ezilmişlik ve yozlaşma toplum bireyleri ve sınıfları üzerinde farklı biçimde bir bilincin oluşmasına neden olur. Böylesi bir durumda karşısında doğal olarak burjuva sınıfıyla işçi sınıfının beklentileri farklı düzlemlerde oluşur. Kendini işçi sınıfı tarafında konumlandıran yazar Emile Zola, bu sınıfın beklentileri, özlemleri ve sorunlarına çare bulunması konusunda aydın ve sözcü kimliğini öne çıkararak, işçi sınıfında oluşan bilinci daha sistematik hale getirerek şekillendirir. Döneminin bütün alt ve üst yapılarını mercek altına alıp, ortaya çıkan yeni siyasal öğretilerin var olan durumun yarattığı sorunlara çare olacağını düşünür ve kendince oluşturduğu model ve dünya görüşünü yapıtına taşır.

b. Dünya Görüşü ve İdeoloji

Yazarın büyük bir özenle oluşturduğu kişi kadrosu, Fransız toplumunda yer alan bilinç yapılarını yansıtabilecek çeşitlilik içerir. Lukács'a göre bilinç yansımaları yazınsal yapıtlarda kişiler aracılığıyla gerçekleşir. Her bir kişi belirli bir bilinç yansımasını temsil eder ve doğrultuda hareket eder. Bu bağlamda yazarın kişi kadrosu yabancılaşmış, idealist, sorgulayan, sömürülmüş, sömüren, buyurgan, itaatkâr, tembel, çalışkan, yardımsever, bireyci ve genellikle birbirlerine zıt kişilerden oluşur. Yapıtta sahip olduğu toplumsal sınıfın değerlerini yadsıyan ve gerçek değerlerin, ilerici ülkelerin arayışında olan sorunsal kahramanlar olduğu gibi, içinde bulunduğu sınıfın bütün değerlerini özümseyen olumlu kahramanlar da vardır. Yazar, sözcülüğünü ya da temsilciliğini yaptığı toplumun karşı karşıya olduğu duruma model oluşturacak dünya görüşü veya ideolojisini romanın başkişisi aracılığıyla ortaya koyar.

Romanın başkişisi Luc aracılığıyla sözcülüğünü ve savunuculuğunu yaptığı öğretileri ve düşünceleri açığa vurur. Onları kutsar, ulular ve onlara güzelleme yapar. Fourier ve Saint-Simon gibi ütopyacı toplumcuları yeni oluşturulacak düzenin bir anlamda peygamberleri olarak gösterir. Birçok toplumcu düşünür mevcut anamalcı dizgeyi ve gücü elinde bulunduran toplumsal sınıfı o dönemde en iyi şekilde eleştirdikleri için Fransa'nın gerçek aydınlanmacılarının bu isimler olduğunu savunur. Zola da aynı doğrultuda düşündüğü için onların öğretisi ve ideolojilerini benimser ve roman evreninde onları model aldığı açıkça belli eder. İnsanın insanı sömürmesini gerçekleştiren anamalcılığın, üretim araçları ve özel

5 Çıkar elde etmeyi dışlayan, paylaşım ve dayanışma halinde karşılıklı güven ve anlayışı etik bir yaşam biçimi olarak öneren öğreti.

6 Yürütme ve karar mekanizmalarının toplumsal kesimlerin temsilcilerinin toplum adına ortaklaşa yürütülmesiyle oluşturulan toplumsal ve siyasal teşekkül.

7 Her türlü hiyerarşi ve otoriteyi dışlayan düşünsel ve siyasal akım.

mülkiyetin toplumun veya kamunun malı olmasıyla aşılabileceği (Hançerlioğlu, 1977, s. 352) düşüncesi benimsenir.

Emek kavramı XIX. yüzyılın bütün toplumcu öğretilerine konu olur. Emek, insanın özünün bulunabileceği bir coşku kavramı olarak kabul edilir. Proudhon, “toplumun kurucu biriminin aile değil atölye olduğunu bildirir” (Sarcey, Bouchet, & Picon, 2003, s. 73). Bununla birlikte insanın emekle olan ilişkisi çarpıcı bir biçimde dile getirilir. Özyönetimsel yapıya bürünecek atölyelerin karşılıklı yardımlaşmayla emeği özgürleştireceği düşüncesi ortaya çıkar. Saint-Simon sanayicilerin, zanaatkarların, işçilerin, sanatçıların ve mühendislerin bir araya gelmesiyle büyük bir sanayi yapılaşmasının ve bilimsel alanda yetkinleşme okulunun kurulmasını önerir. Ona göre, üretim araçları onları kullanmayı bile bilmeyen sahiplerinden alınıp yetkin kişilerin eline verilmelidir. “Her şey sanayi aracılığıyla, her şey onun için” formülüyle özetlenen bir sistemin ve bir partinin “sanayileşmecilik” şeklindeki adlandırılmasında buluşurlar” (s. 206). Aristokrasiyi, ruhban sınıfını, askeri kesimi, bankaları, idari ve hukuki yapıları üreticilere musallat olmuş eşek arıları olarak tanımlar (s. 207).

Zola'nın romanda öğretisini model olarak sunduğu Charles Fourier, insanı oluşturan bütün tutkuların ve ahlaki olguların özgürleştirilmesi üzerinde yoğunlaşır. O, insanı kıyamete götüren bütün olumsuz davranışları ve tavırları yasaklar ve insanları ortaklaşmaya yönlendirir. Ona göre her birey kendi potansiyelinin bilincine varacak ve toplum tutkuların yoğunluğuyla oluşturulacaktır. Bu ilkelerle oluşturulacak olan *phalanstère*, çevresindeki bölgelere de yayılacak ve bütün dünyaya ulaşacaktır. Düşünürün oluşturmuş olduğu öğreti şu ilkelere dayanır: Aile tarzında büyük uluslararası insanların birliği, ürünü birlikte üretme ve eşit bir şekilde dağıtma, herkes için eşit bir eğitim modeli, miras hakkının ve özel mülkiyetin kaldırılması, hiçbir ayrıcalığa sahip olmayan ve her an değiştirilebilir yönetim organları, fiziksel ve zihinsel mükemmelleşme (Rubel, 1958, s. 493). Fourier, öğretisinde gelecekte olabilecek sanayiye dayalı çevre sorunlarını da öngörerek, sanayinin temiz yakıt kullanımına yönelmesini ve doğal kaynakların hakkaniyetli bir şekilde kullanılmasını öğütler.

Tam anlamıyla bu ilkeler doğrultusunda olmasa da dünyanın birçok yerinde, özellikle Kuzey Amerika'da, *phalanstère*'ler kurulur. *Phalanstère*'in amacı her türlü tutkuya sahip insanın her alanda ortaklık kurması ve yayılmasını sağlamaktır. Böylece eytışimsel bir hal alan Fourier'in öğretisi doğrultusunda oluşturulacak *Phalanstère*'ler içine kapalı değil, dışa açık bir toplum modeli olarak sunulur. Ancak oluşturulan ilk örnekler uzun ömürlü olmaz:

Amerikan phalanstèrelerinin başarısızlığı, başarısız ve mikro-toplulukların çoğalması nedeniyle ne yazık ki öngörülebilen türdendi. Gereken sermaye olmaksızın kurulmuş oldukları ve dini ya da başka tartışmaların içine sürüklendikleri için toplulukların çoğunun ömrü üç yılı aşmamıştır (Sarcey, Bouchet, & Picon, 2003, s. 95).

Dönemin sermaye sahiplerinin karşıtıları ve süregiden ekonomik-politik dizgenin yüzünden de bu komünler olumsuz etkilenir. Bunlara koşut olarak, aynı dönemde Proudhon ve Kropotkin gayretleri sayesinde anarşist komünizmin ortaya çıkması komünleri olumsuz etkiler. Bu anlayışa göre bireyler özgür ama aynı zamanda birlik; beldeler birbirinden bağımsız, ancak dayanışma içerisinde olmalıdırlar. Birbirine çelişir görünen öğretinin istekleri, zaten karışık olan aydın ve siyasetçilerin kafasının biraz daha karışmasına neden olur.

Zola tarafından okura yansıtılmak istenen dünya görüşü, birçok toplumcu, anarşist ve usçu düşünürün öğretilerinden faydalanılarak oluşturulur. Bu kuramcılardan esinlenerek yeni bir dünya görüşü ve ütopya şekillendirir. Ütopyalar ve öncelemeler süregiden dönemi eleştirir ve geleceğe ışık tutar. Uzman bir gözle okuma sonrasında bu romana, Francesco Nitti'nin *Katolik Sosyalizm* (Le Socialisme catholique), Kropotkin'in *Anarşi, Felsefesi ve İdeali* (L'anarchie, sa philosophie et son ideal), Charles Fourier'in *Yeni Dünya* (Nouveau Monde) adlı yapıtlarıyla Saint-Simon, Comte, Proudhon ve Cabet'nin düşüncelerinin esin kaynağı olduğu açıkça görülür. Zola kaleme aldığı tüm yapıtlarında olabildiğince doğalcı kurama sadık kalır, onun çerçevesi ve ilkeleri doğrultusunda yapıtlar verir. Ancak III. Cumhuriyet dönemiyle birlikte oluşturmaya başladığı *Quatre Évangiles* adlı roman serisinde insanın ve toplumun nasıl olması gerektiği konusunda kafa yorar, sağlıklı bir insan ve toplum yaratmaya yönelik düşüncelerini kaleme alır. Roman evrenindeki kişilerini oluştururken, Marksçıların yaptığı gibi salt ekonomik olgulardan değil, biyolojik ve ekonomik olgulardan hareket eder.

Yukarıda adı geçen toplumbilimci ve düşünürlerin görüşleri doğrultusunda yapıta yansıyan dünya görüşünün tutarlılığı ve özgünlüğünü sorgulamak gerekirse, şu saptamalar yapılabilir: Öncelikli olarak, oluşturulan dünya görüşü yazarın kendi bilincinde şekillendirdiği bir dünya görüşü değildir, yazar onu

ancak farklı görüşlerin bir sentezini yaparak kendi tarzında biçimlendirmiştir. Buna ek olarak yazarın dünya görüşü var olan toplumsal koşullara ciddi boyutta eleştiriler getirirse de, toplum düzenini sağlayacak somut bir dizge halinde uygulanabilir nitelikte değildir. Çünkü büyük oranda etkilendiği Fourier'nin ütopyacı toplumcu öğretisi de kendi içinde her ne kadar tutarlı ve mümkün görünse de, yaşama geçirilme noktasında öngörülmeyen engelleri aşmakta başarısız olur. Zola, toplumcu öğretilerin uzak bir gelecekte anamalcı ve kentsoylu yapının yıkılmasıyla, doğru tarihsel koşulları, bilinci ve yapıları oluşturarak ancak var olabileceğini ileri sürer. Marx bile, ütopyacı toplumcuların yaşadıkları dönemin tarihsel koşullarına oldukça uzak bir bakış açısına sahip olduklarını düşünür. Ona göre bu düşünürler işçi sınıfını siyasetten uzaklaştırmaya çalışırlar. Engels de bu düşünürleri sertçe eleştirmesine karşın toplumculuk, eytişimsellik ve eleştiri konularında onları yüceltir. Engels'e göre (1974, s. 59), "Fourier yalnız bir eleştirici değil, serinkanlı ve duru yaradılışı onu bir yergici yapmıştır ve o, gelmiş geçmiş yergicilerin herhalde en büyüklerinden biridir. İdeolojilerle ilgili araştırmalarda sosyalizm, karşı tarafın ütopyasına karşı varoluşa yönelik bir yıkıcılıkla mücadele eden tutarlı bir eleştirel yöntem geliştirmektedir" (akt. Mannheim, 2002, s. 263).

c. Bireyaşkın zne ve Sorunsal Kahraman

Birey olarak yazar, her zaman toplumun ve insanlığın aydını, düşünsel yönlendiricisi olarak kabul görür. Zira yazarın eylemi "yazmak", aynı zamanda derin düşünmek, gözlem ve çözümleme yapmak anlamlarına gelir. Roman bir yandan içinde yaşanılmakta olan toplumsal, siyasal ve tinsel durumların saptamasını yaparken bir yandan da olması gereken ideal toplum modelini sunan, çatışma, eksiklik ve aksaklıklara çözüm öneren kurgu evrenidir. Bu nedenle ulusların özellikle geçiş dönemlerindeki beklentileri, yazının daha çok düşünce içerikli olması ve insanlara ışık tutması yönündedir. Buna koşut olarak, yazının amaç değil de araç olduğu dönemlerde sanat ikinci plana itilir ve herkes tarafından kavranabilir ve anlaşılabilir nitelikli olan sav daha çok önem kazanır. Yazının toplumu öncelikli konuma getirmesi dönemin koşulları doğrultusunda dır. XIX. yüzyıl yazar ve şairlerinin biraz da XVIII. yüzyıl aydınlanmacıları gibi birer düşünce adamlarıdır. Bu nedenle Zola'nın son romanlarını yazmasının asıl nedeni kurgusal yaşamın içine kendi savlarını yerleştirmek ve onların tanıtımını ve savunmasını yapmaktır. Emek adlı romanında Zola, toplumun ve insanlığın yeniden doğuş imgesini yaratır ve bu da yapıta destan niteliği kazandırır. Anlatıdaki bu derinlik yazarın, gözlem yeteneğinin, toplumsal sorunlarla çok yakından ilgileneceğinin gsteresidir (Tertemiz, 2018, s. 183).

Zor bir dönemden geçen Fransız toplumunu oldukça ayrıntılı inceleyen, hem yazar hem de eylemci kimliği olan Zola, son roman serisinde toplumda var olan sorunlara çözüm olabilecek öneriler ortaya koyar, imgesel bir dünyada bunların uygulamasını gerçekleştirir ve savunmasını yapar. Yapıttaki başkişi Luc, Zola'nın düşünsel anlamda sözcülüğünü yapar. Luc, birçok uşu, ütopyacı, toplumcu ve anarşist düşünürün yapıtlarından etkilenmiş yazarın yarattığı ideal tip ve insandır. O, insanları yönlendirir, harekete geçirir ve güdüler. Zola ise XIX. yüzyılın sonlarına doğru, III. Cumhuriyetin ilanıyla, toplumcu düşünceyi benimseyen, sosyalist liderler ve çevrelerle sıkı ilişkiler kurarak 1880'li yıllardan itibaren çalıştığı gazetelerdeki köşe yazılarında, sosyalist, anarşist ve uşu düşüncenin savunuculuğunu yapan ve mevcut yönetim ile uygulamalarına oldukça sert eleştiriler getiren bir aydındır (Spiers & Morgan, 1993, s. 39). O, yapıtlarında sosyalizmin tek bir düşünürünün temsilciliğini yapmaz. Ütopyacı, anarşist ve uşu birçok düşünürün fikirlerinden yararlanır ve bunlardan bir sentez oluştırmaya çalışır.

Emek'te bilim ve teknoloji konusu oldukça önemlidir. Bilim ve teknoloji insanları dogmalardan kurtararak özgürleştirecek ve refaha kavuşturacak tek araç olarak gösterilir. Luc, yeni dünya düzeninin kurulması ve gelişmesi için bu öğeleri vazgeçilmez olarak görür. Kamuya ait olması gereken üretim araçlarında özelleştirmeye yer yoktur, ancak insanların sahip olması zorunlu kişi sel nesnelere ve araçlar kendilerine aittir.

Bütün bunlar ışığında, romana XIX. yüzyıl Fransa'sındaki işçi sınıfının koşullarını taşıyan, eşitsizliklere ve ailelerin sefaletine yer veren ve toplum bilinci doğrultusunda çözüm nerileri sunan gerçek anlamdaki *bireyaşkın zne*, Zola'nın kendisinden başkası değildir. Ancak görünürde romanın başkişisi bu rolü üstlenir. Emile Zola, sahip olduğu sosyalist dünya görüşü ve işçi sorunlarına olan ilgisi onu aydın, ifade yeteneği gl kimliğiyle zorunlu olarak bu statüye yerleştirir. Bu nedenle Zola, işçi sınıfının yaşam ve çalışma koşullarıyla ilgili çok ciddi araştırmalar ve gözlemler yaparak düşüncelerini yazılarına ve yapıtlarına aktarır. Birçok işçi eylemine katılır, birçok fabrika ve madeni gezer, hatta buralarda çalışma koşullarını deneyimler. Örneğin yazar, *Germinal* romanını yazmadan önce işçi kiyaftelerini giyip bir madende çalışır. Toprak adlı romanı için Beauce Bölgesini ziyaret eder ve detaylı incelemeler yapar. Loire'da mevcut bulunan işçi

sendikalarıyla iletişim halindedir ve 1884 yılında Anzin madencilerinin 56 gün süren grevine katılır. Bu grevle ilgili yazılan birçok makaleyi öven ve yeren yazılar kaleme alır. Bunun yanı sıra *Emek* adlı yapıtını daha da ayrıntılı kılmak için anlatının geçeceği uzamla ilgili araştırmalara başlar ve Bayan Ménard-Dorian'la iletişime geçer, Unieux'deki demir-çelik fabrikalarını görme izni alarak üç gün boyunca Zola burada kalır ve inceleme yapar (Mitterand, 1974, s. 201). Ayrıca Zola, bu yapıtı yazarken E. Bellamy'nin Jean Grave ve Kropotkin'den esinlenerek oluşturduğu *Cent ans après ou l'an 2000* adlı yapıtının giriş bölümünü okuyup inceler (Tertemiz, 2018, s. 120-126). Bu dönemde bilim-kurgu ve öceleme romanlarının (fr. roman d'anticipation) sayısı oldukça artar ve Zola da bu romanıyla toplumsal bir öceleme roman örneği vermiştir denebilir.

Goldmann'ın çözümleme yöntemi, günümüz roman kişilerinin sorunlu/sorunsal kişiler olduklarına vurgu yapar. Çünkü ait olduğu toplumun, toplumsal yapılar ve dizgelerin çatışmasıyla mutsuzluğa sürüklendiğinin bilincine vararak, toplumuna ve toplum bireyelerine mutluluğu ve eşitliği getirecek arayışlar içine girer. *Emek*'te sorunsal kahraman olan Luc, ortaya koyduğu çözüm modellerinin insanlar arasındaki eşitsizliği gidereceğine ve toplum bireyelerinin mutlu olacağına inanır, bu doğrultuda tasarılarının yaşama geçirilmesinde etkin rol oynar, ancak çabası boşunadır. Romanın son bölümünde neredeyse tüm dünyayı kollarıyla saran anamalcı dizgenin çarkları arasından sıyrılmamanın pek de olası olmadığını ayırımına vararak hayal kırıklığına uğrar. Gerçek değerlerin arayışında olan, ancak onlara erişmesi olası olmayan sorunsal kahraman Luc'e kendi aydın kişiliğini kazandıran Zola da toplumun başat sorunlarının ancak var olan düzenin tamamen değişmesiyle atlatılabileceğini savunur ve bu düşüncenin sözcülüğünü yapar. Bu sayede salt siyasi kanatta kalmamaya özen gösterir, hiçbir siyasi partiye üye olmadan hür iradesiyle hareket etmeye çalışır⁸. Yapıtında dönemin sosyalist görüşlerinin tarihsel bir panoramasını yapmaya çalışır ve her türden sosyalist görüşe oluşturmuş olduğu bu anlatıda yer vermeye özen gösterir (Dotoli, 2013). Ne var ki, sorunsal kahramanı gibi gayret ve çabaları düş ve beklentilerinin gerçekleşmesi noktasında sonuçsuz kalır.

Sonuç

Goldmann'ın Marksçı yazınsal inceleme yönteminden yararlanarak, eşsüremsel ve artsüremsel düzeylerde gerçekleştirilen çözümleme sonucunda yazarın şekillendirdiği kurgusal evrendeki döneminin toplumsal olay ve yapılarından, ülkülerinden oldukça etkilendiği anlaşılır. Yapıtı oluşturan içkin unsurlarla onu çevreleyen aşkın unsurların birbirleriyle tutarlılık gösterdiği saptanır. Yapıtın ilk yarısında ortaya konan toplumsal görüntünün oldukça gerçekçi ve eleştirel olduğu, buna karşılık yazar tarafından öznel veya nesnel bir biçimde yansıtılan manzaraların genelde yergisel ve kötücül olduğu fark edilir. Okura aksettirilen toplumsal çehre ve bireyler oldukça mutsuz ve eseniksizdir. Sermaye ve mülkiyete dayalı vahşi anamalcı dizgeden Fourier ve Saint-Simon gibi ütopyacı toplumcu öncülerin öğretileri ışığında kurtulmanın mümkün olacağı ileri sürülür. Halka sunulacak olan değişim önerilerinde ekin konusu başat unsurlardandır. Dolayısıyla yazarın Fransız toplumcu düşünürlerini tercih etmesinin sebeplerinden birinin bu olduğunu söylenebilir ve yapıtın ilerleyen bölümlerinde anlatının önsüremsel zamana yerleşmesi de ütopyacıktan faydalanma nedenini açıklar. Yapıtın ikinci yarısından itibaren emekçiler dayanışma, yardımlaşma ve özgürlük gibi ilkelerin çatısı altında birleşmeye gayret ederler ve bu birleşme aydın nitelikli bir başkahraman aracılığıyla gerçekleşir. Ancak emekçi sınıfın karşısında ona engel olmak için bütün gücünü ve olanaklarını kullanacak bir kentsoylu sınıfın varlığına dikkat çekilir. Benzer sorunları yaşayan veya yaşayacak toplumlara, Marx'ın da öne sürdüğü gibi, tarihsel eyleminin bu mücadelenin sonucunda haklı çıkacağı ve bilinmeyen bir gelecekte ezilen sınıfların gücü devralacağı düşüncesi ümit olarak sunulur.

Zola, Fransa'nın III. Cumhuriyet döneminde vuku bulan anamalcılık ya da toplumculuk tartışmasında toplumcu düşünceden yana tavır alır. O, hayatı ve kariyeri boyunca işçi sınıfını yakından gözlemler ve yaşadıkları ıstıraplara birebir tanık olur. Bundan dolayı, yazarın bu yapıtında döneminin toplumcu düşüncelerinin bir panoramasını yapmaya gayret göstermesi şaşırtıcı değildir. Kaleme almış olduğu bu romanı dönemin toplumcu öğretileri için yapılmış bir tür tanıtım ve uygulama kitabıdır. *Germinal* romanındaki hararetli sınıf çatışmasına dayalı dünya görüşüne karşılık, *Emek* adlı çalışmasında toplumsal uzlaşmayı savunur. Ancak yazar, bunun tam anlamıyla olanaklı olmadığını farkındadır. Bundan dolayı yeni toplumcu düzene karşı olanlar ister istemez benzeştirilir yani yeni düzene uyum sağlamak zorunda kalırlar.

Zola, yaşamını yitirmeden önce tam olarak yazıp bitirebildiği bu son romanında doğalcı yazın uygulamalarına mümkün olduğunca bağlı kalır. Özellikle yapıtın ilk yarısı tam anlamıyla doğalcı niteliklerle bezenmiş bir anlatıdır. Fakat yapıtın ikinci yarısından itibaren anlatı, önsüremsel bir uzama yerleşir ve

⁸ Bknz: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/cb328051026/date1887>

toplumsal bir nceleme yapılır. Her ne kadar bu, doğalıcı kurama aykırı gibi görünse de, düşünür bu ncelemeyi döneminde gerçekleşen siyasal, toplumsal, eğitsel ve teknolojik ilerlemeleri temel alarak oluşturur. Oluşturulan toplumsal yapı ve düzen ise yazarın kendi dünya görüşünün bir ürünüdür. Fourier tarzı ütöpic sosyalist öğreti kendi içerisinde oldukça tutarlı ve bütüncüldür. Bunun aracılığıyla yazarımızın kendi ideal insanını ve toplumunu bu yapıttan yararlanarak oluşturduğu açıktır. 1840'lı yıllardan sonra dünyanın birçok yerinde Fourier'nin önerdiği *phalanstère*'lere benzer komün girişimleri olur. Saint-Simon ve Fourier görüşlerini benimseyen misyonerler onların öğretilerini yaymak için dünyanın dört bir yanında görev yapar. Yazarın da yaşama geçirilmesine tanık olduğu Paris Komünü gibi olaylardan sonra ülkedeki birçok muhalif görüşlü aydın Kuzey Amerika'ya sürgün edilir. Buraya giden aydınlar kıtanın birçok yerinde *phalanstère* ya da kooperatif kurma girişiminde bulunurlar. Ancak gerek sermaye eksikliği, gerekse içine düşmüş oldukları çeşitli tartışmalardan dolayı bu girişimler uzun süre varlıklarını sürdürmezler. Var olan anamalcı ekonomik dizge bu komünlerin varlığını sürdürmelerine de olanak tanımaz.

Etik Beyan

“Oluşumsal Yapısalcılığın İlkeleri ve Zola'nın Emek Adlı Romanı Üzerinde Çözümleme” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel, etik ve alıntı kurallarına uyulduğunu; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış olduğunu ve bu çalışmanın herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmediğini taahhüt ederiz.

Kaynakça

- Atalay, İ. (2007). *Jean-Paul Sartre'in Özgürlük Yolları adlı yapıttına oluşumsal yapısalcı bir yaklaşım* (Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Atalay, İ. (2016). Yapıt çözümülemesinde toplumeleşitiri, yazın toplumbilimi yöntemleri ve Lucien Goldmann'ın oluşumsal yapısalcılığı. *Humanitas* 4(8), 387-412.
- Atalay, İ; Er, A. (2013). Oluşumsal yapısalcılık bağlamında sorunsal kahraman ve dünya görüşü kavramları: Bernard Marie Koltès'in *Batı Rıhtımı* (Quai Ouest), *Humanitas*, 1(2), 27-42.
- Baysan, G. T. (2010). Réflexions sur *Travail* de Zola: I. L'Abîme et les abîmes. *Revue d'études et recherches sur les littératures du monde*, s. 39-51.
- Baysan, G. T. (2012). Reflexions sur *Travail* de Zola II. La Crecherie - vers la naissance de l'espoir. *Revue d'études et recherches sur les littératures du monde*, s. 41-48.
- Bouguinat, N. ve Pellistrandi, B. (2005). *Le 19e siècle en Europe*. Paris: Armand Colin.
- Dolléans, É. (2003, Juillet 9). Histoire du mouvement ouvrier Tome I : 1830-1871. (J.-C. Bonnier, Dü.) Chicoutimi, Québec, Canada.
- Dotoli, G. (2013, Avril 14). *Salon Littéraire*. Juillet 18, 2018 tarihinde Linternaute: <http://salon-litteraire.linternaute.com/fr/biographie-auteur/content/1830361-emile-zola-biographie> adresinden alındı
- Dönmezer, S. (1994). *Toplumbilim* (11. Baskı). İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş.
- Duby, G. (1999). *Histoire de la France des origines à nos jours*. Montréal: Larousse.
- Engels, F. (1974). *Ütöpic sosyalizm ve bilimsel sosyalizm* (Çev: Ö. Ünalın). Ankara: Sol Yayınları.
- Escarpit, R. (1993). *Edebiyat sosyolojisi* (Çev: A. Yazıcı). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Girard, R. (2013). *Romantik yalan ve romansal bakıkat* (Çev: A. İldem). İstanbul: Metis Eleştirii.
- Goldmann, L. (1950, Juillet-Septembre). Matérialisme Dialectique Et Histoire de la Littérature. *Revue de Métaphysique et de Morale*, s. 283-301.
- Goldmann, L. (1962, Janvier-Juin). Problèmes d'une Sociologie du Roman. *Cahiers Internationaux de Sociologie*, s. 61-72.
- Goldmann, L. (1964, Mai). Le Structuralisme Génétique En Histoire De La Littérature. *MLN*, s. 225-239.
- Goldmann, L. (1964). *Pour Une Sociologie du Roman*. Paris: Gallimard.
- Goldmann, L. (1976). *Diyalektik Araştırmalar* (Çev: A. Timuçin ve M. Sert) İstanbul: Kavram Yayınları.
- Goldmann, L. (1976). *Le Dieu Caché*. Paris: Gallimard.
- Goldmann, L. (1977). *İnsan bilimleri ve felsefe* (Çev: A. Timuçin ve F. Aynuksa) İstanbul: Kavram Yayınları.
- Hançerlioğlu, O. (1977). *Düşünce tarihi* İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Herschberg Pierrot, A. (2003). *Stylistique de la Prose*. Paris: Belin.
- Kocka, J., & Mitchell, A. (2015). *19. Yüzyıl Avrupa'sında burjuva toplumu* (Çev: U. Kocabaşoğlu) İstanbul: İletişim.
- Krapivin, V. (1988). *Diyalektik materyalizm nedir?* İstanbul: Bilsan A.Ş. Bilim ve Sanat.
- Lhomme, J. (1970). La crise agricole à la fin du XIXe siècle en France. Essai d'interprétation économique et sociale. *Revue économique*, XXI, ss. 521-553.
- Lukács, G. (1987). *Avrupa gerçekçiliği* (Çev: M. H. Doğan) İstanbul: Payel.
- Mannheim, K. (2002). *İdeoloji ve ütopya* (Çev: M. Akyayuz) Ankara: Epos Yayınları.
- Maurois, A. (1947). *Histoire de la France* Paris: Editions Dominique Wapler.
- Mitterand, H. (1974). Enquête sur une visite de Zola à Unieux pour la préparation de « Travail ». J. Naumont içinde, *Les Cahier Naturalistes* (s. 182-204). Paris: Éditions Fasquelle.

- Munier, B. (2001). De la Sociologie du Roman au Roman Sociologique. *L'Année sociologique*, s. 185-203.
- Noiriel, G. (1986). *Les ouvriers dans la a société française XIX-XXe siècle*. Paris: Éditions du Seuil.
- Özdemir, E. (1999). *Yazınsal türler*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Özdemir, E. (2000). *Eleştirel okuma*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Ponteil, F. (1968). *Les Classes Bourgeoises et l'avènement de la Démocratie*. Paris: Éditions Albin Michel.
- Raimond, M. (2008). *Le Roman*. Paris: Armand Colin.
- Rubel, M. (1958). De l'utopie à l'idéologie. *Revue d'histoire économique et sociale*, s. 491-496.
- Sarcey, M. R. D., Bouchet, T. D. ve Picon, A. (2003). *Ütopya sözlüğü* (Çev: T. Ilgaz) İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Schmitt, M. ve Viala, A. (1982). *Savoir-Lire*. Paris: Didier.
- Smith, A. (1997). *Ulusların zenginliği* (Çev: M. B. Ayşe Yunus) İstanbul: Alan yayıncılık.
- Spiers, D. E. ve Morgan, O. (1993). Les linéaments d'un Évangile: les interviews de Zola à l'époque des Trois Villes. A. Pagès içinde, *Les Cahiers naturalistes* (s. 35-46). Paris: Grasset-Fasquelle.
- Terremiz, S. (2018). *Une étude sur Travail d'Émile Zola dans le cadre de la méthode de structuralisme génétique* (Yüksek Lisans Tezi). Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tekirdağ.
- Tilbe, A. (1999). Albert Camus'un *Veiba* adlı Romanına Toplumbilimsel bir Uygulama. *Edebiyat ve Toplum Sempozyumu Bildirileri* (s. 105-111). Gaziantep: Ankara Üniversitesi Tömer Yayınları.
- Tilbe, A. (2000). *Une Etude Sociologique Dans la Peste d'Albert Camus*. Erzurum: Université Atatürk Institut des Sciences Sociales.
- Tilbe, A. (2004). Sartre'in *Bekleyiş* Adlı Romanına Goldmann'cı Bir Yazın Toplumbilimsel Yaklaşım. K. Alver içinde, *Edebiyat Sosyolojisi İncelemeleri* (s. 92-116). Ankara: Hece Yayınları.
- Tilbe, A. (2010, Haziran). George Lukacs ve Lucien Goldmann'ın yaklaşımıyla fransız yazınında kişi sorunsalı. *Batı Edebiyatında Kahraman*, 17, 27-36.
- Tilbe, A. ve Tekin, P. (2013). Andre Malraux'un *İnsanlık Durumu*. Oluşumsal Yapısalcı Bir Okuma. 8. *Ulusal Frankofoni Bildirileri Kitabı*, (s. 242-254). Tekirdağ.
- Tilbe, A. ve Tilbe, F. (2015). Reşat Enis Aygen'in *Afrodite Buhurdanında Bir Kadın* adlı romanında çalışma ilişkileri: yazın toplumbilimsel oluşumsal yapısalcı bir inceleme. *Humanitas*, 5, 187-216.
- Tilbe, A. ve Tilbe, F. (2016). Yazın toplumbilimsel oluşumsal yapısalcı bir çözümleme: Mahmut Yesari'nin *çulluk* adlı romanında çalışma ilişkileri. *Uluslararası Edebiyat ve Toplum Sempozyumu Bildiriler Kitabı* (s. 123-134). Bartın: Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını.
- Veron, L. ve Fondu, Q. (2015). *Lucien Goldmann (1913-1970) : Pour un marxisme humaniste*. Intervention dans le cadre du séminaire Lectures de Marx. <https://f.hypotheses.org/wp-content/blogs.dir/851/files/2015/11/Lucien-Goldmann-1913-1970-Pour-un-marxisme-humaniste-Lae%CC%81lia-Ve%CC%81ron-Quentin-Fondu.pdf>, 12.03.2019.
- Villermé, L. R. (2006, Mars 9). Tableau de l'état physique et moral des ouvriers employés dans les manufactures de coton, de laine et de soie. Chicoutimi, Québec, Canada.
- Yücel, T. (1982). *Yapısalcılık*. İstanbul: Ada Yayınları.
- Zola, É. (1881). *Le roman expérimental* (5e édition). Bibliothèque nationale de France.
- Zola, É. (2010). *Emek* (Cilt II). İzmir: İlya Yayınları.
- Zola, É. (2010). *Emek* (Cilt I). İzmir: İlya yayınları.

EXTENDED ABSTRACT

After the widespread reading of literary genres and products, the intellectual people began to question what they read and to examine the structure of the content and style. In this way, different methods of criticism were born with the development of evaluation methods and perspectives of the individuals who took the role of critics because they could not reach a consensus on the relative evaluations which have become a scientific branch developing over time. One of these methods of criticism, which takes different criteria as a point of action, is the Marxist way of thinking, which has deeply influenced the economic and political life of the post-nineteenth century and has shaped political regimes, and the sociology of literature, which is fed from this way of thinking.

Although literature is an area where different critics of different dimensions have been inclined for centuries and even though they have lived in western European space, the Marxist worldview has been developed by György Lukács, Lucien Goldmann and many other theorists, and it is divided into sub-branches with different names. One of the sub-branches of Goldmann's method of criticism is shaped by the name of genetic structuralism. In order to cover also different aspects of the process which are from the formation phase of the literary work in the mind to the consumption phase, this method of genetic structuralism is called in this name. This means that the method has a structuralist and formative dimension.

Genetic structuralism, qualified and content of social, economic, political, educational, cultural, etc., offers two stages in the analysis of literary works that address the conflict between structures and strings:

the understanding phase and the explanation phase. The understanding phase forms the stage of examining the text size of the work. The narrator, which includes narrative techniques on the basis of narrative, requires the focus of the narrator, type of narrative, narrative people, narrative and narrative time, space and other structures reflected in narrative. On the other hand, it is investigated how the author, who is the representative and spokesperson of the intellectual individual, who is conscious of the society or the social class, shapes and transfers the social consciousness on behalf of the social group he belongs to according to the method of criticism. In this context, awareness of conflicts and problems in society, conflict and solutions to problems that affect the process of proposing alternative structures or strings that contain a wide range of social sub and upper structures.

In order to meet the expectations of society, the author's worldview or ideology in the novel universe is usually the author's own intellectual ability. The hero of the novel, who seeks to ensure the welfare and happiness of the society he lives in, has no chance of succeeding against the world dominated by the capital economic system. The hero, constantly pursues true values and strives for the happiness of himself and of society, cannot go beyond being a problematic hero because he no longer has the chance to achieve his goal in a world without real values. In this case, the solution is to destroy the capital string, instead of activating a new string that enables a sharing life in which people communicate with each other. In the near future, such a thing is unlikely, so the search for the novel hero continues to go in vain. Emile Zola, within the framework of the theory of naturalism adopted in the second half of the nineteenth century, reflects the real events and situations experienced in society through research, observation and experimentation with the diligence of a scientist to the novel universe. Observed that the problems of the Working Class, a new social class formed in the country by the development and spread of industrialization at the time, were increasing, and the strategies of the bourgeois who formed the employers section were followed by paying less in return for the labour, Zola also adopts the socialist teachings defending social justice and equality, bringing the consciousness created by the society to the masses through his novels, which he wrote as a representative.

Novels, included the narratives of individuals seeking solutions to problems in order to achieve happiness, are a very suitable field of study for Marxist doctrine which adopts the understanding of social realism and the methods of criticism that have passed from this doctrine. The method of genetic structuralism of Goldmann, which forms one of the methods of Marxist-based social critique, is also recommended as the method of solving or criticizing the problems caused by the capitalist string and the problems of the novel, which describes the proposed solutions to them.

In addition to the interior structures of the work, the method that proposes research on non-text structures that affect and trigger the process of formation of the work, queries the world view or teaching of the writer who is the representative of the society in the face of problems. In the implementation phase of the method, in-depth research of different structures creates consistent and logical explanations. Accordingly, the method of genetic structuralism gives successful results in applying it to novels containing traces of social conflict, search for new order, contrasts, and oppression.

Zola's Novel, in which utopian socialism is defended, is based on the basic thesis that, due to the liberalization of labour, all sentiments and pleasures in life will become meaningful and that humanity will be happy in this way. The work who shows how the bourgeois class, developed as a parallel to the industry, enslaved people in the nineteenth century, convey in model narratives that liberation from labour slavery would give humanity the opportunity to create a new world order. While the work indicates that the heavy conditions of the working class can be overcome by rational and rational solutions, it presents in natural ways Zola's ideas inspired by utopian socialist Charles Fourier, Saint-Simon and many other social socialist thinkers and writers.

Ergenlerde Gözlenen Boyun Eğiciliğın Onların Kişiler Arası Problem Çözme Yaklaşımları Üzerindeki Etkisi¹

Ahmet Selçuk YILMAZ² ve Mehmet Engin DENİZ³

Öz

Yapılan araştırmanın amacı; ergenlerde gözlenen boyun eğici davranışların onların problem çözme yaklaşımları üzerindeki etkisi sınamaktır. İlişkisel tarama yönteminin kullanıldığı çalışmaya %56,7'si kız, %43,3'ü erkek 763 ortaöğretim öğrencisi katılmıştır. Veri toplama aracı olarak Kişiler arası Problem Çözme Envanteri ve Ergen Boyun Eğicilik Ölçeği kullanılmış, verilerin analizinde yapısal eşitlik modellemesi yöntemi kullanılmıştır. Araştırmanın sonunda ergen boyun eğiciliğı ile problem çözme yaklaşımları arasında pozitif anlamlı ilişki gözlenmiştir ($\beta=.474$; $p<.05$). Ergen boyun eğiciliğının problem çözme yaklaşımları puanlarındaki toplam değişimin %22'sini açıklamaktadır. Bununla birlikte; ergen boyun eğiciliğı problemlere olumsuz yaklaşımın ($\beta=.582$; $p<.05$), kendine güvensizliğın ($\beta=.687$; $p<.05$) ve sorumluluk almamanın ($\beta=.351$; $p<.05$) anlamlı yordayıcısıdır. Buna karşılık ergen boyun eğiciliğının ısrarcı-sebatkar yaklaşımı ($\beta=-.009$; $p>.05$) ve yapıcı problem çözmeyi ($\beta=-.039$; $p>.05$) anlamlı düzeyde yordamadığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Ergenlik, Boyun eğicilik, Problem çözme yaklaşımları

The Effect of Submissiveness Observed Among Adolescents on Solving Interpersonal Problems

Abstract

Purpose of the study is to check the effect of submissive behavior observed in adolescents on their approaches to solving problems. 763 secondary school pupils (56.7% female and 43.3% male) participated in the research which was done by the relational screening method. Interpersonal Problem-Solving Inventory and Adolescent Submissiveness Scale were used to collect data and to analyze them they used structural equation modeling method. At the end of the study, a positive relationship was observed between adolescent submissiveness and problem-solving approaches ($\beta = .474$; $p <.05$). Adolescent submissiveness is 22% out of the total change in problem-solving approach scores Nevertheless, adolescence submissiveness is a significant predictor of a negative approach to problems ($\beta = .582$; $p <.05$), self-confidence ($\beta = .687$; $p <.05$), and lack of responsibility ($\beta = .351$; $p <.05$). However, it was seen that adolescent submissiveness did not significantly predict insistent-persistent approach ($\beta=-.009$; $p>.05$) and constructive problem-solving ($\beta=-.039$; $p>.05$).

Key Words: Adolescence, Submissive behaviors, Problem solving approaches

Atf İçin / Please Cite As:

Yılmaz, A. S. ve Deniz, M. E. (2020). Ergenlerde gözlenen boyun eğiciliğın onların kişiler arası problem çözme yaklaşımları üzerindeki etkisi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(2), 684-694.

Geliş Tarihi / Received Date: 20.11.2019

Kabul Tarihi / Accepted Date: 27.12.2019

¹ Makale Yıldız Teknik Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsünde Prof. Dr. Mehmet Engin Deniz Danışmanlığında Ahmet Selçuk Yılmaz tarafından yapılan doktora tezinden üretilmiştir.

² Uz. Psikolojik Danışman. MEB - Ahmet Hazım Uluşahin İmam Hatip Ortaokulu, ahmetselcukyilmaz@yahoo.com
ORCID: 0000-0003-1148-4496

³ Prof. Dr.- Yıldız Teknik Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, edeniz@yildiz.edu.tr
ORCID: 0000-0002-7930-3121

Giriş

İnsanlarda üç tür davranış özelliği gözlenmektedir. Bir uçta boyun eğici davranış varken, diğer uçta saldırgan davranış yer alır. Bu iki davranış tipinin ortasında ise hakkını koruyan ve sahip çıkan bir davranış örüntüsü yer alır. Boyun eğici davranış aynı zamanda pasif ve çekingen davranış olarak da ele alınmıştır (Tuzcuoğlu ve Korkmaz, 2001, s. 135-152; Dönmez ve Demirtaş, 2009, s. 445-456). Boyun eğme teknik bir terim olarak Milgram'ın (1974, s. 58-61) çalışmaları ile psikolojide popüler hale gelmiştir. Boyun eğme, bireysel davranışı güçsel kararlılığa bağlayan psikolojik mekanizmadır, insanları otoriteye bağlayan eğilimsel bağlılıktır. Günlük yaşama ait vaka hikâyeleri gösterir ki; birçok insan için, boyun eğmek yoğun olarak yerleşmiş bir davranış eğilimidir ve etik, anlayış ve ahlaki davranışlar üzerinde aşırı eğitimin sonucu oluşan bir iç tepkidir.

Boyun eğici davranışlar, başkalarını kırmamaya ve incitmeye özen gösteren, herkesi memnun etmeye çalışan ve iyiliksever olmaya eğilimli, hayır demekten çekinen, hoşlanmadığı durumları ifade etmekte ve öfkesini göstermekte zorluk çeken, sürekli onaylanma gereksinimi duyan, düşüncelerini ve haklarını savunamayan ve benzeri davranışlarla gözlenebilen bir kişilik özelliği kümesi olarak tanımlanmaktadır (Gilbert ve Steven, 1994: 295-306). İnsanların boyun eğici davranış göstermelerindeki en önemli kaynağın otoriter, disiplinli, denetimli, baskıcı, aşırı kısıtlayıcı anne ve baba tutumları olduğunu belirtmiştir. Aşırı baskı ile yetişen bireylerde genellikle içe kapanık veya boyun eğici davranış sergilemektedirler (Tekin ve Filiz, 2008, s. 27-37; Gander ve Gardiner, 1998, s. 126-140; Tuzcuoğlu ve Korkmaz, 2001, s. 135-152). Mackinnon, Henderson ve Andrewese (1992, s. 135-140) ebeveynlerin çocuklarını büyüme niteliklerini görmezlikten gelerek davranışları, psikolojik gereksinimlerini karşılamamaları ve çocuğu sıklıkla kontrol altında tutarak boyun eğici davranmaya mecbur bırakmalarının, çocuklarda bir takım psikolojik zarara sebebiyet verdiği ifade etmiştir. Boyun eğici davranışların kazanılmasında anne babaların birinci derecede sorumlu olmalarının yanında öğretmenlerin, öğrencilere yaklaşımlarının ve onlarla kurdukları iletişim biçimlerinin de etkili olduğunu, en azından öğretmen yaklaşımlarının bu davranışların sürdürülmesine ya da bırakılmasına etki edeceğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Bireylerin boyun eğici tutumlar sergilemek zorunda kalmaları ruh sağlığı yönünden bazı olumsuz etkiler ortaya çıkarmaktadır ve bu durum depresyon ile doğrudan ilişkilidir (Koç, Bayraktar ve Çolak, 2010, s. 257-280). Aynı zamanda boyun eğici davranışlar bireyin bilişsel, duyuşsal ve davranışsal becerileri kazanmasını etkilemekte ve sosyal yaşam için gerekli olan paylaşma, iş birliği ve sorumluluk gibi özellikleri kazanmasını engellemektedir (Tümkiye, Çelik ve Aybek, 2011, s. 77-94).

Boyun eğicilik ile çok sayıda değişken arasında ilişki arayan araştırmalar yapılmış olmasına karşılık kişiler arası problem çözme yaklaşımları ile boyun eğicilik arasındaki ilişkiyi sınavan araştırmaya rastlanmamıştır. Özellikle ergenlerde gözlenen boyun eğiciliğinin onların problem çözme yaklaşımları üzerindeki etkisi henüz ele alınmamış bir konudur. Yapılan araştırmanın bu açıdan özgün olduğu ve alana katkı yapacağı umulmaktadır.

Kişilerarası problem, İki veya daha fazla insanın ilişkisinde oluşan davranışsal isteklerin veya beklentilerin engellenmesi durumunda ortaya çıkan bir çelişki olarak tanımlanmıştır (Jacobson ve Margolin 1979, s. 81-90). Bu bağlamda, kişilerarası problem çözme, ilgili tüm taraflar için kabul edilebilir veya tatmin edici olan çözümünü tanımlamayı, çatışmanın ortadan kalkmasını sağlayan ve keşfetmeyi amaçlayan bilişsel bir kişilerarası süreç olarak tanımlanabilir.

Problem çözme, bir birey, çift ya da grubun, bir problem karşısında etkili çözümler tanımlamasını ve bu çözümlerden uygun olanı seçmesini kapsayan bilişsel ve davranışsal süreçtir. Isaksen ve Aerts (2011, s. 7-38) problem çözme, genellikle soruları cevaplayan, bireyin sahip oldukları ile arzu ettikleri arasındaki boşluğu kapatmayı gerektiren, zorluk arz eden buna karşılık yeni fırsatlar sunan ve bazı endişe verici bir durumla karşılaşılması durumunda tatmin edici yolları tasarlamayı içeren bir süreç olarak tanımlamışlardır.

Kişiler arası problemin farkında olan birey, mevcut durumla erişilmek istenen amacın yol açtığı gerginlikten kurtulmak için farklı yollara başvurur. Birçok araştırmacı, kişiler arası problem çözme yaklaşımları olarak isimlendirilen bu yöntemleri çeşitli şekillerde sınıflandırmışlardır. Yapılan araştırmada Çam ve Tümkiye'nin (2007, s. 95-111; 2008, s. 1-17) yaptığı sınıflama temel alınmıştır. Yazarlar kişilerarası problem çözme; Probleme olumsuz yönelme, yapıcı problem çözme, kendine güvensizlik, sorumluluk almama ve ısrarcı-sebatkâr yaklaşım olarak boyutlandırmıştır.

Probleme olumsuz yaklaşım, kişilerarası bir problemle karşı karşıya kalındığında yaşanan çaresizlik, karamsarlık ve hissedilen üzüntü gibi ağır olumsuz duygu ve düşüncelerle ilgilidir. Yapıcı problem çözüme, kişilerarası bir sorun yaşandığında kişilerin etkili ve yapıcı biçimde problemi çözmesine katkı sunan duygu, düşünce ve davranışlarla ilişkilidir. Israrıcı-sebatkâr yaklaşım kişinin kişilerarası ilişkilerinde problem çözümü için ısrarlı bir şekilde çaba harcamayı ortaya koymaktadır. Kendine güvensiz yaklaşım ise, herhangi bir problemi çözebilme konusunda kişinin sahip olduğu güven eksikliğini ifade ederken, sorumluluk almama ise; problem çözüme konusundaki sorumluluk almamayı ifade etmektedir (Çam ve Tümkiye, 2007, s. 95-111).

Yapılan çalışmada ergenlerde gözlenen boyun eğici davranışların onların yukarıda sayılan problem çözüme yaklaşımları üzerindeki etkisi sınanmıştır. Bu amaçla aşağıdaki sorulara cevaplar aranmıştır.

1. Ergen boyun eğiciliği problem çözüme yaklaşımlarının toplamını (genelini) ne düzeyde açıklamaktadır?
2. Ergen boyun eğiciliği problem çözüme yaklaşımlarının alt boyutlarını (Probleme Olumsuz Yaklaşım, Yapıcı Problem Çözüme, Kendine Güvensizlik, Sorumluluk Almama ve Israrıcı-Sebatkâr Yaklaşım) ne düzeyde açıklamaktadır?

Yöntem

Araştırmada ilişkiyel tarama yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntem iki ve daha çok sayıdaki değişken arasında birlikte değişim varlığını veya derecesini belirlemeyi amaçlar (Karasar, 2005, s. 46-50). Aynı zamanda bu yöntem bir değişkenin diğer bir değişken ya da değişkenler üzerindeki etkisi oryaya çıkarmak amacıyla kullanılır (Büyüköztürk, 2016, s. 71-77). Yapılan araştırma; ergen boyun eğiciliği ile problem çözüme yaklaşımları arasındaki ilişkiyi ortaya çıkarmayı ve ergen boyun eğiciliğinin problem çözüme yaklaşımları üzerindeki etkisini sınamayı amaçlandığı için ilişkiyel tarama yöntemi tercih edilmiştir.

Evren - Örneklem

Araştırma % 56.7'si kız, % 43.3'ü erkek 763 ortaöğretim öğrencisi üzerinde gerçekleştirilmiştir. Çalışma grubunun sınıf, yaş ve okul türü değişkenlerine dağılımı Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1. Örneklem Grubunun Demografik Özellikleri

<i>Cinsiyet</i>	<i>N</i>	<i>%</i>	<i>Yaş</i>	<i>N</i>	<i>%</i>	<i>Okul Türü</i>	<i>N</i>	<i>%</i>
Kız	433	56.7	14	135	17.7	Anadolu Lisesi	187	24.6
Erkek	330	43.3	15	175	23.0	Anadolu İmam Hatip	178	23.3
<i>Sınıf</i>	<i>N</i>	<i>%</i>	16	201	26.3	Mesleki Teknik Lise	159	20.8
1	199	26.1	17	173	22.7	Güzel Sanatlar Lisesi	77	10.1
2	201	26.3	18	79	10.3	Sosyal Bilimler Lisesi	80	10.5
3	202	26.5				Fen Lisesi	82	10.7
4	161	21.1						

Veri Toplama Araçları

Kişiler arası Problem Çözüme Envanteri (KPÇE): Envanter 18-30 yaşları arasındaki üniversite öğrencilerinde problem çözüme yaklaşım ve becerilerini ölçmek için Çam ve Tümkiye (2007, s. 95-111) tarafından geliştirilen bir araçtır. Her bir alt ölçek için elde edilen yüksek puan kişiler arası problem çözümeyle ilgili özelliğin yüksek olduğunu göstermektedir. Kişiler arası Problem Çözüme Envanteri'nin (KPÇE) lise öğrencileri üzerinde geçerlik ve güvenilirlik çalışmaları Çam ve Tümkiye (2008, s. 1-17) tarafından yapılmıştır. KPÇE toplam 50 maddeden ve beş alt ölçekten oluşmaktadır. Bu alt ölçekler Probleme Olumsuz Yaklaşım, Yapıcı Problem Çözüme, Kendine Güvensizlik, Sorumluluk Almama ve Israrıcı-Sebatkâr Yaklaşımdır. Envanterin alt ölçek puanlarının Cronbach Alfa değerleri .67 ile .89 arasında; test- tekrar test korelasyon katsayıları ise .67 ile .84 arasında değişmektedir.

Ergen Boyun Eğiciliği Ölçeği: Ergen boyun eğiciliği ölçeği (ASBS) 12 maddeden oluşan ve yetişkin boyun eğiciliği ölçeğinin adaptasyonu ile oluşturulmuştur. (Gilbert ve Allan, 1994: 295-306; Allan ve Gilbert, 1997, s. 467-488). Yapılan bu araştırma için EBEÖ'nün faktör yapısını belirlemek amacıyla uygulanan açımlayıcı ve doğrulayıcı faktör analizleri sonuçlarına göre ölçek tek boyutlu bir yapı göstermektedir. EBEÖ'nün her bir madde için madde faktör yükleri .42 ile .65 arasında değişmektedir. Ölçeğin Cronbach Alpha iç tutarlılık katsayısı .76 olup test-tekrar test yöntemi ile ölçeklerden elde edilen güvenilirlik katsayıları .92 bulunmuştur.

Veri toplama araçlarının uygulanabilmesi için öğrencilerin öğrenim gördükleri eğitim kurumlarından gerekli izin alınmıştır. Ayrıca araştırmmanın amacı öğrencilere açıklanmış ve gönüllülük beyanı istenmiştir.

Verilerin Analizi

Araştırmada elde edilen veriler SPSS (Statistical Package for Social Sciences) for Windows 23.0 ve Amos 22.0 programı kullanılarak analiz edilmiştir. Verilerin normal dağılıma uygunluğunu sınamak amacıyla tanımlayıcı istatistik değerler ile çarpıklık ve basıklık değerleri, ölçeklerin güvenilirliğini test etmek amacıyla da iç tutarlık katsayıları hesaplanmıştır. Bu işlemlerden sonra araştırmmanın hipotezleri yapısal eşitlik modellemesi yöntemi kullanılarak sınanmıştır. Bu amaçla kurulan modellerin uyum iyilik değerlerini belirlemek amacıyla CMIN/DF, GFI, AGFI, IFI, CFI ve RMSEA hesaplanmış, daha sonra hesaplanan standart β , standart hata ve R2 değerleri üzerinden sonuçlar yorumlanmıştır.

Araştırma sorununun analizlerine geçmeden önce çalışma kullanılan değişkenlerin normal dağılımları ele alınmıştır. Normallikler çarpıklık ve basıklık katsayıları ile değerlendirilmiş ve Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2. Değişkenlere Ait Normallik Değerleri

<i>Değişkenler</i>	<i>Çarpıklık</i>	<i>Basıklık</i>
Ergen boyun eğiciliği	.935	1.268
Problemlere olumsuz yaklaşım	.507	-.319
Yapıcı problem çözme	-.156	-.145
Kendine güvensizlik	1.010	1.226
Sorumluluk almama	.521	-.266
Israrıcı-sebatkar yaklaşım	.021	-.517

Tablo 2’de görüleceği üzere değişkenlerin çarpıklık katsayıları .33 ile .44 arasında basıklık katsayıları da .34 ile .33 arasında değiştiği gözlenmiştir. Bachman’ın (2004) normal dağılım için önkoşul olan -2 ile $+2$ arasında olması gerektiği ifadesinden yola çıkılarak çalışmadaki tüm değişkenlerin normal dağılım sergiledikleri ifade edilebilir. Normal dağılımı görülen değişkenler kullanılarak araştırma öncelikle ön analizler gerçekleştirilmiştir. Ön analizlerde aracılık modeline dahil edilecek değişkenler arasındaki ilişkiler Pearson Korelasyon Katsayısı ile değerlendirilmiştir.

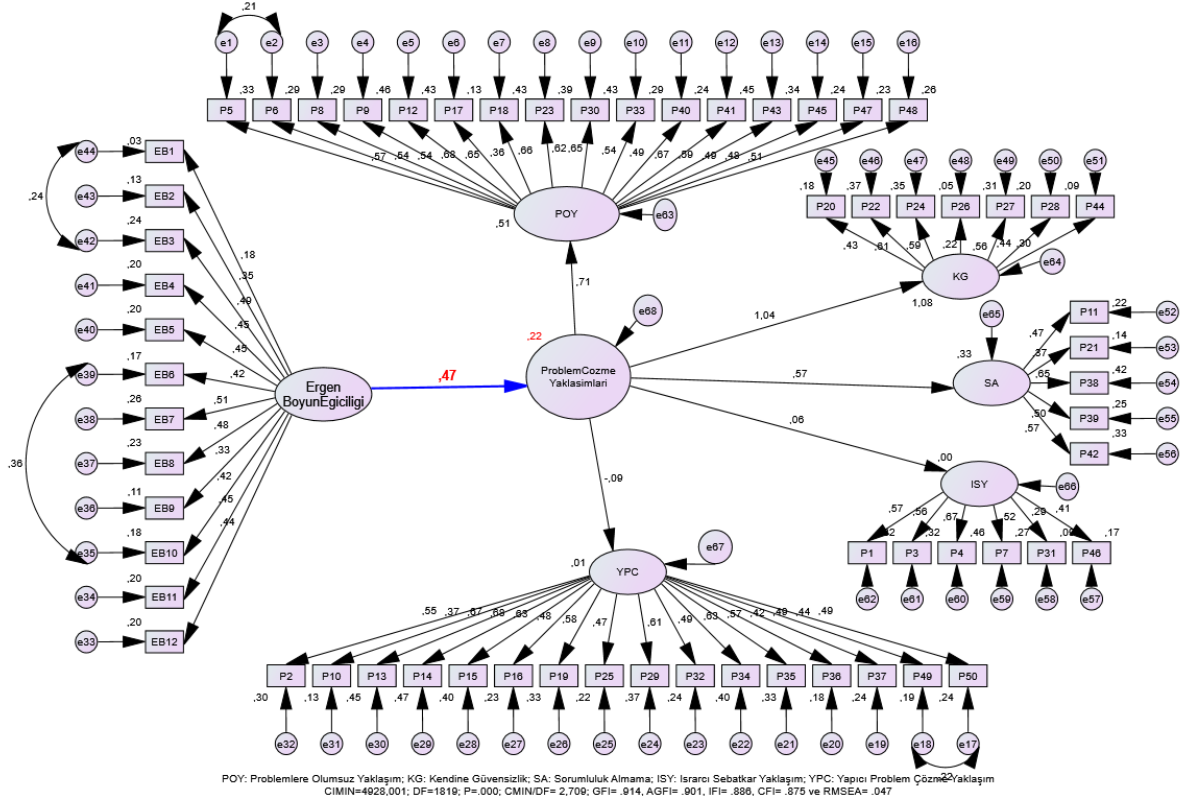
Bulgular

Araştırmada ergen boyun eğiciliğinin problem çözme yaklaşımları üzerindeki toplam etkisini sınamak amacıyla kurulan modele ilişkin hesaplanan uyum iyiliği değerleri Tablo 3’te gösterilmiştir.

Tablo 3. Ergen Boyun Eğiciliğinin Problem Çözme Yaklaşımları Üzerindeki Toplam Etkisine İlişkin Modelinin Uyum İyiliği Değerleri

<i>CMIN</i>	<i>DF</i>	<i>p</i>	<i>CMIN/DF</i>	<i>GFI</i>	<i>AGFI</i>	<i>IFI</i>	<i>CFI</i>	<i>RMSEA</i>
4928,001	1819	.000	2.709	.914	.901	.886	.875	.047

Modelde uyumu azaltan değişkenler belirlenerek, artık değerler arasında kovaryansı yüksek olanlar için yeni kovaryanslar oluşturulduktan sonra ($e1-e2$; $e17-e18$; $e35-e39$; $e42-e44$); $X^2/df = 2.709$, $GFI = .914$, $AGFI = .901$, $IFI = .886$, $CFI = .875$ ve $RMSEA = .047$ olarak hesaplanmıştır. Bu değerler verinin modele uyum sağladığına işaret etmektedir. Söz konusu modele ilişkin sonuçlar Şekil 1’de gösterilmiştir.

Şekil 1. Ergen Boyun Eğiliciliğinin Problem Çözme Yaklaşımları Üzerindeki Toplam Etkisine İlişkin Model

Şekil 1 üzerinde gözlenen, ergen boyun eğiliciliğinden problem çözme yaklaşımlarına giden yola ait standardize edilmiş beta, standart hata ve anlamlılık değerleri Tablo 4’te gösterilmiştir.

Tablo 4. Hipotez Testi Sonuçları

Hipotez İlişkileri	R ²	Standart β	Standart Hata	p	Kabul/Ret
Ergen Boyun Eğiliciliği → Probleme Çözme Yaklaşımları.	.224	.474	.043	***	Kabul

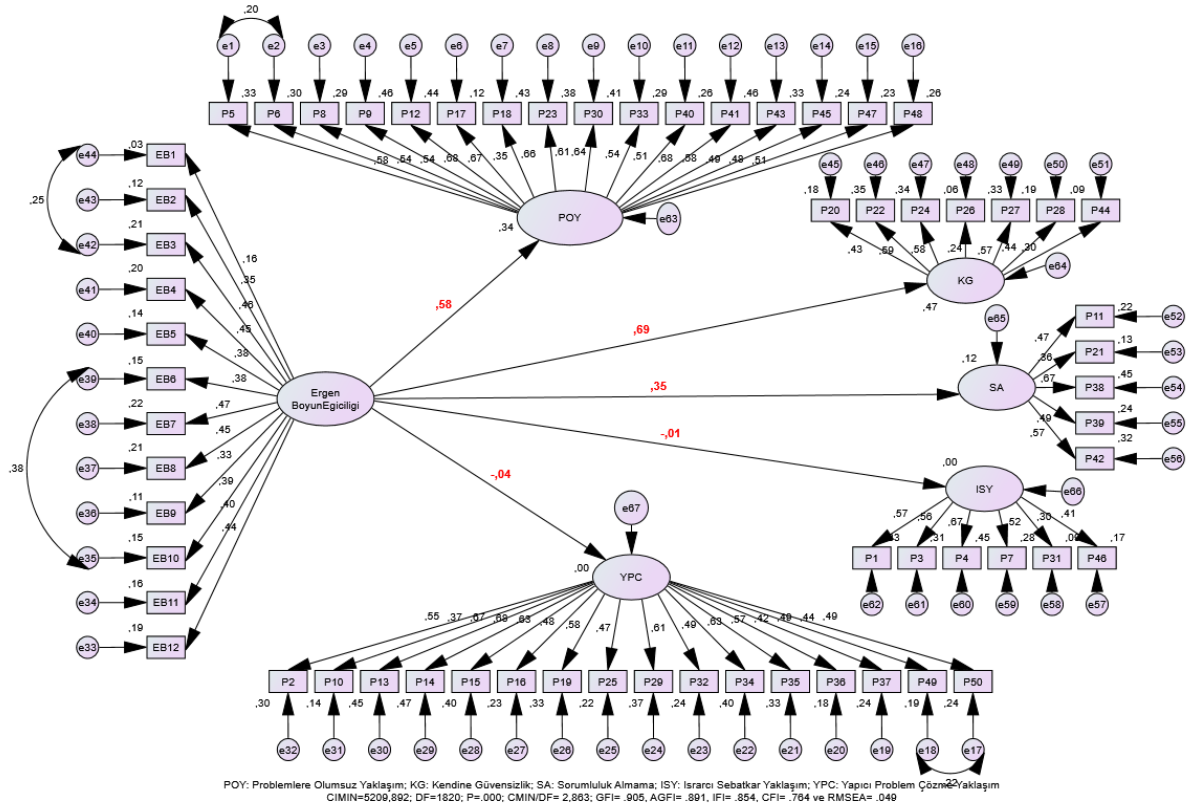
Tablo 4’te görüldüğü gibi, ergen boyun eğiliciliği ile problem çözme yaklaşımları arasında pozitif anlamlı ilişki gözlenmiştir ($\beta=.474$; $p<.05$). Hesaplanan değerler ergen boyun eğiliciliğinin problem çözme yaklaşımlarının anlamlı yordayıcısı olduğunu göstermektedir. Ergen boyun eğiliciliği puanlarındaki bir birimlik artış, problem çözme yaklaşımları puanlarında 0.5 yükselmeye yol açmaktadır. Bu değer; ergen boyun eğiliciliğinin problem çözme yaklaşımları puanlarındaki toplam değişimin %22’sini açıkladığını göstermektedir ($R^2 = .224$). Diğer bir ifade ile problem çözme yaklaşımlarının beşte biri ergenlerin boyun eğilicilik özelliği tarafından belirlenmektedir.

Ergen boyun eğiliciliğinin problem çözme yaklaşımları üzerindeki etkisini daha ayrıntılı olarak ortaya koyabilmek amacıyla; problem çözme yaklaşımlarının alt boyutlarının dahil edildiği ikinci bir model kurulmuş ve sınanmıştır. Ergen boyun eğiliciliğinin problem çözme yaklaşımları alt boyutları üzerindeki etkisini sınamak amacıyla kurulan modele ilişkin hesaplanan uyum iyiliği değerleri Tablo 5’te gösterilmiştir.

Tablo 5. Ergen Boyun Eğiliciliğinin Problem Çözme Yaklaşımlarının Alt Boyutları Üzerindeki Etkisine İlişkin Modelinin Uyum İyiliği Değerleri

CMIN	DF	p	CMIN/DF	GFI	AGFI	IFI	CFI	RMSEA
5209.892	1820	.000	2.863	.905	.891	.864	.854	.049

Modelde uyumu azaltan değişkenler belirlenerek, artık değerler arasında kovaryansı yüksek olanlar için yeni kovaryanslar oluşturulduktan sonra ($e1-e2$; $e17-e18$; $e35-e39$; $e42-e44$); $X^2/df = 2.863$, $GFI= .905$, $AGFI= .891$, $IFI= .864$, $CFI= .754$ ve $RMSEA= .049$ olarak hesaplanmıştır. Bu değerler verinin modele uyum sağladığına işaret etmektedir. Söz konusu modele ilişkin sonuçlar Şekil 2’de gösterilmiştir.

Şekil 2. Ergen Boyun Eğiciliğinin Problem Çözme Yaklaşımlarının Alt Boyutları Üzerindeki Etkisine İlişkin Model

Şekil 2 üzerinde gözlenen, ergen boyun eğiciliğinden problem çözme yaklaşımlarının alt boyutlarına giden yollara ait standardize edilmiş beta, standart hata ve anlamlılık değerleri Tablo 6'da gösterilmiştir.

Tablo 6. Hipotez Testi Sonuçları

Hipotez İlişkileri	R ²	Standart β	Standart Hata	p	Kabul/Ret
Ergen Boyun Eğiciliği → Problemlere Olumsuz Y.	.338	.582	.089	***	Kabul
Ergen Boyun Eğiciliği → Kendine Güvensizlik	.472	.687	.078	***	Kabul
Ergen Boyun Eğiciliği → Sorumluluk Almama	.123	.351	.062	***	Kabul
Ergen Boyun Eğiciliği → İsrarcı Sebatar Yaklaşım	.000	-.009	.048	.852	Ret
Ergen Boyun Eğiciliği → Yapıcı Problem Çözme	.002	-.039	.050	.379	Ret

Tablo 6'da görüldüğü gibi, ergen boyun eğiciliği problemlere olumsuz yaklaşımın ($\beta=.582$; $p<.05$), kendine güvensizliğin ($\beta=.687$; $p<.05$) ve sorumluluk almamanın ($\beta=.351$; $p<.05$) anlamlı yordayıcısıdır. Buna karşılık ergen boyun eğiciliğinin ısrarcı-sebatar yaklaşımı ($\beta=-.009$; $p>.05$) ve yapıcı problem çözme ($\beta=-.039$; $p>.05$) anlamlı düzeyde yordamadığı saptanmıştır. Özet bir ifade ile ergen boyun eğiciliğinin problem çözme yaklaşımları arasında olumsuz yaklaşımları temsil eden üç alt boyutu anlamlı düzeyde açıkladığı buna karşılık olumlu sayılabilecek iki problem çözme yaklaşımını anlamlı düzeyde açıklamadığı görülmüştür. Bununla birlikte ergen boyun eğiciliğinin problemlere olumsuz yaklaşım puanlarındaki değişimin %34'ünü ($R^2= .338$), kendine güvensizlik puanlarındaki değişimin %47'sini ($R^2= .472$) ve sorumluluk almama puanlarındaki değişimin %12'sini ($R^2= .123$) açıkladığı da görülmüştür.

Tartışma

Yapılan araştırma ergenlerde boyun eğici davranışların onların problem çözüme yaklaşımlarından üç tanesi (Probleme olumsuz yaklaşım, Kendine Güvensizlik, Sorumluluk almama) üzerinde anlamlı etkide bulunduğunu ortaya çıkarmıştır. Ergenlik döneminde bireyler içsel olarak birçok değişim yaşarken çevresindeki kişi ve gruplar ile de farklı etkileşim içerisine girebilmektedir. Bu etkileşimler sonucunda da kimi ergenler dışa dönük, atılgan, kendi haklarını savunabilen bireyler olurken bazıları da edilgen, haklarını savunamayan, boyun eğici bireyler olmaktadır. Boyun eğici davranışlar gösteren kişilerin kolayca girişimde bulunamamaları, kendine güvenlerinin çok düşük olması, ciddi sorumluluklar almaktan ve değişikliklerden kaçınmaları, insanlarla göz göze gelmekten sakınmaları ve öncü olamamalarıdır (Gilbert, Pehl ve Allan, 1994, s. 23-36). Bireyin toplum içinde yaşaması için uyma davranışı zorunludur. Kişiler arası ilişkilerde uyma davranışının sergilenmesinde boyun eğici davranışlar ve problem çözüme yeteneği rol oynar. Literatür incelendiğinde Karabilgin ve şahin (2012, s. 1536-1544) tarafından gerçekteştirilen çalışmada da problem çözüme becerilerinde kendini yetersiz gören öğrencilerin boyun eğici davranış da gösterdiği tespit edilmiştir. Smith, Meyers ve Delaney (1998, s. 541-548) boyun eğici kişilik özelliğine sahip bireylerin içinde bulunduğu durumu çözümsüz olarak algıladıklarını ya da kendi kaynaklarının çözüme için yeterli olmadığına inandıklarını belirtmiştir. Bu nedenle, bu tip bireylerin sorunları karşısında çözüme üretmek yerine, daha edilgen bir duruş sergilediklerini ortaya koymuşlardır. Bu durum problem çözüme ısrarcı-sebatkar yaklaşım sergileyen bir bireyin yani, bireyin problem yaşadığında problem çözümlüncüye kadar inatla üstüne gitmesi ve bir problemi çözerken, mutlaka bir sonuca ulaşmaya çalışması ile zıtlık içermektedir ki gerçekteştirilen çalışmanın bulguları ile de paralellik sergilemektedir.

Probleme olumsuz yaklaşım kişilerarası problemlerde yaşanan çaresizlik, karamsarlık ve üzüntü gibi yoğun olumsuz duygu ve düşüncelerle ilgilidir. POY alt boyutunda ki bireyler yoğun olumsuz duygulanım sebebi ile genel olarak kendilerini problem çözüme yetersiz ve eksik görme eğiliminde olmaktadır. Ayrıca problem çözüme kendisini başarısız olarak değerlendirenlerin, daha fazla iç çatışmalı, kişilerarası ilişkilerde aşırı duyarlı, depresif ve obsesif davranışlara sahip oldukları tespit edilmiştir (Dixon, Heppner ve Anderson, 1991, s. 51-56). Boyun eğici davranış gösteren bireylerde gözlenen özellikler incelendiğinde; özgür davranamamaları sürekli içine kapanık bir tavır sergilemesi, liderlik davranışı gösterememesi, bir sorunla karşılaştığında bununla baş etmekte güçlük çekmesi, düşüncelerini özgürce ifade edememesi ve ciddi sorumluluklar almadan kaçması (Gilbert, Pehl ve Allan, 1994, s. 23-36) probleme olumsuz yaklaşan bireylerin kişilik özellikleri ile benzerlikler içermektedir.

Gelişimsel ve davranışsal teorilere göre (Gilbert, Allan ve Trent, 1995, s. 740-752) boyun eğme davranışı sergilemenin sebepleri arasında pasiflik ve depresyondan kaçınma isteği olduğu vurgulanmaktadır. Bu kaçınma davranışının pratik ve kişilerarası sorunların çözümlenmesini önlediği, devam eden kişilerarası çatışmaların alevlenmesine yol açtığı, statü ve sosyal desteğin azalmasına yol açtığı ve ödüllendirici ve olumlu pekiştiriciyle teması azalttığı hipotezi vardır. Bu durum aynı zamanda bireylerin problem çözüme kendilerine duydukları güvendedeki azlığı ve problemlerin çözümlüne karşı sorumluluk almalarını etkileyebilecek etmenlerden olabileceği öngörülmektedir. Aynı zamanda bireyin problem çözerken sorumluluk almamasına, bir problemin çözümlünde kendine güvenmemesine veya problem odaklı bir yaklaşım sergilemesine sebep olabilecek etmenlerin sebeplerinden olabilir.

Özellikle boyun eğici bireylerin disforik kişilik yapısına sahip olduğu düşünöldüğünde (Lyubomirsky, Tucker, Caldwell ve Berg, 1999, s. 1040-1060) bu tip bireylerin problem çözüme yaklaşımlarının yapıcı şekilde gerçekteşmediği (Lyubomirsky vd., 1999, s. 1040-1060) problemleri ve problemlerin değerlendirilmesi de dahil olmak üzere özellikle baskı altındayken birkaç olası ve etkili çözüme güven duyulsa bile, sorunların çözümlenmesine yönelik isteklerinde azalma olduğu görölmektedir. Disforik kişilik yapısına sahip bireylerin bozulmuş problem çözüme becerileri gösterdiğine ve kişiler arası problemlerde zayıf çözümler ürettiğine dair çalışmalarda da mevcuttur (Lyubomirsky ve Nolen-Hoeksema, 1995, s. 176-190; Strack, Blaney, Ganellen ve Coyne, 1985, s. 1076-1085). Bu durum aynı zamanda çalışmanın bulgularına paralel olarak, boyun eğici bireylerin problemin çözümlüne sorumluluk üslenmemesinin sebepleri arasında gösterilebilir.

Alayanzındaki bu bilgiler ele alındığında çalışma sonucunda ortaya çıkan bulgunun beklendik yönde olduğu söylenebilir. Dolayısıyla ergen boyun eğiciliği kişiler arası problem çözüme için bir risk faktörü olduğu sonucu çıkarılabilir.

Kişilerarası problemler ise çoğu zaman bireyin belirli bir davranışı göstermesi ile bu davranışı göstermesinin sonuçlarından korkması arasındaki çatışmayı yansıtır. Bu türden çatışmalar kısmen kişinin

bağlanma ve kişilerarası ilişkileri öğrenme geçmişinden kaynaklanmaktadır (Horowitz, Rosenberg ve Bartholomew, 1993, s. 549-560). Heppner ve Krauskopfe (1987, s. 34-37) göre bireylerin problem çözme becerileri kişilerarası ilişkilerde oldukça önemli bir konudur. Problem çözme becerileri içsel ya da dışsal istekler ya da taleplere uyum sağlamak amaçlı, davranışsal tepkilerde bulunmak için bilişsel ve duygusal işlemleri bir hedefe yöneltmek olarak ele alınmıştır.

Boyun eğici olmayan, içsel denetimi güçlü bireyler bir problem yaşadıklarında problemin çözümüne odaklanarak, yapıcı bir şekilde problemi çözmeye çalışırlar ve uzlaşmacı bir tavır sergileyerek olumlu ya da olumsuz duygularını ifade etmekten çekinmezler (Corcoran ve Mallinckrodt, 2000, s. 473-483; Feeney, 1995, s. 143-149; Kobak ve Hazan, 1991, s. 861-869; Shi, 2003). Hem kendilerine hem de diğerlerine ilişkin olumlu algıları olan bu kişiler kişilerarası problemlerinin çözümünde her iki tarafı da tatmin eden problem çözme davranışlarını benimsemektedir. Benzer şekilde, Zimmermann, Maier, Winter ve Grossmann (2001, s. 331-343) babalarıyla güvenli biçimde bağlanmış olan gençlerin zor problemlerle karşılaştıkları zaman arkadaşlarıyla işbirlikçi problem çözme davranışlarında bulunmayı tercih ettiğini, güvensiz biçimde bağlanmış olan gençlerin ise kendi başlarına problemi çözmeyi tercih edip, arkadaşlarıyla ortak bir çözüm arama yoluna gitmediğini gözlemişlerdir. Ayrıca Crowell vd. (2002, s. 679-683) yetişkinlerde güvenli bağlanma puanları yüksek olan bireylerin, güvenli üs algıları ile çiftler arası problem çözme becerileri arasında önemli ölçüde ilişkili olduğunu göstermişlerdir.

Ergenlerin yaşamsal döngüde kendi sorumluluklarını almaya başlamaları ve bağımsız olma istekleri karşılaştıkları problemleri benimsemek ve üstlenmekte güçlükler ortaya çıkarmaktadır. Ergenlerin engelleri başarıyla aşması ve bu kritik dönemde karşılaştığı sorunları etkili bir şekilde çözmesi için, başa çıkma becerileri olarak da tanımlanabilecek güçlü bir problem çözme becerisine sahip olması gerekir (Yılmaz, 2004, s. 56-60; Mamirova ve Yılmaz, 2019, s. 1153-1169). Ergenlik dönemi bireylerin karar verme ve problem çözme yeterlilikleri yönünden sınırlı yaşantılara sahip olduğu bir dönemdir. Ergenlerin karşılaştıkları çatışma ve sorunların onların etkin bir şekilde iş yapma ve çalışma kapasitelerini çoğu kez aşar. Ergenliğin genç yetişkinlikten önceki geçiş dönemi olduğu düşünüldüğünde, ergenler bu dönemde sınırlı deneyimlere maruz kalmaktadırlar. Yaşantısal deneyimlerin sınırlı olması ergenler için karar verme ve problem çözme konularında ebeveyn kontrolünde olduklarını göstermektedir. Ergenlerin ebeveyn onayı olmadan birçok şeyi gerçekleştirememeleri (Oy veremezler, is arayamazlar, araba kullanamazlar vb.) belirsiz statülerini ve henüz olgunlaşmamış kimliklerinden dolayı ailesi, öğretmenleri ve toplumun diğer üyeleri çatışma yaşamalarına ve birçok problemle karşı karşıya kalmalarına sebep olmaktadır (Schvaneveldt ve Adams, 1983, s. 98-104).

Ergenlik dönemi ile birlikte dengeli ve uyumlu ilkökul çocuğunun yerine oldukça tedirgin, güç beğenen ve çabuk tepki gösteren bir genç gelir. Duygu durumundaki ani değişimler ortaya yeni problemler çıkartır. Birey çocuklukta herhangi bir problemle karşılaştığında yetişkinlerden yardım alırken, toplum içinde kendine yer edinmeye çalışan ergen, problemlerin çözümünde yetişkinlerin müdahalesine set çeker ve kendi özel dünyasını oluşturmak için çaba sarf eder.

Etik Beyan

“Ergenlerde Gözlenen Boyun Eğiciliğinin Onların Kişiler Arası Problem Çözme Yaklaşımları Üzerindeki Etkisi” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir” şeklinde bir ibare eklenmelidir.

Kaynakça

- Büyüköztürk, Ş. (2016). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı* (22. Baskı). Ankara: Pegem akademi.
- Corcoran, K. ve Mallinckrodt, B. (2000). Adult attachment, self-efficacy, perspective taking and conflict resolution. *Journal of Counseling & Development*, 78(4), 473-483.
- Crowell, J. A., Treboux, D., Gao, Y., Fyffe, C. Pan, H. ve Waters, E. (2002). Assessing secure base behavior in adulthood: development of a measure, links to adult attachment representations, and relations to couples' communication and reports of relationships. *Developmental Psychology*, 38, 679-693.
- Çam, S. ve Tümkaya S. (2007). Kişiler Arası Problem Çözme Envanteri'nin (KPÇE) Geliştirilmesi: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 28(3), 95-111.
- Çam, S. ve Tümkaya, S. (2008). Kişiler arası problem çözme envanteri lise öğrencileri formu'nun geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 5(2), 1-17.
- Dixon, W. A., Heppner, P. P. ve Anderson, W. P. (1991). Problem-solving appraisal, stress, hopelessness, and suicide ideation in a college population. *Journal of Counseling Psychology*, 38(1), 51-56.

- Dönmez, B., Demirtaş, H. (2009). Lise öğretmenlerinin boyun eğici davranışlarına ilişkin algıları. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 1(2), 445-456.
- Feeney, J. A. (1995). Adult attachment and emotional control. *Personal Relationships*, 2(2), 143-159.
- Gander, M. J. ve Gardiner, H. W. (1998). *Çocuk ve ergen gelişimi*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Gilbert, P. ve Steven A. (1994). Assertiveness, submissive behaviour and social comparison. *British Journal of Clinical Psychology*, 33, 295-306.
- Gilbert, P., Allan, S. ve Trent, D. R. (1995). Involuntary subordination or dependency as key dimensions of depressive vulnerability? *Journal of Clinical Psychology*, 51(6), 740-752.
- Gilbert, P., Pehl, J. ve Allan, S. (1994). The phenomenology of shame and guilt: An empirical investigation. *British Journal of Medical Psychology*, 67, 23-36.
- Heppner, P. P. ve Krauskopf, C. J. (1987). An information processing approach to personal problem solving. *The Counseling Psychologist*, 15(3), 34-37.
- Horowitz, L. M., Rosenberg, S. E. ve Bartholomew, K. (1993). Interpersonal problems, attachment styles, and outcome in brief dynamic psychotherapy. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 61(4), 549-560.
- Isaksen, S. G. ve Aerts, W. S. (2011). Linking problem-solving style and creative organizational climate: An exploratory interactionist study. *The International Journal of Creativity & Problem Solving*, 21(2), 7-38.
- Jacobson, N. ve Margolin, G. (1979). *Marital therapy: Strategies based on social learning and behavior exchange principles*. New York: Brunner/Mazel. pp. 81-90.
- Karabilgin, S. Ö. ve Şahin, H. (2012). Tıp fakültesine yeni başlayan öğrencilerin problem çözme becerilerine ilişkin algılarının ve boyun eğici davranış durumlarının değerlendirilmesi. *Türkiye Klinikleri Tıp Bilimleri Dergisi*, 32(6), 1536-1544.
- Karasar, N. (2005) *Bilimsel araştırma yöntemi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Koç, M., Bayraktar, B. Ç. ve Çolak, T. S. (2010). Üniversite öğrencilerinde boyun eğici davranışlarının çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 28(1), 257-280.
- Lyubomirsky, S. ve Nolen-Hoeksema, S. (1995). Effects of self-focused rumination on negative thinking and interpersonal problem solving. *Journal of Personality and Social Psychology*, 69(1), 176-190.
- Lyubomirsky, S., Tucker, K. L., Caldwell, N. D. ve Berg, K. (1999). Why ruminators are poor problem solvers. Clues from the phenomenology of dysphoric rumination. *Journal of Personality and Social Psychology*, 77(5), 1041-1060.
- Mackinnon, A., Henderson A. S. ve Andrews, G. (1992). Parental 'affectionless control' as an antecedent to adult depression: A risk factor redefined. *Psychological Medicine*, 23, 135-140.
- Mamirova, C. ve Yılmaz, H. (2019). İtaatkarlar daha mı mutlu? Pozitif psikoloji perspektifinden boyun eğicilik. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(1), 1153-1169.
- Milgram, S. (1974). *Obedience to authority: An experimental view*. USA: HarperCollins.
- Schvaneveldt, J. D. ve Adams, G. R. (1983). Adolescents and the decision-making process. *Theory into Practice*, 22(2), 98-104.
- Smith, J. E., Meyers, R. J. ve Delaney, H. D. (1998). The community reinforcement approach with homeless alcohol-dependent individuals. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 66, 541-548.
- Strack, S., Blaney, P. H., Ganellen, R. J. ve Coyne, J. C. (1985). Pessimistic self-preoccupation, performance deficits, and depression. *Journal of Personality and Social Psychology*, 49(4), 1076-1085
- Tekin, M. ve Filiz, K. (2008). Beden eğitimi ve spor yükseköğretim kurumlarının antrenörlük eğitimi ve spor yöneticiliği bölümlerinde öğrenim gören öğrencilerin umutsuzluk ve boyun eğici davranış düzeylerinin çeşitli değişkenlere göre incelenmesi. *Sportmetre Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 6(1), 27-37.
- Tuzcuoğlu, S. ve Korkmaz, B. (2001). Psikolojik danışma ve rehberlik öğrencilerinin boyun eğici davranış ve depresyon düzeylerinin incelenmesi. *Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Dergisi*, 14, 135-152.
- Tümkaya, S., Çelik, M. ve Aybek, B. (2011). Lise öğrencilerinde boyun eğici davranışlar otomatik düşünceler umutsuzluk ve yaşam doyumunun incelenmesi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20(2), 77-94.
- Yılmaz, N. (2004). Öfke ile başa çıkma eğitiminin ve grupta psikolojik danışmanın ergenlerin öfke ile başa çıkabilmeleri üzerindeki etkisi. *Yayınlanmamış Doktora Tezi*. Hacettepe Üniversitesi.
- Zimmermann, P., Maier, M., Winter, M. ve Grossmann, K. E. (2001). Attachment and adolescents' emotion regulation during a joint problem solving task with a friend. *International Journal of Behavioral Development*, 25, 331-343.

EXTENDED ABSTRACT

Three types of behavior characteristics are observed in humans. There is submissive behavior at one extreme while there is aggressive behavior at the other extreme. In the middle of these two types of behavior, there is a behavior pattern that protects and claims its rights. Submissive behavior is also addressed as passive and withdrawn behavior (Tuzcuoğlu, & Korkmaz, 2001; Dönmez, & Demirtaş, 2009). Submissive behavior is defined as the set of a personality trait that cares not to hurt others, tries to please everyone, tends to be benevolent, hesitates to say no, has difficulty in expressing the undesired situations and showing anger, needs constant approval, cannot assert opinions and claims and can be observed with similar behaviors (Gilbert, & Steven, 1994). It was stated that the most important source of

people's showing submissive behavior is the authoritarian, disciplined, supervised, oppressive, and extremely restrictive parent attitudes.

Interpersonal problem was defined as a contradiction that emerges when the behavioral desires or expectations occurring in the relationship of two or more individuals are restrained (Jacobson and Margolin 1979). In this context, interpersonal problem-solving can be defined as a cognitive interpersonal process that aims to eliminate conflicts by defining and discovering the solution that is acceptable or satisfactory for all relevant parties. The individual, who is aware of the interpersonal problem, uses different ways to get rid of the tension caused by the objective desired to be achieved with the present situation. Many researchers have classified these methods, which are named as interpersonal problem-solving approaches, in various forms. In this research, the classification made by Çam and Tümkaya (2007) was taken as the baseline. The authors dimensioned interpersonal problem-solving as negative approach to the problem, lack of self-confidence, unwillingness to take responsibility and insistent-persistent approach.

In this research, the effect of submissive behaviors observed in adolescents on their problem-solving approaches mentioned above was examined. For this purpose, answers were sought to the following questions.

1. To what extent does adolescent submissiveness explain the totality (generality) of problem-solving approaches?
2. To what extent does adolescent submissiveness explain the sub-dimensions of problem-solving approaches (Negative Approach to the Problem, Constructive Problem-Solving, Lack of Self-Confidence, Unwillingness to Take Responsibility and Insistent-Persistent Approach)?

Since the aim was to reveal the relationship between adolescent submissiveness and problem-solving approaches and to examine the effect of adolescent submissiveness on problem-solving approaches, relational screening method was preferred in the research. The research was conducted on 763 secondary school students (56.7% female and 43.3% male). The data collected through the Interpersonal Problem-Solving Inventory and Adolescent Submissiveness Scale were analyzed with structural equation modeling.

A positively significant relationship was found between adolescent submissiveness and problem-solving approaches ($\beta=.474$; $p<.05$). The calculated values reveal that adolescent submissiveness is a significant predictor of problem-solving approaches. A unit increase in adolescent submissiveness scores leads to 0.5 increase in the scores of problem-solving approaches. This value reveals that adolescent submissiveness explains 22% of the total change in the scores of problem-solving approaches ($R^2=.224$). In addition, adolescent submissiveness is a positive predictor of negative approach to problems ($\beta=.582$; $p<.05$), lack of self-confidence ($\beta=.687$; $p<.05$) and unwillingness to take responsibility ($\beta=.351$; $p<.05$). However, it was seen that adolescent submissiveness did not significantly predict insistent-persistent approach ($\beta=-.009$; $p>.05$) and constructive problem-solving ($\beta=-.039$; $p>.05$). In summary, it was seen that adolescent submissiveness significantly explained three sub-dimensions representing negative approaches among problem-solving approaches, while it did not explain two problem-solving approaches which could be considered as positive. Furthermore, it was seen that adolescent submissiveness explained 34% of the change in the scores of negative approach to problems ($R^2=.338$), 47% of the change in the scores of lack of self-confidence ($R^2=.472$) and 12% of the change in the scores of unwillingness to take responsibility ($R^2=.123$).

The research revealed that submissive behaviors in adolescents had a significant effect on three (negative approach to the problem, lack of self-confidence, unwillingness to take responsibility) of their problem-solving approaches. While individuals experience many inner changes during adolescence, they may be involved in different interactions with people and groups around them. As a result of these interactions, some adolescents become extroverted and assertive individuals who can defend their rights, while others become passive and submissive individuals who cannot defend their rights. Individuals, who exhibit submissive behaviors, cannot easily interact, have low level of self-confidence, avoid taking responsibility and avoid changes, avoid making eye contact with people, and cannot be pioneers (Gilbert, Pehl and Allan, 1994). Adaptation is essential for an individual to live in the society. Submissive behaviors and problem-solving ability play a role in the exhibition of the adaptation behavior in interpersonal relationships. When the literature was examined, in the study conducted by Karabilgin and Şahin (2012), it was determined that the students who found themselves inadequate in their problem-solving skills also

exhibited submissive behaviors. Smith, Meyers and Delaney (1998) stated that the individuals with submissive personality traits perceived their situation as unsolvable or believed that their own resources were not sufficient for a solution. Therefore, they revealed that such individuals exhibited a more passive attitude rather than producing solutions to their problems. This situation is in contradiction with the fact that an individual, who exhibits insistent-persistent behaviors in problem-solving, tries to reach a conclusion absolutely until the problem is solved and this also shows parallelism with the findings of this research.

Oyun Terapisiyle Bütünleştirilmiş Grupla Psikolojik Danışmanın İlkokul Öğrencilerinin Sosyal Kaygı Düzeylerine Etkisi¹

Esra TEKE² ve Abdullah SÜRÜCÜ³

Öz

Bu araştırmanın amacı, oyun terapisiyle bütünleştirilmiş grupla psikolojik danışmanın ilkokul öğrencilerinin sosyal kaygı düzeylerini azaltmadaki etkisinin incelenmesidir. Araştırmada, deneme modellerinden öntest-sontest kontrol gruplu deneysel desen kullanılmıştır. Bu araştırmanın çalışma grubunu, 2017-2018 eğitim öğretim yılında Konya İli Selçuklu İlçesinde bulunan bir ilkokulun dördüncü sınıflarındaki öğrenciler oluşturmaktadır. Araştırmanın başında, dördüncü sınıfa devam eden öğrencilere ÇSAÖ-Y (Demir vd., 2000) uygulanmış, sosyal kaygı düzeyi en yüksek çıkan öğrenciler içinden yansız atama ile belirlenen sekiz öğrenci deney grubunu, sekiz öğrenci de kontrol grubunu oluşturmuştur. Araştırmada, deney grubuna sekiz grupla psikolojik danışma oturumu uygulanmıştır. Oturumlar sona erdikten sonra deney ve kontrol gruplarına (ÇSAÖ-Y) son test olarak tekrar uygulanmıştır. Deney ve kontrol grubunun öntest-sontest puanları arasındaki farklılık ve deney grubuna katılan öğrencilerin öntest ve izleme testi arasındaki farklılık Wilcoxon İşaretili Sıralar Testi ile test edilmiştir. Deney ve kontrol grubu öntest puanları ve sontest puanları arasındaki farklılık ise Mann Whitney U Testi ile test edilmiştir. Yapılan analiz sonucunda kontrol grubunun öntest-sontest puanları ile deney ve kontrol grubu öntest puanları arasında anlamlı bir farklılık bulunamamıştır. Deney grubu öntest-sontest puanları ile deney ve kontrol grubu sontest puanları arasında ise anlamlı bir farklılık bulunmuştur. Deney grubu öntest ve izleme testleri arasında da anlamlı farklılık bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: İlkokul Öğrencileri, Oyun Terapisi, Grupla Psikolojik Danışma, Sosyal Kaygı

The Effects of Group Counseling Integrated with Play Therapy on Social Anxiety Levels of Children at Primary School

Abstract

The aim of the study is to research the effect of group counseling integrated with play therapy on reducing the levels of social anxiety of primary school students. The study used an experimental "pretest-posttest" models. The research team of the study consists of fourth-grade pupil of elementary school located in the Selçuklu District of Konya Province of 2017-2018 academic year. At the beginning of the study, 8 pupils were applied to pupils with the highest level of social anxiety and were identified as an experimental group while another 8 were determined as the control group. All of them were pupils attending fourth grade ÇSAÖ-Y (Demir vd., 2000). In the study, eight groups of counseling sessions were applied to the experimental group. When the sessions were over, (ÇSAÖ-Y) the experimental and control groups were tested again. The difference between the scores before and after testing in the experimental and control groups, as well as the difference between the tests that passed the preliminary and subsequent tests, for students participating in the experimental group, were checked by Wilcoxon Signed Ranks Test. The difference between the scores before and after the experimental and control groups was tested by Mann-Whitney U-test. As a result of the analysis, no significant differences were found between the scores before and after testing the control group and the scores in the experimental groups. A significant difference was found between the scores obtained after testing in the experimental group and the scores after testing in the experimental and control groups. A significant difference was found between the preliminary tests in the experimental group and subsequent tests.

Key Words: Primary School Students, Play Therapy, Group Counseling, Social Anxiety

Atıf İçin / Please Cite As:

Teke, E. ve Sürücü, A. (2020). Oyun terapisiyle bütünleştirilmiş grupla psikolojik danışmanın ilkokul öğrencilerinin sosyal kaygı düzeylerine etkisi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(2), 695-708.

Geliş Tarihi / Received Date: 16.05.2019

Kabul Tarihi / Accepted Date: 12.06.2019

¹ Bu çalışma, Esra Teke'nin, Dr. Öğr. Üyesi Abdullah Sürücü danışmanlığında NEÜ Eğitim Bilimleri Enstitüsü Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Bilim Dalında hazırlamış olduğu yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

² Uzman Psk. Danışman - MEB Konya İl Milli Eğitim Müdürlüğü, esradogru_89@hotmail.com
ORCID: 0000-0002-8436-2169

³ Dr. Öğr. Üyesi - Necmettin Erbakan Üniversitesi AK Eğitim Fakültesi, asurucu@erbakan.edu.tr
ORCID: 0000-0002-1689-4366

Giriş

Kaygının, nedeni bilinmeyen bir sebepten ötürü hissedilen belirsiz korku, endişe ve sıkıntı ile ortaya çıktığı belirtilmektedir. Bireyde kötü bir şey olacağına ve bunu engelleyemeyeceğine ilişkin bir düşüncenin belirmesiyle kaygı meydana gelmektedir (Antony ve Swinson, 2017, s. 12). Çocukların, gelişim dönemleri içerisinde çeşitli kaygılar yaşadıkları görülmektedir. Ayrılık kaygısı, okula başlama, fiziksel yaranma bunlardan bazılarıdır. Ayrıca, çocuğun yaşadığı ve önemle üzerinde durulması gereken bir kaygı türü de sosyal kaygıdır. Sosyal kaygı, olumsuz değerlendirilme korkusu ve sosyal ortamlarda duyulan sıkıntı ile karakterizedir (Albano, DiBartolo, Heimberg ve Barlow, 1995, s. 398).

Sosyal kaygı, bireyin kalabalık ortamlarda küçük duruma düşeceği kaygısının sebep olduğu, davranışsal, fizyolojik, somatik, bilişsel ve psikolojik belirtilerin ortaya çıktığı, kişinin işlevsellik düzeyinde büyük oranda düşüşe neden olan bir rahatsızlıktır (Bal, Çakmak ve Uğuz, 2013, s. 442). Sosyal kaygı bozukluğu, değerlendirilme kaygısı olarak da ifade edilmektedir (Sapmaz, 2011, s. 25).

Sosyal kaygı yaşayan bireyler, başka insanların kendilerini yargıladığı ve negatif değerlendirdiği düşüncesi ile yetersizlik, aşağılanmışlık hisseder. Yanlış bir şey yapacak, söyleyecek ve sanki insanlar onunla alay edecek, onu yadırgayacak, aşağılayacak, herkesin içinde rezil olacak gibi hissederler. Konuşurken herkes ona bakıyormuş gibi gelir. Yaptıkları en ufak hatalar gözlerinde çok büyür, rezil olduklarını düşünürler. Sosyal kaygı düzeyi yüksek olan bireylerde eleştirilmeye, olumsuz değerlendirilmeye, reddedilmeye aşırı duyarlılık, hakkını savunmada güçlük çekme, düşük benlik saygısı veya özgüven eksikliği de görülebilir (Sertelin-Mercan, 2007, s. 2).

Sosyal kaygı yaşayan bireylerde, davranışsal olarak kaçma, kaçınma, huzursuzluk, bulunduğu yerde donakalma, konuşma akışında bozukluk, koordinasyon bozukluğu görülebilmektedir. Bilişsel olarak, normal zihinsel süreç işlevlerinin ya abartılmış hale gelmesi ya da normal işlevlerin tahribatı söz konusu olabilmektedir. Fizyolojik olarak ise bu bireylerde, çarpıntı, kalp atım hızında artış, bayılma hissi, kaslarda gerginlik, reflekslerde artma, yorgunluk hissi ve çabuk yorulma, titreme, iştahsızlık, sık idrara çıkma, terleme, ateş basması gibi belirtiler oluşabilmektedir (Yılmaz, 2013, s. 11). Sosyal kaygının aşırı olması, bireylerin, sosyal olarak kendisini geri çekmesine, sosyal ortamlardan kaçınmasına ve normal gelişim açısından önemli, yaşa uygun aktivitelerden uzaklaşmasına yol açabilir (La Greca, Dandes, Wick, Shaw ve Stone, 1988).

Sosyal kaygı, bireyin tepkilerinden dolayı ya tespit edilememekte ya da çok geç tespit edilmektedir. Bazen de tespit edildiği zaman çok geç olmaktadır. Bunun nedeni de sosyal kaygının toplumsal uyuma zarar veren özellikler olmaması, sadece bireyi içten içe kemiren bir özellikte olmasıdır. Kültürel olarak bakıldığında da, çevresini mutlu etmeye çalışan, olumsuz duygularını ifade edemeyen, sessiz, içe dönük bireylerin daha makbul olduğu algılanmaktadır. Bu da, sosyal kaygının tespitini ve sosyal kaygıya müdahaleyi geciktirmektedir. Okul ortamlarında sorun çıkarmayan, verilen görevleri yapmaya çalışan, olaylara tepkisiz öğrencilerin tespiti oldukça zordur.

Sosyal kaygıya etki eden etmenlerin sadece genetik yatkınlıkla açıklanamayacağı, bunun aynı zamanda çevresel faktörlerin de bir sonucu olduğu bilinmektedir. Çevresel faktörler aile, arkadaş ortamı, okul ve diğer sosyal ortamları kapsamaktadır. Yapılan çalışmalar kaygılı çocukların ebeveynlerini, çocukları üzerinde aşırı kontrol kuran, fazla müdahaleci, yeterli şefkat ve sevgi gösteremeyen, fazla talepkar olarak tanımlamaktadırlar (Erkan, Güçray ve Çam, 2002, s. 72; Özyürek ve Demiray, 2010, s. 248; Yılmaz ve Duy, 2013, s. 70).

Çocuklara ilişkin gelişimsel çalışmalar, sosyal kaygının ilkökul yıllarından başlayıp ergenlikte de süren önemli bir kaygı biçimi olduğunu göstermiştir (Demir, Eralp-Demir, Türksoy, Özmen ve Uysal, 2000, s. 43). Eren-Gümüş'e göre (2016, s. 64) çocuğun sosyal kaygıya sahip olması ve bu problemin çözümlenmemesi, onun ileriki yaşamını önemli ölçüde etkilemektedir. Bu problemin erken fark edilmesi, erken dönemde verilecek olan psikolojik yardımın hem kısa hem de etkili olmasına daha çok yardımcı olacaktır.

Sosyal kaygı düzeyleri yüksek olan ve bu yüzden yaşamsal işlevleri aksayan çocuklarla yapılan çalışmalarda, bilişsel davranışçı tedavi yöntemler, oyun terapisi teknikleri olumlu sonuçlar verebilmektedir (Baggerly, 2004, s. 31; Knell, 2013, s. 324; Sezici, 2013, s. 1).

Okul çocuklarının yaşadıkları korku ve kaygı gibi sıkıntıların üstesinden gelmelerinde, olumsuz davranışlarını tecrübe edip bu davranışları düzenlemelerinde, içlerine attıkları olumsuz duyguları dışa vurmalarında ve yaşamla ilgili becerileri tecrübe etmelerinde oyun kolaylaştırıcı ve fayda sağlayıcı bir işleve

sahiptir. Bu noktada oyunun pek çok yarar sağlayıcı işlevleri içerisinde, çocukların kaygılarıyla başa ıkılmalarında ve buna yönelik beceriler kazanmalarında oyunun yarar sağlayıcı yönü dikkati çekmektedir (Doğanay, 1998, s. 1).

Oyun, normal çocukların gelişimine olumlu yönde etki yapmasının yanında terapötik bir etki de oluşturmaktadır (Schaefer ve Drewes, 2010, s. 15). Anna Freud, ocuklarla konuşmayı ve terapötik olarak ilişki kurup sürdürmeyi, oyunun kolaylaştırdığından söz etmiştir (Halmatov, 2017, s. 12). Burns'e (2016, s. 37) göre de oyun ya da oyun etkinlikleriyle bir iyileştirme öyküsü oluşturulduğunda çeşitli terapötik faydalarda kendiliğinden ortaya çıkar. Oyunun ocuklara olumlu etkisini gören ruh sağlığı çalışanları, çocukların tedavi sürecinde oyunu kullanmak için oyun temelli yaklaşımları ortaya koymuşlardır. Böylece, ocukla kurulan terapötik iletişimde oyunun kullanılması, uzmanlar için kolaylaştırıcı bir nitelik oluşturmuştur (Schaefer ve Drewes, 2013, s. 22).

Oyun terapisi, bir ocuk ya da herhangi bir yetişkin birey ile oyun materyalleri ve oyun terapisi yöntemleri konusunda eğitim görmüş terapist arasında oyun yoluyla kurulan kendini ifade etme ve kendini keşfetmek (duygular, düşünceler, deneyimler ve davranışlar) amaçlarını da içeren, dinamik kişilerarası ilişkiler olarak tanımlanmaktadır (Landreth, 2012, s. 7). Oyun terapisi, istismar edilen, gelişimsel olarak geciken ve olumsuz davranışlar gösteren çocuklar için yaygın olarak kabul görmüş, bir tedavi modeli olarak kullanılmıştır (Leblanc ve Ritchie, 2001, s. 149). Oyun terapisinin çalışıldığı ortak sorunlar arasında, sosyal veya akademik başarı eksikliği, uyku sorunları, ayrılma veya boşanma durumları, arkadaş edinme sorunları, zorbalık etmek, fiziksel, duygusal veya cinsel istismar dahil travma, kaybetme veya ölüm, bağlanma zorlukları, yeme bozuklukları, uygun olmayan duygusal tepkiler ve seçici konuşmama yer almaktadır (Robinson, 2011, s. 208). Literatür incelendiğinde, somatizasyon belirtileri gösteren çocuklarla da oyun terapisinin çalışıldığı görülmektedir (Schottelkorb, Swan, Jahn, Haas ve Hacker, 2015, s. 3).

Oyun terapisi ile uygulama yeterliliğine sahip ve çocukla çalışmak için gerekli becerileri edinmiş bir uzman, çocuğun güven içerisinde, baskıdan uzak olarak kendini anlatmasına olanak sunmuş olacaktır. Böylelikle kaygı düzeyi yüksek olan çocuklar, bu güvenli ortam içerisinde kendilerini ifade edecek, kaygı duydukları davranışları deneyimleyebilecek ve olumlu davranışlar kazanabileceklerdir (Doğanay, 1998, s. 1).

Oyun terapisi, kuramsal açıdan farklı yaklaşımlar tarafından ele alınmış ve açıklanmıştır. Bu yaklaşımlar genel olarak; "psikodinamik yaklaşımlar, hümanistik yaklaşımlar; sistemik yaklaşımlar, theraplay"dir (Schaefer, 2013, s. 11).

Gelişmekte olan yaklaşım olarak adlandırılan theraplay yaklaşımı içerisinde sayılan ve bu araştırma kapsamında uygulanan Bilişsel Davranışçı Oyun Terapisi (BDOT), okul öncesi ve erken dönem okul ağı çocukları için uygundur. Çocuğun terapiye katılımını vurgular; kontrol, yeterlilik ve kişinin kendi davranışını değiştirme sorumluluğu üzerine eğilir. Çocuğun, değişimde aktif bir katılımcı olmasına yardım edilir. Terapist, gelişimsel açıdan uygun müdahaleler sağlayarak çocuğun terapiye katılımını kolaylaştırır. BDOT içinde birçok davranışsal ve bilişsel müdahale birleştirilebilir. BDOT, ocuğun seansa kendiliğinden materyal getirmesine izin verirken yapılandırılmış ve amaç yönelimli etkinlikler sunar. Hem kendiliğinden ortaya çıkan materyal hem de daha yapılandırılmış etkinlikler, BDOT'nin başarısı açısından çok önemlidir (Kneel, 2013, s. 325).

Oyun terapisinin ilkokulda kullanılması, bu dönem çocuklarının sorunlarına (kaygı, korku, çekingenlik, bağlanma problemleri, olumsuz davranışlar vb.) zmler bulunmasını ve onların olumlu yönde gelişmesini (kendini ifade edebilme, olumlu davranışlar kazanabilme, i gr sahibi olabilme vb.) sağlayabilmektedir (Landreth, 2012, s. 37). Yıldız'ın (2015, s. 16) belirttiğine göre de ilköğretimde yapılan oyun terapisinin amaı, çocuğun o dönemdeki gelişimlerinin yerinde olup olmadığının anlaşılması ve eksik yönlerinin tamamlanmasıdır. Çünkü ocukların yaşamlarındaki en önemli uğraşılardan biri oyundur ve ilkokul çağındaki çocuklar için oyun ana gereksinimlerdendir. Çocukların bu gereksinimlerinin karşılanmaması halinde, sağlıklı olarak gelişip, büyümeleri beklenemez (ankaya, 2014, s. 13). Oyun, ocuğun yeni Şeyler ğrenme sürecine girmesine ve sağlıklı bir gelişim göstermesine katkıda bulunur (Burns, 2016, s. 38). Aynı zamanda oyun, çocuğun ruh sağlığı açısından ve psikolojik problemlerine çözümler bulması yönünden de önem arz eder. Bu nedendir ki, oyunun tedavi aracı olarak kullanılması, istenilen amaca ulaşılabilmesi noktasında değerli bir adımdır (Bratton, Baggerly ve Ray, 2010, s. 181).

Zamanında zmlenmeyen problemlerin ileride daha karmaşık ve kök salmış sıkıntılar olarak karşımıza çıktığı dşnldğnde, yaşanan zorlukların zamanında çözüme kavuşturulmasının önemi anlaşılabilir. Bu araştırmada, ilkokul dönemi ğrencilerinin yaşadıkları sorunların oyun terapisi yolu ile

çözümüne ulaştırılabilmesi için sosyal kaygı yaşayan ilkökul öğrencilerine yönelik oyun terapisiyle bütünleştirilmiş grupla psikolojik danışma oturumları uygulanmıştır. “Oyun terapisiyle bütünleştirilmiş grupla psikolojik danışmanın ilkökul öğrencilerinin sosyal kaygı düzeylerine etkisi bulunmakta mıdır?” ifadesi bu araştırmanın problem cümlesini oluşturmaktadır.

Çocuklarda görülen problemlerde oyun terapisi uygulamalarına yönelik araştırmalar (Baggerly, 2004, s. 31; Knell, 2013, s. 324; Sezici, 2013, s. 1) bulunurken, sosyal kaygı düzeyi yüksek çocuklarla yürütülen oyun terapisi çalışmasına alan yazında rastlanılmamıştır. Bu araştırmada, öğrencilerin sosyal kaygı düzeylerini azaltmak ve sosyal bir ortamda kendilerini ifade etmelerini sağlamak amacıyla oluşturulan oyun terapisi oturumları, okul rehber öğretmenlerinin sosyal kaygı yaşayan öğrencilere ulaşmalarına ve sorunlarına yardımcı olmalarına katkı sağlayacaktır. Ayrıca, bu oturumlar ile öğrencilerin, sosyal kaygı düzeylerinin azalması sonrasında, ders sırasında potansiyellerini daha fazla kullanmaları sağlanacak, öğrencilerin akademik, sosyal ve duygusal gelişimine katkı sağlanmış olacaktır.

Türkiye’de yapılan yüksek lisans tezleri, doktora ve uzmanlık tezleri incelendiğinde, oyun terapisinin etkililiğini değerlendirmeye yönelik çalışmaların sınırlı olduğu görülmektedir. Bu anlamda da, oyun terapisinin etkililiğini değerlendirmek ve buna yönelik çalışmaların sayısını arttırmak açısından bu çalışmanın önemli olduğu düşünülmektedir.

Amaç

Bu araştırmanın amacı, oyun terapisiyle bütünleştirilmiş grupla psikolojik danışmanın, ilkökul öğrencilerinin sosyal kaygı düzeyleri üzerindeki etkisini incelemektir. Bu amaç doğrultusunda, aşağıdaki denenceler test edilmiştir.

1. Deney ve kontrol grubunda bulunan öğrencilerin, ÇSAÖ-Y öntest puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark yoktur.
2. Deney grubunda bulunan öğrencilerin, ÇSAÖ-Y öntest-sontest puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark vardır.
3. Kontrol grubunda bulunan öğrencilerin, ÇSAÖ-Y öntest-sontest puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark yoktur.
4. Deney ve kontrol grubunda bulunan öğrencilerin, ÇSAÖ-Y sontest puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark vardır.
5. Deney grubunda bulunan öğrencilerin ÇSAÖ-Y ön test puanları ile ÇSAÖ-Y izleme testi puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark vardır.

Yöntem

Bu araştırma, oyun terapisiyle bütünleştirilmiş grupla psikolojik danışmanın, ilkökul öğrencilerinin sosyal kaygı düzeyleri üzerindeki etkisini inceleyen deneme modelinde yürütülmüştür. Araştırmada, “öntest-sontest kontrol gruplu” deneysel desen kullanılmıştır. Öntest-sontest kontrol gruplu model, yansız atama ile oluşturulmuş deney ve kontrol gruplarından oluşan, her iki grupta deney öncesi ve sonrası ölçmeler yapılan gerçek deneme modelidir (Karasar, 2009, s. 97). Araştırmada deney grubuna, oyun terapisiyle bütünleştirilmiş grupla psikolojik danışma oturumları (sekiz oturum) uygulanmıştır. Araştırmanın bağımsız değişkeni oyun terapisi ile bütünleştirilmiş grupla psikolojik danışma oturumları, bağımlı değişkeni ise ilkökul öğrencilerinin sosyal kaygı düzeyleridir.

Çalışma Grubu

Bu araştırmanın çalışma evrenini, 2017-2018 eğitim öğretim yılında Konya İli Selçuklu İlçesinde bulunan bir ilkökulda dördüncü sınıfta okuyan öğrenciler oluşturmaktadır. Çalışma evrenindeki 99 öğrencinin 54’ü (%54,5) kız, 45’i (%45,5) erkektir. Öğrencilere, araştırmanın başında ÇSAÖ-Y (Demir vd., 2000, s. 44) uygulanmıştır. Kız öğrencilerin ÇSAÖ-Y aldıkları minimum puan 23, maksimum puan ise 80 ve ortalamaları 42’dir. Erkek öğrencilerin ÇSAÖ-Y aldıkları minimum puan 19, maksimum puan ise 72 ve ortalamaları 41’dir. Buna göre sosyal kaygı düzeyi en yüksek çıkan öğrenciler içinden yansız atama yöntemi ile belirlenen dörder kız, dörder erkek olmak üzere sekiz öğrenci deney grubunu, sekiz öğrenci de kontrol grubunu oluşturmuştur. Araştırmada, deney ve kontrol grupları öğrencilerin cinsiyetleri, yaşları, kardeş sayıları, ekonomik durumları, aile yapıları ve anne baba birliktelik durumları yönünden eşitlenmiştir. Öğrenciler, dokuz yaşında, kardeş sayıları iki-üç, ekonomik durumları 1000-2000 TL’dir. Öğrencilerin aileleri çekirdek aile yapısına sahip ve anne babaları birlikte dir.

Veri Toplama Araçları

Araştırma verileri, Kişisel Bilgi Formu ve Çocuklar İçin Sosyal Anksiyete Ölçeği-Yenilenmiş Form (ÇSAÖ-Y) kullanılarak toplanmıştır.

Araştırmacı tarafından geliştirilen, öğrencilere ilişkin sosyo-demografik bilgileri elde etmek amacıyla kullanılan Kişisel Bilgi Formu, dokuz maddeden oluşmaktadır. Cinsiyet, yaş, kardeş sayısı, anne eğitim durumu, baba eğitim durumu, ailenin ekonomik durumu, aile yapısı, okul başarı düzeyi ve anne baba birliktelik durumu ile ilgili bilgileri içermektedir.

La Greca vd. (1988) tarafından geliştirilen, öz bildirim dayalı olan Çocuklar için Sosyal Anksiyete Ölçeği-Yenilenmiş Biçim (ÇSAÖ-Y) (Social Anxiety Scale for Children-Revised)'nin geçerlilik ve güvenilirlik çalışması Demir vd. (2000, s. 43) tarafından yapılmıştır. Ölçek, 1993 yılında gözden geçirilerek 18 soruluk bir ölçeğe dönüştürülmüştür. Maddelerin hazırlanmasında sosyal kaygının iki bileşeni, olumsuz değerlendirilme korkusu ve sosyal ortamlarda duyulan sıkıntı, rahatsızlık temel alınmıştır. Beş dereceli likert tipi yanıtlanan, öz bildirim dayalı bu ölçekte puanlar 18-90 arasındadır. ÇSAÖ-Y'nin Türkçe'de geçerlilik ve güvenilirlik çalışması, 4-8. sınıflara devam eden 452 öğrencinin katılımı ile yapılmıştır. Ölçeğin iç tutarlılık Cronbach alfa katsayısı $\alpha=0.813$ olarak bulunmuştur. Ölçek, ilk uygulamadan bir ay sonraki test tekrar test korelasyonu ise $r=0.81$ olarak bulunmuştur. Tek tek maddelerin birbiriyle test-tekrar test korelasyonları $r=0,346$ ile $0,552$ arasında değişmekte olduğu görülmüştür. Ölçüt bağıntılı geçerliliğin (uyum geçerliliği) sınanması için Çocuklar için Sürekli Kaygı Envanteri uygulanmıştır. Bu ölçekle ÇSAÖ-Y iyi bir korelasyon göstermektedir ($r=0,5975$, $p<0.001$). Geçerlilik çalışması kliniğe başvurmuş sosyal fobi olgularıyla yapılmış, ölçeğin olguları normal kontrollerden ayırt edebildiği görülmüştür. ÇSAÖ-Y, çocuk ve ergenlerde sosyal kaygıyı ölçmek için geçerli ve güvenilir bir araç olarak görülmektedir.

İşlem

Eckhardt ve Ermann'a göre öntest-sontest kontrol gruplu desenin gereklerinden biri, desenin bir denek havuzuna sahip olması ve bu havuzdan seçilen deneklerin yansız (seçkisiz) atama ile iki gruba ayrılmasıdır (Akt: Sapmaz, 2011, s. 61). Bundan dolayı araştırmada yer alan deneklerin tespiti için öncelikle denek havuzu oluşturulmuştur. Bu amaçla, 2017-2018 eğitim öğretim yılı Konya İli Selçuklu İlçesindeki bir ilkokulda öğrenim gören dördüncü sınıf öğrencilerinin tamamına öntest olarak ÇSAÖ-Y araştırmacı tarafından uygulanmıştır.

Ölçeğin sağlıklı bir şekilde uygulanabilmesi için öğrenciler 10'ar kişilik gruplar halinde okulda bulunan oyun odasına alınmış ve ölçekler, araştırmacının gözetiminde, açıklamalar yapılarak öğrencilere doldurtulmuştur. Kişisel Bilgi Formu ve ölçeklerin doldurulması 15-20 dakika sürmüştür. Ölçeklerin, okulun dördüncü sınıflarındaki öğrencilerinin tamamına uygulanması üç gün sürmüştür.

Ölçeklerin uygulanmasının ardından her bir öğrencinin almış olduğu puan hesaplanmış ve bu puanlar sıralanmıştır. Buna göre, ölçekten alınan en düşük puan 18, en yüksek puan ise 80 olarak tespit edilmiştir. Ölçek puanlarının değerlendirilmesinde, ölçeği geliştiren uzman görüşü de alınarak 59 puan ve üzeri alan öğrenciler, araştırmanın denek havuzunu oluşturmuştur. Ayrıca, sınıf öğretmenlerinin ve öğrenci ailelerinin de görüşleri alınarak sosyal kaygı düzeyi yüksek olabilecek öğrenciler netleştirilmiştir. Kişisel bilgi formundan elde edilen bilgiler (cinsiyet, yaş, kardeş sayısı, ekonomik durum, aile yapısı ve anne baba birliktelik durumu) de dikkate alınarak 16 öğrenci belirlenmiştir. Öğrenciler, seçkisiz olarak deney ve kontrol gruplarına atanmıştır. Seçkisiz atama yapılırken öğrencilerin, anket numaraları küçük kâğıtlara yazılmış ve torbaya konmuştur. Ardından öğrencilerin numaralarının bulunduğu kâğıtlar torbadan kura yöntemi ile çekilerek iki grubun listesi oluşturulmuştur. Son olarak bu iki grup, kura yöntemiyle seçkisiz olarak deney ve kontrol grubu olarak belirlenmiştir. Sonuçta deney grubunda sekiz (dört kız, dört erkek), kontrol grubunda sekiz (dört kız, dört erkek) öğrenci yer almıştır.

Deney grubuna, sosyal kaygı yaşayan ilkokul öğrencilerine yönelik oyun terapisiyle bütünleştirilmiş grupla psikolojik danışma oturumları (sekiş oturum) uygulanmıştır. Oturumlar, araştırmacı tarafından hazırlanmıştır. Araştırmacı, yüksek lisansta oyun terapisine giriş dersi almış, oyun terapisi ile ilgili eğitimlere ve atölye çalışmalarına katılmıştır. Ayrıca, araştırmacı bu süreçte bilişsel davranışçı terapi teknikleri ve ileri düzeyde bilişsel davranışçı terapi tekniklerinin uygulanması dersleri olarak, çocuklarda görülen sorunların çözümlerinde bilişsel davranışçı terapi tekniklerinin uygulanması atölye çalışmalarına da katılmıştır.

Sosyal kaygı düzeyleri yüksek olan ve bu yüzden yaşamsal işlevleri aksayan çocuklarla yapılan çalışmalarda, bilişsel davranışçı tedavi yöntemleri, oyun terapisi teknikleri olumlu sonuçlar verebilmektedir

(Baggerly, 2004, s. 31; Knell, 2013, s. 324; Sezici, 2013, s. 58). Buradan hareketle sosyal kaygıya yönelik olarak yapılmış daha önceki çalışmalar incelenmiş ve oturumların oluşturulmasında oyun terapisi ve bilişsel davranışçı yaklaşıma dayalı grup oturumları temel alınmıştır (Koçkaya, 2016, s. 37; Sapmaz, 2011, s. 10; Sertelin-Mercan, 2007, s. 100; Sezici, 2013, s. 58; Yıldız, 2015, s. 24). Ayrıca oturumların oluşturulmasında öğrencilerin yaş seviyesi, gelişimsel özellikleri de göz önünde bulundurulmuştur.

Birinci oturumda, “Grup üyeleriyle tanışma, konuşurken karşıdaki kişinin yüzüne bakabilme ve dikkatle dinleyebilme, grup kurallarını oluşturma ve bu kurallara uyma konusunda ortak bir anlayış geliştirebilme, grup yaşantısı içinde ulaşılmak istenen bireysel hedefler belirleyebilme” hedeflerine yönelik olarak, tanışma etkinliği yapılmış, “isim oyunu” (Kaya ve Saçkes, 2012, s. 149) oynanmıştır. İçinde bazı şeylerin olduğu bir torbanın içindeki nesnelere hissedip tarif etmeleri istenmiştir (Sümer, 2012). *İkinci oturumda*, “Kaygı düzeyinin kişisel değerlendirmesini yapabilme, kaygıya eşlik eden fizyolojik, duygusal, davranışsal, zihinsel belirtileri fark edebilme kendi sosyal kaygı öyküsünü fark edebilme” hedeflerine yönelik olarak, sosyal kaygı yaşayan “üç kuklanın öyküsü” (Yazman, t.y.) anlatılmış ve öykü kuklalarla canlandırılmıştır. Kaygı düzeylerinin kişisel olarak değerlendirilmesine yönelik olarak da “kişisel değerlendirme tekniği” (Stickney, 2017, s. 123) uygulanmıştır. *Üçüncü oturumda*, “Olaylar karşısındaki farklı bakış açılarını fark edebilme, düşünce-duygu-davranış bağıni fark edebilme” hedeflerine yönelik olarak, “lensler” (Linden, 2017b, s. 270) etkinliği uygulanmış ve ardından “ziyaretçi” (Lieberman, 2015) masalı anlatılmıştır. Masalın anlatımı sırasında kuklalar kullanılmıştır. *Dördüncü oturumda*, “Kaygı durumunda oluşan fiziksel tepkileri fark edebilme, kaygı durumunda oluşan fiziksel tepkileri kontrol edebilme, kontrollü nefes alıp verebilme” hedefine yönelik olarak “rahatlama eğitimi: baloncuklar” (Cabe, 2017, s. 349) etkinliği uygulanmıştır. Çocuklara kova resmi çizilmiş kâğıtlara o anda hissettikleri kaygı duygusunun seviyesini çizmelerini istenmiştir.

Beşinci oturumda, “Duygu ve düşüncelerini fark edebilme, alternatif düşünceler geliştirebilme, bedensel belirtileri somutlaştırabilme, kaygıyla yüzleşebilme, yeni davranışlar edinebilme” hedeflerine yönelik olarak “kuklalarla psikodrama” (Sprague, 2017, s. 237) ile “sosyal fobi ve bir psikodrama uygulaması”ndan (Yerlikaya, 2011) yararlanılarak etkinlik gerçekleştirilmiştir. *Altıncı oturumda*, “Kaygılarıyla kademeli olarak tehdit edici olmayan bir şekilde yüzleşebilme, bastırılmış duyguları ortaya çıkarabilme, olumlu güçleri üzerinde odaklanabilme” hedeflerine yönelik olarak “parti şapkalı canavarlar” (Crenshaw, 2017, s. 110) etkinliğinden yararlanılmıştır. *Yedinci oturumda*, “Duyguları tanıyabilme ve ayırt edebilme, olumlu ve olumsuz duygu ve düşüncelerin kendi üzerindeki etkisini fark edebilme” hedefine yönelik olarak “duygu” (Halmatov, 2017, s. 12) oyunu oynanmıştır. Çocuklara yaşadığımız duygularla birlikte olumlu ya da olumsuz bazı düşünceler taşıdığımız ve bunun yaşamımızı etkilediğinden bahsedilerek “ağırlıklar ve balonlar” (Linden, 2017a, s. 270) etkinliği uygulanmıştır. *Sekizinci oturumda*, “Katılımcıların gruptan ayrılmadan kendileri ile ilgili olumlu geri bildirimler almalarını sağlamak” hedefine yönelik olarak “Verandadaki salıncakta okuma” (Doherty ve Philips, 2017, s. 36) etkinliğini yapılmıştır. Ardından “sevgi bombardımanı” (Acar, 2013) etkinliği uygulanmıştır.

Her oturum, 40 dakika olarak planlanmış ve oturumlar haftada bir kez gerçekleştirilmiştir. Tüm çalışma grubu oturumların tamamına katılmıştır. Öğrencilerin çalışmaya katılımda istekli oldukları görülmüştür. Oturumlar iki ay süreyle uygulanmıştır. Oturumların tamamlanmasının ardından deney ve kontrol grubuna sontest uygulanmıştır. Araştırmadan altı ay sonra beşinci sınıfa geçen ve farklı ortaokullarda eğitim öğretime devam eden deney grubu öğrencilerine izleme çalışması yapılmıştır.

Verilerin Analizi

Araştırma verilerinden, deney ve kontrol grubunda bulunan öğrencilerin ÇSAÖ-Y öntest-sontest puanları arasındaki farklılık ve deney grubuna katılan öğrencilerin öntest-izleme testi arasındaki farklılık Wilcoxon İşaretli Sıralar Testiyle analiz edilmiştir. Deney ve kontrol grubuna katılan öğrencilerin ÇSAÖ-Y öntest puanları arasındaki farklılık ve sontest puanları arasındaki farklılık Mann Whitney U Testiyle hesaplanmıştır. Deney grubuna katılan öğrencilerin ÇSAÖ-Y öntest-sontest puanları arasındaki farklılık ise Kruskal Wallis Testiyle analiz edilmiştir.

Bulgular

Araştırmada elde edilen veriler, denenceler doğrultusunda test edilmiş ve ulaşılan sonuçlar tablolar halinde gösterilmiştir.

Denence 1: Deney ve kontrol grubunda bulunan öğrencilerin, ÇSAÖ-Y öntest puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark yoktur.

Araştırma verilerinin analizleri sonucunda deney ve kontrol grubuna katılan öğrencilerin ÇSAÖ-Y öntest puanlarına ait Mann Whitney U Testi sonuçları Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1. Deney ve Kontrol Grubunun ÇSAÖ-Y Öntest Puanlarına İlişkin Mann Whitney U Testi Sonuçları

Puan	N	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	U	P
Deney Grubu Öntest Puanı	8	9,44	75,50	24,500	0,442
Kontrol Grubu Öntest Puanı	8	7,56	60,50		

p<,05

Deney ve kontrol grupları birbirinden bağımsız gruplar olduğu için bu iki grubun öntest puanları arası fark olup olmadığının analizi Mann Whitney U Testi ile yapılmıştır. Mann Whitney U Testi sonuçları doğrultusunda deney ve kontrol grubunda bulunan öğrencilerin ÇSAÖ-Y öntest puanları arasında anlamlı bir farklılık bulunamamıştır (U=24,500; p<,05).

Denence 2: Deney grubunda bulunan öğrencilerin ÇSAÖ-Y öntest-sontest puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark vardır.

Araştırma verilerinin analizleri sonucunda deney grubuna katılan öğrencilerin ÇSAÖ-Y öntest-sontest puanlarına ait Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi Sonuçları Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. Deney Grubunun ÇSAÖ-Y Öntest-Sontest Puanlarına İlişkin Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi Sonuçları

Deney Grubu	Sıralar	N	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	z	P
Sosyal Kaygı Öntest Puanı	Negatif Sıralar	8	4,50	36,00	-2,521	0,012*
	Pozitif Sıralar	0				
Sosyal Kaygı Sontest Puanı	Eşit	0	,00	,00		
	Toplam	8				

p<,05

Deney grubunu oluşturan öğrencilerin ÇSAÖ-Y’den aldıkları öntest ve sontest puanları arasında anlamlı bir farklılık bulunup bulunmadığını test etmek için yapılan Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi sonucunda sıra ortalamaları arasındaki fark istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Tablo 2’de görüldüğü üzere deney grubunu oluşturan öğrencilerin ÇSAÖ-Y’den aldıkları öntest ve sontest puanları arasında istatistiksel açıdan anlamlı farklılık vardır (z=-2,521; p<,05). Fark puanlarının sıra ortalaması ve sıra toplamları göz önünde bulundurulduğunda bulguların bu farklılığın sonucunda sontest lehine azalma olduğu görülmektedir.

Denence 3: Kontrol grubunda bulunan öğrencilerin ÇSAÖ-Y öntest-sontest puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark yoktur.

Araştırma verilerinin analizleri sonucunda kontrol grubuna katılan öğrencilerin ÇSAÖ-Y öntest-sontest puanlarına ait Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi sonuçları Tablo 3’de verilmiştir.

Tablo 3. Kontrol Grubunun ÇSAÖ-Y Öntest-Sontest Puanlarına İlişkin Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi Sonuçları

Kontrol Grubu	Sıralar	N	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	z	P
Sosyal Kaygı Öntest Puanı	Negatif Sıralar	6	3,83	23,00	-0,704	0,481
	Pozitif Sıralar	2				
Sosyal Kaygı Sontest Puanı	Eşit	0	6,50	13,00		
	Toplam	8				

p<,05

Kontrol grubunu oluşturan öğrencilerin ÇSAÖ-Y'den aldıkları öntest ve sontest puanları arasında anlamlı bir farklılık bulunup bulunmadığını test etmek için yapılan Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi sonucunda sıra ortalamaları arasındaki fark istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır. Tablo 3'de gösterildiği üzere kontrol grubunu oluşturan öğrencilerin ÇSAÖ-Y'den aldıkları öntest ve sontest puanları arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir fark yoktur ($z=-0,704$; $p>,05$).

Denence 4: Deney ve kontrol grubunda bulunan öğrencilerin, ÇSAÖ-Y sontest puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark vardır.

Araştırma verilerinin analizleri sonucunda deney ve kontrol grubuna katılan öğrencilerin ÇSAÖ-Y sontest puanlarına ait Mann Whitney U Testi sonuçları Tablo 4'de verilmiştir.

Tablo 4. Deney ve Kontrol Grubunun ÇSAÖ-Y Sontest Puanlarına İlişkin Mann Whitney U Testi Sonuçları

Puan	N	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	U	P
Deney Grubu Sontest Puanı	8	4,69	37,50	1,500	0,001*
Kontrol Grubu Sontest puanı	8	12,31	98,50		

$p<,05$

Deney ve kontrol grupları birbirinden bağımsız gruplar olduğu için bu iki grubun sontest puanları arası fark olup olmadığının analizi Mann Whitney U Testi ile yapılmıştır. Mann Whitney U Testi sonuçları doğrultusunda deney ve kontrol grubunda bulunan öğrencilerin ÇSAÖ-Y sontest puanları arasında anlamlı bir farklılık olduğu bulunmuştur ($U=1,500$; $p<,05$).

Denence 5: Deney grubunda bulunan öğrencilerin ÇSAÖ-Y ön test puanları ile ÇSAÖ-Y izleme testi puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark vardır.

Araştırma verilerinin analizi sonucunda deney grubuna katılan öğrencilerin ÇSAÖ-Y öntest puanları ile izleme test puanları arasındaki farka ilişkin Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi sonuçları Tablo 5'de verilmiştir.

Tablo 5. Deney Grubunda Bulunan Öğrencilerin ÇSAÖ-Y Öntest ve ÇSAÖ-Y İzleme Testi Puanlarına İlişkin Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi Sonuçları

Deney Grubu	Sıralar	N	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	z	P
Sosyal Kaygı Öntest Puanı	Negatif Sıralar	0	4,50	36,00	-2,521	,012*
	Pozitif Sıralar	8				
Sosyal Kaygı İzleme Testi Puanı	Eşit	0	0,00	0,00		
	Toplam	8				

$p<,05$

Deney grubunu oluşturan öğrencilerin ÇSAÖ-Y'den aldıkları öntest ve izleme puanları arasında anlamlı bir farklılık bulunup bulunmadığını test etmek için yapılan Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi sonucunda sıra ortalamaları arasındaki fark istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Tablo 5'de görüldüğü üzere deney grubunu oluşturan öğrencilerin ÇSAÖ-Y'den aldıkları öntest ve izleme puanları arasında istatistiksel açıdan anlamlı farklılık vardır ($z=-2,521$; $p<,05$). Fark puanlarının sıra ortalaması ve sıra toplamaları göz önünde bulundurulduğunda bulguların bu fark sonucunda izleme testi lehine azalma olduğu görülmektedir.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Bu araştırmada, oyun terapisiyle bütünleştirilmiş grupla psikolojik danışmanın, ilkokul öğrencilerinin sosyal kaygı düzeylerini azaltmadaki etkisi incelenmiştir. Araştırma verilerinin analizinden elde edilen istatistiksel sonuçlar denencelere göre tartışılmış ve yorumlanmıştır.

Denence 1: Deney ve kontrol grubunda bulunan öğrencilerin, ÇSAÖ-Y öntest puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılığın olmadığına dair bulguların tartışılması ve yorumlanması:

Verilerin analizine göre, deney ve kontrol grubuna katılan öğrencilerin SA-Y ntest puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık yoktur. Bu durum, oyun terapisiyle bütünleştirilmiş grupla psikolojik danışma oturumlarına başlarken deney ve kontrol grubunda bulunan öğrencilerin kaygı düzeylerinin benzer seviyede olduğunu göstermektedir.

Saltık (2018), kadın konukevlerinde kalan çocuklarda, oyun terapisinin sosyal beceri ve problem davranışlarına etkisini incelenmek üzere yaptığı araştırmada, 3-6 yaşlarında 4 deney grubunda, 4 kontrol grubunda olmak üzere toplam 8 çocukla çalışmıştır. Araştırmanın bulgularına göre, deney grubundaki çocukların sosyal işbirliği, sosyal etkileşim, sosyal bağımsızlık gibi sosyal becerilerinin arttığı, ie yönelim ve dışa yönelim davranış problemlerinin azaldığı görülmüştür. Yapılan çalışmada deney ve kontrol grubundaki ocukların Sosyal Beceri leği; sosyal işbirliği, sosyal etkileşim, sosyal bağımsızlık alt boyutlarına ilişkin ön test puan ortalamaları arasında anlamlı bir fark olmadığı belirlenmiştir. Ayrıca, deney ve kontrol grubundaki ocukların, Problem Davranış leği; dışa yönelim problemi, ie yönelim alt boyutlarına ilişkin ön test puan ortalamaları arasında da anlamlı bir fark olmadığı belirlenmiştir. Bu sonuca göre, eğitime başlarken deney ve kontrol grubundaki çocukların, sosyal beceri ve problem davranışları yönünden benzer özelliklere sahip olduğu söylenilmektedir. Yapılan analizler deney ve kontrol gruplarının aynı evrenden oluşturulduğunu göstermektedir.

Denence 2: Deney grubunda bulunan öğrencilerin, SA-Y ntest-sontest puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılığa ait bulguların tartışılması ve yorumlanması:

Verilerin analizine göre, uygulanan oyun terapisiyle bütünleştirilmiş grupla psikolojik danışma oturumları sonucunda deney grubuna katılan öğrencilerin SA-Y ntest-sontest puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmuştur. Fark puanlarının sıra ortalaması ve sıra toplamları göz önünde bulundurulduğunda bulguların bu fark sonucunda sontest lehine azalma olduğu görülmüştür. Bu durum bize, oyun terapisiyle bütünleştirilmiş grupla psikolojik danışma oturumlarının etkili olduğunu, oturumlar sonunda deney grubuna katılan öğrencilerin kaygı düzeylerinin azaldığını göstermektedir.

Literatürde yer alan çalışmalara bakıldığında; Candan (2017), 3-10 yaş arası gelişimsel problemlere sahip çocuklar üzerinde yaptığı bir çalışmada, ocuk Merkezli Oyun Terapisi alan çocukların kaygı, depresyon, dikkat eksikliği, sosyal ie dönüklük problemlerinde, agresif ve saldırgan davranışlarında belirgin azalmalar olduğunu bulgulamıştır. Elde edilen bu bulgunun araştırmanın sonuçlarıyla paralellik gösterdiği görülmektedir.

Bununla birlikte literatürde oyun terapisinin etkililiğini inceleyen çeşitli araştırmalar bulunmaktadır. Yıldız (2015, s. 23), utangaçlık düzeyleri yüksek ikinci ve üçüncü sınıf öğrencileri üzerinde, Wakaba (1983, s. 93) ise kekeleyen çocuklar üzerinde oyun terapisi çalışmalarının etkililiğini incelemişler ve oyun terapisinin etkili olduğunu tespit etmişlerdir. Rahmani ve Moheb (2010, s. 23) de, oyun terapisi çalışmasının etkililiğini tespit etmek amacıyla kreşe giden 30 ocuk üzerinde çalışmışlardır. Çalışmada, on çocukla, on oturumluk oyun terapisinin uygulaması yapılmıştır. Uygulama sonucunda, deney grubunun kaygı düzeyinin, kontrol grubunun kaygı düzeyine göre belirgin düzeyde azaldığı görülmüştür. Kırk iki sokak çocuğu üzerinde oyun terapisinin etkililiğinin incelendiği bir araştırmada ise oyun terapisinin çocukların öfkelerini kontrol etmede etkili olduğu ve benlik saygısı düzeylerini arttırdığı, depresyon ve kaygı düzeylerini ise azalttığı gözlenmiştir (Baggerly, 2004, s. 31). Elde edilen bulgular incelendiğinde araştırmanın sonuçlarıyla paralellik gösterdiği görülmektedir.

Denence 3: Kontrol grubunda bulunan öğrencilerin SA-Y ntest-sontest puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılığın olmadığına dair bulguların tartışılması ve yorumlanması:

Verilerin analizine göre, kontrol grubuna katılan öğrencilerin SA-Y ntest-sontest puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark yoktur. Bu durum oyun terapisi oturumlarına katılmamış olan kontrol grubu ğrencilerinde herhangi bir değişimin olmadığını göstermektedir.

Zorlu (2016, s. 160), Virginia Axline tarafından kuramsal temelleri oluşturulan "Yönlendirici Olmayan Oyun Terapisi" uygulamasının dikkat eksikliği hiperaktivite bozukluğu belirtileri gösteren çocukların duyguları ve davranışları üzerindeki etkisini incelemiştir. Çalışma deney-kontrol gruplu, ön-test, son-test ve izleme ölçümlerinin yapıldığı tam bir deneysel çalışmadır. Araştırma kapsamında, İstanbul'da bulunan ve ilkokula devam eden öğrencilerden dikkat eksikliği hiperaktivite bozukluğu belirtileri gösteren çocuklar arasından seçilen beşer öğrenciden deney ve kontrol grubu oluşturulmuştur. Deney gruplarına yönlendirici olmayan oyun terapisi uygulanmıştır. Araştırma sonucunda, deney grubundaki ğrencilerin Connors leği

ile belirlenen dikkat eksikliği hiperaktivite bozukluğu ile ilişkili duygu ve davranışlarında olumlu yönde gelişme olduğu, kontrol grubu öğrencilerinde ise herhangi bir değişim olmadığı görülmüştür.

Sezici'nin (2013, s. 65) Sosyal Bilişsel Öğrenme Teorisi'ne göre çocukların sosyal, duygusal, davranışsal becerileri üzerinde oyun terapisinin etkisini belirlemek üzere yaptığı araştırmada, sonest ve tekrar test sonucunda deney ve kontrol grubu içerisindeki çocukların puan ortalamaları arasındaki fark istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Deney grubunda bulunan çocukların, alt boyutlardan aldıkları puan ortalamalarının oyun hamuru çalışması sonucunda düzenli olarak arttığı görülmüştür. Fakat kontrol grubunda bulunan çocukların son test ile tekrar testteki puan ortalamaları arasında fark bulunmamıştır. Elde edilen bulgular incelendiğinde araştırmanın sonuçlarıyla paralellik gösterdiği görülmektedir.

Denence 4: Deney ve kontrol grubunda bulunan öğrencilerin, ÇSAÖ-Y sonest puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılığa ait bulguların tartışılması ve yorumlanması:

Araştırma verilerinin analizleri sonucunda deney ve kontrol grubunda bulunan öğrencilerin, ÇSAÖ-Y sonest puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık vardır. Bu sonuç bize, oyun terapisiyle bütünleştirilmiş grupla psikolojik danışma oturumlarına katılan deney grubu öğrencileri ile bu oturumlara katılmayan kontrol grubu öğrencileri arasında fark olduğunu ve oturumlar sonunda deney grubuna katılan öğrencilerin kaygı düzeylerinin azaldığını göstermektedir.

Yapılan bazı araştırmalarda da benzer sonuçlara ulaşılmıştır. Shen (2002, s. 43), deprem yaşayan Tayvan'daki Çinli çocuklarla kısa süreli çocuk merkezli grup oyun terapisi üzerine bir çalışma yapmıştır. Bu çalışma, 8-12 yaş arası 65 çocukla yürütülmüştür. Çalışma sonucunda, deney grubunda yer alan çocuklar kontrol grubunda yer alan çocuklara göre anksiyete ve intihar riskinde anlamlı derecede düşük puan almışlardır. Çelik (2017, s. 30) de yaptığı bir çalışmada, yaşları 3-10 arasında değişen 32 çocuğa Deneyimsel Oyun Terapisi uygulamıştır. Araştırmada öntest-sonest desenini kullanmıştır. Örneklem grubuna araştırma öncesinde ve sonrasında Çocukluk Çağı Travma Sonrası Duygusal Stres Ölçeğini (PEDS) uygulamış ve çocukların duygusal stres düzeylerini ölçmüştür. Araştırma sonucunda elde edilen bulgulara göre, Deneyimsel Oyun Terapisinin kimsesiz ve korunmaya muhtaç çocukların travmaya bağlı duygusal streslerinde azalmanın görülmesinde etkili olduğu ve travma etkilerinin anlamlı düzeyde çözüme kavuştuğu sonucuna varılmıştır.

Literatür incelendiğinde oyun terapisi çalışmalarının, çocukların duygusal ve davranışsal sorunlarının azaltılmasında ve bu sorunların ortadan kaldırılmasında etkili olduğu görülmektedir. Bu sonuçlar araştırmanın bulgusunu destekler niteliktedir.

Denence 5: Deney grubunda bulunan öğrencilerin ÇSAÖ-Y ön test puanları ile ÇSAÖ-Y izleme testi puanları arasındaki istatistiksel olarak anlamlı farklılığa ait bulguların tartışılması ve yorumlanması:

Araştırma verilerinin analizleri sonucunda deney grubuna katılan öğrencilerin ÇSAÖ-Y öntest puanları ile izleme test puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık vardır. Bu durum bize, oyun terapisiyle bütünleştirilmiş grupla psikolojik danışma oturumlarının etkili olduğunu ve bu oturumlarının etkilerinin de devam ettiğini göstermektedir.

Zorlu (2016, s. 160), "Yönlendirici Olmayan Oyun Terapisi" uygulamasının dikkat eksikliği hiperaktivite bozukluğu belirtileri gösteren çocukların duyguları ve davranışları üzerindeki etkisini incelemiştir. Deney grubunda yer alan öğrencilerin öğretmenleri tarafından doldurulan Connors Öğretmen Değerlendirme Ölçeğinden aldıkları ön test, son test ve izleme testi puanları Wilcoxon İşaretili Sıralar testi karşılaştırıldığında, ön testler ve son testler arasında anlamlı fark görülmemiş, ancak ön testler ve izleme testleri arasında izleme testi lehine anlamlı fark görülmüştür. Deney grubunda yer alan öğrencilerin ebeveynlerinin doldurduğu Connors ebeveyn dereceleme ölçeği toplam puan, karşı gelme alt ölçeği, bilişsel problemler/dikkatsizlik alt ölçeği, hiperaktivite, sosyal problemler alt ölçeği, kaygı/utangaçlık alt ölçeği ön test ve izleme testi puanları arasında anlamlı bir farklılık olduğu görülmüştür.

Buna göre uygulanan oyun terapisi yaklaşımlarının yapılan çalışma üzerinde etkisinin olduğu söylenebilir. Bu araştırma sonucunda elde edilen bulguların istatistiksel sonuçları, yurt içinde ve yurt dışında yapılan araştırmaların (Gençer ve Aksoy, 2016, s. 247; Gürleyen, 2016, s. 99; Leblanc ve Ritchie, 2001, s. 156; Knell, 2013, s. 324; Teber, 2015, s. 81) sonuçları ile karşılaştırıldığında sonuçların benzerlikler gösterdiği görülmektedir.

Sonuç olarak, oyun terapisiyle bütünleştirilmiş grupla psikolojik danışmanın ilkökul öğrencilerinin sosyal kaygı düzeylerini azaltmadaki etkisinin incelendiği bu araştırmada, oyun terapisinin etkili olduğu,

sosyal kaygı düzeyinin azaltılmasını kısa sürede gerçekleştirdiği, araştırma bulgularının, alan yazınındaki diğer araştırmaların sonuçlarıyla rtştği grlmştir. Öğrencilerin ğretmenleri ve anneleri ile yapılan bireysel grşmeler neticesinde, araştırmada yer alan öğrencilere katkı sağlandığı fark edilmiştir. Araştırmada, sosyal kaygının değerlendirilmesine yönelik olarak her iki oturum sonrasında deney grubundaki öğrencilerin yaptıkları kişisel değerlendirmelerde, öğrencilerin sosyal kaygılarının azalmasında bir istikrarın olduğu da grlmştir. Oturumlar sonrasında ğretmen ve velilerle yapılan grşmelerde bunu desteklemiştir. Ayrıca, sntestten elde edilen puanlar da bu farkı teyit etmektedir. Tüm bunlara ek olarak araştırmadan altı ay sonra ortaokula geçen deney grubu öğrencilerine uygulanan izleme testi ile ntest arasındaki farklılığın varlığı da çalışmanın etkisinin uzun dönemli olarak sürdüğünü ve çalışmanın etkililiğini kanıtlamaktadır.

Öğrencilerin sosyal kaygı durumlarına yönelik olarak yapılan bireysel grşmelerde, öğrencilerin anneleri ve ğretmenlerinin ifadeleri karşılaştırdığında birbirlerine paralel olarak görüş bildirdikleri grlmştir. Bildirilen görüşlerde, öğrencilerin hem sınıf içerisinde hem de evre yaşantılarında sosyal kaygı düzeylerinin azaldığına dair gözlemler dile getirilerek örnekler verilmiştir.

Öğrenciler, oturumlar sürecinde değerlendirildiğinde de, başlangıçta iletişim kurmakta güçlük yaşayan, kendini amakta zorlanan, sesleri kısık bir Şekilde çıkan, konuşurken ellerini ovuşturup bedeni kasılan, kekeleyen, cümle kurmakta zorlanan çocukların, oturumlar ilerledikçe kendilerini açtıkları, göz teması kurarak kendilerini ifade edip duygularını yansıtabildikleri, bunları yaparken rahat ve sakin olabildikleri grlmştir. Ayrıca ğrencilerin anneleri, çocuklara uygulanan oturumlarla birlikte çocuklarının komşu ve akrabalarının içerisinde daha rahat hareket etmeye başladıklarını, selamlaştıklarını, kendilerine arkadaş bulabildiklerini, sorun yaşadıklarında bunu ifade edebildiklerini belirtmişlerdir. Bununla birlikte, öğrencilerin öğretmenleri, yapılan çalışmayla birlikte öğrencilerin akademik başarı düzeylerinin arttığını, sosyal etkinliklerde rol alarak ön plana çıkabildiklerini, arkadaşlık ilişkilerini geliştirdiklerini, derslerde daha fazla söz almaya başladıklarını ifade etmişlerdir. Tüm bu bilgiler işığında, öğrencilerin anneleri ve sınıf ğretmenlerinin değerlendirmeleri ile araştırma sonuçlarının, birbiriyle tutarlı olduğu görülmekte ve araştırmanın etkili olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

Araştırmada elde edilen bulgular doğrultusunda şu öneriler geliştirilebilir:

Araştırma, sosyal kaygı yaşayan ilkokul öğrencilerine yönelik oyun terapisiyle bütünleştirilmiş grupla psikolojik danışma oturumlarına katılan deney grubu ile hiç bir müdahalede bulunulmayan yalnızca ntest ve sntest uygulamalarına katılan bir kontrol grubundan meydana gelmiştir. Araştırma dahilinde oluşturulacak bir plasebo kontrol grubu oluşturularak bu gruba sosyal kaygıyla ilgili olmayan etkinlikler yapılabilir ve sonuçlar karşılaştırılabilir.

Programın genellenebilmesi ve etkililiğinin test edilebilmesi ve diğer araştırma sonuçlarıyla karşılaştırılabilmesi için oyun terapisi oturumları daha geniş bir örneklem ve farklı gruplara uygulanabilir.

Grupla psikolojik danışma olarak uygulanan oyun terapisi oturumları bireysel olarak da gerekleştirilerek sonuçlar karşılaştırılabilir.

Etik Beyan

“Oyun Terapisiyle Bütünleştirilmiş Grupla Psikolojik Danışmanın İlkokul ğrencilerinin Sosyal Kaygı Düzeylerine Etkisi” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir.

Kaynakça

- Acar, N. V. (2013). *Grupla psikolojik danışmada alıştırmalar-deneyler*. Ankara: Nobel Yayınevi.
- Albano, A. M., DiBartolo, P. M., Heimberg, R. G. ve Barlow, D. H. (1995). *Social phobia: Diagnosis, assessment, and treatment*. New York: The Guilford Press.
- Antony, M. M. ve Swinson, R. P. (2017). *The shyness and social anxiety workbook: Proven, step-by-step techniques for overcoming your fear*. Oakland: New Harbinger Publications.
- Baggerly, J. (2004). The effects of child-centered group play therapy on self-concept, depression, and anxiety of children who are homeless. *International Journal of Play Therapy*, 13(2), 31-51.
- Bal, U., akmak, S. ve Uğuz, ř. (2013). Anksiyete bozukluklarında cinsiyete göre semptom farklılıkları. *Aryiv Kaynak Tarama Dergisi*, 22(4), 441-459.

- Bratton, S. C., Baggerly, J. N. ve Ray, D. C. (2010). *Child-centered play therapy research*. DC: American Psychological Association.
- Burns, G. W. (2016). *Çocuklar ve gençler için 101 tedavi edici öykü*. Ankara: Nobel Yaşam.
- Cabe, N. (2017). Rahatlama eğitimi: Baloncuklar. H. G. Kadusan ve C. E. Schaefer (Ed.), *En popüler 101 oyun terapisi tekniği* içinde (ss. 349-364). (N. C. Maral, Çev.) Ankara: Nobel Yaşam.
- Candan, S. (2017). *3-10 yaş arası gelişimsel problemleri olan çocuklarda çocuk merkezli oyun terapisinin etkisinin incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Erzurum.
- Crenshaw, D. A. (2017). Parti şapkalı canavarlar: çocukların korkularını yenmelerini sağlayan çizim stratejileri. H. G. Kadusan ve C. E. Schaefer (Ed.), *En popüler 101 oyun terapisi tekniği* içinde (ss. 110-113). (N. C. Maral, Çev.) Ankara: Nobel Yaşam.
- Çankaya, G. (2014). *Çocukların oynadıkları oyunlara göre empati ve saldırganlık düzeylerinin incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Çelik, M. (2017). *Deneyimsel oyun terapisinin çocuk evlerinde kalmakta olan 3-10 yaş grubu çocukların çocukluk çağı travma sonrası duygusal stres düzeyine etkisinin incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Demir, T., Eralp-Demir, D., Türksoy, N., Özmen, E. ve Uysal, Ö. (2000). Çocuklar için sosyal anksiyete ölçeğinin geçerlik ve güvenirliği. *Düşünen Adam*, 13(1), 42-48.
- Doğanay, J. (1998). *Anasınıfına devam eden çocukların ebeveynlerinin çocuk oyun ve oyuncakları hakkındaki görüşlerinin incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Doherty, J. M. ve Philips, R. D. (2017). Verandadaki salıncakta okuma. H. G. Kadusan ve C. E. Schaefer (Ed.), *En popüler 101 oyun terapisi tekniği* içinde (ss. 36-39). (N. C. Maral, Çev.) Ankara: Nobel Yaşam.
- Eren-Gümüş, A. (2016). Sosyal kaygının benlik saygısına ve işlevsel olmayan tutumlara göre yordanması. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 3(26), 63-75.
- Erkan, Z., Güçray, S. ve Çam, S. (2002). Ergenlerin sosyal kaygı düzeylerinin ana baba tutumları ve cinsiyet açısından incelenmesi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(10), 64-75.
- Gençer, A. A. ve Aksoy, A. B. (2016). Anne çocuk etkileşiminde farklı bir yaklaşım: Theraplay oyun terapisi. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar-Current Approaches in Psychiatry*, 8(3), 244-254.
- Gürleyen, B. (2016). *Mentalization and symbolization and symbolization in psychodynamic play therapy process: An empirical investigation of the effect of mentalizing interventions on symbolic play and mentalization* (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Halmatov, S. (2017). *Oyun terapisinde pratik teknikler*. Ankara: Pegem Akademi.
- Karasar, N. (2009). *Bilimsel araştırma yöntemi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Kaya, A. ve Saçkes, M. (2012). Benlik saygısı geliştirme programının ilköğretim 8. Sınıf öğrencilerinin benlik saygısı düzeylerine etkisi. S. Erkan ve A. Kaya (Ed.), *Deneyel olarak sınanmış grupla psikolojik danışma ve rehberlik programları I* içinde (ss. 149-228). Ankara: Pegem Akademi.
- Knell, S. M. (2013). Bilişsel davranışçı oyun terapisi. C. E. Schaefer (Ed.), *Oyun terapisinin temelleri içinde* (ss. 313-328). (B.T. Özkaya, Çev.) Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Koçkaya, S. (2016). *Okul öncesi çocuklarının çekingenlik davranışları üzerine oyun terapisi uygulamalarının etkisi* (Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- La Greca, A. M., Dandes, S. K., Wick, P., Shaw, K. ve Stone, W. L. (1988). Development of the social anxiety scale for children: Reliability and concurrent validity. *Journal of Clinical Child Psychology*, 17(1), 84-91.
- Landreth, G. L. (2012). *Play therapy: The art of the relationship*. New York: Routledge.
- Leblanc, M. ve Ritchie, M. (2001). A meta-analysis of play therapy outcomes. *Counselling Psychology Quarterly*, 14(2), 149-163.
- Liberman, J. M. (2015). *Masal terapi*. (Çev: İ. Erdener). İstanbul: Doğan Novus.
- Linden, C. (2017a). Ağırıklar ve balonlar. H. G. Kadusan ve C. E. Schaefer (Ed.), *En popüler 101 oyun terapisi tekniği* içinde (ss. 102-106). (N. C. Maral, Çev.) Ankara: Nobel Yaşam.
- Linden, C. (2017b). Lensler. H. G. Kadusan ve C. E. Schaefer (Ed.), *En popüler 101 oyun terapisi tekniği* içinde (ss. 270-274). (N. C. Maral, Çev.) Ankara: Nobel Yaşam.
- Özyürek, A. ve Demiray, K. (2010). Yurtta ve ailesi yanında kalan ortaöğretim öğrencilerinin kaygı düzeylerinin karşılaştırılması. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 11(2), 247-256.
- Rahmani, P. ve Moheb, N. (2010). The effectiveness of clay therapy and narrative therapy on anxiety of pre-school children: A comparative study. *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 5, 23-27.
- Robinson, S. (2011). What play therapists do within the therapeutic relationship of humanistic/non-directive play therapy. *Pastoral Care in Education Aquatic Insects*, 29(3), 207-220.
- Saltık, N. (2018). *Kadın konukerlerinde kalan çocuklarda oyun terapisinin sosyal beceri ve problem davranışlara etkisinin incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Sapmaz, F. (2011). *Bilişsel davranışçı yaklaşıma dayalı grupla psikolojik danışmanın sosyal anksiyete, reddedilme duyarlılığı ve kişilerarası duyarlılık üzerine etkisi* (Doktora Tezi). Sakarya Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Sakarya.
- Schaefer, C. E. ve Drewes, A. A. (2010). The therapeutic powers of play and play therapy. A. A. Drewes ve C. E. Schaefer (Eds.), *In School based play therapy* (pp. 3-16). New Jersey: John Wiley & Sons, Inc.
- Schaefer, C. E. ve Drewes, A. A. (2013). Oyunun ve oyun terapisinin terapötik güçleri. C. E. Schaefer (Ed.), *Oyun terapisinin temelleri içinde* (ss. 15-25). (B.T. Özkaya, Çev.) Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

- Schottelkorb, A. A., Swan K. L., Jahn, L., Haas, S. ve Hacker, J. (2015). Effectiveness of play therapy on problematic behaviors of preschool children with somatization. *Journal of Child and Adolescent Counseling*, 1(1), 3-16.
- Sertelin-Mercan, Ç. (2007). *Bilişsel davranışçı yaklaşımla bütünleştirilmiş sosyal beceri eğitiminin ergenlerin sosyal kaygı düzeyine etkisi* (Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Sezici, E. (2013). *Okul öncesi çocuklarda oyun terapisinin sosyal yetkinlik ve davranış yönetimine etkisi* (Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Shen, Y. J. (2002). Short-term group play therapy with Chinese earthquake victims: Effects on anxiety, depression and adjustment. *International Journal of Play Therapy*, 11(1), 43-63.
- Sprague, D. G. (2017). Kuklalarla psikodrama. H. G. Kadusan ve C. E. Schaefer (Ed.), *En popüler 101 oyun terapisi tekniği* içinde (ss. 237-241). (N. C. Maral, Çev.) Ankara: Nobel Yaşam.
- Stickney, E. M. (2017). Nasıl yapıyorum? Kişisel değerlendirme tekniği. H. G. Kadusan ve C. E. Schaefer (Ed.), *En popüler 101 oyun terapisi tekniği* içinde (ss. 123-125). (N. C. Maral, Çev.) Ankara: Nobel Yaşam.
- Sümer, Z. H. (2012). Sosyal beceri eğitiminin ilköğretim öğrencilerinin algılanan sosyal beceri boyutlarına ve sosyometrik statülerine etkisi. S. Erkan ve A. Kaya (Ed.), *Deneyisel olarak sınanmış grupla psikolojik danışma ve rehberlik programları I* içinde (ss. 1-41). Ankara: Pegem Akademi.
- Teber, M. (2015). *Çocuk merkezli oyun terapisinin çocuklarda görülen davranış sorunlarının çözümüne etkisi* (Yüksek Lisans Tezi). Hasan Kalyoncu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep.
- Wakaba, Y. (1983). Group play therapy for Japanese children who stutter. *Journal of Fluency Disorders*, 8, 93-118.
- Yazman, Ü. (t.y). *Başarı için sosyal fobiyi yenmek şart*. Erişim: 15 Ekim 2017, <http://www.kigem.com/basari-icin-sosyal-fobiyi-yenmek-sart.html>
- Yerlikaya, Z. (2011). *Sosyal fobi ve bir psikodrama uygulaması*. Erişim: 10 Ekim 2017, <http://www.terapiportali.com/?page=blogpost&yid=128&url=sosyal-fobi-ve-psikodrama-terapisi>
- Yıldız, C. (2015). *Oyun terapisiyle bütünleştirilmiş grup terapisinin çocukların utangaçlık düzeylerine etkisi* (Yüksek Lisans Tezi). Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Yılmaz, G. (2013). *Ergenlerde mobil telefon bağımlılığının sosyal anksiyeteye etkisinin bazı değişkenlere göre incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Yılmaz, B. Ş. ve Duy, B. (2013). Psiko-eğitim uygulamasının kız öğrencilerin benlik saygısı ve akılcı olmayan inançları üzerine etkisi. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 4(39), 68-81.
- Zorlu, A. (2016). *Yönlendirici olmayan oyun terapisinin dikkat eksikliği hiperaktivite bozukluğu belirtili çocukların duyu ve davranışları üzerindeki etkisinin incelenmesi* (Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

EXTENDED ABSTRACT

Social anxiety is a kind of anxiety which the child lives through and should be seen considerable. Social anxiety is related to fear of negative evaluation and distress in social environments (Albano, DiBartolo, Heimberg, & Barlow, 1995, p. 398). Developmental studies on children have shown that social anxiety is an important form of anxiety that starts in primary school and continues in adolescence. (Demir, Eralp-Demir, Türksoy, Özmen, & Uysal, 2000, p. 43). To Eren-Gümüş (2016, p. 64), having a social anxiety problem and the failure to resolve this problem has a significant impact on child's future life. Early detection of this problem will be more helpful in helping both short and effective psychological assistance in the early period.

In studies conducted with children with high levels of social anxiety, cognitive behavioral treatment methods and game therapy techniques can give positive results (Baggerly, 2004, p. 31; Knell, 2013, p. 324; Sezici, 2013, p. 58). With play therapy children who have high levels of anxiety will be able to express themselves in a safe environment, experience the behaviors they are concerned with and gain positive behaviors (Doğanay, 1998, p. 1).

In this study, group psychological counseling sessions integrated with play therapy were applied to the group of primary school students who had social anxiety. At the end of the research, the effectiveness of the sessions will be determined. Thus, it is thought that through the sessions, students' social anxiety levels will be reduced and thus students will contribute to their academic, social and emotional development.

The aim of this study is to search the effect of group counselling integrated with play therapy on the levels of social anxiety of primary school students. Hypothesis developed for this purpose have been tested.

In this study, experimental design with pretest-posttest control group was used. The experimental group had group counseling sessions integrated with play therapy. The independent variable of the study

is psychological group counseling sessions integrated with play therapy and the dependent variable is the social anxiety levels of the primary school students.

The study population is the fourth grade students of a primary school in the 2017-2018 academic year in the Selcuklu district of Konya. ÇSAÖ-Y (Demir et al, 2000) was applied to the students in the study population. Both experimental group and control group consist of students, four girls and four boys for each, who were assigned by neutral neutral assignment among the students who have the highest level of social anxiety.

In order to obtain socio-demographic information about the students, Personal Information Form and to determine socio-demographic information Social Anxiety Scale for Children-Revised Form (ÇSAÖ-Y) were used. The reliability and validity study of ÇSAÖ-Y was conducted by Demir et al (2000, p. 42). In this scale; with 18 questions, five-point likert type and depends on self-report, the score is between 18-90. ÇSAÖ-Y is seen as a valid and reliable tool for measuring social anxiety of children and adolescents.

In order to determine the research subjects, all of the students in the study population were administered ÇSAÖ-Y as a pre-test. Accordingly, the lowest score obtained from the scale was 19 and the highest score was 80. Taking the expert opinion who developed the scale, the students who took 59 points and above formed the nose of the study. According to the information in the personal information form, the opinions of the class teachers and the families, 16 students with high social anxiety level were determined. The students were randomly assigned to the experimental and control groups. As a result, eight students in experimental group (four girls, four boys) and eight students (four girls, four boys) in control groups were included.

The experimental group was applied group psychological counseling sessions integrated with play therapy by the researcher. On the creation of sessions, play therapy and group sessions based on cognitive behavioral approach were benefited (Koçkaya, 2016, p. 37; Sapmaz, 2011, p. 10; Sertelin-Mercan, 2007, p. 100; Sezici, 2013, p. 58; Yıldız, 2015, p. 24). Besides, the age and developmental characteristics of the students were taken into consideration. Each session was administered as 40 minutes once a week for two months. After completion of the sessions, the posttest was applied to the experimental and control groups. Six months after the study, experimental group students were followed-up.

As a result of the analysis of the data, no statistically significant difference was found between either pre-test scores of the experimental and control groups or the pretest and posttest scores of the experimental groups. A statistically significant difference was found between both pretest and posttest scores of the experimental group and the posttest scores of the experimental and control groups. Also, significant difference was found between the pretest scores and the follow-up test scores of the experimental group.

In this study, it was seen that play therapy reduced the social anxiety level in a short time and the research findings were consistent with the results of other studies in the literature. As a result of the individual interviews conducted with the mothers of students and the class teachers of students, it was noticed that they contributed to the students. In the research, in the personal assessments of students, it is seen that there is stability in decreasing the social anxiety of students. Besides, this difference is confirmed by the scores obtained from the posttest. The existence of the difference between the pretest and the follow-up test also proves the long-term effect of the study and the effectiveness of the study.

Within the research, a placebo control group can be created and activities that are not related to social anxiety can be done and the results can be compared. Play therapy sessions can be applied to a larger sample and to different groups. Play therapy sessions can be performed individually and the results are comparable.

Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının Yaratıcı Dramanın Bir Öğretim Yöntemi Olarak Kullanımına İlişkin Görüşleri¹

Feyzullah EZER² ve Ülkü ULUKAYA-ÖTELEŞ³

Öz

Bu çalışma, Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının Sosyal bilgiler dersinde yaratıcı dramanın bir öğretim yöntemi olarak kullanımına ilişkin görüşlerinin ortaya konulmasını amaçlamaktadır. Araştırmanın çalışma grubunu, 2016-2017 eğitim-öğretim yılında Doğu Anadolu bölgesinde bir devlet üniversitesinin, Eğitim Fakültesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Sosyal Bilgiler Öğretmenliği Anabilim Dalı'nda eğitim gören 4. sınıf 42 öğretmen adayı oluşturmaktadır. Veri toplama aracı olarak görüşme tekniğinin kullanıldığı bu araştırmada, verilerinin çözümlenmesinde içerik analizi ve betimsel analiz tekniği kullanılmıştır. Araştırmada veri toplama aracı olarak araştırmacı tarafından geliştirilen yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Araştırma neticesinde elde edilen genel bulgular öğretmen adaylarının yaratıcı drama kavramına ilişkin tanımlarının farklılaştığını göstermektedir. Öğretmen adaylarının çoğunluğu yaratıcı dramayı doğaçlamaya dayalı gösteri yöntemi olarak tanımlamıştır. Araştırmadan elde edilen diğer bulgular öğretmen adaylarının Sosyal bilgiler dersinde yaratıcı drama yönteminin kullanılması yönünde büyük oranda olumlu bir tutuma sahip olduğunu ve yaratıcı drama yöntemi konusunda aldıkları eğitimi yeterli görmediğini de ortaya koymaktadır. Aynı zamanda öğretmen adayları yaratıcı drama yöntemini meslek hayatlarında uygularken çeşitli sorunlarla karşılaşabileceğini belirtmişlerdir. Son olarak bulgular öğretmen adaylarının büyük çoğunluğunun meslek hayatlarına başladıklarında bu yöntemi kullanmak istediklerini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal bilgiler, Drama yöntemi, Öğretmen adayları

Social Studies Teacher Candidates' Views on the Usage of Creative Drama as a Method of Teaching

Abstract

The purpose of this study is to explore the candidates' views for teachers of social sciences on the usage of creative drama as a method of teaching in social sciences. The research team consists of 42 teacher candidates of 4th grade students studying at the Faculty of Turkish Language and Social Sciences of Eastern Anatolia State University in 2016-2017 academic year. The semi-structured questionnaire which was made up by the researcher and content analysis methods were used as data collecting tool in this research. The general results obtained as a result of the study shows that teachers candidates' concept of creative drama are different. Most of teacher candidates identified creative drama as an improvisation-based demonstration method. According to other results of the study teachers have a great positive attitude towards using creative drama in the social sciences. At the same time, teacher candidates stated that they may come across with various problems when applying the method of creative drama in their professional life. In conclusion the results show that most of teacher candidates want to use this method when they begin their professional life.

Key Words: Social studies, Drama method, Teacher candidates

Atıf İçin / Please Cite As:

Ezer, F. ve Ulukaya-Öteleş, Ü. (2020). Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının yaratıcı dramanın bir öğretim yöntemi olarak kullanımına ilişkin görüşleri. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(2), 709-718.

Geliş Tarihi / Received Date: 20.01.2019

Kabul Tarihi / Accepted Date: 23.10.2019

¹ Bu çalışmanın özet metni VI Uluslararası Sosyal Bilgiler Eğitimi Sempozyumunda sunulmuştur.

² Dr. Öğr Üyesi - Fırat Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Türkiye, fezer@firat.edu.tr
ORCID: 0000-0002-5862- 8541

³ Dr. Öğr Üyesi - Muş Alparslan Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Türkiye, u.ulukaya@alparslan.edu.tr
ORCID: 0000-0002-5780-2034

Giriş

Sosyal bilgiler dersi eğitim programı incelediğimizde yapılandırmacı anlayış doğrultusunda şekillendiği görülebilir (Bilgili, 2006, s.7). Yapılandırmacı yaklaşım, öğrenme-öğretme sürecinin merkezine öğrenen bireyleri yerleştiren böylece bireylerin tüm öğrenme-öğretme süreci boyunca aktif bir katılımcı olabilmesini destekleyen modern bir yaklaşımdır (Chen, 2003, s. 21). Bu yaklaşımda öğretmenden eğitim-öğretim sürecine rehberlik etmesi, bireyin bilgiyi etkili bir şekilde kazanmasına ve hayatta uygulamasına basamak oluşturması beklenilmektedir. Yapılandırmacı yaklaşımı benimseyen öğretmen, öğrenme ortamlarındaki mutlak otorite değil, öğrenen bireylerin yeni bilgileri keşfedip öğrenmesinde ve anlamlandırmasında onları destekleyen, hata ve eksiklerini fark ederek gidermelerinde rehberlik eden kişi olarak görülmektedir (Şimşek, 2009, s.126).

Sosyal Bilgiler dersi bilişsel yönü ağır basan bir derstir. Bu derste sadece geleneksel öğretim yöntem ve tekniklerinin kullanılması bireyde yaşantı oluşturmaya engel teşkil etmektedir. Oysaki yapılandırmacı eğitimin temelinde bireyin öğrenmede aktif rol alması anlayışı hâkimdir (Ömeroğlu, Ersoy, Şahin, Kandır ve Turla, 2003, s. 21-22). Yeni Sosyal Bilgiler Programı yapılandırmacı yaklaşıma göre hazırlanarak öğrencinin bilgiyi oluşturduğu buluş, araştırma-inceleme stratejilerinin uygulanması, buna göre yöntem ve tekniklerin kullanılmasını savunmaktadır (Koçoğlu, 2017, s. 2). Bu yöntemlerden biri olan drama yöntemi, yaparak, yaşayarak öğrenme süreci açısından en etkili yöntemlerden biridir (Aykaç ve Çetinkaya, 2013, s. 302).

Dramanın birçok çeşit ve tanımı mevcuttur. Bunlar içinde yaratıcı drama, eğitici drama, psikodrama ve sosyodrama çeşitleri en fazla kullanılan drama çeşitleridir (Karadağ ve Çalışkan, 2008, s. 50). Drama kelimesinin kökü olan dran kelimesi ile aynı anlama gelen devinim sözcüğü zaman içinde durum değiştirmek anlamına gelmektedir. Ciddi dinsel törenler için kullanılan dromenan kelimesinin kullanılması bağlamında dran sözcüğü bir şeyi yapmaya çalışmak anlamında da kullanılır. Bu bilgiler ışığında drama, bir ya da birçok kişinin birbirleriyle, tabiatla ya da başka varlıklarla etkileşime girerek onların bütün yaşam durumlarını geniş ölçüde içeren faaliyetler şeklinde tanımlanabilir (Adıgüzel, 2014, s.1). Yaratıcı drama ise, “Bir grupla grup üyelerinin yaşantılarından yola çıkarak, bir amacın, düşüncenin, doğaçlama, rol oynama gibi tekniklerden yararlanarak canlandırılmasıdır” (Adıgüzel, 2015, s. 56).

San’a göre ise yaratıcı drama; doğaçlama, rol oynama vb. tiyatro ya da drama tekniklerinden yararlanılarak, bir grup çalışması içinde, bireylerin bir yaşantıyı, bir olayı, bir fikri, bir eğitim ünitesini, kimi zaman da soyut bir kavramı ya da davranışı, eski bilişsel örüntülerin yeniden düzenlenmesi yoluyla ve gözlem, deneyim, yaşantıların gözden geçirildiği “oyunsu” süreçlerde anlamlandırılması, canlandırılmasıdır (San, 1996, s. 149). Diğer bir tanıma göre ise; bir öğretim yöntemi, sanat eğitimi alanı ve bir disiplin olarak bireylerin 2000’li yıllarda kendini rahatça ifade edebilen, yaratıcı, grup çalışmalarına açık kişiler olmalarını sağlayacak bir yaklaşımdır (Üstündağ, 1996, s.19).

Tekerek “Yaratıcı Dramanın Özgürlüğü, Alışkanlıkların Kalıpları ve Bir Uygulama Örneği” adlı çalışmasında yaratıcı dramayı bireyin özgüven kazanmasında ve kendini var etmesinde işlevsel olan, somuttan soyuta ya da soyuttan somuta ilerleyen süreçte yaratıcılık, düş gücü, ortak hareket etme, organizasyon, empati, iç disiplin, özgürlük ve saygı gibi insani değerleri geliştirerek önemli katkılar sağlayan bir yaşantı olarak tanımlamıştır (Tanrıseven ve Aykaç, 2013, s.332).

Yaratıcı drama çalışmalarını sadece öğrenciye bir takım bilgileri kavratmaya çalışan bir yaklaşım olarak düşünmek eksik olacaktır. Buna ilaveten yaratıcı drama öğrencinin toplumsallaşmasına, kendisine olan güveninin artmasına yardımcı olabilmektedir. (Gönen ve Dalkılıç, 2000, s. 75).Yaratıcı drama çalışmaları örgün eğitimin her basamağında, yaygın eğitimde de dersler içinde ve bir öğretim yöntemi olarak yer almaktadır (San, 1996). Yaratıcı drama, bireyin dil kullanım alanlarını ve niteliğini de genişletebilmektedir. Kendi içinde bir dil biçimi olan yaratıcı drama, öğrencilere, kendi ve başkalarına karşı eleştirel yaklaşma olanağı sunar (Aytaç ve Çetinkaya, 2013, s. 675). Soyut kavramların yoğunlukta olduğu Sosyal bilgiler dersinde drama yönteminin kullanılması başarıyı artırmada önemli bir role sahiptir (Kara ve Çam, 2007, s. 152). Bununla birlikte yaratıcı drama, çocuklara erişemeyecekleri durumları yaşama ve öğrenme imkânı tanımaktadır (Çalışkan ve Karadağ, 2005). Yaratıcı drama çalışmaları sırasında öğrenci duygu ve düşüncelerini rahatça ifade edebilmekte ve duygularının ayırımına varabilme yetisi kazanabilmektedir (Dirim, 1998, s.35).

Öğrenciler açısından bu denli öneme sahip olan bu derse yönelik öğretmen adaylarının görüşleri çok önemlidir. Yaratıcı drama yönteminin eğitim-öğretim sürecinde kullanma kararını öğretmen vermektedir.

Öğretmen adaylarının bu yönetime ilişkin olumsuz tutumları varsa sebebi tespit edilmeli gerekli çalışmalar yapılmalıdır. Bu bağlamda araştırmanın amacı yaratıcı drama yönteminin etkililiğine ilişkin öğretmen adaylarının görüşlerinin alınmasıdır.

Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın genel amacı, Sosyal Bilgiler Eğitimi Ana Bilim Dalı'nda öğrenim gören 4. sınıf öğretmen adaylarının yaratıcı drama yöntemine ilişkin görüşlerinin değerlendirilmesidir. Bu genel amaç doğrultusunda aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:

1. Sosyal Bilgiler Öğretmenliği Bölümünde öğrenim gören öğretmen adaylarının yaratıcı drama yönteminin ne olduğu hakkındaki görüşleri nelerdir?
2. Sosyal Bilgiler Öğretmenliği Bölümünde öğrenim gören öğretmen adaylarının yaratıcı dramanın Sosyal bilgiler dersinde kullanılmasına ilişkin görüşleri nelerdir?
3. Sosyal Bilgiler Öğretmenliği Bölümünde öğrenim gören öğretmen adaylarının yaratıcı drama yöntemine yönelik yeterlilik algıları hakkındaki görüşleri nelerdir?
4. Sosyal Bilgiler Öğretmenliği Bölümünde öğrenim gören öğretmen adaylarının drama yöntemini uygulamada karşılaşılabilecekleri problemlere yönelik görüşleri nelerdir?
5. Sosyal Bilgiler Öğretmenliği Bölümünde öğrenim gören öğretmen adaylarının drama yönteminin Sosyal bilgiler dersinde uygulanmasına yönelik görüşleri nelerdir?

Yöntem

Bu araştırmada, nitel araştırma yöntemlerinden görüşme tekniği kullanılmıştır. Nitel araştırmada kapsamında yer alan görüşme farklı sınıflara ayrılmaktadır. Bunlar; yapılandırılmış, yarı-yapılandırılmış ve yapılandırılmamış görüşmedir. İlgili araştırmanın verileri görüşme türlerinden yarı yapılandırılmış görüşme tekniği ile toplanmıştır. Yapılandırılmış ve yapılandırılmamış görüşmeler arasında yer alan görüşme yarı yapılandırılmış görüşmedir (Karasar, 2007, s. 168).

Çalışma Grubu

İlgili araştırmanın çalışma grubu belirlenirken amaçlı örnekleme yöntemleri içinde yer alan ölçüt örnekleme yönteminden yararlanılmıştır. Ölçüt örnekleme yönteminde ilgili problemin özelliklerini yansıtan durum, kişi olay ya da nesnelere yararlanılmaktadır (Büyüköztürk, Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel, 2009). Araştırmada, uygulamanın yapılacağı bireylerin seçiminde araştırmacı tarafından belirlenen temel ölçüt, Sosyal bilgiler öğretmenliği bölümünde öğrenim görüp drama dersini almış öğrencilerin seçilmesidir. Çünkü bu araştırmada Sosyal Bilgiler öğretmen adaylarının yaratıcı drama ile ilgili görüşlerinin belirlenmesi amaçlanmaktadır. Bu bağlamda da araştırmanın çalışma grubu 2016-2017 eğitim-öğretim yılında Doğu Anadolu bölgesinde bir devlet üniversitesinin, Eğitim Fakültesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Sosyal Bilgiler Öğretmenliği Anabilim Dalı'nda eğitim gören 4. sınıf 42 öğretmen adayı oluşturmaktadır. Her bir öğretmen adayı 1'den 42 kadar G.1 (Görüşmeci 1), G.5 (Görüşmeci 5) gibi kodlar kullanılarak tanımlanmıştır.

Tablo 1. Araştırmaya Katılan Öğretmen Adaylarının Cinsiyete Göre Dağılımı

	N	%
Kız	18	42.8
Erkek	24	57.1
Toplam	42	100

Veri Toplama Araçları

Veri toplama aracı olarak araştırmacı tarafından oluşturulan yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Formu oluşturan soruların anlaşılır olması, yönlendirici ve yanıltıcı olmamasına dikkat edilmiştir. Sosyal Bilgiler öğretmen adaylarının yaratıcı drama yönteminin etkililiğine ilişkin görüşlerinin belirlenmesi amacıyla hazırlanan görüşme formunda 5 soru maddesi yer almaktadır. Sorular hazırlanırken ilgili konuya ilişkin literatür taranmış ve konuyla ilgili önemli hususlar belirlenmiştir. Hazırlanan görüşme formunun amaca ne derece hizmet ettiği, anlaşılabilirliği ve uygulanabilirliğini kontrol etmek amacıyla, 2 alan uzmanı ve 2 ölçme değerlendirme uzmanının görüşlerinden yararlanılmıştır. Oluşturulan soruların

güvenirliliğini sağlamak amacıyla Miles ve Huberman (1994) tarafından önerilen güvenilirlik formülü kullanılmıştır. Bu bağlamda öğretmen adaylarının verdiği cevaplar, araştırmacı tarafından kodlanmış, bununla birlikte kodlanan tüm veriler okunarak, o kodun temelde ne ifade ettiği tespit edilmeye çalışılmıştır. Oluşturulan kodlar, kategorilere ayrılıp, araştırmanın temaları belirlenmiştir. Çalışmanın devamında araştırmacı ve uzmanın kodlama sisteminde yer alan ortak ve farklı görüşler tespit edilmiştir. “Görüş farklılığının görüldüğü kodlarda, araştırmacının kodu kabul edilmiştir. Bu çalışma sürecinin devamında görüş ayrılığının ve görüş birliğinin sağlandığı kodlar belirlenmiştir, Miles ve Huberman’ın (1994) P (Uzlaşma Yüzdesi) = $\frac{Na \text{ (Görüş Birliği)}}{Na \text{ (Görüş Birliği)} + Nd \text{ (Görüş Ayrılığı)}} \times 100$ formülünden yararlanılarak kodlayıcılar arası güvenilirlik hesaplanmış ve güvenilirlik P=% 83 bulunmuştur.

Veri Toplama Süreci

Araştırma verilerine öğretmen adaylarının görüşme formunda yer alan sorulara verdikleri yanıtla doğrultunda ulaşılmıştır. Adaylarla sessiz bir ortamda ortalama olarak 15- 20 dk süren görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Öğretmen adaylarına görüşme sürecini başlatmadan önce araştırmanın amacı ve ulaşılan verilerin hangi amaçla toplandığı ve nerelerde kullanılacağı hususunda bilgi verilmiştir. Katılımcılardan görüşmelerin kayıt edilmesi konusunda izin alınmıştır.

Verilerin Analizi

Araştırma kapsamında elde veriler betimsel analiz ve içerik analiz yöntemiyle incelenmiştir. Betimsel analiz; ulaşılan verilerin, önceden oluşturulan temalar çerçevesinde yorumlandığı ve görüşmecilerin belirli bir konuya yönelik duygu ve düşüncelerini yansıtan ifadelerden doğrudan yararlandığı analiz tekniğidir (Yıldırım ve Şimşek, 2005). Çalışma doğrultusunda görüşme formundan elde edilen veriler incelenmiş ve bu kapsamda da kodlamalar oluşturulmuştur. Kodlamalar esas alınarak temalar (kategoriler) ortaya çıkarılarak betimsel ve içerik analizleri yapılmıştır. Güvenirlik hesaplaması için, Miles ve Huberman (1994) tarafından önerilen güvenilirlik formülünde [Güvenirlik = $\frac{\text{Görüş Birliği}}{\text{Görüş Birliği} + \text{Görüş Ayrılığı}}$] yararlanılmıştır. Araştırmacıların %85 ve üstünde ortak düşünceye sahip olduğu noktalar; yaratıcı drama etkinliklerine dair tanımlamaları, yaratıcı drama yönteminin Sosyal bilgiler dersinde kullanılıp/kullanılmaması yönündeki fikirleri, yaratıcı drama konusunda yeterlilik düzeyleri, yaratıcı dramanın sınıf ortamında uygulanmasında karşılaşılabilecekleri problemler ve son olarak göreve başladıklarında yaratıcı dramayı Sosyal bilgiler dersinde uygulayıp/uygulamayacaklarına ilişkin bulguları gösteren tablo hazırlanmıştır.

Tablo 2. Miles ve Huberman Güvenirlik Hesaplaması Doğrultusunda Sorulan Güvenirlik Puanları

Soru	P
1	85
2	90
3	85
4	80
5	80

Bulgular

Bu bölümde, öğretmen adaylarının Sosyal bilgiler dersi öğretiminde yaratıcı drama yönteminin etkililiğine ilişkin görüşleri genel başlıklar halinde temalara ve verilen ortak cevaplar doğrultusunda alt temalara dönüştürüldükten sonra frekans değerleri bulunmuş ve tablolar halinde sunulmuştur.

Yaratıcı drama yönteminin tanımı

Araştırmaya katılan 42 öğretmen adayının yaratıcı drama yöntemine yönelik tanımlarının farklılaştığı görülmüştür. Öğretmen adaylarının verdiği cevaplar gruplanıp alt temalar oluşturularak tablo halinde sunulmuştur.

Tablo 3. *Sizce Yaratıcı Drama Yöntemi Nedir? Sorusuna Yönelik Öğretmen Adaylarının Görüşleri*

1. TEMA: Yaratıcı drama yönteminin tanımı	
<i>Alt Temalar</i>	<i>f</i>
G.1 Doğaçlamaya dayalı gösteri yöntemi	11
G.2 Eğitim-öğretim ortamında simülasyon	7
G.3 Aktif katılıma dayalı yöntem	6
G.4 Eğitimde kullanılan tekniklerden biri	5
G.5 Oyun Oynama, Canlandırma	5
G.6 Yaparak, yaşayarak öğrenme	4
G.7 Etkili bir iletişim	4
Toplam	42

Adayların görüşleri değerlendirildiğinde, Yaratıcı drama yöntemini farklı şekillerde tanımladıkları görülmektedir. Adaylar yaratıcı dramayı doğaçlamaya dayalı, aktif katılımı destekleyen, oyun oynayarak öğrenme fırsatı sunan, etkili iletişime izin veren, eğitim-öğretim sürecindeki önemli tekniklerden biri olarak tanımlamaktadır. Adayların yaratıcı drama tanımları şu şekilde örneklendirilebilir:

“Yaratıcı drama bireylerin tecrübelerinden hareket ederek bir konu, olay veyahut düşünceyi doğaçlama yaparak ya da rol oynama etkinliğiyle canlandırmasıdır” (G3).

“Doğaçlama olan, planlı ve programlı olmayan bir eğitim-öğretim yöntemidir” (G1).

Yaratıcı drama yönteminin Sosyal bilgiler öğretiminde kullanılması

Araştırmaya katılan öğretmen adaylarının yaratıcı drama yönteminin Sosyal bilgiler öğretiminde kullanılıp/kullanılmasına yönelik görüşlerinin farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Öğretmen adaylarını verdiği cevaplar gruplanıp alt temalar oluşturularak tablo halinde sunulmuştur.

Tablo 4. *Yaratıcı Drama Yönteminin Sosyal Bilgiler Öğretiminde Kullanılmasına İlişkin Öğretmen Adaylarının Görüşleri*

2. TEMA: Yaratıcı drama yönteminin Sosyal Bilgiler öğretiminde kullanılması	
<i>Alt Temalar</i>	<i>f</i>
Evet G.1 Kalıcı öğrenmeye katkı sağlar	9
G.2 Soyut konuları somutlaştırır	7
G.3 Derse aktif katılımı sağlar	6
G.4 Hayal gücünü destekler	5
G.5 Sosyal, duygusal gelişimi destekler	5
G.6 Özgüveni artırır	3
Hayır G.7 Müfredat program yetişmeyebilir	4
G.8 Sınıfkontrolünderunuyaşayabilirim	3
Toplam	42

Araştırmaya katılan Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının 35’i yaratıcı dramanın Sosyal bilgiler dersinde kullanılması yönünde görüş bildirmiştir. Olumlu yönde görüş bildiren adaylar dramanın kalıcı öğrenmeye katkı sağladığı, soyut konuları somutlaştırdığı, derste aktif katılımı sağladığı, hayal gücünü, sosyal-duygusal gelişimi desteklediği ve özgüveni artırdığını ifade etmiştir. 7 aday yaratıcı dramanın Sosyal bilgilerde dersinde kullanılması durumunda müfredat programın yetişmeyeceğini ve yaratıcı drama etkinliğinin sınıfta kaosa sebep olacağını belirtmiştir. Öğretmen adaylarının görüşleri genel olarak değerlendirildiğinde Sosyal bilgiler dersinde yaratıcı dramanın kullanılmasına olumlu yönde baktıkları söylenebilir. Fakat 7 öğretmen adayının ifadeleri, adaylarımızın müfredat programına sıkı bağlılığını buna ilaveten sınıf yönetimi konusunda da kendilerini yetersiz gördüklerini ortaya koymaktadır. Bu duruna ilişkin öğretmen adaylarının görüşleri şu şekilde örneklendirilebilir:

“Sosyal bilgiler dersinin içeriğinin öğrenciye, sunuş yoluyla ve öğretmen merkezli yöntemlerle verilmesi öğrenmenin kalıcılığını olumsuz etkilemektedir. Fakat drama yöntemiyle canlandırılan konular öğrencinin derse aktif katılımını sağladığı için öğrenmede de kalıcılığı artırmaktadır” (G7).

“Yaratıcı drama yöntemini sınıf içerisinde uygularken tüm öğrencilerin kontrolünü sağlamada yetersiz kalabilirim çünkü öğrencilerin tamamını sürece dahil etmek mümkün değil bu sorun sınıf ortamında kaosa sebep olabilir“(G3).

Yaratıcı drama yönteminin kullanılmasında öğretmen adaylarının yeterlilikleri

Araştırmaya katılan 42 öğretmen adayının yaratıcı drama yöntemini uygulamaya yönelik yeterlilik algısını gösteren bulgular gruplanıp alt temalar oluşturularak tablo halinde sunulmuştur.

Tablo 5. Yaratıcı Drama Yöntemi İlerde Derslerde Uygulamada Kendinizi Ne Derece Yeterli Buluyorsunuz?

3. TEMA: Yaratıcı drama yöntemini uygulaya yönelik yeterlilik algıları	
Alt Temalar	f
G.1 Bu yöntemi uygulamada yeterli bilgiye sahip olduğumu düşünmüyorum	31
G.2 Drama sürecini yönetmede yetersiz olabilirim	11
Toplam	42

Adayların verdikleri yanıtlar değerlendirildiğinde, drama yönteminin derste uygulanması hususunda 31 adayın kendini yetersiz olarak ifade ettiği görülmektedir. 42 aday içerinden sadece 11 aday kendini yeterli görmektedir. Bu duruna yönelik öğretmen adaylarının görüşleri şu şekilde örneklendirilebilir:

“Kendimi yeterli bulmuyorum. Üniversitede aldığımız eğitimin süresi çok kısa ve yetersiz. Bunun yanı sıra dersler genellikle teorik düzeyde kalmakta uygulamalar yetersiz. Böylesi bir durumda ileri de öğrencilerime yeterli olacağımı düşünmüyorum“(G5).

“Eğitim fakültelerinin öğretmen adaylarına bu konuda sunduğu imkân kısıtlı. Sadece son sınıfta yarım dönemlik bir ders alıyoruz. Üstelik bu dersin süresi yetersiz ve yoğunlukla öğretim üyeleri dahi bu derse gerekli önemi vermiyor“(G9).

Yaratıcı Drama yönteminin uygulanması sürecinde karşılaşılabilecek problemler

Araştırmaya katılan 42 öğretmen adayı yaratıcı drama yöntemini uygularken çeşitli problemlerle karşılaşabileceği belirtmiştir. Öğretmen adaylarını verdiği cevaplar gruplanıp alt temalar oluşturularak tablo halinde sunulmuştur.

Tablo 6. Drama Yönteminin Uygulanması Sürecinde Ne Gibi Zorluklarla Karşılaşacağınızı Düşünüyorsunuz Ve Bu Zorlukları Çözmek İçin Ne Yapabilirsiniz?

4. TEMA: Yaratıcı Drama yönteminin uygulanması sürecindeki zorluklar	
Alt Temalar	f
G.1 Uygun araç-gereç temini. Okul idaresi ve Millî eğitim müdürlüğüyle işbirliğiyle bu sorun çözülebilir	11
G.2 Sınıf kontrolü. Meslekte tecrübe kazandıkça bu sorun çözülebilir	10
G.3 Sınıf kalabalıkta tüm öğrencilere görev verilemeyebilir. Gruplar halinde drama çalışması ile sorun çözülebilir	10
G.4 Öğrencinin sürece dâhil edilmesi. Öğrenciler cesaretlendirilerek bu sorun çözülebilir	7
G.5 Müfredatı yetiştirmede aksaklıklar yaşanabilir. Süreci iyi planlayarak bu sorun çözülebilir	4
Toplam	42

Tablo 6 incelendiğinde adayların yaratıcı drama sürecinde karşılaşılabileceği sorunlara ilişkin farklı yanıtlar verdiği görülmektedir. Adaylar drama sürecinde karşılaşılabileceği problemler arasında uygun araç-gereç temini, sınıf kontrolü, kalabalık sınıflarda çalışma durumu, öğrencilerinin tümünün drama sürecine dahil edilememesi ve müfredat programının yetişmeme durumunu sıralamışlardır. Bu duruna ilişkin öğretmen adaylarının görüşleri şu şekilde örneklendirilebilir:

“Özellikle disiplin sorunu olacağını ve bu sorunla öğrencilerin birbirinden kopuk, tamamen bağımsız davranacağını düşünüyorum. Bunun yanı sıra yaratıcı drama yönteminde öğrenciler dikkatini asıl konuya vermeyebilir” (G14).

“Ülkemizde her okul aynı imkânlara sahip değil. Göreve başlayacağım okulda drama yönteminin uygulanacağı bir ortam ve araç gereç olmayabilir” (G11).

Yaratıcı drama yönteminin Sosyal bilgiler dersinde uygulanması

Araştırmaya katılan 42 öğretmen adayının meslek hayatlarına başladıklarında yaratıcı drama yöntemini derslerinde uygulayıp/ uygulamayacaklarına ilişkin cevaplar gruplanıp alt temalar oluşturularak tablo halinde sunulmuştur.

Tablo 7. Öğretmen Adaylarının Meslek Hayatlarında Drama Yöntemini Uygulama Konusundaki Görüşleri

5. TEMA: Görev sürecinde yaratıcı drama yönteminin Sosyal bilgiler dersinde uygulamasına ilişkin görüşler	
Alt Temalar	F
Evet G.1.Öğrenmede kalıcılığı sağlayacaktır	9
G.2.Öğrenmeyi somutlaştırma	9
G.3.Öğrencinin aktif katılımını sağlayacaktır	7
G.4. Problem çözme gücünü artırır	5
G.5. Empati becerilerini geliştirebilir disiplin sorunu yaşanabilir	4
Hayır G.6.Sınıf yönetiminde problem yaşanabilir	4
G.7.Müfredat programı yetişmeyebilir	4
Toplam	42

Adaylarımıza yöneltilen göreve başladığınızda drama yöntemini, Sosyal bilgiler dersinde uygulamayı düşünüyor musunuz? Sorusuna öğretmen adaylarımızın büyük çoğunluğunun olumlu yönde görüş bildirdiği görülmektedir. 42 adaydan sadece 8 adayın olumsuz yöne fikir belirttiği görülmektedir. Tablo 7 incelendiğinde adayların olumlu/olumsuz fikirlerini gerekçeleriyle ifade ettiği görülmektedir. Bu duruma yönelik aday görüşleri şu şekilde örneklendirilebilir.

“Kullanmayı düşünüyorum geleneksel yöntem içerisinde yer alan düz anlatım yöntemi ve soru-cevap gibi yöntemlerle Sosyal bilgiler dersi sıkıcı ve verimsiz olacaktır. Ama bu yöntemle öğrencinin keşfetme gücü artacak ve konu kalıcı bir şekilde öğrenebilecektir. Buna ilaveten drama yöntemi sadece öğrenciye değil öğretmene de pek çok katkı sağlayabilir” (G4).

“Sosyal bilgiler dersinin müfredatı incelendiğinde yoğun bir konu alanına sahip olduğu görülebilir. Bu sebepten ötürü konuların belirlenen zamanda bitirilmesine bu yöntem engel olabilir aynı zamanda uygun ortam olmayacağını düşündüğüm için kullanmayacağım”(G1).

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Yaratıcı drama yönteminin etkililiğine ilişkin öğretmen adaylarının fikirlerinin belirlenmeye çalışıldığı araştırmada aşağıdaki bulgulara ulaşılmıştır.

Çalışmada öğretmen adaylarının yaratıcı dramaya yönelik tanımlarının farklılaştığını ve öğretmen adaylarının büyük bir kısmının yaratıcı dramayı bir olayın bir durumun ya da sorunun doğaçlaması olarak gördüğu sonucuna ulaşılmıştır. Elde edilen bulgu adayların, yaratıcı dramanın tanımına yönelik bilgiye sahip olduğunu göstermektedir.

Öğretmen adaylarının yaratıcı drama yönteminin Sosyal bilgiler dersinde kullanılmasına yönelik görüşleri incelendiğinde adayların büyük oranda olumlu bir tutuma sahip olduğu saptanmıştır. Öğrenme ortamlarının zenginleştirilmesi bağlamında bu durumun olumlu olduğu söylenebilir. Aynı zamanda ulaşılan bulgu Güven’in (2012) “İlköğretim 4. ve 5. sınıf Türkçe Derslerinde Drama Yönteminin Kullanılması Üzerine Nitel Bir Çalışma” adlı çalışmasının bulgularını da desteklemektedir. Çalışmada, drama yönteminin sınıf içi etkinliklerde kullanılmasının faydalı olacağı yöntemin öğrencilerin konuları öğrenmesini kolaylaştırabileceği ve kalıcı öğrenmeye katkı sağlayabileceği bulgularına ulaşılmıştır.

Çalışmanın bir başka bulgusu da Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının kendilerini yaratıcı drama yöntemini uygulamada yetersiz bulduğudur. Oysaki öğretmen adayları üniversitelerde, drama dersi almaktadır. Kesici'nin (2014) "Drama Dersine İlişkin Öğretmen Görüşleri" adlı çalışmasında da benzer bulgular elde edilmiştir. İlgili çalışmada da, araştırmaya katılan öğretmen adaylarının önemli bir kısmı bu yöntem konusunda yeterli bir eğitim almadıklarını ve kendilerini, yetersiz hissettiklerini belirtmişlerdir. Bu durum üniversitedeki drama dersi ile öğretim ilke ve yöntemleri dersinin süresi ve veriminin artırılması mecburiyetini de beraberinde getirmektedir.

Yaratıcı drama yönteminin uygulanması sürecinde karşılaşılabilecek problemler hususunda ise adaylarımız farklı yanıtlar vermişlerdir. Öğretmen adaylarının önemli bir kısmı sınıf kontrolünü sağlamada ve araç gereç temini konusunda zorluklar yaşayacağını belirtmişlerdir. Başcı ve Gündoğdu'nun (2011) "Öğretmen Adaylarının Drama Yöntemine İlişkin Tutumları ve Görüşleri: Atatürk Üniversitesi Örneği" adlı araştırmasında da, çalışmaya katılan öğretmen adaylarımız ilgili çalışmamıza katılan öğretmen adaylarımızla özleşen fikirlere sahiptir. Nitekim Başcı ve Gündoğdu'nun çalışmasına katılan öğretmen adaylarının ilgili yöntemle ilişkin örneklendirilmiş görüşünü incelediğimizde "Drama sınıfının olmaması etkinliklerimizi olumsuz etkiledi. Kostümlerde araç ve gereçlerde yetersizlikler vardı" şeklindeki ifadesi bu sonucu destekler niteliktedir.

Çalışma grubumuzu oluşturan öğretmen adaylarımız mesleki hayatlarına başladıklarında drama yöntemini, Sosyal bilgiler dersinde uygulamayı/ uygulamayacağına yönelik soruya çeşitli cevaplar vermiştir. 42 öğretmen adayımızın 34'i bu yöntemi meslek hayatlarında kullanacağını belirtirken 8 öğretmen adayı ise, kullanmayacağını belirtmiştir. Oğuz ve Beldağ'ın (2015) "Sosyal Bilgiler Dersinde Yaratıcı Drama Yönteminin Kullanılmasına İlişkin Öğretmen Adaylarının Görüşleri" adlı çalışmasının bulguları incelendiğinde çalışmamızın bulguları ile örtüşen sonuçlar görülebilmektedir. Mevcut çalışmada da öğretmen adaylarının büyük kısmı bu yöntemi kullanmak istediklerini vurgulanmış fakat bir kısım öğretmen adayı ise bu yöntemin bir takım zorlukları olduğuna vurgu yaparak, kullanılmasında bazı güçlüklerle karşılaşacağını ifade etmiştir.

Öğretmen adaylarının vermiş oldukları cevaplar dikkate alınarak yaratıcı drama yönteminin etkililiğine ilişkin şu önerilerde bulunulabilir:

- Yaratıcı drama yöntemi sınıf ortamını zenginleştiren, öğrenci merkezli bir yöntemdir. Yapılandırıcılığa dayalı olarak hazırlanan Sosyal bilgiler ders programlarında diğer yöntem ve tekniklerin yanı sıra bu yöntem de daha sık yer verilmelidir.
- Öğretmen adaylarımızın büyük çoğunluğunun yaratıcı drama yöntemi hususunda kendini yetersiz bulduğunu ifade etmesi göz önünde bulundurulduğunda, üniversitelerin eğitim fakültelerinde öğretmen adaylarına verilen drama dersi ile öğretim ilke ve yöntemleri dersinin önemi daha iyi anlaşılmaktadır. Bu hususta ise, öğretmen adaylarına verilen ilgili derslerin iyileştirilmesi, zenginleştirilmesi ve uygulamaya ağırlık verilmesi faydalı olabilir.
- Öğretmen adaylarının sınıf kontrolünü sağlamada kendini yetersiz gördüğü anlaşılmıştır. Bu hususta okul deneyimi ve öğretmenlik uygulaması süreci gözden geçirilerek aksaklıklar giderilmeye çalışılmalıdır.

Öğretmen adaylarının müfredat programına sıkı bir bağlılığı görülmektedir. Elbette belirlenen hedefler doğrultusunda kazandırılacak kazanımlar vardır. Fakat tüm kazanımların öğrenciye harfiyen aktarılmasından ziyade öğrencide yaşantı değişikliği oluşturacak şekilde verilmesinin önemli olduğu bilinci öğretmen adaylarına kazandırılmalıdır.

Etik Beyan

"Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının Yaratıcı Dramanın Bir Öğretim Yöntemi Olarak Kullanımına İlişkin Görüşleri" başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir.

Kaynakça

- Adıgüzel, Ö. (2015). *Eğitimde yaratıcı drama* (6. Baskı). Ankara: Pegem Akademi Yayınevi.
- Aykaç, M. ve Adıgüzel, Ö. (2011). Sosyal bilgiler dersinde yaratıcı dramanın yöntem olarak kullanılmasının öğrenci başarısına etkisi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 19(1), 297-314.
- Aykaç, M. ve Çetinkaya, G. (2013). Yaratıcı drama etkinliklerinin türkçe öğretmen adaylarının konuşma becerilerine etkisi. *Turkish Studies*, 8(9), 671-682.
- Bilgili, A. S. (2006). Geçmişten günümüze sosyal bilimler ve sosyal bilgiler. İçinde İ. H. Demircioğlu (Edt.). *Sosyal bilgilerin temelleri* (ss. 3-56.). Ankara: Pegem Yayınları.
- Başçı, Z. ve Gündoğdu K. (2011). Öğretmen adaylarının drama dersine ilişkin tutumları ve görüşleri: Atatürk üniversitesi örneği. *Elementary Education Online*, 10(2), 454-467.
- Büyükköztürk, Ş., Çakmak, E. K., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2008). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Chen, C. (2003). A constructivist approach to teaching; implications in teaching computer networking. information technology. *Learning and Performance Journal*, 21(2), 17-27.
- Dirim, A. (1998). *Okul öncesi eğitiminde yaratıcı drama*. İstanbul: Esin Yayınları.
- Gönen, M ve Dalkılıç, N. U. (2000). *Çocuk eğitiminde drama yöntem ve uygulamalar*. İstanbul: Epsilon Yayıncılık.
- Güven, A. Z. (2012). İlköğretim 4. ve 5. sınıf türkçe derslerinde drama yönteminin kullanılması üzerine nitel bir çalışma. *Cumhuriyet International Journal of Education*, 1(2), 58.
- Kara, Y. ve Çam, F. (2007). Yaratıcı drama yönteminin bazı sosyal becerilerin kazandırılmasına etkisi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 32, 145-155
- Karadağ, E. ve Çalışkan, N. (2008). *Kuramdan-uygulamaya ilköğretimde drama*. Ankara: Arı Yayıncılık.
- Koçoğlu, E. (2017). Kültürel değerlerle sosyal bilgiler eğitimi. İçinde R. Sever, M. Aydın ve E. Koçoğlu (Edt.). *Alternatif yaklaşımlarla sosyal bilgiler öğretimi*. Ankara: Pegem Akademi.
- Oğuz, A. ve Beldağ A. (2015). Sosyal bilgiler dersinde yaratıcı drama yönteminin kullanılmasına ilişkin öğretmen adaylarının görüşleri. *Turkish Studies*, 10(15), 667-680.
- Ömeroğlu, E., Ersoy, Ö., Şahin, F. T., Kandır, A. ve Turla, A. (2003). *Okul öncesi eğitimde drama teoriden uygulamaya*. Ankara: Kök Yayıncılık.
- San, İ. (1996). Yaratıcılığı geliştiren bir yöntem ve yaratıcı bireyi yetiştirme bir disiplin: Eğitsel yaratıcı drama. *Yeni Türkiye Dergisi*, 7, 148-160.
- Şimşek, S. (2009). Eğitimle ilgili temel kavramlar. *Eğitim bilimine giriş* (Edt: N. Saylan) (3. Baskı). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Tannıseven, I. ve Aykaç, M. (2014). Üniversite öğrencilerine zamanı iyi kullanma farkındalığının yaratıcı drama yoluyla kazandırılması. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 36(2), 87-100.
- Üstündağ, T. (1996). Yaratıcı dramının üç boyutu. Yaşadıkça eğitim, *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6(1), ss.19-23.
- Üstündağ, T. (1998). Yaratıcı drama eğitim programının öğeleri. *Eğitim ve Bilim Dergisi*, 22(107), 28-35.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2005). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

EXTENDED ABSTRACT

The changes experienced by countries in the technological, economic and political fields have also changed the needs and perspectives for education. The countries of the world aim to educate individuals who have a critical point of view that are autonomous and problem-Oriented. Until the 1950s, the behavioural approach that was the basis of educational understanding was insufficient to meet the needs of countries. The behaviorist approach advocates a specific understanding of education that borders on teacher-controlled, ignoring student interests and needs. This has led the behaviorist approach to be replaced by the constructivist learning approach, which is an approach that cares about the interests and wishes of the learners and which bases the experiences of the learners on solving the problem. In this approach, it is important to have knowledge and to use it effectively rather than having it. Another characteristic of constructivist learning approach is that each student is a different individual. Such an understanding has brought about the understanding that learning processes will differ from individual to individual. In this case, the teacher is expected to use contemporary teaching methods and techniques that will enrich the teaching-learning process and make every learner active in the learning process. One of these contemporary methods is the creative drama method. Creative drama is the portrayal of individuals in a subject, event or life through activities such as improvisation and theatre (San, 2002). This method allows individuals to recognize themselves, empathize and be prepared for on months they have not experienced before. During creative drama studies, learners are able to realize their own limits and gain self-confidence that they can solve potential problems in life. It is thought that there will be advantages for primary school children to be introduced to the creative drama method. During this period, creative drama can help children who transition from the concrete process period to the abstract

process period to embody abstract concepts, understand lesson topics more easily and analyze and evaluate current events. However, creative drama increases the individual's communication ability, social skills and can contribute to socialization. The use of creative drama, especially in courses where verbal learning is weighted, increases the level of recollection of the subjects learned and can contribute to the increase of the academic success of the students. Social studies are one of the main courses of verbal learning, so it is thought that the use of creative drama method will be useful in this course.

Social studies course has been revised in the framework of constructivist learning approach since 2004-2005. In this context, it has become necessary to use methods and techniques such as problem solving, creative drama, sightseeing, observation, experimentation, six-hatted thinking technique, brainstorming, vision development that will keep students' curiosity constantly high and contribute to their active learning. However, in a social studies study, teachers used methods such as question and answer (219), expression (152), visual material reading (132), creative drama, brainstorming, vision development, etc. methods and techniques have been found not to be used adequately. This shows that social studies courses cannot be saved from traditional understanding (Aykaç and Adigüzel, 2011, 299). The aim of this study is to determine the ideas of social studies teacher candidates for the use of creative drama method. The ideas of the teacher candidates for this course, which is important for the learners, are important. Because the practitioner of this method in the classroom is the teacher. Interview technique from qualitative research methods was used in the study. When determining the relevant working group of the research, situated inside purposive sampling methods, criterion sampling method was used in the context of this research at a State University in the academic year 2016-2017 data in the eastern region, Faculty of Education, Department of Turkish and social sciences education, studying in the Department of Social Sciences of 4. the class was collected from 42 teacher candidates. The interview form developed by the researcher was used as the data sum tool. [Reliability = Consensus / (Consensus + difference of opinion)] was used in the reliability formula proposed by Miles and Huberman (1994) for the reliability calculation of the questions in the interview form consisting of 5 questions. Content analysis and descriptive analysis techniques were used to analyze the data.

Overall findings from the research show that teacher candidates define creative drama in different ways. The majority of prospective teachers have defined creative drama as an improvised method of demonstration. When other definitions of creative drama were examined, definitions such as supporting active participation, offering the opportunity to learn by playing games, allowing effective communication, and one of the important techniques in education were determined. Other findings from the study are that prospective teachers have a positive attitude towards the use of creative drama in Social Studies. 35 out of 42 teacher candidates stated that creative drama method should be used in social studies class, while 7 teacher candidates reported negative ideas. Another data obtained from the interview with the teaching candidates is that the education they received in the creative drama method is not sufficient. The candidates for teaching have expressed the opinion that I find myself inadequate in the method and application of creative drama. At the same time, teacher candidates have stated that they may encounter various problems when applying the drama method in their professional lives. The problems that candidates may face in the creative drama process include the provision of appropriate equipment, class control, working in crowded classrooms, the inability to include all of their students in the drama process and the lack of curriculum. The latest findings of the study show that the vast majority of teacher candidates want to use this method when they start their professional lives. 34 of our 42 teacher candidates stated that they would use this method in their professional lives, while 8 teacher candidates stated that they would not.

Okul Öncesi Dönem Çocuklarının Çoklu Zekâ Alanları ile Çevreye Karşı Tutumlarının İncelenmesi¹

Hilal GENÇ² ve Emel ARSLAN³

Öz

Bu çalışmada, okul öncesi dönem çocuklarının çoklu zekâ alanları ile çevreye karşı tutumlarının incelenmesi amaçlanmıştır. Ayrıca çocukların çevreye karşı tutumlarının cinsiyet ve okul öncesi eğitimi alma ve almama değişkenlerine göre farklılaşıp farklılaşmadığı incelenmiştir. Araştırma genel tarama modelinde yürütülmüştür. Araştırmanın örneklemini basit tesadüfi örnekleme yöntemiyle seçilen Konya ilinin Meram ilçesinde yaşayan 452 çocuktan oluşmaktadır. Araştırmada veri toplama aracı olarak; “Kişisel Bilgi Formu”, Teele (1997) tarafından geliştirilen Özdemir (2006) ve Öztürk (2012) tarafından Türkçeye uyarlaması yapılan TIMI Teele Çoklu Zekâ Envanteri ve Evans ve diğerleri (2007) tarafından geliştirilen Cevher-Kalburan (2009) tarafından Türkçeye uyarlaması yapılan Çocuklar için Çevre Tutum Ölçeği kullanılmıştır. Verilerin analizinde, betimsel istatistikler, t-testi, iki faktörlü ANOVA, korelasyon ve regresyon analizi kullanılmıştır. Araştırmadan elde edilen bulgulara göre, okul öncesi dönemdeki çocukların sosyal zekâ alanları ile çevresel tutum puanları arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Çocukların cinsiyetlerine göre çevresel tutum puanları arasında anlamlı bir farklılık olmadığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Çoklu Zekâ Kuramı, Çevresel Tutum, Okul Öncesi Eğitim

Investigating Pre-School Children's Attitudes towards Environment through Multiple Intelligences

Abstract

The research aimed at studying the relationship of pre-school children towards environments environment through multiple intelligences areas. In addition, we investigated whether the attitudes of children towards the environment differed according to two variables: gender and whether children received pre-school education or not. The general survey method was used in this research. 452 children living in the Meram district of Konya Province were selected using a simple random sampling method. The data collection tools were Personal Information Form, TIMI (Teale Inventory for Multiple Intelligences) which was created by Teele (1997) and adapted into Turkish by Özdemir (2006) and Öztürk (2012) and Children's Environmental Attitude Scale which was created by Evans others (2007) and adapted into Turkish by Cevher-Kalburan (2009) were used as data collection tools. Descriptive statistics, correlation, t-test, regression, two-factor ANOVA were used for data analysis. According to results of the study, there was a statistically positive relationship between children's interpersonal intelligences and environmental attitudes. No significant difference was found in the attitudes of the children towards environment in terms of gender variable.

Key Words: Multiple Intelligences Theory, Environmental Attitude, Pre-School Education

Atıf İçin / Please Cite As:

Genç, H. ve Arslan, E. (2020). Okul öncesi dönem çocuklarının çoklu zekâ alanları ile çevreye karşı tutumlarının incelenmesi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(2), 719-730.

Geliş Tarihi / Received Date: 12.06.2019

Kabul Tarihi / Accepted Date: 25.07.2019

¹ Prof. Dr. Emel Arslan'ın danışmanlığında yürütülmüş olan bu çalışma, Arş. Gör. Hilal Genç'in "Okul öncesi dönem çocuklarının çoklu zekâ alanları ile çevreye karşı tutumlarının incelenmesi" (2015) başlıklı yüksek lisans tezinden türetilmiştir. Bu çalışma, 26-27 Temmuz 2017 tarihlerinde Barcelona/İspanya'da düzenlenen "20th International Conference on Teaching, Education & Learning (ICTEL)" adlı kongrede sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

² Arş. Gör. - Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Eğitim Fakültesi, hilal.genc40@gmail.com
ORCID: 0000-0002-3030-2080

³ Prof. Dr. - Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi, emelarslan@erbakan.edu.tr
ORCID: 0000-0002-1294-0855

Giriş

Çevre problemleri çözülmesi gereken toplumsal problemlerin başında yer almaktadır. Kirlilik, küresel iklim değişikliği ve dünyanın doğal kaynaklarının tükenmesi gibi çevresel problemler bireyleri, toplulukları ve canlıları tehdit etmektedir (Bruni, Chance ve Schultz, 2012, s. 1). İnsanların ve diğer canlıların daha sağlıklı, temiz ve güvenilir bir dünyada yaşamlarını sürdürmeleri için çevre konuları hakkında bilinçli ve çevresel sorunlara duyarlı bireyler yetiştirmek zorunlu hale gelmiştir (Mert, 2006, s. 66; Şahin, Cerrah, Saka ve Şahin, 2004, s. 114; Özdemir, 2007, s. 25).

Çevresel tutum bireyin çevreye ilişkin konulara, çevreyi kullanmaya ve korumaya yönelik duygu, inanış ve davranışlarıdır (Bogner ve Wiseman, 2006, s. 247-254; Schultz, Shriver, Tabanico ve Khazian, 2004, s. 31). Bireyin çevresel tutumu ve çevreye yönelik değerleri çevre eğitimi ile geliştirilebilir (Lieflander ve Bogner, 2016, s. 612). Çevre eğitimi ile bireyin çevresel sorunları tanımlaması, sorunların çözümü için gerekli becerileri öğrenmesi ve çevresel sorunlarla başa çıkma için aktif katılımının sağlanması amaçlanmaktadır (UNESCO/UNEP, 1977, s. 144). Ayrıca çevre eğitimi, bireyin yaşam dünyası hakkında tutum geliştirmesine, değerlerini keşfetmesine, doğal kaynakların kullanımı ve çevresel konularda bilgi edinmesine yardım eder (Monroe, Andrews ve Biedenweg, 2007, s. 206). Dolayısıyla çevre eğitiminin bilişsel ve duyuşsal alanda amaçları bulunmaktadır (Tanrıverdi, 2012, s. 30-36).

Çevre eğitimi yaşamın ilk yıllarından itibaren örgün ve yaygın eğitimde önemli bir yere sahiptir. Bu nedenle çevre eğitimi sadece sınırlı bir zaman diliminde uygulanan bir öğretim programı ile kısıtlanmamalıdır. Okul öncesi dönemden başlayarak, eğitim ortamlarında verilecek çevre eğitimi ile çocuklarda çevreye duyarlı davranış ve tutumların yerleşmesi, doğaya karşı empati becerisinin gelişmesi ve sevginin oluşması mümkün olmaktadır (Andrejewski, 2011, s. 150; Erten, 2004, s. 3-4; Kesicioğlu, 2008, s. 67-71; Özdemir, 2007, s. 38).

Çocukların dünyası genişledikçe, yaşadıkları gezegeni daha çok merak edip ilgilenirler. Bu nedenle çevre eğitimiyle ilgili uygulamalar yapılırken küçük çocukların ilgi ve merak duygularından hareket edilmelidir (Buhan, 2006, s. 37). Ayrıca çocukların gelişim özelliklerinin de dikkate alınması gerekmektedir (Haktanır, 2007, s. 19). Tuğrul ve Duran'a (2003, s. 233) göre; çocukların öğrenme ihtiyaçlarının karşılanması için gelişim alanları desteklenmelidir. Çocuklar aynı öğrenme ortamından farklı şekillerde etkilenirler. Öğrenme öğretme sürecinin etkililiği çocukların bireysel öğrenme biçimlerinde, ilgi ve gereksinimlerine yönelik fırsatlar sunularak artırılabilir. Bu nedenle çocuklara çeşitli deneyim imkânları sunularak zenginleştirilmiş ortamlarda öğrenmeleri sağlanmalıdır.

Çoklu Zekâ Kuramı'na göre hazırlanan eğitim ortamları, çocuklara kendi öğrenme biçimlerine uygun gelişimsel bir fırsat sunabilir. Gardner, "Zihnin Çerçevesi" adlı eserinde bir insanın; Sözel-Dil, Mantıksal-Matematiksel, Görsel-Uzamsal, Bedensel-Kinestetik, Müzikal-Ritmik, Sosyal ve İçsel Zekâ olmak üzere yedi zekâ alanından oluşan yeteneklere sahip olduğunu vurgulamaktadır. Gardner, bir problemi çözme ya da farklı bir yoldan bir ürün ortaya koyma yeteneklerini zekâ olarak adlandırmaktadır (2011, s. 63-74). Gardner Çoklu Zekâ Kuramı'nı ileri sürdüğü ilk yıllarda, zekâ alanlarının yediden daha fazla sayıda olabileceğini ifade etmiştir ve daha sonraki yıllarda doğa zekâsını da sekizinci zekâ alanı olarak belirlemiştir (Saban, 2010, s. 8-20; Demirel, Başbay ve Erdem, 2006, s. 13-16; Fleetham, 2006, s. 18-19). Dokuzuncu zekânın varoluşla ilgili olabileceğini düşünen Gardner bu zekâ alanına "Varoluş Zekâsı" adını vermektedir. Ancak çalışmaların nasıl sonuçlanacağı belli değildir. Çünkü Gardner'ın henüz varoluşsal zekâ ile ilgili yeterli kanıtı bulunmamaktadır (Demirel vd., 2006, s. 15; Fleetham, 2014, s. 10).

Çoklu zekâ kuramı ile çocukların zekâ alanlarının tespit edilerek ilgi ve yetenekleri doğrultusunda eğitim programları uygulanabilir ve eğitim programlarında bütün zekâ alanlarına eşit düzeyde önem vererek farklı zekâ alanlarındaki gelişimleri desteklenebilir (Saban, 2010, s. 2). Bireyin problem çözme, düşünme ve akıl yürütme yeteneği olarak adlandırılan zekânın tutum ve davranışları üzerinde önemli etkisi vardır (Kahyaoglu, 2013, s.163). İlgili literatür incelendiğinde, okul öncesi dönemde çevre tutumunu, farkındalığını ve bilincini inceleyen çok sayıda çalışmaya rastlanmaktadır (Çabuk, 2001, s. 9-10; Kahrıman-Öztürk, 2010, s. 6; Kesicioğlu, 2008, s. 3; Miller, 2007, s. 49-66; Tanrıverdi, 2012, s. 8). Çevre tutumunun ve çoklu zekâ alanları ile ilişkisini inceleyen sınırlı sayıda çalışmaya rastlanılmıştır. Ancak bu çalışmalar okul öncesi dönem çocuklarını kapsamayıp diğer öğretim kademeleirini kapsamaktadır (Arslanyolu, 2010, s. 2; Baş, 2010, s. 59-60; Kahyaoglu, 2013, s. 163). Dolayısıyla okul öncesi dönemde çocukların çevreye karşı tutumlarının sahip oldukları farklı zekâ alanlarına göre incelenmesi ile elde edilen sonuçlar, çevre eğitimi etkinlikleri bağlamında çocukların ilgi ve yetenek farklılıklarını ortaya çıkarması ve eğitim programları hazırlanırken bireysel farklılıkların göz önünde bulundurulması açısından önemlidir. Bu nedenle bu

çalışmada, okul öncesi dönem çocuklarının çoklu zekâ alanları ile çevreye karşı tutumlarının incelenmesi amaçlanmaktadır. Bu doğrultuda aşağıda belirtilen sorulara cevap aranmıştır:

1. Okul öncesi dönem çocuklarının çevreye karşı tutum puan ortalamaları cinsiyete göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?
2. Okul öncesi dönem çocuklarının çevreye karşı tutum puan ortalamaları daha önceki yıllarda okul öncesi eğitimi alma veya almama durumlarına (devam etmekte oldukları anasınıfı veya bağımsız anaokulundan önceki anaokulu deneyimleri) göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?
3. Okul öncesi dönem çocuklarının çoklu zekâ kuramındaki zekâ alan puanları ile çevreye karşı tutum puanları arasında ilişki var mıdır?
4. Okul öncesi dönem çocuklarının zekâ alanları, çevresel tutumlarını anlamlı bir şekilde yordamakta mıdır?
5. Okul öncesi dönem çocuklarının çevreye karşı tutum puan ortalaması okul öncesi eğitimi alıp almama durumları ve çoklu zekâ alanlarının puan ortalamalarına göre anlamlı düzeyde farklılaşmakta mıdır?

Yöntem

Bu araştırmada, nicel araştırma modellerinden genel tarama modeli kullanılmıştır. Genel tarama modeli, çok sayıda eleman içeren bir evren hakkında genel bir yargı elde etmek için, evrenin tamamı veya evrenden alınan örneklem ile yapılan tarama çalışmalarıdır (Karasar, 2014, s. 79). Bu model çerçevesinde okul öncesi dönem çocuklarının çoklu zekâ alanları ile çevreye karşı tutumları incelenmiştir.

Evren - Örneklem

Araştırma evrenini, 2014-2015 eğitim-öğretim yılında Konya ilinin Meram ilçesinde Milli Eğitim Bakanlığına bağlı ilkokullardaki anasınıflarına ve bağımsız anaokullarına devam eden altı yaş grubundaki çocuklar oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklem grubunu ise; araştırma evreninden basit tesadüfî örnekleme yöntemiyle seçilen 452 çocuk oluşturmaktadır.

Araştırmaya katılan çocukların 236'sı kız, 216'sı ise erkektir. Çocukların 236'sı devam etmekte oldukları anasınıfı veya bağımsız anaokulundan önceki yıllarda da okul öncesi eğitimi almış olup; geriye kalan 216 çocuk ise, önceki yıllarda okul öncesi eğitimi almamıştır (Tablo 1).

Tablo 1. Araştırmaya Katılan Çocukların Betimsel İstatistikleri

		Daha önceki yıllarda okul öncesi eğitim almış	Daha önceki yıllarda okul öncesi eğitim almamış	Toplam
<i>Cinsiyet</i>	<i>Kız</i>	138	98	236
	<i>Erkek</i>	127	89	216
<i>Toplam</i>		265	187	452

Veri Toplama Araçları

Kişisel Bilgi Formu. Araştırmacılar tarafından hazırlanan Kişisel Bilgi Formu'nda çocuğun cinsiyeti ve okul öncesi eğitim alıp almama durumları hakkında bilgiler yer almaktadır.

Çocuklar İçin Çevresel Tutum Ölçeği (Children's Environmental Attitudes Scale). Çocuklar İçin Çevresel Tutum Ölçeği 2007 yılında Newyork'ta Evans, Brauchle, Haq, Stecker, Wong ve Shapiro tarafından geliştirilmiştir (s. 636-659). Türkçe uyarlama çalışması ise Cevher-Kalburan (2009, s. 90) tarafından yapılmıştır. Ölçeğin güvenirlik analizi sonucunda iç tutarlılık katsayısı, Cronbach Alpha (α) değeri .78 olarak bulunmuştur.

TIMI Teele Çoklu Zekâ Envanteri (Teale Inventory for Multiple Intelligences). TIMI Teele Çoklu Zekâ Envanteri 1992'de Amerika Birleşik Devletleri'nde Sue Teele tarafından geliştirilmiştir. TIMI farklı zekâ alanlarına sahip okul öncesi dönem, ilköğretim, lise ve üniversite öğrencilerinin baskın zekâ alanlarını belirlemek için geliştirilmiştir (Teale, 1997, s. 24). Teele'e (2000, s. 2) göre doğacı zekâ kavramının mantıksal-matematiksel zekâ, görsel-uzamsal zekâ, bedensel-kinestetik zekâ, içsel zekâ ve müzikal-ritmik zekâ alanlarının özellikleriyle örtüşmektedir ve doğacı zekâ alanı diğer zekâ alanları üzerine inşa edilmektedir. Bu nedenle ölçeğinde doğa zekâsına yer vermemiştir.

Teele, 1992-1993 yılları arasında TIMI'nin geçerlik ve güvenirlik çalışmasını tamamlamıştır. Geçerlik çalışması, envanterde kullanılan her bir resmin tanımlanan zekâ alanını temsil edip etmediği incelenerek

yapılmıştır. Güvenirlik çalışması için ise test-tekrar-test yapılmıştır. Güvenirlik çalışması sonucunda, envanterdeki tüm zekâ alanlarının .01 düzeyinde anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuçlara göre TIMP'nın geçerli ve güvenilir olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Teele, 1997, s. 24-38).

Teele Çoklu Zekâ Envanteri'nin Özdemir (2006, s. 96-102) ve Öztürk (2012, s. 42-43) tarafından Türkçe'ye uyarlama çalışmaları yapılmıştır. Özdemir (2006, s. 96-102) tarafından yapılan çalışmada envanter 15 uzman görüşüne sunulmuş, kapsam geçerliliğine bakılmıştır ve envanterin Türk çocukları için geçerli olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

TIMP'nın güvenirlik çalışması ise; Özdemir (2006, s. 96-102) ve Öztürk (2012, s. 42-43) tarafından ayrı ayrı gerçekleştirilmiştir. Özdemir (2006, s. 96-102) tarafından yapılan çalışmada, TIMP'nın test-tekrar-test güvenirlik katsayılarının sözel-dil zekâ alanında 0.98, mantıksal-matematiksel zekâ alanında 0.93, görsel-uzamsal zekâ alanında 0.94, müzikal-ritmik zekâ alanında 0.95, bedensel-kinestetik zekâ alanında 0.95, içsel zekâ alanında 0.96 ve sosyal zekâ alanında 0.94 olduğu tespit edilmiştir. Test tekrar test sonucunda elde edilen puanlar arasındaki ilişki 0.01 düzeyinde anlamlıdır. Öztürk (2012, s. 42-43) tarafından yapılan çalışmada ise, envanterin test-tekrar-test güvenirlik katsayılarının sözel-dil zekâ alanında 0.64, mantıksal-matematiksel zekâ alanında 0.53, görsel-uzamsal zekâ alanında 0.56, müzikal-ritmik zekâ alanında 0.71, bedensel-kinestetik zekâ alanında 0.68, içsel zekâ alanında 0.56 ve sosyal zekâ alanında 0.62 olduğu tespit edilmiştir. Elde edilen sonuçlar zekâ alanlarında pozitif yönlü ve orta düzeyde anlamlı bir ilişki 0.01 olduğunu göstermektedir. Her iki çalışmada elde edilen sonuçlar, TIMP'nın güvenilir bir ölçme aracı olduğunu göstermektedir.

Verilerin Toplanması

Araştırmada verilerin toplanmasında, “Çocuklar için Çevresel Tutum Ölçeği” ve “Teele Çoklu Zekâ Envanteri” nin, 2014-2015 eğitim-öğretim yılında, Milli Eğitim Bakanlığı Konya İl Milli Eğitim Müdürlüğüne bağlı merkez ilçelerinde yer alan ilkokula bağlı anasınıflarına ve bağımsız anaokullarına devam eden 6 yaş çocuklarına uygulanabilmesi için gerekli izinler alınmış ve uygulanacak okullar belirlenmiştir. Örnekleme alınan ilkokulların ve okul öncesi eğitim kurumlarının idarecileri ve öğretmenleriyle görüşülerek araştırma hakkında bilgi verilmiş ve belirtilen ölçekler araştırmacı tarafından çocuklara uygulanmaya başlanmıştır.

Çocuklara araştırma kapsamında yapılacaklar açıklanmış olup çocukların araştırmaya katılımında gönüllülük esası dikkate alınmıştır. Araştırmacı çocuklara ölçekleri bireysel olarak uygulamıştır. Gönüllü olarak araştırmaya katılmak isteyen çocuk okul içerisinde daha önceden hazırlanan, ölçek materyallerinin ve çocukların boyuna uygun masa ve sandalyenin olduğu sessiz bir odaya alınmıştır. Çocuklara etkinlikleri yapmak istemediği zaman bırakabileceği hatırlatılarak ölçekler uygulanmaya başlanmıştır. Etkinliği yarıda bırakmak isteyen çocuklar örnekleme dahil edilmemiştir. Ayrıca ölçek ve envanter, en fazla 20 dakika olmak üzere, ara verilerek çocuklara uygulanmıştır.

“Kişisel Bilgi Formu” doldurulduktan sonra “Çocuklar İçin Çevresel Tutum Ölçeği” uygulanmıştır. Ölçekte 3 oyun yer almaktadır. Birinci ve ikinci oyunda 3 soru; üçüncü oyunda ise 5 soru bulunmaktadır. Birinci oyunda, araştırmacı ile çocuk oyun tahtası üzerindeki yolu ilk tamamlayan olmak için yarışmaktadırlar. Tahtanın üzerinde grafiksel olarak tanımlanan seçenekler (örneğin; içeride televizyon seyretme ya da dışarıda oyun oynama) çocuğa yüksek sesle okunur. Çevreyle ilgili iki alternatif senaryodan oluşan ikinci tutum değerlendirme oyunu keçe tahtası ile oynanmaktadır. Çocuk iki ayrı keçe tahtasındaki iki seçenekli (örneğin; su kirliliğinin çevreye az zarar vermesi veya çok fazla zarar vermesi) durumlar hakkında nasıl hissettiği ile ilgili sorulara cevap verir. Üçüncü oyunda ise “endişe etmiyor, biraz endişeli ve çok endişeli” seçeneklerinin olduğu üç farklı yüz ifadelerini gösteren bir endişe termometresi kullanılmıştır (Cevher-Kalburan, 2009, s. 53-54).

Teele Çoklu Zekâ Envanteri'nde sözel-dil, mantıksal-matematiksel, görsel-uzamsal, bedensel-kinestetik, müzikal-ritmik, içsel ve sosyal zekâ alanlarından her birine ait sekiz resim olmak üzere farklı etkinlikler yapmakta olan 56 panda resmi yer almaktadır. Bu resimler 28 çift olarak düzenlenmiştir. Çocuklardan bu iki seçenektan kendilerine en çok benzeyeni seçmeleri istenir. Her bir zekâ alanı resmi diğer alanlarla eşleştirilmiştir ve öğrenciler herhangi bir alanı sekiz defa seçebilir. TIMI Teele Çoklu Zekâ Envanterinin uygulanması ve baskın zekâ alanlarını belirlemek oldukça kolaydır. Baskın zeka alanı belirlenirken; her zekâ alanı için belirlenmiş olan rakamlardan oluşan işaretler toplanarak bireylerin her bir zekâ alanlarını temsil eden puanlar hesaplanır. En yüksek puana denk gelen zekâ alanı baskın zekâ alanıdır (Teele, 1997, s. 24-38).

Verilerin Analizi

Araştırma verilerinin analizlerinde SPSS paket programı kullanılmış olup betimsel istatistikler, t-Testi, Korelasyon, Regresyon ve iki faktörlü Anova analizlerinden yararlanılmıştır. Çocuklardan elde edilen veriler arasında, Çocukların cinsiyetleri ve okul öncesi eğitim alma ve almama durumları arasında farklılık olup olmadığını belirlemek için t-Testi, çocukların zekâ alanlarıyla çevreye karşı tutumları arasında ilişki olup olmadığını belirlemek için korelasyon analizi ve çocukların çoklu zekâ alanlarının çevreye karşı tutumlarını yordayıp yordamadığını tespit etmek amacıyla çoklu doğrusal regresyon analizi yapılmıştır. Ayrıca okul öncesi dönem çocuklarının çevresel tutum puan ortalamasında cinsiyet ve çoklu zekâ alanlarının puan ortalamalarına göre ve çocukların çevre tutum puan ortalamasında okul öncesi eğitimi alıp almama durumu ve çoklu zekâ alanlarının puan ortalamalarına göre anlamlı düzeyde bir farklılaşma olup olmadığını tespit etmek amacıyla İki Faktörlü Anova analizi yapılmıştır.

Bulgular

Bu bölümde, araştırma soruları doğrultusunda bulgulara yer verilmiştir.

1. Okul öncesi dönem çocukların çevreye karşı tutum puan ortalamaları cinsiyete göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?

Çocukların çevresel tutum puan ortalamalarında cinsiyete göre anlamlı bir farklılaşma olup olmadığı t-testi ile incelenmiştir. Cinsiyet değişkeni bağımsız değişken, çocukların çevre tutum puanları ise bağımlı değişken olarak alınmiştır, analiz sonuçları Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2. *Çocukların Cinsiyet Değişkenine Göre Çevreye Karşı Tutum Puan Ortalamalarına İlişkin t-testi Sonuçları*

Grup	n	\bar{X}	ss	sd	t	p
Kız	236	21.90	2.68	450	-.68	.49
Erkek	216	22.07	2.62			

Tablo 2'de yer alan analiz sonuçlarına göre, çocuklarının çevresel tutum puan ortalamaları arasında cinsiyet değişkenine göre anlamlı bir fark görülmemektedir ($t_{(450)} = -.68$; $p > .05$). Bu bulgu çocukların kız ya da erkek olma durumuna göre benzer çevre tutumuna sahip oldukları şeklinde yorumlanabilir.

2. Okul öncesi dönem çocukların çevreye karşı tutum puan ortalamaları daha önceki yıllarda okul öncesi eğitimi alma veya almama durumlarına (devam etmekte oldukları anasınıfı veya bağımsız anaokulundan önceki anaokulu deneyimleri) göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?

Çocukların çevresel tutum puan ortalamaları devam etmekte oldukları anasınıfı veya bağımsız anaokulundan önceki yıllarda okul öncesi eğitimi alıp almama durumlarına göre anlamlı bir farklılaşma olup olmadığı t-Testi ile incelenmiştir. Çocukların daha önceki yıllarda okul öncesi eğitimi alıp almama durumları bağımsız değişken, çocukların çevresel tutum puan ortalamaları ise bağımlı değişken olarak alınmiştır. Analiz sonuçları Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3. *Çocukların Okul Öncesi Eğitim Alıp Almama Durumuna Göre Çevreye Karşı Tutum Puan Ortalamalarına İlişkin t-testi Sonuçları*

Grup	n	\bar{X}	ss	Sd	t	p
Okul Öncesi Eğitim Almış	265	22.54	2.34	35	.33	.00
Okul Öncesi Eğitim Almamış	87	21.19	2.86			

Tablo 3'te yer alan analiz sonuçlarına göre, çocukların çevreye karşı tutum puan ortalamaları arasında daha önceki yıllarda okul öncesi eğitim alıp almama durumu değişkenine göre okul öncesi eğitimi almış çocuklar lehine anlamlı bir fark bulunmuştur ($t_{(349)} = .33$; $p < .05$). Okul öncesi eğitimi alan çocukların çevreye karşı tutum puan ortalaması (\bar{X})=22.54 iken, okul öncesi eğitimi almamış çocukların çevreye karşı tutum puan ortalaması (\bar{X})=21.19 olarak saptanmıştır. Bu bulgu çocukların okul öncesi eğitimi alma ve almama durumlarına göre çevresel tutumlarının okul öncesi eğitimi almış çocuklar lehine bir fark olduğu şeklinde yorumlanabilir.

3. Okul öncesi dönem çocukların çoklu zekâ puanları ile çevreye karşı tutum puanları arasında ilişki var mıdır?

Çocukların çoklu zekâ kuramındaki zekâ alan puanları ile çevreye karşı tutum puanları arasında ilişki olup olmadığını incelemek amacıyla pearson korelasyon analizi yapılmıştır (Tablo 4).

Tablo 4. Çocukların Çoklu Zekâ Kuramındaki Zekâ Alan Puanları İle Çevreye Karşı Tutum Puanı Arasındaki Korelasyon Sonuçları

Zekâ Alanları	r	p
Sözel-Dil Zekâ	-.03	.51
Mantıksal-Matematiksel Zekâ	-.02	.68
Görsel-Uzamsal Zekâ	-.02	.66
Müzikal-Ritmik Zekâ	-.04	.37
Bedensel-Kinestetik Zekâ	.03	.55
Sosyal Zekâ	.11	.02*
İçsel Zekâ	-.02	.67

Tablo 4 incelendiğinde yapılan korelasyon analiz sonuçlarına göre okul öncesi dönem çocukların sözel-dil zeka ($r=-.03$, $p>.05$), mantıksal-matematiksel zeka ($r=-.02$, $p>.05$), görsel-uzamsal zeka ($r=-.02$, $p>.05$), müzikal-ritmik zeka ($r=-.04$, $p>.05$), bedensel-kinestetik zeka ($r=.03$, $p>.05$) ve içsel zeka ($r=-.02$, $p>.05$) alan puanları ile çevreye karşı tutum puanı arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır.

Çocukların sosyal zekâ puanları ile çevreye karşı tutum puanları arasında düşük düzeyde, pozitif ve anlamlı bir ilişki vardır ($r=-.11$, $p<.05$). Buna göre, çocukların sosyal zekâ puanları arttıkça çevresel tutumlarının arttığı söylenebilir. Determinasyon katsayısı ($r^2=0,12$) dikkate alındığında çocukların çevresel tutumlarının %12'sinin sosyal zekâ puanından kaynaklandığı söylenebilir.

4. Okul öncesi dönem çocuklarının zekâ alanları, çevresel tutumlarını anlamlı bir şekilde yordamakta mıdır?

Çocukların sahip oldukları zekâ alanları, çevre tutumlarını anlamlı bir şekilde yordayıp yordamadığı belirlemek için yapılan çoklu regresyon sonuçları Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5. Çocukların Çevreye Karşı Tutumlarının Yordanmasına İlişkin Çoklu Doğrusal Regresyon Analizi Sonuçları

Değişken	B	Sh	Beta	T	p	İkili r	Kısmi r
(Sabit)	1.24	21,81		.06	.95		
Sözel-Dil	.75	.80	.45	.93	.35	-.02	.04
Mantıksal-Matematiksel	.70	.77	.42	.91	.36	-.02	.04
Görsel-Uzamsal	.68	.77	.38	.88	.37	-.02	.04
Müzikal-Ritmiksel	.67	.78	.45	.89	.37	-.04	.04
Bedensel-Kinestetik	.73	.78	.41	.94	.34	.03	.04
İçsel	.69	.78	.35	.88	.37	-.02	.04
Sosyal	.90	.78	.52	1.15	.25	.11	.05
R = .12	$R^2=.02$	$n=452$					
F ₍₇₋₄₄₄₎ = .94	$p=.475$						
Bağımsız değişken: Zekâ Alanları							

Tablo 5'te görüldüğü üzere çocukların zekâ alanlarının çevreye karşı tutumlarını anlamlı bir şekilde yordamadığı saptanmıştır ($R=.12$; $R^2=.02$; $F_{(7-444)}=.94$; $p>.05$). Enter metodu kullanılarak yapılan çoklu doğrusal regresyon analizinin katsayılarına bakıldığında çocukların sahip oldukları zekâ türleri, çevresel tutumlarının % 2'sini açıkladığı, ancak bu yordama değerinin anlamlı olmadığı tespit edilmiştir. Bu bulgu çocukların çevreye karşı tutumları üzerinde, sahip oldukları zekâ türlerinin etkisinin olmadığı şeklinde yorumlanabilir.

5. Okul öncesi dönem çocuklarının çevreye karşı tutum puan ortalaması okul öncesi eğitimi alıp almama durumları ve çoklu zekâ puanlarının ortalamalarına göre anlamlı düzeyde farklılaşmakta mıdır?

Çocukların çoklu zekâ alanları ve okul öncesi eğitimi alıp almama durumlarına göre çevreye karşı tutum puan ortalamalarına ilişkin betimsel istatistikler Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6. Çoklu Zekâ Puanları ve Okul Öncesi Eğitimi Alıp Almama Durumlarına Göre Çevreye Karşı Tutum Puanlarının Betimsel İstatistikleri

	OÖE alma/almama durumu	\bar{X}	ss	n
Çoklu Zekâ Alanları	OÖE almış	22.54	2.34	236
	OÖE almamış	21.19	2.86	216
	Toplam	21.98	2.65	452

Tablo 6’te yer alan betimsel istatistik sonuçlarına göre okul öncesi eğitim almış çocukların çevreye karşı tutum ortalama puanı (\bar{X})=22.54 ve okul öncesi eğitim almamış çocukların çevreye karşı tutum puan ortalaması ise (\bar{X})=21.19’dur.

Çocuklarının çevreye karşı tutum puan ortalamaları okul öncesi eğitimi alıp almama durumu ve çoklu zekâ alanlarının puan ortalamalarına göre anlamlı bir farklılaşma olup olmadığı iki faktörlü ANOVA analizi sonuçları Tablo 7’de verilmiştir.

Tablo 7. Okul Öncesi Eğitimi Alıp Almama Durumu Ve Çoklu Zekâ Alanlarına Göre Çevresel Tutum Puan Ortalamalarının İki Faktörlü ANOVA Sonuçları

Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ortalaması	F	(p)	η^2
Okul Öncesi Eğitim	154.54	1	154.54	23.48	.00*	.05
Sözel-Dil Zekâ	52.30	7	7.47	1.13	.34	.01
O.Ö.E.*S.D.Z.	50.63	7	7.23	1.09	.36	.01
Hata	2869.73	436	6.58			
Okul Öncesi Eğitim	82.55	1	82.55	12.69	.00*	.02
Mantıksal-Matematiksel Zekâ	57.15	8	7.14	1.09	.36	.02
O.Ö.E.*M.M.Z	80.77	7	11.54	1.77	.09	.02
Hata	2829.79	435	6.50			
Okul Öncesi Eğitim	41.72	1	41.72	6.44	.01*	.01
Görsel-Uzamsal Zekâ	110.89	8	13.86	2.14	.03*	.03
O.Ö.E.*G.U.Z.	44.36	6	7.39	1.14	.33	.01
Hata	2821,25	436	6.47			
Okul Öncesi Eğitim	49.64	1	49.64	7.52	.00*	.01
Müzikal-Ritmik Zekâ	50.99	8	6.37	.96	.46	.01
O.Ö.E.*M.R.Z.	56.94	8	7.11	1.07	.37	.02
Hata	2862.37	434	6.59			
Okul Öncesi Eğitim	159.38	1	159.13	25.09	.00*	.05
Bedensel-Kinestetik Zekâ	87.24	8	10.90	1.71	.09	.03
O.Ö.E.*B.K.Z.	133.62	7	19.09	3.01	.00*	.04
Hata	2759.23	435	6.34			
Okul Öncesi Eğitim	96.42	1	96.42	14.94	.00*	.03
Sosyal Zekâ	112.17	8	14.02	2.17	.02*	.03
O.Ö.E.*S.Z.	39.10	7	5.58	.86	.53	.01
Hata	2806.92	435	6.45			
Okul Öncesi Eğitim	61.05	1	61.05	9.16	.00*	.02
İçsel Zekâ	39.43	7	5.63	.84	.55	.01
O.Ö.E.*İ.Z.	14.65	6	2.44	.36	.90	.00
Hata	2911.90	437	6.66			
TOPLAM	3168.82	451				

Yukarıdaki tablo incelendiğinde okul öncesi eğitimi alıp almama durumunun çevreye karşı tutum puan ortalaması üzerindeki ayrı etkisinin anlamlı olduğu bulunmuştur ($p<.05$). Buna göre okul öncesi eğitimi alıp almama durumunun, çocukların çevre tutum puanlarını etkileyen bir faktör olduğu şeklinde yorumlanabilir.

Çoklu zekâ alanlarının (yedi farklı zekâ alanının) çevreye karşı tutum puan ortalaması üzerindeki etkisi ayrı olarak ele alındığında ise; çocukların sözel-dil zekâ alanının [$F_{(1, 436)}=1.13$; $p>.05$], mantıksal-matematiksel zekâ alanının [$F_{(1, 435)}=1.09$; $p>.05$], müzikal-ritmik zekâ alanının [$F_{(1, 434)}=.96$; $p>.05$], bedensel-kinestetik zekâ alanının [$F_{(1, 435)}=1.71$; $p>.05$], içsel zekâ alanının [$F_{(1, 437)}=.84$; $p>.05$], çevreye karşı tutum puan ortalaması üzerindeki etkisinin anlamlı olmadığı bulunmuştur. Bu durum çocukların çevre tutum puanları üzerinde sözel-dil zekâ, mantıksal-matematiksel zekâ, müzikal-ritmik zekâ, bedensel-

kinestetik zekâ ve içsel zekâ alanlarının önemli bir etkisinin olmadığını göstermektedir. Ancak görsel-uzamsal zekâ [$F_{(1, 436)} = 2.14$; $p < .05$] ve sosyal zekâ [$F_{(1, 435)} = 2.17$; $p < .05$] alanları puan ortalamalarının çevreye karşı tutum puan ortalaması üzerindeki etkisinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Buna göre görsel-uzamsal zekâ ve sosyal zekâ alanların çocukların çevre tutum puan ortalamalarını etkileyen bir faktör olduğu bulunmuştur.

Okul öncesi eğitim alma ve almama durumu ve sözel-dil zekâ alanının [$F_{(1, 436)} = 1.09$; $p > .05$], mantıksal-matematiksel zekâ alanının [$F_{(1, 435)} = 1.77$; $p > .05$], görsel-uzamsal zekâ alanının [$F_{(1, 436)} = 1.14$; $p > .05$], müzikal-ritmik zekâ alanının [$F_{(1, 434)} = 1.07$; $p > .05$], içsel zekâ alanının [$F_{(1, 437)} = .36$; $p > .05$] ve sosyal zekâ alanının [$F_{(1, 435)} = .86$; $p > .05$], çocukların çevreye karşı tutumları üzerindeki ortak etkisinin anlamlı olmadığı bulunmuştur. Başka bir ifadeyle, daha öncesinde okul öncesi eğitimi alıp almama durumlarına göre ve sözel-dil, mantıksal-matematiksel, görsel-uzamsal, müzikal-ritmik, içsel, sosyal zekâ alanlarına göre çevreye karşı tutum puanlarının farklılık göstermediği anlaşılmaktadır. Ancak okul öncesi eğitimi almış ve almamış olma durumu ve bedensel-kinestetik zekâ alanının, çevreye karşı tutum puanları üzerinde ortak etkisinin anlamlı olduğu bulunmuştur [$F_{(1, 435)} = .00$; $p < .05$]. Başka bir ifadeyle, çevreye karşı tutum puanlarının okul öncesi eğitim alma ve almama durumuna ve bedensel-kinestetik zekâ alanına göre farklılık gösterdiği anlaşılmaktadır. Okul öncesi eğitimi alan bedensel-kinestetik zekâ alanına sahip çocukların çevresel tutum ortalama puanı (\bar{X})=22.54 ve okul öncesi eğitimi almamış bedensel-kinestetik zekâ alanına sahip çocukların çevresel tutum ortalama puanı (\bar{X})=21.18'dir.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Araştırma sonucu okul öncesi dönem çocuklarının cinsiyetlerine göre çevreye karşı tutum puan ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık bulunmadığını göstermektedir. Okul öncesi dönem çocuklarının çevreye karşı tutumlarını cinsiyet faktörüne göre inceleyen çalışmaların sonuçları, bu araştırmanın sonucunda elde edilen bulguları destekler niteliktedir. Musser ve Diamond (1999, s. 27) ve Kahrıman-Öztürk (2010, s. 112) okul öncesi dönem çocuklarının çevresel tutumlarının cinsiyete göre farklılık göstermediğini tespit etmişlerdir. Ayrıca Çabuk (2001, s. 75) okul öncesi dönem çocuklarının çevre ile ilgili farkındalık düzeylerinde cinsiyetlerine göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olmadığını ortaya koymuştur.

Kesicioğlu (2008, s. 68) okul öncesi dönem çocuklarının çevresel tutumlarını cinsiyete göre farklılık gösterip göstermediğini incelemiştir. Yapılan çalışmada çocukların cinsiyeti ile doğa unsurlarına karşı tutumları arasında anlamlı bir farklılık olduğu ve erkek çocukların kız çocuklara göre doğa unsurlarına karşı tutumlarının daha olumlu olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu bulgu, çocukların cinsiyeti ile doğa unsurlarına karşı tutumları arasında bir ilişki olduğunu göstermektedir.

Araştırma sonucu, çocukların okul öncesi eğitim alıp almama durumu değişkenine göre çevreye karşı tutum puanları arasında okul öncesi eğitimi almış çocuklar lehine anlamlı bir farklılık olduğunu göstermektedir. Araştırma sonucunda elde edilen bu bulgu, okul öncesi eğitimin çocuklarda çevreye karşı olumlu tutum oluşmasında önemli bir etkidir şeklinde yorumlanabilir. Okul öncesi eğitim, çocuklarda çevreye yönelik olumlu tutum geliştirilmesinde önemli bir yere sahiptir. Ancak bu çalışmada elde edilen sonuçtan farklı olarak, Çabuk (2001, s. 75) tarafından yapılan çalışmada, okul öncesi dönem çocuklarının daha önce başka bir okul öncesi eğitim kurumuna gidip gitmediğinin ve gittiği diğer kuruma devam etme süresinin çevresel farkındalıklarına etkilerinin olmadığı saptanmıştır.

Araştırmada okul öncesi dönem çocuklarının sosyal zekâ puanları ile çevreye karşı tutum puanları arasında pozitif yönde düşük düzeyde anlamlı bir ilişki olduğu saptanmıştır. Araştırma sonucunda elde edilen bu bulguya göre, okul öncesi dönem çocuklarının sosyal zekâ alanı geliştikçe çocukların çevreye karşı tutumlarının da arttığı söylenebilir. Sosyal zekâ alanının göstergelerinden olan empati ve başkalarını anlama yeteneği, çevre ile ilişkilerde önemli rol oynar. Bu nedenle birey ile çevre arasındaki ilişkilerde, bireyin çevreyi anlama, çevresindeki varlıklarla empati kurma yeteneğinin gelişmesinin, bireyde olumlu çevresel tutum oluşmasında etkili olabileceği şeklinde açıklanabilir.

Bu araştırma sonucunda çoklu zekâ alanlarının çevre tutumunu düşük düzeyde yordadığı görülmektedir. Bu durum ile, araştırmanın çalışma grubuna alınan çocukların çoklu zekâ alanlarından daha farklı değişkenlerin çevreye karşı tutumlarını açıkladığı düşünülebilir.

Araştırma sonucu çoklu zekâ alanlarının çevreye karşı tutum puan ortalaması üzerindeki etkisi ayrı olarak ele alındığında ise; çocukların sözel-dil zekâ alanının, mantıksal-matematiksel zekâ alanının, müzikal-ritmik zekâ alanının, bedensel-kinestetik zekâ alanının, içsel zekâ alanının, çevreye karşı tutum puan

ortalaması üzerindeki etkisinin anlamlı olmadığını göstermektedir. Bunun yanı sıra görsel uzamsal zekâ ve sosyal zekâ alanları ile çevreye karşı tutum puan ortalamalarında anlamlı bir farklılık olduğunu göstermektedir. Görsel uzamsal zekâsı baskın olan çocuklar çevrelerini doğru bir şekilde algıladığından (Armstrong, 2009, s. 75) çevreleri hakkında daha çok deneyime ve bilgiye sahip olabilir. Dolayısıyla çocuğun görsel uzamsal zekâsının baskın olmasının, çevreye yönelik olumlu tutum geliştirmesine katkısı olduğu söylenebilir.

Araştırmada çocukların daha önceki yıllarda okul öncesi eğitimi alma durumlarının ve zekâ alanlarının çevreye karşı tutum puanlarına ortak etkisine bakıldığında okul öncesi eğitimi alma durumu ve bedensel kinestetik zekâ alanının ortak etkisinin anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu durum okul öncesi eğitimde çevresel tutum geliştirmeye yönelik yapılan etkinliklerin, çoğunlukla çocukların bedensel kinestetik zekâ alanına yönelik etkinlikler olduğunu düşündürmektedir.

Bedensel-kinestetik zekâ bireyin bedenini kullanarak kendini ifade etme becerisidir. Bu zekâ alanında gelişmiş bireyler; el becerilerini kullanmayı sever, dokunarak ve hareket ederek öğrenir (Kansu, 2012, s. 14). Okul öncesi eğitim kurumlarında verilen çevre eğitimine ilişkin etkinlikler, daha çok çocukların hareket becerilerini geliştirmeye yönelik kazanımları içerebilir. Bu nedenle okul öncesi eğitim alma durumu ve bedensel-kinestetik zekânın çevreye karşı tutumu etkilediği söylenebilir. Ayrıca araştırma sonucu çocukların okul öncesi eğitimi alma durumlarının ve çoklu zekâ alanlarından sözel-dil zekâ, mantıksal-matematiksel zekâ, görsel-uzamsal zekâ, bedensel-kinestetik zekâ, içsel zekâ ve sosyal zekâ alanlarının çevreye karşı tutum puanlarına ortak etkisinin anlamlı olmadığını göstermektedir. Bu araştırma sonucuna yönelik olarak okul öncesi dönem çocuklarına yönelik çalışmalar araştırmacılar tarafından rastlanılmamış olup farklı eğitim kademelerindeki benzer çalışmalar aşağıda açıklanmıştır.

Arslanyolu (2010, s. 58), ilköğretim öğrencilerinin sözel zekâ alanı hariç; matematiksel-mantıksal zekâ, görsel-uzamsal zekâ, müzikal zekâ, bedensel-kinestetik zekâ, sosyal zekâ, içsel zekâ ve doğacı zekâ alanlarının düzeyinin çevreye yönelik tutum üzerinde olumlu etkisi olduğunu tespit etmiştir. Kahyaoğlu (2013, s. 74-75) yaptığı araştırmada ortaöğretim öğrencilerinin sözel-dil ve müzikal zekâ ile çevresel tutumları arasında anlamlı bir farklılık olduğu diğer zekâ alanları ile çevresel tutumları arasında anlamlı bir farklılığın olmadığını bulmuştur. Baş (2010, s. 53-74) çoklu zekâ kuramına dayalı öğretim yönteminin ilköğretim öğrencilerinin çevresel farkındalık, tutum ve bilgi düzeylerine etkisini incelemek amacıyla; 2009-2010 eğitim öğretim yılında 60 öğrencinin katılımıyla deneysel çalışma yapmıştır. Araştırmada deney grubundaki öğrencilere çoklu zekâ kuramına dayalı öğretim yöntemiyle, kontrol grubundaki öğrencilere ise geleneksel öğretim yöntemleriyle hazırlanan çevre eğitimi programları uygulanmıştır. Araştırma sonucu, çoklu zekâ kuramına dayalı öğretim yönteminin öğrencilerin çevresel farkındalık, tutum ve bilgi düzeylerinde geleneksel yöntemlere göre daha etkili olduğunu ortaya koymuştur.

Araştırma sonucundan yola çıkılarak şu önerilerde bulunulabilir;

- Araştırmacılar, okul öncesi dönemdeki çocukların çoklu zekâ alanlarının çevresel tutumlarına etkisini inceleyen deneysel desende çalışmalar yapabilir.
- Eğitimciler, okul öncesi dönemdeki çocuklara çevre eğitimi etkinlikleri planlarken ve uygularken; grup, ekip ve işbirlikli çalışmalar, proje çalışmaları ve eşli çalışmalar gibi sosyal becerileri içeren etkinlikler olmasına özen gösterebilir.

Etik Beyan

“Okul Öncesi Dönem Çocuklarının Çoklu Zekâ Alanları ile Çevreye Karşı Tutumlarının İncelenmesi” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir.

Kaynakça

- Andrejewski, R. (2011). *Nature connection, outdoor play and environmental stewardship in residential environmental education* (Doctoral Dissertation). The Pennsylvania State University, Pennsylvania.
- Armstrong, T. (2009). *Multiple intelligences in the classroom*. Alexandria: ASCD.
- Arslanyolu, K. (2010). *İlköğretim öğrencilerinin çevreye karşı tutumlarının çoklu zekâ kuramına göre incelenmesi* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

- Baş, G. (2010). The effects of multiple intelligences instructional strategy on the environmental awareness knowledge and environmental attitude levels of elementary students in science course. *International Electronic Journal of Environmental Education*, 1(1), 53-80.
- Bogner, F. X. ve Wiseman, M. (2006). Adolescents' attitudes towards nature and environment: quantifying the MEV model. *The Environmentalist*, 26(4), 247-254.
- Bruni, C. M., Chance, R. C. ve Schultz, P. W. (2012). Measuring values-based environmental concerns in children: An environmental motives scale. *The Journal of Environmental Education*, 43(1), 1-15.
- Buhan, B. (2006). *Okul öncesinde görev yapan öğretmenlerin çevre bilinci ve bu okullardaki çevre eğitiminin araştırılması* (Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Cevher-Kalburan, F. N. (2009). *Çocuklar için çevresel tutum ölçeği" ile "yeni ekolojik paradigma ölçeğinin" geçerlik güvenirlik çalışması ve çevre eğitimi programının incelenmesi* (Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Çabuk, B. (2001). *Okul öncesi dönem çocuklarının çevre ile ilgili farkındalık düzeyleri* (Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Demirel, Ö., Başbay, A. ve Erdem, E. (2006). *Eğitimde çoklu zekâ kuram ve uygulama*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Erten, S. (2004). Çevre eğitimi ve çevre bilinci nedir, çevre eğitimi nasıl olmalıdır? *Çevre ve İnsan Dergisi*, 65/66.
- Evans, G. W., Brauchle, G., Haq, A., Stecker, R., Wong, Kve & Shapiro, E. (2007). Young children's environmental attitudes and behaviors. *Environment and Behavior*, 39(5), 636-659.
- Fleetham, M. (2006). *Multiple intelligence in practice, enhancing self esteem and learning in the classroom*. Stafford: Network Continuum Education.
- Fleetham, M. (2014). *Pocket pal: multiple intelligences*. London: Bloomsbury.
- Gardner, H. (2011). *Frames of mind*. New York: Basic Books Publishing.
- Haktanır, G. (2007). Okul öncesi dönemde çevre eğitimi. İçinde: *Çevre eğitimi*. Ankara: Türkiye Çevre Vakfı Yayını.
- Kahriman-Öztürk, D. (2010). *Preschool children's attitudes towards selected environmental issues* (Yüksek Lisans Tezi). Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Kahyaoglu, M. (2013). Ortaöğretim öğrencilerinin zekâ alanları ile çevreye yönelik tutumları arasındaki ilişkinin değerlendirilmesi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 46(2), 159-178.
- Kansu, N. (2012). *Çocuğumla doğadayız: çocuğumun zekâ alanlarını geliştiriyorum*. Ankara: Elma Yayınevi.
- Karasar, N. (2014). *Bilimsel araştırma yöntemi*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Kesicioğlu, O. S. (2008). *Ebeveynlerin okul öncesi dönemdeki çocuklarına yaşattıkları doğal çevre deneyimleri ve çocukların çevreye karşı tutumları* (Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Liefänder A. K. ve Bogner F. X. (2018) Educational impact on the relationship of environmental knowledge and attitudes. *Environmental Education Research*, 24(4), 611-624.
- Mert, M. (2006). *Lise öğrencilerinin çevre eğitimi ve katkı atıklar konusundaki bilinç düzeyinin saptanması* (Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Miller, D. L. (2007). The seeds of learning: young children develop important skills through their gardening activities at a midwestern early education program. *Applied Environmental Education & Communication*, 6(1), 49-66.
- Monroe, M. C., Andrews, E. ve Biedenweg, K. (2007). A framework for environmental education strategies. *Applied Environmental Education and Communication*, 6, 205-216.
- Musser, L. M. ve Diamond, K. E. (1999). The children's attitudes toward the environment scale for preschool children. *The Journal of Environmental Education*, 30(2), 23-30.
- Özdemir, B. (2006). *4-6 yaş grubu öğrencilerinin öğrenme sürecinde çoklu zekâ teorisinin yeri* (Yüksek Lisans Tezi). Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale.
- Özdemir, O. (2007). Yeni bir çevre eğitimi perspektifi: "sürdürülebilir gelişme amaçlı eğitim". *Eğitim ve Bilim*, 32(145), 23-39.
- Öztürk, M. B. (2012). *Anasınıfına devam eden farklı sosyoekonomik düzeydeki çocukların çoklu zekâ alanlarının incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Saban, A. (2010). *Çoklu zekâ kuramı ve Türk eğitim sistemine yansması*. Ankara: Nobel Yayınevi.
- Schultz, P., Shriver, C., Tabanico, J. ve Khazian, A. (2004). Implicit connections with nature. *Journal of Environmental Psychology*, 24(1), 31-42.
- Şahin, N. F., Cerrah, L., Saka, A. ve Şahin, B. (2004). Yüksek öğretimde öğrenci merkezli çevre eğitimi dersine yönelik bir uygulama. *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 24(3), 113-128.
- Tanrıverdi, Ö. (2012). *Yaratıcı drama yöntemi ile verilen eğitimin okul öncesi öğrencilerinin çevre farkındalığına etkisi* (Yüksek Lisans Tezi). Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Muğla.
- Teele, S. (1997). *Teele inventory of multiple intelligences*. Redlands California: Teele ve Associates.
- Teele, S. (2000). *Rainbows of intelligence: Exploring how students learn*. California: Corwin Press.
- Tuğrul, B. ve Duran, E. (2003). Her çocuk başarılı olmak için bir şansa sahiptir: zekânın çok boyutluluğu çoklu zekâ kuramı. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 24, 224-233.
- UNESCO/UNEP. (1977). Intergovernmental conference on environmental education. <http://unesdoc.unesco.org/images/0003/000327/032763eo.pdf> adresinden 02/08/2018 tarihinde erişilmiştir. 3(1), 1-8.

EXTENDED ABSTRACT

Increasing environmental problems threaten not only human beings but also other creatures (Bruni, Chance, & Schultz, 2012, p. 1). To live in a healthy and clean world, it is necessary to educate individuals who are conscious about the environment and who are environmentally sensitive (Mert, 2006, p. 66; şahin, Cerrah, Saka, & şahin, 2004, p. 114; Özdemir, 2007, p. 25).

Environmental attitude refers to the emotions, beliefs and behaviors that the individual has towards environmental issues as well as using and protecting environment (Bogner, & Wiseman, 2006, p. 247-254; Schultz, Shriver, Tabanico, & Khazian, 2004, p. 31). It is possible to ensure that children gain positive attitudes towards environment, that they empathize with environment, and that they love nature by providing environmental education in educational environments, starting from the pre-school period (Andrejewski, 2011, p. 150; Erten, 2004, p. 3-4; Kesicioğlu, 2008, p. 67-71; Özdemir, 2007, p. 38).

Children's interest and sense of wonder should be taken into account while doing practices related to environmental education as young kids are very curious about and interested in the world (Buhan, 2006, p. 37). Children's development in different intelligence areas can be supported through the theory of multi intelligence, by identifying their intelligence areas, by applying curriculum in line with their interests and abilities, and by giving equal attention to all intelligence areas (Saban, 2010, p. 2).

Gardner argues that the ability to solve a problem or to produce a product in a different way should be called intelligence. According to these characteristics, he has defined eight different intelligence areas (Gardner, 2011, p. 63-74).

Examining the attitudes of children (according to different intelligence areas they have) towards the environment during the pre-school period where the environmental education is laid is important as it reveals the differences between children's interests and abilities in environmental education and considers individual differences while preparing the curriculum.

When the literature was examined, it was found that there were few studies examining the relationship between children's environmental attitude and multiple intelligence areas. However, these studies did not include pre-school children and they were about other education levels (Arslanyolu, 2010, p. 2; Baş, 2010, p. 59-60; Kahyaogđlu, 2013, p. 163). Therefore, this study aimed to examine the attitudes of pre-school children towards environment and multiple intelligence areas in the environmental education, taking into account their individual differences, interests, and abilities.

The general survey method was used in this research. The sample consisted of 452 pre-school children who were living in Meram, Konya and chosen randomly. Personal Information Form, TIMI (Teale Inventory for Multiple Intelligences) and Children's Environmental Attitude Scale were used as data collection tools. Data were analyzed via SPSS 17.00. Descriptive statistics, correlation, t-test, regression, two-factor ANOVA, was used for data analysis.

According to results, considering whether children received pre-school education or not variable, it was found that there was a significant difference between the attitude scores of children towards the environment in favor of children who had received pre-school education. Thus, it can be concluded that the outcomes in pre-school curriculum are an important factor in developing positive attitude towards environment in children. In a study by çabuk (2001, p. 75), it was determined that the duration of pre-school education did not have any effect on environmental awareness

In the study, it was found that there was a positively low correlation between the interpersonal-social intelligence scores of the children and their attitude towards the environment. Empathy and the ability to understand others, which are indicators of interpersonal-social intelligence, play an important role in relations with the environment. Therefore, it can be explained that the relationship between the individual and the environment can be effective in the development of positive environmental attitudes as a result of the development of the ability of the individual to understand the environment, the empathy with the environment and the beings around it.

It can be said that individual's ability to understand the environment and to empathize with creatures around him or her can be improved by developing the interpersonal-social intelligence areas, and that it can be effective in the forming positive environmental attitudes.

In the study, a significant difference was found when the common effect of children's pre-school education in previous years and their physical-kinesthetic intelligence area on scores of children's attitude towards environment was examined. Physical-kinesthetic intelligence is a type of intelligence associated with the whole body and hands. It is individual's ability to use his body to express himself. Individuals who are advanced in this area cannot sit still for a long time; they like to use manual skills and they learn by touching and moving (Kansu, 2012, p. 14). It can be said that the effect of pre-school education and physical kinesthetic intelligence has an effect on the environment since environmental activities in institutions require children to use their movement skills and bodies.

According to the study results, it is recommended that educators should support pre-school children in developing their attitudes towards the environment by applying environmental education programs to them. While implementing environmental education programs, activities such as group, team and cooperative works, project studies and co-operative activities can be organized.

Öğretmenler Arasında Mesleki İşbirliğine Yönelik Tutum Ölçeğinin Geliştirilmesi

Kürşad YILMAZ¹ ve Mustafa ÇELİK²

Öz

Bu araştırmanın amacı, öğretmenler arasında mesleki işbirliği konusunda öğretmenlerin tutumlarını belirlemede kullanılabilir bir ölçek geliştirmektir. Araştırmada ölçeğın yapı geçerliğinin belirlenmesi için yapılan açımlayıcı faktör analizi (AFA) ve doğrulayıcı faktör analizi (DFA) için iki farklı gruptan veri toplanmıştır. Birinci çalışma grubunda okulöncesi eğitim, ilkokul, ortaokul ve lise öğretmenlerinden oluşan 273 kişi, ikinci çalışma grubunda ise 164 kişi bulunmaktadır. AFA sonucunda ölçeğın tek faktörlü ve 13 maddeden oluşan bir yapıda olduğu belirlenmiştir. Bu tek faktörün açıkladığı varyans oranı % 41.10'dur. Bu yapı DFA ile doğrulanmıştır. DFA ile hesaplanan uyum iyiliğı indeksleri şöyledir: $\chi^2/sd=1,475$, $GFI=.952$, $AGFI=.933$, $IFI=.972$, $RMR=.025$, $CFI=.971$, $NFI=.917$, $RMSEA=.042$. Ölçeğın Cronbach's Alfa iç tutarlılık katsayısı .87'dir. Sonuç olarak, öğretmenler arası mesleki işbirliğı konusunda öğretmenlerin tutumlarını belirlemede kullanılabilir geçerli ve güvenilir bir veri toplama aracı geliştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Öğretmenler Arası Mesleki İşbirliğı, Öğretmen Tutumu, Ölçek

Development of Scale of Attitude towards Professional Collaboration among Teachers

Abstract

The purpose of this study is to develop a scale which can be used to determine the attitude of teachers to professional cooperation between instructors. Data for the study were collected from two different groups for exploratory factor analysis (AFA) and confirmatory factor analysis (CFA) to determine the reliability of the scale. The first study group consisted of 273 people. They were teachers of preschool education, primary school, high school while in the second study group there were 164 people. As a result, AFA found that the scale has a one-factor structure and consists of 13 points. The dispersion coefficient to this single factor is 41.10%. This structure has been verified with DFA. Correspondence reliability indicators calculated by DFA as following: $\chi^2 / sd = 1475$, $GFI = 0.952$, $AGFI = 0.933$, $IFI = 0.972$, $RMR = 0.025$, $CFI = 0.971$, $NFI = 0.917$, $RMSEA = 0.042$. The coefficient of internal consistency according to Cronbach's scale is 0.87. As a result a reliable data collecting tool has been developed to determine teachers' attitudes towards professional collaboration between teachers.

Key Words: Professional Collaboration Between Teachers, Teacher Attitude, Scale

Atıf İçin / Please Cite As:

Yılmaz, K. ve Çelik, M. (2020). Öğretmenler arasında mesleki işbirliğine yönelik tutum ölçeğının geliştirilmesi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(2), 731-740.

Geliş Tarihi / Received Date: 01.07.2019

Kabul Tarihi / Accepted Date: 25.08.2019

¹ Prof. Dr. - Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, kursadyilmaz@gmail.com
ORCID: 0000-0002-3705-5094

² Arş. Gör. - Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, mcelik_83@yahoo.com
ORCID: 0000-0001-6825-315X

Giriş

Öğretmenlik mesleği, sınıf ve benzeri ortamlarda diğer kişilerden yalıtılmış olarak icra edildiğinden geleneksel olarak yalıtılmış bir meslek olduğu ileri sürülebilir. Ancak işin özü düşünüldüğünde öğretmenlerin mesleki gelişimleri ile ilgili en güçlü destek kaynaklarının meslektaşları olduğu da unutulmamalıdır. Öğretmenlerin birbirleri ile iletişim halinde olması ve deneyimlerini paylaşması bu sürecin en önemli noktasıdır. Bu bağlamda son yıllarda öğretmenliğin yalıtılmış bir şekilde değil, işbirliği içerisinde yapılması gerektiğinden bahsedilmekte ve öğretmenlerin mesleki konularda işbirliği yapmasının okul ve eğitim üzerinde birçok olumlu etkisinin olduğu belirtilmektedir. Bu olumlu sonuçlardan en önemlisi öğrencilerin başarılarının artmasıdır ve bununla ilgili birçok ampirik araştırma da bulunmaktadır (Goddard, Goddard ve Tschannen-Moran, 2007, s. 886; Goddard, Miller, Larson ve Goddard, 2010, s. 15; Vangrieken, Dochy, Raes ve Kyndt, 2015, s. 28). Ancak bu araştırmalarda öğretmenler arasında mesleki işbirliğinin öğrenci başarısı üzerinde bir etkisi olduğu ileri sürülse de bu etki doğrudan bir etkiden daha çok dolaylı bir etkidir. Çünkü öğretmenler arasındaki mesleki işbirliğinin asıl önemli etkisi öğretmenlerin öğrenme-öğretme uygulamalarını nasıl geliştireceklerini öğrenmeleri ile ilgilidir ve bu işbirliği çalışmalarının öğrencilerin başarıları üzerinde dolaylı da olsa önemli bir etkisi olabilmektedir. Bu bağlamda özellikle Batılı ülkelerde sistemli işbirliği çalışmaları yapılmakta ve bu çalışmalar ilgili kurumlarca koordine edilmektedir.

Öğretmenler arasında mesleki işbirliği genel olarak “Öğretmenlerin mesleki uygulamaları analiz etmek ve etkilemek için karşılıklı olarak birlikte çalıştıkları; öğrencilerin, ekiplerin ve okulların sonuçlarını iyileştiren sistematik bir süreç” olarak tanımlanmaktadır (DuFour, 2011, s. 7). Howland ve Picciotto’ya (2003b, s. 14-18) göre öğretmenler arasında mesleki işbirliğinin gerçek doğasını belirleyen kavramlar, öğretim ile ilgili olması, tüm pedagojik ve müfredat konularıyla ilgilenmesi, öğrenmeye katılan kişilerin mesleki gelişimini teşvik etmesi, eğitim programlarını geliştirmesi ve sonunda öğrencilere yarar sağlamasıdır. Bu bağlamda öğretmen işbirliği “öğrenme etkinlikleri, ders planları, ödevler, derslerin tasarımı, değerlendirmesi ve programın gözden geçirilmesi de dâhil olmak üzere öğretim ve öğrenmenin bileşenlerini düzenli olarak tartışan iki veya daha fazla öğretmeni içeren bir pedagojidir” (Howland ve Picciotto, 2003a, s. 3).

Friend ve Cook (1990, s. 72; 1992, s. 182) kişilerarası işbirliğini, ortak bir hedef doğrultusunda çalışırken gönüllü olarak ortak karar alma süreçlerine katılan en az iki eş katılımcı arasındaki doğrudan etkileşim tarzı olarak tanımlamıştır. Yazarlar bu tanımlı detaylı tanımlayıcı özellikler ile açıklığa kavuşturmuş ve öğretmen işbirliğini daha fazla açıklamak için aşağıdaki özellikleri kullanmıştır (Cook ve Friend, 1993, s. 422):

- *Gönüllü olmalıdır.* Öğretmenlerin yakın bir yerde çalışması gerekebilir, ancak işbirliği yapmaları gerekmeyebilir. Bu gibi durumlarda işbirliği içinde çalışmak için kişisel bir seçim yapmak zorundadırlar. İşbirliği gönüllü olduğunda ve idari olarak zorunlu olmadığında, öğretmenler genellikle meslektaşları ile yakın ama gayri resmi, işbirliğine dayalı ortaklıklar oluştururlar.

- *Eşitliğe dayanmalıdır.* İşbirliği yapan öğretmenler, bütün bireylerin katkılarının eşit değerinde olduğuna inanmalıdır. Öğretmenlerin katkılarının miktarı ve niteliği büyük ölçüde değişebilir, ancak öğretmenler sunduklarının işbirlikçi çaba için ayrılmaz olduğunu kabul ederler.

- *Ortak bir hedef olmalıdır.* Öğretmenler yalnızca hedeflerini paylaştıklarında işbirliği yaparlar. Kötü tanımlanmış hedefler üzerinde çalışıyorlarsa, istemeden farklı hedefler üzerinde çalışabilirler. Bu gerçekleştiğinde, işbirliği yerine genellikle iletişimsizlik ve hayal kırıklığı ortaya çıkabilir.

- *Kilit kararlar için ortak sorumluluk içermelidir.* Her ne kadar öğretmenler işbirlikçi faaliyetlerde buldukları zaman emeklerini bölebilirler de, her biri üstlendikleri faaliyetler hakkında temel kararlar vermede eşit birer ortaktır. Bu paylaşılan sorumluluk, öğretmenler arasında var olan eşitlik duygusunu pekiştirmektedir.

- *Sonuçlar için ortak hesap verebilirliği içermelidir.* Bu özellik doğrudan paylaşılan sorumluluktan kaynaklanmaktadır. Diğer bir deyişle, eğer öğretmenler kilit kararları paylaşırlarsa, bu sonuçların olumlu ya da olumsuz olup olmadığına bakılmaksızın, kararlarının sonuçlarının sorumluluğunu da paylaşmaları gerekir.

- *Paylaşılan kaynaklara dayanmaktadır.* İşbirliği çabalarına katılan her öğretmen bir tür kaynağa katkıda bulunur. Bu, bağlılığın artması ve her bir profesyonelin eşlik hissini pekiştirilmesi etkisine sahiptir. Kaynaklar zaman, uzmanlık, alan, ekipman veya bu tür diğer varlıkları içerebilir.

- *Gelişen özelliklere sahiptir.* İşbirliği, katılımcılar arasında paylaşılan karar verme, güven ve saygı değerine olan inanca dayanmaktadır. Bununla birlikte, işbirlikçi faaliyetlerin başında bu unsurların bir derecesine ihtiyaç duyulurken, yeni bir işbirlikçi ilişkinin temel özellikleri olmaları gerekmez. Öğretmenler işbirliğiyle daha deneyimli hale geldikçe, ilişkileri başarılı işbirlikçi ilişkiler içinde büyüyen güven ve saygı ile karakterize edilecektir.

Öğretmenler arasında mesleki işbirliği çalışmaları, öğrencilerin öğrenmesini desteklemekte, güçlü öğrenme topluluklarında çalışan öğretmenler kariyerlerinden daha memnun olmakta ve başarılı bir eğitimci olmak için yeterince uzun süre derste kalmaları daha olası olmaktadır (Cook ve Friend, 1993, s. 423). Uluslararası Öğretme ve Öğrenme Araştırması (Teaching and Learning International Survey-TALIS) sonuçları, işbirlikçi öğrenmeye katılan öğretmenlerin daha yenilikçi pedagojiler (örneğin, küçük gruplar halinde çalışmak) kullanarak rapor verdiğini, daha fazla iş doyumunu elde ettiğini ve daha fazla öz yeterlilik davranışları sergilediğini göstermiştir. Finlandiya gibi eğitimde yüksek performansı olan ülkelerde, öğretmenler büyük ölçüde işbirliği yapmaktadır (OECD, 2013, s. 249). İşbirlikçi kültürlerdeki öğretmenler, kendilerine yardım edebilecek ve destekleyebilecek başka insanlar olduğunun farkına vardıkça, daha olumlu bir öğretmenlik tutumu geliştirmektedirler (Hargreaves ve O'Connor, 2018, s. 5). Ancak Yılmaz, Yoldaş ve Yangil (2004, s. 205) tarafından yapılan araştırmada sınıf öğretmenleri “zümre öğretmenler kurulu toplantılarının sıklaştırılması ve bu toplantılardaki işbirliğinin artırılması” gerektiği yönünde görüş belirtmiştir. Bu bulgu okullarda yapılan işbirliği çalışmalarının yetersiz olduğu şeklinde yorumlanabilir.

Mesleki işbirliği çalışmalarının etkileri konusunda birçok olumlu sonuçtan bahsedilebilir. Örneğin bir sınıfın derslerine giren ya da bir okulda birlikte çalışan öğretmenlerin disiplin uygulamaları konusunda işbirliği yapması o sınıftaki ya da okuldaki istenmeyen öğrenci davranışlarını azaltabilir. Öğrenme zorluğu çeken bir öğrencinin derslerine giren farklı öğretmenlerin işbirliği yapması, o çocuğun gelişiminde çok büyük bir fark oluşturabilir. Öğretmenler arasında işbirliği uygulamaları öğrencilerin de işbirliği ve takım çalışması becerileri edinmeleri açısından önemli olabilir. Günümüzde çalışanlardan beklenen önemli özelliklerden birinin de işbirliği yapabilme ve takım çalışmasına yatkınlık becerisi olduğu düşünüldüğünde bu tip bir katkı da önemli olabilir. Sonuç olarak işbirliği çalışmaları bir kurumu, okulu ya da fakülteyi oradaki kişilerin toplamından daha etkili ve daha tatmin edici bir hale getirebilir. Ayrıca işbirliği çalışmaları kişilerin sosyal sermaye oluşturması açısından da son derece önemlidir.

Aslında öğretmen işbirliği kavramı yeni bir kavram değildir. Öğretmenlerin işbirliği davranışlarının okula, öğretmenlerin mesleki gelişimine ve öğrencilerin başarılarına olumlu katkılarının olacağı kuramsal olarak eskiden beri dile getirilmektedir. Bu anlamda diğer ülkelerde konu ile ilgili çok geniş bir alanyazın oluşmuş, hatta kavram mesleki öğrenme toplulukları ve meslektaş yardımlaşması gibi kavramlara doğru evrilmiştir. Türkiye’de okullarda işbirliğinin gerçekleşebileceği zümre öğretmenler kurulları ve sınıf öğretmenler kurulları gibi resmi uygulamalar ve bazı gayri resmi uygulamalar da vardır. Gayri resmi uygulamalara, öğretmenler arasında informal yollarla oluşan uygulamalar örnek olarak verilebilir.

Yapılan tarama ve incelemelerde “işbirliği, takım çalışması, mesleki öğrenme toplulukları, öğrenme grupları, meslektaş dayanışması ya da yardımlaşması” gibi kavramların sık sık birbirinin yerine kullanıldığı belirlenmiştir. Bu kavramsal karışıklık işbirliğini, işlevsel bir tanımının yapılması ve ölçülmesi zor bir yapı haline getirmiştir. İşbirliği denildiğinde genellikle, “takım çalışması, karar alma süreçlerine katılım, dayanışma” gibi kavramlar akla gelmiştir. Bu çalışmada işbirliği kavramı, öğretmenlerin işleriyle ilgili amaçlar için yürüttükleri işbirliği eylemlerini betimleyici bir kavram olarak ele alınmıştır. Bu anlamda geliştirilen ölçek öğretmenler arasındaki işbirliği çalışmaları konusunda öğretmenlerin tutumlarını belirleyecek şekilde kurgulanmıştır. Ölçek mesleki öğrenme toplulukları ya da geçici işbirliği biçimleri üzerine odaklanmamıştır.

Okullarda, öğretmenler arasındaki işbirliği çalışmaları konusunda diğer ülkelerde bazı ölçek geliştirme çalışmaları yapılmıştır. Tschannen-Moran (1998b, s. 129) doktora tez çalışması kapsamında bir ölçek geliştirmiştir. Bu çalışmada okullarda işbirliği konusu “Okul kararlarında okul müdürleri ile öğretmenler arasındaki işbirliği; okul kararlarında ebeveynlerle işbirliği ve sınıf kararlarında öğretmenler arasındaki işbirliği” başlıkları altında ele alınmıştır. Tschannen-Moran (1998b, s. 130) çalışmasında, okullardaki işbirliğini karar süreçleri ekseninde ele almıştır. Çalışmada “Mesleki gelişim faaliyetlerinin planlanması; öğrencilerin davranış problemlerinin çözülmesi; mesleki gelişim ihtiyaç ve hedeflerinin belirlenmesi; öğretim yöntem ve etkinliklerinin seçilmesi; öğrenci yerleştirmelerinin belirlenmesi; öğrencilerin öğrenme problemlerinin çözülmesi; müfredat ve programların değerlendirilmesi; öğrencilerin gelişiminin velilere bildirilmesi için işlemler geliştirilmesi; kural ihlallerinde sonuçların belirlenmesi ve okul kurallarının

belirlenmesi” gibi konularda öğretmen kurullarının bu tür kararları ne ölçüde etkilediği belirlenmeye çalışılmıştır. Bu anlamda Tschannen-Moran (1998b, s. 129) çalışmasında kullanılan ölçek tam olarak bir işbirliği ölçeği değildir.

Goddard, Miller, Larsen, Goddard, Madsen ve Schroeder (2010, s. 11) çalışmalarında “Öğretmen İşbirliği Ölçeği” geliştirmişlerdir. Ölçek “Resmi İşbirliği, Öğretimde İşbirliğinin Sıklığı ve Öğretmenlerin Öğretim Politikası Konusunda İşbirliği” olmak üzere üç alt ölçekten oluşmaktadır. Ölçekte, katılımcıların resmi işbirliği ve öğretmenlerin öğretim politikası konusunda işbirliği alt boyutlarındaki maddeler katılım ölçeği; öğretimde işbirliğinin sıklığı alt boyutlarındaki maddeler sıklık ölçeği ile belirlenmiştir.

Son yıllarda, öğretmen işbirliği ile ilgili önemli çalışmalardan biri de OECD (2013, s. 171) tarafından yapılan TALIS çalışması kapsamında yer almaktadır. Bu çalışmada öğretmen işbirliğini ölçen bir bölüm bulunmaktadır. Bu bölüm “Değişim ve Öğretim Koordinasyonu (4 Madde) ve Mesleki İşbirliği (4 Madde)” alt boyutlarından oluşmaktadır. Mesleki İşbirliği alt boyutu ise şu maddelerden oluşmaktadır: 1) Aynı sınıfta bir ekip olarak ortaklaşa öğretme. 2) Diğer öğretmenlerin sınıflarını gözlemleme ve geri bildirimde bulunma. 3) Farklı sınıflar ve yaş grupları arasındaki ortak etkinliklere katılma (örneğin projeler). 4) Dersler arasında ev ödevi uygulamalarını tartışma ve koordine etme. Bu maddeler “Asla, Yılda Bir veya Daha Az, Yılda 2-4 kez, Yılda 5-10 kez, Ayda 1-3 kez, Haftada Bir veya Daha Fazla” seçenekleri ile yanıtlanmaktadır. Bu yanıt seçenekleri ile öğretmenlerin anılan davranışları hangi sıklıkta yaptıklarını belirlemeye çalışılmaktadır.

Türkiye’de konu ile ilgili uygulamalar bulunmasına ve bazı araştırmalar (Cerit, 2009; Gümüşeli ve Eryılmaz, 2011) yapılmış olmasına rağmen hem kuramsal hem de ampirik düzeyde araştırma eksikliği gözlenmiştir. Gümüşeli ve Eryılmaz (2011, s. 19) Collaborative School Culture Survey (Gruenert, 1998) adlı ölçeği Türkçeye uyarlamışlardır. Ölçek, “İşbirlikçi Liderlik, Mesleki Gelişim, Öğretmen İşbirliği, Ortak Destek, Amaç Birliği ve Öğrenme Ortaklığı” boyutlarından oluşmaktadır.

Kelchtermans (2006, s. 222) işbirliğinin kavramsallaştırılmasında kültürün ve okul bağlamının dikkate alınması gerektiğini belirtmiştir. Bu ölçek geliştirme çalışmasının çıkış noktalarından biri de budur. Cerit (2009: 644) “Öğretmenlerin Örgütsel Güven Düzeyleri İle İşbirliği Yapma Düzeyleri Arasındaki İlişki” başlıklı çalışmasında Tschannen-Moran (2001, s. 317) tarafından geliştirilen İşbirliği Anketini kullanmış ve ankette yer alan bazı maddelerdeki eylemler Türk Eğitim Sistemi’nin merkezi yapısı ile uygun olmadığından ankette çıkarılmıştır. Bu bağlamda bu çalışmada, öğretmenlerin öğretmenler arasında mesleki işbirliğine yönelik tutumlarını belirlemede kullanılabilecek bir veri toplama aracının geliştirilmesi amaçlanmıştır.

Yöntem

Çalışma Grubu

Araştırmada ölçeğin yapı geçerliğinin belirlenmesi için yapılan açımlayıcı faktör analizi (AFA) ve doğrulayıcı faktör analizi (DFA) için iki farklı gruptan veri toplanmıştır. Veriler 2018-2019 eğitim öğretim yılında toplanmıştır. Araştırmada hem AFA hem de DFA için örneklem büyüklüğünde madde sayısının en az 10 katı kadar katılımcıya ulaşılması planlanmıştır. Bu çerçevede, AFA için 273, DFA için 164 öğretmenden kullanılabilir veri toplanmıştır.

Birinci grupta 273 kişi bulunmaktadır. Bu veriler internet ortamında toplanmıştır. Birinci örneklem grubunda (AFA yapılan) yer alan öğretmenlerin %54.6’sı kadın (n=149), %45.4’ü ise erkektir (n=124). Öğretmenlerin %3.3’ü okulöncesi eğitim kurumlarında (n=9), % 30’u (n=82) ilkokullarda, %39.6’sı ortaokullarda (n=108), %27.1’i liselerde (n=74) görev yapmaktadır. Bu gruptaki öğretmenlerin %48.4’ü 1-10 yıl (n=132), %33’ü 11-20 yıl kıdeme (n=90), %18.7’si 21 yıl ve üstü kıdeme (n=51) sahiptir.

İkinci örneklem grubunda 164 kişi bulunmaktadır. Bu kişiler Kütahya ilinde görev yapan ve araştırmaya gönüllü olarak katılan öğretmenlerden oluşmaktadır. İkinci örneklem grubunda (DFA yapılan) yer alan öğretmenlerin %52.4’ü kadın (n=86), %47.6’sı erkektir (n=78). Öğretmenlerin %12.8’i okulöncesi eğitim kurumlarında (n=21), %25’i ilkokullarda (n=41), %40.9’u ortaokullarda (n=67), %21.3’ü liselerde (n=35) görev yapmaktadır. Bu gruptaki öğretmenlerin %42.7’si 1-10 yıl (n=70), %45.1’i 11-20 yıl kıdeme (n=74), %12.2’si 21 yıl ve üstü kıdeme (n=20) sahiptir.

Veri Toplama Aracının Geliştirilmesi

Yapılan alanyazın taramaları, okumalar ve daha önce geliştirilen veri toplama araçları (Cook ve Friend, 1993; DuFour, 2011; Friend ve Cook, 1990, 1992; Goddard, Miller, Larsen, Goddard, Madsen ve Schroeder, 2010; Gruenert, 1998; Howland ve Picciotto, 2003a, 2003b; OECD, 2013) incelenerek ölçek, öğretmenlerin mesleki işbirliğine yönelik tutumlarını belirlemede kullanılabilir bir veri toplama aracı olarak kurgulanmıştır. Bir tutumun boyutları olarak dūřünölen “bilişsel, duyuşsal ve davranışsal” alanlar ile ilgili maddeler yazılmıştır. Bu üç boyuta bazı ters maddeler de eklenmiştir. Yapılan alışmalar sonunda ilk aşamada 50 maddelik bir madde havuzu oluşturulmuştur. Bu maddeler incelenmiş, birbirine yakın anlamı olan ya da diğer maddelerin içeriğinde olduğu dūřünölen maddeler elenmiştir. Bu işlemden sonra 30 maddelik bir taslak form elde edilmiştir. 30 maddeden oluşan taslak form kapsam geçerliği için uzman görüşüne sunulmuş (4’ü eğitim yönetimi, 2’si eğitim programları ve öğretmen, 1’i ölçme değerlendirme alanından) ve gelen öneriler doğrultusunda ifadeler tekrar düzenlenmiştir. Daha sonra ölçek anlaşılabilirlik ve kolay yanıtlanabilirlik gibi özellikleri bakımından 10 öğretmenin görüşüne sunulmuştur. Bu görüşler de dikkate alınarak 20 maddelik bir ölçek elde edilmiş ve ölçek ön uygulama için hazır hale getirilmiştir. Beřli Likert tipi yanıt seçenekleri bulunan ölçek, “1-Hiç Katılmıyorum, 2-Katılmıyorum, 3-Orta Derecede Katılıyorum, 4-Katılıyorum ve 5-Kesinlikle Katılıyorum” seçenekleri ile yanıtlanmaktadır.

Verilerin Analizi

Öğretmenler Arasında Mesleki İşbirliğine Yönelik Tutum Ölçeğinin yapı geçerliğini belirlemede öncelikle Açımlayıcı Faktör Analizi (AFA), daha sonra da söz konusu yapının geçerli bir yapı olup olmadığının belirlenmesi için Doğrulamalı Faktör Analizi (DFA) uygulanmıştır. Ölçeğin yapısı oluştuktan sonra dağılımın normalliği ve uç değerler incelenmiş, veri temizliği yapıldıktan sonra analizler tekrarlanmıştır. Dağılımın normalliğinin belirlenmesinde arpıklık ve basıklık katsayılarına bakılmıştır. Bu değerlerin +1 ile -1 araladığında olduğu görölmüştür. U değerlerin belirlenmesinde z değerleri ve Mahalanobis uzaklıkları hesaplanmıştır. Z değeri +3’ten büyük ve -3’ten küçük değerler ile .01 anlamlılık düzeyine göre χ^2 tablo değerinin üzerindeki Mahalanobis değerleri uç değerler olarak belirlenerek veri setinden çıkarılmıştır. Ölçeğin güvenilirliği için madde toplam korelasyonu, Cronbach’s Alfa iç tutarlık katsayısı ile alt ve üst %27’lik grupların madde ortalama puanları incelenmiştir.

Bulgular

Bu bölümde Öğretmenler Arasında Mesleki İşbirliğine Yönelik Tutum Ölçeğinin geçerlik ve güvenilirlik analizlerine ilişkin bulgulara yer verilmiştir. Ölçeğin geliştirilmesi sürecinde katılımcılardan toplanan veriler üzerinde önce açımlayıcı ve doğrulamalı faktör analizi, daha sonra güvenilirlik analizleri yapılmıştır.

Açımlayıcı Faktör Analizine (AFA) İlişkin Bulgular

Verilerin faktör analizi için uygun olup olmadığını belirlemek için Kaiser Meyer Olkin (KMO) değeri ve Bartlett Küresellik Testi sonuçları incelemiştir. İlk analizde KMO değeri .90 ve Bartlett Küresellik Testi [$\chi^2=1115,983$; $sd=105$; $p<.01$] anlamlı olarak bulunmuştur. Bu değerler, verilerin faktörleşmeye uygun olduğunu göstermektedir (Büyüköztürk, 2014, s. 126).

Veri toplama aracının yapı geçerliğini sınamak için öncelikle Açımlayıcı Faktör Analizi (AFA) yapılmıştır. AFA yapılırken temel bileşenler analizi uygulanmıştır. Maddelerin ölçekte kalmasında faktör yük değerlerinin .40’tan büyük olması (Şencan, 2005, s. 390) ve birden fazla faktörde yüksek yük değeri veren maddelerin faktör yükleri arasındaki farkın en az .10 olması ölçütü temel alınmıştır (Büyüköztürk, 2014, s. 125).

İlk analiz sonrasında ölçek maddelerinin özdeğeri 1’den büyük beř faktör altında toplandığı ancak çizgi grafiği incelendiğinde ölçeğin tek faktörlü bir yapı gösterdiği tespit edilmiştir. Buna göre faktör yük değeri .40’ın altında olan üç madde (Madde 5, Madde 6, Madde 20) ve birden fazla boyutta yük değerine sahip olan iki madde (Madde 7, Madde 18) ölçekten çıkarılmıştır. Daha sonra ise iki maddenin (Madde 2, Madde 11) tek başına boyut olduğu görölmüş ve bu maddeler de ölçekten çıkarılmıştır. Ölçek tek faktörlü olarak analiz edilmiş ve maddeler çıkarıldıktan sonra 13 maddeye dūřen ölçeğe yeniden AFA uygulanmıştır. Bu işlemlerin yapılması sırasında maddeler ölçekten tek tek çıkarılmış ve her defasında analiz tekrarlanmıştır (okluk, Şekercioğlu ve Büyüköztürk, 2014: 223). Bu işlemden ölçek maddelerinin herhangi bir müdahale gerektirmeden tek faktörlü bir yapıda olduğu görölmüştür. On üç maddelik ölçek

için KMO değeri .92 ve Barlet Küresellik Testi [$\chi^2=1135,715$; $sd=78$; $p<.01$] anlamlı olarak bulunmuştur. Faktör analizi sonuçları Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1. Öğretmenler Arasında Mesleki İşbirliğine Yönelik Tutum Ölçeğinin AFA Sonuçları

Madde	Faktör Yük Değeri
M1 - İşbirliği çalışmalarını öğrenmenin doğasını keşfetmemize yardımcı olur.	.60
M2 - Öğretmenlerle yaptığım işbirliği çalışmalarını mesleğime katkı sağlar.	.75
M3 - Paylaşılan öğrenmeler, öğrenme sorunlarının doğasını keşfetmemize yardımcı olur.	.70
M4 - Okullarda işbirliği çalışmalarını yapmak boşa zaman harcamaktır.*	.53
M5 - İşbirliği çalışmalarını işlerin yapılmasını zorlaştırıyor.*	.55
M6 - İşbirliği çalışmalarını öğretmenlerin yaratıcılığını kısıtlıyor.*	.62
M7 - İşbirliği, kendimi okulun bir üyesi gibi hissetmemi sağlar.	.74
M8 - Başkalarından bir şeyler öğrenmekten memnun olurum.	.55
M9 - İşbirliği çalışmalarını bir kurumdaki insanları birbirine yakınlaştırır.	.76
M10 - İşbirliği gerektiren çalışmalara gönüllü olarak katılıyorum.	.53
M11 - İşbirliği yapınca iletişim becerilerimiz gelişiyor.	.59
M12 - İşbirliği çalışmalarını sayesinde yıkıcı çatışmaları daha kolay çözebiliyoruz.	.73
M13 - İşbirliği yapınca okulun toplam performansı gelişiyor.	.65

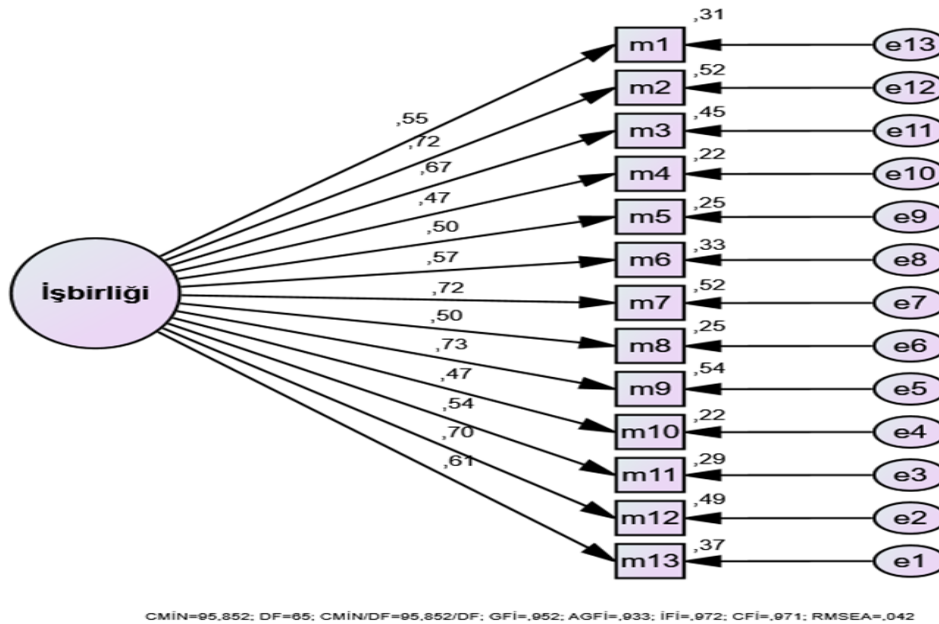
*Ters kodlanan maddeler

Açıklanan Varyans: % 41,10

Tablo 1’de de görüldüğü üzere, Öğretmenler Arasında Mesleki İşbirliğine Yönelik Tutum Ölçeğinin tek faktörlü yapısında yer alan 13 maddenin faktör yük değerleri .53 ile .76 arasında değişmektedir. Ölçeğin tek faktörlü yapısının açıkladığı varyans % 41,10’dur.

Doğrulayıcı Faktör Analizine (DFA) İlişkin Bulgular

AFA sonucu tek faktör altında toplanan 13 maddelik Öğretmenler Arasında Mesleki İşbirliğine Yönelik Tutum Ölçeği farklı bir örneklem grubuna tekrar uygulanmış ve elde edilen veriler ile DFA yapılmıştır. DFA sonucu elde edilen bulgular değerlendirildiğinde “ χ^2/sd oranı $95,852/65=1,475$ ” olarak belirlenmiştir. DFA ile hesaplanan diğer uyum iyiliği değerleri ise şöyledir: GFI=.952, AGFI=.933, IFI=.972, RMR=.025, CFI=.971, NFI=.917, RMSEA=.042. Bu uyum iyiliği değerlerinin tümü, Öğretmenler Arasında Mesleki İşbirliğine Yönelik Tutum Ölçeğine ait tek boyutlu ölçüm modelinin kabul edilebilir bir model olduğunu göstermektedir (Byrne, 2011; Çelik, 2009; Hair, Black, Babin ve Anderson, 2010; Tabachnick ve Fidell, 2013). Yapılan DFA sonucunda oluşan path diyagramına Şekil 1’de yer verilmiştir.

Şekil 1. Öğretmenler Arasında Mesleki İşbirliğine Yönelik Tutum Ölçeği Path Diyagramı

şekil 1'de de görüldüğü gibi Öğretmenler Arasında Mesleki İşbirliğine Yönelik Tutum Ölçeğinde yer alan maddelerin faktör yük değerleri .47 ile .73 arasında değişmektedir.

Ölçeğin Güvenirliğine İlişkin Bulgular

Öğretmenler Arasında Mesleki İşbirliğine Yönelik Tutum Ölçeğinin güvenilirliği için madde toplam korelasyonları, alt ve üst % 27'lik grupların madde ortalama puanları arasındaki farklar ve Cronbach's Alfa iç tutarlık katsayıları incelenmiştir. Ölçeğin güvenilirliğine ilişkin sonuçlar Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2. Öğretmenler Arasında Mesleki İşbirliğine Yönelik Tutum Ölçeğinin Güvenirliğine İlişkin Sonuçlar

Madde No	Madde Toplam Korelasyonu	Alt % 27 (n=74)		Üst % 27 (n=74)		t	p
		AO	S	AO	S		
M1	.51	4,04	0,60	4,91	0,27	11,427	.00
M2	.66	3,76	0,61	4,85	0,35	13,268	.00
M3	.62	3,70	0,63	4,71	0,65	9,5970	.00
M4	.46	3,61	1,00	4,86	0,53	9,4860	.00
M5	.47	3,62	0,92	4,74	0,62	8,6300	.00
M6	.54	3,64	0,86	4,78	0,41	10,231	.00
M7	.65	3,66	0,64	4,78	0,41	12,517	.00
M8	.46	4,23	0,58	4,93	0,25	9,4460	.00
M9	.68	3,80	0,61	4,97	0,16	15,861	.00
M10	.45	3,38	0,86	4,58	0,72	9,1260	.00
M11	.50	3,81	0,71	4,87	0,52	10,412	.00
M12	.65	3,48	0,81	4,67	0,55	10,505	.00
M13	.57	3,57	0,91	4,79	0,40	10,507	.00

Cronbach's Alfa = .87

Tablo 2'de de görüldüğü gibi ölçekte bulunan maddelerin madde-toplam korelasyonları .45 ile .68 arasında değişmektedir. Madde toplam korelasyonu değerlerinin pozitif ve yüksek olması, maddelerin benzer davranışları örneklediğini ve ölçeğin iç tutarlığının yüksek olduğunu ifade etmektedir. Madde-toplam korelasyonu değeri .30 ve daha yüksek olan maddelerin kişileri iyi derecede ayırt ettiği ifade edilmektedir (Büyüköztürk, 2014, s. 171).

Ölçeğin güvenilirlik analizi kapsamında, testin toplam puanlarına göre oluşturulan alt ve üst % 27'lik grupların madde ortalama puanları arasındaki farklar ele alınmıştır. Yapılan analizde, tüm maddelerin alt ve üst % 27'lik grupları arasındaki fark $p < .00$ düzeyinde anlamlıdır. Gruplar arasındaki farkların anlamlı çıkması, maddelerin ölçülen davranış bakımından kişileri ayırt ettiğini göstermektedir (Büyüköztürk, 2014). Ayrıca, ölçeğin güvenilirliği için Cronbach's Alfa iç tutarlık katsayısı incelenmiş ve bu katsayının .87 gibi yüksek bir değeri olduğu belirlenmiştir. Hesaplanan iç tutarlık katsayısı, ölçeğin güvenilirliğinin yüksek olduğunu göstermektedir.

Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada öğretmenler arasında mesleki işbirliği konusunda öğretmenlerin tutumlarını belirlemede kullanılabilecek geçerli ve güvenilir bir veri toplama aracının geliştirilmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla başlangıçta 50 maddelik bir soru havuzu oluşturulmuş, yapılan incelemeler sonucunda bazı maddeler çıkarılmış, 30 maddelik bir taslak form uzman görüşüne sunulmuş ve uzman görüşü sonrasında 30 maddelik ölçek 20 maddelik bir taslak form haline gelmiştir. Bu aşamadan sonra, 20 maddelik ölçek öğretmenlerden oluşan çalışma gruplarına uygulanmış ve elde edilen veriler üzerinden ölçeğin geçerlik ve güvenilirlik analizleri yapılmıştır.

AFA sonucunda, başlangıçta ölçek maddeleri beş faktör altında toplanmıştır. Yapılan işlemler sonucunda ölçeğin, 13 maddeden oluşan tek boyutlu bir ölçek olduğu belirlenmiştir. Ölçekte yer alan maddelerin faktör yük değerleri ,53 ile ,76 arasında değişmektedir. Ölçeğin tek faktörlü yapısının tek başına açıkladığı varyans %41,10'dur. Bu değeri sosyal bilimler ya da davranış bilimleri açısından kabul edilebilir değerler arasındadır. Sosyal bilimlerde çok yüksek varyans oranlarına ulaşmak mümkün olmadığı için %40 ile %60 arasında değişen varyans oranları yeterli kabul edilmektedir (Büyüköztürk, 2014; Şencan, 2005; Tavşancıl, 2006).

Ölçeğin, AFA sonucunda tek faktör altında toplanan 13 maddelik yapısına DFA uygulanmıştır. DFA ile hesaplanan diğer uyum iyiliği değerleri modelin geçerli bir model olduğunu göstermektedir. Böylece söz

konusu yapının doğrulandığına karar verilmiştir. DFA'ya göre Öğretmenler Arasında Mesleki İşbirliğine Yönelik Tutum Ölçeğinde yer alan maddelerin faktör yük değerleri .47 ile .73 arasında değişmektedir.

Ölçeğin Cronbach's Alfa iç tutarlık katsayısı ,87'dir. Ölçekte yer alan maddelerin madde-toplam korelasyonları ,45 ile ,68 arasında değişmekte ve maddelerin alt ve üst % 27'lik grupları arasındaki fark anlamlıdır.

Sonuç olarak Öğretmenler Arasında Mesleki İşbirliğine Yönelik Tutum Ölçeğinin nihai formu 13 maddeden oluşmakta ve "1-Hiç Katılmıyorum, 2-Katılmıyorum, 3-Orta Derecede Katılıyorum, 4-Katılıyorum ve 5-Kesinlikle Katılıyorum" seçenekleri ile yanıtlanmaktadır. Ölçekte bulunan 10 madde düz, 3 madde ise ters puanlanmaktadır. Ölçekten alınan puanın yükselmesi, yanıtlayan kişinin öğretmenler arasında mesleki işbirliğine yönelik tutumunun olumlu olduğu, düşmesi ise olumsuz olduğu şeklinde yorumlanmaktadır. Öğretmenler Arasında Mesleki İşbirliğine Yönelik Tutum Ölçeğinin geçerlik ve güvenilirlik analizine ilişkin bulgular birlikte değerlendirildiğinde, ölçeğin öğretmenler arasında mesleki işbirliği konusunda öğretmenlerin tutumlarının ölçümünde kullanılabilecek geçerli ve güvenilir bir araç olduğu ifade edilebilir. Bu ölçek okulların örgütsel yaşamında bulunan hemen hemen bütün değişkenler ile birlikte çalışılabilecek bir konu olan işbirliği konusunu ele almıştır. Çünkü işbirliği konusu hem bağımlı hem de bağımsız değişken olarak, örgütsel yaşamdaki birçok değişken ile yakından ilgilidir.

Etik Beyan

"Öğretmenler Arasında Mesleki İşbirliğine Yönelik Tutum Ölçeğinin Geliştirilmesi" başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir.

Kaynakça

- Büyüköztürk, Ş. (2014). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı*. Ankara: Pegem Akademi.
- Byrne, B. M. (2011). *Structural equation modeling with AMOS Basic concepts, applications, and programming (Multivariate applications series)*. New York: Routledge.
- Cerit, Y. (2009). Öğretmenlerin örgütsel güven düzeyleri ile işbirliği yapma düzeyleri arasındaki ilişki. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 22(2), 637-657.
- Cook, L. ve Friend, M. (1993). Educational leadership for teacher collaboration. *Program leadership for serving students with disabilities* (Edt: B. S. Billingsley, D. Peterson, D. Bodkins, M. B. Hendricks). <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED372532.pdf>.
- Çelik, A. H. (2009). *Yapısal eşitlik modellemesi ve bir uygulama: Genişletilmiş online alışveriş kabul modeli* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir.
- Çokluk, Ö., Şekercioğlu, G. ve Büyüköztürk, Ş. (2014). *Sosyal bilimler için çok değişkenli istatistik: SPSS ve LISREL uygulamaları* (3. Baskı). Ankara: Pegem Akademi.
- DuFour, R. (2011). What is a professional learning community? *Educational Leadership*, 61(8), 6-11.
- Friend, M. ve Cook, L. (1990). Collaboration as a predictor for success in school reform. *Journal of Educational and Psychological Consultation*, 1(1), 69-86.
- Friend, M. ve Cook, L. (1992). *Interactions: Collaboration skills for school professionals*. White Plains, NY: Longman.
- Goddard, Y. L., Goddard, R. D. ve Tschannen-Moran, M. (2007). A theoretical and empirical investigation of teacher collaboration for school improvement and student achievement in public elementary schools. *Teachers College Record*, 109, 877-896.
- Goddard, Y. L., Miller, R., Larsen, R., Goddard, R. D., Madsen, J. ve Schroeder, P. (2010). Connecting principal leadership, teacher collaboration, and student achievement. Paper presented at the *American Education Research Association Annual Conference*, Denver. May 3. <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED528704.pdf>.
- Gruenert, S. W. (1998). *Development of a school culture survey*. (Unpublished Digital Dissertation). University of Missouri-Columbia Missouri. Retrieved from www.MLLC.org
- Gümüseli, A. İ. ve Eryılmaz, A. (2011). The measurement of collaborative school culture (CSC) on Turkish schools. *New Horizons in Education*, 59(2), 13-26.
- Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. ve Anderson, R. E. (2010). *Multivariate data analysis* (7th Edition). Upper Saddle River, NJ: Prentice-Hall.
- Hargreaves, A. ve O'Connor, M. T. (2018). *Leading collaborative professionalism*. East Melbourne: Centre for Strategic Education. http://www.andyhargreaves.com/uploads/5/2/9/2/5292616/seminar_series_274-april2018.pdf.
- Howland, J. ve Picciotto, H. (2003a). Professional development from the inside: Teacher collaboration in the independent secondary school. <http://www.picciotto.org/math-ed/teaching/collaboration.pdf>
- Howland, J. ve Picciotto, H. (2003b). Teacher collaboration: Professional development from the inside. <http://www.picciotto.org/math-ed/teaching/collaboration-slides.pdf>

- Kelchtermans, G. (2006). Teacher collaboration and collegiality as workplace conditions. A review. *Zeitschrift für Pädagogik*, 52(2), 220-237.
- OECD (2013). TALIS 2013 Results an International Perspective on Teaching and Learning. <https://www.oecd.org/education/school/talis-2013-results.htm>.
- Şencan, H. (2005). *Sosyal ve davranışsal ölçümlerde güvenilirlik ve geçerlilik*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Tabachnick, B. G. ve Fidell, L.S. (2013). *Using multivariate statistics* (6th Edition). Boston: Allyn and Bacon.
- Tavşancıl, E. (2006). *Tutumların ölçülmesi ve SPSS ile veri analizi* (3. Baskı). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Tschannen-Moran, M. (1998b). Trust and collaboration in urban elementary schools. *Unpublished Dissertation*. The Ohio State University, Dissertation Abstract UMI: 9900923.
- Tschannen-Moran, M. (2001). Collaboration and the need for trust. *Journal of Educational Administration*, 39, 308-331.
- Vangrieken, K., Dochy, F., Raes, E. ve Kyndt, E. (2015). Teacher collaboration: A systematic review. *Educational Research Review*, 15, 17-40.
- Yılmaz, K., Yoldaş, C. ve Yangıl, K. (2004). Sınıf öğretmenlerinin mesleki gelişimleri ile ilgili görüşleri. *Süleyman Demirel Üniversitesi Burdur Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5(7), 198-210.

EXTENDED ABSTRACT

The teaching profession is traditionally seen as an isolated profession, since it is usually performed isolated from the other people in class and similar settings. However, when the essence of the work is considered, it should not be forgotten that the most powerful sources of support for teachers' professional development are their colleagues. The most important point of this process is that teachers communicate with each other and share their experiences. In this context, it is mentioned that teaching should be done in cooperation, not in an isolated way, and it is stated that the cooperation of teachers on professional issues has many positive effects on school and education. The most important of these positive results is, of course, the increase in students' success and there are many empirical studies related to this (Goddard, Goddard, & Tschannen-Moran, 2007; Goddard, Miller, Larson, & Goddard, 2010; Vangrieken, Dochy, Raes, & Kyndt, 2015).

The professional cooperation between teachers is generally defined as “a systematic process that teachers work reciprocally to analyze and influence the professional practices; that improves the outcomes of students, teams, and schools” (DuFour, 2011). According to Howland and Picciotto (2003b), the concepts that determine the true nature of the professional collaboration between teachers are related to teaching, interested in all pedagogical and curriculum issues, encouraging the professional development of the learning participants, developing the educational programs, and ultimately benefiting for students. In this context, the teacher collaboration is “a pedagogy involving two or more teachers who regularly discuss the components of teaching and learning, including learning activities, lesson plans, assignments, course design, assessment, and program review” (Howland, & Picciotto, 2003a).

The studies of professional collaboration between teachers support students' learning, the teachers who work in strong learning communities are more satisfied with their careers and are more likely to stay in class for long enough to become a successful educator (Cook, & Friend, 1993). The results of the Teaching and Learning International Survey-TALIS showed that the teachers who participate in cooperative learning report using more innovative pedagogies (e.g. working in small groups), achieve greater job satisfaction and exhibit more self-efficacy behaviors. In countries with high performance in education, such as Finland, teachers collaborate greatly (OECD, 2013). Teachers in collaborative cultures develop a more positive teaching attitude as they become aware that there are other people who can help and support those (Hargreaves, & O'Connor, 2018).

Many positive results can be mentioned about the effects of the professional collaboration. For example, the collaboration of the disciplinary practices by teachers who attend the courses of a class or work together in a school can reduce the unwanted student behaviors in that class or school. Collaboration of the different teachers attending the courses of a student who has learning difficulties can make a huge difference in the development of that child. The practices of professional collaboration between teachers can be important for students in terms of acquiring the collaboration and teamwork skills. This type of contribution may also be important given that one of the important features expected from the employees today is the ability to cooperate and the tendency to teamwork. As a result, the collaboration studies can make an institution, school or faculty more effective and more satisfying than the total number of people there. Moreover, the collaboration studies are extremely important in terms of creating social capital for people.

Although there are applications related to the issue in Turkey and made some researches (Cerit, 2009; Gümüşeli, & Eryılmaz, 2011), it was observed a lack of research on both theoretical and empirical levels. In this context, in this study, it was aimed to develop a data collection tool that can be used to determine the teachers' attitudes about the professional collaboration between teachers.

For this purpose, initially a pool of 50 items was created, as a result of the examinations some of the items were removed, a 30-item draft form was presented to the expert's opinion and after the expert's opinion the 30-item scale became a 20-item draft form. After this stage, the 20-item scale was applied to the study groups consisting of teachers and the validity and reliability analyzes of the scale were performed on the obtained data.

Data were collected from two different groups for the exploratory factor analysis (EFA) and the confirmatory factor analysis (CFA) to determine the construct validity of the scale. There were 273 people in the first working group and 164 people in the second working group consisting of pre-school, primary, secondary and high school teachers.

As a result of the EFA, the scale items were initially collected under five factors. As a result of the transactions it was determined that the scale was a one-dimensional scale consisting of 13 items. Factor load values of the items in the scale are ranging from .53 to .76. The explained variance of the single factor structure of the scale is 41.10%. This value is between the acceptable values in terms of the social sciences or the behavioral sciences. Since it is not possible to reach very high variance rates in the social sciences, variance rates between 40% and 60% are considered sufficient (Büyüköztürk, 2014; Şencan, 2005; Tavşancıl, 2006).

CFA was applied to the 13-item structure of the scale, which was collected under one factor as a result of EFA. Other goodness of fit values ($\chi^2/sd=1,475$, GFI=.952, AGFI=.933, IFI=.972, RMR=.025, CFI=.971, NFI=.917, RMSEA=.042) calculated by CFA indicate that the model is a valid model. Thus, it was decided that the structure in question was confirmed. According to the CFA, the factor load values of the items in the Attitude Scale for the Professional Collaboration between Teachers are ranging from .47 to .73.

Cronbach's Alpha internal consistency coefficient of the scale is .87. Item-total correlations of the items in the scale are ranging from .45 to .68 and the difference between the upper and lower 27% groups of the items is significant. As a result, a valid and reliable data collection tool that can be used to determine the attitudes of teachers on professional collaboration between teachers was developed.

Akademik Umutsuzluk Ölçeği: Geliştirilmesi, Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması

Murat GÖKALP¹ ve Fatih SOYKAN²

Öz

Bu araştırma, öğrencilerin akademik umutsuzluk düzeylerindeki bireysel farklılıkların belirlenmesinde kullanılabilen bir ölçme aracı geliştirmek ve geçerlik-güvenirliğini incelemek üzere yapılmıştır. Çalışma 2018-2019 eğitim öğretim yılları arasında üniversite düzeyindeki öğrencilerden elde edilen veriler üzerinden gerçekleştirilmiştir. Akademik Umutsuzluk Ölçeği 16 maddelik dördümlü Likert tipi bir ölçektir. Araştırmada genel tarama modeli kullanılmıştır. Ölçeğin iç tutarlılığını belirlemek amacıyla hesaplanan Cronbach Alfa katsayısı .83'tür. Yapı geçerliği saptamak amacıyla yapılan açımlayıcı faktör analizi sonucu toplam değişkenliğin %48.3'ünü açıklayan üç faktör elde edilmiştir. Ortaya konulan üç faktörlü yapı doğrulamalı faktör analiziyle sınanarak uyum ilişkisinin kabul edilebilir bir düzeyde olduğu belirlenmiştir. Geçerlik çalışması, söz konusu olan ölçeğin, akademik umutsuzluk düzeyinin birbirinden farklılaşması beklenen grupları birbirinden ayırt ettiğini göstermektedir. Akademik Umutsuzluk Ölçeği olarak adlandırılan ölçeğin, eğitim alanında kullanılabilen, geçerli ve güvenilir bir araç olduğu belirlenmiştir.

Anahtar Sözcükler: Umutsuzluk, Akademik Umutsuzluk Ölçeği, Geçerlik, Güvenirlik

Academic Hopelessness Scale: Development, Validity and Reliability Study

Abstract

This research has been conducted to develop a measuring tool that can be used to determine individual differences of students' academic hopelessness levels and examine its validity and reliability. The study was conducted on the basis of data obtained university students of 2018-2019 academic years. The Academic Hopelessness Scale is Likert-type scale consisting of 16 item. General survey model was used to make this study. The Cronbach Alpha coefficient determines the internal consistency which is 0.83. As a result of the search factor analysis conducted to determine the reliability, three factors were obtained and it was 48.3% of the total variability. It was revealed by using a three-factor structural confirmatory factor analysis and the relationship was at an acceptable level. The validity study shows that this scale distinguishes the groups which the level of academic hopelessness is expected to differ from each other.

Key Words: Hopelessness, Academic Hopelessness Scale, Validity, Reliability

Atıf İçin / Please Cite As:

Gökalp, M. ve Soykan, F. (2020). Akademik umutsuzluk ölçeği: Geliştirilmesi, geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(2), 741-751.

Geliş Tarihi / Received Date: 10.05.2019

Kabul Tarihi / Accepted Date: 14.10.2019

¹ Doç. Dr. - Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Bölümü, gokalpm@omu.edu.tr

ORCID: 0000-0001-2345-6789

² Psikolojik Danışman ve Rehber Öğretmen - Viranşehir Sertler Ortaokulu Viranşehir şanlıurfa, fatihsoykann@hotmail.com

ORCID: 0000-0001-9301-5284

Giriş

Umutsuzluk, Türk Dil Kurumu tarafından yayımlanmakta olan Güncel Türkçe Sözlükte ‘umutsuz olma durumu, ümitsizlik, meyusiyet’ olarak tanımlanmıştır (TDK, 2018). Umutsuzluk, bir amaca ulaşma yolunda sıfırdan daha az düzeyde olan olumsuz beklentiler şeklinde tanımlanmaktadır (Melges,1969, s.690-699). Umutsuzluk, bireyin yaşayabileceği kararsızlık, mutsuzluk, suçluluk, çaresizlik duygularıyla beraber görülebilmekte ve işlerini devam ettirememesi gibi sorunlara da neden olabilmektedir. Bireylerin öz güvenlerinin az veya olmaması onların geleceğe karşı umutsuzluk duygularını artmasını etkileyebilmektedir (Dilbaz ve Seber, 1993, s. 134-138).

Umutta gerçekleştirilmesi hedeflenen planların başarılabileceği öngörüsünde bulunurken umutsuzlukta ise başarısızlık yönünde yargıya varılır (Uzbaş, 1998, s. 17-26).

Umut ve umutsuzluk iki farklı zıt durumları ifade eder. Bu iki kavram beklenti içinde olunan sonucun nasıl ve ne zaman gerçekleşebileceğine bağlı olarak duruma ve kişiye göre değişiklik gösterebilmektedir. Umut geleceğe yönelik yapılan planların başarıyla gerçekleştirebileceği öngörüsünü taşıyan umutsuzlukta ise bu planların başarılabileceğinin mümkün olmadığı öngörüsü vardır (Ünal, 2006, s. 61).

Umutsuzluk, bir durum karşısında beklenti yönünün olumsuz olması başka bir deyişle beklentinin olumsuz yolda gittiği sanıdır. Asla gerçekleşmeyeceği düşüncesine sahip olunan beklentiler karşısında hissedilebilecek duygudur. Bireyin geleceğe yönelik negatif yargısını ifade eder (Ottekin, 2009, s. 11).

Umutsuzluk, kişiden bağımsız yollarla gelişen ve kişinin davranışları, olayın sonucunu değiştirmeyeceğine yönelik motivasyonel, duygusal ve bilişsel durumunu ortaya koyar. Kişinin olayları denetleyememesi, yeni davranışlarında motivasyonunu düşürmekte, daha önceki davranışlar ve olaylar arasında ilişki kuramaması yeni öğrenmelerini etkileyecektir ve tekrarlanan tecrübeler depresyona benzeyen duygulanımı yaratabilmektedir (Ünlüer, 2009, s. 15-16).

Umutsuzluk, kişinin ruh sağlığını negatif etkilerken, intihar ve depresyon gibi ruhsal problemlere yol açabilecek bir duygudur. 1986 yılında Kuzey Amerika Hemşirelik Tanılama Derneği (North America Nursing Diagnosis Association-NANDA) tarafından umutsuzluk, bir hemşirelik tanısı olabilecek şekilde onaylanmış ve kişinin alternatifler göremediği veya bulamadığı aynı zamanda kendi yararına olsa da enerji sarf etmediği durum şeklinde ifade edebiliriz (Izgar, 2009, s. 16).

Umutsuzluk, insanların başarısızlıklarını hiçbir zaman üstesinden gelemeyeceklerine inanması, gerçek bir sebebi ortada yokken bile yaşantılarında yanlış anlamlar bulması, yaşadığı sorunları ne olursa olsun çözemeyeceğini düşünmesi ve amacına ulaşma yolunda bir gayret sarf etmediği halde bunlardan olumsuz sonuçlar beklemesi biçiminde açıklanabilir (Şahin, 2002, s. 143-144).

Umutsuzluk aslında hayata dair bir bakış açısıdır. Genel olarak bireyin geleceğe yönelik olumsuz beklentiler ve değerlendirmelerde bulunmasıdır. Hedeflerine asla ulaşamayacağı inancı, ileriye yönelik karamsar olmak ve yaşamakta olduğu problemlerin asla çözülemeyeceğine inanmak beraberinde umutsuzluğu getirmektedir (Erhan, 2005, s. 57-58).

Beck, daha önce intihar girişimine kalkışmış depresif belirtisi olan hastalar ile yaptığı araştırmalar sonucu hastaların sorunlarına bir çözüm bulunmadığına ve bulunmayacaklarına yönelik inançları ile intihar girişimi arasında sıkı bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır. Hasta mantığa uygun bir neden olmadığı halde amacına yönelik bir uğraş içine girmediği halde sonucunun negatif olacağını beklemektedir. Beck hastalarda yaşanan durumu umutsuzluk olarak ifade etmiştir (Abramson vd., 1989, s. 358).

Umutsuzluk, tedavisi mümkün olan ve korunulabilen ruhsal bir sorundur. Bu problemlere neden olan ilk belirtilerin tüm bireylerce bilinmesi, yardımcı olabilecek servis sayısının artırılması, toplumun ruh sağlığının güvence altına alınması ve düzeltilmesinde önemli bir yer teşkil etmektedir (Tümekaya, 2005, s. 454-455).

Günümüzde üniversite dediğimiz oluşum toplumun ekonomik, kültürel, sosyal, teknolojik ve bilimsel gelişiminde önemli rol oynar. Üniversiteler çeşitli yaşam alanlarından oluşmaktadır ve bunlardan birisi de akademik boyuttur. Bu akademik kısmın temel girdisi ise öğrencilerdir. İnsanların sahip olduğu kültürel, toplumsal konumu ve doğası gereği kendisine özgü yaşam planları oluşturmaktadır. Öğrenciler açısından baktığımızda beklenti ve planlarının karşılanması düzeyi onların başarılarını ve umut düzeylerini etkilemektedir. Bu beklenti ve planlar karşılanmadığı anlarda şikayetler, doyumsuzluklar ve umutsuzluklar ortaya çıkabilmektedir (Firat, Şahin ve Zoraloğlu, 2011, s. 433).

Literatür taraması sonucunda doğrudan akademik umutsuzluğu ölçen bir ölçme aracına rastlanmamıştır. Bu durum gerçekleştirilen bu çalışma için önemli düzeyde zorlayıcı olmuştur. Geliştirilen' Akademik Umutsuzluk Ölçeği'nin öğrencilerin yaşayabilecekleri olası akademik umutsuzluk duygusunu ölçmede katkı sağlayacağı umulmaktadır.

Yöntem

Öğrencilerin akademik umutsuzluk düzeylerini belirlemek amacıyla hazırlanan ölçeğin geliştirilmesi sürecinde, genel tarama modeli kullanılmıştır.

Araştırmanın Amacı

Bu araştırma, öğrencilerin akademik umutsuzluk düzeylerindeki bireysel farklılıkların belirlenmesinde kullanılabilir bir ölçme aracı geliştirmek ve geçerlik-güvenirliğini incelemek üzere yapılmıştır.

Akademik Umutsuzluk Ölçeği'nin Geliştirilmesi

Ölçeğin geliştirilmesinde aşağıdaki süreçler izlenmiştir.

Çalışma Grubu

Bu ölçeğin geliştirilmesi sürecinde 2018-2019 eğitim öğretim yılları arasında Samsun ilinden tesadüfi örneklem yolu ile seçilmiş Ondokuz Mayıs Üniversitesinin çeşitli fakültelerinde öğrenim görmekte olan 310 öğrenci üzerinde gerçekleştirilmiştir. Çalışmaya katılan öğrenci seçimlerinde, özellikle ekonomiklik ve ulaşılabilirlik dikkate alınmıştır. Üniversite düzeyindeki öğrenci grupları arasından çalışmaya katılan 310 öğrenci çalışma grubunu oluşturarak ele alınmıştır. Bu örneklem yolu ile elde edilen veriler üzerinden araştırma gerçekleştirilmiştir (N= 310). Yaş aralıkları ise 18-25 arasında değişkenlik göstermektedir.

Ölçeğin Geliştirilmesiyle İlgili Çalışmalar

Akademik Umutsuzluk Ölçeği'ne konulacak maddelerin hazırlanmasında birçok farklı yol kullanılmıştır. Maddelerin hazırlanmasına yönelik olarak Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi öğrencileriyle yapılandırılmamış 10'ar dakikalık görüşmeler yapılmıştır. Bu görüşmeler sırasında, yalnızca öğrencilerin umutsuzluk kavramına ilişkin bakış açılarıyla birlikte kendilerine ait kullanmış oldukları dil anlaşılmasına çalışılmıştır.

Bu öğrencilerin görüşleri dikkate alınarak incelenmiş ve gerekli düzenlemeler ile maddeler haline getirilmiştir. Hazırlanan maddeler yalnızca doğrudan ifadelerin düzeltilmesi ile kısıtlı kalmamış, öğrencilerin sundukları verilerin bütünlüğü araştırmacıya yeni maddeler yazabilme konusunda fırsat da vermiştir. Maddelerin hazırlama aşamasında yukarıda belirtilen yollara artı olarak literatürün taranması sonucu umutsuzluk kavramından elde edilen bilgileri madde haline getirme ve de konuyla ilgili benzer ölçeklerdeki maddeleri inceleme yöntemi de kullanılmıştır. Deneme olarak kullanılacak madde sayılarının olabildiğince çok olmasına dikkat edilmeye çalışılmıştır. Bu şekilde 64 ifade ile madde havuzu oluşturulmuştur.

İlk aşamada 64 maddelik uzman görüşü anket formu hazırlanarak, Ondokuz Mayıs Üniversitesinde görev yapmakta olan ikisi Rehberlik ve Psikolojik Danışma, dördü de Eğitim Programları ve Öğretimi alanında çalışan 6 uzman tarafından ifade, şekil, biçim ve umutsuzluk göstergesi olup olmadığı yönünden incelenmiştir. Uzmanlardan edinilen bilgi ve tavsiyeler doğrultusunda gerekli olan düzeltmeler yapılmıştır. Düzenlemeler sonucunda 20 madde ölçekten çıkartılarak 44 maddelik pilot uygulama ölçek formu hazırlanmıştır.

İkinci aşamada, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesinde öğrenim görmekte olan 50 kişilik bir gruba 44 maddelik pilot uygulama ölçek formu uygulanarak testin madde-test korelasyonu ve iç tutarlılık katsayısı hesaplanmıştır. Madde-test korelasyonunun belirlenmesiyle korelasyon katsayısı .30'un altında olan maddeler elenerek ölçekteki madde sayısı 30'a düşürülmüştür. Son aşamaya gelindiğinde 30 maddelik ölçek 1 ile 4 arasında derecelendirilerek Likert tipi ölçek hazırlanmıştır. Ölçeğin geçerlik ve güvenilirlik incelenmesi Ondokuz Mayıs Üniversitesinin çeşitli fakültelerinde öğrenim gören 310 kişiden oluşan bir öğrenci grubu üzerinde gerçekleştirilmiştir. Geçerlik çalışmasında Açıklayıcı Faktör Analizi ve Doğrulamalı Faktör Analizi kullanılmıştır. Güvenirlik için, Cronbach alfa iç tutarlık katsayısı bulunmuştur.

Yukarıda özellikleri verilmiş veriler üzerinde gerçekleştirilen analizler, asıl ölçek maddelerini ve buradaki maddelerin özelliklerini belirlemek amacı ile yapılmıştır. Önce bu 44 maddeden madde toplam korelasyonuna dayanarak madde seçilmiş, toplam puanla .30'un altında ilişki gösteren 14 madde faktör

analizine alınmamıştır. Sonrasında kalan 30 madde arasındaki olası en uygun yapıyı ortaya çıkarmak amacıyla, açımlayıcı faktör analizi ve doğrulayıcı faktör analizi kullanılmıştır. Faktör analizinin ortaya koyduğu yapı içinde yer alan maddelerin madde analizleri yapılmıştır.

Veri Toplama Araçları

Akademik Umutsuzluk Ölçeği

Akademik Umutsuzluk Ölçeği, bireyin akademik umutsuzluğunu davranışsal, bilişsel ve çevresel alt boyutlarıyla belirlemek amacıyla geliştirilmiştir.

Ölçek toplam 16 madde ve üç alt boyuttan oluşmaktadır. Öğrencilerin akademik umutsuzluklarına ilişkin ifadeler verilip, bunları ne kadar sıklıkla yaşadıklarına dair 1-4 arasında, (4) Her zaman, (3) Genellikle, (2) Nadiren, (1) Hiçbir zaman şeklinde derecelendirmeleri istenmektedir. Ölçeğin genelinden alınabilecek en yüksek puan 64, en düşük puan ise 16'dır.

Akademik Umutsuzluk Ölçeği'nin içerdiği madde sayıları ve alt ölçeklerinin tanımlanması şu şekildedir:

Davranışsal: Öğrenmek adına çaba sarf etmek, problem çözmek, sorunları çözmek için gayret göstermek ve farklı yollar denemek gibi belirtiler şeklinde kendini gösterir. Bu alt boyuttan alınabilecek en yüksek puan 28, en düşük puan ise, 7'dir. Bu alt boyut 7 maddeden oluşmaktadır.

Bilişsel: Başarılı olma inancı, geleceğe bakış açısı, hatalı düşünceler, beklentiler, unutmama, rahatsız edici durumlar şeklinde görülür. Bu alt boyuttan alınabilecek en yüksek puan 16, en düşük puan ise, 4'tür. Bu alt boyut ise, 4 maddeden oluşmaktadır.

Çevresel: Öğretmene ulaşılabilirlik, mesleki ilişkiler, zaman ve aile ile iletişim şeklinde kendini gösterir. Bu alt boyuttan alınabilecek en yüksek puan 20, en düşük puan ise, 5'tir. Bu alt boyut da 5 maddeden oluşmaktadır.

İşlem Yolu

Akademik Umutsuzluk Ölçeği, üniversite düzeyi öğrenciler tarafından uygulanmıştır. Üniversite öğrencilerinden uygulamaya katılmaya gönüllü olan bireylere, uygulamalar yapılmadan önce maddelere ne şekilde cevap verecekleri ve araştırmanın amacına yönelik bilgiler açıklanmıştır.

Verilerin Analizi

Akademik Umutsuzluk Ölçeği'nin güvenilirliği Cronbach Alfa iç tutarlık katsayısı hesaplanarak incelenmiştir. Geçerlik çalışmasında ise yapı geçerliği için Açımlayıcı Faktör Analizi ve Doğrulayıcı Faktör Analizleri uygulanmıştır. Verilerin analizinde SPSS 17.0 paket programı ve IBM SPSS AMOS 22 kullanılmıştır.

Bulgular

Bu bölümde geliştirilmesi amaçlanan Akademik Umutsuzluk Ölçeği'nin madde-toplam puan korelasyonları, güvenilirlik ve geçerlik hesaplamalarına ilişkin bulgulara yer verilmiştir.

Akademik Umutsuzluk Ölçeği Madde Analizleri

Geliştirilmeye çalışılan Akademik Umutsuzluk Ölçeği'nin gerek faktör düzeyindeki yapısı olsun, gerekse toplamdaki durumunu görmek adına öğrencilerin her bir maddeden aldıkları puanlar ile ölçek toplam puanları ve faktör toplam puanları arasındaki düzeltilmiş madde toplam korelasyonları belirlenmiştir. Bununla beraber, maddelerin ayrı ayrı faktör içerisinde ve toplam puanları esas alınarak Cronbach Alfa güvenilirlik katsayıları da hesaplanmıştır. Sonuçlar Tablo 1 de gösterilmektedir.

Tablo 1. Faktörler ve Toplamda Düzeltilmiş Madde Toplam Korelasyonları ile Cronbach Alfa (Güvenirlik) Değerleri

Madde No	Faktör (Davranışsal)	1 Faktör (Bilişsel)	2 Faktör (Çevresel)	3	Toplam
21	.60				.55
20	.58				.55
26	.63				.60
25	.60				.60
24	.54				.53
27	.37				.34
6	.32				.30
9		.61			.50
11		.49			.38
22		.51			.44
5		.55			.57
8			.39		.36
30			.42		.41
15			.33		.31
4			.42		.37
3			.36		.48
Cronbach Alfa	.78	.74	.63		.83

Tablo 1 de ulaşılan sonuçlara göre tek tek maddelerin içinde bulunmuş olduğu faktör toplamı ile anlamlı korelasyonlar göstermektedir. Bununla birlikte toplam puan ile de anlamlı ve birçok madde de daha yüksek korelasyon göstererek karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca toplam için analiz edilen Cronbach alfa değeri, ayrı ayrı üç faktör için de hesaplanan Cronbach alfa değerinden büyük çıktığı bulunmuştur. Bu analiz sonuçları gösteriyor ki geliştirilen ölçeğin tek faktörlü, aynı zamanda da çok faktörlü biçimde kullanılabilceğini ortaya koymaktadır.

Akademik Umutsuzluk Ölçeği Güvenirlik Çalışması

Akademik Umutsuzluk Ölçeği'nin iç tutarlık güvenirliliği belirlemek amacıyla Cronbach alfa katsayısı hesaplanmıştır. 16 maddelik ölçeğin iç tutarlık (Cronbach alfa) katsayısı .83 olarak bulunmuştur. İlgili literatürde .70 Cronbach Alpha katsayısı geliştirilmeye çalışılan ölçme aracının güvenilir olmasına yönelik kabul edilebilir bir sınır noktası olarak ifade edilmiştir (Creswell, 2012, s. 146-166). Analiz sonucunda bulunan .83'lük Cronbach alfa değeri Akademik Umutsuzluk Ölçeği'nin güvenirlilik seviyesi için yeterli ve kabul edilir düzeyde olduğu görülmektedir.

Akademik Umutsuzluk Ölçeği'nin alt ölçeklere yönelik Cronbach Alpha iç tutarlık katsayıları ise, Davranışsal alt ölçeği için .78, Bilişsel alt ölçek için .74 ve Çevresel alt boyut için .63 olarak ortaya konulmuştur. Ölçme aracının iç tutarlılık katsayıları hesaplandığında çevresel alt faktörünün Cronbach Alpha değerinin sınır olarak belirlenen .70 değerinden düşük bulunduğu karşımıza çıkmaktadır. Çevresel alt faktörde yer alan madde sayısının az olması (beş madde) iç tutarlık değerinin belirtilen alt boyut için düşük değer almasına neden olarak gösterilebilmektedir. Şencan (2005, s.562-590), geliştirilen bir ölçme aracının alt faktörlerle ilişkin iç tutarlık katsayısının .60 seviyesinin kesim noktası olmasının güvenirlilik için makul olabileceğini belirtmektedir.

Ortaya konulan bu değerlere bakıldığında Akademik Umutsuzluk Ölçeği'nin güvenirlilik düzeyi için yeterli olduğu sonucuna varılabilmektedir. Tablo 2'de Akademik Umutsuzluk Ölçeği'nin güvenirliliğine ilişkin bilgiler verilmektedir.

Tablo 2. Akademik Umutsuzluk Ölçeği İç Tutarlık Güvenirlik Katsayısı

Cronbach Alfa	Madde Sayısı
.838	16

Akademik Umutsuzluk Ölçeği Geçerlik Çalışması

Açımlayıcı Faktör Analizi (AFA)

Faktör analizi süresince ölçekte bulunan maddelerin analizlerine yönelik uygunluğunun ortaya konulması için Barlett Sphericity ve Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) testlerinin analiz edilmesi gerekmektedir (Odacı, Kalkan ve Çıkrıkçı, 2017, s. 356). KMO katsayısının .87 olarak hesaplandığı ölçek ile ilişkili Barlett Sphericity testinin anlamlı olduğu bulunmuştur. Ulaşılan bulgulara bakılarak, elde edilen veriler ve

örneklem büyüklüğü faktör analizi için uygun olduğunu göstermektedir. Tablo 3'te KMO ve Bartlett's testi ile ilgili bilgilere yer verilmiştir.

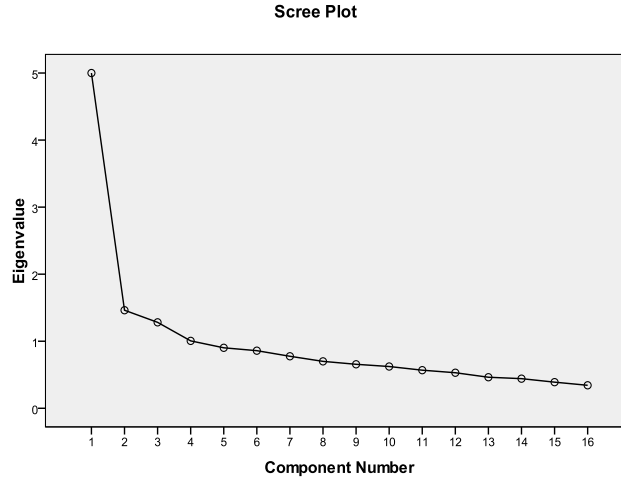
Tablo 3. KMO ve Bartlett's Testi

Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy	.879
Approx. Chi-Square	1307.691
Bartlett's Test of Sphericity	df
	120
	Sig.
	.000

Akademik Umutsuzluk Ölçeği'nin alt boyutlarını belirleyebilmek ve faktör yapısını incelemek amacıyla temel bileşenler analizi ve Direct Oblimin döndürme tekniği uygulanmıştır. Direct Oblimin döndürme tekniği sonucu faktör yükü .30'un üzerinde çıkan maddelerin faktörlere dağılması sağlanmıştır.

30 madde üzerinden faktör analizi uygulanmıştır ve birden çok faktörde birbirinden ayırt edilemeyecek kadar yakın yükler alan ya da hiçbir faktörde yer almayan maddeler analizden çıkarılarak analiz tekrar gerçekleştirilmiştir. Scree test yapılarak grafik eğrisinin eğiminde meydana gelen ilk ani değişikliğe kadar olan faktörlerin seçilmesi ve faktör sayılarının azaltılması gerekmektedir. Scree testin ardından elde edilen grafiğe bakılarak ilk ani değişikliğin üçüncü faktörde olduğu görülmüştür. Scree test sonuçlarına göre dayandırılarak üç faktörde toplandırılmasına yönelik Direct Oblimin döndürme tekniği gerçekleştirilmiştir. Hesaplamalarda işleme alınan 30 maddeden 16'sının yukarıda belirtilen ölçütlerle uyumlu olduğu saptanmıştır. Geriye kalan 16 madde 3 faktör altında toplanmış ve herhangi bir madde dışarıda kalmamıştır.

Tablo 4. Scree Plot

Tablo 5'te karşımıza çıktığı gibi tüm faktörler toplam varyansın % 48.399 açıklamaktadır. Ölçekteki maddelerin faktör yükleri ise .477 ile .791 arasında farklılık göstermektedir.

Akademik Umutsuzluk Ölçeği'nin üç faktörünün açıkladıkları toplam varyans % 48.399'dur. Davranışsal boyut kısmını yansıtan ve 7 maddeden oluşan birinci faktör toplam varyansın % 31.248'i, bilişsel boyutu yansıtan ve 4 maddeden oluşan ikinci faktör toplam varyansın % 9.140'ını ve son olarak çevresel boyutu yansıtan ve 5 maddeden oluşan üçüncü faktör toplam varyansın % 8.011'ini açıklamış olduğu bulunmuştur.

Tablo 5. Akademik Umutsuzluk Ölçeği'nin Faktör Analiz Sonuçları

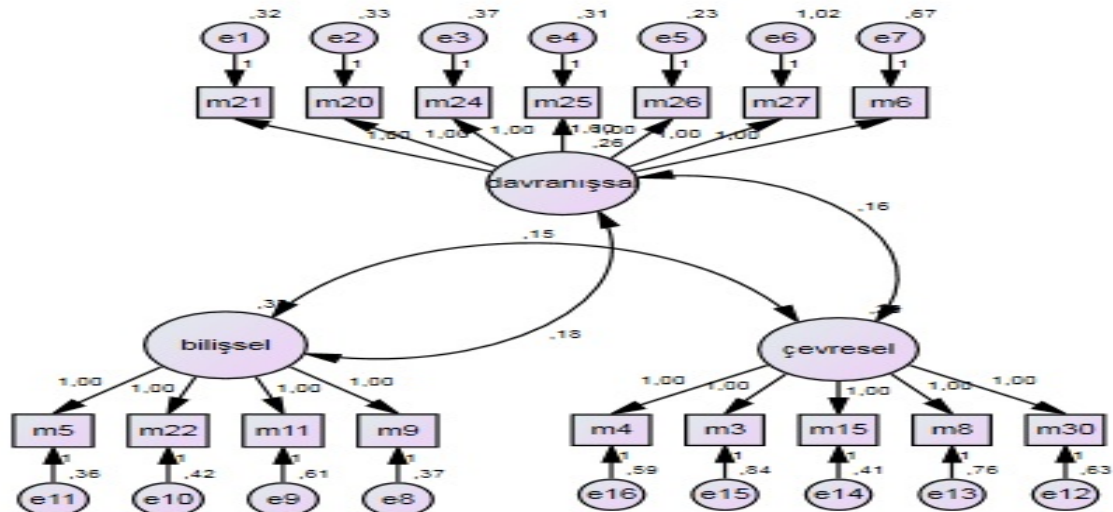
Madde No	Faktör 1 (Davranışsal)	Faktör 2 (Bilişsel)	Faktör 3 (Çevresel)	Toplam
	Açıklanan Varyans % 31.248	Açıklanan Varyans % 9.140	Açıklanan Varyans % 8.011	Açıklanan Varyans % 48.399
21	.748			
20	.703			
26	.672			
25	.659			
24	.601			
27	.595			
6	.477			
9		.791		
11		.757		
22		.686		
5		.632		
8			.683	
30			.661	
15			.578	
4			.535	
3			.484	

Faktörlerin açıklanmış olduğu varyanslar ve faktörler altında yer alan maddelerin içeriklerine bakıldığında ölçeğin hem üç faktörlü hem de tek boyutlu biçimde kullanılabileceğini göstermektedir. Bu açıdan olacak ki madde analizleri hem toplam hem de faktör üzerinden yapılmıştır.

Üç alt boyuttan oluşan Akademik Umutsuzluk Ölçeği 16 maddeden oluşup, her bir madde yanıtlayıcıya kendisine uygun olup olmadığı bakımından dörtlü derecelleme şansı sunmaktadır. Ölçekte 1 madde olumsuz puanlanırken, 15 maddenin puanlanmasında tersine çevirmek gerekmektedir. Ölçeğin uygulama sonucunda alınabilecek olan minimum puan 16 ve maksimum puan 64'tür. Puanın yüksekliği, akademik umutsuzluk düzeyinin yüksekliğini işaret eder.

Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA)

Doğrulayıcı faktör analizi (DFA) Akademik Umutsuzluk Ölçeği'nin faktör yapısının geçerliği hesaplanması amacıyla uygulanmıştır. Doğrulayıcı faktör analizi, oluşturulmuş faktörlerin gerçek veriler ile ne düzeyde tutarlı olduğunu ortaya koymak için uygulanmaktadır (Kline, 2011, s.690-699). Geliştirilmeye çalışılan bu ölçek modelinin uyum düzeyinin belirlenmesinde CFI (Comparative Fit Indices), AGFI (Adjusted Goodness of Fit Index), GFI (Goodness of Fit Index), SRMR (Standardized Root Mean Square Residual), NNFI (Non-Normed Fit Index), RMSEA (Root Mean Square Error of Approximation) gibi uyum verilerinden yararlanılmıştır.

Tablo 6. Doğrulayıcı Faktör Analizi Diyagramı

Açımlayıcı faktör analizleri sonuçlarına göre üç faktörlü yapı bulunmuştur. Ardından üç faktörlü ölçek modelinin geçerliğini belirlemek için Doğrulamalı Faktör Analizi önerileri yerine getirilmiştir. Doğrulamalı faktör analizi sonucuna baktığımızda ölçeğin iyi derecede uyumlu olduğu ifade edilmektedir: (CMIN/DF=1.747), (CFI=.930, GFI=.924, NNFI=.851, AGFI=.909), (RMSEA=.049, SRMR=.061).

Hesaplanan Doğrulamalı Faktör Analizi sonucu ölçme aracındaki madde faktör yüklerinin .43 ile .73 arasında değiştiği görülmüştür. Tablo 7 de faktör yükleriyle ilgili verilere yer verilmiştir.

Tablo 7. Madde Faktör Yükleri

Madde No	Faktör	Değer
21	Davranışsal	.67
20	Davranışsal	.66
24	Davranışsal	.64
25	Davranışsal	.67
26	Davranışsal	.73
27	Davranışsal	.45
6	Davranışsal	.52
9	Bilişsel	.68
11	Bilişsel	.59
22	Bilişsel	.66
5	Bilişsel	.69
30	Çevresel	.49
8	Çevresel	.45
15	Çevresel	.57
3	Çevresel	.43
4	Çevresel	.50

Doğrulamalı faktör analizi sonucunda davranışsal boyuttaki 7 madde, bilişsel boyuttaki 4 madde ve çevresel boyutta yer alan 5 madde ölçmek istediğimiz amaca hizmet etmektedir. Bu 16 madde bu ölçek modelinde istenilen akademik umutsuzluğu ölçmektedir.

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Bu çalışmada, bir duygu olarak değerlendirilen umutsuzluğun akademik süreç veya ortamlardaki yansımalarını ortaya koymak amacı ile geliştirilen Akademik Umutsuzluk Ölçeği'nin psikometrik özellikleri belirlenmiştir. Akademik Umutsuzluk Ölçeği'nin geliştirilmesi, güvenilirlik ve geçerlik analizlerinin incelenmesi için yapılandırılmış yol ile süreç aşamalar halinde takip edilmiştir. Bu süreç boyunca literatürün taranması, madde havuzunun oluşturulması, maddeler hakkında alan uzmanlarının görüşleri alınması, pilot uygulamanın gerçekleştirilmesi, maddelerin eksikliklerinin giderilmesi ve düzenlenmesi, ölçek formu uygulamasının yapılması, faktör yapılarının belirlenerek doğrulanması, madde analizleri, güvenilirlik ile geçerliğinin sağlanması aşamalarıyla takip edilmiştir.

Akademik Umutsuzluk Ölçeği'nin geliştirilmesi sürecinde öncelikli olarak literatür taranıp umutsuzluk ve akademik umutsuzluk ile ilgili bilgiler toplanmıştır. Ardından öğrencilerin akademik umutsuzluk hakkında görüşleri ve literatürden yararlanılarak madde havuzu oluşturulmuştur. İlgili literatür esas alınarak oluşturulan 64 adet madde alanında uzman altı akademisyen tarafından birbirlerinden bağımsız bir şekilde değerlendirilmiştir. Yapılan bu değerlendirme işleminin ardından madde havuzunda bulunan 20 maddenin akademik umutsuzluğu ölçebilecek nitelikte olmadığı üzerinde karar verilerek ölçek maddeleri arasından çıkartılmıştır. Geriye kalan maddelerin dil bilgisel yönden gerekli düzenleme işlemleri yapılmış ve 44 maddelik Akademik Umutsuzluk Ölçeği Pilot Uygulama Anket Formu hazırlanmıştır. 50 öğrenci üzerinde uygulanması sonucu yapılan geçerlik-güvenirlik analizleriyle nihai 30 maddelik ve Hiçbir Zaman (1), Nadiren (2), Genellikle (3), Her zaman (4) oluşumlu dörtlü likert tipi bir ölçek hazırlanmıştır.

Ortaya konulan 30 maddelik nihai Akademik Umutsuzluk Ölçeği Anket Formu 310 üniversite öğrencisi üzerinde uygulanmıştır. Akademik Umutsuzluk Ölçeği'nin faktör yapısını belirlemek amacı ile açımlayıcı faktör analizi (AFA) ve doğrulamalı faktör analizi (DFA) gerçekleştirilmiştir. Açımlayıcı faktör analizi sürecinde 14 maddenin düşük faktör yük değerleri, nomolojik yetersizlikler ve binişiklik gibi nedenlerle ölçekte bulunan maddeler arasından çıkarılmasına karar verilmiştir.

Sonuçta, Akademik Umutsuzluk Ölçeği'nin üç faktörlü, 16 maddeden oluştuğu ve toplam varyansın % 48.399'unu açıklayan bir yapıda olduğu belirlenmiştir. Birinci faktör (davranışsal) toplam varyansın % 31.248'ini, ikinci faktör (bilişsel) % 9.140'ını ve üçüncü faktör (çevresel) % 8.011'ini açıklamaktadır. Faktör analizi sonucunda elde edilmiş olan bu üç faktör davranışsal, bilişsel ve çevresel olarak isimlendirilmiştir.

Akademik umutsuzluk yaşayan öğrencilerde, bu üç alt ölçekteki umutsuzluk belirtileri görülebilmektedir. Yapı geçerliğini belirlemek amacıyla yapılan açımlayıcı faktör analizi sonucunda, Akademik Umutsuzluk Ölçeği'nin yapısının kabul edilebilir niteliğe sahip olduğu belirlenmiştir.

Ardından 16 madde üzerinden üç faktörlü yapının reel veriler ile uygunluğunu hesaplamak amacı doğrultusunda Doğrulatoryıcı Faktör Analizi (DFA) uygulanmaya çalışılmıştır. Aslında Açımlayıcı Faktör Analiziyle ulaşılan yapının geçerliğini net olarak ortaya koymak amacıyla Doğrulatoryıcı Faktör Analizi uygulanmıştır. Doğrulatoryıcı Faktör analiz sonucunda ölçekte yer alan bu 16 maddenin akademik umutsuzluğu hipotetik olarak ölçen bir yapı sağladığını bulgular sayesinde ortaya konulmuştur. Yani analiz sonucu elde edilmiş uyum indeksleri makul düzeyler içerisinde olduğu saptanmıştır. Açımlayıcı Faktör Analiziyle belirlenmiş üç faktörlük yapı Doğrulatoryıcı Faktör Analizi ile sınanarak yapının tutarlık özelliği gösterdiği sonucuna varılmıştır.

Yapı geçerliğinin sağlanması ardından, Akademik Umutsuzluk Ölçeği ile ilgili madde analizleri gerçekleştirilmiştir. Madde toplam korelasyonları .30 ile .60 arasında değiştiği belirlenmiştir. Ulaşılan madde toplam korelasyonlarının genel anlamda kabul gören .30 ölçüt sınırından yüksek değer aldığı görülmektedir.

Madde analizi sürecinin ardından, Akademik Umutsuzluk Ölçeği'nin güvenilirliği iç tutarlık (Cronbach alfa) katsayısı aracılığı ile değerlendirilmiştir. İç tutarlık (Cronbach alfa) katsayısının değerlendirilip ortaya konulmasında .70 ve üstü değer temel kıstas olarak ele alınmıştır (Creswell, 2012, 146-166). Bu açıklamalara göre, .838 olarak hesaplanan iç tutarlık (Cronbach alfa) katsayısı Akademik Umutsuzluk Ölçeği'nin güvenilir bir ölçme aracını meydana getirdiğini göstermektedir.

Bu çalışmadan elde edilen bulgulara baktığımızda Akademik Umutsuzluk Ölçeği'nin hem geçerli hem de güvenilir bir ölçme aracı olduğunu yansıtmaktadır. Böylece, Akademik Umutsuzluk Ölçeği üç faktörden oluşan ve 16 maddeli dörtlü likert tipi derecelendirmeye sahip bir ölçme aracıdır.

Ölçekte 1 madde olumsuz puanlanırken, 15 maddenin puanlamasında tersine çevirmek gerekmektedir. Geliştirilen ölçme aracından en düşük 16 ve en yüksek 64 puan alınabilmektedir. Yüksek derecede alınan puanlar birey açısından akademik umutsuzluk düzeyinin yüksek olduğunu işaret etmektedir. Akademik Umutsuzluk Ölçeği'nin, üniversite düzeyinde öğrenim gören öğrencilerin akademik umutsuzluk düzeylerinin incelenebileceği eğitimin yanında psikoloji temelli de araştırmalarda kullanılmasını sağlayabilecek geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı geliştirildiği ifade edilebilmektedir. Akademik umutsuzluğun duyuşsal faktörler ile etkileşimi üzerinde bir incelenme önerilmektedir. Bu çalışmanın üniversite öğrencileri haricinde lise öğrencileri gibi farklı çalışma grupları üzerinde tekrarlanarak incelenmesi, geliştirilen Akademik Umutsuzluk Ölçeği'nin geçerlik ve güvenilirliğinin daha net bir biçimde belirlenmesine olanak sağlayabileceği düşünölmektedir.

Etik Beyan

“Akademik Umutsuzluk Ölçeği: Geliştirilmesi, Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir.

Kaynakça

- Abramson, L. Y., Metalsky, G. I. ve Alloy, L. B. (1989). Hopelessness depression: A theory-based subtype of depression. *Psychological review*, 96(2), 358.
- Creswell, J. W. (2002). *Educational research: Planning, conducting, and evaluating quantitative*. Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall.
- Dilbaz, N. ve Seber, G. (1993). Umutsuzluk kavramı: Depresyon ve intiharda önemi. *Kriz Dergisi*, 1(3), 134-138.
- Gölmüş Erhan, G. (2005). *Zihinsel engelli çocuğu olan annelerin umutsuzluk, karamsarlık, sosyal destek algularının ve gelecek puanlarının incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Izgar, A. (2009). *Engelli çocuğu olan ailelerin sosyal problem çözme becerileri ve umutsuzluk düzeylerinin incelenmesi* (Doktora Tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Kline, R. B. (2015). *Principles and practice of structural equation modeling*. Guilford publications.
- Melges, F. T. ve Bowlby, J. (1969). Types of hopelessness in psychopathological process. *Archives of General Psychiatry*, 20(6), 690-699.
- Odacı, H., Kalkan, M. ve Çıkırıkçı, Ö. (2017). Akademik mükemmeliyetçilik ölçeğinin geliştirilmesi. *Abi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi (KEFAD)*, 18, 353-366.

- Ottekin, N. (2009). *Ailelerinden ayrı olarak öğrenim görmekte olan üniversite öğrencilerinin benlik saygısı ve umutsuzluk düzeylerinin incelenmesi* (Doktora Tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Konya.
- Şahin, A. (2002). İlahiyat fakültesi öğrencilerinin umutsuzluk düzeyleri üzerine bir araştırma. *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13(13), 143-157.
- Şahin, İ., Zoraloğlu, Y. R. ve Fırat, N. Ş. (2011). Üniversite öğrencilerinin yaşam amaçları, eğitsel hedefleri üniversite öğreniminden beklentileri ve memnuniyet durumları. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi*, 17(3), 429-452.
- Şencan, H. (2005). *Sosyal ve davranışsal ölçümlerde güvenilirlik ve geçerlik [Reliability and validity in social and behaviora]*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Taner, D. (2008). *Öğretmenlerin umutsuzluk düzeyi ile okul kültürü arasındaki ilişki* (Yüksek Lisans Tezi). Yeditepe Üniversitesi, İstanbul.
- TDK. (2018). *umutsuzluk*, 15 Kasım 2018 tarihinde http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5c0e44b7cbe678.36648929 adresinden alındı.
- Tümekaya, S. (2005). Ailesi yanında ve yetiştirme yurdunda kalan ergenlerin umutsuzluk düzeylerinin karşılaştırılması. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 3(4), 445-457.
- Uzbaş, A. (1998). *Çocukların öğrenilmiş çaresizlik davranışlarının depresyon düzeylerine etkisi* (Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Ünal, A. (2006). *İlköğretim öğrencilerinin gelecek ile ilgili umutlarının yapısal eşitlik modelleriyle belirlenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Eskişehir.
- Ünlüer, E. (2009). *2-6 yaş arası otistik çocuğa sahip annelerin algıladıkları sosyal destek ve umutsuzluk düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.

EXTENDED ABSTRACT

This research has been conducted to develop a measurement tool that can be used to determine individual differences in academic hopelessness levels and examine validity-reliability. The research was conducted with the data obtained from university students between the academic year of 2018-2019. The Academic Hopelessness Scale is a 16-item Likert-type scale. General screening model was used in the research. The Cronbach alfa coefficient, calculated to determine the internal consistency of the scale, is 83. As a result of the exploratory factor analysis made for purpose construct validity, three factors explaining 48.3% of the total variability were obtained. The three-factor structure was tested by confirmatory factor analysis and it was determined that the fit relationship was acceptable. The validity study shows that this scale distinguishes the groups which the level of academic hopelessness is expected to differ from each other.

The Academic Hopelessness Scale was developed to determine the academic hopelessness of the individual with behavioral, cognitive and environmental sub-dimensions. The scale consists of 16 items and three sub-dimensions. Students are given statements about their academic hopelessness, and how often they live, between 1 and 4, (4) Always, (3) Generally, (2) Rarely, (1) They are never asked to rate. The highest score is 64, and the lowest score is 16. The reliability of the Academic Hopelessness Scale was calculated by calculating the Cronbach's alpha internal consistency coefficient. In the validity study, Exploratory Factor Analysis and Confirmatory Factor Analysis were used for construct validity. SPSS 17.0 package program and IBM SPSS AMOS 22 were used for data analysis.

In order to see the status of the Academic Hopelessness Scale, which has been tried to be developed, both the factor level and the total, the corrected item total correlations between the scores of each item and the total scores of the students and the total scores of the factors were determined. On the other hand, Cronbach Alpha reliability coefficients were calculated based on the total factor of the items and within the factor. According to the results obtained, it shows significant correlations with the sum of the factors in which the individual substances were found. However, the total score shows a significant correlation with many other items. The Cronbach Alpha internal consistency coefficients of the Academic Hopelessness Scale for subscales were determined as .78 for Behavioral subscale, .74 for Cognitive subscale and .63 for Environmental subscale. When the internal consistency coefficients of the measurement tool are calculated, it is observed that the Cronbach Alpha value of the environmental sub-factor is lower than the .70 value determined as the limit. The fact that the number of items in the environmental sub-factor is low (five items) can be shown as causing the internal consistency value to be low for the mentioned sub-dimension. The fact that the internal consistency coefficient of a measuring instrument related to sub-factors is cut-off point of .60 may be reasonable for reliability.

The results of confirmatory factor analysis indicated that the scale was in good agreement: (CMIN / DF = 1.747), (CFI = .930, GFI = .924, NNFI = .851, AGFI = .909), (RMSEA = .049, SRMR = .061). In the process of the development of the Academic Hopelessness Scale, literature was searched primarily and

despair and academic hopelessness were collected. Subsequently, a pool of substances was created by using the opinions of the students about academic hopelessness and literature. Sixty-six academicians from the field of study were evaluated independently from each other. After this evaluation process, it was decided that 20 items in the pool of material were not qualified to measure academic hopelessness and were excluded from the scale items.

The grammatical necessary editing procedures of the remaining items were made and the 44-item Academic Hopelessness Scale Pilot Application Questionnaire Form was prepared. As a result of the validity and reliability analyzes conducted on 50 students, a four-point Likert-type scale was prepared with the final 30 items and never (1), rarely (2), usually (3), always (4). The final 30 items of the Academic Hopelessness Questionnaire were presented to 310 university students. In order to determine the factor structure of the Academic Hopelessness Scale, exploratory factor analysis (EFA) and confirmatory factor analysis (CFA) were performed. During the exploratory factor analysis process, it was decided to subtract 14 items from the items on the scale due to low factor load values, nomological insufficiencies and overlap.

As a result, it was determined that the Academic Hopelessness Scale consisted of three factors, 16 items and 48.399% of the total variance. The first factor (behavioral) explained 31.248% of the total variance, the second factor (cognitive) 9.140%, and the third factor (environmental) 8.011%. These three factors which were obtained as a result of factor analysis were named as behavioral, cognitive and environmental. Students with academic despair may show signs of despair in these three sub-scales. As a result of the exploratory factor analysis conducted to determine the construct validity, it was determined that the structure of the Academic Hopelessness Scale was acceptable.

As a result of the calculated confirmatory factor analysis, item factor loadings in the measurement instrument ranged between .43 and .73. After construct validity, item analysis was performed on Academic Hopelessness Scale. Item total correlations ranged from .30 to .60. It is seen that the total correlations of the items reached are higher than the generally accepted .30 criteria limit.

After the item analysis process, the reliability of the Academic Hopelessness Scale was evaluated by the internal consistency (Cronbach alpha) coefficient. In the evaluation of internal consistency (Cronbach alpha) coefficient, the value of .70 and above is considered as the main criterion (Creswell, 2012). According to these explanations, the internal consistency (Cronbach alpha) coefficient calculated as .838 indicates that the Academic Hopelessness Scale was a reliable measurement tool.

Ergenlerin Umutsuzluk ve Psikolojik Sağlamlıklarının Sahip Oldukları Değerler Açısından İncelenmesi¹

Neriman Özge GÖKÇE² ve Bülent DİLMAÇ³

Öz

Araştırmanın genel amacı ergenlerin umutsuzluk ve psikolojik sağlamlık düzeylerinin sahip oldukları değerler açısından incelenmesidir. Araştırmada genel tarama modelinin bir alt türü olan ilişkiyel tarama modeli kullanılmıştır. Araştırmanın alışma evreni 2013–2014 yılında Konya’da lise öğrenimini sürdüren ergenlerden oluşmaktadır. Çalışma grubu ise, bu ergenler arasından tesadüfi küme örnekleme yöntemi ile seçilmiştir. Araştırmada İnsani Değerler Ölçeği (İDÖ); Beck Umutsuzluk Ölçeği (BUÖ) ve California Yılmazlık Değerlendirme Ölçeği Lise Versiyonu (CYDÖ) kullanılmıştır. Araştırma “Yapısal Eşitlik Modeli” ne göre AMOS 19 Programı kullanılarak analiz edilmiştir. Araştırma bulguları sonucunda, ergenlerin sahip oldukları değerlerin arttııkça, psikolojik sağlamlık düzeylerinin de artış gösterileceği; umutsuzluk düzeylerinin ise negatif yönlü olarak azalacağı ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Değer, Psikolojik Sağlamlık, Umutsuzluk, Yılmazlık, Umut

A Study of Adolescents’ Hopelessness and Psychological Stability in Terms of Their Values

Abstract

The aim of the study is to analyze adolescents’ level of hopelessness and psychological stability in terms of their values. The relational screening model which is a sub-type of the general screening model was conducted in the study. Adolescents who studied in Konya in 2013-2014 took part the research and they were randomly selected. The Human Values Scale; Beck Hopelessness Scale (BHS) and the California Resilience Rating Scale High School Version (SCD) were conducted. The study was analyzed by using AMOS 19 Program via "Structural Equation Model". As a result it was found out that adolescent’ values and psychological stability increase while level of hopelessness goes down.

Key Words: Value, Psychological Stability, Hopelessness, Resilience, Hope

Atıf İçin / Please Cite As:

Göke, N. Ö. ve Dilmaç, B. (2020). Ergenlerin umutsuzluk ve psikolojik sağlamlıklarının sahip oldukları değerler açısından incelenmesi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(2), 752-763.

Geliş Tarihi / Received Date: 24.04.2019

Kabul Tarihi / Accepted Date: 05.11.2019

¹ Bu alışma Özge Gökçek’in “Ergenlerin Umutsuzluk ve Psikolojik Sağlamlıklarının Sahip Oldukları Değerler Açısından İncelenmesi” Yüksek Lisans Tezinden üretilmiştir.

² Konya Milli Eğitim Müdürlüğü, neriman.ozge@gmail.com
ORCID: 0000-0003-0869-7255

³ Prof. Dr. - Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi, bulentdilmac@gmail.com
ORCID: 0000-0001-5753-9355

Giriş

Değerler kavramı teorik yönden olduğu kadar, gelişen evren içinde yer edinmek isteyen insanlığı yakından alakadar etmesi açısından önem arz etmektedir. Hem toplumsal hem de ekonomik alanı ilgilendiren değişimlerin nihai neticesi (ve bazı zaman da vasıtası) olarak beliren yeni sosyal organizasyonların sıhhatli çalışması, kişilerde var olan değerlerin bu şekilde tanzimlerle uyum içinde bulunmasıyla yakından ilgilidir. Bu uyum problemi, toplumun sağlıklı analiz edilmesini, binaenaleyh değerlerin kapsamlı biçimde ele alınmasını gerektirmektedir.

Latin kökünden gelen değer sözcüğü “kıymetli olma” ve “kuvvetli olma” manalarına gelen “valere” kelimesinden gelmiş, “çoğunlukla kabullenilen, gıpta edilen, önemli görülen, el üstünde tutulan şey” veya “birey açısından ehemmiyet arz eden; birey için varlık gösteren” manalarına gelir (Aydın, 2003, s. 122; Yıldırım, 2004; Timuçin, 1994). Değer bir şeyin; kendisiyle özdeş türden şeyler arasındaki konumu, genellikle inanç gösterilen, istenen, tavırlar için bir ölçü şeklinde kullanıma geçirilen vakalar veyahut zıt duruma karşılık bireysel veyahut toplumsal seçimlerin durumunu gösteren inançlar şeklinde ifade edilebilir (Oktaç, 2007; Aydın 2003; Akbaba-Altun, 2003). Değer “bir nesnenin arzulanabilir veyahut arzulanamaz olması yönündeki inançlar bütünüdür” (Güngör, 1993). Bir başka tanımda değer; bir madde, iş, ide veyahut faaliyetin teşkilat içindeki ehemmiyetini tayin eden nitelikler toplamı ve niceliktir ve madde, iş, ide veyahut faaliyete değer biçimde kullanılır (Başaran, 1992 Akt: Dilmaç, Bozgeyikli ve Çıkkılı, 2008, s. 70).

Değerin toplumsal ve tarihsel şekilleri kişileri farklı şekilde etkileyebilmektedir (Gökçe, 1994). Bu yönden ele alındığında değer ile birey arasındaki bağ tek yönlü değildir (Aydın, 2003, s. 123). Bu açıdan değeri bireylerin sahip olduğu ya da tekrardan kazandığı davranışlarla da açıklamak mümkündür. Değer kişinin fikir ve davranış yapılarında birer ölçü olarak ortaya çıkar ve toplumun ayrılmaz bir parçasını oluşturur (Durmuş, 1996, s. 17). Değer tavırlarımıza yön verir; hareketlerimizi, hükümlerimizi, durumluk amaçlarımızı daha üst amaçlara ileterek, bizim nasıl bir birey olmamız gerektiğini ve nasıl davranacağımızı bildirir. (Simon, Howe ve Kirschenbaum, 1978, s. 29). Bu açıdan bakıldığında bireylerin sahip oldukları değerlerin, onların hayata bakışında, olayları algılayış ve yorumlayış biçiminde, yaşantısında çok etkin bir rol oynadığı düşünülmektedir.

Umut, gelecekle ilgili duygu ve beklentilerin pozitif olduğunu ortaya koyan ve karşımıza çıkabilecek negatif olaylarla baş etme kuvveti kazandıran mefhumdur (Çelikel ve Erkorkmaz, 2008, s. 123). Sağladığı kuvvetle kişinin kendini gerçekleştirebileceğine, olumsuz durumların altından kalkabileceğine inanmasına yardımcı olur. Umutsuzluk ise geleceğe yönelik beklentinin azalmasını, olumsuz düşünce ve inanışları içine alan bir anlamdadır. (Üngüren ve Ehtiyar, 2009, s. 2098).

Toplumumuzda sosyoekonomik düzeyde var olan olumsuzluklar, eğitim öğretim alanındaki birtakım noksanlıklar ve gelecek kaygıları duygusal olarak gençlerimizi olumsuz etkilemekte ve onlarda yarınlarıyla ilgili umutsuzluk düşüncesine neden olmaktadır (Özmen, Dündar, Çetinkaya, Taşkın ve Özmen, 2008, s. 9).

Kişinin gelecek günlere yönelik fikirleri ne kadar pozitif ise kendisiyle ilgili düşünceleri, özgüveni, kararlılığı da o derece olumlu olurken tam tersi kişi ne kadar umutsuz ise gelecek beklentisi, özgüveni, olumlu bakış açısı o derece azalacaktır. Literatüre bakıldığında umutsuzluğun bireyin hayata bakış açısını, sıhhatini ve herhangi bir iş ile uğraşırken ortaya koyduğu verimi doğrudan etkilediğini ortaya koymaktadır (Abela ve Seligman, 2000; Abramson, Metalsky ve Alloy, 1989; Vinas Poch, Villar, Caparros, Cornella, Perez, & Juan, 2004; Chang, D'Zurilla ve Mayder, 1994; Akt: Şengül ve Güner, 2012, s. 1). Kişinin umutsuzluk seviyesi arttıkça problem çözme, yaratıcılık, başarı ve deneyimlerini hayata olumlu şekilde aktarma yeteneği olumsuz etkilenmektedir. Bireyin kendinde meydana gelen bu negatif oluşumlar hem kendini hem de toplumu etkileyerek bireyin geleceği için bir tehdit oluşturmaktadır.

Literatüre bakıldığında ergenlerde umutsuzluk düzeyinin araştırıldığı az sayıda çalışma vardır ve bu çalışmaların bulguları tutarsızlık göstermektedir.

Psikolojik sağlamlık, stresli durumlara karşılaştığında bunu kabullenip başa çıkmak için etkili bir yol izlemeyi, stresle başa çıkma yeterliliğini ifade eder (Luthar ve Cichetti, 2000; Rutter, 1987 Akt: Gizir, 2007, s. 115). Psikolojik sağlamlığa sahip olarak tanımlanan bireyler; sıkıntı ve stres durumlarında karamsarlığa kapılmak yerine bu sıkıntılı durumu bir fırsat olarak algılayarak kendini işine veren ve mücadele eden, paniğe kapılmak yerine olayları kontrol edebilen dolayısı ile sıkıntılı durumları bile lehine çevirebilen ve stres düzeylerini bu olumlu özellikleri sayesinde azaltabilen bireyler olarak tanımlanmaktadır (Şahin, 2014

Akt: Hoşoğlu, Fırıncı Kodaz, Yılmaz Bingöl ve Vural Batık, 2018, s. 220). Psikolojik sağamlık, bireyin karşılaştığı negatif durumlar karşısında sergilediği olumlu tutum ve stresle baş edebilme yetisi şeklinde tanımlanmıştır (Block ve Kremen, 1996 Akt: Hoşoğlu, Fırıncı Kodaz, Yılmaz Bingöl ve Vural Batık, 2018, s. 219). Bireyde psikolojik sağamlığı gözlemleyebilmek maksadıyla eş veya ebeveyn kaybı, eşinden ayrılma, rahatsızlık, fakirlik, depresyon, sel gibi yaralayıcı yaşantılar yaşadığında kendinde var olan koruyucu etmenleri nasıl devreye soktuğuna bakılmalıdır.

Psikolojik sağamlık tıpkı bir su birikintine bir damla su düştüğünde birikintinin dalgalanıp durulması ve eski haline dönmesi gibidir. Psikolojik olarak sağlam bireyler, sıkıntı ve stres durumlarında karamsarlığa düşüp pes etmek yerine mücadele eden, stresini yönetebilen ve bu olumlu özelliği sayesinde sorunu çözerek kendini geliştirebilen kişilerdir. (Garmez, 1991 Akt: Eminağaoğlu, 2006, s. 1). Masten ve Garmez'e (1985) göre, psikolojik sağamlık kişinin stresli yaşantının ardından eski davranış biçimine dönebilme yeteneğidir, küllerinden yeniden doğmak gibidir (Osterling ve Hines, 2006, s. 242).

Bu bağlamda bireyin sahip olduğu değerlerin hem psikolojik sağamlığını hem de umutsuzluk düzeyini etkileyeceği düşünülmüştür.

Yöntem

Araştırmada ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. İlişkisel tarama, İki ya da daha fazla değişken arasındaki ilişkiyi belirlemek ve neden-sonuç ile ilgili ipuçları elde etmek amacıyla yapılmaktadır (Büyüköztürk vd., 2008). Araştırma kapsamında ergenlerin sahip oldukları değerler ile umutsuzluk ve psikolojik sağamlık düzeyleri arasındaki yordayıcı ilişkiler ortaya koyulmaktadır.

Evren - Örnekleme

Araştırmanın çalışma grubu, 2013-2014 Eğitim-Öğretim yılında Konya il merkezinde ve ilçelerinde bir meslek, iki Anadolu lisesi olacak şekilde üç değişik okulda ve değişik sınıf seviyelerinde eğitim almakta olan ergenlerin oluşturduğu çalışma evreni içinden uygun örnekleme metoduyla seçilmiştir. Çalışma grubunun, 338' si kız, 250' si erkek öğrenciden meydana gelmektedir. Araştırmaya toplam 588 öğrenci katılmıştır.

Veri Toplama Araçları

Kişisel Bilgi Formu. Katılımcıların yaş, cinsiyet, eğitim durumu, anne ve baba eğitim durumlarını belirlemek amacıyla araştırmacı tarafından hazırlanan kişisel bilgi formu kullanılmıştır.

Veri Toplama Aracının Adı. Makalenin veri toplama aracı/araçları ile ilgili bilgiler burada yer alacak. Makalelerde yazı karakteri olarak "Garamond" yazı karakteri kullanılmalıdır. Özel bir yazı tipi (font) kullanılması gerektiren makalelerde, kullanılan yazı tipi de yazıyla birlikte gönderilmelidir. Makale sayfa düzeninde üst, sağ ve sol kenarlardan 2,5 cm, alttan 1,5 cm boşluk bırakılmalıdır. Makale metni "Garamond" yazı karakteri, 11 punto büyüklüğünde, tek satır aralığı, önce ve sonra 6 nk aralık bırakılarak yazılmalıdır. Metin tek sütun olarak yazılmalıdır. Her bir paragraf en az üç cümleden oluşmalıdır. Paragraflar 0,75 cm'lik girinti ile başlamalı, paragraf aralarında boşluk bırakılmamalıdır.

İnsani Değerler Ölçeği (İDÖ). Bu araştırmada, öğrencilerin insani değerlerini belirlemek için, Dilmaç (2007), tarafından ortaöğrenim düzeyindeki öğrenciler (ergenler) için geliştirilen "İnsani Değerler Ölçeği (İDÖ)" kullanılmıştır. Ölçekte, insani değerler süreci a. Sorumluluk (7 madde) b. Dostluk/Arkadaşlık (7 madde) c. Barışçı Olma (7 madde) d. Saygı (7 madde) e. Hoşgörü (7 madde) f. Dürüslük (7 madde) olarak altı boyutta toplam 42 madde ile ölçülmektedir. Bu ölçek bireysel veya gruplar halinde uygulanabilen Likert tipi bir ölçektir. Ölçekteki maddeler beş "Likert Tipi" (A: Hiçbir Zaman, B: Nadiren, C: Ara sıra, D: Sık Sık, E: Her Zaman) bir dereceleme ölçeği şeklinde ifade edilmiştir. Maddeler A:1- B:2- C:3- D:4- E:5 şeklinde puanlanmıştır. Puanların artması/azalması kişilerin insani değerlere daha çok sahip olduğunu/olmadığını göstermektedir.

İDÖ'nün güvenilirlik çalışması için iç tutarlılık katsayıları (Cronbach Alpha) hesaplanmıştır. 7 maddeden oluşan "Sorumluluk" alt ölçeğinin iç tutarlılık katsayısı alfa: .73 olarak hesaplanmıştır. 7 maddeden oluşan "Dostluk/Arkadaşlık" alt ölçeğinin iç tutarlılık katsayısı alfa: .69 olarak hesaplanmıştır. 7 maddeden oluşan "Barışçı Olma" alt ölçeğinin iç tutarlılık katsayısı alfa: .65 olarak hesaplanmıştır. 7 maddeden oluşan "Saygı" alt ölçeğinin iç tutarlılık katsayısı alfa: .67 olarak hesaplanmıştır. 7 maddeden oluşan "Dürüslük" alt ölçeğinin iç tutarlılık katsayısı alfa: .69 olarak hesaplanmıştır. 7 maddeden oluşan "Hoşgörü" alt ölçeğinin iç tutarlılık katsayısı alfa: .70 ve .42 maddelik tüm ölçek için iç tutarlılık katsayısı

ise alfa .92 bulunmuştur. Bu kararlılık katsayıları “Sorumluluk” için .73, “Dostluk/Arkadaşlık” için .91, “Barışçı Olma” için .80, “Saygı” için .88, “Dürüstlük” için .75, “Hoşgörü” için .79 olarak bulunmuştur. Ölçeğin tümü için kararlılık katsayısı: .87 bulunmuştur. (Dilmaç, 2007).

Beck Umutsuzluk Ölçeği. Beck, Weissman, Lester ve Trexler tarafından 1974 yılında geliştirilmiştir. Durak ve Palabıyıkoglu tarafından 2006 yılında Türkçeye uyarlanmıştır. BUÖ, 20 maddeden oluşan kendini değerlendirme türü bir ölçektir. Maddeler Doğru – Yanlış şeklinde cevaplanmaktadır. Ölçek okuma yazması olanlara, çocuklara ve gençlere uygulanabilmektedir Ölçeğin puan aralığı 0–20 arasındadır, cevap anahtarını ile uyan her cevap 1, uymayan her cevapsa 0 puan almaktadır. 1-3-5-6-8-10-13-15-19, maddelere “yanlış“ cevabı için, 2- 4-7-9-11-12-14-16-17-18-20, maddelere ise “doğru” cevabı için 1 puan verilmektedir. Alınan puanlar yükseldikçe kişinin umutsuzluk seviyesinin de yükseldiği kabul görmektedir (Öner, 1997).

Beck Umutsuzluk Ölçeği'nin faktör yapısını araştıran pek çok çalışma yapılmıştır. Beck ve diğerleri (1974), ölçeğin “gelecekle alakalı duygular”, ‘motivasyon kaybı’ ve “geleceğe dair beklentiler “olarak üç faktörle oluştuğunu ifade etmektedir. Shek (1993), ölçeğin “gelecek hakkında duygular”, “motivasyon kaybı” ve “geleceğe ilişkin beklentiler” olmak üzere üç faktörden oluştuğunu öne sürmüştür. Ülkemizdeyse ölçeğin faktör yapısını araştıran iki çalışmaya ulaşılabilmektedir. Durak (1993), ölçeğin “gelecekle ilgili duygular ve beklentiler (1-3-7-11- 18.maddeler), “motivasyon kaybı” (2-4-9-12-14-16-17-20. maddeler) ve “umut” (5-6-8- 10-13-15-19.maddeler) olmak üzere üç faktörden oluştuğunu ifade etmiştir. Bu çalışmada faktörlerin varyansı açıklama oranı, “gelecekle ilgili duygular ve beklentiler” için % 27.9, “motivasyon kaybı” için % 8.1 ve “umut” faktörü için % 6.6'dır. Faktör alt ölçekleri arasındaki korelasyonun ise, $r = .48$ ($p < .001$) ile $r = .59$ ($p < .001$) arasında bulunduğu ortaya konmaktadır.

Derebaşı (1996) da yine ölçeğin üç faktör yapısı bulunduğuna bulguları arasında yer vermektedirler. Araç, ilk olarak Beck, Lester ve Trexler tarafından, intihar girişiminde bulunan 294 hasta üstünde denenmiştir. Araştırmadan elde edilen Cronbach Alfa güvenilirlik katsayısının 0,93 olduğu, madde-toplam puan korelasyonlarının ise 0.39 ile 0.76 arasında değiştii görülmüştür. Aynı araştırmada 8 derecelik bir klinisyen değerlendirme formu kullanılmış ve iki ölçek arasındaki korelasyon katsayısı 0.62 olarak bulunmuştur. 59 depresif hasta üstünde Beck Depresyon Envanteri'nin 2. maddesi (umutsuzluk) ile korelasyonu 0.63 olarak belirlenmiştir (Savaşır ve Şahin, 1997).

Türkiye’de Beck Umutsuzluk Ölçeğinin geçerlik ve güvenilirlik araştırmaları ilk olarak Gülten Seber tarafından, 1991 senesinde yapılmıştır. 107 kişilik örneklem üzerinde yapılan araştırmada güvenilirlik için saptanan Cronbach Alfa katsayısı $a = 0.86$, test-tekrar test sonucu elde edilen Pearson momentleri çarpımı korelasyonu ise $r = 0.73$ olarak bulunmuştur (Savaşır ve Şahin, 1997).

Durak (1993), ölçeğin geçerliğinin belirlenmesi amacıyla yürüttüğü araştırmada BUÖ hem normal kişiler için hem de psikolojik ve fizyolojik süreğen rahatsızlığı bulunan kişilerde umutsuzluğu ölçme amacıyla geçerli ve güvenilir olduğunu belirtmiştir. Durak araştırmada, ölçeği 373 kişi üstünde uygulamış, bütün örneklem için Alpha güvenilirlik katsayısını $a = 0.85$ şeklinde bulmuştur. İki yarım test tekniğiyle pek çok kere daha hesaplanmış güvenilirlik katsayısı bütün örneklem için $r = 0.85$ ($p < 0.001$) şeklinde saptanmıştır. Ölçeğin her bir maddesinden elde edilen puanlarla bütün ölçekten elde edilen puanlar arasındaki madde – test korelasyon katsayıları $r = .31$ ($p < 0.001$) ile $r = 0.67$ ($p < 0.001$) arasında bulunmuştur. Ölçeğin geçerliğini test etmek amacıyla maddeler t-testi ile karşılaştırılmışlar ve anlamlı düzeyde ($p < 0.001$) ayırt edici bulunmuşlardır.

California Yılmazlık Değerlendirme Ölçeği Lise Versiyonu. California Yılmazlık Değerlendirme Ölçeği (CYDÖ) Lise Versiyonu, WestEd ve Duerr Evaluation Resources tarafından 1999 yılında geliştirilmiş, Özcan(2005) tarafından Türkçeye uyarlanmıştır. Ölçek sekiz alt ölçeğin bulunduğu 36 maddeden oluşmaktadır ve yanıtlar dört seçenektir. (1) Tamamen doğru değil, (2) Biraz doğru, (3) Çok doğru, (4) Oldukça çok doğru. Ölçekte her özellikten alınmış olan ortalama puan değerlendirmeye alınırken; 2'nin altı düşük; 2 ile 3 arası orta; 3 ve üzeri yüksek kabul edilmektedir (Constantine, Benard ve Diaz, 1999; Constantine ve Benard, 2001 Akt: Özcan, 2005).

1. Alt Ölçek/ Toplumdaki Koruyucu İlişkiler ve Yüksek Beklentiler: Öğrencinin okul ve ev dışında çevresindeki herhangi bir yetişkin tarafından ilgilenildiğini, desteklendiğini, düşünülüp güvenildiğini, önemsendiğini; aynı zamanda öğrencinin de okul ve ev dışında güvendiği bir yetişkinin olduğunu ölçen maddelerden oluşur. Bu maddeler 7-8-9-10-11-12. maddelerdir.

2. Alt Ölçek/ Ailedeki Koruyucu İlişkiler, Yüksek Beklentiler ve Anlamlı Katılımlar için Olanaklar: Öğrencinin aile içinde ana-baba veya ailedeki diğeri bir yetişkin tarafından önemsenip değeri verildiğini, ilgilenildiğini, güvenildiğini ölçen maddelerden oluşur. Bu alt ölçek 30-31-32-33-34-35-36 nolu maddelerdir.

3. Alt Ölçek/ Okuldaki Koruyucu İlişkiler ve Yüksek Beklentiler: Öğrencinin devam ettiği okulda, bir öğretmeni veya başka bir büyüğünün, onunla, ilgilendiğini, önemseyip değeri verdiğini, güvendiğini belirten maddelerden oluşur. Bu maddelerin numaraları 1-2-3-4-5-6'dır.

4. Alt Ölçek/ Arkadaş Grubundaki Koruyucu İlişkiler: Bu alt ölçek, öğrencinin yakın ilişki kurup sorunlarını paylaşabileceği ve kendisine yardımcı olabilecek yaşıt bir arkadaşının olup olmadığını belirten maddelerden oluşur. Bu maddeler 27-28-29 nolu maddelerdir.

5. Alt Ölçek/ Öz Yetkinlik-Öz Farkındalık: Öğrencinin sorunlarıyla baş edebildiğini, isterse birçok şeyi yapabileceğine olan inancını, kendine güvenini, neden-sonuç ilişkisi kurabildiğini, kendi duygularının ne derece farkında olduğunu ölçer. 17-18- 19-25 ve 26. maddelerden oluşur.

6. Alt Ölçek/ Empati: Öğrencinin çevresindeki insanlarla ilgili olup onlarla ne derece empati kurabildiğini ölçer. 20-21 ve 23. maddelerden oluşur.

7. Alt Ölçek/ Amaçlar Ve Özlemler: Öğrencinin, geleceğiyle ilgili amaçları olan ve bunlarla ilgili plan yapan biri olup olmadığını ölçen maddelerden oluşur. Bu maddelerin numarası 13-14 ve 24'dür.

8. Alt Ölçek/ Problem Çözme: Öğrencinin sorunlarını ne şekilde çözeceği konusunda yeterli olup olmadığını ölçen maddelerden oluşur. Bu maddeler 15-16 ve 22 numaralı maddelerdir.

Sekiz alt ölçeğinin tümünde, alınan puan arttıkça ölçeğinin ifade ettiği özellikler artmaktadır.

CYDÖ'nin güvenilirliğiyle ilgili Alfa değeri 1. Alt ölçek için (.85), 2.alt ölçek için (.81), 3.alt ölçek için (.77), 4.alt ölçek için (.89), 5.alt ölçek için (.66), 6.alt ölçek için (.71), 7.alt ölçek için (.61), 8.alt ölçek için (.61)'dir. Ölçekte yer alan bütün maddeler için madde-toplam korelasyonları (.28) ile (.52) arasında değişmekte ve t-değeri anlamlı ($p < .001$) çıkmaktadır (Özcan, 2005).

Verilerin Analizi

Öncelikle öğrencilere çalışma hakkında bilgi verilmiş ve araştırmaya gönüllü olarak katılmak isteyen öğrencilere uygulanmıştır. Uygulama öğrencilere ders dışı saatlerde sınıf ortamında yapılmıştır. Verilerin sadece bilimsel araştırma kapsamında ve anonim olarak kullanılacağı konusunda katılımcılara bilgi verilmiştir. Araştırma "Yapısal Eşitlik Modeli" ne göre AMOS 19 Programı kullanılarak analiz edilmiştir.

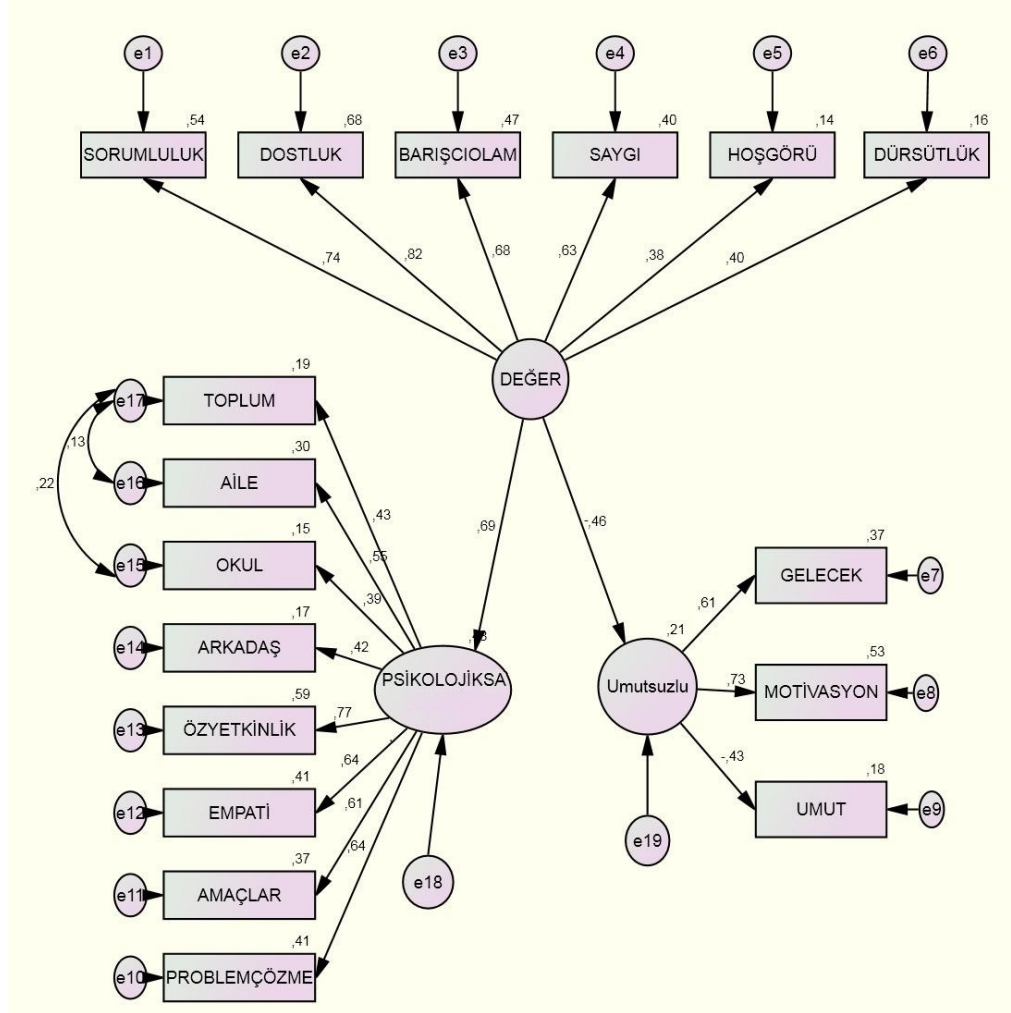
Bulgular

Elde edilmiş olan son modelde ($X^2 = 201.711$, $df = 71$, $p < .001$) altı exogenous, (sorumluluk, dostluk/arkadaşlık, barışçı olma, saygı, dürüstlük ve hoşgörü) on bir endogenous (toplum, aile, okul, arkadaş, öz yetkinlik, empati, amaçlar, problem çözme, gelecek, motivasyon ve umut) veri bulunmaktadır. Modelde gösterilen yolların her biri istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. The Bentler-Bonett normed fit index (NFI), The Tucker-Lewis coefficient fit index (TLI) ve diğeri uyum indeksleri modelin oldukça iyi uyumlu olduğunu göstermiştir (Tablo 1). Modelde yer alan endogenous verileri arasındaki iki yönlü korelasyonların her biri yüksek değere sahiptir ve istatistiksel olarak anlamlıdır. Bu durum, çalışmada kullanılan değeri ölçeğinin alt boyutlarının sahip olduğu korelasyon değeri değerlerinden de etkilenmektedir.

Tablo 1. Yapısal Eşitlik Modelinin Uyumuna İlişkin İstatistiksel Değerler

Ölçüm	İyi Uyum	Kabul Edilebilir Uyum	Modelin Uyum İndeksi Değerleri
(X ² /sd)	≤ 3	≤ 4-5	2.84
RMSEA	≤ 0.05	0.06-0.08	0.07
SRMR	≤ 0.05	0.06-0.08	0.07
NFI	≥ 0.95	0.94-0.90	0.93
CFI	≥ 0.97	≥ 0.95	0.94
GFI	≥ 0.90	0.89-0.85	0.88
AGFI	≥ 0.90	0.89-0.85	0.87
TLI	≥ 0.95	0.94-0.90	0.92

Tablo 1’de yer alan uyum değerleri ele alındığında, $X^2/sd = 2.84$, $RMSEA = 0.07$, $SRMR = 0.07$, $NFI = 0.93$, $CFI = 0.94$, $GFI = 0.88$, $AGFI = 0.87$ ve $TLI = 0.92$, olarak bulunmuştur. Genel biçimde modelin arzulan seviyede uyum değerlerine sahip olduğu anlaşılmaktadır (Bollen, 1989; Browne ve Cudeck, 1993; Byrne, 2010; Hu ve Bentler, 1999; Kline, 2011; Tanaka ve Huba, 1985). Test edilen tek faktörlü model Şekil 1’de gösterilmiştir. Modelde gösterilen tüm yollar 0.001 düzeyinde anlamlı bulunmuştur.

Şekil 1. Modele İlişkin Yol Analizi

Tablo 2. Ergenlerin Sahip Oldukları Değerler İle Psikolojik Sağlık ve Umutsuzluk Düzeyleri Arasındaki Asındaki Yordayıcı İlişkilerine Yönelik Model

Yordayıcı Değişken	Bağımlı Değişken	Toplam Etki	Doğrudan Etki	Dolaylı Etki	Standart Hata	Kritik Değer
Değer	Psikolojik Sağlık	.069	.069	0	0.47	5.14*
Değer	Umutsuzluk	-.046	-.046	0	0.35	-2.19*

*Toplam etki = Doğrudan etki + Dolaylı etki, * $p < 0.01$, ** $p < 0.05$.

Tablo incelendiğinde, psikolojik sağlığı etkileyen en önemli bağımsız değişkenin ($t = 5.14$, $p < 0.01$) değerler olduğu görülmektedir. Bu faktöre ilişkin bağlantı katsayı değeri $\beta = 0.069$ olarak bulunmuştur. Ergenlerin sahip oldukları değerler ile psikolojik sağlık arasındaki yordayıcı ilişkilere bakıldığında, pozitif yönlü doğrusal bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bir başka deyişle elde edilmiş olan bulgular, ergenlerin sahip oldukları değerler arttıkça, psikolojik sağlık düzeylerinin de artacağı ortaya çıkmıştır.

Modelde umutsuzluk düzeylerini etkileyen en mühim bağımsız değişkenin ($t=-3.92, p<0.01$) değerler olduğu grlmştır. Bu faktöre ilişkin bağlantı katsayı değeri $\beta=-0.46$ olarak belirlenmiştir. Ergenlerin, sahip oldukları değerler ile umutsuzluk düzeyleri arasındaki yordayıcı ilişkilere bakıldığında, negatif yönlü doğrusal bir ilişki olduğu saptanmıştır. Bir başka ifadeyle elde edilmiş olan bulgular, ergenlerin sahip oldukları değerlerin arttıka, umutsuzluk düzeylerinin de azalacağını ortaya koymaktadır.

Tartışma, Sonuç ve neriler

Bu kısımda ergenlerin sahip oldukları değerler, umutsuzluk düzeyleri ve psikolojik sağlıklılık düzeyleri arasındaki yordayıcı ilişkilerin araştırılması sonucu ulaşılan bulguların tartışması ve yorumu yapılmıştır.

Araştırmadan çıkarılan bulgulara bakıldığında, psikolojik sağlıklılıkta etki eden en mühim bağımsız değişkenin değerler olduğu grlmştır. Elde edilen sonuç ergenlerin psikolojik sağlıklılıklarının, onların sahip olduğu değerlere göre farklılık göstereceğini ortaya koymaktadır. Bir başka deyişle elde edilmiş olan bulgulara göre, ergenlerin sahip oldukları değerle arttıka, psikolojik sağlıklılık seviyelerinin de artacağı ortaya konmuştur. Literatürde ergenlerin sahip oldukları değerler ile psikolojik sağlıklılıklarının birlikte ele alındığı sınırlı sayıda çalışma vardır.

Aynı zamanda araştırma sonuçlarına göre ergenlerin umutsuzluk düzeylerini etki eden en mühim bağımsız değişkenin değerler olduğu grlmştır. Bir başka deyişle elde edilmiş olan bulguların doğrultusunda, ergenlerin sahip oldukları değerlerin artması ile umutsuzluk düzeylerinin azalacağı ortaya çıkmıştır. Literatürde ergenlerin sahip oldukları değerler ile umutsuzlukları arasında var olan ilişkinin incelendiği sınırlı sayıda çalışma vardır.

Bhana ve Bachoo (2011) araştırmasında bireylerin sahip olduğu değerler ve inanç sistemlerinin; bireysel yılmazlık ve aile yılmazlığını etkilediğini ortaya koymuştur. Benzies ve Mychasiuk'de (2009) bireysel yılmazlık ve aile yılmazlığını değerler, maneviyat-inanç yapısı, zgven, etkili başa çıkabilme becerileri gibi değişkenlerin etkilediğini belirtmiştir. (Tosun, 2014, s. 2)

Ağırkan ve Kağan (2017) tarafından gerçekleştirilen niversite ğrencilerinin Değer Yönelimleri ile Psikolojik Dayanıklılık Düzeyleri Arasındaki İlişki adlı çalışmada niversite ğrencilerinin sahip oldukları Uyanılma, zynelim-Düşünce, Evrenselcilik-Hoşgörü, Başarı, G-Kaynaklar, Güvenlik-Toplumsal ve Evrenselcilik-Doğa değer tiplerinin psikolojik dayanıklılık seviyelerini anlamlı biçimde yordadığı sonucuna ulaşmıştır. Psikolojik açıdan dayanıklı olan kişilerin özellikleri incelendiğinde kuvvetli bir zyeterlik hissiyle karşı karşıya kalınan yeni hallerde kolaylıkla uyum gösterme yeteneğine sahip olmaları göze çarpmaktadır (Haynes, 2005 Akt. Ağırkan ve Kağan, 2017, s. 238). Alanyazındaki alışmalar incelendiğindeyse psikolojik açıdan dayanıklı kişilerin öngörülü olma, hedefe ulaşma, liderlik, araştırmacılık, girişimcilik, güçlü olma, optimist olma ve iletişim kurma gibi özellikleriyle psikolojik dayanıklılık seviyeleri arasında pozitif yönlü ilişkilerin olduğu (Bolat, 2013), te yandan yenilik ve farklılık arayışına karşılıklı kaçınmayı gerekli kılan sosyal kayęı durumları ile psikolojik dayanıklılık seviyeleri arasında negatif yönlü ilişkilerin olduğu (Atarbay, 2017) yolundaki araştırmalara rastlanmaktadır (Ağırkan ve Kağan, 2017, s. 239). Araştırmanın sonucunda elde edilmiş olan bu bulgulardan yola çıkarak, niversite ğrencilerinin "heyecan duyma, yenilik ve değişiklik arayışı" şeklinde de ifade edilebilen Uyanılma değer tipine sahip olmalarının psikolojik dayanıklılık seviyelerini arttırdığı sonucuna ulaşılmıştır.

Araştırmanın bir diğer sonucuna göreyse zynelim-Düşünce değer tipinin psikolojik dayanıklılığı yordadığı grlmştır. Literatürde yer bulmuş araştırmalar incelendiğinde mantıklı karar verebilme stratejisinin psikolojik dayanıklılık seviyesinde artışa neden olduğu (Tonga, 2014), benlik saygısı ile psikolojik dayanıklılık seviyeleri arasındaysa pozitif yönlü anlamlı bir ilişkinin var olduğu (Sarıkaya, 2015), dıştan denetimli olma halindeyse psikolojik dayanıklılık seviyesinin azalması (Kararımak ve Siviş-etinkaya, 2011) şeklinde çalışma bulgularına ulaşılmaktadır (Ağırkan ve Kağan, 2017, s. 239).

Psikolojik dayanıklılık kavramını yordayan bir başka değer tipi Evrenselcilik-Hoşgörü'dr. Psikolojik açıdan dayanıklı kişilerin özellikleri incelendiğinde arkadaş olma ve mevcut arkadaşlığı geliştirme yetisiyle çevresindeki kişilerle pozitif ilişkiler kurma kabiliyetine sahip oldukları gözlenmektedir (Haynes, 2005). Literatürdeki araştırmalar sosyal ilginin psikolojik dayanıklılığı anlamlı biçimde yordadığını (zbay ve Kayacı, 2015), sosyal hizmet alanında yapılmış olan araştırmaların kişilerde psikolojik dayanıklılık düzeyini yükselttiği (Palma-Garcia ve Homrados-Mendieta, 2014) yönündeki çalışma bulgularının varlığı göze çarpmaktadır (Ağırkan ve Kağan, 2017, s. 239).

Başarı değer tipinin psikolojik dayanıklılık durumunu yordadığı ifade edilebilir. Psikolojik açıdan dayanıklı olan kişilerin özellikleri incelendiğinde bu kişilerin başarıyı aşırı biçimde arzuladıkları görülmektedir (Haynes, 2005). Literatürdeki araştırmalar incelendiğinde kişisel başarı duygusunun azalması durumunu da içine alan tükenmişlik algısı ve psikolojik dayanıklılığın birbirlerini olumsuz yönde etkiledikleri (Akyazı ve Özsoy, 2015), duygusal zekânın psikolojik dayanıklılık üstünde anlamlı bir yordayıcı olduğu (Ergün, 2016; Özer, 2013) yönündeki çalışma bulgularına ulaşılmaktadır (Ağırkan ve Kağan, 2017, s. 239).

Evrenselcilik-Doğa değer tipinin psikolojik dayanıklılık kavramını yordadığı sonucuna varılmıştır. Psikolojik açıdan dayanıklı olan kişilerin özellikleri incelendiğinde kişinin yaşadığı sosyal çevreyi etrafına faydası olacak şekilde biçimlendirme ve işe koşma yeterliğine sahip oldukları gözlenmektedir (Haynes, 2005 Akt: Ağırkan ve Kağan, 2017, s. 239). Araştırmanın bu sonucundan yola çıkarak, üniversite öğrencilerinin “yaşadığı doğal çevrenin korunmasına yönelik çabası” şeklinde de ortaya konan Evrenselcilik-Doğa değer tipini kendilerinde barındırmalarının psikolojik dayanıklılık seviyelerini arttırmada rol aldığı söylenebilir.

Psikolojik dayanıklılığın bir başka yordayıcı Güç-Kaynaklar değer tipidir. Literatürdeki araştırmalar incelendiğinde sınırlı kaynaklı bireylerin psikolojik dayanıklılık seviyelerini düşük olduğu (Çetin, Yeloğlu ve Basım, 2015; Özer, 2013; Palma-Garcia ve Homrados-Mendieta, 2014; Fayombo, 2010), yaşamları boyunca pek çok negatif tecrübe edinenlerin psikolojik dayanıklılık seviyeleri ile kendi duygularının farkına varabilme, duygularını ifade edebilme ve duygularını kontrol edebilme seviyeleri arasında anlamlı düzeyde ilişkiler olduğu (Armstrong, Galligan ve Critchley, 2011) yönündeki çalışma bulgularına ulaşılmaktadır (Ağırkan ve Kağan, 2017, s. 239).

Araştırmanın başka bir neticesine bakıldığında Güvenlik-Toplumsal değer tipinin psikolojik dayanıklılık kavramını yordadığı belirlenmiştir. Literatürdeki araştırmalar incelendiğinde psikolojik hal ve algılanan etkiler gibi içsel etmenlerin yanı sıra sosyoekonomik durumun kötü olması, harpler ve tabii felaketler, toplumsal şiddet ve ailevi sıkıntılar, evsizlik ve benzeri dış kaynaklı etmenlerin de psikolojik dayanıklılığa etki ettiği görülmüştür. Bu bağlamda güçlük, bunalım veya afet beklentisi şeklinde ifade edilen riskli hallerin söz konusu olmadığı hallerde psikolojik dayanıklılık kavramının gündeme gelmesinin söz konusu olmadığı ifade edilebilir (Erarslan, 2014 Akt: Ağırkan ve Kağan, 2017, s. 240). Bir başka deyişle kişilerin onları negatif hissettiren stres verici etkilerle karşı karşıya kaldıklarında koruyucu etmenleri harekete geçirmeleri, direnç gösterebilmeleri ve psikolojik dayanıklılık tavrını ortaya koyabilmeleri için öncelikle ortamda çevresel risk etmenlerinin olması lazımdır (Kararımak ve Siviş-Çetinkaya, 2011, s. 34).

Sonuç olarak çalışmadan elde edilmiş psikolojik dayanıklılıkla bağlantılı olan değer yönelimlerinin psikolojik dayanıklılık kavramının bileşenlerini bir araya getiren risk etmenleri, koruyucu etmenler ve pozitif sonuçlar ile de tutarlı olduğu sonucuna varılmıştır (Kobasa, Maddi ve Courington, 1981). Çalışmadan elde edilmiş olan sonuçlar çalışmamızda ortaya koyduğumuz sonuçları destekler niteliktedir.

Ağır (2017) Yaşam kalitesi, Değerler ve Umut-Umutsuzluk adlı çalışmasında bireylerin yaşam kalitesi, bireylerin yaşam değerleri ile umut-umutsuzluk düzeylerini irdelemeyi amaçlamıştır. Bu bağlamda objektif ve subjektif kriterler açısından farklı yaşam kalitesi düzeylerindeki bireylerin değerleri ve yaşama karşı bağlılık duygularının göstergesi olarak kabul edilebilecek umut- umutsuzluk duygularının nasıl olabileceğine ilişkin bir analiz yapmış ve toplumsal gelişme açısından bu dinamiklerin değerlendirmiştir. En basit şekilde “bireyin hayatını genel anlamda düzenleyen ilkeler topluluğu olarak” değerler, bir şeyin istenebilir veya istenemez olduğu ile ilgili inanç olarak, düşünce, duygu ve davranışlara yön verebilmektedir (Güngör, 2000: 27). Dolayısıyla, bireyin yaşamını kaliteli ya da kalitesiz algılaması ve bu değerlendirmelere bağlı olarak yaşamından memnuniyet duyup duymaması, kendisini yaşama bağlayan temel değerlerle ilişkilendirilebilir. Bu bağlamda değerlerin, kişiyi eylemde bulunmak için motive eden ve iyilik hissi veren bir özellik olarak, kişinin yaşamını zenginleştiren ve onu güdüleyen bir güç olarak kabul edilen umut duygusuna da rehberlik etmesi beklenebilir. (Hökelekli, 2010, s. 5). Bir başka ifade ile bireyin, günlük yaşamında fiziksel ve ruhsal olarak kendini iyi hissetmesi, ekonomik güvenlik ve sosyal ilişkilerini yeterli bulması, yaşam kalitesi ve değerleri bağlamında umut duygusunu ve hayata bağlılığını arttırabilecektir. Tam tersi durum ise umutsuzluk duygusuna yol açabilecektir. Bu doğrultuda umut ve umutsuzlukla ilgili yaşama dair olumlu/olumsuz beklentileri, yaşam kalitesi ile yaşam değerlerinin sonucu olarak değerlendirmek mümkündür. Bireyin, sahip olduğu değerler ile geçmiş, şimdi ve gelecek bağlamında yaşamına ilişkin yaptığı olumlu/olumsuz yorumları, geleceğe ilişkin umut ya da umutsuzluk düşüncesi ile ilişkilendirebilmektedir (Durak, 1994).

Bu durumu bir süreç olarak ele alındığında birbirelerini etkileyen dinamikler olarak, umutsuz bir bireyin, giderek yaşam kalitesini yükseltmek için göstereceği çabanın azalacağı ve yaşam kalitesinin düşük olması ile ilgili atıfta bulunduğu etmenlerin farklılaşabileceği, sahip olduğu değerleri koruma ve muhafaza etme konusunda sorun yaşayabileceği, kendisine ve topluma ilişkin düşünce, duygu ve davranışlarının değişebileceğini sonucuna ulaşılabilir (Ağır, 2017, s. 100). Bu kavramların farklı boyutlarda ele alındığı araştırma sonuçları, toplumsal gelişme ve değişme sürecinde her iki dinamiğin önemine dikkat çekmektedir. İnsanca bir yaşam tarzının temel koşulları içerisinde, yaşamı anlamlı kılacak değerlere bağlanarak geleceğe ilişkin olumlu duygular ile güven içinde yaşayabilmek temel insan hakkıdır. Dünya’da 2000’li yıllardan sonraki değişimler göz önüne alındığında yalnızca gelişme aşamasında olan ülkelerin penceresinden değil gelişmiş ülkelerin penceresinden de yaşam kalitesi ve değerlerin sağlıklı bir toplum için vazgeçilmez temel unsurlar olarak değerlendirildiği ve bu değerlendirmenin ilerleme amacının ötesinde sağlıklı, gelecek nesillerin yaşam güvencesi olarak ele alındığı görülmektedir. Bu bağlamda toplumların yaşam kalitesine vereceği önemin bireylerin olumlu değerler geliştirmesinin yanı sıra yalnızca bireysel değil toplumsal umut duygusunun gelişimi ve ilerleme yönünde toplumsal sorumluluk bilinci ve davranışları için etkili olabileceği düşünülmektedir (Ağır, 2017, s. 100).

Bulut ve Dilmaç (2018) Üniversite Öğrencilerinin Sahip Olduğu Değerler Psikolojik İyi Oluş ve Mutluluk Düzeyleri Arasındaki Yordayıcı İlişkiler adlı çalışmasında üniversite öğrencilerinin sahip olduğu değerler ve psikolojik açıdan iyi olma halleri arasındaki yordayıcı ilişkileri incelemiş, pozitif yönde doğrusal bir ilişki olduğu sonucuna varmıştır. Bir diğer deyişle elde edilmiş olan bulgular, üniversite öğrencilerinin sahip oldukları değerler arttıkça psikolojik iyi oluş seviyelerinin de artacağını ortaya koymuştur. Yapılan benzer çalışmalar incelendiğinde, Telef, Uzman ve Ergün’ün (2013) öğretmen adaylarının psikolojik iyi oluşları ve sahip olduğu değerlerden başarı, hazcılık, özyönelim, evrenselcilik, iyilikseverlik, uyma ve güvenlik arasında pozitif yönde anlamlı ilişkiler olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Özellikle öz aşkınlık değer boyutunun psikolojik iyi oluşu halini anlamlı biçimde yordadığı görülmüştür (Bulut ve Dilmaç, 2018, s. 362).

Bir diğer çalışma, ahlaki değerlere (ahlaki olgunluk) sahip olmanın psikolojik iyi oluşu ne yönde yordadığını ortaya koymak için yapılmıştır. Farhan, Dasti ve Khan (2015), tarafından üniversite öğrencilerine yönelik gerçekleştirilen araştırmaya göre ahlaki olgunluğu işaret eden ahlaki değerlere sahip olan bireyler yüksek derecede psikolojik iyi oluş bildirmiştir (Bulut ve Dilmaç, 2018). Bunun yanında sevgi şefkat ve minnettarlık değerlerinin hem ruh sağlığına hem de fiziksel sağlığa olumlu etkilerinin olduğunu McCraty ve Childre (2002) çalışmalarıyla ortaya koymuştur. Yaşamın güçlükleriyle başa çıkmada bireye yardımcı olan inanç, aynı zamanda bireyin hayatı anlamlandırmasına da yardımcı olmaktadır (Tuzgöl- Dost, 2007 Akt: Bulut ve Dilmaç, 2018, s. 362). Dini inancın (Balci, 2011; Tuzgöl- Dost, 2007) ve dini yönelimin (Göcen, 2013) ibadet etmenin (Kaya ve Küçük, 2017) psikolojik iyi oluşla ve yaşamı anlamlandırmayla doğrudan ilişkili olduğu sonucuna ulaşmış çalışmalar bulunmaktadır (Bulut ve Dilmaç, 2018: 362). Bunun yanında psikolojik iyi oluşla şükretmenin çeşitli boyutları (karşılaştırmalı şükür, memnuniyetle ilgili olan şükür, aileyle ilgili olan şükür, ibadetle ilgili olan şükür) arasında anlamlı bir ilişki olduğunu Göcen (2012), çalışmasıyla ortaya koyulmuştur. Lun ve Bond (2013), 2005-2008 senelerinde 57 ülkeden 82.982 katılımcıdan oluşan örneklemeyle gerçekleştirdiği araştırmada maneviyat, dindarlık ve yaşam memnuniyeti arasındaki ilişkinin pozitif yönde olduğu bilgisine ulaşmıştır. Sonuç itibarıyla çalışma, dindarlık ve maneviyatın yaşam memnuniyeti, iyi oluş ve mutluluk arasında pozitif yönde yordayıcı ilişkiler olduğunu tespit etmiştir (Bulut ve Dilmaç, 2018, s. 363).

Çetinkaya (2011) emekli bireylerin yaşam doyumunu etkileyen en önemli faktörlerin, sosyal destek ve öz-yeterlilik olduğunu ortaya koymuştur. Dilmaç, Deniz ve Yıldız (2011) öğretmen adaylarının sahip oldukları değerlerle psikolojik iyi oluş boyutlarından, benlik saygısı arasındaki ilişkiyi araştırmış ve söz konusu değişkenler arasında pozitif bir ilişkinin olduğunu ortaya koymuştur (Bulut ve Dilmaç, 2018, s. 364). Tüm bu sonuçlar çalışmamızı doğrudan veya dolaylı olarak destekler niteliktedir.

Etik Beyan

“Ergenlerin Umutsuzluk ve Psikolojik Sağlıklarının Sahip Oldukları Değerler Açısından İncelenmesi” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir.

Kaynakça

- Abramson, L. Y., Metalsky, G. I. ve Alloy, L. B. (1989). Hopelessness depression: A theory-based subtype of depression. *Psychological Review*, 96, 358-372.
- Abela, J. R. Z. ve Seligman, M. E. P. (2000). The hopelessness theory of depression: A test of the diathesis-stress component in the inter-personal and achievement domains. *Cognitive Therapy and Research*, 24(4), 361-378.
- Ağır, M. (2017). Yaşam kalitesi, değerler ve umut-umutsuzluk. *Marmara Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11, 85-103.
- Ağırkan M. ve Kağan M. (2017). Üniversite öğrencilerinin değer yönelimleri ile psikolojik dayanıklılık düzeyleri arasındaki ilişki. *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 19(3), 225-245.
- Akbaba-Altun, S. (2003). Eğitim yönetimi ve değerler. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 1(1), 7-18.
- Aydın, M. (2003). Gençliğin değer algısı: Konya örneği. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 1(3), 121-144.
- Block, J. ve Kremen, A. M. (1996). IQ and ego-resiliency: Conceptual and empirical connections and seperateness. *Journal of Personality and Social Psychology*, 70(2), 349-361.
- Bollen, K. A. (1989). *Structural Equations with Latent Variables*. New York: John Wiley and Sons.
- Browne, M. W. ve Cudeck, R. (1993). Alternative ways of assessing model fit. In Bollen, K. A. & Long, J. S. [Eds.]. *Testing structural equation models*. Newbury Park, CA: Sage. pp. 136-162.
- Bulut, S. ve Dilmaç, B. (2018). Üniversite öğrencilerinin sahip olduğu değerler psikolojik iyi oluş ve mutluluk düzeyleri arasındaki yordayıcı ilişkiler. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 9(16), 351-374.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2008). *Bilimsel araştırma yöntemleri* (14. Baskı). Ankara: Pegem Yayınları.
- Byrne, B. M. (2010). *Structural equation modeling with AMOS: Basic concepts, applications, and programming* (2nd Edition). Routledge Taylor & Francis Group.
- Chang, E. C., D'Zurilla T. J. ve Mayder-Olivares, A. (1994). Assessing the dimensionality of optimism and pessimism using multimeasure approach. *Cognitive Therapy and Research*, 18, 143-160.
- Çelikel, F. Ç. ve Erkorkmaz, Ü. (2008). Üniversite öğrencilerinde depresif belirtiler ve umutsuzluk düzeyleri ile ilişkili etmenler. *Nöropsikiyatri Arşivi*, 45, 122-129.
- Derebaşı, I. (1996). *Beck umutsuzluk ölçeğinin Ege üniversitesi öğrencileri üzerinde geliştirilmesi* (Yüksek lisans tezi). Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Dilmaç B. (2007). *Bir grup fen lisesi öğrencisine verilen insani değerler eğitiminin insani değerler ölçeği ile sınanması* (Doktora Tezi). Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Dilmaç, B., Bozgeyikli, H. ve Çıkılı, Y. (2008). Öğretmen adaylarının değer algılarının farklı değişkenler açısından incelenmesi. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 6(16), 69-91.
- Durak, A. (1993). *Beck umutsuzluk ölçeği'nin geçerliği üzerine bir çalışma* (Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Durak, A (1994). Beck umutsuzluk ölçeği (BUÖ) geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Türk Psikoloji Dergisi*, 9, 1-11.
- Durmuş, Ç. (1996). *Değerlerin meslek grupları açısından incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Eminagaoglu, N. (2006). *Güç koşullarda yaşayan sokak çocuklarında dayanıklılık (Sağlamlık)* (Doktora Tezi). Ege Üniversitesi, İzmir.
- Gizir, C. A. (2007). Psikolojik sağlamlık, risk faktörleri ve koruyucu faktörler üzerine bir derleme çalışması. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 3(28), 113-128.
- Gökçe, B. (1994). Toplumsal değişim sürecinde gecekondü ailesi. *Aile Kurultayı Değişim Sürecinde Aile: Toplumsal Kalıtım ve Demokratik Değerler*. Ankara: Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı.
- Güngör, E. (1993). *Değerler psikolojisi üzerinde araştırmalar*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Güngör, E. (2000). *Değerler psikolojisi üzerine araştırmalar*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Hoşoğlu, R., Fırıncı Kodaz, A., Yılmaz Bingöl, T. ve Vural Batık, M. (2018). Öğretmen adaylarında psikolojik sağlamlık. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 8(14), 217-239.
- Hökelekli, H. (2010). Modern eğitimde yeni bir paradigma: değerler eğitimi. *Eğitime Bakış Eğitim-Öğretim ve Bilim Araştırmaları Dergisi*, 6(18), 4-10.
- Hu, L. ve Bentler, P. (1999). Cutoff criteria for fit indices in covariance structure analysis: conventional criteria versus new alternatives. *Structural Equation Modeling*, 6, 1-55.
- Kararımak, Ö. ve Siviş-Çetinkaya, R. (2009). Deprem deneyimini yaşamış yetişkinlerin bağlanma stilleri ve psikolojik dayanıklılıkları arasındaki ilişki. *XVII. Ulusal Eğitim Bilimleri Kurultayı Kitapçığı* içinde (s.74-75). Ege Üniversitesi.
- Kline, R. B. (2011). *Principles and practice of structural equation modeling*. New York: Guilford Press.
- Kobasa, S. C., Maddi, S. R. ve Courington, S. (1981). Personality and constitution as mediators in the stress-illness relationship. *Journal of Health and Social Behavior*, 22(4), 368-378. doi: <http://dx.doi.org/10.2307/2136678>
- Luthar, S. ve Cicchetti, D. (2000). The construct of resilience: Implications for interventions and social policies. *Development and Psychopathology*, 12, 857-885.
- Oktay, A. S. (2007). İslam düşüncesinde ahlaki değerler ve bunların global ahlaka etkileri. *Değerler ve Eğitimi Uluslararası Sempozyumu* (İstanbul, 26- 28 Kasım 2004), İstanbul: DEM.
- Osterling, K. L. ve Hines, A. M. (2006). Mentoring adolescent foster youth: Promoting resilience during developmental transitions. *Child and Family Social Work*, 11, 242-253.

- Öner, N. (1997). *Türkiye`de kullanılan psikolojik testler: bir başvuru kaynağı*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Özcan, B. (2005). *Anne-babaları boşanmış ve anne-babaları birlikte olan lise öğrencilerinin yılmazlık özellikleri ve koruyucu faktörler açısından karşılaştırılması* (Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Özmen, D., Dündar, P. E., Çetinkaya, A. Ç., Taşkın, O., & Özmen, E. (2008). Lise öğrencilerinde umutsuzluk ve umutsuzluk düzeyini etkileyen etkenler, *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 9, 8-15.
- Rutter, M. (1987). Psychosocial resilience and protective mechanism. *Journal of Orthopsychiatry*, 57(3), 316-331.
- Savaşır, I. ve Şahin, N. H. (1997). *Bilişsel-davranışçı terapilerde değerlendirilmede sık kullanılan ölçekler*. Ankara: Türk Psikologlar Derneği Yayınları.
- Shek, D. (1993). Measurement of pessimism in Chinese adolescents: The Chinese hopelessness scale. *Social Behavior and Personality: An international journal*, 21, 107-120.
- Simon, S. B., Howe, L. W. ve Kirschenbaum, H (1978). *Values clarification: A handbook of practical strategies for teachers and students*. New York: A & W Publishers.
- Şahin, D. (2014). *Öğretmelerin öz duyarlıklarının psikolojik sağlamlık ve yaşam doyumu açısından incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon, Türkiye.
- Şengül, S. ve Güner, P. (2012). İlköğretim matematik öğretmenliği programına devam eden öğretmen adaylarının umutsuzluk düzeylerinin incelenmesi. *X. Ulusal Fen Bilimleri ve Matematik Eğitimi Kongresi*. Niğde: Niğde Üniversitesi.
- Tanaka, J. S. ve Huba, G. J. (1985). A fit index for covariance structure models under arbitrary GLS estimation. *British Journal of Mathematical and Statistical Psychology*, 38, 197-201.
- Timuçin, A. (1994). *Felsefe sözlüğü*. İstanbul: BDS Yayınları.
- Tosun, F. (2014). *Evlü çiftlerin sahip olduğu değerler, yılmazlık ve çatışma çözme stilleri arasındaki yordayıcı ilişkiler* (Yüksek Lisans Tezi). Necmettin Erbakan Üniversitesi, Konya.
- Üngüren, E. ve Ehtiyar, R. (2009). Türk ve Alman öğrencilerin umutsuzluk düzeylerinin karşılaştırılması ve umutsuzluk düzeylerini etkileyen faktörlerin belirlenmesi: Turizm eğitimi alan öğrenciler üzerinde bir araştırma. *Journal of Yaşar University*, 4(14), 2093-2127.
- Vinas Poch, F., Villar, E., Caparros, B., Cornella, M., Perez, I. ve Juan, J. (2004). Feelings of hopelessness in a Spanish University Population: Descriptive analysis and its relationship to adapting to university, depressive symptomatology and suicidal ideation. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, 39(4), 326-334.
- Yıldırım, C. (2004). *Ansiklopedik çağdaş felsefe sözlüğü*, Ankara: Doruk Yayınları.

EXTENDED ABSTRACT

The general aim of the study is to examine the levels of hopelessness and psychological resilience of adolescents in terms of their values. The relational screening model, which is a sub-type of the general screening model, was conducted in the study. The study population consisted of adolescents who are currently studying in Konya between 2013-2014. The study group was selected by random cluster sampling among these adolescents.

The Human Values Scale; Beck Hopelessness Scale (BHS) and the California Resilience Rating Scale High School Version (SCD) were conducted. The study was analyzed by using AMOS 19 Program via "Structural Equation Model". As a result of the research findings it was determined that as the values of adolescents increased, their psychological stability levels would increase and their hopelessness levels decreased in a negative way.

Relational screening model was used in the study. Relational screening is performed to determine the relationship between two or more variables and to obtain clues about cause and effect (Büyüköztürk et al., 2008). Within the scope of the research, predictive relationships between the values of adolescents and the levels of hopelessness and psychological resilience are revealed.

The study group was selected with the appropriate sampling method from the study population consisting of adolescents studying at three different schools and at different grade levels in Konya province center and districts in 2013-2014 academic year. The study group consisted of 338 female and 250 male students. A total of 588 students participated in the study.

First of all, the students were informed about the study and applied to the students who wanted to participate voluntarily. The application was made to students in class environment during the extracurricular hours. Participants were informed that the data will be used only under scientific research and anonymously.

In the last model obtained ($X^2 = 201.711$, $df = 71$, $p < .001$), six exogenous, eleven endogenous (community, family, school, friends, (responsibility, friendship / friendship, pacifism, respect, honesty and tolerance) self-competence, empathy, goals, problem solving, future, motivation and hope). Each of the paths shown in the model was found to be statistically significant. The Bentler-Bonett normed fit index

(NFI), The Tucker-Lewis coefficient fit index (TLI) and other fit indices showed that the model was well-matched (Table 1). Each of the two-way correlations between endogenous data in the model has high values and is statistically significant. This situation is also affected by the correlation values of the sub-dimensions of the values scale used in the study.

In our study, the following conclusions have been reached based on the findings about the predictive relationships between the values of adolescents, hopelessness and psychological resilience.

1. When we look at the findings of the study, it is observed that the most important independent variable that affects psychological strength is the values. The result reveals that the psychological strength of adolescents will vary according to their values. In other words, according to the findings obtained, it was seen that as the values of adolescents increased, psychological resilience levels increased.

2. According to the research results, it is seen that the most important independent variable affecting the hopelessness levels of adolescents is values. In other words, in line with the findings obtained, it is revealed that the levels of hopelessness will decrease with the increase in the values of adolescents

According to the results of the research, the following suggestions were made.

1. This study was carried out with adolescents in Konya. Repeating this study with young people in different places would be useful in terms of contributing to the generalization of our study to a wider universe.

2. The sample of the present study is limited to adolescents (9th, 10th, 11th, 12th grade) who continue their education in high school. In other words, it is not possible to generalize the research results to different age groups. In this respect, applying similar studies to different age categories will enable more detailed data to be obtained.

3. The relationships between the values of adolescents and their levels of hopelessness and psychological resilience are included. It is concluded that the values present in adolescents predict psychological resilience and hopelessness levels. In this respect, the effects of a structured values education program on adolescents' psychological resilience and hopelessness can be investigated.

4. Values, Turkey has not seen the resilience and hopelessness that are the subject of working together. Implementation of new research studies in which these concepts are dealt with together will contribute to a thorough understanding of the relationships between these variables.

Sınıf Öğretmeni Adaylarının Hayat Bilgisi Dersindeki Sınıf İçi Öğretim Uygulamaları

Serdar YEŞİL¹ ve Mecit ASLAN²

Öz

Bu çalışmanın amacı, öğretmen adaylarının öğretmenlik uygulaması kapsamında işledikleri Hayat Bilgisi dersinin sınıf içi öğretim uygulamalarını incelemektir. Çalışma, nitel araştırma desenlerinden durum çalışması desenine göre yürütülmüştür. Çalışmanın verileri, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesinde öğrenim gören ve öğretmenlik uygulamasına devam eden 11 sınıf öğretmeni adayından toplanmıştır. Çalışmada veri toplama aracı olarak, araştırmacılar tarafından geliştirilen gözlem formu ve yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Veriler, nitel veri analizi tekniklerinden içerik analizi ve betimsel analiz tekniklerinden yararlanılarak analiz edilmiştir. Çalışma sonucunda öğretmen adaylarının dersin giriş bölümünde en çok dikkat çekme uygulamalarına yer verdikleri, güdüleme uygulamalarına ise hiç yer vermedikleri, hedeften haberdar etme ve önkoşul öğrenmeleri hatırlatma amacına yönelik öğretim uygulamalarına çok az yer verdikleri sonucuna ulaşılmıştır. Öğretmen adaylarının dersin gelişme bölümünde daha çok düz anlatım ve soru cevap yöntemlerini kullandıkları, ağırlıklı olarak kullandıkları öğretim teknolojisinin/materyalinin etkileşimli tahta ve ders kitabı olduğu, süreçte ipucu ve dönütlere genel olarak yer verdikleri belirlenmiştir. Ayrıca, öğretmen adaylarının dersin sonuç bölümünde en çok yer verdiği uygulamanın değerlendirme, en az yer verdiği uygulamanın son özet olduğu tespit edilmiştir. Bu nedenle eğitim fakültelerinde öğretmen adaylarına dersin giriş, gelişme ve sonuç aşaması etkinlikleri hakkında uygulamalı eğitim verilmesi önerilebilir.

Anahtar Kelimeler: Sınıf Öğretmeni, Hayat Bilgisi, Öğretmenlik Uygulaması, Öğretim Etkinlikleri

Preservice Class Teachers' In-Class Instruction Practices in Life Science Course

Abstract

The purpose of this work is to study the teaching practice in the Natural Science Class taught by teacher candidates. The study was conducted in accordance with the case study model, which is one of the models of qualitative research. The data were obtained from 11 candidates for primary school teacher candidates who are studying and continuing their teaching practice at the Pedagogical Faculty of Van Yüzüncü Yıl University. It was done in the form of observation and the semi-structured interview developed by the researchers themselves. Collected data were analyzed by quality data analysis, content analysis, and descriptive analysis methods. At the end of the study it was concluded that during the lessons teacher candidates paid most of attention to practice in introduction but forgot to mention about motivation and aim. It was determined that teacher candidate mainly used lecturing and question-answer methods and as educational technologies / materials they used interactive boards and textbooks. Moreover it was noticed that teacher candidates appreciate evaluation more than summarizing. For this reason teacher candidates who study at Pedagogical Faculty should be given more practical training about the course introduction, development and conclusion.

Key Words: Classroom Teacher, Life Science, Teaching Practice, Teaching Activities

Atıf İçin / Please Cite As:

Yeşil, S. ve Aslan, M. (2020). Sınıf öğretmeni adaylarının hayat bilgisi dersindeki sınıf içi öğretim uygulamaları. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(2), 764-777.

Geliş Tarihi / Received Date: 15.05.2019

Kabul Tarihi / Accepted Date: 03.06.2019

¹ Öğr. Gör. - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi, syesil@yyu.edu.tr
ORCID: 0000-0002-6307-175X

² Dr. Öğr. Üyesi - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi, maslan4773@gmail.com
ORCID: 0000-0002-7970-5892

Giriş

Bir ülkenin gelişip ilerlemesinde eğitim önemli bir yere sahiptir. Eğitimin planlı ve yaygın olarak verildiği yerler ise okullardır. Okullarında bu işlevini yerine getirmesinde en önemli rol öğretmenlere düşmektedir. Bu gerçekten yola çıkarak ülkeler öğretmen yetiştirme işine büyük önem vermektedir. Günümüzde öğretmenin niteliği ile eğitimin niteliği arasında sıkı bir ilişki olduğu görüşü yaygın bir şekilde kabul edilmektedir (Gürbüz Türk ve Genç, 2004, s. 8). Nitekim alan yazında yapılan çalışmalar, başarılı bir eğitimin temel şartının öğretmenin niteliği olduğunu göstermektedir (Harris ve Sass, 2010, s. 807; Jacob ve Lefgren, 2004, s. 67).

Öğretmenlik mesleği bazı yeterliklere sahip olmayı gerektirmektedir. 1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanununa göre öğretmenlik mesleğine hazırlığın; genel kültür, özel alan eğitimi ve pedagojik formasyon ile sağlanacağı ifade edilmektedir. Ayrıca son zamanlarda Milli Eğitim Bakanlığı öğretmenlik mesleğine ilişkin üç ana yeterlik alanı belirlemiştir. Bunlar; “mesleki bilgi”, “mesleki beceri”, “tutum ve değerler”dir. Bu yeterlik alanları içerisinde önemli bir yeterlik alanı “mesleki beceri”dir. Mesleki beceri; “eğitim öğretimi planlama, öğrenme ortamları oluşturma, öğretme-öğrenme sürecini yönetme ve ölçme-değerlendirme” alt yeterliklerini içermektedir (MEB, 2017). Öğretim uygulamalarının verimliliğinin önemli bir ön koşulu, öğretmenlerin öğretim uygulamaları konusunda gerekli yeterliklere sahip olmasıdır (Moore, 2000, s. 9). Öğretme-öğrenme süreci, öğrencilere dersin kazanımlarının öğretimine yönelik öğretim uygulamalarını kapsamaktadır. Öğretmenlerin öğrencilere istenilen nitelikleri kazandırmasında öğretim uygulamaları önemli bir işleve sahiptir. Öğretim uygulamalarının niteliği öğretmenin niteliğiyle doğrudan ilişkilidir. Bu nedenle mesleğe başlamadan önce öğretmen adayları, hem teorik hem de uygulamalı olarak nitelikli bir eğitimden geçirilmelidir.

Sınıf içi öğretim uygulamaları alan yazında üç ana bölümde ele alınmaktadır (Sönmez, 2010, s. 136; Taşdemir, 2000, s. 27; Yeşil ve Yeşil, 2007, s. 319): (a) Giriş etkinlikleri, (b) Gelişme etkinlikleri ve (c) Sonuç etkinlikleri. Giriş bölümünde dikkat çekme, güdüleme, hedeften haberdar etme, önkoşul öğrenmeleri hatırlatma uygulamaları yer almaktadır. Gelişme bölümünde giriş bölümüyle öğrenmeye hazır hale getirilen öğrencilere kazanımların öğretilmesine yönelik öğrenme öğrenme-öğretme etkinlikleri düzenlenmekte; ipucu, pekiştirici, etkin katılım ve dönüt-düzeltilme uygulamalarına yer verilmektedir. Bu kapsamda öğretmenlerin özellikle çağdaş öğretim yöntem-tekniklerini kullanabilme ile ilgili yeterliklere sahip olması gerekmektedir (Demirel, 1999, s.81; Demirkan ve Saraçoğlu, 2016, s.1). Ayrıca çağdaş eğitim anlayışında önemli öğretim uygulamalarından birisi de, öğretim materyallerinden sınıf içerisinde etkili olarak yararlanabilme becerisidir (Gagné, 1987, s. 3; Gagné, Briggs ve Wager, 1992). Dersin sonuç bölümünde ise özet, değerlendirme ve kapanış etkinlikleri düzenlenmektedir (Sönmez, 2010, s. 136). Öğretmenlerin sınıf içi öğretim uygulamalarını etkili bir şekilde uygulayabilmeleri nitelikli bir öğretmen eğitimi ile mümkündür.

Yıldırım’a (2013, s. 188) göre öğretmen eğitiminin nitelikli olup olmadığının esas göstergesi, öğretmenlik uygulamasına devam eden öğretmen adaylarının ya da öğretmen yetiştiren kurumlardan mezun olup mesleğe başlayan öğretmenlerin özellikle uygulama içerisindeki etkililiklerinin belirlenmesi ile ortaya konulabilir. Öğretmen yetiştirme programlarının etkililiğinin değerlendirilmesini tespit etmek amacıyla yapılan bazı çalışmalarda ise öğretmenlik uygulamalarının adaylara deneyim kazandırması bakımından faydalı olduğu belirlenmiştir. Buna rağmen öğretmenlik uygulamalarının yeterli olmadığı ve öğretmen adaylarının gelişimine tam anlamıyla katkı sağlayamadığı belirlenmiştir (Shantz, 2005, s. 192; Haydn ve Barton, 2007, s. 1021).

Öğretmen adaylarının fakülte'deki eğitimlerinde aldıkları bilgileri pratiğe dökmelerinde, gerçek ortamda yaparak yaşayarak öğrenmelerinde fakültenin son sınıfında verilmekte olan Öğretmenlik Uygulaması dersi önemli bir yere sahiptir (Aslan, 2015; Baran, Yaşar ve Maskan, 2015, s. 232; Şişman ve Acat, 2003, s. 239). Öğretmen adaylarının yetiştirilmesinde önemli bir işlevi olan öğretmenlik uygulaması, fakültenin son sınıfındaki öğrencilerin öğretmenlik yolunda son provasıdır (Paker, 2008, s. 133). Öğretmenlik uygulaması aracılığıyla öğretmen adaylarından gerçek bir okul ortamında gözlem yaparak öğretme-öğrenme süreci hakkında deneyim kazanması sağlanır (Dursun ve Kuzu, 2008, s. 161). Sarıçoban (2008, s. 34) tarafından yapılan çalışmada, okul deneyimi ve öğretmenlik uygulaması derslerinin öğretmen adaylarının eğitim sistemini daha iyi anlamalarını, öğretmen adaylarının eğitime daha geniş perspektiften bakabilmelerini sağladığı sonucuna ulaşılmıştır.

Öğretmenlik uygulamasının sunduğu en önemli fırsatlardan biri öğretmen adaylarına sınıf içinde çeşitli uygulamalar yapma fırsatı sunmasıdır. Öğretmen adayları uygulama sürecinde çeşitli dersler işlemekte ve bu derslerde sınıf içi öğretim uygulamalarına ilişkin teorik bilgilerini uygulamaya geçirebilmektedirler. Bununla birlikte, öğretmenlik uygulamasının bu işlevinin ne düzeyde gerçekleştiği bir problem durumu olarak ifade edilebilir. Bu nedenle, öğretmen adaylarının ders işlerken hangi öğretim uygulamalarına, nasıl ve neden yer verdiklerinin ortaya konulması gerekmektedir.

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu çalışmanın amacı, öğretmen adaylarının öğretmenlik uygulaması kapsamında işledikleri Hayat Bilgisi dersinin sınıf içi öğretim uygulamalarını incelemektir. Çalışmanın bu genel amacı doğrultusunda aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:

1. Öğretmen adayları hayat bilgisi dersinin giriş, gelişme ve sonuç bölümlerinde hangi öğretim uygulamalarına yer vermektedir?
2. Öğretmen adayları bu öğretim uygulamalarını nasıl kullanmaktadır?
3. Öğretmen adaylarının süreçte kullandıkları ve kullanmadıkları öğretim uygulamalarının nedenleri nelerdir?

Hayat bilgisi dersi ilkokulun ilk üç sınıfında verilen derslerin belkemiğini oluşturmaktadır (Sabancı ve Şahin, 2005). Hayat bilgisi, ilkokulun ilk üç sınıfında okutulan, öğrencinin birey olarak, toplum ve doğa hayatında karşılaştığı sorunların çözümüne katkı sağlayan, çocuğun kendi yaşantısını anlama ve anlamlandırmasına yardımcı olan, iyi bir insan olarak yetişmesi için temel bilgi, beceri ve olumlu kişisel nitelik ve değerleri kazandıran, öğrencinin derste aktif olmasını önemseyen, sosyal bilgiler, fen ve teknoloji derslerinin temelini oluşturan ve diğer derslerin merkezinde olan bir derstir (Aktepe ve Yalçınkaya, 2016, s. 145). Hayat bilgisi, çocuğun iyi bir insan, iyi bir vatandaş olması amacıyla, hayatı tanıyıp hayata uyumunu kolaylaştıran, günlük yaşama dair konuları kaynaştırarak, geçmiş-bugün-gelecek bağlamında öğrenmelerini sağlayan, içeriğini doğa bilimleri ve sosyal bilimlerden seçerek bütüncül bir anlayışla sunan bir derstir (Aladağ, 2016, s. 4; Sağlam, 2015, s. 2). Hayat bilgisi dersinde, sosyal bilgiler, fen ve teknoloji, din kültürü ve ahlak bilgisi ve daha birçok disiplin içerisinde yer alan bilgi, beceri, değer (olumlu kişisel nitelik) konuları yaşamla ilişkilendirilerek ve somutlaştırılarak öğrencilere sunulmaya çalışılmaktadır (Aktepe ve Yalçınkaya, 2016, s. 145). Hayat bilgisi dersinin bu işlevlerini yerine getirebilmesi için öğretmenlerin sınıf içi öğretim uygulamaları konusunda gerekli yeterliklere sahip olması gerekmektedir. Öğretmenlerin bu yeterliklere sahip olması için hizmet öncesi öğretmen eğitimine gerekli önem verilmelidir. İlkokulda önemli bir işleve sahip olan Hayat Bilgisi dersindeki öğretim uygulamalarının belirlenmesinin öğretmen adaylarının hizmet öncesi eğitim faaliyetlerine katkı sağlayacağı düşünölmektedir. Ayrıca, öğretmen adaylarının çeşitli derslerdeki sınıf içi öğretim uygulamalarının ele alındığı çalışmaların eksikliği düşünöldüğünde, bu çalışmanın ilgili alanyazına katkıda bulunacağı da söylenebilir.

Yöntem

Bu çalışma nitel araştırma yöntemi temel alınarak yürütölmüştür. Nitel çalışmalarda araştırmacı, katılımcılarla doğrudan görüşmeler yapan, gerekli olduğunda onların yaşantılarını deneyimleyen ve bu alanda elde ettiği deneyimlerden toplanan verileri analiz etmede yararlanan kişidir. Ayrıca nitel araştırmanın bir başka özelliği de, genellemeye ulaşmayı temel amaç edinmemesidir (Yıldırım ve Şimşek, 2013, s. 39).

Araştırma Deseni

Bu araştırma, nitel araştırma desenlerinden durum çalışması desenine uygun olarak yapılmıştır. Yıldırım ve Şimşek'e (2013, s. 83) göre durum çalışması, araştırmacının kontrol edemediği bir olgu ya da durumu, niçin ve nasıl sorularını esas alarak derinlemesine incelemeye imkân veren araştırma desendir. Creswell'e (2007, s. 73) göre durum çalışması; araştırmacının sınırlandırılmış bir veya birkaç durumu, zaman içerisinde görüşmeler, gözlemler, dokümanlar, raporlar, görsel-işitseller gibi çoklu kaynakları içeren veri toplama araçları ile derinlemesine inceleyerek duruma bağlı temaların tanımlandığı nitel bir araştırma yaklaşımıdır. Bir başka ifadeyle durum çalışması, sınırlı bir olgu ya da durumun derinlemesine betimlenip incelenmesidir (Merriam, 2013). Bu çalışmada öğretmenlik uygulamasına devam eden öğretmen adaylarının Hayat Bilgisi dersindeki sınıf içi öğretim uygulamaları belirlenmeye çalışıldığından bu desene uygun olduğu söylenebilir.

Çalışma Grubu

Araştırma, amaçlı örnekleme yöntemlerinden benzeşik örnekleme yöntemiyle seçilmiş 11 sınıf öğretmeni adayından oluşmaktadır. Amaçlı örnekleme, araştırmacının öznel amaçlarına uygun olarak evrenden seçim yapmak suretiyle örnekleme tespitidir (Balcı, 2005, s. 90). Benzeşik örnekleme yöntemi ise, evrenden araştırmanın problemine uygun olarak homojen bir alt grubun ya da durumun seçilmesi ve çalışmanın bu örneklem üzerinde ayrıntılı olarak yapılmasını hedefler (Büyüköztürk ve diğerleri, 2010, s. 91; Neuman, 2014). Çalışma grubunda yer alan öğretmen adaylarının 6'sı erkek, 5'i ise kadındır.

Verilerin Toplanması

Araştırmanın verileri, çalışma grubu olarak belirlenen 11 sınıf öğretmeni adayının öğretmenlik uygulaması kapsamında gözlenmesi ve söz konusu öğretmen adaylarıyla yapılan görüşmeler yoluyla toplanmıştır.

Gözlem. Gözlem herhangi bir yerde ortaya çıkan davranışı kapsamlı, ayrıntılı ve zamana yayılmış olarak tanımlamak amacıyla yararlanılan bir yöntemdir (Bailey, 1982; Yıldırım ve Şimşek, 2013, s. 89). Araştırmada öğretmen adaylarının gerçekleştirdikleri öğretim uygulamalarını ve bu uygulamaları nasıl gerçekleştirdiklerini belirlemek için gözlemler yapılmıştır. Gözlemler öğretmenlik uygulaması sırasında 12 hafta boyunca sürmüştür. Söz konusu gözlemlerde araştırmacılar tarafından hazırlanan gözlem formu kullanılarak araştırmanın amaçları çerçevesinde veri oluşturacak notlar alınmıştır. Gözlemler klasik sıralı düzenle oturlan, öğretmen masası ve dolabı ile etkileşimli tahtanın yan yana bulunduğu dersliklerde, arka sıraya tüm sınıfın görülebileceği bir yere oturularak gerçekleştirilmiştir. Sınıf içinde yapılan gözlemler bulgular bölümünde gözlem sırasına göre G1, G2, G3, ... şeklinde kodlanmıştır.

Görüşme. Çalışma grubundaki öğretmen adaylarıyla bireysel görüşme yapılmış, yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılmıştır. Glesne'ye (2014, s. 141) göre yarı yapılandırılmış görüşme tekniği, araştırmacının, araştırmaya önceden belirlediği bazı görüşme soruları ile başlayıp araştırma süresince onları yeniden biçimlendirerek yeni sorular ekleyebildikleri bir tekniktir. Katılımcılardan izin alınarak görüşme sırasında ses kayıt cihazıyla kayıt tutulmuş, daha sonra tutulan kayıtların çözümlemesi yapılmıştır. Öğretmen adaylarıyla yapılan görüşmeler bulgular bölümünde her öğretmen adayına bir numara verilerek Ö1, Ö2, Ö3, ... şeklinde kodlanmıştır.

Verilerin Analizi

Araştırma sürecinde gözlem ve görüşme yoluyla toplanan veriler, nitel veri analizi tekniklerinden içerik analizi ve betimsel analiz tekniklerinden yararlanılarak analiz edilmiştir. Öğretmen adaylarının hangi sınıf içi öğretim uygulamalarını yaptıklarını belirlemek için içerik analizi, bu analizleri nasıl ve niçin yaptıklarını belirlemek için ise betimsel analiz kullanılmıştır. İçerik analizinde detaylı bir çalışma ile kavramlar ve temalar belirlenirken; betimsel analizde verilerin önceden belirlenmiş temalar doğrultusunda özetlenip yorumlanması söz konusudur (Yıldırım ve Şimşek, 2013, s. 224). Bu çerçevede gözlem ve görüşmeler sonunda elde edilen veriler kodlanmış ve bu kodlar bazı temalar altında toplanmıştır. Analizde ulaşılan kodların üç ana temada (giriş bölümü uygulamaları, gelişme bölümü uygulamaları ve sonuç bölümü uygulamaları) toplandığına karar verilmiştir. Yapılan temalandırma sonunda ortaya çıkan bulgular tablolar şeklinde özetlenmiş; yorumlanmış ve alan yazın eşliğinde tartışılmıştır.

Geçerlik ve Güvenirlik

Araştırmanın geçerliğini sağlamak için, araştırmacı gözlemi döneme yaymış, kendisi de gözlemci olarak çalışmaya katılmıştır. Ayrıca araştırılan konu hakkında deneyimli olan üçüncü bir meslektaş tarafından analizler tutarlık incelemesine tabi tutulmuş ve oluşturulan temaların içeriğe uygunluğu teyit edilmiştir. Ayrıca elde edilen sonuçlar hakkında katılımcı teyidi alınarak araştırmanın iç geçerliliği artırılmaya çalışılmıştır.

Verilerin analizi sürecinde yapılan kodlamaların araştırmacının bireysel etkisinden arındırılması önem taşımaktadır. Bireysel etkinin olumsuzluğunu/yanlılığı ortadan kaldırabilmek için farklı kodlayıcıların kullanılması ve görüşler arasında benzerliğin belirlenmesi önerilmektedir (Baltacı, 2017, s. 4; Türnüklü, 2000, s. 551). Baltacı (2017, s. 4) ve Türnüklü (2000, s. 551), kodlayıcılar arasında tutarlılığın belirlenebilmesi; başka bir ifade ile objektifliğin ve böylelikle güvenirliliğin sağlanabilmesi için Miles ve Huberman (1994) formülünün (Güvenirlik= Görüş Birliği/Görüş Birliği + Görüş Ayrılığı) kullanılmasını önermektedirler. Çalışma verileri iki araştırmacı tarafından bağımsız olarak kodlanmış ve kodlayıcılar

arasındaki uyum hesaplanmıştır. Yapılan hesaplama neticesinde uyum oranı % 91 olarak tespit edilmiştir. Ulaşılan bu değerin %70'in üzerinde olması ulaşılan bulguların ve sonuçların güvenilir olduğunu göstermektedir.

Bulgular

Öğretmen adaylarının öğretmenlik uygulaması kapsamında işledikleri Hayat Bilgisi dersinin sınıf içi ğretim uygulamalarının ele alındığı bu çalışmada elde edilen bulgular araştırma soruları doğrultusunda aşağıda sunulmuştur.

Öğretmen adayları hayat bilgisi dersinin giriş, gelişme ve sonuç bölümlerinde hangi ğretim uygulamalarına yer vermektedir?

Öğretmen adaylarının hayat bilgisi dersinin giriş, gelişme ve sonuç bölümlerindeki sınıf içi ğretim uygulamalarına ilişkin bulgular Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Hayat Bilgisi Dersinin Giriş Bölümünde Kullanılan Sınıf İçi ğretim Uygulamaları

Tema	Alt Tema	f
Giriş	Dikkat ekme	7
	Güdüleme	-
	Hedeften haberdar etme	2
	n bilgileri hatırlatma	2

Tablo 1'de görüldüğü gibi ğretmen adayları işledikleri derslerin giriş bölümünde dikkat çekme (f=7), hedeften haberdar etme (f=2) ve n bilgileri hatırlatma (f=2) uygulamalarına yer vermişlerdir. Yapılan gözlemlerde ğretmen adaylarının öğrencileri güdüleme amacıyla herhangi bir ğretim uygulamasına yer vermedikleri belirlenmiştir. Buna göre en çok gözlenen giriş uygulaması dikkat çekme, hiç gözlenmeyen uygulama ise gdlemedir.

Tablo 2. Hayat Bilgisi Dersinin Gelişme Bölümünde Kullanılan Sınıf İçi ğretim Uygulamaları

Tema	Alt Tema	Kod	f
Gelişme	Yöntem ve Teknik Kullanımı	Soru cevap	12
		Anlatım	6
		Rol oynama	3
		Drama	2
	ğretim Teknolojileri ve Materyal Kullanımı	Etkileşimli tahta	6
		Ders kitabı	4
		Tasarlanmış materyaller	1
		Beyaz yazı tahtası	-
	Eğitim Durumları Değişkenleri	İpucu	12
		Dönüt	12
		Etkin katılım	12
		Pekiştireç	10
		Düzeltme	8

Tablo 2'de görüldüğü gibi, dersin gelişme bölümünde soru cevap (f=12), anlatım (f=6), rol oynama (f=3), drama (f=2) yöntemlerine yer verilmiştir. Buna göre en çok gözlenen yöntemin soru cevap, en az gözlenen yöntemin drama olduğu belirlenmiştir. Öğretmen adaylarının Hayat Bilgisi dersini işlerken tabloda verilenlerin dışında herhangi bir yöntem ve teknik kullanmadıkları gözlenmiştir.

Gözlem sırasında ğretmen adaylarının kullandıkları ğretim teknolojileri ve materyallerin neler olduğu da belirlenmeye çalışılmıştır. Bu çerçevede yapılan gözlemlerde ğretmen adaylarının dersin gelişme bölümünde etkileşimli tahta (f=6), ders kitabı (f=4), tasarlanmış materyal (f=1) kullandıkları belirlenmiştir. Buna göre en çok kullanılan materyalin etkileşimli tahta, en az kullanılanın ise tasarlanmış materyaller olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca yapılan gözlemlerde, ğretmen adaylarının beyaz yazı tahtasını kullanmadıkları belirlenmiştir.

Tablo 2'de grldğzere, ğretmen adaylarının dersin gelişme bölümünde eğitim durumu değişkenlerine başvurdukları, bu değişkenlerden etkin katılım (f=12), dönüt (f=12), ipucu (f=12), pekiştireç (f=10) ve düzeltmeyi (f=8) sıklıkla kullandıkları gözlenmiştir. Bu bulgudan hareketle en çok kullanılan eğitim durumu değişkeninin etkin katılım, dönüt ve ipucu; en az gözlenen eğitim durumu değişkeninin ise düzeltme olduğu sylenabilir.

Tablo 3. Hayat Bilgisi Dersinin Sonuç Bölümünde Kullanılan Sınıf İçi Öğretim Uygulamaları

<i>Tema</i>	<i>Alt Tema</i>	<i>f</i>
Sonuç	Özetleme	1
	Değerlendirme	6
	Kapanış	2

Tablo 3 incelendiğinde, öğretmen adaylarının işledikleri Hayat Bilgisi derslerinin sonuç bölümünde özetleme (f=1), değerlendirme (f=6) ve kapanış (f=2) uygulamalarına yer verdikleri görülmektedir. Bu bulgular dersin sonuç bölümünde en çok yer verilen öğretim uygulamasının değerlendirme, en az yer verilen öğretim uygulamasının ise özetleme olduğunu göstermektedir.

Öğretmen Adayları Hayat Bilgisi Dersinde Öğretim Uygulamalarını Nasıl Kullanmaktadır?

Bu araştırma sorusuna yanıt verebilmek için bir önceki araştırma sorusunda elde edilen ve tablolar halinde sunulan öğretim uygulamalarının nasıl yapıldığına odaklanılmıştır. Öğretmen adaylarının dersin giriş bölümünde en çok yer verdikleri uygulamanın dikkat çekme olduğu belirlenmiştir (Bkz. Tablo 1). Dersin giriş bölümünde dikkat çekme aşamasında öğretmen adaylarının farklı uygulamalara yer verdikleri tespit edilmiştir. Öğretmen adaylarının dikkat çekme aşamasında ağırlıklı olarak soru kullandıkları belirlenmiştir. Örneğin; dersin başında Ö3 “*Dün kim çantasını hazırladı?*”, Ö4 “*Evimizdeki kaynakları nasıl kullanacağız?*”, Ö6 “*Hepimizin bir ailesi var mı?*” sorularını sormuşlardır. Ayrıca, bazı öğretmen adaylarının da başlarından geçen bir olay kullandığı gözlenmiştir. Örneğin Ö3 ve Ö5, dersin başında dikkat çekme amacıyla başından geçen bir anısını anlatmıştır. Aşağıda öğretmen adaylarının dikkat çekmede başlarından geçen bir olayı nasıl kullandıkları ile ilgili gözlem notlarına yer verilmiştir:

Ö5, geçen haftaki konuyu hatırlatarak “engellilere yardım etmemiz gerekiyor demistik ya” dedi ve “okula gelirken engelli bir amca karşıya geçmeye çalışıyordu, onun koluna girerek karşıya geçmesine yardımcı oldum” dedi ve ardından öğrencilere soru sordu. “Kimlere yardım ederiz?” (G8)

Dersin giriş bölümü uygulaması olan hedeften haberdar etme, yalnızca iki kez aynı öğretmen adayı tarafından kullanılmıştır. Söz konusu öğretmen adayı (Ö2) işlediği derslerin birinin giriş bölümünde “*bugün kitaptaki soruları cevaplayacağız*”, bir diğerinde ise “*46. sayfadaki paramı harcarken metnine bakacağız*” diyerek öğrencileri hedeften haberdar etmiştir. Dersin giriş bölümünde ön bilgileri hatırlatma uygulaması sadece iki kez gözlenmiştir. Ö4 “*geçen hafta hayat bilgisi dersinde ne işledik?*” şeklinde soru sorarak öğrencilerin önceki hafta öğrenilen bilgileri hatırlamalarını sağlamıştır. Ö5 ise dersin başında geçen derste konuyu hatırlatarak “*Geçen haftaki derste engellilere nasıl davranacağımızı açıklamıştık. Engellilere yardım etmemiz gerekiyor demistik?*” (G8) diyerek önceki derste öğrenilenleri kendisi açıklamak suretiyle önkoşul öğrenmelerin hatırlanmasını sağlamıştır.

Dersin gelişme bölümünde öğretmen adaylarının en sık kullandığı yöntem ya da tekniğin soru cevap olduğu gözlenmiştir (Bkz. Tablo 2). Öğretmen adaylarının soru cevap tekniğini kullanırken, öğrencilerden söz hakkı almalarını istedikleri, genellikle parmak kaldıranlara söz hakkı verdikleri, öğrencilere isimleriyle hitap ettikleri, öğrencilerin cevaplarına ek açıklamalarla destek verdikleri tespit edilmiştir. Ayrıca öğretmen adaylarının soru cevap tekniğini genellikle ders kitabındaki ve etkileşimli tahtadaki soruları cevaplamada kullandığı tespit edilmiştir. Aşağıda öğretmen adaylarının soru-cevap tekniğini nasıl kullandıkları ile ilgili gözlem notlarına yer verilmiştir:

Ö4 “biz bayramda kimleri ziyaret ediyoruz?” sorusunu sorduktan sonra öğrencilerden parmak kaldırmalarını isteyip ismini söyleyerek öğrenciye söz hakkı verdi. Verilen cevaptan sonra öğretmen adayı “mesela dedelerimizin, ninelerimizin, amcamızın elini öpüyoruz, arkadaşlarımızı ziyaret ediyoruz değil mi?” diyerek örneklerle ek açıklamalar yaptı. (G6)

Ö6 “Bir videomuz var, herkes dikkatli dinlesin, soru soracağım” dedi. Etkileşimli tahtadan videoyu izletip durdurdu ve “buna hangi tür aile diyoruz?” diye sordu ve öğrenciler hep birden “çekerdek” dedi. Sonra videoyu izletmeye devam etti ve tekrar durdurup soru sordu. (G7)

Öğretmen adaylarının iki kez drama ve üç kez rol oynama tekniğini kullandığı tespit edilmiştir. Bir öğretmen adayı “*istek ve ihtiyaçlarımız*” konusu işlenirken drama yöntemini kullanmıştır. Aynı öğretmen adayı cumhuriyet konusunun işlendiği derste drama yapılacağını söylemiş; ancak yaptığı uygulamanın drama değil rol oynama olduğu belirlenmiştir. Aşağıda öğretmen adaylarının drama yöntemini nasıl kullandıkları ile ilgili gözlem notlarına yer verilmiştir:

Ö5 “Küçük bir oyun oynayalım, bir drama yapalım” dedi, öğrencilerden dört kişi seçti. Öğretmen masasını kenara çekti, tahtanın önünü boşalttı. Öğrencilere ne yapacaklarını açıkladı. Öğrenciler canlandırma yaparken öğretmen adayı da bazen müdahale ederek ne yapacakları hakkında uyarıda bulundu. Öğrenciler olayı canlandırdıktan sonra Ö5 de “bu durumda nasıl karar vereceksiniz?” şeklinde soru sorup öğrencilerin düşüncelerini almıştır. (G8)

Ö5, bir öğrencinin padişah rolüne girmesini istedi, hazırladığı taç ve pelerini bu öğrencinin takmasını sağladı. Öğrencilerden bazılarına da padişahın askerleri rolünü verdi. Ö5, öğrencilere oynayacakları roller hakkında açıklama yaptı, yönergeler vererek öğrencilerin rol yapmalarını sağladı.. Ardından öğrencilere etkinlikle ilgili soru sordu. Ö5 daha sonra da günümüzdeki cumhurbaşkanlığı seçimini canlandırmalarını sağladı. Ö5 öğrencilerin her iki durumu karşılaştırmalarını istedi. (G1)

Öğretmen adaylarının anlatım yöntemini etkinliklerden sonra özet yapmada kullandığı ve kısa tuttuğu dikkati çekmektedir. Örneğin; Ö2 sorduğu soruda geçen “kombi” kavramının, bir başka soruda ise “gelir-gider” kavramının anlamını anlatım yöntemiyle açıklamıştır. Yine Ö4 ise etkileşimli tahta aracılığıyla konunun anlatıldığı videoyu izlettikten sonra anlatım yöntemiyle konuyu özetlemiştir. Yine Ö6, öğrencilerden aile bireylerini söylemelerini istedikten sonra, öğrenci aile bireylerini saymış, Ö6 “anne, baba ve çocuktan oluşan ailelere çekirdek aile diyoruz” şeklinde anlatım yöntemini kullanmıştır.

Öğretmen adaylarının derste en çok kullandığı öğretim teknolojisi ve materyalinin etkileşimli tahta olduğu tespit edilmiştir. Öğretmen adaylarının etkileşimli tahta aracılığıyla daha çok “morpa kampus” web sitesinden etkinlik yaptırdıkları, soruları cevapladıkları, bunun yanı sıra şarkı dinleme ve video izlemede kullandıkları belirlenmiştir. Aşağıda öğretmen adaylarının etkileşimli tahtayı nasıl kullandıkları ile ilgili gözlem notlarına yer verilmiştir:

Ö4, etkileşimli tahtadan “morpakampus” web sitesinden bir ders videosu açtı, dikkatli dinlemelerini, soru soracağını söyledi. Videoyu izlerken bir süre sonra durdurup “Annesi niçin sinirlenmiş?” diye sordu. Çocuklardan biri “sular kesilmiş diye” dedi. Video izlemeye devam ettiler, tekrar videoyu durdurdu ve “Babaannenin mutlu olmasının sebebi ne?” diye sordu. Parmak kaldırmalarını istedi, öğrenciye ismiyle hitap ederek söz hakkı verdi. Öğrenci cevapladı ve Ö4 “aferin” dedi. Ö4 tekrar videoyu oynattı ve... (G9)

Öğretmen adaylarının ipucu olarak örnek verme, açıklama yapma, soru sorma yoluna başvurdukları tespit edilmiştir. Örneğin Ö2, öğrenci kitaptaki soruyu okuduktan sonra, “soruyu anladınız mı?” diye sınıfa sormuş, Öğretmen adaylarının ipucunu soru cevap yönteminde cevap gelmediğinde ya da yanlış cevap geldiğinde düzeltme amacıyla kullandıkları tespit edilmiştir. Aşağıda öğretmen adaylarının ipucunu nasıl kullandıkları ile ilgili gözlem notlarına yer verilmiştir:

Ö2 “3. soruyu kim okuyacak” dedi ve parmak kaldıran bir öğrenciye söz hakkı verdi. Soruyu öğrenci okuduktan sonra Ö2, “Soruyu anladınız mı?” diye sordu ve soruyu tekrarladı. “Evimizde hangi kaynaklar var?” diye sordu. Ö2 cevap gelmeyince evdeki kaynakları saydı ve “bunları kullanırken nelere dikkat etmeliyiz?” sorusunu okuyup cevabı kitaba yazmalarını istedi. Bu arada örnek vererek, açıklama yaparak öğrencilere ipucu verdi. (G10)

Hayat Bilgisi dersinde öğretmen adaylarının dersin sonuç bölümünde en az yer verdiği uygulamanın son özet (f=1) olduğu belirlenmiştir (Bkz. Tablo 3). Burada öğretmen adayının dersin özetini öğrenciye yaptırdığı, bu amaçla öğrencilere soru yönelttiği görülmüştür. Hayat Bilgisi dersinde öğretmen adaylarının dersin sonuç bölümünde en çok kullandığı uygulamanın değerlendirme (f=6), daha sonra ise kapanış (f=2) olduğu tespit edilmiştir (Bkz. Tablo 3). Aşağıda öğretmen adaylarının özetlemeyi nasıl yaptıkları ile ilgili gözlem notlarına yer verilmiştir:

Ö3 “Bugün neler öğrendik?” diye sordu ve öğrencilere ismiyle hitap ederek söz hakkı verdi, doğru söyleyenlere “aferin sana” dedi, bazılarının cevaplarını da “değil mi” diye onayladı. “Gün içinde başka neler yapmamız gerekiyordu?” diye sordu. Öğrenciler cevap verdi, Ö3 “evet değil mi” diye onayladı. (G12)

Ö4 etkileşimli tahtadaki etkinlikleri bitirdikten sonra “derste neler öğrendik soru soracağım” dedi ve “Evimizdeki kaynaklar nelerdi?” diye sordu, parmak kaldırmalarını istedi ve isimleriyle söz hakkı verdi. “Lamba” diyen öğrenciye “elektrik” dedi. Doğru cevaplayanlara “aferin” dedi. Ö4 “Şimdi deve-cüce oynayacağız” dedi ve oyun oynattı. Zil çaldı ve dışarı çıktılar. (G9)

Öğretmen adaylarının süreçte kullandıkları ve kullanmadıkları öğretim uygulamalarının nedenleri nelerdir?

Öğretmen adaylarının dersin giriş bölümünde güdüleme ve hedeften haberdar etme uygulamalarına pek yer vermedikleri belirlenmiştir. Öğretmen adayları bu durumun, güdüleme ve hedeften haberdar etmenin nasıl yapıldığını bilmediklerinden, zaman yetersizliğinden, teori ile uygulamanın birbirinden farklı olduğunu, dikkat çekme aşamasında anlatılan hikâye ya da olayın hedeften haberdar etme ve güdülemeyi sağladığını, hedefi süreçte öğrencilerinin kendilerinin bulmasının daha faydalı olduğunu düşünmelerinden kaynaklandığını ifade etmişlerdir. Aşağıda öğretmen adaylarının güdüleme ve hedeften haberdar etme uygulamalarına neden yer vermedikleri ile ilgili görüşme notlarına yer verilmiştir:

“Girişte hedeften haberdar etmiyoruz, öğrencinin hedefi ders süreci içerisinde kendisinin bulmasını istiyoruz. Güdülemenin ne olduğunu bilmiyoruz. Hikâye anlattığımızda çocuğu bir nevi güdülemiş de oluyoruz.” (Ö3)

“Dersin başında örnek bir olayla işleyeceğimiz konuyu öğrenciye keşfettiriyorum. Doğrudan ‘bu konuyu işleyeceğiz’ demek yerine, örnek olaydan hareketle öğrenciye konuyu buldurmanın daha etkili olacağına inanıyorum. Ne işe yarayacağını ben söylemiyorum, öğrencilerin süreçte kendilerinin keşfetmesinin daha faydalı olacağını düşünüyorum.” (Ö5)

“Hayat bilgisi bir saat işliyordum. Bu nedenle güdüleme yapmıyordum. Zaman yetersizliğinden oluyor. Çocuklar bugünkü dersimiz hayat bilgisi diyerek hedeften haberdar ettim. Bazen çocuklar bugünkü dersimizde şu konuyu öğreneceğiz dedim.” (Ö4)

Öğretmen adaylarının dersin gelişme bölümünde daha çok düz anlatım, soru cevap yöntemlerini kullandıkları, az miktarda drama ve rol oynama yöntemlerine yer verdikleri belirlenmiştir. Öğretmen adaylarının düz anlatım ve soru cevap ağırlıklı ders yapmalarının, diğer yöntem ve tekniklere başvuramamalarının, düz anlatım ve soru cevap yöntemlerinin daha kolay olması, sınıf mevcutlarının fazla olması, zamanın yetersiz olması, anlatım yöntemiyle yetişmiş olmaları, yöntem bilgisi konusundaki eksiklikleri, stajyer öğretmen olmaları nedeniyle sınıf yönetimi konusunda sorun yaşamalarından kaynaklandığını ifade etmişlerdir. Aşağıda öğretmen adaylarının ağırlıklı olarak düz anlatım ve soru cevap yöntemlerine neden yer verdikleri, diğer yöntemlere neden yer vermedikleri ile ilgili görüşme notlarına yer verilmiştir:

“Diğer yöntem ve teknikleri kullanamamamın nedeni, ilkökul birinci sınıflara girmem ve öğrencilerin okuma yazma bilmemeleri, dersi görsellerle vermemiz gerekiyor. Okuma yazma bilmedikleri için daha çok sözlü iletişim üzerinden gitmem gerekiyordu” (Ö3)

“Sorumluluklarımız fazla, elli bir zaman sorunu yaşıyorum. Okul dersleri, KPSS kaygısı, okuldaki sınavlardan dolayı kolay kaçıyorum. Düz anlatım ve soru cevap yöntemini kullanımı kolay olduğundan ve çok fazla hazırlık gerektirmediğinden tercih ediyorum. Diğer yöntem ve teknikleri çok iyi bilmediğimden dolayı kullanmıyorum. Çünkü fakültede sadece okuyarak ya da hocadan dinleyerek iyi bu konuları öğrenemeyebiliyoruz.” (Ö5)

“Sınıf mevcutlarının fazla, stajyer öğretmen olduğum için sınıf yönetimi konusunda sorun yaşıyorum, yeterince ağırlığım yok. Sınıfın fiziki yapısı bazı yöntem ve teknikler için uygun değil. Ayrıca güdültü çıkabileceği, diğer sınıfların rahatsız olabileceği düşüncesiyle farklı yöntem ve teknikleri kullanamıyorum.” (Ö2)

“Daha çok anlatım yöntemi, soru cevap, örnek olay yöntemlerini kullandım. Anlatımı özellikle konuyu sunarken kullandım. Stajda diğer yöntemleri kullanamadım. Bu konuda kendimi yetersiz hissediyorum. Bilgi eksikliğim var. Özellikle anlatımı çok kullanıyoruz. Çünkü ilkökoldan üniversiteye kadar sürekli anlatım yöntemiyle karşılaşılıyor. İster istemez ben de anlatım yöntemini kullanıyorum. Farklı bir şey yapmak istiyorsun ama yapamıyorsun. Çünkü hep anlatıma dayalı eğitim sistemiyle yetiştirildik.” (Ö4)

Öğretmen adaylarının ipucu, pekiştirici, katılım ve dönüt-düzeltilme uygulamalarına genel olarak yer verdikleri gözlenmişti. Yapılan görüşmelerde pekiştiricinin öğrencilerin öğrenme ilgi ve istegini artırmanın yanı sıra, etkin katılımı teşvik ettiği için öğretmen adayları tarafından kullanıldığı belirlenmiştir. Ayrıca öğretmen adaylarının, öğrencilere öğrendiklerinin doğru olup olmadığı hakkında bilgi vermek için dönüt-düzeltilme uygulamalarına yer verdikleri belirlenmiştir. Yine öğretmen adayları özellikle öğrencilere sorulan sorularda soruyu anlamadıklarında ya da cevabı bulmakta zorlandıkları durumlarda farklı yollarla ipucu kullandıkları belirlenmiştir. Aşağıda öğretmen adaylarının ipucu, pekiştirici ve dönüt-düzeltilme uygulamalarına yer verme nedenleri ile ilgili görüşme notlarına yer verilmiştir:

“Öğrenciyi neyi neden yapacağı hakkında, doğru yapıp yapmadığı hakkında bilgi vermek gerekir. Pekiştirerek vermek öğrencinin öğrenme isteğini artırıyor. Dönüt verilmezse belirsizlik durumu oluşmakta, bu da başarıyı düşürmektedir. Özellikle soru cevap etkinliklerinde ipucu verilmektedir.” (Ö7)

“Ödül kullandım. Gülen yüzler, yıldızlar, aferinler kullandım. Çünkü öğrencinin ilgisini çekiyordu. Mesela soru sorduğumda bilene ödül vereceğim dediğimde katılım daha fazla oluyordu. Yine görselleri eşleştirmede sıkıntı çekiyorlardı. ‘Bunu hiç görmediniz mi, kullanmadın mı?’ diye soruyordum. Mesela peyniri gördüğünde ‘böreğin içinde kullanılıyor’ diye açıklama yaparak ipucu veriyordum. Dönüt-düzeltilme sık sık kullanmak zorunda kalıyordum. Öğrenciler ‘öğretmenim doğru yaptım mı?’ diye soruyorlardı, onlara dönüt düzeltme sağlıyordum.” (Ö8)

Öğretmen adaylarının öğretim teknolojilerinden/materyallerinden özellikle etkileşimli tahtayı kullandıkları tespit edilmiştir. Öğretmen adaylarının etkileşimli tahtayı kullanma ve diğer materyalleri kullanmama nedenleri arasında; etkileşimli tahtanın görsel olarak çok zengin olması, öğrenme ortamını zenginleştirilmesi, öğrencinin dikkatini çekmesi, çocuklar tarafından rahatlıkla görülebilmesini ifade etmişlerdir. Diğer materyalleri çok fazla tercih etmeme nedenleri arasında ise etkileşimli tahtanın materyal yönüyle yeterli ve zengin olduğunu, diğer materyallere ulaşamadıklarını, materyal hazırlamanın ve okula götürülmesinin zaman alıcı ve zor olduğunu, okul ya da öğretmenden materyal konusunda yeterli destek görmediklerini ifade etmişlerdir. Aşağıda öğretmen adaylarının neden ağırlıklı olarak etkileşimli tahtaya yer verdikleri, diğer materyallere yer vermedikleri ile ilgili görüşme notlarına yer verilmiştir:

“Etkileşimli tahta, görsel olarak çok zengin olduğu için, çocuğun dikkatini çektiği için. Öğretmen adayı olarak konuya çok hâkimiyetimiz olmasa bile akıllı tahta yardımıyla kendimizi rahat hissediyorduk. Etkileşimli tahtayı video izletmek, resim göstermek, etkinlik yaptırmak amacıyla kullanıyordum. Morpakampüsten etkinlikler yapıyordum. Etkileşimli tahtada yeterince materyal vardı. Okuma yazma bilmedikleri için diğer materyalleri kullanmadık. Etkileşimli tahta bu konuda yeterliydi.” (Ö3)

“Etkileşimli tahtadan video izleterek, kitaptaki etkinlikleri etkileşimli tahtada yapıyordum. Müzikler dinletiyordum. Hem öğrenciler hem ben rahatça görebiliyorduk. Dersi daha etkili işlememizi sağlıyor. Öğrenciler kitaptan sıkılıyor; ama etkileşimli tahta daha fazla ilgilerini çekiyor, derse etkin katılımı artırıyor. Okulun materyal bakımından yetersiz oluşu, materyal hazırlamada zaman sıkıntısı yaşanmasından dolayı etkileşimli tahta dışındaki diğer materyalleri kullanmadım” (Ö8)

“Etkileşimli tahtayı daha çok kullandım, daha çok önceden temin ettiğim videoları izletmede kullandım. Konuyu somutlaştırması, hem görsel, hem işitsel olması, öğrencinin ilgisini çekmesi nedeniyle etkileşimli tahtayı tercih ettim. Diğer materyalleri hazırlaması, okula götürmesi zor olduğu için kullanmadım. Hem fakültedeki derslerimin olması, hem de KPSS’ye hazırlanmam nedeniyle zaman problemi yaşıyorum. Etkileşimli tahtayı kullanmak daha rahat ve daha kolaydı” (Ö9)

Öğretmen adaylarının dersin sonuç bölümünde en çok yer verdiği uygulamanın değerlendirme, en az yer verdiği uygulamanın son özet olduğu tespit edilmiştir. Öğretmen adaylarının dersin sonuç bölümü uygulamalarına pek yer vermeme nedenleri arasında sonuç bölümüne zaman kalmaması, zaman yönetiminde yetersiz olmaları yer almaktadır. Ayrıca adaylar, dersin sonuç bölümünde yapılması gereken ödevlendirmeyi genel olarak günün son dersinde yaptıklarını ifade etmişlerdir. Aşağıda öğretmen adaylarının genel olarak dersin sonuç bölümü uygulamalarına yer vermeme nedenleri ile ilgili görüşme notlarına yer verilmiştir:

“Çocuklar neler anladı? diye soruyorum ve cevaplarını alıyordum. Sonra da ben öğrenilenleri özetliyordum. Zaman yetişmediği için bazen sonuç uygulamalarını yetiştiremiyordum, yapamıyordum. Öğrenciler sorular soruyorlardı, bunlara cevap vermekten dolayı zaman alıyordu ve yetişmiyordu. Sonuç bölümü uygulamalarına yer vermemem, zaman yöntemi konusunda deneyimsiz olmamdan da kaynaklanabilir.” (Ö4)

“Hayat Bilgisi dersinde sonuç bölümüne yeterli zaman kalmıyor. Bu durum, zaman yönetiminde yetersiz olmamdan kaynaklanabiliyor. Tahtaya yazdığımız yazıları öğrenciler geç defterlerine geçiriyor. Bu nedenlerle zaman yetmiyor.” (Ö2)

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Sınıf öğretmeni adaylarının öğretmenlik uygulaması kapsamında işledikleri Hayat Bilgisi dersindeki sınıf içi öğretim uygulamalarının ele alındığı bu çalışmada ulaşılan sonuçlar alan yazında yer aldığı gibi giriş, gelişme ve sonuç uygulamaları olarak üç tema altında ele alınmış ve tartışılmıştır.

Yapılan çalışmada öğretmen adaylarının dersin giriş bölümünde en çok dikkat çekme uygulamalarına yer verdikleri, güdüleme uygulamalarına ise hiç yer vermedikleri belirlenmiştir. Ayrıca öğretmen adaylarının hedeften haberdar etme ve önkoşul öğrenmeleri hatırlatma amacına yönelik öğretim uygulamalarına çok az yer verdikleri sonucuna ulaşılmıştır. Yeşil (2001) tarafından yapılan bir çalışmada, öğretmen adaylarının derse giriş yapma ve öğrenci seviyesini tespit etme yolları konusunda eksiklerinin bulunduğu tespit edilmiştir. Öğretmen adaylarının dikkat çekme amacıyla ağırlıklı olarak soru kullandıkları, bunun yanı sıra olay anlattıkları gözlenmiştir. Yapılan görüşmelerde, güdüleme ve hedeften haberdar etmeye pek yer vermemelerinin, nasıl yapacaklarını bilmemeleri, zaman yetersizliği, teori ile uygulamanın birbirinden farklı olması, dikkat çekme aşamasında anlatılan hikâye ya da olayın hedeften haberdar etme ve güdülemeyi sağladığını ve hedefi süreçte öğrencilerinin kendilerinin bulmasının daha faydalı olduğunu düşünmelerinden kaynaklandığını ifade etmişlerdir. Akdağ, Bedir ve Demir (2006, s. 13) tarafından sosyal bilgiler ve fen bilgisi derslerinde öğretmenlerin dersin giriş etkinliklerini ne düzeyde yerine getirdiklerine ilişkin yapılan bir çalışmada, öğretmenlerin giriş etkinliklerini sık sık ya da orta düzeyde yerine getirdikleri belirlenmiştir. Oral (2000, s. 32) tarafından yapılan bir çalışmada ise öğretmenlerin hedeften haberdar etme uygulamasını düşük düzeyde yaptığı belirlenmiştir. Yine Yeşil (2006, s. 68) tarafından yapılan bir çalışmada Sosyal Bilgiler öğretmenlerinin, dersin giriş uygulamaları ile ilgili bazı yetersizliklerinin bulunduğu, özellikle de öğrencileri güdüleme, dikkat çekme ve süreçten haberdar etme yeterliklerinde daha büyük eksikler bulunduğu belirlenmiştir.

Öğretmen adaylarının dersin gelişme bölümünde ağırlıklı olarak düz anlatım ve soru cevap yöntemlerini kullandıkları belirlenmiştir. Alan yazında yapılan çalışmaların sonuçları da bu çalışmanın sonucuyla paralellik göstermektedir. (Dursun ve Kuzu, 2008, s. 172; Koç ve Yıldız, 2012, s. 234; Oh ve Kim, 2013, s. 1609; Girmen, Kılıç ve Kaya, 2016, s. 100) Aynı şekilde Lal ve Sarı (2015, s. 648) tarafından fen bilimleri öğretmenleri üzerinde yapılan bir çalışmada, düz anlatım, soru-cevap yöntemlerinin ve gösteri tekniğinin ağırlıklı olarak kullanıldığı görülmüştür. Yeşilyurt ve Semerci (2011, s. 25) tarafından yapılan çalışmada, öğretmen adaylarının farklı yöntem ve teknikler kullanmadıkları belirlenmiştir. Oysaki Steinbronn ve Merideth (2008, s. 273), öğrencileri daha etkin kılmak için öğretmenlerin anlatım, soru-cevap, tartışma yöntemleri dışında farklı yöntem ve teknikleri de uygulamak zorunda olduğunu ifade etmiştir. Anlatım yöntemi fazla hazırlık gerektirmeyen, kullanımı kolay, herhangi bir araç gerece ihtiyaç duymaksızın kullanılabilen bir yöntem olduğu için öğretmen adayları tarafından daha çok tercih edilmiş olabilir. Abell, Appleton ve Hanuscin'e (2010) göre soru cevap yöntemi öğrencilerin bir konu hakkında detaylı düşünebilmelerini sağlamak, bir konu hakkındaki bilgileri ortaya çıkarmak veya konuyu pekiştirmek gibi çeşitli amaçlar için kullanılabilir. Derslerde anlatım ve soru cevap yöntemini kullanmaları, sınıf öğretmeni adaylarının da dile getirdiği gibi fakültede öğrendikleri teorik bilgileri uygulamaya dökemediklerini, özellikle de eğitim fakültesindeki Hayat Bilgisi Öğretimi dersinde öğrendikleri bilgi ve becerileri sınıfta uygulayamadıklarını ortaya koymaktadır. Ayrıca bazı öğretmen adaylarının ifade ettiği gibi, ilkokuldan üniversiteye kadar anlatım ve soru cevap yöntemleriyle yetişmiş olmaları nedeniyle, öğretimin farklı yollarla olabileceğini kabullenmede bile zorlandıkları görülmektedir. Bunlara ek olarak, öğretmen adaylarının fakültedeki dersleri, KPSS sınavına hazırlık yapma gibi nedenlerle zaman problemi yaşamaları, anlatım ve soru cevap yöntemlerinin çok fazla hazırlık gerektirmemesi, stajyer öğretmen olmaları nedeniyle sınıf yönetimi konusunda sorun yaşamalarından dolayı düz anlatım ve soru cevap yöntemlerini tercih ettikleri, diğer yöntemleri kullanmadıkları tespit edilmiştir. Nitekim Aslan ve Sağlam (2018, s. 156) tarafından yapılan bir çalışmada da öğretmen adaylarının son sınıfta mezuniyet ve KPSS'den yüksek puan alma kaygısı yaşamalarının öğretmenlik uygulamasına gerekli zamanı ve önemi vermelerinin önüne geçtiği belirlenmiştir. Baştürk (2010, s. 63) tarafından öğretmen adayları üzerinde yapılan bir çalışmada da, öğretmen adaylarının sınıf yönetimi konusunda sorun yaşadıkları belirlenmiştir.

Çağdaş eğitim anlayışında sınıf içinde öğretim materyallerinin kullanılması önemli görülmektedir (Gagné, 1987, s. 3; Gagné, Briggs ve Wager, 1992). Bu çalışmada sınıf öğretmeni adayları tarafından Hayat Bilgisi dersinde en çok kullanılan öğretim teknolojisinin/materyalinin etkileşimli tahta ve ders kitabı olduğu tespit edilmiştir. Sezer (2017, s.27) tarafından öğretmenlik uygulaması kapsamında sınıf öğretmeni adayları üzerinde yapılan bir çalışmada, en çok yazı tahtasını kullandıkları, daha sonra çalışma kâğıtlarını kullandıkları, bu materyalleri ders kitapları ve etkileşimli tahtanın takip ettiği belirlenmiştir. Ancak etkileşimli tahtanın bulunduğu sınıflarda etkileşimli tahta, yazı tahtası ve ders kitabına karşı önemli bir seçenek haline gelmiştir. Özellikle “morpakampüs”, “okulistik” gibi sanal platformlar öğretmenler için büyük bir kolaylık sağlamaktadır. Sheingold ve Hadley (1990) çalışmalarında öğretmenlerin öğretim sürecinde bilgisayarlardan faydalanmalarının öğrencilere bağımsızlık sağladığını, derse katılımını

arttırdığını ve öğretim sürecinde kolaylık sağladığını tespit etmişlerdir. Warnack, Boykin ve Tung (2008, s. 15) tarafından yapılan araştırmada, derslerde etkileşimli tahta kullanımının öğrencinin motivasyonunu artırdığı; ancak öğrenci performansına etki etmediği sonucu elde edilmiştir. Ayrıca öğretmen adayı tarafından tasarlanan materyallere pek rastlanmamıştır. Sınıf öğretmeni adayları genel olarak öğretmenlik uygulamasında verdikleri Hayat Bilgisi dersinde etkileşimli tahta dışında kullanabilecekleri yeterli ve uygun materyallere sahip olmadıklarını düşünmektedirler. Bu sonuç, öğretmen adaylarının süreçte kendilerine yardımcı olacak nitelikli materyallere ihtiyaç duyduklarını, fakat bu konuda bir eksikliğin olduğunu göstermektedir. Ayrıca öğretmen adayları farklı materyalleri kullanmamalarını, hazırlık gerektirmesi, zaman yetersizliği, etkileşimli tahtanın yeterince zengin bir içeriği sahip olması gibi nedenlere dayandırmışlardır. Çekirdekçi ve Toptaş (2011, s. 146) tarafından yapılan çalışmada materyal kullanımı sürecinde karşılaşılan sorunlar; dersliklerin fiziki olarak yetersiz oluşu, sınıf mevcutlarının kalabalık oluşu, sınıf kontrolünü sağlanamayışı ve materyal uygulamanın çok fazla zaman alması olarak tespit edilmiştir.

Öğretim sürecinde ipucu, dönüt, düzeltme, pekiştiricilerin kullanılması ve öğrencilerin etkin katılımlarının sağlanması öğretimin niteliğini arttıran uygulamalardır (Bloom, 1976). Öğretmen adaylarının süreçte ipucu ve dönütlere genel olarak yer verdikleri belirlenmiştir. Öğretmen adaylarının ipucu vermede örnekleme, açıklama yapma, soru sorma gibi yollara başvurdukları; dönütü ise özellikle dersin gelişme ve sonuç bölümlerinde kullandıkları tespit edilmiştir. Benzer şekilde, Çevikbaş (2018, s. 116) tarafından lise matematik öğretmenleri üzerinde yapılan bir araştırmada dersin sonuç bölümünde değerlendirme aşamasında kullanıldığı, dersin başlangıcında ise pek fazla dönüte başvurulmadığı tespit edilmiştir. Şahin (2015, s.261) tarafından üniversite öğrencileri üzerinde yapılan bir çalışmada, öğrenme ve öğretme sürecinde dönüt etkinliklerinin genellikle uygulandığı tespit edilmiştir. Yine Sarıtaş (2011) tarafından sınıf öğretmenleri üzerinde yapılan bir araştırmada, ders işlemeye ve soru sormaya yönelik dönütleri sıklıkla kullandıkları belirlenmiştir. Öğretmen adaylarının pekiştiricileri ise özellikle soru cevap tekniği ile birlikte kullandığı, pekiştiricilerin öğrencilerin öğrenme isteğini artırdığını söyledikleri tespit edilmiştir. Babayigit ve Erkuş (2016, s. 576) tarafından sınıf öğretmenleri üzerinde yapılan bir araştırmada, öğretmenlerin tamamı kullanılan pekiştiricilerin öğrencileri motive ettiğini, olumlu davranışlar kazandırdığını, öğrencilerin derse aktif olarak katılımını sağladığını ve başarıyı artırdığını belirtmişlerdir.

Öğretmen adaylarının dersin sonuç bölümünde en çok yer verdiği uygulamanın değerlendirme, en az yer verdiği uygulamanın son özet olduğu tespit edilmiştir. Öğretmen adaylarının dersin sonuç bölümü uygulamalarına pek yer vermeme nedenleri arasında sonuç bölümüne zaman kalmaması, zaman yönetiminde yetersiz olmaları yer almaktadır. Benzer şekilde, Köksal ve Demirel (2008, s. 200) tarafından öğretmenlik uygulaması kapsamında öğretmen adayları üzerinde yapılan bir araştırmada, öğretmen adaylarının zamanı etkili kullanamadıkları için değerlendirme yapamadıkları belirlenmiştir. Bu durum öğretmen adaylarının tecrübe eksikliği nedeniyle ders süresini etkili kullanamadığını, bunun sonucunda dersin sonuç bölümüne zaman kalmadığını ortaya koymaktadır.

Bu sonuçlar doğrultusunda aşağıdaki önerilerde bulunmak mümkündür:

1. Öğretmen adaylarının dersin giriş bölümünde dikkat çekme dışındaki uygulamalara (güdüleme, hedeften haberdar etme, ön bilgileri hatırlatma) yeterince yer vermedikleri belirlenmiştir. Bu nedenle eğitim fakültelerinde öğretmen adaylarına dersin giriş aşaması etkinlikleri hakkında uygulamalı eğitim verilmelidir.
2. Öğretmen adaylarının öğretim yöntem ve teknikleri ile materyal kullanma konusunda eksiklikleri olduğu düşünüldüğünde, eğitim fakültelerinde öğretim ilke ve yöntemleri, öğretim teknolojileri ve materyal geliştirme vb. derslerde uygulamalı çalışmalara daha çok yer verilmesi önerilebilir.
3. Öğretmen adaylarının zaman yönetimi konusunda sorun yaşadıkları ve bu nedenle dersin sonuç bölümünde gerekli uygulamaları yapamadıkları düşünüldüğünde, etkili zaman yönetimi konusunda teorik bilgiye dayalı deneyimlerin kazandırılması gerektiği söylenebilir.
4. Benzer çalışmaların farklı dersler (Türkçe, matematik, fen bilimleri vb.) için de yapılması ve bu derslerdeki uygulamaların derslere göre değişip değişmediğini belirlemek için karşılaştırmalar yapılması önerilebilir.
5. Öğretmen adaylarıyla gerçekleştirilen bu çalışmanın benzerlerinin farklı branşlardaki öğretmen adayları ve öğretmenlerle de gerçekleştirilmesi ve bu çalışmalarda tespit edilen sorunların çözülmesi için çalışmaların yapılması önerilebilir.

Etik Beyan

“Sınıf Öğretmeni Adaylarının Hayat Bilgisi Dersindeki Sınıf İçi Öğretim Uygulamaları” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir.

Kaynakça

- Abell, S. K., Appleton, K. ve Hanuscin, D. L. (2010). *Designing and teaching the elementary science methods course*. New York: Taylor & Francis.
- Akdağ, M., Bedir, G. ve Demir, S. (2006). İlköğretim sosyal bilgiler ve fen bilgisi derslerinin öğretiminde öğretmenlerin derse giriş etkinliklerine ilişkin öğrenci görüşleri. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 2, 1-18
- Aktepe, V. ve Yalçınkaya, E. (2016). Hayat bilgisi dersinde değer eğitimi ve uygulama örnekleri. S. Güven ve S. Kaymakçı (Edt.), *Hayat bilgisi öğretimi* (ss. 134-176) içinde. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Aladağ, S. (2016). Hayat bilgisi: Tanımı, amacı ve doğası. S. Güven ve S. Kaymakçı (Edt.), *Hayat bilgisi öğretimi* (s. 2-19) içinde. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Aslan, M. (2015). *Eğitim fakültelerindeki öğretmenlik uygulaması dersinin değerlendirilmesi ve öğretim programının hazırlanması* (Doktora Tezi). Anadolu Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir.
- Aslan, M. ve Sağlam, M. (2018). Öğretmenlik uygulaması dersinin öğretmen adaylarının görüşlerine göre değerlendirilmesi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 33(1), 144-162.
- Babayiğit, Ö. ve Erkuş, B. (2016). Sınıf öğretmenlerinin derslerde kullandıkları pekiştirici ve cezaların etkililiği. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 25(2), 567-580.
- Bailey, K. D. (1982). *Methods of social research*. New York: The Free Press.
- Balcı, A. (2005). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntem, teknik ve ilkeler*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Baltacı, A. (2017). Nitel veri analizinde Miles-Huberman modeli. *Abi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(1), 1-15.
- Baran, M., Yaşar, Ş. ve Maskan, A. (2015). Fizik öğretmen adaylarının öğretmenlik uygulaması dersine yönelik görüşlerinin değerlendirilmesi. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 26, 230-248.
- Baştürk, S. (2010). Matematik öğretmen adaylarının uygulama okullarında anlattıkları derslerin niteliği. *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 31, 57-68.
- Bloom, B. S. (1976). *Human characteristics and school learning*. McGraw-Hill.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç-Çakmak, E., Akgün, Ö.E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2017). *Bilimsel araştırma yöntemleri* (23. baskı), Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Creswell, J. W. (2007). *Qualitative inquiry & research design: Choosing among five approaches* (2. Baskı), USA: SAGE Publications.
- Çekirdekçi, S. ve Toptaş, V. (2011). Sınıf öğretmenlerinin matematik (4. ve 5. sınıf) dersinde öğretim materyalleri kullanımını engelleyen unsurlarla ilgili görüşleri. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 29(1), 137-149.
- Çevikbaş, M. (2018). Lise matematik öğretmenlerinin dönüt verme süreçlerinin ve dönüt algılarının incelenmesi. *Anadolu Journal of Educational Sciences International*, 8(1), 98-125.
- Demirel, Ö. (1999). *Öğretim ilke ve yöntemleri: Öğretme sanatı* (1. Baskı), Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Demirkan, Ö. ve Saraçoğlu, G. (2016). Anadolu lisesi öğretmenlerinin derslerde kullandıkları öğretim yöntem ve tekniklerine ilişkin görüşleri. *The Journal of International Lingual, Social And Educational Sciences*, 2(1), 1-11.
- Dursun, Ö. Ö. ve Kuzu, A. (2008). Öğretmenlik uygulaması dersinde yaşanan sorunlara yönelik öğretmen adayı ve öğretim elemanı görüşleri. *Selçuk Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Dergisi*, 25, 159-178.
- Gagné, R. M. (1987). (Ed.). *Introduction, instructional technology: Foundations*. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates.
- Gagné, R. M., Briggs, L. ve Wager, W. W. (1992). *Principles of instructional design*. New York: Holt, Rinehart and Winston, Inc.
- Girmen, P., Kılıç, Z. ve Kaya, M.F. (2016). Öğretmenlik uygulaması dersi kapsamında sınıf öğretmeni adaylarının uygulama örneklerinin incelenmesi. *Eğitim ve İnsani Bilimler Dergisi: Teori ve Uygulama*, 7(13), 89-108.
- Glesne, C. (2014). *Nitel araştırmaya giriş*. A. Ersoy ve P. Yalçınoğlu (Çev. Edt.). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Gürbüztürk, O. ve Genç, S. Z., (2004). Öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine ilişkin görüşleri. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5(7), 1-11.
- Harris, N. H. ve Sass, T. M. (2010). Teacher training, teacher quality and student achievement. *Journal of Public Economics*, 95(7-8), 798-812. doi: 10.1016/j.jpubeco.2010.11.009.
- Haydn, T. A. ve Barton, R. (2007). Common needs and different agendas: how trainee teachers make progress in their ability to use ICT in subject teaching. Some Lessons From the UK. *Computers & Education*, 49(4), 1018-1036. doi: 10.1016/j.compedu.2005.12.006
- Jacob, B. A. ve Lefgren, L. (2004). The impact of teacher training on student achievement: Quasi-experimental evidence from school reform efforts in Chicago. *Journal of Human Resources*, 39(1), 50-79. doi: 10.3386/w8916.
- Koç, C. ve Yıldız, H. (2012). Öğretmenlik uygulamasının yansıtıcıları: Günlükler. *Eğitim ve Bilim*, 37(164), 223-236.

- Köksal, N. ve Demirel, Ö. (2008). Yansıtıcı düşünmenin öğretmen adaylarının öğretmenlik uygulamalarına katkıları. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 34, 189-203.
- Lal, İ. ve Sarı. M. (2015). Mesleki kıdemleri farklı fen bilimleri öğretmenlerinin öğrenme öğretme sürecini düzenleme biçimlerinin karşılaştırılması. *Pegem Eğitim ve Öğretim Dergisi*, 5(5), 637-666, <http://dx.doi.org/10.14527/pegegog.2015.035>.
- MEB. (2017). *Öğretmen yetiştirme ve geliştirme genel müdürlüğü öğretmenlik mesleği genel yeterlikleri*. <http://oygm.meb.gov.tr/www/ogretmenlik-meslegi-genel-yeterlikleri/icerik/39> adresinden 18.11.2018 tarihinde edinilmiştir.
- Merriam, S. B. (2013). *Nitel araştırma desen ve uygulama için bir rehber*. Selahattin Turan (Çev. Edt.). Ankara: Nobel Yayınları.
- Miles, M. B. ve Huberman, A. M. (1994). *Qualitative data analysis: An expanded sourcebook*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Moore, K. D. (2000). *Öğretim becerileri* (Ed. Ersin Altıntaş) (Çev. Nizamettin Kaya). Ankara: Nobel Yayınevi.
- Neuman, L. W. (2014). *Social research methods: Qualitative and quantitative approaches*. Essex: Pearson Education Limited.
- Neuman, W. L. ve Robson, K. (2014). *Basics of social research*. Toronto: Pearson Canada.
- Oh, P. S. ve Kim, K. S. (2013). Pedagogical transformations of science content knowledge in korean elementary classrooms. *International Journal of Science Education*, 35(9), 1590-1624.
- Oral, B. (2000). Öğretmen adaylarının ortaöğretimde çalışan öğretmenlerin öğretim davranışlarına ilişkin algıları. *Eğitim ve Bilim*, 25(115), 28-34.
- Paker, T. (2008). Öğretmenlik uygulamasında öğretmen adaylarının uygulama öğretmeni ve uygulama öğretim elemanının yönlendirmesiyle ilgili karşılaştıkları sorunlar. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1(23), 132-139.
- Sabancı, A. ve Şahin, A. (2005). Öğretmenin etkinlik odaklı hayat bilgisi öğretiminde sınıf yönetimi değişkenleri açısından değerlendirilmesi: Bilen öğretmenden bulduran öğretmene doğru. Eğitimde Yansımalar: VIII. Yeni İlköğretim Programlarını Değerlendirme Sempozyumu, Kayseri Erciyes Üniversitesi. Ankara: Sim Matbaası.
- Sağlam, H. İ. (2015). Toplum, birey ve doğaya bütüncül bakış: Hayat bilgisi. M. Gültekin (Edt.) *Hayat bilgisi öğretimi* içinde (ss. 1-15). İstanbul: Nobel Yayıncılık.
- Sheingold, K., ve Hadley, M. (1990). *Accomplished teachers: Integrating computers into classroom practice*. New York: Bank Street College, Center for Technology in Education.
- Shantz, D. (2005). Öğretmen eğitiminde yenilikçi bir yaklaşım mı yoksa geleneksel bir anlayış mı? (Çev. E. Gökçe ve C. Demirhan). *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 38(2), 187-195. doi: 10.1501/Egifik_0000000115.
- Sarıoğan, A. (2008). Okul deneyimi ve öğretmenlik uygulaması derslerine ilişkin uygulama öğretmenleri ve öğretmen adaylarının görüşleri. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 28(3), 31-55.
- Sarıtaş, M. (2011). Sınıf öğretmenlerinin dönüt ve düzeltme davranışlarını kullanma düzeyleri. *I. Uluslararası Eğitim Programları ve Öğretim Kongresi*, 05-08 Ekim 2011, Eskişehir.
- Sezer, G.O. (2017). Öğretmenlik uygulaması dersini alan sınıf öğretmeni adaylarının sınıfta kullandıkları materyal tercihlerinin incelenmesi. *Academy Journal of Educational Sciences*, 1(1), 23-33.
- Sönmez, V. (2010). *Program geliştirmede öğretmen elkitabı* (16. baskı), Ankara: Anı Yayıncılık.
- Steinbronn, P. E. ve Merideth, E. M. (2008). Perceived utility of methods and instructional strategies used in online and face-to-face teaching environments. *Innovative High Education*, 32, 265-278
- Şahin, M. (2015). Öğrenme ve öğretme sürecinde uygulanan dönüt etkinliği ile ilgili öğretmen adaylarının görüşlerinin incelenmesi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 15(USBES Özel Sayısı I), 247-264.
- Şişman, M. ve Acat, M. B. (2003). Öğretmenlik uygulaması çalışmalarının öğretmenlik mesleğinin algılanmasındaki etkisi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(1), 235- 250.
- Taşdemir, M. (2000). *Eğitimde planlama ve değerlendirme*. Ankara: Ocak Yayınları.
- Türnüklü, A. (2000). Eğitimbilim araştırmalarında etkin kullanılabilecek nitel bir araştırma tekniği: Görüşme. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 24, 543-559.
- Warnock, S. H., Boykin, N. J. ve Tung, W. C. (2011). Assessment of the impact of smart board technology system use on student learning, satisfaction, and performance. *Journal of Research in Education*, 21(1), 1-20.
- Yeşil, R. (2006). Sosyal bilgiler öğretmenlerinin sınıf içi öğretim yeterlikleri (Kırşehir örneği). *Abi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 7(2), 61-78.
- Yeşil, R. ve Yeşil, S. (2007). Öğretim ilke ve yöntemleri. Kırşehir: Öğrenci Kitabevi Yayınları.
- Yeşil, S. (2001). *Hayat ve sosyal bilgiler öğretimi becerilerine eğitim fakültesi son sınıf öğrencilerinin sahiplik düzeyi* (Yüksek Lisans Tezi). Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.
- Yeşilyurt, E. ve Semerci, Ç. (2011). Uygulama öğretmenlerinin öğretmenlik uygulaması sürecinde karşılaştıkları sorunlar ve çözüm önerileri. *Akademik Bakış Dergisi*, 27, 1-23.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2013). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yıldırım, A. (2013). Türkiye’de öğretmen eğitimi araştırmaları: Yönelimler, sorunlar ve öncelikli alanlar. *Eğitim ve Bilim*. 38(169), 175-191.

EXTENDED ABSTRACT

Nowadays, it is widely accepted that there is a close relationship between the quality of the teacher and the quality of education. In order for the teachers to be successful in education, they need to undergo a qualified training before starting the profession. For this purpose, student teachers in the faculties of education should be subjected to a theoretical and practical training in order to be sufficient in the introduction, development, conclusion and evaluation stages of the teaching process. The teaching practice course, which is given in the last class of the faculty, has an important place in the pre-service teachers' practices in their education. Student teachers process various courses in the practice process and they can put their theoretical knowledge into practice in these courses. However, the degree to which this function of teaching practice occurs can be expressed as a problem. For this reason, which teaching practices and how and why teachers are included in the courses should be determined. The purpose of this study is to examine the in-class teaching practices of the student teachers of 'Life Science' course. It is thought that determining the teaching practices of the Life Science course which has an important function in primary school will contribute to the pre-service education of the student teachers. Moreover, considering the lack of studies in which student teachers' classroom teaching practices in various courses are considered, this study will contribute to the related literature.

The study was conducted according to the case study pattern of qualitative research designs. The data of the study were collected from 11 student teachers who are studying in Van Yüzüncü Yıl University Faculty of Education and continue their teaching practices. As data collection tool observation form and semi-structured interview form developed by the researchers were used. In addition, the working group consisted of six male and five female class teachers in order to eliminate the effects of gender factors. The data, collected through observation and interview during the research process were analyzed by using content analysis one of qualitative data analysis techniques and descriptive analysis techniques. Content analysis was used to determine the classroom teaching practices of the student teachers and descriptive analysis was used to determine how and why they performed these analyzes. To ensure the validity of the study, the researcher has disseminated the observation period. In addition, analyses were subjected to consistency examination by a third expert experienced in the subject researched and the content of the themes were confirmed. In addition, the internal validity of the study was tried to be increased by the participant confirmation. The study data were encoded independently by two researchers and the compatibility between the encoders was calculated. As a result of the calculation, the compliance rate was determined as 91%. Over 70% indicates that the findings and results are reliable.

In the study, it was concluded that the pre-service teachers gave the most attention-taking practices in the introductory section of the course, they did not give any place to the motivation practices, and they gave very little place to the instructional applications for the purpose of informing the target and remembering the prerequisite learning. It has been observed that student teachers mainly use questions to draw attention, as well as telling events. It was determined that the student teachers mainly use lecture and question-answer methods in the development section of the course. It was determined that pre-service teachers preferred the lecture and question-answer methods because have time problems due to the intensity of their courses in the faculty, the time problems due to the preparation of state selection exam, lecture and question-answer methods do not require much preparation and because they also stated that as they are student teachers they have class management problems. It has been determined that the most widely used instructional technology/material in life science course is interactive board and textbook. It was determined that student teachers generally include clues and feedback in the process. It was determined that the student teachers applied to the methods such as sampling, clarification and asking questions in order to give clues, and that they used feedbacks in the development and conclusion parts of the course. It is determined that the student teachers use reinforcements together with the question and answer technique and the reinforcements increase the students' desire to learn. It has been determined that student teachers give much place to evaluation but don't perform the last summarize in the final part of the course.

For this reason, student teachers in the faculty should be given practical training about the course introduction stage activities. Considering the shortcomings of the student teachers in using teaching methods and techniques and materials, practical studies can be performed in the courses. Considering the fact that student teachers experience problems in time management and therefore cannot make the necessary applications in the conclusion part of the course, it can be said that the experience based on theoretical knowledge should be gained in effective time management.

Reproduction of Social Inequality in Education by Transferring Cultural Capital¹

Taner ATMACA² & Ayhan AYDIN³

Abstract

The primary goal of this research is to explore how social inequality resulting from cultural capital and habitus substantially inherited from family in education among individuals is reproduced and to test Bourdieu's theory of cultural capital-reproduction. Convergent parallel design of mixed methods was used in the research. The survey was conducted among the students of the secondary education institutions in Beşiktaş and Sultanbeyli districts in İstanbul in 2017-2018 academic years. The sample was determined to use the target method based on Exam for Transition from Primary to Secondary Education (TEOG) score. The main criterion was the TEOG scores graded as low-moderate-high in Beşiktaş and Sultanbeyli. Accordingly, quantitative and qualitative data were collected from 1044 students of 18 different schools in both districts. Multiple Correspondence Analysis was used for data analysis. According to results of the research there is an important difference between the students with the TEOG scores of 480 and above and the students with lower TEOG scores in Beşiktaş due to cultural capital. Parents of students with higher academic achievement were found to have high levels of cultural capital and convert this capital into their children's academic achievement. On the other hand, both students with lower academic achievement and their parents were observed to have lower cultural capital. Implications for Research and Practice: Parents that have high levels of cultural and economic capital produce various strategies in a critical conscious state to increase their children's academic achievement, to protect their environment and to help them achieve upper statuses in the society. The source of these strategies is the cultural capital of parents.

Key Words: Inequality, Bourdieu, Cultural capital, Education

Eğitimde Toplumsal Eşitsizliğin Kültürel Sermayenin Aktarımıyla Yeniden Üretilmesi

Öz

Bu araştırmanın temel amacı büyük ölçüde aileden miras alınan kültürel sermaye ve yatkınlıklardan (habitus) kaynaklanan eğitimde bireyler arasındaki toplumsal eşitsizliğin yeniden ve nasıl üretildiğini ortaya koymak ve Bourdieu'nün kültürel sermaye-yeniden üretim teorisini test etmektir. Araştırmada karma metodun yakınsayan paralel deseninden yararlanılmıştır. Araştırmanın evrenini 2017-2018 eğitim öğretim yılında İstanbul'un Beşiktaş ve Sultanbeyli ilçelerindeki ortaöğretim kurumu öğrencileri oluşturmaktadır. Örneklemi ise TEOG puanı esas alınarak amaçlı örneklem kullanılarak belirlenmiştir. Temel ölçüt olarak ise özellikle Beşiktaş ve Sultanbeyli'de düşük-orta-yüksek şekilde kademelenen TEOG puanı esas alınmıştır. Bu bağlamda her iki ilçeden toplamda 18 farklı okuldan 1044 öğrenciden envanter aracılığı ile nicel-nitel veri toplanmıştır. Verilerin çözümlemesinde çoklu müteakabiyet analizinden yararlanılmıştır. Ayrıca t-testi, kay-kare testi ve korelasyon analizi kullanılmıştır. Temel bulgulara bakıldığında yüksek akademik başarı gösteren öğrencilerin ailelerinin yüksek kültürel sermayeye sahip oldukları ve bu sermayeyi çocuklarının akademik başarısında tahvil ettikleri anlaşılmaktadır. Buna karşın, düşük akademik başarıdaki öğrencilerin kendilerinin ve ailelerinin de düşük kültürel sermayeye sahip oldukları bulunmuştur. Yüksek kültürel ve ekonomik sermayeye birlikte sahip olan aileler çocuklarının akademik başarılarını artırmak, alanlarını korumak ve toplumsal statüde üst konumlar elde edebilmek için önemli bir bilinç düzeyiyle çeşitli stratejiler üretmektedirler. Bu stratejilerin kaynağını ise ailelerin kültürel sermayesi oluşturmaktadır. Kültürel ve ekonomik sermayesi yüksek olan ailelerin çocukları yine kendileri gibi olan ailelerin çocukları ile yüksek nitelikte ve donanımdaki okullara gitmekte ve avantajlı durumlarını koruyarak ve artırarak sürdürmektedirler. Bu haliyle kültürel sermayesi ve ekonomik sermayesi olan ailelerin çocukları ile tam tersi durumdaki ailelerin çocukları arasındaki toplumsal eşitsizlik korunarak yeniden üretilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Eşitsizlik, Bourdieu, Kültürel sermaye, Eğitim

Atf İçin / Please Cite As:

Atmaca, T. & Aydın, A. (2020). Reproduction of social inequality in education by transferring cultural capital. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(2), 778-797.

Geliş Tarihi / Received Date: 13.01.2020

Kabul Tarihi / Accepted Date: 03.02.2020

¹ This article derived from first author's doctoral dissertation.

² Dr. Res. Assistant - Duzce University Faculty of Education, taneratmaca@duzce.edu.tr
ORCID: 0000-0001-9157-3100

³ Prof. Dr. - Eskişehir Osmangazi University Faculty of Education, aaydin@ogu.edu.tr
ORCID: 0000-0003-4399-9654

Introduction

Equal opportunities and right to access quality education are among important pedagogical matters discussed from the mid-20th century to date. Among these matters of discussion, equal opportunities in education, which continue to be relevant, have expanded in scope even further in time (Hurn, 2018). Liberal and neo-Marxist approaches that emerged in the beginning of the 20th century have tried to ground equal opportunities in education with their own rhetoric and arguments. Sociologist Pierre Bourdieu has an important place among individuals who utilize ideas of several thinkers such as Marx, Weber, and Durkheim, conduct studies on reproduction and inequalities in education and produce theories in this subject.

Bourdieu has made his studies of inequality that he inspired from his own educational life universal through his field-specific conceptualization. Bourdieu is one of the first thinkers who has approached critically to inequalities in education as of the second half of the 20th century (Swartz, 2013). Bourdieu emphasizes the role of school in transferring social inequalities in education to next generations. The main thesis that Bourdieu argues most is the idea that school is a place contributing to the reproduction of social inequalities rather than a place looking out for equal opportunities (Jourdain & Naulin, 2016). According to Bourdieu, the greatest driver that makes this mechanism run is cultural capital which emerges in parallel with economic capital (Aktay, 2016). In Bourdieu's sociology, cultural capital has a critical function. Accordingly, different distribution of cultural capital in different social classes underlies educational inequality in the society. Bourdieu (1986) argues that the achievement attained in education is directly related to the cultural capital transferred to the child by parents. Bourdieu's concept of cultural capital has a wide scope including verbal ability, awareness of general culture, esthetic admirations, and information on the school system (Swartz, 2013). Bourdieu regards cultural capital as a kind of object or source of power. Cultural capital has the same social origins in Bourdieu's world and used for explaining the difference in educational achievement performed by the children of parents with different educational levels. According to Bourdieu, cultural capital makes its existence felt implicitly in all processes from student admission to schools to instruction of curricula and is monopolized by certain classes. Cultural capital difference which has a key role in the production of inequalities is understood as differences in the levels of individual skills, which leads to misconception. In other words, inequalities brought about by cultural capital are perceived as if they were the result of intelligence, skills and various characteristics of individuals (Rawolle & Lingard, 2018).

There are two components to the fact that students perform differently at school although they are subjected to the same curriculum. The first component is family, and the second one is school. Depending on references of the social and cultural capital components such as the socialization process of the child and the family structure in which he/she has been raised, his/her social relationships, expectations of the family about education, family participation in educational processes, and family's social class, etc., children perform differently at schools (Bourdieu & Passeron, 2015). In Turkey, there are educational inequalities both between regions and different areas of the same city due to socioeconomic variables. A striking example for educational inequalities among Turkey's geographical regions is the results of several international exams. For example, regarding the Turkish results of TIMSS 2015, there is a difference of about 100 points between the regions with the highest and lowest scores on the 4th-grade level. A similar difference is also present in the 8th-grade averages. With the given the fact that each difference of 30 points is equivalent of an academic year in international exams, the educational aspect of the inequality between regions becomes even more apparent (Atmaca, 2018). Central exams held for student placement in secondary education institutions in Turkey has an important role. Another factor in the student admission to secondary education institutions is student's academic achievement in primary and secondary school years. Both factors which substantially have aspects of selection and distinction are thought to have created a different mechanism of distinction and selection in circles that are socioeconomically and culturally differentiated. To put it in the arguments in Bourdieu's sociology, this means the reproduction of social inequalities in education through schools.

Bourdieu's sociological and pedagogical research had tremendous impacts in his period and continues to do so today. It is a notable issue that Bourdieu as the most quoted social scientist around the world to date has been the subject matter of very few empirical studies in education in Turkey (Aktaş, 2016; Çelikkol, 2017; İnce, 2014; Ünal, 2004). While studies have been conducted on educational

inequalities in Turkey, they mainly take socioeconomic differences as basis (Alpman, 2009; Öztürk, 2015; Yıldız, 2015).

Despite the fact that socioeconomic difference leads to several inequalities in the society, this research desires to draw attention to cultural capital as a different source of inequality. No studies testing the theory of reproduction of educational inequalities resulting from cultural capital, which was frequently addressed and emphasized by Bourdieu, were observed in the national literature. In this sense, a study is needed to address the reproduction of educational inequalities in Turkey around the concepts of Bourdieu. This research is aimed to discuss the differences of academic achievement between the secondary education students from two different districts of İstanbul (Beşiktaş & Sultanbeyli) with different socioeconomic levels within the context of cultural capital distribution.

Cultural Capital and Educational Inequalities in Pierre Bourdieu's Sociology

Bourdieu uses the concept of cultural capital rather for exploring the differences in cultural practices and educational performances that cannot be explained by economic inequalities (Brubaker, 2007; Yüce, 2007). It would not be wrong to say that Bourdieu's theory of capital is shaped over education, cultural products, lineage, social networks, and meaning of symbols in the reproduction and maintenance of social inequalities. In Bourdieu's sociology, cultural capital plays a more central role than other types of capital (Göker, 2016). Bourdieu examines cultural capital in two separate groups: "school capital" that is acquired with formal education and given an objective appearance through diplomas and "inherited cultural capital" that is inherited from the family and naturally describes the qualities acquired within the family life (Aydemir, 2011; Ünal, 2016b).

Cultural capital, according to Bourdieu, may have occurred in three different states: the embodied state, that is, long-lasting tendencies of mind and body; the objectified state, that is, various cultural commodities (paintings, books, instruments, etc.); and the institutionalized state (Bourdieu, 1986). The embodied cultural capital is the capital which has been acquired through patterns of behaviors, linguistic habits, writing styles, and ways of using the body in different contexts acquired in accordance with family's social status since childhood. Such capital makes the effect of inequality felt in education most intensely (Çolak Bakçay, 2015). Swartz (2013) argues that Bourdieu's concept of cultural capital has a wide spectrum of verbal skills, awareness of general culture, esthetic preferences, information on the school system, and education. In Bourdieu's sociology, cultural capital functions as a cornerstone. According to Bourdieu, main objective of education in the modern society is to function by eliminating in contrary to all egalitarian arguments (Bourdieu, 2015).

Bourdieu argues that different factors including education and culture other than economic factors, which had been considered among the most basic parameters in social life until his period, have a great influence on class structure. In this regard, by contrast with the Marxist tradition, Bourdieu goes for the concept of field rather than the production relationships that decide the connection between the lower and upper structures. Bourdieu's concept of field refers to the field where there are social statuses with various types of capital and humans strive to have these capitals (Wacquant, 2016). Bourdieu uses the concept of field as the access to capital and valuable sources and the place where they are controlled (Çeğin, 2018).

When it comes to social field, Bourdieu also makes a reference to all social relationship systems and emphasizes the challenge taken up to acquire the benefits here. With his own words "the more benefit, the more field" (Amman, 1995). According to Bourdieu, life is a field of challenge. Field is a playground that involves pre-structured statuses which impose their own terms on players striving for social positions (Arun, 2015). Dynamics that run the field and convert it in time can be comprehended within the very logic of the field. Individual is not a passive being but an actuator in the field. Actuators are regarded as capital bearers in this process and gain a place based on their capitals (Bourdieu and Wacquant, 2016). Just like the power of social leverages changing according to the course of events in the game, various types of capital are differently arrayed in each field. In this sense, one can mention about types of capitals that are effective in every field (Çeğin, 2005; Tatlıcan & Çeğin, 2016). Every field sets its own game rules. Game rules of a field correspond to the field-specific mechanisms of legitimate attainment and preservation of the capital. For the game to exist, players need to believe in it and be aware of value of the "spoils" to be captured at the end of the game, which is called *illusio* by Bourdieu (Jourdain & Naulin, 2016). *Illusio* is to commit oneself, to get into the game and to get carried away by the game. It means to accept that a given

social game bears a meaning and what to earn and lose are important and worth striving after (Bourdieu, 2015).

Research Design

The mixed research method was preferred and the convergent parallel design was used in this study. This is a type of design in which quantitative and qualitative data are obtained in parallel, analyzed separately and combined later. The purpose of the convergent parallel design is to collect different but mutually complementary data on the subject to get the best understanding of the research question. The reason why this pattern was chosen is to bring together the differentiating strengths and non-overlapping weaknesses of quantitative and qualitative methods. In this design, the research collects both quantitative and qualitative data in the first place. Data collection is a simultaneous but independent process for each type of data. In other words, one does not depend on other's results. The researcher then subjects two types of data to analysis individually. In the last step, he/she determines at which points the two datasets unite and differentiate (Creswell & Clark, 2015).

Population and Sample/ Study Group/Participants

The research population consisted of the students from public high schools in Beşiktaş and Sultanbeyli districts in İstanbul. According to the data received from the District Directorates of National Education in both districts, there were 26,691 students in total at the high schools of these districts in 2017-2018 academic years: 14,487 of them were attending the schools in Sultanbeyli, and 12,204 were at the schools of Beşiktaş. Within the confidence interval of 95% and with $\pm 5\%$ margin of error, the sample size capable of representing the population was calculated as 375 for Sultanbeyli and 373 for Beşiktaş. Then, it is possible to say that 748 students would be sufficient to represent the entire population. However, 1073 students in total from 18 different schools (10 in Sultanbeyli and 8 in Beşiktaş) were reached to expand the sample size, but applicable quantitative data could be obtained from only 1044 of them (616 from Beşiktaş, 428 from Sultanbeyli). Consequently, the research sample consisted of 1044 high school students. To obtain qualitative data, a separate study group was created. This study group was formed both by students and parents. This group consisted of 10 students (5 from each district) and 10 parents (5 from each district). The demographic data of the research sample are presented in Table 1 below.

Table 1. Demographic Data of Participants

<i>Variables</i>	<i>Options</i>	<i>n</i>	<i>%</i>
Gender	Boy	365	34,5
	Girl	679	65,5
Type of School	Anatolian High School	657	62,9
	Vocational High School	275	26,3
	Religious Vocational H.S.	112	10,7
District	Beşiktaş	616	59,0
	Sultanbeyli	428	41,0
Place of Birth	Province	454	43,5
	Town	554	53,1
	Village	36	3,4
TEOG Score Range	490-500	225	21,6
	480-489	156	14,9
	470-479	88	8,4
	430-469	88	8,4
	400-429	76	7,3
	350-399	86	8,2
	300-349	157	15,0
	299 and below	168	16,1
Total		1044	100,0

Various demographics of the participants can be seen in Table 1. Accordingly, majority of the participants are girls (65.5%; n=679) while the rest of them are boys (34.5%; n=365). As for the distribution of school types, most of the participants were Anatolian High School students (62.9%; n=657) followed by Vocational and Technical Anatolian High School students (26.3%; n=275) and

Religious Vocational High School students (10.7%; n=112). 616 (59.0%) of the students were from Beşiktaş while 428 (41.0%) were from Sultanbeyli. Regarding the participants' place of birth, majority of the students were born in the district centers (53.1%; n=554). The district centers were followed by the province center (43.5%; n=454) and villages (3.4%; n=36). As for the TEOG score range, 225 (21.6%) of the students were within the range of 490-500, 156 (14.9%) were within the range of 480-489, and 88 (8.4%) were within the range of 470-479. 88 (8.4%) of the students were within the range of 430-469, 76 (7.3%) were within the range of 400-429, 86 (8.2%) were within the range of 350-399, 157 (15.0%) were within the range of 300-349, and 168 (16.1) had 299 points and below.

Data Collection Tools

Veri Toplama Aracının Adı. Makalenin veri toplama aracı/araçları ile ilgili bilgiler burada yer alacak. Data collection tools of the article can be found in this section. An exhaustive inventory developed by İnce (2014) was used in this study to capture the indicators of cultural capital. The inventory involves both open-ended and closed-ended questions. When developing the inventory, İnce (2014) created a hybrid instrument utilizing the social and cultural capital scales of different researchers. Some parts of this inventory were revised by the research for this study, and some additions and omissions were made in consideration of the research field. The inventory is composed of 86 items as it is and includes questions aiming to identify the profile characteristics of students and families and the indicators of cultural capital.

Qualitative Data Collection Instrument

The semi-structured interview method was preferred in this research as it would allow to use both closed-ended answer advantage of structured interview and structured interview which is flexible enough to go deep in the related field (Büyüköztürk et al., 2012). The interview questions prepared for the parents aim to see how family's cultural capital reflect on children's academic lives. They also try to find out what strategies, if any, parents developed for the academic achievement of their children. With semi-structured question techniques that are not measured with qualitative data, the parents were asked about their approach toward education, their expectations of their children's education, their participation in educational process, and their communication with teacher and administrators at school. The interview questions prepared for the students try to find out about how their parents' cultural capitals reflect on their school achievement. The interviewed students were asked about the social and cultural capitals of their parents and about their positions in regard to these capitals.

Data Collection

First, the required legal procedure for the research was followed to collect the data. Then, for the collection of pilot data, quantitative data were collected from 100 students attending two types of high school in Düzce (Anatolian high school and vocational high school) in the spring term of 2017. Based on the data collected from the pilot group, questions that were not properly understood and were mostly unanswered were excluded from the instrument, and some of the phrases were revised. By this means, the instrument was finalized to be more understandable and clearly answerable. Quantitative data of the research were collected by the researcher who went to the target schools one by one and made explanations in the classrooms between October 2017 and March 2018. Following the collection of the quantitative data, the qualitative data were collected from the participants of the study by setting an appropriate time and place of interview between April and June 2018. The descriptive data of the study group from which the qualitative data were collected are shown in Table 2.

Research Paper / Araştırma Makalesi

Table 2. Descriptive Data of Interviewed Students and Parents

Code	Location	Gender / Grade	Father profession	Mother profession	Father education	Mother education	TEOG Point (~)	School	Family Income	Total interview time
S1	Beşiktaş	M / 10	Economist	Economist	Graduate	Graduate	500,00	Robert College	7500+ TL	29 min. 09 sec
S2	Beşiktaş	F / 11	Engineer	Housewife	Graduate	High School	494,00	Kabataş High School	7500+ TL	19 min 50 sec.
S3	Beşiktaş	M / 11	Engineer	Engineer	Graduate	Graduate	486,00	Beşiktaş Anatolian H.S.	7500+ TL	25 min. 04 sec.
S4	Beşiktaş	F / 11	CEO	Banker	Master	Master	490,00	S. Sabancı Anatolian H.S.	7500+ TL	20 min. 38 sec.
S5	Beşiktaş	M / 12	Trade	Housewife	High School	High School	498,00	Kabataş High School	7500+ TL	36 min. 06 sec.
S6	Sultanbeyli	M / 11	Furnisher	Housewife	Primary sc.	Primary school	387,00	H. Özyeğin Anatolian H.S.	Min. Wage	34 min. 59 sec.
S7	Sultanbeyli	F / 10	Repairman	Housewife	Primary sc.	Primary school	405,00	Şehit M. Fazlı Demir İHL	3000-4000 TL	29 min. 56 sec.
S8	Sultanbeyli	F / 12	Worker	Housewife	Primary sc.	Primary school	218,00	Y. K. Beyath Vocational H.S.	Min. Wage	33 min. 06 sec.
S9	Sultanbeyli	F / 10	Repairman	Housewife	High School	Secondary sc.	446,00	Şehit M. Fazlı Demir İHL	3000-4000 TL	30 min. 45 sec.
S10	Sultanbeyli	F / 11	Worker	Housewife	Primary sc.	Primary school	291,00	Y. K. Beyath Vocational H.S.	Min. Wage	25 min. 29 sec.
Code	Location	Age	Gender	Profession	Wife or husband's Profession	Education	Education of wife-husband	Child's school	Family Income	Total interview time
P1	Beşiktaş	46	Female	Economist	Economist	Graduate	Graduate	Robert College	7500+ TL	41 dk. 24 sec.
P2	Beşiktaş	56	Male	CEO	Retired	Graduate	Graduate	Beşiktaş Anatolian H.S.	7500+ TL	51 dk. 15 sec.
P3	Beşiktaş	52	Female	Banker	Academician	Graduate	PhD	S. Sabancı Anatolian H.S.	7500+ TL	41 dk. 25 sec.
P4	Beşiktaş	44	Female	Statistician	Captain	Graduate	Graduate	Kabataş High School	7500+ TL	22 dk. 34 sec.
P5	Beşiktaş	48	Male	Academician	Academician	PhD	PhD	Atatürk Anatolian H.S.	7500 + TL	48 dk. 29 sec.
P6	Sultanbeyli	46	Male	Repairman	Housewife	Primary school	Primary school	Sultanbeyli Anatolian H.	3000-4000 TL	59 dk. 35 sec.
P7	Sultanbeyli	42	Male	Repairman	Housewife	Primary school	Primary school	S. Gökçen Vocational H.S.	3000-4000 TL	44 dk. 11 sec.
P8	Sultanbeyli	39	Female	Housewife	Worker	Primary school	Primary school	Girls' İmam Hatip H.S.	Min. Wage	38 dk. 09 sec.
P9	Sultanbeyli	41	Male	Worker	Housewife	Secondary sc.	Primary school	Sultanbeyli Anatolian H.S.	Min. Wage	39 dk. 38 sec.
P10	Sultanbeyli	42	Female	Housewife	Worker	Primary school	Secondary sc.	H.Özyeğin Anatolian H.	3000-4000 TL	59 dk. 57 sec.

Data Analysis

With *R Studio* software, multiple correspondence analyses were performed to see the differentiation between the students with high and low scores. *NVIVO 11* software was also used in the analysis of the quantitative data. The content and descriptive analysis methods were utilized in the analysis of the qualitative data. Descriptive analysis is a type of qualitative data analysis that involves summarizing and interpreting the data collected with various data collection methods according to prespecified themes. Themes, subcategories and codes were created, and the content analyses were conducted. In mixed research methods, a few different methods can be mentioned in combining the data and to what extent the findings overlap or differentiate. While data are combined during the analysis in some studies, this process can be done in the discussion section in others (Creswell, 2017). In this research, the data were combined and compared in the discussion section.

Findings

Findings Concerning the Multiple Correspondence Analysis

The main distribution of the multiple correspondence analysis (MCA) as the first analysis of the research is given in Figure 1.

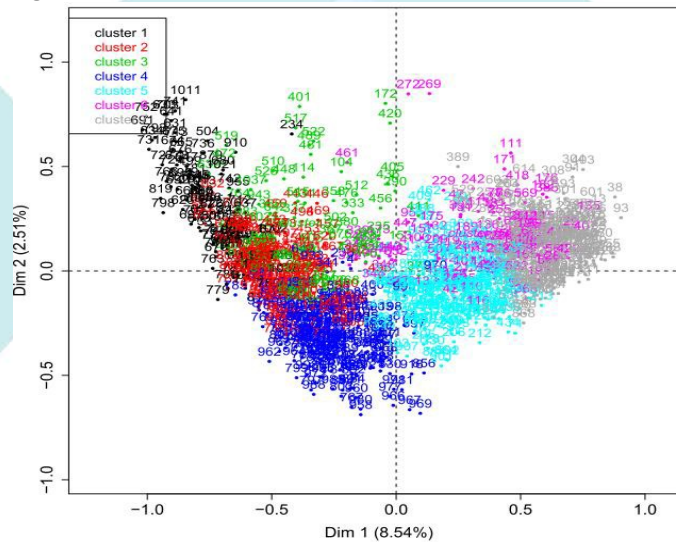

Figure 1. Distribution of Groups Formed as a Result of Multiple Correspondence Analysis on Two-Dimensional Plane

It is seen in Figure 1 that total sample was divided into seven different clusters. Each group is represented by a different color. How the distribution in the multiple correspondence analyses resembles the letter *V* indicates the perfection of the data set and the powerful and clear differentiation. Moving from left toward right on the coordinate plane means moving from the most disadvantageous clusters toward the most advantageous clusters.

Cluster 1 (Black): This cluster has a representation rate of 9.48% in the sample as the most disadvantageous cluster. It was composed of the students (mostly girls) attending low-score schools in Sultanbeyli (mainly vocational high schools and religious vocational high schools) Number of households of the students in this cluster was seven and more while they had four siblings and more. Majority of their mothers were illiterate or literate but did not graduate from a primary school. Few of them were primary school graduates. Majority of their fathers were literate but not graduates of primary school or not completely literate. Few of them were primary school graduates.

Cluster 2 (Red): This cluster involves the students mainly attending schools and residing in Sultanbeyli. It represents 13.79% of the sample. They were attending schools (vocational high schools) with low academic achievement in Sultanbeyli and Beşiktaş. Their TEOG scores are mainly 299 and below. The scores of the rest vary between 300 and 349. Most of them did not received preschool education. Senior members of their families were blue-collar workers working in the jobs that require physical strength. Majority of the students had three or four siblings. Educational level of their parents was mostly primary school.

Cluster 3 (Green): This cluster involves the students attending the schools with low academic achievement in Beşiktaş and the students attending the schools with moderate and high academic achievement under the circumstances of in Sultanbeyli, and it forms 8.33% of the sample. Their average TEOG score ranges are 300-349 and 350-399. Most of them did not received preschool education. They were mainly vocational high school students, and majority of the students in Sultanbeyli were from Anatolian high schools and religious vocational high schools. They had nuclear families. Their mothers were primary and secondary school graduates. Some of them graduated from a high school. Most of their fathers were secondary school graduates with some of them having graduated from a high school. There were also a few students whose fathers had undergraduate degrees.

Cluster 4 (Blue): The students in this cluster form 17.91% of the sample and were attending the high-score schools in Sultanbeyli. The majority were attending Anatolian high schools or project religious vocational high schools. Their average TEOG score ranges are mainly 350-399 and 400-429. Most of them did not received preschool education. Majority of their parents were primary school graduates. They had up to fifty books at home, and about one-third of them had 51-100 books.

Cluster 5 (Turquoise): The students in this cluster form 18.30% of the sample and were mainly attending the schools in Beşiktaş. Majority of them are girls and Anatolian high school students. Their TEOG score ranges are mostly 470-489, 480-489, and 490-500. Majority of them had preschool education, and most of their parents were high school graduates. About one-fourth of the parents had undergraduate degrees. Most of the fathers had undergraduate degrees. The students in this cluster had 100-400 books at home.

Cluster 6 (Pink): This cluster constitutes 10.06% of the sample. All of them were residing in Beşiktaş or in the vicinity and attending the high-score schools in Beşiktaş. Their schools are Anatolian high schools. Majority of them had preschool education. Almost all of them had nuclear families. Senior members of their families were generally working in white-collar jobs. Their household income were mostly 7501 Turkish liras and above. Most of them have TEOG scores of 480-489. Most of their parents had undergraduate degrees, and about one-third of the parents were high school graduates. There are also parents who had master's degrees. They had 200-400 books at home.

Cluster 7 (Grey): Corresponding to 22.13% of the sample, this cluster involves the most advantageous students. They were residing in Beşiktaş and attending the highest-score schools. Almost all of them were Anatolian High School students. Their TEOG scores range between 490 and 500. They received preschool education. Their household income were mostly 7501 Turkish liras and above. Most of their parents had undergraduate and master's degrees. They had senior family members from two generations before who had undergraduate and master's degrees. The senior members were mainly white-collar employees. In the sample, the highest number of participants with 700 books and above at home is in this cluster. Numerical distributions of schools for these clusters are shown in Table 3.

Correlation Findings

Findings on the correlation between various variables of the participants and their TEOG/LGS achievements are presented in Table 4.

Table 4. Pearson's Correlation Analysis Results Showing the Correlation between Students' TEOG Achievements and Various Variables

Variables	1	2	3	4	5	6	7	8
Mother's Education Background	1	.795**	.733**	.532**	-.519**	-.585**	.434**	.639**
Father's Education. Background		1	.728**	.542**	-.449**	-.485**	.452**	.633**
Family Income Status			1	.549**	-.403**	-.448**	.471**	.650**
Number of Books at Home				1	-.306**	-.323**	.412**	.538**
Number of Household					1	.778**	-.253**	-.416**
Number of Siblings						1	-.257**	-.440**
2017 GPA							1	.753**
TEOG Achievement								1

n = 1044, **p* < .05, ** *p* < .01

Table 4 presents the Pearson's Correlation analyses showing the correlation between students' TEOG achievements and various variables. There was a moderate positive significant correlation between educational backgrounds of the students' parents and the students' TEOG achievement ($r = 0.64$; $p < 0.01$). In other words, the TEOG achievement scores increased as the parents' educational levels increased. There was a moderate positive significant correlation between family's monthly income and the students' TEOG achievement ($r = 0.65$; $p < 0.01$). That is to say, the TEOG achievement scores significantly increased as the family's monthly income increased.

A moderate positive significant correlation was found between the number of books at home and the students' TEOG achievement ($r = 0.54$; $p < 0.01$). In other words, student's TEOG achievement increased as the number of books at home went higher. A strong positive significant correlation between the students' 2017 yearend achievement scores and their TEOG achievement ($r = 0.75$; $p < 0.01$). As the students became more successful in the class, their TEOG achievement increased.

There was a moderate negative significant correlation between the number of household and the students' TEOG achievement ($r = -0.41$; $p < 0.01$). In other words, student's TEOG achievement decreased as the number of households increased. Similarly, a moderate negative significant correlation was found between the number of siblings and the students' TEOG achievement ($r = 0.44$; $p < 0.01$). As the number of siblings increased, TEOG achievement scores decreased. That is to say, the participants who were successful in TEOG had more siblings.

Qualitative Findings

The findings achieved from the interviews that were performed to support the quantitative data and provide a better clarification for the research question are presented in this section. The interviewed parents were coded as P1-P10, and the interviewed students were coded as S1-S10. P1-P5 and S1-S5 represent the parents and students from Beşiktaş and P6-P10 and S6-S10 represent the parents and students from Sultanbeyli. These groups are "Parent" and "Student" respectively.

Findings in Regard to Parents

In accordance with the information provided by the interviewed parents and students about the subject, themes were created. The theme Academic and Cultural Experiences created according to the answers from the parent interviews included the subcategories of "preschool education and early education", "cultural activities", "higher education", and "produced familial strategies". The theme Social Experiences were formed by the subcategories of "cooperation with other parents", "social status", "communication with teachers", and "social network". All these distributions are shown in Table 5.

Table 5. *Subcategories and Codes of the Theme "Academic and Cultural Experiences" Derived from the Parent Interviews*

Theme	Subcategories	Codes
ACADEMIC AND CULTURAL EXPERIENCES	Preschool education and early childhood	Family effort
		Cognitive-social activities
	Cultural activities	Regular book reading
		Other cultural practices
		Mutual cultural activity
	Higher Education	Dream of higher education
		Preparation for higher education
		Extrinsic motivation tools
	Produced familial strategies and period of preparing for high school	Psychological support
		Increasing the choices for competition
		Pickiness
		Giving close attention

Preschool Education and Early Childhood

Regarding *family effort* and *cognitive-social activities*, it is understood that these are important mutual features for the parents of the students with high academic achievement. It was found that the parents of these students made great effort for their children at home and in activities inside or outside school. A parent provided his/her relevant thoughts as follows:

I used to do activities with him/her at home, buy age-appropriate books. He/she read a lot of books and made a lot of puzzles. He/she played with Lego a lot. Because we had a very nice learning environment at home. I had him/her do these activities until he/she was 3. (P1-Beşiktaş)

It is seen that the parents of the students with high TEOG scores (490+ points) chose their schools and teachers meticulously from their preschool education forward. It is also understood that they followed up the development of their children and their learning closely. It is observed in the interview notes that these parents did not leave the responsibility and duty of education-instruction only with the school. They performed many structured activities at home that are cognitive, affective and socially improving. On the other hand, it is understood from the following statements that the parents who had insufficient economic and cultural capitals, resided in Sultanbeyli and whose children were attending low-score schools could not provide their children with preschool education due to several difficulties:

He/she did not receive preschool education at all. As I told you before, it was like a village when we first came here. Imagine a house in a forest. No sewerage, no electricity, no water. I came to a primitive place. There was no market to buy bread. You had to bake bread at home, you had to carry the water from two kilometers away. (P10-Sultanbeyli)

Cultural Activities

Cultural practices are activities playing an extremely important role in the formation of cultural capital and its transfer from family to child. How these practices are performed by children and senior family members together especially have a key role in child's internalization of cultural codes and capital. Location of Beşiktaş and sensitivity of the population here for cultural activities can be regarded as an important advantage. *Regular book reading* practices of the parents whose children were attending high-score schools and their efforts to transfer this habit to their children are remarkable. Another indicator is that the students with high TEOG scores had many books at home whereas those with low TEOG scores either had no books or very few books at home. Cultural capital transferred by parents reading books with their children or discussing the books they read with their children is very significant. Related parent opinions are as follows:

I bought many books for my children. My spouse buys too. My two children have two separate libraries. They also buy books very frequently. They follow too. They sometimes buy with the suggestion of a friend of theirs. I also recommend them books that I read and like. They recommend me books too. I tell them if there is something I read and like. They tell me too. (P1-Beşiktaş)

I regard reading books as a part of my life. We created a literature workshop as the parents' group at school. We gather monthly and comment and discuss about a book we read. (P3-Beşiktaş)

In contrast with the book reading practices and consequent cultural capital of the parents in Beşiktaş, it was observed that the parents in Sultanbeyli literally had no book reading habit. There can be several reasons why the parents in Sultanbeyli were distant to book reading. The most important factor among them is economic reasons. Other reasons might include the fact that they had not acquire the reading habit before and not been raised in such a culture. It is understood from the thoughts of such parents that their children did not have the reading habit either. This situation has an impact on cultural capital. Some of the relevant parent opinions are as follows:

Our family has no habit of reading books, magazines, newspapers. Maybe the last time I read a book was 3 years ago. Actually, I want to read books a lot but as I said, we cannot spare time for ourselves because of our jobs. (P6-Sultanbeyli)

With my own effort, to be honest, I do not have the habit of reading books. The last book I read, I read it ten years ago, I guess. I have not bought any books for my son unless he has told me to do so. (P7-Sultanbeyli)

Preparations for Higher Education

There is parallelism between students' academic achievement and parents' expectations of higher education. The parents of the students with high TEOG scores not only followed up recent developments in their children's education but also made various efforts and did research about their goals and dreams of higher education. On the other hand, the parents of the children with low or moderate academic achievement levels and similarly low and moderate TEOG scores did not have distinct plans and goals of higher education, and therefore, no relevant efforts were observed. It can be argued that the children of the parents in Beşiktaş in particular had a broad vision of higher education. This vision covers not only the domestic universities but also the foreign universities.

Citations from several interviewees for this subcategory are presented below:

When we go abroad, we try to offer him/her options by showing various universities. He/she had wanted to go to METU before seeing the universities in Germany. But now he/she is thinking about Technical University of Munich. But for now, he/she saw one university abroad. We are planning to show him/her a few universities in France. (P6-Beşiktaş)

It is seen that the parents in Beşiktaş defined their goals for their children clearly, set alternative courses, expanded the game and challenge on a wider field and did not stick the future of their children to a narrow perspective. However, it is understood from the statements below that the parents in Sultanbeyli did not set clear, grounded goals with specific courses for their children or developed a more limited vision for their children:

I do not have much of a dream. I cannot say it must be this or that university. He/she knows his/her own capacity. I want him/her to study at a normal university. There is no preparation for university at the moment. He/she is minding only the high school. (P7-Sultanbeyli)

Familial Strategies Produced and Preparation Period for High School

Familial strategies are special moves produced by parents in students' academic achievements and for the continuity of the achievement and have an extremely important role. As Bourdieu puts it, producing strategy is kind of a *fine trick* and *being aware of the game*. The parents with high levels of cultural capital and awareness who know about several pedagogical investment tools for their children's academic and social development and are aware of where to use them and their children have the advantage. Such parents know the game rules well and are capable of making certain maneuvers and producing certain strategies to win the game. Production of these strategies are directly related to each person's body of knowledge, *will to engage in the game*, *ambition to win the game*, and *seeing the subtleties and difficulties of the game and taking position accordingly*.

The strategies produced by the parents in Beşiktaş with high socioeconomic and cultural levels whose children had high levels of achievement primarily include showing a selective and elitist approach from the beginning of their children's education. These parents tended to choose the schools where other people with the same social status send their children to and create a homogenous group similar to themselves.

For one thing, we aimed for the schools which are accredited by families that take education seriously and which can carry this seriousness and responsibility. Therefore, so to speak, we aimed that our children would go to a school where families like us send their children to. (P2-Beşiktaş)

While the abovementioned is the case for Beşiktaş, it is a bit different for Sultanbeyli. The parents there could not afford to choose schools and to be elitist about this matter due to certain hardships and limitations. The following are some of the related parent opinions:

There are a few schools here that are liked very much. There are schools that parents want so much. Honestly, his/her score was not enough for those schools. We asked teachers around us, people who know more than us. We sent him/her to the vocational high school. (P7-Sultanbeyli)

One of the most important *strategies produced* is that the parents of successful students follow up closely, watch their course of development and take steps to eliminate any deficiency when they see one. Whereas the parents in Beşiktaş used this strategy substantially, one cannot tell the same for the parents in Sultanbeyli. Moreover, it was not much observed that they noticed the signs that could be considered early warning and developed behaviors accordingly during this course of development.

My spouse kept my daughter's statistics in every trial test. He/she found the distributions of the tests she could do, the questions she could answer by subjects. He/she went to the private teaching institution and told her teacher that she could not answer about these and those subjects. Frankly, he/she showed interest and followed up every week for a year. (P2-Beşiktaş)

The case is a bit different for the parents in Sultanbeyli. One cannot say that the parents there followed up their children's academic development and took supportive actions accordingly. The arguments supporting this case can be seen in the citations below:

I did not support him/her for studying. So what, but I supported him/her financially. He/she has never come and consults for anything he/she does not know. Not me, because I do not know about his/her courses. It has been years since I quit the school. (P9-Sultanbeyli)

Findings in Regard to Students

The findings achieved in the student interviews are addressed under this heading. Ten students in total were interviewed with each five of them studying in Beşiktaş and Sultanbeyli. Three subcategories and twelve codes were achieved from these interviews these subcategories and codes are shown in Table 6.

Table 6. Subcategories and Codes of the Theme "Academic and Cultural Experiences"

Theme	Subcategories	Codes
ACADEMIC AND CULTURAL EXPERIENCES	Process of preparing for high school	Family support and family's cultural accumulation
		Nonchalance
		Studying with discipline
		School support
		Support of an institution other than school
		Private lesson
	School preferences	Academic-social expectations
		Religious concerns
		Obligation
	Dream of higher education	Preparation for higher education

Preparation Process for High School

There is a distinct difference between how the students in Beşiktaş and Sultanbeyli made use of the preparation process for high school and the importance attributed to this process by themselves and their parents. Factors stemming from the students, their parents, the schools and institutions other than school underlay this difference. The most distinctive factor can be regarded as the *family support and family's cultural accumulation*. For examine, the following are the statements of Student 1 who had a full TEOG score and was attending Robert College which is one of the most important high schools in Turkey:

To be honest, my family's contribution was the greatest contribution naturally. School's education is very good. My family who has this awareness sent me to this school so I can be successful. So, I say it is my family before the school. (S1-Beşiktaş)

Similarly, Student 5 who had an almost full score (~498,00) and was attending Kabataş Boy's High School (Beşiktaş) provided supporting statements: *My mother was of much help when studying for high school. She told me what she knew all the time.* Moreover, it can be understood from the following student statements that the parents in Beşiktaş significantly valued their children's self-control and confidence during the preparation process for high school. The two students whose statements were cited below were attending two of the most important high schools in Turkey with an almost full base score:

If it had not been for my family, if they had not let me make my own way, I could not have had this success. They trusted me during this process. They advanced together with me all the time. (S4-Beşiktaş)

As can be understood from the statements above, such parents gave their children free space and trusted them in structuring their own futures within this space. However, in the other part of the sample, which is Sultanbeyli, the family support that the students could or could not receive during their

preparation for high school was very different. For example, the following statements of Student 6 and Student 8 can be interpreted as some kind of explanation for parents' lack of cultural capital. While Student 6 was attending a school preferred by students with moderate-high scores under the circumstances of Sultanbeyli, Student 8 only managed to enroll in a vocational high school with a very low TEOG score.

What I mean with support, they backed me up so much. I did not take private lesson. They backed me up by saying "you can do it". They encouraged me much. They are primary school graduates; they do not know anything. (S6-Sultanbeyli)

Yes. They told me to study. Only words. I mean "do this, answer these questions", no practice. My parents are secondary school graduates. They told me to study in name only, I did not see any action. (S8-Sultanbeyli)

Due to lower educational levels and awareness levels of the parents in Sultanbeyli, one cannot say that they were academically equipped to help their children. Hence, they told their children to study only in words during their preparation for high school or never cared about this process at all. In other words, they did not transfer any accumulation, which they were already lacking, to their children and did not have a capital to turn into success. *Working with discipline* can be regarded as a mutual characteristic of students with higher academic achievement. The following statement of Student 1 (full score of 500) who stated that he/she could achieve self-discipline and study regularly and in the sufficient amount and the statements of other students with scores close to the full score reinforce this situation:

I listened to the courses at school concentratedly without thinking anything else, came home to do homework and tests regularly, and that is to say, studied in the sufficient amount and got a good result. (S1-Beşiktaş)

Other than the school, additional learning activities, their private teaching institutions, private courses or private lessons should be listed as the important details of this preparation process. In other words, *off-school supports* became decisive factors in this process. In addition, how the students with high TEOG scores had been to the schools of students with higher academic and social levels from early childhood to the eighth grade, that is, until the year they took the TEOG exam is an important factor in their accumulation in the background. The following are some of the related student opinions:

The teachers improved me too. They guided me in this matter. The private teaching institution was very strict, they used to look after me so much. I went to the private teaching institution for five years in total. I took private mathematics lesson. I think these contributed to me so much. (S5-Beşiktaş)

On the other hand, the situation is as follows from the perspective of a student from Sultanbeyli:

My teacher was changed for four, five times during primary school. I could not even add up, subtract. I enrolled in a private teaching institution in the seventh grade, but I was very bad there too. The private teaching institution had a bit of contribution. (S6-Sultanbeyli)

Dream of Higher Education

Dream of higher education is the final subcategory in the theme of academic and cultural experiences. In the context of shaping their future lives and making various preparations for their future education, there are important differences between the students in Beşiktaş and Sultanbeyli. As for the dream of higher education and the relevant preparations, it can be understood that the students in Beşiktaş spent more consistent time to this end, kept their feet down to earth, had a distinct route and a broad vision whereas it is difficult to tell the same for the students in Sultanbeyli.

I want to study economics at Harvard University. I am preparing for the exams to go there. They care about what kind of a person you are, what you are interested in along with your academic achievement. The things I am interested in, I mean, tennis, violin, all of them are factors in admission to my understanding. Honestly, with economics, I am planning to do a double major in political sciences. According to what I have learned, if I am interested, I can also continue at the law school. I mean I have lots of options. (S1-Beşiktaş)

Dreams and expectations of higher education among the students in Sultanbeyli are as follows in the following statements:

There is this understanding in the society. They consider certain jobs very good, right? For example, I want to study law in Ankara or Istanbul. I want to become a judge. Why? So, they can say it is good. Assume it is another job that I want. Assume I become a veterinarian working in a village. A job that I want. I earn small

amount of money but am happy. We are living depending on other people. People will decide my preference, too. (S8-Sultanbeyli)

I want to study law in İzmir. But I do not think I can win with these efforts. I cannot say I am studying regularly. My family does not support me in this matter and I feel the deficiency. I do not think anyone in this school study with their family. (S10-Sultanbeyli)

Given the statements of the students in Sultanbeyli, they were yet to set their course clearly and did not have a higher education goal that was worked on. The reason for this is the limitations resulting from the students themselves and their families. There are also other reasons such as social pressure and living the life according to others. It is also understood from the statements that several religious concerns have an impact on dreams and expectations of higher education.

The second theme derived from the student interviews is *Social Experiences*. This theme was composed of “off-school time”, “cultural practices”, “social network”, and “social status and experiences abroad”. Based on these subcategories, eleven codes were created. General view on them is presented in Table 7.

Table 7. Subcategories and Codes of the Theme “Social Experiences”

Theme	Categories	Subcategories
SOCIAL EXPERIENCES	Off-school time	Off-school learning practices
		Wasting time
		Artistic-sportive activities
	Cultural practices	Learning practices and cultural activities with family
		Accumulation taken from family
	Social network	Frequently met people
		Effect of individual effort
	Social status and experiences abroad	Family’s effect
		School’s effect
		Other factors
		Journeys abroad

Off-School Time

The abovementioned citations from the student interviews rather included the stage of preparation for high school. Students’ habits and various tendencies before high school continue in high school to a large extent. In other words, it was observed that the students who had spared their time to learning and research in previous years maintained a similar life whereas the students who had not performed activities at school or about off-school learning had the same attitudes and behaviors. *Off-school time* offers clues about how students make use of their time outside the school. The first code in this subcategory was set to be *off-school learning practices*. We can understand from the following statements that the academically successful students with high self-control and self-discipline had learning-focused efforts beneficial for themselves, the society and humanity:

I have been playing tennis since I was 5 years old. Other than that, I am sailing. I have been playing violin since I was at a young age. I join conferences with the Modern United Nations Club. We as the club gather and discuss the problems around the world. Other than this, we have a history club. We issue a journal and I write articles for it. (S1-Beşiktaş)

Yes, I have efforts to learn something outside the school too. For example, I watch documentaries. I do some research on outer space. Other than that, I am closely interested in some subjects of biology, for example nanotechnology. (S3-Beşiktaş)

While it was observed that the students in Beşiktaş spared their off-school time more for gaining different skills and felt more focused in this matter, the case is more different in Sultanbeyli. Although some of the students in Sultanbeyli had attempts to do something outside school, no rich diversity of experience or no action that could be important was observed because the place of residence limited the students or different factors narrowed down such awareness.

This leads to *wasting time*. Relevant student statements can be found below:

I am studying all the time but I have no social activities. When I was free, I used to go to eat something or we used to go to cinema that was it. We went to a book fair once. My parents do not direct me to any cultural activities. They do not buy me any book if I do not tell them to do so. (S8-Sultanbeyli)

The diagram of some of the common points achieved in the interviews made with the students with TEOG score of 490+ and their parents is given in Figure 2:

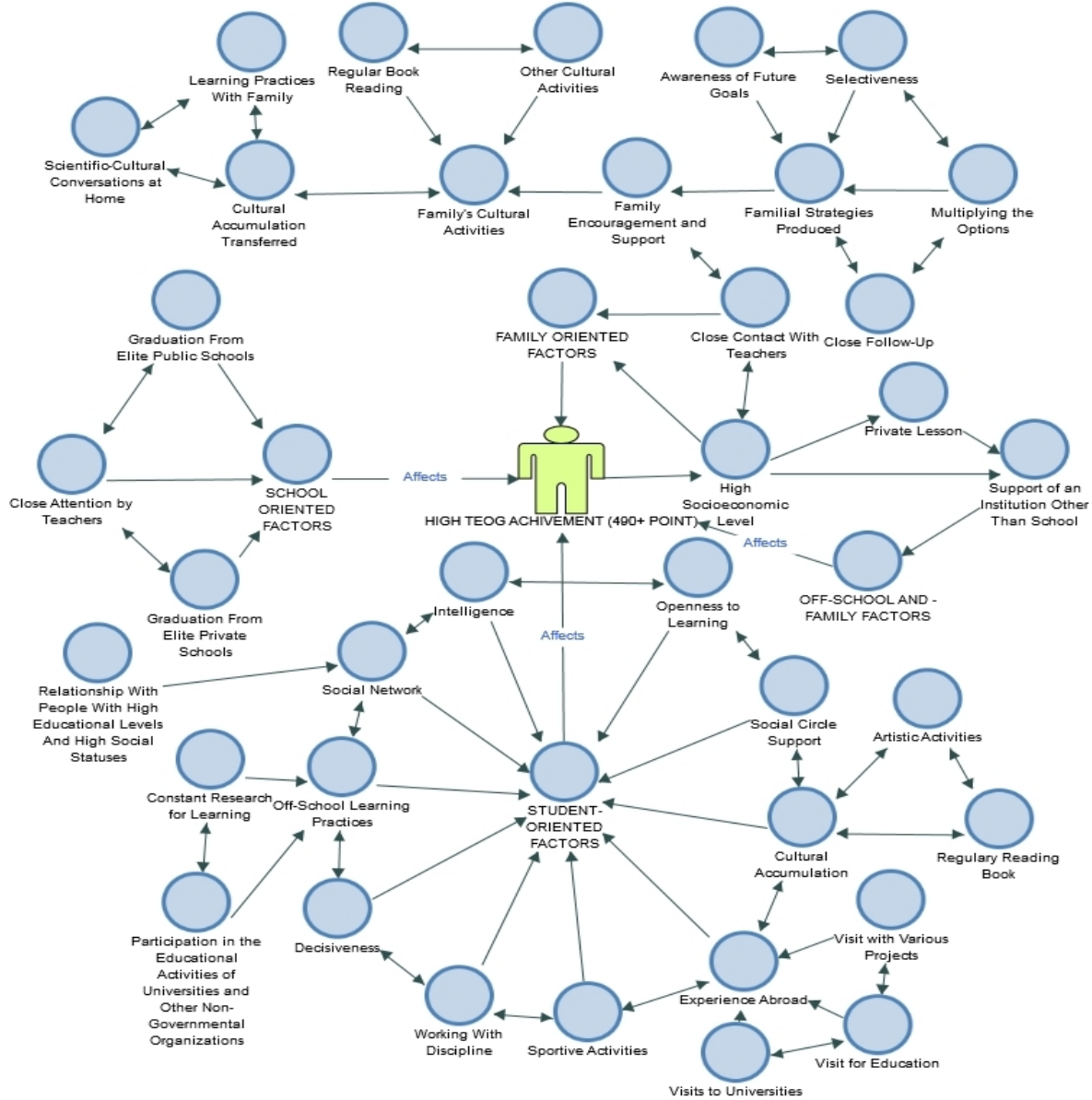

Figure 2. Diagram Showing the Common Profile of the Students with High TEOG Scores and their Parents

Discussion, Conclusion and Suggestions

This study mainly aimed to explain basic familial causes underlying students' TEOG-based academic achievement within the framework of cultural capital. In this context, data were collected both from Beşiktaş district where there are schools with highest admission score that accept students with TEOG exam and Sultanbeyli district that is quite behind both in Turkey and İstanbul in terms of several indicators. Quantitative and qualitative data were obtained from 1044 students in total with a large inventory. A multiple correspondence analysis, which was also used by Pierre Bourdieu whose theory was tested, was performed based on the quantitative data. In this model, the map of differentiation between the two districts was illustrated. Each point in map was created to represent a student, and distance-proximity between the points was expressed as the projection of their distance-proximity in the social space.

According to Bourdieu, proximity in social space leads to a proximity in the social sense. How people in the same area of the space become closer and produce positions closer to each other stems from the fact that they physically share the same position (Bourdieu, 2015). Different positions acquired due to different types of capital within the social space determine the representations of the space and attitudes in the challenges for maintaining or converting the space (Bourdieu, 2015). Hence, those who are close to each other in real are close in the space too. Considering this situation within the context of school, it is seen that students of elite and non-elite schools, in other words, *differentiated* groups occupy positions with those who are similar to themselves in the social space.

If *school* is one of the two main institutions that reproduce *differentiation* and *inequality*, according to Bourdieu, the other one is *family*. Families tend to maintain their social existence, with the meaning attributed by Spinoza, with all powers and authorities they have. This tendency underlies various *reproduction strategies* which include fertility, marriage, inheritance, and economic and educational strategies. The higher the volume of cultural capital families have and the higher this volume is compared to economic capital, the more importance they attribute to school education (Bourdieu, 2015). The challenges embarked upon, several strategies produced and moves made by the parents of the students attending elite schools for accessing these schools and for the life after these schools can be interpreted as challenges of conserving the social status.

In general terms, education is addressed as a fair, just and legitimate elimination process performed for limited number of occupational positions with certain and high social statuses. However, the idea that this eliminating function is performed in a fair and equal manner for everyone is usually a myth. While this segmentation and class difference occur in institutions, it is also a sociological and pedagogical fact that familial causes in particular have a key role in this process. For example, parents with high economic and cultural capitals do not confine themselves to biologically give birth to their children and transfer their own tendencies, accumulations and advantages to them. Sociologist Annette Lareau (2003) who performed several valuable studies describes this situation as *concerted cultivation*. Such parents produce strategies such as acquiring abilities and gains, providing versatile cultivation and maintaining their lives as literates of the developments around the world in a structured way for their children in accordance with their own class *ethos* and as much as afforded by their *illusio*. On the contrary, the parents in socioeconomically lower positions cannot perform structured activities when raising their children due to the lack of their economic resources and the insufficiency of their cultural capital to a large extent.

Bourdieu explains the selecting-eliminating function of schools attended by elite classes as an invisible barrier with thermodynamics which is a subject of physics. According to the experiment called *Maxwell's demon*, it is thought that there is a demon separating particles that are less hot or hotter and less or more dynamic. This demon throws the fastest particles into a container increasing in heat and the slowest ones into a container decreasing in heat. It maintains the order when doing so. A similar case applies to schools. This mechanism maintains the difference between the students with unequal cultural capitals at the expense of the energy required for the separation process. To be clear, school separates those who have inherited cultural capital from the family from those who are deprived of this capital (Aktay, 2016 ; Bourdieu, 2015). In other words, as Bourdieu puts it, school *resets the social boundaries*.

Considering the selecting and eliminating function of TEOG within the framework of Bourdieu's approach here, it is noticeable that the social boundary between the members of elite class enrolling in elite schools and those who are admitted to schools with low academic profile and whose families have lower social positions is fortified and redrawn. The duty of *establishing social rank difference and a permanent order* that Bourdieu (2015) uses for the role of schools relatively indicate the positions of individuals ranked with several mechanisms within the society (Rawolle & Lingard, 2018). Here, Bourdieu states that he agrees Weber's description of *rational sorting* for exams.

According to ERG's (2014) report, 51% of the science high school students, 42% of the Anatolian high school students had families in the upper income group while 8% of the vocational high school students had families in this income group. The schools such as vocational high schools that are preferred by students with low academic achievement do not have a good reputation in terms of social prestige (Yazgan and Suğur, 2018), and it is difficult for students to advance educationally and to escape from the ill fate of their families because these schools cannot equip them cognitively enough. In a sense,

this is inheritance of the family's fate, in other words, as described by Işık & Pınarcıoğlu (2015) *poverty in turns*. In poverty in turns, individuals hand poverty down to the next generation.

Educational institutions affirm the inherited cultural capital partially or completely. This cultural capital has been processed into the bodies of individuals more or less, and therefore, habitus has emerged (Bourdieu, 2017). What also underlies the academic achievement difference stemming from the cultural capital between students is the strategy of being able to transfer several types of capital (social capital, cultural capital, economic capital, etc.) into each other. Bourdieu describes this strategy of conversion as the generator (*générateur*) system aiming to preserve or enhance their existence consciously or unconsciously (Bourdieu, 2017). Due to the narrow volume of capitals to be converted to each other by the worker class that makes living mainly by physical effort, their children become the "losers" compared to others (Bourdieu, 2017).

In the literature, there are many studies on direct effect of high cultural capital on academic achievement which support the findings of this study. For example, the studies performed by Duran (2015), Vongprateep (2014) and Chanderbhan-Forde (2010) on families found that the transfer of habitus of mothers with high cultural capital to their children increased academic achievement and such children had higher levels of school engagement. Similarly, Shih (2010) stated that children's educational achievement and skill development depend on the positions of their families in the social space.  n r's (2013) findings indicated the role of school types in the production of inequality and explored that the students in the high-score schools were the children of families with high cultural capital.

Strategy has a significant volume in Bourdieu's literature. Comparing strategy that he tries to describe through the concept of "game" to the card game, Bourdieu discusses the body of conditions forming the space of the game, game rules that refer a value to the card in hand and showing the player which probabilities it has, and finally, the dexterity exhibited by the player in playing the game in different conjunctures where the capital is put forth in the beginning within the context of strategy. Moreover, strategies are fine-tuned "tricks" (De Certau, 2009). Bourdieu describes families with high cultural capital that open up an important place in education for their children in an elitist manner and through the familial and pedagogical strategies they produce as *those who read the game*, that is to say, those whose habitus is adequate for playing the game (Bourdieu, 2015).

Bourdieu explains the families who make and do not make serious pedagogical investments in their children with the *awareness of the game* and *finding the game worth playing*, or *illusio*. He defines those indifferent to the process as "those who cannot see what they are playing" (Bourdieu, 2015). Those who are aware of the game are focused on the current goals in the game and possess the perception categories to comprehend the *essence* and *quality* of those goals. According to Calhoun who is a contemporary of Bourdieu, game requires not only abiding the rules but also having an "understanding" of game, the "understanding" of how to play the game (Calhoun, 2016). Indeed, it is expected from the player to carefully watch how their opponent, and in some cases, their teammates play the game and give the appropriate and timely reaction. Because games are strategical; they have possible different approaches specific to each challenge and each moment of challenge.

One of the biggest direct effects found in the research is the reflection of parents' cultural capital on children's academic achievement and vision. In this context, it is seen that families with high cultural capital and their children have a great advantage in terms of academic achievement. Thus, family education is specifically important. It is also important for schools, local administrations and public authorities to provide activities which will expand visions of families, provide them with various cultural accumulations and help them improve themselves within the scope of lifelong learning.

Another finding is the significant differences between those who received and did not receive preschool education. This situation was stated in detail in the 2023 Vision Document. Broad perspectives, skills of perceiving and interpreting the world and drawing their own path and confidence of students who received quality preschool education differ significantly from those who did not receive preschool education. Importance of quality preschool education should be explained both by schools and public authorities to families, and necessity of this education should be told within the framework of scientific data.

Another important factor in the differentiation of academic achievement is the gap between families' income levels. How families that is poor or on the poverty line is deprived of facilities that will provide high cultural accumulation both for themselves and their children indicates a critical injustice. In this case, a fair and just income distribution can offer equal opportunities in meeting several needs of individuals. In other words, providing people with their inherent right to live and offering them opportunities are similar to those owned by others, which are the requirements of being a social state, would be the fairest path.

This study was limited only to public schools. Private schools were not included in the sample due to access difficulty and lack of time. However, future studies are to be performed on students of elite colleges that are on the top of the hierarchy among private schools and are preferred by families of upper socioeconomic and cultural circle and their parents and the findings of these studies can help us interpret the relationship between cultural capital and academic achievement from different aspects.

Ethical Declaration

This research was carried out with the permission of Eskişehir Osmangazi University Educational Sciences Institute, dated 19.10.2017 and numbered 29301. The data of the research were collected in Istanbul. Ethical permission of Istanbul Provincial Directorate of National Education was used to collect research data which dated 31.10.2017 and numbered 59090411-20-E-18006617.

References

- Aktaş, H. H. (2016). *Students' view about and experiences at school: Investigating the role of cultural capital and hidden curriculum* (Yüksek Lisans Tezi). ODTÜ, Ankara.
- Aktay, Y. (2016). Pierre Bourdieu ve bir Maxwell cini olarak okul. İçinde G. Çeğin, E. Göker, A. Arlı & Ü. Tatlıcan (Der.), *Ocak ve zanaat: Pierre Bourdieu Derlemesi* içinde (pp. 473-499). İstanbul: İletişim.
- Alpman, P. (2009). *Toplumsal sınıflar ve eğitim* (Doktora Tezi). Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Amman, M. T. (1995). *Sosyal tabakalaşma ve günümüz Fransız sosyolojisinin yaklaşımları* (Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Arun, Ö. (2015). Alan, sermaye, beğeni: Sınırlar ve imkânlar. *Modus Operandi*, 3(8), 209-219.
- Atmaca, T. (2018). Eğitimde eşitlik yanılması: Türkiye'de eğitim eşitsizliklerinin yeniden üretimi. İçinde L. Sunar (Edt.), *Türkiye'de toplumsal tabakalaşma ve eşitsizlik* (pp. 215-253). Ankara: Nobel.
- Aydemir, M. A. (2011). *Toplumsal ilişkilerin sosyal sermaye değeri* (Doktora Tezi). Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Bourdieu, P. (1986). The forms of capital. *Handbook of theory and research for the sociology of education* içinde (s. 241-258). New York: Greenwood.
- Bourdieu, P. (2015). *Pratik nedenler* (Çev: H. Uğur Tanrıöver). İstanbul: Hil.
- Bourdieu, P., & Passeron, J. (2015). *Vârisler: Öğrenciler ve kültür* (Çev: L. Ünsaldı ve A. Sümer). Ankara: Heretik.
- Bourdieu, P. (2017). *Ayırım: Beğeni yarışının toplumsal eleştirisi* (Çev: D. Fırat ve G. Berkkurt). Ankara: Heretik.
- Brubaker, R. (2007). Klasik teoriyi yeniden düşünmek: Pierre Bourdieu'nün sosyolojik yaklaşımı (Çev: E. Yüce ve Ö. Berber-Ağtaş). İçinde H. Erbaş (Der.), *Fark, kimlik, sınıf* (pp. 217-260). Ankara: Eos.
- Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E., Akgün, Ö., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2012). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi.
- Calhoun, C. (2016). Bourdieu sosyolojisinin ana hatları (Çev: G. Çeğin). İçinde G. Çeğin, E. Göker, A. Arlı, Ü. Tatlıcan (Der.), *Ocak ve zanaat: Pierre Bourdieu derlemesi* (pp. 77-131). İstanbul: İletişim.
- Chanderbhan-Forde, S. (2010). *Asian Indian mothers' involvement in their children's schooling: An analysis of social and cultural capital* (Doctoral Dissertation). University of South Florida.
- Creswell, J., & Clark, V. (2015). *Karma yöntem araştırmaları: Tasarımı ve yürütülmesi* (Çev. Edt: Y. Dede & S. B. Demir). Ankara: Anı.
- Creswell, J. (2017). *Karma yöntem araştırmalarına giriş* (Çev. Edt: M. Sözbilir). Ankara: Pegem.
- Çeğin, G. (2005). *Toplumun yeniden tanımlanması: Pierre Bourdieu ve Zygmunt Bauman üzerine bir çalışma* (Yüksek Lisans Tezi). Pamukkale Üniversitesi, Denizli.
- Çeğin, G. (2018). Gündelik hayatın kavranışı için Pierre Bourdieu'nün kavramsal repertuarının verimlilikleri ve sınırlılıkları. İçinde A. Esgin & G. Çeğin (Edt.) *Gündelik hayat sosyolojisi* içinde (pp. 405-430), Ankara: Phoenix.
- Çelikkol, Ö. (2017). *Liselere erişim bağlamında eğitimsel eşitsizlik alanlarının araştırılması* (Isparta Örneği) (Doktora Tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta.
- Çolak Bakçay, E. (2015). Sanat eğitiminde toplumsal eşitsizliğin yeniden üretilmesi. *Sanat-Tasarım Dergisi*, 6, 7-16.
- De Certau, M. (2009). *Gündelik hayatın keşfi-I* (Çev: L. Arslan-Özcan). Ankara: Dost.
- Duran, A. (2015). *Cultural capital and student engagement: Examining the differences between culturally relevant curriculum and traditional instruction in an elementary school setting* (Doctoral Dissertation). University of Redlands, California-USA.
- Göker, E. (2016). Ekonomik indirgemeci mi dediniz? İçinde G. Çeğin, E. Göker, A. Arlı, Ü. Tatlıcan (Der.). *Ocak ve zanaat: Pierre Bourdieu derlemesi* içinde (pp. 277-303). İstanbul: İletişim.

- Hurn, C. (2018). *Eğitim sosyoloji: Okulun imkân ve sınırları* (Çev. Edt: M. Sever). Ankara: Pegem Akademi.
- Işık, O., & Pınarcıoğlu, M. (2015). *Nöbetleşe yoksulluk*. İstanbul: İletişim.
- İnce, C. (2014). *Sosyal sermaye ve akademik başarı arasındaki ilişkinin sosyolojik bir analizi: Şanlıurfa'da bir alan araştırması* (Yüksek lisans tezi). Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.
- Jourdain, A., & Naulin, S. (2016). *Pierre Bourdieu'nün kuramı ve sosyolojik kullanımları* (Çev: Ö. Elitez). İstanbul: İletişim.
- Lareau, A., & Weininger, E. (2004). Cultural capital in educational research: A critical assessment. In D. L. Swartz & V. L. Zolberg (Edt.). *After Bourdieu: Influence, critique, elaboration* (pp. 105-144). Dordrecht: Kluwer Academic.
- Önür, H. (2013). *Toplumsal eşitsizliklerin yeniden üretilmesinde eğitimin rolü: Afyonkarabısar Süleyman Demirel Fen Lisesi ve Atatürk Lisesi örneği* (Doktora Tezi). İnönü Üniversitesi, Malatya.
- Öztürk, E. (2015). *Türkiye'de eğitim ve gelir eşitsizliği: Panel data üzerinden yeni bulgular* (Yüksek lisans tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul.
- Rawolle, S., & Lingard, B. (2018). Bourdieu ve eğitim araştırması: Düşünce araçları, rasyonel düşünce ve epistemolojik masumiyetin ötesi (Çev: M. Korumaz & Y. E. Ömür). İçinde M. Murphy (Edt.), *Sosyal teori ve eğitim: Foucault, Habermas, Bourdieu ve Derrida'yı anlamak* içinde (pp. 187-220). Konya: Eğitim.
- Swartz, D. (2013). *Kültür ve iktidar* (Çev: E. Gen). İstanbul: İletişim.
- Shih, Y. (2010). *Raising an international child: parenting, class and social boundaries in Taiwan* (Doctoral Dissertation). State University of New York, USA.
- Tatlıcan, Ü. ve Çeğin, G. (2016). Bourdieu ve Giddens: Habitus ve yapının ikiliği. İçinde G. Çeğin, E. Göker, A. Arlı & Ü. Tatlıcan (Der.). *Ocak ve zanaat: Pierre Bourdieu derlemesi* (pp. 303-366). İstanbul: İletişim.
- Ünal, A. (2004). *Sosyal tabakalaşma bağlamında Pierre Bourdieu'nün kültürel sermaye kavramı* (Doktora tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Ünal, A. (2016). *Toplumsal tabakalaşma ve hareketlilik*. Ankara: Birleşik.
- Yazgan, Ç., & Suğur, N. (2018). Aşığıya düşüş korkusu ve yukarıya çıkma umudu: Meslek lisesi öğrencilerinin zenginlik ve yoksulluk algıları üzerine sosyolojik bir araştırma. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 21, 269-310.
- Yıldız, S. (2015). *Türkiye'de eğitim ve toplumsal katmanlaşma ilişkisi* (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul.
- Yüce, E. (2007). *Simgesel seçkinler ve habitus: Hürriyet Gazetesi'nde köşe yazarlığı* (Doktora tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Vongprateep, K. P. (2014). *Parents' social and cultural capital: one parent group's influence on student engagement in an upper middle class high school* (Doctoral dissertation). University of Redlands, California-USA.
- Wacquant, L. (2016). "Giriş", düşünömsel bir antropoloji için cevaplar (Çev: N. Ökten).

TÜRKÇE GENİŞ ÖZET

Fırsat eşitliği ve kaliteli eğitime erişebilme hakkı 20. yüzyılın ortalarından günümüze değin tartışılan önemli pedagojik konular arasında yer almaktadır. Bu tartışma konuları içerisinde güncelliğini hâlâ koruyan eğitimde fırsat eşitliğinin kapsamı zaman içerisinde daha da genişlemiştir (Hurn, 2018). Özellikle 20. yüzyılın başlarından itibaren ortaya çıkan liberal ve neo-Marxist yaklaşımlar, eğitimde fırsat eşitliğini kendi retorik ve argümanlarıyla temellendirmeye çalışmışlardır. Marx, Weber, Durkheim gibi birçok düşünürün fikirlerinden yararlanan, eğitimdeki yeniden üretim ile eşitsizlikler üzerine çeşitli çalışmalar yürüten ve bu konuda kuramlar üreten kişiler arasında sosyolog Pierre Bourdieu önemli bir yere sahiptir.

Bourdieu, kendi eğitim hayatından esinlenerek gerçekleştirdiği eşitsizlik çalışmalarını alana özgü kavramsallaştırmalarıyla evrensel bir hale getirmiştir. Bourdieu, özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren eğitimdeki eşitsizliklere yönelik eleştirel yaklaşan ilk düşünürler arasında yer almaktadır (Swartz, 2013). Bourdieu, eğitimdeki toplumsal eşitsizliklerin sonraki nesillere aktarılmasında aile ile okulun rolüne vurgu yapmaktadır. Bourdieu'nün en fazla savunduğu temel tez, okulun fırsat eşitliğini gözetten bir kurum olmaktan ziyade toplumsal eşitsizliklerin yeniden üretimine katkı sunan bir yer olduğu düşüncesidir (ve & Naulin, 2016). Bourdieu'ya göre bu mekanizmayı işleyen en büyük itici güç ise ekonomik sermayeye paralel olarak ortaya çıkan kültürel sermayedir (Aktay, 2016).

Türkiye'de ortaöğretim kurumlarına öğrenci yerleştirmede yapılan merkezi sınavların önemli bir rolü vardır. Ortaöğretim kurumlarına öğrenci kabulünde diğer önemli etken öğrencinin ilkökul-ortaokul yıllarındaki akademik başarısıdır. Önemli derecede seçme ve ayırma tarafı bulunan her iki faktörün sosyoekonomik ve kültürel olarak birbirinden ayrılmış çevrelerde farklı bir ayırt etme ve seçme mekanizması oluşturduğu düşünülmektedir. Bu durum Bourdieu sosyolojisindeki argümanlarla söylenirse eğitimde toplumsal eşitsizliklerinin okullar aracılığı ile yeniden üretimi anlamına gelmektedir. Bu araştırmanın temel amacı sosyoekonomik ve kültürel sermaye yönünden farklı kesimlere mensup ortaöğretim öğrencilerinin devam ettiği okul türleri üzerinden önceki eğitim kademelerinde merkezi seçme ve eleme sınavı olan TEOG / LYS üzerinden ayrışmalarını ortaya koyabilmektir.

Bu çalışmada karma araştırma yöntemi tercih edilmiştir ve *yakınsayan paralel desen* kullanılmıştır. Bu desen, nicel ve nitel verilerin paralel olarak elde edildiği, ayrı ayrı analize tabi tutulduğu ve daha sonra bir araya getirildiği desen türüdür. *Yakınsayan paralel desenin* amacı araştırma problemini en iyi şekilde anlamak için aynı konu üzerindeki farklı fakat birbirini tamamlayıcı veri elde etmektir. Bu desenin tercih edilmesindeki amaç, nicel yöntemlerle nitel yöntemlerin farklılaşan güçleri ve örtüşmeyen zayıflıklarını bir araya getirmektir. Bu desende araştırmacı ilk önce hem nicel hem de nitel veri toplar. Veri toplama süreci eş zamanlıdır. Fakat birbirinden bağımsızdır. Farklı bir deyişle biri, diğerinin sonuçlarına dayanmaz. Araştırmacı verileri elde ettikten sonra iki tür veriyi ayrı ayrı analize tabi tutar. Son adımda ise, iki veri setinin hangi noktalarda birleştiğini ve ayrıştığını ortaya koyar (Creswell ve Clark, 2015).

Araştırmanın evrenini İstanbul'un Beşiktaş ve Sultanbeyli ilçelerinde resmi liselerde öğrenim gören öğrenciler oluşturmaktadır. Her iki ilçenin milli eğitim müdürlüklerinden elde edilen verilere göre verilerin toplandığı 2017-2018 eğitim öğretim yılı içerisinde liselerde toplam 26.691 öğrenci bulunmaktadır. Bunlardan 14.487'si Sultanbeyli'deki okullarda, 12.204'ü ise Beşiktaş'taki okullardadır. %95 güven aralığında \pm %5 örnekleme hatasıyla evreni temsil gücüne sahip örneklem büyüklüğü Sultanbeyli ilçesi için 375, Beşiktaş ilçesi için 373 olarak hesaplanmıştır. Şu durumda toplamda 748 öğrencinin tüm evrenin temsil gücüne sahip olacağı söylenebilir. Ancak örnekleme daha da geniş tutmak adına araştırma kapsamında seçilen 18 ayrı okuldan (10 tanesi Sultanbeyli, 8 tanesi Beşiktaş) toplamda 1073 öğrenciye erişilmiş ancak bunların içinden 1044 (616'sı Beşiktaş'tan, 428'i Sultanbeyli'den) öğrenciden kullanılabilir niteliğe sahip nicel veri elde edilmiştir. Sonuç olarak, araştırmanın örneklemini 1044 lise öğrencisi oluşturmaktadır. Araştırmanın nicel verilerinin yanı sıra nitel verilerini de elde etmek için ayrı bir çalışma grubu da oluşturulmuştur. Bu çalışma grubunu hem öğrenciler hem de veliler meydana getirmektedir. Bu grupta toplam 10 öğrenci (her iki ilçeden 5'er) ve 10 veli (her iki ilçeden beşer) seçilerek çalışma grubu meydana getirilmiştir. Bu çalışmada, kültürel sermayenin göstergelerini yakalayabilmek için İnce (2014) tarafından oluşturulan geniş içerikli bir envanter kullanılmıştır. Envanterde hem açık uçlu hem de kapalı uçlu sorular bulunmaktadır. İnce (2014) envanteri oluştururken farklı araştırmacıların sosyal ve kültürel sermaye ölçeklerinden yararlanarak hibrit bir ölçme aracı meydana getirmiştir. Bu envanterin bazı yerlerinde bu çalışma için araştırmacı tarafından revizyon uygulanmış, araştırma sahası düşünülerek bazı eklemeler ve çıkarmalar yapılmıştır. Bu çalışmada, yarı-yapılandırılmış görüşme, hem yapılandırılmış görüşmenin sabit cevaplama avantajını hem de yapılandırılmamış görüşmenin ilgili alanda derinlemesine gidebilme esnekliğini bir arada kullanabilme imkânı vereceği (Büyüköztürk vd., 2012) için tercih edilmiştir.

R Studio programı aracılığı ile yüksek ve düşük puanlı öğrenciler arasındaki ayrışmayı görmek adına çoklu müteakabiliyet analizi yapılmıştır. Bunun yanında nitel verileri çözümlemede **NVIVO 11** programı kullanılmıştır. Nitel verilerin analizinde ise içerik analizi ve betimsel analiz kullanılmıştır. Betimsel analiz, çeşitli veri toplama metotları ile elde edilmiş verilerin daha önceden belirlenmiş temalara göre özetlenmesi ve yorumlanmasını içeren bir nitel veri analiz türüdür. Temalar, alt kategoriler ve kodlar oluşturularak içerik analizleri gerçekleştirilmiştir. Karma araştırma yöntemlerinde verilerin birleştirilmesi ve bulgulardaki örtüşme veya ayrışmanın ne ölçüde olduğuna ilişkin birkaç farklı yöntemden söz edilebilir. Kimi çalışmalarda veriler analiz aşamasında birleştirilirken kimi çalışmalarda bu işlem tartışma kısmında da olabilmektedir (Creswell, 2017). Bu çalışmada verilerin birleştirilmesi ve karşılaştırılması tartışma kısmına yapılmıştır.

Çoklu müteakabiliyet analizinden elde edilen bulgulara göre hem sosyoekonomik hem de kültürel sermaye yönünden önemli bir ayrışma olduğu görülmektedir. Bununla beraber akademik başarı ile ebeveynin eğitim durumu, evdeki kitap sayısı, ailenin gelir durumunun pozitif korelasyon içinde olduğu; hane halkı sayısı, kardeş sayısı ile negatif korelasyon halinde bulunduğu görülmektedir. Araştırma sonucunda elde edilen en büyük doğrudan etkilerden biri ailelerin, özellikle anne ve babanın, kültürel sermayesinin çocukların akademik başarılarına ve vizyonlarına yansımadır. Bu bağlamda özellikle yüksek kültürel birikime sahip olan ailelerin ve çocuklarının akademik başarı noktasında ciddi avantaja sahip olduğu görülmektedir. Dolayısıyla aile eğitimi özel bir önem taşımaktadır.

Kardeş Durumu ve Mutluluk: Çanakkale'de Lise Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma

Ümit DEMİR¹

Öz

Mutluluk çok eskiden beri merak edilen bir konudur. Mutluluğun tanımı ve mutluluğa nasıl ulaşılabileceği çok eski dönemlerden beri sorgulanmaktadır. Mutluluğun temelinde sosyal iletişim ve etkileşim düzeyinin olduğu belirtilmektedir. Kişilerin en temel etkileşim ve iletişim alanları aileleridir. Bu çalışmada, lise öğrencilerinin kardeş durumuna (kardeş sayısı, cinsiyeti, yaş düzeyi) göre mutluluk düzeylerinin farklılaşma durumu araştırılmıştır. Araştırmanın örneklemini, Çanakkale merkez ilçesinde bir ortaöğretim kurumunda öğrenimlerine devam etmekte olan 489 öğrenci oluşturmaktadır. Araştırma kapsamında Hills ve Argyle tarafından geliştirilmiş ve Doğan ve Sapmaz (2012) tarafın-dan Türkçeye uyarlaması gerçekleştirilen “Oxford Mutluluk Ölçeği” kullanılmıştır. Ölçeğin iç tutarlılığını belirleme amacıyla yapılan analizde Cronbach alfa güvenilirlik katsayısı 0,76 olarak hesaplanmıştır. Verilerin çözümlenmesinde betimsel istatistik çözümlene yöntemlerinden yararlanılarak SPSS istatistik programı kullanılmıştır. Araştırma sonucunda, kardeş sayısına göre mutluluk puanları arasında anlamlı bir farklılık görülmezken, kardeş cinsiyet durumu ve yaş durumuna göre ise anlamlı farklılık saptanmıştır. Katılımcılardan kız kardeşi olanların ve diğer kardeşler-ine kıyasla küçük olanların diğerlerine kıyasla çok daha mutlu oldukları bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Mutluluk, Kardeş, Aile

Siblings' Position and Happiness: A Study of High School Students in Çanakkale

Abstract

Happiness has been the theme for curiosity for a long time. The definition of happiness and how to achieve it have been questioned since ancient times. It has been stated that social communication and interaction level is the basis of happiness. People's main areas of interaction and communication are their families. The status of differentiation of levels of happiness depending on the status of the sibling (number of brothers and sisters, gender, age level) of high school students was studied in this research. The research based on the analyses of 489 students who continue their education at a secondary school of Çanakkale. Within the scope of the re-search, the Oxford Happiness Scale which was developed by Hills and Argyle and adapted to Turkish by Doğan and Sapmaz (2012) was applied. For internal consistency of the scale, Cronbach alpha reliability coefficient was calculated as 0.76. SPSS statistics program and descriptive statistical analysis were used to analyze the data. The result of the research does not show significant difference between in scores according to a number of siblings but there was significant difference between happiness scores according to siblings' gender and siblings' age. It was found that participants having sisters and younger than their siblings were found happier while the study was carried out.

Key Words: Happiness, Sibling, Family

Atıf İçin / Please Cite As:

Demir, Ü. (2020). Kardeş durumu ve mutluluk: Çanakkale'de lise öğrencileri üzerine bir araştırma. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(2), 798-808.

Geliş Tarihi / Received Date: 12.04.2019

Kabul Tarihi / Accepted Date: 14.05.2019

¹ Dr. Öğr. Üyesi - Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Çanakkale Teknik Bilimler MYO, umitdemir@comu.edu.tr
ORCID: 0000-0003-4899-4895

Giriş

Mutluluk ve mutluluğun kaynağını araştırmaya duyulan merak çok eski tarihlerden beri süregelmektedir. Mutluluğun tanımı ve mutluluğu elde etme yolları Aristo’dan beri düşünülmektedir. Bu düşüncelerin ilk örnekleri Aristoteles’in mutluluk hakkındaki düşünceleridir. Aristoteles’e göre, kadınlar ve erkekler yaşamlarında her şeyden çok mutluluğu isterler. Sokrates’in ana problemi, “nasıl yaşayacağım?” olmuş-tur. Sokrates’ten yaklaşık 130 yıl sonra ortaya çıkan Stoa Okulu’na göre, insanın yaşamının amacını ve anlamını kavrayabilme çabası çok büyük önem arz etmektedir. Sonuç olarak, Aristo’dan itibaren yaklaşık 2000 yıldır insanlık yaşamının amacı ve mutluluk kavramı tartışılmaktadır (Büyükdüvenci, 1993, s. 41-45). Benzer şekilde, geçmiş yıllarda, psikologlarda, sağlıklı davranışlar yerine sağlıksız davranışlarla ve bireyin duygularından çok bireyin düşünceleri ile ilgilenmişlerdir. Bu düşünceye karşı olarak Seligman ve arkadaşlarının başlatmış olduğu, “Başarılı bireyin başarılı olmasını etkile-yen etmenler nelerdir?”, “İyi yaşam nedir?” veya “Yaşamda başarılı ve mutlu olan bireylerin sahip oldukları nitelikler nelerdir?” gibi sorular üzerinde yoğunlaşarak, “psikolojik iyi olma” terimini daha öne çıkarmışlardır (Akın, 2008, s. 724). Günümüzde bu nedenle mutluluk ve iyi olma ifadeleri birbirleri yerine çok sık kullanılabilir.

İyi oluş kavramı, psikolojide genel ruh sağlığını ifade eden kavram olarak kullanılmaktadır. Ruh sağlığı ile ilgili yapılan araştırmalar yakın bir geçmişe kadar genel-de, ruhsal sağlıklı olmayı, depresyon ve stres gibi diğer psikolojik olumsuz belirtilerin bulunmama durumu olarak görerek bu bakış açısından olaya yaklaşmışlardır. Bu yaklaşım biçimi, iyilik hali, iyi oluşu ve diğer tanımları açıklamada yetersiz kalmaktadır (Tanhan, 2007, s. 76). Dünya Sağlık Örgütü (WHO) sağlıklı olmayı, “sadece sakatlığın ve hastalığın bulunmaması olarak değil; ruhsal, sosyal ve bedensel yönlerden tam bir iyi oluş durumu” olarak belirtmektedir (Özen, 2010, s. 48). Bu nedenle günümüzde, ruhsal sağlığı, psikolojik sorunların olmamasına ek olarak, olumlu psikolojik hale sahip olunmasının, kendini iyi hissetmenin ve ayrıca durumlara ve olaylara olumlu bakış açısına sahip olmanın önemini vurgulayacak şekilde belirtilmektedir. İnsanoğlu, her şeyden çok mutluluk isteği ile doludur. Mutlu olma talebi ve gayesi, insanların doğasında vardır. Ayrıca mutlu ve mutsuz insanların davranışları birbirlerine göre farklılık gösterebilmektedir.

Mutlu insanların yaşam olaylarını yorumlama, değerlendirme ve tepkide bulunma biçimleri daha az mutlu olan insanlardan da farklı göstermektedir (Ünüvar, Çalışandemir, Tagay ve Amini, 2015, s. 2). Yapılan araştırmalar mutlu insanlarda psiko-lojik rahatsızlıklara daha az rastlandığını göstermektedir (Lu, 1995; Lyubomirsky, King ve Diener, 2005; Ünüvar ve diğer., 2015). Samimi, güvenli ve destekleyici ortamlar bireyde mutluluk ve özgüveni artırırken, psikolojik sorunlara eğilimi de azaltabilmektedir (Ünüvar ve diğer.2015, s. 2).

Mutluluğun yapısını tanımlamada kültürel farklılıklar bulunabilmektedir. Batılı ülkelerde olumlu hislerin en yüksek seviyeye çıkarılması, olumsuz duyguların ise en düşük seviyeye indirilmesi bir yaşam amacı olarak görülmektedir. İyi oluş terimi, insanlığın oluşundan beri sorgulanan bir kavramdır. Bireylere, toplumlara, zamana ve kültürlere göre çoğunlukla farklı tanımlamaları olmuştur. Genelde yaşamdan elde edilen tatmin iyi olmanın besleyicisi olarak görülmüştür (Sarıcaoğlu, 2011, s. 1). Manevi doyumda birçok farklı etmenler etkili olabilmektedir. Bunlar maddi kaynaklı olabileceği gibi manevi kaynaklı olabilmektedir. Günümüzde insanlara “sizleri neler mutlu eder?” diye sorulduğunda “arzuladıklarımızı alabilmektir” cevabı verilebilmektedir. Her istediğimizi satın almayı ve yapmayı sağlayabilecek tüketim, günümüzde insanların önemli bir mutluluk kaynağı olabilmektedir (Şentürk, 2008, s. 231). Fakat bu mutluluk bireyde devamlı bir mutluluğun sağlanmasında yeterli olmayabilmektedir. Mutluluğun devamlığında manevi duygular ön plana çıkabilmektedir. Bu noktada kişilerin sosyal yaşam alanları büyük önem taşımaktadır.

Bireylerin mutluluğu sağladığı en önemli sosyal yaşam alanlarının başında aile ortamı gelmektedir. Özellikle ergenlerde aile içi iletişim düzeyi önemlidir (Aypay ve Eryılmaz, 2011, s. 193). Ergenlik, çocukluk ile yetişkinlik arasında bir geçiş dönemi olarak kabul edilmektedir. Bu dönemde yalnız biyolojik değişiklikler değil, aynı zamanda toplumsal ve psikolojik değişiklikler de ortaya çıkar. Ergenler bu dönemde fiziksel, duygusal zihinsel ve toplumsal bir yetişkin olma yolunda hızlı ve önemli adımlarla gelişirler. Ayrıca bu dönemin başarılı bir şekilde kazanılması ve yaşanması için bazı önemli gelişim görevlerinin yerine getirilmesi gerekir. Bunlar; ebeveynlerden ve diğer yetişkinlerden duygusal yönden bağımsızlaşma, toplumsal sorumluluklar da yer almayı isteme ve bu sorumlulukları kazanma, davranışlarını yön verecek gelişmiş bir değerler grubuna ve ahlak sistemine sahip olmaktır (Sarı ve diğerleri, 2007, s. 298). Sonuç olarak aile; oluşturan fertlerinin fiziksel ve psikolojik sağlığı için gerekli saygı, sevgi, yakın ilgi ve şefkati bulabilecekleri en rahatlatıcı ve doğal ortamdır (Aral ve Sağlam, 2012, s. 72). Bu nedenle, bireyin mutluluğunda ailenin çok önemli bir etkisi ve yeri vardır. Sağlıklı toplumun oluşturulmasında mutlu

fertlerden oluşan aileler ile sağlanabilir. Aile, birey ve toplum arasındaki dengeyi oluşturabilmektedir (Arıkan 1996, s. 152). Aile içerisinde birey için en önemli yapı anne ve babanın çocuğa ve kardeşlerine göstermiş olduğu tavırdır (Karaaslan, 2010, s. 13). Anne babanın çocuklara göstermiş olduğu sevgi ve yüklemiş olduğu sorumluluğun dengeli veya dengesiz dağılımı çocuklarda farklı algılara yol açabilmektedir. Bunun akademik başarı veya suça olan etkisine yönelik birçok araştırma bulunmaktadır (Boydak ve Yüksel, 2003; Erdoğdu, 2007; Hacıfazlıoğlu ve diğer., 2015; Keskin ve Sezgin, 2009; Saral, 1993; Topses, 2013; Yılmaz ve diğer., 2012). Fakat kardeş sayısının sadece mutluluğa etkisine yönelik çalışmaların oldukça sınırlı düzeyde olduğu görülmüştür. Literatürde, ergenlerin mutlulukla aynı anlamda kullanılabilen kişiisel iyi oluşları üzerinde aile ve kardeş özelliklerinin önemli etkileri olduğuna ilişkin çalışmalar bulunmaktadır.

Oskay (1986:222), 500 lise öğrencisinin katılımı ile ergen anne-baba çatışma durumunu incelemiştir. Bu araştırmada, buldukları aile içindeki ocuk sayısına göre öğrencilerin ebeveynleri ile çatışma düzeylerinin incelendiğinde ilk sırayı, en yüksek çatışma indeks ortalamasına beş ve daha fazla çocuğu bulunan aile grubunun sahip olduğu bulunmuştur. Bu aile grubunu tek çocuklu aileler izlemiştir. Ebeveynleri ile çatışma düzeyi en düşük çatışma indeks ortalaması ile iki çocuklu ailelerde görülmüştür. ocuk sayısı yükseldikçe çatışma indeks ortalaması da artış göstermiştir. Bu bulgulara göre ebeveynleri ile en çok çatışmakta olanlar, kardeşi bulunmayan tek çocuklar ile beş ve daha fazla çocuğu bulunan kalabalık ailelerde kardeş sayısı fazla olan çocuklardır. Araştırmacı bunu tek çocukların aşırı ilgi ile şımartılmasına, beş çocuklu ailelerde ise ailenin yeterince çocuklara özel bir zaman ayıramamasına bağlamaktadır. Ask, Kurki ve Paavlianien'in (2003) gerçekleştirdikleri araştırmaya göre; ergenin kendisini aileden dışlanmış algılamaması, iletişimde güvenin sağlanması, aile içerisinde iletişim kanallarının açık olması, karşılıklı duygusal yakınlığın olması durumunda ergenlerin öznel iyi oluş halleri de olumlu etkilenmektedir (Akt: Eryılmaz, 2009, s. 977).

Joronen ve Kurki'ye (2005) göre, ergenin iyi oluşunu etkileyen etmenler; sevgi ve sayęı içeren güvenli ev ortamı, aile üyesinin aileye katılımı, açık iletişim, aile içinde bireysel önemsenme duygusunun hissedilmesi ve dışsal ilişkilerdir. Benzer şekilde Park'ın (2004) gerçekleştirmiş olduğu araştırmaya göre ergen öznel iyi oluşunu etkileyen etmenler; olumlu yaşam olaylarını deneyimlemek, destekleyici ebeveyne sahip olmak, zor işlerin üstesinden gelmek ve önemli kişiilerle gerçekleştirilen ilişkiden yüksek seviyede haz almaktır (Akt: Eryılmaz, 2010, s. 977-978). Tatlıoğlu (2012, s. 2857), 225 üniversite ğrencisi ile gerçekleştirmiş olduğu çalışmaya göre göre; farklı kardeş sayılarına sahip olan üniversite ğrencilerinin özerklik, çevresel hkimiyet, bireysel gelişim puan ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık olmadığını bulmuştur. Ayrıca farklı kardeş sayılarına sahip olan üniversite ğrencilerinin yaşam amaçları, diğer arkadaşları ile olumlu ilişkiler, öz-kabul puan ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olmadığı sonucuna ulaşmıştır.

Yukarıda açıklanan araştırma sonuçlarına göre, gençlerin mutluluğunda aile içi ilişkilerin etkisi olmaktadır. Çok çocuklu ailelerde çocuklarına yeterince ilgi göstermeme durumu yaşayabilirken, tek çocuklu aileler çocuklarını şımartma ve kurlsız bir yaşam ortamı sağlayabilmektedir. Kardeş sayısı ile mutluluk arasında tam bir ilişki saptanamamıştır. Bu durum da çocuklar için mutluluk sağlayabilmektedir.

Fakat toplumumuzda bu konu ile ilgili genel yargılar bulunmaktadır. Toplu-muzda genel yargı olarak tek çocuğun mutsuz olduğuna ve mutluka en az bir kardeşinin olmasının gerektiğine dair genel bir inanış bulunmaktadır. Bu çalışmada, kardeş durumuna göre, mutluluk düzeyleri arasındaki ilişki araştırılarak bu genel toplumsal yargının doğruluğu araştırılmaktadır.

Araştırma Problemleri ve Alt Problemler

Bu araştırmada, "kardeş özelliklerine göre lise ğrencilerinin mutluluk düzeyleri farklılık göstermekte midir?" sorusuna cevap aranmıştır. Bu problemin çözümünde aşağıdaki alt problemlere yanıt aranmıştır, s.

1. Kardeş durumuna göre lise ğrencilerinin mutluluk puanları istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık göstermekte midir?
2. Öğrencilerin cinsiyetlerine göre mutluluk puanları istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık göstermekte midir?
3. Kardeş cinsiyetine göre lise ğrencilerinin mutluluk puanları istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık göstermekte midir?
4. Kardeş yaş düzeyine göre lise ğrencilerinin mutluluk puanları istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık göstermekte midir?

Yöntem

Bu araştırmada öğrencilerin kardeş özelliklerine göre mutluluk düzeylerinin farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla betimsel tarama yöntemi kullanılmıştır. Tarama yöntemi, geçmişte olan ya da halen var olan bir durumu olduğu biçimiyle tanımlamayı amaçlayan araştırma yöntemidir. Araştırmaya konu olan durum, nesne ya da birey, kendi mevcut durumları içinde ve olduğu gibi tanımlamaya çalışır (Karasar, 2007, s. 77). Bu kapsamda araştırmada, mevcut durumu açıklamak amacıyla ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. Araştırmanın bağımsız değişkeni öğrencilerin cinsiyet, kardeş sayısı, kardeşlerin yaşıdır. Araştırmanın bağımlı değişkeni ise öğrencilerin mutluluk düzeyi puanlarıdır. Öğrencilerin mutluluk düzeylerinin farklı bağımsız değişkenlerle karşılaştırmasında bağımsız t testi, Tek Yönlü ANOVA testi ve farkların analizinde Scheffe testinden yararlanılmıştır. SPSS 16.0 programına girilen veriler çözümlenmelerle analizleri gerçekleştirilmiştir.

Evren- Örneklem

Araştırma kapsamında ölçek uygulaması Çanakkale Merkez İlçesinde eğitimlerini sürdürmekte olan 489 ortaöğretim öğrencisinin katılımı ile gerçekleştirilmiştir. Katılımcıların cinsiyete göre dağılımları (Tablo 1) incelendiğinde erkek ve kız öğrenci sayılarının birbirlerine yakın olmakla beraber erkek öğrenci sayısının kız öğrencilere göre sayılarının biraz daha fazla olduğu görülmektedir.

Tablo 1. Katılımcıların Cinsiyetlerine Göre Dağılımı

Cinsiyet	f	%
Erkek	251	51,3
Kız	238	48,7
Toplam	489	100,0

Tablo 2’de katılımcıların kardeş sayısına göre dağılımları görülmektedir. Öğrencilerin büyük çoğunluğu tek kardeşli (%42,5) olduğu görülmektedir. Bunu iki kardeşli (%22,9) ve kardeşi olmayanlar (%19,2) takip etmektedir. Aileler çoğunlukla küçük ailelerden oluşmaktadır. 4 ve üzeri çocuklu olan ailelerin oranı yaklaşık %15’tir.

Tablo 2. Katılımcıların Kardeş Sayısına Göre Dağılımı

Kardeş Sayısı	f	%
Yok	94	19,2
1	208	42,5
2	112	22,9
3	37	7,6
4 ve üzeri	38	7,8
Toplam	489	100

Tablo 3’ de katılımcıların yaşlarına göre dağılımları görülmektedir. Öğrencilerin büyük çoğunluğu 16 (%29,9), 15 (%27,2) ve 17 (%21,7) yaşlarında oldukları görülmektedir.

Tablo 3. Katılımcıların Yaşlarına Göre Dağılımı

Katılımcı Yaşı	f	%
14	50	10,2
15	133	27,2
16	146	29,9
17	106	21,7
18	54	11,0
Toplam	489	100,0

Veri Toplama Araçları

Oxford Mutluluk Ölçeği. Bu araştırmanın verileri, Hills ve Argyle tarafından geliştirilmiş ve Doğan ve Sapmaz (2012) tarafından Türkçeye uyarlaması gerçekleştirilen “Oxford Mutluluk Ölçeği” ile toplanmıştır. Doğan ve Sapmaz (2012) güvenilirliği; iç tutarlılık, bileşik güvenilirlik ve test yarılama yöntemlerini

kullanarak incelemişlerdir. Yapmış oldukları testlerin sonucunda; test yarılama yöntemiyle güvenilirlik katsayısı 0,6; ölçeğin iç tutarlılık katsayısı 0,91 olarak hesaplanmıştır. Araştırma kapsamında gerçekleştirilen uygulamada Croanbach α güvenilirlik katsayısı 0,76 olarak bulunmuştur.

Verilerin Analizi

Araştırmada, mevcut durumu açıklamaya yönelik olarak ilişkisel tarama yöntemi kullanılmıştır. Araştırmanın bağımsız değişkenleri katılımcıların kardeş özellikleri (sayısı, cinsiyeti, geçirilen süre) ve bağımlı değişkeni katılımcıların mutluluk düzeyleridir. Araştırmada katılımcıların kardeş durumları belirlenerek, bu özelliklerin katılımcıların mutluluk düzeylerine göre farklılaşma durumu istatistik analiz programı olan SPSS 16.0 kullanılarak çözümlenmiştir. Verilerin çözümlenmesinde Aritmetik Ortalama, Standart Sapma, t- testi, Tek Yönlü ANOVA, Scheffe testleri kullanılmıştır.

Bulgular

Araştırmanın temel problemi, kardeş özelliklerine göre öğrencilerin mutluluk düzeylerinin farklılaşma durumunu belirlemektedir. Bu problemin çözümlü için katılımcıların kardeş özellikleri farklı alt problemler olarak belirlenmiştir. Alt bulgu bölümlerinde belirlenen alt problemlere ilişkin elde edilen verilere yer verilmiştir.

Birinci Alt Probleme Ait Bulgular

Araştırmanın birinci alt problemi “Kardeş sayılarına göre lise öğrencilerinin mutluluk puanları istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık göstermekte midir?” şeklinde belirlenmiştir. Kardeş sayısına göre anlamlı bir farkın olup olmadığını ortaya koymak için Tek Yönlü (One-Way) Anova testi analiz yöntemi kullanılmış ve elde edilen bulgular Tablo 4’te verilmiştir. Buna göre farklı kardeş sayısına göre mutluluk düzeyle-rinde anlamlı bir farklılık olmadığı [$F_{(3-485)}=0,391$, $p>0,05$] bulunmuştur

Tablo 4. Kardeş Sayısına Göre Mutluluk Puanlarının Tek Yönlü ANOVA Sonuçları

Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	sd	KO	F	p
Gruplararası	249,365	3	83,12	0,39	0,76
Gruplarıçi	103044,725	485	212,46		
Toplam	103294,090	488			

(* $p<0,05$, ** $p<0,01$, *** $p<0,001$)

Kardeş sayısına göre mutluluk ölçeği toplam puanlarının değişimi Tablo 5’te incelendiği zaman en mutlu olanların tek kardeşi olanlar olduğu (94,91), onları iki kardeşi olanlar ve kardeşi olmayanlar izlemektedir. En düşük mutluluk puanını 3 ve üzeri kardeş sayısına (93,23) sahip olanlara aittir. Puanlar birbirlerine yakın olduğu için anlamlı bir fark ortaya çıkarmamıştır.

Tablo 5. Kardeş Sayısına Göre Mutluluk Ölçeği Puanlarının Dağılımı

Kardeş Sayısı	N	\bar{X}	Sd
Yok	94	93,48	15,10
1	208	94,91	15,53
2	112	93,69	12,11
3 ve üzeri	75	93,23	14,53
Toplam	489	94,10	14,55

İkinci Alt Probleme Ait Bulgular

Araştırmanın ikinci alt problemi “Kız ve erkek öğrencilerin “Öğrencilerin cinsiyetlerine göre mutluluk puanları istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık göstermekte midir?” şeklinde belirlenmiştir. Katılımcıların cinsiyetlerine göre mutluluk puanları arasında anlamlı bir farkın olup olmadığını ortaya koymak için t testi (bağımsız gruplar için) analiz yöntemi ile değerlendirilmiş ve elde edilen bulgular Tablo 6’ da verilmiştir.

Tablo 6. Cinsiyet Durumuna Göre Öğrencilerin Mutluluk Puanlarına İlişkin Bağımsız t-Testi Sonuçları

Varyansın Kaynağı	N	\bar{X}	df	t	p
Erkek	251	92,32	15,39	487	-2,80
Kız	238	95,98	13,37		

(*p<0,05, **p<0,01, ***p<0,001)

Cinsiyete göre mutluluk puanları arasında anlamlı bir farklılık olduğu [$t_{(487)}=-2,80$, $p<0,001$] Tablo 6’da görülmektedir. Tabloda erkek öğrencilerin toplam mutluluk puanlarının ortalaması, kızların mutluluk puan ortalamasından yaklaşık 4 puan daha azdır. Kız öğrenciler erkek öğrencilere göre daha mutlu olduklarını belirtmişlerdir.

Üçüncü Alt Probleme Ait Bulgular

Araştırmanın üçüncü alt problemi “Kardeş cinsiyetine göre lise öğrencilerinin mutluluk puanları istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık göstermekte midir?” şeklinde belirlenmiştir. Kardeş cinsiyetinin kendi cinsiyeti ile benzer ya da farklı olma durumuna göre mutluluk düzeylerinin anlamlı bir farkın olup olmadığını ortaya koymak için Tek Yönlü (One-Way) ANOVA testi kullanılarak değerlendirilmiş ve bulgular Tablo 7’de gösterilmiştir. Buna göre öğrencilerin kardeş cinsiyetlerinin aynı veya farklı olmasına göre toplam mutluluk puanlarında bir farklılık olmadığı [$F_{(2-392)}=1,06$, $p>0,05$] bulunmuştur.

Tablo 7. Kardeş Cinsiyet Benzerlik/Farklılık Durumuna Göre Mutluluk Puanlarının Tek Yönlü ANOVA Sonuçları

Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	sd	KO	F	p
Gruplararası	439,20	2	219,60	1,06	0,35
Gruplarıçi	81594,48	392	208,15		
Toplam	82033,69	394			

(*p<0,05, **p<0,01, ***p<0,001)

Öğrencilerin kardeş cinsiyetinin benzer ya da farklı olma durumuna göre mutluluk ölçeği toplam puanlarının değişimi incelendiği zaman (Tablo 8) en mutlu olanların farklı cinsiyette (95,39) kardeşi olanların olduğu görülmektedir. Aynı cinsiyette kardeşi olanlar diğerlerine göre mutluluk puanları (92,88) en düşük olmasına rağmen diğer gruplarla fark yaratacak düzeyde değildir.

Tablo 8. Kardeş Cinsiyetinin Benzerlik/Farklılık Durumuna Göre Mutluluk Puanlarının Dağılımı

Kardeş Cinsiyet Durumu	N	\bar{X}	Sd
Aynı Cinsiyet	132	92,88	14,02
Her İki Cinsiyet	119	94,38	14,55
Farklı Cinsiyet	144	95,39	14,69
Toplam	395	94,25	14,43

Öğrencilerin kardeşlerinin cinsiyetlerine göre anlamlı bir farkın olup olmadığını belirlemek amacıyla Tek Yönlü (One-Way) Anova testi analiz yöntemi ile değerlendirilmiş ve elde edilen bulgular Tablo 9’da gösterilmiştir. Buna göre kızların farklı cinsiyette kardeşlerine göre toplam mutluluk puanlarında bir farklılık olmadığı [$F_{(2-392)}=4,12$, $p>0,05$] bulunmuştur.

Tablo 9. Kardeş Cinsiyetine Göre Mutluluk Puanlarının Tek Yönlü ANOVA Sonuçları

Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	sd	KO	F	p
Gruplararası	1687,54	2	843,77	4,12	0,017*
Gruplarıçi	80346,15	392	204,97		
Toplam	82033,68	394			

(*p<0,05, **p<0,01, ***p<0,001)

Kardeş cinsiyetine göre mutluluk leği toplam puanlarının değişimi incelendiği zaman (Tablo 10) en mutlu olanların sadece kız kardeşi olanların (97,16) olduğu görülmektedir. Sadece erkek kardeşi olanların ise diğer öğrencilere göre mutluluk puanlarının daha düşük olduğu görülmektedir.

Tablo 10. *Kardeş Cinsiyetinin Benzerlik/Farklılık Durumuna Göre Mutluluk Puanlarının Dağılımı*

<i>Kardeş Cinsiyet Durumu</i>	<i>N</i>	<i>\bar{X}</i>	<i>Sd</i>
Sadece Erkek	163	92,13	14,14
Her İki Cinsiyet	119	94,38	14,55
Sadece Kız	113	97,16	14,33
Toplam	395	94,25	14,43

Anlamlı farkın kaynağını belirlemek amacıyla kullanılan Scheffe Testi sonu-cunda (Tablo 11) sadece erkek kardeşi olan öğrenciler ile sadece kız kardeşi olduğunu belirtenler arasında anlamlı bir farkın ($p<0,05$) olduğu görülmüştür.

Tablo 11. *Kardeş Cinsiyetine Göre ğrencilerin Mutluluk Puan Ortalamaları Arasındaki Farklılığın Anlamlılığına İlişkin Scheffe Testi Sonuçları*

<i>Gruplar</i>	<i>Gruplar</i>	<i>Ortalamaların Farkı</i>	<i>Standart Hata</i>	<i>p</i>	<i>%95 Güven Aralığı</i>	
					<i>Alt Sınır</i>	<i>st Sınır</i>
Sadece Erkek	Hem Erkek Hem Kız	-2,24	1,73	0,43	-6,48	1,99
	Sadece Kız	-5,02*	1,75	0,02*	-9,33	-0,72
Hem Erkek Hem Kız	Sadece Erkek	2,24	1,73	0,43	-1,99	6,48
	Sadece Kız	-2,78	1,88	0,34	-7,40	1,84
Sadece Kız	Sadece Erkek	5,02	1,75	0,02*	0,72	9,33
	Hem Erkek Hem Kız	2,78	1,88	0,34	-1,84	7,40

(* $p<0,05$, ** $p<0,01$, *** $p<0,001$)

Dördüncü Alt Probleme Ait Bulgular

Araştırmanın dördüncü alt problemi ‘‘Kardeş yaş düzeyine göre lise ğrencilerinin mutluluk puanları istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık göstermekte midir?’’ şeklinde belirlenmiştir. Yaş düzeyine (kardeşlerinden büyük, küçük, orta yaş grubunda) göre mutluluk puanlarının anlamlı bir farkın bulunma durumunu belirlemek için Tek Yönlü (One-Way) Anova testi kullanılmış ve bulgular Tablo 12’de gösterilmiştir. Buna göre farklı yaş kategorisinde olan öğrencilerin toplam mutluluk puanlarında bir farklılık olduğu [$F_{(2-392)}=3.46$, $p<.05$] bulunmuştur.

Tablo 12. *Yaş Düzeylerine Göre Mutluluk Puanlarının Tek Yönlü ANOVA Sonuçları*

<i>Varyansın Kaynağı</i>	<i>Kareler Toplamı</i>	<i>sd</i>	<i>KO</i>	<i>F</i>	<i>p</i>
Gruplararası	1422,58	2	711,29	3,46	0,032*
Gruplarıçi	80611,11	392	205,64		
Toplam	82033,686	82033,686	394		

(* $p<0,05$, ** $p<0,01$, *** $p<0,001$)

Yaş düzeyine göre mutluluk leği toplam puanlarının değişimi incelendiği zaman (Tablo 13) en mutlu olanların küçük (95,64) ve büyük kardeşlerin (94,57) olduğu görülmektedir. Ortanca kardeşlerin mutluluk puanlarının diğer gruplara göre daha düşük (90,66) olduğu görülmektedir.

Tablo 13. *Yaş Düzeylerine Göre Mutluluk Puanlarının Dağılımı*

<i>Yaş Düzeyi</i>	<i>N</i>	<i>\bar{X}</i>	<i>Sd</i>
Küçük Kardeş	111	94,57	13,70
Ortanca	90	90,86	12,92
Büyük Kardeş	194	95,64	15,29
Toplam	395	94,25	14,43

Anlamli farkın kaynağını belirlemek amacıyla kullanılan Scheffe Testi sonucunda (Tablo 14) sadece erkek kardeşi olan öğrenciler ile sadece kız kardeşi olduğunu belirtenler arasında anlamlı bir farkın ($p<0,05$) olduğu görülmüştür.

Tablo 14. Yaş Düzeylerine Göre Öğrencilerin Mutluluk Puan Ortalamaları Arasındaki Farklılığın Anlamlılığına İlişkin Scheffe Testi Sonuçları

Gruplar	Gruplar	Ortalamaların Farkı	Standart Hata	p	%95 Güven Aralığı	
					Alt Sınır	Üst Sınır
Büyük	Ortanca	3,71	2,03	0,19	-1,29	8,71
	Küçük	-1,07	1,71	0,82	-5,27	3,12
Ortanca	Büyük	-3,71	2,03	0,19	-8,71	1,29
	Küçük	-4,78	1,83	0,03*	-9,28	-0,29
Küçük	Büyük	1,07	1,71	0,82	-3,12	5,27
	Ortanca	4,78*	1,83	0,03*	0,29	9,28

(* $p<0,05$, ** $p<0,01$, *** $p<0,001$)

Bu bölümde, kardeş sayısının mutluluğa etkisini belirlemeye yönelik belirlenen alt problemlere ilişkin bulgulara yer verilmiştir. Elde edilen bulgular ışığında kardeş sayısına göre mutluluk puanlarının anlamlı bir farklılık göstermediği bulunmuştur. Tek kardeşi olanların en mutlu öğrenci grubu olduğu bulunmuştur. Onları iki kardeşi olanlar ve kardeşi olmayanlar izlemektedir. Cinsiyet durumuna göre kızların erkeklere göre daha mutlu oldukları görülmüştür. Kardeş cinsiyetinin aynı veya farklı olmasına göre mutluluk puanlarının anlamlı bir farklılık göstermediği görülmüştür. Kardeş cinsiyetinin kız veya erkek olmasına göre mutluluk puanlarının anlamlı bir farklılık gösterdiği bulunmuştur. Buna göre sadece kız kardeşi olanlar, sadece erkek ve hem erkek hem de kız kardeşi olanlara göre daha mutlu oldukları bulunmuştur. Öğrencilerin kardeşlerine kıyasla yaş durumuna göre mutluluk düzeylerinin anlamlı bir farklılık gösterdiği bulgusuna ulaşılmıştır. Büyük ve küçük kardeşler ortanca kardeşlere göre daha mutlu olduklarını belirtmişlerdir.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Araştırmada elde edilen bulgulara dayalı aşağıda belirtilen sonuçlara ulaşılmıştır.

Kardeş sayısına göre mutluluk puanlarının anlamlı bir farklılık göstermediği bulunmuştur. Bu sonuç; gençlerin iyi hal durumları ile kardeş sayısı arasında bir ilişki bulunmadığını belirten Çivitçi (2009), Tatlıoğlu (2012) ve Tuncer vd. (2014) elde ettiği sonuçlar ile örtüşmektedir.

Katılımcılardan tek kardeşi olanların en mutlu öğrenci grubu olduğu bulunmuştur. Onları iki kardeşi olanlar ve kardeşi olmayanlar izlemektedir. Kardeş sayısı 3 ve üzeri olanların mutluluk puanlarında kademeli bir azalma görülmüştür. Bu durumun ortaya çıkmasında ailelerin genel gelir düzeyinin düşük olmasından dolayı çok çocuklu ailelerde çocukların maddi ihtiyaçlarının karşılanmasında sıkıntılar neden olabilir. Tek çocuklarda maddi olanaklar yeterli düzeyde sağlanabilse bile kardeşiyle yaşayabileceği sosyal paylaşım olanaklarının olmaması, yalnızlığa ve daha az mutlu olmasına yol açabilir. Çok çocuklu ailelerde çocukların akademik başarılarının daha düşük olduğu ve suça daha meyilli olduklarına dair araştırmalara yer verilmişti. Oskay (1986, s. 228) çok çocuklu ailedeki çocukların aileleri ile tartışmaya daha meyilli olduklarını onları tek çocuklu ailelerde bulunan çocuklar takip ettiğini belirtmiştir. Topsis (2013, s. 701) çok çocuklu ailelerdeki (özellikle beş ve üzeri) bireylerin olumsuz davranışlara daha meyilli olduklarını belirlemiştir. Hacıfazlıoğlu vd. (2015, s. 91) iki çocuklu ailelerdeki lise öğrencilerin akademik başarılarının ve özgüvenlerinin daha yüksek olduğu belirtmiştir. Çok kardeşi (üç ve daha fazla) olan katılımcıların mutluluk durumu bizim gerçekleştirdiğimiz araştırmada da düşük çıkmıştır. Elde edilen verilere ve yer verilen akademik çalışmaya göre üç ve üzeri kardeş sayısı mutluluğu arttırmamakta, aile içi tartışmalara ve akademik başarıda düşüşe yol açabilmektedir.

Cinsiyet durumuna göre kızların erkeklere göre daha mutlu oldukları görülmüştür. TÜİK 2014 verilerine, Boyd (2014), Çivitçi (2009) ile Çopur vd. (2015) araştırma sonuçlarına göre de kadınlar erkeklerden daha mutlu durumdadırlar. Bu sonuç Akın ve Şentürk (2012) cinsiyet ve mutluluk ile ilişkili elde ettiği bulgu ile örtüşmemektedir. Kız öğrencilerin erkek öğrencilere göre daha mutlu olmalarında hayata bakış açılarının daha olumlu olması etkili olmuş olabilir.

Kardeşin cinsiyetinin kendisi ile aynı veya farklı olması durumuna göre mutluluk puanlarının anlamlı bir farklılık göstermediği görölmüştür. Kardeş cinsiyetinin kız veya erkek olmasına göre mutluluk puanlarında anlamlı bir farklılık bulunmuştur. Kız kardeşi olanlar, her iki cinsiyette de kardeşi olanlara ve sadece erkek kardeşi olanlara kıyasla daha mutlu oldukları belirlenmiştir.

Öğrencilerin kardeşlerine kıyasla yaş durumuna (büyük, ortanca, küçük) göre mutluluk düzeylerinin anlamlı bir farklılık gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır. Kardeşlerinden küçük ve büyük olanlar ortanca olanlara göre daha mutlu olduklarını belirtmişlerdir. Samurçay (1982, s. 9) en küçüklerin, kendilerini küçük, zayıf hissetmekten çok mutlu olduklarını, bu durumdan dolayı kendilerini ailede ayrıcalıklı saydıklarını belirtmektedir.

Elde edilen veriler ışığında ailenin çocuklarına verdiği değer ve ayırdıkları zaman çok önem teşkil etmektedir. Bu nedenle ailelerin maddi ve manevi ihtiyaçlarını karşılayabilecekleri ve ilgi gösterebilecekleri sayıda çocuğa sahip olmalarının daha önemli olduğu anlaşılmaktadır. İlgi gösterilmeyen ve önemsenmeyen her birey ileride daha farklı şekilde toplum önüne çıkmaktadır. Önemsenen ve değer gösterilen mutlu çocukların ileride özgüveni artmış, sorumluluk sahibi bireyler olarak topluma katkı getirecekleri düşünölmektedir. Araştırmada elde edilen bulgular ve sonuçlar doğrultusunda aşağıda belirtilen öneriler getirilmiştir:

a) Anne ve babanın çocuklara yönelik tutum ve davranışlara yer verilerek çalışma farklı bir boyuttan incelenebilir.

b) Aile ve kardeşlerle geçirilen zaman boyutlarına yer verilerek aile ve kardeşlerle geçirilen kaliteli zamanın mutluluğa etkisi incelenebilir.

Etik Beyan

“Kardeş Durumu ve Mutluluk: Çanakkale'de Lise Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir.

Kaynakça

- Akın, A. (2008). Psikolojik iyi olma ölçekleri: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 8(3), 721-750.
- Aral N. ve Sağlam, M. (2012). Ebeveynleri boşanma sürecinde olan çocuklar ile ebeveynleri ile birlikte yaşayan çocukların duygularının cinsiyete göre incelenmesi. *Ankara Sağlık Bilimleri Dergisi*, 1(2), 71-88.
- Arıkan, C. (1996). *Halkın boşanmaya ilişkin tutumları*. Ankara: Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları.
- Aypay, A. ve Eryılmaz A. (2011). Lise öğrencilerinin öznel iyi oluşları ve okul tükenmişliği arasındaki ilişkiler. *International Online Journal of Educational Sciences*, 3(1), 181-199.
- Boyd, R. C. (2014). *Sibling relationship quality, personality, and happiness* (Doctoral dissertation, Northern Arizona University).
- Boydak, M. ve Yüksel, Y. (2003). Öğrencilerin sınav kaygılarının öğrenmeleri üzerindeki etkileri. *Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları*, 3(2003), 64-70.
- Büyükdüvenci, S. (1993). Aristoteles'te mutluluk kavramı. *Felsefe Dünyası*, 9: 41-45.
- Çivitçi, A. (2009). İlköğretim öğrencilerinde yaşam doyumunu: Bazı kişisel ve ailesel özelliklerin rolü. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakóltesi Dergisi*, 22(1), 29-52.
- Erdođu, M. Y. (2007). Ana-baba tutumları ve öğretmen davranışları ile öğrencilerin akademik başarıları arasındaki ilişkiler. *S.AÜ Eğitim Fakóltesi Dergisi*, (14), 33 – 46.
- Eryılmaz, A. (2009). Ergen öznel iyi oluş ölçeğinin geliştirilmesi. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 7(4), 975-989.
- Eryılmaz, A. (2010). Aile yapısı ergeni mutlu eder mi? *Aile ve Toplum Dergisi*, 6(2), 22-31.
- Hacıfazlıoğlu, Ö., Kararımak, Ö. ve Öztabak, M. (2012). Göç olgusu bağlamında lise öğrencilerinin aile profilleri ve akademik başarı durumları. *Hasan Ali Yücel Eğitim Fakóltesi Dergisi*, 12(2), 81-97.
- Joronen, K. ve Åstedt-Kurki, P. (2005). Familial contribution to adolescent subjective well-being. *International Journal of Nursing Practice*, 11(3), 125-133.
- Karaaslan, G. (2010). *Orta öğretim kurumlarında öğrenci başarısını etkileyen faktörlerin istatistiksel analizi*. İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Karasar, N. (2007). Bilimsel araştırma yöntemleri (17. baskı). *Ankara: Nobel Yayıncılık*.
- Keskin, G. ve Sezgin, B. (2009). Bir grup ergende akademik başarı durumuna etki eden etmenlerin belirlenmesi. *Firat Sağlık Hizmetleri Dergisi*, 4(10), 3-18.
- Oskay, G. (1986). Değer yargılarından kaynaklanan ana-baba ergen çatışmasının sosyo ekonomik ve benzeri değerşenler açısından incelenmesi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakóltesi Dergisi*, 1, 222-244.

- Özen, Y. (2010). Kişisel sorumluluk bağlamında öznel ve psikolojik iyi oluş (sosyal psikolojik bir değerlendirme). *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 4, 46-58.
- Samurçay, N. (1982). *Çocuklarda kardeş ilişkileri*. Eğitim ve Bilim Dergisi, 6(36), 6-14.
- Saral, S. (1993). *Özel Trabzon Ata Koleji öğrencilerinin uyum düzeyleri ile akademik başarıları arasındaki ilişkinin araştırılması*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon.
- Sarı, M., Ötünç, E. ve Erceylan, H. (2007). Liselerde okul yaşam kalitesi: Adana ili örneği. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi*, 13(2), 297-320.
- Sarıcaoğlu, H. (2011). *Üniversite öğrencilerinin psikolojik iyi olma düzeylerinin kişilik özellikleri ve öz-anlayış açısından incelenmesi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Konya.
- Şentürk, Ü. (2008). Modern kontrol: tüketim. *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, 32(2), 221-239.
- Tanhan, F. (2007). Ölüm kaygısı ile baş etme eğitiminin ölüm kaygısı ve psikolojik iyi olma düzeyine etkisi. *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Rehberlik ve Psikolojik Danışma Bölümü, Ankara.
- Tatlıoğlu, K. (2012). Üniversite öğrencilerinin kardeş sayıları ile psikolojik iyi oluşları arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Turkish Studies*, 7(4), 2857-2872.
- Topses, M. D. (2013). Eğitim düzeyi ve kardeş sayısının suç davranışıyla ilişkisi: Çanakkale E tipi kapalı ceza infaz kurumu örneği. *International Journal of Social Science*, 6(3), 701-713
- Tuncer, Ö., Atay, M., Türker, Y. ve Tuncer, H. (2014). Adolesanlarda Kardeş Sayısı ile Öz-Kavram İlişkisi. *Düzce Tıp Fakültesi Dergisi*, 16(3), 22-25.
- Ünuvar, P., Çalşandemir, F., Tagay Ö. ve Amini, F. (2015). Okul öncesi dönem çocuklarının mutluluk algısı (Türkiye ve Afganistan örneği). *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1(34), 1-22.
- Yılmaz, E., Yiğit, R. ve Kaşarçı, İ. (2012). İlköğretim öğrencilerinin özyeterlilik düzeylerinin akademik başarı ve bazı değişkenler açısından incelenmesi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1(23), 371-388.

EXTENDED ABSTRACT

Happiness has been the topic of curiosity for a long time. The definition of happiness and how to reach happiness have been questioned since ancient times. The ways in which happy people interpret, evaluate and react to life events differ from those who are less happy (Unuvar et al., 2015, p. 2). Research shows that psychological disturbances are less common in happy people (Lu, 1995; Lyubomirsky, King, & Diener, 2005; Unuvar et al., 2015, p. 2). While sincere, safe and supportive environments increase happiness and self-confidence in individuals, they can decrease the tendency to psychological problems (Unuvar et al., 2015:2). To buy what we want and to make consumption can be an important source of happiness today (Şentürk, 2008:231). However, this happiness may not be sufficient to ensure continuous happiness in the individual. Spiritual feelings can come to the fore in the continuity of happiness. At this point, social life areas of the people are of great importance. It is stated that social communication and interaction level are at the basis of happiness. The most basic interaction and communication areas of the people are their families. The level of family communication is especially important in adolescents (Aypay ve Eryılmaz, 2011, p. 193). In addition, some important developmental tasks must be fulfilled in order to achieve adolescence successfully. These are emotional independence from parents and other adults, social responsibilities and desiring to take part in these responsibilities (Sarı et al., 2007, p. 298).

According to the literature research results, family relations have an effect on the happiness of the youth. While families with many children may have enough interest in their children, families with one child can provide a spoiled and non-regulated living environment for their children. No exact relationship was found between the number of siblings and happiness in these researches. In this study, the answer to the question of "Is psychological happiness of high school students different according to their siblings' characteristics?" was sought.

In this study, the differentiation status of happiness levels according to the sibling status of high school students (number, gender, age status of siblings) was investigated. The Qualitative Descriptive method was used in the research. The method of screening is a research method which aims to identify what is in the past or is it still present. The study group of the study is composed of 489 students who are continuing their education in Çanakkale in a High school. Within the scope of the research, the Oxford Happiness Scale which was developed by Hills and Argyle and adapted to Turkish by Doğan and Sapmaz (2012) was applied. For the internal consistency of the scale, Cronbach alpha reliability coefficient was calculated as 0.76 for the whole scale. SPSS statistical program and descriptive statistical analysis methods were used to analyze the data.

As a result of this study, it was found that there was no significant difference between the happiness scores according to the number of siblings. This result is similar to the results obtained by Civitci (2009), Tatlıoğlu (2012) and Tuncer et al. (2014) corresponds to the results obtained. Participants with only one

sibling were found to be the happiest student group. They are followed by participants having two siblings. There was a gradual decrease in the happiness scores of the students having 3 and above siblings. It was also found that there was a significant difference between the happiness scores according to the siblings' gender and siblings' age status. It was found out that girls are happier than boys according to gender. This result is similar with the research results of TUIK (2014), Boyd (2014), Civitci (2009) and Copur et al. (2015). Elder and younger participants than their other siblings stated that they were happier than the other participants. Samurcay (1982, p. 9) states that the youngest is happy about feeling small and weak and that they consider themselves privileged in the family due to this situation. It was found out that happiness scores did not show a significant difference according to whether the gender of the sibling itself was the same or different. However, there was a significant difference in happiness scores according to the gender of siblings. Participants having sisters were happier than the participants having both brothers and sisters, and having only brothers.

In light of the data obtained, the value given by the family to their children and the time they allocate is very important. For this reason, it is understood that it is more important for families to have the number of children they can afford and pay attention to.

a) Mother and father's attitudes and behaviors towards children can be studied from a different dimension in different research.

b) The effect of quality time spent on family and siblings with happiness on family and siblings can be examined.

Değerler Eğitimi Dersine Yönelik Sınıf Eğitimi Öğretmen Adaylarının Görüşleri¹

Vedat AKTEPE², Elvan YALÇINKAYA³, Mevlüt GÜNDÜZ⁴ ve Murat TEMUR⁵

Öz

Bu çalışmada, Değerler Eğitimi dersini alan sınıf öğretmeni adaylarının derse ilişkin görüşlerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Araştırmada, nitel araştırma desenlerinden durum çalışması kullanılmıştır. Çalışma grubunu, 2017-2018 Eğitim-Öğretim yılı güz döneminde Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Eğitim Fakültesi Sınıf Eğitimi 4. sınıfta öğrenim gören ve değerler eğitimi dersini alan, 5 kız ve 3 erkek olmak üzere, 8 öğretmen adayı oluşturmaktadır. Ders, ilk 6 hafta teorik ağırlıklı olmak üzere teorik ve uygulamalı olarak yürütülmüş, diğer 8 haftada ise öğretmen adaylarının yaparak yaşayarak öğrenmeyi esas alarak hazırlanmış oldukları aktif öğretim yöntem ve tekniklerine dayalı etkinliklerle işlenmiştir. Dönem sonunda dersi tamamlayan öğretmen adaylarıyla odak grup görüşmesi yapılmıştır. Odak grup görüşmesinden elde edilen veriler içerik analizine tabi tutulmuştur. Elde edilen veriler çerçevesinde, öğretmen adayları değerler eğitiminin önemine ve toplumların geleceğindeki yerine vurgu yapmaktadırlar. Bununla birlikte değerler eğitimi dersinin teorik ve uygulamalı bir biçimde yürütülmesi gerektiğini ifade etmektedirler. Özellikle öğrenciyi aktif hale getirecek öğretim yöntem ve tekniklerinin kullanılması gerektiği sıklıkla vurgulanmaktadır. Öğretmenlik lisans programında bu dersin ilk yıllarda özellikle 1.sınıfta okutulmasını da önermeleri dikkate değer bir bulgudur. Elde edilen veriler doğrultusunda, değerler eğitimi dersini hem teorik hem uygulamalı olarak alan öğretmen adaylarının bu derse ve dersle ilgili süreçlere ilişkin önerileri, değerler eğitimi ile ilgilenen tüm eğitimcilere yol gösterebilir.

Anahtar Kelimeler: Öğretmen Adayı, Değerler, Değerler Eğitimi, Odak Grup Görüşmesi

Views of the Pre-service Teachers Classroom Training or the Values Education (Value Training Course)

Abstract

The purpose of this study is to determine the primary school teacher candidates' opinions who take a course of teaching values. The case study technique was used as the main method of the research. The research team consists of 8 teacher candidates (5 females and 3 male) and 4th year students of the Faculty of Education of Nevşehir Hacı Bektaş Veli University 2017-2018 academic year. The first 6 weeks of the course were carried out theoretically while the rest 8 weeks were conducted practically which was based on active learning methods and techniques. As a result at the end of the course the focus group consisting of teacher candidates was organized and the data obtained from interviewing focus group was analyzed. Based on that data teacher candidates emphasize the importance of Value training course and its place in the future of society. Moreover they added that value training course should be conducted in a theoretical and practical way at the same time. According to the research this course is advised to be taught to the first year students. The results of this research can be used both who take Value training course and who teaches this course.

Key Words: Preservice Teacher, Values, Values Education, Focus Group Interview

Atıf İçin / Please Cite As:

Aktepe, V., Yalçinkaya, E., Gündüz, M. ve Temur, M. (2020). Değerler eğitimi dersine yönelik sınıf eğitimi öğretmen adaylarının görüşleri. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(2), 809-821.

¹ Bu makale Uluslararası Bilim ve Eğitim Kongresinde 23-25 Mart 2018 tarihinde sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

² Doç. Dr. - Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Eğitim Fakültesi, vedataktepe@nevsehir.edu.tr
ORCID: 0000-0001-5259-9340

³ Doç. Dr. - Erciyes Üniversitesi Eğitim Fakültesi, elvanykaya@gmail.com
ORCID: 0000-0003-1838-0411

⁴ Doç. Dr. - Süleyman Demirel Üniversitesi Eğitim Fakültesi, mevlutgunduz1981@hotmail.com
ORCID: 0000-0001-5823-190X

⁵ Arş. Gör. - Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Eğitim Fakültesi, murattemur@nevsehir.edu.tr
ORCID: 0000-0001-8548-6342

Geliş Tarihi / Received Date: 07.05.2019

Kabul Tarihi / Accepted Date: 06.06.2019

Giriş

Son yıllarda hem ülkemizde hem de dünyada toplumsal anlamda yaşanan değişim ve dönüşümün bir sonucu olarak temel insani değerlerin unutulmaya başlandığı görülmektedir. Değerlerin yaşatılması ve gelecek kuşaklara aktarılması hemen her dönemde önemini korumuş ve insanların sıklıkla üzerinde çalıştığı konular arasında yer almıştır. Toplumlar, kendi fertlerine milli değerlerin yanında evrensel değerlerin de öğretilmesini gerekli görmüştür. Geçmişten günümüze tüm toplumlar, iyi bir insan, iyi bir vatandaş, iyi bir toplum oluşturmak amacıyla değerler eğitimiyle ilgilenme ihtiyacı duymuşlardır. Birey, değerler eğitimi ile ilgili ilk kazanımlarını ailede edinmekte; okullarda bu eğitim daha sistematik bir biçimde gerçekleştirilmektedir.

Temel insani değerleri benimsemiş insanlar yetiştirmek toplum, aile ve okulun başlıca misyonlarından biridir (Ekşi, 2003, s.79). Örneğin Akbaş (2008a, s. 10) okulların bilişsel hedeflerinin yanında vatansever olmak, saygılı olmak, dürüst olmak ve adil olmak gibi birçok duyuşsal hedefi olduğunu belirtir. Değerler, toplumu oluşturan bireylere, nelerin önemli olduğunu, nelerin tercih edilmesi gerektiğini ve kısaca nasıl yaşanılması gerektiğini belirtir. Bununla birlikte değerler, bireylerin düşünce, davranış ve tutumlarını değiştirmede ve şekil vermede önemli bir role sahiptir. Ayrıca değerler, bireylerin insani algılarını artırma ve değiştirmede, dünyaya bakış açılarını etkilemede büyük oranda etkilidir (Ulusoy ve Dilmaç, 2012, Önsöz Kısmı).

Güngör'e göre (1993, s.19) değerler istek, tercih ve arzuları yansıtır, yani bir şeyin arzu edilebilir veya edilemez olduğu hakkındaki inançtır. Aydın (2010, s. 1) ise değer kavramını "... arzu edilebilen şey, olaylarla ilgili insan tutumu; ideal davranış biçimleri veya hayat amaçları hakkındaki inançlarımız, davranışlarımıza yön gösteren ölçüler..." olarak tanımlar. Pathania'ya (2011, s. 21) göre değer, insanın edindiği yaşam rehber ilkeleridir. İnsan yaşamına yön verir, hayatta mutlu olmasını ve hayatla barışık olmasını sağlar. Suriyachinnavar (2016, s. 34) ise değeri, standartlar, kurallar, kriterler, tutumlar, kurallar, istenen fikirler/inançlar olarak açıklamaktadır. Dolayısıyla değerler, hayata neşe, memnuniyet ve huzur getirmektedirler. Albayrak (2017, s. 30) değerlerin toplumsal yaşam için önemini şu şekilde ifade etmektedir:

"Değerler, toplumsal yapının oluşturulması, düzenin sağlanması ve sürdürülmesinde önemli bir güce sahiptir. Toplum yaşantısı içerisinde oluşturulan ve yasallaştırılan kanunlar toplumsal değerlerden güç alırken bunun yanı sıra toplumsal ilişkilerin düzenlenmesinde de değerler yer alır. Bir davranışın genel anlamda olumlu olarak kabul edilmesi, kabul görmüş olan toplumsal değerlerle uyum içinde olmasına bağlıdır. Ayrıca, toplumda nelerin yapılmasının uygun görüldüğünü, nelerin benimsenip nelerin olumsuz karşılandığını göstererek toplumsal hayatın düzeninin sağlanması ve sürdürülmesi için gerekli kontrolün oluşturulmasında kilit unsurlardandır."

Değerlerin sınıflandırılması konusunda hem ülkemizde hem de dünyada fikir birliği bulunmamaktadır. Schwarz (1996, s. 122-123) değerleri "güç, başarı, hazcılık, uyarılm, öz yönelim, evrensellik, iyilikseverlik, gelenek, uyum ve güvenlik" olmak üzere 10 grupta incelemektedir. Rokeach (1973, s. 28) ise, "amaç ve araç" değerler olarak sınıflandırır. Amaç değerleri; "rahat bir hayat, iç huzuru hırslı/istekli, gerçek sevgi, başarı hissi, ulusal güvenlik, barış içinde bir dünya, zevk, güzellikler dünyası, kurtuluş, eşitlik, öz saygı, aile güvenliği, sosyal tanınma, özgürlük, gerçek dostluk, mutluluk, bilgelik/hikmet" olarak belirlemiştir. Araç değerler ise; "hırslı/istekli, hayal gücü kuvvetli, ufku geniş olma, bağımsızlık, kabiliyetli, entelektüel, neşeli, mantıklı, temiz, sevgi dolu/sevecen, cesaretli, itaatkâr, affedici, kibar, yardımsever, sorumlu, dürüst, öz kontrol" gibi değerlerden oluşmaktadır.

Ülkemizde son yıllarda çalışmalarda sıkça kullanılan Akbaş (2004, s. 105) tarafından yapılan sınıflandırmada "geleneksel, demokratik, çalışma-iş, bilimsel ve temel" değer grupları belirlenmiştir. Aktepe ve Gündüz (2019, s. 78) ise değerleri belli başlıklar altında gruplayarak sınıflandırmıştır:

1. Milli değerler: Vatanseverlik, bağımsızlık, birlik ve kültürünü yaşatmak.
2. Dini değerler: Allaha inanmak, iffetli olmak, sadelik, tutumluluk, sabır, aileye bağlılık, cömertlik, alçakgönüllülük ve güvenilirlik.
3. Evrensel değerler: Barış, mutluluk, temizlik, sağlık, sorumluluk, estetik, dürüstlük, özgürlük, saygı, sevgi, adalet ve bilimsellik.
4. İnsani değerler: Anlayış, iyilik, duyarlılık, yardımseverlik, empati, fedakârlık, paylaşma, merhamet, hoşgörü ve vefalılık.
5. Bireysel değerler: Öz saygı, öz güven, öz denetim, açık fikirlilik ve gayretli olmak
6. Toplumsal değerler: Misafirperverlik, dayanışma, işbirliği ve çalışkanlık.

Akbaş (2008b, s. 340) değer eğitimini, demokratik bir toplumun başarisının temeli olarak gormektedir. Halstead ve Taylor, (2000, s. 170) ise pratikte, değerler eğitiminin, vatandaşlık eğitimi ve moral eğitimine odaklandığını belirtirler. Aynı zamanda, manevi, ahlaki, sosyal ve kültürel gelişim, karakter eğitimi, erdemler eğitimi, tutumlar ve kişisel niteliklerin gelişimi gibi güncel olarak kullanılan terimlerle yakından ilişkilidir (Halstead ve Taylor, 2000, s. 169).

Eğitim ve öğretim uygulamalarının sistemli ve düzenli olarak sürdürüldüğü mekânlar yani okullar, değer öğretiminin en etkili alanlarından birini oluşturmaktadır. Kültür aktarım sürecinde ele alınmış ya da alınmamış değerleri öğrencilere aktarmak, onları ortaya konan kurallar çerçevesinde disipline ederek ahlaki değer yargılarında ilerlemelere destek olmak ve çocukların karakter yapılarında olumlu bir etki sağlamak okulların önemli görevlerindedir (Şahin, 2017, s. 44). Değer ve eğitim kavramları karşılıklı olarak birbirlerini tamamlayan bir yapı içerisinde. Değerlerin ya da eğitimin biri olmadan diğerini ele almak hem toplumsal hem de bireysel bakımdan farklı sorunları da beraberinde getirebileceğini söylemek mümkündür (Kart, 2017, s. 25). Türkiye Cumhuriyetinde Milli Eğitim Sistemi içerisinde yaklaşık son 16 yıldan beri farklı yoğunluklarda ve bilinçli olarak değerler eğitimi uygulanmaktadır. Söz konusu uygulamalar son 9 yıldan beri yeni bir ivme içerisinde hareket etmektedir (Meydan, 2014, s. 93).

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Toplumlar kendi yaşam biçimleri ve inanç şekillerine göre değer yargılarını oluşturmaktadır. Toplumlar tarafından oluşturulan bu yargıların kuşaklar arası aktarımı ise eğitim yoluyla gerçekleşmektedir. Bu bakımdan değerlerin oluşturulmasında ve aktarılmasında eğitim önemli bir rol üstlenmektedir. Eğitim sayesinde, toplumlarda geçmiş ve geleceğe dair oluşan değer yargıları birbirini tamamlamaktadır (Özdemir, Boydak Ozan ve Akgün, 2017, s. 36). Kültürel ve ulusal açıdan anlamlı bir yere sahip olan değerler devletlerin izledikleri eğitim politikaları doğrultusunda vatandaşlara kazandırılmaya ve böylece ortak, geçerli ve birbirleri için güven arz eden değerler oluşturulmaya çalışılır. Bunun amacı gelişmiş ve çağdaş ülkeler konumunda eğitim verebilmek ve insan yetiştirebilmektir. İşte bu aşamada bir insanın gelişim sürecinin en önemli basamağını oluşturan eğitim ve öğretimin birlikte verilmeye çalışıldığı okullar devreye girmektedir (Karataş ve Ergin, 2014, s. 34).

Ülkemizde özellikle son yıllarda değerler eğitiminin önemine ilişkin öğretmen adaylarıyla yapılan çalışmalar dikkat çekmektedir. Öztürk Demirbaş ve Çelikkaya (2012, s. 425) sosyal bilgiler öğretmen adaylarının programdaki değerlere ilişkin algısal farkındalıkları başlıklı araştırmasında sosyal bilgiler öğretmen yetiştirme programında değerler eğitimine ilişkin bir dersin eklenmesini ön koşul olarak belirtmektedir. Kurtdede Fidan (2009, s. 17) ise öğretmen adaylarının değer öğretimine ilişkin görüşleri isimli araştırmasında öğretmen adaylarının değerler ve değer eğitimi konusunda eğitim almadıkları ve gerekli bilgilere sahip olmadıklarını ifade etmektedir. Bu çerçevede duyuşsal alan, özelde değerler ve eğitimi konusunda eğitim fakültelerinde öğretmen adaylarına değer eğitimi adı altında ders verilmesini önermektedir. Yine Oğuz (2012, s. 1315) öğretmen adaylarının değerler ve değerler eğitimine ilişkin görüşleri başlıklı araştırmasında öğretmen adaylarının değerleri kazanmasında değerle ilgili eğitimlerin verilebileceği, staj ve topluma hizmet uygulamaları gibi derslerin sayısının artırılması ve daha erken sınıflarda okutulması gerektiğini belirtmişlerdir. Nitekim değerler eğitiminin önemine vurgu yapan bu araştırmalar bir yana okutulmuş olan değerler eğitimi dersinin amaç, fayda, yöntem, öğrenme-öğretme süreç ve değerlendirmesine ilişkin önerilerin alındığı bir araştırmanın yapılmamış olması bakımından bu araştırma önem arz etmektedir.

Ailede başlayan okulda devam eden ve bireyin yaşamı boyunca süren değerler eğitimi süreci formal veya informal olarak verilmektedir. İlk olarak ailede verilen değerler eğitimi süreci önemlidir. Ancak bu süreçte en önemli rol eğitim kurumlarına aittir. Çünkü disiplinler arası bir şekilde sistemli ve düzenli olarak değerlerin çocuklara hissettirilmesi ve kazandırılması yönüyle eğitim kurumlarına dolayısıyla da eğitimcilerle büyük sorumluluklar yüklemektedir. Bu bağlamda araştırmanın amacı doğrultusunda öğretmen adayları şu temalarda görüş bildirmişlerdir:

1. Değerler eğitimi dersinin amaçları
2. Değerler eğitimi dersinin önemi
3. Değerler eğitimi dersinin işlenişi/öğrenme-öğretme süreci
4. Değerler eğitimi dersinin faydası
5. Değerler eğitimi dersinin yöntem-teknik/metodolojisi
6. Değerler eğitimi dersi ile ilgili öneriler

Alanyazın incelendiğinde öğretmen adaylarının değerleri ve değerler eğitimi ile pek çok araştırmaya (Kurtdeğ Fidan, 2009; Oğuz, 2012; Öztürk Demirbaş ve Çelikkaya, 2012; Tural ve Gürgil, 2012) rastlanmıştır. Ancak okutulan değerler eğitimi dersinin değerlendirilmesine yönelik bir araştırmaya alan yazında rastlanmamıştır. Bu açıdan yapılan araştırma önem arz etmektedir. Nitekim öğretmen adaylarının, değerler eğitimi dersinin hedeflerini ifade edebilmesi, dersin faydasını, yöntemini, öğrenme-öğretme sürecini değerlendirebilmesi ve öneriler sunabilmesi önemlidir. Değerler eğitimi dersini alan öğretmen adaylarının davranışlarında örnek rol model olması ve her birinin birer değer eğitimcisi olması beklenmektedir. Bu bağlamda, öğretmen adaylarının değerler eğitimi dersine yönelik görüşlerinin tespit edilmesi önemli görülmektedir. Bu çalışmada, sınıf öğretmeni adaylarının değerler eğitimi dersine yönelik görüşlerinin belirlenmesi amaçlanmıştır.

Yöntem

Araştırmanın Deseni

Araştırmada nitel araştırma desenlerinden durum çalışması kullanılmıştır. Nitel araştırma desenlerinden ise durum çalışması kullanılmıştır. Durum çalışmaları hem nitel hem de nicel araştırma yaklaşımlarında kullanılabilir. Durum çalışmasının en önemli özelliği bir veya birkaç durumun derinlemesine araştırılmasıdır. Başka bir ifade ile ortam, süreç, olay gibi bir durumla ilgili etkenler bütüncül bir yaklaşımla araştırılır ve bu etkenlerin ilgili durumu nasıl etkiledikleri ve ondan nasıl etkilendikleri üzerinde durulur (Yıldırım ve Şimşek, 2016, s. 73).

Akar (2017, s. 174) ise durum çalışmasını “nitel araştırma desenlerine yakın bir araştırma yöntemi olup araştırmacıya, ilgili şahıslara, karar vericilere ya da kurumlara, bir durumla ilgili olarak ayrıntılı bilgi edinmede, bazen de kuramın doğruluğunu ve bağlama göre etkinliğini açıklama amaçlı olarak kullanılan araştırma yaklaşımlarından birisi” olarak tanımlamıştır. Bu çalışmada da öğretmen adaylarının değerler eğitimi dersine yönelik görüşlerinin belirlenebilmesi amacıyla durum çalışması kullanılmıştır.

Çalışma Grubu

Odak grup görüşmelerinde genellikle 4 ile 8 kişi arasında küçük bir grup insandan veri toplanır (Büyüköztürk, Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel, 2014, s. 152). Yine Krueger ve Casey'e (2000) göre de, araştırılacak konu, hizmet veya ürünle ilgili ortak bir deneyime sahip olmak şartıyla 6-8 arası kişinin odak grup görüşmesine katılması uygundur (Krueger ve Casey, 2000 Akt: Yıldırım ve Şimşek, 2016, s. 158). Bu nedenle araştırmanın çalışma grubunu, 2017-2018 Eğitim-Öğretim yılı güz döneminde bir devlet üniversitesinin sınıf eğitimi bölümü 4.sınıfında öğrenim gören ve Değerler Eğitimi dersini alan, 5 kız ve 3 erkek olmak üzere, 8 öğretmen adayı oluşturmaktadır. Veriler analiz edilirken katılımcılara K1, K2, K3... şeklinde kodlar verilerek analiz edilmiştir.

Verilerin Toplanması

Odak grup görüşmelerinde araştırmacı küçük bir gruptan bir dizi sorun hakkında düşünmelerini ister. Katılımcıların grup olarak, birbirlerinin soru ve cevaplarını kolayca duyabilecekleri bir şekilde oturmalarını ister. Grubun diğer üyeleri tarafından verilen cevapları duyduklarında genel olarak aslında söyleyeceklerinden başka ek yorumlarda bulunurlar. Görüş birliğinde olmaları istenen bir durum olmadığı gibi gerekli de değildir. Asıl hedef katılımcıların diğer grup üyelerinin yanıtlarını işiterek, bu yanıtlar üzerinden kendi görüşleri üzerinde kafa yormalarını sağlamaktır. Böylece insanların bir ya da birkaç konu hakkında gerçekten ne düşündüğü anlaşılmasına çalışılır. Odak grup görüşmelerinde amaç tartışmak, problem çözmeye ya da karar almak değildir (Büyüköztürk, Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel, 2014, s. 152).

Odak grup görüşmelerinde, görüşmeye katılan bireylerin bakış açıları çerçevesinde farklı konularda derinlemesine bilgi elde edilebilir. Görüşmeye katılan bireylerin ön planda olduğu bu süreçte ortam, düşüncelerin rahatlıkla söylenebileceği şekilde ayarlanmalıdır. Özgürce fikirlerini ifade edebilen bireyler, grup dinamiği ve etkileşimi sayesinde birbirlerinin duygu ve düşüncelerini tetikler. Bu işlem sonucunda da özgün ve farklı fikirlere ulaşılır (Tunç ve Ertem, 2018, s. 1041).

Araştırmada veriler odak grup görüşmesi yoluyla elde edilmiştir. Araştırmanın geçerlik-güvenirliği için iki uzman ve iki araştırmacının görüşü alınarak hazırlanan odak grup görüşme formunda sonda sorular sorulmuş, nitel araştırma yöntemine uygun olarak her bir tema için ayrı ayrı çözümlenmeler yapılmıştır. Yine iki uzman ve iki araştırmacının görüşleri doğrultusunda gerekli düzeltmeler yapılmış ve asıl odak grup görüşmeleri gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda “değerler eğitimi” dersi kapsamında altı tema oluşturulmuş

ve oluşturulan bu altı tema altı farklı odak grup oturumunda derslerden sonra gerçekleştirilmiştir. Araştırmacının konuyla ilgili aldığı eğitim, uzmanlığı ve nitel araştırma deneyimleri de güvenirliği destekleyen etkenlerdir. Öğretmen adayları gönüllülük çerçevesinde görüşmelere katılmışlardır. Görüşme formundaki sorular yarı yapılandırılmış görüşme yöntemine uygun olarak hazırlanmıştır. Odak grup görüşmesi esnasında katılımcıların etkilenmemesi ve ynlendirilmemesine dikkat edilmiş, araştırmanın geçerlik ve güvenirliğini sağlamaya zen gösterilmiştir. Ayrıca, odak grup görüşmeleri esnasında öğrencilerin verdikleri cevaplar onların izinleri dahilinde ses kayıt cihazına kaydedilmiştir. Sorular içerik özelliklerine göre öğrencilerin cevapları incelenmiş ve değerlendirilmiştir. Yine Ortalama 45-90 dakika süren odak grup oturumlarında araştırmacı tarafından, öğrencilerin sözel olmayan unsurları da dikkate alınarak belli notlar alınmış soruları zmlenme esnasında göz önünde bulundurulmuştur.

Verilerin Analizi

Veriler, hem içerik analizi hem de betimsel analiz birlikte kullanılarak zmlenmiştir. İçerik analizi, “Metin veya metinlerden oluşan bir kmenin içindeki belli kelimelerin veya kavramların varlığını belirlemeye yönelik yapılırdır. Araştırmacılar bu kelime ve kavramların varlığını, anlamlarını ve ilişkilerini belirler ve analiz ederek metindeki mesajla ilişkin çıkarımlarda bulunur.” (Büyüköztürk, akmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel, 2014, s. 240). İçerik analizinin ana amacı elde edilen verileri açıklayabilecek ilişki ve kavramlara ulaşmaktır. Bu amaçla da ulaşılan veriler önce kavramsallaştırılır. Daha sonra ise bu kavramsallaştırma sonucunda ortaya çıkan kavramlara göre mantıklı bir Şekilde düzenlenir ve buna göre toplanan veriyi açıklayan temaların tespit edilmesi gerekir (Yıldırım ve Şimşek, 2016, s. 242). Betimsel analizde ise görüşleri çarpıcı biçimde yansıtmak amacıyla çok defa doğrudan alıntılara yer verilmiştir.

Öğretmen adayları ile yapılan odak görüşme sonucunda elde edilen veriler bilgisayar ortamına aktarılmıştır. Daha sonra bu veriler içerik analizine tabi tutulmuştur. Katılımcılara yöneltilen her bir soru tema olarak belirlenmiştir. Bu doğrultuda; “değerler eğitimi dersinin amaçları”, “değerler eğitimi dersinin önemi”, “ğrenme-öğretme süreci”, “derste kullanılan yöntem ve teknikler”, “dersin yararları” ve “değerler eğitimi dersine yönelik öneriler” olarak 6 tema ortaya kmıştır.

Bulgular

Değerler Eğitimi Dersinin Amaçlarına İlişkin Bulgu ve Yorumlar

Bu kısımda “Değerler eğitimi dersinin amaçları nelerdir?” sorusuna ilişkin bulgu ve yorumlara yer verilmiştir.

Tablo 1. Öğretmen Adaylarının Değerler Eğitimi Dersinin Amaçlarına İlişkin Görüşleri

<i>İfadeler</i>	<i>f</i>	<i>%</i>
Değerler Hakkında Bilgi Sahibi Olma	6	16
Değerlerin Nasıl ğretileceğini Kavrama	5	13
Değerleri Davranışa Dönüştürme	4	11
Ders Programlarındaki Değerleri İnceleme	4	11
Değerler Eğitiminde Etkinliklerin nemini Kavrama	4	11
Değerler Eğitiminde Proje Yapma	3	8
Eğitim Siteminde Değerlerin Yeri ve önemini Kavrama	3	8
İyi Karakterli Bireyler Yetiştirme	2	5
Değerler Eğitimini Okul-Aile İşbirliği İle Yürütme	2	5
Değerler Eğitiminde Ders Planı Yapabilme	1	3
Toplumun Değer Yargılarını Bilme	1	3
İnsanlara Saygılı Olma	1	3
İnsanları Olduğu Gibi Kabul Etme	1	3

Tablo 1 incelendiğinde, ğretmen adaylarının değerler eğitimi dersinin amağı hakkındaki yorumları şu Şekilde sıralanmaktadır: %16’sı (6) değerler hakkında bilgi sahibi olma; %13’ (5) değerlerin nasıl öğretileceğini kavrama; %11’i (4) değerleri davranışa dönüştürme; %11’i (4) ders programlarındaki değerleri inceleme; %11’i (4) değerler eğitiminde etkinliklerin önemini kavrama; %8’i (3) değerler eğitiminde proje yapma; %8’i (3) eğitim siteminde değerlerin yeri ve önemini kavrama; %5’i (2) iyi karakterli bireyler yetiştirme; %5’i (2) değerler eğitimini okul-aile işbirliği ile yürütme; %3’ ise değerler eğitiminde ders planı yapabilme; %3’ (1) toplumun değer yargılarını bilme; %3’ (1) insanlara saygılı olma; %3’ (1) insanları olduğu gibi kabul etmedir.

Yukarıda yer alan verilerden, katılımcıların değerler eğitimi dersinin amaçlarına yönelik yorumlarının ‘Değerler hakkında bilgi sahibi olma’, ‘Değerlerin nasıl öğretileceğini kavrama’, ‘Değerler eğitiminde etkinliklerin önemini kavrama’, ‘Değerleri davranışa dönüştürme’ ve ‘Ders programlarındaki değerleri inceleme’ temaları üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Çalışma kapsamında toplanan verilerden alınan doğrudan alıntılarının bir kısmı aşağıda sıralanmıştır:

<i>Belirlenen Temalar</i>	<i>Alıntılar</i>
Değerler Hakkında Bilgi Sahibi Olma	“ K1: Değerlerimizin ilk önce bilişsel boyutta öğrenilmesini sonra duyuşsal olarak uygulanması, içselleştirilmesini sağlar.” “ K2, K4, K7, K8: Değerlerimizi bilme, içselleştirme”
Değerlerin Nasıl Öğretileceğini Kavrama	“ K5: ...niye önemli olduğunun ve bu dersi ilkökul çağındaki öğrencilere nasıl daha verimli ve iyi verebileceğimizi anlamamız için okutulan bir derstir” “ K7: Değerlerin nasıl daha verimli ve iyi verebileceğini bilme”
Değerleri Davranışa Dönüştürme	“ K2, K5, K8: Günlük hayatlarında davranışa dönüştürme”
Ders Programlarındaki Değerleri İnceleme	“ K2: İlkokul programında bazı ders programlarında yer alan değerleri inceleyebilme,”
Değerler Eğitiminde Etkinliklerin Önemini Kavrama	“ K1: Bu ders değerlerle ilgili yaratıcı etkinlikler, projeler bulmaya ve bu etkinlikleri duyuşsal boyutta nasıl uygulamam gerektiğini öğreten bir derstir”
Değerler Eğitiminde Proje Yapma	“ K1, K2, K7: Değerler eğitimi ile ilgili projeler yapma”
Eğitim Siteminde Değerlerin Yeri ve Önemini Kavrama	“ K1: Bu ders Türk Eğitim sisteminde değerlerin yerinin nerde olduğunu bilmemize ve farkında olmamıza yardımcı oldu” “ K7: Türk Eğitim sisteminde değerlerin yerinin nerede olduğunu bilme” “ K5, K7: Değerlerin insan yaşamındaki önemini kavrama”
İyi Karakterli Bireyler Yetiştirme	“ K4: İyi karakterli bireyler yetiştirme”
Değerler Eğitimini Okul-Aile İşbirliği İle Yürütme	“ K4, K7: Ailede verilen değerlerle okulda verilen değerler uyum sağlamalı ve birbirini tamamlamalıdır”
Değerler Eğitiminde Ders Planı Yapabilme	“ K7: Değerler eğitiminde ders planı yapabilme uygulayabilme”
Toplumun Değer Yargılarını Bilme	“ K3: Bilindiği gibi değerler eğitiminin amaçları arasında toplumun değer yargılarını bir sonra ki kuşağa aktarmak önemlidir.”
İnsanlara Saygılı Olma	“ K1: Bu yüzden insanların davranışlarına saygı göstermeyi ve koşulsuz kabul etmeyi öğrendim.”
İnsanları Olduğu Gibi Kabul Etme	“ K1: Her insanın farklı özelliklerinin bilme”

Değerler Eğitimi Dersinin Öneme İlişkin Bulgu ve Yorumlar

Bu başlık altında “Değerler eğitimi dersinin önemi nedir?” sorusu ile ilgili bulgu ve yorumlara yer verilmiştir.

Tablo 2. Öğretmen Adaylarının Değerler Eğitimi Dersinin Öneme İlişkin Görüşleri

<i>İfadeler</i>	<i>f</i>	<i>%</i>
Değerler Eğitimi Dersi Öğrencilerini Hayata Hazırlar	5	18
Kişilik Gelişimine Önemli Katkı Sağlar	4	15
Değer Eğitimini Uygulamalı Olarak Öğretir	4	15
Toplumla Uyum İçinde Yaşamayı Sağlar	3	12
Değerlerin Farkında Olmamızı Sağlar	3	12
Değerlerin Bilişsel ve Duyuşsal Anlamda İçselleştirilmesini Sağlar	3	12
Değerleri Nasıl Vermemiz Gerektiğini Öğretir	2	8
Toplumun Değer Yargısının Oluşumuna Katkı Sağlar	2	8

Değerler eğitimi dersinin öneme ilişkin verilerin yer aldığı Tablo 2 incelendiğinde: Katılımcıların, %18’inin (5) değerler eğitimi dersi öğrencilerini hayata hazırlar; %15’inin (4) kişilik gelişimine önemli katkı sağlar; %15’inin (4) değer eğitimini uygulamalı olarak öğretir; %12’sinin (3) toplumla uyum içinde yaşamayı sağlar; %12’sinin (3) değerlerin farkında olmamızı sağlar; %12’sinin (3) değerlerin bilişsel ve duyuşsal anlamda içselleştirilmesini sağlar; %8’inin (2) değerleri nasıl vermemiz gerektiğini öğretir; %8’inin (2) toplumun değer yargısının oluşumuna katkı sağlar şeklinde görüş belirttiği görülmektedir.

Bu kısımda adayların en fazla ‘Değerler eğitimi dersi öğrencileri hayata hazırlar’, ‘Kişilik gelişimine katkı sağlar’ ve ‘Değer eğitimini uygulamalı olarak öğretir’ temaları üzerinde yoğunlaştığı görülmüştür. Çalışma kapsamında toplanan verilerden alınan doğrudan alıntılarının bir kısmı aşağıda sıralanmıştır:

<i>Belirlenen Temalar</i>	<i>Alıntılar</i>
Değerler Eğitimi Dersi Öğrencilerini Hayata Hazırlar	“ K2: Sadece okulda değil, tüm hayatımız boyunca bu değerleri hayatımıza katmalıyız”
Kişilik Gelişimine Önemli Katkı Sağlar	“ K5: Doğru kararlar vermemizi sağlar ve kişiliğimizi geliştirir” “ K6: Kişiliklerini oluşturur. Bu kişilik oluşturma sürecinde verilmesi gereken en iyi ders değerler eğitimi dersidir”
Değer Eğitimini Uygulamalı Olarak Öğretir	“ K1: Değerleri daha çok uygulamalı olarak öğretirken onların topluma uyum sağlamasına yardımcı olur “
Toplumla Uyum İçinde Yaşamayı Sağlar	“ K1: Öğrencilerin toplumla uyum içinde yaşamalarını sağlar.”
Değerlerin Farkında Olmamızı Sağlar	“ K5: Değerlerimizi insanlara hatırlatmak ve yok olmaması için büyük bir çaba harcamak gerekiyor”
Değerlerin Bilişsel ve Duyuşsal Anlamda İçselleştirilmesini Sağlar	“ K1: Değerlerimizin ilk önce bilişsel boyutta öğrenilmesini sonra duyuşsal olarak uygulanması, içselleştirilmesini sağlar.”
Değerleri Nasıl Vermemiz Gerektiğini Öğretir	“ K1: Değerlerin nasıl verilmesi gerektiğini öğretiren bir derstir”
Toplumun Değer Yargısının Oluşumuna Katkı Sağlar	“ K5: Bir toplumun değer sistemi ne kadar doğruysa o derece iyi bir toplum olabilir”

Değerler Eğitimi Dersinin Öğrenme-Öğretme Sürecine İlişkin Bulgu ve Yorumlar

Çalışmanın bu kısmında ‘Değerler eğitimi dersinin öğretme-öğrenme süreci nasıldır?’ sorusuna ilişkin bulgu ve yorumlar yer almaktadır.

Tablo 3. Değerler Eğitimi Dersinin Öğretme-Öğrenme Sürecine İlişkin Öğretmen Adaylarının Görüşleri

<i>İfadeler</i>	<i>f</i>	<i>%</i>
İlk Olarak Değer ve Değerler Eğitimi İle İlgili Kavramlar Teorik Olarak Verilir	8	%30
Esas İtibariyle Değerler Eğitimi Sürecinde Etkinlikler Kullanılır ve Uygulamalı Olarak Ders Verilir	8	%30
Değer Eğitimi Yaklaşımlarının Kullanılmasına Bu Süreçte Dikkat Edilir	4	%15
Değerlerle İlgili Genel Bilgiler (Değerlerin Sınıflandırması, Özellikleri, Ders Programlarında Değerlerin Yeri, Değerlerin Toplum Açısından Önemi, Öğretmenin Rolü, Aile İle İşbirliğinin Önemi ve Değer Eğitimi Yaklaşımları) Teorik Olarak Öğretilir	3	%11
Değerler Eğitimi Dersi Haftada 2 Saat Seçmeli Olarak Okutulan Bir Dönemlik Bir Derstir	2	%7
Değer Eğitimi Sürecinin Sonunda Değerlendirme Yapılır	2	%7

Tablo 3 incelendiğinde değerler eğitimi dersinin öğrenme-öğretme sürecine yönelik öğretmen adaylarının görüşlerinin şu şekilde sıralandığı görülmektedir: %30’u (8) ilk olarak değer ve değerler eğitimi ile ilgili kavramlar teorik olarak verilir, %30’u (8) esas itibariyle değerler eğitimi sürecinde etkinlikler kullanılır ve uygulamalı olarak ders verilir, %15’i (4) değer eğitimi yaklaşımlarının kullanılmasına bu süreçte dikkat edilir, %11’i (3) değerlerle ilgili genel bilgiler (Değerlerin sınıflandırması, özellikleri, ders programlarında değerlerin yeri, değerlerin toplum açısından önemi, öğretmenin rolü, aile ile işbirliğinin önemi ve değer eğitimi yaklaşımları) teorik olarak öğretilir %7’si (2) değerler eğitimi dersi haftada 2 saat seçmeli olarak okutulan bir dönemlik bir derstir, %7’si (2) değer eğitimi sürecinin sonunda değerlendirme yapılır.

Tablo 3’te de görüleceği üzere, öğretmen adayları ‘İlk olarak değer ve değerler eğitimi ile ilgili kavramlar teorik olarak verilir’ ve ‘Esas itibariyle değerler eğitimi sürecinde etkinlikler kullanılır ve uygulamalı olarak ders verilir’ temaları üzerine yoğunlaşmaktadır. Çalışma kapsamında toplanan verilerden alınan doğrudan alıntılarının bir kısmı aşağıda sıralanmıştır:

<i>Belirlenen Temalar</i>	<i>Alıntılar</i>
İlk Olarak Değer ve Değerler Eğitimi İle İlgili Kavramlar Teorik Olarak Verilir	“ K1: Bu derste öğretmen ilk 6 hafta öğretmen bize değer ne olduğunu, değerlerin neler olduğunu, değerlerin yaklaşımlarını, bu değerlerde öğretmenlerin rollerini ve yeterliliklerini anlatır”
Esas İtibariyle Değerler Eğitimi Sürecinde Etkinlikler Kullanılır ve Uygulamalı Olarak Ders Verilir	“ K4: Slayt, video ve ek etkinlikler üzerinden değer anlatılır”
Değer Eğitimi Yaklaşımlarının Kullanılmasına Bu Süreçte Dikkat Edilir	“ K1: Bu değerleri bizim seviyemizde değil ilkokuldan bir dersten değer geçtiği bir konunun kazanımını alarak öğrenci değerleri değer eğitimi yaklaşımları kullanılarak anlatılır”
Değerlerle İlgili Genel Bilgiler (Değerlerin Sınıflandırması, Özellikleri, Ders Programlarında Değerlerin Yeri, Değerlerin Toplum Açısından Önemi, Öğretmenin Rolü, Aile İle İşbirliğinin Önemi ve Değer Eğitimi Yaklaşımları) Teorik Olarak Öğretilir	“ K7: Değerlerin özelliklerini, değerlerin toplum açısından önemini, değer eğitiminde öğretmenin rolü ve yeterlilikleri, aile ve okulun bu konuda işbirliğini, değerler eğitimi yaklaşımlarını vb. Konuları işleyerek ders hakkındaki genel bilgileri öğrendik”
Değerler Eğitimi Dersi Haftada 2 Saat Seçmeli Olarak Okutulan Bir Dönemlik Bir Derstir	“ K2: Değerler eğitimi dersi seçmeli bir derstir. Bir dönemlik ve haftada iki saat teorik olarak işlenir”
Değer Eğitimi Sürecinin Sonunda Değerlendirme Yapılır	“ K5: Öğretmen ve diğer öğrenciler bu uygulama aşamasını izleyip değerlendiriyor eksiklerini belirliyor.”

Değerler Eğitimi Dersinin Faydalarına İlişkin Bulgu ve Yorumlar

Bu başlık altında ‘Değerler eğitimi dersinin faydaları nelerdir?’ sorusuna ilişkin bulgu ve yorumlar yer almaktadır.

Tablo 4. Değerler Eğitimi Dersinin Faydalarına İlişkin Öğretmen Adaylarının Görüşleri

İfadeler	f	%
Öğretmenlik Mesleğine Yönelik Kazanımlar	5	31
Beceri Kazandırma	4	25
Toplumsal Uyumla İlgili Kazanımlar	4	25
Değerlerle İlgili Bilgi Sahibi Olma	2	13
Duyuşsal Kazanımlar	1	6

Yukarıda yer alan veriler incelendiğinde öğretmen adaylarının %31’inin (5) öğretmenlik mesleğine yönelik kazanımlar, %25’inin (4) beceri kazandırma, %25’inin (4) toplumsal uyumla ilgili kazanımlar, %13’ünün (2) değerlerle ilgili bilgi sahibi olma %6’sının (1) duyuşsal kazanımlar, temasına yöneldiği anlaşılmaktadır.

Odak grup görüşmesi sonucunda elde edilen verilerden, öğretmen adaylarının en fazla ‘Beceri kazandırma’, ‘Toplumsal uyumla ilgili kazanımlar’ ve ‘Öğretmenlik mesleğine yönelik kazanımlar’ temalarına yoğunlaştığı görülmektedir. Çalışma kapsamında toplanan verilerden alınan doğrudan alıntılarının bir kısmı aşağıda sıralanmıştır:

Belitlenen Temalar	Alıntılar
Öğretmenlik Mesleğine Yönelik Kazanımlar	“ K5: Değerler eğitimi konusunda değerlerin farkında, önemini kavramış ve bilinçli öğretmenlerin yanında bilinçli insanlarda yetişiyor” “ K8: Bilinçli öğretmenlerin yetişmesi”
Beceri Kazandırma	“ K3: Bir işe başladığında çevresiyle iyi ilişkiler kurabilen, yardımlaşmayı seven, birey olarak kalacaktır” “ K4: İşbirliği yapma”
Toplumsal Uyumla İlgili Kazanımlar	“ K1: İnsanların birbirini anlamasına ve topluma uygun davranışlar göstermesine yardımcı olur.”
Değerlerle İlgili Bilgi Sahibi Olma	“ K1: Değerler ve özelliklerini bilme”
Duyuşsal Kazanımlar	“ K1: Değerlerin bilişsel ve duyuşsal olarak öğrenmemize yardımcı olur.”

Değerler Eğitimi Dersinde Kullanılacak Yöntem ve Tekniklere İlişkin Bulgu ve Yorumlar

Bu kısımda ‘Değerler eğitimi dersinde hangi yöntem ve teknikler kullanılmaktadır?’ sorusu ile ilgili bulgu ve yorumlara yer verilecektir.

Tablo 5. Değerler Eğitimi Dersinde Kullanılan Yöntem ve Tekniklere İlişkin Öğretmen Adaylarının Görüşleri

İfadeler	f	%
Anlatım	6	16
Sunu	5	14
Drama	4	11
Soru-Cevap	4	11
Beyin Fırtınası	3	8
Örnek Olay	3	8
Gösteri	3	8
Proje	2	7
Bireysel Çalışma	2	7
Gezi-Gözlem	2	7
Eğitsel Oyun	1	3

Öğretmen adaylarının, yöntem ve teknik bakımından, %16 (6) anlatım, %14 (5) sunu, %11 (4) drama, %11 (4) soru-cevap, %8 (3) beyin fırtınası, %8 (3) örnek olay, %8 (3) gösteri, %7 (2) proje, %7 (2) bireysel çalışma, %7 (2) gezi-gözlem, %3 (1) eğitsel oyun yöntem ve tekniklerine yöneldiği görülmüştür.

Ayrıca öğretmen adayları, %22 (2) eylem yoluyla öğrenme, %22 (2) değer telkini, %22 (2) ahlaki muhakeme, %22 (2) değer analizi ve %12 (1) oranında değer açıklama yaklaşımına yönelmiştir. Değer eğitimi yaklaşımlarından ‘Değer açıklama’ dışında diğerlerinin neredeyse eşit düzeyde adaylar tarafından benimsendiği, yöntem ve tekniklerden ise en çok ‘Sunu’, ‘Drama’, ‘Anlatım’ ve ‘Soru-Cevap’ tekniğinin benimsendiği anlaşılmıştır.

Değerler Eğitimi Dersi ile İlgili Katılımcıların Önerileri

Bu başlık altında değerler eğitimi dersinin eğitim, öğretim veya değerlendirme sürecine ilişkin öğretmen adaylarının önerileri yer almaktadır.

Tablo 6. Değerler Eğitimi Dersi İle İlgili Katılımcıların Önerileri

	<i>Tema</i>	<i>f</i>	<i>%</i>
Lisans programındaki yeri ve zamanının önemi	-	3	10
Yaklaşım, yöntem ve teknikler	Anlatım	3	10
	Aktif öğretim yöntem teknikleri	16	52
	Staj uygulama	2	6
	Rol model olma	2	6
	İletişim	1	3
Örnek projelerin incelenmesi	-	3	10
Okul-aile işbirliği	-	1	3

Tablo 6 incelendiğinde, öğretmen adaylarının lisans programındaki yeri ve zamanının önemine % 10 (3), yaklaşım, yöntem ve tekniklere % 77 (24), örnek projelerin incelenmesine % 10 (3) ve okul-aile işbirliğine % 3(1) oranında yöneldiği görülmüştür.

Öğretmen adaylarının söz konusu temalara ilişkin doğrudan alıntılarının bir kısmı aşağıda yer alan tabloda sıralanmıştır.

<i>Belirlenen Tema</i>	<i>Alıntılar</i>
Lisans programındaki yeri ve zamanının önemi	“ K-1 ve K-2: Bu ders üniversitenin ilk yıllarında verilmeye başlanmalıdır.” “ K-2: Özellikle üniversite son sınıf öğrencisine bu ders yük olmamalıdır.”
Yaklaşım, yöntem ve teknikler	“ K-7: Değerler eğitimine yönelik derslerde kullanılacak videolar, filmler, hikâyeler, örnek olaylar üzerinde konuşarak. Hangilerinin kullanılıp hangilerinin kullanılmayacağı üzerinde tartışma yaparak.” “ K-4: Öğretmen rol model olmalı.”
Örnek projelerin incelenmesi	“ K-7: Sosyal sorumluluk projelerinin incelenmesi.” “ K-6: Ders süresince ülkedeki veya dünyadaki çeşitli sosyal sorumluluk projeleriyle bağlantı kurulabilirdi. Ne tür değerlere yönelik çalışmalar yapıldığı incelenebilirdi.” “ K-8: Avrupa’daki değerler eğitimi çalışmaları incelenebilir. Örneğin Finlandiya da bu konuda çok fazla çalışma yapılmış olabilir. Böylece Öğrenciler farklı bakış açılarını görerek ufkunu genişletmiş, dünyaya tek bir gözle bakmamış olur.”
Okul-aile işbirliği	“ K-4: Değerler eğitiminde okul-aile işbirliği yapılmalı.”

Sonuç ve Öneriler

Araştırmada, öğretmen adaylarının değerler eğitimi dersine ilişkin görüşleri nitel bir yaklaşımla belirlenmeye çalışılmıştır. Öğretmen adaylarının görüşleri 6 başlıkta incelenmiştir. Bunlar; “değerler eğitimi dersinin amaçları”, “değerler eğitimi dersinin önemi”, “öğrenme-öğretme süreci”, “derste kullanılan yöntem ve teknikler”, “dersin yararları” ve “değerler eğitimi dersine yönelik öneriler” başlıklarından (tema) oluşmaktadır.

Çalışmaya katılan öğretmen adaylarının araştırma bulgularından hareketle, değerler ve eğitimi önemli gördükleri sonucuna ulaşılmaktadır. Öğretmen adayları değerler eğitimi dersinin amaçlarını genel olarak; değerler hakkında bilgi sahibi olma, değerlerin nasıl öğretileceğini kavrama, değerleri davranışa dönüştürme, değerler eğitiminde etkinliklerin önemini kavrama, öğretim programlarındaki değerleri inceleme, proje yapma, eğitim sisteminde değerlerin yerini ve önemini kavrama, iyi karakterli bireyler yetiştirme ve değerler eğitimi okul-aile işbirliği ile yürütme olarak görmekteyiz. Tay, Durmaz ve Şanal (2013, s.83) yaptığı araştırmada sosyal bilgiler dersinde değerler nasıl kazandırılmalıdır sorusuna 4, 5, 6 ve 7. sınıf öğrencileri en çok sırasıyla; faydaları, amacı ve değerlerin ne olduğu açıklanarak, sevdirecek ve benimseterek cevabını vermişlerdir. Bu anlamda değerler eğitimi dersinin genel amaçlarında ifade edilenlerle benzer özellikler göstermektedir.

Öğretmen adayları özellikle değerler eğitimi dersinin önemini; öğrencileri hayata hazırlama, kişilik gelişimine katkı sağlama ve değer eğitimi uygulamalı olarak öğretme, toplumla uyum içinde yaşamayı sağlama, değerlerin farkında olmayı sağlama, değerleri içselleştirme ve davranışa dönüştürme, değerleri nasıl öğretmemiz gerektiğini öğretme ve toplumun değer yargısının oluşumuna katkı sağlama bakımından önemli gördüklerini vurgulamaktadırlar. Değerler eğitimi dersinin önemini vurgulamak açısından Tural ve Gürgil (2012, s. 112) öğretmen adaylarının eğitim sürecinde lisans programlarında değer ve değerler

eğitiminin önemi ve kazandırılması konusuna yer verilmesini önermiştir. Bu bağlamda tüm öğrenim süreci boyunca çeşitli dersler itibarıyla, sorgulayıcı, katılımcı, etkileşimli dersler yürütülmesine önem verilmelidir. Bu aşamada en önemli görev rehber niteliğindeki eğitimcilerdir. Öğretmen adaylarının değerler ve değerler eğitimi katkısı sunması açısından yine Öztürk Demirbaş ve Çelikkaya (2012, s. 424) öğretmen adaylarının ders programındaki değerlerden en çok bilimsellik, vatanseverlik ve saygı değerlerini önemsediklerini tespit etmişlerdir. Bu anlamda hayata öğrencilerin hazırlanmasında vatan sevgisinin önemi, bireylerinin saygı çerçevesinde toplumla uyumlu olması ve bilimselliği önemsemesi araştırma sonucunu desteklemektedir.

Öğretmen adayları değerler eğitimi dersinin faydalarını şu şekilde belirtmişlerdir; öğretmenlik mesleğine yönelik kazanımlar, beceri kazanımları, topluma uyumlu ilgili kazanımlar, değerlerle ilgili bilgi sahibi olma kazanımları ve duyuşsal kazanımlar açısından değerler eğitimi dersinin faydalı olduğunu düşünmektedirler. Kurtdede Fidan (2009, s.16) öğretmen adayları değer eğitimi için en önemli şeyin değerleri yaşamak olduğunu, öğretmenlerin değer öğretiminde örnek kişi olmadıklarını ve sorunlar yaşandığını, medyanın değer öğretiminde okulun ve öğrenmenin etkisini azalttığını belirtmişlerdir. Bu anlamda değerler eğitimi dersinde yaşanan sorunlardan kaynaklı olarak bu dersin zorunlu/seçmeli olarak okutulmasının elzem olduğu söylenebilir. Nitekim bu durum araştırma sonucunu da desteklemektedir.

Değerler eğitimi dersinin öğrenme-öğretme sürecine yönelik olarak öğretmen adayları değerler eğitimi dersinin hem teorik hem uygulamalı bir biçimde yürütülmesi gerektiğini ifade etmektedirler. Değerler eğitimi ile ilgili kavramlar teorik olarak (değer, değerler eğitimi, değerlerin sınıflandırması, özellikleri, ders programında değerlerin yeri, değerlerin toplum açısından önemi, öğretmenin rolü, aile ile işbirliğinin önemi ve değer eğitimi yaklaşımları) verilir. Öğrenme-öğretme sürecinde etkinlikler kullanılır. Oğuz (2012, s. 1319) Öğretmenlerin örnek rol model olması, sınıf içi etkinlikler, sosyal kültürel faaliyetler, örnek hayat hikayelerinden yararlanma ve ödev ve projelerle değerlerin öğrencilere kazandırılabilmesini belirtmektedir. Bu anlamda araştırmanın sonucunda da belirtildiği üzere değerler eğitimi dersinde rol-model olma, okul-çevre ilişkisinin önemi, bireyin yakın çevresiyle bizzat yaşayarak değerleri öğrenmesine vurgu yapılmıştır. Bunun yanında öğrenciler dersin ölçme ve değerlendirme sürecine ilişkin dikkate değer görüşlere de sahiptirler. Öğretmen adayları, değer açıklama, değer telkini, ahlaki muhakeme, değer analizi ve eylem yoluyla öğrenme yaklaşımlarına dikkat çekmektedirler.

Öğrenciler değerler eğitimi dersinde yöntem ve teknik olarak anlatım, sunu, drama, soru-cevap, beyin fırtınası, örnek olay, gösteri, proje, bireysel çalışma, gezi-gözlem ve eğitsel oyun gibi yöntem ve tekniklerin kullanılabilmesini düşünmektedirler. Katılımcıların değerler eğitimi dersini almış olmaları ve bu dersin aktif öğretim yöntem teknikleri kullanılarak yapılandırılmasına uygun yürütülmesinin de etkisinin olduğu düşünülmektedir. Aydın (2010, s. 6) değerler eğitimi önemsiyorsak, öğretimi ile ilgili, özel öğretim yöntem ve teknikleri geliştirmeliyiz. Bu çerçevede, “örnek olay incelemesi, dramatizasyon yöntemleri ve eğitsel oyunlar” değerler eğitimi dersinde başarıyla kullanılabilmesini belirtmektedir. Bu anlamda araştırma sonucunu desteklemektedir.

Çalışmada yer alan her öğrenci kendi konu-kazanımı ile ilgili bilgiler toplayarak sınıfta proje sunumları gerçekleştirmişlerdir. Değerler eğitimi dersinin bu şekilde yürütülmesi, öğrencilerin değerler ve eğitiminin uygulamalı bir biçimde ve öğrenci merkezli yürütülmesi gerektiği düşüncesinin yerleşmesine neden olmuş olabilir. Değerler eğitimi dersinin eğitim fakültesi lisans programının ilk yıllarda özellikle 1.sınıfta okutulmasını da önermeleri dikkate değer bulunmuştur.

Araştırma sonuçlarından hareketle şu önerilerde bulunulabilir:

- Değerler eğitimi dersinin amaç, yarar ve önemi bu çalışmada ortaya konulmuştur. Bu bağlamda değerler eğitiminin ayrı bir ders olarak okutulması önerilir.
- Bir ders olarak okutulmasının yanı sıra öğretmen eğitiminde disiplinler arası bir yaklaşımla da değerler eğitimi verilmelidir.
- Öğretmen eğitiminde değerler ve eğitime yönelik verilecek eğitim, öğrenci merkezli, yaparak-yaşayarak öğrenmeyi ve aktif öğrenmeyi esas alacak biçimde tasarlanmalıdır.
- Proje tabanlı öğrenme esas alınabilir.
- Öğretmen adaylarına değerler eğitiminin etkili verilebilmesi için dersin önce teorik bilgilerle verilmesi daha sonra uygulamalı etkinlikler yoluyla yapılması önerilir. Değerler Eğitimi dersini hem teorik hem uygulamalı olarak alan öğretmen adaylarının bu derse ve dersle ilgili süreçlere ilişkin önerileri, öğretmen eğitimi alanında çalışan kişi, kurum ve kuruluşlara yol gösterebilir.

Etik Beyan

“Değerler Eğitimi Dersine Yönelik Sınıf Eğitimi Öğretmen Adaylarının Görüşleri” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir.

Kaynakça

- Akbaş, O. (2004). *Türk milli eğitim sisteminin dınyusal amaçlarının (değerlerinin) ilköğretim 8.sınıf öğrencilerinde gerçekleşme derecesinin değerlendirilmesi* (Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Akbaş, O. (2008a). Değer eğitimi akımlarına genel bir bakış. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 16, 9-27.
- Akbaş, O. (2008b). Sosyal bilgilerde değerler ve öğretimi. İçinde B. Tay ve A. Öcal (Edt.), *Özel öğretim yöntemleriyle sosyal bilgiler öğretimi* (335-360). Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Aktepe, V. ve Gündüz, M. (2019). Değerler eğitimi. İçinde A. Uzunöz ve V. Aktepe (Edt.), *Özel Öğretim Yöntemleri Cilt 1 (2. Baskı)* (71-103). Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Akar, H. (2017). Durum çalışması. İçinde A. Saban ve A. Ersoy (Edt.), *Eğitimde nitel araştırma desenleri* (139-177). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Albayrak, F. (2017). *Köktürk ve Uygur Dönemi eserlerindeki değerler ve bu değerler ilişkin öğretmen adaylarının görüşleri* (Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Erzurum. <https://tez.yok.gov.tr> sayfasından erişilmiştir.
- Aydın, M. Z. (2010). Okulda değerler eğitimi. *Eğitime Bakış*, 6(18), 1-7. <http://www.mehmetzekiaydin.com/makaleler/2010-34.pdf> adresten erişilmiştir.
- Büyükköztürk, Ş., Çakmak, E.K., Akgün, Ö.E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2014). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Ekşi, H. (2003). Temel insani değerlerin kazandırılmasında bir yaklaşım: Karakter eğitimi programları. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 1 (1), 79-96.
- Güngör, E. (1993). *Değerler psikolojisi*. Amsterdam: Hollanda Türk Akademisyenler Birliği Vakfı Yay. No:8.
- Halstead, J. M. ve Taylor, M. J. (2000). Learning and teaching about values: *A review of recent research*. *Cambridge Journal of Education*, 30(2), 169-202.
- Karataş, S. ve Ergin, S. (2014). Öğretmenlerin değerler eğitimi hakkındaki görüşleri: Bir durum çalışması. *Journal of Educational Science*, 2(2), 33-45. <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/148784> adresinden erişilmiştir.
- Kart, M. (2017). *Değerler eğitiminde bir model olarak abllik* (Yüksek Lisans Tezi). Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırşehir. <https://tez.yok.gov.tr> sayfasından erişilmiştir.
- Kurtdede Fidan, N. (2009). Öğretmen adaylarının değer öğretimine ilişkin görüşleri. *Kuramsal Eğitimbilim*, 2 (2), 1-18.
- Meydan, H. (2014). Okulda değerler eğitiminin yeri ve değerler eğitimi yaklaşımları üzerine bir değerlendirme. *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1(1), 93-108.
- Oğuz, E. (2012). Öğretmen adaylarının değerler ve değerler eğitimine ilişkin görüşleri. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 12 (2) [Ek Özel Sayı], Bahar, 1309-1325.
- Özdemir, Y.T., Boydak Özcan, M. ve Akgün, M. (2017). Öğretmen görüşleriyle değerler eğitimi odaklı eğitim denetimi. *Bartın Üniversitesi Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 35-52.
- Öztürk Demirbaş, Ç. ve Çelikkaya, T. (2012). Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının programdaki değerlere ilişkin algısal farkındalıkları. *The Journal of Academic Social Science Studies (JASSS)*, 5(8), 415-427.
- Pathania, A. (2011). Teachers' role in quality enhancement and value education. *Academe*, XIV(1), 19-28.
- Rokeach, M. (1973). *The nature of human values*. New York: The Free Press.
- Schwartz, S. (1996). Values priorities and behavior: Applying a theory of integrated values systems. C. Seligman Etc. (Eds) *Psychology of value: Ontario symposium* (pp. 1-24). New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates.
- Suriyachinnavar, K. (2016). Role of parents, guardians and teachers in value education. *International Journal of Advance Research and Innovative Ideas in Education (IJARIIE)*, 1(2), 33-38.
- Şahin, Y. (2017). *Okul öncesi çocuklarda değerler eğitimi kapsamında yardımlaşma ve dayanışma değerleri* (Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Erzurum. <https://tez.yok.gov.tr> sayfasından erişilmiştir.
- Tay, B., Durmaz, F. Z. ve Şanal, M. (2013). Sosyal bilgiler dersi kapsamında öğrencilerin değer ve değerler eğitimine ilişkin görüşleri. *GEFAD / GUJGEF*, 33(1), 67-93.
- Tunç, T. C. ve Ertem, İ.S. (2018). İlkokul öğretmenlerinin okuma tutum ve alışkanlıklarına ilişkin görüşleri. *Social Mentality and Research Thinkers Journal*, 4(14), 1037-1051.
- Tural, A. ve Gürgil, F. (2012). Öğretmen adaylarının sosyal bilgiler öğretim programındaki değerlere ilişkin görüşleri. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 16(2), 103-114.
- Ulusoy, K. ve Dilmaç, B. (2012). *Değerler Eğitimi*. Ankara: Pegem. <http://www.pegem.net/dosyalar/dokuman/05122012151624De%C4%9Ferler%20e%C4%9Fitimi.pdf> sayfasından erişilmiştir.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2016). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

EXTENDED ABSTRACT

This study aims to find out the opinions of the primary school preservice teacher classroom training who have taken the Values Education course. The process of values education that starts in the family, goes on at school and continues throughout the life of an individual is given in a formal or informal way. First, the process of values education given in the family is important. However, the most important role in this process belongs to educational institutions/schools. This is because educational institutions/schools and therefore educators have great responsibilities to help children feel and gain values systematically and regularly in an interdisciplinary way.

Therefore, it is essential that preservice teacher classroom training express the objectives of the values education course, know the importance of the values education course, the learning-teaching process, and the strategies, methods and techniques that can be used in the course, are aware of the benefits of the course and make suggestions about the issues which they consider inadequate. In addition, individuals who have received values education are expected to act as role models with their behaviours and be a values education teacher. In this context, it is considered important to determine the opinions of preservice teacher classroom training on the values education course.

In the study that adopted a case study design, which is among qualitative research designs, data were collected through focus group interview technique. In the focus group interview form which was developed as a result of consulting two experts and two researchers to ensure the reliability and validity of the study, the questions were asked in the end, and in accordance with the qualitative research method, analyzes were made individually for each theme. In line with the opinions of two experts and two researchers, necessary adjustments were made, and the main focus group interviews were conducted. In addition, the researcher's education on the subject, expertise and qualitative research experiences were the factors that supported reliability. In order to collect the data, 8 preservice teacher classroom training, 5 female and 3 male, were interviewed. Students' responses were recorded on a tape recorder after taking their permission. Then, the data were analyzed by content analysis technique. In the first 6 weeks, the course was both theoretically and practically taught, predominantly theoretically, and in the next 8 weeks, it was given through activities that preservice teacher classroom training prepared by focusing on learning by doing and are based on active teaching methods and techniques. After the course period was completed, data were collected in 6 different focus group sessions for the six themes determined through expert opinions and were analyzed. Each question asked to the participant students was identified as a theme. Thus, six different themes were created: "objectives of the values education course", "the importance of the values education course", "the learning-teaching process", "methods and techniques used in the course", "benefits of the course" and "suggestions for the values education course".

In conclusion, the data related to the objectives of the values education course indicated that the participants stated them mostly as; 'Having knowledge about values', 'Understanding how values will be taught', 'Understanding the importance of activities in values education', 'Turning values into actions', 'Examining values in curriculums', 'Designing projects' and 'Giving values education through school-family cooperation'. When the data about the importance of the values education course was examined, it was expressed as 'Values education course prepares students for life', 'It contributes to personality development', 'It teaches values education practically', 'It ensures living in harmony with society', 'It helps people be aware of values, internalize them/turn them into actions' and 'It teaches us how we should teach values'. When the data related to the learning and teaching process of the values education course were examined, it was revealed that the students stated that 'Firstly, the concepts related to values and values education are given theoretically', 'Then, activities are used in the values education process and the course is taught practically' and 'Values education approaches (value inculcation, value explanation, value analysis, moral dilemma, action learning) are made use of in the learning-teaching process'. The data about the methods and techniques used in the values education course revealed 'Instruction', 'Presentation', 'Drama', 'Question-Answer', 'Brainstorming', 'Case study', 'Demonstration', 'Project', 'Trip-observation' and 'Educational game' as the methods and techniques. When the data about the benefits of the values education course were examined, it was seen that the preservice teacher classroom training mostly stated 'outcomes related to teaching profession', 'skill acquisition', 'outcomes related to social harmony', 'outcomes related to having knowledge about values' and 'affective outcomes'. When the suggestions about the values education course were examined, it was revealed that preservice teacher classroom training made suggestions for 'The importance of the place and time of the course in the undergraduate program', 'Approaches, methods and techniques', 'Sample project examination', and 'School-family

cooperation'. For the importance of the place and time of the course in the undergraduate program, two participants reported that students should be taught the values education course in the first years of the university. For the approaches, methods and techniques, the preservice teacher classroom training made suggestions about issues such as instruction, active teaching methods and techniques, internship application and being a role model. Under the theme of sample project examination, preservice teacher classroom training made suggestions about examining social responsibility projects carried out in our country or other countries, contacting the project executives and obtaining information. One participant stressed the need for school-family cooperation in values education.

Based on the data obtained in the research, the following suggestions can be made:

- The values education course should be taught compulsorily/electively as an independent course.
- Values education should be included in teacher education through a multidisciplinary or interdisciplinary approach.
- Values education and the education on how to teach values in teacher education should be designed in a way to be student-centered and based on learning by doing and active learning.
- Project-based learning can be grounded on in values education.
- The results of the study may be a guide for the institutions, organizations and persons who teach the values education course.

E7 Ülkelerinde Kilit Sektör Analizi

Abdullah TOPCUOĞLU¹ ve Fatih Volkan AYYILDIZ²

Öz

Gelişmekte olan ülkelerin sosyo-ekonomik açıdan ilerleyebilmesi ve gelişmiş ülkeler seviyesine çıkabilmeleri için üretim seviyelerini arttırarak ekonomik büyümeyi sağlamaları gerekmektedir. Ekonomik büyümenin sağlanması sürecinde de ekonomik karar vericilerin yatırımları doğru alanlara kanalizetmesi gerekmektedir. Çin, Hindistan, Brezilya, Meksika, Endonezya, Rusya ve Türkiye, gelişme hızının yüksek olduğu ülkeler olarak E7 (emerging) ülkeleri olarak adlandırılmaktadır. Ekonomistler, E7 ülkelerinin sahip oldukları kaynakları doğru alanlara yönlendirmeleri durumunda yüksek bir gelişme hızı yakalayacaklarını ve ilerleyen yıllarda da dünya ekonomisinde üst sıralara yükseleceklerini ileri sürmektedirler. Bu süreçte, E7 ülkelerinin doğru alanlara yatırım yapabilmesi için ekonomideki “kilit sektörleri” doğru tespit edebilmesi ve bu sektörlerle yatırım yapması büyük önem arz etmektedir. Kilit sektörler sahip oldukları yüksek ileri ve geri yönlü bağlantı etkileriyle ekonomideki diğer endüstrilerin ve sektörlerin de gelişme hızını olumlu yönde etkileyen sektörlerdir. Bu çalışmada E7 ülkelerinin toplam ileri ve geri yönlü bağlantı etkileriyle bu ülkelerin kilit sektörleri 2014 yılı WIOD verileri aracılığı ve Girdi-Çıktı analizi ile tespit edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: E7 Ülkeleri, Kilit Sektör Analizi, Girdi-Çıktı Analizi

Key Sector Analysis in E7 Countries

Abstract

Developing countries need to achieve economic growth by increasing their production levels so that they can progress in socio-economic terms and to reach the level of developed countries. In the process of achieving economic growth, economic decision makers need to channel investments into the right areas. China, India, Brazil, Mexico, Indonesia, Russia and Turkey as countries with a high growth rate are called the E7 countries. Economists argue that if the E7 countries direct their resources to the right areas, they will achieve a high rate of growth and in the following years they will rise to the top of the world economy. In this process, it is very important for E7 countries to identify correctly the key sectors in the economy and invest in these sectors so that they can invest in the right areas. The key sectors are the sectors with high forward and backward linkages that positively affect the growth rate of other sectors in the economy. In this study, total forward and backward linking effects of E7 countries and the key sectors of these countries are tried to be determined by using Input-Output analysis by using WIOD data of 2014.

Key Words: E7 Countries, Key sector analysis, Input-output analysis

Atıf İçin / Please Cite As:

Topcuoğlu, A. ve Ayyıldız, F. V. (2020). E7 ülkelerinde kilit sektör analizi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(2), 822-833.

Geliş Tarihi / Received Date: 06.06.2019

Kabul Tarihi / Accepted Date: 23.10.2019

¹ Dr. Öğr. Üyesi - Ardahan Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, abdullahtopcuoglu@ardahan.edu.tr
ORCID: 0000-0002-7857-6021

² Öğr. Gör. - Ardahan Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, fatihvolkanayyildiz@ardahan.edu.tr
ORCID: 0000-0001-5991-3574

Giriş

İktisadi büyüme ve kalkınma süreçleri, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler bakımından önemli ekonomi politikalarının başında gelmektedir. Ülkeler iktisat politikalarını belirlerken, esasen bu politikalarla ilgili hedeflerin gerçekleştirilebilmesi ve istenen sonuçların alınabilmesi için endüstriler arası mal-hizmet akımlarının nasıl gerçekleştiğini ve ekonomideki etkin sektörleri bilmelidir. Uzun dönem perspektifinde, büyüme maksimizasyonunun sağlanabilmesi için ekonominin önemli kilit sektörlerine daha fazla kaynak tahsis edilmesi gerektiği söylenebilir. Başka bir deyişle, sektörler arası ilişkiler ekonomik yapıyı anlamak ve dolayısıyla ekonomik politikaları uyarlamak için gerçekten önemli ve gereklidir. Bu çerçevede ister gelişmiş isterse de gelişmekte olan ülke olsun tüm ülkelerin endüstriler arası analizlere ve dolayısıyla Girdi-Çıktı modellerine ihtiyaçları olduğu söylenebilir. Girdi – Çıktı analizi, tüm ülkeler tarafından genel kabul gören ve kullanılan önemli bir analiz aracıdır. Girdi – Çıktı analizi aracılığıyla bir ülkenin hangi endüstriye ne kadar kaynak ayıracağı, hangi sektörlerin kilit öneme sahip olduğu ve çarpan etkisinin yüksek olduğu sektörler belirlenebilir.

Kilit sektörler, gelişmeyi farklı kanallara yayarak ve ekonomideki tüm sektörleri etkilemektedir. Farklı ülkelerde, uzun vadede ekonomik büyümeyi teşvik etmek için sermaye malları sektörlerinde önemli miktarda kaynak tahsis edilmesi gerekliliği bilinen bir gerçektir. Kaynakların yetersizliği nedeniyle, özellikle gelişmekte olan ülkelerde, tüm ekonomik sektörlerin aynı anda gelişmesinin mümkün olmadığı düşünüldüğünde, kilit sektörlerin belirlenmesi önemli bir ihtiyaçtır (Jahangard ve Keshtvarz, 2012, s.45).

Bu çalışmanın amacı, E7 ülkelerinin Girdi-Çıktı tabloları aracılığıyla, bu ülkelerin endüstrilerine ait toplam ileri ve geri yönlü bağlantı etkilerini ve E7 ülkelerindeki kilit sektörlerin belirlenmesidir. Ayrıca yapılan analizler sonucunda E7 ülkelerindeki üretim yapısına ve yatırımlara yönelik öneriler sunulması da amaçlanmaktadır. Çalışma, yüksek gelişme hızına sahip ülkeler olarak adlandırılan E7 ülkelerinin kilit sektörlerinin belirlenmesi ve planlama sürecinde yatırımların doğru sektörlerle yöneltilmesi bakımından önem arz etmektedir. Kilit sektörlerin belirlenmesinin, ekonomik karar vericilerin uygulayacakları kalkınma politikaları ve bu politikaların daha etkin sonuçlar vermesi hususunda önemli bir kaynak oluşturacağı söylenebilir. Analiz verileri World Input-Output Database'den (Timmer vd., 2015, s.575) alınan, 2014 yılı Çin, Hindistan, Brezilya, Meksika, Endonezya, Rusya ve Türkiye'ye ait Girdi-Çıktı tablolarıdır. Çalışmada önce E7 Ülkelerinin genel ekonomik yapısı açıklandıktan sonra kilit sektörlerin analizinde Girdi-Çıktı modelinin kullanıldığı literatür taraması verilmiştir. Devamında çalışmanın yönetimi olan Girdi-Çıktı analizi ile ilgili teorik bilgi verilmiş ve WIOD'dan alınan verilerin analiz sürecine hazırlanması ve yapılan analizler sonucunda elde edilen toplam ileri ve toplam geri yönlü bağlantılar ve kilit sektörler ile ilgili bilgiler verilmiştir. Elde edilen analiz sonuçlarına göre, çalışmanın sonuç ve değerlendirme kısmında gerekli yorumlar yapılarak, bazı politika önerileri sunulmuştur.

E7 Ülkelerinde Ekonomik Yapı

Gelişme hızının yüksek olduğu E7 ülkeleri Çin, Hindistan, Brezilya, Meksika, Rusya, Endonezya ve Türkiye'den oluşmaktadır. Tablo 1'e göre, E7 ülkeleri içerisinde 2010-2017 yılları arasında en yüksek büyüme oranı Türkiye'de 2011 yılında (%11,1) gerçekleşmiştir. 2010-2017 dönemi dikkate alındığında Türkiye hariç diğer ülkelerinin tamamı en yüksek büyüme oranlarına 2010 da ulaşmıştır. 2011 yılı hariç, 2010-2013 yılları arasında E7 ülkeleri içerisinde en yüksek büyüme hızı Çin'e ait iken, 2014-2017 yıllarında ise E7 ülkelerinde en yüksek büyüme hızına Hindistan ulaşmıştır. Hindistan'ın büyüme hızının 2014 de Çin'i geçmiş olmasının nedeni katma değeri yüksek olan BT (Bilişim Teknolojileri) ve yazılım konusunda ana ihracatçı ülke haline gelmiş olmasıdır. 2010-2017 yılları arasında E7 ülkelerinden sadece Rusya ve Brezilya 2015-2016 yıllarında iktisadi daralma yaşamıştır. 2010-2017 yılları dikkate alındığında E7 ülkeleri ortalama büyüme hızın 2010'da %9,14 ile en yüksek, 2016'da ise %3,02 ile en düşük olduğu görülmektedir.

Tablo 1. E7 Ülkelerinin 2010-2017 Döneminde Büyüme Oranları (%)

Ülkeler	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Çin	10,6	9,5	7,9	7,8	7,3	6,9	6,7	6,9
Hindistan	10,3	6,6	5,5	6,4	7,4	8	8,2	7,2
Brezilya	7,5	4	1,9	3	0,5	-3,5	-3,3	1
Meksika	5,1	3,7	3,6	1,4	2,8	3,3	2,9	2
Endonezya	6,2	6,1	6	5,6	5	4,9	5	5,1
Rusya	4,5	5,3	3,7	1,8	0,7	-2,8	-0,2	1,6
Türkiye	9,2	11,1	4,8	8,5	5,2	6,1	3,2	7,4
E7 Ortalama Büyüme Hızı	9,14	6,61	4,77	4,92	4,12	3,27	3,02	4,45

Kaynak: Dünya Bankası, GSYİH Büyüme Oranı (Yıllık, %)

Tablo 2'ye bakıldığında E7 ülke grubu 2010-2017 yılları arasındaki bilgiler incelendiğinde; Rusya'nın 2015 ve 2016 yılları hariç kişi başına GSYİH (Gayrisafı Yurtiçi Hasıla) 10.500\$ üzerinde olduğu, Türkiye'nin ise kişi başına GSYİH'nin 10.500\$ üzerinde olduğu, Brezilya'nın 2015,2016 ve 2017 yılları hariç kişi başına GSYİH'nin 11.000\$ üzerinde olduğu görülmektedir. 2010-2017 yılları arasında E7 ülke grubunda en yüksek kişi başı GSYİH'ya sahip ülke 2013'de Rusya (16007,09\$) iken, en düşük kişi başı GSYİH ise 2013'de (3113,48\$) Endonezya'ya aittir

Tablo 2. E7 Ülkelerinde 2010-2017 Yılları Arasında Kişi Başına GSYİH(USD)

Ülkeler	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Çin	4650,51	5633,80	6337,88	7077,77	7683,50	8069,21	8117,27	8826,99
Hindistan	1345,77	1461,67	1446,99	1452,20	1576,00	1606,04	1717,47	1939,61
Brezilya	11224,15	13167,47	12291,47	12216,90	12026,62	8750,22	8639,37	9821,41
Meksika	9016,49	9912,58	9940,57	10400,56	10580,97	9290,76	8843,69	8902,63
Endonezya	3113,48	3634,28	3687,95	3620,66	3941,60	3334,55	3570,28	3846,86
Rusya	10674,99	14351,21	15434,57	16007,09	14125,91	9346,62	8759,04	10743,10
Türkiye	10672,40	11340,82	11720,31	12542,72	12127,46	10984,81	10862,73	10540,62
E7 Ortalaması	7242,54	8500,26	8694,25	9045,41	8866,01	7340,32	7215,69	7803,03

Kaynak: Dünya Bankası, Kişi Başına GSYİH (Cari, USD)

2010-2017 yılları arasında E7 ülkelerinin kişi başına ortalama GSYİH 7200\$ üstündedir. E7 ülke grubunun 2010-2017 yılları arasındaki en düşük kişi başına ortalama GSYİH 2010'da 7242,54\$ olduğu ve en yüksek kişi başı ortalama GSYİH ise 2013'de 9045,41\$ olduğu görülmektedir.

Literatür Taraması

Yerli ve yabancı literatürde Girdi-Çıktı analizi ile kilit sektörlerin belirlenmesine yönelik birçok çalışma yapılmıştır. Çalışma, Türkiye'nin de dahil olduğu gelişme hızı yüksek olan ülke grubu E7'yi konu alması, güncelliği ve E7 ülke ekonomilerine ait kilit sektörlerin tespit edilmesi bakımından literatürde yer alan diğer çalışmalardan farklılaşmaktadır.

Göktoğla ve Akgül (2011) 1998 ve 2002 verileri ile Türkiye için kilit sektörleri tespit etmek için Girdi – Çıktı modeli ile yaptıkları analiz sonucunda 2002 yılına gelindiğinde ekonomik daralma yaşandığı ve dolayısıyla kilit sektörlerin 1998 ve 2002 yıllarında birbirinden farklı olduğunu bulmuştur. Her iki dönem içinde yalnızca giyim eşyalarının imalatı kilit sektörler arasında yer almıştır.

Yıldız ve Akdoğan (2014) çalışmasında gelişmiş ve gelişmekte olan ülke ekonomilerini ele almıştır. Analizde, gelişmiş ülkeler için G7 ülkeleri ve gelişmekte olan ülkeler için ise Polonya, Çin, Arjantin, Brezilya, Hindistan, Endonezya, Yunanistan ve Türkiye ele alınmıştır. Analiz sonucunda, tüm ülkelerde istihdam çarpanının yüksek olduğu sektörün hizmet sektörü olduğu gözlenirken, katma değer çarpanı yüksek olan sektörün ise gelişmekte olan ülkeler için imalat sanayisi olduğu tespit edilmiştir.

Şenesen (2005) Türkiye ekonomisi için 1998 yılı Girdi-Çıktı verileri ile gerçekleştirdiği çalışmada gıda ve dokuma endüstrilerinde geriye bağlantı etkileri bakımından, petrol ürünleri ve ara girdi sağlayan endüstrilerin ise ileriye bağlantı etkileri açısından önemli endüstriler olduğunu bulmuştur. Ayrıca analiz sonucunda elde edilen bulguların benzer nitelikte çıkmaması dolayısıyla kilit sektör tanımlaması yapılmıştır.

Kula (2008) Türkiye ekonomisi için 2002 yılı Arz-Kullanım ve Girdi-Çıktı akım tabloları ile kilit sektörleri analiz etmiştir. Araştırma sonuçlarına göre kimyasal madde ve ürünlerin imalatı, gıda ve içecek imalatı, tekstil imalatı ile tarım ve ilgili hizmet faaliyetlerinin kilit sektörler olduğu tespit edilmiştir.

Yılcı (2008) 1998 yılı Türkiye Girdi-Çıktı verileri üzerinden gerçekleştirdiği çalışmada, Ticaret, Tarım, Kişisel Hizmetler ile Ulaşım ve haberleşme sektörlerinin kilit sektörler olduğunu ve bu sektörlerle yapılacak yatırımlar ile büyüme hızının arttırılacağını tespit etmiştir.

Han vd. (2011) çalışmalarında 2002 yılı için Türkiye imalat sanayisini Girdi-Çıktı analizi ile incelemişlerdir. Chenery-Watanabe ve Rasmussen yöntemlerine göre yapılan analizler sonucunda ana metal sanayi, yeniden değerlendirme, gıda ve içecek ile tekstil ürünleri imalatı endüstrilerinin kilit sektörler oldukları belirlenmiştir.

Özdemir ve Yüksel (2006), 1985, 1990, 1996 ve 1998 yılı verilerini kullanarak Türkiye enerji sektörünü Girdi-Çıktı analizi ile inceledikleri çalışmalarında, imalat sanayi alt endüstrilerinde geri bağlantı hızının yüksek olduğunu ve enerji sektörünün alt endüstrilerinin ileri ve geri bağlantı değerlerinin yüksek olduğunu tespit etmiştir.

Alp vd. (2017) çalışmalarında 2002 ve 2012 verileri ile Türkiye için kullanılarak endüstriler arası bağlantı etkileri ve kilit sektörleri analiz etmiştir. Analiz sonuçlarına göre, 2002 yılında kilit sektör olan kimyasal ürünlerinin imalatı, metal eşya sanayii ve yeniden değerlendirme endüstrileri 2012 yılına gelindiğinde kilit sektör olma özelliğini yitirmiştir. Bu sektörler yerine 2012 yılında ana metaller endüstrisinin kilit sektör niteliği kazandığı bulunmuştur.

Çondur vd. (2007) 1998 yılı Türkiye verileri ile madencilik sektörü üzerine gerçekleştirdiği Girdi-Çıktı analizi sonucunda kilit sektörün, rafine edilmiş petrol ürünleri ve kok kömürü imalatı sektörü olduğunu belirlemiştir.

Ersungur vd. (2017) 1995, 2000, 2005, 2008 ve 2011 yılları WIOD verilerine göre gerçekleştirdikleri Girdi-Çıktı analizi sonucunda 2000’li yıllarda Türkiye’nin üretimde kullanılan ara mallarda dışa bağımlı bir hale gelmesine karşın Brezilya, Rusya, Çin ve Hindistan için yıllara göre farklı sektörlerde bu durumun kısmen ortaya çıktığı bulunmuştur. Ayrıca Türkiye’de yurtiçi taşımacılık ve tekstil ürünleri sektörlerinin, Brezilya’da madencilik sektörünün, Rusya’da nükleer yakıt ve rafine petrol, Çin’de kimyasal ürünlerin ve Hindistan’da ise temel metaller ve metal üretiminin kilit sektör oldukları tespit edilmiştir.

Ersungur ve Ekinci (2015) 1995, 2000, 2005, 2008 ve 2011 yılı WIOD verilerini kullanarak Türkiye, Güney Kore, Tayvan, Japonya ve Çin ekonomilerini Girdi-Çıktı modeline göre incelemişlerdir. Türkiye’nin ithal girdi bakımından dışa bağımlılığının yüksek düzeyde olduğunu bulmuştur. Analiz bulgularına göre, temel metaller ve üretimi, taş ocakçılığı ve madencilik, kimyasallar ve kimyasal ürünler, nükleer yakıt ve rafine petrol, yurtiçi taşımacılık, makine ve diğer iş Faaliyetleri kiralanması, ulaştırma ekipmanları ve makine sektörleri ile elektrik ve optik ekipmanlar sektörlerinin söz konusu ülke grubu için kilit sektör oldukları belirlenmiştir.

Botric (2013) 2004 yılı verileri ile Hırvatistan ekonomisine yönelik gerçekleştirdiği Girdi-Çıktı analizinde farklı yöntemler ile ekonomideki kilit sektörleri tespit etmeye çalışmıştır. Analiz sonucunda inşaat sektörü kilit sektör olarak bulunurken, hizmet sektörlerinin de sadece ihracat açısından değil ekonominin geneli için önemli bir sektör olduğu belirlenmiştir.

Jahangard ve Keshtvarz (2012) çalışmalarında İran için 1999, Güney Kore için 2005 ve Türkiye için 2002 yılı Girdi-Çıktı tablolarını kullanarak, söz konusu ülkeler için kilit sektörleri belirlemiştir. Analiz bulgularına göre üç ülkenin kilit sektörlerinin benzer olduğu bulunmuştur. Kilit sektörler; diğer imalatlar, Gıda ürünleri, meşrubat ve tütün imalatı, İnşaat, İletişim, Tekstil ve ilgili ürünlerin imalatı sektörleridir.

Tounsi vd. (2013) Fas ekonomisi için 1998 ve 2007 yıllarını Girdi-Çıktı analizi ile karşılaştırdıkları çalışmalarında, her iki yıl içinde gıda ve tütün endüstrisi sektörlerinin kilit sektör olduğunu bulmuştur.

Marconi vd. (2016) Brezilya ekonomisi Girdi-Çıktı analizi ile inceledikleri çalışmada sektörler arasındaki ileri ve geri bağlantı seviyelerini ve ekonomideki kilit sektörleri belirlemeye çalışmıştır. Araştırma sonuçlarına göre, imalat ile ilgili sektörlerin Brezilya ekonomisinde kilit sektör oldukları belirlenmiştir.

Uygulama

Bu çalışmada E7 ülkeleri olan Çin, Hindistan, Brezilya, Meksika, Endonezya, Rusya ve Türkiye’nin 2014 yılı Girdi-Çıktı akım tabloları aracılığıyla ekonomide faaliyet gösteren 56 sektörün toplam ileri ve toplam geri bağlantı yapıları ve ekonomideki kilit sektörleri talep yanlı Leontief modeline göre analiz edilmiştir. Analize dahil edilen veriler World Input Output Database (WIOD)’den alınmıştır. Verilerin

WIOD'den temin edilmesinin nedeni hem en g¼ncel verilerin olması hem de ¼lkelerin ekonomik yapılarının karşılaştırılabilmesi için ekonomide faaliyet gösteren end¼stri sayılarının aynı olmasıdır

Araştırma Yöntemi

Bu çalışmada benimsenen metodoloji, Leontief (1951) tarafından geliştirilen girdi-çıkıtı modeline dayanmaktadır. Bir ekonominin toplam üretimi, ekonomide faaliyet gösteren farklı sektörler tarafından ara tüketime yönelik olarak gerçekleştirilen üretimin toplamının ve nihai talebin sonucudur. Bu bağlamda ekonomik yapıyı belirleyebilmek ve daha etkin bir planlama gerçekleştirebilmek için ¼lkelerin end¼strilerarası ilişkileri doğru bir şekilde ortaya koyması gerekmektedir. Bu süreçte ise Girdi-Çıkıtı analizi önemli bir araç olarak karşımıza çıkmaktadır. Girdi-Çıkıtı analizi, ekonomiyi bir muhasebe sistemi gibi çift yönlü olarak incelemekte ve hem üretim hem de tüketim sürecini ele alarak, bir ekonominin ihtiyaç duyduğu birçok temel bilgiyi bizlere sunmaktadır.

Girdi-çıkıtı modelinin temel amacının, bir ekonomideki end¼strilerin birbirine bağımlılığını analiz etmek olduğu söylenebilir. En temel haliyle bir Girdi-Çıkıtı modeli, bir end¼strinin ürününün ekonomi boyunca dağılımını ve etkilerini tanımlayan bir doğrusal denklem sisteminden oluşmaktadır. Girdi-çıkıtı modelleri hem ulusal hem de bölgesel düzeyde bir end¼strinin etkisi hakkında ayrıntılı bilgi sağlamada faydalı ve önemli bir araçtır. Ayrıca, çeşitli çarpanları hesaplayarak, bir sektörün istihdam, hane halkı geliri ve ekonomideki tüm end¼strilerin faaliyet seviyelerine olan etkisi ölçülebilir. Bu ölçümünde ekonomik kalkınma tahminleri açısından oldukça önemli olduğu göz önünde bulundurulmalıdır.

Girdi-Çıkıtı modelinin sağladığı önemli avantajlardan birisi de ekonomideki hem makro hem de mikro düzeydeki etkilerin değerlendirilmesine olanak sağlaması ve böylelikle ekonomide ortaya çıkan doğrudan ve dolaylı etkileri saptayabilmesi yeteneğidir (Ersungur vd., 2017, s.258). Ekonomideki doğrudan ve dolaylı etkilerin belirlenebilmesi sürecinde sektörler ve end¼striler arasındaki ileri ve geri yönlü etkilerin tespit edilebilmesi önemlidir.

Bir Girdi-Çıkıtı modeli çerçevesinde, belirli bir sektör tarafından yapılan üretim, ekonomideki diğer sektörler üzerinde iki tür ekonomik etkiye sahiptir. Eğer j sektörü üretimini arttırsa, bu j 'yi üretimde girdi olarak kullanan sektörlerde j sektöründen artan taleplerin olacağı anlamına gelir. Bu durum talep yanlı modelin nedensellik yönüdür ve geriye doğru bağlantı terimi, belirli bir sektörün girdi satın aldığı sektörlerden bu tür bir bağlantıyı ifade etmek için kullanılır. Diğer yandan, j sektöründeki artan üretim aynı zamanda, diğer sektörlerle kendi üretimleri için girdi olarak kullanılacak ilave j ürününün mevcut olduğu anlamına gelir. Yani, üretimlerinde j malını kullanan sektörler için, j sektöründen sağlanabilecek tedarikler artacaktır. Bu durum ise arz yanlı modelin nedensellik yönüdür. İleriye doğru bağlantı terimi, belirli bir sektörün çıktısını sattığı sektörlerle bu tür bir ara bağlantıyı belirtmek için kullanılır (Miller ve Blair, 2009, s.555). Kısaca geriye doğru bağlantılar, bir sektörün girdi sağlayan sektörlerle olan ilişkilerini ifade ederken, ileriye dönük bağlantılar ise bir sektördeki faaliyet ile o sektörün satışları arasındaki ilişkidir şeklinde tanımlanabilir (Matallah, 2007, s.290).

Kilit sektörler, bir ekonomide yüksek ileri ve geri yönlü etkiye sahip olan sektörlerdir. Kilit sektörlerin ekonominin geri kalanıyla ileri ve geri yönlü bağlantıları yüksek olduğu için, bu sektörlerle yapılan yatırımların ekonomik büyümeyi en üst düzeye çıkarması beklenmektedir. Bu durum, kısıtlı kaynaklara sahip gelişmekte olan ¼lkeler için önem arz etmektedir. Ayrıca, kilit sektörler hem ulusal hem de bölgesel düzeyde uzun vadeli yapısal değişimi ve ekonomik kalkınmaya yönelik strateji politikalarını analiz etmek için de oldukça gerekli ve faydalıdır (Choi vd., 2014, s. 2).

Girdi-Çıkıtı modeline yönelik literatür incelendiğinde geri ve ileri yönlü bağlantıların hesaplanmasında iki farklı metodun olduğu görülmektedir. Bu metodlar, Chenery ve Watanabe (1958) tarafından geliştirilen girdi katsayıları matrisinin kullanıldığı yaklaşım ile Rasmussen'in (1957) öne çıkardığı ve sonrasında Hirschman'ın (1958) geliştirdiği Leontief ters matrisinin kullanıldığı yöntemdir. Chenery ve Watanabe'nin geliştirdiği yaklaşım doğrudan bağlantılar şeklinde adlandırılırken Rasmussen ve Hirschman'ın yöntemleri ise toplam bağlantılar olarak ifade edilmektedir (G¼l ve Çakaloğlu, 2017, s. 140).

Girdi-Çıkıtı analizini diğer analizlerden ayıran önemli varsayımlardan biri, üretim sürecinde kullanılan girdi seviyesinin üretim seviyesinin doğrusal fonksiyonu olmasıdır. Sözü edilen bu doğrusal üretim fonksiyonu matematiksel olarak aşağıdaki gibi gösterilebilir (Aydoğuş, 2010, s. 45-46):

$$X_{ij} = X_{ij0} + a_{ij}X_j \quad (i,j=1, 2, \dots, N \text{ için}) \quad (1)$$

$$X_{ij} = a_{ij}X_j \quad (2)$$

$$a_{ij} = X_{ij} / X_j \quad (3)$$

Denklemden yer alan “ a_{ij} ” katsayısı girdi katsayısıdır ve bir birim j malının üretilebilmesi için ihtiyaç duyulan i malı miktarını göstermektedir. Bir ekonomideki tüm sektörler için olan girdi katsayılarından oluşan matrise “girdi katsayıları matrisi” denir ve A ile gösterilmektedir. Denklemden X_{ij} ifadesi ise ekonomideki j sektörün üretim sürecinde i sektörden aldığı ara girdi düzeyini ifade etmektedir.

Girdi-Çıktı yönteminin üretim denkleminin çözümü matematiksel olarak şu şekilde gösterilebilir (Özyurt, 2007, s. 123-124):

$$X = AX + Y \quad (4)$$

$$X - AX = Y \quad (5)$$

$$(I - A) X = Y \quad (6)$$

$$X = (I - A)^{-1} \cdot Y \quad (7)$$

Denklemden yer alan X üretim vektörünü, Y nihai talep vektörünü “ $(I - A)^{-1}$ ” ise Leontief ters matrisini ifade etmektedir. Leontief ters matrisi, Girdi-Çıktı analizinin çözümünde büyük bir öneme sahiptir. Bir ekonomideki sektörler için olan toplam bağlantı etkileri Leontief ters matrisi aracılığıyla hesaplanmaktadır. Leontief ters matrisinin satırında yer alan değerler toplam ileri bağlantı etkisini, sütununda yer alan değerler ise toplam geri bağlantı etkisini göstermektedir. Toplam ileri ve geri bağlantı etkilerinin formülleri şu şekilde gösterilebilir (Aydoğuş, 2010, s. 127-128):

Tablo 3. 2014 Yılı E7 Ülkelerinde Toplam Geriye Bağlantı Etkileri (İlk On Sektör)

Türkiye		Çin		Hindistan		Brezilya		Meksika		Endonezya		Rusya	
Sek. No.	Top. Geri Bağ.	Sek. No.	Top. Geri Bağ.	Sek. No.	Top. Geri Bağ.	Sek. No.	Top. Geri Bağ.	Sek. No.	Top. Geri Bağ.	Sek. No.	Top. Geri Bağ.	Sek. No.	Top. Geri Bağ.
17	2,801	17	4,018	13	2,854	10	3,146	17	3,266	19	2,806	20	3,017
15	2,749	18	3,986	20	2,813	11	2,662	33	2,861	24	2,772	33	2,628
6	2,736	20	3,924	17	2,702	20	2,531	18	2,678	17	2,673	13	2,605
22	2,729	21	3,824	11	2,699	33	2,501	20	2,628	18	2,539	19	2,505
20	2,728	13	3,811	12	2,650	5	2,467	10	2,592	9	2,409	22	2,500
24	2,668	11	3,805	9	2,636	13	2,463	56	2,579	8	2,350	5	2,478
8	2,599	16	3,784	18	2,622	17	2,458	13	2,541	13	2,320	15	2,470
13	2,595	15	3,727	22	2,609	18	2,431	16	2,451	12	2,266	17	2,463
16	2,587	19	3,717	16	2,603	15	2,415	22	2,445	27	2,246	11	2,400
10	2,583	27	3,530	19	2,582	8	2,348	11	2,442	16	2,222	24	2,400

Kaynak: WIOD, National Input-Output Tables 2014'den faydalanarak yazarlar tarafından hesaplanmıştır.

Diğer E7 ülkelerinde toplam geri bağlantı etkisinin yüksek olduğu sektörler ise sırasıyla Brezilya'da kok kömürü, rafine edilmiş petrol ürünlerinin imalatı, kimyasalların ve kimyasal ürünlerin imalatı, motorlu taşıt, römork ile yarı römork imalatı endüstrileri Meksika'da bilgisayar, elektronik ve optik ürünlerin imalatı, hava taşımacılığı, elektrikli teçhizat imalatı iken Endonezya'da ise makine ve teçhizat imalatı, elektrik, gaz, buhar ve iklimlendirme ile bilgisayar, elektronik ve optik ürünlerin imalatı endüstrileridir.

Bir sektöre ait Leontief ters matrisinin satırında yer alan değerlerin toplamı o sektörün toplam ileri yönlü bağlantı etkisini göstermektedir. E7 ülkelerindeki sektörler için olan toplam ileri bağlantı etkilerine ait değerler aşağıda yer alan Tablo 4'de gösterilmektedir. Türkiye'de toplam ileri bağlantı değeri yüksek olan ilk 3 sektör karayolu taşımacılığı ve boru hatları üzerinden yapılan taşımacılık, kimyasalların ve kimyasal ürünlerin imalatı ve temel metallerin imalatı iken Çin'de madencilik ve taş ocaklığı, kimyasalların ve kimyasal ürünlerin imalatı ve temel metallerin imalatıdır.

Hindistan'da Leontief ters matrisinin sütun değerleri yüksek olan sektörler kimyasalların ve kimyasal ürünlerin imalatı, madencilik ve taş ocaklığı, temel metallerin imalatı; Brezilya'da kok kömürü, rafine edilmiş petrol ürünlerinin imalatı, madencilik, taş ocaklığı, kimyasalların ve kimyasal ürünlerin imalatı

iken Meksika'da ise idari ve destek hizmeti faaliyetleri, kimyasalların ve kimyasal ürünlerin imalatı ile madencilik ve taş ocakçılığı sektörleridir.

Tablo 4. 2014 Yılı E7 Ülkelerinde Toplam İleri Bağlantı Etkileri (İlk On Sektör)

Türkiye		Çin		Hindistan		Brezilya		Meksika		Endonezya		Rusya	
Sek. No.	Top. İleri Bağ.	Sek. No.	Top. İleri Bağ.	Sek. No.	Top. İleri Bağ.	Sek. No.	Top. İleri Bağ.	Sek. No.	Top. İleri Bağ.	Sek. No.	Top. İleri Bağ.	Sek. No.	Top. İleri Bağ.
31	5,107	4	9,117	11	4,868	10	4,255	50	5,907	4	6,153	29	4,679
11	4,777	11	8,051	4	4,602	4	3,915	11	5,717	29	4,377	24	4,363
15	4,429	15	6,837	15	4,502	11	3,886	4	5,089	10	4,084	10	4,290
24	4,110	24	6,048	31	3,941	30	3,712	10	4,872	11	3,942	15	3,945
29	3,872	17	5,870	30	3,476	50	3,705	29	3,313	24	3,208	50	3,568
49	3,537	10	5,629	24	2,655	41	3,425	15	3,290	19	3,074	20	3,069
4	3,116	5	5,408	41	2,654	31	3,052	17	3,082	30	2,946	30	3,011
10	3,081	29	4,980	29	2,651	29	2,927	30	2,974	8	2,599	4	2,764
41	2,930	1	4,898	10	2,534	45	2,882	8	2,473	1	2,540	11	2,639
30	2,929	41	4,303	22	2,317	24	2,521	20	2,396	41	2,469	51	2,311

Kaynak: WIOD, National Input-Output Tables 2014'den faydalanarak yazarlar tarafından hesaplanmıştır.

E7 ülkelerinden Rusya'da toplam ileri bağlantısı yüksek değer alan sektörler sırası ile motorlu taşıtlar ve motosikletler hariç toptan satış, elektrik, gaz, buhar, iklimlendirme, kok kömürü ve rafine edilmiş petrol ürünlerinin imalatı sektörleriyken Endonezya'daki sektörler ise madencilik, taş ocakçılığı, motorlu taşıtlar, motosikletler hariç toptan satış, kok kömürü ve rafine edilmiş petrol ürünlerinin imalatı sektörleridir.

Sonuç ve Değerlendirme

İktisadi kalkınma ve büyümenin sağlanması tüm ülkeler için büyük önem arz etse de bu durum özellikle gelişmekte olan ülke ekonomileri açısından öncelikli ekonomi politikalarının başında gelmektedir. Kıt kaynaklar ve yetersiz sermaye yapıları dolayısıyla bu ülkeler tüm sektörlerinde eş anlı bir ilerleme sağlayamamaktadır. Dolayısıyla dengeli büyüme modelinin hayata geçirilmesi gelişmekte olan ülkeler açısından pek gerçekçi bir hedef değildir. Bu bakımdan, rekabet gücüne sahip ve ilerleme potansiyeline sahip sektörlerin seçilmesi ve bu sektörlerle yapılacak yatırımlar ile ekonominin genelinde bir canlanma sağlanması bu ülkeler için daha gerçekçi bir büyüme modeli olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu süreçte kıt kaynaklara sahip gelişmekte olan ülkelerin bu kaynaklarını daha etkin ve verimli kullanabilmesi sürecinde endüstriler arası analizlerin önemi artmaktadır.

Özellikle 2000'li yıllarda yüksek gelişme hızına sahip olan ülkeler dünyanın dikkatini üstüne çekmeye başlamıştır. Bu ülkeler ise öncelikle BRICS ülkeleri olan Çin, Brezilya, Hindistan ve Rusya iken daha sonra bu ülkelerin arasında Meksika, Endonezya ve Türkiye katılmıştır. Yüksek gelişme hızına sahip bu 7 ülke önce BRICS+3 olarak adlandırılırken 2006 yılında ünlü ekonomistler John Crofton Hawksworth ve Gordon Cookson tarafından E7(Emerging7) ülkeleri olarak literatürde yer almaya başlamıştır. E7 yani gelişmekte olan ülkeler arasındaki yükselen yedi ülke özellikle ekonomik büyüme hızları nispeten daha yüksek olduğundan diğer ülke gruplarından ayrılmaktadır.

E7 ülkeleri genellikle belirli sektörlerindeki gelişmiş yapısı sebebiyle yüksek büyüme hızını sağlamaktadır. Bu bağlamda, E7 ülkelerinin endüstri yapısının analiz edilmesi, endüstriler arasındaki ilişkilerin belirlenmesi ve yüksek büyüme hızını sağlayan kilit sektörlerin tespit edilmesi bu çalışmanın amaçlarıdır. Bu amaç doğrultusunda, çalışmada E7 ülkelerinin ekonomileri Girdi-Çıktı modeliyle analiz edilerek bu ülkelerin toplam bağlantı değerleri ve kilit sektörleri belirlenmiştir. Bir sektörün ekonomi için kilit ya da lokomotif sektör olarak adlandırılabilmesi için o sektörün toplam ileri ve toplam geri yönlü bağlantı etkilerinin yüksek olması gerekmektedir.

Literatürde E7 ülkelerinin ekonomik analizini girdi-çıkı modeli ile incelenmesini konu alan başka bir çalışma olmadığından, bu çalışmadan elde edilen sonuçların karşılaştırılması mümkün değildir. Fakat aynı ülkeleri konu alan çalışmalar açısından bir karşılaştırma yapılması mümkündür. Yıldız ve Akduğan 2014 yılında gerçekleştirdikleri çalışmada, OECD'ye ait 2006 yılı Girdi-Çıktı tabloları aracılığıyla G7 ülkeleri ile gelişmekte olan ülke ekonomileri karşılaştırılmıştır. Analiz sonucunda, gelişmekte olan ülkelerde (Türkiye, Hindistan, Endonezya, Çin, Yunanistan, Macaristan, Polonya, Arjantin ve Brezilya) kilit sektörün imalat sanayi olduğu tespit edilmiştir. Alp ve diğerlerinin 2017 yılında yaptığı çalışmada ise TÜİK'e ait 2002 ve 2012 verileri ile Türkiye ekonomisi için kilit sektörler analiz edilmiştir. Analiz sonucuna göre 2002 yılında kimyasal ürünlerinin imalatı, metal eşya sanayii ve yeniden değerlendirme endüstrilerinin 2012 yılında ise

ana metaller endüstrisinin kilit sektör olduğu belirlenmiştir. Yapılan bu çalışmaya tarih ve ülke bakımından en yakın çalışması ise Ersungur vd. (2017) tarafından yapılmıştır. Çalışmada 1995, 2000, 2005, 2008 ve 2011 yıllarına ait WIOD verileri ile Türkiye, Rusya, Çin, Brezilya ve Hindistan ekonomileri girdi-çıkıtı modeli ile incelenmiştir. Analiz sonucunda Türkiye’de yurtiçi taşımacılık ve tekstil ürünleri, Brezilya’da madencilik, Rusya’da nükleer yakıt ve rafine petrol, Çin’de kimyasal ürünlerin ve Hindistan’da ise temel metaller ve metal üretiminin kilit sektör oldukları bulunmuştur.

Girdi-Çıkıtı modeli ile E7 ülkelerinin ekonomileri incelendiği bu çalışmada 2014 yılında Türkiye’de kilit sektörler temel metallerin imalatı, elektrik, gaz, buhar ve iklimlendirme ile tekstil, giyim eşyası ve deri ürünleri imalatı, Çin’de Bilgisayar, elektronik ve optik ürünlerin imalatı, kimyasalların ve kimyasal ürünlerin imalatı ve temel metallerin imalatıyken Rusya’nın kilit sektörleri ise kimyasalların ve kimyasal ürünlerin imalatı, elektrik, gaz, buhar ve iklimlendirme ile kok kömürü ve rafine edilmiş petrol ürünlerinin imalatı olarak karşımıza çıkmaktadır. 2014 yılında Hindistan ekonomisindeki kilit sektörler kimyasalların ve kimyasal ürünlerin imalatı, mobilya imalatı; diğer imalatlar, Brezilya’da kok kömürü ve rafine edilmiş petrol ürünlerinin imalatı ile kimyasalların ve kimyasal ürünlerin imalatı sektörleridir. Meksika’da motorlu taşıt, römork ve yarı römork imalatı ile kok kömürü ve rafine edilmiş petrol ürünlerinin imalatı sektörleri kilit özellikteyken Endonezya’da ise makine ve teçhizat imalatı, elektrik, gaz, buhar ve iklimlendirme ile kağıt ve kağıt ürünlerinin imalatı sektörleri ülke için kilit sektör özelliğine sahiptir.

Kilit sektörler ülkelerin gelişme hızını artırması için potansiyel sahibi ve güçlü sektörleri bize göstermektedir. Aynı zamanda kilit sektörler, ülkelerin ihracatında da önemli pay edinme potansiyeline sahiptirler. Dolayısıyla kaynakların kıt olduğu gelişmekte olan ülkeler için bu sektörlerde yaşanacak gelişmeler ekonominin genelinde bir canlanmaya ve ekonomik büyümeye kapı aralayacaktır. Bu bakımdan, E7 ülkelerinin kilit sektörlerle yönlendirecekleri ya da yapacakları yeni yatırımlar sonucunda gelişme hızlarını arttıracakları ve yaşanacak bu gelişme ile ekonominin genelinde de bir canlanma ve ilerleme sağlanacağı söylenebilir. Dolayısıyla E7 ülkeleri bu kilit sektörlerle yapacakları yatırımlar ile ekonomik gelişme hızını daha da arttıracak ve bu süreçte ise kilit sektörler ekonomik gelişme açısından lokomotif bir rol oynayacaktır. Ekonomik karar vericilerin yapılacak kalkınma planlarında kilit sektörlerle öncelik vermesi ile ulusal kalkınma ve büyüme sürecinde ülkeler önemli bir ilerleme sağlayabilirler. Bu bağlamda, analiz sonucunda elde edilen bulgulara göre E7 ülkeleri için kilit sektörlerle yapılacak yatırımlara öncelik vermesi ve yatırımların bu sektörlerle kanalize edilmesi önerisinde bulunulabilir.

Kaynakça

- Alp, E., Kök, R. ve Ozan, B. M. (2017). Türkiye ekonomisinde sürükleyici endüstri analizi: 2002-2012 karşılaştırması. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(16), 211-241.
- Aydoğuş, O. (2010). *Girdi-çıkıtı modellerine giriş*. Ankara: Efil Yayınevi.
- Botric, V. (2013). Identifying key sectors in Croatian economy based on input-output tables. The Institute of Economics, Zagreb, *EIZ Working Papers*. No.1302, 5-26.
- Chenery, H. B. ve Watanabe, T. (1958). International comparisons of the structure of production. *Econometrica*, 26(4), 487-521.
- Choi, S., Ji, H. ve Zhao, X. (2014). Identifying key sectors using regional input-output model at sub-national level, *54th Congress of the European Regional Science Association Regional Development Globalisation Best Practices*, 26-29 August 2014, Russia: St. Petersburg.
- Çondur, F. ve Evlimoğlu, E. (2007). Türkiye’de madencilik sektörünün girdi-çıkıtı analizi yöntemiyle incelenmesi. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 17, 25-41.
- Ersungur, Ş. M. ve Ekinci, E. D. (2015). Türkiye ve Doğu Asya ülkeleri arasındaki dış ticaret ilişkileri: Girdi-çıkıtı yöntemi ile bir analiz. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*, 29(4), 721-748.
- Ersungur, Ş. M., Bayramoğlu, T. ve Pabuççu, H. (2017). Türkiye’nin Almanya, Rusya ve Çin ile ticari ilişkileri: girdi-çıkıtı analizi ile bir uygulama. *Gaziantep University Journal of Social Science*, 16(1), 252-267.
- Ersungur, Ş. M., Boz, Ç. F. ve Çınar, Ö. (2017). Türkiye ile BRICS ülkeleri arasındaki dış ticaret ilişkileri: Girdi-Çıkıtı yöntemiyle bir analiz. *Business and Economics Research Journal*, 8(3), 395-412.
- Göktoğra, Z. ve Akgül, Y. (2011). Türkiye ekonomisinin yapısal analizi: 1998 ve 2002 yılları girdi-çıkıtı analizi örneği. *Akademik Yaklaşım Dergisi*, 2(2), 110-128.
- Gül, Z. B. ve Çakaloğlu, M. (2017). İnşaat sektörünün dinamikleri: Türkiye için 2000-2014 girdi-çıkıtı analizi. *Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 36, 130-155.
- Han, E., Tosunoğlu, T. ve Özsoy, C. (2011). Türk imalat sanayinde geri ve ileri bağlantılar: G-Ç tablosuna dayalı yapısal bir çözümleme. *TİSK Akademi*, 6(11), 104-129.
- Hirschman, A. O. (1958). *The strategy of economic development*. New Haven: Yale University Press.

- Jahangard, E. ve Keshvarz, V. (2012). Identification of key sectors for Iran, South Korea and Turkey economies: A network theory approach. *Iranian Economic Review*, 16(32), 41-63.
- Kula, A. M. (2008). Supply-use and input-output tables, backward and forward linkages of the Turkish economy. *16th Inforum World Conference in Northern Cyprus*, 01-05 September, Northern Cyprus.
- Leontief, W. (1951). *The structure of the American economy*. New York: Oxford University Press.
- Marconi, N., Rocha I. L. ve Magacho, G. R. (2016). Sectoral capabilities and productive structure: An input-output analysis of the key sectors of Brazilian economy. *Brazilian Journal of Political Economy*, 36(3), 470-492.
- Matallah, K. E. (2007). A multiplier and linkage analysis: Case of Algeria. *Journal of North Africa Economies*, 1, 287-300.
- Miller, R. E. ve Blair, P. D. (2009). *Input-output analysis: foundations and extensions*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Özdemir A. ve Yüksel, F. (2006). Türkiye'de enerji sektörünün ileri ve geri bağlantı etkileri. *Yönetim ve Ekonomik Dergisi*, 13(2), 1-18.
- Özyurt, H. (2007). *İktisadi planlama*. Trabzon: Derya Kitabevi.
- Rasmussen, P. N. (1957). *Studies in inter-sectoral relations*. Amsterdam: North-Holland.
- Şenesen, G. G. (2005). Türkiye'nin üretim yapısı g-ç modeli temel bulgular. İstanbul: TÜSLAD büyüme stratejileri dizisi 3, Yayın no. TÜSIAD-T/2005-06/400.
- Timmer, M. P., Dietzenbacher, E., Los, B. Stehrer, R. ve De Vries, G. J. (2015). An illustrated user guide to the world input-output databases: The case of global automotive production. *Review of International Economics*, 23, 575-605.
- Tounsi, S., Ezzahid, E. H., El Alaoui, A. ve Nihou, A. (2013). Key sectors in the Moroccan economy: An application of input-output analysis. Economics: The open-access, *Open-Assessment EJournal*, 7(18). <http://dx.doi.org/10.5018/economics-ejournal.ja.2013-18>.
- World Input-Output Database (WIOD). National Input-Output Tables, <http://www.wiod.org/database/niots16> (Erişim Tarihi 20.03.2019).
- Worldbank, Gross Domestic Product (GDP) Growth Rates, (Annual,%), <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG?locations> (Erişim Tarihi:15.04.2019)
- Worldbank, Gross Domestic Product (GDP) Per Capita, (Current,USD), <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD?locations> (Erişim Tarihi:10.04.2019).
- Yılancı, V. (2008). Türkiye ekonomisi için kilit sektörün belirlenmesi: G-Ç analizi yaklaşımı. *İktisat Fakültesi Mecmuası*, 58(2), 75-86.
- Yıldız, N. ve Akduğan, U. (2014). Girdi-çıkıtı tabloları ile sektörler arası ilişkilerin analizi: Seçilmiş ülke örnekleri. *Akademik Bakış Dergisi*, 44.

Ek - WIOD Sektör Sınıflandırmaları ve Kodları

Sek. No	Sek. Kodu	Sektör Adı
1	A01	Bitkisel ve hayvansal üretim, avcılık ve ilgili hizmet faaliyetleri
2	A02	Ormancılık
3	A03	Balıkçılık ve su ürünleri yetiştiriciliği
4	B	Madencilik ve taşocaklığı
5	C10-C12	Gıda ürünleri, içecek ve tütün ürünleri imalatı
6	C13-C15	Tekstil, giyim eşyası ve deri ürünleri imalatı
7	C16	Mobilya hariç, odun ve odun ve mantar ürünleri imalatı; hasır ve örgü malzemelerinin imalatı
8	C17	Kağıt ve kağıt ürünlerinin imalatı
9	C18	Kayıtlı ortamların basılması ve çoğaltılması
10	C19	Kok kömürü ve rafine edilmiş petrol ürünlerinin imalatı
11	C20	Kimyasalların ve kimyasal ürünlerin imalatı
12	C21	Temel eczacılık ürünleri ve farmasötik preparatların imalatı
13	C22	Kauçuk ve plastik ürünlerin imalatı
14	C23	Diğer metalik olmayan mineral ürünlerin imalatı
15	C24	Bazik metal imalatı
16	C25	Makine ve teçhizat hariç, fabrikasyon metal ürünleri imalatı
17	C26	Bilgisayar, elektronik ve optik ürünlerin imalatı
18	C27	Elektrikli ekipman imalatı
19	C28	Makine ve teçhizat imalatı
20	C29	Motorlu kara taşıtlarının, römorkların ve yarı römorkların imalatı
21	C30	Diğer ulaşım araçlarının imalatı
22	C31 C32	Mobilya imalatı; diğer imalat
23	C33	Makine ve teçhizat tamiri ve montajı
24	D35	Elektrik, gaz, buhar ve iklimlendirme
25	E36	Su toplama, arıtma ve tedarik
26	E37-E39	Kanalizasyon; atık toplama, arıtma, geri kazanımı ve diğer atık yönetimi hizmetleri
27	F	İnşaat
28	G45	Motorlu kara taşıtlarının ve motosikletlerin toptan ve perakende ticareti ve onarımı
29	G46	Motorlu kara taşıtları ve motosikletler hariç toptan satış
30	G47	Motorlu taşıtlar ve motosikletler hariç perakende ticaret
31	H49	Kara taşımacılığı ve boru hatları ile taşımacılığı
32	H50	Su ulaştırma
33	H51	Hava Taşımacılığı
34	H52	Depolama ve nakliye için destekleyici faaliyetler
35	H53	Posta ve kurye faaliyetleri
36	I	Konaklama ve yemek servisi faaliyetleri
37	J58	Yayıncılık faaliyetleri
38	J59 J60	Sinema filmi, video ve televizyon programı prodüksiyonu, ses kaydı ve müzik yayıncılığı faaliyetleri
39	J61	Telekomünikasyon
40	J62 J63	Bilgisayar programlama, danışmanlık ve ilgili faaliyetler; bilgi hizmeti faaliyetleri
41	K64	Sigorta ve emeklilik fonları hariç finansal hizmet faaliyetleri
42	K65	Zorunlu sosyal güvenlik hariç, sigorta, reasürans ve emeklilik fonları
43	K66	Finansal hizmetlere ve sigorta faaliyetlerine yardımcı faaliyetler
44	L68	Gayrimenkul faaliyetleri
45	M69 M70	Hukuk ve muhasebe faaliyetleri; merkez ofislerin faaliyetleri; yönetim danışmanlığı faaliyetleri
46	M71	Mimari ve mühendislik faaliyetleri; teknik test ve analiz
47	M72	Bilimsel araştırma ve geliştirme
48	M73	Reklam ve pazar araştırması
49	M74 M75	Diğer mesleki, bilimsel ve teknik faaliyetler; veterinerlik faaliyetleri
50	N	İdari ve destek hizmeti faaliyetleri
51	O84	Kamu yönetimi ve savunma; zorunlu sosyal güvenlik
52	P85	Eğitim
53	Q	İnsan sağlığı ve sosyal hizmet faaliyetleri
54	R S	Diğer servis faaliyetleri
55	T	İşveren olarak hanelerin faaliyetleri; Hane halkının kendi kullanımına yönelik faaliyetleri
56	U	Uluslararası örgütler ve temsilciliklerinin faaliyetleri

EXTENDED ABSTRACT

Although economic development and growth are crucial for all countries, this is one of the primary economic policies especially for developing countries. Due to scarce resources and insufficient capital structures, these countries cannot achieve simultaneous progress in all sectors. Therefore, the implementation of a balanced growth model is not a realistic goal for developing countries. In this respect, the choice of sectors with competitive potential and the potential for progress and the revival of the economy with these investments are a more realistic growth model for these countries. In this process, the importance of inter-industry analysis is increasing in the process of developing more efficient and efficient resources of developing countries with scarce resources.

Especially in the 2000s, countries with high growth rate began to attract the attention of the world. These countries are BRICS countries such as China, Brazil, India and Russia. Then between these countries, Mexico, Indonesia and Turkey are added. These 7 countries with high growth rates were first called BRICS + 3, but in 2006, the famous economists John Crofton Hawksworth and Gordon Cookson began to take part in the literature as E7 (Emerging7) countries. The seven emerging countries among E7, ie developing countries, are distinguished from other country groups, especially as their economic growth rates are relatively high.

E7 countries generally provide a high growth rate due to their advanced structure in certain sectors. In this context, it is the objectives of this study to analyze the industrial structure of E7 countries, to determine the relations between industries and to identify key sectors that provide high growth rate. For this purpose, the economies of the E7 countries were analyzed by the Input-Output model.

The study is important in determining the key sectors of E7 countries, which are referred to as countries with high growth rates, and to direct investments towards the right sectors in the planning process. It can be said that the identification of key sectors will be an important resource for the development policies of economic decision makers and the more effective results of these policies. Analysis data is obtained from World Input-Output Database (WIOD). These data are the Input-Output tables of E7 countries in 2014. According to WIOD data, there are 56 sectors operating in the country's economies.

In domestic and foreign literature, many studies have been done to determine the key sectors with Input-Output analysis. The study differs from the other studies in the literature in terms of the fact that the group of countries with high growth rate is subject to E7, the currentness and the determination of the key sectors of E7 countries' economies. In order for a sector to be called the key or locomotive sector for the economy, the total forward and total backward link effects of the sector should be high. Backward links can be defined as the relationship of a sector with sectors that provide input, while forward links can be defined as the relationship between the activity in a sector and the sales of that sector. In this context, the economics of E7 countries were analyzed by Input-Output analysis. Leontief inverse matrix, total backward and total forward linkage effects were determined in the study.

Since there is no other study on the economic analysis of E7 countries with the input-output model in the literature, it is not possible to compare the results obtained from this study. However, it is possible to make a comparison in terms of studies in the same countries. In their study conducted in 2014, Yıldız and Akduĝan compared the economies of developing countries with G7 countries through the 2006 Input-Output tables of the OECD. As a result of the analysis, it was determined that the key sector was the manufacturing industry in developing countries (Korea, India, Indonesia, China, Greece, Hungary, Poland, Argentina, and Brazil). In the study conducted by Alp et al. In 2017, the key sectors for the Turkish economy were analyzed with the 2002 and 2012 data of TURKSTAT. According to the results of the analysis, it was determined that the manufacturing of chemical products, metal goods industry and re-evaluation industries were the key sectors in 2002, while the base metals industry was the key sector in 2012. The closest study of this study in terms of topicality and countries is Ersungur et al. (2017). In this study, the data of 1995, 2000, 2005, 2008 and 2011 and the economies of Turkey, Russia, China, Brazil, and India were analyzed with the input-output model. As a result, domestic transportation and textile products in Turkey, mining in Brazil, nuclear fuel and refined petroleum in Russia, chemical products in China and basic metals and metal production in India were found to be the key sectors.

Key sectors in the Turkey economy; Production of basic metals, electricity, gas, steam and air conditioning and textiles, apparel and leather products manufacturing sectors were determined. Key

sectors in the Chinese economy; Manufacture of computer, electronic and optical products, Manufacture of chemicals and chemical products, Manufacture of basic metals. The key sectors of Russia are the manufacture of chemicals and chemical products, electricity, gas, steam and air conditioning, and the production of coke and refined petroleum products.

The key sectors in the Indian economy in 2014 are the manufacture of chemicals and chemical products, furniture manufacturing and other manufacturing sectors. The key sectors for the Brazilian economy are as follows; Manufacture of coke and refined petroleum products and manufacturing of chemicals and chemical products. In Mexico, the manufacture of motor vehicles, trailers and semi-trailers and the production of coke and refined petroleum products have been identified as sectors of key economy. For the Indonesian economy, the manufacturing of machinery and equipment, electricity, gas, steam and air conditioning and paper and paper products sectors are key for the country.

The key sectors show us the potential and powerful sectors to increase the pace of development of countries. At the same time, key sectors have the potential to gain significant share in the exports of countries. Therefore, the developments in these sectors for developing countries where resources are scarce will open the way for a revival and economic growth in the overall economy. In this respect, it can be said that the E7 countries will increase their growth rates as a result of the investments they will lead to the key sectors and a recovery and progress will be achieved in the overall economy. Therefore, E7 countries will be able to increase the speed of economic development with their investments in key sectors and in this process, key sectors will play a leading role in economic development. With economic decision-makers prioritizing key sectors in their development plans, countries can make significant progress in the national development and growth process. In this context, according to the findings of the analysis, it can be suggested that E7 countries should prioritize investments in key sectors and channel investments into key sectors.

The Modelling of Exchange Rate Volatility Using Arch-Garch Models: The Case of Turkey

Fuat SEKMEN¹ & Galip Afsin RAVANOĐLU²

Abstract

This study investigates the most appropriate method for modelling the volatility for nominal exchange rate by using the ARCH type models. The research covers the period of 2002-2017 of nominal exchange rate using daily data. It is observed that the volatility of nominal exchange rate has the ARCH effect and the most appropriate model for forecasting the volatility of nominal exchange rate is GARCH(1,2) because it has the lowest Akaike Information Criterion. Furthermore, during the crises and uncertain periods, the volatility of nominal exchange rate series increases and volatility clustering is observed, meaning high volatility tends to follow high volatility and it is true for vice versa.

Key Words: ARCH, GARCH, Akaike information criterion, Volatility, Clustering

Arch-Garch Modelleri Kullanılarak Döviz Kurundaki Dalgalanmanın Modellenmesi: Türkiye Örneği

Öz

Bu çalışma, ARCH tipi modelleri kullanarak nominal döviz kurundaki oynaklığı modelleyen en uygun metodu bulmaya çalışmaktadır. Araştırma verisi 2002-2017 yılları için günlük verileri kapsamaktadır. Döviz kurundaki dalgalanmanın ARCH etkisine sahip olduğu ve nominal döviz kurunu tahminde en uygun modelin en düşük Akaike bilgi kriterine sahip olmasından dolayı GARCH(1,2) olduğu bulunmuştur. Ayrıca, kriz ve belirsizlik dönemlerinde nominal döviz kuru serisinde artışlar olduğu ve yüksek dalgalanmayı yüksek dalgalanmanın takip ettiği kümelenmenin görüldüğu gözlemlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: ARCH, GARCH, Akaike Bilgi Kriteri, Dalgalanma, Kümelenme

Atıf İçin / Please Cite As:

Sekmen, F. & Ravanoğlu, G. A. (2020). The modelling of exchange rate volatility using Arch-Garch models: The case of Turkey. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(2), 834-843.

Geliş Tarihi / Received Date: 18.03.2019

Kabul Tarihi / Accepted Date: 04.10.2019

¹ Prof. Dr. - Sakarya Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, sekmen@sakarya.edu.tr
ORCID: 0000-0002-8854-8737

² Dr. Öğr. Üyesi - Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, afsinravanoglu@gmail.com
ORCID: 0000-0001-5485-4384

Introduction

Volatility can be defined as instantaneous movements in prices. Volatility typically refers to the standard deviation of the asset return. Last 50 years, many researchers have investigated volatility in financial markets; for example, Mandelbrot (1963) and Fama (1965) found that one of the most important features of the volatility is *volatility clustering*, meaning large changes tend to follow large changes in periods, and vice versa. Another characteristic of the volatility is the unconditional distribution of returns. From 1960's, volatility has attracted attention. Because increasing volatility means increasing risk; for example, rising volatility in stock prices implies that stock holders bear risk. If investors expect high profitability, but they may tolerate loss or low profits, it can be mentioned an existence of a risk.

The aim of this paper is to examine the exchange rate volatility and try to find out the best ARCH type models for the exchange rate data of Turkish economy. The acceptance of the flexible exchange rate system in 1973 produced a significant volatility and uncertainty in exchange rates. Many economists allege that exchange rate volatility is a risk and this hinders or restricts trade volume. However, Oskooee and Hegerty (2007) claim that the increase in exchange rate volatility since 1973 has an indeterminate effects on international export and import flows. When exchange rate volatility is accepted as a risk among relative parties, such as exporters and importers, it is necessary to mitigate negative effects of this risk and to predict future courses of the volatility. This study focuses on ARCH-GARCH models since Engle (1982, 1993) and Crag (1982) proved that variances of the error terms are not equal, meaning error terms may reasonably be expected to be larger for some points or ranges of the macroeconomic time series. Additionally, as stated by Bollerslev (1986), economic theory is deficient in explaining changes related to time in conditional variances. Therefore, this study uses ARCH-GARCH models to predict the nominal exchange rate volatility for Turkish economy. Previous studies have concentrated on volatility in stock prices and tried to predict these uncertainties.

This article is organized as follows: the following section presents literature review; the third section includes statistical model and ARCH-GARCH analysis; the fourth section covers discussion and results.

Literature Review

In the world finance literature, from the beginning of 1980, the numbers of the studies related to modelling uncertainties of stock prices have increased. Mandelbrot (1963) stated that large price changes tend to be followed by large changes-of either sign-and small price changes tend to be followed by small changes. These properties of financial variables indicate that there is a dynamic structure, not static one.

With regard to conceive the behavior of dynamic structure of financial markets, a lot of studies have been done. Akgiray (1989) claimed that time series of daily stock returns exhibit significant levels of dependence. He presented some evidence that daily return series cannot be modeled as linear white-noise process, but GARCH (1,1) processes fit to data very satisfactorily. Baillie and De Gennaro (1990) used GARCH in mean models to examine the relationship between mean returns on a stock portfolio and its conditional variance or standard deviation. Cao and Tsay (1992) presented empirical evidence that the volatilities of monthly stock returns are nonlinear. They compared TAR models with GARCH and EGARCH models.

Talke (2003) compared ARCH and GARCH models for modelling of the South African Rand against three foreign currencies (the US Dollar, the Swiss Franc, and the UK Pound) all on a daily, weekly, and monthly basis. In general, the author found that the GARCH models are superior to the ARCH models for all sampling frequencies with an exception of the weekly UK Pound against South African Rand, and monthly Swiss Franc against South African Rand data.

Huang, Wang, and Yao (2008) stressed that the class of generalized autoregressive conditional heteroscedastic (GARCH) models has proved particularly valuable in modelling time series with time varying model. They meant financial data, which can be particularly heavy tailed.

Alberg et al. (2008) used GARCH, EGARCH, and GJR-GARCH models to analyze the performance of the volatility forecasting for standard Poor's 100 stock index series with three different types of distributions, which are normal, student-t, skewed generalized error distribution. They concluded that skewed generalized error distribution and student-t distributions performed slightly better than a normal distribution, but GJR-GARCH model was the most suitable one to achieve the most accurate volatility forecasts.

Karmakar (2008) analyzed the volatility of daily returns in the Indian stock market over the period 1961 to 2005. Volatility was investigated using the combined data set of the Economic Time Index and the S&P CNX Nifty together. The GARCH (1,1) model was estimated and the result revealed evidence of time varying volatility. The author also used the TARARCH (1,1) model to test the asymmetric volatility effect and the result suggested that there was an asymmetry in volatility. This conclusion is consistent with previous studies.

Dralle (2011) used ARCH and GARCH models to model the volatility of financial time series data. The result of his study revealed that the stochastic volatility models were less commonly used to compare to the Univariate GARCH models and the stochastic volatility was restricted to the form of AR(1) owing to its complication of fitting higher order modes.

Statistical Model and ARCH-GARCH Analysis

Statistical Model

Like for in most time series analysis, it is obvious that constant variance assumption is not true for financial series. Initially, Engle (1982) pointed out that constant variance assumption is not provided in time series and introduced autoregressive conditional heteroscedasticity (ARCH) models.

Engle (1982) initially presented the first-order auto regression model.

$$y_t = \gamma y_{t-1} + \varepsilon_t \tag{1}$$

where ε_t is a white noise $V(\varepsilon_t) = \sigma_\varepsilon^2$. In the model, the conditional mean of y_t is γy_{t-1} . When necessary improvements are made, the conditional variance of y_t is σ^2 while unconditional variance is $\sigma^2 / 1 - \gamma^2$. A salient characteristic of this result is that conditional variance is smaller than unconditional variance. Then, conditional predictions which suggested by Engle is desirable since it includes additional information from the past and has the smallest prediction error variance. Adding to assumption of normality, ARCH regression model can be expressed as followed.

$$y_t | \Psi_{t-i} \square N(x_t \beta, h_t) \tag{2}$$

$$h_t = \alpha_0 + \alpha_1 \varepsilon_{t-1}^2 + \dots + \alpha_p \varepsilon_{t-p}^2 = \alpha_0 + \sum_{i=1}^p \alpha_i \varepsilon_{t-i}^2 \tag{3}$$

$$\varepsilon_t = y_t - x_t \beta \tag{4}$$

where (2) represents mean model and (3) shows variation model. h_t is conditional variance in ARCH model, p is the order of the ARCH process, and α is a vector of unknown parameters. The ARCH process presented in (3), there are some restrictions on parameters; for example, conditional variance (h_t) must be positive for all accrued values of ε_t . Thus; there are these restrictions such as $\alpha_0 > 0$, $i = 1, 2, \dots, p$, and $\alpha_i \geq 0$. Since the values of $\varepsilon_{t-1}^2, \varepsilon_{t-2}^2, \varepsilon_{t-3}^2, \dots, \varepsilon_{t-p}^2$ in the ARCH process, which is in equation (3), cannot retrieve negative values, conditional variance equation cannot be negative for all ε_t values. The second restrictions for the ARCH process is that the value of α_i must be smaller than 1 and $\sum_{i=1}^p \alpha_i < 1$. Otherwise, meaning that if $\sum_{i=1}^p \alpha_i > 1$, the process will have infinite variance. The process of the ARCH (p), for p = 1, it will be the ARCH (1) and this process can be demonstrated as followed:

$$h_t = \alpha_0 + \alpha_1 \varepsilon_{t-1}^2 \tag{5}$$

It is necessary that the value of the conditional variance in the ARCH (1) process is not negative, thus α_0 has to be positive and $\alpha_1 \geq 0$.

Engle's ARCH model has some critics. The first criticism is that the ARCH model needs many parameters to capture the volatility and second one is that the ARCH model needs relatively long lags with constant lag structure. Bollerslev presented the GARCH (Generalized Autoregressive Conditional Heteroscedasticity) model in 1986 in order to eliminate these restrictions and to prevent negative variance parameter estimates. Bollerslev approach lets past volatilities which affect the present volatility. The GARCH model provides both autoregressive and the terms of moving average in modelling in the conditional variance. The GARH (p,q) can be written as followed.

$$y_t | \Psi_{t-i} \sim N(0, h_t) \quad (6)$$

$$h_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^p \alpha_i \varepsilon_{t-i}^2 + \sum_{j=1}^q \beta_j h_{t-j} = \alpha_0 + A(L)\varepsilon_t^2 + B(L)h_t \quad (7)$$

$$\varepsilon_t = y_t - x_t b \quad (8)$$

where the series of y_t , depending upon Ψ_{t-i} information set, has zero (0) conditional average and with h_t conditional variance it has normal distribution. The GARCH(p,q) model has to provide these conditions:

$$p > 0, q \geq 0 \quad 9)$$

$$\alpha_0 > 0, \alpha_i \geq 0, \quad i = 0, 1, 2, \dots, p$$

$$\beta_j \geq 0, \quad j = 0, 1, 2, \dots, q$$

For, $p = q = 0$, ε_t is simply white noise. GARCH(p,q) model can be considered as ARMA model which has single variable. In the ARCH(q) process the conditional variance is specified as a linear function of past sample variances only, whereas the GARCH(p,q) process allows lagged conditional variances to enter as well (Bollerslev, 1990, p. 309).

Statistical Analysis and Findings

This study has employed a daily nominal exchange rate which begins form 2002 until 2017 and used 3989 observation. The data set was obtained from Central Bank of Turkey official website. To conduct statistical test, Eviews 9 software package was used.

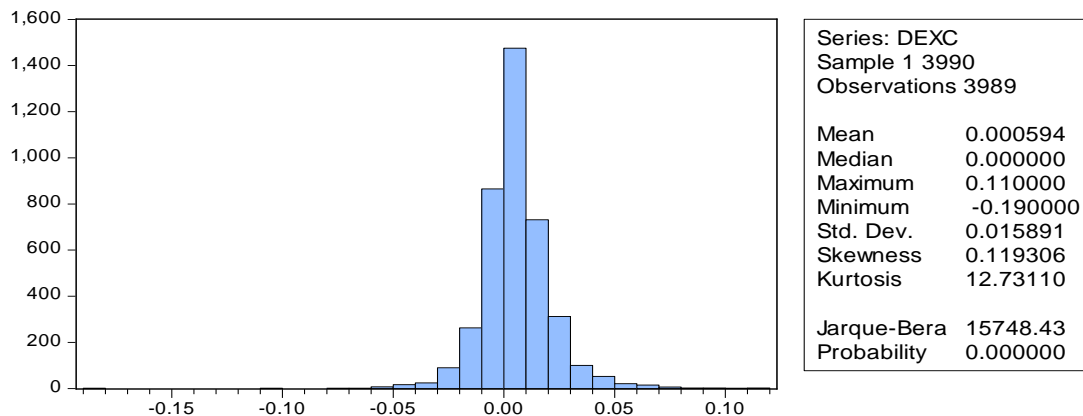

Figure 1. Descriptive Statistics and Test (Histogram and Statistics)

Source: Own elaboration

Figure 1 shows that the data of exchange rate exhibits leptokurtic because the kurtosis value is higher than 3. Thus, according to the Jarque-Bera statistic, the null hypothesis is set up as “series are normally distributed”, but the result of the Jarque-Bera statistic indicates that the null hypothesis is rejected since the probability is lower than 5 percent level. On the other hand, it can be easily understood from Jarque-Bera statistic, standardized residuals are not normally distributed at 1% significance level.

Since the data set used in this study is time series, the stationarity of the data is must be checked. Without checking the stationarity of series, the result of the estimated model will be spurious.

Stationarity Test

A time series is called as nonstationary if either its mean or variance changes over time. The major consequence of working with nonstationary time series is to have a spurious correlation that inflates R-square and t-scores of nonstationary independent variables, which means incorrect model specification. In time series analysis, *stationarity* is very important since if a time series are not stationary, it exhibits different behavior in different data sets. Thus, in order to prevent spurious correlation, all series must be stationary in time series analysis.

In order to check the stationarity property of the exchange rate, three types of tests are used in this study. Zivot-Andrews (ZA) (1992) test, which permits for structural breaks in the series along with Augmented Dickey Fuller (ADF) (1979) test and Phillips-Perron (PP) (1988) is implemented.

Table 1. Test of Unit Root for Exchange Rate

Variable:	ADF Level	First Difference	PP Level	First Difference	ZA Level	Remark	First Difference
Exchange rate	2.098	-61.98***	2.03	-61.99***	-1.31	I(1)	-63.18***

(a) The critical values are those of MacKinnon (1991)

(b) ***, **, and * represent the rejection of null hypothesis at 1%, 5%, and 10% level of significance respectively.

Table 1 show that exchange rate series are not stationary at the level, but after taking first differences it becomes stationary.

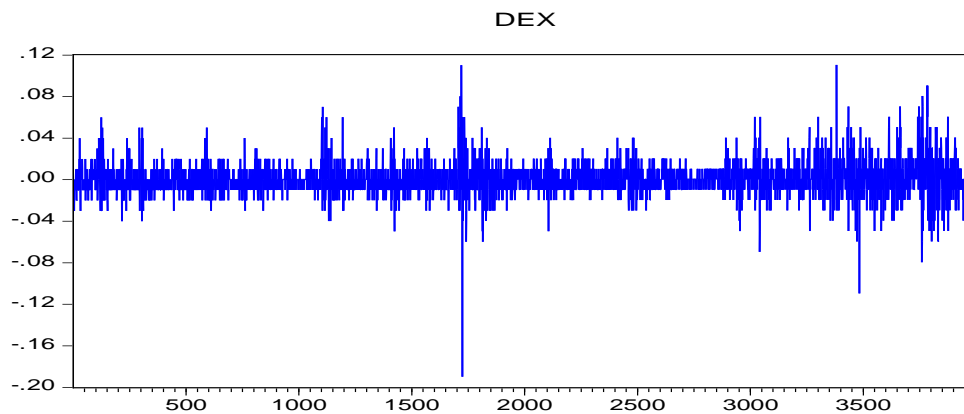

Figure 2. First Differences of the Nominal Exchange Rate Series

From figure 2 it can be seen that the volatility clustering which is considered as the period where there is a wide swing in nominal exchange rate for an extended time period followed by a relatively calm period. This means that the variance of financial time series varies over time. Thus, one of the conditions is satisfied since figure 2 shows that there is a *volatility clustering* for nominal exchange rate data.

The condition of the stationarity is fulfilled after taking first difference of the data. The ARCH-LM test is used in order to find out if the variable used in this study has ARCH effect or not. Then, among the alternative models, ARMA(2,2) model is determined as the best one for the structure of the series. According to the Table 2, selected ARMA model is (2, 2) since the model (2, 2) has the lowest AIC and significant coefficients.

Table 2. Model Selection Criteria

Dependent Variable: DLOG(EXC)				
Sample:1 3990				
Included observation: 3989				
Model	LogL	AIC*	BIC	HQ
(2,2)	13314.804105	-6.671080	-6.661619	-6.667726
(3,3)	13316.279859	-6.670817	-6.658202	-6.666345
(4,4)	13318.075696	-6.670715	-6.654946	-6.665124
(4,2)	13316.065721	-6.670710	-6.658095	-6.666238
(2,4)	13316.058903	-6.670706	-6.658092	-6.666234
(3,2)	13314.942482	-6.670648	-6.659610	-6.666735
(2,3)	13314.933920	-6.670644	-6.659606	-6.666730
(4,3)	13316.081964	-6.670217	-6.656025	-6.665185
(3,4)	13316.058603	-6.670205	-6.656013	-6.665174
(0,0)	13308.742310	-6.670046	-6.666893	-6.668928
(4,1)	13312.843485	-6.669596	-6.658558	-6.665683
(0,1)	13308.769418	-6.669559	-6.664828	-6.667882
(1,0)	13308.769215	-6.669559	-6.664828	-6.667881
(1,4)	13312.765782	-6.669557	-6.658519	-6.665644
(2,0)	13308.798620	-6.669072	-6.662765	-6.666836

Source: Own elaboration

For the residuals of forecasted ARMA(2,2), according to the result of the ARCH-LM test, the null hypothesis of the residuals do not have ARCH effect is rejected since the probability value is lower than 5 % level. This means that nominal exchange rate series do have ARCH effect. This result is shown in the Table 3. Thus, for the nominal exchange rate series, alternative models of conditional heteroskedastic should be estimated.

Table 3. ARCH-LM Test Results

Heteroskedasticity Test ARCH			
F-Statistic:	120.9701	Prob. F(1, 3986)	0.0000
Obs*R-squared	117.4659	Prob. Chi.Square (1)	0.0000

Source: Own elaboration

In all alternative models, as a result of evaluation criteria, the GARCH(1,2) model has been found as the most suitable model. In this model, the ARCH effect which was existed among the residuals is eliminated, meaning that there is no ARCH effect anymore.

In the Table 5, the null hypothesis of there is no ARCH effect cannot be rejected since the probability value is higher than 5 percent. Thus, it can be concluded that there is no ARCH effect.

Table 4. *Alternative ARCH-GARCH Prediction Results for Exchange Rate Series*

	ARCH (1)	ARCH (2)	ARCH (3)	ARCH (4)	ARCH (5)	GARCH (1 , 1)	GARCH (1 , 2)
C	0.000161	0.000120	9.69E-05	8.13E-05	6.91E-05	2.87E-06	9.30E-12
α_1	0.425052	0.338361	0.305987	0.234679	0.204166	0.006549	0.165462
α_2		0.273675	0.201101	0.140461	0.120714		
α_3			0.205436	0.151070	0.147483		
α_4				0.214134	0.123271		
α_5					0.184546		
β_1						0.005992	0.157655
β_2							0.670193
β_3							
R-Squared	-0.014449	-0.023106	-0.022088	-0.002284	-0.000555	-0.000292	0 . 9 9
Adjusted R-squared	-0.015467	-0.024133	-0.023114	-0.003852	-0.001559	-0.001296	0 . 9 9
S.E. of Regression	0.016014	0.016082	0.016074	0.015922	0.015904	0.015902	2.44E-05
Sum squared resid	1.021643	1.030362	1.029337	1.009957	1.007651	1.007386	2.37E-06
Log likelihood	11088.13	11182.28	11250.99	11368.99	11425.70	11519.85	37381.14
Mean dependent var.	0.000594	0.000594	0.000594	0.000594	0.000594	0.000594	0.000594
S.D.dependent var	0.015891	0.015891	0.015891	0.015891	0.015891	0.015891	0.015891
Akaike info criterion	-5.555846	-5.602546	-5.636494	-5.695157	-5.723087	-5.771799	-18.7376
Schwarz criterion	-5.544806	-5.589929	-5.622300	-5.679386	-5.705739	-5.759182	-18.72340
Hannan-Quinn criter	-5.551932	-5.598073	-5.631462	-5.689566	-5.716937	-5.767326	-18.73257
Durbin-Watson stat	2.018001	1.918361	1.954231	1.924858	1.965810	1.926105	1.899707
	GARCH (1 , 3)	GARCH (2 , 1)	GARCH (2 , 2)	GARCH (2 , 3)	GARCH (3 , 1)	GARCH (3 , 2)	GARCH (3 , 3)
C	7.17E-09	2.39E-06	1.20E-11	-1.08E-12	1.95E-11	1.45E-11	5.22E-08
α_1	0.197548	0.152498	0.119990*	0.206037	0.194664	0.15263*	0.166640
α_2		-0.057297	0.039993*	-0.20540	0.060393	-0.07456*	-0.116895
α_3					-0.182282	-0.00045*	-0.045449
α_4							
α_5							
β_1	0.327411	0.900274	0.455694*	1.145041	0.924574	1.06528*	1.019886
β_2	0.473142		0.020501*	0.483760		-0.14655*	0.647398
β_3	-0.03216			-0.629368			-0.671609
R-Squared	0.999248	-0.00048	1.000000	0.999409	0.999988	0.999992	-0.000399
Adjusted R-squared	0.999248	-0.00149	1.000000	0.999408	0.999988	0.999992	-0.001404
S.E.of regression	0.000436	0.015903	1.30E-07	0.000387	5.46E-05	4.37E-05	0.01592
Sum squared resid	0.000757	1.007578	6.76E-11	0.000595	1.19E-05	7.61E-06	1.007494
Log likelihood	25875.02	11523.27	45193.34	26359.40	34196.77	35046.54	11542.68
Mean dependent var.	0.000594	0.000594	0.000594	0.000594	0.000594	0.000594	0.000594
S.D.dependent var	0.015891	0.015891	0.015891	0.015891	0.015891	0.015891	0.015891
Akaike info criterion	-12.96817	-5.773011	-22.65397	-13.21053	-17.14052	-17.56608	-5.781239
Schwarz criterion	-12.95240	-5.758817	-22.63820	-13.19318	-17.12475	-17.54873	-5.762313
Hannan-Quinn criter	-12.96258	-5.767979	-22.64838	-13.20438	-17.13493	-17.55993	-5.774529
Durbin-Watson stat	1.971391	1.921444	1.973498	1.912963	2.215444	1.922353	1.942971

Source: Own elaboration *shows %1, %5 and % 10 insignifcancy

Table 5. ARCH-LM Test for the GARCH (1,2 Model)

Heteroskedasticity Test: ARCH			
F-statistic	0.082857	Prob. F(1, 3986)	0.7735
Obs*R-squared	0.082897	Prob. Chi-square(1)	0.7734

Source: Own elaboration

Conclusions

In this study, exchange rate volatility has been modelled by using the ARCH and GARCH models. Especially, the ARCH and GARCH models are preferable since they are successful in modelling with high-frequency financial data. In this paper, it has been found that the GARCH (1, 2) model is the best among the models since it has the lowest Akaike Information Criterion. In the ARCH and GARCH models, it is assumed that the effect of the variance is symmetric. In other words, the effect of negative and positive shocks is the same. Yet, in the nominal exchange rate data, there is a volatility clustering. Thus, it is conceivable that the GARCH models produce better results. Indeed, aftershocks and uncertainties can be seen in the GARCH(1,2) model high volatility tends to follow high volatility and it is true for vice versa. This result is conformed to the period of crises and uncertainties because in these periods there is a volatility clustering.

Central Bank of the Republic of Turkey (CBRT) is responsible for implementing monetary policy and exchange rate policies. Last 15 years, the primary objective of the CBRT is to achieve and maintain price and financial stability. The CBRT has adopted free floating exchange rate regime, but in this regime, exchange rates are highly volatile, which in turn affects interest rates and economic well-being. Thus, it is very important to know how the exchange rate will be in the future since volatility will force firms to add risk premium to prices of their products. This study presents some perspective about trend and how the exchange rate varies over time.

Ethical Declaration

In the writing process of the study titled “The Modelling of Exchange Rate Volatility Using Arch-Garch Models: The Case of Turkey”, there were followed the scientific, ethical and the citation rules; was not made any falsification on the collected data and this study was not sent to any other academic media for evaluation.

References

- Akgiray, V. (1989). Conditional heteroscedasticity in time series of stock returns: evidence and forecasts. *The Journal of Business*, 62, 55-80.
- Alberg, D., Shalit, H., & Yosef, R. (2008). Estimating stock market volatility using asymmetric GARCH models. *Applied Financial Economics*, 18(15), 1201-1208.
- Baillie, R. T., & De Gennaro, R. P. (1990). Stock returns and volatility. *Journal of Financial and Quantitative Analysis*, 25(2), 203-214.
- Bollerslev, T. (1986). Generalized autoregressive conditional heteroscedasticity. *Journal of Econometrics*, 31, 307-327.
- Cao, C. Q., & Tsay, R. S. (1992). Nonlinear time-series analysis of stock volatilities. *Journal of Applied Econometrics*, 7, 165-185.
- Dralle, B. (2011). *Modelling volatility in financial time series* (Master's Thesis). Mathematics, Statistics and Computer Science, University of KwaZulu-Natal, Pietermaritzburg.
- Engle, R. F. (1982). Autoregressive conditional heteroscedasticity with estimates of the variance of United Kingdom Inflation. *Econometrica*, 50, 987-1007.
- Engle, R. F. (1982). Statistical models for financial volatility. *Financial Analysts Journal*, 49, 72-78.
- Fama, E. F. (1965). The behavior of stock market prices. *Journal of Business*, 38(1), 34-105.
- Huang, D., Wang, H., & Yao, Q. (2008). Estimating GARCH models: When to use what? *The Econometrics Journal*, 11, 27-38.
- Karmakar, M. (2006). Stock market volatility in the long run, 1961-2005. *Economic and Political Weekly*, 41(18), 1796-1802.
- Mandelbrot, B. (1963). The variation of certain speculative prices. *Journal of Business*, 26, 394-419.
- Oskooee, M. B., & Hegerty, S. W. (2007). Exchange rate volatility and trade flows: a review article. *Journal of Economic Studies*, 34, 211-255.
- Talke, I. S. (2003). *Modelling volatility in financial time series data* (Master's Thesis). Mathematics, Statistics, and Information Technology, University of Kwazulu-Natal, Pietermaritzburg.

TÜRKÇE GENİŞ ÖZET

Bu alıŐma, ARCH tipi modelleri kullanarak nominal dvız kurundaki oynaklığı modelleyen en uygun metodu bulmaya çalışmaktadır. Araştırma verisi 2002-2017 yılları için günlük verileri kapsamaktadır. Çalışmada 3989 veri kullanılmıştır. Veri seti Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası sitesinden alınmıştır. Çalışmada 2018 yılı verilerinin kullanılmayıŐ sebebi, çalışmada elde edilen sonuçların Ağustos 2018'den itibaren dvız kurunda meydana gelen artıŐları ve dalgalanmayı doğru tahmin edip etmediğini analiz etmektir. Çalışmada yapılan tüm istatistiki testlerde Eviews 9 paket programı kullanılmıştır.

Çalışma Türkiye için dvız kuru dalgalanma yn ve trendini belirlemede ilk olarak Engle (1982) tarafından ortaya konan, zaman serilerinde sabit varyans varsayımının sağlanmadığını vurgulayan ve otoregressive koşullu heteroscedasticity (ARCH) olarak ifade edilen modeli kullanılmaktadır. Ancak, Engle'in ARCH modelinde bazı eleŐtirilen yönler vardır. Bu eleştiriler Şu Şekilde ifade edilebilir: ARCH modelinin dalgalanmayı yakalamak için birçok parametreye ihtiyaç duyması ve ARCH modelinin sabit gecikmeli yapıya sahip nispeten uzun gecikmelere ihtiyaç duymasıdır. Bollerslev, 1986 yılında bu kısıtlamaları ortadan kaldırmak ve negatif değişkenlik saptaması tahminlerini önlemek için GARCH (Genelleştirilmiş Otoregressif Koşullu Heterosidasyon) modelini sundu. Bollerslev yaklaşımı, mevcut oynaklığı etkileyen geçmiş oynaklıklara izin verir. GARCH modeli, koşullu varyanstaki modellemede hem otoregresif hem de hareketli ortalama terimlerini sağlar. Böylece ARCH-GARCH modellerinden hangisinin daha uygun olduğuna karar vermektedir.

Çalışmada kullanılan nominal dvız kuru serisi için betimleyici istatistik ve testler yapılmıştır. Kurtosis değeri 3'ten daha yüksek olduğu için dvız kuru verilerinin leptokurtik gösterdiği sonucu elde edilmiştir. Böylece, Jarque-Bera istatistiğine göre, boş hipotez "seri normal dađılmıŐ" olarak ayarlanmıŐtır, ancak Jarque-Bera istatistiği, olasılık yüzde 5'in altında olduğundan "serinin normal dağıldığı" boş hipotez ret edilmiştir.

İlk olarak, çalışmada kullanılan veri bir zaman serisi olduğu için durağanlık analizi yapılmıştır. Bir serinin zaman içerisinde ortalaması veya varyansı deđiŐiyor ise bu zaman serisinin durağan olmadığı ifade edilir. Durağan olmayan zaman serileriyle çalışmanın ana sonucu, modelin R-kare ve t-puanlarını ŐiŐiren sahte bir korelasyona sahip olmaktır. Böylece, zaman serilerinin durağan olup olmadığı yapılan analiz için önem arz etmektedir. Çalışmada üç farklı durağanlık testi kullanılmıştır. Bunlar: Zaman serilerinde yapısal kırılmaları dikkate alan Zivot-Andrewa (ZA) (1992) testi, Augmented Dickey Fuller (ADF) testi ve Phillis-Perron (PP) tarafından 1988 yılında gerçekleştirilen testidir. Çalışmada kullanılan dvız kuru serisinin seviyede durağan olmadığı, ancak verinin birinci farkı alındıktan sonra durağan hale geldiği görülmüştür.

Çalışmada kullanılan serinin birinci farkı alındıktan sonra, uzun bir süre boyunca nominal kurda geniş bir dalgalanma olduğu ve ardından nispeten sakin bir dönem izleyen dalgalanma kümelenmesinin görüldüğü grafik yardımıyla tespit edilmiştir. Bu durum, finansal zaman serilerinin varyansının zaman içinde değiştiği anlamına gelir. Bu nedenle, ARCH etkisinin varlığını kabul etmek için gerekli olan koşullardan biri olan nominal dvız kuru verileri için bir oynaklık kümelenmesinin olması gerektiği açıklamasıyla örtüşmektedir.

Kullanılan serilerin durağanlığı verilerin birinci farkının alınmasıyla sağlanmıştır. Bu çalışmada kullanılan değişkenin ARCH etkisinin olup olmadığını anlamak için ARCH-LM testi kullanılmıştır. Ardından, alternatif modeller arasında ARMA (2,2) modeli, serinin yapısı için en iyi model olarak belirlenir. Alternatiflerin sunulduğu Tablo 2' de, seçilen ARMA modeli (2, 2) olarak bulunmuştur, nkn model (2, 2) en düşük AIC ve önemli katsayılara sahiptir.

Çalışmada, nominal dvız kurunun ARCH etkisine sahip olduğu ve en düşük Akaike Bilgi Kriterine (AIC) sahip olduğu için nominal dvız kurundaki dalgalanmayı tahmin etmede en uygun modelin GARCH(1,2) olduğu tespit edilmiştir. Bu modelde hata kalıntıları arasında var olan ARCH etkisinin giderildiği, yani ARCH etkisinin artık olmadığı sonucu elde edilmiştir. Ayrıca, kriz gibi belirsizlik dönemlerinde nominal dvız kuru serisindeki dalgalanmaların arttığı ve dalgalanma kümesinin olduğu, yani yüksek dalgalanmayı yüksek dalgalanmaların takip ettiği sonucu bulunmuştur.

Türkiye gibi sanayisinin aŐını derecede ithalata bağımlı hale geldiği, ihracat yapabilmek için ithalatın zorunlu olduğu ülkelerde dvız kurunda meydana gelen dalgalanmalar son derece önemlidir. Zira dvız kurundaki artış yurtiçi üretimi, fiyatları ve istihdamı etkilemektedir. Ülkemizde para ve dvız kuru politikalarını uygulamakla sorumlu Türkiye Cumhuriyet Merkez bankasının amaçları arasında düşük ve istikrarlı bir fiyat seviyesini gerçekleştirmek ve finansal piyasalarda istikrar sağlamak vardır. Türkiye'de

serbest piyasa ekonomisine uygun olarak d6vız kurları serbest piyasa tarafından belirlenmektedir. Ancak zaman zaman Merkez Bankasının piyasaya m6dahale ettiğini g6rmekteyiz. Bu m6dahalelerin ardında, 6nceleri sadece d6ş6k fiyat (enflasyon) ger6ekleştirme amacı olan Merkez Bankasının d6vız kurundaki dalgalanmaları da i6ine alacak şekilde finansal piyasalarda istikrar sağlama amacının olduğunu s6yleyebiliriz.

B6ylece, d6vız kurundaki dalgalanmanın 6reticilere ve t6keticilere bir risk y6klediğinden dolayı d6vız kurunun gelecekte ne olacağı olduk6a 6nemlidir. Bu 6alışma d6vız kurunun nasıl değişeceği ve alacağı trendi g6stermesi a6ısından 6nem arz etmektedir. 6alışmanın sonu6larından biri olan “ kriz gibi belirsizlik d6nemlerinde nominal d6vız kuru serisindeki dalgalanmaların arttığı ve dalgalanma k6mesinin olduğu, yani y6ksek dalgalanmayı y6ksek dalgalanmaların takip ettiği” sonucu ge6en yıldan itibaren d6vız kurunda yaşanan gelişmeleri a6ıklamaktadır.

The Relationship between CO₂ Emission, Non-Renewable Energy Consumption and Economic Growth: A Case of Turkey

Kemal ERKİŐİ¹ & Duygu ÇELİK²

Abstract

In this study, the relationships between carbon dioxide emission, non-renewable energy consumption and economic growth were examined. The analysis covers 25 years of period between 1990-2015 for Turkey. VAR Granger Causality Analysis was employed for the short-term causality analysis. The results indicated that there is a unidirectional relationship from non-renewable energy consumption to CO₂ emission in the short-term. The only variable affecting CO₂ in the short-term is non-renewable energy consumption. According to the variance decomposition test, in the second period, 13.8% of CO₂ emissions were caused by non-renewable energy consumption, 2% was due to economic growth, while in the 8th period, 44% of CO₂ emissions were caused by non-renewable energy consumption and 12% from economic growth. This result supports the "Neutrality Hypothesis", which asserts that there is no direct relationship between energy consumption and economic growth. Since it is revealed a unidirectional causality from NREC to CO₂, measures regarding energy consumption will not have a negative impact on economic growth while reducing carbon dioxide emissions in Turkey.

Key words: Carbon dioxide emission, CO₂ emission, Non-renewable energy consumption, economic growth.

CO₂ Emisyonu, Yenilenmeyen Enerji Tüketimi ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği

Öz

Bu çalışmada karbondioksit salınımı, yenilenemeyen enerji tüketimi ve iktisadi büyüme arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Analiz, Türkiye için 1990-2015 arasındaki 25 yılı kapsamaktadır. Kısa dönem nedensellik analiz için VAR Granger Nedensellik Analizi kullanılmıştır. Buna göre kısa dönemde yenilenemeyen enerji tüketiminden, CO₂ salınımına doğru tek yönlü pozitif bir ilişki olduğu ortaya konmuştur. Kısa dönemde CO₂ salınımını etkileyen tek değişken yenilenemeyen enerji tüketimidir. Varyans ayrıştırma testi sonucuna göre, ikinci dönemde, CO₂ salınımının % 13,8'i yenilenemeyen enerji tüketiminden, % 2'si ekonomik büyümeden kaynaklanırken, 8. dönemde, CO₂ salınımının % 44'ü yenilenmeyen enerji tüketiminden ve % 12'si iktisadi büyümeden kaynaklandığı görülmektedir. Bu sonuç, enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasında doğrudan bir ilişki olmadığını öne süren "Tarafsızlık Hipotezini" desteklemektedir. Buna göre enerji tüketimi ile iktisadi büyüme arasında bir ilişki olmadığından, enerji tüketimi ile ilgili alınacak tedbirler karbondioksit salınımını azaltırken iktisadi büyüme üzerinde olumsuz bir etki doğurmayacaktır.

Anahtar kelimeler: Karbon dioksit salınımı, CO₂ salınımı, Yenilenemeyen enerji tüketimi, İktisadi büyüme

Atıf İçin / Please Cite As:

Erkişi, K. & elik, D. (2020). The relationship between CO₂ emission, non-renewable energy consumption and economic growth: A case of Turkey. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(2), 844-857.

Geliş Tarihi / Received Date: 07.02.2019

Kabul Tarihi / Accepted Date: 13.11.2019

¹ Assist. Prof. Dr. - Istanbul Gelisim University, Faculty of Economics, Administrative and Social Sciences
kerkisi@gelisim.edu.tr - ORCID: 0000-0001-7197-8768

² Lecturer - Istanbul Gelisim University, Istanbul Gelisim Vocational School, dcelik@gelisim.edu.tr
ORCID: 0000-0003-3298-2152

Introduction

Global warming is becoming one of the most important problems of the countries in the world. The increase in carbon dioxide emissions (CO₂) is one of the major causes of global warming. The developments in the world economy, considerable increase in industrial production and hence economic growth (GDP) affects the environment significantly. However, increasing environmental problems stem from raising economic activity level have been ignored. Failure to take the necessary measures to prevent negative externalities, which emerge as a result of increasing economic activity, is the most important reason for increasing CO₂ and so global warming. Furthermore, the rapid increase in the energy demand makes countries, which do not have sufficient fossil fuel resources, dependent on external resources. For this reason, it is important to use alternative energy sources other than non-renewables in order to prevent environmental pollution and to reduce foreign dependency.

In parallel with these developments in the world, Turkey's energy demand is increasingly rising. Moreover, the scarcity of non-renewable energy resources regarding fossil fuel production makes Turkey dependent on foreign sources and could cause to increasing CO₂ which could create negative externalities. Turkey's energy consumption is very largely met by imports from external resources. This situation reveals the importance of the energy resources, in order to reduce the external dependency and minimizing the CO₂ in Turkey.

The relationships between NREC and GDP are examined in four aspects in the literature. These are “the neutrality hypothesis”, “the growth hypothesis”, “the feedback hypothesis” and “the conservation hypothesis”. In this context, the aim of this research is to reveal the causality between “Non-renewable energy consumption, economic growth and carbon dioxide emissions” from 1990 to 2015 in Turkey. This article consists of four headline. The general framework of the theoretical background is explained under the second headline. The empirical literature review, including the method used, selected countries, period investigated and the conclusions reached, is summarized under the third headline. The fourth headline includes the econometric analysis that consists of methods, datasets, applications and conclusion.

Theoretical Background

The economic theories that investigate the relationships between innovation and economic growth begin with Joseph Schumpeter. Unlike the classics, Schumpeter did not associate the main reason of GDP with capital accumulation, but innovation, creativity and entrepreneurship. Accordingly, the relationship between GDP and NREC can be considered in the context of Schumpeter theory in terms of the need for new and different systems of renewable energy production or the production of energy with different techniques and resources (Śledzik, 2015, p. 92-94).

Kuznets propounded a hypothesis, known as the “Environmental Kuznets Curve”, which examines the relationship between GDP and environmental changes. According to this hypothesis, as economic growth rates increase, first of all, negative environmental changes are experienced and then this process reverses after a certain level of income (Stern, 2004, p. 1419). The relationship between renewable energy and GDP can be considered in the context of the Environmental Kuznets hypothesis (Ranis, 2004, p. 4-6).

The economic growth theory developed by Walt Rostow is based on five stages of capital accumulation and development. These stages are “Traditional Society” based on agriculture. Capital accumulation is very limited and characterized by low labour productivity. Second is the so-called “Pre-conditions for take-off” characterized by the mechanization of agriculture. However, investments are limited due to low savings. Foreign aids and finance are required. The third stage is “Take-off” build on manufacturing. Savings and investment increase significantly. Infrastructure and institutions such as economic, social as well as political raise and create progress. However, external finance is still vital to pass the fourth stage called “drive to maturity”. The most important problem for the poor countries in Rostow's model is the stage of take-off. He emphasizes that the poor countries have entered a vicious circle, which can be overcome by capital accumulation. External support may be required if internal accumulations cannot be increased. In addition, the transition from agriculture to industry will cause GDP to spread throughout the country. The fifth stage called “Age of mass consumption” In 1971 Rostow added “quality” as the sixth stage. He stated that economic growth could be achieved by continuously improving the quality of goods and services. Rostow has emphasized advanced technology and R & D. The establishment of energy production facilities, which are accepted as new and advanced technology,

and the impact of R & D activities on economic growth can be evaluated within the scope of this theory (Piçtak, 2014, p. 49-51).

GDP theories are examined in two separated groups as endogenous growth theories and exogenous growth theories in the literature. The Harrod Domar Model, as exogenous growth theory, asserts that GDP is the function of the “national savings (S)” and the “productivity of capital investment”. The productivity of capital investment can be measured with “capital-output ratio (COR)”. With this regard, GDP can be expressed as $\Delta GDP = S / COR$. Therefore, GDP can be risen by increasing the “national savings (S)” and lowering the “capital-output ratio (COR)”. If investments can be increased by shortening the consumption expenditures in the short-run, this will cause to increase GDP in the long run. Since energy is seen as a factor of production, it is assumed that there is a connection between GDP and energy consumption (Gökçe, 2007, p. 11).

Then the Solow and Swan model emerged within the framework of classical vision. In the Solow and Swan model, shortages in energy resources limit the GDP rates. If energy can be found in abundance and can be reached, then energy is a relatively less restrictive factor in terms of GDP (Korkmaz & Develi, 2012, p. 6).

The relationship between NREC and GDP is also explained by endogenous growth models. Romer and Lucas developed an endogenous growth model. In the model, the main factors enabling growth are population growth, technological development, human capital accumulation and the role of public (Özel, 2012, p. 64-68). Factors that explain the growth rates of countries such as knowledge accumulation, human capital, research and development activities affect the development level of countries. Nowadays, the inability to reach the latest information, the lack of sufficient human capital, and the incapability to use technology are the reasons explain the underdevelopment more accurately. It is not possible to explain the GDP of all economies with a single model or variable. In this context, internal growth models offer different classifications. From this perspective, low-cost energy supply and efficient utilisation in production will allow for an increase in GDP (Mucuk & Uysal, 2009, p. 106).

Hamilton and Burbridge's theories of GDP represent the Neoclassical view and include the energy factor. According to this theory, it is accepted that as the energy consumption increases in the industrial area, the total output will increase and therefore the GDP (Aytaç, 2010, p. 483).

The relationship between NREC and GDP is examined in four aspects in the literature. These are “the neutrality hypothesis”, “the growth hypothesis”, “the feedback hypothesis” and “the conservation hypothesis” (Öncel et al., 2017, p. 402, Shahateet, 2014, p. 349). Based on “the growth hypothesis”, NREC is crucial in GDP-growth and there is a unidirectional causality from NREC to GDP (Shahateet, 2014, p. 349). Therefore, when energy consumption increases, economic growth increases. According to the growth hypothesis, energy consumption is crucial in GDP growth. There is a unidirectional causality from energy consumption to economic growth. Hence, when energy consumption increases, economic growth increases. The conservation hypothesis asserts that energy consumption is the function of GDP (Shahateet, 2014, p. 349). There is a unidirectional causality from economic growth to energy consumption that means an increase in economic activity level cause an increase in NREC. Therefore, energy saving policies have little or no impact on GDP. From different perspective, countries limiting their energy consumption imply that they will not significantly affect their level of GDP if they are not dependent on energy (Öncel et al., 2017, p. 402). The feedback hypothesis claims that there is a bi-directional causality between energy consumption and GDP-growth (Shahateet, 2014, p. 349). Within this context, both feed each other because of the bi-directional causality that exists between energy consumption and GDP. In contrast to that, the neutrality hypothesis argues that there is no relationship between energy consumption and GDP. These variables do not affect each other neither positively nor negatively.

Literature Review

The literature, which investigates the relationship between CO₂ and GDP, is reviewed in the context of four main hypotheses, which are mentioned under the title of theoretical background, and is summarized in Table 1.

Table 1. Literature Review

<i>Researches supporting The Neutrality Hypothesis</i>		
<i>Researcher</i>	<i>Data Span and Method</i>	<i>Results</i>
Soytas & Sari (2007)	VAR, CUSUM and CUSUMSQ Granger Causality, Turkey, 1960-2000,	An increase in capital accumulation positively affects energy use, CO2 emission and economic growth. Energy consumption does not cause to CO2 emissions however, there is a unidirectional relation from CO2 to energy consumption in the short-term. On the other hand, there is no relationship between CO2 emission and economic growth in the long term. These results support the neutrality hypothesis.
Wahid et al. (2013)	Granger Causality and VEC Model Malaysia, Indonesia and Singapore 1975-2011	There is a unidirectional causality between CO2 and energy consumption and as well as between energy consumption and GDP in Malaysia. In Indonesia, there is a unidirectional causality between GDP and CO2 and as well as between energy consumption and GDP. In Singapore, there is not any causality between GDP and energy consumption and CO2, however, trade openness and industrialization cause to CO2. Although the study produces different results for the other countries, The results for Singapore support the neutrality hypothesis.
Obradović & Lojanica (2017)	VEC - Co-Integration Greece and Bulgaria 1980-2010	It is concluded that energy consumption supports GDP in long-run that means there is a causality between energy and CO2 in both countries in the long-run. However, in the short-run, there is not any causality between variables for neither Bulgaria nor Greece. Accordingly, it is concluded that the short-run CO2 can be reduced at the cost of the long-run growth or a higher growth can be achieved in the long-run at the cost of CO2 ² . The short-term conclusions of the study support the neutrality hypothesis.
<i>Researches supporting The Growth Hypothesis</i>		
Lean & Smyth (2010)	Panel Co-integration and Granger Causality Test Five ASEAN countries, 1980 to 2006.	There is a significant and positive causality between electricity consumption and CO2. There is also a non-linear relationship between CO2 and real GDP in the context of the Environmental Kuznets Curve and an unidirectional causality from electricity consumption to GDP and from CO2 to GDP. In the short term, there is a unidirectional relationship from CO2 to electricity consumption and so growth. The results support the growth hypothesis.
Saibu and Jaiyeola (2013)	Granger Causality and Co-Integration Test Nigeria 1970-2011	As a result, the rate of GDP affects the crude oil production rate. Changes in the rate of crude oil production and consumption affect CO2. There is a causal relationship between oil production, CO2 and GDP.
Wahid et al. (2013)	Granger Causality and VEC Model Malaysia, Indonesia and Singapore 1975-2011	There is a unidirectional causality between CO2 and energy consumption and as well as between energy consumption and GDP in Malaysia. In Indonesia, there is a unidirectional causality between GDP and CO2 and as well as between energy consumption and GDP. In Singapore, there is not any causality between GDP and energy consumption and CO2, however, trade openness and industrialization cause to CO2. The results support the growth hypothesis for Malaysia and Indonesia.
Mahmood & Shahab (2014)	Co-integration –ARDL, Pakistan, 1973-2012	Energy consumption cause to GDP. Environmental pollution increases as a result of energy consumption. Considering rising of energy demand continuously, they underlined the importance of usage of new and clean energy sources
Deste & Okumuş (2019)	Panel cointegration test, FMOLS, and the panel VECM Granger. G-20 Countries, 1992-2013	A raising in biomass energy consumption cause to economic growth and reduces CO2. There is a bidirectional causality between biomass energy consumption and CO2. The results support the growth hypothesis.
Obradović & Lojanica (2017)	VEC - Co-Integration Greece and Bulgaria 1980-2010	It is concluded that energy consumption supports GDP in long-run that means there is a causality between energy and CO2 in both countries in the long-run. However, in the short-run, there is not any causality between variables for neither Bulgaria nor Greece. Accordingly, it is concluded that the short-run CO2 can be reduced at the cost of the long-run growth or a higher growth can be achieved in the long-run at the cost of CO2. The results support the growth hypothesis in the long-term.
Zhou et al. (2018)	Panel Data Analysis, China, India, Brazil, Mexico and South Africa, the United States, Canada and Japan 1981-2013	Energy consumption increases CO2. The effect of energy consumption on CO2 is higher in developed countries than in developing countries. Therefore, energy consumption increases economic growth and CO2 emissions. The study supports the growth hypothesis.

Table 1 - Continued

Researches supporting The Conservation Hypothesis		
Chebbi & Boujelbene (2008)	Johansen Co-integration, Tunisia	There is a positive relationship between production and energy consumption and between CO ₂ and energy consumption in the long-run. In the short-run, GDP increases energy consumption. The results support the conservation hypothesis
Jalil & Mahmud (2009)	ARDL Model, CUSUM and CUSUMSQ, Granger Causality, China, 1975-2005	There is a one-way causality relationship from economic growth to CO ₂ emissions. The study supports the conservation hypothesis.
Arouri et al. (2012)	Panel Co-integration Analysis MENA countries, 1981 - 2005	The relationship between economic growth and CO ₂ emissions varies between periods. There is an indirect relationship that is high in some periods and low in some periods. Therefore, not all countries need to reduce their economic growth rates in order to reduce their CO ₂ emissions.” Results support the conservation hypothesis.
Hwang & Yoo (2014)	Grange Causality, 1965-2006	There is a unidirectional causality from economic growth to energy consumption and CO ₂ emissions. Energy saving and CO ₂ emission reduction policies can be performed without sacrificing economic growth. The results support the conservation hypothesis.
Palamalai et al. (2015)	VEC - Co-Integration India 1970 and 2012	There is a long-run relationship between energy consumption, CO ₂ , GDP and trade. Increases in the level of economic activity cause more coal and electric energy consumption in the long-run. Higher growth rates result in more energy consumption. There is a similar relationship between CO ₂ and energy consumption in the long-run. The results support the conservation hypothesis.
Aye & Edoja (2017)	Panel Data Analysis, 31 developing countries 1971 and 2013	If the country has a low growth rate, the effect of GDP on CO ₂ is negative and if a country has a high growth rate, the effect of GDP on CO ₂ is positive. In addition, the energy consumption and the population have a significant and positive effect on CO ₂ .
Mardani et al. (2018)	ANFIS Model G20 countries 1962-2016	GDP and energy consumption cause to CO ₂ . Therefore when the GDP increases then energy consumption and so CO ₂ rise?. The results support the conservation hypothesis.
Researches supporting The Feedback hypothesis		
Tiwari (2011)	Granger Causality and VAR Analysis India, 1971-2007	CO ₂ had a positive effect on energy use and capital but had a negative effect on population and GDP. An increase in energy consumption affects GDP positively and vice versa. The results support The Feedback Hypothesis.
Farhani & Ben Rejeb (2012)	Granger Causality and Co-integration Test. Iran, 1975 – 2011.	It is concluded a strong bi-directional relationship between GDP and CO ₂ . In addition, it was determined both long-run and short-run causality between GDP and renewable energy consumption. The results support The Feedback hypothesis.
Nnaji et al. (2013)	ARDL, Granger Causality Nigeria, 1971-2009	There is a bidirectional causality between fossil fuel consumption and GDP, and a unidirectional relationship between electricity supply and CO ₂ . The results support The Feedback hypothesis.
Govindaraju & Tang (2013)	Granger Causality and Co-integration Test, China and India 1965-2009.	It is concluded for both short-run and long-run a bi-directional causality relationship between coal consumption and CO ₂ and between coal consumption and GDP in China. In addition, unidirectional causality between GDP and CO ₂ was also determined. In India, in the short-run, there is a bi-directional causality between GDP, CO ₂ and between CO ₂ and coal consumption. The results support The Feedback hypothesis
Linh & Lin (2014)	Granger Causality Vietnam	There is a dynamic relationship between CO ₂ , energy consumption, FDI and GDP. In the short-run, it is revealed a bidirectional causality between FDI, GDP and energy consumption. In addition, in the long-run, there is a bi-directional relationship between CO ₂ and income and between energy consumption and income. The results support The Feedback hypothesis.
Bozkurt & Akan (2014)	VAR Analysis – Turkey, 1960-2010	Energy consumption has a positive impact on GDP, while CO ₂ has a negative impact on GDP.” The results support The Feedback hypothesis.
Antonakakis et al. (2015)	Panel data - Granger Causality and VAR 106 countries. 1971-2011	Although energy consumption varies in country groups, it has been underlined that coal consumption is becoming less important as an energy source. It was revealed a bidirectional relationship between GDP and energy consumption. The results support The Feedback hypothesis.
Lu (2017),	Panel Granger Causality and Cointegration 16 Asian countries 1990-2012.	An increase of 1% in energy consumption increases CO ₂ by 0.82%. There is also a non-linear relationship between CO ₂ and GDP. In the short-run, there is a bidirectional relationship between energy consumption and CO ₂ , between GDP and CO ₂ , and between GDP and energy consumption. The results support The Feedback hypothesis.

Table 1 - Continued

Bazarcheh Shabestari (2018),	VEC Model, VAR, Granger Causality and Co-integration” Test, 1970 and 2016 Sweden	Energy is one of the determinants of GDP. Therefore, the implementation of policies to reduce CO ₂ slows GDP. There is a bidirectional causality between CO ₂ and energy consumption in the short-run. Energy consumption and GDP move in the same direction. In the long-term, there is a bi-directional relationship between energy consumption, CO ₂ emissions and economic growth.” The study supports the feedback hypothesis.
------------------------------	--	--

When the literature is examined, it is seen that the results show that growth and energy consumption affect CO₂ emissions.

Econometric Analysis

Variables, Data Set, Model and Methodology

In the econometric analysis, “carbon dioxide emissions (kt)” was specified as the dependent variable while “economic growth (current USD)” and “Non-renewable energy consumption (TJ)” were determined as the independent variables. The data set belongs to variables that covers 25 years between 1990-2015 was obtained from “the World Bank's Sustainable Energy database”. NREC data was calculated by taking the difference between total final energy consumption data and renewable energy consumption data. Renewable energy consumption includes all renewable resources such as “hydro, solid biofuels, wind, solar, liquid biofuels, biogas, geothermal, marine and waste”. Hereunder the functional expression of the model can be written as follows;

$$CO_2 = f(NREC, \text{Gross Domestic Product}) \quad (1)$$

$$CO_2 = f(NREC, GDP)$$

$$CO_2 : CO_2 \text{ (kt)}$$

$$NREC : \text{Nor-Renewable energy consumption (TJ)}$$

$$GDP : \text{GDP (current US\$),}$$

The relationship between CO₂, GDP and NREC can be statistically stated as in Eq.(2)

$$CO_2 = a + \beta_1 NREC_t + \beta_2 GDP_t + u_{it} \quad (2)$$

where a the coefficient represents the fixed term. β coefficients indicate the relationship between the dependent variable and the independent variables. u_{it} is the error term.

Equation 2 is a static model. Considering the lag-length values of the series (i), the system is injected with dynamic elements. In this way, the dynamic equation can be written in the VAR system as follows.

$$dCO_2_t = a_{11} + \sum_{i=0}^n \beta_{1i} dNREC_{t-i} + \sum_{i=0}^k \beta_{2i} dGDP_{t-i} + \sum_{i=0}^l \beta_{3i} dCO_2_{t-i} + u_{1t}$$

$$dNREC_t = a_{21} + \sum_{i=0}^n \beta_{4i} dGDP_{t-i} + \sum_{i=0}^k \beta_{5i} dCO_2_{t-i} + \sum_{i=0}^l \beta_{6i} dNREC_{t-i} + u_{2t}$$

$$dGDP_t = a_{31} + \sum_{i=0}^n \beta_{7i} dGDP_{t-i} + \sum_{i=0}^k \beta_{8i} dNREC_{t-i} + \sum_{i=0}^l \beta_{9i} dCO_2_{t-i} + u_{3t}$$

Where, d symbolize the first difference, u_{1t}, u_{2t} and u_{3t} are the error correction terms. k, l and n are the number of lag-lengths.

In the study, primarily the regression equation will be established. The significance of the variables and the model will be tested. Since the series are not stationary, the analysis will lead to incorrect results. Therefore, the unit test will be employed to investigate the stationary of the series. After determining the integration level of the series, the short-run relationship between variables will be analyzed with the help of co-integration analysis. Johansen cointegration test will be performed to show the long-run relationship between variables. To reveal the short-run causality relationship, VAR Granger Causality Analysis will be conducted.

Variables, Data Set, Model and Methodology

Table 1 shows the statistics of the econometric model which was stated in Equation 2. Those statistics will be examined to reveal, whether the independent variables and model are meaningful.

CO₂ the carbon dioxide emission is the dependent variable. “Economic growth” which is represented with GDP per capita and “Non-renewable energy consumption” presented by NREC are the independent variables of the model. The model was tested with the E-views 8.0 program using the LS Least Squares (NLS and ARMA) method and the results are summarized in Table 2. The model covers 26 observations between 1990-2015.

Table 2. *LS Estimation Results*

$CO_2 = a + \beta_1 NREC_{it} + \beta_2 GDP_{it} + u_{it}$	<i>Coefficient</i>	<i>Std. Error</i>	<i>t-Statistic</i>	<i>Prob.</i>
GDP	5.166068	1.487379	3.473269	0.0021
NREC	0.073173	0.008806	8.309246	0.0000
C	51802.39	9150.933	5.660886	0.0000
R-squared	0.987288		Mean dependent var	233501.9
Adjusted R-squared	0.986183		S.D. dependent var	64402.29
S.E. of regression	7570.179		Akaike info criterion	20.80999
Sum squared resid	1.32E+09		Schwarz criterion	20.95515
Log-likelihood	-267.5298		Hannan-Quinn criter	20.85179
F-statistic	893.1912		Durbin-Watson sta”	0.988221
Prob(F-statistic)	0.000000			

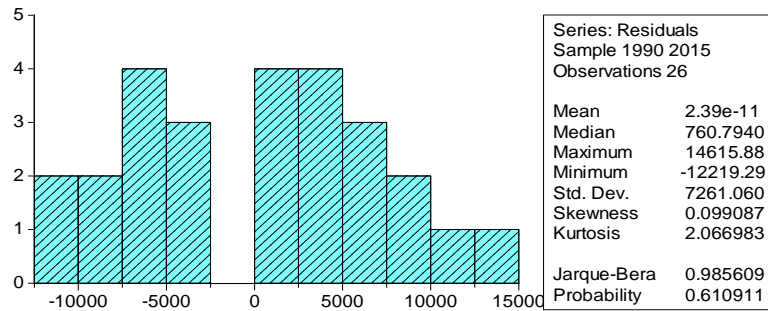
All variables of the model are significant due to the probability values of GDP, NREC, and constant (C) are lower than 0,05 the significance level. R² values are significantly high at 0.98 level. The probability value of F-statistic is less than 5%. In this case, the hypothesis H₀ is rejected, and the alternative hypothesis H_A is accepted. In other words, there is no multiple linear correlations in the model, and so the model is significant.

However, once the “Variance Inflation Factors” (VIF) were examined, it is seen that all the centred VIF at the level are higher than 5. This is the indication of Multicollinearity that shows the multiple linear relationships between dependent variables. The results of the VIF test are summarized in Table 3.

Table 3. *Variance Inflation Factor*

<i>Variables</i>	<i>Coefficient Variance</i>	<i>Level</i>			<i>First Difference</i>	
		<i>Uncentered VIF</i>	<i>Centered VIF</i>	<i>Coefficient Variance</i>	<i>Uncentered VIF</i>	<i>Centered VIF</i>
GDP	2.212297	54.87778	13.07964	3.183982	1.310296	1.157760*
NREC	7.76E-05	157.7175	13.07964	0.000172	1.630269	1.157760*
C	83739574	37.99197	NA	3196771.	1.426841	NA

In order to solve the multicollinearity problem, the first differences of the series are taken, and the model is re-established again. The results of Centered VIF values, at first deference level, are equal to 1.157760. These values are between 1 and 5 and indicate that there is no multiple linear correlations in the model. In addition, Histogram Normality test results, which is seen in Graph 1, show that the Jarque-Bera Test probability value is greater than 0.05, so the distribution is normal at first difference level and therefore support the result of no multiple linear correlations. Both results indicate that the model is significant.

Graph 1. Histogram Normality

It is necessary to determine the existence of spurious regression even though R2 values high and the values of “f-statistics and t statistics” are below its confidence limit. To identify whether superious regression is present, the stationary of the error term is tested. If the error term is stationary at the level, this means residual doses not have unit root and therefore there is no “spurious regression”.

Table 4. Residual Series Test

H0: Residual has a unit root	Intercept		H0: Residual has a unit root	Trend & Intercept	
ADF test statistic	t-Stat	Prob.(1)	ADF test statistic	t-Stat	Prob.(1)
	-4.853287	0.0011		-6.834018	0.0001
Test critical values	1%	-3.808546	“Test critical values”	1%	-4.498307
	5%	-3.020686		5%	-3.658446
	10%	-2.650413		10%	-3.268973

Not: *MacKinnon (1996) one-sided p-values. Exogenous: Constant, Linear Trend. Lag Length: 5 (Automatic - based on SIC, maxlag=5)

When we examine the Table 4, the ADF test statistics and probability values for both intercept and also intercept and trend are less than 0.05. Therefore the hypothesis of H0 is rejected and “residual has no unit root” the alternative hypothesis is accepted. Consequently, there is no spurious regression.

Unit Root Test

Unit root tests are performed to “assess the degree of the integration of the variables”. In other words, unit root tests are employed to understand whether the time series are stationary or not. In this analysis, the stationary of the series will be tested by using the “Augmented Dickey-Fuller Unit Root Test (ADF-Test)”.

The probability and the unit root t-statistic values at the level of the ADF test are given in Table 3. To assess the stationary of the series, the probability values are checked. If the probability value is less than 0,05, this indicates that the series does not have a unit root and so are stationary. The same result can be achieved by controlling the ADF t-statistic values as well.

Table 5. ADF – Test

	Level				First Difference			
	Intercept		Trend&Intercept		Intercept		Trend&Intercept	
GDP	ADF t-Stat.	Prob.(1)	ADF t-Stat	Prob.(1)	ADF t-Stat	Prob.(1)	ADF t-Stat	Prob.(1)
CO2	-0.386930	0.5071	-2.126525	0.5071	-4.678910	0.0011*	-4.531145	0.0074*
NRNWE	-0.350285	0.2806	-2.606258	0.2806	-5.260507	0.0003*	-5.075241	0.0023*
	0.234115	0.0679	-3.445911	0.0679	-5.275359	0.0003*	-5.295658	0.0015*

* shows that coefficients are statistically significant at the 1% significance level.

(1) MacKinnon (1996) one-sided p-values

When the ADF results in Table 5 are examined, it is seen that all series are significantly higher than 0,05 and therefore are not stationary at level. However, when the first differences of the series are taken,

they become stationary at 1% significance level. In other words, all the series belong to CO2, GDP, NREC are stationary at the first difference level. The fact that all series are I (1) indicates that they can be co-integrated. Therefore, it will be examined whether there is a co-integration between series under the headline of Cointegration Analysis.

Cointegration Analysis

Co-integration analysis help to determine whether there is a linear combination of series. In other words, the existence of the long-run relationship between variables is confirmed by employing the co-integration analysis.

The co-integration is to establish an equilibrium relationship between the non-stationary variables in the long run. Therefore, cointegration analysis is an approach used in estimating parameters and indicating long-run or equilibrium relationship between non-stationary variables. If there is no long-run relationship between variables, the predicted regression model will be a “spurious regression”. In the case of spurious regression, the parameters of the predicted model are generally statistically significant and therefore could give good results with a high R2 value. In order to avoid spurious regression, the series is transformed into stationary by taking the difference of series. (Sevüktekin and Çınar, 2014: 592)

Before passing to Johansen (1995) analysis, the VAR model should be estimated and the appropriate time lags number should be determined. Table 6 the VAR Lag Order Selection Criteria shows the time lags results according to five different criteria.

Table 6. VAR Lag Order Selection Criteria

<i>Endogenous variables: dCO2, dGDP, dNREC</i>						
<i>Lag</i>	<i>LogL</i>	<i>LR</i>	<i>FPE</i>	<i>AIC</i>	<i>SC</i>	<i>HQ</i>
0	-636.2020	NA*	1.16e+24	63.92020	64.06956*	63.94936
1	-631.8148	7.019656	1.86e+24	64.38148	64.97892	64.49810
2	-627.5010	5.607947	3.21e+24	64.85010	65.89561	65.05419
3	-617.7727	9.728236	3.66e+24	64.77727	66.27087	65.06884
4	-606.0786	8.185847	4.41e+24	64.50786	66.44954	64.88690
5	-572.0053	13.62932	1.02e+24*	62.00053*	64.39029	62.46704*

Note: * indicates lag order selected by the criterion. LR: sequentially modified LR test statistic (each test at 5% level); FPE: Final prediction error; AIC: Akaike information criterion; SC: Schwarz information criterion; HQ: Hannan-Quinn information criterion.

According to the VAR Lag Order Selection Criteria Analysis seen in Table 5, four of five criteria (FPE, AIC, SC, HQ) shows that five is the appropriate time lags for the VAR model established.

Table 7. Johansen Co-integration Test

<i>Unrestricted Cointegration Rank Test (Trace)</i>				
<i>Hypothesized No. of CE(s)</i>	<i>Eigenvalue</i>	<i>Trace Statistic</i>	<i>(0.05) Critical Value</i>	<i>Prob.**</i>
None *	0.684727	42.44073	29.79707	0.0011
At most 1 *	0.346483	15.89142	15.49471	0.0436
At most 2 *	0.233212	6.107546	3.841466	0.0135
<i>Unrestricted Cointegration Rank Test (Maximum Eigenvalue)</i>				
<i>Hypothesized No. of CE(s)</i>	<i>Eigenvalue</i>	<i>Max-Eigen Statistic</i>	<i>(0.05) Critical Value</i>	<i>Prob.**</i>
None *	0.684727	26.54930	21.13162	0.0078
At most 1 *	0.346483	9.783878	14.26460	0.2265
At most 2 *	0.233212	6.107546	3.841466	0.0135

Note: * denotes rejection of the hypothesis at the 0.05 level and **MacKinnon-Haug-Michelis (1999) p-values.

“Johansen co-integration test” was employed to determine the existence of a long-run relationship between the variables. Based on test results seen on Table 7, all of the values of trace test statistics are higher than their critical values at 5% significance level. Similarly, Maximum Eigenvalue test statistic values of “None” and “At most 2” are higher than their critical values at 5% significance level. Accordingly Max-eigenvalue test indicates one cointegrating equation at the 0.05 level, and Max-eigenvalue test indicates one cointegrating equation at the 0.05 level. There is a co-integrated vector between the variables. As a result, there is a relationship between CO2 and GDP and NREC in the long run.

Short-run Causality Analysis

VAR Model is a system of equations in which each endogenous variable in an equation system includes both its own and the lagged values of other variables in the system. The field of use of VAR models is to establish interactions between variables and to pre-report for the future, rather than policy-making. In other words, the purpose of the VAR model is not to determine the parameter estimates, but to reveal the mutual effect between the variables (Sevüktekin and Çınar, 2014: 496).

With this regard, to determine the presence and direction of the short-run relationship between the variables Granger Causality Test was implemented below.

Table 8. *VAR Granger Causality Test Results*

<i>Dependent variable: dCO2</i>			
Excluded	Chi-sq	df	Prob.
dNREC	11.98230*	5	0.0350
dGDP	6.311703	5	0.2771
All	15.40566	10	0.1180
<i>Dependent variable: dNREC</i>			
Excluded	Chi-sq	df	Prob.
dCO ₂	2.449511	5	0.7841
dGDP	2.601753	5	0.7611
All	5.154548	10	0.8806
<i>Dependent variable: dGDP</i>			
Excluded	Chi-sq	df	Prob.
dCO ₂	6.727406	5	0.2417
dNREC	5.510561	5	0.3568
All	7.639294	10	0.6640

Note: * it is statistically significant at the 5% significance level.

Table 8 shows the VAR Granger causality test results. Based on the results of the model that CO2 is dependent variable and NREC and GDP are independent variables, the probability value of NREC is less than 5%, and Chi-sq (F statistics) value is high. Except for NREC variable, none of the variable is significant in any of VAR model. Therefore NREC is the only variable causes an increase in CO2. There is a unidirectional relationship from NREC to CO2. In the short run, there is not a causality between GDP and CO2.

Variance Decomposition

Table 9 shows the variance decomposition results for eight periods. In the second period, 13.8% of the CO2 is originated from 13,8% NREC, 2% GDP and 84% itself. However, in the 8th period, it was observed that 44% of CO2 were caused by NREC and 12% by GDP.

Table 9. Variance Decomposition of CO2

<i>Period</i>	<i>S.E.</i>	<i>dCO2</i>	<i>GDP</i>	<i>NREC</i>
1	12702.91	100.0000	0.000000	0.000000
2	18972.40	84.05742	2.109947	13.83264
3	26909.64	91.38088	1.324461	7.294659
4	30404.24	71.61637	11.25361	17.13002
5	40185.60	82.43790	6.742826	10.81928
6	48786.95	55.96376	24.16449	19.87175
7	62670.87	55.28772	14.78850	29.92377
8	92249.79	43.06368	12.61782	44.31850

Cholesky Ordering: dCO2, dGDP, dNREC

Conclusion

In this study, the relationship between CO₂, GDP and NREC in Turkey was investigated by using the yearly data between 1990-2015. The study was initiated with the establishment of a regression equation in which CO₂ was determined as dependent variables and GDP and NREC as independent variables

“Johansen Co-integration” and “VAR Granger Causality tests were employed to reveal the relationship between GDP, NREC and CO₂. Test results indicated that NREC is the only variable that causes an increase in CO₂. There is a unidirectional relationship from NREC to CO₂ in the short-run. This result supports the “neutrality hypothesis” argues that there is not a direct relationship between energy consumption and GDP. Since it is revealed a unidirectional causality from NREC to CO₂, measures regarding energy consumption will not have a negative impact on economic growth while reducing carbon dioxide emissions.

The variance decomposition test result, in the second period, shows that 13.8% of the CO₂ is originated from NREC, from 2% GDP and from 84% itself. However, in the 8th period, it was observed that 44% of CO₂ stem from NREC. Moreover the results did not support “Environmental Kuznet’s Curve Hypotheses”. However, the reason for this may be that Turkey’s income levels have not yet reached that mentioned in the Kuznet’s Hypothesis. To reduce the CO₂ emission it is needed to be use renewable energy sources instead of non-renewable.

Ethical Declaration

During the writing process of this study titled “The Relationship between CO₂ Emission, Non-Renewable Energy Consumption and Economic Growth: A Case of Turkey”, scientific, ethical and citation rules were followed; no falsification was made on the collected data and this study was not sent to any other academic publisher for evaluation.

References

- Antonakakis, N., Chatziantoniou, I., & Filis, G. (2017). Energy consumption, CO₂ emissions, and economic growth: An ethical dilemma. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 68, 808-824.
- Arouri, M. E. H., Youssef, A. B., M’henni, H., & Rault, C. (2012). Energy consumption, GDP and CO₂ in the Middle East and North African countries. *Energy Policy*, 45, 342-349.
- Aye, G. C., & Edoja, P. E. (2017). Effect of GDP on CO₂ in developing countries: Evidence from a dynamic panel threshold model. *Cogent Economics & Finance*, 5(1), 1379239.
- Aytaç, D. (2010). Enerji ve ekonomik büyüme ilişkisinin çok değişkenli VAR yaklaşımı ile tahmini. *Maliye Dergisi*, 158(1), 482-495.
- Bazarcheh Shabestari, N. (2018). *Energy Consumption, CO₂ and GDP: Sweden's case*. Södertörn University, Institution for Social Sciences, Master Essay 30 hp, Spring 2018
- Bozkurt, C., & Akan, Y. (2014). GDP, CO₂ and energy consumption: the Turkish case. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 4(3), 484-494.
- Chebbi, H. E., & Boujelbene, Y. (2008, August). CO₂, energy consumption and GDP in Tunisia. In *12th Congress Of The European Association Of Agricultural Economists*.
- Farhani, S., & Ben Rejeb, J. (2012). Energy consumption, GDP and CO₂ : Evidence from panel data for the MENA region. University of Sousse, Tunisia. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 2(2), 71-81
- Govindaraju, V. C., & Tang, C. F. (2013). The dynamic links between CO₂, GDP and coal consumption in China and India. *Applied Energy*, 104, 310-318.

- Gökçe, C. (2007). Ekonomik Büyüme Sürecinde Enerjinin Değişen Rolü; Türkiye Örneği. Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ağustos 2007
- Hwang, J. H., & Yoo, S. H. (2014). Energy consumption, CO2, and GDP: evidence from Indonesia. *Quality & Quantity*, 48(1), 63-73.
- Jalil, A., & Mahmud, S. F. (2009). Environment Kuznets curve for CO2 emissions: a cointegration analysis for China. *Energy Policy*, 37(12), pp. 5167
- Korkmaz, Ö., & Develi, A. (2012). Türkiye’de birincil enerji kullanımı, üretimi ve gayri safi yurt içi hasıla (GSYİH) arasındaki ilişki. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 27(2).
- Kuznets, S. (1955). Economic growth and income inequality. *The American Economic Review*, XLV(1), 26-28
- Lean, H. H., & Smyth, R. (2010). CO2, electricity consumption and output in ASEAN. *Applied Energy*, 87(6), 1858-1864.
- Linh, D. H., & Lin, S. (2014). CO2, energy consumption, GDP and FDI in Vietnam. *Managing Global Transitions*, 12(3), 219-232.
- Lu, W. C. (2017). Greenhouse gas emissions, energy consumption and GDP: A panel cointegration analysis for 16 Asian countries. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 14(11), 1436.
- Mahmood, M. T., & Shahab, S. (2014). Energy, emissions and the economy: empirical analysis from Pakistan. *The Pakistan Development Review*, 383-400.
- Mardani, A., Streimikiene, D., Nilashi, M., Arias Aranda, D., Loganathan, N., & Jusoh, A. (2018). Energy Consumption, GDP, and CO2 in G20 Countries: Application of Adaptive Neuro-Fuzzy Inference System. *Energies*, 11(10), 2771.
- Destek, M.A., Okumuş İ. (2019). Biomass Energy Consumption, Economic Growth and CO2 Emission in G-20 Countries. *Journal of Social Sciences of Mus Alparslan University*, 7(1) 347-353.
- Mucuk, M., & Uysal, D. (2009). Türkiye ekonomisinde enerji tüketimi ve ekonomik büyüme. *Maliye Dergisi*, 157, 105-115.
- Nnaji, C. E., Chukwu, J. O., & Nnaji, M. (2013). Electricity supply, fossil fuel consumption, CO2 and GDP: implications and policy options for sustainable development in Nigeria. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 3(3), 262-271.
- Obradović, S., & Lojanica, N. (2017). Energy use, CO2 and GDP—causality on a sample of SEE countries. *Economic Research-Ekonomska Istraživanja*, 30(1), 511-526.
- Öncel, A., Kırca, M., & İnal, V. (2017). Elektrik tüketimi ve ekonomik büyüme ilişkisi: OECD ülkelerine yönelik zamanla değişen panel nedensellik analizi. *Maliye Dergisi*, 173, 398-420.
- Özel, H. A. (2012). Ekonomik büyümenin teorik temelleri. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(1), 64-68
- Palamalai, S., Ravindra, I., & Prakasam, K. (2015). Relationship between energy consumption, CO2, GDP and trade in India. *Journal of Economic & Financial Studies*, 3(2), 1-17.
- Piçtak, L. (2014). Review of theories and models of GDP. *Comparative Economic Research*, 17(1), 45-60.
- Ranis, G. (2004). Arthur Lewis's contribution to development thinking and policy. *The Manchester School*, 72(6), 712-723.
- Saibu, M. O. & Jaiyeola, A. O. (2013). Energy consumption, carbon emission and economic growth in Nigeria: Implications for energy policy and climate protection in Nigeria. *International Conference on Energy Policies and Climate Protection (ICEPCP'2013)* April 15-16, 2013 Johannesburg (South Africa), 1.
- Sevüktekin, M. & Çınar, M. (2014). *Ekonomik zaman serileri analizi*. Bursa: Dora.
- Shahateet, M. I. (2014). Modeling GDP and energy consumption in Arab countries: Cointegration and causality analysis. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 4(3), 349-359.
- Sledzik, K. (2015). Schumpeter's theory of economic development: an evolutionary perspective. *Young Scientists Revue*, (ed.) Stefan Hittmar, Faculty of Management Science and Informatics, University of Zilina.
- Soytas, U., & Sari, R. (2007). *Energy Consumption, Economic Growth, and Carbon Emissions: Challenges Faced by an EU Candidate Member*. MARC Working Paper Series, Working Paper No. 2007-02, pp.13-16
- Stern, D. I. (2004). The rise and fall of the environmental Kuznets curve. *World Development*, 32(8), 1419.
- Tiwari, A. K. (2011). Energy consumption, CO2 and GDP: Evidence from India. *Journal of International Business and Economy*, 12(1), 85-122.
- Wahid, I. N., Aziz, A. A., & Mustapha, N. N. (2013). Energy consumption, GDP and CO2 in selected ASEAN countries. *Prosiding Perkem*, 8(2), 758-65.
- Zhou, Y., Siririsakulchai, J., Liu, J., & Sriboonchitta, S. (2018, July). The impact of GDP and energy consumption on carbon emissions: evidence from panel quantile regression. In *Journal of Physics: Conference Series* Vol. 1053, No. 1, p. 012118, IOP Publishing.

TÜRKÇE GENİŞ ÖZET

Günümüzde küresel ısınma, tüm ülkelerin en önemli sorunlarından biri haline gelmiştir. Dünya ekonomisindeki gelişmeler ve iktisadi büyüme (GSYH) çevreyi önemli ölçüde etkilemektedir. Artan ekonomik faaliyetlerin bir sonucu olarak ortaya çıkan negatif dışsallıkları önleme için gerekli önlemlerin alınmaması, CO2 salınımının artması küresel ısınmanın en önemli nedenidir. Sanayileşme sonucunda, fosil yakıt kullanımındaki artışa paralel olarak CO2 hızla arttığı görülmektedir. Dünyadaki bu gelişmelere paralel olarak, Türkiye'de de enerji talebi artmaktadır. Bu bağlamda bu çalışmada, 1990-2015 yılları arasında Türkiye'nin "yenilenemeyen enerji tüketimi (NREC)", "iktisadi büyüme (GSYH)" ve "karbondioksit salınımı (CO2)" arasındaki nedensellik analiz edilmiştir.

İnovasyon ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkileri araştıran teoriler Joseph Schumpeter ile başlar. Klasiklerin aksine, Schumpeter iktisadi büyümenin ana nedenini sermaye birikimi ile değil, inovasyon, yaratıcılık ve girişimcilik ile ilişkilendirmiş inovatör-girişimci kavramına önem vermiştir. GSYH ve yenilenebilir enerji arasındaki ilişki, enerji ihtiyacının, yeni teknik ve farklı kaynaklarla karşılanabileceği düşünülerek, Schumpeter'in yaklaşımı bağlamında incelenebilir (Śledzik, 2015).

Kuznets, GSYH ile çevresel değişimler arasındaki ilişkiyi inceleyen ve "Çevresel Kuznets Eğrisi" olarak isimlendirilen hipotezinde; gelişmişlik düzeyine bağlı olarak, iktisadi büyüme başlangıçta çevresel olumsuzluklara neden olsa da, belirli bir gelir seviyesinden sonra bu süreç tersine döneceğini öne sürmektedir (Stern, 2004). NREC, CO2 ve GSYH arasındaki ilişki, Çevresel Kuznets hipotezi bağlamında düşünülebilir (Ranis, 2004).

Walt Rostow tarafından geliştirilen büyüme teorisinde, iktisadi büyüme, sermaye birikimime ve kalkınmanın beş aşamasına dayanmaktadır. Bu aşamalardan ilki tarımsal üretime dayalı geleneksel toplumdur. Bu safha sınırlı sermaye birikimi ve düşük işgücü verimliliği ile karakterize edilir. İkinci safha, tarımda mekanizasyonu ile karakterize edilir. Ancak bu safhada da tasarrufların düşük olması nedeniyle yatırımlar sınırlıdır. Bu nedenle finansmanda dış yardımlar önemli bir yere sahiptir. Üçüncü aşama, tasarrufların ve yatırımların dolayısı ile üretimin arttığı kalkış safhasıdır. Altyapı yatırımlarının arttığı, iktisadi, sosyal ve politik kurumların geliştiği bir süreçtir. Ancak, dış finansman dördüncü aşamayı geçiş için hayati önem taşımaktadır. Rostow'un modelinde fakir ülkeler için en önemli sorun kalkış aşamasıdır. Zira yoksul ülkeler yeterli sermaye birikimini sağlayamadıklarında fasit bir döngüye girebilmektedir. Bu durumda ülke içi tasarrufların artmaması nedeniyle dış destek ihtiyacı ortadan kalkmayacaktır. Diğer yandan tarımdan sanayiye geçiş, GSYH'nın ülke geneline yayılmasına neden olacaktır. Beşinci aşama "toplu tüketim çağı" olarak adlandırılan safhadır. 1971'de Rostow, altıncı aşama olarak, mal ve hizmetlerin kalitesinin sürekli iyileştirerek iktisadi büyümenin sağlanabileceğini ileri sürdüğü "kalite safhasını" ilave etmiştir. Bu safhada Rostow ileri teknoloji ve Ar-Ge'yi vurgu yapmıştır. Yeni ve ileri teknoloji olarak kabul edilen yenilenebilir enerji üretim tesislerinin kurulması ve Ar - Ge faaliyetlerinin iktisadi büyümeye etkisi bu teori kapsamında değerlendirilebilmektedir (Piçtak, 2014, s. 49-51).

GSYH teorileri, içsel büyüme teorileri ve dışsal büyüme teorileri iki ayrı grupta incelendiği görülmektedir. Dışsal büyüme teorisi olarak Harman Domar Modeli, GSYH'nın "ulusal tasarruf (S)" ve "sermaye üretkenliğinin" bir fonksiyonu olduğunu iddia eder. Sermaye yatırımlarının üretkenliği "sermaye-çıkı oranı (COR)" ile ölçülebilir. Bu bağlamda, GSYH, $\Delta GSYH = S / COR$ olarak ifade edilebilir. Dolayısıyla, "ulusal tasarrufları (S)" artırarak ve "sermaye-çıkı oranını (COR)" düşürerek GSYH yükseltilebilir. Kısa dönemde tüketim harcamalarını azaltılması ve yatırımların artırılması uzun dönemde GSYH'nın artmasına neden olacaktır. Harrod Domar modelinde, enerji üretim faktörü olarak görüldüğü için GSYH ile enerji tüketimi arasında bir bağlantı olduğu varsayılmaktadır (Gökçe, 2007, s. 11). Klasik yaklaşım çerçevesinde ortaya çıkan Solow ve Swan modelinde, enerji kaynaklarındaki yetersizlikler büyüme oranı artışını olumsuz etkilemektedir. Başka bir ifade ile enerji kaynaklarının bol ve ulaşılabilir olması durumunda enerji, ekonomik büyüme açısından görece daha az sınırlayıcı bir etken konumundadır (Korkmaz ve Develi, 2012, s. 6).

NREC ve GSYH arasındaki ilişki içsel büyüme modelleri ile de açıklanmaktadır. Romer ve Lucas tarafından geliştirilen modelde büyümeyi sağlayan temel faktörler nüfus artışı, teknolojik gelişme, beşeri sermaye birikimi ve kamunun ekonomik aktivite düzeyini etkilemedeki rolüdür (Özel, 2012, s. 64-68). Bilgi birikimi, beşeri sermaye, AR-GE faaliyetleri gibi ülkelerin büyüme oranlarını açıklayan faktörler, ülkelerin gelişmişlik düzeylerini etkilemektedir. Bu bağlamda düşük maliyetle enerji temin edilmesi ve üretimde verimli şekilde kullanılması ekonomik büyümenin artışına olanak sağlayacaktır (Mucuk ve Uysal, 2009, s.106). Neoklasik görüşe tabi olan Hamilton ve Burbridge'in iktisadi büyümeye ilişkin çalışmalarında enerji

faktörüne yer vermiştir. Bu teoriye göre endüstriyel anlamda kullanılan enerji miktarı arttıkça toplam hasılanın artacağı, beraberinde de ekonomik büyümenin artacağı kabul edilmektedir (Aytaç, 2010, s. 483).

Enerji ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki büyüme, korumacılık, geri besleme ve yansızlık hipotezleri olmak üzere dört açıdan incelenmektedir. Büyüme hipotezine göre; enerji kullanımında olumlu gelişmeler iktisadi büyümeyi buna paralel olarak olumlu yönde etkilerken, tersi durumun ise büyümeyi olumsuz etkiler. Korumacılık hipotezi; enerji tüketimini sınırlandıran ülkeler enerjiye bağımlı değilse, iktisadi büyümenin bundan önemli ölçüde etkilenmeyeceğini iler sürer. Geri besleme hipotezi; enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasında var olan çift yönlü nedensellik nedeni ile bunların birbirini beslediğini savunmaktadır. Yansızlık hipotezi ise; enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasında doğrudan bir bağlantı olmadığını ifade etmektedir (Öncel vd., 2017).

Bu çalışmanın uygulama kısmında karbondioksit salınımı (CO₂), yenilenemeyen enerji tüketimi (NREC) ve iktisadi büyüme (GDP) arasındaki uzun ve kısa dönemdeki ilişkileri incelenmiştir. Analiz, Türkiye için 1990-2015 arasındaki 25 yılı kapsamaktadır. Çalışmaya, CO₂'nin bağımlı değişken, GSYH ve NREC ise bağımsız değişkenler olduğu regresyon denkleminin kurulması ile başlanmıştır. Serilerin durağan olmaları nedensellik analizlerinde doğru sonuçlara ulaşmak için önem arz etmektedir. Bu amaçla ADF birim kök testi ile serilerin durağanlıkları sınanmış ve seriler seviyede durağan değilken birinci sıra farkları alındığında durağan hale geldiği görülmüştür. Modelin anlamlı olup olmadığını test etmek için VIF (varyans büyütme faktörü) Testi, Histogramı Normallik Testi, ve kalıntıların durağan olup olmadıkları sınanmış ve sonuç olarak sahte regresyon ve çoklu doğrusal bağıntı sorununun olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Serilerin entegrasyon seviyelerinin I(1) olması nedeniyle aralarındaki uzun dönemli eşbütünlüşme ilişkisinin varlığı “Johansen Eşbütünlüşme Testi” ile sınanmış ve seriler arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu sonucuna varılmıştır. Değişkenler arasındaki kısa dönemli nedensellik analizi “Granger Nedensellik Testi” ile sınanmıştır. Buna göre kısa dönemde yenilenemeyen enerji tüketiminden, CO₂ salınımına doğru tek yönlü pozitif bir ilişki olduğu ortaya konmuştur. Kısa dönemde CO₂ salınımını etkileyen tek değişken yenilenemeyen enerji tüketimidir. Bu sonuç, enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasında doğrudan bir ilişki olmadığını öne süren “Tarafsızlık Hipotezini” desteklemektedir. Ancak yenilenemeyen enerji tüketiminden karbondioksit salınımına doğru tek yönlü ilişki tespit edildiğinden, bu çalışmanın sonuçlarına göre enerji tüketimi ile ilgili alınacak tedbirler karbondioksit salınımını azaltırken, iktisadi büyüme üzerinde olumsuz bir etki doğurmayacaktır. Ayrıca, sonuçlar “Çevresel Kuznets Eğrisi Hipotezlerini” desteklememektedir. Ancak bu durum, Türkiye'nin Kuznets'in hipotezinde belirtilen eşik gelir seviyesine henüz ulaşmamış olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir.

Geçiş Ekonomilerine Yönelik Doğrudan Yabancı Yatırımın Belirleyicileri

Musa BAYIR¹

Öz

Sovyetler Birliğinin çöküşüyle birlikte piyasa ekonomisine uyum sağlama sürecine giren geçiş ekonomileri son dönemde dünya doğrudan yabancı sermaye akımından aldığı payı hızla artırmıştır. 2016 yılında, gelişmekte olan ülkelere yönelik doğrudan yabancı yatırım %14 azalırken, geçiş ekonomilerine yönelik doğrudan yabancı yatırımda %81 artış yaşanmıştır. Bu doğrultuda, çalışmanın temel amacı 24 Geçiş Ekonomisine yönelik doğrudan yabancı yatırımın belirleyicilerinin ampirik olarak araştırılmasıdır. Etkisi araştırılan değişkenler; gelir, dışa açıklık oranı, enflasyon, doğal kaynaklar, altyapı, kurumsal yapı, ücretler ve kümelenmedir. Araştırma 2001-2015 dönemini kapsamakta ve yıllık veri kullanılmaktadır. Çalışmada panel veri analizi yaklaşımı kullanılmaktadır. Analiz sonuçlarına göre; gelir, enflasyon, doğal kaynaklar, kurumsal yapı ve kümelenmenin doğrudan yabancı yatırım üzerinde pozitif etkisi bulunmaktadır. Bununla birlikte, altyapı ve doğrudan yabancı yatırım arasında ise negatif bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Doğrudan Yabancı Yatırım, Geçiş Ekonomileri, Panel Regresyon Analizi

The Determinants of Foreign Direct Investment in Transition Countries

Abstract

The transition economies that integrated with the market economy together with the collapse of the Soviet Union have recently increased its share of world foreign direct capital flows. In 2016, foreign direct investment in emerging countries decreased by 14%, while foreign direct investment in transition economies increased by 81%. In this direction, the main purpose of this study is to empirically investigate the determinants of foreign direct investment in 24 transition economies. Variables investigated the effect are income, openness rate, inflation, natural sources, infrastructure, corporate structure, wages and aggregation. The research covers the periods of 2001-2015 and annual data. The panel data analysis approach is used in the study. According to the results of the analysis, income, inflation, natural sources, corporate structure and clustering have a positive effect on foreign direct investment. However, there is a negative relationship between infrastructure and foreign direct investment.

Key Words: Foreign Direct Investment, Transition Economies, Panel Regression Analysis

Atıf İçin / Please Cite As:

Bayır, M. (2020). Geçiş ekonomilerine yönelik doğrudan yabancı yatırımın belirleyicileri. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(2), 858-871.

Geliş Tarihi / Received Date: 20.09.2018

Kabul Tarihi / Accepted Date: 13.11.2019

¹ Arş. Gör. Dr. - Bandırma Onyedü Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, musa.bayir@gmail.com
ORCID: 0000-0002-6877-4032

Giriş

Doğrudan yabancı yatırım, birey veya firmanın başka bir ülkedeki üretim varlıklarında kontrol sahibi olmasını ifade etmektedir. Genellikle belirli bir ülkede merkezi bulunan ve birden fazla ülkede yatırımları bulunan çok uluslu şirketler (ÇUŞ) tarafından gerçekleştirildiği görülmektedir. Esasında 1970’li yıllardan itibaren oldukça artış gösteren doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının temelinde de, ÇUŞ’ların ihracat veya yurtdışında bir şirkete lisans verme gibi seçenekler yerine yurtdışında üretim tercihinin yönelmesi yer almaktadır. Literatürde bu tercihe ilişkin farklı yaklaşımlar üzerinde durulmaktadır. Bunların başında, uluslararası işçilik maliyeti farklılıklarından yararlanma, hammadde temininde sağlanan avantajlar ve korumacılık politikaları uygulanan gelişmekte olan piyasalara doğrudan mal veya hizmet sağlanması gelmektedir (Walsh ve Yu, 2010, s. 3). Doğrudan yabancı yatırım, gerçekleştirilmesindeki motivasyona bağlı olarak iki kategoride değerlendirilmektedir. Gerçekleştirilen yabancı sermaye yatırımı üretim faktörlerinden faydalanmayı amaçlıyorsa “dikey doğrudan yabancı yatırım”, pazar avantajından faydalanmayı amaçlıyorsa “yatay doğrudan yabancı yatırım” olarak isimlendirilmektedir.

Doğrudan yabancı yatırım doğrudan ülke içindeki üretim faaliyetlerine yöneldiği için önemli bir sermaye kaynağıdır. Bu özelliği nedeniyle gerçekleştirildiği ülkenin ekonomik gelişimine önemli katkıları bulunmaktadır. Öncelikle yapısı nedeniyle doğrudan sermaye ve teknoloji ithalatını temsil ettiği için verimlilik üzerinde pozitif dışsallık oluşturmaktadır. Firmaların stratejik bir organizasyon çerçevesinde örgütlenmesi üretimde rekabeti artırmaktadır. Bu nedenle doğrudan ve dolaylı olarak istihdam ve dış ticaret göstergeleri üzerinde olumlu sonuçlar ortaya çıkarmaktadır. Ülkenin teknolojik düzeyini etkileyen yeni teknoloji ve know-how’ların dolaylı aktarımlarının ulusal firmalar üzerinde de pozitif dışsallıkları olmaktadır. Yerel tasarruf ve yatırım kıtlığı yaşayan gelişmekte olan ekonomilerde, orta gelir tuzağının aşılmasına önemli katkılar sunmaktadır (Gorbunova, Infante ve Smirnova, 2012, s. 129-130). Son olarak, doğrudan yabancı yatırım bir tür borç oluşturmaksızın cari açığın finanse edilmesi işlevi görmektedir. Bu çerçevede cari açık sorunlarıyla karşı karşıya olan gelişmekte olan ülkeler için önemli avantajlar ortaya çıkarmaktadır.

1990’lı yıllara kadar pek çok ülkede korumacı ve ithal ikameci bir sanayileşme stratejisinin uygulandığı görülmektedir. Bu doğrultuda, gelişmekte olan ülkelerde doğrudan yabancı yatırıma ilişkin bir yasaklama olmasa da uygulanan politikalar bunu caydırıcı nitelikte olmuştur. Zira bu ülkelerdeki sistem korumacı politikalarla yerli endüstrinin geliştirilmesini amaçlamıştır (Kar ve Tatlısöz, 2008, s. 3). 1990’lı yıllardan itibaren artan küreselleşme süreciyle birlikte ülkeler arasındaki sınırlamalar ortadan kalkmış ve işbirliğine yönelik çabalar artmıştır. Bu durum gelişmekte olan ülkelere yönelik doğrudan yabancı yatırımlarda önemli bir artış yaşanmasına neden olmuştur. Bununla birlikte, yaşanan en önemli ekonomik değişim Sovyetler Birliğinin dağılmasıyla bağımsızlığını kazanan ülkelerde gerçekleşmiştir. Politik yapının değişmesiyle birlikte; ticari faaliyetlerde devlet tekelinin kalkması, özelleştirmeler, fiyat liberalizasyonu, yerel ve yabancı şirketlere dair yasal çerçevenin belirlenmesi gibi faktörler hızla liberal bir sistemin kurulmasını sağlamıştır. Bu durum, doğrudan yabancı sermaye girişini teşvik eden potansiyeli de ortaya çıkarmıştır.

Aşağıdaki tablo, 1980-2016 yılları arasında gerçekleşen doğrudan yabancı yatırımın ülke grupları arasındaki dağılımını göstermektedir. Buna göre, dünya ekonomisinde gerçekleşen doğrudan yabancı yatırım miktarında 1990’lı yıllardan sonra genel olarak önemli bir artış yaşanmıştır. 2000’li yıllara kadar bunun büyük bir kısmı gelişmiş ülkelerde gerçekleşmiştir. Bu dönemden sonra ise, gelişmekte olan ülkelerin toplam doğrudan yabancı yatırımdan aldığı payı önemli miktarda artırdığı görülmektedir. 2008 finansal kriziyle birlikte, gelişmiş ekonomilerde yaşanan ekonomik bunalımlar, gerçekleşen doğrudan yabancı yatırım miktarı açısından gelişmekte olan ülkelerin gelişmiş ülkeleri geride bırakmasını sağlamıştır. Ancak, kriz sonrası dönemde gelişmiş ülkelerin toplam doğrudan yabancı yatırımdan aldığı pay tekrar gelişmekte olan ülkeleri geçmiştir. Geçiş ekonomilerinin hızlı bir liberalleşme döneminin ardından 2000 yılı ve sonrasında önemli miktarlarda doğrudan yabancı sermaye yatırımı aldıkları görülmektedir. Geçiş ekonomileri gerek miktar gerekse pay olarak 2014-15 yıllarına kadar sürekli artan bir trende sahiptir. Bu yıllarda petrol ve doğalgaz ihracatçısı ülkelerde petrol fiyatlarındaki düşüş bu ülkelerin büyüme, dış ticaret, döviz kuru gibi göstergelerini olumsuz etkilemiştir. Bu nedenle, gerçekleşen doğrudan yabancı yatırımda önemli bir gerileme yaşanmıştır. Ancak, petrol fiyatlarında yaşanan nispi toparlanmayla birlikte, 2016 yılından itibaren geçiş ekonomilerine yönelik doğrudan yabancı yatırım miktarı %81 oranında önemli bir artış göstermiştir. Bunda, petrol fiyatlarındaki iyileşme ile birlikte karlılık düzeyindeki artışın önemli bir katkısı vardır. Aynı dönemde gelişmiş ülkelerde %5’lik bir artış yaşanmasına rağmen gelişmekte olan ülkelere yönelik doğrudan yabancı sermaye yatırımı %14 azalmıştır. UNCTAD, önümüzdeki dönemlere

ilişkin öngörülerinde geçiş ekonomilerine yönelik doğrudan yabancı yatırım miktarının dünya ortalamasının çok üstünde %10-25 oranında gerçekleşeceğini tahmin etmektedir (UNCTAD, 2017).

Tablo 1. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımı Trendi

	<i>Doğrudan Yabancı Yatırım (milyar dolar)</i>			<i>Doğrudan Yabancı Yatırım (DYY/Dünya DYY)</i>			<i>Doğrudan Yabancı Yatırım Akımı (DYY/GSYİH)</i>		
	<i>Gelişmiş Ülkeler</i>	<i>Gelişmekte Olan Ülkeler</i>	<i>Geçiş Ekonomileri</i>	<i>Gelişmiş Ülkeler</i>	<i>Gelişmekte Olan Ülkeler</i>	<i>Geçiş Ekonomileri</i>	<i>Gelişmiş Ülkeler</i>	<i>Gelişmekte Olan Ülkeler</i>	<i>Geçiş Ekonomileri</i>
1980	46.9	7.3	-	%86.3	%13.6	-	%0.57	%0.28	-
1985	41.7	14	-	%74.7	%25.2	-	%0.43	%0.52	-
1990	170.1	34.6	0.007	%84.5	%15.4	%0.03	%0.94	%0.88	%0.01
1995	219.7	117.7	3.9	%64.3	%34.4	%1.17	%0.90	%1.96	%0.74
2000	1120.5	233.8	5.9	%82.3	%17.1	%0.43	%4.32	%3.27	%1.58
2005	587.6	339.9	30	%61.3	%35.4	%3.21	%1.66	%3.06	%2.91
2010	677.4	642.6	63.1	%48.9	%46.4	%4.56	%1.61	%2.97	%2.99
2012	856.9	670.9	64.3	%53.8	%42.1	%4.03	%1.91	%2.49	%2.20
2014	563.3	703.7	56.5	%42.5	%46.7	%4.27	%1.23	%2.37	%2.02
2015	984.1	752.3	37.2	%55.4	%42.4	%2.09	%2.28	%2.6	%1.92
2016	1032.3	646	67.7	%59.1	%36.9	%3.88	%2.34	%2.15	%3.62

Kaynak: (UNCTAD, 2018)

Geçiş ekonomilerine yönelik doğrudan yabancı yatırımlara bakıldığında iki ayrı trendin oluştuğu görülmektedir. Bağımsız Devletler Topluluğu-Rusya-Gürcistan bloğunda gerçekleşen doğrudan yabancı yatırımda önemli artışlar gözlemlenmektedir. Güneydoğu Avrupa ekonomilerinde ise nispeten daha düşük doğrudan yabancı yatırımın olduğu ifade edilebilir. Güneydoğu Avrupa ülkeleri açısından bakıldığında, doğrudan yabancı sermaye yatırımı çekme hususunda iş ortamını iyileştirmeye yönelik çabaların olduğu görülmektedir. Diğer blokta ise; Kazakistan, Türkmenistan ve Azerbaycan gibi ülkeler sahip olduğu zengin yeraltı kaynakları nedeniyle önemli bir yatırım avantajına sahiptirler. Bununla birlikte; Rusya, Ukrayna, Gürcistan gibi ülkelerde devlete ait şirketlerin hisse satışları da yabancıların ilgisini çekmektedir. Son dönemde; Çin, Hindistan ve İran kaynaklı kamu ve özel sektör kurumlarının bölgeye yönelik yatırımlarının arttığı görülmektedir. Doğrudan yabancı yatırımlar maden, petrol ve gaz aramaları, üretimi ve lojistiği gibi alanlarda yoğunlaşsa da, tıbbi kimyasallar, tarım, turizm ve finans sektörlerine yönelik de önemli bir yatırım ilgisinin olduğu görülmektedir (UNCTAD, 2017, s. 65-67).

Çalışmada, son dönemde gerçekleşen doğrudan yabancı yatırım miktarında önemli bir artış gözlemlenen geçiş ekonomilerinde bunu etkileyen faktörler araştırılmaktadır. Bu çerçevede, ikinci kısımda ilgili literatüre yer verilmektedir. Üçüncü bölümde veri seti ve ampirik analize, dördüncü bölümde ise çalışmanın sonucuna değinilmektedir.

Literatür

Neo klasik uluslararası ticaret ve sermaye piyasaları teorisi, tam rekabet piyasa koşulları veri alındığında, emeğin kıt veya nispeten maliyetli olduğu gelişmiş ülkelerin üretim tesislerini, daha az gelişmiş emek yoğun ülkelere transfer edeceğini iddia etmektedir. Monopolcü avantaj teorisinde ise, Hymer (1960) çok uluslu şirketlerin yerel düzeyde rekabet ettiği şirketlere karşı üstünlük sağlayan monopol avantajları bulunduğunu belirtmektedir. Bu sayede, ÇUŞ'ların teknoloji, ölçek ekonomisi gibi konularda üstünlük sağladıkları ülkelere yatırım yapma eğiliminde olduğu ifade edilmektedir. Vernon (1966) tarafından geliştirilen ürün yaşam döngüsü teorisine göre ise, bir ürünün; yeni ürün aşaması, olgunlaşan ürün aşaması ve ürünün standartlaşma aşaması şeklinde 3 aşamaya sahip olduğu belirtilmektedir. Yeni ürün aşamasında, taleple bağlantılı olarak ürün fiyatlarının yüksek olması firmanın üretimi yalnızca yerel pazarlar için gerçekleştirmesine, dış pazarların ihtiyacının yalnızca ihracat yoluyla karşılanmasına neden olmaktadır. Olgunlaşan ürün aşamasında, iç pazarlara yeni firmaların girmesi üretim maliyetini önemli hale getirmektedir. Bu nedenle, firmalar ölçek ekonomisi sağlamak ve üretim maliyetlerini azaltmak amacıyla diğer gelişmiş ülkelere yatırım yapmaktadır. Ürünün standartlaşması aşamasında, firmalar ürün çeşitliliği ile değil fiyatlarla rekabet eder hale gelmektedir. Bu nedenle, daha düşük işçilik maliyetlerinden faydalanmak amacıyla üretim gelişmekte olan ülkelere kaymakta ve bu ülkeler yüksek oranda doğrudan yabancı yatırım almaktadır (Zhu, 2008). Bir diğer teorik yaklaşımda Mundell (1968), yüksek düzeydeki ticaret engelleri mal hareketliliğini caydırdığında ihracatın azalacağını ve doğrudan yabancı yatırım şeklindeki sermaye

hareketlerinin ihracatın ikamesi haline geleceğini belirtmektedir. Krugman'a (1999) göre ise, dış ticaret ölçek ekonomileri tarafından şekillendirilirse çok üretim yapılan bölgelerde üretimin karlı olacağını ifade etmektedir. Böylece, üretim altyapısı güçlü ve büyük pazarlara yakın yerlere yönelik doğrudan yabancı yatırımların artacağı iddia edilmektedir (Shukurov, 2016, s. 77-80).

Dunning (1993) tarafından ortaya konulan eklektik teori Heckscher (1919) ve Ohlin (1933), Coase (1937), Hymer (1960), Buckley ve Casson (1976) gibi doğrudan yabancı yatırımları açıklayan temel teorileri göz önünde bulunduran bir yaklaşım ortaya koymuştur. Bu bağlamda, ÇUŞ'ların doğrudan yabancı yatırım gerçekleştirme güdülere ve motivasyonlarının geniş bir şekilde açıklanmasına imkân sağlanmaktadır. Buna göre, doğrudan yabancı yatırımın ortaya çıkması için firmanın hem mülkiyet (Ownership-O) hem de içselleştirme (Internalization-I) avantajına sahip olması, bununla birlikte yatırım yapılması planlanan piyasaların yerel (Location-L) avantajlar sunması gerekmektedir. Mülkiyet avantajı, firmaya özgü maddi (ürün, teknoloji vb.) veya maddi olmayan (patent, marka vb.) bazı değerlere sahip olunmasını ifade etmektedir. Firmanın sahip olduğu bu değerler firmaya maliyet ve talep avantajı sağladığı için, uluslararası faaliyetler nedeniyle artan işlem maliyetleri dengelenebilmektedir. İçselleştirme avantajı, firmanın uluslararası faaliyetlerinde kullandığı ayrıcalık verme (franchising) ve lisanslama gibi faaliyetlerin neden olduğu piyasa aksaklıklarının, yurtdışında üretim faaliyeti ile ortadan kalkmasını ifade etmektedir. Konum avantajı ise, yatırım yapılması planlanan bölgede, faktör fiyatları; pazara erişim; kamusal düzenlemeler; döviz kuru; kurumsal ve politik istikrar gibi elde edilmesi muhtemel avantajları ifade etmektedir (Bevan ve Estrin, 2004, s. 777-778).

Doğrudan yabancı yatırımın belirleyicilerine yönelik ilk ampirik çalışmalar, Agarwal (1980) ve Schneider ve Frey (1985) tarafından gerçekleştirilmiştir. Daha sonra Lucas (1993), Doğu ve Güney Asya ekonomileri için 1960-87 döneminde doğrudan yabancı yatırımın belirleyicilerini analiz etmiştir. Çalışmada, sermayenin maliyetinin ücretlere göre doğrudan yabancı yatırım üzerinde daha belirleyici olduğu ve ihracat talebinin yerel talepten daha belirleyici olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Sonraki dönemlerde literatürün oldukça zenginleştiği ve doğrudan yabancı yatırımın belirleyicileri olarak etkisi araştırılan toplam değişkenlerin sayısının oldukça arttığı görülmektedir. Asiedu (2002), gelişmekte olan ülkeler ve Sahra Altı Afrika ülkelerine yönelik doğrudan yabancı yatırımın belirleyicilerini, 1988-1997 dönemi için panel regresyon yaklaşımıyla test etmiştir. Yatırımların karlılığı ve altyapı doğrudan yabancı yatırım üzerinde gelişmekte olan ülkelerde pozitif bir etkide bulunurken, Sahra Altı Afrika ülkelerinde anlamlı bir etkide bulunmamaktadır. Ticari açıklık her iki ülke grubunda da pozitif etkide bulunmaktadır. Demirhan ve Masca (2008), doğrudan yabancı yatırımın belirleyicilerini 38 gelişmekte olan ülkede, 2000-2004 dönemi için analiz etmiştir. Panel regresyon yönteminin kullanıldığı çalışmada, ekonomik büyüme; altyapı ve ticari açıklık oranının doğrudan yabancı yatırım üzerinde pozitif etkisi olduğu sonucu elde edilmiştir. Özcan ve Arı (2010), 27 OECD ülkesinde doğrudan yabancı yatırımın belirleyicilerini, 1994-2006 yılları için, panel regresyon analizi ile araştırmıştır. Analiz sonuçları, ekonomik büyüme; altyapı ve enflasyonun DYY'yi pozitif olarak etkilerken; ticari açıklık ve cari açık değişkenlerinin negatif olarak etkilediğini göstermiştir.

Son dönemde, BRICS ülkelerinde doğrudan yabancı yatırımı inceleyen çalışmaların oldukça fazla olduğu görülmektedir. Panel regresyon yönteminin kullanıldığı bu çalışmalardan Vijayakumar, Sridharan ve Rao (2010), 1970-2007 döneminde doğrudan yabancı yatırımı gelir ve altyapının pozitif, ücretlerin negatif olarak etkilediğini tespit etmiştir. Ranjan ve Agrawal (2011) gelir, ticari açıklık ve altyapının doğrudan yabancı yatırımı pozitif olarak etkilerken, enflasyon ve ücretlerin negatif etkilediği sonucuna ulaşmıştır. Kishor ve Singh (2015) gelir ve altyapının doğrudan yabancı yatırım üzerinde pozitif bir etkisi olduğu sonucuna ulaşmıştır. Gupta ve Singh (2016) ise ekonomik beklenti göstergesi olarak kullandığı endüstriyel üretim ve ticari açıklık değişkenleriyle doğrudan yabancı yatırım arasında pozitif bir ilişki olduğunu, bununla birlikte enflasyon, işsizlik ve ücret değişkenleriyle doğrudan yabancı yatırım arasında negatif bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Ampirik literatürde geçiş ekonomilerine yönelik DYY'nin belirleyicilerinin analiz edildiği çalışmalarda bulunmaktadır. Campos ve Kinoshita (2003) geçiş ekonomilerinde 1990-1998 yılları arasında doğrudan yabancı yatırımı etkileyen faktörleri panel regresyon analizi kullanarak araştırmıştır. Analiz sonuçları, geçmiş dönemde gerçekleşen doğrudan yabancı yatırım miktarının, doğal kaynakların, kurumların kalitesinin ve ticari açıklığın doğrudan yabancı yatırım üzerinde pozitif etkisinin olduğunu göstermiştir. Bununla birlikte doğrudan yabancı yatırım gerçekleştiren ülkelere uzaklık, ücretler ve ülkenin doğrudan yabancı yatırımı kısıtlayıcı politikalarının doğrudan yabancı yatırım üzerinde negatif etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Diğer taraftan aynı çalışmada, Orta ve Doğu Avrupa'daki Geçiş Ekonomileri ile Bağımsız

Devletler Topluluğu arasında karşılaştırma yapmak amacıyla yapılan tahminlerde, doğal kaynakların yalnızca Bağımsız Devletler Topluluğunda doğrudan yabancı yatırımın belirleyicisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Johnson (2006), 1993-2003 donemi için panel regresyon analizi kullanarak yaptığı çalışmada, gelir ve nufusun doğrudan yabancı yatırım uzerinde pozitif, doğrudan yabancı yatırım gerçekleştiren ulkelere uzaklık ve uzretlerin negatif olarak etkide bulunduğunu tespit etmiştir. Yine Orta ve Doğu Avrupa'daki Geçiş Ekonomileri ile Bağımsız Devletler Topluluğu için ayrı ayrı yapılan analizde, doğal kaynakların doğrudan yabancı yatırım uzerinde yalnızca Bağımsız Devletler Topluluğu ulkelerinde pozitif olarak etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Kurumsallaşma ise daha şeffaf ve hızlı bir yapılanma ve uzelleştirme sureci yaşanan Orta ve Doğu Avrupa'daki Geçiş Ekonomilerinde doğrudan yabancı yatırım uzerinde pozitif bir etki ortaya çıkartırken, Bağımsız Devletler Topluluğu ulkelerinde doğrudan yabancı yatırımı etkilememektedir. Gorbunova vd. (2012), 1994-2002 yılları arasında panel regresyon yontemini kullanarak yaptığı analizde; gelir, nufus ve ticari açıklığın doğrudan yabancı yatırım uzerinde pozitif olarak etkili, gumruk vergileri ve enflasyon ise negatif olarak etkili olduğu bulunmuştur. Bununla birlikte, literaturun tersine uzretler ve doğrudan yabancı yatırım gerçekleştiren ulkelere uzaklığın doğrudan yabancı yatırım uzerinde pozitif etkiler oluşturduğu sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmada bu durum bolgeye doğrudan yabancı yatırımın daha çok pazar ve doğal kaynak motivasyonu ile gerçekleştirilmesinden kaynaklandığı şeklinde açıklanmıştır. Kurumsal ve hukuki yapının ise herhangi bir etkisi olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Makhavikova ve Hanna (2015), 1992-2013 donemi için ve panel regresyon analizi kullanarak yaptığı çalışmada, gelir, ticari açıklık, Avrupa Birliği uyeliği ve uzretlerin doğrudan yabancı yatırım uzerinde pozitif etkide bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Literaturde geçiş ekonomilerinde doğrudan yabancı yatırımın belirleyicilerini analiz eden bazı çalışmaların orneklem olarak yalnızca Orta ve Doğu Avrupa'daki Geçiş Ekonomileri (CEE) veya yalnızca Bağımsız Devletler Topluluğu (CIS) ulkelerini seçtikleri gorulmektedir. Orta ve Doğu Avrupa'daki Geçiş Ekonomilerini inceleyen çalışmalara bakıldığında, Bevan ve Estrin (2004), 11 Orta ve Doğu Avrupa ulkesinde doğrudan yabancı yatırımı belirleyen faktorleri panel regresyon yontemiyle, 1994-2000 doneminde analiz etmiştir. Analiz sonuçları; gelir, doğrudan yabancı yatırım gerçekleştiren ulkenin geliri, ticari açıklık, Avrupa Birliği uyeliğinin doğrudan yabancı yatırım uzerinde pozitif olarak etkili olduğunu, doğrudan yabancı yatırım gerçekleştiren ulkeye uzaklık ve uzretlerin negatif etkili olduğunu gostermiştir. Demekas, Horvath, Ribakova ve Wu (2005), 17 Orta ve Doğu Avrupa ulkesinde doğrudan yabancı yatırımı belirleyen faktorleri panel regresyon yontemiyle, 1995-2003 yılları arasında incelemiştir. Analiz sonuçları; gelir, nufus ve altyapının doğrudan yabancı yatırımı pozitif olarak etkilediğini, uzretler, vergi miktarı, gumruk maliyetleri ve doğrudan yabancı yatırım gerçekleştiren ulkeye uzaklığın negatif olarak etkilediğini ortaya koymuştur. Estrin ve Uvalic (2014), 8 Orta ve Doğu Avrupa ulkesinde, 1990-2011 yılları arasında doğrudan yabancı yatırımı belirleyen faktorleri Gravity Modeli kullanarak analiz etmiştir. Buna gore, gelir, kurumsal kalite ve Avrupa Birliği uyeliğinin doğrudan yabancı yatırım uzerinde pozitif etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bağımsız Devletler Topluluğu ulkelerini inceleyen çalışmalara bakıldığında, Azam (2010), Ermenistan, Kırgızistan ve Turkmenistan'da 1991-2009 doneminde doğrudan yabancı yatırımı etkileyen faktorleri EKK ile tahmin etmiştir. Tahmin sonuçları; gelirin u ulkede de doğrudan yabancı yatırımı pozitif olarak etkilediğini, resmi kalkınma yardımlarının Ermenistan dışında pozitif etkide bulunduğunu, enflasyonun ise Kırgızistan dışında negatif etkide bulunduğunu gostermiştir. Sattarov (2012), Kazakistan ve Özbekistan ekonomisinde doğrudan yabancı yatırımı belirleyen faktorleri 1996-2010 doneminde EKK ile incelemiştir. Analiz sonuçları, Kazakistan'da gelir ve geçmiş donemde gerçekleşen doğrudan yabancı yatırım miktarının doğrudan yabancı yatırım uzerinde pozitif, enflasyonun ise negatif etkide bulunduğunu gostermiştir. Özbekistan'da ise doğrudan yabancı yatırım uzerinde gelir, ticari açıklık oranı ve geçmiş donemde gerçekleşen doğrudan yabancı yatırım miktarının pozitif, enflasyonun negatif etkide bulunduğunu ortaya koymuştur. Shukurov (2016), 11 Bağımsız Devletler Topluluğu ulkesinde doğrudan yabancı yatırımı belirleyen faktorleri, 1995-2010 yılları arasında panel regresyon yontemiyle incelemiştir. Analiz sonuçları, doğrudan yabancı yatırım uzerinde, gelir ve doğal kaynakların pozitif, bute açığının negatif etkisi olduğunu gostermiştir. Altyapı, dış ticaret kısıtlamaları gibi değişkenlerin herhangi bir etkisi olmadığı tespit edilmiştir. Akhmetzaki ve Mukhamediyev (2017), 10 Bağımsız Devletler Topluluğu ulkesinde doğrudan yabancı yatırımı belirleyen faktorleri 1993-2015 yılları arasında panel regresyon yontemiyle analiz etmiştir. Çalışmada, gelir, altyapı ve eğitim duzeyinin doğrudan yabancı yatırım uzerinde pozitif, Avrasya Ekonomi Birliğine uyeliğin negatif etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Analiz

Bu bölümde sırasıyla analizde kullanılan veri seti, yöntem ve analiz sonuçlarına yer verilmektedir.

Veri Seti

Bu çalışmada geçiş ekonomilerinde², 2001-2015 döneminde, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını etkileyen faktörler analiz edilmiştir. Analizde yıllık veriler kullanılmıştır. Çalışmamızda doğrudan yabancı yatırımı belirleyen faktörlerin tahmin edildiği model ilgili teorik çerçeve ve ampirik literatür göz önünde bulundurularak oluşturulmuştur. Bu doğrultuda çalışmanın modeli aşağıdaki gibidir.

$$FDI_{it} = \beta_0 + \beta_1 GDP_{it} + \beta_2 OPENNESS_{it} + \beta_3 INFL_{it} + \beta_4 NATURAL_{it} + \beta_5 INFR_{it} + \beta_6 FREE_{it} + \beta_7 WAGE_{it} + \beta_8 AGGRE_{it} + \varepsilon_{it}$$

Modeldeki değişkenlerle ilgili açıklamalar, beklenen ilişki ve veri kaynakları tablo 2’de sunulmaktadır. Modelde bağımlı değişken FDI, söz konusu 24 ülkeye yönelik doğrudan yabancı yatırımın dolar cinsinden değerini ifade etmektedir. Bu değişkene ilişkin veriler UNCTAD veri tabanından elde edilmiştir. Bağımsız değişkenlerden ilki olan GDP, yatırım yapılan ülkenin ekonomik büyüklüğünü göstermektedir. Yatırım yapılan ülkenin daha yüksek bir gelire sahip olması, üretilecek mala olan talebin fazla olacağı anlamına gelmektedir. Burada standart talep teorisine göre, üretilecek malın normal mal ve gelir dışındaki değişkenlerin sabit olduğu varsayımı söz konusudur. Bu doğrultuda, doğrudan yabancı yatırım gerçekleştiren firmalar yüksek talebi karşılamak için yapacakları yatırım düzeyini artırarak ölçek ekonomisi oluşturmak ve daha düşük maliyetle üretim yapmak istemektedir (Walsh ve Yu, 2010, s.5). Dolayısıyla, GDP değişkeninin katsayısının pozitif olması beklenmektedir. İlgili değişken reel olarak kullanılmış olup, bu değişkene ilişkin veriler Dünya Bankası veri tabanından alınmıştır. Bağımsız değişkenlerden ikincisi olan OPENNESS, ilgili ülkenin ticari açıklık oranını göstermektedir. Ticari açıklık oranı, ihracat ve ithalat toplamının ülkenin gelirine oranını ifade etmektedir. Buckley ve Casson (1981), dış ticaret yapan firmaların toplam maliyetleri içinde gümrük ve ulaşım maliyetlerinin sabit maliyetlerden daha yüksek ve daha değişken olduğunu ortaya koymuştur. Bu doğrultuda, çok uluslu şirketlerin gümrük maliyetlerinden kaçınmasının en önemli yolu ticari korumacılık düzeyinin düşük olduğu ülkelerde üretim yapmasıdır. Bu nedenle, dış açıklık oranının yüksek olduğu ülkelere yönelik doğrudan yabancı yatırımın fazla olması beklenmektedir. İlgili değişkene ilişkin veriler Dünya Bankası veri tabanından elde edilmiştir. Bağımsız değişkenlerden üçüncüsü olan INFL, ilgili ülkenin enflasyon oranını göstermektedir. Bu değişken ilgili ülkenin ekonomik istikrarını temsilen modele eklenmiştir. Buna göre, fiyat istikrarının olduğu ülkelerde üretim maliyetlerine yönelik gelecekteki belirsizlikler ortadan kalkmaktadır. Bu nedenle, enflasyon ve doğrudan yabancı yatırım arasında negatif bir ilişki olması beklenmektedir. İlgili değişkene ilişkin veriler, tüketici fiyat endeksindeki yıllık artışı gösterecek şekilde Dünya Bankası veri tabanından elde edilmiştir. Bağımsız değişkenlerden NATURAL, INFR ve WAGE sırasıyla ilgili ülkenin sahip olduğu doğal kaynak, altyapı ve işgücünü temsilen modele eklenmiştir. Bol miktarda ham madde ve enerji kaynağına, yollar, liman tesisleri, telefon ve internet gibi altyapı hizmetlerine, ucuz ve vasıflı iş gücüne sahip ülkelerde iş yapma maliyetleri önemli ölçüde düşmektedir (Mottaleb ve Kalirajan, 2010, s.376). Buna göre, ilgili ülkelerin doğal kaynak ve altyapı imkânları ile doğrudan yabancı yatırım arasında pozitif, işgücü maliyetleri ve doğrudan yabancı yatırım arasında negatif bir ilişki olması beklenmektedir. NATURAL değişkenine ilişkin olarak ilgili ülkenin maden, cevher ve fosil yakıt ihracatının toplam ihracat içindeki payı, INFR değişkeni olarak 100 kişiye düşen sabit telefon aboneliği göstergeleri kullanılmıştır. Bunlara ilişkin veriler Dünya Bankası veri tabanından elde edilmiştir. WAGE değişkeni olarak ise, dolar cinsinden brüt ortalama aylık ücret kullanılmıştır. İlgili veri, Birleşmiş Milletler Avrupa Ekonomik Komisyonu (UNECE) veri tabanından elde edilmiştir. FREE değişkeni, ilgili ülkenin kurumsal yapısının sağlamlığının etkisini ölçmek amacıyla modele eklenmiştir. Buna göre, bir ülkede hukuki yapının güvenilirliği, devletin piyasa ekonomisine müdahale biçimi ve seviyesi, iş kurma kolaylığı, emek ve para piyasalarındaki düzenlemeler ve piyasa ekonomisine ilişkin düzenlemeler kurumsal yapıyı oluşturan temel faktörlerdir. Güven artırıcı ve özgürlükleri artıran gelişmeler doğrudan yabancı sermaye yatırımı teşvik etmektedir. FREE değişkeni olarak Heritage Vakfı ve Wall Street Journal tarafından oluşturulan “ekonomik özgürlükler endeksi” kullanılmıştır. AGGRE değişkeni, ilgili ülkenin doğrudan yabancı sermaye yatırımı alma yoğunluğunu ifade

² Geçiş ekonomileri; Arnavutluk, Azerbaycan, Belarus, Bosna Hersek, Çekya, Ermenistan, Estonya, Gürcistan, Hırvatistan, Kazakistan, Kırgızistan, Letonya, Litvanya, Macaristan, Makedonya, Moldova, Polonya, Romanya, Rusya Federasyonu, Slovakya, Slovenya, Tacikistan, Türkmenistan ve Ukrayna’yı kapsamaktadır. Diğer geçiş ekonomilerine yönelik veri bulunmadığı için analiz bu ülkeleri kapsayacak şekilde gerçekleştirilmiştir.

etmektedir. Literatürde, kümelenme etkisi olarak ifade edilen bu durumda, yoğun doğrudan yabancı yatırım alan bölgelerin firmalar tarafından yatırım iklimi olan bir yer olmasının sinyali şeklinde algılandığı ifade edilmektedir (Agiomirgianakis, Asteriou ve Papatoma, 2003). Dış ölçek ekonomileri ve nitelikli işgücü bulunması durumunda, daha önceki dönemlerde yüksek düzeyde doğrudan yabancı yatırım almış ülkelerin daha çok doğrudan yabancı yatırım alması beklenmektedir. AGGRE değişkeni olarak ilgili ülkenin doğrudan yabancı yatırım stoğu kullanılmıştır. Bu değişkene ilişkin veriler UNCTAD veri tabanından elde edilmiştir.

Tablo 2. Değişkenlere İlişkin Açıklamalar, Beklenen İlişki ve Veri Kaynakları

Değişken	Açıklama	Beklenen İlişki	Kaynak
FDI	Doğrudan yabancı yatırım (milyon \$)	Bağımlı Değişken	UNCTAD
GDP	GSYİH (milyon \$)	+	Worldbank
OPENNESS	(İhracat+İthalat)/GSYİH (%)	+	Worldbank
INFL	Enflasyon oranı (%)	-	Worldbank
NATURAL	Doğal kaynaklar: Maden, cevher ve fosil yakıt ihracatı /İhracat (%)	+	Worldbank
INFR	Altyapı yatırımı: 100 kişiye düşen sabit telefon aboneliği	+	Worldbank
FREE	Ekonomik Özgürlük Endeksi	+	The Heritage Foundation
WAGE	Brüt ortalama aylık ücret (\$)	-	UNECE
AGGRE	Doğrudan yabancı yatırım stoğu (milyon \$)	+	UNCTAD

Yöntem

Geçiş ekonomilerine yönelik doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının belirleyicilerini, grup olarak değerlendirmek amacıyla panel veri analizi yöntemi kullanılmaktadır. Ekonometrik analizlerin gerçekleştirilmesinde Stata 14 paket programı kullanılmıştır. Bu yöntem belirli bir kesit veri grubunun bir zaman dilimi boyunca gösterdiği hareketin araştırılabilmesine imkân sağlamaktadır. Panel veri analizi, ekonomik konularda yalnızca kesit veri veya yalnızca zaman serisi analizine göre ülkeler arası karşılaştırma imkânı sunduğu için geçiş ülkelerinde doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının belirleyicilerinin analiz edileceği çalışmamıza en uygun yöntem olarak görülmektedir (Maddala, 1999). Genel olarak bakıldığında, panel veri analizinin en önemli avantajı, gözlem sayısı fazla olduğu için, daha güvenilir parametre tahminleri elde edilmesine imkân sunmasıdır. Ayrıca, açıklayıcı değişkenler kesit ve zaman şeklinde iki boyutta farklılaştığından birbirleriyle ilişkili olma olasılığı düşüktür. Bu nedenle çoklu doğrusallık sorununun ortaya çıkma ihtimali de azaltacaktır.

Panel veri regresyonu aşağıdaki şekilde ifade edilmektedir.

$$y_{it} = \alpha + X'_{it}\beta + u_{it} \quad i = 1, \dots, N; t = 1, \dots, T \quad (1)$$

$$u_{it} = \mu_i + v_{it} \quad (2)$$

Çalışmamız için bu denklemde i ülkeleri, t zamanı ifade etmektedir. N yatay kesit sayısını, α bir skalar, β $k \times 1$ vektör ve X_{it} k açıklayıcı değişkendir. i gözlem değerini ifade etmektedir. Panel veri uygulamaları için tek yönlü hata bileşen modelinden faydalanılmaktadır. (2) numaralı denklemde u_{it} gözlenemeyen bireysel etkiyi, v_{it} ise hata terimlerini göstermektedir. μ_i zamanla değişmez ve regresyona dâhil olmayan her bir bireysel etkiyi ifade etmektedir (Baltagi, 2005, s. 11).

Panel veri modellerini tahmin etmek amacıyla havuzlanmış regresyon, sabit etkiler veya tesadüfi etkiler yaklaşımları kullanılabilir. Havuzlanmış regresyon modeli sabit ve eğim parametrelerinin birim ve zamana göre değişmediğini varsayarak ortak sabit parametre kullanılmasının uygun olacağını belirtmektedir. Bu yatay kesit değişkenler arasında farklılık olmadığı anlamına gelir ve ülkeler arasındaki bireysellik ve heterojenlik özellikleri ihmal edilir. Sabit etkiler modeli havuzlanmış regresyon modelinin bu eksikliğini sabit terimdeki farklılıklarla açıklamaktadır. Buna göre modele eklenen sabit, birimlere göre değişirken zamana göre değişmemektedir. Eğim katsayıları ise hem kesit hem de zamana göre aynı kalmaktadır (Gömlüksüz ve Alagöz, 2012, s. 137). Tesadüfi etkiler modelinde ise, birimsel etkilerin tesadüfi olduğu kabul edilmektedir. Buna göre, birey ve zaman öğelerinin ortaya çıkardığı etkiler bağımsız

değişkenlerle korelasyon içerisindeki sabit parametre olarak değil hata terimi olarak eklenmektedir. Burada, modele eklenen hata terimi tesadüfi olarak ortaya çıkan birim etkiyi barındırmaktadır (Tatoğlu, 2012, s. 103).

Ampirik Sonuç ve Değerlendirme

Modelin tahminine geçmeden önce, Tablo 3'te değişkenlere ilişkin ortalama, standart sapma, minimum ve maksimum değerler ile gözlem sayısına ilişkin özet istatistik bilgileri sunulmuştur.

Tablo 3. Değişkenlere İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler

Değişken	Gözlem Sayısı	Ortalama	Standart Sapma	Minimum	Maksimum
FDI	360	3499.908	7585.083	-14804.13	75855.7
GDP	360	114378.9	293072.2	1080.774	2297128
OPENNESS	360	104.0998	31.00272	46.19336	184.3277
INFL	360	6.297976	7.764752	-2.7	61.13493
NATURAL	360	28.4294	27.51575	1.264458	97.37101
INFR	360	23.73242	10.5481	3.585373	51.35541
FREE	360	59.73611	9.23146	7	78
WAGE	360	597.3949	487.4686	10.1	2542.5
AGGRE	360	37632.36	71097.2	17.68	488280

Çalışmanın modelinin tahminine geçmeden önce, analizde kullanılacak serilerin durağan olup olmadıkları araştırılmıştır. Gerçekleştirilecek tahminlerde değişkenler arasında sahte ilişki bulunmaması için değişkenlerin durağan olması gerekmektedir. Kullanılacak birim kök testine karar vermeden önce panel veride yatay kesit bağımlılığı araştırılmıştır. Pesaran CD testi ve Friedman testine göre, yatay kesit bağımlılığı sorunu bulunmadığına karar verilmiştir (Tablo 6). Bu çerçevede, serilerin durağanlığının araştırılması amacıyla birinci kuşak birim kök testleri kullanılmıştır. Birim kök testi sonuçları tablo 4'te yer almaktadır. Levin, Lin ve Chu, Im, Pesaran ve Shin, ADF- Fisher ve PP-Fisher birim kök testlerinin yapıldığı çalışmada, serilerin dört birim kök testinden üçünde durağan olması şartı aranmıştır. Düzey halde durağan olmayan seriler fark alınarak yeniden test edilmiştir. Birim kök testleri sabit ve sabit+trendli modellere göre gerçekleştirilmiş tahminler kullanılarak yapılmıştır. FDI ve INFL değişkenlerinin dört birim kök testine göre düzey halde durağan oldukları görülmektedir. OPENNESS, NATURAL ve FREE değişkenlerinin Levin, Lin ve Chu, Im, Pesaran ve Shin ve ADF- Fisher testlerine göre düzey halde; PP-Fisher testine göre ise birinci farkı alındığında durağan olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. INFR değişkeni Levin, Lin ve Chu testine göre düzey halde durağan görünürken, diğer üç birim kök testine göre birinci farkı alındığında durağandır. GDP, WAGE ve AGGRE değişkenleri ise dört birim kök testine göre de, birinci farkı alındığında durağandır. Sonuç olarak, FDI, INFL, OPENNESS, NATURAL ve FREE değişkenlerinin düzey halde; INFR, GDP, WAGE ve AGGRE değişkenlerinin birinci farkı alındığı durağan olduğuna karar verilmiştir. Bu çerçevede, seriler fark alınarak durağanlaştırılmıştır.

Tablo 4. Birim Kök Testi Sonuçları

Değişken	Levin, Lin ve Chu t			
	Düzey		Birinci Fark	
	Sabit	Sabit+Trend	Sabit	Sabit+Trend
FDI	-4.534***	-3.771***		
GDP	5.748	-2.968***	-7.187***	-10.060***
OPENNESS	-6.701***	-9.526***		
INFL	-14.317***	-13.962***		
NATURAL	-4.193***	-2.308**		
INFR	-2.778***	-10.403***	-12.031***	-10.823***
FREE	-4.156***	-4.890***		
WAGE	-4.569***	4.363	-1.194	0.072
AGGRE	-2.659***	1.327	-6.317***	-8.867***

Tablo 4 - Devamı

Im, Pesaran ve Shin				
	Sabit	Sabit+Trend	Sabit	Sabit+Trend
FDI	-3.723***	-1.291*		
GDP	4.134	1.648	-4.775***	-3.604***
OPENNESS	-2.253**	-2.701***		
INFL	-8.691***	-6.277***		
NATURAL	3.382***	-1.470*		
INFR	1.466	1.334	-4.473***	-4.593***
FREE	-1.681**	-2.567***		
WAGE	-0.415	5.299	-2.201**	-0.576
AGGRE	1.265	4.536	-4.003***	-3.493***
ADF – Fisher Chi-Square				
	Sabit	Sabit+Trend	Sabit	Sabit+Trend
FDI	92.4998***	66.729*		
GDP	44.763	38.619	104.463***	86.928***
OPENNESS	83.379***	93.142***		
INFL	167.993***	127.717***		
NATURAL	77.428***	60.878*		
INFR	41.753	61.394	119.158***	103.639***
FREE	70.4742**	73.805**		
WAGE	55.260	18.964	67.195**	90.078***
AGGRE	46.028	18.717	97.396***	98.334***
PP – Fisher Chi-Square				
	Sabit	Sabit+Trend	Sabit	Sabit+Trend
FDI	77.3638***	70.591**		
GDP	47.568	42.320	113.644***	107.480***
OPENNESS	53.737	53.629	206.430***	191.173***
INFL	158.230***	129.756***		
NATURAL	55.909	26.236	196.991***	197.787***
INFR	44.758	33.847	130.146***	152.692***
FREE	64.563	59.558	216.376***	200.838***
WAGE	55.977	12.877	84.185***	135.303***
AGGRE	67.751*	12.900	97.822***	148.625***

(*), (**), (***) sırasıyla %1, %5, %10 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlılığı göstermektedir.

Analizde kullanılacak serilerin durağanlık özelliği araştırıldıktan sonra, tahmin edilecek modelin Havuzlanmış Regresyon Modeli, Sabit Etkili ve Tesadüfi Etkili modellerden hangisine uygun olduğunu araştırmak amacıyla F testi, Breusch Pagan LM testi ve Hausman testi yapılmıştır. Test sonuçları tablo 5'te yer almaktadır. Hausman testi sonucuna göre olasılık değeri 0.10'dan küçük olduğu için H_0 hipotezi reddedilmiştir. Dolayısıyla sabit etkiler modeli tercih edilmiştir. F testi sonucuna göre olasılık değeri 0.00 olduğu için H_0 hipotezi reddedilmiştir. Dolayısıyla sabit etkiler modeli havuzlanmış regresyon modeline tercih edilmiştir. Her ne kadar Breusch-Pagan LM testi sonuçlarına göre, olasılık değeri 1.00 olduğundan H_0 hipotezi reddedilememiş ve Havuzlanmış regresyon modeli tesadüfi etkiler modeline tercih edilse de, 3 testin sonuçları birlikte değerlendirildiğinde sabit etkiler modelinin çalışmaya daha uygun olduğuna karar verilmiştir.

Tablo 5. *Hausman, Breusch-Pagan LM ve F Testi*

	İstatistik Değeri	Olasılık Değeri
F Testi	5.95	0.0000
Breusch-Pagan LM Testi	0.00	1.0000
Hausman Testi	130.87	0.0000

Çalışmanın sabit etkili modeli tahmin edilmiştir. Ardından tahmin edilen modelin değişen varyans ve otokorelasyon sorunlarının varlığı araştırılmıştır. Değişen varyans sorununun tespiti amacıyla değiştirilmiş Wald testi ve otokorelasyon sorununun tespiti amacıyla değiştirilmiş Bhargava ve Baltagi-Wu LBI testi yapılmıştır. Test sonuçları tablo 6'da yer almaktadır. Değiştirilmiş Wald testine göre, değişen varyans sorunu olmadığını gösteren boş hipotez reddedilerek tahmin edilen modelin değişen varyans sorunu barındırdığına karar verilmiştir. Bhargava ve Baltagi-Wu LBI testinde, 1.40 ve 1.60 şeklinde hesaplanan istatistik değerleri 2'den küçük olduğu için otokorelasyon sorunu yoktur şeklinde kurulan boş hipotez reddedilmektedir. Dolayısıyla otokorelasyon sorunu olduğuna karar verilmiştir. Sonuç olarak, değişen varyans ve otokorelasyon yoktur varsayımlarının sağlanmadığı görülmektedir.

Tablo 6. *Değişen Varyans, Yatay Kesit Bağımlılığı ve Otokorelasyon Testi Sonuçları*

	İstatistik Değeri	Olasılık Değeri
Değiştirilmiş Wald Testi	99.121	0.0000
Pesaran CD Testi	1.160	0.2461
Friedman R Testi	20.503	0.6114
Bhargava Durbin Watson	1.408	
Baltagi-Wu LBI Testi	1.602	

Tanısal testlerde ortaya çıkan değişen varyans ve otokorelasyon sorununu ortadan kaldırmak amacıyla, Arellano (1987), Froot (1989) ve Rogers (1993) tahmincisi kullanılmaktadır. Böylece, parametre tahminleri değişmezken robust standart hatalar elde edilmektedir. Bu çerçevede tahmin edilmiş analiz sonuçları tablo 7'de yer almaktadır. Sabit etkili modelin tahmin sonuçlarına göre; gelir, enflasyon, doğal kaynaklar, altyapı, kurumsal yapı, kümelenme değişkenlerinin istatistiksel açıdan anlamlı etkilerinin olduğu görülmektedir. Söz konusu değişkenlerden gelir, enflasyon, doğal kaynaklar, kurumsal yapı ve kümelenme değişkenlerinin doğrudan yabancı yatırımlar üzerinde pozitif, altyapı değişkeninin ise negatif etkide bulunduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Burada gelir, doğal kaynaklar, kurumsal yapı ve kümelenme değişkenlerinin etkisinin iktisadi açıdan da anlamlı olduğu; enflasyon ve altyapı değişkenlerinin katsayısının ise iktisadi açıdan anlamsız olduğu ifade edilebilir.

Tablo 7. *Sabit Etkili Model Tahmin Sonuçları*

Değişken	Katsayı	Olasılık Değeri
GDP	.1028846	0.071*
OPENNESS	-1.840911	0.770
INFL	34.49724	0.058*
NATURAL	22.60222	0.004***
INFR	-296.561	0.023**
FREE	71.92626	0.055*
WAGE	3.509174	0.140
AGGRE	.1943033	0.000***
C	-3276.312	0.181

F İstatistik Değeri: 40.01

Olasılık Değeri: 0.0000

(*), (**), (***) sırasıyla %1, %5, %10 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlılığı göstermektedir.

Nihai olarak ampirik sonuçlara bakıldığında, genel olarak beklentilerle uyumlu sonuçların elde edildiği görülmektedir. GDP ve NATURAL değişkenlerinin beklentilerle uyumlu olarak pozitif katsayılı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuçtan hareketle, Gorbunova vd.(2012)'nin sonuçlarıyla benzer olarak, geçiş ekonomilerine yönelik doğrudan yabancı yatırımlarda pazar ve doğal kaynak arayışının etkili olduğu ifade

edilebilir. Bununla birlikte doğrudan doğal kaynakların işletilmesine ynelik doğrudan yabancı yatırımların olduğu da slylenebilmektedir. FREE değişkeninin de FDI üzerinde pozitif etkiye sahip olduğu geyrlmektedir. Geeyiş ekonomilerinin kapitalist sisteme geeyiş slyrecinde, kurumsal yapılarının kalitesini artırma ynyndeki ealışmalarının başarısı FDI üzerinde etkili bulunmuştur. Buna geyre, Campos ve Kinoshita (2003); Estin ve Uvalic (2014) ile benzer olarak hukuki yapının geyvenilirliği; devletin piyasa ekonomisine mudyahalesi; iş kurma kolaylığı; emek ve para piyasası dlyzenlemeleri gibi faktleyrlerde yaşanan gelişmelerin FDI üzerinde etkili olduğu ifade edilebilmektedir. Geeymiş dlynemelerde gercekleştirilen FDI dlyzeyinin etkisini geystermek amacıyla modele eklenen AGGRE değişkeninin katsayısı da pozitif bulunmuştur. Buna geyre, Campos ve Kinoshita (2003); Shukurov (2016) gibi ealışmalarla benzer olarak klymelenme etkisinin FDI üzerinde pozitif olarak etkili olduğu geyrlmektedir. Bunların dışında, ekonomik istikrarsızlığı temsil etmesi aeyısından modele eklenen ENF değişkeninin katsayısının beklentilerle uyumsuz olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Teorik olarak, ılımlı fiyat artışlarının yatırımcıların kar beklentilerini pozitif olarak etkileyerek ekonomik yatırımları teşvik etmesi beklenmektedir. Analize dāhil edilen 24 ylkenin ortalama enflasyon oranının %6.2 (Tablo 3) olduğu, Belarus ve Ukrayna ortalama dışında bırakıldığında ise bu oranın %5.1'e dlyřtuyđy geyrlmektedir. Dolayısıyla, bu durumun Geeyiş Ekonomilerindeki enflasyon oranının tutarsız politikaların varlığı ve ekonomik belirsizliği yansıtmasından kaynaklandığı dlyşynlmektedir.

Sonuç

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının gercekleştirildiği ylk ekonomilerine ynelim katkılarını bulunmaktadır. Gelir, istihdam gibi temel makroekonomik geystergelerin yanında dış ticaret ve cari denge üzerinde de olumlu etkiler ortaya eıkılmaktadır. yzelikle emek piyasalarında ortaya eıkan etkinin yalnızca istihdam artışı ile sınırlı kalmayıp ycretlerde iyileşmenin de ortaya eıkması doğrudan yabancı yatırımın ylkenin sosyal refahını da etkileyen bir husus olduğunu geystermektedir. Bu sonuçlar, gelişmiş ylkelerle kalkınma farklılıkları yaşayan gelişmekte olan ylkelerde doğrudan yabancı yatırımların ynelim bir fırsat olmasına neden olmaktadır. Bu nedenle, pek eok gelişmekte olan ylkenin doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını teşvik edici politikalar uyguladıkları geyrlmektedir.

Sovyetler Birliğinin eokmesiyle ortaya eıkan geeyiş ekonomileri hızla piyasa ekonomisinin ilkelerini uygulamaya başlamışlardır. Bu eeręevde kurumsal yapılanmayı tamamlamışlar ve ekonomik refah seviyesini artırma eabası ieyine girmişlerdir. yzelleştirme programlarının da uygulandığı bu ylkeler, doğrudan yabancı yatırım aeyısından da ilgi odağı olmuştur. 2000'li yılların başında bu ylkelere ynelik doğrudan yabancı yatırım miktarı yaklaşık 6 milyar dolarken, bu miktar 2016 yılında 67 milyar dolara ylykselmiştir. Yine bu ylkelerin 2000'li yıllarda dlynya yabancı sermaye yatırımdan aldığı pay %0,5 iken, bu oran 2016 yılında %4 seviyesine kadar ylykselmiştir. 2008 finansal krizi sonrasında, AB ve ABD ekonomisinde yaşanan istikrarsız gelişmeler ve politik olumsuzluklar doğrudan yabancı sermaye akımlarını da olumsuz etkilemiştir. 2016 yılında, dlynya doğrudan yabancı sermaye akımı %2 azalırken, bu dlyşyi gelişmekte olan ylkelerde %14 oranında olmuştur. Dlynya ylkelerindeki bu duruma rağmen, geeyiş ekonomilerine ynelik doğrudan yabancı sermaye yatırımı %81 oranında artış geystermiştir. Yine ynyymyzdeki dlynemde hayata geeyirilmesine ynelik antlaşmaların yapıldığı pek eok mega projenin ylyksik miktarlarda yabancı sermaye yatırımlarını blylgeye eekmesi beklenmektedir. Bu eeręevde, ealışmada geeyiş ekonomilerinde doğrudan yabancı yatırımı etkileyen faktleyrlerin ampirik olarak analiz edilmesi amaeylanmıştır.

Geeyiş ekonomilerine ynelik doğrudan yabancı yatırım üzerinde etkisi araştırılan değişkenler; gelir, dışa aeyıklık oranı, enflasyon, doğal kaynaklar, altyapı, kurumsal yapı, ycretler ve klymelenme etkisidir. Teorik olarak doğrudan yabancı yatırım ile gelir, dışa aeyıklık oranı, doğal kaynaklar, altyapı, kurumsal yapı ve klymelenme arasında pozitif, enflasyon ve ycretler ile doğrudan yabancı yatırım arasında ise negatif ilişki olması beklenmektedir. Bu noktadan hareketle, geeyiş ekonomilerine ynelik doğrudan yabancı yatırım üzerinde etkisi olan değişkenler, 2001-2015 dlynemleri arasında yıllık veriler kullanılarak, panel regresyon ynyntemiyle araştırılmıştır. Ealışmadan elde edilen ampirik sonuçlar; gelir, enflasyon, doğal kaynaklar, kurumsal yapı ve klymelenme etkisi ile doğrudan yabancı yatırım arasında pozitif, altyapı ve doğrudan yabancı yatırım arasında negatif bir ilişki olduğunu geystermiştir. Buna geyre, doğrudan yabancı yatırımın yapılacağı sektleyrlerde ylyksik talep dlyzeyine ve doğal kaynaklara sahip ylkelerin diğerlerine geyre daha avantajlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bununla birlikte, kapitalist sisteme geeyiş slyrecinde, kurumsal yapılarının kalitesini artırma ynynde başarılı ylkelerin daha fazla doğrudan yabancı yatırım eektideği geyrlmektedir. Bu doğrultuda, hukuki yapının geyvenilirliği; devletin piyasa ekonomisine mudyahalesi; iş kurma kolaylığı; emek ve para piyasası dlyzenlemeleri gibi faktleyrlerde eUŐ'lar lehine yapılacak

düzenlemeler daha fazla doğrudan yabancı yatırım yapılmasını sağlayacaktır. Teorik olarak incelendiğinde, Çin ve Güneydoğu Asya ekonomilerinden ilham alınarak ortaya konulan kümelenme etkisinin geçiş ekonomileri açısından da önemli bir etki ortaya koyduğu görülmektedir. Liman ve depolama hizmetleri, finans ve sigortacılık hizmetlerinde kalitenin artırılması, kaliteli ve ucuz enerjiye ulaşım gibi imkânların sağlanmasıyla belirli bölgelerde kurulacak yatırım merkezleri, doğrudan yabancı yatırımların belirli bölge ve ülkelerde kümelenmesini sağlamaktadır. Dolayısıyla geçiş ekonomilerinde yatırımların belirli bölgelerde toplanması sağlayacak yatırımların gerçekleştirilmesi, doğrudan yabancı yatırımları teşvik eden bir unsur olacaktır. İktisadi teoriyle uyumsuz bir şekilde enflasyon değişkeninin doğrudan yabancı yatırımlar üzerinde pozitif etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Buna göre, ılımlı fiyat artışlarının yatırımcıların kar beklentilerini pozitif olarak etkileyerek ekonomik yatırımları teşvik ettiği düşünülmektedir. Altyapının doğrudan yabancı yatırımlar üzerinde ortaya çıkardığı negatif etki iktisadi olarak anlamsızdır. Ekonomik açıklık ve ücretlerin ise herhangi bir etkisi olmadığı sonucu elde edilmiştir.

Etik Beyan

“Geçiş Ekonomilerine Yönelik Doğrudan Yabancı Yatırımın Belirleyicileri” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir.

Kaynakça

- Agarwal, J. (1980). Determinants of foreign direct investment: A survey. *Review of World Economics*, 116(4), 739-773.
- Agiomirgianakis, G. M., Asteriou, D. ve Papatoma, K. (2003). *The determinants of foreign direct investment: a panel data study for the OECD countries*. London City University Department of Economics Discussion Paper, No. 03/06. London.
- Akhmetzaki, Y. Z. ve Mukhamediyev, B. M. (2017). FDI determinants in the Eurasian Economic Union countries and Eurasian economic integration effect on FDI inflows. *Economy of Region*, 13(3), 959-970. <https://doi.org/10.17059/2017-3-26>
- Asiedu, E. (2002). On the determinants of foreign direct investment to developing countries: Is Africa different?. *World Development*, 30(1), 107-119. [https://doi.org/10.1016/S0305-750X\(01\)00100-0](https://doi.org/10.1016/S0305-750X(01)00100-0)
- Azam, M. (2010). Economic determinants of foreign direct investment in Armenia, Kyrgyz Republic and Turkmenistan: theory and evidence. *Eurasian Journal of Business and Economics*, 3(6), 27-40.
- Baltagi, B. H. (2005). *Econometric analysis of panel data*. New Jersey: John Wiley&Sons, Ltd.
- Bevan, A. A. ve Estrin, S. (2004). The determinants of foreign direct investment into European Transition Economies. *Journal of Comparative Economics*, 32(4), 775-787. <https://doi.org/10.1016/J.JCE.2004.08.006>
- Buckley, P. J. ve Casson, M. (1981). The optimal timing of a foreign direct investment. *The Economic Journal*, 91(361), 75-87.
- Campos, N. F. ve Kinoshita, Y. (2003). Why does FDI go where it goes? new evidence from the Transition Economies. *IMF Working Paper*, No. 03/228.
- Coase, R. H. (1937). The nature of the firm. *Economica*, 4(16), 386-405.
- Demekas, D. G., Horvath, B., Ribakova, E. ve Wu, Y. (2005). Foreign direct investment in Southeastern Europe: how (and how much) can policies help?. *IMF Working Paper*, No. 05-110.
- Demirhan, E. ve Masca, M. (2008). Determinants of foreign direct investment flows to developing countries: a cross-sectional analysis. *Prague Economic Papers*, 17(4), 356-369. <https://doi.org/10.18267/j.pep.337>
- Dunning, J. H. (1993). *Multinational enterprises and the global economy*. Addison Wesley.
- Estrin, S. ve Uvalic, M. (2014). FDI into Transition Economies. *Economics of Transition*, 22(2), 281-312. <https://doi.org/10.1111/ecot.12040>
- Gorbunova, Y., Infante, D. ve Smirnova, J. (2012). New evidence on FDI determinants: an appraisal over the transition period. *Prague Economic Papers*, 21(2), 129149. <https://doi.org/10.18267/j.pep.415>
- Gömleksiz, M. ve Alagöz, M. (2012). İktisadi büyüme olgusuna ekonometrik bir yaklaşım: "BRIMCH" ülkeleri ve Türkiye örneği. *SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 24, 121-148.
- Gupta, P. ve Singh, A. (2016). Determinants of foreign direct investment inflows in BRICS nations: a panel data analysis. *Emerging Economy Studies*, 2(2), 181-198. <https://doi.org/10.1177/2394901516661095>
- Hymer, S. (1960). *The international operations of national firms: a study of direct foreign investment*. Cambridge: MA: MIT Press.
- Johnson, A. (2006). The effects of FDI inflows on host country economic growth. *CESIS Electronic Working Paper Series*, No. 58.
- Kar, M. ve Tatlısöz, F. (2008). Türkiye’de doğrudan yabancı sermaye hareketlerini belirleyen faktörlerin ekonometrik analizi. *KMU İİBF Dergisi*, 10(14), 1-23.
- Kishor, N. ve Singh, R. P. (2015). Determinants of FDI and its impact on BRICS countries: A panel data approach. *Transnational Corporations Review*, 7(3), 269-278. <https://doi.org/10.5148/tncr.2015.7302>

- Krugman, P. (1999). Was it all in Ohlin?. <http://web.mit.edu/krugman/www/ohlin.html>. adresinden 25.06.2019 tarihinde erişildi.
- Lucas, E. B. R. (1993). On the determinants of direct foreign investment: evidence from East and Southeast Asia. *World Development*, 21(3), 391-406.
- Maddala, G. S. (1999). On the use of panel data methods with cross-country data. *Annales d'Économie et de Statistique*, (55/56), 429. <https://doi.org/10.2307/20076206>
- Makhavikova, H. (2015). The determinants of FDI in the Central and Eastern Europe: the impact of the European integration. *EIRP Proceedings*, 10(0).
- Mottaleb, K. A. ve Kalirajan, K. (2010). Determinants of foreign direct investment in developing countries. Margin: *The Journal of Applied Economic Research*, 4(4), 369-404. <https://doi.org/10.1177/097380101000400401>
- Mundell, R. (1968). *International Economics*. London: Macmillan.
- Özcan, B. ve Arı, A. (2010). Doğrudan yabancı yatırımların belirleyiciler üzerine bir analiz: OECD örneği. *Ekonometri ve İstatistik Dergisi*, 12, 65-88.
- Ranjan, V. ve Agrawal, G. (2011). FDI inflow determinants in BRIC countries: a panel data analysis. *International Business Research*, 4(4), 255. <https://doi.org/10.5539/ibr.v4n4p255>
- Sattarov, K. (2012). *Determinants of foreign direct investment in Transition Economies: A case study of Kazakhstan and Uzbekistan* (Master Thesis). Umea Universitet, Sweden.
- Schneider ve Frey, (1985), Economic and political determinants of foreign direct investment. *World Development*, 13, 161-175.
- Shukurov, S. (2016). Determinants of FDI in Transition Economies: the case of CIS Countries. *Journal of International and Global Economic Studies*, 9(1), 75-94.
- Tatoğlu, F. Y. (2012). *Panel Veri Ekonometrisi*. İstanbul: Beta Yayınevi.
- The Heritage Foundation. (2018). <https://www.heritage.org/>. adresinden 20.03.2018 tarihinde erişildi.
- UNCTAD. (2017). *World investment report 2017: Investment and the digital economy*. Geneva.
- UNCTAD. (2018). <https://unctad.org>. adresinden 20.03.2018 tarihinde erişildi.
- UNCTAD. (2018). UNCTADStat. <http://unctadstat.unctad.org/EN/> adresinden 26.04.2018 tarihinde erişildi.
- UNECE. (2018). <https://www.unece.org>. adresinden 20.03.2018 tarihinde erişildi.
- Vernon, R. (1966). International investment and international trade in the product cycle. *The Quarterly Journal of Economics*, 80(2), 190-207.
- Vijayakumar, N., Sridharan, P. ve Rao, K. C. S. (2010). Determinants of FDI in BRICS countries: a panel analysis. *International Journal of Business Science & Applied Management*, 5(3), 1-13.
- Walsh, J. P. ve Yu, J. (2010). Determinants of foreign direct investment: a sectoral and institutional approach. *IMF Working Papers*, 10(187), 1-27. <https://doi.org/10.5089/9781455202218.001>
- Worldbank. (2018). <https://www.worldbank.org/> adresinden 20.03.2018 tarihinde erişildi.
- Zhu, B. (2008). *Internationalization of Chinese MNEs and Dunning's eclectic (OLI) paradigm: a case study of Huawei technologies corporation's internationalization strategy*. Lund University.

EXTENDED ABSTRACT

With the increasing importance of the internet and social media in our lives in recent years; In addition to the intensive maintenance of advertising and similar promotional activities where consumers have a passive role, the importance of communication processes in which consumers take a more active role is also increasing. Individuals, organizations, business processes and technological revision of the ever-evolving and renewed information and communication technologies to meet the increasing consumer/ business needs and customer satisfaction are included in the marketing communication process.

Marketing refers to the process of meeting human needs and needs through change and thus creating customer satisfaction and loyalty. Marketing communication, which emerges from the combination of communication and marketing, has become a subject of much emphasis today. Developments in communication technologies have significantly changed the structure of global economy and global competition. This significant change has had a significant impact on marketing activities that enable businesses to communicate with the outside world. According to Joseph, the strategic coordination and coherence of marketing communication tools has become more vital and critical for results-oriented companies than ever before.

In recent years, with the increasing importance of internet and social media in our lives; the importance of communication processes in which consumers play a more active role is constantly increasing, as well as the intensification of advertising and similar promotional activities in which consumers play a passive role. As a result of the need to implement marketing communication activities more effectively and in a planned manner in a period when communication technologies are developing rapidly and mass and individual communication opportunities are remarkably increased, businesses are

increasingly engaged in advertising and promotion activities in addition to producing higher quality products. They were directed. This raises the need for businesses to gain loyal customers, to engage in more effective communication by establishing closer relationships with customers and stakeholders, and to incur and advertise advertising costs.

Marketing communication; to carry out marketing activities with social media channels that include all kinds of communication channels and to share these activities. It has basic objectives such as communicating with customers, creating awareness in customers, increasing the prefer ability of the product, increasing the number of people following the product and the brand, and directing the related links to the virtual sites. In order for the success of marketing communication to be sustainable, advertising channels should be used actively and effectively.

Businesses have to advertise to inform their target audience about the products and services they offer to the market, and to explain the different aspects, advantages and why they should be preferred. Even if the advertised product and service is good, it will only reach a very small market share or will be forgotten if it is not promoted to its target audience or constantly reminded. For this reason, it can be said that the advertisement is a phenomenon that shows continuity and has an important function in placing a product or service in the market. In addition, the main reason why thousands of products and brands offered to consumers differentiate from similar products in the market and allocate millions of pounds of advertising budgets every year is to reach consumers as well as competition and make their presence felt to consumers.

Advertising expenses have an important share in marketing, sales and distribution expenses and one of the most budget allocated expense items. Advertising costs are recognized and accounted for as period expense due to the fact that the life of the product is not known in advance and sufficient measurements cannot be made for the future. However, it is not appropriate for the advertising costs to not be activated even though they will benefit in the future accounting periods and to be recorded by evaluating them as direct period expenses. For this reason, although the advertising costs will be beneficial in the future accounting periods, they are not activated and recorded as period expenses and deducting them from the period revenues significantly affect the results of the activities. It is a more correct approach to activate the advertising costs and distribute the product to the accounting periods in the lifetime.

The problem of how and to what extent the costs of advertising will be associated in the future is raised because the product's life expectancy is not known in advance. Because of this problem, it is important to consider whether advertising costs are recognized as expense or not, or whether advertising costs will also benefit the company in future accounting periods. In our study, examples are given for both cases, and in our opinion, advertising costs will be more beneficial in the future accounting periods and the capitalization of the product will be a more accurate approach.

Dünya ve Türkiye Üniversitelerinde Girişimcilik Bölümlerinin Artan Önemi: Lisans ve Lisansüstü Eğitim Düzeyinde Bir Arařtırma¹

Yasin KARADENİZ² ve Çiğdem ÖZKAN³

Öz

Girişimciliğin gelişmesinde üniversitelerin girişimci bir yapıya ulaşmayı hedeflemeleri kadar üniversitelerde girişimcilik bölümlerinin ve eğitimlerinin yaygınlaştırılması, böylece kişilerin girişimcilik özelliklerinin geliştirilmesi de önemlidir. Araştırmada, girişimcilik eğitiminde Türkiye'nin mevcut durumu, Türkiye'deki üniversiteler ile The Times Higher Education tarafından hazırlanan "Dünyanın En İyi Üniversiteleri Listesi"ndeki ilk on üniversitedeki doğrudan girişimcilik lisans ve lisansüstü bölümleri tespit edilerek ve karşılaştırmalar yapılarak değerlendirilmiştir. Türkiye'deki üniversitelerin durumuna YÖK Lisans atlas verilerine ve üniversitelerin sosyal bilimler enstitülerinin resmi internet adreslerine bakılarak, Dünyadaki ilk on üniversitenin lisans, yüksek lisans ve doktora programlarına ise ilgili üniversitelerin internet adreslerinden ulaşarak "içerik analizi" yapılmıştır. Bu bağlamda, üniversitelerde girişimcilik eğitiminin, "yalnızca bazı programların ders planlarında yer alan bir ders" olarak sınırlı kalmaması; doğrudan girişimcilik alanında eğitim veren programların sayısının, niteliğinin artması ve farklı disiplinlere de yayılmasının gerekli olduğu düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Girişimcilik, Girişimcilik Eğitimi, Girişimcilik Lisans Programları, Girişimcilik Lisansüstü Programları

Increasing Importance of the Entrepreneurship Departments in Universities of the World and Turkey: A Survey at the Level of Undergraduate and Graduate Programs

Abstract

In the development of entrepreneurship, it is important for universities both to reach to an entrepreneurial structure and to mainstream entrepreneurship departments and education through which people improve their entrepreneurial qualities. In the study, the current situation in Turkey in entrepreneurship education is evaluated by identifying and comparing the direct entrepreneurship undergraduate and graduate programs of the universities in Turkey and of the top ten universities included in the List of World's Best Universities that has been prepared by The Times Higher Education. In this survey, a "content analysis" is performed through investigating the conditions of the universities in Turkey by analyzing the atlas data of The Council of Higher Education (YÖK) and the official websites of the institute of social sciences of the universities, and by accessing the undergraduate, graduate and PHD programs of the World's Top Ten Universities through their websites. In this context, the entrepreneurship education at universities should not be considered as "a course included only in the curriculum of some programs"; instead, the number and qualities of the programs that provide education in the field of entrepreneurship should be increased and spread to different disciplines.

Key Words: Entrepreneurship, Entrepreneurship Education, Entrepreneurship Undergraduate Programs, Entrepreneurship Graduate Programs

Atf İçin / Please Cite As:

Karadeniz, Y. ve Özkan, Ç. (2020). Dünya ve Türkiye üniversitelerinde girişimcilik bölümlerinin artan önemi: Lisans ve lisansüstü eğitim düzeyinde bir araştırma. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(2), 872-885.

Geliş Tarihi / Received Date: 06.02.2019

Kabul Tarihi / Accepted Date: 28.10.2019

¹ Çanakkale'de düzenlenen 7. Uluslararası İşletme Yönetimi Kongresi'nde sunulan bildirden üretilmiştir.

² Dr. Öğr. Üyesi Yasin KARADENİZ - Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Ayvacı Meslek Yüksekokulu ykaradeniz@comu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5609-5171

³ Dr. Öğr. Üyesi Çiğdem ÖZKAN - Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Ayvacı Meslek Yüksekokulu cigdemozkan@comu.edu.tr , ORCID: 0000-0002-9823-4117

Giriş

Ülke ekonomilerinde yaşanan sorunların düzelmesi ve ekonominin gelişmesinde, toplumsal kalkınmanın sağlanabilmesinde, girişimcilik büyük öneme sahiptir. Son zamanlarda özellikle gelişmekte olan ülkelerde girişimcilik ile ilgili konuların üzerinde önemle durulmaktadır. Bu kapsamda üniversitelerde öğrencilerin girişimcilik ruhlarını geliştirmek ve mezun olduklarında kendi işletmelerini açarak; ekonomi, istihdam gibi konulara katkı sağlamaları amaçlarıyla birçok bölüm ve programda girişimcilik dersleri yaygınlaşmakta ve girişimcilik merkezleri kurularak, bu merkezlerde de öğrencilere girişimcilikle ilgili uygulamalı proje eğitimleri verilmektedir. Girişimcilik eğitiminde yaşanan bu olumlu gelişmelere, son zamanlarda Dünya ve Türkiye üniversitelerinde doğrudan açılan, Girişimcilik Anabilim Dallarının ve girişimcilik lisans ve lisansüstü programlarının da önemli katkılar sağlayacağı düşünülmektedir.

Bu çalışmanın amacı, Dünya ve Türkiye üniversitelerde açılmış olan doğrudan girişimcilikle ilgili lisans ve lisansüstü programlarının durumunu karşılaştırmalı bir şekilde ortaya koymak ve bu programların başarılı girişimcilerin yetişmesi ve ülke ekonomileri açısından katkısını açıklamaktır. Çalışmada ilk önce girişimcilik kavramı ve girişimciliğin önemi üzerinde durulmuştur. Daha sonra girişimcilik eğitimi ve bu alanda yapılan bazı çalışmaları kapsayan literatür incelemesi verilmiştir. Son olarak ise, Türkiye'deki üniversitelerin doğrudan girişimcilik lisans bölümlerine YÖK Lisans atlas verilerine, girişimcilik lisansüstü bölümlerine, üniversitelerin sosyal bilimler enstitülerinin resmi internet adreslerine bakılarak, Dünyadaki doğrudan girişimcilik bölümleri açan önemli üniversitelerin lisans, yüksek lisans ve doktora programlarının durumuna ise ilgili üniversitelerin internet adreslerinden ulaşılarak "içerik analizi" yapılmış ve elde edilen bulgular açıklanmıştır.

Girişimcilik, Girişimci Kavramı ve Önemi

Girişimcilik kavramının literatürdeki tanımlarına bakıldığında pek çok yazarın farklı bakış açılarıyla tanımlamaya çalıştıkları görülmektedir. Kavramla ilgili yapılan bütün tanımlamalarda ortak nokta, girişimciliğin çeşitli fırsatların değerlendirildiği bir süreç olarak görülmesidir (İşcan ve Kaygın, 2011, s. 276). Girişimcilik kavramı Fransızca "entreprendre" ve Almanca "unternehmen" kelimelerinden türemiş ve Türkçede ise "üstlenmek" anlamına gelen bir kavram olarak kullanılmaktadır (Akdemir, 2009, s. 25).

Girişimci ise kısaca işletmeyi kuran, yönlendiren, geleceğe ilişkin planları yapan ve yürüten kişi olarak ifade edilebilir. Girişimciliğe ilişkin yaygınlıkla yapılan bir tanım da şöyledir: "Belirli işletmecilik faaliyetlerini realize etmek amacıyla sahip olduğu finansal kaynakları riske eden ve kar amacı güden kişiler" (Akdemir, 2009, s. 25). Diğer bir tanıma göre ise, girişimci, mal ve hizmet üretimini gerçekleştirebilmek amacıyla riski üstlenerek doğal kaynak, sermaye, emek gibi üretim öğelerini bir araya getirip faaliyete geçiren kişidir olarak tanımlanabilir (Tekin, 2004, s. 3).

Girişimci yeni düşüncelerin yaratılması, yayılması ve uygulamasını hızlandırır, ayrıca yeni endüstrilerin doğmasına yol açar, teknolojileri kullanan sektörlerde verimliliği artırır ve hızla büyüyen sektörler yarattığı için ekonomik büyümeyi hızlandırır. Dolayısıyla girişimci, ekonomik faaliyetlerin düzenlenmesinde, istihdam yaratılmasında ve üretim faaliyetlerinde anahtar faktördür (Bozkurt Çetinkaya, 2011, s. 10-11).

Girişimcilik bir ülke ekonomisi için önemli olup, girişimciler, iş hayatının sürükleyici bir unsuru olarak kabul edilmektedir. Bir ülke ekonomik sistemi içerisinde girişimciler, buluş yaparlar, yeni işler kurarlar ve ekonomik büyümeye yardımcı olurlar. Girişimciler, bir ülkede büyüyen ve üretken bir ekonominin gereği olarak risk üstlenebilen işletmeciliğin itici güçleridir. Günümüzde her yıl birçok kişi girişimci olarak yeni işler kurmakta ve iktisadi gelişmenin ve kalkınmanın dinamiği olmaktadır (Yılmaz vd., 2010, s. 158).

Girişimcilik, pazardaki fırsatların iş fikrine dönüştürülerek yeni iş ve işletmelerin oluşturulduğu dinamik bir süreçtir. Bu sürecin en önemli unsuru olan girişimcinin, çeşitli nedenlerle girişimcilik yaptığı görülmektedir. Girişimci olmanın dört temel güdüsü bulunmaktadır (Segal vd., 2005, s. 42-57):

- Kar elde etmek,
- Kendinin patronu olmak,
- Kişisel tatmin elde etmek,
- Tercih edilen yaşam biçimini kurmak.

2017 yılında yayınlanan, 2017 BNP Paribas Küresel Girişimcilik Raporu'nda, girişimcilere en çok kazandıran sektör ise, bilgi teknolojileri olarak gösterilirken, onu online, mobil ve dijital takip ediyor.

Listenin üçüncü sırasını ise üretim ve perakende alıyor. Girişimciler için en büyük fırsatları sunan ülkeler ise ABD, Çin ve Almanya şeklinde sıralanıyor. Rapor bu yıl ilk kez elit girişimcileri de kendi aralarında sınıflandırmıştır. BNP Paribas'a göre elit girişimciliğin dört türü ise şöyle ifade edilmiştir (<https://www.melek yatirim platformu.com/tr>, Erişim Tarihi 26.03.2018):

- **Ultra Girişimci:** Yatırılabilir net serveti 25 milyon doların üzerinde olan girişimci.
- **Genç Girişimci:** 1980 ile 2000 yılları arasında doğmuş girişimci.
- **Deneyimli Girişimci:** 55 ve üzeri yaşındaki, ikinci dünya savaşı ile soğuk savaş arasındaki dönemde doğmuş girişimci.
- **Seri Girişimci:** Dört veya daha fazla faal girişim kurmuş girişimci.

Girişimlerin kurulması ve yaşama süreleri ülkeler için tesadüflere bırakılamayacak kadar önem arz etmektedir. Yaşanan ekonomik krizlerle beraber tüm dünyada ve ülkemizde işsiz sayısının artması, bilinçli ve sistemli bir şekilde girişimci yetiştirme ihtiyacını ve bundan sorumlu olacak kurumları gündeme getirmektedir. Özellikle gelişmekte olan ülke ekonomileri için girişimcilik ekonomik gelişimin motoru olarak görülmekte ve ekonomide kritik bir role sahip olmaktadır. Bu nedenle KOBİ'lerin kurulması ve büyümesi ulusal ekonomi politikaları ile de desteklenmektedir.

Ekonomik hareketliliğin toplum içerisinde artırılması ve yaygınlaştırılmasında girişimciliğe önemli roller düşmektedir. Ekonomik kalkınma sürecinin sağlanabilmesi ve toplumsal refah düzeyinin artırılması için, toplumsal ihtiyaçlara cevap verebilecek gelişmeye açık, başarılı girişimcilerin faaliyete geçirilmesine gerek duyulmaktadır. Girişimciler, ülkenin sosyal, kültürel ve siyasi gelişmesini de etkilemekte ve bu gelişmelerde de belirleyici rol oynamaktadır. Bu nedenle günümüzde girişimciliğe verilen önem daha da artmıştır (Akpınar, 2009, s. 15).

Girişimcilik Eğitimi, Amacı ve Üniversiteler

Eğitim girişimciliğin ortaya çıkmasındaki ve gelişmesindeki en büyük yardımcı faktörlerden biridir. Eğitim sadece girişimciliğin başlangıç aşaması için değil girişimciliğin ilerleyen aşamalarında karşılaşılan problemlerin çözümünde de yardımcı olmaktadır. Her ne kadar girişimcilik eğitiminin açık bir tanımı olmasa da, amaç işletmelerin etkin bir şekilde oluşturulmasını teşvik etmektir. Girişimcilik eğitiminin genel işletme ve ekonomi eğitimi ile karıştırılmaması gerekir. Bu eğitimlerin amacı yaratıcılığı, serbest meslek ve yeniliği yükseltmektir. (Bozkurt Çetinkaya, 2011, s. 29).

Girişimcilik eğitimi, Japonya'daki Kobe Üniversitesinde 1938 yılında Shigeru Fijii tarafından başlatılmıştır. Dünyada küçük işletme yönetimi kursları 1940'larda ortaya çıkmaya başlamıştır (Sexton ve Bowman, 1987, s. 35).

Dünyada 1971 yılında girişimcilik üzerine master, 1972'de ilk kez lisans eğitiminin ardından girişimcilik eğitimi kök salmaya başlamıştır. 1980'lerin başında 300'ün üzerindeki üniversitede girişimcilik ve küçük işletme yönetimi dersi verilirken, 1990'larda bu sayı 1050'lere kadar büyümüştür (Solomon vd., 1994, s. 65).

1950'lerde ortaya çıkan işletme disiplinin girişimciyi ve girişimciliği ciddi düzeyde incelemesi son 20 yıllık bir gelişmenin ürünüdür. ABD'de girişimcilik 1980'lerden itibaren derslere yoğun olarak dahil edilmiştir. Girişimcilik günümüzde birçok okulda başlı başına bir ders olmanın ötesinde yüksek lisans ve doktora derecesi verilen bir alandır. 1990'larda birçok işletme okulunda girişimcilik merkezleri açılmıştır (Çetindamar, 2002; Bozkurt Çetinkaya, 2011, s. 30).

Girişimcilik eğitiminin birey ve işletme bazındaki olumlu etkilerinin yanı sıra ülke bazındaki etkileri de oldukça önemlidir. İstihdam ve yenilikçilik başta olmak üzere ülkelerin ekonomik kalkınmalarında önemli bir rol oynamaktadır (Balaban ve Özdemir, 2008, s. 137).

Girişimcilik eğitiminin genel kabul görmüş bir tanımının olmaması girişimcilik eğitiminin amaçlarına da yansımış durumdadır. Dünyada girişimcilik eğitimi üzerine araştırma yapanların çoğunun farklı amaçlar sundukları görülmektedir (Bozkurt Çetinkaya, 2011, s. 31).

Rasmussen ve Sorheim'a göre (2006, s. 185) girişimcilik eğitiminde amaç, girişimci kişiliği ortaya çıkarmaktır.

Raposo ve Paço'ya (2011, s. 453) göre girişimcilik eğitiminin amaçları şunlardır:

- Girişimcilikle ilgili faydalı bilgi almak,

- Tekniklerin kullanımıyla kapasite artışı, işletme durumunun incelenmesi ve eylem planlarının oluşturulması,
- Girişimcilik yeteneklerini belirlemek ve teşvik etmek
- Girişimciliğin bütün konularında desteklemek ve empati geliştirmek,
- Değişime yönelik tutumları geliştirmek,
- Yeni başlayanları ve diğer girişimcileri teşvik etmek.

Türkiye’de de dünyaya paralel olarak son yıllarda girişimcilik ve girişimcilik eğitimi konularında, farklı amaçlarla yapılmış çok sayıda araştırma olduğu literatür incelemelerinde görülmektedir. Girişimciliğin gelişiminde en önemli faktörlerden biri, bu konuda verilen eğitimlerin yaygınlaştırılması ve kişilerin girişimcilik özelliklerinin geliştirilmesidir. Girişimcilik eğitimi ile girişimcilik faaliyetleri arasında olumlu bir ilişki olduğuna dair birçok araştırma bulunmaktadır ve bu da girişimcilik eğitiminin incelenme gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır.

Girişimcilik eğitimi konusunda yapılan ilk araştırmalarda girişimcilik, küçük işletme kavramı etkisiyle “bir iş yeri satın alma” , “yenilik ihtiyacı ve büyüme ihtiyacı” gibi imajlarla değerlendirilmiştir. Daha sonra girişimcilik kavramının “küçük işletme” kavramından uzaklaşarak gerçek anlamında kullanılmaya başlanmasıyla girişimcilğe bakışta ortaya çıkan farklılık, girişimciliğin bağımsız bir disiplin olarak fark edilmesini sağlamıştır (Tağraf ve Halis, 2008, s. 91). Girişimciliğin bir disiplin olarak değerlendirilmesiyle girişimciliğin öğrenilemeyeceği görüşünü diğer bir ifadeyle girişimciliğin doğuştan geldiğine ilişkin ortaya çıkan görüşün değişerek girişimcilik eğitiminin yapılabileceği ve böylece girişimciliğin değişik yönleri ile öğretilebileceği görüşü kabul görmeye başlamıştır. Drucker, girişimciliği tanımlarken “girişimcilik mistik bir durum mudur? Girişimcilik bir sihir değildir, gizem değildir. Girişimcilik bir disiplindir ve herhangi bir disiplinde olduğu gibi öğrenilebilir” ifadesini kullanmaktadır. Girişimcilik konusunda ulaşılan bu yargı, bakış açısını değiştirmiş ve girişimcilik eğitimi yapılabileceği görüşleri belirlemiştir (Kuratko, 2005 Akt: Tağraf ve Halis, 2008, s. 92).

Girişime başlamadan önce girişimcilik eğitiminin verilmesi bireylerin gelecekte yapacakları girişimlerin başarı şansını arttırması açısından önemlidir. Özellikle gençlerin girişimsel ve tutumsal davranışlarının oluşmasında girişimcilik eğitiminin büyük önem taşıdığı, söz konusu eğitimin öğrencilerdeki girişimcilik potansiyelini ortaya çıkarmaya yardımcı olduğu ve kendi işlerini kurmaya yönlendirdiği ifade edilmektedir. Örneğin, ABD’de yapılan bir araştırmada girişimcilik eğitimi alan kişilerin (Soylu ve Kepenek, 2008, s. 459 - 461);

- Yeni iş kurmada üç kat daha fazla eğilime sahip olduğu,
- Kendi işinde çalışmaya üç kat daha fazla istekli olduğu,
- Yıllık % 27 daha fazla gelir elde ettiği,
- Mal varlıklarının % 62 daha fazla olduğu,
- Çalıştıkları işte daha fazla tatmin sağladıkları belirlenmiştir.

Girişimcilik kültürünün oluşturulması, girişimciliğin öğretilmesi, etkin bir şekilde yayılmasında eğitim kurumları çok önemli bir işlev görmektedir. Eğitim kurumlarınca öğrencilerde girişimcilik bilincinin oluşturulmasına ve öğrencilerin girişimcilik yönlerinin geliştirilmesine yönelik çeşitli eğitimlerin verilmesi, iş dünyasından profesyonellerin pratik deneyimlerinden öğrencilerin yararlandırılmasına yönelik gerçekleştirilen uygulamalar ve bu uygulamalardan elde edilen veriler girişimcilik ve eğitim arasındaki ilişkinin çok güçlü olduğunu ortaya koymuştur.

Örneğin Berglund ve Wennberg (2006) yüksek lisans düzeyinde girişimcilik eğitimi alan işletme ve mühendislik bölümü öğrencilerinin girişimcilik eğilimlerini kişilik testi ve görüşme yaparak araştırmışlardır. Araştırmaya göre; her iki bölüm öğrencilerinin de girişimcilik eğilimlerinin yüksek olduğu, mühendislik öğrencilerinin pratik ve çaba gerektiren girişimlere yöneldiği, işletme öğrencilerinin ise daha kuramsal ve daha açık pazarlara odaklandığı bulunmuştur.

Üniversitedeki girişimcilik eğitiminin mezun olduktan sonraki etkilerini gösteren deneysel bir çalışma Galloway ve Brown (2002) tarafından gerçekleştirilmiştir. Çalışmada üniversite eğitimleri esnasında girişimcilik merkezinden bir programa kayıt olmuş ve hiçbir girişimcilik çalışmasına katılmamış olmak üzere hem mezun hem de halen öğretim hayatına devam eden öğrenci grupları üzerinde telefon anketi

uygulanmıştır. Sonuçta girişimcilik hırsı ve istekliliğinin artması için girişimcilik eğitimlerinin etkili olduğunu tespit etmişlerdir.

Şengel (2008) ise; bir ülkenin kalkınmasında, rekabet gücünün arttırılmasında, istihdamın sağlanması, ekonomik gücün arttırılmasında girişimciliğin teşviki ve girişimcilik eğitimi konularına değinerek, Anadolu Üniversitesi ve Bilecik Üniversiteleri'ndeki akademik birimlerde ön lisans ve lisans düzeyinde verilen girişimcilik dersinin, öğrencilerin inovatif iş fikrine ulaşmada olumlu etkileri olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Küçük (2009) ise çalışmasında, Türkiye'de girişimcilik eğitimi üzerinde durarak, Türk Milli Eğitim Sistemi'nde girişimcilik eğitimine değinmiş, AB hibe projesi kapsamında gerçeğleştirilen bir girişimcilik eğitimini örnek olarak sunmuştur.

Güler (2009), ABD'den en iyi 20 ve ABD dışı dünyadan en iyi 10 üniversitenin web sitelerine erişerek bu üniversitelerin "Sosyal Girişimcilik" ile ilgili eğitsel ve akademik çalışmaları hakkında bilgi toplamıştır. Çalışmanın içerik analizinde kriterler olarak üniversitelerdeki dersler, araştırma/bilim merkezleri, bilimsel dergiler, yayınlanmış makaleler, yayınlanmış kitaplar, konuyla ilgili çalışan öğretim üyeleri, burslar, konferanslar, kulüpler ve yarışmalar, staj ve topluma hitap eden özelliği bulunan projeler incelenmiştir. Çalışma sonucunda sosyal girişimcilik içerikli derslerin işletme fakültelerinde daha yoğun okutulduğu, ABD üniversitelerinin diğer ülkelere göre daha aktif olduğu ve konu hakkındaki eğitsel faaliyetlerin bilimsel faaliyetlere göre daha fazla yapıldığı gibi sonuçlara ulaşmışlardır.

Yelkikalan vd. (2010), yaptıkları çalışmada, girişimcilik eğitiminin hem Türkiye hem de dünya üniversitelerinde önemli bir yere sahip olduğunu ortaya koymuştur. Türkiye üniversitelerine bakıldığında ön lisansta girişimcilik derslerinin, lisans ve lisansüstü eğitim programlarına göre daha ağırlıklı olduğu anlaşılmıştır. Kimyacılar, biyologlar, mühendisler ya da ziraatçılar için ayrı ayrı girişimcilik programlarının olması dikkat çekicidir. Ayrıca bazı dünya üniversitelerinde mühendislik, biyoloji, uzay teknolojileri gibi alanlarda da faaliyet gösteren birimlerde inovasyon ve girişimcilik gibi derslerin varlığı, girişimcilik konusunun ilerleyen zamanlarda daha sık telaffuz edilip, geleceği gören birçok üniversitenin vizyonuna gireceğinin bir göstergesidir.

Bozkurt Çetinkaya (2011)'de "Dünyada ve Türkiye'de Girişimcilik Eğitimi" kitabında üniversitelerde girişimcilik dersini veren öğretim elamanları ile piyasada başarılı olmuş girişimcilerin görüşlerini alarak "Girişimcilik" dersinin piyasa koşullarına ne derecede uygun olduğunu belirlemeye çalışmıştır.

Girişimcilik eğitimlerinin başarılı sonuçlar vermesinde, kuşkusuz üniversitelerin rolü büyüktür. Üniversitelerdeki girişimcilik eğitimi öğrencilerin değişen derecelerde iş kurmasını sağlamaktır. Bu büyük ölçüde girişimcilik eğitiminin türüne göre belirlenir. Üniversitelerdeki girişimcilik eğitimi, öğrencilerin sadece girişimcilik niyetlerini dinamik hale getirmekle kalmamakta, aynı zamanda iyi bir girişimci olmaları için gerekli olan davranış normları hakkında da bilgi sahibi olmalarına yardım etmektedir (Liñán vd., 2008, s. 45).

Üniversitelerde bilgi üretiminin piyasa normlarına göre ve piyasa için yapılması "girişimci üniversite" kavramını ortaya çıkarmıştır. Bu paradigmayla üniversitelerin, kendi kaynaklarını kendileri yaratan, piyasayla işbirliği yapan ve sürekli rekabet içinde olan "girişimci" kimlikte olması amaçlanmaktadır. "Girişimci üniversite" anlayışında bilginin piyasa sürecinde rekabette öne geçmeyi sağlayacak ve karlılığı arttıracak bilgi üretimine öncelik verildiği görülmektedir (Özdem ve Sarı, 2008, s. 3-4).

Geçtiğimiz günlerde, Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK) tarafından, "Girişimci ve Yenilikçi Üniversite Endeksi 2017" sonuçları açıklanmıştır. Endeks hazırlanırken bilimsel ve teknolojik araştırma yetkinliği, fikri mülkiyet havuzu, iş birliği ve etkileşim, girişimcilik ve yenilikçilik kültürü ile ekonomik katkı ve ticarileşme boyutları altında 23 gösterge dikkate alınmıştır. Buna göre, 2017 yılında Türkiye'nin en girişimci ve yenilikçi üniversiteleri ilk 10 sıralaması aşağıdaki gibidir:

1. Sabancı Üniversitesi
2. Orta Doğu Teknik Üniversitesi
3. Gebze Teknik Üniversitesi
4. İstanbul Teknik Üniversitesi
5. Boğaziçi Üniversitesi
6. İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi
7. Koç Üniversitesi
8. İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü

9. Özyeğin Üniversitesi
10. Yıldız Teknik Üniversitesi

Girişimci ve Yenilikçi Üniversite Endeksi sonuçlarının, üniversiteler tarafından detaylı biçimde incelenmesi ve üniversitelerin verdikleri eğitimle hem öğrencilerini hem de kendilerini çağa uygun biçimde dönüştürmeleri, tüm dünyada girişimcilikten beklenen faydaların elde edilebilmesi açısından çok önemlidir.

Türkiye'deki üniversiteler önlisans düzeyinde incelendiğinde, doğrudan girişimcilik programlarının sayısının son derece yetersiz olduğu görülmektedir. 2018 yılı itibarıyla üniversitelerin iki yıllık ön lisans düzeyinde doğrudan girişimcilik programı bulunmamaktadır. Ön lisans seviyesinde girişimcilik eğitimi ise, özellikle işletme yönetimi vb. programlarda sadece girişimcilik dersi adı altında verilmektedir. Son yıllarda meslek yükseköğretim kurumlarının bazı programlarında girişimcilik dersini alan ve başarı ile tamamlayan öğrencilere, KOSGEB onaylı girişimcilik eğitim sertifikaları verilmesi ise öğrencilerin girişimcilik bilinçlerinin artması ve girişimcilik motivasyonlarının oluşması açısından olumlu bir gelişmedir.

Üniversiteler lisans ve lisansüstü düzeyde incelendiğinde ise, açılan doğrudan girişimcilik programlarının sayısı yeterli olmamakla birlikte, dünyaya paralel olarak ülkemizde de gelişim göstermektedir. Bu konu ile ilgili ayrıntılara, çalışmanın bir sonraki bölümünde detaylı yer verilmiştir.

Dünya ve Türkiye Üniversitelerinde Girişimcilik Bölümlerinin Lisans ve Lisansüstü Eğitimi Düzeyinde Karşılaştırmalı Analizi

Girişimcilik eğitimi; girişimin desteklenmesi, teşvik edilmesi ve gelişiminde önemli bir rol oynamaktadır. Bundan dolayı da, tüm dünyada üniversitelerde bu eğitimin verilmesi ile ilgili gelişmeler yaşanmaktadır. Eğitim sisteminin birçok düzeyinde yer almaya başlayan girişimcilik eğitim programlarının yanı sıra günümüzde girişimcilik alanında verilen kurslar, üniversitelerde açılan girişimcilik merkezleri ve artan akademisyen sayıları, doğrudan girişimcilik lisans ve lisansüstü programların sayılarında da görülen artış bu durumun bir göstergesi olmaktadır.

Dünyada girişimcilik eğitime bakıldığında, ABD'nin ilk sırada yer aldığı görülmektedir. Girişimcilik ile ilgili Amerika'da ilk eğitim 1947 yılında Harvard Business School'da vermeye başlanmıştır. Bu konudaki ilk akademik programlar ise 1960'lı yıllarda başlamış ve giderek yaygınlaşmıştır. Koh'un (1996) araştırmasına göre, 1993 yılında 400'den fazla ABD üniversitesinde lisans veya yüksek lisans düzeyinde girişimcilik dersleri verilirken, bu sayı 2003 yılında 1600'lere ulaşmıştır (Akt: Gürol ve Bal, 2009, s. 14).

Dünya ve Türkiye üniversitelerinde girişimcilik merkezleri aracılığı ile tüm üniversiteye girişimcilik kültürünün aşılmasına çalışılması ve bu merkezlerin üniversitelerde çeşitli girişimcilik faaliyetleri göstermesi, sadece ders bazında girişimciliğin yeterli olmadığını göstermektedir. Özellikle dünya üniversitelerinde alanlarında başarılı girişimcilerin bulunduğu konferans ve seminer programları, tüm üniversite bölümlerine hitap eden bir yapıya kavuşturulmuştur.

Ayrıca Türkiye üniversitelerinde de son zamanlarda girişimciliğin bir ders olarak verilmesinin dışında, dünya üniversitelerine paralel olarak doğrudan girişimcilik lisans ve lisansüstü bölümlerin açılmaya başlaması ve bu bölümlerin sayısındaki artış, girişimcilik ruhunun gelişmesi ve buna bağlı olarak ülke ekonomilerinin kalkınmasında önemli rol oynayacaktır.

Girişimcilik eğitiminin oldukça önemli olması ve öneminin de gittikçe artmasına karşın, bu alana ilişkin eğitim veren üniversitelerdeki girişimcilik bölümlerinin sayıları çok azdır.

Üniversitelerdeki girişimcilik bölümleri, gençlere önlerine çıkacak fırsatları fark etmelerine, sağlıklı ve doğru kararlar alarak bunları iş fikrine dönüştürmelerine, bu fikirlerin üretime dönüştürülerek kar elde edilebilir ürün ve hizmetler ortaya çıkarmalarına yardımcı olmak ve istihdam yaratan, yeniliğe açık, modern, vizyon sahibi işletmeler kurmaları konusunda eğitim vermeyi hedeflemektedir.

Ülkelerin kendi girişimcilerini yetiştirmesinin ve desteklemesinin gerekliliği ekonomik koşulların ve istihdam olanaklarının değişmesiyle daha da iyi anlaşılmaktadır. Bu nedenle, globalleşen ekonomik koşullara karşı tüm ülkeler kendi girişimcilerini destekleyerek ülke içinde girişimcilik eğitimi daha iyi planlamak ve içeriğini geliştirmek durumundadırlar. Özellikle, girişimcilik dersinin tüm eğitim programlarına yetiştirilmesi, okul öncesi dönemden yükseköğrenime kadar bireylerin girişimcilik bağlamında uyarılması, girişimcilik algılarının geliştirilmesi ve yaratıcılık temelli girişimciliğe motive edilmesinin sağlanması önemli bir husustur.

Üniversitelerde ise girişimcilik dersinin sadece işletme okullarının programlarında değil, diğer bilim dallarında da zorunlu olması, özellikle mühendislik bilimi ile ilgili bölümlerde ders programlarında girişimcilik dersi verilmesi yararlı olacaktır. Ayrıca Türkiye’de lisans ve lisansüstü eğitim düzeyinde üniversitelerde yeni girişimcilik programların açılmasıyla girişimcilik eğitiminin yaygınlaşması ve girişimcilikle ilgili nitelikli bilimsel araştırmaların sayısının artması, dünyaya göre eksikliklerin giderilerek girişimciliğin daha özgün ve işlevsel bir yapıya kavuşturulması daha başarılı girişimcilerin yetiştirilmesi için önemli bir adım olacaktır.

Çalışmada, Dünya ve Türkiye üniversitelerinde sayıları gün geçtikçe artan girişimcilik lisans ve lisansüstü bölümlerinin genel durumu içerik analizi yöntemi ile incelenerek, Dünya’da ve Türkiye’de girişimciliğin gelişmesinde, bu bölümlerin önemi, girişimcilik eğitimi bağlamında açıklanmaya çalışılmıştır.

Yöntem

Araştırmada, Türkiye’deki üniversiteler ile The Times Higher Education tarafından hazırlanan Dünyanın en iyi üniversiteleri listesindeki ilk on üniversitenin girişimcilik lisans ve lisansüstü programları incelenmiştir. Böylece, girişimcilik eğitiminde Türkiye’nin mevcut durumu, en iyi Dünya üniversiteleri ile karşılaştırılarak; girişimcilik eğitiminin, Türkiye’de girişimciliğin gelişmesindeki katkısı ve önemi açıklanmak istenmiştir.

Türkiye üniversitelerinin girişimcilik lisans ve lisansüstü bölümlerine YÖK lisans atlas verilerinden ve üniversitelerin sosyal bilimler enstitülerinin resmi internet adreslerinden, Dünya’daki en iyi ilk on üniversitenin lisans, yüksek lisans ve doktora bölümlerine ise ilgili üniversitelerin internet adreslerinden, ulaşılarak içerik analizi yapılmıştır. İçerik analizinin amacı, toplanan verileri açıklayabilecek kavramlara ulaşmaktır. İçerik analizinde, birbirine benzeyen veriler belirli kavramlar ve temalar çerçevesinde bir araya getirilerek, okuyucunun anlayacağı bir biçimde düzenlenerek yorumlanmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2008, s. 227).

Evren - Örneklem

Araştırmanın evrenini Türkiye’deki girişimcilik lisans ve lisansüstü bölümleri ile The Times Higher Education tarafından yayınlanan “2018 yılı dünyanın en iyi üniversiteleri” sıralamasındaki ilk on dünya üniversiteleri oluşturmaktadır. Bu araştırmada, Türkiye üniversitelerindeki girişimcilik lisans ve lisansüstü bölümlerinin durum tespiti, YÖK lisans atlas verilerine ve üniversitelerin sosyal bilimler enstitülerinin resmi internet adreslerine bakılarak, Dünya’daki ilk on üniversitenin lisans, yüksek lisans ve doktora programlarına ise ilgili üniversitelerin internet adreslerinden ulaşılmıştır. Ayrıca, çeşitli uluslararası eğitim danışmanlığı hizmeti veren kuruluşların internet adreslerindeki arama motorlarından da yararlanılarak, girişimcilik bölümlerinin dünyadaki yaklaşık sayıları tespit edilmeye çalışılmıştır. Zaman kısıtı olması nedeniyle araştırma seçilmiş Dünya üniversiteleri ile sınırlı kalmış ve üniversitelerdeki girişimcilik bölümlerinin içeriklerine yer verilmemiştir.

Bulgular

YÖK’ün lisans atlasından 19.02.2018 tarihinde elde edilen verilere göre Türkiye’de Girişimcilik Lisans bölümü bulunan üniversiteler Tablo 1’de verilmiştir. Tablo 1 incelendiğinde, Türkiye’de 1’i devlet ve 4’ü vakıf olmak üzere toplam 5 üniversitede doğrudan girişimcilik alanında lisans düzeyinde eğitim verilmektedir. Girişimcilik alanında doğrudan lisans eğitimi veren üniversite Karabük Üniversitesi İşletme Fakültesi’dir. Vakıf üniversitelerinden TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi’nin doğrudan girişimcilik ile ilgili lisans bölümü eğitim faaliyetleri “Uluslararası Girişimcilik” adı altında gerçekleşmektedir ve bu haliyle diğer vakıf üniversitelerinden farklılık göstermektedir. TOBB Uluslararası Girişimcilik bölümün amacı, Türkiye’nin ticari ve siyasi ilişkilerini sürekli olarak arttırdığı Orta Doğu ülkelerinin kültürüne, tarihine, ekonomik ve ticari alt yapılarına hâkim girişimciler yetiştirmek şeklinde açıklanmıştır. Ders içeriğine bakıldığında ilk iki yıl İngilizce işletme ve iktisat bölümlerinin derslerine benzer derslere rastlanmıştır. Son iki yılda ise ağırlıklı olarak Rusya ile ilgili derslere yer verilmiştir. Rus siyasi ve toplumsal tarihi, Rusya ve bölgesinde iş yapma pratikleri, Rusya ve bölge ekonomisi, Rusya hukuk sistemi gibi dersler Rusya’da girişimcilik yapmak isteyenler için ayrıcalığa sahiptir (<http://ugb.etu.edu.tr/tr/content/lisansprogrami-10>, Erişim Tarihi: 23.02.2018).

Tablo 1. Türkiye’de Girişimcilik Lisans Bölümü Bulunan Üniversiteler

Üniversite	Fakülte	Devlet / Vakıf	Lisans Bölüm Adı
Karabük Üniversitesi.	İşletme Fakültesi	Devlet	Girişimcilik
İstanbul Kültür Üniversitesi	İ.İ.B.F.	Vakıf	Girişimcilik
İstanbul Şehir Üniversitesi	İşletme ve Yönetim Bilimleri Fakültesi	Vakıf	Girişimcilik
Özyeğin Üniversitesi	İşletme Fakültesi	Vakıf	Girişimcilik (İngilizce)
TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi	İ.İ.B.F.	Vakıf	Uluslararası Girişimcilik

Türkiye üniversitelerinin girişimcilik lisansüstü bölümlerine ise Şubat 2018 dönemi itibariyle, üniversitelerin sosyal bilimler enstitülerinin resmi internet adreslerinden ulaşılarak, Tablo 2’ deki veriler elde edilmiştir. Buna göre; Türkiye’de 2018 Şubat dönemi itibariyle 12’si devlet, 5’i vakıf, 1’i devlet – vakıf ortak olmak üzere toplam 19 üniversitede doğrudan girişimcilikle ilgili yüksek lisans bölümü bulunmaktadır. Bu 19 üniversiteden 9’u hem tezli hem tezsiz, 9’u tezsiz, 1’i tezli girişimcilik yüksek lisans bölümü olarak eğitim vermektedir.

Tablo 2. Türkiye’de Girişimcilik Yüksek Lisans Bölümü Bulunan Üniversiteler

Üniversite	Enstitü	Devlet / Vakıf	Y.L. Bölüm Adı	Tezli/ Tezsiz
1 İstanbul Teknik Üniversitesi	Sosyal Bilimler	Devlet	Girişimcilik ve Yenilikçilik Yönetimi	Tezsiz
2 Yıldız Teknik Üniversitesi	Sosyal Bilimler	Devlet	İnovasyon, Girişimcilik ve Yönetim	Tezli / Tezsiz
3 Marmara Üniversitesi	Sosyal Bilimler	Devlet	İnovasyon ve Girişimcilik Ekonomisi (İktisat Anabilim Dalı’na Bağlı)	Tezsiz
4 Dokuz Eylül Üniversitesi	Sosyal Bilimler	Devlet	Girişimcilik	Tezli / Tezsiz
5 Trakya Üniversitesi	Sosyal Bilimler	Devlet	Girişimcilik (Girişimcilik Anabilim Dalı’na Bağlı)	Tezli / Tezsiz
6 Düzce Üniversitesi	Sosyal Bilimler	Devlet	Girişimcilik (Girişimcilik Anabilim Dalı’na Bağlı)	Tezli / Tezsiz
7 Karabük Üniversitesi	Sosyal Bilimler	Devlet	Girişimcilik	Tezsiz
8 Gebze Teknik Üniversitesi	Sosyal Bilimler	Devlet	Girişimcilik ve Yenilik Yönetimi	Tezsiz
9 Bandırma Onyedil Eylül Üniversitesi	Sosyal Bilimler	Devlet	Liderlik ve Küresel Girişimcilik	Tezli / Tezsiz
10 Fırat Üniversitesi	Sosyal Bilimler	Devlet	Girişimcilik ve Yenilik Yönetimi	Tezli / Tezsiz
11 Bartın Üniversitesi	Sosyal Bilimler	Devlet	Girişimcilik	Tezsiz
12 Adana Bilim ve Teknoloji Üniversitesi	Sosyal Bilimler	Devlet	Girişimcilik	Tezli / Tezsiz
13 İstanbul Üniversitesi / Hasan Kalyoncu Üniversitesi (Ortak)	Sosyal Bilimler	Devlet / Vakıf	Liderlik ve Küresel Girişimcilik	Tezsiz
14 Bahçeşehir Üniversitesi	Sosyal Bilimler	Vakıf	Girişimcilik ve İnovasyon Yönetimi	Tezli / Tezsiz
15 Okan Üniversitesi	Sosyal Bilimler	Vakıf	Girişimcilik	Tezli / Tezsiz
16 MEF Üniversitesi	Sosyal Bilimler	Vakıf	Girişimcilik	Tezsiz
17 Özyeğin Üniversitesi	Sosyal Bilimler	Vakıf	Girişimcilik	Tezsiz
18 İstanbul Bilgi Üniversitesi	Fen Bilimleri	Vakıf	Teknolojide Girişimcilik ve İnovasyon	Tezli

Girişimcilikle ilgili yüksek lisans bölümlerden sadece İstanbul Bilgi Üniversitesi’ndeki “Teknolojide Girişimcilik ve İnovasyon” bölümü fen bilimlerine bağlı, diğer üniversitelerdeki girişimcilik bölümleri ise sosyal bilimler enstitülerine bağlı bölümlerdir. Marmara Üniversitesi’ndeki “İnovasyon ve Girişimcilik Ekonomisi” yüksek lisans bölümü İktisat Anabilim Dalı’na bağlı, Trakya ve Düzce Üniversiteleri’ndeki girişimcilik yüksek lisans bölümleri ise doğrudan Girişimcilik Anabilim Dalı’na bağlıdır. Diğer üniversitelerin girişimcilik yüksek lisans bölümleri ise İşletme Anabilim Dalı’na bağlıdır. İstanbul Üniversitesi ile Hasan Kalyoncu Üniversitesi tezsiz “Liderlik ve Küresel Girişimcilik” bölümü ise Devlet-Vakıf ortaklığında yürütülen tek girişimcilik yüksek lisans bölümüdür. Ayrıca doğrudan girişimcilikle ilgili yüksek lisans bölümü bulunan 19 üniversiteden, 9’unda ilgili bölümün ismi yalnızca “Girişimcilik” iken diğer üniversitelerde, “Girişimcilik ve Yenilikçilik Yönetimi”, “İnovasyon, Girişimcilik ve Yönetim”, “İnovasyon ve Girişimcilik Ekonomisi”, “Liderlik ve Küresel Girişimcilik”, “Girişimcilik ve Yenilik

Yönetimi”, “Teknolojide Girişimcilik ve İnovasyon” gibi farklı isimlerle de girişimcilik bölümlerinin açıldığı görölmektedir. Yapılan araştırmada, Türkiye’de üniversitelerin büyük bir bölümünde Girişimcilik Merkezleri bulunmakla birlikte, Türkiye’de doğrudan girişimcilik alanında eğitim veren bir “Doktora” bölümüne rastlanmamıştır.

Tablo 3. Dünya (İlk 10) Üniversitelerinin Girişimcilik Lisans ve Lisansüstü Bölümleri

Sıralama (2018)	Üniversite	Lisans	Yüksek Lisans	Doktora	Girişimcilik Merkezi	Ülke
1	University of Oxford				Girişimcilik ve Yaratıcılık Merkezi	İngiltere
2	University of Cambridge		Girişimcilik		Girişimcilik Merkezi	İngiltere
3	California Institute of Technology				Girişimcilik Kulübü	ABD
4	Stanford University	Girişimcilik			Girişimcilik Çalışmaları Merkezi	ABD
5	Massachusetts Institute of Technology				Girişimcilik merkezi	ABD
6	Harvard University	Girişimcilik Yönetimi			Girişimcilik Kulübü, Rock Girişimcilik Merkezi	ABD
7	Princeton University	Girişimcilik			Girişimcilik Merkezi	ABD
8	Imperial College London	İnovasyon ve Girişimcilik	İnovasyon, Girişimcilik ve Yönetim	İnovasyon ve Girişimcilik		İngiltere
9	University of Chicago	Girişimcilik	Girişimcilik		Polsky Girişimcilik ve İnovasyon Merkezi	ABD
10	ETH Zurich – Swiss Federal Institute of Technology Zurich				Yaratıcılık Ve Girişimcilik Laboratuvarı	İsviçre
	University of Pennsylvania	Girişimcilik	Girişimcilik Yönetimi		Penn Wharton Girişimcilik Merkezi, Sol C. Snider Girişimcilik Araştırmaları Merkezi	ABD

Kaynak: <https://www.timeshighereducation.com/world-university-rankings/2018/worldranking#survey-answer> adresindeki sıralamaya göre, üniversitelerinin web adreslerinden yararlanılarak düzenlenmiştir.

The Times Higher Education tarafından hazırlanan Dünyanın en iyi üniversiteleri listesindeki ilk on üniversitenin girişimcilik lisans ve lisansüstü bölümleri incelenerek Tablo 3 düzenlenmiştir. İlgili üniversiteler ABD başta olmak üzere, İngiltere ve İsviçre gibi ülkelerde eğitim vermektedir. Buna göre, dünyanın en iyi ilk on üniversitesinden 6’sında girişimcilik lisans bölümü, 4’ünde girişimcilik yüksek lisans bölümü, 1’inde ise doğrudan girişimcilikle ilgili doktora bölümüne rastlanmıştır. Dünyanın en iyi ilk 10 üniversiteleri sıralamasında 8. Sırada bulunan İngiltere’deki “Imperial College London” bünyesinde, doğrudan girişimcilik alanında eğitim veren hem lisans, yüksek lisans, hemde doktora bölümü bulunmaktadır. Bu 10 üniversiteden 9’unda ise Girişimcilik alanında öğrencilere eğitimler ve destekler veren “Girişimcilik Merkezleri” bulunmaktadır. Bu durum dünyanın en iyi üniversitelerinin girişimcilik eğitimine verdiği önemi açıkça göstermektedir. Girişimcilikle ilgili lisans, yüksek lisans ve doktora programlarında, karşılaşılan bölüm ismi genellikle ülkemizde de olduğu gibi “Girişimcilik” dir. Ayrıca, “Girişimcilik Yönetimi”, “İnovasyon ve Girişimcilik”, “İnovasyon, Girişimcilik ve Yönetim” gibi bölüm isimleri ile de karşılaşılmıştır.

Dünyanın işletme alanında eğitim veren en önemli üniversitelerinden biri olan Harvard İşletme Okulu, kendilerini benzersiz kılan önemli faktörlerden biri olarak “Girişimcilik ve İnovasyon” kavramını ön plana çıkarmıştır. Öğrencilerine potansiyel girişimlerin keşfedilmesi, girişimcilerle bağlantı kurulması ve üniversitenin e-lab. vb. girişimcilikle ilgili benzersiz kaynaklarından ve hizmetlerinden faydalanmaları

konularında tavsiyelerde bulunmakta ve her türlü desteği sağlamaktadır (<https://www.hbs.edu/mba/the-hbs-difference/Pages/default.aspx>, Erişim Tarihi: 12.03.2018).

Ayrıca, çeşitli uluslararası eğitim danışmanlığı hizmeti veren kuruluşlar ile lisans, yüksek lisans ve doktora alanında eğitim veren üniversiteleri listeleyen uluslararası eğitim kuruluşlarının internet arama motorları üzerinden yapılan filtrelemeler sonucunda, Dünya’da doğrudan girişimcilik lisans eğitimi veren yaklaşık 550, yüksek lisans eğitimi veren yaklaşık 300 üniversite, Dünya’da doğrudan girişimcilik ile ilgili alanlarda doktora eğitimi veren ise yaklaşık 30 adet üniversite tespit edilmiştir. Bu üniversitelerden girişimcilik yüksek lisans eğitimi veren üniversitelerin, yaklaşık yüzde 50’si Avrupa’da, yaklaşık üçte biri ise ABD’de bulunan üniversitelerdir. Doktora seviyesinde girişimcilik eğitimi veren üniversitelerin yaklaşık üçte ikisi ABD ve İngiltere’de bulunmaktadır (<https://www.hotcourses-turkey.com/> ve <https://tr.phdstudies.com> adreslerinden yapılan filtrelemeler sonucunda elde edilen yaklaşık ortalama verilerdir).

Diğer yandan, Türkiye’deki girişimcilik bölüm isimlerinden farklı olarak Dünya’da doğrudan girişimcilikle ilgili yüksek lisans bölümleri “İletişim ve Girişimcilik”, “Elektronik Mühendisliği ve Girişimcilik”, “Sürdürülebilir Enerji ve Girişimcilik”, “Yaratıcı ve Kültürel Girişimcilik”, “Sosyal Girişimcilik” gibi isimlerde de açılmakta; Dünya’da doğrudan girişimcilikle ilgili doktora bölümleri ise “Teknoloji Girişimciliğinde İşletme Yönetimi”, “İşletme ve Girişimcilik”, “Strateji ve Girişimcilik”, “Uluslararası Eğitim ve Girişimcilik”, “Girişimcilik ve Endüstriyel Ekonomi”, “Teknolojik Değişim ve Girişimcilik”, “Girişimcilik Eğitimi ve İşletme Çalışmaları” gibi bölüm isimleri altında da eğitim vermektedir.

Aşağıda farklı dünya ülkelerinden, girişimcilik doktora bölümlerine örneklere de Tablo’4 de yer verilmiştir.

Tablo 4. Dünya’da Girişimcilik Doktora Bölümü Bulunan Bazı Üniversite Örnekleri

Üniversite	Doktora Program Adı	Ülke
Osijek Üniv. Ekonomi Fakültesi	Girişimcilik ve Yenilikçilik	Hırvatistan
Horizons Üniv.	Uluslararası Girişimcilik	Fransa
Telfer Yönetim Okulu	Girişimcilik	Kanada
ABMS Open Üniv.	Girişimcilik	İsviçre
Kiev Ulusal Taras Shevchenko Üniv.	Girişimcilik, Ticaret ve Değişim Faaliyetleri	Ukrayna
California Kıtalararası Üniv.	Girişimcilik ve İşletme Yönetimi	ABD

Kaynak: <https://tr.phdstudies.com/Doktora/Giri%C5%9Fimcilik/> adresindeki verilerden yararlanılarak ve ilgili üniversitelerinin web sayfaları üzerinden araştırma yapılarak düzenlenmiştir.

Uluslararası eğitim danışmanlık firmalarının arama motorlarından yapılan filtrelemeler sonucunda ve YÖK Lisans Atlas verileri ile üniversitelerin Sosyal Bilimler Enstitüleri’nin web sayfalarından yararlanılarak Tablo 5 oluşturulmuştur. Tablo 5 incelendiğinde Türkiye’de Girişimcilik lisans bölümlerinin sayısının yüksek lisansa oranla oldukça düşük olduğu dikkat çekmektedir. Türkiye’de Girişimcilik bölümleri henüz başta işletme bölümü olmak üzere iktisadi ve idari bölümlerde verilen bir ders olmanın çıkmamıştır.

Girişimcilik bölümlerinin sayılarındaki artışta ve buna bağlı olarak başarılı girişimcilik faaliyetlerinde bulunacak eğitilmiş girişimcilerin sayılarındaki artışta, üniversitelerin atacakları adımlar büyük önem arz etmektedir.

Tablo 5. Türkiye ve Dünya Üniversitelerinde (Yaklaşık) Girişimcilik Lisans, Yüksek Lisans ve Doktora Bölüm Sayıları

	Lisans	Yüksek Lisans	Doktora
Dünya Üniversiteleri	550*	300*	30*
Türkiye Üniversiteleri	5**	19**	-

*Uluslararası eğitim danışmanlık firmalarının arama motorlarından yapılan filtrelemeler sonucu elde edilmiştir.

** YÖK Lisans Atlas verileri ve üniversitelerin Sosyal Bilimler Enstitüleri’nin web sayfalarından yararlanılmıştır.

Yapılan araştırmadan elde edilen bazı sonuçlar şöyle özetlenebilir:

- Dünya Üniversiteleri ile Türkiye Üniversiteleri kıyaslandığında, Türkiye’de henüz doğrudan girişimcilik alanında lisans eğitimi veren üniversitelerin sayısı (5) çok azdır. Doğrudan girişimcilik lisans bölümü bulunan tek devlet üniversitesi Karabük Üniversitesi’dir. Bir vakıf üniversitesi olan

TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi ise ‘‘Uluslararası Girişimcilik’’ bölümü adı altında eğitim veren tek üniversitedir.

- Türkiye’deki toplam üniversite sayısı düşünöldüğünde, doğrudan girişimcilik alanında yüksek lisans eğitimi veren üniversite sayısı da (19) istenilen düzeyde değildir. Üstelik bu bölümlerin büyük bir kısmı tezsizdir. Bu üniversitelerden Düzce Üniversitesi’nin ve Trakya Üniversitesi’nin girişimcilik yüksek lisans eğitimleri ‘‘Girişimcilik Anabilim Dalı’’na bağlı olarak gerçekleştirilmektedir ve bu şekilde Türkiye’deki diğer üniversitelerin girişimcilik yüksek lisans bölümlerinden farklılık göstermektedir.
- Dünya’da doğrudan girişimcilik lisans eğitimi veren yaklaşık 550, yüksek lisans eğitimi veren yaklaşık 300 üniversite, Dünya’da doğrudan girişimcilik ile ilgili alanlarda doktora eğitimi veren ise yaklaşık 30 adet üniversite tespit edilmiştir. Bu üniversitelerden girişimcilik yüksek lisans eğitimi veren üniversitelerin, yaklaşık yüzde 50’si Avrupa’da, yaklaşık üçte biri ise ABD’de bulunan üniversitelerdir. Doktora seviyesinde girişimcilik eğitimi veren üniversitelerin yaklaşık üçte ikisi ABD ve İngiltere’de bulunmaktadır.
- Türkiye’deki üniversitelerdeki girişimcilik yüksek lisans bölüm isimleri ağırlıklı olarak ‘‘girişimcilik’’ başlığı altında toplanmış ve birkaç üniversite hariç sosyal bilimler enstitülerindeki belirli anabilim dallarıyla sınırlı kalmıştır. Türkiye’deki girişimcilik bölüm isimlerinden farklı olarak Dünya’da doğrudan girişimcilikle ilgili yüksek lisans bölümlerinin ‘‘İletişim ve Girişimcilik’’, ‘‘Elektronik Mühendisliği ve Girişimcilik’’, ‘‘Sürdürülebilir Enerji ve Girişimcilik’’, ‘‘Yaratıcı ve Kültürel Girişimcilik’’, ‘‘Sosyal Girişimcilik’’ gibi isimlerde eğitim verdikleri görölmektedir. Bu konularda Dünya Üniversitelerdeki farklı disiplinleri de kapsayan girişimcilik yüksek lisans bölümlerinin incelenmesi, üniversitemizdeki girişimcilik bölümlerinin çağın gereklerini yakalamaları açısından yararlı olacaktır.
- Türkiye’de doğrudan girişimcilik alanında doktora eğitimi veren bir üniversite tespit edilememiştir. Bu konuda çalışmamızda da yer alan bazı Dünya Üniversitelerinin doğrudan girişimcilik doktora bölüm örneklerinin incelenmesi ve ülkemizdeki üniversiteler tarafından gerekli adımların atılması ‘‘girişimci üniversite’’ kavramının altının doldurulmasına katkı sağlayacaktır. Dünyanın en iyi ilk 10 üniversiteleri sıralamasında bulunan İngiltere’deki ‘‘Imperial College London’’ bünyesinde doğrudan girişimcilik alanında eğitim veren hem lisans, yüksek lisans, hem de doktora bölümü bulunmaktadır.
- Üniversite girişimcilik merkezleri, girişimcilik kulübü - topluluğu gibi oluşumlara Dünyanın en iyi üniversitelerinin neredeyse tamamı büyük önem vermektedir ve bu merkezler aracılığıyla öğrencilerine girişimcilik eğitimleri sunmaktadır. Türkiye’de ise birçok üniversitede doğrudan girişimcilik bölümü olmasa bile girişimcilik merkezlerinin var olduğu ve bu merkezler aracılığı ile geleceğin başarılı girişimcilerini yetiştirmek amacıyla eğitimler verildiği görölmektedir.
- Dünyanın işletme alanında eğitim veren en önemli üniversitelerinden biri olan Harvard İşletme Okulu, kendilerini benzersiz kılan 6 farklılaştırıcıdan biri olarak ‘‘Girişimcilik ve İnovasyon’’ kavramını ön plana çıkarmıştır. Öğrencilerine potansiyel girişimlerin keşfedilmesi, girişimcilerle bağlantı kurulması ve üniversitenin e-lab. vb. girişimcilikle ilgili benzersiz kaynaklarından ve hizmetlerinden faydalanmaları konularında tavsiyelerde bulunmakta ve her türlü desteği sağlamaktadır. Benzer modellerin, Türkiye’deki üniversiteler tarafından benimsenmesinin de girişimcilik eğitiminin yaygınlaşmasına ve daha nitelikli hale gelmesine katkı sağlayarak, üniversitelerin girişimci ve yenilikçi üniversite endekslerine ve böylelikle ülke ekonomisine ve topluma olumlu yansımalarının olacağı söylenebilir.

Sonuç ve Öneriler

Girişimcilik eğitiminin oldukça önemli olması ve öneminin de gittikçe artmasına karşın, bu alana ilişkin eğitim veren üniversitelerdeki girişimcilik bölümlerinin sayıları çok azdır. Üniversitelerdeki girişimcilik bölümleri, gençlere önlerine çıkacak fırsatları fark etmelerine, sağlıklı ve doğru kararlar alarak bunları iş fikrine dönüştürmelerine olanak tanımaktadır. Aynı zamanda bu fikirlerin üretime dönüştürülerek kar elde edilebilir ürün ve hizmetler ortaya çıkmasına yardımcı olmakta ve gençlere istihdam yaratan, yeniliğe açık, modern, vizyon sahibi işletmeler kurmaları konusunda eğitim vermeyi hedeflemektedir.

Üniversitelerde öğrencilerin girişimcilik ruhlarını geliştirmek ve mezun olduklarında kendi işletmelerini açarak; ekonomi, istihdam gibi konulara katkı sağlamalarını sağlamak amaçlarıyla birçok bölüm ve programda girişimcilik dersleri yaygınlaşmakta ve girişimcilik merkezleri kurularak, bu

merkezlerde de öğrencilere girişimcilikle ilgili uygulamalı proje eğitimleri verilmektedir. Girişimcilik eğitiminde yaşanan bu olumlu gelişmelere, son zamanlarda Dünya ve Türkiye üniversitelerinde doğrudan açılan, Girişimcilik Anabilim Dallarının ve girişimcilik lisans ve lisansüstü programlarının da önemli katkılar sağlayacağı düşünülmektedir.

Dünya genelinde girişimciliğin gelişmesi ve bu alanda istenilen sonuçların daha sağlıklı elde edilebilmesi için gerekli olan girişimcilik eğitiminin artan önemine bağlı olarak, Türkiye üniversitelerinde de açılan girişimcilik bölümlerinin sayısının arttığı görülmektedir.

Dünyada girişimcilik eğitimi birçok üniversitede açılan girişimcilik bölümlerinde ve merkezlerinde yürütülmektedir. Türkiye’de doğrudan girişimcilik lisans ve lisansüstü bölümü adı altında eğitim veren üniversite sayısının sınırlı olduğu görülmektedir. Uluslararası rekabet koşullarına uyum sağlamada, işletmeler açısından global normları yakalamada ve yeni başarılı girişimlerin ortaya çıkarılarak ülke ekonomisinin canlanmasında ülkemizdeki üniversitelerin açmış oldukları doğrudan girişimcilik bölümlerinin de dünya üniversitelerine paralel, global niteliklere sahip olması önem arz etmektedir.

Son yıllarda Türkiye’deki üniversiteler ile özellikle KOSGEB, İŞKUR gibi kurumlar arasında yürütülen girişimcilik sertifikası vermeye yönelik birçok program da bulunmaktadır. İlerleyen çalışmalarda bu programlar ve sonuçlarıyla ilgili değerlendirmeler de yapılabilir.

Ülkemizde üniversitelerde de girişimcilik eğitiminin ve bölümlerinin istenilen niteliğe ve sayıya ulaşması ile girişimcilikle ilgili daha nitelikli bilimsel çalışmaların ortaya çıkması olanağı doğacaktır. Bunun sonucunda da Türkiye’de girişimcilik konusunda her geçen gün daha bilinçli nesillerin yetişeceği ve bu gelişmelerin başta istihdam ve yenilikçilik olmak üzere ülke ekonomisine olumlu katkılarının olacağı düşünülmektedir.

Sonuç olarak, Ülkemizdeki üniversitelerde girişimcilik eğitiminin, “yalnızca bazı programların ders planlarında yer alan bir ders” olarak sınırlı kalmaması; doğrudan girişimcilik alanında eğitim veren lisans ve lisansüstü bölümlerin sayısının, niteliğinin artması ve dünya üniversitelerinde örneklerinin görüldüğü gibi girişimcilik bölümlerinin farklı disiplinlere de yayılmasının gerekli olduğu düşünülmektedir. Böylelikle, Türkiye’de girişimcilik alanında ulaşılacak istenilen global normlarla daha hızlı bir şekilde yakalanabilecektir; ekonomik gelişme ve toplumsal kalkınmanın sağlanması kolaylaşacaktır.

Etik Beyan

“Dünya ve Türkiye Üniversitelerinde Girişimcilik Bölümlerinin Artan Önemi: Lisans ve Lisansüstü Eğitim Düzeyinde Bir Araştırma” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir.

Kaynakça

- Akdemir, A. (2009). *İşletmeciliğin temel bilgileri*. Bursa: Ekin Yayınevi.
- Akpınar, S. (2009). *Girişimciliğin temel bilgileri*. Kocaeli: Umuttepe Kitabevi.
- Balaban, Ö. ve Özdemir, Y. (2008). Girişimcilik eğitiminin girişimcilik eğilimi üzerindeki etkisi: Sakarya Üniversitesi örneği. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 3(2), 134-148.
- Berglund, H., & Wennberg, K. (2006). Creativity among entrepreneurship students: comparing engineering and business education. *International Journal of Continuing Engineering Education and Life-long Learning*, 16(5), 366-379.
- Bozkurt Çetinkaya, Özlem. (2011). *Dünyada ve Türkiye’de girişimcilik eğitimi: başarılı girişimciler ve öğretim üyelerinden öneriler*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Çetindamar, D. (2002). *Türkiye’de girişimcilik*. Ankara: Tüsiad Yayınları.
- Galloway, L., & Brown, W. (2002). Entrepreneurship education at university: a driver in the creation of high growth firms? *Education & Training*, 44, 8-9.
- Güler, B. K. (2009). Dünyada öncü üniversitelerin işletme fakültelerinin sosyal girişimcilik ile ilgili eğitsel ve bilimsel faaliyetleri. *VI. Uluslararası STK’lar Kongresi*, 23-25 Ekim 2009 Çanakkale.
- Gürol, Y. ve Bal, Y. (2009). Türkiye’de girişimciliğin evrimi ve gelişimi için girişimcilik eğitiminin önemi. Retrieved from www.ikt.yildiz.edu.tr/RePEc/yil/makaleler/gurol0019.pdf.
- Harvard Business School (2018). Retrieved from <https://www.hbs.edu/mba/the-hbsdifference/Pages/default.aspx>.
- Hotcourses International (2018). Retrieved from <https://www.hotcourses-turkey.com/>.
- İşcan, Ö. F. ve Kaygın, E. (2011). Potansiyel girişimciler olarak üniversite öğrencilerinin girişimcilik eğilimlerini belirlemeye yönelik bir araştırma. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 3(2), 275-286.
- Keystone Academic Solutions (2018). Retrieved from <https://tr.phdstudies.com>.

- Küçük, O. (2009). Türk eğitim sisteminde girişimcilik ve girişimcilik eğitiminde Avrupa Birliği (AB) hibe projelerinden yararlanma düzeyi: Bir uygulama, 2. *Uluslararası Girişimcilik Kongresi*, Kırgızistan.
- Liñán, F., Moriano, J. A., & Zarnowska A. (2008). *Teaching psychology of entrepreneurship perspective from six European countries*. Madrid: Universidad Nacional de Educación a Distancia.
- Özdem, G. ve Sarı, E. (2008). Yükseköğretimde yeni bakış açılarıyla birlikte yeni kurulan üniversitelerden beklenen işlevler (Giresun Üniversitesi örneği). *Üniversite ve Toplum Dergisi*, 8(1), 1-15.
- Paço, A., & Raposo, M. (2011). Entrepreneurship education: Relationship between education and entrepreneurial activity. *Psicothema* 2011. 23(3), 453-457.
- Rasmussen, E. A., & Sorheim, R. (2006). Action-based entrepreneurship education. *Technovation*, 26, 185-194.
- Segal, G., Borgia, D. & Schoenfeld, J. (2005). The Motivation to Become an Entrepreneur, *International Journal of Entrepreneurial Behaviour & Research*, 11(1), 42-57.
- Şengel, S. (2008). Yükseköğretimde girişimcilik eğitiminin inovatif iş fikirlerine ulaşmadaki etkisi üzerine bir araştırma, *Uluslararası Girişimcilik Kongresi*, Kırgızistan.
- Sexton, D. L., & Upton, N. B. (1987). Evaluation of an innovative approach to teaching entrepreneurship. *Journal of Small Business Management*, 25(1), 35-43.
- Solomon, G. T., Duffy, S., & Tarabishy, A. (2002). The state of entrepreneurship education in the United States: A nationwide survey and analysis. *International Journal of Entrepreneurship Education*, 1(1), 65-86.
- Soylu, A. ve Kepenek, Y. (2008). Meslek yüksekokulu öğrencilerinin girişimcilik düzeyleri ve aldıkları eğitimin girişimciliğe olan katkılarının belirlenmesi: PAU Honaz Meslek Yüksekokulu örneği. *Uluslararası Girişimcilik Kongresi*, Kırgızistan.
- Tağraf, H. ve Halis, M. (2008). Üniversitelerdeki girişimcilik eğitiminin “Girişimsel Öz Yetkinlik” algısı üzerindeki etkisi: Bir araştırma. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 3(2), 91-111.
- TEB Özel BNP Paribas Ortaklığı, Melek Yatırım Platformu (2018). Retrieved from <https://www.melekyatirimplatformu.com/tr>.
- Tekin, M. (2004). *Girişimcilik ve küçük işletme yöneticiliği*. Ankara: Günay Ofset.
- The World University Rankings (2018). Retrieved from <https://www.timeshighereducation.com/world-university-rankings/2018/world-ranking#survey-answer>.
- Yelkikalan, N., Akatay, A., Yıldırım, H. M., Karadeniz, Y., Köse, C., Koncağül, Ö. ve Özer, E. (2010). Dünya ve Türkiye üniversitelerinde girişimcilik eğitimi: Karşılaştırmalı bir analiz. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırma Dergisi*, 12(19), 51-59.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2008). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yılmaz, C., Özdil, T., Tezsürücü D. ve Karadeniz, Y. (2010). Farklı eğitim düzeyindeki üniversite öğrencilerinin girişimcilik konusunda görüş farklılığının araştırılması. *Uluslararası II. Trakya Bölgesi Kalkınma-Girişimcilik Sempozyumu* (ss.157-173). Kırklareli, Türkiye.

EXTENDED ABSTRACT

Entrepreneurship is of great importance for the improvement of the problems in the economies of the country and for the development of the economy and social development. Recently, entrepreneurship issues have been emphasized, especially in developing countries.

In the development of entrepreneurship, it is important for universities both to reach to an entrepreneurial structure and to mainstream entrepreneurship departments and education through which people improve their entrepreneurial qualities.

The aim of this study was to the world and licenses directly related to entrepreneurship, which opened in Turkey college and the status of graduate programs put forth in a comparative manner and to clarify the contribution in terms of growth and economies of successful entrepreneurs of these programs.

In this study, firstly the concept of entrepreneurship and the importance of entrepreneurship are emphasized. Afterwards, literature review covering entrepreneurship education and some studies in this field is given.

The universe of the research, entrepreneurship undergraduate and graduate chapters in Turkey by The Times Higher Education published by the "best universities in the world 2018" constitutes the top ten universities in the world rankings.

In the study, the current situation in Turkey in entrepreneurship education is evaluated by identifying and comparing the direct entrepreneurship undergraduate and graduate programs of the universities in Turkey and of the top ten universities included in the List of World's Best Universities that has been prepared by The Times Higher Education. In this survey, a “content analysis” is performed through investigating the conditions of the universities in Turkey by analyzing the atlas data of The Council of Higher Education (YÖK) and the official websites of the institute of social sciences of the universities,

and by accessing the undergraduate, graduate and PHD programs of the World's Top Ten Universities through their websites.

Entrepreneurship education is very important and its importance is increasing, but the number of entrepreneurship departments in universities providing education in this field is very small. Entrepreneurship departments in universities enable young people to realize the opportunities they will face and to make healthy and right decisions and turn them into business ideas. At the same time, these ideas help to produce profitable products and services by transforming them into production and aiming to train young people to establish modern, visionary enterprises that create employment and are open to innovation.

To develop the entrepreneurial spirit of students in universities and by opening their own businesses when they graduate; Entrepreneurship courses are becoming widespread in many departments and programs with the aim of contributing to the subjects such as economy and employment, and entrepreneurship centers are established and practical project trainings are given to the students in these centers. These positive developments in entrepreneurship education, recently opened directly in the university world and in Turkey, the Department of Entrepreneurship and entrepreneurship for undergraduate and graduate programs are also expected to make an important contribution.

World entrepreneurship development in general and the desired results in this field in order to achieve a more healthy due to the growing importance of entrepreneurship education is necessary, Turkey has increased the number of the opened section of entrepreneurship in universities.

Approximately 550 universities providing direct entrepreneurship undergraduate education, approximately 300 universities providing graduate education, and 30 universities providing doctorate education in the fields of direct entrepreneurship have been identified in the world. Among these universities, approximately 50 percent of the universities that provide graduate education in entrepreneurship are in Europe and about one third are in the USA. Approximately two-thirds of universities that offer entrepreneurship education at the doctoral level are located in the United States and the United Kingdom. Entrepreneurship graduate departments at universities in Turkey mainly names of "entrepreneurship" and collected under the title remained limited to specific departments except the few universities in the social sciences. Directly in the field of entrepreneurship in Turkey it could not be determined that a university doctorate.

In our country, it will be possible to have more qualified scientific studies related to entrepreneurship by reaching the desired quality and number of entrepreneurship education and departments in universities. As a result, entrepreneurship in Turkey will grow up every day and be more conscious generation of a positive contribution to the national economy, including employment and innovation is considered first of these developments.

In this context, it is considered that the entrepreneurship education in universities should not be limited to be "a course that take part in only some programs' instructional plan"; instead, the number and qualities of the programs that provide education in the field of entrepreneurship should be increased and spread to different disciplines.

Mobil Pazarlamanın İlk Uygulaması Olan SMS Reklamlarına Yönelik Eğilimlerin Saptanması: Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir İnceleme

Bahadır Burak SOLAK¹ ve Zöhre AKYOL²

Öz

Hedef kitleye daha uygun maliyetle, etkili ve doğrudan ulaşmak için yeni yollar arayan reklamcılar cep telefonu kullanan insan sayısının hızla artmasıyla mobil pazarlamaya yönelmişlerdir. Bu kapsamda cep telefonları reklamcılar tarafından yeni bir reklam mecrası olarak yoğun bir şekilde kullanılmaya başlanmıştır. Yaşanan bu gelişmeler ve değişimlerden sonra cep telefonları, önemli iletişim aracı olmasının yanı sıra en etkin dijital reklam mecralarından biri olarak görülmektedir. Genellikle reklam içerikli mesajlarla bir ürünün/hizmetin tanıtılması, indirimler ve kampanyalar gibi temel pazarlama karması öğeleri kullanılarak iletişim çalışmaları yürütülmektedir. Sonuç olarak markalar mobil pazarlama sayesinde, giderek rekabetin arttığı pazar ortamında çağın gerekliliklerine uygun, daha az maliyetle zaman ve mekân kısıtlaması olmaksızın tüketicilere reklam mesajlarını iletebilmektedir. Yukarıda bahsedilenler doğrultusunda araştırmanın genel amacı, mobil pazarlamanın ilk ve en yaygın kullanılan uygulaması olan kısa mesaj (SMS) yöntemi ile yapılan mobil reklamlara yönelik üniversite öğrencilerinin eğilimlerinin ne yönde (olumlu/olumsuz) olduğunun ortaya çıkarılmasıdır. Bu kapsamda Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi bünyesinde yer alan Gazetecilik, Halkla İlişkiler ve Tanıtım, Radyo Televizyon ve Sinema, Reklamcılık bölümlerinde okuyan öğrenciler araştırma evrenini oluşturmuştur. Araştırma evreni içinde örnekleme oluşturan 395 öğrenciyi araştırma dâhilinde belirlenen sorularla hazırlanan anket çalışması uygulanmıştır. Araştırmanın amacına uygun olarak betimsel (tanımlayıcı) ve bağıntısal araştırma modeli kullanılmıştır. Bu bağlamda anket sonucunda elde edilen veriler doğrultusunda markalar tarafından öğrencilere gönderilen SMS reklamlarına yönelik genel eğilimin olumlu olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Pazarlama İletişimi, Mobil Pazarlama, SMS Reklamları

Determination of Tendencies toward SMS Ads as the First Application of Mobile Marketing: A Study on University Students

Abstract

The advertisers who are looking for new ways to reach the target audience in a more cost-effective, direct and effective way, have turned to mobile marketing with the increasing number of people using mobile phones. In this context, mobile phones have been used intensively by advertisers as a new advertising medium. After these developments and changes, mobile phones are seen as one of the most effective digital advertising media as well as being an important communication tool. Communication activities are generally carried out using basic marketing mix elements such as promotion of a product / service, discounts and campaigns with advertising messages. As a result, through mobile marketing, brands are able to communicate their advertising messages to consumers in a market environment in which the competition is increasing in line with the requirements of the era and without time and space constraints at less cost. The general aim of the study is to determine the tendency of university students (mobile / negative) for mobile advertising made by text message (SMS) method, which is the first and most widely used application of mobile marketing. In this context, the students studying in the departments of Journalism, Public Relations and Publicity, Radio Television and Cinema, Advertising, which is a part of Ege University Communication Faculty, formed the research universe. 395 students in the research universe were included in the study. A descriptive (descriptive) and correlational research model was used for the purpose of the study. In this context, in line with the data obtained from the survey, the general trend towards SMS advertisements sent to students by brands was found to be positive.

Key Words: Marketing Communication, Mobile Marketing, SMS Ads

Atıf İçin / Please Cite As:

Solak, B. B. ve Akyol, Z. (2020). Mobil pazarlamanın ilk uygulaması olan SMS reklamlarına yönelik eğilimlerin saptanması: Üniversite öğrencileri üzerine bir inceleme. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(2), 886-898.

Geliş Tarihi / Received Date: 28.03.2019

Kabul Tarihi / Accepted Date: 13.11.2019

¹ Arş. Gör. - Trabzon Üniversitesi İletişim Fakültesi, b.brksolak@trabzon.edu.tr - ORCID: 0000-0001-6670-8931

² Arş. Gör. Dr. - Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, İletişim Fakültesi, z.resber@beun.edu.tr - ORCID: 0000-0003-3270-0258

Giriş

Mobil cihazlar bireyleri dijital ve sosyal ağlara bağlayan bir araçtır. Dolayısıyla bu cihazlar onların dijital olarak her türlü iletişim sürecine dâhil olmalarına imkân tanımaktadır. İnsanlar mobil cihazlar aracılığıyla nerede olduklarını bildirir, tweet atar ve durumlarını herhangi bir yerde ve zamanda güncelleyebilirler. Ayrıca markalarla ilgili değerlendirmeleri okuyabilir, fiyatları kontrol edebilir ve onlarla iletişime geçebilirler. Marka tarafından değerlendirildiğinde ise mobil cihazlar sayesinde hedef kitleye uygun zamanda ve yerde ürün ve hizmetler hakkında bilgilendirme yapılabilir. Bir alışveriş merkezine veya süper markete girildiği zaman oradaki kampanyalarla ilgili anında bilgilendirme mesajları gelmesi buna örnek verilebilir. Bu durum mobil cihazların pazarlama amaçlı kullanımını göstermektedir. Etkili mobil pazarlama bir markanın hedef kitlesine yönelik mobil cihaz kullanım özelliklerinin belirlenerek bir strateji oluşturulmasını gerektirmektedir. Mobil pazarlamanın farklı türleri söz konusudur. Bunlar; SMS (metin mesajları) reklamları, display reklamlar, uygulama içi reklamlar, QR kodlar, arama motoru ve sosyal medya reklamları olarak tanımlanabilir (Clow ve Baack, 2016, s. 231). Bu türlerden SMS reklamı hariç diğerleri için çevrimiçi özelliğe sahip akıllı mobil cihazlar gerekmektedir. Ancak SMS reklamları tüm mobil cihazlar için uygundur. Zaten bu durumdan dolayı SMS reklamları mobil pazarlamanın ilk ve en çok uygulanan türü olarak değerlendirilmektedir.

Sürekli değişen pazar ve tüketici yapısı, markaları hedef kitleye ulaşma noktasında farklı uygulamalar bulmaya yönlendirmektedir. Mobil pazarlama ve SMS reklamları bu yeni uygulamalardan birini oluşturmaktadır. SMS, bugüne kadarki en popüler mobil veri uygulaması olmasının yanı sıra uygun ve düşük maliyetli bir mobil iletişim teknolojisi olarak tanımlanmaktadır (Xu, Teo ve Wang, 2003, s. 5). Her yaşta kullanıcıya hem sosyal hem de iş iletişimi ile ilgili mesaj alışverişinde bulunma olanağı sağlamaktadır. Bu bağlamda SMS bilgi ve teknoloji çağında kişilerarası iletişim için son derece önemli ve sık kullanılan bir araç olarak karşımıza çıkmaktadır (Carroll vd., 2007, s. 81). SMS'in artan bu popüleritesi pazarlama ve reklamcılık uygulamaları için yeni bir kanal ortaya çıkararak reklamların bu kanal aracılığıyla kısa metin mesajları olarak cep telefonlarına gönderilmesini sağlamıştır (Tsang vd., 2004, s. 68). Reklam yoğunluğunun olduğu günümüzde, reklam mesajların kişiselleştirilerek tüketicilere aktarılmasını sağlayan mobil reklamcılık aracılığıyla markalar, bu yoğunluğun içinden sıyrılarak tüketicilerin ilgisinin markalara yönelmesini sağlayabilmektedir. Mobil reklamcılık, reklam mesajlarının cep telefonu gibi mobil cihazlarla hedef kitleye iletilmesini ifade etmektedir. SMS mobil reklamcılıkta en çok tercih edilen yöntemdir. Bu yöntem kapsamında SMS aracılığıyla cep telefonlarına kısa metin tabanlı reklam mesajları iletilmektedir (Haghirian vd., 2005, s. 2).

Teknolojinin sürekli gelişmesiyle birlikte mobil cihazların kullanımı hızla artmaktadır. Bu durum markaların hedef kitleyle interaktif olarak iletişim kurmasına olanak sağlamaktadır. Özellikle geleneksel medyanın etkinliğini büyük oranda kaybetmesi, etkileşimli ve kişisel mesajların hedef kitle nezdinde daha yoğun olarak kabul görmesi mobil cihazların pazarlama ve reklam aracı olarak kullanılma fırsatını ortaya çıkarmıştır. Mobil cihazların bir reklam mecrası olarak en büyük faydası her zaman tüketicilerin yanında ve kullanıma açık olmasıdır. Böylelikle markaların anlık olarak tüketicilere ulaşması mümkün olmaktadır. Mobil pazarlama kapsamında ilk ve en yaygın kullanılan uygulama SMS reklamlarıdır. SMS reklamları başlangıçta basit bir şekilde, mevcut ve potansiyel müşterilerin cep telefonlarına iletilen bir reklam mesajını temsil ederken günümüzde reklam kampanyalarında değişik yollarla ve sıklıkla kullanılan bir reklam türü olarak değerlendirilmeye başlanmıştır. Bu bağlamda günümüzde SMS reklamları; televizyon, radyo, açık hava, gazete reklamları gibi geleneksel olan ancak etkileşimli olmayan ortamlar aracılığıyla yayınlanan reklam içeriğine etkileşim kazandırmak için kullanılmaktadır. Günümüzde yaşanan tüm bu gelişmeler sonucu itibarıyla markalar tarafından SMS reklamları tüketicileri ikna etmek için yoğun olarak tercih edilmektedir. Bu bağlamda çalışmada temel olarak, mobil pazarlama uygulamalarından biri olan SMS reklamlarına yönelik üniversite öğrencilerinin eğilimlerinin, olumlu mu yoksa olumsuz mu olduğu konusuna açıklık getirilmeye çalışılmıştır.

Türkiye özelinde bu konuda önceden yapılan çalışmalara bakıldığında araştırmaların daha çok genel anlamda mobil pazarlama ve genel tüketici kitlesine odaklandığı görülmüştür. Mobil pazarlamanın ilk uygulaması olan SMS reklamlarına ve üniversite öğrencilerine yönelik çalışmaya literatürde çok fazla rastlanmamıştır. Bu kapsamda bulunan sayılı örnek çalışmaların sonuçlarına bakıldığında SMS reklamlarına yönelik genel eğilimin negatif olduğu gözlemlenmiştir. Sadece Çakır ve Çiftçi (2010) tarafından yapılan çalışmada; cep telefonunu sık kullanan genç kitle olarak üniversite öğrencilerinin, işletmelerin SMS reklam ve pazarlama içerikli mesajlarına olumlu bir tutum ve davranış gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır. Diğer taraftan İspir ve Suher'in (2009) yaptığı çalışmaya bakıldığında genç

tüketicilerin SMS reklamlarının alımına yönelik olumsuz tutumları olduğu görülmektedir. Bunun temel sebebinin mobil telefonların kişisel ve özel cihazlar olmalarından dolayı SMS reklamlarının rahatsız edici bulunması sonucuna varılmıştır. Usta (2009) tarafından yapılan araştırmanın sonucuna göre ise yine öğrencilerin kısa mesaj reklamlarına karşı genel tutumları olumsuzdur. Ancak reklamlar izinli ve ödüllü olursa tutumlar olumlu olmaktadır. Ayrıca öğrenciler reklamları eğlendirici, bilgilendirici ve güvenilir bulmamaktadırlar. Aynı zamanda da sinir bozucu olduklarını düşünmektedirler. Benzer şekilde Doğaner ve Kuyucular (2017) tarafından yapılan araştırmanın sonucuna göre de genç tüketicilerin mobil reklamcılığa karşı tutumları genellikle olumsuzdur. Faktörlere yönelik tutumların ortalamasının sonucu bağlamında mobil reklamlara yönelik tutumlar açısından en yüksek ortalamaya sahip faktörün rahatsız etme faktörü olduğu anlaşılmıştır. Yani genç tüketiciler izinsiz gelen SMS reklamlarına yönelik olumsuz tutumları olduğunu belirtmiştir. Kendilerinden izin alınarak veya kendilerine bilgi verilen veya ilgi alanlarına yönelik bireyselleştirilmiş olarak yapılan SMS reklamlarınaysa daha fazla ilgi göstermektedirler. Bu bağlamda mobil reklamcılığın izinli ve daha fazla kişiselleştirilmiş olarak yapılması, pazarlama açısından olumlu sonuçlar doğuracaktır sonucuna ulaşılmıştır.

Literatür İncelemesi

Amerikan Pazarlama Derneği, pazarlamayı bireysel ve kurumsal ihtiyaçları/hedefleri tatmin edecek değiş/tokuş (satış ve satın alma) ortamının yaratılması için fikirlerin, ürünlerin ve hizmetlerin geliştirilmesi, fiyatlandırılması, dağıtımı ve tanıtımına (tutundurulmasına) yönelik planlama ve uygulama süreci olarak tanımlamaktadır (American Marketing Association, 2013). Bu tanıma göre, alıcılar ve satıcılar zamansal ve mekânsal olarak birbirlerinden ayrıdırlar. Günümüzde ise geleneksel pazarlama gerek teknolojik yenilikler gerekse de ekonomik dönüşümlerle birlikte yerini farklı pazarlama anlayışlarına bırakmıştır. Bunlardan biri de dijital pazarlama olarak kabul edilmektedir. Dijital pazarlama, geleneksel pazarlamanın zaman ve mekân tanımlamasını dönüştürerek kişiselleştirmenin önemini arttırmaktadır (Scharl, Dickinger ve Murphy, 2005, s. 164). Böylelikle markalar tarafından yürütölen geleneksel pazarlama anlayışı yerini etkileşimli ve hedef kitlenin isteklerinin pazarlama uygulamalarının içerisine dâhil edildiği bir anlayışa bırakmıştır.

Dijital pazarlama genellikle doğrudan pazarlamanın bir aracı olarak kullanılmaktadır. Scharl ve diğerleri (2005, s. 165), dijital pazarlamayı, tüketiciyle doğrudan etkileşim içinde olan bunun yanı sıra tüketicinin markanın mesajına anlık tepki vermesini sağlayan ve dijital reklam mecraları yoluyla gerçekteşen pazarlama olarak tanımlamaktadır. Dijital pazarlamada önemli olan etkileşimli bir iletişimi sağlamak ve hedef kitleyi her an yakalayabilmektir. Bu noktada da dijital pazarlamanın bir alt dalı olan mobil pazarlama ya da kablosuz pazarlama ön plana çıkmaktadır. Mobil Pazarlama Derneği (MMA) mobil pazarlamayı markaların, herhangi bir mobil cihaz veya ağ üzerinden hedef kitle ile direkt bir şekilde iletişim kurmasını ve etkileşimde bulunmasını sağlayan bir dizi uygulama olarak tanımlamaktadır (Mobile Marketing Association, 2009). Bir başka tanıma göreysen mobil pazarlama, marka ve hedef kitle arasında bir mobil ortam, cihaz veya teknolojik ağ kullanılarak iletilen teklifin iki yönlü ve etkileşimli bir şekilde tanıtım sürecidir (Shankar ve Balasubramanian, 2009, s. 118). Mobil pazarlamada amaç, bir markanın ürün ya da hizmetlerini kablosuz bir ortam üzerinden hedef kitlelere tanıtmaktır. Böylelikle marka, zaman ve mekan faktörlerine takılmaksızın SMS reklamlarını büyük bir rahatlıkla hedef kitleye iletebilmektedir. Özellikle müşteriyle olan iletişimi etkin bir şekilde yönetmek için mobil cihazlar son derece önemli konuma gelmiştir. Ayrıca müşteriyle ilişkiler kurma ve geliştirmede markalara eşi görölmemiş fırsatlar sunmaya başlamıştır (Varnalı ve Toker, 2010, s. 144).

Cep telefonu kullanımının artması ve tüketici hayatında önemli bir yere gelmesi ile birlikte cep telefonlarının bir pazarlama kanalı olarak kullanımı artış göstermiştir. Mobil pazarlama detaylı kullanıcı bilgisi ve kişiselleştirme potansiyeline sahip bir yapı göstermektedir. Daha iyi hedefleme yapmak için içerik her müşteriye özel olarak uyarlanabilmektedir. Mobil telefonlar kişisel nesnelere olduğundan, pazarlamacılar hedeflenen kişiyi özel olarak ele alabilir, sosyal bağlarını, bireysel tercihlerini, tüketicilerin zamanlamasını ve mekansal tercihlerini öğrenerek, onlara uygun mesajlar gönderebilmektedir. Mobil kanal aracılığıyla yapılan reklamlar, anında etkileşim alınacak yapıdadır. Ayrıca mobil reklamlar, her zaman ve her yerde tüketiciye ulaşılabilecek bir özelliğe de sahiptirler (Bamba ve Barnes, 2007, s. 818).

Teknolojik gelişmeler ve özellikle internetin yaygınlaşması geleneksel pazarlama anlayışının değişmesini sağlamıştır. Önceleri ürün ve hizmet tanıtımı için geleneksel mecralar ön plandayken, dijitalleşen anlayışla birlikte pazarlama için yeni mecralar ortaya çıkmaya başlamıştır. Mobil pazarlama da bu alanda en çok kullanılan mecralardan birini oluşturmaktadır. Mobil pazarlamanın geleneksel mecralara göre en büyük faydası etkileşimli iletişime olanak tanyor olmasıdır. Böylelikle tüketici ile firma arasında

daha yakın bir ilişkinin kurulması kolaylaşmaktadır. Bunun yanı sıra mobil pazarlamada kullanıcıların izni alınarak reklam mesajları hedef kitleye iletilmektedir. Kişi eğer istemezse bu mesajları engelleyebilmektedir. Bu nedenle mobil pazarlama aracılığıyla sunulan reklam mesajlarının kabul oranı geleneksel mecraaya oranla daha yüksektir. Yine aynı şekilde geleneksel mecralardaki reklam yayınlatma ücretine göre mobil pazarlama aracılığıyla hedef kitleye ulaşmak daha uygun maliyettedir. Bunun yanı sıra gönderilen reklam mesajının etkili olup olmadığını ölçmek daha kolaydır. Bu tür avantajlardan dolayı markalar tarafından hedef kitleye ulaşmak adına, mobil pazarlama ve mobil pazarlamanın en çok kullanılan uygulaması olan SMS reklamları sıklıkla kullanılmaktadır.

Mobil cihazlar son derece kişisel ve önemli iletişim araçları olarak değerlendirilmektedir. Bu bağlamda mobil cihazlar her an ve her yerde kullanıcıların yanında bulunup aktif bir şekilde kullanılmaktadır (Bacile ve Swilley, 2014, s. 118). Böylelikle tüketicilerin her zaman ve her yerde dijital varlığını sağlayan mobil cihazlar, pazarlamacılara da tüketicilere doğrudan ve sürekli olarak erişmesine imkân sunmaktadır (Grewal, Bart, Spann ve Zubcsek, 2016, s. 3). Bu durumun sonucu olarak mobil mecralar tüketiciye ulaşma noktasında birebir pazarlama için en önemli ortamlardan biri konumuna gelmiştir (Cortes ve Vela, 2013, s. 109). Bunun yanı sıra Barnes ve Scornavacca (2004, s. 130), mobil pazarlamanın tematik hedef kitlelere ulaşılması ve mesajların kişiye özel uyarlanmasını sağladığı için daha etkili sonuçlar elde edilmesini kolaylaştırdığını vurgulamaktadır.

Mobil iletişim teknolojilerindeki çarpıcı gelişmeler, markaların tüketicilerle iletişim biçimlerinde değişikliklere yol açmıştır. Özellikle cep telefonu teknolojisindeki gelişmeler, markaların müşterilere ulaşması için yeni bir iletişim kanalı ortaya çıkarmıştır. Cep telefonları ve diğer taşınabilir dijital cihazların, özellikle genç ve genç yetişkin tüketiciler için temel bir ihtiyaç haline gelmesi, bu cihazların reklam aracı olarak kullanılmasını neredeyse zorunlu hale getirmiştir. Böylelikle mobil pazarlama ve SMS reklamcılığı hedef kitleye ulaşma noktasında önemli bir rolü üstlenmiştir. Bu bağlamda günümüz koşulları içinde geleneksel medyada sunulan reklamlar ile karşılaştırıldığında mobil reklamların marka ve tüketici ilişkilerinin geliştirilmesi açısından daha uygun olduğu gözlemlenmektedir (Tekkanat ve Topaloğlu, 2016, s. 33). Haghirian ve diğerlerine (2005, s. 2) göre mobil reklamcılığın temel düzeyde kişiselleştirme ve etkileşim olmak üzere iki karakteristik özelliği vardır. Mobil reklamcılık kişiselleştirme için en uygun ortamı sağlamaktadır. Çünkü mobil cihazlar genellikle kullanıcının belirlediği kimliğini taşımaktadır. Dolayısıyla mobil reklamcılık sayesinde, mesajlar ve içerik özelleştirilebilmektedir. Ayrıca mobil reklamcılık uygulamaları, markaların tüketiciden hızlı ve doğrudan bir geri bildirim almasına izin verdiğinden etkileşim olanaklarını arttırmaktadır. Bu bağlamda mobil reklamcılık sürecinde dijitalleşen metinler, görüntüler, sesler interaktif ve kişiselleştirilmiş bir şekilde kullanılmaktadır. Özetle cep telefonu hedef kitleye her zaman ve her yerde erişmeye imkân veren kişisel bir cihaz olduğu için mobil reklamcılık uygulamaları da kişiselleşen bir yapıya sahiptir (Tsang, Ho ve Liang, 2004, s. 68).

Mobil reklamcılığın ortaya çıkmasında en büyük etken geleneksel medyanın gün geçtikçe etkinliğini yitirmesi olarak kabul edilmektedir. Bu durumda reklamverenler, hedef kitlenin dikkatini çekecek reklamların oluşturulmasının yanı sıra reklam araçlarının seçiminde de daha yaratıcı olmak durumunda kalmıştır. Bu gelişmeler ekseninde reklamverenler için yeni ortamlar yaratma ihtiyacı mobil reklamcılığın özellikle SMS (Short Message Service) reklamları gibi yeni kanalların ortaya çıkarılmasını tetiklemiştir (Van der Walddt, Rebello ve Brown, 2009, s. 444). SMS reklamları, mobil pazarlamanın ilk ve en yaygın kullanılan biçimi olarak kabul edilmektedir. SMS reklamları başlangıçta basit bir şekilde, mevcut ve potansiyel müşterilerin cep telefonlarına iletilen bir reklam mesajını temsil ederken günümüzde reklam kampanyalarında değişik yollarla ve sıklıkla kullanılan bir reklam türü olarak değerlendirilmeye başlanmıştır. Bu bağlamda günümüzde SMS'in gücü; televizyon, radyo, açık hava, gazete reklamları gibi geleneksel olan ancak etkileşimli olmayan ortamlar aracılığıyla yayınlanan reklam içeriğine etkileşim kazandırmak için kullanılmaktadır. Ström ve diğerlerine (2014, s. 1005) göre bu sayede mobil pazarlama ve SMS reklamları marka imajı yaratımında ve konumlandırılmada, tüketiciye sunulacak tekliflerin, ürün çeşitliliğinin ve fiyatların duyurumu konusunda etkin bir rol üstlenmeye başlamıştır.

Zhang ve Mao'ya (2008, s.788) göre ise SMS reklamları cep telefonu cihazlarına metin mesajlarını göndermeye ve yanıtlamaya izin veren özel bir mobil pazarlama şeklidir. SMS reklamlarının tüketiciye her koşulda ulaşabilmesi, düşük maliyeti ve kişiselleştirme gibi çeşitli avantajları, markaların bu mecraaya daha fazla yönelmesi konusunda motive edici olmuştur (Rettie ve Brum, 2001). Böylece SMS teknolojisi tüketicilere, direkt gönderilen kişisel mesajlar aracılığıyla ürün, hizmet ve fikirlerin çekici kılınmasını sağlamıştır (Sultan, Rohm ve Gao, 2009, s. 309). Bugüne kadar yaşanan tüm gelişmeler neticesinde reklamverenler, cep telefonu kullanıcılarının demografik bilgileri ve mobil cihaz kullanım biçimlerine

dayanarak, hedef kitlelerine zaman ve mekan kısıtlaması olmaksızın kişiselleştirilmiş reklam mesajlarını sıklıkla göndermektedir (Peters, Amato ve Hollenbeck, 2007, s. 130). Ayrıca, SMS reklamları, diğer geleneksel medyaları güçlendirmek için de yaygın olarak kullanılmaktadır (Zhang ve Mao, 2008, s. 788; Phau ve Teah, 2009, s. 99). SMS reklamları sayesinde markalar kendileri hakkında daha fazla bilgiyi ve herhangi bir değişimi; indirimleri, özel teklifleri, yarışmaları hedef kitleleriyle paylaşabilmektedir.

Ducoffe ve Curlo'ya (2000, s.247) göre reklam mesajları, reklamverenler ve tüketiciler arasındaki iletişim alışverişini ifade etmektedir. Mobil reklamcılıkta dikkat edilmesi gereken önemli bir nokta içeriğin hedef kitleye uygun olmasıdır. Ayrıca tüketicie iletilen reklam mesajı özgün ve hedef kitle tarafından anlaşılacak bir dilde olmalıdır (Haghirian, Madlberger ve Tanuskova 2005, s. 4). Diğer taraftan gönderilen mesajın özgün ve eğlenceli olması da önemlidir. Böylelikle tüketicilerin dikkatini ürüne/hizmete çekmek çok daha kolaylaşmaktadır (Heinonen ve Strandvik, 2007, s. 16-17; Carroll, Barnes, Scornavacca ve Fletcher, 2007, s. 82). Gönderilen mesajların bilgilendirici ve güvenilir olması da tüketicilerin ilgisini mesaja çekmeyi kolaylaştırmaktadır. SMS reklamlarının etkili olabilmesi için bu mesajların rahatsız edici özellikler taşımasına ve anlaşılır olmasına dikkat etmek gerekmektedir. Çünkü anlaşılmaz bir mobil reklam mesajının neden olduğu rahatsızlık, algılanan marka değerine olumsuz olarak yansiyacaktır (Haghirian ve diğ., 2005, s. 4-5). Son olarak SMS reklamlarını hedef kitleye iletilirken mobil cihaz kullanıcısının izninin alınması ve uygun bir zamanda gönderilmesi gibi iki önemli unsur da kesinlikle göz önünde bulundurulmalıdır (Clow ve Baack, 2016, s. 231). Tüketiciler tarafından bazen olumlu bazense olumsuz olarak değerlendirilebilen SMS reklamları, markalar adına hızlı ve etkin bir pazarlama aracı olarak ön plana çıkmaktadır. Reklam içerikli SMS kullanmanın çeşitli amaçları vardır. Bunlar; marka farkındalığı yaratma, ürün/hizmet ve bilgi talebi alma/paylaşma, markayla ilgili güncel haberleri iletme, yarışmalar veya anketler yapma ve özel teklifler sunma şeklinde belirtilmektedir. (Barwise ve Strong, 2002, s. 17). Reklamverenler adına SMS reklamcılığının en önemli faydalarından biri, SMS reklamlarının maliyetinin düşük olmasıdır. SMS reklamcılığının düşük maliyeti istenilen hedef kitleye ulaşma ve markayla hedef kitle arasında yüksek bir etkileşim oranı elde etmeyi kolaylaştırmaktadır (Kavassalis vd., 2003, s. 62-63). Ayrıca, SMS reklamları, reklamverenler için hedef kitle analizi ve tüketicilerin mevcut ihtiyaçlarını saptama gibi önemli verilerin elde edilmesini mümkün kılmaktadır (Tekkanat ve Topaloğlu, 2016, s. 33). Bu bağlamda markalar hedef kitleye SMS reklamları göndererek mobil telefonların avantajını sıklıkla kullanmaktadır. Örneğin bir restoranın öğle ya da akşam yemeğine yakın gönderdiği özel menüsünü içeren bir SMS, hedef kitleyi restorana ziyaret etmeye ikna eden bir araç olabilmektedir. Özetle çıkış noktasına bakıldığında SMS sistemi ağırlıklı olarak insanlar arasında bir iletişim aracı olarak kullanılmıştır. Ancak, markalar müşteri portföyünü genişletmek ve hedef kitlelerini etkileyebilmek için SMS reklamlarını etkin bir şekilde kullanmaya başlanmıştır. Böylelikle SMS reklamları, SMS teknolojisini kullanan mobil pazarlamanın ilk ve en yaygın kullanılan uygulaması olmuştur.

Araştırma Tasarımı

Dijitalleşen dünyada geleneksel reklam mecralarının etkisinin azalması buna karşın maliyetlerinin artması sonucunda, markalar yeni mecralara ihtiyaç duymuştur. Böylelikle, tüketicilere direkt ulaşma imkânı sağlayan mobil reklamcılık uygulamaları alternatif ve önemli bir mecra konumuna gelmiştir. Bu durumun sonucunda zaman ve mekân kısıtlaması olmaksızın kişiselleştirilmiş mesajlarla tüketicilere ulaşma imkanı sağlayan SMS reklamları, markalar tarafından yoğun bir şekilde kullanılmaya başlanmıştır. Doğru bir şekilde kullanıldığında markaya büyük katkı sağlayan SMS reklamları aksi durumda ise markaya zarar verebilmektedir. Bu bağlamda SMS reklamı kullanmaya karar veren markaların tüketici eğilimlerini ölçmesi oldukça büyük önem arz etmektedir. Yoğun bir şekilde kullanılmasına rağmen çeşitli değişkenlere göre farklılık gösteren tüketici eğilimlerinin reklam mesajları oluşturulurken ve tüketicilere iletilirken markalar tarafından yeterince dikkate alınıp alınmadığı önemli bir araştırma konusu haline gelmiştir. Bu kapsamda çeşitli değişkenlere göre SMS reklamlarına yönelik tüketici eğilimlerinin saptanması sorunsalı bu çalışmanın temel problemini oluşturmaktadır.

Araştırmanın Amacı ve Alt Amaçları

SMS reklamlarına yönelik üniversite öğrencilerinin eğilimlerinin ne yönde olduğunun belirlenmesi bu araştırmanın genel amacıdır. Ayrıca belirlenen eğilimlerin çeşitli değişkenler bağlamında ne yönde şekillendiğinin (pozitif/negatif) ortaya çıkarılması da araştırmanın bir diğer amacıdır. Araştırmanın alt amaçları ise aşağdaki araştırma sorularına cevapların aranmasıdır.

1. SMS reklamlarıyla en çok hangi sektöre yönelik mesaj iletilmektedir?
2. SMS reklamlarının en çok geldiği sektör cinsiyete göre değişir mi?

3. SMS reklamındaki marka/ürün/hizmet hatırlanıyor mu?
4. SMS reklamlarına yönelik öğrencilerin genel eğilimleri (pozitif/negatif) ne yöndedir?

Araştırmanın Önemi

Her geçen gün dijitalleşen dünyada, markalar tarafından tüketicilere ulaşmak için kullanılan geleneksel mecralar (televizyon, radyo, gazete) hem yetersiz hem de oldukça maliyetli bir konuma gelmiştir. Bu noktada markalar için alternatif olarak ortaya çıkan mobil reklamcılık giderek markalar tarafından yoğun bir şekilde kullanılmaya başlanmıştır. Ancak bir mobil reklam türü olan kısa mesaj servisiyle (SMS) tüketicilere ulaşma yöntemine yönelik tüketici eğilimlerinin ne yönde olduğu konusunda henüz kesin bir sonuca ulaşılamamıştır. Bununla birlikte bu süreç içerisinde izin alma, güvenlik ve gizlilik gibi etik konular tüketici eğilimlerini değiştirebildiğinden hassas bir dengenin sağlanması gerekmektedir. Aksi takdirde tüketicilerin markaya yönelik tutumları negatif yönde şekillenebilir bu durumun sonucunda ise tüketici satın alma davranışından kaçınabilir. Bu bağlamda kısa mesaj yöntemi ile yapılan mobil reklamlara yönelik tüketici eğilimlerini yönlendiren farklı değişkenlerin ortaya çıkarılması gerekmektedir. Bu kapsamda araştırma sayesinde elde edilecek veriler ile markalar tarafından mobil reklamcılığın daha etkin bir şekilde kullanılacak olmasından dolayı çalışmanın önemli olduğu düşünülmektedir. Ayrıca bu çalışma, konuyla ilgili gelecekte akademik çalışma yapma yöneliminde olan araştırmacılara önemli veriler sunması açısından da önem arz etmektedir.

Sayıtlar

Araştırmaya katılan öğrencilerin anket sorularına doğru cevap verdikleri kabul edilmiştir.

Sınırlılıklar

1. Söz konusu araştırma zaman ve maddi kısıtlardan dolayı Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi'nde öğrenim gören öğrencilerle sınırlıdır.
2. Elde edilen verilerin güvenilirlik ve geçerliliği, cevaplayanların doğru ve kesin bilgiler vermesi ve araştırmada kullanılan anketin özelliklerine bağlı olması ile sınırlıdır.

Yöntem

Bugün, sosyal bilimlerde bir araştırmayı yürütmek tek bir araştırma modeliyle çözümlenememektedir; bu nedenle araştırmanın amaç ve kapsamına uygun olarak betimsel (tanımlayıcı) ve bağıntısal araştırma modeli kullanılmıştır. Gerçeğin ne olduğunu bulmak ve var olan mevcut duruma anlam verilmesine dönük araştırma modeli olan betimsel araştırmalar, genellikle güncel sorunların çözümüne yönelik, pratikteki yararı gözetilerek yapılan uygulamalı araştırmalardır (Ural ve Kılıç, 2005, s. 8). Amacı pazar çevresiyle ilgili doğru ve tam bilgiler elde etmektir (Nakip, 2003, s. 41). Bağıntısal araştırmalar ise iki veya ikiden fazla değişken arasındaki ortak bağ üzerinde durmaktadır (Erdoğan, 2012, s. 140). Araştırma probleminde yer alan iki ya da daha fazla değişkene ilişkin olarak örnek kütledeki katılımcılardan veri toplanır ve toplanan veriler arasındaki ilişkileri görmek amacı ile analiz edilirler. Bağıntısal araştırmalarda toplanan verilerin istatistiksel tekniklerle incelenmesi sonucunda değişkenler arasında bir bağlantı olup olmadığı belirlenir. Üniversite öğrencilerinin SMS reklamlarına ilişkin tutum ve davranışlarının belirlenmesi için en uygun model betimsel modeldir. Öğrencilerin mobil reklam uygulamalarına yönelik tutumları betimleyici bir nitelik taşımaktadır. Davranış ve tutumlar arasındaki ilişkilerin belirlenmesi ise bağıntısal model ile açıklanmaktadır. Öğrencilerin SMS reklam uygulamalarını onaylayıp onaylamadıkları, en çok hangi sektörden reklam içerikli mesaj aldıkları ve içeriklerinin neler olduğunun belirlenmesi betimleyici bir nitelik taşımaktadır. Öğrencilerin tutum ve davranışları arasındaki ilişkilerin belirlenmesi ise bağıntısal model ile açıklanacaktır.

Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini İzmir ilindeki Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi'nin tüm öğrencileri oluşturmaktadır. Ancak maddi kısıtlar ve zaman sınırlılığı gibi nedenlerden dolayı evreni temsil etmesi için kolayda örnekleme yöntemiyle belirlenen öğrencilerden oluşan örneklem grubundan elde edilen veriler çalışma kapsamında analiz edilmiştir. Örneklem grubunun sayısı ise Krejcie ve Morgan (1970) tarafından nüfusa göre örneklem grubunun sayısının belirlenmesi için oluşturdukları tablo esas alınarak belirlenmiştir. Bu tabloya göre evreni temsili açısından 322 kişi yeterli bir sayıdır. Ancak yaygın fakat her zaman geçerli olmayan görüş, örneklem büyüklüğü arttıkça tahmin sonuçlarının daha isabetli olacağı kanısındır (Gürbüz ve Şahin, 2017, s. 123). Buna göre evrendeki 1969 öğrenciden 395 öğrenciye anket uygulanmıştır. Anket uygulanan öğrencilerin 200'ü kadın 195'i ise erkek öğrencilerden oluşmaktadır.

Veri Toplama Aracı

Bu çalışmadaki veriler, reklam araştırmalarında gerekli bilgileri elde etmek için sıklıkla kullanılan bir araç olan anket ile toplanmıştır. Güzeler'in (2010) mobil pazarlama ile ilgili yazdığı yüksek lisan tezinde kullanılan anket formu güncellenerek bu çalışma kapsamında kullanılmıştır. Bu bağlamda anket formunu kullanmak için kendisinden mail yoluyla izin alınmıştır. Anket formu ve ölçekte güncelleme yapıldıktan sonra rneklemi temsil eden 35 kişilik bir grupta ön test yapılmıştır. Sonrasında güvenilirliği belirlemek amacıyla Cronbach α değeri hesaplanmıştır. Hesaplama sonunda 0,95'lik bir değer elde edilmiştir. Bu değer ölçeğin yüksek derecede güvenilir ve geçerli olduğunu göstermektedir. Anket formu, katılımcıların mobil pazarlamaya ilişkin eğilimlerini ölçmek için 5'li likert leği ile hazırlanan 20 sorunun yanı sıra 9 tane demografik soru içermektedir.

Verilerin Toplanması ve Analizi

Anket formu son haline getirildikten sonra verilerin toplanması aşamasına geçilmiştir. Bu bağlamda çalışma kapsamında kullanılan veriler, Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi'nde okuyan gönüllü öğrencilere dağıtılan lme aracı yoluyla toplanmıştır. Verilerin analizi ise Windows işletim sisteminde SPSS programında yapılmıştır. SPSS'de yapılan frekans analizleri soncunda elde edilen bulgular makalenin ilgili bölümünde okurlarla paylaşılmıştır.

Bulgular ve Yorumlar

Katılımcıların %50,6'sını kadın öğrenciler oluştururken %49,4'n ise erkek öğrenciler oluşurmaktadır. Katılımcıların yaş ortalaması ise 20'dir. Katılımcıların aylık ortalama gelirleri 500 lira ile 2000 lira üstü arasında değişmektedir. Katılımcıların aylık ortalama gelirleri ise 682,9 liradır. Katılımcıların %25,8'i Halkla İlişkiler ve Tanıtım, %24,6'sı Reklamcılık bölümünde eğitim görmektedir. Ankete katılan Gazetecilik bölümü ile Radyo, Televizyon ve Sinema bölümü ğrencilerinin oranıysa %24,8'dir. Katılımcı ğrencilerin sınıfları açısından yüzde değerlerine bakılacak olunursa %25,3' dördüncü, %25,1'i birinci, %24,8'i ise ikinci ve nc sınıflardan oluşmaktadır. Bu bağlamda örneklemenin evrendeki dağılımının çeşit ve oran yönünden oldukça benzer olduğu görülmektedir. Ayrıca rneklem büyüklüğü bu araştırma için yeterli sayısının üzerindedir. Böylelikle rneklemenin evreni temsil yeteneğine sahip olduğu söylenebilir.

Tablo 1. Katılımcıların Demografik zellikleri (n=395)

Değişken	Düzey	n	
Cinsiyet	Erkek	195	49,4
	Kadın	200	50,6
Yaş	17-20	127	32,2
	21-24	244	61,8
	25-28	18	4,6
	29+	6	1,5
Aylık Ortalama Gelir	500 TL	84	21,3
	501-1000 TL	152	38,5
	1001-1500 TL	93	23,5
	1501-2000 TL	39	9,9
	2001 TL ve zeri	27	6,8
Bölüm	Gazetecilik	98	24,8
	Halkla İlişkiler ve Tanıtım	102	25,8
	Radyo, Televizyon ve Sinema	98	24,8
	Reklamcılık	97	24,6
Sınıf	1	99	25,1
	2	98	24,8
	3	98	24,8
	4	100	25,3

Katılımcıların %43' Türk Telekom mobil operatörünü kullanırken, %32,9'u Vodafone, %23,3' ise Turkcell kullanmaktadır. Katılımcılara toplamda %29,1 ile en çok telekomünikasyon sektöründen mesaj gelmektedir. Bu sektörü sırasıyla %16,5 ile finans ve %15,9 ile kozmetik sektörü izlemektedir. En az mesaj gelen sektör ise %0,3 ile otomobil ve %0,5 ile de sağlık sektörü olmuştur. Cinsiyet bazında bakılacak olursa kadınların %31,5'i kozmetik sektöründen SMS reklam mesajları aldığını ifade ederken, erkeklerin %31,8'i ise telekomünikasyon sektöründen SMS reklam mesajları aldıklarını ifade etmiştir. Bu durum hedef kitle blmlendirmesinin reklamverenler tarafından dikkatli bir şekilde yapıldığını ortaya koymaktadır.

Tablo 2. Cinsiyete Göre Sektörel Bazda Gelen SMS Reklamları

Sektörler	Cinsiyet		Toplam
	Erkek	Kadın	
Gıda	5 1,3%	7 1,8%	12 3,0%
Giyim	20 5,1%	32 8,1%	52 13,2%
Kozmetik	0 ,0%	63 15,9%	63 15,9%
Finans	46 11,6%	19 4,8%	65 16,5%
Telekomünikasyon	62 15,7%	53 13,4%	115 29,1%
Sağlık	1 ,3%	1 ,3%	2 ,5%
Turizm	3 ,8%	6 1,5%	9 2,3%
Otomotiv	1 ,3%	0 ,0%	1 ,3%
Eğitim	7 1,8%	2 ,5%	9 2,3%
Teknoloji-elektronik	13 3,3%	7 1,8%	20 5,1%
Diğer	37 9,4%	10 2,5%	47 11,9%
Toplam	195 49,4%	200 50,6%	395 100,0%

Bunun yanı sıra katılımcıların %18,5'i kozmetik sektöründen gelen mesajların ilgisini çektiğini ifade ederken, %18,2'si ise giyim sektöründen gelen SMS'leri ilgi çekici olarak belirtmiştir. %1,3 ile otomotiv ve %1,8 ile sağlık sektörleri en düşük ilgi çekiciliğe sahip sektörler olarak yer almıştır. Yukarıda da görüldüğü üzere sektör nezdinde değerlendirme yapıldığında bu düşüklüğün gelen mesaj sayısı ile doğru bir orantıda olduğu tespit edilmiştir. Otomotiv sektörden alınan mesajların oranının düşük olmasının sebebi, öğrencilerin birçoğunun henüz kendine ait bir arabasının olmaması bu nedenle markaların hedef kitle değerlendirmesi içine girmemelerinden kaynaklandığı düşünülmektedir. Benzer şekilde öğrenciler, sağlık sektörü nezdinde de markaların hedef kitle bölümlendirmesine girmemektedir. Çünkü öğrenciler sağlık hizmetlerinden aileleri üzerinden faydalanmaktadır. Bu sebeple öğrencilere sağlık sektörüne yönelik mesajlar da çok fazla gelmemektedir. Cinsiyetler açısından bakılacak olursa %35,5 ile kozmetik sektörü kadınların en çok ilgisini çeken mesajları gönderen sektörken, erkekler de ise %21,5 ile ankette belirtilen sektörlerin dışında kalan diğer seçeneği en çok ilgiyi çeken mesajları gönderen sektör olarak ortaya çıkmıştır. Bu durumda hedef kitle bölümlendirmesinin kadınlar açısından uygun olarak yapıldığını göstermektedir. Erkekler açısından en çok ilgi çeken ikinci sektör ise teknoloji-elektronik sektörü (%20,5) olarak belirtilmiştir. Erkekler için en çok mesajın geldiği telekomünikasyon sektöründen ziyade, az oranda bir mesajın geldiği teknoloji-elektronik (%6,7) sektörünün daha ilgi çekici olması da mesajın sayısı ve yoğunluğundan çok kişilerin ilgi alanlarının mesajların okunmasında ve akılda kalmasında etkili olduğunu ortaya koymaktadır. Cep telefonuna gelen mesajların içeriği en çok kampanyalara yönelik mesajlardan oluşmaktadır. Hem erkeklerde (%64,1) hem de kadınlarda (%52) kampanyalara yönelik mesajların yoğun olarak geldiği görülmüştür. Bunun yanı sıra indirimlere yönelik mesajlar (erkeklerde %25,1; kadınlarda %41,5) ikinci en çok gelen mesaj içeriğini oluştururken; yeni ürün/hizmet tanıtımına yönelik gelen mesajlar (erkeklerde %10,8; kadınlarda %6,5) ise son sırada yer almaktadır.

Frekans Analizi Sonuçları

Ankette yer alan cep telefonu SMS reklamlarına yönelik öğrencilerin genel düşüncelerini ortaya çıkarmak adına 5'li likert ölçeği kullanılarak uygulanan faktörler ve katılım yüzdeleri Tablo 3'de yer almaktadır. Tabloda kesinlikle katılıyorum ve katılıyorum seçeneği ile kesinlikle katılmıyorum ve katılmıyorum seçeneklerinin yüzdeleri toplanarak bir arada verilmiştir. Ayrıca verilen cevapların ortalamaları ve standart sapmaları da ankete cevap verenlerin genel eğilimlerinin katılıp katılmama noktasında hangi yönde olduğunu belirtmek adına tabloya eklenmiştir.

Tablo 3. Frekans Analizi, Ortalama ve Standart Sapma Sonuçları

İFADELER	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Ortalama	Standart Sapma
1) SMS yoluyla cep telefonuma gelen ve önemli olduğunu düşündüğüm reklam içerikli mesajı başkalarına da iletirim.	%28,3	%9,1	%62,5	2,35	1,35
2) SMS yoluyla gelen reklam iletileri ilgi duyduğum ürün veya hizmetlerden daha hızlı haberdar olmamı sağlar.	%68,1	%16,5	%15,5	3,59	1,01
3) Gelen mesajlar doğrultusunda reklamı yapılan ürün veya hizmeti satın almaya yönelirim.	%20,8	%38,7	%40,5	2,69	1,01
4) Cep telefonuma gelen reklamların görüntülü (MMS) olarak gönderilmesi satın alma davranışma daha olumlu etkide bulunur.	%19	%21,8	%59,3	2,34	1,17
5) Cep telefonuma gönderilen reklam içerikli mesajlar söz konusu ürünün/hizmetin aklımda kalmasını sağlar.	%53	%21,5	%25,6	3,27	1,10
6) SMS yoluyla yapılan reklamlar, içerikleri nasıl hazırlanırsa hazırlansın, satın alma kararımı etkilemez.	%33,4	%31,1	%35,5	3,07	1,13
7) Reklam içerikli mesajlardan rahatsız olmam durumunda, ne gibi yasal haklara sahip olduğumu biliyorum.	%48,6	%18	%33,4	3,24	1,30
8) Reklam içerikli mesajların yaratıcı bir içeriğe sahip olması ürünün/hizmetin daha çok aklımda kalmasını sağlar.	%69,3	%15,9	%14,7	3,76	1,09
9) İçeriği ne olursa olsun, geç saatlerde veya tatil günlerinde gönderilen reklam içerikli mesajlara tepkim hep olumsuz olur.	%51,4	%22,5	%26,1	3,50	1,27
10) Kısa mesaj yoluyla iletilen reklam mesajlarında ürünün/hizmetin fiyatı net olarak belirtilmelidir.	%80,8	%10,1	%9,1	4,16	1,01
11) Gelen reklam içerikli kısa mesajlar ürün ve hizmetler hakkında bilgi sahibi olmamı sağladığı için faydalı buluyorum.	%45,8	%28,6	%25,6	3,21	1,11
12) Markalar için form ve anket doldururken, reklam içerikli kısa mesaj gönderileceğine dair ifadeye yer verilmelidir.	%78	%12,2	%9,9	4,11	1,03
13) Telefonuma SMS olarak gelen reklam içerikli kısa mesajları okumadan silerim.	%35,7	%28,1	%36,2	3,03	1,18
14) İznim ve isteğim dışında gelen mesajlar için ilgili markaya şikâyetinde bulunurum.	%30,9	%25,6	%43,4	2,86	1,21
15) Telefonuma iznim ve isteğim dışında gelen mesajlar için yasal yollara başvururum.	%34,3	%24,3	%51,4	2,63	1,20
16) Markalar tarafından gönderilen reklam içerikli mesajlar, iznim dâhilinde gönderilirse beni rahatsız etmez.	%64,2	%14,2	%16,2	3,73	1,15
17) Cep telefonuma SMS yoluyla gelen reklam iletilerinden rahatsız olurum.	%44,3	%29,1	%26,6	3,29	1,15
18) Beni rahatsız ettiğini düşündüğüm mesajları gönderen markaya tepki gösterir, ürününü/hizmetini asla satın almam.	%28,6	%25,6	%45,8	2,79	1,20
19) Çok sayıda reklam içerikli mesaj almam kullandığım GSM operatörünü değiştirmeme sebep olabilir.	%26,5	%22,5	%50,9	2,66	1,26
20) Markalardan reklam içerikli SMS almanın, bana sosyal çevremde saygınlık kazandırdığını düşünüyorum.	%7,9	%11,4	%80,7	1,72	1,03

Tablo 3'te görüldüğü üzere katılımcıların %40,5'i SMS yoluyla gelen reklam mesajlarından haberdar olarak bir ürün ya da hizmeti satın alma davranışı göstermemektedir. Kararsızların yüzdesinin (%38,7) yüksekliğini de göz önünde bulundurarak SMS reklam mesajlarının kişileri belli bir tüketime yönlendirmediği sonucuna ulaşılabilir. Diğer taraftan ortalama değere bakıldığında (2,69) kararsızlığa yönelik eğilimin de yüksek olduğu görülmektedir. Bu sonuç kararsızların SMS reklamlarına yönelik eğilimlerinin yaratıcı içerikle olumluya dönüştürülerek satın almaya yönlendirilebileceklerini göstermektedir. MMS reklam mesajlarına bakıldığındaysa satın alma davranışı üzerinde belli bir etkiye sahip olmadığı bulgusuna ulaşılmıştır. Ankete katılanların %59,3'ü cep telefonuna gelen mesajların MMS olarak gönderilmesinin satın alma davranışlarına olumlu etkide bulunmadığını belirtmişlerdir.

Katılımcıların %53'ü SMS reklamlarının söz konusu ürün ya da hizmetin akıllarında kalmasını sağladığını belirtmektedir. SMS reklam mesajları ürün ya da hizmetin akılda kalıcılığını sağlayarak, satın alma noktasında tüketicilerin reklamı yapılan ürünü tercih etmelerine katkı sağladığı düşünölmektedir. Ayrıca katılımcıların %69,3'ü yaratıcı içeriğe sahip SMS reklam mesajlarının ürün ya da hizmetin akılda kalıcılığını daha fazla arttırdığını ifade etmiştir. Bu da SMS reklam mesajlarının sıradanlıktan çıkıp, özgün,

eğlenceli ve hedef kitlenin anlayacağı bir tarzda olmasının ne kadar büyük bir öneme sahip olduğunu göstermektedir.

Katılımcıların %68,1'i SMS reklamlarının ilgi duyduğuğ ürün veya hizmetlerden daha hızlı haberdar olmalarını sağladığını düşünmektedir. Benzer şekilde katılımcılar, markalardan gelen reklam içerikli SMS'leri ürün ve hizmetler hakkında bilgi sahibi olmalarını sağladığı için faydalı (%45,8) bulmaktadır.

Katılımcıların %44,3'ü cep telefonlarına gelen reklam iletilerinden rahatsız olduğunu belirtirken, cep telefonlarına gelen mesajları okumadan silenlerin oranı %35,7'dir. Bu durum cep telefonuma gelen ve önemli olduğunu düşündüğüm reklam içerikli mesajı başkalarına da iletim sorusuna verilen %62,5 katılmıyorum oranıyla da desteklenmektedir. Katılımcılar kendilerine gelen mesajların ürün ya da hizmete yönelik akılda kalıcılığı, hatırlanırılığı sağladığını söylemesine rağmen, başkalarına bu mesajları iletme noktasında olumsuz bir tutum içerisinde olduklarını belirtmişlerdir.

Katılımcılar izinleri dışında gelen SMS reklam mesajlarına karşı nasıl bir yasal yol izleyeceklerini (%48,6) bilmektedir. Ancak katılımcıların büyük çoğunluğu (%51,4) bu yasal yollara başvurmayı tercih etmemektedir. Ayrıca katılımcıların %43,4'ü izni ve isteği dışında gelen mesajları ilgili markaya şikâyet etmeyi de tercih etmemektedir. Yani katılımcılar izinleri dışında gelen mesajlardan nasıl kurtulacaklarını bilmelerine rağmen bu yolu kullanmamaktadır. Bunun dışında çok sayıda reklam içerikli mesaj almanın operatör değişikliğine (%50,9) yol açmadığını katılımcılar belirtmişlerdir. Böylelikle katılımcılar istemeden de olsa birçok markanın reklam mesajına maruz kalmaktadır. Bu bağlamda katılımcıların reklam mesajlarına yönelik olumsuz düşüncelerinde izinleri dışında gelen ve engellemedikleri mesajların etkisi olduğu söylenebilir. Çünkü katılımcıların %64,2'si izinleri ve istekleri doğrultusunda gelen mesajlardan rahatsız olmadıklarını ankette belirtmişlerdir. Bu noktada ortaya çıkan bir diğer sonuç ise katılımcıların kendilerini rahatsız ettiklerini düşündükleri markayı satın almamaya yönelik %28,6 ile çok düşük bir olumsuz eğilim ortaya koymuş olmalarıdır. Sonuç olarak katılımcılar gelen mesajlardan rahatsızlık duyp mesajı silmekte ancak satın alma kararında bu mesajların yarattığı olumsuz durumdan etkilenmemektedir.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Cep telefonlarının yaygın kullanımı ve mobil teknolojideki gelişmeler markaların pazarlama faaliyetlerinde yeni bir mecradan faydalanmasına olanak sağlamıştır. Kişisel mobil telefonlar iletişimin sıklığını ve hızını artırmıştır. Bu bağlamda, özellikle mobil iletişim teknolojisindeki gelişmeler, markaların tüketicileriyle olan iletişim biçiminde de yenilikler ortaya çıkarmıştır. Böylece, mobil iletişim geleneksel iletişim amacını aşan ve pazarlama iletişimini destekleyen bir konuma gelmiştir. Pazarlama iletişimi sürecine hızla entegre edilen bu yeni mecra, markaların reklamlarının etkisini ölçmelerine ve daha az maliyetle etkin bir şekilde tüketicilere ulaşmalarına katkı sağlamaya başlamıştır. Mobil pazarlamanın ilk ve en yaygın kullanılan uygulaması olan SMS reklamlarına yönelik genç tüketici kitlesinin eğilimlerinin ne yönde olduğunu anlaşılması amacıyla hazırlanan bu çalışmada birçok yabancı ve yerli çalışmadan faydalanılmıştır. Bu bağlamda öncelikle derinlemesine bir literatür taraması sonrasında nicel analizler yapılmıştır. Araştırma sonucunda önemli bulgular edilmiştir. Araştırma bulguları hem önceki çalışmalarla kıyaslanmış hem de kendi özelinde değerlendirmeler yapılmıştır. Araştırma kapsamında elde edilen verilere göre SMS reklamlarının en çok geldiği sektörler sırasıyla; telekomünikasyon, finans ve kozmetiktir. Cinsiyet değişkeni bağlamında değerlendirme yapıldığında ise kadınlara en çok kozmetik sektöründen SMS gelirken erkeklere en çok telekomünikasyon sektöründen SMS gelmektedir. Bu kapsamda tüketicilere reklam içerikli mesaj gönderen markaların hedef kitle bölümlendirmesini doğru yaptığı söylenebilir. Çünkü ankette yer alan en çok hangi sektöre yönelik mesaj almak isterseniz sorusuna kadınların yüksek oranda kozmetik sektörü cevabı verdiği görülmektedir. Diğer tüm reklam kampanyalarında olduğu gibi doğru hedef kitleye uygun içerikle ulaşmak etkiyi artıracaktır. Bu noktada mobil mecralar markalara büyük kolaylık sağlamaktadır. Mobil cihazlar tamamen kişisel olduğu için tüketicinin cinsiyet, yaş, eğitim durumu gibi tüm demografik bilgilerine doğrudan ve kolaylıkla ulaşılabilir. Bu bağlamda uygun hedef kitleye reklam içerikli SMS'ler anında ve düşük maliyetle iletilebilmektedir. Bu araştırma sonucunda SMS reklamları katılımcıları satın alma kararına götüren ön hazırlık olan akılda kalıcılık noktasında önemli görülmektedir. Ancak katılımcılar satın alma kararını verirken salt SMS reklamlarından etkilenmediklerini (%40,5) belirtmişlerdir. Bu noktada kararsız olanlarının oranı (%38,7) oldukça yüksektir ve ortalama değer (2,69) kararsızlar noktasına daha yakındır. Bu nedenle yaratıcı, kişiselleştirilmiş ve akılda kalıcı reklam mesajlarının kişileri satın almaya yönlendirmede daha etkili olacağı düşünülmektedir.

Araştırma bulgularına göre katılımcıların büyük çoğunluğu, izinli SMS reklamlarının kendilerini rahatsız etmediğini belirtmişlerdir. Ancak izinleri dışında gelen mesajların kendilerini rahatsız ettiğini ve bu

noktada yasal haklarını bilmelerine rağmen herhangi bir tepkide bulunmadıklarını ifade etmişlerdir. Dikkat edilmesi gereken önemli nokta izinsiz gelen mesajların tüketicileri rahatsız ettiği ve markaya yönelik zihinlerinde olumsuz bir imaj oluşturabilme ihtimalinin olduğudur. Bu nedenle SMS temelli yürütülecek tüm reklam kampanyalarında reklam mesajı gönderilecek kişilerin izinlerinin alınması büyük önem taşımaktadır. Scharl ve diğerlerine göre de (2005, s. 168) bu tarz reklam gönderilerinin öncesinde tüketicilerin SMS tabanlı bilgi hizmetine katılmaya izin vermeleri ve süreç noktasında ikna edilmeleri gerektiğini belirtmektedir. Tüketicinin izni dışında gönderilen mesajlar, SMS reklamcılığna yönelik tüketici tutumlarının olumsuz olmasına neden olmaktadır. Sonuç olarak tüketicilere iletilen SMS reklamlarına yönelik genel eğilimin olumlu olduğu görülmüştür. Özellikle gelen mesajların hatırlanabilir olması, ürün ve hizmetin akılda kalıcılığı noktasında katılımcıların genel düşünceleri olumlu yöndedir. Ayrıca gelen mesajlar eğer katılımcıların izinleri doğrultusunda gelmişse bu olumlu eğilim daha da artış göstermektedir. Ancak cep telefonu üzerinden yapılan reklam kampanyaları çok hassastır ve bu tür reklam uygulamasını tercih eden markaların kullanıcıları rahatsız etmeme konusunda dikkatli olmaları gerekmektedir (Jelassi ve Enders, 2004). Hem yabancı hem de yerli literatürde yapılan önceki çalışmalar incelendiğinde öne çıkan konu SMS reklamlarına yönelik eğilimin pozitif olması için tüketicilerden izin alınmasıdır. Önceki çalışmalardan elde edilen verilerle bu çalışmada elde edilen veriler de karşılaştırıldığında SMS gönderimi için tüketici rızasının oldukça önemli olduğu bir kez daha ispatlanmıştır. Bu bağlamda markaların ürünleri ya da hizmetleri hakkında bilgi aktarmak için tüketicilerden izin alarak SMS reklam mesajlarını kullanmalarının daha etkili ve uygun olacağı düşünülmektedir.

Etik Beyan

“Mobil Pazarlamanın İlk Uygulaması Olan SMS Reklamlarına Yönelik Eğilimlerin Saptanması: Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir İnceleme” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir.

Kaynakça

- American Marketing Association*. (2013, Temmuz 1). American Marketing Association Web Sitesi: <https://www.ama.org/AboutAMA/Pages/Definition-of-Marketing.aspx>, 05.02.2019
- Bacile, T. J. ve Swilley, E. (2014). From Firm-controlled to Consumer-contributed: Consumer Co-production of Personal Media Marketing Communication. *Journal of Interactive Marketing*, 28, 117-133. doi: 10.1016/j.intmar.2013.12.001
- Bamba, F. ve Barnes, S. J. (2007). SMS Advertising, Permission And The Consumer: A Study. *Business Process Management Journal*, 13, 815-829. doi:10.1108/14637150710834578
- Barnes, S. ve Scornavacca, E. (2004). Mobile Marketing: The Role Of Permission And Acceptance. *International Journal of Mobile Communications*, 2, 128-139. doi: 10.1504/IJMC.2004.004663
- Barwise, P. ve Strong, C. (2002). Permission-Based Mobile Advertising. *Journal of Interactive Marketing*, 16, 14-24. doi: 10.1002/dir.10000
- Carroll, A., Barnes, J. S., Scornavacca, E. ve Fletcher, K. (2007). Consumer Perceptions And Attitudes Towards SMS Advertising: Recent Evidence From New Zealand. *International Journal of Advertising*, 26, 79-98. doi: 10.1080/02650487.2007.11072997
- Clow, K. E. ve Baack, D. (2016). *Bütünleşik Reklam, Tutundurma ve Pazarlama İletişimi* (Çev. Gülay Özçürk). Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Cortés, G. L. ve Vela, R. M. (2013). The Antecedents of Consumers' Negative Attitudes Toward SMS Advertising: A Theoretical Framework and Empirical Study. *Journal of Interactive Advertising*, 13, 109-117. doi: 10.1080/15252019.2013.826553
- Çakır, F., Çakır, M. ve Çiftçi, T. E. (2010). Tüketicilerin SMS Reklam Mesajlarına Yönelik Tutum ve Davranışları. *Organizasyon Ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 2(1), 27-35.
- Doğaner, M., & Kuyucular, Y. (2017). Mobil Reklam Faaliyetlerinin Tüketici Algısı Üzerine Etkileri: Üniversite Öğrencilerine Yönelik Bir Araştırma. *Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(3), 236-255.
- Ducoffe, R. H. ve Curlo, E. (2000). Advertising Value And Advertising Processing. *Journal of Marketing Communications*, 6, 247-262. doi: 10.1080/135272600750036364
- Erdoğan, İ. (2012). *Pozitivizm Metodoloji ve Ötesi*. Ankara: Erk Yayınları.
- Gürbüz, S. ve Şahin, F. (2017). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Grewal, D., Bart, Y., Spann, M. ve Zubcsek, P. P. (2016). Mobile Advertising: A Framework And Research Agenda. *Journal of Interactive Marketing*, 34, 3-14. doi: 10.1016/j.intmar.2016.03.003
- Haghirian, P., Madlberger, M. ve Tanuskova, A. (2005). Increasing Advertising Value of Mobile Marketing: An Empirical Study of Antecedents. *Proceedings of the 38th Annual Hawaii International Conference on System Sciences* (s. 1-10). Big Island, HI, USA.; IEEE Xplore. doi: 10.1109/HICSS.2005.311

- Heinonen, K. ve Strandvik, T. (2007). Consumer Responsiveness to Mobile Marketing. *International Journal of Mobile Communications*, 5, 1-17. doi: 10.1504/IJMC.2007.014177
- İspir, N. B. ve Suher, H. K. (2009). SMS reklamlarına yönelik tüketici tutumları. *Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi*, 5(4), 5-17.
- Jelassi, T. ve Enders, A. (2004). Leveraging Wireless Technology for Mobile Advertising. *European Conference on Information Systems (ECIS)* (s. 1-12). AIS Electronic Library.
- Karaçizmeli Güzeler, A. (2010). *Mobil Pazarlama Ve Sms (Kısa Mesaj) İle Yapılan Reklam Ve Kampanyaların Tüketici Davranışı Üzerindeki Etkilerine Yönelik Bir Uygulama: Şanlıurfa Örneği*. (Yüksek Lisans Tezi). Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa.
- Kavassalis, P., Spyropoulou, N., Drossos, D., Mitrokostas, E., Gikas, G. ve Hatzistamatiou, A. (2003). Mobile Permission Marketing: Framing the Market Inquiry. *International Journal of Electronic Commerce*, 8, 55-79. doi: 10.1080/10864415.2003.11044286
- Krejcie, R. V. ve Morgan, D. W. (1970). Determining Sample Size For Research Activities. *Educational and Psychological Measurement*, 30, 607-610. doi: 10.1177/001316447003000308
- Mobile Marketing Association*. (2009, Kasım 17). Mobile Marketing Association Web Sitesi: <https://www.mmaglobal.com/news/mma-updates-definition-mobile-marketing>, 05.02.2019
- Nakip, M. (2003). *Pazarlama Araştırmaları Teknikleri ve (SPSS Destekli) Uygulamalar*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Peters, C., Amato, C. H. ve Hollenbeck, C. R. (2007). An Exploratory Investigation of Consumers' Perceptions of Wireless Advertising. *Journal of Advertising*, 36, 129-145. doi: 10.2753/JOA0091-3367360410
- Phau, L. ve Teah, M. (2009). Young Consumers' Motives For Using SMS and Perceptions Towards Sms Advertising. *Direct Marketing: An International Journal*, 3, 97-108. doi: 10.1108/17505930910964768
- Rettie, R. ve Brum, M. (2001). M-commerce: the Role of SMS Text Messages. *Conference on Telecommunications and Information Markets*. Karlsruhe, Germany.
- Scharl, A., Dickinger, A. ve Murphy, J. (2005). Diffusion And Success Factors of Mobile Marketing. *Electronic Commerce Research and Applications*, 4, 159-173. doi: 10.1016/j.elerap.2004.10.006
- Shankar, V. ve Balasubramanian, S. (2009). Mobile Marketing: A Synthesis And Prognosis. *Journal of Interactive Marketing*, 23, 118-129. doi: 10.1016/j.intmar.2009.02.002
- Ström, R., Vendel, M. ve Bredican, J. (2014). Mobile Marketing: A Literature Review on Its Value for Consumers. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 21, 1001-1012. doi: 10.1016/j.jretconser.2013.12.003
- Sultan, F., Rohm, A. J. ve Gao, T. (2009). Factors Influencing Consumer Acceptance of Mobile Marketing: A Two-Country Study of Youth Markets. *Journal of Interactive Marketing*, 23, 308-320. doi: 10.1016/j.intmar.2009.07.003
- Tekkanat, E. ve Topaloğlu, M. (2016). The Study of Customer Attitudes towards SMS Advertisements. *3rd Global Conference on Business, Economics, Management And Tourism* (s. 32-38). Rome: Procedia Economics and Finance. doi: 10.5539/ijms.v4n1p77
- Tsang, M. M., Ho, S. C. ve Liang, T. P. (2004). Consumer Attitudes Toward Mobile Advertising: An Empirical Study. *International Journal of Electronic Commerce*, 8, 65-78. doi: 10.1080/10864415.2004.11044301
- Usta, R. (2009). Üniversite Öğrencilerinin Mobil Reklamcılığa Karşı Tutumları, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 10 (2), 294-309
- Ural, A. ve Kılıç, İ. (2005). *Bilimsel Araştırma Süreci ve SPSS ile Veri Analizi*. Ankara: Detay Yayınları.
- Xu, H., Teo, H. H. ve Wang, H. (2003). Foundations of SMS Commerce Success: Lessons from SMS Messaging And Co-Opetition. *Proceedings of the 36th Hawaii International Conference on System Sciences* (s. 1-10). Big Island, HI, USA, USA: IEEE Xplore.
- Van der Waldt, D., Rebello, T. M. ve Brown, W. J. (2009). Attitudes of Young Consumers Towards SMS Advertising. *African Journal of Business Management*, 3, 444-452.
- Varnal, K. ve Toker, A. (2010). Mobile Marketing Research: The State of the Art. *International Journal of Information Management*, 30, 144-151. doi: 10.1016/j.ijinfomgt.2009.08.009
- Zhang, J. ve Mao, E. (2008). Understanding The Acceptance of Mobile SMS Advertising Among Young Chinese Consumers. *Psychology & Marketing*, 25, 787-805. doi:10.1002/mar.20239

EXTENDED ABSTRACT

The widespread use of mobile phones and developments in mobile technology have enabled brands to benefit from a new medium in their marketing activities. Personal mobile phones have increased the frequency and speed of communication. In this context, developments in mobile communication technology in particular have brought about innovations in the way brands communicate with their consumers. Thus, mobile communication has reached a position that exceeds the traditional communication purpose and supports marketing communication. This new medium, which is rapidly integrated into the marketing communication process, has started to help brands measure the impact of their advertisements and reach consumers in a more cost-effective manner. In this study, which was prepared to understand the trends of the young consumer mass for SMS advertisements, which is the first and most widely used application of mobile marketing, many foreign and domestic studies were utilized.

In this context, firstly, after an in-depth literature review, quantitative analyzes were performed. Significant findings were obtained as a result of the research.

The findings of the research were compared with the previous studies and evaluations were made on their own. As a result of these developments, SMS advertisements are preferred by brands in order to convince consumers. In this context, in this study, it is aimed to clarify whether the tendency of university students towards SMS advertisements, which is one of the mobile marketing applications, is positive or negative. In line with the above, the general purpose of the research is to determine the direction (positive / negative) of the university students' tendency towards mobile advertisements made by short message (SMS) method which is the first and most widely used application of mobile marketing. In this context, the students who study in the departments of Journalism, Public Relations and Publicity, Radio Television and Cinema, and Advertising within Ege University Faculty of Communication have formed the research universe. A questionnaire study was applied to 395 students who were included in the research universe. Descriptive and correlational research model was used in accordance with the aim of the study. In this context, in line with the data obtained from the survey, the general trend towards SMS advertisements sent to students by brands was found to be positive. Referring to Turkey is special in previous studies on this issue in more general research has found that focused on mobile marketing and general consumer audience. SMS advertisements, the first application of mobile marketing, and the study of university students have not been found in the literature. When the results of the sample studies in this context are examined, it is observed that the general tendency towards SMS advertisements is negative. According to the data obtained within the scope of the research, the sectors in which SMS advertisements are the most common are; telecommunications, finance and cosmetics. When the assessment is made in the context of gender variable, SMS is mostly received from cosmetic sector for women and SMS is mostly received from telecommunication sector for men. In this context, it can be said that the brands that send advertising messages to consumers have correctly segmented their target audience. Because, it is seen that women respond to the question whichever sector you want to receive the most messages in the survey. As with all other advertising campaigns, reaching the right audience with appropriate content will increase the impact. At this point, mobile channels provide great convenience to brands. Since mobile devices are completely personal, all demographic information such as gender, age, educational status, etc. can be accessed directly and easily.

In this context, SMSs with advertising content can be delivered to the appropriate target group instantly and at low cost. As a result of this research, SMS advertisements are considered important in mindfulness, which is a preliminary preparation that leads participants to the purchase decision. However, when making the purchase decision, participants stated that they were not affected by SMS ads only. Messages sent without the consent of the consumer cause negative attitudes towards the consumer towards SMS advertising. As a result, the overall trend towards SMS advertisements delivered to consumers was found to be positive. Particularly, the general thoughts of the participants are positive in terms of the fact that the messages received can be remembered and the retention of the product and service. In addition, this positive trend increases further if the incoming messages are received with the consent of the participants. However, advertising campaigns on mobile phones are very sensitive and brands that prefer this type of advertising should be careful not to disturb the users. As a result, according to the research findings, the majority of the participants stated that the allowed SMS advertisements did not bother them. However, they stated that the messages coming out of their permission disturbed them and they did not react to them even though they knew their legal rights. The important point is that unauthorized messages disturb consumers and there is a possibility of creating a negative image in their minds towards the brand. For this reason, it is very important to obtain the permissions of the people who will send advertising messages in all SMS based advertising campaigns.

Etik İklim Algısının Bireysel Yenilikçilik Üzerine Etkisinde Örgüt Kültürünün Düzenleyici Rolü

Edip ÖRÜCÜ¹, Görkem AKGÜL² ve Binnaz ÇİNAR³

Öz

Bu araştırmada akademisyenlerin etik iklim algısının bireysel yenilikçilik üzerine etkisinde örgüt kültürünün düzenleyici rolünün olup olmadığının belirlenmesi amaçlanmaktadır. Bu doğrultuda Konya ilinde eğitim öğretim veren bir yükseköğretim kurumundaki akademisyenlerin oluşturduğu örneklem grubundan kolayda örnekleme yöntemi ile anket yöntemi kullanılarak veri toplanmıştır. 207 katılımcıdan elde edilen verilere frekans analizi, tanımlayıcı istatistikler ve korelasyon analizi, doğrulayıcı faktör analizi ve hiyerarşik regresyon analizi uygulanmıştır. Araştırma sonucunda; etik iklim algısının bireysel yenilikçiliği etkilediği ve bu etkide örgüt kültürünün düzenleyici etkiye sahip olduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Etik İklim Algısı, Örgüt Kültürü, Bireysel Yenilikçilik.

The Moderating Role of Organizational Culture in the Influence of Ethical Climate Perception on Individual Creativeness

Abstract

This research is aimed to determine the moderating role of organizational culture in the influence of ethical climate perception of scholars on individual innovation. Data were collected through questionnaire from the sampling group determined by convenience sampling method and consisting of scholars from a university located in Konya. Frequency analysis, descriptive samplings and correlation analysis, confirmatory factor analysis, path analysis and hierarchical regression analysis were applied to the data collected from 207 participants. It is determined that, ethical climate perception affects the individual innovation and organizational culture has moderating influence on this effect.

Key Words: Ethical Climate Perception, Organizational Culture, Individual Innovation.

Atıf İçin / Please Cite As:

Örücü, E., Akgül, G. ve Çınar, B. (2020). Etik iklim algısının bireysel yenilikçilik üzerine etkisinde örgüt kültürünün düzenleyici rolü. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(2), 899-915.

Geliş Tarihi / Received Date: 18.02.2019

Kabul Tarihi / Accepted Date: 13.11.2019

¹ Prof. Dr. - Bandırma Onyedil Eylül Üniversitesi, İİBF, eörücü@bandirma.edu.tr
ORCID: 0000-0002-3301-7496

² Doktora Öğrencisi - Bandırma Onyedil Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, akgulgrkm@gmail.com
ORCID: 0000-0002-5758-6124

³ Doktora Öğrencisi - Bandırma Onyedil Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, binnazcinar62@gmail.com
ORCID: 0000-0002-0323-9864

Giriş

Kurumlar sahip oldukları etik değerler doğrultusunda hedefledikleri amaçları elde edebilirler ve değer yaratabilirler. Bu etik değerlerin varlığı kurumların varlığını sürdürebilmesi ve değer yaratabilmesi açısından önemli bir etkidir. Kâr amacı güden ya da kâr amacı gütmeyen herhangi bir kurumdaki çalışanların, yöneticilerin gerçekleştirilecek olan eylemler ve projelerin etik değerler altında toplanması, bu kurumların hedefledikleri amaçları gerçekleştirmesinde yardımcı olacaktır. Aksi bir durumun yaşanması halinde bu kurumlarda etik değerlerin zarar görmesine kirlenmesine yol açacaktır (Yaman, Mermer ve Mutlugil, 2009). Kurumlarda etik değerlerde oluşan kirlenmenin temizlenmesi oldukça güçtür. Etik kuralların yer almadığı, geliştirilmediği bir kurumda bu kuralların uygulanabilmesi açısından ciddi sorunlar yaşanır. Bu sebeple kurum ortamında çatışmalar ve ikilemler de meydana gelir, etik kurallar konusunda netlik elde edilemez. Bu tür kurumlar içerisinde karmaşa ve kaosun ortaya çıkmasıyla çalışanlar üzerindeki verimlilik azalmaktadır. Elde edilen birikimler ve kurum imajını yok olmasına sebep olacaktır. Aynı zamanda etik kuralların dikkate alınmaması ile maddi ve manevi açıdan maliyetler artacak ve kuruma zarar verecektir (Çelik, 2005).

Kurumda etik iklim kurallarının uygulanması konusunda yöneticilere büyük görev düşmektedir. Yöneticiler, alınacak kararların kurum içerisindeki etik boyutunu istintak etmek zorundadır. Akademisyenler ile ilişkilerin düzgün bir biçimde sürdürülmesi ve ciddi anlamda değer yaratılmasının sağlanması, yönetim tarafından alınan kararların etik değerlere sahip olup olmadığına yöneliktir (Yılmaz, 2009). Kurumların kimliği ve imajı niteliğinde olan akademisyenlerin, ahlak ve sorumluluk çerçevesinde faaliyetlerini yürütebilmelerini sağlamak için kurumun olumlu etik iklim değerlerine sahip olması gerekmektedir. Akademisyenler tarafından olumlu bir şekilde algılanan etik iklim kurum kimliğini ve değerlerini pozitif etkileyeceği gibi, akademisyenlerin örgütsel bağlılığını, yöneticiye duyulan güveni yükseltip; örgüt kültürleri ve aynı zamanda bireysel yenilikçi kimlikleri üzerinde olumlu etkileri ortaya çıkarmasında etkili olacaktır. Kurum yöneticileri, görev aldıkları kurumların etik değerlerini de yönetmeye ihtiyaç duymaktadırlar (Akbaş, 2010).

Etik iklim algısı, örgüt kültürü ve bireysel yenilikçilik kavramları üzerine ağırlık verilen bu çalışmada, kavramlar açıklanarak, bu kavramların literatürde yer alan diğer değişkenlerle ilişkisi incelenmiştir. Bunun neticesinde bağımlı değişken bireysel yenilikçilik davranışı bağımsız değişken etik iklim algısı ve düzenleyici değişken örgüt kültürü ile ilgili ulusal ve uluslararası yazında herhangi bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Buradan hareketle, etik iklim algısının bireysel yenilikçilik üzerine etkisinde örgüt kültürünün düzenleyici rolü araştırmanın amacını oluşturmaktadır.

Kavramsal Çerçeve

Etik İklim Algısı

Etik iklim, 1980'lerin sonlarında Victor ve Cullen (1987-1988) tarafından yapılan araştırmalar sonucunda ortaya atılmış olan bir kavramdır (Wimbush ve Shepard, 1994). Etik iklim, örgütlerin karşılaştıkları etik problemlerle nasıl başa çıkacaklarını ve bu süreç içerisinde neyin doğru neyin yanlış olduğunu yazılı, resmi ya da resmi olmayan kurallar ile belirlenmesi, etik açıdan doğru davranışın ne olduğunun örgüt içerisinde genel olarak algılanması olarak tanımlanmaktadır (Victor ve Cullen, 1988). Alan yazında etik iklim ile ilgili olarak pek çok tanım yer almaktadır. Schneider ve Rentsch'e (1988) göre işletmelerde çalışanlar açısından beklenen, desteklenen ve ödüllendirilen davranışlar olarak tanımlanmışlardır. Etik iklim, örgütlerin etik problemleri nasıl çözüme kavuşturduğu ve bunun sonucunda çalışanlara örgüt içerisinde doğru davranışların neler olduğu hakkında karar vermeleri açısından bir yol çizmektedir (Deshpande, 1996; Weber ve Seger, 2002). Örgütlerin doğru davranışın ne olduğuna dair verecekleri cevaplar onların tüm değerlerini ifade etmekte ve etik iklimlerine katkı sağlamaktadır (Cullen, Victor ve Stephens, 1989).

Lopez, Babin ve Chung'a (2009) göre etik iklim, örgütlerde çalışanların davranış şekillerini, sorumluluklarının neler olduğunu, yanlışlarını ve doğrularını görmelerini ve davranışlarını ne kadar etik olarak algıladıklarını ifade eder. Etik iklim çalışanların karşılaştıkları ahlaki durum karşısında "ne yapmalıyım" sorusuna cevap vererek, sorunların çözülmesine (Cullen, Parboteeah ve Victor, 2003), örgütlerdeki etik davranışların oluşmasında ve açıklanmasında yardımcı olur (Wimbush, Shepard ve Markham, 1997). Bu bağlamda örgütlerde yazılı olan veya olmayan bu etik davranışlar çalışanlar tarafından algılanabilir (Akbaş, 2010). Çalışanların konuları, yaptıkları işler, çalışma süreleri gibi çeşitli faktörler etik iklimin farklı algılanmasına neden olabilir (Victor, Cullen 1988). Ayrıca örgütlerin etik olan ve olmayan

davranışları net olarak belirtmesi çalışanlar açısından olumlu tutumların geliştirilmesinde faydalı olmaktadır (Valentine ve Barnett, 2003). Örgütlerde etik iklimin var olması, çalışanların birlik, beraberlik, motivasyonunun yüksek olması (Dickson, Simith, Grojean ve Ehrhart, 2001), iş tatmini ve firma performansının artması (Weber ve Seger, 2002; Tsai ve Huang, 2008), ve örgütsel bağlılık ve işten ayrılmaların azalmasına neden olmaktadır (Schwepker, 2001; Valentine ve Barnett, 2003; Hunt, vd. 1989). Etik iklim, örgütsel davranış ve çıktılarının üzerinde doğrudan veya dolaylı olarak etkide bulunmaktadır (Ballı ve Ballı, 2017) ve örgütler için bir kontrol mekanizması olması açısından önemi gittikçe artmaktadır (Erdoğan, Kırılmaz ve Arslanoğlu, 2018). Örgüt içerisinde sağlanan etik iklime rağmen bazen çalışanlar tarafından etik dışı davranışların baş göstermesi olası bir konudur. Söz konusu durumda etik iklimi benimseyen çalışanlar tarafından duruma müdahale edilmesi ve gerekli bilgilerin üst yönetime iletilmesi sağlanmakta (Günlük, Özer ve Özcan, 2017) bunun sonucunda örgütsel kârlılığa önemli bir katkı sağlanmaktadır (Bartels, Harrick, Martell ve Strickland, 1998). Ayrıca alışanların kişisel çıkarları, ekip çıkarlarının olması, bireysel arkadaşlıklar, faaliyet etkinliği, kişisel ahlak, sosyal sorumluluk ve benzeri faktörlerin örgütlerde baş göstermesi durumunda farklı etik iklimlerin oluşması etkili olabilmektedir (Savran, 2007). Örgütlerde etik iklimin sağlanmaması ya da bozulması durumunda çalışanların yönetime karşı olan güvenleri olumsuz olarak etkilenmektedir (Agrawal, 2017; Erdoğan, Kırılmaz ve Arslanoğlu, 2018).

Örgüt Kültürü

Örgüt kültürü, 1980'li dönemlerde bilim insanları tarafından irdelenmesiyle ortaya çıkmıştır. Bu dönemde sanayileşmenin görüldüğü ve geliştiği 1700 ve 1800'lü yıllar temel alındığında örgüt kültürü kavramının yeni bir kavram olduğu ifade edilmektedir (Yücel ve Koçak, 2016). Bu tarihlerde incelenmesinin nedeni ise; Japonların üst düzey özelliklere sahip örgüt yapılarından etkilenen Amerikalı işletmeler, onların örgüt vizyonunu, misyonunu, felsefesini ve o örgütlerin başarıya doğru yol almasındaki kültürel değerlerin peşine düşerek, aynı popülerliği elde etmeye çalışmışlardır (Sökmen, Benk ve Gayaker, 2017). Bu kavram; sosyal psikoloji, antropoloji, sosyoloji, iktisat, örgütsel davranış, insan bilimi ve hukuk gibi farklı bilim dalları tarafından incelendiği için farklı tanımlar altında toplanmaktadır.

Örgüt kültürü, bir organizasyon çalışanlarının fikir ve düşüncelerini ortaya çıkaran davranışlar, inançlar ve değerler sistemi olarak tanımlanmaktadır (Karcioğlu, 2001; Yaman ve Ruçlar, 2014). Aynı zamanda örgüt kültürü çalışanlar açısından belirsizliklerin azalması ve işlerin ne şekilde ve nasıl yapılacağı konusunda kolaylıklar sağlamaktadır. Bu tanımlar ışığında örgüt kültürü, bir organizasyon tarafından benimsenen normlar, sembol, inançlar ve algı düzeni şeklinde özetlenebilir (İşcan ve Timuroğlu, 2007; Bitsani, 2013).

Örgüt kültürü, çalışan tutum ve davranışları üzerinde son derece etkili olmaktadır. Aynı zamanda örgüt kültürü çalışanlar açısından belirsizlikleri en aza indirilerek işi ne şekilde ve nasıl yapacakları konusunda kolaylık sağlamaktadır. Bununla birlikte, örgüt kültürünün potansiyel olarak negatif fonksiyonu da bulunmaktadır. Örgüt kültür yapısı ile çevrenin nitelikleri birbirleriyle uyumlu bir halde değil ise, bu durum örgütün başarısında olumsuz etkilere neden olabilecektir. Bu sebeple örgüt kültürünün evre ile uyumlu olduğu süreçte fonksiyonlar olumlu bir şekilde gerçekleştirilebilecektir (Özkalp ve Kirel 2001). Örgüt içinde çalışanların başarı sergilemeleri için öğrendikleri inanç ve değerler yeterli olmamaktadır. Çalışanlar örgüt kültürünü benimsemeliler ve örgütün bir parçası olabilmelilerdir. Örgüt kültürüne karşı uygun tutum ve davranışlar sergileyen çalışanlar, ödül ve terfi için temel sağlarlar (Robbins, 2003).

Literatürde, örgüt kültürü ile ilgili olarak yapılmış çeşitli sınıflandırmalara tabi araştırmalar yer almaktadır. Yapılan bu araştırmalar içinde en yaygın kullanılan sınıflandırmanın klan kültür, pazar kültür, hiyerarşi kültür ve adhokrasi kültür olarak dört alt boyutu oluşturacak şekilde olduğu görülmüştür (Yalçınsoy ve Zincirkıran, 2016).

Klan Kültürü

Klan örgüt kültürüne sahip olan örgütler geniş bir aileye benzer, örgütsel atmosferde çalışanlar ve yöneticiler arasında aileye benzer bir ilişki vardır. Çalışanlar örgüte çok şey katarlar, çalışanların kendilerini geliştirmesi, yeni fikirlere açıklık, örgüt içerisinde ortak değerlerin benimsenmesi, takım ruhu ve çalışması, örgütsel bağlılık klan kültürünün genel özellikleridir. Liderlik emir komuta değil yol gösterici niteliktedir, yönetsel açıdan ortak görüş birliği ve katılım önemlidir. Çalışanların bağlılığı ve güveni klan kültürünün temelidir. Bu kültürde çalışanların birbirlerine destek olmaları, moral vermeleri ve tüketicilerin ilişisini

çekmek başarının göstergesidir (Cameron ve Quinn, 1992'den aktaran: Ergün, 2007; Erdem, Adıgüzel ve Kaya, 2010; Öcal ve Ağca, 2010; Özdevecioğlu ve Akın, 2013; Yalçınsoy ve Zincirkıran 2016).

Adhokrasi Kültür

Girişimci kültür olarak da ifade edilen adhokrasi kültüründe örgüt içerisinde yeniliğe açıklık ve risk alma gibi özellikler yer almaktadır. Otorite karizma temelinde kazanılır ve örgütlerin kendilerine has değerleri göz önünde bulundurulur ve kullanılır (Cameron ve Quinn, 1992'den aktaran: Ergün, 2007; Erdem, vd. 2010; Öcal ve Ağca, 2010; Özdevecioğlu ve Akın, 2013; Yalçınsoy ve Zincirkıran 2016). Adhokrasi kültürünün temelinde girişimcilik ve yenilik yatmaktadır (Cameron ve Freeman, 1991). Bu kültüre sahip olan örgütler kendilerini hızla yenileyebilen, değişen şartlara çabuk uyum gösterebilen dinamik ve uzmanlaşmış bir yapıya sahip olmakla beraber örgüt içerisinde verilecek olan kararlar yaratıcı ve risk alan liderler tarafından genellikle sezgisel olarak alınır (Hult, Ketchen ve Nichols, 2002). Örgütler tarafından çalışanların fikirlerini açıkça ifade etmeleri, kararlara dahil edilmeleri sağlanır. Örgütler uzun dönemde faaliyetlerini genişletmeye ve yeni kaynaklar elde etmeye değer verir (Cameron ve Quinn, 1992'den aktaran: Ergün, 2007; Erdem, vd. 2010; Öcal ve Ağca, 2010; Özdevecioğlu ve Akın, 2013; Yalçınsoy ve Zincirkıran 2016).

Pazar Kültürü

Pazar kültürünü benimseyen işletmeler gerçekleştirilen işe ve bu işin sonuçlarına yönelmiş işletmelerdir. Bu sebeple, çalışanlar arasında bir yarış ve mücadele olması için destek verilir. Bunun sonucunda başarılı çalışanlar ödüllendirilir. İşletme başarısı ise, pazar payına ve rekabet üstünlük derecesine göre değerlendirilmektedir (Yücel ve Koçak, 2016). Bu kültürde rekabet, amaca ulaşabilme ve dış ortam ile iletişim en belirgin faktörlerdir. Pazar kültürünü destekleyen işletmeler için dış çevre ile başa çıkabilmek ve pazarda liderliği sağlayabilmek önemli bir unsurdur (Balogh, Gaal and Szabo, 2011). Pazar kültürünü benimseyen işletmelerde bireyler başarı odaklı olabilmeleri için yöneticiler tarafından teşvik edilirler. İşletme yöneticileri iş faaliyetlerinin devam ettirilebilmesini sağlamak için katı kurallara sahiptirler. Örgüt tarzı, güçlü ve devam ettirilebilir rekabetçiliği içerir. Pazar kültürünü benimseyen örgüt yapıları aynı zamanda dış çevrede yer alan faktörlere odaklanırlar (Cameron ve Quinn, 1992: 37'den aktaran: Erdem, Orhan ve Kaya, 2010).

Hiyerarşi Kültür

Hiyerarşi kültür, bürokratik kuralların yer aldığı bir kültür tipidir. Bürokratik kurallar, işletmeyi bir arada tutar ve bütünleştirici işlevi yerine getirir. İşletmenin başarısı, etkinlik ve verimlilik esasına dayanır. Örneğin, düşük maliyetlerin olması işletme için değerli başarı unsurudur (Öcal ve Ağca, 2010). Hiyerarşi kültüründe yeterlilik işletme performansı için ölçülebilen önemli bir kriterdir. Dolayısıyla işletme, bürokratik özelliğe ne kadar yaklaşırsa o derece etkili olmaktadır. Başka bir ifade ile bir işletme uzmanlaşmış ve merkezi olursa o derece iyidir ifadesi kullanılabilir. Özetlemek gerekirse, bu kültürün önemsendiği ana yapı, yasal veya mantıksal çerçeve içinde olmalıdır (Cameron ve Whetten, 1996). Kurum içindeki roller, kurumda çalışanlar için belirlenmektedir. Kurum, bu rollere uyum sağlayabilecek bireyleri işe almaktadır (Ergün, 2007).

Bireysel Yenilikçilik

Yenilikçi birey, bir konu, düşünce ya da uygulamanın getireceği risklerden kaçınmadan yeni tecrübelerle duyarlıdır, önemli ya da değerli gördüğü için kendini yenilemekten geri durmaz. Buna göre, bireysel yenilikçilik herhangi bir yeniliği geliştirmek, benimsemek veya uygulamak şeklinde ifade edilebilir (Yuan ve Woodman, 2010). Handa ve Gupta (2009), Rogers (1983) ve Oğuztürk ve Türkoğlu (2004)'na göre yenilikçilik, yeni ve farklı bir duruma karşı meydana gelen algıları/tepkileri ifade eden bir bireysel fark değişkenidir.

Bireysel yenilikçilik, “yeni olan şeylere karşı bireylerin risk alma, kabullenme, uyum sağlama, tolerans gösterme ve yeni olan şeye karşı deneyime açık olma” durumlarını ifade etmektedir (Demirslan ve Usluel, 2008). Bireylerin yenilikçi davranışları konusundaki çoğu ampirik araştırma iş yerinde bireysel yenilikçiliğe ve bireysel yaratıcılığa odaklanmıştır (Goepel, Hölzle ve Knyphausen-Aufseb, 2012). Bireysel yenilikçilik, bireyin yaratıcılığıyla bağlantılıdır. Herkesin, doğal karakterine ve risk alma eğilimine dayanan yaratıcılık düzeyi vardır. İnsanlar daha yaratıcı düşünmek ve yaratıcı düşünce stratejilerini uygulamak üzere eğitilebilmektedir. Vaka incelemeleri, deneyler ve çeşitli araştırma yöntemleri kullanarak teorisyenler, bireylerin yenilik bileşenlerini ortaya koymaya çalışmıştır. Bu bileşenlerin bilgi (bireyin yaratıcı çabası)

destekleyen anl ayış), yaratıcı düşünme (insanların problemlere yaklaşma tarzı) ve motivasyon (yaratıcılıkta anahtar faktör) olduğu ifade edilmektedir (Tewari, 2011).

Roger (2003)'in çalışmasında bireyler kişilik özelliklerine göre yenilikçilik açısından beş farklı sınıfa ayrılmıştır. Bu sınıflama bireylerin yenilikleri benimseme derecelerine göre yapılmış ve bireylerin yenilikçilik düzeyleri yenilikçiler, öncüler, sorgulayıcılar, kuşkucular ve gelenekçiler şeklinde sıralanmıştır. Öncüler, toplumun diğer bireyelerine yenilikler konusunda yol gösterirler, genellikle teknoloji odaklı, sosyal ve eğitim seviyesi yüksek bireyelerdir. Sorgulayıcılar, yeniliklere karşı tedbirli davranırlar ve risk alma eğilimleri düşüktür. Kuşkucular, genellikle toplumun yenilikleri benimsemesini bekleyen, yeniliklere şüpheli ve çekingen bir tavır gösteren, yaş ortalaması yüksek ve eğitim seviyesi düşük bireyelerdir. Gelenekçiler, yeniliği en son benimseyen, değişime karşı önyargılı ve dirençli bireyelerdir (Rogers, 2003). Yenilikçiler, yenilikle ilgili sürekli bilgi arayışı içerisinde olduklarından dolayı kitle iletişim araçlarını yoğun bir şekilde takip etmekte, yerel bilgi kaynaklarının dışında büyük ölçekli küresel sosyal ağlardan yararlanmakta ve içinde buldukları sosyal sistemin dışındaki yenilikler hakkında bilgi edinmektedir (Rogers, 1995).

Söz Konusu Kavramlara Yönelik Literatürde Yer Alan Çalışmalar

Etik İklim Algısı ile İlgili Çalışmalar

Ahmetoğulları ve Çatı (2017) yılında yaptıkları, “STK Mensuplarının Etik İklim Algısının Örgütsel Bağlılık Aracılığıyla Bireysel Performanslarına Etkisi?” adlı çalışmalarında sivil toplum kuruluşları mensuplarının etik iklim algılarının örgütsel bağlılık yoluyla bireysel performansına etkisini incelemişlerdir. Bu kapsamda Düzce ve Bolu ilindeki 300 STK mensubu araştırmanın örneklemini oluşturmuş ve toplanan veriler Yapısal Eşitlik Modelli (YEM) ile test edilmiştir. Doğrulayıcı faktör analizi (DFA) sonuçlarına göre iyiliksever etik iklim, normatif etik iklim, örgütsel bağlılık ve bireysel performans arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Yapılan Yol Analizine göre iyiliksever etik iklim değişkenin kurumsal bağlılık aracı değişkeni yoluyla bireysel performans değişkenini açıkladığı ve normatif etik iklim değişkeninin örgütsel bağlılık aracı değişkeni yoluyla dolaylı olarak bireysel performans değişkenini nispi olarak açıkladığı çıkan sonuçlar arasında yer almaktadır.

Erdoğan, Kırılmaz ve Arslanoğlu (2018), araştırmalarında bir kamu hastanesinde etik iklim algısı ile enformel iletişim arasındaki ilişkinin ne yönde olduğunu belirlemeyi amaçlamışlardır. Bu bağlamda basit rastgele örnekleme yöntemi uygulayarak, kamu hastanesinde hekim dışında çalışan personelin 236'sından topladıkları verileri tanımlayıcı istatistiksel yöntemler, keşfedici faktör analizi, güvenilirlik analizi, bağımsız örneklerde t-testi, one way anova testi, korelasyon ve regresyon analizlerine tabi tutmuşlardır. Araştırma sonuçları, enformel iletişimin etik iklim algısını etkilediği; çalışanlar arasında etik iklim algısının medeni duruma göre farklılıklar gösterdiği; enformel iletişime göre medeni durum, meslek ve yaşa göre farklılıkların olduğunu gözlenmektedir. Bu sonuçlara ek olarak etik iklim algısı yüksek olan çalışanların etik dışı bir durum ile karşılaştıklarında bu durumu yönetime formel ve enformel iletişim kanallarını kullanarak bilgilendirebileceklerini ifade etmişlerdir.

Aydan ve Kaya (2018) tarafından gerçekeştirilen çalışmada, hemşirelerin etik iklim algılarının örgütsel güven düzeyleri üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Ankara'da bir üniversite hastanesinde klinik ve polikliniklerde çalışan 167 hemşireden veriler toplanmıştır. Değişkenler arasındaki etkiyi ölçebilmek için korelasyon ve regresyon analizleri uygulanmıştır. Bunları sonucunda hemşirelerin etik iklim algısı ve örgütsel güven düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki saptanmıştır.

Emül ve Demirel (2018) sağlık çalışanlarının değerlendirmelerine göre etik iklim algısının hasta güvenliği kültürü üzerindeki etkisini belirlenmeyi amaçlamışlardır. Elâzığ il merkezinde bulunan 4 kamu, 4 özel toplam 8 hastane bünyesinde çalışan 346 sağlık çalışanı çalışmanın örneklemini oluşturmuştur. Değişkenler arasındaki neden sonuç ilişkisini açıklamak için regresyon analizi uygulanmıştır. Katılımcıların etik iklim algısının hasta güvenliği kültürü üzerindeki etkisinin pozitif yönde ve kısmi olduğu tespit edilmiştir.

Ballı ve Ballı (2017) yaptıkları çalışmalarında otel işletmelerindeki çalışanların, etik iklim algı düzeylerinin incelenmesi amaçlanmışlardır. Bu doğrultuda Adana, Ankara, İstanbul ve İzmir illerinde faaliyet gösteren dört ve beş yıldızlı otel işletmelerindeki 794 çalışandan veriler toplanmıştır. Açıklayıcı, doğrulayıcı faktör analizi, ANOVA ve T-testi analizleri uygulanarak veriler analiz edilmiştir. Çalışanların etik iklim algı düzeylerinin yüksek olduğu ve ayrıca çalışanların eğitim düzeyinin, çalıştıkları otelin yıldız

sayısının, personel sayısının ve sahiplik durumunun algılanan etik iklim üzerinde anlamlı farklılıklar gösterdiği çıkan sonuçlar arasında yer almaktadır.

Karaca, Özkan ve Küçükkeleşçe (2018)'de doğum ve pediatri hastanesinde çalışan hemşirelerin ve ebelerin etik iklim algılarını belirlemeyi amaçlamışlardır. Türkiye'nin Güneydoğu'sundaki doğum ve pediatri hastanesinde çalışan 115 ebe ve hemşireden veriler toplanmıştır. T-test, ANOVA, Mann-Whitney-U ve Kruskal Wallis analizleri kullanılarak veriler test edilmiştir. Katılımcıların demografik özellikleri (yaş, meslek ve medeni durum), iş yerleri ve etik iklim algıları arasında fark olmadığı ve hemşirelerin ve ebelerin iş tatmini ve etik iklim algıları arasında anlamlı bir fark olduğu tespit edilmiştir.

Choe, Choong ve Tan (2017) "Etik İklimin Örgütsel Bağlılığa Etkisi: Malezya'daki Yüksek Öğrenim Kurumları Üzerine Bir Uygulama" isimli çalışmalarında etik iklim ve örgütsel bağlılık arasındaki ilişkiyi incelemeyi amaçlamışlardır. Veriler Malezya'daki 5 kamu 5 özel yükseköğrenim kurumunda çalışan 244 akademik personelden toplanmıştır. Önerilen araştırma modeli yapısal eşitlik analizine tabi tutulmuştur. Etik iklimin iyiliksever ve ilkesel alt boyutlarının örgütsel bağlılık ile pozitif, egoizm boyutunun ise negatif ilişkili olduğu gözlemlenmiştir.

Liu, ZhaoRui Li, Zhou ve Tian (2018) yaptıkları çalışmalarında örgütsel kimlik ve whistle-blowing ilişkisinde algılanan etik iklim ve proaktif kişiliğin aracı etkisini ölçmeyi amaçlamışlardır. Çin'in Jiangsu eyaletinde yer alan 152 şirket içerisinde 44 tanesi çalışmaya destek vermiştir. Bu şirketlerde görev alan 900 çalışandan veriler anket aracılığıyla toplanmıştır. Araştırma sonuçları, örgütsel kimlik ile whistle-blowing arasında pozitif bir ilişkinin olduğunu bu ilişkide algılanan etik iklim ve proaktif kişiliğin aracı etkisi tespit edilmiştir. Örgütsel kimlik, proaktif kişiliğe sahip olan ve güçlü bir etik iklimi algılayan kişilerin whistle-blowing niyetlerini olumlu yönde etkilemektedir.

Biçer (2017), etik iklim ve örgütsel öğrenmenin yenilikçi davranışlar üzerindeki etkilerin uygulamadaki yansımalarını ortaya çıkarmayı amaçlamıştır. Bu amaç doğrultusunda 2016'da Türkiye'nin en büyük 500 sanayi kuruluşunda çalışan 582 çalışan örneğini oluşturmaktadır. Bu çalışmada, Kaiser-Meyer-Olkin (KMO), Bartlett's test, Pearson korelasyon analizi, regreyon analizleri uygulanmıştır. Araştırma sonuçlarına göre, çalışanların etik iklim algılamalarının istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü örgütsel öğrenme düzeylerini ve eğilimlerini etkilediğini, çalışanların etik iklim algılamalarının istatistiksel olarak anlamlı seviyede yenilikçi davranışlarını etkilediğini göstermektedir.

Bireysel Yenilikçilik ile İlgili Çalışmalar

Olpak, Arıcan ve Baltacı (2018) tarafından devlet üniversitesinde eğitim fakültesinde ilköğretim matematik programında öğrenim gören 46 öğrenciden üzerinden veriler toplanmıştır. Bu araştırmanın amacı, öğretmen adaylarının akran öğretimi yöntemine yönelik memnuniyet düzeylerinin öğrenme yaklaşımlarına ve bireysel yenilikçilik özelliklerine göre anlamlı bir farklılık olup olmadığının incelenmesidir. Araştırma bulgularında öğretmen adaylarının akran öğretimi yöntemine yönelik memnuniyet düzeylerinin öğrenme yaklaşımlarına ve bireysel yenilikçilik özelliklerine göre anlamlı bir farklılık göstermediği belirlenmiştir.

Akram (2016), Çin'in telekomünikasyon sektöründe çalışan 235 birey üzerinde bireysel yenilikçiliğin iş davranışlarında örgütsel adaletin etkileri irdelenmiştir. Araştırma sonucunda örgütsel adalet alt boyutları dağıtım, prosedür, etkileşim ve zamanın bireysel yenilikçiliği güçlü ve olumlu bir şekilde etkilediği tespit edilmiştir.

Thurlings, Evers ve Vermeulen (2015) tarafından 396 dergi makalesi ve tezler üzerinde bir inceleme yapılmıştır. Bu sistematik literatür taramasında, eğitim kurumları için bir bireysel yenilikçi davranış modeli geliştirilmiştir. Bu incelemeye dayanarak, geleceğin eğitim kalitesini arttırmak için öğretmenlerin yenilikçi davranışları hakkında daha fazla araştırma yapılması gerekliliği tespit edilmiştir.

Bhaduri ve Kumar (2011) bireysel yenilikçiliği kabul edenlerde içsel motivasyon etkisinin incelendiği çalışmada yeni fikirlerin geliştirilmesi ve denenmesi aşamasında içsel motivasyonun etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Lyons ve Schneider (2005)'e göre, pozitif duygular yaratıcılığı geliştirmekte ve böylece bireysel yenilikçiliğe de yakınlık sağlamaktadır. Bunlara ek olarak Park (2005) kaliteli duygusal ortamın verimliliği ve yaratıcılığı pozitif yönde etkilediğini bulmuştur. Ayrıca, Goleman (1998)'a göre, yüksek duygusal zekâya sahip bireyler müzakerede ve problem çözmede daha başarılı olmakta ve bunlar da yaratıcı düşüncelerin temelini oluşturmaktadır. Yaratıcı düşüncelerin üretimi de bireysel yenilikçilik sürecinin ilk aşaması olarak kabul edilmektedir.

Örgüt Kültürü ile İlgili Çalışmalar

Özen Kutanis, Özsoy, Karakiraz, Aras, Erol ve Uslu (2015), örgüt kültürü ile ilgili yapılmış lisansüstü tezlerin incelenmesi için bir çalışma gerçekleştirmişlerdir. Araştırma kapsamında yüksek lisans ve doktora tezi olmak üzere 183 tez incelenmiştir. Tezler detaylı incelendiğinde tipoloji geliştirme, boyut geliştirme, ölçek geliştirme, örgüt kültürü gibi değişkenlere çoğu tezde yer verilmediği belirlenmiştir. Yöntem açısından genellikle nicel yöntemler uygulandığı, nitel ve karma yöntemlerden az sayıda faydalandığı tespit edilmiştir.

Yaman ve Ruçlar (2014), öğretim elemanlarının örgütsel sessizlik ve örgüt kültürü algılarının incelenmesini amaçlamışlardır. Araştırma örneklemini 2012-2013 öğretim yılında Sakarya Üniversitesi'nde bulunan altı fakültede eğitim veren 253 öğretim elamanı oluşturmaktadır. Araştırma sonucunda akademisyenlerin örgütsel sessizlik algıları ve örgüt kültürü algıları arasında anlamlı bir ilişki olduğu saptanmıştır. Çalışmanın bir diğer sonucu ise, örgütsel sessizlik ve örgüt kültürü alt boyutları arasında negatif bir ilişkinin olduğu belirlenmiştir.

Örgüt kültürünün otantik liderlik üzerindeki etkisini incelemek amacıyla Azanza, Antonio ve Molero (2013) bir araştırma hazırlamışlardır. Bu çalışma için 571 çalışandan veriler elde edilerek, çoklu regresyon analizi uygulanmıştır. Araştırma sonucunda, örgüt kültürünün otantik liderliği pozitif etkilediği belirlenmiştir. Aynı zamanda örgüt kültürünün iş tatmini de pozitif ve anlamlı bir şekilde etkilediği tespit edilmiştir.

Jacobs, Mannion, Davies, Harrison, Konteh ve Walshe (2013), İngiliz hastanelerinde üst düzey yönetim takım kültürü ve örgütsel performans arasındaki ilişki probit ve multinomial logit modelleri kullanılarak incelemişlerdir. Üst yönetim takım kültürünü ölçmek için onaylanmış bir kültür derecelendirme aracı olan Rekabet Değerleri Çerçevesi kullanılmıştır. Örgütsel performans ölçęi çeşitli göstergeler kullanılarak değerlendirilmiş ve üst düzey yönetim takım kültürü ile örgütsel performans arasında ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Etik İklim Algısı, Bireysel Yenilikçilik ve Örgüt Kültürü ile İlgili Çalışmalar

Etik iklim ve örgüt kültürü, organizasyonlarda yenilik ile ilişkili olan örgütsel değerler aracılığıyla, yeniliği benimseyen çalışanlar arasında örgütsel bağlılığı oluşturmasıyla çalışanların yenilikçi davranışlarıyla ilişkilidir (Hartmann, 2006). Organizasyonlarda yönetici ve çalışanların yenilikçi davranışları benimsemesi ve uygulamasında örgüt iklim faktörlerinin etkisi bulunmaktadır (West ve Wallace, 1991; West ve Anderson, 1996).

Çelen (2016), etik liderlik yönünden örgüt kültürü ve etik iklim ilişkilerini konu alan bir araştırma gerçekleştirmiştir. Çalışma kapsamında lisansüstü düzeyde örgüt kültürü ile ilgili yapılmış araştırmalar incelenmiştir. YÖK Tez Merkezi verilerine göre, 2000-2015 yılları arasında konuyla ilgili tüm sektörlerde yapılmış araştırma toplamı 225 ve bunlar arasından 180'i yüksek lisans, 45'i ise doktora düzeyinde olduğu belirtilmiştir. Önemli bölümü erişime kapalı bu araştırmalar içinde işletme bilim dalı kapsamında gösterilenler 64'tür. Çalışma bulgularında işletmelerin örgüt kültürü algısında kadın ve erkeklerin algılamasında istatistiksel olarak anlamlı farklılığa rastlanmamıştır. Kamu çalışanları ile özel sektör çalışanlarına bakıldığında ise örgüt kültürü algısında anlamlı fark vardır. Bu algı Kamu sektöründe çalışanlarda daha yüksekken, özel sektör çalışanlarında daha düşüktür. Bundan farklı olarak lisansüstü eğitimin de örgüt kültürü algısını artırdığı sonucuna varılmıştır.

Hogan ve Coote (2014) tarafından yapılan araştırmada özellikle hizmet firmalarında yeniliği destekleyen örgüt kültür süreçlerinin izlenebilirliği ölçülmüştür. Schein'in kavramsal modeline dayanan ampirik bir model hazırlanmıştır. Yaklaşık olarak 100 hukuk fakültesi müdüründen toplanan veriler ile model test edilmiştir. Araştırma bulguları yazılan hipotez ilişkilerini desteklemektedir. Araştırma sonucunda örgüt kültürünün yenilikçi davranışını, kısmen firma performansını etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Topcu, Gürsoy ve Taşbaşı (2013) ise, etik iklim algısının bireysel yenilikçilik davranışlarına etkisinde hizmetkâr liderliğin rolünün incelemişlerdir. KKTC'de faaliyette bulunan konaklama işletmelerinde görev alan toplam 254 kişiden anket yöntemiyle veriler toplanmıştır. Araştırma bulgularında çalışanların etik iklim algılarının bireysel yenilikçi davranışlar üzerinde etkili olduğu belirlenmiştir. Ayrıca, bu etkileşimde hizmetkâr liderliğin de aracılık rolünün yer aldığı saptanmıştır.

Akkoç (2012) ise, "Gelişim Kültürü ve Etik İklimin Yenilikçiliğe Etkisinde Dağıtım Adaletinin Rolü" isimli araştırmasında çalışanların yenilikçi davranışlarında, gelişim kültürü ve etik iklimin rolü irdelenmiştir. Aynı bu etki üzerinde dağıtım adaletinin aracı rolü incelenmiştir. Havacılık ve uzay sanayi sektöründe gerçekleştirilen çalışmada, 576 çalışanın tutumları ölçülerek analizler yapılmıştır. Araştırma sonucunda, gelişim kültürü ve etik iklimin yenilikçi davranışı olumlu yönde etkilediği ve bu etkiye dağıtım adaletinin aracılık etkisinin olduğu saptanmıştır.

Bu bilgiler ışığında aşağıda yer alan araştırma hipotezleri ve modeli oluşturulmuştur.

H₁: Etik iklim algısının bireysel yenilikçilik üzerinde etkisi vardır.

H₂: Etik iklim algısının bireysel yenilikçilik üzerine etkisinde örgüt kültürü düzenleyici role sahiptir.

Şekil 1. Araştırmanın Modeli

Yöntem

Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı, bir yükseköğretim kurumunda görev alan akademisyenlerin etik iklim algılarının bireysel yenilikçi davranışları üzerine etkisinde örgüt kültürünün düzenleyici rolünün belirlenmesidir.

Evren- Örneklem

Araştırmanın evrenini Konya ilinde eğitim-öğretim veren bir yükseköğretim kurumunun yaklaşık 300 akademik çalışanı oluşturmaktadır. Bu çerçevede p ve q değerleri 0,5 ve 0,5, hoşgörü E=0,05 ve %95 güven aralığında 250 kişiyi %95 güven aralığında 168 kişinin temsil etme yeteneğine sahip olduğu hesaplanmıştır (Altunışık, Coşkun, Bayraktaroğlu ve Yıldırım, 2010; Gürbüz ve Şahin, 2017). Anket yöntemiyle kolayda örnekleme tekniği kullanılarak toplam 215 katılımcıdan anketlere geri dönüş sağlanmıştır. Veri girişi sırasında yanlış ve eksik doldurulduğu tespit edilen 8 adet anket formu örneklem dışında tutulmuştur. Toplam 207 adet veri analize tabi tutulmuştur. Veriler Kasım 2018 tarihinde toplanmıştır.

Veri Toplama Araçları

Araştırmada kullanılan değişkenlerin ölçülebilmesi amacıyla literatürde geniş bir tarama yapılmıştır ve elde edilen ölçeklerden araştırma için uygun oldukları düşünülenler uyarlanmıştır. Araştırmanın amacına uygun olarak hazırlanmış olan anket formunun ilk bölümünde katılımcılara bilgi vermek amacıyla giriş kısmı yer almaktadır. İkinci bölüm içerisinde demografik değişkenlere yer verilmiştir. Üçüncü bölümde ise, araştırmanın modelini oluşturan etik iklim algısı, bireysel yenilikçilik ve örgüt kültürü değişkenlerini ölçmeye dayalı sorular bulunmaktadır. Demografik değişkenler dışındaki anket formu içerisindeki yer alan sorular 5'li Likert yöntemine (1=kesinlikle katılmıyorum; 5= kesinlikle katılıyorum) göre cevaplandırılmıştır.

Etik iklim algısı ölçeği (7 İfade) Qualls ve Puto'nun (1989) ölçeğini temel alarak Schwepker, Ferrell ve Ingram, (1997) tarafından geliştirilmiştir. Araştırmada Biçer (2005) tarafından Türkçe'ye uyarlanan hali kullanılmıştır. Tek boyutlu olan ölçekte ters soru bulunmamaktadır. Etik iklim algısı ulusal yazında; Karadut (2014), Toker (2015), Demirdağ ve Ekmekçioğlu (2015), Akçakanat ve Uzunbacak (2018) tarafından kullanılmıştır.

Örgüt kültürü ölçeği (24 ifade) Cameron ve Quinn (1999) tarafından geliştirilmiştir ve adhokrazi kültürü (6 ifade), klan kültürü (6 ifade), pazar kültür (6 ifade) ve hiyerarşi kültürü (6 ifade) olmak üzere dört alt boyuttan oluşmaktadır. Bu araştırmada Yücel ve Koçak (2016) tarafından Türkçe'ye uyarlanan hali kullanılmıştır. Örgüt kültürü ölçeği ulusal yazında; Çıraklı, Gözlu ve Dalkılıç (2017) tarafından kullanılmıştır. Ölçek içerisinde ters soru yer almamaktadır.

Bireysel yenilikçilik ölçeği (20 ifade) Hurt, Joseph ve Cook (1977) tarafından geliştirilmiş olup tek boyuttan oluşmaktadır. Kılıçer ve Odabaşı (2010) tarafından Türkçe'ye uyarlanmıştır. Bireysel yenilikçilik ölçeği ulusal yazında Işık ve Meriç (2015), Kılıç, (2015), Çuhadar, Bülbül, Ilgaz (2013), Kert ve Tekdal (2012) tarafından çalışmalarında kullanılmıştır. Ölçek içerisinde 6 ters soru bulunmaktadır.

Verilerin Analizi

Araştırma kapsamında verilerin analizini gerçekleştirmek için SPSS 16 (Statistical Package for the Social Science) ve AMOS 25 (Analysis of Moment Structures) programları kullanılmıştır.

Bulgular

Araştırma yöntemi ile elde edilen verilere öncelikli olarak katılımcıların demografik özelliklerini tespit etmek amacıyla frekans analizi uygulanmıştır. Daha sonra araştırmada kullanılan etik iklim algısı, bireysel yenilikçilik ve örgüt kültürü ölçeklerinin güvenirliliği için Cronbach's Alpha katsayısı incelenmiştir.

Araştırmada kullanılan değişkenlerin normal bir dağılım sergileyip sergilemediklerini test etmek amacıyla Kolmogorov-Smirnov ($p>0,05$) testi ve arpıklık ve basıklık ölçebilmek için Skewness-Kurtosis (-1,5 ile +1,5) testleri yapılmıştır. Yapılan bu analizler sonucunda Kurtosis ve Skewness oranlarının -1,5 ile +1,5 arasında ve $p>0,05$ anlamlılık seviyesinde olduğundan dağılımın anlamlı ve normal olduğu belirlenmiştir. [İklim Algısı=Kurtosis ve Skewness (,197/-,806), Bireysel Yenilikçilik=Kurtosis ve Skewness (1,542/-1,092), Adhokrazi Kültürü=Kurtosis ve Skewness (-,541/-,544), Klan Kültürü=Kurtosis ve Skewness (,110/-,763), Pazar Kültürü=Kurtosis ve Skewness (,117/-,638), Hiyerarşi Kültürü=Kurtosis ve Skewness (,125/-,729)]. Modeldeki değişkenlerin test edilebilmesi amacıyla tanımlayıcı istatistikler ve korelasyon analizi, doğrulayıcı faktör analizi ve hiyerarşik regresyon analizi uygulanmıştır.

Demografik Bulgular

Araştırmaya katılanlar demografik olarak incelendiğinde; katılımcıların %54,6'sının erkeklerden %44,4'ünün kadınlardan; yaş gruplarına göre %44,9'unun 24-35 yaş aralığındakilerden, %28'nin 36-47, %18,8'nin 48-59, %6,8'nin de 60 yaş ve üzerindekiilerden ve %68,1'inin evlilerden, %31,4'ünde bekârlardan oluştuğu gözlenmektedir. Katılımcıların %23,2'sinin iktisadi ve idari bilimler fakültesinde, %18,4'ünün mühendislik fakültesinde, %16,9'unun tıp fakültesinde, %12,1'inin güzel sanatlar ve tasarım fakültesinde, %10,1'inin sosyal ve beşeri bilimler fakültesinde, %8,7'sinin sağlık hizmetleri meslek yüksekokulunda ve %8,7'sinin de sağlık bilimleri yüksekokulunda alıştuğu belirlenmiştir. Akademik ünvanlarına göre katılımcıların %32,4'ü araştırma görevlisi, %23,2'si doktor öğretim üyesi, %18,4'ü doçent doktor, %15,5'i öğretim görevlisi ve %10,6'sı profesör doktordan oluşmaktadır. Ankete katılanların %38,6'si 1-5 yıl, %28,5'i 6-10 yıl, %12,1' 20 yıl ve üzeri, %9,2'si 11-15 yıl ve %8,2'de 16-20 yıl arasında deneyime sahiptir. Analizler incelendiğinde demografik değişkenler içerisinde yaşta 3 kişinin, cinsiyette 2 kişinin, medeni durumda 1 kişinin, fakültede 4 kişinin ve deneyimde 7 kişinin soruları cevapsız bıraktığı tespit edilmiştir. Cevapsız kalan soruların yüzdelik değerleri Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1. Demografik Değişkenlere Ait Analizler

Yaş	n	%	Akademik Ünvan	n	%
24-35	93	44,9	Öğretim Görevlisi	32	15,5
36-47	58	28,0	Araştırma Görevlisi	67	32,4
48-59	39	18,8	Doktor Öğretim Üyesi	48	23,2
60 ve üzeri	14	6,8	Doçent Dr.	38	18,4
Cevapsız	3	1,4	Profesör Dr.	22	10,6
Toplam	207	100,0	Cevapsız
			Toplam	207	100,0
Cinsiyet	n	%	Medeni Durum	n	%
Kadın	92	44,4	Evli	141	68,1
Erkek	113	54,6	Bekâr	65	31,4
Cevapsız	2	1,0	Cevapsız	1	,5
Toplam	207	100,0	Toplam	207	100,0
Fakülte	n	%	Deneyim	n	%
Sağlık Hizmetleri MYO	18	8,7	1-5	80	38,6
Tıp Fakültesi	35	16,9	6-10	59	28,5
Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi	21	10,1	11-15	19	9,2
Sağlık Bilimleri Yüksekokulu	18	8,7	16-20	17	8,2
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi	48	23,2	20 ve üzeri	25	12,1
Mühendislik Fakültesi	38	18,4	Cevapsız	7	3,4
Güzel Sanatlar ve Tasarım Fakültesi	25	12,1	Toplam	207	100,0
Cevapsız	4	1,9			
Toplam	207	100,0			

Güvenilirlik Analizi

Araştırma kapsamında yapılan güvenilirlik analizi neticesinde Cronbach's Alpha katsayıları incelenmiştir. Bu değer en az 0,60 olması gerekmektedir (Gürbüz ve Şahin, 2017). Kullanılan üç ölçekte katsayıları incelendiğinde, güvenilirlik seviyelerinin iyi olduğu belirlenmiştir. Tüm ölçeklere ait güvenilirlik analizi sonuçları Tablo 2'de sunulmaktadır.

Tablo 2. Güvenilirlik Analizleri

Ölçek	İfade Sayısı	Cronbach's Alpha
Etik İklim Algısı	7	,931
Bireysel Yenilikçilik	20	,829
Örgüt Kültürü	24	,955
• Adhokrasi Kültürü	6	,926
• Klan Kültürü	6	,920
• Pazar Kültürü	6	,881
• Hiyerarşi Kültürü	6	,903

Araştırma Değişkenlerine İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler ve Korelasyon Katsayıları

Etik iklim algısı, bireysel yenilikçilik ve örgüt kültürü değişkenlerine ait tanımlayıcı istatistikler ve aralarındaki ilişkiye yer veren Pearson Korelasyon analizi bulguları Tablo 3'te yer almaktadır. Bu sonuçlara göre etik iklim algısı ve bireysel yenilikçilik ($r=,352$, $p>0.01$), etik iklim algısı ve örgüt kültürü ($r=,466$, $p>0.01$), bireysel yenilikçilik ve örgüt kültürü arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Tüm değişkenlere ilişkin aritmetik ortalama değerleri incelendiğinde akademisyenlerin etik iklim algısının olumlu ve diğer iki değişkene oranla 3,6404 bir ortalamaya sahip olduğu görülmektedir. Bunu takiben bireysel yenilikçiliğe ait ortalama değeri 3,6051 ve örgüt kültürü değişkeninin ortalama değeri 3,5213'tür. Akademisyenler tarafından algılanan bu ortalama değerler incelendiğinde bireysel yenilikçiliğe ait ortalama değerinin örgüt kültürü ortalama değerinden daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 3. Tanımlayıcı İstatistikler ve Korelasyon Katsayıları

	Korelasyon Katsayıları			Ortalama	Standart Sapma
	(1)	(2)	(3)		
Etik İklim Algısı	1			3,6404	,91677
Bireysel Yenilikçilik	,352**	1		3,6051	,50674
Örgüt Kültürü	,466**	,189**	1	3,5213	,75678

** Korelasyonlar 0.01 düzeyinde anlamlı

Doğrulayıcı Faktör Analizi

Doğrulayıcı faktör analizi, çalışmada kullanılan verilerin daha önce kurgulanmış olan faktör yapısı ile uyumlu olup olmadığını ortaya çıkarmak için değişkenlerin faktör yapısı test edilir (Meydan ve Şeşen, 2015: 57). Doğrulayıcı faktör analiz sonuçlarına Tablo 4'te yer verilmiştir.

Tablo 4. Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonuçları

<i>Araştırmada Kullanılan Sorular</i>	<i>Standardize Faktör Yükleri</i>	<i>Cr</i>	<i>P</i>
Etik İklim Algısı			
EİA1	0,879	7,932	0,001
EİA2	0,907		0,001
EİA3	0,918		0,001
EİA4	0,887		0,001
EİA5	0,614		0,001
EİA6	0,635		0,001
EİA7	0,616		0,001
Bireysel Yenilikçilik			
BY1	0,448	1,585	0,001
BY2	0,725		0,001
BY3	0,751		0,001
BY4	0,428		0,001
BY5	0,706		0,001
BY6	0,462		0,001
BY7	0,291		0,001
BY8	0,443		0,001
BY9	0,643		0,001
BY10	-0,175		0,001
BY11	0,696		0,001
BY12	0,449		0,001
BY13	0,240		0,001
BY14	0,432		0,001
BY15	0,480		0,001
BY16	0,416		0,001
BY17	-0,045		0,001
BY18	0,667		0,001
BY19	0,502		0,001
BY20	0,234		0,001
Örgüt Kültürü			
AK1	0,822	5,802	0,001
AK2	0,907		0,001
AK3	0,791		0,001
AK4	0,811		0,001
AK5	0,871		0,001
AK6	0,738		0,001
KK1	0,826		0,001
KK2	0,824		0,001
KK3	0,814		0,001
KK4	0,836		0,001
KK5	0,740		0,001
KK6	0,748		0,001
PK1	0,630		0,001
PK2	0,827		0,001
PK3	0,812		0,001
PK4	0,863		0,001
PK5	0,742		0,001
PK6	0,542		0,001
HK1	0,660		0,001
HK2	0,856		0,001
HK3	0,807		0,001
HK4	0,726		0,001
HK5	0,777		0,001
HK6	0,855		0,001

Doğrulamalı faktör analizinde, iyi bir yapının sağlanması için Composite Reliability (CR) katsayılarının 0,70 ve üzerinde olması gerekmektedir. Bununla birlikte 0,70 eşiği önemli bir eşik olarak değerlendirilirken 0,50 ve altı değerlerin uygun olmadığı ifade edilmektedir (Hair, Lukas, Robert ve Lee-Lukas, 2014). Tablo 4'te sunulduğu üzere, tüm boyutlar için CR değeri 0,70'in üzerindedir. Faktör yükleri açısından araştırmada kullanılan değişkenlerin ideal yapının üzerinde veya ideal yapıya uygun değerlere sahip olduğu ifade edilebilir.

Tablo 5: Doğrulamalı Faktör Analizi Model Uyum Değerleri

<i>Uyum Ölçütü</i>	<i>İyi Uyum</i>	<i>Kabul Edilebilir Uyum</i>	<i>Model Uyum Değerleri</i>
Etik İklim Algısı			
CMIN/DF (χ^2/df)	$\chi^2/df \leq 3$	$4 \leq \chi^2/df \leq 5$	2,17
RMSEA	$RMSEA \leq 0,05$	$0,06 < RMSEA < 0,08$	0,07
TLI	$TLI \geq 0,95$	$0,90 < TLI < 0,94$	0,98
CFI	$CFI \geq 0,97$	$CFI \geq 0,95$	0,99
GFI	$GFI \geq 0,90$	$0,85 < GFI < 0,89$	0,97
Bireysel Yenilikçilik			
CMIN/DF (χ^2/df)	$\chi^2/df \leq 3$	$4 \leq \chi^2/df \leq 5$	1,56
RMSEA	$RMSEA \leq 0,05$	$0,06 < RMSEA < 0,08$	0,05
TLI	$TLI \geq 0,95$	$0,90 < TLI < 0,94$	0,91
CFI	$CFI \geq 0,97$	$CFI \geq 0,95$	0,95
GFI	$GFI \geq 0,90$	$0,85 < GFI < 0,89$	0,90
Örgüt Kültürü			
CMIN/DF (χ^2/df)	$\chi^2/df \leq 3$	$4 \leq \chi^2/df \leq 5$	1,64
RMSEA	$RMSEA \leq 0,05$	$0,06 < RMSEA < 0,08$	0,05
TLI	$TLI \geq 0,95$	$0,90 < TLI < 0,94$	0,95
CFI	$CFI \geq 0,97$	$CFI \geq 0,95$	0,96
GFI	$GFI \geq 0,90$	$0,85 < GFI < 0,89$	0,86

Kaynak: Meydan ve Şeşen (2015)

DFA sonucunda ortaya çıkan model uyum değerleri ve eşik değerler Tablo 5'te sunulmuştur. DFA sonuçlarına göre çıkan model değerlerinin çoğunun iyi uyum ve kabul edilebilir uyum değerleri arasında olduğu tespit edilmiştir.

Hiyerarşik Regresyon Analizi

Araştırma hipotezleri (H_1 : Etik iklim algısının bireysel yenilikçilik üzerinde etkisi vardır ve H_2 : Etik iklim algısının bireysel yenilikçilik üzerine etkisinde örgüt kültürü düzenleyici role sahiptir) testi için hiyerarşik regresyon analizi kullanılmıştır. Araştırma sonuçları Tablo 6'da sunulmuştur.

Tablo 6. Hiyerarşik Regresyon Analizi Sonuçları

<i>Model</i>	<i>Bağımsız Değişkenler</i>	<i>Beta</i>	<i>t</i>	<i>F</i>	<i>Sig.</i>	<i>R²</i>	<i>Düzenleyici R²</i>
1	Sabit		21,358	28,989	,000	,124	,120
	Etik İklim Algısı	,352	5,384	Sig. 0,00	,000		
2	Sabit		16,592	14,533	,000	,125	,116
	Etik İklim Algısı	,337	4,551	Sig. 0,00	,000		
	Örgüt Kültürü	,032	0,437		,663		
3	Sabit		14,097	22,239	,000	,247	,236
	Etik İklim Algısı	,396	5,691	Sig. 0,00	,000		
	Örgüt Kültürü	,122	1,730		,085		
	Etik İklim Algısı*Örgüt Kültürü	,373	5,751		,000		
Bağımlı Değişken: Bireysel Yenilikçilik							

Tablo 6'da hiyerarşik regresyon analizi sonuçlarına göre, Model 1'de bağımsız değişken etik iklim algısı ile bağımlı değişken bireysel yenilikçilik davranışına olan etkisi incelenmiştir. Aralarındaki neden sonuç ilişkisinin anlamlı ve olumlu olduğu ($\beta=0,352$, $p<0,05$) tespit edilmiştir. Buna göre H_1 hipotezi kabul edilmiştir.

Model 2'de analize örgüt kültürü değişkeninin eklenmesiyle etik iklim algısının bireysel yenilikçilik üzerinde etkisinin olduğu, fakat örgüt kültürünün bireysel yenilikçilik üzerinde ($\beta=0,032$, $p<0,05$) etkisi olmadığı tespit edilmiştir.

Model 3'e bakıldığında, etik iklim algısı ile düzenleyici değişken olan örgüt kültürünün değerlerinin çarpılmasıyla (Etik İklim Algısı*Örgüt Kültürü) elde edilen etkileşim değişkeni analize eklenmiştir. Etkileşim teriminin eklenmesi ile açıklanan varyans miktarı $R^2=0,125$ 'ten üçüncü modelde $R^2=0,247$ 'ye yükselmiştir. Etik iklim algısı ile örgüt kültürü etkileşiminin bireysel yenilikçilik üzerinde ($\beta=0,373$, $p<0,05$) pozitif ve anlamlı bir etkisinin olduğu saptanmıştır. Bu kapsamda H_2 kabul edilmiştir.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Sosyal sistem içerisinde yer alan yükseköğretim kurumları, akademik zaman diliminde belirledikleri amaç ve hedeflere ulaşabilmek için akademisyenleri ve öğrencileri ile bir bütün halinde faaliyetlerini devam ettirmektedirler. Kurumun amaçları doğrultusunda hedeflerini yönetim tarzı, organizasyon yapısı, örgüt kültürü, eğitim politikaları, bilgi yönetimi, etik yönetim ve akademisyenlerin etik iklim algılamaları ve bireysel yenilikçi davranışları gibi birçok unsur doğrudan ya da dolaylı olarak etkileyebilmektedir. Buna bağlı olarak, bu çalışmada yükseköğretim kurumlarında görev alan akademisyenlerin etik iklim algılarının bireysel yenilikçilik üzerine etkisine örgüt kültürünün düzenleyici etkisi incelenmiştir. Araştırmanın amacının gerçekleştirilebilmesi için, Konya ilinde eğitim öğretim veren bir yükseköğretim kurumunda 207 kişiden toplanan veriler değerlendirilmiştir.

Çalışma kapsamında oluşturulan hipotezler hiyerarşik regresyon analizi ile test edilmiştir. Literatürdeki bulgulara göre Topcu vd. (2013) yaptıkları araştırmalarında çalışanların etik iklim algılarının bireysel yenilikçi davranışlar üzerinde etkili olduğu, ayrıca Akkoç'un (2012) araştırmasında ise etik iklimin yenilikçi davranışı olumlu yönde etkilediği sonucuna varılmıştır. Bu araştırmada elde edilen bulgulara göre literatürdeki sonuçlar desteklenmiştir. Etik iklim algısının bireysel yenilikçiliği etkilediği (H_1), akademisyenlerin etik iklim algısının bireysel yenilikçilik üzerinde etkisinde örgüt kültürünün düzenleyici rolünün olduğu (H_2) belirlenmiştir. Bu sonuçlar doğrultusunda, akademisyenlerin bağlı oldukları kurum içerisinde etik olan ve etik olmayan davranışların kurum ve yöneticiler tarafından net olarak belirtilmesinin akademisyenler üzerinde olumlu tutum ve davranışlara neden olduğu ifade edilebilir. Ayrıca kurumlarda etik iklimin var olması, akademisyenlerin birlik ve beraberlik, performans ve motivasyonlarını olumlu bir şekilde etkilediği ve bunun da bireysel yenilikçilik üzerinde doğrudan ve dolaylı olarak bir etkiye sahip olacağı söylenebilir.

Bu araştırma kapsamında incelenen konu ile ilgili olarak kurumlara ve uygulayıcılara öneriler sunulmuştur. Örgüt içerisinde etik iklim kurallarının örgüt faaliyetlerine uygun olarak belirlenmesi ve çalışanlara net olarak ifade edilip, uygulanması hem çalışanlar hem yöneticiler hem de örgüt açısından verimli sonuçlar doğurabileceği söylenebilir. Akademisyenlerin bireysel yenilikçi davranışları ve örgütün sahip olduğu kültür yapısının (adhokrasi kültür, klan kültür, pazar kültür ve hiyerarşi kültür) gerçekleştirilecek bilimsel çalışmalarda etkili olabileceği ifade edilebilir. Yükseköğretim kurumlarında etik iklim algısının ve örgüt kültürünün bir arada bulunması ve benimsenmesi akademisyenlerin bireysel yenilikçi davranışlarını geliştirebilir. Bu kapsamda akademisyenlerin hem eğitim hem de bilimsel çalışmalarda verimlilikleri artabilir. Ayrıca örneklem sayısı artırılarak kamu ve özel sektör üzerinde karşılaştırma yapılabilir. Bununla birlikte yükseköğretim kurumlarında yer alan idari personel örnekleme katılarak performans değerlendirmesi incelenebilir. Bu araştırmada kullanılan etik iklim algısı ve bireysel yenilikçilik arasındaki ilişkide farklı düzenleyici etkiye sahip olabilecek değişkenlerde kullanılması önerilebilir. Aynı zamanda örgüt kültürünün alt boyutlarının (adhokrasi kültür, klan kültür, pazar kültür ve hiyerarşi kültür) tek tek düzenleyici etkileri araştırılabilir.

Etik Beyan

"Etik İklim Algısının Bireysel Yenilikçilik Üzerine Etkisinde Örgüt Kültürünün Düzenleyici Rolü" başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir.

Kaynakça

- Agrawal, R. K. (2017). Do ethical climates impact trust in management? A study in Indian context, *International Journal of Organizational Analysis*, 25(5), 804-824.
- Ahmetoğulları, K. ve Kahraman Ç. K. (2017). STK mensuplarının etik iklim algısının örgütsel bağlılık aracılığıyla bireysel performanslarına etkisi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt.9(20), 283-313.

- Akçakanat, T. ve Uzunbacak, H. (2018). Algılanan örgütsel etik iklim ile örgütsel dışlanma arasındaki ilişki ve demografik değişkenlere göre farklılıkların incelenmesi. *VI. International Multidisciplinary Congress of Eurasia, Social and Educational Sciences*, 176-183.
- Akkoç, İ. (2012). Gelişim kültürü ve etik iklimin yenilikçiliğe etkisinde dağıtım adaletinin rolü. *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 4(3), 45-60.
- Akram, T. (2016). The effects of organizational justice on the innovative work behavior of employees: An empirical study from China. *Journal of Creativity and Business Innovation*, 2, 114-126.
- Altunışık R., Coşkun R., Bayraktaroğlu S. ve Yıldırım E. (2010). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri SPSS Uygulamalı*. Sakarya Yayıncılık. Sakarya.
- Aydan, A. ve Kaya, A. (2018). Hemşirelerin etik iklim algılarının örgütsel güven düzeyleri üzerindeki etkisi. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 21(2), 199-216.
- Azanza, G., Moriano, J. A. ve Molero, F. (2013). Authentic leadership and organizational culture as drivers of employees' satisfaction. *Journal of Work and Organizational Psychology*, 29, 45-50.
- Ballı, E. ve Ballı, K. A. İ. (2017). Otel çalışanlarının örgütsel etik iklim algılarının incelenmesi. *Sosyal ve Beşeri Bilimleri Dergisi*, Cilt 9(2).
- Balogh, A., Gaal, Z. ve Szabo, L. (2011). Relationship between organizational culture and cultural intelligence. *Management & Marketing Challenges for The Knowledge Society*, 6(1), 95-110.
- Bartels, L. K., Harrick, E., Martell, K. ve Strickland, D. (1998). The relationship between ethical climate and ethical problems within human resource management. *Journal of Business Ethics*, 17, 799-804.
- Bhaduri, S. ve Kumar, H. (2011). Extrinsic and intrinsic motivations to innovate: Tracing the motivation of 'grassroot' innovators in India. *Mind & Society*, 10(1), 27-55.
- Biçer, M. (2005). *Satış elemanlarının iş tatmini, örgütsel bağlılığı ve işten ayrılma niyetinin etik iklim ile ilişkisi: Sigorta ve ilaç sektörlerinde bir araştırma*. (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi). Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Biçer, M. (2017). *Etik iklim, örgütsel öğrenme ve yenilikçi davranış ilişkisi üzerine bir araştırma*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Osmaniye.
- Bitsani, E. (2013). Theoretical approaches to the organizational culture and the organizational climate: Exploratory research examples and best policies in health care services. *Journal of Human Resource Management*, 1(4), 48-58.
- Cameron K. S. ve Tschirhart, M. (1992). Postindustrial environments and organizational effectiveness in colleges and universities. *The Journal of Higher Education*, 63(1), 87-108.
- Cameron, K. S. ve Whetten, D. A. (1996). Organizational effectiveness and quality: The second generation. *Handbook of Theory and Research*, 11, 265-306.
- Cameron, K. S. ve Quinn, R. E. (1999). *Diagnosing and changing organizational culture*. Reading, MA: Addison-Wesley.
- Çelen, B. C. (2016). Etik liderlik açısından örgüt kültürü ve etik iklim ilişkileri. *INTOCBEPS II; International Turgut Oğal Congress on Business, Economics and Political Science*, 14-16 April, Ankara, 72-81.
- Choe, K. L., Choonh, Y. O. ve Tan, L. P. (2017). The impact of ethical climate on organizational commitment: A study of Malaysian higher learning institutions. *Global Business and Management Research: An International Journal*, Vol. 9(1), 208-217.
- Çıraklı, Ü., Gözlü, M. ve Dalkılıç, S. (2017). Hastane personellerinin örgüt kültürü tipi algısının incelenmesi: Yozgat'ta yer alan iki hastanede bir uygulama. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 7(1), 33-59
- Cullen, J. B., Victor, B. ve Stephens, C. (1989). An ethical weather report: Assessing the organization's ethical climate. *Organizational Dynamics*, 50-62.
- Cullen J. B., Parboteeah K. P. ve Victor, B. (2003). The effects of ethical climates on organizational commitment: A two-study analysis. *Journal of Business Ethics*, 46(2), 127-141.
- Demirağ, G. E. ve Ekmekçioglu, E. B. (2015). Etik iklim ve etik liderliğin örgütsel bağlılık üzerine etkisi: Görgül bir araştırma. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 17(1), 197-216.
- Demiraslan, Y. ve Usluel K. Y. (2008). ICT integration processes in Turkish schools: Using activity theory to study issues and contradictions. *Australasian Journal of Educational Technology*, 24(4), 458-474.
- Deshpande, S. P. (1996). The impact of ethical climate types on facets of job satisfaction: An empirical investigation. *Journal Of Business Ethics*, 15, 655- 660.
- Dickson, M. W., Simith, B. D., Grojean, M. W. ve Ehrhart, M. (2001). An organizational climate regarding ethics: The outcome of leader values and the practices that reflect them. *The Leadership Quarterly*, 12, 197-217.
- Emül, E. ve Demirel, E. T. (2018). Etik iklim algısının hasta güvenliği kültürü üzerine etkisi: Elazığ örneği. *Turkish Studies*, Volume 13/7, Winter 2018, p. 83-122 DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.13044> ISSN: 1308-2140, Ankara-Turkey.
- Erdem, E., Adıgüzel, O. ve Kaya, A. (2010). Akademik personelin kurumlarına ilişkin algıladıkları ve tercih ettikleri örgüt kültürü tipleri. *Erişyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 36, 73-88.
- Erdoğan, M. Kırılmaz, H. ve Arslanoğlu, A. (2018). Enformel iletişimin etik iklim algısı üzerine etkisi: Bir kamu hastanesi örneği. *Sağlık Akademisyenleri Dergisi*, 5(2), 109-118.
- Ergün, E. (2007). Kurum kültürünü analiz etmede Quinn ve Cameron'un rekabetçi değerler analizi. *15. Yönetim ve Organizasyon Kongresi*, 266-271.

- Goepel, M. Hölzle, K., ve Knyphausen-Aufseb, D.Z. (2012). Individuals' innovation response behaviour: A framework of antecedents and opportunities for future research. *Creativity and Innovation Management*, 21(4), 412-426.
- Güçlü, N. (2003). Örgüt kültürü. *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(2), 61-85.
- Günlük M., Özer, G. ve Özcan M. (2017). Etik iklim ve örgütsel vatandaşlık davranışı ilişkisinde örgütsel bağlılığın ara değişken etkisi: Muhasebe meslek mensupları üzerinde bir araştırma. *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(2), 83-103.
- Gürbüz, S. ve Şahin, F. (2017). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık Ankara.
- Handa, M. ve Gupta, N. (2009). Gender influence on the innovativeness of young urban Indian online shoppers. *The Journal of Business Perspective*, 13(2), 25-32.
- Hartmann, A. (2006). The role of organizational culture in motivating innovative behaviour in construction firms. *Construction Innovation: Information, Process, Management*, 6(3), 159-172.
- Hogan, S. J. ve Coote, L. V. (2014). Organizational culture, innovation, and performance: A test of schain's model. *Journal of Business Research*, 67, 1609-1621.
- Hunt, S. D., Wood, R. V. ve Chonko, L. B. (1989). Corporate ethical values and organizational commitment in marketing. *Journal of Marketing*, 53(3), 79-90.
- Hurt, H. T., Joseph, K. ve Cook, C. D. (1977). Scales for the measurement of innovativeness. *Human Communication Research*, 4, 58-65.
- İşcan, F. Ö. ve Timuroğlu, M. K. (2007). Örgüt kültürünün iş tatmini üzerindeki etkisi ve bir uygulama. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 21(1), 119-135.
- Işık, C. ve Meriç, S. (2015). Otel yöneticilerinin bireysel yenilikçi kapsamında değerlendirilmesi: Van ili örneği. *Girişimcilik ve İnovasyon Yönetimi Dergisi*, 4(1), 1-16.
- Jacobs, R., Mannion, R., Davies, H. T. O., Harrison, S., Konteh, F. ve Walshe, K. (2013). The relationship between organizational culture and performance in acute hospitals. *Social Science & Medicine*, 76, 115-125.
- Karaca, T., Özkan, S. A. ve Küçükkelapçe, D. (2018). Determining the ethical climate perceptions of nurses' and midwives' in an obstetrics and pediatrics hospital. *International Journal of Caring Sciences*, 11(2), 006.
- Karadut, G. (2014). *Etik iklimin ve örgütsel adalet algılarının çalışanların iş tatminine etkisi: konaklama işletmelerinde ampirik bir uygulama*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Bahçeşehir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Karcioglu, F. (2001). Örgüt kültürü ve örgüt iklimi ilişkisi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 15(1-2), 265-283.
- Kert, S. B. ve Tekdal, M. (2012). Comparison of individual innovativeness perception of students attending different education faculties. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 11(4), 1150-1161.
- Kılıç, H. (2015). *İlköğretim branş öğretmenlerinin bireysel yenilikçilik düzeyleri ve yaşam boyu öğrenme eğilimleri: Denizli ili örneği*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Pamukkale Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Denizli.
- Kılıç K. ve Odabaşı H. F. (2010). Bireysel yenilikçilik ölçeği: Türkçeye uyarlama, geçerlilik ve güvenilirlik çalışması. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 38, 150-164.
- Liu, Y., Zhao, S., Li, R., Zhou, L. ve Tian, F. (2018). The relationship between organizational identification and internal whistle-blowing: the joint moderating effects of perceived ethical climate and proactive personality. *Review of Managerial Science*, Volume 12(1), 113-134.
- Lopez, T. B., Babin, B. J. ve Chung, C. (2009). Perceptions of ethical work climate and person-organization fit among retail employees in Japan and the us: A crosscultural scale validation. *Journal of Business Research*, 62, 594-600.
- Lyons, J. B. ve Schneider, T. R. (2005). The influence of emotional intelligence on performance. *Personality and Individual Differences*, 39, 693-703.
- Meriç, S. ve Işık, C. (2015). Otel yöneticilerinin bireysel yenilikçi kapsamında değerlendirilmesi: Van ili örneği. *Girişimcilik ve İnovasyon Yönetimi Dergisi*, 4(1), 1-16.
- Meydan, C. H. ve Şeşen, H. (2015). *Yapısal eşitlik modellemesi amos uygulamaları* (2. Baskı). Ankara: Detay Yayıncılık.
- Öcal, H. ve Ağca, V. (2010). Teknolojik değişim hızına bağlı olarak farklılaşan endüstri yapılarının örgüt kültürü ve işletme performansı üzerindeki etkileri. *Ege Akademik Bakış*, 10(1), 157-182.
- Oğuztürk, B. S. ve Türkoğlu, M. (2004). Yenilik ve yenilik modelleri. *Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları*, 3(1), 14-20.
- Olpaq, Y. Z., Arıcan, M. ve Baltacı, S. (2018). Öğretmen adaylarının öğrenme yaklaşımlarının ve bireysel yenilikçilik özelliklerinin akran öğretime yönelik memnuniyetlerine etkisi. *YYÜ Eğitim Fakültesi Dergisi*, 15(1), 525-551.
- Özen, K. R., Özsoy, E., Karakiraz, A., Aras, M., Erol, E., ve Uslu, O. (2015). Örgüt kültürü çalışmalarının yöntem ve kapsam bakımından incelenmesi: Lisansüstü tezler üzerinden bir inceleme. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 13(1), 123-142.
- Özkalp, E. ve Kirel Ç. (2001). *Örgütsel Davranış*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Robbins, S. P. (2003). *Organisational behaviour* (10nd Edition). NJ: Prentice-Hall Inc.
- Rogers, E. M. (1983). *Diffusion of innovations* (3rd Edition). New York: The Free Publication.
- Rogers, E. M. (1995). *Diffusion of innovations*. New York: Free Press.
- Rogers, E. M. (2003). *Diffusion of innovations*. New York: Simon & Schuster Press.

- Savran, G. (2007). *Etik iklim ve tükenmişlik sendromunun kalite yönetim sistemleri üzerine etkileri: Bir laboratuvar uygulaması*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Schneider B., ve Rentsch J. (1988). *Managing climates and cultures: A future perspective, in futures of organizations*. Lexington, MA: Lexington Books, (In: Hage J, Editor), 181-200.
- Schweperker, C. H., Ferrell, O. C. ve Ingram, T. N. (1997). The influence of ethical climate and ethical conflict on role stresses in the sales force. *Akademiy of Marketing Science Journal, Spring, 25(2)*, 99-108.
- Schweperker, C. H. (2001). Ethical climate's relationship to job satisfaction, organizational commitment and turnover intention in the salesforce. *Journal of Business Research, 54 (1)*, 39-52.
- Sökmen, A., Benk, O. ve Gayaker, S. (2017). Örgüt kültürü, örgütsel vatandaşlık davranışı ve örgütsel bağlılık ilişkisi: Bir kamu kurumunda araştırma. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 19(2)*, 415-429.
- Tewari, R. (2011). Individual innovation and organizational success: Theoretical perspective. *Review of Management, 1(2)*, 89-94.
- Thurlings, M., Evers, A. T. ve Vermeulen, M. (2015). Toward a model of explaining teachers' innovative behavior: A literature review. *Review of Educational Research, 85(3)*, 430-471.
- Toker, M. E. (2015). *Tepe yöneticinin otantik ve etik liderlik davranışlarının etik iklim algısına etkisi ve bir araştırma*. (Yüksek Lisans Tezi). Toros Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin.
- Topcu, M. K., Gürsoy, A. ve Taşbaşı, B. (2013). Etik iklim algısının bireysel yenilikçilik davranışlarına etkisinde hizmetkar liderliğin rolü. 21. *Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi*. ss. 612-617.
- Tsai, M. T., ve Huang, C. C. (2008). The relationship among ethical climate types, facets of job satisfaction and three components of organizational commitment: A study of nurses in Taiwan. *Journal of Business Ethics, 80(3)*, 565-580.
- Valentine, S. ve Barnett, T. (2003). Ethics code awareness, perceived ethical values, and organizational commitment. *Journal of Personal Selling & Sales Management, 23(4)*, 359-367.
- Victor B. ve Cullen J. B. (1988). The organizational basis of ethical work climates. *Administrative Science Quarterly, 3(1)*, 101-125.
- Weber J. ve Seger J. E. (2002). Influences upon organizational ethical subclimates: A replication study of a single firm at two points in time. *Journal of Business Ethics, 41(1)*, 69-84.
- West, M. A. ve Anderson, N. (1996). Innovation in top management teams. *Journal of Applied Psychology, 81*, 680-693.
- West, M. A. ve Wallace, M. (1991). Innovation in health care teams. *European Journal of Social Psychology, 21*, 303-315.
- Wimbush J. C., Shepard J. M. ve Markham S. E. (1997b). An empirical examination of the multi-dimensionality of the ethical climate in organizations. *Journal of Business Ethics, 16(1)*, 67-77.
- Wimbush, J. C. ve Shepard, J. M. (1994). Toward an understanding of ethical climate: It's relationship to ethical behavior and supervisory influence. *Journal of Business Ethics, 13*, 637-647.
- Yalçınsoy, A. ve Zircirkiran, M. (2016). Örgüt kültürü ve örgüt ikliminin örgütsel sessizlik üzerine etkisinin analizi. *Scientific Cooperation for the Future in the Social Sciences International Conference, 22-23 September*, Uşak.
- Yaman, E. ve Ruçkar, K. (2014). Örgüt kültürünün yordayıcısı olarak üniversitelerde örgütsel sessizlik. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi, 4(1)*, 36-50.
- Yuan, F. ve Woodman, R. W. (2010). Innovative behavior in the workplace: The role of performance and image outcome expectations. *Academic Management Journal, 53(2)*, 323-342.
- Yücel, İ. ve Koçak, D. (2016). Örgüt kültürü ile personel güçlendirme arasındaki ilişkiye yönelik bir araştırma. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 7(12)*, 1-24.

EXTENDED ABSTRACT

Businesses can achieve their goals and create value in line with their ethical values. In an institution where ethical rules do not exist and are not developed, serious problems may be experienced in the application of these rules. Ignoring the rules of ethics will give financial and moral losses for the company (Celik, 2015). Managers need to manage the ethical values of the institutions they work for (Akbas,2010).

Ethical climate is defined as the determination of how to deal with the ethical problems faced by organizations and what is right and wrong in the process by written, formal or informal rules, and perceiving the ethically correct behavior in the organization in general (Victor ve Cullen, 1988). Ethical climate responds to the question of "what should I do" in the face of the unethical situation faced by the employees and helps to solve the problems (Cullen, Parboteeah ve Victor, 2003) and to create and explain the ethical behaviors in the organizations (Wimbush, Shepard ve Markham, 1997). The existence of an ethical climate in organizations leads to high motivation of employees (Dickson, Simith, Grojean ve Ehrhart, 2001), job satisfaction and increase of company performance (Weber ve Seger, 2002; Tsai ve Huang, 2008), organizational commitment and reduction of layoffs (Schweperker, 2001; Valentine ve Barnett, 2003; Hunt, vd. 1989). Organizational culture is defined as the system of behaviors, beliefs and values that reveal the ideas and thoughts of an organization's employees (Karcioğlu, 2001; Yaman ve Ruclar, 2014). At the same time organizational culture provides convenience reduction of uncertainty in

terms of employees and work done how and what way. Employees should adopt the organizational culture, and they should be a part of the organization. Employees who exhibit appropriate attitudes and behaviors towards organizational culture, receive awards and promotions (Robbins, 2003). In the literature research, the most common classification of organizational culture was found to be four sub-dimensions: clan culture, market culture, hierarchy culture and adhocracy culture (Yalcinsoy ve Zincirkiran, 2016). Individual creativeness refers to the situations in which risk-taking individuals against new thing, acceptance, adaptability, tolerance and and be open to experience against what is new (Demiraslan ve Usluel, 2008). Individual creativeness is linked to the creativity of the individual. People can be trained to think more creatively and implement creative thinking strategies (Tewari, 2011).

It is aimed to determine the moderating role of organizational culture in the influence of ethical climate perception of scholars on individual innovation. The population of the study consists of approximately 300 academic staff of a higher education institution in Konya. The questionnaire method was used to collect data from 207 participants with convenience sampling method. Research hypotheses, H1: Ethical climate perception has an impact on individual innovation, H2: Organizational culture has a regulatory role in the impact of ethical climate perception on individual innovation. The results of the reliability analysis (Ethical Climate Perception: ,931; Individual Innovation:, ,829; Organizational Culture: ,955 and its sub-dimensions Adhocracy Culture: ,926; Clan Culture: ,920; Market Culture: ,881; Hierarchy Culture: ,903) were examined. According to the results of Pearson correlation analysis (ethical climate perception and individual innovation ($r=,352$, $p>0.01$), ethical climate perception and organizational culture ($r=,466$, $p>0.01$), individual innovation and organizational culture ($r=,189$, $p>0.01$) a statistically significant relationship was found between the variables. In the confirmatory factor analysis, the Composite Reliability (CR) coefficients should be 0.70 and above to ensure a valid structure. CR value for the variables used in the study is over 0.70. In terms of factor loadings, it can be stated that the variables used in the research have values above or below the ideal structure. According to the results of hierarchical regression analysis, In Model 1, it was found that the relationship between independent variable ethical climate perception and dependent variable individual innovation behavior was significant and positive ($\beta=0,352$, $p<0,05$). In Model 2, it was found that the perception of ethical climate had an influence on individual innovation ($\beta=0,337$, $p<0,05$), but organizational culture had no influence on individual innovation ($\beta=0,032$, $p<0,05$). When model 3 is examined, the interaction variable obtained by multiplying the values of ethical culture and organizational culture (Ethical Climate Perception*Organizational Culture) which is the regulatory variable is added to the analysis. The amount of variance explained was increased from $R^2=0,125$ to $R^2=0,247$ in the third model by the addition of the term interaction. Ethical climate perception and organizational culture interaction had a positive and significant influence on individual innovation ($\beta=0,373$, $p<0,05$). In this context, H2 is accepted. The results of the research are supported by the literature in which employees' ethical climate perceptions affect individual innovative behaviors (Akkoc, 2012; Topcu, GURSOY and Tasbasi, 2013). In line with these results, it can be stated that academics are informed by their managers about ethical behaviors that cause positive attitudes and behaviors. Furthermore, the existence of an ethical climate can positively affect the performance and motivation of academicians. It can be said that this will have a direct and indirect impact on individual innovation. Determining and applying ethical climate rules according to organizational activities can be efficient for employees, managers and organization.

Yöneticilerin Kuantum Liderlik Algılarının İncelenmesi Üzerine Nitel Bir Araştırma

Gözde KOSA¹

Öz

Bu araştırmanın amacı, özel ve kamu sektöründe görev yapan üst düzey yöneticilerin kuantum liderlik algıları düzeylerini belirlemektir. Araştırma sonucunda elde edilen bulgulara göre, katılımcı yöneticilerin kuantum liderlik algılarının yüksek, olumlu yönde olduğu ve önemstedikleri görülmüştür. Katılımcıların cinsiyet ve çalıştıkları kurum türüne göre (özel-devlet) kuantum liderlik algıları benzer düzeydedir. Bununla birlikte mesleki kıdem arttıkça katılımcıların kuantum liderlik algılarının yükseldiği belirlenmiştir. Araştırmanın nitel bulgularına göre katılımcıların “yönetim ve liderlik konusundaki eğitimlere yoğun katılım gösterdikleri görülmüştür. Bu kapsamda katılımcıların eğitimlere, liderlik eğitimi programlarına, gelişim programlarına, yöneticilik eğitimlerine, üniversite konferans ve seminerleri, şirket içi çalışmalar ve toplantılara kapsamındaki liderlik programlarına katıldıkları belirlenmiştir. Araştırmanın nitel bulgularına göre, katılımcıların çok azının liderlik kavramını bilimsel ve teknik terminolojiye göre tanımladığı buna karşın çoğunun ise kısa anonim hale gelmiş özdeyişlerle kendi kişisel görüşlerine göre bir liderlik tanımlamasına sahip olduğu gözlenmiştir. Katılımcı görüşlerine göre yöneticilerin çalıştıkları kurumlarında, kaotik-belirsiz liderlik yaklaşımı yerine, belirsizlik durumlarında, iletişim odaklı ve sorun çözümüne yönelik kuantum liderlik yaklaşımının ön plana çıktığı görülmüştür. Çalışmanın bulguları, özel ve kamu kurum yöneticilerinin kurumlarında kuantum liderlik davranışlarını olumlu yönde geliştirmeye yönelik beklentilerinin güçlü olduğunu ortaya çıkarmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kuantum Liderlik, Yöneticiler, Nitelik Analizi

A Qualitative Research on Examination of Quantum Leaders 'Perceptions of Executives

Abstract

The aim of this study is to determine the level of quantum leadership perceptions of senior executives in private and public sector. The research was conducted in a qualitative design. According to the findings of the research, it was seen that the quantum leadership perceptions of the participant managers were high, positive and important. According to the qualitative findings of the study, it was observed that the participants took an active part in trainings on management and leadership. In this context, they attended trainings, leadership training programs, development programs, management trainings, university conferences and seminars, in-house studies and meetings. According to the qualitative findings of the study, it was observed that few of the participants defined the concept of leadership according to scientific and technical terminology, whereas most of them had a definition of leadership according to their personal opinions with short anonymized statement. According to the participants' opinions, instead of chaotic-uncertain leadership approach, it is seen that communication-oriented and problem-solving quantum leadership approach comes to the forefront in uncertain situations. The findings of the study revealed that the expectations of private and public sector managers to develop quantum leadership behaviors positively in their institutions were strong.

Key Words: Quantum Leadership, Managers, Quantitative Analysis

Atıf İçin / Please Cite As:

Kosa, G. (2020). Yöneticilerin kuantum liderlik algılarının incelenmesi üzerine nitel bir araştırma. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(2), 916-926.

Geliş Tarihi / Received Date: 18.04.2019

Kabul Tarihi / Accepted Date: 09.09.2019

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Kafkas Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, gozdekosa@gmail.com - ORCID ID: 0000-0003-4252-6994

Giriş

Günümüz yönetim anlayışında, örgütler dinamik sistemler olarak işlev gören karmaşık yapılardır. Örgütlerin en temel en ögesinin insan faktörü olması, insan ögesinin de örgüt amaçlarına katkısını arttırabilmek adına beklentilerinin karşılanması gerekliliği örgütlerde etkin bir yönetim yapısını ve liderliği zorunlu kılmaktadır. Yönetimde kuantum görüşü, bir organizasyonu ve üyelerini işbirliği ve etkileşim ile güçlendirilmiş, birbirine bağlı enerjik varlıklar olarak görmektedir. Bu bağlantılar doğrusal ve hiyerarşik değildir. Örgütlerde Kuantum perspektifi ise etkileşimi ve tüm üyeleri de etkiler (Quigley, 1997, s. 44). Kuantum perspektifi, örgütlerde etkileşimin ortak amaçlar ve açık ve etkili iletişimle çalışanlar arasında ortaya çıktığını göstermektedir. Bu kapsamda örgütlerde, çalışanların ve iş yaşamında olumlu bir fark yaratabilmek için ortak amaçlarla doğrultusunda hareket etmeyi destekleyen liderlik yaklaşımları gerekmektedir. Kuantum liderlik, sahip olduğu özelliklerle basit bir postmodern teori değildir. Yeni bir paradigmadır. Kuantum liderliğinin hüküm sürdüğü örgüt ortamlarında genellikle belirsizlik durumu hâkimdir. Belirsizlik durumunun getirdiği düzensizlik ve karmaşıklık durumu söz konusudur. Örgütlerde belirsizlik durumunun hâkim olduğu durumlarda kuantum liderler belirlenen ortak hedefe ulaşmada çalışanları harekete geçirmektedir.

Treichler ve Carmichael'e göre (2004) Kuantum liderlik yaklaşımını benimseyen örgütlerde, liderler örgütün misyonu ve vizyonuna göre yönetim stratejileri belirlemekte, çalışanlar arasında uyum ve işbirliği gelişmesine katkı sağlamaktadırlar. Kuantum liderlik yaklaşımı, hem bireyleri hem de kuruluşları belirlenen vizyon, misyon ve hedefler doğrultusunda iki yönlü açık iletişimle güçlü ilişkiler kurma, üyeleri dinleyerek ve güçlendirerek bilgi edinerek bilinçli bir yönetim anlayışını içermektedir (Youngblood, 1997, s. 8). Kuantum liderlik, organizasyonu geleceğe yönlendiren ve hedeflerine ulaştıracak bilinçle gelecekteki verimlilik, performans ve karlılık ve rekabet avantajı sağlaması açısından son derece önemlidir (Kilmann, 2001, s. 42). Kuantum liderlik, örgütsel bir görev değildir, ancak tüm çalışanların örgütteki işleyişe aktif katılımını sağlayan bir süreçtir. Kuantum örgütlerde, liderler gücünü bağlı çalışanlara devrederler (Jacobs, 1994, s. 4). Liderler kuantum bilinciyle, sezgisel süreçle doğru yönetim anlayışı belirlemek için sürekli öğrenmeyi destekleyici tüm çalışanları kapsayacak bir yapı oluşturmak isterler (Rose ve Nicholl, 1997, s. 62). Liderler kuantum becerilerini kendileri ve organizasyon amaçlarını planlamak için kullanırlar. Liderler tarafından bu beceriyi kullanmak, nezaket, şefkat ve dürüstlük davranışlarının tüm organizasyon genelinde kabul görmesini sağlamaktadır (Zohar, 1991, s. 51). Kuantum becerilerini kullanmak, geleneksel organizasyondaki geleneksel yapılar nedeniyle oldukça zor bir süreçtir. Kuantum liderlik birçok yeni örgütsel süreç yaratmakta ve çalışanın örgüt amaçlarına katkı sağlamasını büyük ölçüde kolaylaştırmaktadır (Owen, 1997, s. 23). Liderler kuantum yeteneklerini organizasyonlarında uygulamak için çalışanlarının birbirleriyle herhangi bir kısıtlama olmadan ve yatay ve dikey organizasyon yapısıyla iletişim kurabilecekleri yeni bir ortam yaratmalıdırlar (Kilmann, 2011, s. 41).

Bu araştırmanın amacı, özel ve kamu sektöründe görev yapan üst düzey yöneticilerin kuantum liderlik algılarını belirlemektir. Kuantum liderlik, diğer liderlik tiplerinden farklı olarak örgütlerde belirsizlik durumlarında kestirilemeyen sonuçlar yarattığından, araştırma sorularının oluşturulmasında öncelikle kuantum liderlik yaklaşımının özelliklerinin ve yöneticilerin sahip olması gereken yeteneklerin belirlenebilmesi için alan yazın çalışması yapılmıştır. Yöneticilerin kuantum liderlik becerilerine sahip olup olmadıklarının belirlenmesi için kendilerine kuantum liderlerin taşıması gereken özellikler ile ilgili görüşme formunda yer alan sorular yöneltilmiştir. Araştırmanın katılımcılarını Kars ilinde görev yapan Özel ve Kamu sektöründe çalışan 30 üst düzey yönetici oluşturmuştur.

Literatür Taraması

Kuantum Liderlik Kavramı ve Özellikleri

Kuantum liderlik, belirsizlik durumunu örgüt ortamında anlamış, kabul etmiş ve planlarını ona göre yapan liderlik yaklaşımıdır. Bu durum, kuantum liderliğe daha nesnel bir tanımlama getirmeyi zorlaştırmaktadır. Çünkü diğer liderlik yaklaşımlarında olduğu gibi kuantum liderlik için bir kalıp oluşturmak ya da bazı özelliklerini ifade etmek zor hale gelmektedir. Erçetin'e (2000) göre, kuantum liderlik yaklaşımı, liderliği belirsiz, kestirilemeyen ve tanımsız "nondeterministik" bir gerçeklik olarak kabul etmektedir. Ancak Erçetin ve Kamacı (2008) bir karşılaştırma ile kuantum liderliğin diğer liderlik yaklaşımlarından olan farkını anlatmaktadır. Buna göre klasik fizik ilkelerine dayalı olarak ortaya konulan liderlik yaklaşımları, liderin özelliklerinden doğan, nedensellikte açıklanan, kişisel güce bağlı olan, sürekli bir özelliktir. Kuantum kuramına dayalı liderlikte, lider-üye etkileşiminden doğan, nedensellikte tahmin

edilmesi mümkün olmayan, etkisi kişiler arasındaki etkileşimlere bağı, kesikli bir özelliktir (Ertürk, 2016, s. 166).

Kuantum teorisine göre, liderleri zihinsel modellerini inceleyebilecek ve böylece öğrenme kapasitelerini artıracak yedi kuantum beceri vardır.

Tablo 1. *Kuantum Liderlik Becerileri*

Kuantum Liderlik Becerileri	
Beceri	Yetenek
1. Kuantum Görmek	Bilerek görme yeteneğı
2. Kuantum Düşünme	Yaratıcı problem çözme yeteneğı
3. Kuantum Duygu	Aktif olarak hissetme yeteneğı
4. Kuantum Biliş	Sezgisel olarak tanıma becerisi
5. Kuantum Davranış	Hesap verebilir şekilde davranma becerisi
6. Kuantum Güven	Yaşam sürecine güvenme yeteneğı
7. Kuantum Oluş	Birlikte olma becerisi

(Shelton, 2011, s. 9)

Yeni bilim olarak da adlandırılan kuantum mekaniğı birçok alanda olduğu gibi örgüt ve yönetim alanında da etkili olmuştur. Araştırmacılar kuantum fiziğinin temel varsayımlarından yola çıkarak örgütsel yapı ve işleyişe ilişkin yeni modeller tasarlamış, kuantum örgüt, kuantum davranış, kuantum yapı ve nihayet yönetim alanında kuantum liderlik kavramları ortaya çıkmıştır. Uzunçarşılı, Toprak ve Ersun'a göre (2000) kuantum liderlik insan fiziğinin harekete geçirilmesi sürecidir. Kuantum fiziğinin en güçlü enerji seviyelerini açıklamasından yola çıkarak kuantum liderliğı de izleyenlerdeki enerjiyi harekete geçiren, üretkenliğı destekleyen ve belirsizliğin getirdiğı yaratıcı potansiyeli ortaya çıkaran sezgisel bir süreç olarak tanımlamıştır (Turan ve Erçetin, 2017, s. 767). Erçetin (2000) ise kuantum liderlik özelliklerini belirleyebilmek için öncelikle kuantum liderlik varsayımlarını belirlemeye çalışmıştır. Bu varsayımları belirlemek için Erçetin, klasik fizik tarafından şekillendirilen klasik liderlik varsayımlarına bakarak, kuantum fizik tarafından şekillendirilen kuantum liderlik varsayımlarını açıklamaya çalışmıştır.

Tablo 2. *Klasik ve Kuantum Fizığe Dayalı Olarak Liderlik Varsayımları*

Klasik Fizik Varsayımları	Klasik Fizik ve Liderlik Varsayımları	Kuantum Fizik Varsayımları	Kuantum Fizik ve Liderlik Varsayımları
1. Parça-dalga ayrımı	1. Liderlik, onu oluşturan parçalardır	1. Parça-dalga ikilemi	1. Liderlik lider-izleyenler ikileminde bir etkileşim alanıdır
2. Sebep-sonuç ilişkisi ve kesinlikler	2. Liderlik sebep sonuç mantığıyla açıklanır	2. Belirsizlik ve olasılıklar	2. Liderlik yapılandırılmaz ve kestirilemez
3. Enerjinin sürekliliğı	3. Liderlik bir kişiye atfedilen sürekli bir özelliktir	3. Enerjinin kesikliliğı	3. Liderlik olgusunun kesikliliğı
4. Uygulanan kuvvet kadar kazanılan ivme	4. Liderlik etkisi güce dayalıdır	4. Kuvvetin belli bir yere kadar uygulanması	4. Liderliğin etkisi etkileşime dayalıdır

(Erçetin, 2000, s. 77)

Kuantum paradigmasına göre kuantum liderliğin, yapılan tanımlar ve açıklamalar doğrultusunda çeşitli özellikleri olduğu söylenebilir. Kuantum liderlik süreç odaklı olma, ortak bir vizyon oluşturma, sinerji ve etkileşim yaratma, örgütsel çevreyi göz önünde bulundurma, işbirliğı yapma, örgüt üyelerini destekleme, örgütsel ve bireysel ilgilere odaklanma, örgüt üyelerini potansiyel bir lider olarak görme, değişmeyen eve statükoya karşı olma, öğrenen lider olma, fırsatları değerlendirme ve fırsat oluşturma gibi özellikleri içinde barındıran bir liderlik türüdür (Erçetin, Çevik ve Çelik, 2018, s. 111).

Morrison'a göre (2002, s. 71) kuantum liderlik yaklaşımında liderin sahip olması gereken birtakım ayırt edici özellikler vardır. Liderlik yaklaşımında organizasyonda ortak bir vizyon oluşturmaktadır. Liderin organizasyondaki etkisi daha çok etkileşime bağıdır. Liderliğin sonuçları önceden öngörülemez. Lider çalışanlar arasında iyi ilişkileri desteklemelidir. Lider belirsizlik durumlarında hızlı ve doğru karar verme yeteneğine sahip olmalıdır. Kuantum lider yukarıdaki özellikler kapsamında, organizasyondaki çalışanlar arasında açık iletişim sağlama, çalışanlara güven duygusu aşılama, ortak amaç ve vizyon doğrultusunda bir örgüt iklimi oluşturmaktadır. Ortak vizyonun kuantum liderlik yaklaşımının temeli olduğu yaklaşımından

hareketle, liderin ortak değerlere sahip çıkılmasını sağlaması ortaya çıkabilecek olumsuz durumlar karşısında belirsizlik ortamıyla başa çıkılmasını kolaylaştıracaktır (Fris ve Lazaridou, 2006, s. 45).

Yöntem

Bu araştırmanın amacı, özel ve kamu sektöründe görev yapan üst düzey yöneticilerin kuantum liderlik algılarını belirlemektir. Araştırma sorularının oluşturulmasında öncelikle kuantum liderlik yaklaşımının özelliklerinin ve yöneticilerin sahip olması gereken yeteneklerin belirlenebilmesi için alan yazın çalışması yapılmış ve yöneticilerin kuantum liderlik becerilerine sahip olup olmadıklarının belirlenmesi için kendilerine görüşme formunda yer alan ifadeleri içeren sorular yöneltilmiştir.

Araştırma nitel desende oluşturulmuş ve yürütülmüştür. Nitel araştırmalarda gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama yöntemleri kullanılır ve algılar ile olaylar doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmaya çalışılır (Yıldırım ve Şimşek, 2005). Nitel araştırma kapsamında, görüşme formunun geçerliğini saptamak için yönetim organizasyon alanında çalışan iki profesör ve iki doçentten uzman görüşü alınmıştır. Uzmanların dönütlerine hazırlanan görüşme formuna gerekli alan yazın taramasının ardından son şekli verilmiştir. Araştırmada nitel verilerin geçerliğini sağlamak için uzman görüşlerine ve katılımcıların doğrudan alıntılarına yer verilmiştir (Yıldırım ve Şimşek, 2011). Araştırmanın katılımcılarını Kars ilinde görev yapan Özel ve Kamu sektöründe çalışan üst düzey 30 yönetici oluşturmaktadır. Katılımcıların yöneticilik pozisyonları Genel Müdür, Kurum Müdürleri, Şube Müdürleri, Daire Başkanları olarak yer almıştır. Katılımcıların demografik özelliklerine göre dağılımı Tablo 2'de yer almaktadır.

Evren-Örneklem

Araştırmanın katılımcılarını Kars ilinde görev yapan Özel ve Kamu sektöründe çalışan üst düzey 30 yönetici oluşturmaktadır. Katılımcıların yöneticilik pozisyonları Genel Müdür, Kurum Müdürleri, Şube Müdürleri, Daire Başkanları olarak yer almıştır.

Veri Toplama Araçları

Araştırmada veri toplama aracı olarak gerekli alan yazın taraması yapılmış toplam 19 sorudan oluşan görüşme formu kullanılmıştır. 4 soru ise açık uçlu içerik analizi yapılmak üzere katılımcılara sorulmuştur. Görüşme formunda yer alan sorular, kuantum liderlik yaklaşımının gerektirdiği özellikler göz önünde bulundurularak hazırlanmıştır. Görüşme yapılan üst düzey yöneticilerin görüşme sorularına verdikleri yanıtlar içerik analizi yöntemi kullanılarak değerlendirilmiştir.

Verilerin Analizi

Araştırmanın katılımcılarını Kars ilinde görev yapan Özel ve Kamu sektöründe çalışan 30 üst düzey yönetici oluşturmuştur. Katılımcıların demografik özelliklerine göre dağılımı Tablo 3'te yer almaktadır.

Tablo 3. Katılımcıların Demografik Özelliklerine Göre Dağılımı

	Değişken	F	%
Cinsiyet	Erkek	25	83,3
	Kadın	5	16,7
Eğitim durumu	Ön lisans	2	6,7
	Lisans	16	53,3
	Yüksek lisans	8	26,7
	Doktora	4	13,3
Çalışılan kurum	Özel	16	53,3
	Kamu	14	46,7
	Toplam	30	100,0

Tablo incelendiğinde, katılımcıların %83,3'ünün erkek, %16,7'sinin ise kadın olduğu anlaşılmaktadır. Katılımcıların eğitim durumuna göre incelendiğinde, %6,7'sinin ön lisans, %53,3'ünün lisans, %26,7'sinin yüksek lisans ve %13,3'ünün doktora mezunu olduğu anlaşılmaktadır. Katılımcıların %53,3'ü özel kurumlarda, %46,7'si ise kamu kurumlarında görev yapmaktadır.

Tablo 4. Katılımcıların Yaş, Çalışma Süresi ve Yöneticilik Görev Sürelerine Ait Betimsel Bilgiler

Değişken	N	Minimum	Maksimum	\bar{X}	Ss
Yaş	30	25	55	37,77	8,19
Çalışma süresi	30	1	35	13,60	8,96
Yöneticilik görev süresi	30	1	15	5,27	4,11

Katılımcıların yaşları 25 ile 55 arasında değişmekte, yaş ortalamaları $37,77 \pm 8,19$ olarak hesaplanmıştır. Katılımcıların çalışma ve görev süreleri ise sırasıyla 1-35 yıl ve 1-15 yıl arasında değişmektedir. Katılımcıların çalışma ve görev süresi ortalamaları ise sırasıyla $13,60 \pm 8,96$ ve $5,27 \pm 4,11$ olarak hesaplanmıştır

Bulgular

Tablo 5. Katılımcıların Kuantum Liderlik ile İlgili İfadelere Vermiş Olduğu Cevapların Dağılımı

İfadeler		Kesinlikle katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle katılıyorum	\bar{X}	Ss
1. Liderlik sebep sonuç ilişkisiyle açıklanabilen etkisi kişisel güce bağlı sürekli bir süreçtir.	f	-	-	3	16	11	4,27	0,64
	%	-	-	10,0	53,3	36,7		
2. Lider Kurumda ortak bir vizyon oluşturacak güce sahip olmalıdır.	f	-	2	-	8	20	4,53	0,82
	%	-	6,67	-	26,7	66,7		
3. Lider kurumda örgüt kültürünü zenginleştirmek ve kuvvetlendirmek için çalışmalıdır.	f	-	-	3	11	16	4,43	0,68
	%	-	-	10,0	36,7	53,3		
4. Lider kurumda diğer çalışanlarla iş birliği yapmak ve örgüte sahip çıkmak zorundadır.	f	-	1	1	12	16	4,43	0,73
	%	-	3,33	3,3	40,0	53,3		
5. Lider kurumunu öğrenen örgüt olma yönünde teşvik etmelidir	f	-	2	1	16	11	4,20	0,81
	%	-	6,67	3,3	53,3	36,7		
6. Lider örgüt üyelerinin açık iletişimini destekleyecek uygulamalar yürütmelidir	f	-	1	4	14	11	4,17	0,79
	%	-	3,33	13,3	46,7	36,7		
7. Lider örgüt üyelerinin iyi ilişkilerini desteklemelidir	f	-	1	4	8	17	4,37	0,85
	%	-	3,33	13,3	26,7	56,7		
8. Lider örgüt üyelerini iş ve süreçler hakkında yüreklendirmeli ve desteklemelidir	f	-	1	3	9	17	4,40	0,81
	%	-	3,33	10,0	30,0	56,7		
9. Lider örgüt çalışanlarını yetiştiren ve kişi merkezli bir örgüt geliştirmek için çalışmalıdır	f	1	3	8	15	3	3,53	0,94
	%	3,33	10	26,7	50,0	10,0		
10. Liderliğin etkisi iletişime dayalıdır	f	1	-	1	18	10	4,20	0,81
	%	3,33	-	3,3	60,0	33,3		
11. Liderliğin etkisi kurulan iletişime göre gelişen bağlılığa göre şekillenmektedir	f	1	2	4	18	5	3,80	0,92
	%	3,33	6,67	13,3	60,0	16,7		
12. Lider belirsizlik durumunda korkmadan karar verme yeteneğine sahip olmalıdır.	f	1	-	2	4	23	4,60	0,89
	%	3,33	-	6,7	13,3	76,7		
13. Lider kriz ve kaos ortamlarında inisiyatif alabilen hızlı karar verebilen bir anlayışa sahip olmalıdır	f	1	-	1	10	18	4,47	0,86
	%	3,33	-	3,3	33,3	60,0		
14. Lider örgütün başarısı için ortak çalışma ve iş birliği kapsamında örgüt ikliminin oluşmasından sorumludur	f	2	-	5	13	10	4,03	0,89
	%	6,67	-	16,7	43,3	33,3		

Tablo incelendiğinde, katılımcıların büyük bir oranının; “Liderlik sebep sonuç ilişkisiyle açıklanabilen etkisi kişisel güce bağlı sürekli bir süreçtir”, “Lider kurumunu öğrenen örgüt olma yönünde teşvik etmelidir”, “Lider örgüt üyelerinin açık iletişimini destekleyecek uygulamalar yürütmelidir”, “Lider örgüt çalışanlarını yetiştiren ve kişi merkezli bir örgüt geliştirmek için çalışmalıdır”, “Liderliğin etkisi iletişime dayalıdır”, “Liderliğin etkisi kurulan iletişime göre gelişen bağlılığa göre şekillenmektedir” ve “Lider örgütün başarısı için ortak çalışma ve iş birliği kapsamında örgüt ikliminin oluşmasından sorumludur” ifadelerine *katılıyorum* şeklinde cevap vermiştir.

Katılımcıların büyük bir oranı; “Lider Kurumda ortak bir vizyon oluşturacak güce sahip olmalıdır”, “Lider kurumda örgüt kültürünü zenginleştirmek ve kuvvetlendirmek için çalışmalıdır”, “Lider kurumda diğer çalışanlarla iş birliği yapmak ve örgüte sahip çıkmak zorundadır”, “Lider örgüt üyelerinin iyi ilişkilerini desteklemelidir”, “Lider örgüt üyelerini iş ve süreçler hakkında yüreklendirmeli ve desteklemelidir”, “Lider belirsizlik durumunda korkmadan karar verme yeteneğine sahip olmalıdır” ve

“Lider kriz ve kaos ortamlarında inisiyatif alabilen hızlı karar verebilen bir anlayışa sahip olmalıdır” ifadelerine ise *kesinlikle katılıyorum* şeklinde cevap vermiştir.

Elde edilen sonuçlar, katılımcıların kuantum liderlik algılarının yüksek düzeyde olduğunu işaret etmiştir. Katılımcılar kuantum liderlik davranışlarını görev yaptıkları kurumlarda yoğun bir şekilde sergilediklerini düşünmektedir.

Tablo 6. *Kuantum Liderlik Puanlarına Ait Betimsel Bilgiler*

Değişken	N	Minimum	Maksimum	\bar{X}	Ss
Kuantum liderlik puanları	30	2,00	4,79	4,25	0,52

Yönetici olarak görev yapan katılımcıların kuantum liderlik puanlarının 2 ile 4,79 arasında değiştiği anlaşılmaktadır. Kuantum liderlik puan ortalaması $4,25 \pm 0,52$ olarak hesaplanmıştır. Elde edilen bu değer, araştırmaya katılan yöneticilerin kuantum liderlik algılarının yüksek olduğunu göstermektedir.

Tablo 7. *Kuantum Liderlik Puanlarının Cinsiyete Göre Karşılaştırılması*

Değişken	Cinsiyet	N	\bar{X}	Ss	t	Sd	p
Kuantum liderlik algısı	Erkek	25	4,23	0,55	-0,32	28	0,75
	Kadın	5	4,31	0,31			

Tablo incelendiğinde, kuantum liderlik puanlarında cinsiyete bağlı anlamlı bir farklılığın bulunmadığı gözlenmiştir ($p > 0,05$). Kadın ve erkek yöneticilerin kuantum liderlik algılarının benzer düzeyde olduğu anlaşılmıştır.

Tablo 8. *Katılımcıların Liderlik Yaklaşımları Konusundaki Bilgi Düzeyleri*

Bilgi Düzeyi	Frekans	Liderlik bilgilerinin nasıl edinildiği
İyi	13	Lisansüstü düzeyde liderlik eğitimine katılım Liderlik programlarına katılım Liderlik yaklaşımlarını yakından takip etmekteyim.
Orta	9	Üniversite yıllarından alınan eğitimlerle Seminer, hizmet içi eğitim ve konferanslarla
Düşük	6	Herhangi bir ders ya da programa katılım yok
Bilgi yok	2	

Araştırmanın nitel boyutunda katılımcılara kuantum liderlikle ilgili bilgi düzeyleri sorulmuştur. Bu soruya özel sektör yöneticilerinin 10’u iyi düzeyde, 6’sı orta düzeyde bilgisi vermiştir. Kamu sektöründeki yöneticilerin ise 6’sı iyi düzeyde, 4’ü orta düzeyde, 2’si düşük düzeyde, 2’si ise bilgin yok şeklinde cevap vermiştir. Nitel analizlere göre liderlik konusunda bilgi düzeylerinin iyi olduğunu söyleyen katılımcılar ağırlıklı olarak lisansüstü düzeyde liderlik eğitimi aldığını, liderlik eğitim programlarına katıldıklarını ve liderlik konusunu yakından takip ettiklerini söylemiştir. Bu soruya orta düzeyde bilgin var cevabını veren katılımcılar ise üniversite yıllarında aldıkları dersler ve kurumlarındaki konferans, seminer ve hizmet içi eğitimler vasıtasıyla liderlik hakkında bilgilere sahip olduklarını ifade etmişlerdir. Diğer taraftan liderlik bilgisi düşük ya da olmayan katılımcılar ise bu konuda herhangi bir eğitim ve programa katılmadıklarını ifade etmişlerdir.

Tablo 9. *Katılımcıların Yönetim ve Liderlik Konusunda Katıldıkları Eğitimler*

Katılım Durumu	Frekans	Eğitimlerin Niteliği	Frekans
Hayır	13	Kurum içi eğitimler	5
		Liderlik eğitim programlarına katılım	4
		Kişisel gelişim programları kapsamında eğitim	3
Evet	17	Yöneticilik eğitimi kapsamında	3
		Lisansüstü dersler kapsamında alınan eğitimler (TODAİE, Yüksek Lisans ve Doktora dersleri)	3
		Üniversite konferans ve seminerlerine katılım	2
		Şirket içi çalışmalar ve toplantılar kapsamında eğitim	2

Araştırma kapsamındaki katılımcıların “Yönetim ve Liderlik konusunda katıldığı eğitimler” incelendiğinde 13 katılımcının 8’inin kamu sektör yöneticisi, 5’inin özel sektör yöneticisinin herhangi bir eğitim programına katılmadığı buna karşı 17 katılımcı içerisinde yer alan 5 kamu yöneticisinin sadece kurum içi eğitimlere katıldığı belirlenmiştir. Diğer 9 kamu yöneticisinin genel olarak en az bir programa katılım sağladığı görülmüştür. Bu eğitimlerin nitelikleri incelendiğinde özel kurum yöneticilerinin kişisel gelişim programları, yöneticilik eğitimleri, lisansüstü dersler, üniversite konferans ve seminerleri, şirket içi çalışmalar ve toplantılar kapsamında liderlik programlarını aldıkları görülmüştür.

Tablo 10. Katılımcıların Liderlik Kavramına İlişkin Yorumları

Liderlik Yorumu	Frekans	Yorum şekli	Frekans
Yorum yok	5	Bilimsel ve teknik terminoloji	4
Yorum var	25	Özdeyiş ve anonim sözler	5
		Kişisel yorum	11
		Yöneticilikle ilişkilendirerek yorumlama	5

Araştırma kapsamındaki katılımcıların “kendinize göre liderlik kavramını tanımlayınız” sorusuna vermiş oldukları cevaplar incelendiğinde 5’inin bu soruya cevap vermediği diğer taraftan 25’inin ise farklı içerik ve temalarla bu soruya cevaplar verdiği görülmüştür. Cevapların içerik analizine göre özel sektördeki yöneticilerden 9 katılımcının bilimsel ve teknik terminolojiye göre tanım yaptığı, 7 katılımcının klişeleşmiş kısa anonim hale gelmiş özdeyişlerle tanımla yaptığı görülmüştür. Kamu kurum yöneticilerinin 2 tanesi bilimsel ve teknik terminolojiye göre cevap vermiş, 7 katılımcı anonim cevaplar verirken, 5 katılımcı soruyu yanıtsız bırakmıştır. Aşağıda bu soruya ilişkin katılımcıların ortaya koyduğu cevap ve görüşlere örnekler verilmiştir.

K1: Bu konuyu ‘Ya bir yol bul ya da bir yol yap’ şeklinde kısaca tanımlayabiliriz.

K2: Liderlik bana göre karşıdakini etkileme, gönül gücünü harekete geçirme becerisidir. Karşımızda bulunan kitleyi bilginiz, uzmanlığınız ve davranışlarınızla etkilemektir. Sizin sözlerinizden daha çok davranış ve tutumlarınız ile ilgilidir. Ashında şöyle bir liderlik anlayışı olmalı ki lider paylaşımcı ve demokratik davranışlarıyla, empati, saygı ve dürüstlüğü ile çevresini etkilemelidir.

K3: Astlarının fikirlerini dinleyen, bunun için ortam sağlayan, sorumluluklarının üstüne giden kişidir

K4: Liderlik; İçinde bulunulan örgütü ve üyelerini sürekli gelişim yönünde destekleyerek, örgüt içinde yer alan bütün birim ve bireylerle iletişim ve dayanışma halinde çalışarak, inisiyatif alıp motive ederek, bireyin doğuştan gelen pozitif yönlerini örgütün başarı ve gelişimine kanalaştırarak yönlendirilen bir süreçtir.

Tablo 11. Katılımcıların Görüşlerine Göre Kurumlarındaki Liderlik Tarzları

Kurumlardaki Liderlik Tarzları	Frekans
Belirsiz-Kaotik	1
Liderlik yerine Yöneticilik	6
Bürokratik liderlik	2
İnsan Odaklı- Etkileşimli liderlik	15
İlgisiz liderlik yaklaşımı	1
Cevap yok	5
Toplam	30

Araştırma kapsamındaki katılımcıların “Kurumunuzda ki liderlik anlayışını tanımlayınız:” sorusuna vermiş oldukları cevaplar liderlik yaklaşımları ve algıları açısından incelenmiştir. Analizlere göre 1 yönetici kurumlarında kaotik-belirsiz liderlik olduğunu, 2 yönetici, katılımcı bürokratik liderlik yaklaşımının baskın olduğunu, 15 kurum yöneticisi, insan odaklı ve etkileşimli liderlik yaklaşımının gözlemlendiğini, 1 yönetici, katılımcı ilgisiz (Laissez-Faire) liderlik yaklaşımının olduğunu ifade etmiştir 6 yönetici, katılımcı liderlik yerine yönetici kimliğinin ön plana çıktığını, 5 yönetici ise bu soruya cevap vermemiştir.

Genel olarak katılımcıların insan odaklı etkileşimli liderlik tarzlarını benimsedikleri görülmüştür. Aşağıda bu soruya ilişkin katılımcıların ortaya koyduğu cevap ve görüşlere örnekler verilmiştir.

K: Kurumundaki liderlik genelde insanları yönetmek üzere iletişim odaklıdır.

K: Belirli bir liderlik anlayışından çok etkileşimli iletişim odaklı liderlik mekanizması olmalıdır.

K: Sadece kurumumda değil tüm kurumlarda durum. Kişiyeye göre, kurumsallaşmamış yönetim (liderlik) tarzı

K: Kurumda işbirliğine ve karşılıklı saygı ve sevgiye dayalı, bütün iletişim kanalları açık olarak, kriz yaratma ve sorun çıkarmadan ziyade krizleri ve sorunları çözme yoluna gittiğimiz, karşılıklı güveni esas alan adaletli ve birey eksenli bir lider anlayışı hâkimdir.

K:Kurumumuzda iletişim odaklı liderlik anlayışı vardır. Lider yönetici birbirinden tamamen farklıdır. Lider inovasyon becerisi yüksektir, yaratıcıdır.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Çalışma kapsamında elde edilen sonuçlar, özel ve kamu sektöründe çalışan yöneticilerinin kuantum liderlik algılarının yüksek düzeyde olduğunu ve kuantum liderlik yaklaşımını önemsediklerini göstermiştir. Katılımcılara göre liderler kurumlarında ortak bir vizyon oluşturacak güce sahip olmalı, örgüt kültürünü zenginleştirmek ve kuvvetlendirmek için çalışmalı, diğer çalışanlarla iş birliği yapmalı, örgüt üyelerinin iyi ilişkileriyle desteklemeli, iş ve süreçler hakkında onları yüreklendirmeli, belirsizlik, kriz ve kaos durumlarında durumunda korkmadan karar verebilmeli ve inisiyatif alabilmelidir. Genel olarak araştırmaya katılan yöneticilerin kuantum liderlik algılarının özel ve kamu sektöründe yüksek ve olumlu yönde olduğu görülmüştür. Ayrıca katılımcıların cinsiyet ve çalıştıkları kurum türüne göre (özel-devlet) kuantum liderlik algılarının benzer düzeyde olduğu anlaşılmıştır. Bununla birlikte görüşme formundaki ifadeler incelendiğinde, yöneticilerin mesleki kıdemi arttıkça kuantum liderlik algılarının belirginleştiği görülmüştür. Her iki sektörde de yaş, çalışma ve yöneticilik görev süreleri arttıkça kuantum liderlik algı düzeyleri de artış göstermektedir.

Mitonga-Monga ve Coetzee'e (2012, s. 2) göre yöneticilerin liderlik tarzı, liderlerin astlarıyla etkileşimde bulunmak için kullandıkları farklı özelliklerin ve davranışların bir kombinasyonu olarak görülür. Liderlik sebep sonuç ilişkisiyle açıklanabilen etkisi kişisel güce ve etkin iletişime dayanan bir süreçtir. Bu kapsamda yöneticilere görüşme formunda yer alan; lider kurumda diğer çalışanlarla iş birliği yapmak ve örgüte sahip çıkmak zorundadır, lider örgüt üyelerinin açık iletişimini destekleyecek uygulamalar yürütmelidir, Lider örgüt üyelerinin iyi ilişkilerini desteklemelidir şeklinde ki ifadeleri destekler cevaplar verdikleri görülmüştür.

Lider örgütün başarısı için ortak çalışma ve iş birliği kapsamında örgüt ikliminin oluşmasından sorumludur. Klein ve arkadaşlarına (2013, s. 241) göre liderlik tarzı, örgüt kültürü ve iklimiyle yakından ilişkilidir. Bu bağlamda görüşme formunda yer alan sorulardan, Lider kurumda ortak bir vizyon oluşturacak güce sahip olmalıdır, lider kurumda örgüt kültürünü zenginleştirmek ve kuvvetlendirmek için çalışmalıdır, lider örgüt üyelerini iş ve süreçler hakkında yüreklendirmeli ve desteklemelidir, lider örgüt çalışanlarını yetiştiren ve kişi merkezli bir örgüt geliştirmek için çalışmalıdır ifadelerinin tamamının katılımcıların tarafından desteklenmesi araştırma katılımcılarının kuantum liderlik konusundaki algılama düzeylerinin kuantum liderlik yaklaşımıyla örtüştüğü görülmektedir.

Araştırmanın nitel bulgularına göre özel ve kamu üst düzey yöneticilerin “yönetim ve liderlik konusundaki eğitimlere yoğun bir katılım gösterdikleri görülmüştür. Bu kapsamda katılımcıların eğitimlere, liderlik eğitimi programlarına, gelişim programlarına, yöneticilik eğitimlerine, üniversite konferans ve seminerleri, şirket içi çalışmalar ve toplantılara kapsamındaki liderlik programlarına katıldıkları görülmüştür.

Araştırmada katılımcıların çok azının liderlik kavramını bilimsel ve teknik terminolojiye göre tanımladığı buna karşın çoğunun ise kısa anonim hale gelmiş özdeyişlerle kendi kişisel görüşlerine göre bir liderlik tanımlaması yaptığı görülmüştür. Bununla birlikte katılımcının liderliği yöneticilik kavramıyla ilişkilendirerek tanımlaması dikkat çekicidir.

Araştırmanın nitel boyutunda son olarak katılımcıların kurumlarında ki liderlik anlayışını tanımlamaları istenmiştir. Nitel analizlere göre katılımcılar kurumlarında kaotik-belirsiz, liderlik yerine belirsizlik durumlarında kuantum liderlik ve etkileşimli bir liderlik anlayışının ön plana çıktığını ifade etmişlerdir.

Katılımcıların ifadelerinden kurumlarında liderlerin çoğu zaman niteliklerine veya uzmanlıklarına göre değil, kurallara uyma ve bunları yerine getirme yeteneklerinden dolayı pozisyonlarına ulaştıkları vurgusu yapılmıştır. Araştırmada katılımcıların çoğu kurumlarında insan odaklı ve etkileşimli bir liderlik yaklaşımına ilişkin açıklamalarda bulunmuşlardır. Iqbal, Anwar ve Haider'a göre (2015, s. 1) insan odaklı liderlik ile liderler, insanları organize etmeye, desteklemeye ve geliştirmeye odaklanmıştır. Bu katılımcı yaklaşım organizasyonlarda takım çalışması ve işbirliğini teşvik etmektedir. İnsan odaklı liderler organizasyondaki tüm çalışanlara eşit ve adil davranmakta, çalışanların ihtiyaç duymaları halinde hemen etkileşime

girebilmektedirler. Bu yönüyle insan odaklı liderliğin baskın olduğu örgütlerde çalışan motivasyonu ve süreçlere katılımı yüksek düzeydedir.

Bu çalışma üst düzey yöneticilerin kuantum liderlik yaklaşımı algılarını liderlik ve yöneticilik özelliklerine ilişkin görüş, olgu ve beklentilerini ortaya koymaya odaklanmıştır. Ortaya çıkan bulgular, yöneticilerinin kurumlarında kuantum liderlik davranışlarını olumlu yönde geliştirmeye yönelik beklentilerinin güçlü olduğunu ortaya çıkarmıştır. Bu kapsamda farklı örgütlerde yöneticilerin kuantum liderlik algılarını ve davranışlarını ortaya çıkartılabilecek özellikle belirsizlik durumlarında gerekli Kuantum liderlik yaklaşımlarının belirlenebilmesi için özel sektör genelinde ölçek geliştirme çalışmaları gerçekleştirilebilir. oluşturulabilir. Araştırmacılar açısından farklı sektörlerde, yöneticilerin kuantum liderlik davranışlarını gözlemlemeyi sağlayan eylem araştırmalarının yanı sıra, kuantum liderlik davranışlarının çalışanlar üzerindeki etkilerine yönelik çok değişkenli araştırmalar yapılabilir.

Etik Beyan

“Yöneticilerin Kuantum Liderlik Algılarının İncelenmesi Üzerine Nitel Bir Araştırma” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir.

Kaynakça

- Clark, V. L. P. ve Creswell, J. W. (2014). *Understanding research: A consumer's guide*. Boston: MA: Pearson Education Inc.
- Creswell, J. W. (2003). *Research design: Qualitative, quantitative, and mixed methods approaches*. Thousand oaks, CA: Sage.
- Erçetin, Ş. Ş., Çevik, M. S. ve Çelik, M.(2018). Okul müdürlerinin kuantum liderlik davranışlarını gerçekleştirme düzeyleri. *Uluslararası Liderlik Çalışmaları Dergisi*, 1(2), 109-124.
- Erçetin, Ş. Ş. (2000). *Lider sarmalında vizyon*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Erçetin, Ş. Ş. ve Kamacı, M. C.(2008). Quantum leadership paradigm. *World Applied Sciences Journal*, 3(6), 865-868.
- Ertürk Kayman, E. A. (2008). *Türkiye'deki mesleki eğitim ve öğretimin güçlendirilmesi projesi (megep) içindeki yaygınlaştırıcı okul yöneticilerinin, kuantum liderlik davranışlarını gerçekleştirme düzeyleri* (Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Ertürk, A. (2016). Çağdaş liderlik yaklaşımları: Hizmetkâr liderlik – ruhsal liderlik – kuantum liderlik. İçinde N. Güçlü (Edt.), *Eğitim yönetiminde liderlik: Teori araştırma, uygulama* (ss. 133-168). Ankara: Pegem Akademi.
- Fris, J. ve Lazaridou, A. (2006). An additional way of thinking about organizational life and leadership: The quantum perspective. *Canadian Journal of Educational Administration and Policy*, 48(5), 1-29.
- Iqbal, N., Anwar, S. ve Haider, N. (2015). Effect of leadership style on employee performance. *Arabian Journal of Business and Management Review*, 5(5),1-6.
- Jacobs, R. (1994). *Using real time strategic change: How to involve an entire organization in fast and far reaching change*. San Francisco: Berrett-Koehle.
- Khajeh, H. K. I. (2018). Impact of leadership styles on organizational performance. *Journal of Human Resources Management Research*, 2, 5-13.
- Kilmann, R. H. (2011). *Quantum organizations: A new paradigm for achieving organizational success and personal meaning*. Newport Coast, CA: Kilmann Diagnostics.
- Mitonga-Monga, J. ve Coetzee, M. (2012). Perceived leadership style and employee participation. *African Journal of Business Management*, 6(15), 2-13
- Morrison, K. (2002). *School leadership and complexity theory*. London: Routledge Falmer.
- Owen, H. (1997). *Expanding our now: The story of open space technology*. San Francisco: Berrett-Kochler Publishers.
- Quigley, M. E.(1997). Quantum organization. *Executive Excellence*, 14(5), 14-15.
- Rose, C. ve Nicholl, M. (1997). *Accelerated learning for the 21st century: The six-step plan to unlock your master-mind*. New York: Delacorte.
- Shelton, C. (2011). *Quantum leaps: Seven skills for work place recreation*. New York: Routledge.
- Sougui, A. O., Bon, A. T. B. ve Hassan, H. M. H.(2015.) The impact of leadership styles on employees' performance in telecom engineering companies. *International Conference on Tourism and Hospitality*.
- Treicher, M. ve Carmichael, F. (2004). In the organization of the future, competitive advantage will lie with inspired employees. *Research-Technology Management*, 42(4), 2-7.
- Turan, S., ve Erçetin, Ş. Ş. (2017). Okul yöneticilerinin kuantum liderlik davranışlarının örgütsel zeka düzeyine etkisi. *Turkish Studies*, 12(6), 761-782.
- Uzunçarşılı, Ü., Toprak, M. ve Ersun, O. (2000). *Şirket kültürü ve iş prensipleri*. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayını.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2005). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yıldırım, A., ve Şimşek, H. (2011). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Youngblood, M. D. (1997). Leadership at the of chaos: from control to creativity. *Strategy Leadership*, 25(5), 8-14.
- Zohar, D. (1991). *The quantum self: Human nature and consciousness defined by the new physics*. Newyork: Quill William Morrow.

EXTENDED ABSTRACT

In today's management approach, organizations are complex structures that function as dynamic systems. In management, the Quantum view considers an organization and its members as energetic, interdependent entities reinforced by co-operation and interaction. These linkages are not linear and hierarchical. Quantum perspective in organizations emphasizes free-flow interaction; the internal dynamics of the organization affects all members of the organization. The quantum perspective clearly shows that the only meaningful change in organizations comes from within and emerges among the various members. In this context, leadership approaches are needed in organizations in order to make a positive difference in the life of the members and the society. The quantum leadership approach includes approaches to making informed decisions by establishing strong relationships with two-way open communication that nurtures both individuals and organizations in line with the determined vision, mission and goals, and by acquiring information by listening to members and strengthening them. Quantum leadership is an approach that directs the organization to the future and leads the organization to its goals. Productivity in the future is extremely important for ensuring performance, profitability and competitive advantage (Kilmaneeen, 2001, p. 42). Quantum leadership is not an organizational task, but a process that allows all employees to join the organization. In quantum organizations, leaders delegate their power to affiliated employees and bring it to the next level (Jacobs, 1994, p. 4). When leaders use quantum awareness, they want to build a structure that promotes continuous learning to develop careful decision-making through intuitive process (Rose and Nicholl, 1997, p. 62). Leaders use quantum leadership skills to plan theirs and organizational goals. Using this skill by leaders enables them to be responsible for choosing courtesy, compassion and honesty (Zohar, 1991, p. 51). Using quantum skills is a very difficult process because of the traditional structures in the traditional organization. Quantum leadership creates many new organizational processes and greatly simplifies the employee's contribution to organizational goals (Owen, 1997, s. 23). To implement quantum abilities in their organizations, leaders should create a new environment where employees can communicate with each other and with their horizontal and vertical organizational structure without any restrictions (Kilmann, 2011, p. 41).

The aim of this study is to determine the quantum leadership behaviors of senior executives working in the private and public sectors. In order to formulate research questions and to determine the characteristics of the quantum leadership approach and the skills that managers should have, a field study was conducted. On the purpose of determining whether the managers have quantum leadership skills, they are asked questions in a semi-structured questionnaire. The participants of the study are senior executives working in the private and state sectors in the province of Kars. In this research, review of literature is performed and a semi-structured interview form consisting of 14 questions is used as a data collection method. Also four questions are asked to carry out open-ended content analysis. The questions in the interview form have been prepared by taking into consideration the features required by the quantum leadership approach. The answers of the senior executives to the interview questions have been evaluated by using the content analysis method. According to the findings of the study, it has been seen that the participant managers' perceptions of quantum leadership is high, positive and important. Participants' perceptions of quantum leadership are similar in terms of gender and the type of institution (private-state) they work in. In addition to this, as professional seniority increases, participants consider quantum leadership more important. According to the qualitative findings of the study, it has been observed that the participants attend intensely training programs of leadership and management. In this context, it is seen that participants participate in leadership training programs, development programs, management trainings, university conferences and seminars. According to the qualitative findings of the study, it is seen that very few of the participants define the concept of leadership in accordance with the scientific and technical terminology, whereas most of them have a definition of leadership according to their personal views with short anonymized aphorisms. The participants bring the managerial concept and bureaucratic leadership style into forefront instead of leadership in their institutions. However, it can be mentioned that there is a practice in an interactive leadership style in very few institutions. In the statements of the participants, it was emphasized that the leaders in their institutions often reached their positions not because of their qualifications or expertise, but because of their ability to obey and fulfill the rules. In the study, a few of the participants made explanations about a human-oriented and interactive leadership style in their institutions. According to Iqbal, Anwar and Haider (2015, p. 1), people-oriented leadership and leaders focused on organizing, supporting and developing people in their teams. It is a participatory style and tends to promote good teamwork and creative collaboration. People-oriented leaders treat everyone on the team equally. They are friendly and approachable, paying attention to the

well-being of everyone in the group and making them accessible when team members need help or advice. In this respect, the motivation and participation of employees in organizations dominated by people-oriented leadership is high.

This study focuses on revealing the opinions, facts and expectations of leadership and managerial characteristics of senior managers on the basis of quantum leadership style. The findings revealed that managers have strong expectations for positive development of leadership styles in their institutions. In this context, action plans can be developed and strategic goals can be determined in order to develop the leadership styles and skills of managers in different organizations. For researchers, they can conduct action research in different organizations, which allows managers to observe situations in which they can develop leadership styles within the framework of an effective organizational culture. They can also conduct multivariate research on the effects of quantum leadership behaviors on employees.

Y Kuşağının Kariyer Algısı ve Gelecek Beklentisi: Kocaeli Organize Sanayi Bölgesi Örneği

Gözde MERT¹ ve Serdar NESLİHANOęLU²

Öz

Y kuşağı nüfusu, Türkiye nüfusunun yaklaşık %32'sidir ve çoğunlukla iş hayatındadır. Y kuşağı, iş hayatında diğer kuşaklara göre farklı özellikler göstermektedir. Bu nedenle bu araştırma Y kuşağının iş hayatındaki kariyer algısı ve gelecek beklentisi konusuna odaklanmıştır. Bu amaçla, 2018 yılında, Kocaeli Organize Sanayi Bölgesi'nde çalışan, Y kuşağında bulunan bireylere, anket uygulanmıştır. Araştırmada, 271 kişinin verileri incelenmiştir. Araştırma sonucuna göre, Y kuşağı bireyleri hakkında ulaşılan bulgular şunlardır: motivasyon, teknoloji ve sosyalleşme, iş ortamı ve iş değiştirme boyutları cinsiyete bağlı olarak farklılaşmaktadır. Uyum, teknoloji ve sosyalleşme, ortam ve iş değiştirme boyutları eğitim düzeylerine bağlı olarak farklılaşmaktadır. Iř ortamı boyutu, işyerindeki pozisyona bağlı olarak farklılaşmaktadır. Kariyer algısı ve gelecek beklentisi yaş, çalışma saati ve toplam iş tecrübesi boyutlarına göre farklılaşmamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Y Kuşağı, Kariyer Algısı, Gelecek Beklentisi

Career Perception and Future Expectation of Generation Y: Kocaeli Organized Industrial Zone Case

Abstract

The population of Generation Y is approximately 32% of the population in Turkey, and they are mostly in business life. Generation Y shows different characteristics in business life compared to the other generations. Therefore, this research focuses on career perception and future expectation of Generation Y in business life. For this purpose, in 2018, a survey was conducted among the individuals in Generation Y in Kocaeli Organized Industrial Zone. 271 people participated in the research. According to the result of the research, the following was determined about the Generation Y: motivation, technology and socialization, work environment and changing job dimensions differ with respect to gender. Adaptation, technology and socialization, environment and changing job dimensions differ with respect to the level of education. The dimension of the business environment varies depending on the position at the workplace. The career perception and future expectation does not differ according to the age, working hours and total work experience dimension.

Key Words: Generation Y, Career Perception, Future Expectancy

Atıf İçin / Please Cite As:

Mert, G. ve Neslihanoglu, S. (2020). Y kuşağının kariyer algısı ve gelecek beklentisi: Kocaeli organize sanayi bölgesi örneği. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(2), 927-945.

Geliş Tarihi / Received Date: 03.02.2019

Kabul Tarihi / Accepted Date: 24.09.2019

¹ Dr. Öğr. Üyesi - Nişantaşı Üniversitesi İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, gozde.mert@nisantasi.edu.tr
ORCID: 0000-0002-9314-0242

² Dr. Öğr. Üyesi - Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, sneslihanoglu@ogu.edu.tr
ORCID: 0000-0001-8451-8023

Giriş

Bilgi ve teknolojinin hızla gelişmesi ile birlikte günümüz bilgi çağı olarak tanımlanmaktadır. Örgütlerin en önemli sermayesi bilgi kaynağı olan insandır. Y kuşağını örgütte tutmak, örgüte sadakatini kazanmak ve örgüte çekmek için yöneticiler; Y kuşağının becerilerine yönelik mevcut yapıyı, uygulamaları ve kültürleri gözden geçirmelidirler.

Y Kuşağının iş dünyasında sayılarının artması ve kendine özgü özelliklere sahip olması bu bireyleri, diğer kuşaklardan ayırmaktadır. Y Kuşağı ile ilgili çalışmalar bu yönüyle ulusal ve uluslararası alanda birçok araştırmacının ilgisini de çekmektedir.

Bir lider yaratıp, onun etkisi altında çalışmak yerine daha rasyonel hareket etmek isteyen Y kuşağı için birlikte üretmek ve çalışmak önemlidir. Bu nedenle her bir kişinin ayrı ayrı çaba gösterdiği tek bir ekip olarak çalışabildikleri ortamlardan keyif almaktadırlar. Her bir ekip üyesi üretir ve yaratırken ortak bir amaca hizmet etme güdüsünde hareket ederler.

Günümüzde örgütlerin rekabet avantajı sağlamalarının nedenlerinden biri Y kuşağı bireyleridir. Kullanılan maddi kaynak, teknoloji ve elektronik sistemler örgüt başarısında rol oynamakla birlikte yetenekli Y kuşağı gücünün de önemi gün geçtikçe artmaktadır. Y kuşağında bulunan insan kaynağının artan önemi örgütlerin, yetenekli bireyleri örgüte çeken ve elde tutabilen, bireylerin yeteneklerini geliştiren, kariyer fırsatları sunan, bireyleri geleceğe hazırlayan ve gelecekte beklenenleri olumlu yöne sevk eden politikalar benimsemesi gerekliliğini ortaya çıkarmıştır.

Bu nedenlerden dolayı çalışmada, Y kuşağının kariyer algısı ve gelecek beklentisi ele alınmış ve iş hayatında çalışan Y kuşağı bireylerinin kariyer algıları ve gelecek beklentilerinin nasıl olduğu ve hangi değişkenlere göre farklılık gösterdiği saptanmaya çalışılmıştır. Geçerlilik ve güvenilirlik düzeyleri belirtildikten sonra, demografik değişkenler bazında kariyer algıları ve gelecek beklentileri boyutlarındaki farklılıklar araştırılmıştır. Bu amaç için bağımsız gruplar t testi ve tek yönlü ANOVA analizleri kullanılmıştır. Eğer ki farklılık gözlenmiş ise bu farklılığın kaynağını bulmak için ise Scheffe testi ile çoklu karşılaştırmalar ve çıkarımlar yapılmıştır.

Literatür İncelemesi

Kuşak Kavramı

Kuşak konusunun tarihsel gelişimi ele alındığında bu konunun Antik Yunan ve Eski Mısır'a kadar uzandığı görülür (Joshi, Dencker ve Franz, 2011). Bugüne kadarki gelişmeler, yaşamın değişik yönlerini etkilemiştir. Kültürel, toplumsal, politik, teknolojik, sosyal ve eğitsel sahada değişimler ortaya çıkmıştır (Mert, 2018, s. 707). Kuşak kavramını Türk Dil Kurumu; benzer yıllarda doğan, aynı çağ koşullarına sahip, yazgıları, sıkıntıları ve ödevlerle yükümlülükleri olan bireyler topluluğu olarak ifade etmektedir (www.tdk.gov.tr). Kuşaklarla ilgili ilk kapsamlı sosyolojik araştırma 19. yüzyılın başlarında yapılmıştır. Daha yeni teoriler temel alınarak kuşaklar; paylaşılan ortak zaman, ortak yaşam şartları, zaman deneyimi ya da ortak bir yaşam öyküsü nedeniyle aynı zamandaki yaşlılarına bağlı hisseden insan gruplarıdır (Broadbridge, Maxwell ve Ogden, 2007). Benzer bir tanım yapan Kopperschmidt'e (2000, s. 67) göre kuşak tanımı; sosyal, kamusal ve ekonomik unsurların etkisinde kalmış olan, birlikte aynı zaman dönemini yaşamış, aynı doğum yıllarını ve benzer deneyimlerini paylaşan insan grubudur (Mert, 2018, s. 709).

Kuşak Kategorileri

Birçok farklı alanda, kuşaklara yönelik ilgi, çok eski olmakla beraber, işletme alanında bu araştırmalar kısa bir geçmişe dayanmaktadır. Kuşaklar öncelikle tüketici davranışları yönünden ilgi çekmiştir. Yönetim alanında ilginin odağı, Y kuşağı ve 2000 kuşağının hangi özellikleriyle diğer kuşaklardan farklı olduğu ve işi ne yönde etkilediği hususudur (Macky, Gardner ve Forsthy, 2008, s. 857-861).

2000'li yıllarda; 1980 ve sonrasında doğan fertlerin çalışma hayatına girmesiyle, dünyada iş yaşantısı hızla değişmiştir. İş yaşantısına yeni katılanlar üzerinde yapılan ve farklılıkları ele alan, çok yayın olduğu görülmektedir. Twenge'nin (2010, s. 201) belirttiği gibi; The Wall Street Journal, Business Week ve Fortune dergisi, kuşak farklılıklarını ele alan yayınlar yapmıştır.

Yönetim alanında popüler yayınlara rağmen, akademik araştırmalar sınırlı sayıdadır. Yayınların akademik alan dışında yoğunlaşması, konunun dar çerçevede incelenmesine yol açmıştır. Gioncola (2006, s. 33) bu durumu, "kuşak yaklaşımının, bilimden çok popüler bir kültür olarak işlendiği" eleştirisi ile ifade etmiştir. ABD kuşak farklılıkları üzerine olan araştırmaların ise; 1980 ve 1990 yıllarını kapsadığı

görülmektedir (Smith, 2000, s. 1-2; 43). Kuşak konusunu kurumsal olarak ele alan çalışmalar (Gusfield, 1957, s. 323-330) mevcuttur. Eski iş görenlerin yanında, 1980 sonra doğumlu kuşağın, iş gücü devir oranlarında ve iş değiştirmedeki artışı gibi bulguların, 2000 sonrası akademik araştırmaların, kuşak farklılıkları konusuna yönelmelerine sebep olmuştur (Macky, Gardner ve Forsthy, 2008, s. 860; Smola ve Sutton, 2002, s. 363). Kuşak sınıflandırmasında, hangi kuşağın, hangi yılları içereceği konusunda fikir ayrılıkları mevcuttur (Reeves ve Oh, 2008, s. 296). Araştırmacılar, kuşakları sınıflandırma konusunda; kuşak farklılıklarının, farklı olayların bir sonucu olarak ortaya çıktığını ifade etmektedir (Mert, 2018, s. 709).

Sessiz Kuşak

Bu kuşak; gelenekçiler veya erişkin kuşak olarak da ifade edilmektedir. Sessiz kuşak, 1925-1945 yıllarında doğanları kapsamaktadır. Bu dönemdeki baskılar nedeniyle, bu nesil daha tedbirli davranışlar ortaya koymaktadırlar. Bu kuşak ayrıca, risk alma konusunda isteksizdir (Adıgüzel, Batur ve Ekşili, 2014, s. 171).Günümüzde, iş dünyasında sayıları azdır. Sessiz kuşak, bugünün iş dünyasının temellerini ortaya koyan kuşaktır. Büyük bilgi birikimine olmaları, pratik zekâları, onları kurumlar için kritik önemdeki fertler durumuna getirmiştir (Zemke, Raines ve Filipczak, 2013, s. 45-46).

Baby Boomers Kuşağı

Bu kuşağa; baby boomers (bebek patlaması) denilmesinin nedeni, bu dönem içinde ilaveten 17 milyon bebeğin doğmasıdır (O'Bannon, 2001). Bu kuşak, 1946 ile 1964 yılları arasında doğan kişileri ifade etmektedir. Amerika'da, nüfus büyüklüğü ile en çok etkiye sahip nesildir. Bu kuşağın doğduğu tarih aralıklarında dünyada Kennedy suikastı, Vietnam savaşı, cinsel devrim ve sivil ayaklanmalar gibi olaylar yaşanmıştır. Türkiye'de ise çok partili sisteme geçiş yaşanmıştır. Bu dönemde, Cumhuriyet tarihinin ilk darbesi gerçekleşmiştir (Mert, 2018, s. 711). Refah, büyüme, mal ve hizmetler bu kuşak için önemlidir. Harcama ve eğlenmeye önem verirler. Batıda yetersiz üretim, “üret, sat” kavramını getirmiştir. Karşıt komünist blok ise; batı karşıtı politikalarını bu kuşak boyunca korumuştur. Doğu-Batı ikili dünya içinde doğan bir kuşaktır (Senbir, 2004, s. 23-24).

X Kuşağı

X Kuşağı, 1965-1979 yıllarında doğanlardır. Baby boomers kuşağının etkisinde oldukları için onların özelliklerini yansıtır. X Kuşağı; Coupland (1991) “Generation X: Tales for an Accelerated Culture” kitabından sonra yaygın olarak kullanılmıştır. X Kuşağı aile, finans ve toplum konularında, güvensiz çevrede yetişmiştir. Ailelerinin işten atılmasına ve Amerikan global gücünün azalmasına tanık olmuştur. Durağan iç pazar, örgütlerin küçülmesi ve sınırlı iş gücü ortamında büyümüşlerdir. Anne-babalarından daha az geliri olan, ilk nesildir. Ebeveynlerin çalıştığı veya tek ebeveyn ile yaşayan bu nesil, kilitli kapıların ardında kendilerini koruyan çocuklar olmuşlardır (Demirkaya, Akdemir, Karaman ve Atan, 2015, s. 189).

X Kuşağının yalnız kalarak yetişmeleri ve hem babalarının hem de annelerinin sürekli işte bulunmaları işe bakış açılarını kendi anne babalarından daha farklı oluşmasına yol açmıştır. X kuşağına göre iş sadece mücadele yeri değildir, eğlence de içermelidir. X kuşağı, odaklandığı ve motive edildiği takdirde son derece iyi çalışırlar (Martin ve Tulgan, 2002, s. 30).

Y Kuşağı

Y kuşağı, 1980-2000 aralığında doğan bireylerden oluşan bir nesildir. Bu kuşağa; “internet kuşağı”, “Millenial”, “Echo-Boomers” ve “Nexters”da denilmektedir. Bu tanımlamalar, Y kuşağının önceki kuşaklar ile olan farkını belirlemek için kullanılmaktadır (Broadbridge, Maxwell ve Ogden, 2007, s. 523-544).

Y kuşağı ve X kuşağı arasındaki en önemli fark, teknoloji, tüketim ve gönüllü ilişki içinde olmalarıdır. Y kuşağı bireyleri; sabırsız, girişimci, sonuca odaklanan, bireyci, özgüveni ve her şeyi isteyen ve tüketen, egosu yüksek ve bir bedel ödemeyi istemeyen, bürokrasi ve ciddiyetten hiç hoşlanmayan ve hız tutkunu olan bir nesildir (Altuntuğ, 2012, s. 206).

Y kuşağı üyeleri (Mert, 2018, s. 713):

- İşleri ile kendilerini ifade eder,
- Her şeyi anlamaya çalışır,
- Birçok işi bir anda yürütür,

- Karar sürecinde aktif rol alarak, iş doyumunu yaşar.

Y kuşağı üyeleri aşağıdaki özellikleri çalışma yaşamlarında ararlar (Mert, 2018, s. 713):

- Sorumluluk alma,
- Saygınlık,
- İş ortamında esneklik,
- Ekip çalışması,
- Sürekli öğrenmek,
- Her şeyi geçici olarak düşünmek,
- Beklentilerini anında yapma,
- İş yerinde, eğlence ve tutku beklentisi,
- İş ve özel yaşantı arasında denge.

Z Kuşağı

Z kuşağı 2000 yılı ve sonrasında doğanlardır. Bu nesil, internet ve teknoloji içinde doğmuştur. Z Kuşağı (Mengi, 2012):

- Bireyselliğe önem veren,
- En yeni iletişim araçlarını kullanan,
- Yeniliğe açık,
- Sosyal medyayı haberleşmede kullanan,
- Arkadaşlık ilişkilerini Facebook ile yürüten,
- Teknolojiyi, bir yaşantı standardı olarak gören bir kuşaktır.

Bu kuşağın bilinen diğer karakteristik özellikleri ise; özgüvenleri oldukça yüksek, esnek ve kişisel özgürlüklerine düşkünlüdürler. Mahremiyete çok önem vermektelerdir. Arkadaşlarıyla buluşmaya ve onlarla ilişki geliştirmeye inanmamaktadırlar. Takım çalışmasına uygun olmayan hatta kendine dönük bir kuşaktır (Akdeniz, 2012; Kılıç, 2012).

M Kuşağı

M Kuşağı, 1995-2003 yılları arasında doğan kuşaktır. Teknoloji hayatlarının ayrılmaz bir parçasıdır. Bir tüketici olarak, almak istediği hizmeti veya ürünü internette araştırıp, kıyaslama yaparlar. Yenilikleri takip eden, yetenekli ama içine kapanık bir kuşak olarak yetişmektedirler (Yelkikalan, Akatay ve Altın, 2010, s. 501-502). Bu kuşak üyelerinin kendilerine güvenen, özgürlüklerine oldukça önem gösteren, teknoloji tutkunu ve bireysel yaklaşım özelliklerine sahip oldukları ifade edilmektedir (Mert, 2018, s. 715).

R Kuşağı

İş dünyasındaki değişimler, 2008 ekonomik krizi ile “recession generation” denen yeni bir kuşak tanımlamasını ortaya çıkarmıştır. Bu yeni neslin profili, yüksek sorumluluk ve hızlı kariyer gelişimine sahip ve performansı öne çıkaran işgücü olarak tanımlanmaktadır (RANDSTAD, 2010).

C Kuşağı

C Kuşağı, X veya Y kuşağı gibi yaş veya demografik kısıtlardan ayrı olarak daha çok inandıkları, ilgileri, yaklaşımları, değerler ve yaşam biçimleri ile ayrılan ve birbirine bağlı, dijital iletişimi yaşam döngüsü ile bütünleşmiş, teknolojiye hâkim bir kitle olarak tanımlanmaktadır (İçil, 2016). Bu kuşağın ismini oluşturan “C” harfi ilk olarak “connected” (bağlı) kelimesini temsil ederken, daha sonraları bu harf “content” (içerik), “communicating” (iletişim kuran), “creativity” (yaratıcılık), “control” (kontrol), “celebrity” (ünlü), “computerized” (bilgisayarlı) ve “clicking” (tıklayan) gibi kelimeleri de kapsayan bir anlam oluşturmuştur (Ercan, 2012; Hardey, 2011, s. 749). Yani bu kuşak, bir yaş grubunu değil, düşünce ve davranış tarzını ifade etmektedir (Mert, 2018, s. 715-716).

Y Kuşağının Kariyer Algısı ve Gelecek Beklentisi

Y kuşağını pozitif ve negatif özellikler olmak üzere genel olarak 12 özelliikte anlatan Chester'a (2002) göre, Y kuşağı; uyumlu, yenilikçi, yetenekli, esnek, hoşgörölü ve kararlı olmak gibi pozitif ve açık sözlü, sabırsız, duyarsız, serbest, şüpheci, saygısız, kendine aşırı güven gibi negatif özelliklere sahiptir.

Genel olarak Y kuşağı üyeleri; bireysel, gerçekçi, iyimser, ileri düşünceli, aynı anda birden çok görev yapabilen, teknoloji meraklısı, aynı zamanda sosyal, şehir yaşamına uyum sağlayabilen, çeşitliliğe açık, aktif, başarılı, işbirlikçi, ekip odaklı ama bireyci, açık fikirli, amaç yönlü, karamsar, sabırsız, özgürlüğüne düşkün, girişimci, yenilikleri kolay benimseyen, bağımsız, cesur ve yüksek özgüvene sahip olmak gibi karakteristik özelliklere sahiptirler (Glass, 2007, s. 100; Meier ve Crocker, 2010, s. 69; Yüksekbilgili, 2013, s. 346).

Y kuşağının işteki davranış ve beklentisi, diğer kuşaklardan farklılık göstermektedir. Özgürlüğe son derece düşkündürler. Teknolojiden vazgeçmezler ve teknolojiyi işlerine katmak isterler. Bu kuşak için sosyallik önemli olup, iş hayatının bunun önüne geçmesine izin vermezler (Keleş, 2011, s. 132).

Y Kuşağının Kariyer Algısı

Y kuşağı kariyer beklentisi yüksektir. Çabuk öğrenip, çabuk gelişim gösterirler. Kısa sürede yönetici olmayı istemektedirler. Y kuşağının yöneticilerine, büyük sorumluluklar yüklenmiştir. Beklentileri karşılanmadığı zaman Y kuşağı, hızla iş değiştirme kararı verir. Y kuşağı iyi yönetilemezse; bu örgütü olumsuz etkiler. Y kuşağı, kişiselleştirme ve özelleştirme yoluyla yönetilmelidir. Koçluk ve mentörlük, Y kuşağı için önemlidir (Baltaş, 2010, s. 29). Daha rekabetçi bir yaşam içinde olan Y kuşağının özellikleri aşağıdadır (Çoban, 2006, s. 220):

- Finans, danışmanlık ve bilişim alanını tercih etmektedirler.
- Elektronik ortamlarda iş ararlar.
- Çalışacakları yerin; kimliği, uluslararası olması, kariyer ve eğitim imkanlarının olmasına önem verirler.
- 4-6 ay arasında iş bulmayı isterler.
- Bu kuşağın %58'i iş bulma endişesi yaşar.
- Krizler karşısında geleceğe olumlu bakarlar.
- İş hayatında 4-6 yıl içinde yönetici olacaklarını düşünürler.
- Girişimcilik yönleri çok yüksek olduğundan kendi işini yapmak isteyenlerin oranı %45 üzerindedir.

Haftada 40 saatten fazla çalışmayı uygun bulmaktadırlar. 9:00-17:00 saatleri arasında çalışmanın zorunlu olmasının değişmesi için çaba sarf ederler. İş yerindeki zamanlarını kendilerinin belirlemesine izin verilmesini isterler. Bu kuşak esnek bir yaklaşıma önem vermektedir. İşin ofiste veya başka yerde yapılmış olmasının önemsiz olduğunu savunurlar (Zemke, Raines ve Filipczak, 2013, s. 138-139).

Y kuşağını işte tutabilmek için aşağıdaki bazı hususların yapılması gerekmektedir (Akdemir vd., 2013: 19-20):

- Öğrenme ve bilgi paylaşımını kurum kültüründe öne çıkarmak.
- Ebeveynleri işgücü stratejisine katmak.
- Eğlenceli ve esnek bir iş yeri yaratmak.
- İşe odaklanmaya önem vermek.
- Genel yapı ve sınırları belirlemek.
- İlk amirleri ile ilişkinin çok önem taşıdığını bilmek.
- Baby Boomers ve X kuşağının bilgisinden yararlanmak.
- Kişisel unsurları kullanmak.
- Y okur-yazarı olmak.

Y kuşağı kariyerinde verimli olmak için fikirlerini özgürce ifade edebileceği ortamlarda çalışmak istemektedir. Kariyerlerinin ilerlemesini sosyal hayatlarına engel olarak görmemekte, esnek iş saatleri, üstleri ile dostça ilişkiler kurabilmekte ve kararlara ortak katılım gösterme isteğinde olmaktadır. Sıkı denetim ortamında olmadan, iş tanımlarının açıkça belirlenmiş olmasını beklemektedirler.

Kariyer gelişimi için tecrübenin gerekli olmadığını, kısa süre içinde başarı gösterildiği takdirde terfi edilmeyi istemektedirler. Lider veya yöneticilerinden yaptıkları işle ilgili geri bildirim beklemekte, kariyer gelişimine yardımcı olması gerektiğini düşünmektedirler. Yaptıkları işin takdir edilmesi, eğitim fırsatlarının engellenmemesi, internet erişimlerinin kısıtlanmaması, dış görünüşle ilgili katı kuralların olmaması motivasyon ve verimliliklerini de olumlu etkilemektedir.

Y kuşağı, kariyer gelişimi için kendi işini kurmak istemektedir. Bu kuşak mevcut kuralların yerine; yetenek ve yaratıcılıklarını öne çıkaracakları ve fikirlerini değerlendirecekleri işletmeleri kurmak isterler (Mert, 2018, s. 723).

Y Kuşağının Gelecek Beklentisi

Y kuşağı kişileri, her şeyi kazanacaklarına ve dönüşümcü bireyler olduklarına inanmaktadır. Ebeveynlerinden farklı; modern teknoloji ve tüketime yönelik bir çevrede yetişmişlerdir (Aminul, Cheong, Yusuf ve Desa, 2011, s. 1803).

Y kuşağı çalışma hayatında, X kuşağından daha idealist olmakta, fakat baby boomers kuşağından daha gerçekçi bulunmaktadır. Buna ek olarak, Y kuşağı bireyleri daha iyimser ve gönüllülüğe daha yatkın bir nesildir.

Y kuşağının, ebeveynlerinin büyük bir kısmı boşanmış olan, okullarda daha fazla zaman harcayan, daha iyi bir eğitim alabilmek için ailesinin bulunduğu şehirlerden daha farklı bir yere giden ya da her iki ebeveyn de çalıştığı için evde tek başına kalan bireylerdir. Bu gibi nedenlerle önceki kuşaklara göre daha küçük yaşlarda kendi kararlarını vermek ve birtakım işlerini kendileri yapmak zorunda kalmışlardır. Y kuşağı ne istediği ve istediğini elde etmek için gereksinim duyduğu unsurları belirleme konusunda önceki kuşaklara göre daha yeteneklidirler (Sheahan, 2006, s. 7).

Y kuşağının beklentileri diğer kuşaklara göre farklılık göstermektedir. Y kuşağı; yaptığı bir işi, hayatındaki beklentilerini karşılamadığında yeni bir iş aramayı bencillik olarak değil gerçekçilik olarak görmektedir (Yüksekbilgili, 2013, s. 346). Y kuşağı bireyleri, yaptıkları faaliyetlerde başarılı olmaları için onları destekleyen ebeveynler ve öğretmenler ile büyümüş olduklarından dolayı gelecekleri ile ilgili kararları da verirken ebeveynlerine danışmaya ya da güvendikleri daha deneyimli, bilgili rol modellerin tavsiyelerine ihtiyaç duymaktadır (Coggshall ve Coggshall, 2010). Ayrıca, faaliyetlerinin dünyada olumlu bir değişime katkı sağladığını görmesi de onlar için oldukça önemlidir. Y kuşağı gelecek beklentilerinin daha pozitif, yenilikçi fikirler üreten, süreçlere veya faaliyetlere katkı sağlayan ve bunun takdir edilmesini isteyen bir nesil temsil etmektedir.

Yöntem

Bu araştırmada Y kuşağındaki Kocaeli Organize Sanayi Bölgesinde çalışan kişilerden elde edilen veriler esas alınarak analizler yapılmıştır. Verileri analizinde; ölçek ifadelerinin güvenilirlik analizi, açıklayıcı faktör analizleri ve sonrasında farklılık analizleri ile hipotezler test edilmiştir. Verilerin analizlerinde SPSS 25 paket programı kullanılmıştır.

Araştırma Amacı ve Hipotezler

Bu araştırmanın amacı Kocaeli Organize Sanayi Bölgesinde çalışan ve aynı zamanda Y kuşağında yer alan katılımcıların kariyer algısının ve gelecek beklentilerinin farkında olunması ve sistemlerin de buna göre iyileştirilmesidir. Bu amaç doğrultusunda katılımcıların kariyer algısının tespiti faktör analizi ile motivasyon, uyum ve plan boyutuna indirgenirken; gelecek beklentisi hakkındaki düşünceleri ise aynı şekilde faktör analizi ile teknoloji ve sosyalleşme, ortam, ilişkiler ve iş değiştirme boyutuna indirgenmiştir. Katılımcıların kariyer algısı ve gelecek beklentisi bakımından sırayla cinsiyet, yaş, eğitim düzeyi, işyerindeki pozisyon, iş yerindeki çalışma saati ve toplam iş tecrübesi bakımından tanımlanan boyutlar açısından fark olup olmadığı hipotezleri ile araştırılmıştır. Bu hipotezler detaylı olarak bölüm 4 de tartışılacaktır.

Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini, Kocaeli Organize Sanayi Bölgesi'nde çalışan ve aynı zamanda Y kuşuğında yer alan kişiler oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemi, her bir katılımcıya eşit araştırmaya katılma şansı veren ve böylelikle hesaplamalarda her katılımcıya eşit ağırlık veren basit tesadüfi örneklem yöntemi ile edilmiştir (Arıkan, 2004, s. 141).

Araştırma için saha çalışması Ekim-Kasım 2018 tarihleri arasında Kocaeli Organize Sanayi Bölgesi'nde yapılmıştır. Araştırmada 280 katılımcıya ulaşılmıştır. İncelenen anket formların eksik ve hatalı olanlar analiz dışı tutulmuştur. Böylelikle toplam 271 kişinin verileri değerlendirmeye alınmıştır. Tablo 1, araştırmaya katılan kişilerin demografik özelliklerini göstermektedir.

Tablo 1. Demografik Özellikler (n=271)

Değişken	Frekans	Yüzde	Değişken	Frekans	Yüzde
Yaş			İş Yeriindeki Pozisyon		
18-22	42	15,5	Yarı Zamanlı Çalışan	13	4,8
23-27	85	31,4	Tam Zamanlı Çalışan	213	78,6
28-32	90	33,2	Orta Kademe Yönetici	29	10,7
33-37	54	19,9	Üst Kademe Yönetici	16	5,9
Eğitim Düzeyi			İş Yeriindeki Çalışma Süresi		
Lise	104	38,4	1 yıldan az	49	18,1
Üniversite	117	43,2	1-3 yıl	212	78,2
YL/DR	50	18,4	4-6 yıl	10	3,7
Toplam İş Tecrübesi			Cinsiyet		
1 yıldan az	53	19,6	Erkek	174	64,2
1-3 yıl	25	9,2	Kadın	97	35,8
4-6 yıl	58	21,4			
7-9 yıl	55	20,3			
10 yıldan fazla	80	29,5			

Araştırmadaki katılımcıların %64,2'sini erkeklerin ve %35,8'ini ise kadınların oluşturduğu görülmektedir. Katılımcıların %15,5'nin 18-22; %31,4'ünün 23-27; %33,2'sinin 28-32 ve %19,9'unun 33-37 yaş aralık gruplarında yer aldığı görülmüştür. Katılımcıların %38,4'ünü lise, %43,2'sini üniversite ve %18,4'ünü ise yüksek lisans/doktora mezunlarının oluşturduğu gözlemlenmiştir. Katılımcıların iş yerindeki pozisyonlarına bakıldığında ise %4,8'inin yarı zamanlı çalışanlar, %78,6'sının tam zamanlı çalışanlar; %10,7'sinin orta kademe yöneticiler ve %5,9'unun ise üst kademe yöneticilerden oluştuğu görülmüştür. Katılımcıların işyerindeki çalışma süreleri incelendiğinde ise 1 yıldan az çalışanların %18,1; 1 ile 3 yıl arası çalışanların %78,2; 4 ile 6 yıl arası çalışanları ise %3,7'lik orana sahip oldukları görülmüştür. Katılımcılar arasında toplam iş tecrübesi 1 yıldan az olanların %19,6; 1 ile 3 yıl arasında olanların %9,2; 4 ile 6 yıl arasında olanların %21,4; 7 ile 9 yıl arasında olanların %20,3 ve 10 yıldan fazla olanların oranı ise %29,5 tir.

Araştırmada Kullanılan Ölçeklerin Hazırlanması

Çalışmanın alan araştırmasında anket formu kullanılmıştır. Araştırmada kullanılan "kariyer algısı" ve "gelecek beklentisi" ölçekleri ilk defa araştırmacılar tarafından geliştirilmiş olup, konu hakkındaki literatür esas alınmıştır. Uygulamada kullanılan anket formu 3 bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde, araştırma hedef kitlesi olarak, Kocaeli Organize Sanayi Bölgesi'nde çalışan Y kuşuğında yer alan kişilerin demografik özelliklerini belirlemeye yönelik sorular yer almıştır. İkinci bölümde ise Y kuşuğı bireylerinin kariyer algısı saptanmaya çalışılmıştır. Son bölümde ise Y kuşuğının gelecek beklentisi incelenmiştir.

5'li likert türündeki ifadeler olumsuzdan olumluya olmak üzere "kesinlikle katılmıyorum", "katılmıyorum", "kararsızım", "katılıyorum", "kesinlikle katılıyorum" şeklinde sınıflandırılmıştır. Kariyer algısı için 20, gelecek beklentisi için 20 ölçek ifadesi hazırlanmıştır.

Araştırma ölçekleri uygulanmadan önce Y kuşuğundaki 20 kişiye pilot uygulama yapılarak ortaya çıkması muhtemel sorunlar giderilmiştir. Bu pilot çalışmanın sayısının yeterli olduğu düşünülmektedir (Balcı, 2001; Altunışık, Çoşkun, Bayraktaroğlu ve Yıldırım, 2005). Pilot araştırma neticesinde ölçeklerin güvenilirliğini artırmak amacıyla kariyer algısı ve gelecek beklentisi ölçeklerinden birer ifade çıkarılarak, ifade sayısı 19 olacak şekilde yeniden düzenlenmiştir. Böylelikle katılımcılara kariyer algısı için 19, gelecek beklentisi için 19 ifade yöneltilmiştir. Son şekli verilen anket formunda 6'sı demografik, 38'i likert tipi olmak üzere toplam 44 ifade bulunmaktadır.

Bulgular

Ölçek Geçerliliği ve Güvenilirliği

Araştırmada hazırlanan ölçeklerin yapı geçerliliği açıklayıcı faktör analizi ile değerlendirilmiştir. Ölçeklerde doğrudan gözlenen ifadeler esas alınarak; doğrudan gözlenemeyen değişkenlere ait yapının belirlenmesinde kariyer algısı ve gelecek beklentisi bölümlerindeki ifadeler boyutlara indirgenmiştir (Patr, 2009; Bektaş ve Akman, 2013; Özdemir, Gökdağ ve Neslihanoglu, 2019).

Kariyer algısı ölçeği faktör analizi sonucunda, ölçekte bulunan 19 ifade toplamda 3 boyuta (faktöre) indirgenmiştir. Bu boyutlar sırasıyla “motivasyon”, “uyum” ve “plan” olarak adlandırılmıştır. Bu 3 boyut, toplam varyansın %71,53’ünü açıklamaktadır. Elde edilen bu toplam varyans yüzdesi çok faktörlü durumlarda açıklanan yeterli yüzde olarak kabul edilebilir (Çokluk, Şekercioğlu, Büyükoztürk, 2012, s. 245). Bu varyans açıklama oranına %26,39’u ile motivasyon boyutu, %25,07’si ile uyum boyutu ve %20,07’si ile plan boyutunun sahip olduğu görülmüştür. Bu durumda katılımcılarının kariyer algısı konusunda en az önemi plan boyutuna verdiğini gözlenmektedir. Tablo 2’de kariyer algısı ölçeği için döndürülmüş bileşenler matrisi sonucu oluşturulan 3 boyutun her biri için belirlenen ölçek ifadeleri gösterilmiştir.

Tablo 2’deki kariyer algısı için döndürülmüş bileşenler matrisi yüklerinin 4 ölçek ifadesi haricinde 0,70 ve üzeri olmasından dolayı bu ifadelerin mükemmel değişim gösterdiği söylenebilir (Dede ve Yaman, 2008, s. 27).

Kariyer algısı ölçeği için faktör analizinin uygunluğunu test etmek için KMO (Kaiser-Meyer-Olkin) ve Bartlett testi sonuçlarına bakılmıştır. KMO test sonucu 0,932 değeriyle örneklem büyüklüğünün mükemmel düzeyde olduğunu ve Bartlett testi sonucu 0,000 ($p=0,000<0,05$) anlamlılık değeriyle ölçek ifadelerinin faktör analizi için uygun olduğunu göstermiştir (Durmuş, Çinko ve Yurtkoru, 2016, s. 89).

Tablo 2. Kariyer Algısı Ölçeği Faktör Analizi Sonuçları

Boyut	İfadeler	Bileşen		
		1	2	3
Motivasyon	İş yerimin sağladığı maddi imkanların yeterli olduğunu düşünüyorum.	,860		
	Kendimi gelecekte daha yüksek bir statüde görüyorum.	,853		
	İş yerimdeki çalışmalarımın ödüllendirilmesi beni motive eder.	,840		
	Kariyerimi ekonomik olarak planladım.	,827		
	Bulduğum pozisyondan daha iyi bir pozisyonu hak ettiğimi düşünüyorum.	,775		
	İş yerim kariyerime odaklanma konusunda beni etkiler.	,692		
	İş yerimdeki maddi ve manevi çalışmalarımın karşılığını aldığımı düşünüyorum.	,593		
Uyum	Kariyer planımdaki hedeflerime ulaştığımı düşünüyorum.		,825	
	Hedeflediğim kariyer planımdaki işte çalıştığımı düşünüyorum.		,809	
	İş yerimde kazandığım tecrübelerimin kariyerim için yeterli olduğunu düşünüyorum.		,789	
	Seçtiğim kariyer alanının bireysel beklentilerime cevap verdiğini düşünüyorum.		,777	
	İş yerimin hedeflediğim kariyer ile uyumlu olduğunu düşünüyorum.		,725	
	Planladığım kariyer üzerine çalıştığımı düşünüyorum.		,689	
	İş yerimin bana uygun bir vizyonu olduğunu düşünüyorum.		,626	
Plan	Kariyer hedeflerim arasında olmasa da çalıştığım işten memnunum.			,811
	Kariyer planım ile ilgili hata yaptığımı düşünmüyorum.			,808
	Kariyer planımda başarılı olduğumu düşünüyorum.			,806
	İlgi alanlarımın çoğunu kariyerimle ilgili konular oluşturur.			,764
				,730
		KMO Değeri	,932	
		Bartlett's Küresellik Testi	Ki-Kare	4005,925
			p Değeri	,000

Gelecek beklentisi ölçeği faktör analizi sonucunda, ölçekte yer alan 19 ifade toplamda 4 boyuta (faktöre) indirgenmiş ve sırasıyla “teknoloji ve sosyalleşme”, “ortam”, “ilişkiler” ve “iş değiştirme” olarak adlandırılmıştır. Bu 4 boyutun toplam varyansın %69’unu açıkladığı tespit edilmiştir. Bu varyans açıklama oranına %21,04’ü ile teknoloji ve sosyalleşme boyutu, %19,78’i ile ortam boyutu, %16,91’i ile ilişkiler boyutu ve %11,27’si ile iş değiştirme boyutunun sahip olduğu görülmüştür. Bu durumda katılımcılarının gelecek beklentisi konusunda en fazla önemi teknoloji ve sosyalleşme boyutuna verirken; en az önemi iş değiştirme boyutuna verdiğini görülmüştür. Tablo 3, gelecek beklentisi ölçeği için döndürülmüş bileşenler matrisi sonucu 4 boyut olarak belirlenen ölçek ifadelerini yer aldıkları boyutlar bakımından göstermektedir.

Tablo 3. Gelecek Beklentisi Ölçeği Faktör Analizi Sonuçları

Boyut	İfadeler	Bileşen			
		1	2	3	4
Teknoloji ve Sosyalleşme	İş yerimin teknolojik imkanlar sunduğunu düşünüyorum.	,797			
	İş yerimin teknolojik bir altyapıya sahip olması önemlidir.	,792			
	İş yerimdeki teknolojinin yeterli olduğunu düşünüyorum.	,787			
	İş yerimin sosyal aktivitelere önem verdiğini düşünüyorum.	,656			
	İş yerimin sağladığı sosyal aktivitelerin başarıma katkısı olduğunu düşünüyorum.	,646			
	İş yerimdeki sosyal olanakların yeterli olduğunu düşünüyorum.	,643			
Ortam	İş yerimde fikirlerimi özgürce ifade edebilmem önemlidir.		,758		
	İş yerimde yoğun çalışma kuralları olduğunu düşünüyorum.		,753		
	İş yerimdeki esnek çalışma saatlerinin yeterli olduğunu düşünüyorum.		,749		
	İş yerimdeki çalışma ortamının adaletli olduğunu düşünüyorum.		,725		
	İş yerimdeki çalışma ortamının önemli olduğunu düşünüyorum.		,631		
	İş yerimdeki çalışma ortamının sade ve yalın olduğunu düşünüyorum.		,561		
İlişkiler	Yöneticim, beni ve mesleki farklılıklarımı yeterince bilir.			,762	
	Yöneticim, yaptığım iş konusunda beni, düzenli olarak bilgilendirir ve takdir eder.			,743	
	İş yerinde kendimi değerli hissediyorum.			,711	
	Kariyerim ile ilgili geleceğimden endişeleniyorum.			,610	
	Yöneticim beni kariyerimde ilerleme konusunda teşvik eder.			,541	
İş Değiştirme	İş yerimdeki çalışma ortamının sağlığım için riskli olduğunu düşünüyorum.				,808
	Kariyer planımdaki hedeflerim için risk alabilirim.				,754
				KMO Değeri	,944
				Bartlett's Küresellik Testi	Ki-Kare 3235,847
					p Değeri ,000

Tablo 3'teki sonuçlara göre gelecek beklentisi ölçeği için oluşturulan döndürölmüş bileşenler matrisi yüklerinin 2 ölçek ifadesi haricinde 0,70 civarında ve üzeri olmasından dolayı bu ifadelerin mükemmel değişim gösterdiği söylenebilir (Dede ve Yaman, 2008, s. 27).

Gelecek beklentisi ölçeğinin KMO değeri 0,944 ve Bartlett testi sonucu 0,000 ($p=0,000<0,05$) anlamlılık değerleriyle ölçek ifadelerinin faktör analizi için uygun olduğu saptanmaktadır.

Tablo 4, kariyer algısı ve gelecek beklentisi ölçeklerinin güvenilirlik analizi sonuçlarını göstermektedir. Güvenilirlik analizlerinde Cronbach's Alfa değeri kullanılmıştır. Cronbach's Alpha değerinin minimum 0,60 olması esas alınmıştır (Cronbach, 1990; Punch, 2005). Elde edilen güvenilirlik katsayıları 0,680 ile 0,947 arasında değişmektedir. Bu değerler, ölçek ifadelerinin içsel tutarlılığı olduğunu göstermektedir.

Tablo 4. Güvenilirlik Analizi Sonuçları

Değişkenler	Soru Sayısı	Cronbach's Alpha Değeri
Motivasyon	7	0,867
Uyum	7	0,860
Plan	5	0,796
Kariyer Algısı	19	0,947
Teknoloji ve Sosyalleşme	6	0,845
Ortam	6	0,874
İlişkiler	5	0,819
İş Değiştirme	2	0,680
Gelecek Beklentisi	19	0,945

Ölçek İfadelerinin Betimsel Bulguları

Kariyer algısı ölçeğindeki ifadelerin yüzde dağılımı, ortalama ve standart sapma sonuçları Tablo 5'te görölmektedir. Araştırma sonuçlarına göre, katılımcıların ölçek ifadelerine verdikleri yanıtların ortalaması yaklaşık olarak 4 (katılıyorum) olurken; standart sapmaları yaklaşık olarak 0,9 olarak gözlemlenmiştir. Katılımcıların en çok hem fikir oldukları %45,8 oranla kesinlikle katılıyorum ile "Kariyer planımda başarılı olduğumu düşünüyorum." ifadesi olmuştur. Buna ek olarak, katılımcılar en az olarak hem fikir oldukları

ifade ise %0,7 oranla katılmıyorum ile “Kariyer planım ile ilgili hata yaptığımı düşünüyorum.” olarak belirtilmiştir.

Tablo 5. Kariyer Algısı Ölçek İfadeleri İçin Betimsel Bulgular (n=271)

İfadeler	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	Ort.	Std.Sp.
İşyerimin hedeflediğim kariyer ile uyumlu olduğunu düşünüyorum.	2,1	4,1	22,5	41,0	30,3	3,93	0,94
İşyerimde kazandığım tecrübelerimin kariyerim için yeterli olduğunu düşünüyorum.	3,1	6,6	17,3	41,7	31,3	3,90	1,02
Kendimi gelecekte daha yüksek bir statüde görüyorum.	1,4	3,7	19,6	35,4	39,9	4,09	0,93
İlgi alanlarıma çoğunluğu kariyerimle ilgili konular oluşturur.	1,1	2,6	15,1	43,9	37,3	4,14	0,84
İşyerimin sağladığı maddi imkanların yeterli olduğunu düşünüyorum.	1,9	3,3	22,9	36,5	35,4	4,00	0,94
Kariyer planım ile ilgili hata yaptığımı düşünüyorum.	1,9	0,7	17,0	36,9	43,5	4,20	0,87
İşyerimin bana uygun bir vizyonu olduğunu düşünüyorum.	2,2	4,4	19,2	39,1	35,1	4,00	0,96
İşyerim kariyerime odaklanma konusunda beni etkiler.	1,5	5,5	16,2	40,6	36,2	4,04	0,94
Planladığım kariyer üzerine çalıştığımı düşünüyorum.	2,5	2,6	17,0	42,1	35,8	4,06	0,93
Kariyer hedeflerim arasında olmasa da çalıştığım işten memnunuzum.	0,8	1,8	17,3	35,8	44,3	4,21	0,85
İşyerimdeki maddi ve manevi çalışmalarımın karşılığını aldığımı düşünüyorum.	2,5	3,7	20,7	37,3	35,8	4,00	0,97
Kariyer planımda başarılı olduğumu düşünüyorum.	1,0	2,6	15,9	34,7	45,8	4,21	0,88
Hedeflediğim kariyer planımdaki işte çalıştığımı düşünüyorum.	1,7	4,1	17,0	41,0	36,2	4,06	0,93
Kariyerimi ekonomik olarak planladım.	1,9	5,9	17,7	33,9	40,6	4,06	0,99
Seçtiğim kariyer alanının bireysel beklentilerime cevap verdiğini düşünüyorum.	3,3	6,6	21,8	41,0	27,3	3,82	1,01
Planladığım kariyer üzerine çalıştığımı düşünüyorum.	1,1	1,8	13,3	44,3	39,5	4,19	0,82
Bulduğum pozisyondan daha iyi bir pozisyonu hak ettiğimi düşünüyorum.	1,1	4,1	18,8	36,9	39,1	4,09	0,92
Kariyer planımdaki hedeflerime ulaştığımı düşünüyorum.	1,1	6,3	17,3	40,6	34,7	4,02	0,94
İşyerimdeki çalışmalarımın ödüllendirilmesi beni motive eder.	1,5	3,7	21,0	35,1	38,7	4,06	0,94

Not: (1) Kesinlikle Katılmıyorum, (2) Katılmıyorum, (3) Kararsızım, (4) Katılıyorum ve (5) Kesinlikle Katılıyorum, (Ort.) Ortalama ve (Std. Sp.) Standart Sapma şeklinde tanımlanmıştır.

Tablo 6’da gelecek beklentisi ölçek ifadelerinin yüzde dağılımı, ortalama ve standart sapma sonuçları sunulmaktadır. Sonuçlar incelendiğinde, katılımcılar tarafından ölçek ifadelerine verilen yanıtların ortalaması yaklaşık olarak 4 (katılıyorum) olurken; standart sapmaları yaklaşık olarak 0,9 olarak gözlemlenmiştir. Katılımcıların %43,2 oranında en çok hem fikir oldukları “İşyerimdeki teknolojinin yeterli olduğunu düşünüyorum.” ifadesi olmuştur.

Tablo 6. Gelecek Beklentisi Ölçek İfadeleri İçin Betimsel Bulgular (n=271)

İfadeler	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	Ort.	Std.Sp.
İşyerimdeki esnek çalışma saatlerinin yeterli olduğunu düşünüyorum.	1,1	4,8	20,7	40,6	32,8	3,99	0,91
Yöneticim, yaptığım iş konusunda beni düzenli olarak bilgilendirir ve takdir eder.	1,1	4,1	17,7	34,7	42,4	4,13	0,92
İş yerimdeki sosyal olanakların yeterli olduğunu düşünüyorum.	0,7	4,1	19,9	37,3	38,0	4,08	0,89
İş yerimdeki çalışma ortamının önemli olduğunu düşünüyorum.	0,7	4,1	25,1	38,0	32,1	3,97	0,89
Kariyer planımdaki hedeflerim için risk alabilirim.	4,3	6,3	18,3	32,5	38,4	3,94	1,10
İş yerimde fikirlerimi özgürce ifade edebilmem önemlidir.	1,9	2,2	14,4	40,2	41,3	4,16	0,89
İş yerinde kendimi değerli hissediyorum.	1,4	2,6	19,6	35,1	41,3	4,12	0,91
İş yerimin sağladığı sosyal aktivitelerin başarıma katkısı olduğunu düşünüyorum.	1,8	4,1	22,1	39,9	32,1	3,96	0,93
İş yerimdeki çalışma ortamının sade ve yalın olduğunu düşünüyorum.	3,0	2,2	21,0	38,7	35,1	4,00	0,96
Yöneticim beni kariyerimde ilerleme konusunda teşvik eder.	1,1	1,5	20,7	38,7	38,0	4,11	0,86
İş yerimde yoğun çalışma kuralları olduğunu düşünüyorum.	1,2	3,3	23,6	39,1	32,8	3,99	0,89
İş yerimin teknolojik bir altyapıya sahip olması önemlidir.	1,4	5,2	19,6	37,3	36,5	4,02	0,95
İş yerimdeki çalışma ortamının sağlığım için riskli olduğunu düşünüyorum.	7,7	11,1	18,5	32,1	30,6	3,67	1,23
Yöneticim, beni ve mesleki farklılıklarımı yeterince bilir.	1,8	4,8	17,0	34,7	41,7	4,10	0,97
İş yerimdeki teknolojinin yeterli olduğunu düşünüyorum.	0,4	5,5	17,0	33,9	43,2	4,14	0,92
İş yerimin sosyal aktivitelere önem verdiğini düşünüyorum.	0,8	4,4	16,6	40,6	37,6	4,10	0,88
Kariyerim ile ilgili geleceğimden endişeleniyorum.	1,1	3,3	17,7	37,3	40,6	4,13	0,89
İş yerimin teknolojik imkanlar sunduğunu düşünüyorum.	1,1	4,4	19,2	36,9	38,4	4,07	0,92

Not: (1) Kesinlikle Katılmıyorum, (2) Katılmıyorum, (3) Kararsızım, (4) Katılıyorum ve (5) Kesinlikle Katılıyorum, (Ort.) Ortalama ve (Std. Sp.) Standart Sapma şeklinde tanımlanmıştır.

Farklılık Analizleri

Her bir ölçek için oluşturulan boyutlar bakımından gruplar arası farklılığı ölçmek için bağımsız örneklem testi (t-testi) ve varyans analizi (tek yönlü ANOVA) kullanılmıştır. Eğer ki farklılık gözlenmiş ise bu farklılığın kaynağını bulmak için ise Scheffe testi ile çoklu karşılaştırmalar ve çıkarımlar yapılmıştır.

Cinsiyete Göre Farklılık Analizi

Cinsiyet bakımından kariyer algısı ölçek ifadelerinin her bir boyutu için verilen puan ortalamalarının arasında fark olup olmadığı hipotezi aşağıda verilmiştir.

H₀: Kariyer algısı konusunda cinsiyet bakımından *z*. boyut (faktör) puan ortalamaları arasında fark yoktur.

H_A: Kariyer algısı konusunda cinsiyet bakımından *z*. boyut (faktör) puan ortalamaları arasında fark vardır.

Buradaki *z*. boyut motivasyon, uyum ve plan boyutu olarak ayrı ayrı tanımlanmıştır. Bu hipotezler ayrı ayrı eşit varyanslar varsayımı veya eşit olmayan varyanslar varsayımı altında %95 güvenilirlik düzeyinde bağımsız örneklem testi (t-testi) ile test edilmiştir. Test sonuçlarına Tablo 7'de yer verilmiştir

Tablo 7. Cinsiyete Göre Bağımsız Örneklem Testi (t-testi) – Kariyer Algısı

		Levene Testi		Ortalamaların eşitliği t-testi		
		F	p	t	df	p (2-yönlü)
Motivasyon	Eşit Varyanslar Varsayımı	,047	,828	-3,037	269	,003*
Uyum	Eşit Varyanslar Varsayımı	1,661	,199	-1,951	269	,052
Plan	Eşit Olmayan Varyanslar Varsayımı	4,824	,029	-,720	243,319	,472

* %95 güvenilirlik düzeyinde anlamlıdır.

Tablo 7'deki test sonuçlarına göre uyum ($p=0,052>0,05$) ve plan ($p=0,472>0,05$) boyutlarında cinsiyet bakımından fark olmadığı; motivasyon ($p=0,03<0,05$) boyutunda ise cinsiyet bakımından fark olduğu %95 güvenilirlik düzeyinde söylenebilir. Sonuç olarak, kadın ve erkek katılımcılar uyum ve plan boyutları bakımından benzer düşünceye sahiplerken; motivasyon boyutu bakımından farklı düşüncelere sahip oldukları görülmüştür. Elde edilen bulgulara göre kadınların motivasyon düzeyi erkeklerden daha yüksek olduğu saptanmıştır.

Cinsiyet bakımından gelecek beklentisi ölçeğine her bir boyut için verilen puan ortalamalarının arasında fark olup olmadığı hipotezleri aşağıda tanımlanmıştır.

H₀: Gelecek beklentisi konusunda cinsiyet bakımından *i.* boyut (faktör) puan ortalamaları arasında fark yoktur.

H_A: Gelecek beklentisi konusunda cinsiyet bakımından *i.* boyut (faktör) puan ortalamaları arasında fark vardır.

Buradaki *i.* boyut teknoloji ve sosyalleşme, ortam, ilişkiler ve iş değiştirme boyutu olarak ayrı ayrı tanımlanmıştır. Bu hipotezler ayrı ayrı eşit varyanslar varsayımı veya eşit olmayan varyanslar varsayımı altında %95 güvenilirlik düzeyinde bağımsız örneklem testi (t-testi) ile test edilmiş ve sonuçlara Tablo 8'de yer verilmiştir.

Tablo 8. Cinsiyete Göre Bağımsız Örneklem Testi (t-testi) – Gelecek Beklentisi

		Levene Testi		Ortalamaların eşitliği t-testi		
		F	p	t	df	p (2-yönlü)
Teknoloji ve Sosyalleşme	Eşit Varyanslar Varsayımı	,765	,382	-2,034	269	,043*
Ortam	Eşit Varyanslar Varsayımı	,864	,354	-2,455	269	,015*
İlişkiler	Eşit Olmayan Varyanslar Varsayımı	7,630	,006*	-1,851	252,078	,065
İş Değiştirme	Eşit Varyanslar Varsayımı	2,339	,127	-2,261	269	,025*

* %95 güvenilirlik düzeyinde anlamlıdır.

Tablo 8'deki test sonuçlarına göre, sadece ilişkiler boyutunda ($p=0,065>0,05$) cinsiyet bakımından fark olmadığı %95 güvenilirlik düzeyinde söylenebilir. Sonuç olarak, kadın ve erkek katılımcılar sadece ilişkiler boyutu bakımından benzer düşünceye sahiplerken; teknoloji ve sosyalleşme, ortam ve iş değiştirme boyutu bakımından farklı düşüncelere sahip oldukları görülmüştür. Analiz sonuçlarına göre kadınların teknoloji ve sosyalleşme, ortam ve iş değiştirme durumları erkeklere göre daha fazla olduğu belirlenmiştir.

Eğitim Düzeyine Göre Farklılık Analizi

Eğitim düzeyi bakımından kariyer algısı ölçeğine verilen puan ortalamalarının arasında fark olup olmadığı hipotezleri aşağıda verilmiştir.

H₀: Kariyer algısı konusunda eğitim düzeyi bakımından gruplar arasında *i.* boyut (faktör) puan ortalamaları arasında fark yoktur.

H_A: Kariyer algısı konusunda eğitim düzeyi bakımından gruplar arasında *i.* boyut (faktör) puan ortalamaları arasında fark vardır.

Buradaki *i.* boyut motivasyon, uyum ve plan boyutu bakımından ayrı ayrı tanımlanmıştır. Her bir boyunun hipotezleri %95 güvenilirlik düzeyinde varyans analizi (tek yönlü ANOVA) testi ile test edilmiştir. Test sonuçlarına Tablo 9'da yer verilmiştir.

Tablo 9. Eğitim Düzeyine Göre Varyans Analizi (Tek Yönlü ANOVA) – Kariyer Algısı

		Kareler Top.	Serbestlik Derecesi	Kareler Ort.	F	p
Motivasyon	G.Arası	10,899	2	5,449	5,637	,004*
	G.İçi	259,101	268	,967		
	Toplam	270,000	270			
Uyum	G.Arası	13,198	2	6,599	6,887	,001*
	G.İçi	256,802	268	,958		
	Toplam	270,000	270			
Plan	G.Arası	1,044	2	,522	,520	,595
	G.İçi	268,956	268	1,004		
	Toplam	270,000	270			

Tablo 9'daki test sonuçlarına göre, kariyer algısı eğitim düzeyi bakımından gruplar arasında motivasyon ($p=0,004<0,05$) ve uyum ($p=0,001<0,05$) boyutları açısından fark olduğu ve plan ($p=0,595>0,05$) boyutu açısından ise fark olmadığı %95 güvenilirlik düzeyinde saptanmaktadır. Sonuç olarak, katılımcıların kariyer algısı konusunda eğitim düzeyi grupları arasında motivasyon ve uyum boyutu açısından farklı düşüncelere sahip oldukları söylenebilir.

Kariyer algısı konusundaki bu farkın hangi eğitim düzeyi grupları arasında olduğunu tespit etmek için aşağıdaki hipotezler tanımlanmıştır.

H₀: Kariyer algısı konusundan eğitim düzeyi *j* grubu ile eğitim düzeyi *k* grubu arasında *m* boyutu bakımından fark yoktur.

H_A: Kariyer algısı konusundan eğitim düzeyi *j* grubu ile eğitim düzeyi *k* grubu arasında *m* boyutu bakımından fark vardır.

Buradaki, *j* ve *k* ($j \neq k$) değişkenleri lise, üniversite ve yl/dr ve *m* değişkeni motivasyon ve uyum olarak ayrı ayrı tanımlanmıştır. Hipotezleri ise %95 güvenilirlik düzeyinde Scheffe testi ile çoklu karşılaştırmalar yapılmıştır. Tablo 10'da çoklu karşılaştırma test sonuçları verilmiştir.

Tablo 10. Scheffe Testi Sonuçları – Kariyer Algısı

Değişken	(j) Eğitim	(k) Eğitim	Ortalama Farkı (j-k)	Standart Hata	p
Motivasyon	Üniversite	Lise	,332	,132	,034*
		YL/DR	,500	,166	,008*
Uyum	Lise	Üniversite	-,475	,131	,001*
		YL/DR	-,116	,168	,769

* %95 güvenilirlik düzeyinde anlamlıdır.

Tablo 10'daki test sonuçlarına göre, üniversite mezunu Y kuşağı bireylerinin motivasyon düzeyi lise, yüksek lisans veya doktora mezunu kişilerden; uyum düzeyleri ise üniversite ve yüksek lisans/doktora mezunu kişilerin lise mezunu kişilerden daha yüksek olduğu tespit edilmektedir.

Eğitim düzeyi bakımından gelecek beklentisi ölçeğine verilen puan ortalamalarının arasında fark olup olmadığı hipotezleri aşağıda tanımlanmıştır.

H₀: Gelecek beklentisi konusunda eğitim düzeyi bakımından gruplar arasında *i.* boyut (faktör) puan ortalamaları arasında fark yoktur.

H_A: Gelecek beklentisi konusunda eğitim düzeyi bakımından gruplar arasında *i.* boyut (faktör) puan ortalamaları arasında fark vardır.

Buradaki i. boyut teknoloji ve sosyalleşme, ortam, ilişkiler ve iş değiştirme boyutu bakımından ayrı ayrı tanımlanmıştır. Her bir boyunun hipotezleri %95 güvenilirlik düzeyinde varyans analizi (tek yönlü ANOVA) test edilmiştir. Test sonuçlarına Tablo 11’de yer verilmiştir.

Tablo 11. Eğitim Düzeyine Göre Varyans Analizi (Tek Yönlü ANOVA) – Gelecek Beklentisi

		Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Kareler Ortalaması	F	p
Teknoloji ve Sosyalleşme	Gruplar Arası	7,112	2	3,556	3,625	,028*
	Gruplar İçi	262,888	268	,981		
	Toplam	270,000	270			
Ortam	Gruplar Arası	13,090	2	6,545	6,828	,001*
	Gruplar İçi	256,910	268	,959		
	Toplam	270,000	270			
İlişkiler	Gruplar Arası	,923	2	,462	,460	,632
	Gruplar İçi	269,077	268	1,004		
	Toplam	270,000	270			
İş Değiştirme	Gruplar Arası	9,764	2	4,882	5,028	,007*
	Gruplar İçi	260,236	268	,971		
	Toplam	270,000	270			

Tablo 11’deki test sonuçlarına göre, gelecek beklentisi eğitim düzeyi bakımından gruplar arasında sadece ilişkiler ($p=0,632>0,05$) boyutu açısından ise fark olmadığı %95 güvenilirlik düzeyinde söylenebilir. Sonuç olarak, gelecek beklentisi eğitim düzeyi bakımından grupları arasında teknoloji ve sosyalleşme, ortam ve iş değiştirme boyutları açısından farklı düşüncelere sahip olduğu görülmüştür.

Gelecek beklentisi konusundaki bu farkın hangi eğitim düzey grupları arasında olduğunu tespit etmek için aşağıdaki hipotezler tanımlanmıştır.

H₀: Gelecek beklentisi konusundan eğitim düzeyi j grubu ile eğitim düzeyi k grubu arasında m boyutu bakımından fark yoktur.

H_A: Gelecek beklentisi konusundan eğitim düzeyi j grubu ile eğitim düzeyi k grubu arasında m boyutu bakımından fark vardır.

Buradaki, j ve k ($j \neq k$) değişkenleri lise, üniversite ve yl/dr ve m değişkeni teknoloji ve sosyalleşme, ortam ve iş değiştirme olarak ayrı ayrı tanımlanmıştır. Hipotezleri ise %95 güvenilirlik düzeyinde Scheffe testi ile çoklu karşılaştırma yapılmıştır. Tablo 12’de çoklu karşılaştırma test sonuçları verilmiştir.

Tablo 12. Scheffe Testi Sonuçları – Gelecek Beklentisi

Değişken	(j) Eğitim	(k) Eğitim	Ortalama Farkı ($j-k$)	Standart Hata	p
Teknoloji ve Sosyalleşme	Üniversite	Lise	,345	,133	,028*
	YL/DR	Lise	-,436	,168	
Ortam	YL/DR	Üniversite	-,611	,165	,001*
	Üniversite	Lise	,421	,132	
İş Değiştirme	Üniversite	Lise	,421	,132	,005*

Tablo 12’deki test sonuçlarına göre, üniversite mezunu Y kuşağı bireylerinin teknoloji ve sosyalleşme düzeyi ve iş değiştirme durumları lise mezunu kişilerden; ortama ilişkin gelecek beklentisi ise lise ve üniversite mezunu kişilerin yüksek lisans/doktora mezunu kişilerden daha yüksek olduğu tespit edilmektedir.

İşyerindeki Pozisyona Göre Farklılık Analizi

İşyerindeki pozisyon bakımından gelecek beklentisi ölçeğine verilen puan ortalamalarının arasında fark olup olmadığı hipotezleri aşağıda tanımlanmıştır.

H₀: Gelecek beklentisi konusunda işyerindeki pozisyon bakımından grupları arasında i . boyut (faktör) puan ortalamaları arasında fark yoktur.

H_A: Gelecek beklentisi konusunda işyerindeki pozisyon bakımından grupları arasında i . boyut (faktör) puan ortalamaları arasında fark vardır.

Burada i . boyut teknoloji ve sosyalleşme, ortam, ilişkiler ve iş değiştirme bakımından ayrı ayrı tanımlanmış ve hipotezleri %95 güvenilirlik düzeyinde varyans analizi (tek yönlü ANOVA) test edilmiş ve sonuçlar Tablo 13’de verilmiştir.

Tablo 13. İş Yerindeki Pozisyona Göre Varyans Analizi (Tek Yönlü ANOVA) – Gelecek Beklentisi

		Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Kareler Ortalaması	F	P
Teknoloji ve Sosyalleşme	Gruplar Arası	2,513	3	,838	,836	,475
	Gruplar İçi	267,487	267	1,002		
	Toplam	270,000	270			
Ortam	Gruplar Arası	10,450	3	3,483	3,583	,014*
	Gruplar İçi	259,550	267	,972		
	Toplam	270,000	270			
İlişkiler	Gruplar Arası	,902	3	,301	,298	,827
	Gruplar İçi	269,098	267	1,008		
	Toplam	270,000	270			
İş Değiştirme	Gruplar Arası	4,588	3	1,529	1,538	,205
	Gruplar İçi	265,412	267	,994		
	Toplam	270,000	270			

Tablo 13'deki test sonuçlarına göre, gelecek beklentisi konusunda iş yerindeki pozisyon bakımından gruplar arasında sadece ortam ($p=0,014<0,05$) boyutu açısından ise fark olduğu %95 güvenilirlik düzeyinde söylenebilir. Sonuç olarak, katılımcıların gelecek beklentisi konusunda iş yerindeki pozisyon grupları arasında teknoloji ve sosyalleşme, ilişkiler ve iş değiştirme boyutları açısından benzer düşüncelere sahip oldukları görülmüştür.

Gelecek beklentisi konusundaki bu farkın hangi işyerindeki pozisyon grupları arasında olduğunu tespit etmek için aşağıdaki hipotezler tanımlanmıştır.

H₀: Gelecek beklentisi konusundan işyerindeki pozisyon j grubu ile işyerindeki pozisyon k grubu arasında ortam boyutu bakımından fark yoktur.

H_A: Gelecek beklentisi konusundan işyerindeki pozisyon j grubu ile işyerindeki pozisyon k grubu arasında ortam boyutu bakımından fark vardır.

Buradaki, j ve k ($j \neq k$) değişkenleri yarı zamanlı, tam zamanlı, orta kademe yönetici ve üst düzey yönetici olarak ayrı ayrı tanımlanmıştır. Hipotezleri ise %95 güvenilirlik düzeyinde Scheffe testi ile çoklu karşılaştırmalar yapılmıştır. Tablo 14'te çoklu karşılaştırma test sonuçları verilmiştir.

Tablo 14. Scheffe Testi Sonuçları – Gelecek Beklentisi

Değişken	(j) İşyerindeki Pozisyon	(k) İşyerindeki Pozisyon	Ortalama Farkı ($j-k$)	Standart Hata	P
Ortam	Tam Zamanlı	Yarı Zamanlı	,893	,281	,009*
	Orta Kademe Yönetici	Yarı Zamanlı	,881	,329	,039*
	Üst Kademe Yönetici	Yarı Zamanlı	1,050	,368	,024*

* %95 güvenilirlik düzeyinde anlamlıdır.

Tablo 14'teki test sonuçlarına göre, Y kuşağındaki tam zamanlı çalışan, orta ve üst kademe yöneticilerin ortam ile ilgili gelecek beklentisi yarı zamanlı kişilerden daha olumludur.

Kariyer algısı yaş, işyerindeki pozisyon, işyerindeki çalışma süresi ve toplam iş tecrübesi bakımından katılımcı grupları arasında her bir boyutun puan ortalamaları arasından fark olmadığı %95 güvenilirlik düzeyinde varyans analizi (tek yönlü ANOVA) ile tespit edilmiştir. Aynı zamanda gelecek beklentisi için de yaş, işyerindeki çalışma süresi ve toplam iş tecrübesi bakımından katılımcı grupları arasında her bir boyut puan ortalamaları arasından fark bulunmamaktadır. Makalede yer tasarrufu sağlamak için varyans analiz sonuç tablolarına yer verilmemiştir. Talep edildiği durumda test sonuçları sorumlu yazar tarafından gönderilecektir.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Bu araştırma ile Kocaeli Organize Sanayi Bölgesinde çalışan ve aynı zamanda Y kuşağında yer alan katılımcıların kariyer algısının ve gelecek beklentilerinin farkında olunması ve sistemlerin de buna göre iyileştirilmesi amacı doğrultusunda 271 kişiden elde edilen veriler değerlendirilmiş ve aşağıdaki bulgulara ulaşılmıştır:

(1) Bu araştırmadaki kariyer algısı ölçeği 3 boyut (motivasyon, uyum ve plan) olarak ortaya çıkmış olup, ölçek güvenilirliği ($\alpha=0,947$) oldukça yüksek bulunmuştur.

(2) Bu araştırmadaki gelecek beklentisi ölçeği 4 boyut (teknoloji ve sosyalleşme, ortam, ilişkiler ve iş değiştirme) olarak ortaya çıkmış olup, ölçek güvenilirliği ($\alpha=0,945$) oldukça yüksek bulunmuştur.

(3) Y kuşağı genel olarak kariyer planlarında kendilerini başarılı olarak görmektedir (Bknz. Tablo 5; %45,8). Y kuşağı bireylerinin kendilerine özgüvenleri yüksektir. İşi beğenmediklerinde veya o işte istedikleri başarıya ulaşamadıklarında iş değiştirme eğiliminde olmaktadır. Bu nedenle istedikleri ve başarılı olabilecekleri işleri tercih ederler. Bu durum kariyer planlarını bilinçli olarak hazırlamalarını sağlamaktadır (Mert, 2018: 713; Mengi, 2011).

(4) Y kuşağı genel olarak çalıştıkları işyerlerinde teknolojinin yeterli olduğunu belirtmektedir (Bknz. Tablo 6; %43,2). Y kuşağı için teknolojiye erişim çok önemlidir. Teknolojiyi hem iletişim aracı hem de bilgiye erişim amaçlı kullanmaktadır. Bu nedenle çalıştıkları kurumlarda, gereken teknolojik imkanların sunulması konusuna önem vermektedirler. Y kuşağının bu özelliğini literatürde birçok araştırmacı çalışmalarında (Mert, 2018; Mengi, 2011; Anantatmula ve Shrivastav, 2012; Rettie, 2002; Feirtag ve Berge, 2008; Keleş, 2011; Glass, 2007; Meier ve Crocker, 2010; Yüksekbilgili, 2013) belirtmiştir.

(5) Y kuşağı bireylerinde motivasyon unsuru cinsiyetlerine göre farklılık göstermektedir. Ancak, uyum ve plan konularındaki kariyer algıları cinsiyetlerine göre farklılaşmamaktadır.

(6) Gelecek beklentisi boyutlarından teknoloji ve sosyalleşme, ortam ve iş değiştirme Y kuşağında cinsiyete göre farklılaşmaktadır. Fakat, ilişki unsuru cinsiyete göre farklılık göstermemektedir.

(7) Üniversite mezunu Y kuşağı bireylerinin motivasyon düzeyi lise, yüksek lisans veya doktora mezunu kişilerden daha yüksektir.

(8) Üniversite ve yüksek lisans/doktora mezunu kişilerin uyum düzeyleri ise lise mezunu kişilerden daha yüksektir.

(9) Üniversite mezunu Y kuşağı bireylerinin teknoloji ve sosyalleşme düzeyi ve iş değiştirme durumları lise mezunu kişilerden daha yüksektir.

(10) Ortama ilişkin gelecek beklentisi ise lise ve üniversite mezunu kişilerin yüksek lisans/doktora mezunu kişilerden daha yüksek olduğu tespit edilmektedir.

(11) Y kuşağındaki tam zamanlı çalışan, orta ve üst kademe yöneticilerin ortam ile ilgili gelecek beklentisi yarı zamanlı kişilerden daha olumludur.

Sadece Kocaeli Sanayi Bölgesi ile sınırlı olan bu araştırmada ulaşılan sonuçlar, Türkiye’de faaliyet gösteren Y kuşağı bireylerinin geneli için yorumlanamasa da; Y kuşağının kariyer algısı ve gelecek beklentisi konusunda önemli ölçüde fikir verdiği, bu anlamda teorisyenlere ve uygulamacılara katkıda bulunduğu söylenebilir. Çalışmanın Kocaeli ilinde yapılmasının nedeni ise; bu bölge, imalat ve hizmet sektörleri için Türkiye’de merkezi bir konumdadır. Ayrıca bu bölge, insan kaynağı açısından oldukça fazla çeşitlilik göstermektedir. Bu bölgede çalışan bireylerin çoğunluğunu ise Y kuşağı oluşturmaktadır.

Günümüz işgücü piyasasının büyük bir kısmını teşkil eden Y kuşağının kişilik özellikleri, yaşam tarzları, kariyer algıları, gelecek beklentileri ve daha birçok özellikleri diğer kuşaklara göre derin farklılıklar göstermektedir. Araştırmada elde edilen sonuçlar da bu durumu destekler niteliktedir. Y kuşağı ile çalışmak önceki kuşaklara göre daha zor olsa da örgütler bu kuşağın donanımından ve yeteneklerinden yararlanmak için stratejilerini geliştirmelidirler.

Y kuşağı, yetenekleri tanımlandığında ve kendilerini zorlayan işlerle uyumlaştırıldığında örgüte bağlılıkları ve performansları artmaktadır. Dolayısıyla; örgütler Y kuşağının potansiyelini ortaya çıkararak ve beklentilerini karşılayabilecek liderlik ve kariyer politikalarını geliştirmeli ve uygulamalarını Y kuşağı çalışanını örgütte kalmalarını sağlayacak şekilde değiştirmelidirler.

Y kuşağı üzerine çalışacak araştırmacılar kuşaklar arası farklılıkları inceleyebilir, girişimciliğin Y kuşağında yaygınlaşmasının nedenini araştırabilirler. Benzer konulu araştırmalar, Türkiye genelinde bölgeler arasında Y kuşağının farklılıkları araştırılarak, sonuçlar karşılaştırılabilir. Böylece, tüm Türkiye’deki Y kuşağının kariyer algısı ve gelecek beklentisi, daha iyi şekilde ortaya konabilir. Aynı zamanda, araştırmanın yapılacak çeşitli ölçeklerle geliştirilmesi, faydalı yeni sonuçlar da ortaya çıkarabilecektir. Gelecek çalışmalarda örgütlerin strateji ve politikalarındaki uygulamalarının Y kuşağı tarafından benimsenip-

benimsenmediği, kuşaklar arasında örgütsel bağlılık, örgütsel vatandaşlık ve örgütsel çatışmaların nasıl farklılaştığı incelenip, farklılıklardaki nedenler sorgulanabilir.

Etik Beyan

“Y Kuşağının Kariyer Algısı ve Gelecek Beklentisi: Kocaeli Organize Sanayi Bölgesi Örneği” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir.

Kaynakça

- Adıgüzel, O., Batur, H. Z. ve Ekşili, N. (2014). Kuşakların değişen yüzü ve Y kuşağı ile ortaya çıkan yeni çalışma tarzı: Mobil yakalılar. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19(1), 165-182.
- Akdemir, A., Konakay, G., Demirkaya, H., Noyan, A., Demir, B., Ağ, C., Pehlivan, Ç, Özdemir, E., Akduman, G., Eregez, H., Öztürk, İ. ve Balcı, O. (2013). Y kuşağının kariyer algısı, kariyer değişimi ve liderlik tarzı beklentilerinin araştırılması. *Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 11-42.
- Akdeniz, E. (2012). *Teknoloji çocukları: Z kuşağı*. Retrieved from <http://www.infopik.com/infografik/teknoloji-cocuklari-z-kusagi>.
- Altunışık, R., Coşkun, R., Bayraktaroglu, S. ve Yıldırım, E. (2005). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri: SPSS uygulamalı*. Sakarya: Sakarya Kitabevi.
- Altuntuğ, N. (2012). Kuşaktan kuşağa tüketim olgusu ve geleceğin tüketici profili. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 4(1), 203-212.
- Aminul, I., Cheong T. W., Yusuf, H. ve Desa, H. (2011). A study on generation at workplace in penang. *Journal of Applied Sciences Research*, 7(11), 1802-1805.
- Anantamula, V. S. ve Shrivastav, B. (2012). Evolution of project teams for generation Y workforce. *International Journal of Managing Projects in Business*, 5(1), 9-26.
- Arıkan, R. (2004). *Araştırma teknikleri ve rapor hazırlama*. Ankara: Asil Yayınevi.
- Balcı, A. (2001). *Sosyal bilimlerde araştırma, yöntem, teknik ve ilkeler*. Ankara: Pegem Yayınevi.
- Baltaş, A. (2010). Y kuşağını yönetmek. *Kaynak Dergisi*, 41, 28-31.
- Bektaş, H. ve Akman, S. U. (2013). Yükseköğretimde hizmet kalitesi ölçeği: Güvenilirlik ve geçerlilik analizi. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi*, 18, 116-133.
- Broadbridge, A. M., Maxwell, G. A. ve Ogden, S. M. (2007). Experiences, perceptions and expectations of retail employment for generation Y. *Career Development International*, 12(6), 523-544.
- Chester, E. (2002). *Employing generation why?* Lakewood: Tucker House Books.
- Cogshall, E. ve Cogshall, J. G. (2010). Realizing the promise of generation Y: The key to changing the teaching profession. Retrieved from <https://pamsinstructionaltraining.wikispaces.com/file/view/Education+Leadership+Article.pdf>.
- Coupland, D. (1989). *Generation X: Tales for an accelerated culture*. New York: St. Martin's Press.
- Cronbach, L. J. (1990). *Essentials of psychological testing* (5th Edition). New York: Harper Collins.
- Çoban, F. (2006). Milenyum kuşağı neleri değiştirecek? *Capital Dergisi*, Retrieved from <http://proje.capital.com.tr/milenyum-kusagi-neleri-degitirecekhaberler/18974.aspx>.
- Çokluk, Ö., şekercioğlu, G. ve Büyüköztürk, ř. (2012). *Sosyal bilimler için çok değişkenli istatistik: SPSS ve LISREL uygulamaları*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Dede, Y. ve Yaman, S. (2008). Fen öğrenmeye yönelik motivasyon ölçeği: geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Necatibey Eğitim Fakültesi Elektronik Fen ve Matematik Eğitimi Dergisi (EFMED)*, 2(1), 19-37.
- Demirkaya, H., Akdemir, A., Karaman, E. ve Atan, Ö. (2015). Kuşakların yönetim politikası beklentilerinin araştırılması. *İşletme Araştırmaları Türk Dergisi*, 7(1), 186-204.
- Durmuş, B., Çinko, M. ve Yurtkoru, E. S. (2016). *Sosyal bilimlerde SPSS'le veri analizi* (6. Baskı). İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Ercan, M. (2012). *Dijital çağ ve C kuşağı*. Retrieved from http://www.radikal.com.tr/yazarlar/metin_ercan/dijital_cag_ve_c_kusagi-1079843.
- Feirtag, J. ve Berge, Z. L. (2008). Training generation N: How educators should approach the net generation. *Education + Training*, 50(6), 457-464.
- Gioncola, F. (2006). The generation gap: More myth than reality? *Human Resource Planning*, 29(4), 32-37.
- Glass, A. (2007). Understanding generational differences for competitive success. *Industrial and Commercial Training*, 39, 98-103.
- Gusfield, J. R. (1957). The problem of generations in an organizational structure. *Social Forces*, 35(4), 323-330.
- Hardey, M. (2011). Generation C: Content, creation, connections and choice. *International Journal of Market Research*, 53(6), 749-770.
- İçil, M. (2016). Dijital dünyanın yarattığı C jenerasyonu. Retrieved from www.mustafaicil.com/blog/dijital-dunyanin-yarattigi-c-jenerasyonu.

- Joshi, A., Dencker, J. C. ve Franz, G. (2011). Generations in organizations. *Research in Organizational Behavior*, 31, 177-205.
- Keleş, H. N. (2011). Y kuşağı çalışanlarının motivasyon profillerinin belirlenmesine yönelik bir araştırma. *Bahçeşehir Üniversitesi Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 3(2), 129-139.
- Kılıç, M. S. (2012). XYZ Kuşağı. Retrieved from <http://yenisafak.com.tr/pazar-haber/kanaatkar-talepkar-sabirsiz-16.12.2012-436173>.
- Kupperschmidt, B. (2000). Multi generation employees: Strategies for effective management. *The Health Care Manager*, 19(1), 65-76.
- Macky, K., Gardner, D. ve Forsthy, S. (2008). Generational differences at work: Introduction and overview. *Journal of Managerial Psychology*, 23(8), 857-861.
- Martin, A. C. ve Tulgan, B. (2002). *Managing the generation mix: from collision to collaboration*. Massachusetts: HRD Press.
- Meier, J. ve Crocker, M. (2010). Generation Y in the workforce: Managerial challenges. *The Journal of Human Resource Adult Learning*, 6(1), 68-78.
- Mengi, Z. (2011). *İş başarısında kuşak farkı*. Retrieved from <http://www.optimist.com.tr>.
- Mengi, Z. (2012). *Z kuşağı geliyor*. Retrieved from <http://www.zeynepmengi.com/2012/06/z-kusagi-geliyor/>.
- Mert, G. (2018). *Y kuşağı açısından yönetim* (1. Baskı). İstanbul: Beta Basım.
- O'Bannon, G. (2001). Managing our future: The generation X factor. *Public Personnel Management*, 30, 95.
- Özdemir, G., Gökdağ, R. ve Neslihanoğlu, S. (2019). Sosyal medyada emoji kullanımı ve anlamlandırılması: Anadolu üniversitesi iletişim fakültesi örneği. *Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi*, 12 (1), 425-443.
- Patır, S. (2009). Faktör analizi ile öğretim üyesi değerlendirme çalışması. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 23(4), 69-85.
- Punch, K. (2005). *Introduction to social research - quantitative and qualitative approach* (2. Edition). California: Sage Publications Inc.
- RANDSTAD. *Research Reports*. Retrieved from <http://www.randstad.com/press-room/researchreports>.
- Reeves, T. C. ve Oh, E. (2008). *Generational differences in handbook of research on educational communications and technology* (3th Edition). New York: Taylor & Francis Group.
- Rettie, R. (2002). Net generation culture. *Journal of Electronic Commerce Research*, 3(4), 254-264.
- Senbir, H. (2004). *Z son insan mı? Z kuşağı ve sonrasına dair düşünceler* (2. Baskı). İstanbul: Okuyan Us Yayınevi.
- Sheahan, P. (2006). *Generation Y and surviving: Thriving with generation y at work*. Australia: Hardie Grant Books.
- Smith, T. W. (2000). *Changes in the generation gap 1972-1998*. GSS Social Change Report, Chicago: National Poinion Research Center, University of Chicago.
- Smola, K. W. ve Sutton, C. D. (2002). Generational differences: Revisiting generational work values for the new millennium. *Journal of Organizational Behavior*, 23(4), 363-382.
- Twenge, J. M. (2010). A review of the empirical evidence on generational differences in work attitudes. *Journal of Business Psychology*, 25, 201-210.
- Yelkikalan, N., Akatay, A. ve Altın, E. (2010). Yeni girişimcilik modeli ve yeni nesil girişimci profili: İnternet girişimciliği ve Y, M, Z kuşağı girişimci. *SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 10(20), 489-506.
- Yüksekbilgili, Z. (2013). Türk tipi Y kuşağı. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(45), 342-353.
- Zemke, R., Raines, C. ve Filipczak, B. (2013). *Generations at work: Managing the clash of boomers, Gen Xers, and Gen Yers in the Workplace* (2. Edition). USA: Amacom.

EXTENDED ABSTRACT

Y generation is a generation consisting of individuals born in between 1980-2000. This generation is called also "internet generation", "Millennial", "Echo-Boomers" and "Nexters". These definitions are used for indicating the difference of Y generation with earlier generations.

The behavior and expectance of Y generation at work shows variance from other generations. They are extremely fond of freedom. They cannot give up technology and they want to implement technology in their work. This generation gives importance to socialness and they do not let business life to surpass this. Y generation has a high career expectation. They learn fast and show quick improvement. The wish to become manager is short time. Major responsibilities have been given to Y generation managers. When their expectations are not met, Y generation quickly decides to change jobs. If Y generation is not managed well, this affects the organization negatively. Y generation should be managed via personalization and specialization. Coaching and mentoring are important for Y generation. Y generation which is in a more competitive life, prefer finance, consultancy and informatics fields, search for jobs in electronic media, gives importance for the place they shall work for to be international, to have an identity and career and training opportunities.

The expectations of Y generation show differences compared to other generations. Y generation sees to look for a new job when the job it performs does not meet the expectations in life as not selfishness but realism. Y generation individuals, as they are raised with parents and teachers that support them to be successful in all their activities, when they are giving decisions related to their future, they need to consult

their patents or to role models with more experience and knowledge whom they trust. Also, to see that their activities contribute to a positive change in the world is very important for them. Y generation represents a generation with more positive expectations for the future, that produces innovative ideas, contribute to the processes or activities and wish that these are recognized.

The research is performed for awareness of the career perception and expectations of the future of the participants who work in Kocaeli Organized Industrial Zone and at the same time belong to the Y generation and improving their systems accordingly in between October- November 2018. In the research data of 271 participants is examined. Participants are 64.2% male and 35.8% female. 15.5% of the participants are in 18-22 years age group, 31.4% in 23-27 years, 33.2% in 28-32 years, 19.9% in 33-37 years age group. It is observed that 38.4% of the participants are high school graduates, 43.2% are university graduate and 18.4% are masters/doctorate degree graduate. When the workplace positions of the participants are considered, they are composed of 4.8% part-time employees, 78.6% full-time employees, 10.7% junior managers and 5.9% senior manager. When the working periods at the workplaces of the participants is examined, it is seen that the ones have been working for less than 1 year are 18.1%, between 1 to 3 years are 78.2%, and between 4 to 6 years are 3.7%. Among the participants, the ones with work experience less than 1 year are 19.6%, between 1 to 3 years are 9.2%, 4 to 6 years 21.4%, between 7 to 9 years are 20.3% and more than 10 years is 29.5%.

The “career perception” and “future expectations” scales used in the research is developed by the researchers for the first time and the literature on the subject is taken as basis. For the career perception 19 and for the future expectations 19 scale statements are prepared. The scales are classified within 5-point likert scale with statements “completely disagree”, “disagree”, “undecided”, “agree”, and “completely agree”.

In the study for the participant, the career perception’s (KMO = 0.932) determination is reduced to motivation, harmony and plan dimensions with factor analysis and their thoughts on future expectations (KMO = 0.944) is reduced by the same method with factor analysis to technology and socializing, environment, relations and job changing dimensions. The reliability of the scales is measured by the Cronbach’s Alpha coefficient. In the analyses conducted the scales are determined to have high level internal consistency ($\alpha_{\text{Career Perception}} = 0.947$; $\alpha_{\text{Future Expectations}} = 0.945$).

Whether there is a difference regarding the dimensions defined regarding gender, age, education status, position at workplace, working hours at the workplace and total work experience, respectively, related to the career perception and future expectations of the participants are examined by hypotheses. For this purpose, Independent Groups t Test, One Way ANOVA, Scheffe Tests are applied.

When the results of the research are examined, motivation element in Y generation individuals shows difference according to gender. However, it is determined that their career perception in harmony and plan subjects do not vary according to their gender.

Among the future expectations’ dimensions, technology and socializing, environment and job changing varies according to gender in Y generation. However, relationship element does not vary according to gender. University graduate Y generation individuals’ motivation level is higher than high school, masters or doctorate graduate individuals. The harmony level of university and masters/doctorate graduate individuals is higher than the high school graduate individuals. The technology and socializing level and job changing conditions of university graduate Y generation individuals are higher than high school graduate individuals. The future expectation regarding the environment is detected that it is higher in high school and university graduate individuals than masters/doctorate graduate individuals. The future expectations of fulltime employees, junior and senior manager in Y generation regarding the environment is more positive than part-time employee individuals.

In this research limited with only the Kocaeli Industrial Zone, the results acquired, while cannot be interpreted for the generality of the Y generation individuals active in Turkey, can be said to give substantial ideas in career perception and future expectations of the Y generation, and this regard provides contribution for the theoreticians and practitioners.

Tüketicilerinin Karar Verme Tarzlarının İncelenmesi: Türk Dünyası Örneği

Niyazi GÜMÜŞ¹ ve Şükran KARACA²

Öz

İnsanların nasıl ve niçin alışveriş yaptıklarının belirleyicileri, uzun yıllar boyunca birçok insan için önemli bir konu haline gelmiştir. Bu durum çeşitli tüketici tipolojilerinin araştırılması üzerinde önemli bir etkiye sahip olmuştur. Bu bağlamda bu araştırmanın amacı Türk dünyası ülkeleri olan Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Türkiye ve Türkmenistan'da yaşayan tüketicilerin karar verme tarzları arasında farklılık olup olmadığını incelemektir. Araştırma kapsamında kolayda örnekleme yöntemine göre seçilen ve Türk dünyası ülkelerinde yaşayan 511 kişiye yüz yüze anket tekniği ile ulaşılmıştır. Araştırma sonucunda Türkmenistan'da yaşayan tüketicilerin araştırmaya konu olan diğer ülkelerdeki tüketicilere kıyasla moda ürünleri takip ettikleri, kaliteye daha fazla ağırlık verdikleri, marka bağlığı ve eğlence odaklılık faktörlerinde de benzer bir karar verme tarzına sahip oldukları ortaya çıkmıştır. Başka bir ifadeyle, Türkmenistan'da yaşayan tüketicilerin karar verme tarzı açısından araştırmaya konu olan diğer ülkelerde yaşayan tüketicilerden bariz şekilde ayrıştığı ve öne çıktığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Satın Alma Karar Tarzları, Türk Dünyası, Tüketici Tipolojileri, Tüketici Davranışı, Alışveriş

Investigation of the Decision Making Styles of Consumers: Example of Turkish World

Abstract

Determinants of how and why people shop have become an important issue for many people for many years. This situation has had a significant impact on the investigation of various consumer typologies. In this context, the purpose of this research is to examine whether there are any differences between the decision-making style of consumers living in Azerbaijan, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Turkey and Turkmenistan of Turkish World Countries. In the scope of the research, 511 people living in Turkish world countries and selected according to easy sampling method were reached with face to face survey technique. It has emerged in consequence of research that consumers living in Turkmenistan compared to consumers in other countries subject to research follow fashion products, give more weight to quality, have a similar decision-making style in terms of brand focus and entertainment focus factors. In other words, it has made out that Consumers living in Turkmenistan clearly differentiate and stand out from consumers in other countries subject to research subject in terms of decision-making

Key Words: Purchasing Decision Styles, Turkish World, Consumer Typologies, Consumer Behavior, Shopping

Atıf İçin / Please Cite As:

Gümüş, N. ve Karaca, Ş. (2020). Tüketicilerinin karar verme tarzlarının incelenmesi: Türk dünyası örneği. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(2), 946-957.

Geliş Tarihi / Received Date: 12.04.2019

Kabul Tarihi / Accepted Date: 04.12.2019

¹ Dr. Öğr. Üyesi - Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Bolu MYO, niyazigumus@ibu.edu.tr - ORCID: 0000-0001-8737-3114

² Doç. Dr. - Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Turizm Fakültesi, sukrankaraca@gmail.com - ORCID: 0000-0002-0268-1810

Giriş

Bilgi ve iletişim teknolojilerinde yaşanan büyük gelişmeler, üretilen mal ve hizmetlerin çeşit ve miktarındaki önemli artışlar, kişiselleşen pazarlama çalışmaları gibi koşullar altında tüketiciler satın alma kararı vermeye çalışmaktadırlar. Çok sayıda faktörün etkisi altında karar vermeye çalışan tüketicilerin şüphesiz sahip oldukları kültürler de bu kararlarında önemli etkiye sahiptir. Dolayısıyla, dünya pazarlarında ticari küresel entegrasyon arttıkça karar alma tüketiciler için giderek daha karmaşık hale gelmektedir. Hem perakende satış mağazalarının hem de ürün çeşitliliğinin giderek artması tüketiciler için muazzam bir seçim dizisi oluşturmaktadır. Gerçekten de, perakende ortamı tüketicilerin harcamaları için yarışan rakiplerle doygun hale gelmiştir (Lysonski vd., 1996, s. 10-11). Tüketicilere sunulan çok büyük ve çeşitli alışveriş seçeneklerine ek olarak birçoğu yeni ve teknolojik açıdan karmaşık olan ürünler tüketicilere sunulmaktadır. Bunlarla birlikte, tanıtım faaliyetlerinde yaşanan artış ve dağıtım kanallarının sayısı da karar alma sürecinin daha karmaşık olmasına katkıda bulunmaktadır (Mishra, 2010, s. 46). Günümüzde tüketiciler ürünler, markalar ve dağıtım kanalları açısından artan bir tercih seçeneğiyle karşı karşıya kalmaktadır.

Birçok araştırmacı, tüketici satın alma davranışını etkileyen faktörlerin araştırılmasına odaklanmıştır. Faktörlerden biri olan karar verme stilleri, tüketici davranış araştırmacılarının yıllar içinde önemli ölçüde dikkatini çekmiştir. Tüketici karar verme tarzlarını anlamak, alışveriş davranışlarıyla ayrılmaz bir ilişki kurması nedeniyle daha da önem kazanmaktadır (Park, 2007, s. 121).

Modern pazarlama anlayışında, bir bireyin satın alma kararlarını rekabetçi ortamda nasıl aldığını anlamak için tüketici karar verme tarzlarının araştırılmasına artan bir ilgi vardır. Satın alma karar tarzı kavramı önemlidir, çünkü tüketicilerin davranış modellerini belirleme de ve pazar bölümlendirmesinde önemli bir faktördür. Tüketici karar verme tarzları pazarlama ve davranış bilimlerinde akademisyenler arasında popüler bir araştırma alanı haline gelmiştir. Sproles ve Kendall'a göre (1986, s. 267) tüketici karar verme tarzı, tüketicinin seçim yapma yaklaşımını karakterize eden zihinsel bir yönelimdir. Tüketicilerin satın alma kararlarını nasıl aldıkları ile ilgili süreçler, tüketici davranışı ve perakende stratejisi çalışmaları için çok önemlidir. Bu nedenle bu araştırma, tüketici karar verme tarzları ile ilgili mevcut tüketici davranışı literatürüne katkıda bulunma amacını taşımaktadır.

Bu bağlamda bu çalışmanın amacı; araştırmaya konu olan Azerbaycan, Kırgızistan, Kazakistan, Türkiye ve Türkmenistan'da yaşayan tüketicilerin mevcut ihtiyaçları ve tercihleri arasındaki farklılıkları daha iyi temsil eden yeni karar verme tarzlarını ortaya koymaktır.

Tüketici Karar Verme Tarzları

Karar verme tarzı, tüketicinin tercihine hükmeden, göreceli olarak kalıcı bir tüketici kişiliğine yol açan alışveriş ve satın almalara yönelik desenli, zihinsel ve bilişsel bir yönelim olarak görülmektedir (Sproles ve Kendall, 1986, s. 267). Tüketici karar verme tarzları farklı ürünler, hizmetler satın alırken tüketicilerin uyduğu temel satın alma kararlarını ifade etmektedir (Tanksale vd., 2014). Yapılan literatür incelemesinde tüketicilerin satın alma tarzlarını belirleyebilmek için üç yol önerildiği görülmektedir: psikografik / yaşam tarzı yaklaşımı, tüketici tipolojisi yaklaşımı ve tüketici özellikleri yaklaşımı (Lastovicka, 1982; Sproles ve Kendall, 1986; Mokhlis, 2009, s. 142). Tüketici tipolojisi yaklaşımı, tüketicileri birbirinden farklı sınırlı sayıda türe göre sınıflandırarak, tüketicilerin alışveriş motivasyonlarının ve tutumlarının belirli yönlerini belirlemeye çalışır (Bandara, 2014, s. 5). Öte yandan, tüketici özellikleri yaklaşımı, özellikle tüketici karar verme ile ilgili bilişsel ve duyuşsal yönelimlere odaklanmaktadır. Psikografik araştırmalar, bir tüketicinin faaliyet, ilgi ve görüş açıklamalarının tüketici kişiliklerini ölçmede ve tüketici davranışlarını tahmin etmede çok etkili olabileceğini öngörmektedir. Bu üç yaklaşım arasında, tüketici özellikleri yaklaşımı, karar vermede tüketicilerin zihinsel yönelimlerine odaklandığı için en güçlü ve açıklayıcı olarak kabul edilmiştir. Bu tür bir yaklaşım, tüketicilerin alışveriş görevlerini yerine getirmek için belirli karar verme özelliklerini takip ettiğini varsaymaktadır (Lysonski vd., 1996, s. 11; Tanksale vd., 2014).

Sproles ve Kendall (1986), tüketici karar verme özellikleri arasından duygusal ve bilişsel özellikleri kapsayan en temel sekiz zihinsel özelliği belirlemiştir: (1) mükemmeliyetçilik veya yüksek kalite odaklılık; (2) marka bağlılığı; (3) yenilik-moda odaklılık; (4) eğlence, hedonistik alışveriş odaklılık; (5) fiyat odaklılık; (6) dikkatsiz (düşünmeden) alışveriş; (7) marka, mağaza ve bilgi çokluğundan karar vermede zorlanma, kararsızlık ve (8) alışkanlık, marka bağlılığı odaklılık.

Tablo 1. Tüketici Stilleri Envanteri

Tüketici Tipleri	Açıklama
Mükemmeliyetçi, yüksek kalite odaklı tüketici	Bu özellik, ürünlerde en iyi kaliteyi arayan bir tüketici ile karakterize edilir. Mükemmeliyetçilikten daha yüksek olan bu tüketicilerin daha dikkatli, daha sistematik veya karşılaştırmalı olarak alışveriş yapması beklenebilir. Genellikle, yeterince iyi ürünlerden memnun değillerdir.
Marka odaklı tüketici	Bu faktörden yüksek puan alanların pahalı, iyi bilinen ulusal markalar satın alması beklenirken, bir ürünün fiyatı ne kadar yüksek olursa, kalitenin o kadar iyi olduğuna inanılır. Ayrıca en çok satan, reklamı yapılan markaları tercih ederler. Tüketicilerin bu stili nasıl sergiledikleri belli bir düzeyde moda bilincini sergilemektedir.
Yenilik–moda odaklı tüketici	Bu faktör, yeni şeyler aramayı zevkli bulabilen yenilik arayanları karakterize eder. Yeni şeyler aramaktan heyecan ve zevk almaları muhtemeldir. Ayrıca stillere ayak uydurmak ve stil sahibi olmak bu tüketicilerin önemli yönleridir.
Fiyat odaklı tüketici	Bu faktör para bilinci için fiyatı ve değeri ölçer. Bu özellikten yüksek puan alan insanlar özellikle satış fiyatlarının ve genel olarak düşük fiyatların bilincinde olacak ve daha da önemlisi, paraları için en iyi değeri elde etmekle ilgileneceklerdir. Bu tüketicilerin karşılaştırma yapan müşteriler olması muhtemeldir.
Eğlence-hedonistik alışveriş odaklı tüketici	Bu faktörden yüksek puan alan tüketiciler alışverişini rekreasyon ve eğlence olarak görüyorlar. Bu tüketiciler alışveriş yapmak için hoş bir aktivite bulurlar ve sadece eğlenmek için alışveriş yaparlar. Daha önce yapılan araştırmalarda, bu tarz “alışveriş tutkunu” veya “zamanın tadını çıkar” özelliğinin tam tersiydi.
Plansız tüketici	Bu özellik, o anın mevcudiyetinden satın alma ve ne kadar harcadıkları veya en iyi satın alma konusunda endişeli görünme eğiliminde olan insanları tanımlar. Yani, bu tüketiciler alışverişlerini planlamıyorlar.
Karar vermede zorlanan tüketici	Bu özellik, seçilebilecek çok fazla marka ve mağaza bulunduğunu ve pazarda aşırı bilgi yüklemesi yaşayan tüketicileri karakterize eder. Bu özelliğe ilişkin yüksek puanlar, seçim yapmakta zorluk çeken ve tercih edilen birçok marka ve mağazayı algılar.
Alışkanlık, markalara sadık tüketici	Bu faktör üzerinde yüksek puan alan kişiler, favori marka ve mağazalara sahipler ve bunları tekrarlama konusunda alışkanlıklar edinmişlerdir. Alışkanlık davranışları, tüketici karar vermenin iyi bilinen bir özelliğidir.

Kaynak: Park, 2007, s. 14-17.

Bireysel tüketici karar verme stillerini belirlemek, tüketicilerin satın alma davranışlarıyla ayrıştırılmaz bağları nedeniyle, tüketici davranış araştırmacıları ve uygulayıcıları tarafından yıllar boyunca önemli bir ilgi görmüştür (Mitchell ve Bates, 1998, s. 199). Özellikle, karar verme stillerinin incelenmesi, pazarlamacıların ve perakendecilerin farklı tüketici gruplarının tercihlerini ve ihtiyaçlarını anlamak için daha iyi bir konumda olmaları bakımından önemlidir (Tai, 2005, s. 191).

Literatür Taraması

Yerli ve yabancı literatür incelendiğinde tüketicilerin karar verme tarzları ile ilgili çok sayıda çalışmanın yapıldığı görülmektedir. Birçok çalışma satın alma davranışı ve cinsiyet farklılıkları ile ilgili olarak önemli farklılıklar olduğunu ileri sürmüştür. Farklılıklar temel olarak sosyolojik ve biyolojik özelliklere dayanmaktadır (Darley ve Smith, 1995 s. 41; Solik, 2014, s. 204). Araştırmacılar, bilgi işlemede, hediye verme durumunda ya da perakende satış yerinin atmosferine yönelik tutumlarında erkekler ve kadınlar arasında önemli farklılıklar olduğunu ortaya koymuştur (Meyers-Levy, 1989; Meyers-Levy ve Maheswaran, 1991; Goul ve Weil, 1991; Grewal vd., 2003).

Chang vd. (2004, s. 185), kadınların hedonistik değerleri ile satın alımdan memnuniyet arasında doğrudan bir ilişki olduğunu tespit etmiştir. Carpenter ve Moore (2009, s. 73) ise, erkeklerin aksine kadınların hedonistik değeri belirgin şekilde daha yüksek algıladıklarını ve bir ürünün aracılığındaki etkileşimi, hoş ortamı ve alışveriş deneyimini memnuniyetle karşıladıklarını ifade etmişlerdir. Granot vd. (2010, s. 801) tarafından yapılan çalışmada, bir mağazayı veya markayı seçerken kadınların duygusal faktörlerin etkisinde kalma ihtimalinin daha yüksek olduğunu tespit etmişlerdir. Sonuç olarak bu bağlamsal deneyimlerin marka sadakatini büyük ölçüde desteklediğini tespit etmişlerdir. Kusa vd. (2014, s. 122) tarafından yapılan araştırmada ise; kadınlar ve erkekler arasındaki satın alma stillerinde önemli farklılıklar olduğu kanıtlanmıştır. Elde edilen bulgulara göre; hızlı tüketim ürünlerinin sürekli satın alımı, ara sıra modaya uygun ürünlerin satın alımı ve dayanıklı tüketim ürünlerinin satın alınmasında cinsiyetin önemli bir rolü olduğu tespit edilmiştir.

Bazı araştırmacılar karar verme stillerinin ürün tipi ve alışveriş merkezi ortamından etkilenip etkilenmediğini araştırmışlardır (Bauer vd., 2006; Wesley vd., 2006). Bauer vd. (2006, s. 342) tarafından yapılan çalışmada, tüketici karar alma stillerinin ürün kategorilerine göre değiştiği sonucuna ulaşılmıştır. Wesley vd. (2006, s. 535) ise, tüketici karar alma stillerinin alışveriş merkezi ortamından bağımsız olduğunu belirtmiştir (örneğin, bölgesel ve yerel alışveriş merkezlerinde alışveriş).

Tüketicilerin karar verme tarzları sadece çevrimdışı ortamlarda değil çevrimiçi ortamda da incelenmiştir. Park (2007, s. 118) tarafından online karar verme stilleri üzerine yapılan çalışmada, bazı karar verme stillerinin sadakat ile pozitif, bazılarının ise sadakat ile negatif ilişkili olduğunu ortaya çıkmıştır. Özellikle, üç karar verme stili (marka bilinci, mükemmeliyetçilik bilinci ve alışkanlık) sadakat ile pozitif olarak ilişkili olduğu tespit edilmiştir. Bu araştırma karar verme stillerinin sadakat bağlamında göz önünde bulundurulması gerektiğini göstermektedir.

Tüketicilerin karar verme tarzları farklı kuşaklarda farklı şekillerde kendini göstermektedir. Mafini ve Dhurup (2014, s. 685) tarafından Y Kuşağı tüketicilerinin satın alma karar tarzlarını inceledikleri araştırmalarında; Y kuşağı tüketicilerinin, kalite bilincine sahip, marka bilincine sahip, yenilik arayan, hedonistik, seçenekler karşısında kararsız, alışkan, markalara sadık ve moda odaklı olduğunu göstermektedir. Aynı zamanda Y kuşağı tüketicilerinin yaşlarının seçenekler karşısında kararsız kalma faktörü üzerinde önemli etkisi olduğu görülmüştür. Bu bulgu, genç nesil tüketicilerin, satın alma seçenekleri arasındaki kararsızlıklarının eski nesil tüketicilerden daha fazla olduğu gerçeğini vurgulamaktadır.

Araştırmaya konu olan Orta Asya ülkeleri özellikle Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan bağımsızlıklarını kazandıktan sonra piyasa ekonomisine geçiş sırasında birçok yapısal reformlar ve özelleştirme programları uygulamışlardır. Uygulanan politikalara ve ülkelerin sahip olduğu doğal kaynak zenginliklerine bağlı olarak Orta Asya ülkelerinin ekonomik büyüme performansları birbirlerinden farklı bir seyir izlemektedir (Syzykova, 2018, s. 88). Uygulanan ekonomi politikalarının vatandaşların kişisel refahına, gelir artışına ve tüketici davranışlarına etkisi kaçınılmazdır. Elbette ortaya çıkan bu etkinin her ülkenin kendi kültürü, alışkanlıkları üzerinde farklı sonuçlarının olması da kaçınılmazdır.

Konuyla ilgili ulusal ve uluslararası literatür incelendiğinde, Lysonski vd. (1996) Yunanistan, ABD, Hindistan ve Yeni Zelanda da yaşayan tüketici karar verme tarzları açısından incelenmiştir. Ceylan, (2013), tüketici tipleri envanterinin Türk kültürüne uyarlanması, Yeniçeri ve Önal (2016), tüketici karar verme tarzlarının cinsiyet bağlamında incelenmesi, Ergin, vd., (2016) genç tüketicilerin karar verme stilleri ile sms reklamlarına yönelik tutumları arasındaki farkların incelenmesi, Yüksekbilgili (2016) tüketici karar verme tarzlarının kuşaklara göre değerlendirilmesi, Yücel (2017) beyaz eşya ürünleri üzerinde demografik özelliklerin satın alma karar tarzları üzerine etkisinin incelenmesi, Durmuş ve Battal (2018) tüketicilerin hazır giyim tercihlerinde marka, reklam aracı, tutum ve satın alma karar verme tarzlarının incelenmesi, Güven vd. (2019) tüketicilerin karar verme tarzları ile kişilik özellikleri arasındaki ilişkinin incelenmesi tüketicilerin satın alma karar tarzları ile ilgili çok fazla çalışma olduğu görülmektedir. Ancak Türk dünyası olarak bilinen ülkelerde yaşayan tüketicilerin satın alma karar tarzlarının ayrı ayrı ele alındığı ve ülkeler arasında kıyaslanmanın yapıldığı bir çalışmaya rastlanamamıştır. Araştırmanın bu yönüyle literatüre katkıda bulunulacağı düşünülmektedir.

Tüketici karar verme tarzları açısından Türkiye ile Azerbaycan'ın karşılaştırıldığı bir çalışmada Türkiye'de yedi tüketici karar verme stiline ve Azerbaycan'da dört tüketici karar verme tarzı ortaya çıkmıştır. Türkiye'de bulunan faktörler sırasıyla mükemmeliyetçi ve yüksek kalite bilinçlilik, marka ve kalite bilinçlilik, yenilikçilik ve modaya duyarlılık, çoklu seçeneklerde kafası karışıklığı, marka sadakati, hedonist tüketim ve fiyat odaklılıktır. Öte yandan, Azerbaycan'da bulunan faktörler ise sırasıyla mükemmeliyetçilik ve kaliteli bilinçlilik, marka ve kalite bilinçlilik, yenilikçilik ve modaya duyarlılık ile hedonistik tüketimdir. Bu sonuçlar, Türkiye ve Azerbaycan'daki tüketicilerin karar verme tarzlarının benzer olduğunu göstermektedir. Azerbaycan'da Türkiye'den daha az sayıda faktör ortaya çıkması ise Azerbaycan toplumunun düşünce, kültür ve eğitim düzeyindeki farklılıkların bir sonucu olarak yorumlanmıştır (Omarov ve Özdemir, 2017, s. 76). Azerbaycanda yaşayan tüketicilerin satın alma kararlarında etkili olan faktörler ile ilgili bir diğer çalışmada ise ürün kalitesi en önemli faktör olarak ortaya çıkmıştır. Ürün kalitesini ise sırasıyla fiyat ve uygunluk faktörleri takip etmiştir (Alizade, 2018).

Poyraz (2017) tarafından yapılan Etnosentrik Eğilimlerin Tüketici Davranışları Üzerine Etkisi: Azerbaycan ve Türkiye Karşılaştırması başlıklı çalışmada Türkiye'deki tüketicilerin Azerbaycanlı

tüketicilere göre satın alma kararlarında cinsiyet, medeni durum, aylık ortalama hane geliri ve meslek değişkenleri açısından daha yüksek etnosentrik eğilimde olduğu tespit edilmiştir (Poyraz, 2017, s. 184).

Konuyla ilgili olarak Kazakistan'daki genç tüketiciler üzerinde yapılan bir araştırmada genç Kazak tüketicilerin mal ve hizmet satın alırken en önemli faktör olarak kaliteyi gördükleri tespit edilmiştir. Genç tüketicilerin mal ve hizmet satın alma kararlarında kaliteden sonra ise ürünün fiyatı gelmektedir (Potluri vd., 2010). Kazakistan'da ki kadın tüketiciler üzerine yapılan bir araştırmada ise kadın tüketicilerin satın alım kararlarında sırasıyla kalite, fiyat, tasarım, indirimler, yenilik ve marka isminin etkili olduğu tespit edilmiştir. Araştırma sonucunda kalite boyutunun tüm yaş grupları arasında temel faktör olarak ortaya çıktığı görülmüştür (Potluri vd., 2014, s. 9).

Türkmenistan'daki tüketiciler üzerine yapılan araştırmada indirim ve promosyonlar ile fiyatların tüketicilerin satın alım kararlarında çok önemli etkisi olduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte ülkedeki ekonomik gelişmelerin tüketici tercihlerinde züğüreç içinde değişikliklere neden olduğu da ayrıca belirtilmiştir (Işık, 2013, s. 171). Türkmenistan'da tüketiciler üzerine yapılan bir diğer araştırmada ise, marka imajının tüketici Türkmenistanlı tüketicilerin tercihleri üzerinde olumlu ve önemli bir etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Işık ve Yaşar, 2015, s. 148). Azerbaycan ve Kırgızistan'da ki tüketicilerin laptop, tablet ve akıllı telefon satın alma kararlarında etkili olan faktörlerin belirlenmesi üzerine yapılan bir araştırmada ise kalite, garanti süresi ve fiyat en önemli faktörler olarak tespit edilmiştir (Oktay vd., 2015).

Araştırmanın Yöntemi

Bu araştırma Türk dünyası ülkeleri olan Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Türkiye ve Türkmenistan'da yaşayan tüketicilerin karar verme tarzları arasında farklılık olup olmadığını belirlemek amacıyla 2018 yılı Temmuz-Ekim ayları arasında yapılmıştır. Araştırma kapsamında geçerliliği ve güvenilirliği Dursun vd. (2013) tarafından test edilmiş ve Türkçeye uyarlanmış olan Sproles ve Kendall'ın (1986) çalışmalarında ortaya koyduğu karar verme tarzları ölçeği kullanılmıştır. Ölçek formundan hareketle oluşturulan anket formu öncelikle Türkçeye ardından araştırmaya konu ülkelerin dillerine çevrilmiştir. Oluşturulan anket formu ilgili ülkelerin dillerini bilen akademisyenler tarafından kontrol edilmiş yanlış anlamaya neden olabilecek ifadeler düzeltilmiştir. Oluşturulan anket formu iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde katılımcıların demografik özellikleri, ikinci bölümde ise karar verme tarzlarına yönelik ölçek ifadeleri yer almaktadır. Anket 5'li Likert tipi (1-Kesinlikle Katılmıyorum,..., 5-Kesinlikle Katılıyorum) olarak oluşturulmuştur. Araştırmanın evrenini söz konusu ülkelerde yaşayan tüketiciler oluşturmaktadır. Araştırma evreni ile ilgili olarak Türkiye'nin 82 milyon 3 bin (www.tuik.gov.tr/, 2019) Azerbaycan'ın nüfusunun 10 milyon 60 bin, Kazakistan'ın 14,7 milyon, Kırgızistan'ın ise 6 milyon 389 bin, Türkmenistan'ın nüfusu ise 5 milyon 770 bin olduğu bilinmektedir (www.ticaret.gov.tr 2019). Bu durumda her bir ülkeyi temsil edecek örneklem büyüklüğünün en az 384 olması gerekmektedir (Altunışık vd., 2005, s. 127). Ancak her ülkede söz konuyu kitleye ulaşmanın zaman ve maliyet açısından ortaya koyacağı zorluk nedeniyle araştırmada tesadüfi olmayan örnekleme yöntemlerinden kolayda örnekleme yöntemi tercih edilerek Azerbaycan'dan 100, Kazakistan'dan 102, Kırgızistan'dan 101, Türkiye'den 106 ve Türkmenistan'dan 102 katılımcıya ulaşılmıştır. Bu sayede toplamda ilgili ülkelere 610 katılımcı anketine ulaşılmıştır. Ancak ülkelere geri gelen söz konusu anketlerden eksik veri, yanlış doldurma vb. nedenlerle 99 anket analiz dışında tutularak 511 anket araştırma örneklemini olarak kabul edilmiştir. Araştırmada veri toplama yöntemi olarak yüz yüze anket yöntemi tercih edilmiştir. Anketler Kastamonu Üniversitesi'nde eğitim gören ilgili ülke vatandaşları tarafından yüz yüze gerçekleştirilmiştir. Araştırma öncesi öğrencilere anketlerin yapılması ile ilgili kısa bir eğitim verilmiştir. Araştırmada katılımcıların demografik özelliklerini öğrenebilmek için frekans analizi yapılmıştır. Yine katılımcıların karar verme tarzlarının belirlenebilmesi için açıklayıcı faktör analizi yapılmıştır. Araştırmada kullanılan ölçeğin güvenilirliği Cronbach Alfa katsayı yöntemi ile test edilmiştir. Araştırmada kullanılan ölçeğin orijinal halinde toplamda 8 faktör bulunmaktadır. Ancak Türk dünyası ülkelerini (Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Türkiye, Türkmenistan) kapsayan bu araştırmada toplamda 7 faktör ortaya çıkmıştır. Ortaya çıkan söz konusu farklılığın kültürel, coğrafi vb farklılıklardan kaynaklandığı ve kabul edilebilir düzeyde olduğu değerlendirilmektedir. Araştırmanın amacı doğrultusunda ilgili ülkelere yaşayan tüketicilerin karar verme tarzları arasında farklılık olup olmadığını belirleyebilmek amacıyla Tek Yönlü Anova (Varyans) Analizi yapılmıştır. Araştırmada verilerin analizinden SPSS programından yararlanılmıştır. Araştırmanın amacı doğrultusunda aşağıdaki hipotez oluşturulmuştur:

H₁: Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Türkiye ve Türkmenistan'da yaşayan tüketicilerin karar verme tarzları arasında farklılık vardır.

Bulgular

Bu bölümde araştırmaya katılan cevaplayıcıların demografik özellikleri ile karar verme tarzlarına yönelik açıklayıcı faktör analizi ile tek yönlü ANOVA (varyans analizi) bulguları yer almaktadır.

Tablo 2. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Ülke	F	%	Eğitim	F	%
Azerbaycan	100	19,6	Temel eğitim	28	5,5
Kazakistan	102	20,0	Lise	38	7,4
Kırgızistan	101	19,8	Ön Lisans	152	29,7
Türkiye	106	20,7	Lisans	246	48,1
Türkmenistan	102	20,0	Lisansüstü	47	9,2
Cinsiyet	F	%	Medeni Durum	F	%
Kadın	277	54,2	Evli	93	18,2
Erkek	234	45,8	Bekar	418	81,8
Meslek	F	%	Gelir	F	%
Öğrenci	363	71,0	1000 TL ve Altı	259	50,7
Özel sektör çalışanı	72	14,1	1001 TL -2000 TL	128	25,0
Kamu sektörü çalışanı	24	4,7	2001 TL-3000 TL	79	15,5
Tacir/esnaf	23	4,5	3001 TL-4000 TL	24	4,7
Diğer	29	5,7	4001 TL ve Üstü	21	4,1
Yaş	F	%			
16-20	144	28,2			
21-25	266	52,1			
26-30	38	7,4			
31-35	32	6,3			
36-40	31	6,1			
Toplam	511	100	Toplam	511	100

Tablo 2’de katılımcıların genel olarak demografik özelliklerine yönelik bilgiler yer almaktadır. Tabloya göre; katılımcıların yarıdan fazlası kadın ve büyük çoğunluğu bekârdır. Yine katılımcıların önemli bir kısmının öğrenci ve lisans mezunu olduğu, yine yaklaşık yarısının 21-25 yaş aralığında olduğu ve aylık ortalama 1000 TL ve altı kişisel gelire sahip oldukları anlaşılmaktadır.

Araştırmanın gerçekleştirildiği ülkelerdeki katılımcıların demografik özelliklerine ayrı ayrı bakıldığında ise ilk olarak Azerbaycan’dan katılan katılımcıların kadın ve erkek oranı birbirine yakındır. Katılımcıların büyük çoğunluğu öğrenci, ön lisans mezunu, 16-20 yaş arasında ve bekârdır. Ayrıca katılımcıların büyük çoğunluğunun aylık ortalama kişisel geliri 1000 TL ve altındadır.

Kırgızistan’dan araştırmaya katılan bireylerin demografik özelliklerine bakıldığında ise katılımcıların büyük çoğunluğu kamu sektörü çalışanıdır. Yine büyük çoğunluk lisans mezunu, 21-25 yaş arasında ve bekâr olduğunu belirtmiştir. Katılımcıların büyük çoğunluğunun aylık ortalama kişisel geliri ise 2001 TL-3000 TL arasında bulunmaktadır. Araştırmaya Kazakistan’dan katılan katılımcıların demografik özellikleri incelendiğinde ise katılımcıların büyük çoğunluğunun kamu sektörü çalışanı olduğu, 21-25 yaş arasında olduğu, aylık ortalama kişisel gelirlerinin ise 2001 TL-3000 TL arasında olduğu, yine büyük çoğunluğun bekâr olduğu ve lisans mezunu olduğu verdikleri bilgilerden anlaşılmaktadır. Araştırmaya Türkiye’den katılan katılımcıların demografik bilgilerine bakıldığında ise çoğunluk öğrenci, bekar ve 21-25 yaş arasındadır. Son olarak katılımcıların aylık ortalama kişisel gelirleri ise 1000 TL ve altında olarak tespit edilmiştir.

Son olarak araştırmaya Türkmenistan’dan katılan katılımcıların demografik özellikleri incelendiğinde ise büyük çoğunluğun kadın ve öğrenci olduğu, büyük çoğunluğun bekâr olduğu, 21-25 yaş arasında olanların çoğunlukta olduğu ve yine çoğunluğun aylık ortalama kişisel gelirin 1000 TL ve altında olduğu tespit edilmiştir.

Faktör Analizi

Tablo 3. KMO ve Bartlett's Testi

KMO and Bartlett's Test		
Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy.		,756
	Approx. Chi-Square	1914,617
Bartlett's Test of Sphericity	Df	210
	Sig.	,000

Analiz sonucunda, elde edilen Bartlett Küresellik Testi (Bartlett's Test of Sphericity) değerleri değişkenler arasında faktör analizi yapmaya yeterli düzeyde ilişki olduğunu göstermektedir (p: .000, Ki Kare: 1914,617, Serbestlik Derecesi: 210).

Tablo 4. Açıklayıcı Faktör Analizi

	Faktörler						
	1	2	3	4	5	6	7
1. Faktör: Moda Odaklılık							
Genellikle en yeni stilden bir veya daha fazla kıyafete sahibim.	,747						
Dolaplarıma değişen modalara göre güncel tutarım.	,728						
Modaya uygun çekici stil benim için çok önemlidir.	,669						
Çeşitlendirmek için farklı mağazalarda alışveriş yapar ve farklı markalar seçerim.	,600						
2. Faktör: Yüksek Kalite Odaklılık							
Genellikle en kaliteli ürünü satın almaya çalışırım.		,702					
Satın aldığım ürünler için standartları ve beklentilerim çok yüksektir.		,700					
En kaliteli ürünü seçmek için özel çaba sarf ederim.		,672					
Ürünü satın alma noktasına geldiğimde, en iyi veya en mükemmeli seçmeye çalışırım.		,544					
3. Faktör: Marka Bağlılığı							
En çok satan markaları satın almayı tercih ederim.			,741				
Beğendiğim bir ürün veya markayı bulduğumda onu düzenli olarak satın alırım.			,734				
Sürekli satın aldığım favori markalarım var.			,637				
Normalde çabucak alışveriş yaparım, yeterince iyi görünen ilk ürün veya markayı satın alırım.				,765			
4. Faktör: Dikkatsiz Alışveriş							
Alışveriş gezilerimi hızlı yaparım.				,726			
Satın aldığım ürün ve markalara karar vermek için az zaman harcarım.				,645			
5. Faktör: Eğlence Odaklılık							
Alışveriş yapmak hayatımın keyif verici faaliyetlerinden biridir.					,771		
Eğlence amaçlı alışverişten hoşlanırım.					,737		
6. Faktör: Alışverişten Kaçınma							
Bir süpermarkette alışveriş yapmak zamanımı boşa harcamak demektir.						,694	
Alışveriş benim için hoş bir aktivite değildir.						,648	
İsteyip istemediğime bakmadan çoğunlukla dikkatsizce alışveriş yaparım.						,537	
7. Faktör: Marka Odaklılık							
Fiyat olarak daha pahalı markalar genellikle tercihimdir.							,795
Bir ürünün fiyatı ne kadar yüksek olursa kalite de o kadar iyi olur.							,614
Açıklanan Varyans	10,062	9,569	9,535	8,046	7,733	7,189	6,440
Toplam Açıklanan Varyans							58,575
Cronbach Alfa	,673	,658	,660	,597	,614	,411	,421
Toplam Cronbach Alfa							,722

Araştırmada katılımcıların karar verme tarzlarının belirlenmesine yönelik olarak açıklayıcı faktör analizi yapılmıştır. Faktör analizinde öz değeri (eigenvalue) 1'den daha büyük ve minimum yükleme büyüklüğü olarak 0.30 kriteri kullanılmıştır. Bunun sebebi ise bir maddenin bir yapıyı ya da faktörü iyi ölçtüğünü söyleyebilmek için bu faktör yükünün değerinin 0.30 ya da bu değerin üstünde bir değer olması gerekliliğindedir (Kline, 1994, Akt., Karaman, 2015, s. 31). Yapılan açıklayıcı faktör analizi sonucunda Tablo 4'te görüldüğü gibi 7 faktör ortaya çıkmıştır. Bu faktörler sırasıyla Moda Odaklılık, Yüksek Kalite Odaklılık, Marka Bağlılığı, Dikkatsiz Alışveriş, Eğlence Odaklılık, Alışverişten Kaçınma ve Marka Odaklılık faktörleridir. Araştırmada orijinal ölçekte bulunan "Kafa Karışıklığı Faktörü" ile "Fiyat Bilinci Faktörü" ortaya çıkmamıştır. Araştırmada orijinal ölçekten farklı olarak "Alışverişten Kaçınma" boyutu ortaya çıkmıştır. Bu faktör, orijinal ölçekte yer alan eğlence odaklı alışveriş yapma eğilimini ölçmeyi amaçlayan ters (reverse) sorulmuş soruları içermektedir. Bu durumda ortaya çıkan bu faktör alışverişten kaçınma olarak isimlendirilmiştir. Orijinal ölçekten farklı olarak ortaya çıkan bu durumun ülkelerin sosyal-kültürel özelliklerinin farklı olması ve/veya ülke örneklemelerinin az olmasının bir sonucu olduğu düşünülmektedir. Ayrıca Aynı durum Dursun vd. (2013) tarafından yapılan araştırmada da ortaya çıkmıştır. Dursun vd. (2013) çalışmasında "Fiyat odaklılık", "Düşünmeden alışveriş" ve "Alışverişten kaçınma" faktörlerinde

sorunlar tespit edilmiş ve bu sorunların farklı araştırmalarda da (Hafstrom, Chae ve Chung, 1992; Darvasula, Lysonski ve Andrews, 1993; Shim, 1996) ortaya çıktığı belirtilmiştir.

Sonuç olarak ortaya çıkan bu faktörler katılımcıların karar verme tarzlarının 58,575'lik bir kısmını açıklamaktadır. Değişkenlerin güvenilirlik değeri olan Cronbach Alfa ise, 722 çıkmış ve bu değer in ortalamasının üzerinde olduğu görülmüştür.

Varyans Analizi (One-Way ANOVA)

Katılımcıların ülkeleri ile karar verme tarzlarına yönelik ortaya çıkan faktörler arasında istatistiksel açıdan farklılık olup olmadığını anlamak amacıyla Tek Yönlü Varyans analizi yapılmıştır. Analize ilişkin bilgiler Tablo 5'te yer almaktadır.

Tablo 5. Katılımcıların Ülkeleri İle Karar Verme Tarzları Anova Testi

Faktörler	Gruplar	N	Ort	Std Hata	F	Sig.	Farklılık
Moda Odaklılık	A Azerbaycan	100	2,8500	,08149	5,330	,000	E>D
	B Kazakistan	102	2,6005	,08991			E>B
	C Kırgızistan	101	2,9134	,05478			
	D Türkiye	106	2,7571	,09652			
	E Türkmenistan	102	3,1275	,09102			
Yüksek Kalite Odaklılık	A Azerbaycan	100	3,0375	,09557	25,118	,000	A>B
	B Kazakistan	102	2,6618	,07941			D>A E>A
	C Kırgızistan	101	2,9282	,05566			E>B E>C
	D Türkiye	106	3,5142	,07147			D>B D>C
	E Türkmenistan	102	3,5931	,08921			
Marka Bağlılığı	A Azerbaycan	100	2,8733	,09473	34,759	,000	A>B
	B Kazakistan	102	2,1895	,08831			C>B D>A
	C Kırgızistan	101	2,7525	,07337			D>B D>C
	D Türkiye	106	3,3239	,06052			E>A E>B
	E Türkmenistan	102	3,4183	,09849			E>C C>B
Dikkatsiz Alışveriş	A Azerbaycan	100	2,7267	,09516	9,590	,000	C>B
	B Kazakistan	102	2,4150	,09011			D>A
	C Kırgızistan	101	2,9538	,07327			D>B
	D Türkiye	106	3,1415	,08812			E>B
	E Türkmenistan	102	2,8627	,09293			
Eğlence Odaklılık	A Azerbaycan	100	3,1850	,10793	4,686	,001	A>B
	B Kazakistan	102	2,7353	,11610			D>B
	C Kırgızistan	101	2,9653	,09072			E>B
	D Türkiye	106	3,2358	,11339			
	E Türkmenistan	102	3,3235	,11816			
Marka Odaklılık	A Azerbaycan	100	2,5250	,08944	4,291	,002	C>B
	B Kazakistan	102	2,3039	,08899			E>B
	C Kırgızistan	101	2,7822	,07526			
	D Türkiye	106	2,5519	,08234			
	E Türkmenistan	102	2,7353	,11714			

Grupların varyanslarının homojen olduğu tespit edildikten sonra Varyans analizine geçilmiştir. Varyans analiz sonucunda araştırmaya katılan ülkeler arasında karar verme tarzları açısından "*Alışverişten Kaçınma Faktörü*" dışındaki tüm faktörler için istatistiksel olarak anlamlı farklılık tespit edilmiştir. Bu durumda H_1 hipotezi kabul edilmiştir. Ortaya çıkan farklılıkların hangi faktörler ve ülkeler arasında olduğunu tespit edebilmek için ise Tukey testi sonuçlarına bakılmıştır. Tukey testi sonuçlarının yer aldığı Tablo 5 incelendiğinde ise ilk olarak Türkmenistan'da yaşayan tüketicilerin Kazakistan ve Türkiye'de yaşayan tüketicilere göre moda odaklılık faktör ortalamasının daha yüksek olduğu görülmektedir.

Ülkeler arasındaki farklılığa yüksek kalite odaklılık faktörü açısından bakıldığında; Azerbaycan, Türkiye ve Türkmenistan'da yaşayan tüketicilerin Kazakistan'da yaşayan tüketicilere, Türkiye ve Türkmenistan'da yaşayan tüketicilerin Azerbaycan'da yaşayan tüketicilere, yine Türkiye ve Türkmenistan'da yaşayan tüketicilerin Kırgızistan'da yaşayan tüketicilere göre faktör ortalamalarının daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Bir diğer faktör olan dikkatsiz alışveriş faktörü açısından Türk dünyası ülkeleri incelendiğinde ise; Kırgızistan, Türkiye ve Türkmenistan'da yaşayan tüketicilerin Kazakistan'da yaşayan tüketicilere göre

dikkatsiz alışveriş faktör ortalamalarının daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca Türkiye’de yaşayan tüketicilerin Azerbaycan’da yaşayan tüketicilere göre dikkatsiz alışveriş faktör ortalamalarının daha yüksek olduğu araştırmada tespit edilen bir diğ er bulgu olmuştur. Eğ lence odaklılık faktörü açısından bakıldığında ise; Azerbaycan, Türkiye ve Türkmenistan’da yaşayan tüketicilerin Kazakistan’da yaşayan tüketicilere göre faktör ortalamalarının daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Son olarak marka odaklılık faktöründe ise; Kırgızistan ve Türkmenistan’da yaşayan tüketicilerin Kazakistan’da yaşayan tüketicilere göre faktör ortalamalarının daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Sonuç ve Öneriler

Türkmenistan’da yaşayan tüketicilerin araştırmaya konu olan diğ er ülkelerde yaşayan tüketicilere göre karar verirken moda ürünleri takip ettikleri, kaliteye daha fazla ağırlık verdikleri, marka bağıllığı ve eğ lence odaklılık faktörlerinde de benzer bir durum olduğu faktör ortalamalarından ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda araştırma sonucunda genel olarak Türkmenistan’da yaşayan tüketicilerin karar verme tarzı açısından araştırmaya konu olan diğ er ülkelerde yaşayan tüketicilerden bariz şekilde ayrıştığı ve öne çıktığı sonucuna ulaşılmıştır. Araştırma kapsamında ortaya çıkan bu sonuçların Türkmenistan’ın son 10 yılda en fazla zenginleş en ülkeler sıralamasında ilk sırada yer aldığı bulgusu ile örtüş tüğü düşünölmektedir (Ayvalı, 2017).

Dikkatsiz alışveriş bağlamında ise; Türkiye’de yaşayan tüketicilerin faktör ortalamalarının araştırmaya konu diğ er ülkelerde yaşayan tüketicilerin ortalamalarına göre daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Dolayısıyla, Türkiye’de yaşayan tüketicilerin satın almalarını daha dikkatsiz gerçekleştirdiğı söylenebilecektir. Son olarak marka odaklılık faktöründe ise; Kırgızistan’da yaşayan tüketicilerin diğ er ülkelerde yaşayan tüketicilerin ortalamalarından daha yüksek olduğu ve dolayısıyla karar verirken markaya daha fazla odaklandıkları ifade edilebilecektir.

Araştırmada ortaya çıkan Azerbaycan’da yaşayan tüketicilerin dikkatsiz alışveriş faktöründeki düşük ortalamaları, yüksek kalite odaklılık ortalamaları ve marka bağıllığındaki ortalamaları Bardakçı’nın (2014, s. 27) yaptığı çalış ma ile benzerlik göstermektedir.

Mevcut araştırmada Kazakistan’ın, satın alma karar tarzları faktörlerinin tamamında en düşük ortalamaya sahip olduğu ortaya çıkmıştır. Bu bulgu Nakip ve Vural (2001:5) tarafından Kazakistan tüketicilerinin hayat tarzı çalışmalarındaki marka merakı ve modaya düş künlük sonuçları ile benzerlik göstermektedir. Dolayısıyla Kazakistan’da yaşayan ve araştırmaya katılan tüketicilerin satın alma karar tarzlarını belirten faktörlerin diğ er ülkelerle kıyaslandığında çok etkisinin olmadığı yorumu yapılabilecektir.

Çivitçi (2011, s. 97) tarafından yapılan ve Kırgızistan ile Türkiye’de yaşayan gençlerin giysi satın alma alışkanlıklarının araştırıldığı çalış mada ise, gençlerin kültürel ve sosyal düzeyleri farklı olsa da giyinme konusunda benzer davranış lar sergilediğı ve onlar için ürün kalitesinin önemli olduğu tespit edilmiştir. Mevcut araştırmada yüksek kalite odaklılık, marka bağıllığı ve moda odaklılık faktörleri ile elde edilen bulgular Çivitçi’nin bu sonuçları ile benzerlik göstermektedir. Dikkatsiz alışveriş ile ilgili olarak ise mevcut araştırmada Kırgızistan’da yaşayan tüketicilerin dikkatsiz alışveriş ortalamaları diğ er ülkelerle karşılaştırıldığında yüksek çıkmıştır. Bu sonuç Karahan ve Maksudunov’un (2010, s. 14) yaptıkları çalış manın bulguları ile örtüşmemektedir. Bu durumun örneklem ve zaman bağlamında değ iş en tüketici davranış larından kaynaklandığı düşünölmektedir. Yine mevcut araştırmada yüksek sayılabilecek bir ortalama ile ortaya çıkan eğ lence odaklılık ve moda odaklılık konusundaki Kırgız gençlerin Türk gençlerden daha fazla moda odaklı oldukları sonucu Saygılı (2011, s. 92) tarafından yapılan çalış manın sonuçları ile örtüşmektedir.

Sonuç olarak araştırma kapsamında Türk dünyası ülkeleri olarak öne çıkan Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Türkiye ve Türkmenistan’da faaliyet göstermek isteyen girişimciler açısından son derece önemli bulgular ortaya çıkmıştır. Söz konusu ülkelerde ekonomik girişim ortaya koymak isteyen marka ve firmalar bu vb. araştırmalar nedeniyle hedef pazarlarını karşılaştırma imkânı bulmaktadırlar.

Araştırmanın birtakım kısıtları bulunmaktadır. Bu kısıtlardan ilki Türk dünyası ülkeleri olarak sadece Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Türkiye ve Türkmenistan’ın seçilmesidir. Çok daha fazla Türk dünyası ülkesinin bulunduğu bilinmektedir. Bundan sonraki çalışmaların daha fazla ülke katılımı ile yapılması önerilmektedir. Araştırmanın bir diğ er kısıtı ise ülkelerde ulaşılabilen örneklem sayılarının ülkeleri temsil etme noktasında yetersiz olmasıdır. Ancak böyle bir araştırmanın daha önce yapılmamış olması ise araştırmanın önemini ortaya koymaktadır.

Kaynakça

- Alizade, S. (2018). *The effects of gender on family purchasing behavior in Azerbaijan* (Yüksek Lisans Tezi). Unec Sabah, Azerbaijan State University of Economics. Azerbaijan, Bakü
- Altunışık R., Coşkun, R., Bayraktaroğlu, S. ve Yıldırım, E. (2005). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri-SPSS uygulamalı*. Sakarya Kitabevi, Sakarya.
- Ayvalı, M. (2017). Son 10 Yılda En Fazla Zenginleşen Ülkeler. <http://www.bireyselyatirimci.com/son-10-yilda-en-fazla-zenginlesen-ulkeler/> (Erişim tarihi: 05.04.2019).
- Bandara, W. W. M. C. (2014). Consumer decision-making styles and local brand biasness: Exploration in the Czech republic. *Journal of Competitiveness*, 6(1), 3-17.
- Bardakçı, H. (2014). Azerbaycanlı tüketicilerin kültürel boyutlarının tespiti ve bu boyutlar ile tüketici davranışları arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23(2), 15-28.
- Bauer, H. H, Sauer, N. E., ve Becker, C. (2006). Investigating the relationship between product involvement and consumer decision-making styles. *Journal of Consumer Behavior*, 5, 342-354.
- Carpenter, J. M. ve Moore, M. (2009). utilitarian and hedonic shopping value in the us discount sector. *Journal of Retailing and Consumer Services, Elsevier*, 16(1), 68-74.
- Ceylan, H. H. (2013). Tüketici tipleri envanterinin Türk kültürüne uyarlanması. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22(2), 41-58.
- Chang, E., Burns, L.d., ve Francis, S. K. (2004). Gender differences in the dimensional structure of apparel shopping satisfaction among Korean consumers: The role of hedonic shopping value. *Clothing and Textiles Research*, 22(4), 185-199.
- Çivitci, Ş. (2011). Kırgızistan ve Türkiye gençlerinin giysi satın alma davranışlarının karşılaştırılması. *bilgi*, 59.
- Darley, W. K. ve Smith, R. E. (1995). Gender differences in information processing strategies: An empirical test of the selectivity model in advertising response. *Journal of Advertising*, 24, 41-57.
- Dursun, İ., Alnıaçık, Ü. ve Kabadayı, E. T. (2013). Tüketici karar verme tarzları ölçeği: yapısı ve boyutları. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 9(19), 293-304
- Ergin, T., Esen, S. ve Tuzla, H. (2016). Genç tüketicilerin karar verme stilleri ile SMS reklamlarına yönelik tutumları arasındaki farkların incelenmesi. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 14(2), 18-40
- Gould, S. J. ve Weil, C. E. (1991). Gift-giving roles and gender self-concepts. *Sex Roles*, 24, 617-637.
- Granot, E., Greene, H. ve Brashear, T. (2010). Female consumers: Decision-making in brand-driven retail. *Journal of Business Research*, 63(8), 801-808.
- Grewal, D., Baker, J., Levy, M. ve Voss, G. B. (2003). The effects of wait expectations and store atmosphere evaluations on patronage intentions in service-intensive retail stores. *Journal of Retailing*, 79, 259-268.
- Güven, E, Palamutçuoğlu, B. ve Çavuşoğlu, S. (2019). Tüketicilerin karar verme tarzları ile kişilik özellikleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(33) , 51-81.
- Işık, A. ve Yaşar, M. G. (2015). Effects of brand on consumer preferences: A study in Turkmenistan. *Eurasian Journal of Business and Economics*, 8(16), 139-150
- Işık, A. (2013). Effects of price on consumer behaviour İn Turkmenistan. *Bilim ve Teknolojide Disiplinlerarası Yönelişler* 164-172
- Karahan, K. ve Maksudunov, A. (2010). Tüketici bilinç değerlendirmesi: Kırgızistan örneği. *Reforma İktisadi Bilimler Dergisi*, 1(45).
- Karaman, H. (2015). *Açımlayıcı faktör analizinde kullanılan faktör çıkartma yöntemlerinin karşılaştırılması* (Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara
- Kusa, A., Danechova, Z., Findra, S. ve Sabo, M. (2014). Gender differences in purchase decision-making styles. *European Journal of Science and Theology*, 10(5), 113-123.
- Lastovicka, J. L. (1982). On the validation of lifestyle traits: A review and illustration. *Journal of Marketing Research*, 19(1), 126-138.
- Lysonski, S., Durvasula, S. ve Zotos, Y. (1996). Consumer decision-making styles: A multi-country investigation. *European Journal of Marketing*, 30(12), 10-21.
- Mafini, C. ve Dhurup, M. (2014). Assessing consumer purchasing decision styles: An empirical investigation from South Africa. *International Business & Economics Research Journal*, 13(4), 679-688.
- Meyers, L. J. (1989). *Gender differences in information processing: A selectivity interpretation*. Lexington Books, Lexington, 219-260.
- Meyers, L. J. ve Maheswaran, D. (1991). Exploring differences in males' and females' processing strategies. *Journal of Consumer Research*, 18, 63-70.
- Mishra, A. (2010). Consumer decision-making styles and young-adult consumers: An Indian exploration. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 2(3), 45-62.
- Mitchell, V. ve Bates, L. (1998). UK consumer decision-making styles. *Journal of Marketing Management*, 14, 199-225.
- Mokhlis, S. (2009). An investigation of consumer decision-making styles of young-adults in Malaysia. *International Journal of Business and Management*, 4(4), 140-148.
- Nakip, M. ve Vural, İ. (2001). Kazakistan tüketicisinin hayat tarzı. *bilgi-19/Güz'2001*.

- Oktay, K., Gülcan, B. ve akır, M. (2015). The level of brand awareness in consumer electronic products: The example of Kazakhstan and Kyrgyzstan. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 7(1), 103-124
- Omarov, Z. ve Özdemir, E. (2017). Decision-making styles of consumers in Turkey and Azerbaijan: A consumer styles inventory approach. *PARADOKS Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi*, 13(1), 59-79.
- Park, Y. A. (2007). *Investigating online decision-making styles* (PhD Thesis). Texas A&M University The Office of Graduate Studies.
- Potluri, R., Abikayeva, M., Usmanova, N. ve Challagundla, S. (2014). A study on Kazakh women's consumer behavior. *International Journal of Industrial Distribution & Business*, 5(4), 5-11.
- Potluri, R. M., Pool, G. R. ve Tatinbekovna, S. M. (2010). Young Kazakhstan consumers: Catch them if you can. *Young Consumers*, 11(1), 47-56
- Poyraz, Ö. O. (2017). Etnosentrik eğilimlerin tüketici davranışları üzerine etkisi: Azerbaycan ve Türkiye karşılaştırması. *Tüketici ve Tüketim Araştırmaları Dergisi*, 9(2), 163-187.
- Saygılı, A. (2011). *Gençlerin tüketim davranışlarını etkileyen sosyo-kültürel faktörler: Sakarya üniversitesi ve Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi örneği* (Doktora Tezi). Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Solik, M. (2014). Charles Taylor on The Question of Cultural Recognition, *Filosoficky Casopis*, 62(29), 203-216.
- Sproles, G. B. ve Kendall, E. L. (1986). A methodology for profiling consumer decision-making styles. *The Journal of Consumer Affairs*, 20, 267-79.
- Syzdykova, A. (2018). Orta Asya ülkelerinde enerji tüketimi ve ekonomik büyüme ilişkisi: Panel veri analizi. *AKÜ İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20(1).
- Tai, S. (2005). Shopping styles of working Chinese female. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 12, 191-203.
- Tanksale, D., Neelam, N. ve Venkatachalam, R. (2014). Consumer decision making styles of young adult consumers in India. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 133, 211-218.
- Yapraklı, ř. ve Keser, E. (2016). Global tüketici kültürü ve etnik kimliğin ürün gruplarına göre tüketim alışkanlıkları üzerindeki etkisi: Türkiye uygulaması. *The Journal of International Social Research*, 9(43).
- Yeniçeri, T. ve Önal, H. (2016). Tüketici karar verme tarzlarının cinsiyet kimliğine göre incelenmesi. *Pazarlama ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi*, 18, 135-168
- Yücel, E. (2017). Demografik özelliklerin satın alma karar tarzları üzerine etkisi: Beyaz eşya ürünleri üzerine bir uygulama. *AKÜ İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19(2), 53-68.
- Yüksekbilgili, Z. (2016). Tüketici karar verme tarzlarının kuşaklara göre değerlendirilmesi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(59), 1392-1402
- Wesley, S., LeHeew, M. ve Woodside, A. G. (2006). Consumer decision-making styles and mall shopping behavior: Building theory using exploratory data analysis and the comparative method. *Journal of Business Research*, 59, 535-548.
- www.ticaret.gov.tr (2019). *Yurtdışı Teşkilatı - Orta Asya*. www.ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/orta-asya (Erişim tarihi: 25.11.2019).
- www.tuik.gov.tr (2019). Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları, 2018. <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=30709> (Erişim tarihi: 25.11.2019).

EXTENDED SUMMARY

Many researchers have focused on investigating factors affecting consumer buying behavior. Decision-making styles, one of the factors, have attracted considerable attention of consumer behavior researchers over the years. Understanding consumer decision-making styles is becoming more important as it establishes an inseparable relationship with shopping behaviors (Park, 2007, p. 121). The concept of purchasing decision style is important because it is a key factor in determining consumer behavior patterns and in market segmentation. Consumer decision-making has become a popular area of research among academics in marketing and behavioral sciences. According to Sproles and Kendall (1986, p. 267), consumer decision-making is a mental orientation that characterizes the consumer's choice of choice. Processes for how consumers take purchasing decisions are crucial to the study of consumer behavior and retail strategy. Therefore, this research aims to contribute to the current literature on consumer behavior related to consumer decision-making styles.

This study Turkish world countries are Azerbaijan, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Turkey and Turkmenistan decision making of consumers living in in order to determine whether the differences in style were made between July and October 2018. Within the scope of the research, Sproles and Kendall (1986) were based on the decision-making styles of their studies. The questionnaire form, which was formed from the scale form, was first translated into Turkish and then into the languages of the countries concerned. The questionnaire form which was formed was corrected by the academicians who know the languages of the related countries. The questionnaire form consists of two parts. In the first part, the demographic characteristics of the participants and the second part are the scale expressions for the decision-making styles. The universe of the research is composed of consumers living in these countries.

However, due to the impossibility of reaching the audience, simple sampling method was preferred from simple random sampling methods and thus, a total of 610 participants from the related countries were reached. However, missing data from these surveys, incorrect filling and so on. 511 questionnaires were excluded from the survey. As a method of data collection, face-to-face survey method was preferred. The surveys were conducted face-to-face by the citizens of the related country who were studying at Kastamonu University. Before the research, a short training was given to the students about the surveys. In order to learn the demographic characteristics of the participants, frequency analysis was performed. In order to determine the decision-making styles of the participants, explanatory factor analysis was performed. There are 9 factors in the original scale. However, 7 factors emerged in this study, which includes the Turkish world countries. It is considered that the mentioned difference originates from cultural, geographical etc. differences and is acceptable. For the purpose of the study, One-Way Anova (Variance) Analysis was performed in order to determine whether there was any difference between the decision-making styles of the consumers living in the relevant countries. SPSS program was used to analyze the data.

The fact that consumers living in Turkmenistan follow fashion products in decision-making according to the consumers living in other countries, they give more weight to quality and they are similar in brand orientation and entertainment focus factors. In this context, it is concluded that consumers living in Turkmenistan in general are clearly differentiated and stand out from the consumers living in other countries subject to the research. It is thought that the results of this study are in line with the finding that Turkmenistan ranked first in the ranking of the most enriched countries in the last 10 years (Ayvali, 2017).

In the context of unplanned shopping; The average consumer is subject to research the factors of living in Turkey have reached the conclusion that there is higher than average consumers living in other countries. Thus, consumers living in Turkey can perform more of unplanned buying. Finally, the higher price-oriented factor; It can be said that the consumers living in Kyrgyzstan are higher than the average of the consumers living in other countries and therefore they focus more on the high price when making the decision.

The average of low average of unplanned shopping factors, quality-oriented averages and brand-oriented averages of consumers living in Azerbaijan is similar to the study conducted by Bardakçı (2014, p. 27).

In the current study, it was found that Kazakhstan had the lowest average of all purchasing decision styles. This finding is similar to that of Nakip and Vural (2001, p. 5) in terms of brand interest and fashions in lifestyle studies of Kazakhstan's consumers. Therefore, it can be said that the factors determining the purchasing decision styles of the consumers living in Kazakhstan and participating in the research do not have much effect compared to other countries.

Çivitci (2011, p. 97) and made by Kyrgyzstan in Turkey's youth clothing In studies on the buying habits of young people, cultural and social levels exhibited similar behavior in different Although the dressing and were they found to be important for product quality. In the present research, the results obtained with quality focus, brand focus and fashion orientation factors are similar to those of Çivitçi. With regard to unplanned shopping, the average of unplanned shopping of consumers living in Kyrgyzstan in the current survey is high compared to other countries. This result does not coincide with the findings of the study of Karahan and Maksudunov (2010, p. 14). This situation is thought to be caused by changing consumer behaviors in the context and time. Again, the results of the study conducted by Saygılı (2011, p. 92) show that the Kyrgyz youth who are more interested in entertainment focus and fashion focus than the Turkish youth are the focus of fashion.

As a result, Azerbaijan stands out as the Turkish world countries surveyed, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Turkey and Turkmenistan in terms of entrepreneurs who want to operate is extremely important findings emerged. In these countries, brands and firms that want to introduce economic enterprises, etc. they have the opportunity to compare their target markets.

Örgütsel Vatandaşlık Davranışı İle Demografik Özellikler Arasındaki İlişkinin CHAID Analizi İle İncelenmesi: Bankacılık Sektöründe Bir Arařtırma¹

Özgül CAMGÖZ² ve Zübeyir BAĞCI³

Öz

Bu çalışmanın amacı çalışanların ortaya koydukları örgütsel vatandaşlık davranışı ile onların çeşitli demografik özellikleri arasındaki ilişkiyi incelemektir. Bu amaçla özel bir bankanın 172 çalışanı üzerinde bir araştırma gerçekleştirilmiştir. Gerekli olan veriler anket tekniği ile toplanmıştır. Verilerin analizinde CHAID analizinden yararlanılmıştır. Bu analizin tercih edilmesinin nedeni regresyon analizi için gerekli olan varsayımlara (normallik, doğrusallık, homojenlik gibi) ihtiyaç duymamasıdır. Analiz sonucunda çalışanların örgütsel vatandaşlık davranışlarının çalışma süresi, eğitim, cinsiyet, medeni durum ve yaş gibi demografik özellikler ile ilişkili olduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Örgütsel Vatandaşlık Davranışı, Demografik Özellikler, CHAID Analizi

The Investigation of the Relationship between Organizational Citizenship Behavior and Some Demographic Properties by CHAID Analysis: A Research in the Banking Sector

Abstract

The aim of this study is to investigate the relationship between the organizational citizenship behavior and the various demographic characteristics of the employees. For this purpose, a survey was carried out on 172 employees of a private bank. The required data were collected by survey technique. CHAID analysis was used to analyze the data. The reason why this analysis is preferred is that it does not need the assumptions (such as normality, linearity, homogeneity) required for regression analysis. As a result of the analysis, it was determined that the organizational citizenship behaviors of the employees are related to the demographic characteristics such as seniority, education, gender, marital status and age.

Key Words: Organizational Citizenship Behavior, Demographic Characteristics, CHAID Analysis

Atıf İçin / Please Cite As:

Camgöz, Ö. ve Bağcı, Z. (2020). Örgütsel vatandaşlık davranışı ile demografik özellikler arasındaki ilişkinin CHAID analizi ile incelenmesi: Bankacılık sektöründe bir araştırma. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(2), 958-972.

Geliş Tarihi / Received Date: 05.02.2019

Kabul Tarihi / Accepted Date: 13.11.2019

¹ Bu makale Özgül Camgöz'ün "Personeli Güçlendirmenin Örgütsel Vatandaşlık Davranışı Üzerindeki Etkisi ve Bir Araştırma" Başlıklı Yüksek Lisans Tezinden Üretilmiştir.

² Doktora Öğrencisi - Katip Çelebi Üniversitesi SBE, ozgul_2006@hotmail.com - ORCID: 0000-0002-3074-9122

³ Doç. Dr. - Pamukkale Üniversitesi İİBF, zbagci@pau.edu.tr - ORCID: 0000-0001-7902-1485

Giriş

Günümüz iş dünyasında örgütlerin başarısının ve verimliliğinin ana unsuru insan faktörüdür. Çalışanlara verilen önem arttıkça, çalışanların duygularının, tutumlarının, beklentilerinin ve davranışlarının sebepleri anlaşıldıkça örgütsel başarı da beraberinde gelmektedir.

Rekabetin yoğun bir biçimde etkisini gösterdiği günümüz iş yaşamında çalışanların yalnızca sözleşmelerinde bulunan ve yapmakla yükümlü oldukları görevleri yerine getirmesi yeterli olmamaktadır. Örgütler görev tanımlarının dışına çıkabilen çalışanlara ihtiyaç duymaktadır. Herhangi bir denetim mekanizması olmadığı durumlarda bile görevlerini tam manasıyla yerine getiren, örgüt içinde fazladan görev alan, örgüt içi yardımlaşmayı sağlayan, örgütsel gizliliğe önem veren çalışanlar günümüz örgütlerinin başarısında kilit rol oynamaktadır. Örgütsel vatandaşlık davranışı olarak ifade edilen söz konusu bu davranış biçimleri birçok araştırmacının dikkatini çekmiş ve çok sayıda araştırmaya konu olmuştur. Örgütsel vatandaşlık davranışı ile ilgili yapılan tanımların ortak noktası çalışanların kendi isteklerine bağlı olarak gönüllülük esası ile kendilerinden beklenenin ötesinde bir davranışta bulunmalarıdır. Nitelikli iş gücü değişen iş yaşamında başarılı olmak isteyen örgütlerin temel aktörüdür. Bu nedenle nitelikli iş gücünü örgüt bünyesinde barındırmak oldukça önemli bir durum haline gelmiştir.

Ülkemizde bankalar, sigorta şirketleri, yatırım fonları, yatırım ortaklıkları, yatırım danışmanlığı şirketleri, portföy yönetim şirketleri, leasing ve faktoring kuruluşlarıyla birlikte finansal alanda faaliyet gösteren aktörlerden biridir (Ünal, 2014, s. 8). Finansal sistem içerisinde en önemli pay bankalara aittir. Bankacılık faaliyetlerinin aktif ve istikrarlı bir biçimde yürütülmesi ekonomiyi olumlu yönde etkilemektedir. Bankaların tarafından yürütülen finansal faaliyetler ekonominin gelişmesine, verimliliğin ve toplumsal refah düzeyinin artmasına katkıda bulunur. Genel anlamda bankalar gerçek ve tüzel mevduat sahiplerinden kaynakları toplayan, kaynakları ödünç alan ve ödünç veren, ekonomide kaydi paranın oluşturulmasını sağlayan, devamlı olarak ekonomik faaliyetleri gerçekleştiren kuruluşlardır. Bankalar kar elde etmek amacıyla kurulan işletmelerdir. Bankalar finansal aracılık yapmak, likidite oluşturmak, kredi talebinde bulunanları değerlendirmek, para politikaların etkin bir biçimde yürütülmesini sağlamak, ekonomide büyüme ve istikrar sağlamak, ölçek ve kapsam ekonomilerinden yararlanmak, ödeme sistemlerinin etkin bir biçimde işlenmesini sağlamak, ihracatın artmasını sağlamak gibi ülkelerin finansal sistemleri için oldukça önemli işlevlere sahiptir (Sıgmaz, 2017, s. 40). Bankalar, temel işlevleri olan mali aracılık ile fon arzı ve talebi oluştururlar. Bu sayede bir yandan mali piyasalarda büyüme gerçekleşirken bir yandan da millî gelir ve istihdamda artış sağlanmış olur (Savram ve Karakoç, 2012, s. 318).

Tüm örgütler gibi bankalar da, bağlılık duygusu gelişmiş, sorumluluklarının ötesinde gönüllü bir çaba gösteren iş gücüne sahip olmayı talep etmektedirler. Bu bağlamda çalışanlardan beklenen davranışlar örgütsel vatandaşlık davranışı olarak nitelendirilebilir. Örgütsel vatandaşlık davranışı çalışanların performansına yansımakta ve onları olumlu veya olumsuz etkilemektedir. Örgütsel yaşamda ortaya çıkan değişimlere kolayca adapte olma gerekliliğinden dolayı örgütlerin çalışanlardan bekledikleri bir davranış biçimi haline gelmiştir. Bu çalışmanın amacı hem örgüte hem çalışana olumlu etkileri olan örgütsel vatandaşlık davranışının çeşitli demografik özellikler ile olan ilişkisini ortaya koymaktır.

Örgüt, bireylerin bir araya gelmesi, aralarında iş bölümü yapması, ortak bir amacı benimsemesi ve sorumluluk alması ile oluşan bir yapıdır. Vatandaşlık ise, bireyler ve devlet arasında anayasada tanımlanmış, bireyin ve devletin karşılıklı hak ve ödevleridir. Örgütsel vatandaşlık ise, bireyin örgüte olan sorumluluklarını ifade eder. Örgütsel vatandaşlıkta vatandaşlık tanımında bulunan devletin yerini örgüt almaktadır. Ayrıca; örgütsel vatandaşlıkta belirli bir zorunluluğa veya kurallara bağlı kalmaksızın fazladan bir çaba söz konusudur (Yücel ve Kaynak, 2008, s. 685).

Bir ülkede vatandaşlar ülke yönetimi tarafından belirlenen kurallara uymak dışında ülkesi için ekstra olumlu davranışlarda da bulunurlar. Bu davranışlar "herkesin kapısının önünü temizlemesi durumunda sokakların pırl pırl olacağı" düşüncesinden kaynaklanmaktadır. Aynı inanç örgütlerde de geçerlidir. Bireyler ne kadar sorumlulukları dışına çıkar ve örgütsel hedefler doğrultusunda fazladan rol davranışında bulunurlarsa örgütsel hedeflere ulaşmak o derece kolaylaşır (Ala, 2010, s. 4). Örgütsel vatandaşlık davranışı isteğe bağlı ortaya çıkan davranışlardır. Çalışanların resmi rollerinin ötesinde, örgütlerin performansında da önemli rol oynarlar (Yoon, 2009, s. 421). Örgütsel vatandaşlık davranışı çalışanlara ve örgüte yardımcı olmayı amaçlayan, psikolojik sözleşmenin ötesine geçen gönüllü katkılardır (Spektor ve Fox, 2002, s. 2). Çalışanların örgütte biçimsel yolla belirlenen, yapılması zorunlu olanların ötesine geçmesi ve beklenenden fazlasını yapmalarıdır (Çetinkaya ve Çimenci, 2014, s. 244). Örgütsel vatandaşlık davranışı, çalışanların iş

tanımında bulunmayan, herhangi bir eğitim faaliyetine bağlı olmayarak meydana gelen, ödüllendirme veya cezalandırma sistemine tabii tutulmayan davranışlardır (Bolino, 1999, s. 83).

Örgütsel vatandaşlık davranışı ikiye ayrılmaktadır. Birinci tür örgütsel vatandaşlık davranışı; örgütsel faaliyetler içerisinde aktif bir biçimde bulunan davranışlardır. İkinci tür örgütsel vatandaşlık davranışı ise örgütsel yapıya zarar verecek olan davranışlardan kaçınma olarak ifade edilebilir. Söz konusu bu iki tür arasında ciddi farklılıklar mevcuttur. Örgüte katkı sağlamayı amaçlayan birinci tür örgütsel vatandaşlık davranışı biçiminde çalışanlar örgüt içinde aktif biçimde rol alırlar. Kendi çabaları sayesinde üretim yaparlar. İkinci tür örgütsel vatandaşlık davranışında ise çalışanlar yalnızca örgüte zarar vermeme düşüncesiyle hareket ederler. Temel amaç örgütün zararına olacak faaliyetlerde bulunmamaktır. Bu bağlamda söz konusu farklılık bir futbol maçına benzetilebilir. Bir futbol maçı kazanmak için oynamak ile kaybetmemek için oynamak aynı şey değildir (Karaman ve Aylan, 2012, s. 38; Avcı, 2015, s. 193). Temelde örgütsel vatandaşlık davranışı iki türlü olsa da uygulamada her ikisi de talep edilmekte ve örgütler tarafından çalışanlarından beklenen davranış biçimleri arasında yer almaktadır.

İlgili literatür incelendiğinde örgütsel vatandaşlık davranışını oluşturan boyutlar konusunda bir fikir birliğine varılamadığı görülmektedir. Ancak konuyla ilgili yapılan çeşitli çalışmalarda (Aydoğan ve Dinçer, 2017; Khan vd., 2017; Alkahtani, 2015; Kittilertpaisan vd., 2014; Tambe ve Shanker, 2014; Moorman, 1991) genellikle Organ (1988) tarafından ortaya konulan ve özgecilik (altruizm), vicdanlılık (conscientiousness), nezaket (courtesy), centilmenlik (sportmanship) ve sivil erdem (civil virtue) olmak üzere beş alt boyuta sahip olan modelin kullanıldığı söylenebilir. Bu alt boyutlar içerisinde özgecilik ve nezaket alt boyutları bireye yönelik iken; vicdanlılık, sivil erdem ve centilmenlik alt boyutları örgüte yöneliktir (Şahin ve Açar, 2017, s. 1096).

Özgecilik: Özgecilik boyutu, örgüt içinde bireylerin karşılık beklemeden birbirine yardımcı olmaları, sorunların çıkmasını engellemek amacıyla gönüllü çaba göstermeleridir (Podsakoff vd., 2000, s. 518). Özgecilik, örgüt içinde bireylere yardım etmeyi amaçlayan davranışların tamamıdır. Özgecilik davranışı ile bireyler arasındaki iş birliği artmaktadır. Bireyler arasında artan iş birliği sayesinde örgüt içerisinde meydana gelebilecek olan gerginlikler ve çatışmalar önlenmektedir. Örgüt içerisindeki ilişkiler olumlu etkilenmektedir (Budak, 2015, s. 13). Yardıma ihtiyacı olan veya işe yeni başlayan arkadaşlarına yardım talebi bulunmadan, kendi isteği ile yapılan yardımdır. Kıdemli veya uzman çalışanların işe yeni başlayanlara bilgi ve deneyimlerini aktarması olarak ifade edilebilir. Yardımlaşmanın ön plana çıktığı özgecilik davranışı örgütsel etkinliğin ve verimliliğin artmasına katkıda bulunur. Örgüt içinde bulunan araç ve gereçlerin kullanımı, herhangi bir proje veya sunum hazırlığında bilgi alışverişi yolu ile çalışmaların birbirini tamamlamaları özgecilik için verilebilecek güzel bir örnektir (Allison vd., 2001, s. 283). Yardımlaşma eyleminin doğası düşünüldüğünde çalışanlar arasında pozitif yönlü bir ilişki gelişmektedir. Örgüt içerisinde herhangi bir işi birlikte yapmaları aralarında iş birliğini arttırarak birlik ve beraberlik duygusu içerisinde güvenle çalışmalarını sağlamaktadır.

Nezaket: Çalışanların örgüt içerisinde meydana gelebilecek herhangi bir problemi önleme veya ortaya çıkması muhtemel herhangi bir problemin engellenmesi için diğer çalışanlara yardımcı olmayı ifade eder. Kısaca; herhangi bir problemin meydana gelmesini beklemeden problem oluşturabilecek durumları gönüllü biçimde önlemektir. Nezaket davranışına örnek olarak çalışanlara önceden bilgi verme, danışmanlık yapma, hatırlatma gibi davranışlar verilebilir. Nezaket ve özgecilik kavramları birbirine çok benzer kavramlar olarak görölse de aralarında farklılıklar mevcuttur. Özgecilik boyutu problem ortaya çıktıktan sonra görülen davranışları ifade ederken nezaket boyutu herhangi bir problemin ortaya çıkmasını engellemeye yönelik davranışları ifade eder (Budak, 2015, s. 13).

Vicdanlılık: Vicdanlılık örgütsel düzeni sağlayan kurallara uyma davranışıdır. Çalışanların kurallara uyma konusunda gayretli ve istekli olmasıdır. Vicdanlılık boyutu "kişisel gayret", "ileri görev bilinci" ya da "genel uyum" olarak da ifade edilmektedir (Mahmutoğlu, 2017, s. 51). Vicdanlılık boyutunun temelinde fazladan rol davranışı bulunmaktadır. Çalışanların örgüt beklentisi olan asgari rol davranışının ötesinde rol davranışında bulunmasıdır. Söz konusu fazladan rol davranışı gönüllülük esasına dayanmaktadır (Karaman ve Aylan, 2012, s. 39). Örgütsel düzeni sağlayan kurallara bağlı kalarak görevini yerine getirmesi vicdanlılık boyutuna örnektir. Çalışanların örgütün başarısını ve performansını arttırmak amacıyla gönüllü olarak fazladan sorumluluk üstlenmeleri, yaratıcı davranmaları, yenilikçi olmaları aynı zamanda diğer çalışma arkadaşlarını da bu şekilde davranmaları için teşvik etmeleri, onları cesaretlendirmeleri vicdanlılık boyutuna örnek davranış biçimleridir (Podsakoff vd., 2000, s. 524). Vicdanlılık boyutunda çalışanlar üstün görev bilincine sahiptir. Çalışanlar örgütün kurallarına gönüllü olarak uymaktadır. Herhangi bir denetim

mekanizması yokken bile kurallar doğrultusunda hareket ederek örgütsel amaçları gerçekleştirmeye çalışırlar.

Sivil Erdem: Sivil erdem boyutu çalışanların örgüte bağlılıkları ve sorumluluk duyguları ile ilgilidir. Örgüt içinde düzenlenen toplantıların hepsinde eksiksiz bulunma, toplantılarda meydana gelecek tartışmalarda fikirlerini özgürce beyan etme, örgütsel kararlara katılma, kendilerini geliştirmek amacıyla eğitim faaliyetlerinde bulunma, örgüt için fırsat veya tehdit olarak algılanabilecek durum ve koşulları gözlemlenme, örgüt ile ilgili konularda bilgi sahibi olma sivil erdem boyutunda meydana gelebilecek davranış biçimleridir (Ulusoy ve Sarıçoban, 2017, s. 660). Yetki ve sorumluluğun üst kademe yöneticilerde toplandığı, hiyerarşik bir düzenin olduğu, kararların yalnızca üst kademe yöneticiler tarafından alındığı ve otoriter bir yönetim sistemi belirleyen örgütlerde sivil erdem davranışı uygulamaya dâhil edilememektedir. Otoriter bir yönetim sistemini benimseyen söz konusu örgüt yöneticileri çalışanların fikir beyanlarını kabul etmezler. Çalışanların fikirlerini ortaya koymaları yöneticilerin işlerine karışmaları olarak düşünülür. Sivil erdem davranışı çalışanlara inisiyatif tanıyan, yetki devrinin yapıldığı örgüt yapılarında görülebilecek bir davranış biçimidir (Çelik, 2007, s. 135).

Centilmenlik/Sportmenlik: Centilmenlik davranışı sakınma davranışı olarak görülmektedir. Çalışanların problem yaratacağını düşündüğü davranışlardan uzak durmasıdır (Podsakoff ve MacKenzie, 1997, s. 142). Söz konusu bu özellikleri itibarıyla örgütsel vatandaşlık davranışının centilmenlik boyutu, çalışanların bardağın dolu tarafına bakması halidir. Çalışanların örgütlerde meydana gelmesi doğal olan olumlu veya olumsuz durumlarda olumluyu görebilme becerisine sahip olmalarıdır. Centilmenlik boyutu ile çalışanların motivasyonu artmakta ve bu bağlamda örgütsel başarı sağlanmaktadır. Centilmenlik, örgüt içinde huzuru ve barışı sağlar. Huzurlu bir çalışma ortamını gaye edinen ve bu ortamı gerçekleştiren çalışanlar genellikle centilmen olarak anılmaktadır. Hoşgörülülük ve katlanma düzeyi yüksek çalışanlar örgütsel performansın artmasında etkilidir. Centilmenlik yalnızca şikâyet etmeme davranışı değildir. Centilmenlik aynı zamanda fedakârlık etme, olumlu tutumu devamlı olarak sürdürme davranışıdır. Çalışanın örgütte meydana gelebilecek sorunlar karşısında olumlu bir tutum sergileyerek soruna yaklaşması, çalışanlar arasında fikir birliği olmadığı durumlar da bile kendisinden fedakârlık yapması, başkalarının duygu ve düşüncelerine saygı duyması olarak da nitelendirilebilir (Çelik, 2010, s. 45).

Örgütsel vatandaşlık davranışının örgüt ve çalışanlar açısından olumlu sonuçları vardır. Örgütsel vatandaşlık davranışı sergileyen çalışanlara sahip örgütlerde çatışmalar azalmakta, örgütün performansı artmakta örgütsel faaliyetlerin uygulanması kolaylaşmaktadır (Gürbüz, 2006, s. 57). Örgütsel vatandaşlık davranışı iş yaşamını üç temel noktada fazlasıyla etkilemektedir. Bunlardan ilki yardımlaşmadır. Yardımlaşma eylemini amaç edinen bireyler iyi vatandaş olarak nitelendirilebilirler. Yardımlaşma sayesinde örgüt içinde iletişim güçlenecek, çalışanların arasında bilgi paylaşımı artacaktır. Yardımlaşma eylemi örgüte yeni katılan çalışanlar ve eski çalışanlar arasında uyumu kolaylaştıracak, örgütsel hedeflere iş birliği içinde kolayca ulaşacaklardır. Örgütsel vatandaşlık davranışının ikinci etkisi, çalışanların güçlü sorumluluk duygusuna sahip olmasını sağlamasıdır. Örgütsel başarının başında çalışanların fedakârlıkta bulunmaları gerekmektedir. Örgütlerine karşı sorumluluk duygusu gelişen bireylerin örgütsel amaçlara ulaşması kolaylaşmaktadır. Son etki ise çalışanların olumlu tutuma sahip olmaları ile ilgilidir. Örgütlerine karşı olumlu tutuma sahip olan bireylerin örgütsel başarıları yüksektir.

Yöntem

İlişkisel tarama modelinde tasarlanan bu araştırmanın amacı banka çalışanlarının ortaya koydukları örgütsel vatandaşlık davranışlarının çeşitli demografik özellikleriyle olan ilişkisini belirlemektir.

İlgili literatürde konuyla ilgili çalışmalar incelendiğinde örgütsel vatandaşlık davranışının cinsiyet, yaş ve çalışma süresi gibi demografik özelliklere bağlı olarak anlamlı farklılıklar göstermediği (Bakan vd., 2017; Berbaoui, 2015; Uzonwanne, 2014; Yeşiltaş ve Keleş, 2010) yönünde araştırma bulgularına rastlanılabildiği gibi demografik değişkenlerin örgütsel vatandaşlık davranışında belirleyici bir etkiye sahip olduğu (Tokgöz ve Seymen, 2013; Mahnaz, vd., 2013; Özyer vd., 2012) yönündeki araştırma bulgularına da rastlanılabilmektedir. Bu nedenle araştırma kapsamında şu sorulara cevap aranmıştır:

- Çalışanların örgütsel vatandaşlık davranışlarında cinsiyete atfedilebilecek istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık var mıdır?
- Çalışanların örgütsel vatandaşlık davranışlarında yaşa atfedilebilecek istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık var mıdır?

- Çalışanların örgütsel vatandaşlık davranışlarında medeni duruma atfedilebilecek istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık var mıdır?
- Çalışanların örgütsel vatandaşlık davranışlarında eğitime atfedilebilecek istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık var mıdır?
- Çalışanların örgütsel vatandaşlık davranışlarında çalışma süresine atfedilebilecek istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık var mıdır?

Evren - Örneklem

Araştırmanın evrenini özel bir bankanın Denizli ili ve ilçelerinde bulunan şubelerinde görev yapan toplam 200 banka çalışanı oluşturmaktadır. Örneklem seçilmeksizin tüm evrene dağıtılan anketlerden 176 tane geri dönüş sağlanmıştır. Hatalı ve eksik doldurma sonucu 4 adet anket geçersiz sayılmıştır. Anketlerin geri dönüş oranı %86'dır.

Veri Toplama Araçları

Örgütsel Vatandaşlık Davranışı Ölçeği. Orijinali Vey ve Campbell (2004) ile Williams ve Shiaw (1999) tarafından geliştirilen ve Basım ve Şeşen tarafından (2006) geçerliliği ve güvenilirliği test edilmiş olan bir ölçektir. Beş alt boyuta sahip olan bu ölçekte özgecilik alt boyutunda 5 madde, vicdanlılık alt boyutunda 3 madde, nezaket alt boyutunda 3 madde, centilmenlik alt boyutunda 4 madde ve sivil erdem alt boyutunda 4 madde olmak üzere toplamda 19 madde bulunmaktadır. Katılımcıların ölçeklere verecekleri cevapları ise 1: Kesinlikle katılmıyorum, 2: Katılmıyorum, 3: Kararsızım, 4: Katılıyorum, 5: Kesinlikle katılıyorum şeklinde beşli Likert ölçeğine göre düzenlenmiştir. Bu çalışmada ölçeğin hesaplanan Cronbach's alpha iç tutarlılık katsayısı 0,925'tir.

Verilerin Analizi

Demografik özellikler ile katılımcıların örgütsel vatandaşlık davranışı göstermeleri arasındaki ilişki CHAID analizi ile değerlendirilmiştir. CHAID analizi (Ki-kare Otomatik Etkileşim Tespiti) bir veri segmentindeki değişkenler arasındaki yapısal bağlantıları analiz etmek için kullanılan yöntemlerden biri olan bir tür AID (Otomatik Etkileşim Tespiti) yöntemidir (Atti ve Dodo, 2018, s. 185). CHAID analizi ile kategorik değişkenlerden oluşan veri seti ve bağımlı değişken kendilerini en iyi şekilde açıklayabilecek tarzda ayrıntılı homojen alt kümeler bölünür. Bu sayede dağılımın normalliği ve homojenliği sağlanmış olur. Ortaya çıkan bu alt kümeler küçük tahmin edici gruplardan meydana gelmektedir. En iyi tahmini ortaya koyabilmek için başlangıç değişkenleri sürekli olarak bağımsız bir şekilde yeniden kategorileştirilerek analiz sürdürülür (Doğan, 2003, s. 66). CHAID analizi sayesinde sadece bağımlı değişken ile bağımsız değişkenler arasındaki ilişki belirlenmekle kalmamakta aynı zamanda bağımsız değişkenlerin kendi aralarındaki etkileşimleri de ortaya konulmuş olmaktadır (Şahin ve Avcıkurt, 2013, s. 318).

Bulgular

Katılımcıların demografik özelliklerine ilişkin dağılımları Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Özelliklerine Göre Dağılımları

		Frekans	Yüzde	Kümülatif
Cinsiyet	Kadın	71	41,3	41,3
	Erkek	101	58,7	100,0
Yaş	19-25 Yaş	13	7,6	7,6
	26-44 Yaş	130	75,6	83,1
	45-59 Yaş	29	16,9	100,0
Medeni Durum	Evlü	109	63,4	63,4
	Bekâr	63	36,6	100,0
Eğitim Durumu	Ön lisans	41	23,8	23,8
	Lisans	119	69,2	93,0
	Yüksek Lisans	12	7,0	100,0
Çalışma Süresi	1 yıldan az	13	7,6	7,6
	1-5 yıl	29	16,9	24,4
	6-10 yıl	56	32,6	57,0
	11-15 yıl	51	29,7	86,6
	16-20 yıl	22	12,8	99,4
	21 yıl ve üzeri	1	0,6	100,0

Tablo 1 incelendiğinde 172 kişilik katılımcı grubunun % 41,3'ünün (71 kişi) kadınlardan oluştuğu görülmektedir. Katılımcıların çoğunluğunun %75,6 ile (130 kişi) 26-44 yaş aralığındaki katılımcılar oluştuğu ve bunları sırasıyla %16,9 oranı ile (29 kişi) 45-59 yaş aralığındaki katılımcıların ve %7,6 oranı ile (13 kişi) 19-25 yaş aralığındaki katılımcıların izlediği söylenebilir. Katılımcıların %63,4'ü (109 kişi) evlidir. Eğitim durumlarına göre dağılımlarına bakıldığında katılımcıların %69,2'sinin (119 kişi) lisans mezunu, %23,8'inin (41 kişi) ön lisans mezunu, %7'sinin (12 kişi) yüksek lisans mezunu olduğu görülmektedir. Bu oranlardan anlaşılacağı gibi katılımcıların çok büyük bir çoğunluğu lisans mezunudur. Katılımcıların kurumda çalıştıkları süreye göre dağılımlarına bakılırsa; %7,6'sı (13 kişi) 1 yıldan az, %16,9'u (29 kişi) 1-5 yıl arası, %32,6'sı (56 kişi) 6-10 yıl arası, %29,7'si (51 kişi) 11-15 yıl arası, %12,8'i (22 kişi) 16-20 yıl arası ve son olarak %0,6'sı (1 kişi) 21 yıl ve üzeri çalışma süresine sahiptir.

Örgütsel Vatandaşlık Davranışı ölçeğinin yapı geçerliliği için faktör analizinden ve güvenilirliği için de Cronbach's Alpha iç tutarlılık katsayısından yararlanılmıştır.

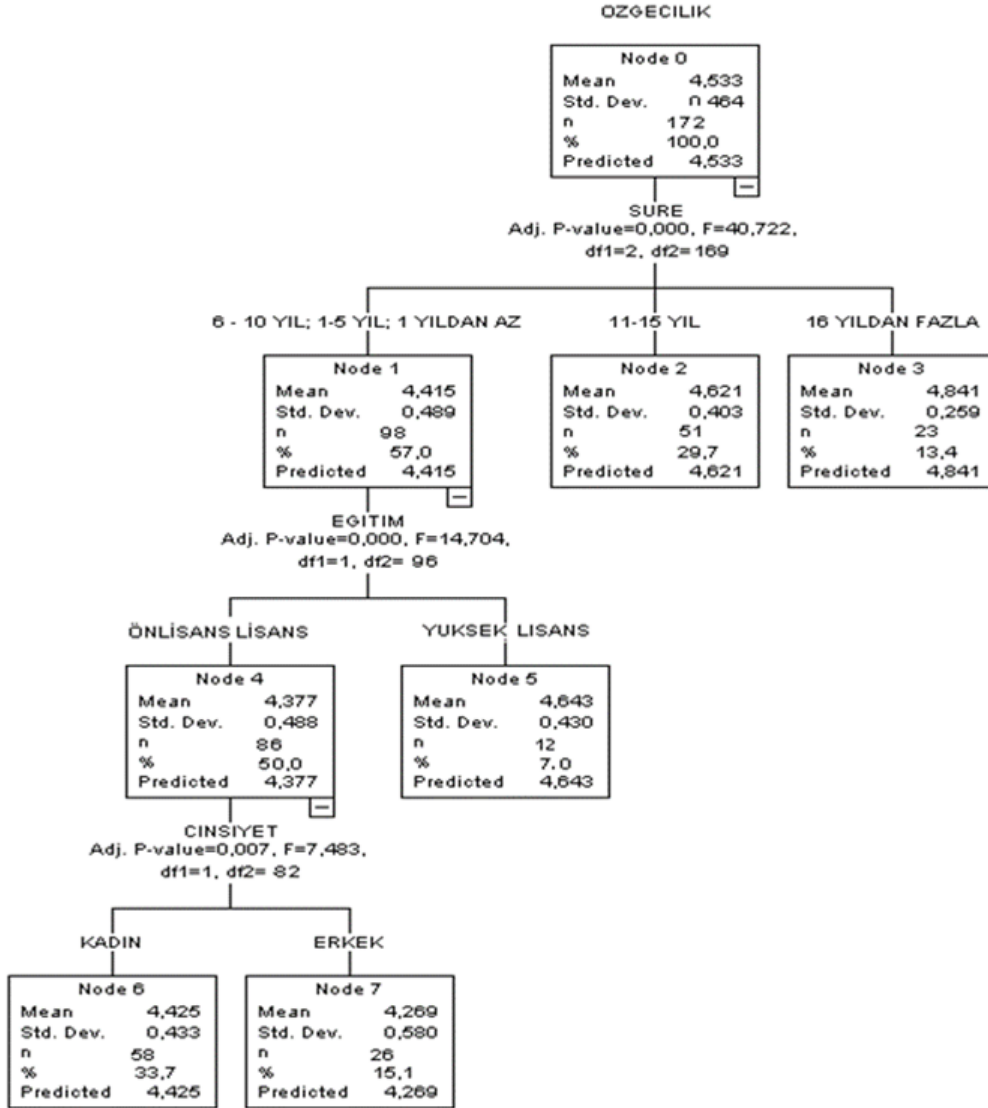
Faktör analizi öncesinde elde edilen veriler faktör analizi için uygunluk açısından incelenmiştir. Bunun için KMO değeri ile Barlett küresellik testi sonuçlarına bakılmıştır. Buna göre örgütsel vatandaşlık davranışı ölçeğinin KMO değerinin 0,913 ve Barlett testi sonucunun 1705,466 ($p < 0,000$) olduğu görüldüğünden elde edilen verilerin faktör analizi uygulamaya elverişli olduğuna karar verilmiştir. Özdeğeri 1'den büyük olan faktörler ölçeğe dâhil edilmiş olup faktör yük değerleri için 0,40 alt sınır olarak belirlenmiştir. Yapılan faktör analizi sonucunda elde edilen faktörlerin sahip oldukları yükler ise tablo 2'de yer almaktadır.

Tablo 2. Örgütsel Vatandaşlık Davranışları Ölçeğindeki Faktör Yükleri

MADDELER	FAKTÖRLER				
	Fak 1	Fak 2	Fak 3	Fak 4	Fak 5
Özgecilerlik 2	0,510				
Özgecilerlik 3	0,800				
Özgecilerlik 4	0,704				
Özgecilerlik 5	0,671				
Vicdanlılık 1		0,817			
Vicdanlılık 2		0,625			
Vicdanlılık 3		0,583			
Nezaket 1			0,601		
Nezaket 3			0,985		
Centilmenlik 1				0,803	
Centilmenlik 2				0,747	
Centilmenlik 3				0,700	
Centilmenlik 4				0,687	
Sivil Erdem 1					0,451
Sivil Erdem 2					0,646
Sivil Erdem 3					0,768
Sivil Erdem 4					0,767
Açıklanan Varyans (%)	20,875	16,352	15,894	8,887	6,487
			68,495		
Cronbach's Alpha (α)	0,733	0,706	0,600	0,810	0,741
			0,925		

Tablo 2'de görüldüğü üzere özgecilerlik faktöründe yer alan maddelerden biri 0,40 değerinden daha düşük bir faktör yüküne sahip olduğu için ölçekten çıkarılmıştır. Geriye kalan maddelerin faktör yükleri 0,510 ile 0,800 arasında değişmektedir ve faktörün açıkladığı toplam varyans miktarı %20,875'tir. Vicdanlılık faktörünün faktör yükleri 0,583 ile 0,817 arasında değişmektedir ve açıkladığı toplam varyans miktarı %16,352'dir. Nezaket faktöründe yer alan maddelerden biri faktör yükü alt sınırı olan 0,40 değerinden daha düşük bir değer aldığı için ölçekten çıkarılmıştır. Geriye kalan maddelerin faktör yükleri 0,601 ile 0,985'tir ve bu faktör toplam varyansın %15,864'ünü açıklamaktadır. Centilmenlik faktörünün faktör yükleri 0,687 ile 0,803 arasında değişmektedir ve açıkladığı toplam varyans miktarı %8,887'dir. Sivil erdem faktörünün faktör yükleri ise 0,451 ile 0,768 arasında değişmekte olup açıkladığı toplam varyans miktarı da %6,487'dir. Ölçeğin bütününe ilişkin Cronbach's Alpha değeri 0,925 olarak bulunmuştur. Alt boyutların Cronbach's Alpha değerleri ise özgecilerlik için 0,763, vicdanlılık için 0,706, nezaket için 0,600, centilmenlik için 0,810 ve sivil erdem için 0,741 olarak hesaplanmıştır. Tüm bu bulgular neticesinde ölçeğin geçerli ve güvenilir olduğu sonucuna varılabilir.

Demografik değişkenler ile örgütsel vatandaşlık davranışı alt boyutlarından özgecilik arasındaki ilişkiyi belirlemek için yapılan CHAID Analizi sonucunda elde edilen ağaç diyagramı Şekil 1’de gösterilmiştir.

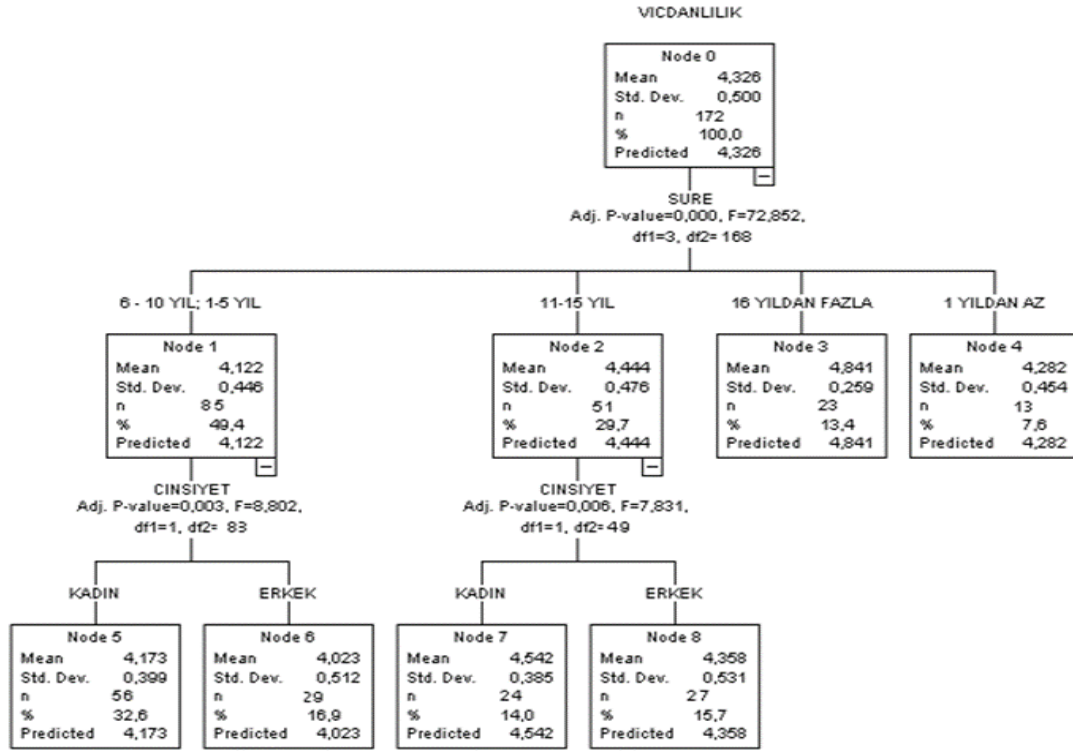
Şekil 1 incelendiğinde özgecilik ile çalışma süresi, eğitim ve cinsiyet değişkenlerinin ilişkili olduğu görülmektedir. Bunlar içerisinde özgeciliği etkileyen en önemli değişken ise çalışma süresidir ($F=40.722$, $p<0.001$).

Bülbül (2010) tarafından banka çalışanları üzerinde gerçekleştirilen araştırmada 10 yıl ve üzeri çalışma süresine sahip olanların 1-3, 4-6 ve 7-9 yıl çalışanlara göre Ö.V.D göstermeye daha fazla yatkın oldukları belirlenmiştir. Bu çalışmada da 11 ile 15 yıl arasında çalışanların ortalama puanı ($= 4.621 \pm 0.403$), 10 yıldan az süredir çalışanlardan ($= 4.415 \pm 0.489$) daha yüksektir. Dolayısıyla çalışma süresi arttıkça çalışanların ortalama özgecilik davranışı puanları da artmaktadır. Bu bulgu Uslu ve Balcı'nın (2012) araştırma bulgularıyla uyumludur.

Çalışma süresi 10 yıldan az olan çalışanların özgecilik davranışları eğitim düzeyinden etkilenmektedir ($F=14.704$, $p<0.001$). Ön lisans ve lisans mezunu olanların ortalama puanı ($= 4.377 \pm 0.488$) lisansüstü düzeyde eğitime sahip olanlardan ($= 4.643 \pm 0.430$) daha düşüktür. Buna benzer bir bulguya Mahnaz ve arkadaşları (2013) tarafından eğitim hastanelerinde çalışanlar üzerinde gerçekleştirilen araştırmada rastlanılmaktadır. Bu çalışmada da yüksek lisans düzeyinde eğitime sahip olanların Ö.V.D. puan ortalamaları lisans ve ön lisans düzeyinde eğitime sahip olanlardan daha yüksek bulunmuştur.

Ön lisans ve lisans mezunu olan çalışanların özgeçmiş davranışları cinsiyet değişkeninden etkilenmektedir ($F=7.483$, $p<0.001$). Buna göre kadın çalışanlar ($= 4.425\pm 0.433$) erkek çalışanlara ($= 4.269\pm 0.580$) göre daha fazla özgeçmiş davranışı sergilemektedir. Özyer ve arkadaşları (2012) banka çalışanları üzerinde yaptıkları çalışmada kadınların özgeçmiş davranışı gösterme eğilimlerinin erkeklere göre daha yüksek olduğunu belirlemişlerdir.

Demografik değişkenler ile örgütsel vatandaşlık davranışı alt boyutlarından vicdanlılık arasındaki ilişkiyi belirlemek için yapılan CHAID Analizi sonucunda elde edilen ağaç diyagramı Şekil 2'de gösterilmiştir.

Şekil 2. Vicdanlılığa Etki Eden Bağımsız Değişkenler İle İlgili Ağaç Diyagramı

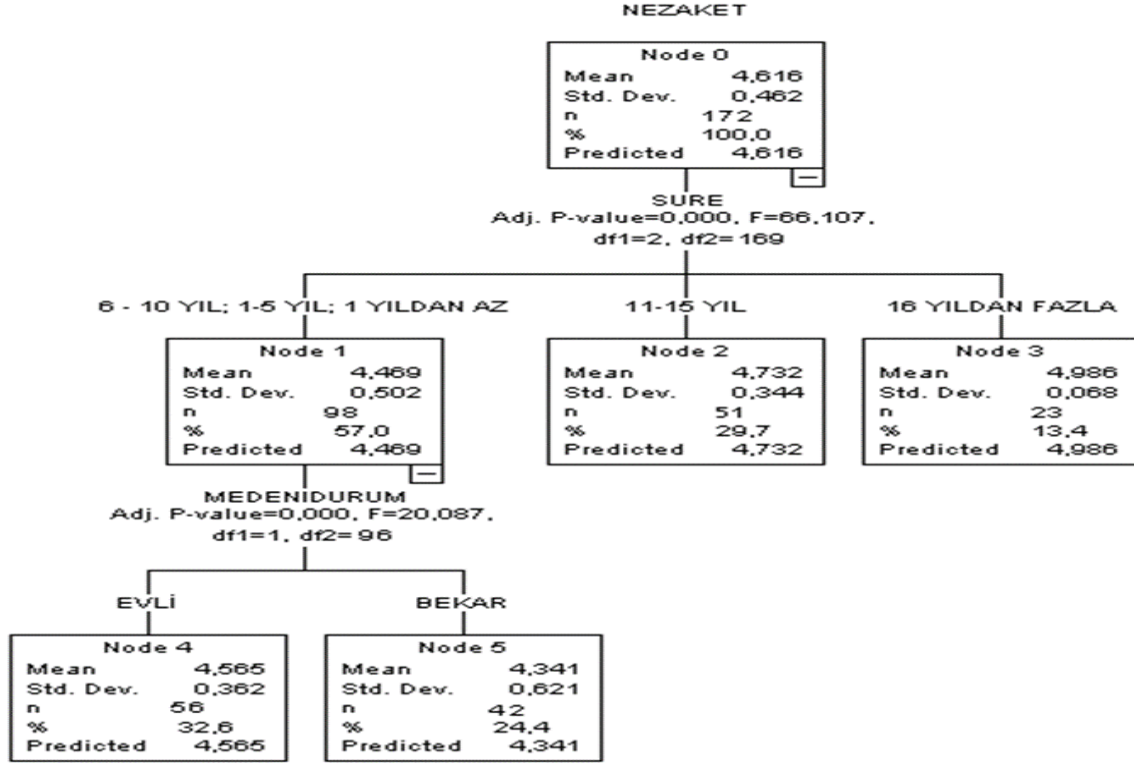
Şekil 2'ye göre vicdanlılık ile çalışma süresi ve cinsiyet değişkenleri birbirleriyle ilişkilidir. Vicdanlılık üzerinde en önemli etkiye sahip olan değişken yine çalışma süresidir ($F=72.852$, $p<0.001$). Çalışma süresi 11- 15 yıl arasında olanların vicdanlılık davranışı puan ortalamaları ($= 4.444\pm 0.476$), 10 yıldan az süreli çalışanlara göre daha yüksek ($= 4.122\pm 0.446$), 16 yıldan fazla olanlara göre ise daha düşüktür ($= 4.841\pm 0.259$). Dolayısıyla çalışma süresi arttıkça çalışanların vicdanlılık davranışı gösterme eğilimlerinin de arttığını söylemek mümkündür. Bu bulgu Mahnaz vd. (2013)'nin çalışma sonuçlarıyla uyumludur. Benzer bir bulgu Uslu ve Balcı (2012) tarafından ilköğretim okullarında görev yapan öğretmenler ile yapılan çalışmada elde edilmiştir.

Çalışma süresi 10 yıldan az olanlar ile 11-15 yıl arasında olanların vicdanlılık davranışları cinsiyetlerinden etkilenmektedir ($F=8.802$; $F=7.831$, $p<0.001$). Buna göre hem 10 yıldan az süreyle hem de 11-15 yıl süreyle çalışanlar içerisinde kadınların vicdanlılık puan ortalamaları ($= 4.173\pm 0.399$; $= 4.542\pm 0.385$) erkeklere göre daha yüksek çıkmaktadır ($= 4.023\pm 0.512$; $= 4.358\pm 0.531$). Bu bulgu Aydın'ın (2015) çalışmasıyla uyumluluk göstermektedir.

Demografik değişkenler ile örgütsel vatandaşlık davranışı alt boyutlarından nezaket davranışı arasındaki ilişkiyi belirlemek için yapılan CHAID Analizi sonucunda elde edilen ağaç diyagramı Şekil 3'te gösterilmiştir.

Şekil 3'e göre nezaket davranışı ile çalışma süresi ve medeni durum değişkenleri birbirleriyle ilişkilidir. Diğer alt boyutlarda olduğu gibi nezaket davranışı üzerinde en önemli etkiye sahip olan değişken yine çalışma süresidir ($F=66.107$, $p<0.001$). Çalışma süresi 11- 15 yıl arasında olanların nezaket davranışı puan ortalaması ($= 4.732\pm 0.344$), 10 yıldan az süreli çalışanlara göre daha yüksek ($= 4.469\pm 0.502$), 16 yıldan fazla olanlara göre ise daha düşüktür ($= 4.986\pm 0.068$).

Çalışma süresi 10 yıldan az olanların nezaket davranışları medeni durumlarından etkilenmektedir ($F=20.087$; $F=7.831$, $p<0.001$). Buna göre 10 yıldan az süreyle çalışanlar içerisinde evli olanların nezaket davranışı puan ortalaması ($= 4.565\pm 0.362$) bekâr olanlara göre daha yüksek çıkmaktadır ($= 4.341\pm 0.621$). Arıkan ve arkadaşlarının (2017) beş yıldızlı otel çalışanları üzerinde gerçekleştirdikleri araştırmada evli olan çalışanların bekâr çalışanlara oranla örgütsel vatandaşlık davranışı gösterme eğilimlerinin daha yüksek olduğu görülmüştür.

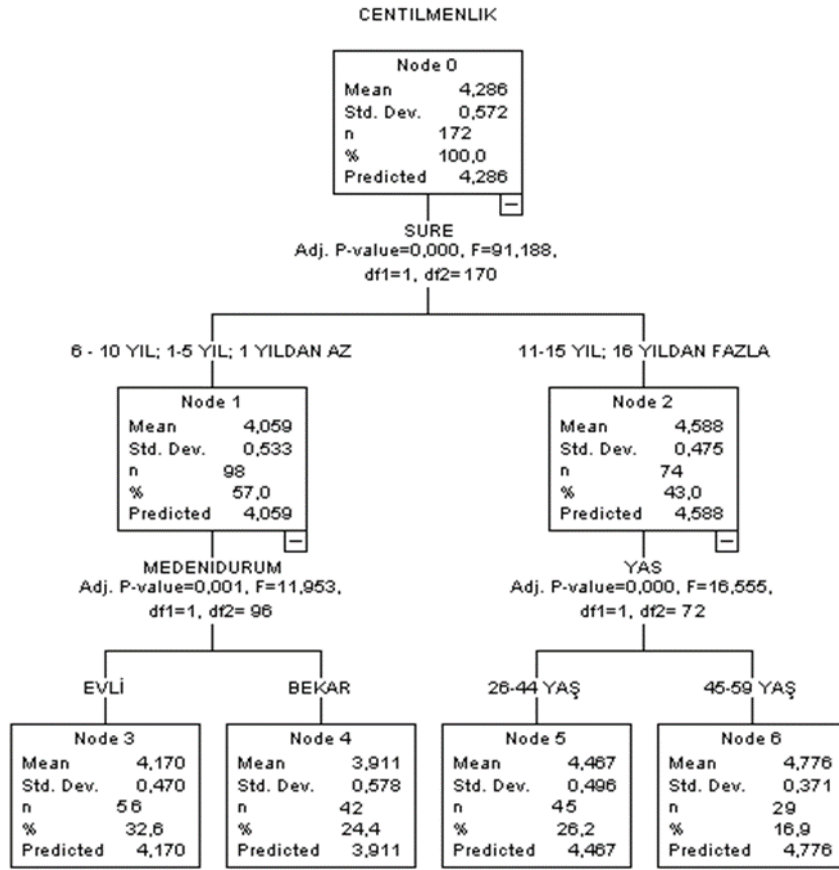
Şekil 3. Nezakete Etki Eden Bağımsız Değişkenler İle İlgili Ağaç Diyagramı

Demografik değişkenler ile örgütsel vatandaşlık davranışı alt boyutlarından centilmenlik davranışı arasındaki ilişkiyi belirlemek için yapılan CHAID Analizi sonucunda elde edilen ağaç diyagramı Şekil 4'te gösterilmiştir.

Şekil 4'e göre centilmenlik davranışı ile çalışma süresi, medeni durum ve yaş değişkenleri birbiriyle ilişkilidir. Diğer alt boyutlarda olduğu gibi centilmenlik davranışı üzerinde en önemli etkiye sahip olan değişken yine çalışma süresidir ($F=91,188$, $p<0,01$). Buna göre 11 yıl ve daha uzun süre çalışmış olanların centilmenlik davranışı puan ortalamaları ($= 4.588\pm 0.475$) 10 yıldan az süre ile çalışanlardan daha yüksektir ($= 4.059\pm 0.533$). Bu bulgu Tokgöz ve Seymen (2013) tarafından hastane çalışanları ile gerçekleştirilen çalışma ile uyumludur. Çalışmada örgütsel vatandaşlık davranışı boyutlarından centilmenlik boyutu üzerinde, çalışma süresinin etkili olduğu görülmüştür.

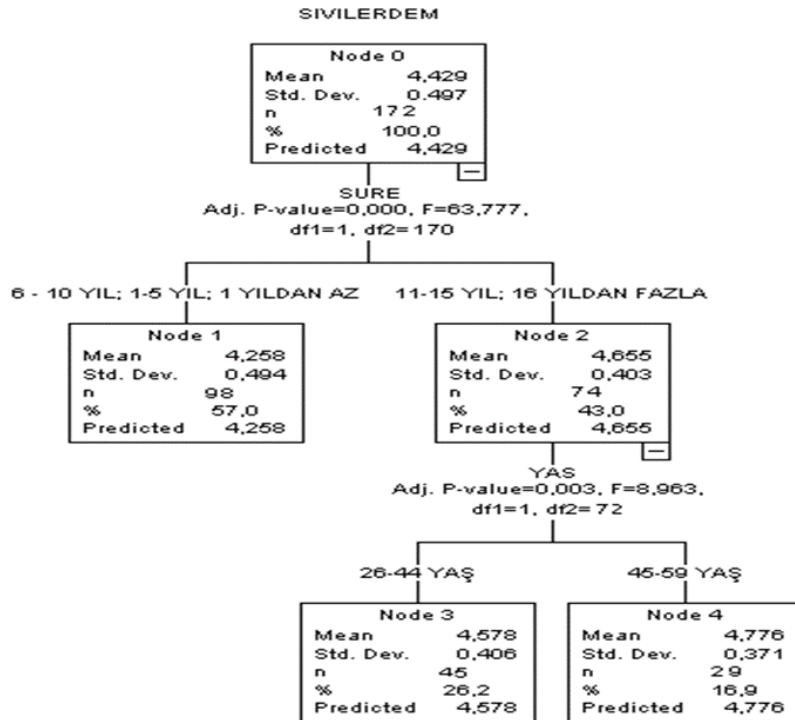
Çalışma süresi 10 yıldan az olan çalışanların centilmenlik davranışlarının aynı zamanda medeni durumdan da etkilendiği görülmektedir ($F=11,953$, $p<0,05$). Buna göre 10 yıldan az süreyle çalışanlardan evli olanlar ($= 4.170\pm 0.470$) bekâr olanlara göre daha fazla centilmenlik davranışı sergilemektedirler ($= 3.911\pm 0.578$). Bu bulgu Güleç'in (2015) otel işletmelerinde çalışan kadınların medeni durumları ile centilmenlik davranışı sergilemeleri arasında anlamlı bir farklılık olduğu yönündeki araştırma bulgusuyla tutarlılık göstermektedir. Benzer bulgu Cingi'nin (2015) çalışmasında da elde edilmiştir.

11 yıldan daha uzun süre çalışmış olanların centilmenlik davranışları ise yaş değişkeninden etkilenmektedir ($F=16,555$, $p<0,01$). Buna göre çalışma süresi 11 yılı aşmış olan çalışanlardan yaşları 45 ve üzeri olanların puan ortalamaları ($= 4.776\pm 0.371$) yaşları 45'ten az olanlara göre daha yüksektir ($= 4.467\pm 0.406$).

Şekil 4. Centilmenliğe Etki Eden Bağımsız Değişkenler İle İlgili Ağaç Diyagramı

Demografik değişkenler ile örgütsel vatandaşlık davranışı alt boyutlarından sivil erdem davranışı arasındaki ilişkiyi belirlemek için yapılan CHAID Analizi sonucunda elde edilen ağaç diyagramı Şekil 5'te gösterilmiştir.

Şekil 5. Sivil Erdeme Etki Eden Bağımsız Değişkenler İle İlgili Ağaç Diyagramı

Şekil 5 incelendiğinde sivil erdem davranışı ile çalışma süresi ve yaş değişkenlerinin birbiriyle ilişkili olduğu görülmektedir. Diğer alt boyutlarda olduğu gibi sivil erdem davranışı üzerinde en önemli etkiye sahip olan değişken yine çalışma süresidir ($F=63,777$, $p<0,01$). Buna göre 11 yıl ve daha uzun süre çalışmış olanların sivil erdem davranışı puan ortalamaları ($= 4.655\pm0.403$) 10 yıldan az süre ile çalışanlardan daha yüksektir ($= 4.258\pm0.494$). Benzer şekilde İzci ve Sevinç (2015) tarafından Van il emniyet müdürlüğü çalışanları üzerinde gerçekleştirilen araştırmada 7-9 yıl aralığında çalışma süresine sahip olanlar ile 10 yıldan fazla süre ile çalışanlar arasında 10 yıl ve üzerinde çalışanlar lehine anlamlı bir fark olduğu belirlenmiştir.

Çalışma süresi 11 yıl ve daha uzun süre olanların sivil erdem davranışları aynı zamanda yaş değişkeninden etkilenmektedir ($F=8,963$, $p<0,05$). Buna göre çalışma süresi 11 yılı aşmış olan çalışanlardan yaşları 45 ve üzeri olanların puan ortalamaları ($= 4.776\pm0.371$) yaşları 45'ten az olanlara göre daha yüksektir ($= 4.578\pm0.406$). Bu bulgu Güleç'in (2015) ve Geçer ve Esatoğlu'nun (2010) araştırma bulgularıyla uyumluluk göstermektedir.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

1980'li yıllarla birlikte ekonomik, sosyal, politik ve teknolojik gelişmeler de hız kazanmıştır. Ülkede ve dünyada hızlı değişimlerin meydana gelmesi örgütleri de etkilemiştir. Örgütler değişim sürecine uyum sağlamak ve sürekli olarak gelişmeleri takip etmek durumunda kalmıştır. Örgütlerin değişim sürecine adapte olabilmeleri için sorumluluklarının dışına çıkan, gönüllü olarak örgütlerine katkı sağlayan ve örgütün çıkarlarını benimseyen çalışanlara ihtiyaçları vardır.

Bu çalışmada ülke ekonomisinde önemli bir yeri olan bankalarda çalışanların örgütsel vatandaşlık davranışı olarak adlandırılan ekstra rol davranışlarını sergilemelerinde demografik özelliklere atfedilebilecek bir farklılığın söz konusu olup olmadığı inceleme konusu yapılmıştır. Bu amaç doğrultusunda özel bir bankanın Denizli ili ve ilçelerindeki çalışanları araştırma kapsamına alınmıştır. İlgili analizler neticesinde elde edilen bulgular şu şekilde özetlenebilir;

- Çalışanların örgütsel vatandaşlık davranışları üzerinde en önemli etkiye sahip olan demografik özellik çalışma süresidir. Özellikle 11 yıl ve üzeri çalışma süresine sahip olan çalışanların örgütsel vatandaşlık davranışı gösterme eğilimleri 10 yıldan az süreli çalışma süresine sahip olanlarla kıyaslandığında daha yüksek çıkmaktadır. Zaten ilgili literatürde de çalışma süresinin örgütsel vatandaşlık davranışı ile yakından ilişkili olduğu ifade edilmektedir (Mahnaz vd., 2013; Tokgöz ve Seymen, 2013; Uslu ve Balcı, 2012).
- Özgecilik alt boyutu çalışma süresi, eğitim ve cinsiyet gibi demografik özelliklerle ilişkili bulunmuştur. Çalışma süresi 10 yıldan daha az olan çalışanlardan lisansüstü düzeyde eğitime sahip olanlar lisans düzeyindekilere göre; lisans mezunu olan kadınlar ise erkeklere göre daha fazla özgecilik davranışı sergilemektedirler. Bu sonuçlar literatürle uyumludur (Şahal, 2015; Mahnaz vd., 2013; Uslu ve Balcı, 2012; Özyer vd., 2012).
- Vicdanlılık alt boyutu çalışma süresi ve cinsiyetle ilişkili bulunmuştur. Çalışma süresi 11 yıldan uzun olanların 10 yıldan kısa olanlara göre; çalışma süresi 10 yıldan kısa olanlar ile 11-15 yıl arasında olanlardan kadınların erkeklere göre daha fazla vicdanlılık davranışı sergiledikleri görülmüştür. Bu bulgular da literatürle uyumluluk göstermektedir (Aydın, 2015; Cingi, 2015; Mahnaz, 2013; Uslu ve Balcı, 2012).
- Nezaket alt boyutu çalışılan süre ve medeni durumla ilişkili bulunmuştur. Çalışma süresi 11 yıldan uzun olanların 10 yıldan daha kısa süreli olanlara göre; çalışma süresi 10 yıldan kısa olanlardan da evli olanların bekâr olanlara göre nezaket davranışı gösterme eğilimlerinin daha yüksek olduğu görülmüştür. Bu bulgu da literatürle uyumludur (Arıkan vd., 2017; Cingi, 2015; Uslu ve Balcı, 2012).
- Centilmenlik alt boyutu çalışma süresi, medeni durum ve yaş gibi demografik özelliklerle ilişkili bulunmuştur. Çalışma süresi 11 yıldan fazla olanların 10 yıldan az olanlara göre; çalışma yılı 10 yıldan az olanlardan evli olanların bekâr olanlara göre; çalışma yılı 11 yıldan fazla olanlardan da 45 yaş ve üzeri olanların 45 yaşın altında olanlara göre daha fazla centilmenlik davranışı sergiledikleri belirlenmiştir. Bu bulgular da literatüre uyum sağlamaktadır (Güleç, 2015; Cingi, 2015; Tokgöz ve Seymen, 2013).
- Sivil erdem alt boyutu çalışma süresi ve yaş ile ilişkili bulunmuştur. Buna göre çalışma süresi 11 yıldan fazla olanların 10 yıldan daha az olanlara göre; çalışma süresi 11 yıldan fazla olanlardan da yaş 45 ve üzeri olanların 45'ten küçük olanlara göre sivil erdem davranışı gösterme eğilimleri

daha yüksek bulunmuştur. Bu bulgu da literatürden destek bulmaktadır (Güleç, 2015; Geçer ve Esatoğlu, 2010).

Ülke ve dünyada meydana gelen değişimler yoğun rekabete neden olmaktadır. Örgütler, çalışanlarının etkinliğini ve verimliliğini arttırmak suretiyle ancak bu rekabetle baş edilebilir hale gelebilirler. Bankacılık sektörü de değişen bu piyasa koşullarından oldukça etkilenmektedir. Müşteri beklentilerine kısa zamanda cevap verebilmek ve kaliteli hizmet sunabilmek bankacılık sektörü için oldukça önemlidir. Personelin eğitilmesi ve geliştirilmesi, örgüt içinde etkin bir iletişim ağı kurulması, bilginin açık ve anlaşılır bir biçimde paylaşılması, personelin ortak bir amacı benimsemesi bankacılık sektöründe hızlı ve iyi bir hizmet sunulmasının ön koşulu haline gelmiştir. İleri görev bilincine sahip, yardımlaşma kültürünü edinmiş, etki alanı genişlemiş, beklenenin ötesinde örgüt yararına fazladan rol davranışında bulunan, çözüm odaklı olan, risk alabilen banka çalışanları diğer hizmet sektörlerinde olduğu gibi bu sektörde de başarıyı sağlayacaktır.

Etik Beyan

“Örgütsel Vatandaşlık Davranışı İle Demografik Özellikler Arasındaki İlişkinin CHAID Analizi İle İncelenmesi: Bankacılık Sektöründe Bir Araştırma” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir.

Kaynakça

- Ala, Ş., (2010). *Personeli güçlendirmenin, örgütsel vatandaşlık davranışı üzerindeki etkisinde etiksel davranışın rolü* (Yüksek Lisans Tezi) Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Alkahtani, A. (2015). Organizational citizenship behavior and rewards. *International Business Research*, 8(4), 210-222. DOI:10.5539/ibr.v8n4p210
- Allison, B. vd., (2001). Student classroom and career success: the role of organizational citizenship behavior. *Journal of Education for Business*, 76(5), 282-288. doi.org/10.1080/08832320109599650
- Arıkan, E., Kılıç, G. ve Becerikli, G. (2017). karizmatik liderlik ve örgütsel vatandaşlık davranışı arasındaki ilişki: kuşadası'ndaki beş yıldızlı otel işletmelerinde bir uygulama. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 1(4), 1-19. DOI: 10.26677/tutad.2017.15
- Atti, A. ve Dodo, D. (2018). Chi-Square automatic interaction detection (CHAID) analysis for home quality status segmentation. *American Journal of Engineering Research*, 7(4), 183-188. https://www.researchgate.net/publication/324744253_ChiSquare_Automatic_Interaction_Detection_Chaid_Analysis_for_Home_Quality_Status_Segmentation
- Avcı, A., (2015). Öğretmenlerin örgütsel vatandaşlık davranışlarına ilişkin görüşleri. *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 42, 191-206. http://www.akademikbakis.org
- Aydın, Y. (2015). *Liderlik tarzları ile örgütsel vatandaşlık davranışı arasındaki ilişkide örgüt kültürünün rolü: bursa serbest bölgesinde faaliyet gösteren firmalar üzerine bir araştırma* (Doktora Tezi). Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Aydoğan, E. ve Dinçer E., (2017). Örgütsel iklim ve örgütsel vatandaşlık davranışı arasındaki ilişki: Kalkınma bakanlığı örneği. *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9, 48-66. http://www.academia.edu/32024342/
- Bakan, İ., Büyükmüşe, T., Erşahan, B. ve Kaya, İ. (2017). Demografik özellikler kapsamında çalışanların örgütsel vatandaşlık davranışı ve örgütsel kimlik algıları: Bir alan araştırması. *Akademik Araştırmalar Ve Çalışmalar Dergisi*, 9(17), 167-182. http://dergipark.gov.tr/download/article-file/369674
- Basım, H. ve Şeşen, H., (2006). Örgütsel vatandaşlık davranışı ölçeği uyarlama ve karşılaştırma çalışması. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, 61(4), 83-101. http://dergipark.ulakbim.gov.tr/ausbf/article/viewFile/5000093061/5000086527.
- Berbaoui, K., Slimani, I. ve Sadek, Z. (2015). The relationship between demographic characteristics and organizational citizenship behavior in the national company for distribution of electricity and gas. *International Journal of Innovative Research in Engineering & Management*, 2(6), 8-11. http://www.ijirem.org/DOC/2_%20IREM246f2bd9285-73f6-461e-b554-f5c5 5cc03cc6.pdf
- Bolino, M. C. (1999). Citizenship and impression management: good soldiers or good actors? *Academy of Management Review*, 24(1), 82-98. http://web.mit.edu/curhan/www/docs/Articles/15341_Readings/Self-presentation_Impression_Formation/Bolino_1999_Citizenship_and_impression_management.pdf
- Budak, G. (2015). *Psikolojik dayanıklılık ve örgütsel adalet algısının örgütsel vatandaşlık davranışı üzerine etkisi* (Yüksek Lisans Tezi). Başkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Bülbül, A. (2010). *Çalışanların örgütsel adalet algısının, örgütsel vatandaşlık ve örgütsel bağlılığa etkisi üzerine bir çalışma* (Yüksek Lisans Tezi). Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- Cingi, A. (2015). *Örgütsel vatandaşlık davranışı ve iş tatmini ilişkisine yönelik bir araştırma* (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

- Çelik, M. (2007). *Örgüt kültürü ve örgütsel vatandaşlık davranışı* (Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Çelik, M. (2010). *Öğretmen görüşlerine göre okul yöneticilerinin öğretimsel liderlik davranışı ile öğretmenlerin örgütsel vatandaşlık davranışlarının analizi* (Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Konya.
- Çetinkaya, M. ve Çimenci, S. (2014). Örgütsel adalet algısının örgütsel vatandaşlık davranışı üzerindeki etkisi ve örgütsel özdeşleşmenin aracılık rolü: yapısal eşitlik modeli çalışması. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 12(23), 237-278. <http://acikerisim.lib.comu.edu.tr:8080/xmlui/handle/COMU/778>
- Doğan, İ. (2003). Holştayn ırkı ineklerde süt verimine etki eden faktörlerin CHAID analizi ile incelenmesi. *Ankara Üniversitesi Veterinerlik Fakültesi Dergisi*, 50, 65-70. <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/11/946/11735.pdf>
- Geçer, H. ve Esatoğlu, A.E. (2010). Hemşirelerin örgütsel vatandaşlık düzeylerinin belirlenmesi. *Ankara Üniversitesi Dikimevi Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 9(2), 35-51. <http://dergipark.gov.tr/download/issue-file/8967>
- Güleç, M. (2015). *Kadın çalışanlarda cam tavan sendromunun örgütsel vatandaşlığa etkileri kuşadası 4 ve 5 yıldızlı otel işletmelerinde bir uygulama* (Yüksek Lisans Tezi). Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.
- Gürbüz, S., (2006). Örgütsel vatandaşlık davranışı ile duygusal bağlılık arasındaki ilişkilerin belirlenmesine yönelik bir araştırma. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(2), 48-75. <http://iibfdergi.ibu.edu.tr/index.php/ijest/article/view/28>
- İzci, F. ve Sevinç, H. (2015). Kurumsal vatandaşlık davranışı boyutlarının araştırılması ve analizi: Van il emniyet müdürlüğü örneği. *Bartın Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 6(12), 53-78.
- Karaman, A. ve Aylan, S., (2012). Örgütsel Vatandaşlık, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 2(1), 35-48. <http://iibfdergisi.ksu.edu.tr/issue/10264/125885>
- Khan, H., Yasir, M., Yusof, H. M., Saleem, M. M. ve Khan, N.U. (2017). A review of the conceptualization of organizational citizenship behavior. *City University Research Journal, Special Issue*, 81-87. http://www.cityuniversity.edu.pk/curj/Journals/Journal/special_aic_16/9.pdf
- Kittilertpaisan, J., Chanchiprecha, C. ve Phoonkasem, C. (2014). At the first glance of organizational citizenship behaviors and organizational effectiveness: A study of city and town municipality in Thailand. *Universal Journal of Management*, 2(8), 161-166. DOI: 10.13189/ujm.2014.020807
- Mahmutoğlu, T. (2017). *İş hayatında cinsel ayrımcılık ve örgütsel vatandaşlık davranışı üzerine etkileri* (Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Mahnaz, M. A., Mehdi, M., Jafar, K. M. ve Abbolghasem, P. (2013). The effect of demographic characteristics on organizational citizenship behavior in the selected teaching hospitals in Tehran. *African Journal of Business Management*, 7(34), 3324-3331. DOI: 10.5897/AJBM2013.7117
- Moorman, R. (1991). Relationship between organizational justice and organizational citizenship behaviors: do fairness perceptions influence employee citizenship? *Journal of Applied Psychology*, 76(6), 845-855. <http://psy482.cankaya.edu.tr/uploads/files/Relationship%20between%20OCB%20and%20OJ.pdf>
- Organ, D. W. (1988). *Organizational citizenship behavior: The good soldier syndrome*. Lexington, M.A., Lexington Books.
- Özyer, K., Orhan, U. ve Orhan, D. D. (2012). Demografik özelliklerin örgütsel vatandaşlık davranışının alt boyutları ile ilişkisi: bankacılık sektöründe bir uygulama. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 27(1), 181-204. <https://iibfdergi.deu.edu.tr/index.php/cilt1-say1/article/view/306>
- Podsakoff, M. P., MacKenzie, S. B., Paine, J. B. ve Bachrach, D. G. (2000). Organizational citizenship behaviors: A critical review of the theoretical and empirical literature and suggestions for future research. *Journal of Management*, 26(3), 513-563. <https://pdfs.semanticscholar.org/b2c3/a1f19d7f425dce3485beac95e0264441736f.pdf>
- Podsakoff, P. M. ve MacKenzie, S. B. (1997). Impact of organizational citizenship behavior on organizational performance: a review and suggestions for future research. *Human Performance*, 10(2), 133-151. doi.org/10.1207/s15327043hup1002_5
- Savram, M. ve Karakoç, A. (2012). Bankacılık sektöründe itibar riskinin önemi. *International Conference On Eurasian Economics*, 328-332.
- Sıgmaz, A. (2017). *İş doyumunun örgütsel bağlılığa etkisi: bankacılık sektörü üzerine bir araştırma* (Yüksek Lisans Tezi). Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli
- Spector, P. E. ve Fox, S. (2002). An emotion-centered model of voluntary work behavior some parallels between counterproductive work behavior and organizational citizenship behavior. *Human Resource Management Review*, 12, 1-24. [doi.org/10.1016/S1053-4822\(02\)00049-9](https://doi.org/10.1016/S1053-4822(02)00049-9)
- Şahal, S. (2015). *Örgütsel adaletin örgütsel vatandaşlık davranışına etkisi* (Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Şahin, S. ve Acar, V., (2017). İnternet bağımlılığı ve örgütsel vatandaşlık davranışı: hastanelerde uygulanan bir araştırma. *Uluslararası Yönetim ve İşletme Dergisi*, 17, 1094-1103. doi.org/10.17130/ijmeb.2017ICMEB1735882
- Şahin, S. Ş. ve Avcıkurt, C. (2013). Turist rehberlerinin iletişim yeterlilikleri: turistlerin görüşlerinin chaid analizi ile değerlendirilmesi. *Balikesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(29), 303-327. <http://sbe.balikesir.edu.tr/dergi/edergi/c16s29/makale/303-327.pdf>
- Tambe, S. ve Shanker, M. (2014). A study of organizational citizenship behaviour (OCB) and its dimensions: A literature review. *International Research Journal of Business and Management*, 1, 67-73.

- https://www.researchgate.net/publication/282239572_A_Study_of_Organizational_Citizenship_Behaviour_OCB_and_Its_Dimensions_A_Literature_Review
- Tokgöz, E. ve Seymen, A. (2013). Örgütsel güven, örgütsel özdeşleşme ve örgütsel vatandaşlık davranışı arasındaki ilişki: Bir devlet hastanesinde araştırma. *Öneri*, 10(39), 61-76. <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/165796>
- Ulusoy, H. ve Sarıçoban, S. (2017). Hekimlerin örgütsel vatandaşlık düzeylerinin kurumda çalışmaktan memnuniyet durumlarının ve kurumda kalma niyetlerinin incelenmesi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(48), 659-668. DOI: 10.17719/jisr.2017.1538
- Uslu, B. ve Balcı, E. (2012). İlköğretim okulu öğretmenlerinin örgütsel vatandaşlık davranışları ile örgütsel iletişim algıları arasındaki ilişki. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 18(3), 461-489. <https://www.pegem.net/dosyalar/dokuman/136517-20121127121547-makale-5.pdf>
- Uzonwanne, F. (2014). Organizational citizenship behaviour and demographic factors among oil workers in Nigeria. *IOSR Journal Of Humanities And Social Science*, 19(8), 87-95. DOI: 10.9790/0837-19858795
- Ünal, M. (2014). İzmir Ticaret Odası Ar-Ge Bülten Eylül-2014 – Ekonomi. İzmir.
- Yeşiltaş, M. ve Keleş, Y. (2010). Otel işletmesi işgörenlerinin örgütsel vatandaşlık davranışlarının demografik özelliklerine göre karşılaştırılması. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 36, 113-132 http://iubf.erciyes.edu.tr/dergi/sayi36/008_yesiltas-keles.pdf
- Yoon, C., (2009). The effect of organizational citizenship behaviors on erp system success. *Computers in Human Behavior*, 25, 421-428. doi.org/10.1016/j.chb.2008.10.004
- Yücel, C. ve Kaynak, S. (2008). Öğretmenlerin kişilik özellikleri ve örgütsel vatandaşlık davranışı. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20, 686-706. <https://www.researchgate.net/publication/26590072>.

EXTENDED ABSTRACT

Human factor underlies the success and productivity of organizations in today's business world. The organizations struggling to survive in an intensely competitive environment need employees who go beyond their work descriptions and undertake extra tasks, fulfill their tasks literally without any inspection mechanisms, provide in-house solidarity and care about organizational confidentiality. These behavior patterns, which are called organizational citizenship, have drawn much attention and been studied by many researchers. Organizational citizenship comprises behaviors that are not included in the work description, that occur regardless of any training and are not subject to rewarding or punishing systems. It is possible to address these behaviors in two different types. First are the behaviors that are actively listed among organizational activities. In this type of behavior which aims at contributing to the organization, employees play an active role in the organization. They produce with their own effort. The second type of organizational citizenship behavior appears as avoiding behaviors that will damage organizational structure. The employees behave merely with the intent of not damaging the organization. The main idea is not to do anything that will damage the organization. The difference between these two behavior types is like a football game. It is not the same to play to win and to play not to lose. Although basically organizational citizenship is addressed in two different ways, in practice both are demanded and are among the list of behaviors expected from the employees by the organizations.

When relevant literature is examined, it is observed that organizational citizenship behavior is usually addressed in five sub-dimensions namely altruism, conscientiousness, courtesy, sportsmanship and civil virtue. Whereas altruism and courtesy sub-dimensions are related to the individual; conscientiousness, sportsmanship and civil virtue sub-dimensions are related to the organization. Altruism is the whole of the behaviors aiming at helping the individuals in the organization. It is to help your colleagues who need help or who have just started to work without their demand of your own accord. It is also possible to describe it as the communication of experience and knowledge by the senior and expert personnel to the employees that have recently started working. Altruism with solidarity standing out, contributes to the increase of organizational effectiveness and productivity. The use of tools and equipment in the organization or the studies complementing each other by exchanging knowledge while preparing for a project or a presentation are among the good examples of altruism. Courtesy is to prevent situations that could cause problems voluntarily without waiting for a problem to occur. Behaviors such as informing employees early, counseling or reminding them are examples of courtesy behaviors. Though altruism and courtesy look like very similar concepts, there are some differences. Whereas altruism refers to behaviors appearing after problem has occurred, courtesy refers to the behaviors aiming at preventing a problem from occurring. Conscientiousness is the behavior of obeying the rules providing organizational order. It is the employees' eagerness and intention to obey the rules. Conscientious sub-dimension is also defined as "personal effort", "advanced sense of mission" and "overall adaptation". That the employees undertake extra responsibilities voluntarily in order to increase success and performance of the organization, behave

creatively and be innovative, and encourage their friends to behave likewise are examples of conscientious dimension behavior patterns. Civil virtue is about employees' organizational commitment and sense of responsibility. Participating in every meeting held in the organization, expressing their thoughts freely in arguments during the meetings, participating in organizational decisions, having trainings to improve themselves, observing situations and conditions that can be perceived as opportunity or threat for the organization, having knowledge about the organization are among behavior patterns that can appear in civil virtue dimension. Sportsmanship is behaviors of avoiding. Employees avoid from behaviors that they think could cause problems. It can also be characterized as employee's approaching a problem with a positive attitude, sacrifice themselves even if there is not a consensus between employees, respecting others' feelings and thoughts.

Like all organizations, banks as well demand to have a workforce that have developed commitment, and put voluntary effort beyond responsibilities. In this context, the behaviors expected from the employees can be regarded as organizational citizenship behaviors.

Organizational citizenship behavior reflects on the employees' performances and influences them positively or negatively. This has become a behavior pattern expected from their employees by the organizations due to the necessity to easily adapt to the changes occurring in the organizational life. The objective of the study is to explore the relationship between organizational citizenship behavior which influences both the organization and the employees positively, and various demographic properties. For this purpose, the study was conducted with 172 employees of a private bank. The necessary data was collected via survey. CHAID analysis was utilized for data analysis. This analysis was preferred because it does not require assumptions (such as normality, linearity, homogeneity) necessary for regression analysis. As a result of the analyses made, tenure was found to be the most influential demographic property on organizational citizenship behavior. Besides, the demographic properties related to organizational citizenship behavior sub-dimensions can be summarized as: Altruism sub-dimension is related to tenure, education and gender; conscientiousness sub-dimension is related to tenure and gender; courtesy sub-dimension is related to tenure and marital status; sportsmanship sub-dimension is related to tenure, marital status and age; and civil virtue sub-dimension is related to tenure and age.

Analitik Hiyerarşı Prosesi Tekniği İle Kayak Merkezlerinin Tercih Edilme Yönelimlerinin Deđerlendirilmesi¹

Serap YURTTAKALAN² ve Cavit YEŐİLYURT³

Öz

Bu çalışmanın amacı Türkiye'deki kayak merkezi seçiminde müşterilerin bakış açısıyla kayak merkezi yönelimlerini Analitik Hiyerarşı Prosesi tekniği ile değerlendirmektir. Uzman kişiler tarafından beyin fırtınası yöntemiyle belirlenen 7 kriter ile 6 kayak merkezi değerlendirilmiştir. Değerlendirmelerde matematiksel işlemlerde kolaylık sağlama amacıyla Super Decisions paket programı kullanılmıştır. Değerlendirme sonucunda en etkili kriter reklam ve tavsiyeler olurken, en az etkili kriter ise mevsim uzunluğu olarak belirlenmiştir. Uludağ Kayak Merkezi belirlenen alternatifler arasından en çok tercih edilen alternatif olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kayak merkezi, Çok kriterli karar verme, Analitik hiyerarşı prosesi (AHP)

Evaluation of Preferred Directions of Ski Centers via Analytic Hierarchy Process Technique

Abstract:

The purpose of this study is to evaluate the ski resort trends in Turkey with the Analytic Hierarchy Process technique from the customers' perspective in ski resort selection. Seven criteria brainstormed by the experts were used in the assessment of six ski centers. In practice, the Super Decisions package program is used in order to facilitate the mathematical operations. According to the results of the research the most effective criteria are the advertisement and recommendations, while the least effective criterion is the season length. Uludag Ski Center has become the most preferred alternative among the alternatives determined.

Key Words: Ski centers, Multiple criteria decision making, Analytic hierarchy process (AHP)

Atıf İçin / Please Cite As:

Yurttakalan, S. ve Yeşilyurt, C. (2020). Analitik hiyerarşı prosesi tekniği ile kayak merkezlerinin tercih edilme yönelimlerinin değerlendirilmesi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(2), 973-984.

Geliş Tarihi / Received Date: 28.02.2019

Kabul Tarihi / Accepted Date: 04.03.2020

¹ Bu çalışmada Cavit Yeşilyurt'un Danışmanlığında Serap Yurttakalan'ın "Analitik Hiyerarşı Prosesi Tekniği İle Kayak Merkezlerinin Tercih Edilme Yönelimlerinin Değerlendirilmesi" isimli Yüksek Lisans Tezinden Yararlanılmıştır.

² Serap Yurttakalan, serapyurttakalan@gmail.com

ORCID: 0000-0001-8393-5861

³ Doç. Dr. - Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, cavityesilyurt@atauni.edu.tr

ORCID: 0000-0001-9814-4085

Giriş

Günümüz insanının kapalı mekânlarda fazla zaman geçirmesi ve uzun süre masa başında çalışılması kişilerde belli aralıklarla mola verme zorunluğu doğurmuştur. Bu durum tatil kavramını biraz daha önemli hale getirmiştir. Özellikle refah düzeyinin yükselmesi ile yaz aylarında oluşan tatil algısı kış ayları içinde oluşmuştur. Kış tatilleri için en çok tercih edilen yerlerin başında kayak merkezleri gelmektedir.

İnsanların tatillerinden optimum faydayı sağlama istekleri tatillerini geçirecekleri merkezler arasından en uygununu seçme sorununu ortaya çıkarmaktadır. Pek çok alanda olduğu gibi kayak merkezlerinin de en uygununun seçilmesi birden çok kriter içereceğinden seçimin çok kriterli karar verme teknikleri kullanılarak yapılmasını zorunlu kılmıştır. Birden fazla ve birbiri ile çelişen seçeneklerin varlığı hem kişisel hem de şirket kararları için kafa karışıklığına neden olmaktadır. Bu doğrultuda geliştirilen Çok Kriterli Karar Verme teknikleri hem karar verme sürecini kolaylaştırmakta hem de nitel ve nicel değerlerin birlikte kullanılmasına imkân vermektedir.

Çok Kriterli Karar Verme tekniklerinden bir tanesi de Analitik Hiyerarşi Prosesi (AHP) tekniğidir. Hem nitel hem de nicel değerleri dikkate alarak en iyi alternatifin seçilmesine yardımcı olmaktadır. Analitik Hiyerarşi Prosesi tekniği kullanım kolaylığı, basitlik ve kolay yorumlanabilme gibi özellikleri nedeniyle geniş bir kullanım alanına sahiptir. Bu nedenle çalışmada kayak merkezlerinin tercih edilme yönelimleri Analitik Hiyerarşi Prosesi tekniği ile belirlenmeye çalışılmıştır.

Literatür Taraması

Eleren (2006) dericilik sektöründe faaliyet gösteren işletmeler için kuruluş yeri seçimi problemi çözümünde AHP tekniğini kullanmıştır. Belirlenen altı kriter (pazara yakınlık, hammaddeye yakınlık, ulaşım imkanları, devlet teşvikleri, işgücü, altyapı) ve altı alternatif şehir (Ankara, Uşak, Afyon, İstanbul, Antalya, İzmir) arasında değerlendirme yapılmıştır. Yapılan değerlendirmeler sonucunda kuruluş yeri seçimi için belirlenen alternatifler arasından ilk üç sırayı İstanbul, İzmir, Uşak şehirleri almıştır.

Tüzemen ve Özdağoğlu (2007) Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü işletme doktora programı öğrencilerinin eş seçimi konusunu AHP tekniği ile değerlendirmişlerdir. Yapılan çalışmada 3 ana kriter (Kişisel Özellikler, Çevresel Özellikler, İkili İlişki) ve 11 alt kriter (Fiziksel Özellikler, Aile Yapısı, Karakteristik Özellikler, Yaşam Felsefesi - Dünya Görüşü, Sosyo – Kültürel Düzey, Eğitim Düzeyi, Sosyal Statü, Maddi Durum, Aşk, Sevgi, Mantık) kullanılarak belirlenen kriterlerin önem sıraları değerlendirilmiştir. Çalışmada doktora öğrencilerinin eş seçiminde ilk sırada sevgi faktörü, ikinci sırada aile ve üçüncü sırada karakter faktörünü dikkate aldıkları ortaya çıkmıştır. Sevgi ile birlikte bir takım toplumsal beklentileri karşılayan kişisel özelliklerinde önemli olduğu sonucuna varılmıştır.

Dündar (2008) üniversite öğrencilerinin seçmeli ders seçiminde alabilecekleri derslerin belirlenmesi için AHP tekniğini kullanmıştır. Belirtilen örneklem üzerinde yapılan çalışmada dersin öğretim elamanlarının özellikleri, dersin ismi ve içeriği, dersle ilgili öğrencilerden elde edilen bilgiler olmak üzere 3 kriter ve 3 alternatif ders ile değerlendirme yapılmıştır. Değerlendirme sonucunda ilk sırada dersi verecek öğretim elemanının özellikleri, ikinci sırada dersle ilgili öğrencilerden elde edilen bilgiler, üçüncü sırada dersin adı ve içeriğinin dikkate alındığı sonucuna ulaşılmıştır.

Dündar ve Ecer (2008) üniversite öğrencilerinin GSM operatör tercihleri üzerine yaptıkları çalışmada AHP tekniğini kullanmışlardır. Belirlenen beş kriter (konuşma ücreti, kapsama alanı, öğrencinin ailesinin GSM operatörü aboneliği, hat ücreti, hizmet kalitesi) ve üç alternatif ile operatörlerin tercih edilme sıraları belirlenmiştir.

Doğan ve Gencan (2013) Kapadokya Bölgesinde seyahat acentelerinin bakış açısı ile yaptıkları çalışmayı AHP tekniği ile değerlendirmişlerdir. Değerlendirmede 5 kriter (fiyat, hizmet kalitesi, tavsiye edilme oranı, otelin konumu ve müşteri güvenliği) ve 4 alternatif otel kullanılarak oteller arasından en uygun otel seçilmiştir.

Ömürbek, Üstündağ ve Helvacıoğlu (2014) hafif ticari araç seçimini AHP temelli PROMETHEE teknikleri ile yapmışlardır. Belirlenen 10 kriter (fiyat, yakıt, maksimum hız, beygir gücü, performans, yük hacmi, dayanıklılık, marka, servis imkanı, ikinci el fiyatlar) ve 9 alternatif kullanılarak sıralama yapılmıştır. Kriter ağırlıkları AHP tekniği ile belirlendikten sonra en uygun araç seçilmiştir.

Günaydın (2008) Türkiye'nin en büyük 100 perakende şirketi arasından seçilen 4 teknoloji şirketini uzman görüşleri ile belirlenen 8 kriter (reklam, güvenlik, mağaza sayısı, ürün çeşitliliği, fiyat, hizmet kalitesi,

ödeme koşulları, satış sonrası destek) ile değerlendirmiştir. Yapılan anket çalışmaları doğrultusunda katılımcılar en çok tercih edilen teknolojik marketi belirlemiştir.

Yöntem

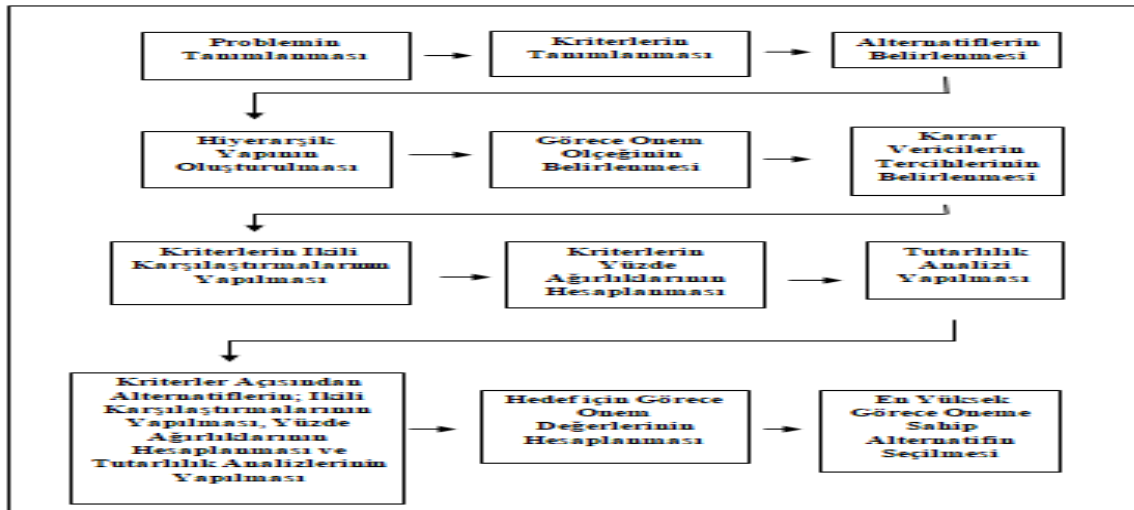
Bu çalışmada kayak merkezlerinin tercih edilme yönelimleri incelenmiştir. Çalışmada yöntem olarak çok kriterli karar verme yöntemlerinden biri olan AHP yöntemi kullanılmıştır.

Analitik Hiyerarşi Prosesi (AHP) Myers ve Albert tarafından 1968 yılında oluşturulmuş daha sonrasında Thomas Lorie Saaty tarafından geliştirilerek çok Nitelikli Karar Verme problemlerinde kullanılmıştır (Yaralıoğlu, 1999, s. 981-997). Karar verilirken salt bilgi yerine insanın yargılarının da hesaba katılması kararın etkinliğini artırabilmektedir. Çünkü her insanın olaylara farklı yaklaşımı, farklı kriterlerin oluşumuna ve oluşan seçenekler için de farklı değerlendirmelere neden olmaktadır (Adıgüzel vd., 2009, s. 21). AHP tekniği bireyleri bir kalıp içine sokarak belli bir karar için yönlendirme yapmaz. Bunun yerine kendi inisiyatifi ile karar vermesine olanak sağlar (Günaydın, 2008, s. 21). AHP tekniği karar vericilerin karar verirken önceden var olan deneyim, öngörü, sezgi, kullandıkları bilgiyi çeşitlendirerek çözüm yoluna farklı şekillerde ulaşmalarını sağlar. Böylece verilen kararın hem objektif hem de subjektif değerlendirme yapmalarına olanak sağlayarak, karmaşık çözümleri basitleştirir (Dyer, 1990, s. 249-258). AHP tekniği nitel ve nicel değişkenlerin karşılaştırılmasına imkân sunan, bu değişkenleri sıralamaya fırsat veren, çok değişken içeren ve karmaşık problemlerin çözümde kullanılan bir yöntem olarak tanımlanmaktadır. Kriterlerin ve alt kriterlerin kıyaslamaları yapılarak üstünlükleri belirlenip en iyi alternatifini belirleme işlemi için kullanılır. Yöntemin basit ve anlaşılır olması da işletmelerde kullanılmasını kolaylaştırmaktadır (Özyörük ve Özcan, 2008, s. 1-2).

AHP'nin tanımı sıralı “Analitik”, “Hiyerarşi” ve “Proses” kelimelerinde gizlenmiştir ve bu kelimeler AHP'nin en genel tanımı için yol göstermektedir. “Analitik” kelime anlamı olarak “özümle” anlamını taşımaktadır (www.tdk.gov.tr). Yani matematiksel olarak “muhakeme etmek” olarak da ifade edilebilir. AHP yöntemi; birçok alternatifin ve kriterlerin varlığında, karar vericinin olası ikili karşılaştırmaları değerlendirmesi ve birçok işlemden sonra alternatiflerin 0-1 Aralığında değer alıp, toplamı 1 olacak şekilde sayısalılaştırıp, tek boyuta indirgeyerek karar verilme işleminin basitleştirilmesidir (Özçalıcı, 2017, s. 45). “Hiyerarşi” ise kelime anlamı olarak “basamak, derece dizeyi, aşama sırası” olarak tanımlanmaktadır (www.tdk.gov.tr). AHP yönteminde problemi bir düzen içinde biçimlendirmek kolay bir çözümlemenin başlangıcıdır. “Proses” kelimesinin Türkçe karşılığı ise süreç anlamını taşımaktadır. Yani olay ve olguların bir düzen içinde sıralanması esnasında gecen süreçtir. AHP yönteminde diğer yöntemlerde olduğu gibi karar verici belli adımlardan sonra ve belli bir düzen içinde süreçten tasarruf ederek kararını vermeyi hedeflemektedir.

AHP'nin Adımları

Özden AHP'nin adımlarını sistem analizi çerçevesinde aşağıdaki şekilde göstermiştir (Özden, 2008, s. 302):

şekil 1. AHP'nin Aşamaları

Timor (2011, s. 29) AHP'nin adımları aşağıdaki şekilde özetlemiştir:

1. Hedef listesinin belirlenmesi.
2. Hedeflerin oluşturulabilmesi için kriterlerin sıralanması.
3. Belirlenen kriterler için alternatiflerin oluşturulması.
4. Hiyerarşik modelin kurulması.

Problemin Tanımlanması

AHP'nin ilk adımı olarak problem tanımlanması yapılır. Bunun nedeni karar vericinin hangi amaca ulaşmak istediğini belirleyebilmesidir (Özden, 2008, s. 302).

Kriterlerin Tanımlanması

AHP probleminde dikkate alınması gereken kriterler saptanır. Sadece ana kriterler kullanılabileceği gibi hem alt hem de ana kriterleri de kullanmak mümkündür. Kriterler oluşturulurken uzman kişilerin görüşlerinden yararlanılabilir. Fakat alt kriterlerin fazlalığı problemi çözmeyi zorlaştırmaktadır (Özçalıcı, 2017, s. 46; Koçak, 2003, s. 70).

Alternatiflerin Belirlenmesi

Alternatifler de kriterler gibi araştırmacı taraf veya uzman görüşleri alınarak saptanmaktadır. Alternatifler belirlenirken benzer veya yakın alternatiflerin oluşturulmasına dikkat edilmelidir. Yakın olmayan alternatifler analiz sonuçlarının hatalı çıkmasına sebep olmaktadır (Özçalıcı, 2017, s. 46).

Hiyerarşik Yapının Oluşturulması

Hiyerarşik yapının kurulması klasik problem çözme tekniklerinde “*model kurma*” gibi düşünülmektedir. Fakat hiyerarşik yapı kişiden kişiye farklılık gösterebilmektedir ve hiyerarşik yapının en önemli özelliği ise her bir adımdaki elamanlar ve bu elamanların arasındaki etkileşimdir (Tanyaş ve Fıçlalı, 1999, s. 673). Hiyerarşide en alt basamakta alternatif olmak üzere sırasıyla üst basamaklarda kriterler ve amaç bulunmaktadır. Hiyerarşik yapı oluşturulurken amacın belirlenmesi öncelik olmalıdır. Bunun nedeni ise kriter ve alternatiflerin amaca göre şekillendirilip oluşturulmasıdır (Önder ve Önder, 2014, s. 26).

Karar problemleri için hiyerarşik yapı kullanılması karar verici için avantajlar oluşturmaktadır. Bunlar Saaty tarafından açıklanmıştır (Günaydın, 2008, s. 33).

Görece Önem Ölçeğinin Belirlenmesi

AHP'de ulaşmak istenen amaç, daha sonrasında kriterler ve amaca uygun alternatifler belirlendikten sonra ikili karşılaştırma matrisi oluşturulacaktır. İkili karşılaştırma matrisi oluşturulurken Saaty'e ait olan ölçek kullanılmaktadır (Keleş, 2014, s. 62). Saaty'nin oluşturduğu ölçeğin hem iki öge arasındaki ayrıştırma yeteneği ile örtüştüğü hem de kullanım kolaylığı sağladığı düşünülmektedir (Çınar, 2004, s. 117). Bu ölçek dışında farklı ölçeklerde kullanmak mümkündür. Fakat literatürde en sık kullanılan ölçek Saaty ölçeğidir (Özçalıcı, 2017, s. 47). Bu çalışmada Saaty ölçeğinden yararlanılacaktır.

Tablo 1. Saaty Ölçeği (Görece Önem Ölçeği)

Önem Ölçeği	Kavramsal Tanımlama	Açıklama
1	Eşit	İki seçenek eşit derecede önemli
2	Zayıf	
3	Orta	Bir seçenek diğerine göre çok az önemli
4	Orta+	
5	Kuvvetli	Bir seçenek diğerine göre kuvvetli derecede önemli
6	Kuvvetli+	
7	Çok kuvvetli	Bir seçenek diğerine göre çok önemli
8	Çok kuvvetli+	
9	Aşırı güçlü	Bir seçenek diğerine tercih edilmekte

Kaynak: Saaty (2008, s. 86)

Ölçek 1-9 arasında değer almaktadır. Aralığın ne olacağı hakkında kesin bir bilgi olmamakla birlikte ölçeğin 1-5 arasında değer alması hassasiyet kaybına; geniş tutulması ise karar vericilerin zorlanmasına neden olmaktadır (Özçalıcı, 2017, s. 47). Sözel ifadelerin sayısal değerler ile ifade edildiği ölçekte, ikili karşılaştırma yapılırken karar verici fikrini en iyi yansıtan ifadeyi tercih eder. Örneğin karar verici A ve B alternatiflerini karşılaştırıyorsa bu alternatiflerin birbirine göre ne kadar önemli olduğu sorusu yöneltilir. A alternatifi B alternatifine göre eşit derecede önemli ise sayısal olarak 1, biraz daha fazla önemli ise

3,kuvvetli derecede önemli ise 5, çok kuvvetli derecede önemli ise 7, aşırı güçlü derecede önemli ise 9 değeri işaretlenir. 2, 4, 6, 8 değerleri ise ara değerler olarak nitelendirilir. Bu değerler çoğunlukla karar vericinin iki değer arasında kararsız kaldığı durumlarda kullanılmaktadır (Günaydın, 2008, s. 35).

Kayak Merkezlerinin AHP İle Değerlendirilmesi

Türkiye'nin dağlık bir ülke olması ve bol kar yağışı alması nedeniyle kayak merkezi sayısı her geçen gün artmaktadır. Bu çalışmada Türkiye'deki en popüler 18 kayak merkezi ve 20 kriter incelenmiş, hem sektörden hem de üniversitelerin konuyla ilgili uzmanları ile yüz yüze görüşülmüştür. Kayak merkezlerinin seçiminin değerlendirilmesinde 38 kişiye anketler uygulanmıştır. Katılımcılar 25-45 yaş aralığında, en az lise mezunu, aylık 3.000 TL ve üzeri maddi gelire sahip ve belirtilen kayak merkezlerinin en az birinde kayak tecrübesi olan kişilerdir. Bunlar arasında karşılaştırma yapmak üzere 6 kayak merkezi ve 7 kriter seçilmiştir. Belirlenen kayak merkezleri ve kriterler aşağıdaki şekildedir:

- Uludağ Kayak Merkezi (Bursa)
- Kartalkaya Kayak Merkezi (Bolu)
- Erciyes Kayak Merkezi (Kayseri)
- Sarıkamış Kayak Merkezi (Kars)
- Palandöken Kayak Merkezi (Erzurum)
- Ilgaz Kayak Merkezi (Kastamonu)

Belirlenen kriterler ise aşağıdaki şekildedir:

- Mevsim uzunluğu
- Keşfedilmemiş doğal güzellikler
- Kar kalitesi
- Ulaşım kolaylığı
- Alternatiflerine göre uygun fiyatlı olma
- Kayak yapılabilen gün sayısı
- Reklam ve tavsiyeler

Mevsim Uzunluğu: Kayak sporunun yapılabilindiği kış mevsiminin uzunluğudur. Örneğin Türkiye'de doğuya doğru yükselti arttığı için karın yerde kalma süresi dolayısı ile de kış mevsiminin süresi artmaktadır.

Keşfedilmemiş Doğal Güzellikler: Henüz keşfedilmeyen ya da az bilinen yerler olarak ifade edilmektedir. Türkiye hem tarihi hem de doğal güzellikleri içinde barındıran bir ülke konumundadır.

Kar Kalitesi: En iyi kar kalitesi karın toz gibi ince ve kuru olması şeklinde ifade edilmektedir (www.akşam.com.tr). Özellikle kayak veya kış sporu ile ilgilenen kişilerin pist ezildikten sonra kara yapışmadan, slalom yapılmasında kolaylık sağladığı bilinmektedir.

Ulaşım Kolaylığı: Bir yerden bir yere gidiş gelişte erişilebilen rahatlık olarak ifade edilebilir. Özellikle mesafelerin kısa olması, trafik olmaması ulaşımı kolaylaştıran etkenlerdendir.

Alternatiflerine Göre Uygun Fiyatlı Olması: Kayak merkezlerinde bulunan otel vb. hizmetlerin fiyat algısını ifade eder. Belirli sezonlarda oluşturulan indirim kampanyaları ile yeni bir fiyat algısı oluşturulur. Oluşturulan fiyat algıları ile diğer kayak merkezlerinin müşteri üzerindeki etkisi değerlendirilir.

Kayak Yapılabilen Gün Sayısı: Sisli, puslu, rüzgârlı, fırtınalı ve fazla kar yağışının olduğu durumlarda kayak sporunun yapılması oldukça zordur. Bu durum kayak sporu severlerini zorlayan bir durumdur.

Reklam ve Tavsiyeler: Kayak merkezlerinin görsel basındaki tanıtımı ve insanların birbiri ile iletişimindeki tavsiyeleri ifade eder. Reklam ve tavsiyelerin kayak merkezlerine müşteriyi çekme etkisi değerlendirilmiştir.

Hiyerarşik Yapının Kurulması

Problemin çözümünde ilk olarak AHP içinde gerekli olan hiyerarşik yapı oluşturulur. Hiyerarşik yapı Şekil 2'de gösterilmiştir.

1. Amaç

2. Kriterler (Mevsim uzunluğu, Keşfedilmemiş doğal güzellikler, Kar kalitesi, Ulaşım kolaylığı, Alternatiflerine göre uygun fiyatlı olma, Kayak yapılabilen gün sayısı, Reklam ve tavsiyeler)
3. Alternatifler (Uludağ Kayak Merkezi (Bursa), Kartalkaya Kayak Merkezi (Bolu), Erciyes Kayak Merkezi (Kayseri), Sarıkamış Kayak Merkezi (Kars), Palandöken Kayak Merkezi (Erzurum), Ilgaz Kayak Merkezi (Kastamonu))

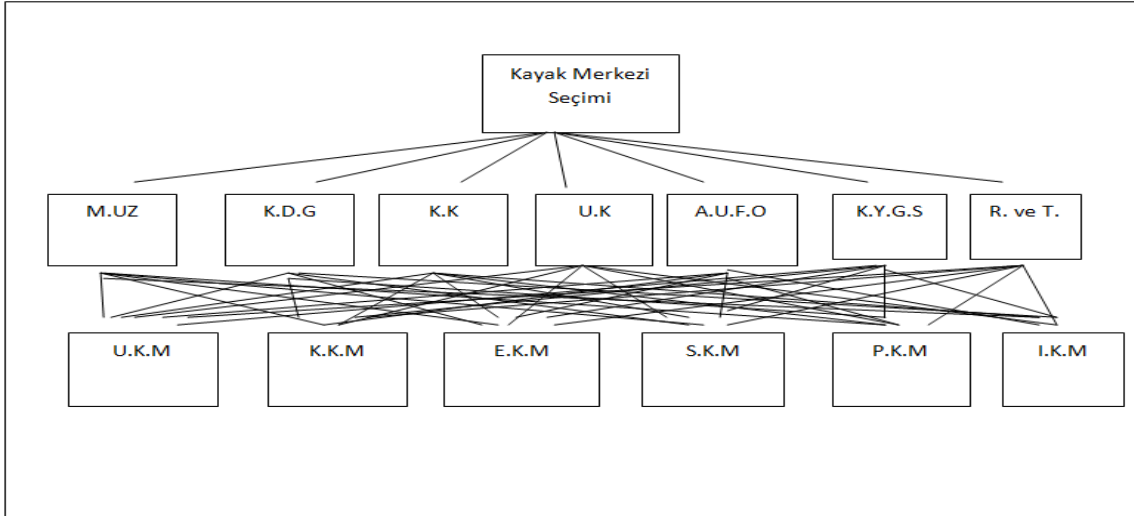
Hiyerarşik yapı oluşturulurken kısaltmalardan yararlanılmıştır. Kriterler ve alternatifler aşağıdaki şekilde kısaltılmıştır.

Kriterler:

- Mevsim uzunluğu=M.UZ
- Keşfedilmemiş doğal güzellikler=K.D.G
- Kar kalitesi=K.K
- Ulaşım kolaylığı=U.K
- Alternatiflerine göre uygun fiyatlı olma=A.U.F.O
- Kayak yapılabilen gün sayısı=K.Y.G.S
- Reklam ve tavsiyeler=R. ve T.

Alternatifler:

- Uludağ Kayak Merkezi =U.K.M
- Kartalkaya Kayak Merkezi=K.K.M
- Erciyes Kayak Merkezi=E.K.M
- Sarıkamış Kayak Merkezi=S.K.M
- Palandöken Kayak Merkezi=P.K.M
- Ilgaz Kayak Merkezi=I.K.M

Şekil 2. Problemin Hiyerarşik Yapısı

Birbiri ile bağlanan amaç, kriterler ve alternatifler ile hiyerarşik yapı oluşturulmuştur. Hiyerarşik yapı problemin daha iyi algılanmasını sağlamaktadır ve en üstte amaç sonra kriterler ve en altta ise alternatifler basamaklandırılarak hiyerarşik yapı kurulmuştur. Daha sonrasında ikili karşılaştırma matrisi için anketler sonucunda oluşturulan veriler girilecektir.

İkili Karşılaştırma Matrislerinin Oluşturulması

Kriterlerin ikili karşılaştırma matrisleri ankete katılan kişilerden elde edilen değerlendirmeler ile oluşturulmuştur. Ankete sektörden seçilen 38 uzman kişi katılmış, katılan kişiler bir grup olarak düşünülüp; değerlendirmelerin geometrik ortalaması alınmıştır. Anket sonuçlarına göre oluşturulan matrisler Tablo 1 ve Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2. Kriterlerin Birbiri ile Karşılaştırılması

Kriterler	A.U.F.O.	K.D.G.	K.K.	K.Y.G.S	M.UZ.	R. ve T.	U.K.
A.U.F.O	1,00	2,00	2,00	3,00	4,00	0,20	3,00
K.D.G	0,50	1,00	0,25	0,50	4,00	0,25	3,00
K.K	0,50	4,00	1,00	2,00	3,00	0,25	2,00
K.Y.G.S	0,33	2,00	0,5	1,00	4,00	0,20	1,00
M.UZ	0,25	0,25	0,33	0,25	1,00	0,20	0,50
R.veT.	5,00	4,00	4,00	5,00	5,00	1,00	6,00
U.K.	0,33	0,33	0,50	2,00	2,00	0,17	1,00

Tablo 2’de kayak merkezi seçiminde alternatiflerine göre uygun fiyatlı olma, keşfedilmemiş doğal güzellikler, kar kalitesi, kayak yapılabilen gün sayısı, mevsim uzunluğu, reklam ve tavsiyeler, ulaşım kolaylığı kriterleri birbiri ile karşılaştırılmıştır. Örneğin; alternatiflerine göre uygun fiyatlı olma kriteri keşfedilmemiş doğal güzellikler kriterinden 2 kat, kar kalitesi kriterinden 2 kat, kayak yapılabilen gün sayısı kriterinde 3 kat, mevsim uzunluğu kriterinden 4 kat, reklam ve tavsiyeler kriterinden 1/5 kat ve ulaşım kolaylığı kriterinden 3 kat daha önemlidir. Matris üzerine bulanık köşegen değerler, aynı kriterler birbiri ile karşılaştırıldığı için bir değerini almıştır. Değerlendirmelere göre reklam ve tavsiyeler kriteri diğer kriterlerden farklı oranlarda daha önemli iken, mevsim uzunluğu kriteri diğer kriterlerden farklı oranlarda daha az önemlidir.

Tablo 3. Kriterlerin Alternatiflere Göre Karşılaştırılması

A.U. O	E.K. M	I.K. M	K.K. M	P.K. M	S.K. M	U.K. M	K.D. G	E.K. M	I.K. M	K.K. M	P.K. M	S.K. M	U.K. M
E.K. M	,00	3,00	4,00	2,00	0,50	5,00	E.K.M	1,00	0,20	0,50	0,50	0,25	2,00
I.K. M	0,33	1,00	2,00	2,00	0,50	3,00	I.K.M	5,00	1,00	4,00	3,00	4,00	5,99
K.K. M	0,25	0,50	1,00	0,33	0,25	2,00	K.K.M	2,00	0,25	1,00	0,50	0,20	2,00
P.K. M	0,50	0,50	3,00	1,00	0,50	4,00	P.K.M	2,00	0,33	2,00	1,00	0,33	2,00
S.K. M	2,00	2,00	4,00	2,00	1,00	5,00	S.K.M	4,00	0,25	5,00	3,00	1,00	4,00
U.K. M	0,20	0,33	0,50	0,25	0,20	1,00	U.K.M	0,50	0,17	0,50	0,50	0,25	1,00
K.K.	E.K. M	I.K. M	K.K. M	P.K. M	S.K. M	U.K. M	K.Y.G. S	E.K. M	I.K. M	K.K. M	P.K. M	S.K. M	U.K. M
E.K. M	1,00	0,50	0,33	0,25	0,20	0,33	E.K.M	1,00	1,00	0,50	0,33	0,33	0,50
I.K. M	2,00	1,00	0,50	0,25	0,20	0,50	I.K.M	1,00	1,00	0,50	0,25	0,33	0,50
K.K. M	3,00	2,00	1,00	0,33	0,25	0,50	K.K.M	2,00	2,00	1,00	0,33	0,25	0,50
P.K. M	4,00	4,00	3,00	1,00	0,50	2,00	P.K.M	3,00	4,00	3,00	1,00	0,50	2,00
S.K. M	5,00	5,00	4,00	2,00	1,00	4,00	S.K.M	3,00	3,00	4,00	2,00	1,00	2,00
U.K. M	3,00	2,00	2,00	0,50	0,25	1,00	U.K.M	2,00	2,00	2,00	0,50	0,50	1,00
M.U Z	E.K. M	I.K. M	K.K. M	P.K. M	S.K. M	U.K. M	R.ve T.	E.K. M	I.K. M	K.K. M	P.K. M	S.K. M	U.K. M
E.K. M	1,00	3,00	2,00	0,25	0,50	2,00	E.K.M	1,00	0,25	0,25	0,50	2,00	0,20
I.K. M	0,33	1,00	2,00	0,33	0,50	2,00	I.K.M	4,00	1,00	0,33	2,00	3,00	0,25
K.K. M	0,50	0,50	1,00	0,25	1,00	3,00	4,00		3,00	1,00	3,00	4,00	0,33
P.K. M	4,00	3,00	4,00	1,00	3,00	4,00	2,00		0,50	0,33	1,00	2,00	0,33
S.K. M	2,00	2,00	1,00	0,33	1,00	3,00	S.K.M	0,50	0,33	0,25	0,50	1,00	0,33
U.K. M	0,50	0,50	0,33	0,25	0,33	1,00	U.K.M	5,00	0,25	3,00	3,00	3,00	1,00

M						
U.K.	E.K.	I.K.	K.K.	P.K.	S.K.	U.K.
	M	M	M	M	M	M
E.K. M	1,00	3,00	4,00	0,50	4,00	5,00
I.K. M	0,33	1,00	2,00	0,25	0,50	2,00
K.K. M	0,25	0,50	1,00	0,33	0,50	2,00
P.K. M	2,00	4,00	3,00	1,00	4,00	5,00
S.K. M	0,25	2,00	2,00	0,25	1,00	2,00
U.K. M	0,20	0,50	0,50	0,20	0,50	1,00

Tablo 3'te her bir kriter alternatifler açısından karşılaştırılmıştır. Örneğin; ulaşım kolaylığı alternatifi açısından Erciyes Kayak Merkezi, Ilgaz Kayak Merkezine göre 3 kat, Kartalkaya Kayak Merkezine göre 4 kat, Palandöken Kayak Merkezine göre 1/2 kat, Sarıkamış Kayak Merkezine göre 4 kat, Uludağ Kayak Merkezine göre 5 kat önemlidir. Karşılaştırma matrisleri oluşturulduktan sonra matrislerin değerlendirilmesi yapılmıştır.

Değerlendirme ve Bulguların Elde Edilmesi

Anketlerden elde edilen veriler matrislere dönüştürülüp analizler yapılmıştır. Hiyerarşide bulunan öğeler için öncelikler matrisi, özvektör ve tutarlılık oranları hesaplanmıştır. Hesaplamalar Super Decisions programı ile yapılmıştır. Super Decisions Çok Kriterli Karar Verme problemlerindeki AHP ve ANP tekniklerinin çözümlerinde kullanılan ve Saaty'nin de desteklediği bir programdır. Problemi çözebilmek için programa amaç, kriter ve alternatif girişleri yapılarak ilişkilendirmeler yapılır. Aşağıda Super Decisions programında oluşturulan hiyerarşik yapı taslağı oluşturulmuştur. Amaç, kriter ve alternatifler birbirleri ile ve tek tek ilişkileri tanımlamak için bağlanmıştır.

AHP yöntemi ile analiz edilen kayak merkezi seçim probleminde alternatif sıralama aşağıdaki şekildedir.

Tablo 4. Kayak Merkezlerinin Alternatif Sıralaması

Kayak Merkezi Seçim Probleminde Alternatif Sıralaması	Ağırlıklar
Uludağ Kayak Merkezi	0.21
Sarıkamış Kayak Merkezi	0.19
Palandöken Kayak Merkezi	0.16
Kartalkaya Kayak Merkezi	0.15
Ilgaz Kayak Merkezi	0.15
Erciyes Kayak Merkezi	0.11

Karar vericiler tarafından Uludağ Kayak Merkezi ilk sırada tercih edilen kayak merkezi iken, ikinci sırada Sarıkamış Kayak Merkezi ve üçüncü sırada Palandöken Kayak Merkezi tercih edilen kayak merkezleri olmuştur. Palandöken kayak merkezini sırasıyla; Kartalkaya Kayak Merkezi, Ilgaz Kayak Merkezi ve Erciyes Kayak Merkezi izlemiştir.

Sonuç ve Öneriler

Günümüz dünyasında insanların kapalı mekânlarda fazla zaman geçirmesi ve uzun süre masa başında çalışması kişileri belli zamanlarda mola vermeye zorlamaktadır. Bu durum tatil isteğini doğurmaktadır. Özellikle refah düzeyinin yükselmesi ile yaz aylarında oluşan tatil algısı kış ayları içinde oluşmuştur. Kış tatilleri için en çok tercih edilen yerlerin başında kayak merkezleri gelmektedir. Bu çalışmada Çok Kriterli Karar Verme yöntemlerinden biri olan AHP tekniği kullanılmıştır. Çalışmada 38 kişiye anket uygulanmış, elde edilen sonuçların geometrik ortalamaları alınarak çözüme ulaşılmıştır. Uygulamada Super Decisions programı kullanılarak nihai sonuç elde edilmiştir.

Mevsim uzunluğu, keşfedilmemiş doğal güzellikler, kar kalitesi, ulaşım kolaylığı, alternatiflerine göre uygun fiyatlı olma, kayak yapılabilen gün sayısı, reklam ve tavsiyeler kriterleri altında Uludağ Kayak Merkezi (Bursa), Kartalkaya Kayak Merkezi (Bolu), Erciyes Kayak Merkezi (Kayseri), Sarıkamış Kayak Merkezi (Kars), Palandöken Kayak Merkezi (Erzurum), Ilgaz Kayak Merkezi (Kastamonu) arasından değerlendirmeler yapılmıştır. Değerlendirmeler sonucunda kriter ağırlıkları büyükten küçüğe; Reklam ve

Tavsiyeler, Alternatiflerine Göre Uygun Fiyatlı Olma, Kar Kalitesi, Kayak Yapılabilen Gün Sayısı, Keşfedilmemiş Doğal Güzellikler, Ulaşım Kolaylığı, Mevsim Uzunluğu şeklinde sıralanmıştır.

Yapılan değerlendirmeler sonucunda alternatifler için kriterlerin karşılaştırmaları tutarlı olmuş ve aşağıdaki sonuçlar elde edilmiştir:

Alternatiflerine göre uygun fiyatlı olma kriteri için ilk tercih edilen kayak merkezi Sarıkamış Kayak Merkezi, ikinci tercih edilen kayak merkezi Erciyes Kayak Merkezi ve nc tercih edilen kayak merkezi Ilgaz Kayak Merkezi olmuştur. Ilgaz Kayak Merkezini sırasıyla Palandöken Kayak Merkezi, Kartalkaya Kayak Merkezi, Uludağ Kayak Merkezi izlemiştir.

Keşfedilmemiş doğal güzellikler kriteri açısından ilk tercih edilen kayak merkezi Ilgaz Kayak Merkezi olmuştur. Ilgaz Kayak Merkezini sırasıyla Sarıkamış Kayak Merkezi, Palandöken Kayak Merkezi, Kartalkaya Kayak Merkezi, Erciyes Kayak Merkezi, Uludağ Kayak Merkezi izlemiştir.

Kar kalitesi kriteri açısından ilk sırada tercih edilen kayak merkezi Sarıkamış Kayak Merkezi olmuştur. Sarıkamış Kayak Merkezini sırasıyla Palandöken Kayak Merkezi, Uludağ Kayak Merkezi, Kartalkaya Kayak Merkezi, Ilgaz Kayak Merkezi, Erciyes Kayak Merkezi izlemiştir.

Kayak yapılabilen gün sayısı kriteri açısından ilk tercih edilen kayak merkezi Sarıkamış Kayak Merkezi olmuştur. Sarıkamış Kayak Merkezini sırasıyla Palandöken Kayak Merkezi, Uludağ Kayak Merkezi, Kartalkaya Kayak Merkezi, Erciyes Kayak Merkezi, Ilgaz Kayak Merkezi izlemiştir.

Mevsim uzunluğu kriteri açısından ilk sırada tercih edilen kayak merkezi Palandöken Kayak Merkezi olmuştur. Palandöken Kayak Merkezini sırasıyla Sarıkamış Kayak Merkezi, Erciyes Kayak Merkezi, Ilgaz Kayak Merkezi, Kartalkaya Kayak Merkezi, Uludağ Kayak Merkezi izlemiştir.

Reklam ve Tavsiyeler kriteri açısından ilk tercih edilen kayak merkezi Uludağ Kayak Merkezi olmuştur. Uludağ Kayak Merkezini sırasıyla Kartalkaya Kayak Merkezi, Ilgaz Kayak Merkezi, Palandöken Kayak Merkezi, Erciyes Kayak Merkezi, Sarıkamış Kayak Merkezi izlemiştir.

Ulaşım Kolaylığı kriteri açısından ilk tercih edilen kayak merkezi Palandöken Kayak Merkezi olmuştur. Palandöken kayak merkezini sırasıyla Erciyes Kayak Merkezi, Sarıkamış Kayak Merkezi, Ilgaz Kayak Merkezi, Kartalkaya Kayak Merkezi, Uludağ Kayak Merkezi izlemiştir.

Karşılaştırmaların tümü yapıldıktan sonra AHP tekniğine göre kayak merkezi seçim probleminin nihai sonuçları ve sonuçların ağırlıklara göre sıralaması aşağıdaki gibidir:

- Uludağ Kayak Merkezi (0.21)
- Sarıkamış Kayak Merkezi (0.19)
- Palandöken Kayak Merkezi (0.16)
- Kartalkaya Kayak Merkezi (0.15)
- Ilgaz Kayak Merkezi (0.15)
- Erciyes Kayak Merkezi (0.11)

Benzer çalışmaların sonuç ve değerlendirmeleri için ise; Toy, Eymirli ve Karapınar (2010) alışmalarında kayak sezon aralığını Palandöken Kayak Merkezi için 150 gün, Erciyes Kayak Merkezi için 150 gün, Uludağ Kayak Merkezi için 120 gün, Kartalkaya Kayak Merkezi için 120 gün ve Sarıkamış Kayak Merkezi için 120 gün olarak belirtmişlerdir. Aydın (2007) alışmasında dünyada sadece Alplerde olan toz kristal karın ülkemizde sadece Sarıkamış Kayak Merkezinde olduğunu belirtmiştir. Toy, Eymirli ve Karapınar (2010) alışmalarında Palandöken Kayak Merkezinin kent merkezine uzaklığını 4 km, Erciyes Kayak Merkezinin kent merkezine uzaklığını 25 km, Uludağ Kayak Merkezinin kent merkezine uzaklığını 36 km, Kartalkaya Kayak Merkezinin kent merkezine uzaklığını 40 km, Sarıkamış Kayak Merkezinin kent merkezine uzaklığını 55 km uzaklıkta olduğunu belirtmiştir.

Kaynakça

- Adıgüzel, O., etintrk, İ. ve Er, O. (2009). Konaklama işletmelerinde olan müşteri tercihinin AHP yöntemi ile belirlenmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyon Dergisi*, 1(1), 17-35.
- Aydın, A. D. (2007). Sarıkamış'ın kiş sporları turizmi potansiyeli açısından değerlendirilmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(6), 203-209.
- ınar, Y. (2004). *ok nitelikli karar verme ve bankaların mali performanslarının değerlendirilmesi rneği* (Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara

- Doğan N. O. ve Gencan S. (2013). Seyahat acentesi yöneticilerinin bakış açısıyla en uygun otel seçimi: Analitik hiyerarşi prosesi (AHP) uygulaması. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 41, 69-88.
- Dündar, S. (2008). Ders seçiminde analitik hiyerarşi proses uygulaması. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(2), 217-226.
- Dündar, S. ve Ecer, F. (2008). Öğrencilerin GSM operatörü tercihini analitik hiyerarşi süreci yöntemiyle belirlenmesi. *Celal Bayar Üniversitesi İ.İ.B.F. Yönetim ve Ekonomi*, 15(1), 195-205.
- Dyer, J. S. (1990). Remarks on the analytic hierarchy process. *Management Science*, 36, 249-258.
- Eleren, A. (2006). Kuruluş yeri seçiminin analitik hiyerarşi süreci yöntemi ile belirlenmesi: Deri sektörü örneği. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 20(2), 405-416.
- Evren, S. (2016). *Türkiye'de kış turizmi destinasyonlarının rekabetçi konumlandırması* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Günaydın, N. (2008). *Analitik hiyerarşi prosesi ve bir uygulama* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul
- Kar Kalitesi. <https://www.aksam.com.tr/ekonomi/turkiyenin-kar-kalitesi-baska- yerde-yok/haber- 369603> 5 Mayıs 2018
- Keleş, M. K. (2014). *İşletmelerin teknokent seçiminde hiyerarşik Electre yönteminin kullanımı ve Ankara bölgesinde bir uygulama* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta
- Koçak, A. (2003). Yazılım seçiminde analitik hiyerarşi yöntemi yaklaşımı ve bir uygulama. *Ege Akademik Bakış Dergisi*, 3(1), 67-77.
- Ömürbek, N., Üstündağ, S. ve Helvacıoğlu, Ö. C. (2013). Kuruluş yeri seçiminde analitik hiyerarşi süreci (AHP) kullanımı: Isparta bölgesinde bir uygulama. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 11(21), 101-116.
- Önder, E. (2014). Analitik ağ süreci. İçinde B. F Yıldırım ve E. Önder (Edt.) *İşletmeciler, mühendisler ve yöneticiler için operasyonel, yönetsel ve stratejik problemlerin çözümünde çok kriterli karar verme yöntemleri* (ss. 75-113) Bursa: Dora Yayıncılık.
- Önder, G. ve Önder, E. (2014). Analitik hiyerarşi süreci. İçinde B. F Yıldırım ve E. Önder (Edt.) *İşletmeciler, mühendisler ve yöneticiler için operasyonel, yönetsel ve stratejik problemlerin çözümünde çok kriterli karar verme yöntemleri* (ss. 21-64). Bursa: Dora Yayıncılık.
- Özçalıcı, M. (2017). *Matlab ile çok kriterli karar verme teknikleri*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Özden, Ü. (2008). Analitik hiyerarşi yöntemi ile okul seçimi. *Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi*, 24(1), 299-320.
- Özyörük, B. ve Özcan, E. C. (2008). Analitik hiyerarşi sürecinin tedarikçi seçiminde uygulanması: Otomotiv sektöründe bir uygulama. *Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi*, 13(1), 133-144.
- Saaty, T. L. (2008). Decision making with the analytic hierarchy process. *International Journal Services Sciences*, 1(1), 83-98.
- Super Decisions, <http://www.superdecisions.com/> 12 Mart 2018
- Tanyaş, M. ve Fırlı, A. (1999). Performans değerlendirme için yeni bir yöntem. *Hava Harp Okulu 2000'li Yıllarda Uçay, Havacılık ve Savunma Teknolojilerinin Öncelikler Sempozyumu Bildiri Kitabı* (ss. 657-684). Ankara: Hava Harp Okulu Yayını.
- Timor, M. (2010). *Yöneylem araştırması*. İstanbul: Türkmen Kitabevi.
- Timor, M. (2011). *Analitik hiyerarşi prosesi*. İstanbul: Türkmen Kitabevi.
- Toy, S., Eymirli, E. B. ve Karapınar, M. (2010). *Erzurum Koraklı Bölgesi Kış Turizm Merkezi Raporu*. Erzurum: Kuzeydoğu Anadolu Kalkınma Ajansı, Turizm Raporları No: 2.
- Tüzemen, A. ve Özdağoğlu, A. (2007). Doktora öğrencilerinin eş seçiminde önem verdikleri kriterlerin analitik hiyerarşi süreci yöntemi ile belirlenmesi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 21(1), 215-232.
- Türk Dil Kurumu Hiyerarşi Kelime Anlamı, <http://tdk.gov.tr>, 10 Şubat 2018
- Türk Dil Kurumu, Analitik Kelime Anlamı, <http://tdk.gov.tr> 10 Şubat 2018
- Türk Dil Kurumu, Karar Verme Kelime Anlamı, <http://www.tdk.gov.tr>, 12 Aralık 2017
- Türk Dil Kurumu, Risk Kelime Anlamı, <http://tdk.gov.tr>, 19 Aralık 2017
- Yaralioğlu, K. (1999). Analitik hiyerarşi modeli ile genel seçim sonuçlarının öngörülmesi. 4. *Ulusal Ekonometri ve İstatistik Sempozyumu* (ss. 981-997). Antalya.

EXTENDED ABSTRACT

Turkey's being a mountainous country ski center and the number is increasing due to receive plenty of snow every day. In this study, 6 ski centers and 7 criteria were determined by brainstorming method among 18 ski centers and 20 criteria as a result of literature search.

The designated ski resorts are as follows:

- Uludağ Ski Center (Bursa)
- Kartalkaya Ski Resort (Bolu)
- Erciyes Ski Center (Kayseri)
- Sarıkamış Ski Center (Kars)
- Palandoken Ski Center (Erzurum)

- Ilgaz Ski Resort (Kastamonu).

The criteria are as follows:

- Season length
- Unexplored natural beauty
- Snow quality
- Easy access
- Cost-effective according to alternatives
- Number of days to ski
- Advertising and recommendations.

The aim of this study is to evaluate ski center orientations with Analytic Hierarchy Process technique from the point of view of the customers in the selection of the ski resort. 6 ski centers were evaluated by 7 experts with 7 criteria determined by the brainstorming method. Super Decisions package program was used to make mathematical operations easier in evaluations. As a result of the evaluation, the most effective criteria were advertisements and recommendations, while the least effective criterion was seasonal length. Uludağ Ski Center is the most preferred alternative among the determined alternatives.

The Analytic Hierarchy Process (AHP) was created by Myers and Albert in 1968 and later developed by Thomas Lorie Saaty and used in Multiple Qualitative Decision Making problems. In decision-making, taking into account the judgments of human rather than pure information can increase the effectiveness of the decision. Because each person's different approach to events leads to the formation of different criteria and different evaluations for the options. AHP technique does not lead individuals to a certain decision by inserting them into a mold. Instead it allows you to decide on your own initiative. The AHP technique allows decision-makers to reach the solution path in different ways by diversifying the pre-existing experience, prediction, intuition, and information they use. It thus simplifies complex solutions by allowing the decision to make both objective and subjective evaluations.

AHP technique is defined as a method which allows the comparison of qualitative and quantitative variables, which allows ranking these variables, which contain many variables and can be used to solve complex problems. It is used to compare the criteria and sub-criteria and determine their superiority and determine the best alternative. The fact that the method is simple and straightforward makes it easier to use in enterprises. The definition of AHP is hidden in sequential Analytical Hierarchy (AH) and Process (P) words and these words guide the most general definition of AHP.

AHP method; In the presence of many alternatives and criteria, it is the simplification of the decision-making process by evaluating the possible paired comparisons and taking the value in the 0-1 range of alternatives after a number of operations, digitizing them to a total of 1 and reducing the decision to one size. Hierarchy "is defined as, step, degree order, stage order. In AHP method, formatting the problem in an order is the beginning of an easy analysis, while the Turkish equivalent of Process in is a process. That is, the process during which events and facts are sorted in an order. As in the other methods of the AHP method, the decision maker aims to make a decision by saving the process in a certain order after certain steps.

A hierarchical structure was established with the objectives, criteria and alternatives connected with each other. Hierarchical structure provides a better perception of the problem and at the top, the aim is then the criteria and at the bottom, the hierarchical structure has been established by stepping up the alternatives. Afterwards, the data created as a result of the questionnaires for the double comparison matrix will be entered. The data obtained from the surveys will be converted into matrices and used for analysis. Priorities matrix, eigenvector and consistency ratios are calculated for the items in the hierarchy. The calculations were made with the Super Decisions program. Super Decisions is a program that is used in the analysis of AHP and ANP techniques in multi-criteria decision making and is supported by Saaty. In order to solve the problem, the aim, criterion and alternative inputs are made to the program and associations are made. The hierarchical structure draft created in the Super Decisions program has been created below. The aim, criteria and alternatives are linked to each other and to define individual relationships.

There are multiple criteria for choosing ski centers. To decide which ski resorts is more suitable according to criteria such as season length, unexplored natural beauties, snow quality, ease of transportation, being affordable according to alternatives and number of days that can be skied, it will be appropriate to choose according to the scores obtained by Analytical Hierarchical Process (AHP) method was concluded.

İşletme Yöneticilerinin Coğrafi İşaret Tesciline Yönelik Bakış Açıları: Gümüşhane İli Örneđi¹

Songül Seda KAMBER-TAŐ² ve Sedat TAŐ³

Öz

Bu araştırma ile coğrafi işaretili ürün üretimi gerçekleştiren işletmecilerin coğrafi işaret tesciline ve tescil belgesi edinmeye yönelik bakış açılarının incelenmesi amaçlanmaktadır. Araştırmanın verileri, Gümüşhane'de bulunan sekiz farklı Gümüşhane Dut Pestili ve Gümüşhane Kömesi üreticisi olan işletme yöneticileriyle gerçekleştirilen yarı yapılandırılmış görüşme tekniğiyle 15-25 Ocak 2018 tarihleri arasında toplanmıştır. Gerçekleştirilen görüşmeler sonrasında, katılımcılardan yalnızca bir tanesinin işletmeleri adına coğrafi işaret tescil belgesi edindikleri sonucuna varılmıştır. Katılımcıların bir kısmı haksız rekabetin önüne geçmek, ürün kalitesini korumak, rekabet üstünlüğü sağlamak ve tüketiciye güven sunmak açısından tescil belgesinin faydalı olacağı görüşüne olumlu bakarken diğer katılımcıların aksi yönde görüşlere sahip oldukları sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Gastronomi, Coğrafi İşaretler, Coğrafi İşaretili Ürün Tescili, Gümüşhane Dut Pestili, Gümüşhane Kömesi

Perspectives of Business Managers on Geographical Indication Registration: Sample of Gumushane Province

Abstract

Purpose of this study is to analyses views of businesses with geographical indication product manufacturing to geographical indication registration and registration certificate. Study data are collected between 15-25 January 2018 with semi-structured interview from eight different Gümüşhane Dut Pestili (dried mulberry rollup) and Gümüşhane Kömesi (churchkhela) producer business managers in Gümüşhane. After these interviews, it is found that only one participant has geographical indication registration certification for business. While some participants have positive view that registration certificate can benefit to prevent unfair competition, protect products quality, achieve competitive advantage and ensure trust to consumer, others have opposite view.

Key Words: Gastronomy, Geographical Indicators, Geographical Indicated Product Registration, Gümüşhane Dried Mulberry Rollup, Gümüşhane Churchkhela

Atıf İçin / Please Cite As:

Kamber-Taş, S. S. ve Taş, S. (2020). İşletme yöneticilerinin coğrafi işaret tesciline yönelik bakış açıları: Gümüşhane ili örneği. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(2), 985-994.

Geliş Tarihi / Received Date: 11.04.2019

Kabul Tarihi / Accepted Date: 27.12.2019

¹ Bu alışma 22-25 Mart 2018 tarihinde Ankara'da düzenlenen Gastronomi Kongresi'nde sözlü olarak sunulmuştur.

² Arş. Gör. - Gümüşhane Üniversitesi Turizm Fakültesi, s.sedakamber@gmail.com
ORCID: 0000-0002-4245-0515

³ Öğr. Gör. - Gümüşhane Üniversitesi Turizm Fakültesi, sedattas61@gmail.com
ORCID: 0000-0003-3555-7530

Giriş

Son yıllarda ekonomik anlamda ülkelere önemli katkılar sağlayan turizm sektörü, kültürel ve geleneksel değerlerin tanıtımında da etkin bir rol oynamaktadır (Orhan, 2010, s. 243). Coğrafi açıdan bir bölgeye/yöreye özgü özelliklerin ön plana çıkmasına ve bölgenin tanınırlığını arttırmaya yardımcı olan yöresel ürünlere talep hızla artmaktadır (Schneider ve Ceritoğlu, 2010, s. 30). İşte bu bağlamda Avrupa'da Fransa gibi ülkelerin şarap, peynir vb. bazı ürünlerde kullandıkları koruma uygulaması ilk olarak 1992 yılında Avrupa Birliği ülkelerinde, daha sonrada uluslararası alanda Coğrafi İşaret sistemi içerisinde şekillenmeye başlamıştır (Kan, Gülçubuk ve Küçükçongar, 2012, s. 93). Yöresel değerleri ekonomiye kazandıran, coğrafi işareti alan bölgenin tanıtımını yapan (Özkaya, Sünnetçioğlu ve Can, 2013, s. 17) ve daha da önemlisi sahip olunan bu değerlerin korunarak sonraki nesillere de aktarılmasına aracı olan coğrafi işaretler önemli bir sınaî mülkiyet hakkı olarak tanımlanmaktadır (Tanrıku, 2011, s. 181).

Bu çalışma, Gümüşhane ilinin coğrafi işaretli ürünlerinden iki tanesi olan Gümüşhane Dut Pestili ile Gümüşhane Kömesi üretim ve satış faaliyetlerini gerçekleştiren işletmecilerin, coğrafi işaret tesciline ve tescil belgesi edinmeye yönelik bakış açılarının ortaya konması amacıyla gerçekleştirilmiştir. Literatürde Gümüşhane özelinde coğrafi işaretli ürünlere yönelik çalışmaların yetersiz olmasından dolayı bu çalışmanın literatüre ve sektöre katkısının olacağı düşünülmektedir.

Literatür Taraması

Bu bölümde araştırma kapsamı içerisinde yer alan coğrafi işaret kavramı, Gümüşhane Kömesi ve Gümüşhane Dut Pestili konuları ele alınmıştır.

Coğrafi İşaret Kavramı

Günümüzde teknolojinin gelişmesiyle birlikte üretim süreçleri çeşitlenmiştir. Gelişen teknolojiyle seri üretimlerin ve ürün çeşitliliğinin de artması, gıda güvenliği kontrollerini giderek zorlaşır bir hale getirmeye başlamıştır (Meral ve Şahin, 2013, s. 16). Sağlığını korumayı ve sağlıklı olmayı arzu eden tüketicilerin, doğal yöntemlerle üretilen ve güvenilirliğini uzun yıllar boyunca kanıtlamış olan yerel ürünlere karşı duydukları tüketim talebi artmıştır (Doğan, 2015, s. 60). Yiyip içtikleri ürünler hakkında doğru bilgi edinmeyi isteyen tüketiciler, sertifikasyon sistemlerini önemsemeye başlamışlardır. Tükettikleri gıdaların içerikleri, üretim aşamaları, doğa ile ilişkileri günümüz tüketicileri için anlam taşımaktadır (Orhan, 2010, s. 245). Ürün etiketlerindeki son kullanma tarihi, saklanma ve pişirilme koşulları, ürün üretim yeri gibi konular tüketiciler açısından önemsenmeye başlamıştır (Şahin ve Meral, 2012, s. 89). Bu bakımdan; geleneksel üretimi teşvik etmesinin yanı sıra yerel yiyeceklerin ve içeceklerin özlerinin korunmasını sağlayarak ürünün ait olduğu bölgeye veya yöreye turist çekmesine destek olan coğrafi işaretlerin önemi büyüktür (Mercan ve Üzülmöz, 2014, s. 68). Konu ile ilgili tüketici eğilimlerinin fark edilmesiyle birlikte yöresel ve özgün olanı korumak adına yürürlüğe konulan ilk uygulama 1992 yılında öncelikle Avrupa Birliği ülkelerinde görülmüştür. Daha sonra ise coğrafi işaret sistemi içinde (Kan vd., 2012, s. 93) ürünün, üreticinin ve tüketicinin korunması adına ulusal ve uluslararası düzeyde gerekli adımlar atılmıştır (Gökova, 2007, s. 144). Coğrafi işaretler sistemi ile ilgili gerçekleştirilen uluslararası anlaşmalar (Jain, 2009, s. 71-72);

- Sınai Mülkiyet Haklarının Korunmasına İlişkin Paris Sözleşmesi
- Ürünler üzerinde kullanılan sahte ya da aldatıcı Mahreç İşaretlerinin engellenmesine ilişkin Madrid Anlaşması
- Menşee Adlarının korunması ve uluslararası tesciline ilişkin Lizbon Anlaşması
- Ticaretle Bağlantılı Fikri Mülkiyet Hakları Anlaşması'na ilişkin TRIPS Anlaşması (Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights).ile gerçekleştirilmiştir.

TRIPS sözleşmesi 22/1 maddesinde coğrafi işaret kavramı; 'üye bir ülkenin toprağından veya bu toprak üzerinde yer alan bir bölge veya yöreden kaynaklanan, belirgin bir niteliği, ünü veya diğer özellikleri itibariyle esas olarak bu coğrafi menşeye atfedilen ürünleri tanımlamak için kullanılan işaretlerdir' ifadeleriyle tanımlanmaktadır (The World Trade Organization, 2017; Rahmah, 2017, s. 91). Kültürel ve gastronomik değerler; şehirlerin, bölgelerin ve ülkelerin turizm pazarlamalarında avantajlı bir duruma geçmesine, ekonomik kazançlar elde etmesine ve yeni alanların gelişmesine kaynak sağlamıştır. Sahip olduğu coğrafi, iklimsel ve kültürel çeşitliliklerin etkisiyle gelişen zengin Türk Mutfağı, her bölgesinde barındırdığı farklı gastronomik değerlerle bu açıdan büyük önem bir taşımaktadır (Kamber Taş ve Taş, 2017, s. 1). Türkiye'nin sahip olduğu zengin yöresel ürün çeşitliliğinin korunabilmesi adına gerekli yasal düzenleme 27.06.1995 tarihinde yürürlüğe giren 555 sayılı Coğrafi İşaretlerin Korunması Hakkında Kanun

Hükmünde Kararname ile gerçekleştirilmiştir (Toklu, Ustaahmetoğlu ve Öztürk Küçük, 2016, s. 146; Altuntaş ve Gülçubuk, 2014, s. 76). Türkiye’de coğrafi işaretlerin tescili ile ilgilenen kurum Türk Patent Enstitüsü’dür. Başvurular Türk Patent Enstitüsüne veya onun yetkili kıldığı makama yapılır (Kan vd., 2012, s. 97). Türk Patent Enstitüsü coğrafi işaret kavramını; belirgin bir niteliği, ünü ya da diğer özellikleri itibariyle kökenin bulunduğu bir yöre, alan, bölge ya da ülke ile özdeşleşmiş bir ürünü gösteren bir işaret olarak tanımlanmaktadır (TPE, 2017a). Türk Patent Enstitüsü’nce 09.02.2017 tarihi itibariyle 316 adet tescilli coğrafi işaret olup, başvurusu değerlendirme sürecinde olan 404 adet ürün bulunmaktadır (TPE, 2017b). Bir ürünün coğrafi işaret tescili alabilmesi için; tüketiciler arasında iyi bir üne sahip olmalı, hammadde üretimi ve hazırlanma süreci belirlenmiş bir coğrafi alanda gerçekleştirilmeli, benzerlerinden farklı ayırt edici bir özelliği bulunmalı ve detaylı bir şekilde tanımlanmış özel bir üretim sürecinin ürünü olmalıdır (Oraman, 2015, s. 78).

Yenipınar vd. (2014, s. 14) coğrafi işaret tescilinin başlıca amaçlarını şu şekilde ifade etmiştir;

- Ürünün korunması: Coğrafi işaretli ürünün kalitesinin korunarak ve garanti edilen özellikleriyle üretiminin sağlanması.
- Üreticinin korunması: Yöre veya yöre dışında belirtilen kriterlerde coğrafi işaretli ürün üretimi yapanların tescilin sağladığı korumadan öncelikli olarak yararlanmalarının sağlanması.
- Tüketicinin korunması: Coğrafi işaret tescil ambleminin, orijinalini yansıtmayan ürünler üzerinde kullanılmasının önüne geçilmesi.
- Kültürün korunması: Ülkenin milli ve kültürel değerlerinin korunmasının sağlanmasıdır.

Coğrafi işaret tescili, tüketicide tescilli ürüne karşı prestij ve güven sağlayan bunun yanı sıra üreticilerin piyasadaki rakiplerinden farklılaşmasına aracı olan bir mekanizma olarak işlev görmektedir (Bagade ve Metha, 2014, s. 1226). Coğrafi İşaretleme Sisteminin temel fonksiyonları şu şekilde ifade edilmektedir;

- Köken Belirtme Fonksiyonu: Coğrafi işaretler ürünlerin kökeni veya hangi bölgeye ait olduğunu gösteren semboller olarak görev yapar.
- Kalite Fonksiyonu: belirli ürünlerin niteliklerini tanımlar ve tüketicie belirtilen kriterler çerçevesinde beklentilerini karşılama garantisi sunar.
- Yatırım veya Reklam Fonksiyonu: yanlış beyan veya herhangi bir suistimal açık durum olmayacağı için, ürün coğrafi işaret tesciliyle bağlı bulunduğu bölgenin ve ürünün tanıtımının yapılmasında bir araç olarak görev alır. Bölgeye de ekonomik olarak katma değer sağlar.
- Kültür Koruma Fonksiyonları: Ürünlerin geleneksel üretim yöntemlerini, tüketim alışkanlıklarını ve kültürel kimliğini korur (Bagade ve Metha, 2014, s. 1228; Rovamo, 2006, s. 7).

Coğrafi işaretler mahreç işareti ve menşee adı olarak ikiye ayrılır. Bir ürünün üretiminden bitimine kadar tüm işlemler ilgili bölgede gerçekleşiyorsa buna menşee işareti, bu aşamaların en az biri ilgili bölgede gerçekleşiyorsa mahreç işareti verilmektedir (Özkaya vd., 2013, s. 17; Tanrıku, 2011, s. 174). Samsun Simidi, Çarşıbaşı Keşani, Gümüşhane Kömesi, Akçaabat Köftesi, Hamsiköy Sütlacı mahreç adı ile korunan ürünlere örnek teşkil ederken; Malatya Kayısı, Isparta Gülu, Niksar Cevizi, Devrek Bastonu, Kars Kaşarı, Afyon Mermeri de menşee işareti ile korunan ürünlere örnek olarak sıralanabilir.

Gümüşhane Kömesi ve Gümüşhane Dut Pestili

Tarihte pestil ve kömenin yapımının başladığı yıllar net bir şekilde bilinmemekle birlikte uzun yıllar öncesine dayandığı tahmin edilmektedir. Yapılan kaynak araştırmalarında, pestil ve kömenin Anadolu’ya ait bir değer olduğuna ve Osmanlı döneminde de yapıldığına dair bilgilere rastlanılmaktadır. Eskiden insanların; bölgede çokça bulunan dut ağaçlarından elde ettikleri dutların şırasını çıkararak, un ile pişirip temiz bezlere serildikten sonra güneşte kurutup teneke veya küp içerisine konularak, nemsiz bir ortamda kış aylarında tüketilmek üzere muhafaza ettikleri, yaz aylarından kışa hazırlıklar yaptıkları bilinmektedir (Kalkışım ve Özdemir, 2012, s. 11).

Gümüşhane bölgesinde uzun yıllar boyunca ev ölçeği bazında varlık gösteren dut pestili ve kömesi bölgenin önemli ve geleneksel gastronomik ürünleri olarak ifade edilmektedir. 70’li yılların ortalarında küçük bir imalathane, 90’lı yılların sonlarında ise fabrika ölçeğinde üretimine başlanan köme ve dut pestili, endüstriyel ve ticari açıdan ilk kez Büyükbayraktar ailesi tarafından yöresel bir kazanç kaynağına

dönüştürülmüştür (Akyüz ve Kara, 2016, s. 137). Böylelikle mevsimsel üretim dönemi geri bırakılıp, 12 ay boyunca sürdürülebilir üretim dönemi başlamıştır.

a) Gümüşhane Kömesi

Ceviz parçalarının ipe dizilerek belli bir kalınlığa ulaşıncaya kadar pestilin de hammaddesi olan herleye 4-5 kez daldırılıp kurutulması yöntemiyle elde edilen ürün, Gümüşhane Kömesi olarak adlandırılmaktadır (Gümüşhane Valiliği, 2010, s. 41). Bu coğrafi işaretli ürün, 27.07.2003 tarih ve 25181 sayılı resmi gazetede ilan edilmiş ve 555 sayılı Coğrafi İşaretlerin Korunması Hakkındaki Kanun Hükmündeki Kararname'nin 12'nci maddesi gereğince 23.01.2004 tarihinden itibaren korunmak üzere mahreç işareti ile tescil edilmiştir. Coğrafi işaret tescil belgesine göre Gümüşhane Kömesi'nin ayırt edici özellikleri şöyle tanımlanmaktadır; "Gümüşhane kömesi diğer bölgelerde üretilen cevizli sucuğa benzemekle birlikte önemli farklılıklar göstermektedir. Gümüşhane Kömesi yapılırken iplere dizilmiş iç cevizin batırıldığı karışımın içeriği oldukça farklıdır. Bu içerikte bal, süt, dut, şeker ve un bulunmaktadır. 100 kg Gümüşhane Kömesi elde etmek için en az 33kg. ceviz, en az 14 kg bal, en az 10 kg süt kullanılmaktadır. Süt ve dut bu bölgede elde edilmektedir. Gümüşhane Kömesi'nin yapımında ve kalitesinde köme ustalarının becerileri ve yörenin zengin flora yapısından elde edilen dut önemli bir etkidir" (Türk Patent ve Marka Kurumu, 2004a).

b) Gümüşhane Dut Pestili

Dut, bal, süt ve un karışımının herle haline getirilip içerisine fındık veya ceviz katılarak bezlere serilip kuruduktan sonra elde edilen besin değeri yüksek olan gıda maddesi Gümüşhane Dut Pestili olarak tanımlanmaktadır (Gümüşhane Valiliği, 2010, s. 25). Bu coğrafi işaretli ürün, 27.07.2003 tarih ve 25181 sayılı resmi gazetede ilan edilmiş ve 555 sayılı Coğrafi İşaretlerin Korunması Hakkındaki Kanun Hükmündeki Kararname'nin 12'nci maddesi gereğince 23.01.2004 tarihinden itibaren mahreç işareti ile korunmak üzere tescil edilmiştir. Coğrafi işaret tescil belgesine göre Gümüşhane Dut Pestili'nin ayırt edici özellikleri şöyle tanımlanmaktadır; "Gümüşhane pestili diğer bölgelerde üretilen pestillerden daha parlak ve yumuşak bir yapıdadır. Diğer bölgelerde üretilen pestillerden farklı olarak içeriğine bal ve süt katılmakta ayrıca diğer bölgelerde üretilen çeşnili pestillerde kullanılan iç ceviz ve iç fındık çok daha fazla miktarlarda katılmaktadır. 100 kg Gümüşhane Pestili elde etmek için en az 20kg bal, en az 15 kg süt, en az 20 kg iç ceviz veya iç fındık kullanılmaktadır. Süt ve dut bu bölgede elde edilmektedir. Gümüşhane Pestili'nin yapımında ve kalitesinde pestil ustalarının becerileri ve yörenin zengin flora yapısından elde edilen dut önemli bir etkidir." (Türk Patent ve Marka Kurumu, 2004b).

Yöntem

Araştırma verileri kalitatif bir araştırma tekniği olan, yarı yapılandırılmış mülakat yöntemi kullanılarak elde edilmiştir. Bu teknikte araştırmacı, önceden sormayı planladığı soruları içeren görüşme formunu hazırlar (Türnüklü, 2000, s. 47). Tam yapılandırılmış mülakatın aksine yapılan görüşmenin gidişatına bağlı olarak sorularda değişiklikler yaparak ek sorular sorabilir. Bu sayede görüşülen kişinin bilgilerini aktarmasında ortaya çıkabilecek olası sınırlamaların önüne geçilerek, ilgili konuda daha detaylı bilgilere ulaşılabilmektedir (Merriam, 2013, s. 87-88). Yarı yapılandırılmış görüşme tekniğinin araştırmacıya sunduğu en önemli kolaylık sistematik ve karşılaştırılabilir bilgi sunmasıdır (Yıldırım ve Şimsek, 1999, s. 283).

Evren - Örneklem

Çalışmanın amacından hareketle; 15-25 Ocak 2018 tarihleri arasında Gümüşhane ilinde faaliyet gösteren, Gümüşhane Kömesi ve Gümüşhane Dut Pestili üretimi yapan işletme sahipleri ile görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Nitel araştırmalarda araştırmacının verilerin doyuma ulaştığını bir diğer ifadeyle devamlı benzer şeylerin anlatıldığını hissetmeye başladığı zaman yeterli katılımın sağlandığına karar verilebileceği (Merriam, 2013, s. 207) göz önünde bulundurularak, araştırma dâhilinde 8 işletme sahibi ile gerçekleştirilen görüşmeler yeterli görülmüştür.

Veri Toplama Araçları

Araştırmada, veri toplama aracı olarak yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Görüşme soruları hazırlanmadan önce, araştırma konusu ile ilgili literatür taraması yapılmış ve görüşme formunda yer alması düşünülen sorular hazırlanmıştır. Görüşme formunda; coğrafi işaret kavramı, coğrafi işaret tescili, Gümüşhane Kömesi ve Dut Pestili'nin hazırlanış şekli, muhafaza koşulları, denetimi konularını ele alan ve bu konulara ait alt sorular yer almaktadır.

Verilerin Analizi

Araştırmadaki tüm gürüşmeler veri kaybı yaşanmaması amacıyla ses kaydı alınarak gerçekleştirilmiştir. Yapılan gürüşmeler 30 ile 55 dakikalık süreler arasında gerçekleşmiştir. Yapılan sekiz gürüşme toplam 4 saat 22 dakika sürmüştür. Elde edilen kayıtlar analiz edilmek üzere araştırmacı tarafından deşifre edilip yazıya dökülmüştür. Gürüşmelerden elde edilen veriler ve ilgili doküman incelemeleri betimsel olarak analiz edilmiştir. Gürüşülen kişilere yapılan atıflarda, katılımcıların talepleri doğrultusunda isim kullanmamak adına kodlamalardan yararlanılmıştır. Bu bağlamda gürüşülen işletmeler ve katılımcıları A, B, C, D, E, F, G ve H harfleri ile kodlanmıştır.

Bulgular

Makalenin Yapılan gürüşmelerde B işletmesi sahibi dışındaki bütün katılımcıların coğrafi işaret kavramını duydukları; Gümüşhane Kömesi ve Gümüşhane Dut Pestili'nin coğrafi işaret tescili ile koruma altına alındığı konusunda bilgi sahibi oldukları tespit edilmiştir. Katılımcılar coğrafi işaretleme sistemi ile ilgili bilgilere Gümüşhane Ticaret ve Sanayi Odası tarafından düzenlenen toplantılarda dönem dönem yer verildiğini ifade etmişlerdir. B işletmesi sahibi dışındaki tüm katılımcıların coğrafi işaretleme sistemi hakkında bilgi sahibi olmalarına rağmen, A işletmesi sahibi dışındaki tüm katılımcılar işletmelerinde ilgili ürünlerin satışı ve tanıtımı için coğrafi işaret tescil belgesini/logosunu kullanmadıklarını ifade etmişlerdir. Gürüşmelerden edinilen bu bilgi, ilgili ürünler adına başvuru sahipliği yapan Gümüşhane İl Özel İdare Müdürlüğü'nden alınan bilgi ile desteklenmiştir. A işletmesi dışındaki il sınırları içerisinde faaliyet gsteren hiçbir işletmenin coğrafi işaret tescil belgesini/logosunu kullanmak adına Gümüşhane İl Özel İdare Müdürlüğü'ne başvuruda bulunmadığı tespit edilmiştir.

Coğrafi İşaret Tesciline Bakış Açısı

A işletmesi il sınırları içerisinde coğrafi işareti ürünlerinde kullanan tek işletme olarak, coğrafi işaret tesciline bakış açısını şu sözlerle ifade etmiştir; "Biz 3 sene önce başladık ürünlerimizde coğrafi işareti kullanmaya. Gross marketlere ürün hazırlarken coğrafi işareti ürünlerimizi amblemsiz diye kabul etmediler. Çünkü bize şunu söylediler müşteriler işletmelerine geldiklerinde o amblemleri gürerek coğrafi işareti ürünler tercih edebileceklerini bize belirttiler. Bizde ürünlerimizi doğal olarak ürettiğimizi herkese gstermek, kapılarımızı herkese her denetime açarak gelsinler gürsünler diyerek coğrafi işareti ürün üretmeye karar verdik. Zaten işletmeme gürveniyorum her şeyimiz ortada herkes gelsin gürsün denetlensin. Fakat bizden başka kimse kullanmıyor bu işareti burada. Kullanırlarsa girecekleri denetimde gereken şartları sağlayamayacakları için, maliyetleri yüksek olduğu için belirlenen kalite standartları sağlayamayacakları için kullanmıyorlar. Uzun vadede varlık gstermek ya da daha büyük pazarlara hitap etmek gibi bir amaçlarının olmadığını düşünüyorum. Bu memleket adına bir adım atalım katkıda bulunalım buranın gelişmesine bir katkı sağlayalım gibi bir düşünçesi yok. Ulusal ya da Uluslararası bir satış yapma ya da tanıtım yapma, katkı sağlamak gibi amaçlarının, kaygılarının olmadığını düşünüyorum".

B işletmesi coğrafi işaret sistemi ile ilgili bilgi sahibi olmadığını belirttiği için öncelikle kendisine konu ile ilgili gerekli bilgiler verilmiş daha sonra bu sistemi nasıl değerlendirdikleri sorulmuştur. B işletmesi "Söylediklerinize göre aslında bu iyi bir şey. Adil rekabet olur. Belki satışlara da etki eder. Ama yine de bilemiyorum, emin değilim" diyerek tescil belgesini edinmeye karşı olan gürüşlerini ifade etmiştir.

C, D, G ve E işletmeleri sahipleri tescil belgesini/logosunu kullanmayı düşünmediklerini belirtirken D işletmesi "Bence belgenin bize hiçbir faydası olmayacak. Benim satışlarımı da arttırmaz, güven de vermez. Beni zaten bilen, gürvenen kişi geliyor bana" şeklinde ifadeler kullanarak coğrafi işaret tescil belgesini işletmesi için gerekli görmediğini ifade etmiştir.

E işletmesi ise tescil belgesini ürünlerinde kullanmayı tercih etmemesinin sebebini işletmesinin yeterince kurumsallaşmaması gerekçesine bağlayarak "bu gibi işaretleri kullanmak için işletmemizin biraz daha kurumsallaşması gerektiğini düşünüyorum öncelikli olarak. Daha sonra coğrafi işaret belgesini alma durumumuz ortaya çıkabilir. Kendimizi tam olarak kurumsallaşmış güremediğimiz için almak istemedik ve düşünmüyoruz daha doğrusu" diyerek kısa vadede coğrafi işaret tescilini kullanmayı düşünmediklerini belirtmiştir.

H ve F işletmeleri sahipleri ise tescil belgesini işletmelerinde kullanmadıklarını ancak kullanmayı düşünebileceklerini belirtmişlerdir. H işletmesi sahibi "tescil belgesine olumsuz bakmıyoruz aslında. Baktığınız zaman çok da geçerli bir sebebimiz yok kullanmıyor oluşumuzun. Aslında sertifika sistemine

geçmemizin tabii ki faydası vardır. Bu da bir güven verir. Ben mesela aldığım ürünlerden nasıl içerik analizi istiyorsam müşteri de tükettiği üründe elbette sertifikalı ürün almak ister. Ama bir yandan da Gümüşhane'deki tüketicinin coğrafi işareti önemseyeceğini düşünmüyorum. Derseniz ki peki dışarıdaki tüketicisi? Bakın işte o önemser.” diyerek konu ile ilgili bakış açısını belirtmiştir.

Gümüşhane Kömesi ve Dut Pestili'nin Hazırlanış Şekli

A işletmesi Gümüşhane Kömesi ve Dut Pestili'nin ilk yapım aşamalarıyla ilgili tecrübelerini şu şekilde ifade ediyor; “Kara kazan vardı 1974'lü yıllarda. Yani bu ürünü sektör haline getiren ilk aileyiz Gümüşhane'de. Gümüşhane'de böyle bir şey yoktu. Bir tek yazın yapılırdı evlerde. Herkesin evinin önünde dut ağacı vardı. Herkes ondan dutlarını silkelere pekmezini yapardı. Kışlık yiyecek olarak saklar sobalarda ısıtırdı. Sonra biz bunu nasıl yaparız da bu ürünü nasıl yerden kaldırırsak diye düşündük. Toprak bahçelerde bezlerin üzeri seriliyordu kuruyunca da öyle tüketiliyordu. Sonra kara kazan değil de bu pişirmeyi daha iyi nasıl hijyenik hale getiririz diye düşündük. Bu sefer yağlı cidarlı kazanlı bulduk. Yani tamamen deneme yanılma yoluyla kendi argemizi kendimiz yaptık. İşin kötüsü bu ürün o yıllarda geniş çaplı bilinmeyen de bir ürün. Hani makarna fabrikası açmıyorsun ki gidesin makine getirip dizayn edesin. Sonra düşündük Biz bunu yerden ayağı nasıl kaldırabiliriz. Köyceğiz'de gittiğimiz zaman sinek telleri var ya sineklikler onları böyle kasalara dizdik havaya kaldırdık kurduk pestilleri üzerine serdik. Bir ay sonra baktık ki hepsi kuruyup düştü koştuk. Sonra anladık ki bu işte bu kadar güneş olmaz. Sonra krom tezgâhları bulduk işte. Sürekli biz bu işi 12 aya nasıl yayabiliriz diye düşündük. Annem de bunu kuru duttan da yapabileceğimizi söyledi. Kuru dutu pişirin alın dedi. Bu sefer kendimize sıcak odalar oluşturmaya çalışıp, düpler ederek kurutmaya başladık dutları. Kendi dehidratörünüzü kendimiz yapmaya çalıştık. O zamanlar işte hiçbir şey yoktu, imkânsızlık vardı”. Katılımcıların her biri ürünlerin yapımında kullanılan malzemeleri köme için bal, süt, dut, şeker, ceviz olarak; pestil için ise dut, bal, ceviz veya fındık, un, süt olarak ifade etmiştir.

A, E ve H işletmeleri sahipleri Gümüşhane Kömesi ve Dut Pestili'nin yıllar önceki asıl hazırlanış şeklinde balın kullanılmadığını bu yüzden ürünlerin çok sert olduğunu ancak sektör haline gelmeye başlanmasıyla daha yumuşak olması ve kalması adına bal malzemesinin kullanılmaya başladığı bilgisini vermişlerdir.

F işletmesi sahibi ise ürün yapımında tescil belgesine göre kullanılması gereken tüm malzemeleri sayarak, kendilerinin ürünlerinde glikoz şurubu da kullandıklarını açıkça belirtmiştir. Hatta pek çok işletmenin de kendileri gibi beyan etmese bile ürünlerine glikoz şurubu eklediklerini öne sürmüştür. B ve E işletmesi sahipleri de kendi ürünlerinde kullandıklarını söylemeseler de şöyle ifadelerde bulunmuşlardır; B işletmesi “Glikoz şurubu gıda sektöründe zaten kullanılıyor. Ürünlerin raf ömrü uzasın diye kullanabilirler. Miktar az ise sorun olmaz diye düşünüyorum. Ben kullanmıyorum”. E işletmesi “Glikoz şurubunu Tarım Bakanlığı'nın belli bir oranda kullanılabileceği ile ilgili bir bilgi var. Şöyle ki şu an tükettiğimiz bütün gıdaların içerisinde olan bir maddedir. Bisküviden çikolataya, dondurmaya kadar her şeyin içerisinde var. Pestil ve köme de de olabilir, kullanılabilir. Ama bir düzeyde % 10, % 5 daha uygun. Bakanlığın göstermiş olduğu miktarda kullanılabilir. Ben tercih etmiyorum, kullanmıyoruz. Kullanan arkadaşlar içinde insan sağlığına zarar vermeyecek şekilde standartlarda kullanılmasında sakınca olduğunu düşünmüyorum”. Piyasada ürünlerde glikoz şurubu kullanımının yanı sıra maliyeti düşürmek için düşük kaliteli mamullerin de üretimde işletmelerce kullanılabildiğine dikkat çeken A işletmesi sahibi “ evet coğrafi işaret tescil belgesinde ürünün nasıl hazırlanması gerektiği yazıyor fakat her şey ne yazık ki yazıldığı gibi olmuyor. Bu fiyatlardan da belli oluyor. Gümüşhane'deki köme ve pestil satış fiyatları kilosu 20 liradan başlayıp firmasına göre 40 liraya kadar çıkıyor. Peki herkes aynı kalitede mal kullansa mümkün mü bu kadar fark? Hemen bir örnek vereyim. Benim fabrikaya giren her şey denetimden geçiyor. Ben çifte kavrulmuş bir birinci kalite bir numaralı fındık alıyorum ve çekilmiş fındık asla almıyorum. Ben kendi fabrikam da çekiyorum, çünkü malzemeyi görmem lazım. Bu ürünün kilosu 35 lira. Ama sen çekilmiş fındık alırsan, fındık iyi midir, alfa toksin üretmiş midir diye düşünmez alırsan kilosu 20 lira. Şimdi ne yapıyorlar ambarda deposunda ne kadar fındık varsa sıkıntılı malzeme varsa çekiyor ondan sonra burada pazara giriyor. İşte şunu ortaya koyuyor; sen ürünü şekerle değil de glikozla yaparsan, fındığı bütün değil çekilmiş alırsan, sütü de suyla karıştırırsan bu işler sağlıklı olmaz” ifadelerinde bulunmuştur. Edinilen bilgilere ek olarak katılımcıların her biri köme ve pestilin hazırlanış aşamalarını tescil belgelerindeki bilgileri doğrular şekilde yapmıştır.

Muhafaza Koşulları

Katılımcıların her biri ürünlerin serin ve kuru bir ortamda muhafaza edilmesi gerektiğini söylemişlerdir. Ancak tüketim tarihleri konusunda farklı ifadeler kullanmışlardır.

A işletmesi sahibi “Aslında bir yıl tüketim süresi var ama biz 6 ay vuruyoruz ürünlerimizin paketlerine üzerine. Biz içerisinde koruyucu koyarak raf ömrünü uzatmak istemiyoruz. Dolayısıyla 6 ay olarak etiketliyoruz” demiştir.

F ve B işletmeleri sahipleri ürünlerin ‘serin havada 3 ay sıcak havalarda 1 ay içinde’ tüketilmesi gerektiğini ifade ederken D işletmesi ‘oda sıcaklığında 1 ay 10 derece sıcaklıkta 3 ay içinde’ tüketilmesi gerektiğini söylemiştir.

C, E ve G işletmeleri sahipleri ‘ortalama raf ömrü 6 aydır’ derken H işletmesi sahibi “Bizim tavsiyemiz şudur sonuçta bu gıda maddesidir. Yani bizim ülkemize göre pestilin hava şartlarına göre Gümüşhane’de nem oranı düşüktür ama Trabzon’daki nem oranı daha yüksektir. Oraya getirince bozulabiliyor dolayısıyla iklimine göre saklanma şartları. Biz müşterimize diyoruz ki bizden aldığınız ürünleri taze tüketim 1 ay 2 ay içerisinde tüketmeniz almış olduğunuz ürünler için daha iyi olacaktır” ifadelerini kullanmıştır.

İşletmelerin İlgili Kurumlarca Denetimi

İl sınırları içerisinde yalnızca A işletmesi ilgili coğrafi işaret kullandığı için, ürünlerin coğrafi işaret tescil belgesinde belirtilen “Gümüşhane İl Özel İdare Müdürlüğü koordinatörlüğünde Tarım İl Müdürlüğü, Sanayi Müdürlüğü ve İl Sağlık Müdürlüğüne oluşturulacak en az 3 kişilik konusunda uzman komisyonca yılda en az iki kez, şikayet halinde ise her zaman” olmak üzere denetimlere tabii tutulduğunu söylemiştir. Diğer katılımcı işletme sahiplerine gıda üretimi ve satışı yapan işletmeler olarak ilgili kurumlarca ne sıklıkta denetim gördükleri sorulmuş ve birbirinden farklı cevaplar alınmıştır. Verilen cevaplarda denetimlerin en sık 15 günde bir, en uzun arayla ise yılda bir iki kez geldiği söylenmiştir.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Makalenin Coğrafi işaretli ürün üretimi gerçekleştiren işletmecilerin coğrafi işaret tesciline ve tescil belgesi edinmeye yönelik bakış açılarının incelenmesi amacıyla, Gümüşhane il sınırları içinde Gümüşhane Kömesi ve Gümüşhane Dut Pestili üretim yapan işletme sahipleriyle gerçekleştirilen görüşmeler sonucunda; bir tane işletme dışında coğrafi işaret tescilini ürünlerinde kullanan işletme bulunamamıştır. Bu bulgu araştırmanın en çarpıcı sonuçlarından birisidir. Mevcut durum alınan coğrafi işaret tescil belgesinin ürünün, üreticinin ve tüketicinin korunması adına işlevini yerine getirememesine sebep olmaktadır. Uygulamaya konulmamış hiçbir belge amacına hizmet edememektedir. En kısa sürede işletme sahipleri ile ilgili kurumlar iletişime geçmeli, işletmeler coğrafi işaret tescilini kullanmaya teşvik edilmelidir. Hem işletmecilerin hem de bu ürünü tüketen yerel halkın bilinçlenmesi için bilgilendirme çalışmaları yapılmalıdır.

Coğrafi işaret tescili, işletmeler tarafından benimsenerek kullanılmadığı için coğrafi işaretli ürünlerin (Gümüşhane Kömesi ve Gümüşhane Dut Pestili) üretiminde glikoz şurubu, su ile karıştırılmış süt, alfa toksinli çekilmiş fındık gibi ürünün aslına uygun olmayan mamullerin kullanıldığı ifade edilmiştir. Bu durum eğer gerekli önlemler alınmaz ise gerek yöresel gastronomik ürünlere yönelen ve önemseyen tüketiciye gerekse sağlıklı ve aslına uygun olarak ürün üretmeyi arzu eden üreticilere olumsuz olarak yansımaktadır. Tüketicilerin coğrafi işaretli ürün algıları ölçmeye yönelik yapılan çalışmalar da (Bonnet ve Simioni, 2001; Ertan, 2010; Ittersum ve Janssen, 2007) tüketicilerin bölgesel etiket taşıyan ürünlere tüketiciye güven duygusu vermesinden dolayı, artı değer biçerek emsallerinden daha fazla ücret ödemeye eğimli oldukları görülmektedir. Böylece coğrafi işaretler aracılığıyla hem bölgesel ekonomilerin canlanmasına potansiyel sağlanmış olacak, hem de kırsal kalkınmaya katma değer sağlanacaktır (Ertan, 2010; Mercan ve Üzülmez, 2014; Orhan, 2010).

İşletmelerin coğrafi işaret tescilini kullanmıyor olmalarına bağılı olarak denetimlerin yeterli ve yöresel ürünü korumaya yönelik olarak gerçekleştirilmediği görülmüştür. Coğrafi işaretli ürünlerde yaşanan denetim sorunu Doğdubay ve Sünnetçioğlu (2015) ile Taşdan, Albayrak ve Albayrak’ın (2014) yapmış oldukları çalışmalar sonucuyla benzerlik göstermektedir. Bu durum coğrafi işaretli yöresel ürünün yapılışında uygun olmayan mamullerin kullanımına zemin sunmaktadır. Aslına uygun ürünlerin hazırlanarak, sağlıklı ve güvenilir ürün tüketme arzusu duyan tüketicileri ve işletmeleri korumak adına

işletmeler tescil belgesini kullanmaya yönlendirilmeli böylece denetimler düzenli olarak gerçekleştirilmelidir.

Dört adet tescilli coğrafi ürüne sahip olan Gümüşhane ilinin tanıtımında tescilli ürünler son derece önemli bir rol oynamaktadır. Bu nedenle tescilli alınan ürünlere yönelik denetimlerin de sürekli yapılmasının gerekmektedir. Bu denetimler sayesinde ürünlerin kaliteli bir şekilde üretilmesine ve sürdürülebilirliğe katkı sağlayacaktır.

Etik Beyan

“İşletme Yöneticilerinin Coğrafi İşaret Tesciline Yönelik Bakış Açıları: Gümüşhane İli Örneği” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir.

Kaynakça

- Akyüz, A. M. ve Kara, Ö. (2016). Gümüşhane örneğinde pestil ve köme markalarının algısal konumlarının çok boyutlu ölçekleme analizi ile belirlenmesi. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 7(16), 133-157.
- Altuntaş A. ve Gülçubuk B. (2014). Yerel kalkınmada yaygınlaşan bir araç olarak geleneksel gıdalar ve geleneksel gıda mevzuatının yaygınlaştırılabilirliği. *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 31(3), 73-81.
- Bagade S. B and Metha, D. B. (2014). Geographical indications in India: Hitherto and challenges, *Research Journal of Pharmaceutical, Biological and Chemical Sciences*, 5(2), 1225-1239.
- Bonnet, C. ve Simioni, M. (2001). Assessing consumer response to protected designation of origin labelling: A mixed multinomial logit approach, *European Review of Agricultural Economics*, 28(4), 433-449.
- Doğan, B. (2015). Coğrafi işaret korumasının gelişmekte olan ülkeler için önemi, *NWSA-Social Sciences*, E-Journal of New World Science Academy, 10(2), 58-75.
- Doğdubay, M. ve Sünnetçioğlu, A. (2014). Gastronomik kimliğin korunmasında coğrafi işaretlemenin rolü: İnegöl Köftesi örneği. *Ekö-Gastronomi Dergisi*, 1(2), 47-59.
- Ertan, A. (2010). Prestijli tarım ürünlerinin pazarlanmasında kalite ve coğrafi işaretler kavramlarının tutundurulması ve bu bağlamda tarım satış kooperatiflerinin önemi, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(12).157-170.
- Gümüşhane Valiliği. (2010). *Gümüşhane dut pestili ve kömesi*, Gümüşhane Valiliği Yayınları.
- Gökova, U. (2007). Coğrafi işaretler ve ekonomik etkileri Türkiye örneği. *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 21(2), 141-160.
- Janssen S. and Van Ittersum, M. K.. (2007). Assessing farm innovations and responses to policies: A review of bio-economic farm models, *Agricultural Systems*, 94(3), 622-636.
- Jain, S. (2009). Effects of the extension of geographical indications: A South Asian perspective, *Asia-Pacific Development Journal*, 16(2), 65-86.
- Kalkışım, Ö. ve Özdemir, M. (2012). *Pestil ve köme teknolojisi*, (1.Baskı). Ankara: Gümüşhane Üniversitesi Yayınları.
- Kan, M., Gülçubuk, B. ve Küçükçongar, M. (2012). Coğrafi işaretlerin kırsal turizmde kullanıma olanakları, *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 14(22), 93-101.
- Kamber Taş, S. ve Taş, S.(2017). Doğu Karadeniz bölgesi gastronomik unsurlarının gastronomi turizmi açısından değerlendirilmesi, *Uluslararası Turizm Sempozyumu*, 23-24 Ekim, Trabzon.
- Meral, Y. ve Şahin, A. (2013). Tüketicilerin coğrafi işaretli ürün algısı: Gemlik Zeytini örneği. *Kabramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Doğa Bilimleri Dergisi*, 16(4), 16-24.
- Mercan, Ş.O. ve Üzülmöz, M. (2014). Coğrafi işaretlerin bölgesel turizm gelişimindeki önemi: Çanakkale ili örneği, *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 29(2), 67-94.
- Merriam, S. B. (2013). *Nitel araştırma: desen ve uygulama için bir rehber*. (Çev: S. Turan). Ankara:Nobel Yayınları.
- Orman, Y. (2015). Türkiye’de coğrafi işaretli ürünler, *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 76-85.
- Orhan, A. (2010). Yerel değerlerin turizm üzerine dönüştürülmesinde coğrafi işaretlerin kullanımı: İzmit Pışmaniyesi örneği, *Anatolia Turizm Araştırmaları Dergisi*, 21(2), 243-254.
- Özkaya, F., Sünnetçioğlu, S. ve Can, A. (2013). Sürdürülebilir gastronomi turizmi hareketliliğinde coğrafi işaretlemenin önemi, *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 1(1), 13-30.
- Rahmah, M. (2017). The protection of agricultural products under geographical indications:An alternative tool for agricultural development Indonesia, *Journal of Intellectual Property Right*, 22(2), 90-103.
- Rovamo, O. (2006). Monopolising names? The protection of geographical indications in the european community, Master’s Thesis, Helsinki University.
- Schneider, G. K. ve Ceritoğlu, A. B. (2010). Yöresel ürün imajının tüketici satın alma davranışı ve yüksek fiyat ödeme eğilimi üzerindeki etkisi-İstanbul ilinde bir uygulama. *Pazarlama ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi*, 3(6), 29-52.
- Şahin, A. ve Meral, Y. (2012). Türkiye’de coğrafi işaretleme ve yöresel ürünler, *Türk Bilimsel Derlemeler Dergisi*, 5(2), 88-92.

- Tanrıkulu, M. (2011). Türkiye’de coğrafi işaretlerin tespiti ve tescil edilmesinin önemi, *Uluslararası Sosyal Bilimler Eğitimi Dergisi*, 1(2), 173-184.
- Taşdan, K., Albayrak, M. ve Albayrak, K. (2014). Coğrafi işaret tescilli geleneksel ürünlerde izlenebilirlik: Ankara ili örneği, *XI. Ulusal Tarım Ekonomisi Kongresi*, 1292-1300.
- Toklu, İ.T., Ustaahmetoğlu, E. ve Öztürk Küçük, H. (2016). Tüketicilerin coğrafi işaretli ürün algısı ve daha fazla fiyat ödeme isteği: Yapısal eşitlik modellemesi yaklaşımı, *Yönetim ve Ekonomi*, 23(1), 146-161.
- The World Trade Organization (2018). Section3: Geographical Indications. https://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/27-trips_04b_e.htm (Erişim Tarihi, 03.03.2018)
- Türk Patent ve Marka Kurumu, (2004a). Gümüşhane Kömesi Coğrafi İşaret Tescil Belgesi. <https://www.ci.gov.tr/Files/GeographicalSigns/62.pdf> (Erişim Tarihi, 12.02.2018)
- Türk Patent ve Marka Kurumu, (2004b). Gümüşhane Dut Pestili Coğrafi İşaret Tescil Belgesi. <https://www.ci.gov.tr/Files/GeographicalSigns/63.pdf> (Erişim Tarihi, 22.01.2018)
- Türk Patent ve Marka Kurumu, (2017a). Coğrafi İşaret. <http://www.turkpatent.gov.tr/TURKPATENT/resources/temp/6B3F914C-E72C-437C-8A30-F50C51DE0A23.pdf> (Erişim Tarihi, 23.01.2018)
- Türk Patent ve Marka Kurumu, (2017b). Başvuru Aşamasındaki Coğrafi İşaret. <http://www.turkpatent.gov.tr/TURKPATENT/geographicalList/> (Erişim Tarihi, 09.02.2018)
- Türnüklü, A. (2000). Eğitimbilim araştırmalarında etkin olarak kullanılabilir nitel bir araştırma tekniği: Görüşme. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*. 6(4), 527-542.
- Yenipınar, U., Köşker, H. ve Karacaoğlu, S. (2014). Turizmde yerel yiyeceklerin önemi ve coğrafi işaretleme: Van Otlu Peyniri, *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 2(2), 13-23.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (1999). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayınevi.

EXTENDED ABSTRACT

In recent years, tourism sector that has important contribution to countries in economic sense plays effective role for cultural and traditional value promotion (Orhan, 2010, p. 243). Demand for regional products that increase nature conditions and regional properties for a region or territory, awareness and quality has been rapidly increasing (Schneider & Ceritoğlu, 2010, p. 30). In this sense, European countries such as France started to apply protection on certain products such as wine in 1992 for the first time and such applications has been shaped within Geographical Indication system at European Union and global scale (Kan, Gülçubuk & Küçükçongar, 2012, p. 93). Geographical indications are defined as important industrial property right as these indications contribute to regional economy and promote the region (Özkaya, Sünnetçioğlu & Can, 2013, p. 17) and most importantly, acts as tool to preserve and transfer values of the region to next generations (Tanrıkulu, 2011, p. 181).

Purpose of this study is to analyse views of businesses with geographical indication product manufacturing to geographical indication registration and registration certificate. Within this scope, this study is conducted with eight different business managers in dried mulberry rollup and Gümüşhane Kömesi (churchkhela) production businesses which are geographically registered gastronomy products of Gümüşhane city.

Study data are collected with semi-structured interview method of qualitative research techniques. In this technique, researcher prepares interview protocol for planned questions (Türnüklü, 2000, p. 547). On contrary to fully-structured form, semi-interview questions can be altered and additional questions can be asked in this method. This way, limitations on information transferred by interviewed individual can be limited and detailed information about the subject can be achieved (Merriam, 2013, p. 87-88). Main benefit of semi-structured interview technique to researcher is easier systematic and comparable information collection (Yıldırım & Şimşek, 1999, p. 283).

Based on study purpose, the data of this study were obtained with semi-structured interview technique from the 8 different managers of mullberry fruit leather and Gümüşhane Kömesi (churchkhela) companies in Gümüşhane between 15-25 January 2018. By considering that when qualitative research data reached saturation, i.e., when researcher felt similar topics are mentioned, sufficient participants are reached (Merriam, 2013, p. 207), 8 business owner interview is considered sufficient. The interviews with the participants were conducted between 30-55 minutes.

All interviews in this study are recorded with audio recorder to prevent any data loss. To analyse recorded data, these data are transcribed by the researcher. Descriptive analysis is used to analyse obtained data and analysis of related document. When referring to interviewed individuals, based on participant

demands, codes are used instead of names. In this sense, businesses and participants are coded as A, B, C, D, E, F, G and H letters.

In these interviews, it is determined that all participants except B business owner heard of geographical indication concept and know that Gümüşhane dried mulberry rollup and mulberry molasses is protected under geographical indication registration. Participants express that information related with geographical indication system was periodically provided in meetings organized by Gümüşhane Chamber of Commerce and Industry. Although all participants except B business owner have knowledge on geographical indication system, all participants except A business owner express that they do not use geographical indication registration certificate/logo to sell and promote related goods. This information obtained from interview is supported with information collected from Gümüşhane Special Provincial Directorate of Administration applications for related products. It is determined that there was no application to Gümüşhane Special Provincial Directorate of Administration to use geographical indication registration certificate/logo expect A business.

To analyses views of geographical indication product producer businesses to obtaining geographical indication registration and registration certificate, based on interviews conducted with dried mulberry rollup and Gümüşhane Kömesi (churchkhela) producer business, there is no business that uses geographical indication registration except one business. This finding is one of the most remarkable results of this study. Under current conditions, geographical indication registration certificate leads meaning losses. If a certificate is not applied, such certificate does not serve to a purpose. Business owners should contact to related institutions in the shortest time possible and these owners should be encouraged to use geographical indication registration

Since geographical indication registration is not adopted and used by business, it is stated that improper raw material such as glucose syrup, watered milk, alpha toxin containing ground walnut has been used in geographical indication product (Gümüşhane churchkhela and dried mulberry rollup) production. If necessary precautions are not taken, this can negatively reflect to consumer who prefers and cares about regional gastronomic products as well as producers who want to produce healthy and original products. Studies conducted to measure geographical indication product perception of consumers (Bonnet and Simioni, 2001; Ertan, 2010; Ittersum and Janssen, 2007), it can be seen that since geographical indication tagged products provide sense of trust to consumers, consumers are willing to pay more with added value compared to similar products. Accordingly, with geographical indications, regional economies will have the potential to thrive and added value will be provided to rural development (Ertan, 2010; Mercan and Üzülmöz, 2014; Orhan, 2010).

It is seen that in line with not using geographical indication registration of businesses, auditing to protect regional products is insufficient. Auditing problem in geographical indication products are similar with Doğdubay and Sünnetçioğlu (2015) and Taşdan, Albayrak and Albayrak (2014) studies. This lays ground to improper product use in geographical indication local product production. Business should be guided to use registration certification to prepare products that match original properties and to protect consumers who wants to consume healthy and reliable product and businesses to conduct regular auditing.

Schwartz'ın Sosyal Değerler Modelindeki Bireysel Değerlere G6re T6keticilerin evreye Duyarlı T6ketim Davranışlarının İsimsel Lojistik Regresyon Analizi İle İncelenmesi

Tahir BENLİ¹ ve Yıldıray KIZGIN²

6z

T6m d6nyanın yaşadığı evre sorunlarının anlaşılması ekolojik bir bakış açısı gerektirse de bu sorunların yaşanmasındaki insan etkisi dikkate alındığında, davranışlar 6zerinde etkisi olan değer yapılarının incelenmesi gereklidir. Bu kapsamda, bu çalışmada, Schwartz Değerler 6leği olarak bilinen 6leğin ikinci eksenini olan bireysel değerler boyutundaki “Kendini Aşma” ve “Kendini geliştirme” değer 6bekleri kapsamındaki değer yapılarının; Tasarruflu t6ketim, Geri d6n6ř6me destek verme, çevreci satın alma davranış eğilimi sınıflarındaki çevreye duyarlı t6ketim davranış eğilimlerine g6re sınıflandırılması amaçlanmaktadır. Bu amaçla, “Evrenselcilik”, “İyilikseverlik”, “G6”, “Başarı” ve “Hazcılık” değer yapılarının çevreci davranış tipleri 6zerindeki etkisinin anlaşılması amaçıyla ABD’deki bir 6niversite 6ęrencilerinden kolayda 6rnekleme y6ntemiyle toplanmış 203 veriye İsimsel Lojistik Regresyon analizi uygulanmıştır. Elde edilen model ile tasarruflu t6ketim eğilimli bireylerde, çevreci satınalma eğilimli bireylere g6re; evrenselcilik ve başarı değerlerinin negatif y6nl6; iyilikseverlik değerinin ise pozitif ayrıştığı; geri d6n6ř6m desteği eğilimli bireyler ile tasarruflu t6ketim eğilimli bireylerin ise bu değer yapıları açısından ayrışmadıkları anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Değerler, Schwartz'ın sosyal değerler modeli, Genç bireyler, S6rd6r6lebilir t6ketim davranışı, İsimsel Lojistik Regresyon Analizi

Investigation of Consumers Sustainable Consumption Behaviors by Multinomial Logistic Regression Analysis According To Individual Values Where Schwartz's Social Values Model

Abstract

Although it requires an ecological perspective to understand the environmental problems of the whole world, it is necessary to examine the value structures that have an impact on behaviors considering the impact of the human in these problems. In this study, the value structures “Self-transcendence” and “Self-enhancement” value groups in the dimension of individual values, which are the second axis of the scale known as the Schwartz Values Scale; Environmentally conscious consumption behaviors tendencies according to as Conservative consumption, Recycling supporting and Environmental purchasing behaviors is aimed to be classified. In order to understand the effect of value structures such as "universalism", "benevolence", "power", "achievement" and "hedonism" on environmental behavior types; A total of 203 data were collected from a university student in the USA using Multinomial Logistic Regression Analysis. According to obtained the model, the individuals who are in the tendency of Conservative consumption according to the individuals who are in the tendency Environmental purchasing behaviors, about values "universalism" and "success" impact on negative; but value "benevolence" as positive; however, it is understood that individuals who are tendency to recycling support and individuals who have a tendency to save consumption do not differ in terms of their value structures.

Key Words: Values, Schwartz's social values, young people, Sustainable consumption behavior Multinomial Logistics Regression Analysis

Atıf İçin / Please Cite As:

Benli, T. ve Kızgın, Y. (2020). Schwartz'ın sosyal değerler modelindeki bireysel değerlere g6re t6keticilerin çevreye duyarlı t6ketim davranışlarının isimsel lojistik regresyon analizi ile incelenmesi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(2), 995-1009.

Geliş Tarihi / Received Date: 29.01.2019

Kabul Tarihi / Accepted Date: 04.12.2019

¹ Dr. 6ęr. - Kastamonu 6niversitesi İİBF, tbenli@yahoo.com - ORCID: 0000-0001-6380-3562

² Doç. Dr. - Muğla Sıtkı Koçman 6niversitesi İİBF, ykizgin@mu.edu.tr - ORCID: 0000-0002-7844-052X

Giriş

Günümüzde toplumsal ihtiyaçların karşılanması ile birlikte gelecek nesillerin ihtiyaçlarının da karşılanması düşüncesini ele alan “sürdürülebilir gelişme düşüncesi”, tüm toplumların geliştirmeye, yaygınlaştırmaya ve sistemleştirmeye çalıştıkları çok önemli bir misyondur.

Sürdürülebilirlik için ciddi bir tehdit oluşturan küresel ısınma, kentsel hava kirliliği, su kıtlığı, çevresel gürültü ve biyoçeşitlilik kaybı gibi çevresel problemlerin çoğunun insan davranışlarına dayandığı görülmektedir (Gardner ve Stern, 2002; Steg ve Vlek, 2009). Her ne kadar bu tür sorunların ekolojik tabanlı çalışmalarda ele alınması gerekliliği düşünülse de sorunların yaşanmasında insan ve tüketim ilişkisinin etkisi bulunduğundan sorunların çevresel etkilerini azaltmak için insan davranışlarının değiştirilerek yönetilmesi gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bu durum toplumların sürdürülebilir tüketim davranışlarının anlaşılmasını, benimsenmesini ve yaygınlaştırılmasını gerektirmektedir. Bu ise insan davranışını belirleyen etkenlerin araştırılması ve anlaşılması ile mümkündür.

Bu bağlamda bireysel değerler, yaşamın tüm alanına ilişkin davranışlarda olduğu gibi, bireylerin tüketici olarak gerçekleştirdikleri davranışlar üzerinde de etkili olmaktadır (Karalar ve Kiracı, 2010, s. 81). Değerler, hangi toplumsal davranışın iyi, doğru ve arzulanan olduğunu belirten, paylaşılan ölçüt veya fikirler olup; davranışların esin kaynağı olduğu bilinmektedir (Özkalp, 2005, s. 100; Doğan, 2002, s. 341). Değerler ve kültür, çevresel sorunlara bakış açımızı sınırlayan bir gözlük gibidir. Aynı zamanda bizi ilgilendiren bu tür sorunların anlaşılması ve çözülmesinde etkili olacak çözümleri üretmemizi de sağlar. Çevre programlarını yapılandırmak, sürdürülebilir çevre anlayışını geliştirebilmek için deneysel olarak test edilmiş psikolojik teori ve ilkelerin yer aldığı çalışmaların kültürler arası olarak test edilmesi gereklidir (Schultz vd., 2005, s. 473). Tüketici değerlerinin iyi anlaşılmasıyla, tüketici davranışlarının daha iyi tahminlenmesi ve kontrol edilebilmesinin çok daha mümkün olacağı düşünülmektedir.

Bu çalışmada, üniversite öğrencilerinin çevreci davranışlarının Schwartz, (1992; 1994) tarafından geliştirilen “Schwartz Değerler Ölçeği-SVS” olarak bilinen ve ölçeğin ikinci eksenini olan bireysel değerler boyutundaki “kendini aşma”(self-transcendence) ve “kendini geliştirme”(self enhancement) değer öbekleri ile Dunlap ve Van Liere (1978) tarafından geliştirilen “Yeni Ekolojik Paradigma Ölçeği”(New Environmental Paradigm Scale) kapsamındaki çevreye duyarlı tüketim davranışı “tasarruflu tüketim”, “geri dönüşüme destek verme” ve “çevreci satınalma” boyutlarına göre sınıflandırılması amaçlanmaktadır. Bu sayede değer tutumu bilinen bir kişinin ne şekilde çevreye duyarlı bir tüketim davranışı göstereceğini anlamak veya çevreci davranış eğilimleri bilinen üniversite öğrencilerinin hangi değer yapılarında ayrışacağını anlamak mümkün olabilecektir.

Kuramsal Çerçeve

Değerler ve Schwartz’ın Değerler Teorisi

Yazına bakıldığında değere ilişkin pek çok tanım göze çarpmaktadır. Kluckhohn (1951) değerleri; arzulara değil, arzu edilebilende yer alan; bir başka deyişle sadece istediğimiz bir şey değil, kendimiz ve başkaları için istemenin doğru ve uygun olduğunu hissettiğimiz şeyler olarak tanımlamaktadır. Ona göre insani değerler, insan yaşamındaki önemi değişen ve istenen hedefler olarak tanımlanmaktadır. Rokeach (1973) değerleri, rehber ilkeler, önemli yaşam hedefleri veya standartlar olarak tanımlamış, sosyal davranışları ve ideolojileri belirlediklerini varsaymıştır. Ona göre değerlerin en önemli özelliği, davranışsal seçenekler üzerinde ölçülebilir bir etkiye sahip olmalarıdır. Schwartz ve Bilsky (1987) değerleri, bireyin amaçlarına ulaşmadaki davranışlarıyla ilişkili inançlar olarak tanımlamakta ve ayrıca değerlerin önemlerine göre derecelendirilebileceğini belirtmektedirler. Yani değerler her insan için önemli ve bir insanı diğerlerinden farklılaştıran etkenlerdir. Schwartz (1992, 1994) değerlerin, bireylerin, grupların ve toplumların hakkında bilgi edinilmesini sağladığını ifade etmektedir. Buradan değerlerin sadece bireyleri diğer bireylerden farklılaştıran etkenler olmadığı, aynı zamanda grupları ve toplumları da diğer grup ve toplumlardan ayırttığı sonucu çıkarılabilir.

Değerler kişinin duygularıyla bağlantılı inançlardır. Değerler arzulanan hedeflere ulaşmak için davranışı yönlendiren belli bir standarda göre, görece önemli davranışa yol açan ilkelerdir (Schwartz, 2009). Değerler, bireyin gelişim sürecinde oluşmaktadır. Bir başka deyişle, bireyler değerleriyle birlikte doğmamaktadırlar (Evans, Jamal ve Foxall, 2006, s. 22). Bireylerin değerlerinin oluşmasında içinde yaşadıkları toplumun değerleri, yani kültürel değerler de etkili olmaktadır (Hofstede, 1980 den aktaran Özgür, 2013, s. 46). Psikologlar, bir çocuğun 10 yaşına kadar temel değerlerin büyük bir çoğunluğunu edindiğini ileri sürmektedirler (Hofstede, 1991, s. 8). Değişen toplumsal değişkenlere bağlı olarak

toplumların yaşantısı ve yeni dzenlemelere uyumları bireysel değerler ile yakından ilişkilidir. Sosyal politikaların başarisının değerlendirilmesi, değerlerin ve etkilerinin detaylı bir şekilde araştırılmasını gerektirmektedir (Kağıtçıbaşı, 1990). Değerlerin çocukluk yıllarından itibaren belirlenmesi, çocukların daha sonraki yıllarda sahip oldukları değerlerin tahminlenmesine yardımcı olacaktır. Diğer bir deyişle, erken yıllardan itibaren değerlerin belirlenmesi, daha sonraki yıllardaki değer değişiminin yönünün görülmesine olanak sağlayacaktır (Kapıkıran ve Gündoğan, 2016, s. 125).

Değerlerle ilgili yazına bakıldığında, aralarında Rokeach 'ın Değerler Sistemi (RVS), Değerler ve Yaşam Biçimi Sistemi (VALS), Kahle 'nin Değerler Listesi (LOV), Hofstede 'nin Kültürel Değer Kuramı, Schwartz 'ın Değerler Listesi (SVS) ve Stern 'in Değer Temelli Kuramının (VBT) yer aldığı pek çok çalışmanın olduğu görülmektedir. Bu çalışmada Schwartz 'ın değer kuramına ilişkin SVS ölçeği kullanıldığından bu kurama ait bilgilere yer verilmektedir.

Schwartz ve Bilsky (1987; 1990) Rokeach'ın değer listesinde bulunan 36 değeri kullanılarak, değerler listesi geliştirme girişimlerinin ilk adımlarını atmışlardır. Daha sonra Schwartz 1992 yılında gerçekteşirdiği bir çalışmada, Rokeach'ın 36 değerden oluşan listesini geliştirerek evrensel nitelik taşıdığı dūřünölen 56 değeri, 10 değer öbeğinde toplamıştır. Geliřtirilen değer ölçeğinin 54 farklı ölkede yürütölen çalışma sonrasında elde edilmesi, kültürlerarası geçerliğinin saptanmasına da olanak sağlamıştır. Ayrıca, Schwartz (1992), birbiriyle çelişen değerleri "Deęiřime ağıklık / Tutucu yaklaşım (Openness to change / Conservation)" ve "Kendini ařma/ Kendini geliştirme (Self-transcendence /Self-enhancement)" olarak iki boyuta ayırmıştır.

"Kendini aşma", bencil amaçların diğer insanlar ya da doğa lehine feragat edilmesi anlamında "evrenselcilik" ve "iyilikseverlik" davranışlarını içerir. "Kendini geliştirme" ise; "güç", "başarı" ve "hazcılık" gibi egoist davranışlara yönelik motivasyonları içerir. "Tutuculuk" bireylerin yakın oldukları kişilerle, kurumlarla ve geleneklerle olan ilişkilerindeki süreklilik ve belirliliğin sürmesine olanak sağlayan "geleneksellik", "uyum" ve "güvenlik" değer tiplerini içermektedir. "Değişime açıklık" ise, insanları duygusal ve entelektüellerini takip etmeye yönlendiren "özyönelim" ve "uyarılım" değer tiplerinden oluşmaktadır. Schwartz'ın değer kuramı, belirlenen 10 değer tipleri arasındaki dinamik ilişkileri belirlemeye yönelik olarak biçimlendirilmiştir. Değer tiplerinin, güdüsel amaçları kapsamında, birbiriyle uyum ya da çelişki içinde olabilecek nitelikte oldukları görölür (Karalar ve Kiracı, 2010, s. 84).

Kişisel Değerler ve Sürdürölebilir Tüketim Davranışı

Çevresel davranış ve tutumların insani değerlerle ilgili olduğu konusunu inceleyen çalışmalara sıklıkla rastlanabilir (Dunlap, Grieneeks ve Rokeach, 1983; Karp, 1996; Schultz ve Zelezny, 1999; Stern, 2000). Özellikle bireysel değerlerle sürdürölebilir tüketim davranışları arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalarda, Rokeach'ın değer listesini (Dunlap vd., 1983), Kahle'nin değer listesini (McCarty ve Shrum, 1994), Stern vd.'nin değer temelli kuramını (Bagozzi ve Dabholkar, 1994; Corraliza ve Berenguer, 2000) kullanan çalışmalar olmasına rağmen, Schwartz 'ın Değerler Listesinin (SVS) (Grunert ve Juhl, 1995; Karp, 1996; Thøgersen ve Ölander, 2002; Thøgersen ve Grunert-Beckmann, 1997) kullanıldığı çalışmaların olduğu yaygın olduğu görülmektedir.

Karp (1996) tarafından yapılan bir çalışmada, geri dönüşüme destek davranışı, tüketici davranışı ve çevrenin korunması için politik davranışlar gibi davranışların Schwartz 'ın değerler kuramıyla ilgili olduğu bulunurken; Stern, Dietz, Abel, Guagnano ve Kalof (1999) yaptığı bir çalışmada, Schwartz'ın (1992) değer listesinde yer alan Kendini aşma değer öbeğinin, çevreci tüketim davranışının ortaya çıkmasında olumlu yönde etkisinin olduğunu vurgulamıştır.

Schwartz'ın (1992) değer ölçeği kullanılarak, değerler ve çevreci davranışlar arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalara bakıldığında, çoğunlukla söz konusu ölçeğin Kendini aşma ve Kendini geliştirme boyutları ele alınmaktadır (Schultz vd., 2005, s. 459). Bunun nedeni, daha önce yapılan çalışmalarda (Stern, Dietz ve Guagnano, 1998; Stern ve Dietz, 1994; Karp, 1996) Schwartz'ın Kendini geliştirme ve kendini aşma değeri boyutları ile çevre dostu davranış arasında istatistiksel bir ilişki olduğunun belirlenmiş olmasıdır.

Bu doğrultuda, Karp'ın (1996) çalışmasında, kendini aşma değer öbeğinin çevreci davranışlarla pozitif yönlü; kendini geliştirme boyutunun ise hem çevreci tutumlarla hem de çevreci davranışlarla negatif yönlü ilişkili olduğu belirlenmiştir (Schultz vd., 2005, s. 469). Thøgersen ve Ölander (2002) tarafından yapılan bir araştırmada, kendini aşma boyutunda yer alan "evrensellik" değer tipinin sürdürölebilir tüketim

davranışıyla pozitif yönde anlamlı ilişkisinin olduğu belirlenmiştir. Bunun yanında, “iyilikseverlik” ve “hazcılık” değer tipinin sürdürülebilir tüketim davranışıyla negatif yönlü ilişkili olduğu saptanmıştır. Nordlund ve Garvill (2002) tarafından yapılan bir çalışmada, Kendini aşma değer boyutunun çevreci davranışla arasında pozitif yönlü, Kendini geliştirme değer boyutunun çevreci davranışla arasında negatif yönlü bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Yine Nordlund ve Garvill (2003) tarafından, kişisel otomobil kullanımını azaltma davranışı ile kişisel değerler ve tutumlar arasında; Kendini aşma değer öbeği ile kişisel otomobil kullanımını azaltma davranışı arasında düşük düzeyde fakat pozitif yönlü bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Bir başka çalışmada ise, Kendini geliştirme boyutunun bireysel enerji tüketim davranışı ile negatif yönlü ilişkisinin olduğu belirlenmiştir (Poortinga, Steg ve Vlek, 2004, s. 88).

Kültürlerarası karşılaştırmalı araştırmalarda Schwartz 'ın değerler modelinin evrensel olarak geçerli olup olmadığı birçok çalışmanın konusunu oluşturmuştur (Schwartz ve Bardi, 2001; Schwartz ve Sagie, 2000). Bu kapsamda verilecek örneklerden birisi Schultz vd. (2005) tarafından Brezilya, Çek Cumhuriyeti, Almanya, Hindistan, Yeni Zelanda ve Rusya 'da yapılan çalışmalarda; değerler ve tutumlar arasındaki ilişkinin kültürlerarası genellenebilirliğine ve çevresel kaygının yapısına güçlü bir destek olduğuna işaret edilmektedir. Değerler ve çevresel davranış arasındaki ilişki kapsamında analizler, sadece “Kendini aşma” değer öbeğinde Schwartz (1977) Norm-Aktivasyonu Kuramı kanıtlarını gösterirken; “Kendini geliştirme” sonuçları sürekli olarak negatif bir ilişki göstermektedir.

Şener ve Hazer (2007) ise Türkiye'deki kadınların değerleri ve sürdürülebilir tüketim davranışlarını inceledikleri çalışmalarında; kadınların “evrenselcilik” ve “iyilikseverlik” değerlerine “başarı”, “güç” ve “hazcılığa” göre daha fazla önem verdiklerini; sahip olunan değerlerin sadece insanların günlük yaşantılarını değil, çevreye duyarlı tüketim alışkanlıklarını da etkilediğini ifade ederek, Türk kadınının kültürel ve insani değerlerini incelemişlerdir.

Tüketicilerin tüketim anlayış ve tercihlerinin çevre konularının anlaşılması ve çevre problemlerinin çözümünde etkisi olduğu bilinen ve dikkate alınması gereken önemli bir konudur. Belirli değer tiplerinin sürdürülebilir tüketim davranışının, çevreci davranışlar ve tüketim davranışları ile ilişkili olduğunun anlaşılmasına karşın; ilişkilerin güçlü olmadığı; bireyci bir toplumda yetişmiş ve zevkine düşkün olan bir bireyin davranışlarının, grupçu değerlerin yüksek olduğu başka bir toplumda doğru olmayabileceği unutulmamalıdır. Poortinga vd. (2004) çalışmasında, değerler gibi sadece tutumsal değişkenlerin kullanılarak, tüm çevresel davranış türlerinin açıklanmasının çok sınırlı kalabileceğini vurgulamaktadır.

Yöntem

Çalışmanın bu kısmında, amaç, önem, veri toplama yöntemi ve analizi, bulguları ve sonuçları hakkında bilgiler verilecektir.

Amaç ve Önem

Bu çalışmada, üniversite öğrencilerinin Dunlap ve Van Liere (1978) tarafından geliştirilen Yeni Ekolojik Paradigma Ölçeği kapsamındaki; Çevreye duyarlı tüketim davranışlarının kendi içinde “tasarruflu tüketim”, “geri dönüşüme destek verme” ve “çevreci satın alma” davranışlarına yönelik sınıfsal farklılıkların Schwartz 'ın değerler modelindeki bireysel değerler olarak da bilinen “Kendini aşma” değer öbeği içindeki, “evrenselcilik” ve “iyilikseverlik” değerleri ile “kendini geliştirme” değer öbeği kapsamında; “başarı”, “güç” ve “hazcılık” değerlerine göre sınıflandırılması amaçlanmıştır. İsimsel Lojistik Regresyon analizi yardımıyla hangi çevreci eğilimlerin hangi değer yapılarında ayrıştığının anlaşılması; hangi çevreci eğilim yapısının hangi değer tipinde daha baskın olup olmadığının belirlenmesi bu çalışmanın diğer amacını oluşturmaktadır.

Bu çalışmanın bulguları yardımıyla, Schwartz 'ın değerler modelinin evrensel anlamda geçerliliğinin anlaşılması yanında; farklı kültürlerin kültürlerarası karşılaştırmalara konu olacak değer yapılarının ve çevreci davranışlarının da anlaşılmasına yardımcı olunması düşünülmektedir.

Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini Amerika Birleşik Devletleri Montana Eyaleti 'ndeki üniversite öğrencileri, örneklemi ise üniversite öğrencileri arasından gönüllülük esas ve kolayda örnekleme yöntemi ile ulaşılan 274 öğrenci oluşturmaktadır.

Veri Toplama

Çalışma verileri, yazarların 2013 yılındaki ziyaretleri sırasında ABD 'nin Montana eyaletindeki üniversite öğrencilerinden Eylül - Kasım aralığında toplanmıştır. Kampüs içinde ve şehirde ankete katılma isteğini kabul eden 274 öğrenciden yüz yüze anket yoluyla toplanan veriler; elden geçirilmiş, cevap vermeme ve yanlış cevap verme gibi nedenlerin yanında, aykırı (outliers) veri niteliğindeki bazı anket verileri analize alınmamış, toplam 203 kişinin anket verileri değerlendirilmiştir.

Anket Tasarımı

Daha önce (Stern vd., 1998; Stern ve Dietz, 1994; Karp, 1996; Thøgersen ve Ölander, 2002; Nordlund ve Garvill, 2002; Nordlund ve Garvill, 2003; Şener ve Hazer, 2007) tarafından yapılan çalışmalarda; Schwartz 'ın Değer Kuramındaki değer ölçeğinde (SVS); "Kendini aşma" değeri öbeğindeki "evrenselcilik", "iyilikseverlik" değerleri ve "Kendini geliştirme" değer öbeğindeki; "başarı", "güç" ve "hazcılık" değer yapıları ile sürdürülebilir tüketim davranışları arasında istatistiksel bir ilişki olduğunu belirlemiş olmalarından dolayı "Kendini aşma" değer öbeğindeki onüç (13) ve "Kendini geliştirme" değer öbeğindeki onbir (11) ölçek maddesi olmak üzere toplam yirmidört (24) ölçek maddesi dikkate alınmıştır. Cevaplar beşli(5) Likert ölçeği kapsamında; 1=Tamamen önemsiz, 2= Önemsiz 3= Ne önemli ne önemsiz 4=Önemli ve 5=Tamamen önemli, şeklinde alınmıştır.

Çevresel tutumu ölçmek üzere ise Dunlap ve Van Liere (1978) tarafından geliştirilen Yeni Ekolojik Paradigma Ölçeği tercih edilmiştir. Çevresel tutumları ayırtmak amacıyla; Tasarruflu tüketim için üç(3), Geri dönüşüme destek verme için üç(3), Çevreci satın alma davranışı tutumu için dokuz(9) madde olmak üzere toplamda onbeş (15) madde bulunmaktadır. Bu ölçeğin cevapları da; yine beşli(5) bir Likert ölçeği kapsamında toplanmış olup; 1=Tamamen katılmıyorum, 2=Katılmıyorum 3= Ne önemli ne önemsiz, 4=Katılıyorum ve 5=Tamamen katılıyorum, şeklinde alınmıştır.

Katılımcıların "Kendini aşma" değeri öbeğindeki "evrenselcilik" ve "iyilikseverlik" değerleri ile "Kendini geliştirme" değer öbeğindeki; "başarı", "güç" ve "hazcılık" değer yapıları skorlarının aritmetik ortalamaları analize alınmıştır. Diğer taraftan katılımcıların çevresel tutumlarının anlaşılması amacıyla Dunlap ve Van Liere (1978) tarafından geliştirilen Yeni Ekolojik Paradigma Ölçeğindeki maddelerin "Tasarruflu tüketim", "Geri dönüşüme destek", ve "Çevreci satın alma" davranışı tutumuna yönelik baskın çevreci davranış tiplerine göre ayrıştırılması için her grup skorlarının aritmetik ortalaması alınmış ve en yüksek skorlu ortalama kişinin çevreci davranışının belirlenmesinde belirleyici olmuştur. Hiçbir çevreci davranışı baskın bir eğilim olarak göstermeyen katılımcılar ile aynı anda iki veya üç farklı çevreci eğilimde olduğu belirlenen katılımcıların cevapları analiz kapsamı dışına alınarak çevreci eğilim tiplerinin doğru bir şekilde sınıflandırılması amaçlanmıştır.

Verilerin Analizi

Araştırma ölçeğinin güvenilirliğinin belirlenmesi amacıyla kullanılan içsel tutarlılık ölçütü olan Cronbach Alpha değerleri; Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Değer Tiplerinin ve Sürdürülebilir Çevreci Davranışların Güvenilirlik, Standart Sapma ve Ortalamaları

<i>Değerler / Sürdürülebilir Çevreci Davranışları</i>	<i>Maddesayısı</i>	<i>Cronbach's Alpha</i>	<i>Ort.</i>	<i>Std. Sap.</i>
Evrenselcilik	8	0,755	4,35	3,61
İyilikseverlik	5	0,762	4,55	2,57
Kendini aşma	13	0,764	4,45	2,47
Güç	4	0,805	2,87	3,23
Başarı	4	0,654	4,36	1,88
Hazcılık	3	0,811	4,19	2,04
Kendini Geliştirme	11	0,829	3,81	1,88
Tasarruflu tüketim	3	0,701	3,96	0,49
Geri dönüşüme destek verme	3	0,808	3,63	1,03
Çevreci satınalma davranışı	9	0,838	3,48	0,66

"Kendini aşma" değeri öbeğindeki "evrenselcilik" ve "iyilikseverlik" değerleri ile "Kendini geliştirme" değer öbeğindeki; "başarı", "güç" ve "hazcılık" değer yapılarının hangi sürdürülebilir tüketim davranışında (çevre dostu davranış) belirgin bir şekilde ayrıştığının anlaşılması; değişkenler arasındaki ilişkilerin gücünün ölçülmesi ve bağımsız değişkenlerin oransal yüzdelerinin saptanması amacıyla İsimsel (Multinomial) Lojistik Regresyon Analizi uygulanmıştır. Bu sayede değer tutumu bilinen bir kişinin hangi çevreci davranış

eğiliminde olabileceğini anlamak ve bu konuda daha önceki kültürlerarası yapılan çalışmalardaki bulgular ile karşılaştırmak mümkün olabilecektir.

İsimsel (Multinomial) Lojistik Regresyon Analizi

Değişkenler arası ilişkileri incelemede en çok kullanılan istatistik yöntemlerinden olan regresyon analizinin uygulanabilmesi için; bağımlı değişkenin normal dağılım göstermesi, bağımsız değişkenlerin normal dağılım gösteren toplum ya da toplumlardan çekilmiş olması ve hata varyansının normal dağılım göstermesi gereklidir. Genelde bağımlı değişken ölçülebilir nitelikte, sürekli bir değişken şeklindedir. Ancak her zaman bağımlı değişkeni ölçülebilir nitelikte elde etmek mümkün olmayabilir. Bu ve benzeri varsayımların karşılanmadığı durumlarda basit ya da çoklu regresyon analizleri uygulanamamaktadır (Özdamar, 2002; Çokluk, 2010). Özellikle sosyal bilim ve sosyo-ekonomik araştırmalarda, regresyon analizinin gerektirdiği varsayımların sağlanmadığı veri yapılarında, değişkenler arasındaki ilişkinin açıklanmasında ve bağımlı değişkenin alacağı sınıflama değerinin tahminlenmesinde Lojistik Regresyon analizinden sıklıkla yararlandığı görülmektedir.

Lojistik regresyon analizinin kullanım amacı, en az değişken kullanarak en iyi uyuma sahip olacak şekilde bağımlı değişken ile bağımsız değişkenler kümesi arasındaki ilişkiyi tanımlayabilen ve genel olarak kabul edilebilir bir model kurmak (Aktaş ve Erkuş, 2009; Burmaoğlu, Oktay ve Üstün, 2009; Fabowale, Orser ve Riding, 1994); bu model yardımıyla bireylerin hangi sınıfın üyesi olduğunu kestirmede bir regresyon denklemi oluşturarak iki veya daha fazla gruba ilişkin sınıflama tahmini yapmaktır. Kurulan lojistik regresyon modeli yardımıyla gözlemleri, verilerin yapısında bulunan olası gruplara atamak ta mümkün olabilmektedir (Özdamar, 2002). Esasen kümeleme analizi ve diskriminant analizi de bu amaçla kullanılmaktadır. Ancak hem veri yapılarındaki bazı kısıtlardan, hem de normal dağılım ve ortak varyans-kovaryans matrisine sahip olma koşullarının sağlanamamasından dolayı diskriminant ve kümeleme analizinin uygulanması mümkün olamamaktadır (Press ve Wilson, 1978).

Birden çok bağımsız değişkenin yer aldığı lojistik modeller, diğer çok değişkenli regresyon modellerine benzemekle birlikte bağımsız değişkenin türüne bağlı olarak katsayıların yorumlanması farklı ve kolaydır (Agresti, 2007; Özdamar, 2002; Press ve Wilson, 1978; Tatlıdil, 2002). Regresyon analizleri ile bağımlı değişken ile bağımsız değişken ya da değişkenler arasındaki matematiksel bağıntı analiz edilerek bağımlı değişkenin alabileceği değer tahmin edilirken; lojistik regresyon analizi ile bağımlı değişkenin alabileceği değerlerden birinin gerçekleşme olasılığı tahmin edilir (Bircan, 2004). Lojistik regresyonda tahminlenen değer bir olasılıktır, kısaca lojistik regresyon ile bağımlı değişkenin alabileceği değerlerden birinin gerçekleşme olasılığı tahmin edilmektedir (Coşkun, Kartal, Coşkun ve Bircan, 2004).

Eğer bağımlı değişken iki şıklı bir kategorik değişken ise İkili (Binary) Lojistik Regresyon; eğer bağımlı değişken ikiden çok kategorili bir değişken ise İsimsel veya Çoklu (Multinomial) Lojistik Regresyon; son olarak bağımlı değişken sıralama ölçeğiyle (hafif, orta, ağır vb.) elde edilmiş ise Sıralı (Ordinal) Lojistik Regresyon Modeli uygulanır (Çokluk, 2010; Özdamar, 2002).

“Bağımlı değişken üzerinde açıklayıcı değişkenlerin etkileri olasılık olarak elde edilerek, risk faktörlerinin olasılıklı olarak belirlenmesi sağlanır” (Özdamar, 2002: 624). Lojistik regresyon analizi elde edilen denklemde P olayın gözlenme olasılığını gösterirken; incelenen bir olayın olasılığının kendi dışında kalan diğer olayların olasılığına oranı Odds ile ifade edilir. (Çolak, 2002). Lojistik modeldeki etkiler Odds 'ye dayanır. Bu istatistik $X=1$ olan bireylerin $X=0$ olan bireylere nazaran bağımlı değişkeni kaç kat daha fazla 1 olarak görüleceği olasılığını verir (Bircan, 2004). Lojistik regresyon denkleminde Odds oranı, $\text{Exp}(\beta)$ olarak ifade edilir (Girginer ve Cankuş, 2010).

Ayrıca, verileri lojistik regresyonla analiz ederken, R^2 'ye eşdeğer bir istatistik mevcut değildir. R^2 terimi, modelin öngörülen değerleri ile gerçek değerler arasındaki korelasyonun karesidir. Bu korelasyon -1 'den 1 'e kadar değişebilir, ve R^2 ise 0 'dan 1 'e kadar değişir. Tahmin edilen değerler ile gerçek değerler arasındaki korelasyonun büyüklüğü ne kadar büyük olursa olsun, korelasyon pozitif veya negatiftir. Cox ve Snell, Nagelkerke ve Mc Fadden vb. R^2 değerlerinin hepsi; modelin sonuç verisine daha iyi uyduğunu kabul eder. Sözde R^2 değerleri bağımsız olarak yorumlanamaz veya veri kümeleriyle karşılaştırılmazken, aynı veri kümesinde aynı sonucu tahmin eden çoklu modelleri değerlendirmede daha geçerli ve yararlıdır. Başka bir deyişle, bağımsız bir R^2 istatistiğinin çok az anlamı bulunmakta olup, daha yüksek R^2 değeri hangi modelin sonucu daha iyi tahmin ettiğini gösterir. Bunlar genellikle modelin uygunluk ölçüsü olarak kullanılır (Long ve Freese, 2006).

Bu çalışmada, kategorik (“Tasarruflu tüketim”, “Geri dönüşüme destek”, ve “Çevreci satın alma” davranışları) olarak üç seçenekli oluşturulan bağımlı değişkene; sayısal olarak ölçülen “evrenselcilik”, “iyilikseverlik”, “başarı”, “güç” ve “hazcılık” değer yapıları olarak belirlenen bağımsız değişkenler ile yaş ve cinsiyet bağımsız değişkenlerinin etkilerinin anlaşılması amacıyla İsimsel/Çoklu Lojistik Regresyon analizi uygulanmış ve kurulan bir model yardımıyla anlaşılmaya çalışılmıştır.

Bağımlı değişkenin sınıflandırılabilmesi amacıyla; katılımcıların çevresel tutumları, Dunlap ve Van Liere (1978) tarafından geliştirilen Yeni Ekolojik Paradigma Ölçeğindeki maddelerin “Tasarruflu tüketim”, “Geri dönüşüme destek”, ve “Çevreci satın alma” davranışı şeklinde olmak üzere üç (3) kategoriye ayrılmıştır. Katılımcıların baskın çevreci davranış tipinin sınıflandırılması için her grup skorlarının aritmetik ortalaması dikkate alınmış, en yüksek ortalama skor kişinin çevreci davranışının belirlenmesinde belirleyici olmuştur. Çevreci davranış tipi olarak iki veya üç sınıf ortalama skoru eşit olan bireyler baskın çevreci davranışı belirgin olmadığı gerekçesiyle analiz dışına alınarak verileri değerlendirilmemiştir. Schwartz’ın Değer Kuramındaki değer ölçeğinde(SVS) 24 madde kapsamında ölçülen “evrenselcilik”, “iyilikseverlik”, “başarı”, “güç” ve “hazcılık” değer yapılarının skor toplamları ile yaş ve cinsiyet değişkenleri bağımsız değişkenler olarak modele olan etkileri incelenmek üzere analize alınmıştır. Kurulan İsimsel Lojistik Modelin değişken yapıları aşağıdaki gibidir.

Çevreci davranış tipi ile ilgili kurulacak isimsel lojistik regresyon modelindeki bağımlı değişken Y; 0-Tasarruflu tüketim, 1-Geri dönüşüm desteği ve 2-Çevreci satın alma; şeklinde kodlanmıştır. Çevreci davranış eğilimi üzerinde etkisi olduğu düşünölen bağımsız değişkenler ise; X2: Cinsiyet (1=Kadın, 2=Erkek) şeklinde kategorik değişken; X1: Yaş (katılımcıların bilgilerinde kategorik olarak sınıflandırılmıştır), X3: Evrenselcilik, X4: İyilikseverlik, X5: Güç, X6: Başarı ve X7: Hazcılık şeklinde sayısal değişken olarak modele alınmıştır.

Daha önce de belirtildiği gibi, lojistik regresyon bağımsız değişkenlerin dağılımlarıyla ilgili herhangi bir varsayım gerektirmemesine rağmen lojistik regresyonun kullanımı ile ilgili önemli bazı noktalar da bulunmaktadır, bunlar aşağıdaki gibi sıralanabilir (Çokluk, 2010):

Bağımsız değişkenler arasında çoklu bağlantı olmaması: Tablo 2’de verilerin korelasyonlarının 0,70 ’den büyük olmaması nedeniyle bağımsız değişkenler arasında çoklu bağlantı (multicollinearity) sorunu olmadığı görölmüştür.

Tablo 2. Değerler Korelasyon Matrisi

	<i>Evrenselcilik</i>	<i>İyilikseverlik</i>	<i>Güç</i>	<i>Başarı</i>	<i>Hazcılık</i>
<i>Evrenselcilik</i>	1	0,260	0,171	0,301	0,283
<i>İyilikseverlik</i>	0,260	1	0,140	0,406	0,108
<i>Güç</i>	0,171	0,140	1	0,321	0,473
<i>Başarı</i>	0,301	0,406	0,321	1	0,459
<i>Hazcılık</i>	0,283	0,108	0,473	0,459	1

Aşırı(uç) değerler olmaması: İsimsel Lojistik Regresyon analizi sırasında outliers olarak hesaplanan sınır %99 güven ve 5 bağımsız değişken olmak üzere Chi-square değeri 15,09 dur. Hesaplanan Mahalanobis D2 değerine göre hesaplanan standardize değerler kapsamında +3.0 ‘den büyük -3.0’ den küçük değere sahip veriler elenerek toplamda 203 anket verisi analize alınmıştır.

Örnekleme sayısının yeterli olması: Bağımlı değişkenin ikiden fazla sınıfının olması durumunda, geçerli bir hipotez testi yapılabilmesi için, her bağımsız değişkende en az 50 kişilik bir veri büyüklüğüne ihtiyaç vardır. Bu sayının bazı kaynaklarda her bağımsız değişken için minimum 20 olması gerektiği vurgulanmaktadır (Çokluk, 2010). Örneklemede tahmin edilen değerlerin güvenilirliğinin azalmaması için modelde ele alınacak bağımsız değişken sayısının en az 20 katı kadar veri olması gerekliliği ($5 \times 20 = 100 < 203$ olmak üzere) sağlanmışır.

Bulgular

Katılımcı Bulguları

Araştırma katılımcılarının yaş, cinsiyet, okul durumu gibi bazı gruplayıcı sorular kapsamındaki elde edilen bulguları şunlardır: Katılımcıların %54,2 ‘si kadın, %45,8 ‘i erkektir. %36,8 ‘i 17-19 yaş, %38,4 ‘ü 20-22 yaş aralığında ve %24,8 ‘i ise 23 yaş ve üzerindedir. Yine katılımcıların %88,3 ‘ü farklı okullarda okuyan lisans öğrencileri ve %11,7 ‘si ise önlisans ve yüksek lisans öğrencileridir.

Tanımlayıcı Bulgular

Sürdürülebilir çevre davranışı/çevreye duyarlı tüketim davranışı tiplerinin ayrıştırılması amacıyla; katılımcı cevapları skorlarının Yeni Ekolojik Paradigma Ölçeğindeki maddelere, Tasarruflu tüketim, Geri dönüşüme destek ve Çevreci satın alma davranışı tutumuna yönelik belirlenen frekans dağılımları ve yüzdeleri Tablo 3 'te verilmiştir.

Tablo 3. Katılımcıların Çevreci Davranış Karakteristikleri

<i>Çevreci Davranış Karakteristikleri</i>	<i>Sayı</i>	<i>%</i>
Tasarruflu tüketim	103	50,7
Geri dönüşüme destek	78	38,4
Çevreci satınalma	22	10,8
Toplam	203	100,0

İsimsel Lojistik Regresyon Analiz Bulguları

İsimsel Lojistik Regresyon analizinde ileri doğru adımsal olabilirlik oranı (likelihood ratio) ve “main effects” modeli seçilmiştir. Bu yöntem ile elde edilen lojistik regresyon modelin uyum bilgisi ve uyum iyiliği sonuçları Tablo 4 'te gösterilmiştir.

Tablo 4. Modelin Uyum Bilgisi (Goodness of fit) ve Uyum İyiliği

	<i>-2 Log Likelihood</i>	<i>Ki-Kare</i>	<i>df</i>	<i>P</i>
Sabit	384,022	-	-	-
Model	343,097	40,925	14	0,0001
Pearson	-	366,713	186	0,082
Sapma	-	343,097	186	0,089

Tablo 4 incelendiğinde, model uyum bilgisi ($\chi^2 = 40,925$; sd.=14; p=0,0001) ile model uyum iyiliğinde pearson ($\chi^2 = 366,713$; sd.=186; p=0,082) ve sapma ($\chi^2 = 3453,097$; sd.=186; p=0,089) değerlerine bakıldığında; P değerleri (0,082 ve 0,089) > 0,05 olduğundan, lojistik regresyon modelin genel olarak anlamlı olduğu söylenebilir.

Pseudo R2 değerleri, modelin öngörülen değerleri ile gerçek değerler arasındaki korelasyonun karesidir ve model tarafından açıklanan varyasyon oranını göstermektedir (Chan, 2005). SPSS 20,0 uygulamasıyla elde edilen, Cox ve Snell (0,184), Nagelkerke (0,216) ve McFadden (0,207) değerleri aynı zamanda modelin uyumunun testi amacıyla da kullanılmaktadır. Mc Fadden tarafından Pseudo R2 değeri 0,2-0,4 değerleri arasında bir değere sahip olan modelin, model uyumlarının oldukça iyi olduğu ifade edilmektedir (Domencich ve McFadden, 1975). Araştırma modelinde Mc Fadden değeri (0,0207>0,2) olduğu görüldüğünden model uyumunun iyi olduğu söylenebilir.

Lojistik regresyon modelinde yer alan bir bağımsız değişkenin anlamlılığını ölçmek için olabilirlik oran testinden yararlanılır. Araştırma modelinde kullanılan bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkeni bir bütün olarak anlamlı bir şekilde açıklayıp açıklamadığının incelendiği Olabilirlik Oran testleri (Likelihood Ratio Tests) Tablo 5 'te gösterilmiştir.

Tablo 5. Olabilirlik Oran Testi Sonuçları

<i>Etki</i>	<i>-2 Log Likelihood of Reduced Model</i>	<i>Ki-Kare</i>	<i>df</i>	<i>P</i>
Sabit	343,097 ^a	0,000	0	.
Yaş	350,443	7,346	2	0,025*
Cinsiyet	348,056	4,959	2	0,084
Evenselcilik	358,162	15,064	2	0,001*
İyilikseverlik	353,949	10,852	2	0,004*
Güç	344,394	1,297	2	0,523
Başarı	348,906	5,809	2	0,045*
Hazcılık	346,445	3,348	2	0,188

*: %5 anlamlılık seviyesinde anlamlıdır.

Tablo 5 'teki sonuçlar incelendiğinde bağımlı değişken olarak belirlenen Çevreci davranış tipi üzerinde bağımsız değişkenlerden Yaş, Evrenselcilik, İyilikseverlik ve Başarı bağımsız değişkenlerinin %5 ve daha az hata payında anlamlı oldukları; Cinsiyet, Güç ve Hazcılık bağımsız değişkenlerinin ise anlamlı olmadıkları belirlenmiştir.

Bağımlı değişken olarak alınan çevreci davranış tipi ile ilgili kurulan isimsel lojistik regresyon modelinin sonuçları Tablo 6 'da verilmiştir. Modelde, çevreci satınalma eğilimi referans kategorisi olarak alınmıştır.

Tablo 6. Çevreci Davranış Tipine Yönelik İsimsel Lojistik Regresyon Analizi Sonuçları

<i>Değişkenler / Sınıf</i>	β	<i>S.E.</i>	<i>Wald</i>	<i>df</i>	<i>Sig.</i>	<i>Exp(β)</i>
<i>Tasarruflu tüketim eğilimi</i>						
Sabit	11,997	3,748	10,243	1	0,001	
Yaş	-0,191	0,076	6,263	1	0,012*	0,826
[Cinsiyet=Kadın]	0,385	0,521	0,546	1	0,460	1,469
[Cinsiyet=Erkek]	0 ^b	.	.	0	.	.
Evrenselcilik	-0,312	0,106	8,628	1	0,003*	0,732
İyilikseverlik	0,310	0,115	7,292	1	0,007*	1,363
Güç	0,106	0,098	1,181	1	0,277	1,112
Başarı	-0,410	0,190	4,687	1	0,030*	0,663
Hazcılık	0,287	0,156	3,371	1	0,066	1,333
<i>Geri dönüşüm desteği</i>						
Sabit	8,882	3,683	5,817	1	0,016	
Yaş	-0,185	0,075	6,092	1	0,014*	0,831
[Cinsiyet=Kadın]	0,959	0,522	3,377	1	0,046*	2,609
[Cinsiyet=Erkek]	0 ^b	.	.	0	.	.
Evrenselcilik	-0,180	0,107	2,814	1	0,093	0,835
İyilikseverlik	0,117	0,107	1,187	1	0,276	1,124
Güç	0,099	0,097	1,041	1	0,308	1,104
Başarı	-0,246	0,188	1,707	1	0,191	0,782
Hazcılık	0,240	0,156	2,359	1	0,125	1,272

*: %5 anlamlık seviyesinde anlamlıdır. **: Referans kategorisi: Çevreci satınalma eğilimi

Tablo 6'daki analiz sonuçlarına göre; referans kategorisi olan çevreci satınalma eğilimi gösteren bireylere göre, Tasarruflu tüketim eğilimli bireylerin; Evrenselcilik ($p=0,003$), iyilikseverlik ($p=0,007$) ve başarı ($p=0,030$) değerleri açısından ve gruplayıcı değişken olan yaş değişkeni ($p=0,012$) açısından %5 hata payında anlamlı düzeyde farklı davranış gösterdikleri belirlenmiştir.

Odds($Exp(\beta)$) oranına göre Evrenselcilik değerinin, %1 birim artması durumunda Tasarruflu tüketim eğiliminde olan katılımcıların Çevreci satın alma eğilimindeki bireylere göre 0,732 kat ($Exp(\beta)=0,732$) daha az bir etkiye ($\beta=-0,312$) sahip olma ihtimali olduğu söylenebilir. Buna göre; Evrenselcilik değerinin tasarruflu tüketim eğilimli bireylerdeki etkisinin çevreci satın alma eğilimindeki bireylere göre negatif olduğu anlaşılmıştır.

İyilikseverlik değerinin tasarruflu tüketim eğiliminde olan katılımcılar açısından; çevreci satın alma eğilimindeki bireylere göre, 1,363 kat ($Exp(\beta)=1,363$) daha fazla olumlu bir etkiye ($\beta=0,310$) sahip olduğu belirlenmiştir. İyilikseverlik değerinin tasarruflu tüketim eğilimli bireylerdeki etkisinin çevreci satın alma eğilimindeki bireylere göre çevreci davranışlarının şekillenmesinde pozitif bir etkiye sahip olduğu söylenebilir.

Başarı değeri açısından ise; tasarruflu tüketim eğilimindeki katılımcıların; çevreci satın alma eğilimindeki bireylere göre, 0,663 kat ($Exp(\beta)=0,663$) daha az bir etkiye ($\beta=-0,410$) sahip olduğu belirlenmiştir. Başarı değerinin tasarruflu tüketim eğilimindeki bireylere etkisinin çevreci satın alma eğilimindeki bireylere göre olumsuz olduğu söylenebilir.

Gruplayıcı değişkenlerden olan cinsiyet değişkeni modelde anlamlı bir etkiye sahip değil iken yaş değişkeninin anlamlı bir etkisi olduğu gözlemlenmiştir. Buna göre; bireylerin %1 yaşlarının artması durumunda tasarruflu tüketim eğilimi gösterme ihtimalinin çevreci satın alma eğilimli bireylere göre 0,826 kat ($Exp(\beta)=0,826$) daha az ($\beta=-0,191$) olacağı tahmin edilmektedir.

Yine Tablo 6 'daki analiz sonuçlarına göre; referans kategorisi çevreci satınalma eğilimi gösteren bireylere göre, Geri dönüşüme destek eğilimli bireylerin; Schwartz 'ın değer maddeleri açısından anlamlı bir farklı davranış göstermedikleri; gruplayıcı değişken olan yaş değişkeni ($p=0,014$) ve cinsiyet değişkeni ($0,046$) açısından %5 hata payında anlamlı düzeyde farklı davranış gösterdikleri belirlenmiştir.

Buna göre; bireylerin yaşlarının %1 artması durumunda tasarruflu tüketim eğilimi gösterme ihtimalinin çevreci satın alma eğilimindeki bireylere göre 0,831 kat ($\text{Exp}(\beta)=0,831$) daha az olacağı ($\beta=-0,185$) belirlenmiştir. Ayrıca, kadınların erkeklere göre 2,609 kat ($\text{Exp}(\beta)=2,609$) daha fazla ($\beta=0,959$) tasarruflu tüketim eğilimi gösterme ihtimali olduğu söylenebilir.

Kurulan isimsel modelin sınıflandırma başarısının anlaşılması için elde edilen sınıflandırma tablosu, Tablo 7 'de verilmiştir.

Tablo 7. Sınıflandırma Tablosu (%)

Gözlenen	Tahminlenen			
	Tasarruflu Tüketim	Geri dönüşüme destek	Çevreci Satınalma	Doğru
Tasarruflu tüketim	76	21	4	75,2
Geri dönüşüme destek	40	36	2	46,2
Çevreci satınalma	6	12	4	18,2
Genel	60,7	34,3	5,0	57,7

Sınıflandırmanın doğruluğunun test edilmesi amacıyla oransal şans kriteri ve maksimum şans kriterinin hesaplanarak karşılaştırılması gerekmektedir (Burmaoğlu vd., 2009). Çevreci tüketim davranış eğilimlerini doğru tahmin edebilmek için sınıflama oranı %25 oranında Oransal Şans Kriterinden (PCC) yüksek olmalıdır (Hair, Black, Babin, Anderson ve Tatham, 1998). Çevreci tüketim davranışları belirlenen katılımcı grupların öncelikli olasılık değerlerine ait veriler Tablo 3 'te verilmiştir. Grup içi öncelikli olasılık değerleri Oransal Şans Kriteri (Proportional Chance Criterion-PCC); $0,5072 + 0,3842 + 0,1082 = 0,416$ (%41,6) olarak bulunur. İsimsel lojistik regresyon analizi yardımıyla çevreci tüketim eğilimlerine göre sınıflandırılacak katılımcıların değer yapılarına göre sınıflandırılmaları ile ilgili doğru tahmin oranı Tablo 7 'de görüldüğü gibi %57,7 bulunmuştur. Bu sınıflandırma yüzdesi yukarıda bulunan oransal şans kriterinden ($0,416 < 0,577$) yüksek olduğu için sınıflandırmanın yeterli olduğu kabul edilir.

Bunun yanında toplam örneklem büyüklüğü ve grup sayısı ile doğru sınıflandırmaların sayısını karşılaştırmak için Press's Q değeri de kullanılmaktadır (Hair vd., 1998). Press's $Q = [N - (nK)]^2 / N(k-1)$ olmak üzere; N (Örneklem büyüklüğü)=203, K (Grup sayısı)=3, n (Doğru sınıflandırma sayısı)=($0,577 \cdot 203=117$) olmak üzere Press's $Q=53,95$ tir. Bulunan Press's Q değeri Ki-kare dağılımı kullanılarak belirlenen (%5 anlamlılık düzeyinde) kritik değerle karşılaştırılır. Press's $Q=53,95 > 5,99$ (Ki-kare değeri, 0,95, 2 sd.) olduğundan; sınıflandırmanın şans kriterinden daha yüksek bir istatistiksel öneme sahip olduğu söylenebilir.

Tablo 7 'ye göre elde edilen modelin genel anlamda doğru sınıflandırma yüzdesinin %57,7 olduğu bulunmuştur. Tasarruflu tüketim ve Geri dönüşüm desteği sınıfları açısından yeterli sayılabilecek bir sınıflandırma yüzdesi elde edilirken; modelin uyum iyiliği yeterli olmasına rağmen Çevreci satınalma eğilimli bireyler için bulunan sınıflandırma yüzdesi düşük çıktığı için, modelin bu sınıf üyelerini tanımlamada yetersiz olduğu düşünülmektedir. Ancak bu durumun, bu sınıftaki birey sayısının az olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir.

Sonuç

Araştırmanın amacı doğrultusunda isimsel lojistik regresyon analizi ile elde edilen bir model yardımıyla; değer tutumu bilinen genç bir kişinin ne şekilde çevreye duyarlı bir tüketim davranışı göstereceğinin tahmin edilmesi veya çevreci davranış eğilimleri bilinen genç bireylerin hangi değer yapılarında ayrışacağı kestirilmesi mümkün olabilir.

Elde edilen lojistik modelde, Tasarruflu tüketim eğilimi olan bireylerin Çevreci satınalma eğilimli bireylere göre "Kendini aşma" değer öbeğindeki "Evrenselcilik" boyutu açısından negatif bir ayrışmanın olduğu belirlenmiştir. Buna göre, bireylerin eşitlik, toplumsal adalet, çevreyi koruma, açık fikirlilik, barışçı bir dünya isteği, erdemli olma değerleri açısından negatif bir şekilde ayrıştıkları; araştırmada verileri dikkate alınan genç bireylerin Tasarruflu tüketim eğilimli olmalarındaki Evrenselcilik boyutunun etkisinin Çevreci satınalma eğilimli bireylere göre olumsuz olduğu belirlenmiştir. Kısaca, evrenselcilik değer anlayışları güçlü

olan bireylerin tasarruflu tüketime eğilimli olma ihtimallerinin çevreci satın alma eğilimli olmaya göre negatif etkisi olduğu ifade edilebilir. Sonuç olarak, tasarruflu tüketim eğilimindeki bireylerin evrenselci değerlerinin çevreci satınalma eğilimli bireylere göre daha düşük olduğu anlaşılmaktadır.

Modelde, tasarruflu tüketim eğilimli bireylerin çevreci satınalma eğilimli bireylere göre “iyilikseverlik” boyutu açısından pozitif olarak ayrıştıkları belirlenmiştir. Genç bireylerin, dürüstlük, sadakat, yardımseverlik, sorumluluk sahibi olma ve bağışlayıcı olma değerleri açısından güçlü olma durumlarının tasarruflu tüketim eğilimini, çevreci satınalma eğilimine göre daha fazla olumlu yönde etkilediği anlaşılmaktadır. Kısaca, iyilikseverlik değer boyutunun bireylerin tasarruflu tüketim eğilimli olmalarına yaptığı katkının çevreci satın alma eğilimli olmaya yaptığı katkıdan fazla olduğu ifade edilebilir. Yani, iyilikseverlik değer boyutunun, tasarruflu tüketim eğilimi göstermede çevreci satınalmaya göre daha etkili olduğu sonucu çıkarılabilir.

Lojistik modelde anlamlı çıkan diğer bir değişken olan “Kendini geliştirme” değer öbeğindeki başarı değeri açısından; Tasarruflu tüketim eğilimli bireylerin çevreci satın alma eğilimli bireylere göre negatif ayrıştıkları belirlenmiştir. Buna göre, tasarruflu tüketim eğilimli bireylerin, Çevreci satın alma eğilimindeki bireylere göre; başarılı olma, hırslı olma, sözü geçen birisi olma ve yetkinlik değerlerinde daha düşük değer yapılarına sahip oldukları görülmüştür. Kısaca, başarıya daha fazla odaklanan bireylerin, tasarruflu tüketim eğilimi göstermeye olan eğilimlerinin çevreci eğilimli bireylere göre daha negatif olduğu söylenebilir. Buna göre, başarı değeri yapısı güçlü olan bireylerin daha az tasarruflu tüketim eğilimi gösterecekleri anlaşılabılır.

Gruplayıcı değişkenlerden yaş değişkenine bakıldığı zaman, tasarruflu tüketim eğilimli genç bireylerin yaşlarının artmasının tasarruflu tüketim eğilimi göstermeye olan eğilimlerine çevreci bireylere göre daha az etkisi olacağı; kısaca yaşın çevreci satın alma eğilimli bireylere göre etkisinin daha olumsuz olduğu tahmin edilmektedir.

Geri dönüşüme destek eğilimli bireylerin Çevreci satınalma eğilimli bireylere göre karşılaştırmalarının yapıldığı sonuçlar incelendiğinde, değer yapıları açısından ayrışacak farklar elde edilemezken; yaş ve cinsiyet gruplayıcı değişkenleri açısından anlamlı farklar elde edilmiştir. Buna göre, yaş değişkeni açısından bakıldığı zaman, Geri dönüşüme destek eğilimli genç bireylerin yaşları arttıkça Geri dönüşüme destek eğilimi göstermeye olan eğilimlerinin çevreci bireylere göre daha az olduğu belirlenmiştir. Cinsiyet değişkeni açısından ise geri dönüşüm desteği eğilimi olan kadınların erkeklere göre eğilimlerinin çevreci satınalma eğilimindeki kadınlara göre daha fazla olduğu görülmüştür. Buna göre geri dönüşüm desteği eğilimi göstermede cinsiyetin etkisi çevreci satın alma eğilimi göstermeye göre daha yüksektir.

Tartışma ve Öneriler

Çalışma bulguları, Stern vd. 'nin (1999) yaptığı çalışma ile kısmen; Stern vd. (1998), Stern ve Dietz (1994), Karp (1996), Thøgersen ve Ölander (2002), Nordlund ve Garvill (2002) tarafından yapılan çalışmalarla da genel çevreci davranış ile değer ilişkisinin bulunmuş olmasından dolayı genel anlamda örtüşürmekte iken; kendini aşma ve kendini geliştirme öbeklerindeki farklı değerler için olumlu/olumsuz sonuçların elde edilmesi açısından ise Nordlund ve Garvill (2003), Poortinga vd. (2004) ve Karalar ve Kiracı (2010) 'nın çalışmalarındaki tasarruflu tüketim davranışı eğiliminin kendini aşma boyutu ile ilişkisinin olumlu bulunmuş olmasından örtüşmemektedir.

Schwartz'ın değerler modelinin evrensel olarak geçerli olup olmadığı birçok çalışmanın konusunu oluştururken (Schwartz ve Bardi, 2001; Schwartz ve Sagie, 2000); Schwartz'ın Modelindeki Değerlerin tüm kültürlerde var olduğu, farklı kültürlerde farklı değer önceliklerinin olabileceği de unutulmamalıdır. Değerlerin ülkeden ülkeye değişkenlik göstermesi beklenen bir durumdur, bu farklılıkların kaynağı kültürel değişkenlikler de olabilir (Demirutku ve Sümer, 2010).

Bu çalışmada, sürdürülebilir çevre davranışı veya çevreci tüketim davranış eğiliminin bütünü yerine; Tasarruflu tüketim, Geri dönüşüme destek verme ve Çevreci satın alma davranış eğilimlerine yönelik olarak Schwartz'ın değerler modelindeki sosyal ve bireysel değerler ayrımındaki bireysel değer yapıları ile ilişkilerin anlaşılması amaçlanmıştır. Çalışmanın bu yönüyle literatüre farklı ve önemli bir katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Çalışma kapsamında ABD Bozeman şehrinde yaşayan üniversite öğrencilerinin Çevreye duyarlı tüketim davranışlarının kendi içinde Tasarruflu tüketim, Geri dönüşüme destek verme ve Çevreci satın alma eğilimlerine yönelik sınıfsal farklılıkları Schwartz, (1992), değerler modelindeki Kendini aşma ve Kendini gerçekleştirme değer öbekleri içindeki değer yapılarına göre sınıflandırılmasına çalışılmıştır.

Bulgular, tasarruflu tüketim eğilimli bireylerde, çevreci satınalma eğilimli bireylere göre; evrenselcilik ve başarı değerlerinin negatif yönlü; iyilikseverlik değerinin ise pozitif ayrıştığını göstermiştir. Elde edilen sonuçların daha geniş alanlarda ve daha çok sayıdaki örneklem üzerinde tekrarlanması, özellikle Türkiye’de ve başka ülkelerdeki farklı kültürlerle de karşılaştırılmalı olarak yapılması ile çevresel davranışların altındaki değer yapılarının anlaşılması daha mümkün hale gelebilecektir.

Bir toplumda yaşayan tüm bireylerin o toplumun toplumsal değerlerini aynı düzeyde önemsemeleri mümkün değildir. Sürekli değişen dünyada değerler de değişmektedir. Zaman içinde geçen olaylar, alınan eğitimler bireylerde farklı bakış açılarına yol açarken; bu farklılıklar değerler üzerinde de etkili olmaktadır. Bu durum, değerlerin farklı niteliğe sahip insanlara göre değiştiğini göstermektedir. Ancak, genç bireylerin çevreci davranış eğilimlerinde hangi değer yapılarının baskın olduğunun anlaşılabilmesiyle, çocukluktan itibaren bu değer yapılarının çocuklara kazandırılarak sürdürülebilir çevre davranışlarının yönetilmesi ve kontrol edilebilmesinin olası olduğu düşünülmektedir.

Dünyanın herhangi bir yerindeki yaşanan çevresel bir olay artık tüm dünya toplumlarını ilgilendirmektedir. İnternet ve bilgi teknolojileriyle, ulaşım araçlarının hızı ve çeşitliliği ile küçülen dünyada kültürlerin etkileşmesi, değerlerin transfer edilmesi ve paylaşılması son derece kolay hale gelmiştir. Özellikle tüm dünya toplumlarının sürdürülebilir çevresel davranışlarının geliştirilebilmesinde ve tutundurulmasında değer yapılarının anlaşılması büyük önem arz etmektedir.

Bu çalışma da anket yapılan kişi sayısının az olması ve örneklemin belirlenmesinde olasılıksız bir örnekleme yöntemi kullanılması araştırmanın en önemli sınırlılıklarından olup sonuçların genellenmesini engellemektedir. Bu açıdan Yazarlar bu konudaki çalışmalarını öncelikle Türkiye’de ve daha sonra da başka kültür yapıları üzerinde sürdürmeyi planlamaktadırlar.

Etik Beyan

“Schwarz’tın Sosyal Değerler Modelindeki Bireysel Değerlere Göre Tüketicilerin Çevreye Duyarlı Tüketim Davranışlarının İsimsel Lojistik Regresyon Analizi İle İncelenmesi” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir.

Kaynakça

- Agresti, A., (2007). *An introduction to categorical data analysis*. Hoboken, NJ: Wiley.
- Aktaş, C. ve Erkuş, O. (2009). Lojistik Regresyon analizi ile Eskişehir’in Sis kestiriminin incelenmesi. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi*, 8(16), 47-59.
- Bagozzi, R. P. ve Dabholkar, P. A. (1994). Consumer recycling goals and their effect on decisions to recycle: A means-end chain analysis. *Psychology & Marketing*, 11(4), 313-340.
- Bircan, H. (2004). Lojistik regresyon analizi: Tıp verileri üzerine bir uygulama. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2, 185-208.
- Burmaoğlu, S., Oktay, E. ve Üstün, Ö. (2009). Birleşmiş milletler kalkınma programı beşeri kalkınma endeksi verilerini kullanarak diskriminant analizi ve lojistik regresyon analizinin sınıflandırma performanslarının karşılaştırılması. *Savunma Bilimleri Dergisi*, 8(2), 23-49.
- Chan, Y. H. (2005). Biostatistics 305. Multinomial logistic regression. *Singapore Medical Journal*, 46(6), 259.
- Corraliza, J. A. ve Berenguer, J. (2000). Environmental values, beliefs, and actions: A situational approach. *Environment and Behavior*, 32(6), 832-848.
- Coşkun, S., Kartal, M., Coşkun, A. ve Bircan, H. (2004). Lojistik regresyon analizinin incelenmesi ve dış hekimliğinde bir uygulaması. *Cumhuriyet Üniversitesi Dış Hekimliği Fakültesi Dergisi*, 7(1-2004). Geliş tarihi gönderen <http://eskidergi.cumhuriyet.edu.tr/makale/958.pdf>
- Çokluk, Ö. (2010). Lojistik regresyon analizi: Kavram ve uygulama. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 10(3), 1357-1407.
- Çolak, E. (2002). *Koşullu ve sınırlandırılmış lojistik regresyon yöntemlerinin karşılaştırılması ve bir uygulama* (Yüksek Lisans Tezi). Osmangazi Üniversitesi, Eskişehir.
- Demirutku, K. ve Sümer, N. (2010). Temel değerlerin ölçümü: Portre Değerler Anketi’nin Türkçe uyarlaması. *Türk Psikoloji Yazıları*, 13(25), 17-25.
- Doğan, İ. (2002). *Sosyoloji-kavramlar ve sorunlar* (5. Baskı). Ankara: Pegem Yayınları.
- Domencich, T. A. ve McFadden, D. (1975). *Urban travel demand-a behavioral analysis*.
- Dunlap, R. E., Grienecks, J. K. ve Roeach, M. (1983). Human values and pro-environmental behavior, 145-168.
- Dunlap, R. E. ve Van Liere, K. D. (1978). The “new environmental paradigm”. *The Journal of Environmental Education*, 9(4), 10-19.
- Evans, M., Jamal, A. ve Foxall, G. (2006). *Consumer behaviour*. John Wiley and Sons Ltd.

- Fabowale, L., Orser, B. ve Riding, A. (1994). Gender, structural factors, and credit terms between Canadian small businesses and financial institutions. Faculty of Business, Ryerson Polytechnic University. Geliş tarihi gönderen http://findarticles.com/p/articles/mi_hb6648/is_n4_v19/ai_n28670392/
- Gardner, G. T. ve Stern, P. C. (2002). *Environmental problems and human behavior*. Boston, MA: Pearson Custom Publishing.
- Girginer, N. ve Cankuş, B. (2010). Eskişehir’de belediye hizmetlerine ilişkin algı ve memnuniyetin ikili lojistik regresyon analizi ile llmesi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(1), 297-322.
- Grunert, S. C. ve Juhl, H. J. (1995). Values, environmental attitudes, and buying of organic foods. *Journal of Economic Psychology*, 16(1), 39-62.
- Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J., Anderson, R. E. ve Tatham, R. L. (1998). *Multivariate data analysis* (C. 5). Prentice hall Upper Saddle River, NJ.
- Hofstede, G. (1991). *Cultures and organizations: Culture of the mind*. New York, NY: McGraw-Hill.
- Kağıtbaşı, . (1990). *İnsan aile kültür*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Kapıkıran, N. A. ve Gndoğan, A. (2016). ocukların değerlerinin llmesi: Portrait değerler leğinin Türkçe’ye uyarlanması. *Ege Eğitim Dergisi*, 17(2), 620-639.
- Karalar, R. ve Kiracı, H. (2010). Bireysel değerlerin srdrlebilir tüketim davranışı üzerindeki etkisini belirlemeye yönelik ğretmenler üzerinde bir araştırma. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 79-106.
- Karp, D. G. (1996). Values and their effect on pro-environmental behavior. *Environment and Behavior*, 28(1), 111-133.
- Kluckhohn, C. (1951). *Values and value-orientations in the theory of action: An exploration in definition and classification*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Long, J. S. ve Freese, J. (2006). *Regression models for categorical dependent variables using Stata*. Stata Press.
- McCarty, J. A. ve Shrum, L. J. (1994). The recycling of solid wastes: Personal values, value orientations, and attitudes about recycling as antecedents of recycling behavior. *Journal of Business Research*, 30(1), 53-62.
- Nordlund, A. M. ve Garvill, J. (2002). Value structures behind proenvironmental behavior. *Environment and Behavior*, 34(6), 740-756.
- Nordlund, A. M. ve Garvill, J. (2003). Effects of values, problem awareness, and personal norm on willingness to reduce personal car use. *Journal of Environmental Psychology*, 23(4), 339-347.
- zdamar, K. (2002). *Paket programlar ile istatistiksel veri analizi* (C. 1-2). Eskişehir: Kaan Kitabevi.
- zgr, E. (2013). Yaşa göre değer farklılıkları ve siyasi kuşak aidiyeti. *Sosyoloji Dergisi*, 3(26), 45-76.
- zkalp, E. (2005). *Sosyolojiye giriş* (14. Baskı). Bursa.: Ekin Kitabevi Yayınları.
- Poortinga, W., Steg, L. ve Vlek, C. (2004). Values, environmental concern, and environmental behavior: A study into household energy use. *Environment and Behavior*, 36(1), 70-93.
- Press, S. J. ve Wilson, S. (1978). Choosing between logistic regression and discriminant analysis. *Journal of the American Statistical Association*, 73(364), 699-705.
- Rokeach, M. (1973). *The nature of human values*. Free press.
- Schultz, P. W., Gouveia, V. V., Cameron, L. D., Tankha, G., Schmuck, P. ve Franek, M. (2005). Values and their relationship to environmental concern and conservation behavior. *Journal of Cross-cultural Psychology*, 36(4), 457-475.
- Schultz, P. W. ve Zelezny, L. (1999). Values as predictors of environmental attitudes: Evidence for consistency across 14 countries. *Journal of Environmental Psychology*, 19(3), 255-265.
- Schwartz, S. H. (2009). Basic human values. *Cross-National Comparison Seminar on the Quality and Comparability of Measures for Constructs in Comparative Research: Methods and Applications*, Bolzano (Bozen), Italy, June 10-13, 2009.
- Schwartz, S. H. ve Shalom, H. (1977). Normative influences on altruism. İçinde *Advances in experimental social psychology* (C. 10, ss. 221-279). Elsevier.
- Schwartz, S. H. ve Shalom, H. (1992). Universals in the content and structure of values: Theoretical advances and empirical tests in 20 countries. İçinde *Advances in experimental social psychology* (C. 25, ss. 1-65). Elsevier.
- Schwartz, S. H. ve Shalom, H. (1994). Beyond individualism/collectivism: New cultural dimensions of values. Sage Publications, Inc.
- Schwartz, S. H., Shalom, H. ve Bardi, A. (2001). Value hierarchies across cultures: Taking a similarities perspective. *Journal of Cross-cultural Psychology*, 32(3), 268-290.
- Schwartz, S. H., Shalom H. ve Bilsky, W. (1987). Toward a universal psychological structure of human values. *Journal of Personality and Social Psychology*, 53(3), 550.
- Schwartz, S. H., Shalom H. ve Bilsky, W. (1990). Toward a theory of the universal content and structure of values: Extensions and cross-cultural replications. *Journal of Personality and Social Psychology*, 58(5), 878.
- Schwartz, S. H., Shalom H. ve Sagie, G. (2000). Value consensus and importance: A cross-national study. *Journal of Cross-cultural psychology*, 31(4), 465-497.
- Steg, L. ve Vlek, C. (2009). Encouraging pro-environmental behaviour: An integrative review and research agenda. *Journal of Environmental Psychology*, 29(3), 309-317.
- Stern, P. C. (2000). New environmental theories: toward a coherent theory of environmentally significant behavior. *Journal of Social Issues*, 56(3), 407-424.
- Stern, P. C. ve Dietz, T. (1994). The value basis of environmental concern. *Journal of Social Issues*, 50(3), 65-84.

- Stern, P. C., Dietz, T., Abel, T., Guagnano, G. A. ve Kalof, L. (1999). A value-belief-norm theory of support for social movements: The case of environmentalism. *Human Ecology Review*, 6(2), 81-97.
- Stern, P. C., Dietz, T. ve Guagnano, G. A. (1998). A brief inventory of values. *Educational and Psychological Measurement*, 58(6), 984-1001.
- Şener, A., ve Hazer, O. (2007). Values and sustainable consumption behavior of women: A Turkish sample. *Sustainable Development*, 16(5), 291-300.
- Tatlıdil, H. (2002). *Uygulamalı çok değişkenli istatistiksel analiz*. Ankara: Ziraat Matbaacılık.
- Thøgersen, J. ve Grunert-Beckmann, S. C. (1997). Values and attitude formation towards emerging attitude objects: From recycling to general, waste minimizing behavior. *Advances in Consumer Research*, 24(1), 182-189.
- Thøgersen, J. ve Ölander, F. (2002). Human values and the emergence of a sustainable consumption pattern: A panel study. *Journal of Economic Psychology*, 23(5), 605-630.

EXTENDED ABSTRACT

The idea of sustainable development, which addresses the idea of meeting the needs of future generations as well as meeting the needs of the future generations, is a very important mission that all societies try to develop, disseminate and systematize. Most environmental problems such as global warming, urban air pollution, water scarcity, environmental noise and loss of biodiversity, which pose a serious threat to sustainability, appear to be based on human behavior (Gardner & Stern, 2002; Steg & Vlek, 2009). This situation requires understanding, adoption and spreading of sustainable consumption behaviors of societies. This is possible by investigating and understanding the factors that determine human behavior.

In this context, individual values affect individuals' behaviors related to the whole area of life besides behaviors as consumers (Karalar & Kiracı, 2010, p. 81). Values are shared criteria or ideas that indicate which social behavior is good, correct and desirable; behavior is known to be the source of inspiration (Özkalp, 2005, p. 100; Dogan, 2002, p. 341). Values and culture are like spectacles that limit our perspective on environmental issues (Schultz et al., 2005, p. 473). It is thought that by better understanding consumer values; it going to understand much more possible to better predict and control consumer behavior.

In this study, In order to understand the effect of value structures such as "universalism", "benevolence", "power", "achievement" and "hedonism" on environmental behavior types for university students; the value structures "Self-transcendence" and "Self-enhancement" value groups in the dimension of individual values, which are the second axis of the scale known as the Schwartz Values Scale; Environmentally conscious consumption behaviors tendencies according to as Conservative consumption, Recycling supporting and Environmental purchasing behaviors are aimed to be classified. In this way, it will be possible to understand how an environmentally conscious consumption behavior of a person whose value attitude is known will show, or in which value structures university students whose environmental behavior tendencies are known.

In the literature, there are many definitions of value. Kluckhohn (1951) defines values as not in desires but in desirable. in other words, it is not just what we want but as things which we feel is right and appropriate for ourselves and others. Rokeach (1973) has defined values as guiding principles, important life goals or standards, and assumed that they identified social behaviors and ideologies. Schwartz and Bilsky (1987) define values as beliefs related to the individual's behaviors in achieving their goals, and also state that values can be graded according to their importance. Schwartz (1992, 1994) also states that values provide information about individuals, groups, and societies. It can be concluded that values are not only factors that differentiate individuals from other individuals, but also different groups and societies from other groups and societies.

Values are beliefs related to one's feelings. According to a certain standard, directs behavior to achieve the desired goals, values are principles that lead to relatively important behavior, (Schwartz, 2009). Values are formed in the development process of the individual (Evans, Jamal and Foxall, 2006, p. 22). In the formation of the values of individuals, the values of the society they live in, that is, cultural values, are also effective (Hofstede, cited in 1980 Özgür, 2013, p. 46). Determining values from childhood will help to estimate the values that children have in later years. In other words, the determination of values from the early years will allow the direction of the change in value in the following years to be seen (Kapıkıran & Gündoğan, 2016, p. 125).

In this study, since SVS scale related to Schwartz's value theory is used, information about this theory is included. Schwartz and Bilsky (1987; 1990) took the first steps of Rokeach's attempt to develop a list of values, using 36 values in the value list. Later, in a study conducted in 1992, Schwartz developed Rokeach's list of 36 values and collected 56 values, which are thought to be universal, in 10 groups of values. Furthermore, Schwartz (1992) divided the conflicting values into two dimensions: Openness to change / Conservation and Self-transcendence /Self-enhancement

Knowing and understanding the consumer's preferences of consumption; to be understood environmental issues are important issues that the effects of environmental problems are should be known and should be considered. Although it is understood that sustainable consumption behavior of certain value types is related to environmental behaviors and consumption behaviors; relationships are not strong; it should not be forgotten that the behavior of an individual who is educated in an individualistic society and who is fond of his taste may not be correct in another society where grouper values are high. Poortinga et al. (2004), using only attitudinal variables such as values, emphasizes that the explanation of all types of environmental behavior may be very limited.

In this study, in order to make the above classification that stated before and to understand which environmental structures differ in which value structures; Multinomial Logistic Regression analysis has been used. Another aim of this study is to determine which environmental tendency structure is dominant in which value type.

With the help of the findings of this study, in addition to understanding the universal validity of Schwartz's model of values; It is also thought to help to understand the value structures and environmental behaviors of different cultures that will be the subject of cross-cultural comparisons. The universe of the research was applied to 203 valid survey data logistic regression analyzes which were collected from university students in Montana State of the United States of America and the data of the students were collected by volunteer and convenience sampling method. According to obtained the model, the individuals who are in the tendency of Conservative consumption according to the individuals who are in the tendency Environmental purchasing behaviors, about values "universalism" and "success" impact on negative; but value "benevolence" as positive; however, it is understood that individuals who are tendency to recycling support and individuals who have a tendency to save consumption do not differ in terms of their value structures.

Siyasal ve Sosyal Bağlamda Mankurt Kavramının Türk Yazılı Basınında Metaforik Kullanımı¹

Dursun YILMAZ² ve Murat SEZGİN³

Öz

Türk Dil Kurumu sözlüğünde “ulusal kimlikten uzaklaşan, içinde bulunduğu topluma yabancılaşan” şeklinde tanımlanan Mankurt sözcüğü ilk olarak Kırgız yazar Cengiz Aytmatov tarafından 1980 yılında kaleme alınan *Gün Olur Asra Bedel* eserindeki Nayman Ana efsanesinde kullanılarak literatüre kazandırılmıştır. Kavram, daha çok sosyal psikoloji alanında kullanılan bir terim olsa da günümüzde sosyolojiden siyasete pek çok konuyu açıklamada kullanılmaktadır. Aytmatov, *Gün Olur Asra Bedel (1980)* romanını Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin henüz SSCB'nin yönetimi altında olduğu tarihlerde kaleme almıştır. Yazara, bu eseri ile milli şuuru canlandırmayı, özünden kopmamayı ve milli bilinç oluşturmayı amaçladığı yorumları yapılmıştır. Mankurt kavramı, bugüne kadar Türkiye matbuatında kitap, makale ve gazete fıkrası gibi pek çok yazında ele alınmıştır. Bu yazınlarda kavramı konu edenler genelde kendi görüşlerine uygun olarak yorumlamış, kendi düşünsel perspektifinden kavramı ele almıştır. Bunun için de birbiriyle çelişen tanımlamalar ve yorumlar ortaya çıkmıştır. Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı TÜRKSOY'un 2018 yılını “Cengiz Aytmatov Yılı” ilan etmesi münasebetiyle hem Aytmatov'u anmak hem de literatüre kazandırdığı Mankurt kavramının Türk kamuoyunda oluşturduğu tutum, kullanıldığı bağlam, Türk ulusal basınında gündem oluşturması ve Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Mankurt ifadesini metaforik olarak kullanması bu çalışmada ele alınmıştır. Çalışma, gündem belirleme kuramı çerçevesinde içerik analizi yöntemi ile yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mankurtlaştırma, Cengiz Aytmatov, Türk Basını, Gündem Belirleme, İçerik Analizi.

The Metaphoric Use of the Concept of Mankurt on the Turkish Printed Press in terms of Social and Politics

Abstract

Mankurt is defined as ‘the one who moved away from national identity, became alienated from the society’ and used first in the legend of Nayman in “The Day Lasts More than a Hundred Years” written by Chingiz Aitmatov in 1980. Although the concept is used mostly in the field of social-psychology, it is preferred to explain many topics from sociology to politics. “The Day Lasts More Than a Hundred Years” written during the years when the Central Asian Turkic Republics were still under the control of the USSR is thought to aim at reviving national conscience and create national consciousness. The concept of Mankurt is handled in many kinds of books, essays and newspaper in Turkey. The people focused on the concept mostly from their own perspectives. This caused contradictory comments and definitions. This study both aims to commemorate Chingiz Aitmatov and focus on the concept of Mankurt and its use in the Turkish public opinion because of the fact that Aksoy announces the year 2018 as Chingiz Aitmatov Year. After the President Erdoğan used the word of Mankurt in the meeting of ‘Millions of Breath Band Together against Terror’ in İstanbul Yenikapı in 2015, many people used the concept in definitions and explanations. The study deals with the history of the concept, its origin and reference.

Key Words: Mankurtization, Chingiz Aitmatov, Content Analysis

Atıf İçin / Please Cite As:

Yılmaz, D. ve Sezgin, M. (2020). Siyasal ve sosyal bağlamda mankurt kavramının Türk yazılı basınında metaforik kullanımı. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(2), 1010-1030.

Geliş Tarihi / Received Date: 05.12.2018

Kabul Tarihi / Accepted Date: 12.02.2020

¹ Bu çalışma Türkküm -2018 Uluslararası Türk Kültürü ve Medeniyeti Kongresinde bildiri olarak sunulmuştur.

² Dr. Öğrencisi - Uşak Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İletişim Bilimleri Anabilim Dalı, dursun_ylmaz@yahoo.com
ORCID ID: 0000-0001-6161-3482

³ Doç. Dr. - Uşak Üniversitesi, İletişim Fakültesi, murat.sezgin@usak.edu.tr
ORCID ID: 0000-0003-2200-3301

Giriş

Mankurt Kavramının Tarihi Bağlamı ve Metaforik Kullanımı

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın 20 Eylül 2015 tarihinde İstanbul Yenikapı'da, "Milyonlarca Nefes, Teröre Karşı Tek Ses" mitinginde kullandığı Mankurt metaforunun tarihçesi yüz yıllar öncesine dayansa da onu tarihin derinliklerinden 1980 yılında kaleme aldığı *Gün Olur Asra Bedel/ Kalınga Tete Bir Kün* eseri ile çıkarıp günümüzün literatürüne sokan kişi Kırgız yazar Cengiz Aytmatov olmuştur. Aytmatov, eserlerinde Sovyet rejimine ve totaliter sistemlere yönelik eleştirilerini yerel kültürden aldığı mitlerden esinlenerek evrensel taşıması bir yazardır.

Literatüre girdiği günden beri entelektüel camiada zaman zaman tartışılan ve gündeme gelen Mankurt kavramı 2015 yılında Erdoğan tarafından yüzbinlerce kişinin katıldığı bir mitingde dile getirilmiş, o tarihten sonra bu metafor yaygın kitle iletişim araçlarında yoğun bir şekilde yer almış, medyadaki birçok kalem erbabı da kavramı kullanmaya başlamıştır. Kavram bugün Türk kamuoyunun yabancı olduğu değil, aşinası olduğu bir metafor haline gelmiştir.

Çalışma gündem belirleme kuramı çerçevesinde Mankurt metaforunun Türk yazılı basınında ne şekilde yer aldığı ve kavramın kamuoyuna nasıl sunulduğu üzerine yapılmıştır. Araştırmada nitel araştırma desenlerinden olan içerik çözümleme yöntemi kullanılmış, yaygın ulusal gazetelerin birinci sayfa içeriklerinin analizi yapılmıştır.

Mankurt kavramı, Aytmatov'un Aralık 1979-Mart 1980 tarihleri arasında Issık-Köl bölgesinde yer alan Çolpan Ata şehrinde Rusça olarak kaleme aldığı *Gün Olur Asra Bedel* adlı eseri ile ilk defa literatüre kazandırılmıştır. Eser 1981 yılında *Novy Mir* (Yeni Dünya) adlı gazete de tefrika edilmiştir. Yazılı basının etkin olduğu bu dönemde gazete beş milyon tirajla basılmaktaydı. Gazetenin bu tirajında Aytmatov'un haklı şöhretinin de bir karşılığı olduğu söylenebilir (Kardaş Edebiyatlar der., 23: 1983. Söyleşi: Niiole Zant, çev. Süleyman Büyükdag). 1983 yılında SSCB Devlet Ödülü'ne de layık görülen *Gün Olur Asra Bedel*, aynı yıl Fransız edebiyat eleştirmeni Vladimir Lachine tarafından Fransa'da yılın kitabı olarak ilan edilmiştir. Aytmatov'un en hacimli eseri olan *Gün Olur Asra Bedel*'de yazar, dünyayı ilgilendiren pek çok soruna değinmiştir. Başta çevre sorunları (Aral Gölü'nün kurumaya başlaması) olmak üzere değişen ekonomik yapı, makineleşmenin artması, dönemin sosyalist ve kapitalist sistemlerinin insan ihtiyaçlarına karşılık verememesi (yeni bir gezegenin keşfi), ezeli rakip devletlerin (ABD ve SSCB) ortak menfaatler için müttefik olabilecekleri (birlikte uzay çalışmaları yapmaları) gibi konulara da derin göndermeler yapmıştır. Yazarın, romanda geçen Dönenbay kuşu karakteri ile SSCB'ye karşı Türk yurtlarının bağımsızlığını sembolize ettiği de yorumlanmıştır (Kolcu, 1989, s. 2-3). Yazarın Fransa'da verdiği bir mülakatını 1983 yılında *Kardaş Edebiyatlar* dergisi sayfalarına taşımıştır. Dergiden iktibasla; muhabir Aytmatov'a "Robot adam Mankurt hakkındaki düşünceleriniz nedir?" diye sormuştur. Aytmatov gazetecinin sorusunu Fransız eleştirmen Lachine'ye atf yaparak "Kitap Rusya'da yayımlandığından beri görünen o ki Mankurt ortak bir isim oldu ve daha umumi bir isim olan 'Mankurtizasyon' uyduruldu. Eleştirmen Vladimir Lachine, *Le Monde*'de kavramı; 'düşünce yeteneği olmayan, muhakeme yürütemeyen, benzerlerinin acılarını hissetmeyen ve farklı manevi değerleri kabul etmeyen biri' olarak tanımlamıştır. Yedigey'in cenaze kervanının cetlerinin mezarlığına girmesine müsaade etmeyen bir muhafız teğmendir.' Çağdaş bir Frenkeştayn tarafından biçimlendirilip yapılan zavallı Mankurt hiç de hayali bir tür değildir." (Kardaş Edebiyatlar, 23: 1983) şeklinde cevap vermiştir.

Mankurt kavramının etimolojisine ve tarihi çıkış noktasına geçmeden önce yazarın kavramı kendi bağlamında nasıl bir hikâye üzerine kurguladığına değinilmesi yerinde olacaktır. Aytmatov'un ekser eserleri İkinci Dünya Savaşı yıllarının öncesini ve sonrasını anlattığı olaylar örgüsü içinde geçer. Bu romanda da cepheden mecburi dönüş yapmış "Yedigey Cangeldin" adlı karakterin asra bedel yaşadığı bir gününü anlatır. Yedigey, cepheden yaralı olarak dönmüş bir askerdir ve eşiyile birlikte tanıştıkları Kazangap'ın desteğiyle, senelerdir Boranlı isimli yerleşim bölgesindeki tren istasyonu aktarma merkezinde çalışıyordu. Bir akşam ona çok yardımı dokunan dostu Kazangap'ın ölüm haberini alır. Bunun üzerine dostuna cenaze merasimi düzenler. Yedigey, Dostunun cenazesini Ata-beyit mezarlığına götürürken bu kutsal sayılan mezarlık adeta toplumsal bir hafızayı temsilen ona, geçmiş tüm yaşamını sorgulattır (Tan, 2015: 49). Kendisine ve milletine ait geçmişi bir film şeridi gibi Yedigey'in gözlerinin önünden akar. Aytmatov, Yedigey'in şahsında geçmişle ve yaşadığı dönemle ilişki kurarak zaman içinde yok edilmiş, ya da unutturulmuş dinî ve kültürel değerleri hatırlatmıştır. Yazar, babasının defninde yapılan dini tören ve gelenekleri küçümseyen Kazangap'ın oğlu Sabitcan (Kazak) ve Ata-beyit mezarlığına cenazeyi sokmayan,

ana dilini yabancı dil kabul ederek Rusça konuşan Kızıl Ordu subayı Tansıkbayev (Kırgız) karakterlerinde ise Sovyet rejiminin eğitim sisteminden geçen Kırgız-Kazak gençlerinin geçmişlerine ve kutsallarına karşı nasıl yabancılaştığını, onları nasıl küçümseyip yok saydığını yani Mankurtlaştıklarını betimlemiştir (Ağır, 2013, s. 2). Romanın diğer bir kahramanı ise görevden el çektilen coğrafya öğretmeni Abutalıp Kuttubayev'dir. Usta yazar Abutalıp'ı ön plana çıkarmaz çünkü eserin yayınlandığı tarihte SSCB hala hüküm sürmektedir bu nedenle ön plana Yedigey'i çıkararak asıl mesajlarını Abutalıp üstünden verdiği söylenebilir. Abutalıp, öğretmen olarak çalışırken İkinci Dünya Savaşına katılmış, esir düşmüş, esaretten kaçarak kurtulmuş, sonra rejim tarafından casuslukla suçlanarak Boranlı'ya sürülmüş aslına, töresine bağlı, gelecek nesiller için çırpınan aydın ve arif bir kişidir (Durmaz, 57). Aytmatov'un Mankurt'u tanımladığı Nayman Ana efsanesi de işte bu Abutalıp'in Boranlı çocuklarına geçmişlerini, törelerini unutmalarını diye anlattığı ve gaz lambası ışığında eliyle kayda geçirdiği bir anlatıdır. Romandaki Abutalıp, Sovyet rejimine kurban edilen Kazak, Kırgız, Özbek ve Türkmen gibi Türk aydınlarının bir temsilidir. Aytmatov'un roman kahramanı Abutalıp'te tıpkı kendi babası ve diğer Orta Asya aydınları gibi SSCB rejimi tarafından suçsuz yere öldürülmüştür.

Romanda geçen Nayman Ana efsanesi Manas destanında geçtiği için Kırgızlarca ve diğer Orta Asya halklarınca çok bilinen trajik bir öyküdür. Öykü özet şekliyle şöyledir: Juan-juanlar⁴ düşmanlarına çok canice işkenceler yapan barbar bir toplumdur. Kırgızlarla Juan-juanlar sürekli savaşan komşu milletlerdir. Savaşlarda Juan-juanlar kazandığı zaman esir ettikleri tutsakların zayıf olanlarını köle olarak satar, güçlü olanlarını ise çöle götürüp, bir kuyu açar ve burada boğazına kadar toprağa gömerlermiş. Kaynaklarda esirin başını çarparak ölmemesi için el ve ayaklarını çarmih misal bağladıkları da yazılmaktadır. Esirlerin saçlarını kazıyarak, taze bir deve veya dana derisini kazınmış başa iyice sararlar ve günlerce (5 gün) güneş altında bırakırlar. Deri kurudukça başı daha sıkı kavrar, bu durum beyne doğrudan zarar vermekle birlikte yeniden çıkmaya başlayan saçların da deve derisini delemeyerek geri dönüp kafaya batması esirlere korkunç bir acı vermiştir. Bu işkenceden sağ çıkabilenler bütün geçmişlerini unutup, hafızalarında geçmişe ait en ufak bir hatıra kırıntısı bile kalmazmış. Robottan farklı olarak sadece fizyolojik ihtiyaçlarını yerine getirebilen, duygusuz, kendi efendilerinin emirlerini yerine getiren iradesiz ve kişisiz bir Mankurt olmuştur.

Gün Olur Asra Bedel'de Juan-juanlar tarafından Kırgızların Nayman kabilesinden esir olarak kaçırılan Nayman Ana'nın oğlu Colaman'ın yukarıda anlatılan işkence yöntemleri ile nasıl Mankurt'a dönüştürüldüğü anlatılmıştır. Nayman Ana'nın Coloman'ı uzun arayışlar sonucu bulması ve analık şefkatiyle yaklaşarak ona geçmişini hatırlatmak isteme çabalarına karşılık, geçmişine yönelik hiçbir şey hatırlamayan Coloman'ın efendisi Juan-juanların talimatıyla anasını bir okla kalbinden vurarak öldürmesi betimlenmiştir.

Yöntem

İçerik Analizi

İçerik analizi yöntemi çıkışı itibariyle gazete haberlerinin analiz edilmesi temeline dayanmaktadır. Bu çalışma da iletişim bilimlerinin kapsamında olduğu için içerik analizi yöntemi ile görünen içeriğin anlamı üzerine pozitivist yaklaşım temel alınmıştır. Yöntem hakkında tanımlamaları bulunan kuramcılar Berelson, Stone, Berger, Duvarger, Cartwright ve Fox yöntemin ortak özelliklerini; içeriğin açık, nesnel ve sistematik şekilde ölçülebilen, sınıflandırılan, özetlenen ve içerikten sonuçlar çıkarılan bir yöntem olduğuna ittifak etmişlerdir. Görünen nesnelere görünmeyen sonuçların çıkarılması, söylenenlerden söylenmeyenlerin tespit edilebilmesine yönelik bir yöntem olduğunu ileri sürenlerde vardır. İçerik analizine nicel veri oluşturma ve betimleme de denilmektedir (Tavşancıl-Aslan, 2001, s. 21-22). Aziz (1994), bahsi geçen kuramcıların ifadelerinden nesnellik, yansızlık, sistematiklik, yinelenebilirlik ve tekrar uygulanabilirlik şeklinde ortak bir tanımlama çıkarmıştır.

Bu çalışmada Mankurt metaforunun gazetelerin vitrin sayfası olarak kabul edilen birinci sayfalarında nasıl sunulduğu sistematik şekilde ele alınarak hangi bağlamda ve şekilde kullanıldığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışma yaygın ulusal gazetelerin birinci sayfaları ile sınırlandırılmıştır. Basının gündem oluştururken hangi konuları daha önemli gördüğü, gündemlerine neyi taşıdıkları da Mankurt metaforu üzerinden değerlendirilmiştir. Bu bağlamda, 2015 Eylül ayı ile 2018 Eylül ayı içerisinde yayın yapmış bugün

⁴ "...Juan-juanların Moğol menşeli olabileceği tezi geniş bir kesim tarafından kabul edilmiştir. Juan-juanların sonraları Avrupa sahasında ortaya çıkan Avarların sefeli olabileceğini öne süren görüşler dillendirilse de bu eşleştirmenin en zayıf tarafı umumiyetle Avarların Türk ve Juan-juanların Moğol menşeli olarak kabul edilmesi ve etnik menşelerinin belirsiz olduğu fikrinin mevcudiyetidir (Yıldırım, 2015, s. 54)".

ise yayından kalkmış veya kaldırılmış bütün gazetelerin birinci sayfalarında Mankurt metaforu ile ilgili olarak yayınlanan her türlü haberin içerik analizi yapılmıştır. Mankurt kavramı yukarıda da ifade edildiği üzere Aytmatov'un *Gün Olur Asra Bedel* adlı eserinin yayınlanmasıyla seksenli yıllarda kamuoyu gündemine gelmiş, henüz SSCB rejiminin devam ettiği o dönemde bu kavram dünya kamuoyunda geniş yankılar uyandırmıştır. Kavram, o günden bugüne Türkiye literatüründe canlılığını korumuş olsa da toplumun geniş kesimleri (avam) tarafından duyulması Erdoğan'ın bu kavramı kullanmasıyla olmuştur denilebilir. Erdoğan, Mankurt kavramını ilk olarak 20 Eylül 2015'te İstanbul Yenikapı'da düzenlenen mitingde kullanmış, bu tarihten sonra da kavram Türk basınında sıkça kullanılmıştır.

Çalışmanın Soruları

Çalışmanın amacına yönelik aşağıdaki sorular ölçüt alınmıştır.

- Mankurt kavramı hangi gazetelerin ana sayfasında yer almıştır, hangi gazeteler görmezden gelerek kavrama ana sayfasında hiç yer vermemiştir?
- İçinde Mankurt kavramının geçtiği haber, gazetelerin ana sayfasında nasıl konumlandırılmıştır? (manşette, alt manşette, sürmanşette, alt kuşakta, orta kuşakta gibi).
- Gazetelerin sahiplik yapıları ve ideolojileri dikkate alındığında ilgili habere yaklaşımları nasıldır? (gazetelerin iktidara yakın olup olmamalarına göre haberi ele alış biçimleri).
- İçinde Mankurt kavramının geçtiği habere gazetelerin ana sayfalarında ne şekilde yaklaşmıştır? (olumlu-olumsuz/ taraflı-tarafsız)
- Gazeteler Mankurt kavramının geçtiği ilgili haberi ana sayfasında ne şekilde aktarmıştır, yazılan haberin niteliği nasıldır? (iddia, bilgilendirme, açıklama gibi özelliklerinin kullanılıp kullanılmadığı).

Gündem Oluşturma Kuramı

Gündem oluşturma kuramı temelde kitle iletişim araçlarının (KİA) bazı konulara ağırlık vererek kamuoyunun gündemini belirlediği görüşüne dayanmaktadır. Bu görüşün temelleri Birinci Dünya Savaşında gazete ve radyoların etkin propaganda gücü ile kitleleri etkilemesine dayanmaktadır. 1920'lerden 1940'lara kadar kamuoyu oluşumunda KİA'nın gündem belirlemede etkin gücünün olduğu kabul edilmiştir. Dünya savaşlarının kötü sonuçları kamuoyunda medyanın bu etkin gücüne olan inancı da olumsuz etkilemiş 1960'lı yıllara kadar KİA'nın sanıldığı kadar etkili bir gücünün olduğu tartışılmıştır. Televizyonun yayın dünyasına girmesiyle KİA'nın kanaatleri etkilediği ve kamuoyu oluşturduğu fikri tekrar yaygınlık kazanmıştır (Bayram, 2015, s. 407-408).

Gündem oluşturma kuramına yönelik ilk çalışmalar 1922 yılında Walter Lippmann'ın yayınlamış olduğu *Kamuoyu* isimli eserine dayandırılrsa da modern anlamda teorinin en önemli isimleri, hatta kurucuları kabul edilen ve 1968 yılında Chapel Hill, North Carolina'daki kararsız seçmenler üzerinde yapmış oldukları çalışma ile Maxwell McCombs ve Donald Shaw teorinin temellerini atmışlardır. Araştırmacılar, 1968 yılında ABD'de yapılan başkanlık seçimleri kampanyalarında medyanın politik tutumları etkilediğine yönelik hipotezlerini öne sürmüşlerdir. Çalışmalarını bir grup kararsız seçmen örnekleminde yürüten teorisyenler KİA'nın gündem belirleme etkisini ölçmek için seçtikleri bazı gazeteler, haber dergileri ve televizyonların öne çıkardığı söylemler üzerine içerik analizi uygulamışlar, KİA'nın öne çıkardığı gündem ile örneklem alınan grup arasındaki etkileşimi ölçmüşlerdir. Bu çalışma teorisyenlerin gündem oluşturma kuramını desteklemiş, bir konunun medyada vurgulanması ile o konunun önemli olarak algılanması arasında doğrudan bir ilişki saptamışlardır (Gencer, 2012, s. 4748). Böylece gündem oluşturma kuramının ilk sistematik çalışmasını 1972 yılında McCombs ve Shaw yazmıştır. Bu teorisyenler, KİA'nın insanlara ne düşüneceklerini olmasa da ne hakkında düşüneceklerini başarılı bir şekilde empoze eden en önemli argüman olduğu ortak fikrini ortaya koymuşlardır.

Gündem oluşturma kuramı üzerine Türk basını ve Türk kamuoyu üzerine araştırmaları olan Nurettin Güz'de kamuoyunun oluşturulmasında KİA'nın önemine dikkat çekmiş, basın organlarının siyasal ve aktüel konularda kamuoyunun neyi ne kadar bilmesi gerektiğini belirlediğini, basının gündeme aldığı ve ağırlık verdiği konuların kamunun da gündemi olduğunu ileri sürmüştür (Güz, 1996, s. 995). Her medya grubu gündem belirler mi gibi bir soruya verilebilecek cevap gücü nispetinde evettir. Yani kamuoyunun gündemini medya sektörünün güçlüleri ve oralarda istihdam edilen etkili eşik bekçileri belirler demek yanlış olmayacak bir yargıdır.

Bulgular

Mankurt kavramı 1980’li yıllarda çokça gündeme gelmiş, o dönemde gerek edebiyat çevrelerinde gerekse siyasette büyük yankılar uyandırmıştır. Sonraları ise kavram, sözü edilen roman bağlamında edebiyatseverlerce diri tutulmuş, akademik camiada konuyla ilgili pek çok yayın yapılmıştır (Çınar, 2012; Çetin, 2013; Azap, 2017). Kavram, romandaki anlatıdan hareketle popüler gündemde ki kalem erbabınca da muhtelif zamanlarda farklı mecralarda da tefrika edilmiştir (Turan, 2008, 2015; Bahadıroğlu, 2015; Bulut, 2015; Yalçın, 2015; Önkibar, 2016; Taşetiren, 2017; şimşirgil, 2017; Özkök, 2018 vd.).

Kavramın Türkiye’de medya gündemi olması ise Erdoğan’ın kavramı kullanmasıyla gerçekleşmiştir. Erdoğan, 7 Haziran 2015 seçimlerinden sonra ülkede artan terör eylemleri akabinde çok sayıda vatandaşın hayatını kaybetmesi nedeniyle teröre karşı halkın birlik ve beraberliğini göstermek ve terörü telin etmek amacıyla büyük bir miting organize edilmesini talep etmiştir.

Erdoğan, 20 Eylül 2015 tarihinde organize edilen büyük mitingdeki konuşmasında “*Kim ki bu bayrağa yan gözle bakıyorsa, bu vatanla da bu milletle de bağı kalmamış olan, köksüz, ruhsuz, sevgisiz bir Mankurttur (Milliyet, 2015).*” ifadelerini kullanmıştır. Bu ifadeler akabinde Türk medyasının değişik mecraları; geleneksel medya, internet yayınları, Wikipedia ve Google gibi uluslararası arama motorları Mankurt kavramını gündeme taşımış, kavram ve kaynağına dair pek çok yazı neşredilmiştir.

Görsel 1. Türk Ulusal Yazılı Basında Mankurt Metaforunun Gündeme Gelmesi

İnternet üzerinden yapılan taramalarda elde edilen bulgulara göre Erdoğan’ın Mankurt kavramını ilk kez bu mitingde kullanmış olabileceği kuvvetli bir ihtimaldir. Miting, hem ana akım gazetelerde, hem de taraf ve muhalif kabul edilen basında büyük ilgi uyandırmış, gazeteler birinci sayfalarında mitinge dair haberlere yoğun bir şekilde yer vermiştir. Mankurt metaforu mitingün yoğun gündeminin gölgesinde kalmış kullanıldığı ilk anda yazılı basının dikkatini çok fazla çekmemiştir. Sadece birkaç gazete kavrama birinci sayfasında yer vermiştir (bakınız Görsel 1 ve Tablo 1).

Tablo 1. Mankurt Kavramının Türk Yazılı Basınına Birinci Yansıması

21 Eylül 2015 Tarihli Gazetelerin Birinci Sayfasında Mankurt Metaforuyla İlgili Çıkan Haber Başlıkları				
No	Tarih	Haberin Başlığı	Sayfadaki Yeri	Niteliği
1.	Akşam	(İlgili haberde Mankurt kavramı yok)	Manşet	Olumlu
2.	Aydınlık	Erdoğan: PKK figüran	Üst kuşak haber içinde	Nötr
3.	Bir Gün	(İlgili haberde Mankurt kavramı yok)	Manşet	Olumsuz
4.	Bugün	(İlgili habere yer verilmemiş.)		
5.	Cumhuriyet	(İlgili haberde Mankurt kavramı yok)	Alt kuşak	Olumsuz
6.	Diriliş Postası	(İlgili haberde Mankurt kavramı yok)	Manşet	Olumlu
7.	Evensel	(İlgili haberde Mankurt kavramı yok)	Manşet üstü	Olumsuz
8.	Güneş	(İlgili haberde Mankurt kavramı yok)	Manşet	Olumlu
9.	Haber Türk	(İlgili haberde Mankurt kavramı yok)	Manşet	Olumlu
10.	Hürriyet	(İlgili haberde Mankurt kavramı yok)	Manşet	Nötr
11.	Meydan	(İlgili haberde Mankurt kavramı yok)	Orta kuşak	Olumsuz
12.	Milat	(İlgili haberde Mankurt kavramı yok)	Manşet	Nötr
13.	Millet	(İlgili haberde Mankurt kavramı yok)	Alt kuşak	Olumsuz
14.	Milli Gazete	(İlgili haberde Mankurt kavramı yok)	Alt kuşak	Nötr
15.	Milliyet	(İlgili haberde Mankurt kavramı yok)	Üst kuşak	Nötr
16.	Ortaoğu	(İlgili haberde Mankurt kavramı yok)	Manşet	Olumsuz
17.	Özgür Gündem	(İlgili haberde Mankurt kavramı yok)	Alt kuşak	Olumsuz
18.	Posta	(İlgili haberde Mankurt kavramı yok)	Orta kuşak	Nötr
19.	Sabah	Ebediyen Kardeşiz	Manşet/ Fotoğraf altı	Olumlu
20.	Sözcü	(İlgili haberde Mankurt kavramı yok)	2. Manşet	Nötr
21.	Star	(İlgili haberde Mankurt kavramı yok)	Manşet	Olumlu
22.	Takvim	(İlgili haberde Mankurt kavramı yok)	Manşet	Olumlu
23.	Taraf	(İlgili haberde Mankurt kavramı yok)	Manşet	Olumsuz
24.	Türkiye	(İlgili haberde Mankurt kavramı yok)	Manşet	Olumlu
25.	Vahdet	(İlgili haberde Mankurt kavramı yok)	Sürmanşet	Olumlu
26.	Vatan	(İlgili haberde Mankurt kavramı yok)	Manşet	Olumlu
27.	Önce Vatan	(İlgili haberde Mankurt kavramı yok)	Manşet	Olumlu
28.	Yeni Akit	(İlgili haberde Mankurt kavramı yok)	Manşet	Olumlu
29.	Yeni Asya	(İlgili habere yer verilmemiş.)		
30.	Yeniçağ	(İlgili haberde Mankurt kavramı yok)	Alt kuşak	Olumsuz
31.	Yeni Söz	(İlgili haberde Mankurt kavramı yok)	Alt kuşak	Olumlu
32.	Yeni Şafak	Bu bayrak düşmez	Manşet haberi içinde	Olumlu
33.	Yurt	(İlgili haberde Mankurt kavramı yok)	Manşet	Olumsuz
34.	Zaman	(İlgili haberde Mankurt kavramı yok)	Alt kuşak	Olumsuz

Görsel 1 ve Tablo 1 incelendiğinde kavrama sadece *Sabah*, *Yeni Şafak* ve *Aydınlık* gazetelerinin yer verdiği görülmüştür. Bu gazetelerden *Sabah* ve *Yeni Şafak*'ın kamuoyunda hükümet yanlısı yayınlar yaptıkları iddia edilirken, *Aydınlık* gazetesi ise ulusalcı sol yayınlarıyla ön plana çıkmaktadır. Mankurt metaforunu üç gazetede Erdoğan'ın ağzından çıktığı gibi aynı cümlelerle vermiştir. *Sabah* gazetesi kavramın geçtiği cümleyi Erdoğan'ın fotoğrafı altında verirken, *Yeni Şafak* gazetesi ise kavramı manşet içinde "Köksüz Bir Mankurt" alt başlığı ile vermiştir. *Aydınlık* gazetesi ise "Erdoğan: PKK Figüran" haberi içinde kavrama yer vermiştir.

Tablo 1'de dikkat çeken başka unsurlarda vardır. Mitingin ertesinde yayımlanan gazetelerin neredeyse tamamı mitingi haberleştirirken FETÖ'ye yakınlığıyla bilinen *Bugün* gazetesi ve *Yeni Asya* gazetelerinde miting haberine hiç yer verilmemiştir. FETÖ'nün 15 Temmuz 2016'daki darbe girişimine yayınlarıyla destek verdikleri için KHK ile kapatılan *Zaman*, *Millet*, *Meydan* ve *Taraf* gazeteleri ise miting haberini çok küçük şekilde ve iktidar aleyhine olumsuz nitelikte birinci sayfadan vermiştir. Merkez medya ya da ana akım kabul edilen gazeteler (*Hürriyet*, *Milliyet*, *Habertürk* ve *Vatan*) ise mitingle ilgili haber ve görsellere ana sayfalarında oldukça geniş şekilde ve olumlu imaj oluşturacak biçimde yer vermişlerdir. İktidara doğrudan muhalif yayınlarıyla bilinen gazeteler (*Sözcü*, *Cumhuriyet*, *Bir Gün*, ve diğerleri) ise birinci sayfalarında Erdoğan'ı "miting adı altında seçim şovu yapıyor" şeklinde eleştirmişlerdir.

Miting ertesinde yayınlanan 21 Eylül 2015 tarihli gazetelerin birinci sayfasında genel olarak mitinge katılım oranları ve organizasyondan görüntülere yer verilmiştir. Manşetlere teröre karşı toplumdaki

yükselen telinler, toplumun birlik içinde kenetlenmesi gibi konular taşınmıştır. Küçük spotlarla da cumhurbaşkanının, başbakanının ve diğer devlet erkânının konuşmalarının satırbaşları verilmiştir. Mankurt kavramı genel olarak basılı gazetelerin ana sayfalarında yer bulamamıştır. Fakat gün içerisinde internet medyasında çıkan haberlerde cumhurbaşkanının kullandığı Mankurt ifadesi yoğun bir şekilde gündem olmuş, “Erdoğan Mankurt dedi, herkes sözlüğe baktı” şeklinde başlıklar atılmıştır. Mitingin ertesinde 21 Eylül 2015 tarihinde internet gazeteleri “Erdoğan'ın kullandığı Mankurt ifadesi gündem oldu/ Yeni Şafak”, “Mankurt ifadesi yeniden gündemde/ Milliyet”, “Erdoğan'ın söylediği Mankurt kimdir?/ İnternet Haber”, “Mankurt nedir, kimlere denir? Erdoğan, kimler için Mankurt dedi?/ Sözcü” şeklinde haber başlıkları atılmış, Mankurt'un ne olduğu, nereden çıktığı üzerine geniş açıklamalar yapılmıştır (bakınız Görsel 2). Görsel 1'de görüldüğü üzere baskı gazeteler Mankurt kavramını ön plana çıkartmazken internet medyası kavram üzerine oldukça geniş yayınlar yapmıştır (Görsel 2).

Görsel 2. Mankurt Metaforunun İnternet Medyasında Gündeme Gelmesi

The image displays a collage of news website screenshots from Turkey, all reporting on the 'Mankurt' metaphor used by President Recep Tayyip Erdoğan. The websites shown include ACUN.COM, HABERLER.COM, mynet, AJANS HABER, and SÖZCÜ. The headlines and sub-headlines are as follows:

- ACUN.COM:** "Cumhurbaşkanı o kelimeyi kullandı, herkes sözlüğe baktı" (The President used that word, everyone looked it up in the dictionary). Sub-headline: "Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, 'Milyonlarca Nefes, Teröre Karşı Tek Ses' mitinginde 'mankurt' ifadesini kullanınca bu deyim yeniden gündeme geldi. Peki mankurt nedir, kime denir?" (President Recep Tayyip Erdoğan, at the 'Millions of Breaths, Against Terrorism Only One Voice' meeting, used the expression 'mankurt' and this idiom came back to the agenda. But what is mankurt, who is it for?). Date: 21.09.2015 09:31.
- HABERLER.COM:** "Erdoğan 'Mankurt' Dedi, Herkes İnternette Arattı" (Erdoğan said 'Mankurt', everyone searched on the internet). Sub-headline: "Cumhurbaşkanı Erdoğan, dün düzenlenen tarihi mitingde bayrağa karşı olanlar için 'mankurt' benzetmesi yaptı. Peki bu mankurtlar kim?" (President Erdoğan, at the historic meeting held yesterday, made a comparison of 'mankurt' for those who are against the flag. But who are these mankurt?). Date: 21 Eylül 2015 Pazartesi 08:46.
- mynet:** "Erdoğan 'Mankurt' dedi, herkes sözlüğe baktı" (Erdoğan said 'Mankurt', everyone looked it up in the dictionary). Sub-headline: "Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, 'Milyonlarca Nefes, Teröre Karşı Tek Ses' mitinginde 'mankurt' ifadesini kullanınca bu deyim yeniden gündeme geldi. Peki mankurt nedir, kime denir?" (President Recep Tayyip Erdoğan, at the 'Millions of Breaths, Against Terrorism Only One Voice' meeting, used the expression 'mankurt' and this idiom came back to the agenda. But what is mankurt, who is it for?).
- AJANS HABER:** "Erdoğan'ın kullandığı 'mankurt' sözü gündem oldu" (The word 'mankurt' used by Erdoğan became a topic of discussion). Sub-headline: "Cumhurbaşkanı Erdoğan, 'Milyonlarca Nefes, Teröre Karşı Tek Ses' mitinginde 'mankurt' ifadesini kullanınca bu deyim yeniden gündeme geldi. Peki mankurt nedir, kime denir?" (President Erdoğan, at the 'Millions of Breaths, Against Terrorism Only One Voice' meeting, used the expression 'mankurt' and this idiom came back to the agenda. But what is mankurt, who is it for?).
- SÖZCÜ:** "Mankurt nedir, kimlere denir? Erdoğan, kimler için Mankurt dedi?" (What is Mankurt, who is it for? Erdoğan, who is it for?). Sub-headline: "Cumhurbaşkanı Erdoğan, pazar günü yapılan mitingte kime mankurt dedi? Mankurt nedir? Mankurt kimlere söylenir? Mankurt nasıl yapılır?" (President Erdoğan, at the meeting held on Sunday, who did he call mankurt? What is mankurt? To whom is mankurt said? How is mankurt made?). Date: 11:03 21 Eylül 2015.

Erdoğan'ın ilk olarak 20 Eylül 2015'te kullandığı Mankurt kavramını 19 Ekim 2015'te yani tam bir ay sonra yeniden kullanmıştır. Erdoğan'ın kamuoyu önünde ikinci kez Mankurt metaforunu kullanması Türk ulusal basının oldukça dikkatini çekmiş, hemen hemen her meşrepten gazete kavrama birinci sayfasında yer vermiştir. Hatta bazı gazeteler "Mankurtlar" manşeti ile çıkmıştır. Kavramın bu kadar üst perdeden ülke gündemine gelmesini sağlayan ve Erdoğan'ın Mankurt metaforunu kullanmasını gerektiren olay 20 Ekim 2015 tarihinde Almanya Başbakanı Angela Merkel'in Türkiye'ye yaptığı ziyaretin öncesinde 100 kadar akademisyenin ve yazarın Merkel'e "bu ziyaretin 1 Kasım 2015 seçimlerinin hemen öncesinde yapılması Erdoğan ve partisine destek anlamı taşır. Bu ziyaretinizi seçim sonrasına erteleyiniz" mealinde bir mektup yazmalarıdır. Bu mektupta akademisyen ve yazarların Merkel'e özetle "Sayın Angela Merkel, Sizi modern Türkiye tarihinin en kanlı terör saldırısının hemen ertesinde benüz tuttuğumuz yas esnasında yazıyoruz. Genel seçime kısa bir süre kalmışken ülkemize yapacağınız ziyarette dikkatinizi çekmek istediğimiz önemli bir husus var... Bu bağlamda yapacağınız ziyaretin kampanya ikliminde siyasi bir destek olarak görüleceğinden ve AB'nin en önemli değerlerini çiğneyen siyasetçileri taltif etme ihtimalinizden dolayı akademisyenler olarak fevkalade rahatsızız. Sn. Erdoğan ve Sn. Davutoğlu ile yapacağımız ortak basın toplantısında bu hususları gündeme getirmenizi rica eder, ülkemizi demokrasimizin güçleneceği günlerde de ziyaret etmenizi umarız (Cumhuriyet, 2015)." şeklinde istiharda bulunmaları Erdoğan'ın tepkisin çekmiştir. Erdoğan, 19 Ekim 2015'te Beştepe Külliyesinde geleneksel hale getirdiği muhtarlar toplantısındaki konuşmasında: "Almanya Başbakanı Türkiye'ye geliyor. Bir grup çıkıp 'Gelmeyin, bu Erdoğan ve Davutoğlu'na destek anlamına gelir' diyor. Bu girişimin adı 5. kol faaliyetidir. Bu girişimdekilere ben Mankurt diyorum (Sabah, 2015)." şeklinde sert ifadelerle Merkel'e mektup yazan yazar ve akademisyenleri eleştirmiş, onları Mankurta benzetmiştir.

Erdoğan'ın 19 Ekim 2015 tarihinde muhtarlar toplantısında dile getirdiği "5. kol faaliyeti ve Mankurt" metaforları 20 Ekim tarihli 15 gazetenin birinci sayfasına Görsel 3 ve Tablo 2'deki gibi yansımıştır. Erdoğan'ın konuşmasına birinci sayfasından yer veren bazı gazeteler Mankurt metaforunu manşet olarak kullanırken, bazıları ilgili habere yer vermişse de kavrama yer vermemiş, kimi gazeteler ise ilgili kavramın geçtiği haberi sayfalarında çok küçük şekilde vermişlerdir. Erdoğan'a ve hükümetinin politikalarına yakın olduğu iddia edilen⁵ Sancak (Star, Akşam, Güneş) ve Turkuvaz (Sabah, Takvim, Yeni Asır) medya gruplarında yer alan gazeteler Mankurt metaforunu manşetten veya manşet içinden görünür şekilde verirken Cumhuriyet, Bir Gün gibi sol tandanslı gazeteler ise birinci sayfadan fakat olabildiğince küçük şekilde vermişlerdir (bakınız Görsel 3). Merkez medya olarak bilinen ve daha liberal oldukları kabul edilen (Hürriyet, Posta), (Habertürk) ve (Milliyet, Vatan) gazeteleri kavramın geçtiği haberi orta düzeyden görünür şekilde verirken popülist muhalefet gazetesi Sözcü kavramı 2. manşet şeklinde vermiştir. Mankurt kavramını sayfalarına nerdeyse hiç taşımayan medya grubu ise kedilerinin "Camia" hükümetin ise paralel yapı dediği 15 Temmuz 2016'dan sonra ise silahlı terörü örgütü olarak kabul edilen ve PDY/FETÖ olarak adlandırılan yapının gazeteleri Zaman, Bugün, Meydan ve Millet gazeteleridir. Bu gazeteler ilgili habere ve kavrama birinci sayfalarında hiç yer vermemişlerdir. Yine aynı şekilde milliyetçi yayınlar yapan Ortadoğu ve Yeniçağ gazeteleri ile İslami çizgide yayın yapan Yeni Asya, Vahdet, Milli Gazete de ilgili kavramın geçtiği haberi birinci sayfalarında paylaşmamışlardır (bakınız Görsel 3 ve Tablo 2).

⁵ Türkiye'de medyanın sahiplik yapısı devamlı değişmekte olup, bazı medya organları, KHK'larla bazıları da kendilerini feshetmek yoluyla yayıncılık hayatından çıkmışlardır. Türkiye'de 2017 ve 2018 yılında da Türk medyasının sahiplik yapısında ve yayıncılık hayatında köklü değişimler devam etmiş, ülkenin en güçlü ve köklü medya grubu Doğan Holding, Demirören grubuna satılırken, Ciner grubunun gazetesi Habertürk'de kâğıda baskısını yayından kaldırarak dijital yayıncılığa geçmiştir. Yine Ethem Sancak Yönetiminde bulunan Es Medya (Star Gazetesi, Akşam, Güneş, TV 360 ve Kanal 24'ün yanı sıra Lig Radyo ve bazı dergiler) 2017 yılında Hasan Yeşiladağ'a satılmıştır.

Mankurt metaforunu kullanan gazeteler Görsel 3'teki şekilde ilgili haberi sayfalarına taşımışlardır. Ak Partiyi ve Erdoğan'ı açıktan desteklediği iddia edilen *Akşam* gazetesi metaforu "Mankurtlar" manşetiyle verirken bir başka manşeti de *Takvim* gazetesi "İçimizdeki Yabancılar Mankurt" şeklinde vermiştir. Ana akım gazetelerden *Hürriyet*'in diğer merkez medya gazetelerine göre haberi daha küçük verdiği dikkat çekerken, muhalif gazete *Sözcü*'nün ikinci manşet olarak "Mankurt"u kullanması anlamlı bulunmuştur.

Görsel 3. Türk Ulusal Yazılı Basında Mankurt Metaforunun Gündeme Gelmesi

The image displays a grid of newspaper front pages from Turkey, illustrating the use of the 'Mankurt' metaphor. The papers shown include:

- AKSAM:** Headline "MANKURT LAR!" with a sub-headline "Cumhurbaşkanı Erdoğan, Merkel'in ziyareti öncesi 'Gelme' kampanyası yürüten sözde aydınları, Orta Asya efsanelerinde 'kişiliksizleştirilmiş köle' anlamına gelen mankurtlara benzetti."
- Milliyet:** Headline "BUNLAR MANKURT" with a sub-headline "Cumhurbaşkanı Erdoğan Muhtarlar Toplantısında konuştu. Almanya Başbakanı Merkel'e ziyareti öncesinde mektup gönderen 100 akademisyene çağrı yaptı. 'Bu girişim adı beşinci kol faaliyetidir. Bu girişim içinde yer alanlar ben birer mankurt değilim. Türkiye dışındaki sorununa kaybetmiş, kayıtsız partisi her denliyle yapan köle' olarak görüyorum" diye konuştu. 30.16'ta
- BİRGÜN:** Headline "AYDINLARI MANKURTA BENZETTİ" with a sub-headline "Muhtarlarla buluşan Erdoğan, Saray'ın milletin emrinde olduğunu iddia etti. Erdoğan, akademisyenlerin Almanya Başbakanı Angela Merkel'e Türkiye'ye gerçekleştireceği ziyarete ilişkin rahatsızlıklarını dile getirdikleri mektubu ima ederek "Bunlara 'mankurt' diyorum" dedi. 58
- Takvim:** Headline "İÇİMİZDEKİ YABANCI LAR MANKURT" with a sub-headline "Cumhurbaşkanı Erdoğan, 3. Köprü, 3. Havalimanı ve yerli arabaya karşı çıkan Gezi eylemleri'ne seslendi"
- Hürriyet:** Headline "Mankurt' çıkışı" with a sub-headline "Cumhurbaşkanı Merkel'e 'Gelme' diye akademisyenler yazdı. 'Bu girişim adı beşinci kol faaliyetidir. Bunlar birer mankurtlar'..."
- SÖZCÜ:** Headline "MANKURT" with a sub-headline "Tayyip kendine bakmıyor, muhaliflere 'Mankurt' diyor... Mankurt, 'Ulusal kimlikten uzaklaşan içinde bulunduğu topluma yabancılaşan' demek."
- YENİ SÖZ:** Headline "Merkel'e gelmeyin diyen mankurtlar" with a sub-headline "Cumhurbaşkanı Erdoğan, Almanya Başbakanı Merkel'e ziyareti öncesi mektup gönderen 100 akademisyene çağrı yaptı. 'Bu girişim adı beşinci kol faaliyetidir. Bu girişim içinde yer alanlar ben birer mankurt değilim. Türkiye dışındaki sorununa kaybetmiş, kayıtsız partisi her denliyle yapan köle' olarak görüyorum" diye konuştu. 30.16'ta
- SABAH:** Headline "O GURUHUN YAPTIĞI BEŞİNCİ KOL FAALİYETİ" with a sub-headline "Cumhurbaşkanı Erdoğan, Almanya Başbakanı Merkel'e ziyareti öncesi mektup gönderen 100 akademisyene çağrı yaptı. 'Bu girişim adı beşinci kol faaliyetidir. Bu girişim içinde yer alanlar ben birer mankurt değilim. Türkiye dışındaki sorununa kaybetmiş, kayıtsız partisi her denliyle yapan köle' olarak görüyorum" diye konuştu. 30.16'ta
- Taraf:** Headline "BUNLARIN YAPTIĞI BEŞİNCİ KOL FAALİYETİ" with a sub-headline "Cumhurbaşkanı Erdoğan, Almanya Başbakanı Merkel'e ziyareti öncesi mektup gönderen 100 akademisyene çağrı yaptı. 'Bu girişim adı beşinci kol faaliyetidir. Bu girişim içinde yer alanlar ben birer mankurt değilim. Türkiye dışındaki sorununa kaybetmiş, kayıtsız partisi her denliyle yapan köle' olarak görüyorum" diye konuştu. 30.16'ta

Tablo 2. Mankurt Kavramının Türk Yazılı Basınına İkinci Yansıması

20 Ekim 2015 Tarihli Gazetelerin Birinci Sayfasında Mankurt Metaforuyla İlgili Çıkan Haber Başlıkları				
No	Tarih	Haberin Başlığı	Sayfadaki Yeri	Niteliği
1.	Akşam	Mankurtlar!	Manşet	Olumlu/Tarafı
2.	Aydınlık	(İlgili habere yer verilmemiş.)		
3.	Bir Gün	Aydınları Mankurta Benzetti	Orta kuşak	Olumsuz/ Tarafı
4.	Bugün	(İlgili habere yer verilmemiş.)		
5.	Cumhuriyet	Cumhurbaşkanı Mankurt Dedi	Orta kuşak	Nötr
6.	Diriliş Postası	(İlgili haberde Mankurt kavramı yok)	Manşet	Olumlu
7.	Evensel	(İlgili habere yer verilmemiş.)		
8.	Güneş	Bunların yaptığı beşinci kol faaliyeti	Üst kuşak	Olumlu/ Tarafı
9.	Haber Türk	Mankurt Çıkışı	Alt kuşak	Nötr
10.	Hürriyet	Bunları Mankurt Olarak Görüyorum	Alt kuşak	Nötr
11.	Meydan	(İlgili haberde Mankurt kavramı yok)	Manşet	Olumsuz
12.	Milat	O Tuzaklara Siz Düşeceksiniz	Manşet içinde	Olumlu
13.	Millet	(İlgili habere yer verilmemiş.)		
14.	Milli Gazete	(İlgili habere yer verilmemiş.)		
15.	Milliyet	Bunlar Mankurt	Üst kuşak	Nötr
16.	Ortadoğu	(İlgili habere yer verilmemiş.)		
17.	Sabah	O Güruhun Yaptığı Beşinci Kol Faaliyeti	Manşet içinde	Olumlu
18.	Sözcü	Mankurt	Manşet altı	Nötr
19.	Star	(İlgili haberde Mankurt kavramı yok)	Sürmanşet	Olumlu
20.	Takvim	İçimizdeki Yabancılar Mankurt	Manşet	Olumlu
21.	Taraf	3. Havaalanı Beyaz Fil Mi?	Haber içinde	Olumsuz/ Tarafı
22.	Türkiye	Bunlar Yerli Düşman/ Mankurt nedir	Manşet içinde	Olumlu/ Tarafı
23.	Vahdet	(İlgili habere yer verilmemiş.)		
24.	Vatan	Bu Gürüh Mankurt	Manşet yanı	Olumlu/ Tarafı
25.	Yeni Akit	(İlgili haberde Mankurt kavramı yok)		Olumlu
26.	Yeni Asya	(İlgili habere yer verilmemiş.)		
27.	Yeniçağ	(İlgili habere yer verilmemiş.)		
28.	Yeni Söz	Merkel'e Gelmeyin Diyen Mankurtlar	Orta kuşak	Olumlu/ Tarafı
29.	Yeni Şafak	(İlgili habere yer verilmemiş.)		
30.	Yurt	(İlgili haberde Mankurt kavramı yok)	Manşet	Olumsuz
31.	Zaman	(İlgili habere yer verilmemiş.)		

Görsel 3 ve Tablo 2'de dikkat çeken başka bir husus ise hükümete yakınlıklarıyla bilinen Sancak ve Turkuvaz gruplarına ait iki gazetenin “beşinci kol” ifadesini haber başlığı olarak kullanmalarındır. Aynı guruba ait gazetelerin gündem saptarken seçtikleri haberler, ve kullandıkları dil grupların eşik bekçileri tarafından bir denge içinde taksim edilmiştir. *Akşam* gazetesi Mankurt ifadesini manşete taşıırken *Güneş* gazetesi “Beşinci Kol⁶” ifadesini taşımıştır. Benzer durum *Sabah* gazetesi ile *Takvim* gazetesi arasında da görülmektedir.

⁶ **Beşinci kol**, fiilî müdahale ile ele geçirilemeyen bir kitleyi ya da devleti propaganda, casusluk, sabotaj ya da terör yoluyla manevî etkiye maruz bırakmak suretiyle müdahaleye uygun hale getirmek ya da fiilî savaş esnasında savaşı daha kolay kazanmak için yapılan her türlü manevî yıkıcı çalışmadır (Wikipedia).

Görsel 4. Türk Ulusal Yazılı Basımında Mankurt Metaforunun Gündeme Gelmesi

FETÖ' CÜLER İŞGALCI MANKURT!

FETÖ'cü sapkıncıların yolculuğu kaybolmuşları...
Yeni FETÖ'cüleri, acı hatıralarıyla...
FETÖ'cülerin 15 Temmuz'da...
KENDİLERİNİ ŞARLATANA KIRALADILAR

İHRACAT YÜZDE 15 ARTTI

TURK AKIMI ONAYLANDI

MILAT

SUBAT 2017 PERŞEMBE www.milatgazetesi.com FİYATI: 25 KURUŞ

FETÖ'cüler birer mankurta dönüştü

Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, Yeni Türkiye'nin...
Kongresinde...
ANADOLU'NUN GÖZÜ, KULAĞI VE SESİ

Anayurt

Kurucu: Recep ALAN www.anayurtgazetesi.com 2 ŞUBAT 2017 PERŞEMBE FİYATI: 25 KURUŞ

ERDOĞAN FETÖ DAVASINA MUDAHİL OLACAK

Onlar birer mankurta

Harbi Gazete

ERDOĞAN
www.harbi-gazete.com.tr FİYATI: 25 KURUŞ

ERDOĞAN FETÖ'cüler birer mankurta dönüşmüşlerdir

CUMHURBAŞKANI Recep Tayyip Erdoğan, "Şayet bir...
GAZETİÇLER CEMİYETİNİN GÜNLÜK YAYIN ORGANIDIR

24 SAAT

FİYATI: 25 KURUŞ • YIL: 36 • SAYI: 11383 2 ŞUBAT 2017 PERŞEMBE

Birer mankurta dönüştüler

Cumhurbaşkanı Erdoğan, "Pek çok...
BASINDA GÜVEN

Miliy

www.miliy.com.tr

FETÖ'cüler bir MANKURTTUR

KÜLLİYE'DE düzenlenen...
ERDOĞAN, "FETÖ denilen...
YENİ AKT

Birer mankurta dönüştüler

Cumhurbaşkanı Erdoğan, "Pek çok...
BİRLİK GAZETESİ

FETÖ'cüler birer mankurta dönüştü

Cumhurbaşkanı Erdoğan, "Pek çok...
ORTADOĞU

FETÖ'cüler birer mankurta dönüştü

Cumhurbaşkanı Erdoğan, "Pek çok...
ZAMAN

KARA

SUBAT 2017 PERŞEMBE www.kara.com

CUMHURBAŞKANI ERDOĞAN'DAN FETÖ'CÜLERE (CARPICI BENZETME) Mankurtlar kalplerini bir şarlatana kiraladılar

ERDOĞAN, 15 Temmuz gecesini...
Mankurtlar kalplerini bir şarlatana kiraladılar

MANKURTA DÖNÜŞTÜLER

Cumhurbaşkanı Erdoğan, "FETÖ'cüler...
TAKVİM

FETÖ'cüler birer mankurta dönüştü

Cumhurbaşkanı Erdoğan, "Pek çok...
ORTADOĞU

FETÖ'cüler birer mankurta dönüştü

Cumhurbaşkanı Erdoğan, "Pek çok...
ZAMAN

Türkiye
www.turkiyegazetesi.com.tr
2 Şubat 2017 Perşembe - 54. Cilt, Sayı 1438

Türk Nobelleri sahiplerini buldu

Zihinlerini ŞARLATANA KIRALAMIŞLAR

Erdogan: FETÖ'cüler sadece sahiplerinin emrettiğini yapan birer mankurt...

FEYAKALI OKULLAR!

HEDEFLERİ İSGALDI

Diriliş POSTASI
2 Şubat 2017 Perşembe - 54. Cilt, Sayı 1438

Biz kendimizi bilmezsek birileri gelir bizim kim olduğumuzu belirler

"Erdogan'ın o ilmin hiçbir değeri yok"

O hakim de kripto çıktı

Sürpriz zirve

Zihinleri kiralık

SABAH
www.sabah.com.tr HAFTA İÇİ 1 TL

Yeni Şafak

FETÖ'nün ihaneli işgal günlerine eşit

Yeni Şafak
www.yenisafak.com.tr

FETÖ'nün ihaneli işgal günlerine eşit

Kıralık şarlatanlar

HABER TÜRK
www.haberturk.com.tr

FETÖ'nün amacı ülkenin işgalidir'

Cumhurbaşkanı Erdoğan, TÜBA Ödülleri Töreni'nde konuştu

Kılayve ve PARDÜS uyarısı yapıldı

Kıralık şarlatanlar

Star
www.star.com.tr

Kıralık şarlatanlar

FETÖ'nün ihaneli işgal günlerine eşit

HABER TÜRK
www.haberturk.com.tr

FETÖ'nün amacı ülkenin işgalidir'

Cumhurbaşkanı Erdoğan, TÜBA Ödülleri Töreni'nde konuştu

Kılayve ve PARDÜS uyarısı yapıldı

Kıralık şarlatanlar

Mankurt metaforunu yazılı basının gündemine ilk olarak 2015 yılında getiren Erdoğan, iki yıl sonra 1 Şubat 2017 yılında Cumhurbaşkanlığı Külliyesi'nde düzenlenen, Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA) ödül töreninde aynı metaforu FETÖ'yü hedef göstererek yeniden kullanmıştır. "FETÖ denilen şer şebekesi, milletimizin eğitim, yardımlaşma konusundaki baskıyı istismar ederken en çok bu tür eksiklerden faydalanmıştır. Bu örgütün içindeki akademisyenler, yargı mensupları, polisler, askerler, öğretmenler, iş adamları iyi eğitim almış, fiyakalı okullardan mezun olmuş olabilirler ama bu durum hakikatler karşısındaki körlüklerini, cebaletlerini, kalplerini ve zihinlerini bir şarlatana kiralamış oldukları gerçeğini ortadan kaldırmıyor. Pek çok sapkın yapı gibi FETÖ'cüler de yollarını kaybetmişlerdir. Ne olduklarını, kim olduklarını unutarak, her biri sadece sahiplerinin emrettiğini yapan birer Mankurta dönmüşlerdir (Yeni Akit, 2017)." Aradan geçen iki yıl içinde Türk medyasının sahiplik yapısında köklü değişimler olmuş, bu arada FETÖ ile iltisaklı gazeteler ve diğer medya organları çıkarılan KHK'larla kapatılmış, ortalama 1 milyonluk gazete tirajı açıkta kalmıştır.

Erdoğan, Mankurt metaforunu bir önceki kullanımlarında da Şubat 2017'de de terörü ve terörle ilişkili kesimleri eleştirmek için kullanmıştır. Erdoğan 1 Şubat 2017 yılında Cumhurbaşkanlığı Külliyesi'nde yaptığı konuşmasında Mankurt kavramını kullanırken yine terörle ilişkisini kurmuş, kavramı bu sefer FETÖ/PDY için kullanmıştır. Bu dönem içinde FETÖ/PDY'ye destek veren gazeteler yayında olmadığı için yayında olan gazeteler analiz edilmiş, yapılan araştırmada ulusal yayın yapan 36 gazetenin yarıya yakını yani 16 gazete Erdoğan'ın sözlerinde vurguladığı Mankurt metaforunu birinci sayfalarında kullanmışlardır. 16 gazetenin 10 tanesi kavramı doğrudan haberin başlığı içerisinde kullanırken 6 gazete de haberin içerisinde kavrama yer vermiştir. Bazı gazeteler ise kavrama yer vermeden ilgili haberi yayımlamıştır. İlgili haberi kavrama değinmeden birinci sayfadan veren 7 ulusal gazete tespit edilmiştir. Bu gazetelerle birlikte Türk ulusal medyasında 2017 yılı içinde yayın yapan gazetelerin üçte ikisi yani 22 gazete kavramla ilişkili haberi birinci sayfalarında gündeme taşımışlardır. Kavramı doğrudan haberin başlığında sürmanşetten veren gazeteler *Anayurt*, *Yeni Birlik* ve *Milat* gazeteleri olurken, *Harbi* gazetesi aynı kavramı manşet olarak vermiştir. Dört gazetenin ortalama tirajı 150 binin üzerindedir.

Kavramı başlığına taşıyan gazeteler: *Anayurt*: FETÖ'cüler Birer **Mankurta** Dönüştü, *Harbi*: Onlar Birer **Mankurt**, *Karar*: **Mankurtlar** Kalplerini Bir Şarlatana Kiraladılar, *Milat*: FETÖ'cüler İşgalci **Mankurt**, *Milliyet*: Birer **Mankurt'a** Dönüştüler, *Ortadoğu*: FETÖ'cüler Birer **Mankurt'a** Dönüştü, *Takvim*: **Mankurt'a** Dönüştüler, *Yeni Akit*: FETÖ'cüler Bir **Mankurttur**, *Yeni Birlik*: Cumhurbaşkanı Erdoğan: FETÖ'cüler Birer **Mankurt**, *24 Saat*: Erdoğan: FETÖ'cüler Birer **Mankurta** Dönüşmüştü.

Haberin içinde kavrama yer veren gazeteler: *Sabah*: FETÖ'nün İhaneti İşgal Günlerine Eşit, *Star*: **Kiralık** Şarlatanlar, *Türkiye*: Zihinlerini Şarlatana Kiralamışlar, *Yeni Şafak*: Zihinleri **Kiralık**, *Diriliş Postası*: Biz Kendimizi Bilmezsek Birileri Gelir Kim Olduğumuzu Belirler, *Habertürk*: FETÖ'nün Amacı Ülkenin İşgalidir.

Burada dikkat çeken unsur gazetelerin gündem belirlerken tamamen kendi meşrepleri, siyasal anlayışları çerçevesinde hareket etmiş olmalarıdır. Buna örnek olarak MHP'nin politikalarını destekleyen, MHP'nin medyadaki sesi konumundaki *Ortadoğu* gazetesi gösterilebilir. Gazete, hükümete muhalif yayınlar yaparken, 15 Temmuz 2016'dan sonra MHP'nin hükümetle ortak hareket etmesine paralel olarak *Ortadoğu* gazetesi de yandaş oldukları iddia edilen gazetelerle aynı başlığı atmıştır (bakınız Tablo 3).

Tablo 3. Mankurt Kavramının Türk Yazılı Basımına Üçüncü Yansıması

2 Şubat 2015 Tarihli Gazetelerin Birinci Sayfasında Mankurt Metaforuyla İlgili ıkan Haber Başlıkları				
No	Tarih	Haberin Başlığı	Sayfada	Niteliği
1.	Akşam	(İlgili haberde Mankurt kavramı yok)	Üst kuşak	Olumlu / Tarafı
2.	Anayurt	FETÖ'cüler Birer Mankurta Dönüş	Sürmaņřet	Olumlu / Tarafı
6.	Diriliş Postası	Biz Kendimizi Bilmezsek Birileri Gelir Kim Olduğumuzu Belirler	Maņřet	Olumlu / Tarafı
7.	Dünya	Yeni Türkiye'yi Bilimin Aydınlığında Kuruyoruz	Alt kuşak	Olumlu
8.	Doğru Haber	Erdoğan: İrfan Olmazsa O İlimin Hiçbir Değerı Yok	Orta kuşak	Olumlu / Tarafı
11.	Haber Türk	FETÖ'nün Amacı Ülkenin İşgalidir	Orta kuşak	Olumlu / Tarafı
12.	Harbi	Erdoğan: Onlar Birer Mankurt	Maņřet	Olumlu / Tarafı
14.	Karar	Mankurtlar Kalplerini Bir Şarlatana Kiraladılar	Üst kuşak	Olumlu / Tarafı
15.	Milat	FETÖ'cüler İşgalci Mankurt	Sürmaņřet	Olumlu / Tarafı
17.	Milliyet	Birer Mankurt'a Dönüştüler	Üst kuşak	Olumlu
18.	Ortadoğu	Fetö'cüler Birer Mankurt'a Dönüştü	Alt kuşak	Olumlu
19.	Önce Vatan	Yollarını Kaybetmişler	Maņřet	Olumlu
21.	Sabah	FETÖ'nün İhaneti İşgal Günlerine Eşit	Üst kuşak	Olumlu
22.	Sonsöz	FETÖ'nün TBMM'yi Bombalaması...	Alt kuşak	Olumlu
24.	Star	Kiralık Şarlatanlar	Sürmaņřet	Olumlu / Tarafı
25.	Takvim	Mankurt'a Dönüştüler	Orta kuşak	Olumlu / Tarafı
26.	Türkiye	Zihinlerini Şarlatana Kiralamışlar	Maņřet	Olumlu / Tarafı
27.	Vatan	(İlgili haberde Mankurt kavramı yok)	Üst kuşak	Olumlu
28.	Yeni Akit	FETÖ'cüler Bir Mankurttur	Üst kuşak	Olumlu / Tarafı
30.	Yeni Birlik	Cumhurbaşkanı Erdoğan: FETÖ'cüler Birer Mankurt	Sürmaņřet	Olumlu
32.	Yeni Mesaj	15 Temmuz İşgal Girişimi	Sürmaņřet	Olumlu
34.	Yeni Şafak	Zihinleri Kiralık	Sürmaņřet	Olumlu / Tarafı
35.	24 Saat	Erdoğan: FETÖ'cüler Birer Mankurta Dönüşmüştü	Üst kuşak	Olumlu

Erdoğan'ın Mankurt metaforunu kullanması yukarıdaki örneklerle sınırlı kalmamış, pek çok konuşmasında eleştirmek istediği kesimleri Mankurt olarak nitelendirmiştir. Kavramı halka açık konuşmalarında kullanmayı daha da sıkılaştıran Erdoğan'ın ilerleyen süreçte de bu metaforu kullanacağı düşünülebilir. Erdoğan aktif bir siyasetçi ve siyasal pozisyonu itibarıyla en önemli makamda bulunduğu için kamuoyu önünde söylediği her sözün, yaptığı her açıklamanın bir haber değeri bulunmaktadır. Basın ise haberlerinde öne çıkarmak istediği konu ve kavramları kendi eşik beklentileri ile belirlemektedir. Erdoğan, 26 Mart 2017 tarihinde İstanbul Gaziosmanpaşa'da toplu açılış töreni ve miting programına katılmış burada yaptığı konuşmanın bir yerinde "15 Temmuz gecesi darbe girişiminde bulunan FETÖ'cülerin ayıklanmasıyla ordumuzun operasyon gücü yükseldi. Teröristlerin inlerine girildi, gereği yapılıyor. Ordumuz Mankurtlardan temizlendi (Milliyet, 2017)." İfadelerini kullanmıştır, fakat konuşmanın bu kısmı ertesi gün gazetelerin birinci sayfasına yansımamıştır. Erdoğan, 3 Nisan 2017 tarihinde Rize'de gerçekleştirilen toplu açılış töreninde konuşmuş burada vatandaşlara FETÖ'yü kastederek "Böyle bir hainliği ancak aklını, namusunu ve imanını Pensilvanya'daki o şarlatana bir dolara satmış Mankurtlar yapabilir. Şimdi çıkmışlar, utanmadan, sıkılmadan işledikleri cinayetleri inkâr ediyorlar (Star, 2017)." şeklinde konuşmuş iki İslamcı muhafazakâr gazete Yeni Akit ve Milat gazeteleri bu konuşmada geçen Mankurt ifadesiyle birinci sayfalarına taşımıştır.

Görsel 5. Türk Ulusal Yazılı Basınında Mankurt Metaforunun Gündeme Gelmesi

Erdoğan, 22 Eylül 2017 yılında ABD'de çeşitli temaslarında bulunmuş, burada bulunan TÜRKEN Vakfı'nın geleneksel gala yemeğine katılmış burada yaptığı konuşmanın bir bölümünde "Beynini Pensilvanya'da yaşayan bir şarlatana ipotek etmiş bu Mankurtların neler yapabileceklerini hep beraber gördük. Bunların içinde proflar da var, bunların içinde multimilyarder zenginler de var ama bunların hiçbiri kar etmiyor. Satmaksız, iradeyi ve aklı kiraya vermekse verdiğin andan itibaren işte tablo bu olacaktır. Ruhunu 1 dolara satışa çıkararak bu insan müsveddeleri 15 Temmuz gecesi bize taribimizin en büyük ihanetini yaşattı (Star, 2017)." sözleri ile FETÖ'ye ağır eleştirilerde bulunmuştur. Erdoğan'ın bu eleştirilerinde kullandığı Mankurt metaforu Türk ulusal basının birinci sayfasında yoğun olmasa da yer almıştır (bakınız Görsel 5). Kavramı birinci sayfasına çıkaran gazetelerin genellikle muhafazakâr ve Ak Parti'nin siyasetine yakın olduğu bilinen gazeteler olması dikkat çekicidir. Bu gazetelerin neden bu kavrama ilgi duydukları ya da ana akım gazetelerinin mesela *Hürriyet*'in kavramı kullanmaması veya çok az kullanması da ilgi çekici bir durum olarak görülebilir.

Görsel 6. Türk Ulusal Yazılı Basımında Mankurt Metaforunun Gündeme Gelmesi

Bu çalışma için Türk ulusal basını taranmış, Mankurt metaforunu gazetelerin nasıl vurguladıkları, kavrama yönelik ilgileri çözümlenmeye çalışılmıştır. Çalışma içinde görülmüştür ki cumhurbaşkanının bu metaforu kullanma sıklığı arttıkça basının Mankurt metaforunu kullanmaya yönelik ilgisi azalmış, gazeteler ana sayfasına veya haberin başlığına bu kavramı koymama eğilimi göstermişlerdir. Kavrama ilgi gösterenler genel olarak aynı gruba, ya da aynı siyasal görüşe yakın gazeteler olmuştur Görsel 6'da görüldüğü gibi. Erdoğan, 7 Ocak 2018 tarihinde Boğaziçi Üniversitesi mezunları programında konuşmuş, burada hem üniversite yönetimini eleştirmiş, hem de FETÖ'ye vurgu yaparak "Ülkesine, milletine ve insanlığa hizmet etmek yerine zihni ve yüreğini Amerika'da yaşayan bir şarlatana adayın Mankurtlardan bilim adamı da olmaz. Müslüman da olmaz." (Hürriyet, 2017)." demiştir. Elbette cumhurbaşkanının konuşmasının haber değeri açısından önemi tartışılmaz fakat Görsel 6'da görüldüğü üzere Bir Gün gazetesi dışında Erdoğan'ın konuşmasında ifade ettiği Mankurt metaforuna yandaş oldukları iddia edilen gazetelerden başka vurgu yapan başka yayın olmamıştır. Bir Gün gazetesi de kavrama yer vermiştir fakat Erdoğan perspektifinden olumlu bir başlık kullanmamış, hem hükümete hem de FETÖ'ye eleştirel yaklaşmıştır. Gazete, başlıkta Erdoğan'ı hedef alırken haberin devamında Erdoğan'a dayandırdığı söylemle FETÖ'yü eleştirmiştir.

Şöyle bir durumu da göz ardı etmemek gerekir: Erdoğan gün içerisinde birden fazla programa katıldığı için gazeteler kendi yayın politikalarına uygun görece en önemli konuyu birinci sayfaya taşıdıkları için dolayısıyla ana akım medyanın bu durumdan kaynaklı Mankurt metaforunu ön plana çıkarmamış olmaması da düşünülebilir. Örneğin 8 Ocak 2018 tarihli neredeyse tüm ulusal gazeteler Erdoğan'ın Demir KİLİSE'nin açılışına katılmasını birinci sıra haberi yani manşet olarak vermiştir.

Erdoğan, 28 Ocak 2018 tarihinde partisinin Amasya il kongresine katılmış, burada Türk ordusunun sınır ötesi Afrin harekâtıyla ilgili değerlendirmelerde bulunmuştur. Erdoğan, bu değerlendirmeleri yaparken TSK'nın sınır ötesi harekâtına "savaşa hayır diyoruz" kampanyasıyla karşı çıkan Türk Tabipler Birliği'ni (TTB) ağır bir dille eleştirmiştir. Erdoğan kongrede yaptığı konuşmada TTB'yi hedef alarak "Terör örgütü öğretmenleri okul önlerinde, anneleri sokak ortasında, babaları evlatların gözü önünde, polisleri uydukları yataklarında, kaymakamımızı masasının altına koydukları bomba ile odasında, Yasin Börüleri kıştırdıkları binada, binlerce masumu en savunmasız hallerinde katlederken bunlardan tek bir ses duyduunuz mu? Sözde tabipler birliği 'savaşa hayır' diyor. Senin

her yerin tabip olsa ne yazar. Sözde profesör. Senin her yerin profesör olsa ne yazar? Bunlar aydın falan değil, Mankurt sürüsüdür. Bunlar 'savaşa hayır' diyerek aslında zulme 'evet' diyorlar. Asıl kârlilik budur. Amasya'dan Türk milleti adına bu giruba, topunuza da hayır diyoruz. Tapkı daha önce benzer girişimleri yapanlar olduğu gibi bunları da millet ve devlet olarak hafızalarımıza kaydediyoruz (Vatan 2018).” Bakanız görsel 7’de Erdoğan’ın TTB’nin dağıtmış olduğu “savaşa hayır” bildirisine imza atanları Mankurtlar sürüsü olarak eleştirdiği sözlerine birinci sayfasında yer veren gazeteler aşağıda görülmektedir. Üç büyük medya grubunun gazetelerinin birinci sayfa haberinde Erdoğan’ın kullandığı Mankurt metaforu Görsel 7’deki gibi verilmiştir.

Görsel 7. Türk Ulusal Yazılı Basınında Mankurt Metaforunun Gündeme Gelmesi

Erdoğan, farklı kesimleri kamuoyu önünde eleştirmek amacıyla Mankurt metaforunu kullanması 2018 yılında artarak devam etmiştir. Erdoğan, 3 Nisan 2018 tarihinde İstanbul’da yapılmış tamamlanan tesislerin açılış töreninde konuşma yapmış, burada CHP milletvekili Haluk Pekşen’in “Türkiye’de hiç kimsenin can ve mal güvenliği yoktur. Yerli yatırımcıların kaçmaya çalıştığı, yandaş olmayanın mal varlığına el konulduğu hukuk güvenliği olmayan bir ülkeye yatırım yapacaklar sıraya girsin (Akşam, 2018).” şeklinde attığı bu tweeti sert sözlerle eleştirmiştir. Pekşen’e “Geçtiğimiz günlerde milletvekili sıfatı taşıyan bir tanesi, bizim uluslararası yatırımcıları ülkemize davet etmemize Türkiye’de kimsenin can ve mal güvenliği yok diye mesajla cevap vermiş. Bu tam bir kötü örnektir. Biz bunlara Mankurt diyoruz. Mankurt beyni iğdiş edildiği için kendi toplumunu, kendi halkını, hatta kendi ailesini düşman gören, onlara saldıran kişi demektir. Her terörist bir Mankurttur. Ülkesinin ve milletinin aleyhine çalışanlar da birer Mankurttur (Hürriyet, 2018)” ifadelerini kullanmıştır. Bu ifadeler ulusal basının birinci sayfasına çok fazla yansımamıştır. Sadece üç gazete kavramı birinci sayfasında vermeyi tercih etmiştir. Diğer gazeteler Erdoğan’ın konuşmasındaki farklı konu başlıklarını birinci sayfasına taşıırken Karar, Star ve Diriliş Postası kavrama birinci sayfalarında yer vermişlerdir (bakınız Görsel 8). Yukarıda da izah edildiği üzere kavrama muhafazakâr ve iktidara yakın olduğu iddia edilen gazeteler en fazla yer verirken, muhalif basın kavrama daha az yer vermiş, bazıları hiç yer vermemiştir.

Görsel 8. Türk Ulusal Yazılı Basımında Mankurt Metaforunun Gündeme Gelmesi

Erdoğan 2018 yılı içinde farklı tarihlerde yaptığı kamuya açık konuşmalarında Mankurt metaforunu 6 kez kullanmış, son 3 konuşmasında kullandığı bu metafor ulusal basının birinci sayfasında yansımamıştır.

Tablo 4. Erdoğan'ın Mankurt Metaforunu Kullanmasının Gazetelerin Birinci Sayfasına Kronolojik Olarak Yansımaları

Ne zaman	Nerede	Kimler için	Ne Kadar
1 21.09.2015	İstanbul/Yenikapı'da teröre lanet mitinginde	HDP, PKK ve diğer terör örgütleri için	3 gazetede (1.sayfada)
2 20.10.2015	Ankara, Beştepe'de muhtarlar toplantısında	Akademisyenler, yazarlar "aydınlar"	15 gazetede (1.sayfada)
3 02.02.2017	Ankara, Beştepe'de TÜBA ödül töreninde	FETÖ için kullanmıştır	16 gazetede (1.sayfada)
4 26.03.2017	İstanbul/Gaziosmanpaşa'da toplu açılışta	FETÖ için kullanmıştır	1.sayfada yer almamıştır
5 03.04.2017	Rize'de toplu açılış töreninde	FETÖ için kullanmıştır	2 gazetede (1.sayfada)
6 22.09.2017	ABD/TÜRKEN Vakfı yemeğinde	FETÖ için kullanmıştır	4 gazetede (1. sayfada)
7 07.01.2018	İstanbul/Boğaziçi Üniversitesinde	FETÖ için kullanmıştır	5 gazetede (1. sayfada)
8 28.01.2018	Amasya'da Ak Parti il kongresinde	Türk Tabipler Birliği (TTB)	4 gazetede (1. sayfada)
9 03.04.2018	İstanbul/ Başakşehir'de toplu açılışta	CHP'li vekil Haluk Pekşen için	3 gazetede (1. sayfada)
10 14.05.2018	İngiltere/Londra Türk öğrencilerle toplantıda	Akademisyenler, yazarlar "aydınlar"	1.sayfada yer almamıştır
11 04.06.2018	Diyarbakır'da iftar programında	Aydın, sanatçı, gazeteci, siyasetçi, akademisyenler	1.sayfada yer almamıştır
12 14.08.2018	Ankara/SETA'da Ak Parti konferansında	Gençleri yurt dışında çalışmaya teşvik edenler için	1.sayfada yer almamıştır

Tablo 4 incelendiğinde Erdoğan 2015'ten 2018 yılına kadar yaklaşık 4 yıldır Mankurt kavramını kullanmaktadır. Kavramı ilk olarak 20 Eylül 2015 yılında terör örgütü PKK ve onu desteklediğini iddia ettiği HDP ve yöneticileri için kullanmıştır. Sonraki dönemlerde ise başta FETÖ olmak üzere diğer daha marjinal muhalefet yapan toplum kesimleri için de bu metaforu kullandığı görülmüştür. Tablo analiz edildiğinde Erdoğan 5 defa FETÖ ve taraftarları için Mankurt derken, 4 defa da doğrudan ve dolaylı olarak PKK'ya destek mahiyeti taşıyan açıklamalarından dolayı çeşitli kesimlere bu benzetmeyi yapmıştır.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Kırgız yazar Cengiz Aytmatov'un Nayman Ana söylencesi ile ortaya çıkardığı Mankurt, Mankurtizm kavramlarının Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan tarafından kullanılması sonucu kavramın ulusal basında gündem olması bu çalışmada sistematik şekilde ele alınarak kavramın kullanıldığı bağlam analiz edilmeye çalışılmıştır.

Kavram, Tablo 4'de görüldüğü üzere farklı zaman ve mekânlarda Erdoğan tarafından kamuoyu gündemine getirilmiştir. Kavramın gündeme gelişi ve kullanıldığı bağlam daha çok ihanetle özdeşleştirilmiştir.

Yani Türkiye'nin içerisinde çıkıp, sonrasında yerli ve yabancı işbirlikçilerden aldıkları destekle terörist faaliyetlerde bulunan hain kesimlere yönelik bir eleştiri argümanı olmuştur. Ayrıca Erdoğan'ın söylemlerinden hareketle bazı siyasal ve sosyal olayları nitelenmek için bir metafor olarak kullanıldığı da bu çalışmada dikkati çekmiştir.

Erdoğan tarafından ilk kez Eylül 2015 tarihinde kullanıldığında yazılı basın kavrama çok fazla dikkat çekmemiştir. Erdoğan'ın Mankurt metaforunu ikinci ve üçüncü kez kullanması Türk yazılı basının birinci gündemi olmuş, manşet ve sürmanşetlere taşınmıştır. Erdoğan, terörle mücadele ederken teröristlere ve teröristleri destekler mahiyette açıklamalar yapan kesimlere bu kavramla yüklenmiş, Mankurt metaforunun hedefine muhtelif kesimlerden insanı koymuştur. Erdoğan tarafından değişik dönemlerde sıkça tekrarlanan kavram ilk kullanıldığı dönemler kadar ulusal basının dikkatini çekmemiştir.

Tablo 5. Erdoğan'ın Mankurt Metaforunu İlk Kullandığı Eylül 2015 İle Son Kullandığı Ağustos 2018 Tarihleri Arasında Ulusal Gazetelerin Birinci Sayfasında Nasıl Yer Aldığının Değerlendirilmesi

Tarih	Ne zaman	Nerede		Nasıl						Niteliği			Ne kadar	
		Haber başlığı	Haber içinde	Manşette	Sürmanşette	Üst kuşakta	Orta kuşakta	Alt kuşakta	Olumlu	Olumsuz	Nötr	Kaç gazetede	Toplam tiraj *	
1	21.09.2015		3		2				3			3	465.791	
2	20.10.2015	10	5	6		3	3	2	12	2	1	15	2.142.085	
3	02.02.2017	10	6	4	5	3	3	1	16			16	1.341.548	
4	26.03.2017	Yazılı Basının Birinci Sayfasına Yansımamıştır.												
5	03.04.2017		2	1	1							2	105.000	
6	22.09.2017	2	2	1	2	1			4			4	163.755	
7	07.01.2018	2	3	1	1		2	1	4	1		5	570.087	
8	29.01.2018	1	3	1	1	1	1		4			4	516.204	
9	03.04.2018	1	2	1	1	1			3			3	209.262	
10	14.05.2018	Yazılı Basının Birinci Sayfasına Yansımamıştır.												
11	04.06.2018	Yazılı Basının Birinci Sayfasına Yansımamıştır.												
12	14.08.2018	Yazılı Basının Birinci Sayfasına Yansımamıştır.												
Toplam		26	26	14	13	9	9	4				52	5.513.732	

*Tirajlar aynı tarihlerde http://www.medyatava.com/tiraj_sayfasından alınmıştır.

Tablo 6'da Ak Parti iktidarları döneminde yayın hayatında olan gazeteler görülmektedir. Ulusal yayın yapan bu gazetelerin bazılarının marka tarihi bir asrı aşarken (*Yeni Asır* gibi) bazıları henüz birkaç yıl önce yayın hayatına başlamış gazetelerdir. Bazı gazeteler süreç içinde kendini tasfiye etmiş (*Vabdet*, *Yeni Yüzyıl* gibi) bazıları da kanunla kapatılmıştır (FETÖ ve bölücü örgüte destek verenler). Ulusal yayın yapan gazeteleri hükümete yakın olanlar, yayınlarıyla hükümete muhalif olanlar ve ortada olanlar şeklinde genel olarak üç kategoriye ayırmak mümkündür. Ulusal gazeteler bu kategorik sınıflandırmanın dışında kendi aralarında da birçok guruba ayrılmaktadır. Mesela: hem İslamcı muhafazakar olup muhalif olanlar (*Milli Gazete*, *Yeni Asya*, *Yeni Mesaj*) ile İslamcı ve iktidara taraflı yayın yapanlar (*Yeni Akit*, *Diriliş Postası*, *Doğru Haber*, *Milat* vb.) ya da muhalif olup kendi içinde gruplara ayrılmışlardır; fikir gazeteleri, doğrudan siyasi propaganda yapanlar, seküler, ulusalcı (*Sözçü*), lümpen (*Korkusuz*) veya liberal, liberal sol (*Cumhuriyet*) gazetecilik yapanlar gibi sınıflandırmak mümkündür. Adına zaman zaman holding gazeteciliği de denen merkez medya veya ana akım gazeteler şeklinde anılan ve yayınları ile ortada durmaya çalışan, bazen iktidara yakın bazen de muhalefete yakın yayınları olan gazeteleri de (*Hürriyet*, *Milliyet* ve *Habertürk*) üçüncü kategoride değerlendirmek mümkündür⁷.

⁷ Ulusal medyanın en büyük gurubu olan Doğan Grubunun el değiştirmesi bu yaygın kanaati değiştirmiştir.

Tablo 6. Ulusal Gazetelerin Mankurt Metaforuna Birinci Sayfasında Yer Verme Durumu

Mankurt Metaforuna En Fazla, En Az ve Hiç Yer Yer Vermeyen Gazeteler							
<i>En fazla</i>	<i>Adet</i>	<i>En az</i>	<i>Adet</i>	<i>Hiç yer vermeyenler</i>	<i>2 Adet</i>	<i>Adet</i>	<i>Toplam</i>
Star	5	Aydınlık	1	Milli Gazete	Akşam	2	
Sabah	4	Anayurt	1	Posta	Bir Gün	2	
Milat	4	Cumhuriyet	1	Yeni Asya	Diriliş Postası	2	
Yeni Akit	3	Hürriyet	1		Güneş	2	
Haber Türk	3	Sözcü	1	Yeni Mesaj	Harbi	2	
				Yurt	Karar	2	
				Evrensel	Milliyet	2	
					Takvim	2	
					Türkiye	2	
					Vatan	2	
					Yeni Söz	2	
					Yeni Şafak	2	
					Vahdet		
					Özgür Gündem		
	Yeni Yaşam						
	Korkusuz						
				Doğru Haber			
				İstiklal			
19			9	0		24	52

Kaynak: Abdullah Köktürk, 2018

Yukarıda yer alan Tablo 5 ve Tablo 6 birlikte değerlendirildiğinde; Erdoğan'ın Mankurt metaforunu ilk olarak Türkiye gündemine soktuğu tarih olan 21 Eylül 2015 tarihinden bu çalışmanın yapıldığı 1 Eylül 2018 tarihine kadarki 3 yıllık süreyi kapsayan Türk ulusal basını taranmış, kavrama kaç gazetede, hangi kuşakta ve hangi nitelikte yer verildiği, kaçında kavram haberin başlığında kaçında haberin içinde olduğu araştırılmıştır. Ayrıca kavramı birinci sayfasına taşıyan gazetelerin o dönemki baskı sayıları da tespit edilerek kavramın ulaştığı hedef kitleler (okurların sayısı) anlaşılmaya çalışılmıştır.

Tablo 5 incelendiğinde Mankurt kavramının Türk ulusal basınında 12 farklı tarihte, 3 farklı yılda toplam 52 defa gazetelerin birinci sayfasında gündeme geldiği görülmüştür. Kavrama, 26 haberin başlığında, 26 haberin de içerisinde yer verilmiştir. Üç yıl içerisinde ulusal yayın yapan muhtelif gazetenin birinci sayfasında toplam 52 defa yer alan Mankurt kavramı 5 buçuk milyonu aşan baskıyla okurla buluşmuştur. Elbette bir gazeteyi birden çok kişinin okuduğu etki alanıyla çarpılırsa bu rakam belki iki üç katını da aşabilir. Mankurt metaforunu sayfalarına taşıyan gazeteler genel olarak hükümetin ve Erdoğan'ın politikalarını benimseyen ve destekleyen gazetelerdir. Mesela en fazla yer veren *Star* gazetesi 5 kez, *Sabah* ve *Milat* ise 4 kez kavrama yer vermiştir (bakınız Tablo 6). Yani hükümetin politikalarını benimsemeyen muhalif gazeteler kavramı görmezden gelmiştir. Bu itibarla Erdoğan'ın politikalarını destekleyen gazeteler genelde kavramın geçtiği haberi üst kuşaklardan hatta manşetten verirken, ana akım medya ise bazen üst kuşaktan bazen de alt kuşaktan vermeyi tercih etmiştir. Hükümete muhalif yayın politikalarını benimseyen gazeteler (*Cumhuriyet*, *Bir Gün*) ise genelde kavramın geçtiği ilgi haberi alt kuşaktan vermeyi tercih etmiştir. Hükümetin politikalarına taraf olmayıp kavramın geçtiği ilgi haberi tek bir kez yayınlayan ve üst kuşaktan veren (*Sözcü*) istisna muhalif gazete de olmuştur.

Kavramı birinci sayfasına taşıyan gazeteler, kavramı kullanan kişiye yani Erdoğan'a göre kavrama nitelik kazandırmışlardır. Mankurt metaforunu kullanan açınsından olumlu, olumsuz veya nötr yaklaşımlarda bulunmuşlardır. Kavramı sadece iki kere birinci sayfasında kullanan *Bir Gün* gazetesi ve bir sefer kullanan *Cumhuriyet* gazetesi "Erdoğan ülkenin, aydın, fikir sahibi kişilerini düşünemeyen, cahil hatta robotlaştırılmış insanlar olduğunu söyleyerek onlara hakaret ediyor, asıl kendisi Mankurttur" imasını uyandıracak şekilde vermişlerdir (Tablo 5).

Tablo 5 incelendiğinde dikkati çeken başka bir konu ise Erdoğan'ın Mankurt metaforunu her geçen zaman daha sıklıkla kullandığıdır. Erdoğan, 2015 yılında kavramı kamuoyu önünde iki kez kullanmıştır. Erdoğan'ın 2016 yılında kamuoyuna yansıyan konuşmalarında Mankurt metaforunu kullandığı

görülmemektedir. Erdoğan 2017 yılında ise 4 defa, 2018 yılının ilk dokuz ayında ise tam 6 kez kullanmıştır. Tablo 5’de dikkat çeken başka bir şey ise Mankurt metaforu kullanıldığı ilk dönemlerde ulusal basın da geniş yer bulurken sonraki dönemlerde kavrama ulusal basının ilgisinin azalmasıdır. Bu durumun basın için “habercilik, haberde öncelik” gibi kendi içinde haklı sebepleri vardır. Mesela 2018 Haziranında Diyarbakır’da seçim mitingi yapan Erdoğan akabinde kanaat önderleri ile iftarda bir araya gelmiş buradaki konuşmasında kavramı kullanmıştır. Doğal olarak gazeteler mitingde konuşulanları birinci sayfalarına taşıırken kanaat önderleri ile yapılan iftar yemeği ön plana çıkmamıştır. Ya da yine 2018 Haziranında İngiltere temaslarında çok yoğun bir program esnasında Türk öğrencilerle yaptığı toplantıda Mankurt metaforunu kullanmıştır fakat gündemde ABD’nin İsrail elçiliğini Kudüs’e taşıması, İsrail’in Filistin’i bombalaması ve çok sayıda sivilin hayatını kaybetmesi gibi gündemin daha öne çıkan konuları olduğu için Erdoğan’ın öğrencilerle buluşmasında kullandığı kavram gazetelerin birinci sayfasına yansımamıştır. Yine aynı şekilde 14 Ağustos 2018 tarihinde Erdoğan’ın SETA’da yaptığı konuşmada kavrama vurgu yapması gazetelerin birinci sayfasına yansımamıştır çünkü o sırada ABD’nin Türkiye üzerine açıktan bir ekonomik savaş açması ve buna bağlı konular gazetelerin öncelikli gündemi olmuş, bu sebepten Mankurt metaforu geri planda kalmıştır.

Çalışmada ilginç bir nokta dikkati çekmiştir; Erdoğan’ın kullandığı kavramı bazı gazeteler yayınlarında ısrarla kullanmazken bazı gazeteler de özellikle kavrama vurgu yapmaya özen göstermişlerdir. Tablo 6’da görüldüğü üzere Erdoğan’ın Mankurt metaforuna muhatap olduğu varsayılan FETÖ medyası ile sol zemine ve İslamcı/milliyetçi muhalif düşünceye daha yakın duran gazeteler kavramı kullanmaktan kaçarken, hükümetin politikalarına daha yakın duran gazeteler sıklıkla birinci sayfa haberlerinde metafora yer vermişlerdir. *Cumhuriyet* ve *Bir Gün* gibi sol fikriyattaki neşriyat zaman zaman Mankurt kavramına yer vermişse de bu kullanımları istihza-i bir amaç taşımıştır. Yani kavramı Erdoğan’ı eleştirmek amaçlı kullanmışlardır. Ana akım gazeteler ise orta düzeyde ve genelde olumlu nitelikte kavramı birinci sayfalarına taşımışlardır.

Etik Beyan

“Siyasal ve Sosyal Bağlamda Mankurt Kavramının Türk Yazılı Basınında Metaforik Kullanımı” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir.

Kaynakça

- Aytmatov, C. ve Şahanov, M. (2000). *Kuz başındaki avcının çölgü*. Ankara: Tolkun Yayınları.
- Aytmatov, C. (1991). *Gün olur asra bedel* (Çev: R. Özdek). İstanbul: Ötüken Yayınevi.
- Azap, S. (2017). Közkamanlık: İhanet ve kimlik sorunsalı. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 58(41), 104-117.
- Bayram, Y. (2015). Medya-siyaset gündemi ilişkisi kapsamında türkiye’de ulusa sesleniş konuşmalarının gündem belirleme gücü. *Tarih Okulu Dergisi*, 8(XXIV), 405-438.
- Çınar, İ. (2012). *Neden ve nasıl mankurtilaştırılıyor*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Gencer, Z. T. (2012). *Medyanın gündem oluşturma sürecinde sosyal entropinin rolü üzerine uygulamalı bir çalışma* (Doktora Tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Gökçe, O. (2006). *İçerik analizi kuramsal ve pratik bilgiler*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Güz, N. (1996). Türk basını’nda gündem oluşturma. *Yeni Türkiye Dergisi, Medya Özel Sayısı 12*, 982-983.
- Kızıltepe, N. G. (2008). Aytmatov demek olan cümle. *Anlayış*, 62. <http://www.anlayis.net/makaleGoster.aspx?dergiid=62&makaleid=1389>
- Kolcu, A. İ. (1989). Millî romantik duyuş tarzı ve Cengiz Aytmatov’da milliyet unsurları II. *Ayane*, 2(22), 2.
- Kolcu, A. İ. (2002). *Bozkuvardaki bilgi: Cengiz Aytmatov*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kulamshaeva, B., (2008). *Kırgız hikâye ve destanlarında anlatı zamanları* (Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Tavşancıl, E. ve Aslan, E. (2001). *İçerik analizi ve uygulama örnekleri*. İstanbul: Epsilon Yayıncılık.
- Yıldırım, K. (2015). *Bozkuvarın yitik çocukları Juan-Juan’lar*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Yılmaz, B. D. (2015). *Cengiz Aytmatov kitabı*. Ankara: Atlas Yayınları.
- Yüksel, E. (2001). *Medyanın gündem belirleme gücü*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Yüksel, E. Ed. (2009). *Sibirli aynanın sırları*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Zant, N. (1983). *Cengiz Aytmatov Paris’te* (Söyleşi, Çev: S. Büyükdag). *Kardaş Edebiyatlar*, 6.

EXTENDED ABSTRACT

In this study, the “Mankurt” metaphor used in Chingiz Aitmatov’s “Gün Olur Asra Bedel” book was examined. The study focused on how the concept was reflected in the Turkish national press and how it came to the agenda. In 2008, Chingiz Aitmatov went to Kazan, the capital of the Autonomous Republic of Tatarstan, and participated in the transfer of the novel *Gün Olur Asra Bedel* to the cinema. He fell ill during the filming and was taken to Germany’s Nünberg for treatment and died there. According to UNESCO records, Aitmatov is a world famous Kyrgyz Soviet writer whose works have been translated into 176 languages. The international recognition of Aitmatov was made possible by writing his books in the widely used Russian language. Aitmatov was considered the author of Soviet or Russian literature, since he wrote in Russian by some critics and colleagues.

TÜRKSOY, which is accepted as UNESCO of the Turkish World, declared 2018 as the year of Chingiz Aitmatov. The most well-known feature of the author is that he blends Kyrgyz oral literature and myths in Kyrgyz folklore with universal values and reflects them on his works. When *Gün Olur Asra Bedel* published her novel, she had strong reflections in the world public opinion. In particular, he drew attention to the concepts he used and his messages about these concepts. In this study, the historical context of the concept of Mankurt, the date of its emergence and the messages given by the author with this metaphor are emphasized. In this study, how the concept of “Mankurt” affects Turkish political life and how the central media handled this concept was also examined. The study is based on the agenda-setting theory of mass communication theories. As the method of the research, the first pages of the Turkish national press were subjected to content analysis. Content analysis is a frequently used method in text analysis. Using this method, the relationship between media ownership structure and publishing policies was tried to be determined in this sense. Turkey’s President Recep Tayyip Erdogan, has used the metaphor Mankurt for the first time on September 20, 2015. After this date, the Turkish media showed great interest in the Mankurt metaphor. Metaphor has been used as a direct title by many newspapers. In political discourse, discourse is a matter of language. This action gains importance depending on who is said, how it is said and what effect it has. In this context, the use of the Mankurt expression as a metaphor by the President and criticism of some betrayal groups with this expression have been effective in the society. The reflections of this public impact on the national press were analyzed. In this study, it is seen that the frequency of President Erdoğan’s use of Mankurt expression increases every year. On the other hand, it is concluded that the interest of the Turkish media in using this metaphor has been decreasing with each passing year. In this study, it was determined that the media that uses the Mankurt metaphor more frequently in the news content are newspapers close to the Ak Parti government. The reason for this close interest or indifference; It has been determined that the property structure of the newspapers is due to the priorities of the threshold protections that determine the ideological approaches and the agenda. In the study, a three-year content analysis of the news reflected on the first page of national newspapers was made. The concept of Mankurt appeared on the first page of Turkish national newspapers in 52 different times, 12 different dates and 3 different years. Mankurt metaphor, published 52 times on the first page of various national newspapers in three years, met more than 5 and a half million readers. Of course, if a newspaper is multiplied by the number of readings read by more than one person, it can be said that this number can double or triple. The interesting part of the study is that some newspapers insist on not using the Mankurt metaphor used by Erdoğan, but in some newspapers special attention is given to emphasizing the metaphor. While the FETO media and left opposition newspapers that Erdogan defined with the Mankurt metaphor refused to use this concept, Islamist/nationalist opposition newspapers did not mention this metaphor. However, newspapers close to government policies often used this metaphor in front page news.

Finansal Piyasalar, Rekabetçilik, İnovasyon ve Üniversite-Sanayi İşbirliği: G20 Örneği

Hayri ABAR¹

Öz

Ülkelerin ekonomik göstergeleri arasında olan hisse senedi piyasalarına küresel rekabet, üniversite – sanayi işbirliği, küresel inovasyon ve ekonomik büyüklük gibi faktörlerin etkisi günümüzde ilgi çeken konulardır. Çalışmada borsa endeksi (BE), küresel rekabet endeksi (RE) ve küresel rekabet endeksini oluşturan alt değişkenlerden inovasyon kapasitesi endeksi (İKE), kişi başına gayrisafi yurtiçi hâsıla (GSYH) ve araştırma geliştirme faaliyetlerinde üniversite sanayi işbirliği endeksi (ÜSİE) değişkenleri kullanılmıştır. Analizler G20 ülkelerine ait olan 2007 – 2017 yılları arası panel veri seti ile gerçekleştirilmiştir. Westerlund Eşbütünleşme Testi sonuçlarına göre BE ile RE arasında uzun dönem ilişki söz konusu değildir. Panel ARDL modeli sonuçlarına göre ise BE ile İKE, ÜSİE ve GSYH arasında uzun dönem ilişki tespit edilmiştir. Analiz sonuçları, dışsal şokların yani olağandışı durumların etkisinin bir dönemde yaklaşık %71'inin hata düzeltme mekanizması ile ortadan kalktığını göstermektedir. Bu değişkenlerin tamamı uzun dönemde BE'ni olumlu etkilemektedir. En fazla etki ise ÜSİE için elde edilmiştir. Üniversitede üretilen bilimin topluma yansıtılmasının ve sanayide kullanılmasının ülke ekonomisi üzerinde olumlu etkileri bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Finansal Piyasalar, Rekabetçilik, İnovasyon, Eşbütünleşme

Financial Markets, Competitiveness, Innovation and University-Industry Cooperation: G20 Case

Abstract

The effects of factors such as global competition, university-industry collaboration, global innovation and economic development on stock markets which are among the economic indicators of countries are of interest today. Stock market index (BE), global competition index (RE) and the variables used in obtaining global competition index (RE) which are innovation capacity index (IKE), per capita gross domestic product (GDP), university industry cooperation index in research and development activities (UTI) were used in this paper. The analyses were carried out with the panel data set between 2007 and 2017, which belongs to G20 countries. There is no long-term relationship between BE and RE according to Westerlund Cointegration Test results. According to the results of the panel ARDL model, a long-term relationship was found between and IKE, UTI and GDP. The results of the analysis show that approximately 71% of the effects of external shocks, i.e. unusual conditions, have disappeared with error correction mechanism in a period. All of these variables have a positive effect on BE for the long term. The maximum effect was obtained for ÜSİE. Contributions of university education to the society and its application in industry have positive effects on the country's economy.

Key Words: Financial Markets, Competitiveness, Innovation, Cointegration

Atıf İçin / Please Cite As:

Abar, H. (2020). Finansal piyasalar, rekabetçilik, inovasyon ve üniversite-sanayi işbirliği: G20 örneği. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(2), 1031-1045.

Geliş Tarihi / Received Date: 12.03.2019

Kabul Tarihi / Accepted Date: 26.07.2019

¹ Dr. Öğr. Üyesi - Gaziantep Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, hayriabar@gmail.com
ORCID: 0000-0002-2043-6747

Giriş

Ülkelerin ekonomik göstergeleri arasında gösterilen hisse senedi piyasaları ile ilgili endeksler arasında bir ilişkinin var olup olmadığına, var ise hangi yönlü olduğuna, elde edilecek ilişkinin politika yapıcılar, yatırımcılar ve işletmeler için yararlı bir bilgi olup olmayacağına dair konular özellikle finansal ekonometristlerin ilgisini cezbetmektedir. Küresel rekabet, üniversite-sanayi işbirliği, küresel inovasyon ve ekonomik gelişme konuları literatürde özellikle son dönemde sıklıkla karşılaşılan kavramlardır. Dünya Bankası, OECD ve INSEAD (*Institut Européen d'Administration des Affaires - Avrupa İşletme Enstitüsü*) gibi dünyanın önde gelen kurumlar tarafından oluşturulan bu kavramlarla ilgili endeksler içerikleri itibarıyla birçok bilimsel çalışmada kullanılmaktadır. Günlük yaşantımız içerisinde iyiden iyiye yer edinen küreselleşme ile birlikte bu tür endeksler de bilgiye doğrudan erişebilmek adına politika yapıcılar, işletmeler, yatırımcılar ve daha birçok paydaş için elde edilmesi zor olan bilgileri tek bir rapor içerisinde sunmaktadır.

Bu çalışmada Türkiye'nin de içerisinde yer aldığı G20 ülkelere ait 2007 – 2017 yılları arası veriler kullanılarak küresel rekabet endeksi, inovasyon kapasitesi endeksi, üniversite sanayi işbirliği endeksi ve ekonomik büyüme ile ilgili ülke borsalarının endeksleri arasındaki ilişki incelenmektedir. Bu bağlamda, çalışmada öncelikle küresel rekabet endeksi, üniversite-sanayi işbirliği endeksi ve küresel inovasyon endeksi ile ilgili bilgiler sunulacaktır. Çalışma literatür taraması, yöntem ve bulgular ile devam edecek ve sonuç kısmı ile sonlandırılacaktır.

Küresel Rekabet Endeksi

Rekabet edebilirlik, bir ülke ekonomisinin serbest ticaret ve piyasa koşulları altında, ulusal ve uluslararası piyasaların taleplerini karşılayan mal ve hizmetleri üretebilme gücüne hangi ölçüde sahip olduğunu açıklayan bir kavramdır. Ekonomilerin rekabet edebilirliği, üretim faktörlerinin etkin ve verimli kullanılmasıyla ifade edilmektedir. Rekabet edebilirlik bir ülkenin verimlilik ve etkinlik kapasitesini ortaya koyan en önemli faktörlerden biridir. Bu kapsamda Dünya Ekonomik Forumu tarafından rekabet edebilirlik; bir ülkenin üretkenlik seviyesini gösteren kurumların, politikaların ve faktörlerin bir birleşimi olarak tanımlanmaktadır (Küresel Rekabetçilik Raporu 2014-2015).

Küresel Rekabet Endeksi ülkelerin rekabet edebilirliklerini, etkinliklerini ve verimliliklerini belirleyen faktörleri farklı ağırlık ortalamaları ile ortaya koymaktadır. Endeks kapsamında yayınlanan raporların temel amacı, ülkelerin rekabet düzeylerini etkileyen unsurları belirleyerek ilgili ülkenin güçlü ve zayıf yanlarını ortaya çıkarmak ve politika yapıcılara, yatırımcılara, işletmelere ve kamuya yol gösterici olmaktır. Dünya Ekonomik Forumu (WEF), tarafından 2005 yılından beri her yıl yayınlanan endeks ulusal rekabet edebilirliğin mikroekonomik ve makroekonomik temellerini ölçen kapsamlı bir araçtır (Dünya Ekonomik Forumu Küresel Rekabetçilik Endeksi, 2017).

Üniversite - Sanayi İşbirliği

Teknolojik ve bilimsel ilerlemenin önemi, endüstriyel toplumdan küresel düzeyde bilgi toplumuna geçişte kendini göstermektedir. Bilgiye dayalı toplumlarda, üniversiteler girişimci olarak inovasyonda önemli bir rol oynamaktadır. Bu çerçevede, bilime, teknolojiye, inovasyona ve Ar – Ge'ye kaynak ayıran ülkelerin, sosyal ve ekonomik refah ve küresel rekabet açısından lider konumda oldukları görülmektedir (Public-University-Industry Cooperation, 2018).

Üniversite-sanayi işbirliği, bilginin ve teknolojinin aktarımıyla ilişkili olduğundan, bu işbirliği, şirketlerin ve dolayısı ile ekonomilerin daha rekabetçi hale gelmelerine yardımcı olan son derece önemli bir çalışma alanıdır. Ar – Ge yatırımlarının etkinliği, bilimsel ve teknolojik sistemdeki yerel şirketler ve kurumlar arasındaki etkileşimlere bağlıdır. Sanayileşmiş ülkelerin ekonomileri ve inovasyon seviyeleri incelendiğinde üretilen bilginin sanayide doğrudan kullanıldığı ve böylece küresel pazarlarda rekabetçi avantajlar elde ettikleri görülmektedir (Mascarenhas, Ferreira ve Marques, 2018). Üniversiteler ve endüstriler arasındaki işbirliği, bilgi transferini kolaylaştırabilir ve yeni bilgi ve teknolojinin üretimini teşvik edebilir (Leydesdorff ve Meyer, 2006; Enkel, Gassmann ve Chesbrough, 2009; Freitas ve Rossi, 2013).

Üniversiteler ve endüstri arasındaki işbirliği, hali hazırda küresel anlamda ilgi odağındadır. Hükümetler, üniversiteler ve endüstri, tüm taraflar için faydalı olacak iyi ve etkili işbirliği ile ilgilenmektedir. Üniversite-sanayi işbirliği, bilgi ve teknolojinin aktarımıyla ilişkili olduğundan bu işbirliği, şirketlerin ekonomileri daha rekabetçi hale getirmelerine yardımcı olan son derece önemli bir çalışma alanıdır (Mascarenhas vd., 2018). Üniversite sanayi işbirliğini ve dolayısıyla bu iki taraf arasındaki bilgi ve teknoloji

transferini teşvik etmek için akademisyenler, politikacılar ve şirketler bilim ve teknoloji politikalarına her zamankinden daha fazla dikkat etmektedirler (Seppo ve Lilles, 2012).

Küresel İnovasyon Endeksi

İnovasyon kapasitesi, bir organizasyonun rekabet avantajına sahip olması için en önemli kavramlardan biridir. İnovasyon-yenilik-yenileşim kavramı sosyal ve ekonomik iyileşmeye değer katan yenilik şeklinde yapılabilir. İnovasyon işgücü ve toplam faktör verimliliği üzerine katkıda bulunarak, ülkelerin verimliliğini ve rekabet gücünü artırmakta ve böylece ekonomik büyümeye katkıda bulunmaktadır. Aynı zamanda istihdam kapasitesini pozitif yönde etkileyen inovasyon bir ülkenin refah düzeyine katkıda bulunmaktadır (Küresel Rekabet Endeksi Değerlendirmesi, 2017).

Küresel İnovasyon Endeksi (KİE) ülkelerin inovasyon ile ilgili politikaları ve uygulamaları aracılığıyla güçlü ve zayıf yönlerini açıkça ortaya koymaya yönelik tasarlanmıştır (Küresel İnovasyon Endeksi, 2017). Küresel İnovasyon Endeksi ülkelerin inovatif araştırmalar için ayırdıkları kaynakları detaylı bir şekilde incelemektedir. Dünya Fikri Haklar Örgütü (WIPO), Cornell Üniversitesi ve INSEAD işbirliği ile hazırlanan rapor, inovasyon ile ekonomik kalkınma arasındaki ilişkiye dikkat çekerek bu denklemde inovasyonu, ekonominin itici gücü olarak tanımlamaktadır.

Küresel İnovasyon Endeksi ülkelerin inovasyon kapasitelerini belirlerken *inovasyon girdileri* ve *inovasyon çıktıları* olmak üzere iki kategori oluşturmaktadır. İnovasyon girdileri ülke ekonomisinde inovasyon faaliyetlerinin temel bileşenleri olan kurumlar, insan kaynağı, altyapı, piyasa ve iş dünyasının gelişmişliğinden oluşurken inovasyon çıktıları ise bu girdiler tarafından üretilen makale ve patent sayısı gibi bilişsel ve teknolojik ürünlerle temsil edilmektedir (INSEAD, 2007).

Literatür Özeti

Doanh Le, Phuong Thao Pham ve Bach Le (2019) çalışmalarında 2000 – 2015 dönemi için 25 Asya ülkesi verisini kullanarak inovasyon ve finansal gelişmişlik arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Çalışmada inovasyon aktivitelerini temsilen patent başvurusu sayısı kullanılmıştır. Finansal piyasalar ise bankacılık sektörü ve hisse senedi piyasaları ayırımında incelenmiştir. Elde edilen bulgulara göre bankacılık sektörünün ve hisse senedi piyasalarının gelişimi patent başvurusu sayısını artırmaktadır. Fakat finansal yapı ile hesaplanan bankacılık sektörünün ve hisse senedi piyasalarının etkileşimi inovasyonla ilişkili değildir.

Zhang ve Matthews (2019) çalışmalarında 1994 – 2016 döneminde ASEAN ülkelerinin ekonomik bütünleşmelerini, bankacılık sektörü rekabetçiliğinin gelişim ve yakınsama özelliklerini araştırarak incelemişlerdir. Çalışmada tekelci rekabet pazar yapısına doğru bir yakınsama olduğu bulgularına ulaşılmıştır. Asya banka sektörü küresel çevreye karşı oldukça hassas ve küresel çevreden yoğun bir şekilde etkilenmektedir. Asya finansal krizi ve küresel finansal kriz dönemlerinde rekabetçilik zayıflamış, yakınsama yavaşlamıştır fakat finansal bütünleşme politikası genel olarak ılımlı seviyede başarılıdır.

Tan, Wang, Yang ve Chang (2019) çalışmalarında, 2009 – 2016 dönemine ait 127 ülkenin verilerini kullanarak finansal rekabetçilik ve finansal açıklığın doğrudan yabancı sermaye yatırımları üzerindeki etkilerini incelemişlerdir. Elde edilen bulgulara göre finansal rekabetçilik ve finansal açıklığın gelişimi ülkelere gelen doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını artırmaktadır. Ayrıca finansal rekabetçilik ve finansal açıklık bazı gelişmiş ülkelerin doğrudan yabancı sermaye açısından neden kötü durumda olduğunu açıklamakta önemli faktörlerdir.

Ayaydin, Çam, Barut ve Pala (2018) çalışmalarında BRICS – TM ülkelerinin 2000 – 2015 verilerini kullanarak ar – ge ve inovasyonun finansal gelişme üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Çalışmada değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi olduğu tespit edilmiştir. Uzun dönem denklem katsayılarına göre; ar – ge ve inovasyon yatırımları finansal gelişmeyi olumlu etkilemektedir. Ayrıca ar – ge yatırımlarından finansal gelişmeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu belirlenmiştir.

Corbae ve Levine (2018) ABD bankacılık verilerini kullandıkları çalışmalarında rekabetin, istikrar; rekabetin risk etkisinin, etkinlik ve banka rekabetçiliğinin, para politikalarının etkinliği üzerindeki etkilerini araştırmışlardır. Rekabetin artması bankaların etkinlik ve kırılganlığını artırmaktadır. Ekonomiler banka denetimine yoğunlaşarak ve kaldıraç gereksinimlerini azaltarak rekabetin kırılganlığ etkisinden kurtulabilirler. Rekabetçi koşullarda bankaların borç verme koşulları, merkez bankalarının dâhil olduğu faiz oranları değişikliklerine karşı fazla tepki verdiğinden para arz mekanizması bankaların rekabeti tarafından şekillenmektedir.

Öztürk ve Göçmen Yağcılar (2018) çalışmalarında 2004 – 2016 dönemi BİST verilerini kullanarak inovasyon etkinliği ve finansal kısıtlılık arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Elde edilen bulgulara göre finansal kısıtlılık ile inovasyon etkinliği arasında ters yönlü ilişki bulunmaktadır. Finansal kısıtlılık inovasyon etkinliğini olumsuz etkilemektedir. Ayrıca borç oranının artması da inovasyon etkinliğini azaltmaktadır. Diğer değişkenlerin tersine firma yaşının ve piyasa değerinin defter değerine oranının artması inovasyon etkinliğini olumlu etkilemektedir.

Kayalvizhi ve Thenmozhi (2018) çalışmalarında 1996 – 2005 dönemi verileriyle 22 gelişmekte olan ekonomi için teknoloji, kültür ve kurumsal yönetimin gelen doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını nasıl etkilediğini araştırmışlardır. Elde edilen bulgulara göre gelen doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını etkileyen en önemli faktör teknolojidir. Teknoloji ve inovasyon kapasitesindeki artışlar doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını artırmaktadır. Kurumsal yönetim seviyesi arttıkça doğrudan yabancı sermayeye olan etkisi de artmaktadır. Kültürel faktörler de doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını etkilemektedir.

Sathappan (2018) çalışmasında yüksek eğitim ve endüstri arasındaki işbirliği olanaklarını araştırmıştır. Çalışmada üniversite dekanları, okul yöneticileri, şirket yöneticileri ve yönetim kurulu başkanlarıyla yapılan görüşmelerden elde edilen veriler kullanılmıştır. Üniversite – sanayi işbirliği öğrenciler açısından önemlidir. Çünkü işbirliği sayesinde üniversiteler öğrencilere yüksek kalitede eğitim verebilecek ve öğrenciler iş hayatının içerisinde yer alabileceklerdir. İşbirliği sayesinde Malezya'nın ekonomik gelişimine katkı sağlayacak bilgili ve yetenekli çalışanlar ortaya çıkacaktır. Üniversiteler daha yenilikçi, işletmeler ise verimlilik sayesinde daha kârlı hale gelecektir. Fakat işbirliği çabaları çoğunlukla üniversiteler tarafından gösterilmektedir. İşletmelerin ar – ge departmanlarında üniversitelerin aktif rol almaları desteklenerek üniversitenin bilgi birikimi yenilikçiliği geliştirmekte kullanılmalıdır.

Solovjova, Rupeika-Apoga ve Romānova (2018) çalışmalarında Riga Uluslararası Finans Merkezi'nin rekabetçilik artış yönünü, uluslararası finansal merkezlerin kuruluşunu etkileyen faktörlerin incelenmesi temelinde analiz etmişlerdir. Elde edilen bulgulara göre; uluslararası finansal merkezlerin gelişim ve rekabetçiliği; bankacılık sisteminin gelişimine, menkul kıymetler borsasının gelişimine, güvenli bankacılık sistemine ve yürürlükteki yasalara bağlıdır. Bankacılık endüstrisinin ve finansal kaynakların tekrar dağıtılmasının önemi göz ardı edilmemelidir. Riga, bir finansal merkez olarak rekabetçiliğini özel hizmetlere odaklanarak artırabilir.

Çıtak ve İltaş (2017) “Ar – Ge Yatırımlarının Finansal Performans Üzerindeki Etkisi ve BİST Teknoloji Endeksi Firmalarının Etkinliklerinin Değerlendirilmesi” isimli çalışmalarında Borsa İstanbul Teknoloji Endeksi'nde yer alan firmaların Ar – Ge yatırımlarının etkinliklerini 2013, 2014 ve 2015 yıllarına ait verileri kullanarak analiz etmiştir. Analiz yöntemi olarak VZA kullanılmıştır. Ar – Ge Yoğunluğu ve Ar – Ge /Aktifler değişkenleri girdi, Aktif Karlılık Oranı ve PD/DD Oranı değişkenleri çıktı olarak kullanılmıştır. Çalışmada ele alınan firmaların saf teknik etkinlik düzeylerinin görece olarak yüksek olduğu ve 2015'te beş firmanın tam saf teknik etkinliğe sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Topaloğlu, Erkol ve Karakozak, 2017 yılında yaptıkları çalışmalarında BIST teknoloji sektöründe faaliyet gösteren firmaların Ar – Ge yatırımlarının hisse senedi getirilerine ve hisse senedi fiyat volatilitesine etkisini 2011-2015 yılları arasında panel regresyon yöntemi ile incelemişlerdir. Çalışma kapsamında Ar – Ge yatırımları ve Ar – Ge yoğunluğunun pay senedi getirilerine etkisinin incelendiği, Ar – Ge yatırımları ve Ar – Ge yoğunluğunun fiyat volatilitesine etkisi incelendiği iki model kurmuşlardır. Sonuç olarak BIST Teknoloji Bilişim sektöründe faaliyet gösteren firmalar için Ar – Ge yatırımlarının, pay senedi getirileri ve pay senedi fiyat volatilitelerini etkileyen önemli faktörlerden biri olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ar – Ge yatırımları ile pay senedi getirileri arasında pozitif ilişki tespit ederek Ar – Ge yatırımlarının hissedarlar tarafından olumlu karşılandığını ve firma değerini pozitif yönde etkileyen projeler olarak değerlendirdiğini iddia etmektedirler.

Hancıoğlu ve Türkoğlu (2017) “Değişen Rekabet Anlayışı ve Sürdürülebilirliğin İşletmeler Üzerindeki Etkileri BIST Sürdürülebilirlik Endeksi'ndeki İşletmelerin Etkinliğinin Araştırılması” isimli çalışmalarında BIST sürdürülebilirlik endeksinde yer alan 27 işletmenin 2013-2015 yıllarını kapsayan finansal verileri kullanılarak etkinliklerini veri zarflama analizi modellerinden Süper Aylak Tabanlı Model vasıtasıyla analiz etmişlerdir. Kullandıkları yöntemle, incelenen işletmelerin hem finansal etkinliklerini bulmuş hem de etkinlik sıralaması yapmış ve etkin bulunan işletmelerin de sıralamasını elde etmişlerdir. Sonuç olarak veri zarflama analizi yönteminin işletmelerin etkinliklerinin değerlendirilmesinde anlamlı sonuçlar verdiği sonucuna ulaşılmıştır.

Özcan, Ağırman ve Yılmaz, 2014 yılında yaptıkları çalışmada BIST’te işlem gören teknoloji ve bilişim firmalarının Ar – Ge yatırımlarının bu şirketlerin hisse senedi fiyatlarına etkisini, 2000-2013 dönemini kapsayan veri setine panel veri analizi uygulayarak incelemiştir. Sonuç olarak Ar – Ge harcamalarından hisse senedi getirilerine herhangi bir nedensellik sonucuna ulaşamamış ancak hisse senedi getirilerinden Ar – Ge harcamalarına bir nedensellik olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Uyguladıkları hata düzeltme modeli sonuçları ortaya çıkan kısa dönemli dengesizliklerin uzun dönemde giderildiğini ortaya koymuştur.

Nicholas (2008) “İnovasyon Hisse Senedi Piyasasında Hızlı Yükselişlere Neden Oluyor mu?” isimli çalışmasında borsada 1910 ve 1939 yılları arasında kurumsal patentli varlıkların değerlendirilmesini incelemiştir. Yatırımcıların teknolojik yeniliklere 1920’lerde 1910’lara göre daha fazla önem verdikleri sonucuna ulaşmıştır. 1920’lerin sonlarında inovasyon borsa endeksi için itici güç durumundayken büyük buhranın yaşanması ile birlikte bu ivme hız kesmiştir. 1930’lu yıllarda ileri teknoloji kullanan firmaların daha az gelişmiş teknoloji kullanan firmalara göre avantajlı konumunun ortadan kalktığı sonucuna ulaşmıştır.

Aghion, Bloom, Blundell, Griffith, ve Howitt, 2005 yılında yaptıkları çalışmada pazarda ürün rekabeti ve inovasyon arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Panel veri kullandıkları çalışmalarında 1973 ve 1994 yılları arası İngiltere’de faaliyet gösteren 311 firmaya ait veri kullanmışlardır. Geliştirdikleri modele göre rekabet geri kalmış firmaların (muhtemel rekabetçi ortamda diğer firmalarla rekabet eme gücünden yoksun firmalar) yenilik yapmadaki cesaretini kırsa da birbiriyle sıkı bir yarışta olan firmaları yenilik yapmaya teşvik etmektedir. Rekabet – inovasyon ilişkisine göre, U-şeklinin hem artan hem de azalan kesimlerine dağıtılan endüstrilerle, tersine çevrilmiş bir U şeklini aldığına dair kanıtlar elde etmişlerdir.

Nickell (1996) “Rekabet ve Firma Performansı” isimli çalışmasında İngiltere’de faaliyet gösteren 670 işletme üzerine analiz yapmıştır. Yaptığı çalışmada rekabetin firma performansını artıracağı beklentisinin doğruluğunu araştırmıştır. Araştırmada teorik olarak bu hipotezin doğru olduğuna dair kanıtlar bulunmasına rağmen bu kanıtların ezici çoğunlukta olmadığını iddia etmektedir. Ancak yaptığı çalışma sonucunda rekabetin firma performansını artıracağı beklentisini desteklediği sonucuna ulaşmıştır.

Grosfeld ve Tressel, 2002 yılında yaptıkları çalışmalarında rekabet ve mülkiyet yapısının firma performansına etkisini analiz etmişlerdir. 1991-1998 yılları arası Varşova Menkul Kıymetler Borsası’nda faaliyet gösteren 200 finansal olmayan firmanın verileri ile yaptıkları çalışma sonucunda rekabetin performans üzerine olumlu ve anlamlı bir etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Yöntem

Rekabetçilik ve yenilikçilik kavramlarını günümüzde önem kazanan kavramlardır. Ülkelerin rekabetçilik ve yenilikçilik özelliklerinin, ülkelerin ekonomik göstergeleri üzerinde önemli etkileri bulunmaktadır. Bu bağlamda ülkelerin önemli ekonomik göstergelerinden biri de şüphesiz finansal piyasalarıdır. Literatür incelendiğinde rekabetçiliğin farklı boyutlarıyla ilgili pek çok çalışma olduğu görülmektedir. Türkmen ve Aynaoglu (2017) küresel rekabet endeksi ve küresel inovasyon endeksi arasındaki ilişkiyi; Zhang ve Matthews (2019) bankacılık bağlamında rekabetçiliği; Corbae ve Levine (2018) finansal piyasalardaki rekabetçiliği; Solovjova vd. (2018) uluslararası finansal merkezlerin rekabetçiliğe olan etkilerini; Tan vd. (2019) finansal rekabetçilik ve finansal açıklığın doğrudan yabancı sermaye yatırımları üzerindeki etkilerini incelemiştir. Bu çalışmalar incelendiğinde, çalışmalarda finansal kavramlar ve rekabetçilik her ne kadar birlikte yer alsada bu çalışmalarda rekabetçiliğin, finansal piyasalar üzerindeki etkilerinin araştırmadığı görülmektedir. Bu çalışma bu yönüyle literatürdeki diğer çalışmalardan farklılaşmaktadır.

Literatürde ekonomik göstergeler, finansal piyasa göstergeleri ve inovasyon arasındaki ilişkiyi inceleyen pek çok çalışma bulunmaktadır (Pradhan vd., 2018; Öztürk ve Göçmen Yağcılar, 2018; Andriosopoulos, Faff, ve Paudyal, 2019 vb.). Bazı çalışmalarda ise inovasyonun yanında ar- ge yatırımlarının finansal gelişmişlik üzerindeki etkisi araştırılmıştır (Ayaydin vd., 2018). İnovasyon, yeni bilgilerin dağıtılması ve ekonominin içine dâhil edilmesiyle sorumlu ulusal inovasyon sisteminin çeşitli bileşenlerinin etkileşimiyle üretilmektedir (Metcalf, 1994). Bu bileşenlerden biri de üniversitelerdir. Günümüzde üniversiteler bilginin üretilmesinin yanında kullanılması konusunda da önemli görevler üstlenmektedir. Çok az firma ürettiği ürüne yenilik katacak teknolojik donanıma sahiptir (Mıynat ve Gülден, 2016). Bu açıdan üniversiteler yenilik – yenilikçilik – inovasyon gibi kavramlarla yakından ilişkilidir. Üniversitelerle işbirliği içerisinde üretilen ürünlerin sağladığı katma değer ülke ekonomilerine olumlu katkılar sağlamaktadır. Bu nedenle bu çalışmada inovasyon kapasitesinin yanında araştırma

geliştirme faaliyetlerinde üniversite sanayi işbirliği endeksi de kullanılmıştır. Burada amaç inovasyon gibi genel bir kavramı temsil eden inovasyon kapasitesi endeksi ile üniversite – sanayi işbirliği gibi daha spesifik bir kavramı temsil eden araştırma geliştirme faaliyetlerinde üniversite sanayi işbirliği endeksinin finansal piyasalar üzerindeki etkisini karşılaştırmaktır. İlgili literatür incelendiğinde daha önce üniversite – sanayi işbirliğinin finansal piyasalar üzerindeki etkilerinin bu şekilde ortaya konulmadığı görülmüştür. Çalışma bu yönüyle benzer çalışmalardan ayrılmaktadır. Ülkenin ekonomik büyüklüğü ile finansal piyasalarıyla ilgili göstergeler doğrudan ilişkili olduğundan çalışmada kontrol değişkeni olarak bu değişkenlere ilaveten kişi başına gayrisafı yurtiçi hâsıla değişkeni de olarak kullanılmıştır.

Çalışmada G20 ülkelerine ait 2007 – 2017 yılları arası veriler kullanılmıştır. Veriler Dünya Bankası veri tabanından ve www.investing.com adresinden elde edilmiştir. Çalışmada borsa endeksi (BE), rekabet endeksi (RE) ve rekabet endeksini oluşturan alt değişkenlerden inovasyon kapasitesi endeksi (İKE), kişi başına gayrisafı yurtiçi hâsıla (GSYH) ve araştırma geliştirme faaliyetlerinde üniversite sanayi işbirliği endeksi (ÜSİE) değişkenleri kullanılmıştır. Çalışma iki aşamada gerçekleştirilmiştir. Öncelikle BE ile RE arasındaki ilişki ve daha sonra BE ile İKE, GSYH ve ÜSİE değişkenleri arasındaki ilişki araştırılmıştır. Ele alınan ilişkiler en genel haliyle aşağıdaki modeller ile gösterilebilir:

$$BE = \alpha_{it} + \beta_{it}RE + u_{it} \quad i = 1, 2, \dots, N; t = 1, 2, \dots, T$$

$$BE = \alpha_{it} + \beta_{1it}İKE + \beta_{2it}GSYH + \beta_{3it}ÜSİE + u_{it} \quad i = 1, 2, \dots, N; t = 1, 2, \dots, T$$

Burada α_{it} , sabit terim, β_{it} , β_{1it} , β_{2it} ve β_{3it} eğim parametreleri, u_{it} rassal hata terimi, N yatay kesit birim sayısını ve T dönem sayısınıdır. Çalışmada kullanılan değişken katsayılarının karşılaştırılabilirliği için ölçüm birimlerinin aynı olması veya birimden arındırılmak için standartlaştırılması gerekmektedir. Ele alınan değişkenlerin ölçüm birimleri farklı olduğundan değişkenler standartlaştırılmıştır. Bu işlem sonucunda standartlaştırılan değişkenlerin ortalaması sıfır, varyans ve standart hataları ise bir olmaktadır. Standartlaştırma işlemi için x_{it} , herhangi bir değişken, x_{it}^* , bu değişkenin standartlaştırılmış hali, \bar{x} , bu değişkene ait ortalama ve $SS(x_{it})$, bu değişkene ait standart sapma olmak üzere aşağıdaki formül kullanılmıştır:

$$x_{it}^* = \frac{x_{it} - \bar{x}}{SS(x_{it})}$$

Kullanılan veri seti farklı birimler ve farklı dönemlere ait olduğundan bir panel veri setidir. Panel veri yatay kesit ve zaman boyutlarının her ikisini de içermektedir. Dolayısıyla daha fazla gözlem kullanılarak ekonometrik açıdan daha doyurucu tahminler elde edilmesine olanak sağlanmaktadır. Bunun yanında uygun tahmin ve test yöntemleri belirlenirken her iki boyuta ait özelliklerin de incelenmesi gerekmektedir. Bu bölümde kullanılan tahmin ve test yöntemler kısaca tanıtılacak ve sonuçlar sunulacak yorumlanacaktır.

Bulgular

Yatay Kesit Bağımlılık

Panel veri analizlerinde kullanılan pek çok yöntem yatay kesit bağımlılık olmadığını varsayar. Bu özellikle çok ülkeden oluşan bir panel veri seti için sınırlayıcı bir varsayımdır. Yatay kesit bağımlılık olmasına rağmen, yatay kesit bağımlılık olmadığını varsayan yöntemlerin kullanılması hatalı tahmin ve test istatistiklerinin elde edilmesine yol açar. Bu nedenle uygun tahmin ve test yöntemleri belirlenirken yatay kesit bağımlılık varsayımının geçerliliği test edilmelidir. Özellikle veriler rassal bir örnekleme süreciyle elde edilmemişse, spesifik bir anakütleden oluşuyorsa yatay kesit bağımlılık olup olmadığı araştırılmalıdır.

Panel veri modelinde farklı birimlere ait hata terimlerinin korelasyonlu olması yatay kesit bağımlılık olarak adlandırılır.

$$y_{it} = \beta_{0it} + \beta_{it}X_{it} + u_{it}, \quad i = 1, 2, \dots, N \text{ ve } t = 1, 2, \dots, T$$

şeklindeki standart panel veri modeli gösteriminde, u hata terimi olmak üzere $i \neq j$ iken:

$$\rho_{ij} = \text{kor}(u_{it}, u_{jt})$$

şeklinde ifade edilen korelasyon katsayısı ρ_{ij} 'nin sıfırdan farklı olması yatay kesit bağımlılık olarak adlandırılır. Yatay kesit bağımlılık araştırılırken sıklıkla kullanılan testlerden biri de Pesaran (2004) yatay kesit bağımlılık testidir. Bu test uygulanırken aşağıdaki test istatistiği kullanılır:

$$\hat{\rho}_{ij} = \frac{\sum_{t=1}^T \hat{u}_{it} \hat{u}_{jt}}{\sqrt{\sum_{t=1}^T \hat{u}_{it}^2} \sqrt{\sum_{t=1}^T \hat{u}_{jt}^2}}$$

olmak üzere;

$$CD = \sqrt{\frac{2T}{N(N-1)}} \left(\sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \hat{\rho}_{ij} \right)$$

biçimindedir. Yatay kesit bağımlılığın olmadığı biçimindeki boş hipotez geçerliyen $N \rightarrow \infty$ ve T yeterince büyük ise $CD \sim N(0,1)$ 'dir (Pesaran, 2004). Çalışmada kullanılan değişkenler için elde edilen test sonuçları aşağıdaki tabloda verilmiştir:

Tablo 1. Pesaran (2004) Yatay Kesit Bağımlılık Testi Sonuçları

Değişken	CD-test	p değeri	kor	kor
BE	23,190	0,000	0,561	0,590
RE	5,620	0,000	0,136	0,458
İKE	12,460	0,000	0,301	0,551
ÜSİE	11,790	0,000	0,285	0,480
GSYH	15,790	0,000	0,382	0,510

Elde edilen p değerlerine göre %5 önem seviyesinde yatay kesit bağımlılığın olmadığı biçimindeki boş hipotez reddedilir. Yani seriler yatay kesit bağımlılık içermektedir. Bu nedenle yapılacak testlerde ve tahmin edilecek modellerde yatay kesit bağımlılık dikkate alınmalıdır.

Durağanlık

Panel veri analizlerinde ve zaman serileri analizlerinde araştırılması gereken önemli bir varsayım durağanlıktır. Herhangi bir serinin beklenen değer, varyans ve kovaryansının zamana göre değişmemesi durağanlığı ifade eder. Kullanılan serilerin durağan olmaması durumunda hatalı test istatistikleri elde edilebilmekte ve sahte regresyon problemi ortaya çıkabilmektedir. Sahte regresyon gerçekte olmayan bir ilişkiyi yansıtır. Sahte regresyon durumunda ilişkisiz değişkenler için istatistiki olarak anlamlı regresyon modelleri elde edilir.

Panel veri analizlerinde kullanılan bazı testler yatay kesit bağımlılığı dikkate alırken bazı testler ise yatay kesit birimlerin bağımsız olduğunu varsaymaktadır. Pesaran (2004) testi sonuçları çalışmada kullanılan birimlerin yatay kesit bağımlılık içerdiğini göstermektedir. Pesaran (2004) tarafından geliştirilen test, yatay kesit bağımlılık durumunda kullanılabilir. Bu testte birim kök testlerini tahmin edilen faktörlerden sapmalar üzerine oturtmak yerine standart DF denklemleri, gecikmeli seviyelerin yatay kesit ortalamaları ve birimlere ait serilerin birinci farkları kullanılarak yatay kesit bağımlılığa duyarlı hale getirilmiştir (Pesaran, 2007).

Bu testte standart ADF istatistiklerinin yatay kesit uyarlanmış hali olan $CADF$ istatistiklerinin her bir birim için hesaplanan ($CADF_i$) değerinin ortalaması ($CIPS$) kullanılmaktadır.

$$CIPS = t\text{-bar} = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N CADF_i$$

Alternatif olarak p_{it} i. yatay kesit birimin bireysel birim kök testi için elde edilen "p değeri" olmak üzere ters normal dağılım kullanılarak elde edilen Z istatistiği kullanılabilir. Z istatistiği aşağıdaki gibi hesaplanır:

$$Z = \frac{1}{\sqrt{N}} \sum_{i=1}^N \Phi^{-1} p_{it}$$

f_t gözlemlenemeyen genel etkiler ve ε_{it} birimlere özgü hata iken y_{it} , aşağıdaki gibi basit dinamik lineer heterojen panel veri modeli yapısına sahip bir değişken olmak üzere:

$$y_{it} = (1 - \phi_i)\mu_i + \phi_i y_{it-1} + u_{it}$$

$$u_{it} = \gamma_i f_t + \varepsilon_{it}$$

için $\alpha_i = (1 - \phi_i)\mu_i$ ve $\beta_i = -(1 - \phi_i)$ olmak üzere aşağıdaki fark denklem yazılabilir:

$$\Delta y_{it} = \alpha_i + \beta_i y_{it-1} + \gamma_i f_t + \varepsilon_{it}$$

Bu denklem için tüm birimlerin birim kök ($\phi_i = 1$) içerdiği biçimindeki boş hipotez ve bazı birimler için durağanlığı ifade eden heterojen alternatif hipotez aşağıdaki gibidir (Pesaran, 2007):

$$H_0: \beta_i = 0, i = 1, 2, \dots, N$$

$$H_1: \beta_i < 0, \quad i = 1, 2, \dots, N_1, \quad \beta_i = 0, i = N_1 + 1, N_1 + 2, \dots, N$$

Çalışmada kullanılan değişkenler için elde edilen test sonuçları aşağıdaki tabloda verilmiştir:

Tablo 2. Pesaran (2007) Panel Birim Kök Testi Sonuçları

Değişken	Düzy				Birinci Fark			
	Trendli		Trendsiz		Trendli		Trendsiz	
	Zt-bar	p değeri	Zt-bar	p değeri	Zt-bar	p değeri	Zt-bar	p değeri
BE	1,639	0,949	-0,236	0,407	-0,781	0,217	-2,595	0,005
RE	0,418	0,662	-1,381	0,084	-1,962	0,025	-1,423	0,077
İKE	-3,835	0,000	-5,486	0,000	-	-	-	-
ÜSİE	-2,812	0,002	-2,073	0,019	-	-	-	-
GSYH	-1,046	0,148	1,029	0,848	-0,120	0,452	-1,965	0,025

Seriler incelendiğinde düzey değerlerinin trend içerdiği, birinci fark değerlerinin ise fark alma işlemi sonucu trendsiz hale geldiği tespit edilmiştir. Bu nedenle durağanlık testinde düzey için trendli, birinci fark için trendsiz denklemlere ait istatistikler temel alınmıştır. Elde edilen p değerlerine göre %5 önem seviyesinde serilerin düzey değerleri için BE, RE ve GSYH serilerinin birim kök içerdiği biçimindeki boş hipotez reddedilemez. BE ve GSYH serilerinin farkı için %5 önem seviyesinde, RE serisinin birinci farkı için %10 önem seviyesinde birim kök hipotezi reddedilir. BE, RE ve GSYH serileri birinci fark durağandır (I(1)). %5 önem seviyesinde İKE ve ÜSİE serilerinin düzey değerleri için serilerin birim kök içerdiği biçimindeki boş hipotez reddedilir. İKE ve ÜSİE serileri seviyede durağandır (I(0)).

Westerlund Panel Eşbütünleşme Testi

Eşbütünleşme, fark durağan serilerin uzun dönemde ilişkili olmalarını ifade etmektedir. Durağan olmayan serilerin doğrusal bileşimleri durağansa seriler eşbütünleşiktir. Durağan olmayan seriler fark alınarak durağanlaştırılabilir. Fakat fark alma uzun dönem bilgiyi yok eder. Eşbütünleşme analizi uzun ve kısa dönem bilgiyi korumak amacıyla yapılır. Panel veri söz konusu olduğunda yatay kesit bağımlılık eşbütünleşme açısından da önemli bir husustur. Yatay kesit bağımlılık söz konusu olduğunda yapılacak eşbütünleşme testinde dikkate alınmalıdır. Pesaran (2004) testi sonuçları kullanılan serilerin yatay kesit bağımlılık içerdiğini göstermiştir. Bu nedenle yatay kesit bağımlılığı dikkate alan testler kullanılmalıdır. Westerlund Panel Eşbütünleşme Testi yatay kesit bağımlılığı dikkate alan testlerdendir. Yatay kesit bağımlılık durumunda dirençli kritik değerler kullanılmalıdır. Bu testin kullanılabilmesi için serilerin aynı seviyede durağan olması gerekmektedir. Bu test dört farklı test istatistiği kullanılarak yapılmaktadır ve boş hipotez “eşbütünleşme ilişkisi yoktur” biçimindedir (Westerlund, 2007). Test aşağıdaki denklem tahmin edilerek gerçekleştirilir:

$$\Delta y_{it} = \delta'_i d_t + \hat{\alpha}_i y_{it-1} + \hat{\lambda}'_i x_{it-1} + \sum_{j=1}^{p_i} \hat{\alpha}_{ij} \Delta y_{it-j} + \sum_{j=0}^{p_i} \hat{\gamma}_{ij} \Delta x_{it-j} + \hat{e}_{ij}$$

Test istatistikleri aşağıdaki gibi hesaplanır (Westerlund, 2007):

$$G_\tau = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N \frac{\hat{\alpha}_i}{SE(\hat{\alpha}_i)}$$

$$G_\alpha = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N \frac{T \hat{\alpha}_i}{\hat{\alpha}_i(1)}$$

$$P_\tau = \frac{\hat{\alpha}}{SE(\hat{\alpha})}$$

$$P_\alpha = T \hat{\alpha}$$

Çalışmanın ilk aşamasında BE ile RE arasındaki eşbütünleşme ilişkisi test edilmiştir. Seriler aynı seviyede durağan olduğundan eşbütünleşme ilişkisi Westerlund Panel Eşbütünleşme Testi ile araştırılmıştır. BE ile RE değişkenleri arasındaki eşbütünleşme testi için test sonuçları aşağıdaki tabloda verilmiştir:

Tablo 3. *Westerlund Panel Eşbütünleşme Testi Sonuçları*

İstatistik	Değer	p değeri	Dirençli p değeri
G_{τ}	-5,539	0,000	0,203
G_{α}	-8,821	0,096	0,345
P_{τ}	-14,047	0,000	0,398
P_{α}	-8,672	0,000	0,408

Elde edilen tüm istatistiklerin dirençli p değerlerine göre %5 önem seviyesinde ‘‘eşbütünleşme ilişkisi yoktur’’ biçimindeki boş hipotez reddedilemez. Seriler arasında eşbütünleşme yoktur, seriler uzun dönemde ilişkili değildir.

Panel ARDL Modeli

Çoğu yöntemde uzun dönemli ilişkilerin ve eşbütünleşme analizi için serilerin aynı seviyede durağan olduğu varsayımı yapılmaktadır. Bu varsayım geçerli olmamasına rağmen bu varsayımı gerektiren yöntemlerin kullanılması hatalı sonuçlar elde edilmesine yol açmaktadır. Ardışık bağımlı dağıtılmış gecikme (Autoregressive Distributed Lag –ARDL) modeli ise serilerin I(0) veya I(1) olmasını göz önünde bulundurmaksızın ve küçük örneklem için uzun dönemli ilişkilerin analizinde kullanılabilir (Pesaran ve Shin, 1998).

Durağanlık testi sonuçlarına göre BE ve GSYH’nın I(1), İKE ve ÜSİE’nin I(0) olduğu tespit edilmiştir. Değişkenlerin durağanlık seviyeleri birbirinden farklı olduğundan uzun dönem ilişkilerin analizinde Panel ARDL modeli kullanılmıştır. BE’nin bağımlı değişken, $X_{it} = [GSYH_{it} \ İKE_{it} \ ÜSİE_{it}]$ olmak üzere X_{it} ’nin açıklayıcı değişken matrisi olduğu model Panel ARDL formatında aşağıdaki gibi yazılır:

$$BE_{it} = \mu_i + \sum_{j=1}^p \lambda_{ij}BE_{it-j} + \sum_{j=0}^q \delta'_{ij}X_{it-j} + \varepsilon_{it}$$

Bu modelin tahmininde genel olarak ortalama grup (MG) tahmincisi ve havuzlanmış ortalama grup (PMG) tahmincisi olmak üzere iki yöntem kullanılmaktadır. PMG tahmincisinin kullanımı, MG tahmincisinin ortaya çıkarabileceği pek çok problemi ortadan kaldırdığından daha uygundur (Erdem, Güloğlu ve Nazlıoğlu, 2010). PMG uzun dönem katsayılarının tüm birimler için aynı olduğunu, kısa dönem katsayılarının, sabit terimin ve hata varyansının yatay kesit birimler arasında farklılaştığını varsayar. Tüm değişkenler arasındaki uzun dönem denge ilişkisinin tüm birimler için aynı olduğunu varsaymak için bütçe ve ödeme gücü kısıtları, arbitraj koşulları veya genel teknolojilerin tüm birimleri benzer etkilemesi gibi makul nedenler bulunmaktadır (Pesaran, Shin ve Smith, 1999). Modelde parametrelerin ifadesi için aşağıdaki gösterim daha kullanışlıdır:

$$\Delta BE_{it} = \mu_i + \phi_i BE_{it-1} + \beta'_i X_{it} + \sum_{j=1}^{p-1} \lambda^*_{ij} \Delta BE_{it-j} + \sum_{j=0}^{q-1} \delta^{*'}_{ij} \Delta X_{it-j} + \varepsilon_{it}$$

Burada $\phi_i = -(1 - \sum_{j=1}^p \lambda_{ij})$, $\beta_i = \sum_{j=0}^q \delta_{ij}$, $j = 1, 2, \dots, p-1$ olmak üzere $\lambda^*_{ij} = -\sum_{m=j+1}^p \lambda_{im}$ ve $j = 1, 2, \dots, q-1$ olmak üzere $\delta^{*'}_{ij} = -\sum_{m=j+1}^q \delta_{im}$ biçimindedir.

Modelde μ_i , sabit terim, ϕ_i , hata düzeltme terimi, β'_i uzun dönem katsayılar vektörü, $\delta^{*'}_{ij}$, kısa dönem katsayılar vektörüdür. Negatif ve anlamlı ϕ_i hata düzeltme terimi hem eşbütünleşme hem de uzun dönem denge olduğunu göstermektedir (Erdem vd., 2010). Sıfır ile bir arasında ve negatif bir hata düzeltme terimi, dışsal şokların etkisinin hata düzeltme mekanizması ile ortadan kalktığını göstermektedir (Asongu, El Montasser ve Toumi, 2016). Bu model ε_{it} ’nin normal dağıldığı varsayımıyla en yüksek olabilirlik yöntemiyle tahmin edilir (Pesaran vd., 1999).

Bu aşamada öncelikle Wald testi yardımıyla $\beta'_i = 0$ yani ‘‘uzun dönem ilişki – eşbütünleşme yoktur’’ biçimindeki sınırlama test edilmiştir. Bu testte hipotezler ve test istatistikleri aşağıdaki gibidir:

$H_0: \beta'_i = 0$ (Eşbütünleşme – uzun dönem ilişki yoktur)

$H_1: \beta'_i \neq 0$ (Eşbütünleşme – uzun dönem ilişki vardır)

Tablo 4. Wald Testi Sonuçları

Test İstatistiği	Değer	p değeri
F	612069,30	0,000
χ^2	1836208,00	0,000

Her iki test istatistiğinin p değerine göre de boş hipotez reddedilir. Yani eşbütünleşme – uzun dönem ilişki vardır. ARDL(1,1,1,1) modeli için PMG yöntemi tahminleri aşağıdaki gibidir:

Tablo 5. ARDL(1,1,1,1) Modeli İçin PMG Yöntemi Genel Katsayı Tahminleri

Değişken	Uzun Dönem Denklemi			
	Katsayı	Std, Hata	t istatistiği	p değeri
İKE	0,063	0,0003	220,354	0,000
ÜSİE	0,107	0,001	132,103	0,000
GSYH	0,014	0,001	19,901	0,000
Değişken	Kısa Dönem Denklemi			
	Katsayı	Std, Hata	t istatistiği	p değeri
HDT	-0,708	0,154	-4,603	0,000
D(İKE)	0,119	0,129	0,925	0,357
D(ÜSİE)	-0,116	0,153	-0,759	0,450
D(GSYH)	0,979	0,913	1,073	0,286
C	0,018	0,262	0,069	0,945

Tüm birimler için elde edilen genel sonuçlar yukarıdaki tabloda verilmiştir. Sonuçlara göre Hata Düzeltme Terimi (HDT), 0 ile -1 arasında bir değer almıştır ve anlamlıdır. Bu durum hata düzeltme mekanizmasının çalıştığını dışsal şokların etkisinin bir dönemde yaklaşık %71'inin hata düzeltme mekanizması ile ortadan kalktığını göstermektedir. Değişkenler arasında uzun dönem dengesi bulunmaktadır. Uzun dönem katsayıların tamamı %5 önem seviyesinde anlamlıdır. Tüm katsayılar pozitifdir. Yani uzun dönemde İKE, ÜSİE ve GSYH'daki artışlar BE'ni artırmaktadır. İKE'nde meydana gelecek bir standart birim değişim BE'ni aynı yönde 0,063 standart birim değiştirmektedir. ÜSİE'nde meydana gelecek bir standart birim değişim BE'ni aynı yönde 0,107 standart birim değiştirmektedir. GSYH'da meydana gelecek bir standart birim değişim BE'ni aynı yönde 0,014 standart birim değiştirmektedir. Değişkenler standartlaştırılarak tahminler yapıldığından, katsayı büyüklükleri, açıklayıcı değişkenlerin bağımlı değişken üzerindeki etkilerinin büyüklüklerini karşılaştırmada kullanılmasına olanak sağlamaktadır. Buna göre bu değişkenler arasında BE üzerinde etkisi en fazla olan değişken ÜSİE endeksidir. Daha sonra etki büyüklüklerine göre İKE ve GSYH değişkenleri sıralanabilir. Kısa dönem katsayıların tamamı ise %5 önem seviyesinde anlamsızdır.

Bilindiği gibi PMG uzun dönem katsayılarının tüm birimler için aynı olduğunu, kısa dönem katsayılarının ve sabit terimin yatay kesit birimler arasında farklılaştığını varsayar. Bu nedenle yukarıda sunulan kısa denklem tahminlerinin yanında her bir yatay kesit birim için ayrı kısa dönem denklem tahminleri elde edilir. Her bir ülke için elde edilen kısa dönem katsayı tahminleri ise tablo 6'da sunulmuştur.

Elde edilen sonuçlara göre Brezilya, Çin, Meksika ve İngiltere haricindeki ülkeler için hata düzeltme terimi anlamlı ve beklenen aralıkta değerler almıştır. Bu ülkeler için hata düzeltme mekanizması işlemektedir. Arjantin, Kanada, Almanya, Hindistan, Sudi Arabistan, Türkiye ve ABD için İKE'ye ait katsayı pozitif ve anlamlıdır. Kısa dönemde bu ülkeler için İKE'deki artışlar, BE'ni olumlu etkilemektedir. İKE, BE'ni en fazla Türkiye için etkilemektedir. Avustralya, Çin, Fransa, Endonezya, Japonya, Kore, Rusya ve İngiltere için İKE'ye ait katsayı negatif ve anlamlıdır. Kısa dönemde bu ülkeler için İKE'deki artışlar, BE'ni olumsuz etkilemektedir. Olumsuz etki en fazla Brezilya için görülmektedir. Arjantin, Çin, Almanya, Endonezya, İtalya ve Kore için ÜSİE'ye ait katsayı pozitif ve anlamlıdır. Kısa dönemde bu

lkeler için SİE'deki artışlar, BE'ni olumlu etkilemektedir. Olumlu etki en fazla İtalya için görülmektedir. Avustralya, Kanada, Fransa, Hindistan, Rusya, Sudi Arabistan, Türkiye, İngiltere ve ABD için SİE'ye ait katsayı negatif ve anlamlıdır. Kısa dönemde bu ülkeler için SİE'deki artışlar, BE'ni olumsuz etkilemektedir. Olumsuz etki en fazla Türkiye için görülmektedir. Kanada, Endonezya, Rusya, İngiltere ve ABD için GSYH'ya ait katsayı pozitif ve anlamlıdır. Kısa dönemde bu ülkeler için GSYH'daki artışlar, BE'ni olumlu etkilemektedir. Olumlu etki en fazla Endonezya için görülmektedir. Arjantin, Avustralya, Çin, Fransa, Almanya, İtalya, Japonya, Kore, Sudi Arabistan için GSYH'ya ait katsayı negatif ve anlamlıdır. Kısa dönemde bu ülkeler için GSYH'daki artışlar, BE'ni olumsuz etkilemektedir. Olumsuz etki en fazla Çin için görülmektedir.

Tablo 6. *ARDL(1,1,1,1) Modeli İçin PMG Yöntemi Birim Kısa Dönem Katsayı Tahminleri*

lkeler	HDT	İKE	SİE	GSYH	Sabit
Arjantin	0,374*	0,209*	0,046*	-0,560*	0,226*
Avustralya	-0,756*	-0,005*	-0,036*	-0,056*	-0,528*
Brezilya	-1,698*	-0,657	-0,119	4,699	3,640*
Kanada	-1,695*	0,348*	-0,276*	0,055*	-0,542*
Çin	-1,002*	-0,098*	0,008**	-1,648*	-0,644*
Fransa	-0,862*	-0,070*	-0,122*	-0,076*	-0,601*
Almanya	-0,443*	0,621*	0,144**	-0,112*	-0,265*
Hindistan	-0,899*	0,669*	-0,295**	16,512	0,236*
Endonezya	-0,849*	-0,032*	0,029*	1,191**	-0,511*
İtalya	-0,689*	0,207	0,646***	-0,463*	0,069*
Japonya	-0,259*	-0,628**	0,059	-0,277*	-0,125*
Kore	0,655*	-0,055*	0,043*	-0,184*	0,549*
Meksika	0,169	-0,165	0,472	-1,710	-0,142
Rusya	-0,890*	-0,048*	-0,051*	0,014*	-0,528*
Sudi Arabistan	-0,857*	0,023*	-0,095*	-0,135*	-0,373*
Güney Afrika	-0,094	0,271	0,544	0,159	0,119***
Türkiye	-0,810*	1,922**	-2,630***	0,780	2,156*
İngiltere	-1,885*	-0,470*	-0,263*	0,200*	-1,419*
ABD	-0,957*	0,222*	-0,309*	0,218*	-0,975*

*, ** ve *** sırasıyla %1, %5 ve %10 önem seviyesinde anlamlılığı ifade etmektedir,

Tartışma, Sonuç ve neriler

Günümüzde yenilikçilik, rekabetçilik ve benzer kavramların ülke ekonomileri üzerindeki etkileri dikkat çeken araştırma konularıdır. şüphesiz ki ülke ekonomisinin genel durumunu yansıtan önemli değişkenlerden biri de ülke borsa endeksidir. Çalışmada amaç ülkenin rekabet gücü ve yenilikçiliğinin borsa endeksi üzerindeki etkisinin araştırılmasıdır. Rekabet gücünü temsilen rekabet endeksi, yenilikçiliği temsilen ise inovasyon kapasitesi endeksi, ar – ge faaliyetlerinde niversite sanayi işbirliği endeksi kullanılmıştır. Ayrıca lke ekonomisinin büyüklüğünün borsa endeksi üzerindeki etkisini üstlenmesi açısından kişi başına gayrisafı yurtiçi hsıla değişkeni de modelin bağımsız değişkenleri arasına dhil edilmiştir.

Rekabet edebilirlik, bir ülke ekonomisinin serbest ticaret ve piyasa koşulları altında, ulusal ve uluslararası piyasaların taleplerini karşılayan mal ve hizmetleri üretebilme gücüne hangi ölçüde sahip olduğunu açıklayan bir kavramdır. Bu açıdan rekabet edebilirliğin, ülke ekonomisinin genel durumunu yansıtan makroekonomik faktörler üzerinde etkili olması beklenmektedir. Ancak çalışmada elde edilen analiz bulguları rekabet edebilirlik ile borsa endeksi arasında uzun dönemli ilişkinin olmadığını göstermektedir.

Borsa endeksi ile inovasyon kapasitesi endeksi, Ar – Ge faaliyetlerinde niversite sanayi işbirliği endeksi ve kişi başına gayrisafı yurtiçi hsıla değişkenleri arasında uzun ve kısa dönemde ilişki bulunmaktadır. Ele alınan faktörlerden borsa endeksini en fazla etkileyen faktör, niversite sanayi

işbirliğidir. Analiz sonuçları dışsal şokların yani olağandışı durumların etkisinin, bir dönemde yaklaşık %71’inin hata düzeltme mekanizması ile ortadan kalktığını göstermektedir.

Üniversiteler eğitim kurumları olmalarının yanı sıra yapılan bilimsel yeniliklerin sanayide kullanması sonucunda ülke ekonomilerine olumlu katkılar sağlamaktadır. Çalışmada elde edilen sonuçlar, uzun dönemde üniversite sanayi işbirliği arttığında borsa endeksinin de arttığını göstermektedir. Bu sonuç beklentileri destekleyici niteliktedir. Üniversitede yapılan bilimin topluma yansıtılmasının ve sanayide kullanılmasının ülke ekonomisi üzerinde olumlu etkileri bulunmaktadır. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler, üniversiteleri sadece eğitim kurumu olmaktan çıkarıp sanayi ile işbirliği sayesinde, ülke ekonomisine katkı sağlayan birimler haline getirmişlerdir. Ülke ekonomisini gelişimi üniversite – sanayi işbirliğinin artırılmasıyla sağlanabilir. Kısa dönemde üniversite sanayi işbirliği, borsa endeksini bazı ülkeler için olumlu bazı ülkeler için ise olumsuz etkilemektedir. Olumlu etki en fazla İtalya’da, olumsuz etki en fazla ABD’de görülmektedir.

İnovasyon, yenilik/yenileşim anlamlarında kullanılmaktadır. İnovasyon işgücü ve toplam faktör verimliliği üzerine katkıda bulunarak, ülkelerin verimliliğini ve rekabet gücünü artırmakta ve böylece ekonomik büyümeye katkıda bulunmaktadır. Elde edilen sonuçlar, beklentiler paralelinde uzun dönemde inovasyon kapasitesi arttığında borsa endeksinin de arttığını göstermektedir. Yenilikçilik borsa endeksini olumlu etkilemektedir. Yenilikçilik ülkelere diğer ülkeler karşısında avantaj sağlamaktadır. İnovasyon kapasitesi endeksi, kısa dönemde borsa endeksini bazı ülkeler için olumlu, bazı ülkeler için ise olumsuz etkilemektedir. En fazla olumlu etkinin Türkiye, en fazla olumsuz etkinin ise Brezilya için elde edildiği görülmektedir.

Kişi başına gayrisafi yurtiçi hâsıla ülkelerin ekonomik gücünü, birikimini gösteren bir faktördür. Uzun dönemde kişi başına gayrisafi yurtiçi hâsıla, borsa endeksini olumlu etkilemektedir. Güçlü ekonomilerin borsası da güçlüdür. Kısa dönemde ise diğer değişkenlerde de olduğu gibi aynı yönlü ve ters yönlü ilişkinin tespit edildiği ülkeler bulunmaktadır. Olumlu etki en fazla Endonezya’da, olumsuz etki ise en fazla Çin’de görülmektedir.

Etik Beyan

“Finansal Piyasalar, Rekabetçilik, İnovasyon ve Üniversite-Sanayi İşbirliği: G20 Örneği” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir.

Kaynakça

- Aghion, P., Bloom, N., Blundell, R., Griffith, R. ve Howitt, P. (2005). Competition and innovation: An inverted-U relationship. *The Quarterly Journal of Economics*, 120(2), 701-728.
- Andriosopoulos, D., Faff, R. ve Paudyal, K. (2019). Financial markets, innovation and regulation. *The European Journal of Finance*, 25(7), 595-598. doi:10.1080/1351847X.2019.1571727
- Asongu, S., El Montasser, G. ve Toumi, H. (2016). Testing the relationships between energy consumption, CO2 emissions, and economic growth in 24 african countries: A panel ARDL approach. *Environmental Science and Pollution Research*, 23(7), 6563-6573.
- Ayaydin, H., Çam, A. V., Barut, A. K. ve Pala, F. (2018). Araştırma geliştirme ve inovasyon yatırımlarının finansal gelişme üzerine etkisi: BRICS-TM ülkeleri örneği. *Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi(2018 Special Issue)*, 442-461.
- Mascarenhas, C., Ferreira, J J. ve Marques, C. (2018). University–Industry cooperation: A systematic literature review and research agenda. *Science and Public Policy*, 45(5), 708–718, <https://doi.org/10.1093/scipol/scy003>
- Corbae, D. ve Levine, R. (2018). Competition, stability, and efficiency in financial markets. Unpublished manuscript. http://www.ilssole24ore.com/pdf2010/Editrice/ILSOLE24ORE/ILSOLE24ORE/Online/_Oggetti_Embedded/Documenti/2018/08/25/Jackson-Corbae_Levine.pdf.
- Çıtak, L. ve İltaş, Y. (2017). Ar – Ge yatırımlarının finansal performans üzerindeki etkisi ve BİST teknoloji endeksi firmalarının etkinliklerinin değerlendirilmesi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (76), 239-254.
- Doanh Le, T., Phuong Thao Pham, D. ve Bach Le, T. (2019). The relationship between financial development and innovation: Empirical evidence from selected asian countries . *Acta Universitatis Agriculturae et Silviculturae Mendelianae Brunensis*, 67(1), 287–298.
- Dünya Ekonomik Forumu (2017). *Dünya Ekonomik Forumu Küresel Rekabetçilik Endeksi 2016-2017 Baskısı*. Retrieved from <http://www.adaso.org.tr/WebDosyalar/K%C3%9CRESSEL%20REKABET%C3%87%C4%B0L%C4%B0K%20ENDEKS%C4%B0%20T%C3%9CRK%C4%B0YE.pdf>

- Enkel, E., Gassmann, O. ve Chesbrough, H. (2009). Open RveD and open innovation: Exploring the phenomenon. *RveD Management*, 39(4), 311–317.
- Erdem, E., Guloglu, B. ve Nazlioglu, S. (2010). The macroeconomy and turkish agricultural trade balance with the EU countries: Panel ARDL analysis. *International Journal of Economic Perspectives*, 4(1), 371.
- Freitas, I. M. ve Rossi, F. (2013). Finding the right partners: Institutional and personal modes of governance of university-industry interactions. *Research Policy*, 42(1), 50–62.
- Grosfeld, I. ve Tressel, T. (2002). Competition and ownership structure: Substitutes or complements? Evidence from the Warsaw Stock Exchange. *Economics of Transition*, 10(3), 525-551.
- Hancıoğlu, Y. ve Türkoğlu, S., (2017). Değişen rekabet anlayışı ve sürdürülebilirliğin işletmeler üzerindeki etkileri ve BİST Sürdürülebilirlik Endeksi'ndeki işletmelerin etkinliğinin araştırılması. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, (16. Ulusal İşletmecilik Kongresi Özel Sayı), 237-252. doi: 10.18092/Ulikidince.316822
- INSEAD (2007). *The World's Top Innovators, The World Business/INSEAD Global Innovation Index*. France.
- Ekonomistler Platformu (2017). *Küresel Rekabet Endeksi Değerlendirmesi*. Retrieved from <http://www.ekonomistler.org.tr/arsivler/7132>.
- Kayalvizhi, P. N. ve Thenmozhi, M. (2018). Does quality of innovation, culture and governance drive FDI?: Evidence from emerging markets. *Emerging Markets Review*, 34, 175-191. doi:<https://doi.org/10.1016/j.ememar.2017.11.007>
- Leydesdorff, L. ve Meyer, M. (2006) Triple helix indicators of knowledge-based innovation systems. introduction to the special issue. *Research Policy*, 35(10), 1441–1450.
- Metcalf, J. S. (1994). Evolutionary economics and technology policy. *The Economic Journal*, 104(425), 931-944. doi:10.2307/2234988
- Mıynat, M. ve Gülten, O. (2016). Türkiye'de üniversite-sanayi işbirliğini sağlayan mekanizmalar ve işlevleri. 2. *Uluslararası İşletme ve Ekonomi Kongresi*. Saraybosna.
- Nicholas, T. (2008). Does innovation cause stock market runups? Evidence from the great crash. *American Economic Review*, 98(4), 1370-96.
- Nickell, S. J. (1996). Competition and corporate performance. *Journal of political economy*, 104(4), 724-746.
- Özcan, M., Ağırman, E. ve Yılmaz, Ö. (2014). Ar – Ge yatırımlarının hisse senedi getirisi üzerine etkisi: BİST teknoloji ve bilişim firmaları üzerine bir uygulama. *Maliye Dergisi*, 166, 139-158.
- Öztürk, E. ve Göçmen Yağıcalar, Ü. G. (2018). İnovasyon etkinliği ve finansal kısıtlar: Borsa İstanbul'da ampirik bir analiz. *Visionary E-Journal/ Vizyoner Dergisi*, 9(22).
- Pesaran, M. H. (2004). General diagnostic tests for cross section dependence in panels. *Cambridge Working Papers in Economics No. 435, University of Cambridge, and CESifo Working Paper Series No. 1229*.
- Pesaran, M. H. (2007). A simple panel unit root test in the presence of cross-section dependence. *Journal of Applied Econometrics*, 22(2), 265-312.
- Pesaran, M. H. ve Shin, Y. (1998). An autoregressive distributed-lag modelling approach to cointegration analysis. *Econometric Society Monographs*, 31, 371-413.
- Pesaran, M. H., Shin, Y. ve Smith, R. P. (1999). Pooled mean group estimation of dynamic heterogeneous panels. *Journal of the American Statistical Association*, 94(446), 621-634.
- Pradhan, R. P., Arvin, M. B., Nair, M., Bennett, S. E., Bahmani, S. ve Hall, J. H. (2018). Endogenous dynamics between innovation, financial markets, venture capital and economic growth: Evidence from Europe. *Journal of Multinational Financial Management*, 45, 15-34. doi:<https://doi.org/10.1016/j.mulfin.2018.01.002>
- Türkiye Cumhuriyeti Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı (2018). *Public-University-Industry Cooperation*. Retrieved from <https://anahtar.sanayi.gov.tr/en/news/public-university-industry-cooperation/9607>.
- Sathappan, R. (2018). Exploring the possibility of co-operation between higher education and industries in Malaysia. *Journal of Social Science Research*, 12(1), 2525-2538.
- Seppo, M., ve Lilles, A. (2012). Indicators measuring university-industry cooperation. *Discussions on Estonian Economic Policy*, 1, 204–225.
- Solovjova, I., Rupeika-Apoga, R. ve Romānova, I. (2018). Competitiveness enhancement of international financial centres. *European Research Studies Journal*, 21(1), 5-17.
- T.C. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı (2015). *Küresel Rekabetçilik Raporu 2014 – 2015*. Retrieved from <http://risk.gtb.gov.tr/data/52c58a61487c8eca94a7c696/K%C3%BCresel%20Rekabet%C3%A7ilik%20Endeksi%20Raporu%202014-2015.pdf> Erişim Tarihi: 14.01.2019
- Tan, N., Wang, W., Yang, J. ve Chang, L. (2019). Financial competitiveness, financial openness and bilateral foreign direct investment. *Emerging Markets Finance and Trade*, 1-21. doi:10.1080/1540496X.2019.1590194
- Topaloğlu, E., Yıkılmaz Erkol, A. ve Karakozak, Ö . (2017). Araştırma ve geliştirme yatırımlarının pay senedi getirileri ve pay senedi fiyat volatilitesine etkisi: Borsa İstanbul teknoloji bilişim firmaları üzerine bir uygulama. *Neşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sbe Dergisi*, 7 (1), 1-13.
- Türkmen, M. A. ve Aynaoğlu, Y. (2017). Küresel rekabet endeksi göstergelerinin küresel inovasyon endeksi üzerindeki etkisi. *Business ve Management Studies: An International Journal*, 5(4), 257-282.
- Westerlund, J. (2007). Testing for error correction in panel data. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 69(6), 709-748.

Zhang, T. ve Matthews, K. (2019). Assessing the degree of financial integration in ASEAN—A perspective of banking competitiveness. *Research in International Business and Finance*, 47, 487-500. doi:<https://doi.org/10.1016/j.ribaf.2018.09.009>

EXTENDED ABSTRACT

The existence of a relationship between the economic indicators of the countries and the indices considered to be related to these indicators attracts the interest of the researchers. Undoubtedly, one of the important variables reflecting the general situation of the country's economy is the stock market index. Global competition, university-industry cooperation, global innovation and economic development are the concepts frequently encountered in the literature. The indices related to these concepts created by the world's leading institutions such as the World Bank, OECD and INSEAD (*Institut Européen d'Administration des Affaires - European Institute of Business*) are used in many scientific studies. The aim of this study is to investigate the effect of the competitiveness and innovation of the country on the stock market index. Competitiveness index (RE) was used to represent the competitiveness, and the innovation capacity index (İKE) and university industry cooperation index in research and development activities (ÜSİE) were used to represent innovation. In addition, per capita gross domestic product (GSYH) variable is included in the model's independent variables in order to take the effect of the size of the country's economy on the stock market index. In the study, data from 2007 to 2017 of G20 countries were used.

The data were obtained from the World Bank database and www.investing.com. The study was carried out in two stages. First, the relation between BE and RE and then the relationship between BE and İKE, GSYH and ÜSİE variables were investigated. An important assumption to be investigated in panel data analysis is whether there is a cross-sectional dependence. Therefore, the cross-sectional dependence for variables was investigated with Pesaran (2004) test and found that all variables have cross-section dependence. Based on this result, all methods were used to take into account the cross-sectional dependence.

One of the important assumptions of panel data analysis, the stability was investigated by Pesaran (2007) test; İKE and ÜSİE variables were determined to be I(0); BE, RE and GSYH variables were determined to be I(1). Due to stationary levels, the relationship between BE and RE was investigated with the Westerlund panel cointegration test; The relationship between BE and İKE, GSYH, and ÜSİE variables were investigated with the Panel ARDL test. According to the Westerlund panel cointegration test, there is no cointegration between BE and RE, the series are not related in the long term. The Wald test based on the ARDL model shows that there are long-term relationships between BE and İKE, GSYH, and ÜSİE variables. According to the panel ARDL model estimates, the Error Correction Term (ECT) has a value between 0 and -1 and is significant. This result shows that the error correction mechanism is working and that approximately 71% of the effect of external shocks is eliminated by error correction mechanism in a period. There is a long-term balance between variables. All of the long-term coefficients are significant at 5% significance level. All coefficients are positive. In other words, increases in İKE, GSYH, and ÜSİE increase BE in the long term. In the case of a standard unit change in the İKE, the BE changes 0.063 standard units in the same direction. A standard unit change in the ÜSİE will change BE 0.107 standard units in the same direction. A standard unit change in GDP changes BE 0.014 standard units in the same direction. As the variables are standardized and estimates are made, sizes of the explanatory variables' coefficient allow to use to compare the magnitudes of the explanatory variables on the dependent variable. According to these, the most effective variable on the BE is ÜSİE. Reflection of the science produced at the university to the society and its use in industry have positive effects on the country's economy. Developed and developing countries have turned universities from being merely educational institutions to units which contributing to the national economy through cooperation with industry. The development of the national economy can be achieved by increasing the university - industry cooperation. The PMG estimator used in the estimation of the panel ARDL model assumes that long-term coefficients are the same for all units and short-term coefficients and the constant term differ between the cross-sections. According to the short-term model estimates, the error correction term for countries other than Brazil, China, Mexico and the UK received significant and between expected values. For these countries, the error correction mechanism is working. The coefficient belongs to İKE is positive and significant for the United States, Argentina, Canada, Germany, India, Saudi Arabia and, Turkey. In the short term, the increases in the İKE have positive effect on BE for these countries. İKE has maximum influence on BE for Turkey. For Australia, China, France, Indonesia, Japan, Korea, Russia and England, coefficient of the İKE is negative and significant. In the short term, increases in the İKE for these

countries have a negative impact on BE. The maximum negative effect is seen for Brazil. For Argentina, China, Germany, Indonesia, Italy and Korea, the coefficient of ÜSİE is positive and significant. In the short term, the increases in the ÜSİE for these countries have a positive effect on BE. The maximum positive effect is seen for Italy. For Australia, Canada, France, India, Russia, Saudi Arabia, Turkey, the UK and, the US the coefficient belongs to ÜSİE is negative and significant. In the short term, the increases in the ÜSİE for these countries have a negative impact on BE. Maximum adverse effects seen for Turkey. For Canada, Indonesia, Russia, the United Kingdom and the United States, coefficient of GSYH is positive and significant. In the short term, the increases in GSYH for these countries have a positive impact on BE. The maximum positive effect is obtained for Indonesia. For Argentina, Australia, China, France, Germany, Italy, Japan, Korea, Saudi Arabia, GDP coefficient is negative and significant. Increases in GSYH for these countries have a negative impact on BE in short-term. The maximum negative effect is obtained for China.

Finansal Performans ve Hisse Senedi Getirisi İlişkisi: BİST Bankacılık Endeksi Üzerine Bir İnceleme

Nevzat ÇALIŞ¹ ve Şakir SAKARYA²

Öz

İşletmelerin hisse senedi getirileri ve finansal performansları arasındaki ilişki yazında çokça yer almaktadır. Bu çalışmada, BİST Bankacılık Endeksi'nde faaliyet gösteren bankaların hisse senedi getirileri ile finansal performans arasındaki ilişki incelenmektedir. Çalışmada, çok kriterli karar verme tekniklerinden PROMETHEE yöntemi kullanılmaktadır. Araştırmada 2017 yılı itibariyle işlem görmekte olan 12 bankanın 2015 – 2017 yılları arasındaki verilerinden yararlanılarak analiz yapılmıştır. Finansal performansı ölçmek için kullanılan, yazında genel olarak kabul edilen 15 finansal oran hesaplanarak incelemeye alınmıştır. Analiz sonuçlarına göre finansal performans açısından en başarılı bankanın Akbank, ikinci olarak ise Garanti bankasının başarılı bir grafik çizdiği görülmüştür. Diğer bankaların finansal performans açısından istikrarlı olmadığı yıllara göre dalgalı bir grafik çizdiği ve hisse senedi getirisi ile finansal performans arasında da yıllar itibariyle anlamlı bir ilişkinin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: BİST, Bankacılık Sektörü, Finansal Performans, Promethee

The Relationship between Financial Performance and Stock Yield: An Analysing on BIST Banking Index

Abstract

The relationships between the financial performances of the companies and stock yield are greatly in periodicals. In this study, the relationships between financial performances and stock yield of the banks dealt in Stock İstanbul Banking Index are analyzed. In this analysis, PROMETHEE method, one of the multi-criteria decision-making methods, is used. In this research, an analysis covers data of 12 banks between periods of 2015-2017. As a financial performance indicator, 15 financial ratios accepted in periodicals are analyzed by calculating. According to the analysis results, in terms of financial performance, the most successful bank is Akbank and the second is Garanti Bank which has a success rate. Also it is observed that other banks are not consistent in terms of financial performance, they draw a fluctuating graph and there is no significant relationship between stock yield and financial performance by years.

Key Words: BIST, Turkey Banking Sector, Financial Performance, Promethee Method

Atıf İçin / Please Cite As:

alış, N. ve Sakarya, Ő. (2020). Finansal performans ve hisse senedi getirisi ilişkisi: BİST bankacılık endeksi üzerine bir inceleme. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(2), 1046-1058.

Geliş Tarihi / Received Date: 27.03.2019

Kabul Tarihi / Accepted Date: 03.06.2019

¹ Dr. - Bandırma Onyediy Eylöl Üniversitesi Bandırma Meslek Yüksekokulu, ncalis@bandirma.edu.tr
ORCID: 0000-0002-5604-0728

² Prof. Dr. - Balıkesir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Faköltesi, sakarya@balikesir.edu.tr
ORCID: 0000-0003-2510-7384

Giriş

Türkiye Bankacılık Sektörü çağımızda medeni bankacılığın ihtiyaçlarını karşılayan, bağımsız, etkin, güçlü sermayeli, düzenleyici ve denetleyici kurum ve üst kurumlar kontrolünde, her gün daha da ilerlemeye devam etmektedir. Günümüzde Türkiye Bankacılık Sektöründe dünyada ileri seviyede olan ülkelerde sunulan bankacılıkla ilgili bütün iş, işlem ve hizmetleri gerçek ve tüzel kişilere verilebilmekte ve sektördeki büyüklükleri her gün artmaktadır (Sümer, 2016, s. 1). Türk Bankacılık Sektöründe Eylül 2018 itibarıyla; 32 Mevduat, 13 Kalkınma ve Yatırım, 6 Katılım Bankası olmak üzere toplam 51 banka faaliyet göstermektedir (BDDK, 2019, s. 2).

Ekonominin büyük ölçüde bankalar tarafından oluşturulduğu dikkate alındığında, Türkiye Bankacılık Sektörünün kendinden arzu edilen görevleri yapabilmesi bakımından bir yandan güçlü, sağlam ve dayanıklı bir yapıda olması gerekirken diğer yandan yapılan uygulamaların bankalara fazla yük oluşturmaması ve bankaların hareket esnekliğini azaltmaması açısından önem arz etmektedir. Aynı zamanda bankaların kaynaklarını etkin kullanıp kullanmadığı bankacılık sektörü açısından önemli bir durumdur (Kartal, 2018, s. 7).

Kaynakları etkin olarak kullanmanın tekniklerinden birisi hisse senedi çıkarmaktır. Hisse senetleri önemli yatırım araçlarından biridir. Yatırımcının hisse senedi alma hedefinden beklediği getiriye ulaşabilmesi için, hisse senetlerinin ve piyasa şartlarının iyi irdelenmesi lazımdır. Bu noktada işletmelerin temel mali tabloları yardımıyla hesaplanan mali rasyoları ile işletmelerin nakit durumu, kârlılık durumu, faaliyet yapısı ve mali durumu tespit edilebilmektedir (Cengiz ve Püskül, 2016, s. 295).

Hisse senetleri pazarının büyümesi ve düzenli bir seviyede olmasının sağlanabilmesi yatırımcıların verecekleri kararlara, kararların sağlıklı olması ise hisse senedi kazançlarını etkileyen etkenlerin doğru ve anlamlı bir şekilde oluşmasına bağlıdır. Hisse senedi kazançlarını öngörmeye bağlı olarak literatürde teknik analiz, rassal yürüyüş (random walk), temel analiz ve etkin piyasalar yaklaşımları kullanılmaktadır (Kalaycı ve Karataş, 2005, s. 146). Bu çalışmada da finansal performans ve hisse senedi getirisi ilişkisinin incelenmesi amaçlanmaktadır. Bu hedefle kullanılan ölçme tekniklerinden biri de finansal oranlardır. Performans değerlendirme kriteri ne olursa olsun karar verenler en iyi seçeneği belirlerken türlü sorunlarla karşılaşabilirler. Hedef bir olsa bile seçeneklerin zıtlaşması veya birden çok seçeneğin iletişim durumunda olması karar verenleri çok kriterli karar verme tekniklerine sevk etmektedir (Çağıl, 2011, s. 261).

Seçenekler içerisinde en iyiyi belirleme aşaması için karar verme sorunlarının çözümünde yoğun olarak çok kriterli karar verme teknikleri kullanılmaktadır. Bu tekniklerin esas hedefi karar vericiye farklı seçenekler içinden en doğru olanı belirleme şansı vermektir. Bankacılık Sektörüne has faktörler ve bilgilerin elde edilebilirliği gibi belirlenen kural ve kısıtlara göre makalelerde farklı teknikler uygulanmaktadır. Şirketlerin performanslarının mali olarak belirlenmesi karar verme sorunu olarak dikkate alınmaktadır (Ünal ve Yüksel, 2017, s. 265). Bu makalede de finansal rasyolar üzerinden test edilen hisse senedi kazancı ile mali başarı arasındaki ilişki Promethee tekniğiyle incelenmiştir. Analiz, BİST Bankacılık Endeksinde olan bankalara uygulanmıştır. Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde öncelikle literatür taraması yapılmış, veri ve teknik bölümünden sonra analiz sonuçlarına yer verilmiştir. Makale sonuç bölümü ile sonlanmaktadır.

Literatür İncelemesi

Literatürde finansal performansın ölçülmesi ile ilgili olarak başta ÇKKV yöntemleri olmak üzere diğer bazı yöntemlerle birçok çalışma yapılmıştır. Finansal performansın ölçülmesi ile ilgili son yıllarda yapılan çalışmalardan bazıları aşağıda özetlenmiştir.

Demireli (2010) çalışmasında TOPSİS yöntemini kullanarak Türkiye’de faaliyette bulunan ve ülke çapında düzenli bir seviyede topluma hizmet eden kamu sermayeli üç bankanın 2001-2007 seneleri arasında belirlenmiş 10 adet rasyo ile finansal performansları incelenmektedir. Çalışma sonunda ülke çapında düzenli olarak çalışan devlet kaynaklı bankaların yerel ve küresel mali krizlerden zarar gördüğü, başarı skorlarının yabancı bilgilere bağlı olarak devamlı olarak dalgalanmalar oluşturduğu, bankacılık piyasasında dikkate değer bir ilerlemenin belirlenemediği tespit edilmiştir.

Çağıl (2011) Türk Bankacılık alanında faaliyette bulunan özel, devlet ve yabancı kaynaklı bankaların 2006-2010 arası dönemlerine dair mali performanslarını yaptığı çalışmada ELECTRE tekniği aracılığıyla incelemiştir. Kriz anlarında bazı bankalarda sıralamada değişiklik olduğu neticesine varılmıştır.

Atmaca (2012) ise yapmış olduğu araştırmada BİST’te faaliyet gösteren spor şirketlerinin 2003-2010 yılları arasında 14 adet mali rasyodan yararlanarak şirketlerin mali performanslarını hesaplamıştır. Makalede rasyolar, TOPSİS modeli ile irdelenmiş ve netice olarak 8 yıllık zaman periyodunda takımların yıllar itibariyle performans seviyelerine ulaşılmıştır. 2003-2010 yıllarının çoğunda Fenerbahçe Sportif Hizmetler Sanayi ve Ticaret A.Ş.’nin diğeri firmalara göre en iyi performansa sahip firma olduğu neticesine varılmıştır.

Ayaydın ve Karaaslan (2015) yaptıkları araştırmada siyasi belirsizliğin firmaların finansal performanslarına etkisini incelemiştir. Çalışma, 2008-2013 arası döneme ilişkin olarak; Borsa İstanbul’da (BİST) sanayi sektöründe işlem gören 147 firmayı kapsamaktadır. Politik belirsizlik ile finansal performans arasındaki bağı panel veri analizi aracılığıyla ilgili dönemdeki çeyrek verilerle incelenmektedir. Analiz neticesinde siyasi belirsizlik işareti olarak 29 Mart 2009 ve 12 Eylül 2010 seçimlerinde kullanılan parametre ile finansal performans işareti olarak kullanılan parametreler arasında istatistiki bağlamda anlamlı bir bağı bulunmazken, 12 Haziran 2011 seçiminde kullanılan parametre ile finansal performans işareti olarak değerlendirilen parametreler arasında istatistiki bağlamda olumsuz ve anlamlı bir ilişkinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Akbulut ve Rençber (2015) çalışmalarında TOPSİS yöntemini kullanarak BİST’te faaliyette bulunan yapı sektöründeki 32 firmanın 2010-2012 yıllarını içine alan üç dönemlik pazar değeri/defter değeri rasyoları ile mali performansları kıyaslanmıştır. Çalışmada mali performansı belirlemek için 10 adet parametre ve borsa performansı için ise pazar değeri/defter değeri rasyosu hesaplanmıştır. Çalışma sonucunda firmaların mali performansları ile borsa performansları karşılaştırıldığında aralarında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkinin olmadığı tespit edilmiştir.

Sakarya ve Akkuş (2015) çalışmalarında hisse senetleri Borsa İstanbul (BİST)’te faaliyette bulunan ve çimento piyasasında yer alan işletmelerin 2010-2013 dönemleri arasındaki mali tabloları kullanılarak, söz konusu işletmelerin mali performansları TOPSİS metodu ile incelenmiştir. Çalışmanın bulgularına bakıldığında, geleneksel rasyolara ve nakit akış rasyolarına göre işletmelerin mali başarılarının değışiklik gösterdikleri belirlenmiştir.

Doğan, Ağca ve Karayel (2016) çalışmalarında Eşleştirilmiş (Paired) T-testi kullanarak Borsa İstanbul’da (BİST) faaliyette bulunan şirketlerin CEO değışikliğini belirleyen mali etmenleri ve CEO değışikliğinin mali başarı üzerindeki etkisini belirlemeyi amaçlamışlardır. Çalışmada 2004-2012 dönemleri aralığında BİST İmalat Sanayi Endeksi’nde faaliyet gösteren 136 şirketin bilgilerinden faydalanılmıştır. Çalışmanın sonucu olarak söz konusu şirketlerinin muhasebe ve piyasa esaslı başarı işaretlerinin azalması, borçların artması, işletmenin satışlarının ve aktiflerinin azalması CEO değışiminin olasılığını arttırdığı belirlenmiştir. Buna ilaveten CEO değışiminin işletmelerin karlılık durumlarını olumsuz anlamda etkilediği tespit edilmiştir.

Göker ve Uysal (2017) çalışmalarında BİST’te faaliyet gösteren imalat sanayii şirketlerinin uluslararasılaşma seviyelerinin şirket performanslarına etkisinin belirlenmesi hedeflenmiştir. 187 firmanın 2008-2015 senelerine ait bilgiler ile uygulanan panel veri analizi neticesinde şirketlerin uluslararasılaşma düzeyleri ile performansları arasında ters yatay S şeklinde bir ilişki olduğu belirlenmiştir.

Orçun ve Eren (2017)’in çalışmalarında Borsa İstanbul’da (BİST) işlem gören teknoloji şirketlerinin mali performansları TOPSİS yöntemi kullanılarak incelenmiştir. Gerçekleştirilen inceleme sonucunda 2010-2015 yılları arasında performans açısından en başarılı şirketler sırasıyla, ASELS, LINK, ARMDA, LINK, INDES ve DGATE şeklinde gerçekleşmiştir. Ayrıca, şirketlerin ilgili dönemlere yönelik finansal performanslar sıralamaları ile borsa getiri sıralamaları da analiz edilmiş ve herhangi anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir.

Güleç ve Özkan (2018) yaptıkları çalışmalarında 2005 – 2016 yılları arasında Borsa İstanbul’da faaliyet gösteren 16 çimento şirketinin finansal performanslarını incelemektedir. Performans değerlendirmesinde çok kriterli karar verme yöntemlerinden birisi olan Gri İlişkisel Analiz (GİA) yöntemi kullanılmıştır. Çalışma sonuçlarına göre, çimento şirketlerinin dönemler itibariyle genel olarak kârlı, etkin ve yüksek hisse senedi getirisine sahip olduğu bununla birlikte, çimento şirketlerinin GİA değeri ile hisse senedi getirileri arasındaki ilişki son derece zayıf olduğu kanısına varılmıştır. Gri İlişkisel Analiz yöntemi ve hisse senedi getirileri ile elde edilen sıralamalar birbirinden ciddi anlamda farklı olduğu sonucuna varılmıştır.

Finansal performansın ölçülmesi ile ilgili PROMETHEE yöntemi kullanılarak son yıllarda yapılan çalışmalardan bazıları ise aşağıda özetlenmiştir:

Doumpos, Gaganis ve Pasiouras (2012) yapmış oldukları çalışmada mülkiyet ve kaza sigortacılıklarının finansal performansının tahmini ve açıklanmasını PROMETHEE yöntemini kullanarak incelemişlerdir. Çalışma sonucunda 2005-2009 yılları arasında 91 ülkede faaliyet gösteren 2000'in üzerinde hayat dışı sigorta şirketi örneğini kullanarak, reel GSYİH büyümesi, enflasyon ve gelir eşitsizliği gibi makroekonomik göstergelerin etkilendiği tespit edilmiş, ayrıca borsa gelişiminin performans üzerinde de olumlu etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Uzar (2013) yapmış olduğu çalışmada PROMETHEE tekniği aracılığıyla Türkiye faaliyet gösteren devlet bankalarının finansal performansını (2002-2007) finansal kriz öncesi ve (2008-2012) kriz sonrası dönemlerini 10 adet kritere göre incelenmektedir. Çalışmada sonuç olarak, Finansal performans sıralamaları 2002-2007 ve 2008-2012 dönemleri için aynı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Sakarya ve Aytakin (2013) çalışmalarında Promethee tekniği aracılığıyla belirledikleri 10 adet rasyo ile mevduat bankalarının hisse senedi ile mali performansları arasındaki ilişkiyi ölçmüşlerdir. Makalenin sonucunda ise genel anlamda hiçbir bankanın mali performans olarak tüm yıllarda tek başına en başarılı veya en başarısız sırada olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Kazan, Ertok ve Çiftçi (2015) yapmış oldukları çalışmada BİST'te listelenen yedi büyük şirketin finansal performansını karşılaştırmaktadırlar. PROMETHEE ve AHP yöntemleri, finansal performansı değerlendirmek ve 4 yıllık süre için en iyi performans gösteren firmaya karar vermek için karma bir yapıda kullanılmıştır. Çalışmada sonuç olarak TUPRS Anonim Şirketi'nin (JSC.) diğer şirketlere göre en iyi finansal performansa sahip olduğunu tespit etmişlerdir.

Çalışkan ve Eren (2016) yapmış oldukları çalışmada varlık toplamlarına bakarak söz konusu seneler arasında bilgisi bulunan 3 devlet kaynaklı mevduat bankası, 6 tane Türkiye'de faaliyet gösteren yabancı kaynaklı bankalar, 6 tane özel kaynaklı mevduat bankası ve 2 devlet kaynaklı kalkınma ve yatırım bankası olmak üzere toplam 17 bankanın 2010-2014 yılları arasındaki mali başarıları çok kriterli karar verme metodlarından olan PROMETHEE tekniği aracılığıyla analiz edilmiştir. Çalışma sonucu en başarılı mali performansı kurumsal kaynaklı bir banka olan Ziraat Bankasının olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Öztürk (2017) yapmış olduğu araştırmada BİST 50'de (Borsa İstanbul 50 Endeksi) bulunan işletmeler arasından belirlenen 35 işletmenin finansal durum tablosu ve kar/zarar tablolarından alınan başarı göstergelerine bağlı olarak ve PROMETHEE tekniği kullanılarak 2013, 2014 ve 2015 yılları için finansal durum tablosu ve kar/zarar tablosu başarı sıralamaları bulunmuştur. Araştırmada, kar/zarar tablosu değerlerine bağlı olarak tespit edilen 2015 dönemi başarı sıralaması ile incelenen şirketlerin 2016 yılı hisse senedi cari piyasa değerleri arasındaki istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunduğu; buna karşın, hesaplanan diğer performans sıralamaları ile analiz edilen işletmelerin takip eden dönem cari piyasa değerleri arasında istatistiksel bağlamda anlamlı bir ilişki bulunmadığı kanısına varılmıştır.

Ünal ve Yüksel (2017)'in çalışmalarında BİST Sürdürülebilirlik Endeksi'nde faaliyet gösteren bankaların hisse senedi getirileri ile mali performansları arasındaki ilişki incelenmektedir. Çalışmada, çok kriterli karar verme tekniklerinden olan PROMETHEE tekniği kullanılmaktadır. Çalışmaya dair sonuçlar ise şöyledir: Analiz edilen dönemin bütününde finansal performans başarısı olarak birinci sırada Akbank'ın yer almaktadır; Hisse senedi getirileri açısından ise, bu neticeleri teyit etmediği sonucuna ulaşılmıştır. Söz konusu mali başarısına rağmen Akbank'ın hisse senedi kazançları bakımından sadece 2016 senesinde birinci iken; diğer dönemlerde de ise Vakıfbank'ın hisse senedi getirisi olarak birinci sırada olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Amaç-Kapsam ve Yöntem

Çalışmanın bu bölümünde öncelikle çalışmanın kapsamı ve amacına daha sonra da yöntemine yer verilmiştir.

Çalışmanın Kapsamı

Türk Bankacılık Sektöründe Eylül 2018 itibarıyla; 34 Mevduat, 13 Kalkınma ve Yatırım, 5 Katılım Bankası olmak üzere toplam 52 adet banka faal olarak hizmet vermektedir. Çalışmada BİST Bankalar Endeksinde yer alan 13 bankadan 12'si incelenmiştir. TBB'nin yayınlamış olduğu Bankalarımız ve Türkiye'de Bankacılık sistemi seçilmiş rasyolar raporlarından elde edilen verilerle söz konusu bankalar çok kriterli karar verme modellerinden birisi olan Promethee metodu aracılığıyla analiz edilmiştir.

Çalışmanın Amacı

Çalışmanın amacı, BİST Bankacılık sektöründe işlem gören bankaların 2014-2017 dönemleri arasındaki dört senelik döneme dair finansal (mali) performansları ile hisse senedi kazançları arasındaki ilişkinin ölçülmesidir. Bunun sonucunda yatırımcıların karar verme süreçlerine katkı verebilmek amaçlanmaktadır. Bankacılık sektörünün Türkiye’de finansal performansını değerlendirmek için yapılan çalışmalar incelendiğinde hem IMF mali güçlülük indeks listesi hem de CAMELS derecelendirme düzeninde uygulanan yönetim kalitesi, karlılık, likidite, sermaye yeterliliği, piyasa riski göstergeleri varlık kalitesi ile BDDK’nın performans bileşenleri endeksi ve TCMB’nin bankacılık güçlülük göstergesinde olan bölümlere eşit ağırlık oranları verilmiş, bu başlıklar altında oluşan göstergeler ise grup ağırlığını değiştirmeyecek biçimde yine eşit çarpanlarla oranlanmıştır (Sakarya ve Aytekin, 2013, s. 102). Bu araştırmada kullanılan rasyolar, TBB web sayfasında (<http://www.tbb.org.tr>) ilan edilen mali rasyolardan alınmıştır. Belirlenen finansal oranlar ve ağırlık dağılımları tablo 1’de gösterilmiştir. Tablodan da anlaşılacağı gibi belirlenen oranların ağırlıkları eşit olarak dağıtılmıştır.

Tablo 1. Seçilen Finansal Rasyolar

	Finansal Rasyolar / Formüller	Kriterler	Kriterlerin Ağırlıkları
SERMAYE YETERLİLİĞİ	Sermaye Yeterliliği Oranı	S1	0,06
	Özkaynaklar / Toplam Aktifler	S2	0,06
	Özkaynaklar / (Mevduat + Mevduat Dışı Kaynaklar)	S3	0,06
AKTİF KALİTESİ	Toplam Krediler ve Alacaklar* / Toplam Aktifler	A1	0,06
	Takipteki Krediler (net) / Toplam Krediler ve Alacaklar*	A2	0,06
	Tüketici Kredileri / Toplam Krediler ve Alacaklar*	A3	0,06
LİKİDİTE	Likit Aktifler / Toplam Aktifler	L1	0,06
	Likit Aktifler / Kısa Vadeli Yükümlülükler	L2	0,06
	Likit Aktifler / (Mevduat + Mevduat Dışı Kaynaklar)	L3	0,06
KARLILIK	Ortalama Aktif Karlılığı	K1	0,06
	Ortalama Özkaynak Karlılığı	K2	0,06
	Net Dönem Karı (Zararı) / Ödenmiş Sermaye	K3	0,06
GELİR-GİDER YAPISI	Özel Karşılıklar Sonrası Net Faiz Geliri / Toplam Aktifler	G1	0,06
	Toplam Gelirler / Toplam Giderler	G2	0,06
	Faiz Giderleri / Toplam Aktifler	G3	0,06

Çalışmanın Yöntemi

Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri (ÇKKVY) (Preference Ranking Organization Method for Enrichment Evaluations) içinde yaygın olarak kullanılan yöntemlerden biri olan PROMETHEE yöntemi Brans (1982) tarafından geliştirilmiş ve daha sonra Brans ve Vincke (1985) tarafından da genişletilmiştir. PROMETHEE metodunun en belirgin özelliği basit, anlaşılır olması ve kararlılık yapısıdır. PROMETHEE yönteminde yapılacak olan ilk adım kriterlerin belirlenmesidir ve bu kriterlere araştırmacılar kolaylıkla ulaşabilmektedir. PROMETHEE yönteminde sıralama problemlerini çözümlemek için iki farklı yol bulunmaktadır. Bunlardan ilki, alternatiflerin önceden belirlenerek kriterler kapsamında karşılaştırılarak PROMETHEE 1 ile kısmi önceliklerin belirlenmesi; ikinci olarak da PROMETHEE 2 ile de net önceliklerin elde edilebilmesidir (Genç ve Dinçer, 2013, s. 113).

PROMETHEE yönteminde temel olarak 7 adım bulunmaktadır (Şeker, 2018, s. 55-59; Çelik ve Ustasüleyman, 2014, s. 146-149; Ünal ve Yüksel, 2018, s. 267). Bunlar kısaca aşağıdaki gibi sıralanabilir.

Adım 1: Veri matrisinin oluşturulması; veri matrisi $w = (w_1, w_2, \dots, w_k)$ ağırlıkları, k kriterleri $c = (f_1, f_2, \dots, f_k)$ şeklinde olan alternatiflere $A = (a, b, c, \dots)$ ilişkin veri matrisi Tablo 2’deki gibidir.

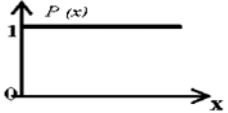
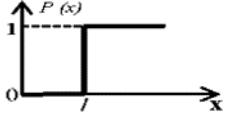
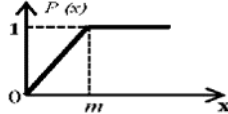
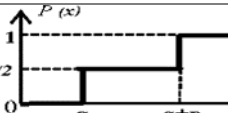
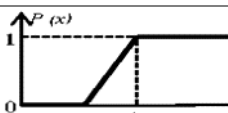
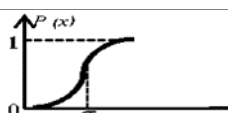
Tablo 2. Veri Matrisi

Kriterler	a	B	c	...	w
f1	f1(a)	f1(b)	f1(c)		W1
f2	f2(a)	f2(b)	f2(c)		W2
...					
fk	fk(a)	fk(b)	fk(c)		Wk

Adım 2: Kriterlerin tercih fonksiyonlarının belirlenmesi: Kriterlerin yapısına ve alternatiflerin sahip olduğu ana özelliklerine göre belirlenen 6 farklı tercih fonksiyonu vardır. Bu tercih fonksiyonları şöyledir: Olağan, V-tipi, Seviyeli, Lineer, U-tipi, ve Gaussian. Makalede kriterin biçimine göre ifade edilebilecek altı adet fonksiyondan Lineer ve V-tipi tercih fonksiyonları seçilmiştir. Karar verici bir ölçüt için ortalamanın

üstünde kıymete sahip seçeneklerden birini seçme talep edildiğinde Lineer fonksiyon kullanılır. Karar verici bir ölçüt için belirlenen kıymetten daha çok bir kıymete sahip olan seçeneklerden tarafa seçilmek isteniyor ama belirlediği bu kıymetin altında kalanları dikkate almak istemediği durumlarda ise V Tipi kullanılır (Ünal ve Yüksel, 2017, s. 267).

Tablo 3. Tercih Fonksiyonları

Tip	Parametreler	Fonksiyon	Grafik
Birinci Tip (Olağan)	-	$p(x) = \begin{cases} 0, & x \leq 0 \\ 1, & x > 0 \end{cases}$	
İkinci Tip (U-Tipi)	l	$p(x) = \begin{cases} 0, & x \leq l \\ 1, & x > l \end{cases}$	
Üçüncü Tip (V-Tipi)	m	$p(x) = \begin{cases} x/m, & x \leq m \\ 1, & x > m \end{cases}$	
Dördüncü Tip (Seviyeli)	q, p	$f(x) = \begin{cases} 0, & x \leq q \\ 1/2, & q < x \leq q + p \\ 1, & x > q + p \end{cases}$	
Beşinci Tip (Lineer)	s, r	$f(x) = \begin{cases} 0, & x \leq s \\ (x-s)/r, & s < x \leq s+r \\ 1, & x > s+r \end{cases}$	
Altıncı Tip (Gaussian)	σ	$f(x) = \begin{cases} 0, & x \leq 0 \\ 1 - e^{-x^2/2\sigma^2}, & x > 0 \end{cases}$	

Adım 3: Tercih fonksiyonlarının belirlenmesi dikkate alınarak karar noktalarının ikili karşılaştırmaları yapılır ve bütün alternatif çiftleri için ortak tercih fonksiyonları belirlenir. A ve b alternatif tercih fonksiyonları aşağıdaki gibidir.

$$P(a, b) = \begin{cases} 0, & f(a) \leq f(b) \\ p[f(a) - f(b)], & f(a) > f(b) \end{cases}$$

Adım 4: Pozitif ve negatif üstünlük değerlerinin hesaplanması: w_i ($i = 1, 2, \dots, k$) ağırlıklarına sahiptir ve k kriter tarafından değerlendirilen a ve b alternatiflerinin tercih indeksi $\pi(a, b)$ formül ile bulunmaktadır.

$$\pi(a, b) = \frac{\sum_{i=1}^k w_i x P_i(a, b)}{\sum_{i=1}^k w_i}$$

Adım 5: PROMETHEE I ile seçeneklerin kısmi sıralamasına ulaşılır. Ulaşılan pozitif değer (Φ^+) ilgili seçeneğin diğer ihtimali olan seçeneklere nazaran ne kadar üstün olduğunu işaret ederken, negatif değer (Φ^-) ise başka seçeneklere nazaran ne kadar güçsüz olduğunu belirtir. Pozitif ve negatif üstünlük aşağıdaki gibi hesaplanır.

$$\Phi^+(a) = \sum \pi(a, x) \quad x = (b, c, d, \dots)$$

$$\Phi^-(a) = \sum \pi(x, a) \quad x = (b, c, d, \dots)$$

Adım 6: PROMETHEE I ile alternatiflerin birbirlerine göre öncelik değerleri hesaplanır. a ve b gibi iki farklı alternatifler için kısmi önceliklerin tespit edilmesinde aşağıdaki durumlara bakılarak karar verilir.

alternatifinin b alternatifine tercih edilebilmesi için aşağıda belirtilen durumlardan herhangi birinin sağlanması gerekir.

$$\Phi_+(a) > \Phi_+(b) \text{ ve } \Phi_-(a) < \Phi_-(b)$$

$$\Phi_+(a) > \Phi_+(b) \text{ ve } \Phi_-(a) = \Phi_-(b)$$

$$\Phi_+(a) = \Phi_+(b) \text{ ve } \Phi_-(a) < \Phi_-(b)$$

a alternatifinin b alternatifinden farksız olması için aşağıdaki koşulun sağlanması gerekir.

$$\Phi_+(a) = \Phi_+(b) \text{ ve } \Phi_-(a) = \Phi_-(b)$$

a alternatifinin b alternatifi ile karşılaştırılabilmesi için aşağıdaki durumlardan herhangi birinin sağlanması gerekir.

$$\Phi_+(a) > \Phi_+(b) \text{ ve } \Phi_-(a) > \Phi_-(b)$$

$$\Phi_+(a) < \Phi_+(b) \text{ ve } \Phi_-(a) < \Phi_-(b)$$

Adım 7: PROMETHEE II seçenekler için hesaplanan net öncelik değerlerini (Φ_{net}) sıralar. Elde edilen öncelik değerleri ile bütün seçenekler aynı doğruda varsayılarak tam sıralama oluşturulmaktadır.

$$\Phi(a) = \Phi_+(a) - \Phi_-(a)$$

a ve b gibi iki seçenek için ölçülen tam öncelik değerleri göz önünde bulundurularak aşağıdaki kararlar verilmektedir. $\Phi(a) > \Phi(b)$ ise, a seçeneği b seçeneğinden üstündür. $\Phi(a) = \Phi(b)$ ise, a ve b farksızdır.

Bulgular

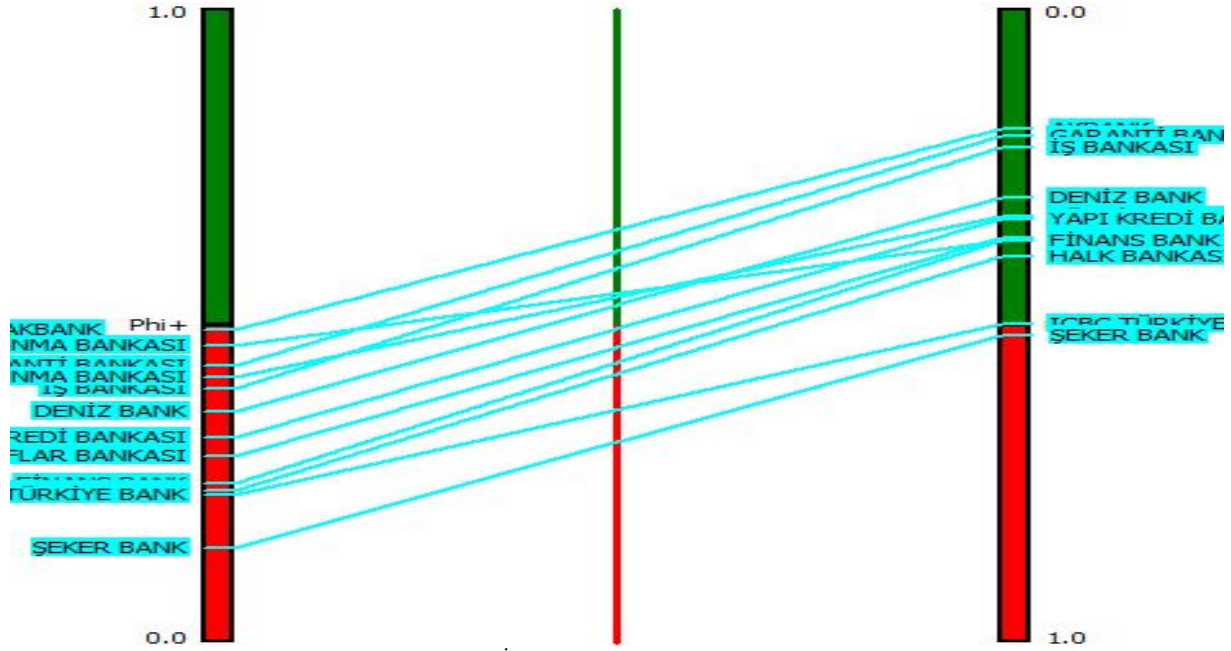
Bundan sonraki kısımda çalışma ile ilgili veriler PROMETHEE yöntemiyle analiz edilmiş ve elde edilen sonuçlar analiz edilerek yorumlanmıştır.

Tablo 4. Kriterler ve Alternatiflere İlişkin 2017 Yılı Değerlendirme Matrisi

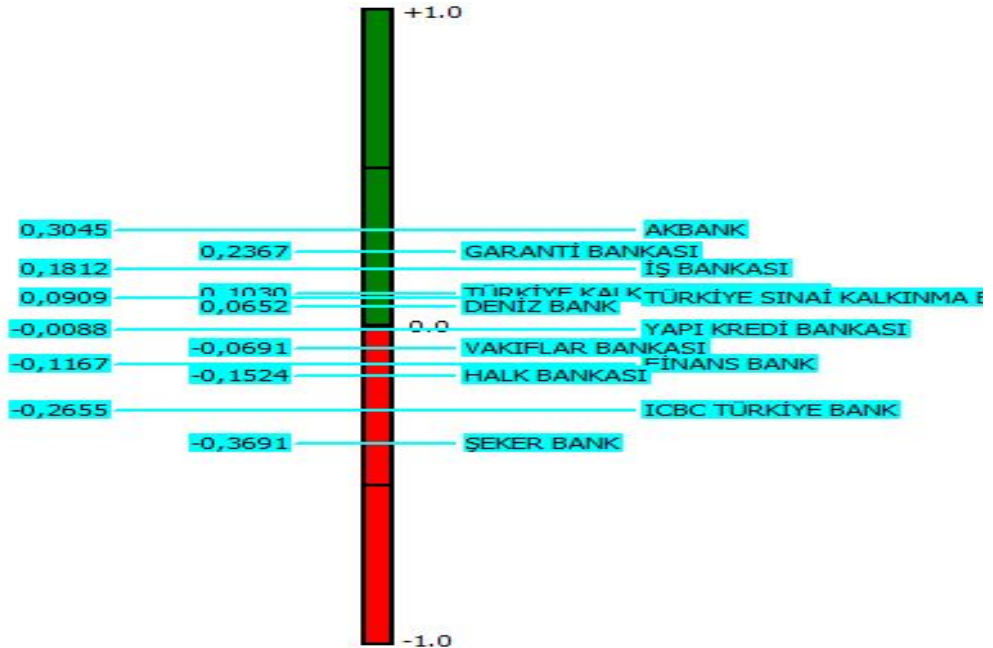
KRİTERLER/ BANKALAR	S1	S2	S3	A1	A2	A3	L1	L2	L3	K1	K2	K3	G1	G2	G3
Akbank T.A.Ş.	17,0	12,8	15,8	60,3	0,1	22,9	29,8	56,5	36,8	2,0	16,1	151,0	2,8	155,0	4,0
Türkiye Halk Bankası A.Ş.	14,2	8,3	9,8	66,6	0,7	20,1	23,3	39,8	27,5	1,3	14,6	298	2,2	131,1	5
Türkiye Garanti Bankası A.Ş.	18,7	12,7	16	64,5	0,5	31,5	22,5	40,8	28,4	1,9	15,5	151	4	157,4	3,7
Türkiye İş Bankası A.Ş.	16,7	11,9	15	66,3	0,3	23,5	24,9	44,3	31,3	1,6	14,2	118	3,1	142	4
Türkiye Vakıflar Bankası T.A.O.	15,5	8,6	10,3	68	0,6	26,1	21,3	38,5	25,6	1,6	17,2	148,9	2,4	143,3	4,7
Yapı ve Kredi Bankası A.Ş.	14,5	10,1	12,9	65,5	1,1	26,5	24,8	44,5	31,6	1,3	11,9	83,1	2,2	140,4	4,1
Denizbank A.Ş.	19,5	10,6	13,5	62,9	1,1	28,9	24,1	41,9	30,9	1,6	14,9	56,7	2,9	136,9	4,7
ICBC Türkiye Bank	14,4	8,5	9,5	59,2	0,3	11,1	35,3	82,5	39,6	0,6	6,9	4,9	2,7	128	3
Finans Bank A.Ş.	15	9,7	12,9	65,7	1	32	22,4	41,9	28,7	1,4	14,5	47,9	3,7	139,8	4,2
Şekerbank T.A.Ş.	15,4	8,7	10	65,9	2,2	5,7	23,6	37,9	27,4	0,6	5,7	9,9	2,7	123,9	5
Türkiye Kalkınma ve Yatırım Bankası A.Ş.	26,2	24,8	16,6	64,5	3,8	0,3	27,5	337,2	25,3	0,9	4	25,7	3	210,1	1,1
Türkiye Sınai Kalkınma Bankası A.Ş.	17	12,2	15,2	76,9	0	0	14,8	408,9	18,4	2,2	18	24,8	3,6	201	2,7

Tablo 4'de gösterilen değerler ve bu oranlara atanmış ağırlıklar programa girilerek aşağıdaki sonuçlar elde edilmiştir. Şekil 1'de seçenekler için meydana getirilen kriter ağırlıklarına göre en başarılıdan en başarısızına göre bir sıralama oluşmaktadır. PROMETHEE I ile oluşturulan neticeler Akbank'ın diğer bankalara nazaran daha etkin olduğunu belirtirken hangi seçeneğin seçileceğini net olarak belirtmemektedir. Bunun için PROMETHEE II verilerine gereksinim olmaktadır. PROMETHEE II

sonuçları ise aşağıdaki Şekil 2'deki gibidir. Şekil 2'den de anlaşılacağı üzere yatırımcılarına en çok hisse senedi getirisini Akbank sağlarken Garanti Bankası, İş Bankası, Türkiye Kalkınma Bankası, Türkiye Sınai Kalkınma Bankası ve Deniz Bank yatırımcısına pozitif oranda katkı sağlamaktadır. Diğer yandan yatırımcısına en az kazandıran banka Şeker Bank olmuştur. Bunun yanında Vakıflar Bankası, Finans Bank, Halk Bankası ve ICBC Türkiye Bank yatırımcısına hisse senedi getirilerinde zarar ettirmiştir. Dolayısıyla en çok tercih edilmesi gereken banka Akbank olurken en az tercih edilmesi gereken banka ise Şeker Bank olmuştur.

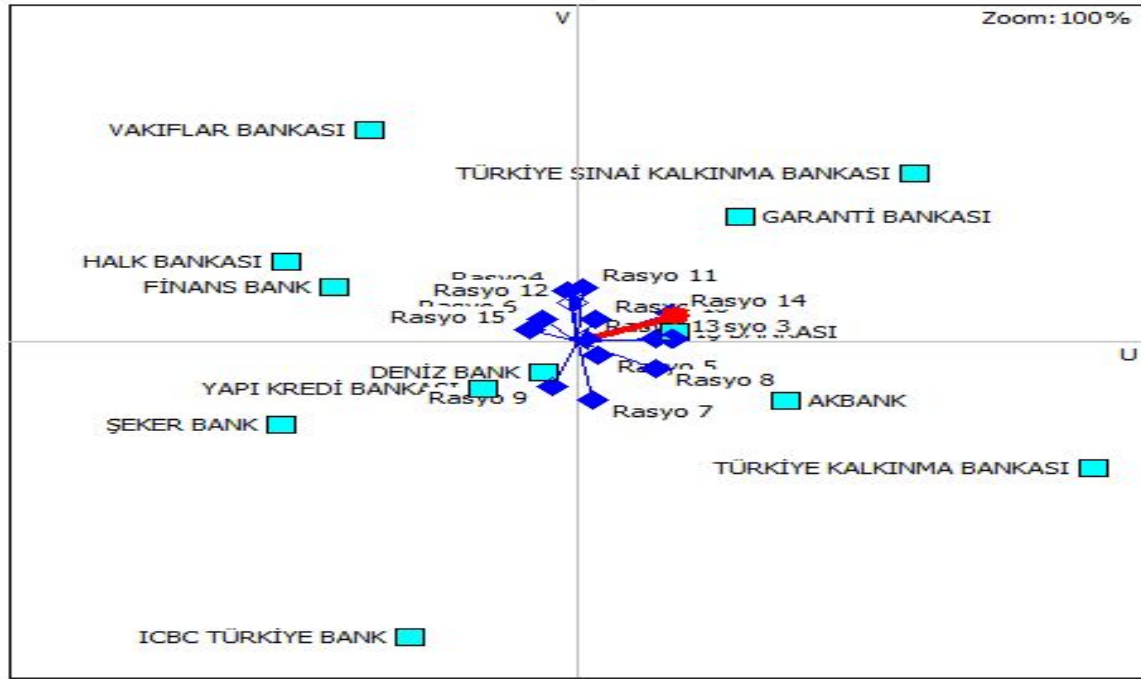
Şekil 1. 2017 Yılı İçin PROMETHEE I Sıralama Sonuçları

Şekil 2. 2017 Yılı İçin PROMETHEE II Sıralama Sonuçları

Karar vericinin, grafiksel gösterim yardımıyla daha sağlıklı karar vermesi için Decision Lab 2000 programında GAIA modülü bulunmaktadır. GAIA, PROMETHEE yönteminde kriter ağırlıklarının etkisini göstermek için kullanılmaktadır. Bankaların 2014-2017 yılları arasındaki dağılımı performanslarına göre dağılımı şekil 2'de görüldüğü gibidir. Buna göre aynı tarafta ilerleyen seçenek ve kriter vektörleri

uyumu, zıt tarafta ilerleyen ölçüt ve seçenek vektörleri ise uyumsuzluğu ifade etmektedir. Örneğin rasyo 11 ve rasyo 14 kriterlerine ait vektörler rasyo 15 kriteri ile ters yönde ilerlemektedir. Sonuç olarak oran 15 kriteri açısından Vakıflar Bankası, Halk Bankası ve Finans Bank seçenekleri daha başarılıdır.

Şekil 3. 2017 Yılı İçin GALA Düzlemi

BİST'te Bankacılık Endeksinde faaliyet gösteren bankaların 2014-2017 yıllarına ait finansal performans sıralamaları Tablo 4'te aşağıda gösterilmiştir. Tablo analiz edildiğinde dört senelik süreçte İş Bankası, Akbank ve Garanti Bankasının genel olarak üst sıralarda olduğu buna rağmen Şeker Bank, ICBC Türkiye Bank, Finans Bank ve Halk Bankası ise alt sıralarda yer aldığı görülmektedir.

Tablo 4. Alternatiflerin Phi (Φ_{net}) Değerleri ve Sıralamalar

BANKALAR	2017		2016		2015		2014	
	Phi (Φ_{net})	Sıra	Phi (Φ_{net})	Sıra	Phi (Φ_{net})	Sıra	Phi (Φ_{net})	Sıra
Akbank T.A.Ş.	0,3045	1	0,2209	2	0,1885	1	0,2506	2
Türkiye Halk Bankası A.Ş.	-0,1524	10	-0,1958	10	-0,0721	9	-0,1239	10
Türkiye Garanti Bankası A.Ş.	0,2367	2	0,2433	1	0,1603	3	0,0806	4
Türkiye İş Bankası A.Ş.	0,1812	3	0,1418	4	0,1388	4	0,1173	3
Türkiye Vakıflar Bankası T.A.O.	-0,0691	8	-0,0121	6	-0,0245	7	-0,1512	11
Yapı ve Kredi Bankası A.Ş.	-0,0088	7	-0,0855	9	-0,0330	8	-0,0361	7
Denizbank A.Ş.	0,0652	6	0,1979	3	0,1276	5	0,0215	6
ICBC Türkiye Bank	-0,2655	11	-0,2185	11	-0,3418	12	-0,1161	9
Finans Bank A.Ş.	-0,1167	9	-0,0127	7	-0,0839	10	-0,0515	8
Şekerbank T.A.Ş.	-0,3691	12	-0,2982	12	-0,3261	11	-0,3185	12
Türkiye Kalkınma ve Yatırım Bankası A.Ş.	0,1030	4	-0,0455	8	0,1039	6	0,0527	5
Türkiye Sınai Kalkınma Bankası	0,0909	5	0,0642	5	0,1624	2	0,2745	1

Genel olarak değerlendirildiğinde Akbank'ın 2014 ve 2017 yılında birinci 2015 ve 2016 yılında ikinci sırada olması finansal performans açısından en başarılı banka olarak dikkat çekmektedir. Türkiye Garanti Bankası da 2014 yılında dördüncü 2015 yılında üçüncü 2016 yılında birinci 2017'de ise ikinci gelerek genel sıralamada en iyi ikinci banka olmuştur. Bu sonuçlarla en başarılı finansal performansı özel kaynaklı bir mevduat bankası sergilerken ikinciliği ise yine yabancı kaynaklı bir mevduat bankası almıştır. Çalışmada analiz edilen bankalardan Halk bankası ve Vakıflar bankası finansal performans açısından değerlendirildiğinde vasat bir görüntü sergilemiştir. Yabancı sermayeli bankalardan Akbank, Garanti

bankası ve yerli sermayeli bankalardan İş bankası başarılı bir performans sergilerken Finans bank, Deniz bank, Yapı ve Kredi bankası ise ortalama bir performans sergilemiştir.

PROMETHEE tekniği aracılığıyla elde edilen mali başarı değerlerinin hisse senedi kazançları ile ilişkisini tespit edebilmek için ilk olarak bu bankalara dair Türk Lirası bazında aylık bileşik kazanç verileri bulunmuş ve bu verilerin yıllık ortalamaları alınmıştır. Elde edilen bulgular aşağıdaki tablo 5'de sunulmuştur.

Tablo 5. Alternatiflerin Yıllık Ortalama Hisse Senedi Getiri Yüzdeleriyle Sıralamalar (TL)

BANKALAR	2017		2016		2015		2014	
	Yıllık Getiri %	Sıra	Yıllık Getiri %	Sıra	Yıllık Getiri %	Sıra	Yıllık Getiri %	Sıra
Akbank T.A.Ş.	29,27	7	18,97	3	-21,21	7	31,51	5
Türkiye Halk Bankası A.Ş.	17,24	11	-8,45	10	-24,26	9	16,25	9
Türkiye Garanti Bankası A.Ş.	45,18	5	8,76	7	-23,21	8	37,09	3
Türkiye İş Bankası A.Ş.	40,02	6	16,86	4	-29,89	11	48,87	2
Türkiye Vakıflar Bankası T.A.O.	56,77	3	14,61	5	-20,84	6	28,77	7
Yapı ve Kredi Bankası A.Ş.	26,53	8	4,26	8	-31,18	12	34,39	4
Denizbank A.Ş.	-23,06	12	161,03	1	-10,04	5	-1,80	11
ICBC Türkiye Bank	188,80	1	-6,90	9	38,83	2	75,70	1
Finans Bank A.Ş.	22,11	10	-10,82	11	92,52	1	24,24	8
Şekerbank T.A.Ş.	55,08	4	-29,76	12	-4,51	3	-5,57	12
Türkiye Kalkınma ve Yatırım Bankası A.Ş.	95,76	2	65,47	2	-28,47	10	1,22	10
Türkiye Sınai Kalkınma Bankası	22,96	9	10,67	6	-10,02	4	30,94	6

Tablo 5'deki veriler analiz edildiğinde bankaların ortalama hisse senedi kazançlarında bir dalgalanma olduğu hiçbir bankanın tüm yıllarda pozitif bir getiri sağlamadığı gözlenmektedir. İncelenen yıllar itibariyle yatırımcısına en çok kazandıran bankalar 2014 yılında ICBC Türkiye Bank, 2015 yılında Finans Bank, 2016 yılında Denizbank ve 2017 yılında tekrar ICBC Türkiye Bank olmuştur. Genel sıralama olarak değerlendirdiğimizde bankaların yıllık ortalama getirilerinde bir dalgalanma söz konusudur.

Hisse senedi getirileri ile finansal performans arasında istatistiki olarak anlamlı bir ilişki olup olmadığını belirlemek için korelasyon testi uygulanmıştır. Tablo 6'da gösterilen korelasyon testi sonuçlarına göre yıllık ortalama hisse senedi getirisi ile finansal performans arasında ($p>0,05$) 2014, 2015 ve 2017 yıllarında anlamlı bir ilişki olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. 2016 yılında ise yıllık ortalama hisse senedi getirisi ile finansal performans arasında ($p<0,05$) olumlu bir ilişki tespit edilmiştir.

Tablo 6. Bankaların Hisse Senedi Getirileri ile Finansal Performansları Arasındaki Korelasyon Test Sonuçları

		per2017	per2016	per2015	per2014
hisse2017	CorrelationCoefficient	-,056	-,291	-,203	-,196
	Sig. (2-tailed)	,863	,359	,527	,542
	N	12	12	12	12
hisse2016	CorrelationCoefficient	,727**	,630*	,704*	,594*
	Sig. (2-tailed)	,007	,028	,011	,042
	N	12	12	12	12
hisse2015	CorrelationCoefficient	-,503	-,172	-,385	-,294
	Sig. (2-tailed)	,095	,594	,216	,354
	N	12	12	12	12
hisse2014	CorrelationCoefficient	,329	,249	,207	,385
	Sig. (2-tailed)	,297	,436	,519	,217
	N	12	12	12	12

** Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

* Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed)

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada hisse senetleri BİST'te işlem gören 12 adet bankanın 2014-2017 dönemi finansal performansları PROMETHEE tekniği kullanılarak değerlendirilmiştir. Bu yıllara ait belirlenmiş 15 oran finansal performans göstergesi olarak dikkate alınmıştır. Çalışmanın çok kriterli karar verme tekniklerinden PROMETHEE yöntemi ile incelenmesi bankacılık sektörü için daha önce yapılmış olan ve bu yöntemi

kullanan çalışmalarla karşılaştırma imkânı sağlamıştır. Elde edilen sonuçlar bu yöntemle aynı sektörde yapılan çalışmalarla (Sakarya ve Aytekin, 2013; nal ve Yüksel, 2017) kıyaslandığında paralellik göstermektedir. Çalışma nal ve Yüksel'in (2017) yapmış oldukları çalışmanın bulguları ile kıyaslandığında her iki çalışmada da Akbank'ın en başarılı banka olduğu fakat tüm yıllarda hiçbir bankanın tek başına en başarılı olmadığı sonucuna varılmıştır. Aynı zamanda korelasyon analizi de finansal performans ve hisse senedi getirileri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkinin bulunmadığı sonucu da bizim çalışmamızla paralellik göstermektedir. Çalışma, Sakarya ve Aytekin'in (2013) alışması ile kıyaslandığında ise her iki çalışmada da hiçbir bankanın finansal performans açısından tek başına tüm yıllarda birinci sırada ya da son sırada yer almadığı görülmüştür. Finansal performans değerleri ile hisse senedi getirileri arasında gerek yıl bazında gerekse de banka bazında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkinin olmadığı sonucuna ulaşılması bakımından da çalışmalar paralellik göstermektedir.

Çalışma bulguları genel anlamda incelendiğinde finansal performans açısından en başarılı bankanın Akbank ikinci olarak ise Garanti bankasının başarılı bir grafik çizdiği gözlenmektedir. Diğer bankaların finansal performans açısından istikrarlı olmadığı yıllara göre dalgalı bir grafik çizdiği görülmektedir. Yıllık hisse senedi getirileri açısından bakıldığında ise bankaların hisse senedi getirilerinin ortalamasında bir dalgalanma olduğu hiçbir bankanın tüm yıllarda pozitif bir getiri sağlamadığı gözlenmektedir. Yatırımcısına en çok kazandıran bankaların yıllar itibariyle değiştiği buna rağmen ICBC Türkiye Bank, Finans Bank ve Denizbank'ın yatırımcısına en çok hisse senedi getirisi kazandıran bankalar olduğu belirlenmiştir. İnceleme neticesinde mali başarı değerleri ile hisse senedi kazançları arasında hem yıl bakımından hem de banka bakımından istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkinin olmadığı sadece 2016 yılında mali başarı ile hisse senedi kazançları arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Etik Beyan

“Finansal Performans ve Hisse Senedi Getirisi İlişkisi: BİST Bankacılık Endeksi zerine Bir İnceleme” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir”.

Kaynakça

- Akbulut, R. ve Rençber, . F. (2015). BİST'te İmalat sektrindeki işletmelerin finansal performansları üzerine bir araştırma. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 65, 117-136.
- Atmaca, M. (2012). İMKB'de işlem gören spor şirketlerinin topsis yöntemi ile finansal performans değerlendirmesi. *İktisat, İşletme ve Finans*, 27(320), 91-108.
- Ayaydın, H. ve Karaaslan, İ. (2015). Politik belirsizlikler ve finansal performans: BIST rneği. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 6(13), 52-63.
- BDDK, Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu, Bankalar. <https://www.bddk.org.tr/Kuruluslar-Kategori/Bankalar/1> (Erişim Tarihi: 19.03.2019).
- Cengiz, H. ve Püskül, A. S. . (2016). Hisse senedi getirileri ve kârlılık arasındaki ilişki: Borsa İstanbul endeksinde işlem gören işletmelerin analizi. *Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(12), 295-306.
- ağıl, G. (2011). 2008 küresel kriz sürecinde Türk bankacılık sektörünün finansal performansının electre yöntemi ile analizi. *Maliye Finans Yazıları*, 25(93), 59-86.
- Çalışkan, E ve Eren, T (2016). Bankaların performanslarının çok kriterli karar verme yöntemiyle değerlendirilmesi. *Ordu Üniversitesi Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 6(2), 85-107.
- elik, P. ve Ustasüleyman, T. (2014). Electre I ve PROMETHEE Yöntemleri İle GSM operatörlerinin hizmet kalitesinin değerlendirilmesi. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 12, 137-160.
- Demireli, E. (2010). TOPSIS çok kriterli karar verme sistemi: Türkiye'deki kamu bankaları üzerine bir uygulama. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 5(1), 101-112.
- Doğan, M., Ağca, V. ve Karayel, M. (2016). Türkiye'de CEO değişimine etki eden faktörler ve değişiminin finansal performans üzerindeki etkisi. *Business and Economics Research Journal*, 7(2), 15-27
- Doumpos, M., Gaganis, C. ve Pasiouras, F. (2012). Estimating and explaining the financial performance of property and casualty insurers: A two-stage analysis. *JCC: The Business and Economics Research Journal*, 5(2), 155-170.
- Genç, T. ve Dinçer, E. S. (2013). Visual analysis for multi criteria decision problems by promethee method and gaia plane: an application, determine the level of regional socio-economic development in Turkey. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(2), 111-130.
- Göker, İ. E. K. ve Uysal, B. (2017) Uluslararasılaşma düzeyi ile finansal performans ilişkisi: imalat sanayi firmaları üzerine bir araştırma. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 76, 157-172.
- Güleç, . F. ve zkan, A. (2018). Gri ilişkisel analiz yöntemi ile finansal performansın değerlendirilmesi: BİST imento şirketleri üzerine bir araştırma. *Muhasebe ve Denetim Bakış*, 18(54), 77-95.

- Kalaycı, Ş., ve Karataş, A. (2005). Hisse senedi getirileri ve finansal oranlar ilişkisi: İMKB’de bir temel analiz araştırması. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 27, 146-158.
- Kartal, M. T. (2018). Bankaların finans sektöründeki önemi (Importance of Banks in Finance Sector). *Finansal İktisat* (Financial Economics), 5-27.
- Kazan, H., Ertok, M., ve Çiftci, C. (2015). Application of a hybrid method in the financial analysis of firm performance. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 195, 403-412.
- Orçun, Ç. ve Eren, B. S. (2017). TOPSIS yöntemi ile finansal performans değerlendirmesi: XUTEK üzerinde bir uygulama. *Journal of Accounting and Finance*, 75, 139-154
- Öztürk, E. (2017). Farklı finansal raporlardan elde edilen performans ölçütleri ile cari piyasa değerleri arasındaki ilişkinin belirlenmesi: BIST 50 şirketleri üzerine bir araştırma. *Mali Çözüm Dergisi/Financial Analysis*, 142, 45-63.
- Sakarya, Ş. ve Aytekin, S. (2013). İMKB’de işlem gören mevduat bankalarının performansları ile hisse senedi getirileri arasındaki ilişkinin ölçülmesi: PROMETHEE çok kriterli karar verme yöntemiyle bir uygulama. *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 5(2), 99-109.
- Sakarya, Ş. ve Akkuş, H. T. (2015). Finansal performansın ölçülmesinde geleneksel oranlar ile nakit akım oranlarının karşılaştırmalı analizi: BIST çimento şirketleri üzerine TOPSIS yöntemi ile bir uygulama. *AKÜ İİBF Dergisi*, 17(1), 109-123.
- Sümer, G. (2016). Türk bankacılık sektörünün tarihsel gelişimi ve ab bankacılık sektörü ile karşılaştırılması. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(2), 485.
- Şeker, M. (2018). *Kurumsal sürdürülebilirlik performansının promethee yöntemiyle ölçülmesi: Tüpraş örneği* (Yüksek Lisans Tezi). Bartın Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bartın.
- TBB, Türkiye Bankalar Birliği, *Araştırma ve Yayınlar*. https://www.tbb.org.tr/Content/Upload/Dokuman/7519/Bankalarimiz_2017.pdf (Erişim Tarihi: 19.03.2019).
- Uzar, C. (2015). Financial performance test of public banks in Turkey: An application of promethee. *International Journal of Economics and Finance Studies*, 5(2), 1-9.
- Ünal, S. ve Yüksel, R. (2017). Finansal performans ve hisse senedi getirisi ilişkisi: BİST sürdürülebilirlik endeksindeki bankalar üzerine bir inceleme. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 13(5), 264-270.

EXTENDED ABSTRACT

The Turkish banking sector continues to progress every day under the control of independent, effective, strong capital, regulatory and supervisory institutions and higher institutions that meet the needs of civilised banking in our age. Today, all banking related business, transactions and services offered in countries with advanced level in the world in the Turkish banking sector can be given to real and legal persons and their size in the sector increases every day (Sümer, 2016, p. 1).

As of September 2018 in the Turkish Banking Sector; A total of 51 banks operate, 32 deposits, 13 development and investment, 6 participation banks (BDDK, 2019, p. 2). Considering that the economy is largely created by the banks, the Turkish banking sector should be strong, robust and durable in terms of performing its desired tasks, while on the other hand, it is important that the practices do not impose too much burden on the banks and reduce the flexibility of the banks to act. At the same time, whether banks use their resources effectively is an important case for the banking sector (Kartal, 2018, p. 7).

One of the techniques of using resources effectively is to issue stocks. Stocks are one of the most important investment instruments. In order for the investor to achieve the return he expects from the target of buying stocks, it is necessary to examine the stocks and market conditions well. At this point, Cash status, profitability status, operating structure and financial status of the enterprises can be determined by the financial ratios calculated by the help of the basic financial statements (Cengiz ve Püskül, 2016, p. 295).

The growth and stability of the stock market depends on the decisions that investors make, while the healthy decisions depend on the correct and meaningful formation of the factors that affect the stock gains. Technical analysis, random walk, basic analysis and effective markets approaches are used in the literature in relation to predicting stock gains (Kalaycı ve Karataş, 2005, p. 146). The aim of this study is to examine the relationship between financial performance and return on stock. One of the measurement techniques used with this goal is financial ratios. Regardless of the performance evaluation criteria, decision makers face a variety of problems when choosing the best option. Even if the target is one, the contrasting of options or the fact that multiple options are in contact leads the decision makers to multi-criteria decision making techniques (Çağıl, 2011, p. 261).

Multi-criteria decision making techniques are used extensively in solving decision making problems in order to determine the best of options. The main goal of these techniques is to give the decision-maker

the chance to determine the right one from different options. Different techniques are applied in the articles according to the rules and constraints determined, such as factors specific to the banking sector and the availability of information. Financial determination of companies ' performance is considered a decision-making issue (Ünal ve Yüksel, 2017, p. 265).

In this study, the financial performances of 12 banks whose stocks are traded at BIST are evaluated using the PROMETHEE technique. 15 rates determined for these years are taken into account as financial performance indicator. Examination of the study with the PROMETHEE method, which is one of the multi-criteria decision making techniques, has provided the opportunity to compare with the studies that have been done for the banking sector and using this method. The results are paralleled by this method compared to the studies in the same sector (Sakarya & Aytekin, 2013; Ünal & Yüksel, 2017). Yüksel Ünal and Work (2017) compared with findings in two studies of the work of Akbank's most successful bank, but no bank's most successful single in all the years was concluded. At the same time, correlation analysis parallels our study in that there is no statistically significant correlation between financial performance and stock returns. The study (compared to the study of Sakarya and Aytekin (2013), both studies showed that no bank ranked first or last in all years alone in terms of financial performance. Studies have also been parallel in terms of reaching the conclusion that there is no statistically significant relationship between financial performance values and stock returns both on a year-by-year basis and on a bank-by-Bank basis.

When the study findings are examined in general terms, it is observed that Akbank, the second most successful bank in terms of financial performance, and Garanti Bank, drew a successful chart. It appears that other banks have drawn a fluctuating chart compared to years when financial performance was not stable. In terms of annual stock returns, it is observed that there is a fluctuation in the average of the banks stock returns and no bank has achieved a positive return in all years. Although the banks that earn the most to their investors have changed over the years, it has been determined that ICBC Türkiye Bank, Finans Bank and Denizbank are the banks that earn the most share returns to their investors. The review concluded that there was no statistically significant relationship between financial success and stock gains both in terms of the year and in terms of the bank, and only in 2016, there was a significant relationship between financial success and stock gains.

Kurumsal Yönetim Endeksinde Yer Alan ve Yer Almayan İşletmelerde Finansal Performansın Getiri Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi

Seyhan ÖZTÜRK¹, Sevgül EKİNCİ² ve Tuncer YILMAZ³

Öz

Son yıllarda oldukça önem kazanmış bir kavram olan kurumsal yönetim; iyi yönetim uygulamaları olarak anılmakta ve işletmelere ciddi avantajlar yaratmaktadır. Kurumsal yönetim kavramı ile finansal performansın getirilere olan etkisini araştıran bu çalışmada; inceleme kapsamında yer alan işletmeler iki grup halinde ele alınmıştır. Birinci grupta BİST Kurumsal Yönetim (XKURY) Endeksinde yer alan, ikinci grupta ise BİST Kurumsal Yönetim Endeksinde yer almayan işletmeler bulunmaktadır. Bu iki işletme grubuna ait finansal oranların hisse senedi getirileri üzerindeki etkisini analiz edip, bir farklılık olup olmadığını tespit edip karşılaştırmak çalışmanın temel çıkış noktasını oluşturmaktadır. Çalışmada likidite, etkinlik, kârlılık ve piyasa ölçümleri olarak 14 finansal oran, 1 tane de kontrol değişkeni kullanılmıştır. Analizlerde işletmelerin 2013-2018 dönemine ait yıllık verileri kullanılmıştır. İnceleme döneminde verileri sürekli olan toplam 190 işletme araştırma kapsamında yer almaktadır. Bu işletmelerin 39'u Kurumsal Yönetim Endeksinde yer alan, 151'i ise Kurumsal Yönetim Endeksinde yer almayan işletmelerden oluşmaktadır. İşletmelere ait finansal oranlar ile kontrol değişkeni bağımsız, hisse senedi getirileri ise bağımlı değişken olarak alınarak iki farklı regresyon modeli ile analiz edilmiştir. Yapılan analizlerden elde edilen sonuçlara göre; Kurumsal Yönetim Endeksinde yer alan işletmelere ait finansal oranların hisse senedi getirilerini %13,7 oranında açıklarken, Kurumsal Yönetim Endeksinde yer almayan işletmelerde ise aynı finansal oranlar şirketlerin hisse senedi getirilerini açıklama oranı %4,9 olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kurumsal Yönetim, Finansal Oranlar, Getiri, BİST.

Investigation of the Effect of Financial Performance on Incorporation Companies within the Corporate Governance Index

Abstract

In recent years, the concept of corporate governance, a concept that has gained considerable importance; is known as good management practices and creates serious advantages for enterprises. In this study, which unifies the effects of financial performance on returns with corporate governance concept; the enterprises are divided into two groups. In the first group, the enterprises included in the BIST Corporate Governance (XKURY) Index and in the second group which are not included in the BIST Corporate Governance Index. Analyzing the effect of financial ratios of these two business groups on stock returns, determining whether there is a difference or not is the main starting point of the study. The study covers 14 financial ratios and 1 control variable used as liquidity, efficiency, profitability and market measurements. Annual data of the enterprises are used for the period of 2013-2018. In the review period, a total of 190 enterprises which have continuous data are included in the research. 39 of these enterprises are included in Corporate Governance Index and 151 of the enterprises are not included in Corporate Governance Index. The financial ratios of the enterprises and the control variable were analyzed independently and the stock returns were analyzed by two different regression models. According to the results obtained from the analyzes, the ratio of the financial ratios of the enterprises included in the Corporate Governance Index to the ratio was 13.7%, while the rate of disclosure of the stock returns of the companies in the companies not included in the Corporate Governance Index was found to be 4.9%.

Key Words: Corporate Governance, Financial Ratios, Return, BIST.

Atıf İçin / Please Cite As:

Öztürk, S., Ekinci, S. ve Yılmaz, T. (2020). Kurumsal yönetim endeksinde yer alan ve yer almayan işletmelerde finansal performansın getiri üzerindeki etkisinin incelenmesi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(2), 1059-1069.

Geliş Tarihi / Received Date: 28.02.2019

Kabul Tarihi / Accepted Date: 03.09.2019

¹ Doç. Dr. - Kafkas Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, seyhan87ozturk@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-1458-840X

² Öğr. Gör. - Kafkas Üniversitesi, Susuz Meslek Yüksekokulu, sevgulekinci@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-4099-1948

³ Öğr. Gör. - Kafkas Üniversitesi, Susuz Meslek Yüksekokulu, yilmaz-tuncer@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0001-8956-5814

Giriş

Son yıllarda işletmeler arası rekabet ortamının kızışması, çeşitli muhasebe skandallarının yaşanmış olması kurumsal yönetim kavramının önemini hissedilir düzeylere ulaştırmıştır. Özellikle söz konusu skandallar ve finansal krizlerin temel sebebinin; kurumsal yönetim politikalarının yetersiz olmasına bağlanması bu kavramın önemini daha da arttırmıştır. Bu sebeple hem gelişmiş ülkeler hem de gelişmekte olan ülkeler mümkün mertebe, bu konuya dikkat çekmeye ve önemsemeye başlamışlardır. Kurumsal yönetim uygulamalarını benimseyen işletmeler ve organizasyonların bu kavramın yarattığı birçok avantajı yakaladıkları yadsınamaz bir gerçektir. Bu avantajların en önemlileri; işletme performansının artması, sermaye ve finansal kaynaklara düşük maliyetle, kolaylıkla ulaşılması, kaynakların verimli kullanılması, hem işletme hem de ülke imajına olumlu katkı, işletmenin ilgi grupları arasında çıkar çatışmalarının önlenmesi ve sürdürülebilirliğin sağlanması şeklinde sayılabilmektedir.

Bu bağlamda kurumsal yönetim kavramı ile finansal performansın getirilere olan etkisini araştıran bu çalışmada amaç; kurumsal yönetim uygulamalarını yürüten ve yürütmeyen işletmelerin finansal performansının getirileri üzerindeki etkilerini ölçmektir. Bu amaç çerçevesinde; inceleme kapsamında yer alan işletmeler iki grup halinde ele alınmıştır. Birinci grupta BİST Kurumsal Yönetim (XKURY) Endeksinde yer alan, ikinci grupta ise BİST Kurumsal Yönetim Endeksinde yer almayan işletmeler bulunmaktadır. Bu iki işletme grubuna ait finansal oranların hisse senedi getirileri üzerindeki etkisi analiz edilerek, bir farklılık olup olmadığını tespit etmek çalışmanın temel çıkış noktasını oluşturmaktadır. Yapılan analizlerden elde edilen sonuçlara göre; Kurumsal Yönetim Endeksinde yer alan işletmelerin finansal oranlarının; hisse senedi getirilerini %13,7 oranında; Kurumsal Yönetim Endeksinde yer almayan işletmelerin finansal oranlarının ise hisse senedi getirilerini % 4,9 oranında açıkladığı tespit edilmiştir.

Kurumsal Yönetim

Kurumsal yönetim kurumsallaşma kavramıyla yakından ilişkili olan günümüzde giderek artan öneme sahip bir kavram olarak öne çıkmaktadır. Bu bağlamda kurumsallaşma; işletmelerin faaliyette buldukları çevreleriyle uyumlarını, zamanla oluşan bir ilerlemeyi açıklamaktadır. Farklı ifadelerle; belli bir çevrede faaliyet gösteren kuruluşların yapı ve işleyiş özellikleri ile çevrenin özellikleri arasındaki paralelliği, örgütsel yapılarla zamanla oluşan benzerliği kurumsallaşma göstermektedir (Yeniğün, 2008, s. 3).

1990'lı yıllarda ortaya atılan ve hızlı bir şekilde iş dünyası, uluslararası organizasyonlar, hükümetler ve akademik çevrelerden kabul gören bir yönetim felsefesi haline gelen kurumsal yönetimin özünde, şirketlerin hissedarlarına ve diğer paydaşlara en yüksek yarar sağlayacak şekilde yönetilmeleri bulunmaktadır (Pamukçu, 2011, s. 134).

Kurumsal yönetim; işletmeler tarafından yönlendirilen ve kontrol edilen bir sistem olarak tanımlanabilmektedir. İşletmeler içerisinde süreçler, kontroller, hesap verebilirlik, şeffaflık ve karar alma ile ilgili olan kurumsal yönetim; organizasyonlar için oldukça büyük öneme sahiptir (Zuva ve Zuva, 2018, s. 17).

Kurumsal yönetim; işletmelerin yönetiminde ve faaliyetlerinde katma değer yaratmak, kar sağlamak, elde edilen karları pay sahiplerine dağıtmak gibi klasik amaçlar gütmeyen yanında; hissedarlar, çalışanlar, kredi verenler, müşteriler, toplum ve diğer tüm çıkar gruplarının aralarındaki ilişkileri düzenleyen kurallar bütününe ifade etmektedir (Öztürk ve Demirgüneş, 2008, s. 396).

Kurumsal yönetim uygulamaları; bir organizasyonda iki koşul oluştuğunda gerekli olmakta ve ortaya çıkmaktadır. İlk koşul; sahipler, yöneticiler, ortaklar ve hatta müşterilerinde karıştığı çıkar çatışması halidir. İkinci koşul ise; yapılan sözleşme ile dahi çözülemeyen işlem maliyetlerin yarattığı aracılık sorunu halidir (Hart, 1995, s. 678). Bu tür problemlerin oluşması kurumsal yönetimin gerekliliğine zemin hazırlamaktadır.

Kurumsal yönetim uygulamaları; yönetim kurulunun hisse senedi yatırımcılarının menfaatlerine nasıl iyi hizmet edebileceği bakış açısından doğmuştur. Ancak daha sonraki zamanlarda; bütün menfaat sahiplerinin ihtiyaç ve çıkarlarının nasıl en iyi şekilde karşılanabileceği bakış açısına doğru değişme göstermiştir. Kurumsal yönetim uygulamalarında normatif, düzenleyici yönü ağır basan çözümler üretmek yerine, işletme performansındaki yükselişi temel alan ve esnekliğe sahip işletme içi yapılanmalar dikkat çekmektedir (Ulukan, 2004, s. 214-215)

Literatür Taraması

Gompers, Ishii ve Metrick (2003) kurumsal yönetim uygulamalarının firmaların hisse senedi getirileri üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Bu etkiyi hisse fiyatları, defter değeri ve Tobin Q değişkenlerini kullanarak tespit etmeye çalışmışlardır. Kurumsal yönetim ilkeleri ile hisse senedi getirileri arasında önemli derecede pozitif bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Bebzucuk (2005) kurumsal yönetim ve firma performansı üzerine yaptığı çalışmasını iki aşamada gerçekleştirmiştir. İlk aşamada 2003-2004 yıllarında Arjantin'deki finansal olmayan 65 firmanın kurumsal yönetimin kalitesi ve mülkiyet yapısına ilişkin niceliksel önlemleri bir araya getirmiştir. İkinci aşamada ise, bu önlemleri kurumsal performans ve temettü politikası ile ilişkilendirmiştir. Kurumsal performansın belirleyicileri olarak varlık getirisi (ROA) ve Tobin Q değişkenlerini kullanmıştır. Performans konusunda yönetim önleminin hem varlıkların getirisi (ROA) hem de Tobin Q üzerinde oldukça büyük ve güçlü bir etkisi olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Niu (2006) kurumsal yönetim mekanizmaları ile muhasebe kazançlarının kalitesi arasındaki ilişkiyi incelemeyi amaçladığı çalışmasında, Kanada'da bir firmanın 2001-2004 yılları arasındaki kurumsal yönetim verilerini kullanmıştır. Bu verilerin analizinde regresyon analizini kullanmış ve analiz sonucunda, kurumsal yönetim kalitesinin getiri-kazanç ilişkisini olumlu yönde etkilediği ortaya çıkmıştır.

Cheng (2008) yaptığı çalışmada, kurumsal yönetim kapsamında yer alan firma yönetim kurulu ile kurumsal performans arasındaki ilişkiyi incelemeye çalışmıştır. Kurumsal performansını değerlendirme noktasında, aylık hisse senedi getirilerindeki, varlıkların yıllık muhasebe getirisindeki (ROA) ve Tobin Q değerlerindeki değişiklikleri dikkate almıştır. Bu değişkenleri, Yatırımcı Sorumluluk Araştırma Merkezi'nin (IRRC) 1996-2004 döneminde belirlemiş olduğu 1.252 firmaya uygulamıştır. Sonuçta bir firmanın yönetim kurulu büyüdükçe, kurumsal performans ve değerin daha az değişken hale geldiğini tespit etmiştir. Ayrıca yönetim kurulu büyüklüğünün; kurumsal hisse senedi performansı, muhasebe performansı (ROA) ve firmanın kurumsal değeri (Tobin Q) standart sapmaları ile önemli ölçüde negatif ilişkili olduğu sonuçlarına ulaşmıştır.

Shen ve Lin (2010) 1994-2004 yılları arasında Tayvan'da faaliyet gösteren 183 üretici firma üzerinde yapmış oldukları çalışmada, kurumsal yönetimin temel bilgi analizi ve hisse senedi getirisi arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Sonuç olarak, iyi bir kurumsal yönetime sahip firmaların diğerlerine göre daha fazla hisse senedi getirisine sahip oldukları tespit edilmiştir.

Ersoy, Bayrakdaroğlu ve şamiloğlu (2011) kurumsal yönetim ve firma performansına yönelik yaptıkları çalışmada, 1998-2007 yılları arasında BİST-100 endeksinde faaliyet gösteren 51 firmanın verilerini panel lojistik regresyon modelini kullanarak analiz etmişlerdir. Bu aşamada, performans göstergelerinden olan Tobin Q ve anormal hisse senedi getirilerini bağımlı değişken; kurumsal yönetim değişkenlerini (yönetim kurulunun yapısı ve büyüklüğü, yönetici sahipliği, yabancı sahipliği, sahiplik yapısı, sahiplik yoğunlaşması, denetim komitesi ve yönetim kurulunun bağımsızlığı) de bağımsız değişken olarak ele almışlardır. Analiz sonucunda; sadece yabancı sahipliğinin Tobin Q temelinde firma performansını artırırken, hisse senedi getirilerini azalttığı ortaya çıkmıştır.

Eyüboğlu (2011) yapmış olduğu çalışmada, kurumsal yönetimin hisse senedi getirileri üzerindeki etkisini ölçmeye çalışmıştır. Bunun için Borsa İstanbul (BİST) Kurumsal Yönetim Endeksi'nde yer alan firmaların, endeks kapsamına girmeden önceki ve sonraki her bir dönem için aylık hisse senedi getirilerinin TL cinsinden ortalamalarını hesaplamıştır. Ortalamaları hesaplanan gruplar arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığını tespit etmek için t-testini kullanmıştır. Analiz sonucunda, hisse senedi getiri ortalamaları arasında istatistikî olarak anlamlı bir farklılığın olmadığı sonucuna ulaşmıştır.

Kılıç (2011) kurumsal yönetim endeksi kapsamında yer alan firmaların, endeks kapsamına dâhil olmadan beş gün önceki ve sonraki hisse senedi getiri performanslarındaki değişiklikleri CAMP modelini kullanarak incelemiştir. Bu doğrultuda, BİST Kurumsal yönetim endeksine dâhil olan 28 firmanın verileri kullanılmıştır. Analiz sonucunda, bu firmalardan sadece %60'ının endeks kapsamına dâhil olduğu ilk günlerde pozitif getiri sağladığı, ancak sonrasında bunun herhangi bir anlam ifade etmediği ortaya çıkmıştır.

şengür ve Püskül (2011) kurumsal yönetim ve firma performansına ilişkin yapmış oldukları çalışmada, kurumsal yönetimin ana unsurlarından olan yönetim kurulu ile firma performans gösterge unsurları olan hisse senedi getirisi, fiyat kazanç oranı, hisse başı kazanç, varlık getiri oranı ve özkaynak getiri oranları

arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Bu doğrultuda, 2009 yılında BİST kurumsal yönetim endeksinde faaliyet gösteren 24 firmadan aldıkları verileri analize tabi tutmuşlardır. Analiz kapsamında hipotezler oluşturularak t-testi yöntemini uygulamışlardır. Analiz sonucunda, iki komiteye (denetim ve kurumsal yönetim) sahip olan firmaların, tek komiteye sahip olanlardan daha fazla hisse senedi getirisine sahip oldukları sonucuna ulaşmışlardır.

Azeem, Hassan ve Kouser (2013) Karaçi Borsası'nda işlem gören en büyük 50 firmanın uyguladığı kaliteli kurumsal yönetimin firma performansına etkisini panel veri yöntemini kullanarak analiz etmiştir. Analiz sonucunda, kaliteli kurumsal yönetimin hisse senedi getirisini; dolayısıyla firma performansını büyük ölçüde etkilediği ortaya çıkmıştır.

Tsai ve Tung (2014) Tayvan Menkul Kıymetler Borsası'nda işlem gören 137 ileri teknoloji firmasının performansı ile kurumsal yönetim uygulamaları arasındaki ilişkiyi panel veri regresyon analizi yöntemi ile incelemişlerdir. Bu doğrultuda, kurumsal yönetim yapısı ve kaynaklarının doğrudan yabancı yatırım (DYY) taahhüdü ve firma performansı (hisse başına düşen getiri aktif kârlılık oranı ve özsermaye kârlılık oranları) üzerindeki etkileri araştırılmıştır. Sonuç olarak, hem icra kurulu başkanı (CEO) ikiliğinin hem de devlet payının bir firmanın doğrudan yabancı yatırımı etkilediği ortaya çıkmıştır.

Aksu ve Aytekin (2015) 2009-2014 yılları arasında Borsa İstanbul (BİST) Kurumsal Yönetim Endeksi'nde (XKURY) yer alan 50 firmaya yönelik yapmış oldukları çalışmada, firmaların kurumsal yönetim ilkelerine uyum notu ile hisse senedi getirileri arasındaki ilişkiyi incelemeye çalışmışlardır. Bu doğrultuda, firmaların kurumsal yönetim ilkelerine uyum notunun ilan edildiği tarihten on gün öncesi ve sonrası, daha sonra beş gün öncesi ve sonrasına ait hisse senedi 2. Seans kapanış fiyatlarının logaritmik getiri ortalamalarını hesaplamışlardır. Hesapladıkları ortalamalar arasındaki farklılıkları tespit etmek için t-testi, Kolmogorov Smirnov ve Wilcoxon işaret testlerini kullanmışlardır. Testler sonucunda, 2009 ve 2014 yılları arasında firmaların kurumsal yönetim ilkelerine uyum notunun açıklanmasından önceki ve sonraki hisse senedi getirileri arasında anlamlı farklılıklar olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Bu hisse senedi getirileri arasındaki farklılığın kurumsal yönetim ilkelerine uyum notundan meydana gelip gelmediğini tespit etmek amacıyla da olay çalışması yöntemini kullanmışlardır.

Yavuz, Yıldırım ve Elmas (2015) yaptıkları çalışmada, kurumsal yönetim ile hisse senedi getirisi arasındaki ilişkiyi olay çalışması yöntemi ile analiz etmeye çalışmışlardır. Bu doğrultuda, ilk kez 2012 ve 2013 yıllarında BİST kurumsal yönetim endeksi kapsamına dâhil olan 11 firmanın endekse dâhil olmadan on gün öncesi ve sonrasına ait hisse senedi anormal getirilerini hesaplamışlardır. Sonuç olarak, kurumsal yönetim ile hisse senedi getirisi arasındaki ilişki bazı günler negatif, bazı günler pozitif çıkarak karışık bir seyir göstermiştir.

Oral, Polat ve Şit (2017) kurumsal yönetimin hisse senedi getirileri üzerindeki etkisini ölçmeye yönelik yaptıkları çalışmada, kurumsal yönetim endeksinde yer alan 20 firmanın 2010-2014 yılları arasındaki finansal tablo kalemlerinden alınan ve analizde bağımsız değişken olarak kabul edilen finansal kaldıraç oranlarının hisse senedi getirisi üzerindeki etkisini panel veri analiz yöntemini kullanarak incelemeye çalışmışlardır. Analiz sonucunda, bu 20 firmanın 8'inde (%40) hisse senedi bileşik getirisinin finansal kaldıraç oranı tarafından artış yönünde etkilendiği sonucuna ulaşmışlardır.

Sakarya, Yazgan ve Yıldırım (2017) yaptıkları çalışmada, hisse senetleri BİST'de işlem gören ve kurumsal yönetim endeksi kapsamında yer alan 58 firmanın 2011-2015 dönemine ait kurumsal yönetim derecelendirme notu ile hisse senedi getirileri arasındaki ilişkiyi tespit etmeye çalışmışlardır. Bu doğrultuda, ilişkiyi tespit edebilmek için analiz yöntemi olarak olay çalışması yöntemini kullanmışlardır. Analiz sonucunda, firmaların kurumsal yönetim derecelendirme notunun duyurulması ile hisse senedi getirisi arasında pozitif bir ilişkinin olmadığı sonucuna ulaşmışlardır.

Literatürde kurumsal yönetim ve finans ilişkisini kuran; özellikle kurumsal yönetim uygulamaları ile finansal performans ilişkilendiren çok sayıda yerli ve yabancı çalışma bulunmaktadır. Bunların birçoğunda kurumsal yönetim uygulamalarının finansal performansı ve dolayısıyla getirileri etkilediği yönünde sonuçlar elde edilmiştir.

BİST İşletmeleri Üzerine Uygulama

Çalışmanın bu kısmında uygulama ile ilgili bilgiler yer almaktadır. Çalışmanın amacı, çalışmanın veri seti, veri toplama yöntemi, bağımsız değişkenlerin bağımlı değişken üzerindeki etkisini tespit etmek için yapılan analizler ve ortaya çıkan bulgulara ait yorumlar aşağıda detaylı olarak sunulmuştur.

Çalışmanın Amacı

Son yıllarda işletme başarisının ölçümünde önem kazanan ölçütlerden biri de kurumsal yönetim uygulamalarına ve ilkelerine sahiplik durumudur. Kurumsal yönetimi tam anlamıyla benimseyen işletmeler için; itibar, imaj, müşteri nezdinde olumlu izlenim yaratmak, kaynakların etkin kullanımı, verimlilik ve etkinlik ön plana çıkmaktadır. Ayrıca işletme faaliyetlerinde başarının süreklilik arz etmesi, her alanda istikrarın hâkim olması piyasada rekabet avantajı elde etmeleri için kurumsal yönetim ilkelerinin etkisi günümüzde daha da önemli hale gelmiştir. Bu açıdan kurumsal yönetim anlayışı aynı zamanda işletmeye değer katmayı amaçlayan bir yönetim biçimi olduğu da söylemek mümkündür.

Bu düşünceden yola çıkarak BİST işletmeleri üzerine yapılan bu çalışmada, BİST’ de işlem gören ve kurumsal yönetim endeksinde yer alan işletmeler ile diğer (kurumsal yönetim endeksinde yer almayan) işletmelere ait öne çıkan finansal oranların hisse senedi getirileri üzerindeki etkisini tespit etmek amaçlanmıştır.

Veri Seti ve Toplama Yöntemi

Çalışmanın veri setini 2012-2018 tarihleri arasında BİST’ de sürekli olarak işlem gören ve BİST kurumsal yönetim endeksinde yer alan ve almayan işletmelerin 6 yıllık verileri oluşturmaktadır. Veri seti oluşturulurken öncelikle BİST Kurumsal Yönetim Endeksinde yer alan şirketler tespit edilmiş, daha sonra bu şirketler BİST Ulusal Tüm Endeksinde yer alan şirketlerin içinden çıkarılmıştır. Çalışmanın yapıldığı tarihte BİST Kurumsal Endekste 48, BİST Ulusal Tüm Endeksinde ise 323 işletmenin faaliyet gösterdiği tespit edilmiştir. Ulusal Tüm Endeksten Kurumsal Endekse ait 48 işletme çıkarıldığında geriye 275 işletme kalmaktadır. Fakat inceleme döneminde verileri sürekli olmayan veya veri setinin dağılımı bozan başka bir deyişle çarpıklığa neden olan işletmeler çıkarıldığında Kurumsal endekste 39, Ulusal Tüm Endekste ise 151 işletme kalmıştır.

Çalışma kapsamında yer alan 190 işletmeye ait veri seti toplamda 17.100 gözlemden oluşmaktadır. Bu gözlemlerin 3.510’u Kurumsal Yönetim Endeksinde yer alan 39 işletmenin, 13.590 gözlem ise Ulusal Tüm Endeksinde yer alan 151 işletmeye aittir. Toplamda 190 işletmeye ait bu veri seti Finnet firmasına ait olan Hisse Expert programıyla öncelikle Microsoft Office Excel ortamına indirilmiş, daha sonra bu veriler düzenlenerek istatistik programları aracılığıyla analizler yapılmıştır.

İşletmelerin 2013-2018 dönemine ait finansal oranların getiri üzerindeki etkisini tespit etmek için likidite, etkinlik, kârlılık ve piyasa ölçümlerinden yararlanılmıştır. Finansal oranların hesaplanması, kısaltmalar, içinde yer aldıkları ölçümler ve bu oranlara ait açıklamalar Tablo 1’de yer almaktadır.

Tablo 1. Çalışmada Yer Alan Finansal Oranlara Ait Bilgiler

Kısaltma	Oran Hesaplaması	Ölçümler	Açıklama
cao	Dönen Varlıklar/Kısa Vadeli Yabancı Kaynaklar	Likidite	Cari oran
ato	(Dönen Varlıklar-Stoklar)/Kısa Vadeli Yabancı Kaynaklar	Ölçümleri	Asit-Test oranı
stdhz	Satışların Maliyeti / Stoklar		Stok devir hızı
aldhz	Net Satışlar /Toplam Alacaklar	Etkinlik	Alacak devir hızı
ddhz	Net Satışlar /Duran Varlıklar	Ölçümleri	Duran varlık devir hızı
efkm	Esas Faaliyet Kârı/Net Satışlar		Esas faaliyet kâr marjı
dönvk	Net Kâr/Dönen Varlıklar		Dönen varlık kârlılığı
nkm	Net Kâr/Net Satışlar	Kârlılık	Net kâr marjı
özk	Net Kâr/Özsermaye	Ölçümleri	Özsermaye kârlılığı
aktfk	Net Kâr/Aktifler		Aktif kârlılığı
hbk	Dönem Sonu Net Kâr/Toplam Hisse Sayı		Hisse başına kâr
fko	Hisse Kapanış Fiyatı/Hisse Başına Kâr		Fiyat-Kazanç oranı
pddo	(Dolaşımdaki Toplam Hisse Sayısı x Hisse Kapanış Fiyatı)/ Özsermaye	Piyasa	Piyasa değeri-Defter değeri oranı
gtr	(Hisse Kapanış Fiyat _t - Hisse Kapanış Fiyat _{t-1} / Hisse Kapanış Fiyat _t)x100	Ölçümleri	Hisse senedi getirisi
tvrlk	Ln(Dönen Varlıklar + Duran Varlıklar)	Toplam Aktifler	Toplam varlıkların doğal logaritması

Çalışmanın Hipotezleri

BİST Kurumsal Yönetim Endeksinde yer alan 39 işletmenin, yer almayan 151 işletmenin finansal oranları ile birlikte kullanılan kontrol değişkeninin hisse senedi getirisi üzerindeki etkisini test etmek için kurulan temel hipotezler aşağıda yer almaktadır.

H₀: Finansal oranların getiri üzerindeki etkisi anlamsızdır.

H₁: Finansal oranların getiri üzerindeki etkisi anlamlıdır.

Verilerin Analizi

Çalışma kapsamında yer alan 190 işletmeye ait 1 bağımlı ve 14 tane de bağımsız değişken kullanılarak istatistiksel analizler yapılmıştır. Analizlerde bağımsız değişken olarak işletmelere ait finansal oran verileri, bağımlı değişken olarak işletmelere ait hisse senedi getirisi, kontrol değişkeni olarak ise işletmelerin toplam varlıklarının doğal logaritması alınmıştır.

Çalışmada yer alan analizlerde birçok farklı alanda araştırmacılar tarafından veri analizinde yaygın olarak kullanılan SPSS (Statistical Package for the Social Sciences) paket programı kullanılmıştır. 190 işletmenin verilerini kullanarak öncelikle bağımlı ve bağımsız değişkenlere ait tanımlayıcı istatistikler tespit edilmiş, daha sonra bağımsız değişkenlerin bağımlı değişken üzerinde etkisi olup olmadığı % 5 anlamlılık düzeyinde kurulan iki farklı çoklu regresyon modeli ile sınanmıştır.

Bulgular

Yapılan analizlerde bağımlı ve bağımsız değişkenlere ait tanımlayıcı istatistikler ve bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkenler üzerindeki etkisini tespit etmek için yapılan çoklu regresyon modelleri ve onlara ait sonuçlar aşağıda detaylı olarak sunulmuştur. Tabloda 2'de yer alan tanımlayıcı istatistiklerde Kurumsal Yönetim endeksi işletmeleri (kyi), Kurumsal Yönetim endeksinde yer almayan işletmeler ise (dişl) olarak tanımlanmıştır.

Tablo 2. Değişkenlere Ait Tanımlayıcı İstatistikler

		N	Minimum	Maksimum	Ortalama	Standart Hata	Standart Sapma
cao	kyi	234	0,0000	5,4871	1,4061	0,0561	0,8577
	dişl	906	0,0000	10,0336	1,8870	0,0512	1,5416
ato	kyi	234	0,0000	16,3185	2,0462	0,1576	2,4108
	dişl	906	-31,4631	31,5874	1,6826	0,0835	2,5130
stdhz	kyi	234	0,0000	92,2969	10,1049	0,9718	14,8663
	dişl	906	0,0000	90,0776	6,2800	0,2452	7,3818
aldhz	kyi	234	0,0000	79,0797	9,5453	0,8589	13,1386
	dişl	906	0,0000	76,8739	5,2412	0,1977	5,9501
ddhz	kyi	234	0,0000	8,9347	1,8820	0,0987	1,5103
	dişl	906	0,0000	9,4749	1,7460	0,0440	1,3254
efkm	kyi	234	-29,8515	89,0216	14,2155	1,4805	22,6472
	dişl	906	-66,7901	92,8246	9,9162	0,5227	15,7329
dönvk	kyi	234	-48,3449	124,7285	11,0935	1,3399	20,4967
	dişl	906	-129,4560	98,8722	8,8985	0,6281	18,9072
nkm	kyi	234	-49,1425	103,5043	11,9111	1,3923	21,2980
	dişl	906	-160,8776	143,0510	8,0847	0,6941	20,8936
özk	kyi	234	-203,3104	93,2777	10,5493	1,6351	25,0125
	dişl	906	-78,5070	93,4375	10,0448	0,5819	17,5155
aktfk	kyi	234	-31,0669	42,4656	4,8264	0,5502	8,4168
	dişl	906	-34,6938	49,5679	4,5390	0,2587	7,7859
pddo	kyi	234	0,0000	16,3185	2,0796	0,1549	2,3695
	dişl	906	-7,4126	31,5874	1,7864	0,0714	2,1497
hbk	kyi	234	-6,6000	15,3400	0,9244	0,1321	2,0208
	dişl	906	-11,6800	12,9600	0,5873	0,0662	1,9926
fko	kyi	234	-259,6200	364,0600	9,1133	2,3660	36,1925
	dişl	906	-158,9300	157,3600	7,5351	0,9613	28,9364
tvrk	kyi	234	17,3600	26,7400	22,3197	0,1343	2,0548
	dişl	906	15,6800	26,8200	20,1170	0,0608	1,8289
gtr	kyi	234	-46,3900	130,9100	12,0288	2,2242	34,0234
	dişl	906	-81,4500	268,7800	16,4548	1,6257	48,9329

Tablo 2’de finansal oranlara ait elde edilen tanımlayıcı istatistikler yer almaktadır. Buna göre diğler işletmelerin cari oran (cao) ile hisse senedi getiri ortalaması; Kurumsal Yönetim işletmelerine ait verilerden yüksektir. Diğler finansal oranlarda ise Kurumsal Yönetim endeksinde yer alan işletmelerin 2013-2018 dönemine ait ortalaması diğler işletmelerin ortalamasından daha yüksek olduğu gözlemlenmiştir. Elde edilen bu oranlara göre Kurumsal Yönetim endeksinde yer alan işletmelerin diğler işletmelere göre varlık ve kaynaklarını daha etkin, daha verimli şekilde kullandığını söylemek mümkündür.

Çoklu Regresyon Analizi Sonuçları

İşletmelerin hisse senedi getirilerinin bağımlı, finansal oranlar ile kontrol değışkeninin bağımsız değışken olarak alındığı çoklu regresyon analizine ait model aşağıdaki şekilde kurulmuştur.

$$gtr = \beta_0 + \beta_1cao + \beta_2ato + \beta_3stdb\zeta + \beta_4aldb\zeta + \beta_5ddb\zeta + \beta_6efkm + \beta_7dömvk + \beta_8nkm + \beta_9öz\zeta + \beta_{10}aktf\zeta + \beta_{11}bbk + \beta_{12}fko + \beta_{13}pddo + \beta_{14}tvrk + \varepsilon$$

Yukarıda yer alan çoklu regresyon modelinde, “gtr” bağımlı değışken, “ β_0 ” regresyon analizine ait elde edilen sabit terim, “ β_1 β_{14} ” bağımsız değışkenlere ait regresyon katsayısı, “cao.....fko” bağımsız değışkenler (finansal oranlar), “tvrk” doğal logaritması alınmış toplam varlıklar (kontrol değışkeni), ε ise hata terimini temsil etmektedir.

İşletmelere ait hisse senedi getirilerinin bağımlı, finansal oranlar ile kontrol değışkeninin bağımsız değışken olarak yer aldığı çoklu doğrusal regresyon (Linear Regresyon) analizine ait elde edilen istatistiksel sonuçlar Tablo 3 ve Tablo 4’te verilmiştir.

Tablo 3’te bağımsız değışkenler ile getiri arasındaki ilişkiyi tespit etmek için yapılan iki farklı çoklu regresyon analizinden elde edilen modellere ait özet katsayılarına yer verilmiştir. Tabloda yer alan istatistiksel değışkenlerde en önemli katsayılar R, R², p ve D-W test değışleridir. Bura da R değışeri bağımsız değışkenler ile bağımlı değışken arasındaki korelasyon değışerini, R² değışeri bağımsız değışkenlerin bağımlı değışkeni açıklama oranını, p değışeri % 5 anlamlılık düzeyinde kurulan regresyon modelinin anlamlı olup olmadığını, D-W (Durbin-Watson) ise çoklu regresyon modelinde oto korelasyona ait test istatistik değışerini verir.

Tablo 3. Çoklu Regresyon Modeli Özet Tablosu: Getiri

Model	R	R ²	Düzeltilmiş R ²	F	Olasılık Değışeri (p)	D-W
1 ^a			0,078	2,337	0,005***	1,625
2 ^b	0,222	0,049	0,034	3,301	0,000***	1,658

a = Kurumsal Yönetim İşletmelerine Ait Finansal Oranlar (Bağımsız Değışkenler)

b = Diğler İşletmelere Ait Bağımsız Finansal Oranlar (Bağımsız Değışkenler)

c = Getiri (Bağımlı Değışken)

***, %1 düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Birden fazla bağımsız değışken içeren çoklu regresyon modeline ait özet verilerin yer aldığı Tablo 3’teki sonuçlara göre, bağımlı değışken olan getiri ile finansal oranlar ile kontrol değışkeninin yer aldığı bağımsız değışkenler arasındaki korelasyon katsayısını temsil eden R değışeri kurumsal yönetim endeksinde yer alan işletmelerde (kyi) %37, kurumsal yönetim endeksinde yer almayan işletmelerde (dişl) bu oran %22,2’dir. Birinci model de, bağımlı değışken olan hisse senedi getirisini (gtr) kurumsal yönetim işletmelerine ait (kyi) bağımsız değışkenler %13,7’sini (R²) açıklarken, ikinci modelde kurumsal yönetim endeksinde yer almayan (dişl) işletmelere ait bağımsız değışkenler ise getirinin %4,9’ünü (R²) açıkladığı tespit edilmiştir. Başka bir deyişle bağımlı değışken olan hisse senedi getirisindeki %13,7’lik değışim (varyans) kurumsal yönetim işletmelerine ait bağımsız değışkenler tarafından açıklanırken, diğler işletmelerde ise bu oranın % 4,9’dur.

Bağımsız değışkenlerin bağımlı değışken üzerindeki etkisinin % 95 güven aralığında anlamlı olup olmadığını Tablo 3’te yer alan F istatistik değışerine ait p olasılık değışeri vermektedir. Kurumsal yönetim işletmelerine ait regresyon modelinde F değışeri 2,337, p değışeri 0,005, diğler işletmelerde ise F değışeri 3,301, p değışeri ise 0,000 çıkmıştır. Her iki modelde elde edilen p değışeri 0,05’ten küçük olduğu için kurulan regresyon modellerinin bir bütün olarak anlamlı olduğunu söylemek mümkündür.

D-W test istatistik değeri de ekonometrik çalışmalarda 1,5-2,5 aralığında olduğu zaman kurulan regresyon modellerinde otokorelasyon olmadığı kabul edilmektedir. Model özeti tablosunda yer alan D-W değeri 1,625-1,658 aralığında çıktığından dolayı her iki modelde de otokorelasyon sorunu tespit edilmemiştir. Bu sonuçlara göre her iki modelde de H_0 hipotezi red edilirken, H_1 hipotezi kabul edilmiştir.

Regresyon modelleri anlamlı çıktığından her iki modelde yer alan bağımlı ve bağımsız değişkenlere ait parametre katsayıları (β), standart hata, standardize edilmiş regresyon katsayısı (Beta), t değeri, p anlamlılık düzeyi, Tolerans ve VIF değerlerine ait istatistiksel sonuçlar Tablo 4 ve Tablo 5'te sunulmuştur.

Tablo 4. Çoklu Regresyon Analizi Parametre Katsayıları Tablosu: *kyi*

	Regresyon Katsayısı	Standart Hata	Beta	t	P	Collinearity Statistics Tolerance	VIF
β_0	21,303	32,031	-	0,665	0,507	-	-
cao	3,467	3,745	0,087	0,926	0,356	0,471	2,122
ato	9,370	6,919	0,214	1,354	0,177	0,167	5,972
stdhz	-0,194	0,165	-0,085	-1,177	0,241	0,812	1,231
aldhz	0,592	0,234	0,228	2,523	0,012**	0,515	1,942
ddhz	-3,576	2,369	-0,147	-1,509	0,133	0,439	2,279
efkm	-0,100	0,157	-0,058	-0,640	0,523	0,512	1,953
dönvk	0,309	0,187	0,186	1,648	0,101	0,329	3,040
nkm	-0,122	0,164	-0,077	-0,745	0,457	0,396	2,524
özk	0,066	0,160	0,048	0,412	0,681	0,302	3,307
aktfk	-0,775	0,695	-0,192	-1,116	0,266	0,142	7,038
pddo	-1,840	2,224	-0,128	-0,828	0,409	0,175	5,715
hbk	3,431	1,168	0,204	2,938	0,004**	0,869	1,151
fko	0,014	0,065	0,015	0,215	0,830	0,888	1,126
tvrlk	-0,531	1,322	-0,029	-0,402	0,688	0,795	1,258

a= Kurumsal Yönetim Endeksinde Yer Alan İşletmeler (*kyi*)

** , %5 düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Regresyon analizine ait parametre katsayılarının yer aldığı Tablo 4'te yer alan istatistiksel sonuçlara göre, alacak devir hızı (aldhz, $p=0,012$) ile hisse başına kâr (hbk, $p=0,004$) değişkenlerine ait p değeri 0,05'ten küçük çıktığından bu değişkenlerin hisse senedi getirisi üzerindeki etkisi anlamlı bulunmuştur. Bu cümledeki ifadeler tablo 5'te yer almaktadır.

Diğer değişkenlere ait p değerleri 0,05'ten büyük çıktığından getiri üzerindeki etkileri anlamlı bulunmamıştır. Bu bulgulardan yola çıkarak alacak devir hızı (aldhz) ile hisse başına kâr (hbk) finansal rasyolar için H_0 hipotezi red, H_1 hipotezi ise kabul edilmiştir. Diğer finansal rasyolar da ise H_0 hipotezi kabul, H_1 hipotezi ise red edilmiştir. Ayrıca tabloda yer alan Tolerance değerleri 0,142-0,888 aralığında, VIF değerleri ise 1,151-5,972 aralığında çıkmıştır. Bu sonuca göre çoklu regresyon analizinde yer alan bağımsız değişkenler arasında çoklu doğrusal bağlantı problemine rastlanmamıştır. Elde edilen bu sonuca göre çoklu regresyon formülü şu şekilde kurulur: $gtr = 21,303 + 0,592 \times aldhz + 3,431 \times hbk + \epsilon$.

Tablo 5. Çoklu Regresyon Analizi Parametre Katsayıları Tablosu: *dişl*

	Regresyon Katsayısı	Standart Hata	Beta	t	P	Collinearity Statistics Tolerance	VIF
β_0	18,208	18,294	-	0,995	0,320	-	-
cao	-0,293	1,221	-0,009	-0,240	0,811	0,721	1,387
ato	-1,417	0,710	-0,073	-1,996	0,046	0,803	1,246
stdhz	0,161	0,243	0,024	0,660	0,509	0,793	1,261
aldhz	-0,261	0,350	-0,032	-0,745	0,456	0,589	1,699
ddhz	1,707	1,896	0,046	0,900	0,368	0,404	2,473
efkm	-0,139	0,115	-0,045	-1,209	0,227	0,781	1,281
dönvk	-0,104	0,183	-0,040	-0,566	0,571	0,213	4,688
nkm	0,121	0,108	0,052	1,114	0,266	0,498	2,006
özk	0,032	0,171	-0,011	-0,188	0,851	0,285	3,512
aktfk	0,082	0,524	0,013	0,156	0,876	0,154	6,505
pddo	2,643	0,840	0,116	3,148	0,002***	0,784	1,275
hbk	3,693	0,820	0,150	4,505	0,000***	0,958	1,044
fko	0,159	0,056	0,094	2,844	0,005***	0,980	1,021
tvrlk	-0,410	0,889	-0,015	-0,461	0,645	0,966	1,035

a= Kurumsal Yönetim Endeksinde Yer Almayan İşletmeler (*dişl*)

*** , %1 düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 4'te yer alan çoklu regresyon analizine ait parametre katsayılarına göre, piyasa değeri defter değeri oranı (pddo, $p=0,002$), hisse başına kâr (hbk, $p=0,000$) ile fiyat kazanç oranı (fko, $p=0,005$) değişkenlerine ait p değeri 0,05'ten küçük çıktığından hisse senedi getirisi üzerindeki etkileri anlamlı olduğu gözlemlenmiştir. Diğer finansal rasyolara ait p değerleri ise 0,05'ten büyük çıktığından getiri üzerindeki etkileri anlamlı bulunmamıştır. Bu bağlamda piyasa değeri defter değeri oranı (pddo), hisse başına kâr (hbk) ile fiyat kazanç oranı (fko) rasyolarında H_0 hipotezi red, H_1 hipotezi ise kabul edilmiştir. Diğer finansal rasyolar da ise H_0 hipotezi kabul, H_1 hipotezi red edilmiştir. Ayrıca tabloda yer alan Tolerance değerleri 0,154-0,980 aralığında, VIF değerleri ise 1,021-6,505 aralığında çıkmıştır. Tablo 5'teki sonuçlardan yola çıkarak çoklu regresyon formülü ise şu şekilde kurulur: $gtr = 18,208 + 2,643 \times pddo + 3,693 \times hbk + 0,159 \times fko + \epsilon$. Yukarıda bahsedilen istatistiksel değerlere göre çoklu regresyon analizinde yer alan bağımsız değişkenler arasında çoklu doğrusal bağlantı problemi olmadığını söylemek mümkündür.

Sonuç

Kurumsal yönetim ilkeleri ve uygulamalarının; işletmelere yarattığı katma değer ve sağladığı faydalar oldukça fazla olmakla birlikte; en önemli katkıları; işletmeye artı değer yaratmak, olumlu imaj sağlamak, düşük maliyetli kaynak oluşturmak şeklinde sıralanmaktadır. Bu çerçevede düşünüldüğünde kurumsal yönetim uygulamaları; işletmelerin finansal performansı üzerinde dolayısıyla getirileri üzerinde de etkiler yaratmaktadır. Buradan hareketle kurumsal yönetim endeksinde bulunan ve bulunmayan işletmelerin finansal performanslarının getirileri üzerindeki etkilerini tespit etmeyi amaçlayan çalışmanın sonuçlarını aşağıdaki şekilde sıralamak mümkündür;

- Kurumsal Yönetim endeksinde yer alan işletmelerin diğer işletmelere göre varlık ve kaynaklarını daha etkin, daha verimli ve katma değer yaratıcı şekilde kullandıkları görülmüştür.
- Regresyon analizi sonuçlarına göre; alacak devir hızı ile hisse başına kâr değişkenlerinin hisse senedi getirisi üzerindeki etkisi anlamlı bulunmuştur.
- Alacak devir hızı ile hisse başına kâr finansal rasyoları için H_0 hipotezi red, H_1 hipotezi ise kabul edilmiştir. Yani bu rasyoların getiri üzerindeki etkisi anlamlı çıkmıştır.
- Çoklu regresyon analizine ait parametre katsayılarına göre, piyasa değeri defter değeri oranı, hisse başına kâr ile fiyat kazanç oranı değişkenlerinin hisse senedi getirisi üzerindeki etkileri anlamlı çıkmıştır.
- Piyasa değeri defter değeri oranı, hisse başına kâr ile fiyat kazanç oranı rasyolarında H_0 hipotezi red, H_1 hipotezi ise kabul edilmiştir. Yani bu rasyoların getiri üzerindeki etkisi anlamlı çıkmıştır.
- Diğer finansal rasyolar da ise oranların getiri üzerindeki etkisi anlamsız kabul edilmiş ve temel hipotezlerden birini oluşturan H_1 hipotezi red edilmiştir.
- Sonuç olarak Kurumsal Yönetim Endeksinde yer alan işletmelere ait finansal oranların hisse senedi getirilerini %13,7 açıkladığı; Kurumsal Yönetim Endeksinde yer almayan işletmelerde ise aynı finansal oranların hisse senedi getirilerini % 4,9 oranında açıkladığı tespit edilmiştir.

Yapılan çalışma kapsamında; işletmelerin kurumsal yönetim ilkelerini benimsemelerinin ve kurumsal yönetim uygulamalarına önem vermelerinin finansal performanslarına olumlu şekilde yansdığına dair genel bir sonuca ulaşılmıştır. Bu sonuca bağlı olarak; kurumsal yönetim kavramının işletmelerin faaliyetlerine entegre edilerek hassasiyetle uygulanması yönünde çabalar gösterilmelidir. Bununla birlikte sektörler arası, ülkeler arası finansal oranları veya farklı finansal rasyoları kullanarak yapılacak araştırmalarla kavrama farklı bakış açıları kazandırılmalıdır.

Etik Beyan

“Kurumsal Yönetim Endeksinde Yer Alan Ve Yer Almayan İşletmelerde Finansal Performansın Getiri Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir.

Kaynakça

- Aksu, M. ve AYTEKİN, S. (2015). Kurumsal yönetim ilkelerine uyum notu ile hisse senedi getirisi ilişkisi: BİST kurumsal yönetim endeksi (XKURY) üzerine bir uygulama. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi*, 6(13), 201-219.
- Azeem, M., Hassan, M. ve Kouser, R. (2013). Impact of quality corporate governance on firm performance: A ten year perspective. *Pakistan Journal of Commerce and Social Sciences*, 7(3), 656-670.
- Bebzucuk, R. N. (2005). Corporate Governance and Ownership: Measurement and Impact on Corporate Performance and Dividend Policies in Argentina. *Latin American Research Network Working Paper*, R-5/16:1-59.
- Cheng, S. (2008). Board size and the variability of corporate performance. *Journal of Financial Economics*, 87, 157-176.
- Ersoy, E., Bayraktaroğlu, A. ve Şamiloğlu, F. (2011). Türkiye’de kurumsal yönetim ve firma performansı (Tobin-Q ve Anormal Getiri) arasındaki ilişkinin analizi. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 48(554), 71-84.
- Eyüboğlu, K. (2011). Kurumsal yönetimin hisse senedi getirileri üzerindeki etkisi: İMKB kurumsal yönetim endeksindeki şirketler açısından bir değerlendirme. *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1, 55-69.
- Gompers, P., Ishii, J. ve Metrick, A. (2003). Corporate governance and equity prices. *The Quarterly Journal of Economics*, 118, 107-155.
- Hart, O. (1995). Corporate governance: Some theory and implications. *The Economic Journal*, 105(430), 678-689.
- Kılıç, S. (2011). İMKB kurumsal yönetim endeksinde dâhil olan şirketlerin getiri performanslarının ölçülmesi. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 48(552), 45-58.
- Niu, F. F. (2006). Corporate governance and the quality of accounting earnings: A Canadian perspective. *International Journal of Managerial Finance*, 2(4), 302-327.
- Oral, T., Polat, E. ve Şit, A. (2017). Borsa İstanbul kurumsal yönetim endeksinde yer alan şirketlerin sermaye yapıları ile hisse senedi getirileri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 8(1), 126-141.
- Öztürk, M. B. ve Demirgüneş, K. (2008). Kurumsal yönetim bakış açısıyla entelektüel sermaye. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19, 395-411.
- Sakarya, Ş., Yazgan, K. F. ve Yıldırım, H. H. (2017). Kurumsal Yönetim derecelendirmesinin hisse senedi performansına etkisi: BİST kurumsal yönetim endeksi üzerine bir inceleme. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmalar Dergisi*, 18(40), 55-76.
- Shen, C. H. ve Lin, K. L. (2010). The impact of corporate governance on the relationship between fundamental information analysis and stock returns. *Emerging Markets Finance and Trade*, 46(5), 90-105.
- Şengür, E. D. ve Püskül, A. S. (2011). İMKB kurumsal yönetim endeksindeki şirketlerin yönetim kurulu yapısı ve işletme performansının değerlendirilmesi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 31, 33-50.
- Tanrıyar, İ. (2019) Neden kurumsal yönetim? İlhan Tanrıyar; <http://www.agdem.com/index.php?option,neden-kurumsal-yoenetim,lhan-tanriyar>; Erişim Tarihi: 26.02.2019.
- Tetik, N. (2013). Kurumsal yönetim ilkeleri ve yeni Türk ticaret kanunu düzenlemelerinin işletmelerin finansal yönetimi üzerinde etkileri. *İnönü University International Journal of Social Sciences*, 2(1), 43-58.
- Tsai, M. T. ve Tung, W. H. (2014). Corporate governance, resources, FDI commitment and firm performance: empirical analyses of Taiwanese high-tech firms. *Chinese Management Studies*, 8(3), 313-332.
- Ulukan, C. (2004). Aile işletmeleri kurumsal yönetim için ne kadar hazır? Eskişehir’de faaliyet gösteren aile işletmeleri üzerine bir araştırma. *I. Aile İşletmeleri Kongresi*. İstanbul Kültür Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Aile İşletmeleri ve Girişimcilik Araştırma Merkezi, 17-18 Nisan, İstanbul.
- Yavuz, S., Yıldırım, S. ve Elmas, B. (2015). Kurumsal yönetim endeksi ile şirket hisse senedi getirisi ilişkisi: BİST’de bir uygulama. *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(2), 73-82.
- Yenigün, T. (2008). *Kurumsal yönetim ve işletme içi denetim* (Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Zuva, J. ve Zuva, T. (2018). Corporate governance and organisational performance. *International Journal of Business and Management Studies*, 10(1), 16-29.

EXTENDED ABSTRACT

In recent years, the concept of corporate governance, which has gained considerable importance both in domestic and foreign literature and in the business world; It is known as good management practices and creates serious advantages for businesses.

Corporate governance principles and practices; Although the added value it creates to businesses and then to all business circles and the benefits it provides are quite high; The most important contributions are collected under three headings. These; creating added value to the business, providing a positive image, creating low-cost resources. In this context, corporate governance practices; It also has a variety of effects on the financial performance of enterprises and thus on their returns. From this point of view, the study in question; The purpose of this study is to determine the effects of the financial performance of the other companies that are included in the corporate governance index and which are not included in the corporate governance index, on their returns. For this purpose, the enterprises examined in the scope of

the study; two groups. The first group includes the companies listed in the BIST Corporate Governance (XKURY) Index and the second group includes the enterprises not included in the BIST Corporate Governance Index. The main starting point of the study is to analyze the effects of financial ratios of these two groups on stock returns and to determine if there is a difference. In this context, in this study, fourteen financial ratios and one control variable are used as liquidity, efficiency, profitability and market measurements.

In the analysis, five-year data of enterprises for 2013-2018 period were obtained and used. One hundred ninety enterprises whose data are continuous during the review period are included in the research. Thirty-nine of these enterprises are included in the Corporate Governance Index and one hundred and fifty of them are not included in the Corporate Governance Index. The financial ratios and control variables of the enterprises were analyzed as independent and stock returns as dependent variables and analyzed using two different regression models.

According to the results obtained from these analyzes; It was seen that the financial ratios of the companies included in the Corporate Governance Index explained the stock returns by 13.7%, while the same financial ratios explained the stock returns of the companies by 4.9%. In addition to this basic result, it is possible to list the other results as follows;

- It is seen that the companies included in the Corporate Governance Index use their assets and resources in a more effective, more efficient and more value-added way than the other enterprises not included in the index.
- According to the results of regression analysis; the effect of the turnover rate and profit per share on the return on stock was significant.
- H_0 hypothesis is rejected and H_1 hypothesis is accepted for receivables transfer rate and profit per share financial ratios. In other words, the effect of these ratios on return was significant.
- According to the parameter coefficients of the multiple regression analysis, the effects of market value book value ratio, profit per share and price gain ratio variables on stock returns were significant.
- H_0 hypothesis is rejected and H_1 hypothesis is accepted in market value book value ratio, profit per share and price gain ratio ratios. In other words, the effect of these ratios on return was significant.
- In other financial ratios, the effect of the ratios on return is considered meaningless and H_1 hypothesis, which constitutes one of the main hypotheses, is rejected.
- As a result, the financial ratios of the companies included in the Corporate Governance Index explained the stock returns by 13.7%; In the companies not included in the Corporate Governance Index, it was found that the same financial ratios explained stock returns by 4.9%.

Within the scope of this study; It can be said that the general conclusion reached that the adoption of corporate governance principles and giving importance to corporate governance practices positively reflected to their financial performance. Depending on this basic result; it is a clear fact that efforts should be made to implement the concept of corporate governance with precision in an integrated manner to the activities of the enterprises. However, different perspectives should be gained by researches using different cross-sectoral, different cross-country financial ratios or different kinds of financial ratios. In this way, the concept of corporate governance will gain the value it deserves both in local and international arena and will continue to create advantages for both businesses and the business world.

İslami ve Konvansiyonel Hisse Senedi Endekslerinin Oynaklıkları Üzerine Bir İnceleme¹

Fatih GÜÇLÜ²

Öz

Bu çalışmanın amacı, Türkiye, Malezya, A.B.D. ve İngiltere İslami ve konvansiyonel hisse senedi endekslerinin oynaklıklarının tahmin edilmesi ve tahmin edilen oynaklıkların hem ülke hem de İslami hisse senedi endeksleri bazında karşılaştırılmasıdır. Oynaklıklar, ARCH tipi modellerden GARCH, EGARCH ve GJR-GARCH modeller kullanılarak tahmin edilmiştir. Karşılaştırma ise kaldıraç etkisinin varlığı, oynaklıktaki kalıcılık etkisi, oynaklık yarılanma süresi, uzun dönem ve kısa dönem oynaklık ölçütlerine göre yapılmıştır. Çalışmanın sonuçlarına göre, kaldıraç etkisinin varlığının tespit edilmesine olanak tanıyan EGARCH ve GJR-GARCH modellerin en iyi tahmin modeli olarak belirlendiği piyasaların tümü için kaldıraç etkisinin varlığı saptanmıştır. Türkiye İslami hisse senedi endeksinin oynaklığı konvansiyonel emsalinden daha düşük iken, Malezya'da oynaklıklar birbirine çok yakın, A.B.D. ve İngiltere'de ise İslami hisse senedi endeksinin oynaklığı konvansiyonel endeksten daha yüksek tahmin edilmiştir. İslami hisse senedi endeksleri arasında ise en düşük oynaklığa sahip endeks Malezya'ya aittir. Malezya'nın ardından sırasıyla İngiltere ve A.B.D. gelirken, Türkiye İslami hisse senedi endeksi oynaklığın en yüksek olduğu endekstir.

Anahtar Kelimeler: İslami Finans, İslami Hisse Senedi Piyasaları, Oynaklık

A Study on the Volatility of Islamic and Conventional Stock Indices

Abstract

The aim of this study is to forecast the volatility of Islamic and conventional stock indices of Turkey, Malaysia, USA, and UK and to compare the forecasted volatilities. The volatilities were forecasted using GARCH, EGARCH and GJR-GARCH models which are ARCH-types models. The comparison was made according to volatility persistence, half-life volatility, long-term volatility, short-term volatility and the existence of leverage effect. According to the results of the study, the existence of leverage effect is determined for all the markets where EGARCH and GJR-GARCH models are the appropriate estimation models. Turkey Islamic stock index volatility is lower than the conventional counterpart while the volatilities of Malaysian indices are nearly same. However, the volatility of the Islamic stock indices of USA and the UK are higher than their conventional counterparts. Malaysian Islamic stock index has the lowest volatility among Islamic stock indices while Islamic stock index of Turkey has the highest volatility.

Key Words: Islamic Finance, Islamic Stock Markets, Volatility

Atıf İçin / Please Cite As:

Güçlü, F. (2020). İslami ve konvansiyonel hisse senedi endekslerinin oynaklıkları üzerine bir inceleme. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(2), 1070-1088.

Geliş Tarihi / Received Date: 22.05.2019

Kabul Tarihi / Accepted Date: 17.09.2019

¹ Bu çalışma, Dr. Öğr. Üyesi Metin KILIÇ'ın danışmanlığında tamamlanan, Fatih GÜÇLÜ'ye ait "İslami Hisse Senedi Piyasaları ile Geleneksel Hisse Senedi Piyasaları Üzerine Karşılaştırmalı Bir Analiz: A.B.D., İngiltere, Malezya ve Türkiye Örneği" isimli doktora tez çalışmasından türetilmiştir.

² Dr. Öğr. Üyesi - Karabük Üniversitesi İşletme Fakültesi, fatihguclu@karabuk.edu.tr
ORCID: 0000-0002-1007-4594

Giriş

İslami finansın uygulama alanlarından birisi de sermaye piyasalarıdır. Konvansiyonel sermaye piyasalarına benzer şekilde hisse senedi piyasaları ve borçlanma piyasaları olarak kategorize edilen İslami sermaye piyasalarının en önemli borçlanma aracı sukuktur. Sukuk her ne kadar fıkhî olarak bir borçlanma aracı olarak yapılandırılmamış olsa da uygulamada bu şekilde kullanılmaktadır. İslami hisse senedi piyasaları boyutunda ise İslami hisse senedi endeksleri ve İslami yatırım fonları, İslami hassasiyetlere sahip yatırımcıların ihtiyaçlarına cevap vermektedir.

İslami hisse senedi piyasalarının işleyişi, konvansiyonel emsallerinden farklı değildir. Zira İslami hisse senedi endeksleri ele alınacak olduğunda, söz konusu endekslerde yer alan hisse senetleri belirli filtreleme ölçütleri çerçevesinde konvansiyonel hisse senedi piyasalarında işlem gören hisse senetleri arasından seçilmektedir. Dolayısıyla, tasarruflarını İslami hisse senedi piyasalarında değerlendirmek isteyen bir yatırımcı, tıpkı konvansiyonel hisse senedi piyasalarına yatırım yapan bir yatırımcı gibi yatırımına ve aldığı riske karşılık belirli bir getiri bekleyecektir. Bu bağlamda İslami hisse senedi piyasalarına yatırımda bulunacak kişilerin, belirsizliğin bir ölçüsü olan oynaklık konusunda bir fikir sahibi olması, yatırımından beklentisini daha sağlıklı bir şekilde oluşturmasına katkı sağlayacaktır.

Modern Portföy Teorisi ve Modern Portföy Teorisini temel alan Sermaye Varlıkları Fiyatlama Modeli (SVFM) bağlamında riskin ölçüsü, varyans ve standart sapmadır. Ancak getiri serilerinin değişen varyans (heteroskedasticity) özelliği göstermesi nedeniyle, riskin ARCH tipi modellerle belirlenmesi daha gerçekçi sonuçlar verebilmektedir. Bu bağlamda çalışmanın amacı, Türkiye, Malezya, A.B.D. ve İngiltere İslami ve konvansiyonel hisse senedi endekslerinin oynaklıklarının tahmin edilmesi ve tahmin edilen oynaklıkların hem ülke hem de İslami hisse senedi endeksleri bazında karşılaştırılmasıdır. Çalışmada Türkiye ve bahsi geçen ülkelerin hisse senedi piyasalarının incelenmesinin nedeni, A.B.D.'nin işlem hacmi ve piyasa değeri açısından dünyanın en gelişmiş hisse senedi piyasalarına sahip olması, İngiltere'nin nüfusunun çoğunluğu Müslüman olmayan bir ülke olmasına karşın İslami finans uygulamalarında öncü ülkelerden birisi olması ve Malezya'nın İslami finasta uygulama ve ürün çeşitliliği bağlamında en önde gelen ülkelerden birisi olmasıdır. Oynaklıklar, ARCH tipi modellerden GARCH, EGARCH ve GJR-GARCH modeller kullanılarak tahmin edilmiştir. Karşılaştırma ise kaldıraç etkisinin varlığı, oynaklıktaki kalıcılık etkisi, oynaklık yarılanma süresi, uzun dönem ve kısa dönem oynaklık ölçütlerine göre yapılmıştır.

Teorik Çerçeve

Konvansiyonel hisse senedi piyasalarında işlem gören hisse senetlerinin tamamı, İslam'ın izin verdiği alanlarda faaliyet gösteren şirketlere ait değildir. Bununla birlikte faaliyet alanı açısından İslami kurallara zıt düşmeyen şirketlerin aktif ve pasiflerinin nerelere yatırıldığı ya da nerelerden elde edildiği, bu şirketlere ait hisse senetlerinin İslami kurallara uygun bir yatırım aracı olma vasfını taşıyıp taşımadığını belirleyen hususlardır. Bu bağlamda İslami hisse senedi endeksleri, Müslüman yatırımcıların dini hassasiyetlerini göz önünde bulundurarak konvansiyonel hisse senedi piyasalarında işlem gören hisse senetlerini İslami kurallar baz alınarak oluşturulan filtreleme ölçütleri ile eleyip, bu eleme neticesinde uygun hisse senetlerinden teşkil edilen endekslerdir. İslami hisse senedi endeksleri, çeşitli endeks sağlayıcıları ve borsalar tarafından 1990'ların sonundan itibaren yayınlanmaya başlamıştır.

İslami hisse senedi endekslerinin filtreleme ölçütleri, temel olarak faaliyet alanı ölçütleri ve finansal ölçütler olmak üzere iki ana kategori altında sınıflandırılabilir. Hisse senedinin ortaklık payını temsil ettiği şirketin faaliyet alanı, İslam'ın yasakladığı; domuz yetiştiriciliği, alkol üretimi ve satışı, tütün üretimi ve satışı, kumar, faiz tabanlı konvansiyonel finansal faaliyetler, vadeli altın ve gümüş alım-satımı, müstahcen içerik barındıran reklamcılık ve yayıncılık gibi alanlardan birisinin içerisinde olmamalıdır (Ho vd., 2014: 111). Şirketin kendisi bu alanların birinde faaliyet göstermemekle birlikte, iştirakleri ya da bağlı olduğu holding, İslam'a aykırı alanlardan birinde faaliyet gösteriyor ise şirket İslami hisse endeksi içerisinde yer alamamaktadır (Alhabshi, 1994, s. 7). Faaliyet alanına göre endekste bulunmasında sakınca bulunmayan şirketler, bu kez finansal ölçütlerin filtrelemesine tabi tutulur. Finansal ölçütler, ideal olarak şirketlerin hiçbir şekilde konvansiyonel bankaların vadeli hesaplarında mevduat bulundurma, faizli kredi kullanımı gibi işlemlerde bulunmamalarını gerektirmektedir. Ancak, kuralın bu şekilde işletilmesi halinde geriye çok az şirketin kalacak olması ve bu durumun çeşitlendirme imkânını azaltacağı, dolayısıyla hisse yatırımlarının riskini yükselteceği gibi nedenlerle finansal ölçütler endeks sağlayıcıları tarafından daha esnek bir şekilde uygulanmaktadır (El Khamlich, Sannajust ve Sarkar, 2014, s. 70). Finansal ölçütler pratikte, şirketin borç/özsermaye oranı, alacak/özsermaye oranı gibi birtakım finansal oranlarının, belirlenen eşik değerlerle

karşılaştırılması ve oranları eşik değerlerle uyumlu olan şirketlerin endekste kalması biçiminde işlemektedir (Ho vd., 2014, s. 111). Bir şirketin bir kez İslami hisse senedi endeksine girmesi, daima endekste kalacağı anlamına gelmemektedir. Endeks sağlayıcıları tarafından endekste yer alan şirketler belirli dönemlerde tekrar gözden geçirilmekte ve ölçütleri karşılamayan şirketler endeksten çıkarılarak, yerlerine varsa şartları sağlayan diğer şirketler eklenmektedir. Burada temel özellikleri belirtilen endeks kriterleri, her ne kadar benzerlik gösterebilir de her endeks sağlayıcı tarafından Şer'î danışma kurullarının verdikleri tavsiyeler doğrultusunda farklı şekillerde uygulanmaktadır.

Hisse senedi piyasalarında oynaklık (volatilite), belirli bir zaman dilimi içerisinde hisse senedi fiyatlarının yukarı veya aşağı yönlü hızlı bir şekilde hareket etmesi olarak tanımlanabilir (Listyaningsih ve Krishnamurti, 2016, s. 110). Bu bağlamda belirsizliğin bir ölçüsü olan oynaklık, risk ile yakından ilişkili bir kavramdır. Dolayısıyla, özellikle yatırımcıların alacakları kararlarda, yatırım yapmak istedikleri varlığın ya da piyasanın oynaklığını bilmeleri büyük önem arz etmektedir. Zira, yatırımcıların belirsizlik nedeniyle yatırımlarının getirilerini tahmin etmeleri zorlaşmaktadır (Değirmenci ve Abdioğlu, 2017, s. 105). Bununla birlikte, yüksek oynaklığa sahip piyasalar veya finansal varlıklar daha yüksek getiri sağlama potansiyelini bünyelerinde barındıkları için, riski seven yatırımcılar bu piyasalara yatırım yapmayı tercih edebilmektedir (Romli, Mohamad ve Yusof, 2012, s. 8490). Tersten ifade edilecek olursa, oynaklığın düşük olduğu piyasalarda spekülasyona dayalı olarak kâr elde imkânı düşüktür (Şahin, 2014, s. 123). Oynaklık, yatırımcıların yanı sıra hükümetler, şirket yöneticileri ve ekonomistlerin de ilgi alanına giren ve aldıkları kararlarda kullandıkları bir ölçüttür (Scott, 1991, s. 582).

Geleneksel yaklaşımda, oynaklık yani risk ölçütü olarak standart sapma ve varyans kullanılmaktadır. Ancak zaman serilerinin varyansının zamandan bağımsız olduğunu varsayan bu yaklaşımın aksine, özellikle yüksek frekanslı zaman serilerinin varyanslarının sabit olmadığı, değişen varyans (heteroskedasticity) özelliği gösterdiği bilinmektedir (Yıldız, 2016, s. 85). Buradan hareketle Engle (1982) çalışmasında, zaman serilerinde oynaklık kümelenmesi olarak adlandırılan, oynaklığın yüksek ve düşük olduğu dönemleri saptamış ve bu durumun sebebinin koşullu değişen varyans olduğunu belirlemiştir. Geliştirdiği ARCH (Oto-regresif Koşullu Değişen Varyans-Autoregressive Conditional Heteroskedasticity) modeli ile serilerdeki koşullu değişen varyansı modellemiştir (Çiçek, 2010, s. 16). Literatürde oynaklığın tahmin edilmesinde ARCH tipi modeller olarak adlandırılan GARCH, EGARCH, TARCH, GJR-GARCH, NGARCH gibi modeller de sıklıkla kullanılmaktadır.

Literatür Taraması

İslami hisse senedi piyasalarının oynaklığı ile ilgili literatür, Türkiye dışındaki ülkelerde oldukça genişken, Türkiye'de konuyla ilgili yapılmış çalışmaların sayısı çok azdır. Ayrıca yapılan çalışmalar yalnızca Türkiye'ye odaklanmış, Türkiye İslami hisse senedi piyasasının oynaklığını diğer ülkelerin piyasaları ile karşılaştıran çalışmalara rastlanmamıştır. Bu bölümde, literatürde İslami hisse senedi piyasalarının oynaklığı üzerine yapılan çalışmalardan özet olarak bahsedilecektir.

Lean ve Parsva (2012) çalışmalarında, Malezya İslami (FTSE Borsa Malezya Hijrah İslami Endeksi, FTSE Borsa Malezya EMAS İslami Endeksi) ve konvansiyonel (FTSE Borsa Malezya KLCI Endeksi, FTSE Borsa Malezya 100 Endeksi, FTSE Borsa Malezya EMAS Endeksi) hisse senedi endekslerinin performansını ve oynaklığını incelemiştir. CAPM analizine göre İslami endeksler daha yüksek getiri ve düşük riske sahiptir. GARCH model kullanılarak yapılan oynaklık analizi ise İslami endekslerin oynaklığının konvansiyonel endekslerden daha düşük olduğunu göstermektedir.

Dharani (2012) çalışmasında, 2007-2011 yılları için Hindistan İslami (S&P CNX Nifty İslami Endeksi) ve konvansiyonel (S&P CNX Nifty Endeksi) hisse senedi endekslerinin performansını kıyaslamış, kısa uzun dönem ilişkilerini belirlemeye çalışmış ve oynaklıklarını tahmin etmiştir. GARCH ve TGARCH model kullanılarak tahmin edilen oynaklıklara göre İslami endeksin oynaklığının, konvansiyonel endeksten daha düşük olduğu belirlenmiştir.

Abbes (2012) çalışmasında, farklı coğrafyalardan 2002-2012 dönemi için 35 ülkeye ait İslami ve konvansiyonel hisse senedi endeksinin performansını ve endekslerde kaldıraç etkisinin olup olmadığını incelemiştir. Hem ortalama getiriler hem de risk ayarlı performans ölçüm yöntemlerinden Sharpe oranı ile yapılan performans karşılaştırmasında, İslami hisse senedi endeksleri ile konvansiyonel hisse senedi endekslerinin getiri performansı arasında bir farklılık bulunamamıştır. Getirilerle oynaklık arasında asimetric bir ilişkisinin varlığı anlamına gelen kaldıraç etkisine ise EGARCH model tahmini ile bakılmış ve hem İslami hem de konvansiyonel hisse senedi endekslerinde kaldıraç etkisinin varlığı tespit edilmiştir.

Sukmana ve Kholid (2012), 2001-2009 dönemi için Cakarta İslami endeksi ile Cakarta Bileşik Endeksinin oynaklıklarını ARCH ve GARCH modelleri ile tahmin edip karşılaştırdıkları çalışmalarında, İslami hisse senedi endeksinin oynaklığının daha düşük olduğu yani söz konusu endekse yatırım yapmanın daha risksiz olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Romli, Mohamad ve Yusof (2012) çalışmalarında, 2007-2010 dönemi için Malezya İslami hisse senedi endeksleri (FTSE Borsa Malezya Hijrah İslami Endeksi, FTSE Borsa Malezya EMAS İslami Endeksi) ve konvansiyonel hisse senedi endeksinin (FTSE Borsa Malezya KLCI Endeksi) oynaklıklarını karşılaştırmışlardır. Oynaklık tahmininde GARCH modelin kullanıldığı çalışmada, İslami hisse senedi endekslerinin oynaklığı, konvansiyonel hisse senedi endeksine göre çok yüksek bulunmuştur.

Hammoudeh, Mensi, Reboredo ve Nguyen (2014) Dow Jones İslami Piyasa Dünya Endeksi ile S&P ABD, Avrupa ve Asya konvansiyonel hisse senedi endekslerinin 1999-2013 yılları için aralarındaki oynaklık ilişkilerini inceledikleri çalışmalarında, İslami hisse senedi endekslerinin konvansiyonel endekslerle benzer oynaklık karakteristiği gösterdiği sonucuna ulaşmışlardır.

Bousalam ve Hamzaoui (2016), 2013-2014 dönemi için öncelikle Fas hisse senedi endeksi (MASI) içerisindeki hisse senetlerinden Dow Jones, FTSE, S&P ve MSCI'nin İslami filtreleme ölçütlerini kullanarak, Fas için 4 ayrı İslami senedi endeksi oluşturmuşlardır. Daha sonra oluşturdukları bu endekslerle Fas hisse senedi endeksinin oynaklıklarını tahmin ederek karşılaştırmıştır. Tüm hisse senedi endekslerinin benzer oynaklık davranışı gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır.

Listyaningsih ve Krishnamurti (2016) çalışmalarında, 2005-2012 yılları için Cakarta İslami hisse senedi endeksinde yer alan hisse senetleriyle, bu endeksin dışında kalan hisse senetlerinin oynaklıklarını GARCH modeller ile karşılaştırmışlardır. Çalışma sonucunda Listyaningsih ve Krishnamurti (2014) ile benzer şekilde, Cakarta İslami hisse senedi endeksinde yer alan hisse senetlerinin, diğer hisse senetlerinden daha düşük oynaklığa sahip olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Seçme, Aksoy ve Uysal (2016), 2011-2015 yılları arasında BIST100 Endeksi ve Katılım 30 endekslerinin performanslarını ve oynaklıklarını inceledikleri çalışmalarında, GARCH ve EGARCH modellerini kullanarak, endekslerin oynaklıklarını tahmin edip, BIST100 Endeksi'nin oynaklığının, Katılım 30 Endeksi'nden daha yüksek olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Hkiri, Hammoudeh Aloui ve Yarovaya (2017) çalışmalarında, 1999-2014 yılları için Asya, Rusya, Arjantin, Brezilya ve ABD konvansiyonel hisse senedi endeksleri ile bu endekslere karşılık gelen İslami hisse senedi endekslerinin oynaklıklarını karşılaştırmışlardır. İslami endekslerin oynaklığının kriz dönemlerinde konvansiyonel endekslerden daha düşük olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Çelik, Kılıç ve Kaya (2017) çalışmalarında, MSCI tarafından oluşturulmuş, Türkiye konvansiyonel ve İslami endekslerinin hem volatilitate kalıcılığı hem de half-life ölçütü bağlamında değerlendirildiği çalışmalarında GARCH (1,1) modelini kullanmışlardır. Çalışma sonucunda, İslami ve konvansiyonel endekslerin volatilitate kalıcılığı ve half-life ölçütü açısından benzer yapıya sahip olduğu gözlenmiştir.

Hatipoğlu ve Sekmen (2018), USD döviz kuru, Ekonomik ve Politik Belirsizlikler Endeksi ve Oynaklık Endeksi'nin (VIX) MSCI Dünya İslam Borsa Endeksi'ne olan etkisini inceledikleri çalışmalarında, Amerikan dolarının dünyada değer kazanması ile İslami borsaların volatilitatesinin azaldığı, değer kaybetmesi ile İslami borsalarda volatilitenin arttığı sonucuna ulaşmışlardır.

Fadel ve Al-Ajmi (2019) çalışmalarında, Kuveyt Borsası'nda işlem gören İslami ve geleneksel hisse senetlerinin arasındaki işlem hacmi ve oynaklık ilişkilerini incelemişlerdir. Çalışmanın sonuçlarına göre İslami ve geleneksel hisse senetlerinin işlem hacimleri ve oynaklıkları arasında bir ilişkiye rastlanmamıştır.

Literatür taraması ve çalışmanın amacı doğrultusunda, çalışmada şu hipotezler test edilecektir;

H1: Türkiye İslami hisse senedi endeksinin oynaklığı ile konvansiyonel hisse senedi endeksinin oynaklığı arasında önemli bir farklılık yoktur.

H2: A.B.D. İslami hisse senedi endeksinin oynaklığı ile konvansiyonel hisse senedi endeksinin oynaklığı arasında önemli bir farklılık yoktur.

H3: İngiltere İslami hisse senedi endeksinin oynaklığı ile konvansiyonel hisse senedi endeksinin oynaklığı arasında önemli bir farklılık yoktur.

H4: Malezya İslami hisse senedi endeksinin oynaklığı ile konvansiyonel hisse senedi endeksinin oynaklığı arasında önemli bir farklılık yoktur.

H5: Türkiye, A.B.D., İngiltere ve Malezya İslami hisse senedi endekslerinin oynaklıkları arasında önemli bir farklılık yoktur.

Yöntem

Evren-Örneklem, Veri Seti

Çalışmada Türkiye, A.B.D., İngiltere ve Malezya konvansiyonel hisse senedi endeksleri için sırasıyla Borsa İstanbul 100 Endeksi (BIST100), Dow Jones Endüstri Ortalama Endeksi (DJIND), Financial Times Hisse Senedi 100 Endeksi (FTSE100), FTSE Malezya Borsası KLCI Endeksi (KLCI), İslami hisse senedi endeksleri için ise Katılım 30 Endeksi (KAT30), Dow Jones İslami Piyasa A.B.D. Endeksi (DJISUS), Morgan Stanley Capital International İngiltere İslami Endeksi (MSCIUKIS) ve FTSE Malezya Borsası Hijrah Şer'i Endeksi'nin (HIJRAH) günlük kapanış fiyatları kullanılmıştır. Örneklem dönemi tüm endeksler için 06.01.2011 ile 28.02.2018 tarihleri arası olarak belirlenmiştir. Başlangıç tarihi olarak 06.01.2011 tarihinin belirlenmesinin nedeni, Türkiye İslami hisse senedi endeksi KAT30 endeksinin, bu tarih itibarıyla yayınlanmaya başlanmış olmasıdır. Çalışmada kullanılan tüm veriler, Thomson Reuters Datastream veri tabanından elde edilmiştir.

Oynaklıkların tahmin edilmesinde, endekslerin günlük kapanış değerleri üzerinden hesaplanan günlük getiri serileri kullanılmıştır. Getiri serileri şu formül vasıtasıyla hesaplanmıştır;

$$R_{i,t} = \ln \left[\frac{P_{i,t}}{P_{i,t-1}} \right] \quad (1) \quad \text{Burada; } R_{i,t}, t \text{ gününde } i \text{ endeksinin getirisini,}$$

$P_{i,t}$, t gününde i endeksinin kapanış fiyatını,

$P_{i,t-1}$ ise t-1 gününde i endeksinin kapanış fiyatını ifade etmektedir.

GARCH Model

Engle (1982) çalışmasında, zaman serilerinde oynaklık kümelenmesi olarak adlandırılan oynaklığın yüksek ve düşük olduğu dönemleri saptamış ve bu durumun sebebin koşullu değışen varyans olduğunu belirlemiştir. Geliştirdiği ARCH modeli ile serilerdeki koşullu değışen varyansı modellemiştir (Çiçek, 2010, s. 16). ARCH modelin matematiksel ifadesi şu şekildedir;

$$r_t = \mu + \sum_{i=1}^p \varphi_i r_{t-i} + \sum_{i=1}^q \theta_i \varepsilon_{t-i} + \varepsilon_t \quad (2)$$

$$\sigma_t^2 = \omega + \sum_{i=1}^p \alpha_i \varepsilon_{t-i}^2 \quad (3)$$

Burada, Denklem 2 otoregresif hareketli ortalama denklemini [ARMA (p,q)] ifade etmektedir. ε_t , koşullu varyans σ_t^2 ile birlikte değışen varyanslı hata terimini göstermektedir. Denklem 3 ise ARCH (p) şeklinde ifade edilen koşullu varyans denklemini göstermektedir.

ARCH modelin çok katı kısıtlara sahip olması, olası varyans davranışının nedenlerini açıklamaması, büyük şoklara yavaş tepki vermesi ve bu nedenle oynaklığı olduğundan daha büyük tahmin etmesi gibi zayıflıkları nedeniyle, Bollerslev (1986) GARCH (Genelleştirilmiş Otoregresif Koşullu Değışen Varyans - Generalized ARCH) modelini geliştirmiştir (Kayalidere, 2013, s. 41). Söz konusu model, finans literatüründe oynaklık tahminlerinde en sık kullanılan modellerden bir tanesidir (Korkmaz ve Çevik, 2009a, s. 29). GARCH modelin matematiksel gösterimi şu şekildedir;

$$r_t = \mu + \sum_{i=1}^p \varphi_i r_{t-i} + \sum_{i=1}^q \theta_i \varepsilon_{t-i} + \varepsilon_t \quad (4)$$

$$\sigma_t^2 = \omega + \sum_{i=1}^p \alpha_i \varepsilon_{t-i}^2 + \sum_{i=1}^q \beta_i \sigma_{t-i}^2 \quad (5)$$

Denklem 4 ARMA (p,q) şeklinde belirlenen koşulsuz otoregresif hareketli ortalama denklemini ifade etmektedir. ε_t , koşullu varyans σ_t^2 ile birlikte değişen varyanslı hata terimini göstermektedir. Denklem 5, GARCH (p,q) koşullu varyans denklemini ifade etmektedir. p, ARCH terimi sayısını, q ise GARCH terimi sayısını göstermektedir. GARCH modelin birtakım kısıtları bulunmaktadır. Bunlar; $p \geq 0$, $q > 0$, $\omega > 0$, $\alpha_i \geq 0$, $\beta_i \geq 0$ ve $\alpha_i + \beta_i < 1$ kısıtlarıdır (Çevik ve Pekkaya, 2007, s. 57; Kayalidere, 2013, s. 47).

GARCH modeller, pozitif ve negatif hata terimlerinin oynaklık üzerinde simetrik etkide bulunduğunu varsaymaktadır. Ancak özellikle finansal zaman serilerinde iyi ve kötü haberler (şoklar) oynaklık üzerinde aynı etkiyi yapmamakta, oynaklığı asimetrik olarak etkilemektedir. Kaldıraç etkisi olarak adlandırılan ve kötü şokların, oynaklığı iyi şoklardan daha fazla etkilemesi olarak ifade edilen bu durumu modellemek için literatürde EGARCH ve GJR-GARCH olarak bilinen modeller kullanılmaktadır (Çiçek, 2010, s. 16). Bu nedenle çalışmada oynaklıklar, GARCH modelin yanı sıra bahsi geçen modeller kullanılarak da tahmin edilmiştir.

EGARCH Model

Finansal varlık getirilerinin kötü şoklardan iyi şoklara nazaran daha fazla etkilenmesi, literatürde kaldıraç etkisi olarak adlandırılmaktadır. Oynaklık üzerindeki asimetrik etki olarak da isimlendirilen bu durum, ARCH-GARCH modeller kullanılarak modellenememektedir. Nelson (1991) çalışmasında, kaldıraç etkisini modellemeye imkân veren EGARCH (Üstel GARCH – Exponential GARCH) modelini geliştirmiştir. EGARCH modelin matematiksel gösterimi şu şekildedir;

$$r_t = \mu + \sum_{i=1}^p \varphi_i r_{t-i} + \sum_{i=1}^q \theta_i \varepsilon_{t-i} + \varepsilon_t \quad (6)$$

$$\ln \sigma_t^2 = \omega + \sum_{i=1}^p \alpha_i \left| \frac{\varepsilon_{t-i}}{\sigma_{t-i}} \right| + \sum_{i=1}^q \beta_i \ln \sigma_{t-i}^2 + \sum_{i=1}^r \gamma_i \left| \frac{\varepsilon_{t-i}}{\sigma_{t-i}} \right| \quad (7)$$

Denklem 6, GARCH modelde olduğu gibi ARMA (p,q) şeklinde belirlenen koşulsuz otoregresif hareketli ortalama denklemini ifade etmektedir. Denklem 7 ise EGARCH (p,q) koşullu varyans denklemini ifade etmektedir. p, ARCH terimi sayısını, q ise GARCH terimi sayısını göstermektedir. Buradaki α_i parametresi ARCH etkisini, β_i parametresi ise volatilitenin kalıcılığını ölçen parametrelerdir. Denklem 7’de yer alan γ_i parametresi, kaldıraç etkisi ölçen asimetri parametresidir. Volatilité ile getiri arasında ters yönlü bir ilişki olduğu için γ_i parametresinin negatif olması beklenir. γ_i parametresinin istatistiksel olarak anlamlı olması, kaldıraç etkisinin varlığını göstermektedir. (Çiçek, 2010; Kayalidere, 2013, s. 60).

EGARCH modelin, GARCH modele göre kaldıraç etkisinin modellenmesine imkân vermesinin yanında, ilave birtakım üstünlükleri bulunmaktadır. EGARCH modelde koşullu varyans logaritmik formda modellendiği için GARCH modeldeki parametrelerin negatif olmama kısıdı ortadan kalkmaktadır. Ayrıca hata teriminin geçmiş değeri yerine standardize hataların kullanılması sayesinde, şokların kalıcılığı ve büyüklüğü ile ilgili daha doğal açıklama yapma imkânı sağlamaktadır (Korkmaz ve Çevik, 2009a, s. 29).

GJR-GARCH Model

Oynaklık üzerindeki kaldıraç etkisini modellemeye imkân veren bir diğer GARCH tipi model, GJR-GARCH (Eşik GARCH) modelidir. Glosten, Jaganathan ve Runkle (1993) tarafından geliştirilen modelin matematiksel ifadesi şu şekildedir;

$$r_t = \mu + \sum_{i=1}^p \varphi_i r_{t-i} + \sum_{i=1}^q \theta_i \varepsilon_{t-i} + \varepsilon_t \quad (8)$$

$$\sigma_t^2 = \omega + \sum_{i=1}^p \alpha_i \varepsilon_{t-i}^2 + \sum_{i=1}^q \beta_i \sigma_{t-i}^2 + \sum_{i=1}^r \gamma_i \varepsilon_{t-i}^2 I_{t-i} \quad (9)$$

Denklem 8 GARCH ve EGARCH modelde olduğu gibi ARMA (p,q) şeklinde belirlenen koşulsuz otoregresif hareketli ortalama denklemini ifade etmektedir. Denklem 9, GJR-GARCH (p,q) koşullu

varyans denklemini ifade etmektedir. p , ARCH terimi sayısını, q ise GARCH terimi sayısını belirtmektedir. GJR-GARCH modelde iyi ve kötü şokların etkisi farklı olmakla birlikte α_i iyi şokların, $\alpha_i + \gamma_i$ kötü şokların etkisini göstermektedir. $\gamma_i > 0$ ise kötü şoklar volatilitiyi artırıyor demektir. Başka bir ifadeyle, kaldıraç etkisi söz konusudur (Korkmaz ve Çevik, 2009b, s. 94). GJR-GARCH modelde, EGARCH modelin aksine GARCH modelde olduğu gibi parametrelerin negatif olmama kısıdı bulunmaktadır. Ayrıca yine GARCH modelde olduğu gibi sürecin durağan olduğunu ifade edebilmek için $\alpha_i + \beta_i < 1$ koşulunun sağlanması gerekmektedir (Shahzad, Ferrer, Ballester ve Umar, 2017, s. 24).

Endekslerin Oynaklıklarının Karşılaştırılması

Çalışma kapsamında incelenen hisse senedi endeksleri için en uygun oynaklık tahmin modellerinin belirlenmesinin ardından, tahmin edilen oynaklıklar birtakım ölçütlere göre kıyaslanmıştır. Kullanılan ölçütler şu şekildedir:

Kaldıraç Etkisi: Tahmin edilen oynaklık modellerinde kaldıraç etkisi, γ_i parametresi ile ölçülmektedir. Oynaklıkları EGARCH model ile tahmin edilen endeksler için γ_i parametresi (negatif bir değer alması beklenir) daha küçük olan endekslerin oynaklığı, kötü şoklara daha duyarlıdır. Oynaklıkları GJR-GARCH model ile tahmin edilen endeksler için ise γ_i parametresi (pozitif bir değer alması beklenir) daha büyük olan endekslerin oynaklığı, kötü şoklara daha duyarlıdır (Bousalam ve Hamzaoui, 2016, s. 16).

Oynaklıktaki Kalıcılık Etkisi ve Oynaklık Yarılanma Süresi: Koşullu varyansa etki eden şokların oynaklık üzerindeki etkisinin kalıcılığı olarak tanımlanan oynaklık kalıcılığı, ARCH etkisini gösteren α_i ve GARCH etkisini gösteren β_i parametrelerinin toplamı ile ölçülür (Li, 2012, s. 1809). $\alpha_i + \beta_i$ toplamı 1'den ne kadar küçükse oynaklık kalıcılık etkisi de o denli düşüktür. Başka bir ifadeyle, herhangi bir şok neticesinde artan oynaklık, kalıcılık etkisi düşük olduğu için belirli bir zaman zarfından sonra sönümlenir. Yani, getirilerde meydana gelen değişimler oynaklığı yükseltmekte ancak oynaklık kalıcılığının düşük olması nedeniyle, oynaklık değişimi bir süre sonra normal düzeye inmektedir (Kayalıdere, 2013, s. 48).

Oynaklık yarılanma süresi (half-life volatility) ise piyasalarda oluşan bir şok sebebiyle meydana gelen oynaklığın eski seviyesine dönüş periyodudur. $\alpha_i + \beta_i$ toplamı 1'e yaklaştıkça, oynaklık şokunun yarılanma süresi de artacaktır. (Kayalıdere, 2013, s. 11). Oynaklık yarılanma süresi şu formül vasıtasıyla hesaplanabilir;

$$\text{Oynaklık Yarılanma Süresi} = \frac{\ln(0,5)}{\ln(\alpha_i + \beta_i)} \quad (10)$$

Uzun Dönem Oynaklık ve Günlük Oynaklık: Oynaklığın tahmin edildiği dönem için ortalama bir oynaklık değeri hesaplamak mümkündür. Uzun dönem oynaklık olarak adlandırılan bu değer Denklem 16'daki formül vasıtasıyla hesaplanabilir. Bu denklem vasıtasıyla hesaplanan değerın karekökü alındığında ise günlük oynaklık elde edilmektedir (Şahin, 2014, s. 50).

$$\text{Uzun Dönem Oynaklık} = \frac{\omega}{1 - \alpha_i - \beta_i} \quad (11) \quad 10., 11. \text{ ve } 12. \text{ denklemlerde;}$$

$$\text{Günlük Oynaklık} = \sqrt{\frac{\omega}{1 - \alpha_i - \beta_i}} \quad (12) \quad \omega, \text{ Modelin sabit terimini,}$$

α_i , ARCH parametresini,
 β_i , GARCH parametresini ifade

etmektedir.

Bulgular

Çalışma kapsamında incelenen İslami ve konvansiyonel hisse senetlerine ait tanımlayıcı istatistikler Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Getiri Serilerine Ait Tanımlayıcı İstatistikler

Ülke	Türkiye		A.B.D.		İngiltere		Malezya	
Endeks	BIST100	KAT30	DJIND	DJISUS	FTSE100	MSCIUKIS	KLCI	HIJRAH
Gözlem S.	1802	1802	1797	1797	1806	1806	1753	1753
Ortalama	0,000300	0,000405	0,000423	0,000409	0,000102	0,000071	0,000096	0,000179
Std. Sapma	0,014072	0,011840	0,008575	0,009250	0,009424	0,010120	0,005625	0,005751
Çarpıklık	-0,5856	-0,8250	-0,5928	-0,5143	-0,2242	-0,1869	-0,2882	-0,1186
Basıklık	7,2764	10,072	7,7509	7,6484	5,5379	5,2295	5,9281	6,1823
J-B Testi	1476,106*	3959,952*	1795,256*	1697,086*	499,796*	384,576*	650,513*	743,825*
ARCH-LM(5)	15,58226*	27,06271*	85,70321*	81,67531*	61,01274*	51,41943*	33,20667*	24,18936*
Q(42)	33,407	28,212	38,976	42,670	28,357	25,092	33,768	19,468
Q _s (42)	237,84	247,36	1269,5	1441,5	1529,7	1279,9	703,28	593,23
ADF İst.	-23,1723*	-23,3229*	-21,3949*	-9,3939*	-23,4124*	-22,3873*	-23,9537*	-23,4948*
PP İst.	-43,6934*	-43,2277*	-44,5373*	-44,2484*	-41,7790*	-40,7459*	-38,3448*	-38,2220*

Not: * işareti, Jarque-Bera (J-B) normallik testi için %1 önem düzeyinde “seri normal dağılımlıdır” sıfır hipotezinin reddedildiğini, ARCH-LM testi için %1 önem düzeyinde “hata terimlerinde ARCH etkisi yoktur” sıfır hipotezinin reddedildiğini, ADF ve PP birim kök testleri için %1 önem düzeyinde “seriler birim kök içermektedir” sıfır hipotezinin reddedildiğini göstermektedir. Q(.) ve Q_s(.) hata terimleri ve hata terimlerinin kareleri için Ljung-Box otokorelasyon testini ifade etmektedir.

Tablo 1’de, örneklem dönemi içerisinde tüm endekslerin pozitif ortalama getiri sağladığı görülmektedir. Tüm endeksler arasında en yüksek ortalama getiri sağlayan endeks, DJIND’dir. En düşük ortalama getiri ise MSCIUKIS’e aittir. Türkiye ve Malezya İslami hisse senedi endeksleri konvansiyonel endekslerden daha yüksek ortalama getiri sağlarken, A.B.D. ve İngiltere’de durum tersidir. Riskin bir ölçüsü olan standart sapma değeri en yüksek olan endeks BIST100, en düşük standart sapma değerine sahip endeks ise KLCI endeksidir. İslami hisse senedi endekslerinden yalnızca Türkiye İslami hisse senedi endeksi KAT30’un standart sapması, karşılık gelen konvansiyonel endeksten düşüktür. Diğer tüm ülkelerde konvansiyonel hisse senedi endekslerinin standart sapması, İslami hisse senedi endekslerinden düşüktür. Jarque-Bera testi sonuçlarına göre endeks getiri serilerinin hiçbiri normal dağılım göstermemektedir. Basıklık değerlerinin tüm getiri serileri için 3’ten büyük olması, dağılımların kalın kuyruklu olduğu anlamına gelmektedir. Çarpıklık değerlerinin negatif olması ise tüm getiri serilerinin sola çarpık olduğunu göstermektedir. Hem ADF hem de PP birim kök testlerinin sonuçlarına göre, tüm seriler düzey değerlerde durağandır. 5 gecikme için hesaplanan ARCH-LM testi F istatistikleri ve olasılık değerlerine göre, tüm serilerin ortalama denklemlerinden elde edilen hata terimlerinde ARCH etkisinin varlığı saptanmıştır. Dolayısıyla incelenen endekslerin oynaklıkları, GARCH, EGARCH ve GJR-GARCH modeller kullanılarak tahmin edilebilir.

Oynaklıkların Farklı Modellerle Tahmin Edilmesi

Oynaklık tahmininin ilk adımı, ARMA (p,q) şeklinde tanımlanan ortalama denkleminin tahmin edilmesidir. Çalışma kapsamında incelenen serilerin en uygun AR ve MA yapıları, Akaike bilgi kriteri (AIC) ve varsayımsal testlerin (hata terimlerinin otokorelasyonsuz olması) sonuçlarına göre belirlenmiştir. p=0,1,...,5 ve q=0,1,...,5 kombinasyonları ile oluşturulan modeller arasından en düşük AIC değerine sahip olan ve hata terimlerinde otokorelasyon sorunu bulunmayan modellere, en uygun ARMA yapıları olarak karar verilmiştir. Bu bağlamda en uygun ARMA yapıları BIST100 için ARMA (3,5), KAT30 için ARMA (5,5), DJIND için ARMA (4,4), DJISUS için ARMA (5,5), FTSE100 için ARMA (5,1), MSCIUKIS için ARMA (3,4), KLCI için ARMA (4,3) ve HIJRAH için ARMA (5,2) olarak belirlenmiştir.

Oynaklıklar, GARCH model ile kaldıraç etkisini göz önünde bulunduran EGARCH ve GJR-GARCH modeller kullanılarak tahmin edilmiştir. Bu kapsamda, GARCH (1,1), GARCH (1,2), GARCH (2,1), GARCH (2,2), EGARCH (1,1), EGARCH (1,2), EGARCH (2,1), EGARCH (2,2), GJR-GARCH (1,1), GJR-GARCH (1,2), GJR-GARCH (2,1) ve GJR-GARCH (2,2) modelleri test edilmiş, bu modeller arasından en yüksek log-olasılık ve en düşük bilgi kriterleri değerlerine sahip olan GARCH (1,1), EGARCH (1,1) ve GJR-GARCH (1,1) modelleri en uygun modeller olarak belirlenmiştir. Daha sonra her

bir endeks getiri serisi için GARCH (1,1), EGARCH (1,1) ve GJR-GARCH (1,1) modelleri arasında seçim, öncelikle model kısıtlarını sağlayan ve modellerden elde edilen hata terimlerinde varsayımsal bir sorun tespit edilmeyen tahminler içerisinde yine bilgi kriterleri ve modellerin log-olasılık değerlerine göre yapılmıştır. Bilgi kriterleri değerleri en küçük ve log-olasılık değerleri en yüksek olan model ilgili endeks için oynaklık tahmininde kullanılacak model olarak tercih edilmiştir. Modellerden elde edilen hata terimlerinin normal dağılım gösterip göstermediği Jarque-Bera testi ile araştırılmış, normal dağılım göstermeyen durumlarda modeller, genelleştirilmiş hata dağılımı (GED) kullanılarak tahmin edilmiştir.

Tablo 2. GARCH (1,1) Modeli ile Oynaklık Tahmini Sonuçları

	Türkiye		A.B.D.		İngiltere		Malezya	
	BIST100	KAT30	DJIND	DJISUS	FTSE100	MSCIUKIS	KLCI	HİJRAH
Ortalama Denklemi								
Sabit	0,0008*	0,0009*	0,0007*	0,0007*	0,0004*	-0,0003***	0,0002*	0,0002**
AR(1)	-0,2423	-0,1627	-0,2574	-0,1563	0,9631*	-0,1290	0,1172*	-0,1341
AR(2)	0,1362	-0,1434	0,1046	0,0215	-0,0369	-0,6696*	-0,1353*	0,6517*
AR(3)	-0,586***	0,0301	0,5308**	0,3988*	0,0480	-0,5625	0,9409*	-0,0529
AR(4)		-0,3815*	0,4418	0,6884	-0,065***		-0,0633*	-0,0673*
AR(5)		-0,7703*		-0,1676	0,0276			0,0051
MA(1)	0,2153	0,1614	0,2032	0,1023	-0,9684*	0,1673	-0,058***	0,1849
MA(2)	-0,1229	0,1749	-0,1153	-0,0377		0,6608*	0,1246*	-0,6131**
MA(3)	0,6028*	-0,0234	-0,5215**	-0,4347*		0,6126	-0,9540*	
MA(4)	-0,0007	0,3953*	-0,4438	-0,6950		-0,0018		
MA(5)	0,0199	0,7642*		0,1704				
Varyans Denklemi								
ω	0,0000*	0,0000*	0,0000*	0,0000*	0,0000*	0,0000*	0,0000*	0,0000*
α_1	0,0563*	0,1008*	0,1911*	0,1725*	0,1329*	0,1079*	0,1080*	0,1056*
β_1	0,9154*	0,8317*	0,7731*	0,7973*	0,8348*	0,8600*	0,8598*	0,8564*
ν	1,3207*	1,2528*	1,2703*	1,2616*	1,3887*	1,4680*	1,3636*	1,2470*
Varsayımsal Testler								
LM(5)	1,5150 [0,182]	1,7034 [0,130]	0,8902 [0,487]	0,4790 [0,792]	0,0923 [0,993]	0,7518 [0,585]	0,9203 [0,467]	0,3451 [0,886]
Q(42)	39,975 [0,222]	33,175 [0,410]	49,526 [0,062]	44,971 [0,064]	35,102 [0,511]	37,302 [0,364]	30,155 [0,701]	24,421 [0,910]
$Q_s(42)$	31,760 [0,875]	27,673 [0,957]	25,007 [0,983]	26,870 [0,966]	41,449 [0,495]	36,410 [0,714]	41,729 [0,483]	34,631 [0,783]
Log-olasılık ve Bilgi Kriteri Değerleri								
log-ol.	5253,30	5618,57	6326,73	6182,05	6094,40	5922,38	6787,93	6744,97
AIC	-5,8258	-6,2366	-7,0426	-6,8829	-6,7556	-6,5562	-7,7483	-7,7037
SIC	-5,7861	-6,1907	-7,0028	-6,8369	-6,7220	-6,5196	-7,7108	-7,6660
HQ	-5,8111	-6,2196	-7,0279	-6,8659	-6,7432	-6,5427	-7,7345	-7,6897

Not: *, ** ve *** işaretleri sırasıyla %1, %5 ve %10 önem düzeylerinde ilgili değişkenin anlamlı olduğunu, ν , GED dağılım parametre tahminini, LM(.) ARCH testini, Q(.) ve $Q_s(.)$ hata terimleri ve hata terimlerinin kareleri için Ljung-Box otokorelasyon testini ifade etmektedir. Köşeli parantez içerisindeki değerler ilgili test istatistiğinin olasılık değerlerini göstermektedir.

Tablo 2'deki, GARCH (1,1) modeli tahmin sonuçlarına göre, tüm endeksler için ω , α_1 ve β_1 parametreleri pozitif ve istatistiksel olarak %1 önem düzeyinde anlamlı olarak tahmin edilmiştir. $\alpha_1 + \beta_1$ toplamları da yine tüm endeksler için 1'den küçük bulunmuştur. Söz konusu sonuçlar, tüm endekslerin oynaklık tahminleri için GARCH modelin kısıtlarının sağlandığını göstermektedir. GED parametresi (ν) tüm endeksler için %1 önem düzeyinde anlamlı ve 2'den küçük bulunmuştur. Bu sonuç hata terimlerinin dağılımının kalın kuyruk özelliği gösterdiğini belirtmektedir. Varsayımsal testler incelendiğinde, ARCH-LM testi sonuçlarına göre tüm endekslerin oynaklık tahmin modellerinden elde edilen hata terimlerinde ARCH etkisinin DJIND endeksi dışında %1 önem düzeyinde ortadan kalktığı görülmektedir. DJIND endeksinin oynaklık tahmin modelinden elde edilen hata terimlerinde ise %5 önem düzeyinde ARCH etkisi yoktur. Otokorelasyon testi sonuçlarına göre hiçbir endeksin oynaklık tahmin modellerinden elde edilen hata

terimlerinde otokorelasyon sorunu bulunmamaktadır. Yine tüm endeksler için hata terimlerinin karelerinde otokorelasyon problemi görülmemektedir.

Tablo 3. EGARCH (1,1) Modeli ile Oynaklık Tahmini Sonuçları

	Türkiye		A.B.D.		İngiltere		Malezya	
	BIST100	KAT30	DJIND	DJISUS	FTSE100	MSCIUKIS	KLCI	HIJRAH
Ortalama Denklemi								
Sabit	0,0006**	0,0008*	0,0004*	0,0005*	0,0002	-0,0001	0,0001	0,0001
AR(1)	0,5147*	-0,231***	-0,3937*	-0,7079	0,9808*	-0,1431	-0,3204	-0,1341
AR(2)	0,4858*	-0,0985	0,0079	-0,1507	-0,0357	-0,6349*	0,7489*	0,6472*
AR(3)	-0,9725*	-0,0243	0,3738*	0,6209*	0,0549***	0,5787	0,0191	-0,0592
AR(4)		-0,3447*	0,7781*	0,9236	-0,0626***		-0,0559	-0,0703*
AR(5)		-0,8285*		0,1112	0,0197			0,0039
MA(1)	-0,5419*	0,2282	0,3631*	0,6629	-0,9738*	0,1884	0,3866	0,1912
MA(2)	-0,4460*	0,1271	0,0105	0,1199		0,6349*	-0,7032*	-0,6012**
MA(3)	0,9833*	0,0310	-0,3727*	-0,6523*		0,6357***	-0,0932	
MA(4)	-0,0356	0,3578*	-0,7880*	-0,8995		0,0068		
MA(5)	0,0202	0,8264*		-0,0904				
Varyans Denklemi								
ω	-0,3956*	-0,7565*	-0,8232*	-0,7775*	-0,6095*	-0,2010*	-0,4555*	-0,5028*
α_1	0,0932*	0,1448*	0,2249*	0,1902*	0,1763*	0,0662*	0,1755*	0,1956*
β_1	0,9626*	0,9288*	0,9341*	0,9356*	0,9511*	0,9842*	0,9697*	0,9660*
γ	-0,0879*	-0,1188*	-0,2062*	-0,2433*	-0,1581*	-0,1198*	-0,0819*	-0,0765*
ν	1,3344*	1,2896*	1,3357*	1,3661*	1,4941*	1,5993*	1,4046*	1,2733*
Varsayımsal Testler								
LM(5)	1,8857 [0,094]	1,6514 [0,143]	0,7022 [0,622]	0,2485 [0,940]	0,9046 [0,477]	2,8684 [0,014]	1,8668 [0,097]	1,0380 [0,393]
Q(42)	34,059 [0,465]	29,028 [0,618]	43,960 [0,118]	40,424 [0,146]	31,810 [0,668]	33,759 [0,528]	25,066 [0,893]	23,144 [0,938]
$Q_s(42)$	38,708 [0,616]	34,712 [0,780]	23,357 [0,991]	25,365 [0,980]	49,868 [0,189]	59,823 [0,036]	39,105 [0,599]	41,096 [0,511]
Log-olasılık ve Bilgi Kriteri Değerleri								
log-ol.	5274,39	5633,20	6362,81	6229,47	6128,61	5956,25	6789,42	6751,29
AIC	-5,8481	-6,2517	-7,0818	-6,9347	-6,7925	-6,5926	-7,7489	-7,7097
SIC	-5,8054	-6,2028	-7,0389	-6,8856	-6,7558	-6,5530	-7,7083	-7,6691
HQ	-5,8323	-6,2337	-7,0659	-6,9166	-6,7789	-6,5780	-7,7339	-7,6947

Tablo 3'te yer alan EGARCH (1,1) modeli tahmin sonuçlarına göre, kaldıraç etkisinin varlığını gösteren gamma (γ) parametresi, tüm endeksler için negatif ve %1 önem düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır. Bu sonuç, kötü şokların oynaklık üzerinde iyi şoklara nazaran daha çok etki ettiğini göstermektedir. Ayrıca yine tüm endeksler için ARCH parametresi alfa ve GARCH parametresi beta %1 önem düzeyinde anlamlıdır. GED parametresi (ν) tüm endeksler için %1 önem düzeyinde anlamlı ve 2'den küçük bulunmuştur. Bu sonuç hata terimlerinin dağılımının kalın kuyruklu olduğunu göstermektedir. Varsayımsal testler incelendiğinde ise BIST100, MSCIUKIS ve KLCI endeksleri hariç tüm endekslerin oynaklık tahmin modellerinden elde edilen hata terimlerinde %1 önem düzeyinde ARCH etkisinin ortadan kalktığı görülmektedir. BIST100 ve KLCI endekslerinin oynaklık modellerinden hata terimlerinde %5 önem düzeyinde ARCH etkisi bulunmazken, MSCIUKIS endeksinin oynaklık modelinden elde edilen hata terimlerinde %1 önem düzeyinde ARCH etkisi varlığını sürdürmektedir. Tüm endekslerin oynaklık tahminlerinden elde edilen hata terimlerinin karelerinde %1 önem düzeyinde otokorelasyon sorunu bulunmamaktadır. Hata terimlerinin karelerinde ise MSCIUKIS endeksi hariç otokorelasyon sorunu bulunmazken, söz konusu endeks için %5 önem düzeyinde oynaklık modelinden elde edilen hata terimlerinde otokorelasyon sorunu vardır.

Tablo 4. GJR-GARCH (1,1) Modeli ile Oynaklık Tahmini Sonuçları

	Türkiye		A.B.D.		İngiltere		Malezya	
	BIST100	KAT30	DJIND	DJISUS	FTSE100	MSCIUKIS	KLCI	HIJRAH
Ortalama Denklemi								
Sabit	0,0007**	0,0008*	0,0006*	0,0004*	0,0002***	0,0000	0,0002*	0,0002
AR(1)	0,5148*	-0,2484**	-0,3717*	0,1070	0,9901*	-0,1452	0,1465*	-0,1482
AR(2)	0,4863*	-0,0879	0,0203	-0,7871*	-0,0420	-0,6516*	-0,1180*	0,6271**
AR(3)	-0,9737*	-0,0390	0,3781*	0,0361	0,0544***	-0,5715	0,9598*	-0,0527
AR(4)		-0,3334*	0,7945*	-0,6233*	-0,0574***		-0,0716*	-0,0730*
AR(5)		-0,8490*		-0,484***	0,0193			0,0020
MA(1)	-0,5380*	0,2460***	0,3379*	-0,1515	-0,9790*	0,1859	-0,786*	0,2036
MA(2)	-0,4578*	0,1136	-0,123	0,8045*		0,6498*	0,1070*	-0,5790**
MA(3)	0,9866*	0,0471	-0,3871*	-0,0800		0,6231	-0,9730*	
MA(4)	-0,0269	0,3457*	-0,8103*	0,6644*		0,0036		
MA(5)	0,0110	0,8479*		0,4391				
Varyans Denklemi								
ω	0,0000*	0,0000*	0,0000*	0,0000*	0,0000*	0,0000*	0,0000*	0,0000*
α_1	0,0040	-0,0056	-0,0095	-0,0453*	-0,0228***	-0,0096	0,0458**	0,0545*
β_1	0,8954*	0,8450*	0,7993*	0,8149*	0,8595*	0,9003*	0,8659*	0,8556*
γ	0,1017*	0,1522*	0,3141*	0,3900*	0,2379*	0,1677*	0,0987*	0,1039*
ν	1,3331*	1,2876*	1,3312*	1,3432*	1,5011*	1,5795*	1,3840*	1,2674*
Varsayımsal Testler								
LM(5)	0,9176 [0,468]	1,1894 [0,312]	0,5288 [0,755]	0,5929 [0,705]	0,6611 [0,653]	1,1823 [0,315]	1,0699 [0,375]	0,5876 [0,709]
Q(42)	36,083 [0,371]	30,207 [0,558]	45,327 [0,093]	43,272 [0,088]	31,897 [0,664]	33,908 [0,521]	29,988 [0,709]	23,232 [0,936]
$Q_s(42)$	30,718 [0,873]	28,881 [0,938]	19,654 [0,999]	23,746 [0,990]	50,769 [0,166]	44,847 [0,353]	47,241 [0,267]	38,666 [0,618]
Log-olasılık ve Bilgi Kriteri Değerleri								
log-ol.	5273,60	5633,51	6362,31	6222,08	6131,20	5924,25	6793,31	6751,32
AIC	-5,8472	-6,2521	-7,0812	-6,9264	-6,7953	-6,5904	-7,7533	-7,7097
SIC	-5,8045	-6,2032	-7,0383	-6,8774	-6,7587	-6,5508	-7,7127	-7,6691
HQ	-5,8315	-6,2340	-7,0654	-6,9083	-6,7818	-6,5758	-7,7383	-7,6947

Tablo 4'teki GJR-GARCH (1,1) modeli tahmin sonuçlarına göre, kaldıraç etkisinin varlığını gösteren gamma (γ) parametresi, tüm endeksler için pozitif ve %1 önem düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır. EGARCH modelin aksine GJR-GARCH modelde kaldıraç etkisinin varlığından söz edilebilmesi için bu parametrenin pozitif olması gerekmektedir. Dolayısıyla, tüm endeksler için kaldıraç etkisinin geçerli olduğunu ve kötü şokların iyi şoklara göre oynaklığı daha çok artırdığını göstermektedir. Modelin varsayımlarının sağlanabilmesi için parametrelerin pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı olması gerekmektedir. Omega (ω) ve beta parametreleri için bu varsayım tüm endeksler için %1 önem düzeyinde sağlanırken, alfa parametresi yalnızca KLCI ve HIJRAH endekslerine ait tahminlerde pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Alfa parametresi KAT30, DJIND, DJIS, FTSE100 ve MSCIUKIS endeksleri için yapılan tahminlerde negatif hesaplanırken, BIST100 için pozitif hesaplanmış ancak istatistiksel olarak anlamlı bulunamamıştır. ARCH ve otokorelasyon testleri sonucunda BIST100, KAT30, FTSE100, MSCIUKIS, KLCI ve HIJRAH endekslerinin oynaklık tahmin modellerinden elde edilen hata terimlerinde %1 önem düzeyinde varsayımsal bir sorun saptanmamıştır. DJIND ve DJIS endekslerinin oynaklık tahmin modellerinden elde edilen hata terimlerinde %1 önem düzeyinde ARCH etkisinin ortadan kalktığı ve hata terimlerinin karelerinde otokorelasyon sorunu olmadığı görülmekle birlikte hata terimlerinde %5 önem düzeyinde otokorelasyon sorunu yoktur.

En Uygun Oynaklık Modellerinin Belirlenmesi

Oynaklıklarının tahmininde kullanılan GARCH, EGARCH ve GJR-GARCH modelleri arasında seçim yapılırken, öncelikle söz konusu modellerin varsayımlarını ve kısıtlarını sağlamayan tahminler, alternatifler arasından çıkarılmıştır. Daha sonra modellerden elde edilen hata terimleri ile ilgili yapılan varsayımsal testler sonucunda ARCH etkisinin devam ettiği ve hata terimlerinde ve hata terimlerinin

karelerinde otokorelasyon sorunu bulunan tahminler aynı şekilde alternatifler arasında yer almamıştır. Tüm varsayımları sağlayan oynaklık tahminleri arasında seçim yapılırken, öncelikle kaldıraç etkisini modellemeye imkân veren EGARCH ve GJR-GARCH modellerde kaldıraç etkisinin varlığına ve log-olasılık değerleri ile bilgi kriterlerine bakılmıştır.

GARCH model tahminlerinde tüm endeksler için model kısıtlarının sağlandığı ve hata terimleri ile ilgili varsayımsal testler açısından herhangi bir problem olmadığı görülmektedir. Bu bağlamda tüm endeksler için GARCH model tahminleri, en uygun model seçimine katılabilmektedir. EGARCH oynaklık tahmini sonuçları incelendiğinde, tüm endeksler yapılan tahminlerde kaldıraç etkisinin var olduğu ve ilgili parametrenin istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Modellerden elde edilen hata terimleri ile ilgili varsayımsal testlere bakıldığında ise MSCIUKIS endeksi dışındaki tüm endeksler için hata terimleriyle ilgili varsayımsal bir problem olmadığı, söz konusu endeks için yapılan model tahmininden elde edilen hata terimlerinde ise ARCH etkisinin ortadan kalkmadığı ve hata terimlerinin karelerinde otokorelasyon problemi olduğu görülmektedir. Dolayısıyla MSCIUKIS endeksi hariç diğer tüm endeksler için EGARCH model tahminleri seçime katılabilmektedir. GJR-GARCH model tahminlerinde, parametrelerin pozitif olma kısıdının yalnızca BIST100, KLCI ve HIJRAH endeksleri için sağlandığı görülmektedir. α_1 parametresi diğer endeksler için negatif tahmin edilmiştir. α_1 parametresi BIST100 endeksi için her ne kadar pozitif tahmin edilmişse de istatistiksel olarak anlamlı bulunamamıştır. Hata terimleri ile ilgili varsayımsal testler açısından ise endekslerin tamamı için varsayımsal bir problem tespit edilememiştir. Sayılan nedenlerden ötürü, GJR-GARCH tahminlerinden yalnızca KLCI ve HIJRAH endeksleri için yapılan tahminler, en uygun oynaklık modeli tahminine katılabilmektedir.

Tablo 5. İslami ve Konvansiyonel Hisse Senedi Endeksleri İçin En Uygun Oynaklık Modeli Tahminleri

	Türkiye		A.B.D.		İngiltere		Malezya	
	BIST100	KAT30	DJIND	DJISUS	FTSE100	MSCIUKIS	KLCI	HIJRAH
	EGARCH	EGARCH	EGARCH	EGARCH	EGARCH	GARCH	GJR-GARCH	GJR-GARCH
Ortalama Denklemi								
Sabit	0,0006**	0,0008*	0,0004*	0,0005*	0,0002	-0,0003***	0,0002*	0,0002
AR(1)	0,5147*	-0,231***	-0,3937*	-0,7079	0,9808*	-0,1290	0,1465*	-0,1482
AR(2)	0,4858*	-0,0985	0,0079	-0,1507	-0,0357	-0,6696*	-0,1180*	0,6271**
AR(3)	-0,9725*	-0,0243	0,3738*	0,6209*	0,0549***	-0,5625	0,9598*	-0,0527
AR(4)		-0,3447*	0,7781*	0,9236	-0,0626***		-0,0716*	-0,0730*
AR(5)		-0,8285*		0,1112	0,0197			0,0020
MA(1)	-0,5419*	0,2282	0,3631*	0,6629	-0,9738*	0,1673	-0,786*	0,2036
MA(2)	-0,4460*	0,1271	0,0105	0,1199		0,6608*	0,1070*	-0,5790**
MA(3)	0,9833*	0,0310	-0,3727*	-0,6523*		0,6126	-0,9730*	
MA(4)	-0,0356	0,3578*	-0,7880*	-0,8995		-0,0018		
MA(5)	0,0202	0,8264*		-0,0904				
Varyans Denklemi								
ω	-0,3956*	-0,7565*	-0,8232*	-0,7775*	-0,6095*	0,0000*	0,0000*	0,0000*
α_1	0,0932*	0,1448*	0,2249*	0,1902*	0,1763*	0,1079*	0,0458**	0,0545*
β_1	0,9626*	0,9288*	0,9341*	0,9356*	0,9511*	0,8600*	0,8659*	0,8556*
γ	-0,0879*	-0,1188*	-0,2062*	-0,2433*	-0,1581*	1,4680*	0,0987*	0,1039*
ν	1,3344*	1,2896*	1,3357*	1,3661*	1,4941*	0,0000*	1,3840*	1,2674*
Varsayımsal Testler								
LM(5)	1,8857 [0,094]	1,6514 [0,143]	0,7022 [0,622]	0,2485 [0,940]	0,9046 [0,477]	0,7518 [0,585]	1,0699 [0,375]	0,5876 [0,709]
Q(42)	34,059 [0,465]	29,028 [0,618]	43,960 [0,118]	40,424 [0,146]	31,810 [0,668]	37,302 [0,364]	29,988 [0,709]	23,232 [0,936]
$Q_s(42)$	38,708 [0,616]	34,712 [0,780]	23,357 [0,991]	25,365 [0,980]	49,868 [0,189]	36,410 [0,714]	47,241 [0,267]	38,666 [0,618]

Tablo 5'te, en uygun oynaklık tahmin modelleri yer almaktadır. Seçim yapılırken daha önce de belirtildiği gibi, model kısıtları ve hata terimleri ile ilgili varsayımsal bir sorun olmadığı taktirde öncelik, kaldıraç etkisinin modellenmesine imkân tanıyan EGARCH ve GJR-GARCH modellere verilmiştir. Bu bağlamda yalnızca MSCIUKIS endeksinin oynaklık tahminlerinde EGARCH model için hata terimleriyle ilgili varsayımsal sorunlar ve GJR-GARCH model için modelin kısıtları ile ilgili sorunlar bulunduğundan, söz konusu endeks için GARCH model tahmini sonuçlarına tabloda yer verilmiştir. KLCI ve HIJRAH endeksleri dışındaki endekslerin GJR-GARCH tahminlerinde, modelin kısıtlarının sağlanamaması nedeniyle, BIST100, KAT30, DJIND, DJISUS ve FTSE100 endeksleri için EGARCH model sonuçları en uygun model tahminleri olarak belirlenmiştir. KLCI ve HIJRAH endeksleri için ise EGARCH ve GJR-GARCH endeksleri arasından seçim, Tablo 3 ve Tablo 4'te yer alan log-olasılık değerlerine ve AIC, SIC, HQ bilgi kriterlerine göre karar verilmiştir. Bu nedenle KLCI ve HIJRAH endeksleri için GJR-GARCH model tahminleri tabloya alınmıştır.

Hisse Senedi Endekslerinin Oynaklıklarının Karşılaştırılması

Hisse Senedi endekslerinin oynaklıkları, GARCH (1,1) modeli tahmin sonuçlarına göre oynaklık kalıcılığı, oynaklık yarılanma süresi, uzun dönem oynaklık ve günlük oynaklık kıstaslarına göre karşılaştırılmıştır. Kıyaslamaların GARCH model sonuçlarına göre yapılmasının nedeni, kıyaslamada kullanılan kıstasların bu model üzerinden tahmin edilen parametre sonuçlarına göre yapılabiliyor olmasıdır. Ayrıca karşılaştırma yaparken aynı model sonuçlarını kullanmak daha tutarlı yorum yapılmasını sağlamaktadır.

Tablo 6. Tüm Endekslere Ait GARCH (1,1) Modeli Oynaklık Tahminleri

Endeks	BIST100	KAT30	DJIND	DJISUS	FTSE100	MSCIUKIS	KLCI	HIJRAH
Model	GARCH	GARCH	GARCH	GARCH	GARCH	GARCH	GARCH	GARCH
Ortalama Denklemi								
Sabit	0,0008*	0,0009*	0,0007*	0,0007*	0,0004*	-0,0003***	0,0002*	0,0002**
AR(1)	-0,2423	-0,1627	-0,2574	-0,1563	0,9631*	-0,1290	0,1172*	-0,1341
AR(2)	0,1362	-0,1434	0,1046	0,0215	-0,0369	-0,6696*	-0,1353*	0,6517*
AR(3)	-0,586***	0,0301	0,5308**	0,3988*	0,0480	-0,5625	0,9409*	-0,0529
AR(4)		-0,3815*	0,4418	0,6884	-0,065***		-0,0633*	-0,0673*
AR(5)		-0,7703*		-0,1676	0,0276			0,0051
MA(1)	0,2153	0,1614	0,2032	0,1023	-0,9684*	0,1673	-0,058***	0,1849
MA(2)	-0,1229	0,1749	-0,1153	-0,0377		0,6608*	0,1246*	-0,6131**
MA(3)	0,6028*	-0,0234	-0,5215**	-0,4347*		0,6126	-0,9540*	
MA(4)	-0,0007	0,3953*	-0,4438	-0,6950		-0,0018		
MA(5)	0,0199	0,7642*		0,1704				
Varyans Denklemi								
ω	0,0000*	0,0000*	0,0000*	0,0000*	0,0000*	0,0000*	0,0000*	0,0000*
α_1	0,0563*	0,1008*	0,1911*	0,1725*	0,1329*	0,1079*	0,1080*	0,1056*
β_1	0,9154*	0,8317*	0,7731*	0,7973*	0,8348*	0,8600*	0,8598*	0,8564*
ν	1,3207*	1,2528*	1,2703*	1,2616*	1,3887*	1,4680*	1,3636*	1,2470*
Karşılaştırma Ölçütleri								
$\alpha_1 + \beta_1$	0,9717	0,9325	0,9642	0,9697	0,9677	0,9679	0,9678	0,9621
Yarılanma Süresi	24,15	9,92	19,01	22,57	21,10	21,26	21,17	17,94
Uzun Dönem Oynaklık	0,000195	0,000134	0,000089	0,000104	0,000092	0,000102	0,000033	0,000034
Günlük Oynaklık	0,013967	0,011574	0,009438	0,010221	0,009588	0,010113	0,005710	0,005811

Not: *, ** ve *** işaretleri sırasıyla %1, %5 ve %10 önem düzeylerinde ilgili değişkenin anlamlı olduğunu, $\alpha_1 + \beta_1$ toplamı oynaklık kalıcılığını göstermektedir.

ARCH parametresi α_1 katsayısı cari dönem oynaklığı üzerindeki geçmiş dönem şoklarının etkisini gösterirken, GARCH parametresini ifade eden β_1 katsayısı önceki dönem koşullu varyansının cari dönem oynaklığı üzerindeki etkisini göstermektedir (Kayalıdere, 2013, s. 47; Rana ve Akhter, 2015, s. 12). Tablo 6'da yer alan sonuçlara göre BIST100 endeksinin cari dönem oynaklığı üzerinde değişkenliğin %5,63'lük

kısmı geçmiş dönem oynaklık şoklarından kaynaklanırken, %91,54'lük kısmı önceki dönem koşullu varyansından kaynaklanmaktadır. KAT30 endeksinin ise cari dönem oynaklığı üzerinde değişkenliğin %10,08'lik kısmının geçmiş dönem oynaklık şoklarından, %83,17'lik kısmının önceki dönem koşullu varyansından kaynaklandığı söylenebilir. Her iki endeks için de α_1 katsayısının β_1 katsayısından düşük olması, endekslerin oynaklıklarının kendi geçmiş değerlerine daha duyarlı olduğunu göstermektedir. Ancak konvansiyonel endeksin oynaklığı geçmiş dönem oynaklığına daha duyarlıyken, İslami endeksin oynaklığının şoklara daha duyarlı olduğu ifade edilebilir. Konvansiyonel endeksin β_1 katsayısının İslami endeksin β_1 katsayısından daha yüksek olması, konvansiyonel endeksin getirileri üzerinde dalgalanmaların daha kalıcı olduğunun bir göstergesidir. α_1 ve β_1 katsayılarının toplamı ($\alpha_1 + \beta_1$) oynaklık kalıcılığının ölçüsüdür. $\alpha_1 + \beta_1$ toplamı konvansiyonel endeksin oynaklık tahmini için 0,9717 iken, İslami endeksin oynaklığı için 0,9325'dir. Yani konvansiyonel endeksin oynaklığı daha kalıcıdır ve oynaklık daha uzun bir sürede sönümlenmektedir. Oynaklık yarılanma süreleri de bu yorumu desteklemektedir. BIST100 endeksinin oynaklık değişimi 24,15 günde, KAT30 endeksinin ki ise sadece 9,92 günde eski seviyesine dönmektedir. Uzun dönem oynaklıklara bakıldığında, konvansiyonel endeks için uzun dönem oynaklığın 0,000195, İslami endeks için ise 0,000134 olarak hesaplandığı görülmektedir. Uzun dönem oynaklık üzerinden hesaplanan günlük oynaklık değerlerine göz atıldığında ise yine benzer bir sonuçla karşılaşmaktadır. Günlük oynaklık BIST100 endeksi için %1,39 olarak, KAT30 endeksi için %1,15 olarak hesaplanmıştır. Günlük oynaklık açısından da İslami endeksin oynaklığı, konvansiyonel endeksin oynaklığından düşüktür. Risk ve belirsizlik bağlamında değerlendirildiğinde, Türkiye İslami hisse senedi piyasasının, konvansiyonel hisse senedi piyasasına nazaran daha düşük bir risk seviyesine sahip olduğu ifade edilebilir.

A.B.D. konvansiyonel hisse senedi endeksinin cari dönem oynaklığı üzerinde değişkenliğin %19,11'lik kısmının geçmiş dönem oynaklık şoklarından kaynaklandığı, %77,31'lik kısmının ise önceki dönem koşullu varyansından kaynaklandığı görülmektedir. İslami hisse senedi endeksinin ise cari dönem oynaklığı üzerindeki değişkenliğin %17,25'lik kısmının geçmiş dönem oynaklık şoklarından, %79,73'lük kısmının ise önceki dönem koşullu varyansından kaynaklandığı söylenebilir. Her iki endeks için de α_1 katsayısının β_1 katsayısından düşük olması, endekslerin oynaklıklarının kendi geçmiş değerlerine daha duyarlı olduğunu göstermektedir. Ancak İslami endeksin oynaklığı geçmiş dönem oynaklığına daha duyarlıyken, konvansiyonel endeksin oynaklığının şoklara daha duyarlı olduğu ifade edilebilir. İslami endeksin β_1 katsayısının konvansiyonel endeksin β_1 katsayısından daha yüksek olması, konvansiyonel endeksin getirileri üzerinde dalgalanmaların daha kalıcı olduğunun bir göstergesidir. Ancak aradaki fark çok büyük değildir. $\alpha_1 + \beta_1$ toplamı konvansiyonel endeksin oynaklık tahmini için 0,9642 iken, İslami endeksin oynaklığı için 0,9697'dir. Yani İslami endeksin oynaklığı daha kalıcıdır ancak aradaki fark çok düşüktür. Bu nedenle oynaklık kalıcılığı açısından iki endeks arasında önemli bir farklılık olduğunu söylemek mümkün değildir. Oynaklık yarılanma süreleri, DJIND endeksi için 19,01 gün iken DJISUS endeksi için 22,57 gündür. Bu sonuca göre İslami endeksin oynaklık değişimleri daha uzun sürede sönümlenmektedir. Uzun dönem oynaklıklar ise konvansiyonel endeks için 0,000089, İslami endeks için ise 0,000104 olarak hesaplanmıştır. Yani İslami endeksin oynaklığı konvansiyonel endekse göre daha yüksektir. Günlük oynaklıklara bakıldığında ise DJIND endeksi için %0,94 olarak, DJISUS endeksi için %1,02 olarak hesaplandığı görülmektedir. Günlük oynaklık açısından da İslami endeksin oynaklığı, konvansiyonel endeksin oynaklığından daha yüksektir. Risk ve belirsizlik bağlamında değerlendirildiğinde, A.B.D. İslami hisse senedi piyasasının, Türkiye'nin aksine konvansiyonel hisse senedi piyasasına nispetle daha yüksek bir risk seviyesine sahip olduğu söylenebilir.

FTSE100 endeksinin cari dönem oynaklığı üzerindeki değişkenliğin %13,29'luk kısmı geçmiş dönem oynaklık şoklarından kaynaklanırken, %83,48'lik kısmı önceki dönem koşullu varyansından kaynaklanmaktadır. MSCIUKIS endeksinin ise cari dönem oynaklığı üzerinde değişkenliğin %10,79'luk kısmının geçmiş dönem oynaklık şoklarından, %86'lık kısmının önceki dönem koşullu varyansından kaynaklandığı söylenebilir. Her iki endeks için de α_1 katsayısının β_1 katsayısından düşük olması, endekslerin oynaklıklarının kendi geçmiş değerlerine daha duyarlı olduğunu göstermektedir. Ancak İslami endeksin oynaklığı geçmiş dönem oynaklığına daha duyarlıyken, konvansiyonel endeksin oynaklığının şoklara daha duyarlı olduğu ifade edilebilir. İslami endeksin β_1 katsayısının konvansiyonel endeksin β_1 katsayısından daha yüksek olması, İslami endeksin getirileri üzerinde dalgalanmaların daha kalıcı olduğunun bir göstergesidir. $\alpha_1 + \beta_1$ toplamı konvansiyonel endeksin oynaklık tahmini için 0,9677 iken, İslami endeksin

oynaklığı için 0,9679'dur. Yani İslami endeksin oynaklığı daha kalıcıdır ancak aradaki fark A.B.D. İslami ve konvansiyonel hisse senedi endekslerinde olduğu gibi çok dūřuktur. Bu nedenle oynaklık kalıcılığı açısından iki endeks arasında önemli bir farklılık olduğunu söylemek mümkün değildir. Oynaklık yarılanma süreleri, FTSE100 endeksi için 21,10 gün iken MSCIUKIS endeksi için 21,26 gündür. Oynaklık yarılanma süreleri arasındaki fark da oynaklık kalıcılığında olduğu gibi çok dūřuktur. Her iki endeksin oynaklık değişimleri yaklaşık 21 günde eski düzeyine dönmektedir. Uzun dönem oynaklıklara bakıldığında, konvansiyonel endeks için uzun dönem oynaklığın 0,000092, İslami endeks için ise 0,000102 olarak hesaplandığı görölmektedir. Uzun dönem oynaklık üzerinden hesaplanan günlük oynaklık değerlerine göz atıldığında ise yine benzer bir sonuçla karşılaşılmaktadır. Günlük oynaklık FTSE100 endeksi için %0,95 olarak, MSCIUKIS endeksi için %1,02 olarak hesaplanmıştır. Günlük oynaklık açısından da konvansiyonel endeksin oynaklığı, İslami endeksin oynaklığından dūřuktur. Sonuç olarak, İngiltere İslami hisse senedi piyasasının riski düzeyi, A.B.D.'deki sonuçlarla paralel olarak konvansiyonel hisse senedi piyasasından daha yüksektir. Ancak risk düzeyleri arasındaki farklılık, A.B.D. İslami ve konvansiyonel hisse senedi endeksleri arasındaki farka kıyasla çok daha dūřuktur.

Malezya konvansiyonel hisse senedi endeksinin cari dönem oynaklığı üzerindeki değişkenliğin %19,8'lik kısmının geçmiş dönem oynaklık şoklarından kaynaklandığı, %85,98'lik kısmının ise önceki dönem koşullu varyansından kaynaklandığı görölmektedir. İslami hisse senedi endeksinin ise cari dönem oynaklığı üzerinde değişkenliğin %10,56'lık kısmının geçmiş dönem oynaklık şoklarından, %85,64'lük kısmının ise önceki dönem koşullu varyansından kaynaklandığı söylenebilir. Her iki endeks için de α_1 katsayısının β_1 katsayısından dūřük olması, endekslerin oynaklıklarının kendi geçmiş değerlerine daha duyarlı olduğunu göstermektedir. Ancak konvansiyonel endeksin oynaklığı geçmiş dönem oynaklığına daha duyarlıyken, İslami endeksin oynaklığının şoklara daha duyarlı olduğu ifade edilebilir. İslami endeksin β_1 katsayısının konvansiyonel endeksin β_1 katsayısından daha yüksek olması, İslami endeksin getirileri üzerinde dalgalanmaların daha kalıcı olduğunun bir göstergesidir. Ancak aradaki fark çok büyük değildir. $\alpha_i + \beta_i$ toplamı konvansiyonel endeksin oynaklık tahmini için 0,9678 iken, İslami endeksin oynaklığı için 0,9621'dir. Yani konvansiyonel endeksin oynaklığı daha kalıcıdır ancak aradaki fark çok dūřuktur. Bu nedenle oynaklık kalıcılığı açısından iki endeks arasında önemli bir farklılık olduğunu söylemek mümkün değildir. Oynaklık yarılanma süreleri, KLCI endeksi için 21,17 gün iken HIJRAH endeksi için 17,94 gündür. Dolayısıyla İslami endeks, ortalamasına daha hızlı dönmektedir. Uzun dönem oynaklıklar ise konvansiyonel endeks için 0,000033, İslami endeks için ise 0,000034 olarak hesaplanmıştır. Yani İslami endeksin oynaklığı konvansiyonel endekse göre daha yüksektir, ancak aradaki farkın çok dūřük olduğu görölmektedir. Benzer durum günlük oynaklıklar için de geçerlidir. Günlük oynaklıklar, KLCI endeksi için %0,57, HIJRAH endeksi için %0,58 olarak hesaplanmıştır. Günlük oynaklık açısından da İslami endeksin oynaklığı, konvansiyonel endeksin oynaklığından daha yüksek olsa da aradaki fark çok dūřuktur. Risk ve belirsizlik bağlamında değerlendirildiğinde, Malezya İslami hisse senedi piyasasının, konvansiyonel hisse senedi piyasasına nispetle daha yüksek bir risk seviyesine sahip olduğu söylenebilir. Ancak hem Malezya İslami hisse senedi piyasasının oynaklık yarılanma süresinin konvansiyonel hisse senedi piyasasından daha dūřük olması hem de hesaplanan gerek uzun dönemli gerekse günlük oynaklıkların arasındaki farkların çok dūřük olması, çok net bir yargıda bulunmayı engellemektedir.

Tablo 6'da yer alan sonuçlar, İslami hisse senedi endekslerinin kendi aralarındaki oynaklıklarını karşılaştırmak açısından incelendiğinde, cari dönem oynaklıkları üzerindeki değişkenliğin; KAT30 endeksinin %10,08'lik kısmı, DJISUS endeksinin %17,25'lik kısmı, MSCIUKIS endeksinin %10,79 kısmı ve HIJRAH endeksinin %10,56'lık kısmı geçmiş dönem oynaklık şoklarından kaynaklanmaktadır. Oynaklık değişkenliklerinin önceki dönem koşullu varyansından kaynaklanan kısımları ise KAT30 için %83,17, DJISUS için %79,73, MSCIUKIS için %86 ve HIJRAH endeksi için %85,64'tür. Tüm endeksler için α_1 katsayısının β_1 katsayısından dūřük olması, endekslerin oynaklıklarının kendi geçmiş değerlerine daha duyarlı olduğunu göstermektedir. $\alpha_i + \beta_i$ toplamı KAT30 için 0,9325, DJISUS için 0,9697, MSCIUKIS için 0,9679 ve HIJRAH endeksi için 0,9621'dir. Dolayısıyla oynaklık kalıcılığının en yüksek olduğu İslami Hisse senedi endeksi A.B.D. İslami hisse senedi endeksi iken en dūřük olduğu endeks Türkiye İslami hisse senedi endeksidir. Ancak A.B.D., İngiltere ve Malezya İslami hisse senedi endekslerinin oynaklık kalıcılıkları arasındaki farklar oldukça dūřuktur. Oynaklık yarılanma süreleri de bu yorumu desteklemektedir. Oynaklık yarılanma süreleri KAT30 için 9,92 gün, DJISUS için 22,57 gün, MSCIUKIS için 21,26 gün ve HIJRAH endeksi için 17,94 gün olarak hesaplanmıştır. Türkiye İslami hisse senedi endeksinde yaşanan oynaklık değişimleri en kısa sürede eski seviyesine dönerken, A.B.D. İslami hisse senedi endeksinde yaşanan oynaklık değişimlerinin eski seviyesine dönmeye İslami hisse senedi endeksleri

arasında en uzun süre alandır. Uzun dönem oynaklıklara bakıldığında, KAT30 endeksi için uzun dönem oynaklığın 0,000134, DJISUS endeksi için 0,000104, MSCIUKIS endeksi için 0,000102 ve HIJRAH endeksi için 0,000034 olarak hesaplandığı görülmektedir. Bu sonuçlara göre en düşük oynaklık Malezya hisse senedi endeksine ait iken, en yüksek oynaklık Türkiye İslami hisse senedi endeksine aittir. Oynaklıkların küçükten büyüğe doğru sıralanmasında sırasıyla ikinci ve üçüncü sırada yer alan İngiltere ve A.B.D. İslami hisse senedi endekslerinin uzun dönemli oynaklıkları arasındaki fark ise çok düşüktür. Uzun dönem oynaklık üzerinden hesaplanan günlük oynaklık değerlerine göz atıldığında ise yine benzer sonuçlarla karşılaşılmaktadır. Günlük oynaklık KAT30 endeksi için %1,15, DJISUS endeksi için %1,02, MSCIUKIS endeksi için %1,01 ve HIJRAH endeksi için %0,58 olarak hesaplanmıştır. Günlük oynaklık açısından da en düşük oynaklık Malezya İslami hisse senedi endeksine ait iken en yüksek oynaklık Türkiye İslami hisse senedi endeksine aittir. Yine İngiltere ve A.B.D. İslami hisse senedi endekslerinin günlük oynaklıkları birbirine çok yakındır. Risk ve belirsizlik bağlamında değerlendirildiğinde, en düşük risk seviyesine sahip İslami hisse senedi piyasasının Malezya İslami hisse senedi piyasası olduğu, ardından sırasıyla İngiltere, A.B.D İslami hisse senedi piyasalarının geldiği ve en riskli İslami hisse senedi piyasasının Türkiye İslami hisse senedi piyasasının olduğu görülmektedir. Bununla birlikte İngiltere ve A.B.D. İslami hisse senedi piyasalarının oynaklıkları arasındaki farkın çok düşük olduğunu belirtmek gerekmektedir. Oynaklığın en kısa sürede sönümlendiği İslami hisse sendi piyasası Türkiye İslami hisse senedi piyasasıdır. Yine oynaklık kalıcılığının en düşük olduğu piyasa, Türkiye İslami hisse senedi piyasasıdır.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Finansal anlamda beklenen getirinin gerçekleşen getiriden sapma olasılığı olan riskin ölçümünde kullanılan ölçütlerden birisi de oynaklıktır. Bu hususta, İslami hisse senedi piyasalarının yapılan filtreleme nedeniyle konvansiyonel hisse senedi piyasalarından daha az sayıda hisse senedi içermesi ve bu hisse senetlerinin özellikle faaliyet alanı filtrelemesi nedeniyle sınırlı sayıdaki sektörde faaliyet gösteren şirketlere ait olması nedeniyle daha riskli oldukları yönünde bir görüş mevcuttur. Bu görüşün karşısında olanlar ise filtrelemenin bu görüşün tam aksi yönünde etki göstereceğini, zira İslami hisse senedi piyasalarının finansal filtreleme ölçütleri nedeniyle daha düşük kaldıraç oranlarına sahip şirketlerden oluştuğunu, bu durumun da İslami hisse senedi piyasalarının riskini azaltacağını ileri sürmektedir.

Bu çalışmada, İslami ve konvansiyonel hisse senedi endekslerinin oynaklıkları incelenmiş ve karşılaştırılmıştır. Oynaklık tahmin sonuçlarına bakıldığında, en uygun oynaklık modelleri İngiltere İslami hisse senedi piyasası için GARCH (1,1), Malezya konvansiyonel ve İslami hisse senedi piyasaları için GJR-GARCH (1,1), diğer tüm hisse senedi piyasaları için ise EGARCH (1,1) modeli olarak belirlenmiştir. Kaldıraç etkisinin varlığının tespit edilmesine olanak tanıyan EGARCH ve GJR-GARCH modellerin en iyi tahmin modeli olarak belirlendiği piyasaların tümü için kaldıraç etkisinin varlığı saptanmıştır. Bu sonuç, Abbas'ın (2012) çalışması ile paralellik göstermektedir. Kaldıraç etkisinin varlığı, kötü şokların piyasaların oynaklığını iyi şoklara göre daha çok etkilediği göstermektedir. Diğer bir ifadeyle, fiyatlarda aşağı yönlü dalgalanmaların olduğu dönemlerde, piyasaların oynaklığı daha çok artmaktadır. Ülke bazında oynaklık karşılaştırması sonuçları ise şu şekilde özetlenebilir;

Türkiye İslami hisse senedi piyasasının oynaklığı, oynaklık kalıcılığı, oynaklık yarılanma süresi, uzun dönemli ve günlük oynaklık ölçütlerinin dördüne göre de konvansiyonel hisse senedi piyasasına göre daha düşüktür. Bu sonuç, piyasalara ait standart sapma değerleri ile de örtüşmekte ve Seçme, Aksoy ve Uysal'ın (2016) çalışmaları ile benzerlik arz etmektedir. A.B.D. ve İngiltere İslami hisse senedi piyasalarının oynaklığı, kullanılan dört karşılaştırma ölçütüne göre de konvansiyonel hisse senedi piyasalarının oynaklıklarından daha yüksektir. Ancak şunu da belirtmekte fayda var ki, İngiltere İslami hisse senedi piyasasının oynaklığı ve oynaklık kalıcılığı, konvansiyonel hisse senedi endeksinin değerlerine çok yakındır. Bu sonuçlar, tıpkı Türkiye için yapılan analizlerde olduğu gibi, standart sapma değerleri ile uyumludur. Malezya hisse senedi piyasalarının oynaklık tahmin sonuçlarına göre ise İslami hisse senedi piyasasının oynaklık kalıcılığı ve oynaklık yarılanma süresi, konvansiyonel piyasadan daha düşüktür. Ancak İslami hisse senedi piyasasının uzun dönemli oynaklığı ve günlük oynaklığı, az da olsa konvansiyonel piyasadan yüksektir. Bu sonuç, Romli, Mohamad ve Yusof'un (2012) çalışmalarıyla örtüşmektedir. Bununla birlikte, aradaki farklılık çok düşüktür.

Çalışma kapsamında incelenen Türkiye, A.B.D., İngiltere ve Malezya İslami hisse senedi piyasalarının oynaklıkları karşılaştırıldığında, Türkiye İslami hisse senedi piyasasının oynaklık kalıcılığı ve oynaklık yarılanma süresi en düşük piyasa olduğu görülmektedir. Türkiye'nin ardından sırasıyla; Malezya, İngiltere ve A.B.D. İslami hisse senedi piyasaları gelmektedir. Ancak, özellikle oynaklık kalıcılıklarının, bu üç ülke

için de birbirine çok yakın olduğunu belirtmekte fayda vardır. Uzun dönemli ve günlük oynaklıklara bakıldığında ise oynaklığın en düşük olduğu İslami hisse senedi piyasasının Malezya'ya ait olduğu görülmektedir. Malezya'nın ardından sırasıyla İngiltere ve A.B.D. gelirken, Türkiye İslami hisse senedi piyasası oynaklığın en yüksek olduğu piyasadır. Bu sonuçlar, piyasalara ait standart sapma değerleri ile de hemen hemen örtüşmektedir. Risk ölçütü olarak standart sapma alındığında, yine riskin en düşük olduğu İslami hisse senedi piyasası Malezya, en yüksek olduğu ise Türkiye İslami hisse senedi piyasasıdır. Oynaklık tahmini sonuçları ile kıyaslandığında yalnızca A.B.D. ve İngiltere İslami hisse senedi piyasalarının yerleri değişmektedir.

Sonuçlar, İslami hisse senedi yatırımlarının İslami hisse senedi piyasalarında payları işlem gören şirketlerin düşük kaldıraç oranları nedeniyle daha az risk içerdiği görüşünün, gelişmekte olan ülke piyasalarında geçerli olduğunu, ancak gelişmiş ülke piyasalarında geçerli olmadığını göstermektedir. Bu durumun muhtemel sebebi, gelişmiş ülke İslami hisse senedi piyasalarında, filtreleme sonucunda konvansiyonel hisse senedi piyasalarına göre sınırlı sayıda sektörde faaliyet gösteren şirketlerin yer alması olarak açıklanabilir. Bu sonuçlar ışığında riski sevmeyen yatırımcılar, Türkiye ve Malezya İslami hisse senedi piyasalarına, konvansiyonel hisse piyasalarına nazaran düşük risk içermeleri nedeniyle yatırımda bulunabilirler. Uluslararası çeşitlendirme yapmayı düşünen yatırımcılar açısından ise riski en düşük İslami hisse senedi piyasası Malezya'ya aittir.

Etik Beyan

“İslami ve Konvansiyonel Hisse Senedi Endekslerinin Oynaklıkları Üzerine Bir İnceleme” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir.

Kaynakça

- Abbes, M. B. (2012). Risk and return of islamic and conventional indices. *International Journal of Euro-Mediterranean Studies*, 5(1), 1-23.
- Alhabshi, S. O. (1994). Development of capital market under islamic principles. *Managing and Implementing Interest-Free Banking/Islamic Financial System* içinde (ss. 1-8). Kuala Lumpur.
- Bollerslev, T. (1986). Generalized autoregressive conditional heteroskedasticity. *Journal of Econometrics*, 31(3), 307-327.
- Bousalam, I. ve Hamzaoui, M. (2016). Impact of ethical screening on risk and returns: The case of constructed Moroccan islamic stock indexes. *Munich Personal RePEc Archive*, (68979), 1-20.
- Çelik, İ., Kılıç, M. B. ve Kaya, M. (2017). Farklı dağılım varsayımları altında volatilité kalıcılığı ve half-life ölçütü bağlamında geleneksel ve islami endekslerin performansı: Türkiye örneği. *21. Finans Sempozyumu* içinde (ss. 275-284). Balıkesir.
- Çevik, E. İ. ve Pekkaya, M. (2007). Spot ve vadeli işlem fiyatlarının varyansları arasındaki nedensellik testi. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(2), 49-66.
- Çiçek, M. (2010). Türkiye'de faiz, döviz ve borsa: Fiyat ve oynaklık yayılma etkileri. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 65(2), 1-28.
- Değirmenci, N. ve Abdioğlu, Z. (2017). Finansal piyasalar arasındaki oynaklık yayılımı. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (54), 104-125.
- Dharani, M. (2012). *Behaviour of the shariah compliant shares in India - An Empirical study* (Doktora Tezi). Pondicherry University.
- El Khamlichi, A., Sannajust, A. ve Sarkar, K. (2014). Islamic equity indices: Insight and comparison with conventional counterparts. *Bankers, Markets and Investors*, (130), 69-80.
- Engle, R. F. (1982). Autoregressive conditional heteroscedasticity with estimates of the variance of United Kingdom Inflation. *Econometrica*, 50(4), 987-1007.
- Fadel, S. M. ve Al-Ajmi, J. (2019). Do trading volume and volatility relationship differs in conventional and islamic stocks evidence from Bursa Kuwait. *SJRN Electronic Journal*, (December), 1-30. doi:10.2139/ssrn.3331094
- Glosten, L. R., Jagannathan, R. ve Runkle, D. E. (1993). On the relation between the expected value and the volatility of the nominal excess return on stocks. *The Journal of Finance*, 48(5), 1779-1801.
- Hammoudeh, S., Mensi, W., Reboredo, J. C. ve Nguyen, D. K. (2014). Dynamic dependence of the global islamic equity index with global conventional equity market indices and risk factors. *Pacific Basin Finance Journal*, 30(1), 189-206.
- Hatipoğlu, M. ve Sekmen, T. (2018). Seçilmiş bazı risk faktörlerinin islami borsalar üzerindeki etkileri. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(4), 231-240.
- Hkiri, B., Hammoudeh, S., Aloui, C. ve Yarovaya, L. (2017). Are islamic indexes a safe haven for investors? An analysis of total, directional and net volatility spillovers between conventional and islamic indexes and importance of crisis periods. *Pacific Basin Finance Journal*, 43, 124-150.

- Ho, C. S. F., Abd Rahman, N. A., Yusuf, N. H. M. ve Zamzamin, Z. (2014). Performance of global islamic versus conventional share indices: International evidence. *Pacific Basin Finance Journal*, 28(1), 110-121.
- Kayalidere, K. (2013). *Volatilite tahmin modelleri ve performanslarının ölçümü: Hisse senedi piyasalarında bir uygulama*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Korkmaz, T. ve Çevik, E. İ. (2009a). Reel kesim güven endeksi ile İMKB 100 endeksi arasındaki dinamik nedensellik ilişkisi. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 38(1), 24-37.
- Korkmaz, T. ve Çevik, E. İ. (2009b). Zımnı volatilite endeksinden gelişmekte olan piyasalara yönelik volatilite yayılma etkisi. *BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar Dergisi*, 3(2), 87-105.
- Lean, H. H. ve Parsva, P. (2012). Performance of islamic indices in Malaysia FTSE market: Empirical evidence from CAPM. *Journal of Applied Science*, 12(12), 1274-1281.
- Li, C.-S. (2012). Common persistence in conditional variance: A reconsideration. *Economic Modelling*, 29(5), 1809-1819.
- Listyaningsih, E. ve Krishnamurti, C. (2016). How is the volatility of jakarta islamic index stocks? *Jurnal Bisnis & Manajemen*, 17(2), 109-122.
- Nelson, D. B. (1991). Conditional heteroskedasticity in asset returns: A new approach. *Econometrica*, 59(2), 347-370.
- Rana, M. E. ve Akhter, W. (2015). Performance of islamic and conventional stock indices: Empirical evidence from an emerging economy. *Financial Innovation*, 1(15), 1-17.
- Romli, N., Mohamad, A. A. S. ve Yusof, M. F. M. (2012). Volatility analysis of FTSE Bursa Malaysia: Study of the problems of islamic stock market speculation in the period 2007 to 2010. *African Journal of Business Management*, 6(29), 8490-8495.
- Şahin, Ö. (2014). *Bist'teki Endekslerin Volatilitelerinin Karşılaştırmalı Analizi: Bist Kurumsal Yönetim, Bist 100, Bist 50 ve Bist 30 Endeksleri Üzerinde Bir Uygulama* (Doktora Tezi). Düzce Üniversitesi.
- Scott, L. O. (1991). Financial market volatility: A survey. *IMF Staff Papers*, 38(3), 582-625.
- Seçme, O., Aksoy, M. ve Uysal, Ö. (2016). Katılım endeksi getiri, performans ve oynaklığının karşılaştırmalı analizi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 72, 107-128.
- Shahzad, S. J. H., Ferrer, R., Ballester, L. ve Umar, Z. (2017). Risk transmission between islamic and conventional stock markets: A return and volatility spillover analysis. *International Review of Financial Analysis*, 52, 9-26.
- Sukmana, R. ve Kholid, M. (2012). Impact of global financial crisis on islamic and conventional stocks in emerging market: An application of ARCH and GARCH method. *Asian Academy of Management Journal of Accounting & Finance*, 31(2), 357-370.
- Yıldız, B. (2016). Oynaklık tahmininde simetrik ve asimetrik GARCH modellerinin kullanılması: Seçilmiş BİST alt sektör endeksleri üzerine bir uygulama. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 72, 83-106.

EXTENDED ABSTRACT

Islamic capital markets can be categorized as stock markets and debt markets in a similar way as conventional capital markets. In Islamic stock markets, Islamic stock indices and Islamic investment funds meet the needs of investors with Islamic sensitivities. The functions and dynamics of Islamic stock markets are no different than its conventional counterparts. When the Islamic stock indices are considered, the stocks included in these indices are selected from among the stocks traded in conventional stock markets within the framework of certain screening criteria. Therefore, an investor who wants to invest in Islamic stock markets will expect a return as a reward for taking risk just like an investor who invests in conventional stock markets. In this context, the fact that people who invest in Islamic stock markets have an idea about the volatility which is a measure of uncertainty will make them expect a more rational return on their investment.

The aim of this study is to forecast the volatility of Islamic and conventional stock indices of Turkey, Malaysia, USA, and UK and to compare the forecasted volatilities. The reasons behind that these countries' stock markets have been examined with Turkey's in this study are as follows; USA: USA has the world's most advanced stock markets in terms of trading volume and market capitalization, the UK: the UK is one of the leading countries in the Islamic finance practices in Europe despite being a non-Muslim country and Malaysia: Malaysia is one of the leading countries in terms of the Islamic finance applications and products. The volatilities were forecasted using GARCH, EGARCH and GJR-GARCH models which are ARCH-types models. The comparison was made according to volatility persistence, half-life volatility, long-term volatility, short-term volatility and the existence of leverage effect.

In this study, following indices represent conventional stock markets for Turkey, USA, the UK and Malaysia respectively; Borsa Istanbul 100 Index (BIST100), the Dow Jones Industrial Average Index (DJIND), the Financial Times Stock Exchange 100 Index (FTSE100), and FTSE Bursa Malaysia KLCI Index (KLCI). Participation 30 Index (KAT30), the Dow Jones Islamic Market US Index (DJISUS), Morgan Stanley Capital International the UK Islamic Index (MSCIUKIS), and FTSE Bursa Malaysia

Hijrah Shariah Index (HIJRAH) represent Islamic stock markets in the same order of countries. Daily stock returns are used in analysis and computed as the natural logarithmic first difference of daily closing prices. The daily closing price data covers the period of January 6th, 2011 to February 28th, 2018. The reason why the data starts January 6th, 2011 is that the KAT30 was published on this date.

In terms of volatility estimation results, the most appropriate volatility models are GARCH (1,1) for UK Islamic stock market, GJR-GARCH (1,1) for conventional and Islamic stock markets in Malaysia, and EGARCH (1,1) for all other stock markets. The existence of leverage effect is determined for all the markets where EGARCH and GJR-GARCH models are the appropriate estimation models. The existence of leverage effect shows that bad shocks affect the volatility of markets more than good shocks. Country-based volatility comparison results can be summarized as follows;

The volatility of Turkey Islamic stock market is lower than its conventional counterpart according to four measurements which are volatility persistence, half-life volatility, long-term volatility, short-term volatility. This result is also supported by standard deviation values. The volatility of Islamic stock markets of USA and the UK is higher than the volatility of their conventional counterparts according to the four measurements used. However, it should be noted that the volatility of the UK Islamic stock market is very close to that of the conventional stock index. These results, as well as in the analysis conducted for Turkey, is supported by standard deviation values. According to the volatility estimation results of the Malaysia stock market, volatility persistence and half-life volatility of the Islamic stock market are less than its conventional counterpart. However, the long-term volatility and daily volatility of the Islamic stock market is slightly higher than the conventional market. Nonetheless, the difference is very low.

When the volatilities of Turkey, USA, the UK and Malaysia Islamic stock markets are compared, it is seen that the Turkey Islamic stock market has the lowest volatility persistence and half-life volatility values. Malaysia Islamic stock market has the lowest long-term volatility and daily volatility. While the volatilities of the UK and USA Islamic stock market higher than Malaysian, Turkey Islamic stock market has the highest volatility according to long-term and daily volatility results. These results are almost identical with the standard deviation values of the time series. When standard deviation is taken as a measure of risk, Malaysia Islamic stock market still has the lowest risk, Turkey has the highest one.

Acem Ali Kimdir? Osmanlı Dönemi Hassa Baş Mimarı Alaeddin Ali b. Abdullah'ın Kişiliği ve Mesleki Kimliği Üzerine Bir İnceleme

Hüseyin Gürsel BİLMİŐ¹

Öz

Osmanlı Devletinin imparatorluğa dönüştüğü yıllarda Acem Ali ve Mimar Sinan dönemin iki büyük mimarı, Ayas Paşa ve Lütfi Paşa ise iki siyaset adamıdır. Mimar Sinan'dan önceki mimarbaşı olan Acem Ali hakkında ilgili literatürde birbirinden oldukça farklı bilgiler bulunmaktadır. Yaygın iki görüşe göre Acem Ali ya Tebriz'den getirilen esir bir mimardır ya da, II. Bayezid döneminde Amasya'da mimarlık yapan, daha sonra İstanbul'a getirilen mimarlardan biridir. Yine, Acem Ali'nin ölüm tarihi ile Mimar Sinan'ın mimarbaşı olduğu tarih konusunda da kaynaklarda bir uzlaşının olmadığı görülmektedir. Bu makalede, Acem Ali'nin yaşamı ve mimarlığına ilişkin farklı tespitler incelenerek, dökümleri yapılan iki vakfiye ile Rıfkı Melül Meriç'in arşiv belgelerine dayalı verileri üzerinden konuya açıklık getirilmeye çalışılmıştır. Vakfiyeler ve Arşiv belgeleri esas alındığında mühtedi olduğu anlaşılan Acem Ali'nin Osmanlı hizmetindeki 36 yıllık mimarlık kariyerinin (1503-1539) büyük bir kısmını mimarbaşı olarak vefatına kadar sürdürdüğü, lakabına istinaden Acem Ali'nin "Tebriz'den getirilen İranlı bir mimar olduğu" şeklinde literatürde sıkıça tekrarlanan bilginin ciddi bir kanıtı dayanmadığı, Yavuz'un Tebriz seferinin çok öncesinde Amasya'ya gelmiş olmasının daha güçlü bir ihtimal olduğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Acem Ali, Mimarbaşı, Mimarbaşı Sinan, Mimarlık Tarihi, Vakfiye

Who is Ajam Ali? A Study on the Personal and Professional Identity of Alaaddin Ali ibn Abdullah, the Chief Architect in the Period of Ottoman Empire

Abstract

In the years when the Ottoman State became Empire, Ajam Ali ['Ajam 'Ali] and Mimar Sinan were the two great architects, and Ayas Pasha and Lütfi Pasha were two politicians of the then. There are various contradictory information in the related contemporary literature concerning Ajam Ali who was the chief architect before Mimar Sinan. According to the common two views, Ajam Ali is a formerly captive architect brought from Tabriz, or He is one of the resident architects who worked in Amasya during the period of Bayezid II and later brought to Istanbul. There is also no consensus on the date of death of Ajam Ali and the date of which Mimar Sinan became the chief architect. In this article, we examined different views on Ajam Ali's life and his career as an architect in the related literature, and based on the data provided by Rıfkı Melül Meric through archival documents about Ajam Ali and his two *waqfiyas*, we tried to clarify the issue. We concluded that Ajam Ali, a Muslim convert as stated in *waqfiyas* and archival documents, continued the vast majority of his 36-year career in architecture (1503-1539) in the Ottoman Empire as a chief architect until his death, that there is no solid evidence on the claim that "he is an Iranian architect brought from Tabriz" inspired by his nickname "Acem", and that he may most probably have arrived in Amasya long before Tabriz Campaign of Selim I.

Key Words: Ajam Ali, Chief Architect, Chief Architect Sinan, Architecture History, Waqfiya

Atıf İçin / Please Cite As:

Bilmiş, H. G. (2020). Acem Ali kimdir? Osmanlı dönemi hassa baş mimarı Alaeddin Ali b. Abdullah'ın kişiliği ve mesleki kimliği üzerine bir inceleme. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(2), 1089-1100.

Geliş Tarihi / Received Date: 20.03.2019

Kabul Tarihi / Accepted Date: 03.06.2019

¹ Dr. - Kültür ve Turizm Bakanlığı Güzel Sanatlar Genel Müdürlüğü, huseyin.bilmis@ktb.gov.tr - ORCID: 0000-0002-0408-2547

Giriş

Acem Alisi ya da Acem Ali olarak bilinen ve Mimar Sinan'dan (öl.1588) önce Hassa mimarbaşı görevindeyken vefat eden Alaüddin Ali bin Abdullah'ın (öl.1539) bilinen iki vakfiyesi Acem Ali ile ilgili pek çok noktayı aydınlatmış, Rıfki Melül Meriç'in Arşiv belgelerine dayalı görev-çalışma-ödüllendirme dökümleri de onun mimari yaşamını ortaya koymuştur. Ancak günümüze kadar Acem Ali ile ilgili yapılan farklı yayınlara bakıldığında bu meselenin kafa karıştırıcı bir halde olduğu görülür. Bu yazıda bahsedilen bilgi karmaşasına 1930'lu yıllardan sonra çelişkili tespitlerle ortaya konulan veriler neden olmaktadır. Bu verilerden hareketle üretilen çalışmalar ise, mevcut konunun gereği gibi aydınlatılmadan, eski bilgiler üzerinde devam/tekrar ettirilerek, o alanda bir literatür sorunu oluşturulmasına meydan vermektedir. Acem Ali Tebriz'den getirilen esir bir mimar mıdır, ya da Amasya'da II. Bayezid'in yerel mimarlarından mıdır? Saray'da yetişip mimarbaşı olmuş mudur? Sinan ne zaman mimarbaşı olmuştur? Ölümü 1537 mi 1539 mudur? Bu gibi sorular ve bunlara dayalı çelişkili tespitler, konu hakkında bir karmaşaya sebep olmaktadır, çünkü hemen herkesin kendi bakış açısına göre farklı bir Acem Ali'si vardır. Kısacası literatürde adı geçen Acem Ali kimdir? Bu çalışmada, Acem Ali ile ilgili birbiriyle çelişkili tespitlerin oluşturduğu bilgilere atıfla, vakfiye ve arşiv belgeleri üzerinden mevcut karışıklık giderilmeye çalışılmıştır. Belgelerin verilerine uygun, gerçekçi ve konuyu netleştirecek daha makul yorumlara atıf yapılmıştır. Bu yöntemle karmaşaya sebep olan noktaların az da olsa açıklığa kavuşturulması amaçlanmıştır.

Gerçeklik İle Karmaşa Arasında Acem Ali

Acem Ali hakkında bilgiler içeren ve günümüzde yaygın olarak kullanılan kaynakların bir kısmı, metinde daha kolay takip edilebilmesi amacıyla, aşağıda tablo halinde verilmiştir (Tablo 1).

Tablo 1. Acem Ali ile İlgili Kaynaklar

Hakkında	İfade/İddia/ Görüş	Kaynak
	Acem lakabı verilen Esir Ali	(Altan, 1937, s. 81)
	Vakfiyesinde asıl şöhreti Esir Ali	(Kumbaracılar, 1937, s. 59)
	Mimarbaşı Acem Ali	(Kumbaracılar, 1937, s. 59)
	Esir Ali (Acem Ali)	(Hersek, 1990, s. 43)
	Acem Alisi	(Sâi Mustafa Çelebi, 1315, s. 26); (Yerasimos, 2005, s. 41)
	Alaüddin Ali bin Abdullah	(Yerasimos, 2005, s. 41)
	Alaüddin Ali Bey ibni Abdülkerim re'isü'l-mimârinü'l-emîrin	Acem Ali'nin Eylül 1525 tarihli 1. Vakfiyesi: (Kunter, 1960, s. 438); (Yerasimos, 2005, s. 41)
	Ali Bey ibni Abdülvehhab	Acem Ali'nin 20 Mart 1537 tarihli 2. Vakfiyesi:(Kunter, 1960, s. 441); (Yerasimos, 2005, s. 41)
Adı/Ünvanı	Alaeddin	(Orgun, 1938, s. 333)
	Mimar Acem İşâ	(Ertuğrul, 1993, s. 189)
	Mimar Ali Tebrizî	(Dedeyev, Neccefi, ve Uslu, 2014, s. 331)
	Ali bin Abdullah	(Meriç, 1957, s. 30)
	"Azeri Türklerinden.."	(Altan, 1937, s.81); (Afetinan, 1968, s. 27); (Ertuğrul, 1988, s. 322)
Milliyeti	Tebrizli	(Dedeyev vd., 2014)
	İrankı bir mimar	(Kuban, 1994, s. 62)
	Vakfiyedeki baba adlarına bakılırsa (Abdülkerim ve Abdülvehhab) Gayrimüslim bir mimar	(Yerasimos, 2005, s. 38)
	Kanuni Sultan Süleyman zamanında mimarbaşı olmuş	(Kumbaracılar, 1937, s. 59)
	Görevi: 16 C 909 (6 Aralık 1503)- yaz 1539 (H.16 C 909 - 946); 1511'den sonra baş mimar ünvanını almıştır.	(Yerasimos, 2005, s. 39, 41)
	I.Selim döneminde ve Kanuni Süleyman dönemi başlarında	(Tanman, 1994, s. 465)
	hassa başmimarlığı görevi üstlenmiş	
	Amasya'da 8 çeşme yaptıktan sonra Sultan Selim (Sal.1512-1520) onu başmimar olarak atadı.	(Dedeyev vd., 2014, s. 334)
Acem Ali'nin Mimar/Mimarbaşı Olduğu Dönem, Tarih Veya Tarih Aralığı	Sarayda mimar olarak yetiştirilen Esir Ali (Acem Ali) hassa başmimarlığına kadar yükselmiş (1534).	(Hersek, 1990, s. 43)
	Mimar olarak ilk kez Bayezid Cami inşaatında görevli. İlk in'amı 16 C 909 (6 Aralık 1503)'te almıştır. Recep 915'ten (Ekim 1909) sonra mimarbaşı olmuştur.	(Meriç, 1957, s. 31)
	Yakubşah'ın ölümü üzerine 1509'da başmimar olarak atanır, 1537'ye kadar bu görevi sürdürür.	(Mülayim, 2013, s. 205)

Tablo 2 – Devamı

Hakkında	İfade/İddia/ Görüş	Kaynak
İstanbul'a Şekli	Sinan'ın İran seferinden gelirken getirdiği İranlı bir mimar	(Kuban, 1994, s. 62)
	Selim'in doğu seferi sırasında İranlılar'dan esir alındı	(Ertuğrul, 1988, s. 322)
	I.Selim döneminde İran'dan esir olarak	(Hersek, 1990, s. 43)
	İran harbinde esir edilip	(Kumbaracılar, 1937, s. 59)
Ölüm Tarihi	Yavuz'un İran zaferi dönüşünde yanında getirdiği	(Altan, 1937, s. 81)
	1537	(Tanman, 1994, s. 465); (Mülayim, Sinan, 2009, s. 225); (Refik, 1977, s. 33); (Mülayim, 2013, s. 205)
	944/1537	(Kumbaracılar, 1937, s. 59)
	944/1534	(Altan, 1937, s. 83)
	8 Şevval 943 (20 Mart 1537) tarihli vakfiyenin tanziminden kısa bir müddet sonra öldüğü anlaşılmaktadır.	(Ertuğrul, 1988, s. 322)
	Lütfü Paşa Sadrazam olunca	(Afetinan, 1968, s. 27)
	1538	(Kuran, 1987, s. 23, 26)
	1539 yılının yazında	(Dedeyev vd., 2014, s. 329, 336)
	Yaz 1539	(Yerasimos, 2005, s. 41)
	Hikmet-i hüda-yı teala Mimar Acem Alisi fevt olub mi'mârlık mahlûl olur. Ol demlerde Vezîr-i A'zâm Ayas paşa dahî ahirete rihlet eyler..	(Sâi Mustafa Çelebi, 1315, s. 26)
Ayas Paşa'nın vefat tarihi: 26 Safer 946/13 Temmuz 1539 (Ayrıca bkz: Tablo 3) [Ayas Paşa'nın vefatı, kaynaklarda görüleceği üzere Acem Ali ile ilgili olduğu için buraya alınmıştır.]	(Lütfi Paşa, 1341, s. 370)	

Yukarıdaki tablodan anlaşılacağı üzere mevcut bazı yayınlarda, Mimar Sinan'dan önceki mimarbaşı olan Acem Ali'nin milliyeti, nereden geldiği/getirildiği ve vefat tarihi hakkında farklı yaklaşımlar sergilenmektedir. Mevcut yayınlara bakıldığında, bazılarında Acem Ali'nin vefat tarihi 1537 ya da 1538 olarak verilmişken bazılarında 1539 tarihi -ki doğrusu budur- verilmektedir. Aynı biçimde Sinan'ın mimarbaşı olduğu tarih konusunda da 1537 ile 1539 tarihleri arasında gidip gelinmektedir. Acem Ali'nin milliyeti ve geldiği/getirildiği bölge olarak, bir kaynaktaki “..Sinan'ın İran seferinden gelirken getirdiği İranlı bir mimarın Edirne'deki bir camiye örnek alarak cami yapmış olması ikna edici bir sav değildir.” ifadeleriyle Acem Ali'nin Sinan tarafından İran'dan getirilen İranlı bir mimar olduğu öne sürülmüştür (Kuban, 1994, s. 62). Aynı bilgi yakın tarihlerdeki bir yayında da tekrarlanır (Nemlioğlu, 2015, s. 31-35). Aynı müellife ait iki kaynaktaki Acem Ali'nin, Esir Ali lakabından hareketle Yavuz'un Doğu seferi sırasında İranlılardan esir alındığı yazar ve ölüm tarihi olarak da 944/1537 gösterilir (Ertuğrul, 1988, s. 322); (Ertuğrul, 1993, s. 189). Müellifin burada verdiği bilgilerin, hem Lütfi Paşa'nın verdiği bilgilere hem de Sinan'ın ifadelerine aykırı olduğu görülmektedir.

Yine Acem Ali ile ilgili hemen her akademik yayında başvuru kaynağı olarak gösterilen bir başka eserde “Mimarbaşı Acem Ali Yavuz Sultan Selim zamanında yapılan İran harbinde esir edilmiş ve İstanbul'a getirildikten sonra mimar olduğu için hassa mimarı ve Kanunî Sultan Süleyman zamanında Mimarbaşı olmuştur.” denilmiştir. Müellife göre Acem Ali esir olarak ele geçirilen bir mimardır, hem Acem Ali'nin ölüm tarihi hem de Sinan'ın mimarbaşı olduğu tarih 944/1537'dir (Kumbaracılar, 1937, s. 59,60). Aynı süreli yayından bir başka başvuru kaynağı olan yazıda da, Acem Ali'nin İran zaferi dönüşü esir olarak getirilen Azeri Türklerinden olduğu, kendisine Acem lakabı verildiği ve daha sonra mimarbaşı olduğu yazar (Altan, 1937, s. 81). Acem Ali ile ilgili yayınlarda kaynak olarak gösterilen bir başka eserde yine, “..Yavuz Sultan Selim döneminde İran'dan esir olarak getirilip sarayda mimar olarak yetiştirilen Esir Ali (Acem Ali) Hassa Başmimarlığına kadar yükselmiştir (1534)..” denilerek Acem Ali'nin İran'dan esir getirilmiş olduğu iddiası ve 1534 tarihi dile getirilmektedir (Hersek, 1990, s. 43). Başka iki kaynaktaki Acem Ali'nin ölüm tarihi 1537 olarak gösterilirken (Tanman, 1994, s. 465); (Mülayim, 2009, s. 225), yine yakın tarihli bir başka eserde Mimar Sinan'ın mimarbaşı olduğu tarih olarak 1538 gösterilmektedir (Mülayim, 2013, s. 207). Ancak aşağıda görüleceği üzere Sinan o tarihlerde henüz Boğdan seferindedir. Mimar Sinan, tezkiresindeki kendi ifadesinde sefer dönüşü, mimarbaşı Acem Alisi ve Vezir Ayas Paşa'nın ölümü üzere yeni Vezir Lütfi Paşa'nın teklifiyle mimarbaşı olarak atandığını belirtmiştir.

Buraya kadar verilen bilgilere göre, Acem Ali'nin İran'dan esir olarak getirilen Azeri Türkü olduğu iddiasını içeren en erken tarihli yayınlar, Mimar Acem Ali ile ilgili sonraki pek çok mimarlık tarihi çalışmasının çelişkili kurgularla oluşturulmasına kaynaklık etmiş, Orgun, Meriç, Kunter ve Yerasimos'un ortaya koydukları sonuçlar ise göz ardı edilmiştir.

Çok yakın bir tarihte yapılmış başka bir akademik yayın ise ağırlıklı olarak tezini, Acem Ali'nin Tebriz'den getirilen İranlılar arasında olduğu, Acem Ali'nin, isminden hareketle bir takım coğrafi kaynaklara atfen Azeri Türkü olduğu ve Sultan Selim tarafından 1519'da mimarbaşılık görevi verildiği iddiası üzerine kurmaktadır (Dedeyev vd., 2014, s. 329-340). Bu yayındaki iddiaların (Acem Ali'nin Tebriz'den getirilen mimar olması iddiası) temel dayanağı, Hüseyin Arslan'ın 2001 yılında Kaknüs yayınlarından çıkan kitabıdır (Arslan, 2001). Arslan, adı geçen müelliflerin iddialarına temel teşkil edecek bir bilgiyi eserinde vermiyor olsa da, Dedeyev ve arkadaşları “*..Safevi devletinde ‘üstatların nazırı’ olan Acem Ali de, bu kafilenin içinde 12 Nisan 1515 yılında Amasya’dan İstanbul’a gönderilmiş..*” olduğu iddiasını savunmuştur (Dedeyev vd., 2014, s. 329, 332). Ancak Hüseyin Arslan'ın kaynak gösterilen kitabının, müelliflerce atf yapılan ilgili bölümünde Acem Ali ismi hiç geçmemektedir. Kendi kitabında Arslan'ın ifadesi şudur: “*..7-27 Safer sene 921/23 Mart-12 Nisan 1515’de yazılmış BOA’da² bulunan Farsça bir defter, Tebriz’den İstanbul’a sürülenlerin mesleklerini, demografik durumlarını ve kimin gözetiminde gönderildiklerine ilişkin açıklamaları içermektedir.*”(Arslan, 2001, s. 325). Görüldüğü üzere burada Hüseyin Arslan, aslında defterin 23 Mart-12 Nisan 1515’de yazıldığını belirtmiştir. Dolayısıyla 12 Nisan 1515 tarihi, bu makalede müelliflerce iddia edilen, Acem Ali'nin Tebriz’den önce Amasya’ya, oradan da İstanbul’a gönderilme tarihi değil, Osmanlı arşivinde olduğu belirtilen Farsça yazma defterin istinsah tarihidir. Dedeyev ve arkadaşlarını yanıltan nokta da, bu tarihin yanlış anlaşılması ve tablolardaki bilgilerin vakfiye bilgileri ile karşılaştırılmaması olmalıdır.

Arslan bu defterin dökümünü ayrıca bir tablo halinde vererek, Tablo VII’de mesleği tâcir olarak geçen bir isimden bahseder. Bu kişi “*Hoca Pir Ali*” olup, adı geçen tabloda aile efradının isimleri ile beraber verilmiştir (Arslan, 2001, s. 327). Buradaki isimler Acem Ali’nin vakfiyesindeki eş ve çocuklarına ait isimlerle uyuşmamaktadır (Kunter, 1960). Dolayısıyla bu tabloda verilen “*Tâcir Hoca Pir Ali*”nin, Sinan’dan önceki mimarbaşı Acem Ali olması mümkün gözükmemektedir. Aynı eserdeki Tablo XV’te ise bir başka “*Hoca Pir Ali*” adı geçer. Bu isim “*Uluşe Alan Sürgünler Cemaati*” başlığı altında, 61 sanat erbâbının yazılı olduğu listenin ikinci sırasında “*Üstadlar nâzırı*” olarak yazılmıştır. Buradaki Hoca Pir Ali’nin, listede geçen Nakkaş, Zer-ger (Altın imalatçısı), Hakkâk, Şim-keş (Gümüş işlemeci), Şemsir-ker (kılıç imalatçısı), gibi el sanatları mensupları oldukları, Hoca Pir Ali’nin de mimar değil üstadlar nâzırı lakabıyla bu sanatkâr ve zanaatkârların üstadı olduğu anlaşılmaktadır. (Arslan, 2001, s. 332)³.

Kısaca Arslan’ın kitabında geçen Tablo VII’deki Hoca Pir Ali’nin, Meriç’in arşiv belgelerine göre ortaya koyduğu bilgilerdeki Acem Ali ve Kunter’in açıkladığı vakfiye bilgilerindeki aile fertleri dikkate alınarak yapılan karşılaştırma neticesinde ortaya çıkan Acem Ali ile arasında bir ilişki olmadığı görülmektedir. Tablo XV’teki Nazırlar Üstadı Hoca Pir Ali’nin ise mimar olup olmadığı belli değildir. Muhtemelen bu iki Hoca Pir Ali’den, Tebriz’den sürgün gelip Osmanlı Sarayında mimarbaşı olan bir Acem Ali karakteri yaratılmıştır. Ayrıca Arslan’ın bu bilgilerin devamında vurguladığı nokta oldukça önemlidir: “*Uluşe alan 70 kişinin mesleklerine göz atıldığında, kâtip ve küçük sanat ve zenaat sahipleri olduğu görülmektedir.*”(Arslan, 2001, s. 333).

Aynı şekilde Dedeyev ve arkadaşları, Acem Ali için “*Esir Ali*” sıfatına kaynak olarak Kunter’in açıkladığı ikinci vakfiyeyi göstermişlerdir (Dedeyev vd., 2014, s. 333). Ancak Kunter’in söz konusu çalışmasında Esir Ali adı, vakfiyelerinin hiçbirinde geçmemektedir. Adı geçen müellifler için burada da muhtemelen kaynak göstermede sehven bir karışıklık meydana gelmiştir. Buna karşılık bahsedilen makalede Acem Ali’nin vefatı doğru bir tespitle 1539 yılı yazı olarak verilmiştir (Dedeyev vd., 2014, s. 349).

Yakın tarihli bir başka yayında, müellifin Acem Ali ile ilgili yaygın iki görüşten bahsettiği görülür (Kerimova, 2017). Müellife göre bu görüşlerden ilki, Acem Ali’nin Çaldıran savaşından önce esir getirildiğidir. İkincisi ise 1515’te önce Amasya’ya sonra da İstanbul’a getirildiği görüşüdür (Kerimova, 2017, s. 2081-82). Müellifin bu görüşlerden ikincisini kabul ettiği ve araştırmasını bunun üzerine kurduğu anlaşılıyor⁴. Ayrıca müellif, Acem Ali’nin Üstadlar Nazırı olduğu iddiasına da, Hüseyin Arslan’ın kitabındaki verilerle kıyaslamaksızın, Dedeyev ve arkadaşlarının çalışmasına atıfla, Osmanlı mimarisinde Acem Ali’nin klasik Osmanlı mimarisi ile Tebriz üslubunu birleştiren mimar olduğunu iddia etmiştir (Kerimova, 2017, s. 2082).

² Yeni adı: Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (COA).

³ İlgili bölüm Arslan’ın kitabında Nâzır-ı Üstâdân olarak Tablo XV’te ikinci sırada geçmektedir.

⁴ Araştırmasının kopyasını gönderen müellife teşekkür ederim.

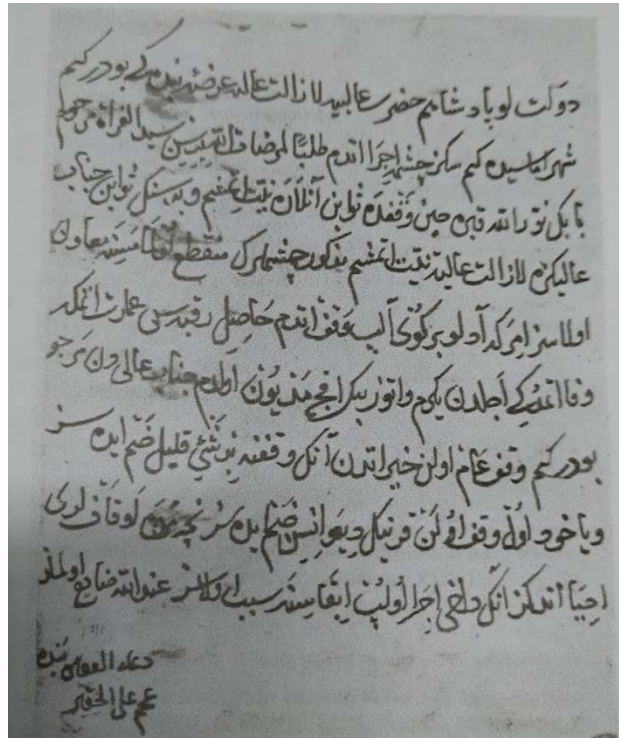
Vakfiye ve İlk Kaynaklara Göre Hassa Mimarbaşı Acem Ali

Mimarbaşı Acem Ali, vakfiyelerindeki tarihler dikkate Mart 1537’de hayattadır (Kunter, 1960); (Yüksel, 2004, s. 9), (Tablo 2). Acem Ali’nin her iki vakfiyesinde de baba adı olarak iki farklı isim kullanması, Sinan’da olduğu gibi, onun da mühtedi bir mimar, yani gayrimüslim kökenli olduğunu göstermektedir (Yerasimos, 2005, s. 38). Vakfiye verilerine göre mühendisler üstadı ve mimarlar reisi olan Acem Ali’nin aile fertleri şunlardır: Eşi; Hilal kızı Fatma, Kızları; Şemî Hatun, Sitti Hatun ve kendisi hayattayken vefat eden Fatma hanım, Oğulları; Hamza ve Hasan Çelebi (Kunter, 1960, s. 440, 441, 442).

Tablo 3. Vakfiye ve İlk Kaynaklara Göre Acem Ali’nin Künyesi

Acem Ali’nin İsmi ve Şöhreti	Kaynak
“..El-üstâdü’-l kâmilî’-l-babîr ve’l-mühendisü’-l-mâbirü’-l-batîr.. Alâeddin Ali Bey ibni Abdülkerim reisü’-l-mî’mârînî’-l-emîrîn”	Acem Ali’nin Eylül 1525 tarihli 1. Vakfiyesi: (Kunter, 1960, s. 438)
“..El-üstâdü’-l kâmilî’-l-babîr ve’l-mühendisü’-l-mâbirü’-l-batîr a’lemü’-l-mühendisîn reisü’-l-mî’mârîn.. Ali Bey ibni Abdülvehhab ”	Acem Ali’nin 20 Mart 1537 tarihli 2. Vakfiyesi: (Kunter, 1960, s. 441)
“..Mimar Acem Alisi..”	Mimar Sinan’ın kendi ifadesi (Sâî Mustafa Çelebi, 1315, s. 26)
“..Acem lakabı verilen Esir Ali Başmimar olduktan sonra..”	(Altan, 1937, s. 81)
“Kitaplarda namı Acem Ali yazılmakta ise de vakfiyesinde asıl şöhreti Esir Alidir.”	Vakfiyelerinde böyle bir bilgi olmamasına rağmen İzzet Kumbaracılar bu nitelermeyi yapmıştır (Kumbaracılar, 1937, s. 59)

M. Zarif Orgun, ehl-i hiref defterleri üzerine yaptığı çalışmada o tarihlerde Topkapı Sarayı arşivinde bulunan 9706 ve 10141 numaralı iki defteri incelemiştir. Orgun üzerinde tarih bilgisi bulunmayan 9706 nolu defterde geçen hassa mimarları arasında “Mimarbaşı Alâeddin” olarak nitelenen mimarın, Acem Ali olduğunu belirtmiştir. Defterlere düşülen notlara bakarak Orgun söz konusu ehl-i hiref defterlerini 932’den (1525-26’dan) önceye tarihlemiş, Acem Ali’nin I. Selim dönemine tarihlenen bir arızasına da yer vermiştir (Orgun, 1938, s. 333, 334).

Resim 1. Acem Ali İmzasıyla I. Selim’e Sunulan Bir Arıza

Aynı şekilde Yerasimos da, oğlu Hamza'nın 1525-26 tarihli hassa mimarları listesinde yer almaması nedeniyle 10137 nolu defteri 1524'ten önceye tarihlendirir (Yerasimos, 2005, s. 38, 39, 41, 56). Bazı araştırmacıların, Orgun'un yayınladığı listelerde geçen "Mimarbaşı Alâaddin" yani Acem Ali'nin, Rıfki Melül Meriç'te "Ali bin Abdullah" adıyla geçmesinden hareketle, çağdaşı ve aynı zamanda Acem Ali'nin ikinci vakfiyesindeki şahidi olarak geçen mimar ile karıştırdığı görülmektedir. Burada yapılan değerlendirmelere bakılırsa, vakfiyeler ve Acem Ali'nin I. Selim dönemine tarihlenen arızasındaki (Resim 1)⁵ Acem Ali ifadesi dikkate alınmadan çıkarım yapılmaya çalışılması, şahitlik yapan "Alaeddin bin Abdullah" ile Acem Ali'nin karıştırılmasına sebep olmuştur (Dündar, 2002, s. 233, 236).

Acem Ali ile ilgili arşiv belgelerinden Rıfki Melül Meriç'in çıkardığı sonuca ve Yerasimos'un denemesine göre Acem Ali'nin mimar ve mimarbaşılık tarihçesi şöyledir (Meriç, 1957, s. 30, 31); (Yerasimos, 2005, s. 38, 39, 41, 56), (Tablo 3):

Tablo 3. Acem Ali'nin Mimar Ve Mimarbaşılık Tarihçesi

Görev/Faaliyet/Ödüllendirme	Tarih/Tarih Aralığı
Beyazid Camii inşaatı sırasında Mimar Yakub Şah bin Sultan Şah'ın halifesi olarak hilat giymiştir.	6 Aralık 1503, 1 Haziran 1504, 3 Ekim 1504, 3 Eylül 1505 tarihlerinde
Pirinç Hanı'nın yapımında görevlendirilerek Bursa'ya gider. Aynı yıl 19 Aralık'ta, Han'ın yapımındaki hizmetinden dolayı hilat giydirilir.	Mayıs-Haziran 1507
Belirtilmeyen bir hizmetten dolayı in'am alır.	9 Ocak 1509
Amasya'daki II. Bayezid Camii tamiri dolayısıyla hilat giydirilir ve ayrıca 2000 akçe bağış yapılır.	11 Nisan 1509
Boğazkesen Kalesi'nde yapmış olduğu hamamdan dolayı hilat ve 2000 akçe hediye edilir.	5 Mart 1510
Depremden (10 Eylül 1509) sonra hasar gören İstanbul surlarının tamiri neticesinde 3000 akçe ve câme çatma alır ⁶	26 Mayıs 1510
II.Bâyezid'in depremden sonra taşındığı Dimetoka Sarayı tamirinden dolayı 3000 akçe ve câme çatma alır.	17 Ağustos 1510
II. Bayezid döneminde oğlu mimar Hamza da dahil olmak üzere diğer mimarlar ve su yolcuları ile birlikte ödüllendirilir.	7 Eylül 1511
Vakfiye kayıtlarından çok önceye tarihlenen bir in'am kaydında, Hamza adında bir oğlu olduğu bilgisi geçmektedir.	8 Ağustos 1511 tarihli
Fatih Cami tamirâtı sonunda 5000 akçe alır.	23 Kasım 1511
I. Selim, öldürülen kardeşlerinin türbelerinin yapımı için "Mimar Alaüddin"ı görevlendirir. "Acem Ali" imzasıyla I. Selim'e sunduğu bir arızasında Amasya'da 8 çeşme yaptığını ve kısaca bu hayrata Padişah'tan yardım etmesini, katkıda bulunmasını ister ⁷ .	19 Mayıs 1513
Hassa Mimarı olan oğlu Hamza ile birlikte Topkapı Sarayı sularını tanzim ve taksim eder.	1526'dan önce
1525-26 tarihli Cemaat-i Mi'marân listesinin başında "Alaüddin" ⁸ adıyla 45 akçe yevmiye ile mimarbaşısıdır.	1525-26
Oldukça zengin olduğu görülen ilk vakfiyesinde "Alaüddin Ali Bey ibni Abdülkerim" ismiyle reisü'l-mi'marın olduğu elkâbindan anlaşılmaktadır.	Evâil-i zilhicce 931/ Eylül 1525 (vakfiye tarihi)
Topkapı Sarayı Divânihânesi yapımı bitiminde hilat giydirilir.	1528
İkinci vakfiyesinde "Ali Bey ibni Abdülvehab" olarak "Acem Alisi" mahallesinde kurmuş olduğu cami, mektep ve zaviye giderleri için mal varlığını vakfeder.	8 Şevval 943/20 Mart 1537 (vakfiye tarihi)
Veba'dan vefat eden Ayas Paşa ile aynı günlerde [Sinan'ın her ikisi için çok yakın tarihlerde öldüklerini belirttiği gibi] yaz aylarında vefat eder.	1539 Temmuz

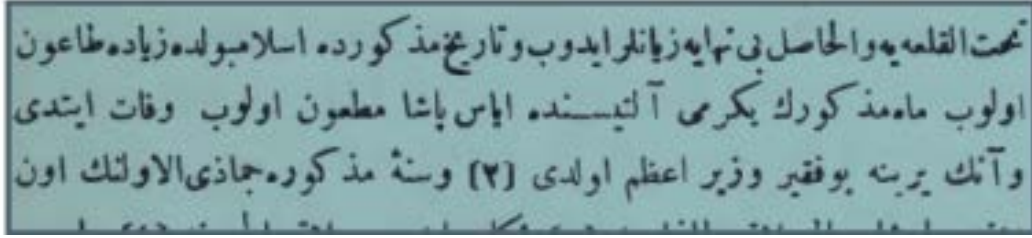
⁵ Arıza görseli şuradan alınmıştır: (Orgun, 1938, s. 334)

⁶ 29 Mart-1 Haziran 1510 tarihleri arasında depremden hasar gören yerler elden geçirilmiştir. Bkz.: (Mülayim, 2013, s. 205)

⁷ Amasya'daki çeşmeler ile ilgili belgenin Türkçesi için bkz.: (Nemlioğlu, 2015, s. 32)

⁸ M. ZARIF ORGUN da 1525-26 tarihli Cemaat-ı Mimarân listelerinde görülen Alaeddin'in, Acem Ali adı ile bilinen meşhur mimar olduğunu belirtir (Orgun, 1938, s. 333-334)

Acem Ali'ye ait vakfiyeler ile hakkında dökümü yapılan arşiv belgeleri haricinde, Sinan'ın biyografileri ile Lütü Paşa'nın kitabı da Acem Ali hakkında ciddi ve güvenilir veri sağlayan temel kaynaklardır. Hayati Develinin büyük olasılıkla Sinan tarafından bizzat kaleme alındığını söylediği (Develi ve Rifat, 2003, s.13-14)⁹ Tuhfetül Mimarın, Adsız Risale ve Risaletül Mimariye'nin dışındaki eseri olan Tezkiret'ül-Bünyân'da Mimar Sinan; "Hikmet-i hüddâ-yı teala Mimar Acem Alisi fevt olub mi'mârlık mablûl olur. Ol demlerde Vezîr-i A'zâm Ayas paşa dabî abirete rihlet eyler.."demektedir (Sâi Mustafa Çelebi, 1315, s.26)¹⁰. Sinan, Tezkiret'ül-Ebniyye¹¹, Tuhfet'ül-Mi'mârîn¹², Risalet'ül-Mi'mâriye¹³ ve Adsız Risale'de¹⁴ "„Karaboğdan seferine gittim. Bu seferden dönüşümde mimarbaşı oldum.." demektedir. Karaboğdan seferi 9 Temmuz 1538'de, Kanuni'nin ordusuyla İstanbul'dan hareketiyle başlamış ve 16 Eylül 1538'de Kanuni, Boğdan'ın başkenti Suçav kalesine gelmiştir. Ekim 1538'de ise Edirne'ye ulaşmıştır (Erdoğru, 2014, s. 517, 418, 519). Kanuni, 13 Nisan 1539'da İstanbul'a gelmişti (Anonim, 1992, s.147). Dolayısıyla 1538 sonlarına doğru Karaboğdan seferi neticelenmiş ve 1539 yılı bahar aylarında İstanbul'a dönülmüştür. Sinan'ın Tezkiret'ül-Bünyân'daki ifadelerinden anlaşılacağı üzere Mimar Acem Ali ve Ayas Paşa çok yakın tarihlerde "ol demlerde" ölmüştür. Nitekim Ayas Paşa'nın halefi Lütü Paşa, Tevârih-i Al-i Osman adlı kitabında 946 senesi Safer ayının (Temmuz 1539) vakalarını anlatırken Ayas Paşa'nın vefat sebebi ile birlikte vefat tarihini günü gününe verir: "ve Târih-i mezâkirüda İslâmbol'da ziyâde ta'ün olup, mâb-ı mezâkirun (Safer Ayı) yirmi altısında Ayas Paşa mat'ün olup vefat etdi. Ve ânın yerine bu fakîr vezîr-i a'zâm oldı."(Lütü Paşa, 1341, s.370) ve (Resim 2)¹⁵.

Resim 2. Lütü Paşa'nın Tevârihi'nde Geçen Ayas Paşa'nın Vefat ve Kendisinin Vezîr Olduğu Tarih

Lütü Paşa'nın aktardıklarına göre o sıralarda İstanbul'da veba salgını olmuş, bu salgında Ayas Paşa 26 Safer 946/13 Temmuz 1539'da vebaya yakalanarak vefat etmiştir. Bunun üzerine Ayas Paşa'nın yerine kendisinin veziriazam olduğunu ifade etmektedir ki, Ayas Paşa'nın mezar taşındaki "946 yılı Safer ayı sonları" kaydı da bunu doğrulamaktadır (Resim 3). Ancak, Acem Ali'de olduğu gibi Ayas Paşa'nın vefat tarihi konusunda farklı bilgiler verilmektedir. Lütü Paşa'nın eserindeki bilgilerin aksine Hüseyin Ayvansarâyî'nin iki eserinde Ayas Paşa'nın vefat tarihi "944/1537-38" olarak geçer (Ayvansarâyî Hâfız Hüseyin, 1978, s.78); (Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, Ali Satı Efendi ve Süleyman Besim Efendi, 2001, s.254, 342). Ahmet Refik ise Ayas Paşa'nın vefat tarihi olarak 1535'i gösterir (Refik, 1931, s.19). Bu ve benzeri eserler, daha sonra yazılmış olan pek çok metnin kaynağı olduğu için bu eserlerdeki tarih farklılıkları, şimdi görülen ihtilafların da temelini oluşturmuştur denilebilir.

⁹ M. Zeki Sönmez aynı şeyi Risalet'ül Mimariye ve Adsız Risale için söyler: (Sönmez, 2014, s. 22, 23)

¹⁰ Sinan'ın biyografileriyle ilgili karşılaştırmalı metinleri içeren önemli bir yayın için bkz: (Necipoğlu, Crane ve Akın, 2006)

¹¹ Bkz.: (Sâi Mustafa Çelebi, 1315, s. 64)

¹² Bkz.: (Sâi Mustafa Çelebi, 1315, s. 80)

¹³ Bkz.: (Sâi Mustafa Çelebi, 1315, s. 97)

¹⁴ Bkz.: (Sâi Mustafa Çelebi, 1315, s. 98)

¹⁵ Ayas Paşa'nın vefat tarihi için: (Eyice, 1991, s. 204);(Yerasimos, 2005, s. 37); (Develi & Rifat, 2003, s. 42)

Kısacası, Ayas Paşa'nın yerine Vezir-i Azam olarak atanan Lütü Paşa'nın tavsiyesiyle Sinan'ın haseliklikten mimarbaşılığa getirilişi 1539 tarihinde, muhtemelen de Temmuz ayı sonlarında olmuştur. Bu konuda Gülru Necipoğlu, Semavi Eyice, Oktay Aslanapa ve Afet İnan da, Hassa Mimarbaşı Acem Ali'nin yerine Sinan'ın tayin tarihi olarak 1539'u vermektedir (Aslanapa, 1992, s.5), (Afetinan, 1968, s.27), (Necipoğlu, Crane & Akın, 2006, s.6), (Necipoğlu, 2013, s.180), (Eyice, 1991, s.204)¹⁶. Sinan'ın Hassa mimarbaşı ünvanıyla yaptığı ilk işlerinden biri olarak da geçen (Eyice, 1991, s. 204) Ayas Paşa için yapılması gereken türbe nedeniyle Sâi Mustafa Çelebi'nin belirttiğine göre, Eyüp'teki türbesinin yapım işi, Lütü Paşa'nın tavsiyesiyle artık hassa mimarbaşı olan Mimar Sinan'a verilmiştir (Sâi Mustafa Çelebi, 1315, s.26)¹⁷. Buraya kadar açık bir şekilde ortaya çıkan sonuca göre; Sinan'dan önce Hassa mimarbaşı olan Acem Ali ve Ayas paşa Temmuz 1539 tarihlerinde vefat etmişlerdir¹⁸. Mimar Sinan, Lütü Paşa'nın önerisiyle hem Mimar Acem Ali'nin hem de Ayas Paşa'nın ölümünden sonra 1539 yılı Temmuz sonlarında Hassa mimarbaşı olarak atanmış ve ilk olarak Ayas Paşa'nın Türbesinin yapımı için görevlendirilmiştir.

Resim 3. *Ayas Paşa'nın Mezar Taşı (Evâbir-i Safer'ül-Muzaffer Sitte ve Erba'in ve Tis'amie/ 946)*

¹⁶ Sinan'ın mimarbaşılığa atanma tarihi için Aptullah Kuran ise 1538 tarihini vermektedir. Bkz.: (Kuran, 1987, s.23, 26)

¹⁷ Yazma nüshasından Türkçeleştirilmiş başka bir metin için bkz.: (Saatçi, 1989).

¹⁸ Acem Ali ile ilgili Hadika'da 'Mi'mar Camii' maddesinde, banisi olduğu caminin mihrabı önünde medfun olduğu yazar, fakat burada ölüm tarihi verilmez, mezar taşında da ölüm tarihi yazmaz. Bkz.: (Ayvansarâyi vd., 2001, s. 272)

Acem Ali ile ilgili daha gerçekçi dayanaklara sahip yorumu ise Stefanos Yerasimos yapıyor olmalıdır:

Ali bin Abdullah'ın durumu ise daha karışıktr. Elimizdeki tüm veriler bunun Alaüddin Ali ya da Acem Alisi olarak bilinen, Sinan'ın selefi ve başmimar ünvanını taşıdığı düşünölen kişi ile bir olduğu varsayımına götürüyor, ancak hiçbirini de kesin bir kanıt getirmiyor. Bununla birlikte iki şeyden emin olabiliriz; birincisi iki vakfiyesinin birincisinde ibni Abdülkerim, ikincisinde ibni Abdülbebbab baba adı ile anılan Acem Ali'nin gayrimüslim kökenli olduğudur...ikincisi ise Acem Ali'nin, bu lakabına rağmen, Yavuz Selim tarafından 1514'te Tebriz'den getirilmediğidir. Yavuz döneminde (tariblendirilen) bir arızada Acem Ali olarak imza atan...1514'te Tebriz'den esir alınıp ya da sürölüp getirilen bir kişinin, 1520'den önce sekiz eşme yapması, köy alıp vakfetmesi olanaksız görünmektedir. Ayrıca, 1525'te, ondan önceki tüm mimarlardan çok daha zengin bir vakfiye ile 30 dükkân, 11 ev ve başka mülk ve nakit vakfeden Alaüddin Ali'nin arkasında uzun bir meslek hayatı olması gerekiyordu.(Yerasimos, 2005, s. 38, 39).

Hem Orgun hem de Meriç'in açıkladığı arşiv verileri üzerinden ortaya konulan bu mantıklı kurgu üzerine şöyle devam eder Yerasimos:

Sarayın en eski tarihli (Ocak-Şubat 1526) Cemâ'at-ı Nakkaşân listesinde adı geçen İran kökenli on kişiden üçü Tebriz'den sürgün gelmiş, biri II. Bayezid zamanında Acem'den gelmiş, dördünün babası acem üstadlarından olup kendileri II. Bayezid (2), I. Selim (1), ya da I. Süleyman (1) zamanında nakkaşlığa alınmıştır. Ayrıca sürgün gelen üç kişi, önce Amasya'ya getirilmiş sonra da İstanbul Hassa harcına havâle olunmuştur. Buradan iki sonuç çıkarabiliriz, İran'dan gelen sanatçılar II. Bayezid zamanında gelmeye başlamış ve Amasya bu gelişin önemli bir uğrağı olmuştur. Bu durumda 'Acem' Ali'nin 1514 Tebriz Fetbi ve oradan yapılan sanatkâr sürgünü ile bağlantısının gereğesi kalmağz (Yerasimos, 2005, s. 39).

[nitekim yukarıda belirtildiğı üzere sürgün gelen sanatkârların tablosunda geçen kişilerin Acem Ali olamayacağı aşikârdır]¹⁹. Yerasimos devamla şöyle diyerek Acem Ali ile ilgili mütalaasını sunar;

II. Bayezid zamanında Amasya yolu ile gelmiş ya da getirilmiş biri olmalı. Amasya bağlantısı ise Yakub Şah'la Alaüddin Ali bin Abdullah'ı birbirlerine bağladığı gibi başka varsayımlara da götürür. II. Bayezid tahta geçmeden önce Amasya Valisi idi ve saltanatının ilk mimari yapıtlarını 1481 ile 1486 yılları arasında Amasya ve Tokat'ta yaptırmıştır. Burada çalışmış olan yerel mimar ekibinin sonradan İstanbul'a da gelmiş olduğunu düşünebiliriz (Yerasimos, 2005, s.39).

Sonuç

Kunter'in Acem Ali'ye ait vakfiye dökümlerinden, Stefanos Yerasimos'un denemesinden, M. Zarif Orgun ve R. Melül Meriç'in arşiv belgelerine dayalı çıkarımlarından anlaşılacağı üzere, II. Bayezid'in Amasya valiliğı döneminde oranın yerel mimarlarından olduğu sonucu ağırlık kazanan Acem Ali, Yavuz'un Tebriz seferinden çok önce Anadolu'ya gelmiş olmalıdır. Ayrıca Acem Ali birinci vakfiyesinin *evâli Zilhicce 931/Eylül başları 1525* tarihi dikkate alındığında o tarihlerde mimarbaşı olduğu kesindir (Necipoglu vd., 2006, s.134)²⁰. Acem Ali, mimar ve mimarbaşı olarak görev yaptığı 1503 ile 1539 tarihleri arasında, Osmanlı devletinin neredeyse 250 yıllık mimari geleneğinin/birikiminin Sinan'dan önceki son halkası olan mimarbaşıdır.

Acem Ali, isminin en erken getiğı 1503 tarihinde, Beyazid Camii inşaatı sırasında Mimar Yakub Şah bin Sultan Şah'ın halifesi olarak hilât giymiş bir mimardır. 1507'de Pirinç Hanı'nın yapımında görevlendirilerek Bursa'ya giden Acem Ali, daha sonra II. Bayezid Camii, İstanbul surları, II. Bâyezid'in depremden sonra taşındığı Dimetoka Sarayı, Fatih Cami gibi eserlerin tamirlerinde çalışmıştır. 1513'te Padişah I. Selim tarafından türbe yapımları için görevlendirilir. Daha sonra Acem Ali imzasıyla yine padişah I. Selim'den Amasya'da yaptığı çeşmeler için yardım ister. Hassa Mimarı olan oğlu Hamza ile birlikte Topkapı Sarayı sularını tanzim ve taksim eder. Daha pek çok görevde çalışmış olduğu anlaşılan Acem Ali'nin, uzunca bir süre hassa mimarı (30 yıla yakın mimarbaşı olarak geçen bir meslek hayatı) olarak görev yapmış bir mimar olmasından hareketle Sinan'ın mimar olarak yetişmesinde önemli ölçüde katkısı olduğu söylenebilir.

Lütfi Paşa'nın Ayas Paşa ile ilgili verdiği bilgiler ile Sinan'ın Acem Ali ile Ayas Paşa'nın yakın tarihlerde vefatı sonrasında mimarbaşı olduğunu belirtmesi, aynı şekilde hem adına düzenlenmiş olan vakfiyeleri hem de Orgun, Kunter, Meriç ve Yerasimos'un arşiv belgeleri üzerine ortaya koyduğu veriler,

¹⁹ Köşeli parantez içindeki ifadeler bu makale yazarına aittir.

²⁰ Bkz: 57.not

bahsedilen karışıklığı önemli ölçüde gidermektedir. Bununla birlikte, Acem Ali hakkındaki çelişkili bilgilerin, Ayas Paşa'nın, Acem Ali'nin vefat tarihi ve Sinan'ın mimarbaşı olduğu tarihler konusundaki yanlış bilgiler ile 1930'lu yıllarda yapılan yayınların esas alınması ve aynı zamanda bazı yayınların/kaynakların yanlış okunması/sübjektif değerlendirilmesi sonucu ortaya çıktığı görülmektedir. Bu çalışma içerisinde değerlendirilen ve kaynaklar arasında görülen farklı tarihlendirmelerin neticesi olarak ortaya çıkan bilgi karmaşasının da, burada yapılmaya çalışılan karşılaştırmalı okumalar ile açığa kavuşturulduğu umulmaktadır.

Etik Beyan

“Acem Ali Kimdir? Osmanlı Dönemi Hassa Baş Mimarı Alaeddin Ali b. Abdullah'ın Kişiliği ve Mesleki Kimliği Üzerine Bir İnceleme” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir.

Kaynakça

- Afetinan, A. (1968). *Mimar koca sinan*. Ankara: Türkiye Emlak Kredi Bankası Yayınları.
- Altan, K. (1937). Klasik türk mimarlarından esir ali. *Arkitekt*, (6), 81-83.
- Anonim. (1992). *Anonim tevârih-i âl-i osman*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Arslan, H. (2001). *16. yüzyılda osmanlı toplumunda yönetim, nüfus, iskân, göç ve sürgün*. İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Aslanapa, O. (1992). *Mimar sinan*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Ayvansarâyî Hâfız Hüseyin. (1978). *Vefeyât-ı selâtîn ve meşâhîr-i ricâl*. İçinde F. Ç. Derin (Edt.). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, Ali Satı Efendi ve Süleyman Besim Efendi. (2001). *Hadîkatül'l cevâmi*. İçinde A. N. Galitekin (Edt.). İstanbul: İşaret Yayınları.
- Dedeyev, B., Necefli, T. ve Uslu, R. (2014). Osmanlı imparatorluğunda baş mimarlığa kadar yükselen tebrizli mimar alî'nin hayatı ve eserleri. *Türkish Studies*, 9(4), 329-340.
- Develi, H. ve Rifat, S. (Ed.). (2003). *Sâî mustafa çelebi yapılar kitabı-tezkiretü'l-bünyan ve tezkiretü'l-ebniye*. İstanbul: Koç Kültür Sanat Yayınları.
- Dündar, A. (2002). XVI. yüzyıl bazı osmanlı mimarları. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 43(1), 231-262.
- Erdoğan, M. A. (2014). Kanuni sultan süleyman'ın 1538 tarihli karaboğdan seferi ruznâmesi. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 29(2), 515-524.
- Ertuğrul, Ö. (1988). Acem ali. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- Ertuğrul, Ö. (1993). Ali (acem). *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. İstanbul: Kültür Bakanlığı&Tarih Vakfı Yayınları.
- Eyice, S. (1991). Ayas paşa türbesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- Hersek, C. M. (1990). Osmanlı imparatorluğunda mimarlar ve yapı esnafı. *İslâmi Araştırmalar*, 4(1), 42-48.
- Kerimova, S. (2017). Creative activity of architect ajam ali in the classical ottoman architecture within the context of turkish cultural heritage-klassik osmanlı mimarisinde mimar acem alî'nin yaratıcılığı ortak türk kültürel mirası bağlamında. İçinde: M. Eğilmez ve S. Balci (Edt.), Uluslararası Taşköprü Pompeiopolis Bilim Kültür Sanat Araştırmaları Sempozyumu, (ss.2079-2083). Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi-Taşköprü Belediyesi Yayını. Erişim adresi: <https://yadi.sk/d/soS-Jxs3RMM6v>
- Kuban, D. (1994). Sultan selim külliyesi. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. İstanbul: Kültür Bakanlığı-Tarih Vakfı.
- Kumbaracılar, İ. (1937). Türk mimarları. *Arkitekt*, (2), 59-60. Erişim adresi: <http://dergi.mo.org.tr/dergiler/2/27/194.pdf>
- Kunter, H. B. (1960). Mimar ali bey'in bilinmeyen iki vakfiyesi. *V.Türk Tarih Kongresi*, Ankara, 12-17 Nisan 1956
- Kuran, A. (1987). *Sinan the grand ol master of ottoman architecture* (İstanbul.). Washington: Institute of Turkish Studies.
- Lütfi Paşa. (1341). *Tevârih-i âl-i osman*. İstanbul: Matbaa-i Amire.
- Meriç, R. M. (1957). Beyazıt camii mimarı. II. sultan bâyezid devri mimarları ile bazı binaları, beyazıt camii ile alakalı hususlar, san'atkarlar ve eserleri. *Yıllık Araştırmalar Dergisi*, (II.), 5-76.
- Mülayim, S. (2009). Sinan. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- Mülayim, S. (2013). *Sinan bin abdülmennan*. İstanbul: İSAM Yayınları.
- Necipoğlu, G. (2013). *Sinan çağı: Osmanlı imparatorluğu'nda mimari kültür*. (Çev.G. Ç. Güven). İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Necipoğlu, G., Crane, H. ve Akın, E. (2006). *Sinan's autobiographies-five sixteenth century texts*. İçinde G. Necipoğlu (Edt.). Boston: Brill Leiden.
- Nemlioğlu, C. (2015). Mimarbaşı acem ali. *Türk mimarisinde iz bırakanlar* (s. 31-35). İstanbul: Çevre ve Şehircilik Bakanlığı Yayınları.
- Orgun, M. Z. (1938). Hassa mimarları. *Arkitekt*, (12)96, 333-342.
- Refik, A. (1931). *Mimar sinan*. İstanbul: Kanaat Kütüphanesi Yayınları.
- Saatçi, S. (1989). *Mimar sinan ve tezkiretü'l-bünyan*. İçinde M. Sözen (Edt.). İstanbul: Emlak Bankası Yayınları.

- Sâi Mustafa Çelebi. (1315). *Tezķiretî'l-bünyân*. İstanbul: Ahmet Cevdet Matbaası.
- Sönmez, Z. (2014). *Tarihi yazma ve belgelerle mimar sinan*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Tanman, B. (1994). Mimar acem camii ve tekkesi. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. İstanbul: Kültür Bakanlığı-Tarih Vakfı Yayınları.
- Yerasimos, S. (2005). 15.-16.yüzyıl osmanlı mimarları: bir prosopografya denemesi. İçinde D. Mazlum, G. Cephaneçigil ve A. Açar (Edt.), *Afife Batur'a Armağan Mimarlık ve Sanat Tarihi Yazıları* (ss. 37-62). İstanbul: Literatür Yayınları.
- Yüksel, İ. A. (2004). *Osmanlı mimarisinde kanunu sultan süleyman devri (926-974/1520-1566)* (C. 6). İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları.

EXTENDED ABSTRACT

The two prominent architects, Ajam Ali (Acem Ali) and Mimar Sinan, as well as two politicians, Ayas Pasha and Lütfi Pasha, lived during the period when the Ottoman State turned into an empire. In the literature, information about Ajam Ali, the predecessor of Mimar Sinan as the chief royal architect, is quite different from each other. According to the common view, Ajam Ali is either a captive architect brought from Tabriz or an architect who lived in Amasya during the Bayazid II reign, and later brought to İstanbul. The earliest extant *in'âmât* registry book belongs to Bayazid II period.

Ajam Ali is cited as the successor of Mimar Yakub Shah bin Sultan Shah during the construction of Bayazid II Mosque in *in'âmât* registry books where his name appears for the first time on December 6, 1503. Having been assigned for the construction of The Pirinç (Rice) Han, he went to Bursa in 1507. He later worked in the restoration of architectural works such as Bayazid II Mosque, İstanbul City Walls, Dimetoka Palace where Bayazid II moved after the earthquake and Fatih Mosque. He was rewarded in 1511 together with his son Hamza who was also recorded as an architect in his *waqfiyas*. In 1513, he was assigned by Sultan Selim I for the constructions of several tombs. In one of the petitions signed by Ajam Ali which dates back to Yavuz Sultan Selim period, he asked assistance from Sultan Selim I for the fountains he built up in Amasya. Together with his son Hamza as a Hassa Architect, he undertook the coordination and distribution of waters of Topkapı Palace.

There are two *waqfiyas* of Ajam Ali dated 1525 and 1537, which survived till present day and were published by Halim Baki Kunter for the first time. In the former *waqfiya*, Ajam Ali's name is mentioned as "Alâeddin Ali Bey ibni Abdülkerim", whereas it appears as "Ali Bey ibni Abdülvehhab" in the latter. His son Hamza, who is an architect as well, has also been pointed out in these *waqfiyas*. Presumably, Ajam Ali became the Chief Architect after the death of Yakub Shah preceding himself towards the end of 1509. According to some of the recent studies conducted about Ajam Ali, it has been claimed that Ajam Ali was first sent to Amasya from Tabriz after the campaign of Selim I against Persia and then to İstanbul from Amasya in 1515. However, upon thorough investigations on the resources shown as evidence to the claims, no clear findings verifying the arguments were found in terms of the relationship between assertions and resources. Research on current studies reveals the fact that the claims have been put forward presuming "Hoca Pir Ali" who was sent to İstanbul from Tabriz as one of the artists and registered "Chief of Masters" in the Ottoman State official records, was Ajam Ali, an architect from Persia. Furthermore, it is concluded that there has been no agreement on the date when Ajam Ali died and Mimar Sinan became the Chief Architect in the sources.

According to the studies about Ajam Ali, 1537 and 1538 are pointed out as the dates of his death. Hence, the date when Mimar Sinan became the architect is taken a few years behind and it seems that some of the architectural works have been attributed to him during this time. On the other hand, the dates when Ayas Pasha died and Lütfi Pasha became the vizier, who were both the contemporaries of Ajam Ali and Mimar Sinan, shed light on this issue. The main resources presenting strong and reliable data on Ajam Ali are the *waqfiyas* of Ajam Ali published by Halim Baki Kunter and the archive documents of the assignment/reward records investigated by researchers such as Rıfki Melül Meriç, M.Zarif Orgun, and Stefanos Yerasimos. The History Book by Lütfi Pasha and published biographies of Mimar Sinan must also be added to the previously cited resources. Lütfi Pasha who was known as one of the eminent politicians of the time was a historian as well. In his book about the history of Ottoman State from the foundation till 1553, he states that Ayas Pasha passes away in 1539 and he becomes a vizier in the same year. In Mimar Sinan biographies, it is stated that the dates when Ayas Pasha and Ajam Ali died were very close and that Mimar Sinan became the Chief Architect after he returned from Karaboğdan military

campaign. Karaboğdan military campaign ended when Kanuni Sultan Suleyman returned to İstanbul in 1539 during the spring months. In the light of this information, it can be concluded that Ajam Ali died in July 1539 after Karaboğdan campaign and Mimar Sinan became the Chief Architect following him. Mimar Sinan reconstructed the Tomb of Ayas Pasha as soon as he became the Chief Architect.

The conflicting information about Ajam Ali's life and professional identity in the literature arises from the inaccurate dates regarding his origins and death date mentioned in the current studies as well as the groundless claims in some publications belonging to the second half of the 19th century. The current study aims to clarify the issue by analyzing several evaluations related to the life of Ajam Ali and his profession as an architect based on the data from his two published *waqfiyas* and the archive documents introduced by Rıfıkı Melül Meriç. Finally, in reference to the aforementioned resources, it has been concluded that Ajam Ali, who became a Muslim later, maintained most his career as Chief Architect under Ottoman service throughout his 36 yearlong architectural professional life between 1503 and 1539. It has also been concluded that the frequently stated assumption in the literature that he was a Persian architect brought from Tabriz, attributed to his nickname "*Acem Ali*", is not based on reliable evidence and that he arrived at Amasya long before Yavuz's Tabriz campaign is a much stronger presumption.

Profesyonel Turist Rehberlerinin Kişilik Özellikleri İle Sundukları Hizmet Kalitesi Arasındaki İliřki¹

Aybüke ÖZSOY² ve Ahmet TAYFUN³

Öz

Turist rehberlerinin birer turizm temsilcisi olarak turistlerin memnuniyet algısı ve yeniden ziyaret etme niyeti üzerindeki etkisinin fark edilmesiyle beraber mesleğe yönelik yapılan araştırmalar ve bu alana yönelik geliştirme faaliyetleri artmıştır. Araştırmanın amacı profesyonel turist rehberlerinin kişilik özellikleri ile sergiledikleri performans arasında bir farklılaşma olup olmadığını belirlemektir. Bu kapsamda performans düzeyinin turistlerce nasıl algılandığını tespit ederek bu performansın hizmet kalitesine nasıl yansıdığını belirlemektir. Bu amaçla kişilik özelliklerini ölçen Beş Faktör Kişilik Ölçeği ve algılanan hizmet kalitesini ölçen SERVPERF Ölçeği, 13 turist rehberi ve 475 turiste uygulanmıştır. Araştırma neticesinde kişilik özellikleri boyutları ile hizmet kalitesi boyutları arasında anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Boyutlar incelendiğinde turistlerin, turist rehberlerinin dış görünüşünü, tur esnasında kullandığı ekipmanlarını ifade eden somut özellikler boyutuna yönelik olan kalite algısı turist rehberlerinin duygusal denge (dengesizlik) ve empati özelliğine göre olumsuz yönde etkilenmektedir. Turist rehberinin dışa dönük kişilik özelliğinin arttıkça, turistlerin hizmet kalitesi boyutlarından algıladığı empati özelliği olumsuz yönde seyretmektedir. Bir diğer kişilik özelliği geçimlilik (uyumluluk) incelendiğinde bu özelliğin arttıkça turistlerin güvenilirlik, heveslilik, güven ve empati algısının olumlu yönde etkilendiği görülmüştür. Yine profesyonel turist rehberlerinin sorumluluk özelliği arttıkça turistlerin, rehberlere yönelik algıladığı güvenilirlik, güven ve empati algısı olumlu etkilenmektedir. Bu kapsamda gelecek çalışmalarda örneklem sayısının çoğaltılarak daha fazla turist ve turist rehberiyle iletişim sağlanabilir.

Anahtar Kelimeler: Turist Rehberi, Kişilik Özelliği, Hizmet Kalitesi.

The Relationship between the Personality of Professional Tourist Guides and the Quality of Service Offered

Abstract

As tourist guides have been recognized as tourism representatives, the impact of tourism on the perception of satisfaction and the intention of re-visiting has increased the research and development activities for the profession in recent years. The aim of the study is to determine whether there is a relationship between the personality traits and performance of professional tourist guides. In this context, determining how the performance level is perceived by tourists and determining how this performance is reflected in service quality. For this purpose, the Five Factor Personality Scale, which measures the personality traits, and the SERVPERF Scale, which measures the perceived service quality, were applied to 13 tourist guides and 475 tourists. As a result of the research, it was found that there was a significant relationship between the dimensions of personality traits and service quality. When the dimensions are examined, the perception of quality towards the dimension of concrete features expressing the external appearance of the tourist guides and the equipment used during the tour is negatively affected by the emotional stability (imbalance) and empathy characteristics of the tourist guides. As the extraversion personality of the tourist guide increases, the empathy that tourists perceive from the dimensions of service quality is unfavorable. It was observed that the perception of reliability, enthusiasm, trust and empathy of tourists was positively affected as the agreeableness (compatibility) increased. As the conscientiousness of professional tourist guides increases, the perception of reliability, trust and empathy perceived by the tourists towards the guides is positively affected. In this context, the number of samples can be increased in future studies and communication with more tourists and tourist guides can be provided.

Key Words: Tourist Guide, Personality Trait, Quality of Service

Atf İçin / Please Cite As:

Tayfun, A. ve Özsoy, A. (2020). Profesyonel turist rehberlerinin kişilik özellikleri ile sundukları hizmet kalitesi arasındaki ilişki. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(2), 1101-1116.

Geliş Tarihi / Received Date: 10.09.2019

Kabul Tarihi / Accepted Date: 27.12.2019

¹ Bu çalışma, Aybüke ÖZSOY'un yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

² Arş. Gör. - Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Turizm Fakültesi, aybuke.ozsoy@nevsehir.edu.tr
ORCID: 0000-0001-6906-5679

³ Prof. Dr. - Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Turizm ve Otelcilik Yüksekokulu, ahmet.tayfun@manas.edu.kg ORCID: 0000-0001-7485-0663

Giriş

Turizm sektörü ülkeler için önem arz eden bir gelir kaynağı niteliğindedir. Turistler ise bu sektörün kaynak sağlayan başlıca unsurudur. Turizm olgusunu oluşturan her bir faaliyet talepleri karşılamak adına ortaya konulmaktadır. Turist seyahat ettiği bölgede, alışık olduğu çevreden farklı bir yerde olduğundan yardıma ihtiyaç duyacaktır. Bu yardımın sağlanması bölge halkının yanı sıra öncelikle turu düzenleyen seyahat acentesine ve bunun yanı sıra ülke ve acente temsilcisi olarak kabul edilen turist rehberlerine bağlıdır.

Turist rehberleri ülkelerini ziyaret eden turistlerin tatillerini memnun bir şekilde geçirmesinde, ülkeyi tekrar tercih etmesinde ve müşteri sadakati konusunda oldukça etkili olmaktadır. Bunun yanında turistler, tatilleri boyunca kaybolma riskine karşı, can ve mal güvenlikleri ve gezecekleri bölgeler hakkında detaylı bilgiler edinmek için, belirli bir zamanı kapsayan ve belirlenmiş bir bütçe ile tatillerini geçirdikleri yerlerde gezilebilecek bütün turistik ziyaret noktalarına ulaşmak için en iyi hizmeti talep etmektedirler (MEB, 2013, s. 7). Rehber turistlerle yüz yüze ilişki kurarak yol gösterme görevini üstlenirken güven unsuru doğal olarak oluştuğundan ayrıca bir öneme sahiptir. Dolayısıyla bütün bu imkânları sağlayabilecek olan profil turist rehberleri olarak ortaya çıkmaktadır.

Turizm olgusu içerisinde yer alan turist rehberliğinin, turist deneyimine olan katkısı diğer turizm ile alakalı meslek gruplarına kıyasla fark edilir bir şekilde gelişme göstermektedir (WFTGA, 2019). Seyahatler boyunca karşı karşıya kalınabilecek tüm problemleri çözüme kavuşturabilecek, tur öncesinde tüm plan ve programlamayı üstlenebilecek ve gezi boyunca muhtemel her durumu organize edebilecek bir kişiye duyulan gereksinim turlarda rehberlere olan ilgiyi arttırmıştır.

Bir ülkeden turistlerin memnun bir şekilde ayrılmasında rol oynayan faktörlerden biri de turist rehberleri tarafından doğru ve yeterince bilgilendirilmeleridir. Turistin ön yargılarının değişmesinde, yanlışların düzeltilmesinde ve eksik bilgilerin tamamlanmasında rehberin sunumu, ülkeyi tanıtmayı, ilgili kurumlara atıfta bulunması ve sıcak iletişim kurması oldukça önemlidir. Özetle ülkenin tanıtımından, turistin tatilinden doyum sağlanmasına, olumsuz ön yargılarının silinmesine kadar birçok konuda rehberlik mesleği bir görev üstlenmektedir. Turist rehberlerinin performansı turun iyi geçmesi açısından oldukça önem arz etmektedir. Turist rehberi, grup enerjisi, motivasyon ve kültürel yapı gibi konularda çok iyi bir eğitim almış olması gerekmektedir. Rehberin; aracı, sosyal, iletişim kurucu, yorumlayıcı ve sorumluluk gibi bir takım rolleri vardır (Randall ve Rollins, 2009, s. 359). Rehberin asli görevi bilgi vermekten ziyade konuşma ortamı yaratmaktır (Cohen, Ifergan ve Cohen, 2002, s. 922).

Rehberlik alanında hazırlanan çalışmalar genel itibarıyla rehberin performansını ölçen ya da rehberin rollerine odaklanan çalışmalar olmuştur. Bu sebeple çalışma hem turist rehberlerinin kişilik özelliklerini belirlemeye hem de turistlerin çeşitli kişilik özelliklerine sahip turist rehberlerine yönelik memnuniyetini ölçmeye imkân yaratmaktadır. Turistlerin memnuniyetine bağlı olarak da hizmet kalitesinin belirlenmesine yardımcı olmaktadır. Turist rehberlerinin performansının ziyaretçiler aracılığıyla belirlenmesi ve bu performansın hizmet kalitesine olan etkisinin fark edilmesi gelecek zaman içinde bu mesleğin gelişmesine imkân yaratacaktır. Bu çalışma daha iyi bir hizmet sunulması, sorunların tespit edilmesi açısından rehberlere kaynak olabilir.

Profesyonel turist rehberliği mesleğinin ülkeler için önem arz etmesi bu çalışmanın hazırlanmasına zemin yaratmıştır. Bu doğrultuda Türkiye'deki profesyonel turist rehberlerinin kişilik özellikleri ile sergiledikleri performans arasında nasıl bir ilişki olduğunu belirlemek bu çalışmanın amacını oluşturmaktadır. Bu kapsamda performans düzeyinin yerli turistlerce nasıl algılandığını tespit edip bu performansın hizmet kalitesine ne şekilde yansıdığı belirlenmeye çalışılmıştır ve profesyonel turist rehberlerinin kişilik özelliklerinin belirlenip turistlerin, profesyonel turist rehberlerinden aldıkları hizmet sonucunda algıladıkları memnuniyet düzeyi somut özellikler, güvenilirlik, heveslilik, güven ve empati olarak beş boyutta incelenmiştir.

Kişilik Özellikleri

Kişilik bireylerin yaşam biçimidir, kişinin doğumundan ölümüne kadar olan yaşam süresinde devam eden dinamik süreci kapsar (Zel, 2001, s. 411). Kişilik, insanları birbirlerinden ayıran ve kişilerin benliklerine özgü tutumların, duyguların ve düşüncelerin meydana getirdiği bir bütündür (Macionis, 2012). Kişilik bireyin sahip olduğu işi ve yaşadığı bölgeyi anlamlandırmasında ve değerlendirmesinde oldukça büyük bir öneme sahiptir (Özkalp, 2001, s. 52). Sahip olunan iş bireyin kişilik nitelikleriyle ve yetenekleriyle uyumlu olduğunda iş doyumunu gerçekleştirmektedir. İnsanlar kendilerinin karakteristik özelliklerini ve

marifetlerini işlerine uyarladığında verimliliğe ulaşmaktadırlar. Profesyonel turist rehberleri de meslekleriyle ilgili yerine getirilmesi gereken görev, sorumluluk ve rollerin yanı sıra buna kendi özel yaşantılandaki rollerinin de eklenmesi sonucunda çok farklı kişilik özellikleri ortaya çıkmaktadır. Entelektüel ve kültürel anlamda kendini geliştirmiş, sahip olduğu bilgiyi açık ve akıcı bir biçimde sunabilme ve çevresindekilerle etkileşimini etkin bir biçimde yürütebilme yetisine sahip bir turist rehberi turizm camiası içerisinde önem taşımaktadır (Eser, şahin ve akıcı, 2018, s. 84).

Turist rehberlerinin kişilik özellikleri ile iş yaşamları doğru orantılıdır. Diğer bir deyişle kişinin mesleği ve kişilik özellikleri ile örgüt kültürü, kuralları, ast üst ilişkileri, yapısı ve atmosferi arasında birbiriyle alakalı bir iletişim meydana gelmektedir. Birey kişilik özelliklerini çalıştığı ortama yansıtılmaktadır. Buna istinaden rehberlerin kişilik özelliklerinin mesleğin gerektirdiği özelliklerle uyum halinde olması gerekmektedir. Mesleki uyum turist rehberinin performansını doğrudan ve dolaylı olarak etkileyerek gerçekleştirilen turun verimli ve güzel geçmesini sağlayabilir. Turist rehberinin kişilik özelliklerinin işine uygun olmaması, yaptığı işi sevmemesine ve zevk almamasına neden olur bunun yanında manevi tatminsizlik yaşamasına sebep olmaktadır. Başka bir ifadeyle turist rehberlerinin rehberlik yapma tarzı kişilik özellikleri, algı düzeyleri ve eğitim seviyeleri ile yakından ilişkilidir (Tsaur ve Teng, 2017).

Literatür incelendiğinde rehberlerde bulunması gereken kişilik özelliklerini konu edinen çalışmalar oldukça az sayıda gözlenmektedir. Bu alışmalar, daha çok rehberlerin hangi özelliklere sahip olması gerektiğini belirtmektedir. Örneğin Yıldız, Kuşluvan ve şenyurt (1997, s. 11) rehberlerin bilgiye ulaşma ve etkileşim yeteneği, plan yapma, organize etme, lider olma, koordinasyon ve denetim yeteneği, müşterileri anlama ve onlara saygılı olma, dışadönük, eğlenceli ve sosyal olma, mesleği ile ilgili teknik bilgi ve becerilere sahip olması gerektiğini bunun yanında sakin ve dirençli olma, dürüst davranma gibi özelliklerini de üzerinde barındırması gerektiğini ifade etmişlerdir. Bir diğer çalışmada rehberlerde bulunması gereken özellikler şöyle ifade edilmiştir; topluluk önünde konuşabilme veya topluma hitap edebilme becerisine sahip olmalı, aynı zamanda eğlenceli bir karakter yapısına sahip olmalıdır (Ap ve Wong, 2001, s. 551). Rehberlerin yaptıkları işi benimsemesi, ielleştirmesi, sevmesi bunun yanında yaratıcı, dinamik, araştırmacı, tertipli ve disiplinli olması, meslek ve genel kültür bilgisi açısından yeterli olması, yabancı dil bakımından kendini yetiştirmesi bunu yaparken de ana dilini güzel bir biçimde kullanması, topluluk önünde etkileyici ve güzel konuşabilmesi gerekmektedir (Değirmencioğlu, 2003, s. 23).

Beş Faktör Kişilik modeli, 2018 yılında Kabakulak tarafından turist rehberlerinin kişilik özelliklerinin mesleki davranış ve iş tatminine etkisini belirlemeye yönelik olarak, Türkiye'deki turist rehberleri üzerinde kullanılmıştır. Araştırma sonuçlarına bakıldığında rehberlerin mesleki tutumlarının ve iş tatminlerinin yüksek düzeyde olduğu ortaya çıkmıştır. Kişilik zellikleri boyutlarından da duygusal denge özelliği haricinde diğer tüm kişilik özellikleri rehberlerde yüksek düzeyde tespit edilmiştir. Turist rehberlerinin kişilik özelliklerinin meslekteki davranışları ve iş tatminleri üzerinde anlamlı bir etkisinin olduğu grlmş ve turist rehberlerinin mesleki tutumları ile iş doyumları arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir (Kabakulak, 2018, s. 144).

Hizmet Kalitesi

Grönroos (1984) hizmet kalitesini, "müşterilerin aldığı hizmete yönelik algılarının, beklentileriyle karşılaştırdıktan sonra yaptıkları değerlendirme sürecinin çıktısı" olarak ifade etmektedir. Başka bir tanımda hizmet kalitesi, istenilen kalite ile karşılaşılan kalitenin karşılaştırılması olarak ifade edilmiştir (Teas, 1993, s. 27). Parasuraman, Zeithaml ve Berry (1994, s. 112) hizmet kalitesini, müşterilerin birden çok aldığı hizmet sonrasında meydana gelen bir düşünce olarak belirtmiştir.

Turistlerin gittikleri bölgelerden istedikleri verimi almaları ziyaret edilen destinasyonun sunduklarının yanı sıra büyük oranda rehberlerin performansına bağlıdır. Dolayısıyla turist rehberinin sunduğu hizmetin kalitesi turistler için öncelikli sırada gelmektedir. Rehberlik hizmeti ne denli kaliteli olursa ve ziyaretçinin beklentisini karşılasa o düzeyde ziyaretçi memnuniyeti sağlanmış olacaktır. Ülkeyi temsil etme açısından da profesyonel turist rehberlerinin önemi oldukça fazladır. Turist rehberlerinin birer turizm temsilcisi olarak turistlerin memnuniyet algısı ve yeniden ziyaret etme niyeti üzerine olan etkisinin fark edilmesiyle beraber son yıllarda gerek turist rehberliği eğitimi gerekse mesleğe yönelik yapılan düzenlemeler ve geliştirme faaliyetleri artmıştır.

Literatürde turist rehberliği mesleğinde hizmet kalitesini ölçen çalışmalar incelendiğinde yerli ve yabancı alan yazının zayıf olduğu görülmüştür. Genel olarak turizm alanında hizmet kalitesi çalışmaları oldukça yaygınken turist rehberliği alanında yeterli çalışmaya rastlanmamıştır. Rehberlik alanında

hazırlanan çalışmalar genellikle rehberin performansını ölçen veya rehberin rollerine dikkat çeken çalışmalar olmuştur.

Turist rehberliği mesleğinde hizmet kalitesini ölçen çalışmalar incelendiğinde yerli ve yabancı alan yazının zayıf olduğu görülmüştür. Genel olarak turizm alanında hizmet kalitesi çalışmaları oldukça yaygındır. Örneğin Yılmaz'ın (2009, s. 81) otel endüstrisinde hizmet kalitesinin ölçümüne yönelik çalışmasında otel müşterilerinin, tüm hizmet kalitesi boyutlarında otellerden daha gelişmiş hizmet beklediği ancak bunun karşılığında, otel müşterilerinin maddi durumları puanlamada en düşük düzeyde olduğu ortaya çıkmıştır. Butnarua, Stefanica ve Maxim'in (2014, s. 677) konaklama işletmelerinde hizmet kalitesinin geliştirilmesine yönelik yaptığı çalışmada otel yöneticilerinin rekabet ortamında bulduklarından dolayı fiyatlandırma, müşteriyle iletişim, tesis donanımı, hizmet çeşitliliği gibi sunulacak hizmetlere oldukça önem vermesi gerektiği savunulmuştur. Moiescu ve Gica (2014, s. 1201), seyahat acentelerinde verilen hizmetin kalitesini ölçmek amacıyla Romanya'daki bir seyahat acentesinin turlarında seyahat eden 286 turiste çevrimiçi anket uygulamıştır. Bulgulara göre turistlere karşı davranış biçimleri müşteri sadakatini büyük ölçüde etkilemektedir. Ban ve Ramsaran (2017, s. 143) ise Avustralya'daki ekolojik alanların hizmet kalitesi özellikleri incelemektedir. Bulgular, ekoturizmde üç ek boyutu ortaya çıkarmıştır. Bunlar: çevre dostu uygulamalar, eko-etkinlikler ve eko-öğrenmedir. Turistlerin ekoturizm alanındaki hizmet kalitesi algılarını değerlendirmeye yönelik yapılacak çalışmaların önemini ortaya çıkararak daha fazla deneysel araştırmayı teşvik etmektedir.

Turizmin birçok alanında hizmet kalitesini ölçen yerli ve yabancı çalışmalar mevcutken turist rehberliği alanında yeterli çalışmaya rastlanmamıştır. Örneğin; Müküs (2009)'ün Doğu Anadolu Bölgesi'nde faaliyet gösteren turist rehberlerinin yeterliliğini ve turist memnuniyetini ölçmek üzere hazırladığı çalışmada turist rehberlerinin bilgi ve yetenek seviyelerini, kişilik ve karakter niteliklerini önemseyerek kişilerin turist rehberlerinden beklentileri, önem ve performanslarını kıyaslayarak ortaya koymuştur. Turist rehberlerine aldıkları mesleki eğitimin yeterli olup olmadığı anket yöntemiyle sorulmuştur. Doğu Anadolu Bölgesinde turizmin hâkim olduğu bölgeler olan Van, Ağrı, Kars ve Erzurum illerindeki yerli ve yabancı turistlerin katıldığı turlardaki rehberlerin nitelikleri, performansı ve özelliklerinin nasıl olduğu ve önem-performans düzeyleri belirlenmeye çalışılmıştır. Eğitim açısından incelendiğinde dil eğitimi özellikle yabancı ziyaretçilerin çeşitliliği göz önünde bulundurularak, İngilizce dışında Rusça, Japonca, Çince ve Almanca gibi dillerin de mesleki eğitimler esnasında ek bir yabancı dil düşünülmesi gerekliliği ortaya çıkmıştır. Turist rehberlerinin almış oldukları eğitim bazı alanlarda yeterliken bazı alanlarda mesleklerini icra ederken yetersiz olduğu tespit edilmiştir.

Mak, Wong ve Chang (2010), Macaudaki turist rehberlerinin hizmet kalitesine etki eden faktörleri belirlemek üzere yaptıkları çalışmada 5 katılımcıya yarı yapılandırılmış görüşme uygulamışlardır ve sonucunda rehberlerin performansında bir uygunsuzluk söz konusu olduğunda turizm ve ev sahibi destinasyon bundan kötü etkilenmektedir. Arslantürk, Altunöz ve Çalık (2013, s. 111) turist rehberleri tarafından sunulan hizmetin kalitesini tespit etmek amacıyla, SERVQUAL hizmet kalitesi ölçüm modelini bir acentenin yurt dışında düzenlediği bir turuna katılan misafirler üzerinde uygulamıştır. Bulgulara göre, genel olarak hizmet kalitesi algısının yüksek olduğu ortaya çıkmıştır bunun yanı sıra empati boyutunda algılanan hizmet kalitesi seviyesi kalite beklentisinin altında kalmıştır. Hizmet kalitesi beklentisine en yakın olan boyut ise fiziksel özellikler boyutudur. Hizmet alan misafirlere göre kalite boyutları arasından en düşük öneme sahip olan boyut heveslilik (ilgi) boyutudur. Turizm sektöründe diğer hizmet sektörlerinde olduğu gibi müşterinin en hassas olduğu durumlardan biri kendileriyle ilgilenilmesi ve işlerinin çabucak yerine getirilmesi beklentisi olduğu düşünüldüğünde bu sonuç oldukça ilginçtir.

Kişilik Özellikleri ve Hizmet Kalitesi

Hizmet gerektiren işlerde, çalışanların ruh halleri ve başkalarıyla kurdukları iletişim önemlidir. İşletmeler de buna dikkat ederek, kişilik ve iş arasındaki uyuma özen göstermektedir. Örneğin, otellerde müşteriler ile karşılıklı iletişimde bulunan personellerin yumuşak başlı kişiler olmaları gerektiği öne sürülmektedir (Costen ve Barrash, 2006). Turizm sektöründe de yüz yüze karşılıklı ilişkilerin yoğun olarak gerçekleştiği göz önünde bulundurulduğunda kişilik, bireyin hitap ettiği insanlarla kurduğu iletişimi etkilediği için, çalışanlar ve müşteriler arasındaki ilişkinin kalitesini de etkilemektedir (Temizkan ve Arı, 2019, s. 71).

Turizm içerisinde önemli bir yeri olan profesyonel turist rehberlerinin de tur boyunca turistlere sağladığı hizmetin niteliği memnuniyeti etkileyen bir faktör olarak düşünülmektedir. Profesyonel turist rehberlerinin yaptıkları işin, kişilik özellikleri ile uyum göstermesi halinde işini sevmesi, bağlılık duyması

sonucunda daha iyi sonuçlar elde edileceği düşünölmektedir. Örneğin, Özoğul (2017) tarafından yapılan bir çalışmada, deneyime açıklık, dışadönönlöklük ve sorumluluk özelliklerinin mesleğe yönelik duygusal bağlılık üzerinde pozitif yönde anlamlı etkilere sahip olduğu belirtilmiştir. Turist rehberinin kişilik özelliklerinin turdaki performansına yansımaları durumu turistlerin memnuniyet algısını değiştirebilmektedir. Turist rehberlerinin performansı kişilik özelliklerine bağlı olarak arttıkaça turistin katıldığı geziden aldığı tatmin oranı da yükselebilir. Katılımcıların tatmin düzeyi de hizmet kalitesi algısını etkilemektedir. Bak (2015) tarafından Kapadokya Bölgesi'nde hazırlanan çalışmada Turist rehberlerinin performansının turist tatminini etkilediği ortaya çıkmıştır. Turistlerin yaşadıkları yerden farklı bir bölgeye gittiklerinde kendilerini yabancı gibi hissetmemeleri, gezdikleri ölkelere uyum sağlayabilmeleri, bölge hakkında bilgi edinmeleri ve bölgeden memnun bir şekilde ayrılmaları hususunda turist rehberlerinin gösterdiği performansın etkisi oldukça önemlidir.

Son dönemlerde, tüketici memnuniyetini etkileyen faktörlere farklı bakış açılarıyla değinilmekte ve tüketici davranışlarında kişisel özelliklere yönelik çalışmalar artış göstermektedir. Turizm alanında tüketicilerin memnuniyetini sağlamak, hizmet veren tüm birimlere bağlıdır. Bu alanda görölen hizmet anlayışı misafir memnuniyetine odaklı olduğu için sektörde hizmet veren kişilerin sahip oldukları kişilik özellikleri, memnuniyeti en üst düzeye çıkarma bakımından önemli bir unsurdur (Pelit, Türkmen ve Yarmacı, 2010, s. 12). Pelit ve diğerleri (2010), bir otel işletmesi çalışanlarına yönelik yaptığı araştırmada, işgörenlerin kişilik özelliklerinin, diğer çalışanları, yöneticileri ve müşterileri etkileyeceğine değinmiştir. Buna benzer başka bir düşünce de, Serçeoğlu (2013, s. 5269) tarafından ortaya atılmıştır. Hazırladığı çalışmada otel işletmelerinde çalışan bireylerin kişilik özelliklerinin hizmet verme yakınlığı üzerindeki etkisini incelemiş ve 11 adet otel işletmesinde hizmet sunan işgörenleri araştırma kapsamına almıştır. Sonuçlara bakıldığında, kişilik özellikleri ile hizmet verme yakınlığı arasında duygusal denge haricinde kalan tüm boyutlarda pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişkiye ulaşılmıştır. Göröldüğu üzere turizm gibi hizmet yoğunluklu sektörlerde kaliteli hizmet sağlamak, çalışanların durumlarına büyük oranda bağlıdır. Soyut bir özellik taşıyan hizmet, hizmeti sunan bireylerin kişiliğinde, dış görünüşünde, tutum, hal ve hareketlerine yansımakta, bununla birlikte temsil edilen işletmenin müşterilere karşı imajın belirlemektedir (Hartline ve Jones, 1996). Hizmet sunan kişi ile müşteri arasındaki etkileşim, hizmet değiş tokuşunun kalbi olarak görölmektedir (Donavan, 2000). Lee-Ross'a (2003) göre hizmeti sunan kişi ile hizmeti alan arasındaki etkileşimin yönetilmesinde en etkili unsurun doğru iş için uygun insanı seçmektir. Bu anlamda, birçok araştırmacı, hizmet sunumunun sağlandığı tüm işlerde çalışanların seçim ölçütleri arasında kişiliğin en önemli kriter olduğunu savunmaktadır (Schneider ve Bowen 1995). Brown ve diğerleri (2002) de hizmet personelinin müşteri odaklılığı, işgörenin ve yöneticinin performansının değerlendirilmesinde kişisel özelliklerin rolü olduğunu ileri sürmüşlerdir. Başka bir çalışmada ise; kişilik, cinsiyet ve turist davranışları arasındaki ilişki incelenmiş ve bu üç değişken arasında anlamlı ilişkinin bulunduğu keşfedilmiştir (Frew ve Shaw, 1999, s. 193). Çalışmalardan anlaşılacağı üzere, hizmet kalitesinin söz konusu olduğu tüm işlerde çalışacak kişilerin seçim ölçütleri arasında kişilik en önemli unsur olarak görölmelidir (Serçeoğlu, 2013, s. 5253). Bu görüşler, seyahat acenteleri açısından ele alındığında, hizmet sektörü içerisinde yoğun olarak yer alan turist rehberliği mesleğini icra edecek kişilerin de kişilik özelliklerinin önemli olduğu düşünölmektedir. alışmalar ışığında, hitap ettiği gruba karşı tutum ve davranışları ve tura katılan misafirlerin memnuniyeti, turist rehberinin kişiliğinin bir yansıması olarak karşımıza çıkabileceğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Bu kapsamda turist rehberlerinin kişilik özelliği ile turistlerin hizmet kalitesi algısı arasındaki ilişkiyi tespit etmek amacıyla aşağdaki hipotez oluşturulmuştur;

H₁: Turist rehberinin kişilik özellikleri ile turistlerin algıladığı hizmet kalitesi arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Hizmet kalitesi algısının, turist rehberlerinin kişilik özelliğine bağlı olarak farklılık göstereceği varsayılmaktadır. Bunun yanı sıra turistlerin hizmet kalitesi algılarını etkileyebilecek diğer bir unsur da demografik özelliklerdir. Bu kapsamda yapılan çalışmalar da turistlerin bir takım demografik özelliklerin hizmet kalitesi algılarını değiştireceğini öne sürmektedir.

elik'in (2018) butik otellerde sunulan hizmet kalitesinin ölçölmesine yönelik yaptığı çalışmada, algılanan hizmet kalitesi turistlerin demografik özelliklerine göre kısmen farklılaşmaktadır. Kadın katılımcıların hizmet kalitesi boyutlarından fiziksel özellikler, güvenilirlik ve güven boyutları algıları erkek katılımcılara kıyasla daha yüksek belirlenmiştir. Bu bağlamda, kadın turistlerin hizmet aldıkları otelin görünümü, hizmetlerin güvenilirliği ve çalışanların güven duygusu vermesi konularındaki algıları daha yüksektir.

Yee, Ramachandran, Shuib, Johari ve Afandi (2018) tarafından Kuala Lumpur’de bulunan Negara hayvanat bahçesinin bir bölümünde yer alan dev pandaların koruma merkezinde yapılan araştırmada, turistlerin demografik özelliklerinden olan yaş unsurunun algılanan hizmet kalitesini, tekrar ziyaret etme niyetini ve başkalarına öneri eğilimini etkilediği ortaya konulmuştur. Fettahlıoğlu, Polat ve Demir (2016) bir otel işletmesinde konaklayan turistlerin, genel olarak otellerden bekledikleri hizmet kalitesi ile deneyimlediği hizmet kalitesi arasında bir farkın olup olmadığını tespitine yönelik yaptıkları çalışmada, hizmet kalitesinin gelir düzeylerine göre farklılaşmadığı, eğitim düzeyine göre ise kısmen farklılaştığı sonucuna varılmıştır (Fettahlıoğlu Polat ve Demir, 2016, s. 849).

Alan yazındaki çalışmalar ışığında turistlerin hizmet kalitesi algılarının demografik özelliklerine göre farklılaşmasına yönelik hipotezler şu şekilde sıralanmaktadır:

H₂: Turistlerin hizmet kalitesi alguları demografik özelliklerine göre anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır.

H_{2a}: Turistlerin hizmet kalitesi alguları cinsiyetlerine göre anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır.

H_{2b}: Turistlerin hizmet kalitesi alguları medeni durumlarına göre anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır.

H_{2c}: Turistlerin hizmet kalitesi alguları daha önce rehberli bir tura katılım durumlarına göre anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır.

H_{2d}: Turistlerin hizmet kalitesi alguları yaşlarına göre anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır.

H_{2e}: Turistlerin hizmet kalitesi alguları mesleklerine göre anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır.

H_{2f}: Turistlerin hizmet kalitesi alguları eğitim durumlarına göre anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır.

Yöntem

Profesyonel turist rehberlerinin kişilik özelliklerinin hizmet kalitesi ile ilişkisini belirlemek üzere hazırlanan araştırmada, nicel araştırma yöntemi kullanılmıştır.

Evren - Örneklem

Çalışmanın evreni 2018 ve 2019 yılları içerisinde Ankara çıkışlı turlarla turistik faaliyet gösteren yerli turist grupları ve profesyonel turist rehberleridir. Belirli bir bölge seçilmeyip seyahat acentelerine bağlı olarak günübirlik veya konaklamalı turlar ile seyahat etmekte olan turist gruplarından ve her bir gruptan sorumlu profesyonel turist rehberlerinden bilgi alınmıştır. Ankara çıkışlı turlar ile hareket eden turist sayısına ilişkin herhangi bir istatistiki bilgiye ulaşılamamakla birlikte turist sayısına ilişkin evren büyüklüğü sınırlı değildir. Araştırmalarda evreni temsil edecek 384 örneklem sayısı yeterli olmaktadır (Altunışık vd., 2012, s. 137). Örneklem seçiminde kullanılan yöntem olasılığa dayalı olmayan yöntemlerden biri olan kolayda örnekleme yöntemidir.

Ankara Rehberler Odası’na 2019 itibarıyla kayıtlı olan 836 turist rehberi bulunmaktadır. Bu sayısının 545’ini eylemli turist rehberleri oluşturmaktadır (TUREB, 2019). Bu sayı araştırmanın turist rehberi evrenini ifade etmektedir. Ankara’dan hareket eden turlarda 13 turist rehberi ve bu rehberlerle tura katılan 475 yerli turist araştırmanın örneklemini oluşturmaktadır. Rehber örnekleminin sayısı turlara katılan turist örnekleminin doğal bir sonucudur. Her rehberin hitap ettiği turist sayısı yaklaşık 42 (yaklaşık bir otobüs) dir. Ölçülmek istenen, turistlerin memnuniyeti doğrultusunda hizmet kalitesidir ve turist rehberi örnekleminin sayısı büyüdükçe buna bağlı olarak turist örnekleminin sayısı da büyüme gösterecektir. Araştırmanın sınırlılığı kaynak, zaman ve maliyet gibi sebeplerden dolayı anketlerin sadece yerli turistlere uygulanmış olmasıdır.

Veri Toplama Araçları

Araştırmada kullanılan veri toplama aracı ise sosyal bilimler alanında yaygın olarak kullanılan anket tekniğidir. Profesyonel turist rehberlerinin sergiledikleri performans ve kişilik özellikleri anket tekniğiyle kolaylıkla ölçülebilir. Bunun yanında anket uygulanan turistler ve profesyonel turist rehberleriyle birebir karşılıklı iletişimle anket maddelerinin anlaşılır olması neticesinde daha verimli sonuçlar elde edildiği düşünülmektedir. Araştırmada kullanılan her bir anket iki bölümden oluşmaktadır. Anketin birinci bölümünde, katılımcıların sosyo-demografik özellikleri belirlenmeye çalışılmıştır.

Beş Faktör Kişilik Ölçeği. Demografik özelliklerin belirlenmesinden sonra kullanılan anket turist rehberlerine uygulanmıştır bu kapsamda orijinali Costa ve McCrae (1985) tarafından geliştirilen, Kabakulak (2018, s. 91) tarafından da geçerlilik ve güvenilirliği test edilen Beş Faktör Kişilik Ölçeği kullanılmıştır.

Profesyonel turist rehberlerin kişilik özellikleri, duygusal denge, dışa dönüklük, açıklık (yaşantıya), geçimlilik ve sorumluluk boyutlarıyla belirlenmiştir.

SERVPERF leği. Turistlere uygulanan lek, SERVQUAL yöntemine alternatif olarak Cronin ve Taylor tarafından 1992 yılında geliştirilen ve Aslantürk (2010, s. 51) tarafından geçerliliği ve güvenirliliği tekrar test edilen SERVPERF leğidir. Bu yöntem, SERVQUAL'deki müşterilerin beklentileri ve algıları arasındaki farkı tespit etmek yerine; doğrudan müşterilerin algıladıkları performans ölçmektedir (Koçoğlu ve Aksoy, 2012, s. 6). Turistlerin aldıkları hizmet sonucunda algıladıkları memnuniyet düzeyi somut özellikler, güvenilirlik, heveslilik, güven ve empati olarak beş boyutta incelenmiştir.

Tablo 1. Ölçeklerin Güvenirliliği

<i>lekler</i>	<i>nerme sayıları</i>	<i>Croanbach Alpha (α)</i>
Beş Faktör Kişilik leği	30	,611
SERVPERF	22	,877

Anketin turist rehberlerine uygulanan bölümü olan Beş Faktör Kişilik leğinin Cronbach Alpha güvenirlik katsayısı 0,61 olarak belirlenmiştir. Anketin turistlere uygulanan SERVPERF leği Cronbach Alpha güvenirlik testi ise 0,87 olarak tespit edilmiştir. Güvenilirlik katsayısı; $0.60 < \alpha \leq 0.80$ ise ölçek oldukça güvenilirdir, $0.80 < \alpha \leq 1.00$ ise ölçek yüksek derecede güvenilir bir ölçektir (zdamar, 2002, s. 673).

Verilerin Analizi

Uygulama alanındaki hedef kitlenin lme aracına verdikleri cevapların geri dönüşümünden sonra ilk olarak katılımcıların bireysel özelliklerine ilişkin bulgular frekans ve yüzde dağılımlarıyla ifade edilmiştir. Bunun yanı sıra kişilik özellikleri ve hizmet kalitesine ilişkin ölçekler frekans ve yüzde değerleriyle tanımlanmiştir. Ayrıca, kişilik özelliklerinin ve hizmet kalitesinin katılımcıların bireysel özelliklerine göre karşılaştırılmasında veriler normal dağılıma uyduğu için parametrik testlerden iki grup için t testi, ikiden fazla grup için tek yönlü varyans analizi kullanılmıştır. Çalışmada her bir ölçeğe ilişkin alt boyutlar (değişkenler) arasındaki ilişkiler Pearson korelasyon analiziyle test edilmiştir.

Bulgular

Araştırmaya katılan turistlerin cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim durumu, meslek ve daha önce rehberli tura katılım durumuna ilişkin bilgiler Tablo 2'de belirtilmiştir.

Tablo 2. Turistlerin Demografik zellikleri

<i>Demografik İfadeler</i>	<i>Gruplar</i>	<i>n</i>	<i>%</i>
Cinsiyet	Kadın	166	34,9
	Erkek	309	65,1
Yaş	25- altı	115	24,2
	26-35	141	29,7
	36-45	117	24,6
	46 ve st	102	21,5
Medeni durum	Evli	217	45,7
	Bekr	258	54,3
Eğitim durumu	İlköğretim	54	11,4
	Lise	205	43,2
	Lisans	216	45,5
Meslek	Memur	91	19,2
	Emekli	36	7,6
	İşçi	66	13,9
	İşsiz	31	6,5
	İşveren	90	18,9
	ğrenci	111	23,4
	Esnaf	39	8,2
	Diğer	11	2,3
Daha önce rehberli tura katılım durumu	Evet	296	62,3
	Hayır	179	37,7
TOPLAM		475	100

Katılımcıların %65,1'ni (309) erkekler, %34,9'unu (166) ise kadınlar oluşturmaktadır. Turistlerin yaş ortalamaları incelendiğinde %29,7'lik (141) bir oranla 26-35 yaş arasındaki kişilerden oluştuğu

görülmektedir. Anket uygulanan turistlerin medeni durumları ise %54,3 oranında bekâr ve %45,7 oranında da evli olduğu ortaya çıkmıştır. Katılımcıların %43,2'si lise mezunudur bu oranı %45,5'lik bir oranla üniversite mezunları takip etmektedir. Ankete katılanların büyük bir çoğunluğunu (%23,4) öğrenciler oluşturmaktadır. Diğer katılımcıların meslek grupları ise sırasıyla kamu çalışanı (%19,2), özel sektör işveren (%18,9), işçi (%13,9), esnaf (%8,2), emekli (%7,6), işsiz (%6,5), diğer (%2,3)'dir. Araştırmaya katılanların daha önce rehberli bir tura katılma oranı ise %62,3'tür.

Tablo 3. Turist Rehberlerinin Demografik Özellikleri

Demografik İfadeler	Gruplar	n	%
Cinsiyet	Erkek	7	53,8
	Kadın	6	46,2
Yaş	26-35	4	30,8
	36-45	6	46,2
	46-60	3	23,1
Medeni durum	Evli	6	46,2
	Bekâr	7	53,8
Eğitim durumu	Lisans	11	84,6
	Lisansüstü	2	15,4
Rehberlik eğitimi alma durumu	Bakanlık Kursu	1	7,7
	Lisans	11	84,6
	Yüksek Lisans	1	7,7
Rehberlik yapılan dil	İngilizce	8	61,5
	Rusça	1	7,7
	Almanca	1	7,7
	Çince	1	7,7
	Birden fazla dil	2	15,4
Rehberlik mesleğinin nasıl icra edildiği	Acenteye bağlı	4	30,8
	Bağımsız	9	69,2
Rehberlik mesleğinin ne kadar süredir icra edildiği	0-5 yıl	2	15,4
	6-10	7	53,8
	11-15	3	23,1
	16-20	1	7,7
TOPLAM		13	100

Ankete katılan turist rehberlerinin %53,8'i (7) erkek iken %46,2'si (6) kadındır. Rehberlerin yaşları incelendiğinde 36-45 yaş aralığında bulunanların oranı %46,2'dir. Katılımcıların 7'si bekâr iken 6'sı evlidir. Rehberlik eğitiminin alınma durumuna bakıldığında rehberlerin %84,6'sı lisans eğitimi ile çalışma kartı sahibi olmuştur. Bu oranı birer kişi ile bakanlık kursu ve yüksek lisans eğitimi takip etmektedir. Turist rehberlerinin çalışma dilleri incelendiğinde büyük oranın (61,5) İngilizce diline ait olduğu görülmektedir. Araştırmaya katılan turist rehberlerinin %69,2'si (9) bir yere bağlı olmadan bağımsız çalışırken %30,8'i (4) seyahat acentelerine bağlı olarak faaliyetlerini sürdürmektedir. Turist rehberliği mesleğinde deneyim süreleri incelendiğinde rehberlerin %53,8'si 6 ila 10 yıldır bu mesleği icra etmektedir.

Kişilik Özellikleri ve Hizmet Kalitesi Arasındaki İlişki

Turist rehberlerinin kişilik özellikleri ile turistlerin hizmet kalitesi algısı arasındaki ilişki ve değişkenler arasındaki korelasyon katsayıları Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4. Kişilik Boyutları ile Hizmet Kalitesi Boyutları Arasındaki Korelasyon Analizi Sonuçları

Boyutlar	n	Ortalama	Std Sapma	Somut Özellikler	Güvenilirlik	Heveslilik	Güven	Empati
Duygusal Denge (Nevrotiklik)	475	2,0109	,24817	-,123**	-,051	-,089	-,014	-,140**
Dışa Dönüklük	475	3,7733	,56126	-,023	-,047	-,057	-,064	-,147**
Açıklık (Yaşantıya)	475	3,8772	,42966	-,019	-,051	-,049	-,066	-,080
Geçimlilik (Uyumluluk)	475	3,7049	,37503	,133**	,177**	,200**	,115*	,236**
Sorumluluk	475	3,9014	,37789	,028	,109*	,067	,109*	,110*

*p<0,05; **p<0,01

Tablo incelendiğinde kişilik özelliği alt boyutlarından duygusal denge (nevrotiklik) ile hizmet kalitesi alt boyutu olan somut özellikler arasında anlamlı ve negatif yönde zayıf bir ilişki olduğu görülmektedir ($r=-0,123$, $p=0,007$). Bu durumda profesyonel turist rehberlerinin duygusal denge (nevrotiklik) özelliği arttıkça turistlerin somut özellikler algısı olumsuz etkilenmektedir.

Kişilik özelliği alt boyutlarından duygusal denge (nevrotiklik) ile hizmet kalitesi alt boyutu olan empati arasında anlamlı ve negatif yönde zayıf bir ilişki bulunmaktadır ($r=-0,140$, $p=0,002$). Bu durumda profesyonel turist rehberlerinin duygusal denge (dengesizlik) özelliği arttıkça turistlerin empati algısı olumsuz etkilenmektedir.

Tabloda görüldüğü üzere kişilik özelliği alt boyutlarından dışadönüklük ile hizmet kalitesi alt boyutu olan empati arasında anlamlı ve negatif yönde zayıf bir ilişki bulunmaktadır ($r=-0,147$, $p=0,001$). Bu durumda profesyonel turist rehberlerinin dışadönüklük özelliği arttıkça turistlerin empati algısı olumsuz etkilenmektedir.

Tabloya bakıldığında kişilik özelliği alt boyutlarından geçimlilik (uyumluluk) ile hizmet kalitesi alt boyutu olan somut özellikler arasında anlamlı ve pozitif yönde zayıf bir ilişki olduğu görülmektedir ($r=0,133$, $p=0,004$). Bu durumda profesyonel turist rehberlerinin geçimlilik özelliği arttıkça turistlerin somut özellikler algısı olumlu etkilenmektedir. Yine tablo geçimlilik (uyumluluk) kişilik özelliği alt boyutu kapsamında incelendiğinde bu boyut ile hizmet kalitesi bütün alt boyutlarından güvenilirlik ($r=0,177$, $p=0,000$), heveslilik ($r=0,200$, $p=0,000$), güven ($r=0,115$, $p=0,012$) ve empati ($r=0,236$, $p=0,000$) boyutları arasında anlamlı ve pozitif yönde zayıf bir ilişki olduğu görülmektedir. Bu kapsamda profesyonel turist rehberlerinin geçimlilik (uyumluluk) özelliği arttıkça turistlerin güvenilirlik, heveslilik, güven ve empati algısı olumlu yönde etkilenmektedir.

Kişilik özelliği alt boyutlarından sorumluluk ile hizmet kalitesi alt boyutu olan güvenilirlik arasında anlamlı ve pozitif yönde zayıf bir ilişki bulunmaktadır ($r=0,109$, $p=0,018$). Bu anlamda profesyonel turist rehberlerinin sorumluluk özelliği arttıkça turistlerin güvenilirlik algısı olumlu etkilenmektedir. Sorumluluk boyutu ile bir diğer hizmet kalitesi alt boyutu olan güven arasında anlamlı ve pozitif yönde zayıf bir ilişki bulunmaktadır ($r=0,109$, $p=0,017$). Profesyonel turist rehberlerinin sorumluluk özelliği arttıkça turistlerin güven algısı olumlu etkilenmektedir. Hizmet kalitesi boyutlarından empatiye bakıldığında sorumluluk ile arasında anlamlı ve pozitif yönde zayıf bir ilişki olduğu tespit edilmektedir ($r=0,110$, $p=0,017$). Bu anlamda yine profesyonel turist rehberlerinin sorumluluk özelliği arttıkça turistlerin güven algısı da olumlu etkilenmektedir ifadesine ulaşılabilir. Analiz sonuçlarına bakıldığında boyutların büyük çoğunluğunda anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir bu kapsamda H_1 kısmen desteklenmiştir.

Turistlerin Demografik Özellikleri ile Hizmet Kalitesi Algıları Arasındaki Farklılaşma

Katılımcıların cinsiyetleri ile algılanan hizmet kalitesi boyutları arasında önemli bir farklılık olup olmadığı elde edilen veriler üzerinden araştırılmıştır. Tek örneklem t testi sonuçları Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5. Hizmet Kalitesi Algısının Turistlerin Cinsiyetine Göre Karşılaştırılması

Boyutlar	Cinsiyet	n	Ortalama	Std. Sapma	t	p
Somut Özellikler	Kadın	166	3,8494	,62938	1,158	,283
	Erkek	309	3,8252	,57987		
Güvenilirlik	Kadın	166	3,8747	,65075	,435	,510
	Erkek	309	3,8608	,89830		
Heveslilik	Kadın	166	3,8645	,72227	1,575	,210
	Erkek	309	3,8811	,65945		
Güven	Kadın	166	3,8404	,68929	,236	,627
	Erkek	309	3,8908	,93975		
Empati	Kadın	166	3,9169	,65880	,662	,416
	Erkek	309	3,8816	,70918		
Genel	Kadın	166	3,8716	,56518	0,42	,838
	Erkek	309	3,8682	,58045		

Hizmet kalitesi boyutlarının hepsinde cinsiyet ayrımı 0,05 anlamlılık düzeyinde incelenmiştir. Sonuçlara göre turistlerin hizmet kalitesi her bir boyut ve genel hizmet kalitesi algısının cinsiyete göre farklılık göstermediği görülmüştür. Bu durumda H_{2a} hipotezi desteklenmemiştir.

Katılımcıların medeni durumları ile algılanan hizmet kalitesi boyutları arasındaki farklılık incelenmiştir. Tek örneklem t testi sonuçları Tablo 6'te gösterilmektedir.

Tablo 6. Hizmet Kalitesi Algısının Turistlerin Medeni Durumlarına Göre Karşılaştırılması

Boyutlar	Medeni Durum	n	Ortalama	Std. Sapma	t	p
Somut Özellikler	Evli	222	3,8682	,64769	,243	,622
	Bekâr	253	3,8034	,54837		
Güvenilirlik	Evli	222	3,9261	1,00710	,477	,490
	Bekâr	253	3,8126	,60671		
Heveslilik	Evli	222	3,8818	,71255	,011	,917
	Bekâr	253	3,8696	,65411		
Güven	Evli	222	3,9122	,85296	1,453	,229
	Bekâr	253	3,8389	,86660		
Empati	Evli	222	3,9000	,77629	0,55	,814
	Bekâr	253	3,8885	,60898		
Genel	Evli	222	3,8991	,65076	,857	,355
	Bekâr	253	3,8433	,49810		

Genel itibariyle ortaya çıkan sonuçlara göre turistlerin genel olarak hizmet kalitesi algısının medeni duruma göre farklılık göstermediği görülmüştür. Sonuçlara göre H_{2b} hipotezi desteklenmemiştir.

Tablo 7. Hizmet Kalitesi Algısının Turistlerin Daha Önce Tura Katılım Durumlarına Göre Karşılaştırılması

Boyutlar	Daha önce rehberli tura katılım durumu	n	Ortalama	Std. Sapma	t	p
Somut Özellikler	Evet	296	3,8243	,61751	,640	,424
	Hayır	179	3,8492	,56303		
Güvenilirlik	Evet	296	3,8338	,91522	,253	,615
	Hayır	179	3,9184	,62947		
Heveslilik	Evet	296	3,8395	,67146	,001	,981
	Hayır	179	3,9344	,69525		
Güven	Evet	296	3,8801	,94464	,036	,850
	Hayır	179	3,8617	,70068		
Empati	Evet	296	3,8473	,71131	2,499	,115
	Hayır	179	3,9709	,65209		
Genel	Evet	296	3,8446	,58799	0,11	,918
	Hayır	179	3,9104	,55082		

Ortaya çıkan veriler incelendiğinde göre turistlerin genel hizmet kalitesi algısının daha önce rehberli tura katılıma göre farklılık göstermediği görülmüştür. Araştırmaya katılan daha önce rehberli bir tura katılan turistlerin genel hizmet kalitesi algılama ortalaması 3,8446, standart sapması 0,58799 iken daha önce rehberli bir tura katılmayan turistlerin genel hizmet kalitesi algılama ortalaması 3,9104, standart sapması 0,55082'dir. Bu sonuçlara göre turistlerin daha önce rehberli bir tura katılması ile bu turdaki turist rehberinden algıladığı hizmet kalitesi arasında bir farklılık bulunmamaktadır. Bu kapsamda H_{2c} hipotezi desteklenmemiştir.

Çalışmada bulunan demografi ifadelerden çoklu değişkene sahip olduğu için yaş, eğitim durumu ve meslek değişkenlerinin hizmet kalitesine anlamlı farklılıklar ortaya koyup koymadığı tek yönlü varyans analizi (ANOVA) testi ile ortaya konulmuştur.

Tablo 8. Hizmet Kalitesi Algısının Turistlerin Yaş Gruplarına Göre Karşılaştırılması

Boyutlar	Yaş	n	Ortalama	Std. Sapma	F	p
Somut Özellikler	25- altı	115	3,8043	0,65877	,414	,743
	26-35	141	3,8209	0,57889		
	36-45	117	3,8291	0,53604		
	46 ve üstü	102	3,8897	0,61998		
Güvenilirlik	25- altı	115	3,9617	1,24925	1,393	,244
	26-35	141	3,7702	0,62195		
	36-45	117	3,9179	0,52533		
	46 ve üstü	102	3,8294	0,71443		
Heveslilik	25- altı	115	3,8565	0,72021	,975	,404
	26-35	141	3,8369	0,67809		
	36-45	117	3,9679	0,59771		
	46 ve üstü	102	3,8431	0,72944		
Güven	25- altı	115	3,8435	0,69889	,194	,900
	26-35	141	3,8759	0,87302		
	36-45	117	3,9209	0,62427		
	46 ve üstü	102	3,8480	1,18841		
Empati	25- altı	115	3,8835	0,71278	,593	,620
	26-35	141	3,9121	0,65656		
	36-45	117	3,9436	0,67866		
	46 ve üstü	102	3,8235	0,73190		
GENEL		475	3,8694	,57457	,433	,729

Tablo 8'de hizmet kalitesi algısına ilişkin turistlerin yaşı ile hizmet kalitesi boyutları arasındaki ilişkinin tek yönlü varyans analizi testi sonuçları verilmiştir. Bulgular incelendiğinde gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık saptanmamıştır. Hizmet kalitesi boyutlarından hiçbirinin yaşa göre farklılık göstermediği görülmüştür. Buna göre H_{2d} hipotezi desteklenmemiştir.

Tablo 9. Hizmet Kalitesi Algısının Turistlerin Mesleklerine Göre Karşılaştırılması

Boyutlar	Meslek	n	Ortalama	Std. Sapma	F	p
Somut Özellikler	Memur	91	3,7747	0,59285	,764	,599
	Emekli	36	3,8403	0,67916		
	İşçi	66	3,9242	0,58993		
	İşsiz	31	3,879	0,60163		
	İşveren	90	3,8667	0,43253		
	Öğrenci	111	3,7658	0,67106		
	Esnaf	39	3,7756	0,60642		
Güvenilirlik	Memur	91	3,7209	0,62743	,992	,430
	Emekli	36	3,7611	0,73883		
	İşçi	66	3,8939	0,64328		
	İşsiz	31	3,9871	0,5909		
	İşveren	90	3,9067	0,58383		
	Öğrenci	111	3,9333	1,25404		
	Esnaf	39	3,7436	0,56186		
Heveslilik	Memur	91	3,8187	0,68826	,396	,882
	Emekli	36	3,8264	0,82984		
	İşçi	66	3,9091	0,68449		
	İşsiz	31	3,9597	0,60241		
	İşveren	90	3,9167	0,59374		
	Öğrenci	111	3,8378	0,72508		
	Esnaf	39	3,8077	0,63728		
Güven	Memur	91	3,8132	0,66936	,550	,770
	Emekli	36	4,0556	1,79096		
	İşçi	66	3,7992	0,62821		
	İşsiz	31	3,9597	0,6985		
	İşveren	90	3,8694	0,62848		
	Öğrenci	111	3,8896	0,95089		
	Esnaf	39	3,7821	0,56248		
Empati	Memur	91	3,8374	0,6545	,762	,600
	Emekli	36	3,8167	0,90507		
	İşçi	66	3,9152	0,69199		
	İşsiz	31	4,0194	0,64365		
	İşveren	90	3,9689	0,58821		
	Öğrenci	111	3,827	0,71426		
	Esnaf	39	3,8154	0,72893		
GENEL		464*	3,8694	,57457	,645	,695

*: Çalışma kapsamında analizlere tabii tutulan örneklem sayısı 475'tir fakat hizmet kalitesi algısının turistlerin mesleklerine göre farklılaşmasını ölçmeye dayalı yapılan tek yönlü varyans analizinde belirtilen meslek grupları dışında kalan ve "diğer" olarak ifade edilen 11 örneklem, 30'un altında değer ifade ettiği için toplam örneklem sayısına dahil edilmemiştir.

Tablo 9'da turistlerin meslekleri ile hizmet kalitesi boyutları arasındaki farklılık belirlenmeye çalışılmıştır. Bu amaçla yapılan tek yönlü varyans analizi sonucunda, turistlerin meslekleri ile hizmet kalitesi boyutları arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır. Bu kapsamda H_{2c} hipotezi desteklenmemiştir.

Tablo 10. Hizmet Kalitesi Algısının Turistlerin Eğitim Durumlarına Göre Karşılaştırılması

Boyutlar	Eğitim Durumu	n	Ortalama	Std. Sapma	F	p
Somut Özellikler	İlköğretim	54	3,9444	0,58007	1,319	,268
	Lise	205	3,7976	0,5783		
	Üniversite	216	3,8403	0,61753		
Güvenilirlik	İlköğretim	54	4,0519	0,65264	1,688	,186
	Lise	205	3,8224	0,61428		
	Üniversite	216	3,8602	1,00375		
Heveslilik	İlköğretim	54	4,0556	0,66706	3,335	,036
	Lise	205	3,8000	0,69593		
	Üniversite	216	3,9016	0,68135		
Güven	İlköğretim	54	4,0139	0,69434	1,071	,344
	Lise	205	3,8244	1,06194		
	Üniversite	216	3,8843	0,65939		
Empati	İlköğretim	54	4,0519	0,62306	1,602	,113
	Lise	205	3,8361	0,67857		
	Üniversite	216	3,9093	0,71548		
GENEL		475	3,8694	,57457	2,909	,056

Tablo 10'a bakıldığında her bir hizmet kalitesi boyutu ile turistlerin eğitim düzeyleri arasında bir farklılık olup olmadığı incelenmiştir. Hizmet kalitesi ölçeği alt gruplarından "heveslilik" boyutu ortalaması 3,8000 olarak saptanmıştır. Yapılan varyans analizine göre ($F = 3,335$) gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık gözlemlenmiştir ($p < 0.01$). Bu kapsamda H_{2f} hipotezi kısmen desteklenmiştir. Eğitim düzeyi farklılığının hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek için posthoc testi kullanılmıştır. Genel anlamda, posthoc istatistikleri, gruplar arası varyansın eşit olması veya eşit olmaması gibi durumlarda kullanılmaktadır (Nelson, 1983). Bu kapsamda bir posthoc testi olan LSD çoklu karşılaştırma testi uygulanmıştır.

Buna göre, "heveslilik" boyutu açısından bakıldığında ilköğretim mezunu turistler ile lisansüstü eğitim düzeyinde olan turistler arasında fark olduğu tespit edilmiştir. Sonuçlara göre ilköğretim mezun grubu ($X = 4,0556$) ile üniversite mezun grubu ($X = 3,9016$) arasında ilköğretim mezun grubu lehine fark vardır.

Bulgular incelendiğinde turistlerin hizmet kalitesi algılarının demografik özelliklerine göre farklılaşmasına yönelik oluşturulan hipotezlerden yalnızca H_{2f} hipotezi kısmen desteklenmiştir. Bu kapsamda " H_2 : Turistlerin hizmet kalitesi algıları demografik özelliklerine göre anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır" hipotezi kısmen desteklenmiştir.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Profesyonel turist rehberlerinin tur boyunca turistlere sağladığı hizmetin niteliği memnuniyeti etkileyen bir faktör olarak düşünülmektedir. Turist rehberinin kişilik özelliklerinin turdaki performansına yansımaları durumu da turistlerin memnuniyet algısını değiştirebilmektedir. Turistlerin yaşadıkları yerden farklı bir bölgeye gittiklerinde kendilerini yabancı gibi hissetmemeleri, gezdikleri ülkelere uyum sağlayabilmeleri, bölge hakkında bilgi edinmeleri ve bölgeden memnun bir şekilde ayrılmaları hususunda turist rehberlerinin gösterdiği performansın etkisi oldukça önemlidir. Bu düşünceden yola çıkarak profesyonel turist rehberlerinin kişilik özellikleri ile hizmet kalitesi arasında bir ilişki olup olmadığı incelenmiştir. Temel amaca bağlı olarak, iki hipotez ve altı adet alt hipotez geliştirilmiştir. Bu hipotezler şu şekilde açıklanabilir;

Tablo 11. Hipotezler

	Hipotezler	Desteklenme Durumu
H ₁	Turist rehberinin kişilik özellikleri ile turistlerin algıladığı hizmet kalitesi arasında anlamlı bir ilişki vardır.	Kısmen desteklenmiştir
H ₂	H ₂ : Turistlerin hizmet kalitesi algıları demografik özelliklerine göre anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır.	Kısmen desteklenmiştir
H _{2a}	Turistlerin hizmet kalitesi algıları cinsiyetlerine göre anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır.	Desteklenmemiştir
H _{2b}	Turistlerin hizmet kalitesi algıları medeni durumlarına göre anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır.	Desteklenmemiştir
H _{2c}	Turistlerin hizmet kalitesi algıları daha önce rehberli bir tura katılım durumlarına göre anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır.	Desteklenmemiştir
H _{2d}	Turistlerin hizmet kalitesi algıları yaşlarına göre anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır.	Desteklenmemiştir
H _{2e}	Turistlerin hizmet kalitesi algıları mesleklerine göre anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır.	Desteklenmemiştir
H _{2f}	Turistlerin hizmet kalitesi algıları eğitim durumlarına göre anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır.	Kısmen desteklenmiştir

Tablo incelendiğinde iki hipotez ve H_{2f} alt hipotezinin kısmen desteklendiği görülmektedir. H_{2f} alt hipotezinin kısmen desteklenmesi turistlerin, eğitim durumlarının hizmet kalitesi algılarını değiştirdiğini göstermektedir. Bulgular incelendiğinde ilköğretim mezunu turistler ile lisansüstü eğitim düzeyinde olan turistlerin hizmet kalitesi algıları arasında farklılık bulunmaktadır. Diğer H_{2a}, H_{2b}, H_{2c}, H_{2d} ve H_{2e} alt hipotezleri desteklenmemiştir. Bu kapsamda turistlerin; cinsiyetleri, medeni durumları, daha önce rehberli bir tura katılım durumları, yaşları ve meslekleri, hizmet kalitesi algılarını değiştirmemektedir yargısına ulaşabiliriz.

Turist rehberlerinin kişilik özellikleri ve hizmet kalitesi alt boyutları arasındaki ilişki incelendiğinde destekleyici oranda bir ilişki tespit edilmiştir. Boyutlara bakıldığında profesyonel turist rehberlerinin duygusal denge (dengesizlik) zelliği arttıka turistlerin somut özellikler algısı olumsuz etkilenmektedir. Buradan hareketle turistlerin, turist rehberlerinin dış görünüşüne, tur esnasında kullandığı ekipmanlarına olan kalite algısı turist rehberlerinin duygusal denge (dengesizlik) zelliğine göre olumsuz yönde etkilenmektedir. Bunun yanı sıra profesyonel turist rehberlerinin duygusal denge (dengesizlik) zelliği arttıka turistlerin empati algısı da olumsuz etkilenmektedir.

Diğer bir kişilik özelliği alt boyutlarından olan dışadönüklük ile hizmet kalitesi alt boyutlarına bakıldığında, empati boyutu ile arasında anlamlı ve negatif yönde zayıf bir ilişki bulunmaktadır. Bu sonuç olduğu ilginç bir bulgudur. nk turist rehberinden beklenen rol ve sorumluluklarda rehberin dışa dönük, canlı, enerjik, insanlarla fazla iletişim kuran, olumlu ruh haline sahip olmaları beklenmektedir (Kong, Cheung ve Baum, 2009). Bulgular incelendiğinde turist rehberinin dışa dönük kişilik özelliğinin arttıka, turistlerin hizmet kalitesi boyutlarından algıladığı empati özelliği olumsuz yönde seyretmektedir. Bu durumda profesyonel turist rehberlerinin dışadönüklük özelliği arttıka turistlerin empati algısı olumsuz etkilenmektedir sonucuna ulaşılmaktadır.

Bir diğer kişilik özelliği geçimlilik (uyumluluk) incelendiğinde bu özelliğin arttıka turistlerin güvenilirlik, heveslilik, güven ve empati algısının olumlu yönde etkilendiği görülmüştür. Yine profesyonel turist rehberlerinin sorumluluk özelliği arttıka turistlerin, rehberlere yönelik algıladığı güvenilirlik, güven ve empati algısı olumlu etkilenmektedir. Bezirgan, Mercan ve Alamur'un (2015) hazırladığı çalışmada da bu bulguyu destekleyecek bir sonuca ulaşılmıştır. Çalışmaya göre geçimlilik düzeyi yüksek çıkan çalışanların tüketicilerle daha olumlu kültürel iletişim kurduğu saptanmıştır.

Turist rehberlerinin kişilik özellikleri ve hitap ettikleri turistlerin algıladıkları hizmet kalitesi arasındaki ilişki tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda turist rehberlerinin kişilik özellikleri ile turistlerin algıladığı hizmet kalitesi algısı arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Kabakulak (2018) tarafından gerçekleştirilen çalışmada, turist rehberlerinin kişilik özelliklerinin, meslekteki davranışları ve iş tatminleri üzerinde anlamlı bir etkisinin olduğu çalışma da bu sonucu destekler nitelik taşımaktadır. Meslekteki davranışlar ve iş tatmini, hitap edilen misafire olumlu veya olumsuz şekilde yansımaktadır (Kabakulak, 2018, s. 144).

Bu alışma turist rehberlerinin kişilik özelliklerinin, turistlerin algıları üzerinde nasıl bir rolünün olduğu ve turist rehberinin kişiliğinin nasıl olması gerektiğine yönelik eğitimcilerle bir fayda sağlayabilir. Bunun yanında sektör temsilcilerine turist rehberlerinin nitelikleri ve barındırması gereken kişilik özellikleri konusunda bir kriter oluşturmak konusunda yardımcı olabilir.

Turist rehberlerinin kişilik özellikleri ve hitap ettikleri turistlerin algıladıkları hizmet kalitesi arasındaki ilişki tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda gelecek çalışmalarda örneklem sayısının çoğaltılarak daha fazla turist ve turist rehberiyle iletişim sağlanabilir. Turistlerin algıladıkları hizmet kalitesinin yanında turist rehberlerinin kişilik özelliklerinin tur deneyimlerine olan etkisi incelenebilir. Yine turistlerin algıladıkları hizmet kalitesi durumunun hangi unsurlara göre şekillendiği tespit edilebilir.

Etik Beyan

“Profesyonel Turist Rehberlerinin Kişilik Özellikleri İle Sundukları Hizmet Kalitesi Arasındaki İlişki” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir.

Kaynakça

- Altunışık, R., Coşkun, R., Bayraktaroğlu, S. ve Yıldırım, E. (2012). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri* (7.Basım). Sakarya: Sakarya Yayıncılık.
- Ap J. ve Wong K. F. K. (2001). Case study on tour guiding: professionalism, issues and problems. *Tourism Management*, 22, 551-563.
- Aslantürk, Y. (2010). *Yükseköğretim düzeyinde turist rehberliği eğitimi veren öğretim kurumlarında uygulanan eğitime yönelik öğrenci algılamaları* (Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Aslantürk, Y., Altunöz, Ö. ve Çalık, A. Ö. (2013). Turist rehberliği hizmet kalitesi ölçümü: Servqual yaklaşımı. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(27), 107-118.
- Bak, E. (2015). *Turist rehberlerinin performansının turist tatminine etkisi: Kapadokya'yı ziyaret eden yabancı turistler üzerinde bir araştırma* (Yüksek Lisans Tezi). Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin.
- Ban, J. ve Ramsaran, R. R. (2017). An exploratory examination of service quality attributes in the ecotourism industry. *Journal of Travel and Tourism Marketing*, 34(1), 132-148.
- Butnaru, G. I., Ştefănică, M. ve Maxim, G. M. (2014). Alternative method of quality evaluation in tourism. Case study applied in tourist accommodation units. *Procedia Economics and Finance*, 15, 671-678.
- Cohen, E., Ifergan, M. ve Cohen, E. (2002). A new paradigm in guiding The Madrich as a role model. *Annals of Tourism Research*, 29(4), 919-932.
- Costa, P. T. ve McCrae, R. R. (1985). The NEO personality inventory. *Journal of Career*, 3(2), 123-139.
- Costen, W. M. ve Barrash, D. I. (2006). ACE-ing the hiring process: a customer service orientation model. *Journal of Human Resources in Hospitality and Tourism*, 5(1), 35-49.
- Cronin, J. J. ve Taylor, S. A. (1992). Measuring service quality: A reexamination and extension. *Journal of Marketing*, 56 (3), 55-68.
- Çelik, Ö. K. (2018). *Butik otellerde sunulan hizmet kalitesinin servqual yöntemi ile ölçülmesi: Ege Bölgesi'nde bir uygulama* (Yüksek Lisans Tezi). Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.
- Değirmencioglu, Ö. (2001). Türkiye'de turizm rehberliği eğitimi üzerine bir araştırma. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 12(2), 189-196.
- Donavan, D. T. (2000). *Antecedents and consequences of the contact employee's service orientation: From personality traits to service behaviors* (Doktora Tezi). Oklahoma State University, Oklahoma.
- Eser, S., Şahin, S. ve Çakıcı, C. (2018). *Turist rehberliği*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Fettahioğlu, Ö. O., Polat, M. ve Demir, S. (2016). Hizmet kalitesinin servqual analizi ile ölçümü: Kahramanmaraş ilinde bir uygulama. *ODÜ Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi (ODÜSOBLAD)*, 6(3), 849-860.
- Frew, E. A. ve Shaw, R. N. (1999). The relationship between personality, gender, and tourism behavior. *Tourism Management*, 20(2), 193-202.
- Grönroos, C. (1984). A service quality model and its marketing implications. *European Journal of Marketing*, 18(4), 36-44.
- Hartline, M. D. ve Jones, K. C. (1996). Employee performance cues in a hotel service environment: Influence on perceived service quality, value, and word-of-mouth intentions. *Journal of business research*, 35(3), 207-215.
- Kabakulak, A. (2018). *Kişilik özelliklerinin mesleki tutum ve iş doyumuna etkisi: turist rehberleri üzerine bir araştırma* (Yüksek Lisans Tezi). Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar.
- Koçoğlu, C. M. ve Aksoy, R. (2012). Hizmet kalitesinin SERVPERF yöntemi ile ölçülmesi: Otobüs işletmeleri üzerinde bir uygulama. *Akademik Bakış Dergisi*, 29, 1-25.
- Kong, H., Cheung C. ve Baum, T. (2009). Are tour guides in China ready for thebooming tourism industry. *Journal of China Tourism Research*, 5, 65-76.
- Lee-Ross, D. (2003). *The questionnal relationship: service predispositions and quality assurance, managing employee attitudes and behaviors in the tourism and hospitality industry*. New York: Nova Publisher.
- Macionis, J. J. (2012). *Sosyoloji*. (Çev. V. Akan ve diğerleri). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Mak, A. H., Wong, K. K. ve Chang, R. C. (2011). Critical issues affecting the service quality and professionalism of the tour guides in Hong Kong and Macau. *Tourism Management*, 32(6), 1442-1452.
- MEB (2013). *Konaklama ve seyahat hizmetleri*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı.

- Moisescu, O. I. ve Gica, O. A. (2014). The impact of service quality on customer behavioral loyalty in the case of travel agencies from Romania. *Amfiteatru Economic Journal*, 16(Special No. 8), 1191-1204.
- Müküs, C. (2009). *Doğu Anadolu Bölgesi'nde çalışan turist rehberlerinin yeterliliği ve turist memnuniyetinin analizi* (Yüksek Lisans Tezi). Yüzüncüyıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.
- Özdamar, K. (2002). *Paket programlar ile istatistik veri analizi*. Eskişehir: Kaan Kitapevi.
- Özkalp, E. (2001). *Örgütsel davranış*. (6. Baskı). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Özoğul, G. (2017). *Profesyonel turist rehberlerinin kişilik özellikleri ile mesleki bağlılık arasındaki ilişki üzerine psikolojik sermayenin aracılık etkisi* (Doktora Tezi). Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.
- Parasuraman, A., Zeithaml, V. A. ve Berry, L. L. (1994). Reassessment of expectations as a comparison standard in measuring service quality: implications for further research. *Journal of Marketing*, 58(1), 111-124.
- Pelit, E., Türkmen, F. ve Yarmacı, N. (2010). Turizm sektöründeki işgörenlerin kişilik özelliklerini değerlendirmeye yönelik bir araştırma. *Sosyal ve Beğeri Bilimler Dergisi*, 2(1), 9-16.
- Randall C. ve Rollins, R. B. (2009). Visitor perceptions of the role of tour guides in natural areas. *Journal of Sustainable Tourism*, 17(3), 357-374.
- Serçeoğlu, N. (2013). Konaklama işletmelerinde çalışan iş görenlerin kişilik özelliklerinin hizmet verme yatkınlığı üzerindeki etkisi. *Journal of Yasar University*, 8(31), 5253-5273.
- Bowen, D. E. ve Schneider, B. (1995). *Winning the service game*. Boston: Harvard Business School Press.
- Teas, R. K. (1993). Expectations, performance evaluation and consumers' perceptions of quality. *Journal of Marketing*, 57(4), 18-34.
- Temizkan, S. P. ve Arı, Ö. (2019). Turist rehberi adaylarının kişilik özelliklerinin mesleğin gereklere açısından değerlendirilmesi. *Journal of Gastronomy Hospitality and Travel*, 2(1), 65-79.
- Tsaur, S. ve Teng, H. (2017). Exploring tour guiding styles: the perspective of tour leader roles. *Tourism Management*, 59, 438-448.
- TUREB (2019). Ankara Rehberler Odası rehber sayısı. Retrieved from <http://www.tureb.org.tr/tr/RehberVeritabani>.
- WFTGA (2019). Turist rehberliği. Retrieved from <http://www.wftga.org/tourist-guiding/what-tourist-guide>.
- Yee, L. L., Ramachandran, S., Shuib, A., Johari, S. ve Afandi, S. H. M. (2018). Factors influencing visitors' evaluation of service quality in Giant Panda Conservation Centre (GPCC), Zoo Negara. *International Journal of Business & Society*, 19, 140-158.
- Yıldız, R., Kuşluyan, S. ve şenyurt, Y. (1997). Turist rehberliği öğretiminde yeni bir model: Nevşehir Turist Rehberliği Bölümü programı ve değerlendirilmesi. *Erciyes Üniversitesi Nevşehir Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yükseköğekulu Hafta Sonu Semineri IV*, 9-14.
- Yılmaz, İ. (2009). Measurement of service quality in the hotel industry. *Anatolia*, 20(2), 375-386.
- Zel, U. (2011). *Kişilik ve liderlik*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

EXTENDED ABSTRACT

One of the factors that play a role in the dissatisfaction of tourists from a country is the fact that tourist guides are properly and adequately informed. In changing the prejudices of the tourist, correcting the mistakes and completing the missing information, it is very important to present the guide, to introduce the country, to refer to the relevant institutions and to establish warm communication. The performance of the tourist guides is very important for the good tour. Guide; mediator, social, communicator, interpreter and responsibility are a number of roles (Randall and Rollins, 2009, p. 359). The main task of the guide is to create a speech environment rather than providing information (Cohen, Ifergan and Cohen, 2002, p. 922). In general, the studies prepared in the field of guidance have been measures that measure the performance of the guide or focus on the roles of the guide. For this reason, the study provides the opportunity to both determine the personality characteristics of the tourist guides and to measure the satisfaction of the tourists towards the tourist guides with various personality traits. It also helps to determine the quality of service depending on the satisfaction of tourists. Determining the performance of the tourist guides through visitors and recognizing the impact of this performance on the service quality will enable this profession to develop in the future. This study can be a source of guidance in terms of providing a better service and identifying problems. In this regard, how to determine that there is a relationship between personality traits and how they're performing on the professional tour guide in Turkey is the objective of this study. In this context, it has been tried to determine how the performance level is perceived by the local tourists and to determine how this performance is reflected on the service quality. It was investigated. In the research, quantitative research method was used. The data collection tool used in the research is the survey technique which is widely used in the field of social sciences. The performance and personality traits of professional tourist guides can be easily measured with a survey technique. In addition to this, it is thought that the questionnaires are more productive as a result of the understanding of the items of the questionnaire through one-to-one mutual communication with the

tourists and professional tourist guides. Tourist groups and professional tourist guides. Information was obtained from the tourist groups who are traveling with daily or accommodation tours depending on the travel agencies and not a specific region and professional tourist guides responsible for each group. As of 2019, 836 tourist guides are registered with the Ankara Chamber of Guides. 545 of this number consists of active tourist guides (TUREB, 2019). This number represents the tourist guide universe of the research. 13 tour guides and 475 tourists from Ankara are the sample of the research. The number of guide samples is a natural result of the tourist groups participating in the tours. What is to be measured is the quality of service in line with the satisfaction of tourists and as the number of tourist guide samples grows, so will the number of tourist samples. Therefore, the number of guide samples was determined according to the tourist sample rate. The limitation of the survey is that surveys will only be applied to local tourists for reasons such as resources, time and cost. When the relationship between personality traits and service quality sub-dimensions of tourist guides was examined, a supportive relationship was found. In terms of dimensions, as the emotional balance (imbalance) feature of professional tourist guides increases, the perception of concrete features of tourists is negatively affected. From this point of view, the perception of quality of the tourists on the external appearance of the tourist guides and the equipment's used during the tour is negatively affected according to the emotional balance (imbalance) characteristic of the tourist guides. In addition, as the emotional balance (imbalance) feature of professional tourist guides increases, the perception of empathy of tourists is also negatively affected. When extraversion, which is another subdimension of personality traits, and service quality sub-dimensions are examined, there is a significant and negative weak relationship between empathy dimensions. This result is a very interesting finding because the tourist guide is expected to have an outward, lively, energetic, more communicative, positive mood in the roles and responsibilities expected from the tourist guide (Kong, Cheung and Baum, 2009). When the findings are examined, as the outward personality of the tourist guide increases, the empathy feature perceived from the service quality dimensions of the tourists is negatively observed. In this case, as the extraversion property of professional tourist guides increases, it is concluded that the perception of empathy of tourists is adversely affected. As the responsibility of professional tourist guides increases, the perception of reliability, trust and empathy perceived by the tourists towards the guides is positively affected. The relationship between the personality traits of the tourist guides and the perceived service quality of the tourists they addressed was tried to be determined. In this context, a significant relationship was found between the personality traits of tourist guides and the perception of service quality perceived by tourists. In summary, the personality characteristics of the tourist guide affect the opinion of tourists to provide quality service to the guides. The relationship between the personality traits of the tourist guides and the perceived service quality of the tourists they addressed was tried to be determined. In this context, the number of samples can be increased in future studies and communication with more tourists and tourist guides can be provided. Besides the perceived service quality of the tourists, the effect of the personality characteristics of the tourist guides on the tour experiences can be examined. Again, it can be determined which factors shape the quality of service perceived by tourists.

Food-Related Barriers to Gastronomy and Tourism: The Role of Food Allergies and Diet Preferences

Serdar EREN¹

Abstract

The increasing number of tourists with food allergies and different eating preferences triggers a wide array of problems within the gastronomy and tourism service establishments. Thus the needs to understand the behavior of people assist the tourism stakeholders in adopting the changing nutrition paradigms to their operations. This study attempts to diagnose the prominent components that disturb travelers with food allergies and distinct diet preferences within their gastronomy and tourism experiences. To understand their eating experiences through tourism activities major affecting groups identified by reviewing the related literature. Two critical groups determined as celiac patients and vegan/vegetarian travelers. The qualitative research methodology is used by sending open-ended questionnaires to various groups associated with the sample. Data obtained from the study classified into three dimensions as acceptance and empathy, Education and Training, Ethics, and Sustainability. Findings reveal that travelers encounter a wide array of problems during their gastronomy and tourism-related experiences

Keywords: Food Barriers, Gastronomy, Tourism, Celiac, Vegan

Gastronomi ve Turizm İçin Gıda İle İlgili Engeller: Gıda Alerjileri ve Diyet Tercihlerinin Rolü

Öz

Yiyecek alerjisi ve farklı yemek tercihlerine sahip olan turist sayısındaki artış, gastronomi ve turizm hizmeti kuruluşları içinde çok çeşitli sorunları tetiklemektedir. İnsanların davranışlarını anlama ihtiyacı turizm sektörü paydaşlarına faaliyetlerinde değişen beslenme paradigmlarını benimseme konusunda yardımcı olmaktadır. Bu alışma, gastronomi ve turizm yoluyla yemek yeme bozuklukları dahilinde yemekle ilgili bozuklukları ve tercihleri olan gezginleri etkileyen belirgin faktörleri belirlemeye çalışmaktadır. İlgili literatür taraması ile belirlenen ölyak hastaları ve vegan/vejeteryan gezginler olarak tanımlanan iki ana grup bulunmuştur. Nitel araştırma metodolojisi, örnekleme ilişkili çeşitli gruplara açık uçlu anketler gönderilerek kullanılmıştır. Çalışmadan elde edilen veriler, Kabul ve Empati, Eğitim ve Öğretim, Etik ve Sürdürülebilirlik olarak üç boyutta sınıflandırılmıştır. Bulgular, gezginlerin gastronomi ve turizmle ilgili deneyimleri sırasında çok çeşitli sorunlarla karşılaştıklarını ortaya koymaktadır

Anahtar Kelimeler: Gıda Engelleri, Gastronomi, Turizm, ölyak, Vegan

Atıf İçin / Please Cite As:

Eren, S. (2020). Food-related barriers to gastronomy and tourism: The role of food allergies and diet preferences. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(2), 1117-1129.

Geliş Tarihi / Received Date: 04.05.2019

Kabul Tarihi / Accepted Date: 07.10.2019

¹ Asst. Prof. Dr. - Kutahya Dumlupınar University, Tavşanlı Faculty of Applied Sciences, serdar.eren@dpu.edu.tr
ORCID ID: 0000-0001-9733-2308

Introduction

Food-related barriers affect the quality of life during the tourists travel experience and problems related to such restrictions are increasing in prevalence through different tourism establishments. Food-related barriers are divided into three groups as – food allergens, food intolerances, and healthy lifestyles. Travelers having related conditions or lifestyles frustrate about finding the appropriate food items during their holidays (Ahuja, & Sicherer, 2007; Barrero, 2016; Edwards, 2013; Altaş, 2016).

Food allergy is a hypersensitivity reaction of our body against several food items utilizing the immune system (Sampson, 1999; van Putten, Frewer, Gilissen, Gremmen, Peijnenburg, & Wichers, 2006). In contrast, the food intolerance is not related to immune system. People with food intolerance can tolerate when they consume the food in small quantities, but when they consume too much or too often, their bodies start to react (Mills & Breiteneder, 2005). Some exceptional food items cause allergies and intolerances more than the others. These are; Gluten-containing products (Wheat, Wheat germ, Rye, Barley, Bulgur), Milk products (Any type of milk, cheese, cream, butter, Ghee), Animal products (Meat, Beef Fish, Shellfish), Nuts and Grains (Peanut, Tree nuts, Soy, Corn) and some fruits (Kwon and Lee, 2012; Lee & Sozen, 2016). Some foods cause allergic reactions, especially in early childhood (cow's milk allergy), while others continue for life (peanut allergy).

Healthy lifestyles is a food-related barrier to tourism as it empowers the nutritional diet styles that grow into vital for the quality of life, such as vegan-vegetarian, raw food, and varied well-being diets. It becomes popular within the enthusiasts of decent and healthy living. Moreover, with the increasing ethical and ecological concern, Vegan tourists seek local food about healthy living (Benelam, 2009; Besirli, 2017). Hospitality and Travel establishments serving food and beverage are among the most common places that are influenced by food-related barriers (Shani & Di Pietro, 2007). Although the disabled food travelers plan to use the safe items, communicate with the establishments about their situation and follow the best practices on their situation, many incidents happen which threatening the tourist's health (Bordelon, 2016). Also, healthy lifestyle diet followers have strong beliefs and tendencies to certain foods which may trigger significant pressure on the foodservice providers.

The Gastronomy and Tourism literature has growing attention to the perception of food-related barriers. Research has various subjects such as; restaurant staff knowledge and practices (Borchgrevink et al, 2009; Lee, & Sozen, 2016), employee awareness (Pratten, & Towers, 2003), regulations in different sectors (Bordelon, 2016). Moreover, there is limited research on how food barrier travelers solve their problems related to food barriers during their vacations and how compatible is the industry through ethical and ecological concerns. The focus of this study is to point out the problems related food barriers to tourism and put forward the issues associated to it by focusing two stakeholders including, ethical and healthy lifestyle (vegan, vegetarian, etc.) and food intolerant (Food allergy, Celiac, etc.) travelers. Also, the need to understand the extent to which the recent trends in gastronomy are reflected in the production and operation processes have been determined as secondary objectives.

Food Allergies and Food Intolerances

The quality of the food and beverage services, which are essential for the tourist's visit to the destination, is more prominent, especially in the case of permanent disturbances. These obstacles in tourism are intolerances, allergies and related diseases that tourists have under different conditions before travel, which depend on the nature of the food and which require their diet. (Durlu Ozkaya, Akbulut, & Tulga, 2017). Even though there is no evidence about the statistics of food-related suffering travelers, latest projections suggest that 1% of the population endure from food-related allergies and intolerances (Barnett, Botting, Gowland, & Lucas, 2012; Özden, 2015).

According to parental reports of the ages between 0-18 years old, there are varied food allergy symptoms seen within a rate of 2%-4% in Turkey (Tham, & Leung, 2018). Most of the food-related allergy and intolerances are seen in Turkey are; Celiac (Gluten allergy), Peanut Allergy, Lactose intolerance, Sesame Allergy, Milk and Eggs (Ozturk, & Besler, 2012). Borchgrevink et al. (2009) note that food intolerances burden more prominent figure of consumers mostly suffering from lactose intolerance and gluten intolerance. Among such dietary restrictions; the Celiac disease, Gluten-free, is a small intestinal disease triggered by the consumption of cereal products such as barley, wheat, oats and rye in people with a genetic predisposition. Although celiac disease is the only food-related disease that lasts a lifetime, consuming a small amount of gluten can cause damage. According to the Public Health Agency of Turkey

(2018), among the number of patients diagnosed with 10% is estimated to be 750,000 patients. As they fed the gluten-free diet not only in the patients but in their families, it is estimated that three million people need to be gluten-free. A reaction occurs in the small intestine immediately upon a person with celiac disease consumes glutinous produce. There is no remedy for celiac disease, but can be effectively controlled by dietary change. A person with celiac disease can eat gluten-free foods such as meat, fish, dairy products, fruits, vegetables, rice, potatoes. Pursuing a strict non-gluten diet is not easy to manage.

Ethical and Healthy Life Styles

It is essential that the foods that are found in tourism destinations and food products made from them to be suitable for human health, to meet the dietary needs of people according to their lifestyle and to meet all health-related requirements (Cohen, & Avieli, 2004). Considering that the people who are involved in tourism are more of the industrialized cities, it can be said that the tendencies towards the products resulting from the health, diet and different nutritional needs of the consumption have increased. The demand for dietary and functional dishes that combine certain benefits in a common point is continually increasing (Palzer, 2009).

The Vegan / Vegetarian group is one of the most critical trends that implement these functional dishes and develops rapidly in the world. (Son, Güzin, & Bulut, 2016). This group includes all or part of the animal foods from their diet, which is defined as a lifestyle or consists of people who do not consume ethical or philosophical values and animal products. (Mendes, 2013). The distinction between vegetarians and vegans is linked with following strict rules, Vegetarians have varied types by the food they are consuming and Vegans, are individuals who do not consume any animal flesh or animal products (Markowski, & Roxburg, 2019). Among the reasons that people apply the Vegan/Vegetarian practices to their diets is mainly to respect the right to live. Different reasons are exhibiting an ethical viewpoint against the slaughtering of animals (Barrero Toral, 2016), resisting of the harm to nature, sustaining the health and preserving their religious beliefs (Tezcan, 1999; Onçel, Guldemir, & Yayla, 2018). Vegan/Vegetarian nutrition has different styles that people have determined and implemented according to their living standards (Vesanto, & Davis, 2003). Such styles are shown in Table 1.

Table 1. *Vegan/Vegetarian Eating Styles*

Vegetarian Styles	Description
Flexible vegetarians:	They are vegetarians, but they eat meat products periodically to sustain nutritional benefits of a balanced diet
Half vegetarians:	They eat most of the animal products, but they bypass the red meat.
Pescatarians:	They nourish with dairy products, seafood, and eggs. However; they do not consume other animal products.
Milk and Eggs:	They Consume dairy and eggs but never eat the other animal produce
Dairyarians:	Among all animal products, they only consume dairy.
Egg eaters:	Among all animal products, they only consume dairy.
Raw Food:	They eat everything uncooked, and they do not consume animal flesh.
Fruitarian:	They nourish with fruits, nuts, and seeds.
Vegan Styles	
Conformed Vegans:	Even if they do not follow the dietetic rules very strictly, Those people like to share and spread the ideology behind veganism. They like to attend vegan related social events.
Organized Vegans:	They never consume or use any animal or related products. They defend animal rights, solidarity, equality and sustainability as a strict activist. They organize social group events and activism meetings.
Individual Vegans:	They are the strict vegans who never present in the groups. They do not follow or attend any event. They do not have activist tendencies.

Source: Shani & DiPietro (2007), Fox & Ward (2008), Riviera & Shani (2010), Larsson et al. (2003).

Healthy Food and Food Preferences

As a natural result of tourism activities, tourist eats Eating away from home causes long-term weight gain (McCrory et al. 1999). To prevent such effects tourists tend to choose healthy foods by calculating the calory, sodium and examining the nutritional suitability of the food items. They are beginning to change their health perceptions (Ozdemir, & Çalışkan, 2015). In order to provide the energy that the body

can work with, people tend to eat healthy foods to consume fresh and locally grown foods such as fruits and vegetables and all vitamins and foods (Independent living Canada, 2008). In the field of foodservice, there is a new debate focusing that the consumers' expectations in restaurants have a diversifying character through the prevalent health problems. Antun et al., (2010) have examined the critical domains of restaurant guests' expectations which are determined by the most severe problems linked with health and healthy food, is one of the critical areas as well as food, service, atmosphere and social factors. In a selection of restaurant choices in the selection of consumers, health problems are the second most crucial factor affecting the behavior of consumers in choosing restaurants in South Florida. In this study, it is pointed out that the health problem should be examined under four factors such as low calorie, food that supports personal nutrition plan, whole food variety and nutritional value (Choi, & Zhao, 2010). Also, Myung et al. (2008) describe the choice of four types of food selection as expanded, repetitive, exploration and economical procurement. From this point of view, people are becoming more cautious about choosing healthy food even if they do not have a particular lifestyle or nutritional resources.

Existing Research on Tourism and Food-Related Barriers

An essential part of the studies on food barriers and lifestyle in the literature is aimed at examining the motivations underlying nutrition. However, some researchers addressed the food allergies, food intolerances, vegetarianism/veganism, local food, and healthy eating preferences of tourists through their travel and tourism experience. Among these subjects, food allergies and food intolerance researches are mostly focused on the knowledge of the hotel and restaurant personnel, their unwanted behavior to tourists having dietary restrictions (Christensen, & Borchgrevink 2005; Ahuja, & Sicherer, 2007; Borchgrevink et al. 2009). According to Sverker, Hensing and Hallert (2005), the restricted diet and lifestyle associated consumers may feel isolated or ashamed because of the inappropriate behavior of the workers. Therefore allergic or lifestyle eating based travelers may change the thoughts of their family to access safe food with a better presentation. (Roma et al., 2010; Bordelon, 2016).

The literature linked with Vegan and Vegetarian travel has focused on vegan tourist motivations and tourist demands. Vegan tourists were often having difficulties with finding the appropriate food to support their dietary preferences. It is mainly as a result of chefs or waiters who want to sell food. Servers present the items incorrectly ends up the vegans taste meat products in a dish and feels like cheated (Kansanen, 2013). In a study conducted to investigate the suitability of the local foods to the diet and lifestyle, which are useful in choosing a destination, the vegetarian tourists are not satisfied with the taste and quality of the dishes served at different destinations (Son, & Xu, 2013, p. 253).

Moreover, for vegetarian individuals, it was observed that there were no separate menus in most of the hotel businesses and the expert cooks were not employed in the preparation of vegetarian food (Ikiz, & Solunoglu, 2018). Barrero Toral (2016), in his study on tourists participating in cruise tourism; vegan menus in restaurants at the cruise ship are not efficient enough to cater to the needs of vegan tourists. Most of the Vegan tourists eat what they have brought with them during the trip and seem to leave the ship with dissatisfaction. Such incidents make vegan tourist plan carefully at the beginning of the activity and have more demanding traits than the other tourists throughout the quality of establishments (Kansanen, 2013).

Recent years some studies are stating that the local food became a junctor within the ethics, health, lifestyle, and food-related barriers. For instance, Ceylan and Guven (2018) researched the recognition of local dishes in the province of Kutahya, even though most of the local dishes are known, these dishes were not included in the menus, and the most soups were included in the menus. The most important reason for not giving too much space to local food menus is that the enterprises make purchases of raw materials from large grocery stores and these grocery products are composed of semi-ready standard items (Hatipoglu et al., 2013).

Method

The purpose of the study is to reveal the problems of travelers having a food allergy, healthy food preferences, and diverse nutrition styles during their tourism activities. In addition to what extent the recent trends in gastronomy are reflected in the production and operation processes affect such travelers during their vacation have been determined as secondary objectives. The qualitative research methodology was deemed most appropriate, through the use of open-ended questions in a question form. Question

form consists of a demographic question, four questions related to the research subject, and one additional comment space (see table 2).

The aim of using qualitative analysis technique in the study is to show a vivid and rational picture to the reader about the subject researched and to present the views and experiences of individuals directly to the extent possible. This type of methodology provides the opportunity to engage complicated issues while retaining the ability to reduce them to their essence (Bernard & Bernard, 2013). The data obtained by these question forms were analyzed by content analysis. Content analysis is used in the social sciences to investigate diversified schemes of conversations, stand on written evidence (Vitouladiti, 2014; Camprubí & Coromina, 2016).

Table 2. *The Question Form of the Study*

Demographics	Name
	Age
	Sex
	Profession
	Educational Background
	Nutrition or Eating Style
Questions	Eating establishments Preferred
	1. What are your problems with your eating preferences in tourism or leisure activities that are the subject of outdoor dining?
	2. What are the approaches of restaurant staff towards you regarding your nutrition preferences?
	3. Which precautions should be established to cater to the needs and wants of different food preference guests?
	4. What improvements need to be achieved at the operations of F&B to eliminate the food preference problems?
Additional Comments	5. Can you tell us about the other things you want to add in this section?

Purposive sampling is used in the study. It is an approach utilized in qualitative research. It provides an adequate use of narrow means to describe and collect prosperous data cases (Patton, 2002; Creswell & Clark, 2017). Since the study focuses on the sensitive subject and entering such organizations can be complicated (Okumus, Altınay, & Roper, 2007), question forms sent to the related associations like “Turkish Vegan Groups” and “Turkish Celiac and Pku Friends” through e-mail. The data collection took over four months between November 2018 to March 2019. In qualitative research, the required sample size may best be determined by suitable factors including the time, resources and objectives concerning the research (Mason, 2010). In light of such a rationale, the researcher found points of additional academic guidance for a suggested minimum of 15 people (Flick, 2014).

Question forms are prepared by using the information gathered from the existing literature and by asking the experts related to different disciplines such as a food engineer, a doctor who is a vegan, a tourism professor and an executive officer working in a Celiac Ngo. The study conducted in the Turkish language and then translated to English with the help of two academic English teachers. A total of 16 participants, within an age range between 16 to 58 (Mean: 34,5), found eligible to be analyzed in the study. In terms of food allergies and food preferences, Celiac patients have superiority (44%), followed by Vegetarians (31%) and Vegans (25%). Among the 5 Vegetarian participants, two of them have food allergies such as peanut allergy and Lactose intolerance. The majority of them were White-collar workers (62,5%), followed by students (25%), and blue-collar workers (12,5%). Their education level ranged from a minimum of high school (25%), then to bachelors degree(18%), followed by master degree (32%) and Ph.D. degree (25%). Further details of the participants are presented in Table 3.

Table 3. Socio-Demographic Descriptions of Interviewees

No	Age	Sex	Profession	Education	Eating Preference
1	16	Male	Student	High School	Celiac Patient
2	36	Female	IT	MBA	Celiac Patient
3	58	Male	Lawyer	MA	Vegan
4	54	Female	Dentist	MA	Celiac Patient
5	43	Female	Academics	PhD	Vegan
6	33	Male	Academics	PhD	Vegetarian
7	26	Female	Student	BA	Vegetarian
8	21	Female	Student	BA	PeanutAllergy/Vegetarian
9	37	Male	Farmer	High School	Celiac Patient
10	35	Male	Academics	PhD	Celiac Patient
11	17	Female	Student	High School	Celiac Patient
12	40	Female	Finance	PhD	Vegan
13	22	Male	Mechanics	High School	Celiac Patient
14	45	Female	Finance	MA	Vegetarian
15	28	Female	Accountant	BA	LactoseIntolerant/Vegetarian
16	42	Male	Real Estate	MBA	Vegan

The data collected with question forms filled by the respondents are analyzed through computerized qualitative Data analysis program by word counting and visualization analysis. The research process from data to dimensions are shown in Table 3. Analyzing process with data coding is accomplished with a qualitative analysis package program. The coding process consisted of three steps. The data divided and coded by sentences, reduced of 138 initial codes at the first step. The second step consisted of choosing the most important and constant initial codes to categorize the data into a powerful analytic image. This step is a detailed analysis of the codes in which resemblances, enhancements and refinements are performed. Subsequently. Three dimensions found from the analysis process as; Acceptance & Empathy, Education & Training, and Ethics & Sustainability. Third Phase is to complete by connecting the data found and the literature to provide solutions to the existing problems. A detailed process including, coding, themes and the dimensions found are presented in Table 4.

Table 4. The Process of Data Analysis

Data	Coding	Themes	Dimensions
Food-related barriers to Gastronomy and Tourism	Alienation, Exclusion, Insulation, Humiliation socialize, together, isolation, Shame, Guiltiness	Emotional Manipulation, Social Acceptance, Loneliness.	Acceptance and Empathy
	Knowledge, Incapabilities, skills, creativity, Cross-Contamination, Permanency, commercial, lack of inspiration, lack of variety.	Education and Training, tourism workers tendencies, research, and development.	Education and Training
	Environment, animal suffering, respect, mass production, future, pollution, High Prices, Rip off, Cheating, weak promotion, availability, deceptive advertising.	Ethical Considerations, Sustainability, Price, Manufacturing skills, Promotion, and Demand.	Ethics and Sustainability

Findings

Data gathered from the study reveals that three critical dimensions affect the experience that food allergy/intolerance and food preference of the participants. These dimensions are explained with the interpretations of participants in this section.

Acceptance and Empathy

In connection with a person who has a specific disorder or has a different lifestyle than individuals own, one may feel an enhanced sense of perception encompassing their own lifestyle choices. Sometimes this manifests into a fear that one person is judging to others, which then lead to a feeling of isolation or exclusion (Edwards, 2013). Respondents explain their opinions in this situation as:

I usually bring my food when I go out to hang out with friends. When they eat a juicy hamburger, I envy it. Those are the times I feel insulted and lonely (Respondent 2).

I do feel alone sometimes in a room of people who are eating food I can not (Respondent 10).

People do not care about my disease; I had to bring my food to the class when I was at school. Many kids were continuously humiliating me because I was not able to eat regular food. It is so hard while you are a kid. I felt ashamed and insulated most of the time back then (Respondent 1).

One of the reasons that I dropped out of school is that some students were making fun of my disease. I was feeling very lonely and sad. I work as a mechanic in a factory now. People do not understand my situation at first, but then they accept me as who I am (Respondent 13).

Past behavior, insufficient knowledge, and hearsay information of people may reflect as contingent practice in daily life. Even though they do not intend to be cruel, the words, mimics, and reactions they are using may hurt the others. Such behavior or actions lead that some of the participants constitute their complaints as:

Polemics and their pseudo-harassment can become a problem, especially with people I travel (Respondent 5)

People, especially the staff at the restaurants, think that being Vegan is a new trend or more like a lifestyle. They treat me like I am coming from outer space when I say I do not eat meat. Especially the waiters insult me by looking with a mean face. That feels very ashamed. That is because I stopped going to non-vegan establishments (Respondent 3).

Being offered a cake in a hotel as they realized that it is my birthday. I could not eat it. I feel ashamed of being celiac sometimes because declining food or a gift is very disgraceful in my culture (Respondent 4).

I never judge anybody because s/he eats meat or uses animal products. However, especially at restaurants, people tease me because I am a vegetarian. This alienation and exclusion direct me to hang out with vegetarian or vegan friends in a friendly environment. I will never go to a typical restaurant again (Respondent 7).

Education and Training

Education and training of the staff working in various tourism establishments became an essential dimension in the findings of the study. Professional knowledge of the staff and working practices may cause severe sickness within the customers having a food intolerance and the food allergy. This phenomenon is identified by respondents as;

I have to be careful in a restaurant because of the practices of staff. I can get sick in situations like cross-contamination (Respondent 11).

Chefs use the same grills for cooking vegan and for preparing meat dishes. It feels disgusting to me (Respondent 5)

I think most of the diners who have gotten food-borne illnesses at food establishments because of the staff do not take their job effectively (Respondent 4).

My sister has spent more than one night in the emergency room in a life-threatening situation because a restaurant did not understand that her peanut allergy was something that needed to be taken seriously (Respondent 8).

Professional knowledge is also associated with cooking skills and inspiration of kitchen staff. Research and development of new recipes and unique menu items is also a crucial factor which attracts both groups of customers since it is hard to find haute cuisine. Four of the respondents expressed their feelings about the issue as:

Having gluten-free ingredients is not enough to ensure that gluten is not making its way into the food. It should be cooked totally in another section of the kitchen (Respondent 9).

Vegan food can be more than just an olive oil starter or stuffed grape leaves (Respondent 16).

Chefs usually serve what is available on the menu; there is no inspiration and new product development (Resp. 12).

I visited a Celiac friendly restaurant in the UK last year. There were tons of different variety of dishes. I can not find this in Turkey. Chefs need to have respect for my disease (Respondent 2).

In a restaurant setting both servers and the chefs need to take care of their customer's needs and wants. However, when the customer's sickness or preferences are different from the others, it seems the

restaurant staff has difficulties in dealing with the current demands. This situation explained by the respondents as:

The biggest issue I struggle is that restaurant servers do not understand the contrast among the presence of celiac disease and going gluten-free as a lifestyle choice. Even if it is a lifestyle choice, the staff needs to have respect for preferences (Resp. 10).

It is pathetic to make fun of people with the disease, disability, or preferences. Last year I went to a holiday resort, and I ate only salad. The kitchen staff was very rude to my vegetarian preferences (Respondent 14).

Restaurant staff thinks that Vegan or Vegetarian is related to a permanent ideology or a fashionable trend (Respondent 6).

When the restaurant staff is not trained and trying to help, they usually give many rubbish suggestions from the menu, or they try to criticize my preferences (Respondent 5).

Ethics and Sustainability

Both Vegetarian, Vegan, and Food allergy respondents addressed to the same point to solve their problems within the tourism and restaurant industry. They complain about the sincerity and trustfulness of the marketers both within the Tourism and restaurant industries. Four of the respondents expressed their feelings as:

I have ethical reasons to be a vegan. I can not see when an animal is suffering. It seems that most of the professionals working in hospitality are not familiar with the vegans and their reasons to live on those manners (Respondent 16).

Vegan is healthier and more environmentally. I started to observe that some young generation restaurant owners started to think about environmental ethics and ecology, which I hope will spread to all our country in the future (Respond. 12).

As a celiac patient, I can always bring my food to any place that I visit. Sometimes companies start promotions for us, especially when the economy slows down. The promotions are not enough and well-characterized (Respondent 10).

Food allergies become a severe fact that the restaurant owners need a consistent strategy to support the sustainable solutions of the problem (Respondent 15).

Tourism and manufacturing companies started to add nutrition-related expressions to cater to the needs of customers and to maximize the attraction. Some of them are “light,” “organic,” “Gluten-Free,” or “Vegan-Label.” Most of the respondents have the same complaints regarding the marketing of products. Six respondents stated them by having different sectoral examples:

Restaurants started to put vegan or vegetarian items on their menus. However, they usually think spinach cooked with chicken stock is a vegetarian. They need serious nutrition training (Respondent 7).

To attract food allergy or celiac customers, hotels advertise their “Gluten-friendly” menus, but whenever I order something, I understand that it smells weird and risky to my stomach (Respondent 9).

I tried a variety of different brands for “Gluten-free Pasta” sold at the supermarkets. However, still, have not found a real one (respondent 1).

Establishments take advantage of celiac disease by adding menu items that are “Gluten-free.” It is a matter of health, not a marketing tool (Respondent 4).

Hotels or Restaurants use “Vegan Label” to promote their products and to maximize their sales (Respondent 12).

Producers started to promote with vegan junk food like vegan hamburgers which is totally against the idea of veganism (Respondent 16).

Discussion

It is imperative to recognize its connotations from both stakeholders perspectives to understand the significant grants of the present study. On the focus of staff and the people who have general eating preferences, it is always hard to get used to adapt to the changing environments. New styles and the necessity to change the existing habitus of the staff can be struggling through the entire process.

From the viewpoint of acceptance and empathy, the present research showed that uncontrolled behavior of ordinary customers to the health-conscious travelers is ruthless. Many malicious behaviors are affecting travelers decision and perceptions through their eating experiences. Such tendencies cause problems of loneliness, isolation, shame, and guiltiness. In order to prevent such incidents, media channels shall be used to teach about the most common disease and preferences related to food. Moreover, online articles, blogs, and the omnivorous public media views veganism as “aesthetic” experience, over-sensitive to the situations, physically and mentally weak personal choice which leads this phenomenon called as “vegephobia” (Potts, & Parry, 2010; Cole, & Morgan, 2011). Such incident is also associated with conservatism within the people who follow the majority food choices which cause behaving others disrespectfully along with marginalizing them (Hudson, & Earle, 2018). This adverse treatment needs to be changed and only when people start to respect others choices.

The findings revealed that the inadequacy of competence among the staff become evident in multiple cases. The chronic problem linking with the lack of knowledge and skills necessary to prepare various styles of eating has become a chronic issue and remains as a cold case unit of today's tourism and hospitality establishments (Bacon, & Krpan, 2018). Among those multiple causes, the first case is methodological cooking skills, including hygiene and sanitation. Both Vegan/Vegetarian and Celiac travelers usually cautious about the cross-contamination with different angles (Comert, & Durlu Ozkaya, 2014; Sunnetcioglu et al. 2017). To get rid of these problems, gluten, and gluten-free operations must be separated. Thus can also be applied to vegetarian groups by dividing the meatless or gluten-free working stations. The second case within the skills and knowledge of the staff is creativity. Chef's creativity and skills around presentation usually portray the knowledge gained from previous recipes which the cooking techniques and various reactions based on specific ingredients such as meat or gluten.

Working with vegetable products without iron or not enough protein (Lean, & Worsley, 2001) or finding a gluten-free substitute thickening agent for the sauce (Oliveira et al. 2014), In addition there is a broad consensus on the idea that plant-based diets do not provide the absolute fulfillment in the stomach (Reipurthet al. 2019). Such reasons may prevent chefs from changing their habitual cooking styles (Shani, 2010). Moreover, Last, the third case is the behavior of tourism-related food and beverage personnel. Their lack of knowledge and continuous offers from the menü create dissatisfaction on both vegan and celiac customers. Such attitudes of personnel to offer from the menu provoke the ambivalence in customers (Povey et al. 2001). One can argue that the knowledge of personnel in celiac disease directly affects the behavior it is patients negatively. Patience and the practice must be controlled throughout the training of the restaurant workers to avoid such problems.

One of the most important findings of the study is ethics and sustainability. While meat or gluten eating diet followers are content with the menu items, Celiac patients, Vegetarians, and Vegans are having trouble to find the appropriate and accurate food items on the menus. Also, accuracy based problems occur occasionally in tourism establishments (Wilson, 2004; Thomas, & Mills, 2006). These obstacles are seen in various ways as playing with the words on the menu and ingredients (Lerner et al. 2019), consistency with the labels used (Corcoran et al. 2001), offering very limited options and unappetizing food for people who don't eat meat, adding inappropriate items to the dishes (Kansanen, 2003). Such incidents are the forms of cheating experienced by the respondents of the present research. It can be deducted from the study that as the restaurants may see the disability customers as a financial benefit and they may not realize the harmful effects of cheating. To prevent such technical attempts, the tourism ministry of the Republic of Turkey shall control the establishments more carefully. New legislation with intimidating penalties should be transferred into practice. Such legislation should examine having tourism establishments and restaurants maintain the knowledge relating to allergies and food preferences which consumers worry about. The offered legislation shall also be involved with the sustainability which is a common concern of patrons both having a food allergy and vegan/vegetarian food preferences. For instance, such food-barrier relating groups are more sensitive to environmental concerns which are associated with their daily diets and healthy living concerns (Fox, & Ward, 2008; Greenbaum, 2012).

Conclusion

The present work indicates that travelers encounter a wide array of problems during their gastronomy and tourism-related experiences. Such experiences create food-related barriers to tourism and the restaurant business in general. Acceptance and Empathy is the first factor gained from the study. The impacts of acceptance continue through the lifetime of both groups, which is a reason for the complexity

of individual behavior. The current study has also highlighted the facets linked with education and training by displaying their priority in food barriers travelers' preferences. From professional cooking techniques to methodological knowledge of staff need to be developed, and new applied courses shall be taught to gastronomy and tourism staff.

The growing tourist expectations for different food varieties and the real food-related barriers leads the stakeholders of the tourism sector to search and develop new business opportunities. It can be observed from the study that while catering the needs of travelers entrepreneurs shall consider the ethical and environmental concerns by provisioning the sustainable products and services. Today the world economy becomes more integrated; the expectations of travelers change drastically. Moreover, lifestyles and health conditions transform new paradigms through the development of technology. Thus, further studies need to investigate the physical features of on-going transition and shifting character of the current products.

Further studies may focus on different dimensions of the phenomenon. The results of this research have clues that food-related barriers and dietary problems have strong ties within destination competitiveness, pro-poor gastronomy, tourism education and inter-personal relationships among the employees. Moreover, new studies may use more creative qualitative methodologies, such as Photo-Voice or NeuroGastronomy, to explain the paradigms related to food barriers and diet preferences in Tourism and Gastronomy.

Ethical Declaration

In the writing process of the study titled "Food-Related Barriers to Gastronomy and Tourism: The Role of Food Allergies and Diet Preferences", scientific, ethical and citation rules were followed; No falsification was made on the collected data and this study was not sent to any other academic media for evaluation.

Refereces

- Ahuja, R., & Sicherer, S. H. (2007). Food allergy management from the perspective of restaurant and food establishment personnel. *Annals of Allergy, Asthma & Immunology*, 98(4), 344–348.
- Altas, A. (2016). Diversity problem of diet menus prepared as part of medical tourism and alternative solution recommendations therefor. *International Journal of Health Management and Tourism*, 1(3), 11-24.
- Antun, J. M., Frash Jr, R. E., Costen, W., & Runyan, R. C. (2010). Accurately assessing expectations most important to restaurant patrons: The creation of the DinEX Scale. *Journal of Foodservice Business Research*, 13(4), 360-379.
- Aram Son & Honggang Xu. (2013). Religious food as a tourism attraction: the roles of Buddhist temple food in Western tourist experience, *Journal of Heritage Tourism*, 8:2-3, 248-258, DOI: 10.1080/1743873X.2013.767815.
- Bacon, L., & Krpan, D. (2018). (Not) Eating for the environment: The impact of restaurant menu design on vegetarian food choice. *Appetite*, 125, 190-200.
- Barnett, J., Botting, N., Gowland, M. H., & Lucas, J. S. (2012). The strategies that peanut and nut-allergic consumers employ to remain safe when traveling abroad. *Clinical and translational allergy*, 2(1), 12. doi:10.1186/2045-7022-2-12
- Barrero Toral, M. (2016). *Vegan menu as a decisive factor when booking a cruise through the Baltic Sea* (Unpublished Thesis). Tampere University of Applied Sciences, Tampere, Finland.
- Benelam, B. (2009). Calories on the menu. *Nutrition Bulletin*, 34(3), 289-90.
- Bernard, H. R., & Bernard, H. R. (2013). *Social research methods: Qualitative and quantitative approaches*: Sage.
- Beşirli, H. (2012). Yemek Sosyolojisi. *Yiyeceklere ve Mutfağa Sosyolojik Bir Bakış, Phoenix*, 1-184.
- Borchgrevink, C. P., Elsworth, J. D., Taylor, S. E., & Christensen, K. L. (2009). Food intolerances, food allergies, and restaurants. *Journal of Culinary Science & Technology*, 7(4), 259-284.
- Bordelon, Bridget M. (2016), "To Travel or Not to Travel: Exploring Food Allergy Policy in the Tourism and Hospitality Industry." *Tourism Travel and Research Association: Advancing Tourism Research Globally*. (Available at: http://scholarworks.umass.edu/trra/2016/Academic_Papers_Visual/12. Access Date: 02.02.2019)
- Camprubi, R., & Coromina, L. (2016). Content analysis in tourism research. *Tourism Management Perspectives*, 18, 134-140.
- Ceylan, U. & Güven, O.Z. (2018). Yiyecek içecek işletmelerinin menu planlamasında Kütahya'nın yöresel yemeklerinin yeri üzerine bir araştırma. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 6(Special Issue 3), 451-459.
- Chang, R., Kivela, J., & Mak, A. (2010A). Attributes that influence the evaluation of travel dining experience: When East meets West. *Tourism Management*, 32, 307-316.

- Choi, J., & Zhao, J. (2010). Factors influencing restaurant selection in south Florida: Is health issue one of the factors influencing consumers' behavior when selecting a restaurant? *Journal of Foodservice Business Research*, 13(3), 237-251.
- Christensen, K. L., & Borchgrevink, C. P. (2005, APRİL). Food intolerances, food allergies, and restaurants: A pilot study. Paper presented at the 2005 Great Lakes Hospitality and Tourism Educators Annual Conference, Indianapolis, IN.
- Cohen, E., & Avieli, N. (2004). Food in tourism: Attraction and impediment. *Annals of Tourism Research*, 31(4), 755-778.
- Corcoran, K., Bernués, A., Manrique, E., Pacchioli, T., Baines, R., & Boutonnet, J. P. (2001). Current consumer attitudes towards lamb and beef in Europe. *Options Méditerranéennes A*, 46, 75-79.
- Comert, M., & Durlu-Ozkaya, F. (2014). Gastronomi turizminde beslenme engelleri kapsamında vegan beslenme örneği. 15. Ulusal Turizm Kongresi (pp. 492-498). Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Creswell, J. W., & Clark, V. L. P. (2017). *Designing and conducting mixed methods research*. Sage publications.
- Durlu Ozkaya, F , Akbulut, B , Tulga, D . (2017). Gastronomi turizmi engelleri kapsamında çölyak. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(16), 213-228.
- Edwards, S. (2013). Living in a minority food culture: A phenomenological investigation of being vegetarian/vegan. *Phenomenology & Practice*, 7(1), 111-125.
- Flick, U. (2014). *An introduction to qualitative research*: Sage
- Fox, N., & Ward, K. (2008). Health, ethics, and environment: a qualitative study of vegetarian motivations. *Appetite*, 50(2-3), 422-429.
- Greenebaum, J. (2012). Veganism, identity, and the quest for authenticity. *Food, Culture & Society*, 15(1), 129-144.
- Hodson, G., & Earle, M. (2018). Conservatism predicts lapses from vegetarian/vegan diets to meat consumption (through lower social justice concerns and social support). *Appetite*, 120, 75-81.
- Ikiz, A. N., & Solunoglu, A. (2018). Otel işletmelerinde vejeteryan gıdalara yönelik tutum ve uygulamalar (Attitudes and Practices Towards Vegetarian Foods in Hotels). *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 6(3),14-25.
- Independent Living Canada (2008). Food for thought: Persons with disabilities and healthy eating, summary research result. (Available at: https://www.ilcanada.ca/wp-content/uploads/2016/03/food-for-thought_research-report-may-08-revised.pdf. Access Date: 01.02.2019).
- Kansanen, I. (2013). *Vegan travel-the way how vegan diet influences travel experience* (Bachelor), HAAGA-HEUA University of Applied Sciences, Finland
- Kwon, J., & Lee, Y. M. (2012). Exploration of past experiences, attitudes, and preventive behaviors of consumers with food allergies about dining out: a focus group study. *Food Protection Trends*, 32(12).
- Larsson, C. L., Rönnlund, U., Johansson, G., & Dahlgren, L. (2003). Veganism as status passage: The process of becoming a vegan among youths in Sweden. *Appetite*, 41(1), 61-67.
- Lea, E., & Worsley, A. (2001). Influences on meat consumption in Australia. *Appetite*, 36(2), 127-136.
- Lee, Y. M. & Sozen, E. (2016). Food allergy knowledge and training among restaurant employees. *International Journal of Hospitality Management*, 57, 52-59.
- Lerner, B. A., Phan, L. V., Yates, S., Rundle, A. G., Green, P. H., & Lebwohl, B. (2019). Detection of gluten in gluten-free labeled restaurant food: Analysis of crowd-sourced data. *The American journal of gastroenterology*.
- Marshall, A. (2005). Take unforeseen risks in restaurant menus off the menu. *Hotel & Motel Management*, 220(9), 8.
- Markowski, K. L., & Roxburgh, S. (2019). "If I became a vegan, my family and friends would hate me:" Anticipating vegan stigma as a barrier to plant-based diets. *Appetite*, 135, 1-9.
- Mason, M. (2010). Sample size and saturation in Ph.D. studies using qualitative interviews. Paper presented at the *Forum Qualitative Sozialforschung/Forum: Qualitative Social Research*.
- Mccrory, M. A., Fuss, P. J., Hays, N. P., Vinken, A. G., Greenberg, A. S., & Roberts, S. B. (1999). Overeating in America: association between restaurant food consumption and body fatness in healthy adult men and women ages 19 to 80. *Obesity Research*, 7(6), 564-571.
- Mendes, E. (2013). An application of the transtheoretical model to becoming vegan. *Social Work in Public Health*, 28(2), 142-149. DOI: 10.1080/19371918.2011.561119.
- Mills, E. N. C., & Breiteneder, H. (2005). Food allergy and its relevance to industrial food proteins. *Biotechnology Advances*, 23(6), 409-414.
- Myung, E., Mccool, A. C., & Feinstein, A. H. (2008). Understanding attributes are affecting meal choice decisions in a bundling context. *International Journal of Hospitality Management*, 27(1), 119-125.
- Okumus, F., Altınay, L., & Roper, A. (2007). Gaining access for research: Reflections from experience. *Annals of Tourism Research*, 34(1), 7-26.
- Oliveira, O. M. V., Zandonadi, R. P., Gandolfi, L., De Almeida, R. C., Almeida, L. M., & Pratesi, R. (2014). Evaluation of the presence of gluten in beans served at self-service restaurants: a problem For Celiac Disease Carriers. *Journal of Culinary Science & Technology*, 12(1), 22-33.
- Oncel, S., Guldemir, O., & Yayla, O. (2018). Geographical exploration of vegan dishes from Turkish cuisine. *Geojournal of Tourism and Geosites*, 23(3), 824-834.
- Ozdemir, B., & Caliskan, O. (2015). Menu design: A review of the literature. *Journal of Foodservice Business Research*, 18(3), 189-206.

- Ozden, O. (2015). *Çölyakla yaşam rehberi: Çocuklarda ve gençlerde çölyak*. İstanbul: Minval Yayınları.
- Ozturk, U. D. M., & Besler, H. T. (2012). *Besin alerjileri*. Ankara: Sağlık Bakanlığı Yayınları.
- Palzer, S. (2009). Food structures for nutrition, health, and wellness. *Trends in Food Science & Technology*, 20(5), 194-200.
- Patton, M. Q. (2002). *Qualitative research and evaluation methods*. Thousand Oaks, Cal.: Sage Publications.
- Pratten, J. D., & Towers, N. (2003). Food allergies: a problem for the catering industry. *British food journal*, 105(4/5), 279-287.
- Povey, R., Wellens, B., & Conner, M. (2001). Attitudes towards following meat, vegetarian, and vegan diets: an examination of the role of ambivalence. *Appetite*, 37(1), 15-26.
- Rivera, M., & Shani, A. (2013). Attitudes and orientation toward vegetarian food in the restaurant industry: An operator's perspective. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 25(7), 1049-1065.
- Roma, E., Roubani, A., Kolia, E., Panayiotou, J., Zellos, A., & Syriopoulou, V. P. (2010). Dietary compliance and lifestyle of children with coeliac disease. *Journal of human nutrition and dietetics*, 23(2), 176-182.
- Sampson, H. A. (1999). Food allergy. Part 2: diagnosis and management. *Journal of Allergy and Clinical Immunology*, 103(6), 981-989.
- Shani, A. (2010). Vegetarianism. *International Encyclopedia of Hospitality Management*, Butterworth-Heinemann, Oxford, 674-676.
- Shani, A., & Dipietro, R.B. (2007). Vegetarians: A Typology for Foodservice Menu Development. *FIU Hospitality Review* 25 (2): 66-73.
- Son, T., Guzin Y., & Bulut, M. (2016). Yaşam tarzı olarak vegan ve vejeteryenlik [Vegan and vegetarianism as a lifestyle]. *International Journal of Human Sciences*, 13(1), 830-843. DOI: 10.14687/ijhs.v13i1.3614.
- Sverker, A., Hensing, G., & Hallert, C. (2005). 'Controlled by food'—lived experiences of coeliac disease. *Journal of Human Nutrition and Dietetics*, 18(3), 171-180.
- Sunnetcioglu, S., Mercan, Ş. O., Yildirim, H. M., & Turkmen, S. (2017). Veganların restoranlarda karşılaştıkları sorunlar üzerine bir araştırma. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 5(Special Issue 2), 241-252. DOI: 10.21325/jotags.2017.127
- Tezcan, M., (1999). *Etiyemezlik-vejeteryenlik tercihinin kültürel boyutları [Cultural dimensions of irritability vegetarianism]*. Ankara: Türk Mutfak Kültürü Üzerine Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları.
- Tham, E. H., & Leung, D. (2018). How different parts of the world provide new insights into food allergy. *Allergy, asthma & immunology research*, 10(4), 290-299.
- Thomas Jr. L., & Mills, J. E. (2006). Consumer knowledge and expectations of restaurant menus and their governing legislation: a qualitative assessment. *Journal of Foodservice*, 17(1), 6-22.
- Turkish Public Health (2018). *Cölyak Hastalığı*, (Available at: https://hsgm.saglik.gov.tr/depo/birimler/sagliklibeslenme-hareketli-hayat/db/Yayinlar/rehberler/Colyak_Hastaligi_Ogretmenlere_Yonelik_Bilgilendirme_Rehberi.pdf, Access Date: 02.02.2019)
- Van Putten, M. C., Frewer, L. J., Gilissen, L. J., Gremmen, B., Peijnenburg, A. A., & Wichers, H. J. (2006). Novel foods and food allergies: a review of the issues. *Trends in Food Science & Technology*, 17(6), 289-299.
- Vesanto, M., & Davis, B. (2003). *Becoming Vegetarian: the complete guide to adopting a healthy vegetarian diet* (1st Edition). Toronto: Book Publishing Company.
- Vitouladiti, O. (2014). Content analysis as a research tool for marketing, management, and development strategies in tourism. *Procedia Economics and Finance*, 9, 278-287.
- Wilson, R. H. (2004). Restaurants and food allergies: a dangerous recipe. *Journal of Foodservice Business Research*, 7(3), 17-33.

TÜRKÇE GENİŞ ÖZET

Gıdaya bağlı engeller turistlerin seyahat deneyimi sırasında yaşam kalitesini etkilemekte ve bu tür kısıtlamalarla ilgili sorunlar, farklı turizm işletmeleri nezdinde yaygın olarak artmaktadır. Gıda ile ilgili engeller gıda alerjenleri, gıda intoleransları ve sağlıklı yaşam tarzları olarak üç gruba ayrılabilir. Gıda ile ilgili farklı koşullara veya yaşam tarzlarına sahip olan turistler, tatillerinde uygun gıda maddelerini bulma konusunda sıkıntı yaşamaktadırlar (Ahuja ve Sicherer, 2007; Barrero, 2016; Edwards, 2013; Altaş, 2016).

Gıda alerjisi, bağışıklık sisteminin normalde zararsız gıda bileşenlerine, genellikle proteinlere alışılmadık bir reaksiyon olarak tanımlanmaktadır (Sampson, 1999; van Putten vd., 2006). Buna karşılık, gıda intoleransı, belirtilerinin bazen kendini göstermesi günler sürebilen, tekrarlanabilir ve bağışıklığı aracılı olmayan reaksiyonlardır (Mills ve Breiteneder, 2005). Soya, süt, yumurta, balık, kabuklu deniz ürünleri, buğday, kuruyemiş, ağaç kuruyemiş gibi sekiz gıda maddesi, gıdayla ilgili tüm reaksiyonların % 90'ını oluşturur. Ayrıca, bazı diğer gıda maddeleri, gıda katkı maddeleri, sığır eti, turuncu meyveleri, mantarlar ve diğerleri dâhil olmak üzere alerjileri ve intoleransları uyarır (Kwon ve Lee, 2012; Lee ve Sozen, 2016).

Sağlıklı yaşam tarzları, vegan-vejeteryan, çığ gıda ve çeşitli sağlıklı yaşam diyetleri gibi yaşam kalitesi için yaşamsal öneme sahip beslenme düzenlerini güçlendirdiğinden turizme yönelik gıda ile ilgili bir

engeldir. İyi ve sağlıklı yaşam meraklıları arasında popöler hale gelir. Ayrıca, artan etik ve ekolojik kaygılarla birlikte, Vegan turistler sağlıklı yaşam hakkında yerel gıdalar aramaktadır.

Gıda servisi yapan Turizm işletmeleri, gıdaya yönelik engellerden en çok etkilenen yerler arasındadır. Engelliler için seyahat eden gezginler güvenli maddeleri kullanmayı planlasalar, kurumlarla durumları hakkında iletişim kursun ve durumları hakkında en iyi uygulamaları takip etseler de, turist sağlığını tehdit eden birçok olay meydana geldiği görölmektedir (Bordelon, 2016). Ayrıca, sağlıklı yaşam tarzı tipi diyet takipçileri, yiyecek servis sağlayıcıları üzerinde önemli bir baskı yaratabilecek bazı gıdalarla olan güçlü inanç ve eğilimlere sahiptir.

Turizm alan yazınında yapılan çalışmalar, restoran personeli bilgisi ve uygulamaları arasındaki gıdaya bağlı engellerin bilinirliği (Borchgrevink ve diğerleri, 2009; Lee ve Sozen, 2016), çalışanların farkındalığı (Pratten ve Towers, 2003), sektöre yönelik düzenlemeler (Bordelon, 2016), gibi alanlara ağırlık vermiş olmasına rağmen turistleri tatilleri sırasında sahip oldukları gıda engelleriyle ilgili sorunlarını nasıl çözdükleri ile sektörün etik kaygılarla ne kadar uyumlu olduğu konusunda sınırlı araştırma vardır.

Çalışmada Nitel araştırma metodu kullanılmıştır. Açık uçlu soruların bir soru formunda kullanılması uygun görölmüştür. Araştırmada amaçlı örnekleme kullanılmıştır. Bu örnekleme türü, nitel araştırmada, sınırlı kaynakların en etkin kullanımı için bilgi yönünden zengin vakaların belirlenmesi ve seçilmesinde yaygın olarak kullanılan bir yaklaşımdır (Patton, 2002). Ayrıca amaçlı örnekleme istisnai bir durum hakkında son derece bilgili veya deneyimli bireyi veya birey gruplarını tanımlamak ve seçmek için ayrıntılı bir işlemdir (Cresswell ve Clark, 2017). Çalışma hassas bir konuya odaklandığından ve bu tür hassas organizasyonlara girmek karmaşık olabileceğinden (Okumus, Altınay ve Roper, 2007), “Türk Vegan grupları” ve “Türk Çölyak ve Pku Dostları” gibi ilgili derneklere e-posta yoluyla gönderilen soru formları değerlendirilmeye alınmıştır. Veri toplama işlemi Kasım 2018 - Mart 2019 arasında gerçekleştirilmiştir. Nitel araştırmalarda, gerekli örnekleme büyüklüğü en iyi ayrılan zaman, mevcut kaynaklar ve çalışma hedefleri ile belirlenebilir (Mason, 2010). Bu çalışma 16 kişinin görüşleri içerik analizi yöntemi analiz edilmiştir.

Çalışmanın soru formlarının hazırlanmasında mevcut literatürden toplanan bilgilerin yanı sıra bir gıda mühendisi, Vegan bir doktor, turizm alanında bir akademisyen ve çölyak derneği mensubu bir yönetici gibi farklı disiplinlerle ilgili uzmanların fikirleri alınmıştır. Çalışmanın analizi Türkçe dilinde yapılarak iki akademik İngilizce öğretmeni yardımı ile İngilizce'ye çevrilmiştir. Çalışmada analiz edilmeye uygun bulunan, yaşları 16 ile 58 arasında değişen toplam 16 katılımcı (Ortalama: 34,5) bulunmaktadır. Yiyecek alerjileri ve yiyecek tercihleri açısından Çölyak hastalarını (% 44), vejetaryenler (% 31) ve Veganlar (% 25) izlemektedir. 5 Vejetaryen katılımcı arasında, ikisinde yer fıstığı alerjisi ve Laktoz intoleransı gibi gıda alerjileri olduğu görölmüştür. Katılımcıların meslekleri ise beyaz yakalı işçiler (% 62,5), öğrenciler (% 25) ve mavi yakalı işçilerdir (% 12,5). Eğitim düzeyleri en az lise (% 25), ardından lisans derecesi (% 18), ardından yüksek lisans (% 32) ve doktora derecelerine kadar değişmektedir(% 25).

Araştırmanın sonucu gezginlerin gastronomi ve turizmle ilgili deneyimleri sırasında çok çeşitli sorunlarla karşılaştıklarını göstermektedir. Bu tür deneyimler, turizm ve genel olarak restoran işlerine gıda ile ilgili engeller yaratmaktadır. Çalışmadan edinilen ilk faktör kabul etme ve empatidir. Kabul etmenin etkileri, bireysel davranışların karmaşıklığının bir nedeni olan her iki grubun ömrü boyunca devam etmektedir. Mevcut çalışma aynı zamanda eğitim ve öğretimle ilgili niteliklerin rolünün altını çizmiş ve gezginlerin seçimlerini yönlendirmede önemini göstermiştir. Profesyonel pişirme tekniklerinden personelin metodolojik bilgisine kadar tüm öğeler tekrardan ele alınmalı, geliştirilmeli ve gastronomi ve turizm personeline yeni uygulamalı dersler verilmelidir. Farklı gıda çeşitleri için artan turist beklentileri ve gıda ile ilgili gerçek engeller, turizm sektörünün paydaşlarının yeni iş fırsatları aramasına ve geliştirmesine neden olmaktadır.

Çalışmadan elden edilen bir diğer sonuç ise, gezginlerin ihtiyaçlarını karşılamak için girişimcilerin sürdürülebilir ürün ve hizmetleri sunarak etik ve çevresel kaygıları göz önünde bulundurmaları gerektiğidir. Bugün dünya ekonomisi daha bütünleşmiş hale gelmekte ve turistlerin beklentileri büyük ölçüde değiştiği gözlemlenmektedir. Dahası, yaşam tarzları ve sağlık koşulları, teknolojinin gelişmesiyle ortaya çıkan yeni paradigmlar üzerinde daha fazla araştırma yapılmalıdır. Söz konusu değişimin yarattığı fiziksel özelliklerin ve yeni ürünlerin değişen karakterini araştırmaya ihtiyaç duyulmaktadır.

Avrupa Birliği – Türkiye İlişkileri ve Seçim Gündemlerinde Medyada Türkiye Söylemi

Mehmet Fatih ÖMLEKÇİ¹ ve Neriman HOCAOğLU-BAHADIR²

Öz

Bu alışmada, Avrupa Birliği üyesi ölkelerin özellikle seçim ve referandum gibi dönemlerde Türkiye-Avrupa Birliği ilişkilerini ve Türkiye'nin AB'ye üyelik sürecini medya yoluyla i seçim tartişmalarında nasıl kullandıkları ortaya koyulmuştur. Bu kapsamda 2017'de yaşanan Hollanda - Türkiye Diplomatik (Seçim) Krizi ve 2016'da Brexit referandumu öncesi süreç örnek olay olarak seğilmiş, söz konusu dönemlerde uluslararası basında yer alan Türkiye ile ilgili haberler söylem analizi yöntemiyle incelenmiştir. Çalışma sonucunda Avrupa Birliği'ni ilgilendiren seçim ve referandum dönemlerinde, Türkiye ile ilgili siyasi söylemlerin kamuoyunu etkilemek, seçmen duygu ve tercihlerini yönlendirmek, ön yargıları canlandırarak seçim sonuçlarını etkilemek amacıyla ve medya kanalıyla araçsallaştırıldığı görölmüştür.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Avrupa Birliği, Brexit, Medya, Seçim.

European Union – Turkey Relations and Turkey Discourse in Media During Electoral Periods

Abstract

In this study, it has been revealed that how European Union member countries use EU Turkey relations and Turkey's EU membership discourse for their internal election debate through media outlets, especially in electoral and referendum periods. In this context, 2017 Netherlands - Turkey diplomatic crises and the process before 2016 Brexit referendum selected as case studies and the news related to Turkey was analyzed via discourse analysis method in these periods in international media. In conclusion, it has been observed that during the electoral and referendum periods concerning EU, the political discourses related to Turkey instrumentalized by media to influence public opinion, to steer voters feelings and preferences and to influence the election results by reviving prejudices against Turkey.

Key Words: Turkey, European Union, Brexit, Media, Election.

¹ Öğr. Gör. Dr. – Kırklareli Üniversitesi Dış İlişkiler Koordinatörlüğü, fatihcomlekci@gmail.com
ORCID: 0000-0002-4811-5558

² Dr. Öğr. Üyesi – Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü,
nerimanhocaogl@gmail.com - ORCID: 0000-0002-3723-5554

Giriş

Türkiye'nin Avrupa Birliği (AB) ile ilişkileri Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ile ilk resmi temasların kurulduğu ve ortaklık başvurusunun yapıldığı 1959 yılına dayanır. 1959 yılında bir ortaklık başvurusu yapılmış olmasına rağmen nihai hedef üyelik olmuştur. O günden bugüne kadar hem uluslararası sistem açısından hem de her iki taraf açısından pek çok değişiklik meydana gelmiştir. Bu değişikliklere rağmen Türkiye'nin başlangıçta kendisine koyduğu tam üyelik hedefi değişmemiştir. Süreç bazen hızlanmış bazen de oldukça yavaşlamıştır ve netice itibarıyla bugüne kadar gelinmiştir. Söz konusu sürecin başka hiç bir üyenin üyelik sürecinin olmadığı kadar uzun olmasının çok çeşitli nedenleri vardır ancak bu çalışma kapsamında amacımız bu nedenleri tartışmak değildir. Bu çalışma kapsamında amacımız, tarihsel süreci incelemek ve AB üyesi ülkelerin seçim / referandum dönemlerinde Türkiye AB ilişkilerini ve Türkiye'nin olası üyeliğini medya kanalıyla iç seçim tartışmalarında nasıl kullandıklarını örneklerle saptamaktır.

Bu bağlamda, çalışmanın bir hedefi de Türkiye'nin AB'ye üyelik süreci çerçevesinde, uluslararası medyanın özellikle kriz/seçim zamanlarındaki habercilik anlayışı ve kamuoyu oluşturma (yönlendirme) çabalarını ve buna paralel şekilde seyreden siyasi söylemleri ortaya çıkarmaktır. Sözü edilen dönemlerde AB üye ülke vatandaşlarının Türkiye algısının şekillenmesi, önyargı ve korkuların canlandırılması ve Türkiye'nin AB üyeliğine karşı tutumların güçlendirilmesi amacıyla çeşitli siyasi pratik, söylem ve bunlarla uyumlu haberciliğin devreye sokulduğu görülmektedir. Toplumsal gündem ve hareketliliğin yoğun olduğu kriz/seçim (referandum) zamanlarındaki siyasi söylem ve haberlerin ortaya koyularak çözümlenmesi AB'de şekillenen Türkiye algısını ortaya çıkarmak için verimli bir araştırma sahası oluşturmaktadır.

Türkiye-AB İlişkilerinin Tarihsel Gelişimi

Türkiye-AB ilişkileri, şu ana kadar, pek çok araştırmacı ve akademisyen tarafından incelenmiş ve değerlendirilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin AB'ye üyelik süreci pek çok üyelik sürecine kıyasla farklılıklar taşır. Bu farklılıklardan bir tanesi sürecin hiç bir üyelik süreci ile kıyaslanamayacak kadar uzun sürmesidir. Sürecin, ortaklık başvurusunun yapıldığı 1959 ya da üyelik başvurusunun yapıldığı 1987 senelerinden hangisine dayandırılırsa dayandırılınsın, bir zaman dilimi olarak hiç bir ülkenin üyelik sürecinin maruz kalmadığı kadar uzun olduğu görülmektedir.

Türkiye, o zamanki adı Avrupa Ekonomik Topluluğu olan AB'ye 1959'da ortaklık başvurusunda bulunmuş ve bu başvurunun neticesinde 1963'te taraflar arasında Ankara Antlaşması imzalanmıştır. Türkiye'den hemen önce ortaklık başvurusunda bulunan Yunanistan, daha sonra üyelik için başvurmuş ve 1981'de topluluğa üye olmuştur. Türkiye ise 1987'de tam üyelik için başvurmuştur ancak başvuruya ilişkin cevap 1989'da gelmiş ve söz konusu cevapta hem Avrupa'da hem de topluluk içerisinde bir takım değişikliklerin olduğu ve topluluğun yeni bir genişleme için hazır olmadığı belirtilmiştir. Ayrıca Türkiye'nin içinde bulunduğu siyasi ve ekonomik durum dolayısıyla giriş müzakerelerinin başlatılmasının uygun olmadığı görüşü de iletilmiş fakat metinde yer alan Türkiye'nin “üyelğe uygunluğundan şüphe duymamakla birlikte” (CVCE, 2013, s. 5) ifadesinden anlaşılacağı üzere söz konusu cevapla üyeliğin önünün kapanmadığı görülmektedir. Ancak sürecin çok net olduğunu söylemek de zordur.

1963 Ankara Antlaşması ile başlatılan sürecin bir aşaması olan Gümrük Birliği 1/95 sayılı Ortaklık Kararı gereğince 1 Ocak 1996'da tamamlanmıştır (T.C. Dışişleri Bakanlığı, “Türkiye-AB Gümrük Birliği”). Bu tarih sonrasında Türkiye'nin tam üyelğe ilişkin beklentileri çoğalmıştır çünkü Ankara Antlaşması'nın 28. maddesi gereğince antlaşmadan doğan yükümlülüklerin yerine getirilmesi sonrasında Akit Tarafların Türkiye'nin üyeliği olasılığını inceleyeceği ifade edilmiştir (T.C. Dışişleri Bakanlığı, “Türkiye ile Avrupa Ekonomik..”). Böyle bir beklenti içerisindeki Türkiye, ilk hayal kırıklığını, kapsamlı bir genişleme süreci başlatılarak Merkez ve Doğu Avrupa ülkelerine ve Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nin (GKRY) tek taraflı başvurusu dolayısıyla “Kıbrıs” (T.C. Dışişleri Bakanlığı, “16-17 Aralık 2004..”) AB üyeliği için eşit şartlarda “aday devlet” statüsü tanınan Lüksemburg Zirvesi (1997) (T.C. Dışişleri Bakanlığı, “Genişlemenin Tarihiçesi”) ile yaşamıştır. Söz konusu zirvede Türkiye'nin de adaylığının açıklanması beklenmiştir ancak bu beklenti gerçekleşmemiştir. Zirve sonuç bildirisinde Türkiye'nin AB'ye üye olma niteliği (ehil olduğu) teyit edilmiş ancak siyasi ve ekonomik şartların müzakereler için yeterli düzeyde karşılanmadığı ifade edilmiştir (European Parliament, 1997, “Luxembourg European Council..”). Zirve sonrasında dönemin Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Mesut Yılmaz ilişkilerin siyasi açıdan kesildiğini belirtmiştir (Kinzer, 1997). Ancak zirve sonrası tek hayal kırıklığı adaylığın açıklanmaması değildir: “Kıbrıs”ta siyasi bir çözüme ulaşılmadan GKRY'nin başvurusuna istinaden “Kıbrıs”ın adaylığının açıklanması da Türkiye için bir diğer hayal kırıklığı olmuştur. Nitekim bu karara ilişkin Türkiye'nin bu tavrı

ve kararı kabul etmediği net bir şekilde ifade edilmiştir. Ancak GKRY'nin bu başvurusu olumlu sonuçlanmış ve üyelik gerçekleşmiştir. Türkiye'nin adaylığı ise 1999 Helsinki Zirvesi'nde açıklanmış ve Türkiye'nin diğer aday ülkelere uygulanan aynı ltlerle aday olduğu belirtilmiştir (European Parliament, 1999, "Helsinki European Council.."). Bu gelişme ile Türkiye AB yolundaki adımlar daha hızlı atılmıştır. Türkiye için Katılım Ortaklığı belgesi hazırlanmış ve bu belge doğrultusunda Türkiye Ulusal Programını 2001 yılında hazırlamıştır. Söz konusu program 2003 ve 2008 yıllarında revize edilmiştir.

AB-Türkiye ilişkilerinde belki de en canlı dönem, 2002 yılında kurulan AK Parti Hkmeti ile başlayan ve müzakerelerin başladığı tarihe kadar giden süreçtir. Üç yıllık bu süreçte uyum paketleri hazırlanmış ve Ziya Öniş'in (2008) de belirttiği gibi ekonomi, demokrasi ve dış politika alanında çeşitli gelişmeler sağlanmıştır. Bu gelişmelerden bir kısmı; enflasyonun tek haneli rakamlara inmesi, yabancı yatırımcının çekilmesi, yasal alanda bir takım yeniliklerin yapılmasıdır (Öniş, 2008, s. 38-39). Nitekim sağlanan gelişmelerle Türkiye'nin AB yeliği yolundaki önemli aşamalardan birisine de ulaşması sağlanmıştır. Böylece Aralık 2004'te Türkiye'nin müzakerelere başlamak için Kopenhag siyasi kriterlerini yeterli lde yerine getirdiği açıklanmıştır (T.C. Dışışleri Bakanlığı, "16-17 Aralık 2004.."). Bunu takip eden süreçte müzakereler resmen 3 Ekim 2005 tarihinde başlamıştır. Ancak beklenen süreç çok da istenilen şekilde sürdürülememiştir nk 2006'da Avrupa Konseyi tarafından Türkiye'nin Ankara Antlaşması Ek Protokolü'nden kaynaklanan yükümlülüklerini GKRY'ye uygulamaması dolayısıyla müzakere sürecindeki sekiz fasıl veto edilirken hiç bir başlığın da geçici olarak kapatılmayacağı ifade edilmiştir (T.C. Dışışleri Bakanlığı, "Türkiye-AB İlişkileri"). Bu önemli bir engel olarak hala sürecin önünde bulunmaktadır. nk yelik sürecinin tamamlanabilmesi için her bir başlığın görüşülmesi ve geçici olarak kapatılması gerekmektedir. İlerleyen zamanlarda Fransa (2007) ve GKRY'nin (2009) de veto ettiği fasıllar olmuştur (İktisadi Kalkınma Vakfı, "Müzakere Sürecinde Hangi Aşamadayız?"). Bugünkü duruma bakıldığında sadece 16 fasılın müzakereye açıldığı ve bunlardan da yalnız bir tanesinin geçici olarak kapatıldığı görülmektedir. En son fasıl 30 Haziran 2016'da açılmıştır (İktisadi Kalkınma Vakfı, "Müzakere Sürecinde Hangi Aşamadayız?"). Türkiye'nin müzakere süreci hiç bir aday devletin tecrübe etmediği şekilde farklı ve uzun olmuştur. Natalie Tocci, söz konusu sürecin ilk yıllarda salyangoz hızında devam ettiğini, 2010-2013 yılları arasında ise tamamen durduğunu ifade etmektedir (Tocci, 2014, s. 2). 2013 sonrasında açılan başlıklar olmuştur ancak 15 Temmuz darbe girişimi sonrasında da süreçte ilerleme kaydedilememiştir. Hatta 13 Aralık 2016 tarihli AB Genel İşler Konseyi sonucunda Slovak Dönem Başkanlığı tarafından o dönemdeki mevcut durumun devam etmesi halinde yeni müzakere başlıklarının açılmayacağı yönünden bir açıklama da yapılmıştır ancak ye devletlerin sonuç metni ile ilgili olarak aynı fikirde olmamaları dolayısıyla ilk kez bir Konsey toplantısının sonuçları Dönem Başkanlığı açıklaması olarak yayımlanmıştır (AB Nezdinde Türkiye Daimi Temsilciliği, Temmuz 2018, s. 52).

Müzakere sürecinde fasıllar konusunda ciddi somut ilerlemeler kaydedilememiş olsa da ilişkilerde bir takım gelişmeler olmuştur. Bunlardan bir tanesi müzakerelere ivme kazandırmak adına 18 Mayıs 2012'de başlatılan Pozitif Gündem, bir diğeri 16 Aralık 2013 tarihinde imzalanan Geri Kabul Anlaşması iken bir başkası da 16 Mart 2015 tarihinde başlatılan Türkiye-AB st Düzey Enerji Diyaloğu'dur. Ayrıca 29 Kasım 2015'te düzenlenen Türkiye-AB Zirvesi de katılım müzakereleri, vize serbestisi, Gümrük Birliği'nin güncellenmesi ve Suriyeli göçmenlerle ilgili konuların ele alınması dolayısıyla söz konusu ilişkilerde yerini almıştır (İktisadi Kalkınma Vakfı, "Müzakere Sürecinde Hangi Aşamadayız?"). Ancak o tarihten bu yana ne Gümrük Birliği'nin güncellenmesi gerçekleştirilebilmiş ne de vize serbestisi sağlanabilmiştir.

Türkiye'nin AB ile ilişkilerinde müzakere süreci öncesinde de sonrasında da yeliği konusunda çeşitli fikirler beyan eden, Türkiye'nin üyeliğini az da olsa çeşitli nedenlerle destekleyen ya da buna karşı çıkan pek çok siyasi olmuştur. Örneğin Türkiye'nin Avrupalı olup olmaması dönem dönem siyasilerin dile getirdikleri konulardan birisidir. Bunu en net şekilde Giscard d'Estaing ve Sarkozy ifade etmiştir. Giscard d'Estaing, Türkiye'nin Avrupa lkesi olmadığını, başkentinin ve nüfusunun büyük bir kısmının Avrupa kıtasında yer almadığını belirtmiştir (BBC, 8 Kasım 2002). Sarkozy de bunu çok net ifade etmiş ve onun ifadelerine bakıldığında Türkiye'nin ne coğrafı ne de kültürel olarak Avrupalı kabul edilmediği görülmektedir ve dolayısıyla da tam üyelik dışında yollar dile getirilmektedir (Ramadan, 6 Ağustos 2009). Ancak her iki görüş de siyasilerin görüşü olarak değerlendirilmelidir nk Giscard d'Estaing'in ifade ettiği görüş sonrasında, 2005 yılında müzakereler başlamıştır ki 1987'de Türkiye ile birlikte üyelik için başvuran Fas'ın başvurusu, Avrupa lkesi olmaması dolayısıyla reddedilirken (European Parliament, Briefing No. 23, Legal Questions of Enlargement") Türkiye için aynı Şey söz konusu olmamış yani Türkiye'nin coğrafı konumu tartışılmamıştır.

Coğrafyanın yanı sıra din, nüfus ve değerler konuları da Türkiye'nin üyeliği söz konusu olduğunda Avrupa Birliği ülkeleri tarafından tartışılmaktadır. Türkiye'nin hem kalabalık hem Müslüman hem de artmakta olan bir nüfusa sahip olması bazıları tarafından bir engel bazıları tarafından ise bir kazanç olarak değerlendirilmektedir. Bogdani (2011, s. 31), nüfusa ilişkin görüşleri çift taraflı olarak ortaya koymaktadır ki kitabında yapılan değerlendirmeye göre, Türkiye bir taraftan fakir ve işsiz nüfusu ile AB için bir engel olarak anılmakta, öte taraftan ucuz iş gücü, pazar imkanları ve Avrupa'nın yaş ortalamasını düşürme ihtimali bakımından da iyi bir paydaş sayılmaktadır. Ancak Bogdani (2011, s. 37-43), nüfusun ekonomik etkilerinin yanı sıra kurumsal etkilerinin de olacağına değinmektedir ki bu da Avrupa Parlamentosu'ndaki dağılımı ve karar alma mekanizmasını da etkileyebilir. Kurumsal yapıdaki etki elbette ki önemli ancak son zamanlarda yaşanan göçmen krizi dolayısıyla 'göç etme potansiyeli olan nüfus' Avrupa vatandaşlarının hayatlarına doğrudan etki edeceği için Avrupalı siyasetçiler için halkların endişelerini harekete geçirebilecek çok daha gerçek ve somut bir araçtır. Bu aracın nasıl kullanılacağı de Brexit referandumu öncesi birlikten hem ayrılmayı hem de birlik içerisinde kalmayı destekleyen siyasilerin söylemlerinde net bir şekilde görülmüştür. Referandum sonrasında yapılan çalışmalarda Türkiye'nin üyeliği konusunun referandumun sonucunu etkileyen bir unsur olduğu görülmektedir (Ker-Lindsay, 2018).

Medya ve Kamuoyu İlişkisi

Tüm bu siyasal iletişim süreçlerinin yürütülmesi, politikacılarının söylemlerinin aktarılması ve kamuoyunun oluşturulması / yönlendirilmesi bağlamında medya kilit bir rol oynamaktadır. Özellikle 20. yüzyılın ortalarında kitle iletişim araçlarının yaygınlaşmasıyla beraber, insanlar bizzat deneyimlemedikleri olay ve olguları büyük oranda medyanın yansıttığı biçimde, onlar tarafından yapılan tanımlamalar ve "inşa" yoluyla kavramaya başlamışlardır (Kaya, 1999, s. 24). İdeal olarak medyaya, yasama, yürütme ve yargının yanında "dördüncü güç" olarak kamuoyunu bilgilendirme, farklı görüşlere yer verme ve toplumsal tartışma sürecine zemin oluşturma görevleri atfedilmiştir. Medya ile kamuoyu ilişkisi iki farklı biçimde değerlendirilebilir: Birincisi, medya kamuoyunun sesi, yani ortaya çıkan kamuoyunun yansıtıcısıdır. İkincisine göre ise medya kamuoyunun düzenleyicisi, hatta yaratıcısı konumundadır. Günümüzde medya kamuoyu ilişkisi bağlamında bu iki farklı yaklaşımın iç içe geçtiği görülmektedir (Atabek, 2002, s. 231-232). Ancak özellikle 1970'lerden sonra medya sektöründe sermaye sahiplerinin artmasıyla birlikte ideal olarak tasarlanan kamu yararının yerini ekonomik ve siyasi çıkarlar almaya başlamıştır. Haber konularının seçimi, bazı olayların öne çıkarılması, bazılarının ise hiç yer verilmemesi, fotoğraf ve haber dili seçimi gibi editoryal tercihler aracılığıyla kamuoyunu belirli bir düşünce ya da eğilime sevk etmek mümkün olabilmektedir.

Yeni iletişim teknolojileri olarak adlandırılan internet ve sosyal medyanın 21. yüzyılda toplumsal denkleme girmesi ile beraber, medyanın belirli politik/sosyal ajandalar bağlamında yanlış/yalan haberlerle kamuoyunu yönlendirme etkisi farklı bir boyuta taşınmıştır. Sayısal iletişim ağlarının küresel etkisi ve hıza dayanan yapısı ile kamuoyunu yönlendirici, önyargılarını kuvvetlendirici ve yanlış/eksik haberlerin daha hızlı biçimde dolaşıma girmesi mümkün olmuştur. Keyes'in (2004, s. 12) hakikat ötesi (post-truth) olarak adlandırdığı bu dönemin alametifarikası, objektif gerçekliğin duygulara hitap eden söylemlere göre daha az görünür olması ve değer görmesi şeklinde özetlenebilir. Özetle, ister geleneksel medya ister yeni iletişim mecraları söz konusu olsun, medya organları belirli politik hedef ve çıkarlar doğrultusunda kamuoyunu yönlendirici bir habercilik tarzı benimseyebilmektedir. Bu tutum özellikle seçim, kriz ve referandum gibi gündemin yoğun ve kritik olduğu süreçlerde daha da belirginleşmektedir.

Yöntem

Çalışmada yöntemsel yaklaşım olarak, habere yerleştirilmiş yönlendirici ve ideolojik unsurların ancak sözcük seçimi, başlık kullanımı, ifade tarzları ve fotoğraf seçimi gibi unsurların çözümlenmesi aracılığı ile ortaya konulabileceği tezine dayanan van Dijk'in (1993) eleştirel söylem analizi kullanılmıştır. Bu çerçevede seçilen gazete ve internet haberlerinin özellikle başlık seçimi, şematik yapısı, haber/alıntı kaynakları ve haberin retorik alt başlıkları üzerinden analiz edilmiştir. Söz konusu teknik değerlendirmelerin yanı sıra haberlerin genel içeriği, vurgulanan/ağırlık verilen konular ve "seçim krizi" üzerinden Türkiye-AB ilişkileri üzerine verilen mesajlar da belirlenerek tartışmaya açılmıştır. Söylem analizi ile elden edilen veriler, Twitter gönderileri ve Google Trends uygulaması üzerinden yapılan dijital içerik analizi yoluyla desteklenmiştir.

Bu kapsamda öncelikle Türkiye – Hollanda arasında Mart 2017 ayında yaşanan seçim krizi ile ilgili olarak uluslararası basında The Guardian, Mirror, New York Times; Hollanda ulusal basınında ise De Telegraaf ve NRC başta olmak üzere 13-16 Mart 2017 tarihleri arasında yapılan haberler taranmıştır. İkinci örnek olay olarak da Birleşik Krallık'ın Avrupa Birliği (AB) üyeliği ile ilgili olarak 23 Haziran 2016'da

yapılan ve neticede birlikten çıkış kararı alınan halkoylaması seçilmiş; bu dönemde CNN, New York Times, The Guardian, Sunday Express, Sky News, The Sun tarafından Türkiye özelinde yapılan haberler incelenmiş ve söz konusu olayla ilgili sosyal medya (Twitter) paylaşımları taranmıştır.

Bulgular

Hollanda –Türkiye Diplomatik (Seçim Krizi)

Hollanda ile Türkiye arasında Mart 2017’de meydana gelen diplomatik kriz, Türkiye Cumhurbaşkanı ve Bakanlarına Almanya, Avusturya, İsviçre ve Hollanda’da “güvenlik gerekçeleri” ile konuşma izni verilmemesi, T.C. Dışışleri Bakanının Hollanda’ya alınmaması ve Aile ve Sosyal Politikalar Bakanının Rotterdam Türkiye Başkonsolosluğu’na girişinin engellenmesi ile tırmanmıştır. Hollanda genel seçimleri öncesinde meydana gelen bu diplomatik kriz, Hollandalı merkez ve Türkiye karşıtı syemleriyle tanınan siyasetçiler tarafından seçim kampanyaları bağlamında araçsallaştırılmış; Türkiye’nin AB’ye üyelik süreci ile ilgili olarak da Avrupalı siyasetçilerin “göz dağı veren” açıklamaları gündeme gelmiştir. Örneğin bu dönemde AB Dış Politika sorumlusu Federica Mogherini ve AB’nin Genişlemeden Sorumlu Komiseri Johannes Hahn Türkiye’yi “sert açıklamaları bırakması ve krizi daha da tırmandırmaması” konusunda uyarılmışlardır. AB kanalından gelen uyarılardan bir diğerinin sahibi ise Avrupa Parlamentosu Başkan Yardımcısı Alexander Graff Lambsdorff’tur. Lambsdorff Türk bakanların AB sınırları içerisinde seçim kampanyası yapmalarının yasaklanmasını istemiş ve “Hollandalılar bu işin nasıl yapılacağını gösterdiler, Almanya ise korkakça davranmaya devam ediyor.” ifadelerini kullanmıştır (“EU warns Erdogan as Turkey-Netherlands crisis deepens” 13 Mart 2017).

Türkiye ile Hollanda arasında yaşanan “seçim krizi” uzun süre uluslararası basında gündemi meşgul etmiş; Avrupa kamuoyunun şekillenmesinde söz konusu haberlerin önemli etkisi olmuştur. Süreç kaçınılmaz olarak Türkiye’nin AB’ye üyelik süreciyle birlikte değerlendirilmiş; yapılan haberlerde krizle ilgili bilgilerin yanı sıra üyelik sürecinin gidişatına da önemli bir yer ayrılmıştır. Bu kapsamda, aşağıda, Türkiye ile Hollanda arasındaki “seçim krizi”nin yaşandığı tarihlerde ana-akım Batı medyasında ve Hollanda ulusal basınında konuyla ilgili yapılan haberler incelenmiştir.

Olayların hemen ardından 13 Mart 2017 tarihinde Hollanda’nın popüler günlük gazetelerinden De Telegraaf “Patron Biziz!” (We’re the Boss Here!) başlığıyla konuyu maņsetinden gündeme getirmiştir (Wij Zijn Hier de Baas, 13 Mart 2017). Hollandalı bir polisın köpeğiyle bir protestocunun üstüne doğru hamle yaptığı fotoğraf da neredeyse tüm sayfayı kaplayacak şekilde ilk sayfada yer almış; bilinçli fotoğraf seçimi ve maņsetteki “Patron Biziz!” başlığı ile birlikte Türkiye’ye dönük saldırgan bir üslup takınılmıştır. st maņset olarak da Türkiye karşıtı syemleriyle tanınan Hollandalı politikacı Geert Wilders’in “Türk hükümeti başka bir gezegenden geliyor” (“Turkse regering komt van andere planeet”) ifadelerine yer verilmiştir (Telegraaf tegen Turken: ‘Wij Zijn Hier de Baas!’ 13 Mart 2017). Bu türde bir habercilik anlayışı, kitleleri olaylarla ilgili doğru bilgilendirmekten çok Hollanda seçimleri öncesi ortak bir “düşman” yaratma ve kamuoyunu Türkiye’ye, onun AB yeliğine karşı birleştirme işlevi grmştir. “Başka bir gezegenden geliyor.” ifadesiyle de Türkiye Batı’nın “tekisi” olarak kodlanmıştır. “Patron Biziz!” ifadesi ve sonunda yer alan nlem işareti ise, Türkiye’ye karşı söylemsel düzeyde bir üstünlük kurma, bir tarafı “mücadele”nin kazananı olarak kurgulama arayışının bir tezahürü olarak göze çarpmaktadır. Yine maņsette Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ve Hollanda Başbakanı Mark Rutte’nin kk fotoğraflarına yer verilmiş; Erdoğan’ın fotoğrafı üzerine ise çarpı işareti atılmıştır. Söz konusu tavır objektif habercilik kriterleriyle bağdaşmayacak şekilde, düşmanlık ve karşıtlık yaratmaya, Türkiye’ye dönük önyargıları kuvvetlendirmeye hizmet etmektedir.

Görsel 1. De Telegraaf Gazetesinin 13 Mart 2017 Tarihli Manşeti

Bunun yanında gazetenin manşet sayfasının sol üst köşesinde Hollandalı siyasetçi Geert Wilders'in "üstü çizilmemiş" bir fotoğrafına yer verilmiştir. Türkiye ve İslam karşıtı bilinen fikirleriyle tanınan Geert Wilders'in "Türk hükümeti başka bir gezegenden geliyor" açıklaması da manşetin hemen üzerinde yerini almıştır. Böylece hem İslam ve Türkiye karşıtı fikirlerle sembolize olmuş Geert Wilders ve aşağılayıcı sözleri manşete taşınmış; hem de Hollanda ile yaşanan kriz fırsat bilinerek Türkiye'yi AB'nin bir parçası olarak görmeyen kesimlerin algısı kuvvetlendirilmiştir. Wilders'in "Başka bir gezegenden geliyorlar." sözü ile Hollanda özelinde AB ile Türkiye arasında kurulmak istenen karşıtlık ve var olduğu sürekli vurgulanan "mesafe" söylemleri yeniden üretilmiştir. Geert Wilders tarafından dillendirilen Türklerin dinsel ve kültürel nedenlerle AB'nin bir parçası olamayacağı görüşü, (Imbert, 2017) kriz döneminde Türkiye karşıtı bir kamuoyu oluşturma çabası kapsamında manşetin bir parçası haline getirilmiştir.

Uluslararası ana-akım medyada Türkiye ile Hollanda arasındaki "seçim krizi"nin haberleştirilmesinde göze çarpan bir diğer nokta, bahsi geçen tekil olayın, elli yılı aşkın tarihi olan Türkiye AB ilişkilerini ve Türkiye'nin AB üyeliği sürecini neredeyse "bitirdiği" yönündeki bütüncül yorumlardır. Ana-akım medyada olayla ilgili haberler genelde her iki tarafın da görüşlerine yer verilerek "objektif" bir tarzda veriliyor gibi gözükse de, habere ilişiren ve alıntı olmayan yorumlarla Türkiye'nin AB'ye üye olmasının artık çok zor olduğu yönünde mesajlar verilmekte, bu yönde bir kamuoyu inşa edilmektedir.

The Guardian'ın ("Turkey threatens to pull..", 13 Mart 2017) "Olaylar Türkiye'nin AB'ye girme ümitlerini daha da azaltacak gibi gözüküyor" (The row also looks likely to dim further Turkey's prospects of joining the EU), Mirror'un ("Why has Turkey fallen..." 13 Mart 2017) "Yaşananlar Türkiye'nin zaten zayıf olan AB üyeliği şansını daha da azalttı" (The row further dents Turkey's already-slim chances of gaining EU membership) ve New York Times'ın (Kingsley ve Rubin, 2017) "Türkiye'nin Avrupa ile ilişkileri Hollanda kavgasının ortasında suya düştü." (Turkey's Relations With Europe Sink Amid Quarrel With Netherlands) şeklindeki haberlerinde de görüldüğü üzere, kriz ile ilgili haberler "Türkiye'nin zaten AB'ye girmesinin imkansızına yakın olduğu" ön kabulü üzerine kurgulanmıştır. Hollanda ile yaşanan sorun Türkiye'nin AB üyeliği ile doğrudan ilintili olarak ele alınmış; "zayıf üyelik şansı", "AB ile ilişkiler suya düştü.", "Türkiye'nin şansı azaldı." gibi özellikle seçilmiş başlıklarla amaca yönelik yorumlama objektif haber verme ilkesinin önüne geçmiştir. Buradaki yorumlama, Türkiye'nin AB ile olan uzun soluklu ilişkilerini analiz etmeden, herhangi bir kriz anında Türkiye'nin AB'ye girmesinin mümkün olmadığı söylemini yeniden üretme olarak tezahür etmiştir.

Brexit: Birleşik Krallık'ın AB Üyeliği Referandumu ve Türkiye

Birleşik Krallık'ın AB üyeliği ile ilgili olarak 23 Haziran 2016'da yapılan ve neticede birlikten çıkış kararı alınan halkoylaması öncesinde ülkede, üyelik lehine ve aleyhine yoğun propaganda kampanyaları düzenlenmiştir. 2015 genel seçimlerinde oyların %13'ünü alan Birleşik Krallık Bağımsızlık Partisi (United Kingdom Independence Party), Muhafazakar Parti (Conservative Party) milletvekillerinin yarısı, İşçi Partisi (Labour Party)'nden bazı milletvekilleri ve Kuzey İrlanda Demokratik Birlik Partisi (Democratic Unionist Party) AB'den ayrılma kampanyalarına destek vermişlerdir. Bu süreçte Brexit taraftarları kampanyaları bağlamında "göçmen sorunu"nu ağırlıklı olarak kullanmışlar, Türkiye'nin muhtemel AB üyeliği sonrası

“Türkiye’den Avrupa’ya büyük bir göçmen akını başlayacağı”, “Türkiye’deki Suriyeli göçmenlerin de Avrupa’ya akın edeceği”, “Avrupa’nın istikrarsızlaşacağı”, “ekonomik olarak zayıflayacağı” ve “güvenlik zafiyeti oluşacağı” gibi temalar işlenmiştir (Black, 2016; Erlanger, 2016; Travis, 2016). Brexit’e destek veren partilerin görüşleriyle paralel yayıncılık yapan medya organları da bu süreçte İngiliz kamuoyuna yönelik propagandanın önemli bir aracı olmuştur. Sonuçta referandumdan 51,9 oranıyla AB’den ayrılma yönünde bir netice çıkmıştır.

Birleşik Krallık’taki Brexit (AB Üyeliği) halkoylaması öncesinde, AB’den ayrılma kampanyası yürüten siyasi parti ve liderler Türkiye’nin AB üyeliği ve bununla gelebilecek “göçmen akını”nı kampanya malzemesi haline getirmişlerdir. Bu tartışmaya katılan ve Brexit karşıtı olan dönemin Başbakanı David Cameron da “Türkiye bu hızla ancak 3000 yılında AB üyesi olur.” (At the current rate of progress Turkey will get there by 3000) açıklamasıyla Türkiye ve onun AB üyeliği karşıtı propaganda sarmalına dahil olmuştur (Hawkes, 2016). Söz konusu tutumun yansımalarını ve kamuoyu oluşturma çabalarını İngiltere ana-akım medyasının Brexit döneminde yaptığı haber ve attığı manşetler üzerinden görmek mümkündür.

Örneğin 13 Haziran 2016 tarihli The Sun gazetesi “Türkiye ile Dolacağız: 700.000’den Fazla Türk Ülke AB’ye Üye Olduktan Sonra Yaşamak ve Çalışmak İçin Britanya’ya Akın Edecek” (Stuffed by Turkey: More than 700,000 Turks ‘will flock to live and work in Britain after country joins EU) ve 22 Mayıs 2016 tarihli Sunday Express gazetesi ise haberlerinde “12 Milyon Türk Birleşik Krallık’a Geleceğini Söylüyor” (12 m Turks Say They’ll Come to UK) başlıklarını kullanmışlardır. Öncelikle, söz konusu rakamların hangi araştırmalara istinaden elde edildiğine ilişkin herhangi bir bilgi haberlerde yer almamış; alıntı yapılırken “bir anket/araştırma” gibi muğlak ifadeler kullanılmıştır. Anketin kaynağını ve yöntemi açıklanmak yerine “2.600 kişi ile yapılan türünün en kapsamlı anketine” göre gibi betimleme ve abartılı ifadelerle güvenilirlik sağlanmaya çalışılmıştır. “Özel araştırma” olarak sunulan haberin sağlıklı bir araştırmaya dayanmayan ve manipülatif mesajının büyük puntolarla ve manşetten verildiği görülmektedir. Böylece okuyucuların dikkatini çekme ve haberin yönlendirici mesajının okuyucuların akıllarına kazınması hedeflenmiştir. Birleşik Krallık’a geleceği iddia edilen göçmenlerle ilgili “12 milyon” gibi abartılı bir sayı manşete taşınarak ve haberin içeriğinde kullanılan “şok edici yeni ankete göre” gibi ifadelerle, duygulara hitap eden bir habercilik tarzı benimsenmiştir. Haberinin içeriğinde de Birleşik Krallık’a “göç edecek” Türklerin işsiz ya da öğrenci olduğu ifade edilmiş, böylece Birleşik Krallık’taki “işsizlik” ve “göçmen” sorunları Türkiye ile bağdaştırılmış ve duygusal ifadelerle AB ve Türkiye karşıtı bir kamuoyunun oluşturulması yönünde bilinçli bir eğilim sergilenmiştir. Söz konusu haber dili ve argümanlar, toplumun belirli kesimleri nezdindeki “göçmen karşıtlığı” eğilimini daha da güçlendirmek, “işsiz ve öğrenci göçmenler” vurgusu yaparak ülkeye geleceği söylenen göçmenlerin burada kalarak Birleşik Krallık vatandaşlarının “işlerini ellerinden alacakları” yönündeki manipülatif görüşü olabildiğince yaymak ve kitleleri buna inandırmak amacını gütmektedir.

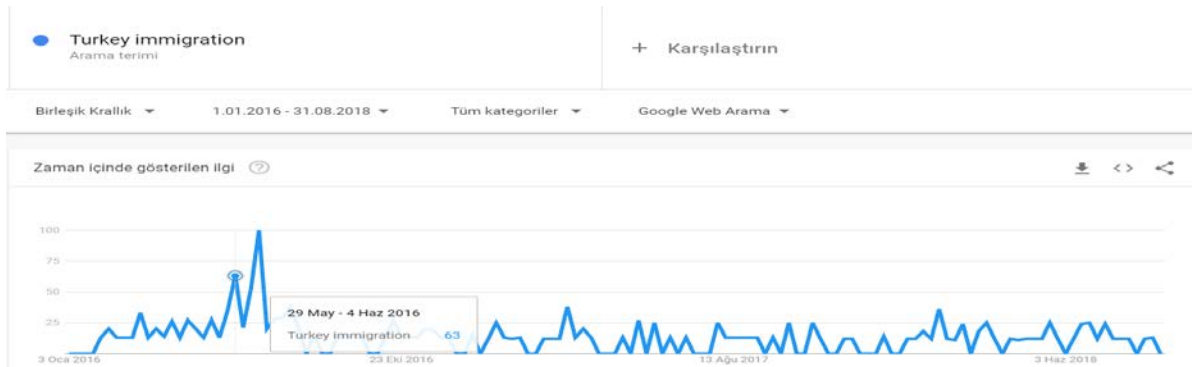

Görsel 2. Sunday Express Gazetesinin 22 Mayıs 2016 Tarihli Manşeti: “12 Milyon Türk Birleşik Krallık’a Geleceğini Söylüyor”

Günümüzde internet ve sosyal medyanın haberlerin yayılma hızında bir çarpan etkisi yaptığı kabul edilmektedir. Haberler doğrudan sayısal iletişim ağları üzerinden servis edilip yayılabildiği gibi, basılı gazetelerde çıkan haber ve manşetler de sosyal medya üzerinden yeniden paylaşılarak daha fazla insanın dikkatine sunulmaktadır. Örnek olayda bahsettiğimiz, Sunday Express tarafından yapılan “12 Milyon Türk Birleşik Krallık’a Geleceğini Söylüyor” haberi de 21 Mayıs 2016 tarihinde 4,65 milyon takipçisi bulunan Sky News Twitter hesabı üzerinden paylaşılmış; bu haber Twitter kullanıcıları tarafından 93 kez yorumlanmış ve 362 kez “Retweet” edilerek yeniden paylaşılmıştır. Böylece hem yazılı basın hem de sosyal medya aracılığıyla Türkiye üzerinden “göçmenlik sorunu” ile ilgili bir kamuoyu oluşturulmuş; bu durum Brexit referandumu öncesi AB’den ayrılmak isteyen kesimlerce araçsallaştırılmıştır.

Dikkat çekici olan bir diğer nokta, söz konusu haberin yapılmasından yaklaşık bir ay sonra 20 Haziran 2016 tarihinde yine Sunday Express gazetesi tarafından yayınlanan “tekzip” (düzeltme) yazısıdır. “Açıklama: Türkiye ile ilgili anketin sonuçları hatalı” (Turkey poll findings flawed: clarification) başlığıyla verilen haberde, gazetenin Türkiye’deki KONDA isimli araştırma şirketinin verilerini kullandığı, KONDA’nın ise anket yaptığı 2.685 kişiye “Türkiye AB üyesi olursa ve Birleşik Krallık da AB üyesi olmaya devam ederse Birleşik Krallık’a yerleşmeyi düşünür müsünüz?” sorusunun sorulduğu ifade edilmiştir. Haberin devamında ankete katılanların % 15,8’inin bu soruya “evet” cevabını verdiği ve Türkiye’nin nüfusu da 77 milyon olduğu için bu oranla 12 milyon kişinin söz konusu durumda Birleşik Krallık’a gelmek isteyecekleri sonucunun çıkarıldığı belirtilmiştir. Ancak bu yaklaşımın hem istatistiksel olarak hem de sorulan sorunun açıklayıcılığı bakımından sorunlar taşıdığı gazete tarafından da kabul edilmiştir. Bununla birlikte altı çizilmesi gereken nokta, düzeltme haberinin referandumdan hemen önce ve “yalan/yanlış” haberden yaklaşık bir ay sonra yapılmasıdır. Ayrıca manipülatif içeriğe sahip olan ilk haber manşetten, sansasyonel ifadelerle ve büyük puntolarla verilirken düzeltme haberi iç sayfalarda küçük puntolarla ve düz bir habercilik diliyle yayınlanmıştır. Böylece düzeltme haberinin ilk habere göre daha az dikkat çekici olması sağlanmış ve referandumdan birkaç gün önce yayınlanan düzeltme haberinin kamuoyunun şekillenmesindeki etkisi en aza indirgenmiştir. Ayrıca düzeltme haberi Twitter üzerinden herhangi bir medya kuruluşu tarafından paylaşılmamış, yalnızca “Hacked Off” isimli bir hesap tarafından gündeme getirilmiş ve kullanıcılar tarafından sadece 29 kez Retweet edilerek yeniden paylaşılmıştır.

Bahsedilen dönemde Birleşik Krallık’ta medya tarafından Türkiye ve göçmenlik anahtar kelimeleri üzerinden yapılan haberlerin etkilerini Google verileri üzerinden de teyit etmek mümkündür. “GoogleTrends” uygulaması kullanıcıların Google aramaları üzerinden, belirli kelime ya da kelime grubunun hangi zaman aralığında ne sıklıkta arandığını, dolayısıyla bu kelimeler özelinde belirli gündemlerin öne çıktığı anları ve popülerliklerini anlamaya yardımcı olmaktadır. 2016-2018 yılları arasında sadece Birleşik Krallık’taki Google kullanıcılarının “Türkiye” ve “göçmenlik” anahtar kelimeleri ile yaptıkları aramalara baktığımızda (Görsel-3), bu kelimelerin Google’da “Türkiye’den bir göçmen akını yaşanacağı” yönündeki haberlerin yayınlanmaya başlamasından Brexit referandumu sonrasına kadarki zaman diliminde (29 Mayıs-25 Haziran 2016) en yoğun olarak arandığını gözlemlemek mümkündür. Özetle ana-akım medyanın yaptığı yönlendirici haberler kamuoyunda bir karşılık bulmuş ve Türkiye ve göçmenlik üzerine yapılan internet aramaları sıklaşmıştır. Bu da Türkiye algısı ve “göç tehdidinin” Brexit referandumu öncesinde AB’den ayrılma taraftarı kesimleri güçlendirecek şekilde ve bu yönde bir kamuoyu oluşturmak amacıyla kullanıldığı görüşünü desteklemektedir.

Görsel 3. Google Trends Uygulaması ile 29 Mayıs-4 Haziran 2016 Tarihleri Arasında “Turkey, immigration” (Türkiye, göçmenlik) Anahtar Kelimeleriyle Yapılan Aramalar

Bu noktada elimizdeki verilerle 2016 yılında Oxford Sözlüğü tarafından yılın kelimesi seçilen ve ilk olarak Keyes (2004, 12) tarafından ortaya atılan “hakikat ötesi” (post-truth) kavramı arasında bir bağlantı kurmak mümkündür. Kavram, kamuoyu oluşum sürecinde objektif gerçeğin kişisel inanış ve duygulardan daha az etkili olması durumu olarak tanımlanmıştır (Post-truth, 2018). Aslında yeni iletişim teknolojilerinde gerçekleşen ilerlemelerle birlikte özellikle 20. yüzyılda ortaya çıkan kitle iletişim araçları eleştirel bir biçimde ele alındığında, kitleleri yanlış yönlendirici ve egemen kodlara uygun bir kamuoyu oluşturmaya dönük haberlerin toplumda yayılmasının mümkün hale geldiği söylenebilir. Özellikle gazete, radyo ve televizyon ile birlikte kitleleri belirli bir dünya görüşü, politik eğilim ve yaşam tarzı doğrultusunda tek elden yönlendirmek kolaylaşmıştır. Sayısal iletişim ağlarının denkleme girdiği 21. yüzyıla birlikte ise, eksik ve yanlış bilgilerin toplumda eskisine göre daha hızlı bir biçimde dolaşıma girdiği söylenebilir. Bu görüşe göre, medya aracılığıyla sansasyonel içeriklerle yayılan yalan/yanlış bilgiler bir defa okuyucuların/izleyicilerin zihinlerinde yer ettiğinde, bu tarzda bir haber akışını tersine çevirmek kolay olmamaktadır. Bu kapsamda özellikle sosyal medya üzerinden yayılan yalan haberlerin tekdibi yapılsa bile duygulara yönelik olarak hazırlanan bu haberlerin toplum nezdinde karşılığı olmakta, kamuoyu oluşum sürecinde objektif gerçeklerin etkisi azalmaktadır. Örnek olayda da gördüğümüz üzere, Türkiye’den Birleşik Krallık’a “göçmen akını” olacağı yönündeki yönlendirici manşet haberi bir ay sonra yayınlanan tekdip haberine göre daha fazla gündeme gelmiş ve sosyal medyada daha çok paylaşılarak dikkat çekmiştir. Böylece yanlış yorumlanmış bir anket sonucunun manşete taşınması, Brexit öncesinde Türkiye’nin AB üyeliğine karşı olan kesimlere argüman sağlamış ve kamuoyu oluşum sürecinde objektif gerçeklerin yerine duygulara/korkulara hitap eden manipülatif haber etkili olmuştur.

Sonuç ve Değerlendirme

Türkiye - AB ilişkilerinin tarihine bakıldığında, Türkiye’nin uzun yıllardır AB’ye üye olma hedefinin olduğu bir gerçektir. Türkiye bu süreçte pek çok engel ile karşı karşıya kalmıştır ve halen kalmaya da devam etmektedir. Bu çalışmada da görüleceği üzere, AB’deki seçim ve referandum dönemlerinde Türkiye’nin üyeliği bağlamından koparılarak bir seçim malzemesi haline getirilebilmektedir. Bu dönemlerde AB’li siyasetçilerin ve ulusal/uluslararası medyanın kullandığı bazı söylemlerin bu üyelik sürecine yardımcı olmadığı da ortadadır.

Bu çerçevede incelenen örnek olaylara bakıldığında, Hollanda ile Türkiye arasında Mart 2017 ayında gerçekleşen ve Türk yetkililerin ülkeye alınmamasına kadar tırmandırılan diplomatik kriz sırasında, özellikle Hollandalı siyasetçiler ve Hollanda basınının bu durumu kendi iç seçimlerine yönelik bir malzeme haline getirdikleri görülmektedir. Araştırmada görüldüğü üzere Hollanda basını, kullandığı “Patron Biziz” ve “Türkler başka bir gezegenden geliyor” gibi ifadelerle ve Türkiye karşıtı siyasetçilerin söylemlerine geniş yer ayırarak Türk kimliği üzerinden bir karşıtlık yaratmaya çalışmışlardır. Bu kapsamda Avrupa’daki bazı kesimlerin Türk ve İslam kimliğine karşı ön yargılarını kuvvetlendiren ve duygulara hitap eden bir habercilik tarzı benimsenmiştir. Aynı dönemde uluslararası basın Türkiye ve Hollanda arasındaki krizi Türkiye’nin AB üyeliği süreci çerçevesinde ele almış; yaptıkları haberlerle ikili arasındaki uzun süreli tarihsel ilişkiyi es geçerek bu diplomatik krizin Türkiye’nin AB üyeliği umudunu “bitirebileceği” yönünde bütüncül yorumlamalara gitmişlerdir.

Birleşik Krallık’taki Brexit referandumu öncesinde de İngiliz siyasetçiler ve medya Türkiye söylemini politik ajandaları bağlamında araçsallaştırmışlardır. Bu çerçevede özellikle İngiliz basınında Türkiye’nin AB’nin bir parçası olması durumunda milyonlarca işsiz Türk gencinin Birleşik Krallık’a akın edeceği, böylece ülkede işsizliğin artacağı ve ekonominin kötüleşeceği yönünde bir söylem benimsenmiştir. Bu söylemle vatandaşların “göçmenler”, “işsizlik” ve “ekonomik kriz” temelindeki endişeleri/korkuları duygulara yönelik ve gerçeklere dayanmayan bir habercilik tarzıyla manipüle edilmiş; Türkiye söylemi Birleşik Krallık’ın AB’den ayrılmasını isteyen kesim tarafından kullanışlı hale getirilmiştir. Böylece Türkiye ile doğrudan alakası bulunmayan Brexit süreci, siyasetçilerin ve medyanın bilinçli söylemleriyle Türkiye’nin AB ile ilişkileriyle bağdaştırılarak olumsuz bir kampanyanın bir bileşeni haline getirilmiştir. Aslında Türkiye’nin AB üyeliğine ilkesel olarak karşı çıkmayan Birleşik Krallık ve ülkedeki bazı siyasetçiler bile, dönemsel olarak ve seçimler çerçevesinde, Türkiye söylemlerini AB ilişkileri bağlamında olumsuz bir tona çevirebilmektedirler.

Özetle, hem Türkiye-Hollanda diplomatik krizi hem de Brexit referandum sürecinde bu ülkelerin ulusal basını ve uluslararası medya tarafından Türkiye’nin AB üyelik süreci olumsuz şekilde yorumlanarak iç siyaset malzemesi haline getirilmiştir. Medyanın zaman zaman yaptığı yönlendirici, gerçeklere

dayanmayan, manipülatif ve duygulara hitap eden haberlerle Türkiye karşıtı bir kamuoyunun şekillenmesine aracılık edilmiştir. Bu çerçevede Türkiye'nin AB üyesi olamayacağı, bu topluluğa ait olmadığı vurgulanmış; aksi bir durumda ise “göçmenlerin Avrupa'ya akın edeceği”, “işsizliğin artacağı” ve “ekonominin kötüleşeceği” yönünde bir kampanya izlenerek olumsuz bir Türkiye algısı oluşturulmaya çalışılmıştır.

Etik Beyan

“Avrupa Birliği – Türkiye İlişkileri ve Seçim Gündemlerinde Medyada Türkiye Söylemi” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir.

Kaynakça

- 12m Turks Say They'll Come to UK. (2016, 22 Mayıs). *Sunday Express*. s.1.
- AB Nezdinde Türkiye Daimi Temsilciliği. (Temmuz 2018). AB ve Üyelik Sürecimiz, Erişim Adresi: <http://avbir.dt.mfa.gov.tr/Mission>
- Atabek, N. (2002). Kamuoyu, medya ve demokrasi. *Kurgu Dergisi*. 19, 223-238.
- Black, P. (2016). Brexit campaign stirs up fear of Turks. Erişim Adresi: <https://edition.cnn.com/2016/05/23/europe/turkey-brexite/index.html>
- Bogdani, M. (2011). *Turkey and the Dilemma of EU Accession*. London: I.B. Tauris.
- CVCE. (1989, 20 Aralık). Commission Opinion on Turkey's request for accession to the Community Erişim Adresi: https://www.cvce.eu/content/publication/2005/2/4/4cc1acf8-06b2-40c5-bb1e-bb3d4860e7c1/publishable_en.pdf s.5.
- Erlanger, S. (2016). Britain's 'Brexit' Debate Inflamed by Worries That Turkey Will Join E.U. Erişim Adresi: <https://www.nytimes.com/2016/06/14/world/europe/britain-brexite-turkey-eu.html>
- EU warns Erdogan as Turkey-Netherlands crisis deepens. Erişim Adresi: <https://www.middleeasteye.net/news/netherlands-issues-turkey-travel-warning-amid-rising-tensions-1098460255>
- European Parliament, Luxembourg European Council 12 and 13 December 1997 Presidency Conclusions Erişim Adresi: http://www.europarl.europa.eu/summits/lux1_en.htm
- European Parliament, Briefing No 23 Legal Questions of Enlargement, Erişim Adresi: http://www.europarl.europa.eu/enlargement/briefings/23a2_en.htm
- European Parliament, Helsinki European Council 10 and 11 December 1999 Presidency Conclusions, Erişim Adresi: http://www.europarl.europa.eu/summits/hel1_en.htm
- Hawkes, S. (2016). Stuffed By Turkey: More than 700,000 Turks 'will flock to live and work in Britain after country joins EU' Erişim Adresi: <https://www.thesun.co.uk/news/1271200/more-than-100000-turks-a-year-will-flock-to-britain-after-it-joins-the-eu-pushing-net-migration-to-a-staggering-420000/>
- İktisadi Kalkınma Vakfı, Müzakere Sürecinde Hangi Aşamadayız?, Erişim Adresi: <https://www.ikv.org.tr/ikv.asp?id=371>,
- Imbert, F. (2017). The Dutch election is a dead heat, and the stakes for the EU could be huge. Erişim Adresi: <https://www.cnn.com/2017/03/07/dutch-election-and-geert-wilder-future-of-european-union.html>
- Kaya, R. (1999). Medya, toplum, siyaset. K. Alemdar (Edt.), *Medya gücü ve demokratik kurumlar*. İstanbul: Afa.
- Ker-Lindsay, J. (2018). “Turkey's EU accession as a factor in the 2016 Brexit referendum”, *Turkish Studies*, 19:1, 1-22. doi: <https://doi.org/10.1080/14683849.2017.1366860>
- Keyes, R. (2004). *The Post-Truth Era*. New York: St Martin's Press.
- Kingsley, P., ve Rubin, A.J. (2017) Turkey's Relations With Europe Sink Amid Quarrel With Netherlands. Erişim Adresi: <https://www.nytimes.com/2017/03/12/world/europe/netherlands-recep-tayyip-erdogan-turkey.html>
- Kinzer, S. (1997). “Turkey, Rejected, Will Freeze Ties to European Union”, *The New York Times*, Erişim Adresi: <https://www.nytimes.com/1997/12/15/world/turkey-rejected-will-freeze-ties-to-european-union.html>
- Öniş, Z. (2008) “Turkey-EU Relations: Beyond the Current Stalemate”, *Insight Turkey*. Vol.10. No.4, 35-50.
- Post-truth. (2018). Oxford English Dictionaries. Erişim Adresi: <https://en.oxforddictionaries.com/definition/post-truth>
- Ramadan, T. (6 Ağustos 2009). Turkey is part of Europe. Fear keeps it out of the EU, *The Guardian*, Erişim Adresi: <http://www.theguardian.com/commentisfree/2009/aug/06/turkey-eu-membership>
- T.C. Dışişleri Bakanlığı, (1997, 14 Aralık), Türkiye Cumhuriyeti; Dışişleri Bakanlığının, AB Lüksemburg Kararı ile ilgili Açıklaması, Erişim Adresi: http://www.mfa.gov.tr/turkiye-cumhuriyeti-_disisleri-bakanliginin_-ab-luksemburg-karari-ile-ilgili-aciklamasi_-14-aralik-1997.tr.mfa
- T.C. Dışişleri Bakanlığı, 16-17 Aralık 2014 Avrupa Birliği Konseyi Brüksel Zirvesi Sonuç Bildirgesi, Erişim Adresi: https://www.ab.gov.tr/_300.html
- T.C. Dışişleri Bakanlığı, Genişlemenin Tarihçesi, Erişim Adresi: https://www.ab.gov.tr/genislemenin-tarihcesi_264.html

- T.C. Dışışleri Bakanlığı, Türkiye ile Avrupa Ekonomik Topluluğu Arasında bir Ortaklık Yaratan Anlaşma (Ankara Anlaşması)-12 Eylül 1963, Erişim Adresi: http://www.mfa.gov.tr/turkiye-ile-avrupa-ekonomik-toplulugu-arasinda-bir-ortaklik-yaratan-anlasma-_ankara-anlasmasi_-12-eylul-1963-.tr.mfa
- T.C. Dışışleri Bakanlığı, Türkiye-AB Gümrük Birliği, Erişim Adresi: <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-ab-gumruk-birligi.tr.mfa>
- T.C. Dışışleri Bakanlığı, Türkiye-AB İlişkileri, Erişim Adresi: <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-ab-iliskileri.tr.mfa>
- Telegraaf tegen Turken: ‘WIJ ZIJN HIER DE BAAS!’. Erişim Adresi: <http://www.mediacourant.nl/2017/03/telegraaf-tegen-turken-wij-zijn-hier-de-baas/>
- Tocci, N. (2014). Turkey and the European Union: A Journey in the Unknown, The Centre on the United States and Europe at Brookings, *Turkish Policy Project Paper. No.5*, 1-17.
- Travis, A. (2016). The leave campaign made three key promises – are they keeping them? Erişim Adresi: <https://www.theguardian.com/politics/2016/jun/27/eu-referendum-reality-check-leave-campaign-promises>
- Turkey Entry ‘Would Destroy EU’, BBC News, Erişim Adresi: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/2420697.stm>
- Turkey poll findings flawed: clarification. (2016, 20 Haziran). *Sunday Express*.
- Turkey threatens to pull out of migrant deal as Dutch row intensifies. Erişim Adresi: <https://www.theguardian.com/world/2017/mar/13/turkey-summons-dutch-envoy-over-riot-police-tactics-in-rotterdam>
- Van Dijk, T. A. (1993). Principles of critical discourse analysis. *Discourse & society*, 4(2), 249-283.
- Why has Turkey fallen out with the Netherlands and Germany? Everything you must know about the diplomatic crisis. Erişim Adresi: <https://www.mirror.co.uk/news/world-news/turkey-fallen-out-netherlands-germany-10022569>
- Wij Zijn Her de Baas. (2017, 13 Mart). *De Telegraaf*, s.1.

EXTENDED ABSTRACT

In this study, it has been revealed that how European Union (EU) member countries use EU Turkey relations and their discourse about Turkey’s EU membership for their internal election debate through media outlets, especially in electoral and referendum periods. Within this scope, 2017 Netherlands - Turkey diplomatic crises and the process before the 2016 Brexit referendum discussed throughout the article. Within the framework of Turkey’s EU accession process, the aim of the study is, to expose public opinion forming efforts and journalism tendencies of international media outlets in line with discourses of European politicians, during the electoral and referendum periods.

Considering the history of Turkey - EU relations, it is a fact that Turkey maintains the goal of becoming a EU member country for many years. Turkey’s relations with the European Union started in 1959 when the first official contact with the European Economic Community (EEC) was established and application for the association was made. Turkey’s ultimate goal of membership to the EU has continued since that date, despite various national and international developments, which affected both sides. The official application of Turkey for full membership was made in 1987. Turkey has faced and continues to face many obstacles in this process. It is evident that some of the negative discourses used by EU politicians, national and international media during this period did not help this relation between Turkey and the EU. Media plays a key role in the execution of all these political communication processes, the transmission of the discourses of the politicians and forming public opinion. Ideally, the media were assign the task of informing the public and giving place to different opinions and laying the ground for the public debate. By highlighting some incidents, or ignoring some of them, and using editorial preferences such as wording, photo and language usage, it may be possible to steer public opinion to a certain thought or tendency through the choice of news topics.

With the introduction of the new communication technologies in the 21st century, the effect of media directing the public opinion on the basis of fake or manipulative news in the context of certain political/social agendas has been moved to a different dimension. This phenomenon is called “post-truth” and defined as “relating to or denoting circumstances in which objective facts are less influential in shaping public opinion than appeals to emotion and personal belief” (Oxford English Dictionaries). Whether it is traditional media or new media, media outlets can adopt a manipulative style of journalism in line with specific political goals and interests. This attitude is particularly evident in processes such as election, crisis and referendum where the agenda is intense and critical.

In this context, 2017 Netherlands - Turkey diplomatic crises and the process before 2016 Brexit referendum selected as case studies and the news related to Turkey was analysed via discourse analysis method in these periods in international media. To that end, online/offline media outlets including “The

Guardian”, “Mirror”, “New York Times”, “De Telegraaf”, “NRC”, “CNN”, “Sunday Express”, “Sky News”, “The Sun” was reviewed. Van Dijk's critical discourse analysis was used as a methodological approach in the study. In this direction, editorial decisions, word, quote and headline selections, news sources, highlighted or ignored topics, photograph usage and context of the selected news pieces were taken into account. Also, via content analysis, Twitter posts and Google Trends information were used.

In conclusion, it has been observed that during the electoral and referendum periods concerning EU, the political discourses related to Turkey instrumentalized by media to influence public opinion, to steer voters feelings and preferences and to influence the election results by reviving prejudices against Turkey. The topics of economic crisis, unemployment and migration brought forward for political motives. Specifically, discourse such as “migrants will flock to Europe”, “unemployment rates will increase” and “the economy will worsen” was used by national and international media of Europe and associated with Turkey's “possible” membership to the European Union. By doing so, politicians and media used Turkey discourse as an instrument for “winning” an election or a referendum. The headlines such as “Stuffed by Turkey: More than 700,000 Turks ‘will flock to live and work in Britain after country joins EU”, “12m Turks Say They'll Come to UK” used by British media before Brexit referendum can be given as examples. Also, the headlines by Dutch media during Turkey - Holland diplomatic crisis such as “We Are The Boss” and “Turks are coming from another planet” demonstrate othering and negative discourse against Turkey, and the use of Turkey discourse as a tool for internal debates/elections.

Kore Savaşı Ekseninde ABD-Çin İlişkilerinin Çin Propaganda Posterleri Üzerinden Analizi

Mustafa KARACA¹, Mehmet Ali GAZI² ve Caner ÇAKI³

Öz

Çin Halk Cumhuriyeti, 25 Ekim 1950 tarihinde Kore Savaşı'na müdahalede bulunarak, Kuzey Kore'ye askeri yardım göndermişti. Çin'in yardımı ile savaşın kaderi değişmiş ve ABD savaştaki inisiyatifi kaybetmişti. Bu süreçte Çin yönetimi, Çin halkından destek bulabilmek için ABD karşıtı yoğun bir propaganda faaliyetine girmişti. Çin, bu süreçte posterleri etkili bir şekilde propaganda aracı olarak kullanmış ve Çin halkını ABD'ye karşı harekete geçirmek için çalışmıştı. Çalışma kapsamında Çin propagandası tarafından Kore Savaşı'nda kullanılan posterlerde ABD karşıtı hangi ögelere yer verildiği ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu amaçla çalışma kapsamında Uluslararası Sosyal Tarih Enstitüsü'nden amaçlı örneklem metodu kullanılarak seçilen altı propaganda posterini, nitel araştırma yöntemleri içerisinde yer alan göstergebilimsel analiz yöntemi kullanılarak incelenmiştir. Çalışma için seçilen posterler Fransız antropolog Claude Lévi-Strauss'un İkili Karşıtlıklar Modeli üzerinden ele alınmıştır. Çalışmada özellikle Lévi-Strauss'un "somutlama mantığı" üzerinden analizler yapılmıştır. Elde edilen bulgulara Çin propaganda posterlerinde ABD'nin işgalci, barbar, katil soyut kavramları üzerinden somutlanarak, Çin kamuoyunda ABD karşıtı nefret söylemi inşa edilmeye çalışıldığı ortaya konulmuştur..

Anahtar Kelimeler: Kore Savaşı, Çin, ABD, Propaganda, Uluslararası İlişkiler

The Analysis of USA-China Relations on Chinese Propaganda Posters in the Context of Korean War

Abstract

The People's Republic of China intervened in the Korean War on 25 October 1950 and sent military aid to North Korea. With the help of China, the fate of the war changed and the USA lost its initiative in the war. In this process, the Chinese government started propaganda campaign against the USA to get support from the Chinese people. China effectively used the posters as a propaganda tool and tried to mobilize the Chinese people against the USA. Within the scope of the study, it was tried to reveal how posters were used for anti-USA discourses by Chinese propaganda in the Korean War. For the purpose, six propaganda posters were selected by using the method of sampling from International Institute of Social History (IISH). The posters selected for the study were discussed by the French Anthropologist Claude Lévi-Strauss's Binary Contrast Model. In the study, especially the analysis was made via the embodiment of logical of Lévi-Strauss. The findings of the study revealed that the Chinese propaganda posters were based on US occupation, barbaric, and killer abstract concepts.

Key Words: Korean War, China, USA, Propaganda, International Relations

¹ Doç. Dr. – Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, mustafa_karaca@anadolu.edu.tr
ORCID: 0000-0002-8204-6154

² Dr. Öğr. Üyesi – Malatya Turgut Özal Üniversitesi Battalgazi MYO, mehmetaligazi@hotmail.com
ORCID: 0000-0002-9239-4187

³ Araç. Gör. - İnönü Üniversitesi İletişim Fakültesi, caner.caki@inonu.edu.tr
ORCID: 0000-0002-1523-4649

Giriş

25 Haziran 1950 tarihinde Kore Savaşı, Kuzey Kore ve Güney Kore arasında meydana gelen bölgesel bir çatışma olarak başlamıştı. Buna karşın ilerleyen süreçte Kuzey Kore'ye karşı ABD ve müttefiklerinin müdahalesiyle savaş uluslararası bir boyut kazanmıştı. ABD'nin liderlik ettiği koalisyon güçleri, Kuzey Kore'de üstünlük elde etmiş ve zaman içerisinde Çin sınırına kadar yaklaşmıştı. Bunun üzerine Çin Halk Cumhuriyeti, 25 Ekim 1950 tarihinde savaşa dâhil olarak Kuzey Kore'ye yüz binlerce asker göndermişti. Çin'in savaşa müdahalesi, savaşın dengesinin değişmesine ve koalisyon kuvvetlerinin geri çekilmesine yol açmıştı. İlerleyen aşamada her iki taraf da birbirlerine karşı üstünlük sağlayamamıştı. Bu süreçte Çin, ABD karşısı yoğun bir propaganda faaliyetine girişerek, Çin halkının savaştaki desteğinin sürmesine çalışmıştır. Çin propagandasının bu aşamada en sık kullandığı kitle iletişim araçlarından biri posterler olmuştur. Çalışma kapsamında Kore Savaşı sırasında ABD karşısı kamuoyu oluşturmada Çin propaganda posterlerinin nasıl ve ne yönde kullanıldıkları göstergebilimsel analiz yardımıyla incelenmiştir.

Ulusal çalışmalar içerisinde son dönemde propaganda disiplini üzerine göstergebilimsel analiz metodu kullanılarak farklı dönem ve ülkeler ile ilgili akademik çalışmaların yapıldığı görülmektedir. Bu çalışmalar içerisinde; Çakı (2018a), "İkinci Dünya Savaşı'ndaki Propaganda Savaşlarında Çizgi Filmin Rolü: Nazi Almanyası ve Amerika Birleşik Devletleri Üzerine İnceleme" adlı çalışmada İkinci Dünya Savaşı'nda çizgi filmlerin propaganda amaçlı kullanımını Lévi-Strauss'un İkili Karşıtlıklar Modeli üzerinden ABD ve Nazi Almanyası özelinde analiz etmiştir. Çalışma sonucunda elde edilen bulgularda her iki ülkenin de hazırlanan propaganda içerikli çizgi filmlerde birbirlerine karşı nefret söylemi inşa etmeye çalıştıkları ortaya çıkmıştır. Yine Çakı (2018b), "Adolf Hitler'in Kült Lider İnşasında Kullanılan Propaganda Posterlerinin Göstergebilimsel Analizi" adlı çalışmada Nazi Almanyası lideri Adolf Hitler'in propaganda posterleri üzerinden kült lider olarak nasıl inşa edildiğini Fransız dilbilimci Roland Barthes göstergebilimsel analiz metodu kullanarak incelemiştir. Çalışmada posterler üzerinden Hitler'in Almanya'yı yönetecek en doğru kişi olduğu propaganda mitinin inşa edilmeye çalışıldığı, bu yolla kitlelerin Hitler'in otoritesini doğrudan kabul etmesinin amaçlandığı ortaya çıkarılmıştır. Gazi, Çakı ve Gülada. (2018a), "İkinci Dünya Savaşı'nda Sovyet Kült Lider Propagandasında Vladimir Lenin ve Joseph Stalin'in Sunumu" adlı çalışmada Sovyetler Birliği lideri Joseph Stalin'in kült liderlik propagandasında posterlerin kullanımını ABD'li dilbilimci Charles Sanders Peirce'in göstergebilim modeli üzerinden analiz etmiştir. Çalışmada sonucunda Stalin'in posterlerde doğrudan Vladimir Lenin'in kült liderliğinden yararlanılarak Sovyetler Birliği'nin yeni kült lideri olarak sunulduğu ortaya konulmuştur. Gazi, Çakı ve Gülada (2018b), "İspanya 2000 Partisi'nin Göçmen Karşısı Propaganda Faaliyetleri Üzerine İnceleme" adlı çalışmada İspanya'daki İspanya 2000 Partisi'nin (España 2000, E-2000) göçmen karşısı propaganda faaliyetlerini İsviçreli dilbilimci Ferdinand de Saussure'ün Göstergeler Modeli üzerinden ele almıştır. Çalışmada elde edilen bulgularda E-2000'nin göçmen sorununu istatistikî veriler sunarak İspanya kamuoyunda ön plana çıkarmaya çalıştığı buna karşısı propagandasında göçmen soruna yönelik net vaatlere yer vermediği ortaya çıkarılmıştır.

"Soğuk Savaş döneminin ilk sıcak çatışması olarak kabul edilen Kore Savaşı'nda, Çin propaganda posterlerinde Çin-ABD ilişkileri nasıl sunulmaktadır?" şeklindeki soru çalışmanın temel problemini oluşturmaktadır. Elde edilen bulgular kapsamında Kore Savaşı'nın iki ülkenin ilişkilerine ne şekilde yansdığı ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Kore Savaşı ve Çin Halk Cumhuriyeti

İkinci Dünya Savaşı'nın sonlanmasından sonra ABD ve Sovyetler Birliği, dünyanın iki süper gücü olarak uluslararası siyasette etkili olmaya başlamıştı. Buna karşın zaman içerisinde her iki ülke, Mihver Devletleri'nden geri alınan bölgelerde kurulacak yönetimler konusunda anlaşmazlığa düşmüştü. Bu ülkelerin başında da Kore gelmişti. Kore yarımadası stratejik önemi nedeniyle 20. yüzyılın başından itibaren pek çok ülkenin dikkatini çeken bir bölge olmuştu. Yarımada, 1905 yılında gerçekleştirilen Japon-Rus Savaşı'ndan sonra Japon İmparatorluğu'nun denetimine girmişti (Nish, 2014, s. 2). Japonya, 1945 yılında Müttefik Devletleri'ne teslim olarak İkinci Dünya Savaşı'ndan ayrılmış ve denetimi altında bulunan pek çok yerden olduğu gibi Kore'den de çekilmişti. Japonya'nın Kore'den çekilmesiyle birlikte bölgenin denetimi kısa bir süreliğine Müttefik Devletleri'nin eline geçmişti. Sovyetler Birliği, Kore'de komünizm ideolojisinin kurulmasını desteklerken, ABD buna şiddetle karşı çıkmıştı. Çünkü ABD, komünizm ideolojisi altında olacak bir Kore devletinin uluslararası arenada kendisi ile işbirliği içerisine girmeyeceğinden, hatta kendisine karşı oluşturulacak olan bir koalisyonunda önemli bir rol üstlenebileceğinden çekinmekteydi. Bu amaçla Kore'de kendisini destekleyecek bir yönetimin iş başına gelmesi için çalışmaktaydı. ABD ve Sovyetler Birliği arasında uzlaşmanın sağlanamaması üzerine Kore'nin

kuzey ve güney olmak üzere ikiye bölünmesine, kuzeyde Sovyet yanlısı, güneyde ise ABD yanlısı bir hükümetin kurulmasına karar verilmişti. Kurulacak iki ülkenin sınırları da 38. enlem olarak belirlenmişti (Lowe, 2014, s. 20). Sovyetler Birliği ve ABD'nin kendi destekledikleri hükümetler, Kore'de iş başına gelince kuvvetlerini geri çekmişti. Buna karşın Kuzey Kore, Güney Kore zerindeki emellerinden vazgeçmemişti. Her iki ülkenin de komünizm ideolojisi altında yönetilmesini istemişti. Nihayetinde 25 Haziran 1950 tarihinde Kuzey Kore ordusunun 38. enlemi geçerek Güney Kore'yi işgale başlaması ile Soğuk Savaş dönemindeki ilk büyük çatışma da başlamış oldu. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, Kuzey Kore'nin saldırısına karşı ortak bir askeri hareket düzenleme kararı almıştı (Gilbert, 2011, s. 1037). Bu harekatta özellikle ABD nc bir rol üstlenmişti. Nitekim ABD, Kuzey Kore ordusunun Güney Kore'yi işgal etmesi halinde önemli bir müttefikini kaybedeceğinde endişen etmişti. Bunun yanında komünistlerin Güney Kore'de elde edecekleri zaferin bölge ülkeleri için bir domino etkisi oluşturacağından ve diğer Asya lkelerinde de komünist yönetimlerin kurulacağından ekinilmişti.

ABD'nin öncülüğünde hazırlanan BM kuvvetleri, aynı yıl Kuzey Kore Birlikleri'ne karşı saldırıya geçmişti. BM kuvvetleri, Kuzey Kore ordusunu Güney Kore'den geri püskürtmeyi başarmıştı. İlerleyen süreçte BM kuvvetlerinin başarılı hareketleri devam etmiş ve BM kuvvetleri Çin sınırına kadar yaklaşmıştı (Mcmahon, 2013, s. 72-73). Kuzey Kore ordusu teknik ekipman bakımından gelişmiş silahlara sahip BM ordusu karşısında önemli bir varlık gsterememeye başlamıştı. Bu süreçte Kuzey Kore'ye açıktan destek veren Çin yönetimi, BM kuvvetlerinin ilerlemesi karşısında doğrudan savaşa dahil olma kararı almıştı. Böylece yarımada ABD ordusu hem Kuzey Kore hem de Çin kuvvetleri ile karşı karşıya kalmıştı (Cumings, 2010, s. 25). Buna karşın Çin ve ABD, karşılıklı olarak savaş ilanında bulunmamış, Kuzey ve Güney Kore üzerinden çatışmalarda yer almayı seçmişti.

Kore Savaşı başladığında Çin, iç savaştan yeni çıkmış ve ülkede Mao Zedong liderliğinde komünist bir rejim kurulmuştu. Ülkenin ismi de Çin Halk Cumhuriyeti (HC) olarak değiştirilmişti. Mao, Çin'de tamamen kült lider olarak inşa edilmişti (Landsberger, 1996, s. 196). Bu açıdan Çin, doğrudan Mao'nun öğretileri içerisinde yönetilmekteydi. Hatta Mao öldükten sonra bile ülkedeki etkisi devam etmişti (Barm, 2016, s. 14). Mao'nun denetiminde ülkede i karışıklıklara son verilmişti. Sovyetler Birliği gibi HC, doğrudan Batılı ülkelere karşı cephe alarak, bölgede komünist rejimlerin kurulmasına önderlik etmeye başlamıştı. Komünist bir rejimin kurulmasını desteklediği ülkelerin başında da Kore gelmekteydi. Nitekim Kore yarımadası, Çin'in Kuzey Doğu sınırlarının savunulmasında hayati derece önem taşıyan bir konumdaydı. Bu süreçte Çin, Kore'de Çin karşıtı kurulabilecek bir yönetimin, kendisi için büyük bir tehdit oluşturabileceğini planlamaktaydı. Çin bu nedenle BM kuvvetlerinin sınırlarına yaklaşmasından dolayı Kore'ye asker göndermeyi kararlaştırmıştı (Kissinger, 2010, s. 468). Çin yönetimi, doğu sınırında ABD ordusunun konuşlanmasından ekinmekteydi. ABD, komünist rejime karşı tehlike olarak değerlendirilmekteydi. Çin'in müdahalesi, savaşın Kuzey Kore lehine değişmesine yol açmıştı. Çin kuvvetleri, BM kuvvetlerini Çin-Kore sınırında durdurmuş ve 38.enlemin güneyine kadar geri çekilmesini sağlamıştı. İlerleyen süreçte her iki taraf da birbirine karşı üstünlük sağlayamamış ve çatışmalar yıpratma savaşına dönüşmüştü. Buna karşın taraflar arasında ateşkes sağlanamamıştı (Xia, 2014, s. 65). Diğer yandan savaşta ABD kuvvetleri, Kuzey Kore'yi yoğun bir şekilde bombalamış ve ülkenin ağır kayıplara uğramasına neden olmuştu. ABD tarafından gerçekleştirilen bombardımanlar, Çin yönetiminin ABD'ye karşı direnişi şiddetlendirmektedir.

Kore Savaşı'na müdahalesine karşılıklı olarak ABD tarafından, Çin endüstrisinin hava kuvvetleri ile bombalanması ve ABD donanmasının Çin'in kıyı kesimlerine saldırı düzenlemesi söz konusu haline gelmişti (Stueck, 1997, s. 149). ABD'nin Çin'in yanında müdahalede bulunması gereken bir diğer ülke de Sovyetler Birliği olmuştu. Nitekim Çin, savaş döneminde Sovyetler Birliği ile ilişkilerini geliştirmiş ve ikili arasında sıkı dostluğa dayalı güçlü bir ittifak meydana gelmişti (Lewis ve Xue, 1993, s. 266). ABD bu süreçte her iki ülkenin anakarasına doğrudan müdahale etmektense, Kuzey Kore'de savaşan kuvvetler üzerinde üstünlük kurmayı tercih etmişti. Böylece Kore Savaşı'nın bir dünya savaşına dönüşmesini engellemişti. Kore Savaşı, 27 Temmuz 1953 tarihinde imzalanan ateşkes antlaşmasıyla son bulmuştu. Savaşta sınırlarda ciddi bir değişiklik yaşanmamış, buna karşın savaşan her iki tarafta da ağır kayıplar meydana gelmişti (Gaddins, 2018, s. 60). Kore Savaşı, komünizm ideolojisi altında yönetilen Çin'in ilk geniş çaplı uluslararası müdahalesi olmuştu. Diğer yandan Çin, Sovyetler Birliği'nin komünizm ideolojisinin savunulmasındaki ve yayılmasındaki liderliğine karşı önemli bir rakip olduğunu da Kore Savaşı ile birlikte göstermişti.

Kore Savaşı'nda Çin Halk Cumhuriyeti'nin Propaganda Faaliyetleri

Propaganda, bir grubun görüş ve düşüncelerini değiştirmek ve grubu kontrol altında tutmak amacıyla ortaya konulan her türlü bilgi, belge ve görüşü ifade etmektedir (Tarhan, 2010, s. 36). Propagandanın tarihi insanlık tarihi kadar eski olmakla birlikte, en yaygın kullanıldığı dönem, 20. yüzyıl olmuştur. Bu yüzyılda dünya tarihindeki en büyük propaganda savaşları yaşanmıştır. Bu dönemde gazete, dergi, radyo, sinema, televizyon gibi pek çok kitle iletişim aracı propaganda amaçlı etkin bir şekilde kullanılmıştır (Çakı, 2018c, s. 1569). Nazizm, Faşizm, Komünizm gibi farklı ideolojilerin ortaya çıktığı bu yüzyılda, kitlelerin düşüncelerini kontrol altında tutabilmek için propagandadan yoğun bir şekilde yararlanılmıştır. Bu süreçte propaganda disiplininin en fazla yararlanan ülkelerin başında ÇHC gelmektedir.

ÇHC'nin kurulmasından sonra da ülke genelinde yoğun bir şekilde sosyalizmin etkisi görülmeye başlanmıştır (Priestland, 2017, s. 325). Bu aşamada Çin'de komünizm ideolojisinin hâkim olmasında ve Mao'nun ülke genelinde otorite kurmasında propaganda önemli bir rol oynamıştır (Domenach, 2003, s. 16; Leese, 2011, s. 38). Çin propagandası yeni rejime karşı kitlelerin desteğini alabilmek farklı yöntemlerden yararlanmıştır. Bu süreçte Çin propagandası kendine has bir özellik kazanmıştır. Çin propagandasının en önemli özelliklerinden biri onlarca farklı dilde faaliyet gösterebilmesi olmuştur. Nitekim Çin'in pek çok farklı etnik kimlikten oluşması Çin propagandasını da zorunlu olarak farklı dillerde yayın yapmaya zorlamıştır. Özellikle ÇHC'nin ilk dönemlerinden itibaren radyo propaganda amaçlı yoğun bir şekilde kullanılmıştır (Jowett ve O'donnell, 2014, s. 133). Yine posterler de önemli bir propaganda aracı olarak hizmet etmiştir. Özellikle ÇHC'nin kurulduğu ilk yıllarda okuma-yazma oranının düşük olduğu hesaba katıldığında, her iki kitle iletişim aracının da propaganda boyutunda ne kadar önemli bir görev üstlenebileceği anlaşılabilir.

Çin İç Savaşı'ndan sonra ÇHC propagandasında yoğun bir şekilde ABD karşıtlığının ön plana çıktığı görülmüştür. Bunun altında iki temel yatmaktadır. Birincisi ABD'nin Çin Komünist Partisi'ne (ÇKP) karşı Çin Milliyetçi Partisi (Kuomintang) lideri Çan Kay Şek'e, vermiş olduğu destektir (Lawrance, 2013, s. 3). ABD, böylece ÇKP'nin en büyük rakibine destek vererek, kendisini doğrudan ÇHC'nin karşısına almaktaydı. İkinci neden ise tamamen ideolojik merkezli olmaktaydı. Çin, ABD'yi emperyalist bir ülke olarak değerlendirmekteydi (Yufan ve Zhihai, 1990, s. 94). Bu nedenle ÇHC'nin komünizm ideolojisinin savunuculuğunu yapması, doğrudan ABD'nin kapitalist söylemlerine karşı hareket etmesine yol açmaktaydı. Bu süreç de her iki ülkeyi karşı karşıya getirmekteydi.

Kore Savaşı başladığında, ÇHC'de bulunan Amerikan karşıtlığı daha belirgin bir şekilde gün yüzüne çıkmaya başlamıştı. ABD, Çin propagandası tarafından komünizm ideolojisine karşı en büyük tehdit olarak sunulmaktaydı. Bu süreçte ABD'ye karşı Çin hükümeti hem halkının hem de ordusunun savaşa müdahale etmesi için yoğun bir çaba sarf etmişti. ABD, Kuzey Kore ve Çin'e karşı uluslararası bir propaganda faaliyeti yürütmüştü (Stueck, 2013, s. 153). Buna karşı Çin'in teknolojik bakımından sınırlı imkanları ve uluslararası alanda etkin bir konumda olamaması, propaganda faaliyetlerinin yerel bir düzeyde kalmasına yol açmıştı. Çin propagandası, savaşta kahramanlık gösteren askerler üzerinden de kitleleri etkilemeyi amaçlamıştı. Bunlardan biri de Yang Gensi adlı askerinin yaşamının anlatımı olmuştur. Gensi'nin Müttefik Devletleri'ne karşı mücadelesi, kahramanlık hikayesi olarak sunulmuştu (Sandler, 2015, s. 226). Kore Savaşı'nda Çin'in ABD'nin Asya'daki varlığına karşı çıkması, Çin'in yükselişinin önünü açmıştı ve ülkeyi bölgesel bir dünya gücü haline getirmişti. Diğer yandan Kore Savaşı'nda Çin hükümeti tarafından yürütülen ABD karşıtı propaganda, savaşın ÇKP'nin iç desteğini ve meşruiyetini güçlendirmiş, Çin halkının partinin düşünceleri etrafında harekete geçmesini sağlamış ve partinin otoritesini Çin genelinde pekiştirmesine yol açmıştı (Rawnsley, 2009, s. 285). Çin propagandası bu aşamada ABD karşıtlığı oluşturabilmek için pek çok yolu denemişti. Örneğin Çin'de propaganda amaçlı ABD karşıtı şarkılar yapılmıştı. Diğer yandan ABD ordusunu eleştiren karikatürler hazırlanmıştı. Hazırlanan propaganda karikatürleri ile Amerikalılar çirkin ve sarhoş şekillerde yansıtılmaya başlanmıştı (Cathcart, 2010, s. 205). Çin propagandası bu şekilde Çin halkı nezdinde güçlü bir ABD karşıtlığı meydana getirmeye ve kitleleri ABD ordusuna karşı harekete geçirmeye çalışmıştı.

Çin propagandası, bir yandan ülke genelinde ABD karşıtlığı meydana getirirken, diğer yandan da Çin ve Kore ilişkilerinin gelişmesi yönünde de önemli adımlar atmaktaydı. Nitekim 1950'li yılların ilk yarısındaki propaganda kampanyalarında Çinlilerin Korelilere sempati duyduğu aktarılmaktaydı. Diğer yandan Çin propagandası yabancı tehditleri de kitleleri seferber etmek için kullanmaktaydı (Chen, 2010, s. 13). ABD'nin Çin'e veya komünizm ideolojisine yönelik herhangi bir olumsuz söylemi, Çin propagandası

tarafından ABD'nin tehditkâr bir düşman olarak algılanmasına yol açmaktaydı. Benzer şekilde kitlelerin gelecekte ABD tarafından gelebilecek muhtemel bir saldırıya karşı da hazır olmasını sağlamaktaydı.

Çin propagandası tarafından yürütölen propaganda faaliyetlerinde ABD'ye, Çin'e yönelik herhangi bir tehdidin güçle karşılanabileceği mesajını da vermeye çalışmaktaydı (Rawnsley, 2009, s. 285). Çin propagandasının tüm amacı, Çin ordularının Kore Savaşı'na dahil olmasına meşru bir zemin hazırlamak ve Çin savaşa dahil olduktan sonra da Çin ordularının ABD'ye karşı kararlı bir şekilde savaşmasını sağlamaktı.

Kore Savaşı sonlandıktan sonra da iki öлке arasındaki olumsuz ilişkilerin soğuması oldukça uzun bir zaman almıştı. Bu süreçte her iki taraf da propaganda faaliyetlerini sinema üzerinden yürötmeye başlamıştı. Sinema üzerinden yürötülen propaganda savaşlarının amacı Kore Savaşı sona erdikten hemen sonra siyasi mesajlar iletmek ve kitlelere uzun vadeli dersler vermek olmuştu (Pickowicz, 2010, s. 352).

Metod

Kore Savaşı'nda Çin propagandası tarafından kullanılan posterler üzerinden Çin-ABD ilişkilerinin ortaya çıkarılması çalışmanın temel amacını oluşturmaktadır. Ulusal alandaki akademik çalışmalarda yapılan kapsamlı literatür taraması sonucunda Çin Halk Cumhuriyeti'nin propaganda faaliyetleri üzerine herhangi bir akademik çalışmaya rastlanılamamıştır. Bu açıdan mevcut çalışma ile alanda önemli bir boşluğun doldurulması amaçlanmaktadır. Diğer yandan çalışma, Kore Savaşı'nda Çin-ABD ilişkileri ile ilgili bilgi vermesi ve propagandanın uluslararası ilişkilerdeki rolünü ortaya koyması nedeniyle önem taşımaktadır.

Kore Savaşı'nda Çin propagandası tarafından hazırlanan tüm propaganda posterlerinin incelenmesinin güçlüğünden dolayı çalışmada örneklem kullanılması yoluna gidilmiştir. Bu amaçla çalışmada amaçlı örneklem metodu kullanılarak belirlenen altı propaganda posterini üzerinden incelemede bulunulmuştur. Çalışmada analiz edilen Çin propaganda posterleri, Uluslararası Sosyal Tarih Enstitüsü'nden (IISH) seçilmiştir (IISH, 2019). Çalışma kapsamında Çin yönetimi tarafından ABD karşıtı çok sayıda propaganda posterinin kullanıldığı gözlemlenmiştir. Kullanılan posterlerin konu ve içerik bakımından birbirlerine benzer nitelikte olduğu saptanmış ve posterler altı başlık altında sınıflandırılmıştır. Sınıflandırılan konu başlıklarından amaçlı örneklem metodu kullanılarak konuyu en iyi şekilde yansıtılacağı düşünölen altı propaganda posterini çalışmanın örneklemini olarak belirlenmiştir. Çalışmada yalnızca altı Çin propaganda posterini üzerinden incelenmesi ve elde edilen bulgular kapsamında genellemelerde bulunulması çalışmanın temel sınırlılığını oluşturmaktadır.

Alanda yapılan kapsamlı literatür taramasında, genel olarak Çin Kültür Devrimi'nde kullanılan propaganda posterlerinin incelendiği ortaya çıkmıştır (Cushing ve Tompkins, 2007; Powell ve Wong, 1997; Xing-Hua, 2005; Yang ve Suchan, 2009; Shen, 2000). Nitekim bu dönemde propaganda posterlerinin yoğun olarak kullanılması araştırmaların da yoğunluğunu arttırmıştır. Buna karşın ÇHC'nin kurulduğu ilk yıllara denk gelen Kore Savaşı sırasında kullanılan propaganda posterlerinin incelendiği herhangi bir akademik çalışmaya rastlanılamamıştır. Çalışmada ÇHC'nin propaganda faaliyetlerinin emekleme dönemi olarak kabul edilen kuruluş döneminde, Kore Savaşı sırasındaki Çin-ABD ilişkilerinin propaganda posterlerindeki sunumu analiz edilmeye çalışılmıştır. Literatüre bağlı olarak çalışmada, Çin propaganda posterlerinde ABD'nin olumsuz bir anlatım ile sunulması, savaşın Çin ve Kuzey Kore orduları tarafından kazanılacağıının vurgulanılması ve komünizm ideolojisinin yüceltilmesi sonuçlarına ulaşılması beklenilmiştir.

"Soğuk Savaş döneminin ilk sıcak çatışması olarak kabul edilen Kore Savaşı'nda, Çin propaganda posterlerinde Çin-ABD ilişkileri nasıl sunulmaktadır?" çalışmanın temel sorunsalı olarak belirlenmiş ve çalışma kapsamında aşağıdaki sorulara yanıt aranması amaçlanmıştır;

Kore Savaşı sırasında Çin propagandası tarafından kullanılan posterlerde;

- verilmek istenen temel propaganda mesajları nedir?
- ABD hangi olumsuz kavramlar üzerinden sunulmaktadır?
- ABD karşıtı hangi propaganda mitleri inşa edilmeye çalışılmaktadır?
- Çin yönetimi, uluslararası mı yok yerel bazda mı posterleri propaganda amaçlı kullanmaktadır?

Çalışmada nitel araştırma yöntemleri içerisinde yer alan göstergebilimsel analiz metodu kullanılmıştır. Çalışma kapsamında belirlenen propaganda posterleri Fransız antropolog Claude Lévi-Strauss'un İkili

Karşıtlıklar Modeli üzerinden analiz edilmiştir. Özellikle propaganda posterlerinde "somutlama mantığı" üzerinden ABD'nin hangi soyut kavramlar üzerinden sunulduğu ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Göstergebilim, göstergeler üzerinden inşa edilen anlamları inceleyen bir bilim dalıdır (Guiraud, 2016, s. 17). 20. yüzyılın başlarında dilbilimi alanında yapılan çalışmalar ile ortaya çıkan ve zamanla bir bilim dalı haline gelen göstergebilimin ilk temsilcileri, İsviçreli dilbilimci Ferdinand de Saussure ve ABD'li dilbilimci Charles Sanders Peirce'dir (Şığırıcı, 2016, s. 30). Her iki dilbilimci de yapmış olduğu çalışmalar ile göstergebilimin temelini atmış, buna karşın göstergebilim sosyal bilimler alanında yaygın bir araştırma metodu haline gelmesi için belirli bir zamanın geçmesi gerekmiştir. Saussure ve Peirceden sonra göstergebilim alanında çalışmalar yürüten pek çok felsefeci ortaya çıkmış ve ortaya koydukları göstergebilim modelleri ile disiplinin gelişmesine katkı sağlamıştır. Bu felsefeciler içerisinde yer alan Fransız antropolog Claude Lévi-Strauss, yapmış olduğu araştırmalar ile göstergebilime önemli katkılar sağlamıştır. Özellikle bunların başında da göstergebilim alanında ortaya koyduğu "İkili Karşıtlıklar Modeli" gelmektedir.

Lévi-Strauss, toplumlar arasında ortaya çıkan ayrışmanın kültürler arasındaki farklılaşma eğiliminden kaynaklandığı savunmuştur. Lévi-Strauss, eşyaların insan eliyle oluşturulduğu için kişiden kişiye farklılaşabileceğini aktarmaktadır (Lévi-Strauss, 2012, s. 22). Bu açıdan kültürlerin kullandığı göstergelerin de farklılaşabileceği söylenebilmektedir. Bir kültürün kendi değerlerini üstün görmesi neticesinde diğer kültürleri "yaban" olarak nitelendirebileceğini savunmuştur (Fiske, 2017, s. 222). Bu amaçla 1930'lu yıllarda Brezilya'da "ilkel" olarak adlandırılan yerel kabileler üzerine yapmış olduğu incelemelerde, "ilkel" veya "yaban" olarak adlandırılan kültürlerin aslında ilkel olmadığı sonucuna ulaşmıştır (Lévi-Strauss, 2018a, s. 28). Yerel kabilelere atfedilen "yaban" kelimesinin, yerel kabilelerin Batılı toplumlar gibi yaşamamasından, onların geliştirdiği araçları kullanmamasından ve onların değerlerini benimsememesinden kaynaklandığını savunmuştur (Lévi-Strauss, 2014, s. 87). Buna karşın Lévi-Strauss, aslında "yaban" olarak adlandırılan toplumların pek çok konuda kendisini geliştirdiğini ileri sürmüş, yaban olarak adlandırılmalarının temelinde ise farklı kültürler tarafından atfedilen soyut kavramlar olduğunu açıklamıştır. Lévi-Strauss, bir kültürün kendisini olumlu, kendisini dışındaki kültürleri de olumsuz soyut kavramlar üzerinden somutladığını belirtmiştir. Kültürler arasında birbirleriyle zıt soyut kavramlar üzerinden yapılan somutlamalara da İkili Karşıtlık Modeli adını vermiştir. Bu şekilde iki öge bütünü üzerinden karşıtlıkların ortaya konulması amaçlanmıştır (Rifat, 2013, s. 120). Lévi-Strauss, model kapsamında bir kültürün kendi değerlerini en doğru kurallar bütünü olarak savunduğunu belirtmiştir (Lévi-Strauss, 2017, s. 70). Diğer yandan kültürün kendisi gibi olmayanları da kimi zaman tehlikeli bir düşman olarak yansıttığını savunmuştur.

Çalışma kapsamında Çin propaganda posterlerinde hangi somutlamalar üzerinden Çin ve ABD ordularının sunulduğu ortaya konulmaya çalışılmış, bu şekilde Çin propagandası tarafından ABD'nin nasıl düşman olarak kitlelere yansıtılmaya çalışıldığının ortaya konulması amaçlanmıştır.

Analiz

Çalışmanın bu bölümünde "Katliam", "İdam", "Zafer", "Kutlama", "Barış" ve "Emperyalizm" başlıklı propaganda posterleri göstergebilimsel açıdan incelenmiştir.

"Katliam" Konulu Propaganda Posterleri

Çin propagandası tarafından Amerika, savaştan nefret etmenin ana konusu haline getirilmişti. Kore Savaşı, ÇHC'de "Amerika'ya Direniş ve Kore'ye Yardım Etme Savaşı" olarak sunulmuştu. Amerika'ya karşı nefret kampanyasında, ABD askerleri Kore'de kana susamış katiller ve ahlaksızlar olarak lanetlenmişti (Sandler, 2015, s. 226). 1950 tarihli "Katliam" konulu propaganda posterinin tasarımcısı Xu Ling'dir. Posterde Koreli sivilleri bıcağlayan ABD askeri ve Kore şehirlerini bombalayan ABD Hava Kuvvetleri'ne ait bir uçak resmedilmektedir. Posterin arka alanında da alev görsellerine yer verilmektedir. Posterin altında "Çin halkı, kesinlikle başka ülkelerin işgaline mahkûm edilemez ve kendi komşularını hareket etmeden gizlice sokabileceğini düşünen herhangi bir emperyalisti dinleyemez" yazılı kod bulunmaktadır.

Resim 1. "Katliam" Konulu Propaganda Posterı

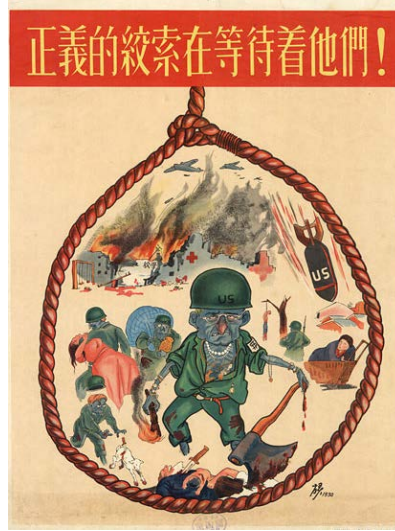
Posterde yer alan Amerikan askeri tüm Amerikan ordusunun, Koreli siviller de tüm Kore halkının metonimi (temsili) olarak ön plana çıkmaktadır. Böylece Çin propagandası mesajın genele verilmesini amaçlamaktadır. Posterde doğrudan "Amerikan ordusu Kore'de sivil halka katliam yapmaktadır" şeklinde propaganda miti inşa edilmeye çalışılmaktadır. Bu amaçla posterdeki görsel kodlar üzerinden ABD askerleri, ölüm, suç, saldırı; Koreli siviller yaşam, masumiyet, savunma soyut kavramları üzerinden somutlanmaktadır. Çin propagandası, ABD'nin Koreli sivilleri kurtarmak vaadiyle müdahalede bulunduğu Kore savaşında, söylediklerinin tam tersini yaparak sözde sivilleri katlettiğini aktarmaktadır. Diğer yandan ABD Hava Kuvvetleri tarafından Kore üzerinde yapılan bombardımanlarda yalnızca sivil yerleşimlere zarar verildiği algısı oluşturulmaya çalışılmıştır. Yazılı kodlar üzerinden de Çin'in yaşanan sözde bu zulme kayıtsız kalamayacağı ve ABD'ye karşı müdahalede bulunacağı mesajı verilmektedir. Çin yönetimi, kendisini dünya kamuoyunda "kurtarıcı" olarak sunarken, ABD'yi de Koreli sivilleri ölüme sürükleyen "katiller" olarak yansıtmaktadır. Böylece Çin'in, Kore Savaşı'na yönelik müdahalesinde uluslararası alandan destek bulmaya çalıştığı ortaya çıkmaktadır.

Tablo 1. "Katliam" Konulu Propaganda Posterı

Somut Kavramlar	
ABD askerleri	Koreli siviller
Soyut Kavramlar	
Ölüm	Yaşam
Suç	Masumiyet
Saldırı	Savunma

"İdam" Konulu Propaganda Posterı

1951 tarihli "İdam" konulu propaganda posterinin tasarımcısı Fang Ling'dir. Posterin çevresi büyük bir urganla çevrilmiştir. Posterin merkezinde ise Kore halkına zulmeden, katliam yapan ve şehirleri yağmalayan ABD askerleri resmedilmektedir. Posterin arka planında da Kore şehirlerini bombalayan ABD uçakları yansıtılmaktadır. Posterin üstünde "İki yana yaslanmış ilmek onları bekliyor!" yazılı kod bulunmaktadır.

Resim 2. "İdam" Konulu Propaganda Posterleri

Çin propagandası posterde resmedilen kişileri yine tüm ABD ordusu ve tüm Koreli sivillerin metonimi olarak aktarmaktadır. Posterdeki görsel kodlar üzerinden "ABD ordusu Koreli sivillere zulmediyor" şeklinde propaganda miti inşa edilmeye çalışılmaktadır. Posterde resmedilen ABD askerleri korkutucu olarak aktararak, kitleler nezdinde olumsuz bir imajla sunulmaktadır. Posterdeki görsel kodlarda ABD askerleri barbarlık, katliam, ölüm; Koreli siviller ise medeniyet, savunma ve yaşam soyut kavramları üzerinden somutlanmaktadır. Bu şekilde Çin propagandası, Kore halkının medeniyeti, ABD ordusunun da yıkım ve barlılığı temsil ettiğini vurgulamıştır. Yazılı kodlar üzerinden de yine ABD ordusunun bozguna uğrayacağı ve yaptıklarının bedelini ağır bir şekilde ödeyeceği aktarılmaktadır. Bu aşamada Çin propagandasının bir önceki posterde olduğu gibi doğrudan Kore Savaşı'na müdahalesini meşrulaştırmaya çalıştığı görülmektedir. Nitekim posterdeki görsel kodlar üzerinden ABD ordusunun büyük bir cezayı hak ettiği algısı oluşturulmak istenmekte ve bunun da Çin ordusunun müdahalesi ile olabileceği izlenimi verilmektedir.

Tablo 2. "İdam" Konulu Propaganda Posterleri

Somut Kavramlar	
ABD askerleri	Koreli siviller
Soyut Kavramlar	
Barbarlık	Medeniyet
Katliam	Savunma
Ölüm	Yaşam

"Zafer" Konulu Propaganda Posterleri

1951 tarihli "Zafer" konulu propaganda posterinin tasarımcıları Zhang Ding, Dong Xiwen, Li Ruinian, Hua Tianyou, Li Keran, Li Kushan, Tian Shiguang, Huang Jun, Zou Peizhu, Wu Guanzhong'dır. Posterde bozguna uğramış olarak yansıtılan ABD askerleri resmedilmektedir. Posterin hemen arkasında da devasa büyüklükte iki Çin askerine yer verilmiştir. Çin askerleri ellerindeki silahlar ile ABD ordusuna saldırmaktadır. Görsel kodlar içerisinde askerlerden birisi sol eli ile ABD ordusunu işaret etmektedir. Posterin arka planında da kızıl bayraklar dalgalanmaktadır. Kore askerlerinin saldırıları üzerine ABD askerlerinin kaçmaya çalıştığı yansıtılmaktadır. Posterde "Yaşasın Kore Halk Ordusu ve Çin Halk Gönüllüleri Ordusu'nun zaferi!" yazılı kodu bulunmaktadır.

Resim 3. "Zafer" Konulu Propaganda Posterı

Posterdeki görsel kodlar üzerinden ABD'nin Kore'de büyük bir hezimete uğradığı aktarılmakta, ABD ordusunun geri çekilerek savaşı kaybettiği vurgusunun yapıldığı görülmektedir. Bu amaçla posterde kullanılan askerler sırasıyla Çin, Kuzey Kore ve ABD ordularının tümünün metonimi olarak kullanılmaktadır. Posterde Kore Savaşı'na yönelik Çin'in müdahalesi aktarılmaktadır. Çalışma kapsamında incelenen ilk iki posterde Çin propagandası, Çin ordusunun ABD'ye karşı Kore Savaşı'na müdahalesini meşrulaştırmak için çalıştığı görülmüştür. Bu posterde ise Çin'in doğrudan savaşa müdahil olduğu ve ABD ordusunu büyük bir hezimete uğrattığı mesajı verilmektedir. Posterde, "ABD, Kore Savaşı'nda komünist güçler tarafından yenilgiye uğratıldı" şeklinde propaganda miti inşa edilmeye çalışılmaktadır. Bu amaçla posterde ABD askerleri yenilgi ve saldırı; Çin ordusu ise zafer ve savunma soyut kavramları üzerinden somutlanmaktadır. Çin propagandası, ABD'nin yenildiği izlenimini oluşturarak Çinli ve Kuzey Koreli askerlerin daha istekli savaşmalarını hedeflenmektedir. Diğer yandan propaganda posterinde kırmızı bayraklar üzerinden komünizm ideolojisinin de propagandası yansıtılmakta, Çin ve Kore halkı arasındaki ortak bağın komünizm olduğu vurgusu yapılmaktadır.

Tablo 3. "Zafer" Konulu Propaganda Posterı

Somut Kavramlar	
Kore ordusu	ABD ordusu
Kızıl Bayrak	ABD bayrağı
Soyut Kavramlar	
Yenilgi	Zafer
Saldırı	Savunma

"Kutlama" Konulu Propaganda Posterı

ÇHC'de tüm otorite Mao'nun elinde bulunmaktaydı. Mao üzerinden ülkede güçlü bir kült liderlik propagandası yürütülmekteydi (Paltiel, 1983, s. 49). 1951 tarihli "Kutlama" konulu propaganda posterinin tasarımcısı Zhang Biwu'dur. Posterde kutlama yapan Çin vatandaşları resmedilmektedir. Görsel kodlar içerisinde ellerinde kırmızı bayrak ve Mao'nun resmi olan grubun bir yöne doğru hareket ettiği mesajı verilmektedir. Posterde "Amerika'ya karşı çıkmak, Kore'yi desteklemek, evi ve milleti korumak muhteşem" yazılı kodu bulunmaktadır.

Resim 4. "Kutlama" Konulu Propaganda Posterini

Posterde Çin ordusunun Kore Savaşı sırasında ABD ordusuna karşı harekete geçtiği aktarılmaktadır. Posterdeki görsel kodlarda kızıl bayrakların taşınması komünizm ideolojisinin, Mao'nu resminin taşınması da Mao'nu kült liderliğinin Çin toplumu üzerindeki bir yansıması olarak sunulmaktadır. Halkın cepheye giden askerlere çiçekler vermesi ve kutlamalar yapması "Çin halkı Kore Savaşı'nda ABD'ye karşı müdahaleye destek vermektedir" propaganda mitinin inşa edilmesini sağlamaktadır. Posterdeki görsel kodlardan ABD'nin savaşı kaybedeceği, Çin ordusunun ise büyük bir zafer kazanacağı algısı oluşturulmaya çalışılmaktadır. Bu aşamada posterde Çin halkı sevinç ve zafer; ABD ordusu ise hüznü ve mağlubiyet soyut kavramları üzerinden somutlanmaktadır. Posterdeki yazılı kodlar da görsel kodları destekler mahiyette, Çin halkını ABD'ye karşı savaşa teşvik etmeye çalışılmaktadır. Bu şekilde Çin yönetimi, Çin halkının Kore Savaşı'nda zorla savaştırıldığı algısını yıkmayı amaçlamakta ve Çin toplumunun genelinde savaşa yönelik büyük bir destek olduğu algısını inşa etmeyi hedeflemektedir.

Tablo 4. "Kutlama" Konulu Propaganda Posterini

Somut Kavramlar	
Çin halkı	ABD ordusu
Soyut Kavramlar	
Sevinç	Hüznü
Zafer	Mağlubiyet

"Barış" Konulu Propaganda Posterini

1952 tarihli "Barış" konulu propaganda posterinin tasarımcısı bilinmemektedir. Posterde bombalanmakta olan bir köy resmedilmektedir. Posterin merkezinde ise çocuklarını bombalanan köyden kurtarmaya çalışan bir kadın yansıtılmaktadır. Sunum kodları içerisinde kadının sağ elini yumruk yaptığı ve öfkeli olduğu aktarılmaktadır. Posterde "Savaşın alevlerini ortadan kaldır, barışı korusun!" yazılı kodu bulunmaktadır.

Resim 5. "Barış" Konulu Propaganda Posterı

Propaganda posterı Kore Savaşı'nın ikinci yılında hazırlanmıştır. Çin propagandası savaşın ikinci yılında da ABD ordusunun Koreli sivillere büyük ölçüde zarar verdiği algısını oluşturmaya çalışmaktadır. Bu aşamada posterde resmedilen Koreli kadın ve çocukları, ABD ordusu tarafından mağdur edilen Koreli sivillerin metonimi olarak yansıtılmaktadır. Kadının görsel kodlar içerisindeki jest ve mimikleri, ABD ordusuna karşı Koreli sivillerin öfkesinin bir temsili olarak sunulmaktadır. Posterde, savaşın başında kullanılan propaganda posterlerinde olduğu gibi "ABD ordusu Koreli sivillere zarar vermektedir" şeklinde propaganda miti inşa edilmeye çalışılmaktadır. Bu amaçla posterde ABD ordusu, zulüm ve saldırı; Koreli siviller esaret ve savunma soyut kavramları üzerinden somutlanmaktadır. Posterdeki yazılı kodlar üzerinden de savaşın sonlanmasına ve barışın korunmasına çağrı yapılmaktadır. Bu aşamada Çin propagandası ABD ordusunu barışı bozan, Çin ordusunu da barışı sağlayan taraf olarak yansıtılmaya çalışılmaktadır. Çin yönetimi bu süreçte Çin ordusunun savaşa müdahalesini hem Çin'de hem de uluslararası alanda meşru kabul ettirmeyi hedeflemektedir.

Tablo 5. "Barış" Konulu Propaganda Posterı

Somut Kavramlar	
ABD ordusu	Koreli siviller
Soyut Kavramlar	
Zulüm	Esaret
Saldırı	Savunma

Emperyalizm" Konulu Propaganda Posterı

1953 tarihli "Emperyalizm" konulu propaganda posterinin tasarımcısı Ni Gengye'dir. Posterde Çin ve Kuzey Kore ordularının, ABD kuvvetlerine karşı vermiş olduğu mücadele yansıtılmaktadır. Posterde Çin askerlerinin, ABD ordusuna karşı üstünlük sağladığı ve ABD askerlerinin geri çekildiği aktarılmaktadır. ABD askerlerinden birinin beyaz mendil sallayarak teslim olduğu belirtilmektedir. Posterde "Amerikan Emperyalizminin Kıyamet Günü" yazılı kodu bulunmaktadır.

Resim 6. "Emperyalizm" Konulu Propaganda Posterleri

Propaganda posterleri savaşın son yılında hazırlanmıştır. Posterde Çin ve Kuzey Kore ordularının işbirliği içerisinde savaşarak ABD kuvvetlerini bozguna uğrattığı aktarılmaktadır. Bu aşamada ABD ordusu işgalci, Çin ve Kuzey Kore ordusu ise vatanlarını savunan kahramanlar olarak posterde sunulmaktadır. Görsel kodlar içerisinde Çin ve Kuzey Kore ordularının kararlı bir şekilde savaştığı, buna karşın ABD askerlerinin teslim olduğu veya savaştan kaçtığı yansıtılmaktadır. Bu aşamada posterlerde Çin ve Kuzey Kore ordusunun zafer ve saldırı; ABD ordusunun ise hezimet ve kaçış gibi soyut kavramlar üzerinden somutlandığı ortaya çıkarılmaktadır. Posterde bu şekilde "ABD, Kore Savaşı'nı kaybetti" şeklinde propaganda miti oluşturulmaya çalışılmaktadır. Böylece Çin ve Kuzey Kore ordularının daha kararlı ve daha inançlı savaşmalarının teşvik edilmesi hedeflenmiştir. Posterdeki yazılı kodlar üzerinden ABD'nin sözde emperyalist bir güç olduğuna vurgu yapılmakta, böylece Kore Savaşı'nın asıl nedeninin emperyalizm ile komünizm savaşı olduğu aktarılmaktadır. Çin propagandası bu nedenle ABD'ye karşı yalnızca Kuzey Kore'nin değil, komünizm ideolojisine inanan herkesin destek vermesini istemektedir.

Tablo 6. "Emperyalizm" Konulu Propaganda Posterleri

Somut Kavramlar	
Çin ordusu	ABD ordusu
Soyut Kavramlar	
Zafer	Hezimet
Saldırı	Kaçış

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Çalışmada incelenen propaganda posterlerinde, Çin yönetiminin doğrudan ABD'ye yönelik Çin kamuoyunda nefret söylemi inşa etmeye çalıştığı gözlemlenmiştir. Diğer yandan Çin yönetimi uluslararası alanda Kore Savaşı'na müdahalesini meşrulaştırmak için ABD karşıtı söylemlere yönelmiştir. Bu amaçla propaganda posterlerinde ABD ordusu zulüm, ölüm, katliam, yağma; Koreli siviller ise masumiyet, hüznün, esaret, yaşam gibi soyut kavramlar üzerinden somutlandığı ortaya çıkarılmıştır. Bu süreçte Çin ordusu kendisini Koreli sivilleri kurtarmak için harekete geçen "kahramanlar" olarak posterlerde yansıtmaya çalışmıştır. Lévi-Strauss'un İkili Karşıtlıklar Modeli'nde yer alan bir kültürün kendisini diğerlerine göre üstün görme olgusunun, Çin propagandası tarafından doğrudan Çin ordusu üzerinden inşa edildiği ortaya çıkarılmıştır. Çin kendisine karşıt olarak da doğrudan ABD'yi hedef göstermiştir. Böylece Çin propagandası savaşın meşruluğunu sağlayarak hem Çin halkından hem de uluslararası alandan destek almaya çalışmıştır.

Çin propaganda posterlerinde ABD'nin Koreli sivilleri katlettiği ve ülkeyi büyük bir yıkıma uğrattığı algısının oluşturulmaya çalışıldığı görülmüştür. Bu süreçte "Amerikan ordusu Kore'de sivil halka katliam yapmaktadır" ve "ABD ordusu Koreli sivillere zulmediyor" şeklinde propaganda mitleri inşa edilerek, ABD'nin Kore'ye barıştan ziyade yıkım getirdiği yönünde mesajlar vermiştir. Çin, Kore Savaşı'na müdahil olduktan sonra da propagandasını ABD'nin savaşı kaybettiği yönünde kurgulamaya başlamıştır. Bu aşamada Çin propagandası tarafından "ABD, Kore Savaşı'nda komünist güçler tarafından yenilgiye uğratıldı" ve "ABD, Kore Savaşı'nı kaybetti" şeklinde propaganda mitleri oluşturulmuştur. Çin propagandası tarafından oluşturulan propaganda mitleri, ABD'nin Kore'ye müdahalesinde haksız olduğunu

ve yaptığı sözde yıkımlardan dolayı da savaşı kaybettiğini aktarmıştır. Son olarak Çin propaganda posterlerinde Çin halkının ve ordusunun Kore Savaşı'na kararlılıkla destek verdiğini anlatan mesajlara yönelindiği görülmüştür. Böylece Çin yönetiminin Çin halkını zorla savaşa soktuğu algısının ortadan kaldırılması amaçlanmıştır. Posterlerde yalnızca Çincenin kullanılması, propaganda mesajının yalnızca Çin'e yönelik olduğunu göstermektedir. Bu açıdan Çin propagandasının uluslararası olmaktan ziyade ulusal bir nitelik taşıdığı ortaya çıkmaktadır.

Çalışma sonucunda, Çin ve ABD arasında 1950 yılında başlayan Kore Savaşı'ndaki gerilimin doğrudan propaganda posterlerine yansıdığı ve Çin propagandası tarafından posterler üzerinden Çin kamuoyunda güçlü bir ABD karşıtlığının inşa edilmeye çalışıldığı ortaya konulmuştur. Çin yönetimi özellikle komünizm ideolojisini posterlerde yüceltirken, ABD'nin liderliğini yaptığı emperyalizmi de ağır bir şekilde eleştirmiştir. Bu aşamada çalışmada Çin propagandasının kendisini ve komünizm ideolojisini ikili karşıtlıklar bağlamında yücelten söylemlere yer verdiği, ABD ve emperyalizmi ise tehlikeli olarak yansıttığı sonucuna ulaşılmıştır.

Çalışma kapsamında Kore Savaşı sırasında Çin propagandası tarafından kullanılan propaganda posterlerinde ABD'nin nasıl ve ne şekilde sunulduğu ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu şekilde Kore Savaşı döneminde Çin-ABD ilişkilerine ışık tutulması amaçlanmıştır. Gelecek çalışmaların Çin'in farklı dönem ve ülkeler ile yaşadığı krizlerin propaganda posterlerine yansımaları, mevcut çalışmadaki veriler ile karşılaştırmalı olarak incelemesi alana katkı sağlayacaktır.

Etik Beyan

“Kore Savaşı Ekseninde ABD-ÇİN İlişkilerinin ÇİN Propaganda Posterleri Üzerinden Analizi” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir.

Kaynakça

- Barme, G. (2016). *Shades of Mao: The posthumous cult of the great leader*. Routledge.
- Cathcart, A. (2010). Japanese devils and American wolves: Chinese communist songs from the war of liberation and the Korean War. *Popular Music and Society*, 33(2), 203-218.
- Chen, J. (2010). *Mao's China and the cold war*. United States of America: Univ of North Carolina Press.
- Cumings, B. (2010). *The korean war: A history*. The United States: Modern Library.
- Cushing, L., & Tompkins, A. (2007). *Chinese posters: Art from the great proletarian cultural revolution*. The United States: Chronicle Books.
- Çakı, C. (2018a). İkinci dünya savaşı'ndaki propaganda savaşlarında çizgi filmin rolü: Nazi Almanyası ve Amerika Birleşik Devletleri üzerine inceleme. *Halkla İlişkiler ve Reklam Çalışmaları E-Dergisi*, 1(2), 51-63.
- Çakı, C. (2018b). Adolf Hitler'in kült lider inşasında kullanılan propaganda posterlerinin göstergebilimsel analizi. *Abant Kültürel Araştırmalar Dergisi*, 3(6), 24-38.
- Çakı, C. (2018c). Nazi Almanyası döneminde basılan posta pullarının propaganda amaçlı kullanımı. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 6 (2), 1568-1595.
- Domenach, J. M. (2003). *Politika ve propaganda* (Çev: T. Yücel), İstanbul: Varlık Yayınları.
- Fiske, J. (2017). *İletişim Çalışmalarına giriş* (Çev: S. İrvan), 5. Basım. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Gaddins, J. L. (2018). *Soguk savaş, pazarlıklar, casuslar, yalanlar, gerçek* (Çev: D. Cenkçiler) (3. Baskı). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Gazi, M. A., Çakı, C. ve Gülada, M. O. (2018a). İkinci Dünya savaşı'nda sovyet kült lider propagandasında Vladimir Lenin ve Joseph Stalin'in sunumu. *Dördüncü Kuvvet Uluslararası Hakemli Dergi*, 1(2), 25-42.
- Gazi, M. A., Çakı, C. ve Gülada, M. O. (2018b). İspanya 2000 Partisi'nin göçmen karşıtı propaganda faaliyetleri üzerine inceleme. *Ankara Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(2), 11-22.
- Gilbert, M. (2011). *Churchill* (Çev: S. Sertabiboğlu), İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Guiraud, P. (2016). *Göstergebilim* (Çev: M. Yalçın). 3. Baskı. Ankara: İmge Kitabevi.
- IISH (2019). "Çin Propaganda Posterleri", <https://search.socialhistory.org/Search/Results?&format=%3A%22Visual+documents%22&lookfor=China+poster+Mao+Tse-Tung>, Erişim Tarihi: 21.03.2019.
- Jowett, S. G. ve O'donnell, V. (2014). *Propaganda & Persuasion*. USA: Sage.
- Kissinger, H. (2010). *Diplomasi*. (Çev: İ. H. Kurt). 9. Baskı. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Landsberger, S. R. (1996). Mao as the kitchen god: Religious aspects of the mao cult during the cultural revolution. *China Information*, 11(2-3), 196-214.
- Lawrance, A. (2013). *China's foreign relations since 1949*. The United Kingdom: Routledge.
- Leese, D. (2011). *Mao Cult: Rhetoric and Ritual in China's Cultural Revolution*. The United Kingdom: Cambridge University Press.

- Lévi-Strauss, C. (2012). *Yapısal antropoloji* (Çev: A. Kahiloğulları). Ankara: İmge Yayınları.
- Lévi-Strauss, C. (2014). *Modern dünyanın sorunları karşısında antropoloji* (Çev: A. Terzi). İstanbul: Metis Yayınları.
- Lévi-Strauss, C. (2017). *Hepimiz Yamyamız* (Çev: H. Bayrı). 2. Basım, İstanbul: Metis Yayınları.
- Lévi-Strauss, C. (2018). *Uzaktan Yakından* (Çev: H. Bayrı). İstanbul: Metis Yayınları.
- Lewis, J. W. ve Xue, L. (1993). *Uncertain Partners: Stalin, Mao, and the Korean War* (Vol. 4). The United States: Stanford University Press.
- Lowe, P. (2014). *The origins of the Korean war*. The United Kingdom: Routledge.
- McMahon, J. R. (2013). *Soğuk savaş* (Çev: S. Gül). Ankara: Dost Kültür Yayınları.
- Nish, I. (2014). *The origins of the Russo-Japanese war*. The United Kingdom: Routledge.
- Paltiel, J. T. (1983). The cult of personality: Some comparative reflections on political culture in Leninist regimes. *Studies in Comparative Communism*, 16(1-2), 49-64.
- Powell, P. ve Wong, J. (1997). Propaganda posters from the Chinese cultural revolution. *The Historian*, 59(4), 777-793.
- Pickowicz, P. (2010). Revisiting cold war propaganda: Close readings of Chinese and American film representations of the Korean War. *Journal of American-East Asian Relations*, 17(4), 352-371.
- Priestland, D. (2017). *Kızıl bayrak bir komünizm tarihi* (Çev: A. Çakıroğlu ve E. Yılmaz). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Rawnsley, G. D. (2009). The great movement to resist America and assist Korea: How Beijing sold the Korean War. *Media, War & Conflict*, 2(3), 285-315.
- Rifat, M. (2013). *Açıklamalı göstergebilim sözlüğü: Kavramlar, yöntemler, kuramcılar, okullar*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Sandler, S. (2015). *The Korean War: No victors, no vanquished*. The United States: University Press of Kentucky.
- Shen, K. (2000). Publishing posters before the cultural revolution. *Modern Chinese Literature and Culture*, 12(2), 177-202.
- Sığırıcı, İ. (2016). *Göstergebilim uygulamaları, metinleri, görselleri ve olayları okuma*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Stueck, W. (1997). *The Korean War: an International History* (Vol. 68). The United States: Princeton University Press.
- Stueck, W. (2013). *Rethinking the Korean War: A New Diplomatic and Strategic History*. The United States: Princeton University Press.
- Tarhan, N. (2010). *Psikolojik savaş, gri propaganda* (13. Baskı). İstanbul: Timaş Yayınları.
- Yufan, H., & Zhihai, Z. (1990). China's decision to enter the Korean War: History revisited. *The China Quarterly*, 121, 94-115.
- Xing-Hua, L. (2005). Political representation within the libidinal economy of a pictorial space: A political-semiotic reading of three propaganda posters of the Chinese cultural revolution. *Semiotica*, 2005(157), 213-232.
- Xia, Y. (2014). The people's republic of China. *Ashgate Research Companion to the Korean War*, 61-72.
- Yang, G. M. ve Suchan, T. (2009). The cultural revolution and contemporary Chinese art. *Art Education*, 62(6), 25-32.

EXTENDED ABSTRACT

The Korean War began as a regional conflict between North Korea and South Korea on June 25, 1950. In spite of this, the war with the intervention of the US and its allies against North Korea became an international dimension. The coalition forces led by the United States obtained a big victory against North Korea and approached the Chinese border. Whereupon The People's Republic of China sent hundreds of thousands of soldiers to North Korea on 25 October 1950. China's intervention in the war led to a change in the balance of war and the withdrawal of coalition forces. In the following stage, both sides had no advantage over each other. In this process, China engaged in intense propaganda against the United States and tried to maintain the support of the Chinese people in the war. One of the most common mass media tools of Chinese propaganda at this stage was the posters. In the context of the study, how and in what way Chinese propaganda posters were used to create anti-US public opinion during the Korean War was examined by using semiotic analysis.

The main aim of the study is to reveal Chinese-USA relations through posters used by Chinese propaganda in the Korean War. As a result of extensive literature review in national academic studies, academic studies on the propaganda activities of the People's Republic of China couldn't be found. In this respect, it was aimed to contribute the field with the current study. On the other hand, the study is important because it gives information about Chinese-USA relations in the Korean War and its role in international relations.

In the Korean War, the sample was used in the study because of the difficulty of examining all propaganda posters prepared by Chinese propaganda. For this purpose, six propaganda posters were used in the study. The Chinese propaganda posters analyzed in the study were selected from the International Institute of Social History (IISH).

In this study, the analysis of only the six Chinese propaganda posters and the generalizations within the scope of the findings are the main limitations of the study.

The aim of the study was to find answers to the following questions;

In posters used by Chinese propaganda during the Korean War;

- what are the basic propaganda messages?
- which negative concepts were used for the US?
- which propaganda myths against the USA were tried to be built?

In the study, semiotic analysis method in the qualitative research methods was used. The propaganda posters determined within the scope of the study were analyzed by the French Anthropologist Claude Lévi-Strauss's Binary Contrasts Model. In particular, it was tried to reveal which abstract concepts represented the USA in propaganda posters. In the propaganda posters examined in the study, it was observed that the Chinese government tried to build hate speech directly to the US public opinion in China. On the other hand, the Chinese administration turned to anti-USA rhetoric to justify its intervention in the Korean War on the international area. In this process, the Chinese army tried to reflect itself in the posters as heroes who acted to save Korean civilians.

It was observed that the Chinese propaganda posters tried to form the perception that the US massacred Korean civilians and destroyed the country. In this process, propaganda myths such as "the US army massacred civilians in Korea," and "the US military persecuted Korean civilians" were constructed. After China joined the Korean War, China began to spread its propaganda in the direction that the US lost the war. Lastly, it was seen that Chinese propaganda posters directed the messages that the Chinese people and the army strongly supported the Korean War. Thus, it was aimed to eliminate the perception that the Chinese administration forced the Chinese people into war.

As a result of the study, it was revealed that the tension in the Korean War, which started in 1950 between China and the USA, was reflected in direct propaganda posters and that a strong anti-US opposition was tried to be built by Chinese propaganda through Chinese posters. While the Chinese administration especially praised the ideology of communism in posters, it heavily criticized the US-led imperialism. At this stage, it was concluded that the Chinese propaganda reflected USA and imperialism as dangerous. Within the scope of the study, it was tried to show how and in what way the USA was presented in the propaganda posters used by Chinese propaganda during the Korean War. In this way, it was aimed to shed light on the Chinese-USA relations during the Korean War.

İslâm Devletinin Diğer İslâm Devletiyle Savaşmasının Meşru ve Gayri Meşru Olduğu Durumlar

Ahmet ÖZDEMİR¹

Öz

İslâm devletlerinin aralarındaki ilişkilerin barışa dayalı ve kardeşlik hukuku içinde olması gerekir. Ancak iç ve dış etkenlerle Müslümanların birbirleri ile ilişkilerin bozulduğu ve çatışmaların yaşandığı da tarihî bir gerçekliktir. Bu çalışmada bir İslâm devletinin kendisi ile aynı inancı paylaşan diğer İslâm devleti ile hangi durumlarda savaşabileceği ve hangi durumlarda savaşamayacağı hususunun açıklığı kavuşturulması hedeflenmektedir. Ülkenin sınırlarını her türlü saldırıya karşı korumak, dünyadaki sömürgeci ve emperyalist güçlerin planlarını bozmak, haksız saldırıya uğrayan İslâm devletinin yanında yer alıp ona zor anında destek olmak, Müslümanların birlikteliğini ve ümmet şuurunu bozan ve müminler arasında fitne ve fesada yol açanları durdurmak amacıyla yapılacak savaşlar dinin genel ilkelerine aykırılık taşımadığı için meşru savaşlardır. Bu gayelere ulaşmak için İslâm devletinin diğer İslâm devletine karşı savaş dâhil olmak üzere zamanın şartlarına en uygun metotlarla mücadele içinde olması onun hakkıdır. İslâm devletinin meşru bir gerekçeye dayalı olmaksızın Müslüman toplumlara savaş açması ise hiçbir zaman meşru olmayacaktır. Mezhep taassubu ile hareket edip farklı mezhep mensuplarını ortadan kaldırmak, diğer İslâm devletlerinin zenginliklerini sömürüp hükümler alanını genişletmek, dünyadaki sömürgeci ve emperyalist güçlerin amaçlarına hizmet etmek gibi meşru zemine oturmayan gayelerle Müslümanların yaşadıkları ülkelere saldırılar düzenlemek gayri meşrudur. Meşru olmayan sebeplerle savaş ilan edip Müslümanların ölmesine sebep olanlar büyük bir sorumluluk taşımaktadırlar.

Anahtar Kelimeler: Fıkıh, İslâm devleti, Savaş, Cihad, Sömürgecilik

Situations Where Conflicts between Islamic States are Legitimate and Illegitimate

Abstract

The relations between Islamic states should be based on the law of peace and fraternity. However, the historical reality is that internal and external factors as well as relationship between Muslims are being destroyed and conflicts arise. The aim of the study is to clarify the situations when the Islamic state can and cannot struggle with other Islamic states. The wars are considered to be legitimate and do not contradict their principles as they are held to protect the borders of the country against all kinds of attacks, to disrupt the plans of the colonial and imperialist powers in the world, to support the unfairly attacked Islamic state, and to stop those who cause mischief and mischief among the believers and stop the unity of Muslims and unity. In order to achieve it the Islamic state has right to fight with another Islamic state struggles using methods that are most suitable for the conditions and time. It will be illegitimate for the Islamic state to start a war against other Muslim societies without any legitimate reason. It is illegal to attack countries where Muslims live by committing actions that have no legal basis, such as acting through sectarian mourning and destroying members of various sects, exploiting the wealth of other Islamic states and expanding the zone of sovereignty, as well as serving the purposes of the colonial and imperialist powers in the world. Those who declared war for unjustified reasons and killed Muslims bear great responsibility.

Key Words: Fıkh, Islamic state, war, jihad, colonialism

Atıf İçin / Please Cite As:

Özdemir, A. (2020). İslâm devletinin diğer İslâm devletiyle savaşmasının meşru ve gayri meşru olduğu durumlar. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(2), 1157-1167.

Geliş Tarihi / Received Date: 21.03.2019

Kabul Tarihi / Accepted Date: 03.06.2019

¹ Doç. Dr. - Kastamonu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, aozdemir@kastamonu.edu.tr
ORCID: 0000-0002-5273-1601

Giriş

Başlangıçta tek bir İslâm devleti çatısı altında olan Müslümanlar Endülüs Emevi Devletinin kurulması ile fiilen ikiye bölünmüş, ilerleyen yüzyıllarda bu bölünme devam ederek dünyada birçok İslâm devleti ortaya çıkmıştır. Dünyadaki birden fazla İslâm devletinin birbirleri ile münasebetlerinin barış, dostluk ve kardeşlik üzere kurulması olması gereken ve ideal olandır. Müminlerin kardeş olduğunu beyan eden nasların toplum hayatında tatbik edilmesi durumunda İslâm devletlerinin birbirleri ile savaş yapması hiçbir zaman gündeme gelmeyecektir. Ancak yöneticilerin bilgisizliği, düşmanların kışkırtmaları, ulemanın gereken uyarıları yapmamaları, nefsanî arzuların ve bağınazlığın hâkim gelmesi gibi etkenlerle tarih boyunca Müslüman toplumlar arasında çatışmalar yaşanmış ve günümüzde de yaşanmaya devam etmektedir.

Müslümanlar asr-ı saadet devrinden sonraki yüzyıllarda dünyada birden fazla devlete sahip olmaya başladıkları için naslarda doğrudan doğruya iki İslâm devleti arasındaki ilişki hakkında bilgi bulmak mümkün olmamakla birlikte, Müslümanların fert olarak birbirlerine karşı vazife ve sorumlulukları, İslâm dininin genel hedefleri ve hikmetü't-teşrî kapsamında yer alan bilgilerden hareketle araştırılan mevzu hakkında sonuçlara ulaşmak mümkündür. İslâm devletleri arasında kardeşlik ve yardımlaşmanın hâkim olması ana esas olarak belirlenmelidir. Ancak uluslararası ilişkilerin birçok etkene ve denkleme dayalı değişken bir yapısının olması, aynı dine mensup devletleri bile zaman zaman karşı karşıya getirebilmektedir.

Müslümanlar, şahit oldukları zulüm ve haksızlıklar karşısında ellerinden geldiği ölçüde mücadele etmekle sorumludur. Bu sebeple İslâm devleti, kendisine ya da mazlum bir devlete karşı yapılan saldırıya kimden gelirse gelsin karşı koymakla ve İslâm ümmetinin menfaatine aykırı davranışları durdurmakla mükelleftir. Bu ve benzeri durumlar barış ve diplomasi yoluyla çözülememesi durumunda savaş yoluna başvurmak meşru olacaktır. Buna karşılık, bir İslâm devletinin başka bir İslâm devletiyle toprak, mal, mülk ve hükümler elde etmek amacıyla savaşması meşru olmayacaktır.

Araştırılan mevzu, İslâm devletlerinin kendi aralarındaki savaşın hükmünü tespit etmek olduğu için Müslüman olmayanlarla ilişkiler ve onlarla savaşı meşru kılan durumlar burada ele alınmamaktadır. Müslüman ile gayrimüslim toplumlar arasındaki münasebet konusu, tarihî süreçte ortaya çıkan fiilî durum ile günümüzde uygulanabilecek metodun ayrı ayrı incelenmesini gerektiren geniş bir muhtevaya sahiptir. Devlete isyan ve bağı suçu kapsamına giren suçlularla mücadele, devletlerarası nitelik taşımayıp devletin iç işleri kapsamında yer alması daha isabetli görüldüğü için bu çalışmada yer almamaktadır. Nitekim devletin iç isyanları bastırma amacıyla yaptığı mücadelenin savaş olarak değerlendirilmesi ihtilaf edilen bir husustur (Doğan, 2018, s. 113).

A-İslâm Devletinin Başka Bir İslâm Devletine Karşı Savaşmasını Meşru Kılan Sebepler

Bir İslâm devletinin diğer İslâm devleti ile ilişkilerinde barış ve kardeşliğin esas olması gerektiğinden dolayı birbirleri ile savaş yapmalarının meşru olmaması gerekir. Ancak devletlerden birisinin yapacağı olumsuz ve zarar verici davranışlar başka tedbirlerle önlenemiyorsa savaş meşru hale gelecektir. Buna göre; İslâm devletinin, kendi ülkesinin sınırlarını korumak, sömürgeci ve emperyalist devletlerin herhangi bir İslâm devletini kullanarak kurdukları hileleri bertaraf etmek, saldırıya uğrayan Müslümanların yanında yer alıp zalimi durdurmak, ülkesi için tehdit unsuru olan terör faaliyetlerini yok etmek ve ümmet birlikteliğini temin edebilmek amacıyla savaş yapması meşru olacaktır. Ancak savaş yöntemine diğer tüm çözüm yolları netice vermemesi durumunda başvurulabilecektir.

1-Ülke Sınırlarını Korumak

Ülke, bir milletin üzerinde yaşadığı ve devletin hükümler alanını belirleyen deniz, hava ve kara sınırları ifade etmektedir. Ülke, bir devletin faaliyet alanını ifade eder, orada fiilî kontrol ve hâkimiyetini tesis eder (Özel, 1981, s. 110). Bir aile için evin mahremiyetinin korunması nasıl önemli ise bir millet için de vatanın sınırlarının korunması son derece önemlidir. İslâm devleti kendisine düşmanca davranan kim olursa olsun ona karşı mücadele edip ülkenin sınırlarını koruma hakkına sahiptir. Bu saldırının başka bir İslâm devletinden gelmesi durumunda da elinden gelen tüm imkânları kullanarak karşı koyması meşru olacaktır. Bu hükmün temelinde meşru müdafaa hakkı gelmektedir. Gerek fert olarak gerekse toplum olarak haksız bir saldırı ile karşı karşıya kalanların kendilerini savunmaları hukukun tanıdığı bir hak ve yetkidir.

Bir ülkede yaşayan Müslümanların yaşadığı topraklara haksız saldırı ister gayrimüslimlerden isterse de aynı inancı paylaştığı insanlardan gelsin bu durumda olan devletler saldırıya karşı koymak hakkına sahiptirler. Ayet-i Kerime'de "Kim zulme uğradıktan sonra hakkını alırsa, artık onlara yapılacak bir şey

yoktur.” (Kur’an-ı Kerim 42: 41) buyrularak hakkı yenen insanların haklarını talep etme yetkilerinin olduğuna işaret edilmektedir. Ayette, delalet ettiği tüm unsurları sınırsız olarak içine alan âmm lafızlardan olan “من” bulunması fert ya da toplum olarak herkesin karşılaştığı zulme engel olma hakkı olduğunu göstermektedir. Vatan toprağına yapılan haksız saldırılar zulüm kapsamında olacağı için ayetin umumî manasına dâhildir. Resûlullah’ın “Bize silah doğrultan bizden değildir.” (Müslim, İman: 293) ve “Müslümanın kanı, malı ve ırzı bütün Müslümanlara haramdır.” (Ebû Dâvûd, Edeb: 4882) beyanları da Müslümanların toprağını ele geçirmek için saldırıya geçenlerin bu davranışlarının meşruiyetinin olamayacağını açık bir şekilde göstermenin yanında onlarla mücadeleye de zımnen izin vermektedir. Bütün bu hususlara ilave olarak, şahsî mülkiyete ait değerleri korumak ve gerekirse ölüm pahasına bu uğurda mücadele etmek Hz. Peygamber’in “Malı uğrunda öldürülen şehittir.” (Buhârî, Mezâlim: 2348) beyanı ile meşru olduğuna göre, tüm millete ait olan ülkenin savunulması evleviyetle meşru olacaktır.

Meşru müdafaa hakkı, insanlığın fitraten kabul edeceği tabî bir hak olduğu için uluslararası anlaşmalarda da bu husus kabul edilmiştir. Birleşmiş Milletler anlaşmasının 2. maddesi her milletin toprak bütünlüğüne saygı göstermeyi devletlerin uyması gereken kural olarak belirlemiştir. “Devletlerin uluslararası ilişkilerde birbirlerinin toprak bütünlüğü ve siyasi bağımsızlıklarına saygı göstermeleri gerekir.” Birleşmiş Milletler anlaşmasının 51. Maddesi kuvvet kullanma yasağının tek istisnası olarak meşru müdafaaı kabul etmektedir. Ancak bu hakkın kullanılabilmesi de, birleşmiş milletlerin ortak emniyet sisteminin işlemediği durumlarda söz konusu olmaktadır. Maddede yer alan “münferit veya müsterek meşru müdafaa” ifadesi yer aldığı için devletin kendisini savunurken başka devletlerden yardım alması mümkündür. Bunun sebebi saldırgan devlet esasında sadece saldırdığı devlete değil, bütün devletlere karşı taahhüdünü ihlal etmiş olmasıdır. Bu sebeple iki devlet arasında daha öncesinde ortak savunma gibi bir anlaşma olmasa da müsterek müdafaaaya başvurabilirler (Belik, 1956, s. 47-48).

Bir devletin başka devlete saldırısı devletin topraklarını ilhak şeklinde olabileği gibi devlet destekli terör şeklinde de kendisini gösterebilmektedir. Terör faaliyetleri birden fazla ülkenin topraklarını ve insanların hedef alması ya da bir devletin veya uluslararası örgütün siyasî mekanizmalarını etkilemeyi amaçlaması durumunda terör, uluslararası bir boyut kazanmakta (Altuğ, 1995, s. 14) ve bir devletin başka devletlerin egemenliğini, ülke bütünlüğünü, siyasî bağımsızlığını hedef alan terör örgütlenmelerine doğrudan veya dolaylı destek vermek uluslararası hukuk açısından o devlete yapılmış bir saldırı sayılmaktadır. (Örgün, 2001, s. 68) Herhangi bir devlet, stratejik amaçları için terörizmi kullanıyorsa, bu tür faaliyetlere lojistik destek sağlıyorsa, teröristleri koruyorsa, terörist örgütlerle yeteri kadar mücadele etmiyorsa devlet destekli terör söz konusu olur (Öztürk, 2000, s. 140). Devletlerarası münasebetlere etkisi sebebiyle devlet destekli terör uluslararası terör kavramının içinde yer almaktadır. Birleşmiş Milletler Genel Kurulunun 1970 tarihli devletler hukuku ilkeleri hakkındaki bildirisi de devletlere terörü desteklememe sorumluluğu yüklemektedir. “Her devletin diğer devletteki bir savaşı veya terörist hareketleri örgütlemekten, tahrik etmekten ve onlara yardım etmekten veya bu hareketlere katılmaksızın kendi ülkesinde böyle hareketlerin yapılmasına yönelik faaliyetlere... göz yummaktan kaçınma görevi vardır.” (Arslan, 1996, s. 179).

Terörizm bugün uluslararası siyasetin bir parçası olarak da kullanılmaktadır (A. Özdemir, 2017, s. 44). Sıcak savaşların sona ermesi ve uluslararası arenada saldırı amaçlı savaşın meşrû kabul edilmemesi sonucunda bazı devletler çıkarlarını gerçeğeştirmek için terörizmi destekleme yoluna gitmektedir. İslâm hukuku bakımından uluslararası ilişkilerde uyulması gereken en önemli prensiplerden birisi de teröre karşı olmaktır. İslâm dini, haksızlığa, haddi aşmaya ve zulme asla izin vermez. (Kur’an-ı Kerim 16: 90) Savaşta bile muharip olmayan (Serahsî, 1989, X, 4-6) kadınların, çocukların, yaşlıların, din adamlarının öldürülmesine cevaz vermeyen (İbn Kudâme, 1992, XIII, 66) İslâm dininin terörü desteklemesi mümkün değildir. Hedefin meşrû olması yetmez, o hedefe ulaşırken izlenen metodun da meşrû olması gerekir (A. Özdemir, 2017, s. 45). Terörle ulaşılabilecek hiçbir meşrû hedef olamaz. “Müslüman, dilinden ve elinden diğer Müslümanların selamette olduğu kimsedir...” (Nesâî, İman: 4996). Bir İslâm devleti kendi çıkarları için ülkesinde diğer devletler için ciddi tehdit oluşturan terör örgütlerinin varlığına izin veriyorsa terör saldırısı altındaki İslâm devletlerinin bununla mücadele etmesi meşru hakları olacaktır. Bu amaçla yapılan mücadele ülke sınırlarını koruma ve vatandaşların can-mal güvenliğini sağlama kapsamındadır.

Bir devletin sınırları içinde başka devletlere saldıran terör örgütünün mevcut olmasının iki sebebi olabilir. Birincisi, devletin bilerek ve isteyerek terör örgütüne destek olmasıdır. İkincisi ise, devletin terör örgütü ile yeterince mücadele edebilme iktidarının olmamasıdır. Bir devletin bilerek teröre destek vermesi başlı başına bir suç olduğu için onunla mücadele tabî olarak meşru olacaktır. Terör örgütleri ile

mücadeleye gücü ve iktidarı yetmediği için engel olamaması durumunda o devletin bizzat kendisinin tehdit altındaki ülkelerden destek alarak mücadele etme sorumluluğu söz konusu olacaktır. Sonuç olarak her iki halde de saldırı altındaki devletin terör örgütüne karşı gerekli olması durumunda sınır ötesi harekât yapması meşru olacaktır.

2-Dünyadaki Sömürgeci ve Emperyalist Güçlerin Planlarını Bozmak

Sömürgecilik, kendisine ait olmayan toprakları ve ülkeleri, genellikle güç ve şiddet kullanarak ekonomik çıkar sağlamak amacıyla işgal ettikten sonra buralardaki yeraltı yerüstü zenginliklerini kendi menfaati için kullanma olarak tanımlanmaktadır. (Seyyar, 2007, s. 955) Emperyalizm ise, bir milletin siyasî ve iktisadî gücünün taşması veya taşma eğilimi göstermesi olarak tanımlanabilir (Ülken, 1969, s. 95). Sömürgecilik, emperyalizmin farklı bir türüdür. Günümüzde dünyada işgale dayanan sömürgecilik anlayışı yerini çağdaş sömürme yöntemlerine bırakmıştır. Kültürel, ekonomik ve yapısal emperyalizm doğrudan açık siyasî kontrolün olmadığı daha sinsi ilişki biçimlerini ifade etmektedir. (Evans ve Newnham, 2007, s. 202, 569)

İslâm devletlerinin kararlarında bağımsız olup milletin ve kutsal değerlerin aleyhine kararlar almaması arzu edilen bir durum olmakla birlikte, tarih boyunca zaman zaman şahsî çıkar ve küçük hesaplarla devletlerini yöneten hükümdar ve yöneticiler de bulunmuştur. Bir İslâm devleti, uluslararası emperyalist güçlerin ve devletlerin çıkarlarına hizmet edip, diğer Müslüman toplumların aleyhine tehdit unsurları taşıyorsa, ona karşı mücadele hakkı bulunmalıdır. Mücadelenin başlangıçta diplomatik araçlar kullanılarak yapılması tabiidir. Ancak sonuç vermemesi halinde, güç kullanarak emperyalist güçlerin plan ve hilelerini bozmak meşru olacaktır.

Müslümanlara açıktan düşmanlık besleyenlerle ittifak kurulamayacağı gibi düşmana arka çıkan ve destek olanlarla da ittifak kurmak nehyedilmiştir (Kur'an-ı Kerim 60: 9). "Müminler, müminleri bırakıp da kâfirleri dost edinmesin. Kim bunu yaparsa, artık onun Allah nezdinde hiçbir değeri yoktur. Ancak kâfirlerden gelebilecek bir tehlikeden sakınmanız başkadır. Allah, kendisine karşı (gelmekten) sizi sakındırıyor. Dönüş yalnız Allah'adır." (Kur'an-ı Kerim 3: 28) ayeti gayrimüslim toplumlarla ilişkilerde uyulması gereken temel ölçüyü sunmaktadır. Bir mümin topluluğun aynı inancı paylaşan kardeşlerini bırakıp kâfirlerle dostluk kurması doğru değildir. Bununla birlikte gayrimüslim toplumlardan gelebilecek zararlardan emin olmak amacıyla belirli anlaşmalar ve işbirlikleri yapmak ise mümkündür. Ancak bu anlaşmaların başkalarının haklarını ve hukukunu ihlal etmemesi, Müslümanların zararına yol açmaması gerekir.

İslâm devletleri arasında fizikî birlikteliği bozma amacıyla askerî üstler ve özerk bölgeler inşa etmek, yeraltı ve yer üstü zenginlikleri süresiz ve sınırsız dış güçlerin hâkimiyetine bırakmak, ödenmesi imkânsız büyük borçlar ile milletin geleceğini ipotek altına almak sömürgeci devletlerin başvurduğu planlardandır. Bir İslâm devleti yönetiminin bu ve benzeri planlara destek vermesi durumunda onunla Müslümanların çıkarlarını koruma adına mücadele etmek meşru olacaktır. Gayrimüslime tâbî olmayı haram kılan İslâm dini, sömürgeci işgalcilerle cihad etmeyi, onları İslâm ülkesinden kovmayı ve yaptıkları planları bozmayı istemektedir. Bu mücadeleyi yaparken sömürgecinin (Udeh, 1988, s. 126) ve onlarla işbirliği içinde olanların malı ve canı Müslümanlara mubahtır.

Sömürgeci güçlere teslimiyet içindeki yöneticileri uyarmak ve yapılan yaşlıktan vazgeçmelerini sağlamak öncelikli olarak o devletin vatandaşlarına düşmektedir. Konunun sadece ülkenin iç işleri ile ilgili sınırlı kalması durumunda diğer İslâm devletlerinin müdahalesi fayda yerine zararlı olacaktır. Bu durum İslâm devletlerinin birbirleri ile ilişkisinin bozulmasına hatta Müslümanlar arasında meşru olmayan bir savaşın başlamasına sebep olabilecektir. Ancak bir İslâm devletinin emperyalist güçlerin istekleri doğrultusunda aldığı kararların diğer devletlere ve İslâm ümmetinin ortak çıkarlarına açık zarar vermesi durumunda o devlete karşı her türlü mücadele meşru olacaktır.

3-Başka Bir İslâm Devletine Yapılan Haksız Saldırıları Durdurmak

İslâm dini Müslümanlara, hiçbir kimseye karşı haksızlık yapmamalarını ve başkalarının haksız uygulamaları karşısında da duyarsız kalmamalarını emretmektedir (A. Özdemir, 2017, s. 40). Müslüman gördüğü kötülüğü eliyle düzeltmeli, buna gücü yetmiyorsa dili ile düzeltmeli, buna da gücü yetmiyorsa o davranışı tasvip etmeyip kalbiyle buğz etmelidir (Müslim, İman: 49). Ayrıca zalimlerin zulümlerine engel olunmaması durumunda herkesi kuşatan bir bela ile karşılaşılacağına haber verilmesi (Ebû Dâvûd, Melâhim: 4338) konunun hassasiyetini göstermektedir.

Bir Müslüman topluluk başkasına karşı haksız yere saldırıyorsa diğer Müslümanların bu olaya kayıtsız kalması düşünülemez. Ayet-i Kerime’de “Eğer müminlerden iki grup birbirleriyle vuruşurlarsa aralarını düzeltin. Şayet biri ötekine saldırırsa, Allah’ın buyruğuna dönünceye kadar saldıran tarafla savaşın. Eğer dönerse artık aralarını adaletle düzeltin ve (her işte) adaletli davranın. Şüphesiz ki Allah, âdil davrananları sever.” (Kur’an-ı Kerim 49: 9) buyrulur haksız saldırıya karşı islah olmaması durumunda mazlumun yanında yer alarak savaşılmasını Müslümanlara bir görev olarak verilmiştir. “Bir haksızlığa uğradıkları zaman, yardımlaşınlar.” (Kur’an-ı Kerim 42: 39) ayeti de haksızlık yapan gerek içerden gerek dışardan olsun, bütün İslâm devletlerine bu haksızlığa karşı beraberce mücadele etme sorumluluğunu vermektedir. Haksız saldırıya cevap verilmesinin gerekli olmasının sebebi zulme kayıtsız kalmayıp haksızlığa engel olmaktır. “Ancak insanlara zulmedenlere ve yeryüzünde haksız yere taşkınlık edenlere ceza vardır. İşte acıklı azap bunlardır.” (Kur’an-ı Kerim 42: 42) ayeti haksız yere saldıran zalimlerin cezayı hak ettiğini beyan etmektedir.

Konu ile ilgili ayetlerin devletlerarası ilişkilere yansımaları şu şekilde belirlemek mümkündür. Bir İslâm devleti başka bir İslâm devleti tarafından saldırıya uğraması durumunda diğer İslâm devletlerinin bu olaya kayıtsız kalması mümkün değildir. Öncelikle yapılması gereken diplomatik görüşmeler, arabuluculuk faaliyetleri gibi problemi çözüme ve tarafları barıştırma amacıyla çaba sarf edilmesidir. Bu çabaların sonuç vermemesi durumunda saldırgan tarafı durduruncaya kadar mazlum toplumun yanında savaşa iştirak etmek diğer Müslümanların görevidir. Saldırıya geçen devlet, hatalı davranışının farkında olup saldırıdan vazgeçmesi durumunda bu topluluk hakkında zulme sapmadan adaletle dayalı olarak karar vermek gerekir.

Hz. Peygamber’in “Kişi kardeşine zalim de olsa mazlum da olsa yardım etsin. Kardeşi zalim ise zulümden onu alıkoysun. Böyle yapmak ona yardım etmektir. Kardeşi mazlum durumda ise ona (destekçi olarak) yardım etsin.” (Müslim, Birr ve’s-sıla: 6747) beyanı zalim de olsa mazlum da olsa müminlere yardım etme görevi yüklemektedir. Zalim olan din kardeşe yardım, onun dünyevî ve uhrevî cezaya müstahak olmaması için zulmüne engel olma şeklinde gerçekleşirken, mazlum konumunda olan kardeşe yardım, onu desteklemekle sağlanacaktır. Bu destek, onu zulümden kurtarmak amacıyla, gerekli olması durumunda onun yanında savaşarak sağlanacaktır.

Zalime karşı mazlumu Müslümanların birlik olarak topluca savunma ilkesi hayatta tatbik edilmesi durumunda birçok zulüm ortaya çıkmadan sona erecektir. Çünkü bu ilke, haksız saldırı planlayan bir devlet için son derece etkili bir caydırıcılık içermektedir. Günümüz dünyasında Müslümanlar arasında savaşların sıklıkla yaşanmasının nedeni, ayette beyan edilen kurala göre hareket eden bir İslâm câmiasının bulunmamasıdır. Konu ile ilgili ayet (Kur’an-ı Kerim 49:9) mazlumun yanında mücadele etmeyi emrederken, esasında sağladığı caydırıcılık etkisiyle birçok savaşı daha başlamadan sona erdirmektedir.

4- Ümmet-i Muhammed’in Birliğini Temin Etmek

Sözlük anlamı itibarıyla topluluk, halk, cemaat anlamlarına gelen ümmet kavramını terim olarak, bir din etrafında birleşen, ortak bir inancı olan insanlardan oluşan topluluk (Ahmed, 1988: VIII,427) olarak tanımlamak mümkündür (İbn Kuteybe, 1973, s. 445). Ümmet kavramı, İslâm toplumunu tanımlayan en kapsamlı kavram olup, aynı gayeyi hedefleyerek bir araya gelmiş insan topluluğunu ifade etmektedir (Durmuş, 2006: 35). Ümmet-i Muhammed denilince, Hz. Muhammed’in peygamberliğine inanıp onun getirdiği esasları benimseyen mü’minler topluluğu kastedilmektedir.

Bir İslâm devleti uyguladığı politikalar ile diğer İslâm devletlerinin birlikteliğine engel oluyorsa, kabile ve hanedan menfaatini her şeyin üstünde tutarak fitne ve bölünmenin başını çekiyorsa, onunla mücadele etmek meşru olacaktır. Bu hükmün temelinde Müslümanların birlik ve beraberliğine vurgu yapan, fitne ve fesadı yasaklayan ayet ve hadisler gelmektedir. “Hep birlikte Allah’ın ipine (İslâm’a) sımsıkı yapışın; parçalanmayın...” (Kur’an-ı Kerim 3: 103). “Kendilerine apaçık deliller geldikten sonra parçalanıp ayrılığa düşenler gibi olmayın. İşte bunlar için büyük bir azap vardır.” (Kur’an-ı Kerim 3: 105). “İkiyüzlüler, kalplerinde fesat bulunanlar, şehirde bozguncu haberler yayanlar, eğer bundan vazgeçmezlerse, and olsun ki, seni onlarla mücadeleye davet ederiz; sonra çevrende az bir zamandan fazla kalamazlar. Hepsi de lânetlenmiş olarak nerede ele geçirilirlerse, yakalanır ve mutlaka öldürülürler.” (Kur’an-ı Kerim 33: 60-61). Resûlullah (s.a.), birçok hadisinde Müslümanlar arasında mevcut olması gereken kardeşlik hukukunun ilke ve esaslarını beyan etmiş (A. Özdemir, 2014, s. 10-89), mü’min topluluğu, parçaları birbirine sıkıca bağlanmış bir binaya benzeterek (Buhârî, Edeb: 6026) ümmet bilincine dikkat çekmiştir.

Hilafet görevini üstlenen Hz. Ebu Bekir'in zekât vermeme bahanesi arkasına sığınıp fitne çıkararak, Müslümanların birlikteliğini bozma çabasında olan kabilelerle yaptığı mücadelesinin ana eksenini ve meşruiyet zeminini Ümmet-i Muhammed'in birlikteliğini temin etme olarak görebiliriz.

Müslümanların siyasî yapı itibarıyla tek bir devlet altında toplanma mecburiyetleri olmamakla birlikte, aynı inancı paylaşmanın verdiği sorumlulukla ümmet bilinci içinde hareket etme mecburiyeti bulunmaktadır. İslâm devletlerinin uluslararası ilişkilerde ümmet şuurundan yoksun olarak kararlar alması Müslümanların zayıflamasına, zenginliklerinin sömürülmesine, gayrimüslimlerin baskı ve yaptırımlarına maruz kalmaya sebep olabilmektedir. İslâm devletleri, yaşanan dünya düzeninin şartlarına uygun ve gerçekleştirilebilir bir birliktelik kurma çabası içinde iken bu çalışmalara engel olan, birlikteliğin kurulmaması için gayret gösteren bir İslâm devletine karşı yaptırımın olması gerekir. Bu yaptırım, diplomasinin verdiği tüm imkânların kullanılmasından başlamakla birlikte, cebrî tehdit ve vazgeçirme yollarına da başvurulabilecektir.

Dünyada inanç, tarih, ülkü birliği gibi çeşitli bağlantılarla birbirine yakın olan devletlerin ortak birliktelikler kurması geçmişte ve günümüzde sıklıkla başvurulan uygulamalardır. İslâm devletleri de aynı inanç birlikteliği temelinde bir birlik ve ortaklık kurma çabasında iken bir İslâm devletinin kendince gerekçeler ileri sürerek bu birlikteliğe dâhil olmaması ona karşı mücadeleyi meşru kılmayacaktır. Çünkü siyasî ve sosyal yapısı itibarıyla buna hazır olmayabilir veya iç işlerinde olumsuz sonuçlar doğma riski bulunabilir. Bu devlet kendi politikası ve kararı ile baş başa bırakılır. Ona karşı yaptırım uygulanmaz. Ancak bir devlet, kendisi İslâm devletleri arasında kurulmaya çalışılan birlikteliğe katılmadığı gibi, böyle bir ortaklık kurulmaması için çaba gösteriyorsa, çeşitli vaatler ile kendisine yakın gördüğü devletleri birliğe katılmaktan vazgeçmeye çağırıyorsa onunla mücadele meşruiyet zemini bulacaktır. Çünkü bu davranışın altında suiniyet bulunduğu gibi, İslâm ümmetinin çıkarlarına ve menfaatine alenen karşı durma söz konusudur. Bu şekilde hareket etmenin muhtemel sebeplerinden birisi dünyada güç dengesinin aleyhlerine değişmesinden endişe eden uluslararası sömürgeci güçlerin istek ve arzularına boyun eğmektir. Müslüman olmayanların Müslümanları birlikten vazgeçmeye çağırması, tam ters bir etki ile Müslümanların daha sıkı ilişkiler kurmasına yol açabilecektir. Bu durumun farkında olan uluslararası güçler hedeflerine bir İslâm devletini kullanarak ulaşmak isteyebilirler. Bu ve benzeri gayri meşru talepler doğrultusunda dış politikasını belirleyen bir devletin çeşitli müeyyideler ile karşılaşması tabiidir.

Bu gerekçelere dayalı olarak, Müslümanların işbirliği yapmasına engel olmaya çalışan fitne hareketlerine karşı, inananlar arasında birliktelik kurma çabasında olanların mevcut şartlara uygun her türlü mücadeleyi yapmaları meşru olacaktır. Birlikteliği bozmaya çalışan devleti bu politikasından vazgeçmesi için izlenen tüm yolların sonuçsuz kalması durumunda savaş alternatifi de gündeme gelebilecektir.

B- İslâm Devletinin Başka Bir İslâm Devletine Karşı Savaşması Meşru Olmayan Durumlar

Bir İslâm devletinin meşru gerekçeler olmaksızın İslâm devletlerine savaş açması meşru olmayacaktır. Bununla birlikte, tarih boyunca fikhin ilkeleri bağlamında meşruiyet taşımayan sebeplere dayalı olarak Müslümanlar arasında birçok savaş vuku bulmuştur. Müslümanların birbirleri ile savaş yapmasını meşru kılmayan başlıca sebepler olarak, mezhep taassubu ve mezhebi yayma faaliyetleri, zenginlikleri sömürüp hükümler alanını genişletmek ve emperyalist güçlerin amaçlarına hizmet etmek sayılabilir.

1-Mezhep Taassubu ve Mezhep Yayma Faaliyetleri

Hz. Peygamber'in vefatından sonraki süreçte Müslümanlar arasında yaşanan savaşlar ve çatışmalar, ilerleyen süreçte Müslümanlar arasında onarılması zor yaralar açmış ve sünnî-şîî ayırımının ilk nüvesi olmuştur. İslâm tarihi boyunca olduğu gibi günümüzde de sünnî- şîî ayırımı İslâm devletleri arasındaki ihtilafın zeminini oluşturmaktadır. Buna ilave olarak mezheplerin kendi içindeki farklılıklara dayalı olarak da anlaşmazlık ve çatışma gündeme gelebilmektedir.

Mezhep, aynı dine mensup insanların alt kimliklerini ifade etmektedir. İctihad seviyesinde olmayan bir Müslümanın dinî bilgiye bir mezhebi taklid ederek ulaşması ve ona tâbi olarak ibadet ve muamelatını düzenlemesi tabiidir. Bu amaçla bir mezhebe mensup olmakta bir sakınca bulunmamaktadır. Bir mezhebe mensubiyet demek, kendi mezhebinin doğru ve hakikate ulaştığını, diğerlerinin ise hatalı olduğunu düşünmek demektir. Yanlış olan husus, mezhebe mensubiyet değil, mezhebe tâbi olmada bağnazlık ve taassup göstermektir. Mezhep mensubiyetinin taassup boyutu, doğrunun tek temsilcisi olarak kendi mezhebini görmek, kendi yanlışlarını hiçbir zaman görmeye yaklaşmamak, diğer mezheplerin tüm görüşlerini yanlış ve tehlikeli görüp farklı mezhep mensuplarını potansiyel düşman olarak görmektir.

Mezhep farklılığını meşru savaş sebebi olarak görmek, mezhep taassubunun ve mezhebi din olarak benimsemenin bir sonucudur. Mezhepler dinin anlaşılma çabasından doğan beşerî oluşumlardır. Mezhepleri fert ve toplumların ihtiyaçlarından doğmuş sosyal bir vakia olarak görmek gerekir. Hiçbir mezhebin İslâm ile aynıleştirilmemesi gerektiğinin bilinmesi gerekir. Bir mezhebe mensubiyet bağlantısı, alt kimlik seviyesini aşıp kişinin kendisini tanımladığı üst kimlik olarak görülmeye başlandığında o mezhebe mensubiyet fikhî açıdan problemlili hale gelmektedir.

Belirli bir mezhebi benimseyen bir devletin kendi mezhebinin görüşünü anlatması ve farklı mezhepte olanlara karşı kendi mezhebinin savunması tabii görülebilir. Ancak bunun ötesine geçerek farklı mezhepte olanları öldürmenin, iktidarlarını ortadan kaldırmak amacıyla silahlı mücadeleye girişmenin meşruiyeti bulunmamaktadır. Daha açık ifade ile snniiliği savunma bahanesi ile hükümeti şi olan bir devlete saldırı meşru olmadığı gibi, şi bir devletin, sünnî ile kâfiri eş değer tutup, sünnî devletlere karşı kumpas kurmaları, ihanet etmeleri ve doğrudan ya da dolaylı yollarla saldırıda bulunmaları meşru olmayacaktır.

Mezhep farklılığını ayrışmanın ve kutuplaşmanın gerekçesi olarak sunan iki grup bulunmaktadır. Birincisi, cahillikten kaynaklanan taassupla bir mezhebi savunanlardır. İkincisi ise, mezhep farklılığını suiistimal ederek Müslümanların birlikteliğini bozmak isteyen devletler ve uluslararası kuruluşlardır. Mezhep farklılığına dayalı çatışmaların önüne geçebilmek için alınabilecek en etkili yöntem mezhep kavramının sağlıklı bir şekilde öğretilmesi ve dış güçlerin tatbik etmek istedikleri planlara karşı uyanık olunmasıdır. Mezhebin nüfuzunun artması ve geniş kitlelere yayılmasının sağlanması amacıyla yapılacak tüm askerî mücadelelerin fukaha tarafından gayri meşru olarak ilan edilmesi haksız bir savaşın vukuunu nleme bakımından isabetli olacaktır.

İslâm adına hareket ettiğini iddia etmesine rağmen tevîl ve yoruma yer bırakmaksızın açıkça kfr gerektiren inançlara sahip olanlarla hangi ölçüde mücadele edilebileceği cevaplanması gereken bir sorudur. Burada kastedilenler, tüm Müslümanların ittifakıyla görüşleri İslâm ile bağdaştırılmayan gruplardır. İslâm mezhepler tarihinde mensupları sayıca az olmakla birlikte dinin temel değerlerine aykırı yorumlara, tevîli mümkün olmayan bätini düşüncelere sahip olanlar, kendisinde nübüvvet görevi olduğunu iddia edenler, vahiy aldığını söyleyenler, bir insanda ulhiyet vasfı kabul edenler mevcut olmuştur. Bu meşrep ve grupları ikiye ayırmak mümkündür. Birinci grup, gizli ve pasif halde kalmayı tercih edip, sahip olduğu inancı kendi içinde yaşayan, dünya kamuoyuna çıkmayan ve fikirlerini başkalarına benimsetmeye alışmayanlardır. İkinci grup ise, aktif mücadele yöntemini benimseyip, Müslümanların genel itikadına aykırı “batıl görüşleri” her fırsatta “İslâm’ın görüşü” diye dile getiren, kendisinden olmayan tüm Müslümanları tekfir edenlerdir.

Birinci grup ile mücadele yöntemi, onları itidal seviyesine getirmek için çalışmak olmalıdır. Bu görev yapılırken, ilmî veriler ve şerî deliller sunularak onların ikna edilmesine çaba sarf etmek gerekir. Mücadele sonunda ikna edilmeleri durumunda problem kalkacaktır. İkna olmamaları durumunda, grşlerini “İslâm” adı altında sunmamaları sağlanabilir ya da o grubun söylem ve düşüncelerinin İslâm’ı temsil etmediği hakkında halkın bilgilendirilmesi sağlanabilir. Bu bilgilendirme bütün mezheplerin ittifakıyla güçlü bir şekilde yapılması durumunda, bu gruplar aktif bir eylem içinde olmadıkları için Müslüman toplumun inancı üzerinde fazla olumsuz etkileri olmayacaktır. Dolayısıyla da cebrî tedbirler uygulamak gerekli olmayacaktır.

İkinci grup ile mücadelede güzel söz, delillerle ikna etme gibi yöntemlere öncelikli olarak başvurmak gerekli olmakla birlikte, toplumun inancına verdikleri zarardan vazgeçmemeleri durumunda cebrî tedbirlere başvurmak söz konusu olabilecektir. Çünkü bu gruptakilerin öncekilerden farkı, sübutu ve delaleti katı naslar üzerinde yaptıkları keyfi yorumları ve geçmişten günümüze tmmmetin bätıl gördüğü görüşleri “İslâm” adı altında benimsetmeye çalışmaları, halkın inanç ve temel değerleri hakkında şüphe ve fitneye düşmelerine sebebiyet vermeleridir. Müslüman toplumun inanç değerleri etrafında çıkarılan fitnenin söndürülmesi ve ortaya çıkabilecek fesada engel olunması zarurî maslahatlardan olan dinin muhafazası kapsamında olacağı için bu gruplarla gerekli mücadeleyi yapmak âlim ve âmirlerin sorumlulukları arasındadır. Bu mücadeleyi âlimler szli irşatları ile âmirler ise verecekleri kararlara yapacaktır. Bu kararlar arasında, alınan tüm tedbirlerin sonuçsuz kalıp zorunluluk olması durumunda cezalandırıcı cebrî tedbirlere başvurmak da bulunabilecektir.

2-Zenginlikleri sömürmek ve Hükümranlık Alanını Genişletmek

İnsanlar arasında olduğu gibi toplumlar arasında da hâkimiyet mücadelesi yapmak, başkasının zenginliklerini ele geçirmek ve hükümranlık alanını genişletip tüm milletlere üstün gelmeye çalışmak tarih boyunca hep var olan bir olgudur. Bu ve benzeri gayeler, İslâm devletleri arasında yapılacak bir savaşın meşruiyet sebebi olamayacaktır. İslâm hukukunda mülkiyet hakkı zarriyyat-ı diniyye kapsamında

korunması gereken temel değerlerdendir. Bir ferdin sahip olduğu zenginliği sömürmek meşru olmadığı gibi, devletlere ait olan zenginlikleri sömürmek de caiz değildir. Müslümanların birbirleri ile kardeşlik hukukuna göre davranmaları emredilmiş ve birbirlerine zulmetleri yasaklanmıştır (Müslim, Birr ve's-sıla: 6743; Buhârî, Mezâlim: 2310). Hz. Peygamber (s.a.) Müslümanı dilinden ve elinden diğer Müslümanların güvende olduğu kimse diye tanımlamıştır (Nesâî, Siyer: 8701). Dolayısıyla bir İslâm devletinin, başka bir İslâm devletindeki zenginliklere göz koyarak onları ele geçirme amacıyla savaş ilan etmesi meşru olmayacaktır.

Allah Teâlâ, her bir topluluğa farklı farklı nimetler vermiş, bir kısmını zengin, bir kısmını fakir kılmıştır. “Bilmediler mi ki, Allah rızkı dilediğine bol bol verir ve (dilediğine) kısar. Şüphesiz bunda inanan bir toplum için elbette ibretler vardır.” (Kur’an-ı Kerim 39: 52). Bugün zengin olanın yarın fakir, dün fakir olanın bugün zengin olması dünya hayatının bir özelliğidir. “...İşte (iyi veya kötü) günleri insanlar arasında (böyle) döndürür dururuz...” (Kur’an-ı Kerim 3: 140).

Hz. Peygamber’e, gösteriş yapmak, kahramanlığını göstermek veya asabiyet duygusuyla kavmini yüceltmek için savaşanlardan hangisinin Allah yolunda olduğunun sorulması üzerine “Allah’ın kelimesinin (hükümünün) en yüce olması için savaşanlar” (Tirmizî, Fedâilu’ l-Cihad: 1646) diye cevap vermesi sırf dünyevî gelir ve hükümranlık gayesi ile savaş yapmanın gayri meşru olduğunu göstermektedir. Gayrimüslimlerle yapılan savaşlarda bile sadece ganimet elde etmek için yola çıkanların kınanması (M. Özdemir, 2014, s. 195) ve Allah yolunda olmadıklarının haber verilmesi, Müslümanların birbirleri ile ganimet savaşı yapmalarının mutlak şekilde yasak olduğunu gösterir. Savaş, gerekli olduğu durumlarda “Saldırıya karşı savunma ve Allah’ın kelimesinin (hükümünün) en yüce olması amacıyla” yapılır. Bu amacı taşımayan, dünyevî menfaat gayesi taşıyan, nefsanî arzuların şekillendirdiği tüm savaş planları gayri meşrudur. Savaş kararı alan komuta merkezinden savaşa iştirak eden fertlere kadar herkes bu suçun vebalini taşıyacaktır. Bu sebeple, herhangi bir İslâm devletinin, diğer İslâm devletinin yeraltı ve yerüstü zenginliklerini ele geçirmek, tarihî ve kültürel değerlerine sahip olmak, hükümranlık alanını genişletmek, savaş sonrası imar faaliyetlerine katılabilmek gibi gayelerle savaş açması gayri meşru olacaktır.

3-Sömürgeci Güçlerin Amaçlarına Hizmet Etmek

Sömürge durumunda olan ülkeler, ekonomik gelirlerine el konulan, siyasî kararlarında dış güçlerin söz sahibi olduğu, başka devletler tarafından doğrudan ya da dolaylı olarak yönetilen ülkelerdir. (Seyyar, 2007: 955) Sömürgeci ve emperyalist güçler, hedeflerine ulaşmak için her yolu kullanabilmektedirler. Etki altına alıp yönlendirebildikleri devletleri kendi emelleri doğrultusunda kullanabilmekte, savaş dâhil olmak üzere başka devletlere karşı düşmanca davranmalarını sağlayabilmektedirler.

Müslümanların gayrimüslimlerle ilişkilerinde onları dost ve veli edinme yasağı ayetlerde beyan edilmiştir. “Müminleri bırakıp da kâfirleri dost edinenler, onların yanında izzet (güç ve şeref) mi arıyorlar? Bilsinler ki, bütün izzet yalnızca Allah'a aittir.” (Kur’an-ı Kerim 4: 139). “Ey iman edenler! Yahudileri ve Hristiyanları dost edinmeyin. Zira onlar birbirinin dostudurlar (birbirinin tarafını tutarlar). İcinizden onları dost tutanlar, onlardandır. Şüphesiz Allah, zalimler topluluğuna yol göstermez.” (Kur’an-ı Kerim 5: 51). Ayetlerden çıkan sonuca göre; bir İslâm devletinin, gayrimüslimleri dost ve veli edinip, onların yönlendirmesi ile Müslüman toplumlara savaş açması hiçbir şekilde meşru olmayacaktır.

Ekonomik ve askerî bakımından güçlü devletler, bizzat savaştığında vereceği can kayıplarını ve uluslararası ilişkilerde uğrayacağı itibar kaybını düşünerek “piyon devletler” kullanarak saldırmak istediği yerleri ele geçirme taktiğine başvurabilmektedirler. Bir İslâm devletinin böyle bir planda yer almayı kabullenmesi hiçbir şekilde meşru olmayacaktır. Her devletin dış politikasını kendi alacağı kararlarla tespit etmesi beklenir. Başka devletlerin arzularına göre dış politikayı belirlemenin sebebi, ya karşılaştığı tehdit ve yaptırımlardır ya da güçlü devletin yanında yer alıp menfaat elde etme çabasıdır. Her iki gerekçe de din kardeşine karşı savaşmak için meşru bir sebep olarak gösterilemez. Şahsî menfaat ve küçük çıkar hesaplarıyla güçlü gayrimüslim devletlerin yanında yer alıp onların isteklerine uygun hareket etmenin caiz olmayacağı açıktır. Karşılaştığı tehdit sebebiyle Müslümanlara savaş açmak da haklı bir gerekçe olarak görülemez. Çünkü zaruretlerin haramları mubah kılacağı fikhî ilke olarak kabul edilmekle birlikte, (İbn Nüceym, 1983, s. 94) hiçbir zaruret durumunun mubah kılmayacağı haramlar vardır. Örnek olarak, tehdit altındaki kişinin haksız yere bir kişiyi öldürmesi caiz değildir (Atar, 1992, s. 132). Buna göre bir devletin kendisine yapılan tehdidi ileri sürerek başka bir İslâm devletine saldırması meşru olmayacaktır.

Sonuç ve Öneriler

Mezheplerin teşekkül edip temel fıkıh kitaplarının telif edildiği dönemde insanların birbirleri ile münasebetlerinde uymaları gereken konular derinlemesine ele alındığı gibi devletlerarası münasebetler hakkında, özellikle de savaş hukuku alanında kıymetli çalışmalar yapılmıştır. Müstakil olarak yazılan eserlerin yanında fıkıh kitaplarında “siyer” başlığı altında darülslâm ile darülharp arasındaki münasebetler ve savaş esnasında uyulması gereken kurallar batı dünyasından yüzyıllar öncesinde ele alınmıştır. İslâm devletlerinin birbirleri ile savaşmaları tabii ve yaygın bir durum olmadığı için fıkıh kitapları savaş konularını genellikle Müslüman olanlar ile olmayanlar arasındaki savaş ekseninde işlemiştir.

İslâm devletlerinin birbirleri ile kardeşlik hukukuna uygun hareket etmesi beklendiğinden savaş ancak arızî ve özel şartların bulunması durumunda meşru olabilecektir. Şahısların kendisini koruması nefsi müdafaa kapsamında meşru olduğu gibi devletlerin de vatandaşlarını ve ülkenin sınırlarını her türlü saldırıya karşı koruması meşrudur. Bu saldırı başka bir İslâm devletinden gelmesi durumunda saldırıya uğrayan devletin nefsi müdafaa hakkı çerçevesinde o devlete karşı savaş yapması meşru olacaktır. Saldırının açıktan yapılmayıp devlet destekli terör faaliyeti şeklinde yapılması halinde de gerekli savunma yöntemleri ile karşılık vermek devletin hem hakkı hem de vazifesidir.

Bir İslâm devletinin dünyadaki zulme ve haksızlığa kayıtsız kalması doğru olmayacağı için haksız saldırı altındaki Müslüman toplumların yanında yer alması gerekir. Saldıran devletin, sulh girişimlerine olumlu cevap vermemesi ve yapılan uyarıları dikkate almaması durumunda mazlum devletin yanında haksız saldırı bertaraf edilinceye kadar savaşılması gerekir.

Dünyadaki sömürgeci ve emperyalist güçler bazen doğrudan saldırmak yerine başka bir devleti piyon olarak kullanmayı tercih edebilmektedirler. Bir İslâm devleti yönetiminin, güçlü devletlerin çıkarları doğrultusunda ve ümmet birlikteliğine zarar verici nitelikte fitne ve fesat içeren politikalar takip etmesi durumunda onunla İslâm ümmetinin çıkarları adına mücadele etmek meşru olacaktır. Bu politikaları benimseyen yöneticilere karşı uyarı ve mücadele etme görevi o devletin kendi vatandaşlarına ait olmakla beraber, izlenen politikalar uluslararası ilişkileri etkileyen boyut kazanması, diğer İslâm devletlerine ve İslâm ümmetinin geneline zarar verici nitelikte olması durumunda onunla mücadele meşru olacaktır. Bu mücadelede tavsiye, uyarı, tehdit, yaptırım gibi yöntemlerin faydalı olmaması durumunda caydırıcı askerî tedbirlere başvurmak da mümkün olabilecektir.

Bir İslâm devletinin diğer bir İslâm devleti ile savaşması, sadece kendi devletinin değerlerinin ve mazlum durumunda olan diğer İslâm devletlerinin haklarını koruma, fitne ve fesat çıkarma gayesinde olanlara engel olup ümmetin birlik ve beraberliğini temin etme durumunda meşru olacaktır. Böyle meşru bir gaye taşımaksızın, dünyadaki bütün mezheplerin gücünü kırıp sadece kendi mezhebini yaygınlaştırma, zenginliklere el koyarak maddî çıkar elde etme, devletin nüfuz ve etki alanını genişletme, uluslararası emperyalist ve sömürgeci güçlerin hedeflerine ulaşmalarına yardımcı olma gibi amaçlara ulaşmak için bir İslâm devletinin inanç kardeşi olan Müslüman toplumlarla savaşması hiçbir şekilde meşru olmayacaktır.

Etik Beyan

“İslâm Devletinin Diğer İslâm Devletiyle Savaşmasının Meşru ve Gayri Meşru Olduğu Durumlar” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir.

Kaynakça

- Altuğ, Y. (1995). *Terörizmin anatomisi*. İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.
- Atar, F. (1992). *Fıkıh usulü*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Belik, M.R. (1956). *Devletlerin harp salâhiyetinin tabdidi ve milletlerarası ibtilâfların sulh yolu ile balli usulleri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- Buhârî, İ. (1993). *Sabîhu'l-Buhârî*. Beyrut: Daru İbn Kesir.
- Doğan, H. (2018). İslâm Hukuku Açısından Müslümanlar ve Müslüman Olmayanlar Arasındaki İlişkinin Dayandığı Esaslar Işığında Savaş-Barış Kavramları. *Mubafazakâr Düşünce*, 14, 97-118.
- Durmuş, Z. (2006). *Kur'an-ı Kerim'de ulus ve uluslararası ilişkiler*. İstanbul: Gökkuşbu Yayınları.
- Ebû Dâvûd, S. (1987). *Sünen-i Ebû Dâvûd tercüme ve şerhi* (Çev: N. Yeniçel ve H. Kayapınar). İstanbul: Şâmil Yayınevi.

- Graham, E. ve Jeffrey, N. (2007). *Uluslararası ilişkiler sözlüğü* (Çev: A. Utku). İstanbul: Gökkuşbu Yayınları.
- Gündüz, A. (1996). *Terörle Mücadelede İnsan Hakları ve Güvenlik İkilemi*. İstanbul: y.y.
- Halil b. Ahmed, A. (1988). *Kitâbü'l-Ayn*. Beyrut: Müessesü'l-A'lemi li'l-Matbu.
- İbn Kudâme, M. (1992). *el-Muğnî*. Kahire: Hecl li't-Tıbaa ve'n-Neşr.
- İbn Kuteybe, A. (1973). *Te'vîlü müşkilî'l-Kur'an*. Kahire: Darü't-Türas.
- İbn Nüceym, Z.(1983). *el-Eşbah ve'n-nezâir*. Dımaşk: Dâru'l-Fikr.
- Müslim, H. (1983). *Sahîb-i Müslim Tercüme ve Şerhi*. Çev: A. Davudoğlu. İstanbul: Sönmez Neşriyat.
- Nesâî, A. (1981). *Sünen'ün-Nesâî*. Çev: A. Muhtar Büyükçınar v.dğr. İstanbul: Kalem Yayıncılık.
- Örgün, F. (2001). *Küresel Terör*. İstanbul: Okumuş Adam Yayınları.
- Özdemir, A. (2014). *Hadislerin Rehberliğinde Kardeşlik Hukuku*. Ankara: Murat Kitabevi.
- Özdemir, A. (2017). *İslâm Hukukunda Uluslararası Kamu Düzeni ve Savaş Hukuku*. Ankara: Murat Kitabevi.
- Özdemir, M. N. (2014). *Hız, Peygamber Döneminde Ganimet Uygulamaları*. Ankara: İlahiyat Yayınları.
- Özek, A. vdğr. (1993). *Kur'an-ı Kerim Açıklamalı Mealî*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Özel, A. (1981). *İslâm Hukukunda Ülke Kavramı*. İstanbul: İklim Yayınları.
- Öztürk, O. (2000). Avrupa ve Orta Doğu Ülkelerinin Terör Karşısındaki Konumları. *Terörizm İncelemeleri*, Ankara: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi.
- Serahsî, M. (1989). *el-Mebsût*. Beyrut: Darü'l-Ma'rife.
- Seyyar, A. (2007). *İnsan ve Toplum Bilimleri Terimleri*. İstanbul: Değişim Yayınları.
- Tirmizî, M. (t.y.) *Sünen-i Tirmizî Tercümesi*. Çev: O. Mollamehmetoğlu. İstanbul: Yunus Emre Yayınevi.
- Udeh, A. (1988). *Sömürge Hukuku ve İslâm*. Çev: Ahmet Davutlugil. İstanbul: İşaret Yayınları.
- Ülken, H. Z. (1969). *Sosyoloji Sözlüğü*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

EXTENDED ABSTRACT

The relations of the Islamic states in the world with each other should be the establishment of peace, friendship and brotherhood. However, there have been conflicts among the Muslim societies throughout the history with the ignorance of the managers, the incitement of the enemies and the dominance of bigotry. There are four reasons why the Islamic State has fought against another Islamic state: The first of the situations that legitimized war is to protect the borders of the country. The Islamic State has the right to fight against those who are hostile to it and to protect the borders of the country. On the basis of this provision the right to self-defense comes. The right to self-defense has been adopted in international treaties. Another reason why the Islamic State is fighting the war against another Islamic state is: In the event that the decisions of the Islamic state in the direction of the demands of the imperialist powers cause obvious damage to the other states and the common interests of the Islamic Ummah, all kinds of struggle against that state will become legitimate. If an Islamic state serves the interests of international imperialist powers and states and carries threats against other Muslim societies, the struggle against it is justified.

In addition to these reasons, The wars to save those who are under attack are also legitimate wars. Muslims must do their best to stop the oppression. The Qur'an reveals that: "If two parties among the Believers fall into a fight, make ye peace between them: but if one of them transgresses beyond bounds against the other then fight ye (all) against the one that transgresses until it complies with the command of Allah; but if it complies then make peace between them with justice and be fair: for Allah loves those who are fair (and just)." (Hucurat, 49/9). If the attacking state does not respond positively to the peace initiatives and does not take into account the warnings made, it must be fought until the unjust attack is eliminated. The concept of Ummah is the most comprehensive concept that defines Islamic society. Although Muslims are not obliged to organize under a single state in terms of political structure, it is obliged to act with the consciousness of ummah with the responsibility of sharing the same belief. The Qur'an commands Muslims to be together in unity. "And hold fast, all together, by the Rope which Allah (stretches out for you), and be not divided among yourselves; and remember with gratitude Allah's favor on you; for ye were enemies and He joined your hearts in love, so that by His Grace, ye became brethren; and ye were on the brink of the pit of Fire, and He saved you from it. Thus doth Allah make His Signs clear to you that ye may be guided." (Al-i Imran, 3/103). If an Islamic state prevents Muslims from acting together, it would be legitimate to struggle with it. Because this behavior is against the interests of the Islamic Ummah. The main reasons that do not justify the war of Muslims by each other are sectarianism, exploitation of wealth and widening the domain of sovereignty and serving the purposes of imperialist powers. It is wrong to see their sect as the sole representative of the truth, to never see their own mistakes, to see all the views of other denominations as wrong and dangerous and to see different

sectarian members as potential enemies. To consider sectarian differences as a legitimate cause of war is a result of the adoption of sectarian fanaticism. There is no legitimacy to engage in armed struggle with the aim of eliminating the power of those in different sects. It is not permissible to wage war in order to exploit the riches of an Islamic state.

For this reason, it is illegitimate for any Islamic state to declare war with the intentions of capturing the underground and surface riches of the other Islamic state, having historical and cultural values, and expanding the domain of sovereignty. Each state should determine its foreign policy with its own decisions. The reason for the determination of foreign policy according to the wishes of other states is the threats and sanctions that it encounters, or it is an effort to take advantage of the powerful state. Both reasons cannot be shown as a legitimate reason to fight against the religion brother. In the event that the causes of the war are legitimate, Muslims will make an armed struggle to protect their own state, the Ummah and the oppressed. Although there is no reason to justify war, those who make war will deserve a great punishment in the world and the Hereafter.

Кыргыз Тилиндеги “Той” Концептинин Улуттук Мазмуну

Бурул САГЫНБАЕВА¹

Аннотация

Тил илиминде тил менен маданияттын өз ара байланышы, тилди окуп-үйрөнүү аркылуу маданияттын формасын окуп-үйрөнүү маселелери негизги делип эсептелет. Маданият – бул адамзаттын коомдогу жетишкендиктеринин (акыл-ойдун, илим-билимдин ж.б.) жыйындысы. Ар бир улут өз элинин маданиятын ар башкача чагылтат. Ал ошол элдин үрп-адатынан, жашоо-турмуш маданиятынан, жүрүш-туруш, сүйлөө маданиятынан көрүнөт. Мисалы, түрк элдеринин руханий маданиятында, башка дүйнө элдериндегидей эле, ар кандай жакшылыктарда эл чакырылып, тамак-аш берилип, оюн-тамаша менен коштолуп өткөрүлүүчү “той” каада-салты бар. Бул каада-салт байыртадан бери улуттук маданияттын бир түрү катары өткөрүлүп келүүдө. Бул макалада кыргыз элинин улуттук маданиятынын бир түрү болгон “той” түшүнүгү өзүнчө концепт катары алынып, когнитивдик лингвистиканын лингвомаданий ыкмасы менен талдоого алынды. Концепт менталдык түшүнүк болгондуктан тил менен маданияттын байланышы аркылуу изилденет жана изилдөөнүн жыйынтыгында тилге же бул элдин ой жүгүртүүсү, таанып билүүсү, элестөөлөрү, моралдык-нравалык көз карашы, дүйнө тууралуу маалыматтары ж.б. өзгөчөлүктөрү көрсөтүлөт. Когнитивдик лингвистиканын максаты – изилдөөгө алынган концептти вербалдык форма аркылуу дээрлик толук чагылдырып берүү. Изилдөөбүздүн максаты да кыргыз тилиндеги “той” концептинин универсалдык жана элдик жалпы жоболорго негизделген этноменталдык өзгөчөлүгүн ачып көрсөтүү. Иликтөө ишибизде “той” концептин чагылдырууга “катышкан” тилдик каражаттардын: сөзүктөрлөгү түшүндүрмөлөр, “той” сөзүнүн этимологиясы, “той” сөзү катышкан тилдик бирдиктер, жакын маанидеги сөздөр, паремиялар, фольклордук чыгармалар, көркөм адабий чыгармалар ж.б. факт-материалдардын негизинде талдоо жөргүздүк. Жыйынтыгында кыргыз элинин “той” түшүнүгүнүн улуттук мазмуну аныкталды. Алар төмөндөгүлөр: той – жакшылык; той – бата алуу; той – каада-салт; той – байлык; той – оюн-зоок; той – ынтымак.

Ачкыч сөздөр: когнитивдик лингвистика, лингвомаданий ыкма, концепт, той, каада-салт, жакшылык, салтанат, майрам, бата, оюн-зоок..

The National Importance of the Concept Toy in Kyrgyz Language

Abstract

The interrelationship between language and culture and questions of learning language through learning culture are the key to this study. Culture is the the accumulation of the success (mind, science etc) of mankind in society. Each nation depicts its culture in different ways. It is reflected in customs, way of life, behave and the culture of speech. For example like any other people of the world in the culture of Turkic people there is a tradition called "Toy" where they invite guests to treat them and it is accompanied by different kind of entertainments. This custom is carried out from ancient time as one of the types of national culture. The concept "Toy" which is one of the types of national culture of Kyrgyz people is analysed by using linguocultural method of cognitive linguistics. As the concept is mental understanding it is examined through the connection of culture and language. As a result of research features of this or that nation's thought, cognition, imagination and morally moral views and information about the world will be shown. The goal of cognitive linguistics is to depict "concept" through a verbal form. The aim of the research is to openly show etnomenal peculiarity of the concept "Toy" based on the universal and common rules in Kyrgyz language. Different phrases, definitions from the dictionaries, the etymology of the concept “Toy”, synonymous words and words which are close in the meaning were taken from different artwork to carry out this study.

Key Words: Cognitive linguistics, Linguoculturological method, Concept, Wedding, Tradition, Kindness, Feast, Fiesta, Blessing, Entertainment

Atf İçin / Please Cite As:

Saginbayeva, B. (2020). Кыргыз Тилиндеги “Той” Концептинин Улуттук Мазмуну. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(2), 1168-1179.

Geliş Tarihi / Received Date: 29.03.2019

Kabul Tarihi / Accepted Date: 12.02.2020

¹ Филол.илим.докт., доц. Бурул САГЫНБАЕВА - Кыргыз-Түрк “Манас” университетин, Гуманитардык факультетин
Doç. Dr. Burul SAGINBAYEVA - Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
burul.saginbayeva@manas.edu.kg - ORCID: 0000-0002-3178-9329

Киришүү

“Той» сөзүнүн сөздүктөрдөгү түшүндүрмөсү төмөндөгүдөй: той бала төрөлгөндө, кыз бергенде, келин алганда ж.б. эл чакырылып, мол тамак берилип, ар кандай оюн-тамаша менен коштолуп өткөрүлүүчү салтанат, кандайдыр бир салтанаттуу күнгө карата өткөрүлгөн майрам. (КТС, 2010, р. 506). “Той” сөзү кыргыз тилинде “салтанат”, “майрам” маанилеринен башка “курсақты тойгузуу” деген маанини да туюнтат. “Курсак тойгузуу” маанисиндеги сөз байыркы түрк тилинде тод түрүндө колдонулган.

Түркологияда д тыбышынын алгач з тыбышына, кийин й тыбышына өтүшү – өтө кеңири тараган кубулуш. Ал эми “салтанат”, “майрам” маанисиндеги той сөзү, Старостин, Дыбо жана Мудрактын пикиринде, прототүрк доорунан бери эле той түрүндө колдонулуп келген (Starostin et al., 2003: 1468). Байыркы түрк жазма эстеликтеринде “той” сөзү төмөндөгүдөй маанилерде колдонулгандыгын көрүүгө болот: 1. ордо; шаар; 2. той (andın soñ oñuz qañan beñük toj berdi...türlüg ašlar türlüg sürmälär çubujanlar çimizlar ašadilar içtilär “андан соң Огуз каган чоң той берди...түрлүү тамак-аш, ширелер жеп, кымыз ичишти”); 3. ылай; 4. чөп түрү; 5. калк, көпчүлүк; 6. куш (ДТС, 1969: 570-572). Ал эми Махмуд Кашгаринин «Дивану лүгат-ит түрк» аттуу эмгегинде “той” сөзү ушуга жакын маанилерде колдонулган: 1. аскер ордосу; 2. той өсүмдүгү; 3. ылай; 4. куштун бир түрү (DLT, 2006, р. 642). Ошентип, той- этиши менен “көпчүлүк” маанисиндеги той зат атоочу тыбыштык өзгөрүүлөрдүн натыйжасында толук омонимге айланып кеткен деп жыйынтык чыгарууга толук негиз бар.

“Той” сөзүнүн “салтанат”, “майрам” мааниси кыргыз тилинде гана эмес, башка түрк тилдеринде да (түрк, казак, түркмөн, хакас, тува ж.б.) сакталган. Мисалы, казак тилинде Бейбит Сапаралы жана Жакау Деуренбековалар тарабынан жарык көргөн “Той” аттуу китепте: “Казак халкы да барша халыктар сиякты, еңсесин сала еңбек ете билетин, талай ұлттар мен жұрттарды озык өнеримен тамсандырған, думаншыл-сауыкшыл елдердің бірі. “Той десе, құ бас домалайды” деп бекерге айтылмаған” деген сыпаттамаларына караганда, казак тилинде да “Той” сөзүнүн “салтанат”, “майрам” маанилеринде колдонулгандыгын байкоого болот (Сапаралы, Деуренбекова, 1993: 5).

Кыргыз Тилиндеги “Той” Түшүнүгүнө Жакын Маанидеги Сөздөр

Кыргыз тилинде майрам, салтанат, оюн-зоок, маараке, үлпөт, кече, шерине деген сөздөр “Той” түшүнүгүнө өтө жакын маанилерди билдирип, сөз түркүмү катары баары зат атооч сөз түркүмүнө кирет, бирок тыбыштык түзүлүшү, кошумча же стилдик маанилери боюнча айырмаланып турат. Аталган сөздөр жакшылыкты белгилөө үчүн эл чакырып, мол тамак берип, көңүл ачуулар менен коштолгон паттык маанисинде көп колдонулат.

Майрам

1. Белгилүү бир көрүнүктүү окуяны белгилөөгө арналган салтанаттуу күн. М.: Май майрамы. Жеңиш майрамы. 2. Кандайдыр бир кубанычтуу окуяга байланыштуу көңүл ачуу салтанаты, оюн-күлкү, кубаныч, паттык. М.: Үй-бүлөнүн майрамы. Ыр майрамы. Спорт майрамы.

Майрамда- этиш сөзү “белгилүү бир салтанаттуу күндү, майрамды паттуу түрдө белгилөө, кубаныч, салтанат менен өткөрүү” маанисин туюндурат. Майрамдык абстракттуу зат атоочу “майрамга таандык нерселер, иш-чаралар ж.б.” билдирет: Майрамдык көргөзмөлөрү, оюн-шоокторду балдар ата-энелерине, меймандарга тартуу кылышты (“Жаш ленинчи”). (КТС, 2010: 900).

Мусулман элдеринде айт – диний майрам. Араб тилинен кабыл алынган айт сөзү кыргыз тилинде “майрам” деген маанини билдирет. Кыргыз тилинде “Айт болор, айттын эртеси да болор” деген макал бар. Айтга- деген этиш сөздүн эквиваленти – майрамда-.

Майрам көңүл ачуулар менен коштолгондуктан адам жашоосунда күнүгө эле той, майрам боло бербейт. Оюн-күлкүнүн да чеги болот. Жакшы нерсенин баркын кетирбөө керек. Ушундай көз карашты туу туткан кыргыз элинде: “Арсызга алты күн майрам” деген макал бар. “Кыргызда айран

көп, оруста майрам көп” деген макал орус элинин революцияга чейин диний майрамдарынын көп экендигине карата тамаша претинде айтылгандыгын К.К.Юдахин белгилеп кеткен (Юдахин, 1985: 12).

Салтанат

1. Кандайдыр бир чон окуяга, белгилүү датага арналган майрам, кубанычтуу шаттык. М.: Майрамдык салтанат. Юбилейлик салтанат. Жеңиш күнгө салтанат! Жеңгендерге салтанат! (Осмонов). 2. Бир нерсенин ийгилиги, жеңиштүү натыйжасы, кубанычтуу жетишкендик. Эмгектин салтанаты. Салганың тайган, куш эле, Салтанатың ушу эле (Казыбек). 3. Шаани, даңаза. Бизди салтанат менен тосуп алыпты. Салтанат менен жөнөтүү. 4. Бийлик кылуу, акимдик кылуу, эл бийлөөнүн даңазалуу шаан-шөкөтү. Сары казы, кыйма жал Салтанатын карап ал (“Манас”). Кернайлардын, дабылдардын тынымсыз дүңгүрөшү, кан көксөгөн салтанаттын муздак сүрү жүрөк үштүтү (Касымбеков).

Салтанатта- этиш сөзү “салтанаттуу кылуу, шаанилөө, бир нерсени шаан-шөкөт, даңаза, оюн-тамаша менен өткөрүү” деген маанилерди туюндурат. Ал эми салтанаттуу катыштык сын атоочу “салтанат менен өткөрүлүүчү, шаңдуу, даңазалуу” деген мааниде кандайдыр бир иш-чаранын белгисин билдирет: Майрамга арналган салтанаттуу жыйналыш. Кыргыз тилинин Мамлекеттик тил аталышынын жыйырма жылдык салтанаттуу тою белгиленди. Советтик Гимн ойнолуп, Салтанаттуу той болуп, Сапранга мекен толгон күн (Нуркамаал). (КТС, 2010: 1068)

К.К.Юдахиндин сөздүгүндө: коммунизмдин улуу идеяларынын салтанаты; алдынкы катардагы советтик илимдин салтанаты деген сөз айкаштары мисал катары берилген. Мында союз мезгилиндеги идеологиянын кубанычтуу шаттыгы, майрамы жөнүндө сөз болуп жатат (Юдахин, 1985: 130).

Кыргыз элинде: “Жаздыктан өлгөн — жаман ат, жоодон өлгөн — салтанат” деген макал бар. Мында “салтанат” сөзү тойго синоним болбойт. Мындагы мааниси – “жигиттин ар-намысы”, “абийири” дегенди билдирип турат.

Оюн-зоок

“Оюн-зоок” түшүнүгү той, көңүл ачуучу кечелерге карата айтылып, тойдун же кеченин ыр-күлкү, оюндар менен коштолорун билдирет. Мындагы кош сөз түзүлүшүндөгү татаал сөздүн бир тутумун уюштурган оюн сөзү төмөндөгүдөй маанилерде колдонулат: 1. Кандайдыр бир көңүлдү өзүнө тартып кызыктыруучу нерселер, ж.б. менен алагды болуучулук, көңүл ачуу, зоок, шоок. Дымак кайтты, көп нерседен тажадым, Оюн-шоок да дабаа болбойт көрүнөт (К. Белеков). Курушту кызык оюнду, Шаңдуу ойноп күлгөнү (Осмонкул). Оюн-тамаша кызыгандан кызый берди (Убукеев). 2. Белгилүү эрежелери, ыктары бар, бош убактарда спорттук мелдештерде, салтанаттуу учурларда ж.б. аткарылуучу спорттун түрлөрү, элдик тамашалар. Футбол оюну. Спорттук оюндар. Эр оодарыш – элдик оюн. 3. Тамаша, чын эмес, тамашалагандык. Оюнуңбу, чыныңбы? Оюн-чындан билдирүү (КТС, 2010: 1007).

К.К. Юдахиндин сөздүгүндө оюндун түрлөрү жана оюн түшүнүгүнө байланыштуу элдик ооеки чыгармалардан, ырлардан жыйналган төмөндөгүдөй мисалдар кездешет: кыз оюну, ат оюну, тымпыйма оюн, кумардуу оюн, кызыктуу оюн ж.б.

Манас баштап кырк чоро оюн баштап жайкыдай.

Же той жүктөп бир күн келбесин, кыз оюн кылып, кыйкыртып атамдын айыл-жергесин.

Биз үчүн кырк күнү той бер жана кырк күнү оюн кылгын.

Атала баш, ит тартып, оюн-күлкү, тамаша.

Оюн, кызык, тамаша – ойротто жок кеп болду.

Кундуз шапар, түнү оюн болбой турган жер бекен!

Мышыкка – оюн, чычканга – өлүм (макал).

Оюн-күлкү саматкан, желимди алдың карылык (Ыр).

Токтоосу жок жигиттер оюн салган тайлактай (Бір).

Оюн бизге жарашат, чыккыла ыгып турбастан (Бір) (Юдахин, 1985).

Маараке

1. Майрамга чогулган көп эл, көпчүлүк. 2. Майрам, той-тамаша.

М.: Аш, маараке, той десе, Ары жок жигит дүрбөгөн (Барпы). Мааракеге келишти алты шаар барысы (“Манас” С.О.). Райондун 70 жылдык мааракесинде жетишкендиктер белгиленди (“Кыргыз Туусу”). 3. Чек – байгенин чеги (ат чабуу, улак тартуу, жарыш ж.б.). 4. Жыргал, кубаныч, көңүл ачуу, сайрандоо. Оң көзүнөн атайын, Мааракеге батайын (“Манас” С.О.). (КТС, 2015, р. 894)

Казак тилинде маараке жөнүндө: “Той – өткендегі изгиликтер мен жаксылыктарды, озык дәстүрлерди жаңгыртып, жалгастырып отыратын тәлімі мол мереке”, – деп айтылат (Сапаралы, Деуренбекова, 1993, р. 5)

Үлпөт

1. Биргелешип көңүл ачуу, зоок-кече, той. М.: Үчтөп үлпөт жылда жасачу, жакырланды шапар тебем деп (Пушкин). Майрам, той, үлпөтүнө шерик болуп, бир мүнөт кабак түйбөй шат-шат күлдүм (Абдыраманов). 2. Жакшы жөрөлгө үчүн берилген тамак-аш

Үлпөт сөзүнөн үлпөттүү (үлпөт менен, үлпөттүн коштоосунда); үлпөтсүз (үлпөтү жок, үлпөттөлбөгөн); үлпөттө- (үлпөт куруу) деген туунду сөздөр жасалса, үлпөт кыл-, үлпөт кур-, үлпөт бер- сыяктуу этиштик сөз айкаштары уюшулат. (КТС, 2010: 1275).

Кече

Кандайдыр бир салтанаттуу окуяга байланыштуу өткөрүлгөн жыйналыш, оюн-зоок, таң-тамаша. М.: Мектепте уюштурулган кечедө комуз чертип ырдаганмын (“Ала-Тоо”). Жакында абдан кызуу кечедө болдук (Абдыраманов). Коштошчу кечемиз да болуп өттү (Сыдыкбеков). Кече аяктап, көпчүлүк күр турушту (“Ала-Тоо”). (КТС, 2010: 701).

Шерине

Улам бири кезектешип тамак берүү (көбүнчө кой союу) үчүн уюшулган топ, он чакты кишиден турган өз ара жыйын; ушундай жыйындын тамагы. М.: Жаш балдардын шеринеси жакшы кыздын тоюндай (“Семетей”). Шерине баштап тай союп, текши баары дуулаган (Казыбек). Сүт бото менен тайлардан шеринени бергиле (“Манас”). (КТС, 2010: 1376)

“Тойго” Байланыштуу Түшүнүктөрдүн Грамматикалык Уюшулуусу

Кыргыз тилинде морфологиялык жана синтаксистик жол аркылуу “той” сөзү катышкан төмөндөгү туунду сөздөр жана сөз айкаштары уюшулат:

Туунду сөздөр: тойкана, тойчул, тойлоо, тойлош-, тойло-, тойлот-. Тойлоо, тойло-, тойлош-, тойлот- деген сөздөр тойго байланыштуу процесстин аталышын, кыймыл-аракеттик процессти буйрук ыңгай, кош мамиле, аркылуу мамилелердин маанилери менен билдирсе; тойкана “той өткөрүлүүчү жай” же “той өткөрүүгө арналган жай” маанисинде; тойчул “айылчы” маанисинде адамдын адатка айланган мүнөзүн сыпаттоодо колдонулат.

Сөз айкаштары: жентек той, бешик той, тушоо той, сүннөт той, уул тою, кыз той, пата той (түшт. диалект.), үйлөнүү тою, үй той, үлпөт той, ак той, чоң той, казаналуу той, калың той, чакан той, ысырап той, чыр той, той берүү, той кылуу, тойго даярдык, тойго чакыруу, той өткөрүү, тою болуу, тойго келүү, тойго баруу, той же-, той тамагы, тойдун шаңы, тою түшүү, тойдун чыгымы, той берүү салты, тойдун ырым-жырымы, тойдун ээси, тойдун күнөөкөрү, тойдун тартиби, ырыс кешиктүү той ж.б. Бул сөз айкаштарынын ичинен: жентек той, бешик той, тушоо той, сүннөт той, кыз той, пата той (түшт. диалект.), үй той, уул тою, үйлөнүү тою, үлпөт той – тойдун түрлөрүн; тойдун ээси, тойдун күнөөкөрү – той өткөрүп жаткандарды же тою болуп жаткандарды; той берүү салты, тойдун ырым-жырымы, тойдун тартиби, тойдун ирээти – бир элдин той өткөрүү үрп-адатын; тойго даярдык, тойго чакыруу, той берүү, той кылуу, той өткөрүү, тою болуу, тойго келүү,

тойго баруу, той же-, той тамагы, тойдун шаңы, чоң той, чакан той, ырыс кешиктүү той ж.б. – “той” түшүнүгүнө карата оң коннотацияны; тою түшүү, чыр той, тойдун чыгымы, ысырап той сыяктуу түшүнүктөр – “той” түшүнүгүнө карата терс коннотацияны туюндурат.

“Тойго” Байланыштуу Макал-Ылакап, Учкул Сөздөр

- Жаздыкта өлгөн жаманат, жоодон өлгөн салтанат.
- Таз таранганча той таркайт.
- Тегирмен жел менен, той эл менен.
- Той да болор, тойдун эртеси да болор.
- Той – токчулуктун жышааны.
- Той – тондуунуку, аш – аттуунуку.
- Той шылтоосу менен тон бүтөт.
- Тойдун көркү – аш, тоонун көркү – тап.
- Тойго барсаң мурун бар, мурун барсаң орун бар.
- Тойго барсаң тоюп бар, ашка барсаң ачка бар.
- Тойго барсаң тоюп бар, жамандыгың коюп бар.

Кыргыз элинде эли-журту, тууган-туушкандары менен жакшылыгын тең бөлүшүп, алардын батасын алуу өтө маанилүү. “Жамгыр менен жер көгөрөт, бата менен эл көгөрөт” деген макал ошондон калган. Байыртадан эле кыргыздар мейли жентек той, мейли үйлөнүү тою же үй той болсун дасторкон толо боорсок бышырып, казан толо эт бышырып, тамак-ашты жайнатып элдин батасын алган. Жогорудагы макалдардан байкалып тургандай, той – токчулуктун жышааны. Дасторкон жайнатып, эл чакырууга, албетте, бардарчылык, дарамет керек. Каражат жетишсиз болсо, ысырапкерчиликтин кереги жок.

“Той” Сөзү Каттышкан Фразеологиялык Бирдиктер Жана Тойдо Айтылуучу Жакшы Тилектер

Той баштык, той кылып жиберүү, күндө майрам күндө той, той эмес майрам эмес, сакал тойдо керек, тойго барсаң токтунду жетелей бар, тойго барып токумдай эт жеп келүү, Аркаңды мал бассын, алдыңды бала бассын! Бак даарысын! Бакыт жылоолосун! Бешик бооң бек болсун! Кудай кут кылсын! Кут кылсын! Кут болсун! Көшөгөн көгөрсүн! Ак жолуң ачылсын! Куш бооң бек болсун! Өркөнүң өссүн! Теңир жалгасын! Кудай жалгасын! Учугуң узарсын!

- Той баштык – Той аяктаганда ар бир конокко той баштык берилет. Ага тойдун дасторконунан той кешик салынат.
- Той кылып жиберүү – Кубануу, сүйүнүү деген мааниде. Кандайдыр бир кубанычтуу окуя же жагымдуу кабар болсо, дасторкон жайнатып, жакын санаалаптары менен кубанычын тең бөлүшүү.
- Күндө майрам күндө той – бир үй-бүлөдө удаа-удая жакшылык болгондо же көбүнчө терс мааниде көңүл ачканды жакшы көргөндөргө карата айтылчу сөз.
- Той эмес, майрам эмес – үйгө себепсиз же чакыруусуз, кокустан келген адамга карата жактырбаган, сүйбөгөн мааниде айтылчу сөз (той эмес, майрам эмес эмнеге келди маанисинде). Ошондой эле себепсиз ичимдик ичип алган адамга карата да айтылат.
- Сакал тойдо керек – тойдо жашы улуу, сакалуу адамдарга өзгөчө сый-урмат көрсөтүлүп, төрдөн орун берилет. Ушундан улам сакал тойдо керек, сакалың болсо төргө өтөсүң сөздөрү колдонулуп келет.
- Тойго барсаң токтунду жетелей бар – тойго барган киши той ээсине акчалай же мал менен ж.б. кошумчасын кошуу керек.
- Тойго барып токумдай эт жеп келүү – таарыныч, какшык маанисинде айтылган сөз. Тойдо жетиштүү сый көрбөгөн адамга карата айтылат.

Тойдо айтылуучу жакшы тилектер. Тойго той улансын! Аркаңды мал бассын, алдыңды бала бассын! Бак даарысын! Бакыт жылоолосун! Бешик бооң бек болсун! Кудай кут кылсын! Кут кылсын! Кут болсун! Көшөгөн көгөрсүн! Ак жолуң ачылсын! Куш бооң бек болсун! Өркөнүң өссүн! Кудай жалгасын! Учугуң узарсын!

“Той” түшүнүгүнүн төмөндөгү когнитивдик-семантикалык белгилерин бөлүп көрсөтүүгө болот

Той – жакшылык

Кыргыз эли жакшылык ниет менен, жакшылыктын жышааны катары элден бата алуу максатында жентек той, тушоо той, сүннөт той, үйлөнүү тою, үй той, маараке тойлор ж.б. тойлорду берет.

Казак эли: “Той – ага ұрпак пен бала ұрпак арасындагы дәнекер көпір”, – деп бекер айткан эмес (Сапаралы, Деуренбекова, 1993: 5). Түрк элдеринде тукум улоо, өзгөчө элин-жерин коргой ала турган мекенчил, ар намыстуу балалуу болуу – бул зор бакыт, өмүрүндөгү чоң жакшылык деп эсептелинип, турмушунун телегейи тегиздиги жана толуктугу перзенттер менен аныкталган (Алимбеков, 2017: 25). Ошол кубанычын той өткөрүп эл менен бөлүшкөн.

Кыргыздардын ишениминде үй-бүлөнүн тукум улануусу катары эркек баланын төрөлүүсү – зор кубаныч. Эркек ак жолтой деп эсептелинет. Жооптуу бир жумушка баратканда, же алыс жолго чыкканда ж.б. алдыңан аял чыкса, жакшы эмес, эркек чыкса жакшы болот деген да ишеним бар. Ар кандай жакшылыктын башталышын эркек баштап берүү керек. Мисалы, жаңы үй алганда эркек биринчи аттап кириши керек ж.б. Ошондуктан башка тойлорго караганда баланы сүннөткө отургузууну гана той деп эсептеген учурлар да болгон. Мисалы: Оо, ал учурда той тойдой өтчү эле. Баса, биздин айылда баланы сүннөткө отургузууну гана той деп аташчу.. Калгандарын, мисалы, бешикке салуу, тушоо кесүү, аял алуу дегендерди жөн гана түлөө деп коюшар эле. Ошол той, чындыгында эле, тойдой өтөр эле, анда тоону томкорчу кандайдыр бир сыйкырдуу да, ыйык да күч бугуп жаткандай сезилчү, эмне үчүн жакшылык жөрөлгөлөрдүн ичинен ушул сүннөткө отургузууну гана той деп атап, ага өзгөчө карашчу деп азыр таңданып отурам (Усубалиев, 2017: 28).

Той – бата алуу

Бата – бардык түрк элдеринде кездешкен түрк маданиятынын башкы руханий элементтеринин бири. Бата – кылымдан-кылымга уланып, бизге жеткен элибиздин ыйык мурасы. Бата берүү – элибиздин байыртадан келе жаткан салт-санаасы. Бата көбүнчө тойлордо – наристе дүйнөгө келгенде, бешик тойдо, тушоо кескенде, үйлөнүү тоюнда, кыз узатканда ж.б. берилет. Той өткөрүүнүн негизги максаты – бул элден бата алуу. Кыргыздарда “Жамгыр менен жер көгөрөт, бата менен эл көгөрөт” деген макал бар. Бата алуу менен жакшылык көбөйүп, кут ыроолойт деген ишенимдин негизинде кандайдыр бир жакшылыкта элден бата алып, андан ары дагы жакшылыктардын улануусу кудайдан тиленет. Бул макалдын казакчадагы эквиваленти “Батамен ер көгерер, жаунмен жер көгерет”. Казак тил илиминин окумуштуусу Х. Досмухамед уулу казак фольклорунун бата, алкыш, каргыш сыяктуу жанрларын сыпаттап, бата тууралуу мындай дейт: “Казак коомунун арасында өз ишинин чын чебери, маселен, бий, акын, зергер ж.б. табият сыйлаган талантын, өнөрүн башка бирөөгө ак батасы аркылуу мурас кылып калтыра алат деген ишеним кеңири таралган. Ошондуктан ошондой атакка же өнөргө ыңгайлуу, ийкеми барлар ошол багыттагы атактуу өкүлдөргө барып, анын көңүлүн таап, ак батасын алууга тырышат...” (Досмухамедұлы, 1991, р. 21) “Жакшылык жакшылык менен улансын!” деген аруу ниетте мезгил-мезгили менен элден бата алып туруу салты байыркы убактан тартып азыркы күнгө чейин өз актуалдуулугун жоготпой келет.

Бала оозанткандагы бата:

Бисмиллахир-рахманир-рахим.

Оозуна май салып турган Умайым

Алты куйрук ашагын,

Алтымьш аша жапагын.

Жети куйрук ашагын,

Жетимиш аша жапагын.

Кызыл тилден таңдайлуу бол,
Ырыскыңдан маңдайлуу бол.
Баланы бешикке салганда:
Алдей-алдей, ак бала,
Ак бешикке жат, бала.
Бешигиң кептүү болсун,
Ата-энең эштүү болсун.
Өмүрүң узун болсун,
Өрүшүң жайык болсун.
Билектүүдөн күчтүү бол,
Баатыр болсоң, жөлөк бол,
Баарыбызга өбөк бол.
Жаңы үйлөнгөндөргө бата:
Баш алган буудайдай ыргалгыла,
Кошулган талдай чырмалгыла.
Ырысыңарга эр бала сүйгүлө,
Суктанарга кыз бала сүйгүлө,
Кайгыланбай каткырып,
Кол кармашып жүргүлө.
Башыңарды таштан кылсын,
Урматтуу жаштан кылсын.
Бошпоң эмес, тың болгула.
Бата бердик жаш-кары,
Алганың менен тең кары! (Иптаруулу, 2012, р. 97-99)

Той – каада-салт

Каада-салт дегенде төмөндөгүлөрдү түшүнөбүз: 1. Салт, үрп-адат. Каада билген карысы, Ак сакалуу баарысы (“Манас”). Ошо тойду көрүүгө, Журт каадасын билүүгө (“Эр Төштүк”). Кары билет кааданы, карчыга билет сонону (макал). 2. Адат, көнүмүш өнөкөт. Гүлнар каадасындай ага да эркелей кеткиси бар (Сыдыкбеков). Кара ниет адамдын Каадасы калбайт карганча, Өткөн өөнү билинбейт, Өлөр күнгө барганча (Токтогул). 3. Урмат, ардак, шаан-шөкөт, кадыр-барк. Каада менен жөнөттү, Урматтап калкы Жамбылды (Осмонкул).

Салт – эл турмушун тескеген туруктуу руханий-маданий эреже. Байыртадан бери той берүү салты өзүнө мүнөздүү элдик каада-салт, ырым-жырым жөрөлгөлөрү менен коштолуп өткөрүлүп келген. Мисалы, илгери кан көтөргөндө, жортуулдан ийгиликтүү кайтып келгенде той беришкен. Айрым учурларда жакшы иштин жөрөлгөсү үчүн да той кылышкан. Кыргыз элинде ар кандай жакшылык окуяларга байланыштуу жентек той, бешик той, тушоо той, сүннөт той, кыз той, пата той (түшт. диалект.), үй той, үйлөнүү тою, үлпөт той ж.б. өткөрүлүп турат.

Той – байлык

Кыргыз тилинде “Биринчи байлык – ден соолук, экинчи байлык – ак жоолук, үчүнчү байлык – он соолук” деген учкул сөз бар. Кыргыз эли: ден соолук менен катар башка баш кошулууну: балалуу болууну, келин алуу, күйөө балалуу болууну; үйлүү болууну ж.б. жакшылык – байлык деп

эсептейт да, Тойлордо, жакшылыкта жолугалы! Тапканыбыз жакшылыкка, тойлорго буюрсун! Кубанычты бөлүшсө көбөйөт, кайгыны бөлүшсө азаят деген ниет менен ал жакшылыктарга арнап той берет. Тойду көбүнчө бардар, колунда бар мал-жандуу адамдар бере алат. Ошол себептен той элибизде байлык, бардарчылык менен да салыштырылып келет.

Той – оюн-зоок

Кыргыз элинин тойлору байыркы убактардан бери балдар оюну, кыз-келиндер, улан-кыздар оюну, ат чабыш, оодарыш, кыз куумай, көк бөрү, күрөш, эр сайыш сыяктуу ж.б. оюн-зооктор менен коштолгон. Мисалы:

Он бири окшош тең чертип,
Күйөө жандап келндер,
Самайын сылап кыз балдар,
Ооз комузду кагышып,
Темир тилдүү жез жаактуу,
Комузун колго алышып...

Уул үйлөп, кыз беришип,
Чочок кесип, той берип,

Ат чабылат экен деп,
Саяпкер атын тердетип,

Сабаалашып эл келип,
Эстүүсү элди башкарып,
Жаштары кызмат аткарып,

Күндө оюн, күндө той,
Күндө чубап дүрбөшүп...

(“Манас” эпосу, Жүсүп Мамай варианты боюнча, 2014, р. 135-136).

Мезгил талабына ылайык, заманга жараша тойлордун, тойдогу каада-салт, ырым-жырымдар, оюн-зооктордун өзгөрүп туруусу мыйзам ченемдүү көрүнүш. Кийинки кездердеги заманбап тойлордо тамак-аштын түрлөрү менен бирге үрп-адаттар, оюн-зооктордун да жаңы түрлөрү пайда болууда. Мисалы, “Тамада” түшүнүгү, тойдо сүйлөнүүчү “тосттор”, “той баштык”(пакет операциясы), “тойго кошумча”, белгилүү артисттер: модерн ыр-бийлер ж.б. Эгер мурда “Тойго барсаң токтоңду жетелей бар”, – деп, тойго мал жетелеп барылса, азыр малдан сырткары (көбүнчө шаарда) акча берилип калды.

Той – ынтымак

Той тигил же бул элди, жамаатты, топту же уруу ынтымагын бекем кармоо, ырк бузууларга жол бербей элди бириктирүү үчүн да берилген (“Манас” Энциклопедиясы, 1995: 283). «Тегирмен жел менен, той эл менен» дегендей, тууган-урук, жоро-жолдош, карым-катыштын баары тойго чакырылган. Тойдун кылымдардан бери калыптанып келген өз ирээти, конок алуу, конок узатуу тартиби болгон. Тойду берип жаткандардын жакындары, урук-туугандары той ээси катары эсептелген. Алар конок келип кеткенге чейин тойдун ээси менен чогуу болуп, чыгымдарды чогуу көтөрүшкөн. Алыстан келген меймандарды ошол айылдын колунда барлары, жакын урук-туугандары бөлүштүрүп алып, коноктоп, сый-урмат көрсөтүшкөн. Элдин мындай ынтымагы “Ынтымак бар жерде ырыс бар” деген сыяктуу кыргыз элинин макал-лакап, учкул сөздөрүндө чагылдырылган.

Той – ысырап

“Той — токтолуктун жышааны”; “Той шылтоосу менен тон бүтөт”; “Тойдун көркү — аш, тоонун көркү — таш”; “Тойго барсаң тоюп бар, жамандыгың коюп бар” деген “той” түшүнүгүндөгү оң коннотациялар менен бирге терс коннотациялар да берилет. Мисалы, Чыр той (“Көкөтөйдүн ашы — көп чатактын башы”); ысырап той; тойдогу таарынычтар; тойдун чыгымы

«Эл эмне дейт!»; акча жыйноо ж.б. Тойду каражаты жеткендер, колунда барлар өткөрсө, кыйынчылык жаралбайт. Той өткөрүүнү милдет катары сезип, өз алына карабай карыз болуп, кыйналып, кур намыс менен же атаандашып өткөргөндөр да бар. Акыркы мезгилде кыргыз элинде той, майрамдарды өтө көп өткөрүп жаткандыгы айтылууда. Казак авторлорунун “Той” аттуу эмгегинде айтылгандай, “Той өткізу анау айткан жеңил-желпи, журдам-бардым шаруа да емес. Той тамашаны көңүлдөн шығардай, ұмытылмай есте ұзақ қалардай етіп өткізу үшін талай нерсени алдын ала білу қажет” (Сапаралы, Деуренбекова, 1993: 5). Той салтанатынын чыгымдары көп болгондуктан шарты чектелүүлөр үчүн той – ысырапкерчилик. Мындай абалга байланыштуу кыргыз элинде «Алыбек алына жараша», «Айдаганың беш эчки, ышкырыгы таш жарат», «Гөшөгүнө жараша бутуңу сун» деген макал-ылакаптар колдонулат.

Жыйынтык

Кыргыз эли бала төрөлгөндө, кыз бергенде, келин алганда ж.б. эл чакырып, мол тамак берип, ар кандай оюн-тамаша менен коштоп той өткөрөт.

- “Той” сөзүнүн “салтанат”, “майрам” мааниси кыргыз тилинде гана эмес, башка түрк тилдеринде да (түрк, казак, түркмөн, хакас, тува ж.б.) сакталган.
- “Той” сөзү кыргыз тилинде “салтанат”, “майрам” маанилеринен башка (той-) “курсақты тойгузуу” деген маанини да туюнтат. “Курсак тойгузуу” маанисиндеги сөз байыркы түрк тилинде тод- түрүндө колдонулган. Тод- этиши тыбыштык өзгөрүүлөрдөн улам той-болуп, тойдун омонимине айланып кеткен.
- Кыргыз тилинде “тойдон” башка да жакшылыкты белгилөө үчүн эл чакырып, мол тамак берип, көңүл ачуулар менен коштолгон түшүнүктөрдү билдирүүчү “майрам”, “салтанат”, “оюн-зоок”, “маараке”, “үлпөт”, “кече”, “шерине” деген сөздөр бар. Бул сөздөр “Той” түшүнүгүнө өтө жакын маанилерди билдирет да, болгону тыбыштык түзүлүшү жана кошумча же стилдик маанилери жагынан гана айырмаланып турат.
- Кыргыз тилинде “Той” сөзүнө сөз жасоочу мүчөлөрдүн жалгануусу менен тойго байланыштуу процесстин аталышын, кыймыл-аракеттик процессти, той өткөрүлүүчү жайды, “көп айылдаган киши” маанисиндеги туунду сөздөр жасалат. Синтаксистик жол менен тойдун түрлөрүн, той ээлерин, бир элдин той өткөрүү үрп-адатын ж.б. маанилерди туюндурган сөз айкаштары уюшулат.
- Макалада кыргыз тилиндеги “Той” түшүнүгүнүн төмөндөгүдөй семантикалык өзгөчөлүктөрү белгиленди:

1. Кыргыз маданиятында той жакшылыктарда гана өткөрүлөт. Кыргыз элинин түшүнүгүндө “жакшылык” деген абстракттуу маанидеги түшүнүк кең мааниге ээ. Жакшы иш-аракеттердин баары, адамдар ортосундагы жагымдуу мамиле, адамдагы болгон жакшы сапаттардын баары жалпыланган “жакшылык” деген түшүнүктүн тегерегинде чогулган. Кыргыз эли жакшылык ниет менен, элден бата алуу максатында көп сандаган элге жентек той, тушоо той, сүннөт той, үйлөнүү тою, үй той, маараке тойлор ж.б.тойлорду берет.

2. Ар бир жакшылык дагы жакшылык менен улансын деген ниетте эл чогултуп, бата алып туруу байыркы убактан тартып азыркы күнгө чейин улантылып келүүдө. Сөз магиясына ишенүүнүн бир көрүнүшү – бата берүү. Адатта, батаны сыйлуу, элге кадыры сиңген, бата берүүгө кадыры да, касиети да татыктуу адам, акылман карыялардын берүүсү туура болот. Бата көбүнчө тойлордо – наристе дүйнөгө келгенде, бешик тойдо, тушоо кескенде, үйлөнүү тоюнда, кыз узатканда ж.б. берилет. Той өткөрүүнүн негизги максаты – бул элден бата алуу.

3. Кыргыздар – тарыхынын жана коомдук баалуулуктарынын бөтөнчөлүктөрүнө карай салтты урматтап, ага төр берип келген калк. Салттын негизги каражаты – каада-салт. Улут катары бар болуунун эң башкы шарты – бул өз каада-салттарынын сакталышы жана уланышы. Ошол кыргыз эли туу туткан салттардын башкысы да – той берүү салты.

4. Кыргыз эли байлык деп ден соолукту, үй-бүлөнү, балалуу болууну, жакшы ишти, эркин жашоону түшүнөт. “Кубанычты бөлүшсө көбөйөт, кайгыны бөлүшсө азаят” деген ниет менен үй-бүлөдөгү ошол жакшылыктарга арнап той берет.

5. Кыргыз тилиндеги “Ырыс алды – ынтымак” деген макалды кыргыз эли өзүнүн салттуу урааны катары көп колдонот. Элдин: тууган-уруктун, достордун, жакын санаалаштардын ж.б.ортосундагы ынтымакты бекемдөөгө болгон аракеттин бир түрү да – той.

6. Байыртадан эле тойду эл башында турган белгилүү инсандар, колунда барлар өткөрсө, учурда “Аш көп болсо, каада көп”, “Ырысы жоктун ырымы күч” дегендей өз алына карабай карыз болуп той өткөргөндөр да бар. Той салтанатынын чыгымдары көп болгондуктан, шарты чектелүүлөр үчүн той – ысырапкерчилик.

Демек, когнитивдик лингвистиканын лингвомаданий ыкмасы менен талдоого алынган иликтөөбүздүн жыйынтыгы кыргыз элинин дүйнө таанымында Той түшүнүгүнүн улуттук мазмунун төмөндөгү түшүнүктөр түзө тургандыгын көрсөттү:

той – жакшылык;

той – бата алуу;

той – каада-салт;

той – байлык;

той – оюн-зоок;

той – ынтымак;

той – ысырап.

Сунуш

1. Тойлордун өткөрүлүүсүнө эч ким тыюу сала албайт. Анткени бул – илгертен келе жаткан элдик салт. Бирок ысырапкерчиликке жол бербей, чеги менен өткөрсө туура болот.

2. Той өткөрүүгө шарты туура келбесе да: 1. Эл эмне дейт! деп; 2. Элден калышабызбы! деп, атаандашып той өткөрүүгө болбойт.

3. Тойдогу ырым-жырымдар, эсеп-кысаптардын ж.б. түшүнбөстүктөрдүн негизинде жаңы үйлөнгөндөрдүн ынтымагына доо келтирүүгө болбойт.

4. Тойдон түшкөн пайданы ресторан, кафелердин ээлери, артисттер эле көрө бербей, салык төлөө аркылуу мамлекетке пайда келтирүү керек. Ошондо аша кетүүлөрдүн баары өз ордуна келет.

Колдонулган адабияттар

- Алимбеков, А. (2017). Түрк дүйнөсүнүн ойчулдарынын мурастарындагы педагогикалык идеялар. Бишкек: “Улуу тоолор”.
- Досмұхамедұлы, Х. (1991). Аламан. Алматы: Ана тили.
- Древнетюркский словарь. (1969). Редакторы В.М.Наделяев, Д.М. Насилов, Э.Р.Тенишев, А.М.Щербак. Л.: “Наука”, Ленинградское отделение.
- Ибрагимов, М. (2005). Кыргыз макал-ылакап, учкул сөздөрү. Кара-Балта.
- Иптаруулу, С. (2012). Кыргыз жан дүйнөсү. Бишкек: “Шоокум”.
- Койчуманов, Ж.Ы., Кадыров Ы. (2012). Макал-лакаптар, нуска сөздөр, накыл кептер, залкар ойлор. Бишкек: КР Билим берүү академиясы.
- Кыргыз тилинин сөздүгү. (2010). (редкол: А.Акматалиев ж.б.). Бишкек: “АВРАСИЯ ПРЕСС”
- Кыргыз тилинин түшүндүрмө сөздүгү. II бөлүк. (2015). (редкол: А.Акматалиев ж.б.). Бишкек: «АВРАСИЯ ПРЕСС»
- Кыргыз тилинин фразеологиялык сөздүгү. (2001). (редкол: Ж. Осмонова, К. Конкобаев, Ш.Жапаров). Бишкек: КТМУ.
- Макал-лакаптар. (2001). (түз. Ж.Ы.Койчуманов; А.Акматалиевдин жалпы ред. Астында). Бишкек: Шам.
- “Манас” Энциклопедиясы, 1-том. (2015). Бишкек: Кыргыз Республикасынын Улуттук Илимдер Академиясы.
- “Манас”: Ж. Мамайдын варианты боюнча. (2014). (Транслитерация: А. Мукаш кызы, Ч. Субакожоева, Б. Илчибекова, Т.). Бишкек: “Нур-Ас”
- Наделяев, В.М. Насилов, Д.М. (1969). Древнетюркский словарь. Ленинград: «Наука».
- Сапаралы Б., Деуренбекова Ж., (1993). Той. Алматы: “Өнөр”.
- Усубалиев, Б. (2017). Жомок. Ала-Тоо, № 1 январь, 34-бет.
- Юдахин, К.К. (1965). Киргизско-русский словарь. Москва: Издательство “Советская энциклопедия”.

- Юдахин, К.К. (1985). Киргизско-русский словарь. Фрунзе: Главная редакция Киргизской Советской Энциклопедии, 1985. Кн. 1. А—К. 504 с.
- Divanü Lügat-İt-Türk Tercümesi. (2006): Cilt 4 /5. Baskı. Kaşgarlı, Mahmud; Çeviren: Besim Atalay. Ankara: TDKY.
- Clauson, S. G. (1972). *An etymological dictionary of pre-thirteenth-century Turkish*. New York: Oxford University Press.
- Starostin, S. A., Dybo, A. V., & Mudrak, O. A. (2003). *An etymological dictionary of altaic languages*. Leiden: Brill Academic Pub.

EXTENDED ABSTRACT

A “Toy” is a certain kind of celebration that is held when a child is born, there is a wedding, or other kind of celebration with lots of people, food and games. Being different from the concepts of “fete” and “holiday”, the word “feast” also means “eating to the fullest”. The word that was used to capture the meaning of “eating to be full” in the ancient Turkic language is “tod-”. The change of the phoneme “d” into “z”, and then into “y” is a widely accepted phenomena in Turkology. In the ancient Turkic inscriptions the word *toy* was used in the following meanings: 1. a place, a city; 2. a feast; 3. dirt; 4. a kind of a grass; 5. people; 6. a bird. Furthermore, in Muhammed al-Kashgari’s *Dīwān Luġāt al-Turk* the word “toy” was used in the similar meanings. The use of the word “feast” to mean “solemnity” and “holiday” is apparent not only in Kyrgyz language, but in other Turkic languages such as Turkish, Kazakh, Turkmen, Hakas, Tuva, etc.) Thus, through the phonemic evolution of the verb *toy-*, the verb turned into two homonyms. Today in Kyrgyz language the words *holiday*, *solemnity*, *amusement*, *anniversary*, *wedding*, *gathering*, *goodness* are all the words that are close in meaning to the word *toy* (“feast”).

From the ancient times the tradition of having feasts has been accompanied by national customs peculiar to Kyrgyz people. For example, in the olden days when a new ruler was appointed, or after winning a battle people would have feasts. Sometimes *toys* are organized in celebration of important occasions. Today we have such varieties of *toys* like *zhentek toy* (a feast for a newborn child), *beshik toy* (a feast that is given in honor of the first born child), *tushoo toy* (a feast for a child when they start walking), *sunnot toy* (a feast after a child’s circumcision), *uul toy* (a feast in honor of a son), *kyz toy* (a feast in honor of a daughter), *bata toy* (a feast to get people’s blessing) *uylonuu toyu* (a wedding feast), *uy toy* (a feast for a new house).

In Kyrgyz culture it is very important to celebrate important events together and share the goodness with friends and relatives. The custom of having feasts and getting people’s blessings has been very important from the ancient times, and it is still topical to this day. As it is said in the Kyrgyz proverb *Tegirmen zhel menen, toy el menen* (“a mill works because of the wind, feasts happen because of people”), a lot of people are invited to feasts. The main purpose of *toys* is, first of all, to pay respect to people; secondly, a *toy* is a way of uniting certain tribes and people, not letting them to be divided amongst themselves, because all the people are invited to feasts without exceptions. Thirdly, families who organize those feasts aim to get blessings from people coming to their feast. Therefore, there is a Kyrgyz saying: *Zhamgyr menen zher kogorot, bata menen el kogorot*, which means “plants become greener because of rain, people become better because of people’s blessings”. During the feasts people give such blessings as “Let you have a lot of children, and a lot of kettle!”, “Let you have a lot of goodness!” “*Let you be happy!*”, “*Let the baby grow strong!*”, “*God bless you!*”, “*Let you be happy!*”.

From the ancient times no matter what kind of *toy* that is, be it *zhentek toy*, *wedding toy* or a *house warming toy*, Kyrgyz people prepare *boorsok*, cook meat and different kinds of meal and get people’s blessings. Therefore, there is a proverb that says “*Toydun korku - ash, toonun korku - tash*” which means “The beauty of the feast is a meal, the beauty of the mountains are stones”. Another Kyrgyz proverb says “*Toy - tokchuluktun zhyshaany*”, which means “A feast is an indication of satiety”. Of course, one needs to be wealthy in order to organize feasts. If one does not have enough finances, organizing feasts in this situation is a waste. This idea was conveyed in the following proverb “*Toy - tonduunuku, ash - ashtuunuku*”, i.e. “*Toy belongs to one who has a jacket, meal belongs to one who is known*”.

Having a son born into a family is a very happy event in Kyrgyz culture since sons are considered to be the carriers of a family name. It is believed that sons bring luck. Additionally, there is a belief that if one sees a woman on the way to an important event or a long trip, it is a bad luck. But if they see a man, it is a good sign. Therefore, all kinds of good events have to be started by men. For example, when a new house is bought, a man has to be the first to enter the house. That is why in the olden days the feast for a circumcision of a boy was considered to be much more important than other kinds of feasts.

Kyrgyz feasts have been accompanied by kid’s, young girls’ and boys’ games, and group games such as *at chabysh* (horse race), *oodarysh*, *кыз кuumay* (chasing a girl on a horse), *koke boru* (Two teams of eight horsemen fight for possession of a dead sheep or goat, which they then maneuver into raised goals to earn points), *keurosh* (wrestling), *er sayish* (jousting). It is understandable that customs and games that are played in the feasts change based on the demands of new times. Nowadays along with new kinds of food that are prepared for feasts, there are new kinds of customs and games. For example, nowadays almost all *toys* are lead by a toastmaster, people say toasts, they are given bags to take some food home from the feast (a so-called “bag” project), *koshumcha*, i.e. the money that people bring for every feast, participation of entertainers such as singers and dancers. In the olden days people were expected to bring animals in support of the feast owners, thus a proverb was originated that says “*If going to a feast, bring along an animal*”. But today mostly in the cities people bring money and give it to the feast owners. *Toys* have its own sequence and order of greeting guests, and saying goodbyes that has been formed over the years. Relatives and close ones of the feast owners are all considered to be *toy eesi*, i.e. owners of the feast. They prepare together with the owners of the feast, contribute to paying the expenses and take care of the guests from the start of the feast until its end. Guests who come from far are appointed to the wealthier villagers who offer their house to the guests, where they take care of them expanding the hospitality of the feast owners. Such unity in people was conveyed in such Kyrgyz proverb as *Yntymak bar jerde yrys bar*, i.e. where there is unity, there is happiness.

If feasts are organized by people who are well off, that is not an issue. Nevertheless, there are people who feel obligated to organize a feast. For that some of them borrow a lot of money and struggle to repay it back. Furthermore, some people organize feasts so not to lose face. Recently it has been noted that there have been a lot of *toys* and celebrations among Kyrgyz people. Because organizing toys is very expensive, for those whose financial abilities are limited *toys* are a waste. In situations like this following proverbs are often used: “*Alybek alyna zharasha*” (Alybek has to do things based on his capabilities), “*Aydagany besh echki, yshkyrygy tash zharat*” (He/she has only five goats, but they are too sure of themselves), “*Toshogungo zharasha butungdu sun*” (Stretch your legs depending on the length of your sheets).

Finalizing the findings of our research based on the lingua-cultural study, we can conclude that the **national meaning of the concept of “feast” includes:**

- **A feast: goodness.** Kyrgyz people have feasts in anticipation of goodness.
- **A feast: getting a blessing.** One of the main purposes of having a feast is getting people’s blessings.
- **A feast: tradition.** Feasts are supported by national rites, customs, and traditions
- **A feast: wealth.** Since feasts are usually organized by wealthy people, a “feast” is sometimes associated with wealth and prosperity.
- **A feast: games.** No matter what kind of feasts, they are always accompanied by games.
- **A feast: getting along well.** Feasts are given to encourage people to get along well and unite them.
- **A feast: a waste.** Because organizing a feast is expensive, for those who cannot afford having a feast, it is a waste.

Кыскартуулар

DLT – Dîvânü Lügât it-Türk

ДТС – Древнетюркский словарь

КТС – Кыргыз тилинин сөздүгү

М. – Мисалы

С.О. – Сагымбай Орозбаков

İvan Bunin'in "Arsenyev'in Yaşamı" Adlı Romanında Klasik Rus Edebiyatı Yansımaları

Kübra ÇAĞLIYAN-ŞAKAR¹

Öz

Edebiyat teorisi olarak ifade edilen metinlerarasılık, bir metnin yazarının kendisinden önce veya kendi döneminde ortaya çıkan sözlü veya yazılı metinlerden etkilendiğini savunmaktadır. Bu kuram İ. Bunin'in Arsenyev'in Yaşamı adlı romanında çok fazla hissedilmektedir. Bunin'in Nobel Edebiyat Ödüllü bu romanı Klasik Rus Edebiyatı'ndan geniş izler taşımaktadır. Eserde, romanın ana kahramanı Arsenyev, Klasik Rus Edebiyatı'nı kendini ifade edebilmek için bir araç olarak kullanmaktadır. Romanda adı geçen her yazar Arsenyev'in sanatsal gelişimine katkı sunmaktadır. Romanda Rus ve Dünya Edebiyatı'ndan birçok esere gönderme yapılmasına rağmen bu çalışmada özellikle Klasik Rus Edebiyatı yazarlarından en fazla adı geçen ilk beş yazar üzerinde durulmaktadır. Bu yazarlar sırasıyla şu şekildedir: Puşkin, Tolstoy, Lermontov, Gogol ve Turgenyev.

Anahtar Kelimeler: İvan Bunin, "Arsenyev'in Yaşamı", metinlerarasılık, edebi yansıma, edebi alıntı

Thoughts of Classical Russian Literature in Ivan Bunin's novel "The Life of Arsenyev"

Abstract

Intertextuality expressed as a literary theory states that the author's text is influenced by oral or written texts that emerged before or after him. This theory is demonstrated in the novel "The Life of Arseniev". A. Bunin's novel which won the Nobel Prize in literature has a great influence on Classical Russian Literature. The main character of the novel Arseniev used Classical Russian Literature as a tool to express himself. Authors mentioned in the novel contributed a lot to Arseniev's artistic development. Although a lot of works from Russian and World Literature were mentioned in the novel, the first five authors are from Classical Russian Literature who are analyzed in this research. These authors are: Pushkin, Tolstoy, Lermontov, Gogol and Turgenyev.

Key Words: Ivan Bunin, "The Life of Arseniev", intertextuality, literary reflection, literary citation

Atıf İçin / Please Cite As:

Çağlıyan-Şakar, K. (2020). İvan Bunin'in "Arsenyev'in Yaşamı" adlı romanında klasik Rus edebiyatı yansımaları. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(2), 1180-1186.

Geliş Tarihi / Received Date: 27.02.2019

Kabul Tarihi / Accepted Date: 20.06.2019

¹ Arş. Gör. Dr. - Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, kubracaglyan@hotmail.com
ORCID: 0000-0001-9524-1672

Giriş

Rusya'dan göç etmek zorunda kalan aydınların üzerlerine düşen en önemli görev "Rusya'nın geleceği için kültürün korunması"ydı (Korostelev, 2002, s. 7). Bunu başarabilmenin en önemli yollarından birisi de şüphesiz ki edebiyattır. Edebiyat diğer sanat dallarından farklı olarak; dil, tarih, kültür gibi bir ülkenin olmazsa olmazlarını içinde barındırır. Edebiyat sayesinde halklar, kendi dillerine, kültürlerine ve tarihlerine sahip çıkmış ve bunları gelecek kuşaklara aktarmış olurlar. Bunu en güzel başarabilenlerden birisi de İvan Bunin'dir. O, Klasik Rus Edebiyatı'nı özümseyen, yeni yüzyılın gereklerine göre kendi edebiyat biçimine yön veren, basmakalıptan uzak duran, yenilikçi, çağdaş bir yazardır. "Düz yazıdaki Klasik Rus çizgisi ile sürdürdüğü sıkı sanatsal ustalık için" (Marçenko, 2008, s. 18) Nobel Edebiyat Ödülü'ne layık görülür. Bu çalışmamızda, İvan Bunin'e Nobel Edebiyat Ödülü'nü kazandıran Arsenyev'in Yaşamı adlı romanda çok fazla hissedilen Klasik Rus Edebiyatı yansımaları, diğer bir ifadeyle metinlerarasılık incelenecektir.

Metinlerarasılık (Edebi Yansıma)

Metinlerarasılık; "Julia Kristeva'nın ortaya attığı ve 1960'lı yılların sonlarından başlayarak her yazınsal çözümlemenin zorunlu bir aşaması olarak görülen metinlerarası, kabaca iki ya da daha çok metin arasında bir alışveriş, bir tür konuşma ya da söyleşim biçimi olarak anlaşılmalıdır" (Aktulum, 2014, s. 16). Bir yazarın, içinde bulunduğu toplumun kendisine sunmuş olduğu kültürel mirasın ve kendi kişisel ilgi ve alakasından dolayı gelişen bilgi birikiminin sonucunda eserini yazarken kendisinden önce ya da kendi döneminde ortaya çıkan sözlü ya da yazılı metinlerle ilişkisine denir. 1960'lı yıllarda ortaya atılan bu kuram postmodern edebiyatın en temel özelliklerindedir. Metinler arasındaki bu ilişki şu yöntemlerle kurulur: "alıntı, gönderme, gizli alıntı (aşırma/ intihal), anıştırma, yansılama, gülünce dönüştürme ve öykünme" (Kolcu, 2011, s. 314).

Klasik Rus Edebiyatı Yansımaları

Eser, Klasik Rus Edebiyatı'ndan geniş izler taşımaktadır. Eserde, romanın ana kahramanı Arsenyev, Klasik Rus Edebiyatı'nı kendini ifade edebilmek için bir araç olarak kullanmaktadır. Eserde adı geçen her yazar Arsenyev'in sanatsal gelişimine katkı sunmaktadır.

"Vatan kültürünün ruhuyla dolu İ.A. Bunin'in "Arsenyev'in Yaşamı" adlı romanının metni, geniş metinlerarası bağlantıları ortaya çıkarır. Hristiyan kaynaklardan alıntılarının yanı sıra, içinde Klasik Rus Edebiyatı'nın eserlerinden alıntılar da geniş yer tutar. Bunlar "İgor Destanı"ndan, A.S. Puşkin, M.Y. Lermantov, G.R. Derjavin, I.S. Nikitin, V. Jukovski, Y. Polonski, A.A. Fet, N.M. Yazıkov, N.V. Gogol, L.N. Tolstoy'un eserlerinden satırlardır" (Kovaleva, 2017, s. 26).

İlk şiirlerini kaleme alırken özellikle Puşkin ve Lermontov'a öykündüğü için daha kolay yazdığını ifade eden Bunin, tüm bilgi birikiminin şu şekilde oluştuğunu dile getirmektedir: "Elime ne geçerse okuyordum: Eski yeni dergiler, Lermontov, Jukovski, Shiller, Venevitinov, Turgenyev, Maclea, Shakespeare, Belinski... Sonra Puşkin'e tam hayranlık... Yazarlarla ve onlara ait olan herşeyle yakından ilgileniyordum. Nadson ve onun veremden ölüşü beni nasıl da etkilemişti. Bir keresinde meyhanecinin biri bana Yeletz'e bir "YAZAR"ın yerleştiğini söyleyince dosdoğru oraya koşmuş ve Nazarov adındaki bu adama gerçek bir ozan gibi büyük bir değer vermiştim"(Bunin, 1985, s. 14).

Bunin'in Nobel Edebiyat Ödüllü bu eserinin en önemli özelliği; romanın ana kahramanı olan Arsenyev'in suretinde yazarın kendi hayatından kesitler de sunmasıdır. Bunlar içinde yazarın sanata olan ilgisinin nasıl başladığı hakkında okuyucuyu bilgilendirmesi, yazarı en çok etkileyen ve onun hayatına yön veren Rus ve Dünya Edebiyatı'nın en önemli yazarlarının eserlerinden kesitler sunması, okuyucuda bu yazarların eserlerine karşı merak uyandırması ve okuyucuyu bu eserler hakkında az da olsa bilgi sahibi yapması açısından muhteşem bir eserdir.

Klasik Rus Edebiyatı'na olan ilgisinin farkına varan Arsenyev, "ikinci bir Puşkin ya da Lermantov, Jukovski ya da Baratinski olmak tüm benliğimi sarmıştı. Bu yazarları yeni öğrendiğim, resimlerine baktığım zamanlar onlarla aynı sınıfa bağlı olduğumu duyumsamıştım..."(s. 103)²

V.N. Muromtseva-Bunina'ya göre (1989, s. 98), "o edebiyatta yalnızca Tolstoy ve Puşkin'i "taparcasına sevdi", hayranlık uyandıran Lermontov, Gogol'a çok büyük değer verdi, Çehov'u sevdi".

² Burada ve bundan sonra parantez içinde sayfa sayıları belirtilen çalışmalar şu şekildedir: Bunin, İvan (1985). Arsenyev'in Yaşamı. Çev. Uğur Buke. İstanbul: Bilge Yay.

Romanda en fazla eserlerine gönderme yapılan yazar A.S. Puşkin'dir. 26 Mayıs 1799'da Moskova'da soylu bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelen A. S. Puşkin, 1837'de ölür. 38 yıllık kısacık yaşamına "Ruslan ve Ludmila", "Çingeneler", "Bahçesaray Çeşmesi", " Kafkas Esiri", "Yevgeni Onegin", "Belkin'in Hikayeleri", "Yüzbaşının Kızı" gibi şiir ve düz yazı türünde pek çok önemli eser sığdırır.

Dönemin pek çok soylu aile çocukları gibi Fransızca eğitim alır. Bunun yanında diğer batı dillerini de öğrenir. Fakat onun sanatsal gelişimine en büyük desteği bir Rus köylü kadını olan dadısı verir. Çocukluğunda dadısından dinlediği Rus masalları onun bilinçaltına yerleşir ve bu masalların etkisi eserlerinde hissedilir.

Puşkin Rus halkının ruhunu, öğrenmiş olduğu Batı Edebiyatı'yla harmanlayarak, eserlerinde ilk defa Rus halkını birebir yansıtan tiplere yer vermiş, aynı zamanda da daha sade ve toplumun herkesiminin anlayabileceği bir dil kullanmıştır. Rus edebiyatı'nda "gerçekçilik akımı"nın öncüsü olmuş ve kendinden sonra gelen birçok yazarı da etkilemiştir. Bu yazarlardan biri de Bunin'dir.

Bunin'in soyu, Puşkin'in soyuyla keşişir: Puşkin'in oğlunun eşi Aleksandra Aleksandroviça da Bunin'in soyundandır. (Baboreko, 2009, s. 10). Puşkin'e olan hayranlığının aslında onunla aynı "özel çevreye" ait olmasıyla başladığını şu sözlerle ifade eder: "Beni ne zaman etkilemeye başlamıştı? Adını daha çocukluğumdan beri duyuyordum. Evde onun adı bir yakınıımızın ve onunla birlikte üyesi olduğumuz özel çevrede tamamen "bizim" olan birinin adı gibi geçirdi. Gerçekten de yazdıklarının tümü "bizimdi", bizim için bizim duygularımızla yazıyordu"(s. 131).

Eserde Puşkin'in "Ruslan ve Ludmila" adlı poeminden de bir kesit sunulmuştur: "Puşkin, "Ruslan'a yazdığı prologla beni büyülemişti:

Koyda yeşil bir meşe,

Meşe de altın zincir...

Ender bulunan dizeler olmasına karşın, bana önemsiz gelmişlerdi. Bunla birlikte onlar tüm gençliğime girmiş ve yaşamımdaki en büyük mutluluklardan olmuşlardı (s. 50). "O zamanlar Puşkin yaşamımın gerçek bir parçasıydı" (s. 131).

Puşkin'in en önemli eserleri arasında sayılan "bu poemnin içeriğinde tabiat güzellikleri, nezaket motifleri, romantik duygular, hayatı düşünme, Rus halk sanatına olan ilgiden, Rus halkının geneldeki yaratıcılığından ve Rusya'nın geçmişinden bahsetmektedir" (Fetanoviç, 1998, s. 77).

Kendinden önceki tüm yazarlara büyük bir sayęı duyan Bunin'in gözünde Puşkin'in yeri biraz daha farklıdır. Bunu da ana kahramanı Arsenyev'in suretinde şu sözlerle ifade etmektedir: "Ama hepsinden çok Puşkin ile yaşıyordum. Ne çok duygunun anasıydı o! Onları yaşadığım çevrede, beslendiğim duygularla nasıl da duyumsardım"(s. 132).

Puşkin, Arsenyev için büyük bir esin kaynağıdır. Herkesin bildiği, sıradan kelimeleri seçerek anlatıma kattığı yalınlık ve zenginlik, ayrıca betimleme yaparken kullandığı yöntemler (zıtlık, kişiştirme gibi) onu çok fazla etkilemektedir: "İşte soğuk ama güneşli bir sabaha uyanmışım; iki kat daha neşeliyim çünkü onunla birlikte yaşıyorum: "Soğuk ve güneş, gün olağanüstü". O bu sabahı yalnızca eşi bulunmaz biçimde betimlemekle kalmamış bana güzel bir esin de vermişti: hala uyuyorsun, güzel dostum...<...> işte yataktayım ve yanıyor "yatağın yanında hüznü mü". İşin aslında hüznü olan mum ya da elektrik lambası değil. Birisi gençlik aşkını daha doğrusu onun özlemini anlatıyor. Ben mi o mu?

Avuç ver sabaha dek

şu acı dolu sevgime!"(s. 133).

"Arsenyev'in Yaşamı"nda Puşkin'in birçok şiirinden ve poemalarından alıntı ve anımsatmalar yapan Bunin, aslında şair olma yolunda adım atan bir Rus genci olarak tanımlayabileceğimiz Arsenyev'in suretinde kendisinin ve birçok yazarın sanatsal gelişiminde Puşkin'in önemini vurgulamaktadır.

Rus edebiyatının ve Dünya edebiyatının en önemli yazarları arasında sayılan Lev Tolstoy'un, Bunin üzerindeki etkisi büyüktür. Eserin birçok bölümünde Puşkin'den sonra en fazla Tolstoy'dan ve onun eserlerinden alıntılar ve hatırlatmalar geçmektedir: "Geceleri odamda oturmuş bir yandan düşünüyor bir yandan da "Savaş ve Barış"ı yeniden okuyordum <...>Hayır okuduklarımın en iyisi bu! Peki ya "Kazaklar", Yaroşka, Maryanka? Ya da Puşkin'in "Erzurum Yolculuğu" Puşkin, Lermontov, Tolstoy ne kadar şanslıydılar!.."(s. 161).

Kendini kanıtlamak için arayış içerisinde olan Arsenyev'in ruhunda ölmek üzere olan Prens Andrey'in şu sözleri derin izler bırakır :“yaşamda, anladığım şeylerin hiçliğinden ve anlaşılmaz ama yüce birşeylerin yüceliğinden başka birşey yok...”(s. 162).

Yaşadığı hayattan zevk alamayan ve bir şekilde birşeyler yapması gerektiğini düşünen Arsenyev'i “toplumcu gerçekçi” yazar Tolstoy'un gençliğinde ailesini ve çiftlik işlerini herşeyden çok düşünmesi çok korkutur ve onun gibi olamayacağını ifade eder: “Halk için kendimi feda edemem, ona hizmet edemem... Hayır, artık birşeylere karar vermek zorundayım!”(s. 162).

Arsenyev, duygularını ifade edebilmek için Tolstoy'un eserlerindeki kahramanları, Lika'nın babasıyla ilk kez tanışması sırasında kendini, kim olduğunu anlatabilmek için bir araç olarak kullanır:“Benim Tolstoyculuğum, Pier Bezuhov'un, Anatoli Kuragin'in, Kinyaz Serpuhovski'nin, İvan İlyiç'in, “Şimdi ne yapmamız gerekli”nin “İnsana çok toprak mı gereklidir?”in, Moskova yazıları makalesinde yazılan kent pislikleri ve yoksulluklarının, doğa ve “Kazaklar”ın bana verdiği halkın içinde yaşamının şiirsel düşüncesinin ve Malorusya üstüne kendi düşüncelerimin yarattığı karşıt duygulardan oluşuyordu”(s. 201).

Romanın ilerleyen bölümlerinde Tolstoy'un “Aile Mutluluğu” adlı eserinden “O zamanki düşüncelerim, o zamanki duygularım benim değil, birden benim olan onun duygu ve düşünceleriydi...” (255) cümlesinin altını çizen Lika, eski duygu ve düşüncelerinin yok olduğunu, artık Arsenyev'in düşüncelerini benimsediğini, aslında kendi benliğini kaybettiğini Tolstoy'un cümleleriyle dışa vurmak istemektedir.

“Bu yaz sık sık yatak odama geleceğe ait umut ve arzu acısıyla girdim...Mutluluk endişesi beni kaplamıştı...Yaz böyle geçti ve kendimi yalnız duyumsamaya başladım. O, sürekli yolculuğa çıkıyor, beni tek başıma bırakmaktan korkmuyor ve acımıyor...”(s. 255) cümlesi de aslında Lika'nın söylemek isteyip de söyleyemediği, fakat Tolstoy'un “Aile Mutluluğu” adlı eserinde tam da kendini anlatan ifadelerdir.

Romanda, Tolstoy'un eserleri hem Arsenyev için, hem de Lika için duygularını ifade etme aracı olarak karşımıza çıkmaktadır.

“Lermontov'u da ondan ayırmazdık: Göğeriyor dilsiz bozkır, gümüş/Bir halkayla kucaklıyor onu Kafkas”(s. 131). Burada geçen “o”ndan sözcüğüyle anlatılmak istenen Puşkin'dir. “Lermontov, Puşkin'in en yakın takipçisidir” (Olçay, 2003, s. 53). 15 Ekim 1814'te Moskova'da dünyaya gelen şairin babası subay Yuri Petroviç Lermontov, annesi ise zengin bir ailenin kızı olan Mariya Mihaylovna Arsenyeva'dır. Annesini çok erken kaybeden şairin bakımını büyükannesi Yelizaveta Alekseyevna Arsenyeva üstlenir.

Tıpkı Puşkin gibi Lermontov'un hayat hikayesi de Bunin'i derinden etkilemiş, ona olan hayranlığını bir kat daha artırmıştır. Lermontov'un anne tarafının soyadını, Arsenyev'i, romanının ana kahramanının soyadı olarak kullanmayı uygun görmektedir.

Neredeyse Puşkin'le aynı yazgıyı paylaşan Lermontov, Nikolay Martinov adında bir subayla girdiği düello sonucunda hayatını kaybeder (1841). Tüm hayatı yirmi yedi yıl süren şair bu kısacık yaşamına pekçok eser sığdırır.

Artık alışkanlıklarını değiştirip yaşamında yeni ve önemli kararlar alması gerektiğini düşünen Arsenyev, Lermontov'un kısa ama dolu dolu geçen yaşamını düşünür: “ne biçim yaşam! ne biçim yazgı! hepsi hepsi yirmiyedi yıl! Ama son gününe kadar yani Martinov denen adamın büyük tabancasından merminin çıktığı o ana kadar, yani “Lermontov'un yıldırımla vurulmuş gibi düştüğü” o ana kadar süren olağanüstü ve güzel bir yaşam. Bütün bunları düşünürken yüreğim öyle bir heyecan ve kıskançlıkla doldu ki artık Barutino'dan ayrılmak zamanının geldiğini haykırdım”(s. 160-161).

Kendi hayatıyla, Lermontov'un hayatı arasında birçok benzerlik olduğunun farkına varan Arsenyev, onu daha iyi anlayabilmek için onun sadece eserlerini değil, aynı zamanda hayat hikâyesini de bilmek gerektiğini vurgulamaktadır:“Lermontov'u düşününce içimi ayrı bir korku kapladı. İşte Kroptovka , işte sonsuz hüznün ve anlatılamayacak duygularla seyrettiğim terkedilmiş ev...İşte onun beşiği, ilk günleri...Bir zamanlar bana acı verdiği gibi ona da acı veren büyüleyici arzularla dolu genç yüreği...Benimkiler gibi beceriksizlik dolu ilk şiirleri...Ya sonra? Sonra, “Şeytan”, “Taman”, “Yelken”, “Düştü meşe yaprağı öz dalından...”Lermontov'daki şeylerle, bu Kroptovka nasıl bağdaşır? Kim bu Lermontov diye düşündüm. Önce onun iki cildini, sonra onun portresini, hareketsiz gözlerini gördüm. En son şiirlerini, yalnızca biçimlerini değil onların ilgili olduğu şeyleri yani Lermontov'un yaşadığı günleri görmeye başladım” (s. 160).

“Lermontov'un eserlerinde, bireyin yalnızlığı, toplumla bağlantılı olarak sunulur (karakteristik karşıtlıklar “ben” ve “dünya”, “ben” ve “toplum”) Bunin'de ise o, insanın içsel özü, “onun doğumunun, varlığının, ölümünün sırrı” ile açıklanır” (Atamanova, 1998, s. 11).

Romanda adı geçen ve eserlerinden alıntı yapılan yazarlardan biri de Gogol'dur. 1809 yılında Ukrayna'da doğan Gogol'un, sanata olan ilgisi çok küçük yaşlarda ortaya çıkmıştır. Öykülerinde Ukrayna yaşamına, ezilen zavallı insanların hikalarına yer vermiştir.

Eserde Arsenyev'in, “Çocukluğumda beni ele geçiren ve Gogol'un değişiyle “yaşam bileşimini”oluşturan en önemli öğelerden biriydiler”(s. 51) diye bahsettiği iki önemli eser; “Eski Zaman Beyleri” ve “Korkunç Öç”tür. Özellikle “Korkunç Öç” metninden yaklaşık bir buçuk sayfalık bir alıntı yaparak hikayenin en önemli kısımlarına değinilmek istenmektedir.

Arsenyev'in yaşamında bu kadar büyük bir etki yaratan ve “yaşam bileşimini oluşturan” öğelerden biri olarak gördüğü hikayenin öneminden bahsederken şu sözlere vurgu yapılmaktadır: “Korkunç öç” bende sonsuza dek yaşayacak yüce bir duygu uyandırmıştı. En sonunda iyiliğin kötülüğe ve acımasızlığa üstünlüğü duygusu. Bu duygu, tanrı hasreti ve ona inanmadır. Onun başarısının ve adil cezasının gerçekteleğtiği anda insanı tatlı bir korku ve titreme sarıyor ve tanrıya olan sevgimizin patlaması olan heyecan fırtınası yüreğimizi kasıp kavuruyor...”(s. 53).

Gogol'un hayat hikayesinden ve eserlerinden alıntılara romanın ilerleyen sayfalarında da yer verilmektedir.“Gogol de bu kentte oturmuştu. Mirgorod, Yanovçina, şişaki, Yareski... <...> “Ukrayana'da gün nasıldı büyüleyici ve görkemli” <...> “zürütler, yakutlar topazlar bahçelerin üstüne serpilmişler...” (s. 245).

Bunin'in eserinde adı geçen diğer bir yazar da Turgenyev'dir. Eserde “-Leskov ve Turgenyev'in kenti-“(s. 180) olarak anılan Orel, Turgenyev'in doğduğu ve eserlerinde sıkça bahsettiği yerdir. Turgenyev'in en önemli eserleri arasında bulunan “Asilzade Yuvası” nda anlatılan çiftliği Arsenyev şu sözlerle ifade eder: “Kentin kıyısına doğru bahçeler arasındaki yoldan yürüdük. Biraz sonra önümüzde terkedilmiş bir ev duruyordu. Bacalarındaki karga yuvaları göze çarpıyordu. Ev iyice eskimişti. Biraz durup eve ve bahçeye baktık...Liza, Lavretski, Lemm... Ve içimde sevgi isteği korkunç biçimde aevlendi”(s. 190).

Sonuç

Rus Edebiyatından alıntılar, Arsenyev'in iç dünyasını daha iyi yansıtmak için tercih edilmiş bir yöntemdir. Eserde çok açık bir şekilde ortaya çıkan metinlerarasılık; yani yazarın eserini yazarken kendisinden önce ya da kendi döneminde ortaya çıkan başka eserlerden alıntı ya da anıştırma yoluna başvurması, geleneği yok saymadan eserini yapılandırması, eserdeki canlılığın korumasına ve her dönem okuyucuda ilgi uyandırmasına sebep olmaktadır. Romanda, Puşkin 12 defa ismi belirtilerek, 5 defa da ismi belirtilmeden sadece şiirlerinden alıntı yapılarak ya da eserin ana kahramanının adı belirtilerek anıştırma yoluyla gönderme yapılmaktadır. Puşkin'i sırasıyla Tolstoy, Lermontov, Gogol, Turgenyev ve Çehov izlemektedir. Bunların dışında Lavrov, Çernişevski, Nikitin, Reşetnikov, Jukovski, Baratinski, Derjavin, Sumarakov, Anna Bunina, Batuşkov, Venevitinov, Yazıkov, Kozlov, Nadson, şedrin, Belinski, Leskov, Nekrasov, Fet gibi birçok yazara da eserde yer verilmiştir. Kendinden önceki edebiyatla bu kadar fazla haşır neşir olmak, onu bu kadar özümsemek hiç kuşkusuz büyük yazarlık örneğidir.

Etik Beyan

“İvan Bunin'in “Arsenyev'in Yaşamı” Adlı Romanında Klasik Rus Edebiyatı Yansımaları” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değeriendirme için gönderilmemiştir.

Kaynakça

- Aktulum, K. (2014). *Metinlerarası ilişkiler*. Ankara: Kanguru Yayınları.
- Atamanova, Y. T. (1998). *Russkaya Literatura XIX veka v Kontekste Hudojestvennoy Prozi İ.A. Bunina (Problema Reministsentsy)* (Avtoreferat kandidatskoy dissertatsii). Yeletskiy Gosudarstvenniy Pedagogičeskiy İnstitut, Yelets.
- Baboreko, A.K. (2009). *Bunin: Jizņeopisanije*. Moskva: Molodaya Gvardiya.
- Bunin, İ. (1985). *Arsenyev'in yaşamı*. (Çev: U. Büke). İstanbul: Bilge Yay.
- Bunin, İ. (1985). *Arsenyev'in yaşamı. Özgeçmişim*. (Çev: U. Büke) (ss.11- 18). İstanbul: Bilge Yay.
- Fetanoviç, Z. (1998). *A.S. Puşkin'in eserlerinde romantizm* (Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

- Kolcu, A. İ. (2011). *Edebiyat kavramları: Tanım-tenkit-tablil*. Erzurum: Salkımsöğüt Yay.
- Korostelev, O. A. (2002). Kritika russkogo zarubejya. *Pafos svobod: Literaturnaya kritika russkoy emigratsii za polveka (1920-1970)*. V 2 çasti, çast: 1. Moskva: İzdatelstvo Olimp. 3-35.
- Kovaleva, T. N. (2017). Rol tsitat iz proizvedeniy russkoy literaturı v romane İ.A. Bunina "Jizn Arsenyeva". *İzdaniya Pgu*. Erişim adresi: http://www.pglu.ru/upload/iblock/10a/pages-from-chast-6_5.pdf [23.08.2018].
- Marçenko, T. V. (2008). *Proza russkogo zarubejya 1920-1940 gg. v yevropeyskom kritičeskom osmslenii: nobelevskiy aspekt (po inostrannım arhivam i periodike)* (Avtoreferat doktorskoy dissertatsii). Moskovskiy Gosudarstvennyy Universitet imeni Lomonosova, Moskva.
- Muromtseva-Bunina, V.N. (1989). *Jizn Bunina. Besedi s pamyatyu*. Moskva: Sovetskiy pisatel.
- Olçay, T. (2003). *Rus edebiyatında doğalcı okul*. İstanbul: İ.Ü. Edebiyat Fakültesi.

EXTENDED ABSTRACT

The most important task of the intellectuals who had to emigrate from Russia was "preserving culture for the future of Russia" (Korostelev, 2002, p. 7). One of the most important ways to achieve is undoubtedly literature. Unlike other branches of art; It contains the indispensables of a country such as language, history and culture. Thanks to literature, peoples embraced their own language, culture and history and transfer them to future generations. One of the most successful ones was Ivan Bunin. He was an innovative, contemporary writer who embraced classical russian literature, guiding his own literary style according to the requirements of the new century, and avoiding stereotypes. "For his strict artistic mastery with the classic russian line in prose" (Marchenko, 2008, p. 18) he was deemed worthy of the Nobel Prize for literature.

In this study, the reflections of Classical Russian Literature, in other words, intertextuality, which were felt in the novel called "The life of Arseniev", which won the Nobel Prize in literature for Ivan Bunin, will be examined.

Intertextuality is the relationship of an author with the oral or written texts that came before him or during his own period when he wrote his work as a result of the cultural heritage of the society he is in and the knowledge that has developed due to his personal interest.

Intertextuality, which is expressed as a postmodern theory of literature, argues that the author of the text is influenced by the oral or written texts that emerged before him. This theory is felt too much in the novel "The life of Arseniev". The novel of Ivan Alekseyevich Bunin which won the Nobel Prize in literature has a wide-ranging trace of Classical Russian Literature. In the book, Arseniev, the main hero of the novel, uses Classical Russian Literature as a tool to express himself. Every author mentioned in the novel contributes to Arseniev's artistic development. Although many works from Russian and World Literature are mentioned in the novel, the first five authors mostly mentioned in Classical Russian Literature authors are mentioned in this study. These authors are: Pushkin, Tolstoy, Lermontov, Gogol and Turgenev.

The most important feature of this novel; in the image of Arseniev, the main hero of the novel, the author also presents sections from his own life. These include informing the reader about how the author's interest in art began, presenting sections from the works of the most important writers of Russian and World literature that most influenced the author and making the reader knowledgeable about these works.

A. S. Pushkin is the author most frequently referred to in the novel. Bunin, who made quotations and reminders from Pushkin's many poems in the novel, emphasizes the importance of Pushkin in the artistic development of himself and many other writers in the image of Arseniev, which we can define as a Russian teenager who took a step towards becoming a poet. In the eyes of Bunin, who respects all the writers before him, Pushkin's place is somewhat different.

Lev Tolstoy, one of the most important writers of Russian literature and world literature, has a great influence on Bunin. After Pushkin there are quotations and reminders of Tolstoy and his works in many parts of the novel. Arseniev uses the heroes in Tolstoy's works as a tool to express his feelings.

Later in the novel from Tolstoy's "Family Happiness" "My thoughts at that time, my feelings at that time were not mine, but suddenly his feelings and thoughts were mine" (255) underlining the sentence, Lika wants to express with Tolstoy's sentences that her old feelings and thoughts have disappeared, that she has now adopted Arseniev's thoughts and actually lost her own self.

Just like Pushkin, Lermontov's life story deeply influenced Bunin and increased his admiration to him. He considers appropriate to use the surname of Lermontov's mother's side, Arseniev as the surname of the main hero of his novel.

Lermontov, who shared almost the same fate with Pushkin, died as a result of a duel with an officer named Nikolay Martinov (1841). The poet, whose entire life lasted twenty-seven years, fit many works in this fleeting life.

Arseniev, who thinks that he must change his habits and make new and important decisions in his life, he thinks of Lermontov's short but full life and realizes that there are many similarities between his own life and Lermontov's life. He emphasizes that in order to understand him better, it is necessary to know not only his works but also his life story.

One of the authors mentioned in the novel and quoted from both his life story and his works is Gogol. Apart from this, another writer mentioned in the work is Turgenev.

In the work, it is also mentioned about Orel, where Turgenev was born and frequently mentioned in his works, and the "A nest of the gentry", which is among the most important works of Turgenyev.

Excerpts from Russian literature are a preferred method to better reflect the inner world of Arseniev.

Intertextuality that is very clearly revealed in the work; In other words, when the writer writes his work, he tries to quote or remind him from other works that emerged before or during his own period, and to construct his work without ignoring the tradition, it preserves the liveliness in the work and arouses interest in the reader in every period.

In the novel, Pushkin is cited 12 times, and cited 5 times without mentioning its name, either by quoting his poems or by mentioning the name of the main hero of his work. Pushkin is followed by Tolstoy, Lermontov, Gogol, Turgenev and Chekhov respectively. Apart from these, many authors such as Lavrov, Chernishevski, Nikitin, Resetnikov, Jukovski, Baratinski, Derjavin, Sumarakov, Anna Bunina, Batushkov, Venevitinov, Yazikov, Kozlov, Nadson, Shadrin, Belinski, Leskov, Nekrasov, Fet were also included. Being so engaged with the previous literature, absorbing it so much is undoubtedly an example of great writing.

Sanal Dnyalar erevesinde Oyun Ekonomisi ve Vergilendirilmesi¹

Yusuf TEMÜR²

Öz

Sanal dnyalar kavramı, katılımcıların sosyal, eğlence, eğitim ve ticari çabalar için etkileşime girdiği bilgisayar tarafından oluşturulmuş, sürükleyici ortamları tanımlar. Giderek artan sayıda sanal dnyalar, sosyalleşmeyi ve paylaşılan çıkarların topluluklarının oluşturulmasını sağlamaya odaklanmıştır ve ticari aktiviteyi de geliştirmektedir. Örneğin, “Çok Oyunculu Çevrimiçi Sosyal Oyunlar”. Sanal dnyalar büyüdükçe ve giderek daha karmaşık hale geldikçe, şimdi çevrimdışı dünyayı yansıttıkları ölçüde, gerçek ve sanal arasındaki çizgiyi bulanıklaştıran yepyeni bir “sanal ekonomi” ortaya çıkmıştır. Oyunlar ve Oyuncular, Facebook, EverQuest, World of Warcraft ve Google vb. sosyal paylaşım sitelerinin üyeleri, gerçek para karşılığında sanal ürün ve hizmetleri sanal olarak satın alıyorlar ve satıyorlar. Dolayısıyla gerçek alışveriş veya ticaretten dolayı sanal işlemler gerçek ekonomik değeri kazanmaktadırlar. Herhangi bir ekonomide vergilendirme kaçınılmazdır. Dolayısıyla sanal dünya ekonomilerinin vergilendirilmesi, hem araştırmaçıların hem de devlet görevlilerinin daha yeni incelemeye başlamış olduğu, çok bilinmeyen bir alandır. Günümüzde dünya genelinde sanal ürün ve hizmet pazarının milyonlarca dolar olduğu tahmin edilmektedir. Bu yüzden devletlerin ve hükümetlerin sanal ekonomik değeri vergilendirilmesi eğilimlerinde hızlı artışlar gözlenmiştir. Ayrıca sanal bir dünyada meydana gelen işlemlerin çoğu ülkede vergilendirilip verilemeyeceği konusu da hala belirsizlikler mevcuttur. Bu çalışma da, sanal işlemlerin, aktivitenin ve özellikle de sanal oyun dünyası gibi konuların vergilendirilmesini ele almıştır. Çünkü tüm sanal mal ve hizmetler bir piyasa değerine sahiptir.

Anahtar Kelimeler: Sanal dnyalar, Oyun ekonomisi, Sanal değeri vergilendirilmesi

The Economy and Taxation of the Game in the Framework of the Virtual World

Abstract

The concept of virtual worlds identifies computer-generated, immersive environments in which participants interact for social, entertainment, educational and commercial efforts. A growing number of virtual worlds are focused on providing socialization and the creation of communities of shared interests, and are developing commercial activity. For example, Multiplayer Online Social Games As virtual worlds grow and become increasingly complex, a new virtual economy has emerged, which now blurs the line between real and virtual, to the extent that it now reflects the offline world. Games and Players, Facebook, EverQuest, World of Warcraft and Google etc. Members of social networking sites buy and sell virtual products and services for real money. Therefore, virtual transactions are gaining real economic value due to real shopping or trade. In any economy, taxation is inevitable. Therefore, taxing of virtual world economies is a much unknown area, where both researchers and government officials have just started to examine. Therefore, rapid increases in the tendency of governments and governments to tax the virtual economic values have been observed. There is still uncertainty about whether transactions in a virtual world can be taxed in most countries. This study also deals with the taxation of issues such as virtual transactions, activity, and in particular the virtual gaming world. Because all virtual goods and services have a market value.

Key Words: Virtual worlds, Game economy, Taxation of virtual values

Atıf İçin / Please Cite As:

Temur, Y. (2020). Sanal dnyalar çerçevesinde oyun ekonomisi ve vergilendirilmesi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(2), 1187-1197.

Geliş Tarihi / Received Date: 01.02.2019

Kabul Tarihi / Accepted Date: 21.02.2020

¹ Bu çalışma “Uluslararası Yönetim, Ekonomi ve Politika Kongresi 2018 Güz İstanbul/TÜRKİYE” kongresinde tam metin bildiri olarak sunulmuştur.

² Doç. Dr. - Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, yusuf.temur@gop.edu.tr
ORCIDID:0000-0002-0420-5842

Giriş

Sanal dünyalar, uzaktan erişilebilen, aynı anda sosyal, eğlence, eğitim veya ticari amaçlar için birbirleriyle etkileşim halinde olan çok sayıda kişi sürekli olarak bilgisayar tarafından oluşturulan çevrimiçi ortamlardır. Genellikle, çok sayıda insanın kurgusal temsilcileri veya avaturları (karakterleri veya rolleri) ile birbirleriyle etkileşime girdiği sürekli bir çevrimiçi oyun veya sosyal ortam anlamında da anlaşılmaktadır. Süreklilik, gerçek dünyadaki gibi bir katılımcının oyuna girip girmediğine bakılmaksızın dünyanın var olduğunu ima eder. Sanal dünyalarda herhangi bir bireyin oyuna katılımı olup olmadığına bakılmaksızın var olmaya ve değişmeye devam etmektedir. Oyunun veya sosyal çevrenin türüne bakılmaksızın, sanal ortamlar genellikle katılımcıların sanal ürün ve hizmetleri sanal para birimi kullanarak satın almalarına ve satmalarına izin verir. Ve işlemler, hem oyun geliştiricileri hem de dünya çapındaki bazı girişimciler için büyük paraları ifade etmektedir (Kranz vd, 2011, s. 345).

Dolayısıyla sanal ekonomi, vergilendirme için yeni zorlukları da beraberinde getirmektedir. Ticaret, sanayi, eğlence, iletişim, reklamcılık, oyun vb. tüm endüstrileri dönüştüren güçlü internet platformlarının ortaya çıkması, ulusal otoritelerin şirket kârlarından ve işlemlerinden vergi alama kabiliyetini etkilemiştir. Ulusal vergi makamlarının yetki alanı dışında yer alan sanal ekonomilerdeki transfer fiyatları nedeniyle vergi gelirlerinde oldukça fazla bir düşüşe neden olmaktadır. Buna ek olarak, geleneksel ticaret biçimlerinden uzaklaşma, vergi otoritelerinin satışlara ve finansal işlemlere dayalı olarak vergi toplama yetisini etkileyerek, mali gelirden önemli oranlarda kayba yol açmaktadır. Genel olarak, büyük internet platformlarının vergi tabanı, belirli coğrafi bölgelere yönelik faaliyetlerin tespit edilmesindeki zorluklardan dolayı azalmaktadır ve kullanıcılar tarafından yüklenen kişisel verilerin kullanımı gibi, gelir getirici zincirin ana unsurları da finansal işlemlere yol açmamaktadır.

Sanal Dünyalar

Sanal bir dünya kavramı, tüm okuyucular için açık ve olasılığı mümkün değildir. Sanal dünyalar, geleneksel olarak bir çevrimiçi oyun olarak kabul edilen bir harekettir. Oyun, katılımcıların üzerinde anlaşılan kurallara uygun olarak hareket imkânı sağlayarak eğlenmelerin sağlamaktadır. Her ne kadar sanal olsa da anlamlı olmayan hedefe ulaşmaya çalıştıkları taklit gerçeklik bağlamında yürütülen bir tür oyun aktivitesidir. Dünyalar, bir dizi kural tarafından yönetilen taklit gerçeklik olarak tanımlanabilirler, hepsi de katılımcıların ulaşması için hedefler koymaz. Sanal dünyalardaki kullanıcılar sanal dünya ile etkileşimde buldukları “avatar” adı verilen karakterler oluştururlar. Sanal dünyalar, neredeyse her şey olabilecek çok sayıda sanal nesne içerir: ev, giyim, silahlar, demir cevheri gibi hammaddeler, vb. Bu nesnelere, kullanıcı tarafından oluşturulmuş ve oyun tasarımcıları tarafından dünyaya yerleştirilmiş olabilir (Walpole, 2008, s. 2).

Sanal Dünya Türleri

Sanal dünyalar arasında çok fazla çeşitlilik olmasına rağmen ve her biri benzersiz olmakla birlikte, iki sanal dünya kategorisi birbirinden ayrılabilir: yapılandırılmış dünyalar ve yapılandırılmamış ortamlar. Yapılandırılmış dünyalar, hedefleri operatör tarafından geliştirilen önemli miktarda içeriği tanımladıkları için geleneksel bilgisayar oyunlarını andırıyor. Yapılandırılmamış dünyalar önceden belirlenmiş zorluklardan yoksun ve daha fazla kullanıcı tarafından oluşturulan içerikten yararlanıyor. Her iki ortam da katılımcıların arasındaki işlemleri teşvik etmek için tasarlanmıştır. Başlıca sanal dünya türleri şunlardır (Marta, 2014, s. 35):

Yapılandırılmış Dünyalar

Oyun benzeri dünyalar, oyuncuların genel bir hikâyeye bağlamında güçlü bir şekilde önceden tanımlanmış rollere sokarlar. Her rolün önceden programlanmış güçlü ve zayıf yönleri vardır. Aboneler birkaç karakterden birini (muzip, cüce ve rahip) oynamayı seçer ve avaturlarını bazı temel mesleklere (şimya, madencilik ve demircilik) verir. Fantazi odaklı bir dünyada, avaturlar (karakter) muhalif güçlere karşı görevler, baskınlar ve kavgalar yapar. Tamamlanan her görev için daha iyi beceriler, silahlar ve sanal para ile ödüllendirilirler. Önemli bir faktör oyuncular arasında işbirliğidir. Misyonları yaklaşık kırk üyeden oluşan gruplar oluşturmak ve işbirlikçi değişimlere girerek avaturları bir araya getirmektir,

Avatarlar belirli görevleri tamamlama konusunda deneyim kazandıkça, görevlerin daha zorlaşır ancak aynı zamanda daha güçlü silahların ve zırhların elde edilebileceği daha yüksek seviyelere yükseltirler. Buna “seviyelendirme” denir ve oyuncular birinci seviyeden başlarlar ve aktiviteleri sayesinde avaturlarını daha karmaşık ve daha zorlu oyunlara kaydırırlar. Birçok sanal dünyanın yapısı zor, zaman alıcı ve hatta avaturları önemli becerilere ve kaynaklara sahip olduğu noktaya getirmek için sıkıcı hale getirdiği için, bazı

insanlar kısa yollarla hedeflere ulaşmak isterler. Bunu içinde daha fazla zaman harcamayarak, parayla bu oyuncular oyun tabanlı kaynakları veya yüksek seviyeli avatları satın almak için oyunun dışına çıkarlar.

Yapılandırılmamış Dünyalar

Yapılandırılmamış sanal ortamlarda oyun seti hikâyeden yoksundur. Önceden tanımlanmış karakterleri, becerileri ve seviyeleri yoktur. Sanal dünyanın sahibi oyunun temel ortamını sağlar. Ancak dünyanın içeriğinin büyük çoğunluğunun oluşumuna karar veren kullanıcılar yani oyunculardır. Bu tür sanal dünyalarda önceden tanımlanmış hedefler olmadığından, neredeyse yalnızca sosyal etkileşime dayanmaktadır. Bu yüzden oyuncular zamanlarını çeşitli çevrimiçi etkinliklerde harcamaktadırlar. Yapılandırılmamış dünyalar, her türlü gerçek dünya faaliyeti için bir platform sağlayabilir; avatlar bir iş kurabilir, konserler verebilir, bir partnerle evlenebilir veya diğer avatlarla egzotik yerlere seyahat edebilir. Bununla birlikte yapılandırılmamış dünyalar sadece eğlence için birbirleriyle etkileşim halindeki avatlar değildir; Ayrıca, katılımcıların mal ve hizmet satın alma ve satmalarını sağlayan sanal para birimleri de içerir.

Bazen “MMORPG” veya “MMOSG” (Büyük Çok Oyunculu Çevrimiçi Sosyal Oyunlar) terimi, yapılandırılmamış dünyalara başvurmak için kullanılır. Ancak, bu dünyalar her zamanki bilinen oyun özelliklerinden yoksundur. Ne bir hikâye ne de sevilendirme içerirler. Sanal katılımcılar kendilerinin ne yapmak istediklerini ve her birinin çevrelerini nasıl şekillendirmek istediklerini belirler. Bu nedenle, yapılandırılmamış ortamlar oyun olarak tanımlanmayabilir.

Sanal Dünyalarda Ekonomik Faaliyetler

Sanal dünya işlemlerinin çoğu küçük miktarlarda para içerirken, sanal dünyada ekonomik faaliyetlerin toplam değeri önemlidir. Sanal dünyadaki kullanıcılar için çeşitli ekonomik aktiviteler vardır, ancak her dünyada bu faaliyetler mümkün değildir. Bu faaliyetler beş kategoriye ayrılıyor: (1) sanal öğelerin oluşturulması, (2) sanal dünya öğelerinin edinilmesi, (3) sanal varlıkları gerçek dünya parası almak ve satmak (4) sanal dünya veya gerçek dünya parası için dünya içi hizmet değişimi, (5) diğer çeşitli ekonomik faaliyetler. Oyun benzeri ve yapılandırılmamış dünyalarda, önemli bir etkinlik sanal öğelerin edinilmesi ve oluşturulmasıdır. Tüm yapılandırılmış dünyalarda, avatlar hikâyeyi ilerletmek ve güçlerini ve şöhretlerini arttırmak için çevrimiçi ekonomiye katılmalıdır. Yapılandırılmamış dünyalar sanal ekonomiye katılım gerektirmese de, sosyal statülerini arttırmak isteyen topluluk sakinleri sanal ürün ticaretine dâhil olmak zorundadırlar (Beekman, 2010, s. 155).

Avatlar, sanal öğeleri üç farklı şekilde elde eder. Birincisi, onları dünyadaki operatörden elde ederler: çevreyi keşfederken düşük değerli ürünler genellikle bulunabilir, ancak yüksek değer ganimet genellikle bir bilgisayardan çıkarılan bir karakterin öldürülmesi veya bir araştırmanın tamamlanmasıyla kazanılır (bu tür bir satın alma, bir düşünüş olarak bilinir) . İkincisi, katılımcılar kendi başlarına sanal nesnel oluşturabilirler. Yapılandırılmış dünyalarda, gerekli malzemeleri toplar ve hepsini yeni bir ürün üretmek için uygun sıraya tıklarlar. Bu genellikle “hüner veya beceri” olarak adlandırılır. Yapılandırılmış ortamlarda, basit bir programlama aracından yararlanabilirler. Üçüncü olarak, kullanıcılar gerçek veya sanal para karşılığında sanal kullanıcılar ve para birimlerini diğer kullanıcılardan alırlar. Bu işlemler, sırasıyla gerçek para ticareti ve dünya içi işlemler olarak anılmaktadır (Walpole, 2008, s. 4).

Katılımcılar için finansal faydalar yaratabilecek sanal ortam ile ilgili iki temel faaliyet vardır. World of Warcraft oyunu gibi betimlenen dünya türünde, yüksek düzeyde bir güç elde etmek için savaşmak ve farklı arayışlara girmek gerekmektedir. Bunun içinde oldukça fazla zaman harcamak gerekmektedir. Buna “ezme veya öğütme” denir. Buna ek olarak, bu tür etkinliklere katılım, oyuncuların toplayacağı yenilgiye uğratılmış bir canavara “yağmalama” gibi bir oyun içinde ödüller verebilir. Kıymetli metaller, bu tür oyunların parasıdır; Altın, en yüksek değere sahipken ve gümüş ve bakıra sahip, daha düşük değerlere sahiptir. sanal dünyadaki katılımcılar, diğer katılımcılarla takas ettikleri değer öğeleri ile kazanabilir veya yeni öğeler oluşturabilirler. Yani ürünler başka bir mal karşılığında başka bir oyuncudan alınmak zorunda kalınabilir. Bu durum katılımcılar arasındaki işlemleri teşvik etmek için kasıtlı olarak tasarlanmıştır. Bir kılıç ya da başka bir silah gibi öğeler için gerekli olanlar bir açık artırma evinde sanal dünyada edinilebilir. Bununla birlikte sanal alanda ihtiyaç duydukları eşyaları elde etmek için oyunculara birbirleri ile gerçek dünya ticaretine girebilirler. Oyunculardan eğlenmek için çok az zamanı olan ama harcayacak parası olanlar veya daha başarılı arkadaşlarla baskınlara katılabilmeleri için ilerlemeyi ve seviyeyi hızlandırmak isteyenler olabilir. Bu durumda - ihtiyaç duyulan bir öğeyi veya üst düzey bir karakteri (avatı) ve karakterleri

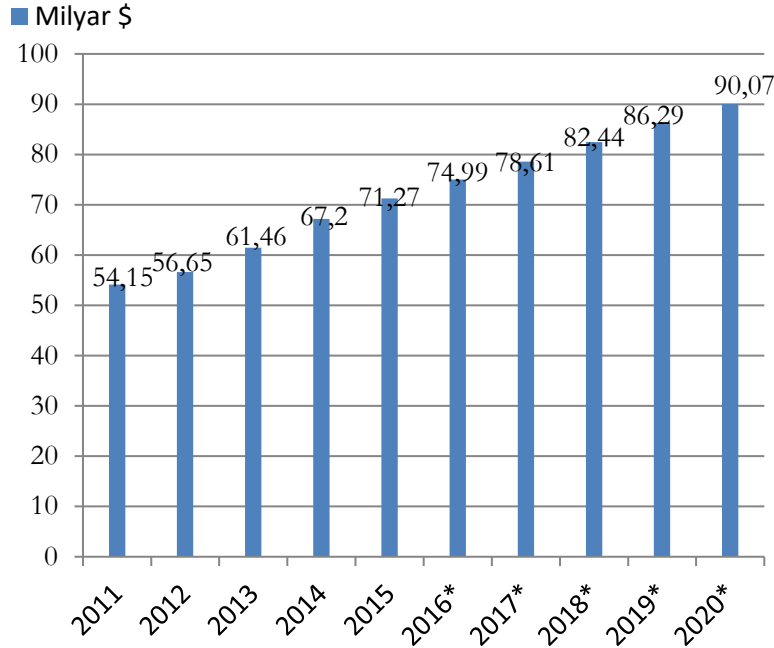
(avatarları) içeren başka bir oyuncunun tüm hesabını satın alabilirler. Bu işlem özel çevrimiçi perakendeciler veya açık artırma web siteleri aracılığıyla gerçekleşebilmekte ve sanal varlık gerçek dünya para birimi ile ödenebilmektedir(Beekman, 2010, s. 155).

Kendi içinde kendi ekonomisini yaratan sanal oyunlar kendi para birimini oyun içinde kullanmaktadırlar. Oyun parası olarak kazanılan her birimi, daha sonra buradaki döviz ofisinden Amerikan dolarına çevrilip, PayPal vb. (online para transferi yapan güvenli bir merkez) aracılığıyla gerçek hayattaki banka hesabına aktarabilmektedir. Bu bankalar daha çok kıyı bankacılığı sisteminde yer alan bankalardan oluşmaktadır. Sanal oyunların bu özelliğinden yararlanan, hatta sadece para kazanmak için bile buraya katılanlar oldukça fazladır. Elbette bunun için, başka üyelerin de sisteme dışarıdan gerçek para aktarması gerekmektedir. Sanal oyununda sanal karakterler ancak sanal para birimine sahip olduğunda sanal ürün ve öğelerden alabilirler. Dolayısıyla bu sanal dünyada işlem yapılabilmesi için belli miktarlarda oyun para birimine sahip olunması gereklidir. Bu yüzden sanal para birimleri değişim şirketleri vasıtasıyla kolaylıkla alınır ve satılır. Üyeler tasarımcı kıyafetleri gibi eserler yaratabilir, bunları satabilir, daire ve ada gibi fantezi gayrimenkuller oluşturabilirler, satın alabilir ve satabilirler. Bu yüzden, sanal oyunlarda kolayca fark edilebilir gelir, servet ve harcama vergilerini gerektirecek bir ekonomik sistem vardır (Kranz vd., 2011, s. 346).

Sanal oyunlar aynı zamanda resmi ticari faaliyetler için bir bağlantı kurulabilecek alanlardır. Gerçek dünyanın büyük şirketlerinin çoğu bu dünyalar da birtakım faaliyetlerde bulunarak varlıklarını gösterirler. Böylece bir karakterin (avatarın), bilinen bir markanın ayakkabılarını satın alması mümkündür. Sanal oyun içinde personeli için sanal toplantılar düzenleyen uluslararası bir reklam ajansını görülebilmektedir. Yine bir oyunu vitrin olarak kullanan bir sigorta şirketi ile neredeyse gerçek bir varlığa sahip gibi sigorta acentelerini işe almak ve eğitmek faaliyetlerini sürdürebilmektedir.

Dünyada ve Türkiye’de Sanal Oyun Sektörü

Şekil 1’ e göre 2020’ye kadar küresel dijital video oyunu pazarının 90 milyar doların üzerinde bir endüstri olacağı tahmin ediliyor. Yirmi yıldan kısa bir zaman önce, fiziksel video oyunlarına aşırı bağımlılığı nedeniyle satışların azalmasıyla mücadele eden bir endüstriydi. Günümüzde bilgi teknolojisindeki gelişmeler sayesinde, özellikle de geniş bant kalitesindeki gelişmeler ve akıllı telefonun icadı ile çarpıcı gelişmeler olmuştur.

Şekil 1. Küresel Sanal Oyunlar Piyasa Değeri

Kaynak: 2019 Video Game Industry Statistics, Trends and Data, Looking for the latest video gaming stats and trends? We've got you covered., <https://www.wepc.com/news/video-game-statistics/#video-gaming-industry-overview>

Dünyada sanal oyun endüstrisinin çoğu Amerikan ve Japon şirketlerinden oluşmaktadır. Otuz üçü Türkiye’de olmak üzere dünya çapında 4445 adet şirket oyun sektöründe faaliyetlerini sürdürmektedirler (Akçetin vd., 2017, s. 143). Tablo 1’de 2017 yılı itibarıyla ölkeler düzeyinde sanal oyun gelirleri ele alınmıştır. Buna göre, Çin’in 27,547 milyar dolar gelir ile ilk sırada yer alırken onu 25,059 milyar dolar ile ABD takip etmektedir. Japonya’nın ise 12,5 milyar dolar üçüncü sırada olduğu görölmektedir. Batı Avrupa ölkelerinin (Almanya, Fransa, İngiltere, İspanya, İtalya) oyun gelirleri toplamı ise 15,3 milyar dolar civarındadır. Bu sektördeki ilk 5 ölkenin toplam oyun gelirlerinin yaklaşık %70’ini oluşturduğu görölmektedir. Türkiye’nin bu sıralamadaki yeri ise 773 milyon dolara 18. sıradadır.

Tablo 1. 2017 Yılı Sanal Oyun Gelirine Göre Ölkeler

SIRA NO	ÖLKE	NÜFÜS	İNTERNET KULLANAN NÜFÜS	TOPLAM GELİR(\$)
1	Çin	1.388.233.000	801.643.000	27.547.039.000
2	Amerika	326.475.000	261.177.000	25.059.883.000
3	Japonya	126.046.000	119.829.000	12.545.659.000
4	Almanya	80.637.000	73.098.000	4.378.066.000
5	İngiltere	65.512.000	61.620.000	4.217.715.000
6	Güney Kore	50.705.000	46.875.000	4.187.711.000
7	Fransa	64.939.000	57.381.000	2.967.052.000
8	Kanada	36.67.000	33.455.000	1.947.052.000
9	İspanya	46.071.000	38.458.000	1.913.050.000
10	İtalya	59.798.000	43.141.000	1.824.608.000
11	Rusya	143.376.000	113.304.000	1.485.205.000
12	Meksika	130.223.000	84.170.000	1.427.974.000
13	Brezilya	211.44.000	139.813.000	1.334.205.000
14	Avusturya	24.642.000	21.748.000	1.234.393.000
15	Tayvan	23.406.000	21.290.000	1.028.511.000
16	Endonezya	263.511.000	71.950.000	879.740.000
17	Hindistan	1.342.513.000	428.835.000	817.819.000
18	Türkiye	80.418.000	49.144.000	810.000.000

Kaynak: Warman P. (2017) , [http:// progamedev.net/wp-ontent/ uploads /2017/06/ Newzoo_ Global_Games _Market_Report_2017_Light. Pdf](http://progamedev.net/wp-content/uploads/2017/06/Newzoo_Global_Games_Market_Report_2017_Light.Pdf)

Türkiye Oyun Sektörü 2017 raporu, ölkemiz oyun sektörü tarafından geçtiğimiz yıl 773 milyon dolar hasılat elde ettiğini ve bu rakamın 2016 yılındaki 755 milyon dolar gelire göre 33 milyon dolar artış gösterdiğini ortaya koyuyor. Ayrıca, Türk oyun sektörü gelir bazında dünyada 2016 yılında 16. sıradayken, geçtiğimiz yıl ise 2 basamak düşerek 18. sıraya gerilemiştir. Bu rakamda mobil oyun sektörü ise önemli bir rol oynamasıyla dikkat çekiyor. Mobil oyunların elde ettiği gelir geçtiğimiz yıl 372,4 milyon dolar. PC ve oyun konsolu tarafında ise 437,6 milyon dolar gelir elde edildiği paylaşılıyor. Ayrıca, 30 milyon aktif oyuncunun yüzde 70’lik kısmının zamanlarını bilgisayar başında geçirdiğine dikkat çekiliyor. *Öte yandan, mobil büyümenin yavaşladığı da gözler önüne seriliyor. Türkiye nüfusunun yüzde 90’ının aktif mobil kullanıcı olduğu ancak yüzde 70-75’inin akıllı telefon kullandığı belirtiliyor. Bu yaklaşık olarak 50 milyon civarında kullanıcı civarında. 2016 yılında mobil oyun gelirlerinin yüzde 16,2 olduğu, 2017 yılında ise bunun yüzde 4.4 kayıpla yüzde 11.8’e gerilediği gözüküyor. Bu anlamda mobil oyun gelirlerinin büyüme oranının yavaşlamaya başladığı vurgulanıyor. Hatta rapor, büyümenin 2020 yılında yüzde 8,3 civarına kadar yavaşlayacağı ön görüyor (Clayton, 2017, s. 1).*

Sanal Dünya Ekonomilerinin Vergilendirilmesi

Sanal dünyalar gittikçe çeşitlenerek büyüme devam etmektedirler. Ayrıca, sanal ekonomilerdeki etkili vergilendirme ile ilgili endişeler, oyun endüstrisinin çoğalmasının yaşamın her kesimine yayılmasından dolayı, MMO (çok oyunculu çevrimiçi oyunlar) larla sınırlı değildir. Dünya çapında milyonlarca insan için çok oyunculu çevrimiçi oyunlar olarak bilinen sanal oyunlar, önemli gelir kaynakları haline gelmiştir. Web siteleri, oyuncuların oyunlarda isteyebilecekleri ya da ihtiyaç duyabilecekleri silahlar ya da emlak vb. eşyaları satın almak için gerçek para birimi kullanmasına izin verecek şekilde tasarlanarak yaygınlaşmış durumdadır (Byron, 2015, s. 281). Second Life, World of Warcraft, Ultima Online gibi düzinelerce oyunlar, belirli bir kişinin şu anda oynayıp oynamasına bakılmaksızın sanal ortamlarda devam etmekte ve dünya çapında binlerce oyuncuyla etkileşim kurma fırsatı sunmaktadırlar. Bununla birlikte, sanal eşya, silah, araç ve karakterlerin alınması çaba ve zaman gerektirmektedir. Sanal bir oyunda, üstün bir silah satın almak için yeteri kadar sanal altın veya para biriktirmek haftalar hatta aylar sürebilir. Öyle ki oyun parasını ve diğer araçları almak için gerçek bir ev satın almak ve vermek gerekebilir (Wallace, 2005, s. 1).

Oyun parası peşinde koşan çoğu oyuncuları için zamanın pek önemi yoktur. Oyun da geçen bu zaman dilimi aynı zamanda insanlar için bir fırsat sağlamaktadır. Oyuncuların oyun parasını ya da diğer oyuncularından arzu edilen eşyaları satın almak için gerçek paralarla alışveriş yaptıkları pazar sayılarında önemli artışlar meydana gelmiştir. İşlemler eBay'de veya amingopenmarket.com veya www.ige.com gibi sitelerde gerçekleştirilir. Ödemeler PayPal ve diğer çevrimiçi hizmetler aracılığıyla yapılır. Oyuncular daha sonra oyuna girer ve sanal eşyaları veya para birimini transfer etmek suretiyle alışveriş işlemlerini yapabilmektedirler. Çoğu oyun şirketi sanal ürünlerin satın alınmasını ve satılmasını teşvik etmese de hiçbiri onu durdurmanın bir yolunu bulmadı ve en önemlisi bunu görmezden geldi. Birçok oyuncu, uygulamayı daha fazla parayla adaletsiz bir avantaj sağladığını söyleyerek uygulamayı sevmiyor. Ancak oyun şirketleri, “gerçek para ticaretini” yaşamın bir gerçeği olarak kabullenmeye başlamışlardır (Wallace,2005:1).

Bilindiği üzere, gerçek dünyada vergiler kaçınılmazdır. Ancak giderek daha kazançlı bir hal alan sanal dünya değerlerinin nasıl etkin vergilendirileceği hem ulusal hem de uluslararası çapta önemli sorunlar arasında yerini korumaktadır. Ekonomistlerin ortaya çıkan bu sorunun farkında olmaları çok önemlidir, çünkü insanların sanal dünyalarda iletişim ve etkileşim kurma biçimlerinin vergilendirilebilme olasılığı varsa ciddi şekilde etkilenebilirler. Sanal dünyalarda veya ekonomilerde yükümlüler vergi yasalarına uymak zorunda kalırlarsa varlığını sürdürmeyi sorgulayabilir hatta sonlandırabilir. Sanal dünyalar büyüdükçe ve giderek daha karmaşık hale geldikçe ve çevrimdışı dünyayı yansıttıkları ölçüde, gerçek ve sanal arasındaki çizgiyi bulanıklaştıran yepyeni bir “sanal ekonomi” ortaya çıkmıştır. Oyuncular ve Facebook, EverQuest, World of Warcraft ve Google vb. sosyal paylaşım sitelerinin üyeleri, gerçek para karşılığında sanal ürün ve hizmetleri sanal olarak satın alıp satabilmektedirler. Dolayısıyla gerçek alışveriş veya ticaretten dolayı sanal işlemler gerçek ekonomik değer kazanmaktadırlar(Schlimgen, 2010, s. 5).

Sanal dünyalarda bilinmeyen bir sayıda insan, gerçek para alışverişi yapmakta ve sanal bir ürün ve hizmet sunarak, fantezi dünyasında gerçeğin rantını ödemek için saatler, günlerce çalışmakta veya oyunlar oynamaktadır. Ülkelerin GSMH'sine rakip olan sanal dünyalarla ve buradaki gerçek para transferlerini, hükümetlerin fark etmeye başlaması şaşırıcı değildir. Bu yüzden İnternet üzerinden satın alınan maddi malların vergilendirilmesine ek olarak, sanal/dijital tüketim daha yaygın hale geldikçe, devletler arasında yeni bir eğilim gözlemlenmektedir. Bu eğilim de dijital ürünlerin vergilendirmeye dâhil edilmesidir. Bu çerçevede birçok ülkede bazı oyunların işlemleri, satışları ve tüketimleri üzerinden vergi alınmasına başlanmıştır.

İnternet ve mobil cihaz aracılığıyla uygulamalara hızlı ve verimli bir şekilde erişmek mümkün olmaktadır. Böylece sanal oyunlar oynanabilir, üretkenliğe dayalı yazılımı yapılabilir, e-postalar kontrol edilebilir. Dolayısıyla çok kısa bir sürede bir bilgisayarda yapılabilecek hemen hemen her şey yapılabilir. Artık bir müşterinin hangi cihazı kullandığından ziyade hangi uygulamalara eriştiği ve satın aldığı önemli hale gelmiştir. Bir uygulama ilk indirildiğinde, ücretsiz olabilir veya nominal bir maliyet karşılığında satılabilir. Bu satın alımlar genellikle doğrudan cihaz kullanılarak yapılabildiği gibi İnternet üzerinden satın alınabilir veya daha sonraki bir tarihte de indirilebilir. Bundan dolayı da işlemin karmaşıklığı artar ve vergileme amaçlarını gerçekleştirmek güçleşir. Oyunlar, video uygulamaları, gazeteler veya dergiler için uygulamada gömülü reklamlar olabilir. Diğer uygulamalar için, bir müşterinin oyunun devam etmesini kolaylaştıran oyun içi öğeler, dergilerin veya gazetelerin yeni sayılarının alınması veya mobil perakende uygulamaları aracılığıyla gerçek dünya ürünlerinin satın alınması gibi devam eden alımlar yapması gerekebilir. Bu alımlar kredi kartı ile yapılabilir de, bazı şirketler müşterileri nokta bazlı veya sanal para sistemine yönlendirmektedirler. Bu iş modelleri geleneksel bir vergileme modeline uygun gibi görünse de işlemlerin karmaşıklığı, vergi oranlarını ve türlerin belirlenmesini güçleştirmektedir (Kranz vd., 2011, s. 347).

Sıklıkla Google Vergileri olarak da adlandırılan dijital/sanal faaliyetleri hedefleyen bazı vergiler, 2011 ve 2016 'da Fransa, 2013'te İtalya ve 2015'te İngiltere'de teklif edilmiştir. Buradaki amaç, ana faaliyetlerinin bu ülkelerin dışında olduğunun bilinmesine rağmen, bunların kazançları için bir vergi mekanizma tasarlamaktır. Bu teklifler büyük ölçüde ya başarısız oldular ya da Fransa ve İtalya'da olduğu gibi gerçekten uygulanmadılar. Ayrıca dijital firmaların ekonomik faaliyetleriyle orantılı gelirlerin tespiti bazı yasal zorluklar nedeniyle mümkün olmadığı için teklif edilen vergiler uygulanmasına rağmen, İngiltere'de olduğu gibi amacına ulaşamamıştır. Çünkü bu firmaların sürekliliği, kalıcılığı ve fiziki bir varlıkları olmayabiliyor. Bununla birlikte bu firmaların bazen hizmetleri ücretsizdir veya firma birçok farklı ülkede ve yerde bulunmakta ve faaliyette bulunmaktadır. (Zantman, 2018, s. 4).

Gerçekten de tüm paydaşlar tarafından, çözülmesi gereken ilk önemli konunun bir firmanın lokasyonunun tanımlanması olduğu açıkça ortaya konmuştur. Bir firmanın vergiye tabi olabilmesinin temeli olan kalıcı bir kuruluşa sahip olmak, genellikle ülkede bazı fiziksel varlıkları gerektirir. Dijital

faaliyetler durumunda, tüketicilerin bulunduğu ülke firmaların çoğunun fiziki varlıkların bulunduğu ülke arasında bir kopukluk vardır. Buda açıkça vergi kaçakçılığı ve optimizasyonu için kapıyı açmaktadır.

Sanal dünyaları vergilendirmeye başlayan girişimlere karşı teknoloji endüstrisi gruplarının ortak çabaları da ortaya çıkmıştır. Gruplar sanal vergilere karşı bazı argümanlar öne sürmüşlerdir. Bunlar; özellikle ekonomik durgunluk dönemlerinde tüm hükümetlerin vatandaşlarına daha fazla vergi yüklemekten kaçınmaları gerektiğini ve sanal ürünlerin, maddi karşılıklarından ziyade çevre dostu olduğunu savunuyorlar ve bu nedenle, hükümetlerin yapması gereken en son şey, petrol kullanmayan ve karbon üretmeyen şeylere vergi eklemektir (Schlimgen, 2010, s. 5).

Türkiye’de Sanal Dünya/Oyun Ekonomilerinin Vergilendirilmesi

Sanal oyunlardaki, oyuncunun oyun içinde istediği ve kullanılabileceği eşyaları, araçları, silahları, karakterleri ve özellikleri dünyanın her yerinde bulunan sanal platformlarda oyun kodu ile alınıp satılmaktadır. Bu oyun kodları kredi kartı ile rahatlıkla alınır ve satılır. Ancak evlerinde ve İnternet kafelerde çevrimiçi oyun oynayanların çoğunluğu kredi kartı olmayanlar ve reşit olmayan kullanıcılardan oluşmaktadır. Dolayısıyla Türkiye oyun piyasasına giren şirketler Elektronik Seri Numarası (ESN/Epın), adı verilen Pin sistemini geliştirmişlerdir. Bu sistem vasıtasıyla oyuncular kredi kartı olmadan da banka havalesi veya PTT yolu ile yetkili bayilerden üyeliklerini alabilmeleri sağlanmıştır. Bununla birlikte internet kafe işletmecileri kredi kartına ihtiyaç duymadan kullanıcılarına üyelik satabilmektedirler (Ertaş, 2016, s. 1).

Türkiye dışında yerleşik şirketin sahibi olduğu oyun kodlarının Türkiye içinde bulunan bir şirketin satın alınması durumunda ödenen oyun kodu ücretleri, Türkiye dışındaki şirketin ticari kazancını meydana getirmiş olacaktır. Dolayısıyla bu nitelikteki ödemeler üzerinden tevkifat yapılmamaktadır. Ayrıca ücretsiz indirilen oyunların daha sonra bazı özelliklerini, araçlarını ve karakterlerini kullanmak için ödemede bulunma karşılığında satın alınması, her durumda ayrı bir satın alma yapmak yerine önceden topluca satışı yapılan oyun paralarının çevrimiçi kullanılması aracılığıyla gerçekleşmektedir. Bu yüzden sanal bir oyunu oynarken kullanılacak oyun paralarının kullanımında KDV açısından vergiyi doğuran olayın oyun paralarının çevrimiçi harcanması durumunda değil topluca tesliminin yapıldığı anda meydana gelmektedir. Bununla birlikte, belli bir oyun veya şirketin oyunları ile sınırlı olmaksızın farklı şirketlerde veya bireylerden çeşitli mal ve hizmetlerin satın alınmasında da kullanılabilen sanal oyun paraları elektronik para niteliğinde olduğundan, KDV açısından vergiyi doğuran olay, sanal oyun paraları harcandığında meydana gelmektedir. Çünkü bu nitelikteki sanal oyun paralarının ilk tesliminde sadece daha sonraki teslim ve hizmetlerin bedelini ödemek amacıyla kullanılacak olan satın alma gücü el değiştirmiş olmaktadır.

Türkiye’de satışa sunmak amacıyla, sanal oyun kodlarının ithal edilmesinde, faydalanma Türkiye’de gerçekleşeceğinden, vergi sorumlusu sıfatıyla KDV ödenmesi gerekmektedir. Oyun kodlarının Türkiye’de satışında ayrıca KDV hesaplanmalıdır (Elele, 2014, s. 1) Bununla ilgili 25/10/1984 tarihli ve 3065 sayılı Katma Değer Vergisi Kanununun 9 uncu maddesinin (1) numaralı fıkrasına aşağdaki cümleler 28/11/2017 tarihli ve 7061 sayılı Kanunun 41 inci maddesiyle eklenmiştir (KDV Kanunu, Md.9).

“Mükellefin Türkiye içinde ikametgâhının, işyerinin, kanuni merkezi ve iş merkezinin bulunmaması hallerinde ve gerekli görülen diğer hallerde Maliye Bakanlığı, vergi alacağının emniyet altına alınması amacıyla, vergiye tabi işlemlere taraf olanları verginin ödenmesinden sorumlu tutabilir. (Ek cümleler: 28/11/2017-7061/41 md.) Şu kadar ki Türkiye’de ikametgâhı, işyeri, kanuni merkezi ve iş merkezi bulunmayanlar tarafından katma değer vergisi mükellefi olmayan gerçek kişilere elektronik ortamda sunulan hizmetlere ilişkin katma değer vergisi, bu hizmeti sunanlar tarafından beyan edilip ödenir. Maliye Bakanlığı elektronik ortamda sunulan hizmetlerin kapsamı ile uygulamaya ilişkin usul ve esasları belirlemeye yetkilidir”.

Dolayısıyla 01.01.2018 tarihinden itibaren yurtdışından şirketlerin veya diğer mükelleflerin Türkiye’ye online üzerinden yaptıkları hizmet satışları KDV’ye tabi olmuştur. Bu yüzden hizmeti sunan yabancılar hizmet bedellerini beyan ederek katma değer vergilerini ödemek zorundadırlar. Fatura kesip kesmemesi gibi şekli mükellefiyetler kendi ülkelerinin mevzuatına göre tespit edilecektir. Buna göre ülkemiz vergi idaresi şimdilik sadece bunların KDV’sini ödemelerini talep etmenin dışından herhangi bir yükümlülük isteyememektedir. Ayrıca sektörün özelliği gereği binlerce işlemin dakikalar hatta saniyeler içinde gerçekleşirken yurtdışından Türkiye’deki gerçek kişilere hizmet sağlayanların tüm yapılan işlemlerini tespit edip KDV hesaplamaları ve bunu beyan etmeleri gerekiyor. Bu bağlamda bazı ülkelerin KDV yükümlülüklerini mükellef adına yerine getiren hizmet sunucuların beyanname verebilme ve ödeme yapabilmelerinin mümkün olup olmadığı hala netlik kazanmamıştır. Eğer hizmet sağlayıcı tam mükellef bir

Türk şirketi ya da gerçek usule tabi bir tüccar ise hem fatura, hem KDV hem gelir/kurumlar vergisi mükellefiyeti doğacaktır (Biçer, 2018, s. 1).

Teknoloji geliştirme bölgelerinde geliştirilen sistem yönetimi, veri yönetimi, iş uygulamaları, sektörel, Internet, mobil ve askeri komuta kontrol uygulamalarına yönelik genel anlamda yazılım programlarının bayiye tesliminde KDV istisnası uygulanır. KDV istisnasının kapsamı kurumlar vergisi istisnasına oranla çok daha işlevseldir. Ne var ki; teknoloji geliştirme bölgesinde üretilse dahi, oyun programları istisna kapsamında değildir (Elele, 2014, s. 68).

Sanal değerlerin Gelir ve kurumlar vergisi açısından vergilendirilmesinde ise mükelleflerin. Teknoloji geliştirme bölgelerinde yazılım ve AR-GE faaliyetlerinden elde ettikleri kazançlar 31/12/2023 tarihine kadar gelir ve kurumlar vergisinden müstesnadır. Yani teknoloji geliştirme bölgesinde yazılım faaliyetinde bulunan şirketin, ürettiği yazılımların lisans satışından veya kiralanmasından elde edeceği kazançlar istisnadan yararlanacaktır. Ancak söz konusu yazılımın disk, CD veya elektronik ortamda pazarlanmasından elde edilen kazançların (lisansa isabet eden kısmı hariç) istisnadan yararlanması mümkün değildir (Ertaş, 2016, s. 1).

G-20 ve OECD'nin sanal/dijital ekonomi faaliyetlerinin BEPS (Base Erosion and Profit Shifting) Eylem Planı çerçevesinde ülkelere, sanal ekonominin temelde KDV gibi dolaylı vergiler vasıtasıyla vergilendirilmesini tavsiye etmektedirler. Özellikle de "Tüketicinin Bulunduğu Ülkede Vergilendirme İlkesi"nin benimsenmesi ağırlık kazanmıştır (OECD, 2015, s. 18). Türkiye'de 28/11/2017 tarihli ve 7061 sayılı Kanununun 41 inci maddesiyle eklenen son KDV düzenlemesi de bu ilkeye dayanılarak yapılmıştır. Kurumlar vergisi açısından tavsiyeler den ilki, "Bağlantı İlkesi" ne dayanarak önemli ölçülerde sanal ekonomik faaliyetlerin mevcut olması halinde daimi işyeri kapsamında vergilendirmenin yapılması esas alınmalıdır. İkinci olarak ta bazı sanal işlemlerin "kesinti yoluyla" vergilendirilmesi ve son olarak da, "dengeleme vergisi" yoluyla vergilendirme tavsiye edilmiştir. Ancak bu tavsiyelerin herhangi birinin üzerinde ülkeler henüz fikir birliğine varabilmiş değillerdir(Biçer, 2018, s.1). Gerçekten de birçok ülke zaten sanal ekonomi işletmelerinin vergilerini ele almak için tek taraflı olarak hareket etmeye başlamışlardır. Örneğin; İsrail ve Hindistan gibi ülkeler, kalıcı kurumlar oluşturmak için önemli ekonomik mevcudiyet testlerini başlatmışlardır. Ayrıca, Birleşik Krallık ve Avustralya tarafından çok uluslu işletmeler için özel vergi rejimleri ve kâr vergileri uygulamaya başlarken ABD tarafından vergi erozyonuna ve kötüye kullanıma karşı vergi uygulamaya konmuştur(OECD, 2015, s. 28).

Türkiye'de son olarak ta 07.12.2019 tarih ve 30971 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan 7194 Sayılı Dijital Hizmet Vergisi düzenlemesine gidilmiştir. Bu kanun ile Türkiye'de sunulan aşağıdaki hizmetlerden elde edilen hasılatlar, dijital hizmet vergisine tabidir (T.C. Resmi Gazete, 7 Aralık 2019, Sayı: 30971):

a) Dijital ortamda sunulan her türlü reklam hizmetleri (reklam kontrol ve performans ölçüm hizmetleri, kullanıcılarla ilgili veri iletimi ve yönetimi gibi hizmetler ile reklamın sunulmasına ilişkin teknik hizmetler dâhil)

b) Sesli, görsel veya dijital herhangi bir içeriğin (bilgisayar programları, uygulamalar, müzik, video, oyunlar, oyun içi uygulamalar ve benzerleri dâhil) dijital ortamda satışı ile bu içeriklerin dijital ortamda dinlenmesine, izlenmesine, oynanmasına veya elektronik cihazlara kaydedilmesine veya bu cihazlarda kullanılmasına yönelik dijital ortamda sunulan hizmetler

c) Kullanıcıların birbirleriyle etkileşime geçebilecekleri dijital ortamların sağlanması ve işletilmesi hizmetleri

Konumuzla bağlantılı olarak (b) maddesinde geçen oyunlar ve oyun içi uygulamaların vergilendirilmesi hizmetleri sunanlarla sınırlı kalmıştır. Oysaki önemli bir sorun olmakla birlikte vergilendirilmesi de zor olan, sanal ortam da oyun içi eşya ve karakterleri alım ve satımını gerçekleştiren, bireylerinde bu düzenlemede yer almaması önemli bir eksiklik ve kayıptır.

Sonuç

Sanal ortamlardan ve faaliyetlerden kaçınmak artık pek mümkün değildir. Tamamen sanal/dijital olan bazı iş modellerimiz olmasına rağmen, bugün tüm iş modellerinde de dijital unsurlarımız var. Çünkü veri depolama, para transferleri, reklam, oyun ve daha fazlası artık bu ortamlarda gerçekleşmektedir. Teknolojik ilerlemenin devam eden hızlı temposu ve kullanımı, girişimciler ve vergi idareleri için de yeni fırsatlarla birlikte birtakım güçlükleri de beraberinde getirmektedir. Dijital ekonomi de vergiye meydan okumayı sürdürecektir. Bu yüzden sadece vergi kurallarına değil aynı zamanda teknolojiye de uymak ve anlamak çok

önemli hale gelmiştir. Bununla birlikte, çoğunlukla fiziksel olan bir ekonomi için yazılmış olan mali ve iktisadi kurallar da yine hizmetler, mallar ve mekânlar açısından kilit rolü vergiler belirleyecektir.

Fiziksel dünyada ortaya çıkan sorunlardan çok farklı olmamakla birlikte sanal dünya olarak ortaya çıkan vergi sorunları, mal, hizmet, bilgi, eğlence oyun vb. sektörleri açısından genişletmeye devam etmektedir. Sanal ekonominin doğası ve uygulama zorluğundan kaynaklanan firmaların ve gelirin tespiti, vergi tahsilatı, denetimi ve yaptırım konularında önemli güçlükler mevcuttur. G-20 ve OECD'nin sanal/dijital ekonomi faaliyetlerinin vergilendirilmesini, BEPS (Base Erosion and Profit Shifting) Eylem Planı'nın ilk eylemi olarak belirlemesi, tüm dünyanın da bu konuya özel önem verdiğinin göstergesidir(OECD, 2015, s. 12).

Tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de her yaşta birçok insanın, sanal oyun dünyasında oldukça fazla zaman geçirmeyi seçtiğine göre bu dünyaları tüm yönleriyle özellikle de ekonomik boyutuyla tanımamız gerektiği gerçeği de ortaya çıkmıştır. Çünkü günümüzde sanal oyunlar artık sadece oyun değil arka planında küçümsenemeyecek bir ekonomi barındırmaktadır. Birçok devletin artan bütçe sorunları göz önüne alındığında, vergi tabanını genişletmek için sanal dünyalardaki oyun ekonomisi önemli fırsatlar sunmaktadır. Sanal dünyaları vergilendirmede önemli engeller olmasına rağmen böyle bir piyasayı vergilendirebilmek için hem ulusal hem de uluslararası çapta yasal çerçevenin inşasına gecikmeden başlanmalıdır. Türkiye'de ise yasal çerçeve 5/12/2019 tarihli 7194 sayılı kanunla oluşturulmaya başlanmıştır. Bu kanunun 1. Maddesinin (a) ve (b) bentleri vergilendirme açısından hizmet sunucuları esas almıştır. Bununla birlikte Türkiye'de elde edilen hasılatı 20 milyon Türk lirasından veya dünya genelinde elde edilen hasılatı 750 milyon avrodan gibi yüksek meblağlar vergi dışı tutulmuştur.

Dijital hizmetlerin içerisinde yer almakla birlikte vergilendirilemeyen ve çok büyük meblağlara ulaşan oyun kodları ve unsurlarının alınıp- satılması bu kanun kapsamında yer almamıştır. Türkiye'de de önemli miktarlara ulaşan oyun karakterleri ve eşyaların alım satımının fiilen nasıl, nereden ve kimlerin bu faaliyetler içerisinde yer aldığı, teknik olarak takip ile tespit edilmelidir. Bu tespiti sağlayacak altyapı ve yasal düzenlemeler ivedilikle gündeme alınarak kayıt dışılığın önüne geçilerek vergi gelirlerimizin artması sağlanmalıdır. Çünkü sanal dünya ekonomilerinin reel ekonomiyle yakından temas halinde olması yönüyle, reel dünyadaki bireysel gelir vergisinden kaçmak içinde sanal oyun yoluyla vergi kaçakçılığının yaygınlaşmaktadır. Bu tür davranışlar yaygın hale gelirse ve ülke sanal dünyaya vergi uygulayamazsa, yalnızca ülkenin vergi gelirinin azalmasına neden olmaz, aynı zamanda reel ve sanal dünya arasında büyük miktarda sermaye akışının azalmasına neden olmaktadır.

Kaynakça

- Akçetin E., Çelik U., Yaldır A. ve Herand D. (2017). Dijital oyunlar ve istihdam: Türkiye için öneriler. *Girişimcilik İnovasyon ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 136-153. Erişim adresi: <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/420825>. Erişim tarihi: 02.12.2018
- Biçer, R. (2018). Dijital ekonomide vergilendirme sorunları devam ediyor. <https://www.dunya.com/kose-yazisi/dijital-ekonomide-vergilendirme-sorunlari-devam-ediyor/407639>. Erişim tarihi: 11.11.2018.
- Beekman, N. A. (2010). Virtual assets, real tax: The capital gains/ordinary income distinction in virtual worlds. *The Columbia Science and Technology Law Review*, 11, Erişim adresi: <http://stlr.org/download/volumes/volume11/beekman.pdf>. Erişim Tarihi: 15.12.2018.
- Byron H. M. (2015). Walking the thirteenth floor: The taxation of virtual economies. *Yale Journal of Law and Technology*, 17(1). Erişim adresi: <http://digitalcommons.law.yale.edu/yjolt/vol17/iss1/6> Erişim Tarihi: 13.12.2018.
- Clayton, N. (2017). Turkey's mobile games industry brought in \$372.4 million in 2017. Erişim adresi: <https://www.pcgamesinsider.biz/news/67311/turkeys-mobile-games-industry-brought-in-3724-million-in-2017>. Erişim Tarihi: 03.12.2018.
- Elele, O. (2014). Türkiye'de dijital oyunlarda vergileme. *Vergide Gündem*, 23 Kasım Ekonomist ss.68-69, Erişim adresi: <https://www.vergidegundem.com/documents/10156/1683961/23.11.2014.pdf/3964dd5f-698d-4926-b5c0-ef520f9ee450> Erişim tarihi: 05.11.2018.
- Ertaş, B. L. (2018). Vergi ve dijital ekonomi. Erişim adresi: <http://bilallevent.com/oyun-kodu-satisinda-vergilendirme-sorunu.html>.
- Marta, B. A. (2014). Taxation of virtual currency. *Institute of Tax Law and Economics, Faculty of Law, Leiden University*, pp. 33-38, Erişim adresi: <https://openaccess.leidenuniv.nl/handle/1887/29963>
- OECD (2015). Addressing the tax challenges of the digital economy, Action 1 - 2015 Final Report, OECD/G20 Base Erosion and Profit Shifting Project, OECD Publishing, Paris. Erişim adresi: <http://dx.doi.org/10.1787/9789264241046-en>. Erişim tarihi: 08.11.2018.
- Kranz, S. P., Freeman, L. A. ve Yopp, M. W. (2011). Taxing the virtual world... And beyond state tax notes. 345, Erişim adresi: <https://us.eversheds-sutherland.com/portalresource/lookup/poid/>

- Z1tOI9NPluKPtDNIqLMRV56Pab6TfzcRXncKbDtRr9tObDdEuSZCm0!/fileUpload.name=/SALT%20Article%205.11.pdf. Erişim Tarihi: 19.11.2018.
- Schlimgen, J. R. (2010). Virtual world, real taxes: A sales and use tax adventure through second life starring Dwight Schrute. *Minnesota Journal of Law, Science & Technology*, 11(2), Article 16, Erişim adresi: <https://scholarship.law.umn.edu/mjlst/vol11/iss2/16>. Erişim tarihi: 10.10.2018.
- T.C. Resmi Gazete. Dijital Hizmet Vergisi İle Bazı Kanunlarda Ve 375 Sayılı Kanun Hükmünde Kararnamede Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun, 7.12.2019, Sayı: 30971, Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2019/12/20191207-1.htm>, (Erişim tarihi: 05/01/2020)
- Katma Değer Vergisi Kanunu, Kanun Numarası: 3065, Kabul Tarihi: 25.10.1984. Yayımlandığı Resmî Gazete: Tarih: 02.11.1984, Sayı: 18563, Yayımlandığı Düstur: Tertip: 5, Cilt: 24, Sayfa: 47.
- Zantman, W. S. (2018). Taxation in the Digital Economy. p. 4 Erişim Adresi: https://idei.fr/sites/default/files/IDEI/documents/orange/rapport_29.pdf. Erişim Tarihi: 20.10.2018.
- Walpole M. (2008). Taxing Virtual Profits. *A Tax Unsw*, Erişim Adresi: https://www.researchgate.net/publication/264840933_Taxing_Virtual_Profits. Erişim Tarihi: 20.10.2018.
- Wallace M. (2005) . The game is virtual. The profit is real.. The New York Times, Erişim Adresi: <https://www.nytimes.com/2005/05/29/business/yourmoney/the-game-is-virtual-the-profit-is-real.html>
- Warman P. (2017). Global games market report, trends, insights, and projections toward 2020. Erişim Adresi: http://progamedev.net/wp-content/uploads/2017/06/Newzoo_Global_Games_Market_Report_2017_Light.pdf. Erişim Tarihi: 05.05.2018.
- 2019 Video Game Industry Statistics, Trends and Data Looking for the latest video gaming stats and trends? Erişim Adresi: <https://www.wepc.com/news/video-game-statistics/#video-gaming-industry-overview>. Erişim Tarihi: 15.11.2018.

EXTENDED ABSTRACT

The virtual world is a permanent online environment that can be remotely and simultaneously accessed by a large number of individuals who are on a computer or through a computer network and interact with each other. While virtual worlds take many forms, they are popularly known as multiplayer online role-playing games (MMORPGs). In these worlds, online interactors collaborate with each other to complete missions or compete with each other in duels, competitions and tournaments. Participants access these worlds by creating accounts and acting with their fictional representations known as avatars. An avatar can be virtually any form. In each virtual world, participants must agree to the rules set forth in the virtual world's Terms of Service (TOS) and / or End User License Agreements (EULA) before entering the online world.

While each virtual world is unique, scientists have classified virtual worlds as structured or unstructured. Structured worlds are often open-ended, with emphasis on adventure, and participants can choose to follow optional side quests or sub-points or explore the virtual landscape. In addition, many structured worlds often empower their avatars by gaining experience points, defeating enemies and completing missions. Structured virtual worlds have no end. Because to maintain the subscriber base of a virtual world, game developers ensure their continuity by periodically integrating new quests or treasure raids by installing periodic "patch" updates while the game is in progress. In some cases, players need to purchase separate "expansion packs" that extend the boundaries of the virtual world, offer new gaming features, and enable players to become more powerful and acquire new skills. Some examples of structured virtual worlds include World of Warcraft, Entropia Universe, Final Fantasy XI, Ultima Online and Everquest series. Unstructured virtual worlds do not have predetermined roles and tasks. Instead, avatars need to accept a few basic rules and are free to do whatever they want. These worlds are not traditionally considered games, but they are classified as places of socialization. Some have also been used as alternative marketing venues for real-world products. Examples of unstructured virtual worlds are Second Life, There, Kaneva and Habbo Hotel.

In recent years, the growing use of virtual worlds for entertainment and business has attracted the attention of researchers and tax authorities. One of the interesting features of virtual worlds is that it allows individuals who are physically distant from each other to interact in a common virtual environment. These individuals interact as if they were in the same place at the same time, sometimes called real-time interaction. One of these interactions is the tendency to trade within the game. In these virtual worlds they can interact not only socially but also commercially by buying and selling virtual goods, services and real estate for real world currency convertible currency. In other words, in the real world, an individual can create, buy and own virtual goods as much as they can. Thus, thousands of user-created virtual products can be exchanged, including a variety of tools to easily navigate through various stages in clothing, art, landscape and play.

Over the past forty-five years, the video game industry has grown steadily, increased its worldwide audience, expanded its demographic features, and added access platforms along the way (video consoles, personal computers, portable consoles, portals, mobile phones, tablets, etc.). As a matter of fact, supply and demand have changed under the influence of various factors such as technological developments in interfaces, devices and networks, the emergence of social computing and communities, and the production of simple and short games. In addition, the sector continues to expand with serious games and new segments. In recent years, the virtual economy has made a booming development on the basis of strong information technology and computer technology. In addition to the creation of a virtual economy, a series of economic phenomena triggered by scientists all over the world seem to be of great interest and research. With the expansion of the virtual economy scale and the great economic benefits involved, people began to debate whether taxation would apply to the virtual world. Some tax authorities in some countries have considered the inclusion of taxation in the virtual world in the country's tax system, and even several policy recommendations or regulations have been published.

Most of the virtual gaming industry in the world consists of American and Japanese companies. Thirty-three 4445 pieces worldwide, including companies in Turkey have continued their activities in the gaming industry of the Western European countries (Germany, France, England, Spain, Italy) and the total game revenue is around 15.3 billion dollars. It is seen that the top 5 countries in this sector make up about 70% of the total game revenues. Turkey's place in this ranking is 773 million dollars, 18 d. In the framework of the BEPS (Base Erosion and Profit Shifting) Action Plan, the G-20 and OECD's virtual / digital economy activities advise countries to tax the virtual economy mainly through indirect taxes such as VAT. In this context, 01.01.2018 companies from abroad or other taxpayers from the date of their sales through online services in Turkey have been subject to VAT. Therefore, the foreigners providing the service have to pay the value added taxes by declaring the service fees. In particular, the adoption of the İlk Taxation Principle in the Country of Consumer "has gained weight (OECD, 2015, p. 18). Law No. 7061 dated 28.11.2017 and Turkey in the last VAT arrangement added with Article 41 was also made based on this principle. Taxpayers in taxation of virtual values in terms of income and corporate tax. Earnings from software and R & D activities in technology development zones are exempt from income and corporate tax until 31/12/2023. In other words, the profits of the software operating company in the technology development region from the sale or leasing of the software produced will benefit from the exception.

Although there are important obstacles to taxing virtual worlds, the legal framework should be started without delay in order to tax such a market both nationally and internationally. In Turkey, the legal framework has started to be formed by Law No. 7194 dated 12.05.2019. Article 1 (a) and (b) of this law are based on service providers in terms of taxation. However, the revenue obtained in Turkey 20 million Turkish lira or the world in general revenue obtained is kept high sums as non-tax from 750 million euros. The purchase and sale of game codes and elements, which are included in digital services, but which cannot be taxed and reach huge amounts, are not covered by this law. Turkey also how effectively the purchase of game characters and items to get a significant amount of selling, from and who is to be involved in these activities should be determined by the technical follow-up. The infrastructure and legal arrangements that will enable this determination should be put on the agenda immediately and informality should be prevented and our tax revenues should be increased.

Medya İçeriğinde Şiddetin Sunumu Üzerine Argümantatif Bir Çalışma

M. Nur ERDEM¹

Öz

Gerek geleneksel, gerekse dijital medyada Şiddet, neredeyse gündelik hayatın bir parçası haline gelmiş sıradan bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla, ne medyada Şiddetin varlığı, ne de bu konu üzerinden yürütölen tartışmalar yenidir. Öte yandan Şiddetin kurgusal içerikteki sunumu farklı bir bakış açısıyla ele alınmalıdır, özellikle de estetize edilmesi bağlamında. Şiddet ve saldırganlığın insan doğasının bir parçası olup olmadığı ve / veya bireyi Şiddet uygulamaya, saldırgan tutum ve davranışlar sergilemeye iten nedenler üzerine yapılan tartışmalar bir yana, var olan gerçekliklerden biri de bireyin gün içerisinde sıklıkla Şiddet içerikli medya mesajlarına maruz kaldığıdır. Bu mesajlar çoğu kez estetize edilmiş bir biçimde sunulmakta, izleyici tarafından da pornografik olarak yorumlanmaktadır. Bu noktada izleyici ne kendini Şiddet yüklü içerikleri izlemekten alıkoyabilmekte, ne de eleştirel bakmaktan kaçabilmektedir. Bu çalışmada, medya içeriğinde Şiddetin sunumu üzerine kuramsal bir tartışma gerçekleştirilmektedir. İlk olarak, Şiddet kavramı etimolojik boyutuyla ele alınmakta, hemen ardından insan doğasında Şiddet ve saldırganlığın neden ve nasıl var olduğunu sorgulayan yaklaşımlar değerlendirilmektedir. Akabinde, çalışmanın odak noktasını oluşturan, medya içeriğinde Şiddetin pornografik hale gelmesi ve bu bağlamda estetize edilerek sunumu, yapılan literatür taraması ve bazı örnek medya içerikleri çerçevesinde tartışılmaktadır. Çalışma kapsamı dahilinde, şimdiye değin oluşturulan bağlam ekseninde geniş kapsamlı bir literatür taraması yapılmaktadır. Böylelikle, medya içeriğinde Şiddetin nasıl estetize edildiği ve nasıl almlandığına ilişkin yapılacak ardıl çalışmalar için kuramsal bir altyapı oluşturmak amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Şiddet, Medya, Şiddetin Pornografisi, Şiddetin Estetiği, Fantazmagorya.

An Argumentative Study on Presentation of Violence in Media Content

Abstract

Violence has been encountering as a phenomenon which is a part of daily life in both traditional and digital media. Consequently, neither the existence of violence in the media nor the debates on this subject are new. On the other hand, the presentation of violence in fictional content should be viewed from a different point of view, especially in the context of aesthetization. One of the existing realities is that the individual is often exposed to violent media messages during the day, not with standing the controversies over the causes that lead to violence and aggression as part of human nature and / or to exert an aggressive attitude and behavior. These messages are often presented in an aesthetized form and are interpreted pornographically by the audience. At this point, the audience can neither prevent themselves from watching violent content, nor they can escape from critical thinking. In this study, a theoretical framework on the presentation of violence in media content is formed. First, the concept of violence is handled with its etymological dimension, and then the approaches that question why and how violence and aggression exist in human nature are evaluated. Subsequently, the media content which constitutes the focal point of the study and the presentation of the violence by aesthetizing it in the context of the media are discussed within the framework of the literature review and some examples. No analysis or field survey is included in the research, however, a comprehensive literature review has been conducted in the context. In this way, it is aimed to create a theoretical infrastructure for successive studies on how the violence is aesthetized in media content and how it is received by the audiences.

Key Words: Violence, Media, Pornography of Violence, Aesthetics of Violence, Phantasmagoria

Atıf İçin / Please Cite As:

Erdem, M. N. (2020). Medya içeriğinde Şiddetin sunumu üzerine argümantatif bir çalışma. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(2), 1198-1217.

Geliş Tarihi / Received Date: 14.02.2019

Kabul Tarihi / Accepted Date: 14.10.2019

¹ Dr. Öğr. Üyesi - Ondokuz Mayıs Üniversitesi İletişim Fakültesi, mnurerdem@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-7034-201X

Giriş

Şiddet olgusu, özellikle de medya içeriği bağlamında değerlendirildiğinde, üzerinde oldukça uzun zamandır tartışılan bir sorunsal alandır. Bu durum, gerek şiddetin izlerkitle üzerindeki etkilerinin ölçümlendiği –başta Kültürel Göstergeler ve Ekme Kuramı olmak üzere- çalışmalarda, gerekse izlerkitlenin medya kullanım alışkanlıklarını derinlemesine inceleyen –Kullanımlar ve Doymalar gibi- yaklaşımlarda kendini göstermektedir. Söz konusu yaklaşımlar, şiddetin insanlık tarihindeki uzun süreli varlığı karşısında ve iletişim bilimlerinin gelişim seyri dolayısıyla esasen oldukça yeni kalmaktadır. Zira şiddetin tarihi, bizzat insanlık tarihi kadar uzun bir geçmişe sahiptir. Şiddetin seyirlik hale getirilmesine dayalı ilk izler ise, insanların birbiriyle olan ilk etkileşimlerine kadar götürülebilmektedir. İnsanın kendi türüne yönelik uyguladığı şiddet, iktidarın gücü, gücün ispatı, ikame bir doyum duygusu yaratımı ve / veya basitçe eğlence amaçlı olagelmıştır (Oskay, 2000; Türkoğlu, 2007). Seyirlik ve politik uygulamalar olarak tarihe geçen gladyatör dövüşlerinin amfiteatrlarda kısıtlı sayıda izleyicinin ilgisine sunulmasından, bugünün fütursuz ve denetimi zor dijital dünyasında sayısız bireye ulaşan gerçek ya da kurgusal şiddet imgelerine değin, insanlık tarihi sayısız kere şiddetin görsellerine, hiç değilse imalarına şahit olmuştur. Birey ya şiddeti uygulayan, ya şiddetin mağduru olan veya şiddete tanıklık eden bir konumda bulunagelmıştır.

21. Yüzyıl ise şiddetin belki en çok yaşandığı değil, ancak en görünür olduğu dönem olarak tanımlanabilir. İletişim teknolojilerinde söz konusu olan gelişmeler, kurgusal ya da gerçek, çok sayıda şiddet temelli medya içeriğinin geniş kitlelere yayılmasına neden olmuştur. Akıner'e göre (2014, s. 2) bu duruma, şiddetin 21. yüzyılda kitle iletişim araçlarına taşınarak daha büyük kitlelere seyirlik hale gelmesi neden olmuştur. "Öyle ki her gün televizyonlarda cinayet, aile içi şiddet, kadına ya da çocuğa yönelik şiddet, töre cinayeti, kan davaları, intihar, namus cinayeti gibi sayısız şiddet haberleri izlenebilmektedir. Üstelik bu tür şiddet olaylarına haberler dışında dizilerde, kadın programlarında hatta çizgi filmlerde bile rastlanabilmektedir" (Akıner, 2014, s. 2-3). Bu noktada medya her ne kadar şiddet içeren yayınları dolayımına konusunda suçlu ilan edilse ve eleştirel çalışmaların odağına yerleştirilse dahi, geniş bir seçim yelpazesi içerisinde şiddet içeriğine yönelen izlerkitleyi anlamaya çalışan, *Kullanımlar ve Doymalar, Kültürel Çalışmalar*, yanı sıra *Alımlama Çalışmaları* gibi gelenekler kapsamında gerçekleştirilmiş çok sayıda araştırma da bulunmaktadır. "Dijital efekt teknolojilerindeki yeni gelişmeler, bilgisayar oyunlarının patlaması ve kâr güden medya holdinglerinin gittikçe artan birleşmeleri benzeri görülmemiş bir vahşetle şiddeti zorlamaktadır. Bu, belki çok da tesadifi olmayan bir biçimde, gerçek yaşamdaki felaketlerin ekran için yaratılanlardan pek ayırt edilemediği tarihi bir zamanda meydana gelmektedir. Halkın birçok biçime sahip olan şiddet imgelerine karşı duyduğu açlık, şiddeti yapmanın başlıca öğesi haline getirmiştir" (Trend, 2007, s. 16). Eşdeyişle, medya -özellikle de ticari açıdan kâr elde etme amaçlı olmaktan kaynaklanan bir izlenme oranı ve / veya tiraj kaygısı nedeniyle- şiddeti hemen her türden içerikte işlemekteyken; izlerkitle de bakışını bu tür içerikten çevirmemekte, ona ilgiyle yaklaşmaktadır. Bu noktada, özellikle bedensel bütünlüğü bozma amaçlı olarak, bilinçli ve kasıtlı uygulanan şiddet türlerinin görsel ve işitsel anlatılarda işleniş yanı sıra izlerkitle tarafından alımlanışına yönelik bakış açısı, Baudrillard (2004) ve Sontag (2004) gibi isimlerce "şiddetin pornografisi" olarak tanımlanmaktadır. Bu durum genel anlamda cinsel aktivitelerin açıkça gösterildiği farklı türde medya içeriklerinin ötesinde, acı çeken insan bedenlerinin gösterilişi ve alımlanışının da pornografik olduğu anlamını taşımaktadır. Zira bu noktada söz konusu olan, şiddet mağduru beden ve şiddet eyleminin artalanının teşhiri ile izleyicinin bu teşhir karşısındaki hazzıdır. Trend, bu durumu medya içeriğinde yer alan şiddetin aşırılığı üzerinden tartışmaktadır. O'na göre, "medyada şiddet yok olmayacaktır ve durdurmak için gösterilen çabaların başarılı olması da olası değildir. Maddi aşırılık ve gereksiz seks görüntüleri gibi şiddet de güçlü bir hayal sistemine dayanan ticari bir yapı içerisinde bulunmaktadır. Kabul etsek de etmesek de, bu hayaller insanların en derinlerde bulunan arzu ve korkularıyla bağlantılı oldukları için ilgi ve popülerlik kazanmaktadır" (2007, s. 19). Weaver ve Wilson, çalışmalarında medyada şiddet içeriğinin yoğunluğunun nedenlerini sorgulamaktadırlar. Onlara göre medyada yoğun bir şiddet içeriği vardır ve medya tarafından bu durum izleyici talebi olarak savunulmaktadır. Bu noktada, şiddet içerikli programların çekici olmasının birden çok nedeni olabilir. Ancak bu nedenlerin odak noktasında "haz" bulunmaktadır (Weaver ve Wilson, 2009, s. 443). Krahe vd. (2011, s. 631), medyadaki şiddet içeriğinden alınan "hazzın", bu türden içeriklere maruz kaldıkça artacağına vurgu yapmaktadırlar. Bu türden bir şiddet çoğu kez gündelik hayata aktarılmamakta, medyadaki içeriğe tanıklık etmekle yetinilmektedir ki, bu da ikame bir doyum duygusu yaratmada hayli etkindir (Girard, 2003; Oskay, 2000; Türkoğlu, 2007).

Şiddetin pornografik sunumu ya da alımlanması antik çağlardan bugüne değin farklı biçimlerde karşımıza çıkmıştır ve çıkmaya da devam etmektedir. Bugünü geçmişten ayıran ince çizgi ise öncelikle ulaşılan izlerkitlenin büyüklüğü, ikinci olarak da gerçeklikten kurgusalığa doğru geçiştir. Ancak insan her

daim, kendi türüne olan şiddete ilgi ve tiksintiyle karışık bir haz duygusuyla bakmaktadır. Diğer bir deyişle, izleyici ne kendini şiddet yüklü içerikleri izlemekten alıkoyabilmekte, ne de eleştirel bakmaktan kaçabilmektedir. Sontag (2004, s. 96) bu durumu “zihinsel bir çatışma” olarak nitelemektedir.

Bu noktada vurgulanması gereken bir diğer konu medya içeriğinde yer alan şiddetin estetize edilerek sunulmasıdır. Oldukça tartışmalı olan “estetik” kavramı, her ne kadar evrensel yasalar dahilinde sanatta ve hayatta güzelliğin kuramsal bir biçimde ele alınmasını içeren bir bilim dalı olsa dahi; gündelik hayatta göze hoş gelen ve bireyde haz duygusu yaratan şeyler için de kullanılmaktadır. Bu durum medya içeriğinde yer alan şiddetin sunumunda da böyledir. Çalışma kapsamında ele alındığı haliyle, medyada insan bedeninin bütünlüğünün bozulmasını aktaran görseller ya da bu minvalde oluşturulan anlatılar estetize edilerek sunulmaktadır. Böyle bir yaklaşımın temel nedenlerinden biri öyle görünmektedir ki, izlerkitlenin şiddet içeriğine olan meylinde yatmaktadır. Yine Sontag’a dönülecek olunursa; “*Çekici bir bedenin zedelenmesi, parçalanması ya da bozulmasını sergileyen bütün görüntüler -belli bir dereceye kadar- pornografiktir. Fakat tiksindirici görüntüler de pekâlâ akıl çelici olabilir. ... Birçok insan için, ıstırap verici bir şey görme isteğinin çekiciliği de aynı derecede kuvvetli bir etkidir* (2004, s. 96). İnsan, kendi türüne uygulanan şiddete tanıklık etme konusunda hayli ilgilidir, –hatta Freud’un bir bakış açısıyla² kendi içgüdüsel eğilimlerini bu tanıklıkla doyuma ulaştırmaktadır– ancak aynı zamanda bu tanıklığın beraberinde getirdiği bazı sonuçlar olmaktadır. Her şeyden önce, insan kendi uyguladığı ya da kendi türünden varlıklar arasındaki şiddetin sonuçlarıyla yüzleşmede çok da başarılı değildir³. Birey kimi zaman bu histen kaçınmak, gerekse ortaya çıkan durumun yasal yükümlülükleri karşısında ceza almamak için ya da daha farklı nedenlerle, şiddet eyleminden kaçınmaktadır. Her ne kadar medya içeriğinde yer alan şiddet kimi zaman şiddeti tetikleyen bir unsur olagelse de, izlerkitle çoğunlukla izlemekle yetinmektedir. Dolayısıyla, –yine Freud’un bir bakış açısıyla ele almak gerekirse– içgüdüsel olarak kendinde bulunan şiddet ve saldırganlığı, fantazmagorik ortamlarda törpülemeye çalışmaktadır (Oskay, 2000). Bilmektedir ki, medyada yer alan şiddet her ne kadar gerçekliğe dayalı olsa da kurgusal bir yönü mutlaka vardır; dahası şiddete tanıklık ederek ikame doyuma ulaşmada sınırları belirleyen kendi iradesidir⁴. Diğer bir deyişle, gerçek hayatta bir kez başladığı an çoğu kez durdurulamayan ve ciddi sonuçları olan şiddet; medyada televizyon kumandasının kapama tuşuna basarak, gazetenin sayfası çevrilerek veya internet sayfası kapatılarak sonlandırılabilir. Dahası medyada şiddete tanıklık etmek ona yasal, toplumsal ya da vicdani bir yaptırımda da bulunmamaktadır. Zira medya şiddeti – kimi zaman gerçek olaylar da işlense– kurgusaldır ve aynı zamanda estetize edilmiş olması, özellikle şiddetin sonuçlarıyla yüzleşmede etkindir.

Bu bağlamda bu çalışmada, ilk olarak şiddetin insanda neden ve nasıl tezahür ettiğine dayalı çalışmalar ele alınmaktadır. Ardından şiddetin pornografik sunumu ve estetize edilmesine dayalı bir bakış açısı oluşturulmaya çalışılmaktadır. Bu çalışmanın amacı izlerkitle üzerinde bu bağlamda bir etki araştırması yapmak ya da şiddetin pornografik sunumu ya da estetize edilmesi üzerine bir çözümleme yapmak değildir. Bununla birlikte, yapılacak araştırma ve çözümlenmelere kuramsal bir temel oluşturulmaya çalışılmaktadır.

İnsan Doğasının Karanlık Yüzü: Saldırganlık Ve Şiddet

Türk Dil Kurumu (TDK) tarafından; “Bir hareketin, gücün derecesi, yeğlilik, sertlik”; “hız”; “bir hareketten doğan güç”; “karşıt görüşte olanlara kaba kuvvet kullanma”; “kaba güç”; “duygu veya davranışta aşırılık” (Web2) şeklinde tanımlanan şiddet kavramı, sosyal bilimler alanının en çok tartışılan ve yorumlanan kavramlarından biridir. Özellikle sosyoloji, antropoloji, psikoloji ve sosyal psikoloji gibi alanlarda şiddetin ne olduğu, nereden kaynaklandığı, dahası toplumlara ve kültürlere göre nasıl farklılıklar gösterdiği, yanı sıra şiddet içeren davranışların mevcut / olası bireysel ve toplumsal sonuçlarının neler

² Freud’un bu konuya dayalı bakış açısı metnin ilerleyen sayfalarında detaylı bir biçimde ele alınmaktadır.

³ Bu durumun en çarpıcı örneklerinden biri, bir performans sanatçısı olan Marina Abramovic’in 1974 yılında sergilediği bir performanstır. Abramovic performansı esnasında sadece hareketsiz durmuş ve bir masa üzerinde yer alan çiçekten bıçağa, kekten dolu bir silaha kadar yer alan çeşitli materyallerin katılımcılar tarafından kendi üzerinde kullanımına karşı durmayacağını –her ne amaçla olursa olsun– belirtmiştir. İlk aşamada sorun yaşanmasa da performansın ilerleyen aşamalarında, katılımcılar sanatçıya fiziksel, cinsel ve psikolojik şiddet uygulamaya başlamışlardır. Bu durum, aktif –ve muktedir– katılımcıların karşısında pasif –ve savunmasız– bir birey denklemini hayli kötücül yönleriyle ortaya koymaktadır. Yaklaşık altı saatlik performans, katılımcılardan birinin dolu silahı Abramovic’e doğrultması sonucu galeri sahibinin nihayet vermesi ile sonlanır. Bu noktada asıl dikkat çekici olan, performansın sona erdiği an itibarıyla katılımcıların kendi uyguladığı şiddetten kaçmasıdır. Çoğunluk, sonuçlarını bizzat elleriyle oluşturduğu bu durumla yüzleşmemiş ve hatta ortaya çıkardığı bu hasar görmüş bedeni görmekten açıkça korkmuştur. Söz konusu performans ile ilgili sanatçının kendi anlatımını da içeren videoya <https://www.youtube.com/watch?v=kijKz3JzoD4> bağlantısından ulaşmak mümkündür.

⁴ Medya içeriğinin kurgusalılığı ve izleyicinin kendi sınırlılıklarının bilincinde olması ile ilgili olarak Weaver ve Wilson’ın (2009) “The Role of Graphic and Sanitized Violence in the Enjoyment of Television Dramas” başlıklı makaleleri incelenebilir.

olabileceği gibi sorular cevaplandırılmaya çalışılmaktadır. Keza iletişim bilimleri de bu bağlamda şiddete dayalı bazı sorular ve cevaplar üretmeye odaklı çok sayıda çalışmanın görüldüğü alanlardan biridir. Özellikle de medya içeriğinde şiddetin gerçek ya da kurgusal sunumu bağlamında. Ancak bu konuyu ele almadan önce şiddet kavramını etimolojik açıdan irdeleyerek bir başlangıç yapmak uygun görünmektedir.

İlkin Türkçedeki yerine bakmak gerekirse; şiddet kavramı dilimize Arapça “şedid” kelimesinin evrilmesiyle geçmiştir. Şemseddin Sami'nin Kamus-ı Turîk'sinde “şiddet”; sertlik, sert ve katı davranış, kaba kuvvet kullanma olarak geçmektedir. “Şedid” ise sert, katı ve şiddetli anlamlarına gelmektedir. Ali Püsküllüoğlu'nun Türkçe Sözlüğü'nde ise kavram TDK tarafından yapılmış yukarıda verilen tanımlamalarla paraleldir. Avrupa dillerine, özellikle de İngilizce ve Fransızcaya bakıldığında ise sözcüğün Latince “violentia” kelimesinden türediğini ifade etmek mümkündür. İlk olarak Fransızcada kullanılmaya ve ardından Ortaçağ İngilizcesinde görülmeye başlanmıştır. Latince “vis” kökünden türeyen “violentia” sözcüğü, çeşitli anlamlarının yanı sıra; “güç”, “erk”, “şiddet” ve “bedensel gücü” simgelemektedir (Ünsal, 1996, s. 29). Oxford Dictionary, (Türkçe karşılığı şiddet olan) “violence” kavramını “bir kimseyi ya da bir şeyi incitmek, ona zarar vermek ya da onu öldürmek için tasarlanmış olan fiziksel gücü içeren davranış”, “fiziksel zor kullanma ya da tehdit, büyük bir gücün sergilenmesi ile kanuna aykırı davranışlar göstermek”, “duygu gücü veya yıkıcı bir doğal güç” şeklinde tanımlamaktadır (Web3). Fransızcada da, İngilizce yazılımı aynı olan kavram yine benzer anlamlarda kullanılmaktadır. “Bir kişiye, güç veya baskı uygulayarak isteği dışında bir şey yapmak ya da yaptırmak; şiddet uygulama eylemi, zorlama, saldırı, kaba kuvvet, bedensel ya da psikolojik acı çektirme ya da işkence, vurma ve yaralama” olarak tanımlanmaktadır (Ünsal, 1996, s. 29). Sözcüğe atfedilen anlamlara bakıldığında, “güce” yapılan bir atıf olduğu görülmektedir. Ancak buradan salt güç sahibi olmanın şiddete yol açtığı anlamı çıkarılmamalıdır. Şiddet, insan gücü söz konusu olduğunda, bunun zarar verici bir veya bir dizi eyleme dönük kullanımını ifade etmektedir.

Bu bağlamda kavramsal açıdan şiddet; güç, baskı ve zor kullanma yoluyla fiziksel veya mental zarar vermeye neden olan eylem, yaklaşım, tutum ve/veya söylem olarak tanımlanabilmektedir. Bu nedenle, sadece kaba kuvveti içeren tutum ve davranışlar değil, aynı zamanda sosyal alanda özgüven ve öz saygıyı tahrip eden ifadeler, tutumlar ve davranışlar, hakaret, aşağılama, tehdit ve ekonomik kısıtlama içeren korku yaratma, endişe ve huzursuzluk hissi yaratma, özgürlüğü kısıtlama veya birini bir şey yapmaya zorlama da şiddetin tanımına aittir. Bu noktada, fiziksel, cinsel, duygusal, sözel, ekonomik ve siyasal olmak üzere birçok şiddet türünü fark etmek mümkündür (Yüksel, 2004, s. 36). Son bir tanım daha vermek gerekirse; *“bir karşılıklı ilişkiler ortamında taraflardan biri ya da birkaçı doğrudan veya dolaylı, toplu ya da dağınık olarak değerlerinin veya birkaçının bedensel bütünlüğüne veya törel, ahlaki / moral / manevi bütünlüğüne veya mallarına veya sembolik ve kültürel değerlerine oranı ne olursa olsun zarar verecek şekilde davranırsa orada şiddet vardır”* (Michaud, 1986'dan akt. Özerkmen, 2012, s. 5).

Şiddetin etimolojik kökenine genel bir bakışla, kavramın ortaya çıkışını ve kitabî tanımlarını bu şekilde özetlemek mümkündür. Eylemsel ve anlatsal bağlamda geriye dönük izlerini ise, insanın dünya üzerinde ilk ortaya çıktığı dönemlere, mağara duvarlarına resmedilen av sahnelerine değin sürmek mümkündür. Şiddet, bireysel ya da toplumsal olarak insan hayatında hep var olmuştur ve varlığını da sürdürmektedir. Bununla birlikte, farklı bilim dallarınca ya da düşünürlerce farklı boyutlarda yorumlanmıştır. Kimi zaman bireyin genlerinde yer alan biyolojik bir unsur, kimi zaman içsel bir dürtü, kimi zaman öğrenilen bir davranış, kimi zaman insanlık tarihinde kurumların (devlet, din vb.) ortaya çıkışı ile paralel bir çatışma ortamının sonucu olarak görülmüş; legal ya da illegal olup olmadığı veya neye / kime göre legal / illegal olduğu üzerine ciddi tartışmalar yürütülmüştür⁵. Sözelimi, masum bir bireyin öldürülmesi tarihin hemen her döneminde cinayet, vahşet ve şiddetin en üst düzeylerinden biri olarak görülmüş; oysa -bazı dinlerce yasaklanmış, kimi zaman da hayvanlarla ikame edilmiş olsa da- çok tanrılı dinlerin hakim olduğu dönemlerde tanrılara aynı masumluktaki bireylerin kurban olarak sunulması kutsal olarak kabul edilmiş ve hatta eylem yüceltilmiştir. Şiddetin çağlar içerisinde algılanışı da farklılık arz etmektedir. Örneğin özgürlük, eşitlik ve adalet arayışı ile sembolize edilen Fransız İhtilali binlerce kişinin giyotinle idam edilmesini beraberinde getirmiş, ancak bu idamlar sürecin doğal bir parçası ve kabul edilebilir görülmüş, dahası seyirlik hale getirilmiştir. Bugün ise idam cezalarının seyirlik olması bir yana, adalet sisteminde var olması dahi insan haklarına aykırı görülmektedir ve çoğu Batılı ülkede de bu cezalandırma türü kaldırılmış durumdadır. Öte yandan şiddet dendiğinde, genelde akla ilk gelenin insanın kendi türüne yönelik eylemleri olması da ilginçtir. Tamamen zevk için yapılan avcılığın spor olarak görülmesi, İspanya başta olmak üzere belli başlı ülkelerde halen çok popüler olan boğa güreşlerinin sürdürülmesi, hayvanat bahçelerinde tutsak

⁵ Bu tartışmalar ile ilgili bilgi çalışmanın “Şiddet ve Saldırganlığı Anlamaya Yönelik Kuramsal Çalışmalar” başlıklı kısmında yer almaktadır.

edilen ve kötü koşullarda seyirlik birer nesne haline getirilen hayvanların varlığı, sirkler ya da yunus ve “orka”ların gösteri yapmalarının sağlandığı sözde eğlence merkezlerinin salt ticari amaçlarla varlığını sürdürmeye –son yıllarda sayısı giderek artan boykot ve protestolara rağmen- devam etmeleri, veya sadece ve sadece bir insanın kıyafetini daha gösterişli hale getirebilmesi için kullanılmak üzere kürklerin elde edilme yöntemleri de şiddet tanımına dahildir. Özellikle son yıllarda bu türden eylemlere karşı giderek artan bir bilinçlenme ve karşı duruştan söz edilebilir olmakla birlikte; yine ve yeniden hayvanlar insan türünün elinden acı çekmeye devam etmektedir. Öyle görünmektedir ki insan, hayvanlara karşı eziyet etmeyi normalleştirmekte, hatta avcılığı spor olarak nitelendirirken, boğa güreşlerinde –en az iki gün önceden işkence görmeye başlamış ve doğal olarak saldırgan hale gelmiş bir boğayı, (sözde) güçlü ve medeni insanın karşısına çıkarırken, gösteri merkezlerinde yer alan canlıları ehlileştirmiş olmayı vurgularken; aslında doğaya karşı nasıl bir üstünlük sergilediğini de vurgulamış olmaktadır. Bu ve benzeri örnekler hiç şüphesiz çoğaltılabilir niteliktedir. Ancak bu noktada vurgulanması gereken bir diğer unsur, şiddetin kayıt altına alınarak (ya da sözlü bir biçimde) aktarılan bir özelliğe de sahip olmasıdır. Gerçek ya da kurgusal olarak... Ki bu da bizi şiddetin nasıl seyirlik hale geldiği sorusuna yönlendirmektedir. Ancak bu sorunun cevabı, çalışmanın ilerleyen sayfalarında yer almaktadır ve bu soruyu cevaplanmanın ilk adımı da “şiddet”in bir kavram ve olgu olarak biraz daha detaylı irdelenmesidir.

Yukarıda ifade edildiği üzere şiddet, insanlığın ilk var olduğu dönemlerden bu yana şu ya da bu şekilde varlığını sürdürmektedir ve pek çok farklı biçimde karşımıza çıkmaktadır. "Histoire de la violence" başlıklı çok kapsamlı bir incelemenin yazarı olan Fransız araştırımcı Jean-Claude Chesnais uluslararası polis örgütü Interpol’un sınıflandırmasını esas aldığı tipolojisinde şiddet türlerini sınıflandırmaktadır (Ünsal, 1996, s. 32). Söz konusu sınıflandırmayı aşağıda görüldüğu şekilde tablolaştırmak mümkündür:

Tablo 1. Şiddet Türleri

Özel Şiddet	Kollektif Şiddet
1. Cürümsel Şiddet a. Ölümle Sonuçlanan: Cinayetler, suikastler, zehirelemeler (ebeveyn ya da çocuk öldürmeleri de dahil), idamlar, vb. b. Bedensel: Bilerek darbe ve yaralamalar c. Cinsel: Irza geçme	1. Vatandaşların İktidara Karşı Şiddeti a. Terör b. Grevler ve İhtilaller
2. Cürümsel Olmayan Şiddet a. İntihar (İntihar veya intihar teşebbüsleri) b. Kaza (Araba kazaları da dahil olmak üzere)	2. İktidarların Vatandaşlara Karşı Şiddeti a. Devlet Terörü b. Endüstriyel Şiddet 3. Son Kertede Şiddet: Savaş

Kaynak: Ünsal, 1996, s. 32

Chesnais tarafından yapılan bu sınıflandırma bütünüyle, somut aktörler tarafından gerçekleştirilen somut şiddet eylemlerini kapsamaktadır. Polat, şiddeti değerlendirirken şiddete maruz kalan, şiddeti yaşıyan gruplara göre bir sınıflama yapıldığında temel olarak; kadına yönelik şiddet, çocuğa yönelik şiddet, yaşlıya yönelik şiddet, akranlar arası şiddet, kardeşler arası şiddet, flört şiddeti, engellilere yönelik şiddet, LGBT şiddeti, mülteci şiddeti ve kişinin kendine yönelik şiddeti şeklinde karşımıza çıktığını belirtmektedir. Ayrıca Polat’a göre (2016, s. 16 - 17) uygulanan şiddet tipine göre yapılan sınıflamada yer alan şiddet türleri; fiziksel, cinsel, duygusal, ekonomik ve siber olmak üzere sıralanmaktadır. Elbette bu şiddet türleri, kendi içlerinde daha detaylı biçimde sınıflara ayrılabilir. Bu çalışmada odaklanılan ise fiziksel şiddettir. Özellikle de bedensel bütünlüğu bozma amaçlı olarak, bilinçli ve kasıtlı şiddet türleri kapsamında bir bağlam oluşturulmaya çalışılmaktadır.

Şiddet ve Saldırıcılığı Anlamaya Yönelik Kuramsal Çalışmalar

Şiddeti tanımlama çabası, büyük ölçüde onun nereden kaynaklandığını bulma çabalarını da içermektedir. Bu konuda fen bilimleri ve sosyal bilimler alanında pek çok çalışma yürütülmüştür ve doğal olarak görüş ayrılıkları da bulunmaktadır. Kimi yaklaşımlar şiddetin ve saldırganlığın içgüdüsel olduğunu iddia etmekte, kimileri öğrenilen davranışlar olduğunu savunmaktadır. Kimi yaklaşımlarda ise genetik faktörlerin söz konusu olduğu vurgulanmaktadır. Bu noktada kesin bir doğrudan söz etmek çok da mümkün görünmemektedir, zira her bir yaklaşım derinlemesine araştırmalarla ortaya konmuştur ve belirli bir haklılık payı da içermektedir. Bu nedenle, çalışmanın bu kısmında şiddet ve saldırganlığı ele alan çalışmalar, genel kapsamda kısaca ele alınmaktadır.

Saldırıcılık sonucu ortaya çıkan şiddet davranışlarının nedenlerini sorgulama çabalarını ve bu nedenleri açıklamaya dayanan kuramları sekiz ana başlıkta değerlendirmek mümkündür (Gök, 2009, s. 14–23):

- İçgüdüsel Yaklaşımlar (Psikoanalitik Kuramlar)
- Dürtü Kuramları
- Kuşaklararası Geçiş Kuramı
- Akılcı - Duygusal Kuram
- Sosyal – Bilişsel Öğrenme Kuramları
- Davranışçı Yaklaşım
- Biyolojik Kuram
- Toplumsal ve Feminist Kuramlar

İçgüdüsel yaklaşımlar bağlamında üzerinde özellikle durulması gereken yaklaşımlar Freud ve Lorenz'e aittir. Elbette bu iki isimden önce de içgüdü üzerine çalışmış belirli isimler vardır. Belki bu noktada Charles Darwin'in çalışmalarının tetikleyici olduğunu vurgulamakta yarar bulunmaktadır. Erich Fromm, *İnsandeki Yıkıcılığın Kökenleri* isimli kitabında *Eski İçgüdücüler* olarak tanımladığı William James (1890) ve William McDougall (1913-1932) olmak üzere pek çok ismin Darwin'in Evrim Kuramından yola çıkarak çalışmalarını yaptıklarını vurgulamaktadır. Bu isimler, tek tek her bir içgüdü'nün yönlendirdiği varsayılan davranış türlerini içeren uzun listeler oluşturmuşlardır⁶. Fromm ortaya konan bu yaklaşımların her birinin kuramsal açıdan zengin ve hiçbir zayıflığı olmayan oldukça gelişkin yapıtlar olduğunu ifade etmektedir. Özellikle McDougall'ın yaklaşımı Freud'un yaklaşımına geçişte deyim yerindeyse bağlayıcı bir köprü niteliği taşımaktadır⁷. Ancak Freud'un yaklaşımının O'nu aşan bir ileri adım niteliği taşıdığını da vurgulamaktadır. Freud'un bu ileri adımı, bütün "içgüdüleri" –cinsel içgüdüler ve kendini koruma içgüdüleri olmak üzere- iki sınıfta birleştirmiş olmasıdır (Fromm, 1993, s. 34). Ancak bu görüşü 1920'li yıllardan sonra değiştirmiştir. İlk aşamada cinsellik içgüdüleri (libido) ile kendini koruma içgüdüleri'nin diğer tüm güdüleri kapsayan ve insana egemen olan unsurlar olduğunu ileri sürmüştür. Ancak özellikle de 1. Dünya Savaşı'nın yıkıcılığına ve ölümcüllüğüne şahit olan Freud bu savını değiştirmiş, kendini koruma içgüdülerinden öte insanda bir saldırganlık güdüsü olduğunu ileri sürmüştür (Kahn, 2016, s. 34). Freud insanların kendilerine zarar vermek için içgüdüsel bir istek duyduğunu belirtmiştir. Ancak güçlü bir benlik, kişinin kendisini yok etmesine izin vermeyeceği için bu içgüdü'nün başkalarına yönlendirildiğini ileri sürmüştür (Yavuzer, 2013, s. 48). Buna göre insana egemen olan iki temel dürtü bulunmaktadır: Yapıcı cinsel enerji (Eros)⁸ ve yıkıcı saldırganlık enerjisi (Thanatos)⁹. Freud, yeni kuramsal evreyi şu sözlerle tanımlamıştır: "*Yaşamın başlangıcına ilişkin yorumlardan ve biyolojik koşullardan yola çıkarak, yaşayan maddeyi korumaya yönelik içgüdü'nün yanı sıra bu bilimlerin parçalamaya ve onları yeniden ilkel, inorganik durumlara döndürmeye çabalayan, öncekine karşı bir başka içgüdü'nün olması gerektiği sonucunu çıkardım. Bir başka deyişle, bir Eros olduğu kadar bir de ölüm içgüdü'sü vardı?*" (Freud, 1930'dan akt. Fromm, 1993, s. 34). Freud'un bu söyleminden her ne kadar, Eros ve Thanatos'un karşıt güçler olduğu sonucuna varılabilir olsa da, esasen ortaya hem bir çatışma hem de uzlaşma çıkmaktadır. Hayatın bizzat kendisi, yaşam ve yaşamın ortaya çıkardığı gerilim ile bu gerilimin nihai tahliyesini içeren bir dandır (Cho, 2006, s. 20).

Lorenz'in görüşleri de Freud ile paralellik göstermektedir. O'na göre, insan saldırganlığı, sürekli akan bir enerji pınarının beslediği bir içgüdüdür ve dış uyaranlara karşı bir tepkinin sonucu olması gerekmemektedir. Lorenz, içgüdüsel bir harekete özgü enerjinin, o davranış kalıbıyla ilişkili sınırlar

⁶ Örneğin James'in öykünme, rekabet, kavgacılık, duygudaşlık, avcılık, korku, elde etme, hırsızlık, yapıcılık, oyun, merak, toplumculuk, gizlemecilik, temizlik, alçakgönüllülük, sevgi ve kıskançlık içgüdüleri -evrensel insan nitelikleri ile toplumsal olarak koşullandırılmış özgül kişilik eğilimlerinin garip bir karışımı- bu davranış türlerindedir (Fromm, 1993, s. 33).

⁷ McDougall, içgüdü'yü bir "motor mekanizma"yla ve değişmez biçimde sabitlemiş bir motor karşılıklı özdeşleştirmemiştir. Ona göre, bir içgüdü'nün özü bir "doğal eğilim", bir "arzu"dur ve her bir içgüdü'nün bu duygusal-doğuştan özü, "toplam içgüdü düzeninin hem öğrenmeyle ilgili, hem de motor kısımlarından göreceli olarak bağımsız hareket edebilme yeteneğinde görünmektedir" (McDougall, 1932'den akt. Fromm, 1993, s. 33).

⁸ Eros: Yunan mitolojisinde Afrodite'nin Ares ile olan evlilik dışı ilişkisinden doğan dört çocuğundan biridir. Cinsel aşkı / tutkuyu temsil eder (Wilkinson, 2010, s. 38). Kimi zaman Eros, yaratılış mitinin en önemli unsurlarından biri olarak görülmektedir. Bu görüşe göre, Zeus'un bile korkuyla karışık saygı duyduğu bir tanrıça olan siyah kanatlı Gece'ye, Rüzgar tarafından kur yapılmıştır. Rüzgar, gümüş yumurtasını Gece'nin rahmine bırakmış, yumurtadan bazılarının Phanes dediği, Eros ortaya çıkarak evreni yaratmıştır. Her ne kadar altın kanatlı ve güzel bir melek görünümünde resmedilmekteyse de, temsil ettiği cinsel tutkunun toplumsal düzeni bozabilecek kadar tehlikeli olduğundan korkulmaktaydı (Graves, 2010, s. 69).

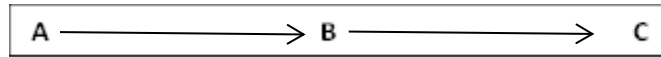
⁹ Thanatos: Ölüm. Yunan mitolojisinde yer alan tanrılardan biridir. Çok sık adı geçmeyen ancak kendisinden çok korkulan bir tanrıdır. Uyku tanrısı Hypnos'un ikiz kardeşidir (Wilkinson, 2010, s. 69).

merkezlerinde sürekli olarak biriktiğini ve eğer yeterince enerji birikmişe, bir uyaran olmasa bile, bir patlamanın meydana gelmesi olasılığı bulunduğunu savunmaktadır. Bununla birlikte, hayvanlar ve insanlar depolanmış hareket enerjisini serbest bırakacak uyaranları çoğunlukla bulmaktadırlar, uygun uyaranlar ortaya çıkıncaya kadar elleri kolları bağı beklemeleri gerekmemektedir. Uyaran aramakta, hatta yaratmaktadırlar. Lorenz, W. Craig'i izleyerek, bu davranışı "iştah davranışı" olarak adlandırmaktadır (Fromm, 1993, s. 36).

Dürtü kuramları açısından bakıldığında ise, Freud ve Lorenz'in görüşleri ile taban tabana bir zıtlık olduğu görölmektedir. Özellikle sosyal psikologlar, saldırganlık ve şiddet davranışlarının, basitçe içgüdülere indirgenemeyeceğini, pek çok farklı etkenin bu davranışların ortaya çıkmasında etkin olduğunu belirtmektedir. "Dürtü kuramcularına göre saldırı, yani diğerlerine zarar verme dürtüsü diş etkenlerden kaynaklı bir dürtüdür. Bu yaklaşım saldırı konusundaki birçok farklı dürtü kuramında sunulmaktadır. Bu teoriler diş şartların (engellenme ya da bedefe yönelik davranışa müdahalenin) diğerlerine zarar verme konusunda güçlü bir güdüyü meydana çıkarabileceğini öne sürmektedirler" (Gök, 2009, s. 16). Bu kuramlar içerisinde en bilineni Dollard vd. tarafından geliştirilen "engellenme – saldırganlık hipotezi"dir. Bu yaklaşıma göre, saldırgan davranışın meydana gelmesi her zaman için bir engellenmenin varlığını öngörmekte, buna karşın engellenmenin varlığı bir şekilde bir saldırganlık biçimini ortaya çıkarmaktadır. Engelin bir amaca ulaşılmasını önleyen neden olduğu düşünülürse, engellenmenin de saldırganlığı doğurabileceği açıktır (Kiraz, 2015, s. 127).

Kuşaklararası Geçiş Kuramı bağlamında bakıldığında ise esasen bir öğrenme davranışının varlığından söz edebilmek mümkündür. Egeland'a göre istismara tanıklık eden ya da istismara uğrayan çocuk bunu erişkinliğine uygulayıcı olarak taşımaktadır. Davranış psikolojisi ve sosyal öğrenme teorilerinden bazı fikirleri birleştiren bu kuram, koşullanma ve model geliştirme süreçleri aracılığı ile şiddetin öğrenildiğini savunmaktadır. Aile içi şiddet için bu kuram geniş olarak kabul görmüş olsa da, diğer taraftan istismar ve şiddet ortamında büyüyen çocukların çoğu istismarcı ya da şiddet uygulayıcısı olmamaktadır. Bununla birlikte normal ortamda büyüyen bir kişinin de istismarcı bir anne-baba ya da eş olmayacağı garanti edilemez. İnsanın ilerde bir şiddet uygulayıcısı olmasının sebebi, çocukluğunda şiddet temelli bir ailede olmasından kaynaklanabilmektedir (Gümüş, 2011, s. 20). Her ne kadar aile içi şiddet ve istismarın, erişkinlik döneminde şiddet ve saldırganlığı tetikleyeceğine dair bir genelleme yapılamayacağı bizzat Egeland tarafından dile getirilse dahi, bugün özellikle de ABD'de işlenen cinayet ve cinsel taciz / tecavüz suçlarının faillerinin çocuk yaşta saldırı ya da istismara maruz kaldığı da bilinen bir gerçekliktir, özellikle de aile bireyleri tarafından.

Şiddet ve saldırganlık bağlamında ele alınabilecek olan bir diğer yaklaşım "Akılcı – Duygusal Kuram"dır ve bu kuram A-B-C teorisine dayanmaktadır. Söz konusu teoriye göre; bireyler bir olay yaşarlar (A) ve bu olaya duygusal ve davranışsal bir tepki verirler (C). Görünürde verilen bu tepki (A)nın sonucu olarak ortaya çıkmaktadır; fakat burada (C)ye neden olan (A) değildir. (C)nin kaynağı (A) olarak görölmekle birlikte gerçek anlamda (C)ye neden olan bireyin inanç sistemi (B)dir. (A), hoş bir olay olduğunda, buna ilişkin inançlar çoğunlukla zararsız ve tehlikesizdir. Buna karşın (A) hoş bir olay olmadığında, akılcı olmayan inançlar gelişebilir. Bunlar da çoğunlukla rahatsızlık verici duygusal ve davranışsal sonuçlara neden olmaktadır (Sharf, 2000'den akt. Gençtanırım ve Voltan – Acar, 2007, s. 30). Corey, bu durumu aşağıda görüldüğü şekilde modelleştirmiştir. Bu teori ve model sonrasında Ellis tarafından geliştirilerek "Akılcı – Duygusal Kuram" ortaya çıkmış ve bir terapi yönteminin de geliştirilmesini sağlamıştır.

Şekil 1. A – B – C Teorisi

Kaynak: Corey (1996) Akt: Gençtanırım ve Voltan-Acar, 2007, s. 30

Sosyal psikologlarca en rağbet gören bakış açısı ise şiddet ve saldırganlığın öğrenilmekte olduğudur. Baron ve Richardson (1994), Berkowitz (1993) ve Geen (1998) başta olmak üzere çoğu bilim insanı, filozof ve düşünür, şiddet ve saldırganlığın öğrenilen davranışlar olduğunu savunmaktadır (Aronson vd., 2010, s. 676). Ancak bu isimlerden önce Bandura tarafından yapılan çalışmalar bu bağlamda özellikle önemlidir. Bandura (1973) saldırgan davranışların öğrenildiği ve kökeninde direk ya da dolaylı çevresel deneyimlerin olduğunu ifade etmiştir ve sosyal öğrenme kuramı içgüdü kurumları ile kıyaslandığında saldırganlığın doğuştan gelmediği, değiştirilebilir ve engellenebilir olarak görmesiyle, saldırganlığın öğrenildiği kadar söndürülebileceğini ya da hiç öğrenilmeyebileceğini öne sürmektedir (Arslan vd., 2010, s. 381).

Davranışçı yaklaşım ise daha çok uyarıcı – tepki süreci üzerine yoğunlaşmaktadır. Bu yaklaşım insan davranışını, dış çevredeki uyarıcılara karşı organizmanın gösterdiği tepkiler biçiminde açıklamıştır. Zihinsel süreçlerin davranış üzerindeki etkisini önemsemeyen davranışçılığın gelişiminde Pavlov, Watson, Thurndike ve Skinner önemli katkılar sağlamışlardır (Aydın, 2000, s. 184). Bu noktada Pavlov’un “klasik koşullanması” ile Skinner’in “edimsel koşullanması” ön plana çıkmaktadır. Pavlov, koşullu ve koşulsuz uyarıcıların öğrenme sürecine etkileri üzerine yoğunlaşırken; Skinner ödül – ceza sisteminin davranışın öğrenilmesinde ve uygulanmaya devam edilmesindeki pekiştirici ya da caydırıcı rolü üzerine önemli çalışmalar ortaya koymuştur. Şiddet ve saldırganlık açısından bakıldığında “davranış psikolojisine göre, şiddet içeren davranış kurbanın bu davranışa karşı esneklik göstermesi ile güçlenir” (Gök, 2009, s. 21). Bu durum bireysel ya da toplumsal bağlamda geçerlidir. Diğer bir deyişle, şiddet ve saldırganlık kurban ya da saldırganın çevresince veya toplumsal bağlamda hoş görüldüğü sürece davranış pekişir ve bir alışkanlığa dönüşür. Cezalandırma sistemi ise davranışın engellenmesi aşamasında etkin olmaktadır.

Öte yandan şiddet ve saldırganlığın kaynağının insan bedeni olup olmadığı, diğer bir deyişle insan genlerinde bu unsurların olup olmadığı da ciddi anlamda bir tartışma konusudur. Aronson vd., hormonal dengesizliklerin saldırganlık davranışlarının ortaya çıkışında önemli birer etken olduğunu vurgulayan çalışmalara işaret etmektedirler. Bu çalışmalar grubundan ilki serotonin eksikliğinin şiddet eylemlerini doğurabildiğini ortaya çıkarmıştır. Serotonin yalnızca orta beyinde ortaya çıkmaktadır ve itkisel saldırganlık üzerinde engelleyici bir etkiye sahiptir. Hayvanlarda serotonin akışı engellendiğinde bunu genellikle saldırgan davranışlar izlemektedir; Davidson, Putnam ve Larson (2000) tarafından yürütülen çalışmada, insanlarda şiddet içerikli suçta yönelik davranışların özellikle az miktarda serotonin üretimi ile bağlantılı olduğunu bulunmuştur. Ayrıca Bjork, Dougherty, Moeller, Cherek ve Swann (1999) tarafından, normal insanlar üzerinde yürütülen laboratuvar deneylerinde doğal serotonin üretiminin önü kesildiğinde saldırgan davranışların arttığı görülmüştür. Serotonin azlığı saldırganlığa neden olduğu gibi erkeklik hormonu olan testosteronun çok fazla salgılanması da aynı sonucu doğurmaktadır. Moyer (1983) tarafından yürütülen araştırmada testosteron enjekte edilen laboratuvar hayvanları daha fazla saldırganlaşmıştır ve insanlarda da buna paralel bulgulara ulaşılmıştır. Şiddet içerikli suçlardan hüküm giyenlerde doğal testosteron düzeylerinin, şiddet içermeyen suçlardan hüküm giymiş mahkumlara oranla önemli ölçüde yüksek olduğu görülmüştür (Aronson vd., 2010, s. 684–685). Yanı sıra, şiddet ve saldırganlığın genetik aktarım yoluyla da geçebileceği yönünde çalışmalar yürütülmüştür. Suç davranışının temelini, nesilden nesile aktarılan “kötü genler” olduğunu inceleyen ‘öjenik kriminoloji’ (eugenic criminology) 1920’lerden sonra literatürdeki çalışmalarda etkin olmuştur. Bu bakış açısı özellikle 2. Dünya Savaşı’ndan sonra terk edilmiştir (Mutchnick, 2010’den akt. Özdeşler, 2016, s. 23). Bu konuda yapılan çalışmalar içerisinde daha niceleri sayılabilirse de, saldırganlık ve şiddetin biyolojik boyutu ile ön plana çıkan bulgular bu çerçevede ağırlık kazanmıştır.

Şiddet ve saldırganlığın kaynağını sorgulayan ve bu başlık altında ele alınmakta olan son yaklaşım, toplumsal ve feminist kuramdır. Bu kuram, saldırganlığın temel belirleyici faktörünün sosyal yaşam olduğu konusunda görüş bildirmektedir. Toplumun erkek ve kadına biçtiği rol ve görevlerin şiddet yaşantısını da doğrudan etkilediğini ve erkeklerin şiddete eğilimli oluşunun kaynağını bu sosyal şartlanmışlıklar ve sosyalizasyon sürecinin belirlediğini ifade etmektedir. Bu görüşün, özellikle işsizlik, yoksulluğun artması, göç gibi sosyal etkilerin şiddet olaylarında artışa neden olduğuna dair tespiti genelde kabul gören bir yaklaşımdır (Gök, 2009, s. 23).

Şiddet ve saldırganlığın kaynağını açıklamaya çalışan tüm bu çalışmalar genel olarak değerlendirildiğinde, içgüdüsel, biyolojik, toplumsal ya da kültürel fark etmeksizin, öncelikle şiddetin bir olgu olarak varlığının kabul gördüğü ifade edilebilmektedir. Diğer bir deyişle, şu ya da bu şekilde şiddet vardır ve varlığı inkar edilememektedir. Şimdiye değin burada aktarılan çalışmalar –ki çalışmanın sayfa sınırlılığı çerçevesinde gerçekleştirilmesi zorunluluğu dolayısıyla esasen bir özet niteliğindedir- “Şiddet neden var?”, “İnsanları şiddete yönlendiren sebepler nelerdir?”, “Bir insanı şiddet uygulamaya iten ya da onu şiddet uygulamaktan alıkoyan unsurlar nelerdir?” minvalinden sorulara yanıt bulmaya çalışmaktadır. Bizce bu noktada sorulması gereken bir soru daha bulunmaktadır: “Şiddet sadece davranışsal olarak mı ortaya çıkar?” Ya da daha farklı bir bakış açısıyla sormak gerekirse, “Şiddete gönüllü tanıklık da şiddet içeren bir davranış mıdır ve insanların şiddete tanıklık etmeye yönelik ilgileri hangi noktada konumlandırılmalıdır?” Bu sorunun cevabı, -kanımızca- şiddetin pornografik hale gelmesinde yatmaktadır.

Medya ve Şiddetin Pornografisi Üzerine

Yine bir dizi soruyla başlamak gerekirse; “Şiddet ne zaman gündelik hayatımızın içerisinde bu denli yer edinmeye başladı?”, “Kan ve vahşetle ilgili görüntülere, yazılara, seslere olan ilgimizin patolojik boyutlara ulaşması gerçekten sandığımız kadar yeni bir olgu mu?”, “Ya da bu türden içeriklere sanıldığı kadar ilgili miyiz ve durum gerçekten patolojik boyutta mı?”... Bu türden soruları çoğaltmak elbette ki mümkündür. Ve öyle görünmektedir ki Şiddet ile birey arasındaki ilişki bütünüyle ikiyüzlü ve marazi bir ilişkidir. Bu türden bir savı açıklama çabası kapsamında sözü edilen, elbette sözlü ya da psikolojik Şiddet değildir. Daha önce de ifade edildiği üzere bu çalışmada özellikle bedensel bütünlüğü bozma amaçlı olarak, bilinçli ve kasıtlı Şiddet türleri kapsamında bir bağlam oluşturulmaya çalışılmaktadır. Bu türden Şiddet ile birey arasındaki ikiyüzlü ve marazi ilişkiye gelinecek olursa, hiç şüphesiz bu noktada ilk ifade edilmesi gereken, Şiddete eylemsel bağlamda karşı bir duruş sergiliyor görünmemize karşı Şiddet içerikli görüntülere olan ilgimizdir. Özellikle de Freudyen bir bakış açısıyla ele alındığında... Ve bu durumun ortaya çıkmasında şüphesiz ki iletişim teknolojilerindeki gelişim önemli bir pay sahibidir. Tam da bu nedenle, 21. yüzyılın ilk yirmi yılı, insanlık tarihi açısından bakıldığında Şiddetin belki en çok yaşandığı değil ancak en çok görünür olduğu dönem olarak tanımlanabilir. Zira dünyanın hemen her yerinde gerçekleşen Şiddet olayları, medya aracılığıyla gündelik hayatın içerisinde yer edinmiştir ve dahası bu yerini korumaya devam etmektedir. Görsel, işitsel, görsel – işitsel tüm medyalarda, kurgusal ya da gerçek Şiddet unsurları önemli yer kaplamaktadır. İletişim bilimleri gibi disiplinlerarası alanlarda da bu durum başlangıçtan bu yana tartışma konusu olagelmıştır. Zira, medya kurumlarının ticarileşmesinden itibaren tiraj ya da rating kaygısı ile kitlelerin ilgisini çekecek türden yayın yapma anlayışları bir yana, kitlelerin neden bu türden içeriğe ilgi duyduğu da tartışılması gereken konulardandır, öyle de olmuştur. Örneğin bir yandan Gerbner ve arkadaşlarının 1960’lı yılların ortalarında başlattıkları “Kültürel Göstergeler Projesi”¹⁰, Şiddetin, toplumsal düzenin anlatımında kilit nokta olduğunu savunmalarına yol açacak veriler elde edilmesini sağlamışken; “Kullanımlar ve Doymalar”¹¹ gibi izleyici temelli yaklaşımlar, izleyicinin içeriği kendisinin seçtiğini ve sanılanın aksine kitle iletişimi sürecinde oldukça aktif bir rolü olduğunu savunmaktaydı. Diğer bir deyişle, izleyicinin medyanın sunduğu geniş yelpaze içerisinde kendi istek ve ihtiyaçları doğrultusunda seçim yapmakta olduğunu iddia etmekteydi. Bu durum Şiddet içeriğinin seçilmesi ile ilgili olarak da geçerli sayılabilmektedir. Öyle görünmektedir ki, her ne kadar medyadan izlerkitleye bir içerik dayatması olduğuna dair eleştirel yaklaşımlar varlığını ve haklılığını sürdürse de, izlerkitlenin de medya metinleri içerisinde belirli içeriklere yoğun bir ilgisi bulunmaktadır. Bunların başında ise “Şiddet” gelmektedir. Öyle ki suç ve Şiddet içerikli programların yapıldığı –konusunu gerçek hayattan alan canlandırmaların yer aldığı- tematik kanallar dahi (ID Channel, TLC gibi) bulunmaktadır. Ve hatta, National Geographic, Discovery Channel vb. dünyanın en çok izlenen belgesel kanalları, suç ve Şiddet içerikli programlara yayınları içerisinde yer vermektedirler. Ve bu içerik, bilindik yüzeysel Şiddet gösterilerini değil; Şiddetin en açık, en vahşi, en dolaysız, dahası en çekici biçimde sunulmuş halini içermektedir.

¹⁰ Kültürel Göstergeler Projesi, televizyonda yaratılan “dünya”yı, özellikle bu dünyadaki Şiddetin miktarını betimlemeyi amaçlamaktaydı. Projenin nihai amacı ise televizyon dramalarını izleme ile televizyon seyircilerinin gündelik yaşamlarında “gerçeklik” kavramlaştırmaları arasındaki ilişkiyi bulgulamaktı. Proje, kurumsal çözümleme, mesaj sisteminin çözümlemesi ve yetiştirme çözümlemesi olarak üç ayrı bölümden oluşmaktaydı. Kurumsal çözümleme, televizyon mesajlarının oluşumundaki karar alma süreçlerini ve bu süreci etkileyen toplumsal aktörleri incelemeye yönelikti. Mesaj sistemi çözümlemesi ise ABD şebeke televizyonlarında (NBC, ABC, CBS) hafta sonu ve hafta içi yayınlanan dramatik program örneklerinin her yıl gözlemlenip kaydedilmesinden oluşmaktaydı. Son olarak yetiştirme çözümlemesi televizyon izleyicilerinin gerçek dünyayı kavramlaştırmaları üzerinde medya aracılığıyla oluşturulan dünyanın etkisini incelemeyi amaçlamaktaydı (Mutlu, 2004, s. 199-200). Gerbner ve arkadaşlarına göre televizyon, imgeleri ve mesajları aracılığıyla toplumda var olan egemen değerleri, algıları, ortak imgeleri izleyicilerinin zihinlerine “ekmektedir” (Özkan, 2017, s. 132). Böylelikle televizyonun, gerçek dünyayı objektif bir biçimde değerlendirmekten uzak, izleyicinin gerçeklik – kurgusallık ayrımını yıkıcı, daha doğrusu egemen ideoloji savunucularının istediği yönde şekillendiren bir dünya profili ortaya çıkardığı, izleyicide de bunun yansımalarının görüldüğü sonucuna varılmıştır. Gerbner ve arkadaşlarının üzerinde uzun yıllar çalıştığı bu proje sonrasında sadece Şiddet için değil, azınlıklar, toplumsal cinsiyet vb. farklı alanlar için de bir odak noktası olmuştur. Öte yandan, Şiddet ve etkileri üzerine çok sayıda çalışma yapılmıştır ve yapılmaya devam edilmektedir. Bu çalışmada sadece Gerbner’in yaklaşımına değinilmesinin temel nedeni hiç şüphesiz en başından “Şiddet” odaklı olarak çalışılmasıdır.

¹¹ Kullanımlar ve doymalar yaklaşımı izleyicilerin gereksinimlerine göre iletişim araçlarını ve içeriklerini seçtiklerini ve kendi etkilerini kendileri aradığı görüşünü, kısaca “aktif izleyici” savını getirmiştir. Buna göre, insanlar basit bir şekilde davranma yerine, çevrelerine etki yapan aktif ajanlar olarak kabul edilir. Bu ajanlar etkinlikleri seçme yolları arasında amaçlarına uygun tercihler yapma gücüne sahiptirler (Erdoğan ve Alemdar, 2005, s. 162). Yaklaşım tek bir kurama dayalı olarak açıklanamamaktadır. Esasen, 1920’li yıllardan itibaren hakim olan Sihirli Mermi yaklaşımının bazı soruları cevaplamada yetersiz olduğuna yönelik bakış açısından doğan yaklaşımları kapsamaktadır. İzleyici merkezli yaklaşımlar olarak da ifade edilebilecek bu yaklaşımlar bütünü içerisinde, hiç şüphesiz “Alımlama Kuramı” da ele alınabilir. Ancak bu yaklaşım daha ziyade izleyici ve mesajın bir araya gelme durumunu anlatmaktadır ve medyada yer alan Şiddetin izlerkitle tarafından nasıl okunduğuna odaklanan ardıl bir çalışmanın konusudur.

Tam da bu noktada yine ID Channel'ın bir fragmanından alıntı yaparak başlamak gerekirse: “Suç ilgimizi çeker. Cinayet merakımızı uyandırır. Gizem bizi tahrik eder...” Salt bu üç cümlecik dahi esasen şiddetin medya izlerkitlesi nezdindeki yerini tanımlama çabası için yeterli bir başlangıç adımı oluşturmaktadır. İlginin çekilmesi ve merakın uyandırılması elbette bilindik söylemlerdir, ancak gizemin – hiç şüphesiz şiddet ve hatta vahşet içerikli olaylara dair- bir tahrik unsuru oluşturması, pek çoklarıncı şiddetin pornografik bir özelliğe sahip olduğu yönünde görüş beyan etmeleri ile sonuçlanmıştır. Gizem tahrik edicidir, çünkü çözülmesi gerekir. Gizemi oluşturan unsurlar çözülmeli, kilit noktaları bulunmalı ve teşhir edilmelidir. ID Channel ve türevi kanallarda ya da bu türden içeriklerde söz konusu olan da budur. Her ne kadar karşıt cinsler ya da hemcinsler arasındaki cinsel aktivitelerin görünür hale getirilmesi anlamında kullanılsa dahi, pornografinin¹² şiddetle bağıntılı kullanımı daha ziyade, şiddetin, şiddet içerikli eylemlerin “gizeminin çözülmesine”, “teşhir edilmesine” ve buna bağlı olarak da “izleyicinin bu teşhirden aldıkları zevke” –kimi zaman ise yarattığı kışkırtıcı etkiye, çoğu zaman ise izlerkitledeki suni bir infiale işaret etmektedir. Ve elbette izleyicinin bakışının odaklanmasıyla açığa çıkan ikame bir doyum duygusuna (ya da ikame doyum sonrasında kendinden duyduğu utanca veya gösterdiği ilgi dolayısıyla açığa çıkan ve olaya yansıtılan bir öfkeye)...

Karen Boyle, pornografiyi tanımlamanın bakış açısıyla ilgili olduğunu ifade etmektedir. Söz gelimi feminist yaklaşım pornografiyi, bizzat kadına yönelik bir şiddet eylemi olarak tanımlamakta ve bu kavram ile olgunun medya – şiddet tartışmalarının merkezine alınması gerekliliği savı üzerinde durmaktadır (Boyle, 2005, s. 29). Ancak Boyle'un bu savı her ne kadar doğruluk payı içerse dahi, -kaldı ki farklı düzeylerde şiddeti içeren cinsel aktivitelerin açıkça gösterilmesi bağlamındaki pornografik içerik sadece kadına yönelik değildir, erkeklere, hayvanlara ve çocuklara da yöneliktir- bu şiddet sadece cinsel anlamda değildir. Baudrillard'ın söylemiyle pornografik olan “görülebilirliğin, bütün şeylerin acımasız şeffaflığının müstehcenliğidir (2004, s. 134). Ve pornografik içerik, imgeler kendilerine çıplak bir bedene bakar gibi bakmamızı önerdikleri noktada açığa çıkmaktadır (Sayın, 2003, s. 12). Beden bütünlüğünün bozulması da bu bağlamda çoğu kez pornografik olarak algılanmaktadır. Söz gelimi Susan Sontag (2004, s. 70) insanların, Boston'da yayınlanan haftalık bir gazetenin sitesinde yayınlanan bir videoya olan tepkilerini aktarmaktadır. Söz konusu video Pakistan'da hazırlanmıştır ve içeriğinde 2002 yılı başlarında Karacî'de kaçırılan Amerikalı gazeteci Daniel Pearl'ün itirafı ile hemen ardından törenle boğazının kesilmesi yer almaktadır. Siyasi anlamda bir propaganda mesajı içeren bu video, Pearl'ün yakınlarının acı çekmemesi için yayından kaldırılmasını isteyenlerle kamuoyunun olan bitenden haberdar olma hakkını savunanlar arasında ciddi bir tartışmayı beraberinde getirmiştir ancak burada belki de en önemli nokta her iki tarafın da görüntüleri “pornografik bir film” olarak tanımlayarak uzlaşıya varmış olmalarıdır. Bu örnek de göstermektedir ki pornografik olan, sadece cinsel aktivitelerin değil, büyük oranda açık, aleni, şok edici, kimi zaman tiksindirici olmakla birlikte merak uyandırıcı ve bu doğrultuda dikkat çekici ve kendini izlettirici diğer eylemlerin gösterimini de işaret etmektedir.

Şiddet 21. yüzyılda kitle iletişim araçlarına taşınarak daha büyük kitlelere seyirlik hale gelmiştir. Her gün televizyonlarda cinayet, aile içi şiddet, kadına ya da çocuğa yönelik şiddet, töre cinayeti, kan davaları, intihar, namus cinayeti gibi sayısız şiddet haberleri izlenebilmektedir. Üstelik bu tür şiddet olaylarına haberler dışında dizilerde, kadın programlarında hatta çizgi filmlerde bile rastlanabilmektedir. Artık günümüzde kitle iletişim araçlarında tüm çıplaklığıyla gösterilen seyirlik şiddet olayları, izleyicilerin duyarsızlaşmasına hatta izlerken zevk almasına neden olmaktadır. Susan Sontag tarafından “Pornografik Şiddet” ya da “Şiddetin Pornografisi” olarak tanımlanan bu durum birçok izleyici araştırmasına konu olmuştur. Bu durumda pornografik şiddet, medyada yer alan her türlü şiddet olaylarını kapsamaktadır (Akıner, 2014, 2).

Şiddetin pornografik bir biçimde sunulması ya da pornografik bir işleve sahip olması,-her ne kadar her zaman amaç tam olarak bu olmasa da- esasen yeni bir olgu değildir. Şiddet ve onun pornografik sunumu, antik zamanların en gelişmiş uygarlıklarında dahi yer almaktaydı. Üstelik bu var olma durumu Girard'a göre; sadece bir ceza, denetim, bir düzenleme sistemi ya da tanrılar için sakinleştirmenin bir aracı olarak değil, aynı zamanda bir zevk nesnesi olarak da kendini göstermektedir. Ve bu durum bir hayli yaygındır. Öyle ki Benjamin, “Aynı zamanda bir barbarlık belgesi olmayan, hiçbir uygarlık belgesi yoktur”

¹² Pek çok kaynakta “pornografi” kelimesinin Antik Yunanca kökenli olduğu belirtilmektedir. Yunancada “pornographos” kavramı, porne (hayat kadını) ve graphien (yazmak) kelimelerinin bütünleşmesinden oluşmakta ve “hayat kadınları hakkında yazmak/çizmek” anlamına gelmektedir. Kavram İngilizceye 19. Yüzyılda geçmiştir (http://oxforddictionaries.com; Erişim Tarihi: 2018). Antik çağlarda, duvar resimlerinde veya benzer görsellerde çıplak erkek ve kadın figürlerin cinsel ilişkileri resmedilmekteydi. Mevcut terminolojideki pornografi, cinsel heyecanı uyarmak için cinsel organları veya aktiviteyi açıkça gösteren materyaller olarak tanımlanabilmektedir. Bu noktada örneğin bir anatomi kitabı, pornografik değildir. Anahtar terim bu anlamda, cinsel heyecan uyandırmaktır (Sargın, 2007).

demidir (2007, s. 256). Binlerce yıllık süreç içerisinde değişim şüphesiz yaşanmıştır. Uygarlıklar kurulmuş ve yıkılmış, hukuk ve adalet sistemleri sürekli ve yeniden şekillenecek şiddet içeren toplumsal ve kültürel uygulamalar yeniden yapılandırılmış (kan davası ya da namus cinayetlerine karşılık ülkemizde çıkan yasalar bu duruma örnek gösterilebilir), insanlar toplumsal statüleri fark etmeksizin bedensel bütünlüğüne saygı duyulması gereken varlıklar olarak kabul görmeye başlamışlardır (örneğin bu nedenle kölelik sistemi ortadan kalkmıştır). En azından görüntü bu yöndedir; ya da olması gereken olarak kabul gören durum budur. Bununla birlikte, insan türünün kendi cinsine karşı şiddete, daha doğru bir ifadeyle bu şiddete tanık olmaya yönelik ilgisi azalmamış görünmektedir. Bugün medyada farklı biçimlerde karşımıza çıkan şiddet içeriklerine olan ilgi bunun önemli bir göstergesi olarak kabul edilebilir niteliktedir. Ancak bu kısma gelmeden önce şiddetin pornografisini tarihsel geçmişi üzerinden biraz daha tartışmakta yarar görünmektedir.

Freud'un da ifade ettiği üzere ilkeller bizim çağdaşımızdır. Ve bizler, gündelik hayat, sanat, efsaneler ve mitler gibi gelişim sürecimizi gösteren izler taşıyan evrimsel aşamalarımızda, tarih öncesi atalarımızla benzerlikler paylaşmaktayız (Freud, 2012, s. 3). Belki bu izler bugünün insan türü için gözle görünür değildir. Ancak çağdaşlarımızın izleri, korkularımız, tutkularımız ve bilişsel yeteneklerimiz gibi daha içgüdüsel olanda ya da iç dünyada kendini göstermektedir. Jung bu durumu, özellikle arketipler kavramıyla, ortak ya da kolektif bilinçdışı olarak açıklamaktadır. Jung'a göre arketipler, gördüklerimizi ve gerçekleştirdiğimiz şeyleri düzenleyen ilkelerin rolünü oynamaktadır. Birçok arketip arasında, hangi ırktan, kültürden, dinden ve / veya toplumsal gruptan olduğu fark etmeksizin, "ölüm ve cinsellik" insanlığın kolektif bilinçaltıdır (Jung, 2001, s. 152). Bu nedenle, ölüm ve cinsellikle ilgili imgeler insan türü üzerinde bir etkiye sahiptir. Bu etki geçmişten bugüne ölümü ve cinselliği, herhangi bir şüpheye yer bırakmaksızın, seyirlik olaylara indirgemektedir. Bugün, reklamlardan dizilere, filmlerden spor karşılaşmalarına, dijital oyunlara vb. her türden görselde (ve hatta yazılı anlatılarda), ölüm (ya da korku) ve cinselliğin bir biçimde tezahür ettiği görülmektedir. Bu tezahürlerin çoğu da eğlence sektöründe, özellikle de kitlesel eğlenceye ortaya çıkmaktadır. Bu noktada, atalarımızın da (Freud'un söylemiyle çağdaşlarımız) bu unsurlara kendi gündelik hayatlarında yer verdikleri görülmekteydi. Özellikle de söz konusu şiddet olduğunda. (Erdem, 2014, s. 284).

İnsanın kendi türüne yönelik uyguladığı şiddetin deyim yerindeyse teşhir edilmesi insanlık tarihinin başlangıcına değin götürülebilmektedir. Semavi dinlerin kitaplarında Kabil'in kardeşi Habil'i öldürmesine kadar giden ve peşi sıra aktarılan şiddet içerikli olayların anlatılması, Hıristiyanlıkta Hz. İsa'ya çekirtilen acıların gerek kutsal metinlerde, gerek kutsal mekanlarda yer alan görsellerde ve hatta sanat eserlerinde tüm açıklığıyla yer alması bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Dini içeriğe sahip bu aktarımlar genel itibarıyla Yaradan tarafından oluşturulmuş kurallara uyulmasını sağlama ve doğru yolu gösterme amaçlı dersler niteliğini taşımaktadır. Bunlar haricinde oluşturulan imgeler ve / veya anlatılar ise biraz daha farklı niteliğe sahiptir ve aleni bir biçimde uygulanan / maruz kalınan şiddetin teşhirini içermektedir. Bu bağlamda beden bütünlüğünün insan eliyle bozulmasının ve bu bozulmanın teşhir edilmesinin en önemli örneklerinden biri, belki de başlıcası gladyatör dövüşleridir¹³. Fromm bu dövüşleri, "güçsüz insanların şiddetten sadistçe zevk almaları" olarak nitelendirmektedir (Fromm, 1979, s. 29'dan akt. Türkoğlu, 2007, s. 231). Ansiklopedik bilgilere göre gladyatör oyunları başlangıçta kutsal ruhlara insan kurban etmek amacıyla düzenlenen törenlerdir. Roma'da ilk kez İ.Ö. 264 yılında başlamış ve İ.S. 404 yılında Hıristiyanlığın İmparatorlukta egemenliği sonucu yasaklanmasına dek büyük ilgi görerek sürdürülmüştür (Türkoğlu, 2007, 232). Esasen bugün, oyuncuların bazen birbirini ciddi bir biçimde yaralamaları ile sonuçlanan bazı spor dalları bu noktada gladyatör dövüşlerinin daha medeni hali olarak da görülebilir. Olimpiyatlarda da karşımıza çıkan boks, kick boks başta olmak üzere tüm dövüş sporları bu duruma örnek gösterilebilmektedir. Antik Yunan medeniyetinde de benzer uygulamaların olduğu ve günümüze yansıdığı bilinmektedir. Bugün, herhangi bir kural olmadığı halde bütünüyle eğlence amaçlı sergilenen Amerikan Güreşi, pankreas, kafes dövüşleri gibi performanslar, Antik Yunan'dan bize miras kalmış kanlı dövüşlerin yansımalarıdır. Antik dönemlerdeki bu uygulamalar her ne kadar Kilise tarafından baskılanmaya çalışılmış ve dışlanmışsa da yerini farklı seyirlik

¹³ Hiç şüphesiz gladyatör dövüşleri, şiddetin pornografisi bağlamında ele alınabilecek her türden söylemi destekler niteliktedir. Bu noktada, söz konusu etkinlikler detaylıca incelenmesi gereken unsurlardır ancak, çalışmanın bütünlüğünü bozmamak adına bu çalışmada kısaca yer verilmekte, daha detaylı incelemeler için okuyuculara kaynak önerisinde bulunulması uygun görünmektedir. Gladyatör dövüşleri için Nurçay Türkoğlu'nun (2007), *İletişim Bilimlerinden Kültürel Çalışmalara Toplumsal İletişim* isimli kitabında "Seyirlik Ölümler" başlıklı bölümü; Stephan Wisdom ve Angus McBride'in (2001) *Gladiators 100 BC – AD 200* isimli kitaplarına; Thomas Wiedemann'ın (2002) *Emperors and Gladiators* isimli kitabına bakılabilir. Bu konu hakkında Abdurrahman Uzunlaşan'ın (2005) *Antik Roma'da Gladyatör Oyunları* başlıklı makalesi de önemli kaynaklardan biri olarak göze çarpmaktadır. Söz konusu kaynaklara dayalı detaylı bilgi bu çalışmanın kaynakça bölümünde yer almaktadır.

ölümcül gösteriler almıştır. Örneğin şövalye turnuvaları, kan için söz konusu olan açlığın örnekleri olarak Kilise tarafından hoş karşılanmamış, bununla birlikte bu gösterileri engellemek için bir önlem de alınmamıştır. Orta Çağ Avrupası'nda bu eğlenceleri seleflerinden ayıran önemli özelliklerden biri ise şövalye turnuvalarının soyluların katılımı ile gerçekleşmesidir (Bloch, 1983, s. 380). Hiç şüphesiz tarihin sayfaları arasından bu ve benzeri türde çok daha fazla örnek çıkarılabilir. Bununla birlikte asıl olan gerçek ya da kurgusal bu türden gösterilerin şiddeti seyirlik bir nesne, bir haz nesnesi haline getirmesidir. Şiddet geçmişte olduğu gibi bugün de seyirlik hale getirilmekte, deyim yerindeyse eğlence amaçlı kullanılmaktadır. Dahası, medya içeriğinin dolayımlanmasıyla kitlelilik düzeyi arttıkça ya da internet gibi denetimi zor bir alanın yaygınlık kazanması söz konusu oldukça, şiddet içerikli imgeler daha da görünür hale gelmektedir.

Öte yandan öyle görünmektedir ki, medyada yer alan şiddet içeriğinin artmasının yanı sıra insanların bu içeriğe olan meyli de gün geçtikçe artmaktadır. “Anlaşılan o ki, acı çeken bedenleri gösteren resimlere karşı duyulan iştahlı merak, neredeyse çıplak bedenlere gösterilen arzulu merak kadar şiddetlidir” (Sontag, 2004, s. 40). Daha önce de ifade edildiği üzere, şiddet ile birey arasındaki ilişki bütünüyle ikiye bölünmüş ve marazi bir ilişkidir. İkiye bölünmüş zira, birey –özellikle de izleyici olarak konumlandırıldığında- bir yandan şiddet içeriğine karşı çoğu zaman eleştirel bakmakta, şiddet uygulayanı ise toplumdan dışlanması gereken varlık olarak tanımlamakta; öte yandan şiddet içeriğine yoğun bir merak ve ilgi duymaktadır. İzleyicinin bu ilgisi çoğunlukla eyleme dönüşmemektedir. Diğer bir deyişle, şiddet içeriğine maruz kalan çoğu birey şiddet uygulayıcısı haline dönüşmez. Ancak, içeriğin şu ya da bu şekilde, kendisinde yarattığı ikame doyum duygusuna da karşı koyamamaktadır. Esasen bu türden bir içeriğe olan ilgisinin nedeni de budur¹⁴. Açık ki, beden bütünlüğünün bozulması, izlerlikle tarafından çoğu kez pornografik olarak algılanmakta ve yorumlanmaktadır. Hatta çoğu zaman cinsel eylemlerin pornografik olarak adlandırılmalarından çok daha fazla bir biçimde...

Ölümden söz edildiğinde insanlar gülmektedirler. Bu sinirli ve müstebcen bir gülüştür. Cinsellikten söz etmese artık bu türden bir tepkiye bile neden olmamaktadır; çünkü cinsellik yasallaşınca, ölüm pornografik bir görünüme sahip olmuştur. Cinselliği "özgürleştirici" toplum, ondan boşalan asal bir gizli ritüel ve yasak işlevinin eksikliğini ölümlerle gidermeye çalışmaktadır. Daha önce yaşanmış dini bir evrede ölüm gizlenmeyen, herkese açık, herkesin önünde olup biten bir şeyken cinsellik yasak bir şeydi. Günümüzdeyse durum tersine dönmüştür (Baudrillard, 2001, s. 335).

Medyada Şiddetin Estetize Edilmesi

Estetik, kavramsal olarak ve kapsam açısından antik çağlardan bugüne üzerinde en çok tartışılan alanlardan biri olagelmıştır. Zira estetik hayli göreceli bir kavram olan güzelliği konu edinmekte ve bu bağlamda bilimsel bir altyapı oluşturmaya çalışmaktadır. Bu çalışmada da, güzellik ve estetiğin, -daha doğru bir ifadeyle estetik algı ve yargının- öznelliği göz ardı edilmeden medyada yer alan şiddet içeriğinin nasıl estetize edildiği konusuna odaklanılmaktadır. Bu bağlamda, ilk olarak estetiğin tanımına ve kısaca gelişimine değinmek uygun görünmektedir.

Estetik, güzelliğin felsefesi olarak tanımlanabilecek bir kavramdır ve bilinen bir gerçekliktir ki “güzellik nedir?” sorusunun cevabı, oldukça tartışmalı bir alanı karşımıza çıkarmaktadır. “Güzelliği neyin oluşturduğu sorusuna yüzyıllardır birçok değişik yanıt verilmiştir. Birçok kuramcı güzelliği, herhangi bir kişide hoş deneyimler uyandıran nesnenin özelliği olarak ifade etmiştir. Nesne temelli bu yaklaşımda güzellik nesnenin fiziksel niteliğine bağlı bir kavram olarak ele alınmıştır. Birçok kuramcıda güzelliğin bakan kişinin gözünde oluştuğunu; bir şeyin duyulara hoş geldiği sürece güzel olabileceğini savunmuştur. Özne temelli bu yaklaşımda güzellik kişinin kendine özgü özelliklerinin bir işlevi olarak tanımlanmıştır” (Tekel, 2015, s. 150). Her ne kadar bilimsel temelleri 18. Yüzyılda atılsa da estetik, düşünsel boyutuyla ilk olarak Antik Yunan’da ele alınmıştır.

Düşünce tarihinde estetik alanla ilgili problemleri bağımsız bir disiplin halinde olmasa da felsefi biçimde ilk olarak ele alıp inceleyen filozof Platon’dur. Platon, estetiğin konusu olan güzeli, felsefi bilginin konusu olan doğru ve ahlaki bilginin konusu olan iyi ile birlikte ele alıp incelemiştir. Bununla birlikte, Platon’dan önce de birçok filozof, felsefi bir biçimde olmasa da güzelle ilgili düşüncelerini ortaya koymuştur. Örneğin, Platon’dan önce Pythagoras güzelliği, birbirine zıt olan şeylerin, karşıtlıkların harmanlanmasıyla ortaya çıkan dengeden oluşan uyum olarak ifade ederken; Herakleitos güzeli, uyum, abenke ve armoni olarak tanımlamışken;

¹⁴ Elbette bu türden bir çıkarım yapmak, ancak ve ancak izlerlikle üzerinde geniş kapsamlı bir araştırma ile mümkündür. Bununla birlikte, özellikle *Kullanımlar ve Doyumlar* yaklaşımı gibi izleyiciyi merkez alan teorik bir alt yapı ile ortaya konan çalışmalarda, izlerkitlenin seçim yapma özgürlüğü, daha da önemlisi seçimleri, metin içerisinde açıklanmaya çalışılan şiddet ve birey ilişkisinin neden ikiye bölünmüş ve marazi olduğu savını destekler niteliktedir. Yani sıra bu savla ilgili örnekler, çalışmanın *Sonuç Yerine* başlığı altında tartışılmaktadır.

Sokrates ise güzeli iyi olanla aynı Şey olarak görüyordu. Bu nedenle Sokrates ahlaki değerlerle estetik değerleri birbirlerine yaklaştırmakta hatta aynılaştırmaktadır (Şimşek, 2014, s. 332).

Estetik, Grekçe ‘aisthesis’ (duyum, duyulur algı) ya da ‘aisthanesthai’ (duyu ile algılamak) sözlerinden gelmektedir. Ayrı bir felsefi disiplin olarak estetik ve “estetik” terimi, ilk kez Alexander Gottlieb Baumgarten tarafından kullanılmıştır. Yeni disiplinin tanımını ‘duyusal bilginin bilimi’ olarak yapan Baumgarten, estetiğin alanını sadece güzel sanatlarla sınırlı kalmayacak biçimde genişletmiştir (Ertürk, 2016, s. 119). 1750-1758 yılları arasında yayımlamıŐ olduğu ‘Aesthetica’ adlı eserinde bu bilimi temellendirip, estetiğin konusunu belirleyerek sınırlarını çizmiş; estetiği, zgr sanatlar teorisi, aşağı bilgi teorisi, güzel üzerine düşünme ve duyusal bilginin bilimi olarak tanımlamıştır (Şimşek, 2014, s. 332). Ve bu noktada ele alınabilecek Şu söylemi de önemlidir: “Güzellik, gerçekliğin tanımlanmasına olanak sağlamıştır” (Gottfried Herder, 2006, s. 187). Baumgarten ve O’nun temelini oluşturduğu düşünsel zeminden ilerleyenlerin estetiğin kapsamını genişletme çabalarına rağmen, kavram sıklıkla güzel sanatlar ile birlikte anılmaktadır.

Bir sanat çalışması estetik özellikler ve etkilere sahiptir ve (veya) bunun için tasarlanır. Bu çerçevede estetik, aslında, onu gösteren niteliklerin çoğu kez betimlenmiŐ olmasına karşın, ‘sanat’ ve ‘yaratıcı sanatın’ özelleŐen çadıŐ genellenmesiyle doğrudan doğruya aynı çizgiye hareket eden ve 18. yüzyılın sonundan itibaren böyle anlaşılmaya başlanan bir terimdir (Williams, 1993, s. 121).

Öte yandan süreç içerisinde, güzelliğin bakan kişinin gözünde oluştuğu düşüncesi hâkim olmuştur. 17.yüzyıl İngiliz düŐünürü Locke, güzelliğin hem öznel hem de nesnel niteliklere sahip olduğu görüşünü savunan ilk kişi olmuştur. Kant da güzellikte nesnel ve öznel düşünce ayırımı dikkat çekmiştir. 20.yüzyıl modernist düşünce ekolünde estetik ‘hazsal’ bir değer olarak ifade edilmiş, post-modern düşünce ekolünde ise modernizmin önerdiği özne merkezliğinin tersine ‘nesne’ ön plana çıkmıştır. Özne ve nesne temelli yaklaşımlar estetik yargının doğasına da ışık tutmuştur (Tekel, 2015, s. 150).

Bu noktada ele alınması gereken temel konulardan biri de estetik yargının nasıl oluŐtuęudur. Öznel ya da nesnel, hangi yaklaşım göz önünde tutulursa tutulsun, estetik yargının oluşumu belirli duyusal ve bilişsel süreçlere tabiidir. Leder, vd. (2004), *A Model of Aesthetic Appreciation and Aesthetic Judgments* isimli çalışmalarında, estetik beğeni ve yargıların nasıl ortaya çıktığını tartıŐmaktadırlar. Buna göre estetik yargılama ve sonucunda beğenin oluşumuna dair süreç, estetik ilginin odaklandığı bir nesnenin varlığı ve bu nesneye karşı bireyde duyusal bir durumun açığa çıkmaması ile başlamaktadır. Birey öncelikle algısal bir analiz gerçekteŐtir ve bu analiz esnasında zihinsel olarak sırasıyla karmaşa, zıtlık, simetri, sıralama ve grplama gibi işlemleri gerçekteŐirmektedir. Ardından nceki deneyimlerinin de etkili olduğu örtülü bilgi entegrasyonu süreci gelmektedir. Bu aşamada bireyin gerçekteŐirdięi bilişsel işlem esasen, karşılaştığı nesneye dair algıladıklarını önceki deneyimlerinin oluşturduğu bir süzgeçten geçirmektedir. Böylelikle bir kavramsallaştırma edimini de gerçekteŐirmiŐ olmaktadır. Bir sonraki aşamada, hem geçmiş deneyimleri hem de alana özgü uzmanlığı, bilgisi, ilgi düzeyi ve kişisel zevklerinin de söz konusu olduğu bir düzeyle etkileşime geçmekte ve tarz ile içeriği içsel bağlamda sınıflandırmaktadır. Bu etkileşim düzeyleri, bireyin bilişsel hakimiyetine de etkide bulunmakta ve bir sonraki aşamada özgün bir sanat yorumu ile kendi kattığı yorumu birleŐtirmektedir. Son aşamada, bilişsel durum, idrak ve eserin yarattığı belirsizlik duygusu etkileyici durum ve tatmin ile birleŐmekte ve birey nesne üzerinde bir değerlendirmeye gitmektedir. Böylelikle, nesneye dair bilişsel hakimiyet aşamasında gerçekteşen değerlendirme sonucunda estetik yargı, etkileyen unsur ve tatmin düzeyi bağlamında da bir estetik duygu ortaya çıkmaktadır. Bu durum bütünüyle bireyin estetik (ya da estetik olmayan) bir nesneye dair yargılama ve duygu edinimi sürecini yansıtmaktadır.

Estetik deneyim ve sonucunda ortaya çıkan estetik yargı hayli öznel bir durum olarak açığa çıkmaktadır. Öte yandan literatürde çoğu zaman nesneye dair özellikler üzerinde durulmaktadır. Xenakis ve Arnellos (2014, s. 5), literatürde çoğu kez estetik nesnelere çoğu zaman ‘belirli bir işlevi taşıyan’ tüm Şeyler olarak kabul edildiğini vurgulamaktadırlar: ki bu da “*estetik bir ilgi ya da deneyim uyandıran bilgiyi iletmek için estetik bir tepki biçimini kısıktmak*”tır. Bununla birlikte, bu tanımda belirsiz bir varsayım olduğunu da eklemektedirler. Zira onlara göre, nesnenin deneyimde öznel olarak değerlendirildiği kabul edilmesine rağmen, yazarlar bir Şekilde algı içinde bir tür ‘objektiflik’ olduğuna inanmaktadırlar. Bu perspektiften nesne, özellikleri ve estetik biçimleriyle açık bir Şekilde iliŐkilendirilebilen bazı algısal özellikleri olan özel bir Şeyi taşımaktadır. Bu bakımdan estetik algı, formaliteyi estetik bir özellik ile ilişkilendiren “doğru algılamaya” dayanmaktadır. Doğruluk ve estetik özellikler olumlu veya olumsuz değerlere sahip olabilmektedir. Algılar, estetik olmayan özelliklerin “uygun” bir organizasyonuyla belirlenebilmekte, ancak onlara indirgenememektedir. Bu bağlamda Kim (2006, s. 17), özellikle Bauhaus okulundan beri

“nesnelerde estetiğin” uygulanmasının, tasarımcılar ve sanatçılara, onların doğruluk hislerini estetik özelliklerine resmetme konusunda rehberlik eden, sabit normlar ya da sağlam prensiplerle ilgili olduğunu ifade etmektedir. Tunalı da (1998, s. 90) her estetik objenin bir görünüş olduğunu, duyarlılığa dayandığı için de bireyde estetik bir etkilenme oluşturduğunu ve bireyin bunu haz ve hoşlanma olarak yaşadığını vurgulamaktadır. Sadece yaşamakla kalmamakta, aynı zamanda onu bir değer ile dile getirerek "güzel" kavramı ile nitelendirmektedir.

Bu noktada karşımıza “estetik değer” kavramı çıkmaktadır. Kant, estetik değeri karakterize eden unsurları şöyle sıralamaktadır (Buda, 2017, s. 49):

- Bir nesneden alınan tat, herhangi bir çıkardan bağımsız olarak ortaya çıkan zevk veya rahatsızlık ile ilgili olarak bir nesneyi veya bir temsili yargılamaktır.
- Nesne, evrensel olarak herhangi bir kavramsallaştırma çabası olmaksızın beğeniliyorsa güzeldir.
- Güzellik bir nesnenin nihai halinin şeklidir çünkü bir nesnenin temsili olmadan bu nesnede algılanır.
- Sağlaması gereken tatminin bir nesnesi olarak, herhangi bir kavrama ihtiyaç duymadan kabul edilen nesne güzeldir.

Kant’a göre bu noktada, estetik değer bizzat nesnenin özelliklerinden kaynaklanan tatmin duygusunda yattığını vurgulamaktadır. Bu duygu, nesne ile karşılaşan bireyde duygusal bir tatmin yaratmaktadır ve bu tatmin herhangi bir kavramsallaştırmaya ihtiyaç duymadan birey tarafından kabullenilmektedir. Bu, estetik değer evrensel geçerliliğidir (Buda, 2017, s. 46).

Hartmann’da ise estetik değer en temel argümanı şudur: “Zarif, duygusal, büyüleyici, komik, trajik ve diğerleri gibi diğer estetik niteliklerin yanı sıra, yüce olan (güzelliğin zenginleştirilmiş uzantısı) vardır”. Zira, güzellik sadece onu yaratan ya da tasarlayan için değil, bunun üzerine düşünen insan için de vardır (Buda, 2017, s. 47).

Tunalı (1998, s. 78) estetik değer konusunu “Bir doğa parçası, bir sanat yapıtı ne zaman bir estetik değer varlığı olarak kavranabilir?” sorusuyla ele almakta ve buna şöyle cevap vermektedir:

“Buna, eğer onlar estetik bir algılamının objesi olurlarsa diye karşılık verebiliriz. O halde estetik obje, bir estetik obje olabilmek için, insandan özel bir etkinlik, özel bir kavrama etkinliği bekler. Nedir bu özel kavrama etkinliği? Öyle özel bir kavrama etkinliği ki, bu kavrama etkinliği ile bir estetik obje, doğal bir objeden ayrılır ve estetik bir obje olarak belirlenir. Böyle bir kavrama etkinliği, ancak sübjektif nitelikler ile belirlenebilir. Sanat (ifadesinin) ve estetik duyarlılığın objesi daima 'insan için var olma'yı içine alır. Ama, bir objenin bir süje için var olması yeterli değildir; bir süjenin de bir obje için bir süje olması gerekir: Estetik objeyi, gerçek bir estetik hazın objesi yapmak için. Objeye, süjeye gereksinme duyar, tıpkı (yüzyıllık bir uykudan uyanabilmesi için masal prensesi) Dornröschen'in kendisini uyandıracak prensin öpücüğüne gereksinme duyması gibi. O halde süje, nasıl bir tavır ile estetik obje'ye eğilmelidir? Bu eğilme, bütün klasik estetiklerin anlayışına göre, sübjektif bir tavır alma ile olacaktır. Marxizm de bu anlayışa katılır. Bu sübjektiflik (öznellik), daha önce işaret etmiş olduğumuz gibi, duyusalığa dayalıdır. Süje, estetik objeyi salt duygusal bir obje olarak kavramalıdır. Sanatçı anlatımının ve estetik duyarlılığın obje'si, birçok belirleme ve ilgilerin zengin bir tümlüğünü gösterir. Burada söz konusu olan bu çokluğun birliği, duygusal-somut olmaktan başka bir şey değildir. Daha en baştan bu, şunu dışarda bırakır: Soyutlamalar, kavramlar, yasalar, vb. sanatçı anlatımının ve estetik duyarlılığın özel bir biçimi olamazlar. Buna göre, estetik obje, duygusal-somut bir obje olup, süje, böyle bir tavırla estetik objeye yöneldiğinde onu estetik olarak kavrayabilir.”

Estetik değer ortaya çıkışı, bir estetik objenin varlığına ve bu obje karşısındaki duygularının varlığına bağlıdır. Elbette estetik tarihi boyunca bu iki unsur tartışılmamıştır¹⁵. Örneğin;

Berlyne (1974) estetik yargının nesnenin algısal niteliklerine bağlı bir reaksiyon olduğunu ve bu reaksiyonun nesnenin fiziksel özelliklerine (elemanların bir araya geliş kalitesine) dayandığını belirtmiştir. L. Wittgenstein (1958) gibi pek çok kuramcı estetik yargıların temellindeki duygusallığı kaldırarak, onun yerine bilgiyi koymuş estetik yargının oluşumunu nesnenin özellikleri ile sınırlı tutmuştur. Bu zamana kadar yapılan pek çok çalışmada da nesnede var olan denge ve orantının (Birkehoff, 1933; Arnheim, 1974; Gombrich, 1995; Höge, 1995; Locher, 2003) estetik yargıyı pozitif etkilediği ortaya konmuştur. Birçok çalışma da nesnenin simetrik ya

¹⁵ Bu çerçevede, sadece estetik değer konusu ve kapsamı ile ilgili yapılan çalışmaları ele almak dahi başlı başına bir çalışma yapılmasını gerekli kılmaktadır. Bu çalışmada ise bağlamdan kopmamak adına özet olarak sunulmaktadır. Konu ile ilgili daha kapsamlı bir bakış için İsmail Tunalı'nın (1998) *Estetik* isimli kitabına ve ayrıca Ayşe Tekel'in (2015) makalesine bakılabilir.

da asimetrik olmasının (Berlyne, 1971; Jacobsen and Höfel, 2002), karmaşıklık veya basit olmasının (Moshagena ve Thielsch, 2013) benzer ya da farklı olmasının (Berlyne, 1970, 1971; Hekkert ve van Wieringen, 1990; Hekkert ve diğerleri, 2003; Solso, 2003) estetik yargıyı etkilediği saptanmıştır. Birkhoff (1933) ve Eysenck (1941), bir nesnenin estetiğinin sadelik ve karmaşıklık olmak üzere iki faktöre dayandığını belirtmişler ancak bu faktörler arasındaki ilişki konusunda uzlaşmaya varmamışlardır. Nesnedeki sadelik ya da süslemenin ölçüsü ile ilgili Hekkert (2003) insanların etkinin büyüklüğü konusunda uzlaştıkları sürece, sonucun estetik çekiciliği konusunda anlaşacaklarını belirtmiştir. Berlyne (1974) orta uyarılma potansiyeli olan nesnelere, algılayan kişide maksimum tatmin edici etkiyi yarattığını, çok düşük veya çok yüksek uyarılma potansiyeli olan nesnelere ise hoş algılanmadıklarını belirtmiştir. Nasar'da (1994) benzer şekilde nesnede var olan ilımlı uyarılma potansiyelinin pozitif estetik deneyim üreteceğini vurgulamıştır (Tekel, 2015, s. 153).

Öte yandan;

Güzeli tanımlamada özne temelli yaklaşımlar 19. yy.'da ağırlık kazanmış, bu yüzyılda Croussaz, Du Bos, Hutchosen, Burke, Lipps, Worringer, Jouffroy, Spencer, Alison, Hume, Schopenhaver, Taine, Guyan, Lalo, Marks ve Lukacs gibi filozoflar güzel kavramını bireye ve topluma bağlı güzellik algı ve yargısı ile tartışmaya başlamıştır. Bu dönemde Kant, Schiller, Hegel ve Vischer önderliğinde kurulan yeniçağ düşünce sistemi ile de güzellik özne nesne arasındaki ilişki bağlamında değerlendirilmeye başlanmıştır (Tekel, 2015, s. 154).

şimdiye değin aktarılanlar ışığında denilebilir ki, bir nesne, öznedeki "haz" duygusunu ortaya çıkardığında estetikten söz edilebilmektedir. Nesnenin özellikleri elbette önemlidir ve estetik bilimi açısından bakıldığında pek çok kriter, estetik yargıyı etkilemektedir. Bununla birlikte, nesnenin öznedeki yarattığı duygusal ve duygusal haz, özellikle şiddetin estetizasyonu söz konusu olduğunda büyük önem taşımaktadır. "şiddet" unsurunu barındıran sanat eserleri de bu bağlamda tartışılabilir.

Esasen şiddet, sanatın hemen her alanında var olagelmıştir. Resimde, müzikte, heykelde, tiyatrodaki ve daha nicelerinde, bir aktarım ve / veya dışavurum unsuru olarak yer aldığı gerçeğliğinden hareketle şiddetin bu alanları beslediği savı da ileri sürülebilmektedir. Goya, Picasso, Courbet, Caravaggio, Frida Kahlo gibi pek çok ressam şiddetle ilgili olarak kendi yaşamlarından anekdotları, hayal dünyalarını ya da dünya ve içinde yaşadıkları toplumsal olayları, tuvale yansıtarak muazzam sanat eserleri ortaya koymuşlardır. Müzik alanında, özellikle rock, rap ve heavy metal gibi spesifik alanlarda şiddet sıklıkla işlenen bir öğedir. Bu tür müziklerde, şiddet bizzat melodinin içerisinde yer aldığı kadar sözlerde de bulunmakta, sıklıkla da şarkılar için çekilen video kliplerde kullanılmaktadır. Öte yandan klasik müzik eserleri de şiddetle bağlantılı kullanılmaktadır. Örneğin Otomatik Portakal filminde, Beethoven'ın ezgileri, filmdeki şiddeti vurgulayıcı bir nitelik taşımaktadır. Keza, yamyam bir seri katilin hikayesinin anlatıldığı Hannibal filminin ana karakteri, cinayetlerini klasik müzik eşliğinde işlemektedir. Kimi zaman ise klasik müzik tüm naifliğine karşın en şiddetli duyguları da –Vivaldi'nin Dört Mevsim'inin Kış kısmı gibi- aadığa çıkarabilmektedir. Bu noktada verilebilecek örnek sayısı elbette ki artırılabilir.

Bununla birlikte, şiddetin estetize edilmiş formunun en çok karşımıza çıktığı alan medyadır. Medyanın her bir türünde ve bu her türden medya için üretilmiş olan pek çok içerikte şiddet ve onun duyulara hoş gelen, hiç değilse haz yaratan etkisi görülmekte ve hissedilmektedir. İ.Ö. 200'lü yıllarda arenada olup bitenleri izleyen insan topluluklarının coşkusu bugün ekran karşısındaki bireyde tezahür etmektedir. Tekrar Girard'ın bu konudaki söylemini hatırlamak gerekirse; şiddet yüzyıllar hatta bin yıllar öncesinin en gelişmiş medeniyetlerinde bile bulunmaktaydı. Sadece bir ceza, denetim, bir düzenleme sistemi ya da tanrıları için sakinleştirmenin bir aracı olarak değil, aynı zamanda bir haz nesnesi olarak. Bu noktada Girard (2003, s. 369) "farmakon"¹⁶ ve "katarsis" kavramlarına ve aralarındaki benzerliğe vurgu yapmaktadır. "şiddet ve Kutsal" adlı kitabında Girard, şiddete dayalı gösterilerin, ritüellerin ve benzer uygulamaların antik toplumalarda şiddeti gidermek için kullanıldığını anlatmaktadır. Bu tür uygulamalarda baskın olan rahatlama duygusudur. Bu duygunun baskınlığı ise farmakon ve katarsis kavramlarının birlikteliğini ortaya çıkarmaktadır. Günümüz dünyasında da birey, atalarının izinden gitmektedir. Medya içeriğindeki şiddeti, bir tür sağaltma aracı olarak kullanılmaktadır. Çoğu kez farkında olmamakla birlikte birey, -ki burada yine Freudyan bir bakış açısı söz konusudur- içgüdüsel olarak bir ikame doyum arayışındadır. Ancak bu şiddet

¹⁶ Farmakon Antik Yunan'da hem zehir hem de panzehir anlamında kullanılan bir kavramdır. Platon dahil pek çok filozofun söylemlerinde rastlanılmaktadır (<https://flutuante.wordpress.com/2009/08/01/pharmakon-the-cure-or-the-poison/>; Erişim Tarihi: 10.09.2018). Girard (2003, s. 369) ise bu çift anlamlılığı, şiddet içerikli tören ve ritüellerin, toplumdaki şiddeti baskılamadaki rolünü açıklamak üzere kullanılmaktadır.

belli ölçülerde olmalı, parmakları gündelik hayata dokunmamalıdır. Bu nedenle de şiddet fantazmagorik ortamlarda aranmaktadır¹⁷.

Öte yandan, bireyin bu arayışının farkında olan medya sunduğu içeriklerle bu durumu teşvik etmektedir. İster Girard'ın da vurguladığı üzere bir tedavi yöntemi, ister izlenme oranlarını artırıcı bir faktör, isterse farklı kişi ve kurumların bir iktidar sembolü... İzleyici aradığı şiddeti bulmalı, bu şiddetle de ikame bir doyumunu yaşmalıdır. Ancak, bireyin gerçek şiddetin vahşi ve çirkin yüzünü görmekten kaçınması, şiddete karşı duyduğu açlığın önünde ciddi bir engeldir. O halde şiddet estetize ederek sunulmalıdır. Gerçeklik ve kurgu ayrımının yapılabildiği –ya da tam tersi yapılamadığı- medya içeriğinde şiddet estetize edilmelidir. Edilmelidir ki, bireyin şiddete olan açlığı sürsün ve böylelikle medya içeriği tüketilmeye devam etsin; birey kendi iç dünyasının yansımalarına ayna tutan medyaya ve medyayı güdümünde tutanlara sonsuz biat etsin¹⁸.

Bu noktada estetize edilen şiddet, aynı zamanda gücün, iktidarın, cüretkarlığın, anarşinin, kaosun, iğrençliğin, pornografinin ve korkunun estetize edilmiş hali olmaktadır. *“Bir zamanlar Homeros'ta, Olimpos Dağı'ndaki tanruların gözünde bir tür sergi malzemesi olan insanlık, şimdi kendi kendisi için bir sergi malzemesi olup çıkmıştır. Kendine yabancılaşması, ona kendi yıkımını birinci sınıf bir estetik haz kaynağı niteliğiyle yaşatacak boyutlara varmıştır”* (Benjamin, 2002, s. 79).

Sonuç Yerine

Şiddet, insanlığın ortaya çıkışından itibaren hayatın içerisinde şu ya da bu şekilde varlığını sürdüregelen bir olgudur. Bununla birlikte, şiddetin en görünür hale geldiği dönem, içinde yaşadığımız dijital çağ olmuştur denilebilir. Zira bugün birey etrafı iletişim teknolojileri çevrilmiş durumdadır ve her bir medya türünde şiddetin farklı formlarıyla, farklı tasavvurlarıyla ve farklı tezahürleriyle karşılaşmaktadır. “Bu bir maruz kalış mıdır, yoksa talebe yönelik oluşturulan arz mıdır?” sorusuna verilecek cevap ise bizi bir madalyon metaforu kullanmaya itmektedir. Bu madalyonun bir yüzünde şiddet sahnelerini oluşturma, yayma ve aktarma vardır. Şiddet sahneleri yüzlerce, hatta binlerce yıldır kimi zaman dini kurumlara itaat edilmesini sağlamak, kimi zaman siyasi iktidarın bir güç gösterisi, kimi zaman bir ceza ve denetim, kimi zaman ise toplum içerisindeki gerginliği sağıltma amacıyla kullanılmıştır. Bir yandan seyirlik hale getirilen şiddet uygulamaları, örneğin kalabalık bir seyirci kitlesinin gözleri önünde vuku bulan kurban törenleri, idam cezaları, gladyatör / şövalye dövüşleri, vb. olaylar, seyredende korku, coşku, duygu boşalımı gibi sonuçlar elde etme amaçlı kullanılırken; diğer yandan aynı veya benzer amaçlarla dini metinlerde, sanat eserlerinde, gerçeğe dayalı ya da kurgusal içerikli kitaplarda ve görsel – işitsel metinlerde hep ve sürekli yer alagelmıştır. Bugün ağırlıklı olarak -görsel / işitsel medya içeriğinde- karşımıza çıkan şiddet; ki bu noktada sözü edilen şiddetin beden bütünlüğünün bozulmasıyla sonuçlanan şiddet olduğunu tekrar vurgulamakta yarar bulunmaktadır; giderek artan biçimde yer almakta, gündelik hayata ve dünyaya dair algılarımızı da – Gerbner'in Kültürel Göstergeler Yaklaşımı'ndan yola çıkarak şüphesiz- şekillendirmektedir. Bu, kimi zaman cinsel içerikli bir şiddettir, kimi zaman yoğun bir öfkenin eyleme dökülmesidir. Kimi zaman bireysel bir suçun yansıması, kimi zaman ise kitlesel bir kıyımdır. Bazen gerçeklik (haber bültenleri, vb.), bazen kurgusalılık (filmler, diziler, romanlar, dijital oyunlar, vb.), bazen de gerçek olaylardan beslenen kurgusalıktır (reality showlar, biyografi nitelikli hemen her türden medya içeriği). Hangi formuyla karşımıza çıkarsa çıksın açıkça görülmekte olan, şiddetin seyirlik bir haz nesnesi olarak sunumudur. İletişim teknolojilerindeki gelişmeler arttıkça da şiddet içerikli imgeler daha da görünür hale gelmektedir.

Madalyonun diğer yüzünü oluşturan ise izlerkitlenin şiddet içerikli görüntülere ve anlatılara olan ilgisidir. İzlerkitle sadece medya içeriğine maruz kalmamakta, kendi ilgisi, ihtiyaçları ya da istekleri doğrultusunda şiddeti aramaktadır. Öyle sıradan şiddet içerikleri de değildir artık aranan, hep daha fazla tedirginlik ve şaşkınlık yaratacak, hep daha fazla gerçekliği üzerine düşündürecek, insanlığın ne hale geldiğiyle ilgili sorgulama yapma sayısını arttıracak içerikler aranmaktadır. Artık sadece kan yetmemektedir mesela, paylaşılan içeriklerin ardında derinlemesine bir şiddet hikayesi olmalıdır; “cinayet” kavramı başlı başına yetmemektedir, yanına “hunharca işlenen” söylemini almalıdır; öldürülen kişiler kesinlikle olmalıdır ama bu yetmemektedir, elbette “maktul / maktule tecavüze uğramış” da olmalıdır; daha sonrasında o ölen

¹⁷ Fantazmagori: Aldatıcı görüntü. Benjamin bu kavramı, kapitalist toplumların büründüğü pırılı olarak nitelendirmektedir. Fantazmagoriler, “yüzyılın sihirli görüntüleridir”; fantazmagoriler, bu yüzyılın toplumunun “idealleridir”; sözü edilen toplum, bu ideallerin yardımıyla “gerek toplumsal ürünün eksikliklerini, gerekse toplumsal üretim düzeninin aksayan yanlarını hem gidermeye, hem de yüceltmeye” çalışmıştır (Benjamin, 2002, s. 28). Şiddetin estetize edilerek sunulması kapsamında bakıldığında da –medya kurumlarının ticari yapıları dolayısıyla- bu işlev aynıyla ele alınabilir niteliktedir.

¹⁸ Bu konu ile ilgili olarak Noam Chomsky'nin kitaplarına ve Immediast Grubu'nun söylemlerine bakılabilir.

kişilerin otopsi masasında bedenlerine olanlar gibi –mümkünse bunun da görüntülerine ulaşılmalıdır-hayatlarına da otopsi yapılmalı, içi açılmalı, tüm detaylar tartılmalı, ölçülmeli, biçilmeli ve tartışılmalıdır. Basitçe, hayli popüler bir video paylaşım kanalı olan Youtube’da “seri katiller” ya da “serial killers” anahtar kavramlarıyla yapılacak arama dahi bunun bir göstergesidir aslında. Sadece bu kavramlar aratıldığında dahi, milyonlarca izlenme sayısına sahip çok sayıda video ekranda belirmektedir. İnsanlar bu videoları izlemekte, sonrasında yorum da yapmaktadır. Örneğin tüm zamanların en korkunç seri katillerinden biri olan ve bilindiği kadarıyla 17 kişinin ölümünden sorumlu Jeffrey Dahmer ile ilgili 43 dakikalık bir video 5 milyonun üzerinde kişi tarafından izlenmiştir. Videonun altında yer alan yorumlara bakıldığında, çoğunlukla Dahmer ve / veya kurbanlarla ve hatta bu cinayetlerde söz konusu olan eylemlerle alay edilmekte, en hafif deyimle bu konu üzerinden mizahi(!) söylemler üretilmektedir. Öte yandan Google’da aratıldığında yüzlerce sayfa ekrana gelmekte; Dahmer’ın hayatı, işlediği cinayetler, kurbanların özellikleri ve hayatları gibi pek çok konuda son derece detaylı bilgiler yer almaktadır. Bu öylesine ilgi çekici bir konudur ki, “Arkadaşım Dahmer” adı ile yayınlanan kitap sonrasında film olarak gösterime girmiştir. Ancak, yine internet üzerinden yapılan yorumlara bakıldığında okuyucu da izleyici de aradığını bulamamış görünmektedir. Zira film Dahmer’ın en cani eylemlerinin olduğu seri katillik yıllarını değil, lisedeki genç Dahmer’ı ve O’nu sonrasında olduğu kişi yapan olaylar dizisini ele almaktadır. Diğer bir deyişle işlenen asıl cinayetler kitap ya da filmde olmadığından izlerkitlede hayal kırıklığı oluşmuştur. Bütünüyle kurgusal medya içeriği bağlamında da izlenme oranı en yüksek diziler içerisinde bu türden içeriğe sahip olanların çoğunlukta olduğu görülmektedir. Sadece kötülerin hayatına son veren ve bunu inanılmaz bir vahşet içerisinde yapmasına rağmen seyircinin sempatisini kazanan seri katil hikayesi Dexter (ki çizgi romandan uyarlanmıştır), tarihin sayfalarından gelen bir kahraman olarak bir gladyatörün kanlı özgürlük mücadelesini aktaran Spartacus, doğaüstü varlıklar ile hikayelerin işlendiği ve özellikle gençlerin ilgisini çeken The Vampire Diaries, True Blood ve hatta The Walking Dead gibi diziler bu noktada örnek gösterilebilir. Bu noktada ülkemizden de bazı örnekler vermek mümkündür. Önde gelen ulusal kanalların pek çoğunda, işlenen şiddet içerikli suçların özellikle de cinayetlerin farklı uzmanların da katılımıyla tartışıldığı programlar oldukça yüksek izlenme oranlarına ve sadık birer izleyici kitlesine sahiptir. ATV’de Müge Anlı, TV8’de ise Serap Paköz tarafından sunulan programlar bu bağlamda en çarpıcı örnekler olarak ifade edilebilir. Söz konusu programlara olan yoğun ilgi, sosyal medya hesaplarındaki izleyici yorumlarıyla da netleşmektedir. Asıl amacı adalet ve güvenliği sağlamaya çalışan resmi kurumlara medyanın gücünü kullanarak yardımcı olmaya çalışmak olan bu programların yarattığı etki, kimi (hatta çoğu) zaman pornografik bir hal almaktadır. Bu programlarda elbette açıkça öldürülen ve/veya acı çeken bedenler gösterilmemektedir. Ancak olayların derinlemesine anlatımı, suçun işlenme biçimi üzerinde konuşulan olasılıklar, yapılan çıkarımlar izlerkitlenin hayal gücünü tetikler görünmektedir. En azından, bu programların sosyal medya hesaplarındaki iletilere yapılan yorumlar bu yönde bir izlenim oluşturmaktadır. Yanı sıra gazete haberleri ve köşe yazıları da –ki çoğu zaman fotoğraf kullanmamalarına rağmen- pornografik bir içeriğe sahip olabilmektedir. Münevver Karabulut, Özgecan Arslan gibi toplumda infiale yol açan olayların detaylarının sunumu bu bağlamda değerlendirilebilmektedir. Son olarak örnek verilebilecek bir diğer alan dijital oyunlardır. Çevrimiçi, video ya da konsol oyunları içerisinde, oynanma oranı en yüksek oyunlar genelde şiddet içerikli olanlardır. League of Legends, WOW, Star Wars, Tomb Raider ve daha nice şiddet içerikli oyun, sektörün önde gelen örneklerindedir. Bu noktada vurgulanması gereken bir diğer konu ise şiddetin pornografik olduğu kadar estetize edilerek de sunuluyor olmasıdır. Özellikle kurgusal içerikte, her ne kadar şiddet eylemleri tüm çıplaklığıyla gösterilse dahi estetik bir formda da izlerkitlenin karşısına çıkmaktadır. Bedensel bütünlüğe verilen fiziksel zarar (kan damlalarının sıçrayışından, ölü bedenlerin güzelliklerine değin) son derece estetik bir biçimde sunulmaktadır.

Bu durumu ortaya çıkaran nedenlerin başında ise muhtemeldir ki -çalışmanın giriş kısmında verilen Marina Abramovic’in gösterisine insanların verdiği tepkiden yola çıkarak bu türden bir saptama yapmak mümkündür- bireylerin şiddeti gerçeklikte deneyimlemelerinin onlarda yaratacağı olası travmatik etkilerden bir tür kaçış olarak şiddeti fantazmagorik ortamlarda deneyimlemeye yönelmeleridir. Birey, şiddet içeriğine karşın bir açıklık hissetmektedir. Ancak bu şiddeti gerçek hayatta deneyimleme konusunda isteksizdir. Oysa fantazmagorik bir biçimde deneyimlenen şiddet, istendiği an sona erdirilebilmekte, gerçek hayatta etkisiz kalmakta, daha da önemlisi bireyi gerçek şiddet eylemlerinin kurgusaldaki kadar estetik görünmeyen sonuçlarından da korumaktadır.

Bu türden savların kesinlik kazanması elbette hem medya içeriğine dayalı detaylı analizleri, hem de izlerkitle üzerinde yürütülecek etki araştırmalarını gerektirmektedir. Ancak daha önce de vurgulandığı üzere, bu çalışmada şimdiye değin aktarılanlar çerçevesinde kuramsal bir bağlam oluşturulmaya çalışılmaktadır. Bu çalışma bütünüyle, bu kapsamda yapılacak araştırma ve çözümlemelere kuramsal bir

temel oluşturulma çabası içerisindedir. Ancak görünen odur ki, şiddetin medya içeriğinde pornografik ve estetik sunumu ile izlerkitlenin şiddet içeriğini arayışı derinlemesine incelenmesi gereken çalışma alanlarıdır.

Etik Beyan

“Medya İçeriğinde Şiddetin Sunumu Üzerine Argümantatif Bir Çalışma” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir.

Kaynakça

- Akner, N. (2014). Bir modern zamanlar silahı olarak medya: kaddafi'nin lincinin satır arasını okumak, esad'ı anlamak. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(1), 1-19. Erişim adresi: http://www.asosjournal.com/Makaleler/1988250809_71-nurdan%20ak%20ak%4%b1ner.pdf
- Aronson, E., vd. (2010). *Sosyal psikoloji* (Çev: O. Gündüz). İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Arslan, C., vd. (2010). Ergenlerde saldırganlık ve kişilerarası problem çözmenin incelenmesi. *İlköğretim Online*, 9(1), 379-388. Erişim adresi: <http://www.ilkogretim-online.org.tr>
- Aydın, H. (2000). Öğrenme ve öğretim kuramlarının eğitim iletişimine katkısı. *Kurgu Dergisi*, 17, 183-197. doi: 10.14686/buefad.528904
- Baudrillard, J. (2001). *Simgesel değiş tokuş ve ölüm* (Çev: O. Adanır). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Baudrillard, J. (2004). *Tam ekran* (Çev: B. Gülmez). İstanbul: YKY.
- Benjamin, W. (2002). *Pasajlar* (Çev: A. Cemal). İstanbul: YKY.
- Benjamin, W. (2007). *Illuminations, essays and reflections* (Çev: H. Zohn). New York: Schocken Books.
- Bloch, M. (1983). *Feodal toplum* (Çev: M. A. Kılıçbay). Ankara: Savaş Yayınları.
- Boyle, K. (2005). *Media and violence*. London: Sage Publications.
- Buda, C. (2017). The concept of the aesthetics. *RAIS Journal for Social Sciences*, 1(1), 44-51. Erişim adresi: <http://journal.rais.education/index.php/raiss/issue/view/1>
- Cho, D. K. (2006). Thanatos and Civilization: Lacan, Marcuse, and the death drive. *Policy Futures in Education*, 4(1), 18-30. doi: 10.2304/2Fpfie.2006.4.1.18
- Erdem, M.N. (2014). Violence and pornographic violence as a mass entertainment medium: A study on Spartacus series. İçinde G. Öztürk (Ed.), *Handbook of Research on the Impact of Culture and Society on the Entertainment Industry*. (ss. 278-294) ABD: IGI Global.
- Erdoğan, İ. ve Alemdar, K. (2005). *Öteki kuram: Kitle iletişim kuram ve araştırmalarının tarihsel ve eleştirel bir değerlendirmesi*. Ankara: Erk Yayınları.
- Ertürk, N. (2015). A. G. Baumgarten'da duyuşal bilginin bilimi olarak estetik. *Ulakbilge*, 4(7), 117-129. doi: 10.7816/ulakbilge-04-07-07
- Freud, S. (2012). *Totem and tabu* (Çev: K. Sipal). İstanbul: Say Yayınları.
- Fromm, E. (1993). *İnsandaki yıkıcılığın kökenleri* (Çev: Ş. Alpagut). İstanbul: Payel Yayınları.
- Gençtanırım, D. ve Voltan Acar, N. (2007). Akılcı-duygusal davranışçı yaklaşım ve Sezen Aksu şarkıları. *Eğitim ve Bilim Dergisi*, 32(143), 27-40. Erişim adresi: <http://egitimvebilim.ted.org.tr/index.php/EB/article/viewFile/827/180>
- Girard, R. (2003). *Şiddet ve kutsal* (Çev: N. Alpay). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Gottfried Herder, J. (2006). *Selected writings on aesthetics*. ABD: Princeton University Press.
- Gök, M. (2009). *Aile içi şiddet ve öfke ifade tarzları arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Graves, R. (2010). *Yunan mitleri* (Çev: U. Akpur). İstanbul: Say Yayınları.
- Gümüş, S. (2011). *Saldırganlık ile aile içi şiddet arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Arel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Jung, C.G. (2001). *Four Archetypes*. Londra: Routledge.
- Kahn, S. (2016). Eros and thanatos: A psychoanalytic examination of death in the context of working life. *Management Forum*, 4(3), 29-40. doi: 10.15611/mf.2016.3.05
- Kim, N. (2006). A history of design theory in art education. *Journal of Aesthetic Education*, 40(2), 12-28. doi: 10.1353/jae.2006.0015
- Kiraz, S. (2015). Hayvanda ve insanda saldırganlık üzerine psikolojik ve felsefi bir inceleme. *FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi)*, 19, 119-136. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/flsf/issue/48624/617782>
- Leder, H. vd. (2004). A model of aesthetic appreciation and aesthetic judgments. *British Journal of Psychology*, 95, 489-508. doi: 10.1348/0007126042369811
- Mutlu, E. (2004). *İletişim sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Krahé, B. vd. (2011). Desensitization to media violence: links with habitual media violence exposure, aggressive cognitions, and aggressive behavior. *Journal of Personality and Social Psychology*, 100(4), 630-646. doi: 10.1037/a0021711
- Oskay, Ü. (2000). *19. yüzyıldan günümüze kitle iletişim kültürü ve işlevleri kuramsal bir yaklaşım*. İstanbul: DER Yayınları.

- Özaşıklar, M. (2016). Şiddet davranışının nedenlerini açıklamada biyolojik temelli kuramların rolü. *Türk Psikoloji Yaşları Dergisi*, 19, 16-28. Erişim adresi: <https://www.psikolog.org.tr/tr/yayinlar/dergiler/1031828/tpy1301996120160000m000044.pdf>
- Özerkmen, N. (2012). Toplumsal bir olgu olarak şiddet. *Akademik Bakış Dergisi*, 28, 1-19. Erişim adresi: <http://www.acarindex.com/akademik-bakis-uluslararası-hakemli-sosyal-bilimler-dergisi/toplumsal-bir-olgu-olarak-siddet-1680#.Xly5xagzbiU>
- Özkan, S. (2017). Gerbner'in kültürel göstergeler kuramı bağlamında televizyon haber içeriklerine ilişkin bir araştırma. *Abant Kültürel Araştırmalar Dergisi (AKAR)*, 2(4), 129-141. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/akader/issue/31877/350402>
- Polat, O. (2016). Şiddet. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 22(1), 15- 34. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/maruhad/issue/27591/290653>
- Sargın, A. (2007). Pornografi ve kadına yönelik şiddet. *ODTÜ Sosyoloji Günleri Kapsamında Sunum*. Erişim adresi: <https://bianet.org/kadin/medya/95989-pornografi-siddet-ve-kapitali-zm-3>
- Sayın, Z. (2003). *İmgenin pornografisi*. İstanbul: Metis Yayıncılık.
- Sontag, S. (2004). *Başkalarının acısına bakmak* (Çev: O. Akınhay). İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Şimşek, İ. (2014). Antikçağdan Alman idealizmine; estetik bir değer olarak güzellik. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 41, 329-345. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/atauniilah/issue/2758/36825>
- Tekel, A. (2015). Estetik yargı ve estetik yargıyı etkileyen faktörler. *Sanat ve Tasarım Dergisi*, 16, 149-157. doi: 10.18603/std.64941
- Trend, D. (2007). *Medyada şiddet efsanesi* (Çev: G. Bostancı). İstanbul: YKY Yayınları.
- Tunalı, İ. (1998). *Estetik*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Türkoğlu, N. (2007). *Toplumsal iletişim*. İstanbul: Kalemus Yayınları.
- Uzunaslın, A. (2005). Antik Roma'da gladyatör oyunları. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12, 15-58.
- Ünsal, A. (1996). Genişletilmiş bir şiddet tipolojisi. *Cogito: Şiddet*, 6-7, 29-36.
- Wiedemann, T. (2002). *Emperors and gladiators*. ABD: Routledge Publications.
- Weaver, J. W., Wilson, B. J. (2009). The role of graphic and sanitized violence in the enjoyment of television dramas. *Human Communication Research*, 35, 442-463. doi: 10.1111/j.1468-2958.2009.01358.x
- Wilkinson, P. (2010). *Efsaneler ve mitler* (Çev: E. Lakşe). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Williams, R. (1993). *Kültür* (Çev: S. Aydın). Ankara: İmge Kitabevi.
- Wisdom, S., McBride, A. (2001). *Gladiators 100 BC – AD 200*. UK: Osprey Publishing.
- Xenakis, I., Arnellos, A. (2014). Aesthetic Perception and Its Minimal Content: A Naturalistic Perspective. *Journal of Frontiers in Psychology*, 19, 1-15. doi: 10.3389/fpsyg.2014.01038
- Yavuzer, N. (2013). İnsanın saldırgan ve yıkıcı doğasını anlamak. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimleri Dergisi*, 12(23), 43-57. Erişim adresi: https://ticaret.edu.tr/uploads/yayin/sosyal23/3_43_57_Sosyal_23.pdf
- Yüksel, M. (2004). Modern kültürde hukuk ve ahlak. *RTÜK (Radyo ve Televizyon Üst Kurulu) toplantısında sunulan alışma*. İstanbul, Türkiye. Erişim adresi: <http://www.etik.gov.tr/wp-content/uploads/2019/03/mehmetyuksel-modernlesmebaglamindahukukveetik.pdf>
- Web 1: <https://www.youtube.com/watch?v=kijKz3JzoD4>
- Web 2: <http://www.tdk.gov.tr/>; Erişim Tarihi: 04.02.2018
- Web 3: <https://en.oxforddictionaries.com/definition/violence>; Erişim Tarihi: 04.02.2018

EXTENDED ABSTRACT

The phenomenon of violence in society and mass media is a popular discussion topic for the academics who studies in communication science field. On the other hand, the existence of discussions on violence is not old as the existence of violence. In other words, the pages of history is full with the documents which has demonstrated of the violence behaviors of human being that have done to other people, societies or any other species. These kind of behaviours sometimes have become indicators of proof of power, political power or an inspection mechanism, and sometimes creating substitution of real emotions or a medium of entertainment, etc. The violence always has showed itself in daily life from ancient times to today's world. But, it can be said that, the world of 21st century has become the age of the demonstration of violence. Developments in communication technologies have led to the spread of a large number of fictional or real violent media content. This unconcerned spreading of violence content has brought about the accusation of media by many scientist. And especially in critical studies of communication field, the unconcerned attitudes of media institutions and publishing / broadcasting politics of violence content as a result of these attitudes have become a focus point. On the other hand, there are many studies and researches about violence that focusing on the dimension of audience such as Cultural Studies, Reception Studies and Uses and Gratification Approach. In other words, the world of Communication Sciences seems like separated to two about the violence content and its reflections in society: Critical Theoricians and Perception Theoricians. Actually, the represents both of these theories have right justifications about their arguments. On the one hand, media institutions give time and place in

their many different channels to publishing / broadcasting of violence content without hesitation and without thinking about public interest, with only worrying about ratings and circulations, -and even, this kind of behavior can be evaluated even as a method of political inspection mechanism to keep away the audiences from the real agenda. On the other hand, the audiences who have the ability to choose of many other contents from the wide media pool, have used their choices for the violence content. In other words, the media commit violence in almost all kinds of content, particularly due to a track-record and / or circulation concern resulting from commercially profit-making purposes; and the viewer does not turn his / her gaze from this kind of content and approaches it with interest. At this point, it can be mentioned about two kinds of representation of violence in the both traditional and digital media: pornography of violence and aesthetics of violence. The pornography of violence includes the visualisation of the body that as a victim of violence and the exposure of the act of violence and its background; besides the pleasure of audiences in the face of this exposure. The pornographic presentation or reception of violence has come up in different ways since ancient times and continues to emerge. The fine line that separates the present from the past is primarily the magnitude of the mass achieved and secondly the transition from reality to fictionality. But humankind always sees the violence of his own kind with a sense of pleasure mixed with interest and disgust. In other words, the audiences can neither prevent themselves from watching violent content, nor can they avoid critical seeing. The subject of aesthetic of violence can be evaluated from this perspective, too. Despite the fact that the concept of "aesthetics" is a field of science, which includes the evaluating of beauty and art within the universal codes; it is also used for everything which has accepted as beautiful and give pleasure to people. This is also the case in the presentation of violence in the media. As discussed in the scope of the study, visuals that convey the disruption of the integrity of the human body in the media or the narratives created in this context are presented by aesthetizing. One of the main reasons for such an approach seems to lie in the audience's inclination to the content of violence. Human beings are very interested in witnessing violence against their own species, -even with a Freudian point of view, they instigates their instinctive tendencies with this testimony. However, there are also some consequences of this testimony. First of all, the human being is not successful about to face with the consequences of violence that he / she resorted himself / herself; or the violence among the human beings. The individual avoids the act of violence because of sometimes to avoid this feeling, and sometimes to avoid punishment legally; or with other reasons. In spite the fact that, the media violence can trigger the acts of violence in real life, the audience usually settled with the act of watching. Because, audiences know the media violence is fictional, and they don't have to worry about the real consequences. Aestheticization of violence makes easy to watch violence content, though. In this context, in this study, firstly, the studies on why and how violence is manifested in human are discussed. Then, a perspective is based on the pornographic presentation and esthetization of violence. The aim of this study is not to make an impact study on the mass in this context or to analyze the pornographic presentation or esthetization of violence. In addition, a theoretical basis for research and analysis is to be established.

Bilgi Çağında Yükseköğretim Muhasebe Eğitiminde Karşılaşılan Sorunlar ve Öneriler

Gencay KARAKAYA¹

Öz

Dijitalleşme, sayısallaşma, yapay zekâ, makine öğrenmesi gibi kavramların konuşulduğu günümüz bilgi çağının, eğitim öğretim alanındaki en temel sorunlara henüz çare olamadığı açıkça görülmektedir. Özellikle yükseköğretimde ana bilim dalları düzeyinde oluşturulan ve katma değer oluşturması beklenen müfredatlar, programlar ve ders içerikleri bilgi çağının gerisinde seyretmektedir. Öğrencilere analitik düşünme, muhakeme, sorunu tespit etme ve çözüm bulma gibi temel kazanımların verilmesi hususu halen ihmal edilmektedir. Bu yönüyle üniversitelerin etkin kaynak yönetimleri de sekteye uğramaktadır. Bu nedenle bilgi çağının sunduğu yenilikler ve fırsatlar geri planda kalmakta, yükseköğretim seviyesindeki eğitim öğretim, potansiyelden giderek uzaklaşarak vasat altı bir çizgide devam etmektedir. Bu çalışmada, muhasebe eğitimi kapsamında, katma değer oluşturacak bir eğitim öğretim modeli oluşturmama sorunu detaylı şekilde incelenmiştir. Bu bağlamda çalışma kapsamında kavramsal bir çerçeve ile birlikte çok kriterli bir analize de yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Bilgi Çağı, Muhasebe, Muhasebe Eğitimi, Yükseköğretim

Problems and Recommendations of Higher Accounting Education in the Information Age

Abstract

It is clear that today's information age, where concepts such as digitalization, digitization, artificial intelligence, machine learning are discussed, has not yet been able to address the most fundamental problems in the field of education and training. The curriculum, programs and course contents that are created at the level of major disciplines especially in higher education and expected to create added value are behind the information age. It is still neglected to give students basic gains such as analytical thinking, reasoning, problem identification and finding solutions. In this respect, effective resource management of universities is also interrupted. Therefore, the innovations and opportunities offered by the information age remain in the background, and education at higher level continues in a subpar line by increasingly moving away from the potential. The aim of this study is to examine in detail the problem of not being able to create an educational model that will provide added value within the scope of accounting education. In this context, with a conceptual framework, a multi-criteria analysis will be included.

Key Words: Information Age, Accounting, Accounting Education, Higher Education

Atıf İçin / Please Cite As:

Karakaya, G. (2020). Bilgi çağında yükseköğretim muhasebe eğitiminde karşılaşılan sorunlar ve öneriler. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(2), 1218-1226.

Geliş Tarihi / Received Date: 08.01.2020

Kabul Tarihi / Accepted Date: 23.03.2020

¹ Dr. Öğr. Üyesi - İstanbul Ticaret Üniversitesi İşletme Fakültesi, gkarakaya@ticaret.edu.tr - ORCID: 0000-0002-2662-6031

Giriş

Yükseköğretim eğitim politikalarının temel misyonu; analitik düşünebilen, teknoloji kullanım kapasitesi yüksek, kalifiye mezunların olmasıdır. Ülke olarak etkin ve verimli bir istihdam modelinin işletilebilmesinin temel girdisi yine bu mezunlar olacaktır. Fakat yükseköğretim mezunlarının dahi işsizlik oranlarının yüzde 12-13 bantlarına eriştiği bu dönemde, klasik eğitim öğretim modellerinin artık ihtiyacı karşılayamadığı görülmektedir.

Özellikle katma değer oluşturacak mal ve hizmet üretiminin temel aktörü olan yükseköğretim mezunlarının yaşadığı bu sorun, (teknik personellerin bir kısmı istisna olmak üzere) düşük mezuniyet derecelerinde daha yoğun görülmektedir. Bilgi çağının temel yükseköğretim aktörlerini hazırlıksız yakaladığı bu dönemlerde, ilgili kalite ve katma değer sorunsalı giderek derinleşmekte ve önlenmesi görece daha zor hale gelmektedir.

Özellikle mezuniyet akabinde belirli seviyede meslek donanımı edinmiş olması beklenen gruplardan olan muhasebe mesleği, bu katma değer oluşturma zincirinde önemli bir rol oynamaktadır. İşgücü piyasasına baktığımızda, mesleki eğitim almamış kişilerin piyasada yetiştirilmesinin oldukça zor olduğu net olarak görülmektedir. Sadece genel lise eğitimi almış çalışanlar ise verimliliği arzu edilen seviyeye çekmek konusunda yetersiz kalmaktadır (Küçükgöksel ve Akpınar, 2016, s. 3).

Muhasebe biliminin genişleyen çerçevesi ve buna bağlı olarak belirli bir teorisinin de yerleşmiş olması itibariyle üzerinde ciddi düşünülmesi gereken bir hal almıştır. Yükseköğretim muhasebe eğitimleri dikkate alındığında, her bir eğitim öğretim basamağında yaşanan sorunlar ve beklentiler artmakta, reel sektör beklentileri değişmekte ve bunu karşılayacak donanımlı mezunların artması hayati bir önem arz etmektedir. Söz konusu çalışma kapsamında da yükseköğretim muhasebe eğitiminin temel sorunları ve nedenleri araştırılacak ve çeşitli öneriler sunulmaya çalışılacaktır.

Araştırma örneklemini; söz konusu eğitim ve öğretim sürecinin temel aktörleri olan muhasebe öğretim elemanlarıdır. Araştırma kapsamında hem nitel hem de nicel yöntemlere başvurulmuştur. Bu bağlamda nicel araştırma yöntemlerinden olan AHP Modeli (Analytic Hierarchy Process – Analitik Hiyerarşi Modeli) kullanılmıştır. Nitel yöntemlerden derinlemesine mülakat yöntemi ile muhasebe eğitimi kapsamında temel sorunlar ve değerlendirme kriterleri tespit edilmiş ve modele dâhil edilmiştir. Elde edilen sorunlara ilişkin öncelikler tespit edilmiş ve bu sorunların çözümü için farklı öneriler sunulmuştur.

Bilgi Çağı ve Yükseköğretim Açısından Sonuçları

Canlı ve dinamik bir organizasyon olarak üniversiteler, sırasıyla bilginin ve bilimin fiziki hamiliğini üstlenen kurumlardır. Yani kurumsal manada yükseköğretimin başladığı ve sürdürüldüğü bu alanlar, mensuplarına sadece eğitim ve öğretim vermekle yetinmeyip, sosyal ve beşeri yönlerinin güçlenmesine de olanak tanırırlar. Tamda bu yüzden “canlı ve dinamik” sıfatları ile ifade edilirler.

Giderek değişen ve gelişen teknolojik ve bilimsel gelişmeler, üniversitelerin de bu gelişim ve değişimlere ayak uydurmasını elzem kılmıştır. Bu noktada sürecin iki temel girdisi olan öğretim elemanları ve öğrencilerin karşılıklı etkileşimleri ve birbirlerini beslemeleri, sürecin hatmine ulaşıldığında kaliteli sonuçlar çıkabileceği yönünde kuvvetli ipuçları vermektedir. Teorik ve pratik bilimin temel oluşum kaynaklarından ihtiyaçlar ve meraklar, bu sistemi ve gelişimini sembolize eden iki temel kavramdır. Bu sistemi birde dışarıdan besleyen yönetim araçları ve kanalları mevcuttur. Bunlar eğitim öğretim süreçlerinin özünde yer almamakla birlikte, yerleşik yükseköğretim ekosisteminde ki önemli aktörlerdir. Etkin ve verimli bir üniversite yönetimi, öğretim elemanları ve öğrenciler açısından daha az problem ve dolayısıyla daha fazla kalite demektir.

Toplumun değişim ve dönüşümünde yükseköğretim kurumlarının çok büyük katkıları vardır. Özellikle üniversite eğitimini tamamlayan kişilerin, yaşadığı sosyal ya da profesyonel alanlara da etki edecek olan davranışları, ifadeleri, söylemleri bu değişim ve dönüşümün girdilerinden olacaktır. Bu nedenle yükseköğretim kapsamında verilecek bilim ahlakı, bilim felsefesi, sosyal ve beşeri donanımların tamamı, gün sonunda toplumun şekillenmesinde önemli rol oynayacaktır. Öğretim elemanı ve öğrenci arasında ki formel ilişkinin temel araçları olan; müfredatlar, ders programları, ders içerikleri, ders işleme yöntemleri vb. sair tüm konular üzerinde titizlikle durulmalı, icrası ve intacı noktasında azami özen gösterilmelidir.

Yaşadığımız dönemin yükseköğretim evreninde ki temel sorunlarından birisi esasında erişimi ve sayısı sınırsız olan kaynaklara olan rağbetin vasat altı seviyelerde olmasıdır. Özellikle uluslararası birikimlere erişimin hiç olmadığı kadar kolay olduğu bu dönemlerde, maalesef bu konuda ki talep ve istekler gerek

öğretim elemanları gerekse de öğrenciler tarafında çok düşük seviyelerdedir. Bilgiye erişim maliyetlerinin giderek azalması, çok geniş yelpazede bir kaynak zenginliği maalesef Türkiye özelinde etkin ve verimli bir dışsallık oluşturma noktasında yeteri kadar dikkate alınmamaktadır.

Bilgi çağının sunmuş olduğu bunca fırsat ve potansiyel, Türkiye’de yükseköğretim seviyesinde belki de 25 yıllık geleneksel eğitim öğretim modelleri ile sunulmaya çalışılan teorik ve pratik bilgiler sürdürülerek baskılanmaya ve göz ardı edilmeye çalışılmaktadır. Tam da bu noktada, Türkiye’de ki merkezi bilim kurumları ve üniversite yönetimlerinin, bu coğrafyada bilimin varoluş çizgisini değiştirecek dönüşümlere ne tür stratejilerle katkıda bulunabilecekleri sorusu sorulabilir (Kara, 2019, s. 12).

Yükseköğretimin bilişsel ve katma değerli çıktılar sağlayabilmesi açısından yetkili kılınmış tüm kişi ve kurumların hususen üzerinde düşünmeleri gereken asıl soru da budur. Çünkü yükseköğretim rekabetinin en katı ve acımasız manevralarını gördüğümüz bu çağ; bilginin, bilimin, kalitenin ve katma değer en çok konuşulup en çok irdelendiği çağdır. Dünya yükseköğretim modellerinin dünü ve bugünü irdelendiğinde, cari durumumuz ile ilgili tespitlerimiz esasında bizim çıkış noktamızı belirleyecek olan temel verilerdir.

Bununla birlikte yükseköğretim ekosisteminin giderek genişleyen çerçevesi iyi tahlil edilmeli ve ihtiyaçların bu ekosistem özelinde sorunlara çözüm bulacak tarzda modellenmesi gerekmektedir. Başlı başına bir sitem ağını ifade eden yükseköğretim kurumlarının yeniden etkin kılınması için; ekosistem içerisinde yer alan iş dünyasının, bürokrasinin, sivil toplumun ve ilgili tüm paydaşların olası etkileri ve katkıları değerlendirilmelidir. İhtiyaçlara uygun olmayan hiçbir mal/hizmet rağbet görmeyecek ve uzun vadede işlerliğini sürdüremeyecektir. Yükseköğretimin bu noktada ihtiyaca uygun politika ve yöntemleri kullanmak suretiyle ilgililere sunacağı, bilim ve bilgi üretimi noktasında asgari donanımı olan, teknoloji kullanım kapasitesi yüksek, kalifiye mezunlar ile “salt meslek edindirmekle görevli” birimler olmaktan kurtulması gerekmektedir. Temel amacı meslek- edindirmekle sınırlı olanlar hariç, üniversitelerde, bilim-üretimi, öncelikli gündem maddeleri arasında yer almalı, diğer kurumlarla ilişkiler bu öncelik korunarak geliştirilmelidir (Kara, 2019, s. 15).

Bilgi Çağı ve Muhasebe Eğitimi

İçinde bulunduğumuz çağın temel dinamiği bilgi ve bilim endeksli ilerlemektir. Bu sayede katma değer ve kaliteli süreçlerin tamamı için temel girdi olarak yine bu iki kavram kullanılmaktadır. Bunun dışında yer alan tüm girdiler tali unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Tabi ki bu durum Türkiye için halen ulaşılmaya çalışılan bir hedef durumundadır. Klasik eğitim-öğretim metotları, işletme yönetim modelleri vb. geleneksel çizgide ilerleyen ana akım (başat) konular, hala çağın gereksinimleri ve ihtiyaçları ile örtüşmemektedir.

Bu noktadan hareketle, yükseköğretim muhasebe eğitim ve öğretim teorisinin aktarıldığı akademik mecralarda ve uygulanacağı pratik alanlarda bilgi çağının asgari şartlarının yerine getirilmesi gerekmektedir. Çalışmanın temel hareket noktası da bu sorunun çözümüne ilişkin yapılması gereken aksiyonlarla ilgilidir. Muhasebe meslek icracılarının karmaşık muhasebe sorunlarının üstesinden gelip, farklı kişi ve grupların ihtiyaçlarını karşılayabilecek nitelikteki malî tabloları, mevcut hukukî düzenlemeler ile muhasebe standartlarında belirtilen kurallar çerçevesinde hazırlayabilmeleri, onların eğitim kurumlarında veya uygulama anında edindikleri muhasebe eğitim düzeyleri ile yakından ilgilidir (Çürük ve Doğan, 2001, s. 25).

Muhasebe eğitiminin temel amacı; mezunların iş hayatına başladığında, işletme kararlarına faydalı verilerin tespit edilmesi, sınanması, kaydedilmesi, doğruluğunun incelenmesi, açıklamalı raporlanması ve bu raporlardan elde edilen sonuçların karar almada kullanılması konusunda bilgilendirilmesi ve bu bilgilerin kullanılması için bireyin yeteneğinin geliştirilmesidir (Gökçen, 1998, s. 43). Muhasebe eğitimi, muhasebe mesleğinin işlevsel gereksinimlerine odaklanmış mesleki bilgi temelli olsa da özünde kişisel nitelikler ve etik değerlerle harmanlanmış olmalıdır (Alkan, 2015, s. 138). Tüm bunlarla birlikte; muhasebe eğitiminin tek amacı, mezunlarını kalifiye bir meslek mensubu haline getirmek değil aynı zamanda onları öğrenebilme becerisini ve inovasyon becerisini kazandırmaktır. Bu nedenle yükseköğretim kurumlarının ders içerikleri ve müfredatları, muhasebe eğitim amaçlarına uygun şekilde belirlenmelidir (Cheng, 2019, s. 469).

Yükseköğretim lisans ya da lisansüstü eğitimleri kapsamında; muhasebe ve denetim, işletme, iktisat, bankacılık vb. sosyal ve iktisadi bilimlerin tamamında muhasebe bilim dalının dersleri bulunmaktadır. Özellikle profesyonel iş piyasasında daha fazla istihdam olanağı olan söz konusu bölümler için, muhasebe eğitimi azami derecede önemlidir. Bu eğitimin kapsamı tabi ki belirli seviyelerde ve belirli yoğunluklarda farklılıklar arz edebilir. Bu farklılık gerekli ve önemlidir.

Çünkü her bir bölümün ihtiyaç duyacağı eğitim modeli, türü ve kapsamı birbirinden farklıdır. Muhasebe eğitimi; işletme kararlarına yararlı bilgilerin saptanması, toplanması, ölçülmesi, işlenmesi, kaydedilmesi, doğruluğunun denetlenmesi ve raporlanarak özetlenmesi sonucunda karar vermede kullanılacak bilgi ve becerinin öğrencilere yansıtılması amacını taşımaktadır (Sayın vd., 2005, s. 101).

Muhasebe de gerek bir bilim dalı gerekse bir işletme fonksiyonu olarak bilgi teknolojilerinden en fazla etkilenen alanlardan birisi olmuştur. Kayıtların tamamının elle tutulduğu, defter ve belgelerin manuel olarak düzenlendiği dönemlerden tüm işlemlerin bilgisayar ortamında yapıldığı aşamalara gelinmiştir (Onat vd., 2017, s. 316). Eğitim kurumları muhasebe eğitimi verirken, işletmelerin muhasebe meslek mensuplarından olan beklentilerini de göz önüne alarak, vermekte oldukları muhasebe eğitiminin hem piyasa koşullarına uygunluğunu sağlamalı ve hem de kalitesini arttırmaya çalışmalıdırlar (Yıldız ve Durak, 2011, s. 38). Bir bilgi sistemi olan muhasebeye işletmelerde kendisinden beklenene bağlı olarak değişen boyutlarda görevler yüklenir. Bir kısım işletmeler muhasebenin vergi matrahını belirlemesi ve borç ve alacakları izlemesini yeterli bulurken, bir kısım işletmeler ise muhasebeden, tüm ilgi gruplarının ihtiyaçlarına cevap verecek bilgilerin üretilmesini ve rapor edilmesini beklemektedir (Çürük ve Doğan, 2001, s. 28).

Bilgi teknolojilerindeki ve ekonomideki hızlı gelişim, artan rekabet ve küreselleşme, işletmelerin muhasebe süreçlerini de etkilemiş, karmaşıklaşan işletme faaliyetlerine karşılık muhasebecilik mesleğinde yapılan işlemlerin de içeriği farklılaşarak önemi artmıştır. Özellikle kurumsal yönetim, denetim ve finansal raporlama gibi alanlarda yaşanan değişimin etkisiyle muhasebede yeni muhasebe uzmanlık alanları olarak adlandırılacak çalışma alanları ortaya çıkmıştır (Yıldız ve Akyel, 2018, s. 48). Dolayısıyla mesleğin icra edilmesine yönelik bilgi birikimi için gerekli nitelikler her geçen gün artmaktadır. Artan nitelikleri kazandırarak işletmelerin ihtiyaçlarına cevap vermek mesleki eğitimin rolünü önemli kılmaktadır (Coşkun vd., 2017, s. 332).

Tüm bunlarla birlikte, özellikle 2000'li yılların başından beri bir uluslararası muhasebe standartları setinin oluşturulması çabası halen devam etmektedir. Türkiye'de bu konuda uluslararası düzenlemeleri takip etmekte ve yerel ihtiyaçlara uygun bir muhasebe standartları seti hazırlanması noktasında ilgili kurumlar aracılığıyla çalışmalarına devam etmektedir. İlgili muhasebe icracılarının (belirli şartları taşımak koşuluyla) muhasebe işlemlerinde bu standartlarını uygulaması zorunludur. Bu nedenle bilgi çağının gereksinimlerine kolay adapte edilecek bir muhasebe setinin varlığından eğitim öğretim mecrasının haberdar olması ve bu konuda çeşitli güncellemeler yapılması kaçınılmazdır.

Bir muhasebe eğitiminde öğrencilere kazandırılması gereken konular aşağıda özetlenmiştir (Kızıl, 2003, s. 10);

- Bilgi sistemlerinin kurulması ve kullanılması,
- İletişim kabiliyeti,
- Organizasyonlarda bilgi ve karar alma becerisi,
- Finansal bilgi ve raporlama,
- Muhasebe mesleğinin ahlakı sorumluluğu,
- Sosyal sorumluluk bilinci,
- Kültürel ve entelektüel birikim

Araştırmanın Amacı, Kapsamı ve Yöntemi

Çalışma kapsamında, Türkiye'de ki yükseköğretim kurumlarında görev yapan ve muhasebe bilim dalının bünyesinde yer alan herhangi bir dersi veren/vermiş öğretim üyelerinin konuya ilişkin görüşleri alınmıştır. Bu aşamada lisans ya da lisansüstü programları arasında bir ayrıma gidilmemiştir. Bu doğrultuda muhasebe eğitim ve öğretim ekosistemi içerisinde ki temel sorunlar tespit edilmeye çalışılmış ve bunların ilgili evrende ki öğretim üyeleri tarafından derecelendirmeleri istenmiştir. Muhasebe eğitimine ilişkin sorunların tespiti için kişisel gözlemler, genel literatür incelemesi ve derinlemesine mülakat yöntemlerinden faydalanılmıştır.

İlgili verilen analizi için ise AHP (Analitik Hiyerarşi Proses) yöntemi tercih edilmiş ve bu sayede ilgili eğitim öğretim sorunları için farklı kriterler bazında sonuçlara ulaşılmıştır. Bununla birlikte, yine çalışma kapsamında tasarlanan kriterlerin kendi içerisinde yapılan derecelendirme matrisleri sonuçları modele tanımlanmıştır. Söz konusu temel iki sonuçlar marifetiyle, bilgi çağında yükseköğretim muhasebe eğitiminde karşılaşılan sorunlara ilişkin nihai sonuçlar elde edilmiştir. Akabinde elde edilen sonuçlara ilişkin

öneriler sunulmuştur. İlgili sonuçlar ve öneriler doğrultusunda söz konusu muhasebe eğitim öğretim modeline olumlu katkılar sunulacağı düşünölmektedir.

Bu bağlamda muhasebe eğitiminde karşılaşılan temel sorunlar/eksiklikler şu şekilde kategorize edilmiştir;

- Etkin ders programı/müfredat,
- Öğrencilerin İlgisi/ilgisizliği,
- Güncel seçmeli derslerin eksikliği,
- Bölüm derslerinin ağır olması,
- Yeni öğretim metotlarının geliştirilmemesi,
- Eğitimde teknolojinin az kullanılması,
- Yeni ölçme ve değerlendirme metotları,
- Öğretim Kalitesi,
- Derslerin teori ile sınırlı kalması

Bununla birlikte yine mevcut sorunları/eksiklikleri derecelendirirken şu temel kriterler göz önünde tutulmuştur;

- Katma Değer Oluşturma,
- Mesleki, Kültürel ve Sosyal Donanım,
- Sürdürülebilir İştihad ve Kariyer,
- Analitik Düşünme Kabiliyeti

Söz konusu alternatiflerin ve kriterlerin veri girişlerinin yapıldığı AHP matrisi örneği aşağıda ki şekilde oluşmuştur. Tüm alternatif ve kriter matrislerinin bu çalışmada gösterilmesi çalışmanın kapsamı gereğince mümkün olmamıştır.

Tablo 1. AHP Matrisi Örneği

Katma Değer Oluşturma	Etkin ders programı/müfredat	Öğrencilerin İlgisi/ilgisizliği	Güncel seçmeli derslerin eksikliği	Bölüm derslerinin ağır olması	Yeni anlatım metotlarının geliştirilmemesi	Eğitimde Teknolojinin Az kullanılması	Yeni ölçme ve değerlendirme metotları	Öğretim Kalitesi	Derslerin teori ile sınırlı kalması	TOTAL
Etkin ders programı/müfredat	1									
Öğrencilerin İlgisi/ilgisizliği		1								
Güncel seçmeli derslerin eksikliği			1							
Bölüm derslerinin ağır olması				1						
Yeni anlatım metotlarının geliştirilmemesi					1					
Eğitimde Teknolojinin Az kullanılması						1				
Yeni ölçme ve değerlendirme metotları							1			
Öğretim Kalitesi								1		
Derslerin teori ile sınırlı kalması									1	
TOTAL										

Bulgular

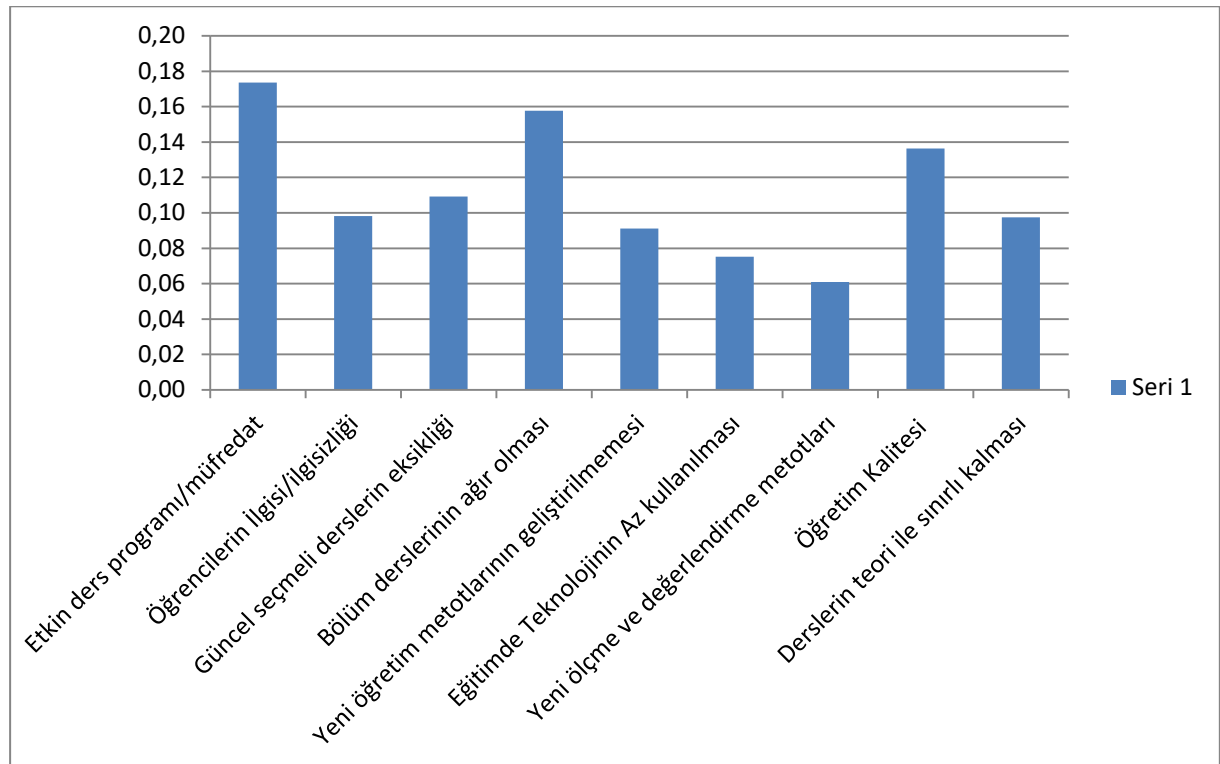
Çalışma için tasarlanan modele ilişkin sonuçlar şu şekildedir;

	Katma Değer Oluşturma	Mesleki, Kültürel ve Sosyal Donanım	Sürdürülebilir İstihdam ve Kariyer	Analitik Düşünme Kabiliyeti	Geo. Ort.	Nihai Yüzde
Etkin ders programı/müfredat	0,17	0,14	0,05	0,18	0,12	0,17
Öğrencilerin İlgisi/ilgisizliği	0,05	0,05	0,05	0,18	0,07	0,10
Güncel seçmeli derslerin eksikliği	0,07	0,08	0,09	0,07	0,08	0,11
Bölüm derslerinin ağır olması	0,08	0,05	0,08	0,50	0,11	0,16
Yeni öğretim metodlarının geliştirilmemesi	0,14	0,04	0,10	0,03	0,06	0,09
Eğitimde Teknolojinin Az kullanılması	0,02	0,11	0,09	0,04	0,05	0,08
Yeni ölçme ve değerlendirme metodları	0,03	0,05	0,05	0,04	0,04	0,06
Öğretim Kalitesi	0,13	0,10	0,07	0,10	0,10	0,14
Derslerin teori ile sınırlı kalması	0,06	0,09	0,10	0,04	0,07	0,10

Nihai yüzdeler ve sıralama ise aşağıda ifade edildiği gibi gerçekleşmiştir;

Yüzde	Nihai Sıralama
0,17	Etkin ders programı/müfredat
0,16	Bölüm derslerinin ağır olması
0,14	Öğretim Kalitesi
0,11	Güncel seçmeli derslerin eksikliği
0,10	Öğrencilerin İlgisi/ilgisizliği
0,10	Derslerin teori ile sınırlı kalması
0,09	Yeni öğretim metodlarının geliştirilmemesi
0,08	Eğitimde Teknolojinin Az kullanılması
0,06	Yeni ölçme ve değerlendirme metodları

Nihai derecelendirmeye ilişkin grafik gösterimi ise şu şekildedir;

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bilgi çağının beraberinde getirdiği çeşitli ihtiyaçlar hatta zorunluluklar vardır. Bunlar ilgili mecralarında değerlendirildiğinde kalite, kar, zaman vb. çeşitli sonuçlar itibariyle farklılıklara neden olmaktadır. Yani bilgi çağının gereksinimlerini takip eden firmalar karlılığını artırabilir, imalat yapan bir birim zaman tasarrufu sağlayabilir ve nihayet bir eğitim kurumu kaliteli çıktıları elde edebilir.

İlgili çalışma kapsamında da belirli yönleriyle değerlendirilmeye çalışılan eğitim konusu, sadece günümüz şartlarını değil geleceğe yönelik çeşitli projeksiyonları da birinci dereceden ilgilendirdiği için önemlidir. Yükseköğretim kurumları açısından ve muhasebe eğitimi kapsamında değerlendirildiğinde, karşımıza çıkan temel sorunlar/engellere ilişkin sonuçlar şu şekilde gerçekteşmiştir;

- Bilgi çağında yükseköğretim muhasebe eğitiminde karşılaşılan en önemli sorun, %17'lik değerle etkin ders programı/müfredat oluşturulamaması şeklinde tespit edilmiştir. Yükseköğretim kurumlarında müfredatlar ya da ders programları öğrenci ile akademik alış verişin gerçekteştiği en temel araçlarıdır. Müfredat yada ders programınız ne kadar güncel ve ihtiyaca uygun olursa o denli kaliteli ve katma değerli bir muhasebe eğitiminden bahsedebiliyor olunacaktır. Bu nedenle ders programı ve müfredatlar akademisyen endeksli değil, güncel ve katma değerli dersler ile oluşturulmalıdır. Bu sayede yükseköğretim öğrencilerinin ilgi ve dikkatini çekecek programlar ihdas edilebilecektir.
- Bilgi çağında yükseköğretim muhasebe eğitiminde karşılaşılan en önemli ikinci sorun, %16'lık değerle bölüm derslerinin ağır olması şeklinde tespit edilmiştir. Söz konusu sonucun en yüksek sorun ile radikal bir farkı bulunmamaktadır. Değerler birbirlerine çok yakındır. Özellikle lisans eğitiminde yer alan temel muhasebe derslerini ilk defa gören (meslek/ticaret meslek liseleri mezun öğrencileri hariç) öğrenciler için bu durum daha net şekilde gözlemlenebilmektedir. Kurallar dizisi şeklinde ilerleyen ve mantıksal kabulleri olan muhasebe biliminin ilk aşamada öğretilmesi büyük zorlukları da beraberinde getirmektedir. Bu noktada ilk etapta muhasebe ile ilgili temel kabuller ve kavramlar detaylı şekilde aktarılmalı, pratikler peşi sıra yapılmalıdır. Maksat çok konu işlemek değil, gerekli olan asgari bilgileri eksiksiz vermek şeklinde tasarlanmalıdır.
- Bilgi çağında yükseköğretim muhasebe eğitiminde karşılaşılan en önemli üçüncü sorun, %14'lük değerle öğretim kalitesi şeklinde tespit edilmiştir. Bu noktada özellikle öğretici/eğiticinin sınıfın genel durumuna uygun bir seviyede dersi takip edebilmesi büyük önem arz etmektedir. Bununla birlikte akademisyenlerin pedagojik formasyon kurallarına hakim olması gerekmektedir. Dersin işlenişini ve yoğunluğunu yine bu kurallar çerçevesinde şekillendirmesi gerekmektedir. Son olarak derse ilişkin bilgi seviyesi ve düzeyini sürekli güncel tutması ve geliştirmesi gerekmektedir.
- Bilgi çağında yükseköğretim muhasebe eğitiminde karşılaşılan en önemli dördüncü sorun, %11'lik değerle güncel seçmeli derslerin eksikliği şeklinde tespit edilmiştir. Özellikle farklı konulara ilgisi ve talebi olan öğrenciler bu sayede farklı donanımlar elde edebilir, eğitim-öğretim sürecinde ve sonrasında katma değer oluşturabilirler. Muhasebe mesleğinin en temel sorunlarından birisi katma değer oluşturacak, kaliteli ve donanımlı eleman ihtiyacı olduğu göz önüne alındığında, konunun önemi daha da iyi anlaşılacaktır.
- Bilgi çağında yükseköğretim muhasebe eğitiminde karşılaşılan en önemli beşinci sorun, %10'luk değerle öğrencilerin İlgisi/ilgisizliği şeklinde tespit edilmiştir. Öğrenci ilgisi ve alakası belirli yönleriyle teşvik edilebilir olsa bile, otonom sorunların başında gelmektedir. Söz konusu sorun, sadece muhasebe eğitiminde değil tüm safhalarda derinlemesine hissedilmektedir.
- Bilgi çağında yükseköğretim muhasebe eğitiminde karşılaşılan en önemli altıncı sorun, %10'luk değerle derslerin teori ile sınırlı kalması şeklinde tespit edilmiştir. Muhasebe eğitim ve öğretileri teoriler üzerine kurulmuş, pratikler gerekmektedir. Bu nedenle eğitim öğretim döneminde ki teori aktarımına ilişkin seviye çok iyi tespit edilmeli ve ihtiyaç ortaya çıktığında pratik uygulamalar ile desteklenmelidir. Teorisi aktarılmadan öğretilen pratikler sonucunda, muhasebe mesleğini sadece beyanname veren, vergi konularını takip eden vasat altı eleman çıtasından kurtarmak mümkün olmayacaktır.
- Bilgi çağında yükseköğretim muhasebe eğitiminde karşılaşılan en önemli yedinci sorun, %9'luk değerle yeni öğretim metotlarının geliştirilmemesi şeklinde tespit edilmiştir. Özellikle bilgi çağının getirmiş olduğu temel avantajlardan birisi de, eğitim-öğretimde yeni metotların kullanılabilmesi olmuştur. Özellikle pratik deneyimin önemli olduğu muhasebe eğitiminde bu konunun ihmal edildiği ve yeni öğretim metotlarının halen geliştirilemediği görülmektedir.

- Bilgi çağında yükseköğretim muhasebe eğitiminde karşılaşılan en önemli sekizinci sorun, %8'lik değerle yeni öğretim metotlarının geliştirilmemesi şeklinde tespit edilmiştir.
- Son olarak, bilgi çağında yükseköğretim muhasebe eğitiminde karşılaşılan en önemli dokuzuncu sorun, %6'lık değerle yeni ölçme ve değerlendirme metotlarının eksikliği şeklinde tespit edilmiştir.

Kaynakça

- Alkan, G. (2015). İşletmelerin ön lisans muhasebe eğitiminden beklentileri: İzmir'de bir araştırma. *World Of Accounting Science*, 17(1), 137-158.
- Cheng, Y. (2019, April). Research on the reform of accounting course system guided by accounting education objectives. *1st International Symposium on Education, Culture and Social Sciences (ECSS 2019)*, Atlantis Press
- Coşkun, S., Kir, A. ve Coşkun, S. (2017). İş dünyasının muhasebe eğitiminden beklentilerinin değerlendirilmesine yönelik bir araştırma. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 13(5), 330-341.
- Çürük, T. ve Doğan, Z. (2001). muhasebe eğitiminin işletmelerin taleplerini karşılama düzeyi: Türkiye örneği. *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 28(3-4), 281-310.
- Gökçen, G. (1998). Uygulamacıların muhasebe eğitiminden beklentileri. *Marmara Üniversitesi Muhasebe Araştırma Merkezi Muhasebe-Finansman Dergisi*, 9, 43-50
- Kara, A. (2019). Bilgi çağı Türkiye'sinde üniversite yönetimi. *15th International Conference On Knowledge, Economy & Management Proceedings*, Rabat, ss. 11-22
- Kızıl, A. (2003). Olması gereken muhasebe eğitimi ve yeni bir yaklaşım. *XXII. Türkiye Muhasebe Eğitimi Sempozyumu, Gazî Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü, Antalya*, 3-20
- Küçüköksel, N. Ç. ve Akpınar, T. (2016). İstihdam odaklı meslekî eğitime yönelik sorunlar, talep ve beklentiler. *Tekirdağ SMMM Odası*, 6, 1-18.
- Onat, O. K., Osman, A. K. I. N. ve Aydoğdu, A. (2019). Türkiye'de muhasebe bilgi teknolojileri kullanımının kariyer planlaması etkisi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(21), 315-327.
- Sayın, Ş., Yeğinboş, Y. ve Tektüfekçi, F. (2005). Dokuz Eylül Üniversitesi İ.İ.B.F.'nde öğrenci açısından ve alt yapı bakımından muhasebe ve finansman eğitiminin etkinliğinin ölçülmesi ve değerlendirilmesi üzerine bir araştırma. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 25, 101-108.
- Yıldız, F. ve Durak, G. (2011). Üniversitelerde verilen muhasebe eğitiminin kırklareli yöresinde faaliyet gösteren küçük ve orta büyüklükteki işletmelerin beklentilerini karşılama düzeyinin incelenmesi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 49, 37-47.
- Yıldız, Ş. ve Akyel, N. (2018). Yeni muhasebe uzmanlık alanlarının muhasebe eğitimindeki yeri ve Türkiye örneği. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 79, 47-66.

EXTENDED ABSTRACT

Higher education develops as a whole with its students, faculty, curriculum and schedule. This integrity is progressing within a unique ecosystem and acquires new components every day. Technological developments, social developments and communal developments lead to different gains or losses. Scientists, managers etc. from different disciplines are brought together in an environment that induces an effective and efficient use of resources. Universities collaborating need to make challenging decisions to adapt rapidly changing circumstances. Specially; education models, students expectations, equipments of academic member are the main topics about this changing. To maximise the use of university resources, many universities have undergone considerable reorganizations. Because this process will break, added values in higher education. Since the higher education ecosystem is exposed to each of these developments separately, change and development emerge as an indispensable consequence. The higher education model, which is designed specifically for the study, does not have any claim in terms of catching the ideal. However, observations, researches and obtained results show that higher education wheels are no longer progressing as powerful as they used to be and they are the precursors of some problems. The expanding framework of the higher education ecosystem should be analyzed with all aspect. This study which examines the basic problems of higher education in accounting education can be applied to each discipline by practicing current components and criteria. This is because the basic higher education ecosystem is not designed on the basis of department, but as a whole administration model. This is the main reason behind this problem of efficient resource allocation in higher education. Problems are becoming more structural in a discipline such as accounting which outweighs the technical sides and claims to gain in practice/profession. The main reason of this can be explained in many ways. The main reasons or alternatives designed for the study are categorized and analyzed on the basis of certain criteria. By this way, the actions to be taken in the short term in accounting education in higher education are determined. These analyzes are examined with multi-criteria decision making processes. In this study, multi-criteria decision making processes were preferred because current problems about higher education for accountings are very complex. The basic assumptions regarding the relevant method are followed. As a result of the matrix analyzes carried out with the expert faculty members, the main problems

encountered in accounting education in higher education are explained and various suggestions are presented. In this study, especially the main sociological and philosophical problems of higher education are explained. Then, the main threats and opportunities brought about by the information age are presented. In the analysis section, the matrices designed for the faculty members who give accounting education in higher education are analyzed by AHP (Analytic Hierarchy Process) method. AHP is a multi-criteria decision-making technique well suited to derive holistic perspectives in this study. AHP's main goal is comparison of alternatives with criterias affects. For this study; criterias are listed as follows;

- Creating Added Value,
- Professional, Cultural and Social Equipment,
- Sustainable Employment and Career,
- Analytical Thinking Ability

The other traditional evaluation techniques are not enough for evaluate and interperit all of this alternatives and criteria. Because the models have quantitative and qualitative aspects for the analysis to be reliable. At this stage, in order to achieve successful and reliable results, it is very important to prefer experts and knowledgeable people. Thanks to the scoring method determined for this method, data is processed into matrices and data sets for analysis are obtained. Analysis of the detected alternatives by considering the relevant criteria started with the creation of matrices. Then, data entries were provided and symmetrical values of each matrix were taken and their consistency was determined. Inconsistent matrices are not included in the model. The same processes were made within each criterion. According to Saaty, who developed this method, the AHP model consists of 4 basic steps (Satty, 204: 9);

- Creating the hierarchy model
- Creating Alternatives Matrices
- Determination of Advantages
- Integration (synthesis)

The relevant faculty members were asked to evaluate the basic problems encountered in accounting education of higher education in multiple criteria and in many alternatives. According to the results, the main reasons are listed as follows;

- Effective schedule/curriculum - %17
- Department courses are being heavy - %16
- Quality of Teaching - %14
- Lack of current elective courses - %11
- Interest/indifference of students - %10
- Courses' being limited to theory - %10
- Failure to develop new teaching methods - %9
- Less use of technology in education - %8
- New measurement and evaluation methods - %6

Pazarlama İletişimi Bağlamında Reklam Bileşeni ve Reklam Maliyetlerinin Muhasebeleştirilmesi

Musa ÇAKIR¹ ve Tunay ASLAN²

Öz

Hızlı yaşayan çağımız insanı için daha hızlı ve etkili bilgi alışverişi sağlaması, internet ekonomisinin hızla gelişmesi, sadece orijinal ekonomik düzeni bozmakla kalmamış, aynı zamanda ekonomik büyümede, işletmeler arası rekabette ve hatta uluslararası rekabette önemli bir faktör haline gelmiştir. Bu rekabetin önemli ve etkin bir parçası olan internet ve sosyal medyanın hayatımızdaki yerinin giderek artmasıyla; tüketicilerin edilgen rol üstlendiği reklam ve benzeri tutundurma faaliyetlerinin yoğun bir şekilde sürdürülmesinin yanı sıra, tüketicilerin daha aktif rol aldıkları iletişim süreçlerinin önemi de sürekli artmaktadır. İşletmeler, pazara sundukları ürün ve hizmetlerden hedef kitlelerini haberdar etmek, kendi ürün ve hizmetlerinin diğerlerinden farklı yönlerini, avantajlarını, neden tercih edilmeleri gerektiğini anlatabilmek için reklam yapmak zorundadır. Reklam maliyetleri pazarlama satış dağıtım giderlerinin önemli bir parçası olup ilke olarak yapıldıkları dönemin gideri olarak muhasebeleştirilmesi benimsenmiştir. Fakat reklam maliyetleri sadece yapıldıkları dönemde değil gelecek dönemlerde ekonomik yarar sağlayacağı düşünülerek aktifleştirilip ifta payı olarak bölünmek suretiyle gidere dönüştürülmesi dönemsellik kavramı gereği daha uygun bir yaklaşımdır.

Anahtar Kelimeler: Pazarlama, İletişim, Reklam Bileşeni, Maliyet, Muhasebe.

Accounting of Advertising Component and Advertising Costs in the Context of Marketing Communication

Abstract

The rapid and effective exchange of information and the rapid development of the internet economy have not only distorted the original economic order, but have also become an important factor in economic growth, inter-business competition and even international competition. With the increasing importance of internet and social media in our lives as an important and effective part of this competition; the importance of communication processes in which consumers play a more active role is constantly increasing, as well as the intensification of advertising and similar promotional activities in which consumers play a passive role. Businesses must advertise their products and services in order to inform their target audiences about the products and services they offer to the market and to explain the different aspects, advantages, and why they should be preferred. Advertising costs are an important part of marketing sales and distribution expenses. However, it is a more appropriate approach to convert advertising costs into expenses by capitalizing them not only in the period in which they are made, but also in the future periods by capitalizing them as economic benefits.

Key Words: Communication, Advertising Component, Cost, Accounting

Atıf İçin / Please Cite As:

Çakır, M. ve Aslan, T. (2020). Pazarlama iletişimi bağlamında reklam bileşeni ve reklam maliyetlerinin muhasebeleştirilmesi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(2), 1227-1236.

Geliş Tarihi / Received Date: 14.07.2019

Kabul Tarihi / Accepted Date: 24.09.2019

¹ Dr. Öğr. Üyesi - Siirt Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, musacakir@siirt.edu.tr
ORCID: 0000-0002-1459-3666

² Dr. Öğr. Üyesi - Siirt Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, tunay_aslan@hotmail.com
ORCID: 0000-0002-0363 6691

Giriş

Pazarlama insan istek ve ihtiyaçlarının değişim (mübadele) yoluyla karşılanması ve böylece müşteri tatmini ve sadakati yaratılması sürecini ifade eder. İletişim ile pazarlama kombinasyonunun birlikteliğinden doğan pazarlama iletişimi, günümüzde üzerinde çok durulan bir konu haline gelmiştir. İletişim teknolojilerindeki gelişmeler, küresel ekonominin ve küresel rekabetin yapısını önemli oranda değiştirmiştir. Bu önemli değişim işletmelerin dış dünya ile iletişimini sağlayan pazarlama faaliyetleri üzerinde önemli etki göstermiştir. Joseph'e göre (2010) pazarlama iletişimi araçlarının stratejik koordinasyonu ve uyumu, sonuç odaklı firmalar için artık her zamankinden daha hayati hale gelmiş ve kritik önem kazanmıştır. İletişim teknolojilerinde yaşanan bu önemli değişim, pazarlama iletişimi bağlamında beklentilerin daha da artmasına yol açmış ve daha verimli bir iletişim için pazarlama iletişimi elemanlarının bir bütün içinde koordineli çalışmanın gerekliliğini ortaya çıkarmıştır.

Son yıllarda internetin ve sosyal medyanın hayatımızdaki yerinin giderek artmasıyla; tüketicilerin edilgen rol üstlendiği reklam ve benzeri tutundurma faaliyetlerinin yoğun bir şekilde sürdürülmesinin yanı sıra, tüketicilerin daha aktif rol aldıkları iletişim süreçlerinin önemi de sürekli artmaktadır. İletişim teknolojilerinin hızla geliştiği, kitlesel ve bireysel iletişim imkânlarının olağanüstü derecede arttığı bir dönemde pazarlama iletişimi çalışmalarının daha etkin ve daha planlı bir şekilde uygulanması ihtiyacının doğal neticesi olarak, her geçen gün işletmeler artık daha kaliteli ürün üretmenin yanı sıra, yoğun bir şekilde reklam ve tanıtım faaliyetlerine yönelmişlerdir (Özer ve Anteplioğlu, 2005, s. 203). Bu da işletmelerin sadık müşteriler kazanma, müşteri ve paydaşlarıyla daha yakın ilişki kurarak daha etkin iletişim sağlama çabaları reklam maliyetlerine katlanma ve muhasebeleştirme gereksinimlerini ortaya çıkarmaktadır.

Reklam maliyetlerinin ürünün yaşam süresinin önceden bilinmemesinden dolayı gelecek dönemlerde nasıl ve ne ölçüde ilişkilendirileceği sorununun ortaya çıkarmaktadır. Söz konusu bu sorun nedeniyle reklam maliyetlerinin dönem gideri olarak değerlendirilip muhasebeleştirilip muhasebeleştirilmeyeceği veya reklam maliyetlerinin işletmeye gelecek hesap dönemlerinde de yarar sağlayacağı düşünülerek bu maliyetlerin aktifleştirilerek ürünün yaşam süresi boyunca itfa edilerek gidere dönüştürülüp dönüştürülmemesi önemli bir sorundur.

Çalışmamızda her iki duruma yönelik örnekler verilmiş olup kanımızca reklam maliyetlerden işletmeler gelecek hesap dönemlerinde de yarar sağlayacağından aktifleştirilerek ürünün yaşam süresi boyunca itfa edilerek gidere dönüştürülmesi daha doğru bir yaklaşım olacaktır.

Pazarlama İletişimi

Günümüz, modernleşme olgusundan post-modernleşmeye doğru sürüklenirken, pazarlama dünyası da hızlı bir değişim geçirmektedir. Post modern döneme ilişkin "iletişim toplumu", "dijital toplum", "tüketim toplumu" tanımlamaların ortak noktası teknoloji, haberleşme ve iletişim merkezli değişimdir (Akçalı, 2013, s.80). Post-modern akım karşısında tüketiciyi anlamak ve doğru pazar bilgisi ile stratejiler geliştirebilmek için pazarlama kuramcılar, kuşaklara ayırma yöntemi ile pazarı segmentlere ayırmaktadır (Yaşa ve Bozyiğit, 2012, s. 33). Sürekli gelişen, yenilenen bilgi iletişim teknolojilerinin giderek artan tüketici/işletme ihtiyaçları ve müşteri memnuniyetini karşılayacak derecede bireyler, organizasyonlar, iş süreçleri ve teknolojik anlamda revize edilmesi pazarlama iletişim süreci içerisinde yer almaktadır.

Pazarlama, köklü geçmişi olan bir kavramdır ve yapılan her tanımlama ile daha da zenginleşerek satış veya reklam ile eş anlamlı görülmeğe çıkıp, daha kapsamlı ve değişen şartlara hızla ayak uydurabilen bir disiplin haline gelmektedir. Küreselleşme, teknolojik gelişmeler, iletişim, değişen tüketici profilleri pazarlama kalıplarına yeni boyutlar kazandırmakta, onu zenginleştirmekte ve çözüm odaklı yaklaşımlar geliştirilmesine olanak tanıyarak pazarlama dünyasında yeni iletişim kanallarının ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

Pazarlama iletişimi, bilgiyi bulma ve satın alma yöntemlerini geleneksel hale getirme konusunda geleneksel yöntemler geliştirmekte ve bunun sonucunda yeni sosyal ve ekonomik sonuçlar doğurmanın yanı sıra müşteri ilişkilerinin değişen yönlerini vurgulayan ve müşteriler hakkında daha fazla bilgi depolayan bir araştırma akışı olarak ortaya çıkmıştır (Yadav ve Rahman 2017, s. 1).

Pazarlama iletişimi; pazarlama faaliyetlerini her türlü iletişim kanallarını içerisine alan sosyal medya kanalları ile gerçekleştirmek ve bu faaliyetlerle ilgili paylaşımlarda bulunmaktır. Müşteriler ile iletişim sağlamak, müşterilerde farkındalık yaratmak, ürünün tercih edilebilirliğini artırmak, ürün ve markayı takip eden kişi sayısını artırmak ve ilgili bağlantıları sanal sitelere yönlendirmek gibi temel amaçları

bulunmaktadır (Telli-Yamamoto ve Karamanlı Şekeroğlu, 2014, s. 13). Pazarlama iletişiminin başarısının sürdürülebilir olması için yapılan yatırımların etkin bir şekilde kullanılması gerekmektedir.

Hızlı yaşayan çağımız insanı için daha hızlı ve etkili bilgi alışverişi sağlaması, internet ekonomisinin hızla gelişmesi, sadece orijinal ekonomik düzeni bozmakla kalmamış, aynı zamanda ekonomik büyümede, işletmeler arası rekabette ve hatta uluslararası rekabette önemli bir faktör haline gelmiştir. Bu ekonominin istikrarlı büyümesi ve şaşırtıcı derecede yüksek pazar payı gelecekteki rekabetin önemini artırmaktadır. İnternet ekonomisiyle başlayan pazarlama iletişimi, tüketicilerin tercih ve seçimlerinde köklü değişime neden olmuştur (Cui vd., 2017, s. 10). Bu değişimle birlikte, işletmeler için sosyal medya platformu pazarlama iletişimi içinde daha geniş çapta yer almıştır. Küresel alanda faaliyet gösteren dijital pazarlama ajansı “We are social” tarafından yayınlanan “Dijital in 2016 Global Overview” raporunda dünyada internet kullanıcılarının nüfusa oranı % 35 iken, sosyal medya kullanıcılarının genel nüfusa oranı %26 düzeyindedir. Dijital in 2017 Global Overview” raporuna Türkiye nüfusunun % 60’ı ortalama 48 milyon kişi internet kullanıcısı ve bu internet kullanıcılarının % 87’sini oluşturan 41,5 milyon kişi tarafından internet sürekli olarak kullanılmaktadır. Ayrıca aktif sosyal medya kullanıcısı 42 milyondur (We are social 2018, <https://www.slideshare.net>).

Bu veriler doğrultusunda pazarlama iletişiminin internet dünyasında ne kadar önemli olduğu ve alışveriş tercihlerinin tüketiciler tarafından aktif bir şekilde tercih edilen faaliyetler bütünü olduğunu, davranış boyutunda ise, işletmelerin iletişim anlamında pazarlama stratejilerini yeniden gözden geçirmelerini gerekli kılmaktadır. İletişimin kilit rol oynadığı pazarlama iletişiminde, interaktif olarak tüketicilerden geri dönüşlerin alınmasına, tüketici ile ilişkilerde daha samimi ortam oluşmasına, bilgi düzeyinin artmasına, iç ve dış çevre ile bağlantıların gelişmesine, karar alma sürecinin desteklemesine, verimliliğin artmasına olanak tanımaktadır (Tiego vd., 2014, s. 703-705).

Pazarlama İletişim Aracı Olarak Reklam

Sürekli değişen yaşam koşulları, insanların yanı sıra işletmelerin de uyum becerisi geliştirmesini gerekli kılmaktadır. Tarih toplumsal yaşam başladığından beri insan yaşamıyla ilgili neredeyse her şeyin hiç durmadan geliştiğini; bunun bazen aşamalı bazen de sıçramalar şeklinde olduğunu göstermektedir. Gelişmelerin en önemli özelliği ise eklenerek değil katlanarak büyüyen bir olgu olmasıdır. Gelişimin en çok hissedildiği alan bilim ve teknoloji olmakla beraber, yansımaları tüm sosyal hayatta hissedilmekte ve tüketicileri, işletmeleri, yaşamın tüm alt ve üst sistemlerini etkileyen yeni üretim ve tüketim anlayışları ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla en az tüketiciler kadar işletmeler de değişimin etkilerine maruz kalmakta; özellikle hizmet ve mal üreten işletmeler arası rekabet ciddi bir şekilde etkilenmektedir. Bu nedenle, sadece iyi bir ürün ile ortaya çıkıp büyümek, kâr listelerinde en üstte yer almak her zaman yeterli değildir. Sürdürülebilir bir büyüme, kârlılık, rekabet edebilme gücü başka yetenek ve özellikleri de gerektirmektedir (Güneş ve Gözükar, 2019, s. 938). Söz konusu yetenek ve özellikler arasında, araştırma konusunun temel kavramları olan, pazarlama iletişim aracı olarak reklam yer almaktadır.

İşletmeler, pazara sundukları ürün ve hizmetlerden hedef kitlelerini haberdar etmek, kendi ürün ve hizmetlerinin diğerlerinden farklı yönlerini, avantajlarını, neden tercih edilmeleri gerektiğini anlatabilmek için reklam yapmak zorundadır. Reklamı yapılmayan ürün ve hizmet, iyi bile olsa, hedef kitesine tanıtılmadığı, sürekli olarak hatırlatılmadığı durumda ancak çok küçük bir pazar payına ulaşacak veya unutulup gidecektir. Bu nedenle reklamın, süreklilik özelliği gösteren ve bir ürünün veya hizmetin pazarda yer almasında önemli bir işleve sahip olan bir olgu olduğu söylenebilir.

Reklamlara ilişkin tanımlar, reklamlar kadar çeşitlilik göstermektedir. Bazı araştırmacılar mesaja, bazıları hedef kitleye, bazıları tanıtıma, bazıları ise daha çok ürüne vurgu yapmakta ve olabildikleri kadar kapsayıcı olmaya çalışmaktadır. Bununla birlikte, değerin üreticisi ile hedef kitleye yani tüketiciye vurgu yapan tanımlarda reklamın belirleyici unsurları arasında reklamın yönlendiriciliği ön plana çıkmaktadır. Tüketicileri bir ürün veya hizmetin varlığı hakkında uyarmak ve o ürüne, markaya, hizmete veya kuruma olumlu bir tutum oluşturmak amacıyla göze ve duyguya hitap eden mesajların hazırlanması ve bu mesajların değişik iletişim kanallarında belirli bir ücret karşılığında yayınlanmasıdır (Kocabaş, Elden ve Yurdakul, 1999, s. 59-60).

Her yeni teknoloji ve mecranın ortaya çıkışıyla birlikte, reklam uygulamaları da değişim göstermektedir. Reklamlar sürekli değişen bilgi teknolojilerine uyum sağlayarak değişim geçirmekte ve uygulama alanlarını genişletmektedir. Reklamlar hem içerik yayıncılarına hem de ürün/hizmet üreticilerine

para kazandıran, ülke gelirini arttıran iletişim çalışmalarıdır. Reklam verenler açısından var olma amacı, tüketicilere yönelik bilişsel ve duygusal süreçlere dayalı hedeflere ulaşıktan sonra ürün ve hizmetlerin satışını gerçekleştirmektir.

Başlangıçta geleneksel medya ortamlarında tüketiciyle buluşan reklamlar, teknoloji ve iletişimde yaşanan değişimler sonucunda geliştirilen bilgisayar, mobil ve internetle birlikte yatırım ve kullanım alanını genişletmiştir. Gelişmelerin sunduğu olanaklardan yola çıkarak reklam dünyasına yeni, farklı, özgün ve aynı zamanda hibrit nitelikler taşıyan yeni reklam uygulamaları ortaya çıkmıştır. Bu uygulamalar, tüketici değişimlerine uygun, onların dikkatini çekerek etkileyebilecek içerik ve tasarım özellikleri taşımaktadır (Bracket ve Corr, 2001; Cho ve Chean, 2004; Gee 2017). Dolayısıyla reklam verenler geleneksel mecralarda kendisinden kaçan tüketicilere ulaşmak için, internet ve mobil reklamcılık üzerine odaklanmıştır.

Bu gelişmeler arasında elde edilen en büyük kazanımlardan birisi, özellikle yapay zekânın farklı alanlara yayılmasıyla birlikte sanal gerçeklik ve artırılmış gerçeklik uygulamalarının çeşitli ürünlerin tasarımında kullanılması, bu ürünleri birer iletişim aracına dönüştürmesidir (Laughy, 2010, s. 176). Örneğin giyilebilir teknoloji ürünleri arasında yer alan saat, gözlük gibi aksesuarlar aracılığıyla müzik dinlenebilmekte, video içeriği izlenebilmekte, çevrimiçi ortamdaki uygulamalar kullanılabilen, e-posta alınıp gönderilebilmekte, telefon olarak kullanılabilir. Tüketiciler yeni medya araçlarındaki içerikleri istedikleri zaman ve yerde, kendi tercihlerine göre yapabilmektedirler. Ortamların sunduğu filtreleme özelliğinden faydalanarak sadece istedikleri içeriklerle karşılaşabilmektedir. Tercih ettikleri bu içeriklere yeni içerikler ekleyebilmekte, değiştirebilmektedir. Daha birçok iletişim eylemlerinin yapılabilmesi bu ve benzer ürünlerin varlığı, pazarlamacıları bu araçlar üzerinden de reklam yoluyla iletişim kurabilmesini sağlamaktadır. Reklamlar, yeni medya araçları arasında linklerle birbirine bağlanıp farklı tür ve içeriklerde tüketicilerin karşısına çıkmaktadır.

Tüketicilere ulaşarak ürün ve markaların tanıtılması amacıyla kullanılan bir diğer iletişim teknolojileri kategorisinde akıllı telefonlar, tablet, bilgisayar, giyilebilir teknoloji ürünleri gibi iletişim araçlarında, bir yandan içerik üretimi gerçekleşirken, bir yandan da hızlı biçimde bu içerikler tüketilmektedir. 2G'yle başlayıp şu an 4G teknolojisinin kullanılmasıyla birlikte içerik üretimi ve tüketiminin hızı, daha da artmıştır. Bu teknolojinin desteğiyle yüksek boyuttaki reklamlar kolaylıkla tüketicilerin ulaşmak istedikleri içerikler arasına yerleştirilebilmekte ve kısa zamanda tüketicilerin tarayıcılarına yüklenebilmektedir. Dolayısıyla uzun süreli bir video reklamın izlenmesi, artırılmış gerçeklikle birleştirilmiş bir reklam uygulamasına dâhil olunması ya da kare kodların yönlendirilmesiyle başka reklam ortamına geçişler, kolay ve hızlı biçimde gerçekleşebilmektedir. İleri teknoloji yardımıyla tematik ve kare kodlu reklam uygulamalarının en önemli görevi reklam sürecindeki taraflardan birisi olan tüketicilerin ihtiyaç duyduğu/ istediği ürün/hizmetlerle ilgili bilgileri onlara sunmak ve yeni olsun olmasın bu ürün/hizmetlerle onları bir araya getirmektir. Dolayısıyla reklamlar tüketiciyle ilgili bir ürün/hizmet söz konusu olduğunda ve tüketici yararını da gözettiğinde, tüketicilere oldukça fayda sağlamakta ve diğer benzer ürünlerden farklılaşmaktadır (Bozkurt, 2019, s. 8). Artık işletmeler tarafından özellikle çıktı maliyetlerini düşürebilmek ve rekabette güçlü pozisyonlarını koruyabilmek için ürün farklılaştırma yöntemi çok fazla gerçekleştirilmektedir.

İşletmelerin ürettiği binlerce ürün ve markanın pazarda benzer ürünlerden farklılaşma çabasının ve her yıl milyonlarca liralık reklam bütçeleri ayırmalarının temel nedeni rekabetin yanı sıra tüketicilere ulaşmak ve tüketicilere varlıklarını hissettirmektir. İşletmeler tarafından yeni medya ortamıyla birlikte iletişim kanalları ile yeni teknolojiler kullanılarak farklı ve yeni reklam uygulamalarının tasarlanması, tüketicilerin geleneksel medya araçlarıyla birlikte yeni medya kanalları kullanılarak reklam ve tanıtıma yönelik faaliyetlerin en üst düzeye çıktığı bilinmektedir. Bu ortamda reklamın insanlara ürünlerini, markalarını ve fikirlerini dünya çapında duyurmalarına imkân vermesi, önem düzeyinin de artmasını sağlamıştır.

Sonuç olarak, reklam kanallarını kullanan işletmeler, doğrudan tüketicilerle bağlantı kurabilmekte ve yalnızca daha fazla müşteriye ulaşma konusunda değil, aynı zamanda müşterilerin bir satın alma faaliyetinde bulunma olasılığını da artırabilmektedirler (Nigam, 2012, s. 82). Bu da haksız rekabetin önüne geçerek rekabette fırsat eşitliği sağlamaları ve reklam maliyetlerini kârlılığa çevirmeleri anlamına gelmektedir.

Reklam Maliyetleri ve Muhasebeleştirilmesi

Reklam, şİşletmeler açısından üretilen ürün ya da hizmetlerin tketickiye duyurulması, pazarda benzer olan ürünlerin çokluğu yüzünden kullanıcının o mal ya da hizmeti tercih etmesi için ikna edilmesi, o ürüne olan talebin canlı tutulması amacıyla yapılan bir faaliyet olarak tanımlanabilmektedir. Reklam aynı zamanda şİşletmeler açısından en elverişli pazarları bulmak için destek olan ve sermayelerini daha karlı alanlara yatırmaları teşvik eden bir tutundurma aracı özelliği taşıtmaktadır. şİşletmeler açısından reklam faaliyeti çok yönlü etkiye ve sosyal sorumluluğa sahip bir tutundurma aracıdır (Mikayılov, 2015, s. 39).

Günümüz dünyasında reklam son derece gerekli hale gelmiş iletifim ve haberleşme aracıdır. Bunun dışında reklam aynı zamanda bir mal ya da hizmeti tanıtma faaliyetidir. Reklam halkla ilişkiler ve pazarlama bilimlerinin bir parçası olup özellikle pazarlama alanının en önemli unsurudur. Reklam bir nevi propagandayla benzerlik taşımakla birlikte diğer disiplinlerden reklamı ayıran en temel özellik tüketiciyi satın almaya yönlendirmesidir. Reklam tketickiye üretilen mal ve hizmetler hakkında en doğru ve yeterli bilgiyi çok çeşitli iletifim araçları kullanarak iletmektedir (Kasım, 2004, s. 138).

şirketlerin temel amacı daima kar elde etmek ve bymektir. Kar amacının gerçekleşmesi üretilen mal ve hizmetlerin iyi pazarlanmasına bağlıdır. Aksi takdirde satışlar düşecek düşen satışlara paralel olarak üretilen ürünün az olacağından emek gcde düşecektir. Bu bağlamda satış şirketler için önemli halkalardan biridir. Reklam faaliyeti şirketlerin geleceklei için önemli olup reklam ile birlikte şirket ulaşmak istediği kitleye ulaşırsa satılan mal ve hizmet miktarı artacak buna paralel olarak karlılıkta artacaktır. şirketlerin kar etmesiyle gelecekte yapılacak yatırım miktarı da artacaktır (Gazi, 2017, s. 20).

Reklam maliyetleri genel olarak reklam bütçesi içinde yer alan harcamalar olup reklamının yapımı, planlanması ve kontrolüne ilişkin personel giderleri dhil olmak üzere tüm harcama kalemlerinden oluşmaktadır. Reklam maliyetleri pazarlama satış ve dağıtım giderleri olarak veya diğer şİşletme giderleri olarak kabul edilmektedir. Reklam maliyetleri, üretim maliyetlerinin tamamlayıcı bir parçası değil, pazarlama, satış ve dağıtım giderlerinin önemli bir parçasıdır (Pfitzer, 2012, s. 97). şirketler açısından reklam maliyetleri; televizyon, radyo reklamları, gazete, dergi, kartvizit, internet, telefon rehberi, dolmakalem, anahtarlık eşantiyonları, meslek ve adres kataloğu, sarı sayfalar, açık hava reklamları, sinema reklamları, billboard vb. benzeri kalemler için yapılan tüm demeler reklam maliyetlerini oluşurmaktadır (zkul, 2006, s. 32).

Reklam harcamaları için ayrılan reklam bütçesi, belirli bir zaman diliminde reklam politikası için ayrılan finansal kaynakların toplamıdır. Reklam bütçesi, reklama ayrılacak olan kaynakların tutarını ve hangi reklam araçları arasında dağıtılmasını gerektiğini gösteren bir plandır. şirketlerin pazarlama yöneticilerinin karşılaştıklarını en önemli sorunlardan bir tanesi reklamlar için ayrılacak kaynakların ne kadar olması gerektiği ve hangi reklam araçları arasında paylaştırılacağıdır. Pazarlama giderlerinde reklama ayrılan bütçe, reklamın üretim giderleri ve kitle iletifim giderleri olarak ikiye ayrılır (Avery, 2005, s. 204).

Pazarlama satış dağıtım giderleri içerisinde reklm giderleri önemli bir paya sahip olup en fazla bütçe ayrılan gider kalemlerinden biridir. Reklm maliyetleri genel olarak (Karaçor ve Ceran, 2012, s. 61).

- TV, radyo, gazete, dergi, internet ve benzeri basın ve yayın kuruluşlarına verilen reklamlara ilişkin giderleri,
- Reklam panoları (Billboardlar), toplu taşıma araçları, otobüs durakları, yeraltı treni istasyonları, vapur iskelesine verilen ilanlar yoluyla yapılan reklam giderleri,
- Sportif faaliyetler için yapılan reklam giderleri,
- Sponsorluk yoluyla yapılan reklam giderleri,
- Reklam amacıyla yurtdışından sanatçı, manken getirerek benzeri gösteriler düzenlenmesi amacıyla yapılan reklam giderleri,
- Satış kampanyaları yoluyla yapılan reklam giderleri,
- Hediye veya eşantiyon yoluyla yapılan reklam giderleri,
- Bayilikler aracıyla yapılan reklam giderleri,
- Bir malın tanıtılması amacıyla bedelsiz verilen numuneler yoluyla yapılan reklam giderlerinden oluşur.

Reklam maliyetleri, ürünün yaşam süresinin önceden bilinmemesi ve gelecekle ilgili yeterli ölüm yapılamamasından dolayı dönem gideri olarak değerlendirilerek muhasebeleştirilir. Fakat reklam

maliyetlerinin gelecek hesap dönemlerinde fayda sağlayacağı halde aktifleştirilememesi ve doğrudan dönem gideri olarak değerlendirilerek kaydedilmesi uygun değildir. Örneğin büyük bir reklam kampanyası giderinin dönem gelirinden indirilmesi durumunda dönem sonuçlarını önemli ölçüde etkileyeceğinden reklam maliyetlerini aktifleştirerek, ürün yaşam süresine göre gelecek dönemlere itfa yoluyla dağıtılması gerekir.

Tek düzen hesap planına “760-PAZARLAMA SATIŞ VE DAĞITIM GİDERLERİ HESABI” altında izlenen reklam maliyetlerinin nasıl muhasebeleştirileceği konusunda Uluslararası Finansal Raporlama Standartlarında ve Türkiye Finansal Raporlama Standartlarında açık hüküm yer almamaktadır. Uygulamada daha çok reklam maliyetleri yapıldıkları dönemle ilişkilendirilerek doğrudan dönem gideri olarak muhasebeleştirilmesi benimsenmiştir. Ancak yapılan reklam harcamalarının tamamının ve ya bir kısmının gelecek dönemlerde de ekonomik fayda sağlayacağı düşünüldüğünde aktifleştirilerek ürünün yaşam ömrüne itfa payı olarak bölünmek suretiyle gidere dönüştürülmesi dönemsel ilkesi gereği daha uygun olacaktır (Özkul, 2006, s. 60-61). Aşağıdaki örneklerde reklam maliyetlerinin nasıl muhasebeleştirilmesi gerektiğine dair uygulamalara yer verilmiştir.

Uygulama 1: Çakır Bilgisayar teknolojileri A.Ş 2018 yılında yeni piyasaya sürdüğü ürünün tanıtılması için 1.000.000 TL’lik reklam kampanyası düzenlemiştir. Bu tutar 180.000 TL KDV’si ile birlikte 1.180.000 TL’lik senet düzenlenerek ödenmiştir.

Birinci yöntem: Dönem gideri olarak muhasebeleştirme

	Borç	Alacak
760 Pazarlama Satış Dağıtım Giderleri	1.000.000	
191 İndirilecek KDV	180.000	
321 Borç Senetleri		1.180.000
Reklam Giderleri Kaydı		

Dönem sonu 31.12.2018 yapılacak muhasebe kaydı;

31.12.2018	Borç	Alacak
631- Pazarlama Satış Dağıtım Giderleri	1.000.000	
761-Pazarlama Satış Dağıtım Giderleri yansıtma		1.000.000

761- Pazarlama Satış Dağıtım Giderleri yansıtma	1.000.000	
760 Pazarlama Satış Dağıtım Giderleri		1.000.000

761- Pazarlama Satış Dağıtım Giderleri yansıtma	1.000.000	
760 Pazarlama Satış Dağıtım Giderleri		1.000.000

Reklamların işletmenin gelecekteki değeri üzerinde önemli etkileri olmasından dolayı reklam maliyetleri maddi olmayan duran varlık olarak değerlendirilmez. Reklam maliyetlerinin finansal tablolara dönem gideri olarak yansıtılması muhasebedeki dönemsellik ilkesine uygun bir yaklaşım değildir. Reklamların yararlanma süreleri zaman içinde ve sektörden sektöre farklılık göstermesinden dolayı reklam maliyetleri sektör bazında incelenmeli yararlanma süresi belirlendikten sonra itfa yolu ile faydalı ömrü boyunca gidere dönüştürülmelidir. Bu öneri çerçevesinde reklam harcamalarının maliyetleri ilk dönemlerde tükenmeyip gelecek dönemlere yayılmasından dolayı bu maliyetlerin bilançoda maddi olmayan duran varlık grubundan yer alması kendisinden beklenen fayda tükendikçe gidere dönüştürülmesi daha doğru bir yaklaşım olacaktır (Özkul, 2006, s. 62-64).

Uygulama 2: Yeni üretimine başlanan **Çakır** marka otomobilinin ilk modeli olan **Tunay**’ın ürün yaşam ömrü 5 yıl olarak belirlenmiştir. Ürünün 5 yıl boyunca pazarda kalacağı öngörülmektedir. Şirket ürünün yaşam seyri maliyet yöntemini benimsemiş olup bu yöntemle göre reklam maliyetleri yıllar itibari ile azalmamakta reklam araçları farklılık göstermektedir. Şirketin reklam stratejisine göre ürünün sunuş ve büyüme dönemlerinde TV reklamlarına öncelik verilecek bunun yanında radyo, fuar, Açık hava, internet gibi reklam araçlarından da faydalanılacaktır. Ürünün olgunluk ve doygunluk dönemleri ile son yıl olan pazardan çekilme dönemlerinde reklam araçları olarak dergi, internet reklamları planlanmış, son yıl ise internet, dergi, radyo, gazete ilanları reklam araçları olarak kullanılacaktır. Reklam bütçesi beklenen satış gelirlerinin %10 olarak benimsenmiş olup tablo aşağıda gösterilmiştir.

Tablo 1. Reklam Bütçesi

	SUNUŞ	BÜYÜME	OLGUNLUK	DOYGUNLUK	ÇEKİLME	TOPLAM
	2014	2015	2016	2017	2018	
BEKLENEN SATIŞ GELİRLERİ	5.000.000	6.000.000	9.000.000	10.000.000	11.000.000	
REKLAM HARCAMALARI						
TV	1.000.000	1.500.000	3.500.000	5.500.000	6.000.000	
RADYO	250.000	350.000	400.000	500.000	600.000	
DERGİ	380.000	400.000	450.000	500.000	550.000	
İNTERNET	1.800.000	2.000.000	2.300.000	2.500.000	2.600.000	
GAZETE	250.000	300.000	300.000	400.000	470.000	
FUAR	150.000	150.000	200.000	-	-	
AÇIKHAVA	600.000	620.000	650.000	-	-	
REKLAM KOMİSYON GİDERİ	320.000	350.000	350.000	400.000	430.000	
SİNEMA	150.000	230.000	250.000	-	-	
AJANS KOMİSYON GİDERİ	100.000	100.000	600.000	200.000	350.000	
TOPLAM	500.000	600.000	900.000	1.000.000	1.100.000	4.100.000

Reklam maliyetlerinin bilançoda aktifleştirilmesi durumunda ürünün yaşam ömrü 5 yıla yayılmasından dolayı sunuş dönemi olan 2014 yılında

	Borç	Alacak
267- Diğer Maddi Olmayan Duran Varlıklar	500.000	
191 İndirilecek KDV	90.000	
321 Borç Senetleri		590.000
Reklam Maliyet Kaydı		

2014 yılı dönem sonunda itfa payı;

	Borç	Alacak
760 Pazarlama Satış Dağıtım Giderleri	100.000	
268- Birikmiş Amortismanlar		100.000
2014 yılı itfa payı 100.000		

Reklam maliyetleri, ürün yaşam ömrü olan 4 yıla yayılması durumunda büyüme dönemi olan 2015'de yapılacak kayıt;

	Borç	Alacak
267- Diğer Maddi Olmayan Duran Varlıklar	600.000	
191 İndirilecek KDV	108.000	
321 Borç Senetleri		708.000
Reklam Maliyet Kaydı		

2015 yılı dönem sonunda itfa payı;

	Borç	Alacak
760 Pazarlama Satış Dağıtım Giderleri	220.000	
268- Birikmiş Amortismanlar		220.000
2014 yılı itfa payı 100.000		
2015 yılı itfa payı 120.000		

Reklam maliyetleri, olgunluk dönemi olan 3 yıla yayılması durumunda;

	Borç	Alacak
267- Diğer Maddi Olmayan Duran Varlıklar	900.000	
191 İndirilecek KDV	162.000	
321 Borç Senetleri		1.062.000
Reklam Maliyet Kaydı		

2016 yılı dönem sonunda itfa payı;

	Borç	Alacak
760 Pazarlama Satış Dağıtım Giderleri	400.000	
268- Birikmiş Amortismanlar		400.000
2014 yılı itfa payı 100.000		
2015 yılı itfa payı 120.000		
2016 yılı itfa payı 180.000		

Reklam maliyetleri, 2 yıla yayılması durumunda 2017 yılında yapılacak kayıt;

	Borç	Alacak
267- Diğer Maddi Olmayan Duran Varlıklar	1.000.000	
191 İndirilecek KDV	180.000	
321 Borç Senetleri		1.180.000
Reklam Maliyet Kaydı		

2017 yılı dönem sonunda itfa payı;

	Borç	Alacak
760 Pazarlama Satış Dağıtım Giderleri	600.000	
268- Birikmiş Amortismanlar		600.000
2014 yılı itfa payı 100.000		
2015 yılı itfa payı 120.000		
2016 yılı itfa payı 180.000		
2017 yılı itfa payı 200.000		

Reklam maliyetleri ürünün yaşam seyri olan 1 yıla yayılması durumunda 2018 yılında yapılacak kayıt;

	Borç	Alacak
267- Diğer Maddi Olmayan Duran Varlıklar	1.100.000	
191 İndirilecek KDV	198.000	
321 Borç Senetleri		1.298.000
Reklam Maliyet Kaydı		

2018 yılı dönem sonunda itfa payı;

	Borç	Alacak
760 Pazarlama Satış Dağıtım Giderleri	1.700.000	
268- Birikmiş Amortismanlar		1.700.000
2014 yılı itfa payı 100.000		
2015 yılı itfa payı 120.000		
2016 yılı itfa payı 180.000		
2017 yılı itfa payı 200.000		
2018 yılı itfa payı 1.100.000		

Reklam maliyetleri ürünün yaşam süresince itfa edilmesinden dolayı reklam maliyetleri 2018 yılı sonunda tamamı itfa edilir.

Sonuç ve Öneriler

Son yıllarda internetin ve sosyal medyanın hayatımızdaki yerinin giderek artmasıyla; tüketicilerin edilgen rol üstlendiği reklam ve benzeri tutundurma faaliyetlerinin yoğun bir şekilde sürdürülmesinin yanı sıra, tüketicilerin daha aktif rol aldıkları iletişim süreçlerinin önemi de artmaktadır. Sürekli gelişen, yenilenen bilgi iletişim teknolojilerinin giderek artan tüketici/işletme ihtiyaçları ve müşteri memnuniyetini karşılayacak derecede bireyler, organizasyonlar, iş süreçleri ve teknolojik anlamda revize edilmesi pazarlama iletişim süreci içerisinde yer almaktadır.

Pazarlama iletişimi; pazarlama faaliyetlerini her türlü iletişim kanallarını içerisine alan sosyal medya kanalları ile gerçekleştirmek ve bu faaliyetlerle ilgili paylaşımlarda bulunmaktır. Müşteriler ile iletişim sağlamak, müşterilerde farkındalık yaratmak, ürünün tercih edilebilirliğini artırmak, ürün ve markayı takip eden kişi sayısını artırmak ve ilgili bağlantıları sanal sitelere yönlendirmek gibi temel amaçları bulunmaktadır. Pazarlama iletişiminin başarısının sürdürülebilir olması için reklam kanallarının da aktif ve etkin bir şekilde kullanılması gerekmektedir.

İşletmeler, pazara sundukları ürün ve hizmetlerden hedef kitlelerini haberdar etmek, kendi ürün ve hizmetlerinin diğerlerinden farklı yönlerini, avantajlarını, neden tercih edilmeleri gerektiğini anlatabilmek için reklam yapmak zorundadır. Reklamı yapılmayan ürün ve hizmet, iyi bile olsa, hedef kitesine

tanıtılmadığı, sürekli olarak hatırlatılmadığı durumda ancak çok küçük bir pazar payına ulaşacak veya unutulup gidecektir. Bu nedenle reklamın, süreklilik özelliği gösteren ve bir ürünün veya hizmetin pazarda yer almasında önemli bir işleve sahip olan bir olgu olduğu söylenebilir. Ayrıca tüketicinin beğenisine sunulan binlerce ürün ve markanın pazarda benzer ürünlerden farklılaşma çabasının ve her yıl milyonlarca liralık reklam bütçeleri ayrılmalarının temel nedeni rekabetin yanı sıra tüketicilere ulaşmak ve tüketicilere varlıklarını hissettirmektir.

Pazarlama satış dağıtım giderleri içerisinde reklâm giderleri önemli bir paya sahip olup en fazla bütçe ayrılan gider kalemlerinden biridir. Reklam maliyetleri, ürünün yaşam süresinin önceden bilinmemesi ve gelecekle ilgili yeterli ölçüm yapılamamasından dolayı dönem gideri olarak değerlendirilerek muhasebeleştirilir. Fakat reklam maliyetlerinin gelecek hesap dönemlerinde fayda sağlayacağı halde aktifleştirilememesi ve doğrudan dönem gideri olarak değerlendirilerek kaydedilmesi uygun değildir. Bu nedenle reklam maliyetlerinin gelecek hesap dönemlerinde fayda sağlayacağı halde aktifleştirilmeyip dönem gideri olarak kaydedilmesi ve dönem gelirlerinden düşülmesi faaliyet sonuçlarını önemli derecede etkilemektedir. Reklam maliyetlerinin aktifleştirilerek ürünün yaşam süresince gelecek hesap dönemlerine dağıtılması daha doğru bir yaklaşımdır.

Etik Beyan

“Pazarlama İletişimi Bağlamında Reklam Bileşeni ve Reklam Maliyetlerinin Muhasebeleştirilmesi” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir”.

Kaynakça

- Akçalı, S. İ. (2013). Dönüşen Kent ve Yaşam Biçimleri: Yeni Yaşam Mekânları Bağlamında Geç Kapitalizmi Okumak. *Akademik Araştırmalar Dergisi*, 57, 77-94.
- Avery, J. (2005). *Kampanya Planlaması* (2. Baskı) (Çev: C. Oker). İstanbul: Reklamcılık Vakfı Yayınları.
- Bozkurt, Y. (2019). Reklamla karşı reklam engelleme programları: tüketici tepkilerine yönelik bir araştırma. *Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi*, 30, 117-145.
- Brackett, L. K. ve Carr, B. N. (2001). Cyberspace advertising vs. other media: consumer vs. mature student attitudes. *Journal of Advertising Research*, 41(5), 23-32.
- Cho, C. ve Cheon, H. J. (2004). Why do people avoid advertising on the internet? *Journal of Advertising*, 33(4), 89-97.
- Cui, Y., Niu, J., and Tang, L. (2017). Effect of the online shopping value on e-satisfaction and e-loyalty. *Economic Management Journal*, 6(1), 9-20.
- Gazi, E. (2017). *Telekomünikasyon işletmelerinde reklam harcamaları ile finansal performansları arasındaki ilişkinin analizi* (Tezsiz Yüksek Lisans Projesi). Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gee, J. (2017). Why marketers should be more worried about apple than google when it comes to ad blocking. Erişim Tarihi: 14.07. 2019. <https://www.marketingweek.com/2019/07/02/google-apple-push-adblocking-formats-marketers-worried/>.
- Joseph, K. O. (2010). Integrated marketing communications: pathway for enhancing client-customer relationships. *Manager Journal, Faculty of Business and Administration, University of Bucharest*, 212, 117-129.
- Karaçor, S. ve Ceran, Y. (2012). Etkili bir tutundurma politikası ve iletişim aracı olarak reklam: reklam etkisini ölçme, reklam bütçeleme ve reklam maliyeti hesaplama. *Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi*, 3 47-67.
- Kasım, M. (2004). Ürün reklam-tanıtım açısından gazetelerdeki otomobil reklamlarının incelenmesi. *Selçuk İletişim*, 3(2), 137-144.
- Kocabaş, F., Elden, M. ve Yurdakul, N. (1999). *Reklam ve halkla ilişkilerde hedef kitle*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Laughey, D. (2010). *Medya çalışmaları teoriler ve yaklaşımlar* (Çev: A. Toprak). İstanbul: Kalkedon Yayıncılık.
- Mikayılov, G. (2015). *Türk ticari bankacılık sektöründe reklam harcamalarıyla bankacılık performansı arasındaki ilişki* (Doktora tezi). Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Nigam, A. (2012). Influence of viral marketing on brand equity building with reference to online social networking sites networking sites. *IJCSMS International Journal of Computer Science & Management Studies*, 12(1), 82-88.
- Öncel Güneş, Ö. ve Gözükar, İ. (2019). Kurumsal itibar ile marka değeri ilişkisinde reklamın aracılık rolü. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 11(2), 937-948.
- Özer, L. ve Anteplioglu, P. (2005). Hizmet satın alma sürecinde kulaktan kulağa iletişimin etkisi. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23(1), 203-224.
- Özkul, F. (2006). *İşletmelerde reklam giderlerinin oluşumu ve maliyetlere yansıtılması* (Doktora tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Telli-Yamamoto, G. ve Karamanlı-Şekeroğlu, Ö. (2014). *Sosyal Medya ve Blog*. İstanbul: Kriter Yayınevi.
- Tiego, M., Pinheiro, T., Borges, M. ve Manuel Cristo'va'o Veri'ssimo, J. (2014). Digital marketing and social media: Why bother? *Business Horizons*, 57(6), 703-708.

- We are Social, Digital in 2018 Global Overview (2018). <https://www.slideshare.net/wearesocial/digital-in2018-in-western-asia-part-1-northwest-86865983>. Erişim Tarihi: 04.07. 2019.
- Yadav, M. ve Rahman Z., (2017). Measuring consumer perception of social media marketing activities in e-commerce industry: scale development & validation. *Telematics and Informatics*, 37(7), 1297-1307.
- Yaşa, E. ve Bozyiğit, S. (2012). Y kuşağı tüketicilerinin cep telefonu ve GSM operatörleri tercihi: Mersin ilindeki üniversite öğrencilerinin tercihlerini belirlemeye yönelik pilot bir araştırma. *Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(1), 29-46.

EXTENDED ABSTRACT

Marketing refers to the process of meeting human needs and needs through change and thus creating customer satisfaction and loyalty. Marketing communication, which emerges from the combination of communication and marketing, has become a subject of much emphasis today. Developments in communication technologies have significantly changed the structure of global economy and global competition. This significant change has had a significant impact on marketing activities that enable businesses to communicate with the outside world. According to Joseph, the strategic coordination and coherence of marketing communication tools has become more vital and critical for results-oriented companies than ever before.

In recent years, with the increasing importance of internet and social media in our lives; the importance of communication processes in which consumers play a more active role is constantly increasing, as well as the intensification of advertising and similar promotional activities in which consumers play a passive role. As a result of the need to implement marketing communication activities more effectively and in a planned manner in a period when communication technologies are developing rapidly and mass and individual communication opportunities are remarkably increased, businesses are increasingly engaged in advertising and promotion activities in addition to producing higher quality products. They were directed. This raises the need for businesses to gain loyal customers, to engage in more effective communication by establishing closer relationships with customers and stakeholders, and to incur and advertise advertising costs.

The problem of how and to what extent the costs of advertising will be associated in the future is raised because the product's life expectancy is not known in advance. Because of this problem, it is important to consider whether advertising costs are recognized as expense or not, or whether advertising costs will also benefit the company in future accounting periods. In our study, examples are given for both cases, and in our opinion, advertising costs will be more beneficial in the future accounting periods and the capitalization of the product will be a more accurate approach.

Çocuk Emeginin Dönüşümü: Ev İçi Üretimden Film Setlerine

Tülay TEKİN-YILMAZ¹

Öz

Çocukların çalışması/çalıştırılması ya da çocuk işçiliği olgusu emek literatürünün içinde yer alan kapsamlı pek çok çalışmanın konusu olmuş ve olmaya da devam etmektedir. Bu durum beraberinde çocuk emeği tarihi ile ilgili olarak zengin bir literatürün oluşmasına katkı sağlamıştır. Ancak kimi araştırmacılar kolektif emekten kopuk bir çocuk emeğinden bahsedilemeyeceğini ve dolayısıyla bu konunun özel bir çalışma veya araştırma nesnesi olamayacağını söylerler. Oysaki üretim biçimleri ve piyasa koşulları ile birlikte değişen emek piyasası dâhilinde çocuk emeği de kendi içinde farklılaşmaktadır. Ayrıca günümüz kapitalizminde pek çok emek biçiminin çıktısının somut ürünler sağlamaması nedeniyle bir çalışma biçimi olduğu da anlaşılarmaktadır. Dolayısıyla emek piyasasının özgül yapısı, bizi yeni iş tanımları yapmaya ve çocuk emeğinden faydalanılan bu alanları açığa çıkarmaya zorlamaktadır. Bu zorunluluktan hareketle çalışmada günümüz kapitalizminde genel olarak emek piyasasının değişen niteliği ve çeşitlenen emek biçimleri üzerinde durulmaktadır. Bunun yanı sıra çalışmanın ana amacı emek piyasasında yaşanan değişimlere paralel olarak farklılaşan çocuk emeği ve çocukların yaptıkları işlerin aldığı yeni biçimleri açığa çıkarmaktır. Böylece son yıllarda medya sektöründe reklam ve dizilerde yoğun bir şekilde rol alan çocuk oyuncular, film endüstrisinin merkezi olan İstanbul emek piyasası içerisinde görünür hale getirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Neo-Liberalizm, Gayri-maddi Emek, Duygulanımsal Emek, Çocuk Emeği, Çocuk Oyuncular, Film Endüstrisi

Transformation of Child Labor: From Home Production to Movie Sets

Abstract

The working of children/child employment or the phenomenon of child labour have been investigated by a number of comprehensive studies within the labour literature. This has contributed to the formation of a rather rich literature on the history of child labour. However, certain researchers suggest that child labour cannot be addressed without its relationship to collective labour, and therefore, it may not constitute a particular field of study or research. Nevertheless, the child labour has also been diversified in itself in a labour market that evolves with the modes of production and the market conditions. Furthermore, various forms of productive activity within the sphere of today's capitalism do not generate tangible goods, and thus, could not be conceived as a way of working. Therefore, this specificity of labour market requires us suggesting new job definitions and revealing such areas that benefit from the child labour. Based on the aforementioned necessity, the present study addresses to the evolving attributes of labour market in general and diversified forms of labour. Besides, the main purpose of the present study is to shed light on the varying forms of the child labour and works performed by children that diversified in parallel to the changes in the labour market. Therefore, the child actors/actresses that were involved recently in the advertisements and TV series within the media industry to an extensive degree, will be made visible within the labour market of Istanbul, the centre of film industry.

Key Words: Neo-liberalism, Immaterial Labour, Affective Labour, Child Labor, Child Actors, Film Industry

Atıf İçin / Please Cite As:

Tekin-Yılmaz, T. (2020). Çocuk emeğinin dönüşümü: Ev içi üretimden film setlerine. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(2), 1237-1247.

Geliş Tarihi / Received Date: 15.03.2019

Kabul Tarihi / Accepted Date: 28.02.2020

¹ Öğr. Gör. - Trakya Üniversitesi Roman Dili ve Kültürü Araştırmaları Enstitüsü, tulaytekinyilmaz@trakya.edu.tr
ORCID 00000002-9828-1730

Giriş

Çocuk emeginin kullanılması her dönemde söz konusu olmuştur. Ancak değişen ekonomik koşullar genel olarak emek piyasasının kökten değişmesine neden olurken diğer taraftan da çocuk emeginin değişmesine neden olmuş ve de olmaktadır. Ortaçağlarda hane içi üretim aşamasında, küçük atölyelerde yaşlarına uygun işlerde, mesleğin bir sonraki kuşağa aktarılması işlevini yerine getirecek şekilde çalışan çocuklar; bugün birbirinden farklı pek çok üretimin içinde etkin bir şekilde yer almaktadırlar. Sanayileşme ile birlikte ise ortaçağdan farklı olarak yeni bir döneme geçilmiş; çocukların yaptıkları işlerin niteliğinde ve niceliğinde değişimler yaşanmıştır (Aykaç, 2016, s. 336).

Sanayi devrimi ile birlikte kapitalist üretim aşamasına geçilmiş, kitlesel üretim yapmak amacıyla işçi açığı meydana gelmiştir. Bunun yanı sıra nüfusun büyük bir çoğunluğu açlık ve sefalet içerisinde yaşamını sürdürmeye çalışmaktadır. Bu nedenle fabrikalarda çalışacak insanların sayısı artmış; sadece erkekler değil, kadınlar ve çocuklar da fabrikalarda sömürüye açık koşullarda çok zor şartlarda çalışmaya başlamıştır. Bir süre sonra Rönesans ve Reform düşüncelerinin etkileriyle çocuk hakları meselesi gündeme gelmiş, böylece fabrika ortamının çocuklar için uygun bir yer olmadığı, çocukların okula devam etmesinin gerekli olduğu düşünceleri ağırlık kazanmaya başlamıştır.

Bu dönem aynı zamanda toplum ve aile içerisinde çocuğa bakış açısının kökten değişmesine neden olmuş, çocuk; toplum ve aile için bir sevgi kaynağı haline gelmiştir. Fass (2004) tüm bu değişikliklerle birlikte 19. yüzyılda Batı'nın çocukları pazar ekonomisinden kurtarıp onları bir çeşit masumiyet alanına geçirdiğini söylemektedir. Ancak bugün neo-liberalizmle birlikte yine batıdan tüm dünyaya yayılan tersine bir durumdan bahsetmek zorunludur. Çünkü çocukların günümüzde üretime ve aynı zamanda tüketime katılmalarının sağlanmasıyla yeniden pazar ekonomisine -farklı biçimlerde de olsa- dâhil olmaları ve bu ekonominin sürmesinde aktif rol almaları sağlanmaktadır.

İnal (2010) çocuk işçiliğinin karmaşık bir sorun olduğundan bahseder. Çünkü çok sayıda çocuk yasadışı çalışırken aynı zamanda yaptıkları işlerin çoğu sömürüye dayalıdır. Bunun yanı sıra çocuklar toplumsal, politik, ekonomik, kültürel pek çok farklı nedenle çalıştırılmaktadırlar. İnal çocukların çalıştırılmasını destekleyen politik, ekonomik, toplumsal ve kültürel nedenlerin anlaşılabilmesi için öncelikle çalışan çocukların hangi işlerde, hangi koşullarda, neden çalıştırıldıklarının anlaşılması gerektiğini de eklemektedir. Bu yaklaşımından hareketle çalışmada öncelikle çocuk emeği tarihinden bahsedilecektir. Daha sonra bugün gelinen noktada, çeşitlenen ve anlaşılması gittikçe zorlaşan emek biçimlerinin analizi, ama özellikle medya sektöründe çalışan/çalıştırılan “çocuk oyuncular”ın emek analizi yapılacaktır².

Çünkü günümüz piyasasının hem yetişkinler, hem de çocuklar için yarattığı yeni çalışma biçimlerinin niteliksel özellikleri, çoğu çalışanın emeginin gözden kaçmasına neden olmaktadır. Bu durum özellikle maddi ürünler üretmeyen veya çıktısı maddi ürünler olmayan emek türleri için geçerlidir. Özellikle çocuk oyuncuların emeklerinin tamamının ekran arkasında kalıyor olmasına ek olarak görünür olmanın günümüz toplumlarında önemli ve özenilen bir durum olması nedeniyle de çocuk oyuncular birer çalışan çocuk olarak görülmemektedirler.

Bu nedenle bu çalışma sayesinde Neoliberalizm ile birlikte nicelik ve nitelik bakımından çeşitlenen yeni çalışma biçimlerinin ama özellikle “çocuk oyuncular” emek kategorisi içerisinde yer almaları sağlanacaktır. Ayrıca çalışmada çocuklar için söz konusu olan bu yeni emek türlerinin özgün biçimlerini tartışmaya açarak durum tespiti yapmanın yanında, aynı zamanda emek-sermaye ilişkilerini düzenleyen iktisadi ve ideolojik yapıları gösteren haritalamayı yapmaya zemin hazırlanacaktır.³ Böylece sermayenin özellikle emek üzerinden tüm topluma ve kültürel, aynı zamanda zihinsel yapılara yayılma ve yerleşme süreci anlaşılabilir çalışılacaktır.

Literatür Araştırması

Çocuk Emegi Tarihi

Ortaçağda Çocuk Emegi

Çocuk emegi tarihinin aktarıldığı çalışmalarda çocukların orta çağlardan itibaren ekonomik faaliyetlerin içinde yer aldığını görmekteyiz. Ancak çocukların tam olarak hangi işlerde çalıştıklarını ya da çalıştırıldıklarını anlamak oldukça güçtür. Heywood çalışan çocukları “ev dışındaki tam zamanlı işlerden

² Çocukların medya sektöründe çalıştırılması ile ilgili daha detaylı bilgi için bakınız Tülay Tekin Yılmaz, 2014:211-230

³ Yücesan Özdemir ve Özdemir çalışmalarında söz konusu haritalamanın önemi üzerinde durmaktadırlar.

ufak tefek konularda ebeveynlerine yardıma kadar çeşitli işlerde çalışan, aile ekonomisinin belki de en esnek işileriydi” diye tanımlamaktadır (Heywood, 2003, s. 149). Çocuklar bu dönemde pek çok farklı işlerde çalışsa da özellikle makinalara dayalı olmayan, genelde aile içinde yapılan ve görece yaşlarına uygun bir çalışma pratiği içinde oldukları görülmektedir. Bu dönemde çocuklar diğer aile fertleri gibi ailenin temel geçim kaynağı olan işlerde ev ekonomisine katkı sağlayacak Şekilde alışmaktadırlar (Dikmen, 1998).

Ayrıca bu dönemde çocukların büyük bir çoğunluğu için çalışma ve eğitimin i ie geçtiğini görmekteyiz. Çocuklara verilen eğitim onları formal bir ıraklık ya da ev içinde ve tarla işlerinde beceri isteyen görevleri yaparak yetişkinlerin çalışma/iş dünyasına girmelerine hazırlayan türden bir eğitim biçimidir (İnal, 2007a, s. 30). Bu nedenle bu dönemde çocukların çalışması aynı zamanda onların eğitilmeleri anlamına da gelmektedir. Bunun yanı sıra çocukların çalışması toplumun yeniden üretimi işlevini yerine getiren pek çok zanaatın bir sonraki kuşağa aktarılmasını sağlamaktadır. Bir yakınının yanında ya da babasının veya akrabasının yanında çırak olarak çalışan çocukların aynı zamanda mesleğin (zanaatın) bir sonraki nesle aktarılması işlevini de yerine getirmektedir (İnal, 2010, s. 13).

Ortaçağlarda ocuklar çırak-kalfa-usta birlikteliği Şeklinde oluşan mesleki kuruluşlar olan Loncaların aktif birer uyesiydiler. Yıldırım (1998) başlarda oldukça etkili bir Şekilde çalışmalarını sürdüren bu Lonca birliklerinin bu dönemin sonlarına doğru bozulmaya başladığına değinmektedir. Loncalara girişin katı kurallara bağlanması ve her birinin adeta bir tekel halini alması Lonca birliklerine girişi zorlaştırmış ve süregelen düzenin bozulmasına neden olmuştur. Sanayileşmenin artması ve kapitalist üretim biçiminin başat üretim biçimi haline gelmesi ile birlikte Lonca birlikleri kapitalizmin gelişmesinin önünde bir engel olarak grlmş ve yasaklanmıştır.

Sanayileşme Sürecinde ocuk Emegi

Sanayi Devrimi olarak adlandırılan bu süreçte tüm toplumların sosyal, ekonomik ve siyasal yapılanmalarında kökten değişiklikler yaşanmıştır. Ancak görünürde en temel değişiklik insan emegi üzerinde yaşanmıştır. Bu dönemde yaşanan ekonomik değişme ve büyüme büyük bir işgücüne gereksinim doğurmuştur. Böylece daha kolay smrlebiyecek, itaatkr ve uysal bir emek biçimi olan kadın ve ocuk emegi de kapitalist üretime dhil edilmişlerdir. (Yıldırım, 1998). Çünkü kadın ve çocuklara ödenen ücretler erkek işçilere ödenenden çok daha düşüktür.

Dikmen (1998) kadın ve çocukların fabrikalarda üretim maliyetini düşürmek açısından ekonomik değişimin en önemli elemanları haline geldiklerinden bahsetmektedir. Bu nedenle çocuklar on dokuzuncu yüzyıl ortalarına kadar artan bir oranda fabrikalarda çalıştırılmışlardır. Ayrıca değişen piyasa koşullarının yeni iş alanları yaratması ve bu alanlarda çalışacak çok sayıda işçiye ihtiyaç duyulması da çocukların ve kadınların kapitalist işletmelerde çalışmasının bir diğer nedenidir. “zellikle maden ocaklarındaki dar tünellerden çocukların kolaylıkla geçebilmeleri ve tekstil alanında da kadınların el becerilerinin erkeklere oranla daha üstün olması, fabrika sahipleri yönünden, kadın ve ocuk işçi çalıştırmayı çekici hale getirmiştir.” (Yıldırım, 1998, s. 1).

Ancak tüm bunların yanında toplumun büyük bir oranının yoksulluk içinde yaşamanı sürdürüyor olması da fabrikalarda iş piyasasının ihtiyaından daha fazla kişinin çalışmaya hazır hale gelmesine neden olmuştur. Heywood (2003) bu dönemde özellikle çocukların çalışmaya başlamasının aile ekonomisine sanıldığından daha fazla katkı sağladığını göstermek amacıyla çok sayıda incelemeden örnekler aktarmaktadır. Bu incelemelerden birinde 1830’larda Rouen’de el tezghında dokumacılık yapan dört kişilik bir ailenin temel ihtiyaçlarını karşılamak için senede 912 frank kazanması gerektiği hesaplanmış, ancak bu meslekte çalışan erkek ve kadınların ortalama ücretlerinin sadece 861 frank olduğu söylenmiştir. Böyle bir durumda karı kocanın en düşük gelir seviyesine ulaşabilmesi için bile ortalama kazancın üzerinde bir paraya ihtiyaç olduğu grlmştir.

İşte bunun gibi çok sayıda örnekte gösterildiği üzere çocuklar ailenin gelirinin yeterli olmadığı bir dönemde fabrikalarda çalışmaya başlamış ve kitlesel üretim bir parçası haline gelmiştir. Daha önce evlerde veya kk atölyelerde görece kendilerine uygun işlerde çalışırken endüstri devrimi ile birlikte daha zor Şartlarda ve sömürüye açık koşullarda çalışmaya başlamışlardır. İnal bu durumu Şöyle anlatır: Ortaçağın kırsal kültür ve toplumlarında ocuk, ağrılıkla tarımsal işlerde ama daha çok aile/hane ekonomisi içinde iş görürken sanayileşmeyle birlikte fabrika, maden ve atölye tipi yoğun, tehlikeli, sağlıksız ve yetişkin tacizine/baskısına açık iş yerlerinde yeni tip işverenlerin (tüccar, sanayici vd.) adına çalışmaya başlamıştır. Böylece yüzlerce yıl sıradan, önemsiz ve değersiz grlen ocuk emegi, kapitalist sanayileşmeyle birlikte piyasada önemli bir kategoriye (ocuk işçi/emekçi) dnşmştir. (İnal, 2007b, s. 330).

19. yüzyılın çocuk emeği sömürsünün boyutu açısından diğer dönemlerden radikal bir biçimde ayrıldığını vurgulayan İnal çocuklar için, en azından çaresiz ve yoksul çocuklar için bu yüzyılın bir karabasan olarak tanımlar (İnal, 2010, s. 15). Ancak yine bu dönemde Rönesans ve Reformun etkisiyle şekillenen üst ve orta sınıflara özgü yeni çocukluk ideolojisiyle birlikte, çocuğun yerinin fabrika değil okul olduğu yönünde fikirler de ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu tarihten önce çocuklar cemaatin dar ve sınırlayıcı ilişkileri içinde dine göre şekillendirilmekte ve üretim alanlarında bir emek kaynağı olmak dışında çok fazla anlamları bulunmamaktadır.

Fransız Devrimi sonrasında ise toplumsal gelişmenin çocuğun bireyselleşmesi ile birlikte sağlanacağı inancı yayılmaya başlamıştır. Bu nedenle kentleşme ve sanayileşmeyle birlikte orta ve üst sınıf ailelerde çocuklarla daha özenli ilgilenilmiş ve bilgiyle biçimlendirilmişlerdir. Dolayısıyla bu dönemde çocuklar ekonomik değil psikolojik; şefkat kaynağı olarak görülmeye başlanmıştır. Ancak İnal bu değişimin en temel sebebini çocukları üzerinden anne-babaların bir statü edinmeleri talebi olduğuna bağlar. Bu yüzden ki ileride yer alacakları mesleki hayat için daha iyi eğitilmeleri gerekmektedir. Böylece çocukların yeri fabrikalar değil okul olarak görülmeye başlanmıştır (İnal, 2010, s. 18).

Çocuklar ve çocukların çalışması ile ilgili inanışlarda yaşanan değişimler ve bu konuda verilen toplumsal mücadelelerin 19. yüzyılda çocukların ekonomik gerçeklik boyutundan duygusal gerçeklik boyutuna geçmesinde payı büyüktür. Bu durum beraberinde çocuğun değeri ile ilgili anlayışlarda ötekilerden oldukça farklı bir takım değişikliklere neden olmuştur. Batı, çocukları açgözlü pazar ekonomisi makinasından kurtarıp onlara ötekilerden farklı bir değer verip yatırım yaparak, çocukluğu bir masumiyet alanı içine yerleştirmiştir. Ancak böylesine bir değer değişiminin özellikle Birleşik Devletler ve Batı toplumlarında yaşayan çocuklar için daha genellenebilir bir olgu olduğu da gözden kaçırılmamalıdır (Fass, 2004, s. 144-145).

Çocuğa verilen değerin değişmesi ile birlikte çocukların çalışma koşulları ve çocuk hakları gibi meseleler de tartışmaya açılmıştır. Yücesan-Özdemir, Özdemir merkez ülkelerde on dokuzuncu ve yirminci yüzyıllarda sosyal politika alanındaki toplumsal mücadelenin ana eksenini çocuk emeğinin sınırlandırılması ve düzenlenmesine yönelik çalışmaların oluşturduğundan bahsederler. Dünya üzerinde kapitalizmin eşitsiz gelişme yasası doğrultusunda zenginliğin merkezde birikmesi, bu zenginliğe koşut teknolojik gelişmişlik düzeyi, emek verimliliğinin dünyanın diğer bölgeleri ile kıyaslanamayacak kadar artmasına neden olmuştur. Kapitalizmin 'altın çağı' denilen dönemdeki sosyal refah devleti uygulamaları ve bu ülkelerde yaklaşık 200 yıllık işçi sınıfı mücadelesi, merkez ülkelerin çocuk emeğini sınırlayıcı ve koruyucu düzenlemelere sahip olmasını sağlamıştır (Yücesan-Özdemir, Özdemir, 2010, s. 142).

Neoliberal Dönemde Çocuk Emeği

Yirminci yüzyıla gelindiğinde sermaye piyasasında yaşanan değişimlere paralel olarak emek piyasasında ve dolayısıyla çocuğun algılanmasında farklı bir yola girilmiştir. Çünkü bugün çocuklar günümüz piyasa koşulları içerisinde etkin bir şekilde yer almaktadırlar. Yirminci yüzyılın son çeyreğinde küresel piyasanın, yeni liberal dogmanın artan egemenliği çocuk işçiliğinin, on dokuzuncu yüzyıldakine benzer ağır bir insani ve sosyal sorun haline gelmesine neden olmuştur (Çelik, 2010, s. 55). Dolayısıyla Fass'ın ve İnal'ın 19. yüzyılda Batı'nın çocukları pazar ekonomisinden kurtardığı ve onları ekonomik değil bir şefkat kaynağı haline getirdiği yönündeki tespitlerinin bugün için artık geçerliliğinin kalmadığı düşünülmektedir. Çünkü yirminci yüzyıl ve sonrasında güçlenen sermaye on dokuzuncu yüzyılda çocuğa karşı gelişen toplumsal hassasiyetleri kendi lehine kullanmaya başlamıştır.

Çocuğun ailenin ve toplumun geleceği için önemini fark edilmesi -genelde batı toplumlarından başlayarak- çocuğun değerinin artmasına neden olmuştur. Hemen her durumu kendi kazançlarını arttırmaya yönelik bir araç olarak gören sermaye sahipleri çocuğun toplum ve aile içinde kazandığı bu yeni gücü de kullanmayı becermiştir. Böylece "neoliberal dönemde çocuk, sermaye için ucuz işgücü olmanın ötesine geçerek, eğitim, sağlık, giyinme, oyuncak ve teknoloji gibi alanlarda yeni bir pazar ögesi haline gelmiştir" (Kavali Arap, 2016, s. 159)

Bin dokuz yüz yetmişli yıllardan itibaren özellikle Amerika ve Avrupa ekonomisinde baş gösteren aşırı sermaye birikimi bir sorun olarak gündeme gelmiş, atıl kalan sermaye fazlalarının yatırım yapacağı yeni iş alanlarına ve sermayenin maksimum gelir elde edebilmesi için maliyeti düşük girdilere ihtiyaç duyulmuştur. Bu nedenle aşırı birikmiş sermayenin dünyanın genelinde yatırım yapabilmesinin önündeki engellerin kaldırılmasına dayalı bir ekonomi politik anlayışı IMF ve Dünya Bankası aracılığıyla tüm dünyaya yayılmaya başlamıştır (Harvey, 2004, s. 131). Yücesan-Özdemir ve Özdemir bu durumun birinci işbölümü olarak

tanımlanan ve merkezin çevre ülkelerden işgücü ve hammadde alıp karşılığında mamul verdiği klasik merkez-çevre ilişkisini değiştirdiğini söylemektedirler. Bu değişimle birlikte ikinci işbölümü dönemi başlamış merkez ülkelerdeki aşırı sermaye ve sanayi üretimi çevre ülkelerdeki ucuz emeğe yönelmiştir.

Bunun yanı sıra kapitalizmin uluslararası kurumları da ilgili ülkeleri birbiri ile ucuz emek rekabetine sokacak şekilde bu yatırımları düzenlemiştir. Anılan süreçte sermaye emek arasındaki ilişkide güç dengeleri yeniden belirlenmiş, bireysel kapitalistler işçinin karşısında, işe alıp çıkarma ve çalışma saatlerinin süresinin ve başlangıç ve bitişini saptama konuları başta olmak üzere, yeni güçlerle donanmışlardır. Bunun neticesinde, bir baskı aracı olarak piyasa kurumu; en savunmasız, en itaatkâr ve en uysal emek gücü olan çocukları ve genel olarak toplumun bütününi yeni sermaye ilişkisinin gereklilikleri doğrultusunda biçimlendirmiştir (Yücesan-Özdemir ve Özdemir, 2010, s. 143).

Lazaratto (1996) da toplumun bütününi yeni sermaye ilişkilerinin gerekleri doğrultusunda biçimlendirildiğine benzer bir tespitle toplumsal ilişki ve iletişimin kapitalist üretim sürecinin bir parçası haline geldiğinden bahsetmektedir. Çünkü 1970'lerden itibaren üretim fabrikanın dışına taşarak sadece nesnelere değil hizmet, bilgi ve iletişim gibi ölçülemez şeyleri üreten bir emek türü haline gelmiştir. Lazaratto bu yeni emek biçimini gayri maddi emek olarak tanımlamaktadır ve bu emek biçimi sadece mallar değil ama ilk olarak ve her şeyden önce toplumsal ilişkiler üretmektedir. Maddi olmayan emeği "malların bilişsel ve kültürel içeriğini üreten emek" olarak tanımlamaktadır (Lazaratto, 1996, s. 133).

Hard ve Negri (2004) de gayri maddi emek üzerine oldukça geniş çalışmalarında maddi-olmayan emeğin bir biçimi olarak duygulanımsal emekten bahsetmektedirler. Ancak duygulanımsal emek tartışmalarına geçmeden önce, "duygulanım" sözcüğünün ne anlama geldiği üzerinde durmak gerekmektedir. "Sözcük esas anlamını, bireyde kısa süreli, geçici ve anlık gözlemlenebilir duyguların oluşması anlamına gelecek şekilde psikoloji alanından almış olmakla birlikte, sosyal bilimlerin farklı alanlarından araştırmacıların ilgisini çeken bir kavramsallaştırma olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sözcüğün özellikle Deleuz ve Guattari tarafından felsefe ve siyaset bilimi alanında kullanılması, anlamının genişlemekte olduğunu göstermektedir" (Emirgil, 2010, s. 229). Akalın da Emirgil gibi kavramın psikoloji alanından alınarak siyaset bilimi içerisinde kullanılmakta olduğuna değinmektedir. Duygulanım kavramı psikoloji alanında insan dürtülerinin doyuma ulaşmasında yardımcı rol oynayan durumlar için kullanılmaktadır. Mesela "acıma hissine eşlik eden bir heyecanlanma (ve belki bunun acıma hissini artırması) ya da bunun tam tersine, iğrenme hissi ile iştahın kapanması gibi. Burada görüldüğü üzere dürtü acıma hissi, iğrenme ve heyecanlanma ise yardımcı rolü oynayan duygulanımlardır".

Ancak duygulanım kavramı siyasi teorinin içinde yardımcı bir kavram olarak karşımıza çıkmamaktadır. Spinoza'dan aldıkları kavramı daha geniş bir anlamda kullanan Deleuz ve Guattari; bu kavramın duygulardan farklı, bir çeşit bedenler arası anlam yaratma aracı olarak düşünülmesi gerektiğini savunurlar. Duygulanımın somut, sayılabilir ya da görünür bir şey olmaktan ziyade, bir dolaşım hali olarak hayal edilmesi beraberinde kavramın tanımlanmasını da zorlaştırmaktadır. Duygulanımsal emek ise günümüz toplumlarında her tür üretim biçimine sirayet etmiştir. Bedensel bir üretim biçimidir ama üretimin sonucunda ortaya çıkan ürünler maddi halden, çeşitli biçim ve düzlemlerde oluşan ilişkisellikleri içeren durumlara kadar farklı soyut hallerdir (Akalın, 2007). Bu türden bir emek biçiminde duygunun yaratılması ve manipülasyonu söz konusudur.

Hard ve Negri (2004) özellikle yirminci yüzyılın son on yılında emek süreçlerinde yaşanan değişimlerle birlikte maddi ürünler üreten emek biçimlerinin yanında duygulanımsal emek biçimlerinin de arttığına dikkat çekmektedirler. Duygulanımsal emek bilgi, enformasyon, iletişim, ilişkiler veya duygusal ifade gibi maddi olmayan ürünlerdir ve sermaye bu emek sayesinde ortak ilişkiler ve ortak toplumsal biçimler yaratarak tüm toplumu kendi imajına göre dönüştürmektedir. Hard (1999) maddi olmayan emeğin bir yüzü olarak tanımladığı duygulanımsal emeğin eskiden beri var olduğuna dikkat çekmektedir. Özellikle feministlerin analizlerinde karşımıza çıkan ve kadın bakım görevleri olarak adlandırabileceğimiz akraba bakımı, beslenme, anne faaliyetleri gibi duygulanımsal emek türleri toplumsalın yeniden üretilmesinde önemlidirler.

Ancak günümüz çağdaş bilgi ekonomisinde duygulanımsal emek en yüksek değere hâkim bir konuma sahiptir ve özellikle hizmet endüstrisinde karşımıza çıkmaktadır. Bu emek türünün fast-food sunucularından finansal hizmetler sağlayıcılarına kadar insan etkileşimi ve iletişim anlarında gömülü bir rolü vardır. Bedene dayalı maddi ve mantıklı bir yapısı olsa bile, ürünlerinin somut olmaması nedeniyle önemsiz görülür. Oysa rahatlık hissi, memnuniyet, heyecan, tutku-bağlılık, topluluk hissi gibi duygular

üretmek bireylerin ruhlarını biçimlendirmektedir. Bu da genel olarak bu emek biçiminin sosyal ağlar, toplumsallaşma ve biyogüç üretmesi anlamına gelmektedir.

Biyogüç, yaşamın yaratılmasının gücüdür; kolektif öznelliklerin, sosyalliğin ve toplumun kendisinin üretimidir. Hard için bu emek biçiminin bu kadar önemli olmasının nedeni; sermaye tarafından manipüle edilerek tüm emek ve toplum yapılarının özüne sızması ve duygu üretimi aracılığıyla yaşamı şekillendiriyor olmasıdır. Sonuç olarak endüstriyel dönemde maddi emek biçimlerinin metalaşması söz konusuysen, post-fordist olarak adlandırılan endüstri sonrası dönemde ise maddi-olmayan emek biçimlerine ait kültürel-bilişsel ürünlerin ve duygulanımsal çıktılarının metalaşmasına tanık olmaktadır (Emirgil, 2010, s. 234). Duygulanımsal çıktılarının metalaşması demek aynı zamanda duyguların metalaşması demektir ve bu metalaşma hali işyerini de aşarak tüm yaşama sirayet etmektedir. Böylece bu emek sayesinde her tür toplumsal ilişki ve iletişim artık kapitalist üretim sürecinin bir parçası haline gelmiş ve emek tümüyle sermayeye tabii olmuştur (Yücesan-Özdemir, 2014, s. 117-119).

Sermaye her dönemde toplumsal yaşamın üretimini, yeniden üretimini ve kontrolünü sağlarken bugün bu emek sayesinde hiç olmadığı kadar açık ve doğrudan bir biçimde bunu yapmaktadır. Fabrika duvarlarını aşarak tüm kent yaşamına yayılan ve çıktısı ile somut ürünler sağlamayan bu emek biçiminin esnek yapısı sermaye sahibinin emek üzerinde sömürsünün artmasına imkân sağlamaktadır. Çünkü yukarıda sayılan özelliklerinden dolayı aslında bir emek olduğu bile anlaşılamamaktadır. Ayrıca bu yeni emek biçimi, kapitalist işverenin çalışma süresini istediği şekilde ayarlama gücünü elinde bulundurmasından dolayı; keyfilige, hareketliliğe ve hiyerarşiye dayanmaktadır (Özgün, 2007, s. 3). Son dönemlerde yaşanan emek süreçlerindeki bu değişimler hiç kuşkusuz ki çocuk emeğinin de değişmesine neden olmaktadır.

Türkiye’de Bugün Çocuk Emeği

Çocuk Emeğindeki Değişimler

Bu süreçte ülkemizde tarihin uzun dönemlerinden beri var olan bir olgu olarak karşımıza çıkan çocuk emeğinin eski biçimleri devam ederken beraberinde yeni biçimlerin de ortaya çıktığı görülmektedir. “Görece geniş bir tarımsal ve enformel sektöre sahip olan Türkiye’de çocuk emeğinin tüm tezahürlerini yakalayabilmek için ‘iş’ olgusunu değişen sosyo-ekonomik koşullara göre kapsam ve değer bakımından farklılaşan dinamik bir süreç olarak anlamak önemlidir” (Ertürk, 2010, s. 29). Çünkü enformel sektörün ve geçimlik ekonominin söz konusu olduğu günümüzde emek çerçevesinde “iş” ve “iş olmayan” tanımlamalarının birbirine girdiği görülmektedir.

Ayrıca bir önceki bölümde bahsedildiği üzere günümüz ekonomisinde gittikçe yaygınlaşan bir emek biçimi haline gelen gayri maddi emek biçimleri çıktılarının soyut olması nedeniyle ya iş olarak kabul edilmemekte, ya önemsenmemekte ya da görmezden gelinmektedir. Buradan hareketle hanenin geçiminde önemli bir yere sahip olmasına rağmen görmezden gelinen veya iş olarak kabul edilmeyen pek çok çocuk üretiminin “iş” olarak kabul edilip tanımlanması oldukça önemlidir. Ertürk’ün “iş” olgusunun değişen sosyo-ekonomik koşullara göre dinamik bir süreç olduğu saptamasından hareketle ve ona ek olarak çocukların yaptıkları işleri anlayabilmek için sadece tarımsal ve enformel sektörlere bakmanın bugünün piyasa koşulları için yetersiz olduğu düşünülmektedir.

Emirgil küresel ve esnek bir örgütlenme yapısına sahip olan sermayenin emeğin niteliğini, içeriğini ve anlamını değiştirdiğine, dönüştürdüğüne hatta çeşitlendirdiğine değinir. “Hem nicel (yeni işlerin ve mesleklerin) hem de nitel (mevcut işlerdeki vasıfların ve becerilerin değişmesi) boyuttaki değişimler, hızla büyüyen meslek grupları olan profesyonellerin ve hizmet işçilerinin emek piyasası içerisinde istihdam oranlarının artmasına neden olmuştur” (Emirgil, 2010, s. 225). Bu yeni dönemi ve bu dönemin çocuk emeği üzerindeki değişimini anlayabilmek için özellikle medya sektörüne bakmak yerinde olur. Çünkü kapitalist bir sosyo-ekonomik düzen içerisinde olmazsa olmaz bir eleman olan medya, dünyanın belli merkezlerinde yeni bir çocuk emeği biçiminin oluşmasına sebep olmuştur.

Küreselleşme veya neoliberalizmle birlikte değişen emek piyasası İstanbul gibi dünyanın bazı merkezlerinde yer alan medya sektöründe, çocuk oyuncuların yoğun bir biçimde kullanılmasına neden olmuş ve böylece çocukların yaptıkları işlere bir yenisi daha eklenmiştir. Türkiye özelinde düşündüğümüzde bazen Ankara’da çekilen diziler olsa da bu örnekler İstanbul’un merkez olma özelliğini değiştirecek oranda değildir. Reklam, dizi ve filmlerin çekildiği yerlerin İstanbul olması ve bu nedenle sektöre iş gücü sağlayan reklam ajanslarının burada bulunması -kısaca film endüstrisinin merkezinin İstanbul olması- İstanbul’a özel bu emek biçimini yaratmıştır. Ancak kapitalizmin yükselişiyle beraber medyanın ve televizyonun giderek yaygınlaşmasıyla birlikte gündeme oturan çocuk oyuncuların yaptıkları

işin kendine özgü karakteri nedeniyle aslında birer çalışan çocuk olarak tanımlanmaları ya da o gözle değerlendirilmeleri pek mümkün olamamaktadır.

Değirmencioğlu medyanın aracılı olması yani dolaylılık özelliğine sahip olması nedeniyle toplumun aldatici, yanıltıcı görüntüler ile duyarsızlaştığını ya da çok az farkındalık sahibi olduğunu söylemektedir. Ekrandaki çocukların görüntülerinin özellikle sevimli, güzel, dikkatle seçilmiş ve makyajlanmış olarak gösterilmesi; gerçekliğin dolaylı ve çarpıtılarak sunuluyor olması; beğenilir olma, prestij ve ünlülük durumunun cazibesi toplumun geri kalanları için bir çeşit sis perdesi oluşturmaktadır. Bu da beraberinde çocukların çalışıyor olduğu gerçekiğinin gözden kaçmasına neden olmaktadır. Değirmencioğlu'na ek olarak çocukların çalışıyor olduğunun gözden kaçmasının bir diğer nedeni ise bu çocukların somut ürünler üretmiyor olmalarıdır. Bu nedenle Hard'ın (1999) dediği gibi somut çıktıları olmayan gayri-maddi emek biçimleri, çocuk oyuncuların durumunda olduğu gibi, ya görmezden gelinir ya da önemsiz kabul edilir.

Tekin-Yılmaz (2014) çocuk oyuncular üzerine yaptığı çalışmasında medya sektöründe çalışan çocukların emek çıktılarının niteliğinin yanı sıra çalışma koşulları açısından da gayri maddi emek ürettikleri üzerinde durmaktadır. Söz konusu çocukların esnek çalışma saatleri, düzensiz iş yapıları ve sahne arkasında kalan, dolayısıyla da bir iş olduğu anlaşılamayan çalışma biçimleri ile günümüz neo-liberal piyasa koşullarına uygun bir emek üretiminde buldukları çok açıktır. Görüldüğü üzere bu çocukların çalışıyor olmalarının yanında yaptıkları işin niteliğinin ya da ürettikleri ürünün çıktısının da tartışılması önemlidir. Çünkü bu iş sayesinde çocuklar toplumun değer yargılarını, alışkanlıklarını ve genel olarak hayatı algılama ve yaşama biçimlerini sermaye sahipleri lehine yeniden üretme görevini görmektedirler. Böylece tüm toplumu günümüz kapitalizmine uygun bireyler haline gelmelerine hizmet eden çocuk oyuncular Hard ve Negri'nin tanımladıkları duygulanımsal emek kategorisinde yerlerini almaktadırlar.

Çocuk Oyuncuların Tanımlanması

Erder (2010) İstanbul'da çalışan çocukları 4 gruba ayırmıştır. Bunlar; ekmek parası için çalışan mutlak yoksullar, meslek arayan çıraklar, yeni çocuk işçiler: kız çocukları, okulda başarısız olan çocuklar. Erder'in İstanbul özelinde yapmış olduğu bu sınıflandırmaya bugün çocuk oyuncularından oluşan beşinci bir grubu eklemenin gerekli olduğu düşünölmektedir. Çünkü bu çocukların hem çalışarak yani üreterek, hem de yaptıkları işin çıktısıyla toplumda tüketim kültürünün yayılmasını teşvik etmelerinden dolayı neoliberalizmin en güçlü motorlarından birisi haline gelmektedirler. Ayrıca Erder dünyada çocuk işçileşmesinin genel olarak belli sebeplere bağlanmasına değinmiş ve bu genel tespitlerin Türkiye için de geçerli olduğunu söylemiştir. "Çocuk işçileşmesinin genel olarak nüfus artışının fazla olduğu, köylölükten çıkan, küreselleşmenin de etkisiyle, düşük hünlerli işgücünü yaygın olarak kullanarak üretim yapan, yoksulluk açısından kutuplaşmanın arttığı toplumlarda yaygınlaştığı" (Erder, 2010, s. 42) üzerinde durmaktadır.

Türkiye'de de benzer bir şekilde çalışan çocukların yoksul ailelerden gelmesi nedeniyle çocukların işçileşmesinin yoksullukla bağının kurulması gerektiğini de eklemektedir. Ancak Erder yoksulluğun görel bir kavram olduğu ve çalışan çocukların yoksulluk derecesi açısından homojen olmadıkları gibi nedenlerden dolayı meseleyi sadece yoksullukla açıklamanın yetersiz olacağını söyleyerek bu çocukları çalışma nedenleri açısından 3 kategoriye ayırmaktadır: Birinci gruptakiler "ücretsiz aile işçisi" olarak çalışan gruptur. Bunlar geleneksel olarak eskiden beri aileleri için çalışması gerektiği düşünölen çocuklardır ve zaman zaman bunu para karşılığı başkaları için yapmaları da yadırganmamaktadır. Hatta bunun için yoğun bir toplumsal baskı da söz konusu olabilmektedir. İkinci grutakiler "çıraklık" kurumunda yer alan gruptur. Bu grup özellikle kırdan kente yeni göç etmiş ya da kent yoksulları için yine oldukça eski bir kültürel kabulün ve güvenin sonucunda belli mesleklere girişi kolaylaştıran bir süreç olarak görölen çıraklık mesleğini icra eden çocukların oluşturduğu gruptur.

Üçüncü gruptakiler ise artan tüketim isteği nedeniyle çalışan çocuklardan oluşan bir gruptur. Kitle iletişim araçları, ama özellikle televizyon ve reklamlar toplumun genelinde 'tüketim' arzusunu arttıran bir etkiye neden olmaktadır. Bu istek yoksulluğa dayanmanın bir değer olduğu geleneksel inancı yok ederek yerine daha fazla tüketmeyi bir değer olarak koymaktadır. Bu durum aynı zamanda genel olarak toplumda çalışmanın anlamını da değiştirmiş, çalışmak tüketmek için yapılan bir faaliyete dönüşmüştür. "Bu yeni anlayış, daha önce var olan, 'hünler edinmek', 'meslek edinmek' ya da 'geleceğini garantiye almak' için çalışmak anlayışının yanına yerleşmeye başlamıştır."

Erder'in bıraktığı yerden devam edecek olursak medyada çalışan/çalıştırılan çocukların üçüncü grup içinde değerlendirmeleri gerektiği düşünölmektedir. Ayrıca söz konusu çocukların temsil ettikleri

değerlerin, tüketimi yayma özelliği nedeniyle, daha çok tüketmek amacıyla çalışacak/çalıştırılacak çocukların sayılarının artmasında bir etken olabilecekleri de çok açıktır. Çünkü Rapport and Meleen'in (1998) de belirttiği gibi çocuk oyuncular geniş kültürümüzün sözcüleri ve rol modelleri olarak hizmet ederler ve onların tutumları psikososyal uyumları medyanın etki alanındaki kişilere yansımaktadır. Bu durumda medya sektöründe ekranın önünde rol alan çocuk oyuncular hem görünürlükleri hem de yaydıkları değerler açısından onları izleyen anneler ve çocukları için birer model oluşturmaktadırlar. Böylece medyanın adeta büyümlü etkisiyle bu çocukları izleyenler için onlar gibi olma ve/veya onların temsil ettikleri hayat biçimine ulaşma isteği yaratılmış olmaktadır. Ancak hemen eklemek gerekir ki çocukların çalıştırılmasını veya çalışmasını daha çok tüketmek isteğine bağlamak çalışan çocuklarla ilgili tespitleri onların ve ailelerinin bireysel seçimlerine indirgeme tehlikesini içinde barındırmaktadır.

Yücesan-Özdemir, Özdemir benzer bir uyarıda buldukları yazılarında egemen söylem tarafından çocukların çalışmalarının yoksulluk, gelir dağılımındaki eşitsizlik, bölgeler arasındaki eşitsizlik, iç göç ve çarpık kentleşme gibi nedenlere bağlandığına değinmektedirler. Ancak bu olgular çocuk emeği kullanımının nedenleri değil; tüm emek sömürsünün kapitalist biçiminin görüngüleridir. Yani yoksulluk, eşitsizlik, iç göç ve nihayetinde çocuk işçiliğinin nedenleri aynıdır ve bu nedenler iktisadi, siyasi ve ideolojik mekanizmalar tarafından oluşmaktadır. Sonuç olarak bu mekanizmaları tartışmak yerine çocuk emeğini bireysel seçimlerden hareketle açıklayan çalışmaların bu olguyu ebeveynlerin tembelliği ve sorumsuzluğuna bağlayacak kadar cüretkâr davrandıklarını da eklemektedirler. Çünkü böylesi bir yaklaşım günümüz neo-liberal/küresel kapitalizminin topluma yaymaya çalıştığı bireyselliğin bir uzantısı olan, tüm olguların bireysel seçimler sonucu oluştuğu yönündeki düşünceyi tekrar etme tehlikesini içinde barındırmaktadır (Yücesan-Özdemir, Özdemir, 2010, s. 136).

Yöntem

Çalışmanın Amacı ve Önemi

Daha önce de bahsedildiği üzere neoliberalizm ile birlikte emek biçimleri nicelik ve nitelik bakımından oldukça değişik biçimlerde karşımıza çıkmaktadır. Hatta emeğin bu değişken yapısı nedeniyle birçok çalışma biçiminin gözden kaçtığı, çalışanların emeğinin görünmediği ve bazen yapılan işin bir çalışma biçimi olduğunun bile anlaşılmadığı durumlar söz konusudur. Çünkü bu günün emek biçimleri daha önce de belirtildiği gibi somut ürünler üretmediğinden birer çalışma biçimi olduğu da anlaşılamamaktadır. Bu nedenle çalışmanın amaçlarından birisi öncelikle değişen emek biçimlerinin nasıl olup da birer emek olarak kabul edilmediğini anlamaya çalışmaktır.

Bu duruma en güzel örnek medya sektöründe rol alan çocuk oyunculardır. Bu çocuklar harcadıkları emeğin ekran arkasında kalması; somut bir ürün üretmemeleri ve üstelik toplumun geneli tarafından özenilen figürler olmaları nedeniyle çalışan çocuk kategorisinde zikredilmemektedirler. Sonuç olarak çalışmanın amaçlarından biri genel olarak günümüz neoliberal toplumlarında değişen emek biçimlerini analiz etmek olsa da bir diğer amacı özellikle çocuk oyuncular örneğinden hareketle çocukların yaptıkları işlere bir yenisinin eklendiğini gösterebilmek ve onları çalışan çocuk kategorisinde değerlendirilmelerine ön ayak olmaktadır.

Dolayısıyla çalışmanın önemi; bu yeni dönemde çeşitlenen yeni çalışma biçimlerinin emek kategorisi içerisinde anılmasını sağlarken aynı zamanda çocuk emeğinin tüm yasal düzenlemelere rağmen önlenemediği ve hatta yenilerinin eklendiğinin de ortaya koymasındadır. Çalışmanın bir diğer önemi ise; İnal'ın da belirttiği gibi çocukların bu türden bir işi yapmalarına neden olan politik, ekonomik, toplumsal ve kültürel süreçleri ortaya çıkaracak yeni çalışmaları tetikleyecek olmasıdır.

Çalışmanın Yöntemi ve Sınırları

Bu amaç doğrultusunda çalışmada "literatür taraması" yönteminden yararlanılmış; yerli ve yabancı kaynaklarda genel olarak emeğin, özel olarak ise çocuk emeğinin değişim ve dönüşüm süreçleri araştırılmıştır. Bugün gelinen noktada emek süreçlerinde yaşanan bu değişim ve dönüşüm beraberinde yeni emek biçimlerini de tanımlamayı zorunlu kılmaktadır. Bu çalışma bu türden bir tanımlama zorunluluğundan hareketle ortaya çıkmıştır. Ancak çalışma değişen ve dönüşen çocuk emeği türlerinden sadece medya sektöründe çalışan/çalıştırılan çocukların tanımlanmasını sağlamaktadır. Oysa bu yeni dönemde daha önce de belirtildiği gibi gizlide kalmış pek çok çalışma biçimi mevcuttur. Ancak söz konusu bu tartışmaları bir makaleye sığdırmak imkânsız olduğundan bu çalışmayı belli bir kapsamda sınırlandırmak gerekmiştir.

Araştırma Bulguları ve Yorumlanması

Yapılan literatür taraması sonucunda elde edilen veriler ışığında Neoliberal piyasa koşulları emek türlerinin yapısını radikal bir biçimde değişime uğrattığı görülmüştür. Emegin fabrika duvarları dışına taşarak tüm şehre ve gündelik hayata yayılması ve aynı zamanda üretilen ürünlerin gittikçe soyut bir hale gelmesi emegin analizinin de giderek zorlaşmasına neden olmuştur. Bu süreç beraberinde yeni emek türlerini yaratsa da pek çoğu gizlide kalmaktadır. Bu nedenle yeni emek analizlerine ihtiyaç duyulmaktadır. Bu noktada duygulanımsal emek/gayri maddi emek literatürü önem kazanmıştır.

Bu çalışmada da söz konusu literatürün temel tartışmaları referans alınmıştır. Bu tartışmalardan hareketle serbest piyasa ve özelleştirme ilkelerine dayanan yeni Neoliberal döneme uygun olarak tüm emek ve çalışma hayatının yeniden yapılandığı ve çeşitlendiği görülmüştür. Ayrıca söz konusu değişimden sadece emek piyasasının değil aynı zamanda toplumsal, kültürel ve bireysel yaşamlarımızın da etkilendiği sonucuna varılmıştır. Bunun yanı sıra eldeki çalışma sonucunda konunun daha da farklı bir boyutu olduğu anlaşılmış ve yeni bir çalışmanın zorunluluğu gündeme getirilmiştir. Söz konusu yeni çalışmanın medya sektöründe rol alan çocuk oyuncular üzerinden Neoliberal birey olarak adlandırabileceğimiz girişimci, rekabetçi ve tüketici özneyi anlamamıza yardımcı olacağı düşünölmektedir.

Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmanın sonucunda görülmüştür ki; serbest piyasa ve özelleştirme ilkelerine dayanan yeni ekonomik döneme uygun olarak tüm emek ve çalışma hayatı yeniden yapılanmış ve emek biçimleri çeşitlenmiştir. Ancak bu değişimden sadece emek piyasası değil aynı zamanda toplumsal, kültürel ve bireysel yaşamlarımız da etkilenmiştir. Söz konusu yeni dönem Fordizm sonrası kapitalizmin ‘zaferi’ ile taçlanan Neo-liberal ilkeler ve küreselleşmenin ekonomik niteliğinin birlikteliğinden oluşmaktadır. Pek çok çalışmanın ortak noktası bu gün gelinen noktada söz konusu bu iki fenomenin iç içe geçmiş halinin insani, kültürel, toplumsal ve ahlaki neticeleri üzerinedir (Özbay, Terzioğlu ve Yasin, 2011, s. 15). Dolayısıyla bu yeni olguyu sadece çocuk emeği bağlamında tartışmanın bize sınırlı bir analiz çerçevesi sunacağı düşünölmektedir.

Ayrıca söz konusu çocukların çalışmasını sağlayan yapının ve bu yapının bireylerin duygularında, isteklerinde, seçimlerinde ve genel olarak hayatı değerlendirmelerindeki etkinliğinin neler olduğu sorusunun da altının çizilmesi gerektiğine inanılmaktadır. Bu yaklaşımdan hareketle çocuk oyuncuların sadece emek açısından değil ama aynı zamanda pek çok farklı açıdan analizinin yapılmasının günümüz kapitalizmini ve kapitalist bireyini anlamada önemli bir referans sağlayacağı düşünölmektedir. Dolayısıyla bu çalışma sadece bir çocuk emeği analizi yapmanın yanında konuyla bağlantılı başka bir çalışmanın da sorusunu sormakta ve konuyla ilgili yeni bir tartışma açmaktadır.

Bu yeni çalışmada Lazzarato’nun (2013, s. 5) da dediği gibi Neoliberalizm “piyasa” ve “toplum” kavramlarından ne anladıklarını açağa çıkarmak ve bunlar arasındaki ilişkiyi nasıl kavramsallaştırdıklarını bilmek için bahsi geçen çocuk oyuncuların değişik açılardan analizi yapılmalıdır. Neoliberalizm farklılaşmayı ve rekabeti teşvik etmekte ve tüm bireyleri “insan sermayesine” göre dönüştürmekte, kendi kendisinin girişimcisi haline gelmek üzere kışkırtmakta ve sınırlandırmaktadır (Lazzarato, 2013, s. 7). Dolayısıyla bir sonraki çalışmada medya sektöründe çalışan çocuklar Neoliberalizm dayattığı bu yeni kültüre uygun bireyler olarak ele alınmalı ve hem onlar hem de onları bu sektörde çalışmaları için teşvik eden ebeveynleri -ama özellikle anneleri- hatta onları izleyen toplumun geri kalanları kendi kendisinin girişimcisi bireyler olarak tartışmaya açılmalıdır.

Etik Beyan

“Çocuk Emeginin Dönüşümü: Ev İçi Üretimden Film Setlerine” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir.

Kaynakça

- Akalın, A. (2007). Duygulanım ve duygulanımsal emek üzerine notlar. *Birikim* 217, 114-121.
 Aykaç, H. B. (2016). Hukuksal açıdan çocuk ve genç işçiliği. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi* 2015/116, 335-386.
 Çelik, A. (2010). Çocuk işçiliğinin bitmeyen öyküsü. İçinde K. İnal (der.), *Türkiye’de çocuk emeği* (ss. 54-77). Ankara: Ütopya Yayınevi.

- Değirmencioğlu, S. M. (2010). Medyada çocuk emeği ve reklamların çocuk işçileri. İçinde K. İnal (der.), *Türkiye'de çocuk emeği* (ss. 313-329). Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Dikmen, A. (1998). *Çocuk baklarına dair sözleşme çerçevesinde istanbul'da çalışan çocuklar üzerine bir değerlendirme* (Doktora Tezi). Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Emirgil, B. F. (2010). Yeni kapitalizmde emeği sorunsallaştırmak: emeğin maddi-olmayan görünümleri. *Çalışma ve Toplum* 24(1), 221-238
- Erder, S. (2010). Çalışan çocuklar: 'çirak mı?', 'işçi mi? İçinde K. İnal (der.), *Türkiye'de çocuk emeği* (ss. 221-238). Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Ertürk, Y. (2010). Türkiye'de çocuk emeğinin kullanım biçimleri. İçinde K. İnal (der.), *Türkiye'de çocuk emeği* (ss. 29-38). Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Fass, P. S., (2004). Çocuklar ve küreselleşme, N. Ahioglu (çev.), *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 37(1), 141-155.
- Hardt, M. (1999). Affective labor. *Boundary 2*, 26(2), 89-100. Erişim adresi: <http://www.english.ufl.edu/mrg/readings/Affective%20Labor.pdf>
- Hardt, M. ve Negri, A. (2004). *Çokluk: İmparatorluk çağında savaş ve demokrasi* (Çev: A. Yılmaz). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Harvey, D. (2004). *Yeni emperyalizm* (Çev: A. N. Bingörl). İstanbul: Everest Yayınları.
- Heywood, C. (2003). *Baba bana top at! Batı'da çocukluğun tarihi* (Çev: E. Hoşsucu). İstanbul: Kitap Yayınevi.
- İnal, K. (2007a). *Modernizm ve çocuk: Geleneksel, modern ve postmodern çocukluk imgeleri*. Ankara: Sobil Yayınları.
- İnal, K. (2007b). Çocukluğun sosyal tarihi bazı değişkenler açısından genel bir değerlendirme. *Toplum ve Hekim Dergisi* 22(5), 324-343.
- İnal, K. (2010). Sunuş. İçinde K. İnal (der.), *Türkiye'de çocuk emeği* (ss. 7-27). Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Kavili Arap, S. (2014). Neoliberal dinamikler açısından kentsel mekânda çocukluk. İçinde M. Şengül, T. Kaya (Yay. Haz.), *Kapitalizm ve paternalizm kaskacında çocuk* (ss.159-175). Malatya: Eğitim Sen Yayınları.
- Lazzarato, M. (1996). *Thought in Italy: A Potential Politics (Theory Out of Bounds), Radical*. In P. Virno & M. Hardt (Eds.). *Immaterial Labour* (ss. 133-150) Minnesota: University of Minnesota Press.
- Lazzarato, M. (2013). Neoliberalizm iş başında: Eşitsizlik, güvensizlik ve toplumsal yeniden kurulumu. Politik-ekonomik alanın incelenmesi için temel öğeler, S. Yardımcı (Çev), *skapdergi-Sayı 4*.
- Özbay, C., Terzioğlu, A. ve Yasin, Y., (2011). Giriş. İçinde C. Özbay Özbay, C., Terzioğlu, A. ve Yasin, Y. (der.), *Neoliberalizm ve mabremiyet* (ss. 9-28). İstanbul: Metis Yayınları.
- Özgül, A. (2007). Kılçıksız emek, yağsız sermaye: gayri-maddi emek tartışması. *Birikim*, 217, 31-45.
- Rapport, L. J. ve Melen M. (1998). Childhood celebrity, parental attachment, and adult adjustment: The young performers study. *Journal Of Personality Assessment*, 70(3), 448-505.
- Tekin-Yılmaz, T. (2014). Çocuk işçiliğinin yeni formları. *Çalışma ve Toplum* 40(1), 211-230.
- Yıldırım, H. O. (2008). *Dünyada ve Türkiye'de çocuk işçiliği ve özel bir örnek olarak İstanbul ilinde otomotiv küçük sanayiinde çalışan çocuk işçi ve çiraklar* (Yüksek Lisans Tezi). Kadir Has Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Yücesan-Özdemir, G. (2014). *İnatçı köstebek*. İstanbul: Yordam Kitap
- Yücesan-Özdemir, G. ve Özdemir, A. M. (2010). Türkiye'de çocuk emeği ve sosyal politika: Alternatifi düşünmek için egemen söylemin eleştirisi İçinde K. İnal (Der.), *Türkiye'de çocuk emeği* (ss. 133-159). Ankara: Ütopya Yayınevi.

EXTENDED ABSTRACT

Use of child labour is a phenomenon that has been observed in diverse societies and historical periods. Having assumed first an active role in household production, the children started to work at different jobs in accordance with the needs of the changing economic conditions. In addition to their responsibilities at home, the children provided the household economy with serious contributions through various means of subsistence of the family. It is well-established that the girls were considered responsible for the general housekeeping duties beginning from the middle ages and supported the reproduction of the household in almost each field of responsibility from cooking to washing the dishes, from bread making to washing clothes and taking care of younger siblings, if mother leaves home for work. Besides, children work in agricultural fields, vineyards, orchards, and husbandry that could be considered the main means of subsistence of the family and work as apprentices at small workshops. Therefore, it is hard to understand on which fields there was an intensive use of child labour during that period.

As stated above, although children have worked or have been employed in almost all the periods, the needs of the economic conditions of the day added new ones to their existing jobs. Having worked during the Middle Ages in generally home-based jobs based on manual labour that were relatively appropriate for their ages, the children started to be employed in factories together with the industrial revolution. Work and education were intertwined throughout the periods preceding the industrial revolution and that in fact the function of child employment was also to pass the craft to the next generations.

However, there rose a need for a plenty of workers together with the establishment of factories upon the industrial revolution and thus children were involved in the capitalist production as more obedient and submissive individuals open to exploitation. Besides, the fact that families were in serious poverty was another reason for child employment in factories. The children and women left households and small workshops and volunteered to work at factories because their families were failing to sustain subsistence levels. Thus, previously barely recognised and valued child labour was recognized and the child labourer category was mentioned following the

This period was marked with the fact that children, and especially the poor and orphan children were seriously oppressed and exploited by the capitalist mode of production. Nevertheless, the place of children in the society started to change under influence of the Renaissance and Reform movements that were forming and transforming the society in the same period. Those approaches paved the way for the idea that especially the middle- and upper-class children's place was the school. Therefore, once shaped by the religion within the narrow and restrictive relations of the community and seen as a labour source at production fields, the children started to be considered a psychological (compassion) resource other than an economic one. Thus, children were more attentively taken care of and formed by knowledge in the middle- and upper-class families together with urbanisation and industrialisation. Accordingly, the children were placed in a sphere of innocence by the 19th century and considered as individuals who needed to be educated for the future via schools and to be invested upon. Nevertheless, it is important to note that this was rather relevant for the western societies.

By the 20th century, another path emerged in the labour market and thus in the perception of child labour in line with the changes in the capital market. The excessive capital accumulation seen especially in the American and European economy by the 1970s, a new economy-politic approach based on removing the obstacles so that capital can be invested globally was started to be proliferated throughout the world by IMF and the World Bank. During that period the power balance between the capital and labour was re-established, and the individual capitalists were equipped with new powers in disfavour of the workers, including primarily recruitment and dismissal and the work hours and duration. As a result, the market institution as a means of oppression became, where the entirety of the society, and especially the children as the most vulnerable, the most obedient, and the most submissive labour force, were shaped in line with the requirements of the new capital relationship.

Furthermore, beginning from the 1970s, production went beyond the boundaries of factories and has become a type of labour that produces not only tangible goods but also such immeasurable assets as services, information, and communication. It has been suggested that this type of labour, called as intangible labour, not only produces good but at the same time the societal relations. The affectional labour that can be considered a form of intangible labour is another form of labour that needs to be addressed in that period. This is because of the fact that such form of labour started to produce knowledge, information, communication, relations, and affectional expression along with tangible goods by especially the last decade of the 20th century. The said form of labour, which even cannot be conceived as labour, has also a structure based on arbitrariness, mobility, and hierarchy due to the fact that the capitalist employer holds the power to arrange the working hours to its benefit. The recent changes in the labour processes naturally paved the way for the changes occurred in the field of child labour.

Media, as an indispensable element in a capitalist socio-economic system, led to formation of a new form of child labour in certain centres of the world. The labour market as changed with globalisation and neoliberalism resulted in the intensive use of child actors and actresses in the media sectors located at certain centres of the world, such as Istanbul, and thus a new job was added to the existing jobs of the children.

Although there are TV series shot in Ankara, such examples do not amount to a level that could change the central position of Istanbul. Due to the fact that advertisements, TV series, and films are generally shot at Istanbul, that the advertising agencies that provide the sector with labour force are located in Istanbul, and thus Istanbul is the centre of the film industry, created a form of labour specific to Istanbul. Nevertheless, the child actors and actresses, which appeared on the agenda together with the gradual proliferation of media and TV due to the rise of capitalism, cannot be defined as employees or considered as such due to the particular character of the job performed by them. Therefore, in order to understand the child labour today, it is imperative to involve the aforementioned child actors and actresses in the Istanbul labour market and mention in relation to the said market.

Hz. Muhammed (sav) Döneminde Çok Kültürlü Toplumsal Yapısıyla Medine’de “Birlikte Yaşama Modeli”nin Temelleri

Süleyman DİNÇER¹

Öz

Bir kul peygamber olarak Hz. Muhammed (sav), düşmanlığın yerine karşılıklı saygıya dayanan bir “birlikte yaşama modeli” ideali ile insanlara İslâm’ı tebliğ etmiştir. Ne var ki Mekke müşrikleri, Hz. Muhammed’in (sav) ilahî mesajına karşı çıkmış hem kendisine hem de az sayıdaki Müslümanlara kötü muamelelerde bulunmuştur. Mekke müşrikleri, daha sonra sayıları artmaya başlayan Müslümanlara üç yıl boyunca (miladî 616-619) sosyo-ekonomik boykot uyguladıkları için, Müslümanlar için Mekke’de özgürce yaşamak gittikçe zorlaştı. Hz. Muhammed (sav), Medineli Müslümanlarla yapmış olduğu “Akabe Biatleri” ile Medine’ye hicret için gerekli zemini hazırlamıştı. Hicretten sonra Medine’de “Ensar” ile Muhacir arasında sağlanan ilk “Birlikte Yaşama Modeli”nin kapsamı genişletilerek, buna gayri-Müslim kavimler de dâhil edilebilmiştir. İşte bu çalışmamızda, değişik inanç gruplarını da içine alan “Birlikte Yaşama Modeli”nin ilkeleri irdelenecektir. Çalışmamızın gayesi, küresel ırkçılığın ve toplumsal şiddet olaylarının arttığı bir dünyada Hz. Muhammed’in (sav) “Birlikte Yaşam Modeli”nin günümüz toplumsal sorunların çözümüne yönelik katkı sağlayabileceğini göstermektir.

Anahtar Kelimeler: Hicret, Birlikte Yaşama Modeli, Medine Vesikası, Ensar, Muhacirler

The Basics of “Living Together Model” in Medina with His Multi-Cultural Social Structure during the Epoch of Muhammed (p.b.u.)

Abstract

As a human being prophet Muhammed (p.b.u.), notified the Islam to people with the ideal of “living together model” which contains mutual respect instead of hostility. Unfortunately the polytheists of Mecca, were against the divine message of Muhammed (p.b.u.), they both behaved badly Muhammed (p.b.u.) and few Muslims. The polytheists of Mecca had implemented socio-economic boycott for three years to all Muslims whose number started to increase day by day (A.D 616-619), for this reason living freely in Mecca became more difficult for Muslims. Receiving the loyalty statement from the Muslims of Medina so-called “Akabe Biat”, Muhammed (p.b.u.) prepared the foundation for migration to Medina. After the migration to Medina the scope of “living together model” which was carried out between “Ensar” and immigrants was developed and it included non-muslims. So in this study, the principles of the “living together model”, which includes different religion communities, will be researched. The aim of our study is to show that the “living model” of Muhammed (p.b.u.) will be able to contribute to solve the social problems of a world where global racism and violence are increasing.

Key Words: Migration, Living together model, Medina documents, Ensar (Moslems of Medina who helped the immigrants), Immigrants (Muslims who leaved Mecca in order to immigrate to Medina)

Atf İçin / Please Cite As:

Diñçer, S. (2020). Hz. Muhammed (sav) döneminde çok kültürlü toplumsal yapısıyla Medine’de “birlikte yaşama modeli”nin temelleri. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(2), 1248-1259.

Geliş Tarihi / Received Date: 10.04.2019

Kabul Tarihi / Accepted Date: 03.06.2019

¹ Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Ana Bilim Dalı Öğrencisi, slmyndncr@hotmail.com
ORCID: 0000-0003-2561-4925

Giriş

Miladi 569 yılında Mekke'de doğan Hz. Muhammed, vahiy alan bir peygamber olarak İslâm'ı tebliğ ederken, dünya hayatına yönelik olarak genel anlamda insanlar, özelinde ise Müslümanlar arası sosyal dayanışmanın önemine hep vurgu yapmıştır. Hayati boyunca sosyal barıştan yana olan Hz. Muhammed, doğduğu ve büyüdüğü Mekke'de İslâm'a gönül veren ve birbirleriyle dayanışma içinde olan bir inanç topluluğu oluşturmaya muvaffak olabiliyordu ancak Mekke'nin ileri gelen müşrikleri, değil birlikte barış içinde yaşamak, Müslümanlara yaşama hakkını bile fazla görmekteydi.

Kureyş idaresi, genellikle kendi kavminden olduğu halde yeni Müslüman olmuş olan Mekkelilere eza ve cefa çektirmekle yetinmediler aynı zamanda onları Şib'i Ebi Talip denilen bir mahallede abluka altına alıp aç ve susuz bıraktı. Zulümler dayanılmaz hale gelip yaşama hakkı gittikçe zorlaşmaya başlayınca Medineli Müslümanlarla yapılan gizli biatlerin teminatı altında sahabiler, tedricî olarak Mekke'den 473 kilometre uzaklıkta olan Medine'ye hicret etmeye başladı. Yesrip olarak bilinen Medine'ye ulaşan sahabiler, aileleriyle birlikte Medineli Müslümanların himayesine alınmaktaydı. Peygamberliğin 13. yılında 53 yaşlarına girmiş olan Hz. Muhammed, Ebu Bekir ile birlikte miladi 622 yılında Mekke'yi terk edenlerin en sonuncularından oldu.

Hicret döneminde Medine, multi-kültürel bir yapıya sahipti. Şam ile Mekke arasında olan ve üç tarafı dağlarla çevrilmiş olan Medine'nin kuruluşu, Amelika'lılara dayanmaktadır. Tevrat'a göre Amelika'lılar, gelmiş geçmiş en eski Arap kabilesi olarak bir göçebe Sâmi topluluğudur (1989, s. 556-558). Amelikalıların reisi Yesrip bin Ubeyl, zamanında kavmiyle birlikte Güney tarafı ova olan bu beldeye yerleşmiş ve burada oluşan yerleşim bölgesine onun adına zafeten Yesrip denilmiştir.

Kudüs şehrinin Romalılar tarafından işgal edilmesinden dolayı birçok Yahudi Kabilesi, Hayber ve Medine bölgesine kaçmıştı. Medine'ye yerleşen Yahudi kabilelerin başında Beni Kureyza, Beni Kaynuka ve Beni Nadir bulunmaktaydı. Medine'de sadece Yahudiler yaşamamaktaydı. Yemen'de yaşanan bir sel felaketinden dolayı yurtlarını terk etmek mecburiyetinde kalan Evs ve Hazrec kabilelerinin atalarından bir grup da Medine'ye yerleşti. Medineli Arapların ekseriyeti (Evs ve Hazrec kabileleri), hurma bahçelerinde çalışır ve çiftçilik ile geçimini temin ederdi. Yahudiler ise daha çok ticaret ve kuyumculuk ile meşgul olurdu.

Servet, sanat ve kültür bakımından Medineli müşrik Araplara göre daha üstün olan Yahudiler, Evz ve Hazrec kabilelerini zamanla ekonomik yönden sömürmeye başladı. Buna bağlı olarak Medineli müşrik Araplarla Yahudiler arasında zaman zaman savaşlar da meydana gelmekteydi. Bununla birlikte Yahudilerin kıskırtmalarıyla iki Arap kavmi olan Evs ve Hazrec kabileleri de kendi aralarında kavgalı hale getirildi. Bu gergin durum, hicretin gerçekleştiği dönemde de Medine'de hâkimdi. İşte böyle kaotik bir toplumsal yapıya sahip olan Medine'ye bir de muhacirlerin yerleşmesi ile beraber "birlikte yaşama" daha da riske girmiş oldu.

Ne var ki Hz. Muhammed, bir peygamber olmanın ötesinde kul peygamber olma özelliğini ön planda tutarak, sosyal liderlik marifetiyle değişik inanç ve etnik kökenli grupların bir belde nasıl birlikte barış içinde yaşayabileceklerinin projesini de ortaya koyabiliyordu. İşte bu makale, Hz. Muhammed'in gerek Müslümanlar arası gerekse Müslümanlarla Müslüman olmayanlar arasında sağladığı "birlikte yaşama modeli"nin oluşum ve gerçekleşme sürecini sosyolojik tahlillerle ele alacaktır.

Medine'de Müslümanlar Arası Dayanışma Toplumunun Temelinin Mekke'de Atılması

Hz. Muhammed, Mekke'de sahabelerin hayatını tehlikede görmekteydi ve Müslümanların Medine'ye hicret etmelerine Medineli Müslümanların kendisine biat etmelerinden yani bağlılık yemininde bulunmalarından sonra müsaade etmiştir. Mekke'deki Müslümanların hicretten sonra Medine'de huzur içinde yaşayabilmelerinin temini için, birkaç yıl öncesinden Medineli insanlarla temasa geçmiş ve İslâm'ı kabul edenlerden (Ensar'dan) Mekke'nin iki kilometre dışında Akabe isminde dar bir vadide gizlice buluşmuş ve onlardan her defasında sadakat üzere söz almıştı.

Birinci Akabe Biatı

Medineli Yahudiler, Medine'de mukim iki Arap kavmi arasındaki ihtilafın devam etmesi için, Hazreclilere karşı Evs kabilesi ile anlaşınca, Hazrecliler, miladi 620 yılında bir müttefik bulmak ümidiyle hac mevsiminde Mekke'ye altı kişilik bir heyet gönderdi (Ülkü, t.y.: 155). Medine'den Mekke'ye hac için gelen Hazrec kabilesinden bu altı kişi, kendilerine destek vere Hz. Muhammed'in sayesinde Müslüman

oldu. Evs'li Müslümanlar, gelecek yıl yine aynı yerde buluşacaklarına söz verdi. Birinci Akabe Biatinde Müslüman olan bu Medineli Araplar, şirk koşmayacaklarına, hayırlı hiçbir işte Hz. Muhammed'e muhalefet etmeyeceklerine dair yemin ettiler.

İkinci Akabe Biatı

621 yılında içlerinde bir sene önce Müslüman olmuş altı Hazreclinin de bulunduğu on iki kişiden oluşan bir Medineli grup, yine Mekke'ye geldi. Ancak bu sefer içlerinde Müslüman olmaya karar veren Evs kabilesinden Araplar da vardı. Her iki kabilenin üyeleri, Hz. Muhammed'in huzurunda yine aynı yerde Allah'a hiçbir şeyi ortak koşamayacaklarına, hırsızlık yapmayacaklarına, zina etmeyeceklerine, çocuklarını öldürmeyeceklerine, iftira atmayacaklarına ve hayırlı hiçbir işe karşı çıkmayacaklarına dair söz verdi. Bunun yanında Hz. Muhammed'e, refahta olduğu kadar sıkıntı da sevinçte olduğu kadar üzüntüde de dinlemek ve itaat etmek üzere yemin ettiler (Gadban, 1990, s. 61-63).

Hz. Muhammed'i, kendi nefislerinden daha üstün tutacaklarını yemin eden Medineli Müslümanlar, böylece Hz. Muhammed'i manevî ve siyasî lider olarak kabul etti. Bu söz verme, vahye dayanan bir sosyal nizamın oluşturulmasına yönelik bir nevi sosyal ve siyasî bir mukavele olması hasebiyle ileride Medine'de kurulması düşünülen İslâm toplumunun meşru dayanağını teşkil etmekteydi. Bu ikinci biatten sonra sahabilerin bir kısmının gizlice Medine'ye hicret etmelerine izin verildi (Ülkü, t.y.:139)

İslâm'ı daha iyi öğrenebilmeleri için, Hz. Muhammed, genç sahabilerden olan Musab bin Umeyr'i muallim olarak vazifelendirdi ve ona Medine'ye gitmesini emretti (Yeniçeri, 1994, s. 246; İbni Hişâm, C. 2, s. 75-76). Bir Kur'an hocası olan Musab bin Umeyr, Medine'ye ulaştığında Medineli Müslümanların bir nevi önderliğini yapan Esad bin Zürrâre'nin evinde kaldı. Bu ev, Medineli Müslümanların eğitim ve tebliğ merkezi fonksiyonu görmeye başladı.

Üçüncü Akabe Biatı

İleride örgütlü bir İslâm toplumu oluşturma niyeti, 622 yılında Evs ve Hazreç kabilelerine mensup ikisi kadın 75 Medineli Müslümanın katıldığı 3. Akabe Biatinde daha da belirginleşmiş oldu. O senenin hac mevsiminde, İslâm'ı tebliğ etmekle görevli Musab bin Umeyr de Medineli Müslümanların arasında bulunmaktaydı. Hz. Peygamber (sav) gece yarısı gizlice bulunduğu Medineli Müslümanlardan şu konularda biat istedi: "Allah'tan başka ilah bulunmadığına ve benim de Allah'ın Resülü olduğuma şahadet getirerek, namazı kılacağınıza, zekâtı vereceğinize, neşeli ve neşesiz zamanlarınızda sözlerime itaat edeceğinize, emirlerime bütünüyle boyun eğeceğinize, darlıkta da varlıkta da muhtaçlara yardımda bulunacağınıza, hiçbir kınayıcının kınamasından korkmaksızın Allah yolunda, Allah için hakkı söyleyeceğinize, iyiliği emredip kötülükten alıkoyacağınıza biat etmeli, bana kesin söz vermelisiniz. Şahsıma gelince, bana her yönden yardım edeceğinize, yanınıza vardığımda, kendisiniz, kadınlarınızı ve çocuklarınızı esirgeyip koruduğunuz şeylerden beni de esirgeyip koruyacağınıza söz vermelisiniz." (İbni Hişâm, C. 2, s. 97).

Gönülden biat aldıktan sonra Hz. Muhammed, Evs ve Hazreç kabilelerinden olmak üzere her bir Medineli ailenin başına bir temsilci/yönetici (nakib) olmak üzere 12 nakib tayin etti ve bunların başına da Hazreçli ileri gelenlerinden olması dolayısıyla temsilci olarak seçilen Esad bin Zürrâre'yi de baş idareci (nakibu'n-nukaba) olarak tespit etti. Ancak bu (baş) yöneticiler, cahiliye döneminden kalma ırk ve kabile taassubundan uzak ümmet bilinci ile herkese âdil davranmakla yükümlüydüler. İkinci biatte temeli atılmış olan İslâm toplumunun ilk idarî yapısı ve örgütlenmesi böylece 3. biatle şekillenmiş oldu (Ağrakça, 2016, s. 14; Yeniçeri, 1994, s. 247).

Zulüm altında olan Mekkeli Müslümanların yakın zamanda Mekke'den Medine'ye hicret edeceklerini anlayan Medineli Müslümanlar, İslâm toplumu için her türlü fedakârlığa hazır olarak Mekke'den ayrıldılar. Henüz resmî olarak bir Müslüman toplumu kurulmamıştı ama ileride oluşturulacak birlikte yaşama modelinin örgütsel yapısını oluşturacak olan üyeleri arasında gönüllülük esasına dayanan bir sosyal sözleşme (biat) Hz. Muhammed'in (sav) inisiyatifi ile yapılabiliyordu (Aydın, 1991, s. 213).

Böylece Akabe Biatleri, aristokratik (pederşahi) ve despotik bir yönü olan Mekke devletinin haberi olmaksızın tam gizlilik esasları doğrultusunda gerçekleşmiştir. Müslümanların güvenliği için, İslâmî diplomasinin yanında istihbarat sistemi de bu vesile ile geliştirilmiş oldu. Bir taraftan zor durumda olan Müslümanlara yardımcı olmak isteyen güvenilir Gayri-Müslimlerden istifa edilmiş, diğer taraftan da bu kişiler aracılığıyla düşman kamplarından bilgi edinilmiştir. Özellikle bir siyasî ve idarî zaruret olarak Hz. Muhammed'in amcası ve onun hamisi Abbas, henüz Müslüman olmadığı halde, bu gizli toplantıların organizasyonunda önemli bir rol üstlenmiş ve bizzat bu görüşmelerde hazır bulunmuştur (Gadban, 1990, s. 70-82).

Ensar ile Muhacirler Arasında Birlikte Yaşama Modelinin Temelinin Medine'de Atılması

Hz. Muhammed, çok kültürlü bir sosyal yapıya sahip olan Medine'ye hicret ettikten sonra (miladî 622) ilk önce Medineli yerli Müslümanlar (Ensar) ile Muhacir Müslümanlar arasında yakınlaşmayı sağlayan adımları attı. Muhacir Müslümanlar, sadece Araplardan değil Bilal-i Habeşî gibi Afrikalılardan ve Selman bin Farisi gibi İranlılardan oluşmaktaydı. Hz. Muhammed, değişik bölge, soy ve ırklardan gelen ve değişik diller konuşan Müslümanları Mekke'de nasıl bir araya getirebildi ise bu birlikteliği daha geniş kapsamda devam ettirmek istiyordu. Bu doğrultuda Hz. Muhammed, Müslümanlar arası kardeşlik duygularına bağlı sosyal yardımlaşmayı teşvik etmiş, kan, dil ve ırk gibi etnik ve kültürel unsurların üzerinde bir ümmet bilinci oluşturmuş ve Müslümanların mekân ve zamandan bağımsız olarak birlikte yaşama modelinin temelini oluşturmuştur.

Ensar ve Muhacirler Arasında Manevî ve Sosyal Kardeşliğin Tesisi

Müslümanlar arası birlikte yaşama kültürünün oluşturulabilmesi ve sürdürülebilmesi, manevî kardeşlik duygusunun pekiştirilmesi ile mümkündür. Nitekim Allah, Kur'an'da "Müminler, yalnızca kardeşlerdir." (Hucurat: 49/10) demek suretiyle Müslümanlar arasındaki manevî kardeşlik bağına âdeta kan bağı bulunan kardeşler seviyesine çıkartmıştır. Böylece kan kardeşliğinde olduğu gibi, Müslümanlar da aynı inancı paylaşan manevî kardeşlerine sosyal dayanışma noktasında kendilerini vicdanen sorumlu hissetmiştir/hissetmektedir.

İlk inen ayetler de bu doğrultuda, Müslümanların sosyal dayanışma içinde bulunmalarını emretmekteydi. İslâm'a giren ilk dönemin Müslümanları, kendi aralarında sosyal dayanışmada bulunarak, Mekke'de yaşadıkları baskı ve zorluklara karşı direnebilmiştir. Çünkü ilk Müslümanlar, Mekke döneminde 13 yıl boyunca hem sosyo-ekonomik, hem de dinî özgürlükler açısından çok sıkıntılı bir dönem geçirmişti.

Allah, o dönemin şartlarına uygun olarak "Namazı dosdoğru kılın, zekâtı verin, Allah'a (O'nun rızası uygun olarak muhtaçlara faizsiz) güzel borç verin." (Müzemmil: 73/20) diyerek hem ferdî hem de sosyal ibadetleri bir bütünlük içinde aynı kategoride değerlendirmiştir. Buna göre Müslümanlar, namazlarını ihlâsla kılmaları gerektiği gibi, aynı hassasiyetle miktarı, zamanı ve türü somut olarak henüz belirtilmemiş olsa da Allah rızasını kazanmak adına yardıma muhtaçlara karşılıksız olarak zekât ve(ya) geri ödemeli faizsiz borç vermekle yükümlüdür. Bu bağlamda duyarlı Müslümanlar, fedakârlık gösterip desteğe muhtaç Müslümanları sosyal koruma kapsamına alır (İnsan: 76/8).

Bu sosyal mesajların muhatapları olan zengin ve güçlü Müslümanlar, Hz. Muhammed'in direktifleri doğrultusunda Mekke müşrikleri tarafından zulme uğrayan köleleri satın almış ve onların özgürlüklerine vesile olmuştur. Örneğin ticaretle uğraşan ve dolayısıyla maddî durumu gayet iyi olan Ebu Bekir, köle statüsünde olan fakat Müslüman oldukları için fazlasıyla eziyet gören Habbab bin Eret ve Bilal bin Rebah'ı satın almış ve onların hür olmalarını sağlamıştır.

Hicretten sonra başlayan Medine hayatı ise Müslümanlara her ne kadar yaşama ve inanç özgürlüğü getirdi ise de ilk dönemlerde ekonomik refah sağlayamamıştı. Medine'ye hicretle birlikte muhacirlerin hemen hepsi, bütün varlıklarını Mekke'de bıraktıkları için, maddî sıkıntılar için düşmüştü (Aşur, 2000, s. 180). Hicret edenler; Mekke'de evini, bağını, bahçesini, iş yerini topyekûn her şeyini bırakarak yeni bir hayata başlamıştı. Hicretle birlikte Medine'de âdeta nüfus patlaması olmuştu. Yerli halkın zor hayat mücadelesine, bir o kadar işsiz güçsüz, evsiz barksız göçmen ilave edilmişti. Üstelik Müslümanlar arasında zengin olanların sayısı da o dönemlerde çok az idi (Yardım, 1998, s. 442).

Dolayısıyla yoksullukla mücadele noktasında toplum nezdinde sosyal dayanışma açılımlarına ihtiyaç vardı. Hz. Muhammed, Medine'ye gelmesinden beş ay sonra, zor durumda kalan muhacirlerin durumlarını iyileştirmeye yönelik olarak Muhacirlerle Ensar arasında bir kardeşlik anlaşmasının yapılmasını önerdi. Bu öneri, Kur'an'ın "Ancak müminler kardeşlerdir" (Hucurat: 49/10) temel ilkesine tamamen uygun olduğu gibi kardeşliğin sosyal ve siyasî birliğe dönüştürülmesinin somut tezahürü idi. Bu bağlamda kardeşlik, İslâm birliğine ve hatta devletine inanmış şuurlu Müslümanların müşterek vasfıdır (1991, s. 115).

Ensar, İslâm kardeşliğinin şuuruyla muhacirlere her türlü yardım yapma konusunda âdeta yarış halindeydiler. Hayır yapmakta o kadar ileri bir konumda idiler ki, ev ve bahçeleri dâhil her şeylerini bütünüyle vermeye razı idiler. Hz. Muhammed, bunu fazla buldu ve şöyle bir fikir önerdi: Muhacirler, Ensar'ın evlerinde ikamet edebilmeli, bağ ve bahçe işlerinde onlara yardımcı olmalı ve elde edilen

gelirlerden yarı yarıya yararlanmalıdır. Bu fikir doğrultusunda her iki Müslüman grup, sosyal kardeşlik Şuuruyla birbirleriyle kaynaşmış oldu. Daha somut bir ifadeyle 186 muhacir ailesi, aynı sayıdaki Ensar ailesinin yanına yerleştirildi. Muhacirler, manevî kardeşlik sorumluluğun bir gereği olarak Ensar'a değişik işlerde beden gücüyle destek oldu. Bu durum, hicri 7. yılda Hayber'in ele geçirilmesine kadar devam etmiştir (Aydın, 1989, s. 364).

Ashab-ı Suffe: Bekâr ve Kimsesiz Muhacirlerin Özel Olarak Sosyal Koruma Altına Alınması

Hız. Muhammed'in liderliğinde Medine'nin yerleşik Müslümanları olan Ensar ile Mekke'den Medine'ye hicret eden Müslümanlar arasında tesis edilen kardeşlik paktı sayesinde Müslümanlar arası sosyal yardımlaşmanın ilk hamleleri atılmış oldu. Böylece Medineli Müslüman ailelerden her biri, bir Mekkeli aileyi evinde misafir olarak kabul etmek suretiyle iskân sorunu çözülmüş oldu. Her iki ailenin fertleri, manevî kardeşlik Şuuruyla hemen her hususta birlikte hareket etti. Servetlerini paylaştılar, bağ ve bahçelerde birlikte çalıştılar ve(ya) pazarda ortaklaşa ticaret yaptılar.

Ensar ile kaynaştırılmayan özellikle bekâr ve kimsesiz muhacirler ise inşa edilen Mescid-i Nebevi'nin "Suffe" ismi verilen bir bölümüne yerleştirildi. Ashab-ı Suffe olarak tarihe geçecek bu Müslümanlar, muhacirlerin en fakirleriydi. Kendisi de Ashab-ı Suffe'den olan Hz. Ebu Hureyre der ki:

"Suffe ashabından yetmiş kişiyi gördüm de hiçbirinin bir cübbesi dahî yoktu. Üzerlerinde ya peştamal ya da boyunlarına bağladıkları, bazısı dizlere, bazısı da topuklara kadar ulaşan bir hırka vardı. Avret yeri görölmesin diye de bu hırka önden elle toplanırdı." (Rûdanî, s, 364)

Ashab-ı Suffe'nin üyeleri, beş vakit namazlarını sürekli olarak Hz. Muhammed ile birlikte kılarlardı. Hz. Muhammed, açlıklarını giderebilsinler diye o dönemin sıkıntılı Şartlarına göre onlara hurma temin ederdi. O dönemde yoksul Müslümanlara hurma dahî zor bulunmaktaydı. Rivayetlere göre ancak Hayber fethinden sonra Müslümanlar hurmaya doyabilmışti (Rûdanî, s, 360).

Kur'an, yoksulluğun geçici olduğunu, yoksul muhacirlerin ileriki tarihlerde zenginleşeceğini ifade etmektedir. Allah, özellikle Mekke'de zulme maruz kaldıktan sonra, memleketlerinden, güç ve gönül birliği yapmak için Medine'ye hicret edenleri bir taraftan maddî sıkıntılara karşı gösterdikleri sabır ve tevekkül hasletlerinden dolayı övmekte, diğer taraftan da onlara dünyevî ve uhrevî mükâfatlar verileceğini müjdelemektedir.

"Zulme uğradıktan sonra Allah yolunda hicret edenlere gelince, onları dünyada hasenelerle (iyiliklerle, refahla) yerleştireceğiz. Eğer bilirlerse ahiretin mükâfatı elbette daha büyüktür. Onlar (eziyetlere ve sıkıntılara) sabredenler ve Rablerine tevekkül edenlerdir." (Nahl: 16/41-42).

Göçün getirdiği sosyo-ekonomik sıkıntılar, bugünün göç politikalarına da yön verecek Şekilde Ensar'ın cömertliği ve fedakârlığı ile giderilebilmiştir. Yüce Allah'ın Medine'de vahyolunan aşağdaki âyette belirttiği gibi, yurtlarından ve mallarından edilmiş olan muhacirlerin ekseriyeti ve özellikle ashab-ı suffe yoksulluğa düşmüştü. Bu sosyal sorununun giderilmesi için elde edilen (kamusal) gelirlerin önemli bir kısmı da öncelikli olarak yoksul göçmen Müslümanlara verilmeli idi. İlgili âyet, bunu açıkça emretmektedir:

"(Ganimet malları), bilhassa Allah'tan bir lütuf ve hoşnutluk ararken ve Allah'ın dinine ve peygamberine yardım ederken, yurtlarından ve mallarından uzaklaştırılan fakir Muhacirlerindir. İşte onlar doğru kimselerin ta kendileridir." (Haşr: 59/8).

Medine'nin ticaret hayatına yavaş yavaş hâkim olmaya başlayan muhacirler, zamanla Medine'nin de en zenginleri oldukları gibi sosyal ve manevî sorumluluklarını unutmayarak, kazançlarını yine İslâm uğruna ve yoksul Müslümanlar için sarf ettiler. Hz. Muhammed, Ensar ve Ashab- Suffe dâhil bütün Muhacirleri birbiriyle kardeş ilan etmek suretiyle, sosyal kaynaşma sürecinde Medineli ve Mekkeli Müslüman topluluğun zayıf ve güçlü yönlerinin buluşmasını ve her iki tarafın zayıf yönlerinin diğer tarafın güçlü yönleriyle ortadan kaldırılmasını sağlamıştır. Böylece karşılıklı sosyal dayanışma içinde olan ideal bir İslâm toplumu meydana getirilmiş ve bundan da özellikle en çok korunmaya muhtaç konumunda olan ashab-ı suffe yararlanmıştır (Kunduracı, 2012, s. 206-207).

Müslümanlarla Gayri-Müslimler Arasında Birlikte Yaşama Modelinin Temelinin Medine’de Atılması

Medine, birden fazla inanç topluluğunu içinde barındıran bir kentti. Burada hicretten sonra yerli ve göçmen Müslümanların yanında çok sayıda putperest/müşrik Araplar (Evs ve Hazrec kabileleri), Yahudiler ve az sayıda Hıristiyan da yaşamaktaydı. Hz. Muhammed, Medine’nin gelecek demografik yapısını belirleyebilmek için, hicretten hemen sonra nüfus sayımı yaptırmıştır. Bu bağlamda Hz. Muhammed, görevlendirdiği sahabilerine, “Müslüman olduğunu sözü ile açıklayanları bana yazınız” buyurmuştur (Buharî, s. 181; Müslim, s. 235).

Araştırmacılara göre hicretin ilk dönemlerinde Medine’de yaklaşık olarak 1.500 Müslüman, 4.000 Arap müşrik ve 4.500 civarında Yahudi yaşamaktaydı. Dolayısıyla Medine’nin toplam nüfusu 10.000 civarındaydı. Medine’de yaşayan Müslüman nüfusun bu dönemde Medine toplam nüfusunun yaklaşık yedide birini oluşturduğu tahmin edilmektedir (Hamidullah, 1993, s. 183).

Ensar ile Muhacirin Medine’de manevî duygularla birlikte kardeşçe yaşama zaruretinin bir sebebi de iç ve dış tehlikelerdi. Çünkü hicretten sonra da Müslümanlar, Mekke müşriklerinin tehdidi altında halen güven ortamından uzaktı. Mekke devletinin askerleri Medine’de yaşayan yerli ve muhacir Müslümanlara her an saldırabilirdi.

Diğer taraftan toplumsal yapının değiştiği Medine’de yaşayan gayri-Müslim toplulukların, bu süreçte İslâm düşmanlığında bulunma ve(ya) veya Müslümanlar üzerinde hâkimiyet kurma riski de vardı. Örneğin Medine’nin yerli bir müşrik Arap kabilesi olan Hazreciler, liderleri konumunda olan Abdullah bin Übeyy bin Selûl’ü Medine’nin kralı yapma çabasında idi (Sönmez, 2007, s. 134).

Bu iki tehlikeyi bertaraf etmek düşüncesiyle Hz. Muhammed, Medine’de bütün gayri-Müslim toplulukların liderleriyle sosyal diyaloga geçerek, hemen herkesin kabul edebileceği cazip bir “birlikte yaşama modeli” teklifinde bulundu (Sırma, 1994, s. 16-17). Teklifin cazipliği, Medine’de değişik topluluklar arasında barışı ve güvenliği tesis edecek bir idarî sistemin oluşturulamamış olduğu ile yakından ilgilidir. Çünkü Medine’de uzun bir dönemden beri bitmek bilmeyen hem aynı inancı paylaşan kabileler arasında kardeş savaşları, hem de değişik dinlere mensup topluluklar arasında kan davaları meydana geliyordu. Hicretten önce Medine, anarşik ve kaotik bir yapıya sahipti, hemen herkes birbiriyle kavgalı veya savaş halinde idi.

Örneğin Evs ve Hazrec isimli iki Arap kabilesi, genelde Yahudilerin kıskırtmalarıyla hicretten 120 yıl öncesine kadar birbirleriyle hep savaş hâlindeydiler. Hicretten beş yıl kadar önce bu iki Arap kabilesi arasında Hazrecilerin mağlup olduğu şiddetli bir savaş meydana gelmişti. Bunun için aralarındaki kin ve düşmanlık, had safhadaydı. Evs ve Hazrec kabilelerine mensup bazı Arapların Hz. Muhammed’e Akabe’de biat etmeleriyle birlikte bu iki kabileden Müslüman olanların sayısı azımsanmayacak kadar artmaya başlamıştı. Dolayısıyla Hz. Muhammed’in “birlikte yaşama modeli” teklifi, Evs ve Hazreciler arasında barışın sağlanmasını temin eden büyük bir fırsattı (Ağırakça, 2016, s. 212-215).

Hz. Muhammed, Medine’de herkesin güven içinde yaşayabileceği âdil bir idarî model oluşturmak amacıyla Medine’deki dinî ve etnik grupların reisleriyle bir araya gelerek, onlara ortak bir yaşama modelinin gerekliliğinden ve toplumsal faydalarından bahsetti. Emniyetsizlik içinde huzursuz bir bölgede yaşamının getirdiği bıkkınlık ve çaresizliğin karşısında Hz. Muhammed’in bu teklifi, önde gelen cemaat ve kanaat liderlerine son derece cazip geldi. Sonuçta Medine’de tarihinde ve belki de dünyada ilk kez Hz. Muhammed’in başkanlığında idarecilerin ve idare edilenlerin hak ve görevlerinin yazılı olarak belirlendiği bir şehir devletinin temeli atıldı.

Birlikte Yaşama Modelinin Anayasası: Medine Vesikası

Birlikte yaşama modelinin belirleme sürecinde Müslümanların birliğini sağlayan Ensar-Muhacir kardeşlik anlaşmasından sonra dinler üstü bir yapıya sahip Medine’de yaşayan her bir insana eşit vatandaşlık statüsünü kazandıran bir üst antlaşma projeksiyonunun somut adımları atılmış oldu. Medine Vesikası (kitap, sahife) olarak tarihe geçen bu üst antlaşma, birlikte yaşama modelinin şeklini ve idarî biçimini belirleyen birçok maddeden oluşan bir yazılı metindir. Bu vesika klâsik eserlerde (İbn Hişam ve Ebu Ubeyd’in eserlerinde) düz bir metin iken, Alman oryantalist Wellhausen (1844-1918), ilgili eserinde (1889) bunu 47 maddede toplamıştır. M. Hamidullah ise kimi maddeleri kendi içinde bölerek, madde sayısını 52’ye çıkarmıştır (Ağırakça, 2016, s. 21-29).

Medine vesikası, hukuk tarihi açısından konfederatif anayasal devletin ilk örneklerinden kabul edilmektedir. İlgili vesikanın varlığı hususunda bir şüphede bulunmamakla birlikte, anayasa kitabının bütünü tek bir oturumda mı yoksa gelişmelere bağlı olarak bazı ilave maddeler eklenerek mi hazırlandığı noktasında tam bir fikir birliği yoktur. Büyük bir ihtimalle Müslümanlar (Ensar ile Muhacirler) ile ilgili bölüm (1-23. maddeler), hicretten hemen sonra kaleme alınmış, Yahudilerle ilgili diğer maddeler ise Bedir Muharebesinden sonra ilave edilmiştir (Ağırakça, 2016, s. 212-215).

Nitekim Medine Vesikasının içeriğine bakıldığında ilk 23 maddenin Müslümanlarla, 24-47 arası maddelerin ise ağırlıklı olarak Medine'de yerleşik olan diğer kabilelerle ilgili olduğu görülecektir (Sönmez, 2007, s. 84-93).

Medine vesikası, bu hâliyle Medine'de yaşayan Müslüman topluluk (İslâm ümmeti) ile gayri-Müslim Arap ve Yahudi kabileleri ile bir konfederasyon çatısı altında uzlaşarak, federatif niteliği olan birlikte yaşama modelinin anayasası olarak değerlendirilebilir. Her bir federasyon (etnik-dinî grup), tasarlanan "Birlikte Yaşama Modeli"nin içinde kendi muhtariyetini (özerkliğini) koruyabilme hakkını elde edebilmişti. Medine halkına birçok sosyal hak tanıyan bu vesikanın "Birlikte Yaşama Modeli"nin unsurlarını oluşturan maddelerin tek tek analizinin yapılmasında fayda vardır (Hamidullah, 1992, s. 39-41; Ağırakça, 2016, s. 212-215).

Müşterek Devletin İlanı ve Başkanı

Birlikte barış içinde yaşamayı imkân tanıyan Medine devletinın vatandaşları, Müslümanlardan ve diğer Gayri-Müslimlerden oluşmaktadır. Hz. Muhammed, kurulan yeni devletin başkanı olarak belirlenmiştir (m. 1). Hz. Muhammed hem idarî hem de adlî yönden bütün federasyonların (dinî cemaatlerin) başındaki en yetkili isim, en son yargı merci (mm. 23, 42) ve ordu kumandanıdır (m. 36). Hz. Muhammed, bütün federatif üyeler tarafından sadece devletin başı olarak değer değil aynı zamanda Allah'ın elçisi olarak da kabul edilmiştir (mm. 42, 47). Dolayısıyla tevhit dinine bağlı bir (İslâm) devlet modeli, bütün kurucu üyeler tarafından kabul görmüştür. Buna göre olası anlaşmazlıklarda Allah'ın kanunları yegâne mercidir.

Vatandaşların Can Güvenliği ve Yurt Savunması

Medine ve çevresi, haram bölgesi olarak belirlenmiştir. Her bir cemaat, kendi bölgesinden sorumlu olmakla beraber antlaşmaya dâhil olan herkes, Medine ve çevresinde can güvenliğine sahiptir. Medine devletinın dış saldırılara karşı gönüllülerden oluşan müşterek bir savunma sisteminin oluşturulması esastır. Savunma sorumluluğu, Medine'nin yerli ve göçmen Müslümanları ile Medine'de yaşayan diğer grupların üyelerine aittir. Buna göre her grup, kendi savunma masraflarını üstlenir. Ancak herhangi bir savaş olduğunda, kimin savaşa katılacağı ve(ya) devlet başkanına kimin refakat edeceği kararını Hz. Muhammed karar verir (mm. 18, 37, 44, 45). Medine devletinın gayri-Müslim üyeleri, İslâm'a düşmanca bakan Mekkeli Kureyşlilerle anlaşma yapamaz ve onları himaye edemez (mm. 20 b, 43).

Toplulukların Sosyal Sorumlulukları

Her bir federatif unsur, kendi içinde bağımsızdır. Dolayısıyla Gayri-Müslimler, idarî ve adlî yönden özerktir. Diyet, kurtuluş fidyesi, savaş masrafları gibi sosyal, hukukî, malî ve askerî konular, her federatif üye tarafından kendi bünyesinde çözülür (mm. 3-12, 37, 38). Müslümanlar, 12. maddeye göre, birbirleriyle sosyal dayanışma içinde bulunur. Bunun ötesinde kendi aralarında fide ve diyeti makul ölçülere göre öder. Daha somut bir ifadeyle malî sıkıntı içinde olanlar kurtarılmalı, esirlerin fidyesi (kurtuluş bedeli) ödenmeli ve hataen katil olaylarında diyetler hak sahiplerine verilmelidir (mm. 3-12).

Toplulukların Hukukî Sorumlulukları

Her toplum, yargı görevini kendi hukuk sistemi içinde bağımsız olarak yürütür. Ancak farklı dinî ve etnik cemaatlere mensup kişiler arasında bir anlaşmazlık gibi hukukî bir sorun yaşandığında son yargı merci federal devletin başkanı Hz. Muhammed olarak belirlenmiştir (mm. 23, 42). Kan diyeti ve kurtuluş fidyesi gibi meselelerde sosyal yardımlaşma esastır ve eşitlik ilkesi geçerlidir. Adalet ilkesi gereği mazluma yardım edilir ve suçlular hiçbir surette korunmaz. Bu vesika hükümleri, suç işleyenleri cezalandırmaya engel olarak yorumlanamaz. Devlet bünyesinde oluşturulan federasyonlar ve bu federasyonlara mensup fertler, haksızlığa karşı gerekli tedbirleri alır ve haksızlıkta bulunanların yanında yer almaz (mm. 13, 21).

Bir Üst Kimlik Olarak İnsan Topluluğu (Nâs/Ümmet) Hukukunun Tesisi

Devlet, Müslümanların ve diğer inanç gruplarının dinî hürriyetlerine müdahale etmez. Her bir cemaat, bir ümmettir. Yahudilerin dinleri kendilerine, müminlerin dinleri de kendilerinedir (m. 25). Medine Vesikasının 25. maddesinde yer alan ve birliğe katılan Benü Avf kabilesi, bir Yahudi cemaati idi. Bu cemaat, Medine topluluğu içinde İslâm ümmetinin dışında bir ümmet olarak kayda geçmiştir. Bu ifadeler, Kur'an'da 64 kez geçen ümmet kavramına verilen anlamlara da uygun düşmektedir. Kur'an, "İnsanlar (önceden) tek bir ümmetten başka bir şey değildi sonra ayrılığa-anlaşmazlığa düştüler." (Yunus: 19/10) demek suretiyle insan topluluklarının zaman içinde değişik ümmetlere bölündüğünü açıklamaktadır. Dolayısıyla Kur'an'ın insan topluluklarının oluşum ve gelişim sürecinin son merhalesi ve sosyolojik bağlamda şu şekilde tanımlayabiliriz:

NÂS (İnsanlar; İnsan Toplulukları, Ümmetler) = İslâm Ümmeti (Müslüman Topluluklar) + Diğer Ümmetler (Diğer İnanç-Etnik Topluluklar).

Bu tanımdan hareketle her bir ümmet, mensubiyet duygusu ile bir araya gelmiş insanlardan meydana gelen bir topluluk veya sosyal gruptur (Aydın, 1991, s. 37). Hz. Muhammed de bütün Medinelileri, dil, din, ırk ve cinsiyet farkı gözetmeksizin Nâs olarak görmüş ve bu çerçevede bir medeniyet projesi olarak birlikte yaşama modeli oluşturmuştur.

Olağanüstü Kamusal Giderlerin Ortaklaşa Paylaşılması

Hz. Muhammed, Medine'ye hicretinde hazırladığı kurucu yasada kamusal gelir ve giderlere de yer vermişti. Buna göre, kabileler kendi içlerinde bazı ödemelere iştirak edeceklerdi. Ayrıca yasanın 24, 37 ve 38. maddelerinde Müslim ve Gayri-Müslimlerin birlikte giriştikleri savaşlarda masraflara eşit bir şekilde iştirak edecekleri belirtilmektedir. Başka bir ifadeyle genel savunma giderleri, ortaklaşa karşılanacak ancak Medine savunmasının dışındaki gruplar arasında meydana gelebilecek dinî bir savaşın gideri cemaatlerin kendine ait olacaktır (Aydın, 1991, s. 119).

Toplumsal uzlaşma ve ortak akıl sayesinde ortaya çıkan Medine vesikası (kurucu yasa), şüphesiz anayasal sosyal hukukun oluşumu ve gelişimi açısından sadece bir başlangıçtır. Medine vesikası, hangi ırk ve hangi milletten olursa olsun millî güvenlik (can güvenliği) içinde barışçı bir şekilde birlikte yaşama modeli ekseninde bütün vatandaşlarına din ve vicdan özgürlüğü, sosyal hayata katılım, hür teşebbüs ve mülk edinme hakkı vermektedir. Bundan sonra miras, ticaret (faiz yasağı) ve sadaka (zekât) ile ilgili ayetlerin gelmesiyle birlikte, İslâm devletinin sosyo-ekonomik ilkelerinin genel çerçevesi daha belirgin hâle gelmiş ve tarihte ilk kez vahiy kaynaklarıyla şekillenen bir sosyal devlet modeli ortaya çıkmıştır.

Gayri-Müslimlerin Sosyal Koruma Altına Alınması

Müslümanlar, ilk dönemlerde yoksul gayri-Müslim akrabalarına da infakta (maddî destekte) bulunuyorlardı. Hicretle birlikte zengin Müslümanların sayısının az ve fakir Müslümanların sayısının da fazla olmasından dolayı Hz. Muhammed, Medine vesikasına binaen ilk önce kendi ümmetini düşünerek, "Sadece kendi dindışlarına tasaddukta bulunun" şeklinde bir tavsiyede bulunmuştu. Ancak; Allah, Hz. Muhammed'in bu tavsiyesini uygun bulmamış ve kendisine hemen uyarı mahiyetinde aşağıdaki ilgili ayeti göndermiştir.

"Ey Peygamber! Onları (gayr-i Müslimleri) hidayete erdirmek senin üzerine bir borç değildir. Zira ancak Allah dilediğini hidayete erdirir. Hayır olarak ne harcamada (sadakada) bulunursanız, bu kendi faydanızdır. Yapacağınız hayırları (sadalaları) ancak Allah'ın rızasını kazanmak için yapmalısınız. Çünkü yapacağınız her iyilik, size olduğu gibi geri dönecek ve size asla haksızlık yapılmayacaktır." (Bakara: 2/272).

Böylece Kur'an, sadece (yoksul) Müslüman vatandaşlara değil, zimmî statüsünde olan Gayri-Müslimlere de genel anlamda sadakanın, dar anlamda zekâtın verilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Gayri-Müslimlere sadakayı mubah kılmak üzere inen bu ayet, (muhtaç) insanlar arasında ayrımın yapılmamasını öngörmektedir (Aydın; 1991, s. 119). Taberî, bu ayete şöyle bir yorum getirmektedir: "Ey Muhammed! Müslüman olmayanların İslâm'a girmek suretiyle hidayet bulmaları senin üzerine borç değil ki onlara sadakaların verilmesine engel oluyorsun. İhtiyaçları olur da hiç değilse o yolla İslâm'a girerler diye sadakalardan onlara bir şey vermiyorsun. Yarattıklarından dilediğinin İslâm'a girerek, hidayet bulmasını sağlayacak sadece O'dur. Bu sebeple onlara verilecek sadakayı engelleme." (Taberî,1420/2000, s. 94).

Bu ihtar mahiyetindeki ilahî mesaj üzerine Hz. Muhammed, zengin ve varlıklı Müslümanlara, tasaddukta bulunurken, diğeri din ve ırklara mensup yoksul insanları da düşünmeleri gerektiğini hatırlatmış ve kendisi bu konuda örnek davranışlarda bulunmuştur. Mesela sadaka (zekât) ve ganimetten kendi hissesine düşen paydan Müslüman olmayan yoksullara da vermiş ve bunun için tahsisatta bulunmuştur (Köse, 2009, s. 54-55).

Kur'an, Medine'de inen başka bir ayetinde de Müslümanlarla barış içinde yaşamak isteyen Gayri-Müslimlere iyilikte bulunulması gerektiğinin altını çizmeye devam etmiştir:

“Allah sizi, din konusunda sizinle savaşmamış, sizi yurtlarınızdan da çıkarmamış kimselere teberruda bulunmaktan (iyilik etmekten), onlara âdil davranmaktan men etmez. Şüphesiz Allah âdil davrananları sever. Allah, yalnız sizinle din uğrunda savaşanları, sizi yurtlarınızdan çıkarırları ve çıkarılmanız için onlara yardım edenleri dost edinmenizi yasaklar. Kim onlarla dost olursa işte zalimler onlardır.” (Mümtehine: 60/8-9).

Ayette geçen teberru kavramı, hayırlı işlerde yani toplumsal faydası olan durumlarda din ayrımı gözetmeksizin yardım ve ihsanda bulunmanın önemine işaret etmektedir. “Birlikte Yaşamının Modeli”nin uygulayıcısı olarak Hz. Muhammed, bir keresinde Vadi'l Kura'ya ulaştığında Benî Ariyd isminde bir Yahudi kabilesine Vadi'l Kura hurmalarından her yıl verilmek üzere geçimlik temin etmiştir. Bu hak, yazılı bir vesika ile de tescil edilmiştir (Ülkü, 2001, s. 135).

Hz. Muhammed, Medine dışında yaşayan ve maddî yönden zor durumda olan Gayri-Müslimlere de insanlık namına sosyal yardımda bulunmuştur. Mekke halkının kuraklık ve kıtlıktan dolayı temel ihtiyaçlarını karşılamada zorlandığını duyunca Medine Devletinin Başkanı olarak Hz. Muhammed, hicrî 5. yılda Mekke'ye en güvendiği sahabilerinden biri olan Amr bin Ümeyye ile arpa, altın ve hurma çekirdeği göndermiştir. Mekke'nin ileri gelenlerinden olan Ebu Süfyan, gönderilen yardımlarının bütünü aldıkdan sonra Kureyşilerin yoksullarına dağıttı ve memnuniyetini ifade etmek adına şöyle dedi: “Allah, kardeşimin oğlunu hayırla mükâfatlandırsın. Çünkü O, akrabalık hakkını gözetti.” (Köksal, 2007, s. 564)

Hz. Peygamber, Medine İslâm devletinin dışında yaşayan, açlık ve ölüm tehlikesiyle karşı karşıya kalan Mekke müşriklerine acil sosyal yardımda bulunduğuna göre bir İslâm toplumunun veya devletinin zimmî statüsünde olan yerli Gayri-Müslimleri de sosyal koruma altına alması her halükârda elzemdir (Ülkü, 2001, s. 135). Bütün bunlardan çıkan netice başta yerli Gayri-Müslimler olmak üzere her nerede yaşarlarsa yaşasın muhtaç durumunda olan bütün insanlara sosyal yardımda bulunmak, birlikte yaşama modelinin küresel çapta da geçerli olduğunu göstermektedir.

Sonuç

Medine'nin karmaşık sosyal yapısı, hicretle birlikte yeni bir şekil almaya başlamıştır. Evs ve Hazrec kabileleri, İslâm kardeşliği çatısı altında sosyal yardımlaşmayı esas alan Ensar unvanını elde ederken, Mekke'de icra edilen biatlerin yanında Medine'de akdedilen vesikayla muhacirlerle birlikte bir İslâm ümmeti konumuna yükseldi. Bu ümmetin üyelerini birbirine bağlayan tek unsur, inanç birliğiydi. Müslümanlar arasında sağlanan “birlikte yaşama modeli”, İslâm'ın evrensel mesajları açısından yeterli değildi (Sallahi, 2017, s. 560-561).

Onun için Hz. Muhammed, hiçbir dinî ve etnik ayrımcılık yapmadan bütün insanların temel fitrî ve sosyal ihtiyaçlarını tam olarak karşılanmasını güden kapsamlı bir “Birlikte Yaşama Modeli” tasarladı. Bu doğrultuda inanç ayrımı gözetmeksizin diğeri dinlere mensup Medinelileri de bir ümmet olarak kabul etmiş ve “Sizin dininiz (hayat tarzınız) size, benim dinim de bana...” (Al-i İmran: 109/6) ayetin sosyal mesajı ekseninde Gayri-Müslimler de “birlikte yaşama modeli”ne dâhil edilmiştir. Böylece Medine'de yaşayan herkes, vatandaşlık statüsüne elde ederek, anayasal çerçevede sosyal koruma kapsamına alınmış oldu.

Hangi din, ırk ve kültürden olursa olsun herkesin dâhil olabileceği bir “Birlikte Yaşama Modeli”nin temel ilkesinin bir üst kimlik olarak insanlık olduğunu söyleyebiliriz. Bu anlamda dünyada yaşayan bütün insanlar, insanî (tarihî; genetik, fitrî) boyutuyla ilk insan ve ilk Peygamber Hz. Âdem'in evlatları olmaları hasebiyle küresel ailenin fertleri olarak görülmüştür (görülmemektedir). Nitekim Veda Hutbesinde Hz. Peygamber, bütün insanların aynı atadan geldiğini ve bundan dolayı da dünyevî kriterler açısından eşit olduklarına vurgu yaparak, evrensel sosyal mesajını şu şekilde vermiştir “Ey insanlar! Şuna dikkat ediniz ki, sizin Rabbiniz birdir; babanız (atanız) birdir. Arabın Arap olmayana, Arap olmayanın Araba; beyazın siyaha, siyahın beyaza Allah korkusu dışında hiçbir üstünlüğü yoktur”.

Nitekim Veda Hutbesinde Hz. Peygamber, bütün insanların aynı atadan geldiğini ve bundan dolayı da hangi ırktan olursa olsun dünyevî/hukukî kriterler açısından eşit olduklarına vurgu yaparak, evrensel sosyal mesajını şu şekilde vermiştir: "Ey insanlar! Şuna dikkat ediniz ki, sizin Rabbiniz birdir; babanız (atanız) birdir. Arabın Arap olmayana, Arap olmayanın Araba; beyazın siyaha, siyahın beyaza takva (Allah korkusu) dışında hiçbir üstünlüğü yoktur." (Hanbel, 1982, s. 411).

Toplumun çok kültürlü özelliklerini de dikkate alan "Birlikte Yaşama Modeli"nde her yurttaş, bir alt kimlik olarak kendi dinî inançlarına bağlı kalarak, yaşama hakkına sahiptir. Böylece "birlikte yaşama modeli"nin her bir üyesi, sadece kendi kavminden, milletinden ve(ya) dininden olan ve dolayısı ile kendi alt kimliğine bağlı olan insanlara değer vermekle kalmamalı, farklı din, kültür, ırk ve dillerin mensuplarına da merhametin bir gereği olarak ihtiram (saygı) göstermelidir. Bu ihtiramı göstermeyip "birlikte yaşama modeli"nin temel ilkelerini çiğneyenler, millî mutabakatın sonunda oluşan anayasal devlet tarafından cezalandırılmaya hak etmektedir.

İslâm'da devlet kurmak, bir amaç mıdır yoksa araç mıdır, dinî olmaktan çok aklın veya "Birlikte Yaşama Modeli"nin getirdiği zaruretlerin bir gereği midir şeklinde yapılan tartışmalar her zaman gündemde olmaktadır (Aydın, 1991, s. 214). Hakikat şu ki, Hz. Muhammed, İslâm dinini geniş kitlelere tebliğ edebilmek için, ilk önce bir İslâm toplumuna, belirli bir sayıya ulaştıktan sonra da Müslümanların sosyal ve siyasî sistemlerini özgürce hayata geçirebilmeleri maksadıyla dünyevî araçlara ihtiyaç duymuştur. Bu araçların başında hukukî çerçevesi belirlenmiş olan "Birlikte Yaşam Modeli"nin hayata geçirilmesi ile birlikte bunun sürdürülebilirliğini sağlamak maksadıyla siyasî bir teşkilat olarak vahye dayanan yeni bir devlet sisteminin oluşturulması gelmiştir.

Medine vesikasının uygulanması ile sadece "Birlikte Yaşama Modeli"nin temelleri atılmamış aynı zamanda adaleti esas alan bir site devletinin kurulmasının da önü açılmıştır. Bu süreçte peygamberliğin (dinî liderliğin) yanında dünyevî anlamda sosyal ve siyasî lider konumuna gelen Hz. Muhammed, tebliğ maksatlı olarak çeşitli bölgelere eğitilmiş sahabeler göndermek suretiyle İslâm'ın sosyal barışa önem veren bir din olduğunu ilan etmek istemiştir (Rana, 1985, s. 10-11).

Hicret ile birlikte yoksulluğun had safhada olduğu ilk dönemlerde Müslümanlar arası sosyal yardımlaşmayı tesis etmek adına gönüllü sadakalar teşvik edilmiştir. Daha sonraki dönemlerde ise bu sadakalar, farza dönüşmüş ve kamusal idare altında yardıma muhtaç bütün insanların yararlanabileceği bir zekât müessesesi ihdas edilmiştir.

Bir devlet başkanı sıfatıyla Hz. Muhammed, değişik bölgelerde yaşayan zengin Müslümanlardan zekât vergisini toplayabilmek için, tahsildarlar (âmiller) göndermiştir. Bir sosyal vergi türü olan zekât gelirleri, tahsildarlar aracılığıyla Medine İslâm Devletine ulaştırılır ulaştırılmaz Hz. Muhammed tarafından Kur'an-ı Kerim'de belirtilen kişi ve gruplara hemen dağıtılırdı (Rana, 1985, s. 11).

Böylece "Birlikte Yaşama Modeli"nin sürdürülebilirliği, ancak İslâmî esaslara göre oluşturulan (oluşturulması gereken) bir sosyal hukuk devlet modeli ile sağlanabilmiştir (sağlanabilecektir). Nitekim Raşit Halifeler döneminde ateş tapınakları ile bilinen Mecusiler de kitap ehli olarak sayılmış, kendileriyle yapılan zimme anlaşmaları sonucunda cizye ödemek şartıyla İslâm Devletinin teminatı altına alınmış ve elde ettikleri temel insan hakları çerçevesinde inançlarını özgürce yaşayabilmiştir. Zimme hukuku temelinde karşılıklı hak ve mesuliyetlerin belirlenmesine bağlı olarak Mecusiler de "Birlikte Yaşama Modeli"nin özgür bir üyesi olabilmıştır (Kara, 2019, s. 66-67).

Etik Beyan

"Hz. Muhammed (sav) Döneminde Çok Kültürlü Toplumsal Yapısıyla Medine'de "Birlikte Yaşama Modeli"nin Temelleri" başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayının ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir.

Kaynakça

- Ağırakça, A. (2016). *Dünyanın ilk anayasası: Medine vesikası*. İstanbul: Derin Tarih Kültür Yayınları.
 Aşur, M. (2000). *İslam insan ve toplum felsefesi*. İstanbul: Rağbet Yayınları.
 Aydın, M. (1991). *İlk dönem islam toplumunun şekillenmesi*. İstanbul: Pınar Yayınları.
 Bostancı, A. (2001). *Kamu hukuku açısından Hz. Peygamber'in gayri müslimlerle ilişkileri*. İstanbul: Rağbet Yayınları.
 Buharî. (1401/1981). *Sabibu'l-Buhârî*. İstanbul: Çağrı Yayınları.

- el-Haccâc, M. b. (1401/1981). *Sabıhu Muslim*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Gadban, M. (1990). *İslam'da siyasi anlaşma*. Adapazarı: Nass Yayınları.
- Hamidullah, M. (1992). *İlk islam devleti*. İstanbul: Beyan Yayınları.
- Hamidullah, M. (1993). *İslam peygamberi (hayatı ve faaliyetleri) 2*. İstanbul: İrfan Yayıncılık.
- Hanbel, A. B. (1982). *Müsned*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Hisâm, İ. (1985). *Es-Sıretu'n-Nebeviyye l'İbn Hişâm*. Beyrut: Dâru İhvâi't-Turâsi'l-Arabi.
- Kara, C. (2019). Mecusiler ehl-i kitabın haklarına sahip oldular. *Derin Tarih Özel Sayı 14*, x(y), xx-yy, 66-67
- Kolektif. (2016). *İslam ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Köksal, M. (2007). *Peygamberler peygamberi Hz. Muhammed ve islamiyet: Medine devri*. İzmir: Işık Yayınları.
- Köse, S. (2009). Müslüman düşüncesinde insanın insanlığı sebebiyle saygınlığının zirve noktası-gayr-i müslimlere yardımın mali ibadet kapsamında oluşu. *İslam Hukuku Araştırmaları*, 14(14), 49-66.
- Kunduracı, N. F. (2012). İslam medeniyetinin oluşumunda sosyal sermaye. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 33(33), 191-226.
- Rana, İ. (1985). *Hz. Ömer dönemindeki ekonomik yapı* (Çev: A. Kot) İstanbul: Bir Yayıncılık.
- Rûdânî. (2008). *Cem'ul-Fevaid min Cami'il-usul ve Mecmua'iz-zevaid*. (Çev: H. Yıldız) İstanbul: Ocak Yayıncılık.
- Sallahi, A. (2017). *Sijer-i Nebi*. İstanbul: Ravza Yayınları.
- Sarıçam, İ. (2007). *Hz. Muhammed ve evrensel mesaj*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı.
- Sırma, İ. (1994). *İslâmî tebliğün medine dönemi ve cihad*. İstanbul: Beyan Yayınları.
- Sönmez, A. (2007). *Rasullah'ın diplomatik münasebetleri ve barış andlaşmaları*. İstanbul: İnkılab Yayıncılık.
- Taberî. (1420/2000). *Câmi'u'l-beyân an Te'vili âyi'l-Kurân*. Beyrut: Müessesu'r-Risâle.
- Ülkü, H. (2001). *Başlangıçtan günümüze islam tarihi*. İstanbul: Akit Yayınları.
- Wellhausen, J. (1889). *Medina vor dem Islam: Muhammads gemeindeordnung von Medina: Seine schreiben und die gesandtschaften an ihn, Skizzen und Vorarbeiten IV*. Berlin.
- Yardım, A. (1998). *Peygamberimizin şemâilî*. İstanbul: Erkam Yayınları.
- Yeniçeri, C. (1994). *Asr-ı saadette devlet bütçesi: Bütün yönleriyle asr-ı saadet'te islam*. İstanbul: Beyan Yayınları.

EXTENDED ABSTRACT

As a human being prophet Muhammed (p.b.u.), notified the Islam to people with the ideal of “living together model” which contains mutual respect instead of hostility. Unfortunately the polytheists of Mecca, were against the divine message of Muhammed (p.b.u.), they both behaved badly Muhammed (p.b.u.) and few Muslims. The disbelievers had called him a soothsayer, madman, a poet and a liar. The polytheists of Mecca had implemented socio-economic boycott for three years to all Muslims whose number started to increase day by day (A.D 616-619), for this reason living freely in Mecca became more difficult for Muslims. Persecution and torture increased and life grew unbearable for the Muslims in Mecca. Being constantly in danger Muhammed (p.b.u.) and his companions prepared quietly to leave Mecca and to migrate to the city of Medina, two hundred and fifty miles away from Mecca. Because all Muslims who were living in Mecca were given the permission of migration by Allah.

Receiving the loyalty statement from a Muslim delegation of Medina so-called “Akabe Biati”, Muhammed (p.b.u.) prepared the foundation for migration to Medina. The Muslims in Medina had offered their homes and welcomed all Muslims to live in the security and safety of their city. This was an important turning point in Islamic history, from which date the Islamic calendar began with the birth of a well-organized Muslim community. This was also the second phase in the mission and life of the Prophet (p.b.u.) because the first Islamic state could be established by the Prophet (p.b.u.) as an accepted head of this state by all the citizen of Medina.

Other than Muslims the other citizens like pagan Arabs and the “people of book” (Jews and Christians) wanted the Prophet (p.b.u.) to bring peace and justice to their city torn by tribal feuds and unrest. Because Medina might well be a major economic and cultural power in the region, but it also had a tradition of internal conflicts. There had always been a cult of proud tradition of hard tribal warfare. So Medina, was a city in where tribal and religious wars were common practice. So almost all citizen of Medina were convinced that the Prophet (p.b.u.) would be able to put an end to the long tribal feud there and introduce peace and security for all people independent of their religion or confession of faith.

After the migration to Medina the scope of “Living Together Model” which was carried out at first between the two Muslim groups Ensar (Muslims of Medina) and Muslim immigrants from Mecca was developed. As a part of the “Living Together Model” the non-Muslims of Medina had been included to the new social order. The “Living Together Model” based on a Constitution contained a wealth of new

regulations and arrangement. It was the first Charter of Human Rights and Liberties which guaranteed every citizen peace, justice, freedom, security and cultural, material wealth. The main contents of the "Living Together Model" document can be briefly described in the following way:

- After the proclamation of the common federal state and the establishment of the first "Medina Document" the Prophet (p.b.u.) was recognized as a political leader. Despite his leadership he (p.b.u.) was always an attentive and social statesman and, in spite of his extraordinarily successful activities his compassion towards the needy, his mercy towards those who suffer demonic oppression was impressive.
- Respect for the freedom of conscience, expression, religion and belief and for the right of association for all citizen of Medina and environment without any discrimination.
- The citizen of Medina have a joint responsibility for their local peace. So they have to guard in cooperation their security and protection from any outside threat or attack.
- A fairly participation in the extraordinary public spendig especially in the defense expenditure
- Justice and the abolition of all crime and immoral practices.
- Social security for all poor citizen and people of need without discrimination. 'Zakah', one of the financial pillars was established during this time in the social system. 'Zakah', the wealth tax due to help poor and needy was an effective instrument to fight against poverty. Rich Muslims had to pay this social tax to the Islamic state. As a political leader of this state of Medina the Prophet (p.b.u) distributed the 'Zakah' revenue to all poor citizen without any religious stint. Social justice, compassion and charity were one of the main features of the "Living Together Model".

So in this study, the principles of the "living together model", which includes different religion communities, will be researched. The aim of our study is to show that the "Living Together Model" of Muhammed (p.b.u.) will be able to contribute to solve still today the social problems of a world where global racism and violence are increasing.

Amerika'da Niğdeli Bir Şahsiyet (1884-1976): Nicolas P. Aghnides

Şenay ATAM¹ ve Gülin ÖZTÜRK²

Öz

Osmanlı Devleti'nin çok uluslu yapısı ve içerisinde barındırdığı gayrimüslim unsurları kendi vatandaşı olarak değerlendirmesi bilinen bir gerçektir. Osmanlı Devleti içerisinde yaşayan gayrimüslimler bu topraklarda doğmuş, eğitim almış, çalışma hayatına başlamış, hatta bir kısmı devletin çeşitli kademelerinde önemli görevler almışlardır. Osmanlı Devleti içerisinde yaşayan gayrimüslimler genellikle ilköğrenimlerini kendi mensup oldukları cemaatin okullarında tamamlamışlardır. Böylece kendi din ve dillerinin temel esaslarını öğrenebilmişlerdir. Osmanlı Devleti'nin Tanzimat'tan sonraki süreçte gayrimüslimlere dinini değiştirmeden devlet memuru hakkı getirmesiyle birlikte bu işlerde görev almak için Osmanlı Devleti'nin açmış olduğu okullarda da yükseköğrenimlerini sürdürmüşlerdir. Bu çalışmada Niğde gibi küçük bir Anadolu şehrinde doğup, yüksekokul için İstanbul'a gelen oradan da Osmanlı Devleti'nin açtığı bir sınav sonucu başarılı olarak yolu Amerika'ya düşen bir Rum olan Nicolas Aghnides'in biyografisi, Amerika yolculuğu ve ardında bıraktığı eserler Osmanlı ve Amerikan arşivleri kayıtlarında mevcut belgelerden de faydalanılarak incelenmiştir. Bu çalışma ile bir Osmanlı olan Aghnides'in hayatı hakkında bilgi edinirken bir yandan da onun üzerinden Osmanlı'nın Müslüman olmayan bir Rum'u Amerika gibi bir ülkede ücretsiz eğitim alması konusundaki olumlu tavrı üzerinden 20. yüzyıl azınlık politikası hakkında da bilgi edinmek mümkün olabilecektir.

Anahtar Kelimeler: Aghnides, Niğde, Yurt Dışı Eğitim, Amerika, Colombia Üniversitesi

A Person from Niğde in America (1884-1976): Nicolas P. Aghnides

Abstract

It is a known fact that Ottoman Empire had multinational structure and deemed Non-Muslim people as their own citizens. The Non-Muslims living in the Ottoman Empire were born, educated, started to work in these lands and even some of them took important duties in various levels of the state. Non-Muslims living in the Ottoman Empire usually had their primary education in the schools of the community they belong to. Thus, they learned the basic principles of their religion and languages. Ottoman Empire gave the civil service right to the Non-Muslims during the period after the Tanzimat Reform Era, they continued their higher education in order to take duty in these jobs in the schools opened by the Ottoman Empire. In this study, biography of Nicolas Aghnides, was born in one of small cities Anatolia, Niğde, and came to Istanbul for higher education and became successful as a result of exam hold by Ottoman Empire, and went to America, his travel to America and his artworks were examined in the light of records in Ottoman and American archives. While obtaining information about Aghnides who is an Ottoman along with this study, it will be possible to obtain information related to 20th century minority policy through Ottoman's positive attitude on a Non- Muslim Greek got free training in America.

Key Words: Aghnides, Niğde, International Education, America, Columbia University

Atf İçin / Please Cite As:

Atam, Ş. ve Öztürk, G. (2020). Amerika'da Niğdeli bir şahsiyet (1884-1976): Nicolas P. Aghnides. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(2), 1260-1267.

Geliş Tarihi / Received Date: 04.03.2019

Kabul Tarihi / Accepted Date: 11.11.2019

¹ Dr. Öğr. Üyesi - Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, senayatam@osmaniye.edu.tr
ORCID: 0000-0001-8672-3063

² Doç. Dr. - Niğde Ömer Halis Demir Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, gulinozturk51@hotmail.com
ORCID: 0000-0001-5586-6627

Giriş

16. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı Devletinin Avrupa karşısında askeri yenilgileri ve bu yenilgiler sonucundaki toprak kayıpları, bunun yanı sıra her alanda sürekli bir gelişme gösteren Avrupa'yı tanıma isteği, modernleşme sürecinde Osmanlı Devleti'nin yurt dışına öğrenci gönderme serüvenini başlatmıştır (Akpınar, 2015, s. 4). Başlangıçta askeri kurumların iyileştirilmesi ve batılı tarza getirilmesi hedef olarak belirlenmişse de alınan eğitimlerin ilerleyen zamanlarda devletin diğer birimlerine hizmet ettiği görülmüştür (Kılıç, 2017, s. 21). Osmanlı Devletinin batı teknolojisinden geri kalmasına karşılık bulunan en önemli çözüm yollarından biri eğitim kurumlarının Batı'dan alınarak Osmanlı Devleti içerisinde örneklerinin oluşturulması olmuştur. Bu aşamada yurt dışına eğitim için gönderilen öğrencilerden faydalanılması düşünülmüştür (Aslan, 2014, s. 3).

Yurt dışına öğrenci gönderme uygulaması III. Selim döneminde İshak Beyin Fransa'ya gönderilmesiyle başlamış, Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar rakamsal farklar göstermekle birlikte devam etmiştir. Medresede zaman içerisinde fen bilimleri derslerinin kaldırılması ile mesleki teknik alanlarda ihtiyaç duyulan kalifiye eleman açığı ortaya çıkmıştır. Bunun neticesinde meydana gelen açık, Avrupa'ya öğrenci gönderilmek suretiyle giderilmeye çalışılmış özellikle Yeniçeri Ocağının kaldırılmasından sonra yenilik hareketlerine ağırlık veren II. Mahmut bu yaptığı yenilikleri sürdürülebilir hale getirmek için Avrupa'ya öğrenci göndermeye devam etmiştir (Ulu, 2014, s. 495-96). Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile birlikte yurt dışına öğrenci gönderilmesi işi ciddi olarak gündeme gelmiş ve bu nedenle de başta Fransa olmak üzere Belçika, Avusturya, İngiltere, Macaristan, İtalya ve Almanya'ya Osmanlı Devleti, tebaası arasında herhangi bir millet ve din ayrımı yapmaksızın öğrencileri çeşitli bilim dallarında yetiştirmek üzere göndermiştir (Şişman, 2002, s. 2; Erkek, 2010, s. 762). Bu eğitim süreci II. Abdülhamit dönemine kadar devam etmiştir. Fakat Sultan II. Abdülhamit, Darülfünun'un kurulmasından hemen sonra öğrencileri Osmanlı sistemine muhalifler haline getiren, ahlaken dönüşmelerine sebep olan Avrupa'dan uzak tutmak ve Osmanlı toplumsal yapısı içinde, milli ve dini değerlere uygun eğitim almalarını sağlamak düşüncesiyle öğrencilerin yurt dışına gönderilmesi uygulamasına son vermiştir. 1908 sonrasında ise İttihat ve Terakki yönetimi, diğer birçok alanda olduğu gibi, II. Abdülhamit'in uygulamasını değiştirmiş ve önceki dönemlerle karşılaştırıldığında azımsanamayacak sayıda öğrenciyi Avrupa'ya tahsile göndermiş ve böylelikle eğitim alanında batı modernizasyonunu bir üst seviyeye taşımak istemişlerdir. Bu yönetim eğitim alanında yeni bilim dalları kurmak, yabancı uzmanlar getirmek gibi uygulamaların yanında Avrupa'ya, Amerika'ya talebe göndermek suretiyle bilimsel özerklik kazanmak, Türk kültürünü araştırmak, fakülte dergileri çıkarmak, hatta Sapanca gölü civarında bir Darülfünun yerleşkesi yapmayı bile planlamışlardır. Avrupa'ya gönderilecek öğrenci sayısını artırabilmek için de batılı ülkelerle yazışmalar gerçekleştirerek kabul aldıkları ülkelere öğrenciler göndermişlerdir. Hükümetin bu öğrenci gönderme hamlesi Avrupa ülkeleri tarafından memnuniyetle karşılanmış, her biri bu kârlı uygulamadan aldıkları paylarını artırmanın yollarını aramışlardır. Öncekilerden farklı olarak bu dönemde özellikle İtalya ve Amerika'ya da öğrenci gönderilmesi uygulaması başlatılmıştır. 19. yüzyılda Amerika ile ilk ilişkiler askeri kurumlar üzerinden gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. 1850 yılında Bahriye Mektebi öğretmeni Binbaşı Emin Bey, gemi inşaatı alanında incelemelerde bulunmak üzere Amerika'ya gitmiştir. Mehmet Paşa başkanlığındaki bir askeri heyet ise 1858 yılında Amerikan tersanelerini gezmiştir. 1872 yılında üç kişilik bir heyetin başında giden Albay Tefvik Bey, 1876 yılına kadar Amerika'da kalmış ve Osmanlı ordusu için Martini Henry, Winchester ve Snyder tüfekleri satın almıştır (Erdogan, 2013, s. 230-232). Bu şekilde başlayan ilişkiler Amerika'nın Osmanlı ülkesinde misyonerlik faaliyetleri ile de devam etmiştir. Bu dönemde yoğun bir şekilde Amerikan kolejleri, hastaneler gibi kuruluşlar Osmanlı ülkesinde ardı ardına açılmıştır. Daha sonra bu ilişkiler Osmanlı Devleti'nin yurt dışına öğrenci gönderimini artırdığı dönemde Amerika'nın bu ülkeler içerisinde yer almasını sağlamıştır. Osmanlı Devleti'nin Amerika'ya ilk öğrenci göndermesi 1910 yılında Amerikan sefirinin girişimleri neticesinde olmuştur. Colombia Üniversitesi ile on yıllığına her sene üç öğrencinin yüksek eğitim almak üzere Amerika'ya gönderilmesi için bir anlaşma yapılmıştır (BOA, MF MKT, 1152/11, 28 Cemaziyelahir 1328, 7 Temmuz 1910). Bu sayı daha sonra beşe çıkarılmıştır. Gönderilecek öğrencilerde aranılan şartlardan en mühimi oradaki dersleri takip edebilecek düzeyde İngilizce bilmektir. (BOA MF MKT 1152/60, 1 Rebiülahir 1328, 12 Nisan 1910; BOA MF MKT 1163/32, 25 Şevval 1328, 30 Ekim 1910; BOA MF MKT 1166/7, 25 Muharrem 1329, 26 Ocak 1911). Buraya gönderilecekleri seçmek için Maarif Nezareti'nde bir komisyon oluşturulmuş ve bu komisyona birçok başvuru yapılmıştır. (BOA MF MKT 1152/2, 28 Rebiülahir 1328, 9 Mayıs 1910, BOA MF MKT 1152/60, 29 Rebiülahir 1328, 10 Mayıs 1910; BOA MF MKT 155/95, 28 Cemaziyelahir 1328, 7 Temmuz 1910). Nikola Aghnides de bu başvuru yapan adaylar arasındadır. Aghnides başvuru dilekçesinde hukuk mektebinden yeni mezun olduğunu ve Colombia

Üniversitesi için yapılacak sınavı katılmak istediğini beyan etmiş, dilekçesinde de İstanbul Çağaloğlu'nda Nuruosmaniye'de 29 numarada ikamet ettiğini belirtmiştir (BOA MF MKT 1157/32, 30 Receb1328, 7 Ağustos 1910). Bu ilk öğrenci grubunun ardından 1919 yılında iki öğrenci daha gönderilmiş, ancak bu dönemde Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik bir devlet olarak ayrılması, içinde bulunduğu ekonomik ve siyasi durumlar Colombia Üniversitesi ile yapılan anlaşmanın devam ettirilememesine neden olmuştur.

Bu çalışmada amaç Müslüman bir toplumda doğup eğitim hayatını Anadolu'da tamamlayan Rum bir şahsiyetin Amerika'ya yolculuğu ve iş hayatında gelmiş olduğu zirvenin çalışmış olduğu dönemlere ait belgelere dayanan serüvenini ortaya koymaktır. Aghnides, Türkiye'de almış olduğu eğitim ile yetinmeyerek ileri derecede birçok dil öğrenmiş, özellikle de Arapça ve Kur'an-ı Kerim başta olmak üzere birçok İslami kaynağı karşılaştırmalı olarak değerlendirebilmiştir. Hazırlamış olduğu tez ile bilimsel dünyada yerini almış ve de birçok çalışmaya öncülük etmiştir.

Hayatı

Nicholas Prodromou Aghnides 1884/1885 yılında Niğde'de doğmuş, Osmanlı sicil kayıtlarına göre Niğde'nin Kayabaşı Orta Mahallesi 36 numaraya kayıtlı olduğu tespit edilmiştir. Babası Prodromos Aghnides, annesi ise Anastassia'dır. Nicholas'ın ilköğrenimini okuduğu yıllar tahminen 1890 yılına tekabül edip, ilköğrenimini Niğde'deki Rum okulunda yapmıştır. Niğde'de bu dönemde yaklaşık 18.000 Ortodoks Rum yaşamakta; Ortodoks Rumlarına ait ise iki okul bulunmaktadır (Cuinet, V. I, 1892, s. 836). Bunlardan biri kız diğeri erkek Rum okuludur. Aynı dönemde erkek okulunda 256 öğrencinin öğrenim gördüğü bilinmektedir (Doğan, 2005, s. 159). Nicholas, Rum okulunu bitirdikten sonra 1900-1903 yılları arasında Mersin (Tarsus) Amerikan Kolejinde eğitimini sürdürmüştür (Aghnides, 1916, s. 541). 22 Kasım 1888 tarihinde açılan ve sıkı bir eğitim-öğretim programına tabi olan bu okula öğrenciler sınavla seçilerek ve ahlaken de referanslarla kayıt yaptırabilmektedir. Okulun hedefi, gerçekleri kavrayabilen, dünya meseleleriyle ilgilenebilen, aydınlık düşünceleri taşıyabilen, sorunları çözümlenebilen, önyargısız ve kararlarını iradeleri doğrultusunda verebilen gençler yetiştirebilmektir. İlk başta okula sadece Ermenilerden kayıt yaptıranlar olmuşsa da okulun eğitimdeki başarısı kulaktan kulağa yayılmış ve kısa zamanda Rumlardan da kayıt almaya başlamışlardır. Aghnides'in okuduğu dönemlerde okulda ortalama 200 öğrenci bulunmaktadır ve bunların %75'i Ermeni, %18'i Rum'dur (Halifeoğlu, 2007, s. 27-47).

1904 yılında İstanbul'a gelerek Kadıköy'deki Fransız St. Joseph okuluna giden Nicholas daha sonra Hukuk Mektebine devam etmiş ve 1909 yılında buradan mezun olarak 1910 yılında bir süre avukat olarak İstanbul'da çalışmıştır (Aghnides, 1916, s. 541; Yalman, 1997, s. 130; McGrew, 2015, s. 126). (Ahmet Emin Yalman bu dönemde Osmanlı Hükümeti'nin kendisine Samsun savcılığını teklif etse de kabul etmediğini belirtmektedir.) Hukuk Mektebinden yeni mezun bir avukat olarak hayatını tamamen değiştirecek gelişme ise yukarıda da bahsedildiği gibi Osmanlı Hükümeti ile Amerikan elçisi arasında yapılan görüşmeler neticesinde Amerika'ya öğrenci gönderilmesi ile ilgili gerçekleştirilen anlaşma neticesinde ortaya çıkmıştır.

Osmanlı Hükümeti'nin Colombia Üniversitesi ile yaptığı bu anlaşma gereğince Amerika'ya gönderilecek öğrencileri seçmek için yapılan sınavı yaklaşık 180 kişi katılmış; bu sınav sonucu Nicolas da Amerika'ya gitmeye hak kazanan beş kişi arasında yerini almıştır (Yalman, 1997:129).

Amerika'ya Yolculuk ve Amerika'da Yaşam

Sınav sonrası Amerika'ya gidecekler arasında Cevat Eyüp (sonraki Petrol Araştırma Müdürü, Tasmen), Abdullah Hamdi (sonraki Elektrik Etüd İdaresi Umum Müdürü, Toker), Ahmed Şükrü (Profesör, Esmer) ve gazeteci Ahmet Emin (Yalman) yer almaktadır. Ahmet Emin'in anlattıklarına göre Amerika'ya gidecek bu beş kişi Çemberlitaş'ta bir araya gelerek yola çıkış için hazırlıkları planlamışlar ve 1911 Şubat'ının ilk gününe karar vermişlerdir. Gerekli hazırlıklar yapıldıktan sonra Mauretania gemisiyle Amerika'ya yolculukları başlamıştır. Amerika'ya girişler bugün olduğu gibi o zaman da çok sıkı olduğundan Amerika'ya vardıklarında kendilerine anarşist, çok eşliliği savunan poligamist olmadıklarına ya da Amerika'da hükümeti devirmeye gelmediklerine dair bir belge imzalamaları istenmiştir. Nicholas bu belgeyi imzalamıştır (Country Naturalization Record, 305, 2018). (Belge ekte yer almaktadır.) Yalman, Amerika'ya 5 Şubat'ta vardıklarını bu tarihin okulun ilk dönem kaydı için geç olduğunu bu nedenle de ilk dönemi kaybettiklerini belirtmiştir. Nicolas ise ilerleyen dönemde burada Siyasi İlimler Fakültesi'nde okumaya hak kazanmıştır (Yalman, 1997, s. 130-131). Ayrıca Colombia Üniversitesi'nde birçok hocadan ders almış, iktisat ve maliye alanında ihtisas yapmış, 1913 yılında Master derecesine kadar ulaşmıştır (Aghnides, 1916,

s. 541). Sonrasında hocaları onun Müslüman ülkede yetişmiş, iyi derecede Türkçe bilen biri olarak İslam hukukunu incelemeye yönlendirmişlerdir. Zaten kendisi de tezinde İslam'a olan hayranlığının kendisini bu alanda uzmanlaşmaya yönlendirdiğini ifade etmiştir. İşte onun bu ilgisi "İslam Maliye Sisteminin Kaynakları"nı incelemek için Arapça öğrenmesine sebep olmuştur. Böylece birçok ana kaynağı inceleme fırsatı ortaya çıkmış sonuçta bu sisteme dair doktora tezi hazırlamıştır. Doktora öğrencisi iken 1913 yılında Liverpool'a seyahat ettiği Amerikan belgelerinden anlaşılmaktadır (Family Search, 2018). 1916 yılında doktora derecesini aldıktan sonra Darmouth College'de öğretim üyeliği yapan Nicolas bir süre sigorta şirketlerinde uzman olarak çalışmış (Aghnides, 2003, s. 5) ve daha sonra ülkesine dönme kararı almıştır. Ancak bu esnada onun geleceğini etkileyecek yeni gelişme Birinci Dünya Savaşı'nın çıkmış olmasıdır. Nicolas Aghnides, Osmanlı Devleti'nin bu savaş içinde bulunduğu durum sebebiyle muhtemelen ülkesine geri dönemeyeceğini düşünmüş ve Amerika'ya kalıcı olarak yerleşmiştir. Artık Amerikalı olan Aghnides, 1917 yılında hemşire olan Rebecca Wagner ile evlenmiştir (Newyork City Marriage Records, 2018). Aghnides'in Amerika'daki nüfus kayıtlarına ait bilgiler 1940 yılına kadar takip edilebilmektedir. Amerikan kayıtlarına göre 54 yaşında olan Aghnides, Manhattan'da eşi Rebecca ve kardeşi Ellie ile beraber yaşamış ve Mourance Co. (?) şirketinde çalışmıştır. Maaşını ise 1560 dolar olarak göstermiştir. Newyork'da başarılı bir yatırımcı olduğu bilgisinin dışında kardeşi Thanassis'in Birleşmiş Milletlerde üst düzey görevlerde yer aldığı ifade edilmiştir (McGrew, 2015, s. 126). Ancak bundan sonrasına ait herhangi bir bilgi ne yazık ki bulunmamaktadır (United State Census, 1940, s. 2018).

Ahmet Emin Yalman Aghnides'i tam bir Anadolu'lu olarak tanımlamaktadır. Mütareke yıllarında Amerika'da işsiz kalmış, bu sıralarda Yunan Hükümeti'nin kendisini Atina'ya İslam Hukuku profesörü olarak davet etmesi üzerine ise "ben Türk parası ile Amerika'da tahsil gördüm. Türklerle Yunanlıların savaş halinde olduğu bir sırada Yunanistan'a hizmet edemem." demiştir. 1962 yılında memleketi Niğde'yi görmek üzere Atina'ya oradan da Türkiye'ye geçmek istemişse de Atina'daki Amerikan konsolosunun yanlış bilgi vermesi üzerine bu isteğini yerine getirememiştir (Yalman, 1997, s. 142-144). Aghnides, 1976 yılında Amerika'da vefat etmiştir (Unites State Death Index: Aghnides). "Mohammedan Theories of Finance- with an İntroduction to Mohammedan Law and a Bibliography" adındaki tezi "İslam'ın Mali Hükümleri" ismi ile Prof. Dr. Servet Armağan tarafından Türkçe'ye çevrilerek yayınlanmıştır. Üniversite kayıtlarına göre İslam Hukuku Uzmanı sayılan Aghnides'in, Türkçe ve Rumca dışında, çok iyi derecede Arapça, İngilizce ve Fransızca bildiği anlaşılmaktadır (Aghnides, 2001). Bu kadar dil bilmesi çok normaldir. Zaten bir Rum olduğu için Rumca ana dilidir. Türkiye topraklarında doğmuş bir gayrimüslim olarak Türkçe'de ikinci anadilidir. Osmanlıca'nın yapısı dolayısıyla Arapça'ya aşinalığı vardır. Bu nedenle de eserlerinde kullandığı kaynakların büyük bir kısmı da Arapça'dır. Amerika'ya gittiğinde bu konuda eğitim almaya başladığında alfabetini Osmanlıca'dan dolayı bildiğinden zorlanmamıştır. İngilizce ve Fransızca ise Amerikan Koleji'nde aldığı eğitim sayesinde daha Amerika'ya gitmeden öğrenmiş olduğu diğer yabancı dillerdir. Amerikan okullarına yönelik yapılan çalışmalardan bu okullarda çok iyi bir yabancı dil eğitim verildiği bilinmektedir. Örneğin, ilk yıl hazırlık eğitimi süresince haftada beşer saat olmak üzere İngilizce, Fransızca, Türkçe, Ermenice ve Yunanca dersleri verilmektedir. Mezun olana kadar da diğer derslerin yanında yine haftada beşer saat bu dillere yönelik eğitim devam etmektedir (Halifeoğlu, 2007, s. 49-50).

Eserleri

Nicolas Aghnides'in doktora tez çalışması olan "İslam'ın Mali Hükümleri" adlı eseri sonradan birçok kez basılmış ve Türkçe de dâhil olmak üzere başka dillere çevrilmiştir. Bu eseri kendisinden sonra birçok çalışmaya kaynaklık etmiş ayrıca bu konu üzerine çalışanların da muhakkak değerlendirmesi gereken bir çalışma olmuştur. Bu tez İslam hukukunda vergi kavramı, vergi çeşitleri, özellikle arazi vergileri, vergilerin toplanması, vergilerin devlet hizmetlerine sarf cihetleri ile bugün Sayıştay dediğimiz bütçenin uygulanmasını kontrol ve ilgili itirazları sonuçlandırmak gibi konuları içine almaktadır. İslam hukukunun özellikle kamu maliyesi kısmını detaylı bir şekilde ele almış; İslam hukuku ile ilgili olan temel kitapların bir listesini tezinde vermeyi de ihmal etmemiştir.

Tez esas olarak iki ayrı kitap ve her kitabın içinde birçok bölümden oluşmaktadır. Birinci kitap aslında tezin ana konusu olan İslam'ın Mali Hükümlerine giriş niteliğindedir ve temel olarak İslam hukukunun ana esaslarını ortaya koymayı amaçlamaktadır. 11 bölümden oluşan bu kısımda öncelikle şeriatın ve fıkıhın tanımları verilmiştir (Aghnides, 1916, s. 23-29) Ardından İslam hukukunun ana kaynakları ele alınmıştır. Kur'an, sünnet, kıyas ve icma-ı ümmet kaynakları dışında örf, istihsân ve istislâh gibi kaynakları da açıklanmıştır (Aghnides, 1916, s. 30-102). Birinci kitabın 8. bölümünde şeriat hükümlerinin sınıflandırılması başlığı altında farz, vacip, sünnet, mübah, mekruh ve haram terimlerinin açıklamasını

yapmıştır (Aghnides, 1916, s. 109-116). Dokuzuncu bölümde ise içtihat, müçtehit tanımlarını yaparak içtihat kapısının kapanıp kapanmadığına dair farklı kaynakları karşılaştırarak değerlendirmelerde bulunmuştur (Aghnides, 1916, s. 117-132). Bunlardan sonra da 10. bölümde içtihat ve mezhep ve büyük mezhep kurucularının özelliklerini anlatmaktadır (Aghnides, 1916, s. 133-147). Birinci kitabı genel değerlendirme yaparak ve sonuna oldukça geniş bir bibliyografya koyarak sonlandırmıştır. Bibliyografyada çoğunlukla Arapça kaynaklara çok az olarak da batı dillerindeki kaynaklara yer verilmiştir (Aghnides, 1916, s. 148-196).

İkinci kitapta ise Aghnides'in esas olarak incelemek istediği İslam hukukunun mali hükümleri ele alınmaktadır. Bu konuları ele alırken de açıklayıcı ve anlaşılır bir üslup kullanmıştır. İslam'ın mali hukukunun temellerini açıklarken iki ana çerçevede ele almıştır. Önce gelirleri, sonrasında giderleri açıklamıştır. Gelirleri de dini gelirler ve dini olmayan gelirler şeklinde iki ana gruba ayırmıştır. Dini gelirler içerisinde zekâtı oldukça detaylı bir şekilde ele almıştır. Açıklamalarını çok doğru noktalara temas ederek yapmıştır. Örneğin, zekât konusunu sadece zekâtın tanımını yapıp, zekât mükellefi kimdir, kimler zekât alabilir? gibi klasik açıklamaların dışına çıkarak İslam devleti zekâtın neresindedir? şeklinde detaylandırarak konuyu etraflı bir şekilde ele almış ve eksik bırakmamıştır. Çünkü zekât aynı zamanda İslam devletinde devlet bütçesinde bir gelir teşkil etmektedir. Yani zekâtın bir ibadet olması onu ödeyen Müslüman açısından ayrı olarak değerlendirilmesi gereken bir husustur. Modern zamanda da zekât ile ilgili yapılan çalışmaların temel sıkıntısı da budur. Aghnides, bu iki mefhumu birbirinden ayırarak zekâtı İslam devletinin gelirleri bakımından da ayrıca değerlendirmiştir. İşte onun bu bakış açısı kendisinden sonra gelenlere de ışık tutmuş, eserinin değerinin katlanmasına ve bu konu ile ilgili yapılan hemen hemen bütün çalışmalarda görülmesi gereken bir kaynak konumuna getirmiştir.

Giderleri ise

1. Hazine ve bütçe
2. Zekat vergilerinin sarfı
3. Din dışı gelirlerin sarfı
4. Vergi imtiyazları
5. Devlet sicilleri
6. Kamu Malları şeklinde sınıflandırarak açıklamıştır (Aghnides, 2003: 20-21; Dilmen, Yeşilyurt, 2015, s. 338).

Aghnides'in yaptığı detaylı açıklamalarla İslam devletinin idari-mali yapısı daha belirgin olarak ortaya çıkmıştır. Kitabını İngilizce yazmış bu çalışmayı yaparken de birçok Arapça, İngilizce, Almanca, Fransızca ve Türkçe 'ye de hâkim olduğundan yer yer Türkçe kaynaklardan faydalanmıştır. Konu ile ilgili destekleyici olarak ayet ve hadis kullanmayı da ihmal etmemiştir.

Aghnides'in çalışması Amerika dışında da çok ses getirmiş ve tezi üzerinde daha o dönemde bile değerlendirme yapanlar olmuştur (Mannan, 1973, s. 385-389). Değerlendirme yapanların en önemlilerinden birisi Aghnides'in çağdaşı İslam hukuku araştırmacısı ve "The Principles of Muhammadan Jurisprudence" kitabının yazarı Abdür Rahim'dir. (Abdur Rahim, 1911). Abdur Rahim, Aghnides'in çalışmasının, kendi alanında birçok anlaşılması güç olan kısımları kolayca açıkladığını ifade etmiş ve üstünlüğünün konuları temel kaynaklara dayandırmasından geldiğini belirtmiştir. Abdür Rahim'in Aghnides'in teziyle ilgili eleştirisi ise Arapça hukuki ifadelerin çok basit bir çevirisine sadık kalarak sıradan bir okuyucunun tartışmalarını takip etmesini gereksiz yere zorlaştırdığına yönelik olmuştur (Abdur Rahim, 1921, s. 97-99). Martin Sprengling ise bu çalışmanın bir başucu kitabı olacağına özellikle vurgu yapmıştır (Sprengling, 1918, s. 211-213). Yine aynı dönemde Almanya'da da bu çalışmanın incelendiğini görmek mümkündür (Goldhizer, 1917, s. 438-44).

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

1883 yılında Niğde'de başlayıp, 1976 yılında Amerika'da son bulan bir hayatın sahibi olan Aghnides, hem bu özelliği bakımından hem de geride bırakmış olduğu eseri bakımından incelemeye değer bir şahsiyettir. Anadolu lu olma özelliğini hayatının sonuna kadar üzerinde taşımış, ülkesine bir gün dönebilmenin hasretini çekmiştir. Onun Osmanlı topraklarında başlayan eğitim hayatı, Amerika'da zirve noktasına erişmiştir. Müslüman bir toplumda doğup büyüyen bir Hristiyan olması, ona tezini hazırlarken yabancılık çekebileceği terimleri gayet rahatlıkla açıklayabilmesine yardımcı olmuştur. Tabi bunu yaparken

sadece Türkiye'de gördükleri ile yetinmeyerek ileri derecede Arapça öğrenmiş ve Kur'an-ı Kerim başta olmak üzere birçok İslami kaynağı karşılaştırmalı olarak değerlendirebilmiştir. Amerika'ya giderken aklında böyle bir tez hazırlama kaygısı var mıydı bilinmez. Ancak Colombia Üniversitesi'ndeki hocalarının onun bu özelliğinden faydalanmayı bildikleri ve onu bu konuya yönlendirdikleri akla yatkın bir ihtimaldir. Böylece muhteşem aynı zaman da bu konu üzerine çalışma yapanların başvuracağı ana kaynaklardan biri olacak bir tez ortaya çıkmıştır. Nicholas doğduğu topraklarda bizzat Müslümanlarla iç içe büyümüş olduğundan İslam'a bir gayrimüslim gözüyle dışarıdan bakabilmiş, bunu yaparken İslam aleyhtarı bir tavır sergilememiştir. Objektif bir şekilde eserini hazırlamış olması da eserin üstünlüğünü bir kat daha artırmıştır.

Etik Beyan

"Amerika'da Niğdeli Bir Şahsiyet (1884-1976): Nicolas P. Aghnides" başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayına değerlendirme için gönderilmemiştir.

Kaynakça

A-Arşivler

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)
MF MKT (Maarif Nezareti Mektubi Kalemi Belgeleri)
Nr. 1152/11, 1152/60, 1163/32, 1152/21, 1155/95, 1157/32, 1166/7
DH SN THR (Dahiliye Nezareti Sicil-i Nüfus Tahrirat Kalemi Belgeleri)
Nr. 4/40

B-Diğer Eserler

- Abdur Rahim. (1921). Reviewed Work(s): Mohammedan Theories of Finance. by Nicholas P. Aghnides, The Economic Journal, 31, London, 97-99.
- Abdur Rahim. (1911). The Principles of Muhammadan Jurisprudence, Madras.
- Aghnides, N. P. (1911). Mohammedan Theories of Finance, Newyork.
- Aghnides, N. P. (2003). İslâm'ın Mâli Hükümleri, (Çev. Servet Armağan), İstanbul, İnsan.
- Aghnides, N. P., İslâm Hukukuna Giriş, (Çev. Servet Armağan), İstanbul, Beta.
- Akpınar, B. (2015). Modernleşme Aracı Olarak Yurt Dışı Öğrenciler: Bitmeyen Serüven, Eğitime Bakış, 34, Ankara, 4-10.
- Aslan, C. (2014). Erken Cumhuriyet Dönemi'nde Eğitim Bilimleri alanında Yurt Dışına Öğrenci Gönderilmesi Olgusu (1923-1940), Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara.
- Cuinet, V. (1892). La Turquie D'Asie, V. I, Paris.
- Doğan, H. (2005). Seyahatnamelere Göre Niğde, Niğde Tarihi Üzerine, İstanbul, Kitabevi.
- Dökmen, G.-Yeşilyurt, Ş. (2015). "Din ve Ekonomi Bağlamında İslam Maliye Sistemi ve Günümüz Maliye Sistemiyle Karşılaştırılması, Sakarya University, international Congress on Islamic Economics and Finance, 21-23 October, Sakarya, 331-347.
- Erdoğan, A. (2013). Yurt Dışı Eğitim ve Türk Modernleşmesi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 230-232.
- Erkek, M. S. (2010). II. Meşrutiyet Dönemi'nde Avrupa'ya Gönderilen Osmanlı Talebeleri, XVI. Türk Tarih Kongresi, Ankara, 761-781.
- Goldhizer, I. (1917). Aghnides, Mohammedan Theories of Finance, Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft, 71, Deutsche, 438-444.
- Halifeoğlu, M. (2007). Tarsus Amerikan Koleji'nin Kuruluşu, Gelişimi ve Faaliyetleri, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ.
- Kılıç, F.-Güçin, G. (2017). Cumhuriyetin İlk Yıllarında Tarih Alanında Yurt Dışına Gönderilen Öğrenciler ve Türk Tarihçiliğine Etkileri, Tarih Okulu Dergisi, XXXII, 19-54.
- Mannan, M.A.. (1973). İslam Ekonomisi Teorik ve Pratik, İstanbul, Fikir.
- McGrew, W. (2015). Educating Across Culteres, Anatolia College in Turkey and Greece, London, Rowman and Littlefield.
- Sprengling, M. (1918). Reviewed Work(s): Mohammedan Theories of Finance by Nicholas P. Aghnides, The American Journal of Semitic Languages and Literatures, 34, Chicago, 211-213.
- Şişman, A. (2003). Yurt Dışında Tahsil Yapan Burslu Ermeni Asıllı Osmanlı Öğrencileri, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 4, 1-30.
- Ulu, C. (2014). 1416 Sayılı "Ecnebi Memleketlere Gönderilecek Talebe Hakkında Kanun" ve Cumhuriyetin İlk Yıllarındaki Uygulamaları, Tarih Okulu Dergisi (TOD), XVII, 495-525.
- Wilson, R. (2004). The Development of Islamic Economics Theory and Practice, Islamic Thought in the Twentieth Century, Ed. Suha Taji-Farouki, Basheer M. Nafi, London, Tauris, 195-221.
- Yalman, A. E. (1997). Gördüklerim ve Geçirdiklerim (1888-1918), C. I, İstanbul, Pera.

C-Online Kaynaklar

- New York, County Naturalization Records, 1791-1980 New York Declarations of intention, vol 305, no 149736-150235; (<https://www.familysearch.org> (erişim tarihi 21.11.2018, saat 12:22))
<https://www.familysearch.org> (erişim tarihi 21.11.2018, saat 12:22).
New York City Marriage Records, 1829-1940, <https://www.familysearch.org> (erişim tarihi 21.11.2018, saat 12:22).
United States Census, 1940, New York City, Manhattan, Assembly District 22, 31-1890, <https://www.familysearch.org> (erişim tarihi 21.11.2018, saat 12:22).
United States Social Security Death Index, Nicolas Aghnides, <https://www.familysearch.org> (erişim tarihi 21.11.2018, saat 12:22).

EXTENDED ABSTRACT

In Ottoman Empire, sending students to abroad started with sending Mr. Ishak to France in Selim III era, and continued until the subversion of the Ottoman Empire with differences in the numbers of sent people. Over time, with the removal of the science courses in the madrasah, qualified employee, needed in professional technical fields, opening is arose. As a result, this opening was tried to eliminated by sending students to Europe. Mahmud II, who gave weight to reforms especially after the disbandment of the Janissaries, continued to send students to Europe in order to make his reforms sustainable. This practice, which was continued with a slight decrease in Abdul Hamid II era, has again given weight to in Committee of Union and Progress era. In the Committee of Union and Progress era, many students have sent to abroad mainly to Europe. In this era, United States were firstly included in the countries that students sent to. As a result of the attempts of the US ambassador, an agreement about sending three students every year for ten years to get higher education between Columbia University and the Ottoman State. This number then increased to five. The most important qualities that are seek in students is knowing English in the level to be able to follow the courses in there. A commission was created in Board of Education to choose the students, who will be send, and lots of applications is made to this commission. Nicolas Aghnides is among these applicants. Nicholas Prodromou Aghnides was born in Niğde in 1884/1885. In Ottoman records, he is registered in Kayabaşı Orta Neighborhood of Niğde in number 36. His father is Prodromos Aghnides and his mother is Anastassia. He completed his primary education at the Greek school in Niğde. After he graduated from the Greek school, he continued his education in Mersin (Tarsus) American College in 1900-1903. In 1904, he came to Istanbul and went to French St. Joseph school in Kadıköy, then continued to Law School and graduated from here in 1909. In 1910, he worked in Istanbul as a lawyer. And in 1911, he entered the exam, which was made in order to choose the students that will sent to US as pursuant to the agreement between Ottoman Government and Columbia University, and he became qualified to go to the US by included among the five people to be sent. Nicolas, who arrived US in the first week of the February, was qualified to study in Political Sciences Faculty. He received lectures from the many teachers in Columbia University, and specialized in economy and finance, and received Master degree in 1913. After that, his teachers directed him to examine Islamic Law, because he was raised in a Muslim country and has great command on Turkish. He has already stated in his thesis that his admiration for Islam directed him into become specialized in this field. He prepared a doctoral thesis about this system with examining many main sources. The work of Nicolas Aghnides called Mohammedan Theories of Finance then printed for many times and translated into other languages including Turkish. In addition, his work has also been used as source for the successor works. This thesis includes subjects such as the tax concept in Islamic law, tax types, especially the land taxes, collection of the taxes, expense ways of these taxes to state services with controlling the budget that we called Court of Accounts and resulting the relevant objections. Mainly the thesis consists of two separate books and many chapters in every book. The first book is actually an introduction to the Mohammedan Theories of Finance, which is the main subject of the thesis, and aims to reveal the main principles of the Islamic law. In this part, which consists of 11 chapters, firstly the definitions of sharia and fiqh were given. Then the main sources of Islamic law were discussed. Sources such as manners, juristic preferences and reclamation were explained apart from Qur'an, sunna, Qiyas and Ijma. In the 8th chapter of the first book, he explained the terms fard, wajib, sunna, mubah, makruh and haram under the title of classification of sharia provisions. And in the 9th chapter, he made ijihad and mujtahids and made evaluations by comparing the different sources on the subject of ijihad. After that, he explains the characteristics of ijihad and communion and the great communion founders. He ended the first book with making a general evaluation and adding a wide bibliography. In bibliography, there is mostly Arabic sources and a few western language sources. And in the second book, Aghnides examines the Theories of Finance of Islamic Law, which he actually wanted to examine. When he examining these, he used an explanatory and

understandable way. He used two frames when explaining the basis of the Islam's financial law. He first explained the incomes and then the expenses. He separated the incomes as religious incomes and non-religious incomes. He explained zakat, among the religious incomes, quite detailed. With the detailed explanations of Aghnides, Islamic state's administrative-financial structure was revealed clearly. He wrote his book in English. The work of Aghnides highly influenced also outside the US and there were people who made evaluations about his thesis even in that period. Therefore, his education life, which started in Ottoman lands, reached its peak point in the US. Being a Christian, who was born and raised in a Muslim community, helped him explain easily the terms, which he can have a hard time explaining it when he was preparing his thesis. Of course while he was doing this, he was not settled with the things that he saw in Turkey, he learned Arabic and be able to evaluate many Islamic sources, especially the Qur'an, comparatively. Because Nicholas was grew in the land that he was born with Muslims, he was able to look Islam as an outsider, a non-Muslim, and did not adopt a negative attitude towards Islam. He prepared his work objectively. His work was translated by Prof. Dr. Servet Armağan with the name *İslâmın Mâli Hükümleri* (Mohammedan Theories of Finance).

Turizm İşletmelerinde İnsan Kaynakları Yönetimi İşlevi Olarak İnsan Kaynakları Planlaması ve Sorunlar Üzerine Bir Değerlendirme

Elbeyi PELİT¹ ve Ahmet ÇETİN²

Öz

Günümüzde istihdam yaratıcı sektörlerin başında gelen hizmetler sektörü içinde turizm işletmeleri en önemli yeri oluşturmaktadır. Dünyanın her alanda yaşadığı makineleşme ve dijitalleşme üretimde emek faktörünün nicel olarak azalmasına sebep olmuştur. Ancak turizm işletmeleri belirli ölçüde bu otomasyondan etkilenmiş olsa da, hala insan faktörünün hizmet üretiminde en önemli unsur olduğu işletmelerdir. Müşteri memnuniyeti ve sadakatinin çalışan performansı ile doğrudan ilişki içinde olduğu turizm işletmelerinde insan kaynağı planlaması bu işletmelerin verimliliği için hayati önem taşımaktadır. İnsan kaynakları yönetiminin temelini oluşturan insan kaynakları planlaması, bütün bir insan kaynakları yönetim sürecinin başlangıcını da oluşturmaktadır. Bu yüzden planlamanın hatasız yapılması bütün bir sürecin sağlıklı işlenmesini de sağlayacaktır. Bu çalışma turizm işletmelerinde insan kaynakları planlaması, insan kaynakları birimlerinin rolü ve planlamada ortaya çıkan hatalar ve bu hatalara çözüm önerileri getirmek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Çalışmada, ulaşılan kaynaklar doküman incelemesi yöntemiyle taranmıştır. Ayrıca araştırmacıların sektördeki bireysel deneyim ve gözlemleri ile elde ettikleri sonuçlar literatürden elde edilen veriler ile birleştirilerek turizm işletmelerinde insan kaynakları planlaması ile ilgili ortaya çıkan sorunlar belirlenmeye çalışılmış ve bu sorunlara bazı çözüm önerileri getirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İnsan Kaynakları Planlaması, Turizm İşletmeleri, İnsan Kaynakları Planlama Sorunları

An Investigation on Human Resource Planning as A Human Resource Management Function and Its' Problems in Tourism Business

Abstract

Today, tourism enterprises constitute the most important place in the services sector, which is one of the leading sectors of employment creation. The mechanization and digitization in the world has led to a quantitative decrease in every field of labor factor in production. Although tourism enterprises are affected by this automation at a certain level, still the most important factor in production is human factor. Human resource planning in tourism establishments, where customer satisfaction and loyalty are directly related to employee performance, is vital for the efficiency of these enterprises. Human resources planning, which forms the basis of human resources management, constitutes the beginning of an entire human resources management process. Therefore, the planning of the whole process will ensure a healthy process. This study was carried out for the purpose of human resources planning in tourism enterprises, the role of human resources units and issues in planning and solutions to these issues. In the study, the sources were investigated by document analysis method. In addition, the results obtained from the individual experience and observations of the researchers in the sector are combined with the data obtained from the literature and the problems arising in the human resources planning in tourism enterprises have been tried to be determined and some solutions to these problems have been offered.

Keywords: Human Resource Planning, Tourism Enterprises, Human Resource Planning Issues

Atıf İçin / Please Cite As:

Pelit, E. ve Çetin, A. (2020). Turizm işletmelerinde insan kaynakları yönetimi işlevi olarak insan kaynakları planlaması ve sorunlar üzerine bir değerlendirme. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(2), 1268-1287.

Geliş Tarihi / Received Date: 29.03.2019

Kabul Tarihi / Accepted Date: 19.06.2019

¹ Prof. Dr. - Afyon Kocatepe Üniversitesi Turizm Fakültesi, elbeyipelit@aku.edu.tr
ORCID: 0000-0002-6418-801X

² Öğr. Gör. - Pamukkale Üniversitesi Denizli Sosyal Bilimler MYO, cetina@pau.edu.tr
ORCID: 0000-0002-0753-8175

Giriş

İşletmeler pazar paylarını, satışlarını ve karlarını artırmak için sürekli bir rekabet içerisinde yaşamlarını sürdürmektedir. Böyle bir ortamda başarılı olabilmek için işletmeler sürekli maliyetleri düşürerek, ürün ve süreçleri yenileyerek, kaliteyi, üretkenliği ve pazara giriş hızlarını arttırarak performanslarını iyileştirmeye çalışır (Çalışkan, 2010, s. 101). Kurumsal ve stratejik yönetim gibi, insan kaynakları yönetimi de organizasyonun sürekliliği ve etkinliğinde önemli rol oynamaktadır. İnsan kaynakları yönetimi organizasyonun pazarlama, üretim ve satış gibi kurumsal işlevlerini etkin bir şekilde yerine getirebilmesi için çalışanlar ile ilgili kritik kararların alınmasında sistematik insan kaynakları planlamasını uygulayarak bu rolü yerine getirmektedir (Cania, 2014, s. 373-374).

İşletmeler dinamik birimlerden oluşan dinamik yapılardır. Bu yapılar içerisinde daima değişim ve gelişmeler, beklenen ya da beklenmedik durumlar yaşanabilir. Emeklilik, ölüm, iş kazaları gibi sebeplerle boşalan pozisyonlara personel bulmak, iş gücü devri, işletmenin genişleme planları, teknolojik değişimler ve gelişmeler ve ihtiyaçların değerlendirilmesi yani mevcut durum analizi işletmelerde insan kaynakları planlamasını gerekli kılan durumlardır (Kumar, 2011, s. 40-41). Ortaya çıkabilecek böylesi durumlar ya da stratejik planlar içerisinde gerçekleştirilen insan kaynakları planlama faaliyetleri gibi bütün planlama faaliyetleri daima bir süreci gerektirir. Bu sürecin aşamalarını, bilgilerin toplanması, analiz ve değerlendirme, geleceğe ilişkin tahmin ve sonuçların uygulanması oluşturmaktadır (Saruhan ve Yıldız, 2012: 251). Bu aşamaların her birinin kendi içinde çeşitli uygulamalar barındırdığı insan kaynakları planlama faaliyetleri, işletmelerin işgücü israfını ya da kıtlığını önleme ve ihtiyaçlarını belirleme konusunda işletmeler için vazgeçilmez bir öneme sahiptir (Reilly, 1996, s. 16-17). Ayrıca işletmelerde stratejik planların gerçekleştirilebilmesi için insan kaynakları planlamasının da dâhil edilmesi gereklidir.

Turizm işletmeleri hizmetler sektörü içinde yer alan ve sanayi devriminden sonra hızla makineleşen üretim sistemi içerisinde hala emeğin en önemli üretim faktörü olduğu işletmeler arasında yer alır. Turizm sektöründe yer alan işletmeler arasında rekabet son derece yüksektir (Lew ve McKercher, 2006). Bu yüksek rekabet ortamında başarılı olabilmek için serbest piyasa ekonomisi içerisindeki işletmelerin diğerlerinden farklılaşması gerekmektedir (Martin vd. 2016, s. 31). Çünkü turist sayılarında büyük artışlar yaşanmasına rağmen taleplerin her geçen gün değişmesi ve ülkeler ve destinasyonlar arasında büyük benzerliklerin olması pazar içerisinde yer alan turistlerin çekimini ve memnuniyetini güçlendirmektedir. Müşteri memnuniyetinin üretilen hizmete (Sonne, 1999), üretilen hizmetinde ağırlıklı olarak emeğe dayalı olduğu turizm işletmelerinde hizmet kalitesinin artırılması ve müşteri memnuniyetinin sağlanması kaliteli bir insan kaynağına sahip olmakla doğru orantılıdır (Pelit ve Güçer, 2006, s. 159). Bu yüzden emeğin yönetilmesi büyük önem kazanmaktadır.

Dünya turizm örgütü, turizmin emek yoğun bir sektör olarak birçok insana istihdam sağladığını ancak minimum düzeyde bile mesleki yeterlilik ve yeteneğe sahip personel istihdamında sorun yaşandığını belirtmektedir. Bunun gerekçeleri arasında iş ve çalışma şartlarının personel beklentilerini karşılamamasını göstermekte bu nedenle insanların daha iyi iş fırsatları bulduğunda işten ayrıldığını ifade etmektedir (UNWTO, 2018). Turizm sektörü emek yoğun yapısı ve işgören devir oranının yüksekliği (Tuna; 2007; Ünlüöner ve Şahin, 2011, s. 18) sebebiyle insan kaynakları birimlerinin önem kazandığı sektörlerin başında gelmektedir. Özellikle stratejik insan kaynakları planlamasının işletmenin gelecek hedeflerini gerçekleştirmedeki yeri göz önüne alındığında bu önem ortaya çıkmaktadır. İnsan kaynakları yönetimi, planlama işlevi özelinde turizm işletmelerinin incelenmesi bu açıdan önemli görülmektedir. Bu çalışmada literatür taraması ile elde edilen veriler yardımıyla turizm işletmelerindeki insan kaynakları planlamasına ilişkin uygulamalar ve karşılaşılan sorunlar ortaya konularak bu süreçte insan kaynakları yönetimi biriminin rolüne değinilmiş ve konuya yönelik ilgili taraflara öneriler getirilmiştir.

İnsan Kaynakları Yönetimi İşlevi Olarak İnsan Kaynakları Planlaması ve Turizm İşletmeleri Açısından Önemi

Yönetimin temel fonksiyonlarından olan planlama, organizasyonların amaçlarına ulaşmak için araç ve imkânların seçimi veya belirlenmesi olarak tanımlanabilir (Ünsalan ve Şimşeker, 2011, s. 146). Planlama bir yerden başlaması ve belirli bir amaç için tamamlanması gereken bir süreci ifade eder. Yöneticilerin doğru kararlar alabilmesini sağlayan bilgileri toplamayı içerir. Elde edilen bilgiler hedeflere ulaşmak için gereklidir. Planlama her faaliyette olduğu gibi insan kaynakları yönetiminde de son derece önemli ve belirleyici bir süreçtir (Demir ve Çavuş, 2010, s. 3). İnsan kaynakları biriminin işlevlerinden biri olan insan

kaynakları planlaması esas itibariyle bir işletmenin insan kaynağı ihtiyaçının tahmini ve ihtiyaçının giderilmesi için faaliyetlerin basamaklandırılması anlamına gelmektedir (Pelit, 2015, s. 83).

İnsan kaynakları planlaması, gelecekte insan kaynağına ilişkin yapılması gerekenleri belirleyerek ortaya çıkabilecek değişimlere karşı politika ve stratejiler oluşturabilmek amacıyla yapılır. Bir örgütün işgücü talebini tahmin etmeye çalıştığı ve bu talebi karşılanacağı arzın büyüklüğünü, niteliğini ve kaynaklarını değerlendiren bir süreç olan (Reilly, 1996, s. 14) insan kaynakları planlamasının temel işlevi insan kaynağı talebiyle iç ve dış personel arzının uyumlaştırılması olarak ifade edilebilir (İbicioğlu, 2006, s. 1). İnsan Kaynakları planlaması uzun vade de işletmenin insan kaynağı ihtiyaçını ve temin yöntemini belirleme sürecidir (DeCenzo ve Robbins, 2010). Ayrıca mevcut işgücü seviyesinin belirlenmesi ve ihtiyaçın tespitinin yanında personelden faydalanma ve işgücü geliştirme işlemleri de planlama faaliyetleri kapsamında gerçekleştirilir (Keklik, 2007, s. 20). Bu sebeple işletme stratejilerinin oluşturulmasında insan kaynakları planlaması hayati bir rol oynar.

İnsan kaynakları planlaması iki düzeyde ele alınabilir. Birincisi insan kaynakları planlamasını örgüt boyutunda ele alan, örgüt içindeki çalışanların bugünkü durumunu ve geleceğe ilişkin ortaya çıkması beklenen değerikliği ele alan yaklaşımdır. İkincisi ise insan kaynakları planlamasını daha geniş ölçekte ele alan makro yaklaşımdır. Bu yaklaşımda ise, bir ülkenin iş gücü nitelik ve nicelik olarak ele alınarak incelenir (Kozak, 2012, s. 57). Kumar (2011, s. 37), ise insan kaynakları planlamasının farklı seviyeler ve farklı amaçlarla yapılabildiğini ulusal planlamacıların ulusal düzeyde bir plan gerçekleştirirken firma stratejistlerinin birim düzeyinde planlamalar gerçekleştirdiğini ifade etmektedir. Buna bağlı olarak ta planlama seviyelerini ulusal, sektörel, iş kolu (alt sektör), birim ve departmanlar seviyesinde olmak üzere beş farklı düzeyde ele almaktadır.

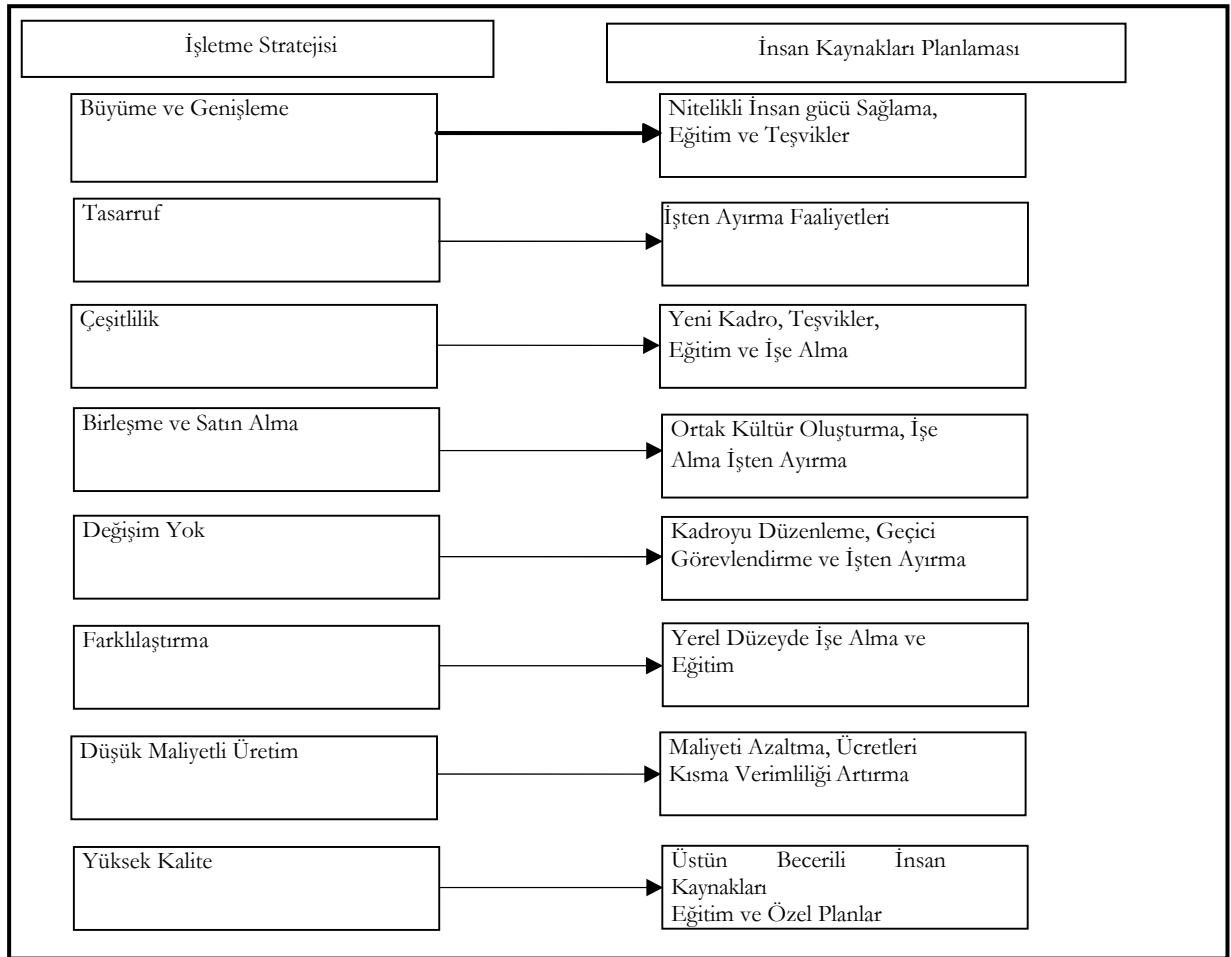
İnsan kaynakları planlamasını stratejik ve operasyonel olarak ele alan yaklaşımlara göre ise; stratejik insan kaynakları planlaması, stratejik insan kaynakları yönetimi çerçevesinde ortaya çıkan bir yaklaşımdır (Björkman ve Xiucheng, 2002). Stratejik insan kaynakları planlaması, organizasyonun belli bir döneme ait personel ihtiyaçlarının, belirlenen hedeflere ulaşabilmek için gerekli olan kalite düzeyinde sağlanmasını hedefler (Arslan, 2012, s. 91). Başarıyı yakalamak için işletmelerin hedeflerini ve bu hedefleri gerçekleştirmeyi sağlayacak insan kaynağını belirlemeleri gerekmektedir (Özer, 2015, s. 70). Bu süreç geleceğe dönük bir bakış açısı ile uzun vadeli gerçekleştirilmelidir. İşletmenin uzun dönemde başarıya ulaşabilmesi için gerekli hedefler ve stratejiler, bunları yürütebilecek nitelik, motivasyon ve yeteneğe sahip çalışanlar ile mümkündür. Bu yüzden stratejik insan kaynakları planlaması, işletme stratejisi doğrultusunda doğru zamanda, doğru kişilerin, doğru işlerde konuşlandırılması sürecidir (Sabuncuoğlu, 2000, s. 28; Arslan, 2012, s. 91; Torrington vd., 2017, s. 92). Bu yaklaşım daha çok işletmelerin uzun vadeli hedeflerinin gerçekleşmesine yönelik bir tutum oluştururken, operasyonel insan kaynakları planlaması ise kısa vadede gerekli işgücü ihtiyaçının belirlenmesinde kullanılan bir yaklaşımdır (Boella ve Turner, 2013, s. 198).

Bir işletme içinde yer alan bütün çalışanlar o işletmenin insan kaynağını oluşturmaktadır. İnsan kaynakları yönetimi, işletmenin amaçlarına ulaşabilmesi için, var olan çalışanları en doğru ve etkin şekilde kullanarak verimliliği artırıcı bir görev üstlenmektedir. İşletmeler mal ve hizmetleri uygun yöntemleri kullanarak minimum maliyetle üretebilmek için verimliliği daima ön plana alırlar (Yüksel, 2000, s. 1). İşletmelerde verimlilik dinamik bir kavramdır ve ölçü parametresi zaman ve birim olarak ele alınır. Turizm işletmelerinde ise verimliliğin ölçülmesi oldukça zordur. Bunun temel sebebi turizm işletmelerinde, özellikle konaklama işletmelerinde çalışan her birey doğrudan müşteri ile birebir ilişki içerisinde ve geliri de gideri de yaratan çalışanlardır. Bu yüzden turizm işletmelerinde işgücüne etki eden uygulamaların düzenlenmesi ve iyileştirilmesi işletme verimliliğine etki etmektedir (Kaynova, 2014). İşgücünü etkileyen uygulamalar işletmede yönetimin aldığı kararlar doğrultusunda yürütülmektedir. Bu kararlar işletme içinde yönetimin, gerekli araştırmalar ve planlamalar yapılmadan ve gerekli bilgiler olmadan alabileceği kararlar değerildir. Bu bilgiler ise işletme içerisinde insan kaynakları birimlerinin elde ettiği ve veri tabanlarında depoladığı verilerden elde edilecek bilgilerdir (Calp, 2016, s. 542). İnsan kaynakları yönetimi bu verileri işletme içerisinde birden fazla fonksiyonu kullanarak toplamaktadır. Bu fonksiyonların yerine getirilmesi ise bir anlamda insan kaynakları planlama faaliyetleri ile başlamaktadır.

İnsan kaynakları planlaması, işletmenin insan kaynakları ihtiyaçlarına temel planlama süreçlerinin uygulanmasını içermektedir. Planların başarılı olabilmesi, işletmenin uzun dönemli planlarına ve faaliyet planlarına uygun olmasına bağlıdır. İşletmenin uzun vadeli planları işletmenin başarısı için çeşitli faktörleri bir araya getirmeye çalışır ve işletmenin pazardaki başarısına odaklanmıştır (Björkman ve Xiucheng, 2002;

Tonus, 2013). Günümüzde işletme stratejik planları içerisine daha fazla dâhil edilmeye başlanan insan kaynakları ile işletme stratejik planları arasında ciddi bir ilişki vardır. Stratejik planlar ile insan kaynakları planlarını bütünleştirmek işletme amaçlarına ulaşmak için gereklidir (Briggs ve Keogh, 1999, s. 447). İşletmelerin sürekli değişim içerisinde olan çevre koşullarına hızlı tepki verebilmesini sağlayan stratejik planlama, üst yönetimin kapsamlı örgütsel amaç ve hedefleri belirleme ve onları gerçekleştirme sürecidir (Jackson ve Schuler, 1990). Üst yönetim, insan kaynakları faaliyetlerinin stratejik hedeflerle ilişkilendirilerek bu hedeflere ulaşmada katkı sağlamasını bekler (Bingöl, 2016, s. 170). İşletmeye göre farklılık gösterebilecek işletme stratejilerine göre uygulanabilecek insan kaynakları planlamalarına ilişkin uygulanabilecek yöntemler Şekil 1’de verilmiştir.

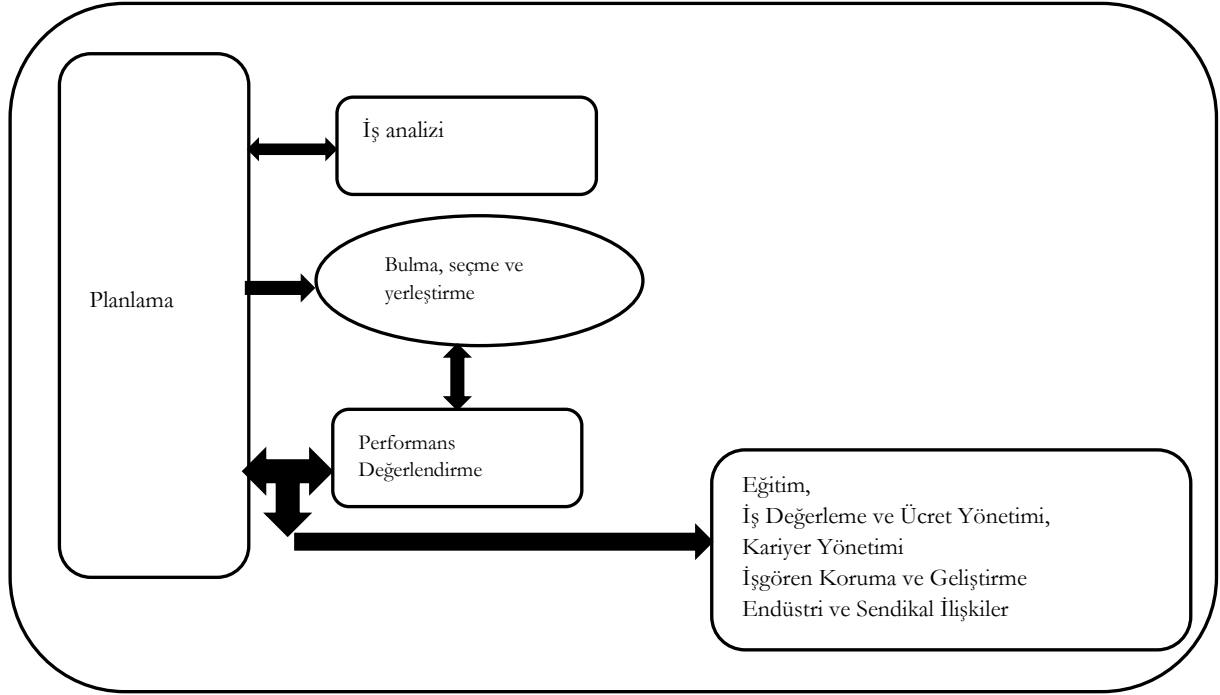
İşletmenin hedefleri doğrultusunda ihtiyaç duyduğu insan kaynağı belirlenerek, seçme, yerleştirme ve eğitim gibi faaliyetler ile ihtiyaç giderilir. İnsan kaynakları planlamasının işletme genel planlarıyla uyumlu olması gelecekteki işe alım ihtiyaçlarını değerlendirmek, eğitim programlarının oluşturulmasını kolaylaştırmak, terfi ve kariyer geliştirme politikalarını iyileştirmek ve değişen gereksinimlerin karşılanması için esnek bir işgücü sağlarken personel maliyetlerini azaltmaya da yardımcı olur (Deniz ve Ünal, 2007).

Şekil 1. İşletme Stratejileri ve İnsan Kaynakları Planlaması

Kaynak: Anthony, W. P., Perrew, P. L. ve Kacmar, K. M. (1996). *Strategic human resource management*. New York: Dryden Press.

İnsan kaynakları planlaması insan kaynakları fonksiyonları içerisinde diğer fonksiyonlarında yerine getirilmesinde asli rol oynayan bir fonksiyondur. İnsan kaynakları yönetimi içinde diğer fonksiyonlarla ilişkisi ve etkisi Şekil 2’de gösterilmiştir.

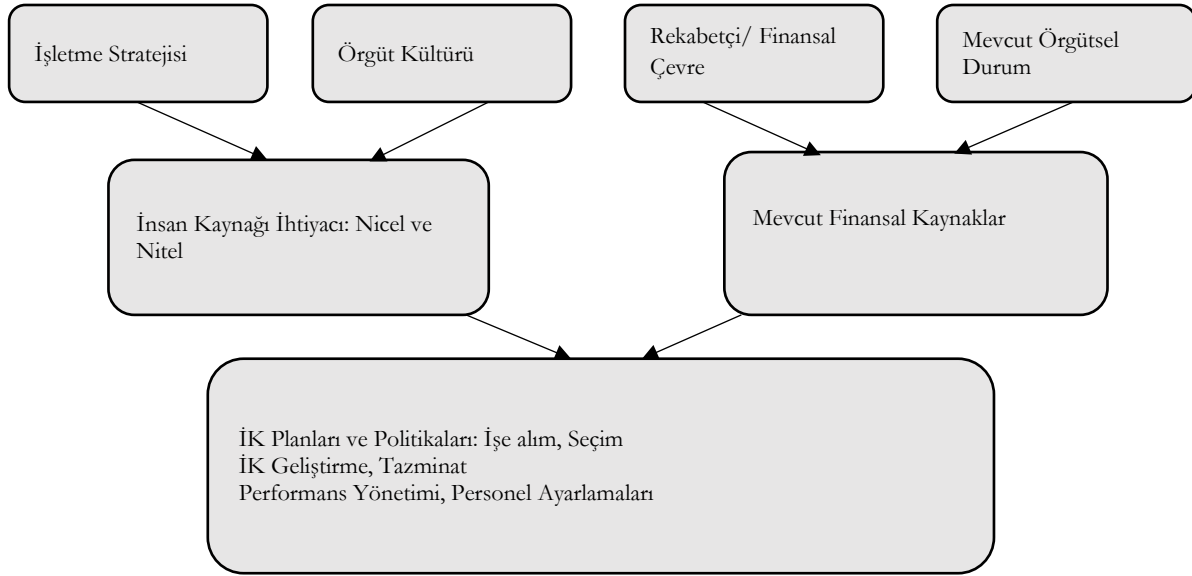

şekil 2. Planlamanın İnsan Kaynakları Yönetimi İçindeki Yeri

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur

İşletmede insan kaynakları yönetimine ilişkin bütün faaliyetler insan kaynakları planlamasına bağlı olarak başlamalı yürütülmelidir. İşletme stratejileri ile uyumlu, insan kaynakları yönetimi stratejileri çerçevesinde geręekleřtirilen iş analizlerinden elde edilen veriler planlamanın ilk girdilerini oluşturmaktadır. İşletmenin ihtiyaç duyduğu personel ihtiyaçının belirlenmesi için gerekli işlemler işgücü planlaması sürecinde geręekleřtirilerek, arz kaynaklarının tespiti yapılır. Eğer iç kaynaklar kullanılacak ise bununla ilgili performans değerleme ve işe uygunluğu değerlendirmek, eğitimleri organize etmek, kariyer planları ve ücret planlamalarını yapmak gerekir. İç kaynaklar yeterli değilse, bulma, seçme ve işe alma işlemlerinin geręekleřtirilmesi, oryantasyon ve eğitim gibi süreçlerin işletilmesi ve belirli bir süre sonra performans değerlendirmelerin geręekleřtirilerek alınan personelin yeterliliği ölçülmeli, gerekirse eğitimler artırılmalı ya da yeni personel bulma yoluna gidilmelidir. Bingöl'e (2016) göre işe alma, gelecekte ihtiyaç duyulan zaman ve yerde, belirli sayı ve nitelikte personel sağlanarak işletme faaliyetleri sorunsuz yürütülebilmesi gibi geręek bir amaca dayandırılmalıdır. Böylece planlama faaliyetinde başarı sağlanması ya da boşalacak kadrolar için her yönden hazır personelin bulundurulmasındaki başarı (Palmer ve Winters, 1992, s. 34), aynı zamanda insan kaynakları yönetiminin bütün fonksiyonlarını etkin bir biçimde yerine getirmesine de yardımcı olacaktır (Bingöl, 2016).

İşletmenin stratejik planlarını geręekleřtirebilmesi bu planlara insan kaynakları planlamasının dâhil edilmesiyle mümkün olmaktadır. İnsan kaynağı planlaması bu yüzden tek başına düşünülemez ve şekil 3'de belirtildiği şekilde işletme içindeki ve çevresindeki çeşitli unsurlarla etkileşim içindedir (Mathis ve Jackson, 2008).

Şekil 3. İnsan Kaynakları Planlamasında Etki Eden Faktörler

Kaynak: Mathis, R. L. ve Jackson, J. H. (2008). *Human resource management* (12th Edition). Mason: Thomson.

Şekil 3, bir kurumun geliştireceği insan kaynakları planlarını nihai olarak belirleyen değişkenler arasındaki ilişkiyi göstermektedir. Görüldüğü gibi işletmenin iş stratejisi insan kaynakları alanındaki strateji ve faaliyetleri etkilemektedir (Martin vd., 2016). Örneğin bir otel işletmesinin stratejik hedeflerinden temel iki tanesi küresel bir geniş görüşlülük oluşturmak ve hizmet kalitesini yükseltmektir. Bu iki hedefin yerine getirilmesinde insan kaynakları iç pazar ve dış pazar operasyonlar için işe alım, tazminat, sosyal haklar vb. uygulamaları yerine getirerek işletmeye destek sağlamayı planlamaktadır. Ancak hizmet kalitesinin artırılmasının tamamen yetişmiş ve yetenekli personele bağlı olması (Becker ve Huselid, 1998) ve bu personelin temininin zor olması insan kaynakları planlamasına işletmenin hedefleri doğrultusunda personelin sağlanması için eğitim kurs ve seminerleri gibi uygulamaları da eklemelerini gerektirecektir. Bu şekilde insan kaynakları planlarının kurumsal stratejik planları desteklemesi ile otelin stratejik hedeflerine ulaşması sağlanacaktır.

Etkin bir insan kaynakları planlaması, işletmenin içindeki ve dışındaki gelişmeleri de içeren ve eğitim ve gelişim ihtiyaçlarını da kapsayan bir yapıya sahip olmalıdır (Yılmaz, 2008, s. 42). Buradan hareketle insan kaynakları planlamasının iki temel amacı olduğu görülmektedir. Bunlardan birincisi uygun değer düzeyinde eleman istihdam etmek ve ikincisi ise çalışanlardan azami şekilde istifade etmek (Bingöl, 2016, s. 172). Bu amaçları benzer şekilde ele alan Kumar (2011, s. 36) ise; insan kaynağının yeterli düzeyde tedarik edilmesi, insan kaynağının uygun kalitede olması ve insan kaynağının etkin kullanımı olarak üçe ayırmakta ve insan kaynakları faaliyetleri içerisinde planlamanın önemini bu konulara dayandırmaktadır. Genel olarak bakıldığında insan kaynakları planlaması işletmenin eksik ya da fazla personelle çalışmasını önleyen, çevresel değişimlere işletmenin uyum sağlamasında etkili olacak personelle ilgili faaliyetleri yönlendiren bir işlevdir (Yüksel, 2000, s. 68). İnsan kaynakları planlamasının amaçlarını pek çok araştırmacı benzer şekilde belirtmektedir. Barutçugil, (2004, s. 247) bu amaçları; “İnsan kaynağı ihtiyacına yönelik uzun ve kısa dönemli tahminler yapmak, çalışanları örgüte bağlayarak verimlerini arttırmak için ihtiyaçlarını karşılamak, insan kaynaklarına yapılan yatırımların geri dönüşümünü sağlamak, insan kaynaklarına ilişkin ihtiyaçlarla örgütün bütün olarak faaliyetleri arasında bağlantı kurmak, örgütün istihdam fırsatlarını yakalamasını sağlamak, örgütte zaman içinde meydana gelen teknolojik değişim düzeyine göre oluşan çalışan fazlalığını öngörerek önceden gerekli önlemleri almak ve etkin bir insan kaynakları planlaması ile örgüt yönetiminin denetim yükünü azaltmak” olarak özetlemiştir. İnsan kaynakları planlaması yukarıda genel amaçları belirtilerek açıklanmaya çalışıldığı üzere, doğru zaman ve doğru yerde en ekonomik insan kaynağını sağlayabilecek faaliyetleri gerçekleştirme sürecini ifade etmektedir.

İnsan kaynağına yatırım günümüzde işletmelerin stratejik bir yaklaşım olarak benimsedikleri önemli konulardan biridir (Anca-Ioana, 2013, s. 1521). İnsan kaynağının her işletme için önemli olduğu kabul edilmekle birlikte, turizm işletmeleri için ayrı bir öneme sahiptir. Turizm işletmeleri çalışan ve müşteri arasında yoğun bir ilişkinin olduğu, işletme fonksiyonlarının yerine getirilmesinde çalışanların en önemli

rolü üstlendiği şişletmelerdir (Angelo, 1998, s. 403). Bu yüzden çalışan performansı şişletme performansı ile doğru orantılı olarak değişebilmektedir.

İnsan kaynakları planlaması örgüt içi ve örgüt dışı değişkenlere ilişkin tahminlere dayalı geleceğe ilişkin çalışmaları ele alması bakımından önemlidir (Kozak, 2012). Turizm şişletmelerinde örgüt içi değişkenler, emekli olma, işten ayrılma, sezonluk istihdam ve terfi gibi değişkenlerdir. Örgüt dışı değişkenler ise, sektördeki talep esnekliğinin yüksek olması, eğitim düzeyindeki değişimler, sektörde meydana gelen yenilikler, toplumun mesleğe bakış açısı, rekabet şartlarındaki değişimler gibi değişkenler oluşturmaktadır. Özellikle talep esnekliğinin yüksek olduğu turizm sektöründe, bahsedilen bu değişkenlere ilaveten turist gönderen ülkelerdeki gelişmeleri, bu ülkelerdeki tur operatörlerini, bu ülkelerle olan siyasi ilişkilerin gelişimini vb. pek çok konuyu da göz önünde bulundurularak planlama yapmayı gerektirmektedir. Tahminlerin iyi yapılabilmesi hem örgüt hem de toplum açısından insan kaynağının en uygun kullanımına imkn sağlayacağı için planlama çok önem kazanmaktadır (Yüksel, 2000, s. 69).

Çağdaş yaklaşımlarda insan kaynakları planlaması, sadece personel sayıları ile ilişkili değildir. Sayısal planlamalar yanında şişletmenin sahip olduğu bilgi, beceri ve kalite (Dolgun, 2007, s. 33) gibi nitel unsurların geliştirilmesi ve örgütte kültürün oluşturulması, değiştirilmesi ve devamıyla ilgili bir kavramdır. Özellikle alışan performansının şişletme verimliliğine etkisi dşnldğnde turizm şişletmelerinde müşteri memnuniyetini sağlamaya yönelik bir kültürün oluşturulması ve benimsenmesi oldukça önemlidir.

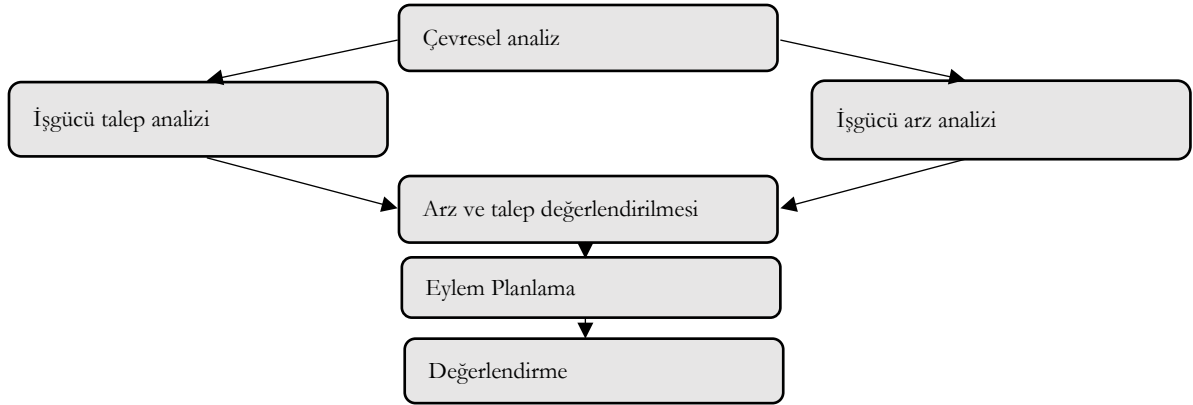
Turizm şişletmeleri açısından insan kaynakları planlamasını belki de en önemli hale getiren ise, Türkiye gibi turizmin ülke ekonomisi için oldukça önemli olduğu ülkelerde sadece şişletme devamlılığı değil ülke kalkınmasının da göz önünde bulundurularak, rekabeti koşunuzla değil ülke sınırları dışında bulunan diğer şişletmelerle yapmanın gereğinden kaynaklanmaktadır. Bu bakış açısı nitelikli işgücünü zorunlu hale getirmektedir. Dolayısıyla şişletmelerin “personel lazım olduğunda nasıl olsa buluruz” mantığıyla değil stratejik planlama mantığıyla hareket etmeleri gerekir. İhtiyaç duyulan ve gelecekte ortaya çıkabilecek ihtiyaçlar belirlenerek insan kaynakları personel seçimi kariyer planlaması ve diğer aktiviteleri yerine getirmeli (Keklik, 2007, s. 22), insan kaynağı temin yolları, kaynakları ve zamanları belirlenerek doğru zaman da doğru kişiler seçilmelidir.

Turizm şişletmelerinde İnsan Kaynakları Planlama Sürecinde İnsan Kaynakları Biriminin Rolü

İnsanlar fizyolojik yapılarının karmaşıklığı kadar, hatta daha fazla ruh dünyası karmaşık canlılardır. Dolayısıyla insan kaynakları yöneticisi olarak, insanlarla ve insana ait işlerle uğraşmakta karmaşık ve zor bir iştir. Bunun nedeni sadece kurumsal kurallar, politikalar ve prosedürler ile uğraşmayıp, aynı zamanda farklı tipte kişilikler, ihtiyaçlar ve krizlerle de uğraşmak zorunda olmasıdır (Muoki, 2011, s. 3). Aynı zamanda insan kaynakları yöneticileri şişletme için stratejik öneme sahip çeşitli görevleri de yerine getirmektedir. Bunlardan en önemlilerinden biride insan kaynakları planlamasıdır. Aslında şişletmelerin insan kaynağı planlamasında her birim yöneticisi sorumluluk altındadır. Birim yöneticileri performans değerleme, planlama, atama gibi insan kaynakları fonksiyonlarının kendi birimleri ile entegrasyonundan sorumludur. İnsan kaynakları yöneticisi ve uzmanlarının bu noktada görevi araç, bilgi, eğitim ve destek sağlayarak yöneticilerin bu sorumluluklarını yerine getirmelerine yardımcı olmaktır (Cascio ve Aguinis, 2014, s. 253). Ancak insan kaynakları biriminin sorumlulukları yalnızca bundan ibaret değildir. şişletmeler geleceğe ilişkin belirsizlikleri en aza indirmek için planlama yapmaktadır. Hiçbir şişletme hiçbir kaynağa sonsuz ölçüde sahip değildir. Sahip olduğu kaynakları iyi yönetmek ve olabileceği kaynakları öngörerek geleceğe bir ölçüde şekil vermek ve belirsizliği azaltmak zorundadır. İnsan kaynakları planlama süreci ve aşamaları şekil 4’de gösterilmiştir.

şişletmeler evre analizlerini yaparken, stratejik amaçlarına ulaşmasına etki edebilecek dış evre içerisindeki fırsat ve tehditler ile içerideki gcl ve zayıf yönleri belirleyerek, şişletmenin işgücü piyasasındaki şimdiki ve gelecekteki eğilimlerin göz önüne alınmasına olanak sağlar. Ayrıca şişletmenin elinde bulunan kaynaklarının, belirlediği amaçlara ulaşmasındaki yeterliliğini lme amaı da taşır (Arslan, 2012, s. 94). İnsan kaynakları planlaması süreci esas olarak insan kaynakları talebinin tahmin edilmesi, insan kaynakları arzının belirlenmesi ve bu arz ve talebin karşılaştırılmasını içerir.

İnsan kaynakları talebi tahmin edilirken gerçek, yedek, ek ve yeni olmak üzere dört farklı şekilde personel ihtiyaı tanımlanabilir (Tonus, 2013, s. 38). Bu ihtiyaçların belirlenmesinde iş analizi, personel devir hızı, devamsızlık oranı ve dış çevreyle ilgili bilgiler kullanılabilir. (Ağaoğlu, 1992; Daltı, 1998; Kozak, 2012).

Şekil 4. İnsan Kaynakları Planlama Aşamaları

Kaynak: Demir, C. ve Güzel, B. (2005). Planlama. İçinde C. Demir. *Konaklama işletmelerinde insan kaynakları yönetimi ilkeler ve uygulamalar* (ss. 53-80). Ankara: Nobel Yayıncılık.

İş analizi bir işin niteliğini, niceliğini, gereklerini ve çalışma koşullarını ortaya koyan çalışmadır. Personel ne yapıyor, işi nasıl yapıyor, işi yaparken hangi yardımcı araçları kullanıyor, hangi çıktılar sağlıyor, hangi koşullarda yapılıyor ve işte ne tür yetenek, bilgi ve tecrübe gerekiyor sorularına verilecek yanıtlar iş analizinin sonuçları olacaktır (Geylan, 1996). Yapılan iş analizi sonucunda ise işin nasıl yapılacağını gösteren iş tanımları ve işin normal düzeyde yapılabilmesi için personelde bulunması gereken nitelikleri içeren iş gerekleri hazırlanır. Bu hazırlanan rapora işgücü envanteri denilir bu envanter çalışanların durum özetlerini gösterileceği grafiklerin çıkartılmasında ve durumun hızlıca görülebilmesinde oldukça faydalıdır (Temizkan, 2016, s. 131).

Personel devir oranının yüksek olması işletmelere özellikle personel maliyetlerinin artması, kalite ve verimliliğin düşmesi gibi olumsuz etkileri olmasına rağmen belirli oranlarda personel devir oranının ise işletmeye faydalarının olduğu yapılan çalışmalarla belirlenmiştir (Tuna, 2007). İşten çıkanların toplam sayısının ortalama personel sayısına oranı olan personel devir hızı, işletmenin yapısına, iş koluna, personel sayısına ve işletmenin büyüklüğüne göre değişik oranlarda olabilir (Sabuncuoğlu, 2000). Personel devir oranı aşağıdaki yöntemle hesaplanır.

$$\text{Personel Devir Oranı} = \frac{\text{İşten Çıkanlar}}{\text{Ortalama Çalışan Sayısı}} * 100$$

$$\text{Ortalama Çalışan Sayısı} = \frac{\text{Dönem Başı Çalışan Sayısı} + \text{Dönem Sonu Çalışan Sayısı}}{2}$$

Turizm sektörü için önemli sorunlardan biri olarak kabul edilen personel devir oranlarının belirli oranlarda tutularak işletme dinamizminin ve verimliliğinin artırılmasının sağlanması önemlidir. Bu yüzden bu oranların turizm işletmelerinde insan kaynakları planlamalarında dikkate alınması oldukça önemlidir.

$$\text{Devamsızlık Oranı} = \frac{\text{Kaybedilen Toplam İşgücü Saati}}{\text{Planlanan Toplam İşgücü Saati}} * 100 \text{ (\% saat)}$$

Talep tahmininin doğruluk oranını arttıracak devamsızlık oranı ise; belirli bir faaliyet döneminde personelin işe geç gelmesi veya hiç gelmemesi sonucu olan devamsızlık nedeniyle kaybedilen çalışma saatlerinin planlanan çalışma saatlerine oranıdır. İzin ve yıllık tatiller bu kapsama dâhil edilmez (Yüksel, 2000; Tonus, 2013).

Ekonomik, sosyal, politik ve yasal değişiklikler, teknolojiye yaşanan gelişmeler ve rekabet koşullarının değişmesi dış çevreyle ilgili bilgiler olup insan kaynakları talebinin belirlenmesinde dikkate alınmalıdır (Demir ve Güzel, 2005; Arslan, 2012; Tonus, 2013).

İnsan kaynaklarının planlama için kullandığı bu yöntemlerden iş analizi içinde değerlendirilebileceği düşünülen ve turizm işletmelerinin en önemli türlerinden biri olan otel işletmelerinde en yaygın planlama ölçütü olarak kullanılan bir yöntemde oda/yatak başına düşen personel oranıdır (Ağaoğlu, 1992).

$$\text{Yatak Başına Düşen Personel Oranı} = \frac{\text{Personel Sayısı}}{\text{Yatak Sayısı}}$$

$$\text{Oda Başına Düşen Personel Sayısı} = \frac{\text{Personel Sayısı}}{\text{Oda Sayısı}}$$

Uluslararası yapılan çalışmalar otel işletmelerinde yatak başına ortalama 0,5 personel düşmesi gerektiği sonucunu ortaya koymuştur. Ancak bu oran verilen hizmetin nicelik ve niteliğine göre farklılık gösterebileceği gibi, personelin bölümler arasındaki dağılımı da bu oranın değişimine etki edebilir (Kozak, 2012: 63). Bu hesaplamalar ile işletme personel durumunu ne olduğunu ve neye ihtiyacı olduğunu daha kolay görebilecek ve planlamalarını gerçekleştirebilecektir.

İnsan kaynakları yönetimi planlama yaparken ileriye dönük bazı tahminlerde bulunmaktadır. Beceri gerektiren ve deneysel bir süreç olan tahminleme işlemlerinin (Bingöl, 2016, s. 175) doğru yapılması büyük ölçüde insan kaynakları biriminin çalışmalarına bağlıdır. Bir işletmede işgücü talep tahminleri belirli bir iş kategorisi veya beceri alanı için yapılmaktadır. Gerekli olan beceri veya iş kategorisi gerekleri saptandıktan sonra planlamacılar her türlü talebi ayrıca değerlendirmelidir. İş gücü talep tahmininde nicel ve nitel olmak üzere iki yöntem kullanılmaktadır. Bu yöntemlere ilişkin bilgiler tablo 1 de verilmiştir.

Tablo 1. İşgücü Talep Tahmininde Kullanılan Teknikler

Nitel Teknikler	Delphi Yöntemi	Öznel yöntemlerden biridir ve bir grup çalışması şeklinde gerçekleştirilir. Uzun dönemli planlamada etkili olan bu yöntemde göre belirli bir grup yöneticiden gelecek dönemlere ait iş gücü talebine ilişkin görüş alınır. Her bir yönetici diğerlerinden bağımsız bir biçimde soruları yanıtlar. Gelen cevaplar arasında önemli farklılıklar var ise bunların nedenleriyle beraber tekrar yorum alınır. Bu şekilde görüş birliği sağlanıncaya kadar devam eder.
	Nominal Grup Yöntemi	Bir odada toplanan gruba gelecekteki insan kaynağı ihtiyacı ne olacak? Sorusu yöneltilir ve yazılı olarak alınan cevaplar bir tahtaya yazılır. Ortaya çıkan sonuçlara ilişkin açık bir tartışma gerçekleştirilir ve tartışma sonunda en çok kabul edilenden en aza doğru bir sıralama yapılarak çoğunluk kararına göre bir tahminleme yapılmış olur.
Nicel Teknikler	Regresyon Analizi	Geçmişten elde var olan insan kaynakları bilgileri ile bir veya birden fazla geçmiş ilişkilerin istatistiksel bir karşılaştırmasını yaparak işgücü ihtiyacının tahmin edilmesini sağlar. Regresyon analizinde bilinen bir değişken ile bilinmeyen bir değişken arasındaki ilişki matematiksel olarak formüle edilir ve bir tahminleme eşitliği oluşturulur. Örneğin bir karşılayıcı acente yöneticisi gelen turist sayısını esas alarak çalışan sayısını tahmin etmeye çalışır. Eğer gelen turist sayısı ve çalışan sayısı arasında önemli bir ilişki varsa; gelecekteki transferman ve şoför gereksinmesini geçmiş yıllarda istihdam ettiği personel ve transferi gerçekleştirilen turist sayısından hareketle gelecekteki muhtemel turist sayısına göre istihdam ihtiyacını tahmin edebilir.
	Trend Analizi	İşletmedeki istihdam seviyesinin geçmiş birkaç yıl (genellikle beş yıl) verileri incelenir. Bu verilerden hareketle ileriye dönük tahminler gerçekleştirilir. İleriye dönük tahminlerde genellikle beş yıllık süre için yapılır. Burada amaç gelecekte devam edecek eğilimi belirlemektir. Bu veriler geleceğe yönelik tahminlerde yardımcı olabilir ancak personel ihtiyacındaki değişim ile zaman arasındaki ilişki nadiren doğrusal ve kesintisizdir. Bu yüzden turizm sektörü gibi talebin oldukça esnek olduğu sektörlerde bu yöntemin verimli olması çok zordur.

Kaynak: Demir ve Güzel, 2005; Sabuncuoğlu, 2009; Tortop vd. 2010; Gomez-Meija vd., 2012; Bingöl, 2016; Temizkan, 2016.

İşgücü talep ve arzının planlamasına ilişkin nitel teknikler karar vericilerin yargısal kararlarına bağlıdır (Torrington vd. 2017, s. 97). Bu yaklaşımın odak noktası, bir kurumdaki insan kaynakları fazlasını ve eksikliklerini tahmin etmektir. Bu yöntemin kullanımı yönetici ve uzman pozisyonlarındaki çalışanların deneyim ve bu deneyimlere dayalı sezgileri ile örgüt planlarına dayanarak işgücü tahmininde bulunmayı sağlar. Değerlendirilecek durumlar konusunda oldukça esnek ve kapsamlı olan bu tekniklerin dezavantajı ise nicel hesaplamalara oranla daha düşük doğruluk derecelerine sahip olmalarıdır (Gomez-Meija vd., 2012).

Nicel teknikler, geçmiş dönemlerde elde edilen verilerden istatistiksel yöntemler ile geleceğe ilişkin tahminlerde bulunulur. Nitel tekniklere göre daha yaygın olarak kullanılan bu tekniklerin en önemli kısıtlayıcısı ise üst seviye uzmanlık gerektirmesi ve geçmişte yaşanan durumların, günümüzün hızlı değişen dünyasında tekrar etme ihtimalinin düşük olmasıdır (Demir ve Güzel, 2005; Bingöl, 2016).

İşgücü talebinin tahmin edilmesinden sonra işgücü arzının da tahminlenmesi gerekmektedir. İşgücü arzı tahminlenmesi, işletmede mevcut çalışanlardan oluşan işletme içi arz kaynağı ve işletme dışında bulunan iş arayanların ya da başka işletmelerde çalışanların oluşturduğu işletme dışı arz kaynağı olmak üzere iki şekilde ele alınmaktadır (Pilbeam ve Corbridege, 2010; 93-95). İşletme içi arz kaynağının geleceğe yönelik eğilimleri işgücü envanteri sayesinde hesaplanabilmektedir. Ancak işletme içindeki çalışan hareketlerini de görebilmek için işe alma, işten çıkarma, transfer, ücretleme, geliştirme gibi uygulamalarda göz önünde bulundurulmalıdır. İşletme dışı arz kaynağını etkileyen faktörler ise genel ekonomik durum, yerel pazarın durumu ve mesleki pazar durumudur (Torrington vd. 2017). Bu yüzden bu konulardaki istatistik verilerin doğruluğu oldukça önemlidir. İşgücü arzının tahminlenmesinde kullanılan yöntemler nicel yöntemlerdir ve tablo 2 de belirtilmiştir.

Tablo 2. İşgücü Arz Tahmininde Kullanılan Teknikler

Simulasyon Tekniği	Gelecekte ortaya çıkacak istihdam seviyelerini belirlemede kullanılan uzun dönem tahmin yöntemidir. Sanal olarak oluşturulan bir ortamda işletmenin gelecekteki durumuna yönelik alternatif kararlar alınarak çeşitli varyasyonların sonuçları değerlendirilir.
Bilgisayar Destekli Bilgi Sistemi	İşletmedeki çalışan hareketliliğini izleyen bir bilgi sisteminin kurulması ve tüm birimlerce kullanılabilir hale getirilmesi işgücü tahminde önemli bir veri kaynağı oluşturmaktadır. Bu sistemde çalışanlara ilişkin aldığı eğitimler, çalıştığı birimler, performans sonuçları, üretimde birim başına saatlik işçilik maliyetleri ve kariyer planlamada öngörülen pozisyonlar gibi verilerden yola çıkarak geleceğe ilişkin projeksiyonlar yapmayı, üretimdeki artışların işgücü ihtiyacını ve maliyetleri nasıl etkileyeceğini görmeyi kolaylaştırmaktadır.
Markov Analizi	İşletme içi iş adaylarının varlığını tahminlemek için kullanılan matematiksel bir tekniktir. İşletme içinde daima bölümler arasında, işletme dışına ya da işletmeye geçişler olabilmektedir. Markov analizi bu türdeki çalışan hareketlerinin analiz edilmesi sayesinde işletme de genel olarak değil bölümler bazında bir işgücü planlamasının yapılmasını sağlamaktadır. Markov analizi sadece büyük işletmelerde kullanılabilen bir yöntemdir. Bunun sebebi analizin yapılabilmesi için herhangi bir iş bölümünde en az 50 kişinin bulunması gerekliliğidir.

Kaynak: Demir ve Güzel, 2005; Sabuncuoğlu, 2009; Tortop vd. 2010; Gomez-Meija vd., 2012; Bingöl, 2016.

İnsan kaynakları talebi ve arzı belirlendikten sonra karşılaştırılması gerekmektedir. İnsan kaynakları arzının talepten az olduğu durumlarda mevcut personel eğitilebilir, vardiya sayısı artırılabilir, fazla mesai oluşturulabilir veya yeni personel alınabilir. Ters durumda ise personeli elden çıkarma maliyetine, işletmenin amaçlarının revize edilip edilemeyeceğine ve iş hacminde oluşabilecek artışlara bakılmalı ve en rasyonel karar verilmelidir (Güler, 2017). Turizm işletmeleri, diğer insan kaynakları işlevlerine geçmeden önce mutlaka işgücü talep ve arzını ve bunların temin kaynaklarını net bir şekilde ortaya koyan işgücü analizlerini içeren iyi bir insan kaynakları planlaması yapmak zorundadırlar. Çünkü hangi sayıda ve nitelikte çalışan ihtiyacı olduğu bilinmeden insan kaynakları işlevlerini yerine getirmek mümkün değildir (Erdem, 2004, s. 44).

Turizm işletmelerinde insan unsurunun iyi yönetilmesi işgücünün verimli kullanılmasını sağlayacaktır. Otel, seyahat, yiyecek içecek ve rekreasyon işletmeleri gibi, karşılıklı ilişkilerin ve insanın insana hizmeti olgusunun en yoğun yaşandığı işletmelerde insan unsurunun yönetilmesi, ancak iyi bir planlama ve bu alanda uzmanlık gerektiren insan kaynakları yönetimi ile gerçekleştirilebilir. Turizm işletmeleri açısından insan kaynakları planlaması, verimliliği etkileyen ve belirleyen temel unsurlardan biridir. Çünkü insan kaynakları planlaması sadece çalışan sayısını planlayarak tasarruf etmeyi değil, aynı zamanda işin niteliğine uygun çalışanların belirlenmesini, seçimini ve istihdamını da sağlayarak müşterilere sunulan hizmetin kalitesinin artırılmasında da etkili olur (Kaynak, 1990, s. 7).

Turizm İşletmelerinde İnsan Kaynakları Planlaması ile İlgili Sorunlar ve Çözüm Önerileri

Planlama daha önce de belirtildiği gibi uzun bir zamanı kapsadığı ve geleceğe doğru olduğundan, insan kaynakları planlaması daha karmaşık bir hal almaktadır. Bu konuda acemi olan işletmelerin daha fazla hata yapma olasılığı ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle aşağıdaki bahsedilen sorunlar geçmeden önce temel sorun olarak bunu belirterek bu konuda işletmelere daha kısa dönemli planlama faaliyetlerinde uzman olduktan sonra uzun vadeli planlama faaliyetlerine dâhil olmaları gerektiği söylenebilir (Jackson ve Schuler, 1990).

Etkili bir insan kaynakları planlaması gerçekleştirilirken işletme çeşitli zorluklar ve sorunlarla karşılaşmaktadır. Bu sorunlardan bir tanesi talep ve arz arasındaki farklardır. Ortaya çıkan bu fark, işletmede insan kaynaklarına yönelik olarak faaliyet programlaması sırasında alınacak önlemler ile arz ve talep arasındaki denge kurulabilir (Arslan, 2012).

Arslan'a (2012) göre faaliyet programlaması insan kaynaklarının tüm fonksiyonlarını kapsayan çok yönlü çalışmadır. Faaliyet programlaması kapsamında fonksiyonların hepsinin bir yeri vardır, ancak bu kapsamda ilişki yoğunluğu en fazla olan fonksiyonlar; işe alma ve yerleştirme, eğitim ve geliştirme, kariyer yönetimi ve işten ayırma fonksiyonlarıdır. Faaliyet programlamasının yoğunlaşacağı konular arz ve talep karşılaştırmasına bakılarak belirlenebilir. Bu karşılaştırma sonucunda işletmenin insan kaynakları gereksinimi olduğu ortaya çıkmışsa aday toplama, seçme, uyumlaştırma ve gereksinim duyulan elemanlara eğitim verme üzerine yoğunlaşması beklenir. Bunun tersi olarak insan kaynaklarına da bir azaltma gerekliliği var ise, bu sefer de faaliyet programlarının işletmenin insan kaynaklarına yönelik gerekli ayarlamaları yapmak üzerine yoğunlaşması gerekir. Bununla ilgili olarak turizm işletmelerinden bir örnek vermek gerekirse; mevsimsellik özelliğinin yüksek olduğu bölgelerde faaliyet gösteren turizm işletmeleri, sezonun başladığı dönemlerde işgücü talebi arzdan yüksek olduğu için aday toplama, seçme, uyumlaştırma ve eğitim verme faaliyetlerine yoğunlaşırlar. Örneğin sezon öncesinde yüksek eğitim kurumlarını ziyaret eden, stant kuran ya da okul sektör buluşmalarına katılan işletmeler buralardan aday toplayıp, seçim yaparak sezon öncesi bu öğrencilere gerekli eğitimleri vermektedirler. Bunun tersini yaşandığı dönemlerde ise işten çıkartılacakların sayısı ve tarihi, tazminat işlemleri gibi işlemleri gerçekleştirirler.

Turizm işletmelerinin planlamaya ilişkin karşılaştıkları bir başka önemli sorun ise işveren ve çalışanların beklentilerinin birbiriyle uyumlu olmamasıdır. Türkiye özelinde durum ele alındığında, turizm işletmeleri yöneticileri insan kaynağını önemli bir maliyet unsuru olarak görmekte ve tasarruf tedbirlerinin uygulanması gereken durumlarda, öncelikli tasarruf tedbiri olarak çalışan sayılarını azaltma yoluna gitmektedir (Erdem ve Tokmak, 2015: 185). Ancak bu durumun geçici olarak tasarruf sağlasa bile sonraki dönemlerde yeniden işgücü bulma, seçme, uyumlaştırma ve eğitime süreçlerinin işletme için daha büyük maliyetlere katlanmayı gerektirdiği göz ardı edilmektedir. Bununla beraber eğitilmiş ve deneyimli işgücünden alınacak verim ve yaratacağı müşteri memnuniyeti de (Gunarathne, 2014; Della Corte vd. 2015) büyük ölçüde kesintiye uğramaktadır. Ayrıca bir başka önemli konu, işletmeler verimliliklerini artırmak için diğer işletmelerden pek çok şeyi kendi işletmelerine kopyalayabilir ve kullanabilir. Turizm işletmeleri için verimliliğe etki eden en önemli unsur olan insan kaynakları (Delery ve Doty, 1996; Becker ve Huselid, 1998) ise diğer işletmeler tarafından kopyalanabilecek ve kısa sürede yetiştirilebilecek bir kaynak değildir (Barney ve Wright, 1998). Turizm işletmeleri için bu tür sorunların tamamen ortadan kaldırılması belki mümkün olmayabilir ancak insan kaynakları birimlerinin çalışanların performans değerlendirmelerini özenli ve gerçekçi bir zeminde yapmaları (Pelit ve Çetin, 2019) ile işletme için önemi fazla personellerin belirlenerek elde tutulması yoluna gidilebilir. Sürdürülebilir rekabetin sağlanması kaliteli işgücünün işletme tarafından korunmasına bağlıdır.

İnsan kaynakları planlamasında karşılaşılan ve turizm işletmelerinin de en önemli sorunlarından biri olan, işin gereği sahip olunması gereken beceriler ve başvuranlar arasındaki uyumsuzluktur. Bunun nedenleri işyerinin mevcut işgücü arzından daha fazla işgücü talep etmesi veya daha farklı işgücüne ihtiyaç duyması ya da işletmenin işe alım stratejilerinin doğru işgücünü işletmeye çekmemesi olabilir. Bu durum işletmenin operasyonel hedeflere ulaşmak için kritik olan pozisyonları nitelikli ve uygun personel ile dolduramamasına ve işletmenin pozisyonunun zayıflamasına neden olur (Bianca, 2017). Turizm işletmelerinin maliyet kaygılarıyla nitelikli personel almaktan kaçınması (Örücü, 2002, s. 131) ya da nitelikli personel için cazip olabilecek imkânları sağlamaması sektörde sıkça rastlanılan bir durumdur. Bu nedenle, insan kaynakları ihtiyaçlarının tahmin edilmesi, çalışanların etkili bir şekilde işe alınması, değiştirilmesi ve korunması insan kaynakları birimlerince izlenmeli ve üst yönetim ile bilgi paylaşımı gerçekleştirilmelidir.

İşletmenin büyüklüğü ve yapısının karmaşıklığı insan kaynakları planlamasını zorlaştıran unsurlardan biridir. Genellikle büyük işletmelerde planlamayla ilgili olarak bulma, seçme ve yerleştirme gibi faaliyetler ve sonrasındaki eğitim ve uyumlaştırma uzun ve çeşitli aşamalardan oluşmaktadır (Saruhan ve Yıldız, 2012, s. 269). Büyük çaplı işletmelerde planlama sürekli bir biçimde hem birim hem de işletme çapında gerçekleştirilmelidir. Örneğin büyük ölçekli konaklama işletmelerinde insan kaynağı planlaması yapılırken insan kaynağına olan talebin karşılanacağı iç ve dış kaynaklar iyi belirlenmeli işletme içi arz kaynaklarında düşük sezonda eğitim ve rotasyonlar uygulanarak acil durum ihtiyaçlarını karşılayabilecek personel hazır tutulmalıdır. Planlama periyodları daha sık gerçekleştirilmeli ve departmanlardan personel ile ilgili bilgi akışı sürekli hale getirilmelidir.

İşletmeler açısından insan kaynakları planlamasında yaşanan sorunlardan bir diğeri de genel işletme stratejilerini güçlendirecek planların hazırlanamamasıdır. Bunun nedenlerinden bazıları şu şekilde ifade edilebilir (Gomez-Meija vd. 2011); Üst yönetim her zaman işletme stratejilerini açık bir şekilde dile getirmeyebilir, Genel iş stratejisini desteklemek için hangi insan kaynakları stratejilerinin kullanılması gerektiğine dair belirsizlikler veya anlaşmazlıklar olabilir. Yani insan kaynakları stratejilerinin örgütsel stratejilerin başarısına nasıl katkıda bulunacağı belirli olmayabilir. Üçüncü olarak, büyük şirketlerde her biri kendi iş stratejilerine sahip, farklı iş birimleri olabilir. Turizm işletmeleri açısından işletme genel stratejilerini güçlendirecek insan kaynakları planlarının oluşturulması için stratejik planlamalar yapılırken, insan kaynakları yöneticilerini bu süreçlere dâhil edilmesi ile yanlış anlaşılma ya da bilgi eksikliği sorunları minimize edilebilir. İnsan kaynakları yöneticilerinin insan kaynakları stratejilerini belirlerken her bir stratejinin işletme stratejisine katkısı göstergeleri ile birlikte belirlenirse sürecin takibi de kolay olacaktır. Konaklama işletmeleri içindeki departmanlarının birim stratejileri oluşturulurken insan kaynakları yönetimiyle birlikte hareket edilmesi gereklidir.

Turizm işletmelerinin yapmakta olduğu önemli hatalardan biri de, en iyi olduğu düşünülen ya da popüler insan kaynakları uygulamalarının ve stratejilerinin işletmeye doğrudan uyarlanmaya çalışılmasıdır. Ancak örgütsel yapıya uymayan herhangi bir en iyi insan kaynakları uygulamasının dahi başarısız olma ihtimali yüksektir. Çünkü örgütler, kültürleri, liderlik yapıları, teknoloji kullanımları, tarihleri vb. pek çok unsur sebebiyle asla aynı değildir ve aynı uygulamalar aynı sonuçlar vermez (Gomez-Meija vd. 2011). Örneğin karşıladıkları yolcu sayısı aynı olsa bile, İngiliz tur operatörlere hizmet veren bir karşılayıcı acentenin planladığı araç doluluk oranı ve personel miktarı ile Alman tur operatörlerle çalışan bir acentenin araç doluluk oranları ve personel sayısı farklı olmalıdır.

Turizm işletmelerinde işgören devir hızının yüksek olması (Aydın, 2005, s. 265) insan kaynakları planlaması açısından önemli sorunlardan biridir. İşgören devri işletmenin faaliyet ve planlarını önemli ölçüde etkileyen bir durumdur (Erdem ve Tokmak, 2015, s. 187). İşgören devir hızını etkileyen işletme içi ve işletmeden bağımsız pek çok faktörden söz edilebilir. Ancak bunları; çalışanlardan kaynaklanan etkenler (kişisel beklentiler), yönetimden kaynaklanan etkenler (işten çıkarma vb.) ve sektörel etkenler (turizmin mevsimlik özelliği nedeniyle düşük sezonda işletmelerin kapanması) şeklinde üç ana başlıkta toplamak mümkündür (Günel, 2009, s. 110). Turizm işletmelerinin dış faktörlere karşı doğrudan müdahale imkânları olmasa bile üye oldukları birlikler aracılığıyla bu konularda devlet kurumlarının düzenleme yapmasına yönelik öneriler getirmeleri mümkündür. İç faktörlere ilişkin ise çalışan beklenti ve isteklerinin daha iyi anlaşılması ve işletme için önemi yüksek personelin elde tutulmasına ilişkin uygulamaların geliştirilmesi gibi önlemler alınabilir. Bu önlemler arasında bazı işletmelerin piyasalardaki geçici daralmalarda geçici olarak çalışanları işten çıkarmalarında uyguladıkları bazı uygulamalar göz önüne alınabilir. Örneğin düşük sezonda işten çıkarılması gereken personelin sosyal güvenlik primleri yatırılmaya devam edilebilir. İşten çıkarma süreleri azaltılabilir örneğin 4 ay yerine 2 aya düşürülüp daha az maaşlar ödenebilir. Mevsimselliğin azaltılması yönünde yine devlet kurumları ile koordine şekilde yıllık tatil planlamaları, ucuz ulaşım imkânları gibi iç turizmin canlandırılmasına yönelik adımlar atılabilir (Erdem ve Tokmak, 2015, s. 188).

Bu sorunların yanında planlama dikkatli ve sürekli yapılırsa bile, uygulamada sağlıklı bir şekilde yapılmasına engel olan faktörler ortaya çıkacaktır. Bu faktörler aşağıda Tablo 3'de çözüm önerileri ve bu çözümlerde insan kaynakları birimini rolü ile birlikte verilmeye çalışılmıştır.

Tablo 3. İnsan Kaynakları Planlamasında Ortaya Çıkabilecek Diğer Sorunlar ve Çözüm Önerileri

Sorunlar	Sorunların Çözümünde İnsan Kaynakları Yönetimi (İKY) Biriminin Rolü	İşletme ve İKY birimlerine Olası Çözüm Önerileri
İnsan Kaynakları planlamasında tahminlerin yanılma tehlikesi	Özellikle yüksek işsizlik dönemlerinde sosyal ve ekonomik değişlikleri doğru olarak tahminleme zorluğu. Mevcut ve gelecekteki eğilimleri doğru bir şekilde takip etmek ve aynı şeyi anlamlı eylem kurallarına dönüştürmenin her zaman mümkün olmaması. Çok uzun süreli ve uzun aralıklı planların yanılma riskinin yüksek olması gibi sebeplerle ortaya çıkan bu sorunda İnsan kaynakları yöneticilerinin hedefler ve göstergelerini net belirlemeleri ve ara planlamalar için üst yönetimle hareket etmeleri gerekir	İnsan kaynakları planlamaları stratejik planların yanında ara planlamalar da uygulayarak daha sık aralıklarla gerçekleştirilmeli ve denetlenebilir, somut göstergeler belirlenerek bunlar kontrol edilmelidir.
Üst yönetimin desteğinin eksikliği, Yönetim üyeleri arasında muhalefet veya şüphelilik	İnsan kaynakları planlama süreçlerinde hat yöneticilerinin ve/veya üst yönetimin katılmaması, planların işleme stratejilerine desteğinin açık olarak belirtilmemesi ve yüksek maliyet gibi sebepler bu soruna neden olur. Dolayısıyla bu sorunun ortaya çıkmaması için insan kaynakları yöneticilerinin işleme yöneticileri arasında iyi koordinasyon oluşturması, etkili iletişim sağlaması ve planlama çalışmalarını zaman çizelgelerini herkesin katılımını sağlayacak şekilde yapması gerekir.	Tüm üyelerin insan kaynakları planlamasının değeri hakkında ikna edilmeleri, ayrıca hat yöneticilerinin planlama sürecinde rol almaları gerekir. Planlama sürecinde herkesi ikna edecek gerekçeler açık şekilde ifade edilmelidir.
Geriye yönelik tam ve doğru personel kayıtlarına sahip olmama	İşletmelerin geçmiş dönem kayıtlarının tutulması ve arşivlenmesi konusunda yeterince titiz davranmamaları, uygun bir dosyalama sisteminin işlemede kurulmamış olması ve dijital dosyalama için uygun yazılımların kullanılmıyor olması bu sorunun temel sebebidir. Bir işlemede insan kaynakları yönetimi göreve gelir gelmez arşiv ve kayıtları kontrol edip verimli bir dosyalama sisteminin hayata geçirilmesini sağlamalıdır.	İşletmeler yapılarına göre kendilerine uygun bir dosyalama ve arşiv sistemi oluşturmalı ve her birimde bu konudan sorumlu bir kişi bulunmalıdır. Sadece muhasebe kayıtları ve hukuki zorunluluktan doğan evraklar değil insan kaynakları ile ilgili diğer tüm kayıtlar düzenli olarak saklanmalıdır.
Lider eksikliği ya da liderin bütün işi yapacağı inancı	İşletmelerde lider sadece bir sıfat değil tüm ekibin işleme vizyonunu ve hedeflerini tüm ekibin daha net şekilde anlamasını sağlayacak önemli bir kavramdır. İşlemlerde lider ve yönetici kavramlarının tam olarak anlaşılmamış olması her yöneticinin kendini lider olarak görmesi ancak liderlik vasıflarına sahip olmaması kararları tek başına almaya çalışması ve her şeye müdahale etmesi bu sorunun ortaya çıkış nedenidir. Bu yüzden insan kaynakları yönetimi planlama aşamasına geçmeden, yapılan iş analizlerinde her işin gereklerini belirlerken bu işleri yapacak birim yöneticilerinin yetki ve sorumluluklarını da belirleyerek bunları açık şekilde raporlarında belirtmelidir.	Liderlik yöneliminin örgütsel özelliklere göre değişiklik göstermesi nedeniyle liderliğin etkili olabilmesi için örgüt tipi ve örgüt hiyerarşisi ile uyumlu olması gerekmektedir. Özellikle turizm işlemlerinde departmanlar arası yönetici yaklaşımlarının çok ciddi farklılıklar göstermesi işleme içinde denge ve uyumu azaltacağından ve bununda müşteriye yansımaları mutlak olacağından gerekli uyarılar önemle yapılmalı ve sürekli gözlemler yapılmalıdır.
Sayıların, niteliğin önüne geçmesi	İşletme içinde insan gücü planlaması yapılırken iş analizlerine uygun personelden ziyade yeter sayılar üzerinde durulması ve gerekli eğitim tecrübenin göz ardı edilmesi bu sorunun temel kaynağıdır. İnsan kaynakları yöneticileri her iş için gerekli nitelikleri belirlemeli ve bu vasıflara sahip kişilerin temini için çalışmalıdır.	İş analizlerinin düzgün yapılarak iş gereklerine uygun nitelikte personel belirlenmelidir. Unutulmamalıdır ki her zaman yeterli sayıya sahip olmak işin gerektiği gibi yapılacağı anlamına gelmeyebilir. Örneğin ön büroya 4 adet resepsiyon personeli alınacaksa bu 4 personelin eğitimleri, yabancı dil seviyeleri, tecrübeleri aynı olabilir ancak bu kişilerin hepsinin iletişim becerileri, duygusal emek düzeyleri aynı olmayabilir. Böyle bir durumda dört tane personel almak resepsiyondaki personel ihtiyacını tam olarak karşılamayacaktır.

Tablo 3 – Devamı

Sorunlar	Sorunların Çözümünde İnsan Kaynakları Yönetimi (İKY) Biriminin Rolü	İşletme ve İKY birimlerine Olası Çözüm Önerileri
Kısıtlı zaman ve yüksek masraflar	İnsan gücü planlaması zaman alıcı ve pahalı bir süreçtir. Veri toplama ve tahmin etme konusunda azımsanamayacak zaman ve maliyet söz konusudur. Dolayısıyla üst yönetim bu zamanı ve maliyeti göz önünde bulundurarak işleri daha kestirme şekilde halletme yaklaşımı gösterebilir. Ancak bu durum uzun vadede işletmeye daha büyük maliyetler yaratacaktır. Bu yüzden insan kaynakları yönetiminin durumu üst yönetime ikna edici şekilde izah etmesi ve yine işletme çıkarlarını da gözetererek gerekli maliyet ve zaman hesaplamalarını net bir şekilde yapması ve bunu yönetime rapor etmesi gerekir.	Harcanan zaman ve paranın geri dönüşümünün işletme için daha önemli olduğunun tüm kesimlerce anlaşılması için çalışmaların yapılması gereklidir. Düşünüldüğü zaman turizm işletmelerinin gelecek planlamasında insan faktörünü göz ardı etmek mümkün değildir. Geleceği inşa edeceği temelleri sağlam atmayan, sektördeki yeniliklere ayak uyduramayan, günün insanlarla yetkinliklere sahip olamayan insanlarla işletme kendini geleceğe taşıyamaz. Bu yüzden iş analizleri, işletme içi kaynaklar ve dış kaynakların en iyi şekilde değerlendirilmesi bununla birlikte piyasaların, tüketicilerin ve sektörün durumu ve trendler iyi analiz edilerek gerekli adımların atılması önemlidir.
Çok katı işletme planları	İşletme planları özellikle turizm işletmelerinde değişmez yapıda olduğunda sektörün hassasiyetlerine uygun değişimlerin gerçekleşmesi mümkün olmamaktadır. Bu yüzden insan kaynakları yöneticilerinin işletme stratejik planları oluşturulurken planlamaya dâhil olması gerekir.	Esnek olmayan bir stratejik plana sahip bir firma, belirli bir hareket tarzına bağlı olduğu için, değişikliklere hızlı bir şekilde cevap veremez. Bu yüzden stratejik bir vizyon oluşturmak ve değişime ayak uydurmak için esnek planların oluşturulması sektörün iniş çıkışları ve genel durumunun takip edilmesi gereklidir.
Stajyerlerin ana işgücü kaynaklarından biri olarak görülmesi	Özellikle turizm işletmelerinde sıkça karşılaşılan sorunlardan biridir ve genellikle işgücü maliyetini düşük tutmak isteyen üst yönetimin politikaları sonucu ortaya çıkmaktadır. Bu sorun engellemek için insan kaynakları yönetimini konuyla ilgili olarak stajyerlerle ilgili verimlilik ve müşteri tatmini çalışmalarını gerçekleştirip üst yönetime sunması ve stajyerlerin ana işgücü kaynağından ziyade yan kaynak olduğunu ve gelecek planlamalarında dikkate alınması gerektiğini izah etmesi önemlidir.	Stajyer öğrencilerin turizm işletmelerinde işgücünün azımsanamayacak bir bölümünü oluşturduğu bir gerçektir. Ancak stajyerler henüz eğitim görmekte olan ve gelecek planlamasında göz önünde bulundurulması gereken, henüz yeterli birikim ve tecrübeye sahip olmayan genç insanların oluşturduğu bir gruptur. Bu yüzden bu öğrenciler işletmenin gelecekte kullanabileceği ve buna uygun olarak gerekli işbaşı eğitimlerin işletme içinde iş ile beraber verilmesi gerektiği unutulmamalıdır. Bu öğrencilerin işletme kültürünü benimseyebilmeleri ve yeterli tecrübeyi edinebilmeleri için çalışmalar gerçekleştirilmeli onlardan potansiyellerinin üzerinde verim beklenerek hareket edilmemelidir.
Stajyerlerin staj sürelerini doldurmadan işten ayrılmaları ya da işten çıkartılmaları	Stajyerler ile ilgili bir başka sorun da stajyerlerin staj sürelerini tamamlamadan işten çıkartılmaları ya da ayrılmalardır. Aslında bu sorun üstteki sorun ile bağlantılı bir sorundur. Çünkü ana iş gücü olarak görülen stajyerden işletmenin beklentisi daha yüksek olmakta ve bu beklentiyi karşılayamadığı düşünülen ya da çok sık hata yapan stajyer işten çıkartılabilmektedir. Stajyerin işten ayrılması ise, kendisinden çok şey beklendiğini düşünen stajyer üzerinde çok fazla iş yükü ve baskı hissetmekte yaşı ve tecrübesi bunu kaldırmaya yetmediği içinde işten ayrılmakta ve hatta işten soğumaktadır. Bu sorunun ortaya çıkmaması için insan kaynakları birimi çok önemli hale gelmektedir. Çünkü sektörde sürekli nitelikli işgücüne ihtiyaçtan bahsederken, eğitim alan kişilerin bu şekilde sektörden soğumaları sadece işletme için anlık ya da sezonluk geçici bir sorun olmaktan çok daha öte bir anlam taşımakta sektörün geleceğini bir anlamda riske atmaktadır.	Stajyer öğrencilerin yukarıda da bahsedildiği gibi ana işgücü olarak değil eğitim aşamasında genç insanlar olduğunun dikkate alınması, stajları süresince eğitimleri yanında sektöre ısınmalarını sağlayacak faaliyetler gerçekleştirilebilir. Bunun yanında insan kaynakları biriminin stajyerler için özel oryantasyon eğitimleri ve danışmanlık ve rehberlik hizmeti vermesi sağlanabilir. Çünkü bu insanlar sadece işletme için değil sektörün geleceği içinde önem arz etmektedir.

Tablo 3 – Devamı

Sorunlar	Sorunların Çözümünde İnsan Kaynakları Yönetimi (İKY) Biriminin Rolü	İşletme ve İKY birimlerine Olası Çözüm Önerileri
Nesiller arasındaki iş değerlerinin planlamada dikkate alınmaması	Yönetim, motivasyon ve değer üzerine yapılan pek çok çalışmada çeşitli kuşaklar arasında beklentilerin ve iş değerlerinin oldukça farklı olduğu ortaya çıkmıştır. Bu farklılıklar özellikle turizm işletmeleri gibi 15-16 yaşında stajyerler ile 50 yaşında ve daha büyük kişilerin bir arada çalıştığı işletmelerde daha büyük boyutlarda yaşanmaktadır. İnsan kaynakları birimleri bu tür farklılıklardan doğabilecek sorunların önlenmesi için işletme içerisinde çalışanlara ilişkin beklenti, değer vb gibi konularda araştırmalarını yapmalı ve bilimsel literatürü bu anlamda izleyerek bilgi sahibi olmalıdır.	Turizm işletmelerinde bebek patlaması kuşağı, X kuşağı, Y ve Z kuşağı gibi kuşaklara ait insanların çalıştığı ve bu kuşaklar arasında büyüdükleri döneme ait sosyal, teknolojik, kültürel ve eğitim kaynaklı pek çok farklılıkların olduğu, farklı değer yargılarına, algı ve beklentilere sahip oldukları unutulmamalıdır. Bu farklılıklar dikkate alınarak bu çalışanların beceri, memnuniyet ve motivasyon kaynakları öğrenilmeli ve bu doğrultuda planlama faaliyetleri gerçekleştirilmelidir.
Çalışanlar arasındaki kültürel farklılıkların göz ardı edilmesi	Turizm işletmeleri hizmet verdikleri alan itibarıyla çok farklı ulusal, etnik ve kültürel kimliğe sahip insanlara hizmet vermektedir. Bu yüzden işletmelerin bazıları ortaya çıkabilecek dil sorunlarını, gelen misafirlerin güven sorunlarını aşabilmek ve kendilerini daha rahat hissetmelerini sağlayabilmek için ağırlıklı olarak çalıştıkları bu pazarlara ait uluslardan çalışanları bünyelerinde barındırabilmektedir. Örneğin Büyük bir karşılayıcı acente hizmet verdiği tur operatörünün bünyesinde faaliyet gösteren farklı ülkelere ait tur operatörlerinin her birinden sezon içerisinde, tur operatörü tarafından gönderilmiş, havaalanı karşılama elemanı, transfer rehberi, otel rehberi ve sorumlu rehber gibi çalışanları bünyesinde çalıştırmaktadır. Aslında tur operatörünün personeli olan bu kişiler sezon boyunca karşılayıcı acente yönetimi altında ve onun kuralları doğrultusunda işlerini yürütmekte ancak maaş ve sosyal güvence gibi hususlar tur operatörü tarafından sağlanmaktadır. Bu durum hem bu farklı ülkelerden gelen çalışanların kendi aralarında hem de karşılayıcı acentenin kendi çalışanları arasındaki farklılıklardan doğan iş yapış yöntemleri, işyerinden beklentileri vb. konularda sorunlara yol açmaktadır. Ayrıca kendi ülkesinde farklı bir işletme kültürü içinden gelen bu insanların geldikleri yeni işletmedeki kültüre adaptasyon sorunları oluşmaktadır. İnsan kaynakları birimi bu tür sorunların asgari düzeye indirilmesi konusunda en önemli role sahiptir. Benzer durum otel işletmeleri içinde geçerli olup daha çok, bünyelerinde farklı kültürlere ait insanların çalıştığı otellerin bu durumu planlama sürecinde göz ardı etmesi sonucu ortaya çıkmaktadır.	İnsan kaynakları yöneticileri bu sorunu engellemek ya da en düşük seviyede tutabilmek için çeşitli yöntemler kullanabilir. Bunlardan biri işletmelerin çalıştıkları her bir tur operatörüyle düşük sezonlarda da personel değişimi gerçekleştirerek işlerin çok az olduğu dönemde kültürel oryantasyon ve işletmelerin kendi kültürlerinin çalışanlarca tanınması ve uyum sağlama süreçlerinin atılması sağlanabilir. Bunu sağlamak içinde her iki tarafın insan kaynakları yöneticilerinin ortak çalışmalar gerçekleştirmeleri ve etkili bir iletişim ağı oluşturmaları ile mümkündür. Bir başka yöntem ise yine ölü sezonlarda ortak eğitim programları ve iş başı eğitim uygulamalarının yapılması olabilir. Ayrıca tüm işletmelerin insan kaynakları birimleri aracılığıyla evrensel etik değerler, turizm etik ilkeleri ve işletmenin etik kuralları konusunda bilgi vermeleri ve bu etik çerçevenin işletme içinde yöneticiler ve liderler aracılığıyla pekiştirilmesini sağlayacak çalışmaların yapılması gereklidir.

Kaynak: Jackson ve Schuler, 1990; Gomez-Meija vd. 2011; Majumder, 2014; Chand, 2015; Bingöl, 2016; Bianca, 2017; Rajshekar, 2017; Dillon, n.d den yararlanarak yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Yukarıda bahsedilen sorunlar işletmelerin yapılarına, yönetim felsefelerine, büyüklüklerine, faaliyet alanlarına ve sürelerine göre değişiklik gösterebilir. Örneğin sezonluk otel işletmesi ile tüm yıl faaliyet gösteren otel arasında işgören devir hızı farklı olacağından (Tuncer, 2014), bu işletmelerin bu sorunu yaşama düzeyleri farklı olacak ve planlamalarını bu doğrultuda yapmaları gerekecektir. Yine aynı şekilde bahsedilen farklılıkları dikkate almadan en iyi uygulama olarak gördüğü uygulamaları yurtdışı turlar düzenleyen bir seyahat acentesinden, bir karşılayıcı acentenin aynen alıp uygulaması işletmeye hiçbir yarar sağlamayacağı gibi zararlara neden olacaktır. Çünkü personel niteliklerinden iş tanımlarına, performans değerlendirme ve eğitim uygulamalarına kadar pek çok şey birbirinden farklıdır. Dolayısı ile insan kaynakları planlanırken her işletmenin kendine özgü bir planlama yapması ve bu planlamaların tüm işletmeyi kapsayacak şekilde olması önemlidir.

İnsan kaynakları planlamasının başarılı olmasına engel olan sorunlar sadece bahsettiğimiz bu sorunlardan oluşmayabilir. Bunlar dışında turizm işletmelerinin faaliyette buldukları destinasyonun kültürel ve sosyal yapısı, işletmelerin sahiplik durumları, insan kaynağı arz ve talep durumları, ülkedeki

turizm eğitiminin durumu, yasal ve geleneksel yapı ve yönetim felsefelerinden kaynaklı farklı sorunlarla karşılaşabileceği unutulmamalıdır. Ancak sorun her ne olursa olsun sorunu oluşturan sebeplerin belirlenerek soruna özgü problem çözme yaklaşımları uygulanarak bunların üstesinden gelinir. İnsan kaynakları planlaması, iş piyasasında değişikliklere ayak uydurmak için organizasyonel öğrenmeyi, planlamayı ve personel becerilerini geliştirmeyi içermelidir (Bianca, 2017). Bu açıdan insan kaynakları planlamasının doğru yapılması öncelikle işletmenin kendini doğru tanımlamasına, işletme çevresini doğru analiz etmesine, ilgili teknolojileri takip etmesine, örgütsel öğrenme ve çalışan psikolojilerine önem vermesine ve işletme içinde üst yönetim, hat yöneticileri ve insan kaynakları yönetici ve planlayıcıları arasındaki etkili iletişime bağlıdır. Planlama süreci başından itibaren her adımı geri bildirimler ve süreç içi denetimler ile kontrol edilerek sorunlar ortaya çıkmadan önlenmeye çalışılmalı ya da en kısa sürede müdahale edilebilir esnek bir yapıda olmalıdır.

Sonuç ve Değerlendirme

İnsan kaynakları planlaması temel olarak işletmenin hedeflerine ulaşabilmesi için ihtiyaç duyulan işgücü sayısı ve niteliğinin tahminlenmesine ilişkin bir süreci ifade eder ve bu sürece iş analizi süreçleri de dâhildir. Ancak iş analizleri, iş tanımları ve gereklerinin belirlenmesiyle planlamaya girdi sağlayan ve planlamanın ilk aşamasını oluşturan işlemlerdir. Daha sonra bu süreç, ihtiyaç duyulan iş gücü ihtiyacının tahminlenmesi, kaynakları ve temin yöntemleri gibi konular ele alınarak devam ettirilir. İnsan kaynakları planlaması günümüzde işletmelerin faaliyetlerini sürdürebilmeleri açısından önemli bir insan kaynakları fonksiyonudur. İşletme içinde ve dışında gelişen olaylar, değişen müşteri beklentileri, teknolojik değişimler ve piyasa koşulları gibi unsurlara uyum sağlamak işgücü nitelik ve niceliğinin doğru belirlenmesiyle mümkün olabilmektedir. Özellikle hizmet üreten işletmelerde bu durumda daha fazla önem kazanmaktadır. Çünkü turizm işletmeleri gibi hizmet işletmelerinde hizmeti alanla veren insandır ve aralarında yoğun bir ilişki mevcuttur (Pelit ve Türkmen, 2007). Turizm işletmeleri de faaliyet alanı fark etmeksizin bütün diğer işletmeler gibi küreselleşme, çeşitlenen tüketici ihtiyaçlarının temininde kalite-fiyat dengesi ve artan rekabet sorunlarıyla mücadele etmektedir ve bu mücadele de başarılı olmak için işgücünün önemini göz önünde bulundurarak planlamasına önem vermektedir.

İnsan kaynakları planlamasının amacı, doğru insanların doğru zamanda doğru işte olmasını sağlamak olduğundan, organizasyonun stratejik planlarıyla bağlantılı ve uyumlu olması gerekmektedir. İşletmelerin büyük bir kısmı, iş planları ve insan kaynakları planlaması arasındaki iki yönlü bir bağlantıdan yararlanmaları gerektiğinin farkında olmakla birlikte çeşitli sebeplerle bu bağlantıyı doğru oluşturamamaktadır. Bu ilişkiyi engelleyen ya da doğru kurulamamasına sebep olan unsurlardan bir kısmı, üst yönetimden kaynaklanırken, bir kısmı da insan kaynakları planlarının doğru yapılamaması ve bu yüzden işletme stratejik planlarına entegre edilirken yanlış verilerin hesaba katılması nedeniyle olmaktadır. Özellikle Türkiye’de turizm işletmelerinde karşılaşılan bu sorun son yıllarda nispeten azalmış olsa da hala büyük çapta bir entegrasyon sorunu olduğu görülmektedir. Bu yüzden işletme genel planları yapılırken bu planların insan kaynakları planları ile koordine bir şekilde yapılması ve insan kaynakları planlarının bu stratejik planları destekleyici özellikte olması gerekmektedir.

Turizm işletmeleri özelinde insan kaynakları planlamasına ilişkin sorunlar ele alınırken incelenen literatürde, sorunların pek çoğunun tüm işletmelerde benzer özellikler gösterdikleri görülmüştür. Bununla birlikte bazı sorunların turizm işletmelerinde daha fazla ve düzeyinin daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Bunlar; stajyerler ile ilgili planlama sorunları, nesiller arası farklılıkların dikkate alınmamasından kaynaklı planlama sorunları, kültürel farklılıkları göz ardı edilmesinden kaynaklı planlama sorunları, sayıların niteliğin önüne geçmesinden kaynaklı planlama sorunları, geriye yönelik tam ve doğru personel kayıtlarına sahip olunmamasından kaynaklı planlama sorunları, işgören devir hızının yüksekliğinden kaynaklı planlama sorunları ve işin niteliği ve çalışan becerileri arasındaki uyumsuzluktan kaynaklı planlama sorunları olarak sıralanmaktadır. Çalışmada bu sorunlarla birlikte diğer sorunlarda ele alınmış ve her birine yönelik insan kaynaklarının rolü ve çözüm önerileri getirilmeye çalışılmıştır.

İnsan kaynakları planlamasındaki turizm işletmelerinin karşılaştığı sorunlarla ilgili elde edilen bulgular değerlendirildiğinde, turizm işletmelerinin emek yoğun yapıları gereği insan kaynakları birimlerinin ve bu birimlerin gerçekleştirecekleri planlamaların işletme verimliliği ile doğrudan ilişkili olduğu ortaya çıkmaktadır. İşletmelerde stratejik planlamalara insan kaynakları birimlerinin dâhil edilmesi ve insan kaynakları planlamalarının bu stratejileri desteklemesinin büyük bir öneme sahip olduğu görülmektedir. Bu yüzden işletme stratejik planlarını destekleyecek insan kaynakları planlamalarının olabildiğince hatasız olması gerekmektedir. İnsan kaynakları planlaması insan kaynakları faaliyetlerinin bütününe ilgilendiren bir

süreç olması nedeniyle planlamanın çeşitli sorunlar nedeniyle hatalı yapılması bütün diğer işlevlerinde yerine getirilirken çeşitli sorunlarla karşılaşmasına ya da hatalı işlemler yapılmasına yol açacaktır.

Turizm işletmelerinde insan kaynakları planlamasına ilişkin literatürde çeşitli çalışmalar olmasına rağmen insan kaynakları planlamasında ortaya çıkan sorunlara ilişkin çalışmalar sadece genel çerçevede ele alınmış olup turizm işletmelerinde ağırlıklı olarak karşılaşılan sorunların ele alındığı çalışmalara rastlanılmamıştır. Bu yüzden turizm işletmeleri özelinde insan kaynakları planlamasında karşılaşılan sorunların belirlenmesi ve bu sorunlara çeşitli öneriler getirmesi açısından bu çalışmanın literatürdeki bu boşluğu doldurmaya katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Bu çalışma literatür taraması şeklinde teorik bir inceleme olup araştırmacıların deneyimleri ile desteklenmiş ancak ele alınan sorunlar uygulamalı olarak test edilmemiştir. Fakat çalışmanın sınırlılıklarından biri olan bu durum gelecek çalışmalar için bir uygulama fırsatı olarak görülebilir. Bu açıdan çalışmada ele alınan sorunların bundan sonra bu alanda çalışma yapmayı planlayan araştırmacılara uygulamalı araştırmalar yapmaları önerilebilir.

Konunun turizm işletmeleri açısından önemi göz önüne alınarak bu konuda yapılacak çalışmalara destek vermeleri en azından uygulamalı araştırmalar için işletmelerini araştırmacılara açmaları hem Türkiye turizminin en önemli ayağını oluşturan bu işletmelerin gelişimi hem de genel olarak turizm sektörünün ilerlemesi açısından önemlidir. Ayrıca turizm işletmeleri yöneticilerinin insan kaynakları planlamalarına destek vermeleri ve insan kaynakları yöneticilerini stratejik işletme planlama süreçlerine dâhil etmeleri ayrıca planlamaya ilişkin çalışmada ele alınan sorunları göz önünde bulundurarak bu süreçleri işletmeleri önemli görülmektedir.

Etik Beyan

“Turizm İşletmelerinde İnsan Kaynakları Yönetimi İşlevi Olarak İnsan Kaynakları Planlaması ve Sorunlar Üzerine Bir Değerlendirme” başlıklı bu çalışmanın yazım sürecinde bilimsel, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir.

Kaynakça

- Ağaoğlu, O. K. (1992). *İşgücünün verimli kullanma tekniklerinin turizm sektörüne uygulanması*. Ankara: MPM Yayınları.
- Anca-Ioana, M. (2013). New approaches of the concepts of human resources, human resource management and strategic human resource management. *Annals of Faculty of Economics, University of Oradea, Faculty of Economics*, 1(1), 1520-1525.
- Angelo M. R., ve Vladimir N. A. (1998). *An Introduction to Hospitality Today*. Orlando: Educational Institute American Hotel ve Motel Association.
- Anthony, W. P.; Perrewe, P. L. ve Kacmar, K. M. (1996). *Strategic Human Resource Management*, New York: Dryden Press.
- Arslan, M. L. (2012). İnsan Kaynakları Gereksinime Süreç Yaklaşımı: Stratejik İnsan Kaynakları Planlaması. *Öneri Dergisi*, 10(37), 89-101.
- Aydın, Ş. (2005). *Konaklama İşletmelerinde İnsan Kaynakları Yönetimi: İlkeler ve Uygulamalar*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Barney, J. ve Wright, P. (1998) On Becoming a Strategic Partner: The Role of Human Resources in Gaining Competitive Advantage, *Human Resource Management*, 37(1), 31-46.
- Barutçugil, İ. (2004). *Stratejik İnsan Kaynakları Yönetimi*. İstanbul: Kariyer Yayınları.
- Becker, B. ve Huselid, M. (1998). High Performance Work Systems and Firm Performance: A Synthesis of Research and Managerial Implications. (Ed.) Ferris, G. R. *Research in Personnel and Human Resource Management*, Greenwich,; JAI Press, pp.53–101.
- Bianca, A. (2017). *Problems and Issues of Human Resource Planning*. Bizfluent. <https://bizfluent.com/info-7752522-problems-issues-human-resource-planning.html> Erişim Tarihi: 09.11.2018.
- Bingöl, D. (2016). *İnsan Kaynakları Yönetimi*. (10. Baskı), İstanbul: Beta Basım Yayım.
- Björkman, I. ve Xiucheng, F. (2002). Human Resource Management and The Performance Of Western Firms in China. *The International Journal of Human Resource Management*, 13(6), 853-864. <https://doi.org/10.1080/09585190210134246>
- Boella, M. J ve Gos-Turner, S. (2013). *Human Resource Management in The Hospitality Industry*. (9th Ed.), Oxon: Routledge.
- Briggs, S. ve Keogh, W. (1999). Integrating Human Resource Strategy and Strategic Planning to Achieve Business Excellence. *Total Quality Management*, 10 (4/5), 447-453. <https://doi.org/10.1080/0954412997398>
- Calp, M. H. (2016). İşletmelerde Uygulanan İnsan Kaynakları Yönetiminde Veri Tabanı Kullanımının Önemi. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18 (2), 539-557.
- Cania, L. (2014). The Impact of Strategic Human Resource Management on Organizational Performance. *Economia Seria Management*, 17 (2), 373-383.

- Cascio, W. F. ve Aguinis, H. (2014). *Applied Psychology in Human Resource Management*. Essex: Pearson.
- Chand, S. (2015). *Problems Faced in Human Resource Planning*. <http://www.yourarticlelibrary.com/human-resources/problems-faced-in-human-resource-planning/35239> Erişim Tarihi: 16.11.2018.
- Çalışkan, E. N. (2010). The Impact of Strategic Human Resource Management on Organizational Performance. *Journal of Naval Science and Engineering*, 6(2), 100-116.
- Dallı, Ö. (1998). *Turizmde İnsan Kaynakları Planlama ve Geliştirilmesi*. 1. Turizm Şurası 20-22 Ekim, Ankara.
- DeCenzo, D.A. ve Robbins, S.P. (2010). *Human Resource Management*. (10th Ed.), Asia Print, New Jersey: John Wiley ve Sons.
- Delery, J. E. ve Doty, D. H. (1996) Modes of Theorizing in Strategic Human Resource Management: Tests of Universalistic, Contingency, and Configurational Performance Predictions, *Academy of Management Journal*, 39(4), 802–835. <https://doi.org/10.2307/256713>
- Della Corte, V., Sciarelli, M., Cascella, C. ve Del Gaudio, C. (2015). Customer Satisfaction in Tourist Destination: The Case of Tourism Offer in the City of Naples. *Journal of Investment and Management*. Special Issue: Attractiveness and Governance of Tourist Destinations. 4(1-1), 39-50. <https://doi.org/10.11648/j.jim.s.2015040101.16>
- Demir, C. ve Güzel, B. (2005). Planlama. *Turizm İşletmelerinde İnsan Kaynakları Yönetimi: İlkeler ve Uygulamalar*, (Ed.) Demir, C., Ankara: Nobel Yayın, ss. 53-80.
- Demir, Y. ve Çavuş, M. F. (2010). İnsan Kaynakları Planlamasının Etkinliğinde İnsan Kaynakları Bilgi Sistemleri. *Akademik Bakış Dergisi*, (20), 1-17.
- Deniz, M. ve Ünal, A. (2007). İnsan Kaynakları Fonksiyonu Olarak Örgütsel Kariyer Yönetimi ve Bir Uygulama. *e-Journal of New World Sciences Academy*, 2 (2), 101-119.
- Dillon, S. (n.d.). Factors Affecting Human Resource Plans. *Small Business - Chron.com*. <http://smallbusiness.chron.com/factors-affecting-human-resource-plans-61165.html>. Erişim Tarihi: 18.12.2018
- Dolgun, U. (2007). *İnsan Kaynakları Yönetimi*. Bursa: Ekin Kitabevi.
- Erdem, B. (2004). Otel İşletmelerinde İnsan Kaynakları Planlamasının Yeri ve Önemi. *İş Güç İnsan Kaynakları ve Endüstri İlişkileri Dergisi*, (6) 1, 35-54.
- Erdem, B. ve Tokmak, C. (2015). Turizm İşletmelerinde İnsan Kaynakları Planlaması. *Turizm İşletmelerinde İnsan Kaynakları Yönetimi*, (Ed.) Pelit, E., Ankara: Grafiker Yayınları, ss. 131-198.
- Geylan, R. (1996). *Personel Yönetimi*. Eskişehir: Birlik Ofset.
- Gomez-Mejia, L. R., Balkin, D. B. ve Cardy, L. R. (2012). *Managing Human Resources*. New Jersey: Pearson.
- Gunarathne, U. (2014). Relationship between Service Quality and Customer Satisfaction in Sri Lankan Hotel Industry. *International Journal of Scientific and Research Publications*, 4(11), 1-8.
- Güler, U. (2017). *İnsan Kaynakları Yönetimi*. <https://umutguler.wordpress.com/insan-kaynaklari-yonetimi/> Erişim Tarihi: 12.11.2018.
- Günel, Ö. D. (2009). *Turizm Sektöründe Mevsimsellik Sorunu ve Mevsimlik İstihdamın Sektör Çalışanlarının Örgütsel Bağlılıklarına Etkisi: Konaklama İşletmeleri Çalışanlarına Yönelik Bir Araştırma*. Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- İbicioğlu, H. (2006). *İnsan Kaynakları Yönetimi: Kobiler Üzerine Bir Araştırma*. Isparta: Fakülte Kitabevi Yayınları.
- Jackson, S.E. ve Schuler, R. S. (1990). Human Resource Planning Challenges for Industrial/Organizational Psychologists. *American Psychologist*, 45(2), 223-239. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.45.2.223>
- Kaynova, Z. (2014). Konaklama İşletmelerinde Verimlilik. *Turizm Gazetesi*, <http://www.turizm gazetesi.com/Article.aspx?Id=73539>, Erişim Tarihi: 23.09.2018.
- Kaynak, T. (1990). *Personel Planlaması*. İstanbul: İ.Ü.İ.İ.E. Yayını.
- Keklik, B. (2007). *İnsan Kaynakları Temininde kullanılan Tekniklerin Etkinliklerine İlişkin Kobilerde bir araştırma ve Model Önerisi*. Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, Isparta.
- Kozak, M.A. (2012). *Otel İşletmelerinde İnsan Kaynakları Yönetimi ve Örnek Olaylar*. Ankara: Detay Yayınevi.
- Kumar, R., (2011). *Human Resource Management Strategic Analysis Text and Cases*. New Delhi: I K International Publishing House.
- Lew, A. ve McKercher, B. (2006). Modeling Tourist Movements A Local Destination Analysis. *Annals of Tourism Research*, 33 (2), 403-423. <https://doi.org/10.1016/j.annals.2005.12.002>
- Majumder, S. (2014). *Importance of Human Resource Planning in Organizational Success*. <http://hrsuite.com/human-resource-planning/> Erişim Tarihi: 30.11.2018.
- Martin, G., Farndale, E., Paauwe, J. ve Stiles, P.G. (2016). Corporate Governance and Strategic Human Resource Management: Four Archetypes and Proposals for a new Approach to Corporate Sustainability. *European Management Journal*, (34), 22-35. <https://doi.org/10.1016/j.emj.2016.01.002>
- Mathis, R. L. ve Jackson, J. H. (2008). *Human Resource Management*. (12th Edt.), Mason: Thomson
- Muoki, T. K. (2011). *Challenges Of Human Resource Planning At The Ministry Of Public Health and Sanitation*. A Management Research Project Submitted In Partial Fulfillment of The Requirements for The Award of Degree of Masters of Business Administration, University Of Nairobi.
- Örücü, E. (2002). Turizm İşletmelerinde Orta ve Üst Kademe Yöneticilerin İşgören Seçme ve Değerlendirme Sürecindeki Eğilimleri (Marmaris ve Çevresindeki Üç Yıldızlı İşletmeler Örneği). *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 17(2), 119-132.

- Özer, M. A. (2015). İşletmelerde Stratejinin Önemi Üzerine Değerlendirmeler. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, (14), 69-84.
- Pelit, E. ve Güçer, E. (2006). Turizm Alanında Öğretmenlik Eğitimi Alan Öğrencilerin Turizm İşletmelerinde Yaptıkları Stajları Değerlendirmeleri Üzerine Bir Araştırma. *Ticaret ve Turizm Dergisi*, (1), 139-164.
- Pelit, E. ve Türkmen, F. (2007). Turizm İşletmelerinin Hizmet İçi Eğitimlerine Yönelik Bir Araştırma (Otel İşletmeleri ve Seyahat Acenteleri karşılaştırması). *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(14), 202-226.
- Pelit, E. (2015). Turizm İşletmelerinde İnsan Kaynakları Yönetiminin Önemi. *Turizm İşletmelerinde İnsan Kaynakları Yönetimi*, (Ed.) Pelit, E., Ankara: Grafiker Yayınları, ss.61-127.
- Pelit, E. ve Çetin, A. (2019). Turizm İşletmelerinde İnsan Kaynakları Yönetimi İşlevi Olarak Performans Değerlendirme ve Sorunlar: Kavramsal Bir Değerlendirme. *İstanbul Aydın Üniversitesi Dergisi*, 11 (2), 165-203. DOI NO: 10.17932/IAU.IAUD.m.13091352.2019.2/42.165-203
- Pilbeam, S. ve Corbridge, M. (2010). *People Resourcing and Talent Planning in HRM*. (4th Edition), New Jersey: Pearson.
- Rajshakar, V. (2017), *8 Main Problems Involved In The Process Of Human Resource Planning In HRM*. <http://www.shareyouressays.com/knowledge/8-main-problems-involved-in-the-process-of-human-resource-planning-in-hrm/94411>. Erişim Tarihi: 04.11.2018
- Reilly, P. (1996). *Human Resource Planning An Introduction*. IES Report 312. Brighton: The Institute for Employment Studies.
- Sabuncuoğlu, Z. (2000). *İnsan Kaynakları Yönetimi*. Bursa: Ezgi Kitabevi
- Saruhan, Ş. C. ve Yıldız, M. L. (2012). *İnsan Kaynakları Yönetimi Teori ve Uygulama*. İstanbul: Beta Basım Yayım.
- Sonne, A.M. (1999). Determinants Of Customer Satisfaction With Professional Services– A Study Of Consultant Services. *Okonomisk Fiskeriforsknig*, 9 (2), 97-107.
- Temizkan, R. (2016). İnsan Kaynakları Planlaması. (Ed.) Tuna M., *İnsan Kaynakları Yönetimi*, Ankara: Detay Yayıncılık.
- Tonus, H. Z. (2013). İnsan Kaynakları Planlaması ve İş Analizi. *İnsan Kaynakları Yönetimi*, (Ed.) Geylan, R. ve Tonus, H. Z. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, ss.34-59.
- Torrington, D., Hall, L. Taylor, S. ve Atkinson, C. (2017). *Human Resource Mngement*. 10th Edition, Harlow: Pearson.
- Tortop, N., Aykaç, B. Yayman, H. ve Özer, M. A. (2010). *İnsan Kaynakları Yönetimi*. Ankara: Nobel Yayın.
- Tuna, M. (2007). Personel Devir Oranı Analizi: Ankarada Yer Alan Yıldızlı Otel İşletmelerinde Bir Uygulama. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 18(1), 45-52.
- Tuncer, M. (2014). Otel Çalışanlarının İşten Ayrılma Eğilimi: Sayfiye ve Şehir Otellerinde Bir Uygulama. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18(3), 419-430.
- UNWTO (2018). *Employment and Decent Work in Tourism ILO-UNWTO Joint Project*. <http://statistics.unwto.org/en/project/employment-and-decent-work-tourism-ilo-unwto-joint-project> (Erişim Tarihi: 24.03.2018).
- Ünlüönen, K. ve Şahin, S.Z. (2011). Turizmde İstihdam. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 10 (37), 1-25.
- Ünsalan, E. ve Şimşeker, B. (2011). *İşletme Yönetimi I-II*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Yılmaz, S. (2008). *İnsan Kaynakları Yönetimi*. İstanbul: Lisans Yayıncılık.
- Yüksel, Ö. (2000). *İnsan Kaynakları Yönetimi*. Ankara: Gazi Kitabevi.

EXTENDED ABSTRACT

Because of the customer satisfaction and loyalty are directly related to employee performance in tourism establishments, human resource planning is vital for the efficiency of these enterprises Human resources planning, which forms the basis of human resources management, constitutes the beginning of an entire human resources management process. Therefore, the planning of the whole process will ensure a healthy process. This study was carried out for the purpose of human resources planning in tourism enterprises, the role of human resources units and issues in planning and solutions to these issues. Human resources planning is a process of gathering information, analyzing and evaluating, estimating the future and applying the results (Saruhan & Yıldız, 2012, p. 251). Human resources planning activities, where each of these stages have various applications in itself, are indispensable for enterprises to prevent the wastage or scarcity of enterprises and to determine their needs (Reilly, 1996, p. 16-17).

Tourism enterprises are among the enterprises which are within the services sector and are the most important production factor of labor within the production system which is rapidly mechanized after the industrial revolution. The competition among the enterprises in the tourism sector is extremely high (Lew & McKercher, 2006). Success in this competitive environment depends on creating customer satisfaction. Customer satisfaction is dependent on the service produced (Sonne, 1999), and the service is based on labor in tourism enterprises, for this reason, increasing the service quality and ensuring customer satisfaction is directly proportional with having a qualified human resource (Pelit & Gucer, 2006, p. 159). Therefore, the smooth running of human resources planning in tourism enterprises is an important activity concerning the whole enterprise.

Human Resources planning is the process of determining the human resource need and supply method of the enterprise in the long term (DeCenzo & Robbins, 2010). In addition, determination of the current workforce level and determination of the need, as well as personnel utilization and labor force development operations are carried out within the scope of planning activities (Keklik, 2007, p. 20). For this reason, human resources planning plays a vital role in the establishment of business strategies. Human resources planning can be discussed at two levels. The first is the approach that addresses the current situation of the employees within the organization and the expected change in the future regarding the human resources planning in the organizational dimension. The second one is the macro approach that addresses human resource planning on a larger scale. In this approach, the labor force of a country is examined by considering quality and quantity (Kozak, 2012, p. 57). Another approach is; Strategic and operational approaches to human resource planning (Björkman & Xiucheng, 2002). Strategic human resources planning aims to ensure that the personnel needs of the organization for a certain period are at the required quality level in order to achieve the determined goals (Arslan, 2012, p. 91). This process should be realized in a long-term perspective. All activities related to human resources management in the enterprise should be started and carried out depending on human resources planning. Modern human resources planning is not only associated with the number of staff. It is a concept related to the development of qualitative elements such as the knowledge, skills and quality of the business besides the numerical planning (Dolgun, 2007: 33) and the formation, change and continuation of the culture in the organization. Especially, considering the effect of employee performance on operational efficiency, it is very important to create and adopt a culture to ensure customer satisfaction in tourism enterprises.

In terms of tourism enterprises, human resources planning is the most important; In countries where tourism is very important for the economy of the country such as Turkey not only business continuity but also country development should be taken into consideration. This point of view makes the qualified labor force mandatory. Therefore, businesses should act with strategic planning, not with the logic of “somehow we find out staff when we needed”.

In carrying out effective human resources planning, the business faces various issues and challenges. Some of the problems that tourism enterprises often encounter are as follows (Jackson & Schuler, 1990; Gomez-Meija et al. 2011; Majumder, 2014; Chand, 2015; Bingol, 2016; Bianca, 2017; Rajshekar, 2017; Dillon, n.d); the risk of errors and misconducts in human resource planning, lack of support from senior management, opposition or skepticism among management members, lack of complete and accurate personnel records, lack of leaders or the belief that the leader will do all the work, the numbers to override the quality, time and costs, very rigid business plans, interns to be seen as one of the main labor resources, internship time to leave the job without leaving or dismissal, the job values between generations not taken into account in planning and cultural differences between employees to be ignored. But these mentioned problems may vary according to the structures of the enterprises, management philosophies, size, activity areas and durations.

Considering the findings of the problems faced by tourism enterprises in human resources planning, due to the labor intensive structures of tourism enterprises, it is revealed that human resources units and the planning of these units are directly related to the operational efficiency. It is seen that the inclusion of human resources units in the strategic planning and the human resources planning supports these strategies.

Gözetim Toplumunun Siyaset, Devlet ve Demokraside Yansımaları: Algoritmik Vatandaşlık Odağında Bir Değerlendirme

Ümmühan KAYGISIZ¹

Öz

Gözetim toplumu kendisinden önceki her toplumsal yapı gibi kendisine has bazı spesifik özellikleri ile birlikte giderek yoğunlaşmaktadır. Toplamlar tarım ve sanayiden sonra bilgi toplumuna geçmekle kolay takip edilemeyen boyutta hızlı gelişmeleri de beraberinde yaşamışlardır. Bu baş döndürücü hızda yeni nesil teknolojiler öncü rol oynamıştır. Gözetim toplumu var olan devlet ve toplum temalarını tamamen ortadan kaldırmamış ancak bambaşka boyutlar kazandırmıştır. Bu yeni toplum modelinin siyaset ve devlet yapısında meydana getirdiği farklılaşmalar demokrasi üzerinde de önemli etkiler oluşturmuştur. Demokratik araçlar üzerinde pozitif fark yarattığı alanlar olmakla birlikte önemli demokratik değerlerin sorgulanmasına da yol açmıştır. Demokrasinin en önemli sürücüsü olan vatandaş kavramı farklılaşarak algoritmik vatandaşlık kavramı sorgulanır olmuştur. Jus algoritmi ya da algoritmik vatandaşlık, bir çeşit veri tabanlı bir vatandaşlık versiyonudur. Jus algoritmi, gözetim toplumu ile birlikte ortaya çıkan daha çok geleneksel vatandaşlık modellerinden farklı olarak bireysel seçim hakkına dayanan bir vatandaşlıktır. Çalışmada geniş literatür incelemesi yapılmıştır. Jus algoritmi hakkında bilgiler vererek gözetim toplumunun devlet, siyaset ve demokrasideki yansımalarının değerlendirilmesi amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Siyaset, Algoritmik Vatandaşlık, Devlet, Demokrasi, Gözetim Toplumu.

The Reflections of the Surveillance Society on Politics, State and Democracy: An Assessment in the Focus of Algorithmic Citizenship

Abstract

The surveillance society is increasingly concentrated, along with its specific characteristics, like any social structure before it. After the agriculture and industry, societies have experienced rapid developments that cannot be easily followed by the transition to an information society. At this dizzying speed, new generation technologies played a leading role. The surveillance society does not completely eliminate the existing state and society themes, but has brought a whole new dimension. The differentiations of this new society model in politics and the state structure have also had important effects on democracy. While it has areas where it makes a positive difference on democratic instruments, it also leads to questioning of important democratic values. The concept of citizenship, which is the most important driver of democracy, has been differentiated and the concept of algorithmic citizenship has been questioned. Jus algorithm or algorithmic citizenship is a kind of data-based citizenship. Jus algorithm is a citizenship based on individual choice, unlike the more traditional citizenship models that emerged with the surveillance society. A large literature review was conducted in the study. It is aimed to evaluate the reflections of the surveillance society on state, politics and democracy by providing information about Jus algorithm.

Key Words: Politics, Algorithmic citizenship, State, Democracy, Surveillance society

Atıf İçin / Please Cite As:

Kaygısız, Ü. (2020). Gözetim toplumunun siyaset, devlet ve demokraside yansımaları: Algoritmik vatandaşlık odağında bir değerlendirme. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(2), 1288-1299.

Geliş Tarihi / Received Date: 08.03.2019

Kabul Tarihi / Accepted Date: 20.08.2019

¹ Doç. Dr. - Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, İİBF, ukaygısiz@mehmetakif.edu.tr
ORCID ID: 0000-0003-0418-0144

Giriş

Avrupa, 1648 Westfalya Antlaşması'nda sabit toprak bütünlüğü ve egemenlik ilkesine karar verilmesiyle ulus devleti meydana getirmiştir. Arendt, vatansızlık kitlesel fenomeninin başlangıcını ulus devletin gerilemesine kadar götürerek millet ve devlet arasında ayırım yapmıştır (Arendt, 1949, s. 20-37). Buna göre, millet, egemen grubun kültürüne, diline ve sınırlı bir bölgede yaşayan ortak tarihine değinirken, devlet ise bir bölgede yaşayan ve yasal haklara sahip vatandaş olarak kabul edilen kişilerden oluşan yasal statüye vurgu yapmaktadır (Bernstein, 2018, s. 15-17). Genel olarak, millet ve devlet olgusu tarihsel olarak bu şekilde devam etmektedir. Ancak yaşanan dönüşümler, inovatif gelişmeler ve daha birçok etken ile birlikte farklılaşmaktadırlar. Aslında toplumlar bir moddan diğerine keskin bir şekilde dönüşmez; aksine, önceki toplumdaki sosyal unsurlar sürekli değişen şekiller ile devam eder ve çoğalır. Bu bağlamda önceki toplumsal yapıya ait olan bazı unsurlar yeniden üretilmektedir. Öte taraftan tarım, sanayi, bilgi toplumu derken gelinen noktada yeni nesil teknolojilerin etkisiyle bir gözetim toplumu ortaya çıkmıştır. Bahsedildiği gibi gözetim toplumu var olan devlet ve toplum temalarını ortadan kaldırmamış ancak bambaşka şekiller vermiştir. Gözetim çalışmaları, politik güvenlik teknolojisi, güç, kültür, kimlik, eşitsizlik, etik ve direniş, kamusal ve özel mekân, vatandaşlık gibi hassas konularla ilgilenerken günümüzün en önemli sorularından bazılarını ele almaktadır. Bu kapsamda Lefebvre, hayatı ve toplumu değiştirme ilkelerinin, uygun bir alan üretilmeden hiçbir şey ifade etmeyeceğini vurgulamaktadır. Toplumsal dönüşüm neticesinde ortaya çıkan yeni sosyal ilişkiler, yeni bir mekân bazen de bunun tersi şeklinde mekansızlık olarak adlandırılmaktadır (Lefebvre, 1974, s. 59).

Görüldüğü gibi dijital çağ ve sonrasında ortaya çıkan gözetim toplumu bir çok hususun yeniden sorgulanmasına yol açmaktadır. Bu toplumsal yapı ile birlikte dönüşen millet, devlet ve toplum eksenli olarak meydana gelen gelişmeler doğal olarak vatandaşlık yapılarına da nüfuz etmiştir. Buna göre ulus devlet vatandaşlığı var olmakla birlikte dünya vatandaşlığı, likit vatandaşlık, ulus devletlerin hızla büyümesi ile birlikte metropolitleşme eğiliminden kaynaklanan bir “metropolitan/büyükşehir vatandaşlığı” gibi farklı vatandaşlık modelleri de karakterize edilmektedir (Rodriguez-Posé, 2018, s. 189-209). Dijital çağın etkisiyle sosyal, kültürel, siyasal ve ekonomik faaliyetlerin de bu alana taşınmasıyla birlikte ortaya çıkan vatandaşlık modeli ise algoritmik vatandaşlık olmuştur.

Algoritmik vatandaşlık tipik olarak, insanların toplumdaki rolünü dijital teknolojiler kullanarak kabul etmesi olarak tanımlanır. Bu nedenle güçlendirici ve demokratikleştirici özelliklere sahiptir. Öte taraftan algoritmik bir vatandaşlık için veri ortamında bir takım gereksinimler vardır. Aynı zamanda hem devlet kurumları hem de internet şirketleri bu vatandaşların faaliyetlerini izlemekte ve güç dengesi buna göre değişmektedir. Gözetim toplumu olarak adlandırılan bu yeni toplum modeli devlet, siyaset, demokrasi ve algoritmik vatandaşlık üzerinde önemli etkiler yapmaktadır.

Gözetim Toplumu

Sosyal ve siyasal gözetim ve kontrol için yeni teknolojilerin uygulanması yeni bir bakış açısı değildir (Gandy 1994; Lyon 1994; Davies, 1996). Foucault'un toplumdaki disiplin gözetimine dair çalışması, gözetimin itaatkâr vatandaşlar oluşturmak için tasarlanan disiplin ağının yeni bir teknolojik aracı olan genel bir güç ifadesi olduğunu ileri sürmektedir. Giddens'in (1985) çalışması, vatandaşların faaliyetlerini düzenlemek için devletin idari gücünü pekiştirmek için yeni teknolojinin uygulanmasına işaret etmektedir. Görüldüğü gibi gözetim uygulamasının vatandaş-devlet ilişkisinin evrimi için temel etkileri vardır. Bunun nedeni, gözetimin sadece yasa ve düzeni sağlamak için bir politika aracı değil aynı zamanda vatandaşları ve toplumu kontrol eden bir araç olmasıdır. Yeni vatandaş-devlet ilişkisi, vatandaşların devlet gözetimini norm olarak kabulü ile karakterizedir. Gözetimin kapsamı, “gözetim toplumu” olarak adlandırılabilir bir döneme girildiğini net bir şekilde ortaya koymaktadır (Davies 1996; Lyon 1994; Webster, 1999, s. 126-127).

“Gözetim çalışmaları” alanı, gelinen noktada yönetimdeki hızlı gelişmeler ve ortaya çıkan yeni teknolojilerle birlikte çok hızlı bir şekilde gelişmektedir. Gözetim uygulamaları insanlık tarihi kadar eski olsa da, içinde bulunduğumuz çağda bazı özel şekillere bürünmüştür. Bilgisayar tabanlı olarak yeni teknolojiler gözetim süreçlerinde kararlılıkla uygulanmaktadır. Bu alanda Foucault'un Disiplin ve Ceza (Discipline ve Punish, 1979) çalışması, gözetimi anlamak için yeni yaklaşımları teşvik etmiştir. Gözetim Foucault'un eserlerinin çoğunda tema olarak gözükmese de, yeni tartışmaların merkezinde yer almaya devam etmektedir (Lyon, 2006, s. 3). Günümüzde gözetim olgusu panoptikon olarak oldukça farklı şekilleriyle

birlikte yaygınlaşmaya devam etmektedir. Jeremy Bentham'ın açıkça düşündüğü gibi ve Foucault'un bazen ima ettiği gibi gözetimin disiplin gücünü mükemmelleştirdiği fikri bunda etkilidir.

Bilgi ve iletişim teknolojisi (BİT) olarak gözetim teknolojisinin, hukuk devleti kurallarına dayanan kapitalist ulus devletlerin özelliklerinde önemli dönüşümler sağladığı net bir şekilde ortadadır. Modern toplum, bilgi yoğun bir toplumdur, ancak aynı zamanda devletin ve bireylerin modernist ön koşullarını sınırlandırmaktadır. BİT'e dayalı gözetimin gelişmesiyle birlikte, yalnızca mahremiyet ve medeni özgürlük değil, aynı zamanda demokrasi ve kimlik politikaları da dönüşmektedir (Ogura, 2006, s. 270).

Açıklandığı üzere bilgi iletişim teknolojilerinde kalıcı bağlantıya doğru kaymanın farklı boyutları vardır. Harvard Business School'dan Shoshana Zuboff bu durumu "gözetim kapitalizmi" olarak yeni bir kapitalizm aşaması şeklinde değerlendirmektedir. Zuboff'a göre, gözetim kapitalizmi, yeni malların ya da kurumların üretilmesinden ziyade, Google gibi yapılanmalarla verilerin çıkarılması üzerine belirgin bir vurgu içermektedir (Zuboff, 2015, s. 75). Bu gruplardaki güç yoğunluğu, egemen oldukları veri sektörleri ve bu dönüşümün özgürlük gibi değerler için olumsuz etkilerinden bahsetmektedir (Couldry, 2017, s. 182).

Bu bağlamda gözetim altyapısı sadece genel anlamda özgürlükle değil, bir düzeyde çoğu demokratik yaşam vizyonu için referans noktası sağlayan özerklik kavramı ile tezat oluşturmaktadır (Couldry, 2017, s. 183). Devlet kurumları tarafından yapılan sistematik kitlesel gözetim ise, satın alma ve tercihlerin, finansal işlemlerin, fiziki konumun, iletişim kuran kişilerin, grupların ve iletişimin içeriğinin izlenmesi ile son derece yoğun olmaktadır. Hatta gelinen noktada gözetimin vatandaşlar üzerinde önemli fayda ve maliyetleri oluşabilmektedir.

Bunun en güncel örneklerinden birisini Çin oluşturmaktadır. Çin, 2020'ye kadar tüm ülkeyi kapsamı beklenen bir sistemle vatandaşlarını izlemek için, yüz tanıma, yapay zekâ, akıllı gözlük ve diğer teknolojileri kullanarak yeni bir sosyal puanlama sistemi getirmektedir. Puanlama sistemi, vatandaşları puanlayacak, buna göre düşük puan alan vatandaşlara çeşitli cezalar uygulanacaktır. Böylelikle, 1.4 milyar nüfuslu Çin'de, düşük puan alanların uçak bileti alması, emlak sahibi olması, yüksek hızlı internet kullanması yasaklanabilecektir. Kamu Güveni Enformasyon Merkezinin yayınladığı son rapora göre, 17,5 milyon insanın uçağa binmesi, 5,5 milyonun tren kullanması ve 128 kişinin ülkeden çıkması engellenmiştir. Öte yandan iyi puanlı vatandaşlar için ise elektrik, gaz ve su faturalarında indirim, depozitosuz çeşitli kiralama hizmetlerinden yararlanma ve sosyal paylaşım sitelerinde daha fazla arkadaş edindirme gibi ödüller bulunmaktadır. Nihai amaç ise, niceliksel önlemlere ve çevrimiçi verilerin toplanmasına atıfta bulunmadan, ceza ve ödül mekanizmalarına dayanan tek biçimli bir sosyal kredi sistemi olarak açıklanmaktadır (Sithigh ve Siems, 2019, s. 13; Chorzempa, Triolo ve Sacks 2018, s. 3; Akos, 2017, s. 52-53). Bu yeni puanlama sisteminin yöntemi, denetlenmesi, kişisel mahremiyet boyutu ve hukuki sonuçları ise geldiğimiz noktada gözetim toplumunun kaygılarını oluşturmaktadır. "Orwellien sistem" perspektifinde dijital platformlarda gücün hissedilebildiği ancak kesin olarak bilinmeyeceği bir distopya durumunu çağrıştırmaktadır.

Gözetim konusunda, esas önemli olan izleyicinin niyet ve sebep sorunlarıdır. Bütün mahkûmların davranışlarını onlar tarafından görülmeden izleyen sebep, panoptikon fikrini ortaya çıkarmıştır. Bilinmeyen müşterilerin davranışlarını bilme nedeni, pazarlama için yenilikçi teknolojiyi getirmiştir. Polisin sokaktaki vatandaşları izlemedeki gizli niyeti, vatandaşların tutumlarına, moda alışkanlıklarına, yaşlarına, ırklarına, cinsiyetlerine ve diğer görünümlerine dayanarak suç işleme olasılığını tespit etmektir. Böylelikle ticari sektörden kolluk kuvvetlerine, belirleme isteği yaygınlaşmıştır. Bilinmeyi belirleme isteği, gözetim teknolojisinin inovasyonu için sosyal arka planı oluşturmuştur. Kimlik belirleme sorunları, mahremiyet ve medeni özgürlük konularıyla yakından ilgilidir. Sosyal ilerlemeye dayalı teknoloji, pozitif değerler için tehlikeli özelliklere sahiptir. Dünya geneline bakıldığı zaman bilhassa 11 Eylül sonrası, tespit etme arzusu her zamankinden daha fazla ulusal güvenliğe bağlı hale gelmiştir (Ogura, 2006, s. 271). Gözetim odaklı toplum tarihsel olarak yoğun bir büyüme göstermiştir. İşyerinde davranışların görünmesini ve kontrolünü izlemek kamusal alana genişletilmiştir. Gelinen nokta, gelecekteki davranışları kontrol etmek için içsel olarak izlemek ve insan aklının niyetini analiz etmeye doğru evrilmektedir. Modern kapitalist toplumda gözetimin amacı her bireyi işgücü olarak kontrol etmek ve harekete geçirmek ve çeşitli öz niteliklerin ulusal kimliğe entegre edilmesidir. İçinde bulunduğumuz çağda gözetim teknolojileri öncelikle suçu tespit etmek, caydırmak ve azaltmak için kullanılan bir araçtır. Bununla birlikte, devletin demokratik kurumları tarafından sağlanan bir politika aracı olarak gözetim, yeni teknoloji ve politika süreçleri arasındaki ilişkileri vurgulamaktadır. Bu süreçler, politik söylem ve halk söylemini birleştirir ve çağdaş demokratik pratik için merkezi öneme sahiptir.

Gözetim Toplumunda Siyaset, Devlet ve Demokrasi

Dijital çağ oluşturduğu yeni toplumsal altyapısı ile birlikte teknolojilerin etkileyici bir şekilde kamusal, ticari ve özel bağlamda kitle gözlem ve kontrol ağının oluşturulmasına yardım ederek bir gözetim dünyası ortaya çıkarmıştır. Frederick Taylor'un Amerika Birleşik Devletleri'nde on dokuzuncu yüzyılın sonlarındaki bilimsel yönetim stratejileri, işçilerin davranışlarının gözetimi ile sonuçlanmıştır. Taylor, insan davranışlarını tek bir hareketle oluşturulan parçalara bölerek insan vücudunu kontrol etmeyi amaçlamıştır. Fordizm, Taylor'un fikirlerini insan davranışlarının mekanizasyonu ile devralmıştır. Buradaki söz konusu makinalaştırma yalnızca ekonomik etkililiğin peşinden koşmakla kalmamakta, aynı zamanda çalışanların gözetimini de kastetmektedir (Ogura, 2006, s. 273). Bu durumu, Antonio Gramsci Hapishane Defterleri'nde, kapitalist toplumun insan aklını kontrol edemeyeceği için insan davranışını kontrol etme niyetinde olduğu şeklinde ifade etmektedir (Gramsci, 1984, s. 277-320).

Anthony Giddens gözetim konusunun, yalnızca bir tür kapitalizm refleksi olarak fabrikada çalışanların izlenmesi veya ulus devletin vatandaşlar üzerinde idari kontrolü şeklinde değil kendi içinde bir güçlendirici olarak değerlendirilmesini savunmaktadır (Giddens, 1985, s. 41). Gözetim olgusunda öne çıkan, Marksist ve Weberyen gelenekle yapılan çalışmalar incelendiğinde, Karl Marx'ın, emek ve sermaye arasındaki mücadelenin bir yönü olarak gözetime özel önem verdiği görülmektedir. Zira işçileri denetlemek sermaye adına yönetim kontrolünü sağlamanın bir aracı olarak değerlendirilmektedir. Öte yandan, Max Weber tüm modern organizasyonların, bürokraside etkin uygulama arayışının bir parçası olarak, dosya biçiminde veri saklama ve alma yollarını geliştirmelerine odaklanmaktadır. Bu tür dosyalar sıklıkla kişisel bilgiler içerir, böylelikle kuruluşlar, özellikle devlet yöneticileri, topluluklar üzerinde kontrol gerçekleştirebilirler (Lyon, 1994, s. 7). Foucault'un gözetim teorisine katkısı daha da karmaşık olsa da, basitçe modern toplumların, acımasız kamu cezaları gibi geleneksel yöntemlerle etkin bir şekilde toplumu düzenleyen rasyonel araçlar geliştirmesi olarak ifade edilebilir (Lyon, 1994, s. 7).

George Orwell, gözetimin demokratik olmayan yöntemlerle vatandaş üzerinde oluşturabileceği olumsuz baskıyı nasıl uygulayabileceğinin klasik analizini gerçekleştirmiştir. İlk kez 1949'da yayınlanan 1984'te, Orwell, "telescreen" adlı bir makine hayal etmiştir. Bu açık cihaz, propagandayı kesintisiz olarak yayınlamakta ve devlet yetkililerinin "Düşünce Polisi"nin halkı gözlemlemesini sağlamaktadır (Schwartz, 1999, s. 1656-1657). Geldiğimiz çağda bilgisayarlardaki internet aynı gözetimi gerçekleştirmektedir. Yeni teknolojiler vatandaşlara bilgi toplama, geniş çapta dağıtma, seçkinlerin performansını incelemeye alma, yetkilileri ve adayları sorgulama becerisi kazandırmaktadır. O'Toole (1990), Orwellian gözetiminin tahminlerine karşı, totaliter ülkelerde kullanılan bilgi teknolojilerinin "totaliterizmin özel düşmanı" olarak tanımladığı çoğulculuğun gelişmesini sağladığına işaret etmektedir (O'toole, 1990, s. 220).

Öte taraftan internet vasıtasıyla, sosyal ve kamusal yaşam ile ilgili verilerin toplanması ve böyle bir veri toplamanın dayandığı sürekli otomatik izleme konusu demokratik kurumlar ve değerlerle çalışmaktadır. Bireyin kimlik duygusu, yaşam hakkı, insan hakları, mahremiyet gibi konular bu doğrultuda her zamankinden fazla önem arz etmektedir. Siyasi iktidar, sosyal kontrol, özgürlük ve demokrasi gibi konular ise en önemli köşe taşlarıdır. Görüldüğü gibi internetin teknik özelliklerinin olumsuz bir sonucu olarak faaliyetlerin yoğun bir şekilde izlenmesi mümkündür. Siber uzayda bir bireyin faaliyetleri ve davranışları hakkında genellikle izinsiz ve hatta bilgisi olmadan ince bir şekilde ayrıntılı veriler üretilmektedir (Schwartz, 1999, s. 1620). Hatta bu kapsamda toplanan "kötü bilgi", bireylerin sahip olduğu özgürlük ve mahremiyet derecesini sınırlayarak demokratik bir sistemin niteliğini tehdit edebilmektedir. Bireylerin bilgiye erişmesini ve bilgi dağıtmasını sağlayan teknolojiler aynı zamanda kullanıcıları hakkında da bilgi toplayabilmektedir (Harrison ve Falvey, 2001, s. 10). Fakat bilgi endüstrisi her zamankinden daha fazla bilgisayarlar yoluyla veri tabanları, dosyalar, gözetim kameraları ve istihbarat analistleri için ulusal güvenlik önlemleri talep etmektedir. Bu kapsamda gözetim ve veri gözetimi kullanımının genişlemesinin hükümete önemli şekillerde yardımcı olduğu konusunda hiçbir tartışma yoktur. Bilişim teknolojisi devletler için terörle ve diğer güvenlik sorunları ile mücadelenin çok önemli bir parçası haline gelmiştir (O'Harrow, 2005, s. 7).

İçinde bulunduğumuz çağda, ekonomik ve sosyal genişleme için gerekli iletişim altyapısı oluşturulmakla birlikte küreselleşmiş bağlantı ulus-devlet yönetiminin sınırlarını zorlayan çeşitli süreçler üretmeye başlamıştır. İnternetin gelişmesi tarihi, genellikle "özgürlük teknolojisinin" bir genişlemesi olarak anlatılmıştır. Ancak, interneti bir özgürlük teknolojisi olarak görmek temeli özgürlük değil, bağlantı olduğu için çok basit bir bakış açısı olarak kalmaktadır. İnternete erişim hakkı bir özgürlük olarak değerlendirilebileceği gibi diğer yandan tüm bilgi paketleri ve internete erişilen tüm sitelerin gözetim altında olması nedeniyle özgürlükleri sınırlandırıcı etki yapmaktadır (Couldry, 2017, s. 183).

John Dewey “birleşik iletişim deneyimi” şeklinde demokrasi teorisini oluşturmuştur (Dewey, 1993, s. 110). Buna göre demokrasinin temelini “ok sayıda insanın deneyimlerinin net sonuçlarının birleştirilmesini” sağlayan sosyal bir iletişim biçimi olarak vurgulamaktadır (Dewey, 1993, s. 208). Bu doğrultuda 20. yüzyıldaki demokratik teori yorumlarının çoğu aktif vatandaşı demokratik sistemlerin merkezine yerleştirmiştir (Berelson, 1952, s. 313-314). En saf formuyla siyasi iktidar demokrasilerde vatandaşlara aittir (Tewksbury ve Rittenberg, 2012, s. 6). Böylesine bir demokratik ve iyi toplum ideali ise müzakereci demokrasiye dayanmaktadır. Liberalizmin birey üzerindeki vurgusu yerine, bir ülkenin temel politik değerleri vatandaşlar tarafından oluşturulmalıdır. Güçlü demokrasi, ortak katılımcı faaliyetlere, karşılıklı sayėı ve siyasi konular hakkında fikir birliğine olan ihtiyaç üzerinde durmaktadır. Bu bağlamda internet elektronik ticaret alanı olarak değil, müzakereci demokrasi için bir forum olarak yer alacaktır. Benjamin Barber’ın ifadesiyle “oğul tabiatları bırakmadan ortak bir şekilde bireyin kendisini yönetebileceği” ortak alanlara yönelik arzuya dayanmaktadır. Bu bağlamda internet sadece gözetim meknı olarak değil gerçek demokratik söylemlerin eleştirel ve düzeltici zorluklarının ortaya çıkabileceği sivil forumlar için bir alan sağlayabilmektedir. Diğer bir deyişle “demokratik tutumların oluşturulduğu ve demokratik davranışların şartlandırıldığı bir serbest alan” çağırısına cevap verebilmektedir. Öte taraftan internetin demokrasiyi geliştirme potansiyeli, demokratik topluluğun ihtiyaç duyduğu bilgi kullanım türlerini sağlamadıkça sınırlandırılacaktır (Schwartz, 1999, s. 1649-1653). Buradaki asıl soru ise demokrasi, yeni bilgi teknolojilerinin yayılması yoluyla mı ilerlemektedir? Olmaktadır. Son yıllarda, teknolojideki bu denli hızlı gelişmelerin demokratikleşme hususu ile önemli bir nedensellik bağı bulunmaktadır. Yeni bilgi ve iletişim teknolojileri, cep telefonları ve internet gibi yeni altyapı koşulları sağlamış ve siyasi iletişim sistemleri ve demokrasi kurumları için geniş sonuçlar ortaya ıkarımıştır (Howard, 2010, s. 13).

Bu anlamda bir e-devlet, e-demokrasi arke tipi demokratik gelişmeleri oluşturmakla birlikte bahsedilen gözetim olgusu ile birlikte otoriter yönetim için olası fırsatları ortaya çıkarabilmektedir. Böylelikle gözetim teknolojilerindeki gelişmeler, hem demokrasi hem de diktatrlğun ağdaş anlatılarının bir parçası olarak ortaya çıkmaktadır. Diğer bir deyişle teknoloji demokratik geçişlerde rol oynamakta ve de otoriter elitlere fırsat vermektedir (Howard, 2010, s. 15-27).

1960’lardan sonra başlayan hızlı büyüme yerleşik kapitalist toplumlarda ve aynı zamanda gelişmekte olan dünyada ortaya çıkardığı çok yönlü değişikliklerle zaman zaman istikrarsızlaştırıcı özellikleri de beraberinde getirmiştir. Böylelikle yerleşik demokrasilerin ekonomik tabanı ile sınırlı kalmayıp aynı zamanda demokrasilerin istikrarlı ve dayanıklı rejimler olarak işlev görmesi gereken sosyal tabana da yayılmıştır. Ortaya çıkan gelişmeler, sosyal hayatı, insanların birbirleriyle ve başkalarıyla iletişim tarzını değiştirmektedir. Dijital sosyal medya, Facebook, Twitter ve YouTube gibi önde gelen örnekler, demokrasiler, demokrasinin toplumsal gereklilikleri ve bunların sosyal temelleri için bazen olumlu bazen de yıkıcı sonuçları olan küresel iletişim kanalları haline gelmiştir. Dijital ortamın demokratik katılımı arttırma yollarından biri, bu teknolojinin potansiyel küresel bağlantısıdır (Lutz ve Toit, 2014, s. 3).

“Dijital Demokrasi”lerde yeni bilgi ve iletişim teknolojileri ile demokratik yapılar ve prosedürler arasında karmaşık ilişkiler ortaya çıkmıştır (Hague ve Loader, 1999, s. 3-4). Dijital ağdaki demokrasi ile ilgili tartışmalar, internet tabanlı uygulamaların gelişmiş demokratik uygulamalar için ve özellikle de vatandaşların demokratik sürece “girdi”sinin geliştirilmesindeki potansiyeline odaklanmaktadır. Dijital teknolojiler ve internet günümüzde demokratik süreçler üzerinde doğrudan etkilidir. Bu teknolojiler doğrudan demokratik prosedürleri geliştirmek üzere tasarlanmış teknolojik bir araç olmaktan ziyade, politika amaçlarını ve hizmet gereksinimlerini karşılamak için kullanılan yoğun politika araçlarıdır (Webster, 1999, s. 118).

“Dijital” veya “elektronik” demokrasi terimi, en geniş anlamda demokratik süreçlerde politik söylem, politika oluşturma ve hizmet sunumunun daha geniş önemini içerecek şekilde doğrudan vatandaş katılımının dar endişelerinin ötesine geçmektedir (Webster, 1999, s. 118-119). Bu süreçte vatandaşlar giderek artan oranda, politik sürecin katılımcıları değil tüketicileri haline gelmektedir. Oysa demokrasi tarihine bakıldığında, büyük ve elit ekonomik çıkarlar tarafından vatandaşlar arasındaki kontrolü elde etmek için her zaman bir mücadele grlmştir. Bu mücadele belki de uzun zamandır bilinçli olarak kabul edilmiş bir sınıf sisteminin uygulandığı Britanya gibi bir ülkede daha belirgin olmuş, diğer ülke geleneklerinde farklı söylemlerle benimsenmiştir. Demokrasilerde, iktidar resmi olarak seçmenlere diğer bir deyişle vatandaşlara verilmiştir ve bu nedenle seçkinler ile halk arasındaki güç dengesi her zaman ezici bir biçimde halkın lehine olmuştur. Oysa gözetim toplumunda vatandaşlar siyaseti siyasi seçkinlere devretmekte, bütün kararları vermek istememekte dolayısıyla bu kararları kendisi adına alacak insanlara oy

vermektedirler. Bu da elektronik oylama gibi yollarla elektronik vatandaşlığı ve söylemsel demokrasiyi ortaya çıkarmaktadır.

Görüldüğü gibi gözetim toplumunda demokrasi ve vatandaşlık sorunları ortaya çıkabilmektedir. Bu kapsamda kamusal alanı canlandırmak için özgürleştirici müdahaleye yönelik yeni stratejiler yani “topluluk inşasına” yönelik siyasi faaliyetler, vatandaşlığı ve demokratik katılımı yeniden canlandırmayı planlamaktadır. Çağdaş “kamusal alanı” yeniden şekillendirmede teknolojilerin rolü önemlidir. Bu kapsamda Habermas’ın kamusal alan teorisi, vatandaşlık kavramları, demokrasi tipolojileri, teknolojik emperyalizm, coğrafi ütopyalar ve mekânsal determinizm, elektronik demokrasilerin olanakları, riskleri ve kısıtlamaları tartışılmaktadır (Malina,1999, s. 24).

Algoritmik Vatandaşlık

Vatandaşlık kavramının temelinde yer alan fikir, insanların sınırları geçtikleri, “ait oldukları” yerleri bırakıp girmedikleri yerlere girdiklerinde tehdit altında olmalarıyla daha da belirgin hale gelmektedir. Oysa ulus-devlet bir “fikir yapısından” çok daha fazlasıdır. Aynı zamanda bireylerin amaçları için az çok tutarlı bir kurumlar ağıdır. Bu bağlamda ulus devlete üyelik diğer bir deyişle vatandaşlık hak ve görevlerle bağlantılıdır (Torpey, 2018, s. 23-24).

Tarihsel olarak, vatandaş tanımlanabilir bir bireydir. Var olan kimlik bilgilerine dayanarak vatandaş veya yabancı statüsüne atanabilecek bir isim ve kişiliğe sahip birey olarak benzersizdir. Bu referanslar, jus sanguinis (kan hakkı) veya jus solinin (toprak hakkı) politik miraslarından kaynaklanmaktadır (Henriques ve Schuster, 1917, s. 119-131). İstikrarlı hükümetler ve ulusal rejimler himayesinde doğacak kadar şanslı olanlar için, vatandaşlığın doğumla kazanılmasının bahsedildiği gibi iki yolu vardır. Jus soli, toprak hakkı, bir devletin topraklarında doğanlara, kendilerine bakılmaksızın, vatandaşlık verir. Bu hak Amerika’da yaygındır. Daha sıklıkla ise, Jus sanguinis, kan hakkı, ebeveynlerinin sahip olduğu haklara dayanarak bir kişinin vatandaşlığını belirler. Kişi doğduğu yerde vatandaşlıktan mahrum bırakılabilir, ancak başka bir yerde edinilebilir (Bridle, 2018, s. 377).

Bir kişi jus sanguinise göre bir vatandaşsa, diğer bir deyişle kan hakkı ile vatandaşlığa sahipse eğer ebeveyni veya eşi bir ülkenin vatandaşıysa, o da o ülkenin bir vatandaşı olmaktadır. Eğer bir kişi jus soliye göre vatandaşsa, bir ülkede doğmuşsa, o ülke vatandaşı olarak doğuştan vatandaşlığa sahip olmaktadır. Vatandaşlığı ispatlayan doğum belgesi, pasaport veya devlet tarafından verilen kimlik kartı, bu yollardan biri veya her ikisinden de elde edilebilir. Böylece doğrulanmış bu devlet belgeleri, kişilere resmi vatandaşlık hakkı verir (Torpey, 2000, s. 88).

Algoritmik vatandaşlık ise literatürde yeni bir kavramdır. Jus algoritmi, Cheney Lippold tarafından, tanımlama ve sınıflandırma yoluyla kontrol edilen, gözetim devleti tarafından üretilen yeni bir vatandaşlık biçimi tanımlamak için oluşturulmuş bir terimdir (Lippold, 2011, s. 164-181). ABD Ulusal Güvenlik Ajansı (NSA) belgeleri, gözetim programları tartışmalarını devlet gücü ve vatandaşların hakları doğrultusunda daha da alevlendirmiştir. Ancak dijital ağı bir dünyada vatandaşlık tartışmaları algoritmik, veri tabanlı bir vatandaşlık versiyonunu yaratmıştır. Lippold, algoritmik vatandaşlığın ne anlama geldiği, NSA vatandaşlığı ve ABD vatandaşlığının resmi bir değerlendirme listesini açıklamaktadır. Vatandaşlık, bu durumda, doğrudan internette ürettiğimiz verilere dayanmaktadır. Lippold, bu atamaları “jus algoritmi” olarak adlandırır, bu nedenle jus sanguinis (aile merkezli vatandaşlık) ve jus solinin (doğum yeri) klasik mirasıyla çelişir. Böylece jus algoritmi “NSA’nın veri yorumlarına göre siyasi hakları dağıtan resmi, devlet tarafından onaylanmış bir vatandaşlık yasasıdır” (Lippold, 2016, s. 1729). Dolayısıyla, “verilerin geçici olarak yorumlanması bağlamında vatandaşlığı ayrıcalıklı kılmak için ulusal kimlik anlamında vatandaşlık işlevsel olarak geçersizdir” (Lippold, 2016, s. 1738). Jus algoritmi açıkça bir vatandaşlık şekli iken ayrımcı asimetriye sahip (ABD dışındaki IP adreslerini, İngilizce dışındaki dilleri ve ABD dışındaki sosyal ağları yabancı olarak işaretler) teorik duruşu ile Arendt’in “haklara sahip olma hakkı”na benzememektedir. Daha ziyade, jus algoritmi yumuşak, dinamik ve süreklidir. Amacı herhangi bir kişinin yabancı olarak algılanmasını ve dolayısıyla ABD devletinin gözetimine maruz kalmasını teorik olarak sağlayan işlevsel bir vatandaşlık statüsü dengesizliği olarak eleştirilmektedir (Lippold, 2016, s. 1736).

Jus algoritmi, algoritmanın hakkı, bir bireyin vatandaşlık durumu hakkında yargılarda bulunmak ve böylece hangi haklara sahip olduğuna ve kendisi üzerinde hangi işlemlere izin verildiğine karar vermek için yazılımın artan kullanımını ifade eder. Bu vatandaşlık biçiminin kökenleri, ABD Ulusal Güvenlik Ajansı’na (NSA) dayanmasına karşın bu gibi testleri uygulayan tek devlet veya denetleyici organ ABD değildir.

Bununla birlikte, dnyadaki internet trafiğinin çoğunun ABD'den geçtiği bir çağda, tam olarak kimin gözetim altında tutulduğunun tespit edilmesi daha zordur (Bridle, 2018, s. 378).

Özellikle son yıllarda algoritmik vatandaşlık konusu akademik düzeye taşınmış bu konuda algoritmik vatandaşlık ötesinde araştırmalar yapılmıştır. Igor Calzada, “algoritmik uluslar” terimini ortaya atarak, onu şehir-bölge ve tekno-politik bir kavramsal topluluk olarak tanıtmaktadır. Calzada, Avrupa’da siyasi bölgeselleşme süreçleri ile ulus devletlerin yeniden ölçeklendirilmesi arasında değişen dinamikler olduğunu, ulusların fiziki sınırlarının, yaygın ve büyüyen algoritmik, vatansız, likit ve metropol vatandaşlık modellerinde siyasi sınırlar kadar önemli olduğunu ifade etmektedir. Son teknoloji algoritmik yönetim çerçevelerinin uygulanması ve kullanılması yoluyla dört dinamiğın, jeoekonomi, jeopolitik, jeodemokratik ve jeoteknolojinin algoritmik uluslara doğru geçiş sürecinde etkisini değerlendirmektedir (Calzada, 2018, s.267).

Algoritmik vatandaşlık vatandaşlığın, hakların her zaman sorgulandığı, hesaplandığı ve yeniden yazıldığı yeni bir vatandaşlık şeklidir. Jus soli ve Jus sanguinis ya da diğer yollarla herkesin vatandaşlığı olmalıdır. Fakat savaş, göç veya var olan devletlerin çöküşü sonucu milyonlarca vatansız kişi olmasa da, dünya üzerinde epey vatansız insan vardır (<http://citizen-ex.com/citizenship>). Vatandaşlık sahibi olmak, dnyadaki bir yere bir devlete bağlılığı gösterir. Bu devletin, tutuklama özgürlüğü, hapis, işkence veya gözetleme gibi belirli hakları garanti etmesi gerekmektedir. Hannah Arendt, “vatandaşlığın haklara sahip olma hakkı” olduğunu söylemektedir. Bu bağlamda vatandaşlık olmadan hiçbir hak kullanılamaz (Cohen, 1996, s.164-165).

Algoritmik vatandaşlık, doğumda veya karmaşık yasal belgelerle değil, verilerle atanan bir vatandaşlık şeklidir. Diğer bilgisayarlı işlemler gibi, ışık hızında da olabilir ve sürekli tekrar gözden geçirip yeniden hesaplanarak tekrar tekrar olabilir. Tek bir vatandaşlığı sonsuz sayıda alt vatandaşlığa bölebilir ve zamanla sayıları azaltılabilir ve farklı eyaletlere üye birleşmeleri oluşturabilir. Bu sayısallaştırılmış ortamlarda vatandaşlık ilkeleri, kısmen kullanıcıların yasalasması, kısmen veri toplama ve analiz etme yoluyla kurulur. Her iki durumda da, belirli teknolojik, politik ve sosyal bağamlara ihtiyaç vardır. Algoritmik vatandaşlar hareket etmek ve etkileşimde bulunmak için internetin teknik altyapısına güvenmektedir. Bu ise, kabloların ve cihazların “fiziksel altyapısını” değil, aynı zamanda bu donanımdaki veri akışını düzenleyen ve belirli çevrimiçi etkinliklere izin veren veya vermeyen standartların ve protokollerin “mantıksal altyapısını” içermektedir (Hintz vd., 2017, s. 735). Altyapıya yerleştirilmiş olan kod, algoritmik vatandaşlık fırsatlarını ve internet standartlarını geliştiren ve veri akışını düzenleyen kurumları geliştirebilir veya azaltabilir. Ayrıca, iletişim, işlemler, hizmetler ve bilgi için çok sayıda kurumsal platformlara artan bir bağımlılıkla, özel ve ticari olarak da yönlendirilmektedir. Algoritmik vatandaşlar, sadece yasallık ve anayasal haklarla değil, aynı zamanda ticari bağlamda da sınırlanmaktadır (Leistert, 2015, s. 36).

Farklı türlerdeki ve alt yapı seviyelerindeki bu karmaşık ortamda, algoritmik vatandaşlık, internet kullanıcılarının ifade özgürlüğü ve mahremiyet gibi temel haklarının yeterli şekilde korunmasını gerektirmektedir. Protokoller, standartlar ve çevrimiçi platformların (kullanılan algoritmaların) hizmet şartları, bu politika ortamının önemli bir parçasını oluşturmakta, ulusal yasalar ve yönetmelikler bölgesel politikalarla birlikte gerekli temel taşları sağlamaya devam etmektedir. Güvenli çevrimiçi etkileşimler için destekleyici bir yasal ve düzenleyici çerçeve algoritmik vatandaşlık için önemli bir koşuldur (Hintz vd., 2017, s. 735).

Algoritmik vatandaşlık tipik olarak ulus-devlete ait olma statüleri ve onunla birlikte gelen hak ve sorumluluklarla değil daha ziyade insanların eylemleriyle tanımlanır. Vatandaşların toplumdaki rolünü yaratıp yerine getirmelerini ifade eder. Isin ve Ruppert bunu, “bireyin kendisini siber uzaya sokması” olarak tanımlamaktadır (Isin ve Ruppert, 2015, s. 43). Tıpkı vatandaşların geleneksel olarak insan hakları ve medeni haklar talep ederek devletle ilişkilerini sürdürdükleri gibi algoritmik vatandaşlıkta “hak iddiaları” dijital ortama taşınmaktadır (Isin ve Ruppert, 2015, s. 4).

Dijital ortamdaki bu vatandaşlığın aktif inşası geniş kapsamlıdır. Genel olarak dijital faaliyetlerin ve algoritmik vatandaşlığın demokratikleştirici etkisi önemlidir. Gelineen noktada gözetim kültürü, yetkilileri izleyen ve yanlış yaptıklarını açıklayan vatandaşların “gözetleme” uygulamalarını desteklemektedir. Bu bağlamda dijital, mobil ve sosyal medya ilişkilerinin etkili bir şekilde kullanılması, topluma demokratik katılımı artırabilir ve yenilik, sosyal değişim ve kamu yararı yaratabilir. Bu şekilde anlaşılan aktif dijital uygulamalar ve algoritmik vatandaşlık, vatandaşın güçlendirilmesi anlamına gelmektedir (Hintz vd., 2017, s.731-732).

Dijital aracılı vatandaşlık konusundaki ilginç bir güncel deneyim Estonya’da uygulanmıştır. Estonya, 1990’ların ortasından bu yana, en kablolu ülke olma yolunda ilerlemektedir. 1991 yılında Estonya, Sovyetler Birliği’nden kopup egemen küçük bir devlet olarak bağımsızlığını geri kazanmıştır (Puura vd., 2017, s. 7-25). 2000 yılında hükümet internet erişiminin bir insan hakkı olduğunu ilan etmiştir. 2014 yılında ülke dışından insanlara elektronik ikamet sunarak sınırsız bir ülke fikrine doğru giden ilk ülke olmuştur. Estonya dijital toplumunun faydalarını sunan bu “e-ikamet” programı ile sağlanan hizmetler, banka hesabı açma, belgeleri dijital olarak imzalama, bir iş kurma, çevrimiçi vergi ödeme kısacası, fiili, fiziksel ikamet durumu dışında, kendi vatandaşlarına sunulan devlet hizmetlerinin çoğu neredeyse herkese sunulmaktadır. E-Estonya (2016), Estonya hükümetinin, elektronik çözümler kullanarak vatandaşın devletle etkileşimlerini kolaylaştırmak için (blockchain) blok zinciri teknolojisine dayalı bir hareketini ifade etmektedir. Böylelikle e-oylama, e-vergi kurulu, e-ticaret, e-bankacılık, e-bilet, e-okul, e-üniversite ve e-yönetişim akademisi oluşturulmuştur. Bu sayede Estonya, vatandaşları için kimlik doğrulama, elektronik oylama sistemleri ve dijital para birimi için e-kimlik vermede blockchain teknolojisinin kullanımında lider olmuştur (Calzada, 2018, s. 275).

Günümüzde Estonya dünyadaki internet altyapısına, bilgi teknolojisi becerilerine ve çevrimiçi oylama, doğrudan demokrasi ve elektronik sağlık kayıtları gibi dijital toplum yeniliklerine yatırım yapma konusunda öncü çalışmalarıyla dikkat çekmektedir. Aslında, Estonya, çağdaş yazılım platformları modelinde bir vatandaşlık hizmeti sunarak, fiziksel bölgesinin alt katmanından bir dizi devlet eylemini sınırlandırmıştır. Gelinen noktada Estonya, Avrupa’daki en büyük vatansız nüfuslardan birine sahiptir. Baltık komşularıyla ortak olarak, nüfusun önemli bir kısmı Sovyetler Birliği’nin çöküşünden sonra kabul edilen vatandaşlığa kabul yasaları nedeniyle vatansız kalmıştır. Bu yasalar, Rusya’dan veya Sovyetler Birliği’ndeki herhangi bir yerdeki etnik grup üyelerinin, yeni bağımsız cumhuriyetlerdeki vatandaşlıkları için yeniden başvurmalarını gerektirmektedir. Siyasal nedenler, bürokrasi, tarih, aile ya da diğer sebeplerle çoğu insan vatandaşlığa geçememiş ve böylelikle binlerce “vatandaş olmayan” kişi ortaya çıkmıştır. E-ikamet gibi teknolojik yeniliklerin, yeniden yapılandırılmış vatandaşlık sistemlerinden yararlanacak olanlara fayda sağlayıp sağlayamayacağı noktasında sorular olsa da diğer dijital ürünler, yalnızca birinci sınıf pasaportları, bilgiye birinci sınıf erişimi, ayrıcalıkları ve fırsatları olanların hareket alanını güçlendirmektedir (Bridle, 2018, s. 379-380).

Gözetim toplumunun ortaya çıkardığı yeni uygulamalar ve vatandaşlık modelleri örneklerine bakıldığında Estonya’nın e-ikametgâh uygulamaları bunlardan yalnızca bir tanesidir. Brexit oyu, İngiltere’nin vatandaşlık noktasında seçim hakkını göstermektedir. Bu bağlamda İngiltere, başından bu yana Birlik aleyhine takındığı olumsuz tutumlar doğrultusunda bir takım girişimlerde bulunmuştur. AB üyeliğinin sona ermesi yönünde 1975’te bir referandumda gitmiş, seçmenlerin % 67’si üyeliğin devam etmesi yönünde oy kullanmıştır. 2016’da gerçekleştirilen referandumda, seçmenlerin % 52’si Avrupa Birliği’nden çıkılması yönünde oy kullanmıştır. Bu referandumlar Brexit olarak adlandırılmakta ve gelinen noktada vatandaşlığın demokratik bir tercih olduğunu vurgulamaktadır. Avrupa’daki ulus-devlet bölümleri, İskoç ve Katalan referandumları algoritmik uygulamalara dair diğer örneklerdir.

Dijital vatandaşlık, algoritmik vatandaşlık gibi gelişmelerin yaşandığı bir dönemde ilk uzay ülkesi olma amacıyla kurulan 2017 yılının sonlarında dünyadan resmen ayrılıp uzaya yerleşen Asgardia bu bağlamda değerlendirilmesi gereken diğer bir örnek olmuştur. Deneysel bir çalışma olan Asgardia projesi NASA tarafından yönetilmektedir. Asgardia projesinin planlandığı 2017 yılında internet üzerinden çevrimiçi vatandaşlık başvurusu alan proje, gelinen noktada aldığı başvurularla 1.059.208 nüfusa sahiptir. Ülke ilk devlet başkanını seçmiştir. Igor Ashurbeyli’nin başkanı olduğu uzay ülkesinin, tıpkı geleneksel ulus devlet modellerinde olduğu gibi seçili vekillerden oluşan bir meclisi ve üyeleri tarafından oylama ile kabul edilen bir anayasası bulunmaktadır. Birleşmiş Milletler’e de üye olmayı hedefleyen Asgardia’nın bayrağı ve milli marşı da bulunmaktadır. Asgardia için internet sitesinden kayıt olmak ücretsiz olmakla birlikte meclise seçilebilmek gibi vatandaşlık ayrıcalıklarından faydalanabilmek için üyelere 100 Euro miktarında yıllık ücret istenmektedir (www.asgardia.space/en/).

Ortaya çıkan yeni vatandaşlık biçimi olarak algoritmik vatandaşlıkta, bilgisayar algoritmaları, dijital dünyada “kim olduğumuza” karar vermek için dijital aktivite gibi verileri kullanmaktadır. Hükümetler ve özel firmalar bu verileri kişinin durumu, kimliği ve hakları ile ilgili soruları belirlemek için kullanmaktadır. Örneğin, NSA’nın “algoritmik olarak yabancıları” hedefleyen PRISM Gözetim Programı veya ABD İç Güvenlik Bakanlığı’nın arama tabanlı göçmenlerle ilgili veri toplama planı bu şekildedir (Emerging Technologies And The Future Of Citizenship).

Gelinen nokta yeni nesil teknolojinin, ademi merkezietçi jeopolitiğin geleceğini nasıl şekillendirdiğinin yeniden düşünülmesine yol açmaktadır. Bu bağlamda uluslar farklı bir algoritmik alanda kurulabilir mi? Jeo ekonomik, jeopolitik, jeo demokratik ve jeo teknolojik dinamikleri giderek yaygınlaşan büyük verilerin harmanlanmasıyla tekno-politik şehir bölgeleri nasıl yeniden düşünülebilir? soruları bu gelişmelerle birlikte ele alınan konulardır. Veri bilimi ve yapay zekânın, demokratik ve politik karar alma süreçlerini nasıl zenginleştirebileceği, veri şeffaflığı ve yönetim planlarının, paydaşların nasıl olacağı gibi önemli hususlar dikkatle değerlendirilmelidir. Algoritmik bir ulus, bu şekilde dağıtılabilecek devlet kimlikleriyle mi oluşacak? Algoritmik vatandaşların doğdukları kimliğinden ziyade tercih ettikleri kimliği almalarını engelleyen şey nedir? Ulus inşa süreci, algoritmik uluslar adı verilen yeni bir paradigmaya doğru ilerliyor mu? (Calzada, 2018, s. 283-284) gibi karmaşık sorular cevap bekleyen önemli konulardır.

Şifrelenmiş şekilde veri yönetimi sağlayan dağınık yapıda bir veri tabanı sistemi olarak adlandırılan Blockchain (blok zinciri) uygulamaları ve yeni devlet hizmetleri yaratma konusundaki mevcut girişimlere bakıldığı zaman önemli dönüşümler görülmektedir. E-Estonya ve Asgardia örneklerinde bölgesel olmayan siyasi üyelik biçimleri ortaya çıkmakta ve bilinen şekliyle kalıcı bir nüfusa, fiziksel bir bölgeye ve merkezi bir hükümete sahip olması gereken bir tüzel kişilik olarak “devletin” tanımı farklılaşmaktadır. Blockchain teknolojileri, ulus devletin ötesinde yeni siyasi üyelik biçimlerinin temelini oluşturma ve böylelikle “vatandaşlık” ve “egemenlik” kavramlarını sorgulamaktadır. Gelinen noktada farklı uygulamalarıyla “Algoritmik kimlik” vatandaşlığın durumunu ve anlamını yeniden tanımlamak noktasında gelişmeye devam etmektedir.

Sonuç ve Değerlendirme

21. Yüzyıl toplumsal yapısı artık yeni nesil bilgi ve iletişim teknolojileri ile birlikte çok yoğun şekilde gözetimin gerçekleştiği bir gözetim toplumdur. Gözetim teknolojileri Orwell’in 1984’ünde olduğu gibi totaliter özellikleri barındırmakla birlikte günümüzde suç ve suçlularla mücadele diğer bir deyişle güvenlik gerekçeleriyle devletler açısından önemli araçlar olarak kullanılmaktadır. Gözetim teknolojilerinin yaygınlaşmasıyla birlikte ortaya çıkan gözetim toplumu riskleri, tehditleri ve fırsatlarıyla toplumsal yapıda bir takım dönüşümlere yol açmıştır. Özellikle siyasal alanda, devlet yapısında ve vatandaşlık modellerinde inovatif yenilikler oluşturmuştur. Habermas’ta gelişen ve büyüyen kamusal alan/mekân gelenekselden siber uzaya taşınmıştır. Böylelikle oy verme, propaganda yapma, siyasal tutum ve faaliyetleri ölçme vs. gibi siyasal aktiviteler ve tutumlar da bu dijital alanda gerçekleştirilmektedir. Bu yeni kamusal mekâna daha hızlı, daha ekonomik ve daha etkili olma gibi özellikleri ile kolaylıkla entegre olunmuştur. Gözetim toplumu, demokrasinin en önemli bileşeni olan demosu güçlendirmiş ve katılımcılığı pekiştirmiştir. Öte taraftan gözetim toplumunun siyasette yaratmış olduğu bu pozitif fark, sürekli gözetim yoluyla demokrasinin temel değeri olan özgürlükler üzerinde kısıtlayıcı olmuştur. Gözetim toplumu oluşturduğu bu fayda ve maliyetler doğrultusunda gelişmeye ve yoğunlaşmaya devam etmektedir.

Aynı zamanda bu yeni toplumsal yapı oluşturduğu yeni algoritmik vatandaşlık modeli ile vatansızlık fenomenini sınırlandırmaktadır. İnternet üzerinde veri temelli gelişen bu vatandaşlık modeli günümüzde farklı uygulama ve örnekleri ile tercih özgürlüğü bağlamında gelişmeye devam etmektedir. Günümüzde E-Estonya, Brexit, Asgardia, NSA’nın PRISM Gözetim Programı uygulamaları yeni nesil vatandaşlık uygulamaları olarak dikkat çekmekte, Çin’in farklı yapay zeka uygulamaları ile sürekli gözetim altında tuttuğu vatandaşları puanladığı sistem daha farklı boyutta dijital vatandaşlık uygulamaları oluşacağını sinyallerini vermektedir.

Gelinen noktada algoritmik vatandaşlık geleneksel vatandaşlığın bir alternatifi olarak değerlendirilmektedir. Katılımcı, müzakereci, radikal, ekonomik, seçkinci vs. çağdaş demokrasi kuramları da gözetim toplumun oluşturduğu bu yeni özellikler ve vatandaşlık modelleri ekseninde kendisine yeni demokrasi modelleri eklemektedir. Günümüzde algoritmik vatandaşlık algoritmik demokrasi bağlamında gelişmeye devam edecektir. Sonuç olarak, gözetim toplumunda küçük devletsiz, metropol ve vatansız, bir tür algoritmik vatandaşlık modellerinin hızla geliştiği gerçeğine rağmen, daha somut güvenlik ve koruma sağlanması dolayısıyla sınırlar ve ulus devlet modellerinin de hala oldukça önemli olduğu söylenebilir.

Etik Beyan

“Gözetim Toplumunun Siyaset, Devlet ve Demokraside Yansımaları: Algoritmik Vatandaşlık Odağında Bir Değerlendirme” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir.

Kaynakça

- Arendt, H. (1949). The rights of man: What are they? *Modern Review*, 3, 24-37.
- Asgardia (2018). The space kingdom, www.asgardia.space/en/ (E.T. 11.02.2019)
- Akos R.T. (2017). The off-label use of consumer credit ratings, *Historical Social Research*, 43(1), 52-76.
<https://www.sitra.fi/en/articles/algorithmic-democracy-technological-transformation-lead-post-truth-era/> (E.T. 11.02.2019)
- <http://citizen-ex.com/citizenship> (E.T. 10.02.2019)
- Berelson, B. (1952). Democratic theory and public opinion. *Public Opinion Quarterly*, 16, 313-330.
- Bernstein, R. J. (2018). *Why read hannah arendt now?* Cambridge: Polity.
- Bridle, J. (2016). Algorithmic citizenship, digital statelessness, *GeoHumanities*, 2(2), 377-381.
- Calzada I. (2018). “Algorithmic nations”: seeing like a city-regional and techno-political conceptual assemblage, *Regional Studies, Regional Science*, 5(1), 267-289.
- Cohen, J. (1996). “Rights and citizenship in hannah arendt. dilemmas of arendtian republicanism,” *Constellations*, 3(2), 164-189.
- Couldry, N. (2017). Surveillance-democracy, *Journal of Information Technology Politics*, 14(2), 182-188.
- Davies, S. (1996). *Big brother: Britain's web of surveillance and the new technological order*, London: Pan Books.
- Dewey, J. (1993). *The political writings*. D. Morris and I. Shapiro (Eds.). Indianapolis: Hackett.
- Gandy, O. (1994). *The Panoptic society*, Boulder, CO: Westview.
- Giddens A. (1985). *The nation-state and violence volume two of a contemporary critique of historical materialism*, Polity Press, Cambridge.
- Gramsci, A. (1984). “*Americanism and Fordism*”, in Q. Hoare and G. Nowell Smith (trans.) Selection from the Prison Notebooks . New York: International Publishers.
- Hague B. N. ve Loader B. D. (Edited by) (1999). *Digital democracy discourse and decision making in the information age*, First Published by Routledge.
- Harrison, T. M. ve Falvey L. (2001). Democracy and new communication technologies, *Annals of the International Communication Association*, 25(1), 1-43.
- Henriques, H. S. Q. ve Schuster, E. J. (1917). “Jus soli” or “jus sanguinis”? *Problems Of The War*, 3, 119-131.
- Hintz, A., Dencik, L., ve Wahl-Jorgensen K. (2017). Digital citizenship and surveillance society, *International Journal of Communication* 11, 731-739.
- Howard P. N. (2010). *The digital origins of dictatorship and democracy: information technology and political Islam*, Oxford University Press.
- Isin, E., ve Ruppert, E. (2015). *Becoming digital citizens*. Lanham, MD: Rowman and Littlefield.
- Lefebvre, H. (1974/1991). *The production of space*. Trans. D. Nicholson-Smith. Oxford: Blackwell.
- Leistert, O. (2015). The revolution will not be liked: on the systematic constraints of corporate social media platforms for protest. In L. Dencik and O. Leistert (Eds.), *Critical perspectives on social media and protest: Between control and emancipation* (pp. 35-52). Lanham, MD: Rowman and Littlefield.
- Lippold, C. J. (2011). A new algorithmic identity: Soft biopolitics and the modulation of control. *Theory, Culture, Society*, 28(6) 164-181.
- Lippold, C. J. (2016). Jus algoritmi: how the national security agency remade citizenship, *International Journal of Communication*, 10 (2016), 1721–1742. <http://ijoc.org/index.php/ijoc/article/view/4480/1618>
- Lutz, B. ve Toit, P. D. (2014). *Defining democracy in a digital age: political support on social media*, Palgrave Macmillan.
- Lyon, D. (2006). *Theorizing surveillance the panopticon and beyond*, Willan Publishing.
- Lyon, D. (1994). *The electronic eye: the rise of the surveillance society*, Cambridge: Polity Press.
- Malina, A. (1999). Perspectives on citizen democratisation and alienation in the virtual public sphere. (Edited By) Hague Barry N. And Loader Brian D. *Digital democracy discourse and decision making in the information age*. USA: Routledge.
- Chorzempa, M., Triolo, P. ve Sacks, S. (2018). China's social credit system: a mark of progress or a threat to privacy? *Peterson Institute for International Economics, Policy Brief*, 18-143.
- Ogura, T. (2006). *Electronic government and surveillance-oriented society*, Edited By, Lyon, David, Theorizing Surveillance The Panopticon And Beyond, Willan Publishing.
- O'harrow, R. (2005). *No place to hide*, A Division of Simon and Schuster, Inc.
- Orwell, G. (1949). *1984*. Penguin Books.

- O'toole, J. (1990). Information and power: social and political consequences of advanced, Tele/Computing Technology, *The Annual Review-1990*, 211-249. Queenstown, MD: Institute for Information Studies.
- Rodriguez-Posé, A. (2018). The revenge of the places that don't matter (and what to do about it). *Cambridge Journal of Regions, Economy And Society*, 11(1), 189-209.
- Puura, A., Silm, S., ve Ahas, R. (2017). The relationship between social networks and spatial mobility: a mobilephone based study in Estonia, *Journal Of Urban Technology*, 25(2), 7-25.
- Schwartz, P. M. (1999). *Privacy and democracy in cyberspace*, 52 Vand. L. Rev. 1607.
- Sithigh, D. ve Siems, M. (2019). *The chinese social credit system: a model for other countries?* European University Institute Department of Law, EUI Working Paper LAW 2019/01
- Tewksbury, D. ve Rittenberg, J. (2012). *News on the internet information and citizenship in the 21st century*, Oxford University Press.
- Torpey, J. (2018). *The invention of the passport surveillance, citizenship and the state*, Cambridge University Press.
- Webster, C. ve William, R. (1999). *Closed circuit television and information age policy processes*, (Edited by) Hague Barry N. and Loader Brian D. Digital Democracy Discourse and Decision Making in the Information Age, First published by Routledge.
- Zuboff, S. (2015). Big other: surveillance capitalism and the prospects of an information civilization. *Journal of Information Technology*, 30, 75-89.

EXTENDED ABSTRACT

The scope of the surveillance, which was under the theme of commercial, social, cultural, political and security in our age, clearly emphasizes that there has been a period that can be called as, surveillance society içinde. The surveillance society forms an electronic surveillance system with the widespread use of the Internet. Tedir Surveillance studies il continue to attract attention and spread rapidly in the academic field together with the rapid developments in governance and new technologies.

While the history of surveillance practices is almost as old as the history of mankind, it has taken some special forms in our age. Computer-based new technologies are being implemented with decisiveness in surveillance processes. In this area, Foucault's Discipline and Punishment encouraged new approaches to understanding surveillance. Outside of Foucault, the names such as Frederick Taylor, Anthony Giddens, Antonio Gramsci, and George Orwell have overseen the phenomenon of surveillance.

Through the Internet, the collection of data on social and public life, and the continuous automatic monitoring on which data collection is based, contradicts democratic institutions and values. Issues such as sense of identity, right to life, human rights, privacy are more important than ever. Political power, social control, freedom and democracy are the most important cornerstones. The freedom and security equation that has been discussed since Thomas Hobbes is expanding in favor of security in our age. Hence, it has been legitimized in terms of states in terms of surveillance, terrorism and combating crime.

Surveillance society thus concentrates on the political structure, state and democracy. One of the issues that this model of society has changed is on the structures of citizenship. In general, the right to citizenship is the ı right to have rights ı in the words of Arendt. Without this right it is not possible for the individual to use his rights and freedoms. In the context of modern nation-states, citizenship is a protective element in this direction.

Stephen Castells calls this century "Age of Migration". As a result of wars, internal turmoil in the countries, economic and family reasons, people leave their countries voluntarily or necessarily. This constitutes a dimension of algorithmic citizenship as a model of citizenship that is created by the surveillance society. According to jus soli (right of land) and jus sanguinis (right to blood), metropolitan citizenship, stateless citizenship, liquid citizenship or more people prefer the right of choice jus algorithm is raised.

The Jus algorithm is an official, state-approved, citizenship law that distributes political rights according to the data interpretations of the US National Security Agency (NSA). Algorithmic citizenship is a form of citizenship that is assigned by data, not by birth or by complex legal documents. Like other computerized processes, it can also be at the speed of light, and can be re-calculated and recalculated continuously.

The active construction of this citizenship in the digital environment is extensive. In general, the democratizing effect of digital activities and algorithmic citizenship is important. The surveillance culture supports the ik surveillance ini practices of the citizens who monitor the state authorities and explain that they have done wrong. In this context, effective use of digital, mobile and social media relations can increase democratic participation in society and create innovation, social change and the public interest.

Active digital applications and algorithmic citizenship, understood in this way, can mean citizen empowerment.

Algorithmic citizenship applications can be exemplary. According to this, the nation-state departments in Europe, the Scottish and Catalan referendums, and the Brexit vote emphasize that citizenship is a democratic choice. On the other hand, the space state citizenship created by the Asgardia project and the steps taken by Estonia in the context of E-resident practices are other examples of algorithmic applications. Algorithmic citizenship is considered as an alternative to traditional citizenship. In this context, the participant, the negotiator, the radical, the economic, the elitist, etc. The contemporary theories of democracy may also combine a new model of democracy with algorithmic democracy in the axis of these new features and models of citizenship created by the surveillance society.